

Migne; Jacques Paul.

PATROLOGIÆ CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

REGUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SOTORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRÆTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRÆTII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRÆTIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VIII.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

EXCUBEATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUË.

1857

BR
60
.1138
t. 8
cop. 2

SÆCULUM III

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

CLEMENTIS

ALEXANDRINI

OPERA QUÆ EXSTANT OMNIA

JUXTA EDIT. OXON. AN. 1715.

ACCEDUNT

D. NICOLAI LE NOURRY

COMMENTARIA IN OMNES CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBROS.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIOR

VENIUNT DUO VOLUMINA 22 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO VIII CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS EPISCOPUS.

Cohortatio ad gentes.	col. 49
Pædagogus.	247
Stromata.	685

MONITUM. — Meminerit Lector signo ✕ in textu posito paginas editt. Oxoniensis et Parisiensis repræsentari, quarum seriem in inferiori pagina continenter exprimendam curavimus, ut loca parallela quæ varii adnotatores juxta varias editiones innuunt, quærenti facile sint obvia; numeros autem quos typis grandioribus in textu expressimus, nonnisi ad Indices spectare.

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

NOTITIA HISTORICO-LITTERARIA

IN CLEMENTEM ALEXANDRINUM

(FABRICIUS, *Bibliotheca Græca*, editio nova, variorum curis emendatior atque auctior, curante Gottlieb Christophoro HARLES. tom. VII [Hamburgi, in-4°, 1801], p. 119).

Titus Flavius (1) Clemens, patria Atheniensis (2), A strum suum (6), quem Demetrius, episcopus Alex. circa A. C. 189, in Indiam misit (7), scholæ ibi catecheticae præfectus, sive κατηχήσεων magister: vir sanctus (8) atque eruditissimus. Inter discipulos habuit Origenem (9), qui in catechetæ (10) munere etiam Clementi, circa A. C. 202, persecutione Se-

(1) Euseb., vi, 15, *Hist.*; Photius. cod. cx1.

(2) Epiphan. xxxii, 6, tom. I, pag. 215; Meursius, pag. 205, ad Palladii Lausiacam; FABR. Ortu Atheniensis esse potuit; Alexandrinus autem appellabatur, quia Alexandriae diu commoratus ibique munere docendi functus est. Atqui a veteribus quorum testimonia citavit Fabric. infra not. 19, plura vero collegit Potterus post præf. ad suam edit., semper vocatur Alexandriae Ecclesiae presbyter. Ab Epiphano solummodo, l. c., sed incerto rumore, sic citatur: Κλήμης, ὃν φασὶ τινες Ἀλεξάνδρεια, ἕτεροι δὲ Ἀθηναῖον: in *Chronico autem Paschali*, pag. 251, dicitur quidem Clem. Alexandrinus; sed pag. 7, Alexandriae Ecclesiae presbyter, et bis a Theodoro Clem. Stromateus. Add. *Carci Antiq. Patrum et eccles.* I, pag. 385; vers. Germ. Stollii, *Nachrichten von den Kirchenvätern*, pag. 91 sq.; Walchii, *Historia ecclesiastica N. T.*, pag. 627, qui copiosius disseruerunt de Clemente Alexandrino, ut alios omittam ab illis jam laudatis. HARL.

(3) Euseb., II, 2, *Præparat. evangel.*, pag. 61; Clemens ipse initio *Pædagog.*

(4) Euseb., vi, 11; Hieron., cap. 38 *De script. eccl.*, et epist. 84, ad Magnum; Niceph., IV, 33, *Hist.*; Phot., cod. cx1.

(5) Euseb., vi, 6, *Hist.*

(6) Euseb., v, 11; vi, 13, et Hieron., c. 38, *De scriptor. eccl.*; Phot., cod. cx1. Equidem ab horum sententia recedit Philippus Sidetes, et Pantænum Clementis successorem fuisse scribit, Clementem vero Athenagoræ successorem ac discipulum. Pro Philippi Sidetæ sententia asserenda contendit etiam H. Dodwellus, qui Philippi fragmentum edidit, ad calcem *Dissert.* in Irenæum, pag. 501 sq. Sed malo utique Eusebio, Hieronymo et Photio accedere. De aliis Clementis præceptoribus, quos tecte innuit ipse lib. I *Strom.*, pag. 274, et quorum nomina ex mysteriorum disciplina, Hierophantas de nomine prodere vetantium, siluisse putat idem Dodwellus, *Dissertat.* IV ad Irenæum, pag. 295. Vide Baronium, ad A. C. 185, n. 4; Valesium, ad Euseb., pag. 95; Caveum, in *Vita Clementis Alex.*, § 2; Steph. le Moine, ad *Varia sacra*, pag. 208; Jo. Clericum, in *Vita Clementis Alex.*, tom. X *Bibl. universal.*, pag. 181.

(7) Pantæno mortuo successisse scribit Hieronymus c. 38 *De script. eccl.* Sed vide Tillemont., tom. III *Memor. hist. eccl.*, in *Vita Pantæni*, p. 290, et in *Vita Clementis Alex.*, p. 308 et 522. FABR. In disciplina Pantæni amorem philosophiæ Stoicæ imbibisse videtur Clemens Alex., neque tamen illi, neque alii sectæ unice adhesit, sed fuit eclecticus, et Stoicos æque ac reliquos veteres philo-

sophos refutavi. Imo vero *Strom.* I, c. 7, p. 358, ed. Potteri, cujus notam conferes, aperte profitetur se philosophiam non dicere Stoicam, nec Platoniam, aut Epicuream et Aristotelicam; sed quæcunque ab his sectis recte dicta sint, hoc totum selectum (τοῦτο σύμπαρ τὸ ἐκλεκτικόν) se dicere philosophiam. De Pantæno et reliquis Clementis magistris, ac de controversia inter Caveum, Clericum Baltumque orta, tum de philosophandi ratione, erroribus, etc., Clementis Alex. copiosus est Brucker, in *Hist. cit.*, *philos.*, tom. III, pag. 414 sqq. — De Clemente, qua doctore Alexandrino conf. J. G. Michaelis *Progr. de scholæ catech. Alexandr. origine* Halæ Magd. 1739, 4, novisque accessionibus amplificatum in *Symbol. litter. Bremens.* fasc. III, atque J. Augustin. Dietelmair *Progr.* quo veterum in schola Alexandrina doctorum seriem breviter exponit. Aldor. 1746. 4. HARL.

(8) Quanquam Baronius e Martyrologio Rom. Clementis nomen expunxit (confer *Acta Sanctor.*, tom. VI Maii, p. 777), et sancti elogium Clementi datum excusat Combefisius, tom. I *Bibl. concionatoriarum*, Natalisque Alexander ideo censuram incurrisse se testetur virorum religiosorum, quod sanctum Clementem appellasset; tamen constat apud veteres scriptores, ne de Usuardi et juniorum Martyrologiis dicam, passim hoc encomio mactari. Ita Epiphanius xxvi, 1: Ὡς καὶ ὁ ἅγιος Κλήμης, etc.; ierὸν vocat etiam Alexander episcopus, apud Euseb., vi, 14 et vi, 11, μακάριον πρεσβύτερον ἄνδρα ἐνάρετον καὶ δόκιμον. Nicetæ, *Thesaur. orthodox. fidei*, IV, 10, ex Theodoriti lib. I *De hæretic. fab.*, c. 1, Clemens dicitur ierὸς ἄνθρωπος, καὶ πολυτεταγμένος ἀπολιπῶν. Et eidem Theodorito ierὸς ἄνθρωπος, et ob πολυμάθειαν διαδόχτος. Auctori Chronici Alex. pag. 7, et qui idem est, anonymo scriptori de Paschate, quem Græce edidit Petavius pag. 214 *Uranolog.*: Κλήμης ὁ ὁσιώτατος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας γεγονώς ierεὺς, ἀνὴρ ἀρχαϊώτατος, καὶ οὐ μακρὰν τῶν Ἀποστολικῶν γενόμενος χρόνων. Idem Clemens iudicio Hieronymi, epist. 84, ad Magnum, omnium eruditissimus. Φιλόσοφος τῶν φιλοσόφων vocat S. Maximus, *Diss. cum Pyrrho*, pag. 774. Cyrillus vero Alex.: Ἄνδρα ἐλλόγιμον καὶ φιλομαθῆ, καὶ ἀγνωσμάτων Ἑλληνικῶν πολυπραγμονήσαντα βάθος, ὡς ὀλίγοι τάχα που τῶν πρὸ αὐτοῦ, VII in *Julian.*, pag. 231. Idem alibi σοφώτατον vocat, et πολυίστορα, et alio loco: Τοῖς ἁγίοις Ἀποστόλοις ἐπόμεινον πανταχῇ, πλείστης τε ὄσης Ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰς ἀκοὴν ἐλθόντα. [Add. Walch., l. c., pag. 629 seq.]

(9) Euseb., vi, 6, *Hist.*

(10) Id., vi, 3, licet Philippus Sidetes, in Fragmento, quod edidit Dodwellus, Origenem Pantæno, non Clementi, scribat successisse.

veri Alexandria cedere coacto (11), successit, et Alexandrum (12) Flaviadis in Cappadocia ac postea Hierosolymitanum episcopum, atque, si Baronio (13), Combefisio et Bullo credimus, etiam Hippolytum, Origeni haud ignotum. Quo anno obierit (sub Antonino Caracalla et Alexandriae, ut suspicio est), nemo veterum tradidit, licet quarta die Decembris memoriam ejus consignarit Usuardi Martyrologium.

Tria hujus Clementis scripta, *Protrepticum*, *Pædagogum* et *Stromateon* libros, Daniel Heinsius pulchre observavit referre veterum mystagogorum ac philosophorum tres gradus, ἀποκάθαρσις, μύησις ac denique ἐποπτείας: in *Protreptico* enim Clementem primo veluti purgare futuros Christianos a sordibus adherentium superstitionum atque ethnicismi, in *Pædagogum* factos jam initiare atque instituire, in *Stromateon* denique libris ad sacra maxima et supremam Dei contemplationem (adde Clementem, pag. 85 edit. Paris. et 443 d.) admittere. Confer, si placet, quæ in eamdem sententiam de *Pædagogo* ac *Stromatibus* Clementis observat D. Mich. Foertschius, theologus Ienensis, in decade *Diss. theologiarum selectarum*, diss. x, pag. 398, sqq.

1. *Προτρεπτικὸς λόγος*, ad gentes liber adhortatorius de Christianismo amplectendo, cujus meminit (ne de Eusebio, Hieronymo, Cyrillo, Theodoro, Photio, aliisque dicam), Clemens ipse in limine *Pædagogi*, et disertius etiam vii *Strom.*, pag. 711, ubi ait se in illo de gentium superstitionibus abunde disputasse. Ex hoc Clementis *Protreptico* C plura in suos ad gentes libros transtulit Arnobius, ut Theodoro Cantero pulchre observatum (14). Duos codices mss. Græcos, unum regium A. C. 914 exaratum, et alterum Collegii S. J. Paris. memorat Nourrius, pag. 634 *Apparatus ad bibl. Patrum*, variasque lectiones editurum se vel cum alio Clementis futuro editore communicaturum pollicetur, atque ipse deinceps loca quædam feliciter illustrat.

2. *Παιδαγωγὸς* libris tribus *ὑποθετικαῖς* ethicam quandam Christianam perpulchram complexus.

(11) Tillemont., pag. 392.

(12) Euseb., vi *Hist.*, ex quo loco constat, Alexandrum Clementi fuisse superstitem.

(13) Baron., ad A. C. 229, 4. Combefisius, t. I *Bibl. concionatoriæ*, ubi de S. Hippolyto, et Bullus *Defensione fidei Nicænæ*, sect. 3, cap. 8, p. 371.

(14) Add. Potteri, not. pag. 1, qui præter ea syllabum capitum 12 (tot enim capp. constat Cohortatio ad gentes), reddidit, quam, uti etiam tabellam eorum, quæ singulis *Stromatum* libris continentur, una cum observat. atque emendationibus haud paucis in tria Clementis opera suisque locis inseritis a W. Lowthio, ecclesiæ cathedralis Winton. præbendario communicatam accepit. HARL.

(15) Grave judicium de hoc opere, in quo lucidus ordo desideratur, et multa, haud probanda, leguntur, tulit Barbeyrac in: *Traité de la Morale des Pères de l'Eglise*, pag. 44, seqq., eique assentitur Stolle, l. c., pag. 94. HARL.

(16) An Athenogeni? Latine eundem hymnum Possevinus excudi curavit in calce tom. I. *Bibl. selectæ*. FABR. Hymnus in Christum legitur in cod. Regio et Bodl., nec non Veneto D. Marci (quem

Hujus quoque operis sui mentionem facit ipse Clemens vi *Strom.*, pag. 616, ut Eusebium, Hieronymum ac Photium omittam. Videturque illud fuisse fructus quidam *κατηχήσεως* Alexandriae ab ipso institutarum (15). Cæterum, ut divisionem operis in tres libros Clemens dicto loco agnoscit, sic divisionem in capita capitibusque præfixa lemmata, quamvis in mss. codicibus obvia, alium quam Clementem videntur habere auctorem. Vide Nourrii *Apparatus*, pag. 637. Clauditur *Pædagogus* Doxologia, de qua conferendus Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, pag. 145. Denique subjicitur *Hymnus ad Christum*, quem Antigeni (16) martyri, Clementis æquali (nescio qua fide) tribuit Camgius in *Appendice ad Glossarium Græcum*, pag. 123, voce Λυγυικόβ. Hymnum separatim foliis cum Herveti versione et commentario suo atque Germanica metaphrasi edidit Hamburgi A. 1681 fol. Rudolphus Capellus. Exstat et Græce et Latine inter *Poetas Græcos Christianos*, Paris. 1609, 8, pag. 235, cum Fed. Morelli versione. Ibidem Græce et Latine occurrunt versus *ἀδῆλου*, sive incerti, in Clementis *Pædagogum*, qui incipiunt *Σοὶ εὐόδα κάρῳ, Παιδαγωγέ, προσφέρω*, qui in editione Clementis Græca Florentinæ Græce leguntur ad calcem *Pædagogi* pag. 92, sed in Græco-Latinis sunt prætermisisti (17), atque ideo in supplemento Operum Clementis Ittigiano, p. 170, iterum recusi. Tres codices mss. *Pædagogi* Clementis evolvisse et varias lectiones ex iis notasse se refert Nourrius, p. 658 seq., ex quibus regii A. C. 814 exarati (quo præter *Protrepticum Pædagogo* præmissum etiam Justinii *Epistola ad Zenam et Serenum*, atque *Admonitio ad Græcos*, Eusebii *De præparat. et adversus Hieroclem* atque Athenagoræ liber uterque continetur) specimen vide in Montfauconi *Palæographia Græca*, p. 274. *Pædagogum* in *Bibl. Patrum concionatoriæ* Græce et Latine editum scribit Nourrius, p. 904. Sed Latine quædam Clementis Combefisius a se recensita *Bibliothecæ concionatoriæ* inseruit; Græce nihil.

describit Villoison., in *Anecd. Græc.*, tom. II, p. 98, 1), sed abest cod. quo usus est Sylburgius, Palat. et Oxon., Coll. novi. — Clem. Alex. *Hymni in Christum*; Gr. ac Lat., per Fed. Morellum., Lutetiæ 1598, 8 (*Catal. bibl. Leidens.*, pag. 46), Gr. ac Lat. in *Collect. poet. Gr.*, Coloniæ Alodbr. 1614, fol. HARL.

(17) Sed recepti sunt in edit. Potter., p. 313. — Antea retulerat illum hymnum Jo. Fellus, Oxoniensis episcopus, inter Fragmenta Clementis in editione, inscripta: *Κλήμεντος*, — etc., Clementis Alexandrini liber, *Quis dives salutem consequi possit*. Acc. nonnulla in editit. Opp. Clementis hactenus desiderata. Oxoniæ e theatro Sheldon. 1685, 12. Fellus quoque admonuit, exstare illos sub *ἀδῆλου* titulo in cod. quodam Collectaneorum miscellaneorum ex Græcis poetis, in bibl. Bodl. asservato. Præter ea subjiciunt hymnum illum præcedenti cod. Reg., Bodl. et Venet. teste Villoison, l. c., qui observat, hymni illius in *Pædagogum* initium manifesto expressum esse ex illo hymno, quem in Dianæ laudes erumpens apud Euripidem canit Hippolytus *στεφανηφόρος*, e venatione redux. HARL.

3. *Ἰὼν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν Γνωστικῶν ὑποσημάτων*, *Στρωματεῖς Η'* (libri VIII *Strom.*) (18), sive Miscellaneorum, Gnosticas secundum veram philosophiam commentationes complectentium: hic enim titulus operis apud Eusebium, VI, 13, *Hist.*; Photium, cod. Cxi, et Clementem ipsum in extremo libri I et III, pag. 357, 473, et initio libri VI, pag. 616. Alexandro inscriptum esse hoc opus a Clemente, observat Meursius, ad *Palladii Lausiacam*, pag. 204, ex J. Damasceni lib. III *De adorand. imaginibus*: *Τῷ ἀρχαιστάτῳ Κλήμεντος πρὸς Ἀλέξανδρον ἐκ τοῦ ἐβδόμου βιβλίου τῶν Στρωματέων*. Alexandrum intelligat aliquis illum ex Clementis auditore Cappadociæ atque deinde Hierosolymitanum episcopum, cui librum *De canonibus eccles.* inscripsit, teste Eusebio, VI, 13, et de quo videunda *Acta Sanctorum* ad diem XVIII Martii. Sed Reinesius, lib. I *Var. lect.*, c. 22, pag. 92, suspicatur Damascenum non scripsisse πρὸς Ἀλέξ., sed πρὸς Ἀλέξ. Scripsum est hoc opus post Commodum (extremo A. C. 192) defunctum (lib. I *Strom.*, pag. 536), cum Clemens ætatis indeflexa adhuc maturitate gauderet; quare I, pag. 274, ait, se *ὑποσημάτια ἐαυτῷ εἰς γῆρας θεσησπρίξεν*. Codices illius MSS. præter Medicæum, e quo Florentina editio initio libri primi mutila profluxit, vix usquam exstare, notat Montfaucouus in *Diario Italico*, p. 64 [et in *Bibl. biblioth. ms. t. I*, pag. 480], ubi excerpta proluxa ex Clementis *Stromatis* in codice bombycini sæculi XIV, Venetiis apud Antonium Capellum, patricium Venetum, reperisse se refert, una cum nonnullis ex *Protreptico* et *Pædagogō*. Claromontanus recens codex, cujus Nourrius, pag. 896, meminit, e Mediceo descriptus videtur, neque alio, ac Florentino, nisi sunt interpretes uterque Strozza et Hervetus. Librum septimum claudit Clemens his verbis: *Καὶ ἐν μετὰ τὸν ἕβδομον τούτων ἡμῶν στρωματέων ἕξις ἀπ' ἀλλῆς ἀρχῆς ποιησόμεθα τὸν λόγον*. At

(18) Clemens, I *Strom.*, pag. 278: *Περιέξουσι δὲ αἱ Στρωματεῖς ἀναμειγμένην τὴν ἀλήθειαν* (Christianam puta) *τοῖς φιλοσοφίας δόγμασι*. Et pag. 279: *Ἐπιπῶ γὰρ οἱ αἱ Στρωματεῖς τῇ πολυμαθίᾳ σωματοποιούμενοι κρύπτειν ἐντέχνως τὰ τῆς γνώσεως βούλονται σπέρματα*. Lib. VII, pag. 767: *Ὅθεν οὖν τῆς τάξεως, ὅτε τῆς φράσεως στοχάζονται οἱ Στρωματεῖς, nec ordinem nec dictionem curant Stromata*. Vide et lib. IV, pag. 476, ubi opus suum confert ἀπληθισμένη προσφορᾷ sive εἰρσιωῶν ex omni genere florum atque fructuum quondam Athenis soli aliisque diis dicari solitæ, de qua videndus Tho. Galeherus, in *Adversariis*, pag. 473. *Stromata* veluti a stragularum vestium varie contexturam colore multiplici petito nomine (vide Casaubonum, p. 13, in *Athenæum*) Mich. Neander reddit *Varietates*, Jo. Vindetus *Centones*, Samuel Petitus, ad *Leges Atticas*, pag. 145, *Florida*. Mottanus Vayerus, t. I *Opp.* pag. 552, *Tapisseries*. Ab illo opere Clemens Theodoro, Cassiodoro, et aliis dicitur ὁ *Στρωματεῖς*: etsi Clementis exemplum etiam discipulum ipsius Origenem x libros *Stromatum* scripsisse constat ex Hieronymo, Rufino, etc. Atque Cæsellium Vindicem, grammaticum Latinum, in *Stromateo* ludat P. isicianus, lib. VI, pag. 685 et 695. Plutar-

A loco illius, qui hodie sequitur, *octavi libri*, in quibusdam codicibus Photio (19), cod. Cxi, lectis, secutus est liber, de quo mox dicam, *Quis dives salvetur*: alii tamen, quos idem vidit Photius, hunc ipsum octavum librum habuerunt, atque in hoc pag. 785 exstant verba, quæ Clementem philosophum laudans profert Pseudo-Dionysius, c. 5 libri *De divinis nominibus*, ut Albertinus etiam, pag. 266 operis *De Eucharistia* observavit. Octo *Stromatum* Clementis libros legerunt etiam Eusebius atque Hieronymus. Porro liber iste octavus, qui exstat, cum prioribus septem nihil habet commune; sed totus de demonstratione, definitione, divisione et causis dialectico more disputat. Eundem tamen nos habere, quam olim legit Photius, non dubito, licet aliud sentire videam Nourrius, pag. 1289, qui in eo etiam fallitur, quod, quæ de doctrina parum sana Photius notat, de octavo hoc libro accepit, cum de toto *Stromatum* opere istud ille scripserit. Non integrum vero, sed imperfectum ad nos librum huncce, qui octavus inscribitur, pervenisse, libentius assentior Tillemontio, tom. III *Memor. histor. eccles.*, p. 318, 524. Quod vero Nourrius, p. 1308, ex *Catena ms. in Genesin* notat, ab Acacio Cesareæ in Palæstina episcopo citari verba ex octavo Clementis *Stromatum* libro deperdito, id ampliore consideratione dignum est. Verba hæc sunt: *Καὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ δὲ Στρωματεῖ ἀθετεῖ τὴν περὶ τοῦ προσῖναι τὰς ψυχὰς δόξαν* (Cassiani puta, quam III *Strom.*, p. 466, confutaturum se promiserat,) *λέγων αὐταῖς ταῖς λέξεσιν*: *Ὁ Θεὸς ἡμᾶς ἐποίησεν οὐ πρόβητας. Ἐχρῆν γὰρ καὶ εἰδέναι ἡμᾶς τὸ ποῦ ἡμεῖς καὶ προῆμεν, καὶ πῶς καὶ διὰ τὴ δεῦρο ἤκομεν. Εἰ δὲ οὐ προῆμεν, τῆς γενέσεως ἡμῶν μέρος αἰτιὸς ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ὄντας ἐποίησεν, οὕτως καὶ γενομένους σώζει. Ὁ δὲ τοὺς δερματίνας χιτῶνας τὰ αἰσθητὰ λέγων σώματα, πάντως που καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς αἰσθητὸν εἶναι ὁμολογήσει μετὰ τοὺς χιτῶνας γὰρ εἰρηται, Μηποτε*

ehi *Στρωματεῖς* Eusebius, I *Præparat.*, c. 4, 5, et Lamprias, in *Catalogo* ejus scriptorum. Videturque Plutarchum ac Cæsellium respicere Gellius, *Στρωματεῖς* memorans in præfat. *Noctium Atticarum*.

(19) Photius, postquam inscriptionem operis D integrum in vetere quodam exemplari repertam *Ἰἴτων Φλυβίου Κλήμεντος, πρὸς βυτέρου Ἀλεξανδρείας, τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑποσημάτων Στρωματέων* α', β', γ', δ', ε', ζ', η' καὶ θ', indicavit, pergit, *primos quidem septem libros eundem præferre titulum, eosdemque prorsus esse in omnibus codd. sed octavum cum inscriptione rei subjectæ variare et in quibusdam inscribi*: *Τὸς ὁ σωζόμενος πλοῦσιος*; — In aliis vero, *Στρωματεῖς ὀγδοῦς*, uti reliqui septem libri inscribi solent. Add. Heinsii not. ad initium libri I *Stromat.*, et ad init. libri octavi, et Stolle, l. mem. Doctum hoc *Stromatum* opus in quo etiam permulta veterum auctorum, in primis poetarum, citantur, in quibus colligendis, aut comparandis emendandisque criticus ingenium ac diligentiam potest exercere, historicorum, chronologicorum et theologorum esse plenum errorum, David Blondellus *De Sibyllis*, lib. I, cap. 6, aliique animadvertunt. Quæ singularia falsaque aut ex nimio allegoriarum studio

λοβῆ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, καὶ φάγη, καὶ ζήσεται εἰς αἰῶνα. Hæc (quæ Nourrium præterit) excerpta sunt ex 'Εκλογαῖς προφητικῶν, § 17, edit. Combefisii [et Potteri]. At idem Nourrius recte observat, in mss. J. Damasceni *Parallelorum* codicibus laudari tanquam ex octavo *Stromatum* libro, quæ iisdem verbis exstant in 'Εκλογαῖς προφητικῶν, quæ Græce libro *Stromatum* subjiciuntur, § 20, edit. Græco-Lat. Combefisii : Ἀγάπη ἐκουσίων ἀρχεῖ, ἀλόγτων δὲ ὁ φόβος οὗτος ὁ ψαῦλος. Ὁ δὲ εἰς ἀγαθὸν παιδαγωγῶν, εἰς Χριστὸν ἀγει, καὶ ἐστι σωτήριος. Laudantur a Damasceno etiam hæc, octavo *Stromatum* libro prænotato : Φοθηθῶμεν οὐχὶ νόσον τὴν ἐξωθεν, ἀλλὰ ἁμαρτήματα, δι' ἃ νόσος· καὶ νόσον ψυχῆς, οὐχὶ σώματος (quæ exstant in eisdem *Eclogis*, § 11). Et : Νόμος ἐστὶ κατὰ τῶν σεμνῶν καὶ θεῶν σεμνῶς καὶ θεοπρεπῶς ὁρᾶν οὐκ ἀξιούντων, κλάσιν ἐπιφέρειν ἀορασίας.

4. Ἐκ τῶν Θεοδοῦτου καὶ τῆς ἀνατολικῆς καλουμένης διδασκαλίας κατὰ τοὺς Οὐαλερινίου χρόνους ἐπιτομαί. Hæc excerpta, Græce sine versione ex Florentino exemplari Græco-Latinis Clementis editionibus subjecta, varias locorum S. Scripturæ explicationes Gnosticas et Valentianas continent. In his Theodotus (20) plus simpliciter vice citatur; mentio et Basilidis et Valentini ac Valentianorum, et pag. 799, affiruntur verba, quæ Christus dixerit ad Salomen, μέχρι τότε εἶναι θάρυτον, ἄχρις ἂν αἱ γυναικες πίτωσιν, quæ ex Evangelio secundum Ægyptios petita esse constat ex Clementis III *Strom.*, pag. 445, 452, 453. Combefisius Latine transtulit, sed veritus est edere (21) ob hæreses et errores Gnosticos, qui in illis con-

enata in illis *Stromatum* reliquisque libris reperiuntur, ea post Nourrium et Ittig. Fabricio post indic. edd. laudatos, diligenter collegit et dijudicavit, neque tamen, quæ bona in illis essent libris, reticuit Semler, in *Historia doctrinæ Christianæ*, præmissa tom. II *Theolog. polemica*, Baumgart., § 61, pag. 133 sqq. Epitomen librorum German. confecit Chr. Frid. Rössler in *Bibl. Patrum eccles.*, part. II, pag. 1-75. HARL.

(20) Theodotum intellige Byzantium coriariam, a Victore, Rom. episcopo, excommunicatum, cujus hæresin perstringit etiam S. Hippolytus in homilia contra errores Noëti. Cætera veterum de illo loca diligenter excerpsit Ittigius, diss. *De hæresiarchis*, pag. 259 seqq., qui pag. 243 alterum refert Theodotum, Montanistam, et pag. 261 tertium Theodotum, trapezitam, auctorem *Melchisedecianorum*. Videnda etiam de Theodoto coriario erudita dissertatio D. Mich. Waltheri, edita Witebergæ 1688, sub titulo : *Jesus ante Mariam*, § 10 sq. FABR. Vallesius ad Eusebium, *H. E.*, lib. v, c. 11 (quem locum repetiit Potterus ad Clem. *Strom.* I, pag. 322, ubi Clemens de suis præceptoribus loquitur), duorum illorum, quos in Orientis partibus abs se auditos esse narrat Clemens, alterum Assyrium genere, Tatianum esse suspicatur; alterum autem Hebræum, ex Palæstina oriundum, quem Theophilum esse, Cæsariensem episcopum, opinatus est Baron., ad a. Chr. 185, potius esse Theodotum crediderit, quod ex eo conjicit, quia epitome *Hypotyposeon* Clementis inscribatur : Ἐκ τῶν Θεοδοῦτου ἀνατολικῆς διδασκαλίας, Clementem vero ea, quæ a

tinentur. Quoniam vero eisdem vix quisquam hodie poterit moveri, nec tamen inutile ad alios scriptores ecclesiasticos illustrandos, neque injucundum est specimine tam insigni cognoscere, qualis fuerit et quam longe petitis S. Scripturæ expositionibus subnixa hæreticorum istorum doctrina, non dubitavi illam Combefisii versionem, cujus apographum beneficio doctissimi viri, Erici Benzeli, in manus meas incidit, infra cum lectore communicare (22). Germanice quidem reddita hæc excerpta edidit Godfridus Arnoldus, in *Apologia hæresium*, Lipsiæ 1700, fol., tom. IV, pag. 41 sq., a quo tempore melior et emendatior, itidem Germanica, interpretatio, auctore H. G. W. E. M. (23) lucem vidit Ulmæ 1701, 4, cum præfat. D. Eliæ Veielii.

5. Ἐκ τῶν Προφητικῶν ἐκλογαί. Hæc excerpta posteriora saniora sunt prioribus, sed in Græco-Latinis Clementis editionibus (24) itidem tantum Græce exstant, atque extrema parte mutila. Cæterum cum notis Francisci Combefisii leguntur Græce et Latine in auctario ipsius novissimo ad *Bibliothecam Patrum*, Paris. 1672, fol. In his subinde refellit Clemens (illum enim auctorem non dubito) errores Heracleonis, Tatiani, Hermogenis : plura etiam refert ex Apocryphis Henochi, et Apocalypsi atque *πυρῦγματι* Petri; ex Hermæ etiam *Pastoris* lib. II, mandato 5, verba desumpta et illustrata videre est § 45, licet de nomine eum non laudet. Dogmatum vero hæreticorum expositionem utilem esse disputat § 29 : Φέρει δὲ καὶ ἄλλη συγγρµασίαν ψυχῆς ζητητικῆς ἢ τῆς ἑτεροδόξου διδασκαλίας ἐκθεσις, καὶ ἀνεξαπάρτητος τῆς ἀληθοῦς τηρεῖ τὸν μαθητήν. Has *Eclogas* esse partem *Hypotyposeon* Clementis Alexandrini, non ab-

magistris in Oriente didicisset, vocare ἀνατολικῆς διδασκαλίαν. Quæ conjectura num admittenda sit, necne, alii judicent. — De Theodoto, cujus meminuit Ignatius, epist. interp. ad Trallianos, cap. 11, vide quæ ibi adnotavit Cotelierius. HARL.

(21) Vide Combefis., tom. I, *Auctar. noviss.*, pag. 194, et Rich. Simonis *Bibliothecam criticam*, Gallice editam, tom. I, pag. 66.

(22) Fuerunt quidem viri docti, quorum auctoritas apud me multum valet, qui suaderent, ut in nova hac edit. retinerem libellum illum cum versione notisque Combefisii. Enimvero quod in edit. Potteri, pag. 966 sqq., textui Græco adjuncta est versio Lat. Roberti Pearse, et subjunctæ sunt notæ Sylburgii, Combefisii et paucæ Potteri; atque operis redemptor urget flagitatumque, ut vela contraham; aliorum consilio obsecutus ea omnia in nova hac edit. omittere statui. Si plures velint, ut saltem recudatur Combefisii versio Lat., hæc forsitan in supplementis locum habeat. HARL.

(23) Georgio Wachtero, ecclesiaste Memmingensi. FABR. Inscriptio haud urbana hæc est : *Augenscheinliche Erweisung, dass der vermessene Ketzer-Patron, Gottfried Arnold, das valentinianische Ketzler-Fragmentum Theodoti weder verständlich, noch treulich überseztet, und damit seine schlechte Wissenschaft in der griechischen Sprache selbst verrathem habe.* Id.

(24) In edit. tamen Potter., pag. 989 sqq., leguntur Gr. cum versione Lat. notisque Sylburgii atque Combefisii et paucis Potteri. Id.

surde conjiciunt viri doctissimi : haud omittendum tamen est, easdem ab Acacio et Damasceno, ut e locis pluribus, supra a me descriptis, patet, habitas fuisse pro octavo *Stromatum* libro.

Operum Clementis Alex. codd. et editiones.

Plures codd. jam passim laudavit Fabricius. De codice membr. Florent. Medic. Laurent. sæc. xi, qui continet *Stromata*, cujus Fabr. supra in § 3 meminit, plura scripsit Bandin. in *Cat. codd. Gr.* 1, pag. 12, qui præter ea post Fabricium (supra § 5) observat, cod. Claromontan. rec. a Nourrio memoratum, videri e Mediceo descriptum. Codicem illum præstantissimum olim fuisse apud Basilianos Messanenses monachos, putabat Montf. in *Bibl. bibliothecar.*, 1, pag. 234. — In eodem codice sunt *Excerpta ex libris Theodoti et Selecta prophetarum.* — *Pædagogii* libri III, *Κλήμειντος λόγοι* dicuntur in codice xxiv, plut. v, cum notis incerti auctoris margin. quem Bandin., l. c. 1, pag. 49 seq., uberius describit. Libri in cod. dividuntur in capita, et singulis capitibus præmittuntur argumenta. Illos libros excipiunt *Hymnus Christi servatoris*, S. Clementis et Versus incerti in Clementis *Pædagogum*. Illo cod. usus est quoque Victorius; sed omisit scholia quædam, caractere ligato et currenti ab eodem scriptore codicis in ora libri hinc inde adjecta, quorum quædam Bandinius descripsit et promulgavit. Idem calligraphus, ait Bandin., ut ostenderet consensum textus Clementis cum quadam Aréthæ, archiepiscopi Cæsariensis, interpretatione, desumpta forsau ex ejus *Catena in Apocalypsin Joannis*, longum scholium in ora libri descripsit, cujus initium ac finem edidit Bandin. — In codd. viii, n. 55, plut. ix (a), sunt inter breves definitiones SS. PP. de substantia et natura, etc., excerpta ex Clem. Alex. Sermone de Providentia. (Band., I, pag. 402.) — Cod. Alex. Clem. cui Stephan. multas adscripsit notas, Francofurti ad Moen, memorat Folard., in *Histoire d'un Voyage littéraire, fait en 1753*, etc. Hagæ Com. 1755, mai. 12, teste Stollio, in notitiâ illius bibl. (Kurze Nachricht von den Büchern — in *der Stollischen Bibl.*) tom. I, p. 563. — Loca Clem. occurrunt in *Catenis* in Psalmos, in Jobum et iv. Evangelia, et citatur Clem. in *Florilegio sententiarum*, in Violario compos. et a J. Cantacuzeno contra Palamam. (Bandin. I, pag. 34, 52, 161, 255, 347 et 549.) — *Pædagogii* tres libri in cod. Veneto D. Marci, cum lemmatibus singulis capp. præliis, et notis nonnullis ad oram conjectis, vid. Villoison, *Anecd. Græc.* II, pag. 98 et pag. 249. — In cod. biblioth. Mutinensis *Προεργικὸν, Παιδαγωγικόν* et Hymnus, ut in editis, teste Montf. in *Diario Ital.*, pag. 51.

Neapoli, in *bibl. Regia*, cod. ci. xv continet: Clem. Alex. *Pædagogum*; Hymnum ad Christum et anonymi Versus in Clem. *Pædagogum*; excerpta

longiora ex vii libris *Stromatum*. Inc. *τέρατα προφητικῶν καὶ ἐκδόσεις καιρῶν καὶ χρόνων ὁ τῆς σοφίας μαθητής* quæ in editis initio libri i mutilis desunt. — Teste Montfauc. in *Bibl. bibliothec. mss.* 1, pag. 14, inter codd. Vatic. Romæ *Quis dives salvetur* opusc. et alia inter Clementis papæ opera nominantur: fragmenta Clem. Alex. in *Catenis* in Exodum, Job, Epp. ad Corinth. et Galat., in Mattheum et Lucam sunt in pluribus codd. Vatic. ibid. (uti in *Catenis* in codd. Coisl. Vindob. August. Vindel. aliisque). — Romæ, in bibl. Oubon. *Stromatum* fragm. in ii codd. recent., nec non *Stromata* bis, et *Pædagog.* (ibid., pag. 185 et 190), et ibidem, in *Bibl. Patrum S. Basilii* (ib., pag. 198. D.). — In Galliis inter codd. abbatiæ S. Petri de Selincurte, dioc. Ambianensis, *Admonitio ad gentes et Pædagogus* (ibid. II, pag. 1198). — *S. Clementis Vita*, etc., in cod. bibl. Mediolan. (Ibid., I, p. 495.)

Paris., in *Bibl. publ.* (sec. catal. cod. tom. II) in cod. cdl. A. C. 914, manu Baanis, notarii Aréthæ, Cæsareæ archiepiscopi, exarato, Clem. adhortatorius liber ad Græcos, cum scholiis marg. et *Pædagogus*, sed desunt libri i decem capita prima, et undecimi initium: in cod. cdl. II et DLXXXVII (in quo ea quoque desunt, quæ in cod. ccccll, notavimus) *Pædagogii* libri III cum *Hymno in Christum*, et anonymi Versibus in *Pædagogum*. — In cod. cdxl. fragmentum, ubi de sancto Joanne, theologo et evangelista, agitur. — Cod. Paris., coll. S. J., qui integrum *Stromatum* opus complectitur, variis lect. Montfauc. enotavit et ad Potterum transmisit.

In bibl. Coisl., secundum Montf., in cod. lxxxvi, ex libro *Quis dives sit salvus*, historia quædam, quæ est quoque ap. Eusebium III *H. E.*, cap. 23 (pag. 140). — Loca Clem. occurrunt in cod. cxii et cxiii, in Collectionibus sententiarum, rerum moralium et interpretationum, e pluribus script. eceles. excerptarum (pag. 186, 187; sic quoque codd. Augus. Vind., teste Reisero, pag. 22 et 39 catal.); — in cod. ccllx, in Anastasii responsionibus, etc. (pag. 305); — in cod. cclxxvi, in Damasceni *Paralleliis* (pag. 390); — in cod. cclxxxiv, in Damasceni *Eclogis* (pag. 412).

Codices seqq. qui in Anglia asservantur, et a Pottero sunt collati, ab eo nominantur in *Præfat.* Oxonii: in cod. bibl. novi Collegii, *Cohortatio ad Græcos*, una cum duobus *Pædagogii* libris posterioribus eorumdemque nonnullis fragmentis: — in cod. Bodlei. et alio, qui exstat in bibl. regis, *Pædagogii* III libri. — Ad Clementis periochas, quas Eusebius operi *De præpar. evang.* inseruit, emendandas, utilis fait cod. Eusebii in biblioth. Collegii J. Baptistæ. — Præter ea, secundum catal. in codd. Angl. et Hibern., etc., in cod. Barocc. Bibl. Bodlei. nr. v, sunt ex Clem. Alex. aliisque excerptæ sententiæ, etc.; — in codd. Bodl. mcccxxxii et

(a) Hæc Scholia, quæ ex codice Parisino evulgavit Reinholdus Klotz in sua editione Operum Clementis (Lipsiæ, 1830-31, in-12), exstant tomo II nostræ recessionis. EDIT. PATR.

MMXIV, Clementis aliorumque glossæ ad VII Epp. A tine inter Franc. Rous *Mella Patrum*. Lond. 1630, 8, p. 149-292. HARL.
 canon. et Epp. catholicas min. N. T. — In bibl. Jacobæ nr. mmmmmmdlxxv (tom. II *catalog.*, p. 276), Clem. *Pædagogus*. — Dublini in cod. cccccxviii Collegii S. Trinit. excerpta ex Clem. *Protreptico*, a Gent. Herveto verso, et ex *Pædagogo*.

Vindobonæ in bibl. Cæsar. in cod. xxxix, n. 5, et cod. L, est frag. ex Clem. oratione: *Quis salvetur dives?* (Lambec., *Comment.* III, pag. 190, seq., et 195.) — Monaci in bibl. Bavar., cql. chart. clxx, orat. exhortatoria ad Græcos (*catalog. codd.* pag. 66). — Augustæ Vindel. *Stromatum* epitomes fragment. in cod. ex quo quædam restituta fuisse in ed. Commel. observavit Hæschel ap. Reiser., pag. 27 *cat.*, et Sylburg. in fine suarum not. ad Clement. Alex., ubi quoque memorat codd. Palat., in quorum uno recent. fuit *Pædagogus*, in aliis excerpta; atque cod. Guil. Xylandri. HARL.

Græce scripta Clementis, hactenus memorata, prodierunt e bibl. Medicea, collato ad *Protrepticum* et *Pædagogum* etiam Rodulfi Pii, antistitis Carpenis, codice, recensente Petro Victorio, cujus præfatio ad Marcellum Cervinum, cardinalem S. Crucis (postea per xlii dies pontificem Max. Marcellum II), præfigitur, Florentiæ 1550, fol. Hæc editio manu Josephi Scaligeri passim notata fuit in bibliotheca Grævii. FABRIC. Exemplar, in membranis impressum, exstat Florent., in bibl. Magliabech., vid. Bandini *cat. codd. Gr. Medic.* I, pag. 42, et in præf. præmissa edit. *Epistolarum claror. Italorum et German.*, etc., Florent., 1759, tom. I, p. xlii, atque Hamberger *Z. N.* II, p. 489. In bibl. Leidensi est exemplar, cui nonnulla ascripsit Hadr. Junius. (*Catal. bibl.*, p. 35.) HARL.

Ex recensione et cum castigationibus Frid. Sylburgii. Heidelbergæ ap. Commelin. 1592, fol.

Latine *Protrepticus* et *Pædagogus* Gentiano Herveto, et libri VIII *Stromatum* Cyriaco Strozza (25) interprete, Florent. 1551, fol., apud Laurentium Torrentinum.

Protrepticus, *Pædagogus* et *Stromata* (26) Gentiano Herveto, Aureliano et Ecclesiæ Remensis postea canonico, interprete, cum ejus scholiis Basil. 1556, fol., ap. Froben. et 1566, fol., Paris. 1566, 8, 1572 et 1590, fol., et denique in *Bibliotheca Patrum Lugdunensi* tom. III, a. 1677, fol., ex Dan. Heinsii recognitione, et scholiis Herveti omissis.

Græce et Latine cum Herveti versione per Dan. Heinsium recensita, notisque et castigationibus Frid. Sylburgii et Danielis Heinsii, Lugd. Bat. 1616, fol. Hæc editio cum pluribus notis mss. Davidis Blondelli fuit in bibliotheca Samuelis Gruteri ecclesiastæ Harlemensis.

Clem. Alex. *Admonitio*, *Pædagog.*, *Stromat.* La-

(25) Papirius Massonus *Strozza Vita* tom. II Elogior., p. 229: *Stromata item Clementis Alexandrini, adolescens cum esset, primus omnium Latinitate donavit.*

A tine inter Franc. Rous *Mella Patrum*. Lond. 1630, 8, p. 149-292. HARL.

Recusa hæc editio additis Frontonis Ducæi notis, Paris. 1629, fol., et minus emendate 1641, ibid. et Coloniae (ive Witebergæ potius), 1688, fol.

Clementem Alex. emendatissimum et auctum se habere, et in notis ad ipsum Clementem emendationes Heinsii diligenter examinaturum se olim testatus est J. Croius cap. 21 *Observatt. in Nov. Test.*, pag. 172. Sed illa Clementis editio nunquam prodit.

In bibliotheca Jesuitica leges Clementem Alex. notis illustratum a Jacobo Deshans, S. J.; verum nec illæ notæ editæ sunt.

Plenior cæteris, cultior et ex codd. emendatior, B ed. cum notis Sylburgii, Heinsii, Wilh. Lowthii aliorumque VV. DD. est a Pottero curata: qui *Protrepticum* de integro vertit, in cæteris castigavit, ad Græca interpretationem Herveti, aliaque adjecit utilia. Est autem inscripta:

Κλήμεντος — Clementis Alex. Opera quæ exstant, recognita et illustrata per J. Potterum, episcopum Oxoniensem. Oxonii, e theatro Sheldon, sumpt. Ge. Mortlock, bibliop. Londinens. 1715, fol. Addita sunt supplementa, a Felto Itigioque edita, et fragmenta a Grabio collecta. Adjectus est Herveti *Comment. in Opp. Clementis. V. Acta erud.* a. 1717, pag. 97, sqq. — Recusa est illa editio Venetiis, ex typogr. Ant. Zatta, 1757, II voll. in fol. cum fragmentis novis ex Fabricio, ac *Vita Clementis* ex tomo III Adriani Baillet desumpta et Latine redita. Fabricius autem fragmenta, quæ in exemplo Potteri partim solummodo Græce exstant, partim in eo desiderantur, ex codd. mss. aut libris editis collegerat, et Gr. ac Lat. publicarat ad calcem tom. II *Opp. Hippolyti* ab ipso ed. pag. 66, sqq. — *Fragm.* sunt quoque in Gallandii *Bibl. vet. Patrum* II, pag. 155. HARL.

De scriptis Clementis Alexandrini diligentissime egit Nicolaus Nourrius libro tertio integro *Apparatus ad Bibliothecam Patrum*; nam et analysin singulorum post Abrahamum Scultetum, Eliamque Dupinium dedit plenior, et de doctrina ipsius atque ad varia Clementis loca observationes magno numero, et Chronographicam tabulam addidit qua Clementis supputatio cum Eusebiana et Syncelliana confertur, et de auctoribus, quos laudat Clemens, copiosius disseruit. Paris. 1705, fol. p. 622-1362. Vide etiam quæ de Clementis doctrina notavit Itigius in selectis *Hist. eccles.* capitibus, sect. II, pag. 250, sq. FABR. Iis, quæ cum passim ad hoc caput, tum in *Introd. in Hist. Lat. Gr.* II, 2, pag. 209, indicavi scripta, addi possunt:

I. G. Walchii *Exercitat. de Clemente Alex.* ejusque erroribus, Jenæ 1757, 4, rec. in ejusdem *Mi-*

(26) In Gentiani versione et commentariis plura reprehendit Nourrius, quem vide *Apparatu ad Bibl. Patrum*, pag. 902 sq. [et Potterus in præf.].

scelt. sacr. pag. 510, lib. III. — J. Fabric., in *Hist. A biblioth. Fabricianæ*, I, pag. 78 sq.

Fabricius in *Delectu argumentorum . . . pro veritate relig. Christ.* pag. 58, sqq., ubi de Clemente Alex. agit, quædam addit, quæ hic repetam :

« Adversus Guil. Whistonum, qui Clementis scripta tanquam juvenilia contemnit, I. Ern. Grabijs in libello posthumo *Some instances of the defects and omissions in Mr. Whistons collection of testimonies*, Londin. 1712, 8 (27), pag. 11, ostendit ex lib. 1 *Strom.* pag. 276, jam *χρόνον μήκος* intercessisse, ex quo magistros suos audiverat Clemens, quos p. 274 testatur, sancte servasse beata dogmata, quæ a Petro, Jacobo, Joanne et Paulo acceperunt.

« Notæ in Clementem affectas se habuisse testatus est Ægidius Menagius, in *Menagianis*, tom. I, pag. 385.

« Inter Joannis Mariæ Borzini Ord. Prædic. affecta opuscula Oldoinus in *Athenæo Ligustico* refert Logicam Clementis Alexandrini explanatam. »

J. Tribbechovii *Diss. de vita et scriptis Clementis Alexandrini*, Halæ Magdeb. 1706, 4. Hæc quidem disp. nihil novi continet; sub finem tamen (§ xxv-xxxi) bene colliguntur et recensentur navi Clementis, primum ii qui ad philologiam, deinde ii qui ad theologiam pertinent. — Altera ejusdem J. Tribbechovii *Diss. in Clementem Alexandrinum*, eaque de philosophiæ definitione, præmissa pleniore analysi libri 1 *Stromatum* ex *Apparatu Nourrii ad Bibliothecam PP. maximam*, Halæ 1706, 4, est ad meliorem librorum atque indiciorum quorundam Clem. intelligentiam interdum efficacior. Num Tribbechovius, quem in ultima paragrapho promississe videtur, continuaverit laborem, equidem ignoro, et fere dubito.

J. Jortin scripsit obs. in Clement. Alex. in suis *Remarks on ecclesiastical History*, Lond. vol. II, 1751, 8, pag. 553; — vol. II, 1752, pag. 378, 401.

Jo. Gustph. Dommerichi *Progr. de λόγῳ Patrum* (præcipue Justinii martyris et Clementis Alexandr.), Helmstadt. 1760, 4. De λόγῳ Clem. acute doctèque Semlerus quoque disputat l. supra cit., — atque J. Ge. Arn. Oelrichs in *Comment. de vera et certa eorum qui medio secundo atque ineunte tertio sæculo floruerunt Patrum, de ratione s. relatione Filii, seu Verbi cum Patre sententia*, Gottingæ 1787, 4, p. 54, sqq.

Darstellung der moralischen Ideen des Clemens von Alexandrien und des Tertullian. Ein Beitrag zur Geschichte der Christlichen Sittenlehre, von Wilh. Münscher (prof. theol. Marburg.) in *D. Henke Magazin, für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte*, etc., tom. VI. Helmstadt. 1796, 8, nr. 6.

D. D. (h. e. Josephi Wassii) *Obs. in auctorem Titanomachiæ*, ap. Clem. Alex. laudatæ, in *Miscell.*

(27) Conf. Brüggemann. *View.*, etc., pag. 375.

(28) Conf. de hoc Ittigii suppl., *Acta erud.*, Lips., a. 1700, pag. 451, sqq. HARL.

(29) In adumbrationibus quæ exstant, nullæ ad

observat. vol. IV, tom. I, pag. 72, sqq., et K. *Obs. seu conjectanea quædam in Clem. Alex. Stromatum librum 1*, ibid. pag. 403 sqq. HARL.

Tho. Holzclau *Diss. de Clemente et ejus morali doctrina*, Wirceb. 1779, 8. Add. Rosenmüller, *Hist. Interpr. LL. S.*, tom. I, p. 209. Flügge, *Gesch. d. theol. Wiss.* tom. I, p. 177 sq., 343 sq.

Supplementum Operum Clementis Alexandrini.

Hoc cum præfatione erudita et fasciculo Miscellanearum ad *Hist. ecclesiasticam spectantium observationum* editum Lipsiæ 1700, 8, ab eodem præclaro doctore meo, Thoma Ittigio, complectitur (28) :

1. Librum piæ et lectione in primis dignum, qui inscribitur: *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος; Quis dives salvetur?* Clementi hic disertè tribuitur ab Eusebio, III, 23, VI, 13, Hieronymo aliisque et Photio, qui codice cxi testatur in quibusdam exemplaribus hunc libellum fuisse loco octavi *Stromatum* libri. Unde non mirum, quod Anastasius Sinaita in psalmum VI (ap. Combess. tom. I *Auctar. noviss.*, pag. 966), *Ἐκ τινος τῶν στρωματικῶν Clementis λόγῳ* afferre se ait narrationem de Joanne apostolo, juvenem perditum persequente et ad frugem reducete, quæ capite ultimo hujus libri exstat, repetiturque inde ab Eusebio III, 23, *Hist.*, et aliis quos laudavi ad Abdiam V, 3, pag. 536. Codicis apocryphi Novi Test. meminit iterum Anastasius pag. 934, ubi Clementem *τὸν ἱστορικὸν Ἀλεξανδρεῖας* appellat. Igitur haud dubie Clementis est, non Origenis, licet in ms. Vaticano Origenis in Jeremiam homilias adjunctus, atque inde sub falso Origenis nomine editus sit a Mich. Ghislerio tom. III *Commentar. in Jeremiam* (Lugd. 1633, fol.), p. 262, cum versione Jo. Matthæi Caryophili. Sed in præfat. c. 7, § 4, ipse errorem Ghislerius agnovit, et Clementi vindicandum illum librum statuit, sub cujus nomine cum nova versione et notis edidit Franciscus Combessius, nullo alio ms. codice usus, in *Auctario noviss. Bibliothecæ Patrum*, tom. I, pag. 1672, fol. Ex Combessii editione recusus Latine in *Bibliotheca Patrum*, Lugd. a. 1677, tomo III, ac Græce et Latine cum succinetis J. Felli, Oxoniensis episcopi, scholiis, Oxon. 1683, 12, e theatro Sheldoniano, sed notis Combessii omissis, quas suæ tamen editioni præter Felli scholia, et varias et Ghisleriana et Combessiana lectiones, Ittigius adjunxit. FABRIC. Rec. Oxon. in ed. Potteri Felli quæ notis subjectis textui quem excipiunt p. 961 sq. notæ Combessii. HARL.

2. *Adumbrationes in aliquot epistolas canonicas*, ex veteri Latina versione, de qua Cassiodorus c. 8 *Institut. divinarum litterarum: In epistolis canonicis Clemens Alexandrinus presbyter, qui et Stromateus vocatur, id est, in Epistola S. Petri prima, S. Joannis prima et secunda, et Jacobi* (29) *quædam Attico* (50)

Epistolam Jacobi, sed in Epistolam Judæ leguntur. Et de Epistola Judæ ineminit etiam Eusebius VI, 14, ubi Clementis *Ἰστορικῶς* refert.

(30) I. e. Græco.

sermone declaravit. Ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est: quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offensivis purificata doctrina ejus securior potuisset hauriri. Clementem in *Hypotyposeon* libris etiam Epistolas catholicas interpretatum testantur Eusebius iv, 14, *Hist.* et Photius cod. cix. Verisimile igitur, ex illo opere (31) Cassiodorum, *Adumbrationes* hasce, quo ipso forte vocabulo Græcum Ὑποτυπώσεων exprimere voluit, excerptas curasse, quas Latine Ittigius dedit post editiones in *Bibliothecis Patrum*, Paris. 1575 (tom. VI Par. 1576, fol.), 1589, 1654, et Lugd. 1677, et post editionem Oxoniensem ad calcem libri *De divite salvando* 1683, 12 (in ed. Potteri pag. 1006, sqq.).

3. *Fragmenta Clementis Alex. a Jo. Fello collecta ex Nicetæ in Jobum et Corderiana in Lucam Catena, quibus alia Ittigius addidit tum ex eadem in Jobum, tum ex Nicetæ in Matthæum Catena, ex Eusebio item atque Œcumenio. His cæterisque, quæ in præfatione etiam monet adjungenda esse, addi potest fragmentum Clementis, quod exhibet Catena in Pentateuchum, Latine edita a Francisco Zephyro, p. 146, licet consimilia quodammodo legantur v Strom., pag. 564: Nomen illud mysticum quod vocant tetragrammaton, quo tantum muniebantur illi, quibus adytum pervium erat, sonat Jehovah, quod interpretatur qui est et qui erit; candelabrum vero, quod australem plagam adstabat altaris, septem planetas referebat, qui per meridianam regionem circummagi nobis videntur, cui terui utrinque rami consurgunt, quoniam sol quasi candelabrum mundi medius inter alios planetas divina sapientia libratus sua luce superiores lustrat et inferiores. Ad alteram partem ipsius aræ posita erat mensa, in qua panes proponebantur, quod ex ea parte cæli flatus nobis vitales et almi adspirent.* FABR. Hæc et plura alia, a Græbio collecta, etiam id, quod Fabr. h. l. produxerat, reperiuntur in Oxon. Potteri edit. p. 1011 sqq. Editioni Venetæ Potter. ea, quæ Fabric. calci edit. suæ Hippolyti adjecerat, esse addita, supra me jam monere memini. HARL.

Scripta Clementis deperdita.

1. *Hypotyposeon* (32) sive compendiosarum S. Scripturæ enarrationum *libri VIII*, ex quibus petita videntur, quæ hodieque exstant, excerpta Theodoti, et Adumbrationes in aliquot Epistolas catholicas, ut jam dixi. Meminit Euseb. i, 12, ii, 1, 9 et 15, et vi, 13 et 14, *Hist.*, Hieron. in *Catalogo*, c. 38, Photius cod. cix, cxi. Fragmenta ex illis præter Eusebium locis laudatis et Œcumenium in Epistolas Pauli, servavit *Chronicon Alex.* p. 924 edit.

(31) Levia sunt, quæ conjecturæ huic opponit Nourrius, pag. 1320.

(32) De hoc vocabulo, quod brevem et succinctam (quæ compendio et ὡς ἐν τύπῳ fit) expositionem significat, dixi ad Sexti Empirici libros Hypotyposeon Pyrrhonianum.

A Cangii, S. Maximus ad Dionys. c. 1 *De mystica theol.*, pag. 17, et Jo. Moschus in *Prato spirituali*, cap. 176 (33), quem locum, cum laudasset Baronius ad A. C. 31, n. 40, ut probaret Petrum a Christo baptizatum esse, Richardus Montacutius lib. ii *Originum eccles.* pag. 52: *En tibicinem, inquit, ruituro alioqui parieti! Clemens δ πολυμαθῆς adnotatur in partes ex Hypotyposibus, sed citatus a Sophronio in Prato spirituali. Neque enim Baronius Clementis, credo, vidit Hypotyposes. Certe magnus auctor Clemens, licet nimis interdum credulus apocrypticis narrationibus et rumoribus ab incerta traditione. Secundo criticorum quidam nominatissimi opus illud Hypotyposeon non lectum sibi visum (sed περὶ παντὸς ὄντος καὶ μὴ ὄντος judicant critici) devocant in quæstionem. Quod si exstaret, multiplici procul dubio doctrina, ut ille alter λόγος στρωματέως nos recrearet. Sed an ille antiquissimus et eruditissimus Pater tale aliquid retulerit in Hypotyposibus, tum tandem intelligemus, cum Patres Societatis qua summa polent gratia et auctoritate apud hodiernum patriarcham Alexandrinum, illud opus tessellatum in usum publicum Ecclesiæ impetraverint. Scribebat enim aliquando doctissimus Fronto litteris ad clarissimum Savilium missis, apud illum patriarcham librum hunc exstare.*

2. *Σύγγραμμα Κλήμεντος τοῦ Στρωματέως εἰς τὸν προφήτην Ἀρῶς* memorat Palladius in *Historia Lausiaca*, pag. 147 edit. Meursii.

3. *Περὶ προνοίας*, ex quo fragmenta apud S. Maximum tom. II Opp., pag. 144, 152, itemque aliud ex mss. Reg. apud Nourrius, pag. 1336 sq. *Apparatus ad Bibl. Patrum.* Fragmentum insigne ex Clem. Alexandr. libro i *προνοίας* exstat apud Anastas. Sinaitam quæst. xcvi. FABR. — *Frag.* in Pott. edit. pag. 1016, sq., — et in append. Fabr. in edit. Veneta. In cod. Laurent. Med. esse excerpta ex Clem. sermone *De providentia*, ex Bandin. i, pag. 402, supra jam adnotavimus. HARL.

4. *Περὶ τοῦ Πάσχα σύγγραμμα.* Euseb. iv, 26, vi, 13; Hier. *De script. eccles.*, c. 38; Phot. cod. iii. Fragmenta in *Chronico Alex.*, pag. 7 edit. Cangii. Et in Petavii *Uranologio*, pag. 214. In hoc libro testatus, Eusebio teste, fuit Clemens, se a fratribus adactum ad scripto consignandas *παράδοσεις*, quas ab antiquioribus presbyteris acceperat. Per has nolim Constitutionum apostolicarum opus intelligere cum doctissimo Beveregio; sed illud ipsum de Paschate opus, in quo traditiones antiquiorum de hoc argumento exposuerat. [*Fragm.* in Potter. edit. pag. 1017.]

5. *Διαλέξεις περὶ ἤστυας.* Hieron. *De jejuniis*

(33) Fragmenta v. in præf. Ittigii ad suum Supplement. et edit. Potter. Oxon., pag. 1014 sqq., et pag. 1023. — Jacturam *Hypotyposeon* valde dolet Semler. l. c., pag. 155. Conf. Jo. Franc. Buddei, *Isagoge ad universam theologiam*, pag. 345. HARL.

disceptatis, quasi legisset *διάλεξις*, non *διαλέξις*. A *allegorice interpretandis*, Strom. vi, pag. 580: Apud Photium tantum est *Περὶ ῥηστειῶς*.

6. *Περὶ καταλλάλας*. Hieron. *De obtrectione*, liber unus. Phot. *Περὶ κακολογίας*. [Vid. fragm. in Pott. ed. pag. 1020, sq.]

7. *Προτραπτικὸς εἰς ὑπομονήν*, ἢ πρὸς τοὺς νεωστὶ βεβαπτισμένους. Euseb. vi, 13, *Histor.*

8. *Κανῶν ἐκκλησιαστικῶς*, ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Hieron. *De canonibus ecclesiasticis et adversus eos qui Judaeorum sequuntur errorem, liber unus, quem proprie Alexandro, Hierosolymorum episcopo, προσεφώνησε*. Canonum apostolicorum collectionem, quæ hodie exstat, per hoc opus ab Eusebio et Hieronymo innui, non crediderim. Sane Photius, qui mox lectos a se canones apostolorum cod. cxii commemorat, Clementis, Romani, sub nomine, inter ea, quæ a Clemente Alex. scripta non ipse legit, sed memorari tantum ab aliis meminit cod. cxii, referi *Περὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν κατὰ τῶν ἀκολουθούντων τῇ τῶν Ἰουδαίων αἰδέῃ*. Atque unius, non duorum scriptorum hunc esse titulum, Eusebius et Hieron. dubitare nos haud sinit. Fragmentum Clementis Ἐκ τοῦ κατὰ Ἰουδαίωντων servatum in Nicephori CPol. *Antirrheticis* mss. Græce et Latine edidit Nourrius p. 1334, *Apparat.* [et in Fabr. *append.* in ed. Pott. Veneta, circ. fin.].

9. Ὅροι διάφοροι. Jo. Veccus de processione Spiritus S., apud Allatum in Græcia orthodoxa, tom. I, pag. 248: Ἄλλα καὶ ὁ Κλήμης ὁ Στρωματεύς ἐν οἷς συνέθετο διαφόροις ὄροις ὥστε πικρὸς εἰσεβούς δόγματος προηγεῖσθαι αὐτοὺς τῷ βουλομένῳ θεολογῆσαι μετιέναι, οὐκ ὀνομαζόμενος τι πνεῦμα, καὶ ὁσαυτὸς λέγεται πνεῦμα, φησὶ· Πνεῦμα μὲν ἐστὶ λεπτὴ καὶ ἀύλος καὶ ἀσχημάτιστος ἐκπορευτικὴ ὑπαρξίς. [In *append.* Fabric. in edit. Veneta.]

10. Plura scripta sua sive memorat sive promittit Clemens ipse (34), ut *De principiis*, Strom. iii, p. 431: Ἄλλα πρὸς μὲν τούτους (Μαρκιωνιστὰς) ἀπέστ' ἄν τὸν Περὶ ἀρχῶν διαλαμβάνωμεν λόγον, ἀκριβέστατα διαλεξόμεθα. Libro, *Quis dives salvetur?* § 26, *ἔπερ ἐν τῇ ἀρχῶν καὶ θεολογίας ἐξηγήσει μυστήριον τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχει μυσθῆν*. Iterum meminit hujus tractationis, in Strom., D pag. 434: Ἐπειδὴν δὲ περὶ τῶν ἀρχῶν διαλαμβάνωμεν, etc. Hic est ἀρχικὸς λόγος, de uno Deo, qui per legem et prophetas atque Evangelium prædicatur, quem promittit, Strom. iv, pag. 510, licet jam de hoc argumenta quædam dixisset iii, pag. 457, seq.

De prophetia. Strom. v, pag. 531: Καὶ ὅτι ποτὲ ἐστὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐν τοῖς Περὶ προφητείας ἀντὶ τοῖς Περὶ ψυχῆς ἐπιδειχθήσεται ἡμῖν. Adde iv, pag. 511.

De membris et affectibus, quando de Deo dicuntur,

allegorice interpretandis, Strom. vi, pag. 580: Ἄλληγορεῖσθαι δὲ τίνα ἐκ τούτων τῶν ὀνομάτων, δυνάστερον, ἢ δὴ καὶ προτόντος τοῦ λόγου κατὰ τὸν οἰκίον καιρὸν διασαφήσομεν.

De angelis. Strom. vi, pag. 631: Ἄλλα περὶ μὲν τούτων ἐν τῷ Περὶ ἀγγέλων λόγῳ προλούσης τῆς γραφῆς κατὰ καιρὸν διαλεξόμεθα.

De diabolo. Strom. iv, pag. 507: Ἄλλα πρὸς μὲν τὰ δόγματα ἐκείνα εἰ μετενοσηματοῦται ἡ ψυχὴ, καὶ περὶ τοῦ διαβόλου κατὰ τοὺς οἰκίους λεχθήσεται καιροῦς.

Περὶ γενέσεως κόσμου. Strom. vi, pag. 698; *Περὶ τῆς ἀνθρώπου γενέσεως*, Strom. iii, p. 466. Hinc Eusebius *De Clemente*, vi, 13, *Hist.*: Ὑπὸ σφραγίσται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν γενέσειν ὑπομνηματιῶσθαι.

De Ecclesiæ unitate et excellentia, Strom. vii, pag. 765: Ἄλλα καὶ ἡ ἐξοχὴ τῆς Ἐκκλησίας καθ' ἅπερ ἡ ἀρχὴ τῆς συστάσεως κατὰ τὴν μονάδα ἐστίν, πάντα τὰ ἄλλα ὑπερβάλλουσι καὶ μηδὲν ἔχουσα ὁμοίον ἢ ἴσον ἑαυτῇ. Ταυτὶ μὲν οὖν ὕστερον.

De officiis episcoporum, presbyterorum, diaconorum et viduarum videtur promittere se alio opere acturum iii, ult. *Pædagog.* pag. 265.

De animi ὁμηρίκα ἄν περὶ ψυχῆς διαλαμβάνωμεν, Strom. iii, pag. 432. Adde iv, p. 591. [Fragm. Potter. pag. 1020.]

De resurrectione, *Pædagog.* ii, 20, pag. 499: Ὡς ἐν τῷ Περὶ ἀναστάσεως διὰ πλείωνων δηλωθήσεται, et lib. i, c. 6, p. 104: Ἄλλα γὰρ αὐθις ἡμῖν σαφέστερον τοῦτο ἐν τῷ Περὶ ἀναστάσεως δηλωθήσεται.

De nuptiis, ἐν τῷ γαμικῷ διέξιμεν λόγῳ. *Pædagog.* iii, 8, p. 237. Nisi forte respicit, quæ ii, 10, *Pædagog.* de illo argumento, aut tertio *Stromatum* disseruit. [Fragm. Potter. pag. 1022.]

De continentia, καὶ τοῦτο ἐν τῷ περὶ ἐγκρατείας ἡμῖν δεδηλωται, *Pædagog.* ii, 10, p. 193. In eodem forte λόγῳ disputaverat de eo, quid vere sit turpe et obscenum, quod ii, 6, *Pædagog.* p. 169, testatur se fecisse: *Διελήφαμεν δὲ βαθυτέρῳ λόγῳ ὡς ἀρα οὐτε ἐν ὀνόμασιν, οὐδὲ μὴν ἐν τοῖς συνοσιαστικοῖς μορφοῖς καὶ τῇ κατὰ γάμον συμπλοκῇ ἢ τοῦ ὄντως ἀσχοῦ προσηγοῦρα τάττεται*. Videtur itidem librum tertium *Stromatum* innuere, in quo pag. 434, diserte: Ὁ δὲ περὶ ἐγκρατείας ἡμῖν προβαίνειτω λόγος.

Adversus hæreses, Strom. iv, pag. 510, ubi se unum Deum adversus illas demonstraturum promittit. Contra philosophorum sententias de summo bono, in Strom., pag. 419. Contra hæreticorum γνῶσιν profanam, vii Strom., pag. 722. Sed forte non peculiarem hii libri fuerunt, verum ut in *Stromatis* passim facit, ita et in *Hypotyposibus* hæreticos illos et philosophos oppugnare potuit.

(24) Confer Nourrium, pag. 1337 seq. [et indicem scriptorum a Clem. Alex. citatorum].

LECTORI S.

(Ed. Oxon. 1715.)

Cum mihi semper in votis fuerit, primo ut Christianæ Ecclesiæ, deinde ut Reipublicæ litterariæ pro viribus inservirem; non posse videbar horas illas, quæ cum c. Regii S. theologiæ professoris munere, tum a reliquis, quæ mihi incumbunt, curis ac negotiis vacabant, cuiquam alii studio vel jucundius vel utilius impendere, quam emendandis, explicandis, publicique juris faciendis Clementis Alexandrini, antiquissimi doctissimiq. Patris, operibus, quæ supersunt.

Prima igitur cura fuit ut auctorem ipsum, quam fieri potuit, integrum et emaculatum exhiberem. Quo sine non solum impressos codices universos evolvi, in quibus, si Victorianum et Sylburgianum excipiamus, nihil fere accurati est; sed etiam manuscripta, quæcunque reperire potui, exemplaria diligenter perlegi, et perfecta cum editis contuli. Porro Cohortationem ad Græcos manuscriptam, una cum duobus Pædagogii libris posterioribus, eorumdemque nonnullis fragmentis, suppeditavit Novi apud Oxonienses Collegii bibliotheca. Trium Pædagogi librorum codicem unum Bodleii, et huic in omnibus fere concordem alterum præbuit augustissimi regis nostri Bibliotheca. Ad insignes illas Clementis nostri periochas pristinae sanitati restituendas, quas operi De præparatione evangelica inseruit Eusebius, non leve adjumentum attulerunt Abri ejus impressi, manuscriptumque exemplar, quod apud nos in Collegio D. Joannis Baptistæ asseratur. Veterum exemplarium inopiæ remedium non raro attulerunt antiquorum scriptorum libri, Platonis præsertim ac Philonis Judæi, e quorum posteriori non breves tantum sententias, sed integras etiam paginas, nonnullis omissis, aliis mutatis vel in epitomen redactis, prout instituto suo optime conveniebat, idque celato nonnunquam auctoris nomine, in Στρωματέζ suos Clemens transtulit. Scriptum Stromatum exemplar nulum oculis meis perlustrare hæcenus licuit. Verum hoc me, cum infortunio, tum onere levavit vir clarissimus Bernardus Montefalconius, qui pro acerrimo, quo semper ardet, humaniores litteras promovendi studio variantes lectiones non solum ex Ottoboniano, qui eorum proliziora quædam fragmenta, sed ex Parisiensi etiam codice, qui integrum Stromatum opus complectitur, accurate descriptas ad me transmisit; quas, cum paulo serius advectæ non antea ad manus meas pervenerunt, quam priores quatuor libri, cum quinti principio, e prælo evasissent, ad calcem operis simul exhibendas curavi.

S. Scripturæ, necnon aliorum veterum librorum vocibus a Clementis nostri verbis distinguendis, quod nemo hæcenus satis accurate præstitit, non parvus quidem labor, verum ei, qui auctorem hunc explicandum susciperet, in primis necessarius, impendendus fuit. Latinam vero versionem, seu novam concinnare, seu veterem emendare, majoris adhuc operis res erat. Nam Herveti interpretatio, quæ in hominum manibus ut plurimum versatur et posteriorum Clementis Editionum comes est individua, licet a doctis antehac viris in melius sæpe mutata; adhuc tamen in multis ab auctoris mente adeo aliena, in aliis manca et imperfecta, in quamplurimis ambigua et obscura est, ut sæpe in ipso Clemente nihil magis quam Clementem desideres, nec raro Latina potius a Græcis, quam hæc ab illis lucem expectent; et qui hanc denique, prout res exigit, corrigendam susciperet, Augæ plane stabulum purgare videretur. Proinde Cohortationem ad Græcos ex Græca Latinam iterum fecimus, ad Pædagogi forsitan ac Stromatum etiam libros progressuri, nisi alia nos studia, quæ diutius intermittere haud licuit, eo tandem compulissent, ut de Herveto potius ad Græcum textum accommodando deinceps cogitarem; qui, prout nunc apparet, etiamsi parum elegans et ornatus, in plerisque tamen, uti spes est, haud plene infidus habebitur Clementis interpres.

Græco ac Latino textui Sylburgii, Heinsii, aliorumque doctorum virorum Notas adjunximus, quas libri antehac editi, cum a se invicem, tum ab ipso etiam auctore nimium remotas in calce totius operis exhibentes, ingratas studiosis lectoribus moras injiciunt. His alias immiscuimus e philologicis hujus ac proxime superioris sæculi scriptoribus a nobismetipsis undique excerptas. In margine codicis sui, quem mihi, cum ad quartum Stromatum librum pervenissem, moriens legavit, nonnulla añnotaverat Grabius ὁ μαχαίρης. Post nullum verò mihi memorandus est W. Lowthius, Ecclesiæ cathedralis Winton. præbendorius dignissimus; qui non solum perpetuus fere in Clementem notas ultro mihi obtulit, sed etiam Cohortationem ad Græcos, et octo Stromatum libros pro diversa materia, qua constant, ratione, quatenus fieri potuit, in capita redegit. Hæc autem infra, propriis auctorum nominibus distincta, et suis quæque locis disposita, reperientur. Alios præterea rogavi amicos doctosque viros, ut symbolas suas conferrent; omnibus, qui ad auctorem nostrum illustrandum emendandumve aliquid tribuissent, gratias, quas possem, maximas habiturus. Utrum his usibus quadantenus inservire poterint, quæ nos e tenui nostro penu deprompsimus, æquus lector facile judicabit. Hæc porro excipiunt quæ de Clemente ejusque scriptis collegit vir clarissimus Joannes

Albertus Fabricius, una cum auctorum, quos laudavit Clemens, Indice locupletissimo; cui nos alterum adjecimus, qui S. Scripturæ sententias ab eo adductas monstraret. Sequitur Herreti Commentarius; ne quid eorum, quæ reliquæ Clementis editiones exhibent, in hac nostra desideretur. Agmen claudunt Indices duo, rerum prior, verborum posterior; quos maxima quidem ex parte Sylburgio debemus. Postremo, cum editionem Sylburgianam ac Parisienses duas in manibus doctorum præcipue fuisse viderem, harum paginas in Græci textus, illius vero in Latini margine curavi perpetuo describendas.

Hæc præcipue sunt, amice Lector, quæ de hac nostra Clementis Alexandrini editione admonitum te vellem. Quod si ea paulo quam expectaveras serius prodeat, vel si publici nunc juris facta volis tuis nimis respondeat, id aliqua saltem ex parte oculorum meorum imbecillitati imputes, rogo; quæ cum in Pædagogo errantem primo invasisset, adeo tandem invaluit quinto Stromatum libro sub prælo sudante, ut alienis multo plus quam propriis deinceps fidere dura me, sed prorsus ineluctabilis, necessitas cogeret. Quod si quam tibi seu voluptatem seu utilitatem hi nostri labores attulerint, hanc vicem reddere ne dedigneris, ut Deo nos Opt. Max. precibus tuis commendes. Vale:

Dabam Londini, xii Kal. Septemb. A. D. MDCCXV.

Lipsiæ 1851-54 prodiit, sed Græce tantum, nova Clementis Operum editio, curante Reinholdo Klotz, phil. doct. (a). Quid in hac recensione præstiterit editor, ipse in præfationibus suis sic explicat :

PRÆFATIO TOMI I.

Carolus Ernestus Richter vir clarissimus, is qui Bibliothecam hanc sacram ante paucos hos annos edere cœpit, cum qua me est amicitia complexus, a me petisset, ut quemadmodum ipse Josephi et Philonis Judæorum opera edidisset, ita ego Clementis Alexandrini scripta edenda curarem; quanquam me non præteribat quam operosum hoc esset quamque difficile negotium, non tamen putavi operam meam quantaliamcunque roganti amico ac pene postulanti recusandam esse ac deprecandam: quam ob causam si quid cui vires meæ haudquam pares esse videantur suscepim, id magis facilitate mea, qua amicorum voluntati semper putavi esse inserviendum, quam alia ulla culpa mea contigit.

Neque vero eæ mihi præscriptæ erant leges, ut aut novis libris anquirendis aut aliis adjumentis criticis undique conquirendis novam horum scriptorum recensionem instituerem, sed ut quæ optima haberetur editio, eam litteris mandarem, ac si quid aperte peccatum deprehendissem, id corrigerem atque emendarem: qua ego in re si quando plus quam receperam præstare conatus sum et quavis fere pagina ab iis, qui ante me orationem Clementis constituerant, discendum esse duxi, id ut feret et res ipsa flagitabat et a multis me spero hoc nomine, quod ultro exsolvi, bonam gratiam inivisse: ea enim huic scriptori cecidit sors, ut cum a Fridrico Sylburgio discesserit, qui majorem et utiliorem in eo operam ponere aut posset aut vellet, editorem inveniret neminem. Namque Joannes Poterius, qui superiore seculo ineunte scripta Clementis edidit, etsi ita optime est de eis meritis, quod libros scriptos diligenter accurateque contulit; non proinde tamen ac libri postulabant optimi locos corruptos emendare ausus est atque conformare. Itaque sæpe accidit, ut scriptura ea, quam et libri tuerentur et ipse duceret probandam, in adnotatione duntaxat locum obtineret: aperta librorum menda non tollerentur. Sylburgius contra quanquam præter editionem P. Victori uno libro Palatino usus est, multa tamen ab eo sunt emendata vitia et omnis cura atque opera in singulis universisque exponendis posita.

Quod cum illa sit, non spero futurum, ut quisquam hac de re mecum dissentiat, quod Sylburgii editionem malui quam Potteri sequi, ita ut hanc cum illa diligenter conferrem et si quid a recen-

A moribus criticis sive ex libris sive de conjectura rectius constitutum vidissem asciscerem, qua in re quod quantumque unicuique debeatur: dicetur eo volumine, quod criticam adnotationem continebit.

Tum in emendandis his Clementis libris usus sum scholiis Parisiis nondum editis, quæ editioni nostræ adjicientur.

Deinde præter quam quod quæ viri docti hic illic de Clementis locis præceperant, studiose collegi et sicubi usus iis erat, in meam rem converti, etiam ea, quæ Villoisonius in *Epistolis Vinariensibus* inde a pag. 92-97, de locis quibusdam Clementis scripta e bibliotheca Vinariensi foras delit, excussi. In his vero virorum doctorum adnotationibus etsi nonnulla ita erant declarata, ut et assensum meum tulerint nec ego dubitaverim quam proposuerunt scripturam recipere; multa tamen esse cognovi ita comparata, ut qui caute criticum agat, aut in dubitationem vocare ea debeat aut plane rejicere. Itaque quos locos viri docti pro corruptissimis habuerunt multos, eos ego mihi videor aut mutata interpunctione aut faciliore quadam medicina quam quæ istorum fuit persanavisse. Cujus rei quamvis permulta possim exempla edere, id tamen tum declarabitur, cum id agemus.

Quod ad libros scriptos attinet, antistare cæteris videtur ille liber, qui asservatur in bibliotheca novi apud Oxonienses Collegii, qui tamen præter *Cohortationem ad Græcos* duo tantum posteriores *Pædagogi* libros continet. Eum potissimum his in libris sequendum existimavi. Præter enim quam quod plerumque meliores exhibuit scripturas, deteriores sprevit, interdum singula vel plura etiam supplevit verba, quæ librorum negligentia in aliis libris videmus esse ommissa, ut *Protrept.*, § 2, p. 3, ed. Pott., hæc verba: *Καὶ τῶν δραμάτων οἱ ὑποκρίται θυμηδίας θεάματα*, quæ quin ab ipso Clemente profecta sint non potest esse dubium. *Ibid.*, § 11, p. 11, ed. Pott., hæc verba ex eo adjicienda duxi: *Καὶ πλῆρης ἀρχαίων κυβερνήσια*. Est enim boni critici non solum quæ merito sunt suspecta rejicere, verum etiam si quid librorum incuria amissum sit, id quantum in se est reprehendere.

Versus quos multos laudat Clemens ita studui constituere, ut exceptis paucis quos aperte viderem esse depravatos, et metro et sententiæ poetæ satis facerem, præsertim cum in adnotatione critica quæ in libris esset scriptura essem indicaturus. Alii sic erant cum Clementis oratione conjuncti, ut separari

(a) *Bibliotheca sacra Patrum Ecclesiæ Græcorum. Titi Flavii Clementis Alexandrini Opera omnia. Recognovit Reinholdus Klotz Lipsiæ, 1850-54, sumptibus E. B. Schwickerti, in-12, vol. 1-4.*

et disponi non possent. Ita *Pædagog.*, lib. II, § 109, p. 255, ed. Pott. *τί γάρ φρόνιμον τυρναίικες ἐργάσαυτο* intacta reliqui, quoniam his Clemens pro suis usus est, quanquam paulo post *Pædagog.*, lib. III, § 7, p. 254, ed. Pott., versum eum, quem fecit Aristophanes, recte sic scriptum habet :

Τί γάρ τυρναίικες φρόνιμον ἐργασάμεθα....

Itemque *Pædag.*, lib. II, § 25, p. 181 sq., ed. Pott. hæc verba sicut vulgo legebantur edidi : *Ὅρ ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἄλλ' ἢ κῶμος, κραιπλή, βαλαρεία, ἀκρατος, ἀμίδες, ἀργία, πότος*, in quibus ut concedam Clementem ante oculos habuisse comici poetæ versum, non tamen queo neque Marklandi probare rationem, qui *Explicit. vet. auct.*, p. 247, sic hæc verba scribi voluit :

Ὅρ ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἄλλ' ἢ κραιπλή, Κῶμος, βαλαρεῖ, ἀκρατος, ἀμίδες, ἀργία, Πότος,

neque cum Porsono facere, qui *Adversar.*, p. 300 sq., hos voluit esse versus :

Ὅρ ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἄλλ' ἢ κραιπλή, Βαλαρεῖ, ἀκρατος, ἀμίδες, ἀργία, πότος.

Ac primum quidem verba ista *Ὅρ ἐστὶ τὸ ζῆν οὐδὲν ἄλλ' ἢ* — aperte videntur esse Clementis, ut *Pædag.*, lib. II, § 4, p. 163, ed. Pott., ubi hæc verba leguntur : *Ὅς οὐδὲν ἄλλ' ἢ ῥαστήρ ἐστὶν ὁ βίος*, quæ nihil habent cum versu commune : tum in Porsoni ratione, qui verbum *κῶμος* ab librariis illatum sit intelligi non potest, nisi forte ex eo exstitisse ais, quod ascriptum fuerit ὁ κωμικός φησιν.

Quemadmodum igitur his in locis malui librorum auctoritati morem gerere, quam cum incerta et verisimilia consectarar, a regula severæ criticæ declinare, ita alibi non dubitavi conjecturis tantum tribuere, ut in libris posthabitis eas recipere audeam. Quod quanquam pluribus locis factum est, unum tamen satis habeo afferre, ubi certam quamdam conjecturam meam incertæ atque laud scio an absurdæ omnium librorum scripturæ antefendam esse arbitratum sum. *Pædag.*, lib. III, § 49, p. 285, ed. Pott., ubi hæc verba sunt in libris : *Ἐτι δὲ αὐτουρηνικῶς προκομιζέιν χρὴ ἐκ τοῦ ταμείου τὰς τυρναίικας ὡν δολομεθα, καὶ τῷ μύλῳ προσελθεῖν οὐκ ἀισχρὸν αὐτάς· οὐδὲ μὴν περὶ τὸ ὄψος ἀσχολεῖσθαι, ὅπως θυμῆρες ἢ τάνδρι, θνειδος οἰκουρῶ γαμετῆ καὶ βοηθῶ*, ubi cum alius *περὶ τὸ ὄψος* conjecisset esse scribendum, alius *περὶ τὸ ὄψος*, utrumque Syllburgius recte reprobat, quod alterum supra commemorari diceret, alterum post esse dictum, in eo tamen falsus, ut opinio mea fert, quod librorum scripturam quodam modo posse explicari ratus est : quod quam parum ei successerit tacendum arbitror. Illud dico qui diligenter Homerum lectitaverit cognitumque habeat Clementis studium hæc egregia carmina quotiescunque occasio data est in usum suum transferendi, eum non dubitaturum quin recte hæc verba a me sic sint scripta : *Οὐδὲ μὴν περὶ τὸ ὄψος ἀσχολεῖσθαι, ὅπως θυμῆρες ἢ τάνδρι, θνειδος οἰκουρῶ γαμετῆ καὶ βοηθῶ* : poeta enim præclare hoc mulieris officium *Odyss.*, K, v. 358 sq., his verbis descripsit :

*Ἥ δὲ τετάρτη ὕδωρ ἐφόρει, καὶ πῦρ ἀνέκαιεν
Πολλὸν ὑπὸ τριποδι μεγάλῳ· λαίνετο δ' ὕδωρ.
Αὐτὰρ ἐπειδὴ ἔβασεν ὕδωρ ἐπὶ ἥροπι χαλκῷ,
Ἐς δ' ἀσάμινθον ἔσασα, λδ' ἐκ τριπυδος μεγά-*

*θυμῆρες κέρσασα, κατὰ κρατὸς τε καὶ ὤμων,
Ὅρρα μοι ἐκ κάματον θυμοφθόρον εἴλετο γυῖων,*

ubi quemadmodum hunc versum :

θυμῆρες κέρσασα κατὰ κρατὸς τε καὶ ὤμων,

rectius quam Fr. A. Wolfius fecit interpunxi, ita *Iliad* O, v. 176 sq. videtur esse scribendum :

*Πανσάμενδ' ὅρ σε κέλευσε μάχης ἠδὲ πολέμοιο
Ἐρχεσθαι μετὰ φύλα θεῶν, ἢ εἰς ἄλα διαρ,*
pro eo quod idem Wolfius edidit *πανσάμενδ' ὄ' ἐκέλευσε*. Cf. *Iliad*. B, v. 28 et 65.

*Θωρήξαι σε κέλευσε καρηκομῶντας Ἀχαιοὺς,
Πανσυνδίη.*

et O, 175.

Ἀσασθαί σε κέλευσεν Ὀλύμπιος Ἐκτοραδίων.

In isto vero Clementis loco vel verbum *θυμῆρες* satis arguit esse scribenti Homeri versum ante oculos obversatum. Quapropter apud peritos iudices nulla debeat esse de conjectura mea dubitatio.

PRÆFATIO TOMI II.

Etsi in præfatione quam ad primum Clementis volumen adjunxi satis est explicatum quid in hac editione adornanda secutus sim, tamen videtur de his quoque *Stromatorum* libris breviter dicendum, ne quæ ego tum de iis potissimum libris qui volumine primo continentur dixeram, ea de his quoque libris dicta esse videantur. Horum enim librorum longe alia est ratio atque illorum. Cum enim plures libri manu scripti iique auctoritate admodum diversa istos libros contineant, *Stromata* nobis videntur uno tantum codice, sed eo satis antiquo servata esse, ex quo primum fluxit editio Florentina quæ plerumque manifestis vitiiis vix exceptis antiquissimi istius libri scripturam exhibet. Hinc Fr. Syllburgius prudenter editionem ita derivavit suam ut librorum menda, quantum in se esset tolleretur, cum non celaret quibus locis ab editione principe discendum fuisset. Ex hujus editione cæteræ emanarunt, quarum alia est alia vitiosior. Una tamen paulo melior, eam dico quam J. Potterus edendam curavit, quanquam is quoque pleraque vitia in suam editionem recepit, id quod eo debet videri mirabilis, quod collationem libri Parisini habebat unde poterat discere quid falso quid recte fecissent critici.

Nam ille liber sive est idem quo P. Victorius usus erat in editione Florentina curanda, sive alius, ex eodem tamen fonte est derivatus, habet easdem lacunas quam editio princeps, habet eandem Clementis orationem, habet eandem librorum vitia aperta pariter atque tectiora, ita ut ejus collatio quæ est ad editionem Potterianam adjuncta nullam fere aliam diversitatem contineat nisi ubi editores imperitissimi artis criticæ sine ullo iudicio a Victori vel Syllburgii editione discesserant, paucis exceptis locis ubi aut ex aliorum scriptorum auctoritate aut ex doctorum hominum conjectura aliquid mutatum est : id recte a me dici satis superque ex annotationibus quas ultimo volumini adjiciam criticis patebit. Quam ob causam nolo hic exempla quæ pene sunt innumerabilia turpissimorum errorum ascribere. Illud dico me editionem Syllburgii quam etiam olim dicebam esse sequendam ita litteris mandasse, ut cum libro Parisino cujus accuratam collationem Potterus exhibuit, conferremet quæ alii critici præstitissent antiquiora ex editionis Potterianæ fide acciperem, recentiora ex hominum doctorum commentariis colligerem, in qua re quid ab aliis acciperim, quid ipse exantlaverim patebit ex annotatione critica. Illud tamen hic quoque debeo profiteri me nec voluisse nec potuisse nunc novam horum

librorum recensionem instituire, accuratam me recognitionem suscepisse peritus nemo negabit. Postremo hoc mihi videtur adnotandum, editionem Syllburgianam editam esse a. 1592. Video enim multos, in quibus etiam eos quos non putabam his in rebus posse falli, editiones eas quæ Syllburgio plane indignæ sunt, tanquam Syllburgii laudare, uti Parisiensem et Coloniensem, ita ut eum sæpe Syllburgianæ paginæ numerum citatum viderim ad quem nunquam accrevit Syllburgii editio quæ edita est ex *typographeio Hieronymi Commelini ClujXCII*, et constat paginis 336.

VETERUM TESTIMONIA.

Eusebius, Ecclesiast. Histor. lib. iv, cap. 26.

Τούτου δὲ τοῦ λόγου μέμνηται Κλήμης ὁ Ἀλεξαν-
δρεὺς ἐν ἰδίῳ Περί τοῦ Πάσχα λόγῳ, ἐν ἑξ αὐτίας τῆς
τοῦ Μελιτωνος γραφῆς φησὶν· αὐτὸν συντάξαι.

Hujus autem libri mentionem facit Clemens
Alexandrinus in opere suo De Paschate; quod qui-
dem ut conscriberet, Melitonis librum causam sibi
præbuisse testatur.

Idem, ibid. lib. v, cap. 41.

Κατὰ τοῦτον (τὸν Πάντανον) ταῖς θείαις γραφαῖς
συναποκείμενος ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐγνωρίζετο Κλήμης,
ἐμύνημος τῷ πάλαι τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ἡγ-
ουμένη φοιτητῇ τῶν ἀποστόλων· ὃς δὴ καὶ ὄνομασθι
ἐν αἰς συνέταξεν Ὑποτυπώσεις, ὡς ἂν διδασκάλου
τοῦ Παντανίου μέμνηται. Τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν
Στρωματέων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαι μοι
δοκεῖ, ὅτε τοὺς ἐμφανεστέρους ἦς κατελιφεν ἀποστο-
λικῆς διαδοχῆς ἐπισημαίνόμενος, ταῦτά φησιν· Ἡδὴ
καὶ οὐ γραφῇ εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἦδε ἡ πρα-
γματεία· ἀλλὰ μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρί-
ζεται, λήθης φάρμακον, εἰδῶλον ἀτεχνῶς καὶ σκια-
γραφία τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἐκείνων ὧν κατη-
ρώτην ἀκοῦσαι λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μακαρίων καὶ
τῶν ἐντι ἀξιολόγων. Τοῦτων ὁ μὲν, ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος,
ὁ Ἰωνικῶς· ὁ δὲ, ἐπὶ τῆς μεγάλῃς Ἑλλάδος· τῆς κοί-
της ἄτερως αὐτῶν Συρίας ἦν· ὁ δὲ, ἀπ' Αἰγύπτου·
ὁ δὲ, ἀνά τὴν Ἀνατολήν· καὶ ταύτης ὁ μὲν τις, τῶν
Ἰσχυρίων· ὁ δὲ, ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, Ἑβραῖος ἀνεκα-
θεν. Τοιάτῳ δὲ περιτυχὼν· δυνάμει δὲ ἄρα πρώτος
ἦν ἀνεπαυσάμην ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα. Ἄλλ'
οἱ μὲν, τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας διδασκαλίας σώζον-
τες παράδοσιν, εὐθύς ἀπὸ Πέτρου τε καὶ Ἰακώβου,
Ἰωάννου τε καὶ Παύλου τῶν ἁγίων ἀποστόλων, παῖς
παρὰ πατρός ἐκδεξάμενος· ὀλίγοι δὲ οἱ πατράσιν
ἴσασιν· ἦσαν δὴ σὺν Θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ προγονικά
καὶ ἀποστολικά κατασθησόμενοι σπέρματα. C

Clemens gentilis illius Clementis, qui apostolo-
rum discipulus erat, ac Romanorum olim rexerat
Ecclesiam, temporibus Pantæni, cujus opera in sa-
cris litteris educatus, multumque exercitatus erat,
Alexandriæ hominum fama et commemoratione
multum nobilitatus est; qui quidem in libris Ὑπο-
τυπώσεων ab ipso compositis, nominatim præcep-
toris sui Pantæni mentionem facit. Quem etiam in
primo libro *Stromatum* videtur innuisse, ubi cer-
tos quosdam viros apostolica doctrina (quam ipse
ab illis acceperat) cum primis eximios recenset,
B his verbis: Istud a me jam institutum opus non
est certe opus artificiose ad inanem ostentationem
elaboratum, sed tanquam commentarius ad obli-
vionis morbum curandum in summam senectutem
repositus, simulacrum plane et adumbratio non-
modo efficacis illius et plenæ spiritu ac vita doctrinæ
quam mihi concessum est audire; verum etiam
beatorum hominum, qui sunt omnium revera
præconiis merito celebrandi. Quorum unus Ionicus
genere, in Græcia vixit; alter magnam Græciam
incoluit; alter in Cœlesyria natus, ibidem commo-
ratus est; alter ex Ægypto oriundus fuit; alii
Orientem doctrina evangelica imbuerunt; quorum
unus ex Assyriis prognatus est, alius in Palæstina
antiqua Hebræorum stirpe editus. Et cum demum
ipse hominem in Ægypto delitescenstem vestigas-
sem, inque eum postremum incidissem, qui virtute
et doctrina erat re ipsa omnium primus, tandem
cum illo conquievi. Atque isti veram sacrosanctæ
doctrinæ traditionem, quam successionis serie
ab ipsis usque sanctis apostolis, Petro, Jacobo, Joanne et Paulo deducta, velut filius a patre acceperant,
hæc pauci numero (pauci enim sunt patribus similes) assidue conservantes, ad nostram ætatem usque,
divina favente clementia, vitam propagarunt, quo antiqua illa et apostolica doctrinæ prædictæ semina in
animis nostris insererent.

Idem, ibid. lib. v, cap. 28.

Ἦν δ' ἂν τυχὸν πιθαγὸν τὸ λεγόμενον, εἰ μὴ πρῶ-
τον μὲν ἀντέπιπτον αὐτοῖς αἱ θεαῖ Γραφαί· καὶ ἀδελ-
φῶν δὲ τινῶν ἐστὶ γράμματα πρεσβύτερα τῶν Βίκτω-
ρος χρόνων, ἃ ἐκεῖνοι πρὸς τὰ ἔθνη ὑπερτῆς ἀληθείας,
καὶ πρὸς τὰς τότε αἱρέσεις ἔγραψαν. Αἰγῶ δὲ Ἰου-
στίνου καὶ Μιλτιάδου καὶ Τατιανοῦ καὶ Κλήμεντος,
καὶ ἑτέρων κλειόνων ἐν οἷς ἄπεισι θεολογεῖται ὁ Χρι-
στῶς.

Ac fortasse id quod dicunt, credibile videretur,
nisi eis refragarentur primum quidem divinæ Scri-
pturæ; deinde fratrum quorumdam scripta, Victo-
ris ætate antiquiora, quæ illi adversus gentes et
contra sui temporis hæreticos pro veritatis defen-
sione scripserunt. Justinum intelligo, et Miltiadem,
et Tatianum, ac Clementem, aliosque quampluri-
mos; in quorum omnium libris Christi divinitas
D astruitur.

Idem, ibid. lib. vi, cap. 13 et 14.

Τοῦ δὲ Κλήμεντος Στρωματεῖς οἱ πάντες ὀκτὼ παρ'
ἡμῶν σώζονται· οὗς καὶ τοιαύτης ἡξίωσεν ἐπιγραφῆς·

Clementis omnes octo libri *Στρωματεῖς*, id est
varie contexti, apud nos integri servantur, quos

taii inscriptione donavit: *Titi Flavii Clementis commentaria Stromateis*, hoc est *varia ratione contexti, qui multiplicem veræ ac divinæ philosophiæ cognitionem complectuntur*. Totidem etiam libri sunt ab eo editi, qui *Υποτυπώσεις*, id est *Informationes*, inscribuntur; in quibus Pantænum doctorem et magistrum suum nominatim memorat, cum *Commentarios ejus in sacras litteras recensendo*, tum *traditiones etiam explanando*. Est ejus liber ad gentiles *Hortatorius*. Tres item, qui inscribuntur *Pædagogus*. Alius, cujus titulus sic habet: *Quisnam dives ille sit, qui salvetur*. De *Paschate* liber unus. *Disputationes de jejunio*. Liber *Obtrectationis*. Est præterea liber ejus *Hortatorius* ad patientiam. Alius, *Ad nuper baptizatos*. Alius qui nuncupatur *Canon ecclesiasticus*, sive contra eos qui Judæorum sequuntur errorem; quem episcopo Alexandro, de quo supra verba fecimus, dedicavit. In libris *Στρωματέων*, non modo sententias ex sacra Scriptura collectas disperse intexit; sed etiam ex gentilium scriptorum libris, si quid ab illis commodè dictum videatur, sumit, cum Græcorum simul et barbarorum opiniones, quæ apud multos jactatæ sunt, aperiendo: tum falsos et commentitios errores eorum, qui inter hæreticos principem locum obtinebant, coarguendo; denique explanationem multiplicis doctrinæ, et litterarum cujusque generis, unde copiosa materia nobis suppetit prudentiæ, ante oculos lectoris proponit. Atque his universis philosophorum dogmata admiscuit. Unde non sine causa inscriptionem operis argumento valde consentaneam fecit, *Στρωματεῖς*. In eisdem octo libris utitur testimoniis Scripturarum, quibus a multis solet contradici: nimirum *Sapientiæ*, quæ Salomonis dicitur, et *Ecclesiastici*, Jesu Sirach, et Epistolæ ad Hebræos, et Barnabæ, et Clementis, et Judæ. Tatiani item librum contra gentiles citat: et librum Cassiani, quem *De temporum ordine* conscripsit. Philonis porro, et Aristobuli, Josephi et Demetrii et Eupolemi, Judæorum scriptorum, memoriam non præterit: quippe qui suis scriptis Moysen, et Judæorum gentem, vetere illa prosapia quæ apud Græcos jactatur, longe antiquiorem fuisse perspicue commonstrant. Atque isti Clementis libri, quos jam persecuti sumus, maxima optimarum disciplinarum materia referi sunt. In primo libro ejusdem operis de seipso loquitur, quod prope ad apostolorum tempora successerit. In eisdem libris *Commentarios in Genesim* se editurum pollicetur. Item in libro illius quem *De Paschate* composuit, fatetur se a familiaribus suis compulsus, ut traditiones, quas a veteribus presbyteris accepisset, litteris proderet ad posteritatem. In eodem libro Melitonem, Irenæum et alios nonnullos commemorat, narrationesque aliquot ex eorum libris piis recenset. In libris *Υποτυπώσεων*, ut summam comprehendam, sicut in universas Scripturas, quæ omnium consentiente auctoritate confirmantur, breves scripsit explicatio-

Α Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ἠρωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς. Ἰσαριθμοὶ τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμμένοι Ὑποτυπώσεις αὐτοῦ λόγοι· ἐν οἷς ὀνομαστὶ ὡς διδασκάλου, τοῦ Πανταίνου μνημονεύει, ἐκδοχὰς τε αὐτοῦ γράφων, καὶ παραδόσεις ἐκτιθέμενος. Ἔστι δὲ αὐτῷ καὶ πρὸς Ἕλληνας λόγος ὁ Προτρεπτικὸς, τρεῖς τε οἱ τοῦ ἐπιγεγραμμένου Παιδαγωγοῦ· καὶ Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος; οὕτως ἐπιγραφεῖς ἕτερος αὐτοῦ λόγος· τὸ τε Περὶ τοῦ Πάσχα σύγγραμμα, καὶ Διαλέξεις περὶ ἠσθείας, καὶ Περὶ καταλαλιᾶς, καὶ ὁ Προτρεπτικὸς πρὸς ὑπομονὴν, καὶ Εἰς τοὺς ἠρωστικὸν βεβαπτισμένους, καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος Κάνων ἐκκλησιαστικὸς, ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαῖζοντα; ὃν Ἀλεξανδρῷ τῷ δεδηλωμένῳ ἐπισκόπῳ ἀνατέθεικεν. Ἐν μὲν οὖν τοῖς Στρωματέῃσιν οὐ μόνον τῆς θείας κατὰ στρωσιν πεποιτῆται Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν παρ' Ἑλλήσιν, εἴ τι ἄρα ὠφέλιμον ἔδοξε αὐτοῖς εἰρῆσθαι, μνημονεύει, τὸν τε παρὰ τοὺς πολλοὺς δογμάτων, καὶ Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ τὰ βαρβάρων ἀναπτύσσων, καὶ ἔτι τὰς τῶν αἰρεσιάρχων ψευδοδοξίας εὐθύμων, ἱστορίαν τε πολλὴν ἐξαπλοῖ, ὑπόθεσιν ἡμῖν πολυμαθοῦς παρέχων παιδείας. Τούτοις ἅπασι καταμίγνυσι καὶ τὰ φιλοσόφων δόγματα. Ὅθεν εἰκότως κατάλληλον τῇ ὑπόθεσιν καὶ τὴν προγραφὴν τῶν Στρωματέων πεποιτῆται. Κέχρηται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιλεγόμενων Γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος Σοφίας, καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ, καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα. Μνημονεύει τε τοῦ πρὸς Ἑλλήνας Τατιανοῦ λόγου, καὶ Κασσιανοῦ, ὡς καὶ αὐτοῦ Χρονογραζίου πεποιτημένου. Ἐτι μὴν Φίλωνος καὶ Ἀριστοβούλου, Ἰωσήπου τε καὶ Δημητρίου καὶ Εὐπολέμου, Ἰουδαίων συγγραφέων, ὡς ἀν τούτων ἀπάντων ἐγγράφων πρεσβύτερον τῆς παρ' Ἑλλήσιν ἀρχαιογονίας Μωϋσῆα τε καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποδείξαντων. Καὶ ἄλλης δὲ πλείστης χρηστομαθείας ἐμπλεοὶ οἱ δηλούμενοι τυγχάνουσι τοῦ ἀνδρὸς λόγοι. Ὅν ἐν τῷ πρώτῳ περὶ ἑαυτοῦ δηλοῖ ὡς ἐγγιστα τῆς τῶν ἀποστόλων γενομένου διαδοχῆς. Ὑπισχέται δ' ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν Γένεσιν ὑπομνηματιεῖσθαι. Καὶ ἐν τῷ λόγῳ δὲ αὐτοῦ τῷ ἰς Πάσχα ἐκδιασθῆναι ὁμολογεῖ πρὸς τῶν ἐταίρων, ἃς ἔτυχε παρὰ τῶν ἀρχαίων πρεσβυτέρων ἀκηκῶς παραδόσεις, γραφῇ τοῖς μετὰ ταῦτα παραδόναι. Μémνηται δ' ἐν αὐτῷ Μελιτωνος καὶ Εἰρηναίου, καὶ τινων ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται. Ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσιν, ἐνελεόντας εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθηκοῦ Γραφῆς ἐπιτετημημένας πεποιτῆται διηγήσεις, μὴδὲ τὰς ἀντιλεγόμενας παρελθόν· τὴν Ἰούδα λέγω καὶ τὰς (λοιπὰς) καθολικὰς ἐπιστολάς, τὴν τε Βαρνάβα, καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην Ἀποκάλυψιν. Καὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ Ἐπιστολὴν, Παύλου μὲν εἶναι φησι, γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ, Λουκᾶν δὲ φιλοτιμίως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα, ἐκδόναι τοῖς Ἑλλήσιν· ὅθεν τὸν αὐτὸν χρῶτα εὐρίσχεσθαι κατὰ τὴν ἐρμηνείαν, ταύτης τε τῆς Ἐπιστολῆς, καὶ τῶν Πράξεων· μὴ προγεγράφθαι δὲ τὸ, Παῦλος ἀπόστολος, εἰκότως. Ἑβραίοις γὰρ, φησὶν, ἐπιστελλων, πρόληψιν εἰληφῶσι κατ' αὐτοῦ

καὶ ὑποπτεύουσιν αὐτὸν, συνεπὼς πάντῳ οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέτρεψεν αὐτούς, τὸ ὄνομα θεῖς. » Εἶτα ὑποβάς ἐπιλέγει : « Ἦδη δὲ, ὡς ὁ μακάριος ἐλεγέετο πρεσβύτερος, ἐπεὶ ὁ Κύριος, Ἀπόστολος ὢν τοῦ Παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἑβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Παῦλος, ὡς ἂν εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, οὐκ ἐγγράφει ἑαυτὸν Ἑβραίων ἀπόστολον, διὰ τε τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν, διὰ τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς Ἑβραίοις ἐπιστέλλειν, ἔθνῶν κήρυκα ὄντα καὶ ἀπόστολον. » Αὐθις δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁ Κλήμης βιβλίοις περὶ τῆς τάξεως τῶν Εὐαγγελίων παραδίδωσιν τῶν ἀνεκὰθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον : « Προγεγράφθαι ἐλέγετο τῶν Εὐαγγελίων, τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας : τὸ δὲ κατὰ Μάρκον, ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. Τοῦ Πέτρου δημοσίη ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον, καὶ Πνεύματι τὸ Εὐαγγέλιον ἐξεϊπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πρόβῃθεν, καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημμένα : ποιήσαντα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, μεταδοῦναι τοῖς θεομεινοῖς αὐτοῦ. Ὅπερ ἐπιγινόντα τὸν Πέτρον, προτρεπτικῶς μὴ τε κωλύσαι μὴ τε προτρέψασθαι : τὸν μὲν τοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις δεδιλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γκωρίμων, Πνεύματι θεοφορηθέντα, πνευματικῶν ποιῆσαι Εὐαγγέλιον. » Τοσαῦτα ὁ Κλήμης.

« Rursus Clemens in iisdem libris, traditionem de ordine temporum quibus Evangelia scripta erant, a veteribus presbyteris acceptam ad hunc modum exponit : « Evangelia, quæ in se complectuntur genealogias, ante scripta dicuntur. Illud autem quod secundum Marcum inscribitur, talem causam habuisse fertur : Cum Petrus Romæ publice verbum Dei prædicaret et Spiritus sancti instinctu Evangelium Christi exponeret, multos qui præsto aderant, Marcum, utpote qui eum diutius comitatus fuisset, et ejus verba memoria teneret, magnopere obsecrassæ ferunt, ut ea quæ fuissent ab illo prædicata, scriptis mandaret. Quod quidem Evangelium simul ac ediderat, illis qui illud ab eo rogavissent, impertiit ; Petrum autem, ubi de eo certior factus erat, neque plane prohibuisse, neque adhortatum esse ; Joannem vero, utpote sacrosancti Spiritus impulsu commotum, postquam intellexit, ea quæ ad corpus et humanitatem Christi spectabant, in illis Evangeliiis explicata, quorumdam familiarium ac necessariorum rogatu, Evangelium spirituale post reliquos evangelistas conscripsisse. » Hæc Clemens.

Alexander Hierosolymitanus episcopus ibidem de eodem.

Πατέρας γὰρ ἴσμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προδεδύσαντας, πρὸς οὓς μετ' ὀλίγον ἐσόμεθα, Πάντα τὸν μακάριον ἀληθῶς καὶ κύριον, καὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα κύριόν μου γενόμενον, καὶ ὠφελήσαντά με.

Nam illos beatos Patres, qui ante nos viam virtutis sedulo insituerunt, ad quos non multo post nos profecturi sumus, cognovimus : Pantænum dico vere beatum ac dominum meum, et sanctum Clementem etiam dominum meum, qui multum mihi sæpe commodavit.

Rursum Euseb. ibid. lib. II, cap. 9.

Περὶ δὲ τοῦτου ὁ Κλήμης τοῦ Ἰακώβου, καὶ ἱστορεῖν μνήμης ἀξίαν ἐν τῇ τῶν Ἰστοριῶν ἐβδόμῃ παρατίθεται, ὡς ἐκ παραδόσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ, φάσκει, ὅτι δὴ ὁ εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δικαστήριον, μαρτυρήσαντα αὐτὸν ἰδὼν, κινήθει, ὡμολόγησεν καὶ εὐθὺς εἶναι ἑαυτὸν Χριστιανόν. Συναπήχθησαν οὖν ἄλλοι, φησὶν : καὶ κατὰ τὴν ὁδὸν ἤξιωσεν ἀφεθῆναι εὐθὺς ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου. Ὁ δὲ, ὀλίγον σκεψάμενος, Εἰρήνη σοι, εἶπε, καὶ καταφύλασεν αὐτόν : καὶ αὐτὸς ἀμφοτέροι ὁμοῦ ἑκατατομήθησαν.

De isto Jacobo Clemens in septimo libro Ἰστοριῶν historiam plane memorabilem inserit, eamque narrat quasi ex traditione majorum acceptam ; nimirum, eum ipsum, qui Jacobum in judicium adduxisset, cum testimonium Christo illum tam libere perhibentem cerneret, ea re commotum, se etiam Christianum ingenue confessum esse. Igitur ambobus una ad supplicium adductis, hunc inter eundem a Jacobo postulasse, veniam sibi concedi. Jacobum autem, paululum rem aniuo.

complexum dixisse, Pax tibi, illumque osculatum esse; et sic tandem utrumque securi percussurum vitam descriuisse.

Idem, Chronic. Canon., pag. 216.

Clemens, *Stromatum* auctor, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, optimus Christianæ philosophiæ magister, libris conscribendis inclaruit; et Pantænus e Stoicorum secta philosophus, in divinis litteris excelluit.

A Κλήμης ὁ Στρωματεὺς πρεσβύτερος Ἀλεξανδρείας, ἄριστος διδάσκαλος ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ, συντάττων διέλαμπεν, καὶ Πάντανος φιλόσοφος ἀπὸ Στωϊκῶν ἐν τῷ θεῷ λόγῳ διέπρεπεν.

Idem, Præpar. evangel., lib. 11, cap. 2.

Atque horum tarditudinem admirabilis ille Clemens, ea quam ad Græcos dirigit *Cohortatione*, nudam omniumque spectandam oculis proponit, quippe qui cum omnes illorum cæremonias sua ipsius experientia cognoverit, tum celerrime ab infami errore caput extulerit, verbi salutaris, et evangelicæ doctrinæ vi ex tot tantorumque malorum contagione liberatus, etc.

Ταῦτα δὲ Κλήμης ὁ θαυμάσιος ἐν τῷ πρὸς Ἑλλήνων Προτρεπτικῶν διαβήδῳ ἐκκαλύπτει, πάντων μὲν διὰ πείρας ἐλθὼν ἀνὴρ, θάττον γε μὴν τῆς πλάνης ἀνανεύσας, ὡς ἂν πρὸς τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τῶν κακῶν λεω-τρωμένος. . . .

B

Idem, ibid. lib. 11, cap. 5.

Itaque deorum ipsorum ædes, mortuorum sepulcra esse perhibentur, quemadmodum Clemens in ea quam ad Græcos scribit *Cohortatione* commemorat, Græcorum ipsorum testimonia preferens, etc.

Ἐνθεν αὐτοῖς καὶ οἱ τῶν θεῶν οἴκοι, νεκρῶν εἶναι τάφοι μνημονεύονται, ὡς ὁ Κλήμης ἐν τῷ πρὸς Ἑλλήνων Προτρεπτικῶν ἱστορεῖ, τοῦ λόγου μάρτυρας αὐτοῦς Ἑλλήνας ἐπαγόμενος. . . .

Idem, ibid., lib. 14, cap. 16.

Jure sane et merito Clemens, vir plane singularis, in ea quam gentilibus inscripsit *Cohortatione*, eadem ista carpens, hominum illorum cæcitatē lamentatur, etc.

Εἰκότως ἄρα ὁ θαυμάσιος Κλήμης ἐν τῷ πρὸς Ἑλλήνων Προτρεπτικῶν, αὐτὰ δὴ ταῦτα ἐπιμεμφομένος, τοιάδε καὶ αὐτὸς τὴν πλάνην τῶν ἀνθρώπων ἀπολοφύρεται. . . .

Idem, lib. 14, cap. 6.

Atque istius etiam (Clearchi scil.) Clemens noster libro primo *Stromatum* meminit, etc.

Τούτου δὲ μνημονεύει καὶ ὁ ἡμέτερος Κλήμης ἐν τῷ πρώτῳ Στρωματεῖ. . . .

C

Idem, lib. 1, cap. 1.

Et quoniam Clemens ille noster fuscè admodum Stromate sexto disputationem istam exsequitur, etc.

Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος Κλήμης, ἐν ἕκτῳ Στρωματεῖ, τὴν περὶ τούτου σύστασιν εἰς πλάτος ἀπηθύονε. . . .

Idem, ibid. cap. 5.

Jam vero Clementem audi in eadem mecum disputatione versantem, etc.

Τῆς δ' αὐτῆς ἡμῖν ὑποθέσεως ἐφαψάμενος καὶ ὁ Κλήμης, ἐπάκουσον & φησιν. . . .

Idem, ibid. cap. 11.

Hactenus Tatianus. Jam ad Clementem transeamus, etc.

Τοσαῦτα καὶ ὁ Τατιανός. Μετίωμεν δὲ καὶ ἐπὶ Κλήμεντα. . . .

Idem, lib. 11, cap. 24.

Atque hactenus Philo, cui affinia plane et gemina Clemens Stromate sexto hunc in modum persequitur, etc.

Ταῦτα ὁ Φίλων συνάδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Κλήμης, ἐν τῷ ἕκτῳ Στρωματεῖ λέγων ὕδε. . . .

D

Idem, lib. 13, cap. 12.

Quo eodem in genere, quæ Clementis nostri sententia fuerit, ex sequentibus intelliges, etc.

Ὅποια δὲ καὶ Κλήμεντι περὶ τῆς αὐτῆς εἰρηται ὑποθέσεως, γνοίης ἂν διὰ τούτων. . . .

Cyrrillus Alexandr. contra Julianum, lib. vi, pag. 205, edit. Paris., 1638.

Clemens enim qui sanctos apostolos ubique sequitur, quique infinitas Græcorum historias audiendo acceperat, in *Stromatis* refert, etc.

Κλήμης μὲν γὰρ τοῖς ἀγίοις ἀποστόλοις ἐπίμενος πανταχῇ, πλείστης τε δοσης Ἑλληνικῆς ἱστορίας εἰς ἀκοὴν ἐλθὼν, ἐν τοῖς Στρωματεῦσι φησι. . . .

Idem, ibid., lib. vii, pag. 231.

Hujus historiæ nominatim meminit Clemens in *Stromatis*, vir in primis doctus et eruditus, qui

Ταύτης ἰδία μέμνηται τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς Στρωματεῦσιν ὁ Κλήμης, ἀνὴρ ἐλλόγιμος καὶ φιλομαθής

καὶ ἀναγκωμάτων Ἑλληνικῶν πολυπραγμονήσας A Græcarum litterarum altitudinem, quantum for- ante illum pauci, perscrutatus est.
 μέθος, ὡς ὀλίγοι τάχα πού τῶν πρὸ αὐτοῦ.

Idem, ibid., lib. x, pag. 342.

Ἐφη δὲ καὶ Κλήμης ἀνὴρ ἐλλόγιμος, καὶ μέντοι καὶ πολυτοσῶρ περὶ τὰ θεῶν καὶ ναῶν ὠδῶν...

Clemens autem eruditus vir et multarum historiarum scientissimus de diis ac templis ita quoque scribit, etc.

Epiphanius Adversus hereses, lib. 1, tom. II, in Secundianorum hæresi.

Εἶτα οἱ καλῶς συγγραφάμενοι, καὶ ἀλήθειαν τούτων ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν συγγράμμασιν ἤλεγξαν, Κλήμης τε, ὃν φασὶ τινες Ἀλεξανδρέα, ἕτεροι δὲ Ἀθηναῖον.

Verum quam hæc a veritate abhorreant omnia, egregii quidem scriptores editis adversus eos Commentariis demonstrarunt, præcipue vero Clemens Alexandrinus, quem Atheniensem alii faciunt.

Dionysius Areopagita, lib. De divinis nominibus, cap. 3.

Εἰ δὲ ὁ φιλόσοφος ἀξιοὶ Κλήμης, καὶ πρὸς τὴν παρδείγματα λέγεσθαι τὰ ἐν τοῖς οὖσιν ἀρχηγικώτερα, πρόβεισι μὲν οὐ διὰ κυρίων καὶ παντελῶν καὶ ἀπλῶν ἑνομάτων ὁ λόγος αὐτῶ.

Si autem vult Clemens philosophus, ad aliquid dici exemplaria quæ sunt in rebus principaliora, progreditur quidem, cum sic loquitur, non per propria et perfecta, et simplicia nomina.

Hieronymus in Ecclesiasticis scriptoribus.

Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, Panteni, de quo supra retulimus, auditor, post ejus mortem Alexandriæ ecclesiasticam scholam tenuit, et Κατηχήσεωρ magister fuit. Feruntur ejus insignia volumina, plenaque eruditionis et eloquentiæ, iam de Scripturis divinis, quam de sæcularis litteraturæ instrumento. E quibus illa sunt: *Στρωματεῖς*, libri octo; *Ἰποτυπώσεωρ* libri octo; *Adversus gentes*, liber unus; *Παδαγογῶν* libri tres; *De Pascha* liber unus; *De jejuniis* disceptatio; et alius qui inscribitur, *Quisnam dives ille sit qui salvetur*; *De obtrectatione* liber unus; *De canonibus ecclesiasticis*, et *Adversum eos qui Judæorum sequuntur errorem*, liber unus; quem proprie Alexandro Hierosolymorum episcopo προσεφώνησεν. Meminit autem in *Stromatibus* suis voluminis Tatiani *Adversus gentes*, de quo supra diximus; et Cassiani cujus-

dam *Χρονογραφίας*, quod opusculum invenire non potui. Nec non et de Judæis Aristobulum quemdam, et Demetrium et Eupolemum scriptores adversus gentes refert, qui in similitudinem Josephi Ἀρχαιογροίας Moysi et Judaicæ genti asseruerint: exstat Alexandri Hierosolymitarum episcopi, qui cum Narcisso postea rexit Ecclesiam, epistola super ordinatione Aselepiadis confessoris ad Antiochenses, congratulantis eis; in qua ponit in fine: « Hæc vobis, domini ac fratres, scripta transmissi, per Clementem beatum presbyterum, virum illustrem et probatum; quem vos quoque scitis, et nunc plenius recognoscetis: qui cum hic venisset juxta providentiam et visitationem Dei, confirmavit et auxilium Domini Ecclesiam. Constat Origenem hujus fuisse discipulum. Floruit autem Severi et Antonini filii ejus temporibus.

Idem, ad Magnum orator. Roman.

Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, meo judicio omnium eruditissimus, octoscripsit *Stromatibus* libros, et totidem *Ἰποτυπώσεωρ*, et alium

Contra gentes, *Παδαγογῶν* quoque tria volumina. Quid in illis libris inductum, imo quid non e media philosophia est?

Rufinus, De adulteratione librorum Origenis apud Hieronymum, tom. IV Erasmii.

Clemens quoque alius Alexandrinus presbyter, et magister Ecclesiæ illius in omnibus pene libris suis, Trinitatis gloriam atque æternitatem unam eandemque designat, interdum invenimus aliqua in libris ejus capitula, in quibus Filium Dei

creaturam dicit. Nunquid credibile est de tanto viro tam in omnibus catholico, tam erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo non dicam credere, sed vel audire quidem impium est, scripta reliquerit?

Socrates, Histor. ecclesiast., lib. 11, cap. 33.

Ὅτω δὲ ἦν ὀλιγομαθῆς ὁ Ἀέτιος, καὶ τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἀμύητος, τὸ ἐριστικὸν δὲ κατωρθῶκει μόνον, ὅπερ ἂν καὶ ἀγροϊκὸς τις ποιήσειεν, ὡς μήτε τις ἀρχαίους τοὺς τὰ Χριστιανικὰ λόγια ἐρμηνεύσαντας ἀπκηθῆναι, πολλὰ χαίρειν φράσας τοῖς περὶ Κλήμεντα, καὶ Ἀφρικανὸν, καὶ Ὀριγένην, ἀνδρας πάσης σοφίας ἐπιστήμονας.

Cæterum adeo mediocri doctrina præditus, et sacrarum litterarum imperitus erat Aetius, et in uno contendendi studio exercitatus; quod quivis etiam agrestis facile consequi possit; ut ne veterum quidem scriptorum, qui sacros Christianæ religionis libros interpretati sunt, usum ullum aut peritiam haberet; sed Clementem, et Africanum, atque Origenem, viros omni genere doctrinæ excultos, prorsus aspernaretur.

Idem, ibid., lib. III, cap. 7.

Irenæus certe et Clemens, et Apollinaris Hierapolitanus, et Serapion Antiochenæ urbis episcopus, Christum, qui homo factus est, anima præditum fuisse, velut rem communi omnium consensu receptam, suis in libris asserunt.

Καὶ γὰρ Εἰρηναῖός τε καὶ Κλήμης, Ἀπολιναρίου τε ὁ Ἱεραπολίτης καὶ Σεραπίων ὁ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ προεστὼς Ἐκκλησίας, ἔμφυχον τὸν ἐνανθρωπήσαντα, ἐν τοῖς πονηθεῖσιν αὐτοῖς λόγοις ὡς ὁμολογούμενον αὐτοῖς φάσκουσιν.

Sozomenus, Histor. ecclesiast., lib. I, cap. 4.

Ac primo quidem historiam hanc ab initio repetere decreveram. Sed cum animadvertissem, alios jam scriptores ad sua usque tempora id præstitisse; Clementem scilicet et Hegesippum viros sapientissimos, qui apostolorum temporibus proxime successerunt, etc.

Ἐρμήθην δὲ τὰ μὲν πρῶτα, ἀπ' ἀρχῆς ταύτην συγγράψαι τὴν πραγματείαν· λογισάμενος δὲ ὡς καὶ ἄλλοι ταύτης ἐπειράθησαν μέχρι τῶν κατ' αὐτοὺς χρόνων, Κλήμης τε καὶ Ἡγήσιππος, ἄνδρες σοφώτατοι, τῇ τῶν ἀποστόλων διαδοχῇ παρακολουθήσαντες...

B τες...

Chronicon Paschale, pag. 7.

Sed et Clemens, sanctissimus Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, vir antiquissimus, et qui non multum ab apostolicis temporibus, in libro *De Paschate* consimilia docet, ita scribens: *Præteritis ergo temporibus immolatum a Judæis Pascha, festum agens, manducavit Dominus. Sed postquam prædicavit ipse, qui erat Pascha Agnus Dei, ut ovis ad occisionem ductus discipulos statim edocuit figuræ mysterium decima quarta die, qua etiam illum rogarunt: « Ubi vis paremus tibi Pascha manducare? »*

Ἄλλὰ καὶ Κλήμης ὁ δοσιώτατος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας γεγωνὸς ἱερεὺς, ἀνὴρ ἀρχαιότατος, καὶ οὐ μακρὰν τῶν ἀποστολικῶν γενόμενος χρόνων, ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Πάσχα* λόγῳ τὰ παραπλήσια διδάσκει, γράφων οὕτως: *Τοῖς μὲν οὖν παρεληλυθόσιν ἔτεσι τὸ θυόμενον πρὸς Ἰουδαίων ἤσθιεν ἐορτάζων ὁ Κύριος Πάσχα· ἐπεὶ δὲ ἐκήρυξεν αὐτὸς ὅτι τὸ Πάσχα ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀγόμενος, αὐτίκα ἐδίδασκε μὲν τοὺς μαθητὰς τοῦ τύπου τὸ μυστήριον τῇ ἰδ', ἐν ἣ πυρθάνονται αὐτοῦ· « Πού θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι τὸ Πάσχα φαγεῖν; »*

Ibid., pag. 224.

De recensitis vero discipulis i. xx præter XII supra dictos, agit Clemens scriptor lib. v *Hypotyposes*.

Περὶ δὲ τῶν προγεγραμμένων ὁ μαθητῶν τῶν μετὰ τοὺς ἰδ' προτεταγμένους ἱστορεῖ Κλήμης ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ πέμπτῃ Ἰστορικῶν.

Ibid., pag. 232.

Quinto hoc anno Claudii Paulus, qui antea ordinatus fuerat apostolus, ingressus est Antiochiam magnam, et cum didicisset quæ sanctus Petrus egerat, ubique scandalum sustulit; omnesque admisit, eos complexus ac adhortatus, quemadmodum de illo scribunt Clemens et Tatianus chronographi.

Τούτῳ τῷ πέμπτῳ ἔτει Κλαυδίου, προχειροτονηθεὶς Παῦλος εἰσῆλθεν εἰς Ἀντιόχειαν τὴν μεγάλην, καὶ μαθῶν περὶ τοῦ ἀγίου Πέτρου, πανταχοῦ τὸ σκάνδαλον περιεῖλεν, καὶ πάντας ἐδέξατο καὶ ἠγάπα, προτρεψάμενος πάντας, καθὼς συνεγράψαντα τὰ περὶ τούτου Κλήμης καὶ Τατιανὸς οἱ χρονογράφοι.

Ibid., pag. 251.

Joannem apostolum et evangelistam ad tempora Trajani vitam produxisse scribit Irenæus. Clemens vero Alexandrinus iisdem consona tradit, illumque Asiam et finitimas provincias peragrassæ, episcopis ubique ordinatis ac clericis constitutis.

Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν μέχρι τοῦ Τραιανοῦ χρόνων παραμεῖναι τῷ βίῳ Εἰρηναῖος ἱστορεῖ. Κλήμης δὲ ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ αὐτὸς τὰ αὐτὰ σύμφησι, καὶ περιέναι αὐτὸν τὴν Ἀσίαν, καὶ τὰς πλησιοχώρους πατρίδας, ἐπισκόπους καθιστώντα καὶ κληρικούς.

Theodoretus, Hæretic. fab., lib. I, cap. 4.

Contra hos autem decertant Agrippas cognomento Castor, et Irenæus, et Clemens Stromateus, et Origenes pro veritate dicantes.

Καταγωνίζονται δὲ τούτους Ἀγρίππας, ὁ καὶ Καστωρ ἐπικληθὲν, καὶ Εἰρηναῖος, καὶ Κλήμης ὁ Στρωματεὺς, καὶ Ὀριγένης, τῆς ἀληθείας ὑπερμαχοῦντες.

Idem, ibid. cap. 6.

Quare non solum in publicis conviviis, lucernæ lumine remoto, in quam (mulierem sc.) quisque inciderat cum ea coibat, sed mysticum initiationis ritum incontinentiam hanc ducebant. Cujus rei testem Stromateum Clementem producimus, virum sanctum, et qui abundantia doctrinæ omnibus antecelluit. Sic autem loquitur in tertio *Stromatum*, etc.

Οὐ δὴ χάριν, οὐκ ἐν τοῖς κοινοῖς δείπνοις μόνον, τὸ λυχνιαῖον φῶς ἐκποδῶν ποιούμενοι, ἤπερ ἂν ἕκαστος ἐπέτυχε συνεμίγνυτο· ἀλλὰ καὶ τελετὴν τὴν τοιαύτην ἀκολασίαν ὑπεπλήφρασαν μυστικὴν. Καὶ τούτου δὴ μάρτυρα τὸν Στρωματέα παρέξομαι Κλήμεντα ἱερὸν ἄνδρα, καὶ πολυπειρῆκα ἅπαντας ἀπολιπόντα. Λέγει δὲ οὕτως ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Στρωματέων*.

Κατὰ δὲ Βαλεντίνου καὶ τῶν ἐξ ἐκείνου, καὶ Βι-
ρηναῖος, καὶ Κλήμης, καὶ Ὀριγένης.

Idem, ibid., cap. 19.

Contra Valentinum autem, eosque qui ab illo
prodierunt, et Irenæus, et Clemens, et Origenes.

Κατὰ τούτων συγγράφει Μουσανὸς τῆς ἀληθείας
συνήγορος, καὶ Κλήμης ὁ Στρωματεύς.

Idem, ibid., cap. 21.

Contra quos scribit Musanus veritatis patronus,
et Clemens Stromateus.

Ἡ Νικολαϊτῶν αἵρεσις, οὐ μόνον ἐξ ἀνοίας, ἀλλὰ
καὶ ἐξ ἀκολασίας συνέστη. Σαφέστερον δὲ τὰ περὶ
αὐτῆς ὁ Κλήμης ἐδίδαξεν.

Idem, ibid., lib. III, c. 1.

Nicolaitarum hæresis non solum ex amentia, ve-
rum etiam ex intemperantia conflata est. De hac
autem Clemens plenius disseruit, etc.

Ibid., paulo post.

Κατὰ τούτων καὶ ὁ προῤῥηθεὶς συνέγραψε Κλή-
μης, καὶ Εἰρηναῖος, καὶ Ὀριγένης.

Contra hos scripsit prædictus Clemens, et Ire-
næus, et Origenes.

S. Maximus, Disputat. cum Pyrrho.

Κανόνι χρώμενος πρὸς τοῦτο τῷ ὄντι φιλοσόφῳ τῶν
φιλοσόφων Κλήμηντι, ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν Στρωματέων
λόγῳ, τὴν μὲν θέλησιν νοῦν εἶναι ὀρεκτικὸν ὀριζα-
μένῳ· τὴν δὲ βούλησιν, εὐλογον ὀρεξιν ἢ τὴν περὶ
τῆς θέλησιν.

In hoc pro regula usus (Athanasius) vere Philo-
sopho philosophorum Clemente in VI libro *Stroma-
tum*; qui θέλησιν (id est voluntatem) definiuit
mentem appetentem, et βούλησιν (ei affinem vocem)
appetitum rationi consentaneum.

Joan. Damascenus, De duabus Christi voluntatibus.

Θέλῃσις τοίνυν ἐστίν, κατὰ τὸν μακάριον Κλήμηντα,
ἐπιταμία τοῦ κυρίως ὄντος ὀρεκτικῆ· καὶ πάλιν,
ἔρεξις τῇ τοῦ λογικοῦ φύσει κατάλληλος· καὶ
κάλιν, αὐτοκράτορος τοῦ κινήσις αὐτεξούσιος.

Voluntas autem, beati Clementis sententia, est
ejus, quod proprie est, appetitio; rursus, voluntas
appetitio est ejus quod ratione utitur, naturæ consen-
tanea; itemque, mentis imperatricis liber motus.

Idem, De imaginibus, orat. 5.

Τοῦ ἀρχαιστάτου Κλήμεντος πρὸς Ἀλέξανδρον ἐκ
τοῦ ἑβδόμου βιβλίου τῶν Στρωματέων. Οὐκοῦν οὐ
μόνον ἐπαινεῖ τὰ καλὰ, ἀλλὰ αὐτὸς βιάζεται τοῦ εἶναι
καλός· ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πιστοῦ δούλου μεταβαίνων
εἰς ἀγάπης εἰς φίλον, διὰ τὸ τέλειον τῆς ἕξεως, ὃ ἐκ
μαθήσεως ἀληθοῦς καὶ συνασκήσεως πολλῆς καθαρῶς
ἐκτίηται. Ὡς ἂν οὖν ἐπ' ἄκρον γνώσεως ἤκη βιαζό-
μενος τῷ ἦθει καὶ κεκοσμημένος, τῷ σχήματι κατε-
σταμένος; πάντα ἐκείνα ἔχων, ὅσα πλεονεκτημάτα
ἐστὶ τοῦ κατὰ ἀλήθειαν γνωστικοῦ, εἰς τὰς εἰκόνας
ἐπορεύων τὰς καλὰς. Πολλοὺς μὲν τοὺς κατωρθωκότας
πρὸ αὐτοῦ πατριάρχας, παμπάλους δὲ προφῆτας,
ἀπειροὺς δὲ ὅσους ἡμῖν ἀριθμῶ λογίζόμενος ἀγγέ-
λους, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι Κύριον, τὸν διδάξαντα καὶ πα-
ραστήσαντα, δυνατὸν εἶναι, τὸν κορυφαίων ἐκείνων
κτίσασθαι βίον.

Antiquissimi Clementis ad Alexandrum ex libro
Stromatum sexto. Itaque non solum laudat quæ
recta sunt, sed ipse nititur esse bonus; ex bono
fidelique servo per charitatem amicus evadens ha-
bitus perfectione; quod quidem doctrina vera,
exercitationeque multa plane consequitur. Sic igitur
ad cognitionis fastigium ascendit, dum vitam
moresque componit, seque in officio continet, et
omnes illas prærogativas comparat, quæ sunt illius
propriæ, qui se vere studiosum, cognitionisque cu-
pidum proficitur, tanquam exemplaria quædam
pulchra intuens multos patriarchas atque prophetas,
qui ante se perfecti virtutum officii existerunt,
innumerabilesque angelos considerans, in primis-
que Dominum ipsum, qui docet, et præbet auxi-
lium, quo perfectam principum illorum vitæ ratio-
nem assequi valeamus.

Photius, Biblioth. codd. 109, 110, 111.

Ἀνεγνώσθη Κλήμεντος Ἀλεξανδρείως πρεσβυτέρου
τύχη βιβλίων τρία· ὧν τὸ μὲν ἐπιγραφὴν Ἐλαχεν,
Ἰσοτυπώσεις, τὸ δὲ Στρωματεῖς, τὸ δὲ Παιδα-
γωγός.

Lecta sunt Clementis Alexandrini presbyteri tria
librorum volumina; quorum unius inscriptio est,
Hypotyposes; alterius *Stromateus*; tertii vero *Pæ-
dagogus*.

Αἱ μὲν οὖν Ἰσοτυπώσεις διαλαμβάνουσι περὶ ῥη-
τῶν τινῶν τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Νέας Γραφῆς· ὧν καὶ
ἐκπλασιάζει, ὡς δὴθεν, ἐξηγήσιν τε καὶ ἐρμηνείαν
παίεται. Καὶ ἐν τισὶ μὲν αὐτῶν ὀρθῶς δοκεῖ λέγειν,
ἐν τισὶ δὲ παντελῶς εἰς ἀσεβεῖς καὶ μυθώδεις λόγους
ἐκτρέπεται. Ἰλην τε γὰρ ἄκρον καὶ ἰδέας ὡς ἀπὸ
τῶν ῥητῶν εἰσαγομένης δοξάζει, καὶ τὸν Υἱὸν εἰς
κτίσμα καταίγει. Ἐστὶ δὲ μεταμψυχώσεις, καὶ πολλοὺς
πρὸ τοῦ Ἀδάμ κόσμους τερατεύεται. Καὶ ἐκ τοῦ

Hypotyposes quidem disceptationem continent
locorum aliquot Veteris Novique Testamenti, quæ
etiam summatim explicat et interpretatur. Etsi au-
tem recte in quibusdam sentire visus est, in aliis
rursus impie omnino fabuloseque disserit. Assertit
enim materiam æternam esse, et ideas veluti certis
decretis induci fingit: Filium quoque in rebus
creatis numerat. Ad hæc animarum migrationes,
multosque ante Adamum mundos prodigiöse con-

miniscitur. Evam præterea, ex Adamo, non ut sacri libri tradunt, sed obscene atque impie educit. Angelos quoque cum feminis congressos, liberos inde sustulisse sonniat. Quin et Verbum carnem non esse factum, sed ita visum duntaxat. Duo ad hæc Patris Verba finxisseprehenditur, quorum minus mortalibus sit visum, imo ne hoc quidem; sic enim scribit: *Dicitur quidem et Filius Verbum æquivoce cum Patrio Verbo. Verum neque hoc illud Verbum est, quod caro factum est, neque etiam Patrium illud Verbum; sed vis quædam ac potestas Dei, tanquam a Verbo ipso profluens, mens effecta, hominum animos pervasit.* Quæ quidem omnia S. Scripturæ testimoniis aliquot astruere nititur. Quin etiam et alia id genus sexcenta blasphema voce nugatur, seu ipse, sive quis alius, ejus personam indutus; plane ut octo ipsos Libros hisce blasphemiarum portentis, de iisdem identidem disserendo, ac sparsim atque confuse, veluti stupore percussus, Scripturas producendo, repleverit. Universi autem operis scopus fuisse videtur Genesios, Exodi, Psalmorum, Epistolarum B. Pauli et Catholicarum, ac denique Ecclesiastici interpretatio. Hoc interim fatetur ipse, discipulum se fuisse Pantæni. Sed de *Hypotyposibus* hactenus.

Jam *Pædagogus* tribus libris conscriptus, vitam moresque informat: quibus et alium quemdam præmittit, adjungitque singularem librum, quo gentium refellit impietatem. Nihil autem simile habent hi omnes cum *Hypotyposibus*, quando et stolidis illis ac blasphemis opinionibus omnino vacant, et dictio ipsa in his floridior ad temperatam quandam gravitatem non sine jucunditate assurgit, et varia illa, quæ in iis est, rerum cognitio, nihil habet minus conveniens. Extremo vero libro etiam de *inaginibus* commeminit.

Stromateon autem libri quoque octo sunt, adversus paganos atque hæreses pugnam instituentes; in quibus item sparsim, et non ordine capita recensentur; cujus quasi rationem reddere in extremo libro septimo hisce fere verbis videtur: *Hæc cum a nobis jam antea pertractata sint, et morum illa rudior formula per summa velut capita, quantum polliciti sumus, sparsim descripta, iis, quæ ad veram excitant cognitionem, dogmatibus ita hic illic inspersis; ut res illas sacras naclus quispiam, qui mysteriis nostris initiatus non sit, haud facile comperiat, et quæ sequuntur. Hæc igitur, ut ipse fatetur, causa fuit; cur ista sine ordine congesserit.*

Reperi autem in pervetere exemplari hoc opus non solum *Stromateon* nomine inscriptum, sed integre ad hunc modum: *Titi Flavii Clementis presbyteri Alexandrini Gnosticarum secundum veram philosophiam commentationum Stromateus* I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII. Ac primi quidem septem eundem præferunt titulum, iidemque prorsus sunt in omnibus codicibus. Verum octavus, cum inscriptione, eam rei subjectæ materia, variat. In quibusdam enim inscribitur: *Quis dives salvetur*, ejusque

Ἀδὰμ τὴν Ἐβαν, οὐχ ὡς ὁ ἐκκλησιαστικὸς λόγος βούλεται, ἀλλ' αἰσχροῦς τε καὶ ἀθέως ἀποφαίνεται· μίγνυσθαι τε τοὺς ἀγγέλους γυναίξει, καὶ παιδοποιεῖν ἐξ αὐτῶν ὄνειροπολεῖ. Καὶ μὴ σαρκωθῆναι τὸν Λόγον, ἀλλὰ δόξαι. Λόγους τε τοῦ Πατρὸς δύο τερατολογῶν ἀπελέγχεται· ὡν τὸν ἤττονα τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανῆναι, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκείνων· φησὶ γάρ· λέγεται μὲν καὶ ὁ Υἱὸς Λόγος, ὁμωνύμως τῷ Πατρικῷ Λόγῳ· ἀλλ' οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ σὰρξ γενόμενος, οὐδὲ μὴν ὁ Πατρῶς Λόγος, ἀλλὰ δύναμις τις τοῦ Θεοῦ ὅλον ἀπόρροιο τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τοῦς γενόμενος, τῆς τῶν ἀνθρώπων καρδίας διαπεφοίτηκε. Καὶ ταῦτα πάντα ἀπὸ βῆτων τινων πειρᾶται κατασκευάζειν τῆς Γραφῆς. Καὶ ἄλλα δὲ μυρία βλασφημεί καὶ φλυαρεῖ, εἴτε αὐτὸς, εἴτε τις ἕτερος, τὸ αὐτοῦ πρόσωπον ὑποκრიθεὶς. Ἐποιήθησαν δὲ αὐτῷ αἱ βλάσφημοι αὐταὶ τερατολογίαι ἐν τόμοις ὀκτώ. Λέγει δὲ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν πολλάκις, καὶ σποράδην καὶ συγκεχυμένως, ὡς περ ἐμπληκτος, παράγει τὰ ῥητά. Ὁ δὲ ὅλος σκοπὸς, ὡς αὐτὸς ἐρμηνεύει τυχάνουσι τῆς Γενέσεως, τῆς Ἐξόδου, τῶν Ψαλμῶν, τοῦ Θεοῦ Παύλου τῶν Ἐπιστολῶν, καὶ τῶν Καθολικῶν, καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ. Μαθητῆς δὲ, ὡς καὶ αὐτὸς φησι, γέγονε Πανταίνου. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν αἱ Ὑποτυπώσεις.

Ὁ δὲ *Παιδαγωγός* ἐν τρισὶ τόμοις ἐστὶν αὐτῷ διαπεπονημένος, ἥσους καὶ βίου κατορθωτικὸς, ἔχει δὲ τούτων καὶ προηγούμενον καὶ συναπτόμενον λόγον ἕτερον, ἐν ᾧ τὴν Ἑλλήνων διελέγχει ἀθέτητα· οὐδὲν δὲ ὅμοιον ἔχουσι πρὸς τὰς Ὑποτυπώσεις οὗτοι οἱ λόγοι· τῶν τε γὰρ ματαίων καὶ βλασφημῶν ἀπηλλαγμένοι δοξῶν καθεστήκασι, καὶ ἡ φράσις ἀνθηρά, καὶ εἰς ὄγκον ἡρμένῃ σύμμετρον μετὰ τοῦ ἡέος, καὶ ἡ πολυμάθεια ἐμπέπουσα. Μνημονεύει δὲ πρὸς τῷ τέλει περὶ εἰκόνων.

Οἱ δὲ *Στρωματεῖς* εἰσι μὲν καὶ αὐτοὶ ἐν ὀκτῶ λόγοις καθ' Ἑλλήνων καὶ αἰρέσεων τὸν ἀγῶνα εἰσενηνεγμένοι· σποράδην δὲ καὶ ὡς περ οὐκ ἐν τάξει τῆν τῶν κεφαλαίων παράθεσιν κἀναυθὰ ποιεῖται, καὶ τῆν αἰτίαν ὡς περ ἀποδιδοῦς ἐν τῷ τέλει τοῦ ἑβδόμου λόγου, αὐταῖς λέξεσιν οὕτως λέγει· *Τούτων ἡμῖν προδηγισμένων, καὶ τοῦ ἡθικῶν τύπου ὡς ἐν κεφαλαίοις ὑπογραφέντος σποράδην τε, ὡς ὑπεσχῆμεθα, καὶ διεβριμμένως τὰ ζῶπυρα τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἐγκατασπειράντων μαθήματα, ὡς μὴ ῥαδιὰν εἶναι τῷ περιτυχόντι τῶν ἀμνηστῶν τῆν τῶν ἀγίων εἴρεσιν, καὶ τὰ ἐξῆς.* Ἡ μὲν οὖν διεβριμμένως αὐτὰ κατατάξει αὐτῷ αἰτία, ὡς φησι, γέγονεν.

Εὔρον μέντοι γε ἐν τινι παλαιῷ βιβλίῳ τὴν αὐτὴν πραγματεῖαν οὐχ Ἰστροματεῖς μόνον ἐπιγραφομένην, ἀλλ' ὀλοκληρῶς οὕτως· *Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος, πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν Γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματέων* α', β', γ', δ', ε', ς', ζ', καὶ η'. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος μέχρι τοῦ ἑβδόμου, τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἐπιγραφῆν, καὶ ἐνιαῖοι τυγχάνουσιν ἐν ἄπαι τοῖς βιβλίοις. Ὁ μὲντοι ὄγδος διάφορός τέ ἐστι καὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τῷ ἐδάφει. Ἐν τισὶ μὲν γάρ, *Τίς* δ

σωζόμενος κλούσιος, ἐπιγράφεται, καὶ ἀρχεται ἅπλως· Οἱ μὲν τοὺς ἐγκωμιστικoὺς λόγους, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐν τισὶ δὲ Στρωματέυς ὄγδοος, ὡσπερ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἑπτὰ, ἐπιγράφεται καὶ ἀπάρχεται· Ἄλλ' οὐδὲ οἱ καλαίτατοι τῶν φιλοσόφων, καὶ τὰ ἐξῆς. Αὕτη δὲ ἡ τῶν Στρωματέων βίβλος ἐνιαχοῦ οὐκ ὑγιῶς διαλαμβάνει, οὐ μέντοι γε ὡσπερ αἱ Ὑποτυπώσεις, ἀλλὰ καὶ πρὸς πολλὰ τῶν ἐκεῖ διαμάχεται. Ἐπαγγέλλεται δὲ καὶ ἄλλα πεποιῆσθαι αὐτῶ συγγράμματα οὐκ ὀλίγα· καὶ γε καὶ ὑφ' ἑτέρων πεποιῆσθαι μεμαρτύρηται, Περὶ τοῦ Πάσχα, καὶ Περὶ ἡστείας, καὶ Περὶ κακολορίας, Περὶ καρῶν ἐκκλησιαστικῶν, Κατὰ τῶν ἀκολουθούντων τῇ τῶν Ἰουδαίων κλήτῃ, ὃν Ἀλεξάνδρῳ Ἱεροσολύμων ἐπισκόπῳ προσειπεῖν ἔδοξεν. Ἦκμασε δὲ Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου υἱοῦ αὐτοῦ, Πρώτης βασιλευδόντων.

Idem, cod. 252.

Ὅτι Ἱππόλυτος καὶ Εἰρηναῖος τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν Παύλου οὐκ ἐκείνου εἶναι φασί. Κλήμης μὲντοι καὶ Εὐσέβιος, καὶ πολὺς ἄλλος τῶν θεοφόρων Πατέρων ὁμιλος, ταῖς ἄλλαις συναριθμοῦσι ταύτην Ἐπιστολάς.

Georg. Syncellus, Chronographiæ pag. 355.

Κλήμης ὁ Στρωματέυς, πρεσβύτερος Ἀλεξανδρίας, ἄριστος διδάσκαλος, ἐν τῇ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ συντάττων διέλαμπεν.

A principium est : Qui laudatorias orationes, et reliqua. In aliis vero Stromateus octavus, ut ei reliqui septem libri, inscribitur et incipit : Sed neque philosophi antiquissimi, quæque sequuntur. Stromateum autem liber hic alicubi non sana tradit, non tamen ut Hypotyposes; nam multa etiam quæ ibi dicta fuerunt, oppugnat. Declarat autem a se alia non pauca conscripta esse; et vero etiam alii composuisse testantur De Paschate, De jejunio, De obtrectatione, De canonibus ecclesiasticis, et Adversus eos qui Judæorum errorem sequuntur, quem Alexandro Hierosolymorum episcopo nuncupasse videtur. Clauit vero Severo et Antonino ejus filio Romæ imperantibus.

B Hippolytus et Irenæus Epistolam Pauli ad Hebræos dicunt non esse illius. Clemens quidem et Eusebius, aliorumque Patrum consensus hanc etiam aliis epistolis adnumerant.

Clemens Stromatum auctor, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, doctor eximius, Christianæ philosophiæ scriptis clarebat.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟΣ (35)

ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI

COHORTATIO AD GENTES.

CAPUT I.

Ab orgiis et impiis idolorum mysteriis homines avocans, ad veram jubilationem Dei Verbi nomine provocat, et ad laudes Dei Patris ob revelatam veritatem celebrandas hortatur.

Ἀμφίων ὁ Θηβαῖος καὶ Ἀρίων ὁ Μηθυμναῖος ἄμφω ἦσαν ἡσθητικῶν μῦθος δὲ ἄμφω (καὶ τὸ ἄσμα εἰστέτι τοῦτο Ἑλλήνων ἄδεται χορῶν) τέχνη τῇ μου-

I Amphion Thebanus, et Arion Methymnæus, uterque periti cantus, uterque fabula fuere (et in Græcorum choris id carmen adhuc decantari solet): quod

(35) Λόγος Προτρεπτικός. Protreptici titulum agnoscit et probat Auctor ipse, Strom. vii, his verbis: Καὶ περὶ μὲν τῆς δεισιδαιμονίας ἱκανῶς, οἶμαι, ἐν τῷ Προτρεπτικῷ ἐπιγραφομένῳ παρεστήσαμεν, κατακόρως τῇ κατεπειγούσῃ συγκαταχρώμενοι ἱστορίᾳ, H. SILEBUC. — Hoc est nobile illud scriptum, in

quo, teste Photio, τὴν Ἑλλήνων διελέγχει ἀθεότητα, qui de ordine receptio in Clementis libris esse nos securos jubet. Postquam enim primo loco de Pædagogo egit, huic tamen primum deberi conficitur: Ἐχει δὲ τούτων καὶ προηρούμενον καὶ συνταττόμενον λόγον ἕτερον, ἐν ᾧ τῶν Ἑλλήνων διελέγχει ἀθεό-

✠ musicæ viribus, hic quidem piscem inescaverit, ille vero Thebas muris cinxerit. Alius quidam e Thracia artifex (fertur enim hæc inter gentes fabula) solo cantu feras mulsit, fagos etiam arbores e propriis sedibus in alienas transtulit. Possem tibi aliam quoque fabulam commemorare, et alium cantorem illis similem, Eunomum Locrensem et cicadam Pythicam. Nam in celebritate totius Græciæ, quæ propter mortuum draconem Pythone convenerat, Eunomus epitaphium serpenti cecinit, quod hymnus fuerit an lamentatio serpentis, haud satis dixerim: verum constituto illic certamine, Eunomus æstivo tempore cithara ludebat, dum cicadæ calore solis animatæ sub foliis canerent per montes, haud illam quidem draconi mortuo, sed sapientissimo Deo, solutam legibus cantilenam, Eunomi modis præ-

✠ P. 2 ED. POTTER, 2 ED. PARIS.

τητα. Tertio deinde loco ponit τοὺς Στρωματεῖς, τοὺς ἐν ὀκτώ λόγοις καθ' ἑκάστην καὶ αἰρέσεων τὸν ἀγῶνα εἰσηνεγεμένους. Sed et recte scriptum hoc ἐλεγχτικῆ in qua de inventione et origine, de materia, templis et imaginibus gentilium deorum, et iudicio de illis saniorum inter gentiles agitur. Quare non minus Ἀποτρεπτικῆ inscribi poterat, quemadmodum Theodoretus Θεραπευτικῆς, sive τῶν Ἑλληνικῶν παθημάτων θεραπευτικῆ. HEINSIUS. — Quamvis, ut observat P. Victorius *Var. Lect.* lib. iv, c. 18, veteribus λόγοι προτρεπτικοὶ dictæ sunt orationes, quæ rem aliquam laudando ad eam capessendam *adhortabantur*; unde Aristoteles a Græcis interpretibus traditur προτρεπτικὸν confecisse, quo adulescentes *impelleret* ad studia philosophiæ. Ipse autem aliquando mecum cogitavi, an Cicero verbis his ex Hortensio quæ citat Nonius, huiusmodi orationem significarit: *Nam quod vereris, ne non conveniat nostris ætatibus ista oratio, quæ spectat ad hortandum.* Hæc ille. Pollux libro sexto citat Ἀντισθενὲν ἐν τῷ Προτρεπτικῷ, et Galeni ἐν Προτρεπτικῷ ἐπὶ τὰς τέχνας. COLLECT. — Nihilominus haud immerito προτρεπτικοὶ sermones vocantur, qui in refutatione falsarum opinionum præcipue versantur. Nemo enim melius ad amplectendam veritatem *hortatur*, quam qui adversos ipsi errores detegit. Unde Justinus martyri orationem illam, qua gentilium superstitiones redarguit, λόγον παρανεπτικὸν πρὸς Ἑλληνας appellavit. Quam, ut videtur, alio titulo τοῦ ἐλέγχου insignivit. Nam de hoc libro vix dubitaverim loqui Eusebium *Eccles. Hist.* lib. iv, cap. 18, ubi de S. Justini scriptis agit: Καὶ αὐτοῖς ἕτερον πρὸς Ἑλληνας εἰς ἡμᾶς ἐκλήλυθεν αὐτοῦ σύγγραμμα, ὃ καὶ ἐπέγραψεν Ἑλεγχον. Cæterum observat Heinsius, Photium nos docere, συντάχθαι ταῦτα, quod *conjuncta jam olim fuerunt hæc Clementis scripta.* De duobus enim primis postquam egit, Stromateon libros statim subjungit. Itaque quemadmodum in multis, etiam in ordine, Πυθαγόρειος καὶ μυστηριώδης est Clemens. Primus enim est ἀποκτάραρις, secundus μῦθαις τε καὶ κατῆχησις, tertius ἐποπτικῆς sive ἐποπτεία. Nam in primo, qui futuri Christiani sunt, *purgantur*; in secundo, facti jam *initiantur*; in tertio, ad sacra maxima, supremam Dei admittuntur notionem, et æternam contemplationem. Quod a studioso Clementis observari velle se dicit Heinsius. His porro adficiendum, quod cum auctori propositum esset, ut gentes in perfectos Christianos formaret, primo illis persuadere aggreditur, ut relicto simulacrorum, falsorumque deorum cultu, sese ad veram religionem convertant. Quod quidem hoc sermone exsequitur, quem vocat Λόγον προτρεπτικόν, sua-

σικῆ ὁ μὲν ἰχθὺν δελεάσας (36), ὁ δὲ Θήβας τειχίσας (37). Θράκιος δὲ ἄλλος σοφιστῆς (38) (ἄλλος οὗτος μῦθος Ἑλληνικός) ἐπιθάσσευε τὰ θηρία γυμνῇ τῇ ψῆθῇ· καὶ δὴ τὰ δένδρα, τὰς φηγούς, μεταφύταυε τῇ μουσικῇ. Ἐγχομῆ ἄν σοι καὶ ἄλλον τούτοις ἀδελφὸν διηγῆσασθαι μῦθον καὶ ψῆδον, Εὐνομον τὸν Λοκρὸν (39), καὶ τέττιγα τὸν Πυθικόν. Πανήγυρις Ἑλληνικῆ ἐπὶ νεκρῷ δράκοντι συνεκροτεῖτο Πυθοί, ἐπιτάριον ἔρπετοῦ, (40) ἄδοντος Εὐνόμου· ὕμνος ἢ θρηνησος ὄψεως ἦν ἢ ψῆθ, οὐκ ἔχω λέγειν. Ἄγων δὲ ἦν, καὶ ἐκιδάριον ὦρα καύματος Εὐνομος, ὀπνηίνα οὐ τέττιγες ὑπὸ τοῖς πετάλοις ἦδον ἀνὰ τὰ ὄρη, θερόμενοι ἡλίῳ· ἦδον δὲ ἄρα οὐ τῷ δράκοντι τῷ νεκρῷ (41). ἀλλὰ τῷ θεῷ τῷ πανσόφῳ, αὐτόνομον ψῆθ, τῶν Εὐνόμου βελτιονὰ νόμων· βήγγυται χορδῇ τῷ Λοκρῷ· ἐπιπταται ὁ τέττιξ τῷ ζυγῷ· ἑτερέτιζεν ὡς ἐπὶ κλά-

soriam orationem, uno vocabulo *Cohortationem* dicere placuit. Hanc proxime sequitur aliud opus, quo bene et secundum Evangelii rectæque rationis normam vivendi præcepta tradit. Quod, quia *pueri*, hoc est Christiani νεοφύτοις, necessariam doctrinam contineat Παῖδαγωγοῦ titulo ornat. Tandem Στρωματέων libris, quibus id nominis indidit propter multiplicem, qua *contexti* sunt, materia varietatem, sublimiora religionis dogmata explicat, et diversa sentientes refellit. Atque hæc est præcipuorum Clementis operum, quæ quidem hodiernum exstant, ἀκολουθία, quam ipse tradit *Pædag.* lib. i, cap. 1.

Cæterum *Cohortatio ad Gentes* duodecim capitibus constat, quorum summaria, ut etiam eorum, quæ singulis *Stromatum* libris continentur, et non paucas, tam in hos, quam in *Pædagogum, observationes* et *emendationes*, suis locis inserendas, perhumaniter mecum communicavit vir non vulgariter eruditus W. Lowthius, Ecclesiæ cathedralis Winthons. præbendarius.

(36) Ὁ μὲν ἰχθὺν δελεάσας. De Arione, præter auctores ab Herveto citatos, conf. *Ælianus Hist. animal.*, lib. ii, cap. 6; lib. vi, cap. 18; lib. xii, cap. 45. Gregor. Nazianz., *Carmine Nicobuli ad Filium.* Apud Latinos, Plinius, *Nat. Hist.* lib. viii, c. 9; Solinus, cap. 12, II. et R.; Plutarchus *Symposio septem Sapientum.* SYLBURG.

(37) Ὁ δὲ Θήβας τειχίσας. De Amphione vid. Pausanias *Bæotic.* Horatius *Artis Poeticæ*, v. 594; Eiusdem lib. iii, Od. 11; Solinus, cap. 15; Plutarchus, *De musica*; Propertius, l. iii, eleg. 2; Plato, lib. iii *De legibus*.

(38) Θράκιος σοφιστῆς. Orphens, cujus tota fabula exstat apud Ovidium in *Metamorphosi.* Vid. etiam Pausanias *Bæot.* Item Gregorius Nazianz., *D Carm. ad Vitalium*, et ad *Nemesium.* Idem tamen Gregor. etiam allegorice hanc de Orpheo et Amphione fabulam transfert ad eloquentiam, *Carmine Nicobuli ad filium*, his verbis:

Ὁρῶσθαι καθάρη μῦθος κέλεν, ὡς περ ἐῶστω,
Πάντας ἄγων μελέσσειν ὁμῶς ἀγαθοῦς τε κακοῦς
[τς,
Ὅς δ' Ἀμφιονῆν λῦρη καὶ λῦας ἐπειθε,
Ψυχὰς ἀντιτύπους πετρώδεας.

SYLBURG.

(39) Εὐνομον τὸν Λοκρὸν. De Eunomo et cicada narrat Antigonus Παράδοξων συναγωγῆ, initio. SYLBURG. — De cicadis Locrensis *Ælianus De animalibus*, lib. v, cap. 9. Vide proverbium *Acanthia cicada.* COLLECT. Conf. etiam Cononis Διήγησις quinta.

(40) Ἐπιτάριον ἔρπε. Ἐπιτάριον ἔρπετοῦ· ἄδοντος Εὐν. ms. Nov.

(41) Δράκοντι τῷ νεκρῷ. Τῷ Πυθικῷ addit ms. Nov., interpretamenti, ut videtur. loco.

δα, τῷ ὄργάνῳ· καὶ τοῦ τέττιγος τῷ ἡσματι ἄρμω-
σάμενος (42) ὁ ὦδός, τὴν λείπουσαν ἀνεπλήρωσε
χορδήν. Οὐκοῦν ὦδῃ τῇ Εὐνόμου ἀγεται ὁ τέττιξ, ὡς
ὁ μῦθος βούλεται, χαλκοῦν (43) ἀναστήσας Πυθοῖ τὸν
Εὐνομον, αὐτῇ τῇ κιθάρα, καὶ τὸν συναγωνιστὴν τοῦ
Λοκροῦ· ὁ δὲ ἐκὼν ἐφίπταται, καὶ ἕδει ἐκὼν· Ἕλλησι
δὲ ἰδοὺσι ὑποκριτῆς γεγενῆσθαι: μουσικῆς. Πῆ δὲ οὖν
μῦθος κενός πεπιστεύατε, θέλγεσθαι μουσικῇ τὰ
ζῶα ὑπολαμβάνοντες· ἀληθείας δὲ ὑμῖν τὸ πρόσωπον τὸ
φαῖδρον μόνον, ὡς ἔοικεν, ἐπίπλαστον εἶναι δοκεῖ,
καὶ τοῖς ἀπιστίας (44) ὑποπέπτωκεν (45) ὀφθαλμοῖς;
Κιθαιρῶν δὲ ἄρα, καὶ Ἑλικῶν, καὶ τὰ Ὀδρυσῶνδρη,
καὶ Θρακῶν τελεστήρια, τῆς πλάνης τὰ μυστήρια, τε-
λείεται καὶ καθύμνηται. Ἐγὼ μὲν, εἰ καὶ μῦ-
θος εἶσι, δυσανασχετῶ τὸσαύταις ἐκτραγυδομένηις
συφοραῖς· ὑμῖν θε, καὶ τῶν κακῶν ἀναγραφὰ γε-
νησσι δράματα (46). Ἄλλὰ γὰρ τὰ μὲν δράματα,
καὶ τοὺς ληναίζοντας ποιητὰς, θέλον ἤδη παροινούν-
τας, κιττῷ (47) ποῦ ἀναδήσαντες, ἀφραίνοντας ἐκτό-
πως τελετῇ βακχικῇ, αὐτοῖς σατύροις, καὶ θυάσῳ
μαινάῳ (48) σὺν καὶ τῷ ἄλλῳ δαιμόνων χορῷ, Ἑλικῶνι
καὶ Κιθαιρῶνι κατακλείωμεν γεγρηρακσίον. Κατά-
γωμεν (49) δὲ ἀνωθεν ἐξ οὐρανῶν ἀλήθειαν, ἅμα φανω-
τάτη φρονήσει, εἰς ἕρος ἁγίου Θεοῦ καὶ χορὸν τὸν ἁγίον
τὸν προφητικόν. Ἡ δὲ ὡς οἱ μάλιστα τηλαυγὲς ἀπο-
σιδουσα φῶς, καταυγαζέτω πάντη τοὺς ἐν σκότει κυ-
λιθουμένους, καὶ τῆς πλάνης τοὺς ἀνθρώπους ἀπαλ-
λαττέτω, τὴν ὑπερτάτην (50) ὀρέγουσα (51) δεξιάν,
τὴν σίνεσιν, εἰς σωτηρίαν. Οἱ δὲ ἀνανεύσαντες (52)
καὶ ἀνακίψαντες, Ἑλικῶνα μὲν καὶ Κιθαιρῶνα κα-
ταλειπντων, οἰκούντων δὲ Σιών· Ἐκ γὰρ Σιών ἐξε-
λεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ·
λόγος οὐράνιος, ὁ γνήσιος ἀγωνιστῆς (53) ἐπὶ τῷ
κακῷ κόσμῳ θεάτρῳ στεφανούμενος. Ἄδει δὲ γε
ὁ Εὐνομος ὁ ἐμὸς οὐ τὸν Τερπάνδρου νόμον, οὐδὲ

✽ P. 3 ED. POTTER.

(42) Τῷ ἡσματι ἄρμωσάμενος. Vult citharædum
cicadæ cantui suum instrumentum sic attempe-
rasse, ut illa chordæ deficientis locum suppleret.
Sic pag. 4 : Τὸν ἀνθρωπὸν ἀγίῳ Πνεύματι ἄρμωσά-
μενος. Et *Pædag.* lib. 1 sub finem cap. 12 : Ἡμὰς
ἄρμωσάμενος χρῆσθαι αὐτοῦς πρὸς τὸν παιδαγω-
γόν... τῷ ὄντι ζῆν.

(43) Ὡδῇ τῇ Εὐνόμου ἀγεται ὁ τέττιξ, ὡς ὁ μῦ-
θος βούλεται, χαλκοῦν. Hæc omittit ms. Nov.
scriptoris haud dubio negligentia, qui sententiam
inter voces ὁμοιοτελετύς, scilicet οὐκοῦν et χαλ-
κῶν, positam oculo male festinanti præterit.

(44) Τοῖς ἀπιστίας. Τοῖς τῆς ἀπιστίας, ms. Nov.

(45) Ὑποπέπτωκεν. Ὑποπτον, *suspectum*, legere
navit Lowthius. Sed ὑποπίπτειν eodem aut simili
sensu adhibent, cum alii scriptores, tum etiam ipse
Clemens.

(46) Δράματα. Hæc addit ms. Nov. : καὶ τῶν δρα-
μάτων οἱ ὑποκριταὶ θυμῶν θεάματα, εἰ *fabularum*
actores jucunda spectacula. Quæ propter δράματα et
θεάματα, voces ὁμοιοτελετύς, excidisse verisi-
mè est.

(47) Κιττῷ. Scilicet more ebriorum et bacchan-
tium, quibus hedera sese coronare, sacra Baccho
arbore, solemne olim erat.

(48) Μαινάῳ. Μαινώλῃ ms. Nov. Legendum porro
μαινάῳ. Nam μαινώλῃ est apud Hesychium et
Damianum, et Clemens Bacchum postea vocat Διδύμου
μαινάῳ p. 9, idemque in epigrammate μαινώλῃος

A stantiorem : tum rupta Locrensi chorda, in cithara
jugum advolat cicada, et instrumento musico tan-
quam ramo personat : citharædus autem cicadæ
cantui sumo attemperans, deficientem chordam
supplevit. Cicada ergo Eunomi cantu ducitur, ut in
fabulis est, quæ æreum Eunomium, cum ipsa cithara,
unaque sociam certaminis Pythone statuerunt : hæc
autem sponte advolat, sponte etiam canit; et a gen-
tibus musicam imitata fuisse credita est. Quare
ergo vanissimis fabulis eam tribuistis fidem, ut bes-
tias musica demulceri posse credatis : cum inter-
ea clarissima veritatis facies, sola vobis fuce esse
obducta videatur, sola infidelibus oculis subjecta
sit? Proinde Cithæron, et Helicon, et Odrysii mon-
tes, et Thracum telesteria, illa deceptionis myste-
ria, divinum in cultum relata sunt hymnisque ce-
lebrantur : quibus ego calamitatibus, quæ tragice
decantantur, quamvis fabulas esse noverim, haud
leviter perturbor, utcumque inter vos humanæ mise-
riæ in scenis representari soleant. Sed has quidem
fabularum actiones, una cum poetis, qui tanquam
Bacchanalia agentes penitus insaniunt, et ultra mo-
dum delirant, hedera redimitis more Bacchico, Sa-
tyris quoque ipsis, et furente turba Bacchantium,
reliquoque deorum choro, in Heliconem et Cithæ-
ronem, qui jam consenuerunt, includamus. Horum
loco veritatem, cum sapientia late splendente, in
sanctum Dei montem, sanctumque prophetarum
chorum e cælo deducamus. Hæc autem clarissima
sua luce omnes homines, qui in tenebris volutan-
tur, undique illustret; et intelligentia, tanquam
opitulatrice dextra, porrecta, ex erroribus in salu-
tem vindicet. Tum illi, sublati oculis, a tenebris
emicantes, Helicone ac Cithærone desertis, Sion ha-
bitent : Nam ex Sion egredietur lex, et verbum Do-

Βάχχος dicitur.

(49) Κατάγωμεν. Partes hujus sententiæ totidem
præcedentis partibus sunt ἀντίστοιχοι· scilicet ἀλή-
θεια et φρόνησις Christianorum, τῇ πλάνῃ et ἀφρα-
δίᾳ gentium : Mons Dei, poeticis montibus, Heliconi
et Cithæroni : prophetarum denique chorus dæmoni-
um et bacchantium choro respondet.

(50) Ὑπερτάτην. Id est, ἰσχυροτάτην. Quemad-
modum apud Sophoclem, ἐξ ὑπερτέρας χειρὸς ex-
plicari solet ἰσχυροτέρας, seu μετὰ δυνάμεως μέλλονος.

(51) Ὀρέγουσα. Ὀρέγουσαν ms. Nov. manifesto
errore.

(52) Οἱ δὲ ἀνανεύσαντες. Simile est, quod post-
ea dicit hujus libri pag. 66 : Ἀνανεύσατε τῆς γῆς
εἰς αἰθέρα, ἀναδέψατε εἰς οὐρανόν : a terra in ætherem
oculos attollite, in cælum suspicite. Nam ἀνα-
νεύειν hoc loco non est ἀναρῆφειν, ad se reverti, ut
Hervetus, et post eum alii putarunt; sed idem fere
quod ἀνακίψαι, sursum oculos attollere.

(53) Γνήσιος ἀγων. Per metaphoram a Græcis
certaminibus sumptam, in quibus coronæ victoribus
dari solebant, dicit Christum, quem οὐράνιον Logou
vocat, universas totius mundi gentes tandem devi-
cisse. Similis locus occurrit hujusce libri, pag. 68,
69. Γνήσιος γὰρ ἦν ἀγωνιστῆς, καὶ τοῦ πλάσματος
συναγωνιστῆς· τάγματα δὲ εἰς πάντας ἀνθρώπους
διαδοθεῖς, θάπτον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς πα-
τρικῆς βουλῆσεως ῥήματα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν Θεόν.
Conf. Strom. vii, pag. 710.

mini de Hierusalem : cœleste, inquam, *Verbum*, ob legitimi certaminis victoriam in theatro totius mundi coronatum. Et meus quidem Eunomus, non Terpandri modum, non Capitonis, non Phrygium, non Lydium, non Doricum canit; sed æternum *canticum*², Leviticum,

Leniens dolorem, iramque, et malorum oblivionem [inducens omnium.

Etenim dulce quoddam, et in animis hominum potens pharmacum, cum hoc cantico commistum est. Mihi autem videntur Thracius ille Orpheus, et Thebanus alter, tertiusque Methymnæus, viri quidam, non viri, ✕ impostores fuisse, qui prætextu musicæ labefactarunt humanam vitam, utque mores ingeniosis suis præstigiis corrumpèrent, dæmoniaco quodam furore stimulatī, probra et dolores hominum in religionem, deorumque cæremonias trahendo, eos ad simulacrorum cultum primi converterunt. Quinetiam lapidibus et lignis, hoc est statuis et simulacris, tanquam fundamentis constituendæ inter gentes impuritatis usi, illam vere pulchram libertatem hominum sub cœlo agentium, carminibus suis et incantationibus extremæ servituti illigarunt; non est autem ejusmodi meus cantor, qui, ut servitium 2 dæmonium crudeliter dominantium brevi dissolveret, advenit; nos autem ad mite et facile jugum pietatis traducit, humique

✕ P. 4 ED. POTTER, 5 ED. PARIS. 1 Isa. II, 3. 2 Psal. xcvi, 4; xcvi, 4.

(54) *Τὸ ἄσμα τὸ καινόν*. Quia hoc velit, paulo post satis plene explicat p. 5.

(55) *Νηπενθές τ'*. ...τ' omittit ms. Nov. Respicit autem Clemens *Odys.* Δ, v. 220, quo loco de Circe hæc scribit Homerus:

Αὐτίκ' ἄρ' εἰς οἶνον βάλει φάρμακον, ἔνθεν ἔπινον, Νηπενθές τ', ἀχολόν τε, κακῶν ἐπιλήθεσ ἀπάντων.

Statim autem in vinum injecit medicamentum, inter bibendum, Quod luctum sedat, iramque, et malorum omnium oblivionem inducit.

Conf. etiam Gregorii Nazianz. *Carm. Nicobuli ad filium*, v. 202.

(56) *Ἄνδρες τινές, οὐκ ἄνδρες*. Gatakerus, in *Advers.* cap. 8, ait: *Lege οὐκ αἰδρίες. Non inscitos, non imperitos, sed callidos, gnaros, astutos, i. e. ἀπατηλοῦς, uti continuo sequitur, appellat: utpote qui artificii musici lenocinio, tanquam carmine quodam magico delinitos in fraudem ac perniciem, morumque labem, et simulacrorum cultum, ac dæmonium malignorum servitium, mortales miseris illexerint. Hæc ille. Verumtamen veterem lectionem retinere visum est: quippe cum velit auctor, eos, qui humano generi tantam perniciem intulerunt, non tam viros esse, quam dæmones, habendos. Quemadmodum alias homines vitiiis deditos dicit θηρία μάλλον ἢ ἀνθρώπους, *feras potius bestias, quam homines, esse, Strom.* iv, p. 479, homines ἀφελεῖς, *simplices, ὡς ἀργαί, οὐκ ἄνδρας, tanquam agnos habendos esse, non viros, Pædag.* lib. I, cap. 5, p. 86. Denique viros molles et effeminatos, οὐκ ἄνδρας, βατάλους δὲ, καὶ γύνιδας, non esse vocandos viros, sed batalos et semi-viros. Simile est, quod de falso dictis philosophis protulit Tatianus pag. 15 ed. Oxon.: Μὴ παρασυρέτωσαν ὑμᾶς αἱ τῶν φιλοσόφων καὶ οὐ φιλοσόφων πανηγυρίαις. *Nec vos traducant philosophorum istorum**

Α τὸν Καπίτωνος, οὐδὲ μὴν Φρύγιον, ἢ Λύδιον, ἢ Δωριον, ἀλλὰ τῆς καινῆς ἁρμονίας τὸν αἰδιον νόμον, τὸν φερώνυμον τοῦ Θεοῦ, τὸ ἄσμα τὸ καιν. v (54), τὸ Λευιτικόν,

novæ harmoniæ modum, Dei cognominem, novum

✕ *Νηπενθές* (55) τ' ἀχολόν τε, κακῶν ἐπιλήθεσ ἀπάντων.

Γλυκύ τε καὶ ἀληθινὸν φάρμακον περὶ τοὺς ἐγκραταὶ τῷ ἄσματι. Ἐμοὶ μὲν οὖν δοκοῦσιν ὁ Θράκιος ἐκεῖνος Ὀρφεὺς καὶ ὁ Θηβαῖος, καὶ ὁ Μηθυμναῖος, ἄνδρες τινές, οὐκ ἄνδρες (56), ἀπατηλοὶ γεγονέναι, προσήματι μουσικῆς (57) λυμηνάμενοι τὸν βίον, ἐντέχνῳ τινὶ γοητείᾳ δαιμονῶντες εἰς διαφθοράς, ὕβρεις ὀργιάζοντες, πένθη ἐκθειάζοντες, τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ εἰδῶλα χειραγωγῆσαι πρῶτοι· ναὶ μὴ λίθοις καὶ ξύλοις, τουτέστιν ἀγάλμασι καὶ σκιαγραφαῖς, ἀνοικοδομησαὶ τὴν σκαδότητα τοῦ ἔθνους (58) τὴν καλὴν ὄντως ἐκείνην ἐλευθερίαν τῶν ὅπ' οὐρανὸν πεπολιτευμένων ὑδαῖς καὶ ἐπιπυδαῖς ἐσχάτῃ δουλείᾳ καταζεύξαντες (59)· ἀλλ' οὐ τοιόσδε ὁ ἦδδς ὁ ἐμὸς, οὐδ' εἰς μακρὰν καταλύσων (60) ἀφίκεται τὴν δουλείαν τὴν πικρὰν τῶν τυραννούντων δαιμόνων· ὡς δὲ τὸν πρῶτον καὶ φιλόνηρον τῆς θεοσεβείας μετὰ γων ἡμᾶς ζυγόν, αὖθις εἰς οὐρανὸς ἀνακαλεῖται τοὺς εἰς ἡγῆν ἐβρίμυμένους. Μόνος γοῦν τῶν πώποτε τὰ ἀργαλεώτατα θηρία (61), τοὺς ἀνθρώπους, ἐπιθάσσειεν

C non philosophorum cætus. Illud item Euripidis *Ores* v. 1555.

Δισσοῖν λεόντων· οὐ γὰρ ἀνδρ' αὐτῶ καλῶ. *Duorum leonum: non enim viros eos voco.*

Et quod dixit *Constit. apost.* auctor, lib. II, cap. 21: Παραδόσεις λύκοις εἰς κατάθρωμα, τουτέστι δαιμόσι καὶ πονηροῖς ἀνθρώποις, μάλλον δὲ οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ θηρίοις ἀνθρωποειδέσι, ἐθνικοῖς, καὶ Ἰουδαῖσταῖς καὶ αἰρεσιωταῖς ἀλλοῖς. *Devorandum irades lupis, hoc est dæmonibus et pravus hominibus: imo vero non hominibus, sed feris humana forma præditis, ethnicis nempe, judaizantibus et impiis hæreticis.*

(57) *Προσῆματι μουσικῆς*. Προσῆματι μουσικῆς λυμηνάμενοι τὸν βίον ἐντέχνῳ τινὶ γοητείᾳ δαιμονῶντες· εἰς διαφθοράς ὕβρεις ὀργιάζ. Ms. Nov. Similia his habet Minutius Octavio: *Considera denique sacra ipsa et ipsa mysteria, invenies exitus tristes, fata et funera, et luctus atque planctus. Atheganoras Legatione*, τὰ πάθη αὐτῶν, inquit, δεικνύουσι μυστήρια. *Deorum passionis et libidines vocant mysteria.*

(58) *Σκαδότητα τοῦ ἔθνους*. Scribe *ἔθους consuetudinis*, auctoritate ms. Nov. Similiter apud Philonem Judæum, lib. I *De vita Moysis*, pag. 645, προέβδων ἰδούτητ. scribendum ex codice ms. G. Wheeleri, ἔθων ἰδούτητα.

(59) *Καταζεύξαντες*. In exemplari scriptum ambiguo errore κατεζεύξαντες. H. legit κατεζεύσαντες, ut sit, *ceu visco involtentes*. Nostrum et H. καταζεύξαντες confirmat continuata ζυγοῦ metaphora, et repetita inferius ejusdem verbi usurpatio: τῶν ἀνθρώπων τὴν συνωρίδα καταζεύξας εἰς τὸν Θεόν. *Sylvaus.*

(60) *Καταλύσων*. Paria sunt quæ dixit Tatianus, cap. 47, p. 105: ὅτι λύει τὴν ἐν κόσμῳ δουλείαν, καὶ ἀργόντων μὲν πολλῶν καὶ μυρίων ἡμᾶς ἀποσπᾷ. *A servitute mundi solvunt* (sacra sc. Scripturæ) *et a multis dominis et innumeris tyrannis liberant.*

(61) *Θηρία*. His similia habes *Strom.* iv, p. 479.

πτηνά μὲν, τοὺς κούφους αὐτῶν ἐρπετὰ δὲ, τοὺς ἀπαιτεῖνας· καὶ λέοντας μὲν, τοὺς θυμικούς· σῆας δὲ, τοὺς ἡδονικούς· λύκους δὲ, τοὺς ἀρπακτικούς. Αἶθροι δὲ καὶ ξύλα οἱ ἄρρονες· πρὸς δὲ καὶ λίθων ἐναισθητότερος ἄνθρωπος ἀνοήτῳ βεβαπτισμένος. Μάρτυς ἡμῖν προφητικῆ παρῖτω φωνῆ, συνωδὸς ἀληθείας, τοὺς ἐν ἀνοήτῳ καὶ ἀνοήτῳ κατατετριμένους εἰκτείρουσα· Δυνατὸς γὰρ (62) ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγείρει τέκνα τῷ Ἀβραάμ· ὅς, κατελέθσας τὴν ἀμαθίαν τὴν πολλὴν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν τῶν εἰς τὴν ἀληθειᾶν λελιθωμένων, ἤγειρεν θεοσεβείας σπέρμα, ἀρετῆς αἰσθόμενον, ἐκ λίθων ἐκείνων, τῶν λίθους πεπιστευκότων ἐθνῶν. Αἴθρις οὖν ἰοδόλους ἰνῆς καὶ παλιμδύλους ὑποκριτὰς ἐφοδεύοντας δικαιοσύνη γεννήματα ἐχιδνῶν κέκληκέ που· ἀλλὰ καὶ τούτων εἴ τις τῶν ὄψεων μετανοῆσαι ἐκὼν, ἐπόμενος ἢ τῷ Λόγῳ, ἄνθρωπος γίνεται Θεοῦ. Λύκους δὲ ἄλλους ἀλλυγορεῖ προβάτων κωδῖοις ἡμψισμένους, τοὺς ἐν ἀνθρώπων μορφαῖς ἀρπακτικούς αἰνιττόμενους. Καὶ πάντα ἄρα ταῦτα τὰ ἀγριώτατα (63) θηρία, καὶ τοὺς τοιοῦτους λίθους, ἢ οὐράνιους ψῆθι μετεμόρφωσεν εἰς ἀνθρώπους ἡμέρους. Ἡμερ γὰρ, ἤμην ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, κλινώμενοι, δουλεύοντες ἡδοναῖς καὶ ἐπιθυμίαις ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοὶ, μισοῦντες ἀλλήλους, ἢ φησὶν ἡ ἀποστολικὴ γραφή. Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης, καὶ ἡ φιλανθρωπίᾳ ἐπεφάνη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ὡς ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεος ἔσωσεν ἡμᾶς. Ὅρα τὸ ἄσμα τὸ καινὸν ὅσον ἔσχυσεν· ἀνθρώπους ἐκ λίθων, καὶ ἀνθρώπους ἐκ θηρίων πεποίηκεν· οἱ δὲ τὴν ἄλλως ὡς νεκρὰ (64), οἱ τῆς ὄντως οὐσίας ἀμετοχοὶ ζωῆς, ἀκροαταὶ μόνον γενόμενοι τοῦ ἄσματος, ἀνεβίωσαν. Τοῦτό τε καὶ τὸ πᾶν ἐκόσμησεν ἐμμελῶς, καὶ τῶν στοιχείων τὴν διαφωνίαν εἰς τάξιν ἐνέτεινε ἐμφωνίας (65), ἵνα δὴ ὁλος ὁ κόσμος αὐτῷ ἁρμονία γένηται· καὶ θάλισσαν μὲν ἀνῆκε λελυμένην, γῆς δὲ ἐπιθαίνειν κενώσκειν (66) αὐτήν. Γῆν δ' ἐμπαλιν ἐστερέωσε, φερομένην, καὶ ὄρον αὐτῆς ἐπηξε θάλασσαν. Καὶ μὴν καὶ πῦρ (67) ὄρμην ἐμάλαξεν ἀέρι, οἶονε Δώριον ἐρμονίαν κράσας Λυδίῳ· καὶ τὴν ἀέρος ἀπηνῆ ψυχρότητα τῆ παραπλοκῆ τοῦ πυρὸς ἐπιθάσσευσεν, τοὺς νεύτους τῶν ὄλων φθόγγους τούτους κινῆς ἐμμελῶς. Καὶ δὴ τὸ ἄσμα τὸ ἀκέραιον, ἔρεισμα τῶν ὄλων, καὶ ἔρμονία τῶν πάντων, ἀπὸ τῶν μέσων ἐπὶ τὰ πέρατα, καὶ ἀπὸ τῶν ἄκρων ἐπὶ τὰ μέσα διαταθὲν, ἡρμόσατο ὅτε τὸ πᾶν, οὐ κατὰ τὴν Θράξιον μουσικὴν, τὴν παρακλίσιον Τουβάλ (68), κατὰ δὲ τὴν πάτριον τοῦ

abjectos ad cœlum revocat. Solus igitur ille inter omnes, quos adhuc novimus, feras sævissimas, homines, mansuefecit; volucres quidem, qui leves ex illis sunt; reptiles, qui deceptores; leones, qui iracundi; sœnes, qui voluptatibus dediti; lupos denique, qui rapaces. Lapidibus autem et ligna sunt insipientes, nisi quod qui ignorantia imbuitur, ipsis quoque lapidibus stupidior esse comperiat. Testem advoco vocem illam prophetica veritati consonam, qua deploratur eorum miseria, qui ignorantia et amentia conteruntur: Potens enim est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ. Qui maximam eorum incitiam et duricordiam miseratus, qui ad veritatem plane lapides facti sunt, ex his lapidibus, nempe gentibus, quæ in lapides crediderunt, pietatis semen sensu virtutis præditum suscitavit. Rursum illos veneficos et versipelles hypocritas, qui justitiæ clam insidiabantur, quodam loco progeniem viperarum appellavit: sed tamen horum etiam serpentum si quis voluntaria ductus pœnitentia Verbum sequatur, is homo Dei efficitur. Alios item vocat lupos pellibus ovium indutos, rapaces homines innuens. Has igitur omnes immanissimas feras, et hujusmodi lapides, cœlestis ille cantus in mansuetos homines transformavit. Erasmus enim, eramus aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes voluptatibus et desideriis variis, in malitia et invidia agentes, odibiles, et odientes invicem, ut ait scriptura apostolica. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit. En! quantam habet vim illud novum canticum, quod homines ex lapidibus, homines ex feris formavit; quin et ii, qui alioquin veluti mortui fuerunt, utpote illa, quæ sola vera est vita, privati, audito hoc cantico, statim revixerunt. Hoc et universitatem rerum apteque numero-seque concinnavit, et elementa dissonantia sic docuit servare concentum, ut totus hic mundus harmonia quadam constaret. Mari quidem humidam et instabilem naturam dedit, et tamen terram incursare prohibuit. Terram vero, quæ prius huc illuc fluitabat, immobilem fecit, eique mare pro termino constituit. Quin etiam circumfuso aere vim ignis molli-vit, quodammodo Doricos modos Lydiis moderans: et immitte frigus aeris ignis complexu leniuit, hujus universi partibus, tanquam extremis sonis, æqualiter temperatis: proinde hoc immortale can-

ἀλλυγορέω

ἔ P. 5 ED. POTIER, 4 ED. PARIS. ³ Matth. iii, 17. ⁴ Matth. vii, 15. ⁵ Tit. iii, 3. ⁶ Tit. iii, 4, 5.

iii, 9; Luc. iii, 8. ⁶ Matth. iii, 7; Luc. iii, 8. ⁷ u

(62) Δυνατὸς γὰρ. Hanc interpretationem ex Irenæo forte sumpsit Clemens. Is enim lib. iv, cap. 16, hæc ait: Potens est enim Deus, etc. Hoc autem fecit Jesus a lapidum religione extrahens nos, et a nostris carnis et infructuosius cogitationibus transferens nos, a similem Abrahæ fidem in nobis constituens.
 (63) Τὰ ἀγρ. Τὰ omittit ms. Nov.
 (64) Ὁς νεκρ. Ὁς omittit ms. Nov.
 (65) Ἐρέτειν ἐμφωνίας. Scribe ex ms. Nov. ἐπέκεινε συμφωνίας. Etenim συμφωνία præcedenti

διαφωνίᾳ melius respondet quam ἐμφωνία. Quod Sylburgius etiam vidit.
 (66) Κενώλ. Κενώλυκεν αὐτήν δὴ γῆν ἐμπαλιν, ἐστερέωσε φέρ. Ms. Nov. Idem vox pro ἐπιθάσσευσεν habet ἐπιθάσσευεν.
 (67) Πυρός: Scilicet ignis elementaris, quem supra aerem sub concavo lunæ cum Aristotele ponero videtur.
 (68) Τουβάλ. Ille, cum e Caini familia esset, musicam invenit: quam proinde Clemens, ut, profa-

ticum, totius firmamentum, omniumque partium harmonia, a mediis ad extremos fines, et rursus a finibus ad media pertingens, hoc universum apte disposuit, non quidem secundum Thraciam musicam, quæ similis est ei, quam invenit Tubal; sed secundum eam, quam æmulatus est David, Dei Creatoris voluntatem. Verbum autem Dei, quod ex David natum, ante eum fuit, lyra et cithara, quæ inanima sunt instrumenta, contemptis, mundum hunc, et hominem, qui parvus quidam mundus est, ejusque animam et corpus divino Spiritui attemperans, multarum vocum instrumento Deum celebrat, et huic instrumento, nempe homini, accinit: *Tu enim es cithara, et tibia, et templum meum.* Cithara quidem, propter harmoniam; tibia, propter Spiritum; templum autem, propter Verbum: ut illa resonet, ista inspiret, hoc vero contineat Dominum. Porro David, rex ille citharædus, paulo ante memoratus, ✕ hortabatur ad veritatem, a dæmoniis abducebat, tantumque ab eorum laudibus celebrandis abibat, ut eos vera musica expelleret, et Saul malo spiritu vexatum solo cantu sanaret. Nec solum hominem pulchrum et spirans instrumentum Dominus ad sui imaginem effecit; sed ipse, supramundana sapientia, cælesteque Verbum, est instrumentum Dei numeris omnibus instructum, concinnum, et sanctum. Quid ergo instrumentum hoc, Dominus noster Dei Verbum, quid illud novum canticum voluit? Cæcis visum restituere, surdis aures aperire, et claudos atque errantes in viam justitiæ deducere, Deum insipientibus monstrare, corruptionem tollere, mortem vincere, filios denique immorigeros patri reconciliare. Nam Dei instrumentum amat humanum genus: Dominus miseretur, castigat, hortatur, admonet, conservat, custodit, et doctrinæ

✕ P. 6 ED. POTTER, 5 ED. PARIS.

nam, opponit musicæ τοῦ θεοπνεύστου David.

(69) *Κόσμος δέ. Physicî,* inquit Macrobius, l. ii, in *Somnium Scipionis*, cap. 12, *mundum, magnum hominem; et hominem brevem mundum esse dixerunt.* Quod sic expressit Philo Judæus libro *Quis rerum divinarum hæres*, pag. 502: Ἐναλλάττοντες, βραχύν μὲν κόσμον τὸν ἀνθρώπων, μέγαν δὲ ἀνθρώπων ἔφασαν τὸν κόσμον εἶναι. De homine microcosmo, κόσμῳ συντόμῳ, ubique legas. Mox τὸν omittit ms. Nov. ante σμικρῶν.

(70) *Τούτῳ τῷ ὄργάνῳ.* Τούτῳ omittit ms. Nov. His similia habet Clemens *Pædag.*, lib. ii, cap. 4, pag. 164, et *Strom.* vi, pag. 658, 659. Plerique veterum Patrum homines θεοπνεύστους *organis* musicis assimilant. Justinus M., *Parænes.*, pag. 61. ed. Oxon.: Αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν πλῆκτρον, ὡσπερ ὄργάνῳ κιθάρα τινὸς ἢ λύρας τοῖς ἀνδράσι δικαιοῖς χροῦμενον, τὴν τῶν θεῶν ἡμῖν καὶ οὐρανῶν ἀποκαλύψῃ γνῶσιν. *Ipsium divinum plectrum cælestis descendens, quasi instrumento quoriam citharæ alicujus vel lyrae viris justis utens, divinarum nobis et cælestium rerum cognitionem revelaret.* Athenagoras *Legat.* p. 58 ed. Oxon. de prophetis ait: Συγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος, ὡσεὶ καὶ αὐλητῆς, αὐτὸν ἐμπνεύσαι, *cum Spiritus eodem modo per illos operaretur, quo tibicen inflat fistulam.* Et pag. 56, de isto mundo: Εἰ τοίνυν ἐμμελὲς ὁ κόσμος ὄργανον καὶ κινουμένον ἐν ῥυθμῷ, τὸν ἁρμολογούμενον καὶ ᾄδοντα τοὺς φθόγγους, καὶ τὸ σύμφωνον ἐπάδοντα μέλος, οὐ τὸ ὄργανον, προσκυνῶ. *Si ergo mundus in-*

θεοῦ βούλησιν, ἣν ἐξήλωσε Δαβὶδ. Ὁ δὲ ἐκ λαβίδ, καὶ πρὸ αὐτοῦ, τοῦ θεοῦ Λόγος, λύραν μὲν καὶ κιθάραν, τὰ ἀψυχα ὄργανα, ὑπεριδὼν, κόσμον δὲ (69) τόνδε, καὶ δὴ καὶ τὸν σμικρὸν κόσμον τὸν ἀνθρώπων, ψυχὴν τε καὶ σῶμα αὐτοῦ, ἀγίῳ Πνεύματι ἁρμολογούμενος, ψάλλει τῷ θεῷ, διὰ τοῦ πολυφώνου ὄργάνου, καὶ προσάδει τοῦτῳ τῷ ὄργάνῳ (70), τῷ ἀνθρώπῳ· *Σὺ γὰρ εἶ* (71) *κιθάρα, καὶ αὐλὸς, καὶ τὰς ἐμὸς· κιθάρα διὰ τὴν ἁρμονίαν· αὐλὸς διὰ τὸ Πνεῦμα· τὰς διὰ τὸν Λόγον* (72)· Ἰν' ἡ μὲν κρέκη, τὸ δὲ ἐμπνέη, ὃ δὲ χωρήσῃ τὸν Κύριον. Καὶ μὴν ὁ Δαβὶδ, ὁ βασιλεὺς, ὁ κιθαριστὴς, οὗ μικρῶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν, δὲ προὔτρεπεν (73) ὡς τὴν ἀλήθειαν, ἀπέτρεπε δὲ εἰδώλων· πολλοῦ γὰρ ἔδει ὑμνεῖν αὐτὸν τοὺς δαίμονας, ἀληθεῖ πρὸς αὐτοῦ διωκομένους μουσικῇ, ἣ τῷ Σαουλ ἐνεργουμένῳ (74) ἐκεῖνος ἄδων μόνον, αὐτὸν ἰάσατο. Καλὸν ὁ Κύριος ὄργανον ἐμπνουν τὸν ἀνθρώπων ἐξεργάσατο κατ' εἰκόνα τὴν ἑαυτοῦ· ἀμέλει καὶ αὐτὸς ὄργανον ἐστὶ τοῦ θεοῦ (75) παναρμόνιον, ἐμμελὲς καὶ ἄγιον, σοφία ὑπερκόσμιος, οὐράνιος Λόγος. Τί δὴ οὖν τὸ ὄργανον, ὁ τοῦ θεοῦ Λόγος ὁ Κύριος, καὶ τὸ ἄσμα τὸ καινὸν, βούλεται; Ὑφθαλμούς (76) ἀναπέτασαι τυφλῶν, καὶ ὧτα ἀνοίξαι κωφῶν, καὶ σκάζοντας τῷ πόδε ἢ πλανωμένους εἰς δικαιοσύνην χειραγωγῆσαι· θεὸν ἀνθρώποις ἀφραίνουσιν ἐπιδείξαι, παῦσαι φθορὰν, νικῆσαι θάνατον, υἱοὺς ἀπειθεῖς διαλλάξαι πατρί. Φιλάνθρωπον (77) τὸ ὄργανον τοῦ θεοῦ· ὁ Κύριος ἐλεεῖ, παιδεύει, προτρέπει, νοθετεῖ, σώζει, φυλάττει, καὶ μισθὸν ἡμῖν τῆς μαθήσεως ἐκ περιουσίας βασιλείαν οὐρανῶν ἐπαγγέλλεται· τοῦτο μόνον ἀπολαύων ἡμῶν, ὃ σωζόμεθα. Κακία μὲν γὰρ τὴν ἀνθρώπων ἐπιδόσκειται φθορὰν· ἡ δὲ ἀλήθεια, ὡσπερ ἡ μέλιττα, λυμαινομένη τῶν δυνάμεων οὐδὲν, ἐπὶ μόνῃς (78) τῆς ἀνθρώπων ἀγάλλεται σωτηρίας. Ἐχεις οὖν τὴν ἐπαγγελίαν· ἔχεις τὴν φιλανθρωπίαν· τῆς (79) χά-

strumentum canorum est, quod movetur ad numerum, ego eum, qui concentum temperat, et sonos evibrat, et congruum succinit carmen, non instrumentum, adoro. Quæ sunt his, quæ dicit Clemens, persimilia.

(71) *Σὺ γὰρ εἶ.* Christi verba, ut videtur, e sacro aliquo hymno citata. Cæterum pro ἐμὸς Nov. habet ἐμοί.

(72) *Διὰ τὸν Λόγον.* Scilicet ἐνοικούντα, propter Dei Verbum in animabus justorum habitantem. Ἀνθρώπου δικαίου ψυχὴ ἐν ἡ' διὰ τῆς τῶν παραγγελμάτων ὑπακοῆς τεμενίζεται καὶ ἐνιδρύεται ὁ πάντων ἡγεμῶν ... Λόγος αἰώνιος. *Hominis justis anima, in qua per præceptorum obedientiam ut in templo collocatur omnium dux, æternum Verbum.* Strom. vii, pag. 708.

(73) Ὅς πρ. Nov. omittit δc.

(74) Ἡ τῷ Σαουλ ἐνεργουμένη. Ἦτω Ἐναυλος ὁ ἐνεργούμενος, Nov.; ἐνεργουμένη edit. Flor.; ἐνεργουμένη Sylburg, mendose omnia.

(75) Τοῦ θεοῦ. Τοῦ abest a Nov.

(76) Ὑφθαλμούς. Respicit. Matth. xi, 5; Luc. vii, 22.

(77) Φιλάνθρωπον. Conf. *Pædag.*, lib. i, principio c. 9, et fine c. 7.

(78) Ἐπὶ μόνῃς. Strom. vii, pag. 707, dicit nec sacrificia, nec aliud quidquam nunc a nobis expectari, nisi ut nosmet Deo dedicemus, Μόνῃ γὰρ τῇ ἡμετέρῃ σωτηρίᾳ ὁ θεὸς ἡδέσται. *Sola enim nostra salute delectatur Deus.*

(79) Φιλανθρωπίαν τῆς. Φιλανθρωπίαν τῆς χάριτος μεταλάμβανε Nov.

mundi vitam nobis in prima creatione dedit, præceptoris habitu sumpto bene vivendi rationem nos docuit, ut postea tanquam Deus æternam vitam largiatur. Is vero non est nunc primum erroris nostri misertus, sed olim a principio mundi; nunc vero tandem apparens, perituros ex faucibus exitii liberavit. Nam in hunc usque diem malignus ille serpens humanum genus præstigiis suis in contumeliosam et miseram servitutem abducit; sævitque in eos, ut ita dicam, barbarorum ritu, qui captivos suos mortuorum cadaveribus, donec una putrescant, alligare feruntur. Dum enim quoscunque a sui ortus principio ad proprias trahere partes valet, crudelis ille tyrannus et serpens ad lapides, ligna, stultas, reliquaque idola misero superstitionis vinculo constringit, non incommode dicitur, vivos communi tumulo inferre, donec una cum illis intereant. Quamobrem Evam olim (unus etenim idemque seductor est) et alios nunc homines in mortem ducit. Unus itidem nobis adiutor et vindex est Dominus, qui salutem a principio prophetice prænuntiavit, et nunc ad eam consequendam aperte ac palam invitat. Fugiamus igitur, Apostoli præcepto obsequentes, *principem potestatis aeris hujus, spiritus qui nunc operatur in filios diffidentia* ¹²; et ad Dominum Salvatorem confugiamus, qui per prodigia et signa cum in Ægypto, tum etiam in deserto, et per rubum, et nubem, ✠ quæ divina gratia Hebræos, velut ancilla quædam, sequebatur, ad salutem invitat. Cæterum contumaces quidem et duri cordis homines metu impellit; alios vero, qui auribus præditi sunt, per Moysen illum sapientiæ omnis magistrum, per Isaiam veritatis cultorem, et per totum propheticum chorum magis rationali methodo ad rationem seu Verbum convertit. Aliquando convitiis utitur; est ubi et minis; hos idem deflet, illos cantu demulcet: veluti sapiens medicus alios quidem ægros cataplasmatibus, alios purgationibus curat; alios fomentis emollit, alios ferro lancinat; sunt etiam quos adurit, et quibus resectionem adhibet, si qua ratione humani corporis alicui parti vel membro sanitas restitui possit; varias enim Salvator noster voces adhibet, et varias experitur vias, ut homines ad salutem perducatur. Dum minatur, admonet; dum convitiatur, emendat; dum luget, miseretur; dum cantat, hortatur; in rubo etiam loquitur, quod illi signis et prodigiis indigerent. Idem eos igne perterrefacit, flammam e columna suspensam, terroris simul et gratiæ signum, exhibens; morigeris quidem lucem, sed immorigeris ignem. Postea quod corpus humanum columna et rubo nobiliter esset, prophetis usus est; ipse Dominus in Isaiam loquitur, ipse in Elia, ipse in ore propheta-

A καὶ συσαπῶσιν. Ὁ γοῦν πονηρὸς οὐτοσὶ τύραννος καὶ δράκων, οὗς ἂν ὀφός τε εἴη ἐκ γενετῆς σφετερίσασθαι, λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ ἀγάλμασι, καὶ τοιούτοις τισὶν εἰδώλοις προσφίξας τῶν δεισιδαιμονίας ἀθλήω δεσμῶν, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον, ζῶντας ἐπιφέρων συνέθαψεν αὐτοῖς (87), ἐστὶ ἂν καὶ συμφορῶσιν· οὗ δὴ χάριν (88) (εἰς γὰρ ὁ ἀπατεῶν) ἄνωθεν μὲν τὴν Εὐαν, νῦν δὲ ἤδη καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους εἰς θάνατον ὑποφέρων εἰς καὶ αὐτὸς ἐπίκουρος καὶ βοηθὸς ἡμῖν ὁ Κύριος, προσμηνύων (89) ἀρχῆθεν προφητικῶς, νῦν δὲ ἤδη καὶ ἐναργῶς εἰς σωτηρίαν παρακαλῶν. Φύγωμεν οὖν, ἀποστολικῆ πειθόμενοι παραγγελίᾳ, *τὸν ἀρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργούντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας*· καὶ τῷ Σωτῆρι τῷ Κυρίῳ προσδράμωμεν, ὅς καὶ νῦν καὶ αἰεὶ προὔτρεπεν εἰς σωτηρίαν, διὰ τεράτων καὶ σημείων ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν ἐρήμῳ· διὰ τε τῆς βάτου, καὶ τῆς ἀκολουθοῦσης χάριτι φιλανθρωπίας, θεραπεΐνης δίκην Ἑβραίοις νεφέλης. Τοῦτω μὲν δὴ τῷ φῶσι τοὺς σκληροκαρδίου προὔτρεπεν· ἤδη δὲ καὶ διὰ Μωϋσέως τοῦ πανσόφου, καὶ τοῦ φιλαλήθους Ἡσαίου, καὶ παντὸς τοῦ προφητικοῦ χοροῦ, λογικιώτερον ἐπὶ τὸν Λόγον ἐπιστρέφει τοὺς τὰ ὤτα κεκτημένους· καὶ ἐστὶ ὅπῃ μὲν λοιδορεῖται· ἐστὶν δ' οὐ καὶ ἀπειλεῖ· τοὺς δὲ καὶ θρηνεῖ τῶν ἀνθρώπων· ἄδει δὲ ἄλλοις, καθάπερ Ιατρὸς ἀγαθός, τῶν νοσούντων σωματίων τὰ μὲν καταπλάττων, τὰ δὲ καταλαλεῖν, τὰ δὲ κατακλῶν· τὰ δὲ καὶ σιδήρῳ διαιρῶν, ἐπικαίων δὲ ἄλλα, ἐστὶ δ' οὐ καὶ ἀποπρίων, εἰ πως οἶόν τε καὶν παρὰ μέρος ἢ μέλος τὸν ἀνθρώπον ὑγιάναι. Πολύφωνός γε ὁ Σωτῆρ καὶ πολύτροπος εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν· ἀπειλῶν νοουθετεῖ· λοιδορούμενος ἐπιστρέφει· ὀρθῶν ἐλεεῖ· ψάλλον παρακαλεῖ· διὰ βάτου λαλεῖ· ὅτι σημείων ἐκεῖνοι καὶ τεράτων ἐχρηζον. Καὶ τῷ πυρὶ δεδίδεται τοὺς ἀνθρώπων, ἀνάπτων ἐκ κίονος τὴν φλόγα, δεῖγμα ὁμοῦ χάριτος καὶ φόβου· ἐὰν ὑπακούσης, τὸ φῶς· ἐὰν παρακούσης, τὸ πῦρ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ κίονος καὶ βάτου ἡ σὰρξ τιμιώτερα, προφήται μετ' ἐκεῖνα φθέγγονται. Αὐτὸς ἐν Ἡσαίᾳ ὁ Κύριος λαλῶν αὐτὸς ἐν Ἠλίᾳ· ἐν στόματι προφητῶν αὐτός. Σὺ δὲ ἄλλ' εἰ προφήταις μὴ πιστεύεις, μῦθον δὲ ὑπολαμβάνεις, καὶ τοὺς ἀνδρας, καὶ τὸ πῦρ αὐτός σοι λαλήσει ὁ Κύριος, ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ἰσαθεῶ· ἐκένωσε δὲ ἑαυτὸν ὁ φιλοκτίρμων Θεός, ὥσπερ τὸν ἀνθρώπον γλιχόμενος. Καὶ αὐτὸς ἤδη σοι ἐναργῶς ὁ Λόγος λαλεῖ, δυσωπῶν τὴν ἀπιστίαν· ναὶ, φημί, ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, ἀνθρώπος γενόμενος· ἔνα δὴ καὶ σὺ παρὰ ἀνθρώπου μάθης, πῆ ποτε ἄρα ἀνθρώπος γένηται Θεός. Εἴτ' οὐκ ἀποπον, ὦ φίλοι, τὸν μὲν Θεὸν αἰεὶ προτρέπειν ἡμᾶς ἐπ' ἀρετὴν, ἡμᾶς δὲ ἀναδύεσθαι τὴν ὠφέλειαν, καὶ ἀναβάλλεσθαι τὴν σωτηρίαν; Ἥ γὰρ οὐχὶ καὶ Ἰωάννης ἐπὶ σωτηρίαν πα-

✠ P. 8 ED. POTTER, 7 ED. PARIS. ¹² Ephes. 11, 2.

Qua de re et Livius lib. 1, et Petrus Victorius, *Var. lect.*, lib. iv, cap. 18. SYLBUNG.

(87) *Αὐτοῖς*. Αὐτοῦς Nov.

(88) *Οὗ δὴ χ*. HAEC sic distinguitur: οὗ δὴ χάριν

(εἰς γὰρ ὁ ἀπατεῶν) ἄνωθεν, etc., quod in Latina versione expressimus.

(89) *Προσμηνύων*. Προμηνύων Nov.

ρακαλει, και το παν γινεται φωνη (90) προτρεπτικη; Α
 Πυθώμεθα τοίνυν αὐτοῦ, *Τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν* (91);
 Ψάλας μὲν οὐκ ἐρεῖ, Χριστὸς δὲ εἶναι ἀνήσεται·
 φωνὴ δὲ ὁμολογήσει (92) ἐν ἐρήμῳ βοῶσα. Τίς οὖν
 ἴστιν Ἰωάννης; ὡς τύπω λαβεῖν, ἐξέστω εἰπεῖν,
 φωνὴ τοῦ Λόγου προτρεπτικὴ, ἐν ἐρήμῳ βοῶσα.
 Τί βοᾷ, ὦ φωνή; Εἰπέ και ἡμῖν. *Εὐθείας ποιεῖτε*
τάς ὁδοὺς Κυρίου. Πρόδρομος Ἰωάννης, και ἡ φωνὴ
 πρόδρομος τοῦ Λόγου, φωνὴ παρακλητικὴ, προετοι-
 μάσουσα εἰς σωτηρίαν, φωνὴ προτρέπουσα εἰς κλη-
 ρονομίαν οὐρανῶν· δι' ἣν ἡ στείρα και ἔρημος, ἄγονος
 οὐκέτι. Ταύτην μοι τὴν χυσοφορίαν προσέθεσπισεν
 ἄγγελος φωνή· πρόδρομος ἦν κάκεινη τοῦ Κυρίου,
 στείραν εὐαγγελίζομένη γυναῖκα, ὡς Ἰωάννης τὴν ἔρη-
 μῳν. Διὰ ταύτην τοίνυν τοῦ Λόγου τὴν φωνὴν ἡ στείρα
 εὐτεκενεῖ, και ἡ ἔρημος καρποφορεῖ. Αἱ πρόδρομοι Β
 τοῦ Κυρίου φωναὶ δύο, ἄγγελοι και Ἰωάννου, ἀντι-
 τοναί μοι τὴν ἐναποκειμένην σωτηρίαν, ὡς, ἐπιφα-
 νένας τοῦ Λόγου τοῦδε, εὐτεκενας ἡμᾶς καρπὸν ἀπε-
 νέχασθαι, ζῶν ἀίδιον. Ἄμφω γοῦν ἐς ταῦτὸν ἀγα-
 γῶσα τὰ φωνὰ ἡ Γραφή, σαφηνίζει τὸ πᾶν· Ἄκου-
 σάτω ἡ οὐ τίκτουσα· *ῥηξάτω φωνὴν ἡ οὐκ ὠδί-
 τουσα· ὅτι πλεονα τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον*
ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Ἄνδρα ἡμῖν εὐηγγελίζετο
 ἄγγελος· ἡμῖς προὔτερεπεν Ἰωάννης νοῆσαι τὸν γε-
 ωργόν, ζητῆσαι τὸν ἄνδρα. Εἰς γὰρ και ὁ αὐτὸς οὗτος
 ἰτῆς στείρας (93) ἄνθρωπος, ὁ τῆς ἐρήμου γεωργός, ὁ τῆς
 θείας ἐμπλήσας δυνάμεως και τὴν στείραν, και τὴν
 ἔρημον. Ἐπεὶ γὰρ πολλὰ τὰ τέκνα τῆς εὐγενούς,
 ἅπας δὲ ἦν δι' ἀπέθειαν, ἡ πολὺπαις ἀνέκαθεν C
 Ἑβραία γυνή· ἡ στείρα τὸν ἄνδρα λαμβάνει, και
 ἡ ἔρημος τὸν γεωργόν· εἶτα ἡ μὲν καρπῶν, ἡ δὲ πι-
 στῶν· ἄμφω δὲ μητέρες, διὰ τὸν Λόγον. Ἄπιστοις
 ἔε εἰσέτι νῦν και στείρα και ἔρημος περιλειπεται.
 Ὁ μὲν Ἰωάννης, ὁ κήρυξ τοῦ Λόγου, ταύτην πη πα-
 ρεκάλει, ἐτοίμους (94) γίνεσθαι εἰς Θεοῦ τοῦ Χρι-
 στοῦ παρουσίαν· και τοῦτο ἦν, ὃ ἠνέτετο ἡ Ζαχαρίου
 εὐωπή, ἀναμένουσα τὸν πρόδρομον τοῦ Χριστοῦ
 καρπὸν, ἵνα τῆς ἀληθείας τὸ φῶς, ὁ Λόγος τῶν προ-
 φητικῶν ἀινιγμάτων τὴν μυστικὴν ἀπολύσῃται σω-
 τήν, Εὐαγγέλιον γενόμενος. Σὺ δὲ εἰ ποθεῖς ἰδεῖν ὡς
 ἀληθῶς τὸν Θεόν, καθαρσίων μεταλάμβανε θεοπρε-
 πῶν· οὐ δάφνης πετάλων (95), και ταινιῶν τινων,
 ἐρίω και πορφύρα πεποικιλμένων (96)· δικαιοσύνην

✠ P. 9 ED POTTER, 8 ED. PARIS. ¹³ Philip. II, 6, 7. ¹⁴ Joan. I, 23. ¹⁵ Isai. XI, 3. ¹⁶ Isai. LIV, 4.

(90) *Τὸ πᾶν γινεται φωνή.* Joannis dictum respi-
 cit, qui interrogatus quis esset, nil aliud respondit,
 quam se esse φωνὴν βοῶντος ἐν ἐρήμῳ. Joan. I, 23.

(91) *Τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν.* Interrogandum
 quemadmodum apud Homerum, cujus ex Odysse. T,
 v. 103, Clemens hoc hemistichium sumpsit:

Τίς; πόθεν εἰς ἀνδρῶν; πόθι τοι πόλις ἡδὲ
[τοκῆς;
Quis? undenam es virorum? ubi tibi civitas, et
[parentes?

(92) *Ὁμολογήσει.* Ὁμολογήσει Nov. Mox τί οὖν,
 πῶ τίς οὖν.

(95) *Τῆς στείρας.* Locus ille de sterili et deserta
 t aciatur infra Strom. lib. II, pag. 372. Et a Justino
 M., Apol. I, pag. 101, 102, edit. Oxon.

(94) *Ἐτοίμους.* Respicit Joannis præconium,
 Ἐταμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, Matthæi III, 3.

(96) *Δάφνης πετάλων.* Mos erat sacra facturos,

rum. Quod si nullam prophetis fidem deberi putas,
 sed viros, haud secus ac ignem, in numero fabula-
 rum habes; ipse Dominus tibi loquetur, qui cum in
 forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se
 æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit ¹³ miseri-
 cors Deus, ut humanum genus servaret. Ipsum
 adeo Dei Verbum palam tibi loquitur, ut infidelitati
 pudorem incutiat. Verbum, inquam, Dei homo fac-
 tum, ut tu quoque ab homine discas, qua arte
 homo fieri Deus possit. Quam autem absurdum
 istud fuerit, amici, ut, cum Deus ad virtutem hor-
 tari nunquam desinit, nos spreto ejus beneficio,
 oblatam salutem respuamus? Annon Joannes ho-
 mines ad salutem impellit, et totus vox hortatrix
 sit? Ipsum ergo rogemus, *Quisnam, unde gentium*
es? Eliam se non dicit, Christum esse pernegabit;
sed vocem se fatebitur, in deserto clamantem ¹⁴. Quis
 est ergo Joannes? summam dicere liceat, *Vox*
Verbi hortatrix in deserto clamans. Quid clamas, o
 vox? Dicetiam nobis. *Rectas facite semitas Domini* ¹⁵.
 Præcursor est Joannes: et vox ea Verbum præcurrit,
 vox adhortativa, quæ ad salutem præparat; vox, quæ ad
 cælorum hæreditatem invitat; qua sterilis et deserta
 ✕ fecundatur; quam quidem fertilitatem prædixit
 angeli vox, quæ, tanquam alius Domini præcur-
 sor, sterili mulieri evangelium prædicavit, non se-
 cus ac Joannes regioni desertæ. Hac igitur Domini
 voce sterilis sit mater, et deserta fructum fert. Cæ-
 terum duæ illæ Angeli et Joannis voces, quæ Do-
 minum præcurrebant, innuere mihi videntur salu-
 tem nobis repositam, qui, cum apparuerit hoc
 Verbum, fertilitatis nostræ fructum percepturi su-
 mus, æternam vitam. Utramque igitur vocem eo-
 dem ducens, rem totam explicat Scriptura: *Au-
 diat, quæ non parit, erumpat vocem, quæ non par-
 turit; quia multi filii desertæ, magis quam ejus, quæ*
habet virum ¹⁶. Virum nobis annuntiat Angelus; ut
 deprehendamus agricolam, ut quæramus virum,
 hortatur nos Joannes. Unus enim et idem est, ille
 sterilis vir, et desertæ agricola, qui cum sterilem,
 tum etiam desertam divina virtute implevit. Quia
 enim ingenuæ multi erant liberi, illa autem incre-
 dultitate sua meruit, ut filii orba esset, quæ multos
 olim filios habuerat, uxor Hebræa; sterilis virum,

D antequam in templa deorum ingrederentur, lauri
 ramo sacra aqua intincto aspergere; qui erat lu-
 strandi ritus. Juvenalis, Sat. II, v. 157:

... Cuperent lustrari, si qua darentur
 Sulphura cum lædis, et si foret humida laurus.

Sozomenus, Eccles. hist., lib. VI, cap. 6, de Valen-
 tiniano Julianum sequente agens, Ἐπεὶ δὲ ἔμελλον,
 inquit, ὑπεραμεῖβειν τοῦ ναοῦ τὸν οὐδὸν, θαλλοῦς τι-
 νας διαβρόχους κατέχων ὁ ἱερεὺς νόμῳ Ἑλληνικῷ,
 περιέρβαινε τοὺς εἰσιόντας. Cumque limen templi
 transgressurus esset, sacerdos ramos quosdam aqua
 tinctos manu gestans Græcorum more, ingredientes
 conspersit.

(96) *Ταινιῶν τινωρ, ἐρίω και πορφύρα ππ.*
 Qui diis supplicabant, virtus gestabant. Virgil:
 Æneid. VII, 237:

Præferimus manibus villas, et verba precantium.

deserta agricolam acsripit. Inde hæc quidem fructuum, illa fidelium, utraque Verbi virtute mater facta est : iis vero, qui in sua infidelitate permanent, sterilis et deserta etiamnum relinquunt. Joannes, Verbi præco, hac utique ratione hortabatur, ut ad Dei Christi adventum parati fierent; et hoc erat, quod innuebat Zachariæ silentium, exspectans fructum Christi præcursorem; ut Verbum veritatis lux, mysticum prophetiarum ænigmatum silentium solveret, Evangelium factum. Quomobrem, si vere Deum videre cupis, piculorum, quæ Deo conveniunt, particeps fias; non foliorum lauri aut lent; sed justitia redimitus, et temperantiæ foliis cinctus, toto animo enitere, ut Christum invenias. Nam ego sum ostium ¹⁷, inquit quodam in loco; quod quidem discendum iis est, qui ad Dei notitiam pervenire cupiunt, ut simul universas cælorum portas nobis aperiat. Sunt enim rationales Rationis seu Verbi portæ, et ✠ fidei clave panduntur. Deum nemo novit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare ¹⁸. Neo mihi dubium est, quin is, qui portam antehac clausam aperuit, posthac ea, quæ intus latent, revelabit, eaque nobis ostendat, quæ a nemine unquam cognosci potuerunt, nisi qui per Christum ingressus fuerit, per quem solum Deus cernitur.

CAPUT II.

Absurditatem simul ac impietatem mysteriorum ethnicorum et fabularum de deorum suorum ortu et interitu ostendit.

Nolite igitur scelerata impiæque adyta curiosius explorare, nec profundorum antrorum hiatus, præstigiis monstisque plenos, aut Thesprotæum lebetem, aut tripodem Cirrhæum, aut æneum Do-

Αδύτα τολύου (38) θέα μὴ πολυπραγμονεῖτε, οὐδὲ (99) βαράθρων στόματα (1), τερατείαις ἐμπλεα, ἢ λέβητα θεσπρωταῖον (2), ἢ τρίποδα Κιρραῖον (3), ἢ Δωδωναῖον χαλκείον· γεράνδρουον (4) δὲ ψάμμοις

✠ P. 10, ED. POTTER, 9 ED. PARIS. ¹⁷ Joan. x, 9. ¹⁸ Mattb. xi, 27.

Homerus Iliad. A, v. 14 :

Στέμματ' ἔχωρ ἐρ χειρῶν ἔκθεδλον Ἀπόλλωνος. Vitius habens in manibus eminus ferientis Apollinis.

Erat autem στέμμα lana plerumque obvolutum. Sophoclis scholiastes *Œdip. Tyr.* v. 3 : Στέμμα δὲ ἐστὶν τι προσεληγμένον ἔριον τῷ θαλλῷ. Est autem στέμμα, lana quædam viridi rama circumvoluta. Addebant nonnihilnam purpuram. Tertullianus *Apol.* c. 13 : Sub iisdem vittis, et apicibus, et purpuris. Similem Judæis morem fuisse testatur Scriptor ad Hebræos ix, 19 : Λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ πράγων μετὰ ὕδατος, καὶ ἔριου κοκκίνου, καὶ ὑσώπου, αὐτότε τὸ βιβλίον, καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐβράντισε. Conf. *Archæologia* nostra Græc., l. ii, c. 4 et 5.

(97) *Θελήμασι*. Θελήσαι C; ut A, θελήσουσι. In qua lectione si quem offendit dei cum dativo personæ, sciat ille infra quoque in *Strom.* i similiter legi οὐδὲ ἀντιμισθίας ἐφίεσθαι χρῆ τῷ εἰς ἀνδρας ἔγγραφομένῳ. A. STUBURG. Θελήσαι habet Nov. quod a Clemente positum fuisse, est proinde verisimile.

(98) *Ἀδύτα τολύου*. Locus hic de non consulendis oraculis recitatur ab Eusebio *De præp. evang.* lib. ii, p. 61, ed. Par., ubi hæc ei præfatio est præmissa : Ταῦτα δὲ Κλήμης ὁ θαυμάσιος ἐν τῷ πρὸς Ἑλληνας Προτρεπτικῷ διαβρήθην ἐκκαλύπτει, πάντων μὲν διὰ πείρας ἔλθῳν ἀνὴρ, θάπτῳν γε μὴν τῆς πλάνης ἀναεύσας, ὡς ἀνπρὸς τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τῶν κακῶν λελογρωμένος. Atque horum turpitudinem admirabilis ille Clemens, eu, quam ad Græcos dirigit, Cohortatione, nudam omniumque spectandam oculis proponit : quippe qui cum omnes illorum cæremonias sua ipsius experientia cognoverit, tum celerrime ab infami errore caput extulerit, verbi salutaris et evangelicæ doctrinæ et ex tot tantorumque malorum contagione liberatus. Dein Clementis verbis, quasi tituli loco, præponit ea quæ sequuntur :

Ἐπιστολῆ τῶν ἀποστόλων τολύου, καὶ κρυφίων μυστηρίων τῆς πολυθέου πλάνης.

(99) *Οὐδὲ*. Μηδὲ Nov. Euseb. et ms. Eusebii codex in Collegio D. Joannis Baptistæ Oxon. asservatus.

(1) *Βαράθρων στόματα*. Sic vocat oracula quæ ex antris et speluncis proferebantur. De specu oraculi Delphici vid. *Archæologia* nostræ lib. ii, quæ de cæteris etiam oraculis et vaticinandi artibus paulo infra memoratis a Clemente consuli potest.

(2) *Λέβητα θεσπρωταῖον*. Θεσπρωτεῖον Euseb., Joan. ubi tamen Mont. leg. Θεσπρωτίον quod etiam in Nov. occurrit. Quæ omnia probari posse observavit Vigerus, qui notas in illum Eusebii librum scripsit.

(3) *Τρίποδα Κιρραῖον*. Modo a Græcis Κύρραν scriptum reperias, modo Κιρραν. Cirrham sæpius Latini dixere. Plinius lib. iv, cap. 3 : *Ulra*, inquit, *Cirrhai Phocidis campi, oppidum Cirrha*. VIGERUS.

(4) *Γεράνδρουον*. Perperam ante apud Eusebium legitur γεράνδρειον. Nos reposuimus γεράνδρουον ex Clemente. Nec dubium videtur, quin Libycum illud, ac Dodonæ prope Ammonis oraculum intelligat. Sed mirum est, apud scriptores omnes de quercu illa, vel alia quavis arbore pævetusta, quod γεράνδρουον hic nominat, silentium. Arrianus quidem, et Curtius lib. iv, qui omnium uberime oraculi situmque, solumque describunt, opacissimum ei nemus circumfundunt, nullam tamen alias inter arborem signant, aut vetustate aut cultu eximiam. Plinius autem lib. xii, cap. xlix, 23, ubi de Hammoniaci sive Ammoniaci lacryma loquitur, ita scribit : *Æthiopiæ subjecta Africa*, inquit, *Hammoniaci lacrymam stillat in arenis suis (unde nomen etiam Hammonis oraculo, juxta quod gignitur arbor; quam Metopion vocant), resinæ modo, aut gummi*. Verum, opinor, genus arboris inquit, non singularem aliquam indicat, nec ullam aut vetustatis aut cultus notam adjungit. Theodoretus lib. x *De Græc. affect.* qui totus de oraculis est, inter cætera, καὶ τὴν ἱερὰν δρὺν commemorat, continuoque subdit, καὶ τὸ Δωδωναῖον χαλκείον. An ἱερὰ δρὺς nostrum hoc γεράνδρουον est? VIGERUS. Ita esse inde probabile videtur, quia Clemens paulo post simul memorat Ammonis et Dodonæ Jovis oracula.

Verum integrum hunc Theodoreti locum, quia Clementi lucem aliquam allaturus videtur, et ex ea fonte

ιρήμεις τετιμημένον, καὶ τὸ αὐτόθι μαντεῖον, αὐτῆ A
 ἔρημ. μαμαραμένον, μύθοις γεγραχόσι καταλείψατε.
 Σείνηται γοῦν ἡ Κασταλάς πηγῆ, καὶ ἡ (5) Κολοφῶ
 νος ἄλλη πηγῆ, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τέθνηκενάματα
 ματικά (6)· καὶ δὴ τοῦ τύφου κενὰ ὄψε μὲν, ὅμως δ'
 ἐν διελήγεχται τοῖς ἰδίοις συνεκρέυσαντα μύθοις.
 Μήρησαι ἡμῖν καὶ τῆς ἄλλης μαντικῆς, μᾶλλον δὲ
 μαντικῆς, τὰ ἄχρηστα χρηστήρια (7)· τὸν Κλάριον,
 τὸν Πύθιον, τὸν Διδυμέα (8), τὸν Ἀμφιάρεω (9), τὸν
 Ἀπόλλω (10), τὸν Ἀμφιλοχόν· εἰ δὲ βούλει, καὶ
 κεραιόσκοπους (11), καὶ οἰωνοσκόπους, καὶ τοὺς
 κείρων κοιτᾶς ἀνιέρου (12) σὺν αὐτοῖς· στήσων δὲ
 ἐροῦ παρὰ τὸν Πύθιον τοὺς ἀλευρομάντειες ἄγων
 καὶ κριθομάντειες, καὶ τοὺς εἰσέτι παρὰ τοῖς πολ
 λῶς τετιμημένους ἐγγαστριμύθους· καὶ μὴν ἄδυστα
 Ἀρηπίων, καὶ Τυρρήνων νεκυομαντεῖαι (13) σκότῳ B
 παραδεδόσθων (14). Μαντικά ταῦτα, ὡς ἀληθῶς, ἀν
 ἔριπτον ἀπίστων σοφιστήρια (15)· συνέμποροι τῆσδε
 τῆς γοητείας αἴγες, αἱ (16) ἐπὶ μαντικῆν ἠσκημέναι,
 καὶ κέραιες, ἀνθρώπων χρεῖν ὅπ᾽ ἀνθρώπων διδα
 σάμενοι. Τί δ' εἰ σοὶ καταλείγοιμι δὲ μυστήρια; οὐκ
 ἐφορήσομαι (17) μὲν, ὡσπερ Ἀλκιβιάδην λέγουσιν,
 ἐκρημύσω δὲ εὖ μάλα ἀνὰ τὸν τῆς ἀληθείας λό
 γον, τὴν γοητείαν τὴν ἐγκεκρυμμένην αὐτοῖς, καὶ αὐ
 ρ P. 11 ED POTTER.

donæ tintinnabulum; Gerandryon autem illud de
 sertis olim in arenis cultum, quodque ibidem ce
 lebrabatur oraculum, jam vero cum ipsa quærou
 prorsus emarcuit, rancidis ac vetustate contritis fa
 bulis relinquit. Enimvero siluit utique fons ille
 Castalius, siluit Colophonijs alter, ac reliquæ simul
 omnes fatidicæ undæ aruerunt, quas ventosæ fasto
 sero licet, palam tamen aliquando spollatas vido
 runt, posteaquam illæ suis cum fabellis omnino
 diffluxissent. Decanta tu nobis, per me licet, reli
 quia vaticinationis aut furiosæ potius vanitatis
 oracula, Clarium, Pythium, Didymea, Amphiar
 raim, Apollinem, Amphilochem; adde, si lubet,
 prodigiorum interpretes, adde augures, et somnio
 rum conjectores. Quin age sis, ac simul eos
 coram Pythio statue, qui divinationes x suas
 farina hordeove perficiunt, quique a plurimis
 etiamnum observantur ventriloquos. Jam vero
 et Ægyptiorum penetralia, et manium apud He
 teroscos vaticinationes in tenebris jaceant. Ves
 sanæ profecto illæ sunt instilem hominum fal
 lendi artes; ejusdemque fascinationis veluti nego
 tiationis sociæ habeantur capræ ad divinandum in
 formatæ: necnon corvi illi, quos ad responsa ho

- (12) Κριτὰς ἀνιέρου. Κριτὰς τοὺς ἀνιέρους legunt Euseb., Joan. Verum recepta Clementis lectio signi
 ficantior et gravior est. VIGER.
- (13) Τυρρήνων νεκυομαντεῖαι. Hæc in *Odyssea*
 late describuntur, quo loco Ulysses ad inferos de
 scendit. Vid. *Archæologia* nostræ lib. II.
- (14) Σκότῳ παραδεδόσθων. Σκότει παραδεδόσθων
 Euseb., Joan.
- (15) Σοφιστήρια. Subjungitur in ms. Nov. Euseb.
 hæc sententiola, καὶ πλάνης ἀκράτου
 κυβευτήρια, et comparatæ ad puram putamque frau
 dem quasi aleæ officinæ. Quæ quidem, ut Vigero
 non immerito videtur, plane est Clementis ex ge
 nio, et fortasse propter ὁμοιοτέλευτον exciuit. Quam
 vis nec impressæ Clementis editiones, nec Eusebii
 Montæ. codex agnoscat.
- (16) Αἱ. Omittunt Euseb., Joan.
- (17) Ἐφορήσομαι. Ea voce Clemens alias usus
 est; ut *Pædag.* lib. III, cap. 3, pag. 225: Τῆς φύσεως
 τὰ ἀπόρρητα εἰς τὸ συμφανὲς ἀπογυμνώντας, ἐφορχο
 μένους, naturæ arcana palam demudantes, prodentes;
 et *Strom.* I, pag. 279: Μέγας ὀκνιδύνοσ τὸν ἀπόρ
 ρητον ὡς ἀληθῶς τῆς βυτικῆς φιλοσοφίας λόγον ἐφορ
 χήσασθαι. *Magnum est periculum vere arcana vera
 philosophiæ rationem propalare.* Tatianus, periende
 ac Clemens, ait quemdam ἐφορχήσασθαι μυστήρια,
 mysteria propalasse, pag. 95, edit. Oxon. Est ita
 que ἐφορχήσασθαι, temere, quæ tacenda fuerant,
 enuntiare, atque sic ea ridenda proponere; sumpta
 ab illis metaphora, qui extra templi vestibulum
 sacras choreas celebrabant. Hesychijs, Ἐφορχήσα
 μοι, χλευάζω, ὄβριζω: ubi scribendum, mutato tem
 pore, χλευάζω, ὄβριζω. Suidas, Ἐφορχήσασθαι
 Πέρς ὃν ἐφορχήσασθαι τὰ τεύως ἀνέκλυστα, ἐξεφαύ
 λισα, κατέπειξα. Καὶ αὐθις: Ὁ δὲ μεθυσθεὶς ἐν τῇ
 οἰκίᾳ Πουλτίωνος τοῦ παρασίου, ἐκ μυστήρια ἐφορ
 χήσασθαι ἀντὶ τοῦ ἐξεμυκτήρισεν, ἐκπυστα ἐποίησεν.
 Ad quem locum adiuvat Kusterus, fragmentum il
 intelligendum esse de Alcibiade, qui in demo Pul
 tionis, vel potius Polytionis, mysteria Cereris enun
 tiasse et derisisse legitur. Vide *Andociden De
 mysteriis*, pag. 2, et *Plutarchum in Alcibiade*,
 pag. 200. Mox pro ἀνὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον,
 Lowthius legere voluit μὰ τὸν, etc.

desumptus est, solet enim Theodoretus Clementem
 conspiciare, apposuisse haud abs re fuerit ex operum
 eius vol. 4, pag. 623: Διὰ τοῦ τοῦτο πανταχοῦ τῆς
 γῆς τὰ τῆς ἀπάτης κατασκευάσαν ἐργαστήρια, καὶ
 εἰς μαντικῆς ἐπενόησαν μαγγανείας, τοὺς ἀλευρομάν
 τειες, καὶ στερονομάντειες, καὶ νεκυομάντειες, καὶ τὴν Κασ
 τάλιας πηγῆν, καὶ τὸ Κολοφώνιον βεῖθρον, καὶ τὴν
 ἱερὴν ἄρην, καὶ τὸ Δωδωναίον χαλκείον, καὶ τὸν Κιρ
 ραῖν τριπόδα, καὶ τὸν Θεσπρίοτιον λέβητα· καὶ ἐν
 Ἀπόλλω μὲν τὸ μαντεῖον Ἀμμωνος, ἐν δὲ γε Δωδώνῃ
 τὸ τοῦ Διός· ἐν δὲ Βραγχιδαις, καὶ Ἀθήνῳ, καὶ Δελφοῖς,
 καὶ Κολοφώνῳ, τοῦ Κλαρίου, καὶ Πυθίου, καὶ Ἀθλίου,
 καὶ Διδυμαίου· καὶ ἐν Λεβαδίᾳ μὲν Τροφωνίου, ἐν
 Ἰωσὴφ δὲ Ἀμφιάρεως, ἐν δὲ τῇ Τυρρήνων καὶ Χαλ
 κιδίων τῆς νεκυομαντείας τὰ ζωώτατα ἄντρα· καὶ
 ἄλλα γὰρ δὲ Ἀμφιλόχου, ἀλλαχοῦ δὲ Γλαύκου, καὶ ἐτέ
 ρων ἄλλοι, καὶ ἄλλων τινῶν δυσωνύμων ἀνθρώπων.
 (5) Καὶ ἡ Κ. EUSEB., JOAN.
 (6) Μαντικά. Τὰ μαντ.νάματα, EUS., JOAN.
 (7) Χρηστήρια. Μυστήρια, JOAN. Porro cum ea
 Clementis enumerasset oracula, quæ per res ina
 nimas, velut instrumenta, sc. tripodem, lebetem,
 tripodem, etc. futura prædicebant; jam pergit ad
 ἄλλα, ut vocat, μαντικῆν, qua demones ipsis ho
 minibus futurorum scientiam afflatu suo indelant;
 post ad tertiam μαντικῆς speciem transiturus, quæ
 ipsi homines ex avium volatu, prodigijs, alijsve
 rebus futura conjectabant.
 (8) Διδυμέα. Fæd. Morello, professori regio
 ðocissimo viro legendum videtur Διδυμεία, ex Ci
 cerone lib. I *De divinac.*, Arnob., lib. VI et alijs.
 Collect. Verum nulla est causa, ob quam recepta
 lectio mutari debeat. Non enim de oraculo Dodo
 neo loquitur, quod supra memoravit; sed de Apol
 linais oraculis. Is autem non solum dicitur Διδυμαῖος,
 sed et Theodoretus verbis ante citatis, sed etiam Διδυ
 μείς. Vid. *Stephanus De urb.*
 (9) Ἀμφιάρεω. Ἀμφιάρεων. EUSEB.
 (10) Τὸν Ἀπόλλω. Forte glosserna est. Quorsum
 enim post Clarium, Pythium, Didymea, quæ omnia
 sunt Apollinis cognomenta, ejusdem Apollinis no
 minatim meminisse? VIGER.
 (11) Καὶ κεραιόσκοπους. Καὶ omittit Joan., τε
 ραιόσκοπους Nov.

minibus reddenda homines erudiere. Quid si ipsa quoque mysteria tibi enucleem? Non ea quidem temere vulgabo, ut Alcibiadem fecisse tradunt; sed tamen belle admodum quidquid sub iis praestigiarum latet, nudabo per verbum veritatis, quosque deos nuncupatis, atque mysticis ritibus colitis, illos sic tanquam in aliqua hujus vitae scena inclusos veritatis spectatorum oculis obijciam. Ac primum ecce tibi homines furoris caestro percitii Bacchum Mænolen' solemnibus Orgiis celebrant, crudarumque carniū belluatione sacram insaniam peragentes, caesarum victimarum partes dividunt, serpentibus coronati, Evamque vastis ululatus inclamantes, Evam scilicet illam, per quam janua est errori primum patefacta. Et tunc cum orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus, tum vero si accurate vo-

(18) Ἐγκυκλήσω. Ἐγκεκλήσθω. Euseb., Joan. Scribendum videtur ἐγκυκλήσω, id est *evolvam, explicabo*. Qua voce Clemens usus est *Strom.* vii, p. 752: Οὐ γὰρ ἐκκυκλεῖν χρὴ τὸ μυστήριον, *non enim evolvendum est mysterium*. Solet etiam apud alios auctores ἐγκυκλεῖν pro ἐκκυκλεῖν poni, scriptorum, ut videtur, negligentia, Hesychius et Suidas ἐκκυκλεῖν expl. ἐκκαλύπτειν. Est autem vox scēfīca, significans *in medium proferre*, translatione ducta a machina theatri, cujus versatione res oculis spectatorum exhibebantur. Inde ἐκκυκλήμα, vel ἐγκυκλήμα, ut a nonnullis scribitur, μηχανήμα ξύλινον τροχῶν ἔχον, ὅπερ περιστρεφόμενον τὰ δοκῶντα ἔδων ὡς οἰκία πράττεσθαι, καὶ τοῖς θεαταῖς δέδεικνυεν *machina lignea rotas habens, quae conversa ea, quae intus ut in aedibus geri videbantur, spectatoribus ostendebat*; ut ait Scholiastes in Aristophanis Acharn. p. 392, et ex eo Suidas v. Ἐγκυκλήθηνα. Quo loco καὶ delendum post πράττεσθαι. Conf. etiam Pollux lib. iv, et Casaubonus in Athenæi lib. viii, cap. 15.

(19) Μανώλην. Μανώλην Nov. mendose. Mox Βάχχοις pro Βάχχοι. Euseb., Joan.

(20) Ἄμοφαγία. In festis Bacchi insanientium more crudas carnes devorabant. Hinc Bacchus Ἄμοφάγος et Ἄμωστής, de quibus nominibus vid. *Archæologia* nostra lib. ii, ubi de Bacchi festis agitur. Julius Firmicus de Bacchi festis agens: *Cretenses*, inquit, *ut furentis tyranni seviritam mitigarent, festos funeris (sc. Bacchi a Titanibus discepti) dies statuunt, et annum sacrum trieterica consecratione componunt, omnia per ordinem facientes, quae puer (Bacchus) mortuus aut fecit, aut passus est: vitum laniant dentibus taurum, crudeles epulas annis commemorantibus excitantes, etc.*

(21) Ἄγοντες. Ἄγόντων scripsit aliquis in margine Joan. Mox κρεανομίας, pro κρεανομίας, habent Euseb., Joan.

(22) Τῶν φόνων. Τῶν φόνων Eusebius. At Clementis lectionem sequitur codex Montac., φωνῶν etiam habet Joan. Arnobius tamen lib. v, lexis visus est τῶν ἐρίφων *hædos* enim reddidit: quod etiam, ait Vigerus, magis placet; nam et illud: *κρεανομία φόνων*, admodum insolens; et hædis optime cum illis Bacchi sacris convenit.

(23) Ἀρσετεμμένοι τοῖς θεοῖς. Arnobius lib. v: *Bacchanalia etiam prætermittimus inania, quibus nomen Omophagiis Græcum est, in quibus furora mentito, et sequestrata pectoris sanitate, circumplexitatis vos anquibus, atque ut vos plenos Dei numine ac majestate docuitis, caprorum reclamantium viscera cruentatis oribus dissipatis*. Sic apud Nonnium citatur e Lycurgo Nævii versus h.c. qui forte huc pertinet: *Alte jugulos unguis in se gerunt*. Plutarchus in *Alexandro* de Olympiade verba faciens, quæ

τούς γε τοὺς καλουμένους ὕμνον θεοῦς, ὧν αἱ τελευταῖα μυστικά, ὅσον ἐπὶ σκηνῆς τοῦ βίου τοῖς τῆς ἀληθείας ἐγκυκλήσω (18) θεαταῖς. Διόνυσον μανώλην (19) ὀργιάζουσι Βάχχοι, ὠμοφαγία (20) τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες (21) καὶ τελσκούσι τὰς κρεανομίας τῶν φόνων (22) ἀνεστεμμένοι τοῖς θεοῖς (23), ἐπολολύζοντες Εὐαν (24) ἐκείκην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε (25). Καὶ σημεῖον ὀργίων βακχικῶν θρεῖς ἐστὶ τετελεσμένως. Αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβοῦ τῶν Ἑβραίων φωνήν, τὸ ὄνομα τὸ Εὐία δασυνόμενον (26), ἐρμηνεύεται θρεῖς ἢ θήλειαι. Δηὼ δὲ καὶ Κόρη, δρᾶμα ἦδη (27) ἐγενέσθη μυστικόν· καὶ τὴν πλάνην, καὶ τὴν ἀρπαγὴν, καὶ τὸ πένθος αὐταῖν Ἐλευσίς δαδουχεῖ. Καὶ μοι δοκεῖ τὰ ὄργια καὶ τὰ μυστήρια δεῖν ἐτυμολογεῖν, τὰ μὲν ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς Δηοῦς, τῆς πρὸς Δία γεγενημένης, τὰ δὲ ἀπὸ τοῦ μύσου (28) τοῦ συμβεβηκότος περὶ τὸν Διόνυσον· εἰ δὲ καὶ ἀπὸ

Bacchi sacris addicta erat, et Mænadam more dracones alebat: Οἱ πολλοὶ περιελιττόμενοι θύρσους τῶν γυναικῶν καὶ τοῖς στεφάνοις, ἐξέπληττον τοὺς ἀνδρας. COLLECT.

(24) Ἐπολολύζοντες Εὐαν. Ἐβαν ἐκείκην δὲ ἦν, etc. Nov. Non male.

(25) Παρηκολούθησε. Addit Eusebius, καὶ ὁ θάνατος ἐπαρηκολούθησε· *ei mors insecta est*; quæd propter ὁμοιοτέλειον excidisse videtur ex Clemente: unde factum etiam est, ut posterius illud Εὐαν ex Eusebii cōiicibus eliminaretur. Utroque loco ms. Joan. cum impressis Eusebii codd. consentit.

(26) Τὸ Εὐία δασυνόμενον. Gen. iii, v. 4, serpens Hebraice dicitur ὄφις, at in Chaldaica paraphrasi נָח. Item Exod. iv, 3, ut quidem vult A. Mazius a verbo נָח, nuntiavit, *judicavit*: q. d. *Nuntium*; quod nuntiavit ipsi נָח, *Chava*, Ἐβᾶ, fructum vetitum. Unde Bar-Cepha Syrus eam dictam putat ab *indicatione*, *Hel. rei a rita*. Est ergo Syro-Chaldaica vox *Chevia*; sed et alibi sæpe Hebræa lingua dicitur Syriaca, ut in Actis apost. Epiphanius in *Epitome librorum contra hæreses*:

Καὶ τὴν κρεανομίαν μυσόντες τοὺς θρεῖς ἀνεστεμμένοι, εὐάζοντες τὸ Οὐά, Οὐά, ἐκείκην τὴν Εὐαν ἔτι, τὴν διὰ τοῦ θεωῦς ἀπαθηθεῖσαν, ἐπικαλούμενοι, ἣ διὰ τῆς δασείας φωνῆς τὸν θρον ἀπὸ τῆς Ἑβραϊδος εἰς ἑαυτὸν πλάνην κικλήσκοντες. Εὐα γὰρ κατὰ τὴν ψιλὴν ἀπόδοσιν τὴν γυναικα, κατὰ δὲ τὴν δασείαν Εὐία τὸν θρον παῖδες Ἑβραίων ὀνομάζουσι. Hoc Epiphanius atque Eusebius a Clemente acceperunt. Cæterum quod Εβᾶ nomen scribi dicitur cum spiritu leni, non, opinor, viris doctis probabitur; multo minus J. Drusii opinio, qui *Evanes* inde putat appellatas, et Græcæ vocis etymologiam quærit in Syria, lib. i *Animadvers.*, cap. 53. COLLECT. Theophilus Antiochenus, lib. ii *ad Autolycum*, pag. 104: Ταύτην τὴν Εὐαν, διὰ τὸ ἀρχῆθεν πλανηθῆναι ὑπὸ τοῦ θεωῦς, καὶ ἀρχηγὸν ἀμαρτίας γεγενέσθαι, ὁ κακοποιὸς δαίμων, ὁ καὶ Σατὰν καλούμενος, ὁ τότε διὰ τοῦ θεωῦς λαλήσας αὐτῆ, ἕως γὰρ τοῦ δεῦρο ἐνεργῶν ἐν τοῖς ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώποις, Εὐαν ἐκκαλεῖται. *Hanc Evam principem et caput peccati (quia seducta est a serpente, per quem maleficus Diabolus locutus est, qui diabolus et Satan vocatur, et usque adhuc operatur in iis, qui ipsius spiritu agunt) diabolus non cessat vocare*. At Hesychius Εὐάν, inquit, ὁ χισὸς ὑπὸ Ἰνδῶν. Quo facit, quod Bacchus in expeditione Indica hedera coronatus fuerit, ut in fabulis est.

(27) Δρᾶμα ἦδη. Δρᾶμα ἦδη ἐγενέσθη μυστικὸν καὶ τὴν, etc. Joan.

(28) Μύσου. Μίσου Nov. Mox pro Μουσόντος Eusebius habet Μουσόντος. Item κυνηγίω, pro κυνηγίω· Nev.

Ἐποῦντες τινος Ἀττικοῦ, ὃν ἐν κνηγί διαφθαρήναι Ἀπαλλόδεωρος λέγει, οὐ φθόνος (29) ὑμῶν δεδοξάσθαι τὰ μυστήρια ἐπιτυμβίῳ τιμῇ. Πάρεστι δὲ καὶ ἄλλως μυστήρια (30) σοι νοεῖν, ἀντιστοιχούντων τῶν γραμμάτων, τὰ μυστήρια· θηρεύουσι γάρ, εἰ καὶ ἄλλοι τινές, ἀτὰρ δὴ (31) καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοῦδε, Θρακῶν τὸς βαρβαρικωτάτους, Φρυγῶν τοὺς ἀνοητοτάτους, Ἑλλήνων τοὺς δεισιδαίμονας (32). Ὀλλοιτο οὖν (33) ὁ τῆσδε ἄρξας τῆς ἀπάτης (34) ἀνθρώποις! εἴτε ὁ Δάρβανος, ὁ μητρὸς (35) θεῶν καταδείξας τὰ μυστήρια· εἴτε Ἡετίων, ὃ τὰ Σαμοθρακῶν ἔργα καὶ τελετὰς ὑποστηγάμενος· εἴτε ὁ Φρύξ ἐκεῖνος ὁ Μίδας, ὁ παρὰ τοῦ Ὀδρύσου μαθὼν, ἔπειτα διαδοὺς τοῖς ὑποτεταγμένοις ἔντεχον ἀπάτην. Οὐ γὰρ με ὁ Κύπριος ὁ νησιώτης Κινύρας (36) παραπεῖσαι ποτ' ἂν, τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην μαχλῶντα ἔργα, ἐκ νυκτὸς ἡμέρᾳ παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θειάσαι πόρνην πολίτιδα. Μελάμποδα (37) δὲ τὸν Ἀμυθάνορος ἄλλοι φασὶν ἐξ Αἰγύπτου μετακομίσαι τῇ Ἑλλάδι τὰς Δηοῦς ἑορτὰς, πένθος ὑμνούμενον. Τούτους ἐγὼγ' (38) ἂν ἀρχεκάκους φῆσαι μύθων ἀθέων καὶ δεισιδαιμονίας ὀλεθρίου πετέρας, σπέρμα κακίας καὶ φθορᾶς ἐγκαταφυτεύσαντας τῷ βίῳ τὰ μυστήρια. Ἡδὴ δὲ, καὶ γὰρ καιρὸς, αὐτὰ ὑμῶν τὰ ἔργα (39) ἐξελέγξω, ἀπάτης καὶ τερατείας ἔμπλεα· καὶ εἰ μεμύησθε, ἐπιγελάσσεσθε μᾶλλον τοῖς μύθοις ὑμῶν τούτοις, τοῖς τιμωμένοις (40). Ἄγορεύω δὲ ἀναφανδὸν τὰ κεκρυμμένα, οὐκ αἰδοῦμενος λέγειν, ἀ προσκνεῖν οὐκ αἰσχύνεσθε. Ἡ μὲν οὖν ἀφοργεῖς τε (41), καὶ κυπρογενῆς, ἡ Κινύρα φίλη, τὴν Ἀφροδίτην λέγω, τὴν φιλομηδέα, ὅτι μηδέων ἐξεφαάνθη, μηδέων ἐκεῖνων τῶν ἀποκεκομμένων Οὐρανοῦ, τῶν λάγνων, τῶν μετὰ τὴν

✠ P. 12 ED. POTTER, 10 ED. PARIS.

(29) λέγει, οὐ φθ. λέγει, οὐ φθόνος· ὑμῶν δεδοξάσθαι τὰ μ. Nov. Mox ἐπιτυμβίῳ φωνῇ καὶ τιμῇ. Joan., Euseb. Non male.

(30) Μυστήρια. Gulielmus Canterus, lib. viii, cap. 18. Nov. lect. hæc habet, quæ huc pertinent: Hic, inquit, locus male a scriptoribus habitus pristinae restituetur integritati, si pro μυστήρια reponatur μυστήρια, quasi a venatione velit dicta *Mysteria*. Nam hoc eum velle, satis quæ mox sequuntur indicant: Θηρεύουσι γάρ, εἰ καὶ ἄλλοι τινές, ἀτὰρ δὴ καὶ εἰ μῦθοι οἱ τοιοῦδε Θρακῶν τοὺς βαρβαρικωτάτους. COLLECT. Verum μυστήρια ficta vox est, ἀπὸ τοῦ μυσῖν καὶ θηρεύειν quasi etiam *institiando venentur*. Nihil ergo est, quomobrem μυστήρια reponatur; præserim cum subjungat, θηρεύουσι γάρ. Dicendum enim potius fuisset, μαστεύουσι γάρ. Nunc τὸ μυστήρια cum τῷ θηρεύουσιν optime convenit. VIGER., SYLBURG. — Cæterum ne quis, ut nonnulli existimarunt, veram etymologiam mysteriorum hic tradi putet, advertendum est non tam grammaticum veriloquium, quam rhetoricam regulam a conjugatis argumentandi, aut a notatione nominis, ridendis his vocibus observari; in qua plerumque joco, aut non ita exacta statera res proferuntur; non enim magis hæc sunt certa, quam illa apud Athenæum lib. iii Dionysium quemdam nomina nova finxisse: ut columinam, μενεκράτη, quod *valida perduret*; jaculum, βαλλάντων, quod *jaciat in adversum*: murium latebras, μαστήρια, quia μῦς τηρούσι, *mures servant*. COLLECT.

(31) Δῆ. Δέ, Euseb. Neutrum habet Joan.

(32) Ἑλλήνων τοὺς δεισιδαίμονας. V. Canterus, loco jam modò citato, putat aptius esse, τοὺς δεισιδαίμονεστάτους· eo nempe comparationis gradu, quo

cem Hebraicam interpretari velis, Heva cum aspiratione graviore serpentem ✠ femininam significat. Deinde Ceres et Proserpina in mysticum etiam fabulæ genus transiere, quarum errores, et raptum, et luctum nocturnis facibus Eleusis illustrat. Ac mihi quidem tanti est propriam orgiorum et mysteriorum notationem excutere. Orgia sane ἀπὸ τῆς ὄργης, hoc est *ab iracundia*, nomen accepere, quæ Ceres adversus Jovem exarserat; mysteria vero ἀπὸ τοῦ μύσους, hoc est *ab execrando scelere*, quod circa Bacchum ipsum contigerat. Quod si vocem istam a Myunte quodam Attico derivare placet, quem Apollodorus in venatione periisse testatur, equidem nihil hoc vobis invideam, ut mysteria vestra sepulcrali honore decorentur. Quinimo liceat tibi mysteria quasi μυστήρια, hoc est *fabulas venaticas*, mutua duorum elementorum permutatione, accipere; venantur enim, si quæ aliæ, hujusmodi fabulæ quæ quot sive apud Thracas immanitate, sive apud Phrygas 5 insania, sive apud Græcos superstitione principes memorantur. At male peccat, quiquis tantæ recordiæ hominum generi auctor fui, seu Dardanus, qui Matris deum mysteria docuit; seu Tethion, qui Thracum orgia, cum eorum mysteriis, protulit; seu Phryx ille Midas, qui cum ab Odryso callidam et plenam artificia fraudem accepissu, eam postmodum in subditos suæ ditioni sparsit universos. Nec enim mihi Cinyras ille Cyprius inularis unquam imposuerit, qui cum famosam insue suæ meretricem deam efficere vehementer cœtaret, flagitiosa Veneris orgia ex tenebris in lucem ausus est diemque produ-

præcedit ἀνοητοτάτους· nemque sentiunt A. et v. SYLBURG. E contra pro ἀνοητοτάτους, aliquis adnotavit ἀνοήτους in margine Joan.

(33) Ὀλλοιτο οὖν. Ὀλοῖτ' οὖν. JOAN.

(34) Ἀπάτης. Τῆς ἀπάτης. Nov. Recte. Nam τῆς sequi solet τῆσδε ut paulo ante, τῆσδε τῆς γοργείας. Τῆς ἀποπίας ἀνὴρ ἀνθρώποις habent Euseb., Joan.

(35) Μητρὸς. Μῦθος. Nov., Euseb., Joan. Deum καταδείξας, pro καταδείξας, JOAN. Sed in margine καταδείξας positum est.

(36) Κινύρας. Κινύρας, Joan. Conf. Julius Firmicus *De errore prof. relig.*, pag. 22, edit. Lugd. Bat.; Arnobius, lib. v; Lucianus, *De dea Syria*. Mox, pro παραπεῖσαι, παραποιεῖσαι, et in margine παραπεῖσαι habet Joan.

(37) Μελάμποδα. Didorus Sic., lib. i, p. 87: Μελάμποδά φασιν ἐξ Αἰγύπτου μετενεγκεῖν τὰ Διονύσια νομιζόμενα τελεῖσθαι παρὰ τοῖς Ἑλλησι, καὶ τὰ περὶ Κρόνου μυθολογούμενα, καὶ τὰ περὶ Τιτανομαχίας, καὶ τὸ σύνολον τὴν περὶ τὰ πάθη τῶν θεῶν ἱστορίαν. *Melampoda porro sancta Baccho sacri apud Græcos, et fabulosam de Saturno et Titanum pugna narrationem, adeoque totam de affectibus deorum historiam ex Agypto traduxisse, perhibent*. Mox, Ἀμυθάνορος pro Ἀμυθάνορος, Euseb., Joan.

(38) Τούτους ἐγὼγ' ἂν. Ἐγὼγε τούτους ἂν, Joan.

(39) Ὀργια. Ἔργα in marg. Joan.

(40) Τοῖς τιμ. Τοῖς omittunt Nov., Euseb., Joan. Mox ἀγορεύσω, pro ἀγορεύω, Euseb., Joan.

(41) Ἀφοργεῖς τε. Τε omittunt Euseb., Joan. Conf. Homeri *Iliad*. Γ, ibique vetus Scholiastes, et Hesiodi *Theogonia* a v. 188 ad v. 201. Mox καὶ Κινύρα, pro ἡ Κινύρα, Euseb., Joan.

cere. Jam alii Melampodem Amythaonis filium, A Cereris festa, luctum, inquam, illum carminibus hymnisque decantari solitum, in Græciam ex ✠ Ægypto traduxisse volunt. Istos equidem profanarum fabularum ac pestiferæ superstitionis parentes, malorum principes fuisse omnium merito dixerim, cum illa mysteria scelerum ac mortis semina in hominum vitam intulerunt. At enim jam tempus est, ut orgia vestra fraudis ac præstigiatorum plena esse demonstremus; vos, si modo initiati estis, risu ac sibilis vestras illas fabulas, quibus tantum venerationis tribuitur, præ cæteris excipietis. Ego vero abdita penitusque recondita palam in omnium luce collocabo, nec me pudor ab iis proferendis revocabit, quæ vos divinis honoribus colere non pudeat. Vestra igitur illa spumæ marinae proles, Cyprique fetus, ac Cinyræ delicium, Venerem intelligo, quam φιλομηδέα, hoc est *veretri amantem*, nominatis, quippe *membris ex genitalibus ortam*; utique abscissis illis Cæli genitalibus, usque adeo salacibus, ut secta quoque unam ipsam constuprarint; quare fetus effusus in ibidinem corporis partibus longe dignissimus Vniuersi isu procreatur. Itaque in arcanis voluptatis huius marinae sacris, tanquam feturæ symbolum, grumus salis, effigiesque veretri, iis tradi solent, qui flagitiosi concubitus artibus initiantur; hi vero nummum ipsi, tanquam amicæ amatores, offerunt. Jam mysteria Cereris aliud nihil sunt, quam incestuosi Jovis cum Cerere matre congressus; εὐνοῦν, matrisne ultra

τομήν τὸ κῶμα βεβιασμένων ὡς ἀσελγῶν (42) ὑμῶν μορίων ἄξιος Ἀφροδίτη γίνεται καρπὸς ἐν ταῖς τελευταῖς· ταύτης τῆς πελαγίας ἰδοῦνης, τεκμήριον τῆς γονῆς, ἀλῶν χόνδρος, καὶ φαλλὸς ταῖς μουσμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχικὴν ἐπιδίδοται. Νόμισμα (43) δὲ εἰσφέρουσιν αὐτῆσι οἱ μουσμένοι, ὡς ἑταῖρα (44) ἑρασταί. Δηοῦς (45) δὲ μυστήρια, καὶ Διὸς πρὸς μητέρα Δημητραν ἀφροδίται συμπολοκαί, καὶ μήνις, οὐκ οἶδ' ὅτι φύ λοιπῶν, μητρὸς ἢ γυναικὸς, τῆς Δηοῦς· ἥς δὴ χάριν Βριμῷ προσαγορευθῆναι λέγεται· ἰκετηρία Διὸς, καὶ πόμα χολῆς, καὶ καρδουλικαί, καὶ ἀρῆθουργαί· ταῦτα οἱ Φρύγες τελίσκουσιν Ἄττιδι, καὶ Κυβέλλῃ (46), καὶ Κορύδασι. Τεθρολληχασιν δὲ, ὡς ἄρα ἀποσπάσας ὁ Ζεὺς τοῦ κριοῦ τοὺς διδύμους, φέρων ἐν μέσοις ἐβόησε τοῖς κόλποις τῆς Δηοῦς, τιμωρίαν ψευδῆ τῆς βιαίας συμπολοχῆς ἐκτινύων, ὡς ἑαυτὴν δῆθεν ἐκτεμῶν. Τὰ σύμβολα τῆς μυστικῆς ταύτης, ἐκ περιουσίας παρατεθέντα, οἶδ' ὅτι κινήσει γέλωτα, κἂν μὴ γελάσαι ἔπεισιν ὑμῖν (47), διὰ τοὺς ἐλέγχους· Ἐκ τυμπάνου ἑξαγον (48), ἐκ κυμβάλου ἑπιον· ἑκερνοφόρησα (49)· ἐπὶ τὸν παστὸν ὑπέδνον (50). Ταῦτα οὐχ ὕβρις τὰ σύμβολα; οὐ χλεύη τὰ μυστήρια; Τί δ' εἰ (51) καὶ τὰ ἐπιλοίπια προσθεῖν; Κύριε μὲν ἡ Δημήτηρ, ἀνατρέφεται δὲ ἡ Κόρη· μίγνυται δ' αἰθὶς ὁ γεννήσας οὗτος (52) Ζεὺς τῇ Φερεφάττῃ, τῇ ἰδίᾳ θυγατρὶ, μετὰ τὴν μητέρα τὴν Δηῶ (53), ἐκλαθόμενος τοῦ προτέρου μύσου· πατὴρ καὶ φθορεὺς Κόρης ὁ Ζεὺς· καὶ μίγνυται δράκων γενόμενος· ὅς ἦν, ἐλεγχθεὶς. Σαβαζίων (54) γούρ μυστηρίων σύμβολον τοῖς μουσμένοις ὁ διὰ κόλπου

✠ P. 17 ED. POTTER.

(42) Ὡς ἀσελγ. Ὡς omittunt Euseb. et Joan. ad in margine aliquis pœsult. Mox λέγεται προϋέται, Joan.; sed γίνεται in margine scriptum est. Dein καρπὸς ἐν ταῖς τελευταῖς ταύτης, Nov.; quin etiam τελευταῖς et ταύτης conjungunt Euseb., Joan. Recte, unde id in versione expressum est.

(43) Νόμισμα. Julius Firmicus loco superius citato: *Statuisse etiam, ut quicumque initiari vellet, secreto Veneris sibi tradito, assem in manum mercedis nomine deæ daret.* Arnobius, lib. v: *Necnon et Cypriæ Veneris abstrusa illa mysteria prætereamus: quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse: in quibus sumentes ea, certas stipes inferunt ut meretrici, et referunt phallos propitiis numinis signa donatos.*

(44) Ἑταῖρα. Ἑταῖρας Nov., ἑτέρα Joan., mendose. Solent enim ai et é ob similitudinem pronuntiationis confundi.

(45) Δηοῦς. Arnobius hoc argumentum copiose tractat lib. v, qui, cum Clemente collatus, lucem dabit accipietque invicem. Conf. etiam Lycophronis *Cassandræ* v. 698 et 1176; et ibi Tzetzæscholia.

(46) Κυβέλλῃ. Κυβέλλῃ, Euseb., Joan.

(47) Κἂν μὴ γελάσαι ἔπεισιν ὑμῖν. Sic legunt Clementis codices, plenior et illustrior sensu quam Eusebius; καὶ μὴ γελασελοσιν ὑμῖν, Viger.; κἂν μὴ γελασελοσιν, Nov.

(48) Ἐκ τυμπάνου ἑξαγον. Sequentem mysteriorum formulam Jul. Firmicus, in lib. *De errore profan. relig.*, cap. 10, paulo aliter citat: *Libet nunc explanare, quibus se signis vel quibus symbolis miseranda hominum turba cognoscat. Habent enim propria signa, propria responsa, quæ illis in ipsis sacrilegiorum cælibus diaboli tradidit disciplina. In quodam templo ut in interiores partes homo moriturus possit admitti, dicit: « De tympano manducavi, de*

cymbalo bibi, et religionis secreta perdidici. » Quod Græco sermone dicitur, ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικὸς. COLLECT., SYLV.

(49) Ἐκερνοφόρησα. Olim scriptum fuit ἐκρνοφόρησα, tam apud Clementem, quam Eusebium. Nostram lectionem debemus P. Leopardo, lib. iv, c. 2, *Emendat.* Athenæus, lib. xi: *Τὸ κέρνος, ἀγγεῖον κεραμοῦν, ἔχον ἐν αὐτῷ κοτυλίσκου· cernos, vas fictile, cui aggregatæ sunt exiguæ cotylæ multæ, in quibus alba sunt papavera, triticum, farra, mel, oleum. His vescitur, qui fert cernos, ut et qui cistam gestaverit.* Pollux, lib. iv: *Τὸ γὰρ κερνοφόρον ὄργανον οἶδα ὅτι κέρνα ἢ ἑσαριδᾶς ἔφερον (ms. φέροντες), κέρνα δὲ ταῦτα ἐκαλεῖται.* Hesylius, κερνοφόρος, ὁ τὰς θυσίας ἄγων. Est itaque ἐκερνοφόρησα, *cernos tuli, vel craticulas illas mysteriorum gestavi, aut quæcumque illa fictilia fuerint vasa.* COLLECT.

(50) Ὑπέδνον. Ὑπέδνον, Euseb., Joan.

(51) Τί δ' εἰ. Τί δὲ, Euseb. Mox προσθεῖν τὸν προσθεῖν, Joan.

(52) Οὗτος. Οὗτος, Euseb. Similiter porro Athenagoras *Legat.* pag. 71, edit. Oxon., postquam Jovis cum Rhea vel Cerere concubitus memorasset, addit: *Εἶθ' ὅτι Περσεφόνῃ τῇ θυγατρὶ ἐμίγν, βιασάμενος καὶ ταύτην δράκοντος σχήματι, ἐξ ἧς καὶ Διώνυσος αὐτῷ. Deinde, quo modo per vim etiam in forma draconis cum filia Proserpina concubuerit, ex qua filius ei Dionysius natus est.* Conf. etiam Tatianus, pag. 53.

(53) Τὴν Δηῶ. Τὴν omittit Euseb. Mox, πατὴρ καὶ φθορεὺς Κόρης ὁ Ζεὺς e Joan. et Euseb. excidit.

(54) Σαβαζίων γούρ μυστηρίων. Arnobius, l. v: *Auctorem aliquis desiderabit rei, tum illum citabimus tritum notumque senarium, quem antiquitas canit, dicens:*

Taurus draconem genuit, et taurum draco.

θεός (55)· δράκων δὲ ἐστὶ οὗτος, διελκόμενος τοῦ
 κάπου τῶν τελουμένων· Ἐλεγχος ἀκρατίας Διός.
 Κύει καὶ ἡ Φερεφάττα παῖδα, ταυρόμορφον ἀμέλει,
 ἤτοι τις ποιητῆς εἰδωλικός (56) ;

Ac Phryges quidem ejusmodi sacra in Attidis, Cybeles, et Corybantum honorem memoriamque faciunt. Passim autem fama vulgatum est, Jovem avulsos geminos arietis testiculos in medium Cereris sinum coniecisse, cum a seipso exactam abscissionis quasi voluntariæ pœnam ob stuprum vi oblatum, hac fraude simularet. Cujus initiationis egregia symbola soluto otiosoque animo producta, risum vobis utique moveant, tametsi opinor vobis ridere non libet, quod sic religionum vestrarum indignitas omnium ✕ in oculis defigatur : *Ex tympano comedi, bibi ex cymbalo, cernum gestavi, me in thalamum clam insinuavi.* Non hæc symbola probum et infamiam sapiunt? non sannis, ludibrioque digna mysteria sunt? Quid porro, si atexam reliqua? Ceres quidem fetum enititur, Core vero educatur : rursus ecce tibi Jupiter cum Pherephatta, quam ipse genuerat, post Cererem matrem, congregitur, execrandi flagitii prioris oblitus; pater et corruptor est Cores Jupiter; et congregitur draconis forma tectus; sic tamen ut qui sub cautea, manifesto postmodum teneatur. Enimvero, Sabaziorum utique mysteriorum, iis, qui sacris initiantur, symbolum est, deus sinum pervadens : deus autem iste draco est, qui per medium eorum, quos solemnī ritu initiat, sinum trahitur, certum plane impotentis Jovis libidinis argumentum. Parit etiam Pherephatta, sed filium taurina specie; nimirum, ut idolorum cultor poeta cecinit :

.... Ταῦρος

Πατήρ δράκοντος, καὶ πατήρ ταύρου δράκων·
 Ἐν δρει τὸ κρύφιον βουκόλος τὸ κέντρον·

*Taurus draconem genuit, et taurum draco,
 In monte occultum bubulcus stimulum :*

Βουκόλιον, οἶμαι, τὸ κέντρον, τὸν νάρθηκα ἐπι-
 τῶν (57), ὃν δὴ κάλον (58) ἀναστρέφουσιν οἱ βάρ-
 ρα. Βούλει καὶ τὰ Φερεφάττης ἀνθολόγια διγγήσο-
 μαί (59) σοι, καὶ τὸν κάλαθον, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τὴν
 ἐπὶ Αἰδωνέως, καὶ τὸ σχίσμα τῆς γῆς, καὶ τὰς ὕς τὰς
 Εὐβουλέως, τὰς συγκαταποθείσας ταῖν θεαῖν; δὲ ἦν
 εἰπὼν ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις μεγαρίζοντες, χοίρους
 ἐβάλλουσιν (60). Ταύτην τὴν μυθολογίαν αἱ γυναῖκες
 παλαιῶς κατὰ πόλιν ἑορτάζουσιν, Θεσμοφορία, Σκι-
 ροφορία (61), πολυτρόπως τὴν Φερεφάττης ἐκτραγω-
 ῖσαι ἀρπαγὴν. Τὰ γὰρ Διονύσου μυστήρια τέλεον
 ἐπὶ ἀνθρώπων, ὃν εἰσέτι παῖδα ὄντα, ἐνόπλιω κινήσει
 περιγερόντων Κουρήτων, ὅλοι δὲ ὑποδύντων Τι-
 τῶν (62), ἀπατήσαντες παιδαριώδεις ἀθύρμασιν,
 ἕνα δὲ οἱ Τιτῶνες διέσπασαν, ἓτι νηπίαχον ὄντα,

B *Bubulci*, opinor, *stimulum*, scuticam nominans, quam lignis quibusdam homines Bacchico furore correpti circumagunt. Vin' tu hic etiam lectos a Proserpina flores tibi commemorem, ejusdemque calathum, et raptum a Plutone patratum, et hiatus terræ, et Eubulei sues, quæ cum utraque Dea simul haustæ dicuntur? quod quidem in causa est, cur in Thesmophoriis Megarica lingua porcos ejiciant. Totam hanc fabellam variæ mulieres singulis in urbibus solemnī festo celebrant, Thesmophoria, Scirrhophoria; atque ✕ ita diversis plane tragicisque modis raptum Proserpinæ recolunt. Jam Bacchi mysteria omni dritate teterrima sunt; quippe quem, dum adhuc puerulus esset, ac circum ipsum Curetes armata saltatione agerentur, sub-

✕ P. 14, 15 ED. POTTER, 11, 12 ED. PARIS.

*Ipsa novissime sacra, et ritus initiationis ipsius, qui-
 bus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt ve-
 ritati, in quibus aureus coluber in sinum dimittitur
 consecratis, et eximitur rursus ab inferioribus parti-
 bus.* Firmicus, cap. 27 : *Sequitur aliud symbolum :*

Ταῦρος δράκοντος, καὶ δράκων ταύρου πατήρ.
 Item cap. 2 : *Sebasium colentes Jovem, anguem,
 cum initiantur, per sinum ducunt : adhuc primi er-
 pitis vitia grassantur, et quidquid hominem perdidit,
 cœtur, et funesti anguis callida crudelitas adoratur.*
 COLLECT.

(55) Θεός. Supra hanc vocem aliquis θεῶν scripsit in Nov. Mox, pro ἐστίν, Joan. habet καί. Eusebius neutrum agnoscit. Dein, διοικούμενος pro διελέπτερος, Euseb., Joan.

(56) Ποιητῆς εἰδ. Ποιητῆς, εἰδωλικός ταύρος· πατήρ, etc. Nov.

(57) Ἐπιτελών. Sic quidem veteres Clementis editiones e cod. Florentino; superiores ἐπιτελών habent, quam lectionem firmant Nov., Euseb., Joan. Unde nec dubitari potest, quin ita scripserit auctor.

(58) Ὅν δὴ κάλον. Lego κάλον, ut sit κάλον pro κάλιος, inquit Hervetus; κάλων Eusebius, Joan. Montacutus conjicit κάλοι, ut conveniat cum Βάρρα. Forte leg. διὰ κάλων· nisi ea vox præcedenti

ἐπιτελών proseminata est, inquit Vigerus. Et quidem non est absimile vero, aliquem juxta vocem ἐπιτελών in libri sui margine adnotasse, ut veriorē lectionem. — κάλων, idque postea ab imperito scriptore in textum, loco tamen non suo, receptum fuisse.

(59) Διγγήσομαι. Διγγήσομαι, Euseb., recte. Mox τὴν ὑπ' Αἰδωνέως ἀρπαγὴν, idem. Dein, τὸ χάσμα τῆς γῆς, idem et Joan. Postea τοῦ Εὐβουλέως, Euseb., sed τὰς retinet Joan.

(60) Χοίρους ἐβάλλουσιν. Χείρους ἐμβάλλουσιν, Joan. Mox, ποικίλως κατὰ πόλεις ἑορτάζουσιν αἱ γυναῖκες. Euseb., Joan. Dein ἐκτραγωδοῦσιν, Euseb. pro ἐκτραγωδοῦσαι.

(61) Σκιροφορία. Σκιρροφορία, Euseb., Joan. Utrumque dici solet. Cæterum post Σκιροφορία sequitur apud Nov. impressum, Euseb. et Joan., Ἀρρητοφορία, quod excidisse videtur propter ὁμοιοτέλετον. Nec quidem, ait Vigerus, rejici debet; licet grammatici Ἀρρητοφορία potius, quam Ἀρρητοφορία, vel Ἀρρητοφορία scripserint. Hoc porro festum Minervæ alii, alii vero Cereris et Proserpinæ faciunt.

(62) Ὑποδύντων Τιτῶν. Brevius et clarius legeretur, ὑποδύντες Τιτῶνες, καὶ ἀπατήσαντες παιδαριώδεις ἀθύρμασι, διέσπασαν, ὡς ὁ τῆς, etc. Nam si prius εἰσέτι παῖδα ὄντα, quorsum deinde ἔτι νηπίαχον ὄντα; Quid? quod sententia post ὅπο-

euntes dolo Titanes puerilibus crepundiis ludicrisque deceptum membraim discerperant, quemadmodum Thracius Orpheus hujus sacri vates cecinit :

Turbo, trochus, tum queis in flexus membra cientur Ludicra, et auricomi blandarum ex arbore setus Hesperidum.

Neque vero inutile fuerit, arcani sacri symbola, inutilia licet, hoc loco subicere, ut omnium judicio sensibusque damnentur. Sunt hæc : talus, pila, trochus, poma, turbo, speculum, vellus. Ac Minerva quidem, quæ ejusdem Bacchi cor furtim sustulisset, Pallas ἐκ τοῦ πάλλειν τὴν καρδίαν, hoc est *a cordis vibratione seu palpitatione*, nuncupata fuit. Titanes vero, quorum manibus laniatus erat, ipsius membra in lebetem supposito tripodi insidentem conjecerunt, eaque prius elixa verubus postmodum indigentes, *Vulcano imposta tenebant*. At Jupiter, eo repente delapsus (quippe enim, cum deus esset, eum, opinor, assarum carniū nidor afflaverat, quem dii vestri sic tanquam honorarium quoddam munus accipere se consueverunt), fulmine Titanas conficit, et Bacchi membra Apollini filio suo sepelienda commendat. Ille autem, nec enim parere Jovi renuit, 6 discerpit lacerumque cadaver in Parnasso monte deponit. Sin placeat Corybantium quoque orgia contemplari, ex illis duo 7 tertium fratrem cum occidissent, caput demortui purpura contextum et corona cinctum ad Olympi

✱ P. 16 ED. POTTER.

δύντων Τιτάνων, omnino pendet. Et illa, οὔτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες, superflua sunt. Sed eruditioni potius hic auctor servit, quam notori. VIGER.

(63) *Κῶρος*. Arnobius *contra Gentes*, lib. v : *Cujus rei testimonium argumentumque fortunæ suis prodidit in carminibus Thracius* : Talos, speculum, turbines, volubiles rotulas, et teretes pilas, et virginibus aurea sumpta ab Hesperidibus mala, erat nobis consilium præterire. Hesy chius, *Καμπεσίγνια*, κάμπουσα τὰ μέλη. Scaliger, in *Catullum* : *Tympanum, tubam, Cybelle, tua, Mater, initia* : non hic sacra, sed plane crepundia. Apuleius, in *Apologético* : *Etiāne cuiquam mirum videri potest, cui sit ulla memoria religionis, hominem tot mysteriis deum conscium, quædam sacrorum crepundia doni asservare?* Nam tuba et tympanum sunt crepundia Cybales, cum adhuc in cunis esset, ut Bacchi :

Κῶρος, καὶ ῥόμβος, καὶ παίγνια καμπεσίγνια.

Παίγνια, crepundia, initia. Pindarus, in *Hyporchemasin*, vocat *καταρχάς*. Adde Glossarium : *Crepundia, γυναισμάτα, ἀρχαί*. Idem in hunc locum Varonis lib. viii *De lingua Latina* : *Ac si quis puerorum per delicias pedes male ponere, atque imitari vacias cæperit, hoc corrigi oportere, ei concedant : contra si quis in consuetudine ambulandi jam factus sit vacia, aut compennis, si eum corrigi non concedant, non sequitur, ut stulte faciant, qui pueris in geniculis obligent serperastra, ut eorum depravata corrigant crura*. *Καμπεσίγνια, serperastra*. Orpheus enumerans crepundia Bacchi, in infantum suppellectile recenset illa, ut citat Clemens. COLLECT. Sed vereor, ut Scaliger persuadeat, *καμπεσίγνια* esse *serperastra*. Hic enim Orpheus crepundia enumerat, quibus infantibus oblectari solent : at serperastra puerorum geniculis illigabantur, quibus crurum pravitate corrigere. Lusius ergo fuere τὰ *καμπεσίγνια, serperastra* medicinæ. VIGER. Conf. Hyginus Fab. 167; Julius Firmicus, pag. 13, 14, 15.

(64) *Στροβύλος*. *Στροβύλος* in marg. Joan. M' ix

ὡς ὁ τῆς τελετῆς ποιητῆς Ὀρφεὺς φησιν ὁ Θράκιος :

Κῶρος (63), καὶ ῥόμβος, καὶ παίγνια καμπεσίγνια, Μῆλά τε χρύσεια καλλι παρ' Ἑσπερίδων ληνώνων.

Καὶ τῆσδε ὑμῖν τῆς τελετῆς τὰ ἀχρεῖα σύμβολα οὐκ ἀχρεῖον εἰς κατάγνωσην παραθέσθαι : ἀστράγαλος, σφαῖρα, στροβύλος (64), μῆλα, ῥόμβος, ἑσπετρον, πόκος. Ἀθηναῖ μὲν οὖν τὴν καρδίαν τοῦ Διονύσου ὑφελομένην, Παλλὰς ἐκ τοῦ πάλλειν τὴν καρδίαν προσγορεύθη· οἱ δὲ Τιτᾶνες, οἱ καὶ διασπᾶσαντες αὐτὸν, λέβητά τινα τρίποδι ἐπιθέντες, καὶ τοῦ Διονύσου ἐμβάλλοντες (65) τὰ μέλη, καθήψουν πρότερον· ἔπειτα ὀδελίσκοις (66) περιπειραντες, ὑπείρεχον Ἑσπερίοιο. Ζεὺς δὲ ὑστερον ἐπιφανείας, εἰ θεὸς ἦν, τάχα πού τῆς κνίσσης τῶν ὀπιωμένων κρεῶν μεταλαβὼν, ἤς δὴ τὸ γέρας (67) λαχεῖν ὁμολογοῦσιν ὑμῶν οἱ θεοὶ, κεραυνῷ τοὺς Τιτᾶνας αἰκίζεται, καὶ τὰ μέλη τοῦ Διονύσου Ἀπόλλωνι τῷ παιδί παρακατατίθεται (68) καταθάψαι. Ὁ δὲ, οὐ γὰρ ἠπειθήσῃ Διὶ, εἰς τὸν Παρνασσὸν φέρων, κατατίθεται διεσπασμένον τὸν νεκρόν. Εἰ θέλεις δ' ἐποπτεῦσαι καὶ τὰ Κορυθάντων ὄργια, τὸν τρίτον ὀδελφὸν (69) ἀποκτείναντες (70) οὔτοι, τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ φοινικίδι ἐπεκαλυψάτην· καὶ καταστρέφαντες ἐθαψάτην, φέροντες ἐπὶ χαλκῆς ἀσπίδος, ὑπὸ τὰς ὑπορείας τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ ταῦτ' ἐστὶ τὰ

οὖν οἰμίσθι.

(65) *Ἐμβάλλοντες*. *Ἐμβάλλοντες*. Euseb., Joan. Mox καθήψων. IDEM.]

(66) *Ὀδελίσκοις*. Respicit Homeri *Iliad*. B, v. 436 :

Σπλάγγρα δ' ἄρ' ἀμπελρυντες, ὑπείρεχον Ἑσπερίοιο.

Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μῆρ' ἐκάθη, καὶ σπλάγγρ' ἐπάσαντο, Μίστυλλον τ' ἄρα τάλλα, καὶ ἄμφ' ὀδελίστων [ἐπειραν].

(67) *Τὸ γέρας*. Respicit Homeri *Iliad*. Δ', v. 49 : *Λοιθῆς τε, κνίσσης τε· τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμῶν*. Mox, ὁμολογοῦσιν ὑμῶν οἱ θεοὶ λαχεῖν, Euseb., Joan., nisi quod hic ὑμῖν habeat.

(68) *Παρακατατίθεται*. Quæ hanc vocem sequuntur usque ad *κατατίθεται* excidisse videntur e Nov. propter τὸ ἴμοιστέλευτον harum vocum. Cæterum hic θάψαι pro *καταθάψαι*, habent Euseb., Joan. Et οὐ γὰρ pro οὐδὲ γάρ, Joan. Dein, τοῦτον τὸν νεκρόν, utique. Item, ἐθέλεις pro εἰ θέλεις, Euseb. recte, ut videtur, hancsententiam interrogative proferens.

(69) *Τρίτον ὀδελφόν*. Hervetus hic frustra τρίτον mutavit in ἑαυτῶν. Tres enim fratres erant Corybantēs. Strabo, lib. x : *Τοὺς Κορυθάντας οἱ μὲν τοῦ Διὸς καὶ Καλλιόπης φασί, τοὺς αὐτοὺς τοὺς Καβείρους ὄντας*. Paulo post ex Pherecyde tradit, Vulcanum ex Cabeira Protei filia, tres Cabeiros, totidemque nymphas Caberidas ortas. Arnobius, lib. v : *Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur : Frater trucidatur a fratribus, interempti ex sanguine apium natum, prohibitum mensis olus illud arponi, ne a manibus mortui inexplabilis contraheretur offensio*. Jul. Firmicus *De errore profan. relig.*, cap. 12 : *In sacris Corybantium parricidium colitur. Nam unus*

(70) *Ἀποκτείναντες*. *Ἀπεκτονόντες*, Joan. Mox, *καταστέφαντες*

μυστήρια, συνελόντι φάναί, φθοί και τάφοι· οἱ δὲ ἱερεῖς οἱ τῶνδε, οὓς Ἀνακτοτελέστας (71), οἷς μέλον καλεῖν, καλοῦσι, προσεπιτεραπεύονται τῇ συμφορᾷ, ἀλόβριζον ἀπαγορεύοντες σέλινον ἐπὶ τραπέζης (72) τιθέναι· οἴονται γὰρ δὴ, ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ ἀπορρύνετος· τὸν Κορυβαντικοῦ τὸ σέλινον ἐκπεφυκέναι· ὡσπερ ἀμέλει καὶ αἱ Θεσμοφοριάζουσαι τῆς ροιάς τοὺς κόκκους παραφυλάττουσιν ἐσθλίειν· τοὺς ἀποπεπτωκότας χαμαὶ ἐκ τῶν τοῦ Διονύσου αἵματος σταγόνων βεβλαστηκέναι νομίζουσι τὰς ροιάς. Καλεῖρους δὲ τοὺς Κορυβαντας καλοῦντες, καὶ τελευτήν (73) Καβειρικὴν καταγγέλλουσιν. Αὐτῶ γὰρ δὴ τούτῳ ἀδελφοκτόνω, τὴν κίστην ἀνελομένω, ἐν ἣ τὸ τοῦ Διονύσου αἰδοῖον ἀπέκειτο, εἰς Τυρρῆνιαν κατήγαγον, εὐκλεοῦς ἔμποροι φορτίου· κάνταυθα διετριβέτην (74), φυγάδε ὄντε, τὴν πολυτίμητον εὐσεβείας διδασκαλίαν, αἰδοῖα καὶ κίστην, θρησκαεῖν παραθεμένω Τυρρῆνοῖς. Δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἀπεικότης τὸν Διόνυσον τινες Ἄττιν (75) προσαγορεύουσαι θέλουσιν, αἰδοῶν ἑσπεριμένον. Καὶ τί θαυμαστον εἰ Τυρρῆνοὶ οἱ βάρβαροι αἰσχυροῖς οὕτω τελίσκονται (76) παθήμασιν, ἔπουγε (77) Ἀθηναῖοι καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, αἰδοῦμαι καὶ λέγειν, αἰσχύνης ἐμπλεως ἡ περὶ τὴν Διῶ μυθολογία; Ἀλωμένη γὰρ ἡ Διῶ κατὰ ζήτησιν τῆς θυγατρὸς τῆς Κόρης, περὶ τὴν Ἐλευσίνα (τῆς Ἀττικῆς δὲ ἐστὶ τοῦτο τὸ χωρίον [78]) ἀποκάμνει, καὶ φρέατι (79) ἐπικαθίζει λυπουμένη. Τοῦτο τοῖς μνουμένοις ἀπαγορεύεται εἰσέτι νῦν, ἵνα μὴ δοκοῖεν (80), οἱ τετελεσμένοι μιμεῖσθαι τὴν ὄδυρομένην. Ὄκουν δὲ τριπλοκῆς τὴν Ἐλευσίνα οἱ γηγενεῖς ὄνόματα αὐτοῖς, Βαυθῶ (81), καὶ Δυσαύλης, καὶ Τριπτολέμος· ἐτι δὲ Εὐμολπόρτε, καὶ Εὐβουλεύς. Βουκό-

A montis radices, quo illud aereo scuto impositum detulerant, sepeliere. Hæc illa sunt præclara mysteria, verbo, cædes, ac sepulcra; quorum sacerdotes, Ἀνακτοτελέσται, quasi *reges sacrorum*, ab iis, quorum ejusmodi appellatio interest, nuncupati, novis insuper monstris cædem istam exaggerant, apium cum tota radice ad mensam apponi omnino prohibentes, quod ex Corybantiaco illo sanguine, qui in terram effluerat, apium geminasse arbitrentur: nempe quemadmodum illæ Thesmothoriorum antistitæ a comedendis mali punici granis, si quæ in terram ceciderint, diligenter abstinent, quod ex iis cruoris Bacchici guttis mala Punica exstitisse opinentur. Cæterum, cum illi Corybantas istos Cabiros nominent, tum vero Cabiricum hujusmodi factum memorant. Quippe, duo enim isti fratricidæ, cistam illam secum auferentes, in qua Bacchi pudendum inclusum erat, in Tusciam detulere, mercis egregiæ mercatores, ubi cum exsules agerent, luculenta admodum pietatis doctrina Hetruscorum animos informarunt, dum cistam iis ac veretrum nova religione colenda tradiderunt. Atque hanc nonnulli causam esse volunt, quæ sane verisimilitudine non caret, quamobrem Bacchum ipsum, Attin, quasi exsectum, nuncuparint. Quanquam, quid mirum Hetruscos, homines barbaros, his flagitiorum probris initiari, cum ipsi quoque Athenienses, ac reliqui Græciæ populi, quod me vel referre pudet, illam de Cerere fabulam, usque adeo turpem indignamque retineant? Enimvero cum in vestiganda Proserpina filia, huc atque illuc errabunda Ceres vagaretur, circa Eleusinem

frater a duobus interemptus est, et ne quod indicium necem fraternalæ mortis aperiret, sub radicibus Olympi montis a parricidis fratribus consecratur. Hic est Cabirus, cui Thessalonicenses quondam crucientis manibus supplicabant. COLLECT.

καταπέφαντες θαψάντην. IDEM. Sed melius, καταπέφαντε θαψάντην, Nov., Euseb. Paulo post, ἐπὶ τὰς ἑπτωραίας, Joan. Dein, οἱ ἱερεῖς, p. omissio δὲ. IDEM.

(71) Ἀνακτοτελέστας. Al. Ἀνακτοτελέτας, quod usitatis est. Hesychius, Ἀνακτοτελέται, inquit, οἱ τὰς τελετὰς ἐπιτελοῦντες τῶν ἱερῶν. Itaque *Reges sacrorum*, verti. Huc referri potest locus ille Pausanias, τῶν Φοινίκων extremo: Ἄγρουσι τελετὴν Ἀμφισσειῶν Ἀνάκτων καλουμένην παίδων: οἵτινες δὲ θεῶν εἰσὶν οἱ Ἀνακτες παῖδες, οὐ κατὰ ταῦτά ἐστιν εἰρημένον· οἱ μὲν Διοσκούρους, οἱ δὲ Κούρητας, οἱ δὲ Πλέον τῆ ἐπίστασθαι νομίζοντες, Καβείρους λέγουσι. VIGER. — Mox, καλεῖν omittunt Euseb., Joan.

(72) Τραπέζης. Τραπέζης. Euseb., Joan. Dein ἀπορρύνετος, pro ἀπορρύνετος, Nov. — Paulo post, τοὺς τῆς ροιάς κόκκους, Euseb., Joan. Mox, τοὺς γὰρ ἀπεπτωκότας, iidem; sed supra id in Joan. aliquis scripsit ἀποπεπτωκότας. Mihi videntur hæc verba ad præcedentia spectare, idque proinde in versione expressi. Dein, malim νομίζουσαι, quam νομίζουσι.

(73) Τελευτήν. Τελετήν, *cæremoniam, sacra*, Euseb., Joan., recte. Et hanc quidem emendationem ferri debere lampridem observavit Meursius, *Græciæ Feriatae* lib. iv, v. Καβείρια. Mox, καταλέγουσιν, pro καταγγέλλουσιν, Joan. Dein, αὐτῶ γὰρ δὴ τούτῳ τῶ ἀδελφοκτόνω, τὴν κίστην ἀνελομένω, Euseb. singulari numero. Mox, τοῦ Διονύσου τὸ αἰδοῖον ἀπέκειτο, Euseb., Joan.; sed, in hujus margine aliquis scripsit ἐναπέκειτο.

(74) Διετριβέτην. Διατριβέτην, Euseb.; διατριβέτην, Joan. Mox, πολυτίμητον, pro πολυτίμητον. IDEM. Paulo post, παρθεμένω θρησκαεῖν. Item, τινὲς τὸν Διόνυσον, inverso verborum ordine, IDEM.

(75) Ἄττιν. Arcerius convenientius scribi posse Ἄττην suspicatur; nempe παρὰ τὴν Ἄττην, τὴν βλάβην· utpote mulciatum virilibus. Sed Ἄττην habet etiam Eusebius. SYLURG. — Et quidem recte quis Attyn vocaverit, hominem castratum: erat enim Attys, Cybeles sacerdos, exsectus.

(76) Τελίσκονται. Aliquis in marg. Joan. τελίσκουσι scripsit.

(77) Ὄπου γε. Conf. Arnobius, lib. v.

(78) Ἀττικῆς δὲ ἐστὶ τοῦτο τὸ χωρίον. Ἀττικῆς ἐστὶ τοῦτο χωρίον, JOAN.

(79) Φρέατι. Puteum hunc Pausanias indicat in *Atticis*, p. 36, dum scribit: Ἐλευσινίους ἐστὶ μὲν Τριπτολέμου ναός, etc., φρέαρ τε καλούμενον Καλλιχρον, ἐνθα πρῶτον Ἐλευσινίων αἱ γυναῖκες χορὸν ἔστησαν, καὶ ἦσαν ἐς τὴν θεόν. Nempe quod Ceres eo in puteo consedisset. Unde Callimachus, hymno de Cerere (qui versus in Henrici Stephani editione omissus est):

Τρις δ' ἐπὶ Καλλιχρόν χαμάδις ἐκαθίσσασα φρητὶ
Cererem ipsam alloquitur. Et Nicander, in *Theriacis*:

... Τὸν μὲν τ' ἐρέει φάτις, οὐνεκ' Ἀγαθὴ
Δημήτηρ ἐβλάψεν, δὸ' ἀΐγαε σίνατο παιδός,
Καλλιχρον περὶ φρεῖαρ.... VIGER.

(80) Δοκοῖεν. Δοκίεον, Joan. Paulo post pro ὄκουν, aliquis in marg. Joan. ὄκουν posuit. Dein, pro Ἐλευσίνα, idem habet Ἐλευσίαν, sed Ἐλευσίνα in ejus margine scriptum est.

(81) Βαυθῶ. Horum etiam omnium, si Raubonem

(Atticæ locus est) labore debilitata, constitit, ac puteo cuidam insedit, ingenti mœrore confecta. Sed enim, iis, qui initiantur, graviter ne quid simile agant, in hodiernum usque diem prohibetur: utique ne sacris initiati lugentem Cererem imitari videantur. Cæterum ✕ Eleusinem per id tempus indigenæ quidam incolebant, quorum hæc fuere nomina: Baubo, Dysaulæ, Triptolemus, Eumolpus, et Eubuleus. Ac Triptolemus quidem bubulcus erat, Eumolpus pastor, Eubuleus vero subulcus, ex quibus Eumolpidarum, necnon illud præconum genus sacrorum ac religionum interpres, Athenis effloruit. Baubo igitur (nec enim ab hujus etiam rei commemoratione revocari me patiar) cum hospitio Cererem excepisset, hauriendum ei cinnum propinat, qua propter vim doloris poculum potumque despectam sprotamque fuisse putaret scilicet, reductis vestibibus occultas corporis partes divæ oculis objicit; quo spectaculo delectata, oblatam sibi potionem, ægre licet, tandem tamen ebibit. Hæc Atheniensium recondita mysteria sunt, quæ scriptis Orpheus etiam ipse mandavit. Hujus ego tibi versus quoque subjiciam, ut quem tu mystagogum habes, eundem habeas flagitiosæ ac turpis infamiæ testem:

Dixerat, obscenam Cereri tum veste reducta

✕ *Corporis ostentat speciem, puer astat Iacchus, Quæ n lætata manu medias Baubonis in ulnas*

Conjicit: hinc olli arridens, luctuque soluta, Multiplicis commista hausit Dea pocula cinni.

✕ P. 17, 18 ED. POTTER, 13 ED. PARIS.

unam excipias, meminit idem Pausanias, partim in *Attic.* p. 15 et 36, partim in *Corinth.* p. 57. VIGER.

(82) Ἀφ' ὧν τό. Ἀφ' ὧν δὴ τό, Euseb., Joan.

(83) Κηρύκων. Recte: fuerunt enim Eumolpidarum et Præconum familiæ Athenis conjunctissimæ. Pausanias, in *Attic.* p. 36: Τελευτήσαντος δὲ Εὐμόλπου, κήρυξ νεώτερος λείπεται τῶν παίδων, ὃν αὐτοὶ κήρυκες, θυγατὴρ Κέκροπος Ἀγλαύρου καὶ Ἐρμοῦ παῖδα εἶναι λέγουσιν, ἀλλ' οὐκ Εὐμόλπου. Præcipua utrique familiæ mysteriorum cura. Plutarchus, in *Alcibiadæ*, accusatum eum scribit, quod mysteria domi simulasset, ὀνομάζων αὐτὸν μὲν ἱεροφάντην, Πλοῦταῖνα δὲ δαδούχον, κήρυκα δὲ Θεόδωρον, τοὺς δὲ ἄλλους ἑταίρους μύστας καὶ ἐπόπτας, οἵ τε παρὰ τὰ νόμιμα καὶ τὰ καθεστηκότα ὑπὸ τε Εὐμόλπειδων, καὶ Κηρύκων, καὶ τῶν ἱερέων τῶν ἐξ Ἐλευσίνος. VIGER.

(84) Ἱεροφάντικόν δὴ τ. Ἱεροφάντικόν τοῦτο γένος ἦνθησε, καί, etc., Euseb., Joan., ἦνθησεν habet etiam Nov. Mox, Καί γάρ, οὐδὲ γάρ ἀνήσω μὴ οὐχί εἶπ. Joan.

(85) Ἐπιδεικνύει. Ὑποδεικνύει, Euseb., Joan.

(86) Ἴν' ἔχῃς μ. Ἴν' ἔχοις μάρτυρα ἀναισχυντίας, Euseb. Cæterum Orpheum μυσταγωγὸν vocat; quia τὰς θεῶν τελετὰς, *æorum ceremonias*, instituisse fertur, referente in *Boeoticis* Pausania. Tatianus, pag. 3: Πόησιν μὲν γὰρ ἀσχεῖν καὶ ἄδειν Ὀρφεὺς ἡμᾶς εἰδίδασκεν: ὁ δ' αὐτὸς καὶ μυεῖσθαι. *Poeticæ studium et canendi docuit vos Orpheus, sicut etiam initiatorios ritus.* Idem refert Justinus M. *Cohort. ad Græc.* pag. 76, 77, aliisque locis; Athenagoras *Legat.*, p. 64, alios ut mittam.

(87) Ὡς εἰπούσα. Paulus Leopardus, lib. vi, cap. 25, *Emendationum*, hæc Orphei carmina, ut apud Arnobium, lib. v, et Clementem hic, itaque apud interpretem Eusebii habentur lib. ii *De præparat. evang.* cap. 5, emendanda esse ait, et notandum in tertio carmine Arnobium videri aliter legisse, quam Cætera habeant exemplaria, tam Clementis quam

λος ὁ Τριπτόλεμος ἦν, ποιμὴν δὲ ὁ Εὐμόλπος· σωθῆτος δὲ ὁ Εὐβουλεύς· ἀφ' ὧν τὸ (82) Εὐμόλπειδων, καὶ τὸ Κηρύκων (83) τὸ ἱεροφάντικόν δὴ τοῦτο (84) Ἀθήνησι γένος ἦνθησεν. Καὶ δὴ (οὐ γὰρ ἀνήσω μὴ οὐχί εἰπέιν) ξενίσασα ἡ Βαυβὼ τὴν Διῶ, ὀρέγει κυκλώνα αὐτῆ· τῆς δὲ ἀναισχομένης λαβεῖν, καὶ πιεῖν οὐκ ἐθελοῦσης (πενθήρης γὰρ ἦν) περιαλγῆς ἡ Βαυβὼ γενομένη, ὡς ὑπεροραθεῖσα δῆθεν, ἀναπέλλεται τὰ αἰδοῖα, καὶ ἐπιδεικνύει (85) τῇ θεῷ. Ἡ δὲ τέρεται τῇ ὕψει ἡ Διῶ· καὶ μόλις ποτὲ δέχεται τὸ ποτὸν, ἡσθεῖσα τῷ θεάματι. Ταῦτ' ἐστὶ τὰ κρύφια τῶν Ἀθηναίων μυστηρίων· ταῦτά τοι καὶ Ὀρφεὺς ἀναγράφει. Παραθήσομαι δὲ σοι αὐτὰ τοῦ Ὀρφέως τὰ ἔπι, ἴν' ἔχῃς μάρτυρα (86) τῆς ἀναισχυντίας τὸν μυσταγωγόν.

respuente, illa repulsam moleste ferens, quod se despectam sprotamque fuisse putaret scilicet, reductis vestibibus occultas corporis partes divæ oculis objicit; quo spectaculo delectata, oblatam sibi potionem, ægre licet, tandem tamen ebibit. Hæc Atheniensium recondita mysteria sunt, quæ scriptis Orpheus etiam ipse mandavit. Hujus ego tibi versus quoque subjiciam, ut quem tu mystagogum habes, eundem habeas flagitiosæ ac turpis infamiæ testem:

Ὡς εἰπούσα (87), πέπλους ἀνεσύρτο, δειξε δὲ
[πάντα
Σώματος οὐδὲ πρόκορτα τύπον· παῖς δ' ἦεν Ἰαχχος·
Χεῖρ τέ μιν ῥίπτασκε γελῶν Βαυβοῦς ὑπὸ κόλ-
[ποιοις.

*Ἡ δ' ἐπεὶ οὖν μείδισε θεῶν, μείδισ' ἐνὶ θυμῷ.
Δέξατο δ' αἰδῶλον ἄγρος, ἐν ᾧ κυκλῶν ἐρέκειτο.*

Eusebii. Nam ab illis nulla fit mentio Iacchi; quare non παῖς δ' ἦεν Ἰαχχος suspicatur eum legisse, sed παῖς νηπιάχος δ' ἦν, aut aliquid simile. Ut semel dicam quod sentio, inquit, sunt hæc involuta et μυστηριώδη et forte mendosa. Cæterum fortasse legendum est apud utrumque ut legit Arnobius, qui in hujus impuræ fabulæ narratione hunc versum videtur expressisse illis verbis: *Facit sumere habitum*, etc. In Eusebio impresso quod ad reliquum attinet, legitur ὑποδεικνύει, ut suspicatur legendum Hervetus. Cætera leguntur ut apud Clementem, nisi quod δεῖξε δὲ πάντα corrigendum est pro δεῖξαι, *cyceon*, cinnus Nonio, potio ex multis liquoribus confecta. Athenæus, lib. ii: Κυκεῶν γὰρ ἐν αὐτῷ γίνεται, τοῦτ' ἐστὶ πόσις ἐν τῷ κράματι τυρὴν ἔχουσα καὶ ἀλφίτων. Hesychius: Κυκεῶν, πόμα ἐκ πολλῶν βοτάνων συγχελεμένον, aliis οἰνόμελι, ut et interpretationum hujus nominis *cinnus* fieri possit; sed Budæus ejus varia fuisse genera admonet. Vide Turnebum lib. xii, cap. 8, *Advers.* Arnobius etiam et Cicero *cinnum* vertunt. COLLECT.—Nullus est criticus, peritus imperitus, e plebe aut e patribus, qui non in hoc loco sudaverit. Et in primis summus vir Paulus Leopardus, cum se diu in omnem partem vertisset, ut est homo minime ambitiosus, tandem ait, mystica videri sibi, et non minus quam hæc ipsa sacra, quæ hic vates prodidit Threicius, obscura ac involuta. Nam cur nemo, ac ne ipse quidem Arnobius, qui versus hos Latine fecit, aut ex aliquo, ut ego arbitror, poeta, qui Latine Orphica converterat, deprompsit, meminit Iacchi? meminit ætatis ejus: meminit flagitii ejus, quod Bauboni ipse Arnobius ascribit? Nam ecce tibi versus:

*Sic effata, simul vestem contraxit ab imo,
Objecitque oculis formatas inguinibus res.
Quas cava concutiens Baubo manu, nam puerilis
Ollis vultus erat, plaudit, contractat amice.
Tum dea defigens angusti luminis orbes,
Tristitias animi paulum mollita reponit:*

Κᾶστι (88) τὸ σύνθημα Ἐλευσινίων (89) μυστηρίων· A Jam, Eleusiniorum mysteriorum comunis quaedam

*Inde manu poclum sumit, risuque sequenti
Perducit totum cyceonis læta liquorem.*

At vero Græcus :

Ὡς εἰπούσα, πέπλους ἀνεσύρατο, δείξε δὲ πάντα
Σώματος οὐδὲ πρέποντα τύπον· παῖς δ' ἦεν Ἰακ-
[χος]

Χεῖρτί μιν βλάττασκε γελῶν Βαυβοῦς ὑπὸ κώλοισι.
Ἢ δ' ἔπει οὖν μεῖδισε θεά, μελιδῶς ἐνὶ θυμῷ,
λέξατο δ' αἰόλιον ἄγγος, ἐν ᾧ κικεῶν ἐνέκειτο.

Dedit paraphrasin potius quam strictam interpretationem Arnobius. Et tamen ecce de Iaccho nihil. Totum illud drama μυστηριώδες, fœdum, καὶ κατὰ-πισσον, a Baubone et Cere peragitur. Nusquam vel levissima Iacchi mentio. Quid de versibus loquor? Item Arnobius, verbis paulo ante suis minima maxima sigillatim persequitur, et Orphica non tam exponit quam dilatat: *Regit ad deam tristem*, inquit, *et inter illa communia, quibus moris est frangere ac temperare mœtiores, regegit seipsam: atque omnia illa pudoris loca revelatis monstrat inquitibus. Atque ubi affigit oculos diva, et inauditi specie solaminis pascitur. Tum diffusior facta per risum, aspernatam sumit atque ebibit potionem: et quod diu nequirit verecundia Baubonis exprimere, propudiosius facinoris extorsit obscenitas.* Sed quid Arnobium loquor? Totam fabulam interpretatur ipse Clemens, et quasi stricta oratione, Orphica diducit. An ergo ipse Clemens meminit Iacchi? Nihil minus. *Ξενίασα ἡ Βαυβὼ τὴν Δῆῳ*, inquit, *ὀρέγει κικεῶνα αὐτῇ. Τῆς δὲ ἀνανομένης λαβεῖν, καὶ πιεῖν ὡς θεοῦσης (πενθήρης γὰρ ἦν), περιαλγῆς ἡ Βαυβὼ γενομένη, ὡς ὑπεροραθεῖσα δῖθεν, ἀναστέλλεται τὰ αἰδοῖα, καὶ ἐπιδεικνύει τῆ θεῷ. Ἢ δὲ τέρπεται τῇ ἔπει ἡ Δῆῳ· καὶ μόλις ποτὲ δέχεται τὸ ποτόν, ἡθεῖα τῷ θεάματι.* Nusquam hic est Iacchus, nusquam per dicitur, nusquam manu proterve movet. Plane corruerunt hunc versum homines religiosi, et, uti reor, pudebat verborum; quæ fuerunt tamen verecunda, si quis cum Arnobianis contendat. Imo cum præfatione honoris, proferuntur a vate, pudendis, et, ut ille loquitur, propudiosis sacris præfecto. Neque ulla fœditas in verbis, sed in sacro et in facto Baubus, summa καὶ ἐσχάτη ἀχρημοσύνη est, quam nisi vellent intelligi homines sanctissimæ, nunquam tot verbis totum facinus et fœditatem rei exposuisset Arnobius. Scripserat hoc modo sine ullo dubio poeta Græcus, et sic legit Arnobius:

Ὡς εἰπούσα, πέπλους ἀνεσύρατο, δείξε δὲ πάντα
Σώματος οὐδὲ πρέποντι τύπον, παιδίῳ ἄνθος·
Χεῖρτί μιν βλάττασκε ἔῃ Βαυβὼ ὑπὸ κώλοισι.
Ἢ κὴ οὖν μελιδῶσε θεά, μελιδῶς ἐνὶ θυμῷ,
λέξατο δ' αἰόλιον ἄγγος, ἐν ᾧ κικεῶν ἐνέκειτο.

Primo versu Ensebius secuti sumus, apud quem sic legitur, quod nec Sylburgius omisit. Nam ἀνα-είρασθαι, etiam cum absolute ponitur, semper fœdum est feminis. In secundo versu, eleganti pariter ac verecunda usus est ellipsi. Nam cum aliquid offerent cum præfatione honoris, utebantur istis verbis: Οὐδὲ πρέπον λέγεσθαι ita Halicarnasseus Dionysius, reliquias humanas, τὴν οὐ λέγεσθαι πρέποντων ἀκαθαρσταν vocavit. Ita Orphens plane eleganter pariter et verecunde, τύπον σώματος οὐδὲ πρέποντα λέγεσθαι (nam hoc est intelligendum) vocavit, non obscenam illam partem, per quam, ut sine ulla reprehensione cum Arnobio loquar, *secus (minime et sobolem proderet, et nomen solet acquirere generi)*; verum inverecundam illam formam quam ad exprimendum risum Baubo excogitaverat. Arnobius, σώματος οὐδὲ πρέποντα τύπον, vocat *formatas inquitibus res*. Uterque intelligit παρατετιμῆν. Non quemadmodum solebant mœchi παρατίλλεσθαι, quam pœnam apud comicos, et alios Latinos

etiam, tam sæpe habes, neque quemadmodum otiosi homines dicuntur παρατίλλεσθαι, cum nihil habent quod agant, et irati suo otio, pilos e naribus aut axillis vellunt. De quibus locus suavissimus est *Acharnensibus* :

Ἐγὼ δ' ἀεὶ πρότιστος εἰς ἐκκλησίαν
Νοστῶν κάθημαι κατ' ἐπειδὰρ ὦ μόρος,
Στένω, κέχνηνα, σκορδινῶμαι, πέρδομαι,
Ἄπορῶ, γράφω, παρατίλλομαι, λογιζομαι.

Nam hoc est eorum, qui nihil agendo cruciantur, τῶν διὰ τὴν ἀπραξίαν ἀλύοντων, καὶ τὸν χρόνον εἰς ἀμηχανίαν δαπανῶντων. Cujus verum ibi characterem dedit Comicus. Sed hic παρατίλλω, quem intelligit, est meretricularum Athenis usitatissimus, de quibus hic agit poeta. Unde subdit Arnobius: *Quid Erechtheo sati, quid cives Minervæ dicitis? Ave! animus scire, quibus sitis eloquiis tam periculosa negotia defensuri.* Et Suidas notat, in deliciis fuisse id Atheniensibus antiquis: cæterum inverecundæ mulieris esse notam. Sane mulieres apud Comicum (*Lysistrate*) hoc remedium excogitant, ut viros in partes pertrahant suas. Baubo autem erat γηγενής, hoc est Atheniensium progeneratrix. Si quis plura petit a nobis, injuriam pudori nostro facit. Quamquam poteram Arnobianis verbis hoc negotio defungi, qui hoc multis admodum describit, et lævigationem vocat. Nunquam autem nefas arbitratus sum, cum iis loqui, ad quorum mores, non oratio et verba modo, sed et vita componenda est. Sequitur παιδίῳ ἄνθος. Verecunde ostendit Orpheus, qualis est τύπος οὐδὲ πρέπον λέγεσθαι fuerit: ἄνθος, inquit, παιδίῳ. Hoc interpretatur Arnobius, *puerilis ollis vultus erat*. Uterque honeste de re parum honesta. Sicut Latini pubem dicunt. Et ita hoc ipsum de quo agimus Arnobius vocat, *Atque ubi affigit oculos diva, dixit τὸν παρατίλλω*. Nam hoc in anu turpe ac inverecundum erat. Puerum autem intelligit Arnobius, cui prima circa genas aut alibi emergit pubes. Et Orpheo παῖς est βού-παῖς. Cujus λάχνην ad excutiendum risum, Baubo scilicet expresserat. Eam promiscue Græci ἤδη, id est pubem, et ἄνθος, hoc est *forem*, dicunt. Homerus vocem utramque, et qua utitur Arnobius, pariter conjunxit: Καὶ δ' ἔχει ἤδη ἄνθος, ὃ τε σθένος ἐστὶ μέγιστον. Hinc ἀνθερόν, in *viris*, pars illa dicitur, in qua nascitur τὸ ἄνθος. Atque idcirco Euphorion a criticis notatur, qui feminæ ἀνθερόνα tribuerat:

Τέκνον, μὴ σὺ γε μητρὸς ἀπ' ἀνθερόνας ἀμύσης.

Erant enim verba Clytemnestræ ἐν τοῖς ἀτάκτοις ad Orestem. Παῖδίῳ autem dicitur, ut ab eodem alibi μακτῆριον, quod pueri non nesciunt. Quem Arnobius hic vultum vocat puerilem, supra vocat, pueriliorem habitum, in re eadem. Pro quo nunc legitur: *Facit sumere habitum puriorem, et in speciem lævigari nondum duri atque striculi pusionis.* Nam quæcunque versu dicit, eadem omnia ante soluta dixerat oratione. Et sane, puer nondum striculus, si Latine intelligimus, est investis puer, quem pueriliorem habitum vocat doctissimus scriptor. In Arnobii tertio, scribe:

Quas cava succutiens Baubus manu: nam, etc.

Petit enim τὸ κικεῶνα, quod alias auctores vitant, in postremis vocibus, quia ultima liquescit, more

(88) Κᾶστι τὸ σύνθημα. Sic omnino legendum

(89) Τὸ σύνθημα Ἐλευσινίων. Arnobius hæc ita vertisse videtur: *Ipsa denique symbola, qua rogati*

quasi tessera, hæc est : *Jejunavi, cinnum ebibi; accepi e cista; operatus, in calathum reposui, ac rursum in cistam ex calatho.* Egregia vero spectacula, quæque deam in primis deceant : imo, digna sane tenebris ignique mysteria, digna ingentibus, aut potius vanitate plenis Erechthidarum, cæterorumque Græcorum animis, quos quidem ea post obitum manent, a quibus spe et cogitatione longissime absunt. Et vero, his tandem Heraclitus ille Ephesius vaticinatur : *Tenebrionibus ꝥ profecto, magis, bacchis, lenis, mystis.* Hi sunt, quibus pœnas mortem secururas comminatur, ignemque denuntiat. Nam quæ hominum ex sensu mysteria statuuntur, ea profanos habent initiandi ritus. Itaque, et statæ illæ sacrorum leges, et communis hominum opinio, et universa ista draconis mysteria, aliud nihil sunt, quam error quidam initia, quæ nihil plane initiorum habeant, superstitione colens, impiosque ritus adulterina pietatis specie venerans. Quæ porro et cujusmodi sunt mysticæ illæ cistæ ?

ꝥ P. 19 ED. POTTER, 14 ED. PARIS.

more antiquorum. Et ostendit, Orphei μὲν eo referendum esse quo τὸ quas, ad παιδῆτον nimirum ἄνθος. Porro ῥίπτεισκειν dixit Orpheus, quod Arnobius, *succutere, plaudere, contractare.* Et legendum est Βαυδῶ. In quarto non est dubium quin fuerit, ἡ ἐπέτ ὄν, quod est ἡπίη ὄν. Arnobius suavissime *mollita* exponit : ἡπίως enim est πρῶως, teste Hesychio. Atqui ἡ πραότης iræ opponitur, et περὶ ὄρητην μεσότης *Nicomachiorum* secundo dicitur. Talis autem erat Ceres, irata nempe propter injuriam illatam, non modo tristis ob calamitatem. Hæc in gratiam doctorum aliquot virorum libuit apponere, qui sententiam de his duobus locis sæpe quæsi-verunt nostram. Heinsius. — Totum hunc locum Daniel Heinsius, in suis ad Clementem Adnotationibus, cum Arnobii versione componens, et emendat probabiliter, et copiose pertractat. Ego tamen vulgatam lectionem retineri posse crediderim, si γελῶν mutetur in γέλω, et post prius μείδησε, virgula inseratur, ut prior ille risus Bauboni, posterior Cereri tribuatur. Viger. — Salmasius, *Exercit. Plinian.*, p. 750, cum in principio quarti versus posuerat : Τούτ' ἐπέτ ὄν ἐσίδησε θεά, addit : « Sic legendi illi versus, quos perperam sollicitant docti, dum eos ex Arnobio corrigere satagunt, qui mentem eorum non percepit. » Cæterum in versu primo, pro ἀνεσύρτετο, Eusebius habet ἀνεσύρτατο. Item versu tertio, ῥίπτεισκει pro ῥίπτεισκα, Joan.

ex Eusebio, ut observarunt Paulus Leopardus, *Emend.*, lib. iv, cap. 5, et Viger., non ut olim legebatur, *κίστη*, τὸ σύνθημα, quainvis hanc lectionem, ut existimavit Sylburgius, quantur quæ sequuntur, *ἔλαβον ἐκ κίστης· ἐκ καλάθου εἰς κίστην· αἱ κίσται αἱ μυστικαί.* Sed Eusebii lectionem firmannt mss. Nov. et Joan.

rogati sacrorum in acceptionibus respondetis: Jejunavi, atque ebibi cyceonem, exta sumpsi et in calathum misi; accepi rursus, in cistula transtuli. COLLECT.— Ubi pro *exta sumpsi*, legendum auctoritate Clementis, *ex cista sumpsi*. Scilicet, hæc initiati respondebant, Cererem se imitatos fuisse, quæ primo νῆστις, præ dolore *jejuna*, filiam quæsi-vit : dein, a Baubone recreata, τὸν κυκζῶνα, *cinnum*, ebibit. Pleniorem harum cæremoniarum descriptionem qui videre cupit, consulat Joannis Meursii *Eleusin.*, cap. 10.

(90) *Ἐκ κίστης· ἐργασάμενος ἀπειθ.*, Nov.— Cæterum Reinesio, *Var.*

Ἐνήστευσα· ἔπιον τὸν κυκζῶνα· ἔλαβον ἐκ κίστης· ἐργασάμενος ἀπεθέμην (90) *εἰς καλάθον, καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην.* Καλὰ γὰρ τὰ θεάματα, καὶ θεῶν πρέποντα· ἄξια μὲν οὖν νυκτὸς τὰ τελέσματα, καὶ πυρὸς, καὶ τοῦ μεγάλητορος, μᾶλλον δὲ ματαιόφρονος Ἐρεχθειδῶν δήμου· πρὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὐστυνας μένει τελευτήσαντας, ἅσσα οὐδὲ ἔλπονται. Τοῖσι (91) δὴ μαντεύεται Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, *νυκτιπόλοισι, μάγιοις, βᾶκχοις, ληγαῖς, μύσταις*· τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ. Τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιέρως μούονται (92). Νόμος οὖν καὶ ὑπόληψις ἐστὶν· καὶ τοῦ δράκοντος τὰ μυστήρια ἀπάτη τίς ἐστὶν, θρησκουμένη τὰς ἀμυήτους (93) ὄντως μύησεις, καὶ τὰς ἀνοργιάστους τελετὰς εὐσεβεῖς νόθου προστρεπωμένη (94). Οἷαι δὲ καὶ αἱ κίσται αἱ μυστικαί; δεῖ γὰρ ἀπογομῶσαι τὰ ἅγια αὐτῶν καὶ τὰ ἀρρήτα ἐξεῖπειν. Οὐ σησασαῖ (95) ταῦτα, καὶ πυραμίδες, καὶ τολύπαι (96), καὶ πόπανα πολυόμφαλα, χόνδροι τε ἄλων (97), καὶ δράκων, ὄργιον

lect. lib. 1, cap. 25, vox ἐργασάμενος suspecta est, quia non respondeat ei quidquam in sacro illo, quod fecissent initiandi. Mavult igitur ille θεασάμενος, id est *postquam inspezi* sacrum illum ῥῶπον, et secretam mercem. *Cyceonem* autem e cista accepisse, ut annotat Meursius, nec hujus, nec illius conditio tulisset. Eum exemplo Cereris a Baubone hospicio acceptæ hiberunt οἱ μυσταγωγούμενοι.

(91) *Τοῖσι*. Τίσι, Nov., Euseb. cum interrogat., recte. Ibidem pro Ἡράκλειτος, Eusebius habet Ἡράκλειος, utique ex Clemente corrigendus. Nam Heracliti locum respicit, quem recitat *Strom.* iv, p. 532 : Συνάδειν τούτῳ καὶ ὁ Ἡράκλειτος φαίνεται δι' ὧν φησι περὶ τῶν ἀνθρώπων διαλεγόμενος· Ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας ἅσσα οὐκ ἔλπονται, οὐδὲ δοκεῖουσιν. Theodoretus etiam serm. 8, quo de martyribus agit, hoc dictum memorat, p. 600 : *Heracliti vero dictum illud valde admiror* : Manere mortientes homines ea quæ neque sperant, neque expectant.

(92) *Ἀνιέρως μούονται*. Ἀνιερωστέ μούονται νόμος οὖν καὶ ὑπόληψις, Nov., Euseb. Mox, κοινή pro κενή, Euseb., Joan. Recte utrumque.

(93) *Ἀμυήτους*, etc. Augustinus, lib. *De hæresibus*, cap. 46, de Manichæorum sacro ait : *Hoc non sacramentum, sed exsacramentum.*

(94) *Προστρεπωμένη*. Rectius videtur quam quod apud Eusebium exstat *προτρεπωμένων*. Sed hic meo iudicio *colendi* et *reverendi* significatio commodior sit quam adhortandi quæ potius τῷ προτρέπειν convenit quam τῷ προστρέπειν. Quid, quod præpositione quadam opus esset, ut ἐπί, πρὸς, αὐτὶ σιμῖι? Viger. — Προστρεπωμένων, Nov.

(95) *Σησασαῖ*. Supra hanc vocem aliquis posuit *σησασαῖ* in Joan.

(96) *Τολύπαι*. Josephus Scaliger in Varronem, *Panius*, τολύπη, *glomus*. Unde quædam placentæ, quæ ad eum modum collectæ essent, τολύπαι dicebantur. Meminit Athenæus, lib. iii; Clemens Alex., *Protreplico*, καὶ πυραμίδες καὶ τολύπαι. *Glomus* vocabatur Latine, quod τολύπη Græce. Festus, *Glomus*, in *sacris crustulum*. COLLECT.

(97) *Χόνδροι τε ἄλων*. Est qui legere maluit, χόνδροι τε ἄλός, sed receptam lectionem tuetur ipse Clemens paulo ante, ἄλων χόνδρος, καὶ φαλλός. Et *Strom.* vii, pag. 713 : Ἐρία πύρρα, καὶ ἄλων χόνδρος, καὶ ἄδαδας... δεῖσται. Mox Βασάρου cum simpliciter habent Euseb., Joan.

Διονύσου Βασσάρου; Οὐχὶ δὲ ροῖαί πρὸς τοῖσδε, καὶ καρδίαι (98), νάρθηκες τε, καὶ κίττοι; πρὸς δὲ, καὶ φθαῖς (99), καὶ μήκωνες; ταῦτ' ἐστὶν αὐτῶν τὰ ἅγια. Καὶ προσέτι τῆς Θέμιδος τὰ ἀπόρρητα (1) σύμβολα, ἰρίγανον, λύχνος, ξίφος, κτεῖς γυναικείος· ὃ ἐστίν, ἐφήμως καὶ μυστικῶς εἰπεῖν, μόριον γυναικείου. Ὡς τῆς ἐμφανοῦς ἀναισχυντίας! πάλαι μὲν ἀνθρώποις σωφρονούσιν ἐπικάλυμμα ἡδονῆς νύξ ἦν σιωπωμένη (2), νυνὶ δὲ τοῖς μουσμένοις, ἡ ἱερὰ τῆς ἀκρασίας νύξ ἐστὶ λαλουμένη· καὶ τὸ πῦρ ἐλέγχει τὰ πάθη δαδουχοῦμενον (3). Ἀπόσβασον, ὡς ἱεροφάντα, τὸ πῦρ αἰδέσθητι, δαδουῦχε, τὰς λαμπάδας· ἐλέγχει τῇ νυκτὶ τὰ μυστήρια· καὶ σκότει τετιμήσθω τὰ τοῦ τὸν Ἰακχον τὸ φῶς· ἐπίτρεψον ἀκοκρύψαι (4) ὄργια· τὸ πῦρ (5) οὐχ ὑποκρίνεται ἐλέγχειν καὶ κολάζειν ἀκελεύεται. Ταῦτα τῶν θεῶν τὰ μυστήρια. Ἀθέους δὲ εἰκότως ἀποκαλῶ τοῦτους, οἱ μὲν ὄντως ὄντα θεῶν ἡρωήκασιν, παιδίον δὲ ὑπὸ Τιτάνων διασπόμενον, καὶ γύναιον πενθοῦν, καὶ μόρια ἀρρήτα ὡς ἀληθῶς ὑπ' αἰσχύνῃς, ἀναισχύντως σέβουσιν διττῇ ἐνεσηγμένα (6) τῇ ἀθεότητι· προτέρῃ μὲν, καθ' ἣν ἀγνοοῦσι τὸν θεόν, τὸν ὄντως ὄντα μὴ γνωρίζοντες θεόν· ἐτέρῃ καὶ δευτέρῃ ταύτῃ πλάνῃ, τοὺς οὐκ ὄντας, ὡς ὄντας, νομίζοντες, καὶ θεοὺς τοῦτους ὀνομάζοντες τοὺς οὐκ ὄντως ὄντας· μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὄντας, μόνον (7) δὲ τοῦ ὄνματος τετυχηκότας. Διὰ τοῦτό τοι καὶ ὁ Ἀπόστολος διελέγχει ἡμᾶς· Καὶ ἦτε ξένοι, λέγων, διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. Πολλὰ κἀγαθὰ (8) γένοιο τῷ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖ, ὅστις ποτὲ ἦν Ἀνάχαρις! οὐδ' ἔσται τὸν πολίτην τὸν ἑαυτοῦ, τὴν παρὰ Κυζικηνοῖς μητρὸς τῶν θεῶν τελετὴν ἀπομιμούμενον παρὰ Σκυθίας, τύμπανόν τε ἐπικτυπούντα, καὶ κύμβαλον ἐπιχρῶντα, οἷα τοῦ τραχήλου τινὰ μνηαγύρτην ἐξηρημένον (9), κατετόξευσεν· ὡς ἀνάνδρον αὐτὸν τε

✱ P. 20 ED. POTTER.

(98) Καὶ καρδίαι. Fed. Morellas P. legendum suspicatur καὶ χράδαι, ut de ramis ficulneis intelligatur, quia Clemens paulo post κλαδῶν συκῆς inter Dionysiaca refert. COLLECT. — Hanc emendationem fecit etiam Reinesius, *Variar. lect.*, lib. I, cap. 25.

(99) Φθοῖς. *Phthois* non incommode reddi potest. Sic apud Athenæum, ὃ δὲ φθοῖς οὕτω γίνεταί· αἰετοῖς ποτὲ *conficitur phthois*. Enumeratur et apud Pollucem, lib. VI, cap. 14, inter placentiarum genera: sic enim legendum ex ms. φθοῖς καὶ φθοῖδα, ἐπίχυτος θρηματώδες, nam diversum genus ἐπίχυτος apud Athen. lib. XIV. Interpret vertit *phthoides, libatoria*.

(1) Ἀπόρρητα. Ἀρρήτα, Euseb., Joan. Mox, ἰρίγανον, Joan. Dein, κτεῖς γυναικείος, ὅς ἐστιν εὐφροσύνη καὶ μυστικὸν, μόριον γυναικείου, Euseb., Joan. *Suidæ κτεῖς est ἐφῆβαιον*.

(2) Νύξ ἦν σιωπῆ. Ἦν omittit Euseb. Mox, pro ἡ ἱερὰ τῆς ἀκρασίας νύξ ἐστὶ λαλουμένη, legendum, particula ἡ transposita, ἱερὰ τῆς ἀκρασίας ἡ νύξ ἔ. λ., *sacra intemperantiæ nox loquitar*.

(3) Δαδουχοῦμενον. Δαδουχοῦμενα, Euseb., Joan.

(4) Ἀκοκρύψαι. Ἐπικρύψαι, Nov. Mox, καὶ omittunt post μυστήρια, Nov., Euseb., Joan., recte.

(5) Τὸ πῦρ, etc. Τὸ πῦρ οὐχ ὑποκρίνεται· ἐλέγχειν καὶ κολάζειν κελεύεται, *ignis non dissimulat: arguere et punire iubetur*, Euseb., Joan.

(6) Διττῇ ἐνεσηγμένοι. Δ. ἐνεσηγμένοι Nov., Euseb.; ἐνεσηγμένη, Joan., quod corruptum est ex ἐνεσηγμένοι. Ἰ' Ὅρρο simile est illud Jerem. II, 13:

nudandum enim quicquid apud eos sancti est, quicquid arcani, evulgandum. Nonne hæc omnia sessamæ, pyramides, glomi, placentæ variis signatæ umbilicis, grana salis, et draco Dionysii Bassari sacramentum? non mala punica? non medullæ arborum? non ferulæ cum hederis? non pastilli ex siligine caseoque confecti? non, denique, papavera? Hæc sunt, quæ sancta vocant. Quid? Themidis nonne recondita symbola ista sunt? origanum, lychnus, gladius, pecten muliebris, quod honestum ac mysticum est muliebris pendendi nomen. O quam perfrectamque impudentiam! Hominum temperatiorum voluptas olim noctis silentio tegebatur; nunc vero nox est, quæ initiandis sacra libidinis enuntiat; adeoque ignis flagitia succensis facibus illustrata pandit. Exstingue sis hunc ignem, hierophanta: tuque, o qui lumen præfers, tuas ipse faces reverere; lumen istud lacchum traducit tuum; pater noctem mysteria tenebris occultare; orgiorum honori consulatur; ignis non simulat, arguit, punique quæ jubetur. Hæc igitur illa sunt hominum atheorum mysteria. Jure enim atheos dixerim, qui a veri Numinis cognitione prorsus alieni, pusionem a Titanibus discerptum, ejulantem mulierculam, partesque corporis, quas pudor nominare non sinit, impudentissime venerentur: ut duplici nomine impietatis ac negatæ divinitatis rei tenentur; altero, quod Deum ignorent, dom nequam eum, qui vere Deus est, agnoscunt; altero, quod eos superesse, qui non sunt, arbitrentur, illosque deos nuncupent, qui tantum a vera divinitate absunt, ut ne supersint quidem, nec præter nomen aliud quidquam sint consecuti. Propterea nos redarguit Apostolus: *Et eratis*, inquit, *hospites testamentorum promissionis, spem non ha-*

Δύο καὶ πονηρὰ ἐποίησεν ὁ λαός μου· ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζωῆς, καὶ ὄρουσαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους. Mox, ὄντα ὄντως προ ὄντως ὄντα, Nov. Dein, ἐτέρα δὲ καὶ δευτέρα ταύτῃ δὴ πλάνῃ Euseb., Joan. et Nov., nisi quod in hoc particula δὴ ponatur ante ταύτη. Itaque ex his auctoris textus supplendus esse videtur.

(7) Μόνον. Μόνον, Joan. Et hactenus Eusebius.

(8) Πολλὰ κἀγαθὰ. Historiam hanc memorat Herodotus, lib. IV, cap. 76, ubi regis nomen, quod omisit Clemens, Sautium fuisse dicit. Meminerunt etiam Diogenes Laertius, in *Anacharside*, et Josephus, *Archæol. Jud.*, lib. II, alios ut taceam. Consentiant porro universi Anacharsidem occisum, non vero occisorem fuisse. Quid igitur vult quod Clemens subjungit de rege Seytharum, ὅστις ποτὲ ἦν Ἀνάχαρις? *quicumque fuerit Anacharsis; plane ac si Anacharsis rex fuisset, et civem quendam suum, qui alienos mores in Scythiam inducere vellet, occidisset? Casaubonus, in notis ad Laertii Anacharsidem, Ego vero hanc litem, inquit, facile componam: non enim hæc unquam Clementis fuit mens, sed scriptoris, qui glossam in textum loco alieno recepit*. Legendum aio, τῷ τῶν Σκυθῶν βασιλεῖ, ὅστις ποτὲ ἦν, deleta voce Ἀνάχαρις, quæ perperam huc intrusa est, cum prius adnotata esset, non ad illa, ὅστις ποτὲ ἦν, ut putavit librarius, sed ad illa, τὸν πολίτην τὸν ἑαυτοῦ.

(9) Οἷα τοῦ τραχήλου τινὰ μνηαγύρτην, ἐξηρη-

benes, et sine Deo in mundo 19. Bene vertat illi Scytharum regi, quocunque fuerit nomine, qui civem quemdam suum, cum sacra Matris deorum, quæ apud Cyzicenos fiebant, in Scythia imitaretur, tympanumque pulsaret, et cymbalo e collo pendenti, tanquam menagyrtes aliquis, insonaret, sagittis confodit; ut qui Græcorum mollitia corruptius, effemihatas artes in Scythiam inveheret. Mirari igitur subit (nec enim id tacere possum) quod Eumenium Agrigentinum, et Nicanorem Cyprium, et Diagoram, et Hipponem Melium, et his paulo juniorem Theodorum Cyrenæum, multosque alios, qui sobrie sapienterque vitam insituerunt, et ad pravas

19 Ephes. 11, 12.

τημένον. Scribe, τοῦ τραχήλου, οἷα τινὰ μηναγύρτην, ἐξηρημένον. Ita enim postulat, et sensus et Græcismus. Ut sicutotus legatur locus: Τύμπανόν τε ἐπικτυπούντα, καὶ κύμβαλον ἐπηγούντα, τοῦ τραχήλου οἷα τινὰ μηναγύρτην, ἐξηρητημένον, quod illi *de collo, tanquam khex sacerdoti, pendebit*. Quanquam sane de collo non pendebant cymbala, quæ manu gestabantur, manu impellebantur. Nam ansata erant, manibus apprehendebantur. Hinc Ovidius cymbalistrarum manus vocavit, cum de comitatu Bacchico loquitur:

Æriferæ comitum cum crepuere manus.

Et vir summus Isaacus Casaubonus, annis superioribus jaspidem edidit, in qua una cymbalistraria, una item tibicina Bacchum oblectat. Quanquam ibi cymbala non satis sint expressa. Quæ res credo effecit, ut vir ille summus tympanistria esse putaret. Atqui tympana impellebantur aut virga, aut palmis; sicut etiam Clemens hic innuit. Ibi vero cymbala sat manifeste inter se colliduntur; hoc est *ære res repellitur*, ut ait poeta. Quare vel posterius respondet priori; vel transposita paulo etiam amplius sunt verba pro illis: καὶ κύμβαλον ἐπηγούντα, καὶ τύμπανον ἐπικτυπούντα, τοῦ τραχήλου, οἷα τινὰ μηναγύρτην, ἐξηρητημένον. Nam quod viri eruditi, Victorius et alii, μηναγύρτην substituint, maximus etiam vir Adrianus Junius, in Eusebio, legendum scit docuit, frustra est. Et ex ipso Eusebii secundo, ubi prolixè περὶ τῶν μηναγυρτούντων παρὰ Ῥωμαίους agit, aliud discere poterat. De Græcis quoque non est dubium. Suida: Μηναγύρτης, ἀπὸ μῆνός συνάγων· καὶ μηναγύρτης, ὁ Ῥέας ἱερεύς. Heinsius, Μηναγύρτην, menagyrten. Apuleius, lib. viii *Metamorph.*: *Per plateas et oppida cymbalis et crotalis personantes, deamque Syriam circumferentes mendicare compellunt*. Minutius Octavio, *Mendicantes vicatim deos ducunt*; idem Tertull. *Apologet.* 13; Dionysius Halicarn., lib. xi; Junius, cent. ix, proverb. 23, apud eundem Dionysium et Eusebium, *De præparat.*, legit μηναγυρτούντες et μηναγυρτών, quæ vox idem cum altera μηναγυρτούντας et μηναγυρτών, sonat; nisi quod ex etymi ratione mensuram circulatorum intelligamus μηναγύρτην: nam quolibet mense cætus faciebant, stipemque corrogabant, ut ex Suida quoque discimus. COLLECT. — Verum his missis, legendum ex Nov. (καὶ pro οἷα substituito) κύμβαλον ἐπηγούντα, καὶ τοῦ τραχήλου τινὰ μηναγύρτην ἐξηρητημένον). *Cymbalum resonantem, et quædam collo appensa habentem menagyrtem*. Sed quid vult illud τινὰ, quædam? Scilicet, Cybeles ἀγάλματα, seu parva ejus simulacra, quæ menagyrtae collo suo appendebant. Testis sit Herodotus loco superius citato. Ἐς ταύτην δὴ καταδύς ὁ Ἀνάχαρσις, τὴν ὄρτην πᾶσαν ἐπέτελες τῆ θεῆς, τύμπανόν τε ἔχων, καὶ ἀγάλματα ἐκδησάμενος. In hanc (Hylam) cum venisset Anacharsis, omnem festi carevioniam deæ persolvit, tympanum tenens, et simulacra

ἂ παρὰ Ἑλλησι γεγενημένον, καὶ τῆς θηλείας τοῖς ἄλλοις (10) Σκυθῶν διδάσκαλον νόσου. Ὡν δὴ χάριν (11) (οὐ γὰρ οὐδαμῶς ἀποκρυπτέον) θαυμάζειν ἐπεισὶ μοι, ὅτω πρότω Εὐθύμερον τὸν Ἀκραγαντινον, καὶ Νικάρορα (12) τὸν Κύπριον, καὶ Διαγόραν, καὶ Ἰππωνά τὸν Μήλιον, τὸν τε Κυρηναῖον ἐπὶ τούτοις ἐκείνον, ὁ Θεόδωρος ὄνομα αὐτῶν, καὶ τινὰς ἄλλους συγχοῦς, σωφρόνως βεβιωκότας, καὶ καθεωρακότας ὀξύτερον πού τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμφιτούς θεοὺς τούτους πλάνην, ἀθέους ἐπικεκλήχασιν· εἰ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν μὴ νενοηκότας, ἀλλὰ τὴν πλάνην γε ὑποπτευκότας· ὅπερ οὐ σμικρὸν εἰς ἀληθείας φρονήσεως ζώπυρον (13) ἀναφύεται σπέρμα· ὧν δὲ μὲν τις (14) πα-

B appensa habens. Quo loco illud ἐκδησάμενος. Valla exp. *exutis simulacris*, ac si legisset ἐκδυσάμενος, absurdo sensu, quem tamen alii hactenus secuti sunt.

(10) Τοῖς ἄλλοις. Τῆς ἄλλης, Nov.

(11) Ὡν δὴ χάριν. Muretus, lib. x, cap. 17, *Var. lect.* Diagoras et Hippo, Melii fuerunt; de iisque, et de Theodoro, quasi de hominibus impiis locuti sunt veteres, quod, etsi veri Dei cognitionem consecuti non erant, eos tamen qui colerentur a popularibus suis, deos non esse intelligebant. Ideo Aristophanes Socratem, *Melium* vocat, cui eandem notam inurere calumniatores volebant. Idemque de Socrate testatur Justinus, in *Apol.* 2 *pro Christianis*, et de Heraclito, cum modeste ac frugaliter viverent, atheos habitos illos. Et certe Socrates nunquam docuit nullos deos esse, sed tantum supremum quemdam Deum immensum, æternum, multo superiorem iis omnibus qui tum publice colerentur: Οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι, καὶν ἄθεοι ἐνομισθήσαν, οἷον ἐν Ἑλληνισμῶν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος, καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς. Hæc Muretus. Arnobius lib. iv: *Possumus hoc in loco omnes istos, votis quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare; vel Agragantino Euhemero replicato, cujus libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italium transtulit; vel Nicagora Cyprio, vel Cyrenensi Theodoro, vel Hipponæ ac Diagora Meliis, vel auctoribus aliis mille*. Lactantius, lib. 1, cap. 11, meminit Euhemeri, sed Messenium dicit; Plutarchus apud Eusebium lib. xiv, cap. 6, Tegeaten, sic enim legendum est ex lib. *De placitis philos.* 1. Itemque Diagoras Melius, non Milesius, paulo post. Quod apud Epiphanium legitur Heraclitus Ægyptius, sine dubio mendosus est locus; licet et Græco sit Αἰγύπτιος φησὶ. COLLECT.

(12) Νικάρορα. Nicanorem forte intelligit, Epicuri discipulum, cujus meminit Diogenes Laert., lib. x, seg. 20. Itaque malim Arnobium ex Clemente corrigere, quam hunc ex Arnobio, qui loco superius laudato, *Nicagoram* hunc atheum vocat. Porro Sextus Empiricus, initio lib. 1 atheos enumerans, nominat Prodicum Ceum, Diagoram Melium, Euhemerium Critiam, Theodorum cognomine Atheum, Protagoram Abderitam, Epicurum. Quibus alii alios addunt.

(13) Οὐ σμικρὸν εἰς ἀληθείας φρονήσεως ζώπυρον. Sunt, qui malint εἰς ἀλήθειαν, vel εἰς ἀληθοῦς φρονήσεως ζώπυρον. SYLBURG.

(14) Ὡν δὲ μὲν τις. Is, cujus hic nomen dissimulatur, Xenophanes est Plutarcho lib. *Περὶ δεισιδαιμονίας* extremo. Heraclito Ægyptio tribuit Epiphanius, p. 512, ubi Diagoræ quoque factum his verbis memorat idem Epiphanius: Τὸν Ἰδιὸν Ἡρακλῆα, ἐξέλιον βντα, δι' ἀπορίαν ἐξέλιον, ὑποκαλοντο; καὶ σκωμματικῶς ἐπιλέγοντο; Ἄγε δὴ, Ἡράκλειος, τὸν τριςκαιδέκατον ἄθλον ἐκτελῶν πάρελθε, τὸ ἔβον ἡμῶν

lii. Sed pravæ quædam rectoque alienissimæ et manifeste perniciosæ sententiæ, hominem, cœlesti stirpe prognatum, abduxerunt a cœlesti vita, et persuaserunt in creaturas terrenas adhærescere, sicque humi prostraverunt. Alii enim cœlorum contemplatione decepti sunt, et, solos oculos in consilium assumentes, conspectis astrorum motibus statim admiratione capti, illa in numerum deorum retulerunt, et deos a cursu nominarunt: hinc Indi soli, Phryges lunæ divinos honores tribuerunt. Alii vero, quod felicibus terrestrium plantarum fructibus vitam sustentarent, frumentum quidem appellavere Cererem, ut Athenienses; vitem vero Bacchum, ut Thebani. Alii, scelera suorum conscientia stimulant, pœnis et calamitatibus divinitatem tribuerunt. Atque hinc sœcici poetæ Furias et Eumenides, aliosque piaculares, ac malorum vindices et ultores deos commenti sunt. Nec defuerunt philosophi, qui poetarum exemplo vestrorum affectuum formas, veluti Timoris, Amoris, Gaudii et Spei, coluerint; quemadmodum priscus ille Epimenides Contumeliæ et Impudentiæ altaria Athenis constituit. Aliæ vero ex ipsis rebus natæ, efflinguntur specie corporea, et in deos referuntur: veluti illæ Atheniensium deæ, Iustitia, et Clotho, et Lachesis, et Atropos, et Parca, et Auxo, et Thallo. His adjiciam sextam introducendi has fraudes, et deorum numerum augendi rationem, qua duodecim deos numerant; quo referendi sunt etiam de quorum ortu *Theogoniam* suam scripsit Hesiodus, et quæcunque Homerus de diis disseverit. Superest adhuc postrema (sunt enim omnino septem) quæ a divinis erga homines beneficiis emanavit. Nam cum Deum, a quo bona ipsis tribuuntur

(22) Ὡς ἀληθῶς. Priores editiones hæc verba connectunt cum præcedente ἄλθρηαι, quæ referre ad φυτόν οὐράνιον, quod sequitur, sualet alia Clementis verba, hujus libri pag. 63: Τὸν ἄνθρωπον, inquit, ἐπὶ τὴν οὐράνου γένόμενον θεόν, φυτὸν οὐράνιον ὡς ἀληθῶς, ἐπὶ τὴν γῆν παρακαλοῦμεν τοῦ Θεοῦ. *Hominem, qui ad cœli contemplationem natus est, et vere est planta cœlestis, ad Dei cognitionem hortamur.*

(23) Ἐξετάρυσσε ἐπὶ γῆς. Phrasis Homericæ ex II. P, v. 58:

Βόθρον τ' ἐξέστρεψε, καὶ ἐξετάρυσσε ἐπὶ γαίῃ.

(24) Οἱ μὲν γάρ. Deorum originem septem causis tribuit. 1 Cœlestium corporum splendori, quem mirati homines, ea in deos retulerunt; 2 frugibus terræ inventis; 3 scelera pœnis in maleficus irrogatis; 4 humanis affectibus in deos relatis; 5 humanæ vitæ casibus corporea specie descriptis; 6 poetarum fabulis; 7 beneficiis humano generi per divinam Providentiam collatis.

(25) Θεοὺς ἐκ τοῦ θεῖν. Plato in *Cratylō* existimare se dicit sidera, quibus solis Barbari et Græci veteres divinos honores solvebant, primo θεοὺς dictos fuisse, tanquam ἀεὶ ἴοντα δρόμῳ καὶ θέοντα, quæ perpetuo cursu ferantur; dein id nominis ad alios deos venisse. Plutarchus, lib. *De Iside et Osir.*, pag. 375, dicit omnibus diis a duabus vocibus, θεατοῦ, *spectabili*, et θέοντος, *currente*, θεοῦ nomen inditum fuisse. *Etymologici* auctor: Θεός, παρὰ τὸ θέω, τὸ τρέχω, εἰς ὃν πάντες τρέχομεν. Παρὰ τὸ θέω καὶ θεοῦ, θεός, ὡς φωλεῶ φωλεός. Οἱ γὰρ ἄρχαιοι εἶπε τὸ πλεῖστον ἐπὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἀστέρων, ἀσατοῦσι γὰρ, ἐτίθεσαν τὸ ἄνομα, παρὰ τὸ ἀεὶ θεῖν καὶ κινεῖσθαι. Καὶ ἐπὶ τοῦ γιγρῆς τούτων λεγομένων

A νοιαὶ δὲ ἡμάρτημέναι καὶ παρηγμέναι τῆς εὐθείας, ἄλθρηαι ὡς ἀληθῶς (22), τὸ οὐράνιον φυτόν τὸν ἄνθρωπον, οὐράνιου ἐξέστρεψαν διαίτης, καὶ ἐξετάρυσσαν ἐπὶ γῆς (23), γῆνοις προσανέχειν ἀναπεισασαὶ πλάσμασιν. Οἱ μὲν γάρ (24), εὐθέως ἀμφὶ τὴν οὐρανοῦ θεόν ἀπατώμενοι, καὶ ὄψεϊ μόνῃ πεπιστευκότες, τῶν ἀστέρων τὰς κινήσεις ἐπιθεώμενοι, ἐθαύμασαν τε καὶ ἐξεθέασαν, θεοὺς ἐκ τοῦ θεῖν (25) ὀνομάσαντες τοὺς ἀστέρας· καὶ προσεκύνησαν ἥλιον, ὡς Ἴνδοι, καὶ σελήνην, ὡς Φρύγες. Οἱ δὲ, τῶν ἐκ γῆς φουόμενων τοῦς ἡμέρους δροπόμενοι καρπούς, Διῶ τὸν σῖτον, ὡς Ἀθηναῖοι, καὶ Διόνυσον τὴν ἄμπελον, ὡς Θηβαῖοι, προσηγόρευσαν. Ἄλλοι, τὰς ἀμοιβὰς τῆς κακίας ἐπισκοπήσαντες, θεοποιῶσι, τὰς ἀντιδόσεις (26) προσκυνούντες, καὶ τὰς συμφορὰς· ἐντεῦθεν τὰς Ἐρινύδας καὶ τὰς Εὐμενίδας, παλαμναίους τε καὶ προτροπαίους (27), ἐπὶ δὲ ἀλάστορας, ἀναπεπλάκασιν οἱ ἀμφὶ τὴν σκηνὴν ποιηταί. Φιλοσόφῳν δὲ ἤδη τινές, καὶ αὐτοὶ μετὰ τοὺς ποιητικούς, τῶν ἐν ὑμῖν παθῶν ἀνεδωλοποιῶσι τύπους, τὸν Φόβον, καὶ τὸν Ἐρωτα, καὶ τὴν Χαρὰν, καὶ τὴν Ἐλπίδα· ὡς περ ἀμέλει καὶ Ἐπιμενίδης ὁ παλαιός, Ἵβρωεύς καὶ Ἀναιδεῖας (28) Ἀθηνησιν ἀναστήτας βωμοῦς. Οἱ δὲ, ἐξ αὐτῶν ὀρμώμενοι τῶν πραγμάτων, ἐκθεοῦνται τοῖς ἀνθρώποις, καὶ σωματικῶς ἀναπλάττονται· Δίκη τις, καὶ Κλωθῶ, καὶ Λάχεσις, καὶ Ἄτροπος, καὶ Εἰμαρμένη, Αὐξὼ τε, καὶ Θαλλῶ, αἱ Ἀττικαί. Ἐκτος ἐστὶν εἰσηγητικὸς τρόπος ἀπάτης, θεῶν περιποιητικὸς, καθ' ὃν ἀριθμοῦσι θεοὺς τοὺς δώδεκα· ὧν καὶ *θεογονίαν* Ἡσίοδος ᾄδει τὴν αὐτοῦ· καὶ ὅσα θεολογεῖ Ὀμηρος. Τελευταῖος δὲ ὑπολείπεται (ἐπτά γὰρ οἱ ἅπαντες οὗτοι τρόποι) ὁ ἀπὸ τῆς θείας εὐεργεσίας τῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους καταγινομένης ὀρμώμενος. Τὸν γὰρ εὐε-

θεοῦ λέγουτ' ἂν παρὰ τὸ πανταγοῦ εἶναι καὶ περιθεῖν. Clemens, *Strom.* iv, pag. 555, vult θεὸν dici κατὰ τὴν ἀμετάτρεπτον τοῦ αἰεὶ θεῖν τὰ ἀγαθὰ ἔξιν· *propter immutabilem cursum. quo bona semper fluunt.* Conf. Theophilus Antiochenus non procul a principio lib. i ad *Autolychem*.

(26) Θεοποιῶσι, τὰς δν. Hæc sic distinguit Nov.: θεοποιῶσι τὰς ἀντιδόσεις, προσκυν. *Retributiones in deos referunt, calamitates etiam ipsas adorantes.* Non male.

(27) Προτροπαίους. Προστροπαίους, Nov., recte. Nam δαίμονες προστρόπαιοι: vel προστροπαῖοι iidem sunt, qui παλαμναῖοι et ἀλάστορες, id est *scelerum ultores*. Suidas: Παλαμναῖος, φονεύς, ἢ μισρός... καὶ Ζεὺς Παλαμναῖος, ὁ τοὺς τοιούτους τιμωρούμενος· καὶ Προστροπαῖος, ὁ προτρέπων τὸ ἀγὸς αὐτοῖς. Παλαμναῖος, *homicida*, vel *piaculo obstrictus*. Et Jupiter Παλαμναῖος, qui tales punit; et Προστροπαῖος, qui *piaculum*, in eos convertit.

(28) Ὑβρωεύς καὶ Ἀναιδεῖας. Fanum his deabus positum fuisse, non solum altare, memorat Cicero, *De leg.*, lib. ii: *Illud vitiosum Athenis, quod Cylonis scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ fanum et Impudentiæ.* At vero, referente Pausania, in *Atticis*, ἀργυροῦς λίθους, ἐφ' ὧν ἐστῆσαν ὅσοι δίκας ὑπέχουσι, καὶ οἱ δίκωντες· τὸν μὲν Ὑβρωεύς, τὸν δὲ Ἀναιδεῖας, αὐτοὶ ὀνομάζουσι· *Ex argento lapides, quibus insistant, cum qui rei in Areopagit. foro, tum qui actores, illum Contumeliæ, istum Impudentiæ vocant.* Quo loco, pro Ἀναιδεῖας, Ἀναιδεῖας, *innocentiæ*, perperam substitui, Ciceron. ac Clement. verba manifestum faciunt.

γετούντα μὴ συνέντες Θεὸν, ἀνέπρασόν τινας σωτῆ-
 ρας Διοσκούρους, καὶ Ἡρακλέα ἀλεξίτοκον, καὶ
 Ἀσκληπιὸν ἰατρὸν. Αὐταὶ μὲν αἱ ὀλισθηραὶ τε καὶ
 ἐπιπλαβεῖς παρεκβάσεις τῆς ἀληθείας, καθέλκουσαι
 ὠρανοῦθεν τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἰς βάραθρον περιτρέ-
 πουσιν. Ἐθέλω δὲ ὑμῖν ἐν χρῶ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς
 ἐπιδείξαι, ὅποιοι καὶ τίνες εἰσιν, ἵν' ἤδη ποτὲ τῆς πλά-
 νης λήθητε, αὐθις δὲ παλιανδρομήσητε εἰς οὐρανόν·
 Ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς (29), ὡς καὶ
 οἱ λοιποὶ· ὁ δὲ Θεὸς, πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ
 τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,
 ἵτας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνελω-
 σήσεν τῷ Χριστῷ. Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος, καὶ συναρ-
 ρίς Χριστῷ, συνυψούται Θεῷ (30). Οἱ δὲ ἔτι ἄπιστοι
 τέκνα ὀργῆς ὀνομάζονται, τρεφόμενα ὀργῇ (31)· ἡμεῖς
 ἔσθ' οὐκ ὀργῆς (32) θρέμματα ἔτι, οἱ τῆς πλάνης ἀπε-
 σπασμένοι, ἀσπαστοντες δὲ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Ταύτην τοὶ
 ἡμεῖς οἱ τῆς ἀνομιᾶς υἱοὶ ποτε, διὰ τὴν φιλανθρωπίαν
 τοῦ Λόγου νῦν υἱοὶ γεγόναμεν τοῦ Θεοῦ· ὑμῖν δὲ καὶ
 ἡμέτερος ὑποδύεται ποιητῆς ὁ Ἀκραγαντίνος Ἐμ-
 πεδοκλῆς·

Τοιγάρ τοι γαλεπήσιν ἀλύοντες κικύθησιν,
 ὅς ποτε δευλαίων ἀχέων λωφῆσσε θυμόν.

Τὰ μὲν δὴ πλεῖστα μεμύθηται καὶ πέπλασται περὶ
 τῶν ὑμῖν· τὰ δὲ καὶ ὅσα γεγενῆσθαι ὑπελιηπται,
 αὐτὰ δὲ περὶ ἀνθρώπων αἰσχρῶν καὶ ἀσελγῶς βε-
 βωπέων ἀναγέγραπται·

Ὦσὼ καὶ μανίη δὲ βαδίζετε, καὶ τρίβον ὀρθῆν
 εὐθείαν ἀπολιπόντες, ἀπῆλόστε τὴν δι' ἀκαθάρτων
 καὶ σκολόπων. Τὶ πλανᾶσθε; βροτέων παύσα-
 [σθε (33) μάταιοι,
 Καλλιπτετε σχοτῆν νυκτός, φωτός δὲ λάθεσθε.

✠ P. 23 ED. POTTER, 17 ED. PARIS.

(29) *Τέκνα ὀργῆς*. In vulgatis edit. Pauli Ephes.
 legitur τέκνα φύσει ὀργῆς. SYLBURG. — Sed φύσει
 omittit etiam versio Æthiopica.

(30) *Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος, καὶ συναρρῆς Χριστῷ,
 συνυψούται Θεῷ*. Quæri potest, quomodo Λόγος,
 hoc est Deus Filius, *consepultus Christo, et cum Deo
 deatus fuerit*? Quam difficultatem sic tolli posse
 admonuit vir quidam amicus doctusque, si Λογὰς
 scriberetur pro Λόγος. Illi porro Λογὰς est electio,
 quam pro *electis* ac fidelibus Dei servus sumi posse
 arbitratur: hos autem in baptismo cum Christo
 sepeliri, et resurgere, sæpe affirmant post Paulum
 scriptores veteres recentesque. At vero hæc vox nec
 in illo Clementis codice habetur, nec pro *electis*
 usurpatur solet: quos Græci auctores ἐκλεκτούς vo-
 cant, raro aut nunquam Λογὰς. Itaque hac muta-
 tione non tam solvitur nodus, quam secatur. Sit
 igitur hoc loco, ut alias, Λόγος, divina Jesu persona:
 Logos autem *consepultus Christo* dicitur, quia sec-
 undum humanam naturam mortuus ac sepultus
 fuit; cum Deo vero *extollitur*, quia divinæ naturæ
 virtute resurrexit: quemadmodum a Petro dicitur
καταβῆς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι
μορφώσθαι quidem carne, vivificatus vero spiritu,
 1 Pet. iii, 18. Nam hoc loco, ut sæpe alias, πνεῦμα
 ὑψωσάμενος σαρκί, divinam Christi naturam signifi-
 cat. Nec vero insolens est, quod dicitur Λόγος sepul-
 tus fuisse; cum ei, propter unionem ad humanam
 naturam, humanos affectus tribuere soleant, cum
 aliis, tum etiam Clemens; ut cum dicit: *Τὸν Λόγον*
τὸν ὑπὸ πολλῶν ἐκγεόμενον, Logon pro multis effu-
sum, *Ped. lib. ii, c. 2, p. 158*. Ubi Logon sumit pro
 Logi incarnati sanguine. Qua ratione Patres Eboe-

tur, ignorarent, commentis sunt quosdam servato-
 res Dioscuros, et Herculem malorum averruncum, et
 ✠ Æsculapium medicum. Atque lactenus de lubri-
 cis et exitiosis egressibus a veritate, quibus homines
 a cælo detrabi, et in barathrum impelli solent. Re-
 stat nunc ut interius vobis ostendam qui qualesque
 fuerint dii vestri: ut, ab his erroribus tandem ali-
 quando desistentes, in cælum revertamini: *Eramus*
enim et nos filii iræ, sicut et cæteri; Deus autem, qui
dives est in misericordia, propter nimiam charitatem
suam, qua dilexit nos, cum jam essemus mortui pec-
*catis, convivificavit nos Christo*³¹. Vivens enim Ver-
 bum, et consepultum Christo, una cum Deo extol-
 litur. Qui vero adhuc in sua infidelitate persistunt,
filii iræ vocantur, ut qui ad iram Dei subeundam
 nutriantur. Nos autem, qui errore liberati, totis vi-
 ribus ad veritatem contendimus, nequaquam adhuc
 iræ filii sumus. Quocirca nos, qui quondam impro-
 bitatis filii fuimus, jam per Verbi clementiam Dei
 filii sumus facti; vos autem vester etiam poeta Em-
 pedocles Agrigentinus incessit:

Quamobrem importunis excruciatu vilis,
 Nunquam acerbis animam doloribus levabis.

Et quæ de vestris diis traduntur, maxima quidem
 ex parte ficta sunt et commentitia: cætera autem
 quæcunque vere gesta fuisse putantur, ad alium ne-
 minem pertinuisse memorantur, quam homines libi-
 dine atque omnibus vitis infames.

Cum fastu miseri erratis, verique relicto
 Tramite, per sentes fugitis, perque horrida spinis
 Devia. Quorsum isthæc? studiis assistite vanis,

Mortales, pulsaque diem comprehendite nocte.

³¹ Ephes. ii, 3, 4, 5.

sini B. Virgini non solum Χριστοτόκου, sed etiam
 Θεοτόκου, nomen jure deberi contra Nestorium sta-
 tuerunt. Posset etiam dici Λόγος Christo consepul-
 tus fuisse, quia humanam naturam ne mortuam
 quidem deseruit. Quod multi Patres clare affirmant.
 Gregorius Nyssenus, orat. 1, *De resur.*: Τὴν μὲν
 ψυχὴν τοῦ σώματος ἡ θεότης ἔκλουστος διέξευσε, ἐκ-
 αὐτὴν δὲ ἐν ἀμφοτέροις μένουσαν ἔδειξε· *Animam qui-*
dem deitas a corpore voluntarie separavit, se vero in
utroque manentem clare ostendit. Augustinus, *Tract.*
in Joan. 47, negat quidquam ultra fecisse mortem
 Christi, nisi quod corpus ab anima separavit. Leo,
 serm. 1, *De resurr.*: *Deitas, quæ ab utraque sus-*
cepti hominis substantia non recessit, quod potestate
divisit, potestate conjunxit. Fulgentius, *ad Trasi-*
mund. lib. iii, c. 34: *Non est Deus ab humanitate,*
quam susceperat, separatus; qui et in anima sua fuit,
et solutus inferni doloribus ad inferno victrix rediret,
et in carne fuit, ut celeri resurrectione corrupti non
posset.

(31) *Τρεφόμενοι ὀργῇ*. Similis phrasid occurrit
 hujusce libri pag. 70, *θανάτῳ τρεφόμενοι, ad mor-*
tem, hoc est, ut moriantur, *nutriti*: quod de avibus
 saginatis dicitur. Item, p. 69, εἰς ὄλας τρεφόμενῃ,
nutrita ut ignis materia fiat. Iterum *Pædag.* lib. ii,
 cap. 1, pag. 144: *Βοσκημάτων δίχην παινώμενον.*
θανάτῳ τρέφεσθαι: pecudum more saginatum, morti
nutriti.

(32) *Ἦμεῖς δὲ οὐκ ὀργ.* Particulam δὲ non agno-
 scunt edit. Victorii et Sylburgii; nos tamen retinui-
 mus, quod occurrat in Nov.

(33) *Τὶ πλανᾶσθε; βροτέων παύσασθε*. *Desistite*
ab humanis, studiis scilicet, aut simile quid. A et II

✠ Hæc nobis præcipit Sibylla, utriusque artis, propheticae atque poeticae, scientia insignis; præcipit etiam ipsa veritas, quæ deorum turbam exiit his terribilibus larvis, quæ stuporem imperitis incutiant; et opiniones temere conceptas, detecta nominum similitudine, redarguit. Est enim a nonnullis memoriæ proditum, tres Joves fuisse; quorum unus ab Æthere in Arcadia; cæteri autem duo a Saturno, hic quidem in Creta, alter vero rursus in Arcadia, oriundi sunt. Sunt etiam, a quibus quinque Minervæ celebrantur: prima quidem Atheniensis Vulcani filia; secunda Ægyptia, Nili; tertia Saturni, cui bellicæ artis inventio tribuitur; quarta Jovis, quam Messenii de matris suæ nomine Coryphasiam appellarunt; postrema, Pallantis et Titanidis Oceani filia, quæ cum patrem suum impie trucidasset, ejus pelle, tanquam ovino vellere, se ornavit. Quin etiam Aristoteles Apollinem primum, Vulcani et Minervæ (actum est igitur de virginitate Minervæ); secundum Creticum, Corybantis; tertium, Jovis; quartum Arcadem, Sileni (eum Arcades Nomium vocant); quintum denique, Libycum, Ammonis filium, recenset; quibus Didymus grammaticus subjungit sextum, Magnete genitum. Nunc vero quot habemus Apollines? multitudo nobis est propemodum infinita mortalium hominum; qui quod humanum genus adjuverint, eo nomine, pariter ac cæteri jam prædicti, gaudent. Quid vero, si Æsculapios vobis omnes, aut Mercurios, aut Vulcanos, qui in fabulis inemorantur, recensere pergam? nonne nimius esse videbor, vestrasque aures ipsæ nominum multitudine obruam? Trauseundum igitur ad patrias, artes, vitas, et ipsa denique sepulcra vestrorum deorum; quæ singula satis convincunt eos fuisse homines. Mars autem, qui a poetis summo in honore habitus est:

Mars, Mars, hominum pestis, sanguinarie mæniorum eversor:

✠ P. 24' ED. POTTER, 18 ED. PARIS.

ναλυντ τί πλανᾶσθε, βροτοί; παύσασθε μάταιοι. SYL-
BURG. — Quam emendationem firmat Nov. At vero Theophilus Antiochenus sub finem lib. II Ad Autol., nos versus sic descripsit:

Τύφω καὶ μαλῆ δὲ βαθίζετε, καὶ τριβὼν ὀρθῆν
Εὐθείᾳ προλιπόντες, ἀπήλθετε, καὶ δι' ἀκαρθῶν
καὶ σκολόπων ἐπλανᾶσθε· βροτοὶ παύσασθε μά-
[ταιοί]

Ῥεμβόμενοι σκοτίνῃ, καὶ ἀπεργεῖ νυκτὶ μελαίνῃ·
καὶ ἀπτετε σκοτίνῃ νυκτός, φωτὸς δὲ λάβεσθε.

Fastu et furore perciti incessistis, et callem
Rectum deserentes abiistis, ac per spinas
Et per vepres errastis: Mortales cessate vani
Errantes in tenebris, et in obscura nigraque nocte:
Relinquit tenebras noctis, et lucem apprehendite.

(34) Οἱ πέντε Ἀθηναῖς. Locum de quinque Minervis latius ex Cicerone declarat Petrus Victorius, Var. lect., lib. II, cap. 15. SYLBURG. — Julius Firmicus, De errore prof. relig.: Quinque Minervas fuisse legentibus nobis tradit antiquitas. Una est, Vulcani filia, quæ Athenus condidit, quam ex agrastibus locis ad urbanæ conversationis ordinem rusticam turba comitata est. Fuit alia in Ægypto, Nili regis filia, textrina artis magistra. Tertia vero, patre Saturno genita est. Sed hanc viraginem fuisse commemorant; nam nunquam se intra feminei sexus vere-

A Ταῦτα ἡμῖν ἡ προφητικὴ παρεγγυᾶ καὶ ποιητικὴ
Σίβυλλα· παρεγγυᾶ δὲ καὶ ἀλήθεια, γυμνοῦσα τῶν
καταπληκτικῶν τουτωνὶ καὶ ἐκπληκτικῶν προσω-
πειῶν, τὸν ὄχλον τῶν θεῶν, συνωνυμίας τισὶ τὰς δο-
ξοποιίας διελέγουσα. Αὐτίκα γοῦν εἰσιν, οἱ τρεῖς
τοὺς Ζῆνας ἀναγράφουσιν· τὸν μὲν Αἰθέρος, ἐν Ἀρ-
καδίᾳ, τῷ δὲ λοιπῷ τοῦ Κρόνου παῖδε· τοῦτον τὸν
μὲν ἐν Κρήτῃ, θάτερον δὲ ἐν Ἀρκαδίᾳ πάλιν. Εἰσὶ
δὲ, οἱ πέντε Ἀθηναῖς (34) ὑποτίθενται· τὴν μὲν Ἥφαι-
στου τὴν Ἀθηναίαν, τὴν δὲ Νείλου τὴν Αἰγυπτίαν·
τρίτην τοῦ Κρόνου, τὴν πολέμου εὐρέτιν· τετάρτην
τὴν Διὸς (35), ἣν Μεσσηνίῳ Κορυφασίαν (36) ἀπὸ τῆς
μητρὸς ἐπικεκλήχασιν· ἐπὶ πᾶσι, τὴν Πάλλαντος καὶ
Τιτανίδος τῆς Ὠκεανοῦ· ἣ, τὸν πατέρα δυσσεβῶς κα-
ταθύσασα, τῷ πατρὶ φω κεκόσμηται δέρματι, ὡσπερ
B κωδῶφι. Ναὶ μὴν Ἀπόλλωνα ὁ μὲν Ἀριστοτέλης πρῶ-
τον Ἥφαιστου καὶ Ἀθηναῖς, (ἐνταῦθα δὴ οὐκέτι παρ-
θένος ἡ Ἀθηναῖ·) δεύτερον ἐν Κρήτῃ, τὸν Κορύβαν-
τος (37)· τρίτον τὸν Διὸς· καὶ τέταρτον τὸν Ἀρχάδα,
τὸν Σιληνοῦ· (Νόμιος οὗτος κέκληται παρ' Ἀρχαίων·)
ἐπὶ τούτοις, τὸν Λίδυν καταλέγει, τὸν Ἀμμωνος· ὃ
δὲ Δίδυμος ὁ γραμματικὸς τούτοις ἕκτον ἐπιφέρει, τὸν
Μάγνητος. Πόσοι δὲ καὶ νῦν Ἀπόλλωνες; ἀναριθμη-
C τοὶ (38), θνητοὶ, καὶ ἐπίκουροὶ τινες ἀνθρωποὶ εἰσιν,
οἱ παραπλησίως τοῖς προεξηρημένοις ἐκεῖνοις κεκλη-
μένοι. Τί δ' εἰ σοὶ τοὺς πολλοὺς εἶποιμι Ἀσκληπιούς;
ἢ τοὺς Ἑρμᾶς τοὺς ἀριθμουμένους, ἢ τοὺς Ἥφαι-
στους τοὺς μυθολογουμένους; μὴ καὶ περιττὸς εἶναι
ὄξω, τὰς ἀκοὰς ὑμῶν τοῖς πολλοῖς τούτοις ἐπικλύζων
ὀνόμασιν; Ἄλλ' αἶγε πατρίδεις αὐτοὺς, καὶ αἱ τέχνηαι,
καὶ οἱ βλοῖ, πρὸς δέ γε καὶ οἱ τάφοι, ἀνθρώπους γεγο-
νῆτας διελέγουσιν. Ἀρῆς γοῦν, ὁ καὶ παρὰ τοῖς ποιη-
ταῖς, ὡς ἰδὼν τε, τετιμημένος,

Ἄρες (39), Ἄρες, βροτολοιγὲ, μαιφόνε, τειχεσί-
πλητα.

cundiam tenuit, sed arma semper strepitumque pugnarum, et cruenta secuta est studia bellorum. Quarta, Jovis Cretici regis fuit filia, quæ occisum patri detulit liberum. Quinta, Pallante, etc., quæ mox sequentur.

(35) Τὴν Διὸς. Τοῦ Δ., Nov.

(36) Κορυφασίαν. De Minerva Coryphasia vide P. Victorium lib. II, cap. 15, qui locum Pausaniæ ex Messeniæ consentientis cum Clemente profert. Quod vero Minerva quinta patris pelle se induerit tanquam ægide, Julius Firmicus, cap. 17 De err. prof. relig.: Quinta Minerva Pallante patre et Titanide matre orta est, quæ patris appellata nomine, Pallas est ab hominibus nuncupata. Hæc parrisidialis amentia furoris, et vesanæ temeritatis instinctu, patrem Pallantem crudelis morte jugulavit. Nec simplici patris morte contenta, ut diuvis malis suis frueretur, et ut de morte patris crudelius triumpharet, exuviis corporis ejus ornata est. Cicero, III De nat.: Quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem, cui pinnarum talaria affingunt. Isacius Tzetzes, in Lycophronem: Πάλλαντα τὸν ἴδιον πατέρα πτερωτὸν ὑπάρχοντα, βιάζοντα αὐτήν, ἀνέειλε, καὶ τὸ δέρμα αὐτοῦ ὡς αἰγίδα περιεβάλετο, καὶ τὴν πτερά τοῦτου τοῖς ποσὶν αὐτῆς προσήρμοσεν. CULLEET.

(37) Κορύβαντος. Κύρβαντος, Nov.
(38) Ἀναριθμητοὶ. Ἐναριθμητοὶ, Nov.
(39) Ἄρες. Homeri II., E, vers. 51. Mox eum vs.

Ὁ ἄλλοπρόσαλλος οὗτος καὶ ἀνάριστος, ὡς μὲν Ἐπι-
 χάρμης φησι, Σπαρτιάτης ἦν· Σοφοκλῆς δὲ Θρᾶκα
 εἶεν αὐτόν· ἄλλοι δὲ Ἀρκάδα. Τοῦτον δὲ Ὅμηρος
 ἐπέσθαι φησὶν ἐπὶ μῆνας τρισκαίδεκα·

Τλῆ μὲν (40) Ἄρης, ὅτε μιν Ὀτος κρατερός τ'
 [Ἐφιάλης,
 Παῖδες Ἀλωῆος, δῆσαν κρατερῶ ἐνὶ δεσμῶ·
 Χαλκῆω δ' ἐν κεράμω δέδετο τρισκαίδεκα μῆνας.

Πολλὰ κάγαθὰ Κἄρες σχοίεν, οἱ καταθούουσιν αὐτῶ
 τῶς κύνας! Σκύθαι (41) δὲ, τοὺς θνους ἱερεῦντες μὴ
 παύσθων, ὡς Ἀπολλοδώρος φησι, καὶ Καλλίμαχος·

Φοῖβος (42) Ὑπερβορείοισιν ὄνων ἐπιτέλλεται (43)
 [ροῖς.

Ὁ αὐτὸς δὲ ἀλλαχοῦ·

Τέρπουσιν λιπαρὰ Φοῖβον ὄνοσφαγία (44).

Ἥφαιτος δὲ, ὃν ἔβριψεν (45) ἐξ Ὀλύμπου Ζεὺς,
 βηλοῦ ἀπὸ θεσπεσίου ἐν Λήμνῳ καταπεσὼν,
 ἐχάλκευε (46), πηρωθεὶς τῷ πόδε·

... ὑπὸ δὲ κνήμαι βῶοντο ἀρμιαί.

Ἔχεις καὶ ἱατρὸν, οὐχὶ χαλκῆα μόνον ἐν θεοῖς. Ὁ
 εἰς ἱατρὸς φιλάργυρος ἦν, Ἀσκληπιὸς (47) θνομα αὐ-
 τῷ. Καί σοι τὸν σὸν παραθήσονται ποιητὴν, τὸν
 Βωῶτιον Πίνδαρον·

Ἐτραπεν κάκεινον (48) ἀγίνορι μ-

✕ P. 25 ED. POTTER, 18 ED. PARIS.

cat ἄλλοπρόσαλλον, quæ vox Homérica est, ex *Il. E*,
 v. 850 :

... μὴδ' αἴεο θούρον Ἄρηα
 Τούτων ματιμέμερον, τυκτὸν κακὸν, ἄλλοπρόσ-
 [αλλον.
 ... ne timeas impetuoum Martem
 Ηπας furentem; natum malum, subinde partes mu-
 [tantem.

Ei ibidem, vers. 889 :

Μῆτι μοι, ἄλλοπρόσαλλε, παρεζόμενος μινύριζε·
 Ne juxta me sedens, qui partes subinde mutas, la-
 [menteris.

Ἀνάριστος est etiam Homérica vox. *Iliad. Ω*, v. 365 :

... δυσμερέες καὶ ἀνάριστοι ἐγγυὲς ἔασιν.
 ... infesti et hostiles prope sunt.

(40) Τλῆ μὲν. Ex *Iliad. E*, v. 385. In vers. 1.
 Ἐφιάτης Homer.

(41) Σκύθαι. Hyperboreos in Scythia Apollini
 asinos sacrificasse testatur Pindarus *Pyth.*, *Od.* 10.
 Ad quem locum Scholiastes Græcus posteriorem ex
 his Callimachi versibus citavit. Conf. etiam Anto-
 nii Liberalis *Metamorph.*, cap. 20, quo comme-
 morat, quomodo Apollo Cleinidem, ejusque fami-
 liam punivit, eo quod Hyperboreorum ritu asinos ei
 Babylone mactare vellent.

(42) Φοῖβος. Φόβος Nov., mendose.
 (43) Ἐπιτέλλεται. Anna T. Fabri illa in suis ad
 Fragmenta Callimachi notis ait : « Pater meus
 amantissimus putabat legendum ἐπιτέρπεται. Vel
 fortasse ἐπιτέλλεται significat adest propitius et fa-
 vens. » Ricardus Bentleius, *ibid.* : « Placet eorum
 conjectura, qui pro ἐπιτέλλεται scribunt ἐπιτέρπεται.
 Nisi sic potius interpreteris, sacra illa fieri solita
 esse sub solis ortum. Ergo ἐπιτέλλεται, exoritur. »

(44) Ὀνοσφαγία. Arnobius, *lib. iv De Marte* :
 Quis ei canes ab Caribus, quis ab Scythiis asinos im-
 molari? non principaliter cum cæteris Apollodorus?
 COLLECT.

✕ Ille, inquam, qui nunc has, nunc illas partes
 sequitur, et in hostes insurgit, tradente Epicharmo,
 Spartanus erat; Sophocles autem Thracem, et alii
 Arcadem fuisse produunt. Homerus eundem vinculu
 tredecim menses perpeusum memorat :

Et Mars sustinuit, cum eum Otus, fortisque
 [Ephialtes,

Filii Aloeï, forti vinculo ligarunt :
 Æneo autem in carcere ligabatur tredecim menses.

Bene vertat Caribus, quod canes ei sacrificant. Scy-
 thæ asinos immolare ne desinant; cujus sacri me-
 minit Apollodorus, itemque Callimachus :

Phæbus Hyperboreis asinorum immolationibus
 [exoritur.

Idem vero alio in loco.

B Delectant Phæbum pingues asinorum mactationes.

Vulcanus autem, quem Jupiter ex Olympo deturba-
 vit, a limine divino, cum in Lemnum cecidisset, æra-
 riam exercuit, mutilatus pedibus,

... graciles autem illi tibiæ suebant.

Nec solum æris fabrum, sed etiam medicum habes
 inter deos. Is vero avarus erat, et nomen habuit
 Æsculapii. Testis sit tuus poeta, Bœotius Pinda-
 rus :

Pervertit enim et illum ingenti mer-

(45) Ὁν ἔβριψεν. Hunc locum sic interpunxit Nov.
 ὃν ἔβριψεν ἐξ Ὀλύμπου Ζεὺς βηλοῦ ἀπὸ θεσπεσίου,
 ἐν Λήμνῳ κατ. Quem deturbavit e limine cælesti
 Jupiter, cum in Lemnum cecidisset, etc. Quem sen-
 sum præbet Homerus, cujus *Iliad. A*, v. 590, Vul-
 canus de Jove hæc dicit :

Ἢδὴ γάρ με καὶ ἄλλοτ' ἀλεξέμεναι μεμαῶτα
 ῥίψε, ποδὸς τεταρῶν, ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίου.
 Πᾶν δ' ἡμῶν φερόμην, ἅμα δ' ἡέλιῳ καταδύοντι
 Κάππεσον ἐν Λήμνῳ ὄλιγος δ' ἔτι θυμὸς ἐνῆεν.

(46) Ἐχάλκευε. Homerus *Il. Σ*, v. 410, de Vul-
 cano ait :

... ἀπ' ἀκμοθέτοιο πέλωρ αἰήτων ἀρέστη
 Χωλεύωρ, ὑπὸ δὲ κνήμῃ βῶοντο ἀρμιαί.

(47) Ἀσκληπιός. Eo pertinent sequentes Pindari
 versus, ut ostendatur Æsculapius fulmine ictus,
 quod auro corruptus mortuum quemdam ad vitani
 revocasset. Pindari Scholiastes ad loc. : Λέγεται δὲ
 ὁ Ἀσκληπιὸς χρυσῷ δολασθεὶς, ἀναστῆσαι Ἰππόλυ-
 τον τεθνηκότα· οἱ δὲ Τυοδάρεων· ἔτεροι Καπανέα·
 οἱ δὲ Γλαύκων· οἱ δὲ Ὀρρικόλ Ὑμέναιον. Σησιγόρου
 δὲ ἐπὶ Καπανεὶ καὶ Λυκούργῳ· οἱ δὲ διὰ τὴν τὰς
 Προϊτίδας ἰάσασθαι· οἱ δὲ διὰ τὸν Ὀρλιωνα· Φίλαρχος·
 ὅτι τοὺς Φοινεΐδας ἰάσατο· Φερεκύδης δὲ, ὅτι τοὺς ἐν
 Δελφοῖς θηήσκοντας ἀναβίωσεν ἐποίησε. Conf. Plato,
Polit. iii; Cicero, *De nat. deor.*, l. iii; Plinius, *Hist.*
nat., l. xxxix, c. 1; Arnobius, *Adv. Gent.*, l. iv.

(48) Ἐτραπε κάκεινον. Locus est ex ode 5 *Py-
 thiorum*, antist. 5, quem disposuimus, ut in editio-
 nibus vulgatis reperitur : sed illa non satis tuto
 vertit Herveius,

Ῥίψας δι' ἀμφοῖν ἀμφοῦς
 Στέρων,

manus per ambas. N. Sudorius, qui versu reddidit,
 eleganter :

Phæbigenæ certe perstrinxit lumina fulvo
 Nitore, et illum blanda merces impulit,

*cade aurum in manibus apparens,
Virum e morte ut reduceret
Iam captum. Mani-
bus igitur Saturnius fulmen
Jaculatus per utrumque, respirationem
Pectorum abstulit
Celeriter, ardensque ful-
men inflixit mortem.*

✕ Et Euripides :

*Jupiter enim interfecto filio meo auctor fuit,
Æsculapio, pectoribus immisso fulmine.*

¶ Illic igitur ictus fulmine jacet in sinibus Cynosu-
ridis. Philochorus etiam tradit Neptunum medicum
in Teno coli; et Saturnum situm esse in Sicilia,
atque illic fuisse sepultum. Patrocles Thurius, et
junior Sophocles tribus tragædiis contexuit histo-
riam de Dioscuris. Hi autem Dioscuri fuere mortales
homines, si Homerus dignus sit, cui fides ha-
beatur :

*... Hos autem jam tenebat terra mater animan-
[tium,
In Lacedæmone, quæ chara ipsis patria fuit.*

Accedat etiam, qui Cypriaca poemata scripsit :

*Castor quidem mortalis, et mors ipsi fato decreta
[est :
Immortalis autem Pollux, progenies Martia.*

Quod ille quidem poetico more fabulatus est; sed
Homerus fide dignior est, qui de utroque Dioscuro
ioquitur, et ipsum præterea Herculem, idolum esse
ostendit :

Virum Herculem, magnorum scientem operum.

Hinc satis constat, Herculem ab ipso Homero
mortalem hominem habitum fuisse. Quin etiam

✕ P. 26 ED. POTTER, 19 ED. PARIS.

*Jupiter iratus rediivi pectora Glauci,
Et insolentis rupit Æsculapii
Fulmine, quod tuto connixus corpore torsit ;
Illosque adustus liquit audax spiritus.*

Schofiastes Græcus, ὡστε ἐνοχῆσαι βέλος δι' ἀμφο-
τέρων τῶν μαστῶν, ἢ τῶν πλευρῶν, δι' αὐτοῦ τε τοῦ
Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ἱατρουθέντος. Utrumque ergo
occidit Jupiter, et Æsculapium, et eum qui ab eo
fuerat curatus, sive ille fuerit Glaucus, sive Hippo-
lytus, sive Tyndarus, ut varii tradunt. Athenagoras,
in *Legatione*, hunc etiam locum gentibus objicit.

COLLECT.
(49) Ἄνδρ' ἐκ θανάτου κομισαὶ ἤδη ἐάλωκτα. Hæc
verba in prioribus Clementis editionibus omissa,
tandem ex Pindaro supplevit Parisiensis. At vero,
cum Athenagoras pag. 116, 117, *Legat.*, et Cyrill.
contra Julian. lib. 1, pag. 104, quibus locis hos
versus laudarunt, eadem omittant, nec agnoscant
ms. Nov., verisimile est Clementem ea, seu memo-
riæ lapsu, seu ut minus ad suum propositum nec-
cessaria, præterierit.

(50) Πέπας. Πέπας, Pindar. Mox, ἀμφοῖν, Pin-
dar., Athenag., Cyril. Dein, καθέλεν pro καθέλεν,
Pindar. Paulo post, ἐπέσκηψε pro ἐνέσκηψε, Cyril.

(51) Εὐριπίδης. Hos versus disposuimus, ut in-
itio *Alcestidis* Euripideæ se habent; cum in priori-
bus Clementis editi. scripti essent, nulla metri ra-
tione habita. Eos porro recitat etiam Cyrillus, loco
cit. statim post Pindari versus. In secundo versu
Nov. Ἀσκληπιός, habet, pro Ἀσκληπιόν.

(52) Ἰατρῶν. Hoc nomen Neptuno inditum est,
postquam serpentum multitudinem sustulisset. Quod

A σθῶ χρυσός ἐν χειρὶ φανείς,
ἄνδρ' ἐκ θανάτου κομισαὶ
ἤδη ἐάλωκτα (49). Χερ-
σι δ' ἄρα Κρονίων
βλήσας (50) δι' ἀμφοῖν,
ἀμφοῖς
στέρνων καθέλεν
ὡκέως αἰθῶν δὲ κεραυ-
νός ἐνέσκηψε μόρον.

Καὶ Εὐριπίδης (51).

Ζεὺς γὰρ, κατακτὰς παῖδα τὸν ἐμόν, αἴτιος,
Ἀσκληπιόν, στέρνουσιν ἐμβάλων φλόγα.

Ὅτος μὲν οὖν κεῖται κεραυνωθεὶς ἐν τοῖς Κυνουσοῦρι-
δος ὄρεσι. Φιλόχορος δὲ, ἐν Τηγῶ Ποσειδῶνά φησι
τιμᾶσθαι ἱατρῶν (52). Κρόνον δὲ ἐπικεῖσθαι Σικε-
λίᾳ (53), καὶ ἐνταῦθα αὐτὸν τετάρθαι. Πατροκλῆς τε
ὁ Θούριος, καὶ Σοφοκλῆς ὁ νεώτερος ἐν τρισὶ τραγω-
δίαις, ἱστορεῖτων (54) τῷ Διοσκούρῳ περὶ ἀνθρώπῳ
τινὲ τούτῳ τῷ Διοσκούρῳ ἐπικήρῳ γενέσθην, εἴ τῳ
ἱκανὸς πιστώσασθαι Ὅμηρος (55) τὸ λελεγμένον

... τοὺς δ' ἤδη κατέχευ φουσίχοος αἶα,

Ἐν Λακεδαιμονίᾳ αὐθι, φλόγῃ ἐνὶ πατρὶδι γαίῃ.

Προσέτω δὲ καλὸ τὰ Κυπριακὰ (56) ποιήματα γράψας :

Κάστωρ μὲν θνητὸς, θανάτου (57) δὲ οἱ αἶσα
[πέπρωται
Αὐτὰρ ὁ γ' ἀθάνατος Πολυδεύκης, δῖος Ἄρης.

Τοῦτο μὲν ποιητικῶς ἐψεύσατο Ὅμηρος δὲ, ἀξιο-
πιστότερος αὐτοῦ, εἰπὼν περὶ ἀμφοῖν τοῖν Διοσκού-
ρων πρὸς δὲ, καὶ τὸν Ἡρακλέα εἰδωλὸν ἐλέγξας :

C Φῶτα γῆρ (58) Ἡρακλέα, μεγάλων ἐπιστορα
[ἔργων.

Ἡρακλέα οὖν καὶ αὐτὸς Ὅμηρος θνητὸν οἶδεν ἀνθρω-
πον. Ἰερώνυμος δὲ ὁ φιλόσοφος καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ

memorat Hesychius Milesius in *Originibus Byzant.*
(53) Κρόνον δὲ ἐπικεῖσθαι Σικελίᾳ. Legendum,
Κρόνον δὲ ἐπικεῖσθαι Σικελίαν, Saturno autem im-
positam esse Siciliam, ut habet Nov. Non enim Satur-
num Siciliam, sed eam Saturno impositam fuisse
fabulantur. Verum in Epiphani *Ancorato* Jupiter
dicitur ταρατρώσας τὸν ἴδιον αὐτοῦ πατέρα ἐν τῷ
Καυκάσιῳ ὄρει, patrem suum, Saturnum, subjecisse
Caucaso monti. Item *Clementin.*, homil. 5, cap. 23 :
Κρόνον γὰρ ἐν τοῖς Καυκάσις ὄρεσιν, οὐκ ἐν οὐ-
ρανῷ, ἀλλ' ἐν γῆ, τάφος τις δεικνύται. Saturni enim
in Caucasii montibus, non in caelo, sed in terra, se-
pulcrum ostenditur. Mox, τετάρθαι, pro τετάρθαι,
Nov.

(54) Ἱστορεῖτων. A. rectius ἱστορεῖτον, præsentii
tempore. Ibidem A. inavult genit. casu τῶν Διοσκού-
ρων πέρη: vel duali numero, τοῖν Διοσκούροιιν.
SYLBERG.

(55) Ὅμηρος. *Iliad.* Γ, vers. 243.

(56) Ὅτὰ Κυπριακὰ. Stobæus tit. 31, *De verecundia*, citat Stasinum in *Cypriacis*, Athæneus
lib. viii et xv dubitat Cypriorum versuum auctor
sine Stasinus, an Hegesias. COLLECT.

(57) Θανάτου. A legendum θάνατον δὲ οἱ αἶσα πέ-
πρωται monuit. SYLBERG.

(58) Φῶτα γῆρ. Hic versus reperitur initio lib. Φ
Odysseæ, ubi narratur Iphiti mors ab Hercule
occisi. Cæterum quod Hermetus substituit ἀνθρώπον
in locum τοῦ εἰδωλον, Homerus, *Odys.* M, vocat
etiam βήτην Ἡρακλείην, εἰδωλον, cum occurrit Ulyssi
apud inferos; qui locus ab Homeri reprehensoribus
carpitur, et Lucianus inde sumit occasionem irri-

ὄργεται τοῦ σώματος μικρόν (59), *φρεσέτριχα*, A
ρωστικόν Δικταίρχος ἐξ *σχίζαν* (60), *νευρώδη*,
μέλανα, *γρηπτόν*, *ὀποχρυσόν*, *τετανότριχα*. Οὗτος
 ἐνὶ Πρακλῆς, δύο πρὸς τοῖς πεντήκοντα ἔτη βεβω-
 κῆς κατέστρεψε τὸν βίον, διὰ τῆς ἐν Οἴτη πυρῆς
 κηδευμένος. Τὰς δὲ Μούσας, ἃς Ἄλκανδρος Διὸς
 καὶ Μημησύνης γενεαλογεῖ, καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταὶ
 καὶ συγγραφεῖς ἐκθειάζουσι καὶ σέβουσιν· ἤδη δὲ
 καὶ ἅλαι πόλεις μουσεῖα μὲν ἔχουσιν (61) αὐταῖς Μού-
 σαις ὄσας Θεραπαινίδας ταύτας ἑώνηται Μεγακλῶ,
 ἡ θυγάτηρ Μάκαρος. Ὁ δὲ Μάκαρ Λεσβίων μὲν ἔθα-
 δάενεν, διεφέρετο δὲ αἰεὶ πρὸς τὴν γυναῖκα· ἡγα-
 νίται δὲ ἡ Μεγακλῶ ὑπὲρ τῆς μητρὸς· τί δ' οὐκ
 ἔμελλε; καὶ Μούσας (62) Θεραπαινίδας ταύτας, τοσαύ-
 τας τὸν ἀριθμὸν, ὠνεῖται, καὶ καλεῖ Μούσας κατὰ τὴν
 ὠνεκτὸν τὴν Αἰολέων (63). Ταύτας ἐδιδάξατο ἄειν, B
 καὶ καθαρίζειν τὰς πράξεις τὰς παλαιὰς ἐμμελῶς.
 Αἱ δὲ, συνεχῶς καθαρίζουσαι, καὶ καλῶς καταπέδου-
 σαι, τὴν Μάκαρα ἔθελγον, καὶ κατέπαυον τῆς ὄργῆς.
 Οἱ δὲ χάριν ἡ Μεγακλῶ, χαριστήριον αὐταῖς ὑπὲρ
 τῆς μητρὸς, ἀνέθηκε στῆλας (64) χαλκῆς, καὶ ἀνὰ
 πάντα ἐκείλευσε τιμᾶσθαι τὰ ἱερά. Καὶ αἱ μὲν Μού-
 σαι, τοιαῦτα· ἡ δὲ ἱστορία παρὰ Μυρσίλιω τῷ Λεσβίῳ.
 Ἄκούετε δὴ οὖν τῶν παρ' ὕμιν θεῶν τοὺς ἔρωτας, καὶ
 τὰς παραδόξους τῆς ἀκρασίας μυθολογίας, καὶ τραύ-
 ματα αὐτῶν, καὶ δεσμὰ, καὶ γέλωτας, καὶ μάχας·
 δουλείας τε ἔτι, καὶ συμπόσια· συμπλοκάς τ' αὖ, καὶ
 ἔκτρα, καὶ πάθη, καὶ μακλώσας ἔθρονάς. Κάλει
 μοι (65) τὸν Ποσειδῶν, καὶ τὸν χορὸν τὸν διεφθαρμέ-
 νων (66) ὑπ' αὐτοῦ, τὴν Ἀμφιτρίτην, τὴν Ἀμμυμόνην, C
 τὴν Ἀλόπην, τὴν Μελανίππην, τὴν Ἀλκυόνην, τὴν
 Ἰπποθόην, τὴν Χιόνην, τὰς ἄλλας τὰς μυρίας· ἐν
 αἷς δὲ, καὶ τοσαύταις ὄσταις, ἔτι τοῦ Ποσειδῶνος
 ἦρῶν ἐστενωχωρεῖτο τὰ πάθη. Κάλει μοι καὶ τὸν
 Ἀπόλλω (67)· Φοιδός ἐστιν οὗτος, καὶ μάντις ἀγνός,
 καὶ σύμβουλος ἀγαθός. Ἄλλ' οὐ ταῦτα ἡ Στερόπη λέ-
 γει, οὐδὲ ἡ Αἴθουσα, οὐδὲ ἡ Ἀρσινόη, οὐδὲ ἡ Ζευ-
 ξίππη, οὐδὲ ἡ Προθόη. οὐδὲ ἡ Μάρπισσα, οὐδὲ ἡ
 Ἰψίππη· Δάφνη γὰρ ἐξέφυγε μόνη καὶ τὸν μάντιν,
 καὶ τὴν φθοράν. Αὐτός τε ὁ Ζεὺς ἐπὶ πᾶσιν ἤκέτω,

✱ P. 27 ED. POTTER, 20 ED. PARIS.

Hieronymus philosophus, quo corporis habitu fuerit enarrans, *parvum* fuisse memorat, *horrentibus capillis*, *firmis viribus*. Dicæarelius vero *quadratum, nervosum, nigrum, naso aquilino, subcæsiis oculis, promissis capillis*. Atque hic quidem, postquam duos supra quinquaginta annos vixisset, vitam finivit, et in OEtæa pyra funeratus ✕ est. Jam vero Musas, quas Alcander dicit esse Jovis et Mnemosyæ filias, reliquique etiam poetæ et scriptores deorum honoribus afficiunt, et totæ civitates exstructis de nomine ipsarum *Museis* colunt, cum ancillæ essent, mercata est Megaclo Macaris filia. Is autem Macar, cum rex esset Lesbiorum, cum uxore assiduas lites exercebat. Matris vicem vehementer dolebat Megaclo : quid non factura erat? Itaque has ancillas totidem numero mercata, *Æolica dialecto Mysas* vocat. Has docuit vetera facta canere, et numerose ad citharam modulari. Illæ vero, cum assidue cithara luderent et dulciter accinerent, Macara permulcebant, ejusque iram sedabant. Cujus in memoriam beneficii Megaclo, ut pro-matre gratias referret, illis statuas ex ære consecravit, et per omnia templa honore haberi jussit. Et sunt quidem Musæ hujusmodi. Hanc porro historiam tradit Myrsilus Lesbius. Attendite jam ad vestrorum deorum amores, ad incredibilem, quæ in fabulis habetur, intemperantiam, vulnera, et vincula, et risus, et pugnas; servitutem præterea, et convivia : denique ad complexus, et lacrymas, et perturbationes, et impudicas voluptates. Voca huc Neptunum, totumque chorum, qui ab ipso corruptus est, Amphitriten, Amymonen, Alopen, Melanippen, Alcyonen, Hippothoen, Chionen, cum aliis innumeris : quibus tamen omnibus, quamvis tot essent, nondum exsaturata est libido Neptuni vestri. Voca huc quoque Apollinem : is est Phœbus, et castus vates, et bonus consiliarius. At non id Sterope dicit, non Æthusam, non Arsinor, non Zeuxippe, non Prothoe, non Marpissa, non denique Hypsipyle. Effugit enim sola Daphne et

deni deum hunc ex hominibus ascitum, in *Dialo-gis morituram*; nam si ille quoque umbra est vel simulacrum, habetque suos manes ut cæteri νεκροί, argumento est hominem fuisse. COLLECT.
 (59) *Μικρόν*. Pro μικρόν, legendum esse μακρόν, procerum, ex A. Gellii lib. 1, cap. 1, recte monet Syllb.
 (60) *Σχίζαν*. Hervetus vertit *gracilem*, vel *longis filibus*; quod *σχίζα* significet *ligna fissa, quæ solent, inquit, esse gracilia*. Vid. ejus Commentarium. Quin etiam addit Sylburgius in Indice Græco, suo *idiomate sudes appellari, qui sunt corpore proceri et ma-cro*. Sed quid hoc ad Herculem, omnium hominem robustissimum, quemque hoc loco Clemeus νευρώδη vocat? Melius itaque est, quod tradit Salmastius in Tertulliani lib. *De pallio*, pag. 372 : « *Σχίζας*, inquit, est quadrati et compacti corporis. Nam *σχίζα* est corpus ipsum, vel corporis truncus; *χορμίας* eodem appellatur; *χορμός* idem quod *σχίζα*. »
 (61) *Μουσεῖα μὲν ἔχουσιν*. Non male fortasse legitimus *μουσεῖα* τεμνίζουσιν αὐταῖς. Ibidem mox A. inverso verborum ordine, mavult, ταύτας Θεραπαινίδας ὄσας. STLBURG.
 (62) *Μούσας*. Μούσας, Nov.

(63) *τὴν Αἰολίαν*. Τῶν Αἰολ., Nov.
 (64) *στῆλας*. Omittit Nov.
 (65) *Κάλει μοι*. Hæc secutus fuisse videtur Julius Firmicus *De errore prof. relig.* pag. 24 : *Quis Amymonen, quis Menalippen, quis Chionen Hippo-thoenque corrupti? Nempe deus vester hæc secisse memoratur*. Ubi legendum *Melanippen* pro *Menalip-pen*. Eadem mutatio faciendâ apud Theophilum Antiochen. *Ad Autolyc.* lib. 11, pag. 85. Conf. Justinus M. *Paræn. ad Græcos*, Arnobius, lib. 1v, Cy-rillus adv. *Julianum* lib. vi, pag. 196.
 (66) *τὸν διεφθαρμένον*. Τῶν διεφθαρμένων Nov. Μοι, τὴν Ἀλόπην, τὴν Μελανίππην, τὴν Ἀλκυόνην, omisit, ut videtur, propter voces ὁμοιοστυλεύτους re-denntes, negligens librarius.
 (67) *Ἀπόλλω*. Julius Firmicus, *loc. cit.* : *Ille, quem volunt veris oculis errantium hominum peccatu cor-rigere, Steropen amat, Æthusam rapit, Zeuxippen stuprat, quærit Prothoen, et Arsinor adultera cupi-ditate blanditur. Sed ex isto corruptarum mulierum grege uno puella amatorem deum et vitavit et vicit. Daphnen enim divinans et futura prædicens, nec in-venire potuit, nec stuprare. Tatianus, Orat. ad Græc.,*

vatem, et vitium. Et post omnes veniat ipse Jupiter, vestra sententia hominum pater atque deorum, qui in venerem adeo fuit effusus, ut omnes quidem appeteret, et suam in omnes expleret libidinem. Explebatur igitur mulieribus, non minus quam hircus Thmuitarum capris. Atque tua quidem, Homere, admiror poemata ✱ :

*Dixit, et caeruleis superciliis annuit Saturnius ;
Ambrosiæ autem comæ concussor sunt regis
Capite ab immortalī, magnum autem tremefecit
[Olympum.*

Venerabilem, Homere, Jovem effingis, et reverendum illi nutum tribuis. At si cestum semel ostenderit, mi homo, arguitur Jupiter, et ejus coma dedecore afficitur. In quantum libidinem processit ille Jupiter, qui tot noctes cum Alcmena transegit in voluptate? Intemperanti enim ne novem quidem noctes sunt longæ : sed potius tota vita breve spatium libidini esset, quo illum nobis malorum averuncatorem deum seminaret. Jovis autem filius erat Hercules, germanus certe Jovis filius, longa illa nocte procreatus : qui quidem duodecim illa certamina non nisi longo tempore absolvit, quinquaginta vero Thestii filias una nocte compressit, tot virginum adulter et sponsus eodem tempore factus : ut ipsum poetæ *infelicem et nefarium* non injuria appellent. Longum esset et supervacaneum omnia ejus adulteria, et puerorum stupra recensere. Nam nec a pueris quidem dii vestri abstinere ; quorum unus Hyllam, alius Hyacinthum, alius Pelopem, alius Chrysippum, alius Ganymeden

✱ P. 28 ED. POTTER, 21 ED. PARIS.

cap. 13 : *Laudo te nunc, o Daphne, quæ Apollinis intemperantiam vicisti, et divinationem ejus redarguisti : siquidem eventuri tibi casus ignarus, nihil arte sua fructus percipit.* Conf. idem, c. 35; Cyrillus etiam, loc. cit.; Ovid., *Metam.* 1.

(68) Πατήρ. Homeri hemistichium, quod occurrit *Iliad.* A, vers. 544, et sæpe alias.

(69) Ὁ Θουμυτῶν τράγος. *Iliad.* Junius, cent. iii, 93. *Thmuitarum hircus* de mulieroso homine, in quem adhiinnit quodammodo scorta, ad unius nutum parata. D. Clementis, *Protreptico*, loquens de Apolline, ὁ Θουμυτῶν τράγος. Est autem, Thmuis, oppidum Ægypti, Stephano teste. Eusebius et Nicephorus Philæx meminere Thmuitarum episcopi. D. Hieronymus, *in adversus Jovinianum*, urbes aut in Ægypto ex animalium vocabulis nuncupari, Leonto, Busiris, Thmuis, quod interpretatur *hircus*. COLLECT. Ὁθουμυτῶν τράγος Nov., mendose.

(70) Ἡ, καί. Ex *Iliad.* A, v. 527.

(71) Ἐλέλιξαν. A. ἐλέλιξεν, torsit. SYLBURG.

(72) Τὸν κροτῶν. Intelligit cestum Junoni a Venere datum, quo sibi amorem Jovis conciliaret. Eum copiose describit Homerus, *Iliad.* E.

(73) Νύκτες αὶ ἐννέα. Plerique Jovem tres noctes cum Alcmena concubuisse referunt : unde Lycophron Hercules ex illo concubitu genitum, τριέσπερον vocat, *Cassandra* v. 53, et Justinus in *Parænesi* ; *Ternoctem Herculeam* dixit Statius *Theb.* xii. Seneca, in *Agamemnone* duas noctes refert ; quem numerum habet etiam Propertius lib. ii, *Martianus Capella* lib. ii, Hieronymus, *adv. Vigilantium*, etc. Arnobius novem noctes numerat, Clementem secutus, lib. iv : *Deus Hercules natus est, qui in rebus hujusmodi patris sui transiret exsuperaretque virtutes : ille noctibus vix novem unam prolem extunderet, concunare*, etc. Item Cyrillus, *adv. Julian.* lib. vi,

A ὁ πατήρ (68) καθ' ἑμᾶς ἀνδρῶν τε θεῶν τε · δς τοσούτος περὶ τὰ ἀρροδίσια ἐξεγύθη, ὡς ἐπιθυμῆν μὲν πασῶν, ἐκπληροῦν δὲ εἰς πάσας τὴν ἐπιθυμίαν. Ἐν ἐπίμπλατο γοῦν γυναικῶν, οὐχ ἤττον ἢ αἰγῶν ὁ Θουμυτῶν τράγος (69). Καὶ σοῦ, ὦ Ὅμηρε, θεθαύμακα τὰ ποιήματα ·

Ἡ, καί (70) κινανέησιν ἐπ' ὄρησι νεῦσε Κρονίαν Ἀμβρόσια δ' ἄρα γαῖται ἐπεφρώσαντε ἀνακτος Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτου, μέγαν δ' ἐλέλιξαν (71) [Ὀλυμπον.

Σεμνὸν ἀνακλάττεις, Ὅμηρε, τὸν Δία, καὶ νεῦμα περιάπτεις αὐτῷ τετριμμένον. Ἄλλ' ἐν ἐπιδείξει μόνον, ἀνθρωπιε, τὸν κροτῶν (72), ἐξελέγχεται καὶ ὁ Ζεὺς, καὶ ἡ κόμη καταίσχνηται. Εἰς ὅσον διετῆλακεν ἀσελγείας ὁ Ζεὺς ἐκεῖνος, ὁ μετ' Ἀλκμήνης τυσαύτας ἔδουπαθῆσας νύκτας ; Οὐδὲ γὰρ αἱ νύκτες αἱ ἐννέα (73)

τῷ ἀκολάστῳ μακρὰ ἄπας δὲ ἔμπαλιν ὁ βλος ἀκρασία βραχὺς ἦν, ἵνα δὴ ἡμῖν τὸν ἀλεξίκακον σπεῖρη θεόν. Διὸς υἱὸς Ἡρακλῆς, Διὸς ὡς ἀληθῶς, ὁ ἐκ μακρᾶς γεννώμενος (74) νυκτός · τοὺς μὲν ἄλλους τοὺς δώδεκα, πολλῶν ταλαιπωρησάμενος χρόνῳ · τὰς δὲ πεντήχοντα (75) Θεοτίου θυγατέρας νυκτὶ διαφθείρας μὲν, μοιχὸς ὁμοῦ καὶ νυμφίος τοσοῦτων γενόμενος παρθένων · οὐκ οὐκ ἀπεικότως οἱ ποιητὰι σφέτερον (76) τοῦτον καὶ αἰσουλτοεργὸν ἀποκαλοῦσιν. Μακρὸν δ. ἂν εἴη, μοιχεύει αὐτοῦ παντοδαπῶς, καὶ παίδων διεγείσθαι φθοράς. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ παίδων ἀπέσχηγον οἱ παρ' ἡμῖν θεοί · ὁ μὲν τις Ἰλλου (77), ὁ δὲ Ἰακίνθου, ὁ δὲ Πέλοπος (78), ὁ δὲ Χρυσίππου, ὁ δὲ Γανυμήδους ἐρῶντες. Τούτους ἡμῶν αἱ γυναῖκες προσκυνούτων

p. 196 : Γεγράφω δὲ καὶ Ἀλκμήνη, μεθ' ἧς τὰς ἐννέα διατετέλεκε νύκτας ὁ καὶ ἐν τοῖς ἄγαν αἰσχροῖς χρόνῳ οὐκ ἔχων. *Pingatur etiam Alcmena, cum qua novem exegit noctes, etiam in extrema turpitudine salietatem non expertus.*

(74) Γεννώμενος. Legi potest etiam γενόμενος, natius. SYLBURG.

(75) Πεντήχοντα. Conf. Pausanias *Bœoticis* cap. 27 ; Athenæus, lib. xiii ; Arnobius, loc. cit. ; Tatian., c. 36 ; Suijas, v. Θεοτίαδες, etc.

(76) Σφέτερον. Respici *Iliad.* E, vers. 403, quo de Hercule dicit poeta :

Σφέτερος, ὄρημοσεργός, δς οὐκ ὀδετ' αἰσυλα βέζων.

(77) Ἰλλου. Ἰλλα Nov. Item *Clementinorum* auctor homil. 5, cap. 15, quo de deorum amoribus agens ; Ὁ Ζεὺς, ἰνυμνί, Γανυμήδους ἐρᾷ · Ποσειδῶν Πέλοπος. Ἀπόλλων Κινύρου, Ζακύνθου, Ἰακίνθου, Φόρβαντος, Ἰλα, Ἀδμήτου, etc. *Jupiter Ganymedem amat, Neptunus Pelopem ; Apollo, Cinyram, Zacynthum, Hyacinthum, Phorbantem, Hylam, Admetum.* Plerique Hylam Hercules amasium faciunt.

(78) Ὁ δὲ Πέλοπος. Julius Firmicus : *Pelops in deliciis amatoris fuit, et diu prostituti pudoris dampna sustinuit.* Tatianus, *contra Græc.* : Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ ὁ Πέλοψ δειπνον τῶν θεῶν γίνεται καὶ Ποσειδῶνος ἐρώμενος. Pindarus, *Ol.* i *Olymp.* : Πέλοπος, τοῦ μεγασθενῆς ἐράσαστο Ποσειδῶν. *Ælianus. Var. hist.* lib. xiii, c. 5, Chrysippum filium Pelopis rapuisse Laium tradit ; et Athenæus, lib. xiii : *Laius apud Pelopem diversatus, adamavit ejus filium Chrysippum et cum raptum imposuisset currui, aufugit.* Præxilla Sicyonia Chrysippum a Jove raptum fuisse inquit. COLLECT. — Arnobius, lib. iv, aperte Clementem compilavit : *Ille Pelopis desideris flagrat, hic in Chrysippum suspirat ardentius, etc.*

τὸς θεοὺς· τοιοῦτους δὲ εὐχέσθων εἶναι τοὺς ἄνδρας ἅμα αὐτῶν, οὕτω αὐφρόνας, ἵνα ὡσιν ἄμοιοι τοῖς θεοῖς, εἰς τὰ ἐξηλωκότες. Τοιοῦτους ἐθιζόντων (79) οἱ παῖδες ὡμοῖν σέβειν, ἵνα καὶ ἄνδρες γενήσωνται, εἰκόνα προνομίας ἐναγῆ τοὺς θεοὺς παραλαμβάνοντες. Ἄλλ' αἱ μὲν ἄβρηνες αὐτοῖς τῶν θεῶν ἰσως μόνου ἄπτουσι καὶ τὰ ἀρροδίσια·

Θηλυτέρα (80) δὲ θεαὶ μὲνον αἰδοῖ οἰκοὶ ἐκάστη,

ἔστιν Ὀμηρος, αἰδοῦμεναι αἱ θεαὶ διὰ σεμνότητα Ἄρροδίτην ἰδεῖν μεμοιχευμένην. Αἱ δὲ ἀκολασταί-ωνων ἐμπαθέστερον ἐν τῇ μοιχείᾳ δεδόμεναι· Ἦως ἐπὶ Τιθωνῷ, Σελήνη ἐπὶ Ἐνδυμῶνι (81), Νηρηΐς ἐπὶ Δίακῳ, καὶ ἐπὶ Πηλεΐ Θέτις· ἐπὶ δὲ Ἰάσωνι Ἀμφίτηρ, καὶ ἐπὶ Ἀδώνιδι (82) Φερσέφαττα. Ἀφροδίτη δὲ, ἐπ' Ἄρει κατησχυμένη, μετήλθεν ἐπὶ Κινύραν, καὶ Ἀγκίστην ἔγγυεν· καὶ Φαέθοντα (83) ἐλόχα, καὶ ἔρα Ἀδώνιδος· ἐφιλονεῖται δὲ τῇ βοῦπίδι, καὶ ἀπολύσασθαι διὰ μῆλον (84) αἱ θεαὶ, γυμναί προσεῖχον τῷ ποιμένι, εἰ τις (85) αὐτῶν ὄξει καλῆ. Ἴθι δὲ (86) καὶ τὸς ἀγῶνας ἐν βραχέϊ περιουδύσωμεν, καὶ τὰς ἱπιμυθίους ταυτασὶ πανηγύρεις καταλύσωμεν, Ἰσθμιά τε, καὶ Νέμεα, καὶ Πύθια, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις Ὀλύμπια. Πυθοὶ μὲν οὖν ὁ δράκων ὁ Πύθιος ὀρησάζεται, καὶ τοῦ θραεως ἡ πανήγυρις καταγγέλλεται (87) Πύθια· Ἰσθμοὶ δὲ σκύδαλον προσέπτυσεν Ἰσθμίων ἡ θάλασσα· καὶ Μελικέρτην ὀδύρεται τὰ Ἰσθμια· Νεμεάσι δὲ ἄλλο (88) παιδίον (89) Ἀρχέμο-

✕ P. 29 ED. POTTER.

(79) *Ἐθιζόντων*. Rectius, opinor, passiva forma ἔχουσαν, *consuefiant*. SYLBURG. — Mox, γένωνται pro γενήσωνται, Nov.

(80) *Θηλυτέρα*. *Odyss.* Θ, v. 324. Cæterum pro πόνων, quod apud Homerum occurrit, et Nov. primæ Clementis editt. habent μόνων.

(81) *Ἐπὶ Ἐνδυμῶνι*. Ἐπὶ abest a vulg. edit. et Nov. Inserendam esse, perspicuum est e sequentibus. Ibidem mox pro Ἰάσωνι scribendum Ἰασῶνι ut apud Theodorum Siculum 237, 7: Ἐκ Δήμητρος καὶ Ἰασῶνας γενέσθαι παῖδα Πλούτων, et Ovidium, *Metam.* ix :

— *queritur canescere mitem lasiana Ceres.* —

SYLBURG.

(82) *Ἀδώνιδι*. Pro Ἀδώνιδι reponendum esse ἄδωνει, cum aliunde liquet, tum ex p. 14, l. 23, et Athenæi loco modo citato. SYLBURG. Perinde apud Justinum M., cujus hæc sunt verba Apol. i. c. 25 : Περσεφόνη καὶ Ἀφροδίτην, τὰς διὰ τὸν Ἀδωνιν ἀφροδίσιας· *Proserpinam et Venerem, propter Adonidem in furorem actas* : Sylburg. scribere jussit : Τῆ μὲν διὰ τὸν Ἀδωνιν, τὴν δὲ διὰ τὸν Ἀιδωνέα ἀφροδίσιας· *Hanc quidem propter Adonin, illam vero propter Aidonean in furorem actam* : « Nam Venus quidem, inquit, Adonin deperit ; Proserpina vero ab Aidoneo, seu Plutone, rapta fuit. » Id quidem nimis audacter, Justinus et Clementis codicibus receptam lectionem unanimiter tuentibus. Quin etiam Adonin a Proserpina, idque apud inferos admatum fuisse referunt. Theocritus, *Idyll.* 15, v. 86 :

Τριφυλλίτος Ἀδωνίς, ὁ κῆρ Ἀχέρουτι φιλεῖται. Ter amabilis Adonis, qui etiam apud inferos [amatur.

Ὁ scholiastes, τριφυλλίτος, inquit, ὁ πολυφυλλίτος, ὡς καὶ παρ' Ὀμήρῳ Ἀσπασίη τριφυλλίτος· ἡ δὲ ὑπὸ τῶν ἐπιλήθην, Διὸς, Ἀφροδίτης, καὶ Περσεφόνης ἐν

(83) *Φαέθοντα*. Theodorus Canterus lib. i, cap.

A amavit. Hos deos vestræ uxores adorent, tales sibi maritos precentur, adeo temperantes, ut similes sint diis, et similia consecantur. Hos filii vestri colere assuescant, ut execrabile scortandi exemplum a diis capientes, viri evadant. **10** Sed ex diis soli forte masculi in venerem feruntur :

Femine autem deæ manebant pudore domi si.igula ,

ait Homerus, verecunde scilicet erubescences *Venerem* videre in adulterio deprehensam. Verum hæc libidinosius adhuc vivunt, seque dedunt adulteriis : Aurora quidem cum Tithono, Luna cum Endymione, Nereis cum Æaco, Thetis cum Pelco, Ceres ✕ cum Jasone, Proserpina cum Adonide. Venus propter **B** Martem dedecus passa, transiit ad Cinyram, et nupsit Anchisæ, et insidias paravit Phæthonti, et Adonidem amavit. Eadem cum Junone contendit, et cum pomi gratia deæ vestes exuissent, permiserunt se pastori judicatorio, quænam esset ex eis pulchra. Age vero, certamina quoque vestra paucis obeamus, ac sepulcrales istos conventus, Isthmica, Nemea, Pythia, Olympia denique, dissipemus. Pythone quidem, Pythium draconem venerantur, serpentinisque conventum nomine Pythiorum indicunt. Apud Isthmum autem, mare ejectionem ac miserabile cadaver expuit, jamque Melicertem Isthmia lamentantur. Nemeæ similiter, cum alium pusionem Ar-

49, *Var. lect.*, in hunc locum Arnobii lib. iv : *Nonne vestris cautum est litteris, post Vulcanum, Phaonem, Martem, in Anchisæ nuptias Æneadum matrem arsisse?* Hoc loco suspicabar, pro *Phaonem*, Phæonem scribendum esse ; sed in eo non acquievi ; verum, consulens exemplar Romanum, longe aliam lectionem inveni, nimirum hanc, *post Vulcanum Phaethontem* ; quæ lectio prima fronte alienissima visa est : tandem consului Clementem, ubi hæc respexi, καὶ Φαέθοντα ἐλόχα· quare hic locus Arnobii non emendationem, sed observationem requirit. Hæc ille. Athenæus tamen lib. ii sub finem : Κρατίνος δὲ φησι, Φάωνος ἐραστῆσαν τὴν Ἀφροδίτην, ἐν καλαῖς θριδακίταις αὐτὸν ἀποκρυψάι· Μαρούας δὲ ἐν χλόη κριθῶν. *Ælianus* lib. xii, c. 18, *Var. hist.* : *Phaonem omnibus hominibus elegantia formæ præstantem Venus in lactucis abscondit*. Legendum itaque in utroque videtur *Phaonem*. COLLECT.

(84) *Μῆλον*. Mæλλον, Nov. mendose.

(85) *Εἰ τις*. Pro εἰ τις aptius forsitan *ἦτις, quænam*. SYLBURG.

(86) *Ἴθι δὲ*. Ἴθι δὲ, Joan. Etenim hunc locum de sacrorum certaminum institutione recitat Eusebius, *Præp. evangel.*, lib. ii, cap. 6. Mox, περιουδύσωμεν pro περιουδύσωμεν, Joan.

(87) *Καταγγέλλεται*. A. καταλέγεται· sed καταγγέλλεται agnoscit etiam Eusebius. SYLBURG.

(88) *Νεμεάσι δὲ ἄλλο*. Scholiastes Pindari in præfatione *Nemeorum* : Τὰ Νέμεα φασὶν ἀγεσθαι ἐπὶ Ὀφέλτῃ. Paulo post, Ὅφρις ἀνείλε τὸν παῖδα· Ἀμφίραος δὲ τούτοις μαντεύμενος, Ἀρχέμορον αὐτὸν ἐκάλεσεν, ὅτι ἀρχὴ μόρου ἐγένετο ὁ τοῦ παιδὸς θάνατος. Sed hunc Euripeli et Creusæ, non Lycurgi et Eurylicis filium dici advertit. Cæterum necesse non fuit mutare lectionem apud Clementem, Καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χάς τὰ Ὀλύμπια ὁ Φειδίου σφετερίζεται Ζεύς. COLLECT.

(89) *Παιδίον*. Πεδίον, Joan. mendose. Nam ai ei e propter soni similitudinem εὐμετάβολοι sunt.

chemorum sepelissent, hujus sepulcrale certamen Nemea nuncuparunt. Pisa quoque apud vos, o Græcorum genus universum, aurigæ Phrygii tumulus est: atque Olympia, hoc est Pelopis inferias, Phidæus sibi Jupiter vindicat. Verisimile igitur est, mysteria vestra, sicut etiam oracula, fuisse certamina causa mortuorum instituta: et hæc quidem utraque publica facta sunt. Quæ porro Sagræ mysteria, et Alimunte Atticæ pago celebrantur, Athenis circumscripta sunt; ea vero certamina ac phalli, quæ Baccho consecrantur, pessumdederunt vitam, et sunt pene totius mundi dedecus ac probum. Bacchus enim descendendi ad inferos desiderio flagrabat, sed viam ignorabat: hanc Prosymnus quidam promittit se monstraturum, verum X non sine mercede. Merces ea in se quidem parum erat honesta, attamen honesta satis Baccho. Erat autem gratia venerea, quam Bacchus postulabat. Deo igitur repugnantia petito statim explicatur: isque iurejurando promittit, si redierit, se, quod vellet, facturum. Cum viam didicisset, abiit, rursusque rediit, nec offendit Prosymnum; erat enim mortuus. Tum vero amatori ut debitum solveret, ad monumentum ejus se confert, et muliebria patiendi desiderio flagrat. Cum ergo ficulneum excidisset ramum, instar virilis membri efformat, et ei insidens, promissum persolvit mortuo. Atque hoc facinus mystico ritu commemorant, qui Baccho phallos fere per universas Græciæ urbes erigunt. *Nam nisi Baccho pom-pam lucenter, et carmina canerent in laudem pudendorum impudentissima, plane actum erat,* ait Heacellus. Hic est ille Plinto, et Bacchus, cujus gratia insaniant et bacchantur, non tam, ut opinor, præ ebrietate, quam ut turpes cæremonias, quæ in memoriam libidinis primitus fuerunt instituta, de more peragant. Sunt ergo jure dii vestri tales, qui affectuum suorum servi fuere. Quin etiam servile ju-

✕ P. 30 ED. POTTER, 22 ED. PARIS.

(90) Ὁ ἐπιτάσιος. Ὁ omittit Joan. Porro ἐπιτάσιον ἀγῶνα intelligit auctor, non *funebrem* orationem, ut putavit Hervetus. Itaque paulo post: Μυστήρια, inquit, ἦσαν ἄρα οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαβλούμενοι.

(91) Πίσσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν. Πίσσα δ' ἐστίν ἐν ὑμῖν τάφος, Euseb., Joan.

(92) Τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρα μυστήρια. Meursius *Elcusin.* cap. 6, his verbis recitatis, ait: Lege, Τὰ μὲν ἐπὶ Ἄγρα μυστήρια. Nam τὰ μικρὰ μυστήρια Agris, ut majora Eleusine, habebantur. Stephanus, Ἄγρα καὶ Ἄγραι χωρίον, ἐνικῶς καὶ πληθυντικῶς ἐστι δὲ καὶ τῆς Ἀττικῆς πρὸ τῆς πόλεως, ἐν ᾧ τὰ μικρὰ μυστήρια ἀποτελεῖται. Eustathius in *Iliad.* B: Ἐτι δὲ καὶ Ἄγρα τέρα Ἀρτεμις, ὡς καὶ κωμικῶς δηλοῖ, ἢ καὶ Ἄγρατα παρὰ Πλάτωνι κατὰ Πανσανίαν, ἀπὸ χωρῆς πρὸς τῷ Ἰλισσῷ, ἢ κλησὶς Ἄγρα καὶ Ἄγραι οὐ τὰ μικρὰ ἦγετο, φησὶ, μυστήρια, ἃ ἐλέγετο τὰ ἐν Ἄγρασι.

(93) Πρόσμνος τοῦνομα. P. Leopardus lib. in, cap. 20. Omnia hæc habent Arnobius lib. v et Theodoretus in *Curatione Græc. affect.* Meminerunt etiam Hyginus, Lycophronis scholiastes, et Phavorinus in v. Ἐνόρχης, sed in nomine variant: nam quem Clemens, Arnobius et Gregorius *Prosymnum*, eundem Theodoretus et Lycophronis interpres Πολύσμνον vocant, Varinus Πολύσυννον, Hyginus men-

ros κεκθῆνται, καὶ τοῦ παιδίου ὁ ἐπιτάσιος (90) προσαγορεύεται Νέμεα. Πίσσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν (91), ᾧ πανέλληνες, ἡνιόχου Φρυγῆς· καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοῆς τὰ Ὀλύμπια, ὁ Φειδῶνος σφετερίζεται Ζεὺς. Μυστήρια ἦσαν ἄρα, ὡς εἶκον, οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαβλούμενοι, ὥσπερ καὶ τὰ λόγια, καὶ δεδουλευτα: ἄμω. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρα μυστήρια (92), καὶ τὰ ἐν Ἄλιμουσι τῆς Ἀττικῆς, Ἀθήνησι περιώρισται· αἴσχος δὲ δὴ κοσμικὸν οἱ τε ἀγῶνες καὶ οἱ φαλλοὶ οἱ Διονύσω ἐπιτελούμενοι, κακῶς ἐπινενεμημένοι τὸν βίον. Διόνυσος γὰρ κατελεθεῖν εἰς ἄδου γλιχόμενος, ἤγγυσι τὴν ὄδον ὑπισχεῖται δ' αὐτῷ φράσειν, Πρόσμνος τοῦνομα (93) οὐκ ἀμισθεῖ. Ὁ δὲ μισθὸς οὐ καλῶς, ἀλλὰ Διονύσω καλῶς· καὶ ἀφροδίσιος ἦν ἡ χάρις ὁ μισθός, ἐν ἧτεῖτο Διόνυσος. Βουλομένη δὲ τῷ θεῷ

B γέγονεν ἡ αἰτήσις. Καὶ δὴ ὑπισχεῖται παρέξειν αὐτῷ, εἰ ἀναξεύσοι, ὄρκῳ πιστωτάμενος τὴν ὑπίσχεσιν. Μαθὼν, ἀπῆρξεν, ἐπανήλθεν αὐθις· οὐ καταλαμβάνει τὸν Πρόσμνον· ἐτεθῆκεν γάρ. Ἀφοσιούμενος τῷ ἔραστῇ ὁ Διόνυσος, ἐπὶ τὸ μνημεῖον ὄρμηξ, καὶ πασχῆται. Κλάδον οὖν συκῆς, ὡς ἔτυχεν, ἐκτεμῶν, ἀνδρείου μορίου σκευάζεται τρόπον· ἐφέξεται τε τῷ κλάδῳ, τὴν ὑπίσχεσιν ἐκτελὼν τῷ νεκρῷ. Ἰπόμενμα τοῦ πάθους τοῦτου μυστικῶν φαλλοὶ κατὰ πόλεις ἀνίστανται Διονύσω· *Εἰ μὴ γὰρ Διονύσω πομπὴν ἐποιῶντο, καὶ ὕμνον ἦσμα* (94), *αἰδοῖσιαι ἀναιδέστατα εἰργασται,* φησὶν Ἡράκλειτος. Οὗτος δὲ Ἄλδης καὶ Διόνυσος (95), ὅτε μαινόνται καὶ ληναίζουσι οὐ διὰ τὴν μέθην τοῦ σώματος, ὡς ἐγὼ οἶμαι, τοσούτον, ὅσον διὰ τὴν ἐπονειδίστον τῆς ἀσελγείας ἱεροφαντίαν. Εἰκότως ἄρα οἱ τοιοῦτοι ὑμῶν θεοὶ δούλοισιν παθῶν γεγονότες. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων καλουμένων (96), τῶν παρὰ Λακεδαιμονίους, δούλειον ὑπεισῆλθε ζυγόν, Ἀπόλλων Ἀδμήτῳ (97) ἐν Φεραῖς, Ἡρακλῆς ἐν Σάρδεσις Ὀμφάλῃ· Λαομέδοντι δ' ἐθήτευε Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων, καθάπερ ἀρχαῖος οἰκέτης (98), μηδὲ ἐλευθερίας δῆπουθεν δυνηθεὶς τυχεῖν

dose *Hypolipnum* vel *Hypolyminum*, Pausanias Πόλυμνον. COLLECT.—Πολύσμνος est Tzetze in Lycophronis vers. 212, quo loco nos e codd. mss. Πολύσμνον posuimus. Wouwerius et Munckerus in Hygini *Poet. Astronom.* cap. 5, Πολύσμνον scribendum existimant.

(94) Καὶ ὕμνον ἦσμα. Scribe et distingue, καὶ ὕμνον ἦσματα αἰδοῖσιαι ἀναιδέστατα, εἰργαστο ἄν. Ne interpretatio quidem nobis satisfacit. Ithiphallia intelligit, quæ recte vocat ἄσματα ἀναιδέστατα. Nam nisi illa canerentur in laudem pudendorum, plane actum erat. Hoc volebat Heraclitus. HEINSIUS.

(95) Ἄλδης καὶ Διόνυσος. Ἄλδης dicitur Bacchus, quod apud inferos agens, *inconspicius* fuerit. Nam ἄλδης exp. ἀφανής.

(96) Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων καὶ. Scribe totum hunc locum, et distingue hoc modo, ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων τῶν παρὰ Λακεδαιμονίους δούλιώτεροι. Deinde, δούλειον ὑπεισῆλθε ζυγόν Ἀπόλλων. HEINSIUS.

(97) Ἀπόλλων Ἀδμήτῳ. De Apollinis servitute prolixè Euripides *Alcestiae*, et Plutarchus *Erotico*. De Herculis servitute apud Omphalen Diodorus Siculus, p. 165. Plutarchus in lib. *An seni capiendæ resp.* et Terentius, *Eunuchi* act. V, sc. viii. H. SYLVESTER.

(98) Καθάπερ ἀρχαῖος οἰκέτης. Resp. cit veterem

παρὰ τοῦ προτέρου δεσπότου. Τότε καὶ τὰ Ἰλίου τεῖχη Ἀ
 ἀνωκοδομησάτην τῷ Φρυγί. Ὁμηρος δὲ τὴν Ἀθηνᾶν
 αἰκισχύνεται παραφαίνειν λέγων τῷ Ὀδυσσεῖ, χρύ-
 σσον λύχτρον ἔχουσαν ἐν χερσίν. Τὴν δὲ Ἀφροδι-
 τὴν ἀνέγνωμεν, οἷον ἀκύλαστον τι θεραπεινίδιον, πα-
 ρεῖναι φέρουσαν τῇ Ἑλένῃ τὸν δῖφρον τοῦ μοιχοῦ
 κατὰ πρόσωπον, ὅπως αὐτὸν εἰς συνουσίαν ὑπαγάγηται.
 Πανύσσις γάρ, πρὸς τούτοις, καὶ ἄλλους παμπόλλους
 ἀθροῦποις λατρεύσαι θεοὺς ἱστορεῖ, ὡδὲ πως γράφων
 dīcam aliquam ancillam, sellam Helenæ apposuisse ex adversum adultero, quo eum ad coitum pelliceret.
 Panysis denique, præter hos, alios quoque plures deos refert hominibus serviisse, sic scribens :

Τλῆ μὲν Δημήτηρ, τλῆ δὲ κλυτὸς Ἀμφιγυήεις,

Τλῆ δὲ Ποσειδάων, τλῆ δ' ἀργυρότοξος Ἀπόλλ-
 [ῶν

Ἄρερι παρὰ θητηῶ θητευσέμεν (99) εἰς ἐπιπυτὸν. B

Τλῆ δὲ καὶ ὁ βριμόθυμος Ἄρης, ὑπὸ πατρὸς
 [ἀνάγκης

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις (1). Τούτοις οὖν εἰκότως ἔπεται,
 τοὺς ἐρωτικὸς ὁμῶν καὶ παθητικὸς τούτους θεοὺς ἀν-
 θρωποπαθεῖς ἐκ παντὸς εἰσάγειν τρόπου. Καὶ γὰρ
 ἐπὶ κείνοις θητηὸς χρώς. Τεκμηριοῖ δὲ Ὁμηρος (2)
 μᾶλα ἀκριβῶς, Ἀφροδιτὴν ἐπὶ τῷ τραύματι παρεισά-
 γων ἔξυ καὶ μέγα λάχουσαν· αὐτὸν τε τὸν πολεμι-
 κιστάτον Ἄρη ὑπὸ τοῦ Διομήδους κατὰ τοῦ κενεῶ-
 ρος οὐτασμένον διηγούμενος. Πολέμων δὲ, καὶ τὴν
 Ἀθηνᾶν ὑπὸ Ὀρνύτου τραθῆναι λέγει· καὶ μὴν
 καὶ τὸν Ἀἰδωνέα ὑπὸ Ἡρακλέους τοξευθῆναι Ὁμη-
 ρος λέγει· καὶ τὸν Ἥλειον Αὐγέα (3) Πανύσσις
 ἱστορεῖ· ἤδη δὲ καὶ τὴν Ἥραν τὴν ζυγίαν ἱστορεῖ
 ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Ἡρακλέους ὁ αὐτὸς οὗτος Πανύσσις
 ἐν Πύλω ἠμαθόντι· Σωσίβιος δὲ καὶ τὸν Ἡρα-
 κλῆα πρὸς τὸν Ἴπποκοωντιδῶν κατὰ τῆς χειρὸς οὐ-
 τισθῆναι λέγει. Εἰ δὴ τραύματα, καὶ αἵματα· οἱ γὰρ
 ἰσχυροὶ οἱ ποιητικὸι εἰδεχθέστεροι καὶ τῶν αἱμάτων
 σφίσι γὰρ αἵματος ἰχῶρ νοεῖται. Ἀνάγκη τοίνυν θε-
 ραπείας καὶ τροφᾶς παρεισάγειν αὐτοῖς, ὧν εἰσιν
 ἐκείσι. Διὸ τράπεζαι, καὶ μέθαι, καὶ γέλωτες, καὶ
 τρυφασίαι, οὐκ ἂν ἀφροδισίαις χρωμένον ἀνθρώ-
 πους (4), οὐδὲ παιδοποιουμένων, οὐδὲ μὴν ὑπνωσόν-
 των, εἰ ἀθάνατοι, καὶ ἀνανοεῖς, καὶ ἀγήρωις ὑπῆρ-
 χον. Μετέλαθε δὲ καὶ τραπέζης ἀνθρωπίνης παρὰ
 τῆς Διήϊοψιν, ἀπνθρώπου δὲ καὶ ἀθέστου, αὐτὸς ὁ
 Λεῖς, παρὰ Λυκάωνι (5) τῷ Ἀρχαδί ἐστύωμενος.
 Ἀνθρώπων γούν ἐνεφερέτο σαρκῶν, οὐχ ἐκῶν·
 ἔγγει γὰρ ὁ θεὸς, ὡς ἄρα Λυκάων ὁ Ἀρχάς, ὁ
 ἐπιπέτωρ αὐτοῦ, τὸν παῖδα κατασφάζας τὸν αὐτοῦ,

A gum, perinde ac Helotæ Lacedæmoniorum, subit,
 Apollo quidem Pheris apud Admetum, Hercules
 autem Sardis apud Omphalen : Laomedonti Phrygi
 servivit Neptunus, itemque Apollo, inutilis scilicet
 servus, qui a priori domino libertatem consequi
 non potuit; quo tempore ab illis instaurata fuerunt
 Ilii mœnia. Homerus autem dicere non est veritus,
 Minervam Ulyssi præluxisse, aureum lychnum in ma-
 nibus tenentem. Venerem vero legimus, velut impu-
 dicitam aliquam ancillam, sellam Helenæ apposuisse ex adversum adultero, quo eum ad coitum pelliceret.

Sustinuit quidem Ceres, sustinuit præclarus Mul-
 [ciber,

Sustinuit Neptunus, sustinuit etiam argenteum
 [arcum habens Apollo,

Mortali viro annum servire;

Sustinuit etiam ferox Mars a patre coactus;

et quæ deinceps sequuntur. Exit itaque consentaneum,
 ut jam vobis ostendam, hos vestros deos,
 qui amore languent, et animi ✕ perturbationibus
 vexantur, cæteris quoque omnibus quos homi-
 nes pati solent, affectibus obnoxios esse : nam
 illis mortale corpus erat. Hoc autem manifeste indi-
 cat Homerus, cum Venerem præ vulneribus acute
 graviterque clamantem inducit; ipsumque Martem
 belli Deum, a Diomede fuisse ventre sauciatum nar-
 rat. Polemo autem refert, Minervam etiam ab Or-
 nyto vulneratam fuisse. Quin etiam Plutonem ab
 Hercule sagitta ictum dicit Homerus: quod de Eleo
 quoque Augca tradit Panysis : qui Junonem etiam
 pronubam in Pylo arenosa ab eodem Hercule vul-
 neratam fuisse memorat. Sosibius autem refert,
 ipsius etiam Herculis manum ab Hippocoontis filii
 sauciatam fuisse. Quod si sunt vulnera, est etiam
 sanguis. Sanies enim poetica, quam ἰχῶρα vocant,
 est ipso sanguine turpior: nam putridus sanguis
 ἰχῶρ dicitur. Et curationes ergo, et nutrimenta, qui-
 bus indigent, necesse est inducere. Quare et mensæ
 eorum memorantur, et comotationes, et risus, et
 coitus: cum ne homines quidem venere uterentur,
 aut liberis operam darent, aut somno indulgerent,
 si essent immortales, et nullius indigi, senique ex-
 pertes. Jupiter vero ipse humanæ quidem mensæ
 particeps fuit apud Æthiopes, 11 inhumanæ autem
 et nefariæ, cum a Lyaone Arcade exciperetur. Tum enim humanis carnibus saturabatur, idque

✕ P. 54 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

morem, quo fideles utilesque servi post aliquod tem-
 pus libertate donabantur. Conf. Archæologiæ Græcæ
 lib. 1. cap. 10.

(99) Θητευσέμεν. Accipiendum pro aoristo θη-
 τεύσαι, aut præsentī tempore θητευόμεν. SYLBERG.

(1) Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Sic recte Nov. et poste-
 riores Clementis editiones. Sed τὰ omittunt Flo-
 rent. SYLBERG.

(2) Ὁμηρος. Conf. de Venere Iliad. E, vers. 545;
 de Platonē, v. 595; de Marte, v. 855.

(3) Τὸν Ἥλειον Αὐγέα. Τὸν Ἥλιου Αὐγέα, Solis
 filia Augcam, Nov. Utrumque tolerari potest; erat
 enim Augæas, Eleus, et Solis filius. Sed cur Augcam
 inter deos numeret, ratio non liquet. Legendum po-

tius τὰς Ἥλιου αὐγὰς, Solis radios. Herculem enim
 iratum ferunt sagittis suis Solem ipsum percussisse:
 Apollodoros, Bibliothec. lib. 11, cap. 10: Θεραπινό-
 μενος δὲ ὑπὸ Ἥλιου κατὰ τὴν πορείαν, τὸ τόξον ἐπὶ
 τὸν θεὸν ἐνέτεινε· Ubi vero in itinere Solis radiis
 calesceret, arcum in deum ipsum intendit. Quod igno-
 rans scriptor aliquis in poeticis fabulis minus versa-
 tus, τὸν Ἥλιου, vel Ἥλειον Αὐγέα substituisse videtur.

(4) Ἀνθρώποις. Rectius ἀνθρώπων. SYLBERG.—
 Idem deinde pro ὑπνωσόντων, legere mavult ὕπνωσ-
 σόντων. Mox legendum ἀγήρω. Hesiod. ἀθάνατοι καὶ
 ἀγήρω.

(5) Λυκάωνι. Λυκάων, Nov. Mox, ἐνεφερέτο pro
 ἐνεφερέτο. Idem.

invitus : nesciebat scilicet deus, convivatorem suum Lycaonem filium suum interfectum (cui nomen erat Nyctimo) ipsi comedendum apposuisse. Hic est praeclarus ille Jupiter, fatidicus, hospitalis, supplicum praeses, clemens, panomphæus, scelorum ultor; imò potius injustus, exlex, flagitiosus, impius, inhumanus, raptor, stuprator, adulter, lascivus. Verum tunc erat forte, cum talis erat, cum homo erat. Nunc autem mihi ipsæ fabulæ vestrae consentisse videntur : Jupiter non est amplius draco, non cynus, non aquila, non homo lascivus ; non volat deus, puerorum amore non tenetur, non dat oscula, non infert vim, etsi adhuc multæ sint pulchræ mulieres, Leda formosiores, et Semele vegetiores ; adulescentes etiam multi, qui cum formæ pulchritudine, tum elegantia morum Phrygio bubulco præstant. Ubi vero nunc est aquila illa? ubi cynus? ubi autem ipse ✕ Jupiter? Una cum pennis consenuit : nec enim legimus eum aut suorum amorum pœnituisse, aut temperantiam didicisse. Sed fabula hæc tandem detegitur, mortua est Leda, mortuus cynus, mortua aquila. Quære tuum Jovem : nec vero cœlum, sed terram scrutaberis. Indicabit tibi, apud quem sepultus est, Cretensis in *Hymnis* Callimachus :

... etenim sepulcrum, o rex, tuum Cretenses fabricaverunt.

Mortuus enim est Jupiter, ne commovearis, ut Leda, ut cynus, ut aquila, ut homo amoribus deditus, ut draco. Quin etiam ipsi, qui hac prava sunt imbuti superstitione, videntur tandem suos de diis errores, quamvis inviti, et pene reluctantes, deprehendisse :

Non enim a quercu es antiqua, neque a petra,

Sed hominum ex genere es.

Statim vero inveniuntur iidem et quercus esse, et

✕ P. 32 ED. POTTER, 24 ED. PARIS.

(6) Προτρόπαιος. 'Αποτρόπαιος scribi vult Pervet.; προτρόπαιος, scelerum vindex, Nov. Recte.

(7) Ὁ ἄδικος. Articulum δ, qui absuit ab exemplari, inserendum esse declarat commata sequentia. SYLBURG.

(8) Τοιοῦτος ἦν ὅτε. Hæc e Nov. propter ὅτε repetitum excidisse videntur.

(9) Νῦν δὲ ἤδη. Conf. Cyprianus, *De idolorum vanitate*; Tatianus, *Orat.*, cap. 37; Theophilus, principio lib. II ad *Autolyc.*; Minucius Felix, pag. 217, Edit. Hackian.; Lactantius, lib. I, c. 16; Athenagoras, *Legat.*, cap. 26.

(10) Καὶ ἔτι. Scribe ex Nov. καὶ νῦν ἔτι.

(11) Αὐτ. Δέ cum in hac, tum in sequenti pericope habet Nov.

(12) Καλλιμαχος. Callimachi versus hodieque exstat hymno in Jovem. Chrysostomus tamen, commentario in Epistolam ad Titum, et proverbialem illum versum,

Κρητες ἀεὶ ψεύσται, κακὴ θηρία, γαστέρες ἀργαί,

et hos Callimachi, Epimenidi Cretensi tribuit : sic enim ibi, 'Επιμενίδης οὖν ἐστὶν ὁ εἰρηκός, Κρης καὶ αὐτὸς ὢν. Ἔχει δὲ οὕτως. Οἱ Κρητες τάρον ἔχουσι τοῦ Διὸς, ἐπιγραφόντα τοῦτο ἘΝΤΑΥΘΑ ΖΑΝ ΚΕΙΤΑΙ ὍΝ ΔΙΑ ΚΙΚΑΗΣΚΟΥΣΙ. Διὰ ταύτην οὖν τὴν ἐπιγραφὴν ὁ ποιητὴς ψεύστας τοὺς Κρητας καμψιδων, πρῶτων, πάλιν ἐπάγει, αὐξων μᾶλλον τὴν καμψιδων.

(Νόκτιμος ενομα αὐτοῦ) παραθετῆ ἔβον τῷ Διί. Καλός γε ὁ Ζεὺς, ὁ μαντικὸς, ὁ ξένιος, ὁ ἰκέσιος, ὁ μελιχίος, ὁ πανομφαίος, ὁ προτρόπαιος (6) μᾶλλον δὲ ὁ ἄδικος (7), ὁ ἄθεσμος, ὁ ἀνομος, ὁ ἀνόσιος, ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ βίαιος, ὁ φθορεὺς, ὁ μοιχὸς, ὁ ἐρωτικός. Ἀλλὰ τότε μὲν ἦν ὅτε τοιοῦτος ἦν, ὅτε (8) δὴ ἄνθρωπος ἦν· νῦν δὲ ἤδη (9) μοι δοκοῦσι καὶ οἱ μῦθοι ἡμῖν γεγηρακέναι· δράκων ὁ Ζεὺς οὐκέτι, οὐ κύκνος ἐστίν, οὐκ ἀετὸς, οὐκ ἄνθρωπος ἐρωτικός· οὐχ ἵπταται θεός, οὐ παιδεραστεῖ, οὐ φιλεῖ, οὐ βιάζεται, καίτοι πολλοὶ καὶ καλοὶ καὶ ἔτι (10) γυναῖκες, καὶ Λήδας εὐπρεπέστεραι, καὶ Σεμέλης ἀχμαιότεραι· μειράκια δὲ ὠραιότερα καὶ πολιτικώτερα τοῦ Φρυγίου βουκόλου. Ποῦ νῦν ἐκείνος ὁ ἀετὸς; ποῦ δαὶ (11) ὁ κύκνος; ποῦ δαὶ αὐτὸς ὁ Ζεὺς; Γεγήρακε μετὰ τοῦ πτεροῦ· οὐ γὰρ δήπου μετανοεῖ τοῖς ἐρωτικοῖς, οὐδὲ παιδεύεται σωφρονεῖν. Γυμνοῦται δὲ ἡμῖν ὁ μῦθος, ἀπέθανεν ἡ Λήδα, ἀπέθανεν ὁ κύκνος, ἀπέθανεν ὁ ἀετὸς. Ζῆτει σου τὸν Δία· μὴ τὸν οὐρανὸν, ἀλλὰ τὴν γῆν πολυπραγμόναι. Ὁ Κρῆς σοι διηγήσεται, παρ' ᾧ καὶ τεθαπται, Καλλιμαχος (12) ἐν Ἵμνοις.

... καὶ γὰρ τάρον, ὡ ἄνα, σεῖο Κρητες ἐτεκλήναντο.

Τέθνηκε γὰρ ὁ Ζεὺς, μὴ δυσφῶρει, ὡς Λήδα, ὡς κύκνος, ὡς ἀετὸς, ὡς ἄνθρωπος ἐρωτικός, ὡς δράκων. Ἦδη δὲ καὶ αὐτοὶ φαίνονται οἱ δεισιδαίμονες, ἄκοντες μὲν, ὅμως δ' οὖν συνιέντες τὴν πλάνην, τὴν περὶ τοὺς θεοὺς·

Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός (13) ἐσσι (14) παλαιφάτου,

οὐδ' ἀπὸ πέτρης, ἄλλ' ἀνδρῶν γένος ἐσσι.

Μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ δρυές ὄντες εὐρεθήσονται, καὶ

... καὶ γὰρ τάρον, ὡ ἄνα, σεῖο. ... Κρητες ἐτεκλήναντο· σὺ δ' οὐ θάνατος ἐσσι γὰρ [αἰε].

Aut memoria igitur Chrysostomum fefellit, aut duci li poetæ idem scripserunt ; quod ab aliis quoque factum docet Clemens infra in *Strom.* vi haud procul ab initio. H. SYLBURG.

(13) Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός. Versus est *Odyss.* T, v 163 :

Ἀλλὰ καὶ ὡς μοι εἰπέ τεδὸν γένος, ἀπέθνη ἐσσι, οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου. . .

Alia lectio παλαιφάγου. Verba sunt Penelopes a Ulyssem. Reperitur et similis sententia *Iliad.* X estque proverbium, quod magnus ille Chiliasta, chi I, c. 8, 17, inde ductum ait, quod antiquitus cavus quercubus habitarent homines, atque inde nasgebantur ; ideo et creditum est a Deucalione projectis e saxis natum mortalium genus. Alio ite loco sibi ipsi non constat, et pejorem rationem reddit, chil. III, c. 7, 76. At Eustathius : Ὅτε νομάδα βι εἶλκων οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὀρεινόμενον, καὶ δρυῶν κ λίθων κοιλότητι ἐπίστεινον, τὰ νεογνὰ ἐκτιθέμεν διὰ πένιαν τὰ φίλατα. Ὅθεν καὶ φήμη διεσπάρη τῶν εὐρισκόντων τὰ ἐκθετα βρέφη. ὡς ἄρα ἐκ δρυ καὶ λίθων γεννῶνται ἄνθρωποι. Usurpatur proverbium in eos, qui non carent genealogia, vel agrestibus non sunt moribus, ut a Sexto Empirico subnem operis contra Mathematicos, et 458. 40. C (14) Ἐσσι. Est hic, et in sequenti v. habet N

ἀέτραι. Ἀγαμέμνονα (15) γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ
 εἰρησθαι Στάφυλος ιστορεῖ· Φανοκλῆς (16) δὲ ἐν
 Ἐρωσιν τοῖς Καλοῖς, Ἀγαμέμνονα τὸν Ἑλλήνων
 βασιλέα, Ἀργύνου (17) νεῶν Ἀφροδίτης ἱστασθαι,
 ἢ Ἀργήνῳ τῷ ἐρωμένῳ. Ἀρτεμιν δὲ Ἀρχάδας,
 ἀπηγομένην καλουμένην, προτρέπονται (18), ὡς
 ἔστι Καλλίμαχος ἐν Αἰτίοις· καὶ Κονδυλίτις ἐν Μη-
 τρωγῇ ἑτέρα τετιμῆται Ἀρτεμις. Ἔστι δὲ καὶ Πο-
 δάγρας ἄλλῃς Ἀρτέμιδος ἐν τῇ Λακωνικῇ ἱερὸν, ὡς
 ἔστι Σωσίβιος. Πολέμων δὲ κερηνότος Ἀπόλλωνος
 εἶεν ἔργαμα· καὶ ὀφθαλμοῦ πάλιν Ἀπόλλωνος ἄλλο
 ἢ Ἡλῶδι τιμώμενον. Ἐνταῦθα Ἀπομυῖω Διὶ θύου-
 σαν Ἡλείοι· Ῥωμαῖοι δὲ, Ἀπομυῖω Ἡρακλεῖ (19),
 καὶ Πυρετῇ δὲ καὶ Φόβῳ (20) θύουσιν· οὓς καὶ αὐ-
 τὸς μετὰ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἡρακλέα ἐγγράφουσιν. Ἐὼ
 δὲ Ἀργεῖους, οἳ Ἀρροδίτην τυμβωρῶχον θρησκέου-
 σιν· Ἀργεῖοι καὶ Λάκωνες (21) καὶ Χελύτιδα δὲ
 Ἀρτεμιν Σπαρτιᾶται σέβουσιν· ἐπεὶ τὸ βῆττειν (22)
 μῶτερον καλοῦσιν. Οἶετι πόθεν παραγέγραπται
 καὶ (23) ταῦτα; Κομίζεται τὰ ὑφ' ὑμῶν παρατιθέ-
 μεθα· οἷδὲ τοὺς σοὺς γνωρίζειν ἔοικας συγγραφεῖς,
 ὡς ἐγὼ μάρτυρας ἐπὶ τὴν σὴν ἀπιστίαν καλῶ-
 ῖσθαι χλεύης (24), ὧ δειλαίοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίω-
 τον ὄντως βίον ἐμπεπληκότας. Οὐχὶ μὲν τοὶ Ζεὺς
 μισακρὸς ἐν Ἀργεῖ, τιμωρὸς δὲ ἄλλος ἐν Κύπρῳ τε-

A *petrae*. Jovem enim quemdam Agamemnonem Spartæ
 coli refert Staphylus. Phanoecles autem in libro,
 quem *Amores*, seu *Pulchros*, inscripsit, memora-
 Agamemnonem Græcorum regem templum Argynna
 Veneris, in memoriam amasii sui Argynni, condi-
 disse. Callimachus in libro *Altæw*, seu *Causarum*,
 dicit Arcadas divinos honores tribuere Dianæ Ἀπαγ-
 χομένην, seu *quæ se strangulavit*. Colitur etiam Me-
 thymnæ alia Diana Condylitis. Est quoque Podagræ
 alterius Dianæ templum in Laconica, ut refert So-
 sibius. Polemo autem *hinnis* Apollinis unum, et
ropinonis rursus Apollinis alterum & quod in Elidæ
 colitur, simulacrum memorat: quin etiam iidem
 Elei Jovi muscarum depulsori, quemadmodum Ro-
 mani Herculi muscarum depulsori, itemque Febri
 B et Pavori, quos ejus inter comites referunt, sacra
 faciunt. Mitto autem Argivos, qui Venerem τυμβω-
 ρύχον, seu *quæ sepulcra effodit*, colunt. Sicut etiam
 Spartani Dianam Chelytida, quoniam tussire ab eis
 dicitur χελύττειν, venerantur. An tu vero, unde
 hæc citata fuerunt, intelligis? Ego certe quæ a vo-
 bis metipsis afferri in medium solent, apposui tibi;
 tu vero ne tuos quidem scriptores, quos ad ar-
 guendam tuam incredulitatem testes advoco, agnos-
 cere videris. O miseri, qui totam vitam vestram,

(15) Ἀγαμέμνονα. Agamemnonem Jovem a Spar-
 tans coli refert Athenagoras principio *Legal*. Apud
 Eusebium, v. 1123, Cassandra de Agamemnone:

Ἐμὲ δὲ ἀκόλιτος, δμῶιδος νύμφης ἀναξ,
 Ζεὺς Σπαρτιάταις αἰμύλοισι κληθήσεται.

*Vnus autem maritus, captivæ dominus sponsæ,
 Jupiter a Spartanis fallacibus vocabitur.*

τες, προσκυνούντες. Eidem vero προτρέπεσθαι est
 παρακαλεῖν. Quorum illud prius huic loco convenit.

(19) Ἐν Ἡλῶδι. . . Ἡρακλεῖ. Ἐν Ἡλῶδι (sed
 Ἡλῶδι supra id scriptum est) τιμώμενον· ἐνταῦθα
 C Ἀπομυῖω Ἡρακλεῖ, Nov. omissis scilicet intermediis
 vocibus a parum diligenti scriptore propter Ἀπο-
 μυῖω repetitum.

(20) Πυρετῇ δὲ καὶ Φόβῳ. Πυρετῷ, Nov. Sed ve-
 risimile est Clementem Πυρετῆν scripsisse, quod
 Romanis *Febbris* femina sit. Lactantius, lib. 1, cap.
 20: *Pavorem, Palloremque Tullus Hostilius figura-
 vit, et coluit*. Paulo post: *Mala sua pro diis habent,
 ut Romani Rubiginem, ac Febrem*. Minutius Octavio,
*Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio
 quo Febris dedicatu*. Ἄλιανον Πυρετῶν appellat, Græ-
 corum idioma secutus, qui Πυρετῆν dicere non so-
 lent; *Var. hist.*, lib. xii, cap. 11: Ῥωμαῖοι ὑπὸ τῷ
 λόγῳ τῷ Παλλαντίῳ, Πυρετοῦ καὶ νεῶν καὶ θωρῶν
 ἰδρύσαντο· *Romani sub Palatio colle Febris et tem-
 plum et aram edificaverunt*. Conf. Cicero, *De legib.*,
 lib. 11; Plautus, *Asin.* 11, 2, 2; Livius, lib. 1, c. 27;
 Valerius Maximus, lib. 11, c. 5; Plinius, lib. 11, c.
 7; Augustinus, *De civit. Dei*, pluribus locis, etc.

(21) Ἀργεῖοι καὶ Λάκωνες. Commation hoc e
 margine in contextum irrepssisse videtur; coque
 sublato melius constat et structura, et sententia.
 SYLBURG.

(22) Βῆττειν. Hesychius, Χελούειν, βῆσσειν· καὶ
 χελούσσειν ὁμοίως.

(23) Οἶετι πόθεν παραγέγραπται σοι, etc. Vetus
 lectio erat, Οἶετι πόθεν παραγέγραπται ταῦτά σοι κο-
 μίζεσθαι, τὰ ὑφ' ἡμῶν παρατιθέμενα. Quam sic cor-
 roxit Heinsius: Πόθεν οἶετι παραγέγραπται ταῦτά
 σοι; κομίζεται τὰ ὑφ' ὑμῶν· Unde putat, inquit,
*hæc deprompta esse? Vestris, o miseri et cæci, armis
 pugnamus. Vestri scriptores ista suppeditari vni nobis.*

(24) Καλῶ· ἀθέου χλ. Hunc locum sic distinxi.
 Antea scriptum erat, καλῶ, ἀθέου χλεύης. Ὡ δει-
 λαίοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίωτον ὄντως βίον ἐμπεπλη-
 κότας. Arcerius et Sylburgius, inverso verborum
 ordine, sic scribunt, καλῶ· ὧ δειλαίοι, τὸν πάντα
 ὑμῶν ἀβίωτον βίον ἀθέου χλεύης ἐμπεπ. Sed ea
 transpositione opus esse non videtur.

Conf. ejusdem poematis vers. 355, et utroque loco
 ἀκόλιτος. Porro Staphylus meminuit Athenæus lib. 11;
 Plinius, *Nat. hist.*, lib. v, cap. 31; Sextus Empiri-
 us, *Adv. mathem.* lib. 1, cap. 2; Scholiastes in
Isidori Argon., lib. 1 et 14; Harpocration, Homeri
 scholiastes, etc. Quæ adnotavi propter Hervetum,
 qui de Staphylo vel Agamemnone Jove se quidquam
 esse negat.

(16) Φανοκλῆς. Hunc locum emendarunt P. Leo-
 poldus, lib. 14, cap. 4, et Giraldus ab Herveto ci-
 tatus; sed in eo differunt, quod ille legat ἐν Ἐρω-
 σίν, ἢ Καλοῖς, in *Cupidinibus vel Formosis*, et Ἀρ-
 τεμῖδος νεῶν Ἀφροδίτης, templum Veneris Argynni-
 ci. Profert etiam locum Stephani de Urbibus, ex
 quo liquet hunc Argynnum filium fuisse Pisidicæ
 Ἰωνος filicæ, Athamantis neptis filii Sisyphi. At A.
 in Ἐρωσίν, μανυλτ Ἡρώσι. SYLBURG., COLLECT —
 τολῆς; δὲ ἐν Ἐρωσίν τοῖς καλοῖς Ἀγαμέμνονα, Nov.
 innotescit: siquidem ipse Clemens veram lectionem
 ἀκόλιτος, Φανοκλῆς δὲ ἐν Ἐρωσίν ἢ Καλοῖς, *Strom.*
 v. 627, quo loco hunc Phanoecles librum iterum
 citat.

(17) Ἀργύνου. Mox Ἀργήνῳ· sed ibi Ἀργύνο
 in Nov. Sicut, qui utrobique maluit Ἀργεννός; per
 quo nomine insula quædam legitur, et tria pro-
 nomina: significat autem Ἀργεννός, Æolica forma,
 quod ἄργεννός, albus, candidus. Hesychius, ἄρ-
 γήνη, λευκράσις, λευκαῖς; Ἀργυννον, Agameionno-
 nis amasium; et Ἀργυννίδα Ἀφροδίτην agnoscit
 Stephanus: sed addit, eamdem Ἀργεννίδα dici,
 et Aristophane vero Ἀργεννίδα per diphthongum.

(18) Προτρέπονται. Scribe ex Nov. προστρέπον-
 ται, ut his superius προστροπαλοῦς pro προτρο-
 πῶς. Hesychius, προστροπέμενοι, σέβοντες, τιμῶν-

minime quidem vitalem, tam nefariis ludibriis implevistis! Nonne Argis Jupiter *calvus*, alter vero *ultoris* nomine in Cypro colitur? Nonne Veneri *Peribasiae* Argivi, *Meretrici* Athenienses, et *pulchris ctunibus praedita* Syracusii, quam Nicander καλλιγλουτον alicubi vocavit, sacra faciunt? Taceo nunc Bacchum χοιροφάλην, seu qui *naturam muliebrem contractat*. Eum venerantur Sicyonii, praeficiuntque mulierum pudendis; turpitudinis praesidem, et omnis pro:erviae patronum, summa religione colentes. Atque tales quidem sunt ipsis dii: tales autem sunt ipsi quoque, qui in divina religione ludunt, aut potius sibi illudunt, et gravissimas contumelias intorquent. Quanto melius Aegyptii, qui vicatim et per urbes bruta animalia coluerunt, quam Graeci, qui hujuscemodi deos adorant! Sint enim illa feræ: at non sunt a-lulterio, non illicitis libidinibus dedita; nec ex illis vel unum alias voluptates, quam quas natura indulsit, consecratur. Illi autem quales sint. quid opus est dicere, cum jam eos satis arguerimus? Porro autem Aegyptii, quorum nunc feci mentionem, distracti sunt in varios ❖ culius et religiones. Ex his enim Syenitæ colunt piscem phagrum: qui Elephantinam habitant, alium piscem, nomine mæoten: Oxyrinchitæ similiter, piscem, qui ab eorum regione nomen habet. Hera cleopolitæ præterea, ichneumonem; Saitæ autem, et Thebani, ovem; lupum, Lycopolitani; canem, Cynopolitani; Apin, Memphitani; hircum, Mendesii. Vos autem, qui estis Aegyptiis omnino melio-

❖ P. 34 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

(25) *Τετιμησθον. Honorati sunt*, pro τετιμησθων. Sic enim postulat grammatica regula: et ejusmodi anomalia notata etiam supra. SYLBERG.

(26) *Ὀὐχὶ δὲ Ἀφροδίτη περιβασίη. P. Leopardus*, lib. viii, cap. 25. Veneris περιβασίας meminereunt Clementis Alex. et Hesychius, Περιβασὶς, Ἀφροδίτην. Scholia in Clementem ἀρχαιομορὸν interpretantur. Hæc ille. — Ipsum quoque verbum ἐμβαίνειν referunt ad turpia viri docili, exponentes illud ἐμβασιχοῦντος uspiam: Περιβασὶς autem decuratum forte est ex Περιβασίη, ut Persæ ex Περσεφόνη, Συρακῶν ex Συρακουσα, Tarentino idiomate. Cæterum spurcum illud Dionysii epithetum, quod paulo post affert, παρὰ τὸ ψάλλειν, ἢ κίπτειν, ἢ τίλλειν, deducit Aeschylī Scholiastes in Persas sub finem Tragee lic. COLLECT. — Περιβασίη forsau a promiscua obambulatione, ut τὴ πάνδημος. Atioqui et Ηραιβασίη legi posset: ut quæ connubii leges sepe transiliat. Hervetus Ἐπιβασίη cur maluerit, nescio. Quibusdam Περιβασὶς dicitur παρὰ τὸ περιβήναι, a divaricandis cruribus, hinc divaricatrix. Suidæ, Περιβασίς est ἐποχούμενος.

(27) *Καλλιπύγη. Scriptum erat καλλιπύργω, sed καλλιπύγη legendum declarat synonymum epitheton καλλιγλουτος. Item ἐστυγίαν affectare dicuntur femine in Alexis quoddam loco infra. Monuit de eodem errore Brodæus quoque Miscell. lib. i, cap. 19, ex Athenæi lib. xii. SYLBERG.*

(28) *Ἀέγειρ ἔτι. Post ἔτι distingue, non ante. Id.*

(29) *Συρητίται. Pro Ἐδρητίται, quod prius exstabat, Ortelius et Canterus Συρητίται legendum esse docuerunt ex Aeliano et Plutarcho. SYLBERG. — Evenitas non facilis, opinor, reperias, quam Osirim Aegyptii: quamobrem hic fortean legendum non Ἐδρητίται, sed Συρητίται, Syenitæ. Facillias enim mutatur Συ in Εὔ. Aelianus, lib. x De animalib., cap 19: Τὸς ἰχθὺς τὸς φαγρὸς Συρητίται: μὲν Αἰγυπτίων*

τιμησθον (25); Οὐχὶ δὲ Ἀφροδίτη Περιβασίη (26) μὲν Ἀργεῖοι, Ἐταίρα δὲ Ἀθηναῖοι, καὶ Καλλιπύγη (27) θύουσιν Συρακούσιοι; ἦν Νίκανδρος ὁ ποιητῆς καλλιγλουτόν που κέκληκεν. Διόνυσον δὲ ἦδη σιωπῶ τὸν χοιροφάλην. Σικυώνιοι τοῦτον προσκυνούσιν, ἐπὶ τῶν γυναικείων τάξαντες τὸν Διόνυσον μορίων, ἔφροον αἰσχρους, καὶ τῆς ὕδρευς σεβάζοντες ἀρχηγόν. Τοιοῖδε μὲν αὐτοῖς οἱ θεοί· τοιοῖδε καὶ αὐτοὶ παίζοντες ἐνθεοῖς, μᾶλλον δὲ ἐμπαίζοντες καὶ ἐνυθρίζοντες σφισιν αὐτοῖς. Καὶ πόσω βελτίους Αἰγύπτιοι, κωμηθῶν καὶ κατὰ πόλεις τὰ ἄλογα τῶν ζώων ἐκτετιμηκότες, ἤπερ Ἕλληνας, τοιοῦτος προσκυνούντες θεοῦς! Τὰ μὲν γὰρ, εἰ καὶ θηρία, ἀλλ' οὐ μοιχικά, ἀλλ' οὐ μάλα, παρὰ φύσιν δὲ θηρεύει τῶν ἰχθῶν ἔν. Οἱ δὲ ὅποιοι, τί καὶ γρῆ λέγειν ἔτι (28), ἀποχρώντως αὐτῶν διεληλεγμένον; Ἄλλ' οὖν γε Αἰγύπτιοι, ὧν νῦν δὴ ἐμνήσθη, κατὰ τὰς Θρησκείας τὰς σφῶν ἐσκέδανται· σέβουσι δὲ αὐτῶν Συρητίται (29), φάγρον τὸν ἰχθύν· μαυώτην δὲ, ὅς ἄλλος (30) οὗτος ἰχθύς, οἱ τὴν Ἐλεφαντίνην οἰκοῦντες· Ὀξυρινχίται τὴν φερόμενον τῆς χώρας αὐτῶν ὁμοίος ἰχθύν· ἔτι γε μὴν Ἡρακλεοπολίται ἰχνεύμενα· Σαῖται δὲ καὶ Θηβαῖοι πρόβατον· Λυκοπολίται δὲ λύκον· Κυνοπολίται δὲ κύνα· τὴν Ἄπιν (31) Μεμφίται· Μενόδησοι τὸν τράγον· ὁμοῖς δὲ, οἱ πάντ' ἀμείνους Αἰγυπτίων, (ὄκνω δὲ εἰπεῖν γέροντος·) οἱ τοὺς Αἰγυπτίους ὀσμύραι γελῶντες (32), οὐ παύεσθε, ὅποιοι τινες καὶ περὶ τὰ ἄλογα ζῶα; Θεσσαλοὶ μὲν ὁμῶν τοὺς πελαργοὺς τετιμηκασί διὰ τὴν συνθήσαν· Θηβαῖοι δὲ (33) τὰς γαλάς, διὰ τὴν Ἡρακλέους γένεσιν. Τί δὲ οὐ πᾶ-

ιστοὺς νομίζουσιν· οἱ δὲ οἰκοῦντες τὴν Ἐλεφαντίνην κίλουμένην τοὺς μαυώτας. Deinde causam addit, quod pisces isti accessum inundantis Nili suo adventu praenuntiant. Idem scribit Plutarchus, De Iside et Osiride, agens de Oxyrinchitis: Σεβόμενοι γὰρ τὸν ὀξυρινχίον ἰχθύν, δεδίασι μήποτε τὸ ἀγκιστρῶν καθαρόν· ἐστὶν δὲ οὗρον περιπεσόντος αὐτῷ, Συρητίται δὲ φάγρου. Hinc ipsum Strabo φαγρόριον appellat et φάγρον, inde Phagroriopolis, lib. xvii, in Arabici sinus recessu. Ibidem meminit et insula Elephantinae in Nilo; et Plinius, lib. xvi, c. 21, ut circa Memphiam Aegypti, et in Elephantina Thebaidis nulli arbori decidant folia, ne vitibus quidem. Athenæus, lib. vii, mæotas numerat inter Nili pisces. COLLECT.

(30) Ὅς ἄλλος. Ὅς redundant.

(31) Τὸν Ἄπιν. Conf. Stron. i, p. 322, 325; Herodotus, lib. ii, cap. 65 et seq.; Diodorus Siculus, lib. ii. Auctor Constit. apost., lib. v, cap. 12: Ὅς παρ' Αἰγυπτίους τὸν Ἄπιν, καὶ τὸν Μενόδησον τράγον· Ἐν ἁπὸ Αἰγυπτίους τὸν Ἄπιν, καὶ ἱρεὺς Μενδесίου. Recognit. Clementis, lib. v, cap. 20, de Aegyptiis ait, Alii eorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii hircum, alii cattas; nonnulli ibini; quidam serpentem; piscem quoque, etc. Eadem fere habes Clementinorum homil. 10, cap. 16. De hircis Mendesium conf. Herodotus, lib. ii, cap. 46.

(32) Τὸς Αἰγυπτίους. . . γελῶντες. Simili ratione utitur Petrus in Recognit., lib. v, cap. 21, et Clementin. hom. 10, cap. 17.

(33) Θηβαῖοι δὲ. Aelianus, lib. xii, cap. 5, De animalibus: Καὶ Θηβαῖοι δὲ σέβουσιν Ἕλληνας ὄντες, ὅς ἀκούω, γαλήν. Thebani, quancquam Graeci, mustellam religiose venerantur; quia nimirum nutrix Herculis fuit, aut quod cum Hercule Alemana parturiet, et parere non posset, ea praetercurrens partendi vincula dissolvit. Ibidem etiam mures idein

ιν (34) Θετταλοὶ μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν, ἐπεὶ ἂν Δία μεμαθήκασιν ὁμοιωθέντα μύρμηκι. τῇ Κλή-
 τωρος θυγατρὶ (35) Εὐρυμεδοῦση μιγῆναι, καὶ Μυρ-
 μηόνα γενῆσαι; Πολέμων δὲ τοὺς ἀμφὶ τὴν Τρωά-
 εα κατοικοῦντας ἱστορεῖ τοὺς ἐπιχωρίους μῦς, οὓς
 σμίνθος καλοῦσι (36), θρησκεύειν, ὅτι πᾶς νευράς
 τῶν πολεμίων διέτρωγον τῶν. τῶν καὶ Σμίνθιον
 Ἀπόλλωνα ἀπὸ τῶν μυῶν ἐκείνων ἐπεφῆμισαν. Ἡρα-
 κλείδης δὲ ἐν *Κτίσεσιν ἱερῶν περὶ τὴν Ἀκαρνανίαν*
 γράβει, ἐνθα τὸ Ἄκτιον ἐστὶν ἀκρωτήριον, καὶ τοῦ
 Ἀπόλλωνος τοῦ Ἄκτιου τὸ ἱερὸν, ταῖς μυαίαις προ-
 θέσται βοῦν. Οὐδὲ μὴν Σαμίων ἐκλήσονται (37)
 πρῶτον, ὡς φησὶν Εὐφορίων, σέβουσιν Σάμιοι· οὐδέ
 γε τῶν τὴν Φοινίκην (38) Σύρων κατοικούντων, ὧν
 οἱ μὲν τὰς περιστεράς, οἱ δὲ τοὺς ἰγθῦς οὕτω σέβουσι
 περιτῶς, ὡς Ἡλείοι τὸν Δία. Εἶεν δὲ, ἐπειδὴ οὐ
 θεῶ, οὓς θρησκεύετε, ἀσθίς (39) ἐπισκέψασθαί μοι
 ἄκτι, εἰ ἐν τῷσι εἶεν δαίμονες, δευτέρᾳ ταύτῃ, ὡς
 ἡμεῖς φάτε, ἐγκαταλεγόμενοι τάξει. Εἰ γὰρ οὖν δαί-
 μονες λίγχοι (40) τε καὶ μισροὶ, ἐστὶ μὲν ἐφευρεῖν
 καὶ ἀναφανδὸν οὕτω κατὰ πόλεις δαίμονας ἐπιχω-
 ρίους, τιμὴν ἐπιδρεπομένους· παρὰ Κυθνίοις μὲν
 Ἐρμῶν (41)· παρὰ Τηνίοις Καλλισταγόραν· παρὰ

res (vereor ne sit potius dicendum pejores), qui
 Ægyptios quotidie ludibrio habetis, quales estis in
 bruta animalia? Ex vobis enim Thessali ciconias
 coluerunt, quod id esset more majorum receptum.
 Thebani autem mustelas adorant, quod olim mu-
 stela nascentem Herculem adjuverit. Quid? Nonne
 Thessali dicuntur divinum cultum formicis tribue-
 re, quod ex fabulis didicerint, Jovem sumpta for-
 micæ forma, cum Eurymedusa, Cletores filia, con-
 gressum, Myrmedonem genuisse? Polemo autem
 refert, eos, qui Troadem habitant, mures indige-
 nas, quos σμίνθος vocant, venerari, quod arcuum
 hostilium nervos arrosent; exindeque Apollini
Sminthii nomen imposuisse. Heraclides etiam in
 libro *De ædificationibus templorum in Acarnania*
 scribit, in Actio promontorio, ubi Actii Apollinis
 fanum est, ante cætera sacra bovem immolari mu-
 scis. Nec vero Samiorum obliviscar, a 12 quibus,
 prout tradit Euphorion, ovis colitur: ut nec eo-
 rum, qui Phœniciam Syrorum & incolunt, quorum
 alii quidem columbas, alii vero pisces haud minus
 impense colunt, quam Elei Jovem. Age vero, cum
 sit satis ostensum, non esse deos, quos colitis; an

✠ P. 55 ED. POTTER, 26 ED. PARIS.

adorari tradit ab iis, qui Troadis Hamaxitum inco-
 lunt, unde Apollinem *Sminthium* appellant; tum
 vero in æde *Sminthii* cicures ali mures, σμίνθος
 enim illis murem significat. Addit deinde fabulam
 de muribus ab Apolline expulsiis, et alteram quam
 hic innuit Clementis: Cretenses ad coloniam domo
 missi rogarunt, ut quempiam ad habitandum aptum
 locum ostenderet. Respondit ille, ubi γηγενεῖς, id
 est terra genos, bellum eis inferrent, ibi considen-
 dum. Ita eos ad Hamaxitum profectos, castra po-
 sisse: tum incredibilem murium multitudinem
 erupisse, et elypeorum lora derosisse, et arcuum
 nervos exedisse; ex quo conjecturam duxerunt,
 illos esse terrigenas; proinde hunc locum exco-
 luisse, atque Apollini *Sminthio* templum excitasse.
 Eandem fabulam narrat Strabo, lib. xiii *De Eury-
 medusa*; Arnobius, lib. iv: *Nunquid a nobis ali-
 quando conscripius est, modo in aurum versus, modo
 in Satyrum ludicrum, in draconem, in alitem, et,
 quod omnia genera contumeliarum transiliat, in for-
 miculam parvulam, ut Clitoris videlicet filiam Myr-
 midonis redderet apud Thessalos matrem?* COLLECT.
 Conf. Ovid., *Metamorph.*, lib. ix, fab. 10.

(34) *Τὶ δὲ, οὐ π.* Hanc lectionem exhibuit pri-
 mum Heinsius, et post eum reliquæ Clementis edi-
 tiones. Velus lectio erat, *Τὶ δὲ πάλιν Θετταλοὶ μύρ-
 μηκας ἱστοροῦνται σέβειν*; quam quidem exhibent
 Fior. et Sylburg. Nec opus erat ea verba mutare,
 modo sic distinguantur, ut sit apud Nov. *Τὶ δὲ πάλ-
 ῖν οἱ Θετταλοὶ; μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν, ἐπεὶ
 τὸν Δία, etc.* Quid autem rursus *Thessali?* formicas
 referant colere, quia Jovem, etc.

(35) *τῇ Κλήτρω θυγ.* *Εὐρυμεδοῦση.* Clitoris
 filiam dixit Arnobius. At *Recognit.*, lib. x, c. 22,
 refertur Jupiter corrupisse *Eurymedusam Acheloi*,
 matris in formicam; ex qua nascitur *Myrmidon*.
Acheloi filiam dicunt *Clementina*.

(36) *Καλοῦσι.* Post *καλοῦσι* recte cum A inserui-
 mus *σέβασθαι, θρησκεύειν*, vel simile quid. SYLBURG.
 (37) *Οὐδὲ μὴν Σαμίων ἐκλήσονται.* Aelianus,
 lib. xii, cap. 40: *Τιμῶσι δὲ ἄρα Δεῦροι μὲν λύκον,
 Σάμοι δὲ πρῶτον. Lupum Delphi colunt, Samii
 ovem venerantur.* Deinde causam addit, quod Samis
 furto sublatum aurum ovis invenit. Ideo Mandro-
 bulus Janoni ovem consecravit, ut Aristoteles tra-

dit. Idem, lib. xi, cap. 8: *In Leucade promontorium
 est excelsum et sacrum, in eo Apollinis Actii fanum;
 ejus honori dedicatum tempus festum cum instat, in
 quo saltando etiam certant, bovem muscis mactant:
 cujus illæ sanguine saturatæ recedunt, veluti munere
 ad id faciendum persuasæ.* Euphorionem citat etiam
 idem lib. xvii, cap. 28, et Athenæus multis in locis.
 COLLECT.

(38) *Οὐδὲ γε τῶν τὴν Φοινίκην.* P. Victorinus, lib.
 xii, cap. 15. Tibullus in quadam elegia superstitio-
 nis Syrorum meminit, qui columbas consecrabant,
 timebantque violare, ita canens:

*Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes
 Alba Palæstino sancta columba Syro?*

Alii legunt *suo*. Id quoque memoriæ prodidit Xe-
 nophon, in *Expedit. Cyri*; narrat enim copias illas
 venisse ad fluvium Chalum, plenum magnorum pis-
 cium ac mansuetorum, quos Syri deos putarent,
 nec sinerent violari; quod etiam tribuebant colum-
 bis. Cicero, in *De nat. deorum*, *Piscem Syri vene-
 rantur.* Porphyrus, lib. iv *Περὶ ἀποχρῆς*, Menandri
 comici versus ponit, quibus exponitur quo humi-
 litatis descendant Syri, ut deum placent, si forte
 aliquando incontinentia ducti piscem comederint.
 COLLECT. — Conf. Diodorus Sic., lib. ii.

(39) *ἀσθίς.* Omittit Nov.

(40) *λίγχοι.* Recte posteriores Clementis editt.
 λίγχοι habent; quam lectionem firmat Nov., *λίγχοι*,
 Fior., Sylb. Tatianus *λίγχους καὶ ἀσπίτους* vocat, p. 48.

(41) *Παρὰ Κυθνίοις μὲν Ἐρμῶν.* A. C. παρὰ
 Κυθνίοις *Μενέδρομον*. Item mox, pro παρὰ δ' Ἡλείοις
 Ἄνιον, legendum παρὰ Δηλίοις Ἄνιον. Anium certe
 Deli et regem fuisse, et sacerdotem, ex Dionysio
 Halicarnasseo et Virgilio clarum est; ex ipso etiam
 Clemente infra. SYLBURG. — Et quidem *Μενέδρομον* ha-
 bet Nov.; unde, quin Clemens ita scripserit, haud
 potest dubitari. Caterum de Anio, Eliensium deo.
 hæc dicit Vossius, *De orig. et progress. idol.*, lib. i,
 cap. 15: « Elienses Anium pro deo habuere, te-
 ste Clemente, *Admonitione qd gentes*. Sed cum con-
 ditores urbium soleant in deos referri, suspicio mihi
 oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab
 Elio, sive Alio, condita; unde et ipsi Dorice *Plauto*

sint vere dæmones, quos secundum a diis ordinem tenere creditis, jam erit ulterius dispiciendum. Si igitur dæmones sint gulæ dediti et impuri, ostendi facile possunt per singulas vestras urbes indigenæ dæmones, quibus divini honores persolvuntur. Apud Cythnios, Menedemus; apud Tenios, Callistagoras; apud Delios, Anius; apud Lacones, Astrabacus. Colitur etiam Phaleri quidam heros in puppi navis: et Pythia jussit sacra facere Plataënsibus Androcrati, et Democrati, et Cyclæo, et Leuconi, Medico bello fervente. Alios etiam permultos dæmones reperiet, si quis paulum dispicere valeat:

Ter enim decies mille sunt in terra multos pascente Dæmones immortales, custodes mortalium hominum.

Quinam sunt hi custodes, o Bœoti, ne pigeat eloqui. Manifestum etenim est, hos esse, quos modo memoravi, et, qui sunt his honoratioris, magnos dæmones, Apollinem, Dianam, Latonam, Cererem, Proserpinam, Plutonium, Herculeum, ipsum Jovem. Ne vero aufugiamus, nos custodiunt, o Ascrae: aut forte ne peccemus, qui scilicet peccata non sunt experti. Hic usurpare licet, quod proveri hii loco dici solet,

Pater inemendabilis emendat filium.

Quod si nos custodiant, haudquaquam id benevolentia ducti faciunt, sed adulatorum instar, intercedum vestrum urgent exitium, fumo inescati, vitæ adhærescunt. Ipsi certe dæmones ingluviem fatentur suam, dum dicunt:

Libaminis, nidorisque, hunc enim honorem nos sortiti sumus.

Quam autem vocem ederent, si vocem acciperent Ægyptiorum dii, mustelæ et feles, et id genus animalia, nisi hanc poeticam ab Homero prolatam, qua nidorem et coquinariam sibi gratissimas esse profiteantur. Tales itaque sunt vestri dæmones, et dii, et si qui *semidei*, tanquam *semiasini* vocantur; neque enim est vobis nominum penuria, quibus ad impias hujusmodi compositiones utamini

CAPUT III.

Sacrificiorum diis mactatorum crudelitatem ac feritatem perstringit.

Nunc autem superioribus illud adjungamus, quam

✕ P. 36 ED. POTTER, 27 ED. PARIS.

Captivis Alii, non Elii dicuntur. Et Alis ibidem pro Elis constanter legas.

(42) Ἀστράβακον. Ὀστράβακον, Nov. Sed Pausanias receptam lectionem firmat. Nam ille, in *Laconicis*, p. 191 edit. Hanov., dicit: Πληστόν δὲ Ἀστράβακον καλούμενον ἔστιν ἡρώων· *Hic proximum est heroicum monumentum, quod Astrabaci esse dicitur.* Quis porro fuerit hic Astrabacus, paulo post declarat.

(43) Τρεῖς γάρ. Hesiodi *Oper. et Dier.* l. 1, v. 250. Cæterum pro τρεῖς Nov. habet τρεῖς. In secundo versu, Ἀθάνατοι Ζητός, pro δαίμονες ἀθάνατοι, Hesiod.

(44) Λοιβῆς. Homeri *Iliad.* Δ, v. 49. Clemens eodem allusit, p. 15. Solent autem veteres Ecclesiæ Patres ethnicis e suis poetis exprobrare, quod eorum dii victimarum nidoribus inhiant; quin etiam eorum non pauci dæmones, ut terrenos spiritus, ejusmodi rebus delectari credebant. Tatianus Orat., cap. 20: Οἱ δαίμονες, οὓς ὑμεῖς οὕτω πατέ, σύμπληρον ἐξ ὕλης λαβόντες, κτησάμενοι τε πνεῦμα τὸ ὑπ' αὐτῆς, ἄπειροι καὶ λίγνοι γηγόνασιν· *Dæmones, qui a*

δ' Ἠλείους Ἀνίον· παρὰ Λάκωσιν Ἀστράβακον (42)· τιμάται δὲ τις καὶ Φαληροὶ κατὰ πρύμνα· ἤρωος· καὶ ἡ Πυθία συντάξαι οὕσιν Πλαταῦσιν Ἀνδροκράτει, καὶ Δημοκράτει, καὶ Κυκλαίῳ, καὶ Λεῦκωνι τῶν Μηδικῶν ἀκμαζόντων ἀγώνων. Ἔστι καὶ ἄλλοι, παμπόλλους συνιδεῖν δαίμονας, τῷγε καὶ σμικρὸν διαθεῖν δυναμένῳ·

Τρεῖς γάρ (43) μύριοι εἰσὶν ἐπὶ χθονὶ πικυλοβοτείρη δαίμονες ἀθάνατοι, φύλακες μερῶων ἀνθρώπων.

Τίνες εἰσὶν οἱ φύλακες, ὃ Βουώτιε, μὴ φθονήσης λέγειν. Ἡ δὴλον ὡς οὗτοι, καὶ οἱ τούτων ἐπιτιμότεροι, οἱ μεγάλοι δαίμονες, ὃ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις, ἡ Β Λητώ, ἡ Δημήτηρ, ἡ Κόρη, ὃ Πλούτων, ὃ Ἡρακλῆς, αὐτὸς ὃ Ζεὺς. Ἄλλ' οὐκ ἀποδράναι ἡμᾶς φυλάττουσιν, Ἀσκραῖε· μὴ ἀμαρτάνειν δὲ ἴσως, οἱ ἀμαρτιῶν δῆτα οὐ πεπειραμένοι. Ἐνταῦθα δὲ τὸ παροιμιώδες ἐπιφθέγγασθαι ἀρμόσσει·

Πατὴρ ἀνουδέτητος παῖδα ρουθετεῖ.

Εἰ δ' ἄρα καὶ εἰσὶ φύλακες οὗτοι, οὐκ εὐνοία τῇ πρὸς ἡμᾶς περιπαθεῖς, τῆς δὲ ὑμεδαπῆς ἀπωλείας ἐχόμενοι, κολάκων δίκην, ἐγγρίμπτονται τῷ βίῳ, δελεάζόμενοι καπνῷ. Αὐτοὶ που ἐξομολογοῦνται οἱ δαίμονες τὴν γαστριμαργίαν τὴν αὐτῶν·

Λοιβῆς (44) τε, κνίσσης τε· τὸ γὰρ λάχουεν γέρας ἡμεῖς,

λέγοντες. Τίνα δ' ἂν φωνὴν ἄλλην, εἰ φωνὴν λάδοιεν Ἰ Αἰγυπτίων θεοὶ, οἷα αἰλουροὶ καὶ γαλαὶ, προήσονται, ἢ τὴν Ὀμηρικὴν τε καὶ ποιητικὴν, τῆς κνίσσης τε καὶ ὄφαρτυκτῆς φίλην; τοιοῦδα μὲν τοι παρ' ὑμῖν οἱ τε δαίμονες καὶ οἱ θεοὶ, καὶ εἴ τινες ἡμίθεοι, ὥσπερ ἡμίονοι, κέκληνται· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ὀνομάτων ὑμῖν πενία πρὸς τὰς τῆς ἀσεβείας συνθέσεις.

Φέρε δὲ οὖν (45) καὶ τοῦτο προσθῶμεν, ὡς ἀπάν-

vobis dicti sunt, ex materia concreti, et spiritu ex ea sumpto, luxuriosi et delicati evaserunt. Athenagoras, cap. 23: Οἱ περὶ τῶν ὕλην δαίμονες λίγνοι, περὶ τὰς κνίσσας καὶ τὸ τὴν ὕλην ἀίμα βντες· *Dæmones materiæ dediti, nidorum et sanguinis victimarum avidi.* Origenes, in *Celsum*, lib. iii, pag. 133: Πάντες μὲν οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰσὶ δαιμόνια λίγνα, καὶ περὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰ αἵματα, καὶ τὰς ἀπὸ θυσιῶν ἀποφορὰς καλινδοῦμενα. *Omnes dii gentium sunt dæmonia, victimarum cruorisque avida, et circa nidores versantia.* Et lib. vii, pag. 354, dicit inde apparere terrenos esse dæmones, quod τοῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάμασι, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων, καὶ ὀλοκαυτωμάτων ἀποφοραῖς τρεφόμενα αὐτῶν τὰ σώματα φιληδοῦντων· *Sacrificiorum nidoribus, et sanguinis ac victimarum habitibus eorum corpora voluptati deditorum nutrantur.* Scilicet ex eorum sententia dæmones tenuia corpora habebant. Qua de re alius forte dicendi locus erit.

(45) Φέρε δὲ οὖν. Φέρ' οὖν δὲ, Euseb. *Præp. ev.* lib. iv, cap. 16, quo hæc recitata invenies; sed φέρε δὲ οὖν Joan. Mox, ὑμῖν οἱ θεοὶ, Euseb., pro quo mendosa,

θρωποι καὶ μισάνθρωποι δαίμονες εἶεν ὑμῶν οἱ θεοί, ἅμα οὐχὶ μόνον ἐπιχαίροντες τῇ φρενοβλαβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, πρὸς δὲ καὶ ἀνθρωποκτονίας ἀπολαύοντες· νυνὶ μὲν τὰς ἐν σταβίσις ἐνὶ πλοῦς φιλονεικίας, νυνὶ δὲ τὰς ἐν πολέμοις ἀναριθμούς (46) φιλοτιμίας, ἀγορμάς σφισιν ἡδονῆς ποριζόμενοι, ὅπως ὅτι μάλιστα ἔχοιεν ἀνθρωπέων ἀνέδην (47) ἐμφορεῖσθαι φόνων· ἤδη δὲ κατὰ πόλεις καὶ ἔθνη, οἶονε λοιμοὶ ἐπισηφάντες, σπονδὰς ἀπήτησαν ἀνημέρους. Ἀριστομένης γοῦν ὁ Μεσσήνιος τῷ Ἰθωμήτῃ Διὶ (48) τριακοσίους ἀπέσφαξε, τοσαύτας ὁμοῦ καὶ τοιαύτας καλλιζοῦν οἰόμενος ἑκατόμβας· ἐν οἷς καὶ Θεόπομπος ἦν ὁ Λακεδαιμονίων (49) βασιλεὺς, ἱερεῖον εὐγενές. Ταῦτα δὲ τὸ ἔθνος, οἱ περὶ τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον κατοικοῦντες, οὗς ἂν τῶν ξένων παρ' αὐτοῖς ἔλωσι, τούτων (50) δὴ τῶν κατὰ θάλασσαν ἐπτακίτων, αὐτίκα μάλᾳ τῇ Ταυρικῇ καταθύουσιν Ἀρτέμιδι· ταύτας σου τὰς θυσίας Εὐριπίδης (51) ἐπὶ σκηνῆς τραγῳδεῖ. Μόνιμος (52) δ' ἱστορεῖ ἐν τῇ τῶν θαυμασίων Ἐνταργῆ, ἐν Πέλλῃ τῆς Θετταλίας Ἀχαῖον ἀνθρώπων Πηλεῖ καὶ Χείρωνι καταθύεσθαι· Λυκτίους (53) γάρ, Κρητῶν δὲ ἔθνος εἶσιν, οὕτως Ἀντικλειδῆς (54) ἐν Νόστοις ἀποφαίνεται ἀνθρώπους ἀποσφάττειν τῷ Διὶ· καὶ Λεσβίους Διονύσῳ τὴν ὁμοίαν προσάγειν θυσίαν, Δωσίδα λέγει. Φωκαεῖς (55) δὲ (οὐδὲ γὰρ αὐτοῖς (56) παραπέμφομαι τοιοῦτους)· Πυθοκλῆς ἐν τρίτῳ περὶ ὁμοιολας, τῇ Ταυροπόλῳ Ἀρτέμιδι ἀνθρώπων ὀλοκαεῖν (57) ἱστορεῖ. Ἐρεχθεὺς δὲ (58) ὁ Ἀττικὸς καὶ Μάριος ὁ Ρωμαῖος, τὰς αὐτῶν ἔθυσά τινι θυγατέρας· ὧν ὁ μὲν τῇ Φερσαφάτῃ, ὡς Δημάρετος ἐν πρώτῃ *Τραγῳδομένων* (59)· ὁ δὲ τοῖς

✕ P. 37 ED. POTTER.

τῶν οἱ θεοί, Joan. Cæterum Lactantius hoc argumentum fuisse persequitur lib. 1, cap. 21.

(46) Ἀναριθμούς. Ἐναριθμούς, Joan. (47) Ἀνέδην. Ἀναίδη, Euseb., sed ἀνέδην Joan. Et quidem rectius. Nil porro est frequentius quam harum vocum confusio.

(48) Τῷ Ἰθωμήτῃ Διὶ. Eusebius habet Ἰθωμίτη, sed melius vel Ἰθωμαίτη, vel Ἰθωμήτη, ut Stephanus, et alii; vel etiam, ut Pausanias, Ἰθωμάτη, aut Ἰθωμάτα, quod Doricum, et plane Messenicum est; ab Ithoma, Messeniæ monte, ubi oppidum ejusdem nominis, situ opereque munitissimum. VIGER.

(49) Ὁ Λακ. Particulam ὁ inseruit Sylburgius, omissam in edit. Flor. ut etiam in nis. Nov.

(50) Τούτων. Τοσοῦτον Joan. Mox, θάλατταν, Euseb., Joan.

(51) Εὐριπίδης ἐπ. Ἐπὶ σκηνῆς τραγῳδεῖ ὁ Εὐριπίδης, in verso verborum ordine. Euseb.

(52) Μόνιμος. De hoc scriptore, ejusque ἀνθρωποθυσίᾳ nihil legi. Forte in Achillis immaturo fato rapti memoriam Peleo ejus parenti, et Chironi nutritio scelus hoc institutum fuerit. VIGER.— Mox θαλαττίας, pro Θετταλίας, Joan. Mendose.

(53) Λυκτίους. Prius scriptum erat Λυκίους, quod habet etiam Nov. Verum P. Leopardus lib. iv. c. 3, 3. Emend. restituendum ex Eusebio Λυκτίους monet; et addendum Eusebio nomen libri Ἐρ Νόστοις, in *Reditibus*, seu *Reversionibus*, ut constat ex codice Eusebii Græco, Lutetiae edito. Citatur hic auctor ab Athenæo lib. ix, et alibi, et Atheniensis dicitur. COLLECT.— Suidas, Ἀντικλειδῆς οὗτος ἔγραψε περὶ ὄστων. VIGER.— Spanhemius *Observat.* in Callimachi hymn. in *Apoll.*, v. 33, contendit nec Λυκτίους, nec Λυκίους legi debere, sed Λυττίους, quippe cum Græcæ urbs Λύττος appellata fuerit.

A immanes dii vestri dæmones fuerint, quamque capitali hominum odio flagraverint, quorum non vobiscordia solum insaniaque delectarentur, sed etiam carnificina cædibusque fruerentur. Quippè modo enim armatas in stadio et ambitiosas commissiones, modo infinitas belli contentiones honoris causa gloriæque susceptas, voluptatis sibi materiam accersebant, ut sic affatim humano cruore satiari possent. Jam vero per urbes passim ac populos tanquam tæterimæ pestes grassati, crudeles dirasque libationes expetebant. Sane Aristomenes ille Messenius Ithometæ Jovi trecentos jugulavit, ratus egregie sese tot tamque lectis hecatombis litasse, quorum e numero Theopompus erat, Lacedæmoniorum rex, illustri utique nobilisque victima. Tauri vero populi, qui circa Tauricam Chersonesum habitant, quotquot apud se peregrinos eo tum errore, tum vi tempestatis appulsos interciperent, e vestigio Tauricæ Dianæ immolabant: quibus sacrificiis tragica sæpius Euripidis theatra personarunt. Scribit etiam Montanus in suo *de rebus admirabilibus* Commentario, Pellæ, oppido Thessaliæ, hominem Achivum Peleo et Chironi mactari consuevisse. A Lyciis vero, Crætæ insulæ populis, Jovi homines jugulari solitos, auctor est Anticleides, in eo, quem *Reditus* inscripsit, opere. Itemque Baccho similem a Lesbiis oblatam esse victimam ex Dosida cognoscimus. Phocæenses quoque, ne prereriri a nobis videantur, hominem integrum Tauricæ Dianæ cremabant, ut ✕ testis est Pythocles libro *De concordia* tertio. Adde et his Erechtheum Atticum, et Romanum

(54) Κρητῶν δὲ ἔθνος εἶσιν, οὕτως Ἀττ. I. eg. Κρητῶν δὲ ἔθνος εἶσιν οὗτοι, Ἀντικλ. ex Euseb., Joan.

(55) Φωκαεῖς. Φωκαεῖς, Joan., mendose. Intelligit auctor *Phocæenses*, non *Phocenses*. Nam Φωκαεῖς, Phocææ, urbis Ioniæ, cives: Φωκαεῖς, incolæ Phocidis, Phocenses. COLLECT.— Φώκια, Phocæa, urbs Ioniæ; cujus cives Φωκαεῖς, interdum etiam Φωκαεῖς, ut Πλάταιες, Phocæenses, aut Phocæi. Horatius, epod. 16: *Phocæorum velut profugit exæcrata civitas. Φωκίς, Phocis, Achaïæ regio: incolæ Φωκαεῖς, Phocenses.* Thucydidis Scholiastes, lib. 1: Φωκαεῖς, inquit, οἱ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ Φωκίδος πόλεως· Φωκαεῖς, οἱ τῆς Ἰωνίας, ἀπὸ Φωκαίας πόλεως. Pomponius Mela Phocidem Ioniæ urbem nominat, liberiorum, opinor, vitio; cum Phocæam, ut Græci omnes, scribere debuisset.

(56) Οὐδὲ γὰρ αὐτ. Οὐδὲ γὰρ αὐτοῖς παραπέμφομαι, τούτους Πυθοκλ., Nov., Euseb., Joan., nisi quod hic ἀποπέμφομαι habeat.

(57) Ὀλοκαεῖν. Ὀλοκαυτεῖν, Euseb., ὀλοκαυτοῦν Joan., quæ magis in usu sunt, quam ὀλοκαεῖν.

(58) Ἐρεχθεὺς δὲ. Plutarchus, in *Historiis parallelis Græcis et Romanis*, has duas narrat historias conjunctas, numero 20. Erechtheus cum Eumolpo bellum gerens, cum didicisset victorem futurum esse, si filiam immolaret; re cum uxore Praxithea communicata, puellam nactavit: cujus rei Euripides in Erechtheo meminit. Marius, cum Cimbris bellum gerens, cum inferior illis esset, in somnio præmonitus est, victoriam se consecuturum, si filiam prius victimam offerret, Calpurniam nomine. Patriæ igitur charitatis natura postposita, eo facto victoriam reportavit. Dorotheus in *Rer. Ital.* COLLECT.

(59) Δημάρετος ἐρ π. τρ. Reinesius, *Var. lect.* lib. 1, pag. 3, ait: « Demaratus ἐν πρώτῃ Τραγῳ-

chemorum sepelissent, hujus sepulcrale certamen Nemea nuncuparunt. Pisa quoque apud vos, o Græcorum genus universum, aurigæ Phrygii tumulus est: atque Olympia, hoc est Pelopis inferias, Phidæacus sibi Jupiter vindicat. Verisimile igitur est, mysteria vestra, sicut etiam oracula, fuisse certamina causa mortuorum instituta: et hæc quidem utraque publica facta sunt. Quæ porro Sagrae mysteria, et Alimunte Atticæ pago celebrantur, Athenis circumscripta sunt; ea vero certamina ac phalli, quæ Baccho consecrantur, pessumdederunt vitam, et sunt pene totius mundi dedecus ac probum. Bacchus enim descendendi ad inferos desiderio flagrabat, sed viam ignorabat: hæc Prosymnus quidam promittit se monstraturum, verum ✕ non sine mercede. Merces ea in se quidem parum erat honesta, attamen honesta satis Baccho. Erat autem gratia venerea, quam Bacchus postulabat. Deo igitur non repugnantem petitionem statim explicatur: isque jurejurando promittit, si redierit, se, quod vellet, facturum. Cum viam didicisset, abiit, rursusque rediit, nec offendit Prosymnum; erat enim mortuus. Tum vero amatori ut debitum solveret, ad monumentum ejus se confert, et muliebria patienti desiderio flagrat. Cum ergo ficulneum excidisset ramum, instar virilis membri efformat, et ei insidens, promissum persolvit mortuo. Atque hoc facinus mystico ritu commemorant, qui Baccho phallos fere per universas Græciæ urbes erigunt. *Nam nisi Baccho pompam lucenter, et carmina canerent in laudem pudendorum impudentissima, plane actum erat*, ait Heaellitus. Hic est ille Pluto, et Bacchus, cujus gratia insaniant et bacchantur, non tam, ut opinor, præ ebrietate, quam ut turpes cæremonias, quæ in memoriam libidinis primitus fuerunt instituta, de more peragant. Sunt ergo jure dii vestri tales, qui affectuum suorum servi fuere. Quin etiam servile ju-

✕ P. 30 ED. POTTER, 22 ED. PARIS.

(90) Ὁ ἐπιτάσιος. Ὁ omittit Joan. Porro ἐπιτάσιον ἀγῶνα intelligit auctor, non *funebrem* orationem, ut putavit Heivetus. Itaque paulo post: Μυστήρια, inquit, ἦσαν ἅρα οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαβλούμενοι.

(91) Πῖσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν. Πῖσα δ' ἐστίν ἐν ὑμῖν τάφος, Euseb., Joan.

(92) Τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρα μυστήρια. Meursius *Eleusin.* cap. 6, his verbis recitatis, ait: Lege, Τὰ μὲν ἐπὶ Ἄγρα μυστήρια. Nam τὰ μικρὰ μυστήρια Agris, ut majora Eleusine, habebantur. Stephanus, Ἄγρα καὶ Ἄγραι χωρίον, ἐνικῶς καὶ πληθυντικῶς ἐστὶ δὲ καὶ τῆς Ἀττικῆς πρὸ τῆς πόλεως, ἐν ᾧ τὰ μικρὰ μυστήρια ἀποτελεῖται. Eustathius in *Iliad.* B: Ἐστὶ δὲ καὶ Ἄγρα τέρτα Ἀρτεμις, ὡς καὶ κωμικῶς δηλοῖ, ἢ καὶ Ἄγρατα παρὰ Πλάτωνι κατὰ Πυρσανίαν, ἀπὸ χωρῆς πρὸς τῷ Ἰλισσῷ, ἢ κλήσις Ἄγρα καὶ Ἄγραι· οὐ τὰ μικρὰ ἦγετο, φησί, μυστήρια, ἀ ἐλέγετο τὰ ἐν Ἄγρας.

(93) Πρόσυμνος τοῦνομα. P. Leopardus lib. in, cap. 20. Omnia hæc habent Arnobius lib. v et Theodoretus in *Curatione Græc. affect.* Meminerunt etiam Hyginus, Lycophronis scholiastes, et Phavorinus in v. Ἐνόρχης, sed in nomine variant: nam quem Clemens, Arnobius et Gregorius *Prosymnum*, eundem Theodoretus et Lycophronis interpres Πολύσυμνον vocant, Varinus Πολύσυμνον, Hyginus men-

ros κεκῆδεται, καὶ τοῦ παιδίου ὁ ἐπιτάσιος (90) προσαγορεύεται Νέμεα. Πῖσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν (91), ᾧ πανέλληνας, ἠνέχου Φρυγῶς· καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοῆς τὰ Ὀλύμπια, ὁ Φειδῶνος σφετερίζεται Ζεὺς. Μυστήρια ἦσαν ἅρα, ὡς εἰκεν, οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαβλούμενοι, ὡσπερ καὶ τὰ λόγια, καὶ δεδρμενται ἄμω. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρα μυστήρια (92), καὶ τὰ ἐν Ἀλιμουντι τῆς Ἀττικῆς, Ἀθήνῃσι περιώριστα· αἴσχος δὲ δὴ κοσμικὸν οἱ τε ἀγῶνες καὶ οἱ φαλλοὶ οἱ Διονύσιω ἐπιτελούμενοι, κακῶς ἐπινενημένοι τὸν βίον. Διόνυσος γὰρ κατελθεῖν εἰς ἄδου γλιχόμενος, ἠγνόει τὴν ὁδὸν· ὑπίσχενται δ' αὐτῷ φράσειν, Πρόσυμνος τοῦνομα (93) οὐκ ἄμισθεῖ. Ὅδὲ μισθὸς οὐ καλὸς, ἀλλὰ Διονύσιω καλὸς· καὶ ἀφροδίσιος ἦν ἡ χάρις ὁ μισθός, ἐν ἧρεῖτο Διόνυσος. Βουλομένη δὲ τῷ Θεῷ γέγονεν ἡ αἰτήσις. Καὶ δὴ ὑπίσχενται παρέξειν αὐτῷ, εἰ ἀναξέουσι, ὄρκω πιστωτάμενος τὴν ὑπίσχεσιν. Μαθὼν, ἀπήρεν, ἐπαγγέλλειν ἀβίσι· οὐ καταλαμβάνει τὸν Πρόσυμνον· ἐτεθνῆκει γὰρ. Ἀφοσιούμενος τῷ ἔραστῇ ὁ Διόνυσος, ἐπὶ τῷ μνημεῖον ὄρμη, καὶ πασχηταῖ. Κλάδον οὖν συκῆς, ὡς ἔτυχεν, ἐκτεμὼν, ἀνδρείου μορίου σκευάζεται τρόπον· ἐφέξεται τε τῷ κλάδῳ, τὴν ὑπίσχεσιν ἐκτελὼν τῷ νεκρῷ. Ὑπόμνημα τοῦ πάθους τούτου μυστικῶν φαλλοὶ κατὰ πόλεις ἀνίστανται Διονύσιω· *Εἰ μὴ γὰρ Διονύσιω πομπὴν ἐποιῶντο, καὶ ὕμνεον ἤσμα* (94), *αἰδοῖσιον ἀναιδέστατα εἰργασται*, φησὶν Ἡράκλειτος. Οὗτος δὲ Ἄδης καὶ Διόνυσος (95), ὅτεω μαίνονται καὶ ληναῖζουσι οὐ διὰ τὴν μέθην τοῦ σώματος, ὡς ἐγὼ οἶμαι, τοσούτον, ὅσον διὰ τὴν ἐπονειδίστον τῆς ἀσελείας ἱεροφαντίαν. Εἰκότως ἅρα οἱ τοιούτε ὑμῶν θεοὶ δοῦλοι καθὼν γεγονότες. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων καλούμενων (96), τῶν παρὰ Λακεδαιμονίους, δοῦλειον ὑπαισθηθε ζυγόν, Ἀπόλλων Ἀδμήτω (97) ἐν Φεραῖς. Ἡρακλῆς ἐν Σάρδεσιν Ὀμφάλῃ Λαομέδοντι δ' ἐθήτευε Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων, καθάπερ ἀρχεῖος οἰκέτης (98), μηδὲ ἐλευθερίας δῆπουθεν δυνήθεις τυχεῖν

dose *Hypolipnum* vel *Hypolytimum*, Pausanias Πόλυμνον. COLLECT.—Πολύσυμνος est Τριζία in Lycophronis vers. 212, quo loco nos e codd. mss. Πολύσυμνον posuimus. Wouwerius et Munckerus in Hyginii *Poet. Astronom.* cap. 5, Πολύσυμνον scribendum existimant.

(94) Καὶ ὕμνεον ἤσμα. Scribe et distingue, καὶ ὕμνεον ἤματα αἰδοῖσιον ἀναιδέστατα, εἰργαστο ἄν. Ne interpretatio quidem nobis satisfacit. Ithiphallica intelligit, quæ recte vocat ἄσματα ἀναιδέστατα. Nam nisi illa canerentur in laudem pudendorum, plane actum erat. Hoc volebat Heraclitus. HEINSIUS.

(95) Ἄδης καὶ Διόνυσος. Ἄδης dicitur Bacchus, quod apud inferos agens, inconspicius fuerit. Nam ἄδης expr. ἀφανής.

(96) Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων καὶ. Scribe totum hunc locum, et distingue hoc modo, ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων τῶν παρὰ Λακεδαιμονίους δοῦλικότεροι. Deinde, δοῦλειον ὑπαισθηθε ζυγόν Ἀπόλλων. HEINSIUS.

(97) Ἀπόλλων Ἀδμήτω. De Apollinis servitute prolux Euripides *Alceste*, et Plutarchus *Erotico*. De Herculis servitute apud Othelium Diolorus Siculus, p. 165. Plutarchus in lib. *An seni capiendæ resp.* et Terentius, *Eunuchi* act. V, sc. viii. H. ΣΥΛΒΑΡ.

(98) Καθάπερ ἀρχεῖος οἰκέτης. Resp. cit veterem

παρὰ τοῦ προτέρου δεσπότη. Τότε καὶ τὰ Ἴλιου τεῖχη ἄσπετος ἔσται τῷ Φρυγί. Ὁμηρος δὲ τὴν Ἀθηναίαν ἀκατασχύνεται παραφαίνεσθαι λέγων τῷ Ὀδυσσεὶ, χροῦσσορ λύχρον ἐχουσαν ἐν χερσίν. Τὴν δὲ Ἀφροδίτην ἀνέγνωμεν, ὅσον ἀκόλαστον τι θεραπεινίδιον, παρθεῖναι φέρουσαν τῇ Ἑλένῃ τὸν δῖφρον τοῦ μοιχοῦ κατὰ πρόσωπον, ὅπως αὐτὸν εἰς συνουσίαν ὑπαγάγηται. Πανύσις γάρ, πρὸς τούτους, καὶ ἄλλους παμπόλους ἐθρῦποις λατρεῦσαι θεοῦ ἱστορεῖ, ὡδὲ πως γράφων *dicam aliquam ancillam, sellam Helenæ apposuisse ex adversum adultero, quo eum ad coitum pelliceret.* Panyasis denique, præter hos, alios quoque plures deos refert hominibus serviisse, sic scribens :

Τῇ μὲν Δημήτρῃ, τῇ δὲ κλυτὸς Ἀμφιγυήεις,

Τῇ δὲ Ποσειδῶν, τῇ δ' ἄργυρότοξος Ἀπόλλων

ἄτρῃ παρὰ θρητῶ θητευσέμεν (99) εἰς ἐνιυτὸν. B
Τῇ δὲ καὶ ὁ Βριμόθυμος Ἄρης, ὑπὸ πατρός
[ἀνάγκης]

gum, perinde ac Helotæ Lacedæmoniorum, subiit, Apollo quidem Pheris apud Admetum, Hercules autem Sardis apud Omphalen : Laomedonti Phrygi servivit Neptunus, itemque Apollo, inutilis scilicet servus, qui a priori domino libertatem consequi non potuit; quo tempore ab illis instaurata fuerunt Ilii mœnia. Homerus autem dicere non est veritus, Minervam Ulyssi præluxisse, aureum lychnum in manibus tenentem. Venerem vero legimus, velut impudicam aliquam ancillam, sellam Helenæ apposuisse ex adversum adultero, quo eum ad coitum pelliceret. Panyasis denique, præter hos, alios quoque plures deos refert hominibus serviisse, sic scribens :

Sustinuit quidem Ceres, sustinuit præclarum Mul-

Sustinuit Neptunus, sustinuit etiam argenteum [ciber, arcum habens Apollo,

Mortali viro annum servire;

Sustinuit etiam ferox Mars a patre coactus;

et quæ deinceps sequuntur. Erit itaque consentaneum, ut jam vobis ostendam, hos vestros deos, qui amore languent, et animi ✕ perturbationibus vexantur, cæteris quoque omnibus quos homines pati solent, affectibus obnoxios esse : *nam illis mortale corpus erat.* Hoc autem manifeste indicat Homerus, cum Venerem præ vulneribus acute graviterque clamantem inducit; ipsumque Martem belli Deum, a Diomede fuisse ventre sauciatum narrat. Polemo autem refert, Minervam etiam ab Ornyto vulneratam fuisse. Quin etiam Plutonem ab Hercule sagitta ictum dicit Homerus: quod de Eleo quoque Augca tradit Panyasis : qui Junonem etiam pronubam in Pylo arenosa ab eodem Hercule vulneratam fuisse memorat. Sosibius autem refert, ipsius etiam Herculis manum ab Hippocoontis filiis sauciatam fuisse. Quod si sunt vulnera, est etiam sanguis. Sanies enim poetica, quam ἔχωρα vocant, est ipso sanguine turpior: nam putridus sanguis ἔχωρα dicitur. Et curationes ergo, et nutrimenta, quibus indigent, necesse est inducere. Quare et mensæ eorum memorantur, et computationes, et risus, et coitus: cum ne homines quidem venere uterentur, aut liberis operam darent, aut somno indulgerent, si essent immortales, et nullius indigi, seniique expertes. Jupiter vero ipse humanæ quidem mensæ particeps fuit apud Æthiopes, **II** inhumanæ autem et nefariæ, cum a Lycaone Arcade exciperetur. Tum enim humanis carnibus saturabatur, idque

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις (1). Τούτοις οὖν εἰκότως ἔπεται, πικέρωτικὸς ὕμνων καὶ παθητικὸς τούτους θεοὺς ἀνθρωποπαθεῖς ἐκ παντὸς εἰσάγειν τρόπον. Καὶ γὰρ ἐν κείνοις θρητὸς χροῦς. Τεκμηριοὶ δὲ Ὁμηρος (2) βλάστηρῶς, Ἀφροδίτην ἐπὶ τῷ τραύματι παρεισάγει ἔξω καὶ μέγα λύχουσαν· αὐτὸν τε τὸν πολεμικώτατον Ἄρη ὑπὸ τοῦ Διομήδους κατὰ τοῦ κενεῶν οὐτασμένον διηγούμενος. Πολέμων δὲ, καὶ τὴν Ἀθηναίαν ὑπὸ Ὀρνύτου τρωθῆναι λέγει· καὶ μὴν αὖ τὸν Ἀἰθωνέα ὑπὸ Ἡρακλέους τοξευθῆναι Ὁμηρὸς λέγει· καὶ τὸν Ἥλειον Αὐγέα (3) Πανύσις ἱστορεῖ· τῇ δὲ καὶ τὴν Ἥραν τὴν ζυγίαν ἱστορεῖ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Ἡρακλέους ὁ αὐτὸς οὗτος Πανύσις ἐν Πύλῳ ἡμαθόερετι· Σωσιβίος δὲ καὶ τὸν Ἡρακλῆα πρὸς τῶν Ἱπποκοωντιδῶν κατὰ τῆς χειρὸς οὐραθῆναι λέγει. Εἰ δὴ τραύματα, καὶ αἵματα· οἱ γὰρ ἄλλοι οἱ ποιητικὸι εἰδεχέστεροι καὶ τῶν αἱμάτων· τῆς γὰρ αἵματος ἔχωρ νοεῖται. Ἀνάγκη τοίνυν θεοπάτας καὶ τροφὰς παρεισάγειν αὐτοῖς, ὧν εἰσιν ἕλαις. Διδ τράπεζαι, καὶ μέθαι, καὶ γέλωτες, καὶ τρυφῆς, οὐκ ἂν ἀφροδίταις χρωμένων ἀνθρώπων (4), οὐδὲ παιδοποιουμένων, οὐδὲ μὴν ὑπνωσόντων, εἰ ἀθάνατοι, καὶ ἀνευδαεῖς, καὶ ἀγήρως ὑπῆρθη. Μετέλαθε δὲ καὶ τραπεζῆς ἀνθρωπίνης παρὰ τῶν Ἀἰθιοπῶν, ἀπανθρώπου δὲ καὶ ἀθέστου, αὐτὸς ὁ λέγει, παρὰ Λυκάωνι (5) τῷ Ἀρχαδί ἐστειόμενος. Ἀφροσπίων γοῦν ἐνεφορεῖτο σαρκῶν, οὐχ ἐκῶν· τῶν γὰρ ὁ Θεὸς, ἴς ἄρα Λυκάων ὁ Ἀρχάς, ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ, τὸν παῖδα κατασφάζας τὸν αὐτοῦ,

§ P. 51 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

quo fideles utilesque servi post aliquod tempus libertate donabantur. Conf. *Archæologia Græca* lib. 1, cap. 40.

(99) *θητευσέμεν*. Accipiendum pro aoristo θητεύειν, aut præsentii tempore θητευόμεν. SYLBURG. (1) Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Sic recte Nov. et posteriores Clementis editiones. Sed tā omittunt Florent. SYLBURG.

(2) Ὁμηρος. Conf. de Venere *Iliad.* E, vers. 545; de Platone, v. 595; de Marte, v. 855.

(3) Ἡ Ἥλειον Αὐγέα. Τὸν Ἥλιον Αὐγέα, Solis Augeam, Nov. Utrumque tolerari potest; erat enim Augæas, Eleus, et Solis filius. Sed cur Augeam deos numeret, ratio non liquet. Legendum po-

tius τὰς Ἡλίου αὐγὰς, Solis radios. Herculem enim iratum ferunt sagittis suis Solem ipsum percussisse: Apollodorus, *Bibliothec.* lib. 11, cap. 10: Θερμαινόμενος δὲ ὑπὸ Ἥλιου κατὰ τὴν πορείαν, τὸ τόξον ἐπὶ τὸν θεὸν ἐνέτεινε. *Ubi vero in itinere Solis radios calesceret, arcum in deum ipsum intendit.* Quod ignovans scriptor aliquis in poeticis fabulis minus versatus, τὸν Ἥλιον, vel Ἥλειον Αὐγέα substituisse videtur.

(4) Ἀνθρώποις. Rectius ἀνθρώπων. SYLBURG.— Idem deinde pro ὑπνωσόντων, legere mavult ὑπνωσόντων. Mox legendum ἀγήρως. Hesiod. ἀθάνατοι καὶ ἀγήρως.

(5) Λυκάωνι. Λυκάωνι, Nov. Mox, ἐνεφορεῖτο πρὸ ἐνεφορεῖτο. Idem.

chemorum sepelissent, hujus sepulchrale certamen Nemea nuncuparunt. Pisa quoque apud vos, o Græcorum genus universum, aurigæ Phrygii tumulus est: atque Olympia, hoc est Pelopis inferias, Phidæus sibi Jupiter vindicat. Verisimile igitur est, mysteria vestra, sicut etiam oracula, fuisse certamina causa mortuorum instituta: et hæc quidem utraque publica facta sunt. Quæ porro Sagrae mysteria, et Alimunte Atticæ pagæ celebrantur, Athenis circumscripta sunt; ea vero certamina ac phalli, quæ Baccho consecrantur, pessumdederunt vitam, et sunt pene totius mundi dedecus ac probrum. Bacchus enim descendendi ad inferos desiderio flagrabat, sed viam ignorabat: hanc Prosymnus quidam promittit se monstraturum, verum ✕ non sine mercede. Merces ea in se quidem parum erat honesta, attamen honesta satis Baccho. Erat autem gratia venerea, quam Bacchus postulabat. Deo igitur non repugnantem petito statim explicatur: isque jurejurando promittit, si redierit, se, quod vellet, facturum. Cum viam didicisset, abiit, rursusque rediit, nec offendit Prosymnum; erat enim mortuus. Tum vero amatore ut debitum solveret, ad monumentum ejus se confert, et muliebria patienti desiderio flagrat. Cum ergo siculneum excidisset ramum, instar virilis membri efformat, et ei insidens, promissum persolvit mortuo. Atque hoc facinus mystico ritu commemorant, qui Baccho phallos fere per universas Græciæ urbes erigunt. *Nam nisi Baccho pompam lucenter, et carmina canerent in laudem pudendorum impudentissima, plane actum erat*, ait Heaclytus. Hic est ille Pluto, et Bacchus, cujus gratia insaniant et bacchantur, non tam, ut opinor, præ ebrietate, quam ut turpes cæremonias, quæ in memoriam libidinis primitus fuerunt instituta, de more peragant. Sunt ergo jure dii vestri tales, qui affectuum suorum servi fuere. Quin etiam servile ju-

✕ P. 30 ED. POTTER, 22 ED. PARIS.

(90) Ὁ ἐπιτάσιος. Ὁ omittit Joan. Porro ἐπιτάσιον ἀγῶνα intelligit auctor, non *funebrem orationem*, ut putavit Herveus. Itaque paulo post: Μυστήρια, inquit, ἦσαν ἅρα οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαβλούμενοι.

(91) Πῖσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν. Πῖσα δ' ἐστίν ἐν ὑμῖν τάφος, Euseb., Joan.

(92) Τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρα μυστήρια. Meursius *Elcusin.* cap. 6, his verbis recitatis, ait: *Lego, Τὰ μὲν ἐπὶ Ἄγρα μυστήρια. Nam τὰ μικρὰ μυστήρια Agris, ut majora Eleusine, habebantur. Stephanus, Ἄγρα καὶ Ἄγραι χωρίον, ἐνικῶς καὶ πληθυντικῶς: ἐστὶ δὲ καὶ τῆς Ἀττικῆς πρὸ τῆς πόλεως, ἐν ᾗ τὰ μικρὰ μυστήρια ἀποτελεῖται. Eustathius in *Iliad.* B: Ἐτι δὲ καὶ Ἄγροτέρα Ἀρτεμις, ὡς καὶ κωμικῶς δηλοῖ, ἢ καὶ Ἄγραλα παρὰ Πλάτωνι κατὰ Πυρρασίαν, ἀπὸ χωρῆς πρὸς τῷ Ἰλισσῷ, ἢ κλήσις Ἄγρα καὶ Ἄγραι: οὗ τὰ μικρὰ ἦγετο, φησί, μυστήρια, ἃ ἐλέγετο τὰ ἐν Ἄγρας.*

(93) Πρόσυμνος τοῦνομα. P. Leopardus lib. in, cap. 20. Omnia hæc habent Arnobius lib. v et Theodoretus in *Curatone Græc. affect.* Meminerunt etiam Hyginus, Lycophronis scholiastes, et Phavorinus in v. Ἐνόρχης, sed in nomine variant: nam quem Clemens, Arnobius et Gregorius *Prosymnum*, cumdem Theodoretus et Lycophronis interpres Πολύσυμνον vocant, Varinus Πολύσυμνον, Hyginus men-

ros κεκῆδεται, καὶ τοῦ παιδίου ὁ ἐπιτάσιος (90) προσαγορεύεται. Νέμεα. Πῖσα δὲ ὑμῖν τάφος ἐστίν (91), ὃ πανέλληνας, ἠνιόχου Φρυγός· καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοάς τὰ Ὀλύμπια, ὁ Φειδῶς σφετερίζεται. Ζεὺς. Μυστήρια ἦσαν ἅρα, ὡς εἰκεν, οἱ ἀγῶνες ἐπὶ νεκροῖς διαβλούμενοι, ὡσπερ καὶ τὰ λόγια, καὶ δεδρημονται ἄμψω. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπὶ Σάγρα μυστήρια (92), καὶ τὰ ἐν Ἀλιμουντι τῆς Ἀττικῆς, Ἀθήνῃσι περιώρισται· αἴσχος δὲ δὴ κοσμικὸν οἱ τε ἀγῶνες καὶ οἱ φαλλοὶ οἱ Διονύσιω ἐπιτελούμενοι, κακῶς ἐπινενημένοι τὸν βίον. Διόνυσος γὰρ κατελεῖν εἰς ἄδου γλιχόμενος, ἦγγόει τὴν ὄδον· ὑπίσχεσθαι δ' αὐτῷ φράσειν, Πρόσυμνος τοῦνομα (93) οὐκ ἀμισθεῖ. Ὅδὲ μισθὸς οὐ καλὸς, ἀλλὰ Διονύσιω καλὸς· καὶ ἀφροδίστος ἦν ἡ χάρις ὁ μισθός, ἐν ἧτεῖτο Διόνυσος. Βουλομένη δὲ τῷ Θεῷ

B γέγονεν ἡ αἰτήσις. Καὶ δὴ ὑπίσχεσθαι παρέξειν αὐτῷ, εἰ ἀναξέουσι, ὄρκω πιστωτάμενος τὴν ὑπίσχεσιν. Μαθὼν, ἀπήρην, ἐπαγγέλλειν ἀβίσις· οὐ καταλαμδάνει τὸν Πρόσυμνον· ἐτεθνῆκει γὰρ. Ἀφροδίστος τῷ ἐραστῇ ὁ Διόνυσος, ἐπὶ τῷ μνημεῖον ὄρμη, καὶ πασχρητιζῆ. Κλάδον οὖν συκῆς, ὡς ἔτυχεν, ἐκτεμὼν, ἀνδρείου μορίου σκευάζεται τρόπον· ἐφέξεται τε τῷ κλάδῳ, τὴν ὑπίσχεσιν ἐκτελὼν τῷ νεκρῷ. Ὑπόμνημα τοῦ πάθους τοῦτου μυστικὸν φαλλοὶ κατὰ πόλεις ἀνίστανται Διονύσιω· *Εἰ μὴ γὰρ Διονύσιω πομπὴν ἐποιῶντο, καὶ ὕμνον ἦσμα* (94), ἀιδόλοισιν ἀναιδέστατα εἰργασται, φησὶν Ἡράκλειτος. Οὗτος δὲ Ἄδης καὶ Διόνυσος (95), ὅτεω μαίνονται καὶ ληναΐζουσιν οὐ διὰ τὴν μέθην τοῦ σώματος, ὡς ἐγὼ οἶμαι, τοσοῦτον, ὅσον διὰ τὴν ἐπονειδίστον τῆς ἀσελείας ἱεροφαντίαν. Εἰκότως ἅρα οἱ τοιούτους ὑμῶν θεοὶ δοῦλοι καθῶν γεγονότες. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων καλουμένων (96), τῶν παρὰ Λακεδαιμονίους, δοῦλειον ὑπαισῆθε ζυγόν, Ἀπόλλων Ἀδμήτω (97) ἐν Φεραῖς. Ἡρακλῆς ἐν Σάρδεσιν Ὀμφάλην Λαομέδοντι δ' ἐθήτευε Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων, καθάπερ ἀρχαῖος οἰκέτης (98), μηδὲ ἐλευθερίας δῆπουθεν δυνήθεις τυχεῖν

dose *Hypolipnum* vel *Hypolytimum*, Pausanias Πόλυμνον. COLLECT.—Πολύμνος est Τριζαῖε in Lycophronis vers. 212, quo loco nos e codd. mss. Πολύσυμνον posuimus. Wouwerius et Munckerus in Hygini *Poet. Astronom.* cap. 5, Πολύσυμνον scribendum existimant.

(94) Καὶ ὕμνον ἦσμα. Scribe et distingue, καὶ ὕμνον ἦσματα αἰδοίλοισιν ἀναιδέστατα, εἰργαστο ἄν. Ne interpretatio quidem nobis satisfaciat. Ithiphallica intelligit, quæ recte vocat ἦσματα ἀναιδέστατα. Nam nisi illa canerentur in laudem pudendorum, plane actum erat. Hoc volebat Heraclitus. HEINSIUS.

(95) Ἄδης καὶ Διόνυσος. Ἄδης dicitur Bacchus, quod apud inferos agens, *inconspicuis fuerit*. Nam ἄδης expr. ἀφανής.

(96) Ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων καὶ. Scribe totum hunc locum, et distingue hoc modo, ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν Εἰλώτων τῶν παρὰ Λακεδαιμονίους δοῦλικότεροι. Deinde, δοῦλειον ὑπαισῆθε ζυγόν Ἀπόλλων. HEINSIUS.

(97) Ἀπόλλων Ἀδμήτω. De Apollinis servitute proluxe Euripides *Alcestide*, et Plutarchus *Erotico*. De Herculis servitute apud Omphalenum Diodorus Siculus, p. 165. Plutarchus in lib. *An seni capiendâ resp.* et Terentius, *Eunuchi* act. V, sc. viii. H. SYLVESTER.

(98) Καθάπερ ἀρχαῖος οἰκέτης. Resp. cit. veterem

παρὰ τοῦ προτέρου δεσπότου. Τότε καὶ τὰ Ἰλίου ταίχη A
ἐπαποδησάτην τῷ Φρυγί. Ὁμηρος δὲ τὴν Ἀθηναίαν
ἀκαλοῦνται παραφαίνειν λέγων τῷ Ὀδυσσεῖ, χρύ-
σσον λύχρον ἔχουσαν ἐν χερσίν. Τὴν δὲ Ἀφροδί-
την ἀνέγνωμεν, ὅσον ἀκύλαστον τι θεραπεινίδιον, πα-
μπεῖναι φέρουσαν τῇ Ἑλένῃ τὸν δέγγρον τοῦ μοιχοῦ
κατὰ πρόσωπον, ὅπως αὐτὸν εἰς συνουσίαν ὑπαγάγῃται.
Πανύσιος γάρ, πρὸς τούτους, καὶ ἄλλους παμπόλλους
ἁθροίους λατρεῦσαι θεοὺς ἱστορεῖ, ὡδὲ πως γράφων
dicam aliquam ancillam, sellam Helenæ apposuisse ex adversum adultero, quo eum ad coitum pelliceret.
Panyasis denique, præter hos, alios quoque plures deos refert hominibus serviisse, sic scribens :

Τῆ μὲν Δημήτηρ, τῆ δὲ κλυτὸς Ἀμφιγυήεις,

Τῆ δὲ Ποσειδάων, τῆ δ' ἀργυρότερος Ἀπόλ-
[λων]

Ἄρρι παρὰ θνητῶ θητευσέμεν (99) εἰς ἐνιαυτόν. B
Τῆ δὲ καὶ ὁ βριμόθυμος Ἄρης, ὑπὸ πατρὸς
[ἀνάγκης]

Agum, perinde ac Helotæ Lacedæmoniorum, subiit,
Apollo quidem Pheris apud Admetum, Hercules
autem Sardis apud Omphalen : Laomedonti Phrygi
servivit Neptunus, itemque Apollo, inutilis scilicet
servus, qui a priori domino libertatem consequi
non potuit; quo tempore ab illis instaurata fuerunt
Ilii mœnia. Homerus autem dicere non est veritus,
Minervam Ulyssi præluxisse, aureum lychnum in ma-
nibus tenentem. Venerem vero legimus, velut impu-
-

Sustinuit quidem Ceres, sustinuit præclarus Mul-
[ciber,

Sustinuit Neptunus, sustinuit etiam argenteum
[arcum habens Apollo,

Mortali viro annum servire;

Sustinuit etiam ferox Mars a patre coactus;

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις (1). Τούτοις οὖν εἰκότως ἔπεται,
πρὸς ἑρωτικούς ὁμῶν καὶ παθητικούς τούτους θεοὺς ἀν-
θρωποπαθεῖς ἐκ παντὸς εἰσάγειν τρόπον. Καὶ γὰρ
ἦν κείνοις θνητὸς χρῶς. Τεκμηριοὶ δὲ Ὁμηρος (2)
πλακρῶς, Ἀφροδίτην ἐπὶ τῷ τραύματι παρεισά-
γει ἔξ ἡ καὶ μέγα ἰάχουσαν· αὐτὸν τε τὸν πολεμι-
κῆτον Ἄρη ὑπὸ τοῦ Διομήδους κατὰ τοῦ κενεῶ-
νος οὐτασμένον διηγούμενος. Πολέμων δὲ, καὶ τὴν
ἄγαν ὑπὸ Ὀρνύτου τραβῆναι λέγει· καὶ μὴν
εἰ τὴν Αἰδωνέα ὑπὸ Ἡρακλέους τοξευθῆναι Ὁμη-
ρος λέγει· καὶ τὸν Ἥλειον Αὐγέαν (3) Πανύσιος
ἱστορεῖ· ἥδη δὲ καὶ τὴν Ἥραν τὴν ζυγίαν ἱστορεῖ
ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Ἡρακλέους ὁ αὐτὸς οὗτος Πανύσιος
ἐν Πύλῳ ἠμαθόνει· Σωσίβιος δὲ καὶ τὸν Ἡρα-
κλῆ πρὸς τῶν Ἱπποκοωντιῶν κατὰ τῆς χειρὸς οὐ-
πῆναι λέγει. Εἰ δὴ τραύματα, καὶ αἵματα· οἱ γὰρ
ἄρρι· οἱ ποιητικοὶ εἰδεχθέστεροι καὶ τῶν αἱμάτων·
τῆς γὰρ αἵματος ἰχώρ νοεῖται. Ἀνάγκη τοίνυν θε-
ματίας καὶ τροφὰς παρεισάγειν αὐτοῖς, ὧν εἰσιν
ἰαταί. Δὸς τράπεζαι, καὶ μέθαι, καὶ γλιώτες, καὶ
κυνταί, οὐκ ἂν ἀφροδίσιος χρωμένων ἀνθρώ-
πων (4), οὐδὲ παιδοποιουμένων, οὐδὲ μὴ ὑπνωσόν-
των, εἰ ἀθάνατοι, καὶ ἀνεσθεῖς, καὶ ἀγήρωις ὑπῆρ-
τη. Μετέλαθε δὲ καὶ τραπέζης ἀνθρωπίνης παρὰ
τῆς ἀθρόου, ἀπινθρώπου δὲ καὶ ἀθέσμου, αὐτὸς ὁ
ἑὸς, παρὰ Λυκάονι (5) τῷ Ἀρκάδι ἐστικόμενος.
Ἀθροπέων γοῦν ἐνεφερέτο σαρκῶν, οὐχ ἐκῶν·
ἄρρι γὰρ ὁ Θεός, ὡς ἄρα Λυκάων ὁ Ἀρκάς, ὁ
ἰσχυρὸς αὐτοῦ, τὸν παιδα κατασφάζας τὸν αὐτοῦ,

et quæ deinceps sequuntur. Erit itaque consenta-
neum, ut jam vobis ostendam, hos vestros deos,
qui amore languent, et animi ✕ perturbationibus
vexantur, ceteris quoque omnibus quos homi-
nes pati solent, affectibus obnoxios esse : nam
illis mortale corpus erat. Hoc autem manifeste indi-
cat Homerus, cum Venerem præ vulneribus acute
graviterque clamantem inducit; ipsumque Martem
belli Deum, a Diomede fuisse ventre sauciatum nar-
rat. Polemo autem refert, Minervam etiam ab Or-
nyto vulneratam fuisse. Quin etiam Plutonem ab
Hercule sagitta ictum dicit Homerus : quod de Eleo
quoque Augæa tradit Panyasis : qui Junonem etiam
pronubam in Pylo arenosa ab eodem Hercule vul-
neratam fuisse memorat. Sosibius autem refert,
ipsius etiam Herculis manum ab Hippocoontis filiis
sauciatam fuisse. Quod si sunt vulnera, est etiam
sanguis. Sanies enim poetica, quam ἰχώρα vocant,
est ipso sanguine turpior : nam putridus sanguis
ἰχώρ dicitur. Et curationes ergo, et nutrimenta, qui-
bus indigent, necesse est inducere. Quare et mensæ
eorum memorantur, et comotationes, et risus, et
coitus : cum ne homines quidem venere uterentur,
aut liberis operam darent, aut somno indulgerent,
si essent immortales, et nullius indigi, senique ex-
pertes. Jupiter vero ipse humanæ quidem mense
particeps fuit apud Æthiopes, II inhumane autem
et nefarie, cum a Lycaone Arcade exciperetur.
Tum enim humanis carnibus saturabatur, idque

* P. 51 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

tempore, quo fideles utilesque servi post aliquod tem-
pus libertate donabantur. Conf. *Archæologia Græca*
lib. I. cap. 10.

(99) *θητευσέμεν*. Accipiendum pro aoristo θη-
τευσεν, aut præsentii tempore θητεύμεν. SYLBERG.

(1) Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Sic recte Nov. et poste-
riores Clementis editiones. Sed τὰ omittunt Flo-
rent. SYLBERG.

(2) Ὁμηρος. Conf. de Venere *Iliad*. E, vers. 545;
de Metone, v. 395; de Marie, v. 855.

(3) Τὸν Ἥλειον Αὐγέαν. Τὸν Ἥλιον Αὐγέαν, *Solis*
autem *Augeam*, Nov. Utrumque tolerari potest; erat
autem *Augeas*, Eleus, et *Solis* filius. Sed cur *Augeam*
dicitur deus numerel, ratio non liquet. Legendum po-

tius τὰς Ἥλιου αὐγὰς, *Solis radios*. Herculem enim
iratum ferunt sagittis suis Solem ipsum percussisse:
Apollodoros, *Bibliothec.* lib. II, cap. 10: Θερμανό-
μενος δὲ ὑπὸ Ἥλιου κατὰ τὴν πορείαν, τὸ τόξον ἐπὶ
τὸν θεὸν ἐπέτεινε· *Ubi vero in itinere Solis radiis*
caferet, arcum in deum ipsum intendit. Quod igno-
rans scriptor aliquis in poeticis fabulis minus versa-
tus, τὸν ἥλιον, vel Ἥλειον Αὐγέαν substituisse videtur.

(4) Ἀθροπέων. Rectius ἀνθρώπων. SYLBERG.—
Idem deinde pro ὑπνωσόντων, legere mavult ὑπνωσ-
όντων. Mox legendum ἀγήρω. Hesiod. ἀθάνατοι καὶ
ἀγήρω.

(5) Λυκάονι. Λυκάωνι, Nov. Mox, ἐνεφερέτο pro
ἐνεφερέτο. Idem.

invitus: nesciebat scilicet deus, convivatorem suum Lycaonem filium suum interfectum (cui nomen erat Nyctimo) ipsi comedendum apposuisse. Hic est praeclarus ille Jupiter, fatidicus, hospitalis, supplicum praeses, clemens, panomphaeus, scelerum ultor; imo potius injustus, exlex, flagitiosus, impius, inhumanus, raptor, stuprator, adulter, lascivus. Verum tunc erat forte, cum talis erat, cum homo erat. Nunc autem mihi ipsae fabulae vestrae consentiunt videntur: Jupiter non est amplius draco, non cynus, non aquila, non homo lascivus; non volat deus, puerorum amore non tenetur, non dat oscula, non infert vim, etsi adhuc multae sint pulchrae mulieres, Leda formosiores, et Semele vegetiores; adulescentes etiam multi, qui cum formae pulchritudine, tum elegantia morum Phrygio bubulco praestant. Ubi vero nunc est aquila illa? ubi cynus? ubi autem ipse Jupiter? Una cum pennis consenuit: nec enim legimus eum aut suorum amorum poenituisse, aut temperantiam didicisse. Sed fabula haec tandem detegitur, mortua est Leda, mortuus cynus, mortua aquila. Quare tuum Jovem: nec vero caelum, sed terram scrutaris. Indicabit tibi, apud quem sepultus est, Cretensis in *Hymnis* Callimachus:

... etenim sepulcrum, o rex, tuum Cretenses fabricarunt.

Mortuus enim est Jupiter, ne commovearis, ut Leda, ut cynus, ut aquila, ut homo amoribus deditus, ut draco. Quin etiam ipsi, qui hac prava sunt imbui superstitione, videntur tandem suos de diis errores, quamvis inviti, et pene reluctantes, deprehendisse:

Non enim a quercu es antiqua, neque a petra, Sed hominum ex genere es.

Statim vero invenientur iidem et quercus esse, et

✕ P. 32 ED. POTTER, 24 ED. PARIS.

(6) Προτροπαῖος. Ἀποτρόπαιος scribi vult Pervet.; προστρόπαιος, scelerum vindex, Nov. Recte.

(7) Ὁ ἄδικος. Articulum ὁ, qui abluat ab exemplari, inserendum esse declarant commata sequentia. SYLBURG.

(8) Τοιοῦτος ἦν ὄτε. Haec e Nov. propter ὄτε repetitum excidisse videntur.

(9) Νῦν δὲ ἤδη. Conf. Cyprianus, *De idolorum vanitate*; Tatianus, *Orat.*, cap. 37; Theophilus, principio lib. II *ad Autolyt.*; Minucius Felix, pag. 217, Edit. Hackian.; Lactantius, lib. I, c. 16; Athenagoras, *Legat.*, cap. 26.

(10) Καὶ ἔτι. Scribe ex Nov. καὶ νῦν ἔτι.

(11) Δαί. Δέ cum in hac, tum in sequenti pericope habet Nov.

(12) Καλλιμαχος. Callimachi versus hodieque exstat hymno in Jovem. Chrysostomus tamen, commentario in Epistolam ad Titum, et proverbialem illum versum,

Κρήτες αἰεὶ ψεύσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί,

et hos Callimachi, Epimeneidi Cretensi tribuit: sic enim ibi, Ἐπιμενίδης οὖν ἔστιν ὁ εἰρηκώς, Κρής καὶ αὐτὸς ὢν. Ἐχει δὲ οὕτως. Οἱ Κρήτες τάφον ἔγουσι τοῦ Διὸς, ἐπιγραφόντα τοῦτο ἘΝΤΑΥΘΑ ΖΑΝ ΚΕΙΤΑΙ ὍΝ ΔΙΑ ΚΙΚΑΗΚΟΥΣΙ. Δαὶ ταύτην οὖν τὴν ἐπιγραφὴν ὁ ποιητὴς ψεύστας τοὺς Κρήτας κωμωδῶν, προῖων, πάλιν ἐπάγει, ἀξίως μᾶλλον τὴν κωμωδῶν.

(Νόκτιμος νομα αὐτοῦ) παραθεῖθ' ὄψον τῷ Δίῳ. Καλὸς γὰρ ὁ Ζεὺς, ὁ μαντικὸς, ὁ ξένιος, ὁ ἰκέσιος, ὁ μειλίχιος, ὁ πανομφαῖος, ὁ προτροπαῖος (6)· μᾶλλον δὲ ὁ ἄδικος (7), ὁ ἄθεσμος, ὁ ἄνομος, ὁ ἀνόσιος, ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ βλαῖος, ὁ φθορεὺς, ὁ μοιχὸς, ὁ ἐρωτικὸς. Ἀλλὰ τότε μὲν ἦν ὄτε τοιοῦτος ἦν, ὄτε (8) δὴ ἄνθρωπος ἦν· νῦν δὲ ἤδη (9) μοι δοκοῦσι καὶ οἱ μῦθοι ἡμῖν γεγηρακέναι· δράκων ὁ Ζεὺς οὐκέτι, οὐ κύκνος ἐστίν, οὐκ αἰετὸς, οὐκ ἄνθρωπος ἐρωτικὸς· οὐχ ἵπταται θεός, οὐ παιδεραστεῖ, οὐ φιλεῖ, οὐ βιάζεται, καὶ τοὺς πολλὰ καὶ καλά καὶ ἔτι (10) γυναῖκες, καὶ Λήδας εὐπερεστέρας, καὶ Σεμέλης ἀκμαιότερας· μειράκια δὲ ὠραιότερα καὶ πολιτικώτερα τοῦ Φρυγίου βουκόλου. Ποῦ νῦν ἐκείνος ὁ αἰετὸς; ποῦ δαί (11) ὁ κύκνος; ποῦ δαί αὐτὸς ὁ Ζεὺς; Γεγηρακε μετὰ τοῦ πετροῦ· οὐ γὰρ δῆπου μετανοεῖ τοῖς ἐρωτικοῖς, οὐδὲ παιδεύεται σωφρονεῖν. Γυμνοῦται δὲ ὅμιν ὁ μῦθος, ἀπέθανεν ἡ Λήδα, ἀπέθανεν ὁ κύκνος, ἀπέθανεν ὁ αἰετὸς. Ζῆτει σου τὸν Δία· μὴ τὸν οὐρανὸν, ἀλλὰ τὴν γῆν πολυπραγμόναι. Ὁ Κρῆς σοι διηγήσεται, παρ' ᾧ καὶ τέθαπται, Καλλιμαχος (12) ἐν Ἑγμοῖς.

... καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο Κρήτες ἐτεκλήραντο.

Τέθνηκε γὰρ ὁ Ζεὺς, μὴ δυσφῶρει, ὡς Λήδα, ὡς κύκνος, ὡς αἰετὸς, ὡς ἄνθρωπος ἐρωτικὸς, ὡς δράκων. Ἥδη δὲ καὶ αὐτοὶ φαίνονται οἱ δεισιδαίμονες, ἄκοντες μὲν, ὅμως δ' οὖν συνιέντες τὴν πλάνην, τὴν περὶ τοὺς θεούς.

Ὁὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς (13) ἐστὶ (14) παλαιφάτου, [οὐδ' ἀπὸ πέτρης,

Ἄλλ' ἀνδρῶν γένος ἐστὶ.

Μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ δρυὲς ὄντες εὐρεθῆσονται, καὶ

... καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο. . . Κρήτες ἐτεκλήραντο· σὺ δ' οὐ θάνεις· ἐστὶ γὰρ [αἰετ].

Aut memoria igitur Chrysostomum fefellit, aut duo hii poetae idem scripserunt; quod ab aliis quoque factum docet Clemens infra in *Strom.* vi haud procul ab initio. H. SYLBURG.

(13) Ὁὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς. Versus est *Odyss.* T, v. 163:

Ἀλλὰ καὶ ὡς μοι ἐπέ τεδὸν γένος, ἀπῆθεν ἐστὶ. Ὁὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἐστὶ παλαιφάτου. . .

Alia lectio παλαιφάτου. Verba sunt Penelopes ad Ulysssem. Reperitur et similis sententia *Iliad.* X, estque proverbium, quod magnus ille Chiliasta, chil. I, c. 8, 17, inde ductum ait, quod antiquitus in cavis quercubus habitarent homines, atque inde nati fingebantur; ideo et creditum est a Deucalione projectis e saxis natum mortalium genus. Alio item loco sibi ipsi non constat, et pejorem rationem reddit, chil. III, c. 7, 76. At Eustathius: Ὅτε νομάδα βίον εἴλκον οἱ ἄνθρωποι, καὶ δρεινόμουν, καὶ δρυῶν καὶ λίθων κολύθησιν ἐπίστευον, τὰ νεογνὰ ἐκτιθέμενοι διὰ πένιαν τὰ φίλτατα. Ὅθεν καὶ ψῆμη διεσπάρη ἐκ τῶν εὐρισκόντων τὰ ἐκθετα βρέφη, ὡς ἄρα ἐκ δρυῶν καὶ λίθων γεννῶνται ἄνθρωποι. Usurpatur proverbium in eos, qui non carent genealogia, vel agrestibus non sunt moribus, ut a Sexto Empirico sub finem operis contra Mathematicos, et 458. 40. Col. (14) Ἐστὶ. Eia! hic, et in sequenti v. habet Nov.

πέτρα. Ἀγαμέμνονα (15) γοῦν τινα Δία ἐν Σπάρτῃ
 εἰσθῆσαι Στάφυλος ἱστορεῖ· Φανοκλῆς (16) δὲ ἐν
 Ἐρωσιν τοῖς Καλοῖς, Ἀγαμέμνονα τὸν Ἑλλήνων
 βασιλέα, Ἀργύννου (17) νεῶν Ἀφροδίτης ἱστασθαι,
 ἐν Ἀργήνῳ τῷ ἐρωμένῳ. Ἄρτεμιν δὲ Ἀρκάδος,
 Ἀπαγομένην καλουμένην, προτρέπονται (18), ὡς
 εἴρη Καλλίμαχος ἐν Αἰτίοις· καὶ Κονδυλίτις ἐν Μη-
 θύμῃ ἑτέρα τετίμηται Ἄρτεμις. Ἔστι δὲ καὶ Πο-
 δάγρας ἄλλῃς Ἀρτέμιδος ἐν τῇ Λακωνικῇ ἱερὸν, ὡς
 εἴρη Σωσίβιος. Πολέμων δὲ κερηνότος Ἀπόλλωνος
 ἄλλο ἐπιτάγμα· καὶ ὀφθαλμοῦ πάλιν Ἀπόλλωνος ἄλλο
 ἐν Ἡλίδι τιμώμενον. Ἐνταῦθα Ἀπομυῖω Διὶ θύου-
 σιν Ἡλείοι· Ῥωμαῖοι δὲ, Ἀπομυῖω Ἡρακλεῖ (19),
 καὶ Πυρετῇ δὲ καὶ Φόδῳ (20) θύουσιν· οὗς καὶ αὐ-
 τὸς μετὰ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἡρακλεῖ ἐγγράφουσιν. Ἐὼ
 δὲ Ἀργεῖους, οἱ Ἀφροδίτην τυμβωρύχον θρησκέου-
 σιν (Ἀργεῖοι καὶ Λάκωνες (21) καὶ Χελύτιδα δὲ
 Ἄρτεμιν Σπαρτιᾶται σέβουσιν· ἐπεὶ τὸ βήττειν (22)
 χεῖρται καλοῦσιν. Οἷσι πόθεν παραγέγραπται
 σοι (23) ταῦτα; Κομίζεται τὰ ὑφ' ὑμῶν παρατιθέ-
 μενα· οὐδὲ τοὺς σοὺς γνωρίζειν ἕοικας συγγραφεῖς,
 οἷς ἐγὼ μάρτυρας ἐπὶ τὴν σὴν ἀπιστίαν καλῶ·
 ἄθεόν γλεύης (24), ὃ δελταῖοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίω-
 τον ὄντως βίον ἐμπεπληχότες. Οὐχὶ μὲν τοὶ Ζεὺς
 φαλακρὸς ἐν Ἀργεῖ, τιμωρὸς δὲ ἄλλος ἐν Κύπρῳ τε-
 ρα;

⚭ P. 33 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

(15) Ἀγαμέμνονα. Agamemnonem Jovem a Spar-
 tianis coli refert Athenagoras principio *Legat.* Apud
 Lycophron., v. 1125, Cassandra de Agamemnone:

Ἐμὸς δὲ ἀκοίτης, δμῶδος νέμφης ἀνάξ,
 Ζεὺς Σπαρτιᾶταις αἰμύλοισι κληθήσεται.

*Mens autem maritus, captivæ dominus sponsæ,
 Jupiter a Spartanis fallacibus vocabitur.*

Conf. ejusdem poematis vers. 335, et utroque loco
 ἀνοσιτα. Porro Staphyli meminit Athenæus lib. 11;
 Pinius, *Nat. hist.*, lib. v, cap. 31; Sextus Empiri-
 cus, *Adv. mathem.*, lib. 1, cap. 2; Scholiastes in
 Apollonii *Argon.*, lib. 1 et 14; Harpocration, Homeri
 scholiastes, etc. Quæ adnotavi propter Hervetum,
 qui de Staphylo vel Agamemnone Jove se quidem
 legisse negat.

(16) Φανοκλῆς. Hunc locum emendarunt P. Leo-
 poldus, lib. 14, cap. 4, et Giraldus ab Herveto ci-
 tatus; sed in eo differunt, quod ille legat ἐν Ἐρω-
 σιν, ἢ Καλοῖς, in *Cupidinibus vel Formosis*, et Ἀρ-
 γυννῶς νεῶν Ἀφροδίτης, *templum Veneris Argynni-
 tis*. Profert etiam locum Stephani de Urbibus, ex
 quo liquet hunc Argynnium filium fuisse Pisidiæ
 Leuconis filie, Athamantis neptis filii Sisyphi. At A.
 pro Ἐρωσιν, manvult Ἡρωσιν. SYLBURG., COLLECT —
 Φανοκλῆς δὲ ἐν Ἐρωσιν τοῖς καλοῖς Ἀγαμέμνονα, Nov.
 mendose: siquidem ipse Clemens veram lectionem
 indicat esse, Φανοκλῆς δὲ ἐν Ἐρωσιν ἢ Καλοῖς, *Sitom.*
 11, p. 627, quo loco hunc Phanoclis librum iterum
 citavit.

(17) Ἀργύννου. Mox Ἀργήνῳ· sed ibi Ἀργύνῳ
 habet Nov. Sunt, qui utrobique malint Ἀργεννός per
 ε, quo nomine insula quædam legitur, et tria pro-
 nomatoria: significat autem Ἀργεννός, Æolica forma,
 idem quod ἄργεινός, *albus, candidus*. Hesychius, ἄρ-
 γυννῆσι, λυμπερῆσι, λευκαῖς. Ἀργύννον, Agameionio-
 nis amasium; et Ἀργυννίδα Ἀφροδίτην agnoscit
 etiam Stephanus: sed addit, eandem Ἀργεννίδα dici,
 ab Aristophane vero Ἀργεννίδα per diphthongum.

(18) Προτρέπονται. Scribe ex Nov. προστρέπον-
 ται, ut his superius προστροπαίτους pro προτρο-
 παῖς. Hesychius, προσστρεπόμενοι, σέβοντες, τιμῶν-

A petræ. Jovem enim quemdam Agamemnonem Sparte
 coli refert Staphylus. Phanoocles autem in libro,
 quem *Amores*, seu *Pulchros*, inscripsit, memora
 Agamemnonem Græcorum regem templum Argynna
 Veneris, in memoriam amasii sui Argynni, condi-
 disse. Callimachus in libro *Altarum*, seu *Causarum*,
 dicit Arcadas divinos honores tribuere Dianæ Ἀπαγ-
 χομένην, seu *quæ se strangulavit*. Colitur etiam Me-
 thymnæ alia Diana Condylitis. Est quoque Podagra
 alterius Dianæ templum in Laconica, ut refert So-
 sibiis. Polemo autem *hiantis* Apollinis unum, et
popinonis rursus Apollinis alterum ⚭ quod in Elida
 colitur, simulacrum memorat: quin etiam iidem
 Elei Jovi muscarum depulsori, quemadmodum Ro-
 mani Herculi muscarum depulsori, itemque Febri
 B et Pavori, quos ejus inter comites referunt, sacra
 faciunt. Mitto autem Argivos, qui Venerem τυμβω-
 ρύχον, seu *quæ sepulcra effodit*, colunt. Sicut etiam
 Spartani Dianam Chelytida, quoniam tussire ab eis
 dicitur χελύττειν, venerantur. An tu vero, unde
 hæc citata fuerunt, intelligis? Ego certe quæ a vo-
 bismetipsis afferri in medium solent, apposui tibi;
 tu vero ne tuos quidem scriptores, quos ad ar-
 guendam tuam incredulitatem testes advoco, agno-
 scere videris. O miseri, qui totam vitam vestram,

τερας, προσκονούντας. Eidem vero προτρέπεσθαι est
 παρακαλεῖν. Quorum illud prius huic loco convenit.

(19) Ἐν Ἡλίδι . . . Ἡρακλεῖ. Ἐν Ἡλίδι (sed
 Ἡλίδι supra id scriptum est) τιμώμενον· ἐνταῦθα
 C Ἀπομυῖω Ἡρακλεῖ, Nov. omissis scilicet intermediis
 vocibus a parum diligentibus scriptore propter Ἀπο-
 μυῖω repetitum.

(20) Πυρετῇ δὲ καὶ Φόδῳ. Πυρετῶ, Nov. Sed ve-
 risimile est Clementem Πυρετῆν scripsisse, quod
 Romanis *Febris* femina sit. Lactantius, lib. 1, cap.
 20: *Pavorem, Palloremque Tullus Hostilius figura-
 vit, et coluit*. Paulo post: *Mulu sua pro diis habent,*
ut Romani Rubiginem, ac Febrem. Minutius *Octavio,*
Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio
quo Febris dedicata. Ælianus Πυρετόν appellat, Græ-
 corum idioma secutus, qui Πυρετῆν dicere non so-
 lent; *Var. hist.*, lib. 11, cap. 11: Ῥωμαῖοι ὑπὸ τῷ
 λόγῳ τῷ Παλλαντίῳ, Πυρετῶ καὶ νεῶν καὶ βῶμων
 ἰδρύσαντο· *Romani sub Palatio colle Febris ei tem-
 plum et aram ædificaverunt*. Conf. Cicero, *De legib.*,
 lib. 11; Plautus, *Asin.* 11, 2, 2; Livius, lib. 1, c. 27;
 Valerius Maximus, lib. 11, c. 5; Plinius, lib. 11, c.
 7; Augustinus, *De civit. Dei*, pluribus locis, etc.

D (21) Ἀργεῖοι καὶ Λάκωνες. Commation hoc e
 margine in contextum irrepsisse videtur; eoque
 sublato melius constat et structura, et sententia.
 SYLBURG.

(22) Βήττειν. Hesychius, Χελούειν, βήσσειν· καὶ
 χελούσσειν ὀμολος.

(23) Οἷσι πόθεν παραγέγραπται σοι, etc. Vetus
 lectio erat, Οἷσι πόθεν παραγέγραπται ταῦτά σοι κο-
 μιζέσθαι, τὰ ὑφ' ἡμῶν παρατιθέμενα. Quam sic cor-
 rexerit Heinsius: Πόθεν οἷσι παραγέγραπται ταῦτά
 σοι; κομίζεται τὰ ὑφ' ὑμῶν· *Unde putas*, inquit,
hæc deprompta esse? Vestris, o miseri et cæci, armis
pugnamus. Vestri scriptores ista suppeditaverunt nobis.

(24) Καλῶ· ἀθέου χλ. Hunc locum sic distinxi.
 Antea scriptum erat, καλῶ, ἀθέου γλεύης. Ὁ δελ-
 ταιοι, τὸν πάντα ὑμῶν ἀβίωτον ὄντως βίον ἐμπεπλη-
 χότες. Arcerius et Sylburgius, inverso verborum
 ordine, sic scribunt, καλῶ ὃ δελταῖοι, τὸν πάντα
 ὑμῶν ἀβίωτον βίον ἀθέου γλεύης ἐμπεπ. Sed ea
 transpositione opus esse non videtur.

minime quidem vitalem, tam nefariis ludibriis implevistis! Nonne Argis Jupiter *calvus*, alter vero *ultoris* nomine in Cypro colitur? Nonne Veneri *Peribasiae* Argivi, *Meretrici* Athenienses, et *pulchris cunibus praedita* Syracusii, quam Nicander καλλίγλουτον alicubi vocavit, sacra faciunt? Taceo nunc Bacchum χοιροφάλην, seu qui *naturam muliebrem contractat*. Eum venerantur Sicyonii, praeficiuntque mulierum pudendis; turpitudinis praesidem, et omnis pro-ervia patronum, summa religione colentes. Atque tales quidem sunt ipsis dii: tales autem sunt ipsi quoque, qui in divina religione ludunt, aut potius sibi illudunt, et gravissimas contumelias intorquent. Quanto melius Aegyptii, qui vicatim et per urbes bruta animalia coluerunt, quam Graeci, qui hujuscemodi deos adorant! Sint enim illa ferae: at non sunt aulterio, non illicitis libidinibus dedita; nec ex illis vel unum alias voluptates, quam quas natura indulsit, consecratur. Hi autem quales sint, quid opus est dicere, cum jam eos satis arguerimus? Porro autem Aegyptii, quorum nunc feci mentionem, distracti sunt in varios cultus et religiones. Ex his enim Syenitae colunt piscem phagrum: qui Elephantinam habitat, alium piscem, nomine mæoten: Oxyrinchitae similiter, piscem, qui ab eorum regione nomen habet. Heraeleopolitae praeterea, ichneumonem; Saite autem, et Thebani, ovem; lupum, Lycopolitani; canem, Cynopolitani; Apin, Memphitani; hircum, Mendesii. Vos autem, qui estis Aegyptiis omnino melio-

✱ P. 34 ED. POTTER, 25 ED. PARIS.

(25) *Τετιμησθον. Honorati sunt*, pro τετιμησθων. Sic enim postulat grammatica regula: et ejusmodi anomalia notata etiam supra. SYLBERG.

(26) *Οὐχι δὲ Ἀφροδίτη περιβασίη*. P. Leopardus, lib. viii, cap. 25. Veneris περιβασίας meminereunt Clementis Alex. et Hesychius, Περιβασίω, Ἀφροδίτην. Scholia in Clementem ἀγχιμοποιόν interpretantur. Heccille.—Ipsum quoque verbum ἐμβασιάζειν referunt ad turpia viri docti, exponentes illud ἐμβασιάζειν uspiam: Περιβασίω autem decurtatum forte est ex Περιβασίη, ut Herson ex Περασεσση, Συρακῶν ex Συράκουσα, Tarentino idiomate. Caterum spurcum illud Dionysii epithetum, quod paulo post affert, παρὰ τὸ ψάλλειν, ἢ κίππειν, ἢ τίλλειν, deducit Aeschylī Scholiastes in *Persas* sub finem Tragediae h.c. COLLECT.

— Περιβασίη forsam a promiscua obambulatione, ut ἡ πάνδημος. Alioqui et Παραβασίη legi posset: ut quae connubii leges saepe transiliat. Hervetus *Επιβασίη* cur maluerit, nescio. Quibusdam Περιβασίω dicitur παρὰ τὸ περιβῆναι, a *divaricandis* eruribus, hinc *divaricatrix*. Suidas, Περιβῆς est ἐποχοῦμενος.

(27) *Καλλιπόρω*. Scriptum erat καλλιπόρω, sed καλλιπόρω legendum declarat synonymum epitheton καλλίγλουτος. Item ἐπυγίαν affectare dicuntur feminae in Alexidis quodam loco infra. Monuit de eodem errore Brodeus quoque *Miscell.* lib. i, cap. 19, ex Athenaei lib. xii. SYLBERG.

(28) *Αἰγίρι* ἐστὶ. Post ἐστὶ distingue, non ante. Id.

(29) *Συγνίται*. Pro Ἐδγνίται, quod prius exstabat, Ortelius et Canterus Συγνίται legendum esse docuerunt ex Aeliano et Plutarcho. SYLBERG. — Evenitas non facilius, opinor, reperias, quam Osirim Aegyptii: quamobrem hic fortean legendum non Ἐδγνίται, sed Συγνίται, *Syenitae*. Facilius enim mutatur Συ in Ἐν. Aelianus, lib. x *De animalib.*, cap. 19: Τὸς ἰχθῦς τὸς φαγρὸς Συγνίται: μὲν Αἰγυπτίω

τίμησθον (25); Οὐχι δὲ Ἀφροδίτη Περιβασίη (26) μὲν Ἀργεῖοι, Ἐταίρα δὲ Ἀθηναῖοι, καὶ Καλλιπόρω (27) θύουσι Συρακούσιοι; ἦν Νικάνδρος ὁ ποιητῆς καλλίγλουτον που κέκληκεν. Διόνυσον δὲ ἦδη σιωπῶ τὸν χοιροφάλην· Σικυῶνιοι τοῦτον προσκυνοῦσιν, ἐπὶ τῶν γυναικείων τάξαντες τὸν Διόνυσον μορίων, ἐξορον αἰσχους, καὶ τῆς ὑβρεως σεβάζοντες ἀρχηγόν. Τοιοῖδε μὲν αὐτοῖς οἱ θεοί· τοιοῖδε καὶ αὐτοὶ παίζοντες ἐνθεοῖς, μᾶλλον δὲ ἐμπαίζοντες καὶ ἐνυθρίζοντές σφισιν αὐτοῖς. Καὶ πόσω βελτίους Αἰγύπτιοι, κωμηθὸν καὶ κατὰ πόλεις τὰ ἄλογα τῶν ζώων ἐκτεμετρηκότες, ἦπερ Ἕλληνας, τοιοῦτους προσκυνοῦντες θεοῦς! Τὰ μὲν γὰρ, εἰ καὶ θηρία, ἀλλ' οὐ μοιχικά, ἀλλ' οὐ μάλα, παρὰ φύσιν δὲ θηρεύει ἡδονὴν οὐδὲ ἐν. Οἱ δὲ ὅποιοι, τί καὶ χρὴ λέγειν ἐτι (28), ἀποχρώντως αὐτῶν διεληλεγμένων; Ἄλλ' οὐν γε Αἰγύπτιοι, ὧν νῦν δὴ ἐμνήσθη, κατὰ τὰς θρησκείας τὰς σφῶν ἐσκέδανται· σέβουσι δὲ αὐτῶν Συγνίται (29), φάγρον τὸν ἰχθῦν· μαϊώτην δὲ, ἢ ἄλλος (30) οὗτος ἰχθῦς, οἱ τὴν Ἐλεφαντίνην οἰκοῦντες· Ὀξυρινχίται τὸν φερώνυμον τῆς χώρας αὐτῶν ὁμοίως ἰχθῦν· ἐτι γὰρ μὴν Ἡρακλεοπολίται ἰχνεύμονα· Σαῖται δὲ καὶ Θηβαῖοι πρόβατον· Λυκοπολίται δὲ λύκον· Κυνοπολίται δὲ κύνα· τὴν Ἄπιν (31) Μεμφίται· Μενδῆσιοι τὸν τράγον· ὑμεῖς δὲ, οἱ πάντ' ἀμείνους Αἰγυπτίων, (ὁκνῶ δὲ εἰπεῖν χείρους·) οἱ τοὺς Αἰγυπτίους ὀσμύραι γελῶντες (32), οὐ παύσεσθε, ὅποιοι τινες καὶ περὶ τὰ ἄλογα ζῶα; Θεσσαλοὶ μὲν ὑμῶν τοὺς πελαργούς τετιμήκασι διὰ τὴν συνθήσαν· Θηβαῖοι δὲ (33) τὰς γαλάς, διὰ τὴν Ἡρακλέους γένεσιν. Τί δὲ οὐ πά-

ιερὸς νομίζουσιν· οἱ δὲ οἰκοῦντες τὴν Ἐλεφαντίνην κλυομένην τοὺς μαϊώτας. Deinde causam addit, quod pisces isti accessum inundantis Nili suo adventu praenuntiant. Idem scribit Plutarchus, *De Iside et Osiride*, agens de Oxyrinchitis: Σεβόμενοι γὰρ τὸν ὀξυρινχόν ἰχθῦν, δεδιότασι μήποτε τὸ ἀγχιστρόνον κηθάρην ἐστὶν ὀσμύργου περιπεπόντος αὐτῶν, Συγνίται δὲ φάγρον. Hinc ipsum Strabo φαγρόριον appellat et φάγρον, unde Phagroriopoliis, lib. xvii, in Arabiae sinus recessu. Ibi lem meminit et insulae Elephantinae in Nilo; et Plinius, lib. xvi, c. 21, ut circa Memphim Aegypti, et in Elephantine Thebaidis nulli arbori decidunt folia, ne vitibus quidem. Athenaeus, lib. vii, mæotas numerat inter Nili pisces. COLLECT.

(30) *Ὅς ἄλλος*. Ὅς redundat.

(31) *Τὸν Ἄπιν*. Conf. *Strom.* i, p. 322, 323; Herodotus, lib. ii, cap. 65 et seq.; Diodorus Siculus, lib. ii. Auctor *Constit. apost.*, lib. v, cap. 12: Ὁ παρ' Αἰγυπτίους τὸν Ἄπιν, καὶ τὸν Μενδῆσιον τράγον· Ἐταπιδ Αἰγυπτίους Ἄπιν, et hircum Mendesian. *Recognit.* Clementis, lib. v, cap. 20, de Aegyptiis ait, *Alii eorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii hircum, alii cattas; nonnulli ibi; quidam serpentem; piscem quoque*, etc. Eadem scire habes *Clementinorum* homil. 10, cap. 16. De hircu Mendesium conf. Herodotus, lib. ii, cap. 46.

(32) *Τὸς Αἰγυπτίους . . . γελῶντες*. Simili ratione utitur Petrus in *Recognit.*, lib. v, cap. 21, et *Clementin.* hom. 10, cap. 17.

(33) *Θηβαῖοι δὲ*. Aelianus, lib. xii, cap. 5, *De animalibus*: Καὶ Θηβαῖοι δὲ σέβουσι Ἕλληνας ὄντες, ὡς ἀκούω, γαλήν. *Thebani, quantum Graeci, mustelam religiose venerantur; quia nimium nutrix Herculis fuit, aut quod cum Hercule Alcmena parturiet, et parere non posset, ea praetercurrens partendi vincula dissolvit. Ibidem etiam mures idem*

λιν (34) Θετταλοὶ μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν, ἐπεὶ τὸν Δία μεμαθήκασιν ὁμοιωθέντα μύρμηκι, τῆ Κλή-
 τρος θυγατρὶ (35) Εὐρυμεδοῦση μιγῆναι, καὶ Μυρ-
 μηδόνα γεννησάι; Πολέμων δὲ τοὺς ἀμφὶ τὴν Τρωά-
 δα κατοικοῦντας ἱστορεῖ τοὺς ἐπιχωρίους μῦς, οὓς
 σμίνθους καλοῦσι (36), θρησκαεῖν, ὅτι τὰς νευρὰς
 τῶν πολεμίων διέτρωγον τῶν. τῶσων· καὶ Σμίνθιον
 Ἀπόλλωνα ἀπὸ τῶν μυῶν ἐκείνων ἐπεφῆμισαν. Ἡρα-
 κλείδης δὲ ἐν Κτίσεισιν ἱερῶν περὶ τὴν Ἀκαρναντίαν
 γράσιν, ἐνθα τὸ Ἄκτιον ἐστὶν ἀκρωτήριον, καὶ τοῦ
 Ἀπόλλωνος τοῦ Ἄκτιου τὸ ἱερόν, ταῖς μυταῖς προ-
 θέσθαι βοῦν. Οὐδὲ μὴν Σαμίων ἐκλήσθαι (37)
 πρέδατον, ὡς γρησιν Εὐφορίων, σέβουσι Σάμιοι· οὐδέ
 γε τῶν τὴν Φοινίκην (38) Σύρων κατοικούντων, ὧν
 οἱ μὲν τὰς περιστερὰς, οἱ δὲ τοὺς ἰχθῦς οὕτω σέβουσι
 περιττώσας, ὡς Ἡλείοι τὸν Δία. Εἶεν δὲ, ἐπειδὴ οὐ
 θεοὶ, οὓς θρησκαεῖτε, αἰθεῖς (39) ἐπισκέψασθαι μοι
 δοκεῖ, εἰ ὅπως εἶεν δαίμονες, δευτέρᾳ ταύτῃ, ὡς
 ὑμεῖς φαστε, ἐγκαταλεγόμενοι τάξει. Εἰ γὰρ οὖν δαί-
 μονες λίχνοι (40) τε καὶ μισροὶ, ἔστι μὲν ἐφευρεῖν
 καὶ ἀναφανδὸν οὕτω κατὰ πόλεις δαίμονας ἐπιχω-
 ρίους, τιμὴν ἐπιδρεπομένους· παρὰ Κυθνίοις μὲν
 Ἐδημον (41)· παρὰ Τηνίοις Καλλισταγόραν· παρὰ

res (vereor ne sit potius dicendum pejores), qui
 Ægyptios quotidie ludibrio habetis, quales estis in
 bruta animalia? Ex vobis enim Thessali ciconias
 coluerunt, quod id esset more majorum receptum.
 Thebani autem mustelas adorant, quod olim mu-
 stela nascentem Herculem adjuverit. Quid? Nonne
 Thessali dicuntur divinum cultum formicis tribue-
 re, quod ex fabulis didic-erint, Jovem sumpta for-
 micæ forma, cum Eurymedusa, Cletores filia, con-
 gressum, Myrmedonem genuisse? Polemo autem
 refert, eos, qui Troadem habitant, mures indige-
 nas, quos σμίνθους vocant, venerari, quod arcuum
 hostilium nervos arrosent; exindeque Apollini
 Sminthii nomen imposuisse. Heraclides etiam in
 libro *De ædificationibus templorum in Acarnania*
 scribit, in Actio promontorio, ubi Actii Apollinis
 fanum est, ante cætera sacra bovem immolari mu-
 scis. Nec vero Samiorum obliviscar, a 12 quibus,
 prout tradit Euphorion, ovis colitur: ut nec eo-
 rum, qui Phœniciam Syrorum ἄ incolunt, quorum
 alii quidem columbas, alii vero pisces haud minus
 impense colunt, quam Elei Jovem. Age vero, cum
 sit satis ostensum, non esse deos, quos colitis; an

✠ P. 55 ED. POTTER, 26 ED. PARIS.

adorari tradit ab iis, qui Troadis Hamaxitum inco-
 lunt, unde Apollinem *Sminthium* appellant; tum
 vero in æde Sminthii cicures alii mures, σμίνθος
 enim illis murem significat. Addit deinde fabulam
 de muribus ab Apolline expulsis, et alteram quam
 hic innuit Clementis: Cretenses ad coloniam domo
 missi rogaverunt, ut quempiam ad habitandum aptum
 locum ostenderet. Respondit ille, ubi γηγενεῖς, id
 est *terra genitii*, bellum eis inferrent, ibi considen-
 dum. Ita eos ad Hamaxitum profectos, castra po-
 sisse: tum incredibilem murium multitudinem
 erupisse, et elypeorum lora derosisse, et arcuum
 nervos exedisse; ex quo conjecturam duxerunt,
 illos esse terrigenas; proinde hunc locum exco-
 luisse, atque Apollini Sminthio templum excitasse.
 Eandem fabulam narrat Strabo, lib. xiii *De Eury-
 medusa*; Arnobius, lib. iv: *Nunquid a nobis ali-
 quando conscriptus est, modo in aurum versus, modo
 in Satyrum ludicrum, in draconem, in alitem, et,
 quod omnia genera contumeliarum transiliat, in for-
 miculam parvulam, ut Clitoris videlicet filiam Myr-
 midonis redderet upud Thessalos matrem?* COLLECT.
 Conf. Ovid., *Metamorph.*, lib. ix, fab. 40.

(34) *Τὶ δὲ, οὐ π.* Hanc lectionem exhibuit pri-
 mum Heinsius, et post eum reliquæ Clementis edi-
 tiones. Vetus lectio erat, *Τὶ δαὶ πάλιν Θετταλοὶ μύρ-
 μηκας ἱστοροῦνται σέβειν*; quam quidam exhibent
 Flor. et Sylburg. Nec opus erat ea verba mutare,
 modo sic distinguantur, ut sit apud Nov. *Τὶ δαὶ πάλ-
 λιν οἱ Θετταλοὶ; μύρμηκας ἱστοροῦνται σέβειν, ἐπεὶ
 τὸν Δία, etc.* Quid autem rursus *Thessali?* formicas
referantur colere, quia Jovem, etc.

(35) *Τῆ Κλήτερος θυγ. Εὐρυμεδοῦση.* Clitoris
 filiam dixit Arnobius. At *Recognit.*, lib. x, c. 22,
 refertur Jupiter corrupisse Eurymedusam *Achelai*,
mutatus in formicam; ex qua nascitur Myrmidon.
Acheloi filiam dicunt *Clementina*.

(36) *Καλοῦσι.* Post καλοῦσι recte cum A inserui-
 mus σέβειν, θρησκαεῖν, vel simile quid. SYLBURG.

(37) *Οὐδὲ μὴν Σαμίων ἐκλήσθαι.* Aelianus,
 lib. xii, cap. 40: Τιμῶσι δὲ ἄρα Δελφοὶ μὲν λίχον,
 Σάμιοι δὲ πρέδατον. *Lupum Delphi colunt, Samii
 ovem tenerantur.* Deinde causam addit, quod Samii
 furto sublatum aurum ovis invenit. Ideo Mandro-
 bulus Junoni ovem consecravit, ut Aristoteles tra-

dit. Idem, lib. xi, cap. 8: *In Leucade promontorium
 est excelsum et sacrum, in eo Apollinis Actii fanum;
 ejus honori dedicatum tempus festum cum instat, in
 quo saltando etiam certant, bovem muscis mactant;
 ejus illæ sanguine saturatæ recedunt, veluti munere
 ad id faciendum persuasæ.* Euphorionem citat etiam
 idem lib. xvii, cap. 28, et Athenæus multis in locis.
 COLLECT.

(38) *Οὐδὲ γε τῶν τὴν Φοινίαν.* P. Victorius, lib.
 xii, cap. 15. Tibullus in quadam elegia superstitio-
 nis Syrorum meminit, qui columbas consecrabant,
 timebantque violare, ita canens:

*Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes
 Alba Palæstino sancta columba Syro?*

Alii legunt *suo*. Id quoque memoriæ prodidit Xe-
 nophon, in *Exped. Cyri*; narrat enim copias illas
 venisse ad fluvium Chalum, plenum magnum pis-
 cium ac mansuetorum, quos Syri deos putarent,
 nec sinerent violari; quod etiam tribuebant colum-
 bis. Cicero, iii *De nat. deorum*: *Piscem Syri vene-
 rantur.* Porphyrius, lib. iv *Περὶ ἀποχῆς*, Menandri
 comici versus ponit, quibus exponitur quo humi-
 litatis descendant Syri, ut deum placeant, si forte
 aliquando incontinentia ducti piscem comederint.
 COLLECT. — Conf. Diodorus Sic., lib. ii.

(39) *Αἰθεῖς.* Omittit Nov.

(40) *Λίχνοι.* Recte posteriores Clementis edit.
 λίχνοι habent; quam lectionem firmat Nov., λίχνοι,
 Flor., Sylb. Tatianus λίχρους καὶ ἀσπίτους vocat, p. 48.

(41) *Παρὰ Κυθνίοις μὲν Ἐδημον.* A. C. παρὰ
 Κυθνίοις Μενέδωμον. Item mox, pro παρὰ δὲ Ἡλείοις
 Ἄνιον, legendum παρὰ Ἀηλίοις Ἄνιον. Anium certe
 Deli et regem fuisse, et sacerdotem, ex Dionysio
 Halicarnasæo et Virgilio clarum est; ex ipso etiam
 Clemente infra. SYLBURG. — Et quidem Μενέδωμον ha-
 bet Nov.; unde, quin Clemens ita scripserit, haud
 potest dubitari. Cæterum de Anio, Eliensium quoque
 hæc dicit Vossius, *De orig. et progress. idol.*, lib. i,
 cap. 15: « Elienses Anium pro deo habuere, te-
 ste Clemente, *Admonitione qd gentes*. Sed cum con-
 ditores urbium soleant in deos referri, suspicio mihi
 oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab
 Elio, sive Alio, condita; unde et ipsi Dorice Plauto

sint vere dæmones, quos secundum a diis ordinem tenere creditis, jam erit ulterius dispiciendum. Si igitur dæmones sint gulæ dediti et impuri, ostendi facile possunt per singulas vestras urbes indigenæ dæmones, quibus divini honores persolvuntur. Apud Cythnios, Menedemus; apud Tenios, Callistagoras; apud Delios, Anius; apud Lacones, Astrabacus. Colitur etiam Phaleri quidam heros in puppi navis: et Pythia jussit sacra facere Plataensibus Androcrati, et Democrati, et Cyclæo, et Leuconi, Medico bello fervente. Alios etiam permultos dæmones reperiet, si quis paulum dispicere valeat:

Ter enim decies mille sunt in terra multos pascente Dæmones immortales, custodes mortalium hominum.

Quinam sunt hi custodes, o Bœoti, ne pigeat eloqui. Manifestum etenim est, hos esse, quos modo memoravi, et, qui sunt his honoratiores, magnos dæmones, Apollinem, Dianam, Latoniam, Cererem, Proserpinam, Plutonem, Herculeum, ipsum Jovem. Ne vero aufugiamus, nos custodiunt, o Aseræ: aut forte ne peccemus, qui scilicet peccata non sunt experti. Hic usurpare licet, quod proverbia loco dici solet,

Pater inemendabilis emendat filium.

Quod si nos custodiunt, haudquaquam id benevolentia ducti faciunt, sed adulatorum instar, interea dum vestrum urgent exitium, fumo inescati, vitæ adhærescunt. Ipsi certe dæmones ingluviem fatentur suam, dum dicunt:

Libaminis, nidorisque, hunc enim honorem nos sortiti sumus.

✠ Quam autem vocem ederent, si vocem acciperent Ægyptiorum dii, mustelæ et feles, et id genus animalia, nisi hanc poeticam ab Homero prolatam, qua nidorem et coquinarium sibi gratissimas esse profiteantur. Tales itaque sunt vestri dæmones, et dii, et si qui *semidei*, tanquam *semiasini* vocantur; neque enim est vobis nominum penuria, quibus ad impias hujusmodi compositiones utamini

CAPUT III.

Sacrificiorum diis mactatorum crudelitatem ac feritatem perstringit.

Nunc autem superioribus illud adjungamus, quam

✠ P. 36 ED. POTTER, 27 ED. PARIS.

Captivis Alii, non Elii dicuntur. Et Alis ibidem pro Elis constanter legas.

(42) Ἀστράβακον. Ὀστράβακον, Nov. Sed Pausanias receptam lectionem firmat. Nam ille, in *Laconicis*, p. 191 edit. Hanov., dicit: Πηλείων δὲ Ἀστράβακον καλούμενον ἔστιν ἥρῳον. *Hic proximum est heroicum monumentum, quod Astrabaci esse dicitur.* Quis porro fuerit hic Astrabacus, paulo post declarat.

(43) Τρὶς γὰρ. Hesiodi *Oper. et Dier.* l. 1, v. 250. Cæterum pro τρὶς Nov. habet τρεῖς. In secundo versu, Ἀθάνατοι Ζηνός, pro δαίμονες ἀθάνατοι, Hesiod.

(44) Λοιῶς. Homeri *Iliad.* Δ, v. 49. Clemens eodem allusit, p. 15. Solent autem veteres Ecclesiæ Patres ethnicis e suis poetis exprobrare, quod eorum dii victimarum nidoribus inhiant; quin etiam eorum non pauci dæmonas, ut terrenos spiritus, ejusmodi rebus delectari credebant. Tatianus *Orat.*, cap. 20: Οἱ δαίμονες, οὓς ὑμεῖς οὕτω φατέ, σύμπληρῶν ἐξ ὕλης λαθόντες, κτησάμενοι τε πνεῦμα τὸ ὑπ' αὐτῆς, ἄπτωτοι καὶ λήκωσι γεγόνασιν. *Dæmones, qui a*

δ' Ἡλείοις Ἀνίον· παρὰ Λάκωσιν Ἀστράβακον (42)· τιμάται δὲ τις καὶ Φαληροὶ κατὰ πρόμναν· φρῶς· καὶ ἡ Πυθία συνέταξε θύειν Πλαταῦσιν Ἀνδροκράτει, καὶ Δημοκράτει, καὶ Κυκλαίῳ, καὶ Λεύκωνι, τῶν Μηδικῶν ἀμαρζόντων ἀγώνων. Ἔστι καὶ ἄλλου, παμπόλλους συνιδεῖν δαίμονας, τῶγε καὶ σμικρὸν διαθρεῖν δυναμένῳ·

Τρὶς γὰρ (43) μύριοι εἰσὶν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ δαίμονες ἀθάνατοι, φύλακες μερόπων ἀνθρώπων.

Τίνας εἰσὶν οἱ φύλακες, ὃ Βούτυτι, μὴ φρονήσης λέγειν. Ἡ δὴλον ὡς οὗτοι, καὶ οἱ τούτων ἐπιτιμότεροι, οἱ μεγάλοι δαίμονες, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἄρτεμις, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Δημήτηρ, ἡ Κόρη, ὁ Πλούτων, ὁ Ἡρακλῆς, αὐτὸς ὁ Ζεὺς. Ἄλλ' οὐκ ἀποδρᾶναι ἡμᾶς φυλάττουσιν, Ἀσκραίᾳ· μὴ ἀμαρτάνειν δὲ ἴσως, οἱ ἀμαρτῶν δῆτα οὐ πεπειραμένοι. Ἐνταῦθα δὴ τὸ παροιμιώδες ἐπιφθέξασθαι ἀρμόττει·

Πατὴρ ἀνουθέτητος παῖδα ρουθετεῖ.

Εἰ δ' ἄρα καὶ εἰσὶ φύλακες οὗτοι, οὐκ εὐνοία τῇ πρὸς ἡμᾶς περιπαθεῖς, τῆς δὲ ὑμεδαπῆς ἀπωλείας ἐχόμενοι, κολάκων δίκην, ἐγγρήμπτονται τῷ βίῳ, δελεαζόμενοι καπνῷ. Αὐτοὶ που ἐξομολογοῦνται: οἱ δαίμονες τὴν γαστριμαργίαν τὴν αὐτῶν·

Λοιῶς (44) τε, κνίσσης τε· τὸ γὰρ λάχομεν [τέρας ἡμεῖς,

λέγοντες. Τίνα δ' ἂν φωνὴν ἄλλην, εἰ φωνὴν λάβοιεν Αἰγυπτίων θεοί, οἷα αἰλουροὶ καὶ γαλαί, προήσονται, ἢ τὴν Ὀμηρικὴν τε καὶ ποιητικὴν, τῆς κνίσσης τε καὶ ὄφαρτυτικῆς φωνῆς; τοιοῦδα μὲν τοι παρ' ὑμῖν οἱ τε δαίμονες καὶ οἱ θεοί, καὶ εἰ τινες ἡμίθεοι, ὡς περ ἡμίνοιοι, κέκληνται· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ὀνομάτων ὑμῖν πενία πρὸς τὰς τῆς ἀσεβείας συνθέσεις.

Φέρε δὴ οὖν (45) καὶ τοῦτο προσθῶμεν, ὡς ἀπάν-

vobis dicti sunt, ex materia concreti, et spiritu ex ea sumpto, luxuriosi et delicati evaserunt. Athenagoras, cap. 23: Οἱ περὶ τὴν ὕλην δαίμονες λήκωσι, περὶ τὰς κνίσσας καὶ τὸ τῶν ἱερῶν αἷμα ὄντες. *Dæmones materiæ dediti, nidorum et sanguinis victimarum avidi.* Origenes, in *Celsum*, lib. 11, pag. 133: Πάντες μὲν οἱ θεοὶ τῶν ἔθνων εἰσι δαιμόνια λίγνα, καὶ περὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰ αἵματα, καὶ τὰς ἀπὸ θυσῶν ἀποφορὰς καλινδούμενα. *Omnes dii gentium sunt dæmonia, victimarum cruorisque avida, et circumdiores versantia.* Et lib. vii, pag. 334, dicit inde apparere terrenos esse dæmones, quod τοῖς ἀπὸ τῶν θυσῶν ἀναθυμιάσασιν, καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων, καὶ ὀλοκαυτωμάτων ἀποφορᾶς τρεφόμενα αὐτῶν τὰ σώματα φιληθοῦσύντων. *Sacrificiorum nidoribus, et sanguinis ac victimarum habitibus eorum corpora voluptati deditorum nutriantur.* Scilicet ex eorum sententia dæmones tenuia corpora habebant. Qua de re alius forte dicendi locus erit.

(45) Φέρε δὴ οὖν. Φέρ' οὖν δὴ, Euseb. *Præp. ev.* lib. 19, cap. 16, quo hæc recitata invenies; sed φέρε δὴ οὖν Joan. Mox, ὑμῖν οἱ θεοί, Euseb., pro quo mendesæ,

θρωποι και μιανθρωποι δαιμονες ειν ομων οι θεοι, και ουχι μνον επιχαιροντες τη φρενοβλαβει των ανθρωπων, προς δε και ανθρωποκτονιας απολαου-
 τες· νυνι μεν τας εν σταδιοις ενόπλους φιλονεικίας, νυνι δε τας εν πολέμοις αναριθμους (46) φιλοτιμίας, άγορμάς σφισιν ηδονής ποριζόμενοι, όπως οτι μά-
 στα εχοιεν ανθρωπειων άνεδην (47) έμφορεΐσθαι φέ-
 των· ηδη δε κατά πόλεις και εθνη, οιονει λοιμοι επι-
 στήσαντες, σπονδάς άπήτησαν άνημέρους. Άριστο-
 μένης γούν ο Μεσσηνίος τώ Ιθωμήτη Διι (48) τριακο-
 σίους απέσφαξε, τσαύτας όμου και τοιαύτας καλλι-
 ρειν οίόμενος εκατόμβας· εν οίς και θεόπομπος ην ο
 Λακεδαιμονίων (49) βασιλεύς, ιερειον ευγενές. Ταυ-
 ροι δε τδ εθνος, οι περι την Ταυρικην χερρόνησον
 κατοικοῦντες, ους αν των ζένων παρ' αυτοίς ελωσι,
 τούτων (50) δη των κατά θάλασσαν επταικόντων, αυ-
 ταις μάλα τη Ταυρικη καταθύουσιν Άρτέμιδι· ταύ-
 τας σου τας θυσίας Ευριπίδης (51) επί σκηνής τρα-
 γωδει. Μόνιμος (52) δ' ιστορει εν τη τών θαυμασίων
 Ευναγωγη, εν Πέλλη της Θετταλίας Άγαθόν ανθρω-
 πον Πηλει και Χείρωνι καταθύεσθαι· Λυκτίους (53)
 γάρ, Κρητών δε εθνος εισιν, ούτως Άντικλειδης (54)
 εν Νόστοις άποφαίνεται ανθρώπους άποσφάττειν τώ
 Δι· και Λεσβίους Διονύσω την όμοίαν προσάγειν
 θυσίαν, Δωσίδης λέγει. Φωκαείς (55) δε (ουδέ γάρ
 αυτοίς (56) παραπέμφομαι τοιούτους)· Πυθοκλής εν
 τριτω Περι όμοιολας, τη Ταυροπόλει Άρτέμιδι αν-
 θρωπον όλοκαίν (57) ιστορει. Έρεχθεύς δε (58) ο
 Άττικος και Μάριος ο Ρωμαίος, τας αυτών έθυσά-
 την θυγατέρας· ών ο μεν τη Φερσεφάττη, ως Δημά-
 ρατος εν πρώτῃ Τραγωδουμένων (59)· ο δε τος

✕ P. 37 ED. POTTER.

τήν οι θεοί, Joan. Cæterum Lactantius hoc argu-
 mentum fuisse persequitur lib. 1, cap. 21.

(46) Άναριθμοι. Έναριθμοι, Joan.

(47) Άνέδην. Αναδην, Euseb., sed άνεδην Joan.
 Et quidem rectius. Nil porro est frequentius quam
 harum vocum confusio.

(48) Τώ Ιθωμήτη Διι. Eusebius habet Ιθωμήτη,
 sed melius vel Ιθωμάτι, vel Ιθωμήτη, ut Stephanus, et
 alii; vel etiam, ut Pausanias, Ιθωμάτη, aut Ιθωμάτα,
 quod Doricum, et plane Messenicum est; ab Ithoma,
 Messeniarum monte, ubi oppidum ejusdem nominis,
 situ opereque munitissimum. VIGER.

(49) Ο Λακ. Particulam δ inseruit Sylburgius,
 omissam in edit. Flor. ut etiam in ms. Nov.

(50) Τούτων. Τοσούτων Joan. Mox, θάλατταν,
 Euseb., Joan.

(51) Ευριπίδης επ. Έπι σκηνής τραγωδει ο Ευρι-
 πίδης, inverso verborum ordine. Euseb.

(52) Μόνιμος. De hoc scriptore, ejusque ανθρωπο-
 θυσία nihil legi. Forte in Achillis immaturo fato rap-
 ti memoriam Peleo ejus parenti, et Chironi nutri-
 tio scelus hoc institutum fuerit. VIGER.— Mox θαλατ-
 τίας, pro Θετταλίας, Joan. Mendose.

(53) Λυκτίους. Prius scriptum erat Λυκίους, quod
 habet etiam Nov. Verum P. Leopardus lib. iv. c. 5,
 3. Emend. restituendum ex Eusebio Λυκτίους μο-
 νει; et addendum Eusebio nomen libri Έν Νό-
 στοις, in Reditibus, seu Reversionibus, ut constat
 ex codice Eusebii Græco, Lutetiae edito. Citatur hic
 auctor ab Athenæo lib. ix, et alibi, et Atheniensis di-
 citur. COLLECT.— Suidas, Άντικλειδης· ούτος έγραψε
 περι νόστων. VIGER.— Spanhemius Observat. in Calli-
 machi hymn. in Apoll., v. 33, contendit nec Λυκίους,
 nec Λυκτίους legi debere, sed Αυκτίους, quippe cum
 Græcæ urbs Αυκτός appellata fuerit.

A immanes dii vestri dæmones fuerint, quamque ca-
 pitali hominum odio flagraverint, qui eorum non vo-
 cordia solum insaniaque delectarentur, sed etiam car-
 nificina cædibusque fruerentur. Quippè modo enim
 armatas in stadio et ambitiosas commissiones,
 modo infinitas belli contentiones honoris causa glo-
 riæque susceptas, voluptatis sibi materiem accerse-
 bant, ut sic affatim humano cruore satiari possent.
 Jam vero per urbes passim ac populos tanquam te-
 terrimæ pestes grassati, crudeles dirasque libatio-
 nes expetebant. Sane Aristomenes ille Messenius
 Ithometæ Jovi trecentos jugulavit, ratus egregie
 sese tot tamque lectis hecatombis litasse, quorum
 et numero Theopompus erat, Lacedæmoniorum rex,
 illustris utique nobilisque victima. Tauri vero po-
 puli, qui circa Tauricam Chersonesum habitant,
 quotquot apud se peregrinos eo tum errore, tum vi
 tempestatis appulso interciperent, e vestigio Tau-
 ricæ Dianæ immolabant: quibus sacrificiis tragica
 sæpius Euripidis theatra personarunt. Scribit etiam
 Monimus in suo de rebus admirabilibus Commenta-
 rio, Pellæ, oppido Thessaliæ, hominem Achivum
 Peleo et Chironi mactari consuevisse. A Lyctiis
 vero, Græcæ insulæ populis, Jovi homines jugulari
 solitos, auctor est Anticlides, in eo, quem Redi-
 tus inscripsit, opere. Itemque Baccho similem a
 Leabiis oblatam esse victimam ex Dosida cognoscim-
 us. Phocæenses quoque, ne præteriri a nobis vi-
 deantur, hominem integrum Tauricæ Dianæ crema-
 bant, ut ✕ testis est Pythocles libro De concordia ter-
 tio. Adde et his Erechtheum Atticum, et Romanum

(54) Κρητών δε εθνος εισιν, ούτως Άντ. I. eg.
 Κρητών δε εθνος εισιν ούτοι, Άντικλ. ex Euseb., Joan.

(55) Φωκαείς. Φωκείς, Joan., mendose. Intelligit
 auctor Phocæenses, non Phocenses. Nam Φωκαείς,
 Phocææ, urbis Ioniae, cives: Φωκείς, incolæ Pho-
 cidis, Phocenses. COLLECT.— Φώκατα, Phocæa, urbs
 Ioniae; cujus cives Φωκαείς, interdum etiam Φω-
 καίεις, ut Πλάταιεις, Phocæenses, aut Phocæi. Ho-
 ratius, epod. 16: Phocæorum velut profugit exæ-
 crata civitas. Φωκίς, Phocis, Achaiae regio: incolæ
 Φωκείς, Phocenses. Thucydiditis Scholiastes, lib. 1:
 Φωκείς, inquit, οι της Ελλάδος από Φωκίδος πάλεως·
 Φωκαίεις, οι της Ιωνίας, από Φωκαίας πάλεως. Pom-
 ponius Mela Phocidem Ioniae urbem nominat, libra-
 riorum, opinor, vitio; cum Phocæam, ut Græci
 omnes, scribere debuisset.

(56) Ουδέ γάρ αυτ. Ουδέ γάρ αυτοίς παραπέμφο-
 μαι, τούτους Πυθοκλ., Nov., Euseb., Joan., nisi quod
 hic αποπέμφομαι habeat.

(57) Όλοκαίν. Όλοκαυτείν, Euseb., όλοκαυτών
 Joan., quæ magis in usu sunt, quam όλοκαίν.

(58) Έρεχθεύς δε. Plutarchus, in Historiis paral-
 lelis Græcis et Romanis, has duas narrat historias
 conjunctas, numero 20. Erechtheus cum Eumolpo
 bello gerens, cum didicisset victorem futurum se,
 si filiam immolaret; re cum uxore Praxithea com-
 muneata, puellam mactavit: cujus rei Euripides
 in Erechtheo meminit. Marius, cum Cimbris bellum
 gerens, cum inferior illis esset, in somnio præmo-
 nitus est, victoriam se consecuturum, si filiam prius
 victimam offerret, Calpurniam nomine. Patriæ igitur
 charitati natura postposita, eo facto victoriam re-
 portavit. Dorotheus in Rer. Ital. COLLECT.

(59) Δημάρατος εν π. Τρ. Reinesius, Var. lect.
 lib. 1, pag. 3, ait: ε Demaratus εν πρώτῃ Τραγω-

Marium, qui suas ambo filias immolarunt : Persephonæ quidem Erechtheus, ut apud Demaratum primo *Rerum tragicarum* libro legimus; Averruncis autem Marius, ut ex quarto Dorothei *Rerum Italicarum* libro constat. Perhumani scilicet et misericordes exemplis istis exhibentur dæmones : quidni verosimilem in modum religiosa sanctaque habeantur dæmonum mancipia? illi quidem dum servatorum nomine celebrantur; hæc vero dum salutem a salutis insidiatoribus deprecantur. Enimvero dum istis litare sese opinantur, homines ab sese jugulari non cogitant. Atqui non locus profecto hostiam ex parricidio facit: nec si Dianæ quis et Jovi potius in loco sacro, quam si aliis id genus dæmonibus, vel in aris, vel in triviis hominem, seu iracundia, seu pecuniæ cupiditate commotus jugularit, sacram victimam appellet licet. Parricidium omnino est tale sacrificium. Quid igitur causæ est, vos o homines animalium omnium sapientissimi, ob quam, cum feras adeo fugere, et sicubi in immania animalia, seu in ursum, seu in leonem inciderimus, illico declinare soleamus,

Ut quis, cæruleum si forte aspexerit anguem,

Continuo resilit, membrisque pavore solutis,

Aerii montis sese vulle abdit in alta :

vos, qui exitiales ac pestiferos dæmones insidari hominibus, eorumque succensos odio, nihil nisi ipsorum pestem interitumque moliri sentitis atque cognoscitis, non ✕ moveamini tamen, nec vestros ipsi hostes aversemini? Quomodo autem fieri potest, ut qui mali sunt, aut verum dicant, aut cui-

✕ P. 38 ED. POTTER, 28 ED. PARIS.

δουμένων, rerum atrocium, grandium, tristem, pugnaram, parricidiorum, conquestionum, horribilium et infelicium eventuum, et quæ alia in scenam Tragicam induci solent. Vossius existimat *Τραγωδουμένων* libros continuisse historiam μυθικού, sive ηρωϊκού temporis: ut de bello Trojano, vel Thebano, et similibus unde, inquit, tragædiarum argumenta ab antiquis peti solent. Porro quod Clementis e primo *Τραγωδουμένων* libro, id e tertio recitat Stobæus serm. 57, quo loco Demarati verba de Erechtheo jussu Pythici oraculi filiam Proserpinæ sacrificante integra exstant.

(60) *Ὁ Μάριος*. Fallor, ni glossemia est istud Ὁ Μάριος. Nec vero ante divit, ὁ μὲν Φερσεφάτῃ ὁ Ἐρεχθεύς. Quid? quod barbara est hæc loquendi ratio. Quid? quod face opus non erat, ut posteriorem hunc Marium esse videremus, qui Dorotheum in *Rerum Italicarum* libris citari audiremus. VIGER.

(61) *Πῶς δὲ οὐχ ὄσται ἀναλόγως*. Eusebius habet ἀνόσται, sed omittit ἀναλόγως: sed alter ex mss.: Πῶς δὲ οὐχ ἀνόσται ἀλόγως. Forte, πῶς δὲ οὐχ ἄν ὄσται ἀναλόγως. Uiraque interrogatio ironica est. Et bene ἀναλόγως, videtur enim quedam ἀναλογία dæmones inter et δαισιδαίμονας intercedere; cui ut quouo modo servirem, δαισιδαίμονας hoc loco dæmonum mancipia, quam superstitiosos, vertere malui. VIGER. — Ἀνόσται ἀλόγως, Joan. — Dein, σωτήρας, Euseb., Joan.

(62) *Εὐφημούμενοι*. Εὐφημούμενοι, Joan., sed aliquis εὐφημούμενοι in margine posuit. Mox, ἀναιτούμενοι, pro αἰτούμενοι, idem.

(63) *Ἡ ἄργῃ καὶ φιλαργυρία*. Hervetus, *quam iræ, et avaritiæ, et aliis similibus dæmonibus*, etc. Pessimi sane dæmones ira et pecuniæ sitis: sed aliam Clementis hoc loco mentem esse arbitror; alioqui scribendum fuit, καὶ ἄλλοις ὁμοί. Corruptus

ἀποτροπαίοις, ὁ Μάριος (60), ὡς Δωρόθεος ἐν τῇ τάρτῃ *Ἰταλικῶν* ιστορεῖ. Φιλάνθρωποι γὰρ ἐκ τούτων καταφαίνονται οἱ δαίμονες· πῶς δὲ οὐχ ὄσται ἀναλόγως (61) οἱ δαισιδαίμονες; οἱ μὲν σωτήρες εὐφημούμενοι (62), οἱ δὲ σωτηρίαν αἰτούμενοι παρὰ τῶν ἐπιβούλων σωτηρίας· καλλιερεῖν γοῦν τοιάζοντες αὐτοῖς, σφᾶς αὐτοῖς λελήθασιν ἀποσφάττοντες ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ οὖν παρὰ τὸν τόπον ἱερεῖον γίνεται ὁ φόνος· οὐδ' εἰ Ἀρτέμιδι τις καὶ Διὶ ἐν ἱερῷ δῆθεν χωρίῳ, μᾶλλον ἢ ὄργῃ καὶ φιλαργυρίᾳ (63), ἄλλοις ὁμοίως δαίμοσιν, ἐπὶ βωμοῖς ἢ ἐν ὁδοῖς ἀποσφάττοι τὸν ἀνθρώπων, ἱερὸν ἱερεῖον ἐπιφημίνας· ἀλλὰ φόνος ἐστὶ καὶ ἀνδροκτασία ἢ τοιαύτη θυσία. Τί δὲ οὖν, ὦ σοφώτατοι τῶν ἄλλων ζῶων ἄνθρωποι, τὰ μὲν θηρία περιφεύγομεν (64), τὰ δὲ ἀνήμερα, κἄν που περιτύχωμεν, ἄρκτω (65) ἢ λέοντι, ἐκτρέπομεθα,

οἱ ὁμοῖοι ἄνθρωποι, ὡς οἱ φόνος ἐστὶ καὶ ἀνδροκτασία ἢ τοιαύτη θυσία. Τί δὲ οὖν, ὦ σοφώτατοι τῶν ἄλλων ζῶων ἄνθρωποι, τὰ μὲν θηρία περιφεύγομεν (64), τὰ δὲ ἀνήμερα, κἄν που περιτύχωμεν, ἄρκτω (65) ἢ λέοντι, ἐκτρέπομεθα,

Ὡς δ' ὅτε τις (66) τε δράκοντα ἰδὼν παλινδροσος

Ὀύρεος ἐν βήσσησιρ (67), ὑπὸ τε τρόμος ἔλλυ

Ἄψ τ' ἀνεχώρησεν·

δαίμονας δὲ, ὀλεθρίους καὶ ἀλιτηρίους, ἐπιβούλους τε καὶ μισανθρώπους, καὶ λυμεύνας ὄντας προαισιόμενοι καὶ συνιέντες, οὐκ ἐκτρέπεσθε (68), οὐδὲ ἀποστρέφεσθε; Τί δ' ἂν καὶ ἀληθεύσαιεν οἱ κακοί, ἢ τίνα ἂν ὠφελῆσαιεν; Αὐτίκα γοῦν ἔχω σοι βελτίονα τῶν ὁμοίων τούτων θεῶν, τῶν δαιμόνων, ἐπιδαίξει τὸν

C locus est, qui ut sanctus, primum ex Clemente apud Eusebium ὁμοίως pro ὁμοίως reponendum videtur: nam *similibus* quidem, non tamen *similiter*, in loco sacro pietatis causa, et in triviis impellente vel iracundia vel avaritia, homines jugularentur. Deinde, post ἀνθρώπων, distinguendum. Postremo legi possit, ἀποσφάττοι ἂν τὸν ἀνθρώπων, ἱερὸν ἂν ἱερεῖον ἐπιφημίσαι. Quorum verborum sententiam reddidi: tunc enim ἐπιφημίσαι ἂν, erit proprie, *appellare jure possit*; vel sola metathesi τοῦ ἂν, sic, ἀποσφάττοι ἂν τὸν ἀνθρώπων, ἱερὸν ἱερεῖον ἐπιφημίνας· ut ἀπὸ κοινοῦ intelligatur, ἱερὸν γίνεται ὁ φόνος. VIGER. — Pro φιλαργυρία, Joan. habet φλαργία. Mox, ὁμοίως pro ὁμοίως, idem. Dein, Lowthius legi vult, τὸν ἀνθρώπων, ἱερεῖον ἐπιφημίνας, ἱερὸν ἐστίν, ἀλλὰ φόνος καὶ ἀνδροκτ. Forte vox ἱερεῖον ad marginem adnotata, in textum irrepsit. Nam eo sublato, nihil est, quod de sensu auctoris, aut ejus verborum constructione laboremus.

(64) *Περιφεύγομεν*. Rectius, opinor, quam quod Eusebius habet, πεφεύγαμεν, tametsi præteritum illud aoristorum more, pro presentis usurpari possit, vel per verbum, *soleo*, explicari. VIGER. — Hunc porro locum sic scribit Eusebius, τὰ μὲν θηρία πεφεύγαμεν τὰ ἀνήμερα, κἄν που περιτύχ. Eandem lectionem habet Joan. Τὰ μὲν θηρία περιφεύγομεν τὰ ἀνήμερα, κἄν που περιτύχ., Nov. Quam lectionem cæteris prætulerim.

(65) *Ἄρκτω*. Ἡ ἄρκτω, Euseb.

(66) *Ὡς δ' ὅτε τις*. Homerus, *Iliad.* Γ, v. 33. Notum et illud *Æneid.* II: *Improvvisum aspris*. Sed malui Græcæ sententiam fidelius reddere. VIGER.

(67) *Βήσσησιρ*. Βήσσης, Euseb., expuncta paralogoge Ionica. SYLURUS.

(68) *Ὀὐκ ἐκτρέπεσθε*. Melius, quam quod apud Eusebium est, οὐκ ἐντρέπεσθε· nam et præcessit

ἄνθρωπον· τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ μαντικῶ, τὸν Κύρον καὶ τὸν Σόλωνα. Φιλόδομος ὑμῶν ὁ Φοῖβος, ἀλλ' οὐ φιλάνθρωπος. Προῦδωκε τὸν Κροῖσον τὸν φίλον, καὶ τοῦ μισθοῦ ἐκλάθόμενος· οὕτω φιλόδοξος ἦν (69)· ἀνάγαγε τὸν Κροῖσον διὰ τοῦ Ἄλως ἐπὶ τὴν πυράν. Οὕτω φιλοῦντες οἱ δαίμονες ὀδηγοῦσιν εἰς τὸ πῦρ (70). Ἄλλ' ὦ φιλανθρωπότερος καὶ ἀληθέστερος τοῦ Ἀπόλλωνος ἄνθρωπε, τὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς οἰκτεῖρον δεδεμένω. Καὶ σὺ μὲν, ὦ Σόλων, μάντευσαι τὴν ἀλήθειαν· οἱ δὲ, ὦ Κύρε, κέλευσον ἀποσβεσθῆναι τὴν πυράν. Σωφρόνησον ὑστατον γοῦν, ὦ Κροῖτε, τῷ πάθει μεταμαθῶν· ἀχάριστός ἐστιν, ὃν προσκυνεῖς· λαμβάνει τὸν μισθόν, καὶ μετὰ τὸ χροσίον ψεύδεται. Ὡς Σόλων, *ἄρα πάλιν τέλος* (71)· ἄρα οὐχ ὁ δαίμων, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπός σοι λέγει. Οὐ λοξὰ μαντεύεται Σόλων, τούτων εὖ θήσεις. Ἀληθῆ μόνον (72), ὦ βάρβαρε, τὸν χρησμὸν τούτον ἐπὶ τῆς πυρᾶς δοκιμάσεις. Ὅθεν ἐπισοί μοι θαυμάζειν, τίσι ποτὲ φαντασίαις ἀπαχθέντες οἱ πρῶτοι πεπλανημένοι, δαισιδαίμονιαν ἀνθρώποις κατήγγειλαν, δαίμονας ἀλιτηρίου νομοθετοῦντες σφειν· εἴτε Φορωνεύς (73) ἐκείνος ἦν, εἴτε Μέροψ (74), εἴτε ἄλλος τις, οἱ νεῶς καὶ βωμοὺς ἀνέστησαν αὐτοῖς, κρᾶς δὲ καὶ θυσίας παραστήσαντες πρῶτοι (75) μεμύθενται. Καὶ γὰρ δὴ καὶ κατὰ χρόνους ὕστερον ἀνεπίστατον θεοῦς, οἷς προσκυνοῖεν· ἀμέλει τὸν Ἐρωτα τούτον, ἐν τοῖς πρεσβυτάτοις τῶν θεῶν εἶναι λεγόμενον, ἐτίμα πρότερον οὐδ' εἰς, πρὶν ἢ Χαρμοῦν (76) μεράκιόν τι εἶλεν, καὶ βωμὸν ἰδρύσασθαι ἐν Ἀκαδημίᾳ, χαριέστερον ἐπιτελοῦς γένομενης ἐπιθυμίας· καὶ τῆς νόσου τὴν ἀσέλγειαν Ἐρωτα κεκλήχασαι, θεοποιούντες ἀκόλαστον ἐπιθυμίαν. Ἀθηναῖοι δὲ οὐδὲ τὸν Πῆνα ἤδεσαν ὅστις ἦν, πρὶν ἢ Φιλιππίδην (77) εἰπεῖν αὐτοῖς. Εἰκότως (78) ἄρα ἀρχὴν ποθεν ἢ δαισιδαίμονια λαβοῦσα, κακίας ἀνοήτου γέγονε πηγῇ· εἴπα δὲ μὴ (79) ἀνακοπέισα, ἀλλ' εἰς ἐπίδοσιν ἔλθοῦσα,

ὃ ἐκπρεπόμεθα, et sequitur, οὐδὲ ἀποστρέφασθε. Quid, quod minus erga dæmones convenit illa pudoris verecundiæque significatio? VIGER.

(69) *Ὅτω φιλόδοξος ἦν. Adeo filio cupidus erat*, nam φιλόδοξία Clementi semper est gloria cupiditas, pag. 217, 259, 240, 255, 262, 271, etc. Verum hæc significatio hujus loci non est, nisi Clementis Apollinem ironice φιλόδοξον dixerit, quia famæ suæ tam male consuluit. Videtur tamen φιλόδοξος esse, qui se amicium simulat, cum non sit : quo sensu dicendum potius erat δόξφιλος, vel δοκησίφιλος, quemadmodum a Clemente, aliisque dici solent δόξσοφος, et δοκησίσσοι, qui sapientiam præ se ferunt, quam non habent ; sed cum φίλου, et φιλόδοξου, et φιλανθρώπου mentio præcesserat, simili forma φιλόδοξον dicere maluit. Porro historiam de Cræso memorat Herod. lib. 1, et Plut. in Solone.

(70) *Εἰς τὸ πῦρ.* Alludit ad πῦρ τῆς γέννησης.
(71) *Ὡς Σόλων, ἄρα πάλιν τέλος.* Notum est, Solonem Cræso consuluisse, ut *sciam respiceret*. Sed illa verba, ὦ Σόλων, redundare videntur : nec ea agnoscit Nov. Itaque verisimile est in textum irrepsisse, postquam aliquis juxta ἄνθρωπος, in seq. linea, Solonis nomen adnotasset.

(72) *Τούτο εὖ θήσεις. Ἀληθῆ μόνον.* Guil. Cant., in *Emend. Synagm.*, pag. 52, conjuncte legit, τούτων εὖθήσεις ἀληθῆ μόνον. SYLBERG.

(73) *Φορωνεύς.* Tatianus : Μετὰ δὲ Ἰναχον ὑπὸ Φρωνεύς μάλις τοῦ θηριώδους βίου καὶ νομάδος περιγραφή γέγονε, καὶ μετεκοσμήθησαν οἱ ἄνθρωποι.

A quam prosint? Quin ego tibi facile hominem ostendam, qui diis, seu dæmonibus vestris multo sit melior. Is autem erit Cyrus, vel Solon, quos haud dubitaverim **13** fatidico Apollini anteferre. Munera diligit Phœbus vester, non homines. Cræsum enim amicium suum prodidit, et mercedis oblitus (adeo fuit existimationis famæque suæ studiosus) eum per Palyn fluvium ad rogam deduxit. Ita dæmones, quos amant, ad ignem deducunt. Tu vero, o homo, qui impensius cum humanum genus amas, tum etiam veritatem colis, quam Apollo, miserere hominis supra rogam victi. Et tu quidem, Solon, veritatem interpretare. Tu vero, Cyre, jube rogam exstingui. Tu denique, Cræse, fac ut sapias, tuo ipsius malo admonitus. Ingratus est, quem colis ; accipit mercedem, et postquam auro tuo fuerit auctus, mentitur. O Solon, respice iterum finem. Hoc itaque non dæmon, sed homo tibi consilii dedit. Nulla tibi Solon obliqua oracula edit. Hunc facile intelliges : et quod hujus solius responso insit veritas, cum rogo fueris impositus, experimento deprehendes. Unde mirari subit, quibusnam fuerint opinionibus ducti erroris hujus auctores, ut tam variis superstitionibus imbuerent hominum mentes et sceleratorum dæmonum cultum legibus sancirent. Sive Phoroneus is fuerit, sive Merops, seu quis alius, qui templa illis et altaria constituisse, primique obtulisse victimas a scriptoribus fabularum referuntur ; posteriorum enim temporum homines, deos sibi, quos colerent, finxisse satis constat. Hunc enim Amorem, qui dicitur esse inter deos antiquissimos, nemo ante Charmum coluit, qui postquam dilectum adolescentem obtinisset, in memoriam expletæ libidinis in Academia altare ipsi statuit. Hinc turpis libido Amoris nomine appellari cœpit,

Post Inachum vix tandem sub Phoroneo, serina et pastoralis vita mitior et elegantior facta est. Eum Argivis leges tulisse refert Clemens hujus libri p. 67, et Eusebius, in *Chronico*. Conf. Arnobius, lib. vi, quo loco Clementem compilavit, ut ei mos erat.

(74) *Μέροψ.* Josephus Scaliger ait, manifesto legendum esse Κέροψ, in not. ad præcæm *Chronican*. Eusebii, qui eo loco de Cecrope dicit : *Illic prius omnium Jovem appellavit, simulacra verperit, aram statuit, victimas immolavit, nequaquam istiusmodi rebus in Græcia unquam visis.* Interea receptam lectionem mutare non ausim, cum eam Arnobius tueatur lib. vi. Merops quidam erat Arislar Priami uxoris, pater, vir superstitioni addictus ; de quo Apollodor., *Biblioth.*, lib. iii, cap. 5. Meropem Coi insulæ regem, a quo homines dicti Meropes, memorat Hyginus, *Poet. astron.*, cap. 16.

(75) *Πρῶτοι.* Μόνοι, Nov.
(76) *Χαρμόν.* Χάρμων, Nov. Χαρίων dicit Scaliger loco superius dicto.

(77) *Φιλιππίδην.* Sic cum vocat Pausanias, in *Atticis et Arcadicis*. Herodotus, aliique Φειδιππίδην appellant. Conf. ejus lib. vi, cap. 105.

(78) *Εικότως.* Quæ sequuntur usque ad Homeri versum, recitat Eusebius, *Præp. evang.*, lib. ii, c. 6. Maximam eorum partem laudavit Cyrill. *adv. Julian.*, lib. x, pag. 542. Eadem Arnobius pro more suo in libro vi *Adv. gentes* transcripsit. Idem porro argumentum tractat Athenagoras, *Legat.*, p. 115 seq.

(79) *Εἶτα δὲ μὴ.* Ἐπειτα μὴ, Euseb., Joan.

et in deos relata est. Nec vero quis esset Pan cognoverunt Athenienses, ✱ antequam eis diceret Philippides. Mirum profecto videri non debet, si nefandæ superstitionis error, posteaquam aliquod semel initium accepisset, flagitiosæ vesaniæ fons exstiterit. Enimvero cum intercisus ille postea non fuisset, sed potius novis in dies incrementis auctus, magna vi tandem ac vehementi cursu ferri cœpit. Mox itaque multiplicium dæmonum architectus efficitur, hecatombas sacrificat, solemnes conventus instituit, erigit simulacra, templa ædificat, sed quæ (nec enim id dissimulabo, sed potius manifeste coarguam) honesto quidem templorum nomine celebrantur, cæterum aliud nihil fuere quam sepulcra, quibus deinceps hanc templorum appellationem indidere. Vos ergo nunc saltem superstitionem dediscite, vel hac tumulorum cultus indignitate revocati. Larissæ, in Minervæ templo, quod in summa arce visitur, Acrisii sepulcrum est; Athenis autem, in ipsa pariter Acropoli, Cecropis, ut Antiochus *Historiarum* nono scriptum reliquit. Quid porro Erichthonius? nonne in Poliadis templo sepultus est? Nonne Immarus, Eumolpi filius, et Dairas, in Eleusini septis, quod sub Arcem constructum est? nonne Celei filia Eleusine sepulturæ mandatæ sunt? Nam quid Hyperboreas tibi mulieres

✱ P. 59 ED. POTTER, 29 ED. PARIS.

(80) *Καὶ πολλὴ δὴ βυεῖσα*. Hæc omittit Nov. propter vocum ἔλλουσα et βυεῖσα, ut videtur, τὸ ὁμοιοτέλετον. Πολλὴ δὴ βυεῖσα, Joan. Πολλὴ δὲ βυεῖσα, Euseb. Legendum videtur, καὶ πολλὴ δὴ βυεῖσα. Mox, ποιούσα pro θύουσα, Euseb., Joan. Dein, ἀνιστάσα pro ἀνιστάσα, iidem.

(81) *Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τούτους*. Οὐδὲ γὰρ τοῦτο, Euseb., Joan. Οὐ γὰρ οὐδὲ τοῦτο, Cyrill. Et quidem verisimile est Clementem τοῦτο potius quam τούτους scripsisse. Mox, αὐτὸ ἐλέγξω, pro τούτους ἐξελέγξω, Euseb., Joan. Ἐλέγξω, habet Cyrill.

(82) *Ἡμεῖς*. Leg. ὑμεῖς, quod habent Euseb., Joan.

(83) *Νεῶ*. Ναῶ. Euseb., Joan., Cyrill., eandemque lectionem mox tulerunt, ubi Clemens νεῶ repetit.

(84) *Ἐν τῇ ἀρ.* Ἐν omittit Cyrill., quod ei ex Clemente restitui debet. Arnob.: *In templo rursus ejusdem (Minervæ) quod in arce Larissæ est, conditus scribitur atque indicatur Acrisius.*

(85) *Ἐν ἀρ.* Ἐν τῇ ἀρ., Euseb., Joan.

(86) *Τῶν Ἱστοριῶν*. Τῆς Ἱστορίας, Joan. Mox, εἰ δὲ pro τί δαί, Nov., Euseb., Joan.

(87) *Ἴμμαρος δὲ ὁ Εὐμ.* Ἴσμαρος δὲ Εὐμ., Euseb. Ἴσμαρος etiam habet Joan. Ἴμμάραδος Cyrill., quam lectionem secutus est Arnob. *Dairas*, inquit, et *Immaradus fratres*. Pausanias eundem *Immaradum* vocat. Mox Cyrill. *Δαρίας* pro *Δαίρας* habet.

(88) *Οὐχὶ ἐν Ἐλευσίῃ τετάραται*. Ἐν Ἐλευσίῃ τετάραται, Euseb., Joan., Cyrill. Porro unde factum, ut τετάραται, quod tum omnes Clementis codices, tum alii, qui hunc locum recitant, tulerunt, mutatum sit a Paris. editore in ἐθάρατο, haud proclive dictum.

(89) *Τί σοι καταλέγω τὰς Ὑπερβορέων*. Τί σοι λέγω τὰς Ὑπ., Nov. Τί σοι καταλέγω τὰς ἐξ Ὑπερβορέου, Euseb., Joan. Τί σοι καταγγέλλω τὰς ἐξ Ὑπερβορέων, Cyrill.

(90) *Τὰς Ὑπερβορέων*, etc. Hervetus verbum κέκλησθον quasi superfluum delevit. Ita ergo vertendum: *Quid tibi enumerem illas Hyperboreorum uxores (Hyperoche et Laodice nominabantur) quæ in Dianæ delubro, quod in Apollinis templo situm est, sepultæ sunt?* Has enim esse feminas ex Hyperboreorum finibus advectas, ait Arnobius paulo ante. *Immarus, filius*

καὶ πολλὴ δὴ βυεῖσα (80), δημιουργὸς πολλῶν καθίσταται δαιμόνων, ἐκατόμβας θύουσα, καὶ πανηγύρεις ἐπιτελοῦσα, καὶ ἀγάλματα ἀνιστάσα, καὶ νεῶς ἀνοικοδομοῦσα, οὓς δὴ (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τούτους (81) σιωπήσονται, πρὸς δὲ καὶ αὐτοὺς ἐξελέγξω) νεῶς μὲν εὐφύμωσ ὀνομαζομένους, τάφους δὲ γενομένους, τουτέστι τοὺς τάφους νεῶς ἐπικεκλημένους. Ἡμεῖς (82) δὲ ἀλλὰ κἄν νῦν δεισιδαιμονίας ἐκλάβεσθε τοὺς τάφους τιμῶν ἀσχυρόμενοι. Ἐν τῷ νεῶ (83) τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λαρίσση ἐν τῇ ἀκροπόλει (84) τάφος ἐστὶν Ἀκριστοῦ. Ἀθήνησι δὲ ἐν ἀκροπόλει (85) Κέκρωπος, ὡς φησὶν Ἀντίοχος ἐν τῷ ἐνάτῳ τῶν Ἱστοριῶν (86). Τί δαί Ἐριχθόνιος; οὐχὶ ἐν τῷ νεῶ τῆς Πολιάδος κεκήμεναι; Ἴμμαρος δὲ ὁ Εὐμόλπου (87) καὶ Δαίρας οὐχὶ ἐν τῷ περιθάλῳ τοῦ Ἐλευσινίου, τοῦ ὑπὸ τῆς ἀκροπόλει; αἱ δὲ Κελεῶ θυγατέρες οὐχὶ ἐν Ἐλευσίῃ τετάραται (88); Τί σοι καταλέγω (89) τὰς Ὑπερβορέων (90) γυναῖκας; Ὑπερόχη καὶ Λαοδίχη κέκλησθον· ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ ἐν (91) Δῆλῳ κεκήμεσθον· τὸ δὲ ἐν τῷ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου ἐστὶν ἱερῷ. Λεάνδριος (92) δὲ Κλέαρχον ἐν Μιλήτῳ τεθάφθαι ἐν τῷ Διδυμαίῳ φησὶν. Ἐνταῦθα τῆς Λευκοφρόνης (93) τὸ μνημεῖον οὐκ ἄξιον παραλεθεῖν, ἐπομένους (94) Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ (95) ἢ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ κεκήμεναι· οὐδὲ μὴ τὸν ἐν (96) Τελμισσῷ (97) βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν μνήμα

Eumolpi et Dairæ, Græce est Ἴμμαρος δὲ, ὁ Εὐμόλπου, καὶ Δαίρας· *Immarus, filius Eumolpi, et Dairas*, nam Dairas frater ejus, non mater. Arnob. Similisque error in Trapezuntio, qui vertit, *Eumolpi et Dianæ filius*, apud Eusebium. In Arnobio item legendum videtur *Cleoqaclum*, non *Cleoqum*, neque hic fortasse *Clearchum*; nam apud Eusebium *Κλεόμαχον* habetur. COLLECT.

(91) Ἀρτεμισίῳ ἐν. Ἀρτεμισίῳ δὲ ἐν, Cyrill.

(92) *Λεάνδριος*. Λεάνδριος, Cyrill. Leandrus, Arnob. Κλέανδρος, Joan. Diogenes Laertius in *Thalete*, Λεάνδρον vocat. Solet autem hic scriptor Λεάνδρος et Λεάνδριος promiscue dici. Clemens noster *Strom.* I, p. 300, Λεάνδρον vocat; *Strom.* VI, p. 629, iterum Λεάνδριον. Erat porro Milesius, et de Mileto ac Milesiis commentarium reliquit. Mox, Μιλήτῳ pro Μιλήτῳ, Joan. Mendose. Dein, τετάραται pro τεθάφθαι, Joan., Cyrill. Recte.

(93) *Λευκοφρόνης*. Λευκοφροσύνης, Nov. Dein, μνήμα pro μνημεῖον, Cyrill., Euseb., Joan.

(94) *Ἐπομένους*. Ἐπομένη Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ (μὲν οἶω Joan.) ἐν τῷ ἱερῷ, Euseb. Mox, particulam ἢ omittit Joan.

(95) *Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ*. Fuit is grammaticus ex Myndo, urbe Cariae pervetusta. Stephani Mutilat. in voce Μύνδος, ait, Ἀπολλωνίος καὶ Ζήνων, Μύνδιοι γραμματικοί. VIGER.

(96) *Οὐδὲ μὴν τὸν ἐν*. Dubitationem Herveti tollit Th. Canterus, lib. II, cap. 1, dum ita legit apud Arnob., lib. VI: *Sub Apollinis arula, quæ Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem, non scriptis constantibus indicatur? Agesarchi Ptolemæus de Philopatore quem edidit primo, Cinyram regem Paphi*, etc. Nullus igitur Ptolemæus Philopator, sed Ptolemæus filius Agesarchi scripsit historiam de Philopatore, quam sæpe citat Athenæus, ut lib. V: Πτολεμαῖος δὲ, ὁ τοῦ Ἀγησάρχου, Μεγαλοπολίτης γένος, ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἱστοριῶν. COLLECT.

(97) *Ἐν Τελμισσῷ*. Ἐν Τελμισσῷ, Cyrill. Ἐν τῷ Τελμισσῷ, Euseb., Joan. Mox, τοῦ Ἀπόλλωνος βωμὸν, inverso verborum ordine, Euseb., Joan.

εἶναι (98) καὶ τοῦτον Τελμισσέως τοῦ μάντεως Ἰσοροῦσι. Πτολεμαῖος δὲ ὁ τοῦ (99) Ἀγησάρχου ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἐν Πάφῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἱερῷ Κινύραν τε καὶ τοὺς Κινύρου ἀπογόνους κεκηδεύσθαι. Ἀλλὰ γὰρ ἐπιόντες μοι τοὺς προσκυνουμένους ὑμῖν τάφους, ἐμοὶ μὲν οὐδ' ὁ πάς ἐν ἀρχῇ (1) χρόνος· ὑμᾶς δὲ εἰ μὴ ὑπαισέρχεται τις αἰσχύνῃ τῶν τολμωμένων. νεκροὶ ἄρα τέλειον ὄντες, νεκροῖς ὄντως πεπιστευκότες, περιέρχεσθε.

aram, quod Telmissis cuiusdam vatis monumentum Agesarchi filius, volumine ex iis primo, quæ de Philopatore scripsit, auctor est in insula Papho Cinyram æ Cinyræ posteros in Veneris templo conditos fuisse. At enim tempus me deficiat, si tumulos omnes, quibus divinos honores tribuitis, recensere vellem; vos autem, ni scelerum istorum pudor vos aliquis ceperit, ite porro, vereque mortui cum vestram in hominibus mortuis fiduciam collocetis, passim huc illucque vagamini.

Ἄ δειλοὶ (2), *τί κακὸν τόδε πάσχετε; νυκτὶ μὲν* B
Εὐλάται κεφαλαί... [ὕμῳ]

A commemorem? Duæ sane, quarum altera Hypochoe, Laodice altera vocabatur, in Dianæ sacello, quod in insula Delo Apollinis Delii templo continetur, sepultæ sunt. Leandrius autem Clearchum Mileti, in Apollinis Didymæi templo conditum esse testatur. Neque vero æquum fuerit hoc loco præterire, aut Leucophrynes illius monumentum, quæ, si Zenonem Myndium sequamur, Magnesiæ in Ἰ Dianæ templo sepulta est; aut Telmissi erectam Apollinis esse historiæ prodiderunt. Quin etiam Ptolemæus, Agesarchi filius, volumine ex iis primo, quæ de Philopatore scripsit, auctor est in insula Papho Cinyram æ Cinyræ posteros in Veneris templo conditos fuisse. At enim tempus me deficiat, si tumulos omnes, quibus divinos honores tribuitis, recensere vellem; vos autem, ni scelerum istorum pudor vos aliquis ceperit, ite porro, vereque mortui cum vestram in hominibus mortuis fiduciam collocetis, passim huc illucque vagamini.

O! miseri, quid hoc mali est, quod patimini? [caligine]
Capita vestra cooperiuntur....

CAPUT IV.

Simulacra quam absurda et turpia sint, quibus deos suos colunt.

Εἰ δ' ἔτι πρὸς τούτοις φέρων ὑμῖν τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἐπισκοπεῖν παραθεῖν, ἐπιόντες ὡς ἀληθῶς ἤγων εὐφρῆσατε τὴν συνθήβαιν, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων ἀναίσθητα προτροπόμενοι. Πάλαι μὲν οὖν οἱ Σκύθαι τὸν ἀκινάκην (3)· οἱ Ἀραβες τὸν λίθον, οἱ Πέρσαι (4) τὸν ποταμὸν προσεκύνουν καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ἔτι παλαιότεροι, ξύλα (5) ἰδρύοντο περιφανῆ, καὶ κίονας ἴστων ἐκ λίθων· ἃ δὴ καὶ ξόανα προσηγορεῖτο, διὰ τὸ ἀπάξεσθαι τῆς ὕλης (6). Ἀμέλει ἐν Ἰκάρῳ (7) τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ἀγαλμα ξύλον ἦν οὐκ εἰργασμένον· καὶ τῆς Κιθαιρωνίας Ἦρας ἐν Θεσπία πρέμνον ἐκκεκομμένον· καὶ τὸ τῆς Σαμίας Ἦρας (8), ὡς φησὶν Ἀεὶθλιος, πρό-

✱ P. 40 ED. POTTER.

Quod si insuper his ipsa simulacra oculis vestris subjecero, ea percurrentes optime perspicietis vos vanissima consuetudine inductos, hominum artificia, quæ sensu carent, divinis honoribus affectis. Ac Scythæ quidem antiquitus adorabant acinacem; Arabes, lapidem; Persæ vero, fluvium. Et qui his omnibus antiquiores in aliis regionibus fuere, aut ligna excelsa et conspicua, aut lapideas columnas, quæ tum ξόανα vocabant, quod e materia limata essent, statuebant. Quemadmodum illud Dianæ simulacrum, quod in Icaro col-batur, lignum erat illaboratum; alterum vero Junonis Cithæroniæ apud Thespienses, truncus excisus. Et Samiæ

(98) Ὅν μνηῖμα εἶναι. Ὅν omittunt Nov., Euseb., Joan., Cyrill., quorum auctoritate, sensu quoque exigente, delendum est. Porro μνημεῖα pro μνηῖμα habet Nov. Dein, καὶ τοῦ Τελμισσέως, Joan. Τελμισσοῦ, Cyrill. Telmessium vatem dicit Arnobius.

(99) Ὁ τοῦ. Ὁ deest in Cyrill.

(1) Ἀρχέση. Ἀρχέσαι Euseb., Joan. Mox, τολμημάτων pro τολμωμένων Euseb., Joan. Dein, νεκροὶ ἄρα τέλειον νεκροῖς πεπιστευκότες, Euseb., Joan.

(2) Ἄ δειλοὶ. Hanc exclamatiunculam H. cum sequentibus, quam cum antecedentibus, conjungere pavuit. V. SCLAV. Eusebius cum præcedentibus connectit. Est porro ex Homeri *Odys.* I, vers. 351. Ὁ δειλός, Euseb., Joan.

(3) Τὸν ἀκινάκην. Brodæus, *Miscell.*, lib. v, cap. 5. Tametsi ἀκινάκης vocabulum sit Persicum, eusem significans, ut tradit in *Polyhymnia* Herodotus, καὶ τὸ Περσικὸν ἕφος ἀκινάκην καλέουσι, Græci tamen etiam pro gladio Scythico usurpare solent, quem sicut deum quemdam gens illa observaret et coleret; Clemens, Σκυθῶν οἱ Σαυρομάται ἀκινάκην σέβουσιν. Ammianus Marcell. lib. xxxi: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum, ne turritum quidem cultu lectum; sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque ut Martem, regionum, quas circumveniunt, præulem, verecundius colunt.* Lucian., in *Jove Tragædo*: Σκύθαι μὲν ἀκινάκην θύοντες, καὶ θράκεις Ζαμόλιδι. COLLECT. — Paulo ante, leg. προτροπόμενοι pro προτροπόμενοι.

(4) Οἱ Πέρσαι. Herodotus, lib. I, cap. 158, de Persis dicit: Ἐς ποταμὸν δὲ οὐτε ἐνουρέουσι, οὐτε ἐμπύουσι, οὐτε χεῖρας ἐναπονίζονται, οὐδὲ ἄλλο τι ἕλκον ποιοῦσι, ἀλλὰ σέβονται ποταμούς τῶν πάντων

μάλιστα. *In flumen nec immeiunt, nec inspuunt, nec manus abluunt, nec denique simile quidpiam faciunt, sed flumina inter omnia religiosissime colunt.*

(5) Εὐλά. Latius hoc refert ac probat Clemens, *Strom.* I, p. 348, 349. Tertullian. *Ad Nation.* lib. I, cap. 12: *Pallas Attica, et Ceres Pharia, quæ sine forma, rudi palo et solo staticulo ligni informis representantur.* Eadem dicit *Apolog.*, cap. 16.

(6) Ἀπάξεσθαι τῆς ὕλης. Pro corrupto ἀπάξεσθαι legendum puto ἀπεξεσθαι, vel præsentī tempore ἀποξεσθαι: ut ξόανα sic dicta sint παρὰ τὸ ξέεσθαι, sicut *delubra* proprie quidam dicta volunt, quæ ex *delibratis* stipitibus facta essent simulacra. SYLBERG. — Ἀποξεσθαι Nov., ἤτοι vox proinde retinenda est. Hesychius, *Ξόανα ἀγάλματα.... κυρίως τὰ ἐκ ξύλων ἐξεσμένα, ἢ λίθων.*

(7) Ἰκάρῳ. Ἰκαρίῳ, Nov. Mox, πέπρον pro πρέμνον, idem. Mendose.

(8) Τῆς Σαμίας Ἦρας. Theod. Canterus, lib. II, c. 25, ex hoc loco illum Arnobii corrigi, *Puteum Samios pro Junone, legitur puteum.* Eusebius, *De Præp. evang.*, lib. III, cap. 3: Ὅπως σκέλιον ἔργον εἰς ξόανον, Ἦρας δὲ καὶ ξύλινον εἶχον εἶδος. Tertullianus, *adv. Gentes*: *Sed et qui crucis religiosus nos putat, consecratus erit noster, cum lignum aliquod propitiatur. Et tamen, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica, et Ceres Pharia, quæ sine effigie, rudi palo et informi ligno, prostat?* Lucianus, lib. III:

.... *Simulacraque mæsta deorum Arte carent, cæcisque exstant informia truncis.*

Athenæus, lib. XIV: *Parmeniscus Metapontius risit Latonæ imaginem ligneam in Delo insula, cum eum*

quidem Junonis alterum, ut refert Aethlius, primo stipes erat, ex quo Procleo demum pretore statua efficta est. Postquam autem hæ statuæ humanas ✕ in figuras formari cœperunt, βρέτη eas appellabant, quod homines βροτοί dicerentur. Ex Varroue porro discimus Romanos veteres hastam pro simulacro Martis coluisse : cum artifices hoc pessime humanas formas effingendi artificio nondum essent eruditi : quo postquam proficere cœperunt, crevit in dies magis, et invaluit error. Quod itaque ex lapidibus et lignis, utque summam dicam, alia quavis materia statuas hominibus similes feceritis, earumque fornix subjecta pietate veritatem mendacis involveritis, satis ex iis, quæ diximus, manifestum est. Verumtamen cum hic locus indigere aliqua demonstratione videatur, non est recusandum. Ac Jovem quidem Olympicum, et Poliadem Atheniensem ex auro et ebore effecisse Phidiam, cuius notum est. Junonis autem statuam factam esse Euclidæ scalpro, ex Olympiichi *Samiacis* cognoscimus. Nec est cur dubitetis quin earum, quas Athenienses *venerabiles deas* vocant, 14 duas quidem Scopas, quam vero dicuntur habere mediam Calos effinxerit, cum Id Polemo affirmaverit in quarto eorum quæ scripsit ad Timæum : ut nec de Jovis et Apollinis simulacris in Patara, Lyciæ urbe, quin ea idem Phidias, una cum duobus leonibus, qui simul illic repositi sunt, formaverit. Quod si horum nonnulli dicant Bryxin artificem fuisse, haud contendam : hunc quoque habes statuarium, eorum utrilibet, inscribe. Quin etiam Telesium Atheniensem, ut ait Philochorus, Neptuni et Amphitrites, quæ Teni adorantur, novemcubitales statuæ artificem agnoscunt. Demetrius autem in secundo *Argolicorum*, statuæ Junonis Tiryinthiæ et materiam pyrum, et artificem scribit fuisse

✕ P. 41 ED. POTTER, 30 ED. PARIS.

statuam putaret esse. Et apud Arnobium legendum non *Ethedius*, sed *Aethlius*. Citatur ab Athenæo lib. xiv. Ἀέθλιος. COLLECT.

(9) Ἡρξάτο. Ἡρξάντο, Nov. Μοκ, ἐκαρπώσαντο pro ἐκαρπώσατο, idem.

(10) Βρέτη. Plesychius, βρέτας, ξόανον, εἶδωλον, ὁμοιωμά τι, παρὰ τὸ βροτῶ ἰουκέναι, ὅπερ φασὶν οἱ νεώτεροι τὸ θεῖκελον. Quod etymon Grammatici fere omnes tradunt.

(11) Ἐν Ῥώμῃ. Scaliger in Varronem : Videtur non longe ab his quæ ex Varrone affert Clemens, quod apud Nonium citatur ex lib. *De vita populi Rom.* : Quid inter hos Joves intersit, et eos qui ex marmore, ebore, auro nunc sunt, potes animo advertere, et horum temporum divitias, et illorum paupertates. Ovid. :

Suppiter angusta vix totus stabat in æde.

Paulo post, *imagines in Neapecha*. P. Leopardus corrigit ex Græco ἀγάλματα ἐνεαπήχη, statuæ novem cubitorum, lib. ii, c. 41, *Emendat*. COLLECT.

(12) Τὸν μὲν οὖν. Hoc argumentum tractat Athenagoras *Legat*. pag. 61.

(13) Κάλως. Calo statuarii, qui mediam Eumenedum sculpsisse dicitur, meminit præter Pausaniam etiam Plinius, et Quintilianus, lib. xi, cap. 40. A. V. STUBURG.

(14) Ἄ Φειδίας πάλιν ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα. Lowthius & delendum judicat, ut etiam ἐκεῖνα τὰ

τερον μὲν ἦν κανὺς, ὕστερον δὲ ἐπὶ Προκλέους ἀρχοντος ἀνδριαντοειδὲς ἐγένετο. Ἐπεὶ δὲ ἀνθρώποις ἀπεικονίζεσθαι τὰ ξόανα ἤρξαστο (9), βρέτη (10) τὴν ἐκ βροτῶν ἐπινομίαν ἐκαρπώσατο. Ἐν Ῥώμῃ (11) δὲ τὸ παλαιὸν ὄρου φησὶν γαγονέαι τοῦ Ἄρειος τὸ ξόανον Οὐάβρων ὁ συγγραφεὺς, οὐδέπω τῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τὴν εὐπρόσωπον ταύτην κακοτεχνίαν ὠρμηκῶτων· ἐπειδὴ δὲ ἤνθησεν ἡ τέχνη, ἠῤῥῆσεν ἡ πλάνη. Ὡς μὲν οὖν τοὺς λίθους, καὶ τὰ ξύλα, καὶ, συνελόντι φάναι, τὴν ὕλην ἀγάλματα ἀνδρείκελα ἐποίησατε, οἷς ἐπιμορφάζετε εὐσέβειαν, συκοφαντοῦντες τὴν ἀλήθειαν, ἤδη μὲν αὐτῶθεν δῆλον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀποδείξεως ποσῆς ἐπιδοσμένου τοῦ τόπου, οὐ παραιτητέον. Τὸν μὲν οὖν (12) Ὀλυμπιάσι Δία καὶ τὸν Ἀθήησι Πολιάδα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος κατασκευάσαι Φειδίαν, παντὶ που σαφές· τὸ δὲ ἐν Σάμῳ τῆς Ἡρας ξόανον σμίλη τῇ Εὐκλείδου πεποιθῆσθαι, Ὀλύμπιος ἐν *Σαμιακοῖς* ἱστορεῖ. Μὴ οὖν ἀμφιβάλλετε, εἰ τῶν *Σειμῶν* Ἀθήησι καλουμένων θεῶν τὰς μὲν δύο Σκοπᾶς ἐποίησεν ἐκ τοῦ καλουμένου λυχνέως λίθου· Κάλως (13) δὲ, ἦν μέστρη αὐταῖν ἱστοροῦνται ἔχουσαι, Πολέμουνα δεικνύουσαι ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν πρὸς Τίμαιον· μηδὲ τὰ ἐν Πατάροις τῆς Λυκίας ἀγάλματα Διὸς καὶ Ἀπόλλωνος, & Φειδίας πάλιν ἐκεῖνα τὰ ἀγάλματα (14), καθάπερ τοὺς λέοντας τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀνακειμένους, εἰργασταί· εἰ δὲ, ὡς φασὶ τινες, Βρύξιος (15) ἦν τέχνη, οὐ διαφέρομαι, ἔχεις καὶ τοῦτον ἀγαλαματοργόν· ὀπίστερον αὐτοῖν βούλει, ἐπιγράψαι. Καὶ μὴν Τελεσίου τοῦ Ἀθηναίου, ὡς φησι Φιλόχορος, ἔργον εἰσὶν ἀγάλματα ἐνεαπήχη Ποσειδῶνος καὶ Ἀμφιτρίτης ἐν Τήνῳ προσκυνούμενα. Δημήτριος γὰρ ἐν δευτέρῳ τῶν Ἀργολικῶν τοῦ ἐν Τίρυνθι τῆς Ἡρας (16) ξόανου καὶ τὴν ὕλην ὀγγνην, καὶ τὸν ποιητὴν Ἄργον ἀναγράφει. Πολλοὶ δ' ἂν τάχα που θαυμάσειαν, εἰ μάθοιεν τὸ Παλλάδιον, τὸ Διοπετὲς (17) καλούμενον,

ἀγάλματα. Mihi potius videtur, quod et Herveto olim visum est, & mutandum esse in εἰ.

(15) Βρύξιος. A. et H. Βρυάξιος, ut mox. STUB. Bryaxin vocant etiam Pausanias, Plinius lib. xxxiv, cap. 7, et lib. xxxvi, cap. 5, et Tatianus, pag. 117.

(16) Ἐν Τίρυνθι τῆς Ἡρας. Euseb., lib. iii, cap. 8, ex Plutarcho, λέγεται δὲ Πείρας ὁ πρῶτος Ἀργολίδος Ἡρας ἱερὸν εἰσάμενος, τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα Καλλιθυίαν ἱερειαν καταστήσας, ἐκ τῶν περὶ Τίρυνθα δένδρων ὀγγνην τεμῶν, Ἡρας ἀγαλμα μορφῶσαι. Corrigendum autem est Euseb. in *Chronicis* ad ann. mundi 3560 : In Argis primus sacerdotio functus est Callithyas, filius Pyrantis. Manuscriptio Christianiss. Regg. matris, In Argis prima sacerdotio juncta est Callitias, filia Spirantis. Meminit et Clemens lib. i *Strom*. Calluthoes, sacerdotis Junonis Argivæ. COLLECT.

(17) Διοπετὲς. Epicurei, cum plurimum tribuerent Epicuri libro *Περὶ κριτηρίων*, non humano ingenio, sed divino confectum, atque de caelo delapsum ostendere ipsum volentes, διοπετῆ appellabant, ut refert Plutarchus contra Coloten : quoniam verbum Cicero expressit lib. *De finibus bonor.*, dicens *delapsum de caelo*. D. Lucas, Act. xix, διοπετὲς appellat Dianæ simulacrum, quod ipsum Numa Romanis persuasit de ancili, de quo Ovid. iii lib. *Fast.*, *de Palladio* lib. vi. Guilbertus Cognatus cent. 2,

ἰ Λομήδης καὶ Ὀδυσσεὺς ἱστοροῦνται μὲν ὑφελέσθαι ἀπὸ Ἰλίου, παρακαταθέσθαι δὲ Δημοφῶντι, ἐκ τῶν Ἡέλοπος ὀστέων κατασκευασθαι, καθάπερ τὸν Ὀλύμπιον ἐξ ἄλλων ὀστέων Ἰνδικοῦ θηρίου (18). Καὶ ἡ τὸν ἱστοροῦντα (19) Διονύσιον (20) ἐν τῷ πέμπτῳ μέρει τοῦ Κύκλου παρίστημι. Ἀπελλάς δὲ ἐν τοῖς Δελφικοῖς δύο φησὶ γεγονέναι τὰ Παλλάδια, ἄμφω δ' ἐν ἀνθρώπων δεδημιουργηθαι. Ἀλλ' ὅπως μηδὲς ὑπελάβη καὶ ταῦτά με ἀγνοῖα παρηκέναι (21), παραθήσομαι, τοῦ Μορύχου Διονύσου τὸ ἄγαλμα Ἀθηνησι γεγονέναι μὲν ἐκ τοῦ Φελλάτα καλουμένου λίθου, ἔργον δὲ εἶναι Σίμωνος (22) τοῦ Εὐπαλάμου, ὡς φησὶ Πολέμων ἐν τινι ἐπιστολῇ. Ἐγενέσθην (23) δὲ καὶ ἄλλω τινὲ δύο, Κρητικῶ, οἶμαι, ἀνδριαντοπαῶ· Σκύλης καὶ Διποίνος (24) ὠνομαζέσθην· τούτων δὲ τὰ ἐν Ἀργεὶ τοῖν Διοσκουροῖν ἀγάλματα κατασκευασάτην, καὶ τὸν ἐν Τίρυνθι Ἑρακλέους ἀνδριάντα καὶ τὸ τῆς Μουνυχίας Ἀρτέμιδος ξόανον ἐν Σικυῶνι. Καὶ τί περὶ ταῦτα διατρέθω, ἐξὸν αὐτὸν τὸν μεγαλοδαίμονα ὑμῖν ἐπιδείξαι, ὅστις ἦν; ὃν δὲ κατ' ἐξῆν πρὸς πάντων σεβασμοῦ κατηξιωμένον ἀκούομεν· τούτον ἀχειροποίητον εἶπειν τετολμήκασι, τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν (25). Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλάδελφῳ τῷ Αἰγυπτίῳ πεμφθῆναι βασιλεῖ· ὃς λιμῆ τρυχομένους αὐτούς, ἀπ' Αἰγύπτου μεταπεμφόμενος (26) σίτον ὁ Πτολεμαῖος, ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο, ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς, ἐξέμενος τὸν ἀνδριάντα, καθίδρυσεν ἐπὶ τῆς ἄρας, ἦν νῦν Ῥακιδῶν καλοῦσιν· ἔνθα καὶ τὸ ἱερόν τετιμηται τοῦ Σαράπιδος· γειννᾶ δὲ τοῖς τόποις P. 42 ED. POTTER, 31 ED. PARIS.

Argum. Multis vero mirabile fortasse videbitur, si didicerint Palladium, quod diopetēs appellatur, quia cœlitus sit delapsum, ✕ quod Diomedes quidem et Ulysses feruntur e Troja sublatum apud Demophoon-tem deposuisse, factum esse ex ossibus Pelopis, quemadmodum Olympium Jovem ex ossibus Indi-cæ belluæ: atqui Dionysium hujus rei auctorem in quinta Cycli parte afferre possum. Apellas vero in Delphicis duo fuisse Palladia narrat, quorum utrum-que ab hominibus fabricatum est. Ne vero quis me existimet per ignorantiam præterisse, hoc insuper adjiciam: quod Morychi Bacchi statua, quæ Athenis est, facta quidem ex Phellensi lapide, opus autem Simonis filii Eupalami fuerit, ut ex epistola quadam Polemonis cognoscimus. Alii præterea duo fuerint statuarii ex Creta, nisi me fallit memoria, oriundi, quorum nomina erant Scyles, et Dipenus; hi autem Dioscurorum signa Argis, Herculi autem statuam Tirynthe, et Munichæ Dianæ simulacrum Sicyone fecerunt. Sed quid his immoror, cum magnum illum dæmonem, Serapin Ægyptium, quem præ cæteris omnibus singulari quodam culta et honore dignari universos homines scimus, quem humanis factum esse manibus negare haud verentur, quisnam fuerit monstrare possim? Nam a nonnullis quidem traditur, hoc simulacrum fuisse signum Plutonis, quod Sinopenses munere miserunt Ptolemæo Philadelpho, Ægyptiorum regi, qui gratiam ab ipsis inivisset maximam, quod cum fame laborarent, frumentum ex Ægypto deportandum ad eos curasset; eum vero, statuam hanc ut

proverb. 172. Locum Suidæ ascribere ex ms. non pigebit, quod auctior sit et emendatior: Διοπετές, ἐξ οὐρανοῦ καταρχόμενος· ὅτι οἱ παρ' Ἑλλήσι τὰ θίνα κατασκευάζοντες, φόβον ἐμποῖησαι βουλόμενοι (Ald. φόβον) τοῖς ὀρώσιν, ἐφασκον, ὅτι τὸ ἄγαλμα ἐξ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ Διὸς ἐπέμπεθ, καὶ κατέπη, κρεῖττον ὑπάρχον πάσης ἀνθρωπίνης χειρὸς καὶ ἀνάλωτον· ὅθεν καὶ Διοπετές αὐτὸ καὶ οὐράνιον βρέτας ἐκάλλον· παρὰ τὸ βροτῶ ἐοικέναι. Idem antea Clemens hoc ipso in libro. Addit Suidas addenda impresso, Ὅπερ χ' οὕτως ἦν· ἡ περὶ τῶν ἀγαλμάτων παταία καὶ πεπλανημένη δόξα, ἀλλὰ τοὺς ἀγαματοποιούς ἢ ἀποκτείνοντες, etc. In extremo est, ἄξιον μυσθὸν τῆς καχοργίας κομισάμενον· Solebani Græci profani, ut simulacra commendarent, dicere ea a Jove missa, ut immortalia: quamobrem et solebant statuarios in exsilium mittere, aut enecare, ne manu D

(18) Ἰνδικοῦ θηρίου. Id est elephantis: nam eburneum erat Olympii Jovis simulacrum.

(19) Τὸν ἱστοροῦντα. Prius legebatur ἱστοροῦντες, verum B. H. et Sylburgius reposerunt ἱστοροῦντα, quam lectionem firmat etiam ms. nov.

(20) Διονύσιον. Διονύσου, Nov. mendose. Nam Clemens intelligit Dionysium Milesium, quem Suidas testatur scripsisse præter alia, Κύκλον ἱστοροῦν ἐν βιβλίοις ἑπτὰ, Cyclum historicum in libris septem.

(21) Παρηκέναι. Usitatus παρεκέναι. SYLBURG.

(22) Σίμωνος. Σίμωνος prius legebatur, sed rectius Σίμωνος. Ex Pausania. V., SYLB. Ejusdem meminit Laertius in Simone.

(23) Ἐγενέσθην. Γενέσθην, Nov.

(24) Σκύλης καὶ Διποίνος. Prius scriptum erat Ἐκύλης· verum rectius aut Σκύλης legimus, aut Σκύλλης· Scyllidis sane ac Dipoeni fratrum mentio apud Pausaniam duobus in locis, itaque apud Plinium: qua de re C. quoque monuit. SYLBURG. — Conf. Herveti Commentarium.

(25) Τὸν Αἰγύπτιον Σάραπιν. De accito Serapidis simulacro e Ponto per Ptolemæum Philadelphum, ut Clemens, vel Soterem, ut alii, conf. Tacitus paulo ante finem Histor. lib. iv, Pausanias in Atticis, Eusebius Chron. an. 1750. Plutarchus lib. De Iside et Osiride, et in fine lib. De solertia animal. Eustathius, in Dionysii Περιήγησιν, alii quoque plures.

(26) Μεταπεμφόμενος. Rectius μεταπεμφάμενος. Sequens commination, ὁ Πτολεμαῖος, A. redundare putat. Sed admodum familiares Clementi sunt ejusmodi pleonasmī, ut item Pausaniæ. SYLBURG.

Δεῦσσω σε, τῆμνον, δεύτερον πυρομένην,
Τίς τ' Αλακίλους χειρὶ, τοῖς τε Ταρτάλου
Δαιτρίων οἰκουρούσι Λειψάνους πυρὸς
Παιδὸς καταβροχθέντος αἰθάλω δέμας.

accepisset, in promontorio, quod nunc Racotim appellant, statuisse; ubi et fanum Sarapidis colitur, et prædium haud procul hinc ipsi consecratum est: demum Blistichim meretricem mortuam Canopi, Ptolemæum translata hoc in fano sepelivisse. Aliis autem visum est Sarapin Ponticum esse simulacrum, quod solemnī pompa translatum ad Alexandriam memorant. Solus Isidorus auctor est, a Seleuciensibus, qui Antiochiæ finitimi sunt, tractum eo fuisse, cum hos etiam Ptolemæus frumenti penuria laborantes sustentasset. Eo autem, nescio quo modo, prolapsus est Athenodorus Sardonis filius, ut cum studeret Sarapidi vetustatem asingere, eum esse statuam arte factam arguerit. Eo plurimas Græcorum gentes subjungasset, reversum in Ægyptum permultos secum artifices eo duxisse. Osirin itaque proavum suum summo artificio jusit effingi: hoc autem operis tradidit Bryaxi artifici, haud ei quidem Atheniensi, sed cuidam cognomini, qui ad id perficiendum multiplici variaque materia usus est; habebat enim auri, et argenti, et æris, et ferri, et plumbi, et stanni, denique,amenta: nec Ægyptiorum lapidum ullus omnino deerat, nec sapphiri quidem vel hæmatitæ fragmenta, sicut nec smaragdi, nec topazii. Hæc igitur omnia expolita prius et commista cyaneo colore imbuit, unde simulacri hujus color ad nigrorem accedit: hisque demum universis pigmento, quod de funere Osiridis et Apis reliquum erat, conspersis, Sarapin effinxit: cujus ipsum nomen fueris communionem, et procreationem e sepultura inuit, quod, compositione Osiridis et Apis facta, dictum sit Osirapis. Novum item alium in Ægypto, etque in ipsa pene Græcia ad Deum turbam cum eximia religione aggregavit Romanorum rex Antinouni, qui pulcherrimos inter numerandos erat, delicias amoresque suos, quem ipse, quomodo Ganymeden antea Jupiter, consecravit. Nec enim cupiditas ea modum facile tenere potest, quæ nullo metu coercetur. Itaque sacræ Antinoi noctes ab hominibus hodie cultu divino celebrantur, quarum turpitudinis sibi amator ipse conscius erat, qui si-

✕ P. 43 ED. POTTER, 32 ED. PARIS.

(27) *Αἰγυπτίων*. Αἰγυπτίω Nov.

(28) *Ὀσίριδος καὶ τοῦ Ἄπιος*. Sic etiam Lactantius, lib. 1, c. 21. At Serapin quasi Σοράπιν dicitum vult Clemens Strom. 1, pag. 322, 323, a σορός, *imulus*, et Apis, propter rationem ibi redditam. Quod etymon Augustin. *De civit. Dei*, lib. xviii, c. 5, ex Varrone, alique plurimi tradunt. Verisimilius est, quod refert Plutarchus, lib. *De Iside et Osiride*, hunc deum Sinopenses, a quibus ad Ægyptios profectus est, pro Plutone coluisse: ac proinde Ægyptios eo nomine illum appellasse, quo ipsi Plutonem vocabant.

(29) *Σεβασμίως*. Lowthius σεβάσιμιον legendum esse putat.

(30) *Ὁ βασιλεὺς Ῥωμαίων*. Adrianus: ut in Dionis epitome tradit Xiphilinus, et Chrysostomus in II Cor. xii, pag. 81, II. V. SYLBURG.—De Antinoo mentio est apud Justinum M. *Apol.* 1, pag. 59; Tatianum, pag. 40, 41; Athenagor., *Legat.* pag. 121;

Α ποὶς τὸ χωρίον· Βλῆστιχιν δὲ τὴν παλλακίδα τελευτήσασαν ἐν Κανώβω, μεταγαγὼν ὁ Πτολεμαῖος, ἔθαψεν ὑπὲρ τὸν προδεδηλωμένον σηκόν. Ἄλλοι δὲ φασὶν Ποντικὸν εἶναι βρέτας τὸν Σάραπιν, μετήχθαι δὲ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, μετὰ τιμῆς πανηγυρικῆς. Ἰσίδωρος μόνος παρὰ Σελευκῶν τῶν πρὸς Ἀντιόχειαν τὸ ἀγαλμα μεταχθῆναι λέγει, ἐν σποδοείῳ καὶ αὐτῶν γενομένων, καὶ ὑπὸ Πτολεμαίου διατραφέντων. Ἄλλ' ὁ γε Ἀθηνόδωρος ὁ τοῦ Σάνδωνος, ἀρχαίσει τὸν Σάραπιν βουληθεὶς, οὐκ οἶδ' ὅπως περιέπεσεν, ἐλέγξας αὐτὸν ἀγαλμα εἶναι γεννητόν. Σέσωστρίν φησι τὸν Αἰγύπτιον βασιλέα, τὰ πλείστα τῶν παρ' Ἑλλήσι παρασησάμενον ἐθνῶν, ἐπανελθόντα εἰς Αἴγυπτον, ἐπαγαγέσθαι τεχνίτας ἰκανούς. Τὸν οὖν Ὀσίριν, τὸν προπάτορα τὸν αὐτοῦ, δαιδαλθῆναι ἐκέλευσεν αὐτὸς πολυτελῶς· κατασκευάζει δὲ αὐτὸν Βρούξις ὁ δημιουργός, οὐχ ὁ Ἀθηναῖος, ἄλλος δὲ τις ὁμώνυμος ἐκεῖνῳ τῷ Βρούξιδι· ὃς ὕλην κατακέχρηται εἰς δημιουργίαν μικτῆ καὶ ποικίλῃ. Ῥίνημα γὰρ χρυσοῦ ἦν αὐτῷ καὶ ἀργύρου, χαλκοῦ τε, καὶ σιδήρου, καὶ μολύβδου, πρὸς δὲ καὶ κασσιτέρου· λίθων δὲ Αἰγυπτίων (27), ἐνέδει οὐδὲ εἰς, σαπφείρου καὶ αἰματίτου θραύσματα, σμαράγδου τε, ἀλλὰ καὶ τοπαζίου. Λεῖψας οὖν τὰ πάντα καὶ ἀναμίξας, ἐχρῶσε κυάνῳ· οὐ δὴ χάριν μελάντερον τὸ χρῶμα τοῦ ἀγάλματος· καὶ τῷ ἐκ τῆς Ὀσίριδος καὶ τοῦ Ἄπιος (28) κηδείας ὑπολειμμένῳ φαρμάκῳ φυράσας τὰ πάντα, διέπλεσε τὸν Σάραπιν· οὐ καὶ τοῦνεμα ἀνιτέταται τὴν κοινωρίαν τῆς κηδείας, καὶ τὴν ἐκ τῆς ταφῆς δημιουργίαν, σύνθετον ἀπὸ τε Ὀσίριδος καὶ Ἄπιος γενομένων Ὀσிரάπιν. Καίνων δὲ ἄλλον ἐν Αἰγύπτῳ, ὀλίγου δεῖν καὶ παρ' Ἑλλήσι, σεβασμίως (29) θεθείακε θεὸν ὁ βασιλεὺς (30) Ῥωμαίων (31), τὸν ἐρώμενον, ὠραιότατον τῶν σφόδρα (32) γενόμενον Ἀντινόου, ὃν ἀνιέρωσεν οὕτως, ὡς Φανυμήτην ὁ Ζεὺς· οὐ γὰρ κωλύεται βῆδλις ἐπιθυμία, φόβον οὐκ ἔχουσα· καὶ νύκτας ἱεράς τὰς Ἀντινόου προσκυνοῦσιν ἄνθρωποι νῦν, ἃς αἰσχρὰς ἠπίστατο ὁ συναγρυπνήσας ἔραστής. Τί μοι θεὸν καταλέγεις, τὸν πορνείᾳ τετιμημένον; Τί δὲ καὶ ὡς υἱὸν θρηνεῖσθαι προσέταξας; Τί δαὶ (33) καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ διηγῆ; Αἰσχρόν ἐστι τὸ κάλλος ὑβρεὶ μεμαραμμένον (34). Μὴ τυραννήσης, ἄνθρωπε, τοῦ κάλλους, μηδὲ ἐνουδρίσης

D Theophilum, ad *Autolyum*, lib. iii, pag. 122; Tertullian. *Apol.*, cap. 13; Euseb., *Eccles. hist.*, lib. iv, cap. 8; Origenem in *Cels.* lib. iii, p. 133; Pausaniam in *Arcadico*, p. 469, 470. Edit. Hanov. Spartianum in *Adriano*, aliosque plurimos. Porro Clementis de Antinoo verborum partem primam et postremam recitat Eusebius, *Præpar. evang.*, lib. ii, cap. 6.

(31) *Ῥωμαίων*. Ὀρωμένον Nov. mendose, ut videtur, pro Ὀρωμαίων.

(32) *Ὁραιῶν τῶν σφόδρα*. Sic Heinsius, et post eum editores Paris., nulla, ut videtur, auctoritate freti; nam ὠραιῶν τῶν σφόδρα exhibent Flor., Sylb.; ὠραιότατον σφόδρα, Euseb., Joan., qui hanc sententiam sic profertur, ὠραιότατον σφόδρα γενόμενον Ἀντινόου, ἀνιέρωσεν αὐτός, ὡς Γ.

(33) *Τί δαὶ*. Τί δέ, Nov.

(34) *Ἐβρεὶ μεμαραμμένον*. Haud scio an aptius legerimus μεμολυσμένον, aut μεμισσμένον? SYLBURG.

ἀδούνη· τῷ νέῳ· τήρησον αὐτὸ καθαρὸν, ἵνα ἡ κα-
λὴ βασιλεὺς τοῦ κάλλους γενοῦ, μὴ τύραννος. Ἐ-
κείθερος μινάτω· τότε σου γνωρίσω τὸ κάλλος, ὅτι
παρὰν τετήρηκας τὴν εἰκόνα· τότε προσκυνήσω
τὸ κάλλος τὸ ἀληθινόν, ὃ ἀρχέτυπόν (35) ἐστὶ τῶν
καλῶν. Ἦδη δὲ, τάφος (36) ἐστὶ τοῦ ἐρωμένου·
καὶ ἐστὶν Ἀντινοῦ καὶ πόλις. Καθάπερ γὰρ, οἶμαι,
εἰ ναοὶ, οὕτω δὲ καὶ οἱ τάφοι θαυμάζονται, πυρα-
μίδας καὶ Μαυσώλια (37), καὶ λαβύρινθοι, ἄλλοι ναοὶ
τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκεῖνοι τάφοι τῶν θεῶν. Διδάσκα-
λον δὲ ὑμῖν παραθήσομαι τὴν προφήτην Σίβυλλ-
αν.

Nunc catamiſi hujus sepulcrum, Antinoi templum et
sepulcraque sunt in admiratione: Pyramides quippe,
Mausolea, Labyrinthi; alia quædam sunt templa
mortuorum, quemadmodum illa deorum sepulcra.

A mul cum puero vigilarat. Quid mihi refers inter
deos, cui præmium stupri honores persolvuntur?
Cur autem eum jussisti lugeri tanquam filium?
Cur ejus pulchritudinem enarras? Turpis est pul-
chritudo, quæ per contumeliam emarcuit. Ne ty-
rannidem exerceas, o homo, in pulchritudinem;
ne probrum inferas florenti adolescenti; ipsam pu-
ram serva, ut sit pulchra. Pulchritudinis rex esto,
non tyrannus. Liber maneat, sic tuam pulchritu-
dinem agnoscam, quia puram servaveris imaginem.
Sic veram adorabo pulchritudinem, quæ primige-
nium pulchrorum omnium exemplar est, et forma. ✕
oppidum est. Enimvero simili, ut opinor, templa
Magistram vobis afferam fatidicam Sibyllam 15:

Ὁ ψεύδης (38) Φοίβου χρησμηγόρον, ὃν τε μά-
θηροι θεὸν εἶπον, ἐπεψεύσαντο δὲ μάστιγ-
ῶν. Ἄλλὰ θεοῦ μέγαλοιο, τὸν οὐ χέρες ἐπλασαν
ἀνθρώπων.

Eidoloiç áláλοισι λιθοξέστοισιν ἄμοιοι.

Ἄτη μέντοι ἐρείπια τοῦ νεῦ προαγορεύει, τὸν μὲν
τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος χάσμασι καὶ σεισμοῖς κα-
τακλιθεῖσθαι, προμηνύουσα οὕτως·

Ἰατρία δ' οὐ μῶξι· Ἐφesus κλαίονσα παρ'
καὶ τῆν ζητοῦσα τὸν οὐκέτι καιτέοντα·

Τὸν δὲ Ἰσιδος καὶ Σαράπιδος ἐν Αἰγύπτῳ κατενεχθή-
σθαι φησι, καὶ ἐμπερησθήσθαι·

Ἰσι, θεὰ τριτάλαινα, μενεῖς ἐπὶ χεῦμασι (39)
μοῖρη, μαιράς, ἀναυδος, ἐπὶ ψαμάθοις Ἀχέ-
ροισι.

Εἶτα ὑποδάσα·

Καὶ σὺ, Σάραπι, λίθους ἀργούς ἐπιχειμενε
κείνη πῶμα μέγιστον ἐν Αἰγύπτῳ τριτα-
λάλῃ.

Ὡς δὲ ἀλλ' εἰ μὴ προφήτιδος ἐπακούεις, τοῦ γε-
νοῦ ἀκουσον φιλοσόφου τοῦ Ἐφεσίου Ἡρακλείτου,
τὴν ἀναίσθησάν· ὀνειδιζόντος τοῖς ἀγάλμασι· Καὶ
ἀγάλμασι (40) τουτέοισιν εὐχονται, ὁκοῖον εἰ τις
δόμοις λεσχηνεύοιτο. Ἡ γὰρ οὐχὶ τερατώδεις οἱ
λίθοι προστραπέμενοι, εἶτα μέντοι καὶ πρὸ τῶν
καλῶν ἰσάντες αὐτούς, ὡς ἐνεργεῖς; Ἐρμῆν προσ-

* P. 44 ED. POTTER, 35 ED. PARIS.

(35) Ὁ ἀρχ. Ὁ omittit Nov.

(36) Ἦδη δὲ τάφος. Scribe, ex Euseb. et Joau.,
Ἦδη δὲ ὁ τάφος τοῦ ἐρωμένου, νεὸς ἐστὶν Ἀντινοῦ,
καὶ πόλις· καθάπερ γὰρ οἶμαι, οἱ ναοὶ, οὕτω καὶ
αἱ πόλεις. Quod in versione expressum est.

(37) Μαυσώλια. Μαυσώλια Euseb., Joan. Μαυσώ-
λιον dixit Strabo lib. v.

(38) Ὁ ψεύδης. Vulg. Sibyllini, pag. 253, habent
Ὁ ψεύδης Φοίβου χρησμηγόρος. SYLBURG. Primo
versa, χρησμηγόρον, Nov. Ultimo, ἀλάλοισι, idem.
Mox, ἐρείπια τοῦ νεῦ προαγορεύει, editt. Flo-
rent., Sylburg., quam lectionem mutavit Heinsius,
non infeliciter, verum sine auctoritate.

(39) Μενεῖς ἐπὶ χεῦμασι. Μενεῖς ἐπὶ χεῦματα
Nov. Mox, ἐπιδάσα pro ὑποδάσα. Idem.

(40) Καὶ ἀγάλμασι. Origenes contra Cels.,

B Non oracula quidem dantis mendacia Phæbi,
Quem dixere Deum, quem falso nomine ratis
Vani appellarunt homines; sed numina veri
Magna Dei, quem non hominum manus ulla do-
larit,
Signis consimilem mutis, saxoque politis.

Hæc quidem ruinas templorum prædicit, fore si-
gnificans, ut templum Ephesiæ Dianæ terræ moti-
bus hiatibusque absorbeatur, his verbis:

At lacrymas Ephesus recubans ad littora fundet,

Et quod erit nusquam templum gemebunda requiret.

Fanum vero Isis et Sarapidis in Ægypto solo
æquandum, et incendio absumendum dicit:

Isi, dea infelix, Nili remanebis ad amnem

Sola, carens et voce, furensque Acherontis arenis.

Deinde subjicit:

Tuque, Sarapi, sedens in saxis, multa dolebis,

Ægypto in misera cum magna ruina jacebis.

Tu vero, si minus ad vatem attendis, saltem tuo
philosopho Heraclito Ephesio, dum exprobrat simu-
lacris, quod sensu careant, aures adverte: Et hæc,
inquit, simulacra precantur, perinde ac si quis ad
ædes sermonem haberet. Annon enim sunt plane
prodigiosi, qui lapides, quos præ foribus statuunt,
quasi vita atque vigore præditos colunt? Adorant

lib. i, pag. 6: Ἐκτίθεται Ἡρακλείτου λέξιν, τὴν
λέγουσαν, Ὅμοια, ὡς εἴτις τοῖς δόμοις λεσχηνεύοιτο,
ποιεῖν τοὺς προσιδόντας ὡς θεοῖς ἀψύχοις· Ἐκρονίη
Heracliti dictum, eos, qui deos inanimes accedant,
perinde facere ac si fabuletur cum parietibus.
Plenius hanc sententiam recitat lib. vii, pag. 375:
Καὶ μὴν καὶ Ἡράκλειτος ὡδὲ πως ἀναφαίνεται· Καὶ
τοῖς ἀγάλμασι τουτέοισιν εὐχονται, ὁποῖον εἴτις τοῖς
δόμοισι λεσχηνεύοιτο. Atqui Heraclitus sic de his
pronuntiat: Ita preces offerunt istis simulacris, ac si
quis fabuletur cum parietibus. Quibus testimoniis
constat, perperam a nonnullis substitui doxoisί στί-
pitibus, pro δόμοισι. Porro legendum apud Clemen-
tem, τοῖς ἀγάλμασι τουτέοισιν, ex Origen. et Nov.
Dein, δόμοισι pro δόμοις, ex Origen. Nam Heracli-
tus Ionica dialecto usus est.

quippe Mercurium quasi deum, sicut etiam Agueia, A seu viæ præsidem, et simul præ foribus statuunt. Nam si eos, quod sensu careant, afficiunt contumelia, cur adorant ut deos? Quod si existimant eos esse sensus participes, cur præ foribus constituunt? Romani autem, cum inceptorum suorum maximorum felicitatem Fortunæ acceptam referrent, et potentissimam deam esse existimarent, eam Ξ in latrina statuerunt, cloacam ipsi, haud indignum numine templum, consecrantes. At vero lapidi, et ligno et diviti auro parum est curæ, seu nidori, seu sanguis, seu fumus, quo dum honoris causa sumigantur, fuliginem contrahunt; imo nec honor, nec contumelia. Sunt autem ejusmodi simulacra quovis animali viliora. Et quo modo, cum sensu careant, divinis affici honoribus cœperint, sæpe mirari subit, eorumque, qui in hunc errorem inciderint, utpote summe infelicitium, amentia misereri. Nam si quædam animalia non habent omnes sensus, ut vermes et crucæ, quæque naturæ suæ conditione a primo ortu imperfecta sunt, velut talpæ, et mus araneus, quem Nicander vocat *cæcumque, surdumque*, lamen his signis et simulacris, quæ sunt penitus stupida, multum præstant: quippe cum uno saltem sensu prædita sint, auditu scilicet, vel tactu, vel qui odoratui, aut gustui respondeat, simulacra vero omni prorsus perceptione destituuntur. Sunt autem multa animalia, quæ nec visum habent, nec auditum, nec vocem, cujusmodi est ostreorum genus; vivunt tamen, et augentur, et præterea una cum luna afficiuntur. Simulacra autem nihil prorsus agunt, nihil moliantur, nihil sentiunt; sed alligantur, et clavis panguntur, et affiguntur, et conflantur, limantur, secantur, circumraduntur, cælantur. Ac stupidam sane insensilemque terram dedecorant statuarii, dum artificio suo naturam ejus immutant, eique divinos honores conciliant: quos mea quidem sententia non diis,

✕ P. 45 ED. POTTER, 34 ED. PARIS.

(41) Ἀγυεία. Ἀγυεία Nov., mendose.

(42) Τούτους. Τούτους Flor., Sylb., quod Heinsius mutavit in τούτους: idque firmat Nov.

(43) Μέλει, οὐ κν. Μέλει, οὐ κνίσσης, οὐχ αἵματος κνισσοῦ, Nov.

(44) Ἀσπάλακες. Ἀσπάλακες Nov., quorum utrumque in usu est.

(45) Ἡ ἀπτικὴν. Omittit Nov.

(46) Ἀλλὰ ζῆ γε. Ἀλλὰ καὶ ζῆ, Nov.

(47) Κωφὴν μὲν. Respicit *Iliad.* Ω, v. 54:

*Κωφὴν γὰρ δὴ γαῖαν ἀεικλίζει μενεαίνων.
Surdam enim terram probo afficit præ furore.*

(48) Ὑπὸ τῆς τέχνης, καὶ πρ. Ὑπὸ τῆς τέχνης προσκυνεῖν ἀναπειθόντες, arte ut adorent inducentes, Nov.

(49) Τὰ ἀγάλματα, ὅπερ ἐστίν. C., inverso ordine, legendum putat ὅπερ ἐστὶ τὰ ἀγάλματα. SYLBURG.

(50) Ἡμῖν δέ. Vetus lectio est, Ἡμῖν δέ, οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητῶν νοητῶν δέ τὸ ἀγαλμά ἐστι νοητὸν, οὐχ αἰσθητὸν ἐστὶ τὸ ἀγαλμα. Ubi e margine in contextum irrepisse videntur ista verba, νοητῶν, οὐχ αἰσθητῶν ἐστὶ τὸ ἀγαλμα: uti ex iis expunctis legendum sit, Ἡμῖν δέ οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητῶν, νοητῶν δέ τὸ ἀγαλμά ἐστίν, ὁ θεός. SYLBURG.— Recte irrepisse aliquid notat Sylburgius. Veram lectionem pete ex interpretatione. Nempe, Ἡμῖν δέ οὐχ

κυνουσιν ὡς θεὸν, καὶ τὸν Ἀγυεία (41), θυρωρὸν ἱστάντες. Εἰ γὰρ ὡς ἀναισθητοὺς ὑβρίζουσι, τί προσκυνουσιν ὡς θεοῦ; εἰ δὲ αἰσθησεως αὐτοὺς μετέχειν οἴονται, τί τούτους (42) ἱστᾶσι θυρωροῦς; Ῥωμαῖοι δὲ τὰ μέγιστα κατορθώματα τῇ τύχῃ ἀνατιθέοντες, καὶ ταύτην μεγίστην οἰόμενοι θεὸν, φέροντες εἰς τὸν κοπρῶνα ἀνέθηκαν αὐτήν, βξιον νεῶν τὸν ἀφεδρῶνα νείμαντες τῇ θεῷ. Ἀλλὰ γὰρ ἀναισθητῶν λίθων, καὶ ξύλων, καὶ χρυσῶν πλουσίῳ, οὐθ' ὅτι οὐδὲ μέλει, οὐ κνίσσης (43), οὐχ αἵματος, οὐ κνισσοῦ, ὃ δὴ τιμώμενοι καὶ τυφώμενοι, ἐκμελαινονται: ἀλλ' οὐδὲ τιμῆς, οὐχ ὑδρωσ: τὰ δὲ καὶ παντός ἐστιν ἀτιμότερα ζώου, τὰ ἀγάλματα. Καὶ ὅπως γε τεθελάσται τὰ ἀνασθητα, ἀπορεῖν ἐπεισὶ μοι, καὶ κατελεῖν τοὺς πλανωμένους τῆς ἀνοίας, ὡς δειλαίους: εἰ γὰρ καὶ τινα τῶν ζώων οὐχὶ πάσας ἔχει τὰς αἰσθησεις, ὥσπερ εὐλαὶ καὶ κάμψαι, καὶ ὅσα διὰ τῆς πρώτης γενέσεως εὐθὺς ἀνάπηρα φαίνεται, καθάπερ οἱ σπάλακες (44), καὶ ἡ μυγάλη, ἣν φησὶν ὁ Νικανδρὸς *τυφλὴν τε σμερδὴν τε*: ἀλλὰ γε ἀμείλιος εἰσὶ τῶν ξοάνων τούτων καὶ τῶν ἀγαλμάτων, τέλειον δὲ τῶν κωφῶν: ἔχουσι γὰρ αἰσθησιν μίαν γέ τινα, φέρε εἰπεῖν ἀκουστικὴν, ἢ ἀπτικὴν (45), ἢ τὴν ἀναλογουσαν τῇ ὁσφρῆσει, ἢ τῇ γεύσει: τὰ δὲ οὐδὲ μίαν αἰσθησεως μετέχει τὰ ἀγάλματα. Πολλὰ δὲ ἐστὶ τῶν ζώων, ὅσα οὐδὲ ὄρασιν ἔχει, οὐτε ἀκοήν, οὐτε μὴν φωνήν, οἷον καὶ τὸ τῶν ὁστρέων γένος, ἀλλὰ ζῆ γε (46), καὶ αὐξεται, πρὸς δὲ καὶ τῇ σελήνῃ συμπάσχει. Τὰ δὲ ἀγάλματα ἀργά, ἀπρακτά, ἀναισθητα, προσδεῖται, καὶ προσκαθηλοῦται, καὶ προσπήγνυται, χωνεύεται, ῥίνθεται, πρίεται, περιξέεται, γλύφεται. Κωφὴν μὲν (47) δὴ γαῖαν ἀεικλίζουσιν οἱ ἀγαλματοποιοὶ, τῆς οἰκείας ἐξιστάντες φύσεως ὑπὸ τῆς τέχνης προσκυνεῖν (48) ἀναπειθόντες: προσκυνουσοῦσι δὲ οἱ θεοποιοὶ οὐ θεοὺς καὶ δαίμονας, κατὰ γε αἰσθησιν τὴν ἐμὴν, γῆν δὲ καὶ τέχνην, τὰ ἀγάλματα ὅπερ ἐστίν (49). Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ ἀγαλμα ὕλη νεκρά, τεχνίτου χειρὶ μεμορφωμένη. Ἡμῖν δὲ (50) οὐχ

ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητῶν, νοητῶν δὲ τὸ ἀγαλμα: νοητῶν οὐχ αἰσθητῶν ἐστὶν ὁ θεός, etc. Cætera repetuntur, et sensum turbant: ut quare ejectionem. HEINSIUS. — P. Faber cap. 2 *Dodecamem* hæc habet: Verum Deum esse aut solum, vel unum Deum esse dicitur, idolorum dæmonumque falso Dei nomen usurpantium habita ratione, ut scilicet ea nequaquam pro diis habenda esse doceatur; eoque pertinet, quod apud Clementem scriptum est, τὸν ὄντα ὄντως μὴ γνωρίζοντες θεόν. Item quod aliquanto post, ubi nullum sensibile simulacrum, quale gentibus, esse Christianis, sed verum Deum ipsa mente atque cognitione comprehendi docet. His enim verbis exprimit, Ἡμῖν δέ οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητῶν, νοητῶν δέ τὸ ἀγαλμά ἐστι νοητῶν, οὐχ αἰσθητῶν ἐστὶ τὸ ἀγαλμα: ὁ θεός μόνος ὄντως θεός. Sed hæc obscura et mendosa ita, meo quidem animo, correxeris, si prioris νοητῶν legeris νοητοῦ, et posterius illud αἰσθητῶν ἐστὶ τὸ ἀγαλμα, tanquam superfluum, et a librario, vel a Scholiaste quodam, repetitum, expunxeris: neque enim dubio, quin ita prorsus Clementis exararit: Ἡμῖν δέ οὐχ ὕλης αἰσθητῆς αἰσθητῶν, νοητοῦ δὲ τὸ ἀγαλμά ἐστι νοητῶν ὁ θεός ὁ μόνος ὄντως θεός. Atque ut antiquitus Judæi, Romani etiam vigente republica, Deum ineffabilem et invisibilem existimantes, nullo simulacro adhibito co-

ὄλης αἰσθητῆς αἰσθητόν· νοητὸν δὲ τὸ ἀγαλμά ἐστιν, ὁ θεός, ὁ μόνος ὄντως Θεός. Καὶ δὴ ἐμπαλιν ἐν αὐταῖς που ταῖς περιστάσεσιν οἱ δεισιδαίμονες, οἱ τῶν ἄλλων προσκυνηταί, ἔργω μαθόντες ἀναίσθητον ὕλην μὴ δεῖναι, αὐτῆς ἡττώμενοι τῆς χρείας, ἀπόλλυνται ὑπὸ δεισιδαιμονίας· καταφρονούντες δ' ὁμοῦ τῶν ἀγαλμάτων, φαίνεσθαι δὲ μὴ βουλόμενοι αὐτῶν ὄλως περιφρονούντες, ἐλέγχονται ὑπ' αὐτῶν τῶν θεῶν, οἷς ἢ τὰ ἀγάλματα πεσφῆμισται (51). Διονύσιος μὲν γὰρ ὁ τύραννος, ὁ νεώτερος, θοιμάτιον τὸ χρύσειον περιεβύμενος τοῦ Διὸς ἐν Σικελίᾳ, προσέταξεν αὐτῷ ἑρεοῦν περιτίθειναι, χαριέντως φήσας, τοῦτο ἄμεινον εἶναι τοῦ χρυσοῦ, καὶ θέρους κουφότερον, καὶ κρύους ἀπειρότερον. Ἀντίοχος δὲ (52) ὁ Κυζικηνός, ἀπορῶμενος χρημάτων, τοῦ Διὸς τὸ ἀγαλμα τὸ χρυσοῦν, πεντεκαίδεκα πηχῶν τὸ μέγεθος ὄν, προσέταξε χωρεῖσθαι, καὶ τῆς ἄλλης τῆς ἀτιμωτέρας ὕλης ἀγαλμα παραπλήσιον ἐκείνῳ, πετάλοις κερυρωμένον, ἀναθεῖναι πάλιν. Αἱ δὲ χελιδόνες (53), καὶ τῶν ὀρνέων τὰ πλείστα, κατεξαιροῦσιν (54) αὐτῶν τῶν ἀγαλμάτων εἰσπετόμενα, οὐδὲν φροντίσαντα οὔτε Ὀλυμπίου Διὸς, οὔτε Ἐπιδαυρίου Ἀσκληπιοῦ, οὐδὲ μὴν Ἀθηναίων Πολιάδος, ἢ Σαράπιδος Αἰγυπτίου· παρ' ὧν οὐδὲ αὐτῶν τὴν ἀναισθησίαν τῶν ἀγαλμάτων ἐκμανθάνετε. Ἄλλ' εἰσὶ μὲν κακοῦργοί τινες ἢ πολέμιοι ἐπιθέμενοι, οἱ δὲ αἰσχροκέρδειαν ἐδήωσαν τὰ ἱερά, καὶ τὰ ἀναθήματα ἐσύλησαν, ἢ καὶ αὐτὰ ἐχώνευσαν τὰ ἀγάλματα· καὶ εἰ Καμβύσης (55) τις, ἢ Δαρειός, ἢ ἕως μαινόμενος τοιαῦτα ἄττα ἐπεχείρησεν, καὶ εἰ τῶν Αἰγυπτίων τις ἀπέκτεινεν Ἀπῖν, γελῶ μὲν, ὅτι οὐ θεὸν ἀπέκτεινεν αὐτῶν, ἀθανάτων δὲ, εἰ κέρδους χάριν ἐπλημμέλει. Ἐκίων οὖν ἐκλήσομαι τῆσδε τῆς κουργίας, πλεονεξίας ἔργα. οὐχὶ δὲ ἀδρανεῖας τῶν εἰδώλων ἐλεγχον νομίζω. Ἄλλ' οὕτιγε τὸ πῦρ καὶ οἱ σεισμοὶ κερδαλέοι (56), οὐδὲ μὴν φοβοῦνται ἢ ὀσωποῦνται, οὐ τοὺς δαίμονας, οὐ τὰ ἀγάλματα,

* P. 46 ED. POTTER.

laere; sic hodie Christianis nullum intelligibilis Dei simulacrum esse scripsit, sed intelligibile duntaxat, eam scilicet (ut equidem sentio, nam hoc a Clemente non explicatur) qui revera ipse Deus est, Filium Dei unigenitum. COLLECT.

(51) Περσφῆμισται. Ἐπιπεφῆμισται, Nov.

(52) Ἀντίοχος δὲ. Arnobius, lib. vi contra Gentes: Antiochum Cyzicenum serunt quindecim cubitorum (sic enim in Romana editione correctum est) Jovem ex delubro aureum sustulisse, et ex ære bracteolis substituisse fucatum. Fuit hic Antiochus Syriae rex, Sidetis filius; regnavitque annos xviii. Josephus, Antiq. lib. xiii, cap. 19; Eusebius et Justinus. Paulo post Arnob. secutus est Clementem, qui ante tribuit juniori Dionysio, quod alii seniori. Deinde, ut notat P. Victorius, lib. xxi, cap. 10, Cicero, lib. ii De nat. deor., id factum in Peloponneso ait, Clemens in Sicilia: sed vereor, inquit, ne hoc M. Tullio imposuerit, quod legens hoc factum in fanio Jovis Olympii, ob dignitatem Peloponnesii fani putarit id in Peloponneso commissum. Sed in Sicilia quoque Jovis Olympii fanum fuisse T. Livius auctor est, lib. xxiv; et Diodorus Siculus. Liberalis Dionysii vertit Hervetus paulo prius Græc. Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως. Arnobius: Ubi Liber Eleutherius cum Athenis? Ab Eleutheris, arte Bæotizæ, cujus civis Ἐλευθερέως. COLLECT.

(53) Αἱ δὲ χελιδόνες. Tertullian., Apol., cap. 12: Ignis si statuas, et imagines frigidæ mortuorum

aut dæmonibus, sed, ex quibus constant simulacra terræ et artificio persolvunt hi, qui deos faciunt. Nam aliud certe nihil est simulacrum, quam in anima terra, cui artificis manus formam impressit. Apud nos autem haud quidem e sensilli materia sensile simulacrum, sed quod sola mente percipitur, est Deus, qui solus vere Deus est. Ac rursus cum superstitiosi illi mortales, qui lapides adorant, adversam fortunam passi, ex ipsa re didicerint, quod materia sensus expers non sit ✕ divinis honoribus afficienda, ipsa necessitate et indigentia victi, metu falsæ religionis miseram sui jacturam patiuntur: et cum simulacra contemnant, ea tamen contemnere videri nolint, ipsorum deorum, quorum nominibus inscripta sunt, infortuniis et calamitatibus arguuntur. Nam Dionysius tyrannus junior, cum in Sicilia auream vestem Jovi detraxisset, jussit cum indui lanea, facete dicens, eam esse aurea meliorem: ut quæ esset æstate levior, et hieme calidior. Antiochus autem Cyzicenus, cum egeret pecunia, Jovis auream statuam, quæ quindecim cubitorum erat, fundi jussit, et ex alia viliori materia statuam illi similem, laminis inauratam, ejus loco reponi. Quinetiam hirundines, aliæque aves quamplurimæ advolantes, alvos in ipsa simulacra exonerant, nulla ratione habita, aut Olympii Jovis, aut Epidaurii Æsculapii, aut Minervæ Poliadis, aut Sarapidis Ægyptii; a quibus etiam ipsis vos necdum didicistis simulacra esse sensu penitus destituta. Nonnunquam etiam a prædonum vel hostium manu irruptione facta, incensa templa, donaria direpta, ipsa etiam simulacra turpis lucri gratia liquata sunt. Quod si Cambyses aliquis, vel Darius, aliusve quispiam insanus hujusmodi facinus aliquod tentaverit, 16 aut Ægyptium Apin occiderit: quod quidem ipsorum deum occiderit, risum mihi commovet;

suorum simillimas, non adoramus, quas milvi, et mures, et araneæ intelligunt, nonne laudem magis quam pœnam merebatur repudium agniti erroris? Minutius, Octavio: Quanto verius de diis vestris animalia muta naturaliter judicant? mures, hirundines, milvi, non sentire eos sciunt, rodunt, inculcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso die vestri ore nidificant, etc. Conf. Arnobius, lib. vi; Lactantius, lib. ii, cap. 4; Augustinus, in psalm. cxiii. Simile est illud Horatii lib. i, sat. 8, vers. 37, De Priapo:

Mentior at si quid, merdis caput inquirer albis
Corvorum.

(54) Κατεξαιροῦσιν. Quod sæpius dictum est, et et a librariis confundi solere, id hoc loco repetendum; nam Clemens procul dubio scripsit κατεξερῶσιν, alvum exonerant in simulacra: sic in Ramis Aristophanes κατατιλῆ τῶν Ἐκαταίων.

(55) Καμβύσης. Herodotus lib. iii refert, quomodo Cambyses Apin Ægyptium occiderit. Quia etiam satis notum est, Persas, cum Græciam oppugnabant, obviam quæque templa combussisse: Cicero lib. ii De legibus: Nec sequor, inquit, magos Persarum, quibus auctoribus Xerxes inflammasse templâ Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia et libera.

(56) Σεισμοὶ κερδαλέοι. Lowthians mavult σεισμοὶ κερδαλέοι. Verum σεισμοὺς κερδαλέους dixit, quem admodum paulo post πῦρ σωφρονῶν.

sin vero turpis lucri causa id pataverit, doleo et indignor. Hæc itaque scelera, quæ non minus hominum avaritiam, quam deorum imbecillitatem ostendunt, haud invitus oblivione tegam. Quinetiam ignis, motusque terræ ea sunt astutia præditi, ut dæmones et simulacra non magis quam calculos, qui littoribus maris a fluctibus accumulari solent, pertimescant aut revereantur. Satis mihi perspectum est, ignem eos arguere, et superstitioni remedium afferre posse. Ignis in lucem te deducet, si vis hac amentia liberari. Hic enim templum, quod Argis erat, una cum sacerdote ✕ Chryside, combussit. Hic Ephesiæ Dianæ templum, quod post Amazonum tempora secundum erat; Romanumque haud semel Capitolium depopulatus est. Idem a Sarapidis fano Alexandriæ non abstinuit; et Bacchi Eleutheræi delubrum Athenis diruit; Apollinis autem Delphici ædem, primo quidem procella disjecit, dein vero sapiens ignis funditus delevit. Atque hæc tibi relata sunt, velut eorum præfatio. quæ pollicetur ignis. Cur etiam ipsi statuarum artifices non inducunt vobis in animum, quotquot paulo cordatiores estis, inertem materiam contemnere? Phidias quidem Atheniensis, qui Olympii Jovis digito inscripsit OMNES JUVANS PULCHER: minime quidem Jovem, sed amasium suum esse pulchrum significans: Praxiteles etiam, qui, ut auctor est Posidippus de Cnido scribens, cum Veneris simulacrum fabricaretur, Cratinæ, amicæ cuidam suæ, quam potuit simillimam effinxit, ut illi sane miseri Praxitelis amicam venerentur. Phryne vero Thespiaca meretrix cum florebat, universi pictores ejus formam in simulacris Veneris exprimebant: quemadmodum etiam lapicidæ in Mercuriis-Athe-

✕ P. 47 ED. POTTER, 35 ED. PARIS.

(57) Τοῖς κύμασιν. Τὰ κύματα, Nov. Mox, λατρικόν pro λατρικόν, idem.

(58) Σὺν καὶ τῇ ἱερῆᾳ κατέφλεξε Χρυσίδι. Pausan. Leopard. lib. vi, cap. 11; Adu. Jovinianum, lib. 1, apud D. Hieron. recte legitur, nec est Chryside legendum, ut quidam arbitrantur, tametsi apud Pausaniam legatur τὴν ἱσπελαὺν Χρυσίδα: auctores habeo Thucydiden in II et IV: Templum Junonis apud Argos deflagravit Chryside sacerdote, cum lucernam ardentem coronis apposuisset, illic ita soporata, ut incensa omnia non sentiret: propter quod Argivos verita, protinus in Phliantem nocte confugit, Clementem item Alexandr. et Arnobium, lib. vi: Ubi Juno regina, cum inclytum ejus sumum sacerdotemque Chrysidem eadem vis flammæ Argiva in civitate deleret? Ubi Serapis Ægyptius, cum consimili casu jacuit, solutus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside? COLLECT.

(59) Χρυσίδι. Arnobius et Thucydides Chrysidem vocant; Pausanias vero Χρυσίδα in Corinthiacis, p. 115, quo loco refert eam non quidem, ut ait Clemens, cum templo conflagrasse, sed in Arcadiam ad Tegeatas confugisse, ibique in templo Minervæ Alexæ religione loci se tutatam esse adversus Argivos, qui eam ad pœnas exposcebant, quod ejus somnolentia templum Junonis conflagrasset.

(60) Πῦρ σωφρονούρ. Tertullianus, Scorpiaco: Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, sugillans illic cor habentes, ubi et thesaurum. Minutius Felix Octavio: Illic sapiens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit, sicut ignes fulmine corpora tangunt, nec absumunt. COLLECT.

οὐ μᾶλλον ἢ τὰς ψηφίδας, τὰς παρὰ τοῖς αἰγιαλοῖς σεσωρευμένας τοῖς κύμασιν (57). Οἶδα ἐγὼ πῦρ ἐλεγχτικὸν καὶ δεισιδαιμόνας λατρικόν. Εἰ βούλει παύσασθαι τῆς ἀνοίας, φωταγωγῆσαι σε τὸ πῦρ. Τοῦτο τὸ πῦρ καὶ τὸν ἐν Ἀργεὶ νεῖον σὺν καὶ τῇ ἱερῆᾳ κατέφλεξε (58) Χρυσίδι (59)· καὶ τὸν ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος, δεύτερον μετὰ Ἀμαζόνας, καὶ τὸ ἐν Ῥώμῃ Καπιτώλιον ἐπινενέμηται πολλάκις· οὐκ ἀπέσχετο δὲ οὐδὲ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πόλει Σαράπιδος ἱεροῦ, Ἀθήνησι γὰρ τοῦ Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως κατήρπει τὸν νεῖον, καὶ τὸν ἐν Δελφοῖς τοῦ Ἀπόλλωνος πρότερον ἤρπασεν θύελλα, ἔπειτα ἠφάνισε πῦρ σωφρονούρ (60). Τοῦτο σοὶ προοίμιον ἐπιδείκνυται, ὃν ὑπισχνεῖται τὸ πῦρ. Οἱ δὲ τῶν ἀγαμάτων δημιουργοὶ οὐ δυσωποῦσιν ὁμῶν τοὺς ἔμφρονας, τῆς ὕλης καταφρονεῖν; ὁ μὲν Ἀθηναῖος (61) Φειδίας ἐπὶ τῷ δακτύλῳ τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου ἐπιγράφας, ΠΑΝΤΑΡΚΗΣ ΚΑΛΟΣ· οὐ γὰρ καλὸς αὐτῷ ὁ Ζεὺς, ἀλλ' ὁ ἐρώμενος ἦν· ὁ Πραξιτέλης δὲ, ὡς Ποσίδιππος ἐν τῷ περὶ Κνίδου (62) διασαφεῖ, τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἀγαλμα τῆς Κνιδίας κατασκευάζων, τῷ Κρατίνῃ τῆς ἐρωμένης εἶδει παραπλήσιον πεποίηκεν αὐτὴν, ἢ ἔχοιεν οἱ δελταῖοι τὴν Πραξιτέλους ἐρωμένην (63) προσκυνεῖν. Φρόνη δὲ ὀπηγίκα ἦνθι ἢ ἑτάιρα ἢ Θεσπιακῆ, οἱ ζωγράφοι πάντες τῆς Ἀφροδίτης εἰκόνας πρὸς τὸ κάλλος ἀνεμιμοῦντο Φρόνης, ὡς περ αὐ καὶ οἱ λιθοῦδοι τοὺς Ἐρμῆς Ἀθήνησιν πρὸς Ἀλκιδιδῆν ἀπέικαζον. Ὑπολείπεται τῆς σῆς κρῖσεως τὸ ἔργον ἐπάξει, εἰ βούλει, καὶ τὰς ἑταίρας προσκυνεῖν. Ἐντεῦθεν, οἶμαι, κινηθέντες οἱ βασιλεῖς οἱ παλαιοὶ, καταφρονούντες τῶν μύθων τούτων, ἀνέδην (64), διὰ τὸ ἐξ ἀνθρώπων ἀκίνδυνον, σφᾶς αὐτοὺς θεοὺς ἀνηγόρευον· ταύτῃ χἀκείνους διὰ τὴν δόξαν ἀπθανάσιθαι (65) διδάσκοντες· Κῆρξ μὲν Αἰδίου (66), Ζεὺς

(61) Ὁ μὲν Ἀθηναῖος. Arnobius sexto: Inter significes ille memoratus Phidias et primus, cum Olympiam formam Jovis molimine operis extulisset immensi, super Dei digito Pantauches (leg. Panturces) inscripsit, Pulcher: nomen autem fuerit amati ab se pueri, atque obscena cupiditate dilecti. Idem iterum: Quis Praxitelem nescit, Posidippum si relegat, ad formam Cratinæ meretricis, quam infelix perdit diligebat, os Veneris Gnidicæ solertiarum coegisse certamine? Sed sola est hæc Venus, cui de scorti vultu translaticium decus auctum est? Phryne illa Thespiaca (sicut illi referunt, qui negotia Thespiaca scripturarunt) cum in acuminis ipso esset pulchritudinis, venustatis, et floris, exemplarium fuisse perhibetur cuncturum, quæ in opinione sunt, Venerum, sive per urbes Graias, sive istic quo fluit amor talium cupiditasque signorum, etc. Ibidem rursus: Quis est enim, qui ignoret, Athenienses illos Hermas Alcibiadis ad corporis similitudinem fabricatos? Hæc scilicet Arnobius pro more suo ex Clemente.

(62) Περὶ Κνίδου. Sic legendum ut prius, potius quam περὶ Κνίδου. SYLURAC.

(63) Τῇ Πραξιτέλους ἐρωμένην. A. et H. τὴν τοῦ Πραξιτέλους ἐρωμένην. C. τὴν ὑπὸ Πραξιτέλους ἐρωμένην. In exemplari perperam erat τὴν ὀΠρ. ἐρωμένην. Nostræ lectionis exemplum mox. Id.

(64) Ἀρέδην. Ἀναδῆν, Nov. Solent autem hæc voces inter se commutari, ut superius adnotatum est. Huic loco ἀναδῆν magis convenire videtur.

(65) Ἀπθανασίθαι. Ἀπαθανασίται, Nov. Sed aliquis in margine adnotavit ἀπθανασίθαι.

(66) Κῆρξ μὲν Αἰδίου. Κῆρξ μὲν ὁ Αἰδίου, Nov.

ἑπὶ τῆς Ἀλκυόνης τῆς γυναίκας· Ἀλκυὼν δὲ αὐθις, ὑπὸ τοῦ ἀνδρός Ἡρα προσαγορευομένη. Πτολεμαῖος δὲ (67) ὁ τέταρτος, Διώνυσος ἔκαλετο· καὶ Μιθριδάτης ὁ Ποντικὸς, Διώνυσος καὶ αὐτός· ἐβούλετο δὲ καὶ Ἀλέξανδρος Ἀμμωνος υἱὸς εἶναι δοκεῖν, καὶ κερασφόρος ἀνακλάττεσθαι πρὸς τῶν ἀγαματοποιῶν, τὸ καλὸν ἀνθρώπου ὑδρῖσαι (68) στυδῶν κέρατι. Καὶ οὕτω βασιλεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἰδιῶται θείαις προσηγορίαις σφᾶς αὐτοὺς ἐσέμνουν, ὡς Μενεκράτης ὁ Ἰατρὸς, Ζεὺς οὗτος ἐπιτεκμημένος. Τί με δεῖ (69) καταλέγειν Ἀλέξανδρον (70); γραμματικὸς οὗτος τὴν ἐπιστήμην γεγωνῶς, ὡς ἱστορεῖ Ἀριστοῦ ὁ Σαλαμίσιος, αὐτὸν κατεσηματίεζεν εἰς ἥλιον. Τί δεῖ καὶ Νικαγόρου μεμνησθαι; Ζελίτης τὸ γένος ἦν, κατὰ τοὺς Ἀλεξάνδρου γεγωνῶς χρόνους· Ἐρμῆς προσηγρορεῦτο ὁ Νικαγόρας, καὶ τῇ στολῇ τοῦ Ἐρμῶς ἐκέχρητο, ὡς αὐτὸς μαρτυρεῖ· ὅπου γε καὶ ὅλα ἔθνη (71) καὶ πόλεις αὐτανδροί, κολακείαν ὑποδύμεναι, ἐξευτελίζουσι τοὺς μύθους περὶ (72) τῶν θεῶν, ἰσοθέους ἀνθρώποι κατασηματίζοντες ἑαυτοὺς, ὑπὸ δόξης πεφουσημένοι, ἐπιψηφίζοντες τιμὰς ἑαυτοῖς ὑπερόγκους· νῦν μὲν τὸν Μακεδόνα τὸν ἐκ Πέλλης τὸν Ἀμύντορος Φιλίππου ἐν Κυνοσάργει νομοθετοῦντες προσκυνεῖν, τὸν τὴν κλεῖν κατεαγότα, καὶ τὸ σκέλος πεπηρωμένον, δεξέκοπη τὸν ὀφθαλμόν· αὐθις δὲ τὸν Δημήτριον, θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορευόντες· καὶ ἔνθα μὲν ἀπέθη τοῦ Ἰπποῦ Ἀθῆνας ἐισαίων Κατωδαίτου ἱερὸν ἐστὶ Δημητρίου· βωμοὶ δὲ πανταχοῦ, καὶ γάμοι ὑπὸ Ἀθηναίων αὐτῷ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ἡτρεπίεζτο. Ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν ὑπερηφάνει (73), τὸ ἀγαλμα γῆμαι μὴ δυνάμενος· Λαμίαν δὲ τὴν ἑταίραν ἔχων, εἰς ἀκρόπολιν ἀνήει, καὶ τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεφύρετο (74) πασιπῶ, τῇ παλαιᾷ παρθένῳ τὰ τῆς νέας ἐπιδεικνύς ἑταίρας σχήματα. Οὐ

✠ P. 48 ED. POTTER, 36 ED. PARIS.

Apollodorus, *Bibliothec.* lib. 1, cap. 2, Halcyonen inter Æoli filias numerat; Ceyx, Luciferi filium, Æoli autem generum, ducta Halcyone, facit, cap. 3 : Ἀλκυὼν δὲ Κηϋῆς ἔγγισμν, Ἐωσφόρου παῖς. Οὗτοι δὲ δι' ὑπερηφάνειαν ἀπόλοντο· ὁ μὲν γὰρ τὴν γυναῖκα ἔλεγεν Ἡραν, ἡ δὲ τὸν ἀνδρα Δία. Ζεὺς δὲ αὐτοὺς ἀπορνήσε· καὶ τὴν μὲν Ἀλκυὼν ἐποίησε, τὴν δὲ κήρυκα. Cæterum Alcyonen Ceyx, Luciferi filius, sibi in matrimonium duxit. Hi ob superbiam extincti fuerunt. Ille enim conjugem suam, Junonem : hæc vero virum suum, Jovem appellabat. Utrumque autem Jupiter in aves, illam in alcyonem, hæc in mergum, mutavit.

(67) Πτολεμαῖος δὲ. P. Victorius lib. vii, cap. 4, locum ex oratione pro Flacco indicat, et Mithridatem, deum, illum patrem, illum conservatorem Asiæ, illum Dionysium Bacchum Liberum nominabant. Athenæus, lib. v : Obviam processisse artifices Bæchi, et libationes factas, cum Athenio regis Mithridatis prælesti per Atticam circumferretur. Vide eundem Victorium cap. 7, 49. Ptolemæus, Auletes filio, Cleopatre fratri, cognomen Dionysii tribuunt Eusebius in *Chronico*, et alii passim. COLLECT.

(68) Τὸ κ. ἀνθρ. ὑδρ. Τὸ κ. τοῦ ἀνθρ. Nov.

(69) Τί με δεῖ. Athenæus lib. iii meminit Alexanderis cuiusdam, Cassandri Macedoniæ regis fratris, qui dicebatur Uraopolidis conditor, et loquendi peculiare formas invexerat. Itaque ad Cassandri duces scripserat, *Alexarchus bellator primipilos Solis filios salvare jubet*. Idem lib. vii Menecratis niemiat, ejusque epistolam ad Philippum affert, cujus

niensibus effingere Alcibiadem conabantur. Superest itaque, ut tu nunc judices, si velis, utrum fœdas meretrices adorare debeas. His autem, ut quidem videtur, moti sunt veteres reges, ut, contemptis ejusmodi fabulis, aperte atque palam, propterea quod nullum ab hominibus periculum immineret, se deos renuntiarent : ea quippe ratione significabant, illos quoque gloria et dignitate sua immortalitatem esse consecutos. Ita Ceyx, filius Æoli, Jupiter ab uxore Alcyone nominatus est : sicut vicissim Alcyone, Juno a marito. Ptolemæus autem quartus, quemadmodum ✠ etiam Mithridates Ponticus, Bacchus vocabatur. Voluit autem Alexander filius videri Ammonis, et cornutus a statuariis effingi, humanam formam turpi cornu dedecorans.

B Non solum vero reges, sed privati etiam sibi deorum nomina arrogabant : ut Menecrates medicus, qui cognominatus est Jupiter. Quid porro opus est referre Alexarchum ? Is, cum grammaticen professus fuisset, ut scribit Aristus Salaminus, sese in solem transformavit. Aut quid refert Nicagoræ meminisse ? Erat ille Zelites genere, et Alexandri tempore florebat : *Mercurius appellabatur Nicagoras, et Mercurii amictu usus est*, ut ipse testatur : cum integræ quoque gentes, urbesque frequentissimæ fœdissima adulatione fabulas, quæ de diis narrantur, in ludibria vertant ; dum homines semetipsos diis pares faciunt, vanaque gloria inflati, immodicos honores sibi decernunt : jam enim Macedonii Pellæo Amyntæ filio Philippo, cui tibia et clavicula fractæ, oculusque effossus erat, divinos honores Cynosargis tribuendos decernunt : jam vero Demetrium etiam deum renuntiant, cui Athenienses, quo loco ab equo descendit, cum Athenias

hoc initium est : *Tu quidem in Macedonia regnas, at ego in Medicina*. Recitat et versus cujusdam, qui ait Nicostratum se Herculem dixisse, et alium quemdam se Mercurium autumasse chlamide ornatum, caduceo, et alis, Nicagoram scilicet Zelitem, qui patriæ tyrannidem occupavit. COLLECT.

(70) Ἀλέξανδρον. Ἀνάξανδρον, Nov.

(71) Ὅπου γε καὶ ὅλα ἔθνη. Asteriscum præfixi his verbis curavimus, ut lector meminerit aliquid deesse. Desunt autem hæc sine dubio, aut ejusdem sententiæ, ἀλλὰ τί ταῦτα λέγων ὅπου γε, etc. HEINSIUS. Mihi vero non apparet quidquam deesse : D proinde asteriscum Heinsianum delevi.

(72) Μύθους περὶ. Μύθους τοὺς περὶ, Nov. Recte.

(73) Ὑπερηφάνει. Ὑπερηφάνει Nov. Hoc verbum Clemens accusativo alias etiam connectit. Strom. ii, pag. 367 : ὑπερηφάνησεν... διδόμενα αὐτῷ contempsit, quæ ei dabantur. Ignatius, ad Smyrnæos, cap. 10 : ἀ οὐχ ὑπερηφάνησατε, οὐδὲ ἐπαισχύνθητε· quæ non desperastis, nec erubuitis. Suidas : Ὑπερηφάνῳ αἰτιατικῇ· accusativo gaudet. Origenes, *adv. Cels.*, lib. viii, p. 412 : Ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τινα ἐπιφάνειαν γεγονότα, τὰ μὲν τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης ὑπερηφάνεισαν, ἀναβαίνειν δὲ πειραθεῖσιν τῷ λογισμῷ ἐπ' αὐτὸν τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεόν. Sed eis se aliquo modo ostendere, qui, spretilis simulacris humana arte factis, conati sunt ad altissimum Deum ratione ascendere. Quo loco in margine adnotatum est ὑπερηφάνησαν ; sed legendum facili literarum permutatione, ὑπερηφάνησασιν.

(74) Ἐνεφύρετο. Ἐνεφύρετο, Nov.

ingrederetur, Demetrii Descensoris templum con- A
stituerunt: iidem aras illi quamplurimas, et Mi-
nervæ conjugium parabant. Illic autem interea, B
dea quidem contempta, cujus simulacrum haud potuit uxorem ducere, cum Lamia meretrice ascendit
in arcem, quacum in thalamo Minervæ congressus, seni virgini juvenis meretricis motus ostendit.
Non est ergo Hipponi succensendum, qui mortem suam immortalitate donavit: etenim ille monumento
suo elegiacum hoc carmen inscribi jussit:

*Hic est Hipponis tumulus, quem immortalibus
diis parem fecit Parca mortuum.*

Præclare quidem, o Hippo, hominum errorem no-
bis ostendis. Et si tibi loquenti non crediderint,
saltem mortui discipuli fiant. Hoc oraculum Hip-
ponis est: id igitur perpendamus. Qui a vobis
adorantur, ✕ cum prius homines fuerint, deinde
mortem obierunt; affecit autem ipsos honore cum
temporis diuturnitas, tum etiam fabularum licentia.
Solent enim, nescio quomodo, ea, quæ sunt præ-
sentiâ, ipsa consuetudine in contemptum venire;
quæ autem sunt præterita, quia propter obscurita-
tem temporis refelli haud facile possunt, ex fabula-
rum commentis honorem consequi; et hæc quidem
fidem nullam acquirere, illa vero haberi in admi-
ratione. Proinde qui olim sunt mortui, longo tem-
pore erroris se venditantes, a posteris dii esse
existimantur: quæ quidem ita esse fidem faciunt
et vulnera, et lacrymæ deorum:

*Hei mihi! quod Sarpedonem, hominum charissi-
mum,
Fatum est a Patroclo, Menæti filio, vinci.*

Superata est Jovis voluntas, et ille victus ob Sar-
pedonem luctu afficitur. Merito igitur 17 vos ipsi
idola et dæmonas eos vocastis, cum et Minervam
ipsam, et reliquos deos, qui eos improbe honora-
vit, Homerus, dæmonas appellaverit:

— *Ille autem ascendit Olympum,
Ad domum Jovis ægidem tenentis, aliosque dæ-
monas.*

Quomodo igitur deorum adhuc numero haberi po-
terint simulacra et dæmones, immundi sane et
abominandi spiritus, quos omnes fatentur esse ter-
renos, et lutulentos, qui degravantur suo pondere,
et circa mortuorum monumenta atque sepulcra
versantur? quibus etiam in locis umbrosa phanta-

✕ P. 49 ED. POTTER, 37 ED. PARIS.

(75) *Θεοῖσιν Ἴσον ἐποίησεν*. Herodianus, lib. iv in
principio; Suetonius, in *Claudio*, cap. 45; Cornelius
Tacitus *Annal.* xv, extremo; Eutropius, in *Joviano*.
R. SYLBERG. — Mox, παρ' ὑμῶν pro παρ' ὑμῖν Nov.

(76) *Φίλει γάρ*. Sententiam hanc de præsentium
neglectu, tractat etiam Maximus Tyrius, p. 172 et
197, ac Plutarchus item *Περὶ εὐθυμίας*. H. SYLB.

(77) *Ὁ μοι ἐγώ*. Ἐγὼν habet Homer. *Iliad.* II,
v. 435. Versus, quos Clemens paulo post recitat,
occurrunt *Iliad.* A, v. 221.

(78) *Πῶς οὖν ἐτι θεοί*. Scribe, πῶς οὖν ἐτι θεοί
τὰ εἰδῶλα, καὶ οἱ θεοὶ καὶ οἱ δαίμονες, βδελυρὰ θντωσ
καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα; HESINS.

(79) *Περὶ δὲ δῆ*. Nescio an rectius περὶ ἄδη, ut
infernales umbræ intelligantur. H. divide legit περὶ
δὲ δῆ καὶ ὑποφαίνονται. SYLBERG. — Περὶ δὲ δῆ καὶ
ὑποφαίνονται ἀμυδρῶς, sc., circa quæ quidem obscure

*Ἴππωνος τὸδε σῆμα, τὸν ἀθανάτοισι θεοῖσιν
Ἴσον ἐποίησεν* (75) *μοῖρα καταφθιμένον*.

Εὐγε, Ἴππων, ἐπιδεικνυεῖς ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην
πλάνην. Εἰ γὰρ καὶ λαλοῦντί σοι μὴ πεπιστεύκασι,
νεκροῦ γενέσθωσαν μαθηταί. Χρησμός οὗτός ἐστιν
Ἴππωνος· νοήσωμεν αὐτόν. Οἱ προσκυνούμενοι παρ'
ὑμῖν ἀνθρώποι γενόμενοι ποτε, εἶτα μέντοι τεθνή-
σιν· τετίμηκε δὲ αὐτοὺς ὁ μῦθος, καὶ ὁ χρόνος· φι-
λεῖ γάρ (76) πῶς, τὰ μὲν παρόντα, συνηθεία κατα-
φρονεῖσθαι, τὰ δὲ παρερχόμενα, τοῦ παρατύχῃ ἐλέγ-
χου κεχωρισμένα χρόνων ἀδηλία, τετίμησθαι τῷ
πλάσματι, καὶ τὰ μὲν ἀπιστεῖσθαι, τὰ δὲ καὶ
θαυμάζεσθαι. Αὐτίκα γοῦν οἱ παλαιοὶ νεκροὶ τῷ
πολλῷ τῆς πλάνης χρόνῳ σεμνυνόμενοι τοῖς ἔπειτα
νομίζονται θεοί. Πιστὶς ὑμῖν τῶνδε, αὐτὰ ὑμῶν τὰ
μυστήρια, αἱ πανηγύρεις, δεσμὰ καὶ τραύματα, καὶ
δακρύνοντες θεοί·

vestra mysteria, solemnes conventus, vineula etiam,

Ὁ μοι ἐγώ (77), *ὅτε μοι Σαρπηδόνα, φίλιτατον
ἀνδρῶν,
Μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλῳ Μενοιτιάδῳ δα-
μῆται*.

Κεκράτῃται τὸ θέλημα τοῦ Διὸς, καὶ ὁ Ζεὺς ὑμῖν διὰ
Σαρπηδόνα οἰμώζει νενικημένος. Εἰδῶλα γοῦν εἰκό-
τως αὐτοὺς, καὶ δαίμονας ὑμεῖς αὐτοὶ κεκλήκατε·
ἐπεὶ καὶ τὴν Ἀθηγᾶν αὐτὴν καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς,
κακίᾳ τιμήσας Ὅμηρος, δαίμονας προσηγόρευσεν·

... *Ἡ δ' Οὐλυμπόνδε βεδήκει
Δώματ' ἐς αἰγιόχοιο Διὸς μετὰ δαίμονας
ἄλλους*.

Πῶς οὖν ἐτι θεοὶ (78) τὰ εἰδῶλα καὶ οἱ δαίμονες,
βδελυρὰ θντωσ καὶ πνεύματα ἀκάθαρτα, πρὸς πάν-
των ὁμολογούμενα γήϊνα, καὶ δεισαλέα, κάτω βρι-
θοντα, περὶ τοὺς τάφους καὶ τὰ μνημεῖα καλινδούμενα;
περὶ δὲ δῆ (79) καὶ ὑποφαίνονται, ἀμυδρῶς σκιοσιδῆ
φαντάσματα. Ταῦθ' ὑμῶν οἱ θεοί, τὰ εἰδῶλα, αἱ

apparent, Nov., recte. Quam lectionem firmat [Pla-
tonis locus, quem Clemens hæc verba scribens imi-
tatus est: is exstat *Phædon.*, p. 61, ubi de pra-
vorum hominum animabus agens: Ἐμβριθὲς δὲ γε,
ὦ φίλε, inquit, τοῦτο οἰεσθαι χρὴ εἶναι, καὶ βαρῶ,
καὶ γεῶδες, καὶ ὀρατόν· ὃ δὲ ἔγρουσα ἡ τοιαυτῆ
ψυχῆ, βαρύνεται τε καὶ ἔλκεται πάλιν εἰς τὸν ὀρατόν
τόπον φόβῳ τοῦ αἰετοῦ τε καὶ ἄδου, ὡς περ λέγεται·
περὶ τὰ μνημάτα τε καὶ τοὺς τάφους καλινδουμένη·
περὶ δὲ δῆ καὶ ὠψθη ἅττα ψυχῶν σκιοσιδῆ φαντά-
σματα, οἷα παρέχονται αἱ τοιαύται ψυχῆ εἰδῶλα, αἱ
μὴ καθαρώς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὀρατοῦ μετέχου-
σαι· διὸ καὶ ὀρῶνται. Ponderosum vero, o amice, id
putandum est, et grave, terrenumque, et visibile,
quod anima ejusmodi secum trahit: ideoque ab eo
gravatur, et rursus ad visibilem trahitur locum
metu invisibilis atque oculi: et, quemadmodum

σκαι, και προς τούτοις χαλαί ἐκείναι (80) και
 ρουαί, παραβλώπες ὀφθαλμῶν, αἰλιται, αἱ θερισίου
 μάλλον αἱ Διὸς θυγατέρες (81). Ὅποτε μοι δοκεῖν
 ροριέντως φάναι τὸν Βίωνα (82)· Πῶς ἂν ἐνδίκως
 οἱ ἄνθρωποι παρὰ τοῦ Διὸς αἰτήσονται τὴν εὐ-
 τεχνίαν, ἢν οὐθ' αὐτῷ παρασχέιν ἰσχυσε; Ὅμαι
 τῆς ἀθεότητος! Τὴν ἀχράντον οὐσίαν, τὸ ὅσον
 ἐφ' ὁμῖν, κατορύττετε (83)· και τὸ ἀχραντον ἐκεῖνο,
 και τὸ ἅγιον, τοῖς τάφοις ἐπιχειρώκατε, τῆς ἀληθῶς
 ὄντως οὐσίας (84) συλῆσαντες τὸ θεῖον. Τί δὴ οὖν τὰ τοῦ
 θεοῦ τοῖς οὐ θεοῖς προσενημάτε γέρα (85); τί δαί,
 καταλιπόντες τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν τετιμῆκατε; Τί
 ἔβλο χρυσοῦς, ἢ ἀργυροῦς, ἢ ἀδάμας, ἢ σιδήρου,
 ἢ χαλκοῦ, ἢ ἐλέφας, ἢ λίθοι τίμοι (86), οὐχί γῆ τε
 και ἐκ γῆς; Οὐχί δὲ μιᾶς μητρὸς ἔκγονα τῆς γῆς τὰ
 πάντα ταῦτα ὅσα ὄρας; Τί δὴ οὖν, ὦ μάταιοι και
 κνώρονες (πάλιν γὰρ δὴ ἐπαναληφῶμαι), τὸν
 ὑπερουράνιον βλασφημησαντες τόπον, εἰς τοῦδαφος
 κατεσύρατε τὴν εὐσέβειαν, χθονίους ὁμῖν ἀναπλάτ-
 τοντες θεοῦς· και τὰ γεννητὰ ταῦτα πρὸ τοῦ ἀγεν-
 νήτου μετιόντες θεοῦ, βαθυτέρῳ περιπεπτώκατε
 ἕρω; Καλὸς ὁ Πάριος λίθος, ἀλλ' οὐδέπω Ποσειδῶν·
 καλὸς ὁ ἐλέφας, ἀλλ' οὐδέπω Ὀλύμπιος· ἐνδεῆς ἀέ-
 ποτε ἡ ὕλη τῆς τέχνης· ὁ θεὸς δὲ ἀνευδέης. Προῆλ-
 θε ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ σχῆμα (87)· ἡ ὕλη και
 τὸ πλοῦσιον τῆς οὐσίας πρὸς μὲν τὸ κέρδος ἀγώγι-
 μον, μόνῳ δὲ τῷ σχήματι γίνεται σεβάσιμον. Χρυσὸς
 ἐστὶ τὸ ἀγαλμά σου, ξύλον ἐστὶ, λίθος ἐστὶ, γῆ ἐστίν,
 ἐὰν ἄνωθεν νοήσης, μορφὴν παρὰ τοῦ τεχνίτου προσ-
 λαβῶσα. Ἐῖν δὲ ἐγὼ πατεῖν, οὐ προσκυνεῖν μεμε-
 λέτηα· οὐ γάρ μοι θέμις ἐμπιστεῦσαι ποτε τοῖς
 ἐβύχοις τὰς τῆς ψυχῆς ἐλπίδας. Ἰτέον οὖν, ὡς ἐν
 μάλιστα, ἐγγυτάτω τῶν ἀγαλμάτων, ὡς οικεία ἡ

✱ P. 50 ED. POTTER, 38 ED. FARIS.

fertur, circa monumenta sepulcraque versatur, circa
 quæ iam nonnulla apparuerunt animarum umbrosa
 phantasmata, qualia præsertim simulacra tales ani-
 mæ, quæ videlicet non prius decesserunt a corpore,
 sed visibile aliquid trahentes: quo fit, ut videri pos-
 sint. Eundem locum respicit O.igenes, contra Cels.,
 lib. vii. pag. 334: "H δὲ φαύλη, και ὑπὸ τῶν ἀμαρ-
 τῶν καθελκομένη ἐπὶ τὴν γῆν, και μηδ' ἀναπνεύ-
 σαι (forte l. ἀνανεύσαι) δυναμένη, τῆδε φέρεται και
 κινδυνεύεται, ἡ μὲν τις ἐπὶ τὰ μήματα, ἔνθα και
 ὄρθη σκιοειδῶν ψυχῶν φαντάσματα, ἡ δὲ τις ἀπαξ-
 απλῶς περὶ τὴν γῆν· ποδαπὰ χρῆ νομιζεῖν εἶναι
 πνεύματα τὰ ὄλους, ἐν' οὕτως ὀνομάσω, αἰῶνας προσ-
 λαβόντα, ὡσπερ εἶτε μαγγανείαις τισίν, εἶτε και διὰ
 τὴν σφετέραν κακίαν, οἰκοδομαῖς και τόποις; Quæ-
 rumque autem mala est anima, in terram depressa
 peccatorum onere, sine respiracione agitatur et volu-
 tatur huc illuc, quædam circa monumenta, ubi etiam
 umbrosa quædam animarum spectra interdum con-
 spiciuntur, aliæ circa terram passim volitantes:
 quales esse spiritus eos censendum est, qui tot inter-
 eris, ut ita dicam, sæculis, sive aliquibus incantationi-
 bus, sive suapte malitia, sunt alligati certis locis
 et ædificiis. Putabant scilicet animas atque etiam
 reliquos spiritus seu materia concretos esse, seu
 materiali vehiculo inclusos. Conf. quæ adnotata
 sunt pag. 35.

(80) Χαλαί ἐκ. Respicit Iliad. I, v. 499:

Και γάρ τε λιταὶ εἰσι Διὸς κούραι μεγάλοιο
 Χαλαί τε, ρουσαὶ τε, παραβλώπες τ' ὀφθαλμῶν.

Sunt enim Litæ Jovis filiæ magni,
 Claudæ, rugosæque, et strabis oculis.

smata obscure conspici solent. Hi itaque sunt dii
 vestri, simulacra et umbræ; quibus addam claudas
 illas, rugosus, strabisque oculis Litæ, Thersitæ
 potius dicendas, quam Jovis filias. Unde non infa-
 cete interrogatum a Bione videtur, quo tandem iure
 homines ✕ formosos liberos a Jove peterent, quos ipse
 sibi præbere non potuit? O impietatem! Naturam
 corruptionis immunem defoditis, quod sanctum in-
 temeratumque est sepulcris obruitis, Deumque adeo
 ipsum, quoad a vobis fieri potest, vera sua natura
 spoliatis. Cur igitur Dei honores iis, qui non sunt
 dii, tribuistis? Cur, cælo relicto, terram coluistis?
 Quid est enim aliud aurum, vel argentum, vel
 adamas, vel ferrum, vel æs, vel ebur, vel pretiosi
 lapides? annon terra, et ex terra? Nonne hæc om-
 nia, quocumque oculos vertis, ex eodem terræ,
 quasi communis parentis, gremio prodierunt? Cur
 igitur, o fatui et amentes (juvat enim id repetere),
 terrestres vobis deos comminiscendo in illas regio-
 nes, quæ ultra supremum cæli spatium incoluntur,
 contumeliosi estis, omnemque pietatem humi de-
 primitis; et, posthabito æterno ingenitoque Deo,
 quæ sunt facta et genita persequentes, in profun-
 dissimam caliginem incidistis? Pulcher quidem est
 Parisius lapis; sed nondum est Neptunus. Pulchrum
 est ebur; sed nondum est Olympius. Materia sem-
 per indiget arte; Deus autem est nullius rei indi-
 gus. Prodiit ars; formam induit materia: cujus
 quidem substantiæ pretium est ad lucrum utile,
 sola vero forma venerationem ei conciliat. Itaque
 statua tua aurum est, lignum est, lapis est, terra
 denique est, si originem ejus persequare, quæ ab
 artifice formam accepit. Ego autem terram calcare

E quo loco scribendum apud Clementem παρα-
 βλώπες ὀφθαλμῶν, pro παραβλώπες ὀφθαλμῶν.

(81) Μᾶλλον αἱ Διὸς θυγ. C. A. et JI. μάλλον ἢ
 ὡς Διὸς θυγ. magis quam Jovis filiæ. SYLBURG. Vel,
 μάλλον ἢ Διός.

(82) Βίωνα. Aliquis in margine Nov. adnotavit
 juxta hoc nomen, ἱστορικῶς οὗτος ἐγένετο, hic erat
 historiæ scriptor. Porro Clemens intelligit Bionem
 Boristhenitem, philosophum e schola Theodori,
 deorum contemptoris.

(83) Κατορύττετε. Κατόρυττε, Nov.

(84) Τῆς ἀληθῶς ὄντως οὐσίας. B. et A. τῆς
 ἀληθῶς οὐσης οὐσίας. SYLB. Malim τῆς ἀληθῶς ὄντως
 οὐσίας.

(85) Συλῆσαντες τὸ... προσενημάτε γέρα. Hæc
 omittit Nov.

(86) Λίθοι τίμοι. Λίθος τίμος, Nov.

(87) Προῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ
 σχῆμα. Deus nulla re indiget; idola arte indigent
 et certa figura. Utrumque enim illis additur, ut fiant
 id quod sunt, hoc est dii, ex opinione miserorum
 gentilium. Scribe, προσῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται
 τὸ σχῆμα, accessit ars, circumjecta est figura. Nisi
 quod interpretes legisse videatur προσέβληται· quod
 optime convenit cum altero: προσῆλθεν, προσέ-
 βληται· utrumque enim notat accessisse aliquid;
 idque τῷ ἀνευδέϊ, qui est Deus. HEINS. — Legendum
 iisdem verbis manentibus, sola interpunctione
 mutata, προσῆλθεν ἡ τέχνη, περιβέβληται τὸ σχῆμα
 ἢ ὕλη· και τ., prodiit, vel præcessit, ars, figuram
 induit materia, etc. Sic paulo post: Τὸ ἀγαλμα...
 γῆ ἐστίν, ἐὰν ἄνωθεν νοήσης, μορφὴν παρὰ τοῦ τε-
 χνίτου προσλαβῶσα.

didici, non adorare. Neque enim mihi fas unquam A
spem animæ meæ rebus inanibus credere. Quocirca
ad simulacra quam proxime accedendum est: quam
enim conjunctus, et quasi sociatus sit cum ipsis
error, eorum aspectus facile convincet: solent enim
speciem habitumque dæmonum clarissime expri-
mere. Itaque si quis statuas pictasque imagines
perlustraverit, is sane ex turpibus eorum figuris
deos vestros statim agnoscat; Bacchum quidem,
ex amictu; Vulcanum, artis suæ insignibus; Ce-
rerem, calamitatis descriptione; Ino, vitta; Neptu-
num, tridente; Jovem, cygno. Rogus Herculem
monstrat. Si quis nudæ mulieris imaginem conspe-
xerit, ipsius animo aurea Venus statim observatur.
Proinde Cyprius ille Pygmalion eburnæ statuæ,
✠ quæ nudam Venerem repræsentabat, amore arsit.
Hunc itaque Cyprium statuæ forma captum, cum
ca coivisse, auctor est Philostephanus; alteram
porro Cnidi fuisse Venerem eximia pulchritudine
effictam e lapide, cujus incensum amore quemdam
alium cum lapide consuetudinem habuisse, scribit
Posidippus; ille quidem libro quem de Cypro, hic
autem in eo, quem de Cnido conscripsit. Tanta
inerat arti decipiendi potentia, ut libidinosos homi-
nes ejus fraudibus captos in barathrum illiceret.
Quasunque autem vires ostentet hujusmodi ars;
minime tamen eos fallere valet, qui sunt ratione
præditi, ejusque ex præscripto vivunt. Utcunque
enim pingendi arte columbæ fuerint adeo ad vivum
expressæ, ut ad eas aliæ columbæ advolarint, ima-
ginum similitudine deceptæ; et ad equarum ima-
gines adhinniverint equi: utcunque puella quædam
imaginis, et formosus juvenis Cnidia statuæ amore
capti fuisse memorentur; tamen soli oculi spectan-
tium eo artificio decepti sunt; neque enim aliquis
unquam sanæ mentis aut cum dea congressus est,
aut una cum mortua sese inhumavit, aut in dæmoni
lapidis vires incidit. Vos autem arsi alii

✠ P. 51 ED. POTTER, 39 ED. PARIS.

(88) Ἐλέγχεται. Scribi possit ἐλέγχεται.

(89) Ἀπὸ τῆς σ.... τριαλῆς. Hæc omittit Nov.

(90) Ὁ Κύπριος. Arnobius paulo ante finem
lib. vi: *Philostephanus in Cypriacis auctor est, Pygmalionem, regem Cypri, simulacrum Veneris, quod sanctitatis apud Cyprios et religionis habebatur antiquæ, adamasse, ut feminam, mente, anima, lumine rationis judicium cæcatis: solitumque dementem, tantum si uxoria res esset, sublevato in lectulum numine copularier et amplexibus atque ore; resque alias agere libidinis vacuæ imaginatione frustrabiles. Consimili ratione Posidippus, in eo libro quem scripserat super Cnido, superque rebus ejus, adolescentem haud ignobilem memorat, sed vocabulum ejus obscurat, correptum amoribus Veneris, propter quam Cnidus in nomine est, amatoris et ipsum miscuisse lascivias, cum ejusdem numinis signo genitalibus fuscum toris, et voluptatum consequentium finibus. Pygmalionem alii, non regem, sed statuarium fuisse, et a se factæ statuæ amore arsisse referunt. Conf. Ovid. *Metam.*, lib. x, v. 245. Pygmalionis statuarii meminit Philostratus, in *Vita Apollonii*, lib. v, cap. 5. De Veneris Cnidia amoribus conf. Plin. *Hist. nat.*, lib. xxxvi, cap. 4 et 5; Valer. Maxim., lib. viii, cap. 11; Philostratus, *De vita Apollonii*, lib. vi, cap. 40. Simillimum amorum alia quædam exempla memorat*

πλάνη καὶ τῆς προσόψεως ἐλέγχεται (88)· ἐναπομέ-
μακται γὰρ πάνυ δὴ σαφῶς τὰ εἶδη τῶν ἀγαλμάτων
τὴν διάθεσιν τῶν δαιμόνων. Εἰ τοῦν τις τὰς γραφὰς
καὶ τὰ ἀγάλματα περινοσῶν θεῶν, γνωριεῖ ὁμῶν
παραυτίκα τοὺς θεοὺς ἐκ τῶν ἐπονειδίστων σχημάτων·
τὸν Διόνυσον ἀπὸ τῆς στολῆς· τὸν Ἡφαίστον ἀπὸ τῆς
τέχνης· τὴν Δηῶ ἀπὸ τῆς συμφορᾶς· ἀπὸ τοῦ κρη-
δέμνου τὴν Ἰνώ· ἀπὸ τῆς τριαλῆς (89) τὸν Πο-
σειδῶ· ἀπὸ τοῦ κύκνου τὸν Δία· τὸν δὲ Ἡρακλέα
δεικνυσθαι ἢ πυρὰ· καὶ γυμνὴν Ἰθὴ τις ἀνάγραφτον
γυναῖκα, τὴν χρυσοῦν Ἀφροδίτην νοεῖ. Οὕτως ὁ
Κύπριος (90), ὁ Πυγμαλίων ἐκεῖνος, ἐλεφαν-
τίνου ἠράσθη ἀγάλματος· τὸ ἀγαλμα Ἀφροδίτης ἦν
καὶ γυμνὴ ἦν· νικᾶται ὁ Κύπριος τῷ σχήματι, καὶ
συνέρχεται τῷ ἀγάλματι· καὶ τοῦτο Φιλοστέφανος
B ἱστορεῖ. Ἀφροδίτη δὲ ἄλλη ἐν Κνίδῳ, λίθος ἦν, καὶ
καλὴ ἦν· ἕτερος ἠράσθη ταύτης, καὶ μίγνυται τῇ
λίθῳ (91)· Ποσίδιππος ἱστορεῖ· ὁ μὲν πρότερος ἐν τῷ
περὶ Κύπρου, ὁ δὲ ἕτερος ἐν τῷ περὶ Κνίδου. Τοσοῦ-
τον ἰσχυσε ἀπατῆσαι τέχνη, προσαγωγὸς (92) ἀν-
θρώποις ἐρωτικὸς εἰς βάραθρον γενομένη. Δραστή-
ριος μὲν ἡ δημιουργικὴ, ἀλλ' οὐχ οἷα τε ἀπατῆσαι
λογικὸν, οὐδὲ μὴν τοὺς κατὰ λόγον βεβιωκότας (93).
ζωγραφία μὲν γὰρ, δι' ὁμοιότητα σκιαγραφίας, περι-
στεραῖς (94) προσέπησαν πελειάδες· καὶ ἵπποις (95)
καλῶς γεγραμμέναις προσεχρημέτισαν ἵπποι. Ἐρα-
σθῆναι κόρην εἰκόνας λέγουσι· καὶ νέον καλὸν Κνι-
δίου ἀγάλματος. Ἄλλ' ἦσαν τῶν θεατῶν αἱ ὕβρις
ἠπατημένοι ὑπὸ τῆς τέχνης· οὐδὲ γὰρ ἂν θεῶ τις
συνεπλάκη, οὐδ' ἂν νεκρᾷ (96) τις συνετάφη, οὐδ' ἂν
ἠράσθη δαίμονος καὶ λίθου ἀνθρώπος σωφρονῶν. Ὑμᾶς
C δὲ ἄλλῃ γοητεία ἀπατᾷ ἡ τέχνη, εἰ καὶ μὴ ἐπὶ τὸ
ἐρᾶν προσάγουσα, ἀλλὰ ἐπὶ τὸ τιμᾶν καὶ προσκυνεῖν·
τὰ δὲ ἀγάλματα (97), καὶ τὰς γραφὰς. Ὁμοῖα γὰρ ἡ
γραφὴ. Ἐπαινείσθω μὲν ἡ τέχνη, μὴ ἀπατάτω δὲ
τὸν ἀνθρώπον, ὡς ἀλήθεια. Ἔστηκεν (98) ὁ ἵππος
ἡσυχῇ· ἡ πελειὰς, ἀτρεμῆς· ἀργὸν τὸ πτερόν· ἡ δὲ
βοῦς ἡ Δαϊδάλου, ἡ ἐκ τοῦ ξύλου πεποιημένη, ταῦρον

Ælianus, *Var. hist.*, lib. ix, c. 39.

(91) Μίγνυται τῇ λίθῳ. Τῇ λίθῳ scripsit auctor: sexus exprimendi gratia usus est eo genere: q. d. τῇ λιθῶν Ἀφροδίτῃ. STLB.

(92) Προσαγωγός. Προσαγωγός Nov., quod prætu-
lerim licet utrumque tolerari possit. Paulo post προσ-
άγουσα habet Nov., quo loco alii codd. προάγουσα.

D (93) Οὐδὲ μὴν τ. κ. λ. β. Οὐδὲ μὴν οὐδὲ τοὺς κατὰ
λόγον βεβιωκότας, Nov., quod plenius est.

(94) Περιστεραῖς. Περιστεραῖ, Nov.

(95) Ἴπποις. Ælianus, *Var. hist.* lib. ii, cap. 3,
meminit τοῦ ἵππου χρημέτισαντος πρὸς τὸν ἵππον τὸν
ἐν τῇ εἰκόνι, equi adhinnientis equo picto ab Apelle.
Valer. Maxim., loco cit. cum de amore Cnidia Ve-
neris egisset, addit: *Quo excusabilior est error equi
qui, visa pictura equæ, hinnitum edere coactus est: et
canum latratu, aspectu picti canis incitatu; iaurus-
que ad amorem et concubitum æneæ vacca Syracensis
nimia similitudinis irritamento compulsus.*

(96) Νεκρᾷ. Νεκρᾷ, Nov.

(97) Προσκυνεῖν· τὰ δὲ ἀγάλμ. H. προσκυνεῖν
τὰ τε ἀγάλματα καὶ τὰς γραφὰς. STLBURG. — Quam
emendationem firmat Nov. Paulo ante, προσάγουσα,
pro προάγουσα. Idem.

(98) Ὡς ἀλήθεια. Ἔστηκε. Ὡς ἀλήθεια ἔστηκεν
conjuncte, Nov.

ἔλεον ἄγριον, καὶ κατηνάγκασε τὸ θηρίον ἢ τέχνην ἄπληρῶσα, ἐρώσης ἐπιθῆναι γυναικὸς (99). Τοσοῦτον ἔστρον αἱ τέχνη κακοτεχνούσαι τοῖς ἀνοήτοις ἐνεποίησαν. Ἀλλὰ τοὺς μὲν πιθήκους οἱ τούτων τροφεῖς καὶ μελεδωνοὶ τεθαυμάκασιν, ὅτι τῶν κηρίων (1) ἢ κηλίων ὁμοιωμάτων καὶ χοροκοσμίων ἀπατᾶ τούτους οὐδέν· ὁμοίως δὲ ἄρα καὶ πιθήκων χεῖρους γενήσασθε, λιθίνοις καὶ ξυλίνοις, καὶ χρυσεῖς, καὶ ἐλεφαντινοῖς ἀγαλματίοις καὶ γραφαῖς προσανέχοντες; Τοσοῦτον (2) ὅμιν οἱ δημιουργοὶ ἀθυρμάτων ἀλεθρίων, οἱ λιθοῦχοι, καὶ οἱ ἀνδριαντοποιοὶ, γραφεῖς τε αὐτὰ καὶ τέκτονες, καὶ ποιητὰ πολὺν τινα καὶ τοιοῦτον ὄχλον παρεσάγοντες, κατ' ἀγροὺς μὲν, Σατύρους καὶ Πάνας, ἀνὰ δὲ τὰς ὕλας Νύμφας, τὰς Ὀρειάδας, καὶ τὰς Ἀμαδρυάδας· καὶ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ ὕδατα, καὶ περὶ τοὺς ποταμοὺς, καὶ τὰς κηγάς, τὰς Ναιάδας· καὶ περὶ τὴν θάλασσαν, τὰς Νηρηέδας· μάγοι δὲ ἦδη, ἀσεβείας τῆς σφῶν αὐτῶν ὑπερέτας δαίμονας αὐχούσιν, οἰκέτας αὐτοὺς ἑαυτοῖς καταγράφαντες, τοὺς κατηναγκασμένους, δούλους ταῖς ἐπαιδαῖς πεποιηκότας. Γάμοι τε οὖν ἔτι, καὶ παιδοποιαί, καὶ λογεῖαι θεῶν μνημονοῦμεναι, καὶ μοιχεῖαι ἀδόμεναι, καὶ εὐχῆαι κωμωδοῦμεναι, καὶ γέλωτες παρὰ τόπον (3) εἰσαγόμενοι, προτρέπουσι δὲ με (4) ἀνακραγεῖν, κἂν σιωπήσαι θέλω· Ὁμοίως τῆς ἀθεότητος! Σκηρὴν πεποιθήκατε (5) τὸν οὐρανόν, καὶ τὸ θεῖον ὅμιν δράμα γεγένηται, καὶ τὸ ἅγιον προσώπειος δαιμονίων κωμωδῆκατε, τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν δεῖσιδαιμονίᾳ σατυρήσαντες.

et risus inter pocula, quæ a vestris auctoribus nullibi non perstringuntur, impellunt me, licet invitum, et tacere cupientem, ut exclamem, O impietatem! Cælum convertistis in scenam, sanctum Dei numen fabula vobis est, idque impositis dæmoniorum personis ludificamini, verumque ejus cultam vestra superstitione deridendum ab omnibus exponitis.

Αὐτὰρ (6) ὁ φορμιζῶν ἀρεθάλλετο καλὸν δεῖδειν. C

Ἄσων ἡμῖν, Ὅμηρε, τὴν φωνὴν τὴν καλὴν·

Ἄμφ' Ἀρεως φιλότῆτος ἐδύστεφάνου τ' Ἀφροδίτης·
Ὡς τὰ πρῶτα μῆθησαν ἐν Ἡφαίστοιο δόμοισι
Ἀάθη (7)· πολλὰ δ' ἔδωκε, λέχος δ' ἦσχυρε καὶ
Ἡφαίστοιο ἄνακτος.

Κατάπαυσον, Ὅμηρε, τὴν φῶν· οὐκ ἔστι καλὴ· μοιχεῖαν διδάσκει· πορνεύειν δὲ ἡμεῖς καὶ τὰ ὦτα παρρητήμεθα· ἡμεῖς γάρ, ἡμεῖς ἔσμεν οἱ τὴν εἰκόνα τοῦ θεοῦ (8) περιφέροντες ἐν τῷ ζῶντι καὶ κινουμένῳ τῷ ἄγάλματι, τῷ ἀνθρώπῳ, σὺνοικον εἰκόνα, σύμβουλον, συνώμιλον, συνέστιον, συμπαθῆ, ὑπερπαθῆ·

¶ P. 52 ED. POTTER, 40 ED. PARIS.

(99) *Γυναικὸς*. Pasiphaës. De Tauro autem. seu Minotauro, Philo quoque pag. 536. Greg. Naz., *Carm.* κατὰ γυναικῶν καλλωπιζομένων, v. 165. Dioscorus Siculus, pag. 155, et Plutarchus γαμικῶν παραγγελμάτων initio. H. SYLBURG.

(1) *Κηρίων*. Κηρίων, Nov.

(2) *Τοσοῦτον*. Τοσοῦτων, Nov. non male.

(3) *Παρὰ τόπον*. Scribe ex ms. Nov. παρὰ πότον, inter pocula. Quam emendationem ante nos factam esse a C. A. H. docet Sylburgius. Respicit autem Clemens Houeri *Iliad.* A, v. 599 :

Ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνώρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσιν,
Ὡς ἴδον Ἡφαιστον διὰ δώματα ποικυρόντα.

præterea fallaciis et præstigiis capit, quosque in amorem inducere non valet, ad cultum atque venerationem statuarum et imaginum impellit. Atqui similis est pictura. Laudetur ergo artificium; ne vero homini imponat, aut pro veritate se ingerat. Quiete constitit equus; columba minime perturbata est, nec pennas movit. Dædali quoque vacca e ligno efficta taurum agrestem cepit, et belluam illam artificio deceptam coegit insanientem amore mulierem ire. Ac tantum quidem furorem artes improbis artificibus amantium et fatuorum animis concitaverunt. Simias vero habere solent in admiratione, qui eas curant nutriuntque, quod eas nec cereæ, nec luteæ imagines, licet ornatu peullarum instructæ, unquam fallant. Nunquid igitur vos simiis ipsis deteriores eritis, dum lapideis, et ligneis, et aureis, et eburneis simulacris atque picturis adheretis? Tot sane perniciosorum ludibriorum opifices sunt lapidæ, et statuarii, præterea pictores et fabri, ✱ atque poetæ, a quibus ingens hujusmodi coluvies inducitur, in montibus quidem Satyri et Pænes; in silvis autem, Nymphæ Oreades et Hamadryades; præterea in aquis, fluviis et fontibus, Naiades; et in mari, Nereides: magi etiam, qui dæmonum ministerio se venditant, quippe qui eos in numerum famulorum suorum ascripserint, et necessitate quadam adactos carminibus suis servos fecerint: præterea deorum nuptiæ, et procreaciones liberorum, et puerperia; et adulteria, et con-

Nullibi non perstringuntur, impellunt me, licet invitum, et tacere cupientem, ut exclamem, O impietatem! Cælum convertistis in scenam, sanctum Dei numen fabula vobis est, idque impositis dæmoniorum personis ludificamini, verumque ejus cultam vestra superstitione deridendum ab omnibus exponitis.

Cæterum ille, cithara ludens, incepit pulchre canere.

Cane nobis, Homere, pulchram illam cantilenam:

Martis amorem, pulchreque coronatæ Veneris,
Ut primum commisti sunt Vulcani in domo
Clam; plurima autem dedit, lectumque deturpavit, et
Vulcani regis.

Desine, quæso, cantilenam, Homere. Minime quidem pulchra est; docet enim adulterium; quo vel aures nostras inquinare religio est. Sumus enim nos, sumus, qui in hoc spirante et movente simulacro, humano videlicet corpore, contubernalem nobis, consularicem, sociam et consortem vitæ,

Profusissimus autem excitatus est risus beatis diis, Ut viderunt Vulcanum in domibus ministrantem pocula.

(4) *Δέ με*. Scribe δὴ με. SYLBURG.

(5) *Σκηρὴν πεπ*. Julius Firmicus, *De err. prof. relig.*: O infelicis imitationis cruenta meditatio! Scenam de cælo fecistis, et errantes animas per abrupta præcipitia crudeli calamitate duxistis, cum hominibus peccare cupientibus facinorum via de deorum monstratur exemplis.

(6) *Αὐτὰρ*. Ex Homeri *Odys.* Θ, v. 266.

(7) *Ἀάθη*. Omittit Nov.

(8) *Εἰκόνα τοῦ θεοῦ*. De Dei in nobis imagine conf. pag. 62, et quæ ad eam annotabuntur.

quæque participat nostros affectus, et pro nobis A commovetur, imaginem Dei circumferimus. Christi gratia Deo consecrati sumus. Nos *genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus quem sibi Deus ut proprium vindicat, qui quondam non populus, nunc autem populus Dei sumus* 21; qui, ut ait Joannes 22, non sumus *ex inferis*; sed ab eo, qui *superne venit* 23, *omnia didicimus* 24: qui Dei dispensationem cognitam atque perspectam habemus; qui, denique, ad id sumus exerciti, ut *in novitate vitæ ambulemus* 25. Haud tamen eodem animo sunt affecti magna pars hominum, sed metu omni atque pudore depositis, turpes dæmonum in Venerem pruritus domi suæ depingunt. Adeo X enim dediti sunt lascivix, ut pictis quibusdam tabellis e sublimi suspensis thalamos suos ornent, et impudicitiam pro pietate B habeant. Quo fit, ut in cubili jacentes nudam illam Venerem, quæ in adulterio vinculis constricta dicitur, suos inter complexus respiciant. Quin etiam libidinosam illam avem Ledam circumvolantem in annulorum palis depingunt, utunturque sigillis, quæ Jovis impudicitiam repræsentant; nec aliam ob causam hujusmodi picturas recipiunt, quam quod effeminatæ sint atque impuræ. Hæc sunt voluptariæ vestræ ac delicatæ vitæ exemplaria. Hi vestri sermones, quibus petulantiam divino honore afflicitis: hæc, denique, deorum, qui una vobiscum stupro se ac libidini dedunt, doctrinæ. Nam *quod quilibet vult, hoc etiam credit*, ut ait orator Atheniensis. Cæterum reliquæ vestræ imagines cujusmodi tandem sunt? Panisci quidam, et nudæ puellæ, et ebrii Satyri. et erecta pudenda, quæ quidem, licet ob libidinem reprehendi mereantur, tamen in tabellis nuda depingi solent. Quin etiam universas impudicitix figuras aperte descriptas publicitus intueri haud erubescitis; sed suspensas eo diligentius asservatis; quippe qui velut deorum imagines, has impudicitix columnas domi consecratis; nec minus sollicitè Philænidis motus, quam Hercules labores euretis depingendos. Quarum rerum non modo usum, sed etiam aspectum, et auditionem esse jam penitus obliteranda, et memoriæ eximenda annun-

νάθημα γεγονάμεν τῷ Θεῷ ὑπὲρ Χριστοῦ· ἡμεῖς τὸ γένος τὸ ἐκλεκτὸν, τὸ βασιλῆιον ἱεράτευμα, ἔθνος ἄγιον, λαὸς περιούσιος· οἱ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς τοῦ Θεοῦ, οἱ, κατὰ τὸν Ἰωάννην, οὐκ ἔντες ἐκ τῶν κάτω, παρὰ δὲ τοῦ ἀνωθεν ἐλθόντος τὸ πᾶν μεμαθηκότες· οἱ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ κατανενοηκότες, οἱ ἐν καιρότητι ζωῆς περιπατεῖν μεμελετηκότες. Ἄλλ' οὐ ταῦτα φρονοῦσιν οἱ πολλοί· ἀπορρίψαντες δὲ τὴν αἰδῶ καὶ τὸν φόβον, οἴκοι τοὺς τῶν δαιμόνων ἐγγράφονται πασηγισσασμοῦς. Πινακίους (9) γούν τισι καταγράφουσι μετεωρότερον ἀνακειμένους; προσεσχηκότες ἀσελγείᾳ, τοὺς θαλάμους κεκοσμηκασί, τὴν ἀκολασίαν εὐσέβειαν νομίζοντες· κατὰ τοῦ σκίμπος κατακείμενοι, πρὶν αὐτὰς ἐτι τὰς περιπλοκάς, ἀφορῶσιν εἰς τὴν Ἀφροδίτην ἐκείνην, τὴν γυμνὴν, τὴν ἐπὶ τῇ συμπλοκῇ δεδεμένην· καὶ τῇ Ἀθήδᾳ περιπετώμενον τὸν ὄρνιν τὸν ἐρωτικόν, τῆς θηλῦττος ἀποδεχόμενοι τὴν γραφὴν (10), ἀποτυποῦσι ταῖς σφενδόνας, σφραγίδι χρώμενοι καταλλήλῃ τῇ Διὸς ἀκολασίᾳ. Ταῦτα ὑμῖν τῆς ἡδυπαθείας τὰ ἀρχέτυπα· αὐταὶ τῆς ὕδρευς αἱ θεολογίαι· αὐταὶ τῶν συμπορευόντων ὑμῖν θεῶν αἱ διδασκαλίαι· ὃ γὰρ βούλεται, τοῦθ' ἕκαστος καὶ οἴεται, κατὰ τὸν Ἀθηναῖον βήτορα. Οἴαι δὲ αὐ καὶ ἄλλαι ὑμῶν εἰκόνες; Πανίσκοι τινὲς, καὶ γυμναὶ κέρραι, καὶ Σάτυροι μεθύοντες, καὶ μορίων ἐντάσεις, ταῖς γραφαῖς ἀποτυμνούμεναι, ἀπὸ τῆς ἀκρασίας ἐλεγχόμεναι. Ἦδη δὲ ἀναφανδὸν τῆς ἀκολασίας ὄλης τὰ σχήματα ἀνάγραπτα πανδημεὶ θεώμενοι, οὐκ αἰσχύνεσθε, φυλάττετε δὲ ἐτι μᾶλλον ἀνακείμενα, ὥσπερ ἀμέλει τῶν θεῶν ὑμῶν τὰς εἰκόνας στήλας ἀναίσχυντας καθιερώσαντες οἴκοι, ἐπ' Ἰσῆς ἐγγραφόμενοι τὰ Φιλαινίδος σχήματα (11), ὡς τὰ Ἡρακλέους ἀθλήματα. Τοῦτων οὐ μόνον τῆς χρήσεως, πρὸς δὲ καὶ τῆς ὄψεως καὶ τῆς ἀκοῆς αὐτῆς ἀμνηστειαν καταγγέλλομεν. Ἦταίρηκεν ὑμῖν τὰ ὄψα, πεπορευέκασιν οἱ ὄψαλμοι, καὶ, τὸ καινότερον, πρὸ τῆς συμπλοκῆς, αἱ ὄψεις ὑμῖν μεμοιχεύκασιν (12). Ὡ βιασάμενοι τὸν ἀνθρώπων· καὶ τὸ ἔνθεον τοῦ πλάσματος ἐλέγχει. Ἀπάρξαντες (13), πάντα ἀπιστεῖτε, ἵνα ἐκπαθαίνθησθε, καὶ πιστεῦητε (14) μὲν τοῖς εἰδώλοις, D ζητοῦντες (15) αὐτῶν τὴν ἀκρασίαν, ἀπιστεῖτε δὲ τῷ

✠ P. 53 ED. POTTER. 21 1 Petr. II, 9, 10. 22 Joan. VIII, 23. 23 Ibid. III, 31. 24 Ibid. IV, 25. 25 Rom VI, 4.

(9) Πινακίους. Πινάκιος, Nov. "endose.

(10) Ἀποδεχόμενοι τ. γ. Ἀποδεχόμενοι, τὴν γραφὴν ἀποτυπ. Nov. De insignibus annulorum, etc., conf. *Pæd* lib. III, c. 11, p. 247.

(11) Τὰ Φιλαινίδος σχήματα. Athenæus, lib. VIII, p. 115 Aldine edit.: Καὶ βιβλία τὰ τε Φιλαινίδος, καὶ τὴν τοῦ Ἀρχεστράτου γαστρονομίαν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰς θεραπεύσας ἐμπείρους τοῖωνδε κινήσειόν τε καὶ σχημάτων. Et paulo ante, turpissimum ait de rebus veneris opus illi ascriptum, sed falso honestissimæ femine per calumniam id tribuisse Polycratem, ut testatur Æschriou Samius. Meminit ejusdem lib. X. Vide H. Junium proverb. *Philænidis commentarii*. COLLECT. Justinus M., Apol. 2, extrema: Σωταδεῖσι, καὶ τοῖς Φιλαινιδεῖσι, καὶ ὀρχηστικοῖς, καὶ Ἐπικουρεῖσι, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιοῦτοις ποιητικοῖς; διδάγμασιν *Sotadii*, et *Philænidis*, et *saltatoriis*, et *Epicureis*, *alisque id genus poeticis institutionibus*. Meminit etiam Tatianus: Φιλαινίδος

καὶ Ἐλεφαντίδος τῶν ἀρρήτων ἐπινοιῶν. *Philænidis et Elephantidis insandarum commentorum*, pag. 122, 123. Ea qualia fuerint, explicat Suidas: Ἀστυάνασσα, Ἐλένης τῆς Μενελάου θεραπαινῶν ἡτις πρώτη τὰς ἐν τῇ συνουσίᾳ κατακλίσεις εὗρεν καὶ ἔγραψε περὶ σχημάτων συνουσιαστικῶν· ἦν ὕστερον παρεζήλωσαν Φιλαινὶς καὶ Ἐλεφαντίνη, αἱ τὰ τοιαῦτα ἐξορρησάμεναι ἀσελγήματα. Ejusdem mentio fit apud eundem V. Δημοχάρη. Conf. *Anthologia Epigr.* lib. III, cap. 10.

(12) Οἱ ὄψαλμοι... μεμοιχεύκασιν. Hæc e Nov. exciderunt propter voces ὁμοιοτελέτους.

(13) Ἐλέγχει. Ἀπάρξαντες. Legendum conjuncte, ἐλέγχει ἀπάρξαντες, eo sensu, quem in versione expressimus.

(14) Πιστεῦητε. A. πιστεύετε, indicativo modo, SYLBURG. πιστεύηται, Nov.

(15) Ζητοῦντες. Legendum ζηλοῦντες, *amulantes*, quod habet Nov.

θεῶ, σωφροσύνην μὴ φέροντες· καὶ τὰ μὲν κρείττω
μεμίσῃκατε, τὰ δὲ ἤττω τετιμῃκατε· ἀρετῆς μὲν
θεαταί, κακίας δὲ ἀγωνισταί γεγενημένοι. Ὅλιβοι
μόνοι τοίνυν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὁμοθυμαδὸν, ἐκείνοι
πάντες, κατὰ τὴν Σιβύλλαν (16)·

bro, veluti primitias quasdam, obtulistis. Prorsus
et simulacris quidem fidem habetis, quod eorum intemperantiam sequi vobis propositum sit; eam vero
Deo negatis, quia moderate atque continenter vivere haud sustineatis. Quo factum est, ut quæ sunt præ-
stantiora, odio; quæ vero deteriora, honore prosequamini: et spectatores quidem virtutis, vitii au-
tem pugiles sitis. Quocirca *¶ soli felices sunt*, ut ita dicam, *illi omnes, unanimi consensu*, ut Sibyllæ ver-
bis utar,

Οἱ τρούς μὲν πάντας (17) ἀπαρῆσσονται (18)

Καὶ βωμοὺς, εἰκαῖα λίθων ἰδρύματα (19) κω-
|ιδόρτες,
|φών,

Καὶ λίθινα ξόανα, καὶ ἀγάλματα χειροποίητα, B
Αἵματι ἐμφύχῳ (20) μεμιασμένῳ, καὶ θυσίαισι
Τετραπόδων, διπόδων, πτηνῶν, θηρῶν τε φέ-
|ροισι.

Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπηγόρευται ὑμῖν (21) ἀναφανδόν,
ἀπειλὴν ὀρίζεσθαι (22) τέχνην· Οὐ γὰρ ποιήσεις,
φρὴν ὁ προφήτης, παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐ-
ρανῷ, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω. Ἡ ποῦ γ' ἂν ἔτι
τὴν Πραξιτέλους Διμήτρην, καὶ Κόρην, καὶ τὸν
Ταχρον τὸν μουσικόν, θεοὺς ὑπολάβοιμεν, ἢ τὰς Λυ-
σίππου τέχνας, ἢ τὰς χεῖρας τὰς Ἀπελλιῶν, αἱ δὲ
τῆς θεοδοξίας τὸ σχῆμα τῆ ὕλη περιθεθείκασιν; Ἀλλ'
ὑμεῖς μὲν, ὅπως ποτὲ ὁ ἀνδριὰς ὅτι μάλιστα ὠραιότα-
τος τεκταίνηται, προσκαρτερεῖτε· ὅπως δὲ αὐτοὶ μὴ
ἴμοιοι δι' ἀναίσθησίαν τοῖς ἀνδριάσιν ἀποτελεσθῆτε,
ὡ φροντίζετε. Πάνυ γοῦν ἐμφανῶς καὶ συντόμως ὁ
προφητικὸς ἐλέγχει τὴν συνθήειαν λόγος, Ὅτι πάν- C
τες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμονίων εἰσὶν εἰδῶλα (23)·
ὁ δὲ θεὸς τοὺς οὐρανούς ἐποίησε καὶ τὰ ἐν τῷ

¶ P. 54 ED. POTTER, 41 ED. PARIS. 27 Exod. xx, 4.

(16) *Σιβύλλαν*. Hos Sibyllæ versus, cum aliis plu-
ribus, recitat Justinus M. *Cohort. ad Græc.*, p. 81.

(17) *Οἱ τρούς μὲν πάντας*. Mên addita ex Ju-
stino, SYLBURG. Νηοὺς μὲν ἀπαντας, Justin.

(18) *Ἀπαρῆσσονται*. Sic etiam *ustin.*, sed ἀπο-
στέφουσιν habent edita Sibyll. *Oracula*.

(19) *Ἰδρύματα*. Sic edita *Oracula*: sed ἀφιδρύ-
ματα. Justin.

(20) *Αἵματι ἐμφύχῳ*. Αἵμασιν ἐμφύχων, Justin.
et edita *Oracula*. Sequentem versum hoc modo scri-
bit Justinus:

Τετραπόδων, βλέπουσι δ' ἐνὸς Θεοῦ ἐς μέγα
|κῦδος.

Quadrupedum, videbunt autem ad magnam unius
|Dei gloriam. D

(21) *Ἀπηγόρευται ὑμῖν*. A. et H. ἡμῖν prima
persona. SYLB. — Cæterum nonnullis visum est
Clementem his verbis pingendi artem, et reliquas
ei similes, ut illicitas penitus damnare: quemad-
modum etiam *Strom.* vi, p. 687: Ὅ τὰ θεῖα τῶν
ἔργων σφετεριζόμενος διὰ τέχνης, ἤτοι πλαστικῆς ἢ
γραφικῆς, καὶ λέγων ἑαυτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ζώων
καὶ φυτῶν· qui divina opera sibi vindicat per pin-
gendū vel pingendi artem, dicens se esse efflorem
animantium et plantarum, dicitur quodammodo præ-
ceptum violare, quo furtum prohibetur. Et *Pædag.*
lib. iii, cap. 2, p. 220, peccare dicit mulieres, quæ
faciem suam in speculis contemplantur, quia Moyses
prohibuit *facere imaginem*, ἀντίτυχον τῷ Θεῷ, *Deo*
similem. Quin etiam Tertullianus *Adv. Marcion.*,
lib. iv, c. 22, ait apostolos *Moysen et Heliam* appa-

A tiamus. Scortatæ sunt aures vestræ, oculi quoque
stuprum fecerunt, et quod magis inauditum est, ipsi
vultus ante concubitum commiserunt adulterium.

Oh! qui humanæ naturæ vim intulistis, et quod in
illa creatura Divinitatis inest, dedecori atque pro-
brii inceduli estis, ut affectibus vestris obsequamini:

Increduli estis, ut affectibus vestris obsequamini:
et affectibus vestris obsequamini: et affectibus vestris obsequamini:
et affectibus vestris obsequamini: et affectibus vestris obsequamini:

Qui sibi visa licet ditorum templa negabunt,

Surdorum et lapidum, quæ sunt altaria sedes:

Ex lapide et manibus simulacra effecta virorum,
Cæsorum quæ sunt animato insecta cruore,
Quadrupedum, bipedum, volucrumq̄ e, et cæde
|ferarum.

Nos enim clare prohibemur fallacem hanc artem
exercere: *Non facies enim*, inquit propheta 27, *cu-
jusvis rei similitudinem, eorum quæ sunt in cælo, et
quæ sunt in terra infra*. Utrumne vero Praxitelis
Cererem et Proserpinam, et Iacchum mysticum, an
potius Lysippi artem, vel Apellis manus, quæ ma-
teriam ea forma ornarunt, quæ existimationem di-
vinitatis ei præbuit, deos esse putemus? Sed vos
quidem in id omnem vestram curam atque studium
impenditis, ut statua fiat quam pulcherrima; parum
interea solliciti, ne vosmetipsi similes statuis per
stuporem efficiamini. Verum hanc consuetudinem
dilucide admodum atque breviter refellit hoc dicto
Propheta: *Quod omnes dii gentium sint dæmonio-
rum simulacra: Deus autem cælos fecerit, et ea quæ*

rentes non cognovisse nisi in spiritu. Nec enim ima-
gines eorum, vel statuas populus habuisset, et simili-
tudines, lege prohibente. Idem, lib. *De idololatr.*, cap.
4 et seq. videtur dicere Moysen vetasse fieri quamvis
cujusvis rei similitudinem. Et lib. *De spectaculis*,
cap. 13: *Jam vero*, inquit, *ipsum opus personarum,
quæro an Deo placeat, qui omnem similitudinem vetat
fieri, quanto magis imaginis suæ?* Origen. etiam lib. iv,
adv. Cels., p. 131, 132, dicit inter Judæos nullum
fuisse ζωγράφον οὐτ' ἀγαματοποιόν, pictorem nec
statuarium, legibus totum hoc genus arcentibus,
ne qua occasio idololatriæ præberetur hominibus
crassis. Id præterea Chrysost. affirmat, alios ut
præteream. Verumtamen, quemadmodum Judæis
signa et imagines in templo Salomonis erant, ita
nec prædicti Patres ea illicita esse judicabant extra
divinum cultum, et idololatriæ periculum. Proinde
Tertullianus memorat *picturas calicum* sacrorum, in
quibus Christus pastoris habitus una cum ove in-
sculpi solebat, lib. *De pudicit.*, c. 7 et 10. Et Cle-
mens figuris variis annulos Christianorum inseribi
permittit, *Pædag.*, lib. iii, cap. 11, pag. 246, 247.
Qua vero patientia hi Patres ejusmodi figuris divi-
num cultum tribuentes eos conspexissent, qui se
Christianos profiterentur?

(22) *Ὀπίσθεσαι*. Lowthius recte admonuit scri-
bendum esse ἐργάζεσθε. Ejus enim conjecturam
firmat ms. Nov. Cæterum Exodi locum mox imper-
fecte recitat Clemens.

(23) *Δαιμονίων εἰσὶν εἰδῶλα*. Δαιμόνια Psal.
Mox, καὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, additum a Clemente.

aut in caelo 28. Hinc autem arrepta, nescio quo modo, occasione, nonnulli eo sunt erroris prolapsi, ut divinum artificium, Solem, Lunam, reliquumque astrorum chorum, potius quam ipsum Deum, colerent; ea scilicet perabsurde deos existimantes, quæ nil aliud sunt quam instrumenta quædam, 19 quibus tempora describuntur: Verbo enim ejus firmata sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum 29. Etenim humana ars et domicilia, et naves, et urbes, et picturas conficit; Dei autem opera qua ratione enumerem? Aspice hunc mundum universum. Ille cælum et solem creavit. Angeli et homines sunt opera digitorum ipsius 30. ✕ Quanta est autem Dei potentia, cujus sola voluntas est mundi creatio? Solus enim Deus mundum creavit, ut qui solus sit vere Deus; is autem opera sua volendo conficit, ejusque velle sequitur fieri. Hic autem aberravit philosophorum chorus a veritate, qui perpulchre quidem fatentur ad contemplationem cæli factum fuisse hominem; tamen quæ in cælo apparent, visuque percipiuntur, adorant. Licet enim ea, quæ sunt in cælo, non sint hominum artificia: at hominum tamen gratia condita fuerunt. Ne quis igitur solem adoret, verum solis effectorem desideret: ne quis mundum reponat inter deos, verum mundi conditorem requirat. Quamobrem ei, qui ad portas salutis evadere cupit, unicum, ut videtur, perfrugium relinquitur divina sapientia. Hinc, velut e sacrosancto quodam asylo, eum, qui ad salutem contendit, nulla vis dæmonum abducere unquam poterit.

οὐρανῷ. Πλανώμενοι γοῦν τινες ἐνταῦθεν, οὐκ οἶδ' ὅπως, θεῖαν μὲν τέχνην, πλὴν ἀλλ' οὐ θεὸν προσκυνούσιν, ἡλιὸν τε καὶ σελήνην, καὶ τὸν ἄλλον τῶν ἀστέρων χορὸν, παραλόγως τούτους θεοὺς ὑπολαμβάνοντες, τὰ ἔργα τοῦ χρόνου (24). Τῷ γὰρ λόγῳ αὐτοῦ ἐστέρωθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ μὲν ἀνθρωπεῖα τέχνη οἰκίας τε καὶ ναῦς, καὶ πόλεις, καὶ γραφὰς δημιουργεῖ· θεὸς δὲ πᾶς ἂν εἰποιμι ὅσα ποιεῖ; Ὅλον ἴδε (25) τὸν κόσμον· ἐκεῖνου ἔργον ἐστὶν καὶ οὐρανὸς καὶ ἥλιος· καὶ ἄγγελοι καὶ ἀνθρώποι ἔργα τῶν δακτύλων αὐτοῦ. Ὅση γε ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ! μόνον αὐτοῦ τὸ βούλημα κοσμοποιεῖ (26)· μόνος γὰρ ὁ θεὸς ἐποίησεν, ἐπεὶ καὶ μόνος ὄντως ἐστὶ θεός· ψιλῶ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ, καὶ τῷ μόνον ἐθελήσαι αὐτὸν ἔπεται τὸ γεγενησθαι. Ἐνταῦθα φιλοσόφων παρατρέπεται· χορὸς, πρὸς μὲν τὴν οὐρανῷ θεῶν (27) παγκάλως γεγενῆσθαι τὸν ἀνθρώπον ὁμολογούντων· τὰ δὲ ἐν οὐρανῷ φαινόμενα καὶ ὄψει καταλαμβάνόμενα προσκυνούντων. Εἰ γὰρ (28) καὶ μὴ ἀνθρώπινα τὰ ἔργα τε ἐν οὐρανῷ, ἀλλὰ γοῦν ἀνθρώποις δεδημιούργηται. Καὶ μὴ τὸν ἡλιὸν τις ὑμῶν προσκυνεῖτω, ἀλλὰ τὸν ἡλίου ποιητὴν ἐπιποθεῖτω, μὴδὲ τὸν κόσμον ἐκθειάζετω, ἀλλὰ τὸν κόσμου δημιουργὸν ἐπιζητήσάτω. Μόνη ἄρα ὡς ἔοικεν καταφυγὴ τῷ μέλλοντι ἐπὶ τὰς σωτηρίου ἀφικνεῖσθαι θύρας ὑπολείπεται σοφία θεϊκῆ· ἐντεῦθεν ὡσπερ ἐξ ἱεροῦ τινος ἀσύλου, οὐδενὶ οὐκ ἐτι ἀγώγιμος τῶν δαιμόνων ὁ ἀνθρώπος γίνεται, σπεύδων εἰς σωτηρίαν.

C

CAPUT V.

Philosophorum sententias de Deo recenset.

Quin, si libitum tibi sit, philosophorum opinio-

Ἐπιδράμωμεν (29) δὲ, εἰ βούλει, καὶ τῶν φιλοσό-

✕ P. 55 ED. POTTER, 42 ED. PARIS. 28 Psal. xcvi, 5. 29 Psal. xxxii, 6. 30 Psal. viii, 4.

(24) *Τὰ ἔργα τοῦ χρόνου*. Respicit Genes. 1, 14.

(25) *Ὅλον ἴδε τ. Malim hunc locum sic distinguere*: Ὅλον ἴδε τὸν κόσμον ἐκεῖνου ἔργον ἐστὶ· καὶ οὐρανὸς, καὶ ἥλιος, καὶ ἄγγελοι, καὶ ἀνθρώποι, ἔργα δακτύλων αὐτοῦ. *Ecce totum mundum, ejus opus est: et cælum, ac sol. atque angeli, hominesque sunt opera digitorum ejus*. Ut ἔργον ad totum, ἔργα ad partes referatur. Respicit autem ps. ci, 26.

(26) *Τὸ βούλημα, κοσμοποιεῖ*. Sane quod Clementis Alexandr. sola Dei voluntate mundum, et a solo Deo conditum, quando et solus Deus est, memorat; mihi non est dubium, quin partim excludendis dæmoniis ac idolis exaraverit; partim etiam, ino vero potissimum, confutandis vetustis hæreticis, quorum Simon quidem Magus, veluti signifer quidam, dein Menander ejus discipulus, sed et Saturninus et Carpocrates, et ex Gnosticis nonnulli mundum, et quæ in eo sunt, factum ab angelis emissis ab Ennoea seu Selene multo inferioribus ingenito Patre asserebant; Cerinthus autem et Nicolaitæ non a primo Deo, sed a virtute valde separata, et distante ab ea principalitate, quæ est super omnia. Trismegistus Pœmand. cap. 1: Καὶ πάντα ποιήσαντος καὶ ἐνὸς μόνου, τῆ δὲ αὐτοῦ θελήσει δημιουργήσαντος τὰ ἄντα. Vide Irenæi lib. 1, cap. 25, et lib. iii, c. 11. Hæc P. Faber cap. 2 Dodecainenii. COLLECT. Solo volendi actu mundum creatum a Deo dicit, ut ejus infinitam potentiam ostendat, per quam sine labore et conatu omnia produxit. Infra Pædag. lib. 1, cap. 6, p. 93: Ἐπεται τῷ χαρίσασθαι μόνον

βουληθῆναι αὐτὸν, πεπληρωθῆσθαι τὴν χάριν· *Solam voluntatem gratiam conferendi sequitur perfecta gratia collatio. Constituit. apost. lib. v, cap. 7*: Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ γινώσκωμεν, ὅτι οὐκ ὕλης ἦν ἐνδεής, ἀλλὰ βουλήσει μόνῃ, ἃ προσετάγη Χριστός, ταῦτα καὶ παρήγαγε· etc. *In principio fecit Deus cælum ac terram*: ac scimus Deum non indiguisse materia; sed Christum sola voluntate ea, quæ jussus est, produxisse, cælum dicimus, terram, mare, lumen, noctem, diem, luminaria, stellas, volatilia, aquatica, quadrupedia, etc., Clementinor., hom. 3, c. 33: Αὐτὸς μόνος δήμενος ἀγγέλων καὶ πνευμάτων βουλήσει νεύματι δημιουργήσας, ἐπλησε τοὺς οὐρανούς· *Ipse solus populus. angelorum ac spirituum, nutu voluntatis condidit, eisque implevit cælos*.

(27) *Ὁὐρανῷ θεῶν*. Hinc Anaxagoræ responsum, *Hominem nasci ac vivere εἰς θεωρίαν ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ οὐρανῷ*. Laertius lib. ii, s. 10. Jamblichus, *Protrept.* cap. 6. Tritum est illud Ovidii, *Metamorph.* 1, v. 85:

Os homini sublime dedit, cælumque tueri Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

(28) *Εἰ γὰρ*. Tatianus principio cap. 8, his similia habet.

(29) *Ἐπιδράμωμεν*. Hoc argumentum modo plane simili tractat Justin. M. *Parænes.*, pag. 49, 50, 51, edit. Oxon. Quin etiam philosophorum de principiis sententias collegerunt Plutarchus, Tertull., Hermias philosophus, Eusebius Nemesius,

σαν τὰς δόξας, ὅσας αὐχοῦσι περὶ τῶν θεῶν, εἴ πως καὶ φιλοσοφίαν αὐτὴν κενοδοξίας ἔνεκεν ἀνειδιωλοποιούσαν τὴν ὕλην ἐφεύρωμεν· εἰ καὶ δαιμόνια ἅττα ἐκθειάζουσαν, κατὰ παραδρομὴν παραστήσαι δυνήθωμεν ὀνειρώττουσαν τὴν ἀλήθειαν. Στοιχεῖα μὲν οὖν ἀρχὰς ἀπέλειπον ἐξυμνήσαντες, Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τὸ ὕδωρ, καὶ Ἀναξίμενης, ὁ καὶ αὐτὸς Μιλήσιος, τὸν ἀέρα· ὧ Διογένης ὕστερον ὁ Ἀπολλωνιάτης κατηκολούθησεν. Παρμενίδης δὲ ὁ Ἐλεάτης, θεοὺς εἰσηγήσαστο πῦρ καὶ γῆν· ἄτερον δὲ αὐτοῖν μόνον (30), τὸ πῦρ, θεὸν ὑπεκλήφατον Ἰππασὸς τε ὁ Μεταποντῖνος (31) καὶ ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος· Ἐμπεδοκλῆς γάρ ὁ Ἀκραγαγνῆσιος, εἰς πλήθος ἐμπεσὼν, πρὸς τοὺς εἰταροὺς στοιχείους τοῦτους, Νεῖκος καὶ Φιλίαν καταριθμεῖται. Ἄθεοι μὲν δὴ καὶ οὗτοι (32), σοφία τιμὴ ἀσφύ τὴν ὕλην προσκυνήσαντες· καὶ λίθους μὲν ἢ ξύλα οὐ τιμήσαντες, γῆν δὲ τὴν τούτων μητέρα ἐκθειάσαντες, καὶ Ποσειδῶνα μὲν οὐκ ἀναπλάττοντες, ὕδωρ δὲ αὐτὸ προστρέπόμενοι (33). Τί γάρ ἐστι πρότερον, Ποσειδῶν, ἢ ὕγρὰ τις οὐσία, ἐκ τῆς πόσεως ὀνοματωπούμενη; ὡσπερ ἀμέλει ὁ πολέμιος Ἄρης ἀπὸ τῆς ἄρεως καὶ ἀναίρεσεως κεκλημένος. Ἡ καὶ δοκοῦσι μοι πολλοὶ μάλιστα, τὸ ξίφος μόνον πῆξαντες, ἐπιθεῖν ὡς Ἄρει. Ἔστι δὲ Σκυθῶν (34) τὸ τοιοῦτον, καθάπερ Ἐβδόξος (35) ἐν δευτέρᾳ τῆς Περιόδου λέ-

✕ P. 56 ED. POTTER, 43 ED. PARIS.

Porphyrus, Joannes Philoponus in proœmio ad lib. I Aristotelis *De anima*; auctor *Recognit.* Clementis lib. VIII, cap. 15; Cicero, *De natura deorum*, aliique plures; ac proinde singulorum sententias inter se conferre supervacaneum esset. Mox, pro ei καὶ δαίμ. Lowthius mavult ἢ καὶ δαίμ.

(30) *Μόνον*. Rectius μόνον, solum. V. SYLBURG.

(31) Ἰππασὸς τε ὁ Μεταπ. Consentit Theodoret. de Hippaso Metapontino et Heraclito Ephesio. Item Plutarchus, *De placitis philos.*, lib. I, cap. 3: Ἡράκλειτος καὶ Ἰππασὸς ὁ Μεταποντῖνος ἀρχὴν τῶν ὧν τὸ πῦρ· ἐκ πυρὸς γὰρ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾶν λέγουσι. At Justinus M., *Parænes.*, p. 50, nulla Hippasi mentione facta, dicit: Ἡράκλειτος ὁ Μεταποντῖνος ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ πῦρ εἶναι λέγει· ἐκ τοῦ πυρὸς γὰρ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τὸ πῦρ τὰ πάντα τελευτᾶν· *Heraclitus Metapontinus causam omnium rerum ignem esse asseverat; ex igne namque omnia fieri, et in ignem tandem omnia reverti.* Quo loco scribendum cum Plutarcho, Ἡράκλειτος καὶ Ἰππασὸς ὁ Μεταποντῖνος, *Heraclitus et Hippasus Metapontinus.* Sylburgius legendum ponuit, Ἡράκλειτος δὲ ὁ Ἐφέσιος, καθάπερ καὶ Ἰππασὸς ὁ Μεταποντῖνος. Sed Plutarchum sequi tutius est, cum manifestum sit horum auctorum unum alterius, aut utrumque alicujus tertii verba recitare.

(32) Ἄθεοι μὲν δὴ καὶ οὗτοι. Idem affirmat Clemens, *Strom.* I, p. 296: Στοιχεῖα δὲ σέβουσι Διογένης μὲν τὸν ἀέρα, Θαλῆς δὲ τὸ ὕδωρ, Ἰππασὸς δὲ τὸ πῦρ· καὶ οἱ τὰς ἀτόμους ἀρχὰς ὑποτιθέμενοι, φιλοσοφίας ὄνομα ὑποδύμενοι, ἄθεοί τινες ἀνθρωπίσσοι καὶ φιλήδονοι. Idem *Strom.* II, p. 364, refert, nec Thaletem, nec reliquos physicos ante Anaxagoram, Deum agnovisse. Verumtamen ex auctoribus superioribus laudatis certum est, philosophos, quos enumerat hoc loco Clemens, non fuisse omnes atheos. De Thalete, reliquos ut præteream, Minut. *Octavio*: *Milesius Thales*, inquit, *rerum initium equam dixit; Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta formaverit.* Quæ fere hæc κατὰ λέξιν descripta sunt e Ciceron., lib. I *De natura deor.* Eadem dicit Lactantius lib. I, c. 5. Quin etiam Diogen. Laertius lib. I, seg. 35, inter Thaletis

nes quas de diis jactitant, nunc persequamur; si forte contingat nobis, ut ipsam quoque philosophiam inveniamus vana de se persuasionem materiam in simulacra deorum vertisse; vel si dum dæmonia quædam deorum nomine dignata est, eam tanquam in somnio veritatem vidisse, ostendere in transcurso possimus. Hi itaque elementa nobis reliquerunt principia; quorum Thales Milesius aquam celebravit; Anaximenes autem Milesius et ipse, aerem, quem postea Diogenes Apolloniatæ secutus est. Parmenides vero Eleates deos introduxit ignem et aquam; quorum alterum, ignem, Hippasus etiam Metapontinus, et Heraclitus Ephesius deum esse putarunt. Empedocles autem Agrigentinus, in multitudinem incidens, præter quatuor elementa, ✕ Contentionem et Amicitiam in numerum deorum cooptavit. Et hi quidem athei sunt, qui insipienti quadam sapientia materiam coluerunt; qui lapidibus quidem et lignis honorem deferre noluerunt; sed tamen Terram, eorum matrem, retulerunt inter deos; qui Neptunum quidem non effingebant, sed Aquam tamen ipsam coluerunt. Quid enim est Neptunus, nisi humida quædam substantia, quæ ἀπὸ τῆς πόσεως sive a potu, dicta est Ποσειδῶν? Quemadmodum Mars ille bellicus ἀπὸ τῆς

ἀποφθέγματα hæc refert: Πρῶτον τῶν ὄντων θεός· ἀγέννητον γάρ. Καλλίστον κόσμος· ποίημα γάρ Θεοῦ· *Antiquissimum eorum omnium quæ sunt, Deus; ingenitus enim est. Pulcherrimum, mundus: a Deo nim factus est.* Conf. Plutarch., in *Convivio septem Sapient.* Aliud Thaletis responsum quo pietatem suam testatus est, memorat ejusdem lib. seg. 36. Diogen. Laertius et Valer. Maxim., lib. VII, cap. 2: *Mirifice etiam Thales; nam interrogatus an facta hominum deos fallerent, Nec cogitata inquit.* Verum Clemens ideo philosophos omnes ante Anaxagoram atheos dicit fuisse, quod ille πρῶτος ἐπέστησε νοῦν τοῖς πράγμασι, *primus rebus mentem præfecit*, ut refert cum aliis pluribus *Strom.* II, loco superius dicto: unde ei Novus cognominis loco inditus fuit, teste Laertio in Anaxagoræ principio, et Plutarcho, in *Pericle.* Verum licet forte Anaxagoras vocis vocabulo primus sit usus, et in Ionica schola sententiam de Deo mundi opifice renovaverit, tamen eandem Thales antea defenderat, licet Anaximander, Anaximenes, aliique Thaletis successores in constituendis principiis Dei nullam mentionem fecerint.

(33) *Προστρέπόμενοι*. Id habent posteriores editiones, consentiente Nov.; at *προσρέπόμενοι* Flor., Sylb. mendose. Mox, ἄρως pro ἄρεως, Nov.

(34) Ἔστι δὲ Σκυθῶν. De Scytharum cultu in eadem sententiam Brodæus, *Miscell.*, lib. V, cap. 5, cum alia citat, tum Ammiani Marcellini locum hunc: *Nec templum apud eos visitur, aut delubrum; nec iugurium quidem cultmo lectum cerni usquam potest; sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus: eumque ut Martem, regionum quas colunt præsidem, verecundius colunt.* V. SYLBURG. — Solinus *Polyhist.* principio c. 25, de nonnullis Scythiæ populis: *Populis, inquit, istis Deus Mars est. Pro simulacris enses statuunt.* Pomponius Mela, lib. II, cap. 1, paulo ante finem, de Scythiis: *Mars omnium, inquit, Deus. Ei pro simulacris enses et tentoria dedicant.* Conf. Herodotus lib. IV; Lucianus, *Jove Tragædo*, Arnobius lib. V; Clemens, superior p. 40, ed. Potter, not.

(35) Ἐβδόξος. Ἐνδόξος, Nov.

ἔρσεως καὶ ἀναίρεσσεως, sive ab *insurgendo et interficiendo* dictus est Ἄρης: Quam præcipue ob causam mihi videntur plurimi, defixo ense, ei quasi Marti sacra facere. Quem sane morem inter Scythias obtinere, auctor est Eudoxus in secunda parte *Periodi*. Sauromatas autem, Scythiæ gentem, acinacem colere, refert Icesius in opere *De mysteriis*. Idem præterea Heraclito ejusque sectatoribus usu venit, qui ignem, quasi rerum universarum principium, adorant. Etenim hunc ignem alii nominarunt Vulcanum. Persarum autem magi, multique ex his qui Asiam incolunt, et præterea Macedones, prout Diogenes in primo *Persicorum* scribit, igni divinos honores tribuunt. Quid Sauromatas referam, quos Nymphodorus in *Moribus barbarorum* narrat ignem venerari? Quid Persas, et Medos, et Magos? Hos enim sub dio rem divinam facere, eo quod existiment ignem et aquam sola deorum esse simulacra, ex Dinone cognoscimus. Neque enim horum ignorantiam celaverim, qui licet se maxime existiment errorem effugisse, in aliam tamen fraudem delapsi sunt. Nam etsi neque cum Græcis ligna et lapides, neque cum Ægyptiis ibidas et icneumonas, tamen cum philosophis ignem et aquam esse deorum simulacra putaverunt. Quin et aliquot postea sæculis eos coluisse simulacra humana specie prædita, ostendit in tertio *Chaldaicorum* Beros: eumque morem ab Artaxerxe, Darii filio, Ochi vero patre, introductum fuisse; etenim is primus statuum Veneris Tanaidis, quam Babylone, et Susis, et Ecbatanis posuisset, Persis, et Bactris, et Damasco, et Sardis exemplo suo præmonstravit esse

✕ P. 57 ED. POTTER.

(36) *Persōn*. Herodot. lib. 1, refert Persas sacra facere ἄλφι, καὶ σελήνη, καὶ γῆ, καὶ πῦρ, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι· *Soli, et lunæ, et terræ, et igni, et aquæ, et ventis*. Sidonius, Carmine 2 de *Magis*:

..... juratur ab illis

Ignis et unda deus....

Conf. Strabo lib. xv; Diogen. Laertius, proemio; Chrysostr. iv *Ἀρδιόπτων*; Arnob., lib. vi. Auctor *Recognitionum* Clementis, lib. iv, cap. 29, de Zoaroastre agens: *Busti cineres, inquit, tanquam fulminei ignis reliquias colligentes hi, qui primitus erant decepti, deferunt ad Persas, ut ab eis, tanquam dirinus e caelo lapsus ignis, perpetuis conservaretur excubiis, atque ut cælestis deus coleretur*. Conf. ad eum locum auctores a Cotelerio notati.

(37) *Τί μοι Σαυρομάτ. καταλέγειν*. A. καταλέγειν δεῖ. SYLBURG.

(38) *Θέειν*. Herodotus, lib. 1: *Simulacra quidem et templa, et altaria lex eos vetat statuere, et statuentes stultitiæ accusant: eo quod, ut mihi quidem videtur, non, perinde ut Græci, deos humana forma præditos esse existiment*. Conf. auctores superius memorati.

(39) *Ὁ Δίων*. Dinonius *Persica* citat aliquoties Athenæus, in *Dipnosoph*. A. et II. SYLBURG.

(40) *Εἰ γὰρ καὶ*. Horatius, *Artis poet.* v. 31:

In vitium ducit culpæ fuga, si caret arte.

(41) *Ἀφροδίτης Ταυαίδος*. Strabo quidem Uxiogram meminit, apud quos Ἀφροδίτη Ἀναίτης colebatur, et apud Persas sacra fuisse celebrata prodit Anaitidis et Omani: Ταῦτα ἐν τοῖς Ἀναίτιδος καὶ τοῦ Ὀμανοῦ ἱερεῖς νενομίστα. Videndum ergo, num

γεί. Σκουθῶν δὲ οἱ Σαυρομάται, ὡς φησὶν Ἰκέτιος ἐν τῷ *Περὶ μυστηρίων*, ἀκινάκην σέβουσιν. Τοῦτο τοὶ καὶ οἱ ἀμφὶ τῶν Ἡράκλειτον, τὸ πῦρ ὡς ἀρχέγονον σέβοντες, πεπόθασιν· τὸ γὰρ πῦρ τοῦτο ἕτεροιο Ἡφαιστον ὠνόμασαν. Περσῶν (36) δὲ οἱ Μάγοι τὸ πῦρ τετιμήκασι, καὶ τῶν τῆν Ἀσίαν κατοικοῦντων πολλοί· πρὸς δὲ καὶ Μακεδόνες, ὡς φησὶ Διογένης ἐν πρώτῳ *Περσικῶν*. Τί μοι Σαυρομάτας καταλέγειν (37) οὐ; Νυμφόδωρος ἐν *Νομίμοις βαρβαρικοῖς*, τὸ πῦρ σέβειν Ἰστορεῖ· ἢ τοὺς Πέρσας, καὶ τοὺς Μήδους, καὶ τοὺς Μάγους; Θέειν (38) ἐν ὑπαίθρῳ τοῦτους ὁ Δίων (39) λέγει, θεῶν ἀγάλματα μόνον τὸ πῦρ καὶ ὕδωρ νομίζοντας. Οὐκ ἀπεκρυψάμην οὐδὲ τῆν τούτων ἄγνοιαν· εἰ γὰρ (40) καὶ τὰ μάλιστα ἀποφεύγειν ὄλονται τῆς πλάνης, ἀλλ' εἰς ἑτέραν καταλισθαίνουσιν ἀπάτην. Ἀγάλματα μὲν θεῶν οὐ ἔξυλα καὶ λίθους ὑπελήφασιν, ὡσπερ Ἕλληγες· οὐδὲ μὴν ἰδίδας καὶ ἰχθυόμασας, καθάπερ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ πῦρ τε καὶ ὕδωρ, ὡς φιλόσοφοι. Μετὰ πολλὰς μέντοι ὑπερῶν περιόδους ἐτῶν ἀνθρωποειδῆ ἀγάλματα σέβειν αὐτοὺς, Βήρωτος ἐν τρίτῳ *Χαλδαϊκῶν* παρίστησι, τοῦτο Ἀρταξέρξου τοῦ Δαρείου τοῦ Ὀχου εἰσηγησάμενου, ὃς πρῶτος τῆς Ἀφροδίτης Ταυαίδος (41) τὸ ἄγαλμα ἀναστήσας ἐν Βαβυλώνι, καὶ Σούσοις, καὶ Ἐκβατάνοις Πέρσας, καὶ Βάκτροις, καὶ Δαμασκῶ καὶ Σάρδεσι, ὑπέδειξε σέβειν. Ὁμολογούντων τοίνυν οἱ φιλόσοφοι, τοὺς διδασκάλους τοὺς σφῶν Πέρσας, ἢ Σαυρομάτας, ἢ μάγους, παρ' ὧν τὴν ἀθεότητά τῶν σεβασμῶν αὐτοῖς μεμαθῆσθαι ἀρχῶν, ἄρχοντας τῶν πάντων (42) ποιητῆν, καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν δημιουργὸν ἀγνοοῦντες, τὸν ἀναρχον θεῶν· τὰ δὲ πτωχὰ ταῦτα καὶ ἀσθενῆ, ἢ φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τὰ εἰς τὴν ἀνθρώ-

hæc sit dea, quam Clemens hoc loco indicat. Vide Strabonem lib. xv, ubi Persas Venerem et Soli colere tradit, et lib. xi. COLLECT. Bochartus, *Geographiæ sacræ* pag. 277, ait: « Circa Arbela et Gavgamela Strabo describit naphtæ fontem, et ignis scatelas; καὶ τὸ τῆς Ἀναίτης ἱερῶν, et *Anææ templum*, id est Anaitidis, de qua idem Strabo alibi passim, et Agathias lib. ii, et Pausanias *Laconicis*, et Plutarchus Artaxerxe: ex quibus corrigendus Clementis locus in *Protrepti* de eodem Artaxerxe, ὃς πρῶτος τῆς Ἀφροδίτης Ταυαίδος τὸ ἄγαλ. Lego Ἀναίτιδος, in qua emendatione non debuit hæsitare vir doctus. Nam p. æter Persicam illam Anaitidem, de qua præter Strabonem Agathias lib. ii, etiam Ecbatanis Anaitidem fuisse cultam ex Plutarcho scimus, et Susis, et in Lydia, ubi Sardes, ex Pausania. Et in illius cultum Artaxerxes quam fuerit propensus, inde colligas, quod celebrem illam Aspasiam, Cyri olim concubinam, cujus formam et reliquias dotes tam multis prædicat Ælianus in *Variis* initio lib. xii, creavit sacerdotem, ut prædiceret templo Anaitidis Ecbatanae. Nec quemquam movere debet, quod Anaitidem alii Venerem, alii Dianam explicant. Nam raro sibi constant prisca scriptores, cum peregrina numina Græcis nominibus offerunt. Anaitidem multi Dianam esse voluerunt, quia communi sano cum Deo *Παῖ Ομάνο*, id est Sole, colebatur, ut testatur Strabo xv. Vicissim alii Venerem esse maluerunt, quia infamī ritu virginis in illius templo prostabant, ut idem in fine lib. xi. »

— Nota infra formam dialecticam imperativi ὁμολογούντων πρὸ ὁμολογεῖτωσαν. EDIT. PATROL.

(42) *Τὸν πάντων*. Lexi potest etiam τῶν πάντων, ut postea τῶν ἄλων Πατέρα. SYLBURG.

των ὑπηρεσίαν πεποιημένα στοιχεία, προστρειόμενοι τῶν δὲ ἄλλων φιλοσόφων ὅσοι τὰ στοιχεία ὑπερδύνατες, ἐπολυπραγμόνησάν τι ὑψηλότερον καὶ περιττότερον· οἱ μὲν αὐτῶν τὸ ἄπειρον καθύμνησαν, ὧν Ἀναξίμανδρος (43) ὁ Μιλήσιος ἦν, καὶ Ἀναξαγόρας (44) ὁ Κλαζομένιος, καὶ ὁ Ἀθηναῖος Ἀρχέλαος· τούτω μὲν γε ἄμω τὸν Νεῦν ἐπεστησάτην τῇ ἀπειρίᾳ· ὁ δὲ Μιλήσιος Λεύκιππος (45) καὶ ὁ Χίος Μητροδώρος διττὰς, ὡς ἔοικε, καὶ αὐτῶ ἀρχὰς ἀπελιπέτην, τὸ πλήρες καὶ τὸ κενόν. Προσέβηκε καὶ λαθῶν ποταίν τοῖν δυεῖν τὰ εἰδῶλα (46), ὁ Ἀδδηρήτης Δημόκριτος· ὁ γάρ τοι Κροτωνιάτης Ἀλκμαίων (47), θεοὺς ἔβητο τοὺς ἀστέρας εἶναι, ἐμφύχους ὄντας (οὐ σιωπήσονται οὐδὲ τὴν τούτων ἀναίσχυνην)· Ξενοκράτης, Καρχηδόνιος (48) οὗτος, ἐπὶ μὲν θεοὺς τοὺς πλάνητας, ὄντων δὲ, τὸν ἐκ πάντων αὐτῶν συνεστῶτα κόσμον εἰνέπειται. Οὐδὲ μὴν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοιᾶς (49) παρελῦσθαι, διὰ πάσης ὕλης, καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης, τὸ θεῖον διῆκειν λέγοντας, οἳ καταισχύουσι ἀτεχνῶς τὴν φιλοσοφίαν. Οὐδὲν δὲ οἶμαι χαλεπὸν, ἐνταῦθα γενόμενος, καὶ τῶν ἐκ τοῦ Περιπάτου μνησθῆναι· καὶ ὅγε τῆς αἰρέσεως πατῆρ, τῶν ὄλων οὐ νοήσας τὸν Πατέρα, τὸν καλούμενον ὕπατον, ψυχὴν (50) εἶναι πᾶν τὸς οἶεται· τούτῳ τοῦ κόσμου τὴν ψυχὴν

A colendam. Fateantur igitur philosophi se Persas, vel Sauromatas, vel magos magistros habuisse. a quibus didicerunt rerum principiis divinum cultum impie decernere: atque inde, Deum, qui princeps, omniumque effector, ipsorumque principiorum conditor est, ipse principii expers, ignorantes, *egena hæc et infirma elementa*, ut ea vocat Apostolus ³¹, quæ ad usum hominum ministeriumque facta sunt, coluerunt. E reliquis autem philosophis, qui elementis præteritis excelsius aliquid et præstantius indagaverunt; alii quidem infinitum celebraverunt; ex quibus fuit Anaximander Milesius, et Anaxagoras Clazomenius, et Archelaus Atheniensis, qui quidem ambo infinitati Mentem præfecere. Leucippus autem Milesius et Metrodorus Chius, ipsi quoque, ut videtur, duplex principium reliquere, plenum et inane. Quæ duo mutuatus Democritus Abderitanus, tertium adjecit simulacra. Alcmaeon vero Crotoniatastræ, ✕ cum ea animata esse putaret, in deos retulit (nec enim horum tacebo impudentiam), et Xenocrates Chalcedonius septem quidem deos esse planetas, octavum vero, qui ex istis omnibus constat, mundum innuit. Nec Stoicos vero prætermittam, qui cum asseverent divinum

✕ P. 58 ED. POTTER, 43-44 ED. PARIS. ³¹ Galat. iv, 9.

(43) Ἀναξίμανδρος. Conf. Diogen. Laertius. in *Anaximandro*, Plutarch., *De placitis philos.*; Euseb., *Præpar. Evang.*, lib. i, c. 8; lib. xiv, c. 14; Simplicius, in *Aristotelis Physic.*, lib. i, c. 2.

(44) Ἀναξαγόρας. Hunc Clemens, *Str.* ii, p. 364, refert, πρῶτον ἐπιστήναν νοῦν τοῖς πράγμασιν. Cicero, *De natura deor.*, lib. i: *Anaxagoras*, inquit, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitæ vi ac ratione designari et confici voluit. Idem refert Laertius principio Anaxagoræ, aliique plures. Quod quo modo intelligi debeat, paulo superius explicatum est. Porro Anaxagoræ comitem dat Archelaum, quod hic illius discipulus fuerit.

(45) Λεύκιππος. Plutarch., lib. i *De placit. philos.*: Λεύκιππος, Δημόκριτος, Δημήτριος, Μητροδώρος, Ἐπίκουρος τὰ μὲν άτομα ἄπειρα τῷ πλήθει, τὸ δὲ κενὸν ἄπειρον τῷ μεγέθει. Vult nempe hos principia statuisse immensum spatium et infinitos atomos, et ex atomis in se incidentibus in isto spatio omnia fieri. Conf. Laertius in *Leucippo*.

(46) Εἰδῶλα. Primus Democritus teste Iren. lib. ii, c. 19, dixit, *multas et varias ab universitate figuræ expressas descendisse in hunc mundum*. Minut. pag. 152: *Quid Democritus? quamvis atomorum primus inventor, nonne plerumque naturam, quæ imagines fundat, et intelligentiam, Deum loquitur?* His imaginibus omnia fieri statuit. Ὅρῶν δὲ ἴμας κατ' εἰδῶλων ἐμπῶσεις, *videre nos*, ac proinde alios sensus exercere, *incidentibus in nos rerum imaginibus*; dixisse Democritum, refert Diogenes Laertius lib. ix, segm. 44. Item *ὄνειρους γίνεσθαι κατὰ τὰς τῶν εἰδῶλων παραστάσεις, somnia fieri per præsentiam imaginum*, putavit, teste Plutarcho, *De plac. philos.*, lib. v, cap. 1. Inde factum, ut Deum esse negaret. Cicero, *De nat. deorum* lib. ii: *Primum igitur aut negandum est deos esse, quod et Democritus simulacra, et Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat; aut qui deos esse concedant, iis sciendum est, eos aliquid agere, idque præclarum*. Verumtamen Clemens ex hoc dogmate sequi, quod Deus sit, affirmat, *Strom.* v, pag. 590: *Democritus*, inquit, *reliquit noluit, per dogmatum consequentiam Deum*

confitebitur; fecit enim easdem imagines in homines incurrentes, et in animantes rationis expertes, ἀπὸ τῆς θελας οὐσίας, a divina essentia. Sed tamen ille per *divinam essentiam* nil aliud quam naturam intellexit. Cicero, lib. i *De natura deorum*, c. 12: *Quid Democritus, qui tum imagines carumque circuius, in deorum numero refert; tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittit; tum scientiam, intelligentiamque nostram: nonne in maximo errore versatur?*

(47) Ἀλκμαίων. Cicero, lib. i *De natura deor.*: *Crotoniatastræ autem Alcmaeon, qui soli, et lunæ, reliquisque sideribus, animoque præterea divinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare*.

(48) Ξενοκράτης Καρχηδόνιος. Clemens, *Strom.* v, p. 590, rursus hunc philosophum Καρχηδόνιον vocavit. Idem eum Καλκρηδόνιον appellat *Strom.* ii, p. 419, et *Str.* v, p. 604, idque recte. Nam Xenocrates Chalcedonio fuisse dicitur a Strabone, Æliano, Athenæo, Diogene Laertio ac Suida. Sed facilis ac frequens est error scriptorum voces Καλκρηδόνιος et Καρχηδόνιος inter se permutantium. Proinde Eusebius verba *Strom.* v recitans, peperam habet Καρχηδόνιος· idque in nonnullos Laertii codices irrepit: quemadmodum etiam apud Philostratum, *De vitis philosoph.*, lib. i, cap. 14, in editis et mss. cod. Thrasymachus dicitur Καρχηδόνιος, quem tamen omnes sciunt Chalcedone natum fuisse: itaque Olearius reposuit Καλκρηδόνιος.

(49) *Τὸς ἀπὸ τῆς Στοιᾶς*. Stoicorum sententiam similiter describunt Tatianus pag. 18; Athenagoras p. 28, 29; ipse Clemens *Strom.* i, p. 295, et *Str.* v, p. 591, quibus locis conf. quæ adnotata sunt. Putabant illi Deum esse materiale quoddam πνεῦμα aut animam mundi, quæ omnia pervadit.

(50) Ψυχὴν. De hac sententia Aristotelis conf. Athenagora *Legat.* p. 28; Plutarchus, *De placit. philosoph.* lib. i, c. 7. Quod idem philosophus Dei providentiam intra lunæ orbem terminaverit, refert Clemens *Str.* v, p. 591, ad quem locum vide adnotata.

numen omnem, quantumvis vilem et abjectam, materiam pervadere, insignem sane notam dedecoris philosophiæ impresserunt. Nec verò molestum erit, ut arbitror, cum ad hunc locum pervenerim, meminisse etiã Peripateticorum. Cujus sectæ pater rerum omnium patrem ignorans, eum, qui *supremus* dicitur, animam esse universi existimat: adeoque animam hujus mundi pro Deo habens, ipse a se confoditur. Etenim manifesti erroris arguitur, qui, cum providentiam intra lunæ orbem definiat, tamen mundum esse Deum statuit; ac proinde eum, qui Dei expers est, Deum esse existimat. **20** Eresius autem ille Theophrastus, Aristotelis discipulus, modo quidem cælum, modo vero spiritum esse Deum affirmat. Equidem Epicuri solius lubens obliviscar, qui cum Deum nihil prorsus curare existimet, per omnia quidem est impius. Quid vero Heraclides Ponticus? Ubique quidem is ad simulacra Democriti abripitur.

CAPUT VI.

Philosophos aliquando, ipso aspirante, verum hoc in argumento attingisse.

Ingens præterea hujusmodi turba se mihi ingerit, inauditorum dæmoniorum velut terricula quædam introdicens, quæ nil aliud sunt quam absurda fictiæque ab auctoribus fabularum imagines, et aniles nugæ. Cujusmodi sermones tantum abest ut audiri a viris permittamus, ut ne vagientes quidem, prout dici solet, pueros fabellis lenire soleamus, ne forte cum ipsis connutriamus impietatem, quam hi profitentur, qui cum vere sint rudiores infantibus, tamen sibi videntur sapientes. Quid enim, per ego te veritatem oro, eos, qui tibi crediderunt, corruptioni ac interitui gravi sane atque parum honesto, reddis obnoxios? Cur autem vitam imples simulacris, cum vel ventos, vel aerem, vel ignem, vel terram, vel lapides, vel ligna, vel ferrum, vel hunc mundum esse deos fingis; aut astrologiæ hujus vulgo jactatæ, potius quam astronomiæ ope ad cælestia corpora tuam orationem convertens, ad homines, qui sane errant, errantia sidera deos esse mentiris? ❧ Ego vero Dominum spirituum desidero, Dominum ignis, orificem mundi, quique soli lucem suam dedit: Deum requiro, non autem opera Dei. Quem vestrum habeo disquisitionis hujus adiutorem? Platonem quidem, si tibi videatur, haud penitus repudiamus. Quibus igitur argumentis, o Plato, Deum exquiremus? *Universi enim hujus patrem et effectorem, et invenire difficile est, et cum inveneris, ut eum verbis*

❧ P. 59 ED. POTTER, 45 ED. PARIS.

(51) Οὐδὲ μ. Lowthius mavult οὐδέν.

(52) Παρεισάγ. Παρεισάγων· ξένον ἄτοπον σκ. Nov.

(53) Οἱ μηδέ. Οἱς μηδέ, dativo casu. SYLBURG.

(54) Δοκῆσεισώφων. Δοκῆσώφων Nov. Rectius δοκῆσισώφων, aut divise δοκῆσει σωφῶν.

(55) Δεινώς τε καὶ ἀτάκτως. Sic Heinsius, et post eum reliquæ editi. At Flor. Sylburg. editiones et Nov. habent δειναῖς τε καὶ ἀτάκτοις, quæ proinde vera lectio est.

(56) Τὸν ἡλίου. Distingue cum Nov. τὸν ἡλίου φωταγωγόν Θεὸν ἐπιζητῶν, quod in versione expressum est.

(57) Πλάτων. Platonis locus est in *Timæo* pag. 28 tomii tertii edit. Serrani. Nec dissimile illud Hermæ Trismegisti, Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δ' ἀδύνατον, de quo quæ sit Gregorii Nazianz. episcrisis, declarat oratio 2 *Περὶ Θεολογίας* pag. 198.

Α Θεὸν ὑπολαμβάνων, αὐτὸς αὐτῷ περιπεριεται. Ὁ γὰρ τοι μέχρι τῆς σελήνης αὐτῆς διορίζων τὴν πρόνοιαν, ἔπειτα τὸν κόσμον Θεὸν ἡγούμενος, περιτρέπεται, τὸν ἄμοιρον τοῦ Θεοῦ Θεὸν δογματίζων. Ὁ δὲ Ἑρέσιος ἐκεῖνος Θεάφραστος, ὁ Ἀριστοτέλους γνώριμος, πῆ μὲν οὐρανὸν, πῆ δὲ πνεῦμα τὸν Θεὸν ὑπονοεῖ. Ἐπικούρου μὲν γὰρ μόνου καὶ ἐκὼν ἐκλήσσομαι, ὅς οὐδὲ μέλειν (51) οἴεται τῷ Θεῷ, διὰ πάντων ἀσεβῶν. Τί γὰρ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός; Οὐκ ἔσθ' ὅπη οὐκ ἐπὶ τὰ Δημοκρίτου καὶ αὐτὸς κατασύρεται εἰδωλα.

20 Eresius autem ille Theophrastus, Aristotelis discipulus, modo quidem cælum, modo vero spiritum esse Deum affirmat. Equidem Epicuri solius lubens obliviscar, qui cum Deum nihil prorsus curare existimet, per omnia quidem est impius. Quid vero Heraclides Ponticus? Ubique quidem is ad simulacra Democriti abripitur.

Καὶ πολὺς μοι ἐπιρῆεῖ τοιοῦτος ὄχλος, οἰοῦντι μορμῶ τινα δαιμονίων παρεισάγων (52) ξένων ἄτοπον σκιαγραφίαν μυθολόγων, ὕβρω γραϊκῶ· πολλοῦ γε δεῖ ἀνδράσιν ἐπιτρέπειν, ἀκροῶσθαι τοιούτων λόγων, οἱ μὴ δὲ (53) τοὺς παῖδας τοὺς ἑαυτῶν, τοῦτο δὲ τὸ λεγόμενον, κλαυθμυρίζομένους ἐθιζόμεν παρηγορεῖσθαι μυθίζοντες, ὀρθωδοῦντες συνανατρέφειν αὐτοῖς ἀθεότητα, τὴν πρὸς τῶν δοκῆσεισώφων (54) δὴ τούτων καταγγελομένην, μηδὲν τι νηπίων μᾶλλον τάληθες εἰδόντων. Τί γὰρ, ὦ πρὸς τῆς ἀληθείας, τοὺς σοὶ πεπιστευκότας δεικνύεις ῥύσει καὶ φορᾶ δεινώς τε καὶ ἀτάκτως (55) ὑποβεβλημένους; Τί, δαί μοι εἰδῶλων ἀνατίμπτῆς τὸν βίον, ἀνέμους τε, ἢ ἀέρα, ἢ πῦρ, ἢ γῆν, ἢ λίθους, ἢ ξύλα, ἢ σίδηρον, ἢ κόσμον τόνδε, θεοὺς ἀναπλάττουσα· θεοὺς δὲ καὶ τοὺς ἀστέρους τοὺς πλανήτας τοῖς ὄντως πεπλανημένοις τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς πολυθροῦλῆτου ταύτης ἀστρολογίας, οὐκ ἀστρονομίας, μετεωρολογούσα καὶ ἀδολοσχούσα; τὸν Κύριον τῶν πνευμάτων ποθῶ, τὸν Κύριον τοῦ πυρός, τὸν κόσμου δημιουργόν, τὸν ἡλίου (56) φωταγωγόν Θεὸν ἐπιζητῶ, οὐ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ. Τίνα δὲ λάβω παρὰ σοῦ συνεργὸν τῆς ζητήσεως; Οὐ γὰρ παντάπασιν ἀπεγνώκαμέν γε, εἰ βούλει, τὸν Πλάτωνα. Πῆ δὲ οὖν ἐξιχνευτέον τὸν Θεὸν, ὦ Πλάτων (57); Τὸν γὰρ πατέρα καὶ ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός, εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς ἅπαν ἐξεπιεῖν ἀδύνατον. Διὰ τί δήτα; ὦ πρὸς αὐτοῦ-

Vide et Theodoretum lib. II *Therap.* H. SYLBURG. — Platonis locus in *Timæo*, pag. 1047 edit. Feini, sic se habet: Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν: *Orificem quidem et patrem mundi invenire difficile, et cum jam inveneris, prædicare in vulgus nefas.* E quo pro ἅπαν scribendum videtur πάντας, aut potius ἅπαντας, quod habet Nov. Clemens hæc verba rursus laudavit *Strom.* v, p. 585, ubi πάντας scripsit. Eorum priorem partem iterum recitavit *Strom.* v, pag. 592. Porro dictum hoc Socrati tribuit Justinus M., *Apol.* II, p. 27, memoriæ lapsu: non enim Socratis, sed Timæi effatum est apud Platonem. Id recitant præterea Athenagoras, *Legat.* p. 25; Tertullianus, *Apol.*, cap. 46; Cyrillus, *contra Julian.*, lib. I, p. 31; auctor *Recognit. Clementis* lib. VII, cap. 20, p. 364; Minucius Octavio, p. 155.

Ῥητέος (58) γὰρ οὐδαμῶς ἐστίν. Εὐγε, ὦ Πλάτων, ἀπαρᾶσαι τῆς ἀληθείας· ἀλλὰ μὴ ἀποκάμης· ζῶν μοι λαβῶ τῆς ζητήσεως· τάχα τοῦ περὶ· πᾶσι γὰρ ἀπαρᾶπλως ἀνθρώποις, μάλιστα δὲ τοῖς περὶ λόγους ἐνωιατρίθουσιν, ἐνέστακται τις ἀπόβροια θεϊκῆ· οὐ δὴ χάριν καὶ ἀκοντες μὲν ὁμολογοῦσιν ἕνα τε εἶναι θεόν, ἀνώλεθρον καὶ ἀγένητον (59)· τοῦτον ἄνω που περὶ τὰ νῶτα τοῦ οὐρανοῦ (60) ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ οἰκείᾳ περιωπῇ ὄντως ὄντα ἀεί.

Θεὸν δὲ ποῖον, εἰπέ μοι, ρητέον;
Τὸν πάνθ' ὄρωντα, κ' αὐτὸν οὐχ ὀρώμενον,

Εὐριπίδης λέγει. Πειπλανῆσθαι τοῦν ὁ Μένανδρος μοι δοκεῖ, ἔνθα φησὶν·

Ἥλιε· σὲ γὰρ δεῖ προσκυνεῖν πρῶτον θεῶν,
Δὶ ἐν θεωρεῖν ἐστὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς.

Οὐδὲ γὰρ ἥλιος ἐπιδείξει ποτ' ἂν τὸν θεὸν τὸν ἀληθῆ, οὐδὲ λόγος (61) ὁ ὑγιής, ὅς ἐστιν ἥλιος ψυχῆς, ἀ' οὐ μόνου ἔδου ἀνατείναντος ἐν τῷ βᾶθει τοῦ νοῦ, καὶ τοῦ νοῦ αὐτοῦ καταυγάζεται τὸ ἄμα. Ὅθεν οὐκ ἀπεικότως ὁ Δημόκριτος τῶν λογίων ἀνθρώπων ἄλλοιους φησὶν ἀνατείναντας τὰς χεῖρας· ἐνταῦθα ἐν νῦν ἄερα καλούμεν οἱ Ἕλληνας, πάντα διαμυθεῖσθαι (62)· καὶ πάντα οὗτος οἶδεν, καὶ διδοῖ, καὶ ἀφαιρεῖται, καὶ βασιλεὺς οὗτος τῶν πάντων. Ταύτῃ πη καὶ Πλάτων (63), διανοούμενος τὸν θεόν, αἰνίττεται περὶ τὸν πάντων βασιλέα, πάντ' ἐστὶ, κάκεινο (64) αἰτιον ἀπάντων καλῶν. Τίς οὖν ὁ βασιλεὺς τῶν πάντων; Θεός, τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας τὸ μέτρον. Ὅσπερ οὖν τῷ μέτρῳ καταληπτὰ μετρούμενα, οὕτως δὲ καὶ τῷ νοῦσαι τὸν θεὸν μετρεῖται καὶ καταλαμβάνεται ἢ ἀλήθεια. Ὁ δὲ ἱερὸς ὄντας Μωϋσῆς· Οὐκ ἐστὶν, φησὶν, ἐν τῷ μαρσίππῳ σου στάθμιον καὶ στάθμιον, μέγα ἢ μικρόν (65),

⌘ P. 60 ED. POTTER, 45-46 ED. PARIS.

(58) Ῥητέος. Ῥητέον Nov. Hæc porro verba non existant apud Platonem eodem loco, quo superiora. Forte Clemens ejus sensum tantum exprimit, non verba. Mox, ἀπαρᾶσαι pro ἐπαρᾶσαι, idem.

(59) Ἀγένητον. Ἀγένητον, ingeneratum seu ingentum. V. SYLBERG. — Τοῦτον malim ad ἀγένητον referri, quam ad ea quæ sequuntur.

(60) Νῶτα τοῦ οὐρανοῦ. Imitatur Homeri II. B, vers. 159, νῶτα θαλάσσης.

(61) Οὐδὲ λόγος. A. et H. cum G. Cantero pro οὐδὲ λόγος legunt ἀλλ' ὁ λόγος, ego δὲ δὲ λόγος malo. Sic enim et minor sit mutatio, et recte constat sensus. Ibidem rectius fortasse optativo modo ἐπιδείξει· vel ἐπιδείξει. SYLBERG.

(62) Καλούμεν οἱ Ἕλληνας, πάντα διαμυθεῖσθαι. Locum depravatum, sed cui facilis est medicina. Scribe et distingue, θεὸν οὐκ ἀπεικότως ὁ Δημόκριτος τῶν λογίων ἀνθρώπων ἄλλοιους φησὶν ἀνατείναντας τὰς χεῖρας· ἐνταῦθα δὲ νῦν ἄερα καλούμεν οἱ Ἕλληνας. Πάντα διαμυθεῖσθαι. Emendationem nostram ipse Clemens libro quinto confirmat, ubi idem adducitur Democriti locus, et quidem ex ipso, non ut hic verbis aliquantum immutatis, quemadmodum ex Ionismo apparet, quem infregit hoc loco : Ἦδη δὲ, ὡς εἰπὼν, ὑπ' αὐγᾶς ὁ Δημόκριτος, εἶναι τινὰς ὀλίγους γράφει τῶν ἀνθρώπων, οἱ δὲ ἀνατείνοντες τὰς χεῖρας ἐνταῦθα δὲ νῦν ἄερα καλούμεν οἱ Ἕλληνας· πάντα ζῆος μυθεῖται, καὶ πάνθ' οὗτος οἶδε, καὶ διδοῖ, καὶ ἀφαιρεῖται. Sed Democritus procul dubio scripserat τὰς εὐχὰς ποιεῖσιν. Nam pendent posteriora. Et Cle-

enunties, prorsus impossibile. Cur vero? quæso te per ipsum. Enuntiari enim non potest. Euge, o Plato, attigisti veritatem; tamen ne pigeat te laboris, sed una mecum suscipe boni inquisitionem. Universo enim generi humano, præcipue vero illis qui in studiis litterarum versati sunt, divina quædam semina sunt instillata; a quibus fateri vel inviti et reluctantes coguntur, quod unus sit Deus, interitus ortusque expers, qui supra nos in aliqua cælestis planitie regione, velut in propria specula, semper versetur.

Dic autem, qualem Deum concipere debeam:
Qui cuncta cernit, ipse se cerni velat,

ait Euripides. Adeoque errasse mihi quidem Menander videtur, cum dixit :

Sol, nam deorum colere te primum decet,
Cujus beneficio alios spectamus deos.

Neque enim sol unquam verum Deum ostendit, sed verum Verbum, quod est anima sol, per quem solum mentis nostræ oculus illustratur, ubi primum interiorem ejus recessum irradiavit. Haud abs re itaque dixit Democritus, paucos admodum e litteratis hominibus esse, qui manus ad eum locum sustulerunt, quem nos Græci aerem nunc vocamus; Jovem omnia sari : idem etiam omnia novit, omnia dat auferatque, omniumque rex est. Similiter sentiens Plato, quodam ✕ in loco de Deo sic loquitur : Circa regem omnium omnia sunt, estque ille causa bonorum omnium. Quisnam igitur est rex omnium? Deus, rerum veritatis norma ac mensura. Quemadmodum igitur mensura comprehendit res demensas, sic etiam qui Deum animo suo concepit, ipsam quoque veritatem metitur et comprehendit. Unde sanctissimus Moyses : Non erit, inquit, in tuo marsupio statera et statera, magna vel parva; sed statera vera,

quod ipsi usitatum est, διὰ μνήμης eum adduxit et instituto accommodavit. Ne legamus ἀνατείνουσα· quod minus placet, eum utrobique participium servavit Clemens. Et locus miram habebit venustatem : Οἱ δὲ ἀνατείνοντες τὰς χεῖρας ἐνταῦθα δὲ νῦν ἄερα καλούμεν οἱ Ἕλληνας, ποιεῖσιν τὰς εὐχὰς. HEINSIUS. — Porro Heinsianam emendationem maximam ex parte firmat Eusebius, Præparat. evang., p. 675.

(63) Πλάτων. Platonis locus exstat in secunda epistola ad Dionysium pag. 1269, editi Ficini. Eum rursus laudavit Clemens Strom. v, pag. 598, quem locum videsis. Caterum cum inde, tum etiam e Nov. patet hunc locum sic esse distinguendum : Ταύτῃ πη καὶ Πλάτων διανοούμενος, τὸν θεὸν αἰνίττεται· περὶ τὸν πάντων βασιλέα, πάντ' ἐστὶ κάκεινο αἰτιον ἀπάντων καλῶν quem sensum in versione secuti sumus.

(64) Κάκεινο. Κάκεινος Nov. et posteriores Clementis editiones. Sed alteram lectionem firmant tum ejusdem priores editiones, tum ipse Plato.

(65) Μικρόν. Οὐδὲ ἐστὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ σου μέτρον μέγα ἢ μικρόν, addit Nov. In Bibliis Græcis hæc reperitur sic se habet : Καὶ οὐκ ἐστὶ ἐν τῷ μαρσίππῳ σου στάθμιον καὶ στάθμιον, μέγα ἢ μικρόν· οὐκ ἐστὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ σου μέτρον καὶ μέτρον, μέγα καὶ μικρόν· στάθμιον ἀληθ. Dent. xxv, 13, 14. Quinetiam Clemens hæc verba explicans, statim mentionem μέτρον subjicit : στάθμιον καὶ μέτρον καὶ ἀριθμὸν τῶν ὄλων ὑπολαμβάνων τὸν θεόν. Itaque veri-

αὐτὸς περὶ τῆς ἀληθείας ἀναγράφει τι, μαρτυρῶν ὡς Σωκράτης, εἰ μὴ τὸ Σωκράτους ἐδεδίει φάρμακον· οὐδὲν δὲ ἤτρον αἰνύσσεται. Ὁ γοῦν τὰ πάντα (77), φησὶ, *σειῶν καὶ ἀτρεμίζων*, ὡς μὲν μέγας τις, καὶ φανερώς δυνατός (78)· ὁποῖος δὲ τις μορφήν (79), ἀφανής. Οὐδὲ μὴν ὁ παμφαίης (80) *δοκῶν εἶναι ἥλιος*, οὐδ' αὐτὸς (81) *ἔσκειν ὄρν* αὐτὸν ἐπιτρέπει· ἀλλ' ἦν τις ἀναιδῶς αὐτὸν θεάσεται, τὴν δὴν ἀφαιρείται. Πόθεν ἄρα ὁ τοῦ Γρύλλου σοφίζεται; ἢ δηλαδὴ παρὰ τῆς προφήτιδος τῆς Ἑβραίων (82), θεσπιζούσης ὡδέ πως; Grylli filius? Nunquid ab Hebræorum scilicet prophetissa, quæ sic vaticinatur?

Τίς γάρ σάρξ (83) *δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ* [ἀληθῆ] *ὀφθαλμοῖσιν* (84) *ἰδεῖν Θεὸν ἄμβροτον, ὃς πόλον* [οὐκ εἶ;] B

Ἄλλ' οὐδ' ἀκτίων κατεναντῶν ἡελίοιο Ἄρθρωποι στήναι δυνατόι (85), *θρητοὶ γεγαῶτες*.

Ἐλεάνθης δὲ ὁ Πισαδεύς (86), ὁ ἀπὸ τῆς Στοᾶς φιλόσοφος, ὃς οὐ θεογονίαν ποιητικὴν, θεολογίαν (87) δὲ ἀληθινήν ἐνδείκνυται, οὐκ ἀπεκρύφατο τοῦ Θεοῦ· περὶ ὅτι περ εἶχεν φρονῶν·

Εἰ τὸ ἀγαθὸν (88) *ἔρωτῆς μ' ὅλον ἔστ'*, ἄκουε διή· *Τεταγμένον, δίκαιον, δσιον, εὐσεβές, Κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρησίμον, καλὸν, δέον, Ἀύστηρόν, αὐθέκαστον, ἀλεὶ συμφέρον* (89), *Ἄσσοδον, ἄλυπον, λυσιτελές, ἀνώδυνον, Ὀφέλιμον* (90), *εὐάρεστον, ἀσφαλές, φίλον, Ἐντιμον, ὁμολογούμενον, εὐκλεές, Ἄτυπον, ἐπιμελές, ἄρπον, σφοδρόν, Χρορίζομενον, ἄμεμπτον* (91), *ἀλεὶ διαμένον*.

✽ P. 62 ED. POTTER.

lib. 1. p. 52. Eundem præ ocalis habuit Minutius, p. 154 : Nam Socraticus Xenophon formam Dei veri negat videri posse, et ideo quæri non oportere. Cicero lib. 1 De natura deorum : Xenophon, inquit, in iis quæ a Socrate dicta reulit, faciit Socratem disputantem, formam Dei quæri non oportere. Ea porro, quæ recitant Clemens ac reliqui, apud Xenophontem reperire nonnullum potui. Admodum similia occurrunt Memorabil. lib. iv, p. 802 : Ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάτων τε, καὶ συνέχων... οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πρῶτων ὁρᾶται, τότε οἰκονομῶν, ἀόρατος ἡμῖν ἐστίν· ἐνὶ οὐρανῷ δὲ, ὅτι ὁ πᾶσι φανερώς δοκῶν εἶναι ἥλιος, ἐκ ἐπιπέπτει τοῖς ἀνθρώποις αὐτὸν ἀκριβῶς ὁρᾶν· ἀλλ' εἴαν τις αὐτὸν ἀναιδῶς ἐγγειρῆ θεᾶσθαι, τὴν δὴν ἀφαιρείται. Forte cum Clemens hæc e memoria ac proinde imperfecte recitaret, alii eum secuti sunt.

(77) *Τὰ πάντα*. Τὰ omittit Cyrill. Mox, ὡσπερ pro ὡς μὲν, Id.

(78) *Μέγας τις, καὶ φανερώς δυνατός*. Scribe, *μέγας τις καὶ δυνατός, φανερός*, auctoritate Strom., Euseb. Cyrill.; *φανερός δυνατός*, Nov.

(79) *Ὁποῖος δὲ τις μορφήν*. Ὁποῖος δ' ἐστὶ μορφήν. Strom., Euseb.

(80) *Οὐδὲ μὴν ὁ παμφαίης*. Οὔτε μὴν ὁ παμφαίης. Cyrill.

(81) *Οὐδ' αὐτὸς. Οὐδ' ὄστος*, Strom., Euseb., Cyrill. Mox, ὄρν αὐτόν, pro ὄρν αὐτόν Cyrill. Scribe, ὄρν αὐτόν. Dein, αὐτὸν ἀναιδῶς pro ἀναιδῶς αὐτόν, Xenoph., Euseb.

(82) *Προφήτιδος τῆς Ἑβραίων*. Id est Sibyllæ, quam Clemens existimavit e Judæorum libris oracula sua consarcinasse. Gregor. Nazianz. Carmine ad Nemeïum ait, Trismegistum et Sibyllam, quæ de Deo dixerunt, non divino afflatu, sed ex sacris Hebræorum libris protulisse :

Οὐ θεόθεν, βιβλῶν δὲ παραδιδύνατες ἐμεῖο.

(83) *Τίς γάρ σ*. Hos etiam versus recitant iidem

A *gnosci a quopiam posse*. Quin etiam Xenophon Atheniensis partem aliquam veritatis libere satis atque aperte litteris prodidit, idem plane, quod Socrates, dicturus testimonium, nisi venenum Socratis timuisset : id tamen nihilominus innuit : *Qui omnia concutit, idemque tranquillat*, inquit, *eum et magnum et potentem esse constat : qua vero specie sit, non liquet*. Ac ne sol ipse quidem, ut lucem quoquo versum diffundere videatur, impune tamen sese videri patitur : si quis enim in eum impudenter intueri conetur, visum amittit. Undenam igitur hæc didicit

Quæ caro cælestem poterit verumque tueri,

Humanæ sortis qui expers in vertice cæli

Est Deus? Adversos radios neque cernere solis Mortales possunt homines, lucemque micantem.

Cleanthes autem Pisadeus, Stoicus philosophus, qui non poeticam theogoniam, sed veram theologiam exhibet, quid sentiret de Deo, minime nos celavit :

Quidnam bonum sit me rogas, jam accipe : Quod ordinatum est, integrum, sanctum, pium, Suique compos, utile, decens, commodum, ✽ Grave, ac severum, quodque semper conferat, Metu, ac dolore majus, et molestia, Salubre, jucundum, tutum, amicum, Honoratum, sibi consentiens, clarum, Modestum, sedulum, lenè, potens, Perenne, labis nescium, ac semper manens.

C auctores, qui Xenophontis verba laudarunt, et præterea Theophilus Antiochenus sub sinem lib. II ad Autolycom.

(84) *Ὁφθαλμοῖσιν*. Ὁφθαλμοῖς, Nov.

(85) *Δύνατοί*. Δύναται Theoph. ex Clemente corrigendus.

(86) *Πισαδεύς*. Nescio an auctor scripserit Πισαδεύς· apud Diogenem Laertium Cleanthes patria seu ortu dicitur Ἄσσιος, SYLBURG. — Cleanthem ex Asso, Lyciæ urbe, oriundum refert præter Laertium Diogenem in *Cleanthe*; *Ælianus De animal.* lib. VI, cap. 50, Strabo *Geogr.* lib. XIII, Stephanus v. Ἄσσος, etc. Proinde Menagius existimat apud Clementem Ἄσσυός substitui debere pro Πισαδεύς.

(87) *Θεολογίαν*. Θεογονίαν, Nov.

(88) *Εἰ τὸ ἀγ*. Hos etiam versus recitavit Clemens loco superius memorato, et ex eo Eusebius. Verum quod mirum videri possit, Eusebio ac Clementi in *Protreptico* magis inter se convenit, quam in lib. V, *Strom.*, licet Eusebius *Strom.* locum recitet, non vero *Protreptici*: proinde verisimile est *Strom.* librum ex *Protreptico* emendandum esse. Verumtamen primus ex his versibus, *Strom.* et Euseb. auctoritate hoc modo scribi debet :

Τὰγαθὸν ἔρωτῆς μ' ὅλον ἔστ', ἄκουε διή.

(89) *Ἀλεὶ συμφέρον*. Ἀεὶσύμφορον, Euseb.

(90) *Ὀφέλι*. In *Strom.* sic se habet hic locus :

Ὀφέλιμον, εὐάρεστον, ὁμολογούμενον, εὐκλεές, ἄτυπον, ἐπιμελές, etc.

Apud Eusebium vero sic :

Ὀφέλιμον, ἀσφαλές, φίλον, ἐντιμον, εὐάρεστον, [ὁμολογούμενον, *εὐκλεές, ἄτυπον, ἐπιμελές, etc.*

Utrumque contra metri rationem; ac proinde ex hoc loco corrigi debet.

(91) *Ἄμεμπτον*. Ἀμίμπτον, *Strom.*

*Illiberalis, quisquis intentus stupet
Opinionem, vel bonum ex illa petit.*

Quibus sane verbis luculenter mihi docere videtur, qualis sit Deus; quodque consuetudo et communis opinio, eos, qui ipsas sequi, quam Deum quaerere malunt, in miseram servitutem abducant. Nec vero praetereundus est Pythagoras, cujus haec sunt verba: *Deus quidem est unus: nec is extra hunc rerum ordinem, sed in eo, totus in toto orbe, praesens omnis generationis, universorum temperatio, qui semper est suarum compositionum, operumque omnium auctor, luminare caeli, et pater omnium, mens et vita totius orbis, omnium motus.* Atque haec quidem, quae ab illis afflatu Dei scripta, a nobis autem selecta sunt, ad agnitionem Dei suffecerint iis omnibus, qui ad perspicendam veritatem non sunt prorsus hebetes atque indociles.

A Ἀρελεύθερος πᾶς ὅστις εἰς δόξαν βλέπει, Ὡς δὴ παρ' ἐκείνης τευξόμενος καλοῦ τιτος.

Ἐγκαῖθα δὴ σαφῶς, οἶμαι, διδάσκει ὁποῖός ἐστιν ὁ Θεός· καὶ ὡς ἡ δόξα ἡ κοινὴ καὶ ἡ συνήθεια, τοὺς ἐπομένους αὐταῖν, ἀλλὰ μὴ τὸν Θεὸν ἐπιζητούντας, ἐξανδραποδίζεσθην (92). Οὐκ ἀποκρυπτεόν οὐδὲ τοὺς ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν (93), οἳ φασίν· Ὁ μὲν Θεὸς εἰς γ' οὗτος δὲ (94) οὐχ, ὡς τινες ὑπονοοῦσιν, ἐκτός τῆς διακοσμῆσιος, ἀλλ' ἐν αὐτῇ (95) ὁλος, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ ἐπίσκοπος πάσας γενέσιος, κρᾶσις τῶν ὄλων· ἀεὶ ὢν, καὶ (96) ἐργάτας τῶν αὐτοῦ δυνάμιων καὶ ἔργων ἀπάντων, ἐν οὐρανῷ φωστήρ (97), καὶ πάντων πατήρ, τοὺς καὶ ψύχωσις τῷ ὅλῳ κύκλῳ, πάντων κίναςις (98). Ἀπόρη καὶ τάδε, εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ, ἐπιπνοία Θεοῦ πρὸς αὐτῶν (99) μὲν ἀναγεγραμμένα, πρὸς δὲ ἡμῶν ἐξελεγεμένα, τῷ γε καὶ μικρὸν διαθρεῖν ἀλήθειαν δυναμένῳ.

CAPUT VII.

Poetas etiam veritati testimonium ferre.

Accedat insuper ad nos (nec enim erimus sola philosophia contenti) poetica quoque ipsa, quae penitus dedita mendaciis, vix tandem aliquando veritati testimonium praebit, seu potius suam ad fabulas digressionem Deo confitebitur. Accedat autem e poetis, quicumque velit, primus. Aratus igitur Dei potentiam omnia pervadere existimat:

*... ut omnia firma sint,
Hunc semper primum, postremumque propitiant.
Salve, pater, hominibus magnum miraculum, ma-*
[gnum emolumentum.

Pariter etiam Ascræus Hesiodus Deum significat:

*✕ Ipse enim omnium rex et princeps est,
Nec immortalium alius quisquam hoc imperium*
[possidet.

Quinetiam in scena veritatem aperiant. Ibi enim,

✕ P. 63 ED. POTTER, 48 ED. PARIS.

(92) Ἐξανδραποδίζεσθην. Regula grammat. postulat ἐξανδραποδίζεσθον. V. SYLBERG.

(93) Τοὺς ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν. Pythagoræ hæc verba tribuunt Justinus M. Cohort. ad Græc. p. 84, 85, et Cyrillus contra Julian., lib. 1, p. 30. Minucius Octavius p. 151: Pythagoræ Deus est animus, per universam rerum naturam commens et intentus: ex quo etiam animalium omnium vita capitur. Salvianus De gubernat. Dei, lib. 1, p. 4: Pythagoras philosophus... de Deo et beneficiis Dei disserens, sic locutus est: Animus per omnes mundi partes commens atque diffusus, ex quo omnia, quæ nascuntur, animalia vitam capiunt. Quæ verba Salvianus e Lactantii lib. 1, c. 5, sumpsit.

(94) Ὁ οὗτος δέ. Αὐτός Justin. αὐτός δέ, Cyrill.

(95) Ἀλλ' ἐν αὐτῇ. Ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ, sed ipse in se, Justin., ἀλλ' ἐν αὐτῷ Cyril. Uterque ex Clemente, ut videtur, corrigendus. Vult enim Deum habitare in mundo a se factio: quemadmodum Pythagoras alias dixit in versibus, quos ex eo recitavit Justinus M. De monarch. p. 159, verum Deum non tantum fecisse mundum, sed etiam... κατοικεῖν

Αὐτός ἐν ᾧ πεποίηκε...

Incolere quem fecit...

Mox pro ἐν αὐτῷ ὁλος, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ scribendum ἐν αὐτῷ, ὁλος ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ, auctoritate Justinii et Cyrilli. idque in versione expressum est. Dein, ἐπι-

Ἴτω δὲ ἡμῖν (οὐ γὰρ αὐταρκεῖ μόνον (1) ἡ φιλοσοφία), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ποιητικὴ, ἡ περὶ τὸ ψεῦδος τὰ πάντα ἡσχολημένη· μόλις ποτὲ ἤδη ἀλήθειαν μαρτυρήσουσα, μᾶλλον δὲ ἐξηκολογουμένη τῷ Θεῷ τὴν μυθώδη παρέχουσα. Παρὶτω δὲ ὅς τις καὶ βούλεται ποιητὴς πρῶτος. Ἄρατος (2) μὲν οὖν, διὰ πάντων τὴν δυνάμιν τοῦ Θεοῦ διέκειν νοεῖ·

*... ὄζρ' ἔμπεδα (3) πάντα φῶνται.
Τῷ μιν ἀεὶ, πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἰλιόσκορτιμ.
Χαῖρε, πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισι τιν*
[δυναίωρ.

Ταύτη τοι καὶ ὁ Ἀσκραῖος αἰνίττεται Ἡσίοδος τὸν Θεόν·

Αὐτός γὰρ πάντων βασιλεὺς καὶ κοίρανός
[ἐστίν (4),
Ἀθανάτων τε, ὁ δ' οὐ τις ἐρίφροισται κράτος ἄλλος.

Ἡδὴ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς σκητῆς παραγυμνοῦσι τὴν ἀλ-

σκοπῶν pro ἐπίσκοπος habent Justin., Cyrill. Mox pro πάσας γενέσιος, Justinus τὰς γενέσιος habet: πάσας γενεάς Cyrillus, hinc emendandus.

(96) Κρᾶσις τῶν ὄλων· ἀεὶ ὢν, καὶ. Κρᾶσις τῶν ὄλων ἀεὶ ὢν καὶ, Nov.; κρᾶσις (κρῆσις al.) ἐὼν τῶν ὄλων αἰώνων καὶ, Justin.; ἐπίκρασις ὠν ὄλων αἰώνων, καὶ, Cyrill. Dein, καὶ φῶς pro καὶ ἐργάτας, Cyrill.

(97) Ἐργων ἀπάντων, ἐν οὐρανῷ φωστήρ. Ἐργων ἀρχὰ πάντων, ὄν ἐν οὐρανῷ φ. Justin.; ἔργων ἀρχὰ πάντων, ἐν οὐρανῷ φ. Cyrillus.

(98) Ψύχωσις τῷ ὅλῳ κύκλῳ, πάντων κίναςις. Ψύχωσις τῶν ὄλων κύκλων, ἀπάντων κίναςις, Justin.; ψύχωσις τῶν ὄλων κύκλων, πάντων κίναςις, Cyrill.

(99) Αὐτῶν. Αὐτόν, Nov.

(1) Μόνον. Post hanc vocem Nov. addit παρεργέσθω: quod forte in margine cujusdam libri adnotatum juxta Ἴτω ab imperito scriptore in textum, loco tamen alieno receptum est.

(2) Ἄρατος. Arati locus est initio Φαινομένων. V. SYLBERG.

(3) Ὄζρ' ἔμπεδ. Aratus hoc hemistichium refert ad ea quæ apud eum præcedunt, non ad ea quæ hic sequuntur.

(4) Κοίρανός ἐστιν. Haud scio an germana lectio sit, κοίρανός ἐστιν ἀθανάτων· Θεῷ δ' οὐ τις ἐρίφροισται κράτος ἄλλος, nec ullus alius virium robore cum Deo contenderit. SYLBERG.

θειαν· ὁ μὲν, *Kai eis* (5) τὸν αἰθέρα, καὶ εἰς τὸν A *In æthera et cælum cum suspexeris, hunc tu Deum*
cœparὸν ἀναβλέψας, τόνδε ἡγού Θεόν, φησὶν Εὐ-
ριπίδης· ὁ δὲ τοῦ Σοφίλου Σοφοκλῆς·
existimes, ait Euripides. Sophili vero filius So-
phocles:

Εἰς ταῖς ἀληθειαισιν (6), *εἰς ἐστὶν Θεός,*
Ὅς οὐρανὸν τ' ἔτευξε (7) *καὶ γαῖαν μακρὴν,*
Πόντου τε χαροπὸν οὐδμα, κἀρέμων βίας (8).
Θρητοὶ δὲ (9), *πουλυκερδία πλανώμενοι,*
Ἰερυσάμεσθα πημάτων παραψυχὴν (10)
Θεῶν ἀγάλματ' (11) *ἐκ λίθων, ἢ ξύλων, ἢ χαλ-*
κῶν,

Ἡ χρυσοστεύκων, ἢ ἐλεφαντίνων τύπος·
Θυσίας τε τούτοις καὶ κενὰς (12) *παρηγύρεις*
Νέμορτες (13), *οὕτως εὐσεβεῖν νομιζόμεν.*

Ὅτινα μὲν ἦδη καὶ παρακεκινδυνευμένως, ἐπὶ τῆς
 σκηνῆς, τὴν ἀλήθειαν ταῖς θεαταῖς παρειστάγαγεν.
 Ὁ δὲ Θράκιος ἱεροφάντης καὶ ποιητῆς ἄμα, ὁ τοῦ B
 Οἰάγρου Ὀρφεὺς (14) μετὰ τὴν τῶν ὄργων ἱερο-
 ρατίαν, καὶ τῶν εἰδώλων τὴν θεολογίαν, παλινορθῶν
 ἀληθείας εἰσάγει, τὸ ἱερὸν ὄντως ὀλέ ποτε, ὅμως δ'
 οὖν, ἄδων λόγον·

Φθέξομι οἷς θέμις ἐστὶ· θύρας δ' ἐπιλοθε βέ-
Πάντες (15) *ὁμῶς· σὺ δ' ἄκουε, φασεύσον ἐκ-*
Μουσαῖ, *ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μὴ δὲ σε τὰ πρὶν*
Ἐρ στήθεσσι φανέρτα φίλης αἰῶνος ἀμέρση.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας (16), *τούτω προσ-*
Ἰθύνων (17) *κραδίης καρδὸν κύτος, εὐ δ' ἐπιβαίνε*

Ἀτραπιτοῦ, μούρον δ' ἐσόρα κόσμιο ἀνακτα
Ἀθάρατον...

(5) *Kai eis.* Hæc non sunt versus, licet in edit.
 Parisiens. in metricam formam distincta; verum
 Clemens, parum de verbis sollicitus, Euripidis sen-
 sum exponit: Verba superius recitavit p. 21, item
 Strom. v, p. 603. Eisdem, una cum duobus primis
 e Sophoclis versibus, qui mox hic sequuntur, lau-
 davit etiam Athenagoras *Legat.* pag. 25, 24. So-
 phoclis versus recitant præterea Justinus M. *Cohort.*
ad Græc., p. 83, lib. *De monarch.*, p. 155: Clemens
 nosier, *Strom.* v, p. 603; Eusebius, *Præparat. Evang.*
 lib. xiii, p. 680; Cyrillus *contra Julian.* lib. 1; Theo-
 doretus *De curat. Græc. affect.* serm. 7, p. 590.

(6) *Εἰς ταῖς ἀλ.* Ἐν ταῖς ἀληθείαις εἰς ἐστὶ Θεός
 Cyril. mendose.

(7) *Ἐτευξε.* Ἐτύχε. Justinus quidam codex in
Monarch. τέτυχε. Idem in *Cohort.* Euseb., ἔτευξε
 Cyrill., mox μακρὰν pro μακρὴν, Justin. Athenag.
 Cyrill. Theod.

(8) *Κἀρέμων βίας.* Καὶ ἀν. β. Euseb. Cyrill. con-
 tra metri rationem. Βίαν Clemens in *Strom.*

(9) *Θρητοὶ δ.* Vox πολυκερδία mendosa est. Hunc
 versum Clemens sic scripsit in *Strom.*:

Θρητοὶ δὲ πολλὸν καρδίαν πλανώμενοι.

Quæ lectio Vigerō præ cæteris placuit. Justin. in *Mo-*
narch. hoc modo eum protulit:

Θρητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίαν πλανώμενοι.

Hæc autem lectio Grotio arrisit. Eam præterea tuen-
 tur Eusebius et Theodoretus; itemque Justinus in
Cohort. et Cyrillus, nisi quod hic καρδίη, ille καρδία
 habeat. Πολλοὶ καρδία Nov., quæ vera lectio esse
 videtur.

(10) *Παραψυχὴν.* Παραψυχὰς Justin. in lib. *De*
monarch.

(11) *Θεῶν ἀγ.* Auctoritate Clementis in *Strom.*,

Unus profecto est, unus est tantum Deus,
Cæli solique machinam qui condidit,
Vadamque ponti cærum, et vim spiritus.
At ducta cæco spiritu gens mortalium
Commenta cladis in suæ solatium est
Simulacra divum, facta saxo aut arbore

Vel pondere auri, dente vel Lucæ bovis.
His victimarum sanguinem, his festos dies
Cum dedicamus, ea religio creditur.

Sic quidem ille non sine gravi suo periculo veri-
 tatem in scena spectatoribus exhibuit. Thracius
 autem ille sacrorum interpres juxta ac poeta, Or-
 pheus OEagri filius, cum sacra mysteria, totumque
 simulacrorum cultum et religionem exposuisset,
 verso in contrarium sermone veritatem inducit,
 verumque sacrum, licet serius quam par erat, car-
 men canit:

Fas quibus est, narro; fores claudunto, profani;

Quisquis es, illustri Musæ sed editæ Luna,

22 *Audi, vera loquar, nec quæ olim visa fuere*
Pectoribus, charæ se privent lumine vitæ:

Verbum ast aspiciens divinum, assistere nun-
quā

Huic cessa, mentemque tuam et cor dirige.
Atque via ingredere, mundi autem respice regem,
Solum immortalem...

Eusebii, Justinus in lib. *De monarch.*, metro præterea
 exigente, scribendum,

Θεῶν ἀγάλματ' ἐκ λίθων, ἢ χαλκῶν.

ἐκ λίθων τε, καὶ ξύλων Justin. in *Cohort.* Cyrill. hic
 etiam ἀγάλματ' scripsit metro repugnante; ἢ ξύλων
 omittit etiam Nov. Proximo versu metri gratia scribe
 ἢ λεφαντίνων pro ἢ ἐλεφαντίνων.

(12) *Κενὰς.* Καλὰς Clemens in *Strom.*; Euseb.,
 Justinus utroque loco, Theodoret. Cyrillus solus
 κενὰς loquitur: quam vocem in marginem libri a
 quodam Christiano scriptam, in textum irrepsisse
 probabile est.

(15) *Νέμορτες.* Στέφανος Clemens in *Strom.*, Euseb.,
 Theod.; τεύχοντες Justin. utroque loco, Cyril.
 Mox, παρακεκινδυνευμένος Flor., Syllb., sed παρα-
 κεκινδυνευμένως, Nov. et reliqui impressi.

(14) *Ὀρφεύς.* Simili cum præfatione Justinus
 Orphei versus introduxit lib. *De monarch.* p. 156,
 et Cyrillus lib. 1 *contra Julianum.* Eundem Orphei
 locum, vel istius partem aliquam recitant Justinus
Cohort. p. 77; Tatianus p. 34; Clemens *Str.* v, pag.
 585, 607, 608, 609, 611; Eusebius *Præp. Evang.*
 lib. xiii, cap. 12, ex Aristobulo *Peripatetico*, ejus-
 dem libri cap. 15, ex Clementis *Strom.*; Theodoretus
 serm. 1 *De curand. Græc. affect.*, p. 475 et 483,
 iterumque serm. 2, p. 491. Quod olim annotavi ad
 Justinus lib. *De monarchia.*

(15) *Βέβηλοι πάντες.* Βεβήλοι πάντων, Theodoret.
 et quidam Tatiani codd., βεβήλοι πάντες al. Utrum-
 vis magis placet quam βεβήλοι πάντες.

(16) *Βλέψας.* Ἐμβλέψας Nov.

(17) *Ἰθύνων.* Εὐθύνων Clemens *Strom.* v, p. 607,
 et ex eo Eusebius. Mox, εὐ τ' ἐπιβαίνε pro εὐ δ' ἐπι-
 βαίνε, Justin. aliique.

Dein ulterius pergens, clare subjicit :

✕ *Ex se unus genitus, genita et sunt omnia ab uno :*

Versaturque in eis ipse ; ex mortalibus ullus

Nec videt hunc, contra sed cunctos aspicit ipse.

Sic quidem Orpheus : inque errore se versatum fuisse tandem intellexit.

*Tu vero, mortalis vario consilio prædite, ne cun-
[cleris diutius,
Sed retro versus, Deum fac tibi propitium.*

Nam si Græci, qui quasdam divini verbi quasi scintillas acceperunt, exiguam aliquam veritatis partem, elocuti sunt, vim quidem ejus non occultam attestantur, una tamen, suam imbecillitatem arguunt, quia finem non attigerint : hinc existimo cuiusvis esse manifestum, quod perinde faciant, qui sine verbo veritatis aut agunt aliquid, aut loquuntur, ac si quis conetur ingredi absque pedibus. Vos vero, ut salutem amplectamini, saltem impellant deorum vestrorum notæ ac reprehensiones, quos poetæ vi veritatis coacti perstringunt et inseciantur. Menander enim Comicus, in fabula quæ *Auriga* dicitur,

*Mihi, inquit, placere non potest anus comes
Deus ambulator, nec qui irrepit in domos
Tabulæ præsidio.*

Id quippe faciebant, qui Matri deorum stipem emendicabant, quibus Antisthenes haud abs re fertur respondisse : *Non alo matrem deorum, quam dii alunt.* Adem quoque Comicus, suorum hominum consuetudinem ægre ferens, in ea, quam *Sacerdotem* inscripsit, fabula, hæc verba, quibus impiam erroris eorum arrogantiam refellit, acute satis atque prudenter eloquitur :

... namque si quo vult Deum

✕ P. 64 ED. POTTER, 49 ED. PARIS.

(18) *Εἷς ἔστ' αὐτ.* Eusebius ex Aristobulo : *Εἷς ἔστ' αὐτοτελής, αὐτοῦ δ' ὑπο πάντα τέ-
[λείται.*

Theodoretus vero :

*Εἷς ἔστ' αὐτογενής· αὐτοῦ δ' ὑπο πάντα τέ-
[λείται.*

Clemens in *Strom.* αὐτογενής habet.

(19) *Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς.* Ἐν δ' αὐτὸς αὐτοῖς Cyril. Ibidem περιγράφεται pro περιτίσσεται, Justinus eoque loco, aliique.

(20) *Εἰς ὁράα θν.* Eusebius ex Aristob. :

Εἰς ὁράα ψυχῶν θνητῶν, ἣ δ' εἰς ὁράαται.

*Cernit mortalium animarum, mente autem cer-
[nitur.*

(21) *Ἐναύσματα.* Ἐναύματα Nov.

(22) *Ἐν Ἵποδοκίματω.* Supervacanea sunt hæc verba. Nam hi versus non in Menandri *Hypobolismo*, sed *Auriga* exstant. Justinus lib. *De monarch.* pag. 166 locum hunc paulo aliter recitavit :

*Οὐδεὶς μ' ἀρέσκει περιπατῶν ἔξω θεός,
Οὐδεὶς οἰκίαν παρεϊπῶν ἐπὶ τοῦ σανιδίου.
Τὸν δίκαιον δεῖ θεόν,
Οἴκοι μένειν σώζοντα τοὺς ἰδρυμένους.*

Quem Grotius ope Clementis hoc modo correxit :

*Οὐθεὶς μ' ἀρέσκει περιπατῶν ἔξω θεός
Μετὰ γράβς· οὐδ' εἰς οἰκίας παρεϊσῶν*

A *Εἷτα ὑποβλς, διαρρήδην ἐπιφέρει·*

*Εἷς ἔστ', αὐτογενής (18)· ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέ-
[τυκται·*

*Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς (19) περιτίσσεται· οὐδὲ τις
[αὐτὸν
Εἰς ὁράα θνητῶν (20), αὐτὸς δὲ γε πάντας ὁράται.*

Ὡς τῶς μὲν δὴ Ὀρφεύς· χρόνῳ τέ ποτε συνῆκεν πε-
πλανημένος·

Ἄλλὰ σὺ μὴ μέλλω, βροτὲ ποιικιλύμητι, βράδυνε·

Ἄλλὰ παλλμπλαγκτος στρέψας, θεὸν ἰλάσκειο.

Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἐναύσματα (21) τινα τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ λαβόντες Ἕλληνας, ὀλίγα ἄλλα τῆς ἀληθείας ἐφθέγγαντο, προσμαρτυροῦσι μὲν τὴν δύναμιν αὐτῆς οὐκ ἀποκεκρυμμένην, σφᾶς δὲ αὐτοῖς ἐλέγχουσιν ἀσθενεῖς, οὐκ ἐφικόμενοι τοῦ τέλους. Ἦδη γὰρ οἶμαι παντὶ τῷ δήλῳ γεγονέναι, ὡς τῶν χωρὶς τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐνεργούντων τι, ἢ καὶ φεγγομένων, ὁμοίων δυναντοῖς χωρὶς βάσεως βαδίζειν βιάζομενοις. Δυσωπούντων δὲ σε εἰς σωτηρίαν καὶ οἱ περὶ τοὺς θεοὺς ὑμῶν ἐλεγχῶ, οὐς, διὰ τὴν ἀληθειαν ἐκχιαζόμενοι, κωμωδοῦσι ποιηταί. Μένανδρος γοῦν ὁ κωμικός, ἐν *Ἠριόχῳ*, ἐν *Ἵποδοκίματῳ* (22) τῷ δράματι,

*Οὐδεὶς μ' ἀρέσκει, φησί, περιπατῶν ἔξω θεός
Μετὰ γράβς, οὐδ' εἰς οἰκίας (23) παρεϊσῶν
Ἐπὶ τοῦ σανιδίου μητραγύρτης (24).*

Τοιοῦτοι γὰρ οἱ μητραγύρται. Ὅθεν εἰκότως ὁ Ἄνκσθένης ἔλεγεν αὐτοῖς μεταίτουσιν· *Οὐ τρέφω τὴν Μητέρα τῶν θεῶν, ἢν οἱ θεοὶ τρέφουσιν.* Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς κωμωδοποιός, ἐν *Ἰερειᾷ* τῷ δράματι, χαλεπαίνων πρὸς τὴν συνήθειαν, διελέγγειν περὶ αὐτῶν τὸν ἄθεον τῆς πλάνης τύπον, ἐπιφθεγγόμενος ἐμφρόνως·

.....Εἰ γὰρ ἔλκει (25) τὸν θεόν

*Ἐπὶ τοῦ σανιδίου· τὸν δίκαιον δεῖ θεόν
Οἴκοι μένειν σώζοντα τοὺς ἰδρυμένους.*

Quibus verbis Menander Cybeles sacerdotem perstringit, qui cum anu, quæ Cybeles personam sustinebat, urbes circumibant, Deæ stipem petentes.

(23) *Οὐδ' εἰς οἰκίας.* Consuluerunt nos olim viri nobiles et eruditi, qua ratione μητραγύρτης ἐπὶ σανιδίου a Menandro dicatur. Sane σανίδιον, quod alii ἱερὸν σανίδιον vocant (erat autem rhombus, ut Grammatici docent) cum quo circumibant urbem ὁ μητραγύρται, erat indicium et tessera illius quod agebant : ipsius nimirum stipis, sacræ collectæ, quam petebant. Sicut ergo dicimus, ἐπὶ κυλίω, de pincerna, qui repræsentat vinum ἢ κύλιξ, ita ἐπὶ σανιδίου, ὁ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγυρμού. Dicimus enim ὁ ἐπὶ ἀγυρμού τῆς θεᾶς, sive τῆς τῶν θεῶν Μητρός, sicut ὁ ἐπὶ ἐπιστολῶν. Quanquam non me latet, τὸ ἐπὶ, ἀπὸ τοῦ μετὰ, quod est usitatum, subreperè potuisse. ΗΙΕΡΙΣΙΟΥ.

(24) *Μητραγύρτης.* Hanc vocem abjiciendam esse satis est e Justino manifestum. Grotius ait : « Quod hic apud Clementem sequitur, μητραγύρτης, additamentum est interpretis male sensum assecuti ; de ipso Deo sermo est, quem fert circulator, non de circulate. Et hac dempta voce, quæ sequuntur, τὸν δίκαιον δεῖ, etc., optime cohærent, sive versum, sive sensum species. »

(25) *Εἰ γὰρ ἔλκει.* Nos etiam versus cum alijs

Τοῖς κυμβάλοις ἀνθρώπος, εἰς ὃ βούλεται,
Ὁ τοῦτο ποιῶν ἐστὶ μείζων τοῦ θεοῦ.
Ἄλλ' ἐστὶ τόλμη καὶ βίωσι ταῦτ' ἔργατα
Εὐφημῆν' ἀνθρώποισιν.

Καὶ οὐχὶ μόνος ὁ Μένανδρος, ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος, καὶ
Εὐριπίδης, καὶ ἄλλοι συχνοὶ ποιηταί, διελέγχουσιν
ἑμῶν τοὺς θεοὺς, καὶ λοιδορεῖσθαι οὐ δεδίασιν, οὐδὲ
καθ' ὁπόσον, αὐτοῖς. Αὐτίκα τὴν Ἀθηνῶν κυνέ-
μιαν (26), καὶ τὴν Ἡφαιστον ἀμφιγυῖην καλοῦσιν·
τῆ δὲ Ἀφροδίτῃ ἢ Ἑλένῃ φησί·

Μηκέτι σοῖσι (27) πόδεσσιν ὑποστρέψεις Ὀ-
λυμπον.

Ἐπὶ δὲ τοῦ Διονύσου ἀναφανδὸν Ὅμηρος γράφει·

Ὅς ποτε μαινομένοιο Διωνύσοιο τιθήνας
Σεῦε κατ' ἠγάθεον Νυσοσίτορ· αἱ δ' ἄμα πᾶσαι
Θύσθλα χαμαὶ κατέχευαν, ὑπ' ἀνδροφόνοιο B
[Λυκούργου.

Ἄξιός ὡς ἀληθῶς Σωκρατικῆς διατριβῆς ὁ Εὐριπί-
δης, εἰς τὴν ἀλήθειαν ἀπιδὼν, καὶ τοὺς θεατὰς ὑπερ-
ῶν ποτὲ μὲν τὴν Ἀπόλλωνα,

.... Ὅς μεσομάλους (28) ἔδρας
Ναίει, βροτοῖσιν στόμα (29) νέμων σαφέστατα,

διελέγχων·

Κεῖνῳ (30) πεθόμενος, τὴν τεκοῦσαν ἔκταρον·
Ἐκείνον ἠγείσθ' ἀνόσιον, καὶ κτείνετε·
Ἐκείνος ἡμᾶρτ', οὐκ ἐγὼ, ἀμαθέστερος (31)
Ὡρ τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δικῆς·

κατὰ δ' ἔμμαρῆ (32) εἰσάγων Ἡράκλεια, καὶ με-
θόστα, ἀλλαγήθι, καὶ ἀπληστον· πῶς γὰρ οὐχί, ὅς,
εἰπωμένοσ τοῖς χρέασι, γλωρὰ σὺκα ἐπήσθιεν, ἄμου-
σα ὑλακτῶν, ὥστε βαρβάρῳ μαθεῖν; Ἡδὴ δὲ ἐν C
Ἰωνί τῷ δράματι· γυμνῇ τῇ κεφαλῇ (33) ἐγκυκλεῖ (34)
τῷ θεάτρῳ τοὺς θεοὺς·

Πῶς οὖν (35) δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀδικίας (36) ἐφλισκάνειν;
Εἰ δ', οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρῆσομαι·
Δίκας βίαιων δώσεται ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ, καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς θ' ὅς οὐρανὸν κρατεῖ,
Ναοὺς τίροντες ἀδικίᾳ (37) κενώσετε.

CAPUT VIII.

Veram de Deo doctrinam a Prophetis esse petendam.

Ὅσα τοῖνον, τῶν ἄλλων ἡμῖν τῇ τάξει προδιηγου-
μεν P. 65 ED. POTTER, 50 ED. PARIS.

nonnullis recitavit Justinus M. in lib. De monarchia,
p. 167.

(26) Κυνέμιαν. *Iliad.* Φ, vers. 594:

Τίξτε' αὐτὸν ὡ κυνέμνια, θεοὺς ἐριδι ξυνελαύνεις;
Ierum *Iliad.* A, vers. 607:

Ἦχι ἐκάστῳ δῶμα περικλυτὸς ἀμφιγυῖης
Ἡφαιστός ποίησ' εἰδυῖσσι παραπίδουσι.

(27) Μηκέτι σοῖσι. *Iliad.* Γ, v. 405. Versus de
Baccho, qui sequuntur, exstant *Iliad.* Z, v. 152.

(28) Ὅς μεσομ. Orestis verba, qui, Delphicō
ορακulo suadente, matrem interfecerat. Exstant
apud Euripid. *Orest.*, v. 590.

(29) Στόμα. Εἰς στόμα Nov.

(30) Κεῖνῳ. Τούτῳ Euripid. *Mox.* κτείνετε pro
κτείνετε, idem. Exstant autem hi versus loco su-
perius dicto.

(31) Ἀμαθέστερος. Hæc vox ad sequentem ver-
sum pertinet, qui non cum reliquis, quos Clemens
hic recitat, sed inferius *Orest.*, v. 417, exstat, quo
loco sic se habet:

Ἀμαθέστερός γ' ὦν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δικῆς.
Eundem locum laudavit etiam D. Justinus, lib. De
monarchia.

A Homo perductat creperis tintinnabulis;
Tantum qui pollet, ipse jam major Deo est.
Sed ista sunt commenta confidentiæ,
Et impudentis ingenii molimina.

Neque vero solus Menander, sed etiam Homerus,
et Euripides, aliique poetæ permulti, deos vestros
coarguunt, nec tantillum verentur maledictis eos
proscindere. Etenim Minervam, *cynomyiam*, et Vul-
canum, utroque pede *claudum* appellant. Helena au-
tem Venerem sic alloquitur:

Neque tuis pedibus posthac revertaris ad Olym-
pum.

De Baccho autem palam et aperte dicit Homerus:

Et qui nutrices Bacchi quandoque furentis
In dium immisit Dionysum, quæ simul omnes
Thyrsum jecerunt, sævo impellente Lycurgo.

Socratica sane schola dignum se præstat Euripides,
qui respiciens ad veritatem, spectatores suos despi-
cit ac contemnit. Modo enim Apollinem

.... qui sedem media in terra
Inhabitans, tribuit hominibus certissima oracula,

coarguit:

Huic parens interfeci matrem;
Illum ducite pollutum, et interficite:
Ille peccavit, non ego,
Quid sit justum atque honestum minus callens:

modo autem Herculem inducit furiosum, et ebrium
alibi, et *inexplebitem*. Quidni enim? cum exceptus
hospitio post carnem comederet virides ficus, ab-
surda quædam latrans, quæ vel barbarus notabat.
Jam in fabula, quæ *Ion* inscribitur, deos nudo ca-
pite in theatrum volvit:

At nonne iniqum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, nulla lege vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
Hominibus æquo stupra lueretis modo
Neptunus, et tu, rexque supremus poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum deos.

Cæterum tempus jam est, cum cætera sint a no-

(32) Ἐμμαρῆ. Respicit Euripidis *Herculem Fu-
rentem*; in iis vero, quæ sequuntur, ejusdem *Al-
cestid.* actus quarti principium; quo loco Hercules
vino se et cibis ingurgitans, dicitur ἄμουσ' ὑλακταῖν,
absurda latrare, v. 760, vel potius ejusdem alium
similem locum; nam ea, quæ sequuntur, paulum
mutata in iambos transcunt:

.... γλωρὰ σὺν' ἐπήσθιεν,

Ἄμουσ' ὑλακτῶν, ὥστε βαρβάρῳ μαθεῖν.

(33) Γυμνῇ τῇ κεφαλῇ. *Paræmia* est; nam qui
citra pudorem et palam aliquid faciunt, dicuntur *id
nudo capite* facere. Utiut D. Cyrillus in *Joan. Evan-
gelium*, et D. Chrysost. in *Babylam*. Vide prover-
biorum Centurias. COLLECT.

(34) Ἐγκυκλεῖ. Ἐγκυκλεῖ dicta sunt pag. 41, not.

(35) Πῶς οὖν. Hæc exstant *Ionis* v. 442. Ea re-
citat præterea Stobæus, itemque Justinus M. lib.
De monarchia.

(36) Ἀδικίας. Ἀνομίαν Euripid.; sed ἀδικίας
Justin., Stob., ex Euripide, ut videtur, corrigendi.

(37) Ἀδικίᾳ. Scribe ἀδικίας, quod habent Euri-
pid., Nov., Justin., Stob.

his ordine suo prius percursa et tractata, ad prophetarum scripturas procedere. Horum enim responsis, quæ rationem $\times$ colendi Deum admodum manifeste nobis exhibent, fundata est veritas. Divinæ autem Scripturæ, sapientesque institutiones compendio ducunt ad salutem: expertesque omni fuco, et externis verborum ornamentis, blanditiis, atque illecebris, hominem vitis plane suffocatum suscitant, dum ancipites hujus vitæ casus contemnuere docent, unaque et eadem voce diversos affectus curant, cohortantes quidem a periculosa fraude, clare autem ad consequendam illam, quæ nobis posita est ante oculos, salutem adhortantes. Propterea prima nobis Sibylla vates salutare canticum accinat:

23 Undique clarescit, nulloque errore vagatur:

*Credite dum luci, tenebrasque relinquite noctis:
Solis adest jucunda dies, micat incluta lampas:*

*Ergo agite, atque animis vigeat sapientia vestris:
Unicus est Deus, imbriferus qui decutit Euros,*

*Fulmina, pestes, atque fames, et tristia cuncta,
Et glaciem, atque nives. Quid opus, tibi singula*

Est cæli Princeps, Dominus terræ, is quoque vere est;

ubi divine admodum fraudem tenebris, Dei vero cognitionem soli atque luci assimilavit; et facta comparatione, utrum ex illis eligendum sit, edocet. Nec enim falsum nuda propositione veri dissipatur, sed usu veritatis rejicitur atque fugatur. Cæterum sapientissimus propheta Jeremias, seu potius sanctus in eo Spiritus, Deum ostendit: *Deus appropinquans ego sum, inquit, et non Deus procul. Si fecerit homo aliquid in occulto, et ego non videbo ipsum? Annon cælum et terram ego impleo? dicit Dominus*²³. Rursus autem per Isaiam, *Quis metietur, ait, cælum palmo, et terram omnem pugillo*²⁴? Considera Dei magnitudinem, et obstupescit. Hunc nos veneremur, de quo dicit propheta: *A facie tua montes liquescent, sicut a facie ignis liquescit cera*²⁵. *Is, inquit, est Deus, cujus cælum est thronus, terra autem scabellum pedum ejus*²⁶. *Qui si cælum aperuerit, terror te apprehendet. Quin de simulacris etiam visne audire, quid dicat hic propheta? Traducentur coram sole, et erunt eorum morticinæ, escæ volucris cæli et bestiis terræ; et putrescent a*

$\times$ P. 66 ED. POTTER, 50-51 ED. PARIS. ²³ Jer. xxiii, 23, 24. ²⁴ Isa. xl, 12. ²⁵ Isa. lxiv, 1, 2. ²⁶ Isa. lxvi, 1.

(38) Θεραπεύουσαι. Θεραπεύσαι Nov.

(39) Οὗτος. Hos versus, una cum aliis multis, recitavit Theophilus Antioch. sub finem lib. ii ad Autolytum.

(40) Πάντ' ἐστὶ. Scribe πάντεσαι, auctoritate Theophili, et ipsius Clementis, qui hunc versum inferius iterum laudavit Strom. v, p. 604. In seq. versu, γνόφον pro ζόφον, Theoph.

(41) Γλυκυδερέας. Sic etiam Theoph., sed alii malunt γλυκύδακρυς.

(42) Σεισμούς τ' ἐπιπέμπων. Σεισμούς ἐπιπέμπων Theoph. In sequenti linea λοιμούς omittit Nov.

(43) Κρύσταλλα τε. Τί καθ' ἐν ἐξ. Malim, κρύ-

σμένων, ἐπὶ τὰς προφητικὰς ἰέναι γραφάς: καὶ γὰρ εἰ χρησμοί, τὰς εἰς τὴν θεοσέβειαν ἡμῖν ἀφορμὰς ἐναργέστατα προτείνοντες, θεμελιούσι τὴν ἀλήθειαν. Γραφαὶ δὲ αἱ θεῖαι, καὶ πολιτεῖαι σώφρονες, σύντομοι σωτηρίας ὁδοί: γυμναὶ κομμωτικῆς, καὶ τῆς ἐκτὸς καλλιφωνίας, καὶ στρωμυλλίας, καὶ κολακειᾶς ὑπάρχουσαι, ἀνιστῶσιν ἀγρόμενον ὑπὸ κακίας τὸν ἀνθρώπον, ὑπεριδούσαι τὸν δλισθόν τὸν βιωτικὸν, μὲν καὶ τῇ αὐτῇ φωνῇ πολλὰ θεραπεύουσαι (38), ἀποτρέπουσαι μὲν ἡμᾶς τῆς ἐπιζημίου ἀπάτης, προτρέπουσαι δὲ ἐμφανῶς εἰς προὔπτον σωτηρίαν. Αὐτίκα γοῦν ἡ προφητικὴ ἡμῖν ἄσάτω πρώτῃ Σιβύλλᾳ τὸ ἄσμα τὸ σωτήριον.

B Οὗτος (39) ἰδοὺ πάντ' ἐστὶ (40) σαφῆς, ἀλλὰ ἰητος ὑπάρχει. Ἔλθετε, μὴ σκοτήνῃ δὲ διώκετε καὶ ζόφον αἰετῶν. Ἑλλοὺ γλυκυδερέας (41), ἰδοὺ, φάος ἐξοχα [λάμπει. Γνώτε δὲ κατὸ μέτρον σοφίαν ἐν στήθεσιν ὑμῶν. Εἰς θεὸς ἐστὶ, βροχὰς, ἀνέμους, σεισμούς τ' ἐπιπέμπων (42), Ἄστεροπάς, λιμούς, λοιμούς, καὶ κήδεα λυγρὰ, καὶ νιφετούς, κρύσταλλα τε. Τί καθ' ἐν ἐξοχα [γορεύω (43); Οὐρανοῦ ἡγεῖται, γαλῆς κρατεῖ, αὐτὸς ὑπάρχει.

ἐνθῶς σφόδρα τὴν μὲν ἀπάτην ἀπεικάζουσα τῷ σκοτεινῷ, τὴν δὲ γνώσιν ἡλίω καὶ φωτὶ τοῦ Θεοῦ. ἄμφω δὲ παραθεμένη τῇ συγκρίσει, τὴν ἐκλογὴν διδάσκει. Τὸ γὰρ ψεῦδος, οὐ ψιλῇ τῇ παραθέσει τἀληθοῦς διασκεδάννυται: τῇ δὲ χρήσει τῆς ἀληθείας ἐκδιαζόμενον, φυγαδεύεται. Ἱερεμίας δὲ ὁ προφήτης, ὁ πάνσοφος, μᾶλλον δὲ ἐν Ἱερεμῆα τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐπιδείκνυσιν τὸν Θεόν. Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, φησὶ, καὶ οὐχὶ Θεὸς πέφρωθεν. Εἰ ποιήσει τι ἄνθρωπος ἐν κρυφαῖς (44), καὶ ἐγὼ οὐκ ὄψομαι αὐτόν; ἢ οὐχὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος. Πάλιν δὲ αὐτὸς διὰ Ἡσαίου, Τίς μετρήσει (45), φησὶ, τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσιν τὴν γῆν δραχμῇ; Ὅρα τὸ μέγεθος τοῦ Θεοῦ, καὶ καταπλάγηθι. Τοῦτον προσκυνήσωμεν, ἐφ' οὗ φησὶν ὁ προφήτης: Ἀπὸ προσώπου (46) σου ὄρη τακίησονται, ὡς ἀπὸ προσώπου πυρός τήκεται κηρός. Οὗτος, φησὶν, ἐστὶν ὁ Θεός, οὗ θρόνος μὲν ἐστὶν ὁ οὐρανός, ὑποπόδιον δὲ ἡ γῆ: ὅς ἐάν ἀνολῆν τὸν οὐρανόν, τρόμος σὲ λήψεται. Βούλει καὶ περὶ τῶν εἰδωλῶν ἀκούσαι τί φησὶν ὁ προφήτης οὗτος; Παραδειγματι-

σταλλα. Τί δὲ καθ' ἐν ἐξαγορεύω, auctoritate Theoph; τί δὲ habet etiam Nov.

(44) Εἰ ποιήσει τι ἄνθρωπος ἐν κρ. In Græcis Bibliis hodiernis exstat: Εἰ κρυβήσεται τις ἐν κρ. Mox, μὴ οὐχὶ τὸν οὐρανὸν pro ἢ οὐχὶ τοὺς οὐρανοὺς. lb.

(45) Τίς μετρήσει. Ἐμέτρησε Græc. Bib.

(46) Ἀπὸ προσώπου. Clemens memoriae suæ ore hæc recitans diversa Isaïæ loca tanquam unum exhibuit. Is enim hæc dicit cap. lxiv, 1, 2: Ἐαί εὐολῆς τὸν οὐρανόν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ τακίησονται ὡς κηρός ἀπὸ προσώπου πυρός τήκεται. Εἰ cap. lxvi, 1: Οὕτω λέγει Κύριος: Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου.

σθήσονται (47) ἔμπροσθεν τοῦ ἡλίου, καὶ ἔσται τὰ θησιμῶνα αὐτῶν βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς· καὶ σαπήσεται ὄπδ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἃ αὐτοὶ ἠγάπησαν, καὶ οἷς αὐτοὶ ἐδοῦλευσαν, καὶ ἔμπερσθήσεται ἡ πόλις αὐτῶν. Φθάρησεται δὲ καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὸν πῦρμον σὺν καὶ αὐτοῖς λέγει· Ἡ γῆ, φησὶ, παλαιωθήσεται, καὶ ὁ οὐρανὸς παρελεύσεται τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Τί θαλ, ὅτ' ἂν πάλιν ταυτὴν δεκνῶνα· ὁ Θεὸς βουληθῆ διὰ Μωϋσέως· Ἰδτε, ἴδτε, ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς ἕτερος (48) πλὴν ἐμοῦ. Ἐγὼ ἀποκτενῶ, καὶ ζῆν ποιήσω· πατάξω, κἀγὼ λάσομαι, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἐξελεῖται ἐκ τῶν χειρῶν μου. Ἀλλὰ καὶ ἑτέρου ἐπακούσαι· θέλεις χρησιμῶδου; ἔχεις τὸν χορὸν πάντα τὸν προσφητικόν, τοὺς συνδιασώτας τοῦ Μωϋσέως. Τί φησὶν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ Ἰσῆ (49), οὐκ ἐκνήσω λέγειν· Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντῆν, καὶ κτιζῶν πνεῦμα· οὐ αἱ χεῖρες καὶ τὴν στρατιῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐθεμελίωσαν. Ἐτι καὶ διὰ Ἡσαίου καὶ ταύτης ἀπομνημονεύσω σοι τὴν φωνήν· Ἐγὼ εἰμι, ἐγὼ εἰμι, φησὶν, ὁ Κύριος, ὁ λαλῶν (50) δικαιοσύνην, καὶ ἀναγγέλλων ἀλήθειαν. Συνύχθητε, καὶ ἦκατε βουλευσασθε ἅμα, οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Οὐκ ἔγνωσαν οἱ αἰροντες τὸ ξύλον, γλύμμα αὐτῶν καὶ προσευχόμενοι θεοῖς (51), οἱ οὐ σώσουσιν αὐτούς. Εἴθ' ὑποβῶς, Ἐγὼ, φησὶν, ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστι πλὴν ἐμοῦ δικαίος (52) καὶ σωτήρ· οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ. Ἐπιστράφητε πρὸς μέ, καὶ σωθήσασθε, οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος· κατ' ἑμαυτοῦ ἐμνήσω. Τοῖς δὲ εἰδωλολάτραις δυσχεραίνει, λέγων· Τίτι ὁμοιωσάσατε Κύριον, ἢ τίτι ὁμοιωμάτι ὁμοιωσάσατε αὐτόν; Μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων; ἢ χρυσοχόος χωνεύσας χρυσίον περιεγύρσασεν αὐτόν; καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Μὴ οὐν ἐτι· ὁμοιωσάσατε εἰδωλολάτραι· ἀλλὰ κἀν τὸν φυλάξασθε τὰς ἀπειλάς· ὁλοθύξει (53) γὰρ τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ χρυσοποίητα, μάλλον δὲ οἱ ἐπ' αὐτοῖς πεποιηθέντες ἀναείθως γὰρ ἡ ὕλη. Ἐτι, φησὶν, ὁ Κύριος σείσει πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν αἰκυμένην ὕλην καταλήψεται τῇ χειρὶ, ὡς νεο-

A *Sole et luna, quæ ipsi amaverunt, et quibus ipsi servierunt, et civitas eorum incenditur* 47. Dicit autem fore, ut etiam elementa et mundus cum ipsis pereant: Terra, inquit, veterascet, et cælum præteribit, verbum autem Dei manet in æternum. Quid vero, cum Deus rursus se ostendere per Moysen velit? Videte, videte, quod ego sum, et non est alius Deus præter me. Ego occidam, et vivere faciam: percussuram, et ego medebor: et non est qui eripiet e meis manibus 48. Placetne vero alium quoque vatem audire? universum prophetarum chorum cum Moyse concipientem habes. Quid illis dicit sanctus Spiritus per Oseam prophetam, haud gravabor enuntiare: Ecce ego firmans tonitru, et creans spiritum: cujus manus cæli quoque fundarunt militiam 49. B Atque iterum per Isaiam: nam et hoc quoque dictum commemorabo tibi: Ego sum, ego sum, inquit, Dominus, qui loquor justitiam, et annuntio veritatem. Congregamini, et venite; simul consultate, qui servamini e gentibus. Non cognoverunt, qui tollunt lignum, sculpturam eorum; et deos orantes, qui eos non servabunt 40. Deinde paulo inferius: Ego, inquit, Deus, et non est præter me justus, et servator: non est excepto me. Convertimini ad me, et salvi eritis, qui estis ex finibus terræ. Ego sum Deus, et non est alius, per meipsum juro 41. Et simulacrorum cultoribus iratus, ait: Cui assimilastis Dominum, aut cui similitudini assimilastis ipsum? Num imaginem fecit faber, aut aurifex auro fuso ipsum auro illivit 42? et quæ deinceps inde sequuntur. Quocirca ne vosmet posthac simulacrorum cultui addicatis, sed nunc saltem cavete has minas: Ejulabunt eim sculptilia, et quæ manu facta sunt 43, vel hi potius, quibus in istis est fiducia; est enim materia sensus expers. Quinetiam Dominus, inquit, conculiet urbes, quæ habitantur, et manu comprehendet universum orbem terræ, velut nidum 44. Quid vero mysteria tibi atque dicta Sapientiæ et sapientissimo Hebræorum puero annuntiem? Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera sua 45. Et, Dominus dat sapientiam, et a

✠ P. 67 ED. POTTER, 51-52 ED. PARIS.

47 Jer. viii, 2; xxxiv, 20; iv, 26. 48 Deut. xxxii, 39. 49 Amos iv, 15. 50 Isa. xlv, 19, 20. 51 Ibid. 21, 22, 25. 52 Isa. xl, 18, 49. 53 Isa. x, 40, 41. 54 Ibid. 14. 55 Prov. viii, 22.

(47) Παραδειγματισθήσονται. Hoc etiam loco diversas ejusdem Prophetæ sententias in unam confudit. Jerem. viii, 2: Καὶ ψύξουσιν αὐτὰ πρὸς τὸν ἡλίον καὶ τὴν σελήνην, καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀστέρας, πάσαν τὴν στρατιῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἃ ἠγάπησαν, καὶ οἷς ἐδοῦλευσαν, καὶ ἔσονται εἰς παράδειγμα ἐπὶ προσώπων τῆς γῆς. Item cap. xxxiv, 20: Καὶ δώσω αὐτοῖς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, καὶ ἔσται θησιμῶνα αὐτῶν βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. Et cap. iv, 26: Καὶ πᾶσαι αἱ πόλεις ἔμπερσθήσονται πῦρ ἀπὸ προσώπου Κυρίου. Porro in illis, quæ mox sequuntur, respexisse videtur, et in unum confudisse Isa. xl, 8; i, 6; Luc. xvi, 17.

(48) Ἐτερος. Additamentum Clementis. Mox, ἀποκτείνω πρὸ ἀποκτενῶ, Bibl. Græc.

(49) Ἰσῆ. Locus, qui ex Osee citatur, reperitur Amos cap. iv, 15: Διότι Κύριος εἶ στερεῶν βροντῆν, καὶ κτιζῶν πνεῦμα. COLLECT. — Quæ sequuntur, penita

fuisse videntur e Ps. viii, 4: Ὁφθαλμοὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἔργα δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ἃ σὺ θεμελίωσας, aliisque locis, quibus stellæ dicuntur στρατιὰ οὐρανοῦ.

(50) Ἐγὼ εἰμι, φησὶν, ὁ Κύριος ὁ λαλῶν. Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ λαλῶν Nov. et Bib. Græc. Proinde φησὶν interpretis additamentum est.

(51) Προσευχόμενοι θεοῖς. Προσευχόμενοι πρὸς θεοῦς, Bibl. Græc.

(52) Πλὴν ἐμοῦ δ. Hunc locum sic distinguit Nov.: πλὴν ἐμοῦ δικαίος· καὶ σωτήρ οὐκ ἔστι π. ἔ. Mox, ἐπ' ἐμέ pro πρὸς μέ, Bibl. Græc. Dein, κατ' ἐμοῦ pro κατ' ἑμαυτοῦ, Nov. Paulo post, καὶ τίτι ὁμ. pro ἢ τίτι ὁμ. Bibl. Græc.

(53) Ὁλοθύξει. Respiciet Isa. x, 40, 41: Ὁλοθύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν Σαμαρείᾳ· ὃν τρόπον ἐποίησα Σαμαρείαν καὶ τοὺς χειροποίητους αὐτῆς, οὕτω ποιήσω καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοὺς εἰδωλοῦς αὐτῆς.

facie ejus cognitio et intelligentia ⁴⁹. Quousque, *pi-ger, jaces, quando autem ex somno excitaberis* ⁵⁷? *sin autem fueris impiger, veniet tanquam fons messis tua* ⁴⁸, Verbum paternum, *¶ bonus lychnus, Dominus qui inducit lucem, fidem omnibus, et salutem* ⁴⁹. Dominus enim qui fecit terram in virtute sua, ut ait Jeremias ⁵⁰, *erexit orbem terræ in sapientia sua*. Etenim nos, qui ad simulacra procideramus, Sapientia, quæ ejus est Verbum, erigit ad veritatem: quæ prima est a lapsu resurrectio. Hinc, ut nos a cultu simulacrorum penitus averteret, pulcherrime clamavit Moyses: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est* ⁵¹. Et, *Dominum Deum tuum adorabis, et ei soli servies* ⁵². Quocirca tandem aliquando intelligite, homines, a Davide, beato illo psalmorum auctore, admoniti, *apprehendite disciplinam, ne aliquando irascatur Dominus, et pereatis de via justa, quando exarserit velociter furor ejus. Beati omnes qui confidunt in ipso* ⁵³. Jam vero singulari nos misericordia complectens Dominus, salutare nobis canticum, quasi modos ad quos prælia ineuntur, dedit: *Filii hominum, usquequo gravi eritis corde? 24 Quare diligitis vanitatem, et quæritis mendacium* ⁵⁴? Quænam igitur ea vanitas, quodnam est mendacium? Id tibi exponet sanctus Domini Apostolus, quo loco Græcos reprehendit, *Quod cum Deum cognovissent, non sicut Deum glorificaverunt, neque gratias ei egerunt; sed vani facti sunt in cogitationibus suis, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et servierunt creaturæ potius quam creatori* ⁵⁵. Quandoquidem igitur hic Deus est is qui in principio fecit cælum et terram ⁵⁶, tu autem Deum non habens cognitum, divino cultu et honore cælum dignaris, quæ te excusatio ab impietatis crimine defendit? Attende iterum prophetam dicentem: *Deficiet quidem sol, et cælum obscurabitur, splendet autem omnipotens in æternum, et concutientur cælorum virtutes, et cæli convolventur ut pellis extensi et contracti (etenim hæc sunt prophetarum verba), et terra fugiet a facie Domini.*

θήσονται, και οι ουρανοι ελιγησονται ως δέρις εκτεινόμενοι και συστελλόμενοι (αὐται γάρ αι προφητικαί φωναί) και η γη φεύξεται από προσώπου Κυρίου.

CAPUT IX.

Graviter illos peccare, qui benignam Dei vocationem spernunt, aut negligunt.

Possem etiam alias tibi Scripturas afferre pene innumerabiles, quarum ne apert quidem unus præteritibus ⁵⁷⁻⁵⁸, qui non perficiatur. Spiritus enim sanctus,

¶ P. 68 ED. POTTER, 52-55 ED. PARIS. ⁵⁶ Prov. ii. 6. ⁵⁷ Prov. vi. 9. ⁵⁸ Ibid. 11. ⁵⁹ Ibid. 21

⁶⁰ Jer. x. 12. ⁶¹ Deut. vi. 4. ⁶² Ibid. 13; x. 20. ⁶³ Psal. ii, 12, 13. ⁶⁴ Psal. iv. 3. ⁶⁵ Rom. i, 21

23, 25. ⁶⁶ Gen. i, 1. ⁶⁷⁻⁶⁸ Matth. v, 18; Luc. xvi, 17.

(54) Ἔως ποτε. Ἔως τίνος Bibl. Græc. Mox, σοι post ἕξει omittunt.

(55) Ὁ ἀγαθὸς Ἰ. Similia occurrunt Prov. vi, 20, 21, 23: Ἰὲ, φύλαξον νόμους πατρός σου... ἦνίκα ἀν περιπατήσῃς ἐπάγου αὐτήν, και μετὰ σοῦ ἔστω... ὅτι λύχνος ἐντολή νόμου και φῶς ὁδὸς ζωῆς, και ἔλεγχος, και παιδεία. Ea, quæ scripsit Clemens, si verba respicias, frustra quaerentur.

σιν. Τί σοι σοφίας ἀναγγέλλω μυστήρια, και ῥήσεις ἐκ παιδὸς Ἑβραίου σεσοφισμένου; Κύριος θεωσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Καί, Κύριος δίδωσι σοφίαν, και ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ γνώσεις και σύνεσις. Ἔως ποτε (54), ὀκνηρὸς, κατὰ κείσοι; ποτε δὲ ἐξ ὕπου ἐγερθήσῃ; Ἐὰρ δὲ ἄοκρος ἦς, ἤξει σοι ὡς περ πηγὴ ὁ ἀμητός σου, ὁ λόγος ὁ πατρικός, ὁ ἀγαθὸς λύχνος (55), ὁ Κύριος ἐπάγων τὸ φῶς, τὴν πίστιν πᾶσι, και σωτηρίαν. Κύριος γὰρ, ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, ὡς φησιν Ἱερμίας, ἀνώρθωσε τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ· προπεσόντας γὰρ ἡμᾶς ἐπὶ τὰ εἰδωλα, ἡ σοφία, ἡ ἔστιν ὁ λόγος αὐτοῦ, ἀνορθοῖ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· και αὕτη πρώτη τοῦ παραπτώματος ἀνάστασις. Ὅθεν ἀποτρέπων εἰδωλολατρίας ἀπάσης ὁ

θεοσέσιος παγκάλως ἀνακέκραγε Μωϋσῆς· Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός (56) σου, Κύριος εἰς ἑστέ· και, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, και αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. Νῦν δὲ οὖν σύνετε, ὡ ἄνθρωποι, κατὰ τὸν μακάριον ψαλμῶδὸν ἐκεῖνον τὸν Δαβὶδ· *δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῇ Κύριος, και ἀπολείψῃς ἐξ ὁδοῦ δικαίας, ὅτ' ἀν ἐκκαυθῇ ἐν τάχει ὁ θυμός αὐτοῦ· μακάριοι πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ.* Ἡδὴ δὲ, ὑπεροικτείρων ἡμᾶς ὁ Κύριος, τὸ σωτήριον ἐνδίδωσι μέλος, οἷον ἐμβατήρειον ῥυθμόν· *Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως ποτε βαρυκάρδιοι; Ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, και ζητεῖτε ψεῦδος; Τίς οὖν ἡ ματαιότης, και τί τὸ ψεῦδος; Ὁ ἅγιος Ἀπόστολος τοῦ Κυρίου, τοὺς Ἕλληνας αἰτιώμενος, ἐξηγήσεται σοι, Ὅτι γρόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἠὲ ἠὲ ἠὲ ματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, και ἠλλαξάν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ (57) ἐν ὁμοιώματι εἰκότος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, και ἐλάτρευον τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα. Και μὴ ὁ γε Θεὸς οὗτος, ὁ ἐν ἀρχῇ ἐποίησε τὸν οὐρανὸν και τὴν γῆν· Σὺ δὲ τὸν μὲν Θεὸν οὐ νοεῖς, τὸν δὲ οὐρανὸν προσκυνεῖς, και πῶς οὐκ ἀσεβεῖς; Ἄκουε ἄλλιν προφήτου λέγοντος· Ἐκλείψει (58) μὲν ὁ ἥλιος, και ὁ οὐρανὸς σκοτισθήσεται· Ἰάμψει δὲ ὁ παντοκράτωρ εἰς τὸν αἰῶνα, και αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευ-*

νουν, και αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευ-

Και μυρίας ἀν ἔχοιμί σοι Γραφὰς παραφέρειν, ὧν οὐδὲ κεφαλαῖα παρελεύσεται μία, μὴ οὐχὶ ἐπιτελής γενομένη· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου, τὸ ἅγιον Πνεῦμα·

(56) Κύριος ὁ Θεός. Κύριος ὁ Θεός, σοῦ Κύριος, εἴη ἔστι Νοῦ; ἡμῶν pro σου, Bibl. Græc. Mox, φοβηθήσῃ pro προσκυνήσεις, Bibl. Græc.

(57) Τοῦ Θεοῦ. Τοῦ ἀφάρτου Θεοῦ Bibl. Græc.

(58) Ἐκλείψει. His similia occurrunt psal. ci 26; Isa. xiiii, 10; Ezech. xxxii, 7; Joel. ii, 10, 31; iii, 15. Ipsa verba, prout ea recitat Clemens nondum inveni.

ἐλάλησεν ταῦτα. *Μὴ τοίνυν μηκέτι* (59), φησὶν, *ὕψι μου, ἀλιγῶρει παιδείας Κυρίου· μηδ' ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.* Ὡ τῆς ὑπερβαλλούσης φιλανθρωπίας! οὐδ' ὡς μαθηταὶς ὁ διδάσκαλος, οὐδ' ὡς αἰκέταις ὁ κύριος, οὐδ' ὡς θεὸς ἀνθρώποις, *πατὴρ δὲ ὡς, ἡπίως νουθετεῖ υἱούς* (60)· εἶτα Μωϋσῆς μὲν ὁμολογεῖ *ἔμφοδος εἶναι καὶ ἔντρομος*, ἀκούων περὶ τοῦ Λόγου· Σὺ δὲ, τοῦ Λόγου ἀκροώμενος τοῦ θεοῦ, οὐ δέδιας; οὐκ ἀγωνιάς; οὐχὶ ἅμα τε εὐλαβῆ, καὶ σπεύδεις ἐκμαθεῖν, τουτέστι σπεύδεις εἰς σωτηρίαν, φοβούμενος τὴν ὀργὴν, ἀγαπήσας τὴν χάριν, ζηλώσας τὴν ἐλπίδα, ἵνα ἐκκλήνης τὴν κρίσιν; Ἦκετε, ἤκετε, ὦ νεολαία ἡ ἐμὴ· ἦν γὰρ μὴ *αὐθις ὡς τὰ παιδία γενήσεσθε, καὶ ἀναγεννηθῆτε*, ὡς φησὶν ἡ Γραφή, (τὸν ὄντως ὄντα Πατέρα οὐ μὴ ἀπολάβητε,) οὐδ' οὐ μὴ εἰσελεύσησθε ποτε εἰς τὴν *βασιλείαν οὐρανῶν*. Πῶς γὰρ εἰσελεῖσθαι ἐπιτέτραπται τῷ ξένῳ; Ἄλλ' ὅταν, ὁμαί, ἐγγραφῆ (61), καὶ πολιτευθῆ, καὶ τὸν πατέρα ἀπολάβῃ, τότε ἐν τοῖς (62) τοῦ πατρὸς γενήσεται, τότε κληρονομησά καταξιώθησεται, τότε τῆς βασιλείας τῆς πατρώας κοινωνήσῃ τῷ γνησίῳ, τῷ ἡγαπημένῳ. Αὕτη γὰρ ἡ *πρωτότοκος* (63) Ἐκκλησία, ἡ ἐκ πολλῶν ἀγαθῶν συγκειμένη *παιδίων τῶν*· ἐστὶ τὰ *πρωτότοκα, τὰ ἐναπογεγραμμένα ἐν οὐρανοῖς* καὶ τοσαύταις *μυριάσιν ἀγγέλων συμπληροῦντα*. Πρωτότοκοι δὲ παῖδες ἡμεῖς οἱ τρόφιμοι τοῦ Θεοῦ, οἱ τοῦ πρωτοτόκου γνήσιοι φίλοι, οἱ πρῶτοι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὸν Θεὸν νενοχέτες, οἱ πρῶτοι τῶν ἁμαρτιῶν ἀπεσπασμένοι, οἱ πρῶτοι τοῦ διαβόλου κεχωρισμένοι. Νυνὶ δὲ τοσοῦτω τινὲς εἰσὶν *ἀθεώτεροι* (64), ὅσῳ φιλανθρωπότεροι ὁ Θεός· ὁ μὲν γὰρ ἐκ δούλων υἱὸς ἡμᾶς γενέσθαι βούλεται, οἱ δὲ, καὶ υἱοὶ γενέσθαι ὑπερφανήσασιν. Ὡ τῆς ἀπονοίας πολλῆς (65)! τὸν Κύριον ἀπαισχύνεσθε; Ἐλευθερίαν ἐπαγγέλλεται· ὑμεῖς δὲ εἰς δουλείαν ἀποδιδράσκετε. *Σωτηρίαν* χαρίζεται· ὑμεῖς δὲ εἰς ἀνθρωπὸν ὑποφέρεσθε (66). *Ζωὴν δωρεῖται αἰώνιον*· ὑμεῖς δὲ τὴν *κόλασιν* ἀναμένετε· καὶ τὸ πῦρ δὲ προσκοπεῖτε (67), ὃ *ἠπολύμασεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ*. Διὰ τοῦτο ὁ μακάριος Ἀπόστολος, *Μαρτύρο-*

A qui Domini quasi os est, ea est elocutus. *Noli ergo amplius, inquit, filii, negligere castigationem Domini, neque deficias, cum ab eo argueris* 59. O admirabilem erga homines amorem! Non se quemadmodum magister adversus discipulos gerit, nec quemadmodum dominus adversus servos, nec quemadmodum *Deus adversus homines, sed tanquam pater filios mitissime admonet*. Deinde factetur quidem Moyses se *exterritum ac tremebundum fuisse* 60, cum de Verbo audiret: Tu autem ipsum Verbum audiens, nihil times? nihil admodum commoveris? Nonno simul et ipsum revereris, et ex eo discere festinas; hoc est festinas ad salutem, iram quidem timens, gratiam diligens, spem vero propositam sequens, ut declines iudicium? Venite, venite, mei juvenes, nisi *enim efficiamini rursus pueri, et regeneremini, ut ait Scriptura* 61, neque verum Patrem recipere, neque *in regnum cælorum ingredi unquam poteritis*. Peregrino enim ingredi qua tandem ratione permitti potest? Is tamen, ut ego quidem existimo, cum fuerit inscriptus, et civitate donatus, patremque acceperit, tunc in sui patris domo manebit, tunc hæres instituetur, tunc ingenuo ejus *dilectoque Filio* 62 paterni regni socius atque particeps erit. Hæc enim est *primogenita Ecclesia*, quæ ex multis pueris constat. Hi sunt *primogeniti, qui conscripti sunt in cælis*, et una cum tot *angelorum myriadibus dies festos concelebrant* 63. Primogeniti autem nos filii, qui sumus Dei alumni, et primogeniti ejus germani amici; qui primi ex omnibus hominibus Deum agnovimus, primi a peccatis liberati, primi a consortio diaboli separati sumus. Jam vero tanto magis impii sunt nonnulli, quanto benignior est Deus ac humanior. Etenim cum Deus nos ex servis filios fieri voluit, hi in numerum ejus filiorum assumi fastidiunt. O incredibilem amentiam! pudetne vos Domini? Is quidem libertatem pollicetur, vos autem aufugitis in servitatem. Is salutem largitur, vosque in perniciem vestram ruitis. Is æternam salutem donat, et vos *supplicium* exspectatis, et cum præstolamini *ignem,*

Mixed quot.

Note

✱ P. 69 ED. POTTER, 53-54 ED. PARIS. 59 Prov. III, 11; Hebr. XII, 5. 60 Hebr. XII, 21. 61 Matth. XVIII, 3; Luc. XVIII, 17; Joan. III, 5. 62 Matth. III, 17. 63 Hebr. XII, 22, 23.

(59) *Μὴ τοίνυν μηκέτι*. Μηκέτι τοίνυν Nov. (60) *Πατὴρ δὲ ὡς, ἡπίως νουθετεῖ υἱούς*. Malim πατὴρ δὲ ὡς ἡπίως, νουθετεῖ υἱούς· *tanquam vero patris pater, admonet filios*. Quam lectionem præbet Nov. Eidem favet Homerus, cujus hoc hemistichium est,

... πατὴρ δ' ὡς ἡπίως ἦεν.

Solet autem hæc vox peculiariter dici de paterno affectu in liberis. Unde apud Homer. Jupiter Minervæ dicit II. Θ, v. 40:

... ἐθέλω δέ τοι ἡπίως εἶναι.

Item Paulus I Thess. II, 7, 8: Ἄλλ' ἐγεννήθημεν ἡπίως ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ἀν τροφὸς θάλπη τὰ εαυτῆς τέκνα, οὕτως, etc. Mox Ὡς πατὴρ τέκνα εαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι.

(61) Ἐγγραφῆ. Respicit veterem Atheniensem, aliarumque gentium morem, quo qui civitate donabantur, aliquid e civibus patrem sibi asciscabant, ejusque nomine in publicis tabulis inscribebantur. Conf. *Archæologia Græcæ* lib. I, c. 9.

(62) *Ἐν τοῖς*. Videtur Christi dictum respexisse, quod refert Lucas II, 49: *Ὅνκ ἤδατε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου δεῖ εἶναι με; nesciebatis, quia in iis, quæ Patris mei sunt, oportet me esse?*

(63) *Αὕτη γὰρ ἡ πρωτότοκος*. Respicit Hebr. XII, 22, 23: *Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρεσι καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτότοκῳ ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων. Sed accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem et millium millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cælis.*

(64) Ἀθεώτεροι. Ἀθεώρητοι Nov.

(65) *Τῆς ἀπ. πολλῆς*. Τῆς ἀπ. τῆς πολλῆς Nov. Mox, ἐπαισχύνεσθε pro ἀπαισχύνεσθε substituit Tatiani editor, pag. 45.

(66) *Εἰς ἀνθρώπων ὑπόφ.* Sunt qui malint, εἰς ἀπώλειαν ὑποφέρεσθε· ut σωτηρία suam habeat contrarium. SYLBURG.

(67) *Προσκοπεῖτε*. Σκοπεῖτε Nov.

quem paravit Dominus diabolo et angelis ejus⁶⁴. Propterea beatus Apostolus, *Obtestor, inquit, per Dominum, ne amplius ambuletis sicut et gentes ambulantes in vanitate mentis suæ, obtenebratum habentes intellectum, et abalienati a vita Dei propter ignorantiam, quæ est in ipsis ex obduratione cordis ipsorum. Qui, cum dedoluerant, semetipsos dederunt propter viam ad operandam omnem impuritatem et aviritiam*⁶⁵. Cum autem ejusmodi testis hominum amentiam, invocato Dei nomine, arguerit, nunquid aliud restat incredulis, quam judicium et condemnatio? Nec vero curam eorum deponit Dominus, sed instat ipsis assidue hortando, perterrefaciendo, impellendo, excitando, admonendo: et hos quidem, qui erroribus fuerunt impliciti, expergefactus e mediis tenebris excitat. *Expergiscere, inquit, qui dormis, et surge a mortuis, et illucescet tibi Christus Dominus*⁶⁶, ille Sol resurrectionis, qui ante luciferum genitus est⁶⁷, suisque radiis vitam præbuit. Ne quis itaque spernat Verbum ac nihili faciat, ne forte semetipsum imprudens contempsisse reperiat. Dicit enim alicubi Scriptura: *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione in die tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri in probatione*⁶⁸. Quænam autem est illa probatio? Si cupis discere, sanctus tibi Spiritus explicabit: *Et viderunt, inquit, in opera mea quadraginta annis. Quare in fensus fui generationi huic, et dixi, Semper errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas. Itaque juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam*⁶⁹. En minas! en exhortationem! en pœnam! Cur igitur etiamnum iratum nobis Deum ex clementi et benefico facimus? Cur non aures nostras Verbo patefacimus, Deumque hospitem puris et intaminatis animabus excipimus? Ejus enim promissio immensæ sane gratiæ ac beneficii loco erit, si *hodie vocem ejus audierimus*; cæterum illud hodie in dies augetur, quandiu hodie nominatur. Usque enim ad consummationem rerum ultimam et *hodiernus* dies, et discendi tempus permanet. Exinde verum illud *hodie*, Dei scilicet dies nunquam defecturus, in omnia usque sæcula extenditur. Quocirca *voci* divini Verbi semper *pareamus*:

Α μαί ἐν Κυρίῳ, φησὶ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ ἔθνη (ἕθ) περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς αὐτῶν, ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες, καὶ ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἀγνοίαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πῶρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν· οὕτως ἐαυτοὺς παρέδωκαν ἀπηληγότες τῇ ἀσελγείᾳ εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης καὶ πλεονεξίας. Τοιοῦτου μάρτυρος ἐλέγχοντος τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀνομίαν καὶ Θεὸν (69) ἐπιβωμένον, τί δὴ ἕτερον ὑπολείπεται τοῖς ἀπίστοις ἢ κρίσις καὶ καταδίκη; Οὐκ ἀμελεῖ δὲ ὁ Κύριος παραινῶν, ἐκροβῶν, προτρέπων, διεγείρων, νοουθετῶν· ἀφυπνίζει γέ τοι, καὶ τὸ σκότος αὐτοῦ τοὺς πεπληνημένους διανίστησιν. Ἐγειρε (70), φησὶν, ὁ καθέσθων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν· καὶ ἐπιφάσει σοι ὁ Χριστὸς Κύριος, ὁ τῆς ἀναστάσεως ἥλιος, ὁ πρὸ ἑωσφόρου γεννώμενος, ὁ ζῶν χαρισάμενος ἀκτίσιν ἰδίαις. Μὴ οὖν περιφρονεῖτω τις τοῦ Λόγου, μὴ λάθῃ καταφρονῶν ἑαυτοῦ. Λέγει γάρ που ἡ Γραφή: Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσῃτε, μὴ σκληρύνῃτε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ πειρασμῷ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὐ ἐπειρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν δοκιμασίᾳ (71). Ἡ δὲ δοκιμασία τίς ἐστίν; Εἰ θέλεις μαθεῖν, τὸ ἅγιόν σοι Πνεῦμα ἐξηγήσεται· Καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου, φησὶ, τεσσαράκοντα ἔτη (72). Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ταύτῃ, καὶ εἶπον· Ἄελ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἐγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου. Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὄρη ἡ μου, εἰ εἰσαλεύσονται εἰς τὴν ἀνάπανσίν μου. Ὅρατε τὴν ἀπειλίαν. Ὅρατε τὴν προτροπήν· ὄρατε τὴν τιμὴν. Τί δὴ οὖν ἐτι τὴν χάριν εἰς ὀργὴν μεταλλάσσομεν, καὶ οὐχὶ ἀναπεπταμέναις ταῖς ἀκοαῖς καταδεχόμενοι τὸν Λόγον, ἐν ἀγαθαῖς ξενοδοχοῦμεν ταῖς ψυχαῖς (75) τὸν Θεόν; Μεγάλῃ γάρ τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἡ χάρις, ἐὰν σήμερον τῆς (74) φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσωμεν. Τὸ δὲ σήμερον καθ' ἑκάστην αὐτοῦ αὔξεται τὴν ἡμέραν, ἔστ' ἂν ἡ σήμερον ὀνομάζηται. Μέχρι δὲ συντελείας καὶ ἡ σήμερον καὶ ἡ μάθησις διαμένει· καὶ τότε ἡ ὄντως σήμερον, ἡ ἀνελλιπὴς τοῦ Θεοῦ ἡμέρα, τοῖς αἰῶσι συνεκτείνεται. Ἄελ οὖν τῆς φωνῆς ὑπακούωμεν τοῦ θεοῦ Λόγου· ἡ σήμερον γὰρ αἰῶνος αἰῶν ἐστὶν εἰκὼν (75)· σύμβολον δὲ τοῦ φωτός, ἡμέρα (76)· φῶς

✠ P. 70 ED. POTTER. 54-55 ED. PARIS.

⁶⁴ Ephes. v, 44. ⁶⁷ Psal. cix, 3. ⁶⁸ Psal. xciv,

⁶⁶ Matth. xxv, 41, 46. ⁶⁹ Ephes. iv, 17, 18, 19. 8, 9. ⁷⁰ Ibid. 9, 10, 11. ⁷¹ Joann. x, 3, 16.

(68) Τὰ ἔθνη. Τὰ λοιπὰ ἔθνη Bibl. Græc. Mox, καὶ post ὄντες omittit. Dein, ἐν πλεονεξίᾳ pro καὶ πλεονεξίας, ibid.

(69) Καὶ Θεόν. Τὸν Θεόν Nov.

(70) Ἐγειρε. Ἐγειρα: Bibl. Græc.

(71) Ἐν δοκιμασίᾳ. Ἐδοκίμασαν Bibl. Græc. Ea, quæ sequuntur, hoc modo distinguit Nov. Ἡ δὲ δοκιμασία τίς ἐστίν εἰ θέλεις μαθεῖν.

(72) Τεσσαράκοντα ἔτ. Τεσσαράκοντα ἔτη προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, Bibl. Græc.

(73) Ταῖς ψυχαῖς. Ταῖς omittit Nov.

(74) Ἐὰν σήμερον τ. Hæc sic distingui possunt: Ἐὰν σήμερον τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσωμεν (τὸ δὲ σήμερον καθ' ἑκάστην αὐτοῦ αὔξεται τὴν ἡμέραν) ἔς τ' ἂν ἡ σήμερον ὀνομάζηται. Si hodie vocem ejus audierimus (illud autem hodie singulis diebus ei accrescit) quamdiu nominetur hodie. Po-

strema verba sumpsit ex Hebr. iii, 15: Ἄλλα παρακαλεῖτε ἐαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄκρις οὐ τὸ σήμερον καλεῖται.

(75) Ἡ σήμερον γὰρ αἰῶνος αἰῶν ἐστὶν εἰκὼν. Sic Flor., Syll., itemque ms. Nov. In Heinsiana vero editione, quam Parisienses exprimunt, αἰῶν mutatum est in αἰῶνος. Sylburgius scribi voluit αἰῶλου αἰῶνός ἐστιν εἰκὼν, æterni sæculi imago est. Quam lectionem dicit firmari a Basil. pag. 665, et Gregor. Naz., p. 229. Fortasse aliquis ad marginem libri sui εἰκὼν adnotavit, vel, ut interpretamentum vocis σύμβολον, quæ sequitur, vel, quia putabat τὸ σήμερον non esse αἰῶνα, sed tantum αἰῶνος εἰκὼνα. Etenim sæpissime fit ut quæ ad marginem adnotata fuere, ab imperitis scriptoribus in textum recipiantur.

(76) Ἡμέρα. Ἡ ἡμέρα Nov. recte.

δέ, ὁ λόγος ἀνθρώποις, δι' οὗ καταυαζόμεθα τὸν θεόν. Εἰκότως ἔρα πιστεύσαι μὴν καὶ ὀπακούουσιν ἢ χάρις ὑπερᾶλειονάσει· ἀπειθήσαι δὲ καὶ πλωμένους κατὰ καρδίαν, ὁδοῦς τε τὰς κυριακὰς μὴ ἐγγνωσκόντων, ἃς εὐθείας ποιεῖν καὶ εὐτρεπίζειν παρηγγεῖλεν Ἰωάννης· τοῦτοις δὲ προσώχθισεν ὁ θεός, καὶ ἀπειλεῖ. Καὶ δὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ἀπειλῆς ἀνεγματοῶς ἀπειλήσασιν οἱ παλαιοὶ τῶν Ἑβραίων κλιπῆται· οὐ γὰρ εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπανσιν· ἰόνται διὰ τὴν ἀπιστίαν, πρηνή (77) σφᾶς αὐτοῦς, κατακολουθήσαντας τῷ Μωϋσεῶς διαδόχῳ, ὃς ποτε ἔργῳ μαθεῖν, οὐκ ἂν ἄλλως σωθῆναι, μὴ οὐχί (78) ὡς Ἰησοῦ (79) πεπιστευκότας. Φιλάνθρωπος δὲ ὢν ὁ Κύριος, πάντας ἀνθρώπους εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας παρακαλεῖ, ὁ τὸν Παράκλητον ἀποστελλων. Τίς οὐκ ἐπίγνωσις; θεοσέβεια· θεοσέβεια δὲ πρὸς πάντα ὡφέλιμος, κατὰ τὸν Παῦλον, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς, τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης. Πόσου ὁμολογήσατε, ὡ ἄνθρωποι, εἰ ἐπιπράσκτε σωτηρία ἀδίδως, ἐνήσασθαι (80) ἂν; οὐδὲ εἰ τὸν Πάκτωλόν τις ἔλον, τοῦ χρυσοῦ τὸ βεῦμα τὸ μυθικόν, ἀπομετρήσεις, ἀντάξιον σωτηρίας μισθὸν ἀριμῆσει. Μὴ οὐκ ἀποκάμητε· ἔξεστιν ὑμῖν, ἦν ἐθέλητε, ἐξωνήσασθαι τὴν πολυτίμητον σωτηρίαν οἰκείῳ θησαυρῷ, ἀγάπῃ καὶ πίστει ζωῆς (81)· ὅς ἐστιν ἀξίολογος μισθός. Ταύτην ἡδέως τὴν τιμὴν ὁ θεὸς λαμβάνει· Ἠλλίκαμεν γὰρ ἐπὶ θεῷ ζῶντι, ὃς ἐστὶ σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μέλιστα πιστῶν. Οἱ δὲ ἄλλοι, περιπεφυκότες τῷ πόνῳ, οἷα φύκιὰ τινα ἐνάλοις πέτραις, ἀθανασίας ὠκυροῦσιν· καθάπερ ὁ Ἰθακήσιος γέρον (82), οὐ τῆς ἀληθείας, καὶ τῆς ἐν οὐρανῷ πατρίδος, πρὸς δὲ καὶ τοῦ ὄντως ὄντος ἰμειρόμενος φωτός, ἀλλὰ τοῦ καπνοῦ. Θεοσέβεια δὲ, ἐξομοιοῦσα τῷ θεῷ κατὰ τὸ ὄντων τὸν ἄνθρωπον, κατὰλληλον ἐπιγράφεται διδασκαλον θεόν, τὸν (83) καὶ μόνον ἀπεικάσαι κατ' ἄξιν δυνάμενον ἄνθρωπον θεῷ. Ταύτην Ἀπόστολος (84) τὴν διδασκαλίαν, θεῖον ὄντως ἐπιστάμενος, Σὺ δὲ, ὡ Τιμόθεε (85), φησὶν, ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως ἐν Χριστῷ (86)· ἱερὰ γὰρ ὡς ἀληθῶς τὰ ἱεροποιούντα καὶ θεοποιούντα (87) γράμματα· ἐξ ὧν γραμμάτων καὶ συλλαβῶν τῶν ἱερῶν

✠ P. 71 ED. POTTER, 55-56 ED. PARIS. ⁷¹ Joan. 1, 9. ⁷² 1 Tim. 1, 14. ⁷³ Psal. xciv, 10. ⁷⁴ Matth. iii, 5. ⁷⁵ Hebr. iii, 18, 19. ⁷⁶ 1 Tim. ii, 4. ⁷⁷ 1 Tim. iv, 8. ⁷⁸ 1 Tim. iv, 10. ⁷⁹ 11 Tim. ii, 15.

(77) Πρηνή. Πρὸν ἢ Nov. Mox, κατακολουθήσαντας D pro κατακολουθήσαντας, idem.

(78) Οὐχί. Omittit Nov.

(79) Ἰησοῦ. A. Ἰησοῦ mavault Sylburg. Quam conjecturam firmare videtur ms. Nov., qui Ἰησοῦς habet. scil. pro Ἰησοῦ.

(80) Ἐνήσασθαι. Hanc vocem quidam perperam in ἐνήσεσθε mutandum putarunt. Paulo ante, πόσου pro πόσου habet Nov.

(81) Πίστει ζωῆς. Quidam scribendum putant πίστει ζωῆς, fide mera, sincera Quod inusitatum esse videtur. Forte ζωῆς juxta πολυτίμητον σωτηρίαν, interpretamenti loco, in margine libri adnotatum. postea in textum irrepsit.

(82) Ὁ Ἰθακήσιος γέρον. Ulysses. Respicit autem Clemens Odyss. A, vers. 57:

..... αὐτῶν Ὀδυσσεύς,

A 25 nam hodie illud significat aeternitatem : dies vero lucem notat : lux autem hominum est Verbum ⁷¹, cujus ope Deum videmus. Merito igitur his, qui crediderunt, et morigeri fuerunt, *superabundabit gratia* ⁷²; incredulis autem et contumacibus, qui errant corde, et non cognoverunt vias Domini ⁷³, quas Joannes rectas facere jussit ⁷⁴, infensus est et minatur Deus. Cujus quidem minationis ✠ finis veteribus illis Hebraeis, qui errabant in deserto, aenigmate quodam erat significatus; dicuntur enim non fuisse in requiem ingressi propter incredulitatem ⁷⁵, antequam Moysis successorem secuti, sero tandem ipso usu forent edocti, se non posse aliter salvos fieri, quam si Jesu crederint. Dominus autem, cum sit humani generis amantissimus, Paracletum mittit, qui omnes homines hortetur ad cognoscendam veritatem ⁷⁶. Quæ est igitur ea cognitio? pietas erga Deum. At pietas ad omnia utilis est, dicente Paulo ⁷⁷, ut quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ. Si aeterna vita venum exponeretur, quanti vos, o homines, eam empturos promitteretis? Ne si Pactolum quidem, qui totus aureo, ut est in fabulis, decurrit flumine, quis dederit, pro salute justum pretium numeraverit. Quantum ne vos animus deficiat. Licet vobis, si videtur, hanc pretiosissimam salutem propriis vestris thesauris, charitate, vivaque fide, quæ merces haud injusta reputatur, emere. Hoc pretium Deus luenter accipit : Speravimus enim in Deo vivo, qui est scrutator omnium hominum, præcipue vero fidelium ⁷⁸. Cæteri autem mundo, velut alga marinis rupibus, circumnati, immortalitatem spernunt : quemadmodum Ithacensis ille senex, haud quidem veræ cœlestisque patriæ, aut veræ lucis, sed fumi desiderio flagrabat. Pietas autem, ut hominem Deo, quoad potest, assimilet, idoneum ipsi magistrum Deum ascribit, qui solus hominem, prout est dignum, Deo similem efficere valet. Quam doctrinam cum Apostolus vere divinam esse sciat : Tu autem, inquit, o Timothee, a puero sacras litteras novisti, quæ te possunt sapientem reddere ad salutem per fidem, quæ est in Christo ⁷⁹; fieri enim nequit, ut

Ἰέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρόσκοντα νοῆσαι
Ἦς γαίης, θάρσει ἰμελρεται ....

..... Cæterum Ulysses

Cupiens vel fumum exsipientem videre
Suae terræ, mori desiderat ....

(83) Τόν. Omittit Nov.

(84) Ἀπόστολος. Malim ὁ Ἀπόστολος, cum articulo, ut et alibi passim. SYLBURG. Hanc lectionem firmat Nov.

(85) Ὁ Τιμόθεε. Clementis additamentum.

(86) Πίστως ἐν X. Πίστως τῆς ἐν X. Bibl. Græc.

(87) Θεοποιούντι. Clemens, Platonem secutus, sæpe dicit homines per virtutem ac pietatem non solum Deo assimilari, sed etiam deos quodammodo fieri. Conf. hujus libri pag. 71, et quæ ibi adnotata erunt.

illæ litteræ non sint sacræ, quæ non modo sanctos, sed etiam divinos faciunt. Unde scripturas etiam illas, seu volumina, quæ ex his litteris syllabisque constant, Apostolus appellat ⁸⁰ divinitus inspiratas, ut quæ essent utiles ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem in justitia, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus. Neminem certe aliorum sanctorum hortationes perinde commovebunt, ac ipse Dominus, qui genus humanam tantopere dilexit. Is enim ✠ aliud nihil agit, nihil molitur, nisi ut homines sint salvi ac incolæ. Quocirca urget eos ac impellit ad salutem, clamans: *Appropinquavit regnum cælorum* ⁸¹. Qua voce atentes sibi homines eos facit, qui paulo timidiore erant. Apostolus itidem Domini cohortans Macedonas, divinam vocem interpretatur: *Appropinquavit Dominus*, inquit, *cavete ne deprehendamur vacui* ⁸². Vos autem adone estis metu vacui, adone potius increduli, ut nec ipsi Domino, nedum Paulo, ne quidem cum pro Christo obsecrat ⁸³, fidem habentes, *quiescitis ac videatis* ⁸⁴. Christum esse Deum? Fides vos introducet, experientia docebit, Scriptura instituet, *Venite*, dicens, *o filii, audite me, timorem Domini docebo vos* ⁸⁵. Deinde quasi jam fide imbutis breviter subjicit: *Quis est homo qui vult vitam, qui diligit videre dies bonos* ⁸⁶? Nos, inquit, tales sumus, qui bonum colimus, bonosque sectamur. Audite igitur, qui *procul*; audite, qui *prope* estis ⁸⁷. Verbum a nemine unquam celatum fuit, sed, quasi publica lux, illucet *omnibus hominibus* ⁸⁸, et quod ad ipsum nemo est Cimmerius. Proferemus consequi salutem renascendo. Proferemus, ad exemplum unitatis unicæ naturæ, uno multo amore conjungi et coalescere: bonæque monadid videndæ studio incensi, qui ejuq. bonitatis participes sumus, unitatem pariter sequamur. Multorum enim in unum concursus, in divinam quamdam concordiam a variis ac discordibus vocibus

Α τὰς συγχειμένας γραφάς, ἢ συντάγματα, ὁ αὐτὸς ἀκολούθως Ἀπόστολος θεοπνευστους καλεῖ, ὡς ἐπιμιμους οὐσίας πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπάνορθωσιν, πρὸς τοὺς παιδεύειν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ Ἰναυθὲν ἐξηρητισμένους. Οὐκ ἂν τις οὕτως ἐκπλαγυῖν τῶν ἄλλων ἁγίων τὰς προσροπὰς, ὡς αὐτὸν τὸν Κύριον, τὸν φιλόανθρωπον. Οὐδὲν γὰρ ἄλλ' ἢ τοῦτο ἔργον μόνος ἐστὶν αὐτῷ, σώζεσθαι τὸν ἄνθρωπον. Βοῶ γούν, ἐπιέγων εἰς σωτηρίαν αὐτόν· Ἠγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἐπιστρέψτε: (88) τοὺς ἀνθρώπους, πλησιάζοντας τῷ φῶσι. Ταύτη καὶ ὁ Ἀπόστολος τοῦ Κυρίου, παρακαλῶν τοὺς Μακεδόνας, ἐρημηθεὺς γίνεται τῆς θείας φωνῆς· Ὁ Κύριος (89) ἤγγικεν, λέγων, εὐλιθεῖσθε μὴ καταληθῶμεν κενοί. Ὑμεῖς δὲ, ἐς τοσοῦτον ἄδειξτε (90), μᾶλλον δὲ ἄπιστοι, μήτε αὐτῷ πεποθήμενοι τῷ Κυρίῳ, μήτε τῷ Παύλῳ, καὶ ταῦτα ὑπὲρ Χριστοῦ θεομένην γεύσεσθε (91), καὶ ἴδετε ὅτι Χριστὸς ὁ Θεός· ἡ πίστις εἰσάξει, ἡ πείρα διδάξει, ἡ Γραφὴ παιδαγωγῆσει, ἀκούετε, ὡ τέκνα, λέγουσα· ἀκούσατέ μου, φθόνον Δεῦθεν διδάξει· τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωῆν, ἀγαθῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθός· Ἡμεῖς ἐσμεν, φήσομεν, οἱ τὰ γὰθὸν προσκυνηταί, οἱ τῶν ἀγαθῶν ζηλωταί. Ἀκούσατε οὖν οἱ μακρὰν (92), ἀκούσατε οἱ ἐγγύς· οὐκ ἀπεκρύβη τινὰς ὁ λόγος· φῶς ἐστὶ κοινόν, ἐπιλάμπει πᾶσιν ἀνθρώποις· οὐδεὶς κρυμμένος ἐν λόγῳ. Σπεύσωμεν εἰς σωτηρίαν, ἐπὶ τὴν παλιγγενεσίαν, εἰς μίαν ἀγάπην (93) συναχθῆναι οἱ πολλοί, κατὰ τὴν τῆς μοναδικῆς οὐσίας ἕνωσιν· σπεύσωμεν (94) ἀγαθοεργούμενοι ἀναλόγως ἐνόητα διώκωμεν, τὴν ἀγαθὴν ἐκζητοῦντες μονάδα. Ἡ δὲ ἐκ πολλῶν ἕνωσις, ἐκ πολυφωνίας καὶ διασπορᾶς ἁρμονίαν λαβοῦσα οὐδεὶς, μία γίνεται συμφωνία, ἐν ἡχοῦσιν τῆν ἀληθειαν ἀναπαυομένη, Ἀλλὰ λέγουσα, ὁ πατήρ· ταύτην ὁ Θεὸς τὴν φωνὴν τὴν ἀληθινὴν ἀσπάζεται· παρὰ τῶν αὐτοῦ παίδων πρώτῃν καρπούμενος.

✠ P. 72 ED. POTTER, 56-57 ED. PARIS. ⁸⁰ I Tim. iii, 16, 17. ⁸¹ Matth. iv, 17. ⁸² Philipp. iv, 5. ⁸³ II Cor. v, 20. ⁸⁴ Psal. xxxiii, 9. ⁸⁵ Ibid. 12. ⁸⁶ Ibid. 13. ⁸⁷ Esther. ix, 20. ⁸⁸ Joann. i, 9.

(88) Ἐπιστρέφει. Sic distingue, Ἐπιστρέφει τοὺς ἀνθρώπους πλησιάζοντας, τῷ φῶσι. Eos, qui ad se accedunt, per timorem convertit.

(89) Ὁ Κύριος. S. Scripturæ sensum, non verba, recitat. Porro καταλειφθῶμεν pro καταληθῶμεν habet Nov.

(90) Ἀδειξτε. Hervetus legit ἐνδείξτε, quod A. minus placet. SYLBERG.

(91) Γεύσεσθε. A. et H. γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Θεός, ex psalmo xxxiii. Hervetus interpres vulgatam lectionem secutus est: in qua ut interrogatio locum habet, ita in altera non habet. SYLBERG. — Alludit ad psalm. xxxii 9: Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος. Sic Pædag. lib. i, c. 6, p. 103 illa I Pet. ii, recitans, et ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος, scripsit: Et ἐγεύσασθε ὅτι Χριστὸς ὁ Κ. Strom. v, pag. 579, iterum psalmi verba sic scribit, Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι Χριστὸς ὁ Κύριος. Protrept., p. 76, χρηστὸς ὁ σύμπας ἀνθρώπων βίος, τῶν Χριστῶν ἐγνωκότων. Denique Strom. ii, similiter in his vocibus ludit: Οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστεύκότες, χρηστοί τε εἰσι, καὶ λέγονται· Qui in Christum crederunt, χρηστοί, boni, sunt et dicuntur. Verum eo loco Χριστοί potius legendum esse,

D nonnulli existimant. S. Justinus, *Apol.* i, p. 6: "Ὅσον τε ἐκ τοῦ κατηγορουμένου ἡμῶν ὀνόματος χρηστὸς ἐστὶν ὑπάρχων· Quod ad nomen ipsum Christianorum spectat, quod criminis loco nobis objicitur, optimi (χρηστὸς) certe sumus. Idem paulo post: Χριστιανοὶ γὰρ εἶναι κατηγορούμεθα: τὸ δὲ χρηστὸν μετῴσθαι οὐ δίκαιον· Christiani esse deferimur: atqui bonum (χρηστὸν) odisse, injustum est. Gentiles per ignorantiam Christum, sæpe vocabant Christum. Conf. Suetonius in *Claudius* cap. 25; Lucianus in *Philopatride*; Tertullianus, *Apol.*, cap. 5; Lactantius, lib. iv, cap. 7; Theophilus initio lib. i, *Ad Autolyce*.

(92) Ἀκούσατε οὖν οἱ μακρὰν ἀκούσατε omittit Nov. Porro respicit Clemens Pauli verba ad Ephes. ii, 17: Εὐηγγελίσασθε εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς. Ut mox Joann. i, 9: Τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.

(93) Εἰς μίαν ἀγάπην. Imitatur Christi dictum, quod refert Joan. xvii, 21, 22, 23.

(94) Ἐνωσιν σπεύσω. Sic distingui possit, ἕνωσιν σπεύσωμεν ἀγαθοεργούμενοι, ἀναλόγως ἐνόη.

redacta, unum concentum efficit, eundemque chori ducem et magistrum sequitur, et in eadem requiescens veritate, dicit *Abba, pater* 99. Hanc Deus germanam filiorum suorum vocem, quam primam ei offerre solent, amplectitur.

CAPUT X.

Respondens objectioni Gentilium, qua nefas esse aiebant morem patrium deserere, eo impensius hortatur illos ad veritatem amplectendam, qua ab erroribus istis liberentur.

Ἄλλ' ἐκ πατέρων (95), φατέ, παραβεδομένον ἡμῖν ἔθος ἀνατρέπειν οὐκ εὐλογον. Καί τί δὴ οὐχὶ τῇ πρώτῃ τροφῇ τῷ γάλακτι χρώμεθα, ὅς δῆπουθεν συνειθίσαν ἡμᾶς ἐκ γενετῆς αἰ τιτθαί; Τί δαί αὐξάνομεν ἢ μειοῦμεν τὴν πατρῴαν οὐσίαν, καὶ οὐχὶ τὴν Ἰσθν, ὡς παρειλήφαμεν, διαφυλάττομεν; Τί δαί οὐκέτι τοῖς κόλποις (96) τοῖς πατρίοις ἐναποβλύζομεν, ἢ καὶ τὰ ἄλλα, ἃ νηπιάζοντες ὑπὸ μητράσιν τε ἐκτρεφόμενοι, γέλωτα ὠφλομεν, ἐπιτελοῦμεν ἔτι (97)· ἀλλὰ σφᾶς αὐτοῦς, καὶ εἰ μὴ παιδαγωγῶν ἐτύχομεν ἀγαθῶν, ἐπακρωθώσαμεν; εἶτα ἐπὶ τῶν παθῶν αἰ παρεκβάσεις, καί τοι ἐπιζήμιοι καὶ ἐπισφαλῆς οὐσαι, ὅμως γλυκεῖα! πῶς προσπίπτουσιν (98)· ἐπὶ δὲ τοῦ βίου, οὐχὶ τὸ ἔθος καταλείποντες τὸ πονηρὸν καὶ ἐμπαθῆς καὶ ἄθεον, κἄν οἱ πατέρες χαλεπαίνωσιν, οὐκ ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἐκκλινοῦμεν, καὶ τὸν ὄντως ὄντα πατέρα ἐκζητήσομεν (99), οἷον δηλητήριον φάρμακον τὴν συνθήθειαν ἀπωσάμενοι; Τοῦτ' αὐτὸ γάρ τοι τὸ κάλλιπτον τῶν ἐγγχειρουμένων ἐστὶν ὑποδείξαι ὑμῖν, ὡς ἀπὸ μανίας καὶ τοῦ τρισαθλοῦ τούτου ἔθους ἐμισθῆ ἢ θεοσέβεια· οὐ γάρ ἂν ἐμισθῆ ποτὲ ἢ ἀπηγορευθῆ ἀγαθὸν τοσοῦτον, οὐ μείζον (1) οὐδὲν ἐκ Θεοῦ δεδιώρηται πῶ τῇ τῶν ἀνθρώπων γενέσει, εἰ μὴ συναρπαζόμενοι τῷ ἔθει, εἶτα μέντοι ἀποβύσαντες τὰ ὅσα ἡμῖν, οἷον ἵπποι (2) σκληραύχενες ἀφηνιάζοντες, τοὺς χιλινούς ἐνδακόντες, ἀποφεύγετε τοὺς λόγους, ἀποσεισασθαι μὲν (3) τοὺς ἠνιόχους ὑμῶν τοῦ βίου ἡμᾶς ἐπιπαθοῦντες, ἐπὶ δὲ τοὺς κρημνοὺς τῆς ἀπωλείας ὑπὸ τῆς ἀνοίας φερόμενοι, ἐναγῆ τὸν ἅγιον ὑπολαμβάνετε τοῦ Θεοῦ Λόγον. Ἐπεταί τοιγαροῦν ὑμῖν, κατὰ τὸν Σοφοκλέα, τὰ ἐπίχειρα τῆς ἐκλογῆς (4).

Νοῦς φροῦδος, ὡτ' ἀγρεῖα, φροντίδες κεναι.

Καὶ οὐκ ἴστε ὡς παντὸς μᾶλλον τοῦτο ἀληθές, ὅτι

✠ P. 73 ED. POTTER, 57 ED. PARIS. 99 Marc. xiv, 36; Rom. viii, 15.

(95) Ἄλλ' ἐκ πατέρων. Hanc rationem quam ethnici Christianis semper objiciebant, refellit etiam Justinus M. initio *Cohort. ad Græcos*.

(96) Τοῖς κόλποις. Respicit verba Phœnicis ad Achillem alumnum, quæ refert Homerus *Iliad.* I, v. 484 :

*Πρὶν γ' ἔτε δή σ', ἐπ' ἐμοῖσιν ἐγὼ γούνασσι καθίσας,
Ὅφρον τ' ἄσαιμι προταμών, καὶ ὄλον ἐπισχών,
Πολλά μοι κατέδυσσας ἐνὶ στήθεσσι χιτώνᾳ
ὄλον, ἀπὸ βλώζων ἐν ρηπίῃ ἀλεγεινῇ.*

(97) ὠφλομεν, ἐπιτελοῦμεν ἔτι. Ὀφλώμεν, ἐπὶ τέλους μὲν ἔτι Nov.

(98) Γλυκεῖα! π. κ. Lowthius ait : « Locus mancus et corruptus. Sensus videtur esse : *Siquidem officium esse ducimus, immoderatos animi affectus coercere, cur non pari ratione absurdas consuetudines ab animi perturbationibus profectas rejicimus?* » Porro nos alium sensum in Latina versione expressimus.

(99) Ἐκζητήσομεν. H. Ἐπιζητήσωμεν, sub-
PATROL. GR VIII.

At vero, inquit, evertere consuetudines a majoribus nobis traditas, rationi minime consentaneum est. Proinde cur non lacte etiam utimur, tanquam primo alimento, cui nutrices nostræ, statim ac fuimus in lucem editi, nos assuefecerunt? Cur augemus patrum facultates, vel minuimus? Cur nec eundem modum, quem illi nobis reliquere, deinceps perpetuo servamus? Cur nec in sinus patrum cibos nostros regerimus, nec etiam alia adhuc facimus, quibus olim, cum parvuli essemus, et a matribus aleremur, risum commovimus; sed nosmetipsos, etiam nullo præcipiente magistro, corrigimus et emendamus? Quod si in affectibus excessus, etsi sint admodum periculosi et exitiales, tamen aliqua nos voluptate afficiunt: cur non etiam in vita, ex hac flagitiosa, perturbata affectibus atque impia consuetudine ad veritatem, patribus licet ringentibus, deflectemus; et rejecta, tanquam mortifero veneno, consuetudine, verum patrem quaeremus? Nam 26 a nobis quidem nihil periculosius aut præclarior suscipi potest, quam si vobis ostenderitis, hanc insanam ac plane miserrimam consuetudinem esse veræ pietati inimicissimam. Nec enim aut odio haberi, aut omnino repudiari potuit tam eximium beneficium, quo Deus nihil unquam majus humano generi tribuit, nisi consuetudine abrepti, obturatis deinde auribus, tanquam contumaces equi detrectantes habenas, et frenos mordentes, rationes fugeritis, vitæ vestræ nos magistros et aurigas excutere cupientes: et amentia vestra præcipites in exitium acti, sanctum Dei Verbum existimaretis exseerandum esse ac detestabile. Quamobrem vos electionis vestræ præmia sequuntur, ut ait Sophocles,

Mens vana, aures inutilis, cogitationes irritæ.

Et nescitis veris omnibus hoc esse verius, quod

conjunctivo modo. SYLBERG. — Quam lectionem firmat Nov.

D (4) Ὁ μείζον. Ad Christianam philosophiam accommodat quod de profana dixit Plato in *Timæo*: Ὁ μείζον, inquit, ἀγαθὸν οὐτ' ἤλαθον, οὐθ' ἤξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθῆν ἐκ θεῶν. Id Latine vertit Cicero, *Academ.* Quæst. lib. 1, c. 2: *Totum igitur illud philosophiæ studium mihi quidem ipse sumo, et ad vitæ constantiam quantum possum, et ad animi delectationem: nec ullam arbitror, ut apud Platonem est, majus aut melius a diis datum munus homini.* Idem lib. xv. epist. 4, extrema, de philosophia dicit: *Qua nec mihi charior ulla unquam res in vita fuit, nec hominum generi majus a diis minus ullum est datum.*

(2) Ὀλον ἵπποι. Iterum Platonem imitatur Phædri pag. 1226, 1227. Eadem comparatione inferius usus est Clemens *Paedag.* lib. II, cap. 10.

(3) Μέν. Μέντοι Nov.

(4) Τῆς ἐκλογῆς. Cæcæ nempe ac stolidæ: quæ mendacium veritati prætulistis. V. SYLBERG.

boni pique homines, eo quod bonum coluerunt, bonam mercedem consequentur; qui autem contra sunt mali, meritam pœnam. Quin etiam ipsi sceleris principi imminet supplicium; proinde ei minatur Zacharias: *Increpabit te, qui elegit Jerusalem. Nonne ecce hoc est ut torris evulsus ex igne* 50? Quœnam igitur insita est in animis hominum voluntariæ mortis appetitio? Cur ad hunc mortiferum *torrem*, quocum necesse est eos una comburi, confugerunt: cum integrum ipsis fuerit, honeste ex Dei præcepto, non autem ex consuetudine vivere? nam Deus quidem vitam largitur; prava autem consuetudo, postquam excesserint hac vita, seram illis affert inter supplicia pœnitentiam. *Passus autem vel stultus didicisti*, quod superstitioni quidem exitium et interitum, pietas vero salutem asserat. Conspiciuntur sæpenumero, qui simulacris se addixerunt, coma quidem sordida et inculta, vestibus laceratis et squalore obsitis deformati, lavationibus prorsus abstinentes, unguibus in immanem longitudinem excrescentibus plane efferrati, quamplurimi etiam virilitatem exsecti, qui re quidem ipsa satis ostendunt, sepulcra quædam mortuorum aut carceres fuisse simulacrorum templa. Hi sane mihi lugere deos, non colere videntur: ut qui ea patientur, quæ misericordia potius digna sunt, quam pietate. Vos autem etiamne estis cæci, nec ad omnium rerum Herum et totius universitatis Dominum oculos attollere curatis? An non ex his carceribus elabi, et ad misericordiam e cœlo demissam confugere vobis in animo est? Deus enim hominem, perinde ac mater ad pullum e nido excidentem advolans, pro sua singulari in eum benevolentia sustentat: quod si serpens aliquis pullo inhiet, *mater circumvolat charissimos natos deflens*; Deus vero pater signum suum quærit, et lapsum curat, et seram abigit, et pullum recuperans, ut subvolet in nidum, hortatur. Cæterum canes, cum aberraverunt, sagaci nare dominum persequi et indagare solent. Quin etiam equi excusso insessore, vel uno sibilo edito, domino suo paruerunt. *Novit autem, inquit, bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non novit* 51. Quid ergo Dominus? Obliviscitur tantæ injuriæ, etiamnum D

A ἄρα εἰ μὲν ἀγαθοὶ καὶ θεοσεβεῖς, ἀγαθῆς τῆς ἀμοιβῆς τεύξονται, τὰ γὰρ ἐκ τῆς ἐπιτηδεύσεως, οἱ δὲ ἐκ τῶν ἐναντίων πονηροὶ τῆς καταλλήλου τιμωρίας. Καὶ τῶ γε ἄρχοντι τῆς κακίας ἐπήρηται κόλασις· ἀπειλεῖ γοῦν αὐτῷ ὁ προφήτης Ζαχαρίας· Ἐπιτιμῆσαι ἐν σοὶ ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ· οὐκ ἰδοὺ τοῦτο ὡς (5) δαλὸς ἐξέσπασμένος ἐκ πυρός; Τίς (6) οὖν ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις βρεξίς ἐγκείται θανάτου ἐκουσίου; τί δαὶ τῷ δαλῶ τῷ θανατηφόρῳ τούτῳ προσπεφύγασιν (7), μεθ' οὗ καταφλεχθήσονται, ἐξὲν βίωναι καλῶς, κατὰ τὸν Θεόν, οὐ κατὰ τὸ ἔθος; Θεὸς μὲν γὰρ ζῶν χαρίζεται, ἔθος δὲ πονηρὸν, μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν, μετάνοιαν κενὴν ἅμα τιμωρίᾳ προσσρίβεται· Παθῶν (8) δὲ τε νῆπιος ἔργω, ὡς ἀπολλύει δεισιδαιμονία, καὶ σώζει θεοσέβεια. Ἰδέτω τις ὑμῶν τοὺς παρὰ τοῖς εἰδώλοις λατρεύοντας, κόμη ῥυπῶντας, ἐσθῆτι πιναρὰ καὶ κατερῆργυῖα (9) καθυβρισμένους, λουτρῶν μὲν παντάπασιν ἀπειράτους, ταῖς δὲ τῶν ὀνύχων ἀκμαῖς ἐκτεθριωμένους, πολλοὺς δὲ καὶ τῶν αἰδῶλων ἀφηρημένους, ἔργῳ δεικνύοντας τῶν εἰδώλων τὰ τεμένη, τάφους τινὰς ἢ δεσμοτήρια. Οὗτοί μοι δοκοῦσι πενήθιν, οὐ θρησκείην τοῦ θεοῦ· ἐλέου μᾶλλον ἢ θεοσεβείας ἀξία πεπονθότες. Καὶ ταῦτα ὁρῶντες, ἐτι τυφλώτετε, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν δεσπότην τῶν πάντων καὶ Κύριον τὸν ὄλων (10) ἀναβλέψετε; οὐχὶ δὲ καταφεύξεσθε ἐκ τῶν ἐνταῦθα δεσμοτηρίων, ἐκφεύγοντες ἐπὶ τὸν ἔλεον τὸν ἐξ οὐρανῶν; Ὁ γὰρ Θεὸς ἐκ πολλῆς τῆς φιλανθρωπίας ἀντέχεται τοῦ ἀνθρώπου, ὥσπερ ἐκ καλίας ἐκπίπτοντος νεοττοῦ ἢ μήτηρ ὕρνης ἐφίπταται· εἰ δὲ που καὶ θηρίον ἐρπυστικὸν περιχάνοι τῷ νεοττῷ, μήτηρ δ' ἀμφιποτάται, ὄδυρομένη φίλα τέκνα (11)· ὁ δὲ Θεὸς πατὴρ καὶ ζητεῖ τὸ πλάσμα, καὶ ἰσθαι τὸ παράπτωμα, καὶ διώκει τὸ θηρίον, καὶ τὸν νεοττὸν αὐθὺς ἀναλαμβάνει, ἐπὶ τὴν καλιὰν ἀναπτῆναι παρορμῶν. Ἔϊτα κύνες μὲν, ἤδη πεπλανημένοι, ὀδμαῖς ῥινηλατοῦντες, ἐξήνευσαν τὸν δεσπότην· καὶ ἵπποι τὸν ἀναβάτην ἀποσεισάμενοι, ἐν ἵππου συρρίγματι ὑπήκουσαν τῷ δεσπότη (12)· Ἐργῷ δὲ, φησὶ, βοῦς τὸν κροσσάμενον, καὶ βροχὴ τὴν γάτην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔργω. Τί οὖν ὁ Κύριος; Οὐ μνησικακεῖ, ἐτι ἐλεεῖ, ἐτι τὴν μετάνοιαν ἀπαιτεῖ. Ἐρέσθαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰ οὐκ ἄτοπον ὑμῖν δοκεῖ, πλάσμα ὑμᾶς τοὺς ἀνθρώ-

✠ P. 74 ED. POTTER, 58 ED. PARIS. 50 Zach. III, 2. 51 Isa. I, 3.

(5) Ὁς. Hæc particula addita ex vulg. Bibl. editione. SYLBURG. — Hunc locum Theodoretus explicat de Jesu, Josedec filio, et aliis, qui, cum paulo ante a captivitate rediissent, captivitatis ferebant signa, paupertatem et inopiam. Torris enim semiustulatum lignum est ex igne arreptum. Hieronymus eodem modo explicat. Similis locus est Amos IV, 11, quem reperies lib. I Pædagogici cap. 8. COLLECT.

(6) Τίς. Omittit Nov.

(7) Προσπεφύγασιν. Προσφεύγουσι Nov. Μοχ, καταφλεχθήσονται pro καταφλεχθήσονται, idem.

(8) Παθῶν. Hemistichium ex Hesiod. Oper. et Dies. lib. I, vers. 216.

(9) Κατερῆργυῖα. Scribe κατερῆργυῖα, quod habet Nov.

(10) Κύριον τῶν ὄλων. Κύριον τῶν ὄλων rectius, ut supra. SYLBURG. — Quam correctionem firma Nov.

(11) Ὁδυρομένη φίλα τέκνα. Hemistichium est Homeri Iliad. B, v. 315, ubi describitur illud auspicium, seu prodigium avicularum, quas draco devoravit,

. . . ἀμφεποτάτο ὄδυρομένη φίλα τέκνα.

COLLECT. — Hic etiam ἀμφεποτάτο habet Nov.

(12) Καὶ ἵπποι τὸν ἀναβάτην ἀποσεισάμενοι, ἐν ἵππου συρρίγματι ὑπήκουσαν τῷ δεσπότη. Hæc vel imprudenti Herveto exciderunt, vel consulto, quod mendosa essent, suppressa sunt. Forte ita corrigi possunt, ἐν ὑποσυρρίγματι, vel ἀποσυρρίγματι, vel etiam, ut quibusdam placet, ἐνὶ που συρρίγματι, equi ipsi excusso insessore, vel uno sibilo edito, domino parere solent. Jul. Pollux Περὶ ἵππων ἐρεῖς καὶ ῥόζω· dicis etiam sibilo et stridore equum excitare. COLLECT.

πως ἐπιγεγονότας τοῦ Θεοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ τὴν ψυχὴν εὐληφόμενος, καὶ δυνατὸς ὅλων τοῦ Θεοῦ, ἐτέρῳ δουλεύειν δεσπότη· πρὸς δὲ καὶ θεραπεύειν ἀντὶ μὲν τοῦ βασιλέως τὸν τύραννον, ἀντὶ δὲ τοῦ ἀγαθοῦ τὸν ποιητὴν; Τίς γάρ, ὡς πρὸς τῆς ἀληθείας, σωφρονῶν γε. τὰ γὰρ ἀθὰ καταλείπων, κακίᾳ σύνεστιν; Τίς δαί, ὅστις τὸν Θεὸν ἀποφεύγων, δαιμονίοις συμβιοῖ; Τίς δαί, οὐδὲ εἶναι δυνάμενος τοῦ Θεοῦ, δουλεύειν ἡδέεται; Ἡ τίς οὐρανοῦ πολίτης εἶναι δυνάμενος, ἔρεβον ἑώρακε, ἐξὸν παράδεισον γεωργεῖν, καὶ οὐρανὸν περιπολεῖν, καὶ τῆς ζωτικῆς καὶ ἀκηράτου μεταλαμβάνειν πηγῆς, κατ' Ἰχθός (15) ἐκείνης τῆς φωτεινῆς ἀεροβατοῦντα νεφέλης, ὡς περὶ ὁ Ἡλίας, θεωροῦντα τὸν ὑπετὸν σωτήριον (14); Οἱ δὲ, σκωλήκων δίκην, περὶ τέλματα καὶ βορβόρους, τὰ ἡδονῆς ῥεύματα, κολιδοῦμενοι, ἀνοήτους καὶ ἀνοήτους ἐκδόσκονταί τρυφῆς, ὡς δὲ τινὲς ἀνθρώποι. Ὑεσ γάρ, φησὶν (15), ἤσονται βορβόρω μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι· καὶ ἐπὶ φορυτῷ (16) μαργαρίνοι, κατὰ Δημόκριτον. Μὴ δὴτα οὖν, μὴ δὴτα ἐξανδραποδισθῶμεν, μηδὲ ὡς δὲ γενόμεθα, ἀλλ' ὡς τέκνα φωτὸς γνήσια, ἀναθρήσωμεν καὶ ἀναβλέψωμεν εἰς τὸ φῶς, μὴ νόθους ἡμᾶς (17) ἐξελέγη ὁ Κύριος, ὡς περὶ ὁ ἥλιος τοῦς ἀετούς. Μετανοήσωμεν οὖν, καὶ μεταστῶμεν ἐξ ἀμαρτίας εἰς ἐπιστήμην, ἐξ ἀφροσύνης εἰς φρόνησιν, ἐξ ἀκρασίας εἰς ἐγκράτειαν, ἐξ ἀδικίας εἰς δικαιοσύνην, ἐξ ἀθεότητος εἰς Θεόν. Καλὸς ὁ κίνδυνος (18) αὐτομολεῖν πρὸς Θεόν· πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων ἐστὶν ἀπολαύσαι ἀγαθῶν τοῦς δικαιοσύνης ἐραστάς, οἱ τὴν αἰδίων δώκομεν σωτηρίαν, ἀτὰρ δὴ καὶ ὡς αὐτὸς εἰναιτεταῖ ὁ Θεὸς διὰ Ἡσαίου λαλῶν· Ἔστι κληρονομία τοῖς θεραπεύουσιν Κύριον· καλὴ γὰρ καὶ ἐράσμιος ἡ κληρονομία, οὐ χρυσίον, οὐκ ἄργυρος, οὐκ ἐσθῆς, ἐνθα που σῆς καὶ τὰ τῆς γῆς ληστής που καταδύεται, περὶ τὸν χαμαίηλον πλοῦτον ὀφθαλμῶν· ἀλλ' ἐκεῖνος ὁ θησαυρὸς τῆς σωτηρίας, πρὸς ὃν γε ἐπιείθεσθαι χρὴ, φιλολόγους γενομένους. Συναπαίρει (19) δὲ ἡμῖν ἐνθένδε τὰ ἔργα τὰ ἀστεία, συνίπταται (20) τῷ τῆς ἀληθείας περῷ. Ταύτην ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἐγχειρίζει ἡ αἰδὶος διαθήκη τοῦ Θεοῦ, τὴν αἰδίων δωρεῶν χορηγοῦσα (21)· ὁ δὲ φιλόστοργος

A miseretur, etiamnum exposcit pœnitentiam. Jam vero querere ex vobis velim, ecquidnam vobis videatur absurdius, quam ut vos, qui a Deo facti estis, sui animas vestras illi debetis acceptas, et toti denique, quancunq̄ forte estis, ejus estis, alii cuiquam domino serviat; præterea ut pro rege tyrannum, pro bono pessimum colatis? Quis enim, o per veritatem, cui sana mens inest, bono derelicto, malitiæ adhæret? Quis Deum fugiet, ut dæmoniorum convictu fruatur? Quis, cum Dei filiis annumerari liceat, servitutem ducit potiore? Aut quis in erubum recipi contendit cum cœli civis esse possit; cum ei liceat paradisum colere, et cœlos circuire, vitalisque et perennis esse fontis particeps *lucidam illam nubem* per aera sequenti, et salutarem pluviam, velut olim Elias, contemplanti? Cæteri autem, instar vermium, in paluibus ac cœno, voluptatis nempe fluentis, volutantes, stultis ac inutilibus pascuntur deliciis, porcini plane homines. *Solent enim porci*, ut aiunt, *cæno potius quam puriore aqua delectari*, et, quod a Democrito dictum accepimus, *sædas colluviones insane concupiscunt*. Nequaquam igitur nos mancipari sinamus aut porcis effici similes, sed tanquam germani *lucis filii* **, sursum oculos attollamus adversus lucem, ne quemadmodum sol aquilas, ita nos Dominus adulterinos arguat. Agamus ergo pœnitentiam, et ab ignoratione transeamus ad scientiam, ab imprudentia ad prudentiam, ab intemperantia ad temperantiam, ab injustitia ad justitiam, ab impietate ad Deum. Pulchrum est periculum ad Deum transfugere. Nam cum alia bona permulta proposita nobis sint, qui justitiam colimus, vitamque æternam persequimur, tum ea vero præcipue; quæ Deus ipse per Isaiam significavit: *Constat cultoribus Domini hæreditas* **: perpulchra sane et amabilis hæreditas, non aurum, non argentum, non vestis, quam *linea*; nec res terrenæ quas *latro* subit **, humilium abjectarumque divitiarum amore captus; verum *thesaurus* ille salutis, ad quem nos oportet contendere, Verbi amatores factos. Hinc

✠ P. 75 ED. POTTER, 59 ED. PARIS. ** Ephes. v, 8. ** Isa. LIV, 17. * Mauth. vi, 19, 20.

(15) Κατ' Ἰχθός. Respicere videtur III Reg. XVIII, D 44, 45: Ἴδου νεφέλη μικρὰ, ὡς Ἰχθός ἀνδρὸς, ἀνάγουσα ὕδωρ... καὶ ἐγένετο ὑπέτος μέγας. Et Mauth. XVII, 5: Ἴδου νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς, nempe, Moysen et Eliam.

(14) Τὸν ὑπετὸν σωτήριον. Malim, articulo geminato, τὸν ὑπετὸν τὸν σωτήριον, ut alibi passim, et paulo ante. SYLBERG.

(15) Φορυτῶν. A. φασίν plurali numero: ut alludat ad proverbium. SYLBERG. — Hoc proverbiale dictum rursus laudavit Clemens Strom. I, p. 270: Εἰ δὲ μὴ πάντων ἡ γνώσις, ἕνος λύρας, ἢ φασίν οἱ παροιμιαζόμενοι, τοῖς πολλοῖς τὰ συγγράμματα ὕεσ γούν βορβόρω ἔδονται μᾶλλον ἢ καθαρῷ ὕδατι.

(16) Ἐπὶ φορυτῷ. Helvetus vertit, in *paleæ cumulo*: φορυτός licet Hesychio significet ἄχυρα, et quisquillas aridas, sumitur tamen pro colluvione quavis: ut Chrysostomus τὸν φορυτὸν τῶν ἀμαρτιῶν, dixit τὴν ἀκαθαρσίαν. Horatius, ... *amicæ luto* etc. COLLECT.

(17) Ἡμᾶς. Sic legit Sylburgius, pro ὡμᾶς.

(18) Καλὸς ὁ κ. Horatius lib. III, od. 25, v. 18:

. . . Dulce periculum est,
O Lenæe, sequi deum.

(19) Συναπαίρει. Et hoc Platoni suo debet Clemens. Sane Platonicus amorem illum bonum et pudicum, qui a cœlo, ut volebat Socrates, non ab ulla libidine in animum philosophi illabitur, ἀστείον dicunt. Alcimus, plane ut hic Clemens, τὸ φαῦλον καὶ τὸ ἀστείον opposuit: Ἔστι δὲ ἐρωτικὴ, ἢ μὲν ἀστεία, ἢ τῆς σπουδαίας ψυχῆς, ἢ δὲ φαῦλη, ἢ τῆς κακῆς. ἴτα, ἀστεία ἔργα dicit noster, τὰ ἀγαθὰ. Et Theodorus, ἐν ταῖς Ἐκλογαῖς, τὴν ἀστείαν ἀρετὴν dixit: Νοεῖτω μέγα, καὶ ἀπερινόητον, καὶ κάλλιστον φῶς, ἀπόροισιν, πᾶσαν δύναμιν ἀγαθῶν, πᾶσαν ἀστείαν ἀρετὴν συγκεκληρωμένον. HEINSIUS.

(20) Συνίπταται. Καὶ συνίπταται. Nov. recte.

(21) Χορηγοῦσα. Χορηγοῦσαν. Nov.

autem una migrant bona ac præclara opera, pen-
nisque veritatis nobiscum simul evolant. Hanc nobis
hæreditatem, æternum sane donum, æternum Dei
fœdus in manus tradit. Pater autem ille noster, qui
vere est pater, nosque impensius amat, **27** hortari,
monere, emendare, diligere nunquam desinit; nec
enim desinit servare, verum optimum dat consi-
lium, *Justi efficiamini, inquit Dominus. Qui sititis,
ite ad aquam; et quicumque non habetis pecuniam, ite
et emite, et bibite, absque pecunia* ⁸⁵. Ad lavationem,
ad salutem, ad illuminationem hortatur, aperte
✠ propemodum clamans, Do tibi, o filii, terram et
mare, atque cælum: quæque in eis sunt, omnia
tibi largior animantia. Tu modo, o filii, patrem si-
tias, Deus tibi gratis ostendetur; veritas enim non
renditur ⁸⁶. Tibi volatilia, tibi aquatilia, tibi, deni-
que, dat quæcunque terram habitant. Hæc eo sunt
a Patre condita, ut vos iis grato memorique animo
fruamini; quæ pecunia quidem emet nolhus, qñi
filius est perditionis ⁸⁷, cuique *mammona servire* ⁸⁸
constitutum est: tibi vero tanquam tua permittit, le-
gitimo scilicet filio, qui Patrem diligis, cujus gratia
adhuc operatur ⁸⁹, cuique soli hoc promissum facit:
*Et terra extendetur in firmitatem; nec enim desti-
nata est corruptioni: mea est enim universa terra* ¹,
tua vero erit, si Deum receperis. Hinc iis, qui cre-
diderunt, hoc lætissimum nuntium defert Scriptura:
*Sancti autem Domini erunt hæredes gloriæ Dei, et
potentiæ ejus. Quenam est ea, dic mihi, o beate,
gloria? quam oculus non vidit, nec auris audivit, nec
in cor hominis ascendit; et latibuntur in regno Do-
mini sui in æternum. Amen.* ² Jam igitur accepistis,
o homines, qualem quamquam Deus gratiam pol-
liceatur; ex altera quoque parte, quæ supplicia mi-
natus fuerit, audivistis. His Dominus ad salu-
tem ducit, et metu et gratia hominem insti-
tuens. Quid cunctamur? cur non effugimus suppli-
cium? cur non recipimus donum? Cur autem ea,
quæ præstantiora sunt, Deum scilicet præ malò,
non eligimus, et simulacrorum cultui sapientiam

α οὗτος ἡμῶν πατήρ, ὁ ὄντως πατήρ, οὐ παύεται προ-
τρέπων, νοουθετῶν, παιδεύων, φιλῶν. Οὐδὲ γὰρ
σῶζων παύεται· συμβουλεύει δὲ τὰ ἄριστα· *Δίκαιοι γέ-
νεσθε* (22), *λέγει Κύριος. Οἱ διψῶντες, πορεύεσθε
ἐφ' ὕδωρ· καὶ ὅσοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαδίσατε,
καὶ ἀγοράσατε, καὶ πνεῦμα, ἀρεῖν ἀργυρίου.* Ἐπὶ τὸ
λουτρῶν, ἐπὶ τὴν σωτηρίαν, ἐπὶ τὸν φωτισμὸν (23) πα-
ρακαλεῖ, μονονουχὶ βοῶν καὶ λέγων· Γῆν σοι δι-
δωμι καὶ θάλασσαν, παιδίον, οὐρανὸν τε· καὶ τὰ ἐν
αὐτοῖς πάντα ζῶά σοι χαρίζομαι. Μόνον, ὦ παιδίον,
δίψησον τοῦ Πατρὸς· ἀμύθει σοι δειχθήσεται ὁ Θεός·
οὐ *κατηλεύεται* ἡ ἀλήθεια. Δίδωσι σοι καὶ τὰ πτηνὰ,
καὶ τὰ νηκτὰ (24), καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Ταυτὰ σου
ταῖς εὐχαρίστοις τρυφαῖς (25) δεδημιουργηκεν ὁ Πα-
τήρ· ἅπερ ἀργυρίῳ μὲν ὠνήσεται ὁ νόθος, ὃς ἀπα-
λείας ἐστὶ παιδίον, ὃς *μαμωνᾶ δουλεύει* προφηρηται·
σοὶ δὲ τὰ σὰ ἐπιτρέπει, τῷ γνησίῳ λέγει, τῷ φιλοῦντι
τὸν Πατέρα, δι' ὃν ἐτι ἐργάζεται, ἢ μόνῳ καὶ ὑπί-
σχνεῖται, λέγων· *Καὶ ἡ γῆ παραταθήσεται* (26)
εἰς βεβαίωσιν· οὐ γὰρ κυροῦται (27) τῆ φοροῦ·
Ἐμὴ γὰρ ἐστι πᾶσα ἡ γῆ· ἔστι δὲ σὴ (28), *ἐὰν
ἀπολάβῃς τὸν Θεόν.* Ὅθεν ἡ Γραφή εἰκότως εὐαγγε-
λίζεται τοῖς πεπιστευκόσιν· *Οἱ δὲ ἄγιοι* (29) *Κυρίου
κληρονομήσουσι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δύ-
ναμιν αὐτοῦ.* Ποῖαν, ὦ μακάριε, δόξαν, εἰπέ μοι;
*ἦν ὀφθαλμῶς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ
ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη καὶ χαρίσονται ἐπὶ
τῇ βασιλείᾳ τοῦ Κυρίου αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας.*
Ἀμήν. Ἐχετε, ὦ ἄνθρωποι, τὴν θέλαν τῆς χάριτος
ἐπαγγελίαν· ἀνηκόατε καὶ τὴν ἄλλην τῆς κολάσεως
ἀπειλήν· δι' ὧν ὁ Κύριος σῶζει, φθῶν καὶ χάριτι
παιδαγωγῶν τὸν ἄνθρωπον. Τί μέλλομεν; τί οὐκ ἐκ-
κλίνομεν τὴν νόκασιν; τί οὐκαταδεχόμεθα τὴν δω-
ρεάν; τί δαὶ οὐχ αἰρούμεθα τὰ βελτίονα, Θεὸν ἀντὶ
τοῦ πονηροῦ, καὶ σοφίαν εἰδωλολατρίας προκρίνομεν,
καὶ ζῶην ἀντικαταλλάσσομεθα θανάτῳ; Ἰδοὺ τέ-
θεικα (30) πρὸ προσώπου ὑμῶν, φησὶ, τὸν θάνα-
τον καὶ τὴν ζωὴν. Πειράζει σε ὁ Κύριος, *ἐκλέξα-
σθαι τὴν ζωὴν.* Συμβουλεύει σοι ὡς πατήρ (31),
πέθεσθαι τῷ Θεῷ (32). *Ἐὰν γὰρ ἀκούσῃτε μου,*

✠ P. 76 ED. POTTER, 60 ED. PARIS. ⁸⁵ Isa. lv, 1. ⁸⁶ II Cor. II, 17. ⁸⁷ Joan. xvii, 12; II Thess. II, 3. ⁸⁸ Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13. ⁸⁹ Joan. v, 17. ¹ Levit. xxv, 23. ² I Cor. II, 9.

(22) *Δίκαιοι γένεσθε.* Ἔσεσθέ μοι δίκαιοι Bibl. Græc. Mox, βαδίσαντες ἀγοράσατε pro βαδίσατε καὶ ἀγ. Dein φάγετε pro πνεῦμα. Ibid.

(23) *Φωτισμὸν.* Hæc voce Patres baptismum, et gratiam baptizatis collatam ubique denotant, secuti Hebr. vi, 4: Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας, γευσασμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου, etc. Clemens, *Pædag.* lib. 1, cap. 6, p. 92, 93: Τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνῳ, καὶ τοῦ Πνεύματος τῆ καθόδῳ ἀγιάζεται. — Βαπτίζόμενοι, υἱοποιούμεθα· υἱοποιούμενοι, τελειούμεθα.

(24) *Νηκτὰ.* Νοτὰ. Nov. mendose.

(25) *Τρυφαῖς.* Hervetus et A. malunt τρυφαῖς, alimentis. SYLB. — Sed Clemens τρυφαῖς dixit, ut copiam et affluentiam rerum innueret.

(26) *Παραταθήσεται.* Sic Flor., Syll.; παρασταθήσεται, Heinsiana, et reliquæ post eam editi. Vera lectio videtur fuisse, οὐ *πραθήσεται*, quam exhibet Nov. Clemens enim respicit Levit. xxv, 23: Ἡ γῆ οὐ *πραθήσεται* εἰς βεβαίωσιν.

(27) *Κυροῦται.* Aptius *κροῦται vitatur, læditur, a κῆρ νοσα.* Ut apud Hesychium quoque, *κροῦται*, κληρωμένη, κεκαλωμένη. SYLBURC. — Sed nulla mutatione opus est.

(28) *Ἐστὶ δὲ σὴ.* A. ἔστι δὲ καὶ σὴ, *est vero, et tua.* SYLB. — Quam lectionem firmat Nov. Paulo ante, *πᾶσα* omittit Bibl. Græc.

(29) *Οἱ δὲ ἄγ.* Similia quædam occurrunt Prov. III, 35, Isa. lxxv, 9. Verba hæc, ut etiam ea, quæ paulo post occurrunt, *χαρῆσονται ἐπὶ,* etc., hactenus frustra quærsivi. Conf. Apoc. xi, 15.

(30) *Ἰδοὺ τέθ.* Hæc Moysis et Isaia dicta eodem, quo Clemens, sensu ante illum exhibuit Justin. M. *Apol.* I, c. 56, p. 84, 85. Porro *δέδωκα* pro *τέθεικα* habent Bibl. Gr. Neutrum agnoscat Justin.

(31) *Ὡς πατήρ.* Justinus loco superius dicto, *Δὲ Ἰσαῖου, τοῦ ἐτέρου προφήτου, ὡς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων καὶ δεσπότην Θεοῦ· per Isaiaum, prophetam alium, velut a Patre rerum omnium et dominatore Deo.*

(32) *Πέθεσθαι τῷ Θεῷ.* Πείθεσθε τῷ Θεῷ, Nov.,

φησι, και θελήσητε, τὰ αγαθά τῆς γῆς φάγεσθε· ὑπακοῆς ἢ χάρις. Ἐάν δὲ μὴ ὑπακούσητέ μου, μηδὲ θελήσητε, μάχαιρα ὑμῶς και πῦρ κατέδε-
 ται (33)· παρακοῆς ἢ κρίσις. Τὸ γὰρ στόμα Κυ-
 ρίου ἐλάλησεν ταῦτα· νόμος ἀληθείας, Λόγος Κυρίου.
 Βούλεσθε ὑμῖν αγαθὸς γένωμαι σύμβουλος; Ἄλλ'
 ὑμεῖς μὲν, ἀκούσατε· ἐγὼ (34), εἰ δυνατὸν, ἐνδειξο-
 μαι· ἐχρῆν μὲν ὑμᾶς, ὡ ἄνθρωποι, αὐτοῦ περὶ
 ἐννοουμένων τοῦ αγαθοῦ, ἐμφυτον ἐπάγεσθαι μάρ-
 τυρα ἀξιόχρεων, πίστιν αὐτόθεν οἰκοθεν περιφανῶς
 αἰρουμένην τὸ βέλτιστον, μηδὲ ζητεῖν ἐλ μεταδιω-
 κτέων ἐκπονεῖν (35). Καὶ γὰρ εἴ τῳ μεθυστέον, φέρε
 εἰπεῖν, ἀμφιδάλλειν γρή· ὑμεῖς δὲ, πρὶν ἢ ἐπισκέ-
 ψασθε, μεθύετε· και εἰ ὕβριστέον, οὐ πολυπραγμο-
 νεῖτε, ἀλλ' ἢ τάχος (36) ὕβριζετε. Μόνον δ' ἄρα, εἰ
 θεοσεβητέον, ζητεῖτε, και εἰ τῷ σόφῳ τούτῳ δὴ τῷ
 Θεῷ και τῷ Χριστῷ κατακολουθητέον· τοῦτο δὲ,
 βουλῆς και σκέψιας ἀξιοῦτε, οὐδ' ὁ πρέπει Θεῷ, ὁ
 εἰ ποτέ ἐστι, νενοηκότες. Πιστεύσατε ἡμῖν κἂν ὡς
 μέθῃ, ἵνα σωφρονήσητε· πιστεύσατε κἂν ὡς ὕβρει,
 ἵνα ζήσητε. Εἰ δὲ και πείθεσθαι βούλεσθε (37), τὴν
 ἐναργῆ τῶν ἀρετῶν ὑποπτέυσαντες πίστιν, φέρε
 ὑμῖν ἐκ περιουσίας τὴν περὶ τοῦ Λόγου παραθήσο-
 μαι πειθῶ. Ὑμεῖς δὲ (και γὰρ (38) τὰ πάτρια ὑμᾶς
 ἐτι τῆς ἀληθείας ἀπασχολεῖ ἐθῆ προκατασχημένους)
 ἀκούετε· ἂν ἦδη, τὸ μετὰ τοῦτο οἶσος ἔχει· και δὴ
 μὴ τις ὑμᾶς τοῦδε τοῦ ὀνόματος ἀσχύνη προκατα-
 λαμβανέτω, ἢ τ' ἀνδράσι μέγα σίνεται (39), παρα-
 τρέπουσα σωτηρίας. Ἀποδυσάμενοι δ' οὖν περιφανῶς
 ἐν τῷ τῆς ἀληθείας σταδίῳ γησιῶς ἀγωνιζώμεθα,
 βραβεύοντος μὲν τοῦ Λόγου τοῦ ἀγίου, ἀγωνοθετούν-
 τος δὲ τοῦ Δεσπότη τοῦ τῶν ὀλων. Οὐ γὰρ σμικρὸν
 ὁμῖν (40) τὸ ἀθλον ἀθανασία πρόκειται. Μὴ οὖν ἐτι
 φροντίζετε, μηδὲ εἰ ὀλίγον τι (41) ὑμᾶς ἀγορεύουσι
 σύρρακῆς τινες ἀγοραῖοι, δεισδαίμονίας ἄθεοι χορсу-
 ται, ἀνοίξαι και παρνοίξαι ἐπ' αὐτὸ ὠθούμενοι τὸ βράχ-
 θρον, εἰδῶλων ποιηταί, και λίθων προσκυνηταί. Οἷδε
 γὰρ ἀνθρώπου ἀποθεοῦν τετολμήχασαι, τρισκαίδεκα-
 τον (42) Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα ἀναγράφοντες

A praeferimus, et pro morte vitam comparamus? Ecce,
 inquit, ante faciem vestram posui mortem et vitam.
 Tentat te Dominus, ut vitam eligas. Hortatur, tan-
 quam pater, et suadet, ut Deo obedias. Si enim me,
 inquit, audieritis et volueritis, bona terrae comeda-
 tis: hanc constituit obedientiae gratiam. Sin au-
 tem mihi non obedieritis, neque volueritis, gladius
 vos et ignis devorabit: huc adversus contama-
 ciam iudicium pronuntiat. Haec enim locutum est
 os Domini, veritatis lex, Domini Verbum. Plac-
 etne, ut, quod maxime vobis expedit, consi-
 lium exponam? Vos igitur attendite; ego autem
 clare, pro meis viribus, exhibebo. Oportebat qui-
 dem vos, o homines, cum de bono cogitaretis, te-
 stem adhibuisse insitum ac idoneum, fidem, quæ
 ex se statim ac sua natura eligit, quod est præ-
 stantissimum; nec an ea sit persequenda, tam diu
 querere aut laborare. Nemo enim vestrum dubitat,
 verbi causa, an oporteat inebriari; verum, prius-
 quam consideretis, inebriamini. Nec valde solliciti
 estis, an liceat injuriam facere; sed eam, quam
 potestis celerrime, facitis; in hoc solum hæretis,
 an Deus sit colendus? et an hic sapiens, Deus
 nempe et Christus, sit sequendus? Hæc digna con-
 sultatione ac deliberatione vestra existimatis; quid
 sit Deo aptum ac decens, minime cogitantes. Cre-
 dite saltem nobis, quemadmodum soletis ebrietati,
 ut sobrii evadatis. Credite saltem quemadmodum
 injuriæ, ut vitam consequamini. Quod si agnita
 virtutum manifesta fide, obtemperare volueritis,
 ex abundantia vobis afferam, quæ ad eliciendum
 vestrum consensum a verbo suppeditata sunt. Vos
 autem (patrii enim mores sic vos præoccupaverunt,
 ut a veritatis studio huc usque penitus averterint)
 jam tandem ad ea, quæ consequuntur, animos at-
 tendite. Nec hujasce nominis pudor aliquis præce-
 ptum deterreat, qui a salute homines adducere, maxi-
 mumque illis damnum afferre solet. Quapropter
 palam exientes nos vestibus, in stadio veritatis

93

✠ P. 77 ED. POTTER, 61 ED. PARIS. ² Deuter. xxx, 15, 19. ³ Isa. i, 19. ⁴ Ibid. 20^a Isa. i, 20; xxxiii, 11.

hanc sententiam ad ea, quæ sequuntur, trahens.
 Mox, Ἐάν θέλητε, και εἰσακούσητέ μου, et paulo
 post ἔάν δὲ μὴ θέλητε και μὴ εἰσακούσητε. Bibl. Gr.
 (35) Μάχαιρα ὑμῶς και πῦρ κατ. Hæc verba και
 πῦρ, quæ Isaia textus hoc loco non agnoscit, inter-
 pretamentum esse vocis μάχαιρα, facile concedet,
 qui Justinii verba legerit, loco superius dicto: Τὸ
 δὲ προειρημένον, μάχαιρα ὑμῶς κατέδετα, οὐ λέ-
 γει διὰ μαχαίρων φονευθῆσθαι τοὺς παρακούσαν-
 τας, ἀλλ' ἢ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τὸ πῦρ, οὐ βορᾶ
 γίνονται οἱ τὰ φαῦλα πράττειν αἰρούμενοι· διὰ τοῦτο
 λέγει, μάχαιρα ὑμῶς κατέδετα· τὸ γὰρ στόμα Κυ-
 ρίου ἐλάλησεν. Εἰ δὲ και περὶ τεμνοῦσης και αὐτίκα
 ἀπαιλατσοῦσης μαχαίρας ἔλεγεν, οὐκ ἂν εἶπε, κατέ-
 δετα. Quod autem superius dictum est, « Gladius
 depascet vos, » non innuit immorigeros gladiis cæsum
 iri: verum gladius Dei est ignis, cui pubulum sunt,
 qui mala facere eligunt: propterea, « Gladius, in-
 quit, depascet vos: os enim Domini locutum est. »
 Quod si de gladio dixisset, qui dissecat et confestim
 dimittit, verbo « depascet » usus non fuisset. Huic vero
 interpretationi ansam præhuit alius Isaia locus,
 quo dicitur πῦρ κατέδετα ὑμᾶς, Isa. xxxiii, 11.
 (34) Ἐγὼ. Ἐγὼ δὲ scribendum ex Nov.
 (35) Ἀπὸδὲ ζητεῖν εἰ μεταδιωκτέων ἐκπονεῖν.

A. ζητεῖν ἢ ἐκπονεῖν ἐλ μεταδιωκτέων. SYLBURG.
 (36) Ἀλλ' ἢ τάχος. Rectius ἀλλ' ἢ τάχος, ut
 infra. Is.
 (37) Εἰ δὲ και π. β. Malim, εἰ δὲ και μὴ πείθε-
 σθαι βούλεσθε· quod si nolitis mihi obtemperare, eo
 quod manifestam virtutum fidem suspectam habeatis,
 age vobis ex abundantia, etc. Nam ὑποπτέειν non
 est suspicere, admirari, quo sensu id accepit Her-
 vetus, sed suspicari et dubitare. Nisi potius scriben-
 dum sit ἐποπτέυσαντες.
 (38) Καὶ γὰρ. Οὐ γὰρ Nov.
 (39) Ἡ τ' ἀνδράσι μέγα σίνεται. Hesiodi est
 carmen in Oper. 516:
 Αἰδῶς ἢ τ' ἀνδράσιν μέγα σίνεται, οὐδ' ὀνίησιν.
 Et Homeri Iliad. Ω, v. 45. Ex quibus locis hic
 corrigendus. Reperitur et apud Stobæum tit. De
 verecundia 51. Non ergo fortes solum, sed quosvis
 indicat poeta, et vitiosam verecundiam intelligit.
 COLLECT. — Perperam igitur quidam γίνετα pro σί-
 νετα substituerunt.
 (40) Ὑμῶν. Ἡμῖν Nov. recte.
 (41) Ὀλίγον τι. Potest etiam legi ἄλογόν τι. H. V.
 SYLBURG.
 (42) Τρισκαίδεκατον. Alexandro sc. addito, duo-
 decim majorum deorum numerum augeri volebant.

legitime certemus, iudice quidem sancto Verbo, Domino autem totius rerum universitatis certaminis instructore. Nobis enim haud leve præmium, immortalitas proposita est. Ne sit igitur curæ, si contentius de vobis loquantur quidam de sæce populi, qui impios superstitionis choros exercent, amentia sua ac insania præcipites in ipsum barathrum acti, simulacrorum fabricatores, lapidumque cultores. Hi sunt emim, qui homines ausi fuerunt in deos referre; qui Alexandrum Macedonem, quem Babylon ostendit mortuum, deum decimum tertium numerabant. Proinde divinum illum Sophistam, cui nomen erat Theocrito, non possum non suspicere ac admirari. Nam is, Alexandro mortuo vanas de diis opiniones, quæ in animis hominum insederant, irridens, ad suos cives, ✕ *Bono, inquit, o riri, estote animo, quandiu deos ante homines mori videtis.* Sane autem qui deos sibi corporeos et aspectabiles, horumque, qui procreati ac geniti sunt, colluviem asciscit, et veneratur, longe est illis ipsis dæmonibus infelicior. Deus enim nequaquam est, sicut dæmones, injustus, sed, quam fieri potest, justissimus: nec est illi quidquam similis, quam qui ex nobis quam justissimus fuerit:

*Venite e viis tota gens operariorum,
Qui Jovis filiam visu terribilem, Operariam deam,
Appositis vannis colitis, stolidi,*

qui lapidibus a vobismetipsis elaboratis divinos honores tribuistis. Huc etiam accedant Phidias vester et Polyclethus, Praxiteles etiam et Apelles, et cæteri denique omnes qui mechanicas artes exercent, terreni terræ opifices: *Tunc enim, ut quadam prophetia dicitur, infeliciter hic evenient res, cum statuis crediderint.* Accedant, inquam (nec enim desinam vocare) viles illi ac sordidi artifices. Ho-

✕ P. 78 ED. POTTER, 61-62 ED. PARIS.

(43) *Θεόκριτος.* De Theocrito, Chio oratore, Metrodori discipulo, conf. Suidas, Vossius, *De histor. græc.*, lib. III, Jonsius, *De Scriptor. hist. philos.*, lib. I, c. 9. Memoratur illius aliud de Alexandro dictum apud Athenæum lib. I, c. 9.

(44) *Γενητών.* A. γεννητών, genitorum. SYLBURG. — Τούτων omittit Nov.

(45) *Ολόρ τσ.* Ολονται Nov.

(46) *Βάτε.* Primum memento esse versiculos, qui ab auctore adducuntur; deinde, scribendum esse, *Βάτ' ἐξ ὁδῶν δὲ πᾶς ὁ χειρώναξ λεώς, Οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάτιν θεόν, Στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθ' ἡλίθιοι.* HEINSIUS. — Gatakerus *Advers.* c. 9, hoc modo versus hos scribit:

*Βάτ' εἰς ὁδὸν δὲ πᾶς ὁ χειρώναξ λεώς,
Οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάτιν στατοῖς
Λίκνοισι προτρέπεσθε.....*

Porro Ἐργάτιν pro Ἐργάτιν habet Nov. Verisimile est Clementem scripsisse Ἐργάτιν, quo nomine Minerva vocari solet.

(47) *Λίκνοις προτρέπεσθε.* Vannum in Rustico carmine appellasse Virgilium, notum omnibus est; qui tamen, dum agriculturalium instrumentum hoc esse traderet, docuit in alio etiam usu illud haberi solitum; et in rebus divinis, maxime Liberi patris, frequens esse consuevisse. Eruditissimus enim poeta, quod ipse sciebat, aliis quoque ἐν παρέργῳ

θεόν, ὃν Βαβυλῶν ἤλεγξε νεκρόν. Ἄγαμαι τοίνυν τὸν θεῖον σοφιστὴν· Θεόκριτος (43) ὄνομα αὐτῷ· μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευταίην ἐπισκώπτων ὁ Θεόκριτος τὰς δόξας τὰς κενὰς τῶν ἀνθρώπων, ἃς εἶχον περὶ θεῶν, πρὸς τοὺς πολλίτας, Ἄνδρες, εἶπεν, *θαφθεῖτε ἄχρις ἂν ὄρατε τοὺς θεοὺς πρότερον τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκοντας.* Θεοὺς δὲ δὴ τοὺς ὁρατοὺς καὶ τὸν σύγκλυδα τῶν γενητῶν (44) τούτων ὄχλον ὁ προσκυνῶν καὶ προσεταιριζόμενος, αὐτῶν ἐκεῖνων τῶν δαιμόνων ἀβλυώτερος μακρῷ. Θεὸς γὰρ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἀδίκος, ὡσπερ οἱ δαίμονες· ἀλλ', ὡς οἶόν τε (45), δικαιοτάτος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοίωτερον οὐδὲν, ἢ ὅτ' ἂν ἡμῶν γένηται ὅτι δικαιοτάτος. *Βάτε* (46) *εἰς ὁδὸν δὴ, πᾶς ὁ χειρώναξ λεώς, οἱ τὴν Διὸς γοργῶπιν Ἐργάτιν θεόν στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθε* (47), *ἡλίθιοι*, τῶν λίθων δημιουργοὶ τε καὶ προσκνηταί. Φειδίας (48) ὕμνων καὶ ὁ Πολύκλειτος ἠκόντων, Πραξιτέλης τε αὐτὸν καὶ Ἀπελλῆς, καὶ ὅσοι τὰς βαναύσους (49) μετέρχονται τέχνας, γήϊνοι γῆς ὄντες ἐργάται. Τότε γὰρ, φησὶ τις προφητεία, *δυστυχησει τὰ τῆδε πράγματα, ὅτ' ἂν ἀνδριάσι πιστεύσωσιν.* ἠκόντων οὖν αὐδὶς (οὐ καὶ ἀνήσω (50) καλῶν) οἱ μικροτέχνη (51). Οὐδεὶς που τούτων ἐμπνουν εἰκόνα δεδημιουργηκεν, οὐδὲ μὴν ἐκ γῆς μαθηθᾶν ἐμάλαξε σάρκα. Τίς ἐτηξε μυελόν; ἢ τίς ἐπηξεν ὀστέα; τίς νεῦρα διέτεινε; τίς φλέβας ἐφύσησεν; τίς αἷμα ἐνέχεεν ἐν αὐταῖς; ἢ τίς δέρμα περιέτεινε; ποῦ δ' ἂν τίς αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ποιήσῃ βλέποντας; τίς ἐνεφύσησε ψυχὴν; τίς δικαιοσύνην ἐδώρησατο; τίς ἀθανάσιαν ὑπέσχηται; μόνος ὁ τῶν ὀκτων δημιουργός, ὁ ἀριστοτέλης (52) Πατήρ, τοιοῦτον ἀγαλμα ἐμφύχον ἡμᾶς, τὸν ἀνθρώπον, ἐπλασεν. Ὁ δὲ Ὀλύμπιος ὕμνων, εἰκόνας εἰκῶν, πολὺ τι τῆς ἀληθείας ἀπάδων, ἔργον ἔστι κωφῶν χειρῶν Ἀττικῶν (53). Ἡ (54) μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ εἰκῶν ὁ Λόγος αὐτοῦ· καὶ υἱὸς τοῦ Νοῦ γνήσιος, ὁ θεῖος Λόγος, φωτὸς

notum esse voluit. Intelligit autem, ut opinor, vannum, quod λίκνον Græci vocant, instrumentum ad cuncta pæne sacrificia idoneum, ut veteres grammatici tradunt; unde qui illud gerebat in sacris, λικνοφόρος vocabatur. Plutarchus, in *Alexandro*: Ἐκ τοῦ κίττου καὶ τῶν μυστικῶν λίκνων. P. Victorius, in *Varronem*. Suidas, Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτιθέον ἔστι. Virgilius, 1 *Georg.*: *Arbutæ crates, et mystica vannus Iacchi.*

COLLECT.

(48) *Φειδίας.* Ὁ Φειδίας Nov.

(49) *Τὰς βαναύσους... ὅτε.* Hæc exciderunt e Nov.

(50) *Οὐ καὶ ἀνήσω.* Aptius opinor, οὐ γὰρ ἀνήσω, ut supra. SYLBURG. — Hanc conjecturam firmat Nov.

(51) *Μικροτέχνη.* Hos opponit τῷ ἀριστοτέλῃ, de quo paulo post. Mox, ἐμπνουν pro ἐμπνουν, Nov. mendose.

(52) *Ἀριστοτέλης.* A. ἀριστοτέλης, sed Doricum ἀριστοτέλης consulto usurpatum videtur, ut clarum sit fontis indicium. SYLBURG.

(53) *Χειρῶν Ἀττικῶν.* Hoc est, Phidiæ Atheniensis. Ejus enim opus fuisse Jovem Olympicum, testantur Clemens superior; Theophilus, *ad Autolyc.* lib. I; Pausanias, *Eliac.* I.

(54) *Ἡ.* Articulum hunc onismissum in edit. Flor. supplevit A. SYLBURG. — Verum genuinam lectionem exhibet Nov., εἰκῶν μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ.

ἀρχέτυπον φῶς· εἰκῶν δὲ τοῦ Λόγου, ὁ ἄνθρωπος. Ἀληθινός (55) ὁ νοῦς ὁ ἐν ἀνθρώπῳ, ὁ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν διὰ τοῦτο γενενηθῆσθαι λεγόμενος, τῆ κατὰ καρδίαν φρονήσει τῷ θεῷ παρεκζητούμενος Λόγῳ, καὶ ταύτῃ λογικός· ἀνθρώπου δὲ τοῦ ὀρωμένου, τοῦ γηγενεῖς, γήινος εἰκῶν τὰ ἀγάλματα τὰ ἀνδροεικέλα, πόρρω τῆς ἀληθείας ἐπίκαιρον (56) ἐκμαγεῖον καταφαίνεται. Οὐδὲν οὖν ἀλλ' ἢ μανίας ἐμπλεως ὁ βίος ἐδοξέ μοι γεγονέναι, τοσαύτη σπουδῇ περὶ τὴν ὕλην καταγιγνώμενος. Ἐπιτέτραπται (57) δὲ ὑπὸ κενῆς δόξης ἢ συνήθειας, δουλείας μὲν γεύσασα ὕμεις, καὶ ἀλόγου περιεργασίας, νομίμων δὲ ἀνόμων καὶ ἀπατηλῶν ὑποκρίσεων ἄγνοια, αἰτία ἤδη κατασκυασθεῖσα (58) τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει κηρῶν ἐλεθρίων καὶ εἰδώλων ἐπιστυγῶν, πολλὰς τῶν δαιμόνων ἐπινοήσασα μορφάς, κηλίδα (59) τοῖς ἐπομένοις αὐτῇ ἐναπεμάζατο θανάτου μακροῦ. Λάθετε (60) οὖν ὕδαρ λογικῶν, λούσασθε οἱ μεμολυσμένοι, περιβράνατε αὐτοὺς ἀπὸ τῆς συνήθειας ταῖς ἀληθιναῖς σταγόσιν* καθαροὺς εἰς οὐρανοὺς ἀναβῆναι δεῖ. Ἄνθρωπος εἶ (61), τὸ κοινώτατον ἐπιζητήσον, τὸν δημιουργήσαντά σε· υἱὸς εἶ, τὸ ἰδιαίτατον ἀναγνώρισον, τὸν πατέρα. Σὺ δὲ ἐτι ταῖς ἀμαρτίαις παραμένεις (62), προστετηκώς ἡδοναῖς; Τίνι λαλήσει Κύριος· Ἰμῶν ἐστίν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; Ἰμῶν ἐστίν, ἐὰν θελήσητε, τῶν πρὸς τὸν Θεὸν τὴν προαίρεσιν (63) ἐσχηκότων ὕμῶν. ἐὰν θελήσητε πιστεῦσαι μόνον, καὶ τῇ συντομίᾳ τοῦ κηρύγματος ἐπισθαιῖ ἢ ὑπακούσαντες οἱ Νινευῖται, τῆς προσδοκηθείσης ἐλώσεως μετανοαίᾳ γνησίῳ τὴν καλὴν ἀντικατηλλάξοντο σωτηρίαν. Πῶς οὖν ἀνέλθω, φησὶν, εἰς οὐρανοὺς; Ὁδὸς ἐστίν ὁ Κύριος· στενὴ μὲν, ἀλλ' ἐξ οὐρανῶν στενὴ μὲν, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἀναπέμπουσα· στενὴ, ἐπὶ γῆς ὑπερορωμένη· πλατεία, ἐν οὐρανοῖς προσκυνουμένη. Εἶθ' ὁ μὲν ἄπιστος (64) τοῦ Λόγου, συγγνώμην τῆς πλάνης ἔχει· τὴν ἀγνοίαν (65) ὁ δὲ εἰς ὧτα βαλλόμενος, καὶ τῇ ψυχῇ παρὰ τῆς γνώμης

✠ P. 79 ED. POTTER, 62-63 ED. PARIS. 7 Gen. 1, 26.

(55) Ὁ ἄνθρωπος· ἀληθινός. Absurde hæc disjunctis Hervetus interpres, ut etiam editiones Clementis omnes. Legendum, ὁ ἄνθρωπος ἀληθινός, ὁ νοῦς ὁ ἐν ἀνθρώπῳ· verus homo, mens scilicet, quæ in homine est. LOWTHIUS. — Sexnumero Clementis dicit humanam quidem mentem τοῦ Λόγου, filii Dei, hunc vero Patris imaginem esse. Strom. v, p. 594: Εἰκῶν μὲν γὰρ Θεοῦ Λόγος θεῖος... εἰκῶν δὲ εἰκόνης ἀνθρώπινος νοῦς. Conf. p. 75, 485, 671, 708, etc. Hinc Origenes εἰκόνα Θεοῦ dicit Christum fuisse, κατ' εἰκόνα vero hominem, adv. Celsum, lib. vi, pag. 319. Idem nescio an Clementem præ oculis habuerit lib. viii, p. 389, 390, quo loco dicit. *Phidias Jovem Olympium nullius pretii videri collatum præ τὸν κατασκυασθέντα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος Θεοῦ, ad eum, qui ad imaginem creatoris Dei factus est.* Dein addit, Servatorem nostrum esse perfectam Dei imaginem; homines vero, quotquot eum imitantur, esse κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος.

(56) Ἐπίκαιρον. Malim ἐπίκηρον, quod Hesychio est ἐπίμορον, ἐπιθανάτιον, σαθρόν. Unde paulo post κηρῶν ἐλεθρίων mentio.

(57) Ἐπιτέτραπται. Hervetus exp. *permissa est*, ac si esset hæc vox ab ἐπιτρέπω deducta. Malim ἐπιτέτραπται a τρέπω, quod in versione expressimus. Quin etiam τὸ τετραμμένον apud Demosthenem

A rum sane nemo vivam unquam et spirantem imaginem effinxit, aut ex terra teneram carnem emolivit. Quis medullam liquefecit? quis ossa induravit? quis nervos distendit? quis venas inflavit? quis in eas sanguinem infudit? quis eutem circumduxit?

28 quis eorum unquam oculis a se formatum visum est largitus? quis animam inspiravit? quis imbuat justitia? quis pollicitus est immortalitatem? Solus, qui hæc universa condidit, nobilissimus artifex Pater hujusmodi nos animatam imaginem, hominem, formavit. Olympius autem vesier, imaginis hujus imago, longissime discrepans a veritate, stupidum est Atticarum manuum artificium. Est enim imago Dei, ejus Verbum: Montis nempe germanus filius, divinum Verbum, lucis archetypa lux. Verbi autem imago est homo. ✠ Est enim in homine vera mens, qui ad imaginem et similitudinem Dei propterea factus esse dicitur? cordis nempe atque animi sui sensu divino Verbo seu rationi assimilatus, eoque particeps rationis. Aspectabilis autem hujus ac terrigenæ hominis terrenas imagines, statuas scilicet humanam exprimentes figuram, caduca et fragilia simulacra, eaque a veritate alienissima esse, manifestum est. Unde non potuit mihi vita hominum non videri plena furoris, quæ tanto in materia studio ac ardore versata est. Vana porro opinio hanc consuetudinem, quæ servituti vos, curisque inutilibus ac rationi parum consentaneis subiecit, alit atque sustentat. Rituum enim impiorum, harumque fallacium imitationum ignoratio, execranda simulacra fabricandi, unaque tristissimarum cladum causa humano generi exstitit, varias dæmonum formas commenta, et iis, qui ipsam sequuntur, omnibus diuturnæ mortis notam impressit. Rationabilem igitur aquam accipite: Lavamini, qui polluti estis; verisque vosmet guttis a consuetudine purgate; pu-

a τρέπω deductum citant Lexicographi.

(58) Ἦδη κατασκυασθεῖσα. Forsan legendum, ἤδη κατασκυάσασα. SYLBURG.

(59) Κηλίδα. Lycophron vers. 165:

*Πυρὼλεθρον κηλίδα θωξῆς γένει.
Perniciosas posteris imprecatus diras.*

(60) Λάθετε. Λαθέ Nov. In iis, quæ statim sequuntur, partim ad aquam baptismi, partim ad veteres lustrandi cæremomas alludit.

(61) Ἄνθρωπος εἶ. Hæc sic distinguit Nov. Ἄνθρωπος εἶ, τὸ κοινώτατον· ἐπιζητήσον τὸν δημιουργήσαντά σε· υἱὸς εἶ, τὸ ἰδιαίτατον· ἀναγνώρισον τὸν πατέρα. Homo es, si id spectemus, quod tibi cum aliis maxime commune est; eum require, a quo creatus es. Filius es, si spectemus, quod tibi maxime proprium est; patrem agnosce.

(62) Παραμένεις. Sic legendum indicat tum Sylburgius, tum etiam Nov. Prius scriptum erat παραμένης, subjunct. modo.

(63) Προαίρεσιν. Sic locum hunc distinguit Nov. Prius scriptum fuit, προαίρεσιν ἐσχηκότων ὕμῶν, ἐὰν θελ.

(64) Ὁ μὲν ἄπιστος. Conf. Strom. II, p. 387.

(65) Ἀγνοίαν. Sic legendum pro vulgato ἀνοίαν. SYLBURG.

ros enim oportet esse, qui cœlum ascendunt, Homo cum sis, require quod est maxime commune, eum, a quo creatus es. Filius cum sis, agnosce quod est maxime proprium, tuum scilicet patrem. Tu autem voluuptatibus addictus, et quasi illiquescens, etiamnum in peccatis permanes? Cui dicit Dominus: *Vestrum est regnum cœlorum?* ⁹ Vestrum est, quibus Deo parere propositum est, si velitis; vestrum, inquam, modo velitis credere, et compendiariam prædicationis viam sequi: cui obtemperantes Nini-vitæ, acta sincere pœnitentia exspectatum excidium pulcherrima salute commutaverunt. Qua igitur, inquit, ratione patebit mihi ad cœlum aditus? *Via est Dominus* ¹⁰: *angusta* ¹¹ quidem, sed quæ e cœlo venit; angusta quidem, sed quæ ad cœlum remittit; angusta, et qua nihil est in terris contemptius; lata tamen eadem, et in cœlis divino cultu dignata. Interea qui de Verbo nil unquam audivit, is propter ignorantiam erroris veniam consequitur; qui vero auribus accepit et consulto tamen incredulam mentem gerit, quo videbitur esse prudentior, eo magis ipsi sua cognitio nocebit; cum ipsa eum prudentia condemnet, quod optimum ✕ non elegerit. Est enim alioqui a natura homini insitum; ut ei quædam sit cum Deo conjunctio. Ac proinde quemadmodum equum non cogimus arare, neque taurum venari, ad id autem, ad quod natura aptum est, animal unumquodque trahimus: sic sane hominem, qui ad contemplationem cœli natus, et plane cœlestis planta est, id quod in ipso inest præ cœteris animalibus peculiare atque eximum sumentes, ut Deum cognoscat, et viaticum sibi in omnia sæcula suffecturum comparet, hortamur ac suademus. Da, inquam, agriculturæ operam, si agricola es; interim dum agros colis, Deum cognosce. Naviga, qui rei nauticæ deditus es; non ante tamen, quam cœlestem gubernatorem invocaveris. Militantem te deprehendit cognitio? audi imperatorem, qui nil tibi, nisi quod justum est, imperat. Proinde tanquam vino ac sopore gravati, redite tandem ad vosmetipsos: apertisque aliquantulum oculis, dispicite lapides, qui a vobis coluntur, et sumptus, quos in materiam frustra impenditis, quidnam sibi velint. Opes vestras, ac facultates in ignorantiam, quemadmodum ipsam quoque vitam in mortem effunditis, atque in hac sola vanæ vestræ spei finem reperitis. Interim adeo mancipati pravæ consuetudini estis, ut nec vestrum ipsi misereri, neque his, quos misertum est vestri erroris, morem gerere possitis; verum ea suspensi, ad extremum usque spiritum ultro in perniciem vestram ruitis. *Lux enim venit in mundum, sed dilexerunt homines potius tenebras quam lucem* ¹²: cum ea, quæ salutem obstat, fastum, et divitias, et timorem, hoc dicto poetico abstergere licuisset:

Quo jam has ingentes opes sero? quo autem ei ^D
Error? [ipse]

✕ P. 80 ED. POTTER, 63 ED. PARIS.

⁹ Joan. iii, 13, 31. ¹¹ Ibid. 19.

(66) *Φέρων*. Φέρει Nov. Mox, καὶ ὄσω γε φρ. SYLB.

(67) *Ὁ ἄνθρ*. Articulum omittit Nov.

(68) *Ἔχειν*. Sic legendum pro vulgato ἔχει. SYLBURG. — Quam correctionem firmat Nov.

(69) *Φυτὸν οὐράνιον*. Οὐράνιον φυτὸν esse hominem, tradit etiam Plutarchus *Περὶ φυτῆς*, et Plato, in *Timæi* epilogo. II. SYLBURG.

(70) *Ἐφθόδιον αἰώνων, θεοσέβειαν*. Θεοσέβειαν omittit Nov. Gregorius Thaumal., *Panegyri. in Orig.*, p. 56-57, edit. Paris., dicit, *Legum disciplinam esse μέγιστόν ἐφθόδιον, maximum subsidium, Oratorie. Ἐφθόδιον, viaticum*. Persius, sat. v, v. 64, de sapientia:

Δ φέρων (66) τὴν ἀπέθειαν, ὄσω γε φρονιμώτερος εἶναι δόξει, πρὸς κακοῦ ἢ σύνεσις αὐτῷ· ὅτι τῇ φρονήσει κέχρηται κατηγοροῦ, τὸ βέλτιστον οὐχ ἐλόμενος. Πέφυκε γὰρ ἄλλως ὁ ἄνθρωπος (67)· οἰκειῶς ἔχειν (68) πρὸς Θεόν. Ὄσωπε οὖν τὸν ἔπνον ἀρούην οὐ βιαζόμεθα, οὐδὲ τὸν ταῦρον κυνηγετεῖν, πρὸς δὲ πέφυκε δὲ ἕκαστον τῶν ζῶων περιέλομεν· οὕτως ἀμέλει καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν οὐρανοῦ γενόμενον θέαν, φυτὸν οὐράνιον (69) ὡς ἀληθῶς, ἐπὶ τὴν γνῶσιν παρακαλοῦμεν τοῦ Θεοῦ, τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ καὶ ἐξαίρετον καὶ ἰδιωματικὸν παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα κατελιγμένοι, αὐταρχες ἐφθόδιον αἰώνων, θεοσέβειαν (70) παρασκευάζεσθαι συμβουλευόντες. Γεώργει, φαμέν, εἰ γεωργὸς εἶ· ἀλλὰ γῶθι τὸν Θεόν, γεωργῶν· Καὶ πλῆθι (71) ὁ τῆς ναυτιλίας ἐρών, ἀλλὰ τὸν οὐράνιον κυβερνήτην παρακαλῶν· στρατευόμενόν σε κατελιγφεν ἢ γνῶσις; τοῦ δίκαια σημαίνοντος (72) ἄκουε στρατηγοῦ. Καθάπερ οὖν κάρω καὶ μέθῃ βεβαρημένοι, ἀνανήψατε, καὶ διαβλέψαντες ὀλίγον, ἐνοηθήτε τί θέλουσιν ὑμῖν οἱ προσκυνοῦμενοι λίθοι, καὶ ἂ περὶ τὴν ὕλην κενοσπούδως δαπανᾶτε. Εἰς ἄγνοιαν καὶ τὰ χρήματα καὶ τὸν βίον, ὡς τὸ ζῆν ὑμῶν εἰς θάνατον καταναλίσκετε, τοῦτο μόνον τῆς ματαιίας ὑμῶν ἐλπίδος εὐράμενοι τὸ πέρα· οὐδὲ αὐτοὺς οἷότες ὄντες οἰκτεῖραι, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς κατελευσῖν ὑμᾶς τῆς πλάνης ἐπιτήδειοι πείθεσθαι γίνεσθε, συνηθεῖα κακῇ δεδουλωμένοι, ἧς ἀπρητημένοι, ἀθάρατοι, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς, εἰς ἀπώλειαν ὑποφέρεσθε· Ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθε εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἐξὸν ἀπομάξασθαι τὰ ἐμποδῶν τῇ σωτηρίᾳ, καὶ τὸ εὔφρον, καὶ τὸν πλοῦτον, καὶ τὸν φόβον, ἐπιφθεγγόμενους τὸ ποιητικὸν δὴ τοῦτο·

Πῇ δὴ (73) *χρήματα πολλὰ φέρω τάδε; πῇ δὲ*
Πλάζομαι; [καὶ αὐτὸς]

Matth. v, 3, 10. ⁹ Joan. xiv, 6. ¹⁰ Matth. vii, 13, 14.

. . . petite hinc, juvenesque, senesque, Finem animo certum, miserisque viatica canis.

(71) *Πλῆθι*. Ἀντὶ τοῦ πλεῦσον, adnotavit aliquis in margine Nov.

(72) *Σημαίνοντος*. Non significantis, ut exp. Hervei., sed imperantis, quo sensu Homerus hac voce sæpe usus est, *Il. A*, v. 296; *Il. K*, v. 58; *Il. E*, v. 85. Quin etiam in eo, quod sequitur, imitari videtur Homeri *Odys. G*, v. 159:

Οἱ δ' ἤλυθον ὄνρω βεβαρηκότες υἱὲς Ἀχαιῶν. Illi vero venerunt vino gravati filii Achivorum.
 (73) *Πῇ δὴ*. Ulyssis verba Ithacam patriam igno-

Εἰ βούλεσθε (74) οὖν τὰς φαντασίας ταύτας τὰς κενὰς ἀπορρίψαντες, τῇ συνηθείᾳ αὐτῇ ἀποτάξασθαι, κενδοξίᾳ ἐπιλέγετε,

Ψευθεῖς θνητοὶ, χαίρετ', οὐδὲν ἦτ' ἄρα.

Τί γὰρ ἠγείσθε, ὦ ἄνθρωποι (75), τὸν Τυφῶνα, καὶ τὸν Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἄνδοκίδην, καὶ τὸν Ἀμύτην; ἢ παντὶ τῷ δῆλον. ὅτι λίθους, ὡσπερ καὶ τὸν Ἑρμῆν; Ὡς δὲ οὐκ ἔστι θεὸς ἡ ἄλως, καὶ ὡς οὐκ ἔστι θεὸς ἡ Ἴρις, ἀλλὰ πάθῃ ἀέρων καὶ νεφῶν· καὶ ὃν τρόπον οὐκ ἔστιν ἡμέρα θεός, οὐδὲ μὴν οὐδὲ ἑνιαυτός, οὐδὲ χρόνος ὁ ἐκ τούτων συμπληρούμενος· οὕτως οὐδὲ ἥλιος, οὐδὲ σελήνη, οἷς ἕκαστον τῶν προειρημένων διορίζεται. Τίς ἂν οὖν τὴν εὐθύνην, καὶ τὴν κόλασιν, καὶ τὴν δίκην, καὶ τὴν νέμεσιν, εἶ φρονῶν, ὑπολάβοι θεούς; Οὐδὲ γὰρ οὐδ' Ἑρινυῆς, οὐδὲ Μοίραι, οὐδὲ Εἰμαρμένη, ἐπεὶ μηδὲ πολιτεία, μηδὲ δόξα, μηδὲ Πλοῦτος, θεοί· ὃν καὶ ζωγράφοι τυφλῶν ἐπιδεικνύουσιν. Εἰ δὲ Αἰδῶ, καὶ Ἑρωτα, καὶ Ἀφροδίτην ἐκθειάζετε, ἀκολουθοῦντων αὐτοῖς, Αἰσχύνῃ, καὶ Ὀρμῇ, καὶ Κάλλῳ, καὶ Σουουσία. Οὐκ οὖν ἔ' ἂν εἰλότως (76) ὕπνος καὶ θάνατος, θεῶ διδυμάσσει εἶναι νομίζονται, πάθῃ ταῦτα περὶ τὰ ζῶα συμβαίνοντα φυσικῶς· οὐδὲ μὴν Κῆρ, οὐδὲ Εἰμαρμένην, οὐδὲ Μοίρας, θεῶς ἐνόηκας ἔρεστε. Εἰ δὲ Ἑρις (77) καὶ Μάχη οὐ θεοί, οὐδὲ Ἄρης (78), οὐδὲ Ἐνούσ'. Ἐτι τε εἰ αἱ ἀστραπαὶ, καὶ οἱ κεραυνοὶ, καὶ οἱ θμβροὶ οὐ θεοί, πῶς τὸ Πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ θεοί; πῶς δαὲ καὶ οἱ διαίσσοντες καὶ οἱ κομῆται, διὰ πάθος ἀέρος γεγεννημένοι; ὁ δὲ τὴν Τύχην θεὸν λέγων, καὶ τὴν Πρᾶξιν λεγέτω θεόν. Εἰ δὴ οὖν τούτων οὐδὲ ἓν θεός εἶναι νομίζεται, οὐδὲ μὴν ἐκείνων τῶν χειροκμητῶν καὶ ἀναισθητῶν κλισμάτων· πρόνοια δὲ τις περὶ ἡμᾶς καταφαίνεται δυνάμει θεϊκῆς· λείπεται οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο ὁμολογεῖν, ὅτι ἕρα ὄντως ἴσως ἔστι (79) τε καὶ ὑφέστηκεν ὁ μόνος ἔνταρτων θεός· ἀλλὰ γὰρ μανδραγόραν ἢ τι ἄλλο φάρμακον πεπωκόσιν ἀνθρώποις ἐοικῶσαν ἀνόητοι. Θεός δὲ ὑμῖν ἀνατῆσαι δόλη ποτὲ τοῦδε τοῦ ὕπνου καὶ συνίνασι θεόν· ἢ χρυσοῦν, ἢ λίθον, ἢ δένδρον, ἢ πρᾶξιν, ἢ πάθος, ἢ νόσον, ἢ φόβον ἰνδάλλῃσθαι (80) ὡς θεόν. Τρεῖς (81) γὰρ μύριοι εἰσιν, ὡς ἀληθῶς, ἐπὶ

✠ P. 81 ED. POTTER, 64 ED. PARIS.

rantis, in qua cum ingenti divitiarum acervo expositus fuerat, *Odys.* N, v. 205.

(74) *Εἰ β. Οὐ β. Nov.*
 (75) *Τί γὰρ ἠγείσθε, ὦ ἄνθρ.* Argumentum tale est: An vos hujus aut illius Mercurium, aut ab hoc aut illo consecratum Mercurium putatis? Non sane. Scitis enim esse lapidem, quem videtis. Expergiscimini ergo, et scitote ipsum quoque Mercurium, nihil aliud quam lapidem esse; quem vos, quia saepe in lapidibus vidistis, persuadentis vobis esse deum. Scribendum arbitror τὸν Τυφῶνος Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἄνδοκίδου, καὶ τὸν Ἀμυτήου. De Andocide Mercurio habes apud Aeschinem in *Oratione contra Timarchum*, apud Hesychium et Harpocrationem. Hunc Mercurium, ut ex illis discimus, negabant plerique esse Andocidæ. Ipse quoque, ut notat Harpocration Andocides ἐν τῷ *Περὶ μυστηρίων* confessus erat, ὅτι τῆς Αἰγυπτίου εἴη τὸ ἀνάθημα. Ex hac tribu autem fuit Typho, cujus in *Eliacis* meminit Pausanias: qui et ipse alioquin de suo nomine dedicavit Mercurium, nisi ille fuerit τὸν Ἄνδοκίδου. Nam Clemens diversos facere videtur. HEINSIUS. — Porro in Flor. et Syll. scriptum est τὸν Τυφῶνα Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἄνδοκ. Nescio quomodo factum, ut

A Proinde si constitutum vobis s'it, his inanibus commentis repudiatis, ipsi consuetudini renuntiare, dicite vanæ opinionioni:

Valete, mendacia somnia, nil enim fuistis.

Cur enim, o homines, existimatis Typhonem esse, Mercurium, et Andocidam, et Amyetum? annon cuilibet utique manifestum est lapides esse eos, sicut etiam ipsum Mercurium? Ut vero nec halo deus est, nec iris, sed quædam aeris ac nubium affectiones: quemadmodum etiam nec dies est inter deos recensendus, nec mensis, nec annus, nec, quod his completur, tempus: sic neque sol, neque luna, quibus ea, quorum jam facta mentio est, omnia definiuntur. Quisnam itaque sanus iudicium, et supplicium, et justitiam, et vindictam, deos esse putaverit? Neque enim Furia, neque Parca, neque Fatum; quoniam nec respublica, nec gloria, nec Plutus, quem pictores caecum exhibent, deorum in numero habendi sunt. Sin autem Verocundiam, et Amorem, et Venerem in deos referatis, hos consequantur Infamia, et Libido, et Pulchritudo, et Coitus. Haud igitur jure gemelli a vobis dii posthac habebuntur Somnus et Mors, cum ea sint affectiones, quæ natura animalibus accidunt. Nec par est, ut vel Fortunam, vel Fatum, vel Parcas, deas appelletis. Sin autem Lis et Pugna 29 non sunt dii, nec Mars eo nomine, nec Enyo dignandi fuerint. Quin etiam si fulgura, et fulmina, et imbres, esse deos negatis, cur in eorum numero Iguem et Aquam reponitis? cur item stellas discurrentes, aut cometas, quæ ex affectione quadam aeris nascuntur? Qui vero deam appellat Fortunam, deam quoque appellet Actionem. Quamobrem si neque ex his, neque ex istis simulacris, quæ humanis manibus fabricata, sensusque prorsus expertia sunt, quidquam deus habetur, sed inesse nobis constat quamdam divinæ virtutis præsentionem: nil aliud restat, quam ut hoc fateamur, quod qui solus vere existit Deus, vere solus et sit, et

posterioribus edit. exhiberent τὸν Τυφῶνα, καὶ τὸν Ἑρμῆν, καὶ τὸν Ἄνδοκ. Verisimile est vocem Ἑρμῆν in margine juxta Τυφῶνα adnotatum, in textum irrepsisse.

(76) *Ἐτ' ἄρ εἰκ.* Ἐστ' ἂν εἰκ. Nov. In sequentibus respicit cujusdam poetæ dictum, qui somnum et mortem appellavit θεῶ διδυμάσσει. Homerus ὕπνον κασιγνήτον θανάτου dixit *Il. Z.*
 (77) *Εἰ δὲ Ἑρις.* Conf. Homeri *Il. Δ.* v. 440, *Il. E.* v. 891, et 592.
 (78) *Ἄρης.* Ἑρις. Nov. mendose.
 (79) *Ὀντως μόνος ἔστι.* Μόνος ὄντως ἔστι. Nov.
 (80) *Ἰνδάλλῃσθαι.* Ἰδάλῃσθαι Nov. Clemens imitari videtur *Il. Γ.*

Ὅστε μοι ἀθανάτοις ἰνδάλλῃσθαι εἰσοράσθαι.

In iis quæ mox sequuntur, Hesiodi *Ἔργ. α.* v. 250, exprimit:

Τρεῖς γὰρ μύριοι εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ, Ἀθάρατοι Ζητῆς, φύλακες Ὀνητῶν ἀνθρώπων.

(81) *Τρεῖς.* Rectius adverbialiter *τρεις, ter*: et seq. v. *δα μὲν δὲ ἀθάρατοι*, ut supra. SYLBERG. — Mihi posterior lectio nequaquam esse sollicitanda videtur.

fuerit. Qui vero id non sentiunt, persimiles sunt istis, qui mandragoram, aliudve istiusmodi pharmacum biherunt. Deus autem vobis concedat, ut ex hoc somno tandem experrecti, ipsum percipiat; nec vobis aurum, nec lapis, nec arbor, nec actio, nec affectio, nec morbus, nec metus, Deo similis videatur. *Nam* haud dubie

Ter decies mille sunt in terra multos pascente demones, haud quidem immortales, sed neque mortales; nec enim sensus, ac proinde mortis participes sunt; sed cum e lapide ac ligno constant, dominorum loco ab hominibus habiti, eorum vitam ope consuetudinis gravissimo dedecore atque injuria ❄️ afficiunt. *Domini* autem, inquit, *est terra, et plenitudo ejus* ¹³. Cur igitur, cum Dei bonis frueris, eorum Dominum ignorare sustines? Relinque meam terram, inquit Deus. Ne tu aquam, quæ per me scatet, attingas. Fructus, quos ego colo, ne percipias. Nutritia, o homo, Deo repende. Dominum tuum agnosce. Tu proprium es Dei filium. Quod autem est ejus proprium, quo jure fiat alienum? Nam quod abalienatum est, cum privetur proprietate, privatur etiam veritate. Annon enim quodammodo ut Niobe; vel, ut magis mystice vos alloquar, instar Hebrææ cujusdam mulieris, quam veteres Lot uxorem dicebant, sensu penitus estis orbat? Eam enim, quod Sodomorum amore capta esset, in lapidem conversam fuisse accepimus. Sunt porro Sodomitæ, homines athei, et impietati addicti, duri cordis ac stupidi. Deum cre-

❄️ P. 82 ED. POTTER, 65 ED. PARIS. ¹³ Psal. xxiii, 1, 1 Cor. i, 25.

Dicit auctor, demones non esse vere θανάτους, nec tamen θνητούς, sed penitus vita carentes.

(82) *Μὴ μετ. Μὴ δὲ μετ. Nov.*

(83) *Τὰ τροφεία.* Respicit proverbiale quoddam dictum, Suidas, Κριδὸς τροφεία ἀπέτισε. Παροιμία ἐπὶ τῶν ἀχαρίστων. Καὶ γὰρ τοὺς κριδοὺς ἐκτραφέντας φασὶ κυρίῳ τινι τοὺς θρεψαμένους. Ὅ ἐστι πλῆττειν. Aries mercedem pro alimentis persolvit. Proverbium in ingratos. Aiunt enim arietes, postquam enutriti ad adultam aetatem pervenerunt, cornu petere eos, qui ipsos aluerant.

(84) *Λὼτ ἐκάλουε αὐτήν.* Pro αὐτῇ A legendum

Ἀχθὸν πολυδοσιῶν δαίμονες, οὐκ θάνατοι, οὐδὲ μὴν θνητοί· οὐδὲ γὰρ αἰσθήσεως ἵνα καὶ θανάτου, μετελήφασιν· λίθινοι δὲ καὶ ξύλινοι, δεσπόται ἀνθρώπων, ὑβρίζοντες καὶ παρασπονδοῦντες τὸν βίον διὰ τῆς συνηθείας. Ἡ γῆ δὲ, τοῦ Κυρίου, φησὶ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Εἶτα τί τοιμᾶς ἐν τοῖς τοῦ Κυρίου τρυφῶν, ἀγνοεῖν τὸν δεσπότην; Κατάλειπε τὴν γῆν τὴν ἐμὴν, ἐρεῖ σοι ὁ Κύριος· μὴ θίγῃς τοῦ ὕδατος, ὃ ἐγὼ ἀναδίδωμι· τῶν καρπῶν, ὧν ἐγὼ γεωργῶ, μὴ μεταλάβαναι (82)· ἀπόδος, ἀνθρώπε, τὰ τροφεία (83) τῷ Θεῷ· ἐπίγνωθι σου τὸν δεσπότην· ἴδου εἰ πλάσμα τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ οἰκεῖται αὐτοῦ, πῶς ἂν ἐνδοικῶς ἀλλότριον γένοιτο; Τὸ γὰρ ἀπηλλοτριωμένον, στερόμενον τῆς οἰκειότητος, στέρεται τῆς ἀληθείας. Ἡ γὰρ οὐχὶ Νιόβης τρόπον τινὰ, μᾶλλον δὲ, ἵνα μουσικώτερον πρὸς ὑμᾶς ἀποφθέγωμαι, γυναικὸς τῆς Ἑβραίας δίκην, Λὼτ ἐκάλουε αὐτήν (84) οἱ παλαιοί, εἰς ἀναισθησίαν μετατρέπεσθε; Λειθωμένην ταύτην παρελήφασιν τὴν γυναῖκα, διὰ τὸ Σοδόμων ἐρᾶν· Σοδομίται δὲ οἱ θεοί, καὶ οἱ πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐπιστρεφόμενοι, σκληροκαρδιοὶ τε καὶ ἡλίθιοι. Ταύτας οἶον θεοθεν ἐπιλέγεσθαι σοι τὰς φωνάς· Μὴ γὰρ οἶον λίθους μὲν εἶναι ἱερὰ, καὶ ξύλα, καὶ ὄρυθα, καὶ ὄρυθα, ἀνθρώπους οὐδαμῆ (85)· πολλὸν δὲ τὸναντίον, ἱεροῦ μὲν ὄντως τοὺς ἀνθρώπους ὑπολαμβάνετε, τὰ δὲ θηρία καὶ τοὺς λίθους ὅπερ εἰσὶν. Οἱ γὰρ τοὶ δειλοὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἄθλιοι, διὰ μὲν κόρακος καὶ κολοιοῦ νομίζουσι τὸν θεὸν ἐμφοᾶν, διὰ δὲ ἀνθρώπου σιωπᾶν· καὶ τὸν μὲν κόρακα τετιμηχασιν, ὡς ἄγγελον Θεοῦ· τὸν δὲ ἀνθρώπον τοῦ Θεοῦ διώκουσιν, οὐ κρῶζοντα, οὐ κλώζοντα, φθειρόμενον δὲ, οἱμοὶ! λογικῶς, καὶ φιλανθρώπως κατηγούνηται, ἀποσφάττειν ἀπανθρώπως ἐπιχειροῦσιν, ἐπὶ τὴν δικαιοσύνην καλοῦντα, οὔτε τὴν χάριν τὴν ἀνωθεν ἀπεκδεχόμενοι, οὔτε τὴν κόλασιν ἐκτρέπόμενοι. Ὅ γὰρ πιστεύουσι τῷ Θεῷ, οὐδὲ ἐκμανθάνουσι τὴν δύναμιν αὐτοῦ· οὐ δὲ ἀζήρητος ἢ φιλανθρωπία, τοῦτου ἀχώρητος ἢ μισοπονηρία. Τρέφει δὲ ὁ μὲν θυμὸς τὴν κόλασιν, ἐπὶ ἀμαρτίᾳ· εὐ ποιεῖ δὲ ἐπὶ μετανοίᾳ ἢ φιλανθρωπία. Οἰκτρότατον δὲ τὸ στέρεσθαι τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπιουρίας· Ὁμμάτων μὲν οὖν ἢ πῆρωσις, καὶ τῆς ἀκοῆς ἢ κώφωσις, ἀλγεινότερα παρὰ τὰς λοιπὰς τοῦ πονηροῦ πλεονεξίας· ἢ μὲν γὰρ αὐτῶν, ἀφήρηται τῆς οὐρανοῦ προσόψεως· ἢ δὲ, τῆς θαλάσσης μαθήσεως ἐστέρηται. Ὑμεῖς δὲ, πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀνάπηροι, καὶ τυφλοὶ μὲν τὸν νοῦν, κωφοὶ δὲ τὴν σύνεσιν ὄντες, οὐκ ἀλγεῖτε, οὐκ ἀγανακτεῖτε, οὐ τὸν οὐρανὸν ἴδειν, καὶ τὸν τοῦ οὐρανοῦ ποιητὴν

censet αὐτῆς τὸν ἀνδρα, ex Genes. cap. xix. Mutatione opus non est, si Λὼτ genitivo seu possessivo casu accipiamus, ut non semel infra. STURB. — Sic Strom. II, p. 387: Τὴν Λὼτ γυναῖκα ἐπιστραφεῖσαν μόνον... κατέλειπεν ἀναίσθητον ὡς λίθον δεῖξας ἀλατίνην. *Uxorem Lot, quod tantum retro se converterisset, reliquit sine sensu, salis petram factam.* Et Strom. VII, p. 756. Μὴ ἐπιστραφέσθω εἰς τὰ ὀπίσω, καθάπερ ἢ Λὼτ γυνή. *Ne ad ea, quæ retro sunt, converteretur, sicut uzor Lot.*

(85) *Ὑδαμῆ.* Δὲ μῆ. Nov.

ἐπεθυμήσατε, οὐδὲ τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν καὶ πατέρα ἀκούσαί· καὶ μαθεῖν ἐξεζητήσατε, τὴν προαίρεσιν τῆ σωτηρίας συνάψαντες· ἐμποδῶν γὰρ ἴσταται οὐδὲν τῶ σπεύδοντι πρὸς γνῶσιν Θεοῦ, οὐκ ἀπαιδία, οὐ κενία, οὐκ ἀδοξία, οὐκ ἀκτημοσύνη· οὐδὲ τις τὴν ἔντως ἀληθῆ σοφίαν, χαλκῶ δηώσας (86), μεταλλάξαι εὐχεται, οὐδὲ σιδήρῳ· εὐ γάρ τοι παντὸς μᾶλλον τοῦτο εἴληται· ὁ Χριστὸς ἐστὶ πανταχοῦ σωτήριος· ὁ γὰρ τοῦ δικαίου ζηλωτής, ὡς ἂν τοῦ ἀνευθεοῦς ἑραστής, ὀλιγοδείης, οὐκ ἐν ἄλλῃ τινὶ ἢ ἐν αὐτῷ καὶ τῷ Θεῷ τὸ μακάριον θησαυρίσας, ἔθθα οὐ σῆς, οὐ ληστής, οὐ πειρατής, ἀλλ' ὁ τῶν ἀγαθῶν αἰδίας δοτήρ. Ἄρα οὖν εἰκότως ὠμολώσατε τοῖς ὄρεσιν (87) ἐκείνοις, οἷς τὰ ὕψα πρὸς τοὺς κατεπέδοντας ἀποκέχλειται. Θυμὸς γὰρ αὐτοῖς, φησὶν ἡ Γραφή, κατὰ τὴν ὁμολοσίαν τοῦ δρυῶς, ὡς ἀσπίδος κωφῆς, καὶ βυσσοῦς τὰ ὕψα αὐτῆς, ἣτις οὐκ εἰσακούσεται φωνῆς (88) ἐπαρόντων. Ἄλλ' ὑμεῖς γε κατεπέσθητε τὴν ἀγνότητα, καὶ παραδέξασθε τὸν ἡμέρον καὶ ὑμέτερον (89) Λόγον, καὶ τὸν ἰδὸν ἀποπτύσατε τὸν διλητήριον, ὅπως ἔτι μάλιστα ὑμῖν τὴν φοοράν, ὡς ἐκείνοις τὸ γῆρας, ἀποδύσασθαι δοθῆ. Ἀκούσατέ μου, καὶ μὴ τὰ ὕψα ἀποδύσατε (90), μηδὲ τὰς ἀκοὰς ἀπορράξητε, ἀλλ' εἰς νοῦν βάλεσθε τὰ λεγόμενα. Καλὸν ἐστὶ τὸ φάρμακον τῆς ἀθανασίας· στήσατέ ποτε τοὺς ὀλοὺς ἐρπυστικούς (91). Οἱ γὰρ ἐχθροὶ Κυρίου χοῦρ λειξοῦσι, φησὶν, ἡ Γραφή λέγει (92). Ἄναγεύσατε τῆς γῆς εἰς αἰθέρα, ἀναδλέψατε εἰς εἴρανον, θαυμάσατε, παύσασθε καταδοκούντες (93) τῶν δικαίων τὴν πέραν, καὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας ἐμποδίζοντες· φρόνιμοι γένησθε καὶ ἀδλαφεῖς (τάχα που ὁ Κύριος ἀπλότητος ὑμῖν δωρησεται πτερὸν (94)· πτερῶσαι γὰρ προφητῆται γηγενεῖς)· ἵνα ἔη, τοὺς χρηματοὺς καταλείποντες, οἰκήσητε τοὺς οὐρανοὺς. Μόνον ἐξ ὅλης καρδίας μετανοήσωμεν, ὡς ὧν καρδίᾳ δυνηθῆναι χωρησαί τὸν Θεόν. Ἐπίστατε ἐὰν αὐτῶν, φησὶ, πᾶσα συναγωγὴ λαοῦ· ἐκχέ-

A peccantibus alit supplicium, sic penitentiam agentes humanitas ornat beneficiis. Dei vero auxilio privari, longe miserrimum est. Hinc ab artibus maligni dæmonis nil tam grave atque acerbum patimur, quam oculorum orbitatem, ac aurium surditatem; quarum nos altera quidem cælorum contemplationi, altera vero divinarum disciplinarum auditioni penitus ineptos reddit. Proinde vos, qui veritate quasi mutili, mente cæci, surdique intellectu estis, non doletis, nec omnino graviter fertis, nec ullo cælum aut cæli conditorem videndi desiderio ✕ estis incensi; neque universorum opificem ac patrem audire atque cognoscere studium vobis fuit, animos ad salutem applicantibus. Nam ad cognitionem Dei contententibus nihil est, quod moram et impedimentum inferre possit; non sane orbitas liberorum, non paupertas, non obscuritas nominis, non egestas. Neque quispiam veram sapientiam ære ferrove excisam optat commutare; hauc enim rebus universis longe præfert. Christus est ubique salutaris. Nam qui justus æmulus ac imitator est, cum sit ejus amicus, qui nulla re indiget, paucis eget ipse; ut qui non alibi felicitatis suæ thesaurum reposuerit, quam in se ipso et Deo, ubi non est tineæ, nec sur¹⁴, nec pirata, sed æternus honorum largitor. Merito igitur istis serpentibus assimilati estis, qui adversus incantatores aures suas obstruunt. Animus enim eis, ait Scriptura, ad similitudinem serpentis; tanquam aspidis surdæ, et aures suas obturantis, quæ non exaudit vocem incantantium¹⁵. Quin vos sinite a sanctitate incantari, miteque nostrum Verbum recipite, et lethale virus exspuite, ut vobis interitum, sicut illis senium, exuere concedatur. Audite me, neque aures obstruite, neque auditum obturate; sed animis vestris, quæ dicentur, imprimite. Immortalitas egregium est medicamentum. Nolite amplius, velut

✕ P. 85 ED. POTTER, 66 ED. PARIS. ¹⁴ Matth. vi, 20, 21. ¹⁵ Psal. lvi, 5, 6.

(86) Δηώσας. Δηώσας Nov. Χαλκῶ δηώσας phrasis est Homericæ. Conf. Il. Θ, v. 354; Il. Σ, v. 517, 518. Mox, εἰρήται pro εἴληται, Flor. Syll. Scribi possit εἴληται.

(87) Ὁρεσιν. De aspidæ aures obturante Psal. lvi, 5; Sirach. xii, 15 et xxvii, 15. H. Ibidem nota ἀποκέχλειται absque σ. SYLBURG. — Verum id librarij errore contigit. Nam ms. Nov. habet ἀποκέχλειται.

(88) Φωνῆς. Φωνῆν Bibl. Gr. Paulo ante, ὡσαύτῃ pro ὡς. Nov. Bibl. Gr.

(89) Ἡμέρον καὶ ὑμέτερον. A. τὸν ἡμέτερον καὶ ὑμέτερον, nostrum et vestrum; rectius, quanquam etiam legi possit τὸν ἡμέρον. Hervetus interpret sane ἡμέρον secutus est. SYLBURG. — Vera lectio est, quam exhibet Nov. τὸν ἡμέρον καὶ ὑμέτερον· ludit enim in simili vocum sono: et ἡμερον Λόγον opponit τῷ διλητήριῳ λόγῳ.

(90) Ἀποδύσατε. A. ἀποδύσθητε· sed fortasse potius, retento ἀποδύσατε, mox legendum ἀπορράξητε, idemque per omnia cola erit verborum motus. SYLBURG. — Verum Nov. habet ἀποφύσθητε, pro ἀποδύσατε· subjunctivum itaque prætulimus iudicativo.

(91) Τοὺς ὀλοὺς ἐρπ. Τῶς ὀλοὺς τοὺς ἐρπ. Nov. recte.

(92) Φησὶν, ἡ Γραφή λέγει. Φησὶ pleonasticum hoc loco, ut infra quoque. SYLBURG.

(93) Καταδοκούντες. Respicit Genes. xlix, 17; Ps. lv, 7. Mox recitat Christi dictum, verbis paulum immutatis, Matth. x, 16: Γίρεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ δρυεῖς, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

(94) Πτερὸν. Facta ad columbas allusione, sequitur alarum mentio. Præterea vero respicere videtur Clemens Platonis locum, quo refert eos, qui pietatem ac justitiam colunt, alis vestitos in cælum sublimes ferri, Phædri pag. 1222: Πέφυκεν ἡ πτεροῦ δύναμις τὸ ἐμβροτιῶδες ἀγειν, ἄνω μετατόρζουσα, ἢ τὸ τῶν θεῶν γένος οἰκεῖ. Κεκοινώνηκε δὲ πη μάλιστα τῶν περὶ τὸ σῶμα τοῦ θείου ψυχῆ· τὸ δὲ θεῖον, καλὸν, σοφόν, ἀγαθόν, καὶ πᾶν ὅτι τοιοῦτο. Τούτοις δὲ τρέφεται τε καὶ αὐξεται μάλιστα τὸ τῆς ψυχῆς πτέρωμα, αἰσχυρῶ δὲ καὶ κακῶ καὶ τοῖς ἐναντίοις διόλλυται. Naturalis alarum vis est, grave in sublime attollere, ubi deorum inhabitat genius. Omnium vero, quæ sunt circa corpus, maxime particeps divini est animus. Divinum autem, pulchrum, sapiens, bonum, et quidquid tale dici potest. His utique alitur maxime, augeturque ipsa alatio animi: turpi autem et malo, contrariisque hujusmodi deficit atque interit.

serpentes, reptare: nam inimici Domini pulverem **A** *lingent*, ait Scriptura ¹⁶. A terra ad ætherem oculos attollite, suspicite in cœlum, admiremini, desinite insidiari calcaneo justorum, et *viam veritatis* ¹⁷ impedire. *Estote prudentes et innoxii*; fortasse Dominus utique vobis dabit pennam simplicitatis (is enim terrigenas pennis instruere constituit), ut ex his latibulis evadentes, cœlos habitetis. Nos tantummodo toto corde pœnitentiam agamus, ut totum nostrum cor Dominum recipere valeat. *Sperate in ipsum*, inquit, *tota populi congregatio*; *effundite coram ipso omnia corda vestra* ¹⁸, ad recentes ab impietate ait; miseretur, et implet justitia. Crede, **X** homo, homini et Deo. Crede, homo, *Deo viventi*, qui passus est, et adoratur. Credite, servi, mortuo. Credite ei, universi homines, qui solus est Deus ex **B** universis hominibus. Credite, et mercedem accipite salutem. *Quærite Deum, et vivet anima vestra* ¹⁹. Qui Deum quærit, de propria salute sollicitus est, Invenisti Deum? habes vitam. Quæramus igitur, ut vivamus. Inventionis merces est vita apud Deum. *Exsulent et lætentur in te omnes, qui te quærunt*; *et dicant perpetuo, Magnificetur Deus* ²⁰. Optimus Dei hymnus est immortalis homo, qui justitia instructus est, et in animo suo oracula veritatis habet insculpta. Ubi enim, præterquam in sapiente anima, inscribenda est justitia? ubi charitas? ubi pudor? ubi mansuetudo? Quorum autem animæ his divinis characteribus signatæ fuerint, eos, ut ego quidem existimo, oportet putare se nactos esse optimos sapientiæ carceres, unde in quosvis **C** vitæ casus emittantur; eandemque tutissimum salutis portum existimare; per quam quidem liberis contingunt boni patres, qui ad Patrém confugerunt; patribus autem boni filii, qui Filium cognoverunt; uxoribus etiam boni mariti, qui Sponsi meminerunt; servis denique, boni domini, qui sunt ab extrema servitute liberati. O bestias hominibus, qui hoc errore ducuntur, beatiores! **30** Quæ quidem perinde ac vos in ignoratione versantur: nequaquam autem mentiuntur veritatem.

✠ P. 84 ED. POTTER, 67 ED. PARIS. ¹⁶ Psal. LXXI, 9. ¹⁷ II Petr. II, 2. ¹⁸ Psal. LXXI, 9. ¹⁹ Psal. LXXI, 33. ²⁰ Psal. LXXI, 5.

(95) Ἐχέετε. Ἐχέετε Bibl. Græc. Μοχ, πάσας deest, ibid.

(96) Πρὸς τοὺς καινοὺς τῆς πορ. Πρὸς τοὺς καινοὺς τῆς πονηρίας, *temporibus iniquis*, Syllh., Flor., Heins. Recentiores editt. alteram lectionem exhibent, Herveti conjecturam secuti, quam firmat Nov. Posset etiam sic distingui: Πρὸς τοὺς καινοὺς τῆς πονηρίας, λέγει, ἐλεεῖ. Ad novos, hoc est a peccatis ad pietatem nuper conversos, dicit, *improbitatis miseretur*.

(97) Πίστευσον. Observavit Cl. Bullus, Clementin hoc loco «Christum non modo hominem, sed et Deum, Deum illum viventem, qui adoratur (quæ manifesta est veri Dei periphrasis), denique, unicum hominum omnium Deum pronuntiare.» *Defens. Fid. Nicæn.*, sect. 2, cap. 6.

(98) Διὰ παντός. Διαπαντός Bibl. Græc.

(99) Καλὸς ὕμνος. Simili allusione Christum superius vocavit καινὸν ἄσμα, p. 6.

(1) Σοφίας. Σοφία Nov. Quam lectionem receptæ

επε (95) ἐνώπιον αὐτοῦ πάσας τὰς καρδίας ὑμῶν, πρὸς τοὺς καινοὺς τῆς πονηρίας (96), λέγει, ἐλεεῖ, καὶ δικαιοσύνης πληροί. Πίστευσον (97), ἀνθρώπων καὶ Θεῷ· πίστευσον, ἄνθρωπε, τῷ παθόντι, καὶ προσκυνουμένῳ Θεῷ ζῶντι. Πιστεῦσατε, οἱ δούλοι, τῷ νεκρῷ· πάντες ἄνθρωποι, πιστεῦσατε μόνῳ τῷ πάντων ἀνθρώπων Θεῷ. Πιστεῦσατε, καὶ μισθὸν λάβετε σωτηρίαν· ἐκζητήσατε τὸν Θεόν, καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν. Ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεὸν τὴν ἴδιαν πολυπραγμονεῖ σωτηρίαν. Ἔυρες τὸν Θεόν; ἔχεις τὴν ζωὴν. Ζητήσωμεν οὖν, ἵνα καὶ ζήσωμεν. Ὁ μισθὸς τῆς εὐρέσεως ζωῆ παρὰ Θεῷ. Ἀγαλλιάσθωσαν καὶ εὐφρανθήτωσαν ἐπὶ σοὶ πάντες οἱ ζητοῦντές σε· καὶ λεγέτωσαν διὰ παντός (98), Μεγαλυρθήτω ὁ Θεός. Καλὸς ὕμνος (99) τοῦ Θεοῦ, ἀθάνατος ἄνθρωπος, δικαιοσύνη οἰκοδομούμενος, ἐν ᾧ τὰ λόγια τῆς ἀληθείας ἐγκεχάραται. Ποῦ γὰρ ἀλλαχθί ἢ ἐν σώφρονι ψυχῇ δικαιοσύνην ἐγγραπτέον; ποῦ ἀγάπην; αἰδῶ δὲ ποῦ; πραότητα δὲ ποῦ; Ταύτας, οἶμαι, τὰς θείας γραφὰς ἐναποσφραγισμένους χρῆ τῇ ψυχῇ, καλὸν ἀπετήριον σοφίας (1) ἡγεῖσθαι τοῖς ἐφ' οἵτιον τοῦ βίου τραφεῖσι (2) μέρος, ὄρμον τε τὸν αὐτὸν ἀκύμονα σωτηρίας σοφίαν νομιζεῖν· δι' ἣν ἀγαθοὶ μὲν πατέρες τέκνων οἱ τῷ Πατρὶ προσεδραμηκότες, ἀγαθοὶ δὲ γονεῖς υἱέων (3) οἱ τὸν Υἱὸν νενοηκότες· ἀγαθοὶ δὲ ἄνδρες γυναικῶν οἱ μεμνημένοι τοῦ Νυμφίου· ἀγαθοὶ δὲ οἰκετιῶν δεσπότες οἱ τῆς ἐσχάτης δουλείας ἐλευθρωμένοι. Ὡ μακαριώτερα τῆς ἐν ἀνθρώποις πλάνης τὰ θηρία! ἃ ἐπινέμεται τὴν ἄγνοιαν, ὡς ὑμεῖς, οὐχ ὑποκρίνεται δὲ τὴν ἀλήθειαν. Οὐκ ἔστι παρ' αὐτοῖς κολάκων γένη· οὐ δεισιδαίμονοσιν ἰχθύες· οὐκ εἰδιωλοατρεῖ τὰ θρνεα ἕνα. Μόνον ἐκπλήττεται τὸν οὐρανὸν, ἐπεὶ Θεὸν νοῆσαι μὴ δύναται, ἀπηξιωμένα τοῦ λόγου. Εἴτ' οὐκ αἰσχύνεσθε, καὶ τῶν ἀλόγων σφᾶς αὐτοὺς ἀλογωτέρους πεποιηκότες, οἱ διὰ τοσούτων ἡλικιῶν ἐν ἀθέστῃ κατατέτριψε; Παῖδες γεγόνατε, εἴτα μεράκια, εἴτα ἐρῆβοι, εἴτα ἄνδρες· χρηστοὶ δὲ οὐδέποτε. Κἂν τὸ γῆρας (4) αἰδέσθητε, ἐπὶ δυσμαῖς τοῦ βίου γενόμενοι· σωφρονήσατε κἂν ἐπὶ τέλει τοῦ βίου· τὸν Θεὸν ἐπίγνωτε· ὡς δὴ τὸ τέλος ὑμῖν τοῦ

prætulerim, quia respondet posteriori hujus sententiæ membro. Vult enim Clemens, veram sapientiam esse utriusque, ἀπετηρίου et ὄρμου, loco habendam; quod ab ea scilicet incipiendum, et in ea desinendum sit.

(2) Τραφεῖσι. Scribe τραφεῖσι, a τρέπω. Quemadmodum superius ἐπιτέραπται pro ἐπιτέθραπται. Sunt enim casus verborum τρέπω et τρέφω valde εὐμετάβολοι. Conf. sup. not. 57.

(3) Γονεῖς υἱέων. Harum sententiarum ἀντιστοιχία requirit, ut scribamus υἱοί, vel υἱεῖς, γονεῦσιν.

(4) Κἂν τὸ γ. Hæc malim sic distinguere cum Nov.: Κἂν τὸ γῆρας αἰδέσθητε, ἐπὶ δυσμαῖς τοῦ βίου γενόμενοι, σωφρονήσατε· κἂν ἐπὶ τέλει τοῦ βίου, τὸν Θεὸν ἐπίγνωτε, ὡς, κ. τ. λ. Saltem senectutem reveremini: jam ad occasum vitæ proveccti, resipiscite; saltem in fine vitæ Deum agnoscite, ut vitæ finis fiat vobis salutis principium.

βίον ἀρχὴν ἀναλάβοι σωτηρίας. Ἐγγράσατε πρὸς
 δευσιδαιμονίαν· νέοι ἀφίχθε πρὸς θεοσέθειαν·
 παιδῶς ἀπάκους ἐγκρινεῖ ὁ θεός. Ὁ μὲν οὖν
 Ἀθηναῖος τοῖς Σόλωνος ἐπέσθω νόμοις· καὶ ὁ Ἀρ-
 γεῖος τοῖς Φορωνέως· καὶ ὁ Σπαρτιάτης τοῖς Λυ-
 κούργου· εἰ δὲ σεαυτὸν ἀναγράφεις τοῦ θεοῦ, οὐρανὸς
 μὲν σοὶ ἡ πατρίς, ὁ δὲ θεὸς νομοθέτης. Τίνες δὲ καὶ
 οἱ νόμοι; *Ὁὐ φρονεῦσαι· οὐ μοιχεύσαι· οὐ παι-
 δοφθορῆσαι* (5)· *οὐ κλέψαι· οὐ ψευδομαρτυρή-
 σαι· ἀγαπήσαι Κύριον τὸν θεόν σου*. Εἰσὶ δὲ
 καὶ τούτων τὰ παραπληρώματα, λόγοι νόμοι, καὶ
 ἔργοι λόγοι, ἐν αὐταῖς ἐγγραφόμενοι ταῖς καρδίαις·
 Ἀγαπήσεις (6) τὸν πλησίον σου ὡς εαυτόν (7)·
 καὶ, *τῷ τύπτουσί σε εἰς τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ
 τὴν ἄλλην· καὶ, οὐκ ἐπιθυμήσεις· ἐπιθυμία γὰρ
 μὴν μεμολχευκῆς*. Πόσω γοῦν ἔμεινον τοῖς ἀνθρώ-
 πους τοῦ τυγχάνειν τῶν ἐπιθυμιῶν τὸ τὴν (8) ἀρχὴν
 μὴδὲ ἐπιθυμεῖν ἐθέλειν ὧν μὴ δεῖ; Ἄλλ' ὑμεῖς μὲν
 τὸ αὐστηρὸν τῆς σωτηρίας ὑπομένειν οὐ καρτερεῖτε·
 καθάπερ δὲ τῶν σιτίων τοῖς γλυκέσιν ἠδόμεθα διὰ
 τὴν λειψότητα τῆς ἡδονῆς προτιμῶντες· ἴσται δὲ ἡμᾶς
 καὶ ὑγιάζει τὰ πικρὰ τραχύνοντα τὴν αἰσθησιν, ἀλλὰ
 πῶς ἀσθενεῖς τὸν στόμαχον βίωνουσιν ἢ τῶν φαρμά-
 κων αὐστηρία· οὕτως ἔδει μὲν καὶ γαργαλίξει ἡ συν-
 ἦθεια· ἀλλ' ἡ μὲν εἰς τὸ βράσθρον ὠθεῖ, ἡ συνῆθεια·
 ἡ δὲ εἰς οὐρανὸν ἀνάγει, ἡ ἀλήθεια. *Τραχεῖα* (9) μὲν
 τὸ πρῶτον, ἀλλ' ἀγαθὴ *κουροτρόφος*· καὶ σεμνὴ μὲν
 ἢ γυναικωνίτις (10) αὐτῆς, σὺφρων δὲ ἢ γερούσια·
οὐδέ ἐστὶ (11) *δυσπρόσιτος*, οὐδὲ ἀδύνατος λαβεῖν,
 ἀλλ' ἐστὶν ἐγγυτάτω, ἐν οἴκοις ἡμῶν· ἢ φησὶν αἰνι-
 τόμενος ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς· *τρισὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς* (12)
 ἐκδοσιτωμένη μέρεσι, *χερσὶ, καὶ στόματι, καὶ καρ-
 δια*· σύμβολον τοῦτο γήσιαον τρισὶ τοῖς πᾶσι συμπλη-
 ρωμένης· τῆς ἀληθείας, βουλή, καὶ πράξει, καὶ λόγῳ.
 Μὴδὲ γὰρ τότε δέμεινε, μὴ σε τὰ πολλὰ καὶ ἐπι-
 τεροπῆ φανταζόμενον ἀφέληται σοφίας· αὐτὸς ἐκὼν
 ὑπερέστη τὸν λῆρον τῆς συνηθείας, καθάπερ καὶ οἱ
 παῖδες τὰ ἀθύρματα, ἄνδρες γενόμενοι, ἀπέβριψαν.
 Τέχει μὲν δὴ ἀνυπερβλήτω εὐνοία τε εὐπροσίτω ἢ

A Inter eas nulla est adulatorum gens; pisces dæmo-
 nas non colunt; aves non venerantur simulacra;
 unum solummodo cœlum admiranantur, cum Deo
 percipere per defectum rationis omnino nequeant.
 Vos igitur tandem non erubescitis, quod vos me-
 tipso feceritis animalibus ratione carentibus magis
 irrationabiles, qui tot ætates in impietate contri-
 vistis? Fulistis enim pueri, deinde adollescentes,
 deinde juvenes, deinde viri; boni autem hactenus
 neutiquam. Senectutem saltem, cum jam ad occa-
 sum vitæ proveci estis, reveremini. Saltem in hoc
 extremo vitæ sine respicite, Deumque agnoscite;
 ut vobis vitæ finis initium salutis recuperet.
 Consenuistis in cultu dæmonum, venite juvenes
 ad cultum Dei; in numerum innocentium pue-
 rorum vos refert Deus. Atheniensis igitur So-
 lonis, Argivus Phoronei, et Spartanus Lycurgi
 leges sequatur; sin te Deo ascribis, cœlum
 ✕ quidem tibi patria est, Deus autem legislator. Jam
 vero quæ sunt leges? *Non occides. Non mæchaberis.*
*Puero stuprum non inferes. Non furaberis. Non dic-
 ces falsum testimonium* ²¹. *Diliges Dominium Deum:*
tuum ²². Has porro explent atque perficiunt leges
 illæ rat'oni consentaneæ, et sancta verba, quæ in
 ipsis hominum cordibus inscripta sunt: *Diliges pro-*
ximum tuum, sicut teipsum ²³. Et, *Qui tibi verbe-*
raverit maxillam, præbe et alteram ²⁴. Et, *Non con-*
cupisces; nam, licet nil ultra, quam concupiveris,
mæchatus es ²⁵. Quanto igitur melius hominibus est,
 ab initio quæ non oportet nolle concupiscere, quam
 assequi quæ concupiverint? Cæterum vos salutis
 austeritatem ferre non sustinetis; sed quemadimo-
 dum dulcioribus quidem cibis delectamur, eosque
 propter insitæ voluptatis illecebras pluris facimus;
 curant vero nos, et in bonam valetudinem resti-
 tuunt amari, qui sensum stringunt et exasperant,
 quiu etiam imbecillo stomacho laborantes corrobo-
 rat atque confirmat medicamentorum austeritas,
 sic delectat ac titillat consuetudo; atqui ea in ba-

✕ P. 85 ED. POTTER. 68 ED. PARIS. ²¹ Exod. xx, 13, 14, 15, 16. ²² Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37, etc. ²³ Ibid, 39. ²⁴ Luc. vi, 29. ²⁵ Matth. v, 28.

xx, 13, 14, 15, 16. ²² Deut. vi, 5; Matth. xxii, 37, etc. ²³ Ibid, 39. ²⁴ Luc. vi, 29. ²⁵ Matth. v, 28.

(5) *Ὁὐ παιδοφθορήσεις*. Hoc præceptum, licet id
 nec Exodus, nec Deuterion. agnoscant, cum *οὐ μοι-
 χεύσεις*, etc., rursus junxit Clemens *Pædag.* lib. ii, cap. 10, pag. 191; lib. iii, cap. 12, pag. 260; *Strom.* iii, pag. 440. Idem præterea factum ab au-
 ctore *Constitut. apost.* lib. vii, c. 2, et ante eos a
 Barnaba, *epist.* c. 19. Scelus id vetat Moyses *Levit.*
 xviii, 22.

(6) *Ἀγαπήσεις*. Hæc Clemens partim e Matthæo,
 partim e Luca consarcinavit; e memoria scilicet,
 pro more suo, Christi dicta recitans.

(7) *Ὡς εαυτόν*. A. *manvlt ὡς σεαυτόν*, secun-
 dum legitimam sermonis regulam, ut infra. **SYL-**
LOG. — *Seautόν* habet N. Test. textus.

(8) *Τὸ τὴν*. Hæc verba omittit Nov.

(9) *Τραχεῖα*. Respicit *Odys.* l, v. 27, quo Uly-
 ses de Ithaca dicit:

Τρηγεῖ', ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος. . .
Aspera, sed bona juvenum alitrix.

(10) *Γυναικωνίτις*. Apud Lacedæmonios, Roma-
 nos, aliasque gentes, virgines inter mulieres in γυ-
 ναικωνίτιδι degebant; juvenes in senum consensum,
 vel *senatum* duci solebant, ut eorum exemplis præ-

ceptisque ad bonos mores instruerentur.

(11) *Οὐδέ ἐστι*. Respicit Deuteron. xxx, 14:
Ἐγγύς σου ἐστὶ τὸ ρῆμα σφόδρα, ἐν τῷ στόματι
σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ταῖς χερσὶ σου
ποιεῖν αὐτό. Philo Judæus, *De nominum mult.*, pag.
 1084: Μωϋσῆς, διδάσκων, ὅτι ἡ ἀγαθὴ κτήσις οὐτ'
 ἀδύνατός ἐστιν, οὔτε δυσθήρατος, φησὶν· *Ὁὐκ εἰς*
οὐρανὸν ἀναπτήναι δεῖ, οὐδ' ἄγρι περάτων γῆς
καὶ θαλάττης ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν σύλληψιν αὐτοῦ
ἀλλ' ἐστὶν ἐγγύς, καὶ σφόδρα ἐγγύς· εἴτα μόνον
 οὐκ ὀφθαλμοφανῶς δεικνύσι· *Πάν ἔργον, φησὶ, τῷ*
στόματι σου, καὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ταῖς χερσὶ
 συμβολικῶς ἐν λόγοις, ἐν βουλαῖς, ἐν ἔργοις. *Moses*
docens bonam illam possessionem, neque impossibi-
lem esse, nec investigatione difficilem, ait: « Non
opus esse in cœlum volare, aut usque ad extremos
terræ marisque fines se conferre, ut ea percipiatur,
sed prope esse, ac valde prope. » Deinde illam pro-
permodum ante oculos ponit, dicens: « Omne opus in
ore tuo, et in corde, et in manibus. » Quæ verba idem
notant ac hæc: In verbis, in consiliis, in operibus.

(12) *Καθ' ἡμᾶς*. Sic A. rectius, quam quod olim
 legebatur, *καθ' ὁμᾶς*.

rathrum præcipites agit, veritas autem in cælum sustollit; quæ primo quidem asperior, at certe *optima juvenum est nutritrix*; hæc grave ac honestum est gynæceum, prudens vero senatus. Nec vero difficilis est accessu, aut ejusmodi, ut eam homines assequi haud possint; sed *proxime* est, in domibus nostris, et, quemadmodum innuit Moyses, vir omni sapientia ornatus, tribus nostris residet membris, *manibus, et ore, et corde*, quod germanum est veritatis symbolum, ad quam complendam universa hæc tria sunt requisita, consilium, et actio et oratio. Nec vero metuas, ne te voluptatum turba, quæ animo tuo subinde sese ingerit, a sapientia abducatur; haud enim invitus consuetudinis nugæ præteribis, sicut pueri, cum ad virilem ætatem pervenerint, ludicra abijciunt. Cæterum potentia Dei incredibili celeritate, et benevolentia, ad quam omnibus facilis patebat aditus, orbi terrarum illucens, salutari semine universum complevit. Nec enim tam exiguo temporis spatio tantum opus absque divina Providentia perfecit Dominus, qui specie tenus despectus, reipsa adoratus est, expiator, servator, mansuetus, divinum Verbum; verus sine controversia Deus, cum Domino totius universitatis adæquatus, quoniam ejus filius erat, et *Verbum erat in Deo*: neque cum primum prædicatus nullam impetravit fidem, neque cum hominis personam indutus, et e carne formatus, salutarem egit humanitatis actum, ignoratus; is enim legitime decertavit, et suam creaturam in certamine socius adjuvit. Cum autem sole celerius, ex ipsa Patris voluntate ortus esset, maxima celeritate ad universos homines delatus, facillime fecit, ut Deus nobis illucesceret; undenam ipse, et quis esset, doctrina atque editis a se miraculis ostendens, fœderis conciliator, et pacificator, et Servator noster, Verbum, fons vitalis, pacificus, per universam terræ faciem diffusus; per quem, ut ita dicam, rerum universitas effecta est *pelagus bonorum*.

CAPUT XI.

Quanta sint Dei beneficia in homines per Christi adventum collata.

Jam vero, nisi molestum fuerit, ab ipso capite repetens, intuere divinum beneficium. Primus homo olim paradysum incolens, ludebat solutus, quia puerulus erat Dei: **31** cum vero sese subjecerat voluptati (voluptatem enim innuit serpens, eo quod ventre gradiatur, terrestre vitium, igni pascendo destinatum), a pravis libidinibus seductus, contumacia adolevit, Deumque patrem suum, ipsi non parendo, ignominia affecit. Quanta vis erat voluptatis? Homo, qui ob simplicitatem fuerat solutus, inventus est peccatis ligatus. Eum cum vinculis liberare vellet Dominus, carnem induit, (o divinum mysterium!) serpentem hunc devicit, tyrannum, hoc est mortem, in servitutem redegit: et, quod maxime præter opinionem contigit, illum hominem, qui seductus ab illecebris voluptatis, et corruptioni

✕ P. 86 ED. POTTER, 69 ED. PARIS.

(13) Τῆ γῆ. Τὴν γῆν Nov.

(14) Κηδεμονίας. Κομιδῆς Nov.

(15) Ὁ καθάριστος, καὶ σωτήριος, καὶ μελιχίος. *Tri* Jovis cognomina.

(16) Ὁ θεῖος Λόγος. Insignis locus contra Arianos. Conf. quæ adnotavit doctissimus Bullus, *Defens. fid. Nicæn.*, sect. 2, c. 6, p. 88, et sect. 2, cap. 2, p. 260, 261. Porro φανερώτατος ὄντως Θεός idem est ac φανερώτατος ὢν Θεός, *manifestissime Deus existens*. Quemadmodum *Strom.* v, p. 547, dicitur σοφία καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, *Dei sapientia et benignitas manifestissima*.

δύναμις ἡ θεϊκὴ ἐπιλάμψασα τῆ γῆ (13); σωτηρίου σπέρματος ἐνέπλησε τὸ πᾶν. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τοσοῦτον ἔργον ἀνευ θείας κηδεμονίας (14) ἐξήνυσεν ὁ Κύριος, ἔφει καταφρονούμενος, ἔργῳ προσκυνούμενος, ὁ καθάριστος, καὶ σωτήριος, καὶ μελιχίος (15), ὁ θεῖος Λόγος (16), ὁ φανερώτατος ὄντως Θεός, ὁ τῷ Δεσπότη τῶν ὄλων ἐξισωθεὶς: ὅτι ἦν υἱὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ Λόγος (17) ἦν ἐν τῷ Θεῷ, οὐθ' ὅτε τὸ πρῶτον προεκηρύχθη ἀπιστηθεὶς, οὐθ' ὅτε τὸ ἀνθρώπου προσωπεῖον ἀναλαβὼν, καὶ σαρκὶ ἀναπλασάμενος, τὸ σωτήριον δρᾶμα τῆς ἀνθρωπότητος ὑπεκρίνετο, ἀγνωθεὶς: γνήσιος (18) γὰρ ἦν ἀγωνιστῆς, καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστῆς: τάχιστα δὲ εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδοθεὶς, θάπτον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς πατρικῆς βουλήσεως, ῥᾶστα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν Θεόν: ὅθεν τε ἦν αὐτὸς, καὶ ὅς ἦν, δι' ὧν ἐδίδαξε καὶ ἐνεδείξατο, παραστησάμενος, ὁ σπονδοφόρος, καὶ διαλλακτῆς, καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Λόγος, πηγὴ ζωοποιός, εἰρηγική, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς χεόμενος: δι' ὃν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὰ πάντα ἡδὴ πέλαγος γέγονεν ἀγαθῶν.

Μικρὸν δὲ, εἰ βούλει, ἀνοθεν ἄθρει τὴν θεῖαν εὐεργεσίαν. Ὁ πρῶτος, ὅτε ἐν παραδείσῳ ἔπαιζε λελυμένος, ἐπὶ παιδίον ἦν τοῦ Θεοῦ: ὅτε δὲ ὑπέπιπτεν (19) ἡδονῇ· (ὅφρι [20] ἀλληγορεῖται ἡδονὴ ἐπὶ γαστέρα ἔρπουσα, κακία γῆνιν, εἰς ὕλας τρεφομένη) παρτήγετο ἐπιθυμίαις ὁ παῖς, ἀνδριζόμενος ἀπειθείῃ: καὶ παρακούσας τοῦ Πατρὸς, ἡσχύνετο τὸν Θεόν. Οἷον ἴσχυσε ἡδονῇ. Ὁ δι' ἀπλότητα λελυμένος ἀνθρώπος ἀμαρτίας εὐρέθη δεδεμένος. Τῶν δεσμῶν λύσαι τοῦτον ὁ Κύριος αὐτῆς ἠθέλησεν: καὶ σαρκὶ ἐνθεθεὶς, μυστήριον θεῖον! τούτῳ (21) τὸν ὄφιν χειρῶσατο, καὶ τὸν τύραννον ἐδουλώσατο, τὸν θάνατον: καὶ τὸ παραδοξότατον, ἐκείνον τὸν ἀνθρώπον, τὸν ἡδονῇ περιπληγμένον, τὸν τῆ φθορᾷ δεδεμένον χερσὶν ἡπλωμέναις ἔδειξε λελυμένον. Ἡ θαύματος μυστικοῦ! **D** Κέλκται μὲν ὁ Κύριος, ἀνέστη δὲ ἀνθρώπος: καὶ ὁ

(17) Ὁ Λόγος. Respicit Joan. 1, 1: Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν.

(18) Ἰγνήσιος. Superius similia dixit pag. 5, ubi conf. not.

(19) Ὑπέπιπτεν. Ἐπέπιπτεν Nov.

(20) Ὅφρις. Serpentis allegoria est apud Philonem Hexaemero. H. Sic idem Philo de legum allegor. Πολύπλοκός γε καὶ ποικιλὴ ὡσπερ τοῦ ὄφινος ἡ κίνησις, οὕτως καὶ τῆς ἡδονῆς. A. SYLVAE. — Item lib. *De agricultura* p. 201, 202, et alibi sæpe.

(21) Τοῦτῳ. Τοῦτον Nov.

ix τοῦ παραδείσου πεσῶν, μείζων ὑπακοῆς ἔθλον, οὐρανούς ἀπολαμβάνει. Διό μοι δοκεῖ, ἐπεὶ αὐτός ἦεν ὡς ἡμᾶς οὐρανόθεν ὁ Λόγος, ἡμᾶς ἐπ' ἀνθρωπίνην (22) ἴσκει μὴ χρῆναι διδασκαλίαν ἔτι, Ἀθήνας καὶ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, πρὸς δὲ καὶ Ἰωνίαν, πολυπραγμονοῦντας. Εἰ γὰρ ἡμῖν ὁ διδάσκαλος, ὁ πληρώσας τὰ πάντα δυνάμεσιν ἀγίας, δημιουργία, σωτηρία, εὐεργεσία, νομοθεσία, προφητεία, διδασκαλία, πάντα νῦν ὁ διδάσκαλος κατηγεῖ, καὶ τὸ πᾶν ἤδη Ἀθῆναι καὶ Ἑλλὰς γέγονε τῷ Λόγῳ. Οὐ γὰρ δὴ μῦθον μὲν, ἐπιστεύετε ποιητικῶ, τὸν Μίνω τὸν Κρήτα, τοῦ Διός, ὡς ἄριστον, ἀναγράφοντι (23), ἡμᾶς δὲ ἀπιστήσετε (24) μαθητὰς Θεοῦ γενοῦσας, τὴν ἄντικρυ ἀληθῆ σοφίαν ἐπανηρημένους, οὐδ' ἦν φιλοσοφίας ἄκροι μόνον ἦνίξαντο, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ κατελήφασιν καὶ ἀκαήρυξαν. Καὶ δὴ καὶ πᾶς (25), ὡς ἔπος εἶπεν, ὁ Χριστός, οὐ μερίζεται, οὔτε βάρβαρός ἐστιν, οὔτε Ἰουδαῖος, οὔτε Ἑλληνας οὐκ ἄρβρον, οὐ θῆλυ καινὸς δὲ ἀνθρωπος (26), Θεοῦ Πνεύματι ἀγίῳ μεταπλασμένος. Εἰθ' αἱ μὲν ἄλλαι συμβουλαὶ τε καὶ ὑποθήκαι λυπραὶ, καὶ περὶ τῶν ἐπὶ μέρους εἰσὶν, εἰ γαρμυτέον, εἰ πολιτευτέον, εἰ παιδοποιητέον, καθολικῆ δὲ ἄρα προτροπῆ μόνῃ καὶ πρὸς ὅλον δηλαδὴ τὸν βίον, ἐν παντὶ καιρῷ, ἐν πάσῃ περιστάσει πρὸς τὸ κριώτατον τέλος, τὴν ζωὴν, συντείνουσα, ἡ θεοσέβεια, καθ' ὃ καὶ μόνον ἐπάναγκές ἐστι ζῆν, ἵνα ζήσωμεν ἀεὶ. Φιλοσοφία δὲ, ἥ σοφία οἱ προσδύτεροι, κολυχρόσιός ἐστι συμβολῆ σοφίας (27), ἀδιδιον φωτιστευομένη ἔρωτα ἐντολῆ δὲ Κυρίου τηλευγής, φωτίζουσα ὀφθαλμούς. Ἀπόλαβε τὸν Χριστὸν, ἀπόλαβε τὸ βλέπειν, ἀπόλαβέ σου τὸ φῶς.

A illigatus fuerat, explicatis manibus, solutum ostendit. O mirabile mysterium! Succubuit quidem Dominus, homo autem surrexit; et qui cecidit ex paradiso, majus obedientiae praemium, caelum accipit. Quamobrem, ut mihi videtur, cum ipsum Verbum ad nos venit caelitus, non sunt nobis amplius frequentandae hominum scholae, nec Athenae, reliquae Graeciae, aut etiam Ionia studiorum causa aduendae. Nam si hoc utamur magistro, qui sanctis virtutibus, officio, salute, beneficio, legislatione, vaticinio, doctrina, complevit omnia; nulla est doctrina, quam is non tradit, ipsique, hoc est Verbo, universus jam orbis terrarum Athenae atque Graecia factus est. Vobis enim, qui poeticae fabulae credidistis, Minoem Cretensem familiari Jovis consuetudine usum fuisse, difficile non erit credere, nec Dei factos discipulos, veram sapientiam suscepisse; eam nempe, quam philosophorum principes tantum obscure innuerunt, sed Christi discipuli tum comprehenderunt, tum etiam praedicarunt. Atque adeo in toto, ut ita dicam, Christo nulla jam partitio, nullum est discrimen: non enim ille barbarus est, nec Judaeus, nec Graecus; non mas, nec femina; sed novus homo²⁴, sancto Dei Spiritu transformatus. Porro autem caetera consilia ac praecipia sunt quidem exilia, et de rebus singularibus agunt: veluti, an ducenda uxor? an gerenda respublica? an liberi sint procreandi? sola autem ea, quae ad pietatem suadet, exhortatio generalis est, sola ad universam vitae rationem pertinet, et nullo non tempore atque casu

C ad supremum finem, vitam nempe, dirigit. Ex hac norma si vivamus, nihil nobis ad aeternam vitam deerit. Ac philosophia quidem, ut veteres dicunt, est diuturna admonitio, quae perpetuum sapientiae amorem conciliat: praecipuum vero Domini lucidum est, illuminans oculos²⁷. Recipe Christum, recipe visum, recipe lucem,

“Ὅψρ” εὖ (28) γινώσκεις ἡμῶν Θεόν, ἡδὲ καὶ ἄνδρα. *Ut bene cognoscas Deum simul atque hominem.*

Γλυκὸς ὁ Λόγος ὁ φωτίζας ἡμᾶς, ὑπὲρ χρυσοῦ καὶ λίθου εἰμωρ ποθεινός ἐστιν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον. Πῶς γὰρ οὐ ποθεινός, ὁ τὸν ἐν σκότει κατοικωμένον νοῦν ἐνεργῆ (29) ποιησάμενος, καὶ τὰ σωσφώρα (30) τῆς ψυχῆς ἀποξύνας ὀμματα; καὶ

Dulcius est Verbum, a quo illuminati sumus, quam aurum et lapis pretiosus; magis idem desiderabile, quam mel et sapor²⁸. Quidni enim desiderabile sit, quod defossam tenebris mentem in lucem produxit, et luciferos animae oculos exacuit? Quemadmodum

✱ P. 87 ED. POTTER, 70 ED. PARIS. ²⁴ Galat. iii, 28; ²⁵ vi, 15; Ephes. iv, 25. ²⁷ Psal. xviii, 9. ²⁸ Ibid. 11.

(22) Ἀνθρωπίνην Hæc eo non tendunt. ut humaniores litteras penitus rejiciamus, quarum utilitatem postea copiose ostendit, principio Strom. i, sed tantum ne illas divinis præferamus.

(23) Τοῦ Διός, ὡς ἄριστον, ἀναγράφοντι. Procul dubio legendum τοῦ Διός ἄριστον ἀναγρ. ex hoc versa Odys. I :

... ἔρθα τε Μίνως Ἐντέωρος βασιλευς Διός μεγάλου ἀριστήης.

SYLBURG. COLLECT. — Atque hanc emendationem habet Nov.

(24) Ἀπιστήσετε. Sic legendum esse, pro ἀπιστοῦσατε, monuit A. Sylburg.

(25) Καὶ δὴ καὶ πᾶς. Gentium discrimen apud Christum non esse, docet Paulus Coloss. iii, et Gal. iii. SYLBURG.

(26) Καινός δὲ ἄνθρωπος. Hæc sic distinguit Nov. : Καινός δὲ ἀνθρωπος Θεοῦ, Πνεύμ. ἁγ. x. Novus autem homo Dei, Spiritu S. transformatus.

(27) Σοφίας. Hæc vox ad sequentia referri debet, ut sit in Nov. Vult enim philosophiam esse συμ-

βολῆν σοφίας quemadmodum apud Diogenem Laertium in Platone, philosophia dicitur ὄρεξις τῆς θελας σοφίας, appetitio divinæ sapientiae, item a Philone, ἐπιτήδευσις σοφίας, meditatio sapientiae, lib. De congr. quær. erud. grat., pag. 435. Idem lib. De mundi opific., pag. 17, de contemplatione dicit : Ἀφ' ἧς πληχθεὶς ὁ νοῦς, ἔρωτα καὶ πόθον ἔσχε τῆς τούτων ἐπιστήμης· ὅθεν τὸ φιλοσοφίας ἀνεβλάστησε γένος. Qua percussa mens, amorem et desiderium hujusmodi rerum concipit; unde prognata est philosophia. Nam philosophia non est ipsa sapientia, sed ejus amor, si vocis originem spectemus. Unde Pythagoras sese non σοφόν, sed φιλόσοφον appellari voluit.

(28) “Ὅψρ” εὖ. Hic versus exstat II. E, v. 128, quo loco γινώσκεις pro γινώσκεις scriptum est.

(29) Ἐνεργῆ. Scribe ἐναργῆ ex Nov. quod Latine vertimus.

(30) Φωσφώρα. Phrasis poetica, e Platone comico sumpta. Euripides etiam dixit φωσφόροι κόμῃ.

enim absente sole per cætera quidem astra nōx esset ubique diffusa, sic nisi Verbum cognovissemus, et ab eo essenius illuminati, nihil sane differemus ab altilibus gallinis, in tenebris saginati, ut postea mortem patiamur. Capiamus igitur lucem, ut Deum ✠ quoque capiamus. Capiamus lucem, et Domini discipuli flamus. Is enim Patri hoc pollicitus est : *Enarrabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesiæ celebrabo te* ¹⁹. Celebra, quæso, et enarra mihi patrem tuum Deum. Salutem præbent tuæ enarrationes. Docebit me tuum canticum, quod Deum quærens, hactenus erraverim. Cum vero tu me, Domine, deducis in lucem, et Deum invenio per te, et Patrem accipio abs te; sicut tuus *cohæres* ²⁰, quoniam te non *pudivit fratris* ²¹ me loco habere. Auferamus igitur, auferamus veritatis oblivionem, ignorantiam; et tenebris, quæ nos impediunt, velut ab oculis nube, remotis, verum Deum contemplermur, hanc ipsi vocem primum acclamantes : *Salve lux; quia lux nobis e cælo, qui tenebris defossi et in umbra mortis* ²² inclusi fuimus, exorta est, sole quidem purior, et hac vita jucundior. Lux illa, vita est æterna, et vivunt, quæcunque eam participant. Nox autem fugit lucem, et præ timore sese condens, dici Domini cedit. Ubique diffusa est lux, quæ sopiri non potest; et occidens orienti, credidit. Quod quidem a *nova creatione* significatum est : *Sol enim justitiæ* ²³, a quo universa obsequantur, totum genus humanum æqualiter lustrat Patris sui exemplo, qui *facit ut sol suus exoriatur super omnes homines* ²⁴, eosque rore veritatis aspergit. Is occasum traduxit ad orientem, et mortem quodammodo crucifixam in vitam sustulit; hominem autem exitio ereptum ætheri suspendit divinus agricola, corruptionem in immunitatem interitus, terramque in cælum transferens : *Prospera significans, populos autem ad opus bonum excitans, verum victum revocans in memoriam; hæreditatem*

A γὰρ ὡσπερ ἡλίου μὴ ὄντος, ἕνεκα τῶν ἄλλων ἀστρῶν νύξ ἂν ᾔην τὰ πάντα· οὕτως, εἰ μὴ τὸν Λόγον ἐγνωμένον, καὶ τοῦτω καθηργάσθημεν, οὐδὲν ἂν τῶν στευομένων ὄρθιθων (31) ἐλειπόμεθα, ἐν σκότει πλαινώμενοι, καὶ θανάτῳ τρεφόμενοι. Χωρήσωμεν (32) τὸ φῶς, ἵνα χωρήσωμεν τὸν Θεόν· χωρήσωμεν τὸ φῶς, καὶ μαθητεύσωμεν τῷ Κυρίῳ. Τοῦτό τοι καὶ ἐπιγγελαται τῷ Πατρὶ· *Διηγῆσομαι τὸ δρομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Ὑμνησον, καὶ διηγῆσομαι τὸν πατέρα* (33) σου, τὸν Θεόν· σώζει σου τὰ διηγήματα, παιδεύσει με ἡ φῶς, ὡς μέχρι νῦν ἐπλανώμην, ζητῶν τὸν Θεόν. Ἐπεὶ ἐέ με φωταγωγεῖς, Κύριε, καὶ τὸν Θεὸν εὐρίσκω διὰ σοῦ, καὶ τὸν Πατέρα ἀπολαμβάνω παρὰ σοῦ, γίνομαι σου *συγκληρονόμος*, ἐπεὶ, *τὸν ἀδελφὸν οὐκ ἐπησχύνθης*. Ἀφέλωμεν οὖν, ἀφέλωμεν τὴν λήθην τῆς ἀληθείας, τὴν ἄγνοιαν· καὶ τὸ σκότος τὸ ἐμποδῶν, ὡς ἀχλὺν (34) ὄψεως· καταγαγόντες, τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἐποπτεύσωμεν, ταύτην αὐτῷ πρῶτον ἀνυμνήσαντες (35) τὴν φωνήν· *Χαῖρε, φῶς· ὅτι φῶς* (36) ἡμῖν ἐξ οὐρανοῦ, τοῖς ἐν σκότει κατορωρυγμένοις, καὶ ἐν σκιᾷ θανάτου κατακεκλεισμένοις, ἐξέλαμψεν, ἡλίῳ καθαριώτερον, ζωῆς τῆς ἐνταῦθα γλυκυτέρον. Τὸ φῶς ἐκείνο ζωὴ ἐστὶν αἰδίου· καὶ ἕσα μετελήφην αὐτοῦ, ζῆ. Ἡ νύξ δὲ εὐλαβεῖται τὸ φῶς· καὶ δύνουσα διὰ τὸν φόβον, παραχωρεῖ τῇ ἡμέρᾳ Κυρίου. Τὰ πάντα φῶς ἀκοίμητον γέγονε, καὶ ἡ δύσις ἀνατολῆ πεπίστευκεν. Τοῦτο ἡ *κτίσις ἡ καινὴ* βεβούληται· ὁ γὰρ τὰ πάντα καθιπετεύων (37) *δικαιοσύνην· Ἥλιος* ἐπίσης περιπολεῖ τὴν ἀνθρωπότητα, τὸν Πατέρα μιμούμενος, ὃς ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους ἀνατέλλει τὸν ἡλίον αὐτοῦ, καὶ καταφεκάζει τὴν δρόσον τῆς ἀληθείας· οὕτως τὴν δύσιν εἰς ἀνατολὴν μετήγαγε, καὶ τὸν θάνατον εἰς ζωὴν ἀνεσταύρωσεν· ἐξαρπάσας δὲ τῆς ἀπωλείας τὸν ἀνθρωπον, προσεχρέμασεν αἰθέρι, μεταφυτεύων τὴν φθορὰν εἰς ἀφθαρσίαν, καὶ γῆν μεταβάλλων εἰς οὐρανοῦς, ὁ τοῦ Θεοῦ γεωργός, *Δεξιὰ σημάτων* (38), *λαοὺς δ' ἐπὶ ἔρ-*

✠ P. 88 ED. POTTER, 70-71 ED. PARIS. ¹⁹ Psal. cxi, 25. ²⁰ Rom. viii, 17. ²¹ Hebr. ii, 11. ²² Mauth. iv, 16; Isa. ix, 2. ²³ Malach. iv, 2. ²⁴ Matth. v, 45.

(31) *Στευομένῳ ὄρθιθῳ*. Varro lib. iii, c. 9, De re rustica : *De tribus generibus gallinæ saginantur maxime villaticæ. Eas includunt in locum tepidum, et angustum, et tenebricosum; quod motus earum et lux pinguedini inimica; vel, ut alii legunt, vindicta*. Martialis lemmate, *Gallina altillis,*

*Pascitur et dulci facilis gallina farina,
Pascitur et tenebris : ingeniosa gula est.*

Paulo post, ἀφέλωμεν τὴν λήθην τῆς ἀληθείας, τὴν ἄγνοιαν, *auferamus oblivionem veritatis ignorantiam*. Sic Platonici scientiam dicebant esse reminiscenciam. COLLECT.

(32) *Χωρήσωμεν*. Χωρίσωμεν Nov.

(33) *Ὑμνησον, καὶ διηγῆσομαι τὸν π. Ὑμν. καὶ διηγῆσομαι σοι τ. π.* Nov. Scribi debet, Ὑμνησον, καὶ διηγῆσόν μοι τὸν πατέρα· quod in Latina versione expressimus. Sunt enim verba hominis Christo per prosopopœiam respondentis. Sed scriptor aliquis parum attentus διηγῆσομαι, quod paulo superius occurrit, hic repetendum putasse videtur.

(34) *Ἀχλὺν*. Respicere videtur locum *Iliad*. E, paulo superius laudatum, quo Minerva Diomedem his alloquitur :

*Ἀχλὺν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλῳ, ἡ κρινὶ ἐπῆσον,
Ὅσπ' εὖ γινώσκῃς ἡμῶν θεὸν ἠδὲ καὶ ἄνδρα.*

(35) *Ἀνυμνήσαντες*. Jul. Firmicus, *De errore prof. rel.* c. 20 : *Diris etiam Χαῖρε, νυμφίε, χαῖρε, φῶς. Quid miserum hominem per abrupta præcipitas calamitosa persuasio? Quid illi falsæ spei polliceris insignia? Nullum apud te lumen est, nec aliquis sponsus, qui hoc mereatur audire. Unum tamen est, unus est aliquis sponsus hominum, quorum gratiam Christus accipit.* COLLECT.

(36) *Ὅτι φ.* Ὅτι omittit Nov.

(37) *Καθιπεύων*. Alludit ad solis equos.

(38) *Δεξιὰ σημάτων*. Non ad aliud quid alludit, sed Arati carmina usurpat. Sic enim habent Græca,

*Δεξιὰ σημάτων, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μυμήσων βίοτοιο...*

Quæ reperies apud hunc ipsum Clementem lib. v *Strom.* : *Isque et numine dextera significat, etc.* Festus Avenius :

*Hoc duce per tumidi ferimur freta gurgitis, isto
Præceptore solum gravidis versamur aratris,
Iste modum statuit signis.*

At veritas est, quæ clamat : *Ex tenebris lux lucebit* ²⁶. *Luceat ergo lux in occulta parte hominis, scilicet corde ejus : et exoriantur scientiæ radii, qui interiori hominem splendore suo patefaciant, lucis discipulum, Christi familiarem atque cohæredem* ²⁷ ; præcipue cum pio ac bono filio, boni Patris, ac lenia, et quæ filio suo salutaria sunt, imperantis, augustum ac venerabile nomen in cognitionem venerit. Ille, qui ei paret, omnibus sane rebus præcellit, sequitur Deum, paret Patri, illum errans cognovit, dilexit Deum, dilexit proximum, implevit mandatum, præmium requirit, promissum exigit. Deo autem semper propositum est servare gregem hominum : et ideo bonum pastorem bonus misit Deus. Verbum autem, explicata veritate, salutis altitudinem hominibus ostendit, ut vel ducti pœnitentia, ✠ salutem consequerentur, vel, si parere nollent, judicio forent obnoxii. Hæc est justitiæ prædicatio, quæ parentibus bonum est nuntium ; cæteros, qui parere detrectaverint, judicio arcessit. Atqui bellica sane tuba clangore suo milites congregaverit, et bellum indixerit ; Christo autem, pacificum carmen ad limites usque terræ afflanti, pacificos suos milites congregare non licebit? Congregavit quidem, o homo, sanguine et verbo incruentum exercitum, cui regnum cælorum tradidit. Tuba autem Christi est ejus Evāgelium. Et is quidem tuba cecinit, nos autem audivimus. Pacificis igitur armis instruamur, *induti thoracem justitiæ, et assumpto clypeo fidei, et galea salutis imposita, gladium etiam Spiritus, hoc est verbum Dei* ²⁸, exacuimus. Ita nos Apostolus pacifice ordinat. Hæc nostra sunt arma, vulneribus prorsus impervia. His instructi adversus malum illum in acie stemus, *ignita mali jacula extinguamus* aqueis cuspidibus a Verbo tinctis, beneficia gratis laudibus remunerantes, et Deum per divinum Verbum honorantes. *Adhuc enim loquente te, dicet, inquit : Ecce adsum* ²⁹. O ! tantam et beatam hanc potentiam, per quam Deus cum hominibus versatur. Præstat igitur optima ac præstantissimæ naturæ imitatore simul et cultorem fieri. Nullo enim alio modo imitari Deum licet, nisi sancte eum colendo ; nec colere ac venerari, nisi imitando. Cælestis itaque ac vere divinus amor tum conciliatur hominibus, cum in ipsa anima vera pulchritudo a Verbo divino excitata effulserit. Quod vero maximum est, cum sincera voluntate pari gressu currit salus ; et vita cum libera electione eodem, ut ita dicam, jugo pendet. Proinde sola hæc veritatis cohortatio est, quæ, perinde ac fidelissimi amicorum, ad extremum usque halitum nobiscum permanet ; et si quis ad

Α ἀποκεκρυμμένω τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ καρδίᾳ, τὸ φῶς· καὶ τῆς γνώσεως αἱ ἀκτίνες ἀνατειλάτωσαν, τὸν ἐγκεκρυμμένον ἔνδον ἐκφραίνουσαι καὶ ἀποστειλίδουσαι ἄνθρωπον, τὸν μαθητὴν τοῦ φωτός, τὸν Χριστοῦ γνῶριμὸν τε καὶ συγκληρονόμον· μάλιστα ἐπειδὴν τὸ τιμιώτατον (46) καὶ σεβασμιώτατον, εὐσεβεῖ τε καὶ ἀγαθῷ παιδί ἀγαθοῦ Πατρὸς ὄνομα εἰς γνῶσιν ἀφίχεται, προστάττοντος ἡπια, καὶ τῷ παιδί ἐγκλεινομένου τὰ σωτήρια. Ὁ δὲ πειθόμενος αὐτῷ κατὰ πάντα δὴ πλέονεκεῖ, ἔπεται τῷ Θεῷ, πειθεται τῷ Πατρὶ, ἔγνω πλανώμενος αὐτὸν, ἤγάπησε τὸν Θεόν, ἤγάπησε τὸν πλησίον, ἐπλήρωσε τὴν ἐντολήν, τὸ ἄλλο ἐπιζητεῖ, τὴν ἐπαγγελίαν ἀπαιτεῖ. Πρόκειται δὲ αἰ τῷ Θεῷ, τὴν ἀνθρώπων ἀγέλην σώζειν· ταύτη καὶ τὸν ἀγαθὸν ποιμένα ὁ ἀγαθὸς ἀπέστειλεν Θεός.

Β Ἀπλώσας δὲ ὁ Λόγος τὴν ἀλήθειαν, ἔδειξε τοῖς ἀνθρώποις τὸ ὕψος τῆς σωτηρίας, ὅπως ἢ μετανοήσαντες σωθῶσιν, ἢ, μὴ ὑπακούσαντες, κριθῶσιν· τοῦτο τῆς δικαιοσύνης τὸ κήρυγμα, ὑπακούουσιν εὐαγγέλιον, παρακούσασιν κριτήριον. Ἀλλὰ σάλπιγξ μὲν ἢ μεγαλόκλονος, ἤχησασα, στρατιώτας συνήγαγεν, καὶ πόλεμον κατήγγειλεν· Χριστὸς δὲ, εἰρηνικὸν ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐπιπνεύσας μέλος, οὐ συνάξει ἄρα τοὺς εἰρηνικοὺς στρατιώτας τοὺς αὐτοῦ ; Συνήγαγε μὲν οὖν, ὦ ἄνθρωπε, καὶ στρατιωτικὸν τὸ ἀναίμακτον, αἵματι καὶ λόγῳ· καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν αὐτοῖς ἐνεγείρησεν. Σάλπιγξ ἐστὶ Χριστῷ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ· ὁ μὲν ἐσάλπισεν, ἡμεῖς δὲ ἤκούσαμεν. Ἐξοπλισόμεθα εἰρηνικῶς, ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακὰ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὴν ἀσπίδα τῆς πίστεως ἀναλαβόντες, καὶ τὴν κόρην τοῦ σωτηρίου περιθέμενοι· καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὅ ἐστι ρῆμα Θεοῦ, ἀκονήσωμεν. Οὕτως ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος εἰρηνικῶς ἐκτάττει· ταῦτα ἡμῶν τὰ ὅπλα τὰ ἀτρωτά· τοῦτοις ἐξοπλισάμενοι παραταξόμεθα τῷ πονηρῷ· τὰ πεπυρακτωμένα τοῦ πονηροῦ ἀποσβέσωμεν βέλη ταῖς ὕδατιναις (47) ἀκμαῖς, ταῖς ὑπὸ τοῦ Λόγου βεβαμμέναις, εὐχαριστοῖς ἀμειβόμενοι τὰς εὐποίας εὐλογίας, καὶ τὸν Θεὸν τῷ θεῷ γεναίροντες Λόγῳ. Ἐτι γὰρ λαλοῦντός σου, ἐρεῖ, φησὶν· Ἰσοῦ πάρεμι. Ὡς τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας ταύτης δυνάμεως, δι' ἧς ἀνθρώποις συμπολιτεύεται Θεός. Ἀπῶν οὖν καὶ ἀμεινον, τῆς ἀρίστης τῶν ὄντων οὐσίας μιμητὴν ὁμοῦ καὶ θεραπευτὴν γενέσθαι· οὐ γὰρ μιμῆσθαι τις δυνήσεται τὸν Θεόν, ἢ δι' ὧν ὁσίως θεραπεύσει· οὐδ' ἂν (48) θεραπεύειν καὶ σέβειν, ἢ μιμούμενος· ὁ γὰρ τοῦ οὐράνιου καὶ θεοῦ ὄντως ἔρωσ, ταύτη προσγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, ὅτ' ἂν ἐν αὐτῇ που τῇ ψυχῇ τὸ ὄντως καλὸν, ὑπὸ τοῦ θεοῦ Λόγου ἀναζωπυρούμενον, ἐκλάμπειν δυνήθῃ· καὶ τὸ μέγιστον, ἅμα τῷ βουληθῆναι γνησίως τὸ σωθῆναι συντρέχει, ὁμοζυγούντων, ὡς ἔπος εἰπεῖν,

²⁶ II Cor. iv, 6. ²⁷ Rom. viii, 17. ✠ P. 90 ED. POTTER, 72 ED. PARIS. ²⁸ Ephes. vi, 14, 16, 17 ; I Thess. v, 8 ; Isa. lix, 17. ²⁹ Isa. lviii, 9.

(46). Ἐπειδὴν τὸ τιμ. Ἐπειδὴν τὸ τιμιώτατον εὐσεβῆ τε καὶ ἀγ. Nov.

(47) Ὑδατιναις. Aqua sc. baptismi constantibus. Nox alludit ad ferrum, quod aqua tingi solet, ut

indurescat.

(48) Ἄν. Et ἂν retineri potest, et aū pro eo substitui ; subaudiendum vero ex præcedente membro dυνήσεται. SYLBERG.

προαιρέσεως καὶ ζωῆς. Τοιγάρτοι μόνη αὐτὴ ἢ τῆς ἀληθείας προτροπὴ τοῖς πιστοτάτοις ἀπέικασται τῶν φθῶν, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς παραμένουσα, παρατομπὸς ἀγαθῆ ὀλῳ καὶ τελείῳ τῷ (49) τῆς ψυχῆς πνεύματι τοῖς εἰς οὐρανὸν ἀπαίρουσι γινόμενῃ (50). Τί δὴ σε προτρέπω; Σωθῆναί σε ἐπιγίνομαι· τοῦτο Χριστὸς βούλεται· ἐνὶ λόγῳ, ζωὴν σοὶ χαρίζεται. Καὶ τίς ἐστὶν οὗτος; μάθε συντόμῳ· Λόγος ἀληθείας, Λόγος ἀφθαρσίας (51), ὁ ἀναγεννῶν τὸν ἀνθρώπον, εἰς ἀλήθειαν αὐτὸν ἀναφέρων, τὸ κέντρον τῆς σωτηρίας, ὁ ἐξελαύνων τὴν φθορὰν, ὁ ἐκδικῶν τὸν θάνατον, ὁ ἐν ἀνθρώποις οἰκοδομήσας νεῶν, ἵνα ἐν ἀνθρώποις ἰδρῶσῃ τὸν Θεόν. Ἄγνισον τὸν νεῶν, καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς βῆθυμίας (52), ὡσπερ ἄνθος ἐφῆμερον, καταλιμπανε ἀνέμῳ καὶ πυρὶ· σωφροσύνης δὲ τοὺς καρποὺς γεώργησον ἐμφρόνως, καὶ σεαυτὸν ἀκροθίνιον ἀνάστησον τῷ Θεῷ, ὅπως οὐκ ἔργον μόνον, ἀλλὰ καὶ χάρις ἢ τοῦ Θεοῦ· βασιλείας ἀξίον φανῆναι, καὶ βασιλείας κατηξιώσθαι.

A caelum tendit, integro perfectoque animæ spiritui optima dux est. Ad quid autem te hortor? Sane ut salvus fias. Hoc vult Christus : et, ut uno dicam verbo, vitam tibi largitur. Ille vero quis est? paucis accipe : Verbum veritatis, Verbum immunitatis ab interitu, quod hominem regenerat, eum reduciendo ad veritatem; salutis stimulus, qui abigit interitum, qui mortem expellit, qui in hominibus templum ædificavit, ut Deum in ipsis statueret. Fac ut templum hoc sit purum, et voluptates ac mollitiem, tanquam caducum florem, vento atque igni relinque. Temperantiæ autem fructus prudenter colito, teque ipsum Deo, ✕ veluti primitias, consecra; ut ejus sit non solum opus, sed etiam operis gratia. Utrumque autem decet, ut qui Christi discipulus est, regno dignus videatur, et regno dignus sit.

πρέπει δὲ ἄμφω, τῷ Χριστῷ γινώριμον (53) καὶ βασιλείας ἀξίον φανῆναι, καὶ βασιλείας κατηξιώσθαι.

CAPUT XII.

Hortatur ut missis erroribus et cupiditatibus pristinis, se Christo, unico veritatis magistro, instituendos præbeat.

Φύγωμεν οὖν τὴν συνήθειαν, φύγωμεν, οἷον ἄκραν χελεπὴν, ἢ Χαρυβδέως ἀπειλήν, ἢ Σειρήνας μυθικὰς· ἀγχεί τὸν ἀνθρώπον, τῆς ἀληθείας ἀποτρέπει, ἀπάγει τῆς ζωῆς· παγὶς ἐστὶ, βάραθρόν ἐστὶ, βόθρος ἐστὶ, λίκνος (54) ἐστὶ, κακὸν ἢ συνήθεια·

Fugiamus igitur consuetudinem, fugiamus veluti periculosum promontorium, aut Charybdæis minas, aut fabulosas Sirenes : consuetudo hominem suffocat, avertit a veritate, abducit a vita; laqueus est, barathrum est, fovea est, cribrum est malum :

Hunc quidem fumum et fluctum extra dirige

Navem . . .

Fugiamus, fugiamus, o socii, hunc fluctum, ignem eructat; periculosa est insula, ossibus 33 et cadaveribus plena; in ea autem cantat formosa meretricula, voluptas, quæ publica vulgarique musica delectat :

Huc age profectus, illustris Ulysses, ingens gloria Græcorum,

Navem siste, ut divinitorem vocem audias.

Laudat te, o nauta, et celebrem vocat, Græcorumque gloriam suam facere conatur meretrix.

Κεῖρου μὲν καπνοῦ (55) καὶ κύματος ἐκτός

[ἔργῳ

C

Νῆα . . .

Φεύγωμεν, ὡ συναυτῆται, φύγωμεν τὸ κύμα (56) τοῦτο, πῦρ ἐρεύγεται· νῆσός (57) ἐστὶ πόνηρὰ, ἔσπολις καὶ νεκροῖς σεσωρευμένη· φθεῖ δὲ ἐν αὐτῇ πορνείων ὠραῖον, ἡδονὴ, πανδήμῳ (58) τερπόμενον μουσικῇ·

Δεῦρ' ἄρ' (59) ἰὼν, πολυαῖρ' Ὀδυσσεῦ, μέγα

[κύδος Ἀχαιῶν·

Νῆα κατὰσθησον, ἵνα θειοτέρῃν δὲ ἀκού-

[σης (60).

Ἐπιτινεῖ σε, ὡ ναῦτα, καὶ πολυύμνητον λέγει, καὶ τὸ κύδος τῶν Ἑλλήνων ἢ πόνηρ σφετερίζεται· ἕασον αὐ-

✕ P. 91 ED. POTTER, 73 ED. PARIS.

(19) Τῷ. Hunc articulum omittit Nov.

(50) Γινόμενῃ. Genoménē Nov.

(51) Λόγος ἀφθ. Λόγος omittit Nov.

(52) Τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς βῆθυμίας. Fortasse cum interprete Heinevelo legendum τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς βῆθυμίας. A. SYLBURG. — Perperam, nam paulo post, βῆθυμίας eodem plane sensu occurrit.

(55) Πρέπει δὲ ἀμφότερον, τὸν Χριστοῦ γινώριμον. Scribit, πρέπει δὲ ἀμφότερον, τὸν Χριστοῦ γινώριμον καὶ βασιλείας ἀξίον φανῆναι, καὶ βασιλείας κατηξιώσθαι. Hoc est : utrumque decet, ut qui Christi est amicus, et dignus videatur regno, et regno dignus sit. HEINSIUS.

(54) Λίκνος. Malim λίκνον.

(55) Κεῖρου μὲν κ. Pro κεῖρου apud Homerum legitur τοῦτου Proverbialiter autem καπνοῦ καὶ κύματος ἐκτός βαίνων usurpat etiam Philo lib. III Περὶ ἐρείρων. editionis nostræ. p. 144. H. SYLBURG. — Τοῦτου habet etiam Nov. Proinde ea vera lectio est. Sunt autem hæc apud Homerum Ulyssis verba, quibus navis suæ gubernatorem Scyllam vitare monet. Odys. M, v. 226.

D λέβητι ἐν πυρὶ πολλῷ· lebeti in igne multo.

(57) Νῆσος. Respicit ejusdem Odys. M, v. 46, ubi, Sirenum insulam describens, hæc dicit :

Ἄλλὰ τς σειρήνες λιγυρῇ θέλγουσιν δοιδῆν,

Ἥμεραι ἐν λειμώνι· κολύς δ' ἄμφ' ὀστέο-

[φιρ ὀλις

Ἀνδρῶν κυθομένων, περὶ δὲ βίνοι μινύθου-

[σιν.

Sed Sirenes dulci demulcent cantilena,

Sedentes in prato; ingens vero circum ex ossibus acervus

Virorum putrefactorum, undique autem cutes [minuuntur.

(58) Ἠδονή, πανδήμῳ. Ἠδονῇ πανδήμῳ conjuncte, Nov.

(59) Δεῦρ' ἄρ'. Sirenum verba, quibus Ulyssæm ad sese pertrahere conabantur, Odys. M, v. 184.

(60) Θειοτέρῃν δὲ ἀκ. Νωϊτέρῃν δὲ editions vulgatæ habent Odys. M. A. SYLBURG. — Utiur hoc

Sine ipsam cadavera depascere, tibi caelestis A Spiritus opem fert : pratergrederere voluptatem, seducit :

Ne vero mulier te animo clunes ornata decipiat,

Blande garriens, tuum inquirens iugurium.

Praternaviga cantum ; morte afficit. Si velis modo ; vicisti interitum ; et ligno alligatus, ab omni corruptione solutus eris. Gubernabit te Verbum Dei, et ad portum caelorum appellet Spiritus sanctus. Tum Deum meum intueberis, et sacris illis mysteriis initiaberis, et iis rebus frueris, quae in caelis recondita, quae mihi asservata sunt, quae nec auris audivit, nec in mentem alicujus venerunt 40.

Aitqui mihi videor videre duos soles, Geminasque Thebas,

✕ dicebat quidam pro simulacra in furorem actus, meraque ebrius ignorantia. Me vero ejus debacchantis misereret, nec possem committere, quin sic mente alienatum ad sobriam salutem hortarer. Dominus enim poenitentiam peccatoris, haudquamquam autem ejus mortem amplectitur. Veni, o insane, non innixus thyrso, neque hedera redimitus. Abjice mitram, abjice nebridem, redi ad sanam mentem. Ostendam tibi Verbum, et Verbi mysteria, ea juxta tuarum imaginem rerum enarrans. Hic est mons Deo dilectus, qui haudquaquam, veluti Cithaeron, tragœdiis materiam praebuit ; sed veritatis actibus consecratus est. Mons sobrius, castis umbrosus silvis. In eo autem bacchantur, haud quidem fulmine ictæ Semeles sorores, Maenades, impura visceratione initiatæ ; sed Dei filiae, pulcherimæ agnæ, quæ veneranda Verbi orgia concelebrant, sobrium instaurantes chorum. Chorum agunt viri justitia præcellentes. Canticum est hymnus regi totius rerum universitatis sacer. Psallunt puellæ, collaudant angeli, prophetæ loquuntur ; editur musicæ sonus, cursu thiasum persequuntur ; qui vocati sunt, desiderio recipiendi Patrem festinant. Veni, tu quoque, o senex, relictis Thebis ; abjectaque divinatione et Bacchica insaniam, deduci te ad veritatem patere. Ecce tibi, quo in-nitaris, lignum præbeo. Festina, Tiresia, fidem ha-

40 I Cor. II, 9. ✕ P. 92 ED. POTTER, 74 ED. PARIS.

eadem versu in iis, quæ ad mores pertinent, Aristoteles II ad Nicomachum Ethic. c. 9. Cæterum pro 3^η ἀκούσης, Nov. habet ἐπακούσης.

(61) Πνεῦμά σε οὐρά. Pro σέ H. mavult σοί dat. casu, ut alibi. Idem cum A. pro vulg. et corrupto πάραθι, reposuit παράθει, prætercurre. Nostrum πάραθι probat etiam C. Ioidem mox rectius cum A. I. gemus βουκολεῖ, seducit, seu abducit ab armento. SYLBERG.

(62) Νόου. Νόου etsi excusari possit, usitatio tamen est νόον, subaudita præp. κατά, vel simili ; atque adeo νόον habent etiam Hesiodi edit. vulgatæ sub finem τῶν Ἐργῶν. V. SYLBERG.—Quam lectionem firmat etiam Nov.

(63) Τῷ ξύλῳ. Allusio a malo navis, cui alligatus Ulysses Sirenas evasit, ad lignum crucis.

(64) Μοῦ. Pro μοῦ rectius μοί legimus dat. casu

την ἐπιπέμεσθαι τοὺς νεκροὺς, Πνεῦμά σε οὐρά- νιον (61) βοηθεῖ· πάραθι τὴν ἡδονὴν, βουκολεῖ·

Μηδὲ γυνή σε νόου (62) πυροστόλος ἐξαπα- τάτω,

Αἰμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διζῶσα καλήτην.

Παράπει τὴν ἡδὴν, θάνατον ἐργάζεται. Ἐὰν ἐθέλης μόνον, νενίκηκας τὴν ἀπόλειαν· καὶ τῷ ξύλῳ (63) προσδεδεμένος ἀπάσης ἔση τῆς φθορᾶς λελυμένος· κυβερνήσει σε ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῖς λιμέσι καθορμίζει τῶν οὐρανῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τότε μου (64) κατοπεύσεις τὸν Θεόν, καὶ τοῖς ἁγίοις ἐκεί- νοις τελεσθήσῃ μυστηρίοις, καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς ἀπολαύσεις ἀποκεκρυμμένων, τῶν ἐμοὶ τετηρημέ- νων, ἃ οὔτε οὐς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνέ- βη τινός.

Καὶ μὴν ὄρη (65) μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, Δισσοὺς δὲ Θήβας,

βακχεῶν ἕλεγε τις εἰδιώλοισ, ἀγνοία μεθῶν ἀκρά- τῳ (66). Ἐγὼ δ' αὐτὸν οἰκτεῖραιμι παροινούγτα, καὶ τὸν οὕτω παρανέκυντα ἐπὶ σιτηρίαν παρακα- λέσαιμι σωφρονούσαν ὅτι καὶ Κύριος (67) μετά- νοιαν ἀμαρτωλοῦ, καὶ οὐχὶ θάνατον ἀσπάζεται. Ἦκε, ὦ παραπλήξ, μὴ θύρῳ σκηριπτόμενος, μὴ κιτῶ ἀναδοῦμενος· βίβον τὴν μίτραν, βίβον τὴν νεβρίδα, σωφρόνησον. Δεῖξω σοὶ τὸν Λόγον, καὶ τοῦ Λόγου τὰ μυστήρια, κατὰ τὴν σὴν διηγούμενος εἰ- κόνα. Ὅρος ἐστὶ τοῦτο Θεῷ πεφιλημένον· οὐ τρα- γυδίαις ὡς Κιθαιρῶν ὑποκείμενον, ἀλλὰ τῆς ἀλη- θείας (68) ἀνακείμενον δράμασιν· ἄλλ' ἀνὰ οὐρανὸν ἀγναῖς ὕλαις σύσκιον· βακχεύουσι δὲ ἐν αὐτῷ οὐχ εἰ Σεμέλης τῆς κρεανίας ἀδελφαὶ αἱ Μαινάδες, αἱ δύσ- αγνον κρεανομίαν μουόμεναι, ἀλλ' αἱ τοῦ Θεοῦ θυ- γατέρες, αἱ ἀμνάδες αἱ καλάι, τὰ σεμνὰ τοῦ Λόγου θεσπίζουσαι ἔργια, χορὸν ἐγείρουσαι σώφρονα. Ὁ χορὸς οἱ δίκαιοι· τὸ ἄσμα ὕμνος ἐστὶ τοῦ πάντων βασιλέως. Ψάλλουσιν αἱ κόραι, δοξάζουσιν ἄγγελοι, προρῆται λαλοῦσιν· ἦχος στέλλεται μουσικῆς, δρό- μῳ τὸν θίασον διώκουσι· σπεύδουσιν οἱ κεκλημέ- νοι, Πατέρα ποθοῦντες ἀπολαθεῖν. Ἦκε μοι, ὦ πρέ- σβυ, καὶ σὺ, τὰς Θήβας λιπῶν, καὶ τὴν μαντικὴν καὶ τὴν Βακχικὴν ἀπορρήψας, πρὸς ἀλήθειαν χει- ραγωγῶ. Ἴδου σοὶ τὸ ξύλον ἐπερῖδεσθαι δίδωμι· σπεῦσον, Τειρεσία (69), πίστευσον, ὄψει. Χριστὸς δ' ἐπιλάμπει παιδρότερον ἡλίου, δι' ὃν ὀφθαλμοὶ τυ-

ut passim. SYLBERG. — Sed mox iterum primam personam adhibet.

(65) Καὶ μὴν ὄρ. Verba Penthei a Baccho in fu- rorem acti apud Euripid. Bacch. v. 9:6. Ea rursus laudavit Clementis Pædag. lib II, cap. 2, pag. 153.

(66) Ἀκράτῳ. Alludit ad eos, qui merum, ἀκρατον, bibendo inebriantur.

(67) Κύριος. Resp. cit. Ezrachielis xxxiii, 11, xviii, 32. In iis, quæ statim sequuntur, Bacchanalia ce- lebrantes describit. Illi enim, exemplo Bacchi, thyrsum manibus gestantes, hedera redimiti, pel- libus induti, insanientium more, montes camposque oberabant. Conf. Meursii Dionysia.

(68) Τῆς ἀλ. Τοῖς ἀλ. Nov. His similia superius dixit p. 5.

(69) Τειρεσία. Tiresiæ fortasse mentionem inje- cit, quod versus Euripidis paulo superius laudatos

ϕλῶν ἀναβλέπουσιν νῦν σε φεύξεται, πῦρ φορηθήσεται, θάνατος οἰχθήσεται· ὄψει τοὺς οὐρανοὺς, ὃ γέρον (70), ὃ θεβας μὴ βλέπων. Ὡ τῶν ἀγίων ὡς ἀληθῶς μυστηρίων! Ὡ φωτὸς ἀκηράτος! Διδοῦχομαι (71), τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν Θεὸν ἐποπτεύσας· ἔπος γίνομαι, μουόμενος. Ἰεροφαντεῖ δὲ ὁ Κύριος, καὶ τὸν μύστην σφραγίζεταί (72) φωταγωγῶν· καὶ παρτίθεταί τῷ Πατρὶ τὸν πεπιστευκότα, αἰῶσι τηρούμενον. Ταῦτα τῶν ἐμῶν μυστηρίων τὰ βακχεύματα· εἰ βούλει, καὶ σὺ μου· καὶ χορεύσεις μετ' ἀγγέλων ἀμφὶ τὸν ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον καὶ μόνον ἑνωθῆναι Θεόν, συνυμνοῦντος ἡμῖν τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἄιδιος οὗτος, Ἰησοῦς εἰς, ὁ μέγας (73) ἀρχιερεὺς Θεοῦ τε ἐνός τοῦ αὐτοῦ καὶ Πατρὸς, ὑπὲρ ἀνθρώπων εὐχεταί, καὶ ἀνθρώποις ἐγκλιεῖται. *Κέκλυτε* (74)· *μυρία φύλα*, μᾶλλον δὲ ὅσοι τῶν ἀνθρώπων λογικοί, καὶ βάρβαροι, καὶ Ἕλληνες· τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος καλῶ, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς θελήματι Πατρὸς· ἦκατε ὡς ἐμὲ, ὅφ' ἔνα ταχθῆσόμενοι Θεόν, καὶ τὸν ἕνα Λόγον τοῦ Θεοῦ· καὶ μὴ μόνον τῶν ἀλόγων ζῶων πλεονεκτεῖτε τῷ λόγῳ· ἐκ δὲ τῶν θνητῶν ἀπάντων ὑμῖν ἀθανασίαν μόνης κερπήσασθαι δίδωμι. Ἐθέλω γάρ, ἐθέλω καὶ ταύτης ὑμῖν μεταδοῦναι τῆς χάριτος· ὁλόκληρον χορηγῶν τὴν εὐεργεσίαν, ἀφθαρσίαν· καὶ Λόγον χαρίζομαι ὑμῖν τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, τέλειον ἑμαυτὸν χαρίζομαι. Τοῦτό εἰμι ἐγὼ, τοῦτο βούλεται ὁ Θεός, τοῦτο συμφωνία ἐστὶ, τοῦτο ἀρμονία Πατρὸς, τοῦτο Υἱός, τοῦτο Χριστός, τοῦτο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, βραχίον Κυρίου, δύναμις τῶν ὄλων, τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· ὧν πάσαι μὲν εἰκόνες, οὐ πάσαι δὲ ἐμπερεῖ· ἐροκώσασθαι ὑμᾶς πρὸς τὸ ἀρχέτυπον βούλομαι, ἵνα καὶ ὅμοιοι γένησθε. Χρῆσω ὑμᾶς τῷ πίστεως αἰετῆματι, δι' οὗ τὴν φθορὰν ἀποβάλλετε· καὶ γυμνὸν ἐκαιοσύνης ἐπιδείξω τὸ σῆμα, δι' οὗ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκβαίνετε. *Δεῦτε πρὸς με* (75) *πάντες ὁ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμῖς· ἔρατε τὸν ζυγὸν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάτετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραῖς* (76) *εἰμι, καὶ ταπεινός τῇ καρδίᾳ· καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· ἔ γὰρ ζυγός μου χρηστός, καὶ φορτίον μου ἐλαφρὸν ἐστίν.* Σπεύσωμεν, δράμωμεν, ὃ θεοφίλῃ καὶ

✽ P. 95 ED. POTTER, 75 ED. PARIS.

A be, visum recipies. Christus, per quem cæcorum visus restituitur, sole splendidius illucet. Nox te fugiet, ignis extimescet, mors abibit. Qui Thebas, o senex, contueri non potes, cælos videbis. O vere sancta mysteria! O puram lucem! Prælati in hi facibus, cælos ac Deum conspicio. Dum initor, sanctus fio. Dominus autem est interpret sacrorum, qui mystam illuminationum obsignat, et eum, qui crediderit, Patri commendat in sæcula servandum. Hæc sunt meorum mysteriorum bacchanalia. Tu quoque, si videatur, initiare. Tum circa eum, qui ortus et interitus immunis solusque verus Deus est, una cum angelis, hymnum nobiscum canente Deo Verbo, chorum duces. Æternus ✕ hic Jesus, unus magnus pontifex unius Dei, qui est idem Pater, orat pro hominibus, idemque homines hortatur. *Attendite, gentes innumerabiles;* seu potius quotquot estis inter homines ratione præditi, tam barbari quam Græci. Universum hominum genus voco, quorum ego voluntate Patris opifex sum. Venite ad me, sub uno Deo et uno Dei Verbo ordinandi. Nec sufficiat vobis animalia rationis expertia sola ratione superasse, cum vobis ex universo genere mortalium solis liceat meo munere immortalitatem consequi. Volo enim, volo hanc vobis impertire gratiam: integrum beneficium, immunitatem corruptionis, tribuens. Sed et Verbum vobis largior, Dei scilicet cognitionem, memetipsam integrum largior. Hoc sum ego, hoc vult Deus, hoc symphonia est, hoc concertus Patris, hoc Filius, hoc Christus, hoc Verbum Dei, brachium Domini, potestas rerum omnium, voluntas Patris. Quarum quidem rerum olim exhibitæ sunt imagines, verum illæ nequamquam omnes similes. Proinde volo vos ad exemplar primigenium corrigere, ut similes etiam mihi efficiamini. Fidei vos unguento, per quod corruptionem exuetis, ungam, et nudam justitiæ figuram, per quam ad Deum ascendetis, representabo. *Venite ad me, omnes qui fatigati estis et onerati; et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me, quod mitis sim et humilis*

ab illo pronuntiatos putaverit. Quo errore lapsus est *Pædag.*, lib. II, cap. 2, p. 153: Καὶ μὴ ὄραν καὶ εἶς μὲν ἡλίου δοκῶ, μεθῶν ὁ θεβαῖος ἐλεγε γέρον· *Atque duos soles videre mihi videor, ebrius dicat Thebanus senex.* Hic porro sic scribit, dicitur Nov. *Τερεσιὰ πίστευσον· ὄψει Χριστὸς ἐπιλάττει φαίδρ.* *Tiresia fidem habe: Christus visum tuum illuminabit sole splendidius.* Perperam in vulgari edit. πίστευσον ὄψει, *visui tuo crede*, conjuncte scribitur.

(70) Ὡ γέρον. *Odys.* M. et K. H. SYLBURG.

(71) Διδοῦχομαι. Alludit ad ritum mysticorum Eleusiniorum; in quibus erat δαδοῦχος, qui *facem manu serebat*; ἱεροφάντης, qui *sacra monstrabat*, ῥῆταί τε ἐπόπται, quibus *mysteria* initiari, *eaque initiari* permissum est. Hinc Alcibiades impiebus a guebatur, referente Plutarcho in *Alcibiade*, ἀγχιμουόμενος τὰ μυστήρια, καὶ δεικνύων τοῖς ἑαυτοῦ ἑταίροις ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆ ἑαυτοῦ, ἔχων στολὴν, οὐκ ἔπερ ἱεροφάντης ἔχων δεικνύει τὰ ἱερά, καὶ ὀνομαζόμενος αὐτὸν μὲν ἱεροφάντην, Πολυτίωνα δὲ ὄχλοῦ-

χον, κήρυκα δὲ Θεόδορον. *Quod imitatus mysteria, eu domi suæ sociis ostendisset, indutus vestem, qualem habens Hierophantes ostendit sacra, et appellationem se quidem Hierophantum, Polytionem vero Daduchum, Theodorum vero præconem.*

(72) Σφραγίζεταί. Alludit ad sigillum baptismi, et signum, seu characterem, qui deorum quorundam cultoribus imprimi solebat. Unde illud *Apocal.* XIII, 17: *Ne quis possit emere aut vendere, ei μὴ ὁ ἔγων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.* *Conf. Archæologię Græcæ*, lib. I, c. 10; lib. III, c. 2.

(73) Ἄιδιος οὗτος, Ἰησοῦς εἰς, ὁ μ. Potes et sic distinguere: Ἄιδιος οὗτος Ἰησοῦς, εἰς ὁ μέγας ἀρχιερεὺς. Interpret Herivelus post eīs distinguit, *æternus hic est Jesus unus.* SYLBURG. Est porro hoc insigne testimonium adversus Arianos.

(74) Κέκλυτε. Hemistichium ex *Iliad.* P, v. 220.

(75) Πρὸς με. Omitit Nov.

(76) Πραῖς. Πρῶτος *Bibl. Græc.* Mox, Χρηστός ἐστὶ Nov. Dein, καὶ τὸ φορτίον, *Bibl. Græc.* et Nov.

corde ; et invenietis requiem animabus vestris. *Jugum enim meum facile. et onus meum leve est* 41. Festinemus, curramus, o homines Dei amantia, Deo vere similia, simulacra. Festinemus, curramus, *tollamus jugum ejus*, suscipiamus bonum aurigam, a quo homines ad immunitatem corruptionis aguntur. Christum diligamus. Is pullum ac vetulum asinum sub idem jugum duxit; et juncta nunc hominum biga ad immortalitatem dirigit currum; id evidenter implere festinans, quod olim obscure significaverat, tunc quidem ad Jerusalem, nunc vero ad cælos contendens. Pulcherrimum sane Patri spectaculum, æternus ipsius Filius victoriam reportans. Fiamus igitur in bona ambitiosi, Deique amantes homines; et earum rerum quæ nihil a quoquam pati possunt, maximas, Deum ac vitam, consequamur. Est autem Verbum adjutor : in eo sit nobis fiducia. Nec nos unquam tantum argenti ac ✕ auri, vel gloriæ subeat desiderium, quantum ipsius Verbi veritatis. 34 Nequaquam enim Deo gratum erit, si nos ea quidem, quæ maximi sunt pretii, minimi facimus; amentia autem, et ignorantia, et socordia, et cultus simulacrorum aperitissima probra, et extremam impietatem plurimi habemus. Etenim haud abs re philosophorum filii, quæcunque faciunt stulti, nefarie ac impie eos gerere existimant. Quin etiam dum ignorantiam adnumerant in speciebus insaniam, nil aliud quam insanire vulgus hominum fatentur. Non est ergo dubitandum, inquiet Verbum, utrum sit melius, sobrium esse, vel insanire. Oportet autem veritatem mordicus tenentes, et sobriam gerentes mentem, Deum totis viribus sequi; et sicuti sunt, res universas existimare ejus esse. Præterea, advertent-

θεοεικελα τοῦ Λόγου ἄνθρωποι ἀγάλματα· σπεύσωμεν, δράμωμεν, ἄρωμεν τὸν ζυγὸν αὐτοῦ, ὑπολάβωμεν (77) ἀφθαρτὰ καὶ δὴν ἡνίοχον ἀνθρώπων, τὸν Χριστὸν. Ἀγαπήσωμεν (78) τὸν πῶλον· ὑποζύγιον ἤγαγε σὺν τῷ παλαιῷ καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν συνωρίδα κατὰ ζεύξας εἰς τὸν Θεὸν, πρὸς ἀθανασίαν καταθύνει (79) τὸ ἄρμα, σπεύδων πληρῶσαι ἐναργῶς, ὃ ἠνέξατο πρότερον μὲν εἰς Ἱερουσαλήμ, νῦν δὲ εἰσελάωνον οὐρανοῦς. Κάλιστον θέαμα τῷ Πατρὶ, Ἰῶς ἀδίδος νικηφόρος. Φιλότιμοι τοῖνον πρὸς τὰ καλὰ, καὶ θεοφιλεῖς ἄνθρωποι γενόμεθα, καὶ τῶν ἀπαθῶν τὰ μέγιστα, Θεὸν καὶ ζῶην, κτησόμεθα. Ἀρωγὸς δὲ ὁ Λόγος· θαρρῶμεν αὐτῷ· καὶ μήποτε ἡμᾶς τοσοῦτος ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, μὴ δόξης ἐπέλη (80) πῶδος, ὅσος αὐτοῦ τοῦ τῆς ἀληθείας Λόγου. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τῷ Θεῷ αὐτῷ ἀρεστὸν, εἰ ἡμεῖς τὰ μὲν πλείστου ἄξια ὑπὲρ ἐλαχίστου ποιούμεθα, ἀνοίας δὲ, καὶ ἀμαθίας, καὶ βραθυμίας, καὶ εἰδωλολατρίας ὕβρεις περριφανεῖς, καὶ τὴν ἐσχάτην δυστέβειαν, περὶ πλείονος τιθέμεθα (81). Οὐ γὰρ ἀπὸ τρόπου φιλοσόφων παιδες (82) πάντα ὅσα πράττουσιν οἱ ἀνόητοι, ἀνοσιουργεῖν καὶ ἀσεβεῖν νομίζουσιν, καὶ αὐτὴν γε ἔτι τὴν ἄγνοιαν μανίας εἶδος (83) ὑπογράφοντες, οὐδὲν ἄλλο ἢ μεμνημένοι τοὺς πολλοὺς ὁμολογοῦσιν. Οὐ δὴ σὺν ἀμφιδάλειν (84), ἐρεῖ ὁ Λόγος, ὁπότερον αὐτοῖν ἄμεινον, σωφρονεῖν ἢ μεμνημένοι· ἐχομένους δὲ ἀπρίξ τῆς ἀληθείας, παντὶ σθένει ἐπεσθαι χρὴ τῷ Θεῷ, σωφρονούντας, καὶ πάντα αὐτοῦ νομίζειν, ὡς περ ἐστὶ· πρὸς δὲ καὶ ἡμᾶς, τὸ κάλλιστον τῶν κτημάτων, μεμαθηκότας ὄντας αὐτοῦ, σφᾶς αὐτοὺς ἐπιτρέπειν τῷ Θεῷ, ἀγαπώντας Κύριον τὸν Θεόν, καὶ τοῦτο παρ' ἑλόν τὸν βίον ἔργον ἡγουμένους. Εἰ δὲ κοινὰ τὰ φίλων, θεοφιλεῖς δὲ ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ· καὶ γὰρ σὺν φίλος (85), μεσιτεύοντος τοῦ Λόγου· γίνεται δὴ οὖν τὰ

41 Matth. xi, 28, 29, 30. ✕ P. 94 ED. POTTER, 76 ED. PARIS.

(77) Ὑπολάβωμεν. H. ὑποβάλωμεν, subjiciamus. SYLVBURG. — Quam emendationem firmat Nov.

(78) Τὸν Χριστὸν. Ἀγ. H. ita distinguit, τὸν Χριστὸν ἀγαπήσωμεν· τὸν πῶλον ὑποζύγιον ἤγαγε. Allusio autem ad Matth. xxi, 5. SYLVBURG. — Quem sensum in Latina versione secuti sumus. Lowthius ait : Locus ita forsan corrigendus : Τὸν Χριστὸν ἀγαπήσωμεν (τὸν πῶλον, quod sequitur, inducendo) ὑποζύγιον ἤγαγε σὺν τῷ πῶλῳ. Nisi quis legere malit, ἀγαπήσωμεν τὸν πωλοδάμνην, quo titulo Christum compellat lib. 1 Pædagog., cap. 5, p. 87.

(79) Κατὰ ζεύξας εἰς τὸν Θεόν, πρὸς ἀθ. κ. Scribi posset κατὰ ζεύξας, εἰς ἀθανασίαν καταθύνει τὸ ἄρμα, omisissis intermediis vocibus τὸν Θεόν πρὸς, quæ non sunt necessaria. Et quidem in Nov. hoc loco omisssæ, πρὸς reperiuntur, σπεύδων πρὸς τὸν Θεόν πληρῶσαι.

(80) Ἐπέλη. Ἐπέλοι Nov.

(81) Τιθέμεθα. Αἰρώμεθα Nov.

(82) Φιλοσόφων κ. Stoicos intelligit. Hi enim stultebant, referente Stobæo in *Eclogis ethicis*, c. 4, p. 170 : *ιερεῖα μόνον εἶναι τὸν σοφόν, solum sapientem esse sacerdotem*; illum solum esse εὐσεβῆ, καὶ ἔμπειρον τῆς θεῶν θεραπείας, *pium, et divini cultus scientiam præditum*. E contra dicebant πάντας τοὺς ἄπροντας εἶναι ἀσεβεῖς, *omnes insipientes esse impios*; eosdemque vocabant *φύλλους, ἀνοσίους, ἀκαθάρτους, μαροῦς· pravos, profanos, impios, sceleratos*. Venientes πάντ' εἶναι τὸν ἄπροντα θεοῦ ἐχθρόν· *omnem stultum esse diis inimicum*, affirmabant, ut ibidem refertur pag. 481.

(83) Ἀγνοιαν μανίας εἶδος. Stoici, referente Stobæo pag. 170, dicebant malum omnem insanire, ἄγνοιαν ἔχοντα αὐτοῦ, καὶ τῶν καθ' αὐτὸν, ὅπερ ἐστὶ μανία· *ignorantia nempe sui, eorumque quæ ad se pertinent, laborantem, quæ insania est*. Diogenes Laertius lib. 11, seg. 224, memorat Zenonem, Stoicæ sectæ patrem, tradidisse πάντας ἄφρονας μαίνεισθαι, *stultos omnes insanire*. Quod Cicero disputavit in *Paradox.* 3, cui titulus est, Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

(84) Οὐ δὴ σὺν ἄμ. A. mavult δεῖ σὺν. Sed et δὴ σὺν retineri potest, subauditio impersonali δεῖ, *χρῆσθαι*, aut simili : ut alibi sæpe præsertim apud poetas. Stoica porro hæc paradoxa tractata etiam a Cicerone. SYLVBURG. — Porro χρῆσθαι statim sequitur.

(85) Θεοφιλεῖς δὲ ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ καὶ γὰρ σὺν φί. Scribe, θεοφιλεῖς δὲ ὁ ἄνθρωπος, καὶ φίλος τῷ Θεῷ. Hoc est, ἤγουν φίλος τῷ Θεῷ. Et est interpretatio alterius, quod est ambiguum. Si quidem θεοφιλεῖς ὁ φίλων τὸν Θεόν, ὃ τε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φιλούμενος. HEINSIUS. — Verum sola interpunctione mutata, qua et alibi sensus auctoris passim depravatus est, sic scribendum : θεοφιλεῖς δὲ ὁ ἄνθρωπος· τῷ Θεῷ καὶ γὰρ σὺν (vel καὶ γὰρ σὺν τῷ Θεῷ) φίλος, μεσιτεύοντος τοῦ Λόγου, γίνεται δὴ σὺν, etc. Quem sensum Latine expressimus. Porro haec sententiam Clemens e Philone Judæo sumpsit, qui lib. 1 *De vita Moysis*, pag. 626, hæc dicit :

Nam si, juxta proverbium, « Amicorum omnia sunt communia, » propheta autem Dei amicus dicitur ; inde consequitur, ut divinæ possessionis usum habeat.

πάντα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπαντὰ ἀμφοῖν τοῖν φίλοι τὰ πάντα, τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ὡρα οὖν ἡμῖν μόνον τὸν θεοσεβῆ Χριστιανὸν εἰπεῖν πλουσίον τε (86), καὶ σώφρονα, καὶ εὐγενῆ· καὶ ταύτη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μεθ' ὁμοιώσεως (87) καὶ λέγειν καὶ πιστεύειν, δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενόμενον ὑπὸ Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ εἰς τοσοῦτον ἴμμιον ἤδη καὶ Θεῷ. Οὐκ ἀποκρύπτεται γοῦν ὁ προσήτης τὴν χάριν, λέγων· Ἐγὼ εἶπα, ὅτι θεοὶ (88) ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. Ἡμεῖς γάρ, ἡμεῖς εἰσπεποιήται, καὶ ἡμῶν ἐθέλει μόνων κεκληθῆναι πατὴρ, οὐ τῶν ἀπειθούτων. Καὶ γάρ οὖν ὡδὲ πως ἔχει τὰ ἡμέτερα τῶν Χριστοῦ ὀπαδῶν· Ὅλαι μὲν αἱ (89) βουλαὶ, τοῖοι καὶ οἱ λόγοι· ὅποιοι δὲ οἱ λόγοι, τοιαῦτα δὲ βίος· χρηστὸς δὲ σύμπας (90) ἀνθρώπων βίος τῶν Χριστῶν ἐγκωκότων. Ἄλλις, οἶμαι, τῶν λόγων, εἰ καὶ μακροτέρω προῆλθον ὑπὸ φιλανθρωπίας, εἴ περ εἶχον ἐκ Θεοῦ ἐκχέων, ὡς ἂν ἐπὶ τῷ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, τὴν σωτηρίαν, παρακαλῶν· περὶ γάρ τοι τῆς παύλης (91) οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἐχούσης ζωῆς (92), οὐκ ἐθέλουσιν τοῖοι οἱ λόγοι παύσασθαι ὡστε ἱεροφαντοῦντες. Ὑμῖν δὲ ἐστὶ τοῦτο περιλειπεῖται πέρας, τὸ λυσιτελοῦν ἐλθεῖν, ἢ κρίσιν, ἢ χάριν. Ὡς ἔγωγε οὐδ' ἀμφιβάλλειν ἀξιώ, πότερον ἀμεινον αὐτῶν· οὐδὲ μὴ συγκρίνεσθαι θέμις ζωὴν ἀπωλείᾳ. effundens, amore hominum longius processi, eo quod ad salutem, bonorum omnium extremum, hortarer. Sermones enim, quibus vita nullum finem habitura declaratur, ægre tandem finire solent. Hoc demum vobis reliquum est, ut quod utilius fuerit, sive iudicium, sive gratiam, eligatis. Nam mihi ne dubitandum quidem videtur, utrum eorum sit melius; sed neque fas est, vitam cum exitio comparare.

tes nos possessionum Dei omnium esse pulcherrimam, nosmetipsos in illius tutelam committamus, diligentes Dominum Deum, et id nobis negotii per totum vitæ spatium incumbere putantes. Quod si communia sunt amicorum omnia, et homo Dei amicus est (Verbi quippe interventu is Dei factus est amicus), igitur homini Jus in omnia competit, quod ad Deum omnia jure pertineant: et sunt omnia utriusque amici, Dei et hominis, communia. Restat igitur, ut solum pium Christianum appellemus divitem, et sobrium, et generosum; et ideo imaginem Dei, effictam ad ipsius similitudinem, dicamus ipsum ac credamus: ut qui justus sanctusque et prudens a Christo sit factus, et proinde Deo similis. Hanc itaque gratiam his verbis expressit propheta, ubi dicit: *Ego dixi, quod dii estis, et filii Altissimi, omnes* 42. Nos enim, nos adoptavit filios: et noster solummodo pater haberi vult, non autem eorum, qui ei non obtemperant. Res ergo nostræ, qui Christi nos assecelas profitemur, ita se quodanmodo habent: *Qualia consilia, tales sermones nostri sunt; quales autem sermones, tales etiam actiones; et qualia opera, talis demum vita*: bona est universa hominum vita, qui Christum cognoverunt. Satis jam, opinor, verborum est; quin imo id quod mihi a Deo concessum est, quod ad salutem, bonorum omnium extremum,

ΣΥΓΚΕΚΡΟΤΗΤΑΙ (93) ΚΡΗΠΙΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ, Ω ΠΑΙΔΕΣ ΥΜΕΙΣ, ΥΜΙΝ (94) ΑΥΤΟΙΣ, ΑΓΙΟΥ ΝΕΦ ΜΕΓΑΛΟΥ ΘΕΟΥ ΘΕΜΕΛΙΟΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ΑΡΡΑΓΗΣ, ΠΡΟΤΡΟΠΗ ΚΑΛΗ, ΔΓ ΥΠΑΚΟΗΣ ΕΥΛΟΓΟΥ ΖΩΗΣ ΑΙΔΙΟΥ ΟΡΕΞΙΣ (95) ΝΟΕΡΩ ΚΑΤΑΒΑΝΘΕΙΣΑ ΧΩΡΙΩ.

CONSTRUCTA EST VOBIS, O PUERI, VERITATIS BASIS, SACRI TEMPLI MAGNI DEI FIRMUM COGNITIONIS FUNDAMENTUM, PRÆCLARA COHORTATIO, VITÆ PER OBEDIENTIAM RATIONABILEM ÆTERNA APPETITIO INTELLIGENTI SOLO JACTA.

42 Psal. LXXI, 6. ✕ P. 95, 96 ED POTTER, 77, 78 ED. PARIS.

Ante Philonem Diogenes Cynicus eodem modo C
ratiocinatus est, referente Laetio lib. vi, seg. 37: *Ratiocinabatur autem hunc in modum: Omnia deorum sunt; diis autem amici sapientes sunt; sunt autem amicorum omnia communia; omnium igitur sapientum sunt.* Idem hæc inferius repetit ejusdem libri seg. 72. Similia dicit Clemens Strom. ii, p. 367 et 403.

(86) Πλουσίον τε, καὶ σ. Hæc epitheta Stoici suo sapienti, eique soli tribuerunt; quod apud Stobæum et Laetium locis superius laudatis videre licet. Conf. Strom. ii, p. 367, et quæ ibi adnotata sunt.

(87) Εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μεθ' ὁμοιώσεως. Cum Moses dixerit in Gen. i, Deum hominem creasse κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, secundum imaginem et similitudinem suam, Clemens hæc duo sic distinguit, ut Dei similitudo sit ejus imagine perfectior; et hæc quidem omni homini conveniat, illa solum ei, qui secundum Dei leges vitam instituit, nec in hac vita plena perfectaque unquam sit. Conf. Pædag. lib. i principio c. 12, et quæ ibi adnotata sunt.

(88) Ἐγὼ εἶπα, ὅτι θεοὶ. Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ Bihl. Græc. Clemens infra Pædag., lib. i, cap. 6, p. 93; Str. ii, p. 414; Str. iv, p. 534.

(89) Ὅλαι μὲν αἱ. Hæc poetica sunt, et facile in iambicos versus transeunt:

Ὅλαι μὲν αἱ βουλαὶ, τοιαῦτα γ' οἱ λόγοι·
Ὅποιοι δ' οἱ λόγοι, τοιαῦτα γ' αἱ πράξεις·

Ἐ ὅποια ἔργα, τοιοῦτός δ' ἐστ' ὁ βίος.

Ὅλος δὲ λόγος, τοῖος δὲ βίος: *Qualis sermo, talis vita*, bis inferius dixit Clemens, Strom. iii, p. 444, et Str. vii, p. 760. Philo Judæus hos etiam versus in prosam vertit, lib. *De præmiis et pœnis* p. 922: *Nam si qualia sunt consilia, tales sint sermones; et qualia dicta, talia facta: omniaque hæc inter se respondeant, conjuncta insolubili harmonia vinculo, etc.*

(90) Χρηστὸς δὲ σ. Ludit in vocibus χρηστὸς et Χριστός, ut superius pag. 72, ubi conf. not.

(91) Παύλης. Rectius H. παύλαν. STLBURG.

(92) Ἐχούσης ζωῆς. Ἐχούσης τῆς ζωῆς Nov.

(93) Συγκεκροτήται. Hanc periochen nonnulli *Protreptico*, alii *Pædagogio* adnectunt. Videtur autem de *Protreptico* dicta, viam quasi parare ad *Pædagogum*. Porro κεκροτήται pro συγκεκροτήται habet ms. codex in Bibliotheca Regia, et alius in Biddleiana asservatus. Hæc vero sententia, cum primo libro *Pædagogii*, excidit e Nov.

(94) Ὑμῖν. Ἡμῖν Reg. Bohl.

(95) Αἰδιος ὄρεξις. Æterna appetitio, id est permanens, quæ usque ad finem vitæ non interit. Sic superius dixit philosophiam ingenerare σοφίας ἀίδιον ἔρωτα, sapientiæ æternum amorem. Et *Pædag.* lib. i, cap. 7, p. 108, παιδαγωγῶτα ait esse πράξεων ἀγίων ὑποτύπων ἐν αἰωνίῳ διαμονῇ, *descriptionem sanctarum actionum in æterna perseverantia.*

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ
CLEMENTIS ALEXANDRINI
PÆDAGOGUS

CAPITULA LIBRI PRIMI

α. Τί ἐπαγγέλλεται ὁ Παιδαγωγός.

β. Ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ὁ Παιδαγωγός ἐπιστατεῖ.

γ. Ὅτι φιλόνητος ὁ Παιδαγωγός.

δ. Ὅτι ἐπίσης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὁ Λόγος Παιδαγωγός ἐστι.

ε. Ὅτι πάντες οἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν καταγινόμενοι παῖδες παρὰ τῷ Θεῷ.

ς. Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὴν τῶν παιδῶν καὶ νηπίων προσηγορίαν τὴν τῶν πρώτων μαθημάτων υλιττεσθαι διδαχὴν.

ζ. Τίς ὁ Παιδαγωγός· καὶ περὶ τῆς παιδαγωγίας αὐτοῦ.

η. Πρὸς τοὺς ἡγουμένους μὴ εἶναι ἀγαθὸν τὸ δίκαιον.

θ. Ὅτι τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ ἐνεργεσιῶν καὶ B κολάσειν δικαίως· ἐν ᾧ τις ὁ τρόπος τῆς παιδαγωγίας τοῦ Λόγου.

ι. Ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ ἀπελργεῖ τῶν ἀμαρτιῶν, ἀπειλῶν· καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα, παρακαλῶν.

ια. Ὅτι διὰ νόμον καὶ προφητῶν ὁ Λόγος ἐπαιδαργῶν.

ιβ. Ὅτι ἀναλόγως τῇ πατρικῇ διαθέσει κέχρηται ὁ Παιδαγωγός αὐστηρίᾳ καὶ χρηστότητι.

ιγ. Ὅτι ὡς τὸ κατέρωθεν κατὰ τὸν ὀρθὸν γίνεται Λόγον, οὕτως ἐμπαλιν τὸ ἀμάρτημα παρὰ τὸν Λόγον.

A 1. Quid profiteatur Pædagogus.

2. Quod propter peccata nostra nos moderetur Pædagogus.

3. Quod sit benignus et hominum amans Pædagogus.

4. Quod Verbum ex æquo virorum et mulierum Pædagogus sit.

5. Quod omnes qui circa veritatem versantur, sint apud Deum pueri.

6. Adversus eos, qui existimant puerorum et infantium appellationem significare primarum disciplinarum doctrinam.

7. Quis sit Pædagogus: de ejus Pædagogia.

8. Adversus eos qui existimant non esse bonum id quod justum est.

9. Quod ejusdem sit potestatis et benefacere et juste punire; in quo etiam dicitur, quis sit modus Pædagogicæ Verbi.

10. Quod idem Deus per idem Verbum et a peccatis arceat, minans; et humanæ naturæ salutem det, adhortans.

11. Quod per legem et prophetas Verbum Pædagogicæ sanctus fuerit officio.

12. Quod Pædagogus convenienter paternæ affectioni severitate et benignitate usus sit.

13. Quod quemadmodum id, quod recte et ex virtute geritur, fit ex recta ratione, ita rursus peccatum præter rationem.

(96) ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

ΚΕΦ. Α'.

Τι επαγγέλλεται ὁ Παιδαγωγός.

Τριῶν γέ τοι τούτων περὶ τὸν ἄνθρωπον ὄντων, ἠθῶν, πράξεων, παθῶν, ὁ προτρεπτικὸς ἐβλήθη τὰ ἴθνη αὐτοῦ, θεοσεβείας καθήγεμων, ὁ τροπιδίου δίκην ὑποκείμενος λόγος (97) εἰς οἰκοδομὴν πίστεως· ἐφ' ᾧ μάλᾳ γαννύμενοι, καὶ τὰς παλαιὰς ἀπομύμενοι δόξας, πρὸς σωτηρίαν νεάζομεν (98), ψαλλούση συνέλοισι προφητεία· Ὡς ἀγαθὸς τῷ Ἰσραὴλ ὁ Θεός (99), τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ! πράξεών τε ἀπασῶν (1) ὁ λόγος ἐπιστατεῖ ὁ ὑποθετικὸς· τὰ δὲ πάθη ὁ παραμυθητικὸς ἰάται· εἰς ὧν πᾶς ὁ αὐτὸς οὗτος λόγος, τῆς συντρόφου καὶ κοσμητικῆς συνθητικῆς ἐξερπάξων τὸν ἄνθρωπον, εἰς δὲ τὴν μονότροπον τοῦ (2) εἰς Θεὸν πίστεως σωτηριαν παιδαγωγῶν. Ὁ γὼν οὐράνιος ἠγεμὼν, ὁ Λόγος, ὀπτηκῆ μὲν ἐπὶ σωτηριαν παρεκάλει, προτρεπτικὸς (3) ὄνομα αὐτῷ ἦν ἰδίως οὗτος παρορμητικὸς, ἐκ μέρους τὸ πᾶν, προσαγορευόμενος λόγος· προτρεπτικὴ γὰρ ἡ πᾶσα θεοσεβεία (4), ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης ὄρεξιν ἐγγενῶσα τῷ συγγενεῖ λογισμῷ. Νυνὶ δὲ θεραπευτικὸς τε ὧν καὶ ὑποθετικὸς ἅμα ἄμφω, ἐπόμενος αὐτὸς αὐτῷ παραινεῖ τὸ προτετραμμένον κεφάλαιον (5), τῶν ἐν ἡμῖν παθῶν ὑπισχνόμενος τὴν ἴασιν· κεκλήσθω δ' ἡμῖν ἐνὶ προσφῶνι οὗτος ὄνοματι Παιδαγωγός· πρακτικὸς, οὐ μεθοδικὸς ὧν ὁ Παιδαγωγός· ἦ καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ βελτιώσας τὴν ψυχὴν ἔστιν, οὐ διδάσκει· σὺφρονὸς τε, οὐκ ἐπιστημονικῶς καθηγῆσθαι βίου. Καίτοι καὶ διδασκαλικὸς ὁ αὐτὸς ἐστὶ λόγος, ἀλλ' οὐ νῦν. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τοῖς δογματικοῖς (6) δηλωτικὸς καὶ ἀποκαλυπτικὸς, ὁ διδασκαλικός· πρακτικὸς δὲ ὧν ὁ Παιδαγωγός, πρότερον μὲν εἰς διάθεσιν ἡθοποιίας προτρέψατο, ἤδη δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν δεόντων ἐνέργειαν παρακαλεῖ, τὰς ὑποθήκας τὰς ἀκράτους παρεγγῶν, καὶ τῶν πεπλανημένων πρότερον τοῖς ὑστερον ἐπιδεικνύς τὰς εἰκόνας. Ἄμφω δὲ

¹ Psal. LXXII, 1. ✕ P. 97, 98 ED. POTTER, 79 ED. PARIS.

(96) Pro his, Κλήμ. τοῦ Ἀλεξ. Παιδαγωγός, quæ supra in titulo exscripsimus, A. Palat. cod. habet, Κλήμεντος Στρωματέως Παιδαγωγός· λόγος γ'. Itemque in Excerptis mss., Ἐκ τῶν τοῦ Κλήμεντος Στρωματέως λόγων παιδαγωγικῶν· quasi Στρωματέως cognomen sit Clementis. Sed libros qui hos παιδαγωγικὸς sequuntur, Στρωματεῖς inscriptos esse, et quæ nominis ratio sit, infra ostendetur latius ad p. 267. Παιδαγωγὸν vero nomen probat ipse statim auctor, primo hujus libri capite, et rursus infra initio sexti Stromat. SYLBERG. — Eundem titulum, quæm Palatinus codex, exhibent mss. Reg., Bod.

(97) Λόγος. Omittunt hanc vocem Excerpta mss. SYLBERG.

(98) Νεάζομεν. Hesychius, Νεάζομεν, ἀρικνούμενα, ἢ νεωστὶ ἤχομεν. Proinde Clemens hæc opposuit, παλαιὰς ἔχειν δόξας, et νεάζομεν πρὸς σωτηρίαν.

(99) Τῷ Ἰσραὴλ ὁ Θεός. Ὁ Θεός τῷ Ἰσραὴλ, Bod. Mox τῇ ante καρδίᾳ omitt. Bibl. Græc.

(1) Πράξεών τε ἀπ. Δὲ pro τέ, Excerpta mss. SYLBERG.

(2) Τῆς. Τὴν Bod.

(3) Προτρεπτ. Hic locus sic distingui possit, au-

A ✕ LIBER PRIMUS.

35 CAP. I.

Quid profiteatur Pædagogus.

Cum hæc tria sint in homine, mores, actiones et affectus : mores sermo sibi vindicat *cohortatorius*, pietatis dux ac religionis, qui instar carinæ subiectus est ad fidei ædificationem : quo quidem non valde exultantes, et opiniones veteres abjurantes, ad salutem capessendam juvenes alacresque reddimur, cum psallente prophetia concinentes : *Quam bonus Israel Deus iis qui recto sunt corde* ⁴¹! Omnibus vero actionibus præest sermo, qui versatur in tradendis præceptis; animi autem affectibus medetur sermo ad suadendum comparatus : cum interea unus sit omnis hic sermo, a mundana, in qua educatus est, consuetudine hominem abripiens, et in simplici uniusque modi fidei in Deum salute instituens. Dux itaque cœlestis, Verbum, ad salutem quidem quando cohortabatur hominem, *cohortatorius* vocatus est; et hic sermo proprie ad incitandum aptus, ex parte scilicet totum, appellatus est. Est enim cohortatoria universa religio, ut quæ et vitæ hic recte degendæ, et futuræ desiderium menti cognatæ ingeneret. Nunc autem, cum in medendo et præcipiendo versetur, et ad utrumque simul eum, quem admonet, ipse seipsum sequens, adhortetur, affectuum nostrorum curationem in summa promittens, hic a nobis apposite uno appelletur nomine, *Pædagogus*. Is autem *Pædagogus* in actione, non in tradenda disciplinæ ratione, versatur : ejusque finis est, animam meliorem reddere, non doctrina imbueri : et in vita honesta et prudenti, non quæ sit scientia prædita, instituere. Quanquam hic ipse quoque ad docendum aptus sit sermo; licet nunc aliter sumatur. Qui enim quæ ad dogmata pertinent declarat et revelat, is sermo est, qui in docendo versatur. Cum autem in actione

toritate Reg. et Bod. Προτρεπτικὸς ὄνομα αὐτῷ ἦν ἰδίως οὗτος παρορμητικὸς, ἐκ μ. Proprio nomine Cohortatorius appellabatur : idem sermo ad incitandum aptus, ex p.

(4) Ἡ πᾶσα θεοσεβεία. Πᾶσα ἡ θεοσεβ. SYLBERG. — Mox νῦν pro νυνί, Bod.

(5) Παραινεῖ τὸ προτετραμμένον κ. Scribe προγεγραμμένον, præscriptum : quam lectionem confirmat epilogus infra pag. 264. SYLBERG. — Herveus vertit, ac si legisset τὸν προτετραμμένον. Dein κεφάλαιον cum sequentibus connectit. Sed retenta veteri lectione, quam mss. cold. firmant, expr. suadet ac præcipit idem caput, id est, eandem rerum summam, ad quod cohortabatur. Vult enim idem Dei Verbum, primo in *Protreptico* ad Christi religionem cohortari, dein in *Pædagogico* ejusdem præceptorum observationem suadere; quem in linem τῶν ἐν ὑμῖν παθῶν ὑπ. affectuum nostrorum curationem pollicetur. Paria sunt, quæ paulo post insert, Ὁ Παιδαγωγός πρότερον εἰς διάθεσιν ἡθοποιίας προτρέψατο· ἤδη δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν δεόντων ἐνέργειαν παρακαλεῖ.

(6) Δογματικοῖς. Δηλωτικὸς Reg., sed aliquis in margine δογματικοῖς scripsit.

versetur *Pædagogus*, postquam ad componendos n̄bres prius cohortatus sit, jam ad ea, quæ oportet, agenda incitat, pura incorruptaque præcepta tradens, et eorum, qui erraverunt, imagines posteris ostendens. Sunt autem ambo utilissima: præceptivum quidem genus ad parendum; alterum autem, in agnis insar assumptum, quod ipsum quoque est duplex, sicut prior conjugatio: ac partim quidem in eo consistit, ut bonum eligentes imitemur; partim autem, ut malum repudiantes aversemur. Affectuum itaque hinc sequitur curatio, cum, adhibitis imaginum suasionibus, animos confirmat *Pædagogus*, benignis præceptis, tanquam lenibus medicamentis, ad perfectam veritatis cognitionem eos, qui morbo laborant, deducens. Inter sanitatem autem et cognitionem permultum interest; nam hæc quidem disciplina, illa vero curatione comparatur. Qui itaque laborat, non prius aliquid eorum, quæ ad doctrinam pertinent, discat, quam perfecte sanus fuerit. Neque enim discantibus ac laborantibus unumquodque præceptum similiter traditur; sed illis quidem id, quod ad cognitionem; his vero, quod ad medelam confert. Quemadmodum ergo, quorum corpus ægrotat, iis medico opus est: ita quorum æger est animus, ii pædagogus opus habent, qui nimirum affectibus nostris medeat; deinde vero doctore, qui puram deducat animam ad cognitionis aptitudinem, ✕ ut possit relationem sermonis percipere. Porro autem dum salutari gradu, efficaci disciplinæ convenienti, nos studet perfectos et consummatos reddere, pulchra utitur œconomia semper benignum et hominum amans Verbum. primum *cohortans*, deinde fungens *Pædagogici* officio, tandem *docens*.

CAPUT II.

Quod propter peccata nostra nos moderetur
Pædagogus.

Pædagogus autem noster, o vos pueri, Deo Patri suo est similis, cujus est Filius, in quem nullum omnino cadit peccatum, estque nulli reprehensioni affinis, et animo impatibilis: Deus in figura hominis impollutus, paternæ voluntati serviens, Verbum Deus, qui est in Patre, qui est a dextris Patris, et cum figura Deus est. Hic nobis est imago, in qua nulla est macula. Ei omnibus viribus tentandum est animam similem efficere. Et ille quidem ab omnibus humanis animi perturbationibus est liber.

✕ P. 99 ED. POTTER, 80 ED. PARIS.

(7) *Tò θάτερον*. A. *Excerpta mss.* τὸ θάτερον non absurde, quia in θάτερον jam inest articulus. θάτερον enim contracte idem est, quod τὸ ἕτερον. SYLBURG.

(8) *Ἠπλοιοι φάρμακοις*. Phrasis Homerica ex *Iliad.* A. v. 218 :

..... ἐπ' ἄρ' ἧπια φάρμακα εἰδῶς

Πάσσε...

Lenis medicamenta peritus inspersit.

(9) *Εἶτα δὲ εἰς διδασκάλου*. Eis redundat. SYLBURG. LOWTH. — Mox scribe, ὅς καθηγῆσεται πρὸς καθάραν γνώσεως ἐπιτηδεύτῃτα εὐτρεπ. SYLBURG.

(10) *Προτρέπων*. Tribus verbis trium Operum rationem aperit. Nam primo ὁ προτρέπων λόγος est, qui se Christo addicere, rejecto dæmonum cultu, cohortatur. Secundo ὁ παιδαγωγῶν, qui Christianum νεόφυτον vitæ secundum veræ religionis normam agendæ præceptis imluit. Tertio ὁ ἐκδιδάσκων, qui Christianæ fidei dogmata plenius explicat. Primum præstat ὁ Προτρεπτικός, secundum ὁ

ὠφελιμώτατα· τὸ μὲν εἰς ὑπακοὴν τὸ παραινετικὸν εἶδος, τὸ δὲ ἐν εἰκόνας μέρει παραλαμβανόμενον, εἰτὸν καὶ αὐτὸ, παραπλησίως τῇ προτέρῃ συζυγίᾳ· τὸ μὲν αὐτοῦ, ἵνα μιμώμεθα αἰρούμενοι τὸ ἀγαθὸν, τὸ δὲ, ὅπως ἐκτρεπώμεθα, παραιτούμενοι τὸ θάτερον (7). Ἰασις οὖν τῶν παθῶν ἐνθένδε ἔπεται κατὰ τὰς παραμυθίας τῶν εἰκότων, ἐπιβρώννυτος τοῦ *Παιδαγωγοῦ* τὰς ψυχὰς, καθάπερ ἡπλοιοι φάρμακοις (8), ὑποθήκαις φιλανθρώποις εἰς τὴν παντελῆ τῆς ἀληθείας γνῶσιν τοὺς κάμοντας διαιτωμένους. Ἰσαὶ δ' οὐκ ἐστὸν ὑγίεια καὶ γνῶσις· ἀλλ' ἡ μὲν μαθήσει, ἡ δὲ λάσει περιγίνεται. Οὐκ ἂν οὖν τις νοσῶν ἔτι πρότερον τι τῶν διδασκαλικῶν ἐκμάθοι, πρὶν ἢ τέλειον ὑγιᾶναι· οὐδὲ γὰρ ὡσαύτως πρὸς τοὺς μανθάνοντας ἢ κάμοντας αἰεὶ τῶν παραγγελμάτων ἕκαστον λέγεται, ἀλλὰ πρὸς οὓς μὲν εἰς γνῶσιν, πρὸς οὓς δὲ εἰς ἴασιν. Καθάπερ οὖν τοῖς νοσοῦσι τὸ σῶμα ἱατροῦ χρῆζει, ταύτῃ καὶ τοῖς ἀσθενοῦσι τὴν ψυχὴν παιδαγωγοῦ δεῖ, ἵν' ἡμῶν λάσῃται τὰ πάθη· εἶτα δὲ εἰς διδασκάλου (9), ὅς καθηγῆσεται καθάραν πρὸς γνώσεως ἐπιτηδεύτῃτα εὐτρεπίζων τὴν ψυχὴν, δυναμένην χωρῆσαι τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ λόγου. Σπεύδων δὲ ἄρα τελειῶσαι σωτηρίῳ ἡμᾶς βαθμῶ· καταλλήλῃ εἰς παιδευσιν ἐνεργῆ, τῇ καλῇ συγχρηταί οἰκονομίᾳ ὁ πάντα φιλάνθρωπος Λόγος, *προτρέπων* (10) ἄνωθεν, ἔπειτα *παιδαγωγῶν*, ἐπὶ πᾶσιν *ἐκδιδάσκων*.

ad cognitionis aptitudinem, ✕ ut possit relationem

C

KEΦ. Β.

Ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ὁ Παιδαγωγός (11)
ἐπιστατεῖ.

Ἔοικε δὲ ὁ Παιδαγωγός ἡμῶν, ὡ παῖδες ὑμεῖς, τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, οὐπὲρ ἐστὶν Υἱὸς ἀναμάρτητος, ἀνεπληπτος, καὶ ἀπαθὴς τὴν ψυχὴν· Θεὸς ἐν ἀνθρώπου σχήματι ἀχραντος, πατρικῶ βελήματι διάκονος, Λόγος Θεός, ὁ ἐν τῷ Πατρὶ, ὁ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, σὺν καὶ τῷ σχήματι Θεός (12). Οὗτος ἡμῶν εἰκὼν ἢ ἀκηλίδωτος· τούτῳ παντὶ σθένει πειρατέον ἐξομοιοῦν τὴν ψυχὴν. Ἄλλ' ὁ μὲν ἀπόλυτος εἰς τὸ παντελὲς ἀνθρωπίνων παθῶν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ μόνος κριτῆς, ὅτι ἀναμάρτητος μόνος (13)· ἡμεῖς δὲ·

Παιδαγωγός, tertium ὁ *Στρωματεὺς* λόγος. Conf. quæ ad principium *Cohortationis ad Gentes* adnotata sunt.

(11) *Ἠμῶν ὁ Π.* Ἠμῶν καὶ ὁ Π. Bod. Καὶ etiam super hæc voces scriptum est in Reg.

(12) *Τῷ σχήματι Θεός*. Ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, etc. Philip. ii, 6.

(13) *Ἀναμάρτητος μόνος*. Infra *Pædag.* lib iii, cap. ult., pag. 262: Μόνος γὰρ ἀναμάρτητος αὐτὸς ὁ Λόγος. *Solum enim Verbum sine peccato est.* Aperte proficitur neminem, excepto Christo, esse ἀναμάρτητον et ἀπαθῆ. Idem vero alias sæpenumero hortatur ad ἀπάθειαν, et perfectos Christianos in hac vita ἀπαθεῖς esse tradit: quo loquendi modo nil aliud intelligit, affectum, quod hic clarius explicat, eos esse pravis quibuslibet liberatos, ὅση δύναμις, pro suis viribus. *Strom.* ii, p. 401: Ἦ γὰρ μὲν καρτερία καὶ αὐτῇ εἰς τὴν θέαν ἐξομοιωσιν βιάζεται, δι' ὑπομονῆς ἀπάθειαν καρπούμενη. *Tolerantia etiam ipsa ad Dei similitudinem contendit, per patientiam quæ*

δὲ δύναμις, ὡς ὅτι ἐλάχιστα ἀμαρτάνειν πειρώμεθα. Κατεπέγει γὰρ τοσοῦτον οὐδὲν, ὡς ἡ τῶν παθῶν καὶ νοσημάτων ἀπαλλαγὴ πρῶτον· ἔπειτα δὲ καὶ ἡ κίωσις τῆς εἰς τὴν συνθήσασιν τῶν ἀμαρτημάτων εὐεμπωσίας. Ἄριστον μὲν οὖν τὸ μηδ' ὄλωσ' ἐξαμαρτάνειν κατὰ μηδένα τρόπον· ὃ δὲ φαιεν εἶναι Θεοῦ θεύτερον δὲ μηδενὸς τῶν κατὰ γνώμην ἐφάσασθαι ποτε ἀδικημάτων ὅπερ οἰκεῖον σοφοῦ τρίτον, μὴ πάνυ πολλοῖς τῶν ἀκουσίων περιπεσεῖν ὅπερ ἴδιον παιδαγωγουμένων εὐγενῶς. Τὸ μηδὲ ἐπιμήχιστον διατριῆσαι (14) τοῖς ἀμαρτήμασι, τελευταῖον τετάχθω. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο δὲ τοῖς εἰς μετάνοιαν ἀνακαλουμένοις, ἀναμαχέσασθαι, σωτήριον. Καὶ μοι δοκεῖ παγκάλως διὰ Μωϋσείως φάσκειν ὁ Παιδαγωγός· Ἐὰν τις ἀποθάνῃ ἐπ' αὐτῷ αἰφρίδιον (15), παραχρῆμι μασθίσειται ἢ κεφαλὴ εὐχῆς αὐτοῦ, καὶ ξυρῆσεται τὴν ἀκούσιον ἀμαρτίαν, αἰφρίδιον θάνατον προσεπιόν. Μιαίνει δὲ αὐτὸν λέγει κηλιδούτα τὴν ψυχὴν διὰ καὶ τὴν θεραπείαν, ἢ τάχος, ὑποτίθεται, ξυρῆσθαι παραχρῆμα τὴν κεφαλὴν συμβουλεύω, τὰς ἐπισκιάζουσας τῷ λογισμῷ τῆς ἀγνοίας κόμας ἀπυρῆσθαι παραινῶν, ὡς γυμνὸν δασείας καταληφθέντα (16) ὕλης τῆς κακίας τὸν λογισμὸν (ἐνθρονίζεταί δὲ οὗτος ἐν ἐγκεφάλῳ) ἐπὶ τὴν μετάνοιαν πάλινδρομησαι. Ἐπειτα ὀλίγα προσεπιόν ἐπιφέρει· Αἱ δὲ ἡμέραι αἱ πρότεροι ἄλογοι δι' ὧν δῆλον, ὅτι αἱ ἀμαρτίαι μνησονται, αἱ μὴ γεγνησιν κατὰ λόγον. Καὶ τὸ μὲν ἀκούσιον αἰφρίδιον προσεῖπε, τὸ δὲ ἀμαρτάνειν ἄλορον· οὐ δὲ χάριν ὁ λόγος ὁ Παιδαγωγός τὴν ἐπίστασιν εἰληγεν εἰς τὴν ἀλόγου κώλυον ἀμαρτίας. Σκόπει δὲ ἐνθὺνδὲ ἀπὸ τῆς Γραφῆς· Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· τὸ ἀμαρτήμα ἐλεγκτικῶς τὸ προὔπαρξεν διὰ τῆς ἐπομένης δείκνυται ῥήσεως· καθὼ ἡ δικαία κρίσις ἔπεται. Καὶ τοῦτο ἔμπανὲς διὰ τῶν προφητῶν καταφαίνεται· Ὡς εἰ μὴ ἡμαρτες, λεγόντων (17), οὐκ ἄν τάδε ἠπειλήσε-

A Propterea enim vel solus est iudex, quod solus sit, in quem peccatum non cadit. Nos autem, quoad fieri poterit, ut quam minimum peccemus, videamus. Nihil enim majori curæ ac studio esse debet, quam ut ab affectibus moribusque primum liberemur; deinde vero, ut prohibeamus, ne in peccatorum consuetudinem facile prolabamur. Atque optimum quidem est nullo modo peccare penitus: quod Dei esse dicimus. Secundum autem, nullum ex voluntariis attingere maleficiis, quod est proprium sapientis. Tertium est, in involuntariorum non adeo multa incidere, quod est proprium eorum qui a Pædagoگو praclare instituti fuerunt. Peccatis autem non diu ✕ immorari, loco ultimo ponatur. Sed hoc iis, qui ad pœnitentiam revocantur, 36 salutare est, pugnam instaurare. Atque mihi quidem per Moysen videtur pulcherrime dicere Pædagogus: Si quis in eo fuerit repente mortuus, statim polluetur caput voti ejus, et radetur⁴⁴, peccatum involuntarium, mortem repentinam appellans. Eam autem dicit polluere, ut quæ animam macula aspergat: et ideo quam citissime ei adhibet medicinam, consulens ut statim ei caput radatur, nempe ignorantie comas, quæ umbram rationi offendant, amovere et abstergere suadens, ut a densa vitii materia nuda relicta ratio (ea autem setem suam collocat in cerebro) quam ocissime redeat ad pœnitentiam. Deinde cum pauca adjecisset, subjungit: Priores autem dies, irrationales⁴⁵. Per quos clarum est significari peccata, quæ facta non sunt secundum rationem. Et involuntarium quidem appellavit repentinum; peccare autem irrationale. Quamobrem sermo Pædagogus sortitus est moderamen, quo prohibeat irrationale peccatum. Id autem hinc ex Scriptura considera: Propterea hæc dicit Dominus; quod prius fuerit peccatum, arguendo ostenditur per sequentem di-

⁴⁴ Num. vi, 9. ⁴⁵ Ibid., 12. ✕ P. 100 ED. POTTER, 81 ED. PARIS.

demmodo impatibilitatem consecuta. Strom. iv, p. 490: Τῷ Θεῷ καθαρῶς ὀμιλῶν ὀ γωστικῶς μετέχων τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον ἐν ἔξει γίνεται ταυτότητος ἀπαθούς. Cum Deo puram habens consuetudinem, qui per cognitionem sanctæ qualitatis particeps est. propinquius accedit in habitu identitatis impatibilis. Ibid., p. 496: Οἱ παλαιοὶ δίκαιοι ἀπάθειαν ψυχῆς καὶ ἀταραξίαν καρπούμενοι. Veteres justis immunitatem affectuum et tranquillitatem animi consecuti. Ibid., p. 529, dicit perfectum hominem non amplius esse ἐγκρατῆ, continentem, sed ἐν ἔξει ἀπαθείας, in habitu impatibilitatis existentem. σχῆμα θεῖον ἐπενούσασθαι ἀναμένειν, expectare divina figura indui. Ibid., p. 555: Εἰς δὲ τὴν ἀπάθειαν θεοῦ μενος ἐνθρονωπος ἀχράντως, μοναδικῶς γίνεται. Homo autem, qui per impatibilitatem ad divinam naturam elevatus est absque ullo inquinamento, unicus fit. Conf. præterea. p. 533, 650, 651, 652, 666, 685, 705, 705, 706, 750, 752, etc. Solent porro ἀπάθεια et ἀναμαρτησις laxius a sanctis Patribus usurpari pro eo statu, in quo positus vir sanctus per gratiam Dei nimis crebris minoribusque tentationibus obnoxius est, nec gravioribus peccatis succumbit. Maximus De charitate Centur. i, cap. 36: Ἀπάθεια, inquit, ἐστὶν εἰρηνικὴ κατὰστασις ψυχῆς, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται ψυχὴ πρὸς κακίαν. Ἐστὶ ἀπάθεια, impatibilitas, pacatus animæ status, secundum quem difficulter movetur anima erga malitiam. Δυσκίνητος

non ἀκίνητος. Hanc loquendi formam invexerunt Stoici, qui Sapientem suum dicebant esse ἀπαθῆ, ἀναμαρτητον, ἀβλαθῆ. Conf. Diogenes Laertius, lib. vii, seg. 122, 123; Stobæus, Eclog. Ethic., lib. ii, p. 181, 182. (14) Διατριῆσαι. Rectius Ἡ. ἐνδιατριῆσαι. Mox idem Ἡ. μὴ ἀναμαχέσασθαι· ut item A. οὐκ ἀναμαχέσασθαι· et Hervetus interpres, si iis, qui vocant ad pœnitentiam, minime repugnaverit. Sed non videtur opus negativam asciscere. Sensus enim est: Sed hoc iis, qui ad pœnitentiam revocantur, salutare est, pugnam instaurare; id est, ut non succumbant peccatis, sed pugnam adversus ea redintegrent: lectionemque hanc confirmat similis infra locus p. 124 et p. 261. SYLBURG. (15) Ἐπ' αὐτῷ αἰφρίδιον. Αἰφρίδιον ἐπ' αὐτῷ Reg. H. αἰφνίδως scribere jussit: ἐξάπινα habent Bibli. Græcæ. Mox παραχρῆμα omittit Bod. (16) Καταληφθέντα. II. καταλειφθέντα, relictum. Quod sequitur de ratiocinationis, sive λογισμοῦ, sede, repetitur infra Pædagoγο lib. ii, et legitur apud Philonem quoque p. 104. Sed Hippocrates in corde locum ei assignat, ut et Gregor. Nynn. orat. 1 Pasch.: Ἐστὶ τὶς ἐστὶ τοῦ νοῦ ἡ καρδία· ἐν ταύτῃ γὰρ τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι πεπιστευται. SYLBURG. (17) Λεγόντων. Hæc quoad sensum, cum alibi, tum præcipue Jerem. vii exstant. Vult autem Clemens, per ejusmodi prophetarum dicta ἐλέγχεσθαι

tionem, propterea, eo quod justum judicium sequitur. Idque per prophetas aperte ostenditur, dum dicunt: *Si non peccasses, non hæc esset minatus; et: Propterea sic dicit Dominus. Propterea quod hos sermones non audiistis, ideo hæc dicit Dominus; et: Ecce propterea dicit Dominus.* Propterea enim est prophetia, propter obedientiam scilicet et inobedientiam. Propter illam quidem, ut servemur; propter hanc autem, ut castigemur. Pædagogus igitur noster, Verbum, præternaturales animæ affectiones curat per admonitiones. Morborum enim corporis auxilium proprie vocatur medicina, quæ docetur humana sapientia. Verbum autem paternum, solus est humanarum ægritudinum Pæonius medicus, et sanctus ægrotantis animæ incantator. *Salvum fac servum tuum, inquit, Deus meus, sperantem in te. Miserere mei, Domine, quia ad te clamabo toto die*⁴⁶. *Medicina enim, ut ait Democritus, medetur morbis corporis; sapientia autem liberat animam a perturbationibus; bonus autem Pædagogus, qui Sapiencia, qui Verbum est Patris, qui fabricatus est hominem, totius creaturæ curam gerit, ejusque corpori et animæ medetur, qui est omni ex parte sufficiens medicus humanæ naturæ, Servator. Surge, inquit paralytico, et sublato, in quo jaces, grabato, vade domum*⁴⁷; et qui prius erat infirmus, extemplo sanus et firmus evasit. Et mortuo, *Lazare*⁴⁸, dixit, *egredere.* Ille vero mortuus, ex sepulchro exiit, qualis erat ante quam moreretur, meditato resurrectionem. Quin etiam per se quoque medetur animæ præceptis, et donis. Sed præceptis quidem id facere utique differt; donis autem dives, *Dimittuntur tibi peccata tua*⁴⁹, nobis dicit peccatoribus. Nos autem, simul ac ipse cogitavit, facti sumus infantes, optimum ac stabilissimum locum ab optima et præclare ordinata ejus gubernatione adepti: quæ primum quidem in mundi et cæli solisque ambitibus circumagitur, inque cæterorum astrorum motibus versatur, propter hominem; deinde vero in ipso homine, in quem omne

⁴⁶ Psal. lxxv, 2, 3. ✕ P. 401 ED. POTTER, ⁴⁷ Math. ix, 5.

τὸ προὔπρξαν ἁμάρτημα, *prævia* Judæorum *peccata* *consequi.*

(18) *Ἰατρικὴ.* Conf. Philonis Larissæi verba, apud Stolænum *Eclog. Eth.*, c. 4, p. 160, quibus philosophiam medicinæ confert.

(19) *Ἀνθρωπινὴ σοφία.* Sunt qui scribant ἀνθρωπίνην σοφίαν, nominativo casu.

(20) *Ἐπιπέδως.* Respicit Græcorum veterum morem, qui vulnera ac morbos incantationibus sanabant. Homerus, *Odys.* T, v. 456, de Autolyçi filiiis a t:

*Ἦπειθ' ἰθὺν δ' Ὀδυσσεὺς ἀμύμονος ἀντιθέοιο
ἤϊσαν ἐπισταμέπως· ἐπιουδῆ δ' αἶμα κελαινὸν
Ἔσχεθον. . .*

*Vulnus autem Ulyssis præclari divini
Perile ligarunt; incantatione autem nigrum sanguinem*

Collocaverunt. . .

Conf. *Archæologia Græcæ* lib. II, c. 48. *Μοχ* ἐπὶ σέ προ ἐπὶ σοί, *Bibl. Græc.*

A καί· Διὰ τοῦτο οὕτω λέγει Κύριος· Ἄρθ' ὧν οὐκ ἠκούσατε τῶν λόγων τούτων, διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· καὶ, Διὰ τοῦτο ἰδοὺ λέγει Κύριος· Διὰ τοῦτο γὰρ ἡ προφητεία, δι' ὑπακοὴν καὶ παρακοὴν δι' ἣν μὲν, ἵνα σωθῶμεν, δι' ἣν δὲ, ἵνα παιδευθῶμεν. Ἔστιν οὖν ὁ Παιδαγωγὸς ἡμῶν Λόγος διὰ παραινέσεων θεραπευτικὸς τῶν παρὰ φύσιν τῆς ψυχῆς παθῶν. Κυρίως μὲν γὰρ ἡ τῶν τοῦ σώματος νοσημάτων βοήθεια ἱατρικὴ (18) καλεῖται τέχνη, ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ (19) διδασκλή· Λόγος δὲ ὁ πατρικὸς μόνος ἐστὶν ἀνθρωπίνων ἱατρῶν ἀρρώσθημάτων Παιώνιος, καὶ ἐπιπέδως (20) ἅγιος νοσοῦστος ψυχῆς. *Σῶσον τὸν δούλόν σου, φησὶν, ὁ Θεός μου, τὸν ἐλπίζοντα ἐπὶ σοί.* Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι πρὸς σέ κεκράξομαι ὅλην τὴν ἡμέραν. *Ἰατρικὴ* (21) μὲν γὰρ, κατὰ Δημόκριτον, *σώματος νόσους ἀκέεται, σοφίῃ δὲ ψυχῆν παθῶν ἀφαιρεῖται* ὁ δὲ ἀγαθὸς Παιδαγωγός, ἡ σοφία, ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς, ὁ δημιουργήσας τὸν ἄνθρωπον, ὅλου κήδεταί τοῦ πλάσματος· καὶ σῶμα καὶ ψυχὴ ἀκείται αὐτοῦ ὁ παναρκὴς (22) τῆς ἀνθρωπότητος ἱατρῶν, ὁ Σωτήρ. *Ἀνάστα, φησὶ τῷ παρεμμένῳ, τὸν σκίμποδα, ἐφ' ὃν κατάκεισαι, λαθῶν, ἀπιθὶ οἰκιδε· παραχρῆμα δὲ ὁ ἀρρώστος ἐρήσθη.* Καὶ τῷ τεθνεῶτι, *Λάζυρε,* εἶπεν, *ἔξωθι·* ὁ δὲ ἐξῆλθε τῆς σορῶ ὁ νεκρὸς, οἷος ἦν πρὶν ἢ παθεῖν (23), μελετήσας τὴν ἀνάστασιν. Ναὶ μὴν καὶ καθ' αὐτὴν ἔσται τὴν ψυχὴν ἐντολαῖς καὶ χάρισμασιν· ἀλλὰ ταῖς μὲν ὑποθήκαις τάχα δὴ μέλλει (24), χάρισμασι δὲ πλούσιος, ἀφείωνται σοὶ αἱ ἀμαρτίαι, τοῖς ἀμαρτωλοῖς ἡμῖν λέγει. Ἡμεῖς δὲ ἅμα νοήμασι νήπιοι (25) γεγόναμεν, τὴν ἀρίστην καὶ βεβαιωτάτην τάξιν παρὰ τῆς αὐτοῦ εὐταξίας μεταλαμβάνοντες, ἡ πρῶτον μὲν ἀμφὶ τὸν κόσμον, καὶ τὸν οὐρανὸν, τὰς τε ἡλιακὰς περιδινήσεις κυκλεῖται, καὶ τῶν λοιπῶν ἀστρῶν τὰς φορὰς ἀσχολεῖται, διὰ τὸν ἄνθρωπον· ἔπειτα δὲ περὶ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν, περὶ ὃν ἡ πᾶσα σπουδὴ καταγίνεται· καὶ τοῦτον ἔργον ἡγουμένη μέγιστον (26), ψυχὴν μὲν αὐτοῦ φρονήσει καὶ σωφροσύνη κατηύθυνε, τὸ δὲ σῶμα κάλλει καὶ εὐρυθμίᾳ συνεκράσατο· περὶ δὲ τὰς πράξεις τῆς ἀνθρωπότητος, τό τε ἐν αὐταῖς καταρ-

⁴⁸ Marc. II, 11. ⁴⁹ Joan. XI, 43.

(21) *Ἰατρικὴ.* Ionismus postulat, Ἰητρικὴ μὲν σώματος νόσους ἀκέεται, σοφίῃ δὲ ψυχὴν παθῶν ἀφαιρεῖται. *Sylburg.* — Similia multa dixit Cicero *Tusculan. Quæst.* lib. III, quale est, quod exstat cap. 5: *Est profecto animi medicina, philosophia.*

(22) *Παραρκής.* Hanc lectionem non damno; sed hand scio tamen an non verius παναρκής. *Sylburg.*

(23) *Παθεῖν.* A. θανεῖν. *Id.*

(24) *Μέλλει.* Respicit paralyticum, de quo modo locutus est. Nam eum Christus prius corporis morbo liberavit, quam salutari doctrina et S. Spiritus donis imbuat.

(25) *Νήπιοι.* Respicit Christi verba, quibus discipulos suos νεπίους et παιδία vocat, et hujusmodi homines solos Deo acceptos esse dicit.

(26) *Μέγιστον.* Hævetus legisse videtur μέγιστόν τε καὶ κάλλιστον, dum vertit, *eumque maximum ac pulcherrimum esse opus existimans.* In quam sententiam multa etiam Plinius lib. VII per totum; *Lactantius De opificio Dei, cap. 4,* et *Ambrosius lib. Hexæm. lib. VI, cap. 7, 8, 9. Sylburg.*

Wholly
different
language

JB

θῶν, καὶ τὸ εὐταχτὸν ἐνεπνεύσατο τὸ αὐτῆς (27). A ejus studium confertur: eumque maximum ac pulcherrimum esse opus existimans, prudentia quidem ac moderatione et temperantia animam ejus direxit; corpus vero pulchritudine justaque membrorum proportione temperavit; in humanis denique actionibus, quodque in eis recte et ex virtute geritur, pulchrumque qui est in eis ordinem, ex suo eis inspiravit.

ΚΕΦ. Γ΄.

Ὅτι φιλόανθρωπος ὁ Παιδαγωγός.

Πάντα ὀνήνησιν ὁ Κύριος, καὶ πάντα ὠφελεῖ, καὶ ὡς ἄνθρωπος, καὶ ὡς Θεός· τὰ μὲν ἁμαρτήματα ὡς Θεός ἀφίει, εἰς δὲ τὸ μὴ ἐξαμαρτάνειν παιδαγωγῶν (28) ὡς ἄνθρωπος. Εἰκότως ἄρα φίλος ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ, ἐπεὶ καὶ πλάσμα αὐτοῦ ἐστὶ. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα κλειύων μόνον πεποίηκε, τὸν δὲ ἄνθρωπον δ' αὐτοῦ ἐχειροῦργησε, καὶ τι αὐτῷ ἴδιον ἐνεψύχησε. Τὸ οὖν ὑπ' αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν ἀπεικονισμένον, ἢ ὡς δι' αὐτὸ (29) αἰρετὸν τῷ Θεῷ, ὑπ' αὐτοῦ δεδημιούργηται τοῦ Θεοῦ, ἢ ὡς ἔνεκεν ἄλλου αἰρετὸν διαπέπλασται. Εἰ μὲν οὖν δι' αὐτὸ αἰρετὸν, ὁ ἀγαθός (30) ὢν ἀγαθὸν ἠγάπησε· καὶ τὸ φίλτρον ἔνδον ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦθ', ὅπερ ἐμφύσημα λέγεται Θεοῦ· εἰ δὲ ἔνεκεν τῶν ἄλλων ὁ ἄνθρωπος αἰρετὸν γέγονεν, οὐκ ἄλλην αἰτίαν ἔχει (31) τοῦ ποιεῖν αὐτὸν ὁ Θεός, ἢ ὡς οὐκ ἄνευ αὐτοῦ οἶου τε ὄντος, τὸν μὲν γενέσθαι δημιουργὸν ἀγαθόν, τὸν δὲ εἰς γῶσιν ἀρκεῖσθαι Θεοῦ. Οὐ γὰρ ἄλλως (32) ἂν τὸ, οὗ ἔνεκεν ἄνθρωπος γέγονεν, ἐποίησεν ὁ Θεός, εἰ μὴ ἄνθρωπος ἐγεγονέη· καὶ ἦν εἶχεν ἐναποκεχυρμένην ἰσχύον τῷ βούλεσθαι ὁ Θεός, διὰ τῆς ἐξουθην τοῦ (33) πεποιθέντι προσανεπλήρωσε δυνάμει, λαθὼν παρὰ ἀνθρώπου ὃ πεποίηκεν ἄνθρωπον· καὶ ὃν εἶχεν, εἶδεν, καὶ γέγονεν, ὃ τῷ ἔλεξεν· οὐδὲν δὲ, ὃ μὴ δύναται Θεός. Ὁ ἄνθρωπος; ἄρα, ὃν πεποίηκεν ὁ Θεός, δι' αὐτὸν αἰρετὸν ἐστὶν· τὸ δὲ δι' αὐτὸν αἰρετὸν, οἰκτιρὸν ἐστὶν ὅτι περ ἂν ἦ δι' αὐτὸν αἰρετὸν· τοῦτο δὲ καὶ ἀσμενιστὸν καὶ φιλητὸν. Ἀλλὰ καὶ φιλητὸν (34) μὲν τί ἐστὶν, οὐχὶ δὲ καὶ φιλεῖται ὑπ' αὐτοῦ· φιλητὸς δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀποδέδεικται. Φιλεῖται ἄρα πρὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος. Πῶς γὰρ οὐ φιλεῖται, δι' ὃν ὁ Μονογενῆς ἐκ κόλπων Πατρὸς καταπέμπεται, Λόγος τῆς πίστεως, ἡ πίστις ἐκ περιουσίας, ἀτίτος σαφῶς ὁ Κύριος ὁμολογῶν καὶ λέγων· Αὐτὸς γὰρ ὁ Πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ περιλήξατε· καὶ πάλιν ὁ αὐτός· Καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας. Τί μὲν οὖν ὁ Παιδαγωγὸς βούλεται, καὶ τί ἐπαγγέλλεται, ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ διακειμένος, καὶ

CAP. III.

Quod sit benignus et hominum amans Pædagogus.

In omnibus prodest, et in omnibus juvat Dominus, et tanquam homo, et tanquam Deus: peccata quidem remittens, ut Deus; ne peccemus autem, Pædagogi ritu instituit, ut homo. Jure ergo homo est Deo charus, quoniam ejus figmentum homo est. Et alia quidem solo jussu fecit; hominem autem per se manu fabricatus est, et quid sibi proprium inspiavit. Quod ergo ab ipso et ad ejus imaginem factum est, vel tanquam propter se Deo eligendum, ab ipso Deo fabricatum est, vel tanquam propter aliud eligendum, effectum est. Si ergo homo est propter se res eligenda, tum qui bonus est, bonum amavit: et intus est in homine id philtrum, quod Dei inspiratio dicitur. Si autem res propter alias eligenda factus est, non alia fuit Deo causa, cur hunc faceret, quam quod absque eo neque Deus poterat esse bonus opifex, neque homo pervenire ad Dei cognitionem. Non enim aliter id, cujus causa homo factus est, Deus fecisset, si non homo factus esset: et quam habuit reconditam volendo potentiam, per externam implevit faciendi potestatem Deus, ab homine accipiens quod fecit hominem. Et vidit quem habuit, et factum est quod voluit. Nihil est autem quod Deus non possit. Homo ergo, quem fecit Deus, res est per se eligenda. Res autem, quæ per se est eligenda, ei est conjuncta, cui per se est eligenda. Ea autem res est expetenda et diligenda. Sed et si quid est diligendum, non potest id ab ipso non diligi; diligendum autem esse hominem ostensum est: homo ergo a Deo diligitur. Qui enim fieri potest, ut non diligatur, propter quem Unigenitus ex sinu Patris demittitur, Verbum fidei, fides ex superabundantia, ipse Dominus, qui aperte constitetur et dicit: Ipse enim Pater vos diligit, quia vos me dilexistis³⁰? et ipse rursus: Et dilexisti ipsos, quemadmodum me dilexisti³¹. Quidnam ergo vult Pædagogus, et quid proficitur, et quomodo factis et dictis affectus sit, et in iis

✠ P. 102 ED. POTTER, 85 ED. PARIS. ³⁰ Joan. xvi, 27. ³¹ Joan. xvii, 23.

(27) Ἐνεπνεύσατο τὸ αὐτῆς. A. dubitat an legitimum ἐνεπνεύσατο αὐταῖς. Vulgata lectio retineri potest, si τὸ αὐτῆς accipiatur pro τῷ ἐν αὐτῇ. SYLBURG. — Pro αὐτῆς malim αὐτῆς. Sensus est, quod prolo memo ala Verbi εὐταξία humanis actionibus τὸ εὐταχτὸν ἐνεπνεύσατο τὸ αὐτῆς, suum pulchrum ordinem inspiravit. Saepè alias αὐτός pro αὐτός irrepsit. exempla in sequenti capite occurrunt.

(28) Παιδαγωγῶν. Hanc lectionem præbet Palat. MS. SYLBURG. — Eandem habent Reg. Bod. Sed παρ- παιδαγωγῶν editt. Flor. Sylb. Florentinum cod. secute.

(29) Αὐτό. Hic et alibi non semel αὐτό scribendum.

(30) Ὁ ἀγαθός. Particula ὁ redundat: nec eam reg. Bod.

(31) Ἄλτιαν ἔχει. Legendum ἔσχε, quam lectionem, præter Sylburgium, præbent Reg. Bod.

(32) Ἄλλως. Ἄλλος Bod.

(33) Τοῦ. Τό Reg. sed in margine aliquis τῷ scripsit.

(34) Ἀλλὰ καὶ φ. Hæc sententia efforenda est interrogative: An vero est aliquid, quod sit diligendum, quod ab ipso non diligitur? vel addita negativa particula: ἀλλ' οὐ καὶ φιλητὸν μὲν τί ἐστ. Sed nequit fieri. ut aliquid sit diligendum, ab ipso autem non diligitur. Nec enim probare possum Heinsii conjecturas: « Non est dubium, inquit, quin scripserit auctor, ἀλλὰ καὶ ὁ φιλητὸν μὲν ἐστὶ, vel φιλητὸν μὲν τί ἐστὶν, οὐχὶ δὲ φιλεῖται: ὑπὸ τινός. Estne aliquid, quod sit diligendum, et non diligitur ab aliquo?»

quæ sunt agenda præcipiendis, et prohibendis iis quæ sunt contraria, jam utique clarum est. Manifestum est autem, esse alterum genus sermonis, cujus est institutum docere, quod quidem est subtile et spirituale, et accuratam tractandi rationem sequitur, et in arcanis contemplandis mysteriis versatur. Id autem in presentia differatur. Par est autem eum nos redamare, qui pro suo in nos amore dux est nobis vitæ optime degendæ: ex ejus autem voluntatis jussis vivere, non ea solum quæ jubentur exsequendo, vel quæ prohibentur cavendo; sed etiam has quidem imagines aversando, illas vero, quoad fieri poterit, imitando, Pædagogum factorum similitudinem operando referre: ut quod *secundum imaginem et similitudinem est*, impleat. In vita enim tanquam in profundis errantes tenebris, optimo et qui nunquam aberret ac offendat duce habemus ✕ opus. Optimus autem dux non cæcus, ut dicit Scriptura, *cæcos in foveas ducens* ⁵², sed Verbum, cujus est visus perspicacissimus, et qui cordis intima pervidet. Quemadmodum ergo non est lux, quæ non illuminat; neque movens, quod non movet; nec diligens, quod non diligit; ita nec bonum, quod non prodest, et ad salutem deducit. Faciamus ergo præcepta per opera et facta Domini. *Verbum enim ipsum aperte caro factum* ⁵³, eandem simul virtutem activam et contemplativam esse ostendit. Quare legem existimantes Verbum, æternitatem vias, agnoscamus. Persuasionem enim

Α ὑπαγορεύσει μὲν τῶν πρακτέων, ἀπαγορεύσει δὲ τῶν ἐναντιῶν, ἥδη που ὄλον. Σάφης δὲ ὡς ἄρα θάτερον εἶδος τῶν λόγων τὸ διδασκαλικὸν ἰσχυρόν (35) τέ ἐστι καὶ πνευματικὸν, ἀκριβολογίας ἐχόμενον, τὸ ἐποπτικόν· ὃ δὲ ὑπερκείσθω τανύν. Καθίκει δ' ἡμῖν ἀνταγαπᾶν μὲν τὸν καθηγούμενον ἀγαπητικῶς ἀρίστου βίου, βιῶν δὲ πρὸς τὰ διατάγματα τῆς αὐτοῦ προαιρέσεως (36)· οὐ μόνον ἐπιτελοῦντας τὰ προσταττέμενα, ἢ παραφυλάττοντας τὰ ἀπαγορευόμενα, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰκόνων (37) τὰς μὲν ἐκτρεπομένους, τὰς δὲ, ὡς ἐνι μάλιστα μιμουμένους, ἐπιτελεῖν κατ' ὁμολωσιν τὰ ἔργα τοῦ Παιδαγωγοῦ· ἵνα δὴ τὸ κατ' εἰκόνα (38) καὶ κατ' ὁμολωσιν πληρώσῃ. Ὡς γὰρ ἐν σκότῳ βαθεῖ ἀλώμενοι τῷ βίῳ, ἀπαιίστου καὶ ἀκριβοῦς καθοδηγοῦ δεόμεθα· ὁδηγὸς δὲ ἀριστος, οὐχὶ τυφλός, καθά φησιν ἡ Γραφή, *τυφλοὺς εἰς τὰ βάραθρα χειραγωγῶν*· ὅς οὖν δὲ ὀφθαλμοὶ καὶ διορθῶν τὰ ἐγκάρδια λόγος. Καθάπερ οὖν οὐκ ἔστι φῶς ὃ μὴ φωτίζει, οὐδὲ κινεῖν ὃ μὴ κινεῖ, οὐδὲ φιλοῦν ὃ μὴ φιλεῖ, οὐδὲ ἀγαθὸν ἔστιν ὃ μὴ ὠφελεῖ, καὶ εἰς σωτηρίαν καθοδηγεῖ. Ἄγωμεν οὖν τὰς ἐντολάς (39) δι' ἔργων τοῦ Κυρίου· καὶ γὰρ ὁ λόγος αὐτὸς ἐναργῶς *σάρξ γενόμενος*, τὴν αὐτὴν ἀρετὴν πρακτικὴν ἅμα καὶ θεωρητικὴν ἐπιδεικνύς· καὶ δὴ νόμον ὑπολαμβάνοντες τὸν λόγον, τὰς ἐντολάς καὶ τὰς ὑποθημοσύνας αὐτοῦ, τὰς συντόμους ὁδοὺς καὶ συντόνους εἰς αἰδιότητα, γνωρίσωμεν· πειθοῦς γὰρ ἀνάπλω, οὐ φόβου, τὰ προστατάγματα.

Β C præcepta ejus atque monita, breves et directas ad æternitatem vias, agnoscamus. Persuasionem enim sunt plena præcepta, non timore.

CAP. IV.

Quod Verbum ex æquo virorum et mulierum Pædagogus sit.

Hanc ergo bonam obedienciam magis magisque amplectentes, nos ipsos Domino tradamus, firmissimum ejus filii ruentem appendentes, cogitantes eandem esse virtutem viri et mulieris. Si enim utrisque unus Deus est, utrisque etiam unus est Pædagogus, una Ecclesia, una moderatio ac temperantia, una verecundia, alimentum commune, conjugales nuptiæ, respiratio, visus, auditus, cognitio, sps, obedientia, charitas, omnia similia. Quorum autem est vita quidem communis, communis autem gratia, et salus communis: eorum quoque communis est dilectio et educatio. *In hoc enim*, inquit, *sæculo uxores ducunt et nubunt* ⁵⁴, in quo solo femininum a masculino discernitur; *in illo autem*

ΚΕΦ. Δ'

"Οτι ἐπίσης ἀνδρῶν καὶ (40) γυναικῶν ὁ λόγος Παιδαγωγός ἐστιν.

Ταύτην (41) τοίνυν πλέον τὴν ἀγαθὴν ἀσπασάμενοι πειθαρχίαν, σφᾶς αὐτοὺς ἐπιδῶμεν Κυρίῳ, τὴ βεβαιότατον τῆς πίστεως αὐτοῦ ἐξαψάμενοι κάλων, τὴν αὐτὴν ἀρετὴν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἶναι νενοηκότες. Εἰ γὰρ ἀμφοῖν ὁ θεὸς εἷς, εἷς δὲ καὶ ὁ Παιδ. γωγός ἀμφοῖν· μία Ἐκκλησία, μία σωφροσύνη, αἰδώς μία, ἡ τροφή κοινή, γάμος συζυγίος, ἀναπνοή, ὄψις, ἀκοή, γνῶσις, ἐπιτιμία, ὑπακοή, ἀγάπη, ὁμοία πάντα. Ὡν δὲ κοινὸς μὲν ὁ βίος, κοινή δὲ ἡ χάρις, κοινή δὲ καὶ ἡ σωτηρία· κοινή τούτων καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀγωγή. *Ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ τούτῳ*, φησί, *γαμοῦσι καὶ γαμισκοῦνται*, ἐν ᾧ δὴ μόνῳ τὸ θῆλυ τοῦ ἀρρένου διακρίνεται· *ἐν ἐκείνῳ δὲ οὐκέτι*· ἔνθα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἀγίου τούτου βίου τοῦ ἐκ συζυγίας τὰ ἐπαθλα,

✕ P. 105 ED. POTTER, 84 ED. PARIS. ⁵² Matth. xv, 14. ⁵³ Joan. i, 14. ⁵⁴ Luc. xx, 34.

(35) Ἰσχυρόν. Scribi possit ἰσχύον, potens, quod habet Reg., ἰσχύον quidem habet Bod. Sed aliquis ὀ super ὀ primam scripsit.

(36) Τῆς αὐτοῦ π. Scribi possit τῆς δι' αὐτοῦ προαιρέσεως, instituti, quod per eum accepimus: vel, *sectæ, cujus ille auctor fuit*. Quam lectionem præbet Reg.

(37) Εἰκόνας. Conf. quæ prius dixit, hujus libri cap. 1, p. 93.

(38) Τὸ κατ' εἰκόνα. Respicit Gen. i, 26: *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμολωσιν*. Conf. quæ adnotata sunt ad finem *Protreptici* pag. 94, n.

(39) Ἄγωμεν οὖν τὰς ἐντολάς. Locutio minus usitata. STURBURG. — In *Indice G-wco* exp. ἄγωμεν τὰς ἐντολάς δι' ἔργων, in effectum mandata tradimus. Forte scribendum, ἄγωμεν οὖν εἰς τὰς ἐντολάς δι' ἔργων Κυρίου· tendamus ad præcepta per opera Christi. Nam Christi præcepta optime implebit, qui ejus opera imitatur. Agit autem auctor de bonæ vitæ εἰκόσιν, exemplaribus.

(40) Ἀνδρῶν καὶ. Ἀνδρῶν τε καὶ Reg. Mox λόγος omittit idem.

(41) Ταύτην. Idem argumentum copiose tractavit *Strom.* iv, p. 497 seq. et p. 521 seq.

οὐκ ἄρρην καὶ θηλεία, ἀνθρώπων δὲ ἀπόκειται, ἐπι-
 θυμίας διαζούσης αὐτὸν κειχωρισμένον (42). Κοινὸν
 εἶναι καὶ τὸν ὄνομα ἀνδράσι καὶ γυναῖξιν, ὁ ἄνθρωπος.
 Ταῦτά μοι δοκοῦσιν οἱ Ἀττικοὶ παιδάριον ἐπικολί-
 κως (43) οὐ μόνον τὸ ἄρρην, ἀλλὰ καὶ τὸ θῆλυ κε-
 κλημένα· εἴ τι πιστὸς καταφαίνεται ὁ κωμικὸς (44)
 ἐν *Ρακίζομένη* Μένανδρος, ὡδὲ πῶς λέγων·

*A non amplius: ubi socialis et sanctæ hujus vitæ,
 quæ ex conjunctione proficiscitur, præmia non ma-
 sculo ac feminæ, sed homini proponuntur, cum
 eum, quando est separatus, sejungat cupido. Viris
 itaque et mulieribus commune nomen homo est.
 Ea ratione mihi videntur Attici παιδάριον epicæno
 genere non solum masculinum, sed etiam feminam
 vocasse; si cui fide dignus videtur X esse comicus
 Menander in Rhapsomena, qui sic dicit:*

*Τοῦμόν θυγάτριον (45) πάνυ γάρ ἐστι τῆ φύσει
 φιλόνηθρον τὸ παιδάριον σφόδρα.*

*Filiola mea: admodum enim natura
 Benevolum est παιδάριον, puella.*

Ἄρρες δὲ δὴ ἐπικολίκων ἐστὶν ἀφελείας (46) ὄνομα ἄρ-
 ρῶν· τε καὶ θήλεος ζώου. Αὐτὸς δὲ ἡμᾶς ὁ Κύριος
 κηρύττει εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην. Ἄνευ δὲ ποιμένος
 οὐκ ἐπιβόατα, οὕτως ἄλλο οὐδὲν πῶ βιωτέον· οὐδὲ δὴ
 πῶς ἄνευ τοῦ Παιδαγωγοῦ· οὐδὲ μὴ οἰκέτας ἄνευ
 τοῦ δεσπότητος.

*Jam vero ἄρρες quoque, quod agnos significat, est
 epicænum simplicitatis nomen, animali mari et fe-
 minæ convniens. Ipse autem Dominus nos pascit in
 sæcula sæculorum. Amen. Sine pastore autem, nec
 ovæ, nec quidquam potest aliud vivere; neque pueri
 sine Pædagogo, nec ministri sine Domino.*

ΚΕΦ. Ε΄.

CAP. V.

Ὅτι πάντες οἱ παῖδες τὴν ἀλήθειαν καταγινόμενοι,
 κἀκεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

*Quod omnes, qui circa veritatem versantur,
 sint apud Deum pueri.*

Ὅτι μὲν οὖν ἡ παιδαγωγία παιδῶν ἐστὶν ἀγωγή,
 καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος. Λοιπὸν δὲ ἐστὶ τοὺς παῖδας
 ἐπιθεωρεῖται, οὓς αἰνέττεται ἡ Γραφή· εἶτα τὸν Παι-
 δαγωγὸν αὐτοῖς ἐπιστῆσαι. Οἱ παῖδες, ἡμεῖς. Πολλα-
 ρὸς δὲ (47) ἡμᾶς ἐξυμνεῖ, πολυτρόπως τε ἀλληγο-
 ρεῖ (48) ὀνόμασι ποικίλοις τὸ ἀφελὲς τῆς πίστεως
 ἐξαλλάττουσα ἡ Γραφή. Ἐν γούν τῷ Εὐαγγελίῳ·
Ἰταθίς (49), φησὶν, ὁ Κύριος ἐπὶ τῷ αἰγιαλῷ, πρὸς
τοὺς μαθητὰς (ἀλιεύοντες δὲ ἔτυχον) ἐπερώτη-
σέν τε Παιδία, μή τι ἔψων ἔχετε; τοὺς ἦδὲ ἐν ἔξει
 τῶν γκουριμῶν, παῖδας προσεειπὼν. Προσηνεγκάρ τε
αὐτῷ, φησὶ, παιδία εἰς χειροβυστίαν εὐλογίας. Κω-
λόστων δὲ τῶν ἰησοῦς, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· Ἄγετε
τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρὸς μέ·

*Quod itaque pædagogia quidem sit puerorum edu-
 ctio, ex ipso nomine clarum est. Restat autem, ut
 pueros, quos Scriptura significat, consideremus,
 deinde Pædagogum eis prædicemus. Nos pueri su-
 mus. Multifariam autem nos celebrat, multisque
 modis ac variis nominibus allegorice utitur Scri-
 ptura, simplicitatem fidei diversis rationibus immu-
 tans. In Evangelio itaque: Cum in litore, inquit,
 stetisset Dominus, discipulis (piscabantur autem)
 allocutus est: Puelli, numquid obsonium habetis?
 eos pueros appellans, quos loco discipulorum ha-
 bebant. Et adduxerunt ei, inquit, pueros ad imposi-
 tionem manuum benedictionis. Cum autem ejus disci-
 puli prohiberent, dixit Jesus: Sinite puellos, et ne pro-*

Note

¶ P. 104 ED. POTTER, 85 ED. PARIS. 55 Joan. xxi, 4, 5.

(42) *Επιθυμίας* δ. αὐτ. κειχωρισμένον. Rectius forte legatur κειχωρισμένης, in hanc sententiam: cupiditate quæ ipsam dividit, nempe in marem et feminam. ablata. LOWTHIUS.

(44) *Κωμικὸς*. Κοινωνικὸς Reg. perperam.
 (45) *Τοῦμόν θυγάτριον*. Claudicant Menandri versus, quamvis non sint σχάζοντες. Una voce opus est, quæ τὸ κειχῆδος τοῦ μέτρου suppleat:

(46) *Ἐπικολίκως*. Post hanc vocem, οἱ Ἀττικοὶ addit Bod. quod videtur e margine irrepisse. De voce παιδάριον audiendus Suidas: Παιδάριον· οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀρρένων κέχρηται τῷ ὀνόματι οἱ ῥήτορες, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν παρθένων. *Oratores non solum pueros, sed etiam puellas παιδάρια appellunt.* Exemplum statim addit ex Hyporid's oratione in Timandrum. Παιδὸς similem usum observavit Hesychius, Παιξ, τὸ πάλαϊ μὲν τέκνα ἀρσενικὰ καὶ θηλυκὰ. Omnes voces usque ad παιδαρίων aetatem, communi- esse refert Pollux lib. iii. cap. 2: Ἐπὶ δὲ θηλειῶν τὰ μὲν πρῶτα μέγρι παιδαρίων κοινὰ· καὶ γὰρ τοῦτο κοινὸν ἀμφότεν, θηλειῶν τε καὶ ἀρρένων. *Feminis communia sunt prima infantium nomina usque ad παιδάριον, quod etiam ipsum commune est utrisque, a feminis et masculis.* Dein Menandri locum allegat, qui mox apud Clementem sequitur. Porro in margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: Πιστωτάμενος τὸν λόγον, ὡς ἀδιάφορον ἀνὴρ καὶ γυνὴ πρὸς ἀρετῆς ἐργασίαν· ἀμφὺ γὰρ ἀνθρωποὶ ὀνομάσονται· ὧν δὲ κοινὸν ὄνομα, τούτων καὶ ἡ πρῆξις· κοινὴ· καὶ ἀπὸ Μενάνδρου τοῦ ποιητοῦ τὴν πίστιν ἀλλῶς καταστήσάμενος, ὡς καὶ ἐπὶ ἀρρένων καὶ θήλεος κωμικὸς Ἀττικῶν τὸ παιδάριον κατηγοροῦντων· πιστεύει τὸν λόγον ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, πρῶτα καὶ ἀρῖα τοὺς ἑαυτοῦ πιστοὺς ἀποκαλοῦντος, ἐν οἷς ἄρρες τε καὶ γυναῖκες ἀπαλαμβάνονται.

*Τοῦμόν θυγάτριον· πάνυ γάρ ἐστι τῆ φύσει
 Χαρίτερ, φιλόνηθρον τὸ παιδάριον σφόδρα.*
 Nam illud τηρησεῖδων de ipsa voce, ὅτι ἐπικολίκως; παιδάριον οὐ μόνον τὸ ἄρρην, ἀλλὰ καὶ τὸ θῆλυ οἱ Ἀττικοὶ καλοῦσι, tribus Grammaticorum ad oratores trahunt, quibus hoc esse usitatum notant: ὅτι οὐ μόνον ἐπὶ ἀρρένων κέχρηται τῷ ὀνόματι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν παρθένων. *HE NSIUS.*
 (46) *Ἀφελείας*. Ὀφελείας Pal. ms. perperam. SYLBURG. — Eandem lectionem in textu præbet Reg., sed aliquis ἀφελείας in margine adnotavit.
 (47) *Δέ*. Omittit Reg.
 (48) *Πολυτρόπως* τε ἀλ. Πολύτροπος Bod. itemque Reg. Sed cum in hoc accentus penultima insideat, videtur scriptoris errore pro πολυτρόπως positum fuisse. Porro Sylburgius in *Græco indice* ἀλληγορεῖ αὐτοὺς ὀνόμασι ποικίλοις exp. variis nominibus eos per allegoriam appellat. Verum hæc verba sic distingui et explicari debent: Πολλὰ καὶ δὲ ἡμᾶς ἐξυμνεῖ, πολυτρόπως τε ἀλληγορεῖ, ὀνόμασι ποικίλοις τὸ ἀφελὲς τῆς πίστεως ἐξαλλάττουσα ἡ Γραφή. *Multifariam nos celebrat Scriptura, multisque modis significat, fidei simplicitatem variis nominibus immutans.*
 (49) *Ἰταθίς*. Hoc loco, et seq. Evangeliorum sensum potius quam verba exprimit.

hibete eos venire ad me: talium enim est regnum caelorum ⁵⁶. Quid autem sibi vult, quod dictum est, ipse declarabit Dominus, dicens: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut hi puelli, non intrabitis in regnum caelorum* ⁵⁷; non regenerationem allegorice hic significans, sed eam, quae in pueris inest, simplicitatem, ut ejus similitudinem referamus, commendans. Pueros quoque nos eligit Spiritus propheticus: *Cum carpsissent, inquit, pueri ramos oleae vel palmarum, exierunt obviam Domino, et clamaverunt, dicentes: Hosanna Filio David; Benedictus qui venit in nomine Domini* ⁵⁸; *Lux et gloria et laus cum supplicatione Domino*; hoc χ enim significat *Hosanna*, si Latine explicetur. **38** Mihi autem videtur Scriptura, hanc prophetiam innuens, quae modo dicta est, probri loco ignavis objicere: *Nunquam legis, ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* ⁵⁹⁻⁶⁰? Haec itidem ratione Dominus, suos discipulos stimulat, ut ipsos diligenter audirent incautos, ut qui jam ad Patrem properaret: auditores, ut majore desiderio eum audirent, praeparans, fore ut paulo post abesset praesignificans; oportere eos ex veritate uberius quam unquam antea fructum colligere innuens, quia Verbum mox se in caelum reciperet. Rursus ergo eos vocat puellios. Ait enim: *Puelli, adhuc modicum sum vobiscum* ⁶¹. Et rursus assimilat regnum caelorum puellis in foro sedentibus et dicentibus: *Tibia vobis cecinimus, et non saltastis; lamentati sumus, et non planxistis* ⁶²; et quaecunque alia subjunxit his consentanea. Neque vero ita solum sentit Evangelium, sed prophetia quoque est ejusdem sententiae. Dicit itaque David: *Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini* ⁶³. Porro autem dicit etiam per Isaiam: *Ecce ego, et pueri, quos dedit mihi Deus* ⁶⁴. Miraris, dum aulis viros, qui sunt in gentibus, a Domino vocari pueros? Non mihi dialectum videris intelligere Atticam, a qua discere poteris, elegantes et speciosas adole-

in Evangelio

A τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Τί βούλεται τὸ λεγθῆναι, αὐτὸς διασαφῆσει ὁ Κύριος, λέγων· Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία ταῦτα, οὐ μὴ εἰσελθῆτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· οὐ τὴν ἀναγεννήσιν ἐν ταῦθα ἀλλήγορῶν, ἀλλὰ τὴν ἐν παισὶν ἀπλότητα εἰς ἐξομοίωσιν παρακατατιθέμενος ἡμῖν. Τοὺς παῖδας ἡμᾶς καὶ τὸ προφητικὸν ἐκλέγεται Πνεῦμα· Δρεψάμενοι, φρεσὶ, κλάδους ἐλαίας ἢ φοινίκων οἱ παῖδες, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν Κυρίῳ, καὶ ἐκέκραγον, λέγοντες· Ὠσαννὰ τῷ Υἱῷ Δαβὶδ· Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὄνομαι Κυρίου· Φῶς καὶ δόξα καὶ αἴνος μετ' ἰκετηρίας τῷ Κυρίῳ· τοῦτ' ἄρα ἐμφαίνει ἐρμηνευόμενον Ἑλλάδι φωνῇ τὸ Ὡς ἀννά (50)· καὶ μοι δοκεῖ ἡ Γραφή ταύτην αἰνιττομένη τὴν προφητείαν, τὴν προειρημένην, ἐν οὐρανοῦς μέρει τοῖς ἑαβύροις ἐγκαλεῖν· Οὐδὲ ποτε ἀνέγνωτε, ἔτι ἐκ στόματός ἡραβίων καὶ θηλαζόντων κατηγετίλω αἴνον; τοῦτό τοι καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μυωπίζει (51) τοὺς γνωρίμους, προσέχειν αὐτῷ παρορμῶν, ὡς ἤδη σπείδων πρὸς τὸν Πατέρα· ὀρεκτικωτέρους παρασκευάζων τοὺς ἀκροατὰς, μετ' ὀλίγον ἀπεῖναι (52) προμηνύων, ὡς δεῖον αὐτοῖς ἀποκαρπίζεσθαι τῆς ἀληθείας ἀπειδέστερον δηλῶν, καὶ ὅσον οὐδέπω, ἀπαίροντος εἰς οὐρανὸν τοῦ Λόγου. Πάλιν οὖν αὐτοὺς παιδία καλεῖ· φησὶ γάρ· Παιδία (53), ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. Αὐτοὶ τε παιδίοις ὁμοιοὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἐν ἀγοραῖς καθημέροις καὶ λέγουσιν· Ἡὐλόησαμεν (54) ὑμῖν, καὶ οὐκ ὀργήσασθε· ἐθρηνησαμεν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε· καὶ ὅσα ἄλλα τοῦτοις οὐκ εἰσὶν ἐπήγαγον. Καὶ οὕτω γε μόνον τὸ Εὐαγγέλιον ταύτην φρονεῖ· ὁμοδοεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ἡ προφητεία. Λέγει γοῦν Δαβὶδ· Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον· αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου. Λέγει δὲ καὶ διὰ Ἡσαίου· Ἴδου ἐγὼ, καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Θαυμάζεις ἀκοῦων τοὺς ἀνδρας τοὺς ἐν ἔθνεσι παῖδας παρὰ Κυρίου; Οὐ μοι δοκεῖς Ἀττικῆς ἐπατεῖν φωνῆς, παρ' ἧς ἐστὶν ἐκμαθεῖν τὰς καλὰς καὶ

⁵⁶ P. 103 ED. POTTER, 85-86 ED. PARIS. ⁵⁶ Matth. xix, 14. ⁵⁷ Matth. xviii, 3. ⁵⁸ Matth. xxi, 9. ⁵⁹⁻⁶⁰ Ibid. 16; Psal. viii, 3. ⁶¹ Joan. xiii, 33. ⁶² Matth. xi, 16, 17. ⁶³ Psal. cxii, 1. ⁶⁴ Isa. viii, 18.

(50) Ἑλλάδι φωνῇ τὸ Ὡς ἀννά. Auctor operis imperfecti in Mat. haem, homil. 38: *Hosanna autem quidam interpretantur gloriam, alii redemptionem, alii saloifica, sive salvum fac.* Hieronymus ad Damasum, *Alii opinati sunt Osanna gloriam dici, non nulli gratiam.* Multi super hoc nomine diversa lixerunt, e quibus Hilarius ita posuit: *Osanna Hebraico sermone significatur redemptio Domus David.* C. Jansenius in *Concordiam Evangelicam* ait, Ambrosium secutum Hilarium idem tradere, cap. xix in Lucam, non tamen tam crassum errorem imponendum Hilario, aut Ambrosio, quam imponitur, quod credendum sit eos existimasse hanc omnia comprehensa in significatione vocabuli Hosanna, sed populum ejusmodi acclamatione petiisse redemptionem. Deinde addit conjecturas, quibus probabile in speciem videri posset, Osanna laudem vel gloriam et gratiam significare. Primo, quod apud omnes Evangelistas per duas dictiones scribatur ὡς ἀννά, dicitio autem ὡς, si Hebraice ita scribatur $\tau\eta$, laudem significare possit: *anna* autem, si scribatur $\alpha\eta\eta$, significare *gratiam*. Deinde, quod Christus subjecerit, *Nunquam legis, quod ex ore infantium et lacten-*

tium perfecisti laudem; sed certum esse tamen, Hieronymi sententiam esse desumptam ex hoc Ps. cxviii. $\alpha\eta\eta\eta\eta$, *O Domine, salvum fac*: atque hunc versum in acclamationibus festi Tabernaculorum usurpatum, ut apud Graecos *Io Pæan*, et apud Latinos *Io Triumphe*, ut et *Halleluja*, quod *laudate Dominum* significat. Leo item Castrus in cap. ix Isaia, eos, qui putarunt Osanna significare gloriam, tuetur auctoritate D. Lucæ, qui acclamationem puerorum apud Matthæum et Marcum, *Osanna in excelsis, reddiderit, Pax in caelo et gloria in excelsis*, qui cum praeditus esset dono linguarum, haud dubium, quin Hebraice sciverit. COLLECT.

(51) *Μυωπίζει*. In margine Reg. et Bod. juxta hanc vocem aliquis scripsit, ὑποκινεῖ· ἢ ἀντὶ τοῦ μαστίζει· μὴ γὰρ ἡ μάστιξ.

(52) *Ἀπεῖναι*. C. ἀπέναται mavult; sed εἶναι pro λέναται in aliis quoque compositis usurpatum infra; sent etiam ἀπουσία pro *abscessu*, et παρουσία pro *adventu*. SYLBERG.

(53) *Παιδία*. Textus Evang.

(54) *Ἡὐλόησαμεν*. Ηὐλόησαμεν, Bod. Μοx ἐθρηνησαμεν ὑμῖν Evang.

ώρας (55), ἐτι δὲ καὶ ἐλευθέρας νεάνιδας, παιδίσκας καλουμένας, παιδισκάρια δὲ, τὰς δούλας· καὶ νεάνιδας δὲ καὶ αὐτὰς, πρὸς τὸ εὐθαλὲς τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὑποχοριστικῶς τιμωμένας. Καὶ τὰ ἀρνία (56) ἔμμου, ὅταν λέγῃ, στήτω ἐκ δεξιῶν, τοὺς ἀφελεῖς ἀντίκειται· ὡς ἀρνάς, οὐκ ἄνδρας, καὶ πρόβατα ἕκαστα κατὰ γένος· τὰ δὲ ἀρνία προνομίας ἤξειωσεν, τὴν ἐν ἀνθρώποις ἀπαλόδητα καὶ ἀπλότητα τῆς διανοίας, τὴν ἀκακίαν προσιμῶν. Αὐθίς τε ὅταν φῆ, ὡς μοσχάρια γαλαθηνά (57), ἡμᾶς πάλιν ἀλληγορεῖ· καὶ, ὡς περισσότερῶν ἀκακῶν καὶ ἀχολῶν, πάλιν ἡμᾶς. Νεοτῆς τε ἐτι δύο περισσεῶν, ἡ τρυγόνων ζεύγους, ἡ ἀμαρτίας κελεύει διὰ (58) Μωϋσέως προσφέρεται· τὸ ἀνιμάρτητον τῶν ἀπαλῶν, καὶ ἀκακῶν, καὶ ἀμαρτιακῶν, τῶν νεοτῶν, εὐπρόσδεκτον εἶναι λέγων τῷ θεῷ· καὶ τὸ ὅμοιον τοῦ ὁμοίου καθάρσιον ὑψηλῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ δειλὸν τῶν τρυγόνων, τὴν πρὸς τὰς ἀμαρτίας εὐλάβειαν ὑποτυποῦται. Ὅτι δὲ ἡμᾶς πῶς νεοτῶς λέγει, μάρτυς ἡ Γραφή· Ὅν τρόπον ἔργῃ συνάγει τὰ νεόσσια (59) ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτῆς· οὕτως ἐσμέν νεοτὸν Κυρίου· θαυμαστῶς πῶς καὶ μυστικῶς τοῦ Λόγου τὴν ἀπλότητα τῆς ὡπῆς εἰς ἡλικίαν ὑπογραφομένου παιδικῆν. Πῆ μὲν γὰρ παῖδας ἡμᾶς καλεῖ· τῆ δὲ, νεοτῶς· ἐσθ' ὅτε ἔργαίους, υἱοὺς δὲ ἀλλοθί· καὶ τέκνα πολλάκις καὶ λαὸν νέον, καὶ λαὸν καιρῶν· Τῶς δὲ δούλοις μου (60), φησὶ, κληθήσεται δρομο καιρῶν (νέον ἔργα λέγει, τὸ καιρῶν καὶ αἰδίων, ἀχραντον καὶ ἀκρίτων, καὶ νῆπιον, καὶ ἀληθινόν) ὃ εὐλογηθήσεται ἐκ τῆς γῆς. Ἀλληγορῶν (61) δὲ αὐθίς ἡμᾶς πῶλος καλεῖ, τοὺς ἀζυγεῖς (62) κακῶς, τοὺς ἀδαμάτους πονηρῶς· ἀφελεῖς δὲ, καὶ πρὸς αὐτὸν μόνον τὸν Πατέρα σαρπητικῶς· οὐκ τοὺς ἐπὶ ταῖς τῶν πλησίον γυναιξὶ χρεμετίζοντας ἵππους, τοὺς ἵπποζυγῶς (63) καὶ θηλυμανεῖς, ἀλλὰ τοὺς ἐλευθέρους, καὶ

A scentulas et præterea ingenuas, appellari παιδίσκας, ancillas autem παιδισκάρια: et has etiam, adolescentulæ cum sint, propter ætatis puerilis florem assentatorie puellarum nomine honorari. Jam vero, cum dicit, Agnelli stent a dextris ⁵⁵, simplices pueros significat, tanquam agni et oves sint genere, non viri. Agnellos autem privilegio dignos censuit, in hominibus facilitatem ac teneritudinem, et simplicitatem animi, innocentiam nempe, præferens. Et rursus quando dicit, Tanquam vituli lactentes, nos rursus allegorice significat. ✕ Et quando, Tanquam columbam simplicem et selle carentem ⁵⁶, rursus nos intelligit; jubet etiam per Moysen, duos pullos columbarum vel par turturum pro peccato offerre ⁵⁷; eorum, quæ sunt tenera, nempe pullo- rum, immunitatem a peccato, innocentiam, et acceptarum injuriarum oblivionem dicens esse Deo acceptam, et simile simili expiari exponens. Quin etiam turturum timiditas, eam, quæ ne peccetur adhibenda est, cautionem significat. Quod autem nos pullos dicat, testis est Scriptura: Quemadmodum gallina congregat pullos sub alis suis ⁵⁸; ita nos sumus pulli Domini, sane quam admirabiliter et mystice animæ simplicitatem ex puerili ætate describente Verbo. Alicubi enim nos vocat pueros, alicubi vero pullos, nonnunquam autem infantes, alicubi autem filiolos, et sæpe filios, et populum recentem, et populum novum. Servis autem meis, inquit, imponetur nomen novum ⁵⁹ (nomen novum dicit, quod est recens et æternum, impollutum et simplex, et infantile, et verum) quod benedicetur in terra. Per allegoriam autem nos rursus pullos vocat, qui vitii jugum non subimus, qui ad improbitate minime domiti sumus; sed sumus simplices, et ad ipsum solum Patrem exsilimus; non equos

Nota

✕ P. 106 ED. POTTER. ⁵⁶ Matth. xxv, 33. ⁵⁷ Matth. x, 16. ⁵⁸ Levit. xv, 29, xii, 8; Luc. ii, 24. ⁵⁹ Matth. xiii, 37. ⁶⁰ Isa. lxxv, 15, 16.

πῆμικτον πρὸς τὰ μὴ ὁμογενῆ ἔθνη· τοιοῦτο γὰρ καὶ ἡ τρυγῶν, τοῦ ὁμοζύγου ἀπολωλότος, οὐκ ἔστιν ἐτι ἐτέρω συζυγῆται τὸν ἐγκαταλειψθέντα.

(55) Καλὰς καὶ ὠραίας. Hesy chius, Παιδισκάριον ἄτιμολογῆται τῆς ἡλικίας: Varinus, Παιδισκῆ, ἡ ἐλευθέρα, καὶ ἡ δούλη, καὶ παιδισκάριον· παιδάριον δὲ, ἄτιμῶς μὲν τὸ θυγάτριον, Ἑλληνικῶς δὲ τὸ ἀρῶν. Pollux, lib. iii, cap. 8: Παιδισκῆν τὴν θεραπαινίδα Ἀσίας ὠνόμασεν, εἰ μὴ (sic enim manus. non ei γὰρ ἀμφιβολὸν ἔστι, πότερον ἡλικίας ἢ τύχης. Ἐξελθῆναι αὐτοῦ παιδισκῆ τὴν θύραν ἀνοίγνυσι.) Lysius puellam vocat famulam, nisi ambiguum sit num ætatis, an fortunæ nomen sit; ita enim loquitur: Egrediens puella, ejus fores aperit. COLLECT.

(59) Νεόσσια. Νόσσια Bod.

(56) Ἄρνια. Apud Joann. xxi, 15, Christus Petro dicit, Βάσκε τὰ ἀρνία μου: Pasce agnos meos. Eo vero loco, quem Clemens respicit, non ἀρνία, sed πρόβατα essat: Καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Matth. xxv, 33.

(60) Δούλοις μου. Δουλεύουσι μοι. Bib. Græc.

(57) Μοσχάρια γαλ. Μοσχάρια γαλαθηνά sæpius dicitur LXX interpretes, ut II Reg. xvii, 2, Amos vi, 4. Sed eo sensu, quem hic tradit Clemens, nondum occurrit hæc phrasia. Quemadmodum neque hæc verba in S. Scriptura exstant, καὶ ὡς περισσότερῶν ἀκακῶν καὶ ἀχολῶν. Forte respicit Christi verba: Γίνεσθε ἄκαρτοι ὡς αἱ περισσότεραί, Matth. x, 16. Hunc porro locum sic distinguunt Bod. et Herv. interpretes, καὶ ὡς περισσότερῶν ἀκακῶν καὶ ἀχολῶν· πάλιν ἡμᾶς νεοτ. Perperam.

(61) Ἀλληγορῶν. Nulli, opinor, alii pulli quærendi sunt in bonam partem in sacris Litteris, neque illi equini, sed asinini, quamvis in editione Antuerpiensi vertatur Zachariæ ix, super subjugulem et pullum equinum novum, καὶ πῶλον νέον. Asyrptus xvi Geoponic.: Φιλοκαλιότερον δὲ ποιούντες τινες, ταῖς θηλεῖταις ἵπποις ὑποβάλλουσι τοὺς τῶν θῶν πῶλους. Varro, De re rustica c. 6 de asinis: Secundum partum pullos anno non rement a matre. Dicitur ergo et de asinis, et de onagris, et de elephantis πῶλος et pullus. Adverte autem hic citari in loco Zachariæ δίκαιος πραδὺς καὶ σώζων, cum sit in Antuerpiensi δίκαιος καὶ σώζων, nempe illud ex Evangelio Matthæi, ut et apud Justinum Dialogo cum Tryphone. Proverb. v, 19: Cervæ charissima et gratissimum ninulus. LXX: Ἐλαφος φιλικῆς, καὶ πῶλός σου χαρίτων ὁμιλεῖτω σοι. Cervæ amicitia et pullus gratiarum conversetur tecum. COLLECT.

(58) Διὰ. Καὶ διὰ Reg. Juxta hunc locum in margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholion adnotavit: Διὰ μὲν τῶν περισσεῶν τὸ πολὺτόνον αἰνιττόμενος τῶν γένους· διὰ δὲ τῶν τρυγόνων τὸ ἀζυγεῖς καὶ ἀνε-

(62) Ἀζυγεῖς. Aliquis in margine Reg. annotavit ἀπὸ εὐθείας τὰς ἀζυγῆς.

(63) Ἰπποζυγῶς. Scribe ὑποζυγῶς, quos opponit τοῖς ἐλευθέροις. Itaque mox dicit ἐπιθετικῶς ἐπὶ ὑποζυγῶν καὶ πῶλον νέον. Utriusque vocis vestigia apparent in Reg. ut etiam, teste Syllurgio in Pal. ms.

subjugales, qui ad propinquorum uxores hinnunt, et seminarum insano amore tenentur⁷⁰, sed liberos et recenter genitos, qui propter fidem exsultant, qui celeriter currunt ad veritatem, qui sunt veloces ad salutem, qui mundana proterunt et conculcant. *Lætare valde, filia Sion: annuntia, filia Jerusalem: ecce rex tuus venit tibi justus, mansuetus, et servans, et ipse mitis, et qui ascendit subjugalem et pulchrum norum*⁷¹. Non satis habuit solum dixisse *pullum*, sed etiam *novum* ei adjecit, humanitatis, quæ in Christo est, novitatem, et senii expertem cum simplicitate æternitatem ostendens. Tales autem nos novos pullos, qui infantes sumus, divinus noster alit pullorum domitor. Quod si asinus quoque novus est in Scriptura, pullus tamen est hic quoque asinus. *Et pullum*, ✕ inquit, *alligavit vineæ*; hunc simplicem et infantem populum Verbo alligans, quod vocat allegorice vitem. Fert enim vinum vitis, sicut Verbum sanguinem. Est autem utrumque poculentum hominibus ad salutem: vinum quidem corpori, sanguis vero spiritui. Quod autem nos quoque agnos dicit, fide dignus testis est Spiritus, loquens per Isaiam: *Sicut pastor pascet gregem suum, et brachio suo colliget agnos*⁷²: ubi ovium tenerrimas, agnos vocat, simplicitatem allegorice significans. Atque adeo nos quidem certe earum, quæ sunt in vita, longe pulcherrimas et perfectissimas possessiones appellatione puerili honorantes, doctrinam et disciplinam, Græce παιδείαν et παιδαγωγίαν vocavimus. Pædagogiam autem esse confitemur bonam a pueris in virtute institutionem. Nobis itaque Dominus apertius ac evidentius revelans, quid ex appellatione puerorum significetur, cum orta esset quæstio inter apostolos, quisnam ex eis major es. et, statuit Jesus puellum in medio dicens: *Qui se humiliaverit ut hic puellus, is major est in regno cælorum*⁷³. Non ergo puerorum appellatione usus est, tanquam hi per ætatem essent inconsiderati, et ratione minime uti possent, quemadmodum nonnulli sensere: neque si dixerit, nisi fueritis sicut hi puelli, non intrabitis in regnum Dei⁷⁴, id inerudite

✕ P. 107 ED. POTTER, 87 ED. PARIS. ⁷⁰ Jerem. v, 8. ⁷¹ Zach. ix, 9; Genes. xlix, 11. ⁷² Isa. xl, 11. ⁷³ Matth. xviii, 1 seq. ⁷⁴ Ibid.

(64) Καὶ τὸν πῶλον. Pulli ad vitem alligati aliam Theodoretus allegoriam affert, ut indicavi *Notationibus* ad Gregorii Naz. homiliam in *Nat. Christi*, p. 520. H. STILBURG.—Justinus in *Dialogo cum Tryphone* pag. 67, hunc ipsum locum ita explicat: Τὸ δὲ αἷμα τῆς σταφυλῆς εἶπαι τὸν Λόγον, διὰ τῆς τέχνης δεδῆλωκεν, ὅτι αἷμα μὲν ἔχει ὁ Χριστὸς οὐκ ἐξ ἀνθρώπου σπέρματος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Quod autem dicit Verbum uti sanguinem, arte quadam declaravit sanguinem quidem habere Christum, non ex nominis semine, sed vi divinitatis. S. Chrysostomus, hom. 67 in *Genes.*: Ὅρα πῶς ἂν ἡμῖν τὸ μυστήριον ἐναύθα ἠνέξατο· Ἰσαίην οἱ μεμνημένοι τὸ λεγόμενον Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν, στολὴν, οἶμαι, τὸ σῶμα λέγων, ὃ διὰ τὴν οἰκονομίαν φορέσαι κατηξίωσεν· εἶτα, ἵνα μάθης ἀκριβῶς οἶον τί προσηγόρευσεν, ἐπήγαγεν· Καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Ὅρα πῶς τῷ τοῦ αἵματος ὀνόματι τὴν σφαγὴν ἡμῖν, καὶ τὸν σταυρὸν ἠνέξατο, καὶ πᾶσαν τῶν μυστηρίων τῆν οἰκονομίαν. Vide quo modo nobis sacramentum

νεογνούς· τοὺς γαῦρους διὰ τὴν πίστιν· τοὺς εἰς ἀληθειαν εὐδρόμους· τοὺς ταχεῖς πρὸς σωτηρίαν· τοὺς καταπατοῦντας καὶ κροαινοτάς τὰ κοσμικὰ Χαῖρε σφοδρὰ, θύγατερ Σιών· κήρυσσε, θύγατερ Ἰερουσαλήμ· Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ δίκαιος, πραῆς, καὶ σώζων· καὶ αὐτὸς πρῶτος καὶ ἐπιβεβηκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Οὐκ ἔηκει τὸν πῶλον εἰρηκέναι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν νέον προσέθηκεν αὐτῷ, τὴν ἐν Χριστῷ νεολαίαν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἀγῆρω μετὰ ἀπλότητος αἰδιότητα ἐμφαίνων. Τοιοῦτους δὲ ἡμᾶς νέους πῶλους, τοὺς νηπίους, ὁ θεὸς ἡμῶν παλοδάμνης ἀνατρέφει. Εἰ δὲ καὶ ὄνος εἴη ὁ νέος ἐν τῇ Γραφῇ, πλὴν ἀλλὰ πῶλος ὄνος καὶ οὗτος. Καὶ τὸν πῶλον (64), φησὶ, προσέδησεν ἀμπέλω· ἀπλοῦν (65) τοῦτον καὶ νῆπιον λαὸν τῷ Λόγῳ προσέδρασ, ὃν ἀμπελον ἀλλήγορει. Φέρει γὰρ οἶνον ἡ ἀμπελος, ὡς αἷμα ὁ Λόγος· ἀμφω δὲ ἀνθρώποις ποτὸν εἰς σωτηρίαν· ὁ μὲν οἶνος τῷ σώματι, τὸ δὲ αἷμα τῷ πνεύματι. Ὡς δὲ καὶ ἄρνας ἡμᾶς λέγει, ἐχέγγυος μάρτυς διὰ Ἡσαίου τὸ Πνεῦμα· Ὡς ποιμὴν, ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συλλέξει (66) ἄρνας· τὸ ἐστὶ ἀπαλύτερον τῶν προβάτων εἰς ἀφείλιαν ἄρνας ἀλληγορῶν. Ἀμέλει καὶ ἡμεῖς τὰ κάλλιστα καὶ τελειώτατα τῶν ἐν τῷ βίῳ κτημάτων, παιδικῆ προσηγορίᾳ τιμήσαντες, παιδείαν καὶ παιδαγωγίαν κεκλήκαμεν. Παιδαγωγίαν δὲ ὁμολογοῦμεν εἶναι ἀγωγὴν ἀγαθὴν ἐκ παίδων πρὸς ἀρετὴν. Ἐμφαντικώτερον δ' οὐν ἡμῖν ἀποκαλύπτων ὁ Κύριος τὸ σημαίνόμενον ἐκ τῆς παιδίων προσηγορίας, γενομένης ζητήσεως ἐν τοῖς ἀποστόλοις, ὅστις αὐτῶν εἴη μείζων, ἔστησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ παιδίον, εἰπὼν· Ὅς ἐὰν ἐάντων ταπεινώσῃ ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτος μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Οὐκ ἄρα κατακέχρηται τῇ τῶν παιδίων προσηγορίᾳ, ὡς ἀλογίστων ἡλικία, ἢ τισιν ἔδοξεν· οὐδ' ἂν εἶπη, ἦν μὴ γένησθε ὡς τὰ παιδία ταῦτα, οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀμαθῶς ἐκδεκτέον. Οὐκ ἄρ' ἐτι κυλιόμεθα οἱ νῆπιοι χαμαὶ· οὐδὲ ἔρπομεν ὡς τὸ πρόσθεν ἐπὶ γῆς, ὄρεων δίκην (67) ὄλω τῷ σώματι περὶ τὰς ἀνοήτους ἐπι-

insinavit (vox totum non agnoscitur a Græco manuscripto). Sciunt qui initiati sunt, quod dicitur: «Lavabit in vino stolam suam.» Stola puto corpus dici, quod propter dispensationem ferre dignatus est. Deinde ut accurate discas vinum quid appellarit, subdit: «ei in sanguine uti amictum suum.» Vide quomodo sanguinis nomine crucem nobis et occisionem significet, et omnem mysteriorum dispensationem. Eadem ratione et pullum significare ait gentium adductionem et obedientiam, quod magna sit mansuetudinis sustinere se ad vitis palmitem ligari. Vide etiam Eusebium lib. viii *De demonstrat.* cap. 4. COLLECT.

(65) Ἀπλοῦν. Pro hac voce in Pal. ms. erat spatium vacuum. STILBURG.—Item in Bod. Deest etiam in Reg.

(66) Συλλέξει. Συνάξει, Bibl. Græc.

(67) Ὁρεων δίκην. Historiam Serpentis simili plane modo in allegoriam trahit Philo Judæus lib. ii *Legis allegor.*, et aliis locis.

θυμίας κλυτῶμενοι· ἀνατεινόμενοι δὲ ἄνω τῆ ἐννοίᾳ, A
 κίσμυ καὶ ἀμαρτίας ἀποτεταγμένοι, ὀλίγω ποδὶ
 ἐραπύμενοι τῆς γῆς, ὅσον ἐν κόσμῳ εἶναι δοκεῖν,
 σφίαν μεταδιώκομεν ἄγιαν· μωρία (68) δὲ αὕτη τοῖς
 εἰς πανουργίαν ἠχορηγμένοις δοκεῖ. Παῖδες οὖν εἰκό-
 νας, οἱ θεὸν μόνον ἐγνωκότες πατέρα, ἀφελεῖς, καὶ
 ἤσποι, καὶ ἀκέραιοι, οἱ κεράτων μονοκεράτων (69)
 ἱραταί. Τοῖς γοῦν προθετηκόσιν ἐν τῷ Λόγῳ,
 αἰσὶν ἐπεκέρυξε τὴν φωνήν, ἀφροντιστεῖν καλεῖται
 τὸν τῆδε πραγμάτων, καὶ μόνῳ προσέχειν τῷ Πατρὶ
 παρῶν, μιμουμένους τὰ παιδία. Διὸ καὶ τοῖς ἐχο-
 μένοις (70) λέγει· *Μὴ μεριμνᾶτε περὶ τῆς αἰρίας·*
ἔρχεται γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς. Οὕτως ἀπο-
 θεμῖνας τὰς τοῦ βίου φροντίδας, ἐξέχεσθαι μόνου
 τοῦ Πατρὸς παραγγέλλει. Καὶ ὁ πληρῶν τὴν ἐντολήν
 αἰσὶν, τῷ ὄντι νῆπιός τε ἐστὶ καὶ παῖς Θεῷ τε καὶ
 τῷ κόσμῳ· τῷ μὲν (71), ὡς πεπλανημένος (72), τῷ
 ἄ, ὡς ἠγαπημένος. Εἰ δὲ εἰς διδάσκαλος ἐν ὄρα-
 ραῖς ὡς φησὶν ἡ Γραφή, ὁμολογουμένως οἱ ἐπὶ γῆς
 εἰκότως ἀν πάντες κληθήσονται μαθηταί· ἔχει γὰρ
 οὕτως τὸ ἀληθές· τὸ μὲν τέλειον εἶναι παρὰ τῷ Κυ-
 ρίῳ, τῷ διδάσκοντι ἄελ, τὸ δὲ παιδικὸν καὶ νῆπιον
 παρ ἡμῖν, τοῖς ἀελ μανθάνουσι. Ταύτη τοι ἡ προ-
 φητεία τὸ τέλειον τῆ τοῦ ἀνδρὸς τετίμηκε προση-
 γορίᾳ. Καὶ διὰ γε τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ μὲν τοῦ διαβόλου,
 ἄνδρα αἰμάτων, φησὶ, *βδελύσσεσθαι Κύριος·* ἄνδρα
 αἰμάτων, ὡς τέλειον ἐν κακίᾳ, καλεῖ. Λέγεται δὲ καὶ ὁ
 Κύριος ἀνὴρ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τέλειον ἐν δικαιο-
 σύνη. Αὐτίκα γοῦν ὁ Ἀπόστολος, ἐπιστέλλων πρὸς
 Κορινθίους, φησὶν· *Ἡρμούδμη γὰρ ὑμῶς ἐνὶ*
ἀνδρὶ παρθένῳ ἀγγηρ παραστήσαι τῷ Χριστῷ·
εἶτε ὡς νηπίους καὶ ἄγιους, πλην ἄλλὰ τῷ μόνῳ
Κυρίῳ. Σαφέστατα δὲ, Ἐφεσίοις γράφων, ἀπεκάλυψε
 τὸ ζητούμενον, ὧδέ πως λέγων· *Μέχρι κατατη-*
σωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ
τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ (73), εἰς ἄνδρα τέλειον,
εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ·
ἴτα μηκέτι ὤμεν νῆπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περι-
φέμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλλίας, ἐν τῇ
πέσει τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν
μεθοδείαν τῆς πλάνης· ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ,
αἰσίζωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα· ταῦτα λέγων εἰς
ὡκαλομένην τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστι κεφαλὴ
καὶ ἀνὴρ, ὁ μόνος ἐν δικαιοσύνῃ τέλειος· ἡμεῖς δὲ
νῆπιοι, τοὺς παραφυσῶντας (74) εἰς φυσίωσιν φυλα-

accipiendum est. Qui enim infantes sumus, humi
 non adhuc volutamur : neque ut antea, serpentum
 more, in terra serpimus, toto corpore in stultis
 cupiditatibus provoluti; sed mente 39 sursum
 erecti, mundoque et peccatis renuntiantes, suspenso
 pede eatenus solum terram tangentes, ut in mundo
 esse videamur, sanctam persequimur sapientiam.
 Hæc autem videtur esse stultitia iis, qui se ad
 calliditatem et versutiam exacerunt. Jure ergo
 sunt pueri, qui Deum solum patrem noverunt,
 simplices et infantes, integri ac innocentes, qui
 sunt unicornium cornuum amatores. Iis itaque,
 qui in Verbo processerunt, hanc vocem annuntia-
 vit, rerum ac negotiorum, quæ hic sunt, jubens
 curam abjicere, et suadens solum Patrem attendere,
 puellios imitantes. ✕ Et ideo dicit in iis, quæ conse-
 quuntur : *Ne sitis solliciti de crastino, sufficit enim*
diei malitia sua 70. Ita curis hujus vitæ depositis,
 soli Patri adhærere præcipit. Qui autem hoc implet
 præceptum, revera infans ac puer Deo est, et
 mundo : huic quidem, tanquam seductus ac erra-
 bundus; illi vero, tanquam dilectus. Jam vero, si
 unus est, ut dicit Scriptura, *magister in cælis* 71;
 in confesso est, qui in terra sunt, omnes appellari
 discipulos. Ita enim habet veritas; id quidem quod
 est perfectum, esse apud Dominum, qui semper
 docet : quod puerile autem est et infantile, apud
 nos, qui semper discimus. Porro autem itidem
 prophetia id, quod perfectum est, honoravit viri
 appellatione. Et per David quidem, de diabolo,
 C *Virum, inquit, sanguinum abaminatur Dominus* 72.
 Virum vocat, ut qui sit perfectus in vitio. Dicitur
 vir quoque Dominus, ut qui sit perfectus in justitia.
 Ecce enim Apostolus ad Corinthios scribens, dicit :
Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere
Christo 73; sive tanquam infantes et sanctos, verum-
 tamen soli Domino. Ad Ephesios autem scribens,
 apertissime revelavit, quod queritur, dicens hoc
 modo : *Donec occurramus omnes in unitatem fidei*
et agnitionis Dei in virum perfectum, in mensuram
ætatis plenitudinis Christi, et non simus amplius
infantes, qui fluctibus agitemur, et circumferamur
omni vento doctrinæ, in præstigiis hominum, in
versutia ad insidias erroris; vera autem dicentes in
dilectione, augeamus in ipsum omnia 74; hæc dicens

* P. 408 ED. POTTER, 88 ED. PARIS. 70 Matth. vi, 34. 71 Matth. xxiii, 8 seq. 72 Psal. v, 7.
 73 II Cor. xi, 2. 74 Eph. iv, 13, 14, 15.

(68) Μωρία. Respicit I Cor. ii, 14: *Μωρία γὰρ*
 αἰσὶν ἐστὶ, sc. S. Spiritus sapientia; et psal. li,
 4: *Ὁκεῖ ἐνυδρὸν ἠχορηγμένον ἐποίησε ὁδόν.*
 (69) Μονοκεράτων. Μονοκεράτων Reg. recte. Nam
 ἡ μονοκερῶς ἢ μονοκεράτων. Psal. xxi, 22: *Σώ-*
σον... ἀπὸ κεράτων μονοκεράτων τὴν ταπεινω-
σιν μου. Psal. xci, 11: *Ἰψωθήσεται ὡς μονοκέ-*
ρατος τὸ κέρασ μου. Ad quem locum Theodoretus,
 pag. 796, ea dicit, quæ Clementi explicando inser-
 vire possunt. Ea recitavit Suidas: *Μονοκερῶς·*
ἴσων, ὁ παρὰ τῆς φύσεως ἐν κέρασ ἔλαθεν· οὕτω καὶ
αἱ τῆς εὐσεβείας τρέφομαι μίαν προσκυνούσι θεότητα.
Δαβὶδ· Καὶ ὑψωθήσεται ὡς μονοκεράτος τὸ κέρασ
μου. Unicornis. Animal, quod unicum cornu a na-
tura accepit. Sic et pietatis alumni unum adorant

D *numen. David: « Et cornu meum extolletur ut uni-*
cornis. »
 (70) Τοῖς ἐχομένοις. Memoria lapsus est. Nam
 ea, quæ recitat, non ἐν τοῖς ἐχομένοις, deinceps,
 occurrunt, sed alio loco.
 (71) Τῷ μὲν... τῷ δέ. Pal. ms. ᾧ μὲν... ᾧ δέ.
 Sed vulgata lectio convenientior, hoc quidem in
 loco. SILEBURG.
 (72) Ὁς πεπλανημένος. Id est, qui quoad hujusce
 mundi res πλανᾶται, errat ac decipitur. Vel, qui
 hospes, et quasi erro, est in hoc mundo. Suidæ πλαν-
 ητής est ξένος.
 (73) Τοῦ Θεοῦ. Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ephes. iv.
 (74) Τοὺς παραφυσῶντας. Conf. Coloss. ii, 18;
 Ephes. iv, 14.

ad ædificationem corporis Christi, qui est caput et vir, qui solus in iustitia perfectus; nos autem infantes, qui ad inflationem nos sufflant, hæresium ventos vitantes, et iis, qui nos aliter docent quam patres, fidem non habentes, tunc perfecti efficiuntur quando sumus Ecclesiarum, capite, Christo scilicet, recepto. Hic autem par est attendere, appellationem huius vocabuli νήπιος, quod infantem significat, ut intelligatur τὸ νήπιον non dici de insipientibus. Qui est enim insipiens, dicitur νηπύτιος; νήπιος autem, qui est νεήπιος; nam ἥπιος dicitur, qui est leni ac molli animo. Quo fit, ut is dicatur νήπιος, qui lenis ac mansuetus ✕ *recenter* evasit. Hoc autem manifestissime significavit beatus Paulus, dicens: *Cum possemus oneri esse sicut Christi apostoli, fuimus miles in medio vestri, sicut nutrix sovet filios suos*⁹⁰. Nilis ergo est infans, et ea ratione magis mollis, et tener ac simplex, doli ac fraudis expertus, et remotus a simulatione, rectoque et integro animo. Hoc autem simplicitatis ac veritatis est fundamentum. *Super quem enim, inquit, respiciam, nisi super mansuetum et quietum*⁹¹? Talis enim est sermo virginialis, mollis et minime fictus. Unde etiam virginem *mollem sponsam*, et puerum *mollis animi*, vocare consuevimus. Sumus autem nos molles, qui per-

✕ P. 109 ED. POTTER, 89 ED. PARIS.

(75) Πατέρας. Pal. ms. a vulg. editi. nihil differt, nisi quod abbreviate habet πρᾶς· qui casus stare non potest, nisi, adverbio in nomen verso legas, μη καταπιστεύοντες τοῖς ἄλλοις ἡμῖν νουθετοῦσι πατέρας, non credentes iis, qui alios mentibus nostris ingerunt patres. Hervetus interpres legit, τοῖς ἄλλοις ἡμᾶς νουθετοῦσιν ἢ πατέρας, non fidem habentes iis, qui nos aliter docent quam parentes. SYLBURG. — In Reg. ms. aliquis super πατέρας scripsit πατράσι, patribus: ut sensus sit, fidem non habentes iis patribus, seu patrum auctoritatem sibi arrogantibus, qui nos aliter docent.

(76) Νηπίου. Hesychius tamen, Νηπύτιον, νήπιον, ἄφρωνον. At Eustathius in *Iliad.* E, v. 952: Νηπύτιος, ὁ μὴ φρονῶν, ἀλλ' ἐστερημένος τοῦ πινυῖσθαι καὶ πινυτότητος, ἤγουν φρονήσεως. Sed et νήπιον addit posse deduci inde cum significat insipientem, quasi dicatur per contractionem quamdam pro νηπύτιος. Suidas vero etymologiam sinceram tradit: Νήπια τὰ βρέφη, παρὰ τὸ νῆ στερητικὸν καὶ τὸ ἔπος, a privativa νῆ et nomine ἔπος, quod nondum fari possint, ut infantes Latine; alii deducunt quasi valde benignum νῆ ἥπιον, vel etiam quasi νῆβιον, vel etiam quasi νέον πῖον. Sed, ut diximus alibi, hæc etymologias quærendi ratio lubrica est, et sæpe argumento, et τῇ ὑποθέσει in ea servimus, non Grammatico veriloquio. COLLECT. — Etymologici auctor: Νήπιος παρὰ τὸ ἥπιος, πλεονασμῷ τοῦ ν, ὁ πρῶτος καὶ προσηγῆς. Mox, ἢ ἥπιον, πρᾶον, καὶ μὴ ἔχον ὄργην. Suidas deducit a νῆ ἐπιτατικὸν καὶ τὸ ἥπιον· ut νήπιον sit τὸ παρὰ δέον ἥπιον, id quod mansuetus est quam oportet. Mox scribendum, ὡς νῆπιος ὁ ἀπαλόφω.

(77) Τοῦτό τοι. Τοῦτό σοι, hoc tibi. Pal. ms. SYLBURG.

(78) Ἐγεννήθημεν. Ἄλλ' ἔγεν. Thess.

(79) Ἐπιιοι. Νήπιιοι Bod. Reg. Quam lectionem sensus exigere videtur; nam e Pauli verbis colligit Clementis, νήπιον esse eum, qui ἥπιος, mansuetus moribus est. Νήπιιοι habent alii præterea plures, quos memorat Cl. Millius.

ἰ36) Ἀταλόφω. Hesychius, Ἀταλά, νήπια, ἀπλά.

ἔξιμενοι τῶν αἰρέσεων ἀνέμους, καὶ μὴ καταπιστεύοντες τοῖς ἄλλοις ἡμῖν νουθετοῦσι πατέρας (75), τελειούμεθα τότε, ὅτε ἐσμὲν Ἐκκλησία, τὴν κεφαλὴν τὸν Χριστὸν ἀπειληφότες. Ἐνταῦθα ἐπιστήσαι δίκαιον τῇ προσηγορίᾳ τοῦ νηπίου (76), ὅτι οὐκ ἐπὶ ἀφρόνων τάττεται τὸ νῆπιον· νηπύτιος μὲν γὰρ οὗτος· νῆπιος δὲ ὁ νεήπιος· ὡς ἥπιος ὁ ἀπαλόφρων, ὅσον ἥπιος νεωστὶ καὶ πρᾶος τῷ τρόπῳ γενόμενος. Τοῦτό τοι (77) σαφέστατα ὁ μακάριος Παῦλος ὑπεσημήνατο εἰπὼν· *Δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι, ἐγενήθημεν* (78) ἥπιοι (79) ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλαττα τὰ ἑαυτῆς τέκνα. Ἦπιος οὖν ὁ νήπιος, καὶ ταύτη μᾶλλον ἀταλὸς (80), ἀπαλὸς καὶ ἀπλοῦς, καὶ ἄδολος καὶ ἀνυπόκριτος, ἰθὺς τὴν γνώμην καὶ ὀρθός· τὸ δὲ ἐστὶν ἀπλότητος καὶ ἀληθείας ὑπόστασις· Ἐπὶ τίνα γὰρ, φησὶν, ἐπιβλέψω, ἢ ἐπὶ τὸν πρᾶον (81) καὶ ἡσύχιον; Τοιούτος γὰρ ὁ παρθένιος λόγος, ἀταλὸς καὶ ἀπλαστός· διὸ καὶ τὴν παρθένον ἀταλὴν νόμφην (82), καὶ τὸν παῖδα ἀταλόφρονα κεκλήσθαι ἔθος· ἀταλοὶ δὲ ἡμεῖς, οἱ ἀπαλοὶ πρὸς πειθῶ, καὶ εὐεργαστοὶ πρὸς ἀγαθωσύνην, ἄχολοι τε καὶ ἀνεπίμικτοι κακοφροσύνη καὶ σχολιότητι· ἢ μὲν γὰρ γενεά (83) ἢ παλαιὰ σχολία καὶ σκληροκάριος, χορὸς δὲ νηπίων, ὁ καιρὸς ἡμεῖς λαός, τρυφερός ὡς παῖς. Ἐπὶ δὲ ταῖς καρδίαις

⁹⁰ I Thess. II, 6, 7. ⁹¹ Isa. LXVI, 2.

Ἀταλοῖς, νηπίοις, ἀπαλοῖς, ἀπλοῖς. Ἀταλόφρονα, νήπια, ἀπαλόφρονα.

(81) Πρᾶον. Ταπεινὸν Bib. Græc.

(82) Ἀταλὴν νόμφην. Ἀταλὴν νόμφ. Flor. Sed ἀταλὴν νόμφην scribendum potius videtur, ut mox παῖδα ἀταλόφρονα· aut ut ἀταλὴν νόμφην in priore, sic in posteriore item παῖδα ἀταλόφρονα legendum. Editio Florentina ἀπαλάφρονα, Pal. ms. ἀταλάφρονα habet, utrobique α in tertia syllaba positum pro ο. sicut et *Iliad.* Z, v. 400:

Παῖδ' ἐπὶ κόλπῳ ἔχουσι ἀταλόφρονα, νῆπιον [αὐτῶς·

contra compositionis normam usitatam, per allusionem ad adverbium, quo idem Homerus soluta compositione utitur, *Il.* Σ, ἠΐθεοι ἀταλά φρονέοντες· et Hesiod., παῖδ' ἀταλά φρονέοντα· quæ sententia ut Eustathio placuit, ita Hesychius maluit regulare ἀταλόφρονα. Est autem ἀταλὸς magis in prosa usitatum: et illud quidem, derivatum ab ἀτάλλειν, hoc vero compositi formam gerit quasi οὐ παλαιῶν, absque oblatione obsequentem ac morigerum se præhens. SYLBURG. — Ἀταλὴν νόμφην. *Virginem teneram sponsam.* Vulgata Lexica docent ab Apollonio νόμφας vocari puellas. Jam vero Synesius ita locutus est initio hymnorum,

Ἀπαλαῖς οὐκ ἐπὶ νόμφαις,

Ἀφροδίτιον γελοῦσας.

Teneras non in virgines,

Venustum ridentem.

Eustathius in *Il.* A, v. 834: Οὐ μόνον ἔτορ ἀπαλὸν, ἀλλὰ καὶ ἀπαλαὶ φρένες. Hesiodus sub fine *Theog.* παῖδ' ἀπαλά φρονέοντα vocat Phaethontem Cephalii filium, et apud Pollucem inter comicas personas est ἀπλάδς νσανίσκος, λευκὸς, σκιατροφίας ἀπαλότῃτα δηλῶν. *Juvenis tener, albus, educationis in umbra teneritatem præ se ferens.* COLLECT. — Ἀταλόφρονα Reg. Dein, Ἀταλοὶ δὲ ἡμεῖς Reg., Bod. Mox, ἄχολοι pro ἄχολοι, Reg.

(83) Γενεά. Judæi dicuntur γενεὰ σχολία et σκληροκάριος Act. II, 40; Philip. II, 15; Matth. XII, 59;

των ἀκρίων ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ χαίρειν ἂν Ἀπόστολος ὁμολογεῖ· καὶ δὴ ὄρον τινὰ νηπίων, ὡς εἰπεῖν, ἀποδίδωσιν, εἰπὼν· *Θέλω δὲ ὑμῖς σοφοῦς εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκραιώνας δὲ εἰς τὸ κακόν.* Καὶ γὰρ οὐδὲ ἐστὶ τὸ βρομα τοῦ νηπίου, κατὰ στέρη-
 πν ἡμῖν νοούμενον, ἐπεὶ τὸ νῆ στερητικὸν γραμματι-
 πῶν νομοθετοῦσι παῖδες. Εἰ γὰρ (84) ἀφρονας ἡμᾶς
 ἢ τῆς νηπιότητος κατατρέχοντες καλοῦσιν, ὁρᾶτε πῶς
 μασσημοῦσιν ἐπὶ τὸν Κύριον, τοὺς εἰς Θεὸν κατα-
 πεφυγτάς, ἀφρονας ὑπολαμβάνοντες· εἰ δὲ, ὅπερ καὶ
 πᾶλλον ἐξακουστέον, τοὺς νηπίους καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῶν
 ἐκίων ἐκδέχονται, χαίρομεν τῇ προσηγορίᾳ· νῆπια
 γὰρ αἱ νέαι φρένες εἰσὶν ἐν παλαιᾷ τῇ ἀφροσύνῃ, αἱ
 καὶ κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν Καινὴν ἀπεπαύσασαι.
 Ἐναγχος γούιν (85) ἐγνωσται ὁ Θεὸς κατὰ τὴν
 Χριστοῦ παρουσίαν. *Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἔγνω,* ἢ
 εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὃ ἄν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Νέοι
 αἰὼν ὁ λαὸς ὁ καινός πρὸς ἀντιδιαστολήν τοῦ πρε-
 σβυτέρου λαοῦ, τὰ νέα μαθόντες ἀγαθὰ· καὶ ἐστὶν ἡμῖν
 ὁ οὐρανὸς τῆς ἡλικίας ἢ ἀγήρωσ αὐτῆ νεότης, ἐν ἣ πρὸς
 ἡρώτων ἀεὶ ἀκμάζομεν; ἀεὶ νέοι, καὶ ἀεὶ ἡπιοί, καὶ ἀεὶ
 καινοί· ἡ γὰρ εἶναι καινοὺς τοὺς Λόγου καινοῦ (86)
 μετεληφτάς. Τὸ δὲ ἀδιόρητος μετεληφτός ἐξομοιού-
 σθαι φιλεῖ τῷ ἀφθάρτῳ· ὡς εἶναι ἡμῖν τῆς παιδικῆς
 ἡλικίας τὴν προσηγορίαν ἕρ παντὸς τοῦ ζῆν, διὰ
 τὸ (87) ἀγήρω εἶναι τὴν ἐν ἡμῖν ἀλήθειαν, καὶ τῇ
 ἀρθεῖα τὸν ἀνακεχυμένον ἡμῶν τρόπον. Σοφία δὲ
 ἀειδαής, ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσα, καὶ
 ὡ ποτε μεταβάλλουσα. *Τὰ παιδία, φησὶν, αὐτῶν
 ἐξ ὧμων ἀρθήσονται, καὶ ἐπὶ γονάτων παρακλη-
 θήσονται· ὡς εἰ τινα μήτηρ παρακαλέσει, οὕτως
 καὶ ὁμῶς παρακαλέσω.* Ἡ μήτηρ προσάγεται τὰ
 παιδία, καὶ ἡμεῖς ζητοῦμεν τὴν μητέρα τὴν Ἐκκλη-
 σίαν. Τὸ μὲν τοίνυν καὶ ἀσθενὲς καὶ ἀπαλὸν ἄπαν, ἅτε
 δι' ἀσθένειαν ἢ βοηθείας δεόμενον, κεχαρισμένον τέ
 ἐστὶ, καὶ ἡδὺ, καὶ τερπνόν, τοῦ θυμικοῦ ἰσταμένου (88)
 τοῦ τηλικῶδε τὴν βοήθειαν· ὡς γὰρ οἱ πατέρες καὶ αἱ
 μητέρες ἴδιον ὁρῶσι τῶν μὲν ἱππων τοὺς πῶλους,
 τῶν δὲ βούων τὰ μικρὰ μοσχάρια, καὶ λέοντων σκυῖμον,
 καὶ ἑλάρου νεβρόν, καὶ ἀνθρώπου παιδίον· οὕτω (89)
 καὶ τῶν ὧων ὁ Πατὴρ τοὺς εἰς αὐτὸν (90) καταπε-

suasioni non reluctamur, et a bonitate non difficul-
 ter colimur, bileque vacui, et malitia ac perversita-
 tate minime permisti sumus. Vetus enim generatio
 perversa est et duro corde. Chorus autem infantium,
 nos, inquam, qui sumus novus populus, mollis est,
 et delicatus ut puer. Propter innocentem autem
 corda, fatetur se gaudere Apostolus in Epistola ad
 Romanos, et quamdam, ut ita dicam, infantium
 definitionem tradit, dicens: *Volo autem vos sa-
 pientes quidem esse ad bonum, simplices autem ad
 malum* 82. Neque enim nomen τοῦ νηπίου a nobis
 intelligitur per privationem, quamvis a grammati-
 cis statuitur vῆ esse privativam particulam. Si qui
 enim infantiam insectantes, nos vocant insipientes,
 videte quomodo Dominum blasphemis et maledi-
 ctis impetunt, dum eos existant insipientes, qui
 ad Deum confugerunt. Sin autem, quod magis quo-
 que intelligendum est, ipsi de simplicibus infantes
 acceperint, gaudemus appellatione. Infantes enim
 sunt mentes novæ in veteri insipientia, quæ nuper
 evaserunt prudentes, quæ secundum Novum Testa-
 mentum exortæ sunt. Quippe cum Deus per Christi
 adventum nuper cognitus sit. *Deum enim nemo no-
 vit nisi Filius, et cui Filius revelaverit* 83. Juvenes
 ergo *populus novus*, ut distinguantur a veteri po-
 pulo, ii sunt, qui nova bona didicerunt: et est
 ✕ nobis uber ætatis ipsa juventus expers senii, in qua
 semper vigemus ad intelligentiam et mentis agita-
 tionem, semper juvenes, et semper mansueti, et
 semper recentes ac novi. Oportet enim novos esse,
 qui Novi Verbi fuerunt participes. Quod autem æter-
 nitatis est particeps, ei, quod est incorruptum, solet
 assimilari: ut puerilis ætatis appellatio sit nobis
 ver totius vitæ, propterea quod sit senii, expers,
 quæ est in nobis veritas, et mores nostri, qui sunt
 veritate perfusi: Sapientia autem semper germinans,
 quæ semper similiter et eodem modo se habet,
 et nunquam mutatur: *Puelli, inquit, eorum
 super humeros tollentur, et super genua consolatio-
 nem accipient; perinde ac si mater aliquem console-*

82 Rom. xvi, 19. 83 Matth. xi, 27; Luc. x, 22.

Marc. viii, 38. Christiani, *novus populus*, II Cor. v, 17, et alias sæpe καινὴ κτίσις, καινὸς ἄνθρωπος, καὶ τῇ Διαθήκῃ.
 (84) *Εἰ γάρ.* Οἱ γάρ Bod. Reg.
 (85) *Γούιν.* Οὖν Reg. Mox, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ. Mem.
 (86) *Λόγου καινοῦ.* Hoc repositum e Pal. ms. In Flor. edit. perperam est *ἡ γὰρ* εἶναι καινὸς τοὺς λόγους, καινοῦ μετεληφτάς, SYLBURG. Καινοῦ λόγου Bod. καινοῦ λόγου Reg. Sed super priorem syllabam τοῦ καινοῦ aliquis scripsit xai.
 (87) *Τέ. Τοῦ, Reg.*
 (88) *Τοῦ θυμικοῦ ἰστ.* Paulo melius, τοῦ θυμικοῦ ἰσταμένου τῷ τηλικῶδε τὴν βοήθειαν, seu εἰς βοήθειαν. Hervetus verit, *animosa animi parte ei, quod est tantillum, auxilium ferente.* SYLBURG. Nullo modo satisfaciunt in loci hujus emendatione viri eruditi. Nam quid sibi volunt illa, quæ hic afferunt? Ostendit Clemens, omne illud, quod est imbecille per stultem, omnibus jucundum esse et gratum: ita quoque nostram, cum in tales intuemur, in auxilium converti, καὶ βοήθειαν. Scribe, Τὸ μὲν

τοίνυν καὶ ἀσθενὲς καὶ ἀπαλὸν ἄπαν, ἅτε δι' ἀσθένειαν, ἢ βοηθείας δεόμενον, κεχαρισμένον τέ ἐστὶ, καὶ ἡδὺ, καὶ τερπνόν τοῦ θυμικοῦ, vel, καὶ τοῦ θυμικοῦ, μεθισταμένου τῷ τηλικῶδε εἰς βοήθειαν. Quod planum est et expeditum. HEINSIUS. — In margine Bod. et Reg. aliquis hæc verba sic emendavit, τοῦ Θεοῦ μὴ περισταμένου τῷ τηλικῶδε τὴν βοήθειαν, *Deo huic tantulo auxilium non detractante.* Scribi etiam possit, τοῦ Θεοῦ περισταμένου τῷ τηλικῶδε τὴν βοήθειαν, *Deo quidem hunc tantulum auxilio circumdante.* Tum optime sequetur, quod sicut in omni animalium genere parentes liberos amore complectuntur, οὕτω καὶ τῶν ὧων ὁ Πατὴρ τοὺς εἰς αὐτὸν καταπεφυγτάς προσέεται, *sic universorum Pater eos recipit, qui ad ipsum confugiunt.* Et quidem θὺ μὲν, quo modo θεοῦ μὲν in mss. codd. scribi solet, per librorum negligentiam in θυμικοῦ facile transire potuit.
 (89) *Οὕτω. Οὕτως, Bod. Reg.*
 (90) *Εἰς αὐτόν.* A. mavult Attice ὡς αὐτόν ad ipsum. Mox haud scio an νηπίους οἶδε, *infantes novit,* verius sit quam ἡπίους οἶδε. SYLBURG.

tur, ita ego quoque consolabor⁸¹. Mater quidem ad se pueros adducit, et nos matrem **40** quærimus Ecclesiam. Quidquid itaque est imbecillum et tenerum, ut quod propter imbecillitatem auxilio egeat, gratum est, jucundum et delectabile, animosa animæ parte ei, quod est tantillum, auxilium ferente. Quemadmodum enim patres et matres lubentius vident, equorum quidem, pullos; boum vero, parvos vitulos; et leonum, leonculum; et cervi hinnulum; et hominis, puellum: ita etiam universorum Pater eos, qui ad ipsum confugiunt, recipit, et in filiorum adoptionem Spiritu regeneratos novit mansuetos, et eos solos diligit, eisque fert auxilium, et pro eis pugnat, eosque defendit: et ideo *puellum* nominat. Ego vero Isaac quoque ad puerum refero. Isaac, *risus* exponitur. Eum vidit ludentem cum uxore et auxiliatrice Rebecca rex curiosus⁸². Rex autem, cui nomen erat Abimelech, mihi ✕ videtur esse quædam supramundana sapientia, quæ ludi considerabat mysterium. Interpretantur autem Rebeccam, tolerantiam. O prudentem ludum! Risus et a tolerantia adjuvatus: et rex spectator est: gaudet vero et exsultat spiritus eorum, qui sunt puelli in Christo, qui in tolerantia vitam agunt. Et hic est divinus ludus. Talem ludum ludere suum Jovem, dicit Heraclitus. Quid enim aliud vero sapienti et perfecto magis convenit, quam ludere et colluctari cum honestarum rerum tolerantia, et bonorum administratione, dies festos cum Deo cele-

✕ P. 111 ED. POTTER, 90-91 ED. PARIS.

(91) Ἐγὼ. Hæc Clemens sumpsit e fine libri Philonis Judæi *De plantatione Noe*, pag. 258: Κατὰ γούνην τὸν ἱερῶτατον Μωϋσῆν τέλος ἐστὶ σοφίας παιδιὰ καὶ γέλως, ἀλλ' οὐχ ἂ τοῖς νηπίοις ἀνευ φρονήσεως καὶ παισι μελετᾶται, ἀλλὰ τοῖς ἡδὴ πολλοῖς, οὐ χρόνῳ, ἀλλὰ καὶ βουλαῖς ἀγαθαῖς γεγονόσιν. Οὐχ ὅραξ, ὅτι τὸν αὐτηκόου, καὶ αὐτομαθούς, καὶ αὐτουργού τῆς ἐπιστήμης ἀρυσάμενον, οὐ μετέχοντα γέλωτος, ἀλλ' αὐτὸν εἰναί γέλωτά φησιν; Οὗτός ἐστιν Ἰσαάκ, ὃς ἐρμηνεύεται γέλωτος, ὃν παίζειν μετὰ τῆς ὑπομονῆς, ἣν Ῥεβέκκην Ἑβραῖοι καλοῦσιν, ἀρμόττει. Τὴν δὲ ὤσαν παιδιὰν τῆς ψυχῆς ἰδιώτη μὲν οὐ θέμις ἰδεῖν, βασιλεὶ δὲ ἐξεστίν, ὃ πάμπαν χρόνον παρῶκησεν, εἰ καὶ μὴ πάντ' ἐνώκησεν τὸν αἰῶνα, σοφία. Προσαγορεύεται οὗτος Ἀβιμέλεχ ὃς διακύψας τῇ θυρίδι, τῶν διοικθέντων καὶ φωσφόρω τῆς διανοίας ἡμῶν, τὸν Ἰσαάκ εἶδεν παίζοντα μετὰ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Τί γὰρ ἄλλο ἐμπρέπει ἔργον σοφῶ ἢ τὸ παίζειν, καὶ γανούσθαι, καὶ συνευφραίνεσθαι τῇ τῶν καλῶν ὑπομονῇ; *Certe juxta sanctissimi Moysis opinionem sapientie finis lusus et risus est, non iste, quo pueri ac infantes delectantur, sed quo homines canii, qui non tam tempore, quam bonis consiliis consenuerunt. Non vides, quod illum a nemine alio quam a seipso præceptore scientiam, in qua sese exerceret, edoctum, non risibilem, sed ipsum risum dicit? Is est Isaac, qui risus explicatur, quem convenit ludere cum tolerantia, Rebecca Hebræis nominata. Divinam autem lusus animo plebeio non est fas videre, soli regi licet, cum quo diu habitavit, etiamsi non toto ævo, sapientia. Is appellatur Abimelech, qui prospiciens per fenestram, scilicet apertum et luciferum mentis oculum, vidit Isaac ludentem cum Rebecca uxore sua. Quod enim aliud negotium sapientem deceat, quam ludere, quædere, hilarescere cum honesta tolerantia?* Hinc præterea clarum est, per hanc totam periocheu Clementis, παιδιὰς, lusus, vocem semper

A φευγόντας προσεταιίται· καὶ ἀναγεννήσας Πνεύματι εἰς υἰοθεσίαν, ἡπίους οἶδς· καὶ φιλεῖ τούτους μόνους, καὶ βοηθεῖ καὶ ὑπερμαχεῖ· καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζει *παιδιον*. Ἐγὼ (91) καὶ τὸν Ἰσαάκ εἰς παιδα ἀναφέρω· γέλωτος ἐρμηνεύεται ὁ Ἰσαάκ. Τοῦτον εὗρακε παίζοντα (92) μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ βοηθοῦ, τῆς Ῥεβέκκας, ὃ περιεργος βασιλεύς. Βασιλεύς μοι δοκεῖ· Ἀβιμέλεχ ὄνομα αὐτῶ· σοφία τις εἶναι ὑπερκόσμιος, κατασκοπούσα τῆς παιδείας τὸ μυστήριον· Ῥεβέκκην (93) δὲ ἐρμηνεύουσιν ὑπομονήν. Ὡ τῆς φρονίμου παιδείας· γέλωτος καὶ δι' ὑπομονῆς βοηθούμενος· καὶ ἔφορος, ὃ βασιλεύς. Ἀγαλλιάται τὸ Πνεῦμα τὸν ἐν Χριστῶ παιδίων, ἐν ὑπομονῇ πολτευομένων· καὶ αὐτῇ ἡ θεία παιδεία. Τοιαύτην τιὰ παίζειν παιδείαν τὸν ἑαυτοῦ Δία, Ἡράκλειτος λέγει. Τί γὰρ ἄλλο εὐπρεπὲς ἔργον σοφῶ καὶ τελείῳ, ἢ παίζειν καὶ συνευφραίνεσθαι τῇ (94) τῶν καλῶν ὑπομονῇ, καὶ τῇ διοικήσει τῶν καλῶν, συμπανηγυρίζοντα τῶ θεῷ; ἔστι καὶ ἄλλως ὑπολαβεῖν τὸ ὑπὸ τῆς προφητείας μνησόμενον, χαίροντας ἡμᾶς καὶ γελώντας ἐπὶ σωτηρίᾳ, ὡς τὸν Ἰσαάκ. Ἐγέλα δὲ κάκεινος τοῦ θανάτου λευμένος (95), παίζων καὶ ἀγαλλιώμενος σὺν τῇ νόμφῃ, τῇ εἰς σωτηρίαν ἡμῶν βοηθῶ, τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἢ Ἰσομοιῇ ὄνομα πάγιον τέθειται· ἦτοι ἐπεὶ μόνη αὐτῇ εἰς τοὺς αἰῶνας μένει χαίρουσα ἀεὶ· ἢ (96) ἐξ ὑπομονῆς τῶν πιστευόντων συνέστηκεν, ὃ ἔσμεν μέλη Χριστοῦ· καὶ ἡ τῶν εἰς τέλος ὑπομεινάντων μαρτυρία, καὶ ἡ ἐπὶ τούτοις εὐχαριστία· αὐτῇ δὲ ἐστὶν ἡ μυστικὴ παιδεία (97), καὶ ἡ σὺν τῇ σεμνῇ θυμη-

C⁸¹ Isa. LXVI, 12, 13. ⁸² Gen. XXVI, 7.

substitui debere pro παιδεία, doctrina.

(92) Τοῦτον εὗρακε παίζοντα. Alludit ad locum Geneseos (xxvi, 7): *Καὶ παρακύψας Ἀβιμέλεχ ὁ βασιλεὺς Γεράρων διὰ τῆς θυρίδος, εἶδε τὸν Ἰσαάκ παίζοντα μετὰ Ῥεβέκκας τῆς γυναικὸς αὐτοῦ*. Unde facile apparet, in sequentibus ubique legendum esse, παιδιὰς, et παιδιὰ, non autem παιδείας. Quamquam autem Clemens lusus istum patriarchæ cum uxore, ἐς τὸ μυστικόν τι, suo more, καὶ τὸν ἀναγωγικὸν trahit sensum, recte schoiastes Græcus notat, εὐσηχρόμῳς esse dictum. Neque enim, sicut recte quoque notat divus Augustinus, simplicem fuisse oportet lusus, sed qui aliquid a carne traheret, e quo rex cognosceret, uxorem ejus esse, quod dissimularat patriarcha. *Quid enim* (inquit ille contra Faustum) *absurdum, imo quid non convenienter futurorum prænuntiationi accommodatum, si propheta Dei carnale aliquid lusus, ut eum caperet affectus uxoris, cum ipsum Verbum Dei caro factum sit, ut habitaret in nobis?* Memento igitur, scribendum quoque esse in sequentibus, καὶ αὐτῇ ἢ θεία παιδιὰ· τοιαύτην τιὰ παίζειν παιδιὰν τὸν ἑαυτοῦ Δία, Ἡράκλειτος λέγει. HEINRIUS.

(93) Ῥεβέκκην. Conf. Str. 1, p. 284, et quæ ibi annotata sunt.

(94) Τῇ. Hanc particulam, quam inseruit Sylburgius, omittunt omnes mss.

(95) Θανάτων λευμένος. Mortem intelligit, quam Rebecca gratia Isaac sibi ab Abimelecho timebat, Gen. xxvi, 7, etc.: proinde Rebecca ei erat εἰς σωτηρίαν βοηθός, quod de Ecclesia dicit auctor, cujus typum gessisse Rebeccam putat.

(96) Ἡ. Disjunctivam ἢ habet etiam Pal. ms., et Hervetus interpres, sed forsitan convenientius relativa ἢ, quæ. SYLLB.

(97) Παιδεία. Scribe παιδιὰ, ut superius.

ἔξ βοηθοῦσα σωτηρία. Ὁ γοῦν βασιλεὺς ὁ Χριστός, ἀνωθεν ἡμῶν ἐπισκοπεῖ τὸν γέλωτα, καὶ διακρίνας (98) τῆς θυρίδος, ὡς φησὶν ἡ Γραφή, τὴν εὐχαριστίαν, καὶ τὴν εὐλογίαν, ἀγαλλασίν τε καὶ εὐφροσύνην, ἔτι τε ὑπομονὴν συνεργούσαν (99), καὶ τὴν τούτων συμπλοκὴν, τὴν Ἐκκλησίαν ἐποπτεύει: (1) τὴν ἐκπυτῶ μόνον· ἐπιδεικνύς τὸ πρόσωπον τὸ αὐτοῦ, τὸ λείπον τῆ Ἐκκλησίᾳ, βασιλείῳ τελειουμένῃ κεφαλῇ. Καὶ τοῦ ἄρα ἦν ἡ θυρίς, δι' ἧς ὁ Κύριος ἐδείκνυτο; ἡ σὰρξ, δι' ἧς πεφανέρωται. Αὐτός ἐστιν ὁ Ἰσαάκ (καὶ γὰρ ἐστὶν ἑτέρως ἐκλαβεῖν) τύπος ὃς ἐστὶ (2) τοῦ Κυρίου, παῖς μὲν, ὡς υἱός· καὶ γὰρ υἱὸς ἦν Ἀβραάμ, ὡς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· ἱερεὼν δὲ, ὡς ὁ Κύριος· ἀλλ' οὐ κεκάρπυται (3) ὡς ὁ Κύριος· μόνον ἐβάστασε τὰ ξύλα τῆς ἱερουργίας ὁ Ἰσαάκ, ὡς ὁ Κύριος τὸ ξύλον. Ἐγέλα δὲ μυστικῶς, ἐμπλήσαι ἡμᾶς προφητεύων χαρὰς τὸν Κύριον, τοὺς αἵματι Κυρίου ἐκ φθορὰς λελυτρωμένους. Οὐκ ἔπαθεν (4) δὲ μόνον εἰκότως ἄρα ὁ Ἰσαάκ, τὰ πρωτεῖα τοῦ πάθους παραχωρῶν τῷ Λόγῳ· ἀλλὰ καὶ τὸ Κυρίου τὴν θεότητα εἰνίπτεται, μὴ σφαγείς· ἀνέστη γὰρ μετὰ τὴν κηδεῖαν ὁ Ἰησοῦς μὴ παθῶν (5), καθάπερ ἱερουργίας ἀφαιρέμενος ὁ Ἰσαάκ. Μέγιστον δὲ εἰς συνηγορίαν καὶ ἄλλο παραθήσομαι τοῦ προκειμένου. Τὸν Κύριον αὐτὸν ὀνομάζει παιδίον, τοῦτο διὰ Ἡσαίου θεσπίζον τὸ Πνεῦμα· Ἰδοὺ (6) παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος. Τί οὖν τὸ παιδίον τὸ νήπιον; οὐ κατ' εἰκόνα ἡμᾶς οἱ νήπιοι. Διὰ τοῦ αὐτοῦ (7) προφήτου διηγείται τὸ μέγεθος αὐτοῦ· θαυμαστός σύμβουλος (8), Θεὸς δυνάστης, Πατὴρ αἰώνιος, Ἄρχων εἰρήνης· τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν· καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ κέρας. Ὡ τοῦ μεγάλου Θεοῦ (9)· ὃ τοῦ τελείου παιδίου. Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν Υἱῷ. Καὶ πῶς ὁ τέλειος ἡ παιδεία τοῦ παιδίου ἐκείνου, ἡ ἐπὶ πάντας διήκει, τοὺς παῖδας ἡμᾶς παιδαγωγούσα, τοὺς νηπίους αὐτοῦ; οὗτος εἰς ἡμᾶς ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας, τὰς ἐναργῶς πεπιστευμένας. Τούτῳ προσμαρτυρεῖ τῷ παιδίῳ καὶ Ἰωάννης, ὁ μέλλων ἐγγενή-

✠ P. 112 ED. POTTER, 94-92 ED. PARIS.

(98) Διακρίνας. Παρακρίνας, A. SYLBURG.

(99) Συνεργούσαν. Ενεργούσαν Reg. Sed aliquis συνεργούσαν in margine scripsit.

(1) Ἐποπτεύει. Ἐποπτεύειν Reg. Sic porro distinguendum debet hic locus cum Bod. τὴν Ἐκκλησίαν ἐποπτεύει τὴν ἑαυτοῦ, μόνον ἐπιδεικνύς τὸ πρ.: suam respicit Ecclesiam, nil aliud quam solum faciem ostendens.

(2) Τύπος ὃς ἐστὶ. Usitatioe structura A. ὃς ἐστὶ τύπος. SYLBURG. Typum huic iterum declarat, Str. II, p. 367.

(3) Ἄλλ' οὐ κεκάρπυται. Sed non est oblatus. Hesychius: Κάρπωμα, κέρδος, προσφορὰ, θυσία. Suidas, Ἀγιάσαι, καρπώσαι, καύσαι ἀγίως. Ita Leviticus, IV: τὸ θυσιαστήριον τῆς καρπώσεως, ultare holocaustis, vers. 10, et v. 34: τοῦ θυσιαστηρίου τῆς ὀλοκαρπώσεως. Verte igitur hic: sed non immolatus est, vel maciatus, ut Dominus. COLLECT.

(4) Οὐκ ἔπαθεν. Sensus est, Isaac in omnibus Dominum representasse prius solam passionem, in qua ipse Christus primas habere debebat. At Lowthius ait, « Lege, οὐκ ἔπαθεν δὲ εἰκότως ἄρα ὁ Ἰσαάκ, οὐ μόνον τὰ πρωτεῖα τοῦ πάθ. »

A brantem? Potest etiam aliter accipi, quod a prophetia significatur, nos scilicet lætari et ridere propter salutem, quemadmodum Isaac. Risit autem ille quoque a morte solutus, ludens et exultans cum sponsa, quæ nostra est ad salutem auxiliatrix, scilicet Ecclesia, cui firmum ac solidum nomen impositum est, *Tolerantia*; vel quoniam ea manet in sæcula, semper gaudens; vel quod constet ex tolerantia credentium, qui sumus membra Christi, et eorum sit, qui ad finem sustinuerunt, testimonium, et quæ sit propterea gratiarum actio. Hic est ludus mysticus, et salus, quæ cum honesto solatio fert auxilium. Rex itaque Christus e superis risum nostrum speculatur, et e fenestra, ut dicit Scriptura, *prospiciens* ⁸⁶, gratiarum actionem, et benedictionem, et exultationem, et lætitiā, et simul etiam iis auxiliantem tolerantiam, et eorum conjunctionem, solam suam respicit Ecclesiam: ostendens faciem suam, quæ deerat Ecclesie, quæ regali capite perfecta efficitur. Ubi erat autem fenestra, per quam ostendebatur Dominus? Caro, per quam fuit manifestatus. Ipse est Isaac (aliter enim accipere possumus) qui est typus ac figura Domini. Puer quidem, ut filius: erat enim filius Abraham, quemadmodum Christus Dei; hostia autem, sicut Dominus; sed non oblatus est, ut Dominus. Ligna solum sacrificii portavit Isaac, ut lignam Dominus. Mystice autem risit, prædicans fore ut Dominus nos risu impleret, qui sanguine Domini ab interitu et corruptione redempti sumus. Solummodo autem jure Isaac non passus est, qui primas passionis partes Verbo cesserit. Quin etiam significat Domini divinitatem, dum non fuit occisus. Surrexit enim post justa facta funeris Jesus non passus, quemadmodum Isaac dimissus est e sacrificio. Porro autem ad ejus quod propositum est defensionem, maximum quoque aliud asseram. Ipsum Dominum *puellum* nominat, id per Isaiam prædicans Spiritus: *Ecce puellus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus, et voca-*

⁸⁶ Genes. xvi, 8.

(5) Μὴ παθῶν. Non passus, sc. quoad τὴν θεότητα, de qua loquitur Clemens.

(6) Ἰδοὺ. Ὅτι Bibl. Græc. Dein, ἀρχὴ ἐγενήθη D ἐπὶ τ. ibid. Μοχ καλεῖται τὸ ὄνομα, ibid.

(7) Διὰ τοῦ αὐτοῦ. Δι' αὐτοῦ τοῦ Evang.

(8) Θαυμαστός σύμβουλος. *Admirabilis consiliarius*. Apud D. Hieronymum in Isaiam redditur ex Hebræo *admirabilis consiliarius*, quod efferunt LXX *magni consilii nuntius*. In Antuerpiensi editione utrumque habetur in textu Græco LXX, at in editione Procopii in Isaiam, interprete J. Curterio, LXX viris tribuitur lectio μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, altera autem θαυμαστός σύμβουλος. Aquilæ, ut Theodotioni θαυμαστός βουλευών, hic apud Clementem utrumque vides: reliqua autem partim Symmacho, partim Theodotioni, cujus est etiam illud, τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν, quod multiplicet disciplinam; sic enim vertendum est potius, quam quod ludum multiplicet, usque ad illud καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ κέρας, quod est Theodotionis et Symmachi. LXX: οὐκ ἐστὶν ὄριον, vel apud alios τέλος. COLLECT.

(9) Ὡ τοῦ μ. Locus insignis adversus Arianos.

tum est nomen ejus, magni consilii Angelus⁸⁷. Quid A est ergo puellus infans? Is, ad cujus imaginem nos infantes sumus. Per eundem prophetam narrat ejus magnitudinem: Admirabilis, Consiliarius, Deus potens, Pater æternus, Princeps pacis: eo quod disciplinam impleat: et pacis ejus non est finis⁸⁸. O magnum Deum! o perfectum puerum! Filius in Patre, et Pater in Filio. Et quomodo non est perfecta hujus pueri puerilis disciplina et institutio, quæ omnes pervadit, pædagogii ritu nos pueros instituens, qui sumus ejus infantes? Is manus in nos expandit, quæ aperte et evidenter fuere creditæ. De hoc puella fert quoque testimonium Joannes, qui est major propheta inter natos mulierum⁸⁹: Ecce Agnus Dei⁹⁰. Quoniam enim Scriptura pueros infantes, agnos nominat, Deum Verbum, qui propter nos homo factus est, qui nobis in omnibus assimilari volebat, vocavit Agnum Dei, Filium nempe Dei, infantem Patris.

CAP. VI.

Adversus eos, qui existimant puerorum et infantium appellacionem significare primarum disciplinarum B doctrinam.

Licet autem nobis veluti ex abundanti eos aggredi, qui in reprehendis aliis delectantur. Non enim nos pueri et infantes appellati sumus, quod sit puerilis et contemnenda nostra disciplina, ut nos calumniati sunt, qui sunt inflati scientia. Statim itaque regenerati recipimus perfectionem cujus causa festinabamus. ✕ Fuimus enim illuminati, id autem est Deum agnoscere. Non est ergo imperfectus, qui quod perfectum est, cognovit. Nec me reprehenderitis, quod fatear 41 me Deum nosse. Ipsi enim Verbo ita dicere visum est: is vero, liber est. Jam enim dum tingeretur Dominus, vox e cœlis testis dilecti resonavit: Tu es Filius meus dilectus, ego hodie genui te. Sapientes ergo hos rogemus; Christus hodie C regeneratus, jam est perfectus, vel, quod est absurdissimum, ei aliquid deest? Si posterius ita est, ut aliquid disceret, opus fuit. Jam vero Deus cum esset, nihil didicisse fuit consentaneum. Neque enim quis Verbo major fuerit. Sed neque magister est ejus, qui solus est magister. Annon ergo vel in viti fatebuntur, Verbum perfectum ex perfecto Patre natum, ex œconomica præordinatione esse perfecte regeneratum? Et si erat perfectus, cur qui erat perfectus tingebatur? Oportebat, inquit, implere humanam professionem. Optime. Concedo hoc enim. Simul ac ergo a Joanne tingitur, sit perfectus. Recte. Nihil ergo ab eo amplius didicit? Nequaquam. Solo autem lavacro perficitur, et Spiritus adventu sanctificatur? Ita habet. Hoc ipsum nobis D quoque evenit, quorum fuit exemplar Dominus.

✕ P. 113 ED POTTER, 92-93 ED. PARIS. ⁸⁷ Isa. ix, v. ⁸⁸ Ibid. ⁸⁹ Luc. vii, 28. ⁹⁰ Joan. i, 29, 36.

(10) Ἰδοῦ. Ἴδε Evang.

(11) τῶν παιδίων καὶ νηπίων. Τῶν νηπίων καὶ τῶν παιδίων Reg.

(12) Οἱ εἰς γρ. Respicit I Cor. viii, 1: ἡ γνῶσις φυσιοῖ.

(13) Ἀναγ. Sic distingue: ἀναγεννηθέντες γούν, εὐθέως τὸ τέλειον ἀπειλήσαμεν: cum igitur regenerati fuimus, statim perfectionem recepimus.

(14) Τόν. Hunc articulum omittunt Reg., Bod.

(15) Λάθησθε. Sunt qui putarint λωθήσθε legendum; sed λάθησθε in corripiendi et reprehendendi significatione hic retinere, non video quid velet. SYLBURG.

(16) Ἐλεύθερος. Respicere videtur Joan. viii,

ΚΕΦ. Γ΄.

Πρὸς τοὺς ὑπολαμβάνοντας τὴν τῶν παιδίων καὶ νηπίων (11) προσηγοῦν τὴν τῶν πρώτων μαθημάτων ἀβιττέσθαι διδασχῆν.

Ἐξέστι δὲ ἡμῖν ἐκ περιστάσεως πρὸς τοὺς φιλεγκλήμονας ἐπαποθύσασθαι. Οὐ γὰρ παῖδες ἡμεῖς καὶ νήπιοι πρὸς τὰ παιδαριώδες καὶ εὐκαταφρόνητον τῆς μαθησεως προσηγορέμεθα, καθὼς οἱ εἰς γνῶσιν (12) πεφυσιωμένοι διαβεβλήκασι. Ἀναγεννηθέντες (13) γούν εὐθέως, τὸ τέλειον ἀπειλήσαμεν, οὐ ἔνεκεν ἐσπεύδομεν. Ἐφωτίσθημεν γάρ· τὸ δὲ ἔστιν ἐπιγνώσασθαι τὸν (14) Θεόν. Οὐκ οὐν ἀτελής ὁ ἐγνωκὼς τὸ τέλειον. Καὶ μου μὴ λάθησθε (15), ὁμολογούντος ἐγνωκέναι τὸν Θεόν· ὡδὲ πως γὰρ ἔδοξεν εἰπεῖν τῷ Λόγῳ. Ὁ δὲ ἐλεύθερος (16). Αὐτίκα γούν βαπτιζομένῳ τῷ Κυρίῳ ἀπ' οὐρανῶν ἐπήχησε φωνὴ μάρτυς ἡγαπημένου· Υἱός μου (17) εἶ σὺ ἀγαπητός, ἐγὼ σήμερον γενένηκά σε. Πυθόμεθα οὖν τῶν σοφῶν· σήμερον ἀναγεννηθεὶς ὁ Χριστὸς, ἤδη τέλειος ἔστιν, ἢ, ὅπερ ἀποπίπτατον, ἐλλιπής; Εἰ δὲ τοῦτο, προσμαθεῖν τι αὐτῷ δεῖ· ἀλλὰ προσμαθεῖν μὲν αὐτὸν εἰκὸς οὐδὲ ἐν, Θεὸν ὄντα (18). Οὐ γὰρ μείζων τις εἴη τοῦ Λόγου· οὐδὲ μὴν διδάσκαλος τοῦ μόνου διδασκάλου. Μὴ τι οὖν ὁμολογήσουσιν ἄκοντες τὸν Λόγον τέλειον ἐκ τελείου φόντα τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὴν οἰκονομικὴν προδιατύπωσιν ἀναγεννηθῆναι τελείως (19); Καὶ εἰ τέλειος ἦν, τί ἐβαπτίζετο ὁ τέλειος; Ἔδει, φασι, πληρῶσαι τὸ ἐπάγγελμα τὸ ἀνθρώπινον. Παγκάλως. Φημί γάρ· ἅμα τοῖνυν τῷ βαπτίζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ Ἰωάννου, γίνεται τέλειος; δῆλον ὅτι. Οὐδὲν οὖν πρὸς αὐτοῦ προσέμαθεν. Οὐ γάρ· τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνῳ, καὶ τοῦ Πνεύματος τῷ καθόδῳ (20) ἀγιάζεται; Οὕτως ἔχει. Τὸ δὲ αὐτὸ συμβαίνει τοῦτο καὶ περὶ ἡμᾶς, ὡν γέγονεν ὑπογραφή ὁ Κύριος.

35, 36.

(17) Υἱός μου. Hic Clemens memoriæ lapsu varia S. Scripturæ loca miscet et confundit, Ἐὺ εἶ δὲ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ἠδὲ δόκησα, Luc. iii, 22; Matth. iii, 17; Marc. i, 11, ubi de Christi baptismo agunt. Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γενένηκά σε, Psal. ii, 7; Act. xiii, 33; Hebr. i, 5; v, 5.

(18) Θεὸν ὄντα. Locus insignis de perfecta Christi divinitate.

(19) Τέλειος. Τέλειος Reg., Bod.

(20) Καθόδῳ. Hæc vox pro vulg. μεθόδῳ reposita est e Pal. nis. SYLBURG. Consentiant Reg., Bod.

βαπτίζομενοι, φωτιζόμεθα· φωτιζόμενοι, υιοποιούμεθα· υιοποιούμενοι, τελειούμεθα· τελειούμενοι, ἀπαθανατιζόμεθα. Ἐγὼ, φησὶν, εἶπα· Ἐσθε, καὶ υἱοὶ Ἰησοῦ πάντες. Καλεῖται (21) δὲ πολλαχῶς τὸ ἔργον τοῦ χάρισμα, καὶ φώτισμα, καὶ τέλειον, καὶ λουτρὸν· λουτρὸν μὲν, δι' οὗ τὰς ἀμαρτίας ἀπορρῦπόμεθα, χάρισμα δὲ, ᾧ τὰ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν ἱκανίμα ἀνεῖται· φώτισμα δὲ, δι' οὗ τὸ ἅγιον ἐκείνο φῶς τὸ σωτήριον ἐποπτεύεται, τούτέστιν δι' οὗ τὸ θεῖον ὄφωποῦμεν· τέλειον δὲ τὸ ἀπροσδέεσ φαμεν. Τί γὰρ εἶ· λείπεται τῷ θεῶν ἐγνωστός; Καὶ γὰρ ἔσπον ὡς ἀληθῶς, χάρισμα κεκλησθαι Θεοῦ τὸ μὴ πληρωμένον. Τέλειος δὲ ὢν, τέλεια χαριεῖται δηπουθεν. Ὡς δὲ ἀμὰ τῷ κελυῦσαι αὐτὸν πάντα γίνεται· οὕτως ἔπεται τῷ χαρισασθαι μόνον βουληθῆναι αὐτὸν πληρωθῆναι τὴν χάριν. Τὸ γὰρ μέλλον τοῦ χρόνου τῇ δυνάμει τοῦ θελήματος προσλαμβάνεται (22). Πρὸς δὲ καὶ τῇ τῶν κακῶν (23) ἀπαλλαγῇ σωτηρίας ἐστὶν ἀρχή. Μόνον δὲ ἄρα οἱ πρῶτον (24) ἀρξάμενοι τῶν ὄρων τῆς ζωῆς ἤδη τέλειοι· ζῶμεν δὲ ἤδη οἱ θανάτου κεχωρισμένοι. Σωτηρία τοίνυν τὸ ἔσπεσθαι Χριστῷ. Ὁ γὰρ γέγονεν (25) ἐν αὐτῷ ζωὴ ἐστίν (26). Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, φησὶν, ὁ τῶν (27) λόγων μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται· ἀλλὰ μεταβήκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Οὕτω τὸ πιστεῦσαι μόνον καὶ ἀναγεννηθῆναι τελειώσις ἐστὶν ἐν ζωῇ· οὐ γὰρ ποτε ἀσθενεῖ ὁ Θεός. Ὡς γὰρ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἔργον ἐστὶ, καὶ τοῦτο κόσμος ὀνομάζεται· οὕτω καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐστὶ σωτηρία· καὶ τοῦτο Ἐκκλησία κέκληται. Οἶδεν οὖν οὗς κέκληκεν, οὗς σέσωκεν· κέκληκεν (28) δὲ ἀμὰ, καὶ σέσωκεν. Αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, θεοδιδασκατοὶ ἐσθε. Οὐκ ἄρα θεμιτὸν ἡμῖν ἀτελες τὸ ὄπ' αὐτοῦ διδασκόμενον νοεῖν· τὸ δὲ μάθημα αἰδίου σωτηρίας αἰδίου Σωτήρος· ᾧ ἡ χάρις εἰς τοὺς αἰῶνας αἰώνων, ἀμὴν. Καὶ ὁ μόνον ἀναγεννηθεὶς, ὡσπερ οἷον καὶ τοῦνομα ἔχει, καὶ φωτισθεὶς ἀπήλλαχται μὲν παρὰ γῆμα τοῦ σκότους, ἀπέλιπε δὲ αὐτόθεν τὸ φῶς.

✠ P. 114 ED. POTTER, 93-94 ED. PARIS.
 " I Thess. iv, 9.

(21) Καλεῖται. De variis baptismi nominibus etiam Gregorius Nazianz., Oratione in S. baptismi p. 258. H: SYLBURG.

(22) Προσλαμβάνεται. Assumitur, acquiritur. Sed Lowthius inavult προλαμβάνεται, anticipatur; quam lectionem agnoscit interpres. Quod vero solo volendi actu Deus omnia fecerit, superius dixit, Protrept. p. 55, ubi conr. n.

(23) Ἐ τῶν κακῶν. Liberationem a malis, salutis esse initium tradit et Philo p. 104, et Basil. p. 56, 94 et 580. H. SYLBURG.

Supientia prima est

Stultitia caruisse.

(24) Πρῶτον. Πρῶτοι Pal. ms., Sylburg., Reg.

(25) Ὁ γὰρ γ. Sic distinguendum: "Ὁ γὰρ γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἐστίν· nam quod est in ipso, vita est. Quod sensum auctoris optime exprimere videtur. Iterum Pedagog. lib. II, c. 9, pag. 185, 186: Ἐγγήγορον ἄρα πρὸς τὸν Θεὸν ὁ πεφωτισμένος· ὁ δὲ τοιοῦτος ζῆ· ὁ γὰρ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. At in vulg.: Novi Testamenti editionibus hodie legitur, Καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὁ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, Joan. I, 3, 4. Clementis lectionem tuentur Cyrillus, Gregor. Nyssen. lib. I adv. Eunomium,

A Tincti, illuminamur; illuminati, in filios adoptamur; adoptati, perficimur; perfecti, immortales reddimur. Ego, inquit, dixi: Dii estis et filii Excelsi omnes". Multis autem modis vocatur hoc opus, gratia, illuminatio, perfectum, et lavacrum. Lavacrum quidem, per quod peccata abstergemus. Gratia autem, qua remittuntur poenae, quae peccatis debentur. Illuminatio autem, per quam sanctam illam et salutarem lucem intuemur, hoc est per quam Deum perspicimus. Perfectum autem dicimus, cui nihil deest. Quid enim ei desit, qui Deum novit? Est enim revera absurdum, Dei vocari gratiam, quae non sit perfecta et undequaque plena. Nam qui est perfectus, perfecta utique largietur. Quemadmodum autem simul ac ipse jussit, sunt omnia; ita sequitur, ut eo quod solum gratificari voluerit, plena fuerit gratia. Quod enim futurum est temporis, id per voluntatis potentiam anticipatur. His accedit, quod liberatio a malis est initium salutis. ✠ Soli ergo, qui primum vitae fines attigimus, jam perfecti sumus. Jam autem vivimus, qui sumus a morte separati. Christum ergo sequi, salus est. Quod enim factum est, in ipso vita est". Amen, amen dico vobis, inquit, qui sermones meos audit et credit ei qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non venit, sed transiit a morte ad vitam". Ita solum credidisse et generatum esse, est in vita perfectio. Nunquam est enim Deus imbecillus. Quemadmodum enim ejus voluntas est opus, et id mundus nominatur; ita etiam ejus propositum est hominum salus, et ea vocata est Ecclesia. Novit ergo, quos vocavit, quos servavit; simul autem vocavit et servavit. Ipsi enim vos, inquit Apostolus", a Deo docti estis. Infas est ergo imperfectum iudicare, quod ab ipso docetur. Quod autem ab eo discitur, est aeterni Servatoris aeterna salus: cui gratia in saecula saeculorum. Amen. Et qui est solummodo regeneratus et illuminatus, quemadmodum ipsum nomen indicat, et protinus a tenebris

" Psal. LXXXI, 6. " Joan. I, 4. " Joan. v, 24.

Hilarius, Augustinus, Gregor. Nazianz., Stephani codex quidam ms., teste Cl. Millio in not. ad hunc locum: item haeretici, qui S. Spiritus θεότητα negabant, ut refert Joannes Chrysostomus in Comment. Hos fuisse Macedonianos tradit Theophylactus pag. 560, edit. Paris. Ἐν αὐτῷ ζωὴ, etc. Pneumatomachi, qui Spiritum negant esse Deum, hanc particulam sic legunt, « Et sine ipso factum est nihil. » Deinde, hoc loco facto puncto, legunt quasi ab altero principio: « Quod factum est in ipso, vita erat, » et interpretantur locum juxta suam mentem, dicentes quod hoc loco de Spiritu sancto evangelista disserat, dicens: « Quod factum est in ipso, » hoc est Spiritus sanctus, « vita erat. » Haec autem dicunt Macedoniani, conantes ostendere Spiritum sanctum esse creaturam, et annumerare eum his, quae facta sunt. Nos autem non sic, sed puncto facto postquam dixit: « Quod factum est, » a novo principio legimus, Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν.

(26) Ἐστίν. Ἦν, Evang. Bod.

(27) Ὁ τῶν. Ὅτι ὁ τῶν, Evang.

(28) Κέκληκεν. Aliquis in marg. Reg. scripsit οὗς, ac si hoc loco deesset.

liberatur, et ab eo tempore lucem accipit. Quem admodum ergo, qui somnum excusserunt, et ab eo tempore protinus intus vigilant; vel potius, quem admodum qui oculorum suffusionem conantur amovere, non extrinsecus eis lucem suppeditant, quam non habent, sed quod oculis impedimentum affererebat depellentes, liberam efficiunt pupillam; ita etiam qui tingimur, abstersis peccatis, quæ divino Spiritui quodammodo tenebras offundebant, liberum, ab omni impedimento vacuum, et lucidum habemus Spiritus oculum: quo quidem solo quod divinum est intuemur, cœlitus influente nobis sancto Spiritu. Hæc est æterna aciei temperatura, quæ videre potest æternam lucem; quandoquidem quod simile est, est amicum simili; quod sanctum est autem, amicum esse ei, ex quo sanctum est, quod lux proprie appellatum est. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino*⁹⁵. Hinc puto ab antiquis Græcis hominem vocatum ✕ esse φῶτα, id est lucem. At nondum, inquit, perfectum donum accepit. Ego quoque assentior; sed est in luce, et tenebræ ipsum non comprehendunt⁹⁶. Inter lucem autem et tenebras, nihil est intermedium. In resurrectione autem creditum, finis est repositus. Is autem non est aliquid aliud adipisci, quam id, quod promissum erat prius, assequi. Non enim eodem tempore ambo simul consistere dicimus, nempe et accessum ad finem, et accessus anticipationem. Non est enim idem, ævum et tempus; sed neque idem est appetitio et finis. Non certe. Circa unum ambo, et unus circa ambo versatur. Est autem, ut ita dicam, appetitio, fides, quæ in tempore generatur; finis autem, promissi assecutio: firma ac stabilis in sæcula. Ipse autem Dominus salutis æqualitatem

✕ P. 115 ED. POTTER, 94-95 ED. PARIS.

(29) Τὸ ὑπόχυμα τῶν ὀφθαλμῶν. Oculorum suffusio. C. Plinius *De re medica* 15: *Suffusiones et albugines*. Celsus lib. vi, cap. 6: *Suffusio, quam Græci ὑπόχυσιν nominant, interdum oculi potentia, qua cernit, se opponit; sanguinem ex fronte, vel narium mittere, in temporibus venas adurere expedit*. Definitur ab Ægineta lib. vi, cap. 21: *Ἀργού ὑγροῦ σύστασις ἐπὶ τὸν κερατοειδῆ γιγνώνα κατὰ τὴν κόρην, ἐμποδίζουσα τὸ ὄραῖν, ἢ τὸ τρανῶς ὄραῖν. Suffusio, pigri humoris concretio juxta pupillam in cornea membrana, quæ visum impedit, aut certe, ne oculus clare cernat, efficit*. COLLECT.

(30) Αὐτοῖς. Scribe αὐτοῖς, sibi.

(31) Δυναμένης. Malim δυναμένοις, quod habet Reg.

(32) Τὸ ὅμοιον. Dictum proverbiale. Hesiodus:

Αἰεὶ γὰρ τὸν ὅμοιον ἀγεί θεός ἐς τὸν ὅμοιον. Semper enim similem ducit Deus ad similem.

(33) Ἀπελήψε. Ἐπέληψε, Reg.

(34) Καὶ τὸ σκότος. Respicit Joan. 1, 5: *Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβε*.

(35) Προωμολογημένης ἐπαγγελίας. Prius professa promissionis; in baptismate scilicet, ut explicat Langbainius in epist. ad *Usserium*, inter *Usserianas* num. 219. Lowth.

(36) Τὴν ἰσότητα. Quid? an eodem gradu omnes beati futuri sunt? Non id dicit; sed tantum, fideles omnes æque salvos fieri; quod negabant hæretici

Ἄσπερ οὖν οἱ τὸν ὑπνον ἀποσεισάμενοι εὐθέως ἐνδοθεν ἐγρηγόρασιν· μᾶλλον δὲ, καθάπερ οἱ τὸ ὑπόχυμα τῶν ὀφθαλμῶν (29) κατάγειν πειρώμενοι οὐ τὸ φῶς αὐτοῖς (30) ἐξέθεν χορηγοῦσιν, ὃ οὐκ ἔχουσιν, τὸ δὲ ἐμπόδιον ταῖς ἕψεσι καταδιβάζοντες, ἐλευθέραν ἀπολείπουσι τὴν κόρην· οὕτως καὶ οἱ βαπτιζόμενοι, τὰς ἐπισκοτούσας ἀμαρτίας τῷ θείῳ Πνεύματι ἀχλύος δίκην ἀποτριψάμενοι, ἐλεύθερον καὶ ἀνεμπόδιστον καὶ φωτεινὸν ἕμμα τοῦ Πνεύματος ἰσχυόμεν· ᾧ δὴ μόνῃ τὸ θεῖον ἐποπτεύομεν, οὐρανὸθεν ἐπεισρέοντος ἡμῖν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κράμα τοῦτο αὐγῆς ἀτίον, τὸ ἀτίον φῶς ἰδεῖν δυναμένης (31)· ἐπεὶ τὸ ὅμοιον (32) τῷ ὁμοίῳ φίλον· φίλον δὲ τὸ ἄγιον τῷ ἐξ οὗ τὸ ἄγιον· ὃ δὴ κυρίως κέκληται φῶς. Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ. Ἐντεῦθεν τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἠγοῦμαι κεκλήσθαι φῶτα. Ἄλλ' οὐδέ πω, φασίν, ἀπέληψε (33) τὴν τελείαν δωρεάν· σύμφημι καγὼ· πλήν ἐν φωτὶ ἐστι, καὶ τὸ σκότος (34) αὐτὸν οὐ καταλαμβάνει· φωτὸς δὲ ἀνὰ μέσον καὶ τοῦ σκότους, οὐδὲ ἐν. Ἐν δὲ τῇ ἀναστάσει τῶν πιστευόντων ἀπόκειται τὸ τέλος· τὸ δὲ οὐκ ἄλλου τινός ἐστι μεταλαβεῖν, ἀλλ' ἢ τῆς προωμολογημένης ἐπαγγελίας (35) τυχεῖν. Μὴ γάρ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἅμα ἄμφω συνίστασθαι· φάμεν, τὴν τε πρὸς τὸ πέρας ἀφίξειν καὶ τῆς ἀφίξεως τὴν πρόληψιν· οὐ γάρ ἐστι ταῦτον αἰὼν καὶ χρόνος· οὐδὲ μὴ ὁρμη καὶ τέλος, οὐκ ἐστι· περὶ ἐν δὲ ἄμφω· καὶ περὶ ἄμφω ὃ εἰς καταγίνεται. Ἔστι γοῦν, ὡς εἶπειν, ὁρμὴ μὲν ἡ πίστις ἐν χρόνῳ γεννωμένη· τέλος δὲ τὸ τυχεῖν τῆς ἐπαγγελίας, εἰς αἰῶνα βεβαιούμενον. Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος σαφέστατα τῆς σωτηρίας τὴν ἰσότητα (36) ἀπεκάλυψεν, εἰπὼν· *Τούτο γάρ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου (37), ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱόν, καὶ πιστεύων ἐπ' αὐτὸν ἔχη ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ*

⁹⁵ Ephes. v, 8. ⁹⁶ Joan. 1, 5.

quidam, se solos γνωστικούς et πνευματικούς, cæteros vero omnes ψυχικούς appellantes. Quo pertinet, quod paulo inferius dicit, pag. 116: *Οὐκ ἄρα οἱ μὲν γνωστικοί, οἱ δὲ ψυχικοί ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ· ἀλλ' οἱ πάντες ἀποθέμενοι τὰς σαρκίαις ἐπιθυμίαις ἰσοὶ καὶ πνευματικοὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ. Non ergo in eodem Verbo, alii sunt Gnostici, alii vero Psychici; sed omnes, qui concupiscentias carnales deposuerunt, sunt æquales et spirituales apud Dominum*. Hi porro Valentiniani erant, quos Irenæus lib. 1, cap. 11, 14, refert homines in tria genera distribuisse. 1. Horum primum erat ὀλιχόν seu χοϊκόν, materiale ac terrenum, cui salutem penitus impossibilem esse dicebant. 2. Ψυχικόν, animale; in quo sunt οἱ δι' ἐργῶν καὶ πίστεως φιληῖς βεβαιούμενοι, καὶ μὴ τὴν τελείαν γνῶσιν ἔχοντες· εἶναι δὲ τούτους ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς λέγουσι. *Qui per opera et fidem nudam firmantur, et non habent cognitionem perfectam; esse autem hos, nos qui sumus in Ecclesia*. 3. Πνευματικόν, spirituale, quod iis constat, qui τελείαν γνῶσιν, perfectam cognitionem, habent: unde se Gnosticos appellabant; et se non fide vel operibus quibusvis, sed natura salvos fieri, et præterea majori gloria, quam reliqui homines consequi possent, dignandos fore jactabant. Proinde adversus hos Clementis asserit, salutem ad omnes, qui vera fide præditi sunt, æqualiter pertinere.

(37) Τοῦ Πατρὸς μου. Τοῦ πέμψαντός με, Evang. Mox, εἰς αὐτὸν pro ἐπ' αὐτόν, ibid. Dein, αὐτὸν ἐγὼ τῇ pro αὐτὸν ἐν τῇ. Ibid.

τῇ ἡμέρᾳ. Καθόσον (38) μὲν οὖν δυνατὸν ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ, ὃν ἐσχάτην ἡμέραν ἠνίκατο, εἰς τότε τηρούμενον ὅτε παύσεται, τελείους ἡμᾶς γενέσθαι πιστούμεν. Πίστις γὰρ μαθήσεως τελειότης· διὰ τοῦτό φησιν· Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν (39), ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Εἰ τοίνυν οἱ πιστεύσαντες ἔχομεν τὴν ζωὴν, τί περαιτέρω τοῦ κεκῆσθαι ζωὴν αἰδίου (40) ὑπολείπεται; Οὐδὲν δὲ ἐνδεῖ τῇ πίστει, τελεία οὖση ἐξ αὐτῆς (41) καὶ πεπληρωμένη. Εἰ δὲ ἐνδεῖ τι αὐτῇ, ὡς ἔστιν ὀλοτελής· οὐδὲ πίστις ἐστὶ σκάζουσα περὶ τι· οὐδὲ μετὰ τὴν ἐνθὲνδε ἀποδημίαν ἀναμένει (42) πῶς πεπιστευκότας, ἀδιακρίτως (43) ἐνταῦθα ἡρέβασμένους. Ἐκεῖνο (44) δὲ τὸ πιστεῦσαι ἤδη προειληφότες ἐσόμενον μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀπολαμβάνομεν γενόμενον· ὅπως τ' ἂν ἐκεῖνο πληρωθῆ τὸ λεγόμενον· *Γενηθήτω κατὰ τὴν πίστιν σου*. Οὐ δὲ ἡ πίστις, ἐνταῦθα ἡ ἐπαγγελία· τελειώσις δὲ ἐπαγγελίας ἡ ἀνάπαυσις. Ὅπως ἡ μὲν γνώσις ἐν τῷ φωτισματι, τὸ δὲ πέρας τῆς γνώσεως, ἡ ἀνάπαυσις· ὃ δὴ ἔσχατον νοεῖται ὀρεκτόν. Καθάπερ οὖν τῇ πείρᾳ ἡ ἀπειρία καταλύεται, καὶ τῷ πόρῳ ἡ ἀπορία· οὕτως ἀνάγκη τῷ φωτισμῷ ἐξαφανίζεσθαι τὸ σκότος· ἡ ἀγνοία δὲ τὸ σκότος, καθ' ἣν περιπίπτομεν τοῖς ἁμαρτήματιν, ἀμβλυωποῦντες περὶ τὴν ἀλήθειαν· φωτισμὸς ἄρα ἡ γνώσις ἐστίν, ὃ ἐξαφανίζων τὴν ἀγνοίαν, καὶ τὸ διορατικὸν ἐντιθεῖς. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν χειρόνων ἀποβολὴ τῶν κρειτόνων ἐστὶν ἀποκάλυψις (45). Ἄ γὰρ ἡ ἀγνοία συνέδησε (46) κακῶς, ταῦτα διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ἀναλύεται καλῶς· τὰ δὲ δεσμὰ ταῦτα, ἢ τάχος, ἀνίεται· πίστις μὲν ἀνθρωπίνῃ, θεϊκῇ δὲ τῇ χάριτι· ἀφιεμένων τῶν πλημμελημάτων ἐν Παιωνίῳ φαρμάκῳ, Λογικῷ βαπτίσματι. Πάντα μὲν οὖν ἀπολούμεθα τὰ ἁμαρτήματα, οὐκέτι δὲ ἔσμεν παρὰ πόδας κακοί. Μία χάρις αὕτη τοῦ φωτισματος, τὸ μὴ τὸν αἰὸν εἶναι τῷ πρὶν ἢ λούσασθαι τὸν τρόπον. Ὅτι δὲ ἡ γνώσις συνανατέλλει τῷ φωτισματι, περιστρέπτουσα τὸν νοῦν, καὶ εὐθέως ἀκούομεν (47) μαθηταὶ οἱ ἁμαθεῖς· πότερον ποτε τῆς μαθήσεως ἐκείνης προσηγομένης; οὐ γὰρ ἂν ἔχοις εἰπεῖν τὸν χρόνον· ἡ μὲν γὰρ κατήχησις εἰς πίστιν περιάγει, πίστις δὲ, ἅμα βαπτίσματι ἀγίῳ παιδεύεται· Πνεύματι· ἐπεὶ ὅτι γε μία καθολικὴ τῆς ἀνθρωπότητος σωτηρία, ἡ πίστις, ἰσότης δὲ καὶ κοινωνία τοῦ δικαίου καὶ φιλανθρώπου Θεοῦ, ἡ αὕτη πρὸς πάντας, ὃ Ἀπόστολος ἐπέτατα ἐξηγήσατο, ὡδὲ πως εἰπών· *Πρὸ τοῦ δὲ εἰθεῖρ τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα*,

⌘ P. 116 ED. POTTER, 95 ED. PARIS.

(38) *Καθόσον*. Sensus est: « Igitur quatenus fieri potest in hoc mundo, quem novissimum diem ideo vocavit, quod certo tempore, ad quod servatur, periturus sit, nos esse perfectos credimus. » Τηρείσθαι hoc modo non semel usurpatum a Petro, II Epist. II, 4, 9; III, 7.

(39) *Υἱόν*. Ἰησοῦν, Reg.

(40) *Αἰδίου*. Αἰώνιον, Reg. Bod.

(41) *Αὐτῆς*. Scribe αὐτῆς, se.

(42) *Ἀναμένει*. *Expectare facit, differt, dilationem interpretari*. Sed an hæc vox alibi isto sensu sumatur, nescio. LOWTH.

(43) *Ἀδιακρίτως*. Ignatius in principio Epist. ad Romanos, *Πεπληρωμένοις χάριτος Θεοῦ ἀδιακρί-*

A *apertissime revelavit, cum dixit: Hæc est enim voluntas Patris mei, ut omnis qui contempletur Filium et credit in ipsum, habeat vitam æternam, et resuscitabo ipsum in novissimo die* 77. Quatenus ergo fieri potest in hoc mundo, quem per novissimum diem significavit, qui eousque servatur, dum cessaverit, nos perfectos factos esse credimus. Fides enim est doctrinæ perfectio. Et ideo dicit: *Qui credidit in Filium, habet vitam æternam* 78. Si ergo qui credidimus, habemus vitam, quid reliqui est ultra vitæ æternæ 42 possessionem? Fidei autem, cum ex se perfecta et plena sit, nihil deest. Sin autem ei aliquid deest, non est undecunque perfecta. Neque fides in ulla re claudicat; neque postquam ex hoc loco excesserit, exspectare facit eos qui crediderunt, B cum absque ullo discrimine hic arrham acceperint. Sed cum illud, quod futurum est, post resurrectionem præceperimus credere, quod factum est recipimus, ut illud impleatur, quod dictum est: *Fiat secundum fidem tuam* 79. Ubi autem fides, hic promissio; promissionis autem perfectio est requies. Quapropter cognitio ✕ quidem est in illuminatione; finis autem cognitionis, requies. Quod quidem extremum expectandum intelligitur. Quemadmodum ergo imperitia, peritia solvitur, et inventa certa via, dubitatio: ita illuminatione tenebras deleri necesse est. Tenebræ autem sunt ignorantia, per quam in peccata incidimus, circa veritatem hallucinantes. Cognitio ergo est illuminatio, quæ delet ignorantem, et perspicacem videndi facultatem inserit. Quinetiam eorum, quæ sunt deteriora, rejectio, est meliorum revelatio. Quæ enim male colligavit ignorantia, ea pulchre resolvit agnitio. Hæc autem vincula quam celerrime remittuntur, humana quidem fide, divina vero gratia: cum nimirum remittuntur peccata uno medicamento Pæonio, nempe baptismo secundum Verbum. Omnia ergo peccata eluimus, et e vestigio mali non sumus amplius. Una enim est hæc gratia illuminationis, quod non sunt iidem mores, qui erant antequam lavaremur. Quoniam autem cognitio una oritur cum illuminatione, circa mentem refulgens, et qui rudes et ignari eramus, protinus vocamur discipuli: utrumne id factum est, cum aliquando D adventasset disciplina? non enim poteris tempus dicere. Catechesis enim ad fidem deducit. Fides

77 Joan. vi, 40. 78 Joan. III, 36. 79 Math. ix, 29.

τως, impletis gratia Dei indivisim.

(44) *Ἐκεῖνο*. Sic scribe et distingue: Ἐκεῖνο δὲ διὰ τὸ πιστεῦσαι ἤδη προειληφότες ἐσόμενον, μετὰ τὴν ἀνάστ. Vel, Ἐκεῖνο δὲ τῷ πιστ., ut vult Lowthius. Vel, Ἐκεῖνο δὲ πιστ. Sensus est: *Futurum autem illud, quod fide jam præcepimus, post resurrectionem præsens referemus.*

(45) *Ἀποκάλυψις*. Legi possit ἀπολήψις. Gregorius Nyssen: « Ἡ τοῦ κακοῦ παύσις ἀρχὴ τῆς κατ' ἀρετὴν ἐστὶν ὁρμῆς. » H. SYLBURG.

(46) *Συνέδησε*. Isa. LVIII, 6: *Ἀνέ πάντα σύνδεσμον ἀδικίας.*

(47) *Καὶ εὐθέως ἀκούομεν μαθηταὶ οἱ ἁμαθεῖς, πρὸ-*

autem simul cum baptismo docetur a divino Spiritu. Quod enim fides una sit generalis salus humanæ naturæ, eadem sit autem justi et benigni Dei erga omnes æqualitas et communicatio, Paulus manifestissime exposuit, sic dicens : *Priusquam autem veniret fides, custodiebamur sub lege, conclusi sub fide, quæ erat revelanda. Quare lex fuit noster pædagogus in Christo, ut ex fide justificemur. Postquam autem venit fides, non sumus amplius sub pædago* ¹. Non auditis nos non esse amplius sub illa lege, quæ erat cum timore, sed sub Verbo, qui est Pædagogus liberi arbitrii? Deinde subjunxit vocem, quæ est remota ab omni personarum acceptione: *Omnes enim filii estis per fidem Dei in Christo Jesu. Quicumque enim in Christum baptizati estis, Christum induistis. Non est Judæus nec Græcus, non est servus nec liber, non est masculus et femina. Omnes enim vos unus estis in Christo Jesu* ². Non ergo alii quidem sunt cognitione præditi, alii autem animales, in eodem Verbo; sed omnes, qui concupiscentias carnales deposuerunt, sunt æquales et spiritales apud Dominum. Et $\times$ rursus alibi scribit: *Etenim uno spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci, sive servi, sive liberi: et omnes ex uno poculo bibimus* ³. Neque vero absurdum fuerit illorum quoque ipsorum verbis uti, qui meliorum recordationem, percolationem esse dicunt Spiritus. Percolationem autem dicunt, pejorum, quæ meliorum recordatione fit, separationem. Eum itaque, qui meliora revocavit in memoriam, necessario sequitur pœnitentia propter deteriora. Ipsum ergo Spiritum pœnitentia adductum recurrisse falentur. Eodem modo nos quoque nostrorum peccatorum moti pœnitentia, delictis renuntiantes, baptismo percolati, ad æternam quobque lucem recurrimus, illi ad patrem. Exultans itaque in Spiritu Jesus, *Confiteor tibi, Pater, inquit, Deus cæli et terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus et intelligentibus, et revelasti ea parvulis* ⁴. Infantes nos ac parvulos Pædagogus et magister appellans, qui sapientibus,

$\times$ P. 117 ED. PÖTTER, 96 ED. PARIS.

¹ I Cor. xii, 13. ² Luc. x, 21.

τερόν ποτε τῆς μαθήσεως ἐκείνης προσγενομένης· οὐ γὰρ ἂν ἔχ. Scilicet πρότερον mutato in πρότερον, et (quod consequens est) sublata interrogationis nota. Ut sensus sit: *Stalim etiam discipuli audimus, qui Doctrinæ expertes fuimus, illa doctrina prius aliquando accedente; nam certum tempus definiiri haud potest.*

(48) Συγκλειόμενοι. Συγκλειόμενοι, Galat.

(49) Ἰὼλ ἔστε. Ἰὼλ Θεοῦ ἔστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χρ., Galat. Mox, οὐδὲ his occurrit pro οὕτε.

(50) Εἰς Χριστόν. Ἐν Χριστῷ, Reg. Sed aliquis in margine scripsit εἰς Χριστόν.

(51) Οὐκ ἄρα. Conf. quæ superius adnotata sunt, p. 115, not.

(52) Πνευματικοί. Πνευματικός, Reg., Bod. In utroque porro codice juxta hunc locum plures lacunæ apparent, verbis, quæ hic occurrunt, supplendæ.

(53) Ἐνί. Ἐν ἐνί apud Paulum. Mox, εἰ τε ἐλευθεροί. Ibid.

(54) Συγκρίσασθαι. Συγκρίσασθαι Reg.

(55) Διυλισμόν. Valentiniiani dicebant animam

Α συγκλειόμενοι (48) εἰς τὴν μέλλονσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι. Ὅστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιοθῶμεν· ἐλευθεύσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἔσμεν. Οὐκ ἀκούετε, ὅτι ὑπὲρ ἐκείνων τὸν νόμον οὐκέτι ἔσμεν, ὅς ἦν μετὰ φόβου· ὑπὸ δὲ τὸν λόγον, τῆς προαιρέσεως τῶν Παιδαγωγόν; Ἐἴτα μέντοι ἐπήγαγε τὴν ἀπάσης ἐκτὸς προσωποληψίας φωνήν· Πάντες γὰρ υἱοὶ ἔστε (49) διὰ πίστεως Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὅσοι γὰρ εἰς Χριστόν (50) ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε· οὐκ ἐνὶ Ἰουδαίος οὕτε Ἑβραίου· οὐκ ἐνὶ δοῦλος, οὕτε ἐλεύθερος· οὐκ ἐνὶ ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἔστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Οὐκ ἄρα (51) οἱ μὲν γνωστικοί, οἱ δὲ ψυχικοὶ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ, ἀλλ' οἱ πάντες ἀποθέμενοι τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας, ἴσοι καὶ πνευματικοί (52) παρὰ τῷ Κυρίῳ. Καὶ ἀλλαχθι πάλιν γράφει· Καὶ γὰρ ἐνὶ (53) πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, καὶ ἐλεύθεροί· καὶ πάντες ἐνὶ λόμῳ ἐπιπορευόμεν. Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τοῖς αὐτῶν ἐκείνων συγχρήσασθαι (54) ῥήμασιν, οἱ διυλισμόν (55) μὲν τοῦ πνεύματος, τὴν μνήμην τῶν κρείττωνων εἶναι φαίν, διυλισμόν δὲ νοοῦσι τὸν ἀπὸ τῆς ὑπομνήσεως τῶν ἀμεινόνων τῶν χειρόνων χωρισμόν. Ἐπεταὶ δὲ ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑπομνησθέντι (56) τῶν βελτιόνων ἢ μετάνοια ἢ ἐπὶ τοῖς ἥττοσιν· αὐτὸ γοῦν τὸ πνεῦμα ὁμολογοῦσι μετανοήσαν ἀναδραμεῖν. Τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις μετανοηκότες, ἀποταξάμενοι τοῖς ἐλαττώμασιν αὐτῶν, διυλιζόμενοι βαπτίσματι, καὶ (57) πρὸς τὸ ἀίδιον ἀνατρέχοντες φῶς, οἱ παῖδες πρὸς τὸν πατέρα. Ἀγαλλισάμενος γοῦν ἐν τῷ Πνεύματι ὁ (58) Ἰησοῦς, Ἐξομολογούμενος σοι, Πάτερ, φησὶν, ὁ Θεός (59) τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ ῥητοῖς· νηπίους ἡμᾶς ὁ Παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος ἀποκαλῶν, τοὺς τῶν ἐν κόσμῳ σοφῶν ἐπιτηδειότερους εἰς σωτηρίαν· οἱ, σοφοὺς (60) σοφᾶς ἡγούμενοι, τετύφωγται (61)· καὶ ἐπιδοῦνται ἀγαλλιώμενος καὶ ὑπερευφραίνόμενος, οἷον ἐσυν-

¹ Galat. iii, 23, 24, 25. ² Ibid. 26, 27, 28.

ac spiritum quodammodo defæcari et percolari, id est a vitiiis ex ὕλη, materia, secundum eorum placita, ortis, purgari. Irenæus, lib. 1, sub finem cap. 11: Ἐν τε πόνοις καὶ ταλαιπωρίαις ψυχὴ γενόμενῃ εἰς διυλισμόν αὐτῆς, Cum in doloribus et calamitatibus anima fuerit ad percolationem suam. Πνεύματα ἀκάθαρτα συμπεπλεγμένα τῇ ψυχῇ διυλιζέσθαι, impuri spiritus cum anima complicati percolatione facta separari, dicuntur in Clementis Epit. Theod. pag. 801, col. 1.

(56) Ὑπομνησθέντι. Μνησθέντι, Reg. Bod.

(57) Καί. Hanc particulam snpplevit Sylburg. Eam mss. codd. omittunt. Et quidem recte.

(58) Ὁ. Hic articulus additus e Pal. ms. Stup. n. c. — Eunodem agnoscent Reg. Bod.

(59) Ὁ Θεός. Κύριε, Luc. item Matth. xi, 25.

(60) Σοφούς. Rom. 1, 22: Φάσκαρτες εἶναι σοφοί, ἐμωράθησαν.

(61) Τετύφωγται. Aliqui scribunt, τετύφωγται, excaecati sunt.

τραυλίζων τοῖς νηπίοις· *Nal, ὁ Πατήρ, ὅτι οὕτως* A
εὐδοκία ἐγένετο (62) *Ἐμπροσθέν σου. Διὰ τοῦτο τὰ*
κεκρυμμένα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνειτῶν τοῦ νῦν αἰῶνος,
ἀπεκαλύφθη τοῖς νηπίοις. Ἄρα εἰκότως οἱ παῖδες
τοῦ Θεοῦ, οἱ τὸν μὲν παλαιὸν (63) ἀποθέμενοι ἄν-
θρωπον, καὶ τῆς κακίας ἐκδυσάμενοι τὸν χιτῶνα,
ἐπενδυσάμενοι δὲ τὴν ἀφρασίαν τοῦ Χριστοῦ, ἵνα
καινῶς γενόμενος λαὸς ἅγιος ἀναγεννηθέντες, ἀμίαν-
τον φυλάξωμεν τὸν ἄνθρωπον. Καὶ νήπιος μὲν, ὡς
βρέφος τοῦ Θεοῦ, κεκαθαρμένος πορνείας καὶ πονη-
ρίας. Σαφέστατα γοῦν ὁ μακάριος Παῦλος ἀπήλλα-
ξεν ἡμᾶς τῆς ζητήσεως, ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς
Κορινθίους Ἐπιστολῇ ὡδέ πως γράφων· Ἄδελφοί, μὴ
καθίδια γίνεσθε τοῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ
νηπιώτετε, ταῖς δὲ φρεσίν τέλειοι γίνεσθε. Τὸ
ἔ, ὅτε ἡμῖν νήπιος, ἐφρόνου (64) ὡς νήπιος. B
ἐλάλου ὡς νήπιος· τὴν κατὰ νόμον ἀγωγὴν αἰνίτ-
τεται, καθ' ἣν οὐχ ὡς ἀπλοῦς ἤδη, ἀλλ' ὡς ἔτι ἄφρων,
νήπια μὲν (65) φρονῶν, ἐδίωκε, νήπια δὲ λαλῶν,
ἐδιασφίμει τὸν Λόγον. Δύο γὰρ σημαίνει τὸ νήπιον.
Ἐπειδὴ (66) γέγονα, φησὶν, ἀνήρ, πάλιν ὁ Παῦλος
λέγει, καθήρηκα τὰ τοῦ νηπίου. Οὐχ ἡλικίας μέ-
γεθος ἀτελές, ἀλλ' οὐδὲ μὴν χρόνου μέτρον ὀρισμένον,
ἀλλ' οὐδὲ ἀνδρικῶν καὶ ἐντελεστερῶν μαθημάτων δι-
δαχῆ· ἄλλας ἀπορρήτους αἰνίττεται, τὴν νηπιότητα
ὑπερόριον ἀποστελλῶν, ὁ καταγγέλλειν αὐτὴν ὁμο-
λογῶν Ἀπόστολος· ἀλλὰ νηπίους μὲν τοὺς ἐν νόμῳ
λέγει, οἱ τῷ φόβῳ, καθάπερ οἱ παῖδες τοῖς μορμουλ-
κίαις, ἐκπαράττονται· ἄνδρας δὲ, τοὺς (67) Λόγῳ
πειθηνίους καὶ αὐτεξουσίους κέκληκεν· οἱ πεπιστευ-
καμεν, ἔκουσίῳ προαιρέσει σωζόμενοι, ἐμφρόνως, οὐκ
ἄφρονως δεδιττόμενοι τῷ φόβῳ. Αὐτὸς περὶ τούτου
μαρτυρεῖ· ὁ Ἀπόστολος, τοὺς Ἰουδαίους κατὰ τὴν
πρότεραν διαθήκην κληρονόμους λέγων, κατ' ἐπαγ-
γέλαν δε ἡμᾶς. Λέγω δὲ, φησὶν, ἐφ' ὅσον χρόνον
ὁ κληρονόμος νηπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δού-
λου, κύριος πάντων ὢν, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπου
ἔστι καὶ οἰκονόμος ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ
πατρὸς· οὕτως (68) καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἡμεῖς νήπιοι,
ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἡμεῖς δεδουλωμένοι·
ἔτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστει-
λερ ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον (69) ἐκ γυ-
ρῶν, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νό-
μον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν
δι' αὐτοῦ (70). Ὅρα πῶς ὠμολόγησεν εἶναι νηπίους τοὺς
ὑπὸ φόβον καὶ ἁμαρτίας (71)· τοὺς δὲ ὑπὸ τὴν πίστιν,
υἱὸς καλῶν, ἀπήνθρωσεν, ὡς πρὸς ἀντιδιαστολήν

A qui sunt in mundo, sumus aptiores ad salutem,
 qui sapientes seipsos existimantes, superbia in-
 flati sunt; exclamat exultans, et mirandum in
 modum lætus, tanquam una cum infantibus hal-
 butiens: *Recte, o Pater, quia sic complacuit ante*
te *. Propterea quæ absconsa sunt a sapientibus et
 intelligentibus hujus, quod nunc est, sæculi, re-
 velata sunt infantibus. Merito ergo Dei sumus pueri,
 qui veterem quidem hominem deposuimus, et vi-
 tii tunicam exuimus, Dei autem incorruptionem in-
 duimus, ut novus facti populus sanctus, regene-
 rati, impollutum hominem custodiamus. Et infans
 quidem, tanquam Dei puellus, a fornicatione et
 improbitate est expurgatus. Manifestissime itaque
 beatus Paulus nos ab hac quæstione expedit, in
 B priore Epistola ad Corinthios sic scribens: *Frates,*
ne pueri efficiamini mentibus, sed sitis vitio infan-
tes, mentibus autem estote perfecti *. Illud autem:
 Quando eram parvulus, cogitabam ut parvulus, lo-
 quebar ut parvulus, quam sub læge egit vitam
 significat in qua non ut jam simplex, sed ut adhuc
 insipiens, stulta quidem animo agitans, perseque-
 batur: stulta autem loquens, blasphemis Verbum
 incessebat. Duo enim significat τὸ νήπιον, *infantem*
 X videlicet, et *stultum*. *Postquam factus sum, inquit,*
vir (rursus dicit Paulus *) feci ut cessarent ea, quæ
erant infantis. Non ætatis imperfectam magnitudi-
 nem, sed nec temporis præfinitam mensuram, ne-
 que virilium et perfectiorum disciplinarum 43 ar-
 canas significat doctrinas, cum infantiam relegat,
 C qui se eam annuntiare profitetur Apostolus. Sed
 infantes quidem dicit eos, qui sunt in lege, qui,
 non secus ac larvis pueri, timore perturbantur
 viros autem, qui Verbo paremus, nostrique sumus
 juris et arbitrii vocavit nos, qui credidimus, spon-
 tanea electione servati, sapienter, non insipienter
 metu territi. De hac re testimonium feret ipse
 Apostolus, Judæos secundum prius Testamentum
 dicens hæredes, nos autem secundum promissio-
 nem. *Dico autem, inquit, quandiu hæres est infans,*
nihil differt a servo, cum sit dominus omnium, sed est
sub tutoribus et curatoribus usque ad patris præfinitum
tempus: ita et nos, quando eramus sub elementis mun-
di, in servitute eramus; quando autem venit plenitudo
 D *temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere,*
factum sub lege, ut eos, qui erant sub lege, redimeret,
ut adoptionem filiorum per ipsum reciperemus *. Vide

* P. 418 ED. POTTER, 97 ED. PARIS.

* Ibid. * Gal. iv, 1, 2, 3, 4, 5.

(62) *Εὐδοκία ἐγένετο. Ἐγένετο εὐδοκία, Luc.,*
Matth.

(63) *Παλαιόν.* Diversa S. Scripturæ loca, ut
 sæpe alias, sic hoc etiam loco, in unum confu-
 dit. Ephes. iv, 22: *Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προ-*
τέραν ἀνωστροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Jud.
 2: *Μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλω-*
μένον χιτῶνα. II Cor v, 4: Ἐφ' ᾧ οὐ θέλωμεν
ἐκτίσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ
τὸ σῆμα ὑπὸ τῆς ζωῆς. I Cor. xv, 55: Δεῖ γὰρ τὸ
σῆμα τὸ τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφρασίαν. Ephes. iv,
 24: *Καὶ ἐνδύσασθαι καιρὸν ἄνθρωπον.*

* Luc. x, 21.

* I Cor. xiv, 20.

* I Cor. xiii, 11.

(64) *Ἐφρόνου.* Ὡς νήπιος ἐλάλου, ὡς νή-
 πιος ἐφρόνου, apud Paulum.

(65) *Μέν.* Δέ, Cod.

(66) *Ἐπειδὴ.* Ὅτι δὲ apud Paulum.

(67) *Τὸς.* Τῷ, Reg.

(68) *Ὁύτως.* Οὕτω, Galat.

(69) *Γενόμενον.* Γεννώμενον, Reg. Quam lectio-
 nem Irenæus, lib. iii, cap. 18, Augustinus, et Novi
 Testamenti mss. codd. multi ac versiones sequun-
 tur. Mox, ὑπὸ νόμου, Reg.

(70) *Δι' αὐτοῦ.* Additum a Clemente.

(71) *Ἄμαρτίας.* Ἀμαρτίας, Reg.

quomodo confessus est esse infantes, qui timori et peccatis subjecti sunt; eos autem, qui sub fide sunt, filios vocans, viros effecit, ut eos distingueret ab infantibus, qui sunt in lege. *Non est enim, inquit, amplius servus, sed filius. Sin autem filius, et hæres per Deum*¹⁰. Quid ergo filio deest post hæreditatem? Eleganter ergo sic exponi potest illud: *Quando eram infans, hoc est, quando eram Judæus (erat enim origine Hebræus), cogitabam ut infans, quoniam sequebar legem: postquam autem factus sum vir, non amplius quæ sunt infantis, hoc est, quæ sunt legis, sed quæ sunt viri, cogito; hoc est, quæ sunt Christi, quem solum virum Scriptura vocat, ut ante diximus: Cessare feci, quæ sunt infantis. Quæ est autem in Christo infantia, est perfectio. Itaque hac in parte contra legem patrocinari nostræ infantia debemus. Est præterea interpretandum in hoc quoque, quod ab Apostolo dictum est: Lac vobis potum dedi, tanquam infantibus in Christo, non cibum: nondum enim poteratis, sed neque adhuc nunc potestis*¹¹⁻¹². Non enim mihi videtur Judaice accipiendum, quod dicit. Nam illam Scripturam ei ex adverso opponam: *Inducam vos in terram bonam, lacte et melle fluentem*¹³. Exoritur itaque maxima dubitatio hærum Scripturarum collationem attendentibus. Si enim fidei in Christum principium est, quæ per lac designatur infantia; ea autem, tanquam puerilis et imperfecta, vili penditur: quomodo ejus, qui est perfectus et scientia præditus, post cibum requies, infantili rursus lacte honorata est? Nunquid ergo hoc, ut quod quamdam parabolam declarat, tale quid significat; et est utique hoc dictum ita legendum: *Lac vobis potum dedi in Christo; et parvo interjecto spatio subjungamus, tanquam infantibus: ut per lectionis distinctionem, talem sensum accipiamus: Catechizavi vos in Christo, simplici et vero et per se naturali alimento spiritali; talis est enim lactis, quæ est alitrix animalium, substantia, ex amantibus uberibus scaturiens: ita ut universum sic intelligatur: Quemadmodum nutrices recentem natos infantes lacte nutriunt, ita ego Christi lacte, nempe Verbo, vobis spirituale nutrimentum instillans. Ita ergo perfectum est alimentum lac perfectum, et ad finem, qui nunquam cessaturus est, deducit. Quocirca in Requite quoque idem ipsum lac et mel promittitur. Jure enim rursus justis lac Dominus pollicetur, ut aperte Verbum esse utrumque ostendatur, A et Ω, principium et*

✕ P. 119 ED. POTTER, 98 ED. PARIS. 17, et sæpe alibi.

(72) Οὐκ ἔτι γάρ. Ὡστε οὐκ ἔτι, Galat.

(73) Εἰ δὲ υἱός. Εἰ δὲ καὶ υἱός, Bod. Mox, κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, Galat.

(74) Τουτέστιν. Τό addunt post τουτέστιν, Bod., Reg.

(75) Καθώς. Ὡς, Reg.

(76) Ἡ δὲ ἐν Χρ. Sic distingui debet: Ἡ δὲ ἐν Χριστῷ νηπιότης τελειώσις ἐστίν, ὡς πρὸς τὴν νόμον. Ἐνταῦθα γενομένη. Ea vero infantia, quæ in Christo est, si cum lege conferatur, est perfectio. Hoc loco cum simus, infantia: nostræ patrocinan-

των ἐν τῷ νόμῳ νηπιῶν. Οὐκ ἔτι γάρ (72), γὰρ, δουλος εἶ, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱός (73), καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ. Τι οὖν ἐνδεί τῷ υἱῷ μετὰ τὴν κληρονομίαν; χάριεν τοίνυν οὕτως ἐξηγήσασθαι τὸ Ὅτε ἤμην νηπιός, τουτέστιν (74), ὅτε ἤμην Ἰουδαῖος (Ἑβραῖος γὰρ ἀνωθεν ἦν), ὡς νηπιός ἐφρόρου, ἐπειδὴ εἰσπόμεν τῷ νόμῳ· ἐπεὶ δὲ γέγονα ἀνὴρ, οὐκέτι τὰ τοῦ νηπιίου, τουτέστι τὰ τοῦ νόμου, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἀνδρός φρονῶ, τουτέστι τὰ τοῦ Χριστοῦ· ὅν μόνον ἀνδρα ἡ Γραφή, καθὼς (75) προσηράκαμεν, καλεῖ· κατήρηγκι τὰ τοῦ νηπιίου. Ἡ δὲ ἐν Χριστῷ (76) νηπιότης, τελειώσις ἐστίν. Ὡς πρὸς τὸν νόμον ἐνταῦθα γενομένοις τῇ νηπιότητι ἡμῶν συνηγορητέον. Ἔτι καὶ τὸ πρὸς τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον ἐπεξηγητέον· *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, ὡς νηπιούς ἐν Χριστῷ* (77), οὐ βρώμα· οὐπω γὰρ ἐδύνασθε, ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε. Οὐ μοι γὰρ δοκεῖ Ἰουδαϊκῶς ἐκδέχεσθαι δεῖν τὸ ῥητόν. Ἀντιπαράθησα γὰρ κάκεινην τὴν Γραφήν· *Εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, τὴν βέουσαν γάλα καὶ μέλι*. Ἀνακύπτει τοίνυν ἀπορία μεγίστη κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν τῶνδε συμβολὴν νοῦσιν. Εἰ γὰρ ἀρχὴ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἡ διὰ τοῦ (78) γάλακτος νηπιότης ἐστίν, ἐξευτελιζέται δὲ αὐτὴ ὡς παιδαριώδης καὶ ἀτελής· πῶς ἡ τοῦ τελείου καὶ γνωστικοῦ μετὰ τὴν βρώσιν ἀνάπαυσις αἴθις νηπιῶ τετιμηται γάλακτι; μῆτι οὖν τὸ ὡς παραβολῆς ὅν δηλωτικὸν τοιοῦτόν τι ἐμφαίνει, καὶ δὴ ἀγνωστῶν ὡδὲ πῶς ῥητόν· *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα ἐν Χριστῷ*· καὶ διαστήσαντες ὀλίγον ἐπαγάγωμεν ὡς νηπιούς; ἵνα κατὰ τὴν διαστολήν τῆς ἀναγνώσεως, τοιαύτην ἀποδεξώμεθα διάνοιαν. Κατήχησα ὑμᾶς ἐν Χριστῷ ἀπλή καὶ ἀληθεῖ καὶ αὐτοφωεῖ τροφῇ τῇ πνευματικῇ· τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ γάλακτος ζωοτρόφος οὐσία, φιλοστόργος πηγάζουσα μαστοῖς· ὡς νοεῖσθαι τὸ πᾶν τῆδε· Ὡστερ τῷ γάλακτι αἱ τιτθαὶ τοὺς παῖδας τοὺς νεογνοὺς ἐκτρέφουσιν, κἀγὼ δὲ οὕτω τοῦ Χριστοῦ τῷ γάλακτι, Λόγῳ, πνευματικῇ ὑμῖν ἐνοστάζων τροφῇ. Οὕτω γοῦν τελεία τροφὴ τὸ γάλα ἐστὶ τὸ τελειον, καὶ εἰς τέλος ἄγει τὸ ἀκατάπαυστον. Διὸ κἂν τῇ ἀναπαύσει (79) τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐπήγγελται γάλα καὶ μέλι. Εἰκότως γάλα αἴθις ὑπισχεῖται τοῖς δικαίοις ὁ Κύριος, ἵνα δὴ σαφῶς ὁ Λόγος ἀμφω δεῖχθῆ, *ἀλφα καὶ ὰμέγα, ἀρχὴ καὶ τέλος· ὁ Λόγος ἀλληγορούμενος γάλα*. Τοιοῦτόν τι καὶ Ὀμηρος ἔκων μαυτεύεται, τοὺς δικαίους τῶν ἀνθρώπων γαλακτοφάγους (80) καλῶν· ἔξεσι δὲ καὶ οὕτως ἐλαμβάνειν τὴν Γραφήν· *Κἀγὼ* (81) *δὲ, ἀδελφοί, οὐκ ἐδυστή-*

¹⁰ Gal. iv, 7. ¹¹⁻¹² I Cor. iii, 2. ¹³ Exod. iii, 8,

lum est.

(77) Ὡς νηπιούς ἐν Χριστῷ. Clementis additamentum. Mox οὔτε pro οὐδὲ apud Paulum.

(78) Διὰ τοῦ. Διὰ τὴν τοῦ, Reg., Bod.

(79) Ἀναπαύσει. Id est Chanaanitide terra, quæ dicebatur esse γῆ βέουσα γάλα, et caelestis requiei typus erat.

(80) Γαλακτοφάγους. Sic vocat Abios, Scythiaz gentem, Homerus, *Iliad*. N, vers. 6:

Γαλακτοφάγων Ἀβίων τε, δικαιοτάτων ἀνθρώπων.

(81) Κἀγὼ. Καὶ ἐγώ, apud Paulum.

θη λαλήσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς (82), ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ ὡς δύνασθαι σαρκικούς νεκίσθαι τοὺς νεωστὶ κατηχομένους, καὶ νηπίους ἔτι ἐν Χριστῷ. Πνευματικούς μὲν γὰρ τοὺς πεπιστευκότας ἦδη τῷ ἁγίῳ Πνεύματι προσείπεν· σαρκικούς δὲ τοὺς νεοκατηχήτους, καὶ μηδέπω καθαρμένους (83)· οὗς ἔτι σαρκικούς εἰκότως λέγει, ἐπίσης τοῖς ἐθνικοῖς τὰ σαρκὸς ἔτι φρονούντας· Ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἐρις (84), οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Διὸ καὶ γάλα ὑμῶς ἐπότισα, φησὶν· τὴν γνῶσιν ὑμῖν ἐπέχεα, λέγων, τὴν ἐκ κατηχήσεως ἀνατρέφουσιν εἰς ζῆλον αἰδίων. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπότισα ῥῆμα τελείας μεταλήψεως σύμβολόν ἐστι. Πίνειν μὲν γὰρ οἱ τέλειοι λέγονται, θηλάζειν δὲ οἱ νηπίοι. Τὸ αἷμά μου γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, ἀληθῆς (85) ἐστὶ πόσις. Μῆτι οὖν Γάλα, εἰπὼν, ἐπότισα, τὴν ἐν λόγῳ γάλακτι τελείαν εὐφροσύνην, τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἠνίκατο; Τὸ δ' ἐπαγόμενον ἐξῆς, Οὐ βρώμα οὐπω γὰρ ἐδύρασθε· τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἐναργῆ ἀποκάλυψιν, βρώματος δίκτην, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἀνίεσθαι δύναται. Βλέπομεν (86) γὰρ ὡς δι' ἐσόπτρου νῦν, ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος λέγει· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Διὸ κάκεινο ἐπήγαγεν· Ἄλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε, τὰ τῆς σαρκὸς φρονούντες, ἐπιθυμοῦντες (87), ἐρώντες, ζηλοῦντες, μνησθῶντες, φθονοῦντες. Οὐ γὰρ εἶ ἐν σαρκὶ ἐσμεν, ὡς ὑπελήφασι τινες· σὺν αὐτῇ (88) γὰρ τὸ πρόσωπον ἰσάγγελον ἔχοντες, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὴν ἐπαγγελίαν ἀφόρμηθα. Πῶς δὲ, εἰ ἐκείνη ἔντως ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία μετὰ τὴν ἐνθέου ἀπαλλαγὴν, ἢ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδεν (89), οὐδὲ ἐπὶ τοῦ ἄνθρωπου οὐκ ἀνέβη, εἰδέναι φασιν, οὐ πνεύματι ἐννενοηκότας, ἀλλὰ ἐκ μαθήσεως παρεληφότες, ὃ οὗς οὐκ ἤκουσέ ποτε, ἢ μόνον ἐκεῖνο τὸ ἐν κτίσει ἀρπασθῆν ὑβανῶν, ἀλλὰ κάκεινο ἐγεμυθὲν ἐκαλεῖτο τότε; Εἰ δὲ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ ἐστὶν, ὅπερ ὑπολείπεται νοεῖν, ἡ μεγαλαυχία τῆς γνώσεως, ἔκαυε τὸν νόμον τῆς Γραφῆς· Μὴ καυχᾶσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ· καὶ μὴ καυχᾶσθω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ· ὁ δὲ καυχόμενος, ἐν Κυρίῳ καυχᾶσθω. Ἡμεῖς δὲ θεοδιδασκτοὶ (90) καὶ τῷ Χριστοῦ ὀνόματι καυχώμενοι. Πῶς οὖν οὐ ταύτη νοεῖν τὸν Ἀπόστολον ὑποληπτέον τὸ γάλα τῶν νηπίων; εἰ γε καμμένες (91) ἐσμὲν οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν προηγούμενοι, κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ ποιμένος (92)· τὰ δὲ τρέφατα ἡμεῖς (93)· μὴ οὐχὶ καὶ γάλα τῆς ποιμνῆς

finis ¹⁴; Verbum, inquam, quod lac allegorice dicitur. Tale quid Homerus vel invitus divinat, justos homines γαλακτοφάγους, hoc est, qui lacte vescuntur, appellans. Potest etiam ita Scriptura accipi: *Et ego, fratres, non potui loqui vobis tanquam spiritalibus, sed tanquam carnalibus, tanquam infantibus in Christo* ¹⁵. Ut possint *carnales* intelligi, qui recenter fuerunt instituti, et catechumeni facti, et adhuc infantes in Christo. Spiritales enim eos, qui sancto Spiritui jam crediderunt, appellavit; *carnales* autem, eos, qui nuper catechizati sunt, nec adhuc sunt expurgati; quos merito *adhuc carnales* dicit ¹⁶, ut qui æque ac gentes ea, quæ erant carnis, cogitabant. *Ubi enim inter vos æmulationis et litis, annon carnales estis, et secundum hominem ambulatis?* Quocirca etiam, *Lac vobis*, inquit ¹⁷, *potum dedi*; cognitionem, dicens, vobis infudi, quæ ex catechesi data est, quæ nutrit in vitam æternam. Quin etiam hoc verbum, *Potum dedi*, est symbolum ac signum perfectæ participationis. Qui enim perfecti sunt, dicuntur bibere; infantes autem sugere. *Sanguis enim meus*, inquit Dominus, *✕ verus est potus* ¹⁸. Nunquid ergo, cum dixit, *Lac potum dedi*, significavit perfectam in Verbo, lacte, lætitiā, veritatis scilicet cognitionem? Quod autem deinceps subjungitur, *Non cibum; nondum enim poteratis*, evidentem quæ erit in futuro sæculo revelationem, instar cibi, *facie ad faciem*, potest significare. *Videmus enim nunc tanquam per speculum*, dicit idem Apostolus ¹⁹, *tunc autem facie ad faciem*. Quocirca illud quoque subjunxit: *Sed neque nunc potestis, adhuc enim carnales estis*, quæ sunt carnis cogitantes, concupiscentes, amantes, æmulantes, irascētes, invidentes: *Non enim in carne amplius sumus* ²⁰, ut quidam existimarunt: cum ea enim faciem angelis æqualem habentes, promissum facie ad faciem videbimus. Quomodo autem, si vere est illud promissum, postquam hinc excesserimus, *quod oculus non vidit, neque in mentem hominis ascendit* ²¹, se id novisse dicunt, cum spiritu non intellexerint **44**, sed ex disciplina acceperint, quod auris nunquam audivit, præterquam illa sola, quæ in tertium cælum rapta est ²², et illa quoque silentio obtegere jubebatur? Sin autem humana sapientia, quod quidem restat intelligendum, sit cognitionis gloriatio, audi legem Scripturæ: *Ne gloriatur sapiens in sapientia sua; et non gloriatur fortis*

✕ P. 120 ED. POTTER, 99 ED. PARIS. ¹⁴ Apoc. i, 8; xxi, 6; xxii, 15. ¹⁵ I Cor. iii, 1. ¹⁶ Ibid. 5. ¹⁷ Ibid. 2. ¹⁸ Joan. vi, 56. ¹⁹ I Cor. xiii, 12. ²⁰ Rom. viii, 9. ²¹ I Cor. ii, 9. ²² II Cor. xii, 2, 3, 4.

(82) Σαρκικοίς. Σαρκίνοις, Reg., Bod. Mox, σαρκί-
νως pro σαρκικούς, idem.

(83) Κεκαθαρμένους. Sc. aqua baptismi.

(84) Ἐρις. Καὶ διχοστασίαι addunt vulg. Novi
T. add.

(85) Ἀληθῆς. Ἀληθῶς, Evang.

(86) Βλέπομεν. Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου,
ἐν ἀνίματι, τότε δὲ πρ., apud Paulum.

(87) Ἐπιθυμοῦντες. Respicit Gal. v, 19, 20, 21,
ubi opera carnis enumerat Apostolus.

(88) Σὺν αὐτῇ. Hæc eorum ratio est, qui ἐν σαρκὶ
ἡμᾶς εἶναι ὑπελήφασι, cui Clemens mox occurrit.

(89) Οἶδεν. Rectius εἶδεν, *vidit*, I Cor. ii, ubi
etiam mox ἐπὶ καρδίαν pro ἐπὶ νοῦν. Atque adeo ita
est etiam infra *Stromateon* p. 365. SYLBURG.

(90) Ἡμεῖς. Respicit I Thess. iv, 9: *Αὐτοὶ γὰρ
ὑμεῖς θεοδιδασκτοί.*

(91) Ποιμένες. Hinc patet Clementem, non solum
ætate, ut quibusdam visum est, sed etiam of-
ficio πρεσβύτερον fuisse.

(92) Ἀγαθὸν ποιμένος. Hoc est Christi, qui dixit:
Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, Joan. x, 11, 14.

(93) Ἡμεῖς. Rectius ὑμεῖς, vos. SYLBURG.

in fortitudine sua; sed qui gloriatur, in Domino gloriatur⁹⁴. Nos autem a Deo docti sumus, et in Christi nomine gloriamur. Quomodo ergo non est existimandum, Apostolum hoc modo intelligere lac infantium? siquidem pastores sumus, qui Ecclesiis præsumus ad imaginem boni Pastoris, vos autem oves; annon eum, qui lac quoque gregis dicit Dominum, servare consequentiam in allegoria? Jam vero dictum rursus huic sensui applicare debemus. *Lac vobis potum dedi, non cibum, nondum enim poteratis*; non aliquid aliud quam lac cibum existimantes, sed idem substantia. Similiter enim idem ipsum quoque Verbum vel est laxum et nite, ut lac; vel concretum et coactum, ut cibus. Verum enim vero si sic acceperimus, potest a nobis lac intelligi prædicatio, quæ plurimum diffusa est; cibus autem, fides, quæ a catechesi in fundamentum coacta et conversa est; quæ cum sit auditione solidior, cibo assimilatur in ipsa anima, tale alimentum in substantiam convertens. ✕ Alibi quoque Dominus in Evangelio secundum Joannem aliter hoc per symbola ac signa exposuit, cum dixit: *Comedite carnes meas, et bibite meum sanguinem*⁹⁵; evidens fidei et promissionis symbolum innuens id esse, quod est poculentum, per quæ Ecclesia, tanquam homo, ex multis constans membris, irrigatur et augetur, et ex utrisque conflatur et coalescit, corpore quidem, fide; anima vero, spe; quemadmodum Dominus quoque ex carne et sanguine. Revera enim sanguis fidei est spes, qua continetur fides tanquam ab anima; cum autem spes exspiraverit, perinde ac si sanguis effluerit, vitalis fidei facultas dissolvitur. Quod si velint nonnulli contendere, dicentes lac primas significare disciplinas, tanquam prima nu-

✕ P. 121 ED. POTTER, 100 ED. PARIS.
⁹⁴ Joan. vi, 54.

(94) Κύριον. Nempe is, cujus corpus et sanguinem pastores ovis, hoc est presbyteri Christiano populo, in cibum dispensant, κατ' ἀκολουθίαν, et allegorice lac dici potest.

(95) Συνεστραμμένος. Contortus, a συστρέφω. Forte συνεσταμένος, compactus, a συνίσταμαι. Sed συνεστηκώς plerumque dicitur.

(96) Σωματοποιουμένη. Hæc vox de nutritione dici solet, qua alimentum in corporis nutriti substantiam convertitur.

(97) Τὴν τοιάνδε τροφήν. Quidam hæc referunt ad ea, quæ sequuntur.

(98) Φάγεσθε. Φάγετε, et mox πίετε, Bod., Reg.

(99) Τὰς σάρκας. A. ex vulg. Bibl. mavult τὴν σάρκα, singul. numero. SYLBURG.

(1) Ἐφ' ἃς αὐτοῦς. Ἐφ' ἃς agnoscit etiam Herivel versio: Ad quas seipos propter scientiam erigunt. Sed procul dubio pro duabus illis vocibus, librariorum vitio divulsis, reponenda una σφᾶς, et belle constabit structura pariter ac sensus. SYLBURG.

— Ἀνάγουσιν, quod sequitur, quomodo irrepserit, laud scio. In Heinsiana editione primum apparuit. Sed ἀνάγοντες, præter mss. cod. habent Flor. Sylburg. Scribendum igitur, σφᾶς αὐτοῦς ἀνάγοντες εἰς γῶσιν, seipos ad cognitionem evehentes. Agit enim auctor de hæreticis, qui, vana scientiæ suæ opinionione inflati, Gnosticos sese vocabant.

(2) Οὐσὶν ἀπειρὶ ψυχῆς. Perantiqua opinio erat, sanguinem esse animam. Proinde non pauci

A τὸν Κύριον (94) λέγοντα, τὴν ἀκολουθίαν φυλάττειν ἀλληγοροῦντα; Καὶ δὴ τὸ βῆτον αὐτῆς τῆς διανοίας ἐφαρμοστέον· Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρώμα· οὐπω γὰρ ἐδύνασθε, οὐκ ἄλλο τι παρὰ τὸ γάλα τὸ βρώμα ὑπολαμβάνοντας, ταῦτ' οὐσίαν ὡσαύτως γὰρ καὶ ὁ Λόγος ὁ αὐτὸς, ἢ ἀνειμένος καὶ ἥπιος ὡς γάλα· ἢ πεπηγὼς καὶ συνεστραμμένος (95), ὡς βρώμα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆδε ἐκλαμβάνουσιν ἡμῖν, γάλα νοεῖσθαι τὸ κήρυγμα δύναται τὸ ἐπιπλεῖστον κεχυμένον· βρώμα δὲ, ἢ πίστις εἰς θεμέλιον ἐκ κατηγήσεως συνεστραμμένη· ἢ δὲ στερεμνωτέρω τῆς ἀκοῆς ὑπάρχουσα, βρώματι ἀπεικάζεται, ἐν αὐτῇ σωματοποιουμένη (96) τῆ ψυχῆ τὴν τοιάνδε τροφήν (97). Ἄλλαχθι δὲ καὶ ὁ Κύριος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ἐτέρως ἐξηγεῖται· B διὰ συμβόλων· Φάγεσθε (98) μου τὰς σάρκας (99), εἰπὼν, καὶ πλεσθὲ μου τὸ αἷμα· ἐναργῆς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπαγγελίας τὸ πότιμον ἀλληγοῦν, δι' ὧν ἡ Ἐκκλησία, καθάπερ ἄνθρωπος, ἐκ πολλῶν συνεστραμμένη μελῶν, ἀρδεταί τε καὶ αὔξεται, συγκροτεῖται τε καὶ συμπήγνυται ἐξ ἀμοιβῶν σώματος μὲν, τῆς πίστεως, ψυχῆς δὲ, τῆς ἐλπίδος· ὡς περ καὶ ὁ Κύριος ἐκ σαρκὸς καὶ αἵματος· τῷ γὰρ ὄντι αἷμα τῆς πίστεως ἢ ἐλπίς, ἐφ' ἧς συνέχεται, καθάπερ ὑπὸ ψυχῆς, ἢ πίστεως. Διαπνευσάσης δὲ τῆς ἐλπίδος, διακῆ ἐκρύνεται αἷματος, τὸ ζωτικὸν τῆς πίστεως ὑπεκλύεται. Εἰ δὲ ἄρα προσφιλονεικεῖν ἐθέλοιεν τινες, τὰ πρῶτα μαθήματα τὸ γάλα μὴνυῖν λέγοντες, ὡς πρῶτα πρῶτας τροφᾶς, τὸ δὲ βρώμα τὰς πνευματικὰς ἐπιγνώσεις, ἐφ' ἃς αὐτοῦς (1) ἀνάγουσιν εἰς γῶσιν· C ἴστωσαν ὡς ἄρα στερεῖν τροφήν τὸ βρώμα λέγοντες καὶ σάρκα καὶ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, ὑπερέροντα; τῆ σφῶν αὐτῶν μεγαλαυχῶ σοφίᾳ ἐπὶ τὴν ἀπλότητα τὴν ἀληθῆ· πρωτόγονον γὰρ τὸ αἷμα εὐρίσκειται ἐν ἀνθρώπῳ· ὃ δὴ τινες οὐσίαν εἰπεῖν ψυχῆς (2) τετολμή-

⁹⁵ Jer. ix, 25; I Cor. i, 31; II Cor. i, 47.

e veteribus hominum prudentiam sanguini inesse, et pro diverso illius statu mutari fingebant. Stobæus, *Eclog. physic. lib. i*, pag. 131: Τειρεσίας δὲ ἔχε μὲν λογισμὸν τῶν ἀνθρώπων, μαντεύεται δὲ οὐδ' αὐτὸς περὶ τῶν εἰμαρμένων τοῖς ζώσιν πρὶν πιεῖν τοῦ αἵματος. Οἶεται γὰρ καὶ Ὀμηρος, καθὰ καὶ πλείστοι τῶν μετ' αὐτὸν ὑπέλαβον, ἐν τῷ αἵματι εἶνα ἀνθρώποις τὴν περὶ τὰ θνητὰ φρόνησιν· ἐπεὶ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν πολλοὶ τούτων πιστοῦνται, δεικνύντες, ὅπερ καὶ ὑποθερμανθὲν ὑπὸ πυρετοῦ καὶ χολῆς, ἀφραίνειν ποιεῖν, καὶ ἀνοητεῖν. Ἐμπεδοκλῆς τε οὕτως φαίνεται ὡς ὄργανον προσύνασιν (leg. πρὸς σύνασιν) τοῦ αἵματος, οὕτως λέγων·

Αἷματος ἐν πλάθειν τετραμμένον ἀντιδρωῶτος,
τῆ τε ρόημι μάλιστα κικλήσκειται ἀνθρώποισιν·
Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι ρόημα.

Tiresias quoque (scilicet, in Homericis vexουμαντεῖα) tametsi rerum humanarum sensu præditus, non tamen ante vitis vaticinatur, quam sanguinem hauserit. Existimat enim Homerus, quod etiam multi post ipsum sunt arbitrati, in sanguine prudentiam humanam consistere; quemadmodum id posteriorum plerique confirmant, docentes eundem febrim vel bili succensum, stultitiam et insaniam parere. Empedocles vero sanguinem pro instrumento prudentiæ habet:

Sanguinis in sedibus nutriti restui,
Ubi intelligentiam præcipue esse dicunt huicines.
Sanguis enim cor ambiens prudentia cuique est.

μα. Τοῦτο δὴ (3) τὸ αἷμα, φυσικῆ τρεπόμενον πέ-
 ραι, κησάσης τῆς μητρὸς, φιλοστοργίᾳ συμπαθεῖ,
 ἰσθνεῖ, καὶ γηράσκει, πρὸς τὸ ἀφοβὸν τοῦ παιδίου·
 καὶ ἐστὶ μὲν τῆς σαρκὸς ὑγρότερον τὸ αἷμα, οἶον
 ὑγρά τις οὔσα σὰρξ, τοῦ δὲ αἵματος νοστιμώτερον τὸ
 γάλα καὶ λεπτομερέστερον. Ἐἴτε γὰρ τὸ ἐπιχορηγού-
 μων αἷμα τῷ ἐμβρύῳ, καὶ διὰ μητρώου πρότερόν
 ἴσκι πεμπόμενον ὀμφαλοῦ, εἴτε αὖ τὸ καταμήνιον
 ἀπὸ ἀποκλεισθῆν τῆς οικείας φορᾶς, κατὰ φυσικὴν
 ἀνάγκην χωρεῖν κελεύεται πρὸς τοῦ παντρώου (4)
 καὶ γενεσιουργοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς φλεγμαίνοντας ἡδὴ
 μαστοὺς, καὶ ὑπὸ πνεύματος ἀλλοιούμενον θερ-
 μῷ, ποθεινῆ σκευάζεται τῷ νηπίῳ τροφῇ· αἷμα
 τὸ μεταβάλλον ἐστὶ· μάλιστα γὰρ πάντων μελῶν
 μαστοὶ συμπαθεῖς μήτρα. Ἐπὶ οὖν (5) κατὰ τοὺς
 τῶν ἀποκοπῆν λάβῃ τὸ ἀγγεῖον, δι' οὗ πρὸς τὸ
 ἔμβρυον τὸ αἷμα ἐφέρετο, μύσις μὲν γὰρ τοῦ πόρου,
 τῆν δὲ ὄρμηκὴν ἐπὶ τοὺς μαστοὺς τὸ αἷμα λαμ-
 βάνει· καὶ πολλῆς τῆς ἐπιφορᾶς γενομένης, διατει-
 νονται, καὶ μεταβάλλει τὸ αἷμα εἰς γάλα, ἀναλόγως
 τῆ ἐπὶ τῆς ἐλκώσεως εἰς πῦον τοῦ αἵματος μετα-
 βαλῆ· εἴτε αὖ ἀπὸ τῶν ἐν μαστοῖς παρακειμένων
 φλεβῶν ἀναστομουμένων κατὰ τὰς διατάσεις τῆς κυή-
 σης, τὸ αἷμα μεταχέεται εἰς τὰς φυσικὰς τῶν μα-
 στῶν σφραγίδας· τοῦτ' οὖν δὲ ἀνακρινόμενον τὸ ἀπὸ τῶν
 γιτκυστῶν καταπεμπόμενον ἀρτηριῶν πνεῦμα, με-
 νίσσης ἐστὶ τῆς ὑποκειμένης ἀκεραίου τοῦ αἵματος
 οὐσίας, ἐκχυμαίνόμενον λευκαίνεται· καὶ τῆ τοιαύτῃ
 ἀνακοπῇ κατ' ἐξαφρισμὸν μεταβάλλεται, παραπλή-
 σῶν τι πεπονηθὸς τῆ θαλάττῃ, ἣν δὴ κατὰ τὰς ἐμβο-
 λὰς τῶν πνευμάτων οἱ ποιηταὶ φασὶν ἀποπτύειν (6)
 ἀλὸς ἀχρηστὴν πλὴν ἀλλὰ αἷμα ἔχει τὴν οὐσίαν. Τοῦτ' οὖν
 τῷ τρώῳ καὶ οἱ ποταμοὶ ῥόθῳ φερόμενοι, τῆ ἐμπε-
 ριχέει τοῦ περιεχυμένου ἀέρος ξανθόμενοι, ἀφρὸν
 μορμύροντα (7)· καὶ τὸ ἐνστόμιον (8) ἡμῶν ὑγρὸν,
 τῷ πνεύματι ἐκλευκαίνεται. Τίς οὖν ἡ ἀποκλήρω-
 σις (9), μὴ οὐχὶ καὶ τὸ αἷμα ἐπὶ τὸ φωτεινότερον καὶ
 λευκότερον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τρέπεσθαι ὁμολογεῖν;
 Πάντ' οὖν δὲ τὴν μεταβολὴν κατὰ ποιότητα, οὐ κατ' οὐ-
 σίαν. Ἀμέλει γοῦν οὐ τροφιμώτερον ἄλλο τι, οὐδὲ μὴν
 γλυκύτερον, ἀλλ' οὐδὲ λευκότερον εὔροις ἂν γάλακτος.
 Πάντ' οὖν δὲ εἶκει τοῦτο τῆ πνευματικῆ τροφῇ· γλυκεῖα
 ἐνθάδε τὴν χάριν ὑπάρχουσα, τροφίμος δὲ ὡς ζωή·
 λευκὴ δὲ ὡς ἡμέρα Χριστοῦ· καὶ τὸ αἷμα τοῦ Λόγου
 παρανέρωται ὡς γάλα. Ταύτ' οὖν περὶ τὴν ἀπο-
 κίτην οἰκονομούμενον, τῷ βρέφει τὸ γάλα χορηγεῖ-
 ται· καὶ οἱ μαστοὶ οἱ τῶς (10) τὸν ἄνδρα περιδλεπ-
 τὰ·

✱ P. 122 ED. POTTER, 101 ED. PARIS.

(3) Τοῦτο δὴ. Τοῦτο δέ, hoc autem. Pal. ms. et
 Bervetus interpretes.

(4) Παντρώου. Παντρώου, Reg.

(5) Ἐπὶ οὖν. De fetus nutrimento, et lactis ge-
 neratione, confer Clementem cum Plutarcho Περὶ
 φιλοστοργίας. H. SYLVEUS.

(6) Ἀποπτύειν. Iliad. Δ, vers. 423, 426:

Ἦς δ' ὅτ' ἐν αἰγιαλῷ πολυχηεῖ κύμα θαλάσσης
 ὄρνυ' ἐπασσύτερον Ζεφύρου ὑποκινήσαντος,
 Κυρτεῖν ἔνθ' κορυφοῖται, ἀποπτύει δ' ἀλὸς ἀχρηστῆ.

(7) Ἀφρὸν μ. Ἀφρῷ μορμύροντα dixit Homerus
 Iliad. E, vers. 597:

Ἦς δ' ὅτ' ἀνήρ ἀπάλαμος ἰὼν πολλὸς πεδλίω,
 Ἐτήν' ἐκ' ὠκυρῷ ποταμῷ ἄλαδε προρέσσει,

PATROL. GR. VIII.

Ἀφρῷ μορμύροντα ἰδῶν...

(8) Ἐνστόμιον. Εὐστόμιον, Reg.

(9) Τίς οὖν ἡ ἀποκλήρωσις. Hoc est, si verba
 respiciantur, Quænam igitur distributio? Sed hanc
 explicationem contextus non patitur. Interpres ver-
 tit, Quam est ergo absurdum? quem sensum verba
 non ferunt. Videtur legi posse, Τίς οὖν ἀποκλήρωσις;
 vel, si ea vox in usu esset, ἀποκλήρωσις· quænam
 igitur deliratio? vel quam delirium est?

(10) Οἱ μαστοὶ οἱ τῶς. Legi possit, οἱ μαστοὶ οἱ τῶς
 κατὰ τὸν ἄνδρα περιδλεπόμενοι ὄρθοι· Ubera, quæ
 usque ad hoc tempus, morè virorum, erecta conspi-
 ciuntur. Cui emendationi favet scholium, quod in
 margine Reg. et Bod. adnotatum est: Ἄντ' τοῦ, ὡ

inveneris. Est id itaque omni ex parte spiritali nutrimento simile, quod est quidem dulce propter gratiam, nutriens autem tanquam vita, candidum autem ut dies Christi. Sed et sanguinem Verbi ostensum est esse tanquam lac. Ea ergo ratione in puerperie dispensatum lac infanti subministratur, et ubera, quæ interim recta virum respiciant, jam ad puellum inclinantur, quod a natura elaboratum est nutrimentum, ut facile capiendum exhibeant edocta, ad salutis refectionem. Non enim tanquam fontes ubera 45 parato lacte influente plena sunt, sed alimentum mutantia, lac in se ipsis efficiunt et exhalant. Alimentum autem, quod est ipsum conveniens ac utile puellum recenter compacto et nato, a Deo allore et patre eorum, qui generantur et regenerantur, elaboratur, quemadmodum veteribus Hebræis manna cœlitus defluebat, cœleste angelorum nutrimentum. Unde et nunc quoque nutrices, ✕ eam, quæ primum funditur, lactis potionem eodem, quo illud nutrimentum, nomine manna appellaverunt. Cæterum mulieres quidem prægnantes, cum matres factæ fuerint, lac emittunt. Dominus autem Christus, fructus Virginis, non heata duxit ubera feminea, nec ea ad nutrimentum delegit; sed cum amans et benignus Pater Verbum inpluisset, ipsum jam spiritale alimentum factum est bonis hominibus. O miraculum mysticum! Unus quidem est universorum Pater. Unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus sanctus unus, et ipse est ubique. Una autem sola est mater virgo; mihi autem placet eam vocare Ecclesiam. Lac non habuit mater hæc sola, quoniam sola non fuit mulier. Virgo est autem simul, et mater; integra qui-

✕ P. 123 ED. POTTER, 102 ED. PARIS.

κατ' ἀνδρα ἐπανεστηχότες, οἱ ὡσπερ ἀνδρὸς ὄρθιοι ἐμπεφυχότες. Sed nihil mutō.

(11) *Tōr ἡσρρ*. Utrosque dixit, *generatos et regeneratos*, quia lac utrisque cibus est eo, qui jam explicatus est, modo.

(12) *Tōr ἀγγέλων*. Psal. lxxvii, 25, de manna dicitur: *Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος*. Inde Solomonis Sap. xvi, 20: *Angelorum esca nutriti populum tuum*. Et IV Esdræ i, 19: *Dedi vobis manna in escam. Panem angelorum manducastis*. Hæc e sanctis Patribus non unus proprie accipienda putavit. Justinus, angelos manna vere comedere, licet non dentibus, eo, quo homines, modo, dixit, *Dialog. cum Tryphone*, p. 279: *Et δὲ τοὺς τρεῖς ἠκούσαμεν λέλέγθα: βεβρωκίναται, καὶ μὴ τοὺς δύο μόνους, οὕτινες ἀγγελοὶ τῶ ὄντι ἦσαν, καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὁπλὸν ἐστὶν ἡμῖν, τρεφόμενοι, κἀν μὴ ὁμοίαν τροφήν, ἤπερ οἱ ἄνθρωποι χρώμεθα, τρέφονται· περὶ γὰρ τῆς τροφῆς τοῦ μάννα, ἣν ἐτρέφθησαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἡ Γραφὴ οὕτω λέγει, ὅτι ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγον· εἰποιμ' ἂν, ὅτι ὁ λόγος ὁ λέγων βεβρωκίναται οὕτως ἂν λέγοι, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ εἰποιμεν ἐπὶ πυρὸς, ὅτι πάντα κατέφαγεν· ἀλλὰ μὴ πάντως τοῦτο ἐξακοῦειν, ὅτι ὀδοῦσι καὶ γνάθοις μασώμενοι βεβρωκίναται. Si autem, quod tres angeli cum Abrahamo ederint, dicitum esse accipiamus, et non duo tantummodo, qui angeli revera fuerunt; atque in cœlis, ut nobis satis patet, illi, quamvis non eodem alimento, quo nos homines utimur, aluntur: nam de alimonia manna, qua patres vestri in deserto victitarunt, Scriptura ait, panem angelorum manducasse eos; dixerim, sermonem, qui manducasse eos testatur, perinde loqui,*

Α μνοι ὄρθιοι, ἤδη κατανεύουσι πρὸς τὸ παιδίον· τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως πεπονημένην εὐληπτον παρέχειν· διδασκόμενοι τροφήν εἰς ἀνατροφὴν σωτηρίας· οὐ γὰρ ὡς αἱ πηγαὶ πλήρεις εἰσὶν οἱ μαστοὶ, ἐπεισρέοντος ἐτοιμοῦ γάλακτος, ἀλλὰ μεταβάλλοντες τὴν τροφήν, ἐν ἑαυτοῖς ἐργάζονται γάλα, καὶ διαπνεύουσιν. Ἡ τροφή δὲ ἡ κατὰλληλος αὕτη καὶ πρόσφορος νεοπαγεῖ καὶ νεοφειεῖ παιδίῳ πρὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ τροφέως καὶ πατρὸς τῶν γεννωμένων (11) καὶ ἀναγεννωμένων, πνουμένη· οἶον τὸ μάννα οὐρανὸθεν ἀπερρέετο τοῖς πλαιτοῖς Ἑβραίοις ἢ τῶν ἀγγέλων (12) ἐπουράνιος τροφή. Ἀμέλει καὶ νῦν αἰ τιτθαὶ τὸ πρωτόχυτον τοῦ γάλακτος πόμα, ὁμωνύμως ἐκεῖνη τῇ τροφῇ μάννα κεκλήκασιν. Ἄλλ' αἰ μὲν γυναῖκα, αἰ κύουσαι, μητέρες γενόμεναι, πηγάζουσι γάλα· ὁ δὲ Κύριος ὁ Χριστὸς, ὁ τῆς Παρθένου καρπὸς, οὐκ ἐμακάρισε (13) τοὺς γυναικίους μαστοὺς, οὐδὲ ἔκρινεν αὐτοὺς τροφεῖς· ἀλλὰ τοῦ φιλοστόργου καὶ φιλανθρώπου Πατρὸς ἐπομβρῆσαντος τὸν Λόγον, αὐτὸς ἤδη τροφή γέγονε πνευματικὴ τοῖς σώφροσιν. Ἡ θαύματος μωστικοῦ! εἰς μὲν (14) ὁ τῶν ὄλων Πατὴρ· εἰς δὲ καὶ ὁ τῶν ὄλων Λόγος· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν, καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ· μία δὲ μόνη γὰρ μήτηρ παρθένος· Ἐκκλησίαν ἐμοὶ φίλον αὐτὴν καλεῖν. Γάλα οὐκ ἔσχεν ἡ μήτηρ αὕτη μόνη, ὅτι μόνη μὴ γέγονεν γυνή· παρθένος δὲ ἅμα καὶ μήτηρ ἐστίν· ἀκήρατος μὲν ὡς παρθένος, ἀγαπητικὴ δὲ ὡς μήτηρ. Καὶ τὰ αὐτῆς παιδία προσκαλουμένη, ἀγίῳ τιθηνεῖται γάλακτι, τῷ βρεφῶδει Λόγῳ. Διὸ οὐκ ἔσχε γάλα· ὅτι γάλα ἦν τὸ παιδίον τοῦτο (15) καλὸν καὶ οἰκτεῖον, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὴν νεολαίαν ὑποτροφοῦσαν τῷ Λόγῳ· ἦν αὐτὸς ἐκύησεν ὁ Κύριος ὠδίνι σαρκικῇ· ἦν αὐτὸς ἐσπαργάνωσεν ὁ Κύριος

atque si nos de igne asseveremus, omnia enim devorare; minime vero dicitum ita exaudiendum esse, quasi dentibus et maxillis mandentes ederent. Tertullianus, Adv. Judæos cap. 3, de populo Israel ait: *Nec humanis passionibus contaminatus, aut sæculi hujus cibus pustus, sed angelorum panibus manna cibatus*. Idem De carne Christi, cap. 6, de angelis humana specie apparentibus. Sed, inquit, si de materia necesse fuit angelos sumpsisse carnem, credibilis utique est de terrena materia, quam de ullo genere cœlestium substantiarum, cum adeo terrenæ qualitatis exstiterit, ut terrenis pabulis pasta sit. D Fuerit nunc quoque siderea, eodem modo terrenis pabulis pasta est, quando terrena non esset, quo terrena cœlestibus pasta est, quando cœlestis non esset. Legimus enim manna esui populi fuisse: Panem, inquit, angelorum edit homo. Conf. quæ superius adnotavimus ad Protrep., pag. 35, not. 6.

(13) *Οὐκ ἐμακ*. Respicit Luc. xi, 27, 28, ubi cum mulier quædam Christo dixerat, *Μακαρία ἡ κοίλλα ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὐκ ἐθήλασας*, respondit ille, *Μερούργε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν*.

(14) *Εἰς μέν*. Cl. Bullus, Defens. fidei Nicænæ sect. 2, cap. 6, art. 3, hæc adnotavit: « Animadvertite: unicuique personæ sacræ Τριᾶδος vim divinam tribuit, quæ rerum universitatem pervadat, ita ut prima sit Pater universorum, altera Λόγος ἰσιλετο universorum, ac denique tertia ubique et in universis adsit. »

(15) *Παῖδιον τοῦτο*. Post has voces interpret Herivelus distinguit, et mox nominativo casu legit ὑπο-

εἰρανε τιμῶν. Ὡ τῶν ἀγίων λοχευμάτων! Ὡ τῶν ἀγίων Α
 σαρκάνων! Ὁ Λόγος τὰ πάντα τῶ νηπίω, καὶ πατρί, καὶ μητρί, καὶ παιδαγωγῷ, καὶ τροφῷ. Φάγεσθε (16) μου, φησὶ, τὴν σάρκα, καὶ πίεσθέ μου τὸ αἷμα. Ταύτας ἡμῖν οικείας τροφάς ὁ Κύριος χορηγεῖ, καὶ σάρκα ὀρέγει, καὶ αἷμα ἐκχεῖ· καὶ οὐδὲν εἰς ἀξίαν τοῖς παιδίοις ἐνδεῖ. Ὡ τοῦ παραδόξου μυστηρίου! Ἀποδύσασθαι ἡμῖν τὴν παλαιάν καὶ σαρκικὴν ἐγκλειεῖται φθοράν, ὡσπερ καὶ τὴν παλαιάν τροφήν· καινῆς δὲ ἄλλης τῆς Χριστοῦ διαίτης μεταλαμβάνοντας, ἐκείνον, εἰ δυνατόν, ἀναλαμβάνοντας, ἵν' ἐν αὐτοῖς ἀποτίθῃσθαι, καὶ τὸν Σωτήρα ἐνοστερνίσασθαι (17)· ἵνα καταρτίσωμεν τῆς σαρκὸς ἡμῶν τὰ πᾶσι. Ἄλλ' οὐ ταύτη νοεῖν ἐθέλεις, κοινότερον δὲ ἴσως. Ἄκουε καὶ ταύτη· σάρκα ἡμῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἔστιν ἀλληγορεῖ· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτοῦ δεδημιούργηται ἡ σὰρξ. Αἷμα ἡμῖν τὸν Λόγον αἰνίττεται· καὶ γὰρ ὡς αἷμα πλούσιον, ὁ Λόγος ἐπιπέχεται τῷ βίω· ἡ κρᾶσις δὲ ἡ ἀμφοῖν ὁ Κύριος, ἡ τροφή τῶν νηπίων· ὁ Κύριος, Πνεῦμα καὶ Λόγος· ἡ τροφή, τούτεστι Κύριος Ἰησοῦς, τούτεστιν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σαρκούμενον· ἀγιαζομένη σὰρξ οὐράνιος. Ἡ τροφή τὸ γάλα τοῦ Πατρὸς, ᾧ μόνῳ· τιθευόμεθα οἱ νήπιοι. Αὐτὸς γοῦν ὁ ἡγαπημένος καὶ τροφῆς ἡμῶν Λόγος τὸ αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέχεεν αἷμα, σώζων τὴν ἀνθρωπότητα· δι' οὗ πεπιστευκότες εἰς τὸν Θεόν, ἐπὶ τῇ λαθικηδείᾳ μαζῶν (18) τοῦ Πατρὸς, τὸν Λόγον, καταπεύρομεν. Ὁ δὲ, ὡς ἔοικεν, μόνος ἡμῖν τοῖς νηπίοις τὸ γάλα τῆς ἀγάπης χορηγεῖ· καὶ οὗτοι ὡς ἀληθῶς μακάριοι μόνοι, ὅσοι τούτων θηλάζουσι τὸν μαστόν. Διὰ τοῦτο φησὶ καὶ ὁ Πέτρος· Ἀποθήμενοι ὄντα αἰσῶν κακίαν, καὶ πάντα δόλον, καὶ τὴν ὑπόκρισιν (19), καὶ φθόνον, καὶ καταλαλίαν, ὡς ἀρτιπέτητα βρέφη, τὸ λογικὸν γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξήθητε εἰς σωτηρίαν, εἰ ἐγεύσασθε ὅτι Χριστὸς (20) ὁ Κύριος. Εἰ δὲ καὶ συνενδῶη τις αὐτῷ, ἕλω (21) τι εἶναι τὸ βρώμα παρὰ τὸ γάλα, ἵνα πῶς οὐ περιπαρήσονται σφίσι αὐτοῖς, οὐ κατανοηκότες τὴν φύσιν; Ἡ γὰρ τοι τροφή, χειμῶνος μὲν πυκνοῦντος τοῦ περιέχοντος, καὶ πάροδον (22) οὐ ἀλόγως ἐντὸς κατακλειόμενῳ τῷ θερμῷ, ἐφομένῃ καὶ κειμένη, εἰς τὰς φλέδας ἐξαιματούμενη ἐκχωρεῖ· εἰ δὲ διαποῆς οὐ τυγχάνουσαι, πεπληρωμέναί μα-

dem et inviolata, ut virgo; amans autem, ut mater; quæ suos accersens infantulos, sancto lacte, nempe Verbo infantili, enutrit. Ideo autem lac non habuit, quod lac esset hic infantulus pulcher et conjunctus, scilicet corpus Christi, novum cœtum Verbo nutriens; quem ipse Dominus carnali dolore peperit; quem ipse fasciis alligavit Dominus, pretioso sanguine. O sanctum partum! o sanctas fascias! Verbum est omnia infanti, et pater, et mater, et pædagogus, et altor. *Comedite, inquit, meam carnem, et bibite meum sanguinem* a. Hæc convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem præbet, et effundit sanguinem: et ad incrementum nihil deest infantulis. O admirabile mysterium! Veterem et carnalem nos jubet exuere corruptio- nem, quemadmodum et vetus nutrimentum; alterius autem novæ Christi diætæ effectos participes, illum, si fieri possit, recipientes, in nobis ipsis reponere; et Servatorem intra pectus condere, ut carnis nostræ affectus componamus. At non vis sic intelligere, sed fortasse communius. Hoc quoque modo audias. Carnem nobis allegorice sanctus significat Spiritus; ab ipso enim caro fabricata est. Sanguis Verbum ꝥ nobis designat; tanquam enim dives sanguis, Verbum vitæ infusum est. Amborum autem temperatura est Dominus, alimentum infantium; Dominus, qui est Spiritus et Verbum. Alimentum, id est Dominus Jesus, hoc est Verbum Dei Spiritus incarnatus; caro cœlestis sanctificata. Alimentum est lac Patris, quo solo aluntur infantuli. Ipse itaque, qui est dilectus et altor noster, Verbum, effudit pro nobis suum sanguinem, salutem humanæ naturæ afferens, per quem, qui in Deum credidimus, ad mamillam Patris, quæ curarum oblivionem inducit, nempe Verbum, confugimus. Ille autem solus, ut est consentaneum, nobis lac dilectionis infantibus suppeditat. lique sunt vere beati, qui hanc lactant mamillam. Et ideo Petrus quoque dicit: *Deposito ergo omni vitio, et omni dolo, et simulatione, et invidia, et detractione, tanquam nuper nati infantes verbale lac concupiistis, ut in ipso crescatis in salutem, si gustastis, quod Christus Dominus* b. Quod si quispiam etiam eis con-

✠ P. 124 ED. POTTER, 103 ED. PARIS. a Joan. vi, 53, 54. b I Petr. ii, 1, 2, 3.

τροφῶσα. STURBAC. — Vel potius legendum ὑποτροφῶσαν, neutro genere; quod Latine redditum est.

(16) Φάγεσθε. Φάγετε et πείτε, quemadmodum supra, sic hic etiam habet Reg. pro φάγεσθε et πίεσθε.

(17) Τὸν Σωτήρα ἐνοστερνίσασθαι. Servatorem in pectore condere. Eodem verbo usus est *Constit. apost.* inctor lib. i, principio, Ἐνοστερνισμένοι τὸν φόβον ἐξου· timorem ejus (Dei) toto pectore amplexi, ut sup. Turrianus. Vel passive, circumdati ac pectus nostri timore Dei, ut ait Cotelerius. Priori sensui videt Zonaras, qui ἐνοστερνιζόμεθα, Canone i concilii generalis vii, exp. ἀγαπητικῶς δεχόμεθα, καὶ καταποτρύμεθα. Sed *Constit. apost.* lib. v, cap. 14, Joannes apostolus Christus ἐνοστερνίσασθαι dicitur, cum in ejus pectus inter cœnandum incubuit.

(18) Λαθικηδέα μαζῶν. Phrasis Homerica ex *Iliad.* λ. v. 83, quo Hecuba ad Hectorem filium hæc dicit:

Ἐκτορ, ἐμὸν τέκνον, τάδε τ' αἰδέο, καὶ μ' ἐλέησον

Αὐτήν, εἰ ποτέ τοι λαθικηδέα μαζῶν ἐπέσχοι.

(19) Καὶ τὴν ὑπόκρι. Hæc apud Petrum sic scripta sunt, Καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ πάσας καταλαλίαις, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη τὸ λογικὸν ἄβολον γάλα, etc. Sed Clemens, pro more suo, διὰ μνήμης recitat. Mox, εἰς σωτηρίαν a Clemente additum. Dein, εἴπερ ἐγεύσασθε habent vulgata Biblia.

(20) Χριστός. Χρηστός habet S. Scriptura. Conf. que adnotata sunt ad *Protrep.* p. 72, not.

(21) Ἄλλο. Scribendum videtur, transposita παρὰ præpositione, ἄλλο τι εἶναι παρὰ τὸ βρώμα τὸ γάλα· lac esse aliud aliquid præter cibum. Nam, in iis que sequuntur, probat Clemens lac e sanguine constare, eo quod ex alimento fit.

(22) Πάροδον. Non minus apte, transposita dis-

cesserit, cibum aliquid aliud esse præter lac, tum quomodo non a seipsis confingentur, ut qui naturam non consideraverint? Etenim alimentum, cum biems continens obstruat, et intus concluso calido non præbeat exitum, concoctum et in sanguinem versum fluit in venas. Illæ autem, cum eis non deatur perspiratio, impletæ maxime intenduntur, et micant. Quocirca nutrices quoque lacte tunc maxime plenæ sunt. A nobis autem paulo ante ostensum est, sanguinem prægnantibus in lac deduci, mutatum quidem, sed nequaquam conversa substantia, quemadmodum scilicet senescentibus pili flavi mutantur in canos. Æstate autem rursus corpus, cum sit rarius, ut alimentum facilius differatur, efficit: et lac minime abundat, quoniam neque sanguis, neque enim universum continetur nutrimentum. Si ergo cibi quidem confectio in sanguinem mutatur, sanguis vero lactescit, sanguis est lactis præparatio, sicut sanguis hominis, et acinus vineæ. Lacte ergo, Dominico scilicet nutrimento, statim quidem postquam editi sumus, alimur: simul ac autem regenerati ✕ fuimus, honore affecti sumus, dum spes quietis annuntiatur, superna Jerusalem, in qua et mel et lac pluire scriptum est; dum per materiale, sanctum nobis alimentum despoudetur. *Cibi enim, sicut ait Apostolus a, abolentur; quod per lac autem est nutrimentum, deducit in cælos, cives cælorum, et cum angelis chororum ductores enutrients. Quoniam autem Verbum est fons vitæ scaturiens, et flumen olei dictum est, merito Paulus allegorice loquens, et ipsum lac nominans, subjungit: Potum dedi b. Verbum enim bibitur, alimentum veritatis. Certe potus quoque vocatur humidum nutrimentum. Potest autem res eadem esse et cibus, certo modo so habens, et potus, si alio et alio modo consideretur; quemadmodum 46 caseus quoque est lactis concretio, vel lac concretum; neque enim dictiones aucupari mihi in præsentia curæ est, præterquam quod utrumque nutrimentum una subministrat substantia. Cæterum pueris quoque lactentibus lac solum sufficit, ut sit et potus et alimentum. Ego, inquit Dominus, habeo manducare cibum quem vos nescitis. Cibus meus est ut faciam voluntatem ejus qui misit me c.* Videte alium cibum, qui, quemadmodum lac, allegorice sumitur pro voluntate Dei. D Quinetiam propriæ passionis complementum ab-

✕ P. 125 ED. POTTER, 114 ED. PARIS. a 1 Cor. vi, 13. b 1 Cor. iii, 2. c Joan. iv, 32, 34.

tinctione atque articulo, legerimus, πάροδοι οὐ δίδόντος, τῷ ἐντὸς κατακλειομένῳ θερμῷ ἐφομένη. SYLBURG.

(23) *Κατὰ μεταβολήν.* Scribendum videtur, κατὰ μεταβολήν τὴν οὐ κατ' οὐσίαν· per mutationem, quæ fit sine substantiæ conversione. Vel plenius, κατὰ μεταβολήν τὴν κατὰ ποιότητα, οὐ κατ' οὐσίαν· per mutationem quoad qualitatem, non quoad essentialiam. Sic enim superius, eo loco, quem hic respicit, pag. 422: Πάσχει δὲ τὴν μεταβολήν κατὰ ποιότητα, οὐ κατ' οὐσίαν.

(24) *Ἀραιότερον.* Medice loquitur Clemens; nam Galenus *Therapeut.* lib. 9: Εὐδιαφόρητοι δ' εἰσὶν, inquit, οἱ ὑγροὶ τὴν φύσιν ἄπαντες, καὶ μᾶλλον ἅμα θερμότεροι, καὶ οἱ ἀραιότεροι τὴν ξηρότητα. Et quod ἀραιότερος

αἷστα συντείνονται καὶ σφύζουσι· διὸ καὶ αἱ τιτθαῖ περιπληθεῖς τότε μάλιστα γίνονται τῷ γάλακτι. Ἀποδέδεικται δὲ ἡμῖν μικρῶ πρόσθεν, τὸ αἷμα εἰς γάλα τὰς κούσας κατὰ μεταβολήν (23), οὐ κατ' οὐσίαν, χωρεῖν· ὡσπερ ἀμέλει καὶ αἱ τρίχες αἱ ξανθαὶ τοῖς γηρῶσιν εἰς πολιάς μεταβάλλουσιν· θέρους δὲ ἔμπροσθεν, ἀραιότερον ὄν (24) τὸ σῶμα, τὴν τροφήν εὐδιαφορητοτέραν παρέχει· καὶ ἥκιστα πλεονάζει τὸ γάλα· ἐπεὶ μήτε τὸ αἷμα (25) οὐδὲ γὰρ πᾶσα κατέχεται ἡ τροφή. Εἰ τοίνυν ἡ μὲν κατεργασία τῆς τροφῆς ἐξαιματοῦται, τὸ δὲ αἷμα ἐγαλακτοῦται, παρασκευὴ γὰρ τὸ αἷμα τοῦ γάλακτος, ὡσπερ αἷμα ἀνθρώπου, καὶ γίγαστον ἀμπέλου (26). Τῷ οὖν γάλακτι, τῇ Κυριακῇ τροφῇ, εὐθὺς μὲν ἀποκυθηθέντες, τιθηνοῦμεθα· εὐθὺς δὲ ἀναγεννηθέντες, τετιμημέθα, τῆς ἀναπαύσεως τὴν ἐλπίδα, τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, εὐαγγελιζόμενοι· ἐν ἧ (27) μέλι καὶ γάλα ὀμβρεῖν ἀναγέγραπται· διὰ τῆς ἐνύλου, καὶ τὴν ἄγλαν μνηστευόμενοι τροφήν. Τὰ μὲν γὰρ βρώματα καταργεῖται, ἧ φησὶν ὁ Ἀπόστολος αὐτός, ἡ δὲ διὰ γάλακτος τροφή εἰς οὐρανοὺς καθηγείται, πολίτας οὐρανῶν καὶ συγχορευτὰς ἀγγέλων ἀναθρηψαμένη. Ἐπειδὴν δὲ ἐστὶν ὁ Λόγος πηγὴ ζωῆς (28) βρύουσα, καὶ ποταμὸς εἴρηται ἐλαίου, εἰκότως ἀλληγορῶν ὁ Παῦλος, καὶ γάλα αὐτὸν ὀνομάζων, Ἐπότιστα ἐπιφέρει· πίνεται γὰρ ὁ Λόγος, ἡ τροφή τῆς ἀληθείας. Ἀμέλει καὶ τὸ ποτὸν ὑγρὰ καλεῖται τροφή. Δυνατὸν δὲ τὸ αὐτὸ καὶ βρῶμα εἶναι πᾶς ἔχον, καὶ ποτὸν, πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο νοούμενον· καθάπερ καὶ ὁ τυρὸς γάλακτος ἐστὶ πῆξις, ἡ γάλα πεπηγός· οὐ γὰρ μοι τῆς λεξιθρησίας μέλει τανῦν· πλὴν ὅτι τὰς τροφὰς ἄμφω μία διακονεῖται οὐσία. Ἄλλὰ καὶ τοῖς ὑποτιθεῖσι παιδίους ἀρκεῖ μόνον τὸ γάλα· καὶ ποτὸν εἶναι καὶ τροφήν. Ἐγὼ, φησὶν ὁ Κύριος, βρῶσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιήσω (29) τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με. Ὅρατε ἄλλο βρῶμα, ἀλληγορούμενον παραπλησίως γάλακτι, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἰδίου πάθους ποτήριον κέκληκε καταχρηστικῶς, ὅτε ἐκπιεῖν καὶ ἐκτελέσαι μόνον ἔχρῃν αὐτό. Οὕτω Χριστῷ μὲν ἡ τροφή τῆς πατρικῆς βουλῆς ἡ τελείωσις ἦν, ἡμῖν δὲ αὐτός ὁ Χριστὸς ἡ τροφή τοῖς νηπίοις, τοῖς ἀμέλγουσι τὸν Λόγον τῶν οὐρανῶν. Ἐντεῦθεν τὸ ζητῆσαι, μαστεῦσαι καλεῖται· ὅτι τοῖς ζητοῦσι νηπίοις τὸν Λόγον αἱ πατρικαὶ τῆς φιλανθρωπίας θηλαὶ χορηγοῦσι τὸ γάλα. Ἐτεὶ δὲ καὶ ἄρτον αὐτὸν οὐρανῶν

sequatur τὸ θερμόν, sciunt medicorum filii.

(25) *Μῆτε τὸ αἷμα.* Post hæc verba subaudiendum e præcedenti membro verbihi πλεονάζει, nec enim assentior Arcerio, qui legendum putat, ἐπεὶ μήτε τὸ αἷμα, μήτε πᾶσα κατέχεται ἡ τροφή. SYLBURG.

(26) *Ἀμπέλου.* Ἀμπέλου habet Pal. ms. forma diminutiva quæ nihil huc facit. SYLBURG. — Dein, τῷ γούν γάλ. Pal., Bod., Reg.

(27) *Ἐν ἧ.* Sc. in Jerusalem, seu terra Judæorum; quæ τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ typus erat. Gal. iv, 26; Hebr. xii, 22; Apoc. iii, 12; xxi, 2, 10.

(28) *Πηγὴ ζωῆς.* Conf. Apoc. xxi, 6; xii, 1; Joan. vi, 38; Jac. iii, 11.

(29) *Ποιήσω.* Ποιῶ Joan.

ὁμοίαι ὁ Λόγος· Ὁ γὰρ Μωϋσῆς, φησίν, ἔδωκεν (30) ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὁ Πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ἀληθινόν· ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστίν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. Καὶ ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ἐνταῦθα τὸ μυστικὸν τοῦ ἄρτου παρασημειωτέον, ὅτι σὰρκα αὐτὸν λέγει, καὶ ὡς ἀνισταμένην δῆθεν ἐκ πυρὸς (31), καθάπερ ἐκ φθορᾶς καὶ σπορᾶς ὁ πυρὸς ἀνίσταται· καὶ μέντοι διὰ πυρὸς συνισταμένην εἰς εὐφροσύνην Ἐκκλησίας, ὡς ἄρτον πεπτόμενον. Ἀλλὰ γὰρ αὐθις ἡμῖν σαφέστερον τοῦτο ἐν τῷ Περὶ Ἀναστάσεως δηλωθήσεται. Ἐπεὶ δὲ εἶπεν, καὶ ὁ ἄρτος, ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν· σὰρξ δὲ αἵματι ἄρδεται· τὸ δὲ αἷμα οἶνος ἀλληγορεῖται· Ἰστέον οὖν (32) ὅτι ὡς ἄρτος εἰς κρᾶμα καταβυβεί, τὸν οἶνον ἀρπάζει, τὸ δὲ (33) ὕδατῶδες ἀπολείπει· οὕτω καὶ ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, ὁ ἄρτος τῶν οὐρανῶν, ἀναπίνει τὸ αἷμα, τοὺς οὐρανίους τῶν ἀνθρώπων, εἰς ἀφθαρσίαν ἐκτρέφων (34), ἀπολείπων δὲ μόνας ἐκείνας εἰς φθοράν, τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας. Οὕτω πολλαχῶς ἀλληγορεῖται ὁ Λόγος, καὶ βῶμα, καὶ σὰρξ, καὶ τροφή, καὶ ἄρτος, καὶ αἷμα, καὶ γάλα· ἅπαντα ὁ Κύριος εἰς ἀπόλαυσιν ἡμῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Μὴ δὴ οὖν τις ξενίζῃσθω, λεγόντων ἡμῶν ἀλληγορεῖσθαι γάλα τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· ἢ γὰρ καὶ οὐχὶ οἶνος ἀλληγορεῖται; Ὁ πλύνων (35), φησίν, ἐν οἴνῳ τὴν στολήν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Ἐν τῷ Πνεύματι τῷ αὐτοῦ κοσμήσειν λέγει (36) τὸ σῶμα τοῦ Λόγου, ὡσπερ ἀμέλει τῷ αὐτοῦ Πνεύματι ἐκθρέψει τοὺς πεινῶντας τὸν Λόγον. Ὅτι δὲ τὸ αἷμα ὁ Λόγος ἐστίν, μαρτυρεῖ τοῦ Ἄβελ τοῦ δικαίου τὸ αἷμα ἐντυγχάνον τῷ Θεῷ· οὐ γὰρ τὸ αἷμα ὃν ποτε προήσεται φωνῆν, μὴ οὐχὶ ὁ Λόγος νοούμενος τὸ αἷμα· τύπος γὰρ ὁ δικαίος ὁ παλαιὸς τοῦ νέου δικαίου· καὶ τὸ αἷμα τὸ ἐντυγχάνον τὸ παλαιὸν ὑπερτυγχάνει τοῦ αἵματος τοῦ νέου. Φθέγγεται δὲ πρὸς τὸν Θεὸν τὸ αἷμα, ὁ Λόγος· ἐπεὶ Λόγον ἐμήνουν τὸν πεισόμενον. Ἀλλὰ καὶ ἡ σὰρξ αὐτῆ, καὶ (37) τὸ ἐν αὐτῇ αἷμα, τῷ γάλακτι, οἷον ἀντιπελαργούμε-

* P. 126 ED. POTTER, 105 ED. PARIS.
 † Joan. vi, 52, 53, 51. c Gen. xlix, 11.

(30) Ἐδωκεν. Δέδωκεν Joan. Mox, ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ibid.

(31) Διὰ πυρὸς. Fortasse legendum δίχην πυροῦ, more tritici seu frumenti; ut sequens indicat commation. SYLBURG.—Sed recepta lectio, quam mss. codd. defendunt, explicari commode potest, de igne, quo consummandus est mundus. Strom. v, pag. 549: Ὅθεν γὰρ καὶ οὗτος τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Ἰουδαῖοι· καθ' ὃν καὶ τὸν ἴδιον ποῖον ἀναστῆσθαι ἰσχυρίζουσι· τοῦτ' ἐκεῖνο, τὴν ἀνάστασιν, περιέπωντες. Conf. quæ ad hunc locum adnotabuntur.

(32) Ὅν. Deest hæc vox in ms. Pal. SYLBURG.

(33) Δέ. Omittunt Boil., Reg.

(34) Εἰς ἀφθαρσίαν ἐκτρέφ. Antiqui Patres sæpe dicunt corpora nostra per Eucharistiæ sacramentum ad immortalitatem nutriri. Cleinsens postea, Pæd. lib. II, cap. 2, principio, dicit εἰς ἀφθαρσίαν ὁδηγῶν Πνεῦμα, quod Christi corpore repræsentatur.

usive poculum * appellavit, quando eam ebibere ac exhaurire et perficere ipsum solum oportebat. Ita Christo quidem nutrimentum erat paternæ voluntatis adimpletio. Nobis autem ipse Christus infantibus est alimentum, qui Verbum cælorum exsugimus. Hinc quærere Græce dicitur μαστεύσαι, quod infantibus, qui Verbum quærunt, paterna benignitatis ubera lac suppeditent. Præterea autem seipsum quoque panem cælorum Verbum fatetur: Non enim Moyses, inquit, dedit vobis panem de cælo, sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum; panis enim Dei est, qui de cælo descendit et vitam dat mundo. Et panis quem ego dabo, caro mea est quam ego dabo pro mundi vita †. Hic panis notandum est mysterium quod ipsum dicat carnem, ut quæ per ignem resurgat, quemadmodum ex corruptione et satione frumentum resurgit; atque adeo quæ etiam per ignem consistat, in gaudium Ecclesiæ, ut panis qui pinsitur. Sed hoc rursus a nobis dicitur aperitium in libro De resurrectione. Quoniam autem dixit, Et panis quem ego dabo, caro mea est; caro autem sanguine irrigatur: ✠ sanguis autem vinum allegorice dicitur; sciendum est quod panis in vinum temperatum minutatim conjectus, vinum arripit, quod est aqueum autem relinquit: ita etiam caro Domini, quæ est panis cælorum, ebibit sanguinem; eos, qui ex hominibus sunt cælestes, ad incorruptionem enutrients, solas autem illas carnales cupiditates ad corruptionem relinquens. Ita Verbum multis modis allegorice dicitur, et cibus, et caro, et nutrimentum, et panis, et sanguis, et lac. Omnia est Dominus, ut nos eo fruamur, qui in ipsum credidimus. Ne quis igitur miretur quod nos sanguinem Domini lac allegorice dicamus: annon enim vinum quoque allegorice dicitur? Qui lavat, inquit, in vino vestem suam, et in sanguine uvæ indumentum suum †. In Spiritu suo dicit se ornaturum corpus Verbi, quemadmodum scilicet suo Spiritu enutriet eos, qui verbum esuriunt. Quod autem sanguis sit Verbum, Abel justi † sanguis fert testimonium, qui Deum interpellat. Sanguis enim vocem nunquam emittit, nisi sanguis Verbum intelligatur. Vetus

* Matth. xx, 22; Marc. x, 58; Joan. xviii 11.
 † Gen. iv, 10; Hebr. xii, 24.

D Irenæus lib. iv, cap. 54, p. 327 edit. Oxon., dicit τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς Εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθορὰ, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνας ἀναστάσεως ἔχοντα· corpora nostra percipientia Eucharistiam, jam non esse corruptibilia, spem resurrectionis habentia. Similia habet lib. v, sub finem eap. 2, pag. 399, 400.

(35) Ὁ πλύνων. Πλυνεῖ Bibl. Græc. Tertullianus Adversus Marcionem, lib. v, cap. 40: Multo manifestius Genesis in benedictione Judæ, ex cuius tribu carnis census Christi processurus, jam tunc Christum in Juda delineabat. † Lavabit, inquit, in vino stolam suam, et in sanguine uvæ amicticum suum: † stolam et amicticum, carnem demonstrans, et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.

(36) Λέγει. Λέγειν Reg.

(37) Καί. Omittunt Reg., Bod.

enim justus, typus est novi justus; et sanguis vetus, A
 qui interpellat, pro novo sanguine interpellat. Deum autem alloquitur sanguis, qui est Verbum, quoniam significavit Verbum quod erat passurum. Cæterum caro quoque ipsa, et sanguis, qui est in ipsa, veluti per quamdam remunerationem, lacte irrigatur et augetur. Porro autem ejus, quod conceptum est, formatio fit semine commisto ac con-
 temperato cum puro, quod relictum est, excremento menstruæ purgationis. Quæ est enim in eo facultas, sanguinis naturam conglobans, quemadmodum coagulum facit lac concrecere, formaturæ efficit substantiam. Facile enim generat bona temperatura; quæ autem sunt extrema, propensa sunt ad filiorum sterilitatem. Nam in ipsa etiam terra, quod nimis imbris inundatur, semen abstrahitur, propter B
 humoris autem siccitatem desiccatur; qui est autem viscosus succus, semen continet et producit. Jam vero nonnulli quoque animalis semen statuunt esse spumam sanguinis quoad substantiam, qui innoto masculi calore in conjunctione turbatus, ejectus spumescit, et deponitur in venis seminariis. Hinc Diogenes Apolloniates vult res Venereas Græce esse dictas ἀφροδίσια. ❧ Ex his omnibus clarum est, sanguinem esse humani corporis substantiam. Quin etiam quod est in utero, primum quidem est lactea humidi coagulatio; deinde hæc coagulatio in sanguinem conversa, caro efficitur; concreta autem in utero a naturali et calido spiritu, a quo effingitur fetus, vivificatur. Quin etiam postquam est in lucem editus puellus, eodem sanguine alitur. Natura enim sanguinis est fluxus lactis, et fons nutrimenti lac est, quo etiam mulier ostenditur et vere peperisse, et esse mater; per quod etiam benevolentia stimulum accipit. Propterea ergo qui in Apostolo erat sanctus Spiritus, Domini voce utens, dicit mystice: *Lac vobis potum dedi* *. Si enim in Christo regenerati sumus, qui nos regeneravit, proprio lacte nutrit, nempe Verbo. Quidquid enim generavit, ei quod generatur, protinus alimentum præbere, est consentaneum. Quemadmodum autem regeneratio convenienter, ita ergo ratione nos in omnibus Christo conjungimur, et in cognatione, per sanguinem ejus, quo redimimur; et in sympathia, per nutritionem, quæ ex Verbo efficitur; et in incorruptione, per ejus ipsius
 C
 novon, ἀρδεταί τε καὶ αὐξεται. Καὶ δὴ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ συλληφθέντος, τῷ τῆς ἐπὶ μήνα καθάρσεως ὑπολειμμένῳ καθαρῷ περιττώματι κίρναμένου τοῦ σπέρματος· ἡ γὰρ ἐν τούτῳ δύναμις, θρομβούσα τοῦ αἵματος τὴν φύσιν, ὄν τρόπον ἡ πυτία συνίστησι τὸ γάλα, καὶ οὐσίαν ἐργάζεται μορφώσεως· εὐθαλεῖ γὰρ ἡ κρᾶσις· σφαλερὰ δὲ ἡ ἀκρότης εἰς ἀτεκνίαν. Καὶ γὰρ αὐτῆς ἤδη τῆς γῆς ὑπὸ μὲν ἐπομβρίας κατακλυσθὲν ἀποσύρεται τὸ σπέρμα· διὰ δὲ αὐχμῶν νοτίδος, ἀποξηραίνεται· κολλώδης δὲ ὁ χυμὸς ὢν, συνέχει τὸ σπέρμα καὶ φύει. Τινὲς δὲ καὶ τὸ σπέρμα τοῦ ζώου ἀφρὸν εἶναι τοῦ αἵματος κατ' οὐσίαν ὑποτιθενται· ὃ δὴ τῇ ἐμφύτῳ τοῦ ἀρσενος θερμῇ παρὰ τὰς συμπλοκάς ἐκτραπηθὲν ἐκκριζόμενον ἐξαφροῦται, κὰν ταῖς σπερμασίαι παρατίθεται φλεψίν· ἐντεῦθεν γὰρ ὁ Ἀπολλωνιάτης Διογένης τὰ Ἀφροδίσια (38) κεκλήσθαι βούλεται. Συμφανὲς τοίνυν ἐκ τούτων ἀπάντων, αἷμα εἶναι τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τὴν οὐσίαν. Καὶ δὴ καὶ τὸ κατὰ γαστρός, τὸ μὲν πρῶτον ὑγροῦ ἐστι σύστασις γαλακτοειδῆς· ἔπειτα ἐξαιματοσμένη σαρκούται ἡ σύστασις αὐτῆ· πηγνυμένη δὲ ἐν τῇ ὑστέρῃ ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ καὶ θερμοῦ πνεύματος, ὑφ' οὗ διαπλάττεται τὸ ἐμβρυον, ζωογονεῖται. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν (39) κήσιν αὐθις ἐκτρέφεται τὸ παιδίον αἵματι τῷ αὐτῷ· αἵματος γὰρ φύσις τοῦ γαλακτος ἡ ῥύσις, καὶ πηγὴ τροφῆς τὸ γάλα· ὧ δὴ καὶ γυνὴ δὴλη τεκοῦσα ἀληθῶς καὶ (40) μήτηρ· δι' οὗ καὶ φίλτρον εὐνοίας προσλαμβάνει· διὰ τοῦτο ἀρα μυστικῶς τὸ ἐν τῷ Ἀποστόλῳ ἅγιον Πνεῦμα, τῇ τοῦ Κυρίου ἀποχρώμενον φωνῇ, *Γάλα ὑμᾶς ἐπότισά, λέγει*. Εἰ γὰρ ἀνεγεννήθημεν εἰς Χριστόν, ὁ ἀναγεννήσας ἡμᾶς ἐκτρέφει τῷ ἰδίῳ γάλακτι, τῷ Λόγῳ· πᾶν γὰρ τὸ γεννησάν ἔοικεν εὐθὺς παρέχειν τῷ γεννωμένῳ τροφήν. Καθ' ἅπερ δὲ ἡ ἀναγέννησις ἀναλόγως, οὕτω καὶ ἡ τροφή γέρονε τῷ ἀνθρώπῳ πνευματικῇ. Πάντῃ τοίνυν ἡμεῖς τὰ πάντα Χριστῷ (41) προσωκειώμεθα (42), καὶ εἰς συγγένειαν διὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ, ὧ λυτρούμεθα· καὶ εἰς συμπάθειαν διὰ τὴν ἀνατροφὴν (43) τὴν ἐκ τοῦ Λόγου· καὶ εἰς ἀφθαρσίαν διὰ τὴν ἀγωγὴν τὴν αὐτοῦ·
 et in cognatione, per sanguinem ejus, quo redimimur; et in incorruptione, per ejus ipsius

*Atuisse autem inter homines sæpe affert
 Plura amoris incitamenta, quam procreasse liberos.*

❧ P. 127 ED. POTTER, 106 ED. PARIS. • 1 Cor. III, 2.

(38) *Τὰ Ἀφροδίσια*. Plato in *Cratylō* Hesiodij esse D
 dicit: Περὶ δὲ Ἀφροδίτης οὐκ ἔστιν Ἡσιόδῳ ἀντιλέγειν, ἀλλὰ συγχωρεῖν, ὅτι διὰ τὴν τοῦ ἀφροῦ γένεσιν Ἀφροδίτῃ ἐκλήθη. *De Venere* Hesiodo repugnare non decet, sed concedere propter ipsam ex spuma generationem ita vocari. Sic enim malim vertere cum Ficino, quam cum novo interprete, propter spumæ æstum, qui in generatione fit. Hesiodus, οὐνεχ' ἐν ἀφρῷ θρέφθη. Apud Aristotelem Euripides Hecuba, ἀφροσύνης θεᾶ, quod sit *amentia* *Dea*, lib. II, cap. 25, *Rhetoric*. At lib. II *De generat. anim.* cap. 2: Ἔοικε δὲ οὐδὲ τοὺς ἀρχαίους λανθάνειν ἀφρώδης ἢ τοῦ σπέρματος οὐσα φύσις· τὴν γοῦν κυρίαν θεᾶν τῆς μίξεως ἀπὸ τῆς δυνάμεως ταύτης προσηγόρουσαν. *Neque vero homines antiquos latuisse videtur seminis esse spumatosam naturam; deam enim, quæ rei veneres præest, ab ipsa facultate nominarunt.* COLLECT. — Conf. *Protrept.*, pag. 13.
 (39) *Τῆρ*. Omitunt Reg., Bod.
 (40) *Καί*. Hanc particulam inseruit Sylburg. *Etiam* mss. codices omittunt.
 (41) *Χριστῷ*. Deest in Bod.
 (42) *Προσωκειώμεθα*. *Alia scriptura est, προσοικεῖομεθα, præc. temp.* SYLBURG.
 (43) *Ἀνατροφὴν*. *Ἀναστροφὴν*, Reg., Bod.

*Τὸ θρέψαι δ' ἐν βροτοῖσι πολλὰκις
 Πλείω πορίζει φίλτρα τοῦ φύσαι τέκνα.*

Τὸ αὐτὸ ἄρα καὶ αἷμα καὶ γάλα τοῦ Κυρίου πάθους καὶ διδασκαλίας σύμβολον. Ἐφεΐται τοιγαροῦν ἡμῶν ἰκίστη τῶν νηπίων ἐγκουχᾶσθαι τῷ Κυρίῳ, ἐπιφθεγομένοις,

Πατὴρ (44) δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι.

Ὁ δ' ἐξ αἵματος γάλα κατὰ μεταβολὴν γίνεται, ἤδη μὲν σαφές· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ποιμνίων, ἐκ τῶν βοκολίων ἔξῃστι μαθεῖν· τὰ γὰρ ζῶα ταῦτα, τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὥραν, ἦν ἔαρ καλοῦμεν, ὑγροτέρου τοῦ περιέχοντος γεγονότος, ἀλλὰ καὶ τῆς πόας καὶ τῶν νομῶν εὐχύλων τὸ τρηνικᾶδε οὐσῶν καὶ ἐνίκμων, αἵματος πίμπλαται πρότερον, ὡς ἐκ τῆς διατάσεως τῶν φλεθῶν κυρτουμένων τῶν ἀγγείων δεικνύται· ἐκ δὲ τοῦ αἵματος θαψιλέστερον χεῖται τὸ γάλα θέρους δ' ἔμπαλιν, ὑπὸ τοῦ καύματος συγκαυόμενον καὶ ἀναξηραίνόμενον, ἴσῃσι τὴν μεταβολὴν τὸ αἷμα, καὶ ταύτῃ ἔλαττον ἀμέλγεται. Ναὶ μὴν καὶ συγγεκιάν τινα πρὸς τὸ ὕδωρ φυσικωτάτην ἔχει τὸ γάλα, καθάπερ ἀμέλει πρὸς τὴν πνευματικὴν τροφήν τὸ λουτρὸν τὸ πνευματικόν· οἱ γοῦν ἐπιβρόφῳντες τῷ πρῆρημένῳ γάλακτι ψυχρὸν ὄλιγον ὕδατος ὠφελοῦνται παραχρῆμα· οὐ γὰρ ἀποξύνονται (45) τὸ γάλα ἢ ἢ πρὸς τὸ ὕδωρ κοινωνία, οὐκ ἀντιπαθεῖα τι, προσπεινομένου δὲ προσπαθεῖα. Καὶ ἦν ὁ Λόγος ἔχει πρὸς τὸ βάπτισμα κοινωνίαν, ταύτην ἔχει τὸ γάλα τὴν συναλλαγὴν πρὸς τὸ ὕδωρ, δέχεται γὰρ μέρος τῶν ὑγρῶν τοῦτο καὶ τὴν πρὸς τὸ ὕδωρ μίξιν, ἐπικάθαρσιν (46) παραλαμβάνομενον· καθάπερ τὸ βάπτισμα ἐπὶ ἀφέσει ἀμαρτιῶν. Μίγνυται δὲ καὶ μέλιτι (47) προσφῶς, καὶ τοῦτο ἐπὶ καθάρσει ἔστιν μετὰ γλυκείας τῆς τροφῆς· μίγνύμενος γὰρ ὁ λόγος φιλανθρωπία, ἰδαί γε ἅμα τὰ πάθη, καὶ ἀνακαθαίρει τὰς ἀμαρτίας· καὶ τὸ,

... Μέλιτος (48) γλυκίωρ ῥέειν αὐδῆ,

ἐπὶ τοῦ Λόγου λελέχθαι μοι δοκεῖ, ὅς ἐστι μέλι. Καὶ πολλαχῶς δὲ ἡ προφητεία ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον ἀνάγει. Ναὶ μὴν ἐπιμίγνυται τὸ γάλα καὶ οἶνῳ (49)

✠ P. 128 ED. POTTER, 107 ED. PARIS. • Psal. xviii, 14; cxviii, 103.

(44) Πατὴρ. Diomedes ait, apud Homer. II. Ξ, v. 115 :

Πατὴρ δ' ἐξ ἀγαθοῦ καὶ ἐγὼ γένος εὐχομαι εἶναι.

(45) Ἀποξύνεσθαι. Ἐποξύνεσθαι Bod. Sed alia manus a scripsit super priorem ε.

(46) Ἐπικάθαρσιν. Procul dubio diverse legendum, ut mox ἐπὶ καθάρσει. SYLBERG.

(47) Μέλιτι. Respicit veterum Christianorum morem, qui recens baptizatis mel, et lac ei mistum, gustandum porrigebant. Eodem paulo superius alluisse videtur, pag. 125 : Εὐθύς δὲ ἀναγεννηθέντες τετιμῆμεθα τῆς ἀναπαύσεως τὴν ἐλπίδα, τὴν ἔω ἱεροσάλημ, εὐαγγελιζόμενοι· ἐν ἧ μέλι καὶ γάλα ὑμῶρεϊν ἀναγέγραπται. Tertullianus ejusdem ritus meminit, De Coron., cap. 5 : Inde (e baptismo) suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus. Item, adv. Marcion. lib. 1, cap. 14, dicit Marcionem nec aquam reprobare Creatoris, qua suos abluit ; nec oleum, quo suos ungit, nec mellis societatem, quam infans. Nam infantes olim melle et lacte nutriebant. Barnabas, cap. 6 : Τί οὖν τὸ γάλα καὶ μέλι ; οὗ πρῶτον τὸ παιδίον μέλιτι, εἶτα γάλακτι ἑωσπιστεύει. Quare lac et mel ? Quoniam infans pri-

Idem ergo sanguis et lac, passionis et doctrinæ Nomi-
mini est symbolum. Unicuique 47 ergo nostrum, qui infans sumus, licet de Domino gloriari, et eloquei :

Patre bono, talique ex sanguine glorior esse.

Quod autem lac ex sanguine fiat per mutationem, jam quidem clarum est ; verum id etiam et ex porcoribus et ex bobus licet cognoscere. Hæc enim animalia tempore anni, quod. ver vocamus, cum humidior sit aer, herbæque et pascua sint meliora succi et magis roscida, sanguine prius implentur, ut ex venarum distensione, vasibus rotundioribus factis, licet cognoscere ; ex sanguine autem lac funditur uberius ; contra autem æstate, ab æstu adustus et arefactus sistit sanguis mutationem, et ideo minus mulgentur. Quin etiam lac quoque habet maxime naturalem cum aqua cognationem, quemadmodum scilicet cum nutrimento spiritali lavacrum spiritale. Qui itaque in prædicto lacte frigidæ aquæ parum exsorbent, statim jvantur ; non sinit enim lac aescere, quæ est illi cum aqua societas, non propter repugnantiam aliquam, sed dum per conjunctam illi affectionem maturatur. Et quam habet Verbum cum baptismo societatem, eandem habet lac cum aqua convenientiam : hoc enim solum ex humidis suscipit cum aqua misionem, receptum propter purgationem, quemadmodum baptismus propter remissionem peccatorum. Apte etiam et apposite melle miscetur, idque rursus propter purgationem, cum dulci nutrimento. Verbum enim benignitate commistum, simul et animi medetur affectionibus, et expurgat peccata, illudque,

... Melle dulcior emanat sermo,

mihi videtur dictum esse de Verbo, quod est mel. Multis autem in locis prophetia eum extollit super mel et favum a. Porro autem miscetur quoque lac

mum melle, tum lacte viviscit. Callimachus, hymno in Jovem vers. 48 :

... σὺ δ' ἐθήλω πλοῦτα μῶνον
Διγός Ἀμαλθεῖς, ἐπὶ δὲ γλυκὺ κηρίον ἔβρωσ.

... tu autem suxisti plena lactis ubera
Capræ Amaltheæ : et insuper dulcem favum comedisti.

Proinde cum baptismus esset secunda nativitas, baptizatis, post lavacrum, velut tenellis infantibus, dabant mel cum lacte degustandum. Conf. Hieronymus Contra Lucifer. cap. 4 ; concilium Carthaginense III, can. 24.

(48) Μέλιτος. Homerus Iliad. A, v. 248, De Nestore dicit :

... λιγὸς Πυλίων ἀγορητῆς,
Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίωρ ῥέειν αὐδῆ.

... canorus Pyliorum orator,
Cujus a lingua melle dulcior fluit vox.

(49) Γάλα καὶ οἶνῳ. Hieronymus ad Isa. LV, 4, adnotat, Occidentis Ecclesias recens baptizatis vinum et lac tribuisse.

vino dulci; est autem utilis mistio, veluti contempta passione ad incorruptionem. Lac enim a vino serescit, et finditur, et quidquid est ejus adulterium, id tanquam per aquæductum educitur. Eodem autem modo spiritalis fidei societas se habet in hominem patibilem. Serescere enim faciens carnales concupiscentias, hominem ad æternitatem una cum divinis mittit, immortalæ efficiens. Sed et multi adipe lactis, quod butyrum vocant, utuntur ad lucernam, multiplicem Verbi misericordiam per hoc ænigma aperte significantes, ut quod solum juste nutriat, et augeat, et illuminet infantes. Propterea enim Scriptura quoque dicit de Domino: *Cibavit eos germine agrorum; suzerunt mel de petra, et oleum ex petra solida; butyrum bœum, et lac ovium, cum adipe agnorum*^a; et quæ sequuntur, dedit eis. Quin etiam prædicens propheta pueri generationem: *Butyrum, inquit, et mel comedet*^b. Mihi autem subito nonnunquam admirari, quomodo audent quidam seipsos vocare perfectos ✕ et Gnosticos, plus de se quam apostolis sentientes, inflati et exsultantes, cum ipse Paulus de se fateatur: *Non quod jam accepi, vel jam perfectus sum; persequor autem, si etiam comprehendam, propter quod et comprehensus sum a Christo. Fratres, ego meipsum nondum existimo comprehendisse. Unum autem, eorum, quæ retro sunt, obliviscens, ad ea autem, quæ ante sunt, me extendens, secundum scopum persequor bravium supernæ vocationis in Christo Jesu*^c. Et seipsum quidem perfectum existimat, quod a priore vita liberatus sit; meliorem autem persequitur, non tanquam in cognitione perfectus, sed tanquam id, quod est perfectum, desiderans. Et ideo subjungit: *Quicumque ergo perfecti, hoc sentimus*^d; perfectionem scilicet dicens renuntiassæ peccatis, et in fidem ejus, qui est perfectus, esse regeneratos, posteriorum peccatorum, quæ pone sunt, oblitos.

CAP. VII.

Quis sit Pædagogus: et de ejus Pædagogia.

Quoniam ergo ostendimus, pueros nos omnes a Scriptura vocari, nec id solum, sed etiam qui Christum secuti sumus, nos infantes dictos esse allegorice; solum autem esse perfectum Patrem universorum (in ipso enim Filius, et in Filio Pater), restat, ut nos ordinem secuti, dicamus, quis sit

✕ P. 129 ED. POTTER, 108 ED. PARIS. ^a Deut. 13, 14. ^d Ibid. 15.

(50) *Ὅτι περ αὐτοῦ νόθον.* Ὅτι παρ' αὐτοῦ νόθον, quidquid ab eo adulterinum proficiscitur. Pal. ms. SYLBURG.

(51) *Τὸ πολυέλαιον.* Multo oleo perfusum notat hæc vox. Sed interpres legit πολυέλειον.

(52) *Καὶ.* Omittunt Bod., Reg.

(53) *Βούτυρον.* Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, Bibl. Græc.

(54) *Γνωστικὸς, ὄκ.* De his Irenæus lib. iii, cap. 2: *Adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem.*

(55) *ὑπὸ Χριστοῦ.* ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, apud Pau-

τῶ γλυκεῖ· ἐπωφελὴς δὲ ἡ μίξις· καθάπερ ἀνακίρναμένου τοῦ πάθους εἰς ἀφθαρσίαν· ἐξορροῦται γὰρ ὑπὸ τοῦ οἴνου τὸ γάλα, καὶ σχίζεται. καὶ ὁ τι περ αὐτοῦ νόθον (50), τοῦτ' ἀποχετεύεται· κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ τῆς πίστεως ἡ κοινωνία ἡ πνευματικὴ πρὸς τὸν παθῆν ἄνθρωπον, τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἐξορροῦσα, εἰς ἀιδιότητα συστέλλει τὸν ἄνθρωπον τοῖς θεοῖς, ἀπαθανατίζουσα. Ἄλλ' οἱ πολλοὶ δὲ καὶ τῷ λιπαρῷ τοῦ γάλακτος, ὃ δὲ βούτυρον καλοῦσι, καταχρῶνται εἰς λύχον, τὸ πολυέλαιον (51) τοῦ Λόγου δι' αἰνίγματος ἀριδύλου σαφηνίσαντες, ὡς μόνου τοῦδε ἐνδίκως καὶ τρέφοντος, καὶ αἴξοντος, καὶ φωτίζοντος τοῦς νηπίους. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ Γραφὴ περὶ τοῦ Κυρίου λέγει· Ἐψώμισεν αὐτοὺς γεννήματα ἀγρῶν· ἐθήλασαν μέλι ἐκ πέτρας, καὶ ἔλαιον ἐκ στερεᾶς πέτρας, βούτυρον βοῶν, καὶ (52) γάλα προβάτων, μετὰ στέατος ἀρνῶν· καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις ἔδωκεν αὐτοῖς. Ἄλλὰ καὶ τὴν γέννησιν τοῦ παιδίου ὁ προφητεύων, Βούτυρον (53), φησὶν, ἔδεται καὶ μέλι. Ἔμοι δὲ καὶ θαυμάζειν ἔπεισιν, ὅπως σφᾶς τελείους τινὲς τολμῶσι καλεῖν καὶ γνωστικούς, ὑπὲρ (54) τὸν Ἀπόστολον φρονούντες, φυσιοῦμενοί τε καὶ φρουαττόμενοι· αὐτοῦ ὁμολογούντος τοῦ Παύλου περὶ ἑαυτοῦ· Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ, εἰ καὶ καταλάβω, ἐπ' ᾧ καὶ κατελήσθη ὑπὸ Χριστοῦ (55). Ἀδελφοί, ἐγὼ ἔμαυτον ὅσα λογίζομαι κατελιχθέναι· ἐν δὲ, ὅτι, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω εἰς (56) τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Καὶ τέλειον μὲν ἑαυτὸν ἠγεῖται, ὅτι ἀπὸ πλάκται τοῦ προτέρου βίου, ἔχεται δὲ τοῦ κρείττονος, οὐχ ὡς ἐν γνώσει τέλειος, ἀλλ' ὡς τοῦ τελείου ἐπιέμενος· διὸ καὶ ἐπιφέρει· Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονοῦμεν (57)· τελείωσιν δηλονότι λέγων τὸ ἀποτετάχθαι ταῖς ἀμαρτίαις, καὶ εἰς πίστιν τοῦ μόνου τελείου ἀναγεγεννησθαι, ἐκλαθόμενος τῶν κατόπισθεν ἀμαρτιῶν.

ΚΕΦ. Ζ'.

Τίς ὁ Παιδαγωγός· καὶ περὶ τῆς Παιδαγωγίας αὐτοῦ.

Ἐπει τοίνυν ἀπεδείξαμεν παῖδας ἡμᾶς τοὺς πάντας ὑπὸ τῆς Γραφῆς καλουμένους, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς Χριστῷ κατηχολουθηκότας ἡμᾶς νηπίους ἀλληγορούμενους, μόνον δὲ εἶναι τέλειον τὸν Πατέρα τῶν ὄλων· ἐν αὐτῷ (58) γὰρ ὁ Υἱὸς, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ· ὥρα (59) ἡμῖν, ἐπομένους τῇ τάξει, καὶ

xxii, 13, 14. ^b Isaiaë vii, 15. ^c Philipp. iii, 12.

lum. Dein, οὐ λογίζομαι. Ibid. Mox, ἐν δὲ, τὰ. Ibid. et quidem particulam ὅτι, in editione Flor. omissam, inseruit Sylburgius e Pal. ms.

(56) *Εἰς.* Ἐπὶ, apud Paulum. Mox, κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χρ. Ibid.

(57) *Φρονοῦμεν.* Φρονῶμεν, apud Paulum.

(58) *Ἐν αὐτῷ.* Patris τελείου mentionem hæc sequuntur, quia sub finem cap. 5 et principio cap. 6, dixerat Filium esse τέλειον. Ἄ τοῦ τελείου παιδίου. Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πατήρ ἐν Υἱῷ, etc. Respicit autem Christi verba, Joan. xvii, 21: *Σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί.*

(59) Ὅρα. Καὶ ὥρα, Bod., Reg.

τὸν Παιδαγωγὸν ἡμῶν εἰπεῖν, ὅστις ἐστί. Καλεῖται δὲ Ἰησοῦς (60). Ἐσθ' ὅτε οὖν ποιμένα ἐαυτὸν καλεῖ, καὶ λέγει, Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς· κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τῶν ποιμένων τῶν καθηγουμένων τοῖς προβάτοις, ὁ καθηγουόμενος τῶν παιδίων, παιδαγωγὸς καλούμενος, ὁ τῶν νηπίων κηδεμονικὸς ποιμὴν· ἀπλοῖ γὰρ οἱ νήπιαι, ὡς πρόβατα ἀλληγορούμενοι· Καὶ γενησονται (61), φησὶν, οἱ πάντες, μία ποιμὴν, καὶ εἰς ποιμὴν. Παιδαγωγὸς οὖν εἰκότως ὁ Λόγος, ὁ τοὺς παῖδας ἡμᾶς εἰς σωτηρίαν ἄγων. Ἐναργέστατα γοῦν ὁ Λόγος περὶ ἑαυτοῦ διὰ Ἰωσὴ εἶρηκεν· Ἐγὼ δὲ παιδευτὴς ὑμῶν εἰμι (62). Παιδαγωγία δὲ ἡ θεοσεβεία, μῆθαις οὖσα Θεοῦ θεραπείας, καὶ παιδευσις εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, ἀγωγή τε ὀρθή, ἀνάγουσα εἰς ἁγανόν. Παιδαγωγία δὲ καλεῖται πολλαχῶς· καὶ γὰρ ἡ τοῦ ἀγομένου καὶ μανθάνοντος, καὶ ἡ τοῦ ἡγουμένου καὶ διδάσκοντος· καὶ αὐτὴ τρίτον ἡ ἀγωγή, καὶ τὰ διδασκόμενα τέταρτον· οἷον αἱ ἐντολαί. Ἔστι δὲ ἡ κατὰ Θεὸν παιδαγωγία κατευθυνόμενος ἀληθείας εἰς ἐποπτεῖαν Θεοῦ, καὶ πράξεων ἁγίων ὑποτύπωσις ἐν αἰώνῳ διαμονῇ (63). Ὡς περὶ οὖν κατευθύνει τὴν φάλαγγα ὁ στρατηγός, τῆς σωτηρίας τῶν μισθοφόρων προμηθεύμενος· καὶ ὡς ὁ κυβερνήτης οἰαχίζει τὸ (64) σκάφος, σώζειν προαιρούμενος τοὺς ἐμπλέοντας· οὕτω καὶ ὁ Παιδαγωγὸς ἄγει τοὺς παῖδας ἐπὶ τὴν σωτηρίαν (65) διαίταν, τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἕνεκεν κηδεμονίας· καὶ καθόλου, ὅποσα ἂν παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡδὸς αἰτήσασθαι ἡμῖν γενέσθαι, ταῦτα πειθομένως τῷ Παιδαγωγῷ περιέσται. Ὅν περ οὖν τρόπον ὁ κυβερνήτης οὐκ αἰεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπέκει, ἀντίπρωρος δὲ ἐσθ' ὅτε ὅλας ἀνθίσταται καταγίγειν· οὕτως ὁ Παιδαγωγὸς οὐχὶ τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ τῷδε καταπνέουσι νόμοις ὑπέκει ποτὲ, οὐδὲ ἐπιτρέπει αὐτοῖς τὸ παιδίον, ὡς περ σκάφος, εἰς θηριώδη καὶ ἀσελγῆ προσηρῆσαι θέταν· μόνον δὲ ἅρα τῷ ἀληθείας πνεύματι ἐπουρος ἐρείς, ἀντέχεται μάλᾳ ἐβρωμένως τῶν οἰάκων τοῦ παιδὸς τῶν ὧτων λέγω, ἕως ἂν ἀβλαβὲς καθορμίσῃ τὸ παιδίον εἰς τὸν λιμένα τῶν οὐρανῶν. Τὸ μὲν γὰρ κίριον καλούμενον παρ' αὐτοῖς ἔθος, ὅσον οὐδέπω παρέρχεται· ἡ δὲ ἀγωγή ἡ θεία κτήμα (66) ἐστὶν εἰς εἰς παραμένον. Ἀχιλλῆως μὲν οὖν παιδαγωγὸν τὸν Φοῖνικὰ φασὶ γενέσθαι, καὶ τῶν Κροίσου παίδων Ἄδραστον. Ἀλεξάνδρου δὲ, Λεωνίδην (67), καὶ Φιλίππου Ναυσίθουον· ἄλλ' ὁ μὲν γυναικομανθῆς (68), ὁ Φοῖνιξ, ἦν, ὁ δὲ φυγάς, ὁ Ἄδραστος (69) ἦν· Λεωνίδης

A noster Pædagogus. Vocatur autem Jesus. Nonnunquam ergo seipsum pastorem vocat, et dicit, *Ego sum pastor bonus* a; metaphora sumpta a pastoribus, qui ducunt oves, intelligitur, qui pueros ducit, pædagogus, qui est pastor, curam gerens infantium. Infantes enim simplices, oves dicuntur allegorice. *Et erunt*, inquit, *omnes unus grex et unus pastor* b. Pædagogus ergo jure Verbum dicitur, qui pueros nos ducit ad salutem. Evidentissime ergo Verbum dicit de seipso per Oseam: *Ego autem sum præceptor vester* c. Pædagogia autem est divina religio, ut quæ sit doctrina divini cultus, et cruditio ad assequendam veritatis agnitionem, et recta institutio, quæ in cælum deducit. Pædagogia autem multis modis appellatur. Est enim Pædagogia ejus, qui ducitur et discit; et Pædagogia ejus, qui ducit et docet; et tertio Pædagogia est ipsa deductio et institutio; et quarto Pædagogia est ea, quæ docentur, ut præcepta. Est autem ea, quæ est ✕ ex Deo Pædagogia, veritatis directio ad Dei 48 contemplationem, et sanctarum actionum aperta ac evidens descriptio in æterna perseverantia. Quemadmodum ergo phalangem dirigit dux exercitus, militum salutis curam gerens; et gubernator navis clavum regit, volens servare vectores; ita etiam Pædagogus ducit pueros ad salutarem vitæ agendæ rationem, ut nostri ipsorum curam gerat. Et in summa, quæcunque a Deo juste nobis fieri petierimus, ea nobis aderunt, si Pædagogo paruerimus. Quemadmodum ergo gubernator non semper cedit ventis, sed proram contra obvertens, universis resistit tempestatibus: ita Pædagogus legibus, quæ sunt in hoc mundo, nunquam cedit, nec eis puerum, tanquam cymbam, in belluinam et libidiniosam vivendi rationem impellere permittit; sed solo secundo veritatis spiritu in altum sublatus, clavum pueri, aures inquam, fortiter tenet, donec inoffensum in portum cælorum perduxerit. Patrius enim qui ab eis vocatur mos, momento temporis præerit; divina autem vitæ institutio, est in æternum permanens possessio. Ac Achillis quidem pædagogum dicunt fuisse Phœnicem, et Cræsi filiorum Adrastum, Alexandri autem Leonidem, et Philippi Nausithoum. Sed Phœnix quidem insano mulierum amore tenebatur: erat autem exsul Adrastus;

✕ P. 150 ED. POTTER, 109 ED. PARIS.

a Joan. x, 11. b Ibid. 16. c Osee. v, 2.

(60) Ἰησοῦς. Ὁ Ἰησοῦς, Bod., Reg.

(61) Καὶ γεν. Καὶ γενήσεται μία ποιμὴν, εἰς παμῶν, apud Joan.

(62) Εἰμι. Omittunt Bibl. Græc.

(63) Ἀλωρίω διαμονῇ. Perpetua perseverantia. Sic superius ἀλῶος ὄρεξις, pag. 95, ubi conf. not.

(64) Τό. Omittunt Reg., Bod.

(65) Σωτηρίω. Σωτηρίαν, Reg.

(66) Κτήμα. Thucydides lib. 1, cap. 22, de suo opere dicit: Κτήμα τε εἰς ἀεὶ μάλλον, ἢ ἀγωνισμα εἰς τὸ παραρηγία ἀκούειν σύγκειται. Nam potius perpetuum monumentum, quam ludicrum certamen, quod in præsens audiat, est a me compositum.

(67) Λεωνίδην. Plutarchus in Alexandro pag. 671 edit Paris: Πολλοὶ μὲν οὖν περὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὡς εἰκός, ἦσαν αὐτοῦ, τροφῆς παιδαγωγῶν

καὶ διδάσκαλοι λεγόμενοι· πᾶσιν δὲ ἐφεστῆκει Λεωνίδας. *Mulli ejus, Alexandri nempe, institutione appositi fuerunt, nutritii pædagogi et magistri appellati; quibus omnibus præpositus est Leonidas.* Deinceps memorat qua dignitate quibusque moribus erat Leonidas.

(68) *Γυναικομανθῆς.* Id de se longa oratione refert Phœnix *Iliad.* 1, v. 434. Conf. *Apollodori Biblioth.* lib. 11, Lycophronis *Cassandra* v. 421, et quæ ad eum locum adnotavit Tzetzes.

(69) *Φυγάς ὁ Ἄδρ.* Adrastus, Midæ Phrygiæ filius, eo quod fratrem interemisset, a patre pulsus in exsilium, ad Cræsum confugit; a quo benigne receptus, et Atys filio custos datus, cum eum per imprudentiam occidisset, tandem super ejus bustum sese transfodit, ut refert Herodot. 1, 53

Leonides vero Macedonis fastum non resecurit, nec Nausithous ebrium Pellæum curavit. Neque vero Alcibiadis scortationem Thrax Zopyrus reprimere potuit. Sed erat emptitium mancipium Zopyrus: et Themistoclis liberorum pædagogus Sicinnus, ignavus fuit famulus. Eum dicunt genus saltationis, quod Sicinnis dicitur, invenisse. Neque latent nos qui apud Persas regii vocantur pædagogi, quos numero quatuor ex omnibus Persis optimatim diligentes reges Persarum, suis præfiebant liberis. Sed solam sagittandi artem discunt eorum filii; postquam autem ad pubertatem pervenerint, cum sororibus et matribus, mulieribusque, tam uxoribus quam concubinis, innumerabilibus coeunt, tanquam apri ad Venereum congressum exercitati. Noster autem Pædagogus, sanctus Deus Jesus, qui est lux omnisi humani generis, Verbum; ipse benignus et

Α νίδης δὲ οὐ περιεῖλεν τὸν τῦρον τοῦ Μακεδόνος· οὐδὲ Ναυσίθοος μεθύοντα τὸν ἐκ Πέλλης (70) ἴλασατο. Ἀλκιβιάδου δὲ τὴν πορνείαν ὁ Θραξ ἐπισηεῖν οὐκ ἔσχεσε Ζώπυρος· ἀλλ' ὠνητὸν ἀνδράποδον ὁ Ζώπυρος (71) ἦν· καὶ τῶν Θεμιστοκλέους παίδων ὁ παιδαγωγὸς Σικίννος οἰκίτης βῆθυμος ἦν· ὀρχεῖσθαι φασὶν αὐτὸν καὶ σικιννίζειν εὐρχεῖσθαι (72). Οὐκ ἔλαθον ἡμᾶς οἱ παρὰ Πέρσας βασιλῆιοι καλούμενοι παιδαγωγοί· οὗς τέτταρας τὸν ἀριθμὸν ἀριστίνδην ἐκλέγοντες ἐκ πάντων Περσῶν οἱ βασιλεῖς Περσῶν τοῖς σφῶν αὐτῶν ἐφίστων παισίν. Ἀλλὰ τοξεύειν (73) μόνον οἱ παῖδες αὐτοῖς μανθάνουσιν· ἠθέσαντες δὲ, ἀδελφαῖς (74), καὶ μητρᾷσι, καὶ γυναίξι, γαμεταῖς τε ἅμα καὶ παλλακίσιν, ἀναριθμοῖς (75) ἐπιμισθονταί, καθάπερ οἱ κάπροι (76) εἰς συνουσίαν (77) ἤσκημένοι. Ὁ δὲ ἡμέτερος Παιδαγωγὸς, ἅγιος Θεὸς Ἰησοῦς, ὁ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος καθηγούμενος Λόγος· αὐτὸς

✕ P. 131 ED. POTTER, 109-110 ED. PARIS.

(70) Τὸν ἐκ Πέλλης. Nempè, Philippum, Alexandri patrem. Nam, ut ait Strabo lib. xvi, notum est, τὴν Πέλλην ὡσπερ μητρόπολιν γεγενῆσθαι τῶν Μακεδόνων, τὴν Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου πατρίδα· Pellam veluti metropolin fuisse Macedonum, Philippi et Alexandri patriani. Luciani lib. x :

Illic Pellæi proles vesana Philippi.

Juvenalis, Sat. 10 De Alexandro :

Unus Pellæo juveni non sufficit orbis.

(71) Ἀνδράποδον ὁ Ζώπυρος. Plato Alcibiade I, pag. 441 : Σὸς δ', ὦ Ἀλκιβιάδης, Περικλῆς ἐπέστησε παιδαγωγὸν τῶν οἰκετῶν τὸν ἀχρεϊότατον ὑπὸ γήρωσ, Ζώπυρον τὸν Θραξ· Tibi autem, o Alcibiades, Pericles præposuit pædagogum, Zopyrum Thracem, omnium servorum suorum præ senio inutilissimum. Idem refert Plutarchus principio Alcibiadis, et in Lycurgo p. 49, 50.

(72) Σικιννίζειν εὐρχεῖσθαι. Pollux lib. iv, cap. 14 : Ἐδοῦ δὲ ὀρχημάτων, ἐμμέλεια· τραγική· κόρδακες, κωμική (sic enim habet ms., non κωμικοί) σικιννίς, σατυρική . Species vero saltationum, Emmelia, Tragicæ : Cordaces, comica ; Sicinnis, Satyrica. Saltationes armatæ, Pyrrhica, et Telesias ; ita corrige interpretationem, cum auctoritate manuscripti fretus, tum Athenæi, unde hæc videtur sumpsisse Pollux. Τρεῖς εἶσι τῆς σικιννικῆς ποιήσεως ὀρχήσεις· Tres sunt in scenica poesi saltationes, tragica, comica, satyrica, lib. xiv. Idem lib. i, cap. 17 : Italicam saltationem constat fuisse tradit e comica, tragica et satyrica, quam Sicinnium, a qua et Satyrarum scriptores Sicinnistas appellarunt, vel, ut alibi ait, Satyros. Quidam aiunt ejus inventorem fuisse Sicinnum, barbarum hominem ; alii Cretensem natione fuisse. Alii dictam volunt Sicinniam, ἀπὸ τοῦ σεσεσθαι, a corporis succussu ; quidam ἀπὸ τῆς κινήσεως, a motu corporis. Hæc Athenæus ; sed ibidem interpretes ejus vertit, Molossica modulatio, quod est Græce Μολοσσική ἐμμέλεια· quæ duo forte distinguenda sunt ; nam ἐμμέλεια per se speciem constituit saltationis. COLLECT.—Lucianus lib. De saltat. tradit. τοὺς Διονύσου θεράποντας, τοὺς σατύρους, satyros, Bacchi ministros, Sicinnidem instituisse. Eustathius, commentario ad Iliad. II, ex Ariano refert nomen ei inditum fuisse a Sicinnide, Cybeles pedisequa ; Phrygas autem primos ea usos, idque celebrantes Bacchum Sabazium. Alii ducunt ἀπὸ τοῦ σεσεσθαι καὶ κινεῖσθαι. Conf. Hesychius, et Etymologicon, v. Σικιννίς. Hoc etiam auctore constat, alios eum deducere a Sicinno, rege Atheniensium. Alii memorant Sicinnum βάρβαρον, ἢ Κρήτα· inter quos sunt Athenæus lib. i et xiv ; Eustathius ad Odys. Φ Alii

denique, Sicinno eam tribuunt, liberorum Themistoclis præceptor. Etymologicon loco superius dicto : Οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ παιδαγωγῶ τῶν Θεμιστοκλέους παίδων Σικίννου. Ejus meminit etiam Plutarchus in Themistocle : Ἦν δὲ τῷ γένει Πέρσης ὁ Σικίννος αἰχμάλωτος, εὐνοῦς δὲ τῷ Θεμιστοκλεῖ, καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ παιδαγωγός· Erat autem Sicinnus captivus natione Persa ; sed benevolus Themistocli, et liberorum ejus præceptor.

(73) Τοξεύειν. Herodotus addit ἱππεύειν, καὶ ἀθλιεῖσθαι, lib. i, cap. 136, ejus verba sunt hæc : Παιδεύοντι δὲ τοὺς παῖδας ἀπὸ πενταετοῦς ἀρχόμενοι μέχρι εικοσιτέτους, τρία μῶνα, ἱππεύειν, καὶ τοξεύειν, καὶ ἀθλιεῖσθαι· Liberos suos, u quinto anno incipientes usque ad vicimum, tribus duobus instituit, equitare, arcu sagittas excutere, et vera loqui. Eadem fere verba habet Strabo sub finem lib. xv. Conf. Xenophon i De institutione Cyri.

(74) Ἀδελφαῖς. Philo Judæus De Decalogo p. 778 : Μητέρας οἱ ἐν τέλει Περσῶν τὰς αὐτῶν ἀγονταί, καὶ τοὺς φύντας ἐκ τούτων εὐγενεστάτους νομίζουσιν Honoratiores Persæ cum matribus suis matrimonium contrahunt, et ex iis natos arbitrantur nobilissimos. Tertullianus, Ad Nation. lib. i, cap. 15, itemque in Apologia : Persas cum suis matribus misceri, Ctesias refert. Conf. Str. iii, p. 431, et quæ ibi adnotata sunt.

(75) Ἀναριθμοῖς. Strabo sub finem lib. xv, de Persis ait : Γαμοῦσι δὲ πολλάς, καὶ ἅμα παλλακὰς τρέφουσι πλείους, πολυτεχνίας χάριν. Τίθεισι δὲ οἱ βασιλεῖς ἄθλα πολυτεχνίας κατ' ἔτος. Ducunt uxores multas, simulque concubinas alunt plures, multiplicandæ sobolis gratia. Quin et reges quotannis præmia proponunt iis, qui plures filios progenuerint.

(76) Καθάπερ οἱ κάπροι. P. Leopardus lib. ii, cap. 10 Emend. : Quidam magni nominis interpretes κάπρον, pro capro accipiunt. Clemens Alex., lib. i, cap. 7, Pædag. : Καθάπερ οἱ κάπροι εἰς συνουσίαν ἤσκημένοι· ἐσομμένοι forte. Idem lib. ii, cap. 10 : Κάπρω, ἢ σὺ τὸ ἑταιρικόν. Et lib. iii, cap. 5 : Κάπροι δὲ καὶ αὐτοί. Omnibus his locis interpretes caprum vertit pro apro. Hinc καπρῶν et κατριῶν, subare. Hæc ille. Cæterum locus lib. ii, reperitur pag. 228, 10 ; libri autem iii, pag. 257, 50, in hac secunda editione ab Herveto emendatus. Athenæus lib. xiii, sic habet ex aliquo, πώλους Κύπριδος ἐξησκημένης. COLLECT.—Hesychius, Ἀφροδισία ἄγρα· Σοφοκλῆς Δανάη· Γόνον τε μέλων, κ' Ἀφροδισίαν ἄγραν. — Λέγει τὴν τῶν σῶν· διὰ τὸ καταφερὲς εἶναι τὸ ζῶον πρὸς συνουσίαν. Καπρῶν γέ τοι καὶ κατραίνειν ἀπὸ τούτου. Δύναται δὲ καὶ τὴν τῶν αἰγῶν γονὴν δηλοῦν. Apud Suidam κάπρος est αἰδοῖον.

(77) Εἰς σ. Οἱ συνουσίαν ἤσκ. Bod.

ὁ φιλόθροπος Θεός ἐστὶ παιδαγωγός. λέγει δὲ πού
 ἀλ τῆς ψῆδης τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς αὐτὸν· Αὐτάρ-
 κησε τὴν λαὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ· ἐν δίψει (78) καύμα-
 τος, ἐν ἀνύδρῳ ἐκύκλωσεν αὐτὸν, καὶ ἐπαίδευσεν
 αὐτὸν, καὶ διεφύλαξεν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, ὡς
 ἀπὸ τοῦ σκεπάσαι (79) νοσοῖαν αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ τοῖς
 νοσοῖσι αὐτοῦ ἐπεπόθησεν· διεῖς τὰς πτέρυγας
 αὐτοῦ, ἐδέξατο αὐτούς, καὶ ἀρέλαβεν αὐτούς,
 ἐπὶ τῶν μεταφρένων αὐτοῦ. Κύριος μόνος ἦγεν
 αὐτούς, καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἀλλότριος.
 Σαφῶς, οἶμαι, τὸν Παιδαγωγὸν ἐνδείκνυται ἡ Γραφή,
 τῆν ἀγωγὴν αὐτοῦ διηγούμενη. Πάλιν δὴ ὅταν λέγῃ
 ἐκ τοῦ ἰοῦ προσώπου, ἑαυτὸν ὁμολογεῖ (80) Παιδα-
 γῶν· Ἐγὼ Κύριος (81) ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγὼν
 σε ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Τίς οὖν ἔχει ἐξουσίαν τοῦ
 ἔγειν εἰσω τε καὶ ἐξω; οὐχὶ ὁ Παιδαγωγός; Οὗτος
 ἔφη τῷ Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγὼ εἰμι ὁ
 Θεός σου, ἐπαρέσσει ἐνώπιόν μου (82). Τοῦτον δὲ
 παιδαγωγικώτατα ὑποκατασκευάζει παῖδα πιστῶν· Καί
 γίνου φήσας, ἀμεμπτος· καὶ θήσω (83) τὴν διαθήκην
 μου ἀνά μέσον (84) ἐμοῦ, καὶ ἀνά μέσον σου καὶ τοῦ
 σπέρματός σου (85). Φιλίας ἐνταῦθα ἐπιστατικῆς
 ἐστὶ κοινωνία. Τοῦ δὲ Ἰακώβ ἐναργέστατα Παιδα-
 γῶν εἶναι φαίνεται. λέγει γοῦν αὐτῷ· Ἰδοὺ ἐγὼ
 μετὰ (86) σοῦ, διαφυλάσσω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσης,
 οὗ ἂν πορευθῆς· καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν
 γῆν ταύτην· ὅτι οὐ μὴ σε ἐγκαταλίπω ἕως τοῦ
 κοιῆσαι με ὄσα (87) ἐλάλησά σοι. Τοῦτω δὲ καὶ
 συμπλαίειν λέγεται· Ὑπελείφθη δέ, φησὶν, Ἰακώβ
 μόνος, καὶ ἐπάλαιεν μετ' αὐτοῦ ἄνθρωπος (88),
 ὁ Παιδαγωγός, μέχρι πρωῆ. Οὗτος ἦν ὁ ἄνθρωπος ὁ
 ἔγεν καὶ φέρων, ὁ συγγυμναζόμενος, καὶ ἀλείφων
 κατὰ τοῦ πονηροῦ τὸν ἀσκητὴν (89) Ἰακώβ. Ὅτι δὲ
 ὁ λόγος ἦν ὁ ἀλείπτῃς (90) ἅμα τῷ Ἰακώβ, καὶ
 Παιδαγωγός τῆς ἀνθρωπότητος· Ἠρώτησε, (91) φησὶν,
 αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀνάγγελλον μοι τί τὸ
 ὄνομα σου. Καὶ εἶπεν· Ἰνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ
 ὄνομα μου; Ἐτήρει γὰρ τὸ ὄνομα τὸ καινὸν τῷ νέῳ
 λαῷ, τῷ νηπίῳ. Ἐτι δὲ καὶ ἀνονόματος (92) ἦν ὁ

A clemens Dèus, est Pædagogus. Et de ipso quide:m
 alicubi dicit Spiritus sanctus in Cantico: Populo
 in deserto sufficienter suppeditavit, in siti æstus, in
 inaquoso ipsum circumdedit, et eum erudiit et cu-
 stodiit tanquam pupillam oculi, sicut aquila protexit
 nidum suum, et in pullis suis desideravit; expansis
 alis suscepit ipsos, et super dorsum eos recepit: Do-
 minus solus duxit ipsos, et non erat cum eis deus
 alienus^a. Aperte, ut mihi quidem videtur, Scriptura
 ostendit Pædagogum ejus institutionis enarrans rationem.
 Rursus autem seipsum fatetur Pædagogum, cum hoc modo ex persona sua ait: Ego Dominus
 Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti^b. Quis
 ergo habet potestatem inducendi et educendi? annon
 Pædagogus? Is apparuit Abrahæ, et dixit: Ego sum
 Deus tuus, gratus esto coram me^c. Eum autem,
 tanquam optimus Pædagogus, ut sit fidelis puer,
 inruit, dicens: Et sis irreprehensibilis. Et ponam
 testamentum inter me et te, et semen tuum. Amicitia
 præceptoris hæc est communicatio. Jacobi autem
 Pædagogus esse evidentissime apparet. Ei itaque
 dicit: Ecce ego tecum, custodiens te in universa via
 quocunque ambulaveris, et reducam te in terram
 hanc, quoniam non te derelinquam, donec ✕ fecerim
 quæcunque locutus sum tibi^d. Cum eo autem col-
 luctari quoque dicitur: Remansit autem, inquit,
 Jacob solus, et luctabatur cum eo homo, nempe Pæ-
 dagogus, usque ad matutinum^e. Hic erat homo,
 qui agebat et ferebat, qui una exercebatur, et ad-
 versus malignum, palæstritam Jacobum inungebat.
 Quod autem Verbum esset, qui erat una Jacob
 aliptes, et Pædagogus humanæ naturæ, ex hoc sciri
 potest: Interrogavit, inquit, ipsum, et dixit ei:
 Enuntia mihi, quod sit nomen tuum. Et dixit: Cur
 interrogas nomen meum? ^f Nomen enim novum
 novo populo reservabat, nempe infanti. Adhuc
 autem erat innominatus Deus Dominus, ut qui
 nondum homo factus fuerat. Vocavit tamen Jacob
 nomen loci illius, speciem Dei. Aspexi enim, inquit,

✕ P. 152 FD. POTTER. ^a Deut. xxiij, 10, 11, 12. ^b Exod. xx, 1. ^c Genes. xvij, 1, 2. ^d Genes. xlviii, 15. ^e Genes. xxxij, 24. ^f Ibid. 29.

(78) Δίψει. Δίψη, Bibl. Græc., Bod. Mox, ἐν γῆ
 ἀνύδρῳ, Bibl. Græc. Dein, διεφύλαξεν αὐτὸν ὡς x.
 Ibid.
 (79) Σκεπάσαι. Cum σκεπάσαι subaudienda po-
 tentialis ἔν· plena enim structura est, ὡς ἂν ἀετὸς
 σκεπάσει τὴν νοσοῖαν αὐτοῦ. STYLBURG. — Mox nos-
 σοῖς pro νοσοῖσι, Bibl. Græc.
 (80) Ὁμολογεῖ. Ὁμολογεῖν Bod.
 (81) Ἐγὼ K. Ἐγὼ εἰμι K. Bibl. Græc. Mox, ὅστις
 ἐξήγαγον pro ἐξαγαγών. Ibid.
 (82) Μοῦ. Ἐμοῦ Bibl. Græc.
 (83) Θήσω. Θήσομαι Bibl. Græc.
 (84) Ἀνά μέσον. Ἀναμέσον ἐμοῦ καὶ ἀναμέσον
 σοῦ Bod.
 (85) Καὶ τοῦ σπέρματός σου. Hæc verba Cle-
 mens e commate 7 huc transtulit: nam ibi dicitur,
 καὶ θήσω τὴν διαθήκην μου ἀνά μέσον σου καὶ ἀνά
 μέσον τοῦ σπέρματός σου. Hoc autem commate se-
 minis nulla mentio sit.
 (86) Ἐγὼ μ. Ἐγὼ εἰμι μ. Bibl. Græc.
 (87) Ὁσα. Πάντα ὄσα Bibl. Græc.
 (88) Μετ' αὐτοῦ ἄν. Ἀνθρώπος μετ' αὐτοῦ, in-
 verso ordine, Bibl. Græc.

(89) Ἀσκητὴν, athletam vel pugilem. Sic quoque
 Chrysostomus homil. 58, in Genesin: Ἐπειδὴ γὰρ
 ἐμελλεν τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν συντυχίαν ποιήσασθαι,
 ἵνα μάθῃ διὰ τῶν πραγμάτων, ὅτι οὐδὲν ἀγῆδες ὑπο-
 στήσεται, ἐν σχήματι ἀνθρώπου παλαίειν μετὰ τοῦ
 δικαίου καταδέχεται, ἵνα τὴν δειλίαν ἐξέλη τῆς τοῦ
 δικαίου ψυχῆς· Quoniam occursurus erat fratri, ut
 sciret re ipsa nihil se molestum laturum esse, in
 figura hominis luctari cum justo voluit, ut formidi-
 nem ex anima justii eximeret. COLLECT.
 (90) Ἀλείπτῃς. De hac voce vid. Strom. vii,
 pag. 710 et quæ ibi adnotata sunt. Cæterum Philo
 de nominum mutatione, pag. 1058, dicit ἀγγελον,
 ὑπέρτην τοῦ Θεοῦ λόγον, angelum, Dei ministrum
 Verbum, Jacobi nomen mutasse. Idem ostendit Ju-
 stinus M., dialogo adv. Tryph.; Novatianus lib. De
 Trinitate; Theodoretus, Quæst. in Genes. xci, aliique
 plurimi.
 (91) Ἠρώτησε. Ἠρώτησε δὲ Ἰακώβ, καὶ εἶπεν,
 Ἀνάγγελλον μοι τί τὸ ὄν. Bibl. Græc. Mox, ἐρωτᾷς ὃ
 τὸ ὄν. Ibid.
 (92) Καὶ ἀνονόματος. Καὶ omittit Reg. Solet
 porro ἀνονόματος scribi, quemadmodum ἀνόνομος.

Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea^a. Facies autem Dei est Verbum, quo Deus illuminatur et cognoscitur. Tunc etiam nominatus est Israel, quando vidit Deum Dominum. Hic est Deus, qui est Verbum, qui Pædagogus, qui ei postea rursus dixit: *Ne timeas descendere in Ægyptum*^b. Vide quomodo justum sequitur Pædagogus, et quomodo palæstritam inungit, docens supplantare adversarium. Hic ipse Moysen quoque docet fungi Pædagogi officio. Dicit enim Dominus: *Si quis peccavit coram me, deleo eum de libro meo; nunc autem vade, et deduc populum hunc in locum, quem dixi tibi*^c. Hoc in loco est magister pædagogix. Revera enim erat Dominus per Moysen Pædagogus veteris populi, per seipsum autem, populi novi dux, facie ad faciem. Ecce enim, ✕ dixit Moysi, *Angelus meus præcedit te*: 49 evangelicam et principalem Verbi potestatem præficiens: Domini- cam autem auctoritatem ac dignitatem conservans: *Quo autem die, inquit, visitavero, inducam super ipsos peccatum ipsorum*^d; hoc est, Quo die iudex iureo constitutus, reddam quæ eorum peccatis respondeant. Idem enim Pædagogus et iudex, eos, qui ipsi non obediunt, iudicat. Eorum autem peccatum benignum Verbum nequaquam silentio præterit. Arguit autem, ut ducantur poenitentia: *Mavult enim Dominus poenitentiam peccatoris, quam mortem*^e. Nos autem, cum tanquam infantum aliorum peccata auditione acceperimus, minarum metu, ne similia patiamur, ab ejusmodi delictis

✕ P. 153 ED. POTTER, 114 ED. PARIS. 33, 34. ^d Ibid. ^e Ezech. xviii, 23, 32.

Clemens Strom. v, p. 587, dicit Deum esse ἀσχημάτιστον καὶ ἀνονόμαστον· *figuræ et nominis experitum*. Quem locum, et quæ ibi adnotata sunt, videsis. Observandum porro, Clementem Christo, ut Deo, tribuere, quod uni summo Deo peculiare est, ut nullo nomine indigeat.

(93) *Γεγεννημένος*. A. mavult γεγεννημένος· potest tamen et retineri γεγεννημένος, sicut Joan. 1, Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. SYLBERG.

(94) *Πρόσωπον*. Paria dicit Strom. v, pag. 562: Πρόσωπον εἴρηται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, ... σαρκοφόρος γενόμενος ὁ Λόγος, ὁ τοῦ πατρῷου μηνυτῆς ἰδιώματος· *Facies Patris dictus est Filius... Verbum carnis indutum, paternæ proprietatis index*. Id uberius explicat Strom. vii, pag. 733, et Clementis Epitom. Theodot. p. 791 et 795. Fortasse huic sententiæ ansam dedere Christi verba apud Joan. xiv, 9: Ὁ ἐσωρακὸς με ἑώρακε τὸν Πατέρα, etc.

(95) Ὅτε εἶδς τὸν Θεόν. Respicit etymon vocis Israel, quæ secundum Clementem significat τὸν ὄρωντα τὸν Θεόν· eum, qui Deum videt. Conf. Strom. i, p. 284; Strom. ii, p. 367. Novatianus lib. De Trinitate, cap. 27: *Hic homo, qui cum Jacob luctatus est, Non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum.* Ac si Israel est homo videns Deum, eleganter ostendebat Dominus, quod non tantum homo esset, qui collectabatur tunc cum Jacob, sed et Deus. Mox: *Jacob intelligens jam vim sacramentii, et pervidens auctoritatem ejus cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius, in quo collectatus est, vocavit Visionem Dei... Vidi enim, inquit, Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.*

(96) Ἀλέϊφ. Subjunctivum ἀλέϊφ respicit usitatum particulae ὅπως regimen: alioqui magis ad

Θεὸς ὁ Κύριος, μηδέπω γεγεννημένος (93) ἄνθρωπος· πλὴν ἀλλὰ ὁ Ἰακώβ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεῖνου, *Εἶδος Θεοῦ*· *Εἶδον γάρ, φησίν, Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή*. Πρόσωπον (94) δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, ὃ φησὶν ὁ Θεὸς καὶ γνωρίζεται. Τότε καὶ Ἰσραὴλ ἐπωνόμασται, ὅτε εἶδς τὸν Θεόν (95) τὸν Κύριον. Οὕτως ἐστὶν ὁ Θεός, ὁ Λόγος, ὁ Παιδαγωγός, ὁ φήσας αὐτῷ πάλιν ὕστερον· *Μὴ φοβοῦ καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον*. Ὅρα πῶς μὲν ἐπεταὶ τῷ δικαίῳ ὁ Παιδαγωγός, ὅπως τε καὶ ἀλείφῃ (96) τὸν ἀσκητήν· πτερνίζειν (97) διδάσκων τὸν ἀνταγωνιστήν. Αὐτὸς γοῦν οὗτος καὶ τὸν Μωϋσέα διδάσκει παιδαγωγεῖν, λέγει γάρ ὁ Κύριος· *Εἰ τις ἡμάρτηκεν ἐνώπιόν μου, ἐξάλειψω* (98) *αὐτὸν ἐκ τῆς βίβλου μου· ἢ δὲ βάδιζε, καὶ ὀδηγήσου τὸν λαὸν τοῦτον*

εις τὸν τόπον, ὃν εἶπόν σοι. Ἐνταῦθα διδάσκαλός ἐστι παιδαγωγίας· καὶ γάρ ἦν (99) ὡς ἀληθῶς διὰ μὲν Μωϋσέως Παιδαγωγός ὁ Κύριος τοῦ λαοῦ τοῦ παλαιοῦ, δι' αὐτοῦ (1) δὲ τοῦ νέου καθηγεμῶν λαοῦ, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ἰδοὺ γάρ, φησὶ τῷ Μωϋσεῖ, ὁ ἀγγελός μου προπορεύεται σου (2)· τὴν εὐαγγέλιον (3) καὶ ἡγεμόνιον ἐπιστήσας τοῦ Λόγου δύναμιν. Τὸ δὲ ἀξίωμα τὸ κυριακὸν φυλάττων· ἢ δ' ἂν ἡμέρα (4) ἐπισκέπτωμαι, φησίν, ἐπάξω ἐπ' αὐτοὺς τὴν ἁμαρτίαν αὐτῶν· τουτέστιν, ἢ δ' ἂν ἡμέρα κριτῆς καθεσθῶ, ἀποδώσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν τὰ ἀντάξια. Ὁ γὰρ αὐτὸς Παιδαγωγός καὶ κριτῆς τοὺς παρακούσαντας αὐτοῦ δικάζει· τὸ δὲ ἁμάρτημα αὐτῶν οὐ παρασιωπᾷ ὁ φιλόανθρωπος Λόγος· ἐλέγχει δὲ, ἵνα μετανοήσωσιν· *Θέλει γάρ ὁ*

Genes. xxxii, 30. ^b Genes. xlvii, 3. ^c Exod. xxxii, præcedens membrum congruit indicativum ἀλείφει, præsertim si πῶς utrobique legamus. SYLBERG.

(97) *Πτερνίζειν*. Alludit a l originem vocis *Jacob*, quam refert Moyses Gen. xxv, 25; xxvii, 36. Eam sæpius respicit Philo, quem Clemens sequi solet: ut lib. *De mutat. nom.*, p. 1057: Ὁ μὲν Ἰακώβ πτερνιστῆς· πτερνιστοῦ μὲν οὖν ἔργον ἀσκούντος ἀρετῆν· *Jacob quidem est, qui calcibus supplantat: quare opus supplantatoris, qui virtutem exercet, etc.* Lib. *De migratione Abrahami*, p. 419: Παλαίοντος γάρ, καὶ κοινωμένου, καὶ πτερνισκόντος Ἰακώβ ἐστὶν ὄνομα. *Jacob luctantis in pulvere, et supplantatoris est nomen*. Lib. *De temulentia*, p. 251: Ὁ ἀσκητῆς Ἰακώβ, καὶ τοὺς ἀρετῆς ἀθλοῦ διαθλῶν· *Jacob ille asceta, exercens virtutis certamina*. Unde Clemens eum ἀσκητήν appellat. Que vox postea de iis, qui severiorem vitam exercebant, peculiariter dici coepit.

(98) *Ἐξάλειψω*. Ἐξάλειψω Bibl. Græc. Mox, βάδιζε, κατὰδῆθι, καὶ ὀδήγ. Ibid. Dein, εἰπά σοι, ibid.

(99) *Καὶ γάρ ἦν*. Paria sunt, quæ Justinus in *Apologia* dixit: Λόγος γάρ ἦν, καὶ ἐστὶν, ὁ ἐν παντὶ ὢν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν προειπῶν τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ ὁμοιοπαθοῦς γενομένου καὶ διδάξαντος ταῦτα. *Verbum fuit, et est, in universo existens: qui et per prophetas, quæ futura erant, prædixit; et per seipsum hæc, passionibus nobis similis factus, docuit.*

(1) Αὐτοῦ. Scribendum αὐτοῦ, seipsum, ut sæpe alias.

(2) *Προπορεύεται σου*. Προπορεύεται πρὸ προσώπου σου, Bibl. Græc.

(3) *Ἐυαγγέλιον*. Sic paulo post, cap. 8, p. 117: Τὴν εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου παραθεμένῳ φωνῇ. Laudere videtur in vocibus ἄγγελος et εὐαγγέλιον.

(4) Ἡμέρα. Ἡμέραν Bod.

Κύριος τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ μᾶλλον ἢ ἂν ἀβστενείη. Ἡμεῖς δὲ, τὰς ἄλλων ἁμαρτίας ὡς ἡμεῖς δι' ἄκοῆς παραδεξάμενοι φόβῳ τῆς ἀπειλῆς τοῦ μὴ τὰ ὅμοια παθεῖν, ἀποσχόμεθα τῶν ἰσῶν εὐμμελημάτων. Τί οὖν ἦν, ὃ ἡμαρτον; Ὅτι ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἀπέκτειναν ἀνθρώπους, καὶ τῇ (5) ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον· ἐπικαταφρατος ὁ θυμὸς αὐτῶν. Τίς ἂν οὖν τούτου μᾶλλον ἡμᾶς φιλανθρωπότερον παιδεύσαι; Τὸ μὲν οὖν πρό- προν τῷ πρεσβυτέρῳ λαῷ πρεσβυτέρα Διαθήκη ἦν, καὶ νόμος ἐπαιδαγωγεί τὸν λαὸν μετὰ φόβου (6), καὶ λόγος ἄγγελος ἦν· καινῷ δὲ καὶ νέῳ λαῷ καινὴ καὶ καὶ Διαθήκη δεδωρηται, καὶ ὁ λόγος γεγένηται, καὶ ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μετατέτραπται, καὶ ὁ μυστικὸς εἰς ἄγγελος (7) Ἰησοῦς τίκεται. Ὁ γὰρ αὐτὸς εἶς Παιδαγωγὸς τότε μὲν, Φοβηθῆσθαι Κύριον τὸν Θεόν (8) σου, παρήνευσεν· διὰ τοῦτο καὶ ἐντέλλεται ἡμῖν Παύσασθε (9) ἀπὸ τῶν ἔργων ὑμῶν, τῶν παλαιῶν ἁμαρτιῶν· Μάθετε καλὸν ποιεῖν· Ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσον ἀγαθόν· ἡγάπησας δικαιοσύνην, ἐμίσησας ἀνομίαν. Αὕτη μου ἡ Νέα Διαθήκη Παλαιῷ κεχαγαμένη γράμματι. Οὐκ ἔρα ἡ νεότερη τοῦ Λόγου ὀνειδιστέα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἱερεμῆζ ὁ Κύριος λέγει· Μὴ λέγε ὅτι νεώτερός εἰμι· πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπισταμαί σε· καὶ πρὸ τοῦ σε ἐξελεθεῖν ἐκ μήτρας, ἡγήλακά σε· ταῦτα δύναται πρὸς ἡμᾶς ἡ προφητεία αἰνιτ- τισθαι, τοὺς πρὸ καταβολῆς (10) κόσμου εἰς πίστιν ἐργασμένους Θεῷ· νυνὶ δὲ νηπίους, διὰ τὴν ἐναγῶος πεπληρωμένην βούλησιν τοῦ Θεοῦ· καθὼς εἰς κλῆσιν καὶ σωτηρίαν νεογενόμενοι γεγόναμεν. Διὸ καὶ ἐπιφέρει, Πρὸς τὴν εἰς ἔθνη τέθεικά (11) σε· προφητεύσαι λέγων αὐτοῖς δεῖν, μὴ ἡσείδος εἶναι δοκεῖν τοῦ νεωτέρου τὴν προσηγορίαν τοῖς νηπίοις καλουμένοις. Ὁ δὲ ἡμῶς χάρις ἐστὶ παλαιὰ, διὰ Μωυσέως ὑπὸ τοῦ Λόγου δοθεῖσα. Διὸ καὶ φησὶν ἡ Γραφή, Ὁ νόμος διὰ Μωυσέως ἐδόθη· οὐχὶ ὑπὸ Μωυσέως, ἀλλὰ ὑπὸ μὲν τοῦ Λόγου, διὰ Μωυσέως δὲ, τοῦ θεράποντος αὐτοῦ· καὶ καὶ πρόσκαιρος ἐγένετο (12)· ἡ δὲ αἰδίου χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. Ὅρατε τὰς λέξεις τῆς Γραφῆς· ἐπὶ μὲν τοῦ νόμου ἐδόθη φησὶ μόνον· ἡ δὲ ἀλήθεια, χάρις οὐσα τοῦ Πατρὸς, ἔργον ἐστὶ τοῦ Λόγου αἰώνιον· καὶ οὐκέτι δίδοσθαι λέγεται, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ γίνεσθαι, οὗ χωρὶς ἐγέ- νετο οὐδὲ ἔν. Αὐτίκα γοῦν ὁ Μωυσῆς τῷ τελείῳ προ-

abstineamus. Quidnam fuit ergo, quod peccarunt? Quod in ira sua homines occiderunt, et sua cupiditate tauro nervos præciderunt: execranda est ira ipsorum. Quis ergo nos eo benignius et humanius erudierit? Prius itaque veteri populo Vetus erat Testamentum, et lex cum metu populum erudiebat, et Verbum erat angelus; novo autem et recentiori populo, novum ac recens Testamentum datum est, et Verbum fuit factus, et metus in dilectionem conversus est, et mysticus ille angelus Jesus paritur. Hic enim ipse Pædagogus, tunc quidem, Dominum Deum timebis, dicebat; nobis autem hoc suavit, Diliges Dominum Deum tuum; unde et nobis præcipit, Cessate ab operibus vestris, peccatis veteribus: discite benefacere; declina a malo, et fac bonum: dilexisti iustitiam, odio habuisti iniquitatem. Hoc est meum Novum Testamentum, Veteri littera impressum. Non est ergo exprobranda Veteri novitas. Sed Dominus quoque dicit in Jeremia: Ne dicas, quod sum junior. Antequam te formarim in utero, novi te, et antequam egredereris e matrice, sanctificavi te. His nos potest prophetia significare, qui ante mundi constitutionem Deo ad fidem fuimus cogniti; nunc autem sumus infantes propter impletam nuper Dei voluntatem, quatenus ad vocationem et salutem recenter nati sumus. Quocirca etiam subjungit: Prophetam ad gentes posui te; dicens cum oportere prophetare, ne putent junioris appellationem probrum esse iis qui vocantur infantes. Lex autem est vetus gratia per Moysem a Verbo data. Quocirca dicit quoque Scriptura: Lex per Moysen data est; non a Moyse, sed a Verbo quidem; verum per Moysen, servum ejus, et ideo fuit ad tempus: æterna autem gratia et veritas per Jesum Christum facta est. Videte verba Scripturæ. De lege quidem, data est, inquit, tantum; Veritas autem, quæ est gratia Patris, est æternum Verbi opus: et non dicitur dari, sed per Jesum fieri, sine quo factum est nihil. Jam vero Moyses propheticè perfecto cedens Pædagogo, nempe Verbo, et nomen et pædagogiam prædicat, et populo commendat Pædagogum, præceptis ei obedientiæ traditis: Prophetam vobis suscitabit, inquit, Deus tanquam me de fratribus vestris; per Jesum Nave filium, Jesum Dei Filium significans; nomen enim Jesu, quod in lege prædicabatur, erat adumbratio Domini. Sub-

¶ P. 134 ED. POTTER, 112 ED. PARIS. a Gen. XLIX, 6. b Deut. VI, 2. c Matth. XXII, 37. d Jer. I, 7, 5. e Ibid. 5. f Joan. I, 17. g Ibid. 3. Deut. XVII, 15.

(5) Καὶ τῇ. Καὶ ἐν τῇ Bibl. Græc.

(6) Μετὰ φόβου. Respicit Rom. VIII, 15: Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον· ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ.

(7) Μυστικὸς εἰς ἄγγελος. Christum vocat mysticum angelum, quia tunc temporis divinam suam majestatem sub angeli specie occultabat. De Christo sub angeli forma apparente conf. Cl. Bulli Ictensionis Fidei Nicænæ sect. I, cap. I.

(8) Τὸν Θεόν. Τὸν Θεόν σου Reg., Βουλ.

(9) Παύσασθε. Hæc diversis Scripturæ sententiis constant. Isa. I, 16: Παύσασθε ἀπὸ τῶν ποτη-

ριῶν ὑμῶν· quod Clemens sic extulit: Παύσασθε ἀπὸ τῶν ἔργων ὑμῶν· nam alibi ὑμέτερα ἔργα prophetæ peccata vocant; unde Clemens adjecit, interpretamenti gratia, τῶν παλαιῶν ἁμαρτιῶν. Dein, Isa. I, 17: Μάθετε καλὸν ποιεῖν. Psal. XXXVI, 27: Ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσον ἀγαθόν. Psal. XLIV, 8: Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν.

(10) Πρὸ καταβολῆς. Conf. Eph. I, 4; I Pet. I, 20.

(11) Τέθεικα. Ἐθήκα Reg.

(12) Ἐγένετο. Ἐγένετο A. STLBURG.

jungit itaque, quod populo utile futurum erat consulens : *Ipsam audietis* ^a, dicens : *Et homo qui non audierit Prophetam hunc* ^b, ei minatur. Tale nobis prædicat nomen salutaris Pædagogi. Propterea ei virgam adjungit prophetia, virgam disciplinæ, imperii et potestatis : ut quibus Verbum suadendo non medetur, eis minæ medeantur. Quibus autem non medentur minæ, eis virga medebitur. Quibus vero virga non medetur, eos ignis depascit. *Egredietur*, inquit, *virga de radice Jesse* ^c. Vide Pædagogi curam, sapientiam, et potestatem. *Non secundum opinionem*, inquit, *judicabit, neque secundum loquelam arguet, sed judicabit humiliiudicium, et arguet peccatores terræ*. Et per David : *Castigans castigavit me Dominus, et mortii non tradidit me* ^d. A Domino enim castigari, et tanquam a Pædagogo erudiri, est a morte liberari. Et dicit per eundem Prophetam : *In virga ferrea pasces eos* ^e. Hinc quoque commotus Apostolus in Epistola ad Corinthios : *Quid vultis, inquit, in virga veniam ad vos, an in dilectione et spiritu lenitatis* ^f? Quin etiam, *virgam* ^g *potentiæ emittet Dominus ex Sion*, dicit per alium prophetam ^h. Pædagogica autem hæc virga tua et baculus tuus me consolata sunt ^b, dixit aliquis alius. Hæc est Pædagogi potestas, veneranda et gravis, consolatoria, salutaris.

Ἐν αὐτοῦ προφήτου φησὶν· Ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ ποιμανεῖς αὐτούς. Ταύτη καὶ ὁ Ἀπόστολος κινηθεὶς, ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους, *Τί θέλετε, φησὶν ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματι τε κραδίῃ*; ἀλλὰ καὶ, *Ῥάβδον δυνάμεως* (18) *ἐξαποστελεῖ Κύριος* (19) *ἐκ Σιών, δι' ἄλλου προφήτου* (20) *λέγει*. Ἡ δὲ παιδαγωγικὴ αὕτη ἡ ῥάβδος σου καὶ ἡ βακτηρία σου παρεκάλεσάν με, εἰπέ τις ἕτερος. Αὕτη τοῦ Παιδαγωγοῦ ἡ δύναμις ἡ σεμνὴ, ἡ παρακλητικὴ, ἡ σωτήριος.

✕ P. 145 ED. POTTER, 143 ED. PARIS. ^a Deut. xviii, 15. ^b Ibid. 19. ^c Isa. xi, 1, 3, 4. ^d Psal. cxvii, 48. ^e Psal. ii, 9. ^f I Cor. iv, 21. ^g Psal. cix, 2. ^h Psal. xxii, 4.

(13) *Προφήτην. Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμέ, ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου*. Deuteron. Sed Lucas pro σου et σοί posuit etiam δῶν et ὑμῖν. Act. iii, 22; vii, 37. Eodem modo Tertullianus Adv. Marcion. lib. iv, c. 22 : *Hunc igitur audite, quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetæ, quoniam et prophetes existimari habebat a populo. « Prophetam, inquit Moyses, suscitabit vobis Deus ex filiis vestris; » secundum carnalem scilicet censum; « tanquam me audieritis illum, » etc.*

(14) *Τὸν Ἰησοῦν. Jesum filium Nave innuens, propter Jesum Dei Filium*. Quippe, quod ille hujus typus esset. Veteres eis vel πρὸς hoc sensu usurpant. Sic Plato, αἰνέτομαι τοῦτο πρὸς τὸν ἄερα· *per hoc aerem significo*. Item Æschines, αἰνιττόμενος εἰς ἐμέ. Porro Justinus M., in *Dialogo cum Tryph. Josue nomine Jesum præsignificatum sæpenumero affirmat* : ut p. 540. edit. Paris. : *Ἰησοῦν, ὡς προέφη, πολλάκις, Αὐτὸν καλούμενον, ἐκείνον τὸν μετὰ τοῦ Χαλὲθ κατάσκοπον εἰς τὴν Χαναάν ἐπὶ τὴν γῆν ἀποσταλέντα, Ἰησοῦν Μωϋσῆς ἐκάλεσε*. Τοῦτο σὺ οὐ ζητεῖς δι' ἣν αἰτίαν ἐποίησεν; οὐκ ἀπορεῖς, οὐδὲ φιλοπευστεῖς; τοιγαροῦν λέληθέ σε ὁ Χριστός· καὶ ἀναγινώσκων, οὐ συνίης· οὐδὲ νῦν ἀκούων, ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός ἡμῶν, συλλογίζῃ οὐκ ἀργῶς, οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἐκείνῳ θεθεῖσθαι τοῦνομα· *Ausem illum, ut sæpe commemoravi, qui cum Chalebo speculator in terram Chanaan missus est, Jesum Moyses nominavit. Hoc ipsum tu quam ob causam fecerit, non quaeris, non ambigis, non studio discendi percunctaris? Illicet te fugit Christus; et legens, non intelliges; et ne nunc*

αἰνιττικῶς παραχωρῶν Παιδαγωγῷ τῷ Λόγῳ, καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν παιδαγωγίαν προθεσπίζει, καὶ τῷ λαῷ παρατίθεται τὸν παιδαγωγόν, ἐντολὰς ὑπακοῆς ἐγχειρίσας· *Προφήτην* (13) *ὑμῖν ἀναστήσει*, φησὶν, *ὁ Θεός ὡς ἐμέ ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν τὸν Ἰησοῦν* (14) *τὸν τοῦ Ναυῆ αἰνιττόμενος διὰ τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν· σκιαγραφία γὰρ ἦν τοῦ Κυρίου τὸ ὄνομα τὸ Ἰησοῦ προκηρυσσόμενον ἐν νόμῳ*. Ἐπιφέρει γοῦν, τὸ λυσίτελές τῷ λαῷ συμβουλεύων· *Αὐτοῦ ἀκούσεσθε, λέγων· Καὶ ὁ ἄνθρωπος δς ἄν* (15) *μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου τούτου, τούτῳ ἀπειλεῖ*. Τοιοῦτον ἡμῖν ὄνομα σωτηρίου προφητεύει παιδαγωγῷ. Διὰ τοῦτο αὐτῷ ῥάβδον περιτίθεισιν ἡ προφητεία, ῥάβδον παιδευτικὴν, ἀρχικὴν, κατεξουσιαστικὴν· ἔν' οὗς ὁ Λόγος ὁ πειθίχνος οὐκ ἴσται, ἀπειλὴ

λάσεται· οὗς δὲ ἡ ἀπειλὴ οὐκ ἴσται, ἡ (16) ῥάβδος λάσεται· οὗς δὲ ἡ ῥάβδος οὐκ ἴσται, τὸ πῦρ ἐπινέμεται· *Ἐξελεύσεται*, φησὶ, *ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί*. Ὅρα καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ τὴν σοφίαν, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Παιδαγωγοῦ· *Οὐ κατὰ τὴν δόξαν*, φησὶν, *κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει· ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ κρινῶν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ἁμαρτωλοὺς* (17) *τῆς γῆς· καὶ διὰ Δαβὶδ· Κύριος παιδεύων ἐπαίδευσέ με, καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με*. Τὸ γὰρ ὑπὸ Κυρίου παιδευθῆναι, καὶ παιδαγωγηθῆναι, θανάτου ἐστὶν ἀπαλλαγὴ. Καὶ διὰ

quidem, cum audis Jesum esse nostrum Christum, tecum reputas non fortuito, vel temere illi hoc nomen esse impositum, etc. Conf. ejusdem libri p. 338, 341, 361, 362.

(15) *Ὁς ἄν. Ὁς ἂν μὴ ἀκούσῃ ὅσα ἄν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐκείνος*, Deuteron. *Πᾶσα ψυχὴ, ἣτις ἄν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου*, Act. iii, 23.

(16) *H. Hanc particulam inseruit Sylburgius.*

(17) *Ἀμαρτωλοὺς. Ταπεινοὺς* Bibl. Græc. *Mox, παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, inverso verborum ordine, Bibl. Græc. ut mox etiam, ποιμανεῖ αὐτούς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ibid.*

(18) *Ῥάβδον δυνάμεως. Chrysostomus homil. in psal. cix : Ἡ ῥάβδος κολαστικὴ ἐστίν, καὶ εὐεργετικὴ, καὶ παρακλητικὴ, καὶ βασιλείας σύμβολον. Τὴν μὲν δύναμιν ἐνταῦθα ῥάβδον ἐκάλεσεν, μετ' ἧς οὐ μαθηταὶ τῆν οἰκουμένην περιέτρεχον ἤθη διορθούντες, καὶ ἐξ ἀλόγου τινὸς κακίας ἐπὶ λογικὴν ἄγοντες τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν. Virga aliquando quidem castigat, et beneficio afficit, aliquando autem consolatur, ei est signum regni. Virgam autem virtutem hic vocavit, cum qua discipuli orbem terræ obierunt mores corrigentes, et a quodam a ratione alieno vitio deducentes ad hominum naturam rationis compositem.*

COLLECT.

(19) *Κύριος. Σὺ Κύριος* Bibl. Græc. *Mox, βακτηρία σου, αὐτὰ με παρεκάλ. Ibid.*

(20) *Δι' ἄλλου προφήτου. Imo διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου, per eundem prophetam, nempe Psalmorum auctorem; cujus etiam est, quod Clémentis ἐτέρῳ, alii, memoriæ lapsu mox tribuit.*

ΚΕΦ. Η΄.

A

CAP. VIII.

Πρὶς τοὺς ἠγουμένους μὴ εἶναι ἀγαθὸν τὸ δίκαιον.

Adversus eos, qui existimant non esse bonum id, quod justum est.

Ἐναυθα ἐπιφύονται τινες (21), οὐκ ἀγαθὸν εἶναι φέμενοι τὸν Κύριον διὰ τὴν ῥάβδον, καὶ τὴν ἀπειλὴν, καὶ τὸν φόβον· καὶ παρακούσαντες (22) μὲν, ὡς ἔλεγε, τῆς Γραφῆς ὡδὲ που λεγούσης· Καὶ ὁ φοβούμενος (23) Κύριον ἐπιστρέψει ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ· ἐκλαβόμενοι δὲ τὸ μέγιστον αὐτοῦ τῆς φιλανθρωπίας, ἐπὶ δὲ ἡμᾶς ἀνθρώπος ἐγένετο. Καὶ δὴ οἰκειώτερον εἰπὼν ὁ προφήτης προσεύχεται (24) διὰ τούτων· Μνήσθητι ἡμῶν (25), ὅτι χροῦς ἐσμὲν· τουτέστι, Συμπάθησον ἡμῖν, ὅτι τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ἀνθρώπου ἐπέειπας. Ταύτη γοῦν (26) Χριστός καὶ ἀπεκλιπτὸς ἐστὶν ὁ Παῖδαγωγὸς ὁ Κύριος, τῆ ἐκάστην τῶν ἀνθρώπων δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας συμπαθήσας φύσει. Ἐν γὰρ οὐδὲν, ὁ μισεῖ ὁ Κύριος· οὐ γὰρ δὴ ποῦ μισεῖ μὲν τι, βούλεται δὲ αὐτὸ εἶναι, ὁ μισεῖ· οὐδὲ βούλεται μὲν τι μὴ εἶναι, αἷτιος δὲ γίνεται τοῦ εἶναι αὐτὸ, ὁ βούλεται μὴ εἶναι. Οὐδὲ μὴν (27) οὐ βούλεται μὲν τι μὴ εἶναι, τὸ δὲ ἐστίν. Εἴπερ μισεῖ ὁ Λόγος, βούλεται αὐτὸ μὴ εἶναι· οὐδὲν ἄ ἐστιν, οὐ μὴ τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι ὁ Θεὸς παρέχεται· οὐδὲν ἄρα μισεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Λόγου· ἐν γὰρ ἄμφω, ὁ Θεός· ὅτι εἶπεν, Ἐν ἀρχῇ (28) ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ οὐ μισεῖ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων οὐδὲν, λείπεται φιλεῖν αὐτὸ (29)· πολὺ δὲ πλέον τῶν ἄλλων ἀγαπήσει τὸν ἀνθρώπον εἰκότως, τὸ κάλλιστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων, καὶ φιλόθεον ζῶον. Φιλάνθρωπος ἄρα ὁ Θεός· φιλόθεος ἄρα ὁ Λόγος. Ὁ δὲ φιλῶν τι, ὠφελεῖν αὐτὸ βούλεται. Τὸ δὲ ὠφελῶν τοῦ μὴ ὠφελούντος πάντως ἂν ποῦ κρεῖττον εἴη. Τοῦ δὲ ἀγαθοῦ κρεῖττον οὐδὲ ἐν. Ὁφελεῖ ἄρα τὸ ἀγαθόν. Ἀγαθὸς δὲ ὁ Θεὸς ὁμολογεῖται· ὠφελεῖ ἄρα ὁ Θεός. Τὸ δὲ ἀγαθὸν (30), ἢ ἀγαθὸν ἐστίν, οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ ὅτι ὠφελεῖ· πάντα ἄρα ὠφελεῖ ὁ Θεός. Καὶ οὐ δὴ ποῦ ὠφελεῖ μὲν τι τὸν ἀνθρώπον, ὡς ἂν κηδεταὶ αὐτοῦ· οὐδὲ κηδεταὶ μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ (31) ἐπιμελεῖται αὐτοῦ. Κρεῖττον μὲν γὰρ τὸ

Ilic exoriuntur aliqui, qui dicunt non esse bonum Dominum, propter virgam, et minas, et timorem; et Scripturam perperam intelligentes, quæ sic dicit: *Et qui timet Dominum, convertetur ad cor suum* a; et oblitus maxime ejus benignitatis, quod propter nos homo factus sit 50. Atqui Propheta eum familiariter precatur per hæc verba *Memento nostri, quoniam pulvis sumus* b; hoc enim miserere nostri, quoniam carnis imbecillitatem, tu ipse eam passus, expertus es. Ea ergo ratione optimus, et nulli reprehensioni obnoxius Pædagogus est Dominus, qui propter insignem benignitatem et clementiam cum uniuscujusque hominis natura quasi compatitur. *Nihil enim est quod odio habet Dominus* c; non enim aliquid quidem odio disside potest, et velle id esse quod odit. Neque vero simul vult aliquid non esse, et est causa, ut sit id, quod vult non esse. Sed neque vult quidem aliquid non esse, id vero est. Si quid ergo odio habet Verbum, id vult non esse: Nihil est autem, cujus non causam Deus, quod id sit, præbeat. Nihil ergo odio habet Deus; sed neque Verbum: utrumque enim unum est, nempe Deus. Dixit enim: *In principio erat Verbum, et Verbum erat in Deo, et Deus erat Verbum* d. Quod si nihil odio habet eorum, quæ ab ipso facta sunt, restat, ut id diligat. Longe autem plus, quam alia, jure hominem diligit, qui est pulcherrimum animal eorum, quæ ab ipso effecta sunt, ac Dei amore præditum. Hominem ergo diligit Deus; ergo Verbum etiam hominem diligat. Qui autem aliquid amat, ei vult prodesse. Quod autem prodest, eo, quod non prodest, utique fuerit præstantius. Præstantius autem bono nihil est. Prodest ergo, quod bonum est. Deum autem esse bonum e, in confesso est. Deus ergo prodest. Bonum autem quatenus bonum est, nihil aliud facit, quam prodest. Deus ergo prodest in omnibus. Nec homini

✕ P. 136 ED. POTTER, 114 ED. PARIS. a Eccli. xxi, 7. b Psal. cii, 14. c Sap. xi, 25. d Joann. i, 1. e Math. xix, 17.

(21) Τινές. Nempe Marcionis discipuli: Οἱ δὲ ἐτεροθεῖν φάσκοντες παρὰ τὸν δημιουργόν, δίκαιον μὲν αὐτὸν θέλουσι, καὶ οὐκ ἀγαθόν, σφοδρὰ ἰδιωτικῶς ἔμα καὶ ἀσεβῶς ἐνεχθέντες, ἐν τῷ χωρίζειν δικαιοσύνην ἀγαθότητος, καὶ ἀγαθότητα δίχα δικαιοσύνης· Qui alium Deum asserentes præter mundi Creatorem, hæc quidem justum esse volunt, sed non bonum: *nulle id quidem est impie, cum justitiam a bonitate separant, et a justitia bonitatem; ut refert Origenes Comment. in Exod., tom. 1, p. 17.* Tertullianus, contra Marcion. lib. 1, cap. 6, illum ait, *disparem deum constituisse; alterum judicem ferum, bellipotentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum atque optimum.*
 (22) Παρακούσαντες. Παρακούσαντας Bod.
 (23) Καὶ ὁ φ. Καὶ ὁ φοβούμενος τὸν Θεὸν ἐν καρτῆ. Bibl. vulg. καὶ ὁ φοβούμενος Κύριον ἐπιστρέψει ἐπὶ καρδίαν αὐτοῦ Ms. Alex.
 (24) Ὁ προσ. προσ. Προσεύχεται ὁ προφήτης, inverso verborum ordine, Reg., Bod.
 (25) Μνήσθητι ἡμῶν. Μνήσθητι ὅτι χροῦς ἐσμὲν, Bibl. vulg.; ἐμνήσθη ὅτι χ. ms. Alex.

(26) Γοῦν. Τόλυν, Reg., Bod., Pal.
 (27) Οὐδὲ μὴν. Ignatius Epist. ad Magnesios, c. 10: Ἐν γὰρ ἡμᾶς μιμήσεται, ... οὐκ ἐτι ἐσμέ. Si enim nos imitetur (Deus sc. malo malum comprehendens), non amplius sumus. Clemens Strom. vii, παρ. 740: Οὐδὲν μὲν ἀντικεισθαι λέγομεν τὸν Θεόν, οὐδὲ ἐχθρόν εἶναι τινος· πάντων γὰρ κτίστης, καὶ οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὑποστάντων, ὃ μὴ θέλει: *Deum dicimus nulli adversari, nec esse cujuspiam inimicum. Est enim Creator omnium, et nihil est ex iis quæ subsistant, quod nolit.*
 (28) Ἐν ἀρχ. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος, Joann.
 (29) Αὐτό. Αὐτός, Bod. Dein, πολὺ δὲ πλ. Idem.
 (30) Τὸ δὲ ἀγαθόν. Stoicorum more loquitur. Sextus Empiricus lib. x adv. Mathematicos, p. 442: Οἱ μὲν οὖν Στωϊκοί... ὀρίζονται τὰγαθὸν τῷ τρόπῳ τῷδε· Ἀγαθὸν ἐστὶν ὠφέλεια ἢ οὐκ ἕτερον ὠφελείας. *Stoici bonum hoc modo definiunt: Bonum est utilitas, aut non diversum ab utilitate.* Conf. idem Hypotyposes lib. iii, cap. 20; Diogenes Laertius lib. vii, seg. 94.
 (31) Καὶ. Hæc particula abest a Pal. ms. Syll.

quidem in aliqua re prodest, non autem ejus curam gerit. Neque curam quidem ejus gerit, non autem est etiam de eo sollicitus. Est enim præstantius, quod sua sponte prodest, quam quod non sua sponte. Deo autem nihil est præstantius. Nec est aliud sua sponte prodesse, quam esse de homine sollicitum. Deus ergo curam gerit hominis, et de eo est sollicitus. Id autem reipsa ostendit, cum Verbo eum erudiat, qui est germanus coadjutor Dei in homines benevolentiae. Bonum autem esse dicitur, non eo quod virtutem habeat: quatenus justitia quoque bonum esse dicitur, non quod habeat virtutem, ipsa enim est virtus, sed quod ipsa ex se et per se bona sit. Dicitur etiam alio modo bonum id, quod est utile, non eo quod delectet, sed eo quod prosit. Quæ quidem omnia est justitia, quæ ut virtus, et ut per se eligenda bonum est, et ut quæ non delectet; non enim judicat ad gratiam, sed pro uniuscujusque meritis distribuit. Id autem quod est utile, sequitur id, quod prodest. Per omnes ergo respectus, quibus bonum disjudicatur, justitia quoque boni characterem suscipit, utrisque æqualia æqualiter participantibus; quæ vero ex æqualibus characterem suscipiunt, ipsa sunt inter se æqualia et similia. Bonum est ergo justitia. Quomodo ergo, inquirunt, si Dominus homines diligit et bonus est, irascitur et punit? Necessè est ergo de hoc, quam fieri poterit brevissime, disserere: est enim hæc tractatio aliqua ex parte conducibilis ad rectam puerorum educationem, necessarii auxilii locum tenens. Multæ enim animi affectiones curantur supplicio, et præceptorum acerbiorum jussu, atque etiam per doctrinam nonnullarum speculationum. Est autem reprehensio veluti quædam chirurgica affectionum animæ. Abscessus autem veritatis affectiones, quas sectione dividentur oportet coaguerè. Medicamentorum autem applicationi est similis probri insimulatio, quæ resolvit affectiones, quæ jam occalluerunt, impudicæque et libidinosæ vitæ sordes expurgat, fa-

✕ P. 157 ED. POTTER, 115 ED. PARIS.

(52) *Εἴραι*. Supervacanea est hæc vox, et fortasse e sequentibus periochis irrepsit, in quibus bis τῷ ἀγαθὸν postposita est. Sensus est: « Bonum autem non dicitur esse bonum, eo quod virtutem habeat: quemadmodum etiam justitia non dicitur esse bonum, quod habeat virtutem, cum sit ipsa virtus; sed quod ipsa ex se et per se bona sit. »

(53) *Πάρτα*. Post πάντα Hervetus interpres subaudit ἐστίν: *quæ quidam omnia est justitia*. SYLB.

(54) *Πῶς οὖν*. Marcionitarum quæstio. Irenæus, lib. III, c. 42: *Rursus ut increpativum auferrent a Patre, et judiciale, indignum id Deo putantes, et sine iracundia et bonum arbutantes se adinvenisse Deum, alterum quidem judicare, et alterum quidem salvare dixerunt, nescientes utrorumque auferentes sensum et justitiam*. Conf. Tertullianus *adv. Marcionem* lib. II, c. 11 et sq.

(55) *Χειρουργία*. Tertullianus *adv. Marcionem*, lib. II, cap. 16: *Non poterunt judici exprobrari, quæ judici accedunt, carentia et ipsa culpa, sicut et iudex. Quid enim si medicum dicas esse debere, ferramenta vero ejus accuses, quod secant, et inurant, et amputant, et coarctant? quando sine instrumento*

κατὰ γνώμην ὠφελοῦν τοῦ μὴ ὠφελοῦντος κατὰ γνώμην· τοῦ δὲ Θεοῦ κρεῖττον οὐδέν. Καὶ οὐκ ἄλλο τί ἐστὶ τὸ κατὰ γνώμην ὠφελεῖν, εἰ μὴ ἐπιμελεῖσθαι τοῦ ἀνθρώπου. Κήδεται ἄρα καὶ ἐπιμελεῖται τοῦ ἀνθρώπου ὁ Θεός. Τοῦτο δὲ ἐνδείκνυται ἔργῳ, παιδαγωγῶν αὐτὸν Λόγῳ, ὃς ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας συναγωνιστῆς γνήσιος. Τὸ δὲ ἀγαθὸν εἶναι (32) οὐ τῷ τῆν ἀρετὴν ἔχειν ἀγαθὸν εἶναι λέγεται· καθὼς καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀγαθὸν εἶναι λέγεται οὐ τῷ ἀρετὴν ἔχειν, ἀρετὴ γὰρ ἐστὶν αὐτῆ, ἀλλὰ τῷ αὐτὴν καθ' αὐτὴν καὶ δι' αὐτὴν ἀγαθὸν εἶναι. Λέγεται δὲ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον ἀγαθὸν τὸ συμφέρον, οὐ τῷ τέρπειν, ἀλλὰ τῷ ὠφελεῖν. Ἄ δὴ πάντα (33) ἡ δικαιοσύνη, καὶ ὡς ἀρετὴ, καὶ ὡς δι' αὐτὴν ἀρετῆ, ἀγαθὸν, καὶ ὡς οὐ τέρπουσα· οὐ γὰρ πρὸς χάριν κρίνει, ἀλλὰ τοῦ κατ' ἄξιαν ἐκάστου ἐστὶν ἀπονεμητικῆ. Ἐπειτα ἐκ τῷ συμφέροντι τὸ ὠφέλιμον. Κατὰ πάντα ἄρα τὰ μέρη, καθ' ἃ τὸ ἀγαθὸν ἐξετάζεται, καὶ ἡ δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται, τῶν ἰσῶν ἐπίσης ἀμφοῖν μετεχόντων· τὰ δὲ τοῖς ἰσοῖς χαρακτηριζόμενα ἴσα τε ἀλλήλοις καὶ ὅμοια. Ἀγαθὸν ἄρα ἡ δικαιοσύνη. Πῶς οὖν (34), φασίν, εἰ φιλόανθρωπός ἐστι καὶ ἀγαθὸς ὁ Κύριος, ὀργίζεται καὶ κολάζει; Ἀναγκαῖον οὖν καὶ περὶ τούτου, ὡς οἶόν τε, διὰ βραχυτάτων ἐπεξελεῖν· ἐπεὶ λυσίτελής πως ἡ τοιαύδε οἰκονομία πρὸς τὴν ὀρθὴν τῶν παιδῶν ἀγωγὴν, ἀναγκαῖον βοηθήματος ἔχουσα τάξιν. Θεραπεύεται δὲ πολλὰ τῶν παθῶν τιμωρῆα καὶ προστάζει αὐστηροτέρων παραγγελμάτων, καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς ἐνίων θεωρημάτων διδασκαλίας. Ἔστι δὲ οἰονεὶ χειρουργία (35) τῶν τῆς ψυχῆς παθῶν ὁ ἔλεγχος· ἀπόστασις δὲ τὰ πάθη τῆς ἀληθείας (36), ἃ χρὴ διελέγχειν διαιρούντα τῇ τομῇ. Φαρμακεία δὲ ἔοικεν ὁ ὀνειδισμὸς, τὰ τετυλωμένα ἀναλῶν τῶν παθῶν, καὶ τὰ ρυπαρὰ τοῦ βίου τῆς λαγνείας ἀνακαθαίρων, πρὸς δὲ καὶ τὰς ὑπερσαρκώσεις (37) τοῦ τύφου ἐξομαλίζων, εἰς τὸν ὑγιῆ καὶ ἀληθινὸν ἀνασκευάζων τὸν ἀνθρώπον. Ἡ νουθέτησις οὖν οἰονεὶ διαίτᾳ ἐστὶ νοσοῦσης ψυχῆς, ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν (38), συμβουλευτικῆ· καὶ ὧν οὐ χρὴ, ἀπαγορευτικῆ· τὰ δὲ πάντα εἰς σωτηρίαν καὶ αἰδίων ὑγιειαν

artis medicus esse non possit.

(36) Ἀπόστασις δὲ τὰ πάθη τῆς ἀλ. Ἀπόστασις idem est quod ἀπόστημα, suppuratio, abscessus humorum, quos chirurgi a corpore τομῇ διαίρειν, sectione abstrahere, solent. Hinc τὰ πάθη, quæ reseccione oportet, τῇ ἀποστάσει comparat. Sylburgius ait: « Ἀληθεῖας πάθη, si vera est scriptura, dici videntur quæ a corrupta veritate proficiscuntur vitia: ἀπειθείας ad præcedens ψυχῆ minus quadrat. » Lowthius dicit: « Quid si legatur ἀτιμίας, e Rom. I, 26. Stanley Comment. in Æschylī Theb. vers. 599: Legendum, inquit, τὰ βάρη, ad exemplum D. Joannis in Apocalypsi, qui τὰ βάρη τοῦ Σατανᾶ nominat. Pindarus Nem. IV, φρένα βαθεῖαν vocat: et βαθύφρονα sapientem. » Porro, ut meam tandem sententiam exponam, vulgata lectio satis commode retineri posse videtur si ἀληθείας non ad τὰ πάθη, quod faciunt eruditi viri jam memorati, sed ad ἀποστάσεις referamus: Ἀπόστασις δὲ τὰ πάθη τῆς ἀληθείας, sunt autem perturbationes abscessus veritatis.

(37) Ὑπερσαρκώσεις. Ὑπὲρ σαρκώσεις, Bod.

(38) Μεταλαμβάνειν. Μεταλαμβάνει, Reg.

καταίνει. Ἀλλὰ καὶ ὁ στρατηγὸς, χρημάτων
 ζημίας, καὶ τὰς εἰς αὐτὰ τὰ σώματα διηκούσας αἰ-
 κίας (39) μετὰ δεσμῶν καὶ τῆς ἐσχάτης ἀτιμίας
 προσφέρων τοῖς ἡδικοηκόσιν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ θανάτῳ
 κολάζων τινὰς, τέλος ἔχει τὸ ἀγαθὸν ὑπὲρ νοθεσίας
 τῶν ὑπηκόων στρατηγῶν. Ὡσαύτως καὶ ὁ μέγας
 ἦμῶν ἐκεῖνος στρατηγὸς, ὁ τῶν ὀλων ἡγεμὼν Λόγος,
 πῶς παρὰ τὸν νόμον ἀρηνιάζοντας τὸν αὐτοῦ, ὑπὲρ
 ἀπαιτίας δουλείας καὶ πλάνης καὶ τῆς τοῦ ἀντικει-
 μένου αἰχμαλωσίας, εἰς καταστολὴν τῶν τῆς ψυχῆς
 παθῶν νοθετῶν, ἐπὶ τὴν ἰσράν τῆς πολιτείας ὁμό-
 των εἰρηναγωγεῖ. Καθάπερ οὖν τῷ συμβουλευτικῷ
 λόγῳ παράκειται τὸ προτρεπτικὸν καὶ παρακλητικὸν
 εἶδος, οὕτω καὶ τῷ ἐγκωμιστικῷ τὸ λοιδορητικὸν,
 καὶ ἐνειδικτικὸν καὶ ἐγκωμιστικὸν (40). Τὸ δὲ εἶδος
 αὐτοῦ τέχνη ἐστὶ ψευτικὴ (41). Εὐνοίας δὲ τὸ φέγειν,
 ὡ μίσους σύμβολον. Ἄμφορ μὲν γὰρ ἐνειδικζέσθαι, καὶ
 ὁ εἶδος καὶ ὁ μὴ· ἀλλ' ὁ μὲν ἐχθρὸς, ἐπιγελῶν, ὁ δὲ
 φίλος, εὐνοῶν. Οὐκ ἄρα διὰ μίσους ὁ Κύριος τοῖς ἀν-
 θρώποις λοιδορεῖται· οὐς καὶ ἐξῆν αὐτῷ ἀπολέσαι
 παρὰ τὰς ἰδίας αἰτίας, ὁ δὲ ὑπὲρ ἡμῶν καὶ πέπονθεν.
 Παιδαγωγὸς γὰρ ἄτε ἀγαθὸς, ἐντέγκως σφόδρα καὶ
 διὰ τῆς λοιδορίας ὑποδύεται τὸν ψόγον, οἷονεὶ μάλιστα,
 ἢ βλαστημῆ τὸ καθῆρτον τῆς διανοίας ἐπεργειῶν.
 Πάν τε αὖ ἐν μέρει προτρέπειν ἐπιχειρεῖ τοὺς αὐ-
 τῶς οὐς γὰρ ὁ ἐπαινος οὐ προτρέψατο, τοὺτους παρ-
 ὄξενε ὁ ψόγος· καὶ οὐς ὁ ψόγος οὐκ ἐξεκλέσατο
 εἰς σωτηρίαν καθάπερ νεκροῦς (42), τοὺτους πρὸς
 ἀντίθετον ἢ βλαστημῆ διανίσταται. *Μάλιστα γὰρ
 καὶ αὐδεῖα ἐν παντὶ καιρῷ σοφίας. Συγκολλῶν
 ἱστρακον, καὶ διδύκων (43) μωρῶν· εἰς ἀίσθησιν
 ἄνω, φησὶ, τὴν γῆν, καὶ τὸν ἀπλητισμένον εἰς
 σίτησιν ἐξέγειν· διὰ τοῦτο ἐναργῶς ἐπήγαγεν,
 Ἐξέγειν καθιέθοντα ἐκ βαθέος ὕπνου, ὅς τῶν
 ἕμων μάλιστα θανάτῳ ἔοικεν. Καὶ δὴ αὐτὸς περὶ
 αὐτῶν σαφέστατα οὐς (44) ἐκφαίνει, τὴν πολυτροπον
 καὶ πικρῶς ἐπιθετικὴν Θεραπείαν ἀλλήλορῶν, ὁππότε αἰετῶν,
 Ἐγὼ εἶμι ἢ ἄμπελος ἢ ἀληθινή· καὶ ὁ Πατὴρ μου
 ἰσχυρὸς ἐστίν. Εἶτα ἐπήγαγε πάλιν, Πᾶν κλήμα
 ἐν ἔμοι μὴ φέρον καρπὸν, αἶρει αὐτὸ· καὶ πᾶν τὸ
 καρποφοροῦν (45) καθαίρει, ἵνα καρπὸν πλείω
 φέρῃ. Καθυλομανεῖ (46) γὰρ μὴ κλαδευομένη ἢ ἄμ-
 πελος· οὕτω δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Καθαίρει δὲ αὐτοῦ
 τὰ ἐξυθριζούσας παραφάδας ὁ Λόγος, ἢ μάχαιρα,
 καρποφορεῖν, οὐκ ἐπιθυμεῖν, τὰς ὁρέξεις ἀναγκάσας·
 ἢ δὲ πρὸς τοὺς ἀμαρτάνοντας ἐπιπληξίς, ἔχει σκο-
 πὸν τὴν σωτηρίαν, μεθαρμοζομένου (47) μουσικῶς
 τὸν Λόγον, κατὰ τοὺς οἰκειοὺς ἐκάστων τρόπους· πῆ*

stusque ac superbia tumores exequat, sanum ac
 verum hominem reparans ac restituens. Jam vero
 admonitio est veluti quædam diæta egrotantis ani-
 mæ, quæ ea, quæ sunt sumendâ, consulit, et quæ
 non sunt, prohibet. Hæc autem omnia tendunt ad
 salutem et sanitatem æternam. Quin etiam dux
 exercitus, cum in eos, qui maleficium admiserunt,
 et mulctis pecuniariis, et pœnis, quæ cum vinculis
 et extrema ignominia ad corpus usque pervadunt,
 animadvertit, et nonnullos etiam nonnunquam
 morte punit, finem habet id, quod bonum est, ut
 qui ejus imperio subsunt, duces admoneantur. Ita
 etiam magnus ille noster imperator, universorum
 dux Verbum, eos, qui suæ legi non parent, ut a
 servitute et errore, et ab adversarii captivitate li-
 berentur, ut animi perturbationes coerceant ad-
 monens, ad sacram reipublicæ concordiam pacifice
 deducit. Quemadmodum ergo orationi suasoriæ
 adjunctum est genus cohortatorium et monitorium,
 ita etiam laudatoriæ vituperatorium et exprobrato-
 rium. Est autem hoc genus ars quædam reprehensio-
 ria. Benevolentia autem, non odii signum est,
 reprehendere. Ambo enim probrum obijciunt, et
 amicus et inimicus; sed inimicus quidem irridens,
 amicus autem bene volens. Non ergo propter odium
 Dominus homines vituperat, quos cum propter
 nostra ipsorum scelera licuisset perdere, ipse pro
 nobis, etiam passus est. Nam tanquam bonus Pæ-
 dagogus, admodum artificiose vel per maledictum
 ad vituperandum irrepsit, maledicto tanquam flag-
 gello mentis socordiam excitans. Rursus autem
 eosdem vicissim conatur adhortari. Quos enim
 laus non movit, eos incitat vituperatio; et quos
 tanquam mortuos vituperatio non excitat ad salu-
 tem, eos ad veritatem expergeficit maledictum.
*Flagella enim et disciplina in omni tempore sapientia.
 Qui testam conglutinat, et stultum docet, ad
 sensum, 51* inquit, *terram ducens, et eum, qui est
 desperatus, acuens ad prudentiam.* Propterea aperte
 subjunxit: *Excitans dormientem e profundo som-
 no*, qui est ex aliis rebus omnibus maxime morti
 similis. Porro autem ipse de se ipso apertissime
 exponit, multiplicem multisque modis utilem cul-
 turam allegorice significans, quando dicit: *Ego
 sum vitis vera, et Pater meus agricola est.* Deinde
 rursus subjunxit: *Omnis palmes in me non ferens
 fructum, tollit ipsum: et quidquid fructum fert, ex-
 purgat, ut amplius fructus ferat* b; silvescit enim

✕ P. 158 ED. POTTER, 115-116 ED. PARIS. a Eccli. xxii, 6-8. b Joan. xv, 1, 2.

(39) Αἰκίας. Hanc vocem legendam pro vulg. αἰ-
 κίας, vidit etiam Hervetus interpres. SYLBURG.

(40) Καὶ ἐγκωμιστικόν. Commation hoc omisit
 Hervetus interpres, et certe superfluum est: aut pro
 ἐγκωμιστικόν reponendum ἐπιτιθηστικόν, vel simile
 quid. SYLBURG. Forte ἐγκωμιστικόν in margine an-
 notatum, postea in textum irrepsit: dein καὶ con-
 nectionis gratia additum est.

(41) Ψευτικὴ. Ψευτή Reg., Bod. Sylburg. ait:
 Ψευτή Pal. ms. Hervetus interpres ψευτικὴ, abster-
 soria; nostrum ψευτικὴ satis confirmant sequentia.

(42) Καθάπερ νεκροῦς. Hæc verba si ad ea quæ

sequuntur referantur, hunc sensum dabunt: *Et quos
 reprehensio non provocavit ad salutem, eos tanquam
 mortuos, convitia excitant ad veritatem.*

(43) Καὶ ὁ ὁ δ. Ecclesiast.

(44) Οὐς. Sic A., corruptum fortassis ex abbre-
 viato ὁ Κς. id est ὁ Κύριος, SYLBURG. Mox εἶπεν
 congruentius quam εἶπών. IDEM.

(45) Καρποφοροῦν κ. Καρπὸν φέρον καθαίρει αὐτὸν,
 ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ, Ἐναγ.

(46) Καθυλομανεῖ. Καθυλομανεῖ Bod.

(47) Μεθαρμοζομένον. A. μεθαρμοστρέμενον ma-
 vult, forma media. SYLBURG.

vitis, nisi putetur: ita etiam homo. Luxuriantes autem lascivientesque propagines Verbum, qui est gladius, expurgat, cogens appetitus non concupiscere, sed fructum ferre. Eorum autem, qui peccant, salutem intendit increpatio, Verbo se concinne applicante, pro propriis uniuscujusque moribus, alicubi quidem vehementer ac intenso, alicubi autem laxo ac remisso. Apertissime itaque per Moysen dictum est: *Bono estote animo: ut vos tentet, accessit Deus; ut sit timor ejus in vobis, ut non peccetis* ^a. Hinc pulchre quoque Plato cum didicisset: *Omnibus enim, inquit, revera bene fit, qui dant pœnas: juvantur enim, dum eis punitis melior evadit anima*. Si qui autem corriguntur, iis a justo bene fit; et ex sententia Platonis in confesso est, bonum esse quod justum est: ipse timor prodest, et ut hominibus bono esset, inventus est; quoniam *spiritus timens Dominum, vivet. Spes enim est in eum, qui ipsos salvos facit* ^b. Hic ipse autem, Verbum inquam, qui pœnas imponit, est iudex. De quo dicit etiam Isaias: *Dominus tradidit ipsum peccatis nostris* ^c; peccatorum scilicet correctorem, et directorem: et ideo solus hic potest peccata remittere, noster a Patre universorum constitutus Pædagogus, qui solus ab obedientia potest discernere inobedientiam. Qui autem minatur, aperte ostendit se nihil mali velle facere, neque ea quæ minatur exsequi; sed incusso timore impetum ad peccata reprimat, et suam in homines benevolentiam ostendit, adhuc differens, et ostendens qualia sunt passuri si peccatores permaneant; non autem, sicut serpens, statim inflixit mordet. Bonus est ergo Deus. Atque ipse quidem Dominus sermone ante factum sæpe utitur: *Sagittæ, inquit, meæ conficiunt ipsos, consumpti fame et morsu avium, et nervorum* ^d *in cervicem convulsio inmedicabilis. Dentes belluarum immittam in ipsos, cum ira serpentium super terram. Foris filiis eos orbabit gladius, et ex promptuariis metus* ^d. Non igitur Deus irascitur, ut nonnullis visum est, sed plerumque homines cohibet, semper autem hortatur, et quæ sunt agenda indicat. Bona autem est hæc ars, terrere ne pec-

✕ P. 159 ED. POTTER, 117 ED. PARIS. ^a Exod. xxxi, 23, 24, 25.

(48) *Θαρβείτε, ἔν.* Θαρραίτε, ἔνεκεν γὰρ τοῦ π. Exod. Μοχ παρεγενήθη ὁ Θεός παρ' ὑμᾶς ὅπ. SYLBERG.

(49) *Πάντες.* Hanc sententiam uberrime tractat et probat Socrates in *Gorgia* Platonis, pag. 325 et seq. edit. Ficini.

(50) *Τὸ δ, Τὸν δ.* Bod.

(51) *Φοβούμενον. Φοβουμένων,* Ecclesiast. Μοχ ἐλπὶς αὐτῶν ἐπ. Ibid.

(52) *ὄστος.* Abest a Reg.

(53) *Βέλη μου.* Gr. in 1 *Pædag.*: Τὰ βέλη μου συντελέσει αὐτούς. LXX: Τὰ βέλη μου συντελέσω εἰς αὐτούς. Vulg. Latina: *Et sagittas meas complebo in eis.* Quod quidem ex Hebræo interpretantur, *extendam contra eos omnia mala.* In nova editione Romana legitur: Τὰ βέλη μου συμπολεμήσω εἰς αὐτούς. Quod vero sequitur ὀπισθότονος ἀνάτομος, proprie indicat convulsionem corporis in partem posteriorem, quæ accidit ex contractione nervorum,

μὲν, ἐπιταίνοντες αὐτοῦ, πῆ δὲ, ἀνέντομος. Σαφέστατα οὖν διὰ Μωϋσεῖος λέλεκεται· *Θαρβείτε, ἔνεκεν* (48) *τοῦ περάσαι ὑμᾶς παρεγενήθη ὁ Θεός· ὅπως ἂν γένηται ὁ φόβος αὐτοῦ ἐν ὑμῖν, ἵνα μὴ ἀμαρτάνητε.* Ἐντεῦθεν καλῶς καὶ ὁ Πλάτων μαθὼν, *Πάντες* (49) *μὲν γὰρ, φησὶν, ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ πάσχουσιν οἱ δίκην διδόντες· ὠφελοῦνται γὰρ, τῷ βελτίω τῆν γνῶσιν αὐτοῖς γίνεσθαι δικαίως κολαζόμενοις.* Εἰ δὲ ἀγαθὰ πάσχουσιν ὑπὸ τοῦ δικαίου ὁ ἐπανορθοῦμενοι, καὶ κατὰ Πλάτωνα ὁμολογεῖται ἀγαθὸν εἶναι τὸ δίκαιον (50)· αὐτὸς γοῦν ὁ φόβος ὠφελεῖ, καὶ πρὸς ἀγαθοῦ τοῖς ἀνθρώποις ἐξηύρηται· ὅτι *πνεῦμα φοβούμενον* (51)· *Κύριον ζήσεται· ἡ γὰρ ἐλπὶς ἐπὶ τὸν σώζοντα αὐτούς.* Ὁ δὲ αὐτὸς οὗτος (52) *Λόγος, δίκην ἐπιτιθεῖς, κριτὴς ἔστιν· περὶ οὗ* ^B *καὶ Ἡσαίας λέγει· Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν· διορθωτὴν δηλονότι, καὶ κατευθυντῆρα τῶν ἀμαρτιῶν· διὰ τοῦτο μόνος οὗτος οἶός τε ἀφιέναι τὰ πλημμελήματα, ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ἔλων ὁ ταχθεὶς Παιδαγωγὸς ἡμῶν, μόνος ὁ τῆς ὑπακοῆς διακρίναι τὴν παρακοὴν δυνάμενος.* Ὁ δὲ ἀπειλῶν δῆλός ἐστι μηδὲν ἐθέλων πράξει κακὸν, μηδὲ ἄπερ ἀπειλεῖ, ἐπιτελέσαι· καταστήσας δὲ εἰς δέος, τὴν ἐπὶ τὰς ἀμαρτίας ἀνέκοψε φορὰν· καὶ τὸ φιλόανθρωπον αὐτοῦ ἐνδείκνυται, μέλλων ἔτι, καὶ διασαφῶν οἷα πείσονται, εἰ παραμένουσιν ἀμαρτωλοί· οὐχὶ δὲ, ὡς περ ὄφεις ἐμφύς, ἔδακεν εὐθέως. Ἀγαθὸς ἔρα ὁ Θεός. Καὶ ὁ γὰρ Κύριος εἰς πολλὰ συγχρῆται πρὸ τοῦ ἔργου τῷ λόγῳ· *Τὰ γὰρ βέλη μου* (53), φησὶ, *συντελέσει αὐτούς· τηχόμενοι λιμῶ· καὶ βρώσει ἑρῶν· καὶ ὀπισθότομος ἀνάτομος.* Ὀδόντας θηρίων ἐπαποστελῶ εἰς αὐτούς μετὰ θυμοῦ σφρόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐξωθεν ἀτεκνώσει αὐτούς μάχιραι, καὶ ἐκ τῶν ταμείων φόβος. Ὡς οὐκ ὀργίζεται (54) τὸ Θεῖον, ἢ τισὶν ἔδοξεν, ἀλλὰ τὰ μὲν πλείστα ἀπέχεται, τὰ πάντα δὲ παρήνεσε τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ὑπέδειξεν ὡς πρακτέα. Ἀγαθὴ δὲ αὕτη ἡ τέχνη, ἐκφοβεῖν ἵνα μὴ ἀμαρτῶμεν· *Φόβος γὰρ Κυρίου ἀπωθεῖται ἀμαρτήματα· ἀφοβος δ'* (55) *οὐ δύνησεται δικαιοθῆναι,* φησὶν ἡ Γραφή. Καὶ τὴν κλάσιν ὁ Θεός οὐχ ὑπὸ ὀργῆς (56) ἐπιφέρει, ἀλλὰ τὸ δίκαιον σκοπεῖ· ὡς οὐ συμφέρει παραλειφθῆναι τὸ

^D qui vel in posteriorem, vel in anteriorem partem corpus flectere solent. Verbum Hebraicum *pestem amarissimam*, vel *exitiale morbum* significat, qui cito enecat. COLLECT. In Pal. ms. desunt hæc et sequentia, usque ad καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἐνός, καὶ ὑπὲρ αὐτῆν μονάδα. SYLBERG. Eadem absunt etiam a Reg. et Bod.

(54) *Ὁὐκ ὀργίζεται.* Ad hæc congruit etiam Chrysost.: Ὡς τὰ πολλὰ τῶν ἀνθρώπων οἱ πλείους οὐχ οὕτως τῆ τῶν χρηστῶν ἐπαγγελία, ὡς τῷ φόβῳ τῶν λυπηρῶν πρὸς ἀρετὴν ἔλκονται. H. SYLBERG.

(55) *Ἄφοβος δ'.* In vulg. edit. Siracidæ legitur θυμὸς δ' ἄδικος· in quibusdam θυμῶδης δ' ἀνήρ. SYLBERG.

(56) *Ὁὐχ ὑπὸ ὀργῆς.* Deum absque ira punire, docet etiam Lactantius, *De ira Dei*, cap. 17; Ambrosius, lib. *De Noe*, cap. iv, et præclare Augustinus, *De civitate Dei* lib. xviii, c. 18: *Judicia Dei*, inquit, *licet occulta multa, tamen injusta nulla.* R. SYLBERG.

κων δι' ἡμᾶς. Διρείται δὲ ἕκαστος ἡμῶν τὰς τιμω-
 ρίας, αὐτὸς ἐκὼν ἀμαρτάνων αἰτία (57) δὲ ἐλομένου
 ὁ θεὸς ἀναίτιος. *Et δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν θεοῦ δικαιο-
 σσύνη συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἀδικὸς ὁ θεός,
 ὁ κειψέρον τὴν ἐργίην* (58); μὴ γένοιτο! Λέγει
 τῶν ἀπειλῶν *Παροξυνῶ* (59) *τὴν μάχαιράν μου,
 καὶ ἀρθέξεται κρίματος ἡ χεὶρ μου· καὶ αὐτὸς ἀν-
 ταποδώσω δικὴν τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦ-
 σιν ἀνταποδώσω. Μεθυσώ τὰ βέλη μου ἀπ' αἵ-
 ματος· καὶ ἡ μάχαιρά μου φάγεται κρέα ἀπὸ αἵ-
 ματος τραυματιῶν. Σαφές γὰρ ἐνταῦθα ὡς ἄρα οἱ
 μὴ διεγερέοντες τῇ ἀληθείᾳ, μηδὲ μισοῦντες τὸν
 λόγον, οὐκ ἂν τὴν σφῶν αὐτῶν μιτήσαιεν σιωπηρίαν,
 ἐκέρχονεν δ' ἂν τῆς ἐχθρας τὰ ἐπιτίμια. Στέφανος
 ἄρα σερίας, ἧ φησιν ἡ Σοφία, φόβος Κυρίου. Σα-
 κρίματα γούν διὰ τοῦ Ἀμῶς τοῦ προφήτου, τὴν οἰκο-
 νομίαν μεμύνηκεν ὁ Λόγος τὴν ἑαυτοῦ, *Κατέστρεψα
 ὑμᾶς, λέγων, καθὼς κατέστρεψεν ὁ θεός Σόδομα
 καὶ Γέμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαυὶς ἐξεσπασμέ-
 νος ἐκ πυρός· καὶ οὐδ' ὡς* (60) *ἐπεστρέψατε πρὸς μέ,
 λέγει Κύριος. Ὁρατε, πῶς ὁ θεός τὴν μετάνοιαν ὑπὸ
 φύλακας ζητεῖ· ἐνδείκνυται τε παρὰ τὴν οἰκονο-
 μίαν τῆς ἀπειλῆς ἡ σὺχῆ τὸ φιλόανθρωπον τὸ ἑαυτοῦ.
 Ἀσπαστρέψω, φησὶ, τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν,
 καὶ δεῖξω τί ἔσται αὐτοῖς. Οὐ γὰρ τὸ πρόσωπον
 Κυρίου ἐπιβλέπει, εἰρήνην καὶ ἀγαλλίας· οὐ δὲ ἀπέ-
 στραπται, παρείσδυσις γίνεται πονηρίας. Οὐ βούλε-
 ται οὖν ἐφορᾶν τὰ κακὰ ἀγαθὸς γάρ ἐστι· παρορῶν-
 τας δὲ αὐτοῦ ἔκοντα διὰ τὴν ἀπιστίαν τὴν ἀνθρωπίνην
 μένειν ἵσχει κακία. Ἴδε οὖν, φησὶν ὁ Παῦλος,
*χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν θεοῦ, ἐπὶ μὲν τοὺς
 περὶ τὰς ἀποτομίας, ἐπὶ δὲ σὲ, χρηστότητα,
 ἵνα ἐπιμεινῆς τῇ χρηστότητι, τουτέστι τῇ εἰς
 Χριστὸν πίστει. Ἐπειτα δὲ τῷ ἀγαθῷ, ἧ φύσει ἀγα-
 θὸς ἐστιν, ἡ μισοπονηρία. Διὸ καὶ κολάζειν μὲν αὐ-
 τὸν ὁμολογῆσαιμὲν τοὺς ἀπίστους· ἡ γὰρ κόλασις (61)
 ἐπ' ἀγαθῷ καὶ ἐπ' ὠφέλειᾳ τοῦ κολαζομένου· ἐστι
 γὰρ ἐπανόρθωσις ἀναιτιείνοντος· τιμωρεῖσθαι δὲ, μὴ
 βύλεσθαι. Τιμωρία δὲ ἐστὶν ἀνταπόδοσις κακοῦ, ἐπὶ
 τῷ τιμωροῦντος συμφέρον ἀναπεμπομένη. Οὐκ
 ἂν δὲ ἐπιθυμήσῃ (62) τιμωρεῖσθαι ὁ ὑπὲρ τῶν
 ἐκπεσόντων ἡμᾶς προσερχέσθαι διδάσκων. Ἀλλὰ
 ἔα μὲν ἀγαθὸς ὁ θεός καὶ ἅπαντες (63) ὁμολογοῦσιν
 ὅτι πάντες ὅτι δὲ καὶ δίκαιος ὁ αὐτός θεός, οὐ μοι***

*cemus : Timor enim Domini peccata extrudit : Qui
 est autem sine timore, non poterit justificari, inquit
 Scriptura a. Deus autem non ex ira irrogat suppli-
 cium, sed quod justum est, considerat; nempe
 quod propter nos non expediat prætermitti quod
 justum est. Unusquisque autem nostrum suppli-
 cium eligit, cum sponte peccat : culpa est autem
 ejus, qui eligit; in Deum autem culpa conferri ne-
 quit. Si autem injustitia nostra Dei justitiam com-
 mendat, quid dicemus? Nunquid est Deus injustus,
 qui infert iram? Absit b! Dicit itaque minans :
 Acquam gladium meum, et apprehendet judicium
 manus mea, et ipse retribuam jus inimicis, et
 iis, qui oderunt me, retribuam. Inebriabo sagittas a
 sanguine vulneratorum c. Hic ergo apertum est,
 quod qui non sunt inimici veritati, neque Verbum
 oderunt, illi suam ipsorum salutem odio non ha-
 buerint, sed inimicitiarum pœnas effugerint. Corona
 itaque sapientiæ, inquit Sapientia, timor Domini d.
 Apertissime autem per Amos prophetam sui consilii
 rationem Verbum significavit : Everti vos, di-
 cens, sicut Deus evertit Sodomam et Gomorrhham, et
 fuistis sicut torris extractus ab igne : et ne sic qui-
 dem ad me conversi estis, dicit Dominus e. Videte
 quomodo Deus propter suam bonitatem requirit
 pœnitentiam : et in ipsa minarum intentione tacite
 ostendit suam in homines benevolentiam : Avertam,
 inquit, faciem meam ab ipsis, et ostendam quid erit
 ipsis f. Ubi enim Domini facies respicit, illic est pax
 et exsultatio. Ubi autem faciem avertit, ingreditur
 vitium. Non vult ergo mala intueri : bonus enim
 est; sed cum ipse oculos avertit, sua sponte propter
 humanam infidelitatem ortum habet vitium. ✕ Vide,
 ergo, inquit Paulus g, bonitatem et severitatem Dei.
 In eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te au-
 tem bonitatem, si permanseris in bonitate, hoc est
 fide in Christum. Eum autem, qui bonus est, qua-
 tenus natura bonus est, sequitur odium vitii. Et
 ideo fatebor quidem eum castigare infideles (casti-
 gatione enim est bono et utilitati ejus, qui castigatur;
 est enim ejus, qui resistit, correctio), ulcisci autem
 non velle. Est autem ultio, retributio mali quod im-
 mittitur, ad utilitatem ejus, qui ulciscitur. Ulcisci*

✕ P. 140 ED. POTTER, 118 ED. PARIS. a Eccli-
 i Eccles. 1, 22. e Amos iv, 11. f Deut. xxii, 20.

D Hieroclem, p. 542, 544; Gregorius Nazianz., *Contra
 Julianum* Invektiv. 4.

(58) Ὁργίην. Κατ' ἀνθρώπον λέγω addit Pau-
 lus.

(59) Παροξυνῶ. Παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν τὴν μ.
 Bibl. Græc. Mox, καὶ ἀποδώσω δικ. Dein, μισοῦσίν με
 ἀντ. Mox, κρέα ἀφ' αἵματ. Ibid.

(60) Ὁς. Οὕτως. Bibl. Græc.

(61) Ἡ γὰρ κόλασις. Perimus enim, si pœca-
 mus. Cyprianus epist. 4, l. iv; Ambrosius in *psal.*
 cxviii, serm. 9. R. SYLBURG.

(62) Ἐπιθυμήσῃ. Cum potentiali ἂν magis con-
 gruit ἐπιθυμήσαι, vel Atticum ἐπιθυμήσειε. Id.

(63) Καὶ ἅπαντες. Pro ἅπαντες rectius cum C.
 legimus ἀγοντες, invit. Alioqui pro ea legi possæt
 etiam μόνος καὶ ὄντες, ut paulo post. Id.

(57) Aizla. Hanc gnomen respicit iterum Cle-
 mens Strom. 1, pag. 271, 511, Strom. ii, p. 595;
 Strom. iv, p. 555; Strom. v, p. 615; Strom. vii,
 p. 705, 711. Clementi n. homil. 15, c. 8 : Καὶ γὰρ
 εἰρηται τινι· Ἐλλήνων σοφῶν· Αἰτία ἐλομένων, θεός
 ἀναίτιος. Etenim dictum est a quodam inter Græcos
 sapiente : Culpa eligentium est, Deus culpa vacat.
 Pari modo apud Lucianum *De mercede conductis*, in
 fine : Μέμνησο τοῦ σοφοῦ λέγοντος, ὡς θεός ἀναί-
 τιος, αἰτία δ' ἐλομένων. Et ut cujusdam veterum
 profertur in falsi Origenis Commentario ad *Job.*
 lxxviii, 7. Justin. M., *Apol.* 1, p. 86, edit. Oxon.
 e Platone recitat : Ὅσατε καὶ Πλάτων εἰπὼν, Αἰτία
 ἐλομένων, θεός δ' ἀναίτιος. Quæ verba exstant in
 Platonis *De repub.* lib. x, paulo ante finem. Conf.
 Theodoretus, Sermon. 6. *De curandis Græcorum af-
 fect.*; Eusebius, *Præparat. evang.* lib. v; *Adversus*

autem non desideraverit, qui pro iis, qui nos calumniantur, nos orare docuit ^a. Atqui quod bonus sit Deus, omnes confitentur. Quod autem idem quoque Deus **52** justus sit, non est mihi plurimis verbis opus, si evangelicam Domini vocem adduxero. Unum quidem ipsum dicit: *Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint: ut etiam mundus credat, quod tu me miseris. Et ego gloriam, quam dedisti mihi, dedi eis, ut unum sint, sicut nos unum sumus: ego in ipsis, et tu in me, ut sint perfecti in unum* ^b. Unum autem est Deus, et ultra unum, et supra ipsam unitatem. Et ideo particula illa, *Tu*, demonstrativam habens emphasim, eum, qui vere solus est, qui fuit, et est, et erit, Deum ostendit. In quibus tribus temporibus ponitur unum nomen, nempe *Qui est* ^c. Quod autem is ipse, qui solus Deus est, ipse quoque solus et vere justus sit, in ipso testabitur Dominus Evangelio, dicens: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, illi quoque mecum sint, ut contempserim gloriam meam quam dedisti mihi, quod dilexisti me ante constitutionem mundi. Pater juste, et mundus te non cognovit; ego autem te cognovi, et illi cognoverunt, quod tu me miseris, et notum eis feci nomen tuum, et notum faciam* ^d. Hic est qui reddit peccata patrum in filios iis qui oderunt, et faciens misericordiam iis qui diligunt ^e. Qui enim hos quidem statuit a dextris ^f, illos vero a sinistris, quatenus quidem Pater, cum sit bonus, mente concipitur, id solum quod est, bonus ^g. appellatus est: quatenus vero Filius, cum sit Verbum ejus, in Patre est, justus appellatur ex mutua, quae est inter se, relatione, ut sit dilectionis aequitate dimensum nomen potentiae: *Virum, inquit, secundum opera sua judicabit* ^h, Deo bono statere nobis iustitiae faciem, Jesum, notum faciente; ^{xi} per quem etiam, tanquam ex aequali trutina, Deum cognovimus. De eo quoque aperte dicit Sapia: *Misericordia enim et ira cum ipso. Dominus enim his utrisque solus est potens, iram effundens ad propitiationem ex magna sua misericordia. Ita etiam ejus*

Ἀ χρῆ πλειόνων ἐστὶ λόγων, τὴν εὐαγγέλιον τοῦ Κυρίου παραθεμένῳ φωνῇν (64). Ἐνα μὲν αὐτὸν λέγει, Ἴνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί. Ἴνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν. Ἴνα καὶ (65) ὁ κόσμος πιστεύῃ, ὅτι σὺ ἡμε ἀπέστειλας. Κἀγὼ τὴν δόξαν, ἣν ἔδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, Ἴνα ὧσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, Ἴνα ὧσι τεταλειωμένοι εἰς ἐν. Ἐν δὲ ὁ Θεὸς, καὶ ἐπέκεινα τοῦ ἐνός, καὶ ὑπὲρ αὐτὴν μονάδα. Διὸ καὶ τὸ Σὺ μόριον, δεικτικὴν ἔχον ἔμφασιν, τὸν ὄντως μόνον ὄντα, ὃς ἦν (66), καὶ ἐστὶ, καὶ ἐσται, δεικνυσι Θεὸν καθ' ὧν τριῶν χρόνων ἐν ὄνομα κεῖται, ὁ ὄν. Ὅτι δὲ ὁ αὐτὸς μόνος ὢν Θεὸς καὶ δικαίος ἐστὶν ὁ αὐτὸς καὶ μόνος, καὶ ὄντως, ἐν τῷ αὐτῷ μαρτυρήσει Κύριος εὐαγγέλιον, λέγων· Πάτερ, ὃς ἔδωκάς (67) μοι, θέλω Ἴνα ὅπου εἰμι ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὧσι μετ' ἐμοῦ, Ἴνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν, ἣν ἔδωκάς μοι· ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου. Πάτερ δικαίε· καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω· ἐγὼ δὲ σε ἔγνω, κἀκεῖνοι ἔγνωσαν, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας, καὶ ἐγγώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω. Οὗτός ἐστιν ὁ ἀποδιδοὺς ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα τοῖς μισοῦσι, καὶ ποιῶν ἔλεος τοῖς ἀγαπῶσιν. Ὁ γὰρ ἰστάς τοὺς μὲν ἐκ δεξιῶν, τοὺς δὲ ἐξ εὐωνύμων, καθὼ μὲν Πατὴρ νοεῖται, ἀγαθὸς ὢν, αὐτὸ μόνον ὃ ἐστὶ κέκληται ἀγαθός (68)· καθὼ δὲ Υἱός, ὢν ὁ Λόγος αὐτοῦ, ἐν τῷ Πατρὶ ἐστὶ, δικαίος προσαγορεύεται, ἐκ τῆς πρὸς ἄλλα σχέσεως· ἀγάπης ἰσότητι μεμετρημένον ὄνομα δυνάμεως· Ἄνδρα, φησὶ, κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ κρίνει (69)· ἀγαθοῦ ζυγοῦ πρόσωπον ἡμῖν δικαιοσύνης, τὸν Ἰησοῦν, γνωρίσαντος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ τὸν Θεὸν, οἶον ἐκ τρυτάνης (70) ἰσοσθενούς, ἔγνωμεν. Ἐπὶ τούτου καὶ ἡ Σοφία διαβήρησεν λέγει· Ἐλεος γάρ (71) καὶ ὀργὴ μετ' αὐτοῦ. Κύριος γὰρ ἀμφοῖν οὗτος μόνος ἐνδύστης, εὐλαστριον ἐκχέων ὀργῆν κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ. Οὕτω καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ· ἔλεος· γὰρ καὶ ἐλέγχου σκοπὸς ἡ τῶν ἐλεγχομένων σωτηρία. Ναὶ μὴν ὅτι ἀγαθὸς αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ, ὁ αὐτὸς πάλιν ὁμολογήσει Λόγος, Ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀγα-

^a P. 141 ED. POTTER, 119 ED. PARIS. ^b Matth. v, 44. ^c Joan. xvii, 21, 22, 23. ^d Exod. iii, 14. ^e Joan. xvii, 24, 25, 26. ^f Exod. xx, 5, 6. ^g Matth. xx, 21; xxv, 35. ^h Matth. xix, 17. ⁱ Ecclii. xvi, 15.

(64) *Εὐαγγέλιον... φωνῇν*. Theophilus ad Autolyt. lib. iii, p. 126, edit. Paris.: Ἡ δὲ εὐαγγέλιος φωνῇ ἐπιτακτικώτερον διδάσκει. Vox Evangelica vehementius docet.

(65) *Kal. Abest a Joan. Mox, καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν, ἣν δέδωκάς*. Ibid. Dein, ἡμᾶς ἐσμέν, Ibid.

(66) *Ὅς ἦν*. Apoc. xi, 17: Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος.

(67) *Ἐδωκάς*. Δέδωκάς Joan. — Mox, καὶ οὗτοι πρὸ κἀκεῖνοι Ibid.

(68) *Ἀγαθός*. Lowthius mavult ἀγαθόν.

(69) *Κρίνει*. Κρίνει, Ecclesiast.

(70) *Τρυτάνης*. Hæc explicat Clemens sub finem cap. 9 hujus libri: Καὶ πρῶτος οὗτος τὴν ἐξ οὐρανῶν ἀγαθὴν κατήγγειλε δικαιοσύνην· Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, λέγων, οὐδὲ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός. Αὕτη ἡ ἀνεπαλινταυρούσα γνωσις ἐπίσης δικαιοσύνης ἀρχαίας σύμβολον. Isque primus e caelis bonam annuntiavit justitiam, cum diceret:

« Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem, nisi Filius. » Hæc reciproca et ex æquo ponderans cogitatio primavæ justitiæ symbolum. Conf. Joan. xii, 45; xiv, 9.

(71) *Ἐλεος γάρ*. Hæc sic scribe et distingue: Ἐλεος γὰρ καὶ ὀργὴ μετ' αὐτοῦ· Κύριος γὰρ ἀμφοῖν οὗτος μόνος· δυνάστης εὐλαστριῶν, ἐκχέων ὀργῆν. Κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ. *Misericordia enim et ira est cum illo; solus enim ambarum dominus est: Potens propitiationum, effundens iram. Secundum multam misericordiam ejus, sic etiam correctio ejus.* Siracides hoc modo scribit, cap. xvi, 12, 13: Ἐλεος γὰρ καὶ ὀργὴ παρ' αὐτοῦ· δυνάστης ἐξλαστριῶν, καὶ ἐκχέων ὀργῆν. Κατὰ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω καὶ πολὺς ὁ ἔλεγχος αὐτοῦ. Ἄνδρα κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ κρίνει. Hæc porro verba, Κύριος γάρ, ἀμφοῖν οὗτος μόνος, sunt paravēthika Clementis. Sylburgius eὐλαστον scribi voluit pro εὐλαστριον.

πιστους και ποτηρούς· και προσέτι, *Γίνεσθε ολιπίμωνες*, λέγων, καθώς ο Πατήρ (72) ὁμῶν ολιπίμων ἐστίν. Οὐ μὴν ἀλλὰ και δημητικα διαρρήδην λέγει: *Οὐδέεις ἀγαθός, εἰ μὴ ο Πατήρ* (73) μου, ο ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐπὶ τούτοις αὖθις· *Ὁ Πατήρ μου, φησιν, ἐπιλάμπει τὸν ἥλιον τὸν αὐτοῦ ἐπὶ πάντας*. Παρασημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι τὸν αὐτοῦ Πατέρα τὸν ἀγαθόν, και δημιουργόν εἶναι ὁμολογεῖ· δίκαιος δὲ ο δημιουργός εἶναι οὐκ ἀντιλέγεται. Και πάλιν, *Ὁ Πατήρ* (74) μου, φησὶ, βρέχει ἐπὶ δικαίους και ἀδίκους· και καθὸ μὲν βρέχει, δημιουργός ὕδατων ἐστὶ και νεφῶν καθὸ (75) δὲ ἐπὶ πάντας, δικαίως ἰσοστατεῖ και ἀρετῆς· ὡς δὲ ἀγαθός, ἐπὶ δικαίους και ἀδίκους ἐμείας. Σαφέστατον τοίνυν ἓνα και τὸν αὐτὸν εἶναι θεὸν συλλογιζόμεθα, ὡδέ πως, ὅτι, *Ὅψομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων σου και, Ὁ οὐρανός ὁρός σου, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐψάλλον ὁ ἐκ Κύριος φησιν ἐν τῇ προσευχῇ, Πάτερ ἡμῶν ο ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὐρανὸ δὲ τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον εἶναι. Ἀναντιρρήτων ἄρα μὴ οὐχὶ τὸν υἱὸν εἶναι τὸν Κύριον τοῦ Δημιουργοῦ. Εἰ δὲ ο κτίστης πρὸ πάντων ἐμολογεῖται δίκαιος, υἱός δὲ τοῦ Δημιουργοῦ ὁ Κύριος, υἱός ἄρα τοῦ δικαίου ὁ Κύριος. Διὰ τοῦτο και ὁ Παῦλος φησὶ: *Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ περατέρωται· και πάλιν, ἵνα μάλλον ὑπολάβῃς Θεόν· δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντα τοὺς (76) πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή. Και προσέτι μαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ, μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει: Ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ· πρὸς τὴν ἐνδειξίαν (77) τοῦ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, και δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦν. Τὸ δὲ δίκαιον ἀγαθὸν εἶναι, φαίνεται πῶς λέγων· Ὅστε ο μὲν νόμος ἅγιος, και ἡ ἐντολὴ ἀγάθη και δικαίη και ἀγαθὴ· και κατὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως ἄμφω τάσων τὰ δνόματα. Ἀλλὰ και οὐδέεις ἀγαθός, εἰ μὴ ο Πατήρ αὐτοῦ. Ὁ αὐτός ἄρα Πατήρ αὐτοῦ, ο ἐν ὧν, πολλὰς μηνυόμενος δυνάμεσι· και τοῦτο ἦν τὸ, *Οὐδέεις ἔγνω τὸν Πατέρα, πάντα αὐτὸν ὄντα, πρὶν ἔλθειν τὸν Υἱόν. Ὡς εἶναι* (78) ταῖς ἀληθείαις καταφανές τὸ τῶν συμπάντων (79) Θεὸν ἓνα μόνον εἶναι, ἀγαθόν, δίκαιον, δημιουργόν, Υἱὸν ἐν Πατρὶ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τῶς αἰῶνας τῶν αἰῶνων (80). Ἀμφ. Ἀλλ' οὐδὲ ἄλλοτερον τοῦ σωτηρίου Λόγου, κηδεμονικῶς λοιδο-**

reprehensio a; misericordiae enim et reprehensionis scopus salus est eorum qui reprehenduntur. Jam vero quod bonus sit idem Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, idem Verbum rursus confitebitur, dicens eum esse *bonum in ingratos et in improbos*; et praeterea dum dicit: *Estote misericordes, sicut Pater vester est misericors* b. Quinetiam quando aperte dicit: *Nemo bonus nisi Pater meus, qui est in caelis* c. Deinde rursus: *Pater, inquit d, meus solem suum splendere facit super omnes*. Hic notandum est quod Patrem suum, qui bonus est, opificem quoque et creatorem esse fatetur. Quod autem justus sit creator, nulla est controversia. Et rursus: *Pater meus, inquit, pluit super justos et injustos* e; et quatenus quidem pluit, est aquarum et nubium opifex; quatenus autem super omnes, juste et cum virtute diligit aequilibrium; tanquam bonus autem, *super justos et injustos* similiter. Apertissime ergo unum et eundem esse Deum ratiocinatione colligimus, hoc modo: *Videbo caelos opera digitorum tuorum* f; et, *Qui creavit caelos, in caelis habitat*: et, *Caelum sedes tua*, Spiritus sanctus cecinit g: Dominus autem dicit in precatione: *Pater noster, qui es in caelis* h; Caeli autem sunt ejus, qui mundum creavit: contradici ergo non potest, quin Dominus sit filius Opificis. Quod si ante omnia in confesso est, justum esse Creatorem: Opificis autem filius est Dominus; ejus ergo, qui est justus, filius est Dominus. Quocirca Paulus quoque dicit: *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est* i. Et rursus, ut magis Deum censeas: *Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi in omnes credentes. Non est enim distinctio*. Et praeterea ferens testimonium veritati, paulo post subjungit: *In tolerantia Dei: ad ostensionem quod sit idem justus, et justificans eum, qui est ex fide, Jesus*. Quod autem justum est, id bonum esse nosse apparet, ✕ cum dicit h: *Quare lex quidem sancta, et praecipuum sanctum, et justum, et bonum*; de eadem potestate utrumque nomen usurpans. Atqui *nullus est etiam bonus, nisi Pater ejus* l. Idem est ergo Pater ejus, qui, cum unum sit, multis significatur potestatibus. Et hoc sibi volebat illud: *Nemo novit Patrem* m, qui quidem erat ipse omnia, priusquam veniret Filius: ut sit

* P. 142 ED. POTTER, 120 ED. PARIS. a Eccl. xvi, 12, 15. b Luc. vi, 55, 56. c Math. xix, 17, d Math. v, 45. e Ibid. f Psal. viii, 4. g Ibid. ii, 4; x, 5; cii, 19. h Math. vi, 9. i Rom. iii, 21, 22. l Ibid. 26. m Rom. vii, 12. n Matth. xix, 17. o Luc. x, 22; Joan. xvii, 25.

(72) Ὁ Π. Καὶ ὁ Π. Luc.

(73) *Ei μὴ ο Π.* Paulo infra eodem modo hoc Christi dictum recitat. Sed Evangelistae omnes habent, εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεός. Matth. xix, 17; Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(74) Ὁ Πατήρ. Evangeliorum sensum, non verba, pro more suo, praebet.

(75) Καθὸ. Καθὸ δὲ ἐπὶ πάντας δικαίους, ἰσοστ. Pal. ms. Haud scio an melius δικαίου, aut dativo casu δικαίω και ἀρετῇ. SYLB. — Scribe καθὸ δὲ ἐπὶ πάντας, δικαίως ἰσοστατεῖ, και μετ' ἀρετῆς. Frustra et doctissimus Sylburgius. HEINSIGS.

(76) *Eis πάντας τοὺς.* Eis πάντας και ἐπὶ πάντας τῶς, apud Paulum.

(77) Ἐνδείξειν. Ἐνδείξειν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ,

ll ἐν τῶ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, και δικαιούντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ, apud Paulum, δικαιούντα pro δικαιούντα, Reg.

(78) Ὡς εἶναι. Cl. Bullus, *Defensionis fidei Nicænae* sect. 2, cap. 6, p. 89, ad hæc verba dicit: « Hic lectori non prorsus stupido, monitore non opus est, ut intelligat, Filium in Patre et cum Patre statui universorum Deum, qui solus sit bonus et justus Opifex, cuique proinde gloria in æternum ascribi debeat. »

(79) *Τῶν συμπ.* Fortasse melius τὸν συμ. SYLBURG.

(80) *Τῶν αἰῶρων.* Hæc verba abesse a Pal. ms. testatur Sylburg. Absunt etiam a Reg. et Bod.

vere apertum, quod qui est universorum Deus, A unus solus sit, bonus, justus, opifex, Filius in Patre, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. Sed neque a salutari Verbo est alienum, dum cura aliorum ab eo geritur convitari. Etenim, hoc quoque est medicamentum divinæ benignitatis, ex quo efflorescit rubor pudoris, et ad peccandum subito verecundia. Si enim oportet vituperare, oportet etiam conviciari: quando animam, quæ dolere desiit, tempus est non lethaliter sauciare, sed salubriter, ita ut exiguo dolore mortem æternam lucretur. In pædagogia autem ejus magna est sapientia, et varia est ejus administrationis ratio ad salutem. Bonis enim fert testimonium Pædagogus. Vocatos autem, ad meliora evocat; et eos, qui ad injuriam faciendam properant, ab impetu avertit, et ad vitam meliorem sese traducere hortatur. Non est enim alterum absque testimonio, cum alteri fertur testimonium: et gratia est maxima, quæ proficiscitur ex testimonio. Porro autem iræ quoque affectio (si ira vocanda sit ejus admonitio) est plena benevolentia in homines, Deo ad affectiones descendente propter hominem, propter quem Verbum Dei homo factus est.

53 CAP. IX.

Quod ejusdem sit potestatis et benefacere, et juste punire; in quo etiam dicitur, quis sit modus pædagogicæ Verbi.

Omnibus ergo viribus, humanæ naturæ Pædagogus, divinum nostrum Verbum, utens omnibus sapientiæ machinis, infantes conservare aggressus est, admonens, reprehendens, increpans, arguens, minans, sanans, promittens, gratificans, multis quibusdam veluti frenis a ratione alienas humanæ naturæ appetitiones alligans. Ut ergo paucis dicam, in nos ita se gerit Dominus, ut nos in nostros filios. *Sunt tibi filii? castiga eos* ^a, *suadet Sapientia, et inſectate eos a juventute sua. Sunt tibi filia?* *attende corpori earum, et ne vultum tuum apud eas exhilaraveris.* Atqui liberos nostros, filios et filias, valde et supra quodcunque aliud amamus. Quoniam autem iis, qui ad gratiam loquuntur, parum est quod molestia non afficiunt: qui autem ad utilitatem acerbi sunt, etsi in præsentia molesti sint, in futuram postea ætatem beneficio afficiunt; non præsentem voluptatem Dominus, sed futuram spectavit delectationem. Quare jam benignæ illius pædagogicæ modum percurramus cum prophetico testimonio. Est ergo admonitio cum cura conjuncta vituperatio, quæ intelligentiam parit. Talis est Pædagogus admonitor, ut quando dicit in Evangelio: *Quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas, et nolulistis* ^b?

note

* P. 145 ED. POTTER, 121 ED. PARIS. • Eccli.

(81) Ἔρθα. Ἐνταῦθα, Bod.

(82) *Νουθετῶν*. Tertull. *Ad uxor.* lib. II, cap. 2: *Jubet et suadet, et præcipit et hortatur, et rogat et comminatur.* Clemens superior in *Protrept.* pag. 6: Ὁ Κύριος λέσει, παιδεύει, προτρέπει, νοουθετεῖ, σώζει, φυλάττει. Mox, ἐπιτιμῶν abest a Bod., Reg,

ρεῖσθαι. Καὶ γὰρ οὖν καὶ τοῦτο τῆς θείας φιλο-
 Θρωπίας φάρμακον, ἐξ οὗ τὸ τῆς αἰδοῦς ἐρύθημα
 ἐξανθεῖ, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν αἰσχρὴν παρεια-
 δύεται: εἰ γὰρ ψέξει χρῆ, καὶ λοιδορεῖσθαι δεῖ·
 ἔνθα (81) τὴν ἀπληγῆκυϊαν ψυχὴν καιρὸς ἐστὶ τρω-
 σαι, οὐ θανασίμως, ἀλλὰ σωτηρίως, ὀλίγης ἀλγυδῶ-
 νος ἀτῆσον κερδάναντα θάνατον. Πολλὴ δὲ ἡ σοφία
 περὶ τὴν παιδαγωγίαν αὐτοῦ, καὶ ὁ τρόπος τῆς οἰ-
 κονομίας αὐτοῦ παῖκλος εἰς σωτηρίαν. Προσμαρτυρεῖ
 μὲν γὰρ τοῖς ἀγαθοῖς ὁ Παιδαγωγός· ἐκκαλεῖται δὲ
 τοὺς κλητοὺς ἐπὶ τὰ βελτίω, καὶ τοὺς ἀδικεῖν σπεύ-
 δοντας ἀποτρέπει τῆς ὁρμῆς· μεταθέσθαι δὲ εἰς
 ἀμείνω βίον παρακλεῖσθαι. Οὐχ ἕτερον γὰρ ἀμάρ-
 τυρον, θατέρον προσμαρτυρουμένου· ἦ τε χάρις ἐκ
 μαρτυρίας μεγίστη. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἐμπαθεῖς τῆς ὁρ-
 γῆς (εἰ δὲ ὁργὴν τὴν νοουθεσίαν αὐτοῦ χρῆ καλεῖν)
 φιλόανθρωπὸν ἐστὶν, εἰς πάθη καταβαίνοντος τοῦ Θεοῦ
 διὰ τὸν ἄνθρωπον, δι' ὃν καὶ γέγονεν ἄνθρωπος ὁ
 Λόγος τοῦ Θεοῦ.

propter hominem, propter quem Verbum Dei homo

ΚΕΦ. Θ.

Ὅτι τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ εὐεργετῆρ, καὶ
 κολάζειν δικαίως· ἐν ᾧ, τίς ὁ τρόπος τῆς Παι-
 δαγωγίας τοῦ Λόγου.

Παντὶ τοίνυν σθένει ὁ τῆς ἀνθρωπότητος Παιδα-
 γωγός, ὁ θεῖος ἡμῶν Λόγος, πάση καταχρώμενος
 σοφίας μηχανῇ, σώζειν ἐπιβέβληται τοὺς νηπίους,
 νοουθετῶν (82), ἐπιτιμῶν, ἐπιπλήττων, ἐλέγχων,
 ἀπειλούμενος, ἰόμενος, ἐπαγγελλόμενος, χαριζόμε-
 νος· πολλοὺς τισὶν οἰοεὶ χαλκίνοισ; τὰς ἀλόγους τῆς
 ἀνθρωπότητος δεσμεύων ὁρμάς. Συνελόντι γοῦν εἰπεῖν,
 οὕτως ὁ Κύριος πρὸς ἡμᾶς, ὡς καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰ τέ-
 κνα ἡμῶν. *Τέκνα σοὶ ἐστὶ; παιδεύσον αὐτὰ, ἡ Σοφία*
παραίνει· καὶ κάμψον (83) *αὐτὰ ἐκ νεότητος αὐ-*
τῶν. Θυγατέρες σοὶ εἰσὶ; πρόσθεγε τῷ σώματι αὐ-
τῶν, καὶ μὴ ἰλιάρωσης πρὸς αὐτὰς τὸ πρόσωπόν
σου. Καὶ τοὶ τὰ τέκνα ἡμῶν, υἱούς τε καὶ θυγατέ-
ρας, σφόδρα καὶ ὑπὲρ πᾶν ὀτιοῦν ἀγαπῶμεν. Ἐπεὶ
δ' οἱ μὲν πρὸς χάριν ἐμιλοῦντες, ὀλίγον ἀγαπῶσιν
δ (84) *μὴ λυποῦσιν, οἱ δὲ πρὸς ὠφέλειαν ἐπιστυ-*
φοντες, εἰ καὶ παραυτίκα λυπηροί, ἀλλὰ εἰς τὸν
ἔπειτα εὐεργετοῦσιν αἰῶνα· οὗ τὴν παραυτίκα ἤδοντῶν
ὁ Κύριος, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐσκόπησε τρυφήν.
 Ἐπίωμεν δὲ ἤδη καὶ τὸν τρόπον αὐτοῦ τῆς φιλο-
 Θρώπου παιδαγωγίας μετὰ μαρτυρίας προφητικῆς.
 Νοουθετήσις μὲν οὖν ἐστὶ, ψόγος κηδεμονικῆς, νοῦ
 ἐμποιητικῆς. Τοιοῦτος ὁ Παιδαγωγός νοουθετῶν,
 ὡς κἀν τῷ Ἐδαγγελίῳ λέγων· *Πεσάκις ἠθέλησα*
συναγαγεῖν (85) *τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἔριτι*

vii, 25, 26. ^b Matth. xx.ii, 37.

(83) *Κάμψον*. *Κάμψον ἐκ νεότητος τὸν τρά-
 χηλον αὐτῶν*. Ecclesiast.

(84) Ὁ. Ὁ positum pro ὄτι, seu διό, nisi malis ᾧ, id est ἐφ' ᾧ, eo quod. SYLBERG. — Lege ὄν. LOWTH.

(85) *Συναγαγεῖν*. *Ἐπισυναγαγεῖν*, ut mox, ἐπι-
 συνάγει, Evang. Deum, *recctia* συντῆς, ibid.

ενάγει τὰ νοσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐ-
 τῆς (86), καὶ οὐκ ἠθέλησατε; αὐθις τε ἡ Γραφή
 νοθετεῖ· Καὶ ἐμολχευον, λέγουσα, τὸ ξύλον καὶ τὸν
 λίθον καὶ ἐθυμίασαν τῇ Βαάλ. Μέγιστον γὰρ τε-
 κμήριον τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ, ὅτι, καίτοι σαφῶς
 εἰδὼς τὴν ἀναισχυντίαν τοῦ ἐκλακτίσαντος λαοῦ καὶ
 ἀποσιρτήσαντος, ὅμως ἐπὶ τὴν μετάνοιαν παρακαλεῖ,
 καὶ φησι διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ· Ὑπὲρ ἀνθρώπων, ἐν μέσῳ
 κερπῶν σὺ κατοικεῖς· πλὴν ἀλλήσων αὐτοῦ, ὡς
 εἶν ἄρα ἀκούσωσιν. Ἄλλα καὶ τῷ Μωσῆϊ (87)· Πο-
 ρεύσον, φησὶ, καὶ εἰπέ τῷ Φαραῶ, ἵνα ἐξαποστείλῃ
 τὸν λαόν· ἐγὼ δὲ οἶδα ὅτι οὐ μὴ ἐξαποστείλῃ (88)
 αὐτούς. Ἐμφαίνει γὰρ ἄμφω, καὶ τὸ θεῖον, προει-
 δὼς τὸ ἐσόμενον, καὶ τὸ φιλάνθρωπον τὸ αὐτοῦ, τῷ
 αὐτεξουσίῳ τῆς ψυχῆς ἀφορμὰς μεταβολᾶς χαριζό-
 μως. Νοθετεῖ δὲ καὶ διὰ Ἡσαίου, κηδόμενος τοῦ
 λαοῦ (89); ὁπηγίκα λέγει· Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεί-
 λεσιν (90) αὐτῶν τιμῶσί με· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν
 πέβρω ἐστὶν ἄτ' ἐμοῦ· τοῦτό ἐστι φόγος ἐλεγκτικός.
 Μήτηρ δὲ σέβονται με, διδάσκοντες διδασκα-
 λίας (91), ἐντάλαμα ἀνθρώπων. Ἐνταῦθα ἡ κηδε-
 μονία, φανερώσασα τὴν ἀμαρτίαν, ἐκ παραλλήλου
 εἰκνυσι τὴν σωτηρίαν. Ἐπιεικίμης δὲ ἐστὶ φόγος
 ἐπ' αἰσχροῖς, οἰκείων πρὸς τὰ καλὰ τοῦτο ἐνδει-
 κνυται διὰ Ἰερεμίου· Ἰσπιο θηλυμαρεῖς ἐγενήθη-
 σαν· ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναικᾶ τοῦ πλησίον αὐτοῦ
 ἐχρημέτιζεν (92). Μὴ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐπισκέψομαι,
 λέγει Κύριος, ἢ ἐν λαῷ τῷ τοιοῦτῳ οὐκ ἐκδικήσει
 ἡ φυγή μου; Παραπλέκει δὲ πανταχοῦ τὸν φόβον,
 ὅτι φόβος (93) Κυρίου, ἀρχὴ αἰσθήσεως. Καὶ πάλιν
 ἐκ Ἠσαί· Οὐκ ἐπισκέψομαι, φησὶν, αὐτούς; ὅτι
 αἰτοὶ μετὰ τῶν πορνῶν συνεζύροντο, καὶ μετὰ
 τῶν τετελεσμένων ἔθνον, καὶ ὁ λαὸς (94) ὁ συνῶν
 συνεπλέκετο πόρνη. Δείκνυσιν αὐτῶν φανερώτερον
 τὴν ἀμαρτίαν συνίναμι αὐτοῦς ὁμολογῶν, ὡς ἐκόντας
 ἀμαρτάνοντας. Καὶ ἡ σύνεσις ἕψις ἐστὶ ψυχῆς, διδ
 καὶ ὁ Ἰσραήλ, ὁ ὄρων τὸν Θεόν (95), τουτέστιν, ὁ συνῶν
 τὸν Θεόν. Μέμψις δὲ ἐστὶ φόγος, ὡς ὀλιγοφούντων, ἢ
 ἀμεινούντων. Κέχρηται τῷ τρόπῳ τούτῳ τῆς παιδα-
 γωγίας διὰ Ἡσαίου λέγων· Ἄκουε, οὐρανέ, καὶ
 ἐνωτίου, γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν· Γιούς ἐγέν-
 ησα καὶ ὑψώσα· αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν. Ἐγὼ
 ζῶς τῶν κτησάμενον, καὶ θνος τὴν γάστρην τοῦ
 κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω. Πῶς γὰρ
 ὡ ἔειπεν, εἰ ὁ εἰδὼς τὸν Θεόν, οὐ γινώσεται τὸν Κύ-
 ριον, ἀλλ' ὁ μὲν (96) βοῦς καὶ θνος, τὰ νοθῆ ζῶα καὶ

A Et rursus Scriptura admonet: *Et mœchati sunt,*
dicens, in lignum et lapidem, et suffumigarunt Baal^a.
 Maximum autem signum est ejus benignitatis, quod
 licet aperte sciret impudentiam populi, qui recalci-
 trabat et resilliebat, aperte tamen adhortatur ad
 pœnitentiam, et dicit per Ezechiel: *Fili hominis,*
in medio scorpionum tu habitas; verumtamen lo-
quere ipsis, si forte audierint^b. Quin etiam Moysi
 dicit: *Vade, et dic Pharaoni, ut emittat populum:*
ego autem novi, quod non emittet ipsos^c. Utrumque
 enim aperte ostendit, et divinitatem, ex præscientia
 futuri; et benignitatem, eo quod libero animi arbi-
 trio largitus sit occasionem pœnitentiæ. Admonet
 etiam per Isaiam, populi curam gerens, quando
 dicit: *Hic populus labiis me honorat, cor autem*
 B *eorum longe est a me; hæc est vituperatio coar-*
guens: Frustra autem me colunt, docentes doctrinas,
mandata hominum^d: hic curatio, cum peccatum
 manifestavit, e vestigio salutem ostendit, increpatio
 autem est propter turpia vituperatio, quæ ad hone-
 sta conciliat. Hoc ostenditur per Jeremiam: *Equi*
in feminas insanientes facti sunt: unusquisque ad
uxorem proximi sui hinniebat. Nunquid propter hæc
non visitabo, dicit Dominus, vel in populo tali non
vindicabit anima mea^e? Conjungit autem ubique
 timorem, quod timor Domini sit principium sensus^f;
 et rursus per Osee: *Non visitabo, inquit, ipsos? quo-*
ntiam ipsi cum meretricibus commiscebantur, et cum
initutis sacrificabant, et populus, qui intelligebat,
 C *conjugebatur cum meretrice*^g. Eorum peccatum
 ostendit apertius, dum eos intelligere fatetur, ut qui
 sua sponte et consulto peccarent. Intelligentia au-
 tem est animæ oculus, et ideo Israel est, qui Deum
 videt; hoc est qui Deum intelligit. Querela autem est
 vituperatio, tanquam eorum qui contemnant, vel
 negligunt. Hoc modo pædagogicæ usus est per Isaiam,
 dicens: *Audi, cælum, et ausculta, terra, quoniam Do-*
minus locutus est: Filios genui et extuli, ipsi vero me
nihili duxerunt. Novit bos possessorem, et asinus præ-
sepe domini sui; Israel autem me non cognovit^h.
 Quomodo enim non est indignum, si qui novit Deum,
 non cognoscat Dominum; sed bos quidem et asinus,
 quæ sunt inertia et stulta animalia, noverint eum, qui
 ipsa alit, Israel autem iis a ratione alienior inveniatu?
 D Et cum per Jeremiam pluribus de populo questus
 esset, subjungit: *Et me reliquerunt, dicit Domi-*

* P. 144 ED. POTTER, 122 ED. PARIS. ^a Jer. III, 9; VII, 9; XI, 13; XXXII, 29. ^b Ezech. II, 6, 7. ^c Exod. III, 18, 19. ^d Isa. XXIX, 13. ^e Jer. V, 8, 9. ^f Prov. I, 7. ^g Os. IV, 14. ^h Isa. I, 2, 3.

(86) Αὐτῆς. Abest ab Evang. Paulo post Ezechielis et Moysis sensum potius, quam verba, refert.

(87) Μωσῆϊ. Μωῦσεϊ Reg.

(88) Ἐξαποστείλῃ. Ἀποστείλῃ Bod.

(89) Κηδόμενος τοῦ λαοῦ. Phrasis Homerica, *Iliad. A*, v. 56, de Junone:

Κηδετο γὰρ Δαναῶν ὅτι βρα θηήσκοντας ἔρατο.

(90) Τοῖς χ. Ἐν τοῖς χ. Bibl. Græc. Mox, ἀπέχει ἄπ' ἐμοῦ pro ἐστὶν ἄπ' ἐμοῦ, ibid.

(91) Διδασκαλίας. Ἐντάλαμα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας, apud Isaiam: sed Clementis lectionem defendunt Matthæus xv, 9; Marc. VII, 7.

(92) Ἐχρημέτιζεν. Ἐχρημέτιζον Bibl. Græc. Mox, ἔκει τοιοῦτῳ pro λαῷ τῷ τοιοῦτῳ, ibi l.

(95) Φόβος. Respicit Prov. I, 7: Ἀρχὴ σοφίας, φόβος Κυρίου. — εὐσθέειν δὲ εἰς Θεόν, ἀρχὴ αἰσθήσεως. Mox, οὐ μὴ ἐπισκέψομαι pro οὐκ ἐπισκέψομαι, Bib. Græc.

(94) Καὶ ὁ λαός. Ὁ λαός ὁ μὴ συνῶν συνεπλέκετο μετὰ πόρνης, Bib. Græc.

(95) Ὁ ὄρων. Philo Judæus, *De confusione linguarum*, p. 558: Προσονομάζεται γὰρ Ἑβραίων γλώττη τὸ ἔθνος Ἰσραὴλ, ὅπερ ἐρμηνεύεται Ὁρών Θεόν. *Nominatur enim Hebraice gens Israel, quod exponitur Deum videns.* Idem alias non semel affirmat. *Conf. Strom.* I, p. 284, et quæ ibi adnotata sunt. Item quæ superius p. 152 not.

(96) Μέγ. Abest a Bod., R g.

pus^a. Insectatio autem est invectiva increpatio, vel A invehens vituperatio. Hoc etiam medicamento usus est Pædagogus per Isaiam, dicens : *Væ, filii defectores : hæc dicit Dominus : Fecistis consilium non per me, et pacta conventa non per spiritum meum*^b. Acerbissimum autem constipamento in singulis utitur, nempe metu, per ipsum simul os populo comprimens, et eum convertens ad salutem : quemadmodum lanæ quoque, quæ tinguntur, solent constringi ac constipari, dum apparantur ad colorem melius suscipiendum. Redargutio autem est peccati prolatio, ipsum proferens in medium peccatum. Eo tanquam maxime necessario pædagogicæ modo utitur, propterea quod enervata et soluta sit per multorum fides. Dicit enim per Isaiam : *Dereliquistis Dominum, et ad indignationem concitavistis sanctum Israelis*^c. Dicit etiam per Jeremiam : *Stupuit cælum propter hoc, et terra multo magis horruit; quoniam duo mala fecit hic populus : me dereliquerunt fontem aque vivæ, et foderunt lacus contritos, qui aquam continere non poterunt*^d. Et rursus per eundem : *Peccatum peccavit Jerusalem, propterea in commotionem facta est. Omnes, qui glorificabant eam, spreverunt ipsam, quoniam viderunt ejus turpitudinem*^e. Redargutionis autem acerbiter et vehementiam per Solomonem consolans, dicit, Facite significans pædagogicæ in filios amorem : *✠ Filii mi, disciplinam Domini ne despicias, neque ægre feras, cum ab ipso corripieris*^f 54. *Quem enim diligit Dominus, castigat : flagellat autem omnem filium quem recipit : quoniam homo peccator fugit reprehensionem*^g. Consequenter ergo dicit Scriptura : *Incepit me justus, et castiget : oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*^h. Castigatio autem est vituperatio, quæ affert intelligentiam. Nec ab hoc quidem pædagogicæ modo abstinuit, sed dicit per Jeremiam : *Quousque clamabo, et non exaudient? ecce aures incircumcisæ eorum*ⁱ. O beatam tolerantiam! Et rursus per eundem : *Incircumcisæ omnes gentes : hic autem populus est incircumcisus corde*^j; *quoniam populus est inobediens : filii, inquit, quibus non est fides*^k.

✠ P. 145 ED. POTTER, 123 ED. PARIS. ^a Jer. i, 11, 12, 15. ^b Thren. i, 8. ^c Prov. iii, 11, 12. ^d Jer. ix, 26. ^e Isa. xxx, 9.

(97) *Tåde*. Abest a Bib. Græc.

(98) *Ἀναστομῶν*. Legendum videtur ἐπιστομῶν, vel potius ἐπιστομίζων. LOWTH. — Sed ἀναστομῶν simili sensu alias usurpatur.

(99) *Πλείω ἢ γῆ*. Πλείων σφόδρα, λέγει Κύριος, Bib. Græc. Mox, *λάος μου προλαός σουτος*, ibid. Dein, *ὕδατος ζωῆς καὶ ὕρουαν ἑαυτοῖς λ* Ibid.

(1) *Συσχεῖν*. *Συρέχειν* Bib. Græc., συγγεῖν Reg. Mox, δι' αὐτοῦ pro διὰ τοῦ αὐτοῦ, Reg.

(2) *Ἠλιμασαν*. Ἐταπέλιωσαν αὐτήν· εἶδον γὰρ τὴν ἀσχ. Bib. Gr.

(3) *Ἐπιδεικτικόν*. H. δηκτικόν, mordax, ut infra, principio c. 11, τῆς ἐπιτιμῆσεως τὸ δηκτικόν. SYLBOURG.

(4) *Μοῦ*. Abest a Bibl. Græc.

(5) *Παιδεύει*. Ἐλέγει Bib. Græc. vulg.; sed παιδεύει habet ms. Alex. et alia quædam exemplaria, item Apostolus Heb. xii, 6. Chrysostomus in psal. cx, et Catena Græcorum in Proverb. Joannes in

τὰ μωρὰ, εἰσεται τὸν τρέφοντα· ὁ δ' Ἰσραὴλ ἀλογώτερος καὶ τούτων εὐρεθῆσεται; Καὶ διὰ Ἱερουσαλὶμ πολλὰ καταμεμψάμενος τὸν λαόν, ἐπιφέρει· *Καὶ ἐμὲ ἐγκατέλειπον, λέγει Κύριος*. Ἐπιπληξίς δέ ἐστιν, ἐπιτιμῆσις ἐπιπληκτική, ἢ φόγος πληκτικός. Κέχρηται δὲ καὶ ταύτῃ τῇ θεραπειᾷ ὁ Παιδαγωγὸς διὰ Ἡσαίου, λέγων· *Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται. Τάδε (97) λέγει Κύριος· Ἐποιήσατε βουλὴν οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ πνεύματός μου*. Στύμματι δὲ αὐστηροτάτῳ παρ' ἕκαστα προσχρητίζεται τῷ φέβῳ, ἀναστομῶν (98) ἅμα καὶ ἐπιστρέφων δι' αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τὸν λαόν· καθάπερ καὶ τὰ βαπτύμενα τῶν ἐρίων προστύφεισθαι φιλεῖ, εἰς βεβίαιαν εὐτρεπισόμενα τῆς βαφῆς παραδοχῆν. Ἐλεγχος δέ ἐστι προφορὰ ἀμαρτίας εἰς τὸ μέσον φέρουσα· τούτῳ μάλιστα συγχρητίζεται ὡς ἀναγκαῖον τῷ τρόπῳ τῆς παιδαγωγίας, διὰ τὸ ἐκλυτον τῆς τῶν πολλῶν πίστεως. Λέγει μὲν γὰρ διὰ Ἡσαίου· *Ἐγκυτελλεστε τὸν Κύριον, καὶ παρωρρίσατε τὸν ἄγρον τοῦ Ἰσραήλ*. Λέγει δὲ καὶ διὰ Ἱερουσαλὶμ· *Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τοῦτο, καὶ ἐφριξεν ἐπὶ πλείω ἢ γῆ (99)· ὅτι δύο καὶ ποικίρα ἐποίησεν ὁ λαὸς οὗτος· ἐμὲ ἐγκατέλειπον πηγὴν ὕδατος ζωῆς, καὶ ὤρυξαν λάκκους συντετριμμένους, οὓς οὐ δυρήσονται συσχεῖν (1) ὕδωρ*. Καὶ πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ· *Ἀμαρτίαν ἡμαρτεν Ἱερουσαλὶμ· διὰ τοῦτο εἰς σάλευν ἐγένετο*. Πάντες οἱ δοξάζοντες αὐτήν, ἠέλιμασαν (2) αὐτήν, ἐτιείδον ἀσχημωσίαν αὐτῆς. Ἰδὲ αὐστηρὸν τοῦ ἐλέγχου καὶ ἐπιδεικτικόν (3) διὰ Σολομῶντος παραμυθούμενος, λέγει, αἰνιττούμενος κατὰ τὸ παρασιωπούμενον, τὸ φιλοτέκνον τῆς παιδαγωγίας· *Υἱέ μου (4), μὴ ἐλιγώρει παιδείας Κυρίου· μηδὲ ἐκλύβου ὕψ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος*. *Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει (5)· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται, ἄνθρωπος (6) ἐκκλίσει ἐλεγχόν*. Ἀκολούθως τοίνυν, Ἐλεγγέτω με δίκαιος, ἢ Γραφὴ λέγει, καὶ παιδευσάτω με· ἔλαιον δὲ ἀμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου. Φρένωσις δέ ἐστι, φόγος φρενῶν ἐμποητικῆς. Οὐδὲ τούτου ἀπέχεται τοῦ τρόπου τῆς παιδαγωγίας, ἀλλὰ διὰ Ἱερουσαλὶμ φησὶν· *Ἔως τίνας (7) κεράζομαι, καὶ οὐκ εἰσακούσονται; Ἰδοὺ ἀπερίτμητα τὰ ὦτα αὐτῶν*. Ὡ τῆς μακαρίας ἀνεγκυκατίας!

u, 13, 19. ^b Isa. xxx, 1. ^c Isa. i, 4. ^d Jer. ^e Eccl. xxxii, 21. ^f Psal. cxl, 5. ^g Jer. vi, 10.

D Apocal. iii, 19, utrumque verbum conjunxit : Ἐγὼ ὄσους ἐάν φιλοῦ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. Clemens Romanus sub finem Epist. 1 ad Corinth. παιδεύει seripisit; quem locum Clemens noster respexisse videtur. Ejus verba sic se habent : Ἡ νοθεύσεις, ἦν ποιούμεθα εἰς ἀλλήλους, καλὴ ἐστὶ, καὶ ὑπεράγαν ὠφέλιμος· κολλᾷ γὰρ ἡμᾶς τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ· οὕτω γὰρ φησὶν ὁ ἅγιος Λόγος· Παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, καὶ τῷ θανάτῳ οὐ παρέδωκέ με. Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται, Παιδεύσει με γὰρ, φησὶν, δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με· ἔλαιον οὐ ἀμαρτωλῶν μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου.

(6) *Ἀμαρτωλὸς ἄνθρωπος*. Ἀνθρώπος ἀμαρτωλός. Ecclesiast. Mox, παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με. Ibid. et Clemens Roman.

(7) Ἔως τίνας. Πρὸς τίνα λαλήσω, καὶ διαμαρτύρωμαι; καὶ εἰσακούσεται; Bib. Græc.

Και πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ· Ἀπερίτμητα (8) πάντα τὰ ἔθνη ὁ δὲ λαὸς οὗτος ἀπερίτμητος καρδίᾳ ἐπιλαῶς (9) ἀπειθής ἐστίν· οἱ υἱοί, φησίν, οἷς οὐκ ἐστὶ πίστις. Ἐπισκοπὴ δὲ ἐστὶν ἐπιπλήξιος σφοδρά. Κέχρηται τῷ εἶδει τοῦτῳ ἐν Εὐαγγελίῳ· Ἰερουσαλήμ, Ἰερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀποσταλμένους πρὸς σέ (10). Καὶ ἡ ἐπαναδίπλωσις τοῦ ὀνόματος ἰσχυρὰν ἢ ἐπιπλήξιν πεποιθῆται· ὁ γὰρ εἰδὼς τὸν Θεὸν, πῶς τὴν διακόνου τοῦ Θεοῦ διώκει; Διὰ τοῦτο, φησίν, ἐξίπται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· λέγω γὰρ ὑμῖν ἀπάρτι, (11) οὐ μὴ ἴδῃτέ με ἕως ἄρ εἰποιτε· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Εἰ γὰρ οὐ δέχεσθε τὴν εὐαγγελίαν, ἐπιγνώσασθε τὴν ἐξουσίαν. Λοιπὸν δὲ ἐστὶ λόγος ἐπιπεταμένος. Κέχρηται δὲ τῇ λοιορρίᾳ ἐν φαρμάκῳ μαίρα διὰ Ἡσαίου, λέγων· Οὐαὶ τῷ ἔθνος ἀμαρτωλῶν, υἱοὶ ἄνομοι (12), λαὸς πλήρης ἀμαρτιῶν, σπέρμα πονηρῶν. Κάν τῷ Εὐαγγελίῳ διὰ Ἰωάννου (13), Ὁφείκει, φησὶ, γεννήματα ἐχιδνῶν. Ἐγχείρει δὲ ἐστὶ φῶγος ἀδικουμένων. Τοῦτῳ τῷ παιδαγωγίῳ διὰ Δαβὶδ κέχρηται· Λαὸς ἐν οὐκ ἔργων, λέγων, ἐδόσλευσέ μοι καὶ (14) εἰς ἀκλήρ ὡπλον ὑπέχεσέ μου· υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσατό μοι καὶ ἐχώλασαν ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν. Καὶ διὰ Ἰερεμίου· Καὶ ἔδωκα αὐτῇ βιβλίον ἀποστασίου, καὶ οὐκ ἐροθήθη ἀσύνθετος Ἰούδα (15). Αἰθῆς τε· Καὶ ἠθέτησεν (16) εἰς ἐμὲ ὁ οἶκος Ἰσραὴλ· καὶ ὁ οἶκος Ἰούδα ἐψεύσατο τῷ Κυρίῳ. Μεμφυμοίρα (17) δὲ ἐστὶ λάθριος φῶγος τεχνικῆ βοήθεια, καὶ αὐτὴ σωτηρίαν οἰκονομουμένη ἐν παρακλύμματι. Κέχρηται δὲ αὐτῇ διὰ Ἰερεμίου· Πῶς ἐκάθισε μόνη ἡ πόλις, ἡ πεπληθυμμένη λαῶν· ἐγενήθη ὡσεὶ χήρα (18) ἀρχουσα χωρῶν· ἐγενήθη εἰς φέρον· κλαίουσα ἐκλαύσεν ἐν νυκτί. Διαστροφὴ δὲ ἐστὶ φῶγος διαστροφῆς. Καὶ τοῦτῳ κέχρηται τῷ βοηθίῳ ὁ θεὸς Παυλάγου διὰ Ἰερεμίου λέγων· Ὁφείκει πόρνης ἐγένετό σοι, ἀπηναισχύντησας (19) πρὸς πάντα· καὶ οὐκ ὡς οἶκον ἐκά-

Visitatio autem est vehemens redargutio. Usa est hoc genere in Evangelio : Jerusalem, Jerusalem, quæ occidit prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt ^a. Nominis quippe conduplicatio effecit, ut sit gravis reprehensio. Qui enim Deum novit, quomodo Dei ministros persequitur? Propterea, inquit, relinquatur domus vestra deserta. Dico enim vobis, deinceps non videbitis me, donec dixeritis, Benedictus qui venit in nomine Domini. Si enim non suscipitis benignitatem, cognoscetis potentiam. Insectatio autem est intensa et vehemens oratio. Pro medicamento autem usa est insectatione per Isaiam, dicens : Væ gens peccatrix, filii iniqui, populus plenus iniquitatibus, semen malum ^b. Et in Evangelio per Joannem : Serpentes, inquit, gemina viperarum. Accusatio autem est vituperatio eorum, qui faciunt injuriam. Hac pædagogicæ ratione per David usus est, dicens : Populus, quem non cognovi, servii mihi, et in auditu auris obediit mihi. Filii alieni mentiti sunt mihi, et claudicaverunt a viis suis ^c. Et per Jeremiam : Et dedi ei libellum repudiî, et non timuit incomposita Juda ^d. Et rursus : Et me nihili fecit domus Israel, et domus Judæ mentita est Domino ^e. Expostulatio autem est, quæ artificiali auxilio clam peragitur vituperatio, quæ ipsa quoque saluti providet sub integumento. Ea autem usa est per Jeremiam : Quomodo sedit solu civitas, quæ fuerat plena populis? facta est tanquam vidua, quæ imperabat regionibus : factu est sub tributo : flens flevit in nocte ^f. Obtrectatio autem est obtrectans vituperatio. Et eo usus est auxilio divinus Pædagogus, dicens per Jeremiam : Fuit tibi aspectus meretricis, impudens fuisisti erga omnes, et non in domum vocasti me, et patrem et principem virginitatis tuæ ^g. Et : Pulchra meretrix et jucunda, rix venenorum ^h. Artificiose admodum cum virgini sub nomine meretricio insultasset,

Nota

Nota

g P. 146 ED. POTTER, 125-124 ED. PARIS. ^a Matth. xxiii, 37, 38, 39. ^b Isai. i, 4. ^c Psal. xvii, 4, 44, 45. ^d Jer. iii, 8. ^e Ibid. v, 11, 12. ^f Thren. i, 1, 2. ^g Jer. iii, 3, 4. ^h Nahum iii, 4.

(8) Ἀπερίτμητα. Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα τῶν ἐθνῶν, καὶ πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἀπερίτμητοι καρδίας ἄπειροι, Bibl. Græc.
 (9) Ἐπιλαῶς. Ὁ λαὸς ἀπειθής ἐστίν, υἱοὶ ψευδεῖς, Bibl. Græc.
 (10) Αὐτῆρ. Αὐτῆν scribendum, ut apud Matth.
 (11) Ὑμῖν ἀπ. Ὑμῖν· οὐ μὴ με ἴδῃτε ἀπάρτι apud Matth. Mox, εἰπτε pro εἰποιτε. Ibid.
 (12) Υἱοὶ ἄνομοι. Isaias, convenientiore verborum ordine, λαὸς πλήρης ἀμαρτιῶν, σπέρμα πονηρῶν, υἱοὶ ἄνομοι. SYLBURG.—Πονηρῶν pro πονηρῶν, Reg.
 (13) Ἰωάννου. Baptistam intelligit, qui Pharisæis vocavit γεννήματα ἐχιδνῶν, Matth. iii, 7; Luc. iii, 7. Sed Christus φησὶ, γεννήματα ἐχιδνῶν conjunxit, Matth. xxiii, 35. Joannes vero nusquam.
 (14) Καὶ. Abest a Bibl. Græc. Mox, ὑπέχεσέ μοι, ibid. Dein, post ἐψεύσαντο πονηροὶ sequitur, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, ib.
 (15) Οὐκ ἐροθήθη ἀσύνθετος Ἰούδα. LXX : ἡ ἀσύνθετος Ἰούδα. Vulgata Latina : Et non timuit peccatrix Juda, soror ejus. Paulo post ex eodem capite Jeremix citatur locus, qui videri posset commendandus apud Clementem; quod enim veritatis dicitur, Et non in domum vocasti me et patrem, et principem. Καὶ οὐκ ὡς οἶκον ἐκάλεσάς με, καὶ πατέρα, καὶ ἀρχοντα τῆς παρθενίας sic est vers. 4,

c. iii : Οὐκ ἕως νῦν ἐκάλεσάς με, καὶ πατέρα καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου : Nonne usque nunc vocasti me et patrem, et ducem virginitatis tuæ? Vulgata, Ergo saltem a modo voca me, etc. Chaldaicæ paraph. interpret. Ab hoc tempore utique orabis coram me : in quadam tamen editione Germanica legebatur ut apud Clementem, et in commentario Theodorcti, Num invocasti me, tanquam dominum, patrem et ducem? vers. 1, assertque locum psalm. xxx : Esto mihi in Deum protectorem et domum refugii. Denique in editione Romana, auctoritate Sixti V edita, sic legitur. COLLECT.
 (16) Καὶ ἠθέτ. Ὅτι ἀθετῶν ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ, λέγει Κύριος, οἶκος Ἰσραὴλ, καὶ οἶκος Ἰούδα. Bibl. Græc.
 (17) Μεμφυμοίρα. Malim sic distinguere : Μεμφυμοίρα δὲ ἐστὶ λάθριος φῶγος, τεχνικῆ βοήθεια καὶ αὐτὴ σ. Conquestio autem est occulta vituperatio, quæ etiam ipsa, artificioso auxilio, occulte et quasi sub velo quodam salutem procurat.
 (18) Ὁσεὶ χ. Ὁς χήρα πεπληθυμμένη ἐν εὐνοσίῳ, ἀρχουσα ἐν χώραις, ἐγενήθη εἰς φέρον, Bibl. Græc.
 (19) Ἀπηναισχύντησας. Scribo ex Bibl. Græc. ἀπηναισχύντησας. Mox, καὶ abest ante οὐκ, ibid. Dein, με ἐκάλεσάς, ibid. Mox, ἀρχηγὸν pro ἀρχοντα, ibid.

rursus ad honestatem pudore eam afficiens evocat. Indignatio autem est legitima increpatio, seu increpatio filiorum, qui plus quam oportet extolluntur. Ea pædagogia per Moysem utitur, dicens: *Filii reprehensibiles, generatio prava et perversa: hæc Domino retribuitis? Hic populus stultus et non sapiens: non hic ipse Pater possedit te? Et per Isaiam dicit: Principes tui non obediunt, socii surum, diligentes munera, persequentes retributionem, orphanis non judicantes^b. Et, ut in summa dicam, ejus in incutiendo timore artificium, est fons salutis. Boni est autem dare salutem: *Misericordia autem Domini est super omnem carnem, dum arguit, castigat et docet, sicut pastor gregem suum. Eorum, qui disciplinam suscipiunt, miseretur: et eos, qui sunt ardenti studio, sibi conglutinat^c*; et hac ducendi ratione sexcenta millia peditum, qui coacti erant in ea quam habebant cordis duritie, flagellans, miserans, verberans, medens, in miseratione et disciplina custodit. Prout enim ejus est multa misericordia, ita etiam ejus reprehensio^d. Pulchrum enim quidem certe est non peccare: bonum est etiam, ut et qui peccat, ducatur pœnitentia: quemadmodum optimum quidem est, semper esse sanum; bonum autem est etiam a morbo convalescere. Hac etiam ratione per Solomonem præcipit: *Tu quidem virga percute filium tuum, ✕ animam autem ejus a morte libera^e. Et rursus: Ne peperceris castigare puerum; virga autem ipsum corrige: non enim morietur^f. Reprehensio enim et increpatio, sicut vel ipsum Græcum nomen significat, sunt ipsi ictus animæ, qui peccata castigant, et mortem prohibent: ad moderationem autem et temperantiam deducunt eos, qui feruntur ad intemperantiam. Hac quidem certe ratione Plato, cum sciret in reprehensione maximas esse vires correctionis, et præcipuam purgationem,**

Α *λεσάς με, καὶ πατέρα καὶ ἀρχοντα τῆς παρθενίας σου. Καὶ, Πόρνη καλὴ (20) καὶ ἐπίχουρις, ἡγομένη φαρμάκων. Τεχνικῶς πάνυ τὴν παρθένον τῆς πορνείας ἐνουβρίσας ὀνόματι, αὐθις ἐπὶ τὴν σεμνότητα ἐντρέπων μετακαλεῖται. Κατανεμέσσης δέ ἐστιν ἐπιτίμησις νόμιμος, ἥ ἐπιτίμησις τῶν ὀδῶν (21) παρὰ τὸ προσήκον ἐπαιρομένην. Ταύτη διὰ Μωυσεως ἐπαυαγῶσαι· Τέκνα, λέγων, μωμητὰ, γενεὰ σκολιὰ καὶ διεστραμμένη· ταῦτα Κυρίῳ ἀνταποδίδοτε; Οὗτος (22) λαὸς μωρὸς, καὶ οὐχὶ σοφός. Οὐκ αὐτὸς οὗτος ὁ Πατὴρ ἐκτίησάτ' σε; Καὶ διὰ Ἡσαίου φησὶν· Οἱ ἀρχοντές σου ἀπειθοῦσι, κοινῶν κλεπτῶν, ἀγαπῶντες δῶρα, διώκοντες ἀνταπόδομα, ὄψανοίς οὐ κρίνοντες. Καθόλου δὲ ἡ περὶ τὸν φόβον αὐτοῦ τεχνολογία σωτηρίας ἐστὶ πηγὴ· ἀγαθοῦ δέ γε τὸ σώζειν· Ἐλεος δὲ Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἐλέγχων, καὶ παιδεύων, καὶ διδασκῶν (25), ὡς ποιμὴν τὸ ποίμριον αὐτοῦ· τοὺς ἐκδεχομένους παιδεῖαν ἐλεεῖ, καὶ τοὺς κατασπουδαζόντας εἰς κόλλησιν αὐτῶν· καὶ ταύτη τῇ ἀγωγῇ ἐξακοσίας (24) χιλιάδας πεζῶν, τοὺς ἐπισυναχθέντας ἐν ἡ ἔργον σκληροκαρδία, μαστιγῶν, ἐλεῶν, τύπτων, ἰώμενος, ἐν οἰκτιρμῶν καὶ παιδείᾳ διεφύλαξεν· Κατὰ γὰρ τὸ πολὺ ἔλεος αὐτοῦ, οὕτω (25) καὶ ὁ ἐλεγχος αὐτοῦ. Καλὸν μὲν γὰρ τὸ μὴ ἀμαρτεῖν, ἀγαθὸν δὲ καὶ τὸν ἀμαρτάνοντα μετανοεῖν· ὡς περ ἀριστον τὸ ὑγιαίνειν ἀεὶ, καλὸν δὲ καὶ τὸ ἀνασφῆλαι τῆς νόσου. Ταύτη τοι καὶ διὰ Σολομώντος παραγγέλλεται· Σὺ μὲν (26) ῥάβδῳ πατάξου τὸν υἱόν, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου ῥύσαι. Καὶ πάλιν· Μὴ ἀπόσχῃ νῆπιον· παιδεύων, εὐθυναὶ δὲ αὐτὸν ῥάβδῳ· οὐ γὰρ θανεῖται. Ἐλεγχος γὰρ καὶ ἐπιπλήξις, ὡς περ οὖν καὶ τὸ νόμομα αἰνίττεται, αὐτὰ πληγαὶ ψυχῆς εἰσι, σωφρονίζουσαι τὰς ἀμαρτίας, καὶ θάνατον ἀπειργουσαι· εἰς δὲ τὴν σωφροσύνην ἀγούσαι· τοὺς εἰς ἀκολασίαν ὑποφερομένους. Ταύτη (27) τοι καὶ Πλάτων*

✕ P. 147 ED. POTTER, 124-125 ED. PARIS. ^a Deut. xxxii, 5, 6. ^b Isa. 1, 23. ^c Eccli. xviii, 13, 14. ^d Ibid. xvi, 12. ^e Proverb. xxiii, 14. ^f Proverb. xxiii, 13.

(20) Καὶ, Πόρνη καλὴ. Quem inducendum censuit Hervet. locum tenuimus. Est enim ex cap. iii Nahum prophetæ, quem adjuvit Jeremia: versus Clemens, utpote quod et in hoc civitas Ninive meretrix vocetur. Et LXX: *Et meretrix speciosa et grata, dux maleficiorum.* Vulgata Latina, *Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ, et gratæ, et habentis maleficia.* Hieronymus in eum locum: *Pro duce maleficiorum Aquila et Symmachus transtulerunt, habens maleficia. Nec mirabitur Ninivem scorum jam esse gratissimam, qui tantam hominum multitudinem cum eu viderit fornicari, et maleficiis illius et quibusdam incantationibus ad amorem ejus pœne cunctos trahi.* COLLECT.
 (21) Ὀδῶν. Hervetus υἱὸν mavult. Vide ejus Commentarium. Eandem lectionem probat A. Sylburg.
 (22) Οὗτος. Οὕτω Bibl. Gr. Mox, σοῦ πατὴρ pro ὁ πατὴρ, ibid.
 (23) Διδάσκων. Καὶ ἐπιστρέφων addit Eccles. Mox, καὶ τοὺς κατασπουδόντας ἐπὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ, pro καὶ τοὺς κατασπουδαζόντας εἰς κόλλησιν αὐτοῦ, ibid. Hervetus interpres εἰσκόλλησιν conjuncte legit.
 (24) Ἐξακοσίας. Exod. xii, 37. Ἀπάρχοντες δὲ

υἱὸς Ἰσραὴλ ἐκ Ῥαμεσσή εἰς Σοκχώθ εἰς ἑξακοσίας χιλιάδας πεζῶν.
 (25) Οὕτω. Οὕτω καὶ πολὺ ὁ ἐλ. Eccles.
 (26) Σὺ μὲν. Σὺ μὲν γὰρ πατάξεις αὐτὸν ῥάβδῳ, Bib. Græc. Mox, ῥύπη pro ῥύσαι, ibid. Dein, μὴ ἀπόσχῃ νῆπιον παιδεύων, ὅτι ἐν πατάξει αὐτοῦ ῥάβδῳ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ. Ibid. Pro ἀπόσχῃ Pal. ms. habere ἀπόσχου refert Sylburg; ἀπόσχου etiam habent Reg., Bod.
 (27) Ταύτη. Locus Platonis occurrit *Sophista* pag. 162, edit. Ficini, ubi, cum de redargutionis utilitate disseruisset, addit: *Διὰ ταῦτα δὲ πάντα ἡμῖν, ὦ Θεαίτητε, καὶ τὸν ἐλεγχον λεκτέον, ἐν ἄρα μεγίστῃ καὶ κυριωτάτῃ τῶν καθάρσεων ἐστὶ· καὶ τὸν ἀνέλεγκτον αὐ νομιστέον, ἂν καὶ τυγχάνῃ βασιλεὺς ὁ μέγας ὢν, τὰ μέγιστα ἀκάθαρτον ὄντα, ἀπαιδεύτων τε καὶ αἰσχρῶν γεγονέναι ταῦτα, ἃ κηθαρώτατον καὶ κάλλιστον ἔπρεπε τὸν ὄντως ἐσόμενον εὐδαίμονα εἶναι. His de causis, o Theætete, dicendum, summam præcipuamque purgationem esse redargutionem: eunquæ, qui redarguit non est, etiamsi rex ille magnus sit, quandoquidem in maximis est impurus, rudem turpentine esse secundum illa, quibus purissimus pulcherrimusque esse debet, quisquis est felix revera futurus.* Clementis verba,

ἡμεγίστην τῆς ἐπανορθώσεως δύναμιν καὶ τὴν A
 κριωτάτην κάθαρσιν τὸν ἐλεγχον εἰδώς, ἀκολούθως
 τῷ λόγῳ, τὸν τὰ μέγιστα ἀκάθαρτον ὄντα, ἀκαθ-
 ρωτοῦ δὲ καὶ αἰσχρὸν γενοῦναι, διὰ τὸ ἀνέλε-
 πτω εἶναι βούλεται, ἢ καθαρώτατον καὶ κάλλι-
 πτω ἔμπεπε τὸν ὄντως ἐσόμενον εἰδυόμενον εἶ-
 πα. Εἰ γὰρ οἱ ἄρχοντες οὐκ εἶσι φόβος τῷ ἀγαθῷ
 ἔργῳ (28), πῶς ὁ φύσει ἀγαθὸς Θεὸς φόβος ἔσται τῷ
 ἢ ἁμαρτάνοντι; Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῆς, φοβοῦ, ἢ
 γρησὶν ὁ Ἀπόστολος. Διὰ τοῦτο τοὶ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπό-
 πτωκὸς ἐπιστύφει παρ' ἑκαστοῦ τὰς Ἐκκλησίας κατ'
 εἰκόνα Κυρίου· καὶ συναισθόμενος τῆς ἑαυτοῦ παρβή-
 τας καὶ τῆς τῶν ἀκουόντων ἀσθενείας, πρὸς τοὺς
 Γαλάτας λέγει, Ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα, ἀληθεύων
 ἱμῶν; Ὡς δὲ οἱ ὑγιαίνοντες (29) οὐ χρῆζουσιν ἱατροῦ,
 παρ' ὅσον ἔρβωνται, οἱ δὲ νοσοῦντες ἐπιδέονται τῆς B
 τέχνης· οὕτω καὶ ἡμεῖς οἱ ἐν τῷ βίῳ νοσοῦν-
 τες περὶ τε τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἐπονειδίτους, περὶ τε
 τὰς ἀκασίας τὰς ἐπιψόγους, καὶ περὶ τὰς ἄλλας τῶν
 παθῶν φλεγμονάς, τοῦ Σωτῆρος ἐπιδέομεθα· ὁ δὲ οὐ
 μόνον τὰ ἥγια (30) ἐπιπάσσει φάρμακα, ἀλλὰ καὶ τὰ
 στυπκά. Ἰστᾶσι γοῦν τῶν ἁμαρτιῶν τὰς νομάς (31),
 αἱ πικραὶ τοῦ φόβου εἰσὶν. Διὸ καὶ σωτήριος, εἰ καὶ
 πικρὸς, ὁ φόβος. Εἰκότως ἄρα Σωτῆρος μὲν οἱ νο-
 σοῦντες δέδομεθα· οἱ πεπλανημένοι δὲ τοῦ καθηγη-
 γμένου, καὶ οἱ τυφλοὶ τοῦ φωταγωγῆσοντος· καὶ οἱ
 ἐλθόντες τῆς πηγῆς τῆς ζωτικῆς, ἀφ' ἧς οἱ μετα-
 λαμβάνοντες οὐκέτι διψήσουσι· καὶ οἱ νεκροὶ δὲ
 τῆς ζωῆς ἐνόησεν· καὶ τοῦ ποιόμενος τὰ πρόβατα·
 καὶ οἱ παῖδες τοῦ παιδαγωγοῦ· ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ C
 ἀθροῦς Ἰησοῦ· ἵνα μὴ ἀνάγωγοι καὶ ἁμαρτω-
 οὶ εἰς τέλος, τῇ καταδικῇ ἐμπέσωμεν (32), διακρι-
 ῶμεν δὲ τῶν ἀχυρμιῶν, καὶ εἰς τὴν πατρῴαν ἀπο-
 θῆκην σωρευθῶμεν. Τὸ γὰρ πύρον ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Κυ-
 ρίου, ὃ ἀποκρίνεται τοῦ πυροῦ τὸ ἄχυρον τὸ ὀφει-
 λόμενον τῷ πυρὶ. Ἐξὴν δὲ, εἰ βούλεσθε, τοῦ πανα-
 ρχο ποιόμενος καὶ παιδαγωγοῦ, τοῦ παντοκράτορος
 καὶ πατρικοῦ Λόγου, τὴν ἄκραν σοφίαν καταμανθά-
 κω ἡμῖν, ἐνθα ἀλληγορεῖ, ποιμένα ἑαυτὸν προβά-
 τω λέγων· ἔστι δὲ παιδαγωγὸς νηπίων. Φησὶ γοῦν διὰ
 Ἰεζεκιήλ (53) πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἀποταθείς καὶ
 παραποτρυνόμενος (34) εὐλόγου φρον-
 τῆος ὑπογραμμὸν· Καὶ τὸ χωλὸν καταδήσω, καὶ
 τὸ ἐχλούμενον ἰάσομαι, καὶ τὸ πλανώμενον ἐπι-

convenienter ei, quod dictum est, cum, qui est ma-
 xime impurus, vult ineruditum et turpem evasisse,
 propterea quod reprehendi non posset: quemadmodum
 purissimum et pulcherrimum eum esse conveniebat,
 qui futurus esset beatus. Si enim magistratus non
 sunt timori bono operi a, quomodo qui natura bo-
 nus est Deus, ei, qui non peccat, erit timori? Si
 autem malum facies, time, ut dicit Apostolus. Et
 ideo ipse quoque Apostolus ad similitudinem Do-
 mini sigillatim Ecclesias 55 peracriter incescit: et
 suæ conscius libertatis, et imbecillitatis eorum, qui
 audebant, Galatis dicit: *Inimicus factus sum, vera
 vobis dicens* b? Quemadmodum autem qui sani sunt,
 non opus habent medico, quatenus recte valent:
 qui autem ægrotant, arte indigent: ita nos quoque,
 qui in vita laboramus probrosis cupiditatibus, vi-
 tuperandisque intemperantiis, ac libidinibus, alio-
 rumque vitiorum inflammationibus, Servatore opus
 habemus. Is autem non solum lenia adhibet medica-
 menta, sed etiam acria. Peccatorum quidem certe
 proserpentes corrosiones sistunt amaræ metus ra-
 dices. Quamobrem salutaris est metus, licet ama-
 rus. Jure ergo qui ægrotamus, Servatore opus ha-
 bebimus: qui autem aberravimus, eo qui nos ducat:
 et qui cæci sumus, eo qui nos ad lucem deducat:
 et qui sitimus, fonte vitali, cujus qui sunt partici-
 pes, non amplius sitient c: et qui mortui sumus,
 vita egemus: qui oves, pastore: et qui pueri, πα-
 dagogo: quinetiam universa humana natura, Jesu:
 ne indomiti et peccatores ad finem usque existen-
 tes, incidamus in condemnationem, sed a paleis
 segregemur, et in apothecam paternam reporte-
 mur. *Ventilabrum enim ✕ in manu Domini, quo pa-
 lea, quæ igni d debetur, a frumento secernitur.*
 Licet autem, si vultis, sanctissimi pastoris et Pæ-
 dagogi, omnipotentis et paterni Verbi, summam
 nobis sapientiam ediscere, ubi allegoria utitur,
 seipsum dicens *pastorem* e ovium: est autem Pæ-
 dagogus infantium. Dicit ergo per Ezechielem, ora-
 tionem dirigens ad presbyteros, et eis quamdam
 salutarem justæ sollicitudinis descriptionem ex-
 ponens: *Et quod claudum est alligabo, et quod
 ægrum est curabo, et quod aberrat, reducam: et pa-
 scum ipsos ego ad montem sanctum meum* f. Hæc

✕ P. 448 ED. POTTER, 126 ED. PARIS. a Rom. xiii, 3, 4. b Gal. iv, 16. c Joan. iv, 13, 14. d Matth. iii, 12. Luc. iii, 17. e Joan. x, 11, 14. f Ezech. xxxiv, 14, 15 et 16.

quæ nunc obscura sunt, facile intelligi poterunt, si Platonis auctoritate, ἀπαίδευστόν τε καὶ αἰσχρόν κριβανύμενος pro ἀπαίδευστον δὲ καὶ αἰσχ. Hinc etiam Plato, inquit, qui, perinde ac Verbum, maximas correctionis vires, et summam purgationem esse delargitionem novit; eum, qui in maximis impurus est, rudem turpemque, ideo quod non fuerit redargutus, in eo respectu esse vult, quo purissimus ac pulcherrimus esse debet, quisquis est felix vere sciurus.
 (28) Τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ. Τῶν ἀγαθῶν ἔργων apud Paulum.
 (29) Οἱ ὑγιαίνοντες. Respicit Christi verba, Luc. v, 31: Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἱατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.
 (30) Ἡ.α. ... φάρμ. Phrasid ex Iliad. Δ, vers. 218:

..... ἐπ' ἄρ' ἥγια φάρμακα εἰδώς Πάσσε.....
 Leniu vero medicamenta inspersit peritus.
 (31) Νομάς. Vox medicis familiaris. Significat autem gangrænæ vim, vel alterius cujusvis rei, quæ obvia depascit. Unde Suidas, ex fragmento quodam Polybii, νομήν exp. πυρὸς ὀρμήν, ignis impetum omnia depuscentis.
 (32) Τῇ καταδικῇ ἐμπέσ. Τῆς καταδικῆς ἐμπέσωμεν, Reg., Bod.
 (33) Διὰ Ἰεζεκιήλ. Τοῦ προφήτου addit Bod. Idque in margine Reg. adnotatum est.
 (34) Παρατιθέμερος. Ὑποτιθέμενος, Reg. Sed super ejus vocis principio aliquis περὶ scripsit, ac si legendum fuisset περιτιθέμενος.

sunt promissa ooni pastoris. Pasce nos infantes, sicut oves. Etiam, Domine, imple tuis justitiæ pabulis: etiam, Pædagogè, pasce nos ad sanctum tuum montem, ad Ecclesiam, quæ in alto est, quæ superat nubes, quæ cælos tangit. *Et ero*, inquit, *pastor ipsorum, et ero prope ipsos* ^a, sicut tunica prope corpus ipsorum. Vult carni meæ dare salutem, me tunica incorruptionis induens: et corpus meum inunxit: *Vocabunt me*, inquit, *et dicam: Ecce adsum* ^b. Celerius exaudiisti, quam ego exspectavi, Domine. *Et si trajiciant, non cadent, dicit Dominus* ^c. Non cademus enim in corruptionem, qui ad incorruptionem trajicimus: quoniam ipse nos tenebit. Dixit enim ipse, et voluit ipse. Talis est noster Pædagogus, optimo jure bonus. *Non veni, inquit, ut mihi ministraretur, sed ut ipse ministrarem* ^d. Propterea in Evangelio fessus ^e introducitur, qui pro nobis defatigatur, et suam ipsius animam pretium redemptionis pro multis dare ^f pollicens. Hunc enim solum esse fatetur *bonum pastorem* ^g. Liberalis ergo est ac magnificus, qui, quod maximum est, suam pro nobis dat animam. Valdeque est hominibus utilis, et in eos benignus. quod homo voluit esse frater, cum posset esse Dominus. Ille vero etiam usque adeo bonus fuit, ut pro nobis moreretur. Quin etiam ejus clamavit justitia: *Si recti ad me veniatis, et ego rectus ad vos: si obliqui ambulatis, et ego obliquus, dicit Dominus exercituum: peccatorum increpationes per vias obliquas significans*. Rec'a enim, et quæ secundum naturam est, quæ per Jesu J litteram significatur, est ejus bonitas, quæ ^h erga eos, qui ex auditu crediderunt, firma est et immobilis: *Quoniam vocavi, et non exaudiistis, dicit Dominus, sed mea irrita fecisti consilia: meas autem reprehensiones non attendistis* ^h. Ita est maxime utilis Domini reprehensio. De iis David quoque dicit: *Generatio perversa, et exacerbans; generatio, quæ non direxit cor suum, et non fuit fidelis cum Deo spiritus ejus, et Dei testamentum non custodierunt, et in lege ejus noluerunt ambulare* ⁱ. Hæ sunt causæ exacerbationis, propter quas venit Judex pœnas irrogaturus iis, qui bonam vitam no-

^a P. 149 ED. POTTER, 126-127 ED. PARIS. ^b Ezech. xxviii, 9. ^c Ibid. xliii, 2. ^d Matth. xx, 28 Marc. x, 45. ^e Joan. iv, 6. ^f Matth. xx, 28. ^g Joan. x, 11. ^h Prov. i, 24, 25. ⁱ Psal. lxxvii, 8, 10.

(35) Ὡς ὁ χιτών. Hæc verba interpretamentum esse videntur Isa. lxxviii, 8: Καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. Mox alludere videtur ad II Cor. v, 2 et seq. In iis, quæ deinceps sequuntur, Scripturæ sensum potius quam verba recitat.

(36) Διαβαλῶσιν. Διαβαίνης Isa., καταβαλῶσιν ms. Pal. teste Sylburg. Quam lectionem defendunt Reg. et Bod.

(37) Ὑμῶν. Scribe ἡμῶν, quod habet Reg.

(38) Κεκομηκός. Κεκομηκός Bod., κεκοπηκός Evang.

(39) Ἐάν. Recitare videtur sensum diversarum Scripturarum. Conf. Jerem. vi; Levit. xxvi. etc.

(40) Ἐπιπλήξεις. Cotelerius, notis ad Constitut. apost. lib. i, cap. 25, postquam retulisset diversas in primam vocis Ἰησοῦ litteram allegorias, addit: Denique ab Alexandrino Clemente Pædag. i, 9, Iota nominis Jesu refertur ad rectitudinem et unitatem: juxta illud Corippi, lib. ii De laudibus Ju-

στρέψω· καὶ βοσκῆσω αὐτοὺς ἐγὼ εἰς τὸ ἔρος τὸ ἅγιόν μου. Ταῦτ' ἐστὶν ἀγαθοῦ ποιμένοιο ἐπαγγέλματα. Βόσκησον ἡμᾶς τοὺς νηπίους, ὡς πρόβατα. Ναί, Δέσποτα, τῆς σῆς πλήρωσον νομῆς τῆς δικαιοσύνης· ναί, Παιδαγωγῆ, ποίμανον ἡμᾶς εἰς τὸ ἅγιόν σου ἄθος, πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὑψομένην, τὴν ὑπερνεφῆ, τὴν ἀπτομένην οὐρανῶν. Καὶ ἔσομαι, φησὶν, αὐτῶν ποιμὴν, καὶ ἔσομαι ἐγγὺς αὐτῶν, ὡς ὀχτῶν (35) τοῦ χρωτὸς αὐτῶν. Σῶσαι βούλεται μου τὴν σάρκα, περιβαλὼν τὸν χιτῶνα τῆς ἀφθαρσίας· καὶ τὸν χρωτᾶ μου κέκριεν. Καλέσουσί με, φησὶ, καὶ ἐγὼ, Ἴδού πάρεμι. Θάπτων ὑπὸ κούσας ἢ προσεδόκησα, Δέσποτα. Καὶ ἔάν διαβαλῶσιν (36), οὐκ ἐμισθήσουσι, λέγει Κύριος. Οὐ γὰρ πεσοῦμεθα εἰς φθοράν οὐ διαβαίνοντες εἰς ἀφθαρσίαν.

Ἐπιπλήξετε (37) ὑμῶν αὐτὸς· ἔφη γὰρ αὐτὸς, καὶ ἠθέλησεν αὐτὸς. Τοιοῦτος ἡμῶν ὁ Παιδαγωγὸς, ἀγαθὸς ἐνδοκῶς. Οὐκ ἤλθοι, φησὶ, διακορηθῆναι, ἀλλὰ διακορηθῆναι. Διὰ τοῦτο εἰσάγεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κεκομηκός (38) ὁ κάμων ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ λύτρον ἀπὲρ πειρασμῶν ὑπισχνούμενος. Τοῦτον γὰρ μόνον ὁμολογεῖ ἀγαθὸν εἶναι ποιμένα. Μεγαλόδωρος οὖν ὁ τὸ μέγιστον ὑπὲρ ἡμῶν, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐπιδοῦς· καὶ μέγαλωφελῆς, καὶ φιλόανθρωπος, οὗ καὶ ἀνθρώπος, ἔξην εἶναι Κύριον, ἀδελφὸς εἶναι βεβούληται· ὁ δὲ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀγαθὸς, ὥστε ἡμῶν καὶ ὑπεραποθανεῖν. Ἄλλα καὶ ἡ δικαιοσύνη κέκραγεν αὐτοῦ· Ἐάν ὀρθοὶ πρὸς με ἦκητε, κατὰ ὀρθὸς πρὸς ὑμᾶς· ἐάν ἀλάγιο πορευῆσθε, κατὰ πλάγιον, λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων, καὶ ἐπιπλήξετε (40) τῶν ἀμαρτωλῶν πλαγίας αἰνιττόμενος ὁδοῦς· ἡ γὰρ εὐθεῖα καὶ κατὰ φύσιν, ἣν αἰνιττεται τῷ ἰώτα τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ἀγαθοσύνη αὐτοῦ, ἡ πρὸς τοὺς ἐξ ὑπακοῆς πεπιστευκότας, ἀμετακίνητός τε καὶ ἀρρεπής· Ἐπειθὶ ἐκάλου, καὶ οὐκ ὑπηκούετε (41), λέγει Κύριος, ἀλλὰ ἀκύρους ἐποιεῖτε τὰς ἐμὰς βουλάς· τοῖς δὲ ἐμοῖς ἐλέγχοις οὐ προσείχετε.

Ὡς τὸς ὁ κυριακὸς ἐλεγχος ὠφελιμώτατος. Περί τούτων καὶ διὰ Δαβὶδ λέγει· Γενεὰ σκολιά, καὶ παραπικραίνουσα· γενεὰ, ἣτις οὐ κατήθυνε τὴν καρδίαν ἑαυτῆς (42), καὶ οὐκ ἐπιστάθη μετὰ τοῦ

D stini imperatoris:

... ut sua rectus

Littera, quæ signo stabili non flectitur unquam; juxta Methodium in Convivio virginum oratione 6, pag. 75, 76, et juxta omnes eos, qui testimonium Matth. v, 18, Iota unum, aut unus apex, non prateribit, de cruce interpretati sunt. Videsis Catenam Græcorum Patrum in Lucam, ad cap. xvi, 17, atque inde et ex sensu corrigge locum Clementis Pædag. i, 9, p. 126, scribendo, τὰς ἐπιπλήξεις (male vulgo ἐπιπλήξεις) τῶν ἀμαρτωλῶν πλαγίας αἰνιττόμενος ὁδοῦς. Hoc est ad verbum, implicationes peccantium, obliquas significans vias.

(41) Ὑπηκούετε. Ὑπηκούσατε, καὶ ἐξέτινον λόγους, καὶ οὐ προσείχετε, ἀλλὰ ἀκύρους ἐποιεῖτε ἐμὰς β. Bibl. Græc. Mox, ἐπειθήσατε pro οὐ προσείχετε. ibid.

(42) Τὴν καρδίαν ἑαυτῆς. Ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς Bibl. Græc. Mox, ἐφύλαξαν pro ἐφυλάξαντο, ibid.

θεοῦ τὸ πνεῦμα αὐτῆς· οὐκ ἐφυλάξαντο τὴν δια-
 ἡγήσασθαι τοῦ θεοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ οὐκ
 φέροντο πορεύεσθαι. Αὗται αἰτίαι παραπικρασμοῦ,
 διὰ δὲ οὐκ ἐρχεται, τὴν δίκην ἐπολιων τοῖς τὴν
 εὐαγγελίαν ἐλάττωσιν μὴ βεβουλημένοις (43), διὰ τοῦτο
 εὐαγγελίαν παχύτερον (44) ἐνθένης προσενηγεῖται, εἰ πως
 διαμαρτυραίων τῆς ἐπὶ τὸν θάνατον ὁρμηγίας. Λέγει γοῦν
 ἡ λαθεὶς σαφειστάτην αἰτίαν τῆς ἀπειλήσας· Οὐκ ἐπι-
 στανται ἐν (45) τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ. Ὅταν
 ἐπέτιθεν αὐτοῖς, ἐξεζήτουν αὐτὸν, καὶ ἐπέστρε-
 ψον, καὶ ὠρθησαν πρὸς τὸν θεόν, καὶ ἐμνήσθη-
 σαν, οἷοι δὲ θεὸς βοηθὸς αὐτῶν ἔστι, καὶ ὁ θεὸς ὁ
 ἕψτος λυτρωτὴς αὐτῶν ἔστιν. Οὕτως οἶδεν ἐπι-
 πρὸς αὐτοὺς διὰ τὸν φόβον, τῆς δὲ φιλανθρω-
 πίας αὐτοῦ καταπεφρονηκότας· ὀλιγωρεῖται μὲν γὰρ,
 ὡς ἐτίπαν, τὸ ἀγαθὸν, χρηστευόμενον αἰεὶ, θεραπεύει
 δὲ ὑπομνηστικῶν τῶν φιλανθρώπων τῆς δικαιοσύ-
 νης φόβῳ. Αὐτῶν δὲ τὸ εἶδος τοῦ φόβου· ὧν τὸ μὲν
 ἔκρον γίνεται μετὰ αἰδοῦς, ὃ χροῦνται πολλοὶ μεν
 πρὸς ἡγεμόνας ἀγαθοῦς, καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸν θεόν,
 καθὼς οἱ παῖδες οἱ σώφρονες πρὸς τοὺς πατέρας.
 Ἰσχυρὸν γάρ, φησὶν, ἀδάμυστος ἐκβαίνει σκληρὸς·
 καὶ πῶς ἀνεμῆτος ἐκβαίνει προαλής (46)· τὸ δὲ
 ἔκρον εἶδος τοῦ φόβου μετὰ μίσους γίνεται, ὃ δούλοι
 πρὸς δεσπότης κέχρηται χαλεποῦς, καὶ Ἑβραῖοι (47),
 ἐσπῆτην ποιήσαντες, οὐ πατέρα τὸν θεόν. Πολλῶν
 δὲ, οἶμαι, καὶ τῶν παντὶ τὸ ἐκούσιον (48) καὶ κατὰ
 πράξεις τοῦ κατὰ ἀνάγκην εἰς εὐσέθειαν διαφέρει·
 ἀπὸ τῆς (49) γὰρ, φησὶν, οἰκτιρῶν ἔστιν· ἴσεται τὰς
 ἀμαρτίας αὐτῶν, καὶ οὐ διαφθερεῖ, καὶ πληθυνεῖ
 τὴν ἀποκαρτεῖναι τὸν θυμὸν αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐκκαύ-
 σαι αἴσας τὴν ἐργίαν αὐτοῦ. Ὅρα πῶς τὸ δικαίον
 ἐπιείκεια τοῦ παιδαγωγοῦ, τὸ περὶ τὰς ἐπιτιμή-
 σεις καὶ τὸ ἀγαθὸν τοῦ θεοῦ, τὸ περὶ τὰς οἰκτιρή-
 σεις. Διὰ τοῦτο ὁ λαθεὶς, τούτεστι τὸ πνεῦμα τὸ δι-
 εῖστον, ἀμφω περιλαβὼν, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φάλλει θεοῦ·
 δικαιοσύνη καὶ κρίμα ἐτοιμασία τοῦ θρόνου σου·
 ἔλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύονται πρὸ προσώ-
 που σου. Τῆς αὐτῆς εἶναι δυνάμει ὁμολογεῖ καὶ
 κρίμα καὶ εὐεργετεῖν· ἅμα γὰρ (50) ἀμφοῖν ἡ ἐξου-
 σία, ἡ κρίσις τοῦ δικαίου διακρίνουσα τὰ ἐναντία,
 καὶ ὁ αὐτὸς δίκαιος καὶ ἀγαθός, ὁ ὄντως θεός· ὁ ὧν
 ἐπὶ τὰ πάντα, καὶ τὰ πάντα ὁ (51) αὐτός· ὅτι αὐτὸς
 θεός, ὁ μόνος θεός. Ὡς γὰρ τὸ ἔσοπτον τῶν ἀισχυρῶν
 ὡς κακόν, ὅτι δεικνύει αὐτὸν ὀδὸς ἔστιν· καὶ ὡς ὁ
 ἐπὶ τῶν νοσοῦντων οὐ κακός, ὁ τὸν πυρετὸν ἀναγγέλλ-
 ῶν αὐτοῦ· οὐ γὰρ αἴτιος τοῦ πυρετοῦ ὁ ἰατρός,

¶ P. 150 ED. POTTER, 127-128 ED. PARIS. • Psal. LXXVII, 32, 34, 35. ^b Eccli. xxx, 8. ^c Psal. LXXVIII, 38.
^d Psal. LXXIX, 15.

(43) Βεβουλημένοις. Βουλομένοις Bod.

(44) Παχύτερον. Malim τραχύτερον, asperius;
 παχύτερον, Bod., Reg.

(45) Er. Abest a Bibl. Græc. et Bod. Mox, ἐξή-
 ταν pro ἐξεζήτουν, Bibl. Græc.

(46) Προαλής. Hesychius, Προαλής, προπατής.
 Lysis, Pythagoræ sectator proaλής dixit apud Jam-
 blicum De vita Pythagoræ cap. 17: Τοιγαροῦν χαλε-
 πῶς καὶ προαλλεῖς ἀπεργάζονται τοὺς ἀκουστάς.
 Unde fit, ut auditiōres suos feroces et procaces red-
 dat.

(47) Ἑβραῖοι. Rom. viii, 45: Οὐ γὰρ ἐλάβετε
 πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον· ἀλλ' ἐλάβετε

A luerunt eligere : et ideo cum eis paulo hic egit
 crassius, si modo ab eo, quo ad mortem feruntur
 impetu, aliquo modo eos retardare posset. Dicit
 itaque per David minarum causam apertissimam :
 Non crediderunt in mirabilibus ejus : Quando occi-
 debat ipsos, requirebant ipsum, et convertebantur, et
 mane ad Deum vigilabant, et recordati sunt, quod
 Deus est adjutor eorum, et Deus altissimus redemptor
 eorum est. Ita cognovit eos converti propter metum,
 contempsisse autem ejus benignitatem : bonum
 enim, quod semper est beneficium, plerumque con-
 temnitur : colitur autem, qui benevolens justitiam
 metu admonet. Duplex est autem genus metus ;
 quorum alterum quidem est cum pudore conjun-
 ctum, quo utuntur cives erga bonos principes, et
 nos erga Deum, quemadmodum boni filii erga pa-
 rentes. Equus enim, inquit, indomitus evadit durus,
 et filius remissus evadit præceps. Aliud autem
 metus genus est cum odio, quo servi utuntur erga
 dominos difficiles, et Hebræi, 56 qui Deum dominum
 fecere, non patrem. Multum autem et quidem in
 totum differt id, quod est spontaneum ac volunta-
 rium, ab eo quod fit per necessitatem, quod ad
 religionem attinet. Ipse enim, inquit, est misericors,
 medebitur peccatis eorum, et non perdet, et im-
 plebit ut avertat iram suam, et non incendet omnem
 indignationem suam. Vide quomodo Pædagogi
 quod justum est, ostenditur in increpationibus : et
 Dei quod bonum est, in miserationibus. Quocirca
 David, hoc est Spiritus, qui per eum loquitur,
 utrumque complectens, de eodem Deo psallit : Ju-
 stitia et judicium, præparatio sedis tuæ. Misericor-
 dia et veritas præcedent ante faciem tuam. Fatetur
 esse ejusdem potestatis et judicare et benefacere :
 simul enim ✕ utrorumque potestas est, judicium
 justum, quod discernit contraria, et idem justus et
 bonus, qui est vere Deus : qui est ipse omnia, et
 omnia ipse : quoniam ipse Deus, qui est solus Deus.
 Quemadmodum enim speculum non est malum de-
 formi, eo quod ipsum ostendat, qualis sit : et
 quemadmodum medicus non est ægrotanti malus,
 quod ei febrem annuntiet : non enim medicus fe-
 bris causa est, sed febrem indicat : ita nec is, qui
 reprehendit, ei male vult, qui laborat animo : ne-
 que enim infert ei delicta, sed ea, quæ adsunt,
 peccata ostendit, ad hoc, ut avertat ab ejusmodi
 studiis. Quamobrem Deus quidem bonus est pro-

πνεῦμα υιοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.

(48) Τὸ ἐκούσιον. Absunt hæc verba a Reg., Bod.

(49) Αὐτός. Αὐτός δὲ ἐστὶν οἰκτιρῶν, καὶ ἴσεται
 τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν. Bibl. Græc. Mox, οὐχὶ pro
 οὐκ. Ibid.

(50) Ἄμα γὰρ. Id est, « Utriusque enim potestas
 apud eundem : est judicium, quod a justo discernit
 contraria ; et idem justus bonusque, qui vere
 Deus est. » Sed aliquid ad complendum sensum
 deesse videtur.

(51) Ὁ. Hæc particula abest a Reg., Bod. Non
 male.

pter se ipsum, justus autem propter nos, et ideo quia bonus. Quod justum est autem, nobis per suum ipsius Verbum ostendit illinc e superis, unde ipse fuit Pater : priusquam enim esset creator, Deus erat, bonus erat : et propterea et opifex esse et Pater voluit : et illius amoris habitudo ac relatio fuit justitiæ principium, cum et solem suum lucere faceret, et Filium suum mitteret. Isque primus e cælis bonam annuntiavit justitiam, cum diceret : *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius* *. Hæc reciproca, quæ ex æquo ponderat cognitio, est antiquæ justitiæ symbolum. Deinde ad homines descendit justitia, et littera et corpore, Verbo et Lege, humanam naturam ad salutarem urgens pœnitentiam : bona enim erat. At Deo non obedis? Ejus rei culpam tibi ascribe, qui judicem attrahas.

σύνης ἀρχαίας σύμβολον. Ἐπειτα δὲ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους καταβέβηκεν ἡ δικαιοσύνη, καὶ γράμματι καὶ σώματι (56), τῷ Λόγῳ καὶ τῷ νόμῳ, εἰς μετάνοιαν τὴν ἀνθρωπότητα βιαζομένη σωτήριον· ἀγαθὴ γὰρ ἦν. Ἄλλ' οὐχ ὑπακούεις τῷ Θεῷ; Σεαυτὸν αἰτιῶ, τὸν κριτὴν ἐπισπώμενος.

CAP. X.

Quod idem Deus per idem Verbum et a peccatis arceat, minans; et humanæ naturæ salutem det, adhortans.

Si ergo, quæ in astringenda humana natura versatur, administrationem bonam esse et salutarem, et a Verbo necessario assumi ostendimus usque, et ad pœnitentiam, et ad peccatorum prohibitionem, accommodatam fuisse, consideranda deinceps fuerit Verbi mansuetudo et lenitas. Eum enim justum esse ostensum est. Proprias autem exponit sententias, quæ ad salutem hortantur, per quas id, quod honestum est et utile, vult ex paterna voluntate significare. Hæc autem considera : Honestum ✕ quidem est encomiastici : utile vero, suasorii. Enimvero suasorii habitudo quædam, est hortatorium et dehortatorium : encomiastici vero, laudatorium et vituperatorium. Certo enim modo se habens sententia suasoria, efficitur hortatoria, et alio modo dehortatoria. Similiter etiam genus encomiasticum, uno quidem modo se habens, est vituperatorium : alio vero, laudatorium : in quibus maxime versatur justus Pædagogus, qui quod nobis est utile, sibi tanquam scopum proposuit. Verum enimvero genus quidem vituperatorium et dehortatorium nobis prius ostensum est : nunc autem hortatorium et laudatorium rursus nobis aggrediendum est, et tanquam in trutina in æquilibrio

✕ P. 151 ED. POTTER, 128-129 ED. PARIS. * Luc. x, 22.

(52) *Κτίστην*. Κτίσιν, *creaturam*. Pal., Reg., Bod.
(53) *Τὸν ἥλιον*. Sol et Christus quodammodo sunt ἀντίστοιχοι, nam quod sol mundo naturali, id mundo λογικῷ præstat Christus; qui proinde *Sol justitiæ, lux mundi*, etc., appellari solet.

(54) *Οὐδεις*. Οὐδεις γινώσκει τίς ἐστὶν ὁ Υἱὸς εἰ μὴ ὁ Πατήρ· καὶ τίς ἐστὶν ὁ Πατήρ εἰ μὴ ὁ Υἱός, apud Lucam.

(55) *Ἀντιταλαντεύουσα*. Conf. quæ superius dicta sunt p. 141, not.

(56) *Γράμματι καὶ σώματι*. Γράμμα vocat Legem

ἀλλὰ ἐλεγχός ἐστι τοῦ πυρετοῦ· οὕτως οὐδὲ ὁ ἐλέγχων δύνουσι τῷ κάμνοντι τὴν ψυχὴν· οὐ γὰρ ἐντίθησι τὰ πλημμελήματα, τὰ δὲ προσόντα ἐπιδεικνυσιν ἀμαρτήματα, εἰς τὴν τῶν ὁμοίων ἐπιτηδεύματων ἀποτροπὴν. Ὡστε ἀγαθὸς μὲν ὁ Θεὸς δι' ἑαυτὸν, δικαιοσύνῃ δὲ ἤδη δι' ἡμᾶς· καὶ τοῦτο ὅτι ἀγαθός. Τὸ δίκαιον δὲ ἡμῖν διὰ τοῦ Λόγου ἐνδείκνυται τοῦ ἑαυτοῦ ἐκείθεν ἀνωθεν, ὅθεν γέγονε πατήρ· πρὶν γὰρ κτίστην (52) γενέσθαι, Θεὸς ἦν, ἀγαθὸς ἦν· καὶ διὰ τοῦτο καὶ δημιουργὸς εἶναι καὶ πατήρ ἠθέλησεν· καὶ ἡ τῆς ἀγάπης ἐκείνης σχέσις, δικαιοσύνης γέγονεν ἀρχή, καὶ τὸν ἥλιον (53) ἐπιλάμποντος τὸν αὐτοῦ, καὶ τὸν Υἱὸν καταπέμποντος τὸν αὐτοῦ. Καὶ πρῶτος οὗτος τὴν ἐξ οὐρανῶν ἀγαθὴν κατήγγειλε δικαιοσύνην· *Οὐδεις (54) ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, λέγων, οὐδὲ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός*.

Αὐτὴ ἡ ἀντιταλαντεύουσα (55) γνώσις ἐπίσης δικαιοσύνης ἀρχαίας σύμβολον. Ἐπειτα δὲ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους καταβέβηκεν ἡ δικαιοσύνη, καὶ γράμματι καὶ σώματι (56), τῷ Λόγῳ καὶ τῷ νόμῳ, εἰς μετάνοιαν τὴν ἀνθρωπότητα βιαζομένη σωτήριον· ἀγαθὴ γὰρ ἦν. Ἄλλ' οὐχ ὑπακούεις τῷ Θεῷ; Σεαυτὸν αἰτιῶ, τὸν κριτὴν ἐπισπώμενος.

ΚΕΦ. Ι.

Ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς διὰ τοῦ αὐτοῦ (57) Λόγου καὶ ἀπειργεῖ τῶν ἀμαρτιῶν, ἀπειλῶν· καὶ σώζει τὴν ἀνθρωπότητα, παρακαλῶν.

Εἰ τοίνυν τὴν περὶ τὸ ἐπιστύφειν τὴν ἀνθρωπότητα οἰκονομίαν, ἀγαθὴν οὖσαν καὶ σωτήριον, ἀναγκαίως ὑπὸ τοῦ Λόγου παραλαβανομένην ἐπεδείξαμεν, πρὸς τε μετάνοιαν καὶ πρὸς τῶν ἀμαρτιῶν τὴν κώλυσιν εὐθετον γενομένην· ἐξῆς ἂν εἴη σκοπεῖν τὸ ἥσιον τοῦ Λόγου· δίκαιος γὰρ οὗτος ἀποδέδεικται· καὶ τὰς ἰδίας κατατίθεται γνώμας, τὰς πρὸς σωτηρίαν παρακλητικὰς· δ' ὦν καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ συμφέρον πατρικῶν θελήματι γνωρίζειν ἡμῖν βούλεται. Σκόπει δὲ ταῦτα· τὸ μὲν καλὸν τοῦ ἐγκωμιστικοῦ, τὸ δὲ συμφέρον τοῦ συμβουλευτικοῦ· καὶ γὰρ οὖν τοῦ μὲν συμβουλευτικοῦ σχέσις, τὸ προτροπικὸν καὶ ἀποτροπικὸν, τοῦ δὲ ἐγκωμιστικοῦ, ἐπαινετικὸν τε καὶ ψεκτικὸν γίνεται. Πῶς γὰρ ἔχουσα ἡ διάνοια ἡ συμβουλευτικὴ, προτροπικὴ γίνεται, καὶ πῶς ἔχουσα, ἀποτροπικὴ· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐγκωμιστικὸν, πῶς μὲν ἔχον, ψεκτικὸν γίνεται, πῶς δὲ ἔχον, ἐπαινετικὸν· περὶ δὲ καταγίνεται μάλιστα ὁ Παιδαγωγὸς ὁ δίκαιος, ὁ τοῦ ἡμετέρου συμφέροντος ἐστοχασμένος· ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν ψεκτικὸν καὶ ἀποτροπικὸν εἶδος ὑποδέδεικται ἡμῖν ἤδη πρότερον· νῦν δὲ αὐτὸ τὸ προτροπικὸν καὶ ἐπαινετικὸν μεταχειριστέον· καὶ καθάπερ ἐπὶ ζυγοῦ τὰς ἰσοστασίους ἀντιστηκώσωμεν τοῦ δικαίου πλάστιγγας. Τῇ μὲν οὖν ἐπὶ τὰ συμφέροντα προτροπῇ ὁ

Luc. x, 22.
Moysis, Paulum sequens, Rom. ii, 27, 29; vii, 6, et alibi : Christum autem sōma dicit, respiciens Rom. vii, 4 : Ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, vel Hebr. x, 5 : Σῶμα δὲ κατηργήσω μοι, vel alium similem locum. Vel quia Lex tantum est res per Legis umbras, et figuras significata. Coloss. ii, 17 : Hebr. x, 1. Sed Lowthius ait : ε Pro γράμματι leg. πνεύματι, ut respondeat Λόγῳ, prout γράμματι respondet νόμῳ. »

(57) *Αὐτοῦ*. Ahest a ms. Pal. SYLBURG.

Παιδαγωγὸς διὰ Σολομώντος ὡδὲ πως χρῆται· Ἐγὼ ὑμῖς, ἄνθρωποι (58), παρακαλῶ, καὶ προλε-
 μι ἐμὴν φωτὴν υἱοῖς ἀνθρώπων· ἐπικούσατέ
 μου· σερνῶ γὰρ ἐρῶ· καὶ τὰ ἐξῆς, Συμβουλεύει δὲ
 τὴ σωτηρία· ὅτι ἡ συμβουλή πρὸς αἰρεσίην ἐστὶ καὶ
 τὴν ἐπιτήδειος· καθάπερ ποιεῖ διὰ τοῦ Δαβὶδ,
 λέγων· Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἐπερεύθη ἐν βου-
 λῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη·
 αἰεὶ ἐπὶ καθέδραν (59) λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ'
 ἦν ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τῆς δὲ
 συμβουλίας μέρη τρία· τὸ μὲν, ἐκ τῶν παρεληλυθό-
 των χρόνων λαμβάνον τὰ παραδείγματα· οἷον, τί
 ἐποίησεν Ἑβραῖοι τῷ χρυσῷ εἰδωλολατρῆσαντες ἐν
 μέσῳ, καὶ τί ἔπαθον ἐκπορευόμενοι, καὶ τὰ ὅμοια·
 τὸ δὲ, ἐκ τῶν παρόντων χρόνων κατανοοῦμενον, οἷον
 εἰρηκτικῶς καταλαβανόμενον· ὡς ἐκεῖνο εἰρηται
 πρὸς τοὺς ἐρομένους ἐν Κύριον, *Εἰ αὐτὸς* (60) *εἶη*
Ἰησοῦς, ἢ ἄλλον περιμένοντες· Ἀπέλθετε, καὶ
 ἴσατε Ἰωάννη· *Τυφλοὶ ἀναβλέποντι*· κωφοὶ
 ἀκούοντι· *λεπροὶ καθαρίζονται*· ἀνίστανται νε-
 κροὶ· καὶ μακίριός ἐστιν, ὃς ἐάν μὴ σκανδαλι-
 σθῆ ἐν ἐμοί. Τοῦτ' ἄρα ἦν ὁ προφητεῶν εἰρηκε
 Δαβὶδ· *Καθὼς* (61) *ἤκούσαμεν, οὕτω καὶ εἶδομεν*.
 Ἐκ δὲ τῶν μελλόντων τὸ τρίτον συνίσταται μέρος
 τῆς συμβουλίας, ᾧ τὰ ἀποδοτέμενα κελεύει φυλάτ-
 τασθαι· καθὼς κάκεινο εἰρηται· *Οἱ δὲ ἀμαρτίας πε-*
πεσόντες, βληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτε-
ρον· ἐκεῖ ἐστὶ ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν
 δόντων, καὶ τὰ παραπλήσια· ὡς ἐκ τούτων εἶ-
 ναι τυφανῆς, διὰ πάσης θραπέας χωροῦντα τὸν
 Κύριον, εἰς σωτηρίαν ἐκκαλεῖσθαι τὴν ἀνθρωπότητα.
 Τῆ δὲ παραμυθία, παρηγορεῖ τὰ (62) ἀμαρτήματα,
 μὴ μὲν τὴν ἐπιθυμίαν, ἅμα δὲ καὶ ἐλπίδα ἐνδι-
 κῆς εἰς σωτηρίαν. Φησὶ γὰρ διὰ Ἰεζεκιήλ· *Εἶρη* (65)
ἐπιστραφήτε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ εἶπατε,
Πατερ, ἀκούσομαι ὑμῶν, ὡς περ λαοῦ ἁγίου. Καὶ
αὐτὸς λέγει· Δεῦτε, πάντες, πρὸς μέ (64), *οἱ κοπιῶν-*
τες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμῖς
καὶ τὸ ἐπὶ τοῦτοις αὐτοπροσωπεῖ ὁ Κύριος. Σαφέ-
στα δὲ ἐπὶ τὴν ἀγαθωσύνην καλεῖ διὰ Σολομώντος,
λέγων· Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς εἶρε σοφίαν· καὶ
ἐπιτήδειος, ὃς εἶρε (65) *φρόνησιν*. Τὸ γὰρ ἀγαθόν (66)
 τὸ ὄρονται εὐρίσκειται, καὶ δρᾶσθαι τῷ ἐρόντι
 εὐλαί. Καὶ μὴν καὶ διὰ Ἰερεμίου τὴν φρόνησιν ἐξη-
 γῆται· *Μακάριοι ἐσμεν, Ἰσραὴλ, λέγων, ὅτι τὰ*
ἀρετὰ τῷ Θεῷ, γνωστὰ ἡμῖν (67) *ἐστὶ*. Γνωστὰ
 δὲ διὰ τοῦ Ἀγγου, δι' ὃν μακάριοι καὶ φρόνημοι. Φρό-

stantes justi lances expendamus. Al ea ergo, quæ
 sunt utilia, adhortatione utitur Pædagogus hoc
 modo per Salomonem: Ego vos, o homines, ad-
 hortor, et meam vocem edo filiis hominum: audite
 me: præclara enim dicam: et quæ sequuntur.
 Quæ sunt autem salutaria consulti: quoniam con-
 silium ad electionem et fugam idoneum est; quem-
 admodum facit per David dicens: *Beatus vir, qui*
non ambulavit in consilio impiorum, et in via pecca-
torum non stetit, et supra cathedram pestilentiarum
non sedit: sed in lege Domini voluntas ejus b. Con-
 silia autem dandi tres sunt partes. Una quidem,
 quæ sumit exempla ex tempore præterito: ut, verbi
 gratia, quid Hebræis evenerit, qui aurum adorarunt
 in vitulo, et quid passi sunt, cum fornicati essent,
 et quæ sunt similia. Altera vero, quæ ex præsentī
 tempore intelligitur, ut quæ sensu comprehendatur,
 sicut illud quod dictum iis, qui Dominum roga-
 runt, *An ipse esset Christus, an vero alium exspec-*
tamus? Abite, et dicite Joanni: Cæci vident, surdi
audiunt, leprosi mundantur, mortui resurgunt; et
beatus qui non fuerit scandalizatus in me c. Hoc
 ergo fuit, quod prædixit David: *Sicut audivimus,*
ita et vidimus d. Ex futuris autem constat tertia
 pars 57 dandi consilii, qua, quæ sunt eventura,
 jubet caveri: quemadmodum illud quoque dictum
 est: *Qui autem in peccata inciderint, ejicientur in*
tenebras exteriores: illic erit fletus et stridor den-
tium e, et quæ sunt similia: adeo ut ex his omnibus
 clarum sit, Dominum per omnem medendi ratio-
 nem procedentem, humanam naturam evocare ad
 salutem. Admonitione autem peccata mitigat, mi-
 nuens quidem cupiditatem, simul autem spem præ-
 hens salutis. Dicit enim per Ezechielem: *Si con-*
versi fueritis ex toto corde vestro, et dixeritis, Pa-
ter, audiam vos tanquam populum sanctum f. Et
 rursus dicit: *Venite ad me omnes qui laboratis, et*
overati estis, et ego reficiam vos g: et ea quæ se-
 quuntur, ex sua persona dicit Dominus. Apertis-
 sime autem ad bonitatem vocat per Salomonem,
 dicens: *Beatus homo, qui invenit sapientiam: et*
mortalis, qui invenit prudentiam h. Quod bonum
 est enim, a quærente invenitur, et solet videri ab eo,
 qui invenit. Jam vero per Jeremiam quoque enar-
 rat prudentiam: *Beati sumus, Israel, dicens, quod*
quæ Deo grata sunt, a nobis cognita sunt i. Co-
 gnoscuntur autem per Verbum, per quem sumus

58 P. 152 ED. POTTER, 129-130 ED. PARIS. a Proverb. viii, 4, 6. b Psal. i, 4, 2. c Matth. xi, 5, 4, 6. Luc. vii, 19, 22, 25. d Psal. xlvii, 9. e Matth. xxii, 13, xv, 50. f Ezech. xviii et xxxiii. g Matth. ii, 28. h Proverb. iii, 15. i Baruch iv, 4. *

(58) Ἐγὼ ὑμῶν. ἀνθ. Ὑμῶν, ὡ ἀνθ. Bib. Græc.

Μοι, εἰπακούσατε pro ἐπακούσατε, ibid.

(59) Καθὼς ἐσαν. Καθὼς ἐσαν Psal. i. Sed accusativum etiam infra Stromat. ii, p. 389, repetit Clemens.

STROMAT.

(60) Εἰ αὐτ. Evangeliorum sensum, mutatis verbis, exponit, ut etiam paulo infra.

(61) Καθὼς. Καθὰπερ Bib. Græc. Mox, οὕτως pro ὡς, ibid. et Bod.

(62) Παρηγορεῖ τὰ. Παρηγορεῖται Bod.

(65) Ἐάν Ἰησοῦς. Iphigeneia sensum, mutatis verbis,

exhibet.

(64) Πάντες πρὸς μέ. Πρὸς μέ πάντες, Evang.

(65) Εἶρε. Εἶδε φρόνησιν vulg. Bib. quod et Clementis expositio declarat, et γίνωται φρόνησιν paulo post. Atque adeo infra sic scriptum, sub finem Pædag. lib. ii, ubi tamen οἶδε positum e Pal. ms. SVLBURG.

(66) Ἀγαθόν. Horum verborum sensus occurrit Prov. ii, 4, 5: iii, 15. Jerem. ii, 24, etc.

(67) Τῷ Θεῷ, γνωστὰ ἡμῖν. Τοῦ Θεοῦ ἡμῖν γνωστὰ Baruch. ὡς ἡμῖν Bod

beati et prudentes. Prudentia enim et cognitio indicatur per eundem prophetam dicentem: *Audi, Israel, mandata vite, ausculta ut cognoscas prudentiam* ^a. Per Moysen autem propter suam in homines benevolentiam donum quoque pollicetur iis qui contendunt ad salutem. Dicit enim: *Et introducam vos in terram bonam, quam iuravit Dominus patribus vestris* ^b. Et præterea: *Introducam vos in montem sanctum, et vos lætitia afficiam* ^c, dicit per Isaiam. Jam vero est aliud quoque genus pædagogicæ ejus, nempe beatificatio: *Beatus ille est, per David dicit, qui non peccavit: et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet.* (Per hoc etiam innuit resurrectionem.) *Et omnia, quæcunque faciet, ei recte succedent* ^d. Tales nos vult esse, ut simus beati. Rursus autem ostendens id, quod ex adverso respondet justitiæ trutinæ, *At non sic impij, inquit, non sic: sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ* ^e. Cum peccatorum pœnas, et facilem eorum tanquam ventis dissipationem ostendisset Pædagogus, per pœnam a crimine dehortatus est: et cum supplicium pro meritis intentasset, beneficentiæ suæ benignitatem ostendit, ut bona nobis paremus, iisque fruamur, per eam summo nos artificio excitans. Quinetiam ad cognitionem nos per Jeremiam hortatur, dicens: *Via Dei si ambulasses, habitasses in pace in sæculum* ^f. Cognitionis enim eis mercedem ostendens, prudentes ad ejus amorem excitat. Et ei, qui aberravit, ✕ dans veniam: *Convertere, convertere enim, inquit, sicut qui vindemiat ad canistrum suum* ^g. Vides bonitatem justitiæ, quæ consulit moveri pœnitentia? Præterea per Jeremiam illuminat eos qui a veritate aberrant: *Hæc autem dicit Dominus: State in viis, et videte, et rogate scimitas Domini æternas, quænam est semita bona, et ambulate in ea, et inveniatis sanctificationem animabus vestris* ^h. Ducit autem ad pœnitentiam, causa salutis nostræ. Propterea dicit: *Si te pœnuerit, expurgabit Dominus cor tuum, et cor seminis tui* ⁱ. Poteram quidem ad hujus quæstionis defensionem adducere philosophos, qui dicunt eum solum, qui est per-

νησις γὰρ καὶ ἡ γνώσις, διὰ τοῦ αὐτοῦ προφήτου μνησέται, λέγοντος: Ἄκουε, Ἰσραὴλ, ἐντολὰς ζωῆς ἐνωτίσασθε γινώσκων φρόνησιν. Διὰ δὲ Μωϋσέως ἐστὶ καὶ προσυποσχέεται δωρεάν, διὰ τὴν ὑπάρχουσαν φιλανθρωπίαν, τοῖς σπεύδουσιν εἰς σωτηρίαν. Φησὶ γάρ: Καὶ εἰσάξω ὑμᾶς (68) εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἣν ὤμοσε Κύριος (69) τοῖς πατράσιν ὑμῶν· πρὸς δὲ, Καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, καὶ εὐφρανῶ ὑμᾶς, διὰ Ἡσαίου λέγει. Ἐστὶ δὲ καὶ ἄλλο εἶδος αὐτοῦ παιδαγωγίας, ὁ μακαρισμός· καὶ Μακάριος ἐκεῖνος (70), διὰ Δαβὶδ λέγει (71), ὁ μὴ ἁμαρτῶν (72)· καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποφύησεται· ταυτὶ μὲν καὶ πρὸς τὴν ἀνάστασιν ἠνέζετο· καὶ πάντα ὅσα ἄν κείνη (75), κατευοδωθήσεται αὐτῷ. Τοιοῦτους ἡμᾶς γενέσθαι (74) βούλεται, ἵνα ὦμεν μακάριοι. Ἐμπαλιν δὲ τὸ ἀντιστῶν τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἐνδεικνύμενος ζυγοῦ (75), Ἄλλ' (76) οὐχ οὕτως, φησὶ, οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως· ἀλλ' ἡ ὃς ὁ χούρις, ὅν ἐκρίπτει ὁ ἀνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Τὸ ἐπιτίμιον τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ τὸ εὐδιαφόρητον αὐτῶν, καὶ τὸ ὑπηνέμιον δείξας ὁ Παιδαγωγός, ἀπετρέψατο τῆς αἰτίας διὰ τῆς ἐπιτιμίας· καὶ τὴν κόλασιν ἐπανατεινόμενος τὴν κατ' ἀξίαν, τῆς εὐεργεσίας ἐνεδείξατο τὴν εὐποιαν, τεχνικώτατα ἐπὶ τὴν χρῆσιν ἡμᾶς καὶ τὴν κτήσιν τῶν καλῶν διὰ ταύτης καλῶν. Ναὶ μὴν καὶ ἐπὶ τὴν γνώσιν παρακαλεῖ, διὰ μὲν τοῦ Ἱερεμίου λέγων· Τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ εἰ ἐπεκρέυθη, κατέκεις ἄν ἐν εἰρήνῃ εἰς τὸν αἰῶνα (77)· ὑποδεικνύων γὰρ ἐνταῦθα τὸν μισθὸν τῆς γνώσεως, εἰς ἔρωτα αὐτῆς τοὺς συνεπέδους ἐκκαλεῖται· καὶ τῷ πεπλανημένῳ συγγνώμην νέμων· Ἐπίστρεψε (78), γὰρ, ἐπίστρεψε, ὡς τρυφῶν ἐπὶ τὸν κάρταλον αὐτοῦ, λέγει. Ὅρξεν τὸ ἀγαθὸν τῆς δικαιοσύνης μετανοεῖν συμβουλεύουσης; Ἐστὶ δὲ διὰ Ἱερεμίου φωτίζει τοῖς πλανημένοις (79) τὴν ἀλήθειαν· Τάδε λέγει Κύριος· Στήτε ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐρωτήσατε τριβῶν Κυρίου ἀλωρίας (80), ποία ἐστὶν ἡ τριβὸς ἡ ἀγαθὴ· καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ· καὶ εὐρήσετε ἀγνισμῶν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Ἄγει δὲ ἐπὶ τὴν μετάνοιαν σωτηρίας χάριν τῆς ἡμῶν διὰ τοῦτο φησὶν Ἐὰν μετανοήσης (81), περικαθαριεῖ Κύριος

✕ P. 155 ED. POTTER, 150-151 ED. PARIS. ^a Baruch III, 9. ^b Dent. XXI, 20. ^c Isa. LVI, 7. ^d Psal. I, 4, 2, 3. ^e Ibid. 4. ^f Baruch III, 13. ^g Jerem. VI, 9. ^h Ibid. 16. ⁱ Deut. XXX, 6.

(68) *Εἰσάξω ὑμᾶς*. Εἰσάξω αὐτούς, Bibl. Græc.

(69) *Ἦν ὤμοσε Κύριος*. Ἦν ὤμοσα, prima person. Bibl. Gr. Mox, αὐτῶν, pro ὑμῶν, et bis αὐτοῦς pro ὑμᾶς ibid.; τὸ ἅγιόν μου, ibid.

(70) *Ἐκεῖνος*. Ἀνὴρ Bibl. Græc.

(71) *Λέγει*. Post hanc vocem φησὶν addunt Reg., Bod. Et alibi utramque vocem simul adhibet Clementis.

(72) *Ὁ μὴ ἁμαρτῶν*. Verba Clementis, quibus complectitur varias peccandi periphrases, quas adhibet David Psalm. I.

(73) *Ποιήση*. Ποιῆ Bibl. Græc. Mox αὐτῷ abest.

(74) *Γενέσθαι*. Γεγονέναι Reg., Bod.

(75) *Τοῦ τῆς δ. ἐ. ζυγοῦ*. Pal. ms. τῷ ... ζυγῷ, dandi casu: excusari tamen et genitivus potest, ut supra sub lineâ c. 8. SYLBURG. Τῷ ζυγῷ habet etiam Reg.

(76) Ἄλλ'. Hanc particulam nec Bod. nec refertente Sylburg., Pal. ms. agnoscit, nec Bibl. Græc., atque adeo Clemens infra omittit Strom. II, p. 390. in prolixiori hujus loci expositione.

(77) *Εἰς τὸν αἰῶνα*. Baruch habet εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, adjective accepto αἰῶνος vocabulo. SYLBURG.

(78) *Ἐπίστρεψε*. Καλαμάσθε, καλαμάσθε ὡς ἀμπέλον τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἰσραὴλ, ἐπίστρέψατε ὡς ὁ τρ. Bibl. Græc. Mox κάρταλλον cum duplici λλ. Ibid. Eodem modo hanc vocem scripsit Suidas: sed simplici λ usus est Hesychius.

(79) *Πλανημένοις*. Pal. ms. πεπλανημένοις, tempore præterito, ut paulo ante. SYLBURG. Πεπλανημένοις etiam habet Reg.

(80) *Αλωρίας*. Αἰωνίους, καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγ. Bibl. Græc.

(81) *Ἐὰν μετανοήσης*. Clementis verba, quibus

τὴν καρδίαν σου, καὶ τὴν καρδίαν τοῦ σπέρματος σου. Ἐπὶ μὲν οὖν συνηγόρους ἡμῖν τῆς ζητήσεως ταύτης ἐπιστάσασθαι φιλοσόφους, οἱ φασιν ἐπαινετὴν (82) εἶναι μόνον τὸν τέλειον, ψεκτὸν δὲ τὸν φαῦλον τυγχάνειν. Ἄλλ' ἐπεὶ συκοφαντοῦσιν τινες (85) τὸ μακάριον, ὡς πρᾶγμα οὐκ ἔχον, οὕτως αὐτὸ, οὔτε ἄλλω τῷ (84) παρεχόμενον, τὴν φιλανθρωπίαν ἀσυνετοῦντας αὐτοῦ διὰ τούτους δὴ, καὶ τοὺς ἐπι τὸ δίκαιον ἢ προσάπτοντας τῷ ἀγαθῷ, ὅδε ὁ λόγος ἡμῖν παρατίθη (85). Ἐπόμενον γὰρ (86) ἦν φάσκειν ἡμᾶς τὸ ἐπιλήρητον καὶ ψεκτικὸν εἶδος τῆς παιδαγωγίας ἀρρέδιον εἶναι τοῖς ἀνθρώποις, ἐπεὶ πάντας ἀνθρώπους φαῦλους (87) λέγουσι· σοφὸς (88) δὲ ὁ θεὸς μόνος, ἀπ' οὗ ἡ σοφία· καὶ τέλειος μόνος· διὰ τοῦτο καὶ μόνος ἐπαινετός. Ἄλλὰ οὐ συγχρῶμαι τῷ λόγῳ τῆς Φημι δ' οὖν ἐπαινον ἢ φόγον, ἢ ἐπαίνω (89) τι ἐπὶ καὶ φόγω, μάλιστα πάντων τοῖς ἀνθρώποις ἐπαχέστατα φάρμακα· οἱ μὲν οὖν δυσίατοι, καθάπερ ἡ σὴρος πρὸς τοῦ πυρὸς καὶ σφύρας καὶ ἄκμονος, πλάσσειν ἀπειληῆς, ἐλέγχου, ἐπιτιμῆσεως, ἐλαύνονται· οἱ δὲ αὐτῇ (90) προσέχοντες τῇ πίστει, οἷον αὐτοδίδακται καὶ προαιρετικοί, αἰξονται τῷ ἐπαίνῳ·

Ἀρετὰ (91) γὰρ ἐπαινεόμενα,
ἀνδρῶν ὡς ἀέξεται.

καὶ μοι δοκεῖ, συνελθὼν τοῦτο ὁ Σάμιος παραγγέλλει (92) Πυθαγόρας·

ἀλλὰ μὲν ἐκκρήξας, ἐπιπλήσσο· χρηστὰ δὲ,
τέρπου.

τὸ δὲ ἐπιπλήσσειν καὶ νοουθετεῖν καλεῖται· τὸ δὲ ἐτυ-

✱ P. 154 ED. POTTER, 151 ED. PARIS.

plures Deuteronomii sententias complectitur.

(82) Ἐπαινετός. Stoici nil præter virtutem laudari, nec præter vitium reprehendi jure posse dicebant. Diogenes Laertius in Zenone segm. 100 : λέγεται δὲ τὸ καλὸν μοναχῶς μὲν, τὸ ἐπαινετούς παρεχόμενον τοῖς ἔχοντας ἀγαθὸν ἐπαίνω ἀξίων· Dicit autem honestum unice quidem, quod eos, qui hoc præditi sunt, laude dignos faciat. Cicero lib. III De officiis : Sed consecrataria me Stoicorum brevia et scita delectant. Quod est bonum, omne laudabile est; quod autem laudabile est, omne honestum est; bona igitur quod est, honestum est. Tacitus, Hist. IV, de Helvidio Prisco, Stoico : Doctores sapientiæ secutis, inquit, qui sola bona quæ honesta, mala tantum quæ turpia; potentiam, nobilitatem, cæteraque extra animum, neque bonis, neque malis annumerant.

(83) Τινες. Epicureos intelligit, quorum illud præmatium dogma, τὸ μακάριον καὶ ἀφθαρτον οὕτως αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὕτως ἄλλω παρέχει. Quod beatum etque immortiale est, neque ipsam negotia habet, neque alii præbet. Unde aliquis in margine Reg. et Bod. hoc scholium adnotavit : Εἰς Ἐπίκουρον ἐφορᾷ αὐτὸς γὰρ οὕτω φησὶ· τὸ μακάριον οὕτως αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὕτως ἄλλω παρέχει. Cicero De nat. deorum lib. I : Vere exposita est illa sententia ab Epicuro : Quod æternum, beatumque sit, id nec habere ipsam negotii quidquam, nec exhibere alteri.

(84) Τῷ. Ahest a Bod., Reg., Pal. Mox ἀσυνετοῦντας pro ἀσυνετούντας, Bod., Reg., perperam.

(85) Ὅδε ὁ λόγος ἡμῖν παρετίθη. Scribi possit παρετίθη, ut sententia hæc ejusdem sensus sit cum illa, quæ mox sequitur : οὐ συγχρῶμαι τῷ λόγῳ τῆς φημι, hæc oratione non utor, sed eam missam facio.

(86) Γάρ. Av Reg., Pal.

(87) Φαῦλους. Hervet. verterat stultos : scilicet, quia φαῖλοι opponuntur τῷ σοφῷ. Stoicorum dogma erat, malos omnes esse insipientes et insanos. Wolf. Protrep. pag. 94, not.

A fectus, esse laudabilem : qui malus est autem, vituperabilem. Sed quoniam nonnulli quod beatus est calumniantur, ut quod neque ipsum aliquid negotii habeat, neque alii exhibeat, ejus benevolentiam in homines non intelligentes, propter hos, et propter eos etiam, qui bono, quod justum est, non tribuunt, id quod a nobis dictum fuit, adjectum est. Consequens enim esset, ut liceremus, increpatorium ac vituperatorium Pædagogicæ genus convenire hominibus, quoniam omnes homines malos dicunt : sapiens autem solus Deus est, a quo sapientia; et perfectus solus; et ideo solus quoque laudabilis. Sed hac oratione non utor. Dico ergo, laudem et vituperationem, vel quod laudi et vituperationi est assimilabile, esse medicamenta hominibus maxime necessaria. Qui sunt itaque curatu difficiles, ab igne, malleo, incude, hoc est, minis, reprehensione, increpatione, tanquam ferrum aguntur. Qui autem fidei adherent, tanquam homines per se docti, et libere agentes, laude augmentur :

Laudata enim virtus,
Non secus ac arbor, crescit.

✱ Hoc cum intelligeret, mihi videtur Samius præcepisse Pythagoras :

Turpibus quidem perpetratis, increpare : bonis
[vero, delectare.

Increpare autem dicitur etiam admonere, quod

C (88) Σοφός. Similiter Pythag. se φιλόσοφον appellari voluit : μηδένα γὰρ εἶναι σοφὸν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἢ θεόν· nullam hominem sapientem esse affirmans, sed solum Deum : ut refert Laertius Proæmii segm. 12. Item Socrates apud Platon. sub finem Phædræ : τὸ μὲν σοφόν, ὡ φάλδρε, καλεῖν ἐμοίγε μέγα εἶναι δοκεῖ, καὶ θεῷ μόνῳ πρόπειν· τὸ δὲ ἡ φιλόσοφον, ἢ τι τοιοῦτον μάλλον γὰρ ἂν αὐτῷ καὶ ἀρμόσττοι καὶ ἐμμελεστέρας ἔχοι. Sapientis cognomen, o Phædræ, inquit, magnum, solum Deo convenire videtur. Philosophi vero, aut similis alicujus cognomine ejusmodi viros, quales modo descripsimus, convenientius modestiusque nuncuparemus.

(89) Ἐπαίνω. Ἐπαινετῶ Reg., Bod.

(90) Αὐτῇ. Αὐτοῖ Bod.

(91) Ἀρετὰ. Tale hoc Pindari est ode Nemorum 8 : Αἰξεται δ' ἀρετὰ χλωραῖς ἔερασις, ὡς ὅτε δένδρον ἄσσει. Quod eleganter vertit N. Sudorius :

Planta uti verno satiata rore,
Crescit, assurgens tenues in auras;
Sic virum virtus decorata cælo
Tollitur ingens.

Ovidius :

..... Laudataque virtus
Crescit, et immensum gloria calcar habet.

Horatius :

Crescit occulto velut arbor ævo
Fama Marcelli.

Gregorius Nazianz. Ὡν γὰρ τοὺς ἐπαίνους οἶδα, τοῦτω σαφῶς καὶ τὰς ἐπιδόσεις. Quorum enim rerum laudes, earum quoque incrementa novi. Illud autem carmen alterum reperitur inter Aurea Pythagoræ, quod qui De viro bono idyllium vertit ita reddit,

..... Ortoque a vespere cuncta revolvens,
Offensus pravus dat palmum et præmia rectis.

COLLECT.

(92) Παραγγέλλει. Α. παραγγέλλειν, infinitivo modo. SIVEBURG.

Græce est νουθετεῖν. Admonitionis autem, quæ Græce est νουθετησις, etymologia est νοῦ ἐνθεματισμός, hoc est, *mentis immisio*, quod sit increpatorium genus, quod mentem pariat. Cæterum alia innumerabilia inveniri possunt præcepta de parandis bonis; et malis fugiendis: *Non est pax impiis, dicit Dominus* ^a. Propterea per Salomonem præcipit infantibus, ut caveant: *Fili, ne te in errorem abducant peccatores, neque in viis cum eis ambulaveris, si te hortati fuerint, dicentes: Veni nobiscum, sis socius innocentis sanguinis: in terra autem virum justum injuste abscondamus, de medio eum tollamus, sicut infernus viventem* ^b. Hoc itaque de Domini quoque passione prædicitur. Porro per Ezechielem etiam vita nobis mandata suppeditat: *Anima, quæ peccat, morietur: homo autem erit justus, qui facit justitiam. Non comedit in montibus, et uxorem proximi sui non polluerit, et ad mulierem menstruarum tempore non appropinquabit, et hominem vi non opprimet, et pignus debitoris reddet, et rapinam non rapiet, panem suum dabit esurienti, et nudum vestiet. Pecuniam suam non dabit ad usuram, et commodum non accipiet, et ab iniquitate avertet manum suam, et justum judicium faciet inter virum et inter proximum suum. In præceptis meis ambulavit, et justificationes meas servavit, ut faceret eas. Justus hic est. Vita vivet, dicit Dominus* ^c. Hæc continent descriptionem institutionis vitæ Christianorum, et convenientem adhortationem ad beatam vitam, præmium beatitudinis, vitam æternam.

πολιτείας, καὶ προτροπὴν ἀξιολόγον εἰς μακάριον βίον

✱ CAP. XI.

Quod per legem et prophetas Verbum pædagogici functionis fuerit officio.

Ejus quidem in homines benevolentia et pædagogicæ modus, ut a nobis fieri potuit, ostensus est.

✱ P. 155 ED. POTTER, 132 ED. PARIS.

^a Ezech. xviii, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

(93) *Ἡ νουθετησις*. Th. Marcilius, Adnot. in Pythagoræ Aurea carmina, dicit: « Clemens profert Pythagoræ locum, Δεῖλὰ μὲν ἐκπρήξας, ἐπιπλήσσει· ubi addit: Τὸ δὲ ἐτυμολογεῖται, ἡ νουθετησις, νοῦ ἐνθεματισμός. Illud ἡ νουθετησις: glossema est. » Sylburgius ait: « Commotio illud, ἡ νουθετησις, H. expungendum censet. Sed frequentes apud hunc auctorem sunt ejusmodi epanalepses pleonasticæ, ut supra monui ad p. 42, not. »

(94) *Τοῖς*. Οὐκ ἔστι χαίρειν, λέγει Κύριος, τοῖς ἀσεβέσιν Isa. xlviii, 22. Οὐκ ἔστι χαίρειν τοῖς ἀσεβέσιν, εἶπεν ὁ Θεός Isa. lvii, 21.

(95) *Μὴ πλ.* Prov. 1, 10: Μὴ σε πλανήσωσιν ἄνδρες ἀσεβεῖς, μηδὲ βουληθῆς, ἐάν παρακαλέσ. Dein com. 15: Μὴ πορευθῆς ἐν ὁδῷ μετ' αὐτῶν. E quo loco hæc verba Clementis, μηδὲ πορευθῆς μετ' αὐτῶν ὁδοῦς, petita fuisse videntur: eo sc. διὰ μνήμης Scripturas recitante.

(96) *Οἱ*. Abest a Reg.

(97) *Ἀθάου*. Abest a Bibl. Græc. Videtur autem interpretamenti loco adjectum esse. Mox, καταπίωμεν δὲ αὐτόν pro ἀφανίσωμεν αὐτόν, Bibl. Græc.

(98) *Οὐν*. Abest a Pal. ms. SYLBURG.

μολογεῖται, ἡ νουθετησις (93), τοῦ ἐνθεματισμοῦ ὡς εἶναι τὸ ἐπιπληκτικὸν εἶδος νοῦ περιποιητικόν. Ἄλλὰ γὰρ μυρία δοῦσαι προσεξεύρηται παραγγέλαι εἰς κτήσιν ἀγαθῶν καὶ φυγὴν κακῶν. Τοῖς (94) γὰρ ἀσεβέσιν οὐκ ἔστιν εἰρήνη, λέγει Κύριος. Διὰ τοῦτο φυλάττεσθαι τοῖς νηπίοις διὰ Σολομῶντος παραγγέλλει. Ὑπὲρ μὴ πλανήσωσί (95) σε οἱ (96) ἁμαρτωλοὶ· μηδὲ πορευθῆς μετ' αὐτῶν ὁδοῦς· μηδὲ πορευθῆς, ἐάν παρακαλέσωσί σε, λέγοντες· Ἐλθέ μεθ' ἡμῶν· κοινώρησον αἵματος ἀθῶου (97)· κρύψωμεν δὲ εἰς γῆν ἄνδρα δίκαιον ἀδίκα· ἀφανίσωμεν αὐτόν, ὡς περ ἄιδης ζῶντα. Τοῦτο μὲν οὖν (98) καὶ περὶ τοῦ Κυριακοῦ προφητεύεται πάθους. Ὑποτίθεται δὲ καὶ διὰ Ἰεζεκιήλ ἡ ζωὴ τὰς ἐντολάς· Ἡ ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα ἀποθάνεται (99)· ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔσται δίκαιος, ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην. Οὐκ ἐπὶ τῶν ὀρέων φάγεται· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ οὐκ ἔθετο ἐπὶ τὰ (1) ἐνθυμήματα οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ οὐ μὴ μιάρῃ· καὶ πρὸς γυναῖκα ἐν ἀξέδρῳ οὐσαν οὐκ ἔγγισί (2)· καὶ ἄνθρωπον οὐ καταδυναστεύσει· καὶ ἐνεχυρασμὸν ὀφειλοῦτος ἀποδώσει, καὶ ἄρπαγμα οὐχ ἀρπάσει· τὸν ἄρτον αὐτοῦ τῷ πεινῶντι δώσει, καὶ γυμνὸν περιβαλεῖ. Τὸ (3) ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ δώσει, καὶ πλεονασμα οὐ λήψεται· καὶ ἐξ ἀδικίας ἀποστρέψει τὴν χεῖρα αὐτοῦ· καὶ κρίμα (4) δίκαιον ποιήσει ἀνὰ μέσον ἀνδρῶν καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Ἐν τοῖς προστάγμασι μου πετόρευται, καὶ τὰ δικαιώματά μου πεφύλακται, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. Δίκαιος οὗτός ἐστι· ζωὴ ζήσεται, λέγει Κύριος. Ταῦτα ὑποτύπωσιν Χριστιανῶν περιέχει (5), γέρας εὐζωίας, ζωὴν αἰώνιον.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ὅτι διὰ νόμου καὶ προφητῶν ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγῶσι.

Ὁ μὲν δὴ τρόπος τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ καὶ παιδαγωγίας, ὡς ἐνῆν, ἡμῖν ὑποδείκνται. Διόπερ

^a Isa. xlviii, 22; lvii, 21. ^b Proverb. 1, 10, 11, 12.

(99) *Ἀποθάνεται*. Vulg. Bibl. αὕτη ἀποθάνεται, facta nominativi epanalepsi: et mox: ὁ ἔσται δίκαιος, et rursum, ὁ ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῶν ὀρέων οὐ φάγεται· καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ οὐ μὴ ἐπάρῃ πρὸς τὰ εἶδωλα οἴκου Ἰσραὴλ. Quin et aliter variat hujus loci citatio Strom. II, pag. 419. Unde apparet Clementem sæpe liberius et ex memoria plerumque allegare Scripturæ testimonia. SYLBURG.

(1) *Οὐκ ἔθετο ἐπὶ τ.* Hæc verba habet Ezechiel xviii, 15.

(2) *Οὐκ ἔγγισί*. Οὐ προσεγγιεῖ· καὶ ἄνθρωπον οὐ μὴ καταδυναστεύσει· ἐνέχ., et mox, ἀρπαγμὸν προ ἀρπαγμα, Bibl. Græc., sed paulo post ἀρπαγμα occurrit, com. 16, 18. Dein, ἀρπάζεται pro ἀρπάσει, contracte sc. pro ἀρπάσεται, ut ait Sylburgius.

(3) *Τό*. Καὶ τό Bibl. Græc. Dein, πλεονασμὸν οὐ λ. Ibid.

(4) *Καὶ κρ.* Καὶ abest a Bibl. Græc. Dein, καὶ τοῖς προσ. Ibid.

(5) *Βίον*. Hanc vocem non agnoscit Pal. ms. nec sensus, aut constructio admodum requirit. — SYLBURG. Abest etiam a Reg., Bud.

περχάτως αὐτὸς αὐτὸν ἐξηγοῦμενος, κόκκω νάπυος (6) ἔλασεν· καὶ τοῦ σπειρομένου Λόγου τὸ πνευματικόν, καὶ τὸ πολύχουν τῆς φύσεως, καὶ τὸ μεγαλοερεπὲς ἅμα καὶ εὐαγὲς τῆς δυνάμεως τῆς λογικῆς, πρὸς δὲ καὶ τῆς ἐπιτιμῆσεως τὸ δηρικόν, καὶ τὸ ἀκαθαρικόν, ὄνησιφόρον εἶναι ὑπὸ δριμύτητος εἰσιτόμενος. Δι' ὀλίγου γοῦν τοῦ κόκκου τοῦ ἀλληγορούμενου πάμπλου τὴν σωτηρίαν ἀπάση χαρίζεται ἢ ἀνθρωπότητι. Τὸ μὲν οὖν μέλι, γλυκύτατον ἐν, γὰρ ἐστὶ γεννητικόν· ὡς τὸ ἀγαθόν (7) καταπροήπως· ὃ δὲ ἄκτιον τοῦ ἔξαμαρτάνειν· τὸ δὲ νάπυ καὶ τῆς χολῆς ἐστὶ μειωτικόν, τούτεστι τοῦ θυμοῦ. καὶ τοῦ φλέγματος διακοπτικόν, τούτεστι τοῦ τύφου, ἐξ οὗ Λόγου ἡ ἀληθῆς τῆς ψυχῆς ὑγεία, καὶ ἡ ἀείδιος εὐκράσια περιγίνεται. Πάλαι μὲν οὖν διὰ Μωϋσέως ὁ Λόγος ἐπαιδαγωγεί, ἔπειτα (8) καὶ διὰ προφητῶν· προφήτης δὲ καὶ ὁ Μωϋσῆς· ὃ γὰρ νόμος παιδαγωγία παλίων ἐστὶ δυσσηνίων. *Χορτασθέντες* (9) γούτ', φησὶν, *ἀπέστησαν παίειν*· τὸ δλογον τῆς τροφῆς πλήρωμα, χόρτασμα, οὐ βρώμα εἰπών. Ἐπεὶ δὲ ἀλόγως χορτασθέντες, ἀλόγως ἔπαιζον, διὰ τοῦτο αὐτοῖς καὶ ὁ νόμος, καὶ ὁ φόβος εἶπετο εἰς ἀνακοπὴν ἀμαρτημάτων καὶ προσηπὴν κατορθωμάτων, καταρτιζῶν εὐχόσαν εἰς τῆς (10) τοῦ ἀληθοῦς Παιδαγωγοῦ, τὴν εὐπειθειαν· εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ὦν Λόγος, πρὸς τὸ κατεπεῖγον ἀρμυτόμενος, τὸν νόμον· *Δοθῆναι γάρ φησιν ὁ Παῦλος Παιδαγωγὸν εἰς Χριστόν*· ὡς ἐκ τούτου συμφανὲς εἶναι, ἓνα μόνον ἀληθινόν, ἀγαθόν, δίκαιον, κατ' εἰρήνην καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Πατρὸς Υἱὸν Ἰησοῦν, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, Παιδαγωγὸν ἡμῶν εἶναι· ᾧ παρέδωκεν ἡμᾶς ὁ Θεός, ὡς πατὴρ φιλόστοργος γησιῶν παιδαγωγῶν παρακατατιθέμενος τὰ παῖδια, διαβρῆθῆναι παραγγελίας ἡμῖν· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε*. Ἀξιώπιστος ὁ θεῖος Παιδαγωγός, τρισὶ τοῖς καλλίστοις κεκοσμημένος, ἐπιστήμη, εὐνοίᾳ, καὶ παρρησίᾳ· ἐπιστήμη μὲν, ὅτι σοφία ἐστὶ πατρικὴ· *Πᾶσα* (11) *σοφία παρὰ Κυρίου, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστὶν εἰς τὸν αἰῶνα· παρρησία δὲ ἐπὶ Θεοῦ καὶ δημιουργός· Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν· εὐνοία δὲ, ὅτι μόνος ὑπὲρ ἡμῶν ἱερεῖον ἑαυτὸν ἐπιδέδωκεν· Ὁ γὰρ ἀγαθὸς ποιμὴν* (12) *τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ τίθει εἰς κτήνη· καὶ ὅτι ἐβήκεν*. Εὐνοία (13) δὲ οὐδὲν ἄλλ' ἢ βούλησις ἐστὶν ἀγαθοῦ τοῦ κτηνίου (14) αὐτοῦ χάριν ἐκείνου.

¶ P. 156 ED. POTTER, 153 ED. PARIS. 1 Cor. i, 7. c Gal. iii, 24. d Matth. xvii, 5.

(6) *Νάπυος*. Σινάπυος legitur in vulg. Bibl. edit. Math. xiii, et Luc. xiii et xvii, itemque infra Strom. i. et principio *Ecllog.* Theodot. SYLBERG.

(7) *Τὸ ἀγαθόν*. Idem superius dixit pag. 126 : ὅπως οἶδεν ἐπιστρέφοντας αὐτοὺς διὰ τὸν φόβον, τῆς ἢ φιλανθρωπίας αὐτοῦ καταπεφρονηκότας· διλιγωρεῖται μὲν γὰρ, ὡς ἐπίπαν, τὸ ἀγαθόν, χρηστεύμενον αἰ· θεραπεύεται δὲ ὑπομιμνήσκων τῶ φιλανθρώπων τῆς δικαιοσύνης φόβω.

(8) Ἐπειτα. Ἐπειτα δὲ Reg.

(9) *Χορτασθέντες*. Jerem. v, 7, dicitur : Ἐχόρτασαν αὐτοὺς, καὶ ἐμοιχῶντα. Sed χορτασθέντες, nec in loco Exodi, nec epistolæ prioris ad Corinthios, quem respicit Clemens, occurrit.

(10) *Τούς*. Mox post Παιδαγωγοῦ deest λόγους, a simile quid ; vel cum II. legendum, τῶν τοῦ ἀλλ-

Quocirca ipse seipsum pulcherrime exponens, *grano sinapi* assimilavit : et Verbi, quod seminatur, spiritalem et multiplicem naturam, ac diffusam, rationalisque potestatis magnificentiam simul et sanctitatem, et præterea reprehensionis mordacitatem, et repurgandi facultatem, esse id utile propter acrimoniam significans. Per exiguum itaque granum, quod allegorice dicitur, universæ humanæ naturæ plurimam salutem largitur. Atque mel quidem, cum sit dulcissimum, bilem generat : quemadmodum bonitas, contemptum ; quod quidem causa est peccandi. Sinapi autem et bilem dimittit, hoc est, iram : et phlegma excindit, hoc est, fastum ac superbiam. Ex quo Verbo vera animæ sanitas, æternaque bona temperatura accedit. Olim itaque per Moysem, Verbum pædagogii fungebatur officio : deinde etiam per prophetas : est autem Moyses quoque propheta. Est enim lex pædagogia puerorum insolentium, qui habentis non facile retinentur. *Saturati ergo*, inquit, *surrexerunt ludere*. Saturati autem Græce est *χορτασθέντες*, quasi *dicas, sæno repleti* : nempe qui a ratione alienam alimentis plenitudinem χόρτασμα, hoc est, *sæni reptationem*, non autem cibum dixerit. Quoniam autem absque ratione satiati, absque ratione ludebant, propterea ipsos et lex, et timor sequebatur, ut et peccata rescinderet, et ad res ex virtute gerendas adhortaretur : aures præparans, ut vero pædagogo obedirent, qui est, unum idemque Verbum, quod presentibus accommodabat se, Legi nimirum : *Datum enim dicit Paulus Pædagogum ad Christum* : adeo ut ex hoc apertum sit, unum solum, verum, bonum, justum, ad imaginem et similitudinem Patris filium, Jesum, Verbum Dei, esse nostrum pædagogum : cui nos tradidit Deus, tanquam Pater benevolus vero pædagogo commendans filios, nobis dilucide præcipiens : *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite*. Fide dignus est divinus Pædagogus, tribus rebus pulcherrimis ornatus, scientia, benevolentia, dicendi libertate. Scientia quidem, quoniam ✕ est paterna Sapientia : *Omnis enim sapientia est a Domino, et cum eo est in ævum*. Dicendi autem fiducia, quoniam Deus est et opifex : *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*. Benevolentia autem, quoniam solus pro nobis se-

a Matth. xiii, 31 ; Luc. xiii, 19. b Exod. xxxii, 6 ; c Joan. i, 3.

D τοῦς Παιδαγωγοῦ εὐπειθειαν. SYLBERG.

(11) *Πᾶσα*. Similia habes Prov. ii, 6, sed verba hæc invenire nondum potui.

(12) *Ὁ γὰρ ἀγαθὸς π.* Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς Joan. Mox, αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ, ibid.

(13) *Εὐνοία*. Aristoteles, *Ethic. ad Nicomach.* lib. viii, cap. 2 : Τοὺς δὲ βουλομένους ἀγαθὰ εὐνοῦς λέγουσιν. *Eos autem, qui bona volunt, benevolos vocant*. Conf. idem ejusdem operis lib. ix, cap. 5, et Suidas v. Εὐνοῦς. Addit porro Clemens χάριν ἐκείνου, *gratia illius* : nempe proximi. Nam qui sui gratia bene alteri vult, non est εὐνοῦς, sed φιλαυτός.

(14) *Τοῦ πλησίον*. H. mavult τῶ πλησίον, dativo casu ; ut infra *Strom.* ii, p. 371 : Εὐνοία δὲ ἐστὶ βούλησις ἀγαθῶν ἐτέρω, ἐνεκεν αὐτοῦ ἐκείνου, SYLBERG.

ipsam hostiam tradidit : *Bonus enim pastor animam suam ponit pro ovibus suis* ^a; atque adeo eam possuit. Benevolentia autem nihil est aliud, quam volitio boni proximi sui gratia illius.

CAP. XII.

A

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

Quod Pædagogus convenienter paternæ affectioni sinceritate et benignitate usus sit.

His jam peractis, consequens fuerit, ut Pædagogus noster, Jesus, vitam nobis veram describat, et cum, qui in Christo est, hominem more pædagogici instituat. Est autem forma ejus ac character, neque admodum difficilis, nec præ benignitate usque adeo dissolutus. Simul autem mandat, et mandatis ejusmodi characterem imprimit, ut ea possint perficere. Atque mihi quidem is ipse videtur hominem finxisse ex pulvere : aqua autem regenerasse : spiritu vero auxisse : verbo autem, pædagogici instar instituisse, ad filiorum adoptionem et salutem sanctis præceptis dirigens, ut cum terra genitum in sanctum et cælestem hominem suo adventu transformasset, divinam illam vocem maxime impleret : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ^b. Atque fuit quidem Christus hoc plenum quod dixit Deus : alii autem homines intelliguntur secundum solam **59** imaginem. Nos autem, o boni Patris filii, alumni boni Pædagogici, Patris voluntatem impleamus, Verbum audiamus, et vere salutarem Servatoris nostri vitam exprimamus : hic jam meditantem cælestem vitam rationem, per quam effecti dii, semper $\otimes$ germinante lætitia et incorrupto boni odoris unguento inungamur, evidens incorruptionis exemplar habentes vitæ Domini formam, et Dei vestigia persequentes : cui soli convenit considerare, atque adeo cui curæ est, quomodo et quam ratione futura sit vita hominum sanior. Quinetiam ad hoc ut facile contenti simus, et quæ sunt supervacanea negligamus, accinctique, et itinerantium more expediti, et ad beatæ vitæ æternitatem parati simus, nos præparat, unumquemque nostrum esse ipsum

$\otimes$ P. 157 ED. POTTER, 134 ED. PÆRIS.

(15) *Ἦδη*. Τολύου Reg.

(16) *Τὰς ἐντολάς αὐτάς*. Scribendum videtur, τὰς ἐντολάς, ὡς αὐτάς ἐκτ., vel aliquid simile. Nam sensus est : « Christum ejusmodi præcepta tradere, ut homines ea observare possint. »

(17) *Κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν Bibl. Græc. Porro superius dictum est ad *Protrept.*, pag. 94, n. 8, quod cum Moyses dixerit Deum creasse hominem κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, *secundum imaginem et similitudinem* suam, Clemens hæc duo sic distinguat, ut *similitudo* Dei sit ejus *imagine* perfectior : et hanc omni homini convenire vult, utpote rationis usu prædedito ; illam solam iis, qui secundum Dei leges vitam instituant : nec in ullo homine, præter Christum, perfectam esse in hac vita. *Strom.* II, pag. 418 : « Ἡ γὰρ οὐχ οὕτω τινὲς τῶν ἡμετέρων τὸ μὲν κατ' εἰκόνα εὐθείως κατὰ τὴν γένεσιν εὐληθέει τὸν ἄνθρωπον, τὸ καθ' ὁμοίωσιν δὲ ὕστερον κατὰ τὴν τελειωσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν ἀποδέχονται ; Ibid., pag. 402 : Οὗτός ἐστιν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ὁ γνωστικός, ὁ μιμούμενος τὴν Θεὸν καθόσον οἶόν τε· μηδὲν παραλιπὼν τῶν εἰς τὴν ἐνδοχόμενῃ ὁμοίωσιν,

Ὅτι ἀναλόγως τῇ πατριῇ διαθέσει κέχρηται ὁ Παιδαγωγὸς ἀστυρία καὶ χρηστότητι.

Τούτων ἡδὴ (15) προδιηγησμένων, ἐπόμενον ἂν εἴη τὸν Παιδαγωγὸν ἡμῶν, Ἰησοῦν, τὸν βίον ἡμῶν τὸν ἀληθινὸν ὑποτυπώσασθαι, καὶ τὸν ἐν Χριστῷ παιδαγωγῆσαι ἄνθρωπον. Ἔστι δὲ ὁ χαρακτηρισμὸς οὐ φοβερός ἄγαν αὐτοῦ, οὐδὲ ἐκλυτος κομιδῇ ὑπὸ χρηστότητος. Ἐντέλλεται δὲ ἅμα, καὶ χαρακτηρίζεται τὰς ἐντολάς αὐτάς (16) ἐκτελεῖν δύνασθαι. Καὶ μοι δοκεῖ αὐτὸς οὕτος λάσσαι μὲν τὸν ἄνθρωπον ἐκ γῆς, ἀναγεννῆσαι δὲ ὕδατι· ἀξῆσαι δὲ πνεύματι· παιδαγωγῆσαι δὲ ῥήματι, εἰς υἰοθεσίαν καὶ σωτηρίαν, ἁγίαις ἐντολαῖς κατευθύνων, ἵνα δὴ τὸν γηγενῆ εἰς ἄγιον καὶ ἐπουράνιον μεταπλάσας ἐκ προσβάσεως ἄνθρωπον, ἐκείνην τὴν θεϊκὴν μάστιγα πληρώσῃ φωνῇ· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν* (17) ἡμῶν. Καὶ δὴ γέγονεν ὁ Χριστὸς τοῦτο πλήρες, ὅπερ εἶρηκεν ὁ Θεός· ὁ δὲ ἄλλος ἄνθρωπος κατὰ μόνην νοεῖται τὴν εἰκόνα. Ἡμεῖς δὲ, ὡ παιδὲς ἀγαθοῦ Πατρὸς, ἀγαθοῦ Παιδαγωγοῦ θρέμματα, πληρώσωμεν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἀκούωμεν τοῦ Λόγου, καὶ τὸν σωτήριον ὄντως ἀναμαζώμεθα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν βίον· ἐνθένδε ἡδὴ τὴν ἐπουράνιον μελετῶντων πολιτεῖαν, καθ' ἣν ἐθεοῦμενοι (18), τὸ ἀσιθάλῃς ὑφροσύνης ἀχάρατον εὐδοκίας ἐπαλειφώμεθα χρίσμα (19), ἐναργὲς ὑπόδειγμα ἀφθαρτίας τὴν πολιτεῖαν ἔχοντες τοῦ Κυρίου, καὶ τὰ ἴχνη τοῦ Θεοῦ διώκοντες· ᾧ μόνῃ προσήκει σκοπεῖν, καὶ δὴ μέλει πῶς καὶ τίνα τρόπον ὑγιεινότερος ἂν ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος γένοιτο. Ἄλλὰ καὶ πρὸς αὐτάρκειαν τοῦ βίου, καὶ ἀπεριττότητα, ἐτι τε εὐζωνόν τε καὶ εὐλυτον ὁδοπορικὴν ἐτοιμότητα, εἰς ἀιδιότητα εὐζωίας, παρασκευάζει, αὐτὸν αὐτοῦ ἕκαστον ἡμῶν ταμειῶν εἶναι διδάσκων· *Μὴ* (20) γὰρ *μεριμνᾶτε*, φησὶ, *περὶ τῆς αὐ-*

^a Joan. x, 11. ^b Gen. I, 26.

ἐχρατεῦόμενος, ὑπομένων, δικαίως βιούς, βασιλεύων τῶν παθῶν, μεταδόδους ὧν ἔχει, ὡς οἶός τε ἐστὶν εὐεργετῶν καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. Conf. *Pædag.* lib. III, sub finem, *Strom.* II, pag. 405; *Strom.* IV, p. 485, 486, 529, 543; *Strom.* VI, p. 671, etc. Tertullianus lib. *De baptismo*, cap. 5 : *Proficiente itaque hominibus (nempe per baptismum) gratia Dei... restituitur homo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei fuerat. Imago in effigie, similitudo in æternitate censetur. Recipit enim illum Dei spiritum, quem tunc de afflatu ejus acceperat, sed post amiserat per delictum.* Origenes lib. IV *Contra Celsum*, pag. 180, dicit hominem factum esse κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὲ καθ' ὁμοίωσιν ἡδὴ· *secundum imaginem Dei, sed nondum ad ejus similitudinem.* Nempe quod Dei similitudo in hac vita perfecta esse non possit.

(18) *Ἐθεοῦμενοι*. Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protrept.*, p. 88, not.

(19) *Χρίσμα*. Respicit *χρίσμα* in baptismo alibi bitum. Vid. Tertullianus *De baptismo* cap. 7; *De resurrectione carnis* cap. 8. Lowth.

(20) *Μὴ*. Μὴ οὖν μεριμνήσετε εἰς τὴν αὐρίον, Evang.

ρισ· χρῆναι λέγων τὸν ἀπογεγραμμένον Χριστῷ, A
 εἰσάραξη, καὶ αὐτοδιέκονον, καὶ προσέτι ἐφῆμερον
 ἐπικαρεῖσθαι βίον (21)· οὐ γὰρ ἐν πολέμῳ, ἀλλ' ἐν
 εἰρήνῃ παιδαγωγούμεθα. Πολέμῳ μὲν οὖν πολλῆς δεῖ
 τῆς παρασκευῆς· θαψιλίας τε χρῆζει ἡ τρυφή (22)·
 εἰρήνῃ δὲ καὶ ἀγάπῃ, ἀφελείας καὶ ἀπράγμονες ἀδελ-
 φαί, οὐχ ὄπλων δέονται, οὐ παρασκευῆς ἀσώτου·
 λόγος ἐστὶν αὐταῖς ἡ τρυφή. Ὁ δὲ τὴν ἐνδεικτικὴν καὶ
 παθευτικὴν ἡγεμονίαν κεκληρωμένος λόγος, παρ' οὐ
 τοῦ εὐτέλες τε (23) καὶ ἄτυφον, καὶ τὸ ὅλον φιλελεύ-
 θερον, καὶ φιλάνθρωπον φιλόκαλόν τε ἐκμανθάνομεν·
 οὗτον εἰ (24) καὶ ἐνὶ λόγῳ μετ' οἰκειότητος ἀρετῆς
 ἐξομοούμενοι τῷ Θεῷ, οὐκ εἰς ἐκμέλειαν καὶ βῆθυ-
 μίαν μεταχωρεῖν δεῖ· ἀλλ' ἐκπύνει, καὶ μὴ ἀπόκα-
 μνε· ἔση γὰρ οἶος οὐκ ἐλπίζεις, οὐδ' εἰκάσαι δύναιο
 ἐν. Ἦς δὲ ἐστὶ τις ἄλλη μὲν φιλοσόφων ἀγωγή, ἄλλη
 B
 ἄρητῶρων, παλαιστῶν δὲ ἄλλη· οὕτως ἐστὶ γενναία
 διάθεσις φιλοκάλῳ προαιρέσει καταλληλῶς, ἐκ τῆς
 Χριστοῦ παιδαγωγίας περιγενομένη· καὶ τὰ τῆς ἐνεργ-
 ρίας πεπαιδευμένα, σεμναὶ διαπρέπουσι, πορεία τε
 καὶ κατὰ κλισίαι, καὶ τροφή, καὶ ὕπνος, καὶ κοίτη,
 καὶ θάλασσα, καὶ ἡ λοιπὴ παιδεία. Οὐ γὰρ ὑπέρτονος ἡ
 τοιαύτη ἀγωγή τοῦ λόγου, ἀλλ' εὐτόνος. Ταύτη οὖν
 καὶ Σωτῆρ ὁ λόγος κέκληται, ὁ τὰ λογικὰ ταῦτα
 ἐξουρῶν ἀνθρώποις εἰς εὐαισθησίαν καὶ σωτηρίαν
 φάρμακα, ἐπιτηρῶν μὲν τὴν εὐκαιρίαν, ἐλέγχων δὲ
 τὴν βλάβην, καὶ τὰς αἰτίας τῶν παθῶν διηγούμενος,
 καὶ τὰς ρίζας τῶν ἀλόγων ἐπικόπτων ἐπιθυμιῶν,
 παραγγέλλων μὲν ὠνάπέχεσθαι δεῖ, τὰς ἀντιδότους δὲ
 ἀπάσας τῆς σωτηρίας τοῖς νοσοῦσι προσφέρων· τοῦτο
 γὰρ τὸ μέγιστον καὶ βασιλικώτατον ἔργον τοῦ Θεοῦ, C
 ὡς ξεν τὴν ἀνθρωπότητα. Τῷ μὲν οὖν ἱατρῷ οὐδὲ (25)
 πρὸς ὑγίειαν συμβουλεύοντι ἀχθονται οἱ κάμνοντες·
 τῷ δὲ Παιδαγωγῷ τῷ θεῷ πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσαι-
 μεν (26) τὴν μεγίστην χάριν, μὴ σιωπῶντι, μηδὲ
 παρενθυμούμενοι τὰς εἰς ἀπίθειαν φερούσας ἀπει-
 λὰς, ἀλλὰ καὶ ταύτας διελέγχοντι, καὶ τὰς ὁρμάς τὰς
 εἰς αὐτὰς διατεινούσας ἀνακόπτουσι, καὶ τὰς καθη-
 κούσας πρὸς τὴν ὀρθὴν πολιτείαν ὑποθημοσύνας ἐν-
 δίδασκοντι; Πλείστην ἄρα ὁμολογητέον χάριν αὐτῷ.
 Τὸ γὰρ τοῖς ζῶον τὸ λογικόν, τὸν ἀνθρωπὸν λέγω, ἄλλο
 ἢ ζῆμεν ἢ θεάσασθαι τὸ θεῖον (27) δεῖν, θεάσασθαι (28)

✱ P. 158 ED. POTTER, 155 ED. PARIS.

(21) *Εφῆμερον ἐκ. Sior.* Sic postea *Pæd. lib.*
 II, cap. 1: *Ἐφῆμερον βίον διώκειν. Cicero in diem*
vivere dixit Philip. II, cap. 24. Et in lib. II De ora-
toe, c. 40: Barbarorum est in diem vivere. Persius
Sat. III, v. 62:

... *Ex tempore vivis:*

id est sine omni de futuris sollicitudine.

(22) *Τρυφή.* Malet forsitan aliquis *τρυφή, cibis:* ut
 ad bellum restringamus hoc commation, sicut ante-
 cedens; ac sensus sit, « bello et magno apparatu,
 et largioribus alimentis opus esse. » Sed retineri
 iamen et *τρυφή* potest: ut cum bello conjungatur
τολμήας, sicut in oppositione cum *pace* copulatur
charitas seu dilectio. *STILBURG.*

(23) *Τέ.* Abest a Bod.

(24) *Τούτων εἰ.* Scribi possit *τούτω, hoc,* vel
τούτο, id est τούτου ἕνεκα. Forte aliquid deest. Mox,
ἐξομοούμενον scribendum esse pro *ἐξομοούμενοι*,
 docent *Sylburg.* et *Lowth.*

(25) *Οὐδέ.* Οὐδέεν *mauvall Helvetus.*

A sui ipsius penum docens: *Ne solliciti enim, inquit,*
sitis de crastino α; *dicens oportere eum, qui Chri-*
 sto nomen suum dedit, sua sorte contentum, sibi
 per se servientem, in diem vivere. Non enim in
 bello, sed in pace institumur. Ac bello quidem
 magno apparatu opus est, magnoque et profuso
 sumptu egent deliciæ, pax autem et dilectio, sim-
 plices et faciles sorores, non armis, neque profuso
 apparatu indigent. Nutritum eis Verbum est.
 Verbum autem is est, cui et demonstrandi et do-
 cendi principatus obtigit, a quo frugalitatem, sim-
 plicitatem, a fastuque alienationem, libertatis amo-
 rem, benignitatem, et honesti studium ediscimus.
 Id, etsi uno verbo cum virtutis conjunctione Deo
 similes reddimur, non ad socordiam ac negligentiam
 oportet traducere: sed elabora, et ne defatigeris:
 B
 eris enim qualis non speras neque vero conjicere
 poteris. Quemadmodum autem philosophorum
 quidem est alia vivendi ratio, alia vero oratorum,
 alia autem luctatorum: ita est generosa dispositio
 voluntati honestatis studiosæ conveniens, quæ ac-
 cedit ex Christi pædagogia: et quæ hac vi imbuta
 sunt, honestate præstant, incessus et accubitus.
 nutritio et somnus, cubitusque et victus, et reliqua
 disciplina. Non est enim nimis intensa ac vehemens
 ejusmodi Verbi educatio, sed moderata, et quæ
 justo ac recto tenore consistat. Hac etiam ratione
 Servator, Verbum seu Ratio dictus est, qui hæc
 hominibus rationalia medicamenta, quibus salve-
 tur, ac bono sensu imbuantur, invenit, opportuni-
 tatem quidem observans, vitium autem arguens,
 et affectionum animi causas exponens, et a ra-
 tione alienarum cupiditatum radices excindens, a
 quibus quidem abstinere oporteat præcipiens, omnia
 ✕ autem salutis antidota ægrotantibus exhibens. Hoc
 est enim maximum et maxime regium Dei opus,
 humanam servare naturam. At medico quidem, qui
 nihil quod ad salutem faciat, consulit, ægroti suc-
 cescensent: divino autem pædagogo, quomodo non
 maximas nos habere gratias fatebimur, qui minime
 taceat, nec animi penetralibus contineat minas,
 quæ ferunt ad exitium: sed et eas arguat, et quæ
 a *Matth. VI, 34.*

(26) *Ὁμολογήσαιμεν.* Ὁμολογήσαμεν *Reg.*

(27) *Τὸ θεῖον.* De fine hominis philosophorum
 valde diversæ sententiæ erant. Aristoteles natum
 dixit *ad intelligendum et agendum*, ut refert Cicero
De finib. lib. II, c. 13. Alii θεωρήσαι: τὸν λόγον τῆς
 τῶν ὄλων φύσιος καὶ τῆς σοφίας· *ad contemplandum*
naturæ universarum et sapientiæ rationem, ut ait
 Perictione Pythagorea apud Stobæum serm. 9. Alii
 ad cælum et cælestia, alii ad Deum, contemplan-
 dum. Lactantius, principio lib. VI, pag. 499 edit.
 Oxon.: *Propterea facti et inspirati ab eo sumus,*
non ut cælum videremus et solem, quod Anaxagoras
putavit: sed ut artificem solis et cæli Deum, pura et
integra mente coleremus. Denique, alias opiniones
 ut præteream, quidam hominem ad se cognoscen-
 dum factum esse dicebant. Clemens porro duas post-
 remas sententias conjungit, quod ante eum fecit
 Plato in *Alcibiade* primo. Conf. Stobæus serm. 21.

(28) *Θεάσασθαι.* Aliquis super ultimam syllabam
 ε scripsit in Bod., ac si scribendum esset *θεάσασθε.*

ad cas tendunt appetitiones excludat, et quæ ad rectam vitæ rationem pertinent, edoccat? Magnæ ergo illi sunt agendæ gratiæ. Ratione enim præditum animal, hominem inquam, aliquidne aliud dicimus oportere quam id, quod est divinum, contempleri? Porro autem humanam quoque naturam dico eos oportere considerare, et ita vivere, ut jubet et dicitur veritas, et ipsum pædagogum, et ejus congruant et convenient. Cui convenienter imagini manes, ita vivere, ut factis oratio revera conveniat.

CAP. XIII.

Quod quemadmodum id, quod recte et ex virtute geritur, sit secundum rectam rationem; ita rursus peccatum, præter rationem.

Quidquid est præter rectam rationem, id est peccatum. Jam vero generales animi affectiones seu perturbationes hoc modo definiendas censent philosophi: Cupiditatem quidem, appetitionem, quæ non paret rationi: Metum autem, dissolutionem, quæ non paret rationi, Voluptatem autem, elationem animæ, quæ non paret rationi. Si ergo quæ in ipsam Rationem seu Verbum inobedientia committitur, peccatum generat; quomodo non necessario Rationi seu Verbo obedire, quod quidem fidem dicimus, parit id, quod vocatur officium? Ipsa enim virtus, est animæ con-

✠ P 159 ED. POTTER, 156 ED. PARIS.

(20) Ποιησαμένους. Post hanc vocem distinguit Pal. ms. et editio Florentina, inquit Sylburgius.

(30) Τὸ κατόρθωμα. Toto fere hoc capite Stoicorum more loquitur Clemens. Illi quod κατὰ λόγον sit, καθήκον vocant: quod officium vertit Cicero De offic. lib. 1, cap. 5. Id si omnibus numeris perfectum esset, κατόρθωμα dicebatur. Quod vero παρὰ λόγον factum erat, ἀμάρτημα illis erat. Stobæus Eclog. ethic. cap. 4, pag. 177: Κατόρθωμα δὲ εἶναι λέγουσι καθήκον πάντας ἐπέχον ἀριθμούς, ἢ καθάπερ προσέτιμον, τέλειον καθήκον· ἀμαρτήματα (scribe ἀμάρτημα δὲ) τὸ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πραττόμενον, ἢ ἐν ᾧ παραλείπεται τι καθήκον ὑπὸ λογικοῦ ζώου. Jam κατόρθωµα vocant officium, quod omnes numeros habeat; vel, ut antea diximus, perfectum officium. Peccatum autem, quod præter rectam rationem sit; vel, in quo officii aliquid a rationali animali est omissum. Eadem proxime superiori capite uberius explicat pag. 174, 175. Diogenes Laertius lib. vii, segm. 108: Καθήκοντα μὲν οὖν εἶναι, ὅσα λόγος αἰρεῖ ποιεῖν ὡς ἔχει, γονεῖς τιμᾶν. — Παρὰ τὸ καθήκον δὲ, ὅσα μὴ αἰρεῖ λόγος· ὡς ἔχει τὰ τοιαῦτα, γονέων ἀμελεῖν. Ἐὰν autem officia esse, quæ ratio facienda suaserit: ut est, parentes honorare, etc. Præter officium sunt, quæ ratio non esse eligenda suggesserit: ut est, parentes negligere, etc.

(31) Τὴ πάθη εἶ γεν. Stoici passionem omnes perturbationes esse, et rationi repugnare dicebant: unde Clemens post ἀμαρτήματος generalem definitionem, passionem enumerat et describit. Stobæus libri superius dicti pag. 175, 176: Πάθος δ' εἶναι φασὶ ὁρμὴν πλεονάζουσαν, καὶ ἀπειθὴ τῷ αἰρούντι λόγῳ· ἢ καὶ κίνησιν ψυχῆς παρὰ φύσιν. Passionem definiunt, appetitionem nimiam, rationi non obtemperantem: vel animæ motum præter naturam. Non multo post refert, Stoicos passionem in quatuor genera distribuissse, ἐπιθυμίαν, φόβον, λύπην, ἡδονήν· desiderium, timorem, dolorem, voluptatem. Eadem fere tradunt Diogenes Laertius lib. vii, segm. 110, 111, et seq.; et Cicero Tuscul. quest. lib. iv. Porro ex his quatuor Clemens tertiam omisit: quam Stoici sic definiunt: Αὐτὴ ἐστὶ συστολή ψυχῆς ἀπειθῆς

δὲ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐπιθυμῆσαι, ζῆν τε ὡς ὑφηρεῖται ἢ ἀλθθῆσαι· ἀγαμένους ὑπερφῶς τὸν τὴν Παιδαγωγὸν αὐτὸν καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ὡς πρέποντα ἀλλήλοις ἐστὶ καὶ ἀρμόττοντα· καθ' ἣν εἰκόνα καὶ ἡμᾶς ἀρμουςαμένους χρὴ σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸν Παιδαγωγὸν, σύμφωνον τὸν λόγον ποιησαμένους (20) τοῖς ἔργοις τῷ ὄντι ζῆν.

præcepta plurimum admirantes, ut quæ inter se oportet nos quoque, nos ipsos Pædagogo conformantes, ita vivere, ut factis oratio revera conveniat.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ὅτι ὡς τὸ κατόρθωμα (30) κατὰ τὸν ὀρθὸν γίνεται λόγον, οὕτως ἔμπαιον τὸ ἀμάρτημα παρὰ τὸν λόγον.

Πᾶν τὸ παρὰ τὸν λόγον ὀρθόν, τοῦτο ἀμάρτημα ἐστὶ. Αὐτίκα γοῦν τὰ πάθη τὰ γενικώτατα (31) ὡδέ πως ὀρίζεσθαι ἀξιοῦσιν οἱ φιλόσοφοι: τὴν μὲν ἐπιθυμίαν (32) ὄρεξιν ἀπειθῆ λόγῳ, τὸν δὲ φόβον ἐκλυσιν (33) ἀπειθῆ λόγῳ· ἡδονὴν (34) δὲ ἔπαρσιν ψυχῆς ἀπειθῆ λόγῳ. Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς τὸν λόγον ἀπειθεια ἀμαρτίας ἐστὶ γεννητικὴ, πῶς οὐχὶ ἐξ ἀνάγκης ἡ τοῦ λόγου ὑπακοή, ἣν δὴ πίστιν φασὶν, τοῦ καλουμένου καθήκοντος ἐστὶ περιποιητικὴ; Καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ (35) αὐτὴ διάθεσις ἐστὶ ψυχῆς σύμφωνος ὑπὸ τοῦ λόγου πρὸς ὅλον τὸ βίον. Ναὶ μὴν τὸ κορυφαίωτατον, αὐτὴν φιλοσοφίαν (36), ἐπιτήδευσιν λόγῳ ὀρθότητος

λόγῳ· ut ait Stobæus: id est, interprete Cicerone, dolor est animi, adversante ratione, contractio.

(32) Ἐπιθυμία. Stobæus loco jam memorato: τὴν μὲν οὖν ἐπιθυμίαν λέγουσιν ὄρεξιν εἶναι ἀπειθῆ λόγῳ· Desiderium igitur dicunt esse appetitum rationi non obtemperantem.

(33) Φόβον, ἐκλυσιν. Sylburgius ait: « Pro ἐκλυσιν infra Strom. ii, pag. 375, legitur ἐκκλυσιν, declinationem, evitacionem: itemque in Pal. ms. Insuper epitome Stromateum ms. habet εὐπειθῆ ἐκκλυσιν, teste Hoeschelio: sed ἀπειθῆ confirmat ἄλλοτος infra, loco jam citato. » Quinetiam ἐκκλυσιν habet Reg. sed super priorem i aliquis scripsit u. Et quod tum hoc loco, tum etiam Strom. ii, ἐκλυσιν scribi debeat, Stobæus docet: nam ille post verba jam memorata addit, Φόβον δὲ εἶναι ἐκλυσιν ἀπειθῆ λόγῳ· Metum autem dicebant esse solutionem animi contra rationem. Quod vero ἀπειθῆ legendum sit, non εὐπειθῆ, reliquæ passionum definitiones manifestum faciunt.

(34) Ἡδονήν. Voluptatem, lætitiām. Nam utraque voce ἡδονήν reddidit Cicero. Eam Laertius loco superius dicto, et Suidas v. Ἡδονή, definiunt ἄλογον ἔπαρσιν ἐφ' αἰρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν· irrationabilem elationem propter appetitum, quod præsens esse videtur. Cicero lib. ii De fin.: Sed hoc interest, quod voluptas etiam dicitur in animo vitiosa res, ut Stoici putant, qui eam sic definiunt, sublationem animi sine ratione, opiantis se magno bono frui.

(35) Ἀρετὴ. Similiter Stobæus pag. 167: Κοινὸν τερον δὲ τὴν ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ψυχῆς σύμφωνον αὐτῇ (scrib. αὐτῆ) πρὸς ὅλον τὸν βίον· Communis autem virtutem definiunt Stoici, animæ affectionem secum per totam vitam consentientem. Diogenes Laertius in Zenone, qui est lib. vii, segm. 89, eodem plane sensu ἀρετὴν dicit esse διάθεσιν ὁμολογουμένην, dispositionem consentaneam, nempe sibi: nam ὁμολογούμενον idem esse videtur, quod apud Clementem et Stobæum σύμφωνον. Perperam enim vertit Laertii interpres, affectionem vulgo intellectam. Quod vitio, quam virtuti conveniret.

(36) Φιλοσοφία. Apud Plutarchum De placitis philosophorum, Stoici definiunt philosophiam, ἄσκη-

ἀποδόξασιν· ὡς ἐξ ἀνάγκης εἶναι τὸ πλημμελοῦμενον ἅν διὰ τὴν τοῦ λόγου διαμαρτίαν γινόμενον· καὶ εἰκότως καλεῖσθαι ἀμαρτήματα· αὐτίκα γοῦν ὅτι ἡμαρτεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, καὶ παρήκουσε τοῦ Θεοῦ· Καὶ παρωμοιώθη (37), φησί, τοῖς κτήνεσιν ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸν λόγον ἐξαμαρτῶν· εἰκότως ἄλογος νομισθεὶς, εἰκάζεται κτήνεσιν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ Σοφία λέγει· Ἰππος (38) εἰς ὄχελαν ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχὸς ἀλόγιστος κτήντι παρωμοιωθεὶς· διδ καὶ ἐπιφέρει· Πατὴρ ὑποκάτω ἐπικαθημένον χρεμετίζει· οὐκέτι, φησί, λαλεῖ ὁ ἄνθρωπος· οὐ γὰρ ἐστὶ λογικὸς ἔτι, ὁ παρὰ λόγον ἀμαρτάνων· θηρίον δὲ δὴ ἄλογον, ἔκδοτον ἐπιθυμίας, ᾧ πάσαι ἐπικαθῆνται ἴδιοναί. Τὸ δὲ κατοφθόμενον κατὰ τὴν τοῦ λόγου ὑπακοὴν προσήκον καὶ καθήκον Στωϊκῶν ὀνομάζουσι παῖδες. Τὸ μὲν ἄν καθήκον προσήκον ἐστίν· ὑπακοὴ δὲ θεμελιούται ἐντολαῖς. Αὗται δὲ, ταῖς ὑποθήκαις (39) αἱ αὐταὶ οὖσα, τὴν ἀλήθειαν (40) ἔχουσαι σκοπὸν (41), ἐπὶ τὸ ἔργον ὀρεκτὸν (42), ὃ τέλος νοεῖται, παιδαγωγῶσι. Τῶς δὲ ἐστὶ θεοσεβείας ἡ ἀίδιος ἀνάγκη ἐν τῷ θεῷ. Τοῦ δὲ αἰώνος ἐστὶν ἀρχὴ τὸ ἡμέτερον τέλος. Τὸ μόνον τῆς θεοσεβείας κἀπόρθωμα (43) δι' ἔργων ἢ καθήκον ἐκτελεῖ· ὅθεν εἰκότως τὰ καθήκοντα περὶ τῆς πράξεως, οὐ τὰς λέξεις, συνίσταται (44). Καὶ

✠ P. 160 ED. POTTER, 136-137 ED. PARIS.

σὴν εὐχῆς βίου ἐπιτηδεύου· *accommodata vitæ artis meditationem*. Auctori cuidam apud Suidam philosophia est ἡθῶν κατόρθωσις μετὰ ὁδῆς τῆς παρὰ τοῦ βίου γνώσεως ἀληθοῦς· *Morum correctio, conjuncta cum opinione cognoscendæ veritatis de eo, quod est*. Quæ licet differant verbis, sensu consentiunt.

(37) Καὶ παρωμοιώθη. Malim referre ad psalm. lxxviii, v. 13: *Comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis*. Apud Jeremiam quidem c. v, v. 8: *Equi amatores in feminas*, legimus, sed quoniam citat Sapientiam, referendum est hoc ad Ecclesiasticum, quem Σοφίαν Σεβράχ Græci dicunt, quasquam dissimulandum non est diversam esse lectionem. Clemens ait: *Ἰππος εἰς ὄχελαν ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχὸς παντὸς ὑποκάτω ἐπικαθημένον χρεμετίζει*, at cap. xxxiii, v. 6, apud LXX: *Ἰππος εἰς ὄχελαν ὡς φιλος μωχός, ὑποκάτω παντὸς ἐπικαθημένου χρεμετίζει*. Vulgata Latina: *Equus emissarius, sic et amicus subsannator, sub omni supra sedente hinnit*. Jansenius in Ecclesiastico: *Ut equus equi conspecta hinnit, nulla habita ratione ejus, qui insidet, non in gratiam ejus, sed propter equam; ita fecit amicus, oblata spe commodi, benevolentiam ostendit cuitis, non in gratiam ejus, sed amorem commodi*. Feder. Morellus putat, illa verba apud Clementem, Ὁ φιλήδονος καὶ μοιχὸς ἀλόγιστος κτήντι παρωμοιωθεὶς, per παρένθεσιν εἰ ἐπεξηγήσιν inserta esse. Indicat quod subjicitur διδ καὶ ἐπιφέρει, Παντὸς, etc. COLLECT. — Hic porro locus sic distingui et explicari debet: Καὶ παρωμοιώθη, φησί, τοῖς κτήνεσιν. Ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸν λόγον ἐξαμαρτῶν, εἰκότως ἄλογος νομισθεὶς, εἰκάζεται κτήνεσιν. Et assimilatus est, inquit, jumentis: scilicet homo, qui cum a ratione aberrasset, merito rationis expertus existimatus est, comparatur jumentis. Porro διὰ μνήμης, recitat Psal. xlviii, 13, 21: *Παρασυνοδὸν τοῖς κτήνεσιν, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς*.

(38) Ἰππος. Hæc sic distingui et explicari debet: Ἰππος εἰς ὄχελαν· ὁ φιλήδονος, καὶ μοιχὸς, ἀλόγιστος κτήντι παρωμοιωθεὶς· διδ καὶ ἐπιφ. Equus ad coitum: nempe voluptati deditus, et adulter, qui jumento maxime irrationabili assimilatus est: unde etiam subjungit: Quocunque, etc. Nam ea verba ὁ φιλήδονος usque ad παρωμοιωθεὶς non sunt Sirachi, ut

sentiens affectio, rationi subjecta per totam vitam. Quin etiam, quod est supremum omnium, ipsam philosophiam, definiunt, studium rectæ rationis, adeo ut sit necessario delictum, quidquid fit propter errorem rationis, et merito vocetur *erratum*, seu peccatum. Jam enim, quando primus homo peccavit, et Deo non obediit: *Et jumentis*, inquit, *assimilatus est homo* a, qui præter rationem aberrasset, merito rationis expertus existimatus comparatur jumentis. Hinc etiam dicit Sapientia: *Equus ad coitum libidinosus, et adulter irrationali jumento assimilatus* b: et ideo subjungit: *Quocunque super eum sedente hinnit*. Non amplius, inquit, ut homo loquitur: nec enim est amplius particeps rationis, qui peccat præter rationem; verum est expertus rationis bellua, dedita cupiditatibus, cui omnes voluptates insident. Quod ex rationis autem obedientia recte geritur, προσήκον et καθήκον, hoc est, quod *incumbit*, et convenit, nempe officium, vocant Stoici. Quod autem convenit, id incumbit. Obedientia autem fundatur mandatis. Ea autem, monitionibus cum sint eadem, veritatem sibi scopum proponentia, ✠ ad extremum expetendum, qui finis dicitur, instituunt. Pietatis autem

a Psal. xlviii, 13, 21. b Eccli. xxxiii, 6.

putavit Hervetus interpres, ut a Morello superius dictum est.

(39) Ταῖς ὑποθήκαις. Ὑποθήκη ab Hesychio et Suida exp. παραίνεσις. Clemens τὰς ὑποθήκας ταῖς ἐντολαῖς synonymas esse notat. Unde Latine verti solent *præcepta vel præceptiones*. Librum hoc titulo Hesiodo ascriptum memorat Quintilianus lib. i, cap. 4; Solonem εἰς αὐτὸν ὑποθήκας scripsisse, refert Diogenes Laertius in *Solone*, et Suidas in *Σόλων*. Hierocles *Aurea Pythagoræ carmina ὑποθήκας* vocat, non procul a principio Commentarii. Simplicius, *Commentarii in Epicetum* pag. 3 refert, ὑποθήκων nomen iis præceptis peculiare esse, quæ brevibus sententiis continentur: et a Pythagoreis præcipue usurpatum fuisse: Κομμητικοὶ δὲ εἰσιν οἱ λόγοι, καὶ γνωμονικοὶ, κατὰ τὸ τῶν ὑποθήκων καλουμένων παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις εἶδος. *Dictio Epicetii concisa est, et sententiosa, qualis præceptionum, quas Pythagorei ὑποθήκας vocant, esse consuevit*.

(40) Ἀλήθειαν. Clemens Strom. ii refert, Posidonium Stoicum felicitatem posuisse ἐν τῷ ζῆν θεωροῦντα τὴν τῶν ὄλων ἀλήθειαν καὶ τάξιν, in *vita contemplatrice universorum veritatis et ordinis*.

(41) Σκοπὸν. Stoicorum vox. Illi enim scopὸν et τέλος sic distinguunt, ut σκοπὸς sit quasi τὸ ἐκκαίμενον, οὗ τυχεῖν πάντες ἐφίεσιν, οἱ τῆς εὐδαιμονίας σκοπεύμενοι: *res proposita, quam beatitudinis candidati assequi cupiunt*: ut virtus: τέλος autem sit τὸ εὐδαιμονεῖν, *esse felicem*: Τοῦτο δὲ ὑπάρχει ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν ζῆν: *id autem statuunt, secundum virtutem vivere* ut ait Stobæus, *Ecolg. ethic. p. 172*. Itaque σκοπὸς illis erat beatitudo objectiva; τέλος, beatitudo formalis.

(42) Τὸ ἔσχατον ὀρεκτὸν. Stobæus, *Ecolg. ethic. c. 2, p. 172* refert, Stoicos delinivisse honorum finem, τὸ ἔσχατον τῶν ὀρεκτῶν, ἐφ' ᾧ πάντα τὰ ἄλλα ἀναφέρεται, *extremum expetendum, ad quod reliqua omnia referuntur*.

(43) Κατόρθωμα. Stoicorum phrasibus in explicandis iis, quæ ad Christianam religionem pertinent, καταχρησται.

(44) Συνίσταται. Pal. ms. συνίστανται, plurali numero. SYLBERG. — Συνίστανται: habent etiam Reg. Bod.

finis est æterna in Deo requies. Æternitatis autem principium, est noster finis. Pietatis igitur perfecta operatio officium per opera efficit. Unde officia merito in actionibus, non autem in dictionibus consistunt. Et est Christiani quidem actio, rationalis animæ operatio, ex concinno iudicio et appetitione veritatis, quæ per conjunctum et in partem veniens peragitur corpus. Officium autem est, quæ in vita Deum et Christum sequitur voluntas, quæ se propter vitam æternam recte gerit. Etenim Christianorum vita, quam nunc instituimus, est quædam rationalium quasi actionum compages: hoc est, eorum, quæ a ratione docentur, quæ labi nesciat operatio, quam quidem fidem appellavimus. Hæc autem compages sunt mandata Domini, quæ cum sint divinx sententiæ, monita spiritalia, nobis ipsissima sunt, ut quæ et nobis ipsis et proximis bene quadrerent. Quinetiam ipsæ quoque ad nos revertuntur, sicut pila, quæ propter repercussionem ad eum, qui jecit, recurrit. Unde etiam sunt ea, quæ decent ac convenienti, nempe officia, ad divinam pædagogiam necessaria, quæ a Deo præcepta et ad salutem tradita sunt. Et quoniam eorum, quæ sunt necessaria, alia quidem solum ad vitam hic agendam pertinent, alia vero hinc, ut illic bene vivamus, avolare faciunt: convenienter quoque officiorum, hæc quidem ad vivendum, illa vero ad recte vivendum præcipiuntur, ea vulgo publicata sunt. Quæ autem ad bene vivendum convenienti, ex quibus æterna illa vita acquiritur, ea hic veluti adumbrata ex ipsis Scripturis colligemus ac considerabimus.

(45) Ἀστέλαρ. Stoici honestum ac probum vocabant ἀστέλον, cui φαῦλον opponebant. Sic apud Plutarch. lib. *De contr. Stoic.*: Τῷ μὲν ἀστέλει ἀλλότριον οὐδὲν, τῷ δὲ φαύλῳ οὐδὲν οἰκτεῖον· *Probo quidem nihil alienum, improbo nihil proprium.*

(46) Καθῆκον. Stoici apud Stobæum p. 174 definiunt καθῆκον τὸ ἀκόλουθον ἐν τῷ βίῳ, *in vita consentaneum.* Item, τὸ ἀκόλουθον ἐν ζωῇ, ὃ παραχθὲν (scrib. παραχθὲν) εὐλογον ἀπολογίαν ἔχει, *in vita consentaneum, cujus effecti recta ratio reddi potest.* Conf. Diogenes Laertius lib. vii, segm. 107; Sextus Empiricus *Adv. mathemat.* pag. 147. Præterea Stoici felicitatem statuebant ἐν τῷ πάντα τὰ καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν· *in vivendo, omnia officia perficientem.* Quod alii dicebant: Ζῆν ἀκολουθῶς τῇ φύσει, *vel τῷ δαίμονι, vel πρὸς τὴν τοῦ ὅλου διοικητοῦ βούλησιν.* Conf. Stobæus loco jam dicto, et Laertius lib. vii, seg. 88, 89. Clemens utrumque conjunxit, et e Christi doctrina æternæ vitæ mentionem insuper adjecit.

(47) Ἐγκατορθοῦμενον. Hæc vox reposita est ex Pal. cod. Herveti versio secuta est vulgatam lectionem, βούλημα ἐν κατορθ. *voluntas una, quæ se pro-*

est in hunc præcis h̄ tou Χριστιανοῦ ψυχῆς ἐνέργεια λογικῆς, κατὰ χρίσιν ἀστέλαν (45) καὶ ὄρεξιν ἀληθείας, διὰ τοῦ συμφυοῦς καὶ συναγωνιστοῦ σώματος ἐκτελουμένη· καθῆκον (46) δὲ ἀκόλουθον ἐν τῷ βίῳ Θεῷ καὶ Χριστῷ βούλημα, ἐγκατορθοῦμενον (47) ἀτίδωλον ζῶν· καὶ γὰρ ὁ βίος ὁ Χριστιανῶν, ὃν παιδαγωγούμεθα νῦν, σύστημα τι ἐστὶ λογικῶν πράξεων τουτέστι τῶν ὑπὸ τοῦ Λόγου διδασκαυμένων ἀδιάπτωτος ἐνέργεια (48), ἣν δὴ πίστιν κεκλήκαμεν. Τὸ δὲ σύστημα ἐντολαὶ Κυριακαί· αἱ δὲ, δόξαι οὔσαι θεϊκαί, ὑποθῆκαι πνευματικαί, ἡμῖν αὐτοῖς ἀναγεγραφαται, πρὸς τε ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς πέλας εὐθετοί· καὶ δὴ καὶ αὐταὶ αὐθις πρὸς ἡμᾶς ἀνταναστρέφουσι, καθάπερ πρὸς τὸν βάλλοντα τὴ σφαῖρα (49), διὰ τὴν ἀντιτυπίαν παλινδρομοῦσα· ὅθεν καὶ ἔστιν ἀναγκαῖα τὰ καθήκοντα εἰς παιδαγωγίαν θεϊκὴν, ὡς ὑπὸ Θεοῦ παρηγγελμένα, καὶ εἰς σωτηρίαν πεπορισμένα. Καὶ ἐπεὶ τῶν ἀναγκαίων τὰ μὲν πρὸς τὸ ζῆν ἐπὶ τῷ ἐνταῦθα μόνον, τὰ δὲ ἐνθεν πρὸς τὸ εὖ ζῆν (50) ἐκέλευε ἀναπτεροῖ (51)· ἀναλόγως καὶ τῶν καθήκοντων τὰ μὲν πρὸς τὸ ζῆν, τὰ δὲ πρὸς τὸ εὖ ζῆν διατάσσεται. Ὅσα μὲν οὖν πρὸς τὸ (52) ἐθνικὸν ζῆν παραγγέλλεται, ταῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολλοῖς δεδῆμενται· ἀ δὲ πρὸς τὸ εὖ ζῆν ἀρμόττει, ἐξ ὧν τὸ ἀίδιον ἐκεῖνο περιγίνεται ζῆν, ταῦτα δὲ ἐν ὑπογραφῆς μέρει ἐξ αὐτῶν ἀναλεγόμενοις τῶν γραφῶν, ἐξέστω σκοπεῖν (53).

ordinantur. Quæcunque ergo ad gentiliter vivendam

per vitam æternam recte et ex virtute gerit. *SYLBERG.* — Ἐν κατορθ. habent etiam Reg., Bod.

(48) Ἀδιάπτωτος ἐνέργεια. Hoc etiam Stoicorum more dictum est. Laertius in *Zenone*, qui est lib. vii, segm. 117: Φασὶ δὲ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφὸν, διὰ τὸ ἀνέμπωτον εἶναι· *Aiunt Stoici sapientem esse passionibus vacuum, quia labi non possit.* Item segm. 122: Ἐτι δὲ ἀμαρτήτους, τῷ ἀπαραπτώτους εἶναι τῷ ἀμαρτήματι· *Esse itidem sapientes inculpatos, quia in peccata labi non possint.*

(49) Ἡ σφαῖρα. Similitudo de pila est apud Basil. pag. 172. H. *SYLBERG.*

(50) Εὖ ζῆν. Adhuc Stoice loquitur. Nam apud Stoicos τὸ εὖ ζῆν, καλῶς ζῆν, et κατὰ φύσιν ζῆν, idem significabant, quod τὸ εὐδαιμονεῖν, *felicit esse.* Conf. Stobæus, *Eclog. ethic.*, c. 4, p. 172.

(51) Ἀναπτεροῖ. Conf. quæ dicta sunt ad *Protrept.* pag. 83, not., et quæ adnotabuntur ad *Strom.* D v, p. 588.

(52) Τό. Abest a Bod., Reg.

(53) Σκοπεῖν. Post hujus libri finem, Reg. et Bod. coronidis loco addunt: Κλήμεντος Παιδαγωγοῦ τῶν εἰς τὰ τρία τὸ πρῶτον.

* CAPITULA LIBRI SECUNDI.

- α. Πῶς περὶ τὰς τροφὰς ἀναστρεπτέον.
 β. Πῶς τῷ ποτῷ προσενεκτέον.
 γ. Ὅτι οὐ χρὴ περὶ τὴν πολυτέλειαν τῶν σκευῶν ἐσπουδαίεσθαι.
 δ. Πῶς χρὴ περὶ τὰς ἐστιάσεις ἀνίστασθαι.
 ε. Περὶ γέλωτος.
 ζ. Περὶ αἰσχρολογίας.
 η. Τίνα χρὴ παραφυλάττεσθαι τοὺς ἀστειῶς συμβιούοντας.
 θ. Ἐὶ μύροις καὶ στεφάνοις χρηστέον.
 ι. Πῶς τῷ ὕπνῳ προσενεκτέον.
 ι'. Τίνα διαληπτέον περὶ παιδοποιίας.
 ια. Περὶ ὑποδέσεως.
 ιβ. Ὅτι οὐ χρὴ περὶ τοὺς Μῆδους καὶ τὸν χρυσοῦν ἐπιτοῆσθαι κόσμον.

A

1. Quomodo circa alimenta versari oporteat.
 2. Quomodo in potu se gerere oporteat.
 3. Quod in sumptuosam vasorum suppellectilem non sit studium conferendum.
 4. Quomodo in conviviis se recreare oporteat.
 5. De risu.
 6. De turpiloquio.
 7. Quænam observare oporteat eos, qui honeste simul vivunt.
 8. An unguentis et coronis utendum sit.
 9. Quomodo se in somno gerere oporteat.
 10. Quænam de procreatione liberorum tractanda sint.
 11. De calceamentis.
 12. Quod non oporteat gemmas et aureum ornatum stupere et admirari.

B

ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΚΕΦ. Α'.

Πῶς περὶ τὰς τροφὰς ἀναστρεπτέον.

Ἐχόμενοι τοίνυν τοῦ σκοποῦ καὶ τὰς Γραφὰς τὰς τὸ βιωφελές τῆς Παιδαγωγίας ἐκλεγόμενοι, ἰσχυρῶς εἶναι χρὴ παρ' ὅλον τὸν βίον τὸν Χριστιανὸν καλούμενον, κεφαλαιωδῶς ὑπογραπτέον. Ἀρκτέον οὖν ἡμῖν ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, καὶ ὁμῶς ἀρμόττειν γε χρὴ. Στοχαζομένοις τοίνυν τῆς συμμετρίας τοῦ σντάγματος, ὁποῖόν τινα τῷ ἑαυτοῦ σώματι ἕκαστον ἡμῶν προσφέρεσθαι, μᾶλλον δὲ ὅπως αὐτὸ κατευθύνειν χρὴ, λεκτέον· ὁπόταν γὰρ τις, ἀπὸ τῶν ἐκτὸς καὶ αὐτῆς ἐστὶ τῆς τοῦ σώματος ἀγωγῆς ἐπὶ τὴν διάνοιαν ἀναθελὶς (54) ὑπὸ τοῦ Λόγου, τὴν θεωρίαν τῶν κατὰ τὴν ἀνθρωπὸν συμβαινόντων κατὰ φύσιν ἀκριδῶς ἐκμάθη, εἴσεται μὴ σπουδάζειν μὲν περὶ τὰ ἐκτὸς, τὸ δὲ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου, τὸ δῆμα τῆς ψυχῆς ἐκκαθαίρειν, ἀνγίξειν δὲ καὶ τὴν σάρκα αὐτῆς. Ὅ γὰρ ἐκείνων καθαρῶς ἀπολυθεὶς, δι' ὧν ἐστὶ χεῖρ ἐστὶ, τί ἂν ἄλλο προὔργιατερον ἑαυτοῦ ἔχοι πρὸς τὸ ὠφελθεῖν ἐπὶ τὴν κατάληψιν τοῦ Θεοῦ; Οἱ μὲν δὲ ἄλλοι ἄνθρωποι εἰ ζωῖον (55) ἵνα ἐσθίωσιν, ὡς περ ἀμέλει καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, εἰ Οἶς (56) οὐδὲν ἄλλ' ἢ γαστήρ ἐστιν ὁ βίος· ἡμῖν δὲ ὁ Παιδαγωγὸς ἐσθίειν παραγγέλλει, ἵνα ζῶμεν· οὕτε γὰρ ἔργον ἡμῖν ἡ τροφή, οὕτε σκοπὸς ἡδονή· ὑπὲρ δὲ τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς, ἢ ὁ Λόγος εἰς ἀφθαρσίαν παιδαγωγεῖ· διὸ καὶ ἐκκρίνεται ἡ τροφή. Ἀπλῆ δὲ αὕτη καὶ ἀπερίεργος

C

D

* P. 161-162 ED. POTTER, 158-159 ED. PARIS.

(54) Ἀναθελὶς. Hoc pro vulg. ἀθελὶς repositum e Pal. ms. STILBURG. — Consentiant Reg., Bod. Sed ἀθελὶς retinet ms. Nov.

(55) Ζῶσιον. Socratis effatum respicit, quod refert Musonius apud Stobæum serm. 17, qui est *De incontinentia*: Προσῆκει ἐσθίειν ἡμῖν ἵνα ζῶμεν, οὐχ ἵνα ἡδῶμεθα, εἰ γε μέλλομεν συστοιχεῖν ἀρίστῳ βίῳ: τῷ λόγῳ Σωκράτους, ὃς ἔφη, Τοὺς μὲν πολλοὺς ἀνθρώπους ζῆν ἵνα ἐσθίωσιν, αὐτὸς (scrib. αὐτόν) δὲ ἐσθίειν ἵνα ζῆ· e Edendum ut vivamus, non ut voluptuemur; siquidem ad optimam Socratis senten-

LIBER SECUNDUS.

CAP. I.

Quomodo circa alimenta versari oporteat.

Propositum itaque institutum ac scopum sequentibus, et Scripturas ad eam Pædagogicæ partem, quæ vitæ utilis futura est, deligentibus, qualem esse in tota vita cum qui Christianus dicitur, oporteat, summatim describendum est. Nobis igitur a nobis ipsis incipiendum est, et quomodo nos componere ac moderari oporteat. Habita ergo operis nostri, commodæque illius dispositionis ratione, quemadmodum unumquemque nostrum se in suam corpus gerere, vel potius quomodo id dirigere oporteat, dicendum est. Quando enim quis a rebus externis, et ab ipsa præterea corporis cultura ad mentem a ratione, seu Verbo, deductus, eorum, quæ in homine secundum naturam eveniunt, contemplatione accurate didicerit, sciet non esse studium in res externas conferendum: sed hominis quod est proprium, animæ nempe oculum, expurgandum, castamque et sanctam carnem suam tuendam. Qui enim ab illis pure emundatus exsolutusque fuerit, per quæ est adhuc pulvis, quidnam aliud commodius seipso habere poterit, ad hoc, ut recta via ad Dei procedat comprehensionem? Atque alii quidem homines vivunt ut comedant, quod certe etiam rationis expertibus evenit animantibus, *Quibus nihil aliud quam venter vita est*: nobis autem Pædagogus præ-

tiam accommodare nos voluerimus, qui bonam hominum partem vivere dixit ut edant, se autem edere ut vivat. Clemens idem dictum iterum respicit *Strom.* vii, pag. 752. Item Juvenalis, sat. xi, v. 11:

Et quibus in solo vivendi causa palato est.

(56) Οἶς. Ut senarius constet sibi, scribe,

Οἶς οἰδὲν ἐστὶν ἄλλο, πλὴν γαστήρ, βίος.

Nihil est familiarius Clementi, quam versiculo: auctorum aut citare ut in mentem veniant, aut accommodare instituto, καὶ παραλύειν. HEINSIUS.

cipit ✕ *comesse* ut *vivamus* : neque enim nostrum nutritio munus est ; neque scopus nostrer, voluptas : sed propter nostram hic mansionem, quam ad in-corrptionem Verbum instituit : et ideo secernitur ac seligitur alimentum. Est autem ipsa simplex, et minime curiosa veritas, simplicibus et minime curiosis pueris apposita : utpote, quæ ad vivendum, non ad lautitias deliciasque apta sit. Ipsum autem vivere, ex duobus, sanitate scilicet et viribus, constituitur, quibus maxime convenit alimentis facilitas ; ut quod et ad digestionem et corporis levitatem sit utile : ex quibus incrementum, sanitas, et justæ vires, non autem injustæ, lubricæ, et miseræ quales sunt, quæ athleticis ex illa sua edendi necessitate obveniunt. Sunt itaque multiplices qualitates respiciendæ, quæ varia damna pariunt, malas corporum habitudines, stomachorum subversiones, cum corruptus et constupratus sit gustus misera et infausta quadam condiendi arte, et inani in faciendis bellariis artificio. Audent enim appellare nutritionem, studium deliciarum, quod in noxias voluptates dilabatur. Antiphanes autem, Delius medicus, vel unum hanc dixit esse morborum causam, ciborum varietatem : cum qui veritatem

✕ P.163 ED. POTTER, 140 ED. PARIS.

(57) Ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια. Nov., quod hunc sensum efficit : « Est autem illud, » nempe alimentum, « simplex et minime curiosum, nempe veritas. » Scribi etiam posset ἀληθεια, « revera : » ut sensus sit : « Est autem illud, » alimentum, « reverasimplex, nec curiose conquirendum : quale simplicibus et minime curiosis puerulis convenit, ut quod sit ad vivendum, non vero ad delicias aptum. »

(58) Δυσίτη. Δυσίτη, Bod., Reg.

(59) Κατ' ἀθλία. Pal. ms. disjunctive ἢ ἀθλία. SYLBERG.

(60) Ἀναγκοφαγίας. « Edendi necessitate. » Quantitas cibi athletarum quam fuerit cæteris hominum mensuris superior, sciri potest ex iis, quæ scriptis mandavit Galenus in *De digno pulsuum*, videlicet « carnis minas duas, paucum cibum athleticis fuisse, ut aliqua ex parte fabuloso illi fidem adhibere valeamus, quod de athleta Milone Crotoniata et Heraclide pugile celebratur, quorum alterum carniuum minas 20 deglutisse et panis totidem, vini choas persiccasse tres, ac aliquando taurum absumpsisse ; alterum prope infiniti cibi exstitisse ferunt. Atque hoc perspicuum sit, quam vere Aristoteles in *De gen. animalium* dixerit, sæpenumero athleticis membra variis fornis affici, cum ob multam edacitatem natura haud valet æque in toto corpore omnes cibi partes conficere, et confectas æqualiter distribuere, sicut in *Politico*. cibum eorum, qui exercebantur athleticè, modo βίαιον τροφήν, modo ἀναγκοφαγίαν vocavit, quasi plus quam ferre possent edere cogenter, quia etiam voce utitur Clemens Alexand. lib. 1 *Pædag.* ; Mercurialis lib. 1, cap. 15, *De arte gymn.* COLLECT. — Cum aliquid præter animi voluntatem facere cogimur, id ἀνάγκη fieri dicitur. Hinc ἀναγκοσιτεῖν et ἀναγκοφαγεῖν dicuntur, qui non ad libitum, sed alieno arbitrio comedunt : unde ἀναγκοφαγία pugilum, quibus a pædottibus et aliptis, qui eos ad certamina præparabant, certa cibi mensura constitui solebat, quam quotidie comedere tenebantur, ut vires eorum crescerent. Hesychius : Ἀναγκοφαγεῖν, πρὸς ἀνάγκην ἐσθῆεν· ἔπερ ἀθλητὰ πάρουσιν. Modus etiam edendi præscriptus erat, ut refert Philo Judæus, lib. 1 *Legis allegor.*, pag. 58 : Μὴ μόνον δὲ φρσιΦαγεῖν, ἀλλὰ καὶ Βρῶσει, τρυπέτι κατὰ λέτας καὶ ἐπι-

ἀλήθεια (57), καταλλήλως ἀπλοῖς καὶ ἀπεριέργοις ἀρμόζουσα παιδίοις· ὡς ἂν εἰς τὸ ζῆν, οὐκ εἰς τρυφήν ἐπιτήδειος. Τὸ δὲ ἐκ δυσίτην (58) τὸ ζῆν τοῦτο, ὑγίειας τε καὶ ἰσχύος, σύγκειται· οἷς μάλιστα καταλλήλον τῆς τροφῆς τὸ εὐκόλον, εἰς τε τὰς ἀναδόσεις καὶ τὴν τοῦ σώματος κορυφήτητα χρῆσιμεῖον· ἐξ ὧν ἀξίως τε καὶ ὑγίεια, καὶ ἰσχύς δικαία, οὐχὶ δὲ ἀδικος, ἡσφαλερὰ καὶ ἀθλία (59), ὡς ἡ τῶν ἀθλητῶν ἐξ ἀναγκοφαγίας (60), περιγίνεται. Αἱ μὲν οὖν πολυειδεῖς ποιότητες ἀποπτυσταί, ποικιλίας ἐντίκτουςαι βλάβας· καχεξίας (61) σωματικῶν, ἀνατροχῆς στομάχων, ἐκπορνεούσης τῆς γεύσεως διὰ τινος κακοδαίμονος τέχνης, τῆς ὀφθαλμικῆς, καὶ τῆς ἀμφὶ τὰ πέμματα ματαιοτεχνίας. Τροφήν (62) γὰρ τολμῶσι καλεῖν τὴν ἐν τρυφαῖς ἐπιτήδευσιν, εἰς ἡδονὰς ἐπιπλαθεῖς ὀλισθαίνουσιν. Ἀντιφάνης δὲ, ὁ Δῆλιος ἱατρὸς, καὶ μίαν τῶν νόσου αἰτιῶν ταύτην (63) εἶρηκε τῶν ἐδεσμάτων τὴν πολυειδίαν· τῶν περὶ τὴν ἀθήθειαν δυσαρροστούτων, κενοδοξία ποικίλη τὸ σῶφρον τῆς διαίτης ἐξομυμένω, καὶ τὰς διαπονοτικούς πολυπραγμονούντων ἐδωδᾶς. Κάμοι μὲν ἔλεος ὑπείσι τῆς νόσου· οἱ δὲ ἐξυμνεῖν οὐκ αἰσχύνονται τὰς σφετέρας ἡδυπαθείας (64), τὰς ἐν τῷ πορθμῷ τῷ Σικελικῷ συμραίναν πολυπραγμονούντες, καὶ τὰς ἐγγέ-

λέαντας, μὴ ἰδιώτου, ἀλλ' ἀθλητοῦ τρόπον, τὴν τροφήν, ἰσχύον καὶ δύναμιν περιποίησι. Καὶ γὰρ τοῖς ἀθληταῖς οἱ ἀλείπται παραγγέλλουσι μὴ κόπτειν, ἀλλὰ κατὰ γόλην λαλεῖν, ἵνα πρὸς ἰσχύον ἐπιδιδῶσιν· ἑτέρως γὰρ ἐγὼ καὶ ὁ ἀθλητὴς προφόμεθα· ἐγὼ μὲν γὰρ ἕνεκα τοῦ ζῆν μόνον, ὁ δὲ ἀθλητὴς καὶ ἕνεκα τοῦ παινεσθαι καὶ βῶνυσθαι, παρ' ᾧ καὶ ἐν τι τῶν ἀσκητικῶν ἐστὶ τὸ ἀνελέσθαι τροφήν. Hinc jejunia ab athleticis ægerrime ferri, refert Cicero *Tusc. quæst.* lib. 11, cap. 17 : « Anicula sæpe inediaum bibuum, aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athleticæ ; Jovem Olympium, eum ipsum, cui se exercet, implorabit : ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. » Hinc et athleticæ plerumque voraces fuisse memorantur. Theagenes taurum solus comedit : quod a Milone quoque factum. Hic etiam viginti carnis libras, totidemque panes comedit, et tres vini congias exhibit. Astydamas, quæ Ariobarzanes Persa novem convivis apparasset, solus abligurivit. Hæc, aliaque ejusmodi plura memorat Athenæus lib. x, cap. 2.

(61) Καχεξία. Teste Hippocrate, cibi dissimiles invicem se corrumpunt, et seditionem concitant : τὰ γὰρ ἀνόμοια στασιάζει. Seneca epist. 2 : « Fastidientis est stomachi multa degustare, quæ ubi varia sunt et diversa, non alunt, sed inquietant, et inquinant. » Conf. Macrobi. *Saturnal.* lib. vii, cap. 4 et 5, quibus eam quæstionem tractat, an « cibus simplex multiplex sit præferendus? »

(62) Τροφήν. Τροφήν probat etiam Hervetii versio : « Audent enim nutritionem appellare deliciarum exercitationem. » Pal. ms. habet τρυφήν, parum ad rem. SYLBERG. — Τρυφήν etiam habet Nov., Reg. Et quidem τρυφήν pro τροφήν, et vicissim τροφαῖς pro τρυφαῖς scribendum videtur hoc modo : Τρυφήν γὰρ τολμῶσι καλεῖν τὴν ἐν τροφαῖς ἐπιτήδευσιν. « Sustinent enim delicias (τροφήν) appellare nimium circa alimenta (τροφαῖς) studium, quod ad perniciosas voluptates dilabatur. »

(63) Τῶν νόσου αἰτιῶν ταύτην. Excerpta ms. τῶν νόσων αἰτιῶν ταύτην rectius. SYLBERG.

(64) Ἠδυπαθείας. Jam enumerat ea, quæ suo tempore in deliciis habebantur. Conf. Juvenalis sat. xi, v. 64 et seq.

Fercula nunc audi nullis ornata macellis, etc.

λεις (65) τὰς Μαιανδρείους, καὶ τοὺς (66) ἐν Μήλῳ ἑρίφους (67), καὶ τοὺς ἐν Σκιαθῷ (68) κεστρεῖς, καὶ τὰς Πελωρίδας κόγχας, καὶ τὰ δστρεῖα τὰ Ἀβυθιναῖ· οὐ παραλείποντες (69) δὲ τὰ ἐν Λιπάρα μαινίδας, οὐδὲ τὴν γογγύλην τὴν Μαντινικὴν· ἀλλὰ οὐδὲ τὰ παρὰ τοῖς Ἀσκραίοις τεύτλα· κτένας τε ἐκζητοῦσι Μηθυμναίους, καὶ ψήττας Ἀττικὰς, καὶ τὰς Λαφνίου κίχλας, Χελιδονίους (70) τε ἰσθάδας, δι' ἃς εἰς Ἑλλάδα πεντακοσίαις ἅμα μυριάσιν ὁ κακοδαίμων ἔστειλατο Πέρσης (71). Ὅρνεις ἐπὶ τούτοις συνωνοῦνται τοὺς ἀπὸ Φάσιδος (72), ἀτταγὰς Αἰγυπτίας, Μῆδον ταῦνα. Ταῦτὰ τοῖς ἡδύσμασιν ἐξαλλάσσοντες οἱ γαστρίμαργοι, τοῖς ὄλοις ἐπιπεχίγησαν· ἴσα τε γῶν (73), πόντου τε βένθη, καὶ ἀέρος ἀμέτρητον εὖρος ἐκτρέφει, ἢ τῆ αὐτῶν ἐκποριζόμενοι λαιμαργία. Σαγηνεῦειν ἀτεχνῶς οἱ πλεονέκται καὶ πολυπράγμονες οὗτοι εἰσάκασιν εἰς ἡδυπάθειαν τὸν κόσμον, πατήριος σίζουσι περιηγοῦνται, ἀμφὶ τὴν ἕδην καὶ τὸν ἀλετριθεῖον τὸν πάντα αὐτῶν κατατρίθοντες βλον

✕ P. 164 ED. POTTER.

(65) Ἐγγέλεις. Athenæus lib. 1, cap. 4 : Πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι διὰ στόματος εἶχον τὰς ἐν τῷ Σικελικῷ μυριάνας, τὰς πλωτὰς ἐγγέλεις, τῶν Παχύνου θύνων τὰς ἡρνιαίας, τῶς ἐν Μήλῳ ἑρίφους, τοὺς ἐν Συμαθῷ κεστρεῖς, καὶ τῶν ἀδόξων καὶ τὰς Πελωρίδας κόγχας, τὰς ἐκ Λιπάρας μαινίδας, τὴν Μαντινικὴν γογγύλην, τὰς ἐκ Θηβῶν βουνιάδας, καὶ τὰ παρ' Ἀσκραίοις τεύτλα· At vero ex convivis alii multum in ore habebant Siculas murænas, flutas anguillas, thynnorum ad Pachynum captiorum sumina, hædos ex Melo, mugiles e Symætho, ex vilibus conchas Peloridas, mænidæ ex Lipara, bolum Mantinicum, Thebana rapa, ex Asceris betas. » Pollux *Onomast.* lib. vi, cap. 10, principio : Ἰστέον δὲ οὐτὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς εὐδοκίμων μύραινα ἐκ πορθμοῦ, καὶ μύραινα Ταρτησία, καὶ θύννος Τύριος, καὶ κεστρεὺς ἐκ Σκιαθῷ, καὶ ἑρίφος ἐκ Μήλου, καὶ κόγχαι Πελωριναῖ· ὅθεν ἴσως καὶ αἱ νῦν Πελωρίδες ὠνομάσθησαν· τεύτλον ἐξ Ἀσκραίης, μαινίδες ἐκ Λιπάρας, γογγύλαι ἐκ Μαντινείας, Μηθυμναῖοι κτένας, γαλεδὸς ἐκ Ῥόδου, ψήτται ἐξ Ἐλευσίως, ἀφύαι Φαληρικαῖ, τρίγλαι Ἰωνικαῖ, ἐγγέλιες ἐκ Βοιωτίας Κωπαιδῆς, ὡς ἐκ Σικελίας αἰπλωταῖ, καὶ θαστία ἄλμη, καὶ θαστία ραφανίδες, καὶ τῆς Κιβνίως τε καὶ Σικελικῆς, καὶ ἄλλας Τραγασαῖοι, etc. Quæ quidem hi omnes ab aliquo vetustiore auctore sumpsisse videntur.

(66) Τοῦς. Τὰς Nov., Bod., Reg.

(67) Μήλω ἑρίφους. Multa apud Clementem et Bellium ex Varrone ciborum genera referuntur, quæ ex longinquis regionibus Romam advecta, maximo in pretio erant : inter cætera hædum ex Ambracia nominat, quem nonnulli piscem καπρόν Athenæo vocatum putarunt. Ego vero non piscem, sed quadrupes anima! existitis potius existimo, ut et capras. Varro lib. 11 *De re rustica*, cap. 3, ex Media insula habuisse eos scribit. A Clemente quoque et a Polluce hædi Melici omnibus præferuntur. Unde et in Varrone non ex Media sed ex Melica legendam censuissim, nisi Columella cap. 2, lib. viii, auctor esset, vulgares mutata littera Medicos dixisse Melicos, Mercurialis lib. 1, cap. 25 *Var. lectionum*. Athenæus lib. 1 : Τοὺς ἐν Μήλῳ ἑρίφους, τοὺς ἐν Συμαθῷ κεστρεῖς· « Hædos ex Melo, mugiles ex Symætho. » Pollux lib. 1, cap. 10 : ἑρίφος ἐκ Μήλου. Interpres, « hædos ex grege. » verte « ex Melo : » sed apud eundem legitimus, κεστρεὺς ἐκ Σκιαθῷ. Hesycheus Sciathum numerat inter Cycladas insulas. Stephan., *De urbibus*, Σύμαθα, τῆς Θετταλίας· Σκιάθου, Ἐβδολας. COLLECT.

(68) Σκιάθῳ. Συμαθῷ scribendum esse monuit Bochartus, *Geograph.* part. secundæ lib. 1, cap. 28,

ægre ferunt, multiplici nescio qua vana gloria frugalem et moderatum victum abjurent, et transmari-nas escas anxie perquirant. Ac mihi quidem morbi eorum misereri lubet : ipsos autem ꝯ non pudet suas decantare delicias : quæ sunt enim in freto Siculo, murænas anxio et sollicito animo perquirunt, et Mæandri 61 anguillas, et qui in Melo sunt hædos, et qui in Sciatho mugiles, Pelori conchas, et Abydena ostrea, nec mænidæ, quæ sunt in Lipara, prætermittunt, nec bolum Mantinicum, nec betas, quæ sunt apud Ascræos, et pectines exquirunt Methym-næos, et lingulacas Atticas, et turdos Daphninos, et caricas Chelidonias, propter quas in Græciam cum quingentis myriadibus infelix Persa profectus est : Phasidis aves prætereæ coemunt, attagenas Ægyptias, Medicum pavonem. Hæc condimentis immutantes, ii, qui sunt gulæ dediti, obsoniis inhiant ; « quæcunque tellus, et profunda ponti, immensa-que alit latitudo aeris, » ingluviei ea suæ com-

pag. 586 : « Symæthus est Siciliæ amnis, et τοὺς ἐν Συμαθῷ κεστρεῖς, in *Symætho mugiles*, commendat Athenæus lib. 1. Menda non vacat, quod in Polluce legere est, κεστρεὺς ἐν Σκιάθῳ, et in Clementis *Pæd.* lib. 11, τοὺς ἐν Σκιάθῳ κεστρεῖς· utrobique enim Sciathus est pro Symætho. » Forte tamen apud Athenæum scribi debet e Clemente ac Polluce Σκιάθῳ; nam Sciathus, vel Scyathus erat Ægæi maris insula.

(69) Παραλείποντες. Παραλείποντας Reg., Bod. et Sylburgii excerpta ms.

(70) Χελιδονίους. Id est, Atticas. Pollux lib. vi, cap. 14, paulo ante finem : Ἰσθάδες Χελιδόνιοι, αἱ Ἀττικαῖ, αἱ καὶ Χελιδόνες καλοῦνται. « Caricæ Chelidoniae, nempe Atticæ, quæ et Chelidones vocantur. » Nomen ductum a nigredine, qua hirundinibus, quæ Græcæ χελιδόνες dicuntur, similes erant : scribit enim Athenæus, lib. xiv, cap. 18 : Χελιδονίας καλεῖσθαι τὰς ἐρυθρομελαινας ἰσθάδας· « Chelidoniae vocari caricæ e rubro nigrescentes. » Quemadmodum lepores etiam quosdam χελιδονίας dici, refert idem auctor lib. ix, cap. 14. Hi porro lepores erant ἄνω μὲν μέλανες, τὰ δὲ κάτω ὑπόλευκοι, ὅποια καὶ αἱ χελιδόνες· « superiori parte nigri, inferiori albescentes, sicut etiam hirundines : » ut ait Eustathius.

(71) Πέρσης. Nempe Xerxes, Athenæus lib. xiv, cap. 18 : Σφόδρα τῶν ἰσθάδων ἐθαυμάζοντο αἱ Ἀττικαῖ· etc. « Caricarum ex Attica magnam pretium fuit. Dinon in *Persicis* scribit, mensæ regiæ apponi solita cibaria, primitiarum instar, quæcunque regiones proferunt ejus ditioni subditæ, peregrino vero aut cibo, aut potu sibi utendum nunquam reges priores existimasse, promulgata de illo instituto postea lege : at cum ex eunuchis quidam inter reliqua bellaria caricæ ex Attica regi apposuisset, percontatum unde essent ; ubi rescivit Atticas esse, vetuisse emptores rerum in foro venalium quidquam ex iis mercari vel emere, donec sibi tantum sumptum fuisset, quantum vellet. Fama est ab eunuchis de industria id factum, ut expeditionis regem commonefaceret, quam destinabat adversus Athenienses. »

(72) Φάσιδος. Phasianus, a Phaside, Colchidis urbe ac fluvio. Hieronymus quemdam monens, ut temperate viveret, « Procul sint, » inquit, « Phasidos aves, crassi turtures, Ionicus, attagen, » etc.

(73) Ὅσα τς χ. Cujusdam poetæ versus, quos Clementis, ut alibi solet, παραλύει. Simile est illud Juvenalis sat. xi, v. 14 :

... gustus elementa per omnia quæcunt.

parantes. Videntur revera hi insatiabiles, et solliciti ciborum indagatores, ad delicias suas mundum irretire, sibilantibus sartaginibus undique circumstrepentes, et circa cochlear et mortarium totam vitam suam consumentes, edaces atque adeo omnivori homines, materiam ignis instar apprehendentes. Quinetiam facilem cibum, nempe panem, effeminant, id quod in frumento maxime nutrit excribrantes, adeo ut alimentum ✕ maxime necessarium fiat probrum voluptatis. Apud homines autem nullum habet terminum delicata ingluvies. In liba enim ac placentas provecta est, bellariorum multitudinem excogitans, omnes saporis consecrata species. At mihi quidem videtur homo, qui est ejusmodi, nihil esse aliud quam bucca aut maxilla. « Ne desideres autem, » inquit Scriptura, « edulia divitum, » ea enim vitæ non veræ et turpi conjuncta sunt. Illi enim dant operam obsoniis, quæ fîmus paulo post excipit: nobis autem cibum cœlestem venantibus necesse est ventri, qui est sub cœlo, imperare, et multo magis iis, quæ ei amica et grata sunt, « Quæ Deus abolebit, » inquit Apostolus, voraces gula cupiditates jure execrans. « Escæ enim ventri, » ex quibus hæc carnalis, et exitialis vita dependet,

✕ P. 465 ED. POTTER, 141 ED. PARIS. • Proverb. xxiii, 3. b I Cor. vi, 13.

(74) Παμφάγοι. Recte vocat παμφάγους, quos igni comparat. Solet enim παμφάγος ignis esse epitheton:

Ὡς κρείσσον εἰς τὸ πῦρ ἐμπροσθὶν παμφάγον; C Quanto melius in ignem incidere omnivorum?

(75) Ἐξέχομενοι. Ἐξέχεσθαι τινος, « quiddam apprehendere, » infra in hoc capite non semel dixit: ut ἐξέγονται ὄνων· ἐξέχεσθαι τροφῆς· μή ἐξεχόμενος, μήτε ἀπρητημένους αὐτῶν.

(76) Ἐυκόλον. Fragmentum ms. habet τὴν εὐκόλον βρώσιν. H. Superior editio ambiguo errore habet εὐχολον. STURGE. — Sed εὐκόλον habent mss. nostri.

(77) Τὸ τρώξιμον. Partem crassiorem: nam passive usurpari solet hæc vox. Unde ab Hesychio exp. ὁ μέγας, πολλός τε. Ingens fluctus Homero est τρώφι κῶμα. Porro tres cribrandi modos, qui olim in usu erant, vide apud Pollucem, lib. vi, cap. 11.

(78) Εἰς. Abest a Nov.

(79) Ποιότηας. Hoc est, qualitates, quæ gustum delectant. Sic paulo ante: Πολυειδέες ποιότητες ἀποπτυσταί: « vitandæ sunt saporum varietates. » Item paulo post, Ποικίλος ἀνεπίμικτον ποιότησιν, simplicem, « nec variis deliciis mistam » cœnam laudat. Hinc ποιότης significat ἡδονήν. Hesychius, Ποιότης, χρώμα, ἡδονή.

(80) Οὐδὲν ἄλλ' ἢ γνάθος. « Nihil esse aliud, quam bucca. » In Comædiis γνάθωνες dicuntur glosi, et « matrici, » ut vult Festus, a magnis malis, quia matâs veteres τὰς σιαγόνας vocabant. Inde proverbium, Ἀμφοτερόγναθοι, « qui utraque inaudibula simul comedunt. » Scaliger in Varro-nem. Apud Athen. lib. x athleta dicitur γνάθου δοῦλος, « malæ servus; » et Eubulus Thebanorum meminuit ἀνδρῶν ἀρίστων ἐσθίειν δι' ἡμέραν, δλους τραχίλους· « Virorum, qui ad comedendum totos dies maxime sunt strenui, qui toti quantii, guttura sunt. » Ælianus Var. histor. lib. i, c. 4, De poly-pode, vocat, Πάν ὅτιον φαγεῖν ἀμάχους, « quidquid edant insuperabiles. » COLLECT.

(81) Τῶν πλουσίων. Additum a Clemente, ut sensum expleret. Nam apud Solomonem præcessit

Α οἱ παμφάγοι (74), καθάπερ τὸ πῦρ τῆς ὕλης ἐξέ-
χόμενοι (75). Ἀλλὰ καὶ τὴν εὐκόλον (76) βρώσιν τὸν
ἄρτον ἐκθλύνουσιν, ἀποσθόντες τοῦ πυροῦ τὸ
τρώξιμον (77), ὡς τὸ ἀναγκαῖον τῆς τροφῆς, δνει-
δος γίνεσθαι ἡδονῆς. Οὐκ ἔχει δὲ ὄρον παρὰ τοῖς
ἀνθρώποις ἢ λιχνεία. Καὶ γὰρ εἰς τὰ πέμματα
καὶ τὰ μελίπηχτα, πρὸς δὲ καὶ εἰς (78) τὰ τραγή-
ματα ἐξώκειλεν, ἐπιδορπισμάτων πλήθος εὐρίσκου-
σα, παντοδαπὰς θηρωμένη ποιότητας (79). Καί
μοι δοκεῖ ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλ' ἢ γνά-
θος (80) εἶναι· Μηδὲ ἐπιθύμει, ὡ φησὶν ἡ Γραφή,
« τῶν ἐδεσμάτων τῶν πλουσίων (81)· » ταῦτα γὰρ
ἔχεται βίου ψευδοῦς τε καὶ αἰσχροῦ· οἱ μὲν γὰρ ἐξέ-
χονται τῶν ὄνων, ἃ μετ' ὄλιγον ἐκδέχεται κο-
πρῶν (82)· ἡμῖν δὲ τοῖς θηρωμένοις τὴν βρώσιν τὴν

B ἐπουράνιον ἀρχειν ἀνάγκη τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν γασ-
τρὸς, ἔτι τε μᾶλλον καὶ τῶν ταύτης προσφυλιῶν· « ἃ
ὁ Θεὸς καταργήσει (83), » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, εἰκό-
τως ἐπικαταρῶμενος λαϊμάργοις ἐπιθυμίαις· « τὰ
γὰρ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, » ἐξ ὧν ὁ σαρκικὸς δντος
οὐτος καὶ φθοροποιὸς ἀπῆρηται βίος, ὅν (84) ἀγά-
πην (85) τινὲς πολυμίσι καλεῖν, ἀθύρω γλώττη (86)
κεχρημένοι, δειπνάρια τινα, κνίσσης καὶ ζωμῶν ἀπο-
πνέοντα· τὸ καλὸν καὶ σωτήριον ἔργον τοῦ Λόγου, τὴν
ἀγάπην τὴν ἡγιασμένην, κυθριδίους (87) καὶ ζωμοῦ

τραπέζης δυνάστου mentio.

(82) Κοπρῶν. Respicit Matth. xv, 17: Πάν τὸ
εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ,
καὶ εἰς ἀφεδρῶνα βάλλεται. Mox respicit Joan. vi,
quo Christus se vocat ἄρτον οὐράνιον, et ἄρτον ἐκ
τοῦ οὐρανοῦ καταβάνα, et τὴν βρώσιν τὴν μένουσαν
εἰς ζωὴν αἰώνιον. Dein alludere videtur ad Philo-
sophi veteris dictum, quod jubemur κρατεῖν γαστρὸς
καὶ τῶν ὑπὸ τῆν γαστέρα.

(83) Ἀ ὁ. I Cor. vi, 13: Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ,
καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς ταύτην καὶ
ταῦτα καταργήσει.

(84) Ὅρ. Forte scribendum ὄθεν, « unde. » Non
enim τὸν βίον, sed τὰ δειπνάρια quidam ἀγάπην vo-
cabant.

(85) Ἀγάπην. Antiqui merito ἀγάπας vocabant
publica convivia, quæ tum propter communionem
et amicitiam, tum propter alimoniam clericorum
et pauperum, post Dominicam cœnam celebrari
conueverunt. De his agit D. Paulus I Cor. xi, 21.
Nomen ipsum exstat, Judæ epist. com. 12: Οὐτοῖ
εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες συνευαγούμε-
ναι ὑμῖν, ἀφόβος ἑαυτοῦς ποιμαίνοντες. Tertullia-
nus Apologet. cap. 39: « Cœna nostra de nomine
rationem sui ostendit, id vocatur, quod dilectio
penes Græcos. » Hinc imperator Julianus hæc
tria conjunctim exagitat, ἀγάπην, ὑποδοχὴν, διακο-
νίαν τραπέζων, p. 558 edit. Petavianæ. Conf. Con-
stit. apostol. lib. ii, c. 28. Clementis nostri tempore,
ceptum est inde quævis vulgaria convivia ἀγάπας
vocare, quod ille hoc loco reprehendit. Et postea,
cum in ἀγάπας ebrietas, rixæ, ambitio, necnon Ju-
daismus, atque Paganismus irrepserant, paulatim
abrogatæ sunt.

(86) Ἀθύρω γλώττη. Phrasis poetica. Sic ἀθυ-
ρόγλωστος Hesychio est βλάσφημος, φλύαρος, et
ἀθύρων στόμα apud Aristophanem in Ranis pag.
463, seu, ut aliis legere placet, ἀπύλωτον στόμα est
ἡνεργόμενον καὶ πῆλιν μὴ ἔχον· τούτ' ἔστι μὴ χαλιν-
αγώγουμενον, μηδὲ κρατούμενον, ut ait Scholia-
stes vetus, et ex eo Suidas.

(87) Κυθριδίους. Κύθρα et κυθρίδιον Ionica sunt

ῥῖσει καθυδρίζοντες· ποτῶ τε, καὶ τρυφῆ, καὶ κα-
πῶ βλασφημοῦντες τοῦνομα, σφάλονται τῆς ὑπολή-
ψεως (88) τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ δειπναριοῖς ἐξω-
νεῖσθαι (89), προσδοχῆσαντες. Τὰς μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς
ἐφροσύνης συναγωγὰς ἐγκαταλεγόμενοι καὶ αὐτοί,
ἑπιπάρια τε καὶ ἄριστα, καὶ δοχὰς, εἰκότως ἂν κα-
λοῖμεν τὴν συνήλυσιν ταύτην, ἐπόμενοι Λόγῳ (90).
τὰς τοιαύτας δὲ ἐστιάσεις ὁ Κύριος « ἀγάπας » οὐ
κίχληκεν. Λέγει γοῦν πῆ μὲν, « Ὅταν κληθῆς εἰς
γίμους, μὴ κατάκεισο εἰς τὴν πρωτοκλισίαν· ἀλλ'
ὅταν κληθῆς, εἰς τὸν ἔσχατον τόπον ἀνάπιπτε· » πῆ δὲ,
« Ὅταν ποιῆς ἄριστον ἢ δεῖπνον· » καὶ πάλιν· « Ἄλλ'
ὅταν ποιῆς δοχὴν, κάλει τοὺς πτωχοὺς· » ἐφ' ᾧ μά-
λιστα δεῖπνον ποιητέον. Ἐτι τε· « Ἀνθρώπος τις
ἐποίησεν δεῖπνον μέγαν (91), καὶ ἐκάλεσε πολλοὺς. »
Ἄλλ' αἰσθάνομαι ὅθεν ἡ εὐπρόσωπος ἐβρύη τῶν
δεῖπνων προσηγορία· « Ἀπὸ τῶν φαρυγγίων, καὶ
φοιτητῆς μανίας ἐπιδείπνων (92), » κατὰ τὸν κωμι-
κόν. Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς « τὰ πολλὰ τοῖς πολλοῖς
τοῦ δεῖπνου χάριν· » οὐ γὰρ που μεμαθήκασιν τὸν Θεὸν
παρασκευάσαι τῷ δημιουργήματι, τῷ ἀνθρώπῳ (93)
λέγω, οἷα καὶ ποτὰ τοῦ σώζεσθαι χάριν, οὐχὶ δὲ τοῦ
ῥῖσθαι· ἐπεὶ μὴδὲ ὠφελείσθαι (94) πέφυκε τὰ σώ-
ματα ἐκ τῆς πολυτελείας τῶν βρωμάτων· πᾶν γὰρ
κάναντιον, οἱ ταῖς εὐτελεστάταις χρώμενοι τροφαῖς
ισχυράτατοι εἴσι, καὶ ὑγιεινότεστοι, καὶ γενναίωτα-
τα (95) ὡς οἰκέται δεσποτῶν, καὶ γεωργοὶ κτητό-
ρων καὶ οὐ μόνον βωμαλεώτεροι, ἀλλὰ καὶ φρονι-
μώτεροι, ὡς φιλόσοφοι πλουσίων· οὐ γὰρ ἐπέχωσαν
τὸν νοῦν ταῖς τροφαῖς, οὐδὲ ἠπάτησαν αὐτὸν ἡδοναῖς.
Ἀγάπη δὲ τῷ ὄντι ἐπιπρόβριός ἐστι τροφή, ἐστι-
ας λογική· « Πάντα (96) στέγει, πάντα ὑπομένει,
πάντα ἐλπίζει· ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. Μακά-
ριος, ὅς φάγεται ἄριστον (97) ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ
Θεοῦ. » Χαλεπώτατον δὲ πάντων πτωμάτων, τὴν
ἀπυτων ἀγάπην (98) ἄνωθεν ἐξ οὐρανῶν ἐπὶ τοὺς
ζωμούς ῥίπτεσθαι χαμαί. Καὶ οἷα με δεῖπνον ἡγεῖ-
σθαι τὸ καταργούμενον; « Ἐὰν γὰρ, » φησί, « δια-

✠ P. 166 ED. POTTER, 141-142 ED. PARIS.
† 1 Cor. XIII, 7, 8. ° Luc. XIV, 15.

pro χίτρα et χυτρίδιον. Itaque poetæ cujusdam ver-
bis utitur auctor.

(88) Καὶ κατ' ἄνω βλασφημοῦντες τοῦνομα, σφάλ-
ονται τῆς ὑπολήψεως. Hæc exciderunt e Nov.

(89) Ἐξωρεῖσθαι. Simile est, quod Petrus Si-
moni Mago dixit, Act. VIII, 20.

(90) Ἐπόμενοι Λόγῳ. Hervetus exp. « rationem
sequentes. » Debuit verti, « sequentes Verbum, »
nempe Christum : qui vulgaria convivia, ἄριστα,
δείπνα, δοχὰς, nunquam vero ἀγάπας vocavit. Quæ
sequuntur, e Luca διὰ μνήμης recitavit auctor.

(91) Μέγαν. Μέγα Evang.

(92) Ἀπὸ τῶν φ. Scribe ἀπὸ τῶν φαρυγγίων, καὶ
φοιτητῆς (vel φοιτάδος) μανίας ἐπὶ δεῖπνων· « a gut-
turibus, et furenti in cœnas amore. » Φοιτητῆς
Sylburgio etiam placuit. Ἐπίδειπνον Reg., ἐπὶ δεῖ-
πνων divisioni Pal. ms.

(93) Τῷ ἀνθρώπῳ. Hæc totidem verbis efferuntur
a Musonio in libro Περὶ τροφῆς apud Stobæum tit.
Περὶ ἀκρασίας, De incontinentia, additurque ratio
sæpe elegans : « Quippe alimentum, dum maxime
munere suo fungitur in concoctione digestionisque,
nullo suavitatis lenocinio nos afficit, sed nutrit dun-
taxat, et vires reficit, quamvis multo longius tem-
pus intercedat, quam dum edimus. Idem scribit

A quam audent nonnulli agapen vocare, effrenata
lingua utentes, nempe quædam prandiola nidorem
et jus redolentia : sacram agapen, pulchrum ac
salutare Verbi opus, ollis nescio quibus, et liquido
jure dedecorantes : potuque, deliciis, et fumo illud
nomen probro afficientes, falluntur opinione, ut qui
Dei promissum prandiolis se posse emere expecta-
verint. Quæ enim lætitiæ causa fiunt congregationes,
ipsi quoque allegentes, et cœnulas, et prandia, et
epulas, hunc cœtum jure vocaverimus, rationem
sequentes. Has autem epulas, ἀγάπας non vocavit
Dominus. Dicit itaque, alicubi quidem : « Quando
fueris invitatus ad nuptias, ne primo loco accumbas,
sed quando vocatus fueris, accumbe in ultimo
loco a. » Alicubi autem : « Quando feceris prandium
aut cœnam b. » Et rursus : « Sed quando feceris
epulum, voca mendicos, » cujus rei causa cœna
maxime facienda est. Et præterea : « Homo quidam
fecit cœnam magnam, & et vocavit multos c. » Sed
sentio undenam effluerit, speciosa cœnarum appel-
latio : nempe ex gutturibus. « Insaniæ merendarum
frequentator, » ait comicus. Revera enim « multis
multa sunt cœnæ gratia : » nondum enim didice-
runt Deum parasse suo opificio, homini inquam,
cibum et potum, ut conservetur, non autem ut vo-
luptate afficiatur. Nam nec corporibus quidem na-
tura insitum est, ut ex multiplici ciborum varie-
tate juventur. Contra enim omnino, qui escis utun-
tur vilissimis, sunt robustiores, saniores, et gene-
rosiores : ut famuli dominis, et agricolæ possesso-
ribus : et non solum fortiores, sed etiam pruden-
tiores, ut philosophi divitibus. Neque enim men-
tem nutrimentis obruerunt, neque ipsam volupta-
tibus deceperunt. Agape autem revera est cœleste
nutrimentum, rationale epulum : « Omnia sustinet,
omnia sperat : charitas nunquam
excidit d. Beatus, qui comedit prandium in regno
Dei e. » Casus est autem omnium gravissimus, si
a Luc. XIV, 8, 10. b Ibid. 12, 13. c Ibid. 16.

Sen. ep. 84. » COLLECT.

(94) Ἐπεὶ μὴδὲ ὠφελείσθαι. « Præsertim cum
nihil utilitatis corporibus accedat ex tam sumptuosa
dapum structura. » Sic enim vertit interpres Stobæi
hæc Musonii verba illis germana : Καὶ ταῦτα οὐ-
δαμῶς ὠφελουμένον τῶν σωμάτων ἐκ τῆς πολυτε-
λείας τῶν βρωμάτων. Non enim varia vilibus, sed
sumptuosa opponuntur. Reliqua apud eundem Mu-
sonium haud minus similia : « Omnino enim contra-
ria ratione, qui communissimis utuntur cibis, ro-
bustissimi sunt. Itaque servos dominis, agrestes ur-
banis, pauperes divitibus validiores ut plurimum
videas, laboribus aptiores, tardius fatigari, rarius
ægrotare. » COLLECT.

(95) Καὶ γερναύωτατοι. Excidit e Bod. Mox, οἰ-
κέταις pro οἰκέται, ibid.

(96) Πάντα. Πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα
ὀπομένει, apud Paulum.

(97) Ἄριστον. Vulg. Bibl. Lucæ ἄρτον, « panem : »
sed ἄριστον Theophylactus agnoscit. SYLBURG.

(98) Ἀπυτων ἀγ. Ad hæc verba aliquis scholium
hoc adnotavit in margine Bod. et Reg. : Ὅτι περὶ φησί
τὴν ἀγάπην ἀνάξιον ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ζωμούς
κατασπᾶν, οὕτως καὶ τὸ δεῖπνον μάλιστα τὸ πολυ-
τελὲς εἰς τὴν ἀγάπην μεταλαμβάνειν.

quæ charitas non potest excidere, superne e cælis ad juscula humi abjiciatur. Et tu me eam existimas intelligere cœnam, quæ aboletur? « Si facultates, » inquit, « meas distribuero, cbaritatem autem non habeam, nihil sum ». « Ab universa hac charitate dependet Lex et Verbum: et si Dominum Deum tuum et proximum dilexeris, in cælis est hoc cœleste convivium, quod « a bene habendo » εὐωχία Græce dicitur: terrestre autem, cœna dictum est, ut ex Scriptura ostensum est: et fit quidem hæc cœna propter charitatem: sed cœna non est ipsa charitas, verum socialis benevolentiæ, et quæ sua lubenter impertit, indicium. « Ne quod ergo nostrum bonum est, maledictis lacessatur. Non est enim regnum Dei esca et potus^b, » dicit Apostolus, ne fluxum et momentaneum prandium intelligatur: « verum justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. » De hoc prandio qui comederit, is id, quod rerum omnium optimum est, ✕ nempe regnum Dei, possidebit, sanctum charitatis conventum hic meditato, nempe cœlestem Ecclesiam. Charitas ergo res est pura et Deo digna: officium vero ejus est communicatio: « Cura autem, disciplinæ est charitas, » quam dicit Sápientia; « charitas vero observatio legum ejus c. » Hæc autem lætitiæ habent quoddam charitatis incitamentum ex nutrimento publico, quod ad æternam assuefacit oblectationem. **62** Charitas ergo cœna non est; epulum autem a charitate pendeat. « Discant enim, inquit, filii tui, quos dilexisti, Domine, quod non generationes fructuum nutriant hominem, sed verbum tuum eos qui tibi credunt, conservat^d. » Non enim in pane vivet justus. Sit autem nobis cœna

✕ P. 167 ED. POTTER, 142 ED. PARIS. a I Cor. xiii, 3. b Rom. xiv, 16, 17. c Sap. vi, 19. d Sap. xvi, 27.

(99) Διαδῶ τὰ ὑπ. Ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ πῶμά σου, ἵνα καυθήσωμαι, apud Paulum. Mox, οὐδὲν ωφελοῦμαι pro οὐδὲν εἰμι, sed hoc e præcedenti sententia translatum, in qua dixit Apostolus: ...ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι.

(4) Ὁλης ἀπ. Scribi possit ὅλης ἀπῆρηται, « in totum pendet. » Respicit Christi verba, quæ refert Matthæus cap. xxii, 37, 39, 40.

(2) Εὐωχία Hoc nomine cœlestium felicitatem innuit. Quin et apud Græcos εὐωχία publicum convivium notabat, ac præsertim id, quod festis diebus celebratum erat. Itaque εὐωχεῖσθαι, πανηγυρίζειν, ἐορτάζειν, συσπέδειν, conjunxit Julius Pollux Onomast. lib. i, cap. 1, sect. 30. Conf. ejusdem lib. vi, c. 1.

(3) Ἑμῶν. Ὑμῶν apud Paulum.

(4) Ἴνα μὴ τ. Pal. ms. ἵνα μὴ τὸ φαγεῖν ἢ βασιλεία νοηθῆ, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη. Porro μὴ abest a Florentina edit. SYLBERG.—Abest etiam illa particula a Reg. et Bod.

(5) Ἐν ἄριστον. Ludit in voce ἄριστον quod τὸ μάλιστα ἀγαθὸν significat, et τὸ δεῖπνον. Mox τὴν abest a Reg.

(6) Φροντίς. Hævetus interpres aliter distinguit: Φροντίς δὲ παιδείας, ἀγάπη: « cura autem disciplinæ, est charitas. » SYLBERG.—Porro hæc usque ad τήρησις exciderunt e Nov.

(7) Μαθήτωσαν γάρ. Ἴνα μάθωσιν Bibl. Græc.

(8) Οὐ γάρ. Respicit Deut. viii, 3; Matth. iv, 4: Οὐκ ἐπ' ἄρτων μόνων ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ βῆματι: ἐκπορευομένην διὰ στόματος Θεοῦ.

ἂ δῶ τὰ ὑπάρχοντά μου (99), ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι. » Ταύτης ὅλης ἀπῆρηται (1) τῆς ἀγάπης ὁ νόμος καὶ ὁ Λόγος· κἂν ἀγαπῆσης Κύριον τὸν Θεόν σου καὶ τὸν πλησίον σου, ἐν οὐρανοῖς ἐστὶν αὕτη ἡ ἐπουράνιος εὐωχία (2)· ἡ δὲ ἐπίγειος, δεῖπνον κέλῃται, ὡς ἐκ τῆς Γραφῆς ἀποδέδεικται· δι' ἀγάπην μὲν γινόμενον τὸ δεῖπνον· ἀλλ' οὐκ ἀγάπη τὸ δεῖπνον, δεῖγμα δὲ εὐνοίας κοινωνικῆς καὶ εὐμεταδότου. « Μὴ βλασφημεῖσθω οὖν ἡμῶν (3) τὸ ἀγαθόν· οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρώσις καὶ πόσις, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· ἵνα μὴ τὸ ἐφήμερον ἄριστον νοηθῆ, « ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη (4), καὶ χαρὰ ἐν Ἰνεύματι ἁγίῳ. » Τοῦτου ὁ φαγῶν τοῦ ἄριστου τὸ ἄριστον (5) τῶν ὄντων, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, κτήσεται· μελετήσας ἐνθὺνδε ἁγίαν συνήλυσιν ἀγάπης, οὐράνιον Ἐκκλησίαν. B Ἀγάπη μὲν οὖν χρῆμα καθαρὸν καὶ τοῦ Θεοῦ ἄξιον ἔργον δὲ αὐτῆς ἡ μετὰδοσις· « Φροντίς (6) δὲ παιδείας ἀγάπη, » ἦν ἡ Σοφία λέγει· « Ἀγάπη δὲ τήρησις νόμων αὐτῆς. » Αἱ δὲ εὐφροσύναι αὐταὶ ἐναυσμά τι ἀγάπης ἐκ τῆς πανδήμου τροφῆς ἔχουσι, συνεπιζόμενον εἰς ἄιδιον τρυφήν· Ἀγάπη μὲν οὖν δεῖπνον οὐκ ἐστὶν· ἡ δ' ἐστλασις ἀγάπης ἡρτήσθω. « Μαθήτωσαν γάρ (7), φησὶν, οἱ υἱοὶ σου, οὓς ἠγάπησας, Κύριε, ὅτι οὐκ αἱ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσιν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ βῆμά σου τοὺς σοὶ πιστεύοντας διατρεῖ· » οὐ γάρ (8) ἐπ' ἄρτων ζήσεται ὁ δίκαιος· Ἀλλὰ γὰρ τὸ δεῖπνον ἐστὼ λιτὸν ἡμῖν καὶ εὐζωνον, ἐπιτῆδειον εἰς ἐγρήγοριν (9), ποικιλίαις ἀνεπίμικτον ποιότησιν· οὐκ ἀπαιδαγωγῆτον οὐδὲ τοῦτο· ἀγαθὴ (10) γὰρ κουροτρόφος αὐτάρχεια (11) εἰς κοινωνίαν ἀγάπης, ἐφόδιον ἔχουσα πλοῦσιον, τὴν αὐτάρχειαν· ἡ δὲ ἐφεστῶσα τῇ τροφῇ, δικαίᾳ ποσότητι μεμετρημένην, σωτηρίως τὸ σῶμα διοικοῦσα, καὶ τοῖς πλησίον

I Cor. xiii, 3. b Rom. xiv, 16, 17. c Sap. vi, 19.

(9) Ἐγρήγοριν. Hoc adjicere videtur propter vigiliis, quibus veteres Christiani sese exercebant. Has vocabant στάσιν ἔνυκλον, ut eas a diurnis stationibus distinguerent: quod videre est Gregorii Nazianz. orat. 4, et aliis locis; Joannis Chrysostomi homil. 1, in *Vidi Dominum*, etc., aliisque. Conf. *Hermæ Pastor* lib. iii, simil. 5. Lactantius lib. vi, cap. 4, p. 514 edit. Oxon.: « Vigilandum, stationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor, omnia, denique, amara et graviora patienter ferenda: eo quidem promptius, quo nobis imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. » Clemens infra plura de vigiliis adjecit, libri hujusce cap. 9, quod videsis, et quæ ibi adnotata sunt. Hinc etiam non pauci dormiebant ad lumen. *Recognitiones Clementis*, principio lib. iii: « Interea Petrus, gallorum cantibus surgens, et excitare nos volens, invenit vigilantes, vespertino adhuc lumine perdurante. » Conf. ejusdem operis lib. ii principium, *Clementinorum* homil. 3 principium: item Plutarchus in *Quæstionibus Romanis*.

(10) Ἀγαθὴ. Respicit Homeri *Odys.* I, vers. 27, quo de Iliaca dicit:

Τρηχεῖ, ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος...

Aspera, sed bona juvenum nutrix.

(11) Αὐτάρχεια. Hanc vocem non agnoscit Hæveti versio: atque adeo e margine in textum irrepisse videtur. SYLBERG.

ἀπινειμέ τι ἐξ αὐτῆς· ἢ δ' ὑπερβλύζουσα τὴν αὐτάρ-
 κειαν διατα τὸν ἄνθρωπον κακοί· νωθοί (12) μὲν
 τὴν ψυχὴν, ἐπισηφάλες δὲ εἰς τὴν (13) νόσον ἐργαζο-
 μένη τὸ σῶμα· ναί μὴν προστρέβονται βλασφη-
 μίας θυσανασχετοῦσαι περὶ τὰς καρικίας ἡδοναί-
 ληγείαν, λαίμαργίαν, ἀφραγίαν, ἀπλησίαν, ἀδηφα-
 γίαν. Μυῖαι (14) τοῦτοις οικεῖται τοῖς ὀνόμασι, καὶ
 γαλαί, κόλακες (15) τε, καὶ μονομάχαι (16), καὶ τὰ
 θῆρια τῶν παρασίτων φύλα· γαστρὸς ἡδονῆς οἱ μὲν
 τὸν λόγον, οἱ δὲ τὴν φιλίαν, οἱ δὲ τὸ ζῆν ἀποδιδό-
 μενοι (17), ἐπὶ γαστέρας (18) ἔρποντες, θῆρια ἀν-
 θρώπεικα, κατ' εἰκόνα τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ λίχνου
 θηρίου. Ἀσώτους (19) τ' αὐτοῦς οἱ καλέσαντες πρῶ-
 τῶν, εὖ μοι δοκοῦσιν αἰνίττεσθαι τὸ τέλος αὐτῶν,
 ἀσώτους αὐτοῦς κατὰ ἔκθλιψιν τοῦ σ' στοιχείου νε-
 νοκότες. Ἡ γὰρ οὐχ οὔτοι οἱ περὶ τὰς λοιπάδας
 ἀσολοῦμενοι, καὶ τὰς μεμορημένας (20) τῶν ἡδυσμά-
 των περιεργίας, οἱ ταπεινόφρονες, χαμαιγενεῖς, τὸν
 ἡμέρον διώκοντες βίον (21), ὡς οὐ ζησόμενοι·
 τοῦτοις ταλανίζει διὰ Ἡσαίου τὸ ἅγιον Πνεῦμα,
 ἡρέμα πως τῆς ἀγάπης τὸ ὄνομα ὑπεξελομένον, ἐπεὶ
 μὴ κατὰ λόγον ἢ ἐστίασις ἦν· Ἀυτοὶ δὲ ἐποίη-
 σαν (22) εὐφροσύνην, σφάζοντες μύσχοις, καὶ θύοντες
 πρόβατα, λέγοντες· Φάγομεν καὶ πίωμεν· αὐριοὶ γὰρ
 ἀποδησόμενοι. Καὶ οἱ γε τὴν τοιαύτην τρυφήν
 ἀμαρτίαν λογίζεται, ἐπιφέρει· Καὶ οὐ μὴ (23)

✕ P. 168 ED. POTTER, 143 ED. PARIS.

(12) Νωθοί. Νωθῆ, «segnem,» Nov. recte.

(13) Τῆρ. Abest a Nov.

(14) Μυῖαι. Dixit primum vitium liguritionem,
 quod de muscis dicitur. Varro *De re rustica* lib. III,
 cap. 16: «Non ut muscæ liguriunt, quod nemo has
 videt, ut illas, in carne, aut sanguine, aut adipe.»
 P. Victorius: «Liguriunt, flosculos epularum car-
 pant, et delicatiores dapes studiose sectantur.»
 Voracitatem autem, ἀδηφαγίαν, quod aliquando
 gladiatoribus tribuitur vitium, ut antea ex Mercu-
 riali adnotatum est athleticæ familiari id fuisse, ea-
 dem enim victus ratio, unde gladiatoria corporis
 firmitas. Lipsius lib. I *Saturnal.*, c. 14. Hesychius:
 Καὶ ὄρομις ἀδηφαγίαι ἐλέγοντο, καὶ οἱ γυμναστικοὶ
 παρὰ Ἀργείους οὕτως ἐλέγοντο. Εἰ ἀδηφαγίαι τριτή-
 ρεις, «triremes publicæ,» in quas multi sumptus
 expendebantur, apud Suidam: ut apud Eustathium
 ἀδηφαγίαι ἔπτοι, quibus in Circensibus utebantur.
 COLLECT.— Porro eos, qui se alienis convitiis inge-
 rebant, veteres Græci μυῖαις, Romani «muscas» vo-
 cabant. Unde in fragmento Antiphanis, parasitus
 sic describitur:

Θύρας μοχλεύειν σεισμός· εἰσπηδῶν ἀκρίς·
 δεῖπνεῖν ἀκλήτος, μυῖα· μὴ ἐξελεῖν, φέρει.
Fores pulsare, terræ motus: insilire, locusta:
Cenare invocatus, musca: non exire, puteus.

Plautus appellat «hospitium sine muscis,» quod
 arbitris et advenis vacuum erat, *Pœnul. Act. III,*
 sc. III, v. 76. Conf. *Archæologia Græca* lib. IV,
 cap. 19. Idem homines γαλαί dicti sunt, quod avidi
 essent, et aliorum rebus inhierant. Suidas: Γαλή
 χιτών. Αὕτη ἐπὶ τῶν ἀδίκων τάσσεται καὶ μηδὲν
 ἀνέντων. «Feli tunica. Dicitur de hominibus inju-
 stis, et alienas vestes induentibus.»

(15) Κόλακες. Κόλαξ Polluci est λιγνοτένης, τρα-
 πῆς φίλος, κατὰ τοὺς νεώτερον παράσιτος. *Ονο-
 μαστ. lib. VI, cap. 38.* Alexis in *Ψευδομένω*.
 Κόλακος δὲ βίος μικρὸν χρόνον ἄνθει·
 Ὀδὲς γὰρ χαίρει πολιορκιτάω παρασίτῳ.
Assentianum brevis est vitæ flos:
Nemo enim gaudet cano tempora parasito.

A tenuis et expedita, apta ad vigiliis, non permista
 diversis saporibus. Neque hoc a Pædagogi disciplina
 alienum est. Bonæ enim nutrix ad communicatio-
 nem est charitas, quæ dives habet viaticum, nempe
 sufficientiam, quæ quidem dimenso justa quantitate
 alimentis præfecta, salubriter corpus administrans,
 etiam proximis ex eo aliquid distribuit. Victus au-
 tem, qui sufficientiam excedit ac obruit, homini
 multum officit: animam certe segnem et inertem
 reddit, corpus vero valetudinarium, et quod in
 morbos facile prælabitur, efficit. Quinetiam volu-
 ptates, quæ in dijudicandis condimentis anxie sunt
 et difficiles, probra inurunt, utpote liguritionem,
 ingluviem, edacitatem, voracitatem, insatiabilita-
 tem, et hujusmodi alia. Muscæ quoque aptissime
 vocantur, et feles, et adulatores, et gladiatores, et
 immane genus parasitorum: ✕ dum ventris voluptate
 hi quidem rationem, illi vero amicitiam, alii autem
 vitam ipsam metiuntur, super ventrem serpentes
 belluæ hominibus similes, ad imaginem patris sui,
 edacis belluæ. Et qui eos «prodigos,» quod Græce
 est ἀσώτους, appellarunt, bene mihi videntur eorum
 linem significasse: ut qui eos ἀσώτους, hoc est
 «a salute alienos,» per collisionem elementi σ, in-
 tellexerint. An non enim sunt ejusmodi, qui in illis
 versantur, multiplicibusque exquisitorum condi-

(16) Μονομάχαι. Vel μονομάχοι, utrumque enim
 dicitur: sicut etiam ναυμάχης et ναυμάχος. Porro
 hoc titulo notabantur helluones, qui voracitate in-
 ter se certabant. Similiter ἀμάχου vocem usurpat
 Eubulus apud Athenæum lib. I, c. 7:

... Εἰσὶν ἡμῖν τῶν κεκλημένων δύο
 Ἐπὶ δεῖπνον ἀμαχοί. . . .

Convivarum, quos ad cenam accivi,
Duo sunt prorsus invicti. . . .

(17) Ἀποδιδόμενοι. Ἀποδόμεινοι Nov.

(18) Ἐπὶ γαστέρας. Respiciat Gen. III, 14: Εἶπα
 Κύριος ὁ Θεὸς τῷ ὄφει· Ἐπὶ τὸ στήθος σου καὶ τῇ
 κοιλίᾳ σου πορεύσῃ, καὶ γῆν φαγῆ πάσας τὰς ἡμέ-
 ρας σου. Et Joan. VIII, 44: Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ
 διαβόλου ἐστέ.

(19) Ἀσώτους. Similia dixit Suidas: Ἀσώτος· ὁ
 ἐξώλης, ὁ σώζεσθαι μὴ ὀφείλων. Σοφοκλῆς·

Ἡ τῆς ἀσώτου Συσφιδῶν γενεᾶς.

Qui versus exstat *Ajaciis Flagelliferi* pag. 12 edit.
 Stephan., ubi Scholiastes hæc adnotavit: Τῆς ἀσώ-
 του· τῆς ἐξώλους καὶ σώζεσθαι μὴ δυναμένης. Conf.
 Clemens hujus libri cap. 2, p. 156. Mox, ἀσώτους
 pro ἀσώστους, Nov. perperam. Dein, πρῶτοι pro
 πρῶτον, idem.

(20) Μεμορημένας. Hoc est «exquisite paratas.»
 Hesychius: Μεμορημένον, ἡσχημένον, πεπονημέ-
 νον.

(21) Ἐφήμερον διώκοντες β. Hoc est «vitam in
 diem sequentes,» eorum more, qui morti destinati
 sunt, nec diu victuros esse sese sperant. Quorum
 illud plerumque est:

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas.

Conf. quæ superius dicta sunt p. 157, not.

(22) Ἐποίησαν. Ἐποίησαντο εὐφροσύνην καὶ
 ἀγαλλίαμα Bibl. Græc. Post πρόβατα addunt, ὡστε
 φαγεῖν κρέα, καὶ πνεῖν οἶνον.

(23) Οὐ μὴ. Οὐκ ἀφεθήσεται ὑμῖν αὕτη ἡ ἀμαρ-
 τία B. bl. Græc.

mentorū varietatibus, humilis et abjecti animi, terræ plane filii, qui victum in dies persequuntur, perinde ac non victuri? Eos miseros pronuntiat per Isaiam sanctus Spiritus, nomen agapes tacite quodammodo ab eis auferens, quoniam non erat epulum rationi consentaneum: « Ipsi autem fecerunt lætitiā, occiderunt vitulos, et oves sacrificantes, dicentes: Comedamus et bibamus, cras enim morimur a. » Et quod ejusmodi delicias peccatum existimet, subjungit: « Et non dimittetur hoc vestrum peccatum, donec mortui fueritis. » Non dicens peccati remissionem mortem insensibilem, sed retributionem peccati, quæ quidem mors est, a salute sejungens. « Ne læteris autem propter exsecrandas delicias b, » dicit Sapientia. Hic autem de idolothytis quoque mentio facienda est, quoniam modo præcipiat ab iis esse abstinendum. Illa mihi videntur exsecranda et abominanda, quorum ad sanguinem advolant

...Animæ ex Erebo, nunc lumine cassæ.

« Nolo enim vos fieri participes dæmoniorum, » dicit Apostolus c. Eorum enim qui servantur, et eorum qui perierunt, separata sunt nutrimenta. Ab his ergo abstinendum est, non quod ea pertimescamus (non est enim in eis aliqua potentia), sed quod propter nostram conscientiam, quæ sancta est, et propter dæmonum odium, eos nempe, quibus illa sunt dedicata, aversemur: et præterea propter eorum, qui multa procliviter et lubricè suspicantur, imbecillitatem, « quibus infirma polluitur conscientia: cibus enim nos non commendabit Deo d. » « Neque quæ intrant, coinquinant hominem, sed quæ ex ore, » inquit, « exeunt e. » Usus ergo naturalis nutrimenti est indifferens: « Neque enim si comedamus, » inquit, « plus habemus: nec si non comedamus, deficiamus. » Sed non est consentaneum, ut sint « mensæ dæmoniorum » participes, qui divino ac spiritali nutrimento digni sunt habiti. « An non habemus potestatem comedendi et bibendi f, » dicit Apostolus, « et mulieres circumducendi h? » sed voluptatibus scilicet imperantes, arcemus cupiditates. « Videte » ergo, « ne hæc nostra potestas offensionem afferat imbecillis i. » Non oportet ergo nos veluti prodige et profuse viventes, quemad-

✕ P. 169 ED. POTTER, 144 ED. PARIS. a Isa. xxii, 15. b Eccli. xviii, 52. c I Cor. x, 20. d I Cor. viii, 7, 8. e Matth. xv, 11. f I Cor. viii, 8. g Ibid. ix, 4. h Ibid. 5. i I Cor. viii, 9.

(24) Ἀποκρίνας. Hæc vox in Heinsianam, et deinde in reliquis editiones irrepsit. Primæ editiones, et ms. codices exhibent ἐπικρίνας: quæ vera D lectio est. Vult enim Clemens, prophetæ verbis, quæ jam recitavit, « non intelligi eam mortem, quæ nos omni sensu privat; sed aliam, quæ salutis mors, seu privatio, et in pœnam peccati a Deo decreta est. »

(25) Μὴ εὐφρανθῆς. Μὴ εὐφραίνου ἐπὶ πολλῇ τροφῇ Bibl. Græc. Sylburgius ait: Pal. ms. μικρὰ τροφῇ, parum apposite. Verumtamen eandem lectionem præbent Nov., Reg. et Bod.

(26) Τῶν. Abest a Reg., Bod.

(27) Μιὰρὰ δοκεῖ μοι. Μιὰρὰ δέ μοι δοκεῖ, Reg. Quæ sequuntur, sumpta sunt ex Homeri *Odys.* Λ, v. 34:

Τούς δ' ἐπεὶ εὐκωλῆσι λιτῆσι τε ἔθνεα νεκρῶν Ἑλλιάδαμν, τὰ δὲ μῆλα λαβὼν ἀπεδειροτόμησα Ἐς βόθρον, ῥέε δ' αἷμα κελαινῆρες αἰ δ' ἀγέροντο Ψυχὰ ὑπ' ἐξ Ἐρέβους [αἰ. Ἐρέβους] νεκρῶν [κατατεθνεώτων.

Ἀ ἀρεθίσταται ἡ ἀμαρτία ὑμῶν αὐτῆ, ἕως ἂν ἀποθά- νητε: οὐχ' ἀρεσιν τῆς ἀμαρτίας θάνατον ἀναίσθητον, ἀλλὰ ἀνταπόδοσιν ἀμαρτίας θάνατον σωτηρίας ἀποκρίνας (24). « Μὴ εὐφρανθῆς (25) δὲ ἐπὶ μιὰρῃ τροφῇ, » ἡ Σοφία λέγει. Ἐνταῦθα ὑπομνηστέον καὶ περὶ τῶν (26) εἰδωλοθύτων καλουμένων ὅπως ποτὲ ἀρα παραγγέλλεται ἀποσχέσθαι δεῖν τούτων. Μιὰρὰ δοκεῖ μοι (27) καὶ βδελυρὰ ἔκαστα ὧν ἐφίπτανται τοῖς αἵμασι.

B Ψυχὰ ὑπ' ἐξ Ἐρέβους νεκρῶν κατατεθνεώτων.

« Οὐ γὰρ θέλω (28) ὑμᾶς κοινωνοὺς δαιμονίων γίνεσθαι, » ὁ Ἀπόστολος λέγει: ἐπεὶ δίχα σωζομένων καὶ φθιμένων (29) τροφαί. Ἀρεκτέον τοῖνον τούτων, οὐ δεδιότας (οὐ γὰρ ἐστὶ τις ἐν αὐτοῖς δύναμις): διὰ δὲ τὴν συνειδησιν τὴν ἡμετέραν, ἀγίαν οὖσαν, καὶ τῶν δαιμονίων διὰ τὴν βδελυρίαν, οἷς ἐπικατωνόμασται, μυστατομένους: καὶ προσέειπε διὰ τὴν τῶν ὀλισθηρῶς τὰ πολλὰ ὑπολαμβάνόντων ὑδαρότητα « οἷς ἡ συνειδήσις ἀσθενούσα (30) μολύνεται: βρώμα γὰρ ἡμᾶς οὐ παραστήσει τῷ θεῷ. Οὐδὲ τὰ εἰσιόντα κοινοὶ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐξιόντα, φησί, τοῦ στόματος. » Ἀδιάφορος ἀρα ἡ φυσικὴ χρῆσις τῆς τροφῆς: « Οὕτε γὰρ, ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν, φησὶν, οὕτε, ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα. » Ἄλλ' οὐκ (31) εὐλογον, « τραπέζης δαιμονίων μεταλαμβάνειν: τοὺς θείας μετέχειν καὶ πνευματικῆς κατηξιωμένους τροφῆς. « Μὴ γὰρ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « καὶ γυναικας περιάγεσθαι; » ἀλλὰ κρατοῦντες δηλονότι τῶν ἡδονῶν, κωλύομεν τὰς ἐπιθυμίας. Βλέπετε οὖν, μὴ ποτε (32) ἡ ἐξουσία ἡμῶν αὐτῆ, « πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενέσιν. » Οὐ χρῆ οὖν καθάπερ ἀσωτειομένους ἡμᾶς, κατὰ τὴν ἐν τῷ *Εὐαγγέλιῳ* τοῦ πλουσίου « παιδὸς » εἰκόνα, παραχρῆσθαι τοῖς τοῦ πατρὸς δωρήμασι: χρῆσθαι (33) δὲ αὐτοῖς, ὡς ἀρχον-

Hos autem postquam volis precibusque genies mor- [tuorum

Exoravi, pecora accepta jugulavi Super fossam: fluebat vero sanguis niger: ipsæ [autem congregabantur

Animæ ex Erebo manium defunctorum.

(28) Οὐ γὰρ θέλω. Οὐ θέλω δέ, apud Paulum. Μοχ, τῶν δαιμονίων. Ibid.

(29) Φθιμένων. Φθινομένων Nov.

(30) Ἀσθενούσα. Ἀσθενῆς οὖσα, apud Paulum. Μοχ, βρώμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι, ibid. In iis quæ sequuntur, sensum potius Matihæi, quam verba, exhibet.

(31) Ἄλλ' οὐκ. Respiciet I Cor. x, 20: Οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν, καὶ τραπέζης δαιμονίων.

(32) Μὴ ποτε. Μὴ πως ἡ ἐξουσία ὑμῶν apud Paulum. Μοχ, ἀσθενούσιν pro ἀσθενέσιν. Ibid.

(33) Χρῆσθαι. Hoc est, « importantium more, sic uti, ut minime iis nosmet addicamus. » Est enim ἀπροσκλητὸς id, quod Clemens alias ἀπροσπαθῶς dixit. Suidas, Ἀπρόσκλητον, τὸ ἀπροσπαθῶς. Herete-

τας, ἀπροσκλινώς· καὶ γὰρ βασιλεύειν ἐτάχθημεν καὶ κατακυριεύειν, οὐχὶ δουλεύειν τοῖς βρώμασιν. Ἄγα-
 τὸν μὲν οὖν πρὸς τὸ ἀληθὲς ἀναβήσαντας, τῆς ἀνω
 τροφῆς ἐξέχεσθαι τῆς θείας, καὶ τῆς τοῦ ὄντως ὄν-
 τος ἀπληρώτου ἐμπέμπασθαι θέας, τῆς βεβαίου, καὶ
 μόνιμου, καὶ καθαρᾶς γευσμένους ἡδονῆς. Ταύτην
 γὰρ τὴν ἀγάπην ἐκδέχεσθαι δεῖν ἐμφαίνει ἡ βρώσις
 ἢ Χριστοῦ· κομιδῇ δὲ ἄλογον καὶ ἀχρεῖον καὶ οὐκ
 ἠθρώπειον, βροσκημάτων δίκην πλαινώμενον (34),
 θανάτῳ πρέφασθαι, κάτω βλέποντας εἰς γῆν, τοὺς ἐκ
 γῆς (35) ἀεὶ κεκυφῶτας εἰς τραπέζας· τὴν λήγνον
 ἠκατάθοντας ζῶην, τὸ ἀγαθὸν ἐνταυθᾶ που κατορύ-
 ζοντας περὶ τὴν οὐκ ἐσομένην ζῶην· μόνην κολα-
 κίωντας τὴν κατάποσιν, δι' ἣν πολυτιμότεροι γεγό-
 νησι μάγειροι γεωργῶν. Μὴ γὰρ ἀφαιροῦμεν τὴν
 συμπεριφορὰν (36), ἀλλὰ τὸν δλισθον τῆς συνηθείας,
 ὡς συμφορὰν, ὑποπτέουμεν. Διὸ παρατητέον τὴν
 λήγειαν, ὀλίγων τινῶν καὶ ἀναγκαίων μεταλαμβά-
 νοντας· « καὶ εἴ τις ἡμᾶς (37) καλεῖ τῶν ἀπίστων,
 καὶ πορεύεσθαι κρίνομεν· » (καλὸν γὰρ μὴ συνανα-
 μένησθαι (38) τοῖς ἀτάκτοις), « πᾶν τὸ παρατιθέμενον
 κλεῖει ἡμῖν ἐσθίειν, μηδὲν ἀνακρίνουσι διὰ τὴν
 συνεῖθεσιν. » Ὁμοίως δὲ καὶ « τὰ ἐκ μακέλλου »
 ἀπεριέργως « εὐνεῖσθαι » προσέταξεν. Οὐκ ἀφεκτέον
 ὅν παντελῶς τῶν ποικίλων βρωμάτων, ἀλλ' οὐ περὶ
 αὐτὰ σπουδαστέον. Μεταληπτέον δὲ τῶν παρατιθε-
 μένων, ὡς πρέπον Χριστιανῶ· τιμῶντας μὲν τὸν
 κλητότα (39), κατὰ τὴν ἀβλαβῆ καὶ ἀπροσκορη-
 τῆς συνοσίτας κοινωνίαν, ἀδιάφορον δὲ ἡγουμέ-
 νως τῶν εἰσχομιζομένων τὴν πολυτέλειαν, κα-
 ταρροῦντας τῶν ἐλῶν, ὡς μετ' ὀλίγον οὐκ ὄντων·
 « Ὁ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενεῖτω· ὁ δὲ
 (40) μὴ ἐσθίων τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. » Μικρὸν
 ἢ ὑποβάς, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς παραγγελίας ἐξηγή-
 εται· « Ὁ ἐσθίων, λέγων, Κυρίῳ ἐσθίει, καὶ εὐ-
 χαριστεῖ (41) τῷ Θεῷ· » καὶ ὁ μὴ ἐσθίων Κυρίῳ οὐκ
 ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ· ὡς εἶναι τὴν δικαίαν
 τροφὴν εὐχαριστίαν. Καὶ ὁ γὰρ ἀεὶ εὐχαριστῶν οὐκ
 ἀγριεῖται περὶ ἡδονάς. Εἰ δὲ καὶ προτροποῖμεθα
 εἰς ἀρετὴν τῶν συνεστωμένων τινάς, ταύτη πλεόν
 ἀφεκτέον τῶν λήγνων τούτων βρωμάτων, ἐναργῆς
 ὑπόδειγμα ἀρετῆς σφᾶς αὐτοὺς παριστάντας, ὡς
 Χριστὸν ἐσχηκαμεν ἑαυτοί. « Εἰ γὰρ τι τῶν τοιού-
 των βρωμάτων σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν, οὐ μὴ

modum est in Evangelio similitudo « filii » divitis,
 abuti donis patris, sed eis uti, ut qui ipsis con-
 stanter imperemus: ut in cibos enim regnum et
 dominatum obtineamus, non ut eis serviamus, or-
 dinati fuimus. Res est ergo præclara et maxime ex-
 petenda, sublatis ad veritatem oculis, divino illi,
 qui in alto est, adhærere cibo, et ejus, qui revera
 est, inexhausta implere semet contemplatione,
 firmam, stabilem et puram gustantes voluptatem.
 Hanc enim agapen oportere nos suscipere ostendit
 cibus Christi. Est autem valde a ratione alienum
 et inutile, et nequaquam humanum, pecudum more
 saginatum, morti nutriri, deorsum in terram re-
 spicientes, et e terra semper in mensas procum-
 bentes, gulæ deditam vitam persequentes, id quod
 futura, infodientes, soli cibi devorationi blandien-
 tes, propter quam in majori pretio sunt coqui
 quam agricolæ. Non enim ferculorum apparatus
 tollimus, sed consuetudinis prolapsionem, tanquam
 calamitatem, suspectam habemus. Quocirca vitan-
 dus est luxus, pauca quædam, et quæ sunt neces-
 saria, sumentibus, et « si quis nos invitat infide-
 lium, et accedere statuamus » (bonum est enim
 cum insolentibus hominibus non versari), « quid-
 quid apponitur, jubet nos comedere, nihil in-
 terrogantes propter conscientiam b. » Similiter
 autem jussit nos « ca, quæ sunt in macello c, »
 ✕ citra ullum scrupulum ullamve curiosam indaga-
 tionem « emere. » Non est ergo penitus a variis
 cibus abstinendum, sed in eis non est studium po-
 nendum. Ea autem, quæ apponuntur, sumere de-
 bemus, ut decet Christianum, eum quidem, qui
 nos invitavit, honorantes, per innoxiam, et quas
 satietatem non afferat, congressionis societatem;
 sumptuosas, quæ inferuntur, dapes 63 indiffe-
 rentes esse existimantes; obsonia despicientes, ut
 quæ paulo post non sint futura. « Qui comedit,
 eum qui non comedit, non spernat. Qui autem non
 comedit, eum, qui comedit, non judicet d. » Paulum
 autem progressus, præcepti quoque causam ex-
 ponit: « Qui comedit, inquit, Domino comedit,
 et Deo agit gratias; et qui non comedit, Domino non
 comedit, et Deo agit gratias e: » ut 'sit justum nu-

✕ P. 170 ED. POTTER, 145 ED. PARIS. a Luc. xv, 11. b I Cor. x, 27. c Ibid. 25. d Rom. xiv, 3.
 e Ibid. 6.

perperam vertit, ac si hæc conjuncta essent, ὡς
 ἔργοντας ἀπροσκλινώς.

(34) Παινώμενον. In Reg. super ultimam sylla-
 bam hujus vocis aliquis scripsit ους, ut legatur
 παινωμένων. Nam in sequentibus periochis Cle-
 mens plurali numero usus est. Θανάτῳ πρέφασθαι
 quid significet, vide in *Protrept.* p. 25, not.

(35) Τὸς ἐκ γ. Malim τὰς ἐκ γῆς· ut sensus sit,
 « in mensas terrestres semper pronos. » Nam da-
 pes terrestres sæpe opponit τῇ ἀνω τροφῇ. Nisi ad
 prædentia hoc referri debeat.

(36) Συμπεριφορὰν. Eam Cicero in *De legib.* « cir-
 cumpositionem » vocat, et vetus Lexicon τὴν ἐν χύ-
 κῳ τροφῆν τοῦ κλικῆος, καὶ πόσιν, non ut vertit is,
 qui *Antiquitates conjug.* collegit, et hunc locum ci-
 lens lib. III. cap. 5, eam esse putat divisionem par-

tium, quam Xenophon *περιφορὰν* appellat· non
 enim idem *περιφορὰ* et *συμπεριφορὰ*. COLLECT.
 — Conf. *Archeologia Græcæ* lib. IV, c. 20. Verum,
 cum de cibo esset sermo, cur *συμπεριφορὰς*
 mentio injecta est? Scilicet ut luderet in simi-
 libus vocibus *συμπεριφορὰ* et *συμφορὰ*. Itaque Her-
 vetus *συμπεριφορὰν* perperam vertit « ferculorum
 apparatus: » quod tamen a scopo auctoris non est
 penitus alienum.

(37) Ἡμᾶς. Ὑμᾶς Nov. perperam: licet id exstet
 apud Paulum. Clemens enim personam mutavit.

(38) Συμπεριφορὰν. Respicit I Corinth. v, 9,
 11, vel potius II Thess. III, 6, 11, 14.

(39) Κεκλητότα. Βεβλητότα Reg.

(40) Ὁ δέ. Καὶ ὁ apud Paulum.

(41) Καὶ εὐχαριστεῖ. Εὐχαριστεῖ γὰρ apud Pau-

trimentum, gratiarum actio. Porro autem qui semper agit gratias, is in voluptatibus non versatur. Quod si etiam ad virtutem e convivis aliquot hortari velimus, eo magis a lautis et delicatis his cibis abstinendum est, evidens virtutis exemplar nos ipsos exhibentes, sicut ipsi Christum exemplar habuimus. « Si quid enim ejusmodi ciborum fratrem offendit, non comedam hoc, inquit, in æternum, ne fratrem meum offendam ». Exigua continentia hominem lucrifacio. « An non habemus potestatem comedendi et bibendi b? » Et veritatem cognovimus, inquit, quod nihil sit simulacrorum in mundo, sed solus revera et unus noster Deus, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus. Sed tua, inquit, cognitione perit frater imbecillis, propter quem Christus mortuus est. Qui autem imbecillum fratrum conscientiam verberant, in Christum peccant c. » Hac quidem certe ratione Apostolus nobis cævens, cœnas discernit: non « commisceri » jubens, « si quis frater inveniat, qui dicitur esse fornicator, vel adulter, vel idololatra, cum eo ne comedere quidem d, » nec sermonem, nec obsonium; quod illinc procedit metuens inquinamentum, quemadmodum etiam mensas dæmoniorum. « Bonum ergo esse nec carnem comedere, nec viam bibere e, » et ipse fatetur, et Pythagorici: hoc enim est potius ferarum; et quæ ex eis ascendit exhalatio, cum sit crassior et turbidior, ✕ offundit animæ tenebras. Quod si quis ea quoque sumat, non peccat, modo ea moderate sumat, non eis nimium deditus, neque ab eis pendens, neque obsoniis inhians. Ei enim vox insurrabit, dicens: « Ne cibi gratia dissolve opus Dei f. » Est enim insipientis ea, quæ vulgaribus epulis apponuntur, valde mirari ac stupere, postquam quæ ex Verbo percipiuntur delicias senseris; multo est autem insipientius, ut oculi servantur ferculis; quo fit ut eorum intemperantia una cum his quodammodo circumferatur a ministris. Quomodo autem non est inutile sedibus insurgere, propemodum faciem in ollas injicientes, e sedibus tanquam e nido prospicientes, ut quod vulgo dicitur, « vaporem errantem

✕ P. 171 ED. POTTER, 146 ED. PARIS. • I Cor. viii, 13. b Ibid. ix, 4. c Ibid. viii, 6, 11, 12. d Ibid. v, 11. e Rom. xiv, 21. f Rom. xiv, 20.

lum. Porro in iis, quæ paulo post sequuntur, Scripturæ sensum, mutatis quandoque verbis, exhibet.

(42) Μηδέ. Pal. ms. μή. SYLBURG. Item Reg.

(43) Πυθαγόρου. De Pythagoreorum abstinence hos versus ex Alexidis Tarentinis adduxit Athenæus lib. iv, c. 17:

Οἱ Πυθαγορίζοντες γὰρ, ὡς ἀκούομεν,
οὐτ' ὄψον ἐσθίουσιν, οὐτ' ἄλλ' οὐδὲ ἐν
Ἐμφύχον, οἶνόν τ' οὐχὶ πίνουσι μόνοι.

Pythagoræ discipuli, ut fama est,
Nec opsonio vescuntur, nec alio quod sit
Animatum, nec vinum soli bibunt.

Et paulo post hæc ex eodem poeta addit de iisdem:

.... Τὰ δὲ καθ' ἡμέραν τάδε·
Ἄστος καθαρὸς εἰς ἑκατέρω, ποιήριον
Ἰδατος, τοσαῦτα ταῦτα. Β. Δεσμοτηρίου
Λέγει δὲ λέγει. Α. Πάντες οὐτοί γ' οἱ σοφοὶ
Διάγουσι, καὶ κακοπαθοῦσι ποῦ.

Α φάγω, φησὶ, τοῦτο εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίω. » Ὁλίγη ἐγκρατείας καρδαίνω τὸν ἄνθρωπον. « Μὴ γὰρ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν; » Καὶ τὴν ἀλήθειαν « ἐπεγνώκαμεν, φησὶν, ὅτι οὐδὲν εἰδωλὸν ἐν κόσμῳ, ἀλλὰ μόνος ὄντως ἐστὶν εἰς ἡμῶν θεός, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς. Ἀλλὰ ἀπόλλυται, φησὶ, τῇ σῆ γνώσει ὁ ἀδελφὸς ἀσθενῶν, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν. Οἱ δὲ τὴν συνεῖδησιν τύπτοντες τῶν ἀσθενούντων ἀδελφῶν εἰς Χριστὸν ἀμαρτάνουσι. » Ταύτη τοι ὁ Ἀπόστολος, εὐλαβούμενος περὶ ἡμῶν, τὰ δεῖπνα διακρίνει, μὴ « συναναμίγνυσθαι » φάσκων, « εἴ τις ἀδελφὸς λεγόμενος, εὐρίσκειτο πόρνος, ἢ μοιχὸς, ἢ εἰδωλόατρες, τούτω μηδὲ (42) συνεσθίειν, » ἢ τὸν λόγον, ἢ τὸ βίβον, ὑποπτέων τὸν μολυσμὸν τὸν ἐντεῦθεν, καθάπερ καὶ τῶν δαιμονίων τὰς τραπέζας. « Καλὸν μὲν οὖν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ οἶνον πιεῖν, » αὐτὸς τε ὁμολογεῖ, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου (43) · θηρίων (44) γὰρ μᾶλλον τοῦτό γε· καὶ ἡ ἀπ' αὐτῶν ἀναθυμίασις, θολωδεστέρα οὖσα, ἐπισκοτεῖ τῇ ψυχῇ. Εἰ δὲ τις (45) καὶ τούτων μεταλαμβάνει, οὐχ ἀμαρτάνει· μόνον ἐγκρατῶς μετέχω, μὴ ἐξερχόμενος, μηδὲ ἀπηρητημένος αὐτῶν, μηδὲ ἐπιλαιμαργῶν τῷ βίβῳ· ὑπηχῆσει γὰρ αὐτῷ φωνῇ, « Μὴ ἔνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, » λέγουσα. Ἀνοήτου γὰρ σφόδρα θαυμάζειν καὶ τεθηπέναι τὰ παρατιθέμενα ταῖς δημῶδεσιν ἐστίασεσι, μετὰ τὴν ἐν Λόγῳ τρυφήν· πολλῷ δὲ ἐστὶν ἀνοητέτερον τὰς βῆεις τοῖς προσοψήμασι δεδουλωκέναι, συμμεταφερομένης αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, τῆς ἀκρασίας πρὸς τῶν διακόνων. Πῶς δὲ οὐκ ἀχρεῖον τὸ ἐπανίστασθαι ταῖς κλισίαις, μονοουχὶ τὸ πρόσωπον ταῖς λοπάσιν ἐπιβρίπτουντας, καθάπερ ἐκ νεοττίας, τῆς κλισίας προκύπτουνας, τὸ δὴ θρυλλούμενον τοῦτο, « ἵνα πλανωμένην λάβωσι τὴν ἀτμίδα διὰ τῆς ἀναπνοῆς; » Πῶς δὲ οὐκ ἄλογον, τὰς χεῖρας ἐπεμφύρειν τοῖς ἡδύμασι, ἢ συνεχῆς ἐπὶ τοῦψον ἐκτείνειν, οὐκ ἀπογευομένων, ἀλλ' ἀφαρπαζόντων δίχην, ἀμέτρως καὶ ἀσχημῶς ἐμπορομένους; Ἔστι γὰρ ὄρα ἰν τοῖς τοιοῦτους ὕσιν ἢ κυσὶ διὰ τὴν λαβρότητα μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις ὁμοιωμένους, τοὺς χορτάζεσθαι σπεύδοντας, ὡς καὶ γνάθους ἅμα ἄμφω ἐξογκοῦσθαι, τῶν περὶ

• I Cor. viii, 13. b Ibid. ix, 4. c Ibid. viii, 6, 11, 12.

.... at pro quotidiano victu hæc sunt:

Panis unus singulis purus, et aquæ
Poculum, et nihil amplius. B. Carceris
Vitam narras. A. Sic omnes vitam degunt
Isti sapientes, ærumnasque sane has tolerant.

Alii referunt, Pythagoreos noctu saltem vinum bibisse, nec omnibus animalis abstinuisse. Conf. Athenæus lib. x, cap. 4; Jamblichus *De vita Pythagoræ*, cap. 21; Diogenes Laertius lib. viii, seg. 19, 20.

(44) Θηρίων. Genitivo casu legendum θηρίων, vel plurali num. θηρίων. SYLBURG. — Θηρίων habet Nov., quæ proinde vera lectio esse videtur. Hujus porro sententiæ maxima pars excidit e Nov. His similia vide apud Plutarchum lib. *Περὶ Σοφοκρατίας*. Conf. etiam quæ Clemens dicit infra, *Strom.* vii, p. 74 7.

(45) Εἰ δὲ τις. Imitatur Pauli dictum, quod existat I Cor. vii. 36, 39: Εἰ δὲ τις ἀσχημονεῖ ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίξει ... ὃ θέλει, ποιεῖτω, σὺχ ἀμαρτάνει. . . μόνον ἐν Κυρίῳ.

ὁ πρόσωπον ἀγγεῖλον προσεπαιρομένω (45)· πρὸς δὲ καὶ ἰδρῶτα περιχεῖσθαι τῇ ἀπληστῷ συνεχομένω καὶ ἐσθμαίνοντων ὑπὸ ἀκρασίας, ὠθόμενης κατ' ἐπειρῆν (46) ἀκοινώνητον εἰς κοιλίαν τῆς τροφῆς, ὡσπερ εἰς ἐφθόδιον, οὐκ εἰς ἀνάδοσιν, ἀποτιθεμένων τὰ ἐδέσματα. Πανταχῆ (47) δὲ κακὸν οὐσα ἡ ἀμετρία, περὶ αἷς τροφῆς μάλιστα διελέγχεται. Ἡ γοῦν ὀψοφαγία (48) οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ ἀμετρία περὶ χρῆσιν ἐξω· καὶ ἡ λαιμαργία (49) μανία περὶ τὸν λαιμόν· καὶ ἡ γαστριμαργία ἀκρασία περὶ τὴν τροφήν· ὡς δὲ καὶ τοῦνομα περιέχει, μανία ἐπὶ γαστέρα· ἐπεὶ μάρκος ὁ ἡμετηγῶς. Τοὺς ἐπὶ ἐστιάσεως οὖν μελετώντας ἀδικεῖν ὁ Ἀπόστολος ἀνακρούων, λέγει· «Ἐκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὅς μὲν πεινᾷ, ὅς δὲ μεθύει. Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ κατασιχύνετε τὴν μὴ ἔχοντα;» Παρὰ δὲ τοῖς ἔχουσιν οἱ ἀνέδην ἐσθίοντες, οἱ ἀπληστοὶ, ἑαυτοὺς κατασιχύνουσιν· ἔμφω δὲ πράττουσι κακῶς· οἱ μὲν, τοὺς μὴ ἔχοντας βεβαρηκότας, οἱ δὲ, τὴν ἀκρασίαν τὴν σφωὴν παρὰ τὴν ἔχουσι γεγυμνωκότας. Ἀναγκαίως ἄρα πρὸς τοὺς ἀπληροφρονοῦντας, καὶ τοῖς δεῖπνοῖς ἀφειδέστερον παραχωρούμενους, τοὺς ἀκορέτους, οἷς μηδὲν ἱκανὸν, ἀπαθεῖς ὁ Ἀπόστολος, πάλιν ἐκ δευτέρου ἐρήρηξε φωνὴν ἀναγκαστικὴν· «Ὡστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε. Εἰ δὲ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθίτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε.» Ἀφεκτέον οὖν δουλοπρεπείας (50) ἀπάσης καὶ ἐκρασίας, τῶν παρατιθεμένων κοσμίως ἐφαπτομένων, ἐμῶντων καὶ τῆν χεῖρα καὶ τὴν στρωμνὴν (51) καὶ τὸ γένειον φυλάττουσι, τὸ εὐσχημον τοῦ προσώπου ἀπηρεύουσιν ἀδιάστροφον, οὐκ ἀσχημονοῦσιν οὐδὲ περὶ τὴν κατάποσιν· ἀλλὰ τὴν μὲν χεῖρα μετὰ τάξεως ἐκ ἀσχημάτων ἐκτατέον. Παραφυλακτέον γὰρ (52) καὶ τὸ φθέργεσθαι ὀτιοῦν ἐσθίοντα ἅμα· ἀπρεπῆς γὰρ καὶ ἔμπρος ἡ φωνὴ γίνεται, πλήρησι τοῖς γνάθοις στενο-

⌘ P. 172 ED. POTTER, 146-147 ED. PARIS. * I Cor. xi, 21, 22.

(45) Τῶν κ. τὸ προσ. ἀγγ. προσεπαιρομένω. Veritū interpret, elatis vasis quæ sunt in facie; venter debuisse, ni fallor, tumentibus etiam circum faciem ventis. EDIT. PATOUL.

(46) Κατ' ἐπειρῆν. Vulg. edit. et Pal. ms. κατέπειρῆν, conjuncte: nostram disparationem probat etiam A. STURBURGIUS.

(47) Πανταχῆ. Paria recitat e Musonio Stobæus, serm. 18, pag. 166: Καὶ ὀψοφαγία δὲ οὐδὲν ἕτερον ἐστὶν ἢ ἀμετρία περὶ ἐξω· πανταχοῦ δὲ κακὸν οὐσα ἡ ἀμετρία, ἐν τοῖς μάλιστα τῆδε τὴν ἑαυτῆς ἐπιτείνοντα φύσιν, παρεχομένη τὸς ὀψοφάγους ἀντὶ ἀνθρώπων ὕσιν ἢ κυσίν ὡμοιωμένους τὴν λαβρότητα, καὶ ἀσχημονεῖν μὴ δυναμένους, οὐ ταῖς χερσίν, οὐ τοῖς ἐμασίν· οὐ τῇ καταπόσει. «Liguritilo, quam Græci ὀψοφάγαν vocant, est immoderatio circa usum obsoniorum. Porro cum modi excessus nulla non in re vitiosus sit, hac parte profecto maxime naturam suam prodit, liguritores ex hominibus in sues aut canes quoad ingluviem transformans, omnis honestatis in gestibus, visu, esuque oblitus.»

(48) Ὀψοφαγία. Plutarchus Sympos. iv, probl. 4: Καὶ γὰρ ὀψοφάγους καὶ φιλόφους λέγομεν οὐχὶ τοὺς πλείους χείροντας, ἀλλὰ τοὺς περὶ τὰ ἰχθυοσώλια ἀναδύοντας. Apud Xenophontem lib. iii De dictis et factis Socratis, dicuntur ὀψοφάγοι non modo, qui marina amant obsonia, sed etiam qui modico pane,

A excipiant per respirationem? Quomodo autem non est a ratione alienum, manus condimentis immiscere, vel perpetuo ad obsonium extendere, non gustantium ritu, sed rapientium, immoderate et indecore se implentes? Videre enim est eos, qui sunt ejusmodi, suis vel canibus propter voracitatem assimilari, potius quam hominibus: qui adeo festinant ut saturentur, ut ambæ maxillæ simul inflentur, elatis vasis, quæ sunt in facie: quinetiam sudor præterea diffundatur, dum propter insatiabilitatem arcte comprimuntur, et propter intemperantiam anhelant, festinatione indecora, et ab honesta consuetudine aliena, intruso in ventrem nutrimento, tanquam ad viaticum, non ad digestionem edulia reponant. Atque cum semper malum sit transire modum, tum in nutrimentis maxime reprobatum.

B Ingluvis itaque, quæ Græce ὀψοφαγία dicitur, nihil est aliud quam in «obsonii» usu modi transgressio. Dicitur etiam λαιμαργία, quæ quidem est circa «guttur insaniam;» et γαστριμαργία, quæ est in alimento intemperantia, et, ut ipsum nomen indicat, in «ventrem insaniam.» Insanus enim Græce μάρκος dicitur. Eos itaque qui in epulis male se gerebant, Apostolus increpans, dicit: «Unusquisque enim propriam cœniam præoccupat in comedendo: et alius quidem esurit, alius vero est ebrius. Annon domos habetis ad comedendum et bibendum? aut Dei Ecclesiam contemnitis, et pudore afficitis eos qui non habent?» Apud eos autem qui habent, qui citra ullum pudorem comedunt, qui insatiabiles sunt, seipsos dedecore afficiunt. Ambo autem male faciunt: hi quidem, dum eos qui non habent, gravant; illi vero, dum suam intemperantiam apud eos qui habent, aperiant. Necessario ergo adversus eos qui pudorem exuerunt, et qui cœnis immoderate utebantur, insatiabiles, quibus nihil sufficit, secundo rursus Apostolus in vocem erupit indignantem:

multo obsonio utuntur, et ii qui amant sine pane obsonia comedere. COLLECT.

(49) Λαιμαργία. Eesychius: Λαιμαργος, φάγος, ἀπληστος, ἐπὶ τὸ φαγεῖν μανιώδης. Idem: Γαστριμαργοὶ, τῇ κοιλίᾳ μαινόμενοι, ἀκρατεῖς, ἀπληστοὶ, πολυφάγοι. Idem: Μάρκος, μαινόμενος.

(50) Δουλοπρεπείας. Hac voce notat illiberalem ac sædam ciborum ingurgitationem. Porro iis, quæ hic sequuntur, paria dicit Musonius paulo ante memoratus, apud Strobæum, serm. 18, p. 166: Καὶ μὴ καθ' ἐκάστην προσφορὰν τροφῆς, οὐκ εἰς κίνδυνος ἀμαρτήματος, ἀλλὰ πλείονες, καὶ γὰρ ὁ παρὰ πλεόν ἢ δεῖ ἐσθίω, ἀμαρτάνει, καὶ ὁ κατασπεύδων ἐν τῷ ἐσθίειν, οὐδὲν ἤττον· καὶ ὁ μολυνόμενος ὑπὸ τοῦ ἐξω μᾶλλον ἢ ἡρή· καὶ ὁ τὰ ἡδῶ τῶν ὑγειονοτέρων προτιμῶν καὶ ὁ μὴ νέμειν τὰ ἴσα τοῖς συνεσθίουσιν. «Præterea quoties cibum sumimus, multis peccandi modis occasio datur. Nam et qui nimium edit, peccat; et qui festinanti, nihilo minus; et qui obsonio ultra decorum se inquinat, et qui suaviora salubrioribus ante ponit, et qui sodalibus æquam partem non relinquit.»

(51) Στρωμνὴν. Ad hunc locum aliquis in margine Reg. et Bod. hoc scholium adnotavit: Ἐκ τοῦτου δηλον, ὡς οἱ παλαιοὶ ἐπὶ στιβάδων εὐωχόντο ἀνακείμενοι· ὁ ἐπὶ τῶν ὠ' ἀκουθῆτων διατηρεῖται μόνον. (52) Παραφυλακτέον γὰρ. Fortasse convenientius, παραφυλακτέον δὲ. STURBURG.

« Quomodem, fratres mei, convenientes ad comedendum, alter alterum exspectate. Si quis autem esurit, domi comedat, ne in iudicium convenientis ». Ab omni ergo servili et illiberali actione et intemperantia abstinendum est, quæ apponuntur honeste attingendo, tum manum et lectum et barbam servando impolluta, faciei decorem immobilem custodiendo, nec inter comedendum se indecore gerendo, sed manum quidem ordinate certis intervallis adhibitis porrigendo. Est etiam cavendum, ne inter comedendum loquaris. 64 Fit enim vox indecora, et non satis expressa, ut quæ plenis maxillis in angustum coercetur: et lingua, quæ nutrimento premitur, a naturali operatione præpedita, obscuram et quasi oppressam edit vocem. Sed nec simul edere et bibere convenit; est enim maximæ intemperantiæ tempora confundere, quorum usus non simul conveniunt. Et, « sive comeditis, inquit, sive bibitis, omnia in gloriam Dei facite », ad veram frugalitatem collimantes: quam mihi Dominus quoque videtur significasse, cum « panes » benedixit et « assos pisces, » cum quibus suos discipulos convivio excepit, cibi minime exquisiti pulchrum exemplar inducens. Ille itaque piscis, quem, cum jussisset Dominus, Petrus cepit, ipse quoque facile, divinitus donatum frugaleque ac moderatum alimentum significat. Per eos autem, qui ex aqua ascendunt ad escam justitiæ, monet auferre luxuriam et avaritiam tanquam a pisce numisma; ut ableget vanam gloriam, et dato statere publicanis, « redditus Cæsari quæ sunt Cæsaris, Deo » servet « quæ Dei sunt ». Habet autem stater alias quoque solutiones, quæ minime ignorantur: sed ea tractare non est hujus temporis; sufficit autem nuda mentio qua ad præsens institutum utimur, cum a Verbi floribus minime sit aliena: atque idem jam sæpe fecimus, ad eam, de qua agit, quæstionem fontem longe utilissimum attrahentes, ut irrigentur, quæ a Verbo plantata sunt. Etsi omnium « mihi licet esse particeps, non omnia tamen expediunt »; cito enim adducuntur, ut ea faciant quæ non licet, qui faciunt omnia quæ licet. Quemadmodum autem non acquiritur justitia per avaritiam, neque temperantia per intemperantiam: ita nec victus

χωρουμένη· καὶ ἡ γλῶσσα τῆ τροφῆ πιεζομένη τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας παραποδοισθεῖσα, τὴν προφορὰν ἐκδίδωσι· τεθλιμμένην. Ἄλλ' οὐδὲ ἐσθίειν ἅμα καὶ πίνειν καθήκει· ἀκρασίας γὰρ τῆς μεγίστης συγγεῖν τοὺς καιροὺς, ὧν αἱ χρήσεις ἀσύμφωνοι. Καὶ, « ἔτε ἐσθίετε, φησὶν, ἔτε πίνετε (53), πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε, » στοχαζόμενοι τῆς ἀληθοῦς εὐτελείας· ἦν μοι δοκεῖ καὶ ὁ Κύριος αἰνέσασθαι, « τοὺς ἄρτους εὐλογῆσας (54) καὶ τοὺς ἰχθύας τοὺς ὀπτούς, » οἷς κατευώχσε τοὺς μαθητὰς, τῆς ἀπεριέργου τροφῆς καλὸν εἰσηγούμενος ὑπόδειγμα. Ὁ γοῦν ἰχθύς ἐκεῖνος, ὃν κελύσαντος τοῦ Κυρίου, ὁ Πέτρος εἶλεν, εὐκολον καὶ αὐτὸς καὶ θεοδώρητον καὶ σώφρονα αἰνέσσεται τροφὴν· ἀφαιρεῖν γέ τοι· (55) ὑποτίθεται διὰ τῶν ἐξ ὕδατος ἀνιόντων ἐπὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης δέ-
 B λειαρ τὴν ἀσωτίαν καὶ τὴν φιλαργυρίαν, ὡς τὸ νόμισμα τοῦ ἰχθύος· ἵνα χωρὶς τὴν κενοδοξίαν, καὶ τὸν στατήρα τοῖς τελώμασι δούς, « τὰ Καίσαρος ἀποδούς τῷ Καίσαρι, » φυλάξῃ (56) « τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. » Ἐχει (57) δὲ καὶ ἄλλας ἐπιλύσεις οὐκ ἀγνωσμένας ὁ στατήρ· ἀλλ' οὐχ ὁ παρών (58) ἐπιτήδειος τῆς ἐξεργασίας καιρός. Ἀπόχρη δὲ ὑπόμνησις, συγχρωμένων ἡμῶν εἰς τὸ προκειμένου, οὐκ ἀπάδουσα τοῦ Λόγου τοῖς ἄνθεσιν (59)· ὅπερ ἦδη πολλάκις πεποιήχαμεν, πρὸς τὸ κατεπεῖγον τοῦ ζητήματος τὴν πολυφελῆ περιέλκοντες εἰς ἀρδείαν τῶν φυτευομένων ὑπὸ τοῦ Λόγου πηγῆν (60). « Καὶ γὰρ εἰ πάντων μεταλαμβάνειν ἔξεστί μοι, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· » ταχὺ (61) γὰρ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾶν τὸ μὴ ἐξὸν οἱ πάντα δρῶντες ἀ-
 C ἐξόν. Ὡς δὲ ἡ δικαιοσύνη διὰ πλεονεξίας οὐ περιγίνεται, οὐδὲ ἡ σωφροσύνη δι' ἀκολασίας· οὕτως οὐδὲ ἡ τοῦ Χριστιανοῦ διαίτα ἡδυπαθεῖα περικτεταῖ· πόρρω γὰρ ἐστὶ τῶν πασχνητιῶντων ἐδεσμάτων ἡ τράπεζα τῆς ἀληθείας. Εἰ γὰρ καὶ μάλιστα ἔνεκεν τῶν ἀνθρώπων ἐγένετο τὰ πάντα, ἀλλ' οὐ πᾶσι χρῆσθαι καλόν, ἀλλ' οὐδὲ δεῖ· καὶ γὰρ καὶ (62) ὁ καιρός, καὶ ὁ χρόνος, καὶ ὁ τρόπος, καὶ τὸ πρὸς τι, οὐκ ὀλίγην τῷ παιδαγωγουμένῳ πρὸς τὸ λυσιτελεῖν ἐνδίδωσι ῥοπήν· καὶ τὸ γέ (63) ἐστὶν ἐπιτήδειον, καὶ ἰσχὺν ἔχει καταργῆσαι τὸν ἐπιγᾶστριον βίον· οὗ πλοῦτός ἐστιν ἐκκλητικὸς (64), οὐ βλέπων (65) ὄξυ, ἀλλ' ἡ τυφλωτότερα περὶ τὴν γαστριμαργίαν περιουσία. Οὐδεὶς δὲ ἐστὶ πένης εἰς τὰ ἀναγκαῖα, οὐδὲ πε-

✕ P. 173 ED. POTTER, 147-148 ED. PARIS. • 1 Cor. xi, 33, 34. • Ibid. x, 31. • Matth. xvii, 26. d Ibid. xxii, 21. • 1 Cor. x, 23.

(53) Πίνετε. Εἶτε τί ποιεῖτε addit Paulus.

(54) Εὐλογῆσας. Mentio fit ἰχθύος ὀπτου, Luc. xxiv, 42, et ἄφαιρον ἐπιχειμένου ἀνθρακιᾶ, Joan. xxi, 9; sed neutro loco memoratur ἡ εὐλογία. Vicissim alibi memorantur pisces, quos ἠλόγησε Christus, Matth. xiv, 19; xv, 36; sed ibi τοῦ ὀπτου nulla mentio est. Clemens diversa loca commiscuisse videtur.

(55) Ἀφαιρεῖν γέ τοι. Ἀφαιρεῖν δέ τοι, Pal. ms. SYLBURG.

(56) Φυλάξῃ. Φυλάξῃ Nov.

(57) Ἐχει. Ἐχοι Nov. non male. Porro ἐπιλύσεις vocat interpretationes allegoricas.

(58) Οὐχ ὁ παρών. Οὐ παρών Nov.

(59) Ἄνθεσιν. In marg. Rug. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: Ἀνθῶν ἐμνήσθη οὐκ ἀκαιρως·

ἀλλ' ἐπειδὴ προῖον φυτῶν ἐμελλε, καὶ πηγῆς, καὶ ἀρδείας ὑπενεγκεῖν μυελαν, εἰκότως προεἶληψε καὶ τὸ κατὰ φωτῶν ἀναφύομενον ἄνθος.

(60) Πηγῆν. Πηγῆς Reg.

(61) Ταχὺ. Cum hoc dicto congruit Plutarchi hoc, p. 370: Μέγας οὖν ὁ κίνδυνος βούλεσθαι ἅ μὴ δεῖ, τὸν ἅ βούλεται ποιεῖν δυνάμενον. H. SYLBURG.

(62) Καὶ. Abest a Nov.

(63) Τό γε. Τὸ δέ Reg. Sylburgius ait: « Τό γε pro ὁ γε, seu ὅτι γε positum videtur: aut ἐστὶν pro ἐς ταῦτα, vel alio ejusmodi: nisi potius legendum, τὸ γε ἐσθίειν ἐπιτήδειον, quod esui aptum est. »

(64) Ἐκκλητικὸς. In margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: Ἐκκλητικὸς, ἀπὸ τοῦ προσκλητικὸς· εἰληπταὶ δὲ ἐκ τῶν ἐκκλητευόντων.

(65) Οὐ βλέπων. Respicit cæci Pluti fabulam.

ρορδαί ποτε ἄνθρωπος· ὁ γὰρ καὶ τὰ πτηνὰ, καὶ τὰ κηρὰ, καὶ, συνελόντι εἶπεν, τὰ ἄλογα ζῶα διατρέψω, εἰς ἔστιν ὁ Θεός· λείπει δὲ αὐτοῖς οὐδὲ ἐν ὁσπῖν μὴ μεριμνῶσι τροφῆς. Ἡμεῖς δὲ καὶ τούτων ἀρείους, ὅσω καὶ κύριοι· καὶ Θεῷ οικειότεροι, ὅσω φρονέστεροι· γεγόναμεν δὲ, οὐχ ἵνα ἐσθίωμεν καὶ πίνωμεν, ἀλλ' ἵνα ὤμεν εἰς ἐπιγνώσιν γεγονότας τοῦ Θεοῦ. «Δίκαιος γὰρ, φησὶν, ἐσθίων, ἐμπίμπλαται (66) τῇ ψυχῇ· κοιλίαι δὲ ἀσθεῖν ἐνδεεῖς, ἀκαταπίστου λιχνείας ὀρεγόμεναι. Πολυτέλεια δὲ οὐκ εἰς ἐσθίανσι ἐρημον, ἀλλ' εἰς μετάδοσιν κοινωνικὴν ἐπιθῆεις. Διὸ παραφυλακτέον τῶν βρωμάτων, ἅ μὴ πεινῶντας ἡμᾶς ἐσθίειν ἀναπειθεῖ (67), γοητεύουσι τὴν ὀρέξει. Μὴ γὰρ οὐκ ἔνεστι καὶ ἐν εὐτελείᾳ σφόδρον πολυσιδίᾳ ἐδεσμάτων ὑγιεινῆ· βολβοί, ἐλαταί, λαχάνων ἕνια (68), γάλα, τυρὸς, τὰ τε ὠραία, ἐψήματά τε παντοδαπὰ, ζωμῶν ἄνευ (69)· κἂν ὅππου ἕη κρέως, ἢ ἐφθοῦ, μεταδοτέον. «Ἐχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;» εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς τοὺς μαθητάς μετὰ τὴν ἀνάστασιν· οἱ δὲ, ἅτε ὑπ' αὐτοῦ εὐτέλειαν ἀσκεῖν δεδιδαγμένοι, ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ἑπιπυ μέρους. Καὶ φαγῶν ἐνώπιον αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, φησὶν ὁ Λουκᾶς, ὅσα εἶπεν (70).» Πρὸς τοσοῦς οὐδὲ τραγημάτων κηρίων (71) ἀμοίρους προηρατέον τοὺς δειπνοῦντας κατὰ Λόγον. Τῶν γὰρ τῶν (72) βρωμάτων ἐπιτηδεύματα, οἷς αὐτόθεν χρῆ-

Christiani ratio paratur deliciis. A cibis enim titulantibus, et ad Venerem incitantibus, procul est mensa veritatis. Etsi enim maxime propter homines omnia facta sunt, non tamen omnibus uti bonum est, sed neque semper: nam occasio, tempus, modus et respectus rei alicujus, non parvum ei, qui instituitur, momentum afferunt ad id quod ipsi est utile. Atque hoc quidem, quod, aptum est, magnam etiam vim habet ad abolendam vitam, quæ est ventri dedita: ad quam quidem divitiæ incitant, non eæ quæ acute vident, sed nimix, quæ circa gulæ insaniam cæcutiunt, copix. Nemo autem quoad res necessarias pauper est, neque homo unquam despicitur. Qui enim et pennata et natalitia, et, ut semel dicam, a ratione aliena nutrit animantia, unus est Deus; eis autem nihil deest, etsi nullam de victu curam gerant. Nos autem eis sumus eo præstantiores, quod et domini; et eo magis Deo conjuncti, quo temperantiores. Facti autem sumus, non ut comedamus et bibamus; sed ut facti Deum agnoscamus. «Justus enim, inquit, comedens, impletur animo; ventres autem impiorum egeni,» ut qui nunquam cessaturas cupidias appetant. Magnificientia autem non ad solum usum, sed etiam ad socialem communicationem apta est. Quocirca ii cibi cavendi sunt, qui non esurientes

(66) Ἐμπίμπλαται. Ἐμπίπλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· ψυχὴ δὲ ἀσθεῖ. Bib. Græc.
 (67) Ἀναπειθεῖ. Post hanc vocem ex Plutarcho, p. 76, addere possumus, καὶ τῶν πομάτων ὅσα σκεῖν μὴ διψῶντας· ubi Socrati hoc sanitatis præceptum ascribitur. H. — Sic certe infra Strom. II, p. 412. STILBURG. — Idem Socratis dictum recitavit etiam Theodoretus De curandis Græcorum affect. serm. 12, p. 672.
 (68) Λαχάνων ἕνια. Primo suspecta mihi hæc ratio fuit: non enim ἕνια, «quædam,» sed πάντα σίχνα, «omnia olera,» ut mox ἐψήματα παντοδαπὰ, dicendum erat. Ejus loco substitui possit, λάχανα, «olera venalia:» vel λάχαν' ἕνια, i. e. ἔνεστι, «olera insunt,» nempe τῇ εὐτελείᾳ σφόδρον, ut modo dictum est. Item paulo post, πρὸ ζωμῶν ἄνευ, ἕνια non incommode possit, οὐ ζωμῶν ἄνευ, «non sine juribus esculentis.» Quod quidem auctoris proposito magis convenire videtur. Sed nihil mutare volui, quia Clemens antiquioris cujusdam auctoris verba hic recitare videtur; quæ quamvis ejus voluntiæ magna parte convenient, tamen alia continent, quæ ad rem parum faciunt. Paria habet Musonius, quæ paulo post recitabatur.
 (69) Ζωμῶν ἄνευ. Isaacus Casaubonus, Animadv. in Athenæum lib. IV, cap. 6, dicit: «Tenuis esse cibos enumerans, ait, βολβοί... ἐψήματα τε παντοδαπὰ ζωμῶν ἄνευ· κἂν ὅππου ὀρη κρέως, ἢ ἐφθοῦ, μεταδοτέον. Separat Clemens ἐψήματα ἐκ κρέως, et statim addit, «sin carnibus sit opus:» hæc clarum est, ζωμούς id esse, quod diximus. Non ferenda est munda, quæ optimi scriptoris mentium corrumpit. Nam scribendum est, κἂν κρέως, ὅππου μᾶλλον ἢ ἐφθοῦ μεταδοτέον. «Si opus sit, assatas quam jurulentas præstat habere.» Ita scribendum declarat, quæ sequuntur: offert enim exemplum discipulorum Domini Christi, qui illi, post resurrectionem cibum dederunt ἰχθύος ὅππου μέρος.
 (70) Ὅσα εἶπεν. Id est, quæ prius ante mortem dixerat. Sic enim refert Lucas: Εἶπε δὲ αὐτοῖς·

Οὗτοι οἱ λόγοι, ὅς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς, εἰ ἴον σὺν ὑμῖν. Vel potius, his verbis auctor eorum quæ apud Lucam dicit Christus, repetitioni supersedere se velle innuit.
 (71) Τραγημάτων κηρίων. Scribe ex Nov. τραγημάτων καὶ κηρίων, «bellariis ac placentis.»
 (72) Τῶν γὰρ τοι. Hæc farrago sunt e diversis auctoribus congesta: similia sunt illa Musonii, quæ recitavit Stobæus serm. 17, p. 160: Ὡς χρῆ κατὰ περ τὴν εὐτελεῖ τῆς πολυτελοῦς τροφῆν προτιμᾶν, καὶ τὴν εὐπρόριστον τῆς δυσπορίστου, οὕτω καὶ τὴν σύμφυλον ἀνθρώπων. Τοιαύτην δὲ εἶναι σύμφυλον ἡμῖν τὴν ἐκ τῶν φυσόμενων ἐκ γῆς, ὅσα τε σιτώδη ἔντα, καὶ ὅσα μὴ τοιαῦτα ἔντα δύναται τρέφειν κακῶς τὸν ἄνθρωπον· καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ζώων οὐκ ἀναιρουμένων, ἄλλως δὲ χρησιμεύοντων. Τοῦτων δὲ τῶν βρωμάτων ἐπιτηδεύματα μὲν οἷς αὐτόθεν χρῆσθαι ὑπάρχοι δίχα πυρὸς, ἐπεὶ καὶ ἐτοιμότατα· οἷα δὲ τὰ τε ὠραία, καὶ τῶν λαχάνων ἕνια, καὶ γάλα, καὶ τυρὸς, καὶ κηρία· καὶ ὅσα μέντοι οἷται πυρὸς, ἢ σιτώδη, ἢ λαχανιώδη ἔντα, καὶ ταῦτ' οὐκ ἀνεπιτηδεύματα, ἀλλὰ σύμφυλα ἀνθρώπων πάντων. Τὴν μέντοι κρεώδη τροφὴν θηριωδέστεραν ἀπέφηνε, καὶ τοῖς ἀγροῖς ζώοις προσφοροτέραν. Εἶναι δὲ ταύτην ἔλεγε καὶ βαρύτεραν, καὶ τοῦ νοεῖν τι καὶ φρονεῖν ἐμπόδιον· τὴν γὰρ ἀναθυμίασιν τὴν ἀπ' αὐτῆς, θολωδέστεραν οὔσαν, ἐπισκοπεῖν τῇ ψυχῇ. «Omnino igitur præferri debet, ut vilis pretii vicius sumptuosus, ita parabilis exquisito, et homini familiaris ei, qui talis non esset. Familiaria autem nobis esse dicebat, quæ terra fundit, sive frumentacei generis, sive alia ad recte nutriendum idonea: item quæ ab animalibus non occidendis, sed aliter juvantibus, sumuntur. Lursus horum maxime apta, quibus in promptu citra ignem uti liceat: hæc enim paratu facillima esse, ut plantarum fructus, quædam olera, lac, caseus, favi; non rejicienda tamen quædam, quamvis ignem requirant, ut frumentacea et oleracea nonnulla; cuncta enim ista homini familiaria esse. Ex carnibus autem alimentum, ferinum asserebat, et feris animalibus convenientius. Hoc quoque gravius esse

nos cogunt comedere, appetitiones nostras veluti quibusdam præstigiis fallentes. An non est enim etiam in moderata frugalitate multiplex ciborum varietas? bulbi, olivæ, quædam olera, lac, caseus, fructus, et quæcunque absque jure coquantur: et si assa carne, vel ❄ elixa opus fuerit, ea est quoque impertienda. « Habetis hic aliquid, quod edi possit, » dixit Dominus discipulis post resurrectionem; illi vero, ut qui frugalitatem exercere ab eo didicerant, ei « assi piscis partem dederunt. Et cum coram eis comedisset, dixit eis, inquit Lucas, quæcunque dixit ». Ad hæc autem ne bellariorum quidem, nempe favorum, expertes esse observandum est eos, qui secundum Rationem seu Verbum cœnant. Ex cibis enim ii sunt aptissimi, quibus statim uti licet absque igne, quoniam sunt paratiores; his autem secundi, qui sunt frugales ac viliores, ut ante diximus. Iis autem, qui ad luxum mensarum propendunt, et suos sibi morbos enutriunt, præest dæmon helluo maximus, quem ego non verebor appellare ventridæmonem, et dæmonium omnium

✂ P. 174 ED. POTTER. « Luc. xxiv, 41, 42, 43, 44.

dicebat, et cogitandi, intelligendique impedimentum, impuros vapores parere, qui animam obnubilent; » etc.

(75) *Φλεγμινουσα*. Nempe, ab effectu, quod ejusmodi mensæ φλέγμα excitent. Est autem φλέγμα, καύμα, ἐμπρησμός, ut ait Pollux lib. ix, c. 8. Antiphanes, frugalem vitam describens, ait:

Τοιοῦτος ὁ βίος ἀπύρετος, φλέγμ' οὐκ ἔχω.

Hæc vita febre caret, et flamma vacat.

Athenæus priscorum ætatem, qua viri ac femine absque sceleris periculo simul lavabantur, vocat ἀφλέγμαντον βίον, « vitam absque flamma. »

(74) *Δαίμων*. Solent antiqui Patres vitia, dæmones vocare. Sic Hermas *Pastor* lib. ii, mandat. 2: Καταλαλιὰ, ἀκατάστατον δαιμόνιον. « Detractio, inconstans dæmonium est. » Ibid. mand. 10, cap. 10: « Tristitia enim omnium spirituum nequissimus est. » Lib. iii, simil. 9, cap. 22: « Magnum enim dæmonium est, audacia et confidentia inanis. » Similia alibi habet. Auctori *Recognitionum* lib. ii, cap. 25, « ignorantia » est « dæmon pessimus; » Eusebio *Præparat. evang.*, lib. ix, c. 2, « voluptas, » αὐτοχρῆς; καὶ ἀκόλαστος δαίμων, ἀυθαίρετος δαίμων: Basilio in ebriosos, et Chrysostomo homil. 4 ad populum Antiochenum, et 29 in Genesim, ac libro *Quod nemo læditur nisi a seipso*, cap. 5, « ebrietas, » ἀυθαίρετος δαίμων. Nempe quemadmodum in genere dæmonum artibus omne vitium ac nequitiam impunitabant; sic vitiorum singulis speciebus certos dæmones præesse credebant. Origenes homil. 15 in Jesum Nave: « Unde mihi videtur, inquit, esse infinitus quidam numerus contrariorum virtutum, pro eo quod per singulos pene homines sunt spiritus aliqui, diversa in iis peccatorum genera molientes. Verbi causa, est aliquis fornicationis spiritus; est iræ spiritus alius; est avaritiæ spiritus, alius vero superbiæ. Et si invenias esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus agitur, omnes hos vel etiam plures in se habere inimicos putandos est spiritus. Unde et per singulos plures esse credendi sunt; quia non singula singuli homines habent vitia, vel peccata committunt, sed plura ab unoquoque videntur admitti. Et iterum non est putandum, quod unus fornicationis spiritus seducat eum, qui, verbi gratia, in Britannis fornicatur, et illum qui in India, et in aliis locis; neque unum

esse iræ spiritum, qui diversis in locis diversos homines agitet: sed puto magis principem quidem fornicationis spiritum unum esse, innumeros vero esse qui in hoc ei officio pareant; et per singulos quosque homines, diversi spiritus, sub eo principe militantes, ad hujuscemodi eos peccata sollicitent. Similiter et iracundiæ spiritum unum esse arbitror; innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines hujusmodi peccata succendant. Similiter et avaritiæ unum esse principem, sic superbiæ, et cæterorum malorum, » etc. Alia præterea hanc in rem aliorum testimonia congescit Cotelerius, commentario in Hermas locum primo memoratum. Denique, non est hoc loco prætereundum, antiquos etiam putasse, bonos angelos singulis virtutibus ac rebus a Deo præfectos. « Angelus penitentitiæ; » ab eodem Herma memoratur, proœmio lib. ii, lib. iii, simil. 9, cap. 14, 25, 24, et alibi. Item « Pastor et nuntius præpositus pœnæ, » Mand. 5, c. 1; « Nuntius æquitatis, » simil. 6, cap. 2; « Ἄγγελος ἐπὶ τῆς εἰρήνης, » angelus pacis præpositus, » *Constitut. apost.* lib. viii, cap. 56 et 57; angeli mortis, ibid. cap. 41. Angelum orationis memorat Tertullianus *De oratione* cap. 12; angelos matrimonii, idem *Ad uxor.* lib. ii, cap. ult.; angelum baptismi, idem *De baptismo* cap. 4 et 5; angelum puerperii, idem *De anima*, c. 57.

(75) *Εὐδαιμονία*. In margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: « Ὅτι ἡ εὐδαιμονία ἐν χρήσει ἀρετῆς ἐξετάζεται. Οὗτος δὲ καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς αὐτοῦ Ἠθικοῖς. Conf. Aristotelis *Ethic. ad Nicomachum* lib. i, cap. 7.

(76) *Ἄνευ κρεῶν*. Carnibus animantium abstinere etiam Jacobus Justus apud Eusebium *Hist. eccl.* lib. ii, cap. 23; Epiphanium *Hæres.* 78, n. 15; Hieronymum in *Catalogo*, ex Hegesippo. Petro « panis solus cum olivis, et raro etiam cum oleribus in usu » fuisse dicitur, *Recognit.* lib. vii, cap. 6. Eidem victus e lupinis tribuitur a Gregorio Nazianzeno carmine 18. Sed Epiphanium *Hæresi* 30, c. 15, videtur existimare, Petri abstinentiam ab animalis et carne, pigmentum esse Ebionitarum, qui *Periodos* Petri depravarint: et Clemens ejus nullam aliam abstinentiam hic memorat, quam a suilla, de qua Lucas Act. x, cujus verba διὰ μνήμης, adeoque minus accurate mox recitat.

(77) *Τὰ*. Abest a Reg.

ἐποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον. Καὶ ἡ φωνὴ πάλιν πρὸς αὐτὸν ἐκ δευτέρου. * Ἄ ὁ Θεὸς ἐπαθήσῃς, σὺ μὴ κοίνου. » Καὶ ἡμῖν δὲ ἄρα ἀδιάφορος ἡ χρῆσις. « Οὐ γὰρ τὰ εἰσερχόμενα (78) εἰς τὸ στόμα, κοίνοι τὸν ἄνθρωπον, » ἀλλὰ ἡ περὶ τῆς ἀκρασίας διάληψις κενὴ (79). 'Ὁ γὰρ τοι Θεὸς, τὸν ἄνθρωπον πλάσας, « Πάντα ὑμῖν, εἶπεν, ἔσται εἰς βρώσιν. » « Λάχανα (80) δὲ μετὰ ἀγάπης, ἡ μόσχον μετὰ δολιότητος. » Εὐ τοῦτο ὑπομνησκει τοῦ προειρημένου λόγου, ὡς οὐ τὰ λάχανα, ἡ ἀγάπη, μετὰ δὲ ἀγάπης τὰ δεῖπνα παραληπτέα. ἐν οἷς (81) ἀγαθὴ πῆν ἡ μέση κατάστασις. ἐν πᾶσι μὲν, οὐχ ἥκιστα ἃ καὶ ἐν τῇ (82) ἀμφὶ τὴν ἐστίαν παρασκευῇ. καὶ αἱ μὲν ἀκρότητες σφαλεραὶ, αἱ μεσότητες δὲ ἀγαθαί. Μέσον δὲ ἐστὶ πᾶν τὸ ἀνευδὲς τῶν ἀναγκῶν. αἱ γὰρ κατὰ φύσιν ὀρέξεις αὐταρκεῖα περιορίζονται. Ἰουδαίους δὲ διὰ τοῦ νόμου οἰκονομικώτατα καταγγέλλεται (83) ἡ εὐτέλεια. μυρίων γὰρ ὄσων ἀπέλειτο τὴν χρῆσιν ὁ Παιδαγωγὸς αὐτοῦς διὰ Μωϋσέως, αἰτίας προσάπτων, κεκρυμμένας μὲν τὰς πνευματικὰς, ἐμφανεῖς δὲ τὰς σαρκικὰς, αἷς καὶ πιστεύουσαι. τοῖς μὲν, ὅτι οὐκ ἐστὶ δίχθλα, τοῖς δὲ, ὅτι τὴν τροφὴν οὐ μετρικᾶται. τὰ δ' ὅτι ἄρα οὐκ ἔχει μόνα τῶν ἐνύδρων λεπίδας. ὡς ὀλίγα παντελῶς ἀπαιεῖσθαι πρὸς τὴν τροφὴν αὐτοῖς ἐπιτήδεια. Ἄν δὲ ἐπῆκεν ἀπτεσθαι, πάλιν κεκόλυκε τούτων τὰ θνητῆματα, τὰ τε εἰδωλόθυτα, τὰ τε ἀποπεπνιγμένα. οὐδὲ γὰρ τούτων ψαύειν θέμις. Ἐπεὶ γὰρ ἀμύχανον χρομενον τοῖς ἡδέσι, ἀποστῆναι τῆς ἀποδοχῆς αὐτῶν, τὴν ἐναντίαν ἀντέθηκεν ἀγωγὴν, μέχρις ἂν ἐκλύσῃ τὴν ἐκ τοῦ ἔθους ἐπὶ τὴν ἡδυπάθειαν καταδρομῆν. Ἄνθρώποις δὲ τὰ μὲν πολλὰ βλάβη καὶ λύπην ἐγέννησεν (84) ἡδονὴ. δυσπάθειαν δὲ καὶ λήθην (85) καὶ ἀπροσύνην ἡ πολυτροφία ἐντίκτει τῇ ψυχῇ. Εἰσαῆ (86) δὲ καὶ τῶν παιδῶν τὰ σώματα γίνεσθαι φασιν, εἰς μήκος ἐπιδιδόντων, ἀπὸ τῆς ἑλλειπούσης τροφῆς. οὐ γὰρ κωλύεται τὸ ἀνατρέχον εἰς αὐτὴν πνεῦμα, τῆς πολλῆς τροφῆς ἀντιφραττούσης τὸ εἰσπυρὸν τοῦ δρόμου. * Ὅθεν κατηγορῶν τοῦ τρυφῶντος βίου ὁ τὴν ἀλήθειαν ἐξηλωκῶς τῶν φιλοσόφων Πλάτων, τὸ ἐναυσμα τῆς Ἑβραϊκῆς (87) φιλοσοφίας ζω-

A pessimum et perniciosissimum. Is autem est revera similis ei, qui dicitur ventriloquus. Melius est autem esse felicem, quam habere cohabitantem daemonem. In usu autem virtutis esse censetur felicitas. Matthæus itaque apostolus seminibus, baccis et-oleribus, absque carnibus, utebatur. Joannes autem, continentiam ✕ ulterius extendens, « locustas et mel agreste » comedebat. Porro autem Petrus quoque abstinebat a sibus. Sed « in eum cecidit exstasis, » ut in Actibus apostolorum ^b scriptum est, « et videt cælum apertum, et vas quoddam quatuor initiis alligatum super terram; omnes quadrupedes, et serpentes terræ, et volucres cæli in ipso. Et vox ad ipsum facta est : Surge, et occide, et comede. Petrus autem dixit : ^B Nequaquam, Domine, quoniam omne commune et immundum nunquam comedi. Et vox rursus ad eum secundo facta est : Quæ Deus mundavit, ne communia dixeris. » Ergo nobis quoque usus est indifferens : « Non enim quæ intrant in os, coinquinant hominem c, » sed in intemperantia inanis exercitatio. Deus enim, cum finisset hominem, « Omnia vobis, inquit, erunt in cibum d. » « Olera » autem « cum charitate meliora, quam vitulus cum fraude e. » Hoc nobis recte in memoriam revocat id, quod ante dictum est, quod non sunt olera agape, seu charitas, sed sumendæ sunt cum charitate cœnæ, in quibus bona quidem est media constitutio, et in omnibus quidem, sed vel maxime in apparatu convivii. Nam sunt extrema quidem periculosa; media autem bona sunt; medium est autem, quidquid non eget rebus necessariis. Quæ sunt enim secundum naturam appétitiones, circumscribuntur sufficientia. Porro autem Judæis per legem summo consilio præcipitur frugalitas. Innumerabilium quippe rerum ⁶⁵ usum per Moysem abstulit Pædagogus, causas illas adjungens, occultas quidem, quæ erant spirituales; apertas autem, quæ carnales, quibus etiam crediderunt : his quidem, quod ungulam non habebant bifidam; illis vero, quod cibum non ruminant; aliis vero,

* P. 175 ED. POTTER, 149 ED. PARIS. a Matth. iii, 4. b Act. x, 10, 11, 12, 13, 14, 15. c Matth. xi, 41. d Gen. ix, 2, 5. e Prov. xv, 17.

(78) Τὰ εἰσερχόμενα. Τὸ εἰσερχόμενον Matth. D Non Geneseos sensum, mutatis verbis, exhibet.

(79) Ἀλλὰ ἡ περὶ τῆς ἀκρασίας δ. κ. « Sed intemperantiæ vana opinio. » Quod quia parum appositum ad mentem auctoris esse videret Hervetus interpret, verit, « sed in intemperantia inanis exercitatio. » Quæ interpretatio uti nihil ad rem facit, sic neque Clementis verba eam ferre possunt. Scribendum igitur, levi mutatione unius vocis facta : Ἀλλὰ ἡ περὶ ἀκαθαρσίας διάληψις κενὴ. « sed de impuritate vana opinio. » Vult enim auctor, non ipsos cibos, sed falsam de eorum impuritate opinionem comedentium conscientias polluere.

(80) Λάχανα. Subaudi προελεσθαι μᾶλλον, vel simile quid. Allusio esse videtur, ut adnotat A., ad Proverb. xv, 17 : Κρείσσων ξενισμὸς μετὰ λαχάνων πρὸς φιλίαν καὶ χάριν ἢ παράθεσις μόσχων μετὰ ἔφρας. SYLBURG.

(81) Ἐν οἷς. Hæc verba supervacanea sũnt, nec prosucuntur a Nov.

(82) Ἐν τῇ. Pal. ms. ἀμφὶ τὴν ἐστίαν παρασκευῇ, brevius quidem, sed minus congruenter. SYLBURG. — Eamdẽm lectionem habent Reg., Bod.

(83) Καταγγέλλεται. Melius est παραγγέλλεται, quod habent Reg., Bod. et Pal. Porro de causis cur Deus Judæis abstinentiam a quibusdam cibis præceperit, copiose agit Joannes Spencerus De legibus Hebræorum lib. 1, cap. 5. Deum hac arte temperantiam eos docuisse cum Clemente sentit Tertullianus Contra Marcion. lib. 11, cap. 18, et Novatianus lib. De cibis Judaicis cap. 4.

(84) Ἐγέννησεν. Malim ἐνεγέννησεν, quod habet Nov.

(85) Λήθην. Λύπην Pal. ms. teste Sylburg.; item Reg. et Bod.

(86) Εἰσαῆ. Ἐναυξῆ Reg.; εἰσεῆ Nov.

(87) Ἑβραϊκῆς. Conf. quæ infra dicuntur Strom. 1, p. 274. Locus Platonis exstat haud longe a principio epist. 7, p. 1278 edit. Francofurt.

quod ex aquatilibus so.a squamas non habrant a; A πυρῶν, « Ἐλθόντα δέ με, φησίν, ὁ ταύτη (88) λεγόμενος αὐ βίος εὐδαίμων, Ἰταλικῶν τε καὶ Συρακουσίων τραπεζῶν πλήρης, οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἤρесе, δις τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον ζῆν, καὶ μηδέποτε μόνον κοιμώμενον νύκτωρ καὶ ὄσα (89) τούτῳ ἐπιτηδεύματα συνέπεται τῷ βίῳ. Ἐκ γὰρ τούτων οὐτ' ἂν φρόνιμος οὐδέεις ποτ' ἂν γενέσθαι τῶν ὑπὸ τὸν (90) οὐρανὸν ἀνθρώπων δύναται, ἐκ νέου ἐπιτηδεύων (91) τοιαῦτα, οὐθ' οὕτω θαυμαστῆ φύσις κρατηθήσεται. » Οὐ γὰρ ἄπυστος ἦν ὁ Πλάτων τῷ Δαβίδ, ὃς (92) « ἐν τῇ πόλει τῇ ἑαυτοῦ τὴν ἀγίαν ἰδούων κίθου ἐν μέσῃ τῇ σκηνῇ, » παντὶ τῷ ὑπηκόῳ εὐφροσύνην ποιήσας λαῶ « ἐναντίον τοῦ Κυρίου, διεμέρισεν » εἰς πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Ἰσραὴλ « ἀπὸ ἀνδρὸς ἕως γυναικός, ἐκάστῳ κολλυρίδα ἄρτου, καὶ ἐσχαρίτην (93), καὶ λάγανον ἀπὸ τηγάνου. » Αὐτάρχης αὕτη ἡ τροφή καὶ Ἰσραηλιτικῆ· ἡ δὲ ἐθνικῆ περιττῆ. Σώφρων οὐδ' ἂν μελήσαι (94) ποτὲ γενέσθαι ὁ χρώμενος αὐτῇ, τὸν νοῦν ἐγκαταρούζας τῇ κοιλίᾳ, τῷ ἰχθύϊ τῷ καλούμενῳ ὄνῳ (95) τὰ μάλιστα ἐοικώς· ὃ δὲ φησιν Ἀριστοτέλης μόνον τῶν ἄλλων ζῶων ἐν τῇ γαστρὶ τὴν καρδίαν ἔχειν τοῦτον « ἐκτραπελόγαστρον (96) » Ἐπίχαρμος καλεῖ ὁ κωμικός. Τοιοῦτοι τῶν ἀνθρώπων οἱ εἰς γαστέρα πεπιστευκότες, « ὡν θεδς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονούντες. » Τοῦτοις οὐκ ἀγαθὰ προεθέσπιζεν ὁ Ἀπόστολος, « Ὡν τὸ τέλος, εἰπὼν, ἡ ἀπόλεια. »

Neque enim Plato de Davide non audierat, qui cum « sua civitate in medio tabernaculo sanctam arcam collocaret, » indulta omnibus, qui ejus di-
 jioni parebant, lætitia « coram Domino, distribuit » omnibus Israelis coplis, « a viro usque ad mulierem, uni-

quod ex aquatilibus so.a squamas non habrant a; A πυρῶν, « Ἐλθόντα δέ με, φησίν, ὁ ταύτη (88) λεγόμενος αὐ βίος εὐδαίμων, Ἰταλικῶν τε καὶ Συρακουσίων τραπεζῶν πλήρης, οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἤρесе, δις τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον ζῆν, καὶ μηδέποτε μόνον κοιμώμενον νύκτωρ καὶ ὄσα (89) τούτῳ ἐπιτηδεύματα συνέπεται τῷ βίῳ. Ἐκ γὰρ τούτων οὐτ' ἂν φρόνιμος οὐδέεις ποτ' ἂν γενέσθαι τῶν ὑπὸ τὸν (90) οὐρανὸν ἀνθρώπων δύναται, ἐκ νέου ἐπιτηδεύων (91) τοιαῦτα, οὐθ' οὕτω θαυμαστῆ φύσις κρατηθήσεται. » Οὐ γὰρ ἄπυστος ἦν ὁ Πλάτων τῷ Δαβίδ, ὃς (92) « ἐν τῇ πόλει τῇ ἑαυτοῦ τὴν ἀγίαν ἰδούων κίθου ἐν μέσῃ τῇ σκηνῇ, » παντὶ τῷ ὑπηκόῳ εὐφροσύνην ποιήσας λαῶ « ἐναντίον τοῦ Κυρίου, διεμέρισεν » εἰς πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Ἰσραὴλ « ἀπὸ ἀνδρὸς ἕως γυναικός, ἐκάστῳ κολλυρίδα ἄρτου, καὶ ἐσχαρίτην (93), καὶ λάγανον ἀπὸ τηγάνου. » Αὐτάρχης αὕτη ἡ τροφή καὶ Ἰσραηλιτικῆ· ἡ δὲ ἐθνικῆ περιττῆ. Σώφρων οὐδ' ἂν μελήσαι (94) ποτὲ γενέσθαι ὁ χρώμενος αὐτῇ, τὸν νοῦν ἐγκαταρούζας τῇ κοιλίᾳ, τῷ ἰχθύϊ τῷ καλούμενῳ ὄνῳ (95) τὰ μάλιστα ἐοικώς· ὃ δὲ φησιν Ἀριστοτέλης μόνον τῶν ἄλλων ζῶων ἐν τῇ γαστρὶ τὴν καρδίαν ἔχειν τοῦτον « ἐκτραπελόγαστρον (96) » Ἐπίχαρμος καλεῖ ὁ κωμικός. Τοιοῦτοι τῶν ἀνθρώπων οἱ εἰς γαστέρα πεπιστευκότες, « ὡν θεδς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονούντες. » Τοῦτοις οὐκ ἀγαθὰ προεθέσπιζεν ὁ Ἀπόστολος, « Ὡν τὸ τέλος, εἰπὼν, ἡ ἀπόλεια. »

✠ P. 176 ED. POTTER, 150 ED. PARIS. • Lev. xi; Deut. xiv.

(88) Ταύτη. Ταύτην Bod. Mox, Ἰταλιτικῶν pro C Ἰταλικῶν, Plato. Dein., οὐδαμῆ abest a Reg., Bod., Nov. Mox, δις τε τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον, Plato. Dein. κοιμώμενον μόνον, idem.
 (89) Καὶ ὄσα. Καὶ ὄσα τούτων ἐπιτηδεύματα συνέπεται τῶν βίῳ· ἐκ γὰρ τούτων τῶν ἔθων οὐτ' ἂν φρόνιμος οὐδέεις ποτε γεν. Plato.
 (90) Τόν. Abest hæc particula a Reg., Nov.
 (91) Δύναται, ἐκ νέου ἐπ. Ἐκ νέου ἐπιτηδεύων δύναιτο, οὐθ' οὕτως θαυμαστῆ φύσει κρατηθήσεται. Plato recte.
 (92) Ὅς. Ὡς Reg.
 (93) Ἐσχαρίτην. Ἰσχαρίτην Reg.
 (94) Σώφρων οὐδ' ἂν μελήσαι. Procul dubio legendum, σώφρων δ' οὐκ ἂν μελήσαι (seu μελήσειε) ποτὲ γενέσθαι. SYLBURG. — Vel μελετήσαι.
 (95) Ὅρω. Athenæus lib. vii : Ὅνος, φησίν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Περὶ ζωικῶν, ἔχει στόμα ἀνεβρώγης, καὶ μόνος οὗτος ἰχθύων τὴν καρδίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ ἔχει, καὶ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ λίθους ἐμφερεῖς μύλαις. « Quod scribit Aristoteles in opere De animalibus, huic apertum os hiat. Solus hic piscium in alvo cor habet, et in cerebro lapides molæ similes. » Elianus lib. v, cap. 20, et lib. vi, c. 30 De animalibus : Ὁ ὄνος ἔχει ἰχθύων μόνος ἐν τῇ γαστρὶ τὴν καρδίαν. Hoc verum non esse contendit Rondeletius lib. ix, c. 9 De piscibus. Nam si κοιλίας nomine cavitatem illam intelligit, quæ diaphragmati subest, αὐτοῦτα id falsum esse convincit; sin eam etiam cavitatem, quæ superior est diaphragmate, eadem in parte cor habet, qua alii omnes pisces. Salvianns historia necus etiam esse crebra sectione se didicisse testatur in minoribus: eodem enim in loco, quo et pisces reliqui habet. Mercurialis lib. iv, c. 16, Var. lect.: « Ego autem, inquit, cum intelligam fieri non posse ut cor ibi sit, ubi cibi coquantur, Philo-

sophum adeo stupidum fuisse, ut id putaret, nunquam crediderim; idcirco si id unquam scripsit Aristoteles, nihil aliud significare voluit, quam immensam ejus animalis voracitatem, magnamque respectu stomachi cordis amplitudinem. Sicuti namque eos, qui ventrem fere non habent prominentem, dicimus in dorso illum gerere, similiter piscem, qui magnum stomachum haberet, cor pusillum, dixit Arist. in ventre cor habere. » COLLECT.
 (96) Ἐκτραπελόγαστρον. Athenæus hunc locum citat Epicharmi eodem libro ex ejus opere, quod inscripsit Ἥθερς γάμος, « Hebes nuptias : » Μεγαλόχασμονάς τε γάννας, ποικιλόγαστρος ἄνους. « Chianæ valde hiantes, varioque ventre aselli : » legendum enim μεγαλόχασμονας, ut alio loco apud eundem Athen. μεγαλόχασμονάς τε γάννας σκήπτορας, πελόγαστρος ἄνους. Colligit Salvianns mendose legi in altero ποικιλόγαστρος, alibi enim πελόγαστρον, « ventriosus. » Junius ex hoc Clementis loco legit ἐκτραπελόγαστρος: tu lege et hic ἐκτραπελόγαστρος, et apud Athenæum γάννας καὶ ἐκτραπελόγαστρος. Ἐκτράπελος « monstruosum et invenustum » significat, sic ἐριγάστρω, πλατυγαστρω. Posterior locus est sub finem libri vii, ubi interpres editionis ultimæ pag. 244, « vario ventre cestras, asellos. » Vide proverbiorum centurias in voce Asellus. COLLECT. — Est porro ἐκτράπελος « monstruosus, » et a communi naturæ ratione « alienus. » Unde Hermogenes Περὶ πολιτ. λόγου, de poeticiis agens : Σύνθετά τινα ζῶα καὶ ἐκτράπελα, ὄλον Πήγασοι, καὶ Γοργόνες, καὶ Κένταυροι, καὶ Σειρήνες, « Composita quedam, inquit, et monstruosa animalia, ut Pegasi, et Gorgones, et Centauri, et Sirenes. » Plinius lib. vii, cap. 16, de monstrosis puerorum incrementis : « Ectrapelos, inquit, Græci vocant eos, in Latino non habent nomen. » Itaque

cuique tortam panis, et subcinericium panem, et laganum ex sartagine ^a. » Hoc est sufficiens nutrimentum et Israeliticum, gentile autem quod est, supervacaneum est. Qui autem eo utitur, nunquam, ut sit sapiens, laboraverit, ut qui mentem in ventre infoderit. admodum similis pisci, qui « asinus » dicitur: quem quidem dicit Aristoteles, solum ex aliis animalibus habere cor in ventre. Hunc Epicharmus comicus vocat *ἐκτραπελόγαστρον*, hoc est, « qui a communi ventris consuetudine discedit. » Tales sunt ii homines, qui in ventrem crediderunt: « Quorum deus venter est, et gloria in ignominia ipsorum, qui ea, quæ sunt terrena, cogitant. » Eis hand bona prædixit Apostolus, dicens: « Quorum finis est interitus ^b. »

ΚΕΦ. Β.

Πῶς τῷ ποτῷ προσερεχτέον.

Ὅτιν' δὲ ὀλίγω χρόνῳ, τῷ Τιμοθέῳ ὕδροποτοῦντι, διὰ τὸν στόμαχόν σου, φησὶν ὁ Ἀπόστολος παγκάλως νοσηλευμένῳ καὶ πλαδῶντι νόματι κατάλητον τὸ ἐπιστῦφον βοήθημα προσφέρων ὀλίγον (97) ἢ ἐκκρίνων (98) τοῦτο, μὴ λάβῃ τὸ βοήθημα ἐκ πλῆθος ἄλλης θεραπείας δεόμενον. Φυσικὸν μὲν οὖν καὶ νηφάλιον ποτὸν ἀναγκαῖον διψώσιν ἐστὶν ὕδωρ. Τοῦτο ἐκ τῆς ἀκροτόμου πέτρας κατεβέβηκεν τὴν παλαιῶν τῶν Ἑβραίων, μονότροπον σωφροσύνης ὁ Κύριος ἐχορήγει ποτὸν νήφειν δὲ μάλιστα ἐχρήν τὴν ἐπιπλανωμένους (99). Ἐπειτα ἡ ἀμπελος ἡ ἀγία τὴν βότρυν ἐβλάστησε τὸν προφητικόν. Τοῦτο σημεῖον τοῖς εἰς ἀνάπαυσιν ἐκ τῆς πλάνης πεπαιδευτημένοις, ὁ μέγας βότρυς, ὁ λόγος ὁ ὑπὲρ ἡμῶν θιβεῖς (1), τοῦ αἵματος τῆς σταφυλῆς ὕδατι κίρναται ἀεθέλησαντος τοῦ λόγου (2), ὡς καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ σωτηρίᾳ κίρναται. Διττὸν δὲ (3) τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ σαρκικόν, ὃ τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα: τὸ δὲ πνευματικόν, τουτέστιν ὃ κερίσμεθα. Καὶ τοῦτ' ἐστὶ πιαίν τὸ αἷμα τοῦ Ἰησοῦ, τῆς κυριακῆς μεταλαβεῖν ἀφθαρσίας ἰσχύς ἢ τοῦ λόγου τὸ Πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκός. Ἀναλόγως τοῖνον κίρναται, ὁ μὲν οἶνος τῷ ὕδατι, τῷ δὲ ἀθρώπῳ τὸ Πνεῦμα: καὶ τὸ μὲν εἰς πίστιν εὐωχεῖ,

⊗ P. 177 ED. POTTER, 150-151 ED. PARIS. ^a Philip. iii, 19. ^c I Tim. v, 23. ^d Exod. xvii; Num. xx.

ἐκτραπελόγαστρον, seu *ἐκτραπελόγαστρον*, est, qui ventrem habet a communi naturæ ordine alienum. (97) Ὀλίγον. Chrysostomus ad hæc Pauli verba adnotat: Οὐ μὴν ἀνήκεν αὐτὸν ἀνέδην ἐμπορεῖσθαι, ἀλλ' ἔσον πρὸς ὕγιαν, οὐ πρὸς τρυφήν. « Non tamen ipsum permitit vino imberi: sed ad sanitatem, non ad delicias præcipit bibere. »

(98) Ἐκκρίνων. H. ἐκκρίνων. SYLBERG. (99) Ἐπιπλανωμένους. Divise, ἐπιπλανωμένους, « adhuc vagantes. » Io.

(1) Ὁ μέγας βότρυς, ὁ λόγος ὁ ὑπὲρ ἡμῶν θιβεῖς. Syntaxis legi suadet, τοῦ μεγάλου βότρυς, τοῦ λόγου, τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν θιβεῖντος. LOWTH.

(2) Τοῦ λόγου. Hunc genitivum Hervetus per appositionem cum τοῦ αἵματος conjungit: sic enim vertit: « Cum sanguis uvæ, Verbum scilicet, aqua temperari voluerit. » De magno autem botro historia est Numer. xiii. SYLBERG. — Porro alludit auctor ad eucharistiam, in qua non purum vinum, sed aqua temperatum, præberi solebat. Temperatum etiam in convivii ethnici plerique potabant. li quibus merum bibere mos erat, infames habebantur: quales Thracæ ac Scythiæ fuerunt. Conf. *Archæologia Græcæ* lib. iv, cap. 18. Temperatum etiam in Judæorum Paschate adhibitum, refert Maimonides lib. *De solemnitate paschali*, cap. 7. Quod Christus hunc ritum in cenam suam transtulerit, tradit Irenæus lib. iv, cap. 57: « Accipiens panem, suum corpus esse confitebatur: et temperamentum calicis, suum sanguinem confirmavit. » Veterem Ecclesiam tenuerunt eucharistiam celebrasse, ter dicit Justinus

A

CAP. II.

Quomodo in potu se gerere oporteat.

« Vino autem modico utere, » aquam bibenti Timotheo, « propter stomachum tuum ^e, » dicit Apostolus; pulchre admodum ægrotanti et præ nimio humore languenti corpori conveniens, quod ipsum constringat et confirmet, remedium adhibens; « modicum » autem id decernens, ne eum lateret, hoc remedium, si nimis copiose sumatur, alia egere curatione. Naturalis itaque et sobrius potus sitientibus necessarius, est aqua. Eam ex prærupta petra manantem, veteribus Hebræis, unicum ac simplicem temperantiæ potum, suppeditavit Dominus ^d. Oportebat autem eos, utpote errantes, esse maxime sobrios. Postea sancta vitis botrum germinavit propheticum. Hoc signum est iis, qui ad quietem ex errore instituti sunt, magnus botrus, nempe Verbum pro nobis pressum, cum sanguis uvæ, hoc est Verbi, aqua temperari voluerit; ut etiam sanguis ejus salute temperatur. Duplex est autem sanguis Domini: alter enim est carnalis, quo redempti sumus ab interitu; alter vero spiritualis, quo scilicet uncti sumus. Et hoc est, bibere Jesu sanguinem, nempe fieri participem incorruptionis Domini. Verbi enim virtus est Spiritus, quemadmodum sanguis carnis. Unde quemadmodum vi-

^e II Reg. vi, 17, 18, 19; I Paral. xvi, 1, 2, 3.

^d martyr *Apol.* 1, p. 125, 128, 131, edit. Oxon. Unde *ἐκτραπελόγαστρον* vocat Irenæus sanctum poculum, lib. v. c. 2. Cyprianus utriusvis, sive vini, sive aquæ defectum reprehendit, epist. 65: « In sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. » Reliquia ejusdem aliorumque veterum testimonia prætereo.

(3) Διττὸν δέ. Sixtus Senensis lib. vi *Biblioth. sanctæ* adnotat. 289, cum hoc Clementis loco alterum Hieronymi confert ab Herveto in commentario citatum, et ad utrumque interpretandum adjungit verba Magistri Sentent. lib. iv, dist. 8, docentis, « verba Hieronymi esse interpretanda per regulam de sacramento et re sacramenti, qua docemur, duplicem esse carnem Christi, alteram eucharistia contentam, et significatam, quæ crucifixa est et mortua, et post mortem rediviva in cælum ascendit; alteram vero eucharistia significatam, et non contentam, quæ est unitas Ecclesiæ in prædestinationis et glorificationis. » COLLECT. — Clemens duplicis tantum sanguinis Christi meminit: quorum alter *σαρκικός*, « carnalis, » ac verus est, quo in cruce effuso τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα, « a morte redempti sumus; » alter vero improprius et « spiritualis, » quo hausto ἀφθαρσίας μεταλαμβάνομεν, « immortalitatem participamus; » nempe S. Spiritus gratia, quæ sacram eucharistiam digne percipientibus immortalitatem largitur: unde paulo post iterum dicitur Πνεῦμα εἰς ἀφθαρσίαν ὀδηγεῖν, « Spiritum ad immortalitatem ducere. » Conf. quæ superius dicta sunt pag. 126, not.

num aquæ, sic etiam homini Spiritus admiscetur. Ac temperatum quidem vinum fidem convivis præbet; Spiritus autem deducit ad incorruptionem. Amborum ✕ autem temperatura, potus scilicet et Verbi, dicitur eucharistia, scilicet laudabilis et « præclara gratia : » ejus qui per fidem sunt participes, sanctificantur et corpore et anima; quippe divinum temperamentum, hominem scilicet, divina voluntas Spiritu et Verbo mystice contemperat. Etenim revera spiritus animæ, quæ ab ipso fertur, conjungitur; caro autem Verbo, propter quam « Verbum caro factum est ». Eos itaque laudo et admiror, qui vitam austeram delegerunt, et temperantiæ medicamentum, aquam, appetunt; vinum autem, tanquam ignis minas, quam longissime fugiunt. Placet ergo, ut pueri et puellæ ab hoc medicamento ut plurimum abstineant. Non enim ferventi ætati, quod est omnium humidorum calidissimum, vinum infundere convenit, perinde ac si quis ignem in ignem derivet, ex quo immanes appetitiones, ardentesque cupiditates, et mores ignei incenduntur; excaleari autem intus adolescentes evadunt propensi ad libidines, adeo ut ipsorum corpus futuri exitii certa præbeat **66** indicia, celerius quam oportuit, maturatis membris cupiditatis. Vino enim effervescentes turgent ac intumescunt ubera et pudenda, et quamdam fornicationis imaginem jam prænuntiant; et corpus cogit vulnus animæ inflammari; et pulsus impudentes redundantiam persequuntur, temperantiæ ac moderationem ad iniquitatem provocantes: hinc autem

✕ P. 178 ED. POTTER, 151-152 ED. PARIS.

(4) Ποῦ τε καὶ Λόγου. Dicit Logon in eucharistia vino admistum esse: et superius dixit ἰσὺν Λόγου, « vim !.ogi, » esse Πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκός. « Spiritum, ut sanguis carnis » vis est: unde paulo post addit, hominem, qui eucharistiam digne participat, esse θεῖον κρᾶμα, « divinam misturam: » quippe quem Deus Πνεύματι καὶ Λόγῳ, « Spiritui et Logo, » aduniverit, et quodammodo admiscuerit. Credebant enim ex antiquis nonnulli, divinum Christi Spiritum in panem et vinum, sacerdote gratias agente, cœlitus demitti: atque inde præterea esse, quod eucharistia dicatur caro et sanguis Christi; nempe quod ejus Spiritus iis inesset. Irenæus lib. v, cap. 2: « Ὅποτε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον ποτήριον, καὶ ὁ γεγωνὸς ἄρτος, ἐπιδέχεται τὸν Λόγον Θεοῦ, καὶ γίνεται ἡ Εὐχαριστία σῶμα Χριστοῦ. « Quando ergo et mistus calix et factus panis percipit Verbum Dei, et eucharistia sit corpus Christi. » Paulo post addit: Προσλαμβανόμενα τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, Εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. « Percipientia Verbum Dei, eucharistia fiunt, quæ est corpus et sanguis Christi. »

(5) Πῦρ ἐποχ. Phrasis e Platone sumpta, ejus verba, quia quædam alia ex iis hoc capite recitavit Clemens, integra hoc loco apposuisse haud abs re fuerit. Ἄρ' οὐ νομοθετήσομεν πρῶτον μὲν τοὺς παῖδας μέχρις ἐτών ὀκτωκαίδεκα τὸ παράπαν οἴνου μὴ γεύεσθαι, διδάσκοντες ὡς οὐ χρὴ πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχτετεύειν εἰς τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, πρὶν ἐπὶ τοὺς πόνοὺς ἐγγυρεῖν πορεύεσθαι, τὴν ἐμμανὴ εὐλαθούμενοι ἕξιν τῶν νέων· μετὰ δὲ τοῦτο οἴνου μὲν δὴ γεύεσθαι τοῦ μετρίου μέχρι τριᾶκοντα ἐτών, μέθης δὲ καὶ πολυοινίας τὸ παράπαν τὸν νέον ἀπέχεσθαι· τετρακόχοντα δὲ ἐπιβαίνοντα ἐτών, ἐν τοῖς ἑξοσιτίσις εὐωχηθέντα, καλεῖν τοὺς τε ἄλλους θεοὺς καὶ δὴ καὶ Διόνυ-

τὸ κρᾶμα, τὸ δὲ εἰς ἀφθαρσίαν ὀδηγεῖ, τὸ Πνεῦμα· ἡ δὲ ἀμοιβὴ αὐτῆς κρᾶσις, ποτοῦ τε καὶ Λόγου (4), εὐχαριστία κέλκται, χάρις ἐπαινουμένη καὶ καλή· ἥς οἱ κατὰ πίστιν μεταλαμβάνοντες ἀγιάζονται καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν· τὸ θεῖον κρᾶμα, τὸν ἄνθρωπον, τοῦ ἰατρικοῦ βουλήματος Πνεύματι καὶ Λόγῳ συγκρίναντος μουσικῶς· καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς μὲν τὸ πνεῦμα ψκείωται τῇ ἀπ' αὐτοῦ φερομένη ψυχῇ, ἡ δὲ σὰρξ τῷ Λόγῳ, δι' ἣν ὁ Λόγος γέγονε σὰρξ. » Ἄγαμαι τὸν οὖνον αὐστηρὸν ἐπανηρημένους βίον, καὶ τῆς σωφροσύνης τὸ φάρμακον ἐπιποθοῦντας τὸ ὕδωρ φεύγοντας δὲ ἔτι μάλιστα πορρωτάτω τὸν οἶνον, οἶον πυρὸς ἀπειλήν. Ἄρᾶσκει οὖν τοὺς παῖδας καὶ τὰς κόρας ὡς ἐπιτοπλεῖστον ἀπέχεσθαι τοῦ φαρμάκου τούτου· οὐ γὰρ κατάλληλον ζεοῦση ηλικία τῶν ὑγρῶν τὸ θερμώτατον ἐπεγγεῖν, τὸν οἶνον, οἰνοὶ πῦρ ἐποχτεύοντας (5) πυρὶ· ἐξ οὗ ὄρμαι τε ἀγριαί, καὶ φλεγμαίνουσαι ἐπιθυμῖαι, καὶ διάπυρον ἦθος ἐκκαίεται· προπετεῖς τε οἱ νέοι, ἐνδοθεν χλιαινόμενοι, ἐπὶ τὰς ὀρέξεις γίνονται· ὡς δὴ προὔπτον αὐτῶν τὴν βλάβην ἐλέγχεσθαι διὰ τοῦ σώματος, πεπαινομένων, θάπτον ἢ προσῆκε, τῶν τῆς ἐπιθυμίας μελῶν. Ὅργῳσι γοῦν ἀναιδέστερον ἀναζέοντες οἴνου, καὶ οἰδοῦσι μαστοὶ τα καὶ μῖρια, προκηρῶσσαντες ἤδη πορνείας εἰκόνα· καὶ τῆς ψυχῆς τὸ τραῦμα φλεγμαίνει ἀναγκάζει τὸ σῶμα· σφιγμοὶ (6) τε ἀναιδεῖς περιεργίαν διώκουσιν, εἰς παρανομίας ἐκκαλούμενοι τὸν κόσμιον (7)· ἐνθὲν δὲ ἤδη τῆς ηλικίας τὸ γλευκος ὑπερβάλλει τῆς αἰδοῦς τοὺς ὄρους. Χρὴ δὲ, ὡς ἐνὶ μάλιστα, κατασθενύοντα πειρᾶσθαι τὰς ὄρμας τῶν νέων, ἀφαιρούντας μὲν τὸ ὑπέκκαυμα τὸ τῆς ἀπειλῆς (8) βακχικόν.

• Joan. 1, 14.

σον παρακαλεῖν εἰς τὴν τῶν πρεσβυτέρων τελετὴν ἄμα καὶ παιδιᾶν, ἣν [ισ. δς] τοῖς ἀνθρώποις ἐπέκουρον τῆς τοῦ γήρως αὐστηρότητος ἐδωρησάτο, τὸν οἶνον φάρμακον, ὡστ' ἀνηθᾶν ἡμᾶς, καὶ δυσθυμίας λήθην γίνεσθαι, μαλακώτερον τε ἐκ σκληροτέρου τὸ τῆς ψυχῆς ἦθος, καθάπερ εἰς πῦρ σιδήρον ἐντεθέντα, γιγνόμενον, καὶ οὕτως εὐπλάσσοτερον εἶναι. « Principio lege sanciemus, ut pueri usque ad duodevigesimum annum vini usum prorsus ignorent. Nempe eos monebimus non oportere ignem igni in corpus atque animam suggerere, antequam viri effecti subire labores incipiant. Furiosum namque habitum juventutis cavere oportet. Deinde vino moderate utantur usque ad annum ætatis trigesimum. Ab ebrietate vero et vini repletione juvenes omnino abstineant. Sed cum ad quadragesimum pervenerint, tunc in conviviis liberius discumbentes, cum alios deos, tum Dionysium ad sacra senum et ludos invocent, qui hominibus vinum, quasi remedium senectutis duritiæ, est largitus, ut rejuvenescere videamur, et mæstitiæ nos oblivio capiat: et ipsa affectio animi, sicuti ferrum in igne, ex duritie in mollietatem deducta, flexibilior fiat. » Hæc Plato *De legibus* lib. II, pag. 796, edit. Francofurt, quam alibi etiam secuti sumus.

(6) Σφιγμοί. Convenientius σφυγμοί, « pulsus, » A. SYLBURG.

(7) Τὸν κόσμιον. Id est, « honestum ac moderatum » hominem. Hervetus interpres legisse videtur τὸν κόσμιον. Μῶς τὸ γλευκος vocat fervorem juventutis, τὴν ἐκξέσιν.

(8) Ἄπειλῆς. Id est, ignis ac fervoris, nam paulo ante dixit πυρὸς ἀπειλήν. Ἀντιφάρμακον vocat aquam, quæ vinum vini restinguit.

ἐπιπόθοντας (9) δὲ τὸ ἀντιφάρμακον τῆς ἐκζέσεως, ὃ καὶ τὴν ψυχὴν τυφομένην ἤδη καθέξει, καὶ τὰ μόρια ἐπέξει διοιδοῦντα, καὶ κατακοιμίσει τὸν ἐρεθισμὸν τῆς ἤδης σαλευομένης ἐπιθυμίας. Οἱ δὲ ἀκμάζοντες, μεθ' ἡμέραν μὲν ἀρίστου μεταλαβόντες, οἷς κατέλληλον (10) τὸ ἀριστον, ἀρτου μόνον ἀπογευσάμενοι, ἀπεχέσθων πάμπαν τοῦ ποτοῦ, πρὸς τὸ ἀνεκίεσθαι τὴν περιττὴν ὑγρότητα αὐτῶν ἀνασφογγιζομένην (11) ξηροφαγία· καὶ γὰρ τὸ συνεχὲς πτύειν καὶ ἀπομύσσεσθαι, καὶ περὶ τὰς ἐκκρίσεις σπεύδειν. Ἐκράσις τεκμήριον, ἐκ τῆς ἀμέτρου προσφορᾶς ὑπερχομένων τῶν ὑγρῶν τῷ σώματι. Εἰ δὲ καὶ ἐπιγίνωτο δίψα, ἀρκείσθω ὕδατι τὸ πάθος οὐ πολλῶ· οὐδὲ γὰρ ὕδατος ἀνέδην ἐμφορεῖσθαι καθήκει, ὡς μὴ ἐκλύζοιτο ἡ τροφή, καταλαεῖνοιτο δὲ εἰς πέψιν, καταποτόμενων μὲν εἰς τὸν ὄγκον τῶν σιτίων, ὀλίγων δὲ παντάπασιν εἰς τὰς ἐκκρίσεις χωροῦντων. Πρέπει δὲ καὶ ἄλλως (12) ταῖς θεϊκαῖς φροντίσι, μὴ οἰνοβαρεῖν· «ὁ γὰρ ἄκρατος,» κατὰ τὸν Κωμικὸν (13), «ὀλίγα ἀναγκάζει φρονεῖν,» μήτι δὲ οὐδὲ σωφρονεῖν. Εἰς δὲ ἐσπέραν τοῦ δεῖπνου περὶ τὴν ὥραν οἴκῳ χρηστέον· ἐπειδὴν μηκέτι τοῖς ἀναγνώσμασι σχολάζωμεν τοῖς νηφαλιωτέροις. Τοτηνικάδε (14) ψυχρόταρον καὶ τὸ περιέχον παρὰ τὸ μεθ' ἡμέραν γίγνεται· ὡς δεῖν ὑπορρέειν τὴν ἐκλείπουσαν ἐμφυτον ἀλέαν, ἐκείσασθαι θερμότητι· ὀλίγω δὲ τῷ οἴνῳ (15) κἀναῦθα· οὐ γὰρ μέχρι τῶν ὕδρευς προσιτέον (16) κρατήρων. Τοῖς δὲ (17) ἤδη παρηθηκόσιν (18) ἰλαρώτερον ἐπιτρέπτέον μεταλαμβάνειν τοῦ ποτοῦ, τὸ καταψυχόμενον τῆς ἡλικίας, οἷον μαιρινόμενον ὑπὸ χροῶν, ἀναζωπυροῦντας ἀβλαβῶς τῷ τῆς ἀμπέλου φαρμάκῳ· οὐδὲ γὰρ ὡς ἐπιπλεῖστον ἐγκυμαίνονται ἔτι τῶν πρεσβυτέρων αἱ ὀρέξεις περὶ τὰ τῆς μέθης ναύαγα· καθωρμισμένοι μὲν γὰρ οἷον ἀγκύραις πῶ λόγῳ καὶ τῷ χρόνῳ, τὴν ζάλην τῶν ἐπιθυμιῶν τὴν καταγιγνώσκων ἐκ μέθης ῥῆον φέρουσι· οἷς ἴσως καὶ χαρμνίσασθαι τι ἔξεσι παρὰ τὰς εὐωχίας. Ἀλλὰ καὶ πῶτοις ὄρος ἔστω τοῦ ποτοῦ, μέχρις οὗ τὸν λογισμὸν ἄσειστον διατηρήσωσι, καὶ τὴν μνήμην ἐπεργὸν (19), καὶ τὸ σῶμα ἀσάλευτον οἴκῳ καὶ ἀκρά-

✱ P. 179 ED. POTTER.

(9) Ἐπεισοχόντας. Ἐπιπόθοντας Nov. Mox, κατακοιμίσει pro κατακοιμίσει, Bod.

(10) Οἷς κατέλλη. Id est, «quibus convenit prandium.» Nonnulli enim tantummodo cenabant, Conf. *Archæologia Græca* lib. iv, cap. 16. Mox, ἀπέσθων pro ἀπεχέσθων, Nov.

(11) Ἀνασφογγιζομένην. Ἀνασφογγιζομένην Nov.

(12) Καὶ ἄλλως. Καὶ ἄλλα, ὡς Nov., Reg., Bod.

(13) Κωμικῶν. Intelligit Menandrum: ejus enim Stobæus, tit. 18, ser. *De incont.*, hunc iambum citat:

Ὁ πολλὸς ἄκρατος ὀλίγ' ἀναγκάζει φρονεῖν.

ΣΤΟΒΑΙΟΣ. — Apud Stobæum tit. *De incontinentia* hæc sententia Menandri tribuitur. Quod autem subjungit de contumeliæ crateris dictum Anacharsidis, aliter effert Stobæus titulo eodem. Nam eum scribit, primum poculum dixisse sanitatis, alterum voluptatis, tertium ὕδρευς, «contumeliæ,» ultimum insanix. Sic Eubolus comicus apud Athenæum, lib. ii, Bacchum ait miscere decem pocula sapientibus: unum bonæ valetudinis, alterum amoris et voluptatis, tertium, quartum vero proterviæ seu ὕδρευς esse, quintum clamoris, atque ita usque ad decimum, quem furoris dicit. Vide proverbium «Ser-

A sit, ut mustum juventutis, fines pudoris transiliat.

Oportet autem quammaxime fieri potest, juvenum appetitiones conari extinguere, minarum quidem Bacchicum fomitem auferentes, fervori autem contrarium medicamentum infundentes, quod etiam ardentem animam cohibebit, et membra intumescencia retinebit, et, quæ jam agitur, cupiditatis incitamentum sopiet. Qui autem sunt ✱ in ipso flore ætatis interdum quidem sumentes, quibus id convenit, prandium, pane solo gustato, a potu omnino abstineant, ut ehibatur eorum superflua humiditas, aridorum esu, veluti quadam spongia, exhausta. Assidue enim spueri et emungi, et ad excernendum properare sunt signum intemperantiæ ex immoderata exhibitione humorum, quæ plus quam par

B sit in corpus infunduntur. Quod si etiam sitis accesserit, curetur aqua non multa hæc affectio. Neque enim aqua nimium profuse impleri convenit, ne eluatur nutrimentum, sed potius comminuitur ad faciendam concoctionem; quod fiat, dum cibi quidem assurgunt in molem et admodum pauci ex iis ad excretionem procedunt. Quanquam etiam alioqui convenit divinis contemplationibus, vino minime gravari. «Parum enim cogit merum, ait comicus, sapere:» tantum abest, ut temperantem possit efficere. Vespere autem, tempore cœnæ vino utendum est, quando sobriis ac seriis lectionibus non amplius operam damus. Tunc et frigidior sit aer ambiens, ut introducto calore fovendus sit tepor innatus, qui deficit. Sed hic quoque vino est exiguo utendum: neque enim usque ad contumeliæ crateras accedendum est. Iis autem, qui jam sunt pro-

C vectioris ætatis, hilarius potu uti permittendum est, ut frigidam ætatem, quæ tempore quodammodo emarceat, vitis medicamento citra noxam suscitent. Neque enim seniorum appetitiones circa ebrietatis naufragia amplius fluctuare solent. Ratione enim ac tempore, veluti quibusdam anchoris, in porta fundati, cupiditatum tempestatem, quæ ex ebrietate excitatur, ferunt facilius: quibus etiam in couvi-

vatori tertius. » COLLECT.

(14) Τοτηνικάδε. Τοτηνικάδε δὲ Nov., Bod.

(15) Τῷ οἴνῳ. E præcedentibus subaudiendum ὑποτρέφειν δεῖ, vel extrinsecus subintelligendum χρηστέον, aut simile quid. STYL.

(16) Προσιτέον. Si προσιτέον malis, per me licet. Id.

(17) Τοῖς δὲ. Plato in *De legibus*: Ἐπίκουρον τῆς τοῦ γήρωος ἀστυρότητος ἐδωρήσατο τὸν οἶνον φάρμακον, ὡστ' ἀνηθῶν ἡμᾶς, καὶ δυσθυμίας λήθην γίνεσθαι. «Liberum Patrem invocari» vult, «qui vinum hominibus est largitus ad levandam senectutis austeritatem, tanquam opportunum remedium, ut illius beneficio tanquam juvenescere videamur, subeatque eorum quibus animus offenditur oblivio, et ipsa illa durior ea ætate animi affectio, sicuti ferrum in igne, emolliatur et flexibilior fiat.» Athenæus lib. ii: «Zeno Citiens durus et iracundus, multo vini haustu cum placidus fieret, interrogatus: Quid ita ingenium mutaret? Id accidere sibi, respondit, quod lupinis, priusquam madefiant aqua amarissimis, posteaquam macerati sunt, et appoti, dulcissimis et mitissimis.» COLLECT.

(18) Παρηθηκόσιν. Παρηθηκόσιν Nov.

(19) Ἐπεργόν. Ἐπεργόν Bod.

viii licet aliquid urbane dicere ac lepide. Cæterum iis quoque sit potationis eousque terminus, dum et illabefactam rationem, et suo officio fungentem memoriam, corpusque vino immotum et inconcensum conservent: ἀκροθώραχα, hoc est qui suum « pectus » vino insigniter « armavit », vocant X qui sunt harum rerum periti. Melius est ergo, ne labaris, antea desinere. Artorius autem quidam in libro *De longa vita* (sic enim commemorari) existimat oportere eousque potum solummodo præbere, donec cibi humectentur, ut nobis vitam paremus longiorem. Convenit ergo, ut vinum alii quidem loco medicinæ propter solam sanitatem adhibeant; alii vero, ut se relaxent et exhilarent. Vinum enim primum quidem facit eum, qui bibit, esse sibi ipsi plus quam antea æquum, et convivis suavem et famulis mitiorem, et amicis jucundiorum; contumelia autem affectus par pari refert. Vinum enim, cum sit calidum et habeat suaves succos, moderate temperatum, turpia quidem excrementa liquefacit caliditate, acres autem et malos succos bono odore contemperat. Illud ergo bene dictum est: « Exsultatio animæ et cordis vinum creatum est ab initio, si quantum satis est bibatur ». Optimum est autem aqua plurima vinum miscere, et non ipsum tanquam aquam requirere et sic per temulentiam elanguescere; neque tanquam aquam infundere, præ nimio vini amore. Sunt enim ambo Dei opera, et ea ratione conducit ad sanitatem utriusque mistura, aquæ scilicet et vini; quoniam ex eo quod est necessarium, et eo quod est utile, vita consistit. Ei itaque quod

X P. 180 ED. POTTER, 153 ED. PARIS.

(20) Ἀκροθώραχα. Parenthesim istam, ἀκροθώραχα τοῦτον καλοῦσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί, Hieronymus Mercurialis *Variar. lect.* lib. iv, c. 6, ex margine in contextum irrepisse putat, in eamque sententiam inclinat A. Sunt tamen apud Clementem etymologiae, et alia ejusmodi grammatica passim obvia: ut de ἀσώτοις supra p. 62, imo etiam διτογραφίας, seu « variantis scripturæ » adnotatio, ab eo non neglecta est, ut pag. 210, 250, 279 citationis nostræ. SYLBURG. — Aristotelem in III problem. 2, manifestum est eos ἀκροθώραχας vocasse, qui leviter inebriati delirant, quive de rebus judicium ferre tentant, sed aberrant, quasi medicū inter sobrios et temulentos. Erotianus in *Onomastico ἀκροθώραχας* etiam eos appellatos subjungit, qui non multum vino repleti sunt. Plutarchus in *Symposiacis* Aristotelis sententiam examinans, idem sentire videtur. Itaque non video cur Alexand. Clemens diversa sentiens, ἀκροθώραχα rationem et memoriam minime offensas gerere scribat, quo in loco verum illius vocis usum ab eo ignoratum perspicitur, nisi vitiosum contextum esse, et ea verba ab aliquo ignaro primum in margine scripta, deinceps a librario inepte inserta fuisse velimus. Mercurialis lib. iv, c. 6, *Var. lect.* Budæo ἀκροθώραχας dicuntur, qui leviter appoti sunt, quasque pectore tenuis vino imbuti. COLLECT.

(21) Μένμηται. Μένμηται, Nov.

(22) Βρέξαι. Excerpta ms. βρέξεται, « rigabitur. » SYLBURG.

(23) Πρώτος. Πρώτος Nov. Hæc ex Platone videntur excerpta i *De legibus*: Πιόντα τὸν ἀνθρώπον αὐτοῦ ποιεῖ πρῶτον ἕλαιον εὐθύς μᾶλλον ἢ πρότερον. « Vinum hominem continuo seipso lætiorem et hi-

A δαντον· ἀκροθώραχα τοῦτον (20) καλοῦσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί. Καλὸν οὖν τὸ προκαταλήγειν, διὰ τὸν δλισθόν. Ἀρτώριος ἐστὶ ἐν τῷ *Περὶ μακροβιοτίας* (μένμηται (21) γάρ) ἐφ' ὅσον βρέξαι (22) τὰ στήθια μόνον οφείκει δεῖν προσάγειν, ἵνα μακροτέραν κτησώμεθα τὴν ζωὴν. Ἀρμόδιον τοίνυν τὸν οἶνον τοὺς μὲν ἐπὶ θεραπείας μέρει προσφέρεισθαι διὰ τὴν ὑγίειαν μόνην, τοὺς δὲ ἐν ἀνέσει καὶ διαχύσει. Οἶνος γὰρ πρῶτον (23) μὲν αὐτὸν αὐτῷ ἕλαιον ποιεῖ τὸν πιόντα μᾶλλον ἢ πρότερον, καὶ τοῖς συμπτώταις μελιχίον, καὶ τοῖς οἰκέταις πραΰτερον, καὶ προσήγστερον τοῖς φίλοις· παραινηθεὶς δὲ, ἀμείβεται τὴν ὕβριν· θερμὸς γὰρ ὢν, καὶ χυμούς ἔχων ἡδέεις, κεκραμένος (24) ἐμμελῶς, τὰ μὲν αἰσχροῦ (25) τῶν περιτωμάτων διατῆκει θερμότητι, τοὺς δὲ δριμύεις καὶ φαύλους ταῖς B εὐωδίαις κεράννυσι χυμούς. Εὐ γοῦν ἐκεῖνο (26) εἴρηται· « Ἀγαλλίαμα ψυχῆς καὶ καρδίας οἶνος ἐκτίσται ἀπαρχῆς, πινόμενος αὐτάρχως. » Κίρνασθαι δὲ ἀριστον τῷ ὕδατι ὡς πλείστῳ τὸν οἶνον, καὶ μὴ ὡς ὕδωρ ἐπιζητεῖσθαι, καὶ ἀπαμβλύνεσθαι πρὸς τὴν μέθην· μὴδ' ὡς ὕδωρ ἐπεγχεῖσθαι, διὰ τὴν φιλοινίαν· ἀμφω μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ ποιήματα· καὶ ταύτη πρὸς ὑγίειαν συνεργεῖ ἡ κρᾶσις ἡ ἀμφοῖν, ὕδατος τε καὶ οἴνου· ὅτι ἐκ τοῦ ἀναγκαίου καὶ τοῦ χρηστέμου ἔβλος συνέστηκε. Τῷ μὲν οὖν ἀναγκαίῳ τῷ ὕδατι ὡς ὅτε πλείστῳ ἐγκαταμικτέον καὶ τοῦ χρηστέμου· οἶνω δὲ ἀμέτρῳ ἢ μὲν γλῶττα παραποδίζεται, παρῆται (27) δὲ τὰ χεῖλη· ὀφθαλμοὶ δὲ παρατρέπονται, οἶον κολυμώσεως τῆς ὄψεως ὑπὸ τοῦ πλήθους τῆς ὑγρότητος· καὶ ψέδεσθαι βεβιασμένοι, κύκλω (28) μὲν ἡγούναται περιφέρεισθαι τὰ πάντα· ἀριθμεῖν δὲ οὐ δύναται τὰ C « Eccli. xxxi, 36.

lariorem reddit, et quo plus biberit, tanto majore et meliore spe est. » Clemens: Οἶνος γὰρ πρῶτον μὲν αὐτὸν αὐτῷ (lege αὐτοῦ) ἕλαιον ποιεῖ τὸν πιόντα μᾶλλον ἢ πρότερον. « Æquum et clementem » vertit Hervetus: at ἕλαιον etiam ἱλαρόν significat. Athenæus lib. viii: « Quod vero ἕλαιον et ἱλαρόν eadem vocabuli notione dicerent, ostendit Eriippus. Protinus hilarem facit, molestiam abstergit omnem, redditque ἕλαιον. » COLLECT.

(24) Κεκραμένος. Κεκραμένους scribendum videtur. Quin etiam super ultimam syllabam κεκραμένος aliquis posuit ους in Reg.

(25) Αἰσχροῦ. Αἰσχροῦ agnoscit etiam Herveti versio, « turpia excrementa. » Sed verius fortasse γλίσχρο, « lenta et viscida. » SYLBURG.

D (26) Ἐκεῖνο. Ἐκεῖνος Bod. Mox, διὰ μνήμης Ecclesiasticum recitat, in quo ea sententia sic se habet: Τὴς ζωῆς ἐλασσομένῳ οἶνω; καὶ αὐτὸς ἐκτίσται εἰς εὐφροσύνην ἀνθρώποις. Ἀγαλλίαμα καρδίας, καὶ εὐφροσύνη ψυχῆς οἶνος πινόμενος ἐν καιρῷ αὐτάρχης. Nov. etiam αὐτάρχης habet. Mox, τῷ ἀβστ. a Nov.

(27) Παρῆται. Fortasse rectius παρίεται, « resolvuntur, » præsens temp. SYLBURG.

(28) Κύκλω. Hæc pene κατὰ λέξιν ex Aristotele sumpta sunt, qui sect. 3, probl. 9 et 20, has quaestiones solvit: Διὰ τί τοῖς μεθύουσι σφόδρα κύκλω πάντα φαίνεται φέρεσθαι, καὶ ἡδὴ ἀποτομένης (μᾶλλον idem addit c. 20) τῆς μέθης, ἀριθμεῖν (ἀβρεῖν c. 9, quod ex altero loco, itemque ex Clemente mutatum in ἀριθμεῖν) τὰ πόρρω οὐ δύναται; « Cur penitus vino captis circumferri omnia videantur, jamque inter initia ebrietatis, quæ procul sunt enumerare nequeant? »

πίβω, ὡς ἔστι μόνα. « Καὶ μὴν (29) ὄρᾶν μοι δύο μὲν ἡλόους δοκῶ, » μεθῶν δ' Ἰθθαίος ἔλεγε γέρων. Κινουμένη (30) μὲν γὰρ ὑπὸ τῆς τοῦ οἴνου θερμότητος ἡ ὄψις, πυκνότερον πολλαπλασιασίου τοῦ ἐνὸς φαντάζεται τὴν οὐσίαν· διαφέρει δ' οὐθὲν ἤττον (31) ὄψιν κινεῖν, ἢ τὸ ὀρώμενον· ταῦτόν γὰρ ἐξ ἀμφοῖν ἡ ὄψις κινουμένη, τῆς τοῦ ὑποκειμένου καταλήψεως διὰ τὸν ἄλλον ἀκριδῶς ἐφικέσθαι μὴ δυναμένη· καὶ αἱ βάσεις καθάπερ βεῦματι ὑποφέρονται· λυγμοὶ τε καὶ ἔμετοι, καὶ παραφροσύνη ἐπεισεχώμασαν. « Πᾶς (32) γὰρ ἀνώδης ἀνὴρ, » κατὰ τὴν τραγωδίαν·

visum quis moveat, an id quod videtur: nam idem visui ex utroque accidit, qui propter fluctuationem non potest subjectum perfecte comprehendere. Jam vero gressus tanquam fluctu impellente subsidunt, nec possunt tenere locum, singultusque et vomitus et desipientiæ subeunt. « Quisquis enim est temulentus, » ut dicit tragœdia:

*Ἦσων μὲν ὄρηγῆς ἔστι, τοῦ δὲ τοῦ κενός·
φιλεῖ τε, πολλὴν γλώτταν ἐκθέας μάτην,
Ἄκωρ ἀκούειν, ἄπερ ἐκὼν εἶπεν κακῶς.*

Καὶ πρό γε τῆς τραγωδίας ἡ Σοφία κέκραγεν· « Οἶκος (33) πινόμενος πολὺς, ἐν ἐρεθισμῷ καὶ παντὶ πῶματι πληθύνει. » Διὸ οἱ μὲν πλεῖστοι ἀνίστασθαι φασὶ δεῖν παρὰ τοὺς πότους, καὶ τὰ σπουδαῖα εἰς ἔω ὑπερβῆσθαι· ἐγὼ δὲ τότε μάλιστα τὸν λόγον συνισχυριστέμενον ἀξιῶ παρεῖσθαι, παιδαγωγήσοντα τὴν οἰκονομίαν, μὴ λάθῃ παραπεσοῦσα (34) εἰς μέθην ἢ εὐωχίαν. Ὡς γὰρ ὀφθαλμοὺς οὐκ ἄν τις,

✱ P. 181 ED. POTTER, 154 ED. PARIS.

(29) Καὶ μὴν. Verba sunt Penthei apud Euripidem in Bacchis:

Καὶ μὴν ὄρᾶν μοι δύο μὲν ἡλόους δοκῶ.

Virgil., in Æneid.:

*Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas.*

Et apud eundem Cyclopi ebriο οὐρανὸς συμμεμιγμένος δοκεῖ τῇ γῆ φέρεσθαι. Versus autem, qui proxime citantur, Sophoclis tragici sunt, a Stobæo citati tit. 18, De incontinentia. COLLECT.— Recte jam in fine Protreptici Ἰθθαίον γέροντα, Tiresiam vocavit. Cæterum quæ hic dicuntur, Penthei verba sunt in Bacchidibus Euripidis. Ergo lapsus est memoria Hesychius.— Conf. quæ superius dicta sunt ad Protrepti. pag. 91, 92, not.

(30) Κινουμένη. Hæc verba, quæ perperam hactenus intellecta fuere, sic distingui et explicari debent: Κινουμένη... ἡ ὄψις πυκνότερον, πολλαπλ. « Nam visus a vini calore frequentius commotus, unius rei substantiam imaginatur esse multiplicem. » Πυκνότερον enim non ad ea quæ sequuntur, sed ad id quod præcedit pertinet: quod cum ex horum verborum serie, tum ex Aristotele manifestum est, qui post verba paulo ante memorata statim addit: Ἦ ὅτι κινεῖται ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ οἴνου ἡ ὄψις πυκνῶς; « An quia conspectus a calore vini sæpius commovetur? »

(31) Ἦττον. Vox hæc sensui repugnare videtur. Scribendum, διαφέρει δ' οὐθὲν ἢ τὴν ὄψιν κινεῖν ἢ ὀρώμενον. « Nihil autem interest utrum visus moveatur, an res visa. » Similiter Aristoteles sectæ superius memoratæ problem. 9: Διαφέρει οὖν τὴν ἔψιν οὐθὲν κινεῖν, ἢ τὸ ὀρώμενον. Ταῦτό γὰρ ποιεῖ πρὸς τὸ φαίνεσθαι τὰ εἰρημένα. « Nihil vero interest utrum conspectus moveatur, an res conspectui obvia; sit enim utralibet ratione, ut id quod in modo dixi appareat. » Item problem. 20: Ὡςπερ οὖν ὄψαν ὑποθῆ τις ὑπὸ τὸν ὀφθαλμὸν, δύο φαίνεται, οὐκ ἄν καὶ τοῖς μεθῶσιν· οὐδὲν γὰρ διαφέρει ἐκὼν μὲν

est necessarium, nempe aquæ plurimæ, ex utili etiam aliquid immiscendum est. Vino autem immodico lingua quidem præpeditur, labra vero solvuntur, oculi autem detorquentur, cum præ humiditatis multitudinem visus tanquam in piscina natitet et mentiri coacti, existimant omnia in orbem ferri, quæ autem procul sunt, recensere non possunt tanquam unica: « Atqui duos soles videre mihi videor, » ebrius dicebat Thebanus senex. Motus enim ✱ a caliditate vini visus, sæpius ejus, motus unum est, multiplicem apprehendit substantiam; nihil autem differt, an visum quis moveat, an id quod videtur: nam idem visui ex utroque accidit, qui propter fluctuationem non potest subjectum perfecte comprehendere. Jam vero gressus tanquam fluctu impellente subsidunt, nec possunt tenere locum, singultusque et vomitus et desipientiæ subeunt. « Quisquis enim est temulentus, » ut dicit tragœdia:

*Eum ira vincit, et caret sapientia,
Demensque lingua multa cum profuderit,
Invitus audit, quæ volens dixit male.*

Atque ante tragœdiam clamavit Sapientia: « Vinum quod bibitur multum, in irritatione et omni lapsu replet. » Quocirca plurimi quidem dicunt oportere in convivio se relaxare, et seria in auroram differre; ego autem tunc maxime censeo rationem esse in convivium introducendam, quæ instar prædagogi corrigat temulentiam, ne nobis imprudentibus convivium dilabatur ad ebrietatem. Quemad-

• Eccli. xxxi, 38.

ὀποθῆ, κινή δὲ τὴν ὄψιν, οὐδὲ ἂν ἐξῶθεν, ἢ ἐσωθεν ἀμφοτέρως γὰρ τὸ αὐτὸ πάσχει ἡ ὄψις, ὥστε οὐ δόξει μένειν τὸ ὀρώμενον. « Quemadmodum igitur si sub oculo posueris rem objectam, geminari videbis; sic etiam involentis accidere illud potest. Nihil enim interest utrum supposueris, an aspectum commoveris; nec utrum extrinsecus, an intrinsecus. Idem enim obvenire utraque ratione potest, ut res conspecta constare non videatur. » Μοχ ἀφικέσθαι προ ἐφικέσθαι, Reg.

(32) Πᾶς. Hunc locum recitant Antonius et Maximus serm. 68, tit. De ebrietate, hoc modo: Πᾶς γὰρ οἰνώδης, κατὰ τὴν τραγωδίαν, ἤττων μὲν ὄρηγῆς ἔστι, τοῦ δὲ τοῦ κενός. Porro Stobæus principio serm. 18, tit. De incontinentia, hos versus Sophocli tribuit. In tertio versu, δὲ pro τέ, et γλώτταν pro γλώττα habet idem: et in quarto οὖς pro ἄπερ. In primo versu ἤττω pro ἤσων habet Nov.

(33) Οἶκος. Imperfecte recitat Ecclesiast. cap. xxxi, 39, 38: Πικρία ψυχῆς οἶκος πινόμενος πολὺς· ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπῶματι: πληθύνει μέθη θυμὸν ἀφρονος εἰς πρόσκομμα. Μοχ περὶ τοὺς πότους Nov. perperam.

(34) Παραπεσοῦσα. Fragmentum ms. H. παρεμπεσοῦσα. Stylburg.—Athenæus lib. viii: Εὐωχίας quidem non ἀπὸ τῆς ὄψης, quo vocabulo indicatur « alimentum, » nuncuparunt, sed quod in iis « recte » omnia « fierent. » Nam ad epulas convenientes, primum deos venerabantur, deinde ad animi remissionem ac hilaritatem se traducébant, potionem τὴν μέθην appellantes. Paulo post, « sub nomine benevolentiæ, » Gr. φιλοτησίας ὀνόματι: ubi alludit Clemens ad morem Græcorum. Suidas: Φιλοτησία, φίλια, δεξιῶσις· φιλοτησίαν προπίνειν ἔστιν, ἡνίκα τις ἐν ἀρίστῳ ἀπὸ τῆς φιότητος πίων, μέρος τὸ λοιπὸν παράσχη φιλῶ. « Philotesias dicunt invitatio: nes amicitie gratia factas, cum qui ex phiala partem bibens, reliquum amico porrigit. » Idem mos Græciæ regibus die, qui Φιλοτησία dicebatur. Hesiychius hanc adhibitam φιλοτησίαν post cœnam au-

modum enim nemo, qui sapit, æquum censuerit claudere oculos, priusquam eat dormitum; ita nec rationem abesse a convivio quis recte voluerit, neque ante res gerendas eam præsapire recte instituerit. Sed neque poterit unquam Ratio, seu Verbum, a familiaribus suis desistere, nec si dormiamus quidem: ea enim ad somnum est advocanda. Perfecta enim sapientia, quæ est divinarum et humanarum rerum scientia, quæ universa complectitur ac continet, quatenus gregis hominum curam gerit, ars vitæ efficitur, et ea ratione, quandiu vivimus, simul adest perpetuo, proprium semper munus, nempe ut bene vivamus, obiens. Miseri autem, qui e convivio temperantiam exigunt, intemperantiam in computationibus, ✕ vitam esse beatam existimant. Quorum vita quidem nihil est aliud quam comessatio, crapula, balnea, temetum, matulæ, otium, potus. Videre ergo licet alios eorum semimortuos, cespitantes, in collis coronas habentes, non secus ac amphoras, inter se invicem sub benevolentis nomine despicientes merum; alios autem plenos crapula, sordidatos, in vultu pallentes et lividos, et hesternæ temulentis adhuc aliam infundentes temulentiam. Bonum, bonum est, o amici, ut cum hanc imaginem simul ridiculam et miserabilem eminus et quam longissime ab ea didicerimus, nos ipsos ad id, quod est melius, componamus et effluamus, timentes ne forte nos quoque aliis simile spectaculum flamus, et ridiculi evadamus. Præclare profecto dictum est: « Fornacem » quidem « inter tingendum probare ferri aciem, vinum autem cor superborum ». Et est quidem ebrietas, usus vini vehementior. Debacchatio vero, quæ Græce est παροιμία, ex nimio vini usu immodestia. Crapula autem, quæ propter ebrietatem accipitur molestia et fastidium: quæ κραιπάλη Græce dicta est, eo quod « caput vibret » et exagitet. Hanc vitam (si quidem vita est appellanda, quæ est ignava et otiosa, libidini et voluptati dedita, ex nimio vino

Α εὐ φρονῶν, πρὶν ἢ ἐπὶ τὸν ὕπνον λέναι, ἀξιώσει μῦειν· οὕτως· οὐδὲ τὸν λόγον ἀπειναί· τοῦ συμποσίου ὀρθῶς ἂν τις βουληθεῖη, οὐδὲ προκατακομίζειν αὐτὸν τῶν πράξεων ἐπιτηδεύσαι ἂν καλῶς· ἀλλ' οὐδὲ ἀφίστασθαι ποτε δυνήσεται τῶν οικείων ὁ λόγος αὐτοῦ οὐδ' ἂν καθεύδωμεν· καὶ γὰρ ἐπὶ τὸν ὕπνον παρακλητέον· τελεία γὰρ ἡ σοφία (35), θεῶν οὕσα καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐπιστήμη, ἐμπεριλαβούσα τὰ ὅλα κατ' ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἂν (36) ἐπισκοπῇ τὴν ἀνθρώπων ἀγέλην, τέχνη γίνεται· περὶ βίον· καὶ ταύτη πάντη συμπάρεστιν, ἐφ' ὅσον βιοῦμεν, αἰεὶ τὸ ἴδιον ἔργον ἐκτελοῦσα, τὴν εὐζωΐαν. Οἱ δὲ κακοδαίμονες, οἱ ἀπελευνόντες σωφροσύνην εὐωχίας, μακαριστὸν ἠγοῦνται βίον τὴν ἀκρασίαν τὴν περὶ τὰ συμποσία· ὧν ἔστι τὸ ζῆν οὐδὲν ἄλλο ἢ κῶμος, κραιπάλη, βαλανεῖα, ἀκρατος, ἀμίδες, ἀργία, πότος. Β Ὁρᾶν γοῦν ἔστιν αὐτῶν τινὰς ἡμιμεθεῖς (37), σφαλμένους, περὶ τοὺς τραχήλους ἔχοντας στεφάνους, ὡσπερ τοὺς ἀμφορεῖς, διαπυτιζοντας ἀλλήλους τὸν ἀκρατον φιλοτησίας ὀνόματι· ἄλλους δὲ πλήρεις κραιπάλης, αὐχμῶντας, ὠχριῶντας τὰ πρόσωπα, πελιδνοῦς· καὶ ἐτι ἐπὶ τῇ χιτῶνι μέθη ἄλλην εἰς ἑω αὐθις ἀναντλοῦντας μέθη. Καλὸν, ὦ φίλοι, καλὸν, καταμαθόντας ὅτι μάλιστα πόρρωθεν τὴν εἰκόνα ταύτην, τὴν γελοῖαν ἅμα καὶ ἐλεεινὴν, σφᾶς αὐτοὺς πρὸς τὸ ἀμεινον σχηματίζειν, ἑρῶδουόντας μὴ ἄρα πη καὶ ἡμεῖς παραπλήσιον θέαμα τοῖς ἄλλοις καὶ (38) γέλως γενώμεθα. Ἄστειως ἄρα εἰρηται· ὡς ἄρα· κίμνος (39) μὲν δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαρῆ, οἶνος δὲ καρδίαν ὑπερψάνων. Γ Μέθη μὲν οὖν ἔστιν ἀκράτου χρήσις σφοδρότερα· παροιμία δὲ, ἡ ἐκ τῆς χρήσεως ἀκοσμία· κραιπάλη δὲ, ἡ ἐπὶ τῇ μέθῃ δυσπρόσθησις καὶ ἀηδία, ἀπὸ τοῦ τὸ κάρα πάλλειν (40) ὠνομασμένη. Τοῦτον τὸν βίον (εἰ βίον καλεῖν χρῆ, ῥῆθυμον ὄντα, καὶ περὶ τὰς ἡδυπαθείας κερικημένον, καὶ περὶ τὴν οἰνοφυλίαν ἐπτοημένον) ἡ θεὰ Σοφία ὑφορωμένη, παραγγέλλει τοῖς αὐτῆς (41) τέκνοις· « Μὴ ἴσθι οἰνοπότης· μὴ δὲ ἐκτείνου συμβολαῖς κρεῶν ἀγορασμοῖς· πᾶς γὰρ μέθυσος καὶ πορονοκόπος πτω-

✕ P. 182 ED. POTTER, 154-155 ED. PARIS. * Eccli. xxxi, 51.

ctor est. *Antiquitat. conviv.* lib. III, cap. 10. Tale illud Didonis apud Virgilium, *Æneid.* IV :

*Dixit et in mensa laticum libavit honorem,
Tum Bitiæ dedit increpitans: ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit ore.*

COLLECT.

(35) *Σοφία*. Conf. quæ de hac definitione dicitur infra, *Strom.* I, p. 284. Eandem iterum tradit auctor *Strom.* IV, 4; VI, 15, 17; VII, 12.

(36) *Ἐμπεριλαβούσα τὰ ὅλα κατ' ἐκεῖνο, καθ' ὃ ἂν*. *Ἐμπεριλαβούσα μὲν ἐκεῖνο καθ' ὃ...* Fragmentum ms. II. In Flor. edit. antique scriptum τὸ ὅλο· pro quo et τὸ ὅλον legi posse adnotat A. SYLBURG. *Mox*, περὶ τὸν βίον, Nov.

(37) *Ἡμιμεθεῖς*. « Semichrios. » Hervetus vertit « semimortuos, » ἡμιθανεῖς. *Mox*, σφαλμένους pro σφαλλομένους, Nov. De philotesiis conf. *Archæologia Græcæ* lib. IV, c. 20.

(38) *Καί*. Abest a Nov.

(39) *Κίμνος*. Locus est Ecclesiastici xxxi, 51. Ubi in Antuerpiensi edit. : 'Εν καρδίᾳ ὑπερψάνων ἐν μέθῃ· at in Romana ut apud Clementem : Καρδίας ἐν μάχῃ ὑπερψάνων, Latina vulgata : « Ignis

probat ferrum durum, sic vinum corda superbiorum arguet in ebrietate potatum. » Sic quoque *Glossarium vetus*, de ferramentis : « Ferrum durum, » στόμωμα. Alibi : Στομῶ, « ferrumino; » στόμωμα, « ferramen; » στομωτής, « indurator. » In *Lexico alio*, « ferrumen, » στόμωμα, rectius. *Plinius* lib. xxxvi, c. 22, « aciem » appellat, quæ vox Gallicæ vicina est. Alii « duritiem mucronis » intelligunt. *Jansenius* : « Ignis probat et exhibet gladium acutum; quemadmodum ferrum, quod si non tingetur in aqua, non tantam habet duritiem; sic vinum corda superbiorum exhibet, dum illa vino madefiunt: nam et illa sunt ad nocendum promptiora. » Vel certe quod, ut ait Horat. *De arte poetica*,

*Reges dicuntur magnis urgere cutillis,
Et torquere mero, quein perspezisse laborant.*

COLLECT.

(40) *Κάρα πάλλειν*. *Hesychius* ad hoc etymon allusit : Κραιπάλη ἡ ἀπὸ τῆς μέθης κεφαλαλγία. Item *Suidas*, a quo κραιπάλη dicitur, ὁ ἐκ πολλῆς οἰνώσεως παλμός· ἀπὸ τοῦ τὸ κάρα πάλλειν τοὺς μεθύοντας.

(41) *Αὐτῆς*. Αὐτοῖς *Reg. Mox*, κρεῶν τε ῥο κρεῶν,

ἡσίοι· καὶ ἐνδύσεται διεβρήγμένα καὶ βακχίδη πᾶς ὑπὸ
 κώδης. » Ἐπικώδης γὰρ πᾶς ὁ μὴ εἰς σοφίαν ἐγρη-
 γορῶν, ἀλλὰ ὑπὸ μέθης βαπτίζομενος εἰς ὕπνον·
 « Καὶ διεβρωγῶτα, φησὶν (42), ἐνδύσεται ὁ πάροινος,
 ἵπαισχυνοῦσθαι τε τῇ μέθῃ διὰ τοὺς κατοπτέουστας. »
 Ὑπαὶ γὰρ ἁμαρτωλοῦ, τὰ διεβρωγῶτα τοῦ ὕφους τοῦ
 σαρκικοῦ, φιληδονίας κατατετρημένα· δι' ὧν ἡ αἰ-
 σθήνη ἐνδοθεν τῆς ψυχῆς ἐπιθεωρεῖται, ἡ ἁμαρτία, δι'
 ἣν οὐδὲ σωθῆσεται βραδίως τὸ ὕφος τὸ ἀπεσπασμένον
 εἰς πολλὰς κατασηπόμενον ἐπιθυμίας, τὸ
 ἀπεσπασμένον τῆς σωτηρίας. Ταύτη νοητικώτατα ἐπι-
 φέρει· « Τίνοι οὐαί, τίνοι θόρυβος, τίνοι χρίσεις, τίνοι ἀη-
 εῖς (43) λέσσαι, τίνοι συντριμμάτια διακενῆς; » Ὅρατε
 ἔων διεβρωγῶτα τὸν φιλοῖνον, ὃς παρορᾷ μὲν τὸν
 λόγον αὐτόν, ἐκδοτον δὲ ἑαυτὸν συνεχώρησεν τῇ
 μῆθῃ· ὅσα τούτῳ ἠπειλήσεν ἡ Γραφή. Καὶ πάλιν
 ἐπιφέρει τῇ ἀπέιλῃ· « Τίνοις πελιδνοὶ οἱ ὀφθαλμοί;
 ὡ τὸν ἐγχευόμενον ἐν οἴνοις (44); οὐ τῶν ἰχνευό-
 των ποῦ πότοι γίνονται; » Ἐνταῦθα μὲν καὶ νεκρὸν
 ἦν τῷ λόγῳ τὸν φιλοπότην ἀποφαίνεται διὰ τῶν
 « ὀφθαλμῶν τῶν πελιδνῶν, » ὃ τοῖς νεκροῖς σημεῖον
 ἐμφανίζεται, τὸν ἐν Κυρίῳ θάνατον αὐτῷ καταγγέ-
 λασα· ἡ γὰρ ἁμανηστία τῶν εἰς τὴν ἀληθῆ συντει-
 νόντων ζωὴν ἐπὶ τὴν φθορὰν ῥέπει. Εἰκότως οὖν
 σιγήματα ὁ Παῖδαγωγὸς ἀπαγορεύει, τῆς ἡμετέρας
 κηρύμενος σωτηρίας, « Μὴ πίνετε (45) οἶνον ἐπὶ
 μέθῃ. » Διὰ τί, πύση; « Ὅτι, φησὶ, τὸ στόμα σου
 εἴτε λαλήσει σχολιά· κατάκεισαι δὲ ὡσπερ ἐν καρδίᾳ
 θλίψεως, καὶ ὡσπερ κυβερνήτης ἐν πολλῶν κλύδωνι. »
 Ἐνταῦθεν καὶ ἡ ποιητικὴ ὠφελιμὴ λέγει·

A hallucinans) divina suspiciens Sapientia, præcipit
 suis filiis : « Ne sis vini potor, nec stipem exten-
 das ad emptiones carnum. Omnis enim ebriosus et
 fornicator mendicabit, et induetur laceris et pan-
 nosis omnis somnolentus ». Somnolentus enim
 est quisquis ad sapientiam non vigilat, sed ab
 ebrietate in somnum demergitur. « Et laceris,
 inquit, induetur debacchator, et per ebrietatem
 pudore afficietur, propter eos qui aspiciunt. » Pecca-
 toris enim foramina sunt partes vestis carnalis la-
 ceratae, seu perforatae libidinibus : per quas dedecus
 intra animam cernitur, nempe peccatum, propter
 quod non facile servabitur vestis, quæ undecunque
 divulsa est et dilaniata, multis scilicet marcescens
 cupiditatibus, a salute separata ac discissa. Unde
 B illud, quod efficacissime nos admonet, subjungit :
 « Cui vae, cui tumultus, ❄ cui judicia, cui injucundæ
 loquelæ, cui contritiones supervacuae ? » Videte
 vinosum totum dilaceratum, qui ipsum quidem
 Verbum despicit, seipsam autem tradidit et permi-
 sit ebrietati : quot et quanta ei Scriptura minata
 est. Minis autem his rursus subjungit : « Cujus sunt
 lividi oculi? an non eorum qui in vinis tempus
 consumunt? an non eorum qui investigant, ubi
 siant potationes? » Hic quidem eum qui potu ni-
 mio delectatur, etiam Verbo mortuum esse osten-
 dit per « viventis oculos, » quod est signum mor-
 tuorum : eam videlicet quæ est in Domino, mortem
 ei annuntians. Oblivio enim eorum quæ ad veram
 vitam pertinent, vergit ad interitum. Jure ergo Pæ-
 dagogus vehementissime prohibet, nostræ salutis curam gerens : « Ne bibite vinum ad ebrietatem. »
 Quamobrem? rogabis. « Quoniam, inquit, os tuum tunc loquetur perversa. Jaces autem tanquam in
 corde maris, et tanquam gubernator in multis fluctibus ». Ex hoc etiam adjuncta dicit poetica :

Οἶνος (46) θ', ὃς πυρὶ Ἴσον ἔχει μένος, εὖτ' ἄρ' ἄρ' C
 Ἐλθῆ· κυμαίνει δ' οἷα Αἰθυσσῶν ἅλα Βορέης
 [ἔς ἄνδρας
 [ἢ ἢ Νότος.

Vinum hominum veniens, velut ignis corda
 Quam Rotas aut Boreas agitant.....
 Pellit, ceu Libyci fluctuat unda maris
 Quam Rotas aut Boreas agitant.....

* P. 183 ED. POTTER, 156 ED. PARIS. a Prov. xxiii, 20, 21. b Ibid., 29. c Prov. xxiii, 29, 30. d Ibid. 33, 34.

Bib. Græc. Dein, διεβρήγμένα pro διαβρήγνύμενα,
 Nov. Mox, καὶ βακχίδη abest a Nov., Bod., Reg.
 Paulo post, ἐγρηγορῶς pro ἐγρηγορῶν Nov.
 (42) Φησὶν. Sc. Salomon, loco superioris memo-
 ratio. Hæc porro non sunt Scripturæ verba, ut hac-
 lenus quidem existimata sunt, sed Clementis.
 (43) Τίνοι ἀηεῖς. Proverb. xxiii, 29, apud Clement. :
 Τίνοι ἀηεῖς λέσσαι. At apud LXX : Τίνοι ἀηεῖαι καὶ D
 λέσσαι; « cui tristitiæ et ineptiæ. » COLLECT.
 (44) Οἶνοις. Οἴκοις Reg. perperam.
 (45) Μὴ πίνετε. Clementis verba sensum Prov.
 xiii, 20, 21 exhibentis. Simile est, quod dicit
 Joel i, 5 : Ἐρηνήσατε πάντες οἱ πίνοντες οἶνον εἰς
 μέθην. Mox, κατακείσθαι pro κατάκεισαι δέ, Bib.
 Græc. Dein, κυβερνήτης pro κυβερνήτης, Nov.
 (46) Οἶνος. Versus, qui sequuntur, duorum poe-
 tarum esse vidit interpretes Hervetus : qui primi loci
 senem fecit post Βορέης ἢ Νότος· et pro τὰ δὲ repo-
 suit καὶ πάλιν, sequentia continuat, tanquam ejus-
 dem poetæ verba, sed fallitur. Aliam interpolatio-
 nem discimus e Stobæo, titulo 18, De incontinen-
 tiæ : ibi enim tertii acroteleution, et quartus, ita
 legantur :

sequenti loco, vel aliunde. Sequens autem locus,
 οἶνου repetitione ita interpolari posset :

Καὶ πάλιν·
 Οἶνος ἁμαρτοεπῆς, οἶνος μεθύουσιν δμισθος,
 Οἶνος ψυχαπάτης.....

Sed nec conjecturæ hic indulgeo, nec cujus iste
 locus sit compertum habeo. Priorem Stobæus tri-
 buit Eratostheni. Hemistichium autem illud, Βορέης
 ἢ Νότος, legitur etiam apud Homerum : anapesto
 pro dactylo usurpata, ut et apud Virgil. *Fluviorum
 rex Eridanus*. SYLBURG.—Versus non Sapphus, neque
 poetriæ ullius, sed Eratosthenis sunt, apud Athe-
 næum lib. ii *Dipnosoph*. « Quod enim, inquit,
 scripsit poeta Cyrenæus, *Est eadem vini,* » etc.
 Ubi interpretes Callimachum putat citari, cum sit
 apud Stobæum titul. 18 Eratosthenis nomen, licet
 communis ei sit cum Callimacho patria, ποιητικὴν
 dixit, non feminam indicans : nam et alibi citans
 Menandrum, idem verbum usurpat. In Græco Cle-
 mentis scribe ἄνδρα non ἄνδρας. Deinde ita hæc :
 Βορρῆς ἢ Νότος, τὰδε τοὶ κεκρυμμένα φαίνει· vel
 trajecta dictione, τὰς πάντα κεκρυμμένα φαίνει.
 Senarium vero de vino allatum ab Herveto tan-
 quam Euripidis, apud Athenæum lib. x repertum,
 Æschylo vindicat Stobæus, licet Erasmus euctor
 erroris sit in proverbio : « In vino veritas. » De de-

..... Τὰ δὲ καὶ κεκρυμμένα φαίνει
 Βυσσῶδες, ἐκ δ' ἄνδρων πάντ' ἐτίναξε νόον.
 Ut πάντα, quod est ante φαίνει, subreperit, vel e

Et rursus :

*Abscondita mentis
Vinum errans verbis aperit, dirum usque bi-
[bentis
Vinum quod mentes fallit :.....*

et quæ sequuntur. Videtis naufragii periculum : cor quidem multo potu obruitur, excessum autem temulentiae maris minis comparavit, in quo corpus, tanquam navis, demersum, turpitudinis profundum subitit ac dedecoris, decumanis vini fluctibus obrutum. Gubernator autem, mens scilicet humana, supereminens ebrietatis fluctu circumagitur, et in mari versans caligat propter procellæ tenebras, et a portu veritatis aberrat, donec, in saxa sub mari latentia irruens, seipsum in voluptates impactum perdidit. Merito ergo Apostolus ✕ quoque præcipit : « Ne inebriemini vino, in quo est multa luxuria : » « non » posse « servari » ebrietatem per *ἀσωτίαν*, quæ Græce *luxuria* est, significans *. Nam etsi aquam vinum in nuptiis fecerit^b, non tamen permisit inebriari : verum quod erat aqueum in sensu legis vivificavit, cum operatorem ex Adam, universum scilicet mundum, replevit sanguine, et potum vitis veritatis, nempe temperamentum veteris legis et Verbi novi, ad **68** præstituti temporis complementum, pietati præbuit. Mysticum ergo signum sancti sanguinis vinum Scriptura nominavit. Temperantiam autem incommoda reprehendens : « Intemperans, inquit, res est vinum, et injuriosa res ebrietas. » Placet ergo rectæ rationi, ut hieme quidem propter rigorem eousque bibant, dum non rigeant ii, qui sunt ad rigendum proclives ; altero autem tempore, propter medelam intestinorum. Quemadmodum enim cibo, ut non esurias, ita etiam potu, ne sitias, utendum est, diligenter cavendo, ne labamur. « Res est enim admodum periculosa vini ingressio. » Ita autem fuerit anima nostra pura, sicca et luminosa. Ipsa autem sicca anima,

✕ P. 184 ED. POTTER, 156-157 ED. PARIS.

cumanis fluctibus, vide Junium centuria 6, proverb. 77. COLLECT.

(47) *Kal.* Abest a Reg. et Nov.(48) *Εἰκασεν.* Nempe Salomon, loco jam memorato(49) *Ἀστοχήσας.* Ἀποστοχήσας Bod. Mox scribe, *αὐτὸς αὐτὸν ἔξωκ.*(50) *Μὴ μ.* Rectius vulgata Bib. Ephes. v, transposita præpositione, *μὴ μεθύσκεισθε οἶνω*, ἐν *ψ*. SYLBERG.— Mox, πολλὴ abest a Bib.(51) *Πεποληκεν.* Subaudiendum ὁ Κύριος. In.(52) *Ἐξ Ἀδάμ.* Τὸν ἐξ Ἀδάμ, repetito articulo, Pal. ms. lb.(53) *Σύμβολον.... αἱματος.* « Symbolum sanguinis, » non est ipse sanguis. Mox, *διελέγχουσαν* pro *διελέγχουσα*, Bod.(54) *Οὕτως.* Οὕτω Nov. Dein, *παρείσευσις* pro *παρείσευσις*, idem corrupte.(55) *Τοῦ οἴνου.* Si contracte legamus *τῶνου*, melius consistabit metrum. SYLBERG.(56) *Ὀὄτω δ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρξαι καθαρὰ καὶ ξηρὰ καὶ φωτεινὴς.* *αὐτὴ δὲ ψυχὴ ξηρὰ σοφωτάτη.* Hervetus correxit in libro suo *αὐτὴ δὲ ψυχὴ*. Apud Stobæum tit. *De temperantia* ex Heraclito profertur hæc sententia : Ἀνὴρ ὀκτόταν μεθυσθῆ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήθου σφαλλόμενος,

A Τὰ δὲ καὶ (47) .

Κεκρυμμένα πάντα φαίνει..... *ἀμαρτοεπὴς οἴνος* · *μεθύουσιν* *δυσσθος**Οἴνος ψυχαπάτης* ·

καὶ τὰ ἐξῆς. Ὀρατε τοῦ ναυαγίου τὸν κίνδυνον · περικλύζεται μὲν ἡ καρδία πολυποσία · τὸ δὲ πλῆθος τῆς οἴνοφυγίας, θαλάττης εἰκασεν (48) ἀπειλῆ, ἐν ἣ βεβουθισμένον τὸ σῶμα, ὡσπερ ναῦς, δέδουκεν εἰς βυθὸν ἀκοσμίας, ταῖς τοῦ οἴνου τρικυμίας ἐπιχεχωσμένον · ὁ δὲ κυβερνήτης, ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος, περιφέρεται τῷ κλύδωνι ὑπερρεούσης τῆς μέθης, ἐνόαλαττεῦων τε, εἰλιγγιῶ τῷ ζῶφῳ τῆς καταιγίδος, τοῦ τῆς ἀληθείας ἀστοχήσας (49) λιμένος · ἔως, ἀντιπεριπεσῶν ὑφάλους πέτραις αὐτὸς αὐτὸν ἐξοκειλας εἰς ἡδονὰς διαφθείρη. Εἰκότως οὖν καὶ ὁ Ἀπόστολος παραγγέλλει · « Μὴ μεθύσκεσθε (50) ἐν οἴνω, ᾧ ἐστὶν ἀσωτία πολλή » · τὸ ἀσωστον τῆς μέθης διὰ τῆς ἀσωτίας αἰνιξάμενος. Εἰ γὰρ καὶ τὸ ὕδωρ οἶνον ἐν τοῖς γάμοις πεποληκεν (51), οὐκ ἐπέτρψε μεθύειν τὸ δὲ ὕδαρὸς τοῦ φρονήματος ἐξωποποίησε τοῦ νόμου, τὸν ἐργάτην ἐξ Ἀδάμ (52), τὸν κόσμον ὅλον, αἵματι πληρώσας, ἀμπέλου ποτὸν ἀληθείας, τὸ κρᾶμα τοῦ νόμου τοῦ παλαίου καὶ τοῦ λόγου τοῦ νέου εἰς συμπλήρωσιν τοῦ χρόνου τοῦ προκατηλλαγμένου θεοσεβεία παρασχόν. Μυστικὸν ἄρα σύμβολον ἡ Γραφὴ αἵματος (53) ἀγίου οἶνον ὠνόμασεν · τὴν δὲ ἐκ τοῦ οἴνου ἐωλοκρασίαν διελέγχουσα, « Ἀκόλαστον οἶνος, » φησὶ, « καὶ ὑβριστικὸν μέθη. » Ἀρέσκει τοίνυν τῷ λόγῳ τῷ ὀρθῷ, χραιμῶνος μὲν διὰ τὸ κρῦος πίνειν, μέχρι τοῦ μὴ βίγουν, ὡς εὐχερὲς τὸ βίγουν · τοῦ δὲ ἄλλου καιροῦ, διὰ τὴν τῶν ἐντοσθιδίων θεραπείαν. Ὡς γὰρ τροφαῖς ἐπὶ τὸ μὴ πεινῆν, οὕτως (54) καὶ ποτῶ ἐπὶ τὸ μὴ διεψῆν χραιστέον, παραφυλάττοντας τὸν δισσθον ἀκριβῶς · « Ἀκροσφαλῆς γὰρ ἡ τοῦ οἴνου (55) παρείσευσις. » Οὕτω δ' ἂν καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπάρξαι καθαρὰ, καὶ ξηρὰ, καὶ φωτεινὴς · Ἀγῆτὴ δὲ ψυχὴ ξηρὰ σοφωτάτη (56), καὶ ἀρίστη ταύτη δὲ

a Ephes. v, 18. b Joan. ii. c Prov. xx. 1.

ὄρθην ψυχὴν ἔχων. Ἀγῆ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. « Vir inebriatus vacillat, et ab impubere puero ducitur, animam habens humidam. Est autem anima sicca sapientissima et optima. » Apud eundem titul. 17 *De continencia*, ex Musonio citatur dictum illud, sed legitur *αὐτὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη*. At in manuscripto Regine correctum est *αὐτὴ ψυχὴ*. Reperitur et apud Plutarchum eadem sententia lib. *De oraculorum defectu*, et *De esu carnium* : sed utrobique legendum putat *αὐτὴ ψυχὴ* Henricus Stephanus. Ἀγῆ tamen retinetur a Mercuriali *Var. lection.* lib. iv, cap. 2, quo modo apud Galenum scriptum est. Scaliger in Varronem, interpretans illud Afranii : *Vigilans ac solers, sicca, sana, sobria* : « Potest hic dicta esse sicca pro sobria, ut apud Plautum in *Asinaria* et Cicero nem in *Academicis*, sicci homines pro sobriis, sicuti madidus et madulus pro ebrio. Ita enim Græce ξηρόν. Pindarus apud Plutarchum *Ἠσὶ σαρκοφαγίας* · Ἀγῆ ξηρὰ ψυχὰ σοφωτάτα, et Athenæus lib. ii ξηρὰν τροφήν vocat abstinentiam. » Sed Scaligerum fellelit vitiosus codex, qui Pindaro tribuit Heracliti dictum. At apud Eusebium lib. viii *Præparat. evang.* cap. 5 : *Ἀεπιτότητι ἀέρος ἡ διάνοια πέφυκεν ἀκονῆσθαι, δι' ὃ καὶ Ἡράκλειτος οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φησιν* · Οὐ γῆ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Legendum

καὶ ἐποπτικῆ· οὐδέ ἐστι κάθυγρος ταῖς ἐκ τοῦ οἴνου ἀναθυμιάσει, ναπέλης δίκην σωματοποιουμένη. Οὐ παυπραγμονητέον τοίνυν τὸν οἶνον τὸν Χίον, ἂν ἐπι- οὐδὲ τὸν Ἀριούσιον (56), ὅταν μὴ παρῇ. Δίψα γὰρ ἐνδείας τινὸς ἐστὶ πάθος καὶ τὸ κατ'ἀλλήλων ἐπι- ζητεῖ βοήθημα πρὸς ἀναπλήρωσιν, οὐ τετυφωμένον ποτὸν (57). Πλαδύσης δὲ ὀρέξειως δι' ἀκρασίαν αὐτῶν οἴνου οἰνηγίαι, παραπρονούσης, καὶ πρὸ τῆς μέθης, περὶ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς. Θάσιός τε γὰρ (58), καὶ ὁ εὐώδης, καὶ ὁ εὐπνοῦς Λέσιος, καὶ Κρήσιος γλυκὺς, καὶ Συρακούσιος ἡδύς, καὶ Μενδήσιος τε Αἰγύπτιος, καὶ ὁ νησιώτης Νάσιος, καὶ ἀνοσομίας (59) τις ἄλλος τῆς Ἰταλῶν γῆς· πολλὰ ταῦτα ὀνόματα· σὺφρονι συμπίπτει οἶνος εἰς, ἐνὸς γεώργιον θεῶ. Τί γὰρ οὐκ ἀπόχρη ὁ ἐπιχώριος ἐπιπλήρωσαι τὴν ἐπιθυμίαν; εἰ μὴ τι καὶ τὸ ὕδωρ ἐποῖσονται, ὡς οἱ βασιλεῖς (60) οἱ ἀνόητοι. Χοάσπης ποταμὸς ὡπα λεγόμενος τῆς Ἰνδικῆς, οὗ κάλλιστον ὕδωρ εἰς πόσιν τὸ Χοάσπιον· καθάπερ καὶ τοὺς φίλους (61), ὡπα δὲ καὶ τὸ ὕδωρ ἐπαγόμενον. Ταλανίζει τοὺς κλισίους εἰς τρυφήν κἀναυθα τὸ ἄγιον Πνεῦμα, διὰ τοῦ Ἀμῶς ἐκφωνήσαν· «Οἱ πίνοντες (62) τὸν θευλισμένον οἶνον, καὶ ἐπὶ κλίνης ἐλεφαντίνης, » φησὶ, «κατακαίμενοι· » καὶ ὅσα τούτοις ἀκόλουθα ἐν ἠκίδους ἐπήγαγεν μέρει. Προνοητέον δὲ μάλιστα τῆς εὐσημοσύνης, (ἧ καὶ τὴν Ἀθηναῖν (63) φησὶν ὁ μῦθος, ἥτις ποτὲ ἦν, προμηθευμένη αὐτῆς, τῶν αὐλῶν ἐπαρῶσαι τὸ ἐπιτεπερπὲς, διὰ τὸ ἀπερπὲς τῆς ὄψεως) ὡς ἀδαστρόφως τῷ προσώπῳ πτεῖν, μὴ ἄδην σπά-

✠ P. 185 ED. POTTER, 157 ED. PARIS. • Amos, vi, 4, 6.

videtur censuisse, aut legisse interpretes ἀπὸ ξηρῆ, ἢ enim vertit : « Aer sicciior, anima prudentior, atque melior. » Hæc tam diversa viris doctis dijudicandi relinquimus. COLLECT.

(56) Ἀριούσιον. In veteri exemplari, quod solum habui cum hunc pium gravenique scriptorem excudendum darem, scriptum offendi οὐδὲ τὸν Ἀρεθούσιον, ὅταν μὴ παρῇ; correxi Ἀριούσιον. Plures aulem antiqui auctores Ariusii vini ut optini mentionem fecerunt. Plutarchus in commentario, quo disputat de vita ab Epicuro laudata, et Strabo in 14, qui narrat a loco nomen hoc illi impositum, cum ager quidam asper Chii insulæ Ariusius appellatus ferat vinum optimum omnium vinorum Græcorum. Athenæus quoque in *Epitome* lib. 1, necnon etiam Galenus, Virgilius quoque meminit hujus vini in pastorali carne: ita namque in vetustissimis exemplaribus legitur versus ille:

Vina novum fundam calathis Ariusia nectar.

Inveni quoque libros calamo exaratos, in quibus sit « Arethusia. » P. Victorius lib. xv, cap. 24 *Var. lectio* n. In excuso typus est, οὐδὲ τὸν Ἀριούσιον. Sic et videtur voluisse vertere Hervetus in hac secunda editione, sed ommissa est correctio ab amanuensi. COLLECT. Ἀρεθούσιον habent Nov. Reg. Bod. Verumtamen Ἀριούσιον omnino retineri debet: quod vini Chii species est. Athenæus lib. 1, cap. 25: *Ἐπιπέπερος δ' ἐστὶν ὁ Χίος καὶ τοῦ Χίου ὁ καλούμενος Ἀριούσιος.* « Ante reliqua, Chio gratia est: præsertim ei, quod Ariusium vocatur. » Ibidem, et in capitibus proxime superioribus, de reliquiis vini speciebus iusius agit. Conf. Julius Pollux lib. vi, cap. 2. Ejus porro verba, quæ ad rem nostram præcipue spectant, hæc sunt: Χίος, καὶ ὁ τούτου ἀριστος, ἀρισταῖος, ἀριστούσιος. Scribe, Clemente et Athenæo auctoribus, ὁ τούτου ἀριστος, Ἀριούσιος. « Hujus vini species optima, Arius a. » Corruptio a vicinia

PATROL. GR. VIII.

A est sapientissima et optima: adeoque etiam contemplationi apta, nec ex iis, quæ ex vino ascendunt, exhalationibus madefacta, instar nubis in molem corpoream cogitur. Non est ergo vinum Chium magna cura requirendum, si absit: nec Ariusium, si non adsit. Sitis enim est alicujus indigentia affectio, et ad eam explendam quærit conveniens auxilium, non autem vinum ardens ac fumosum. Languescitis autem et imbecillæ per intemperantiam appetitionis sunt ✠ transmarinæ vini importationes, desipiente in desideriis animo, vel ante ebrietatem. Nam et Thasium, itemque odoriferum, et suaviter spirans Lesbium, et quoddam suave Creticum, et dulce Syracusium, et Mendesium quoddam Ægyptiacum, et insulare Naxium, et aliud quoddam B fragrans ex Italia; multa quidem hæc nomina: moderato autem convivæ vinum unum, quod ex unius Dei agricultura provenit. Quid enim, an non vinum in sua patria natum, cuique sufficit, ad suam explendam cupiditatem? Nisi forte etiam aquam sunt importaturi, quemadmodum stulti reges. Choaspes fluvius est Indiæ sic dictus, cujus est ad potum optima aqua Choasopia. Quemadmodum autem vinum vinosos, ita quæ assumitur aqua, sui efficit amantes. Divites autem miseros et hic pronuntiat Spiritus sanctus, per Amos elocutus: « Qui bibunt vinum percolatum, et super lectum, » inquit, « sedent eburneum: » et quæcumque his similia propro loco subjunxit. Decoris autem cura est ma-

C et similitudine τοῦ ἀριστος, nata videtur.

(57) *Τετυφωμένον ποτὸν.* Hoc est, « vinum factum præ se ferens: » scilicet, quod rarum sit, et nec facile, nec sine magno pretio comparari possit. Eodem sensu hac voce usus est sub finem cap. 3 hujus libri, ubi reprehendit « divites mulieres, quod ex auro facerent urinæ et excrementorum receptacula, » ὡς μηδὲ ἀποτρίψασθαι ἐξόν.... μὴ τετυφωμένως, « ut ne egerere quidem eis liceat absque fastu et superbia. »

(58) *Γάρ.* Abest a Reg. et Bod. Mox, καὶ abest a Nov.

(59) Ἀρθοσμίας. Quidam hoc nomen ducunt a loco Anthosmio, alii ab « odore. » Quomodo præparari debeat, Phanis Eresius docet apud Athenæum lib. 1, cap. 24.

(60) *Οἱ βασιλεῖς.* Reges Persarum intelligit. Porro in margine Reg. et Bod. aliquis hoc scholium adnotavit: Ἱστορεῖ τούτο Ἡρόδοτος περὶ τῶν Περσῶν βασιλέων, καὶ ἄλλοι πολλοί.

(61) *Καθάπερ καὶ τοὺς φίλους.* A cum Herveto interprete legit, καθάπερ καὶ ὁ οἶνος φιλοῖνους ποιεῖ. SYLBURG.—Alii scribunt, καθάπερ καὶ τοὺς φίλους ὁ οἶνος.

(62) *Οἱ πίνοντες.* Amos vi, 4: Οἱ καθεδόντες ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων. Dein 6: Οἱ πίνοντες τὸν διυλισμένον οἶνον. Que Clemens conjunxit.

(63) *Ἡ καὶ τὴν Ἀθηναῖν.* Καὶ γὰρ τὴν Ἀθ. Nov. non male. Apollodor. lib. 1, cap. 4, 2: Οὗτος (Μαρσύας) γὰρ, εὐρὺν αὐλοῦς, ὡς ἔβριψεν Ἀθηναῖα διὰ τὸ τὴν ἑρὴν αὐτῆς ποιεῖν ἄμορφον, ἦλθεν εἰς ἔριν περὶ μουσικῆς Ἀπόλλωνι. « Marsyas enim, cum tibias invenisset, quas Minerva abjecerat quod ejus vultum deformem efficerent, Apollinem de musica provocare non dubitavit. » Hinc Pausanias in *Atticis* memorat Minervæ statuam τὸν Μαρσύαν Σειλητὸν πιούσης, ὅτι δὴ τοὺς αὐλοῦς ἀνέλετο, ἐβρίθαι σφᾶς τῆς θεοῦ βουλομένης. « Marsyam Si-

xime gerenda (cujus etiam Minervam, quæcumque ea fuerit, curam gerentem dicit fabula, tibiariam abjecisse delectationem, propterea quod id esset aspectu indecorum); ut nimirum vultu stabili ac minime distorto bibamus, non nimis avidè attrahentes, nec antequam biberimus, oculos indecore se gerere cogentes, præ intemperantia inconvenienter haurientes, ut mentum non conspergamus, nec vestem madefaciamus, dum potus simul totus infunditur, faciem nostram phialis prolinentes, atque adeo propemodum obruentes. Etenim susurrus, dum potus magno impetu fertur, et plurimo spiritu atrahitur, perinde ac si in vas fictile infundatur, editus, gutture resonante per rapidam ingurgitationem, turpe est et indecorum intemperantiæ spectaculum. Accedit his, quod ei quoque est damnosum, qui illo utitur, potus studium. Ne ad id, quod tibi damnum affert, o amice, festinaveris. Non eripitur tibi potus, tibi datus est, et te expectat: ne disrupti festinaveris, ingenti hiatu attrahens. Impletur tua sitis, etsi tardius biberis, honeste ac decore te gerens, dum potus, ut decet, per partes dividitur. Non enim tempore aufertur, quod præripitur ab intemperantia. « In vino, » inquit, « ne te virum fortem præbeas: multos enim vinum reddit inutiles. » Ebrietate autem maxime utuntur Scythæ, Celtæ, Iberi, et Thraces, quæ universæ sunt bellicosæ gentes: pulchrumque ac beatum vitæ studium se exercere putant. Nos autem, qui sumus genus pacificum, ad usum, non ad petulantiam convivantes, sobriis haustibus amicitiae ergo bibimus, ut revera convenienter nomini ostendantur amicitiae. Quomodo Dominum bibisse existimatis, quando propter nos homo factus est? alicunde impudenter, ut nos? an non honeste ac tem-

✕ P. 186 ED. POTTER, 158 ED. PARIS. • F. ccli. xxxi, 30.

lenum cædens, quod tibias, quas ipsa abjici voluerat, sustulisset. » Plutarchus refert Alcibiadem etiam tibias repudiasse, quod ejus faciem deformarent.

(64) *Πρό πόσεως*. Hanc lectionem Sylburgio debemus. Codices mss. et impressi πρό πόλεως exhibent: sed in Reg. aliquis super λ posuit σ.

(65) *Ἐχρῆλωσεν*. Ἀπόλεσεν Sirac. Quæ sequuntur, sumpta sunt e Platonis lib. 1 *De legibus*, p. 777: Μέθης δὲ αὐτῆς πέρι, πότερον ὡσπερ Σκύθαι χρώνται καὶ Πέρσαι, χρηστέον, καὶ ἔτι Καρχηδόνιοι καὶ Κελτοὶ καὶ Ἰβήρες καὶ Θράκες πολεμικὰ ὄντα ταῦτα γένη, ἢ καθάπερ ὑμεῖς· ὑμεῖς μὲν γὰρ, ὅπερ λέγεις, τὸ παράπαν ἀπέχεσθε· Σκύθαι δὲ καὶ Θράκες τῷ ἀκράτῳ παντάσῃ χρώμενοι, γυναῖκές τε καὶ αὐτοὶ, καὶ κατὰ τῶν ἱματιῶν καταχεόμενοι, καλὸν καὶ εὐδαιμον ἐπιτηδεύμα ἐπιτηδεύειν νουμικάσι. Πέρσαι δὲ σφόδρα μὲν χρώνται καὶ ταῖς ἄλλαις τρυφαῖς, ἃς ὑμεῖς σπόβαλλετε, ἐν τάξει δὲ μάλλον τούτων, ὧ λῶστέ. « Sed de ebrietate quaerendum, inquam, utrum ita utendum sit, quemadmodum Scythæ ac Persæ utuntur, Carthaginienses præterea, et Galli, et Hispani, et Thraces, quæ omnes gentes bellicosissimæ sunt: vel quemadmodum vos, qui, ut ais, omnino abstinetis. Scythæ vero ac Thraces mero penitus utuntur, tam viri quam mulieres, ac mero vestes perfundunt, præclarum hoc et beatum vitæ genus existimantes. Persæ vero aliis quoque deliciis, quas vos spernitis, valde utuntur, quamvis modera- »

σαντας, μηδὲ πρό πόσεως (64) τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀσχημονεῖν ἀναγκάζοντας, ἀμυστὶ ἔλκοντας ὑπὸ ἀκρασίας, μηδὲ περιχεῖν τὸ γένειον, ἢ τὴν ἐσθῆτα καταδρέχειν, ἀθρόου τοῦ ποτοῦ ἐπιχεομένου, μονονουχὶ ἐμπλύνοντα καὶ ἐναποκλυζόμενον ταῖς φιάλαις τὸ πρόσωπον τὸ αὐτῶν. Καὶ γὰρ ὁ κελαρυσμὸς, βαγδαίου τοῦ ποτοῦ φερομένου, σὺν πολλῷ τῷ πνεύματι ἐπισπασμένου, ὡσπερ εἰς κεραμοῦν ἄγγος ἐγχεομένου, ἔχουντος τοῦ λαιμοῦ διὰ τὸν ῥοῶδη καταβροχθισμὸν, αἰσχρὸν καὶ ἀπρεπὲς τὸ θέαμα τῆς ἀκρασίας. Πρός δὲ καὶ ἐπιπλαθεῖς τὸ ἐπιτηδεύμα τῶν μεταλαμβάνοντι ἢ φιλοποσία. Μὴ σπεύσῃς εἰς βλάβην, ὧ εὐτος· οὐχ ἀρπάζεται σου τὸ ποτόν· σοὶ δέδοται, καὶ ἀναμένει σε· μὴ διαβραγῆναι σπουδάσῃς, χανὸν ἐλκύσας· πῖμπλαται σου ἡ δίψα, κἂν βράδιον πῆγῃ, τὸ κόσμιον προσλαβοῦσα, κοσμίως καταμεριζομένου τοῦ ποτοῦ· οὐ γὰρ ἀφαιρεῖται τῷ χρόνῳ, ὃ προαρπάξει ἡ ἀκρασία. « Ἐν οἴνῳ δὲ, » φησὶ, « μὴ ἀνδρίζου· πολλοὺς γὰρ ἔχρηλωσεν (65) ὁ οἶνος. » Μέθῃ δὲ μάλιστα οἱ Σκύθαι χρώνται, Κελτοὶ τε, καὶ Ἰβήρες, καὶ Θράκες, πολεμικὰ ζῦμπαντα ταῦτα ὄντα γένη· καὶ καλὸν καὶ εὐδαιμον ἐπιτηδεύμα ἐπιτηδεύειν νουμικάσιν. Ἡμεῖς δὲ, τὸ εἰρηνικὸν γένος, εἰς ἀπόλαυσιν, οὐκ εἰς ὕβριν ἐστιώμενοι, νηφαλίους πίνομεν φιλοτησίας, ἵνα δὴ τῷ ὄντι οἰκείως τῷ ὀνόματι δειχθῶσιν φιλόητες. Πῶς οἴεσθε πεπωκέναι τὸν Κύριον, ὅτι νῖκα δι' ἡμᾶς ἀνθρώπος ἐγένετο; οὕτως ἀναισχύντως ὡς ἡμεῖς; οὐχὶ ἀστείως (66), οὐχὶ κοσμίως; οὐκ ἐπιλελογισμένως; Εὐ γὰρ ἴσῃτε, μετέλαβεν οἴνου καὶ αὐτός· καὶ γὰρ ἀνθρώπος καὶ αὐτός· καὶ εὐλόγησέν γε τὸν οἶνον, εἰπὼν· « Λάβετε (67), πῖετε· τοῦτό μου (68) ἐστὶν τὸ αἷμα, » αἷμα τῆς ἀμπέλου· τὸν Λόγον, τὸν « περὶ πολλῶν ἐκχεόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, » εὐφροσύνης ἁγίον ἀλληγορεῖ νᾶμα (69). Καὶ ὅτι μὲν σωφρονεῖν τὸν πίνοντα δεῖ, δι' ὧν ἐδίδασθε παρὰ τὰς εὐωχίας εἶδειτε

quam isti, vir optime. » Conf. *Archæologia Græca* lib. iv, cap. 18.

(66) *Οὐχὶ ἀστείως*, Omittit Nov.

(67) *Λάβετε*. Christus de pane loquens, cum apud Matth. xxvi, tum apud Marc. xiv, et I Cor. xi, hac voce usus est: *Λάβετε, φάγετε*, de vino nullibi. Verum hæc, eaque quæ sequuntur, διὰ μνήμης et minus accurate recitavit Clemens.

(68) *Τοῦτό μου*. Clementi idem est, « sanguis » Christi, et « sanguis vitis. » Adjicit præterea Christum, (εὐφροσύνης νᾶμα) « lætitiæ laticem, » seu vinum lætitiæ effectorem (ἀλληγορεῖν) « allegorice vocare » Logon, hoc est semetipsum, « qui, » hoc est cujus sanguis, « pro multis effusus est. » Quod si Clementi idem liquor sit « sanguis Christi et sanguis vitis, » vino præterea sanguinem Christi per allegoriam significante, apparet eum de sacramento Eucharistiæ idem sensisse, quod Tertullianus, qui « corpus Christi » exp. « figuram corporis, » Adv. Marcion. lib. v, cap. 40: « Acceptum panem, et distributum discipulis corpus illum suum fecit, hoc est corpus meum » dicendo, id est figura corporis mei, » etc. Ibid. lib. iii, cap. 19: « Sic enim Deus, in Evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut hinc jam cum intelligas corporis sui figuram pani dedisse, » etc.

(69) *Ἀλληγορεῖ νᾶμα*. Ἀλληγορεῖν ἄμα Nov. mendose.

σπῶς· οὐ γὰρ μεθῶν ἐδίδασκεν. Ὅτι δὲ οἶνος ἦν ἅπερ τε εὐλογηθὲν, ἀπέδειξε πάλιν, πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων· «Ὁὐ μὴ πῖω ἐκ τοῦ γεννηήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης, μέχρις ἂν πῖω αὐτὸ μεθ' ὑμῶν ἐν τῇ βραδείᾳ τοῦ Πατρὸς μου. » Ἄλλ' ὅτι γε οἶνος ἦν τὸ πινόμενον πρὸς τοῦ Κυρίου, πάλιν αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγει, τὴν Ἰουδαίων ἐπωνειδίῳ σκληροκαρδίαν· «Ἦλθε γὰρ, » φησιν, « ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ λέγουσιν· Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος. » Τουτὶ μὲν ἡμῖν καὶ πρὸς τοὺς Ἐγκρατικὰς καλουμένους παραπειθήτω. Αἱ δὲ γυναῖκες, τὸ εὐσχημον ἐπαναιρούμεναι δῆθεν, ὡς μὴ ταῖς πλατείαις κύλιξιν διαχέουσαι τὰ χεῖλη περιήραγεις γέωνται πλατυνομένου τοῦ στόματος στεναῖς κοιμιδῆ κατὰ τὸ στόμιον ἀλαβάστροις, ἀσχημῶνς πίνουσαι, ἀνακλῶσι μὲν τὰς κεφαλὰς, γυμνοῦσι δὲ τοὺς τραχηλῶς οὐ κοσμίως, ἐμοὶ δοκεῖν, καὶ τὸν λάρυγγα διατείνουσαι περὶ τὴν κατάποσιν βροχιζέουσιν, ὡς ἀπογυμνοῦμεναι τοῖς συμπόταις ἂ δύνανται ἐρουγάτε ἀνδρῶδες ἐπισπόμεναι, μᾶλλον δὲ ἀνδραποδῶδες, προσεπιθρόπτονται σπαταλώσαι· οὐδεὶς γὰρ φύγος οἰκτεὸς ἀνδρὶ λογικῷ, ἐτι δὲ μᾶλλον γυναικί, ἢ καὶ τὸ συνειδέναι αὐτὴν ἑαυτῆ, ἥτις εἴη (70) μόνον, αἰσχύνῃ φέρει· «Ὀργὴ δὲ, » φησί, « μεγάλη, γυνὴ μέθυσος· » οἶνον χόλος θεοῦ, οἰνομάχλη γυνή (71). Διατί; ὅτι « ἀσχημοσύνην αἰσῆς οὐ συγκαλύψει· » ταχὺ γὰρ εἰς ἀταξίαν ὑποσείρεται γυνή, κἂν μόνον ἐπιδῶ τὴν προαίρεσιν εἰς ἡθνάς. Καὶ οὐχὶ ἀλαβάστροις πίνειν κεκωλύκαμεν, ἀλλὰ τὸ ἐπιτηδεύειν ἐν τούτοις μόνον πίνειν, ὡς ἀλαζονικῶν, περικόπτομεν, τοῖς παρατυχοῦσιν ἀπροσταθῶς χρῆσθαι συμβουλευόντες, πόρρωθεν ἄνωθεν εὐσθενοῦσας ἀνακόπτοντες αὐταῖς τὰς ὀρέξεις. Ἡ δ' οὖν (72) πρὸς ἐρουγὴν ἀναπλωτίζουσα τοῦ ἀέρος ἐπειξίς ἡσυχῆ παραπειμπτέα. Κατ' οὐδένα δὲ τρόπον ταῖς γυναῖξιν ἐπιτρεπτόν, παραγυμνοῦσας τι τοῦ σώματος καταφαίνεσθαι, μὴ σφαλεῖν ἀμφω· οἱ μὲν, ἐρεθίζόμενοι κατασκοπεῖν· αἱ δὲ, τῶν ἀνδρῶν ἐ' ἑαυτὰς ἐπισπόμεναι τὰς θύξαι. Ἀεὶ δὲ, ὡς παρὸντος τοῦ Κυρίου, κοσμίως ἀναστρεπτόν ἡμῖν, μὴ τῆ ἄρα καὶ ἡμῖν, ὡς Κορινθίους ὁ Ἀπόστολος χάλειπας εἶπη· «Συνερχομένων ὑμῶν (73) οὐκ ἔστι κριακὸν δεῖπνον φαγεῖν. » Ἐμοὶ δοκεῖ ὁ Ἀκέφαλος πρὸς τῶν μαθηματικῶν καλούμενος, ὁ πρὸ τοῦ ἀστέρος τοῦ πλανωμένου καταριθμούμενος, συνιζηκίας τῆς κεφαλῆς εἰς τὸ στήθος, τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ἰδονικούς καὶ τοὺς ἐτοίμους εἰς μέθην αἰνίττεσθαι· καὶ γὰρ οὖν κἂν τούτῳ (74), τὸ λογιστικὸν ἔδρωται οὐκ ἐν τῇ κεφαλῇ, ἀλλ' ἐν τοῖς ἐνδοσθιδίοις πάθεισιν, ἐπιθυμία τε καὶ θυμῷ δεδουλωμένον. Ὡστε, ὅτῳ ἐρώπων Ἐλπῆωρ (75) ἀστράγαλον ἐάγη καταπεσῶν

perate? an non considerate? Certo enim scitote, ipse quoque vino usus est: nam ipse quoque homo est. Et vinum benedixit, cum dixit: « Accipite, bibite, hoc est sanguis meus, » sanguis vitis: Verbum enim, quod « pro multis effunditur in remissionem peccatorum », sanctum lætitiæ fluentum allegorice vocat. Et quod sobrium esse oportet eum qui bibit, ex eo, quod in conviviis docuit, aperte ostendit: neque enim ebrius docuit. Quod autem vinum esset, quod benedictum est, ostendit rursus, dicens discipulis: « Non bibam ex fructu vitis hujus, donec bibero ipsum vobiscum in regno Patris mei ». Cæterum quod vinum quidem esset, quod bibebatur a Domino, rursus ipse de seipso dicit, Judæorum cordis duritiam exprobrans: « Venit enim, » inquit, « Filius hominis, et dicunt: Ecce homo vorax, et potor vini, publicanorum amicus ». Hæc quidem nobis firma et fixa sint adversus eos, qui dicuntur Encratitæ. Porro autem mulieres, honesti ac decori memores, ne labra latis calicibus diffundentes, dilatato ore disrumpantur, admodum angustis in ore alabastris indecore bibentes: capita reflectunt, colla autem non, ut mihi quidem videtur, honeste denudent, et jugulum extendentes, potum ingurgitant, quasi convivis ea, quæ possunt, denudare studeant: virilesque eructationes, vel potius serviles attrahentes, in luxu et in deliciis tempus consumunt. Nihil enim, quod probum affert et vituperationem, viro, qui ratione est præditus, convenit, multo autem minus mulieri, cui vel ipsum cogitare quænam sit, ei affert pudorem. 69 « Ira autem » inquit, « magna, est mulier ebria: » tanquam ira esset Dei, mulier temulenta. Quamobrem? quoniam « suam non celat turpitudinem ». Facile enim mulier ad inhoneste se gerendum attrahitur, modo animus suum liberum voluptatibus permiserit. Neque vero alabastris bibere prohibuerimus, sed studium in bis solis bibendi iis, ut superbum et arrogans, resecamus: hoc enim volumus, ut nulla ratione habita, iis, quæ se obtulerint, utantur, pravos appetitus eminus ab ipso principio exscindentes. Jam vero aeris impulsus, qui redeunte quadam fluctuatione incitat ad eructandum, est sensim transmittendus. Nullo autem modo pernitendum est mulieribus, ut nudam aliquam corporis partem offerant viris, ne ambo prolabantur; hi quidem dum ad videndum incitantur; illæ vero, dum in se virorum intuitum attrahunt. Semper autem, tanquam præsentente Domino, honeste versandum est, ne nobis quoque sicut Corinthiis succensens dicat Apostolus:

✠ P. 187 ED. POTTER, 159 ED. PARIS. a Matth. xxvi, 27, 28. b Ib. 29. Marc. xiv, 25. c Matth. xi, 19. d Eccli. xxvi, 41.

(70) Ἦτις εἴη. Scilicet quoad muliebrem naturam.

(71) Ολορεῖ... γυνή. Hæc Clementis verba sunt, non Siracidæ, ut hactenus existimata fuerunt.

(72) Ἡ δ' οὖν. Et dicit Nov. Mox, ἐναπλωτίζουσα Bod. Deum, κατ' οὐδένα τρόπον, ommissa δὲ part., Nov.

(73) Ἰμῶν. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ addit Paulus. Mox, ἐμοὶ δοκεῖν pro ἐμοὶ δοκεῖ, Bod.

(74) Κἂν τούτῳ. Malim κἂν τούτοις, vel κἂν τούτων· « etiam in his: » vel « etiam horum. » nempe

qui gulæ et vino dediti sint.

(75) Ἐλπῆωρ. Homerus *Odyss.* K, sub finem:

..... Πέσεν, ἐκ δὲ οἱ ἀύχηρ

Ἄστραγάλωρ ἐάγη....

..... Cecidit, ejus autem cervix

Ex junctura fracta est.

Eustathius in illum locum: Τὸ δὲ ἀστράγαλον, ὃ ἔστι σπονδύλων, ἀρχὴ τοῖς μεθ' Ὀμηρον τοῦ εἰπεῖν

« Convenientibus vobis non licet dominicam cœnam comedere ». Mibi videtur is qui a mathematicis dicitur Acephalus, qui ante stellam errantem enumeratur, capite in pectus compresso, significare belluones homines, et voluptuarios, et ad ebrietatem propensus. Nam in his quoque ratiocinandi facultas non in capite, sed in intestinis collocatur, iræ et cupiditati serviens. Quamobrem quemadmodum Elpenor colli vertebrae fregit, cum cecidisset per ebrietatem: ita eorum cerebrum præ ebrietate caligine offusum, ad cor et jecur, hoc est ad voluptatem et iram, majore casu decidit, quam dicunt poetæ Vulcanum cœlitus a Jove in terram fuisse dejectum. « Labor autem, vigiliæ, » inquit, « et bilis et tormentum est cum homine insatiabili ». Quocirca Noe quoque indecora vinolentia descripta est, ut ebrietatem quam maxime vitemus, manifestam scriptisque mandatam lapsus imaginem habentes: propter quam, qui ebrietatis texerunt turpitudinem, benedicuntur a Domino. Brevisse itaque comprehendens Scriptura, uno verbo omnia dixit: « Quod homini erudito satis est vinum, et in ejus cubili requiescet ».

✠ CAP. III.

Quod in sumptuosam vasorum suppellectilem non sit studium conferendum.

Argenteorum itaque, et aureorum, gemmeorumque poculorum irritus et inutilis est usus, ut quibus visus decipiatur tantum. Nam sive eis calidum nistium liquorem infuderis, excalectorum vasorum molesta est tractatio; sive rursus frigidum infuderis, qualitatem materia transfundit, liquorem corumpens, et est damnosus dives potus. Valeant ergo Thericlei calices, Antigonides, canthari, labronii et lepastæ, et poculorum genera innumerabilia, psycteres præterea et trullæ. Auri enim et argenti, et privatim et publice est invidiosa, ut semel dicam, possessio, si usum excesserit; rara ad acquirendum, difficilis ad custodiendum, et non apta ad utendum. Quin etiam curiosa ac inanis cœlatorum in vitro vana gloria, ad frangendum propter artem paratior, quæ timere docet, simul ac bibas, est a nobis nostris institutis exterminanda. Sellæ autem

✠ P. 188 ED. POTTER, 160 ED. PARIS.

ὡς ὁ δεῖνα κατεάγει τῆς κεφαλῆς. Τὴ μὲν τοι κοινώτερον, ἄγη ἀστραγάλους, ἢ κεφαλὴν. COLLECT.

(76) Ποιητῶν παῖδες. Homerum intelligit, apud quem Vulcanus hæc de se loquitur, *Iliad. A*, vers. 589:

..... Ἀργαλέος γὰρ Ὀλύμπιος ἀντιφέρεσθαι.
Ἦδη γὰρ μὲ καὶ ἄλλοι ἀλεξέμεναι μεμῶτα
Ῥίψε, ποδὸς τεταγῶν, ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο.
Πᾶρ δ' ἡμᾶρ φερόμην, ἄμμι δ' ἡέλιω καταδύντι
Κάππεσον ἐν Λήμνῳ· ὄλιγος δ' ἔτι θυμὸς
[ἐνήερ.

(77) Χολέρα. Χολέρας Eccl.

(78) Οἱ σκεπάσαντες. Scilicet Sem et Japheth, Gen. ix, 23, 26, 27.

(79) Τὸ ἱκανόν. Ἰκανόν ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ οἶνος, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ ἀναπαύσεται. At in Ecclesiastico c. xxxi, v. 22: Ὡς ἱκανόν α. π. ὄλιγον καὶ ἔ. τ. κ. α. οὐκ ἀσθμαίνει. « Quam sufficiens homini erudito exiguum, et super cubili suo non anhelat. » Aliter Latina vulgata. Sed nihil in utrovvis mutandum est. Janenius agi putat in hoc versu de victu parco et jejuno; nondum de vino. COLLECT.

(80) Ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ. Ἀργύρου καὶ χρυ-

σίου ὑπὸ μέθης, οὕτω τούτων ὁ ἐγκέφαλος, ἀνωθεν διγυγιάσας ὑπὸ μέθης, ἐπὶ τὸ ἦπαρ καὶ τὴν καρδίαν, τούτέστιν ἐπὶ τὴν φιληθονίαν καὶ τὸν θυμὸν, καταπίπτει πτώμα μείζον· ἢ φασὶ ποιητῶν παῖδες (76), πρὸς τοῦ Διὸς τὸν Ἡφαιστον οὐρανὸθεν ἐβρίβηαι χαμαί. « Πόνος δὲ ἀγρυπνίας, » φησὶ, « καὶ χολέρα (77), καὶ στέρφος μετ' ἀνδρὸς ἀπλήστου. » Διὰ τοῦτο τοι καὶ ἡ τοῦ Νῦε παροιμία ἀνάγραπτος γεγένηται, ἵνα ὡς ὅτι μάλιστα τὴν μέθην φυλαττώμεθα, ἐμφανῆ καὶ ἔγγραπτον τὴν εἰκόνα τοῦ παραπτώματος ἔχοντες· δι' ἣν οἱ σκεπάσαντες (78) τὴν ἀσχημοσύνην τῆς μέθης, εὐλογοῦνται παρὰ Κυρίῳ. Συντομώτατα τοῖνον ἐμπεριλαβοῦσα ἡ Γραφή, ἅπαντα ἐν ἐνὶ λόγῳ εἴρηκεν· « Τὸ ἱκανόν (79) ἀνθρώπῳ πεπαιδευμένῳ οἶνος, καὶ ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ ἀναπαύσεται. »

B

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅτι οὐ χρὴ περὶ τὴν πολυτέλειαν τῶν σκευῶν ἐσπουδαίκεναι.

Ἐκπωμάτων τοῖνον ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ (80) πεποιημένων, λιθοκολλήτων τε ἄλλων, ἀθετος ἢ χρῆσις, θύεως ἀπάτη μόνον. Εἰ τε γὰρ αὐτοῖς ἐγχαίει τις θερμὸν κράματος, διαπυρουμένων τῶν σκευῶν ἐπώδυνος ἢ λήψις· εἴτε αὖ ψυχρὸν πάλιν ἐγγείαι, μεταδίδουσι τῆς ποιότητος ἡ ὕλη, λυμαινόμενη τὸ κράμα· καὶ ἔστιν ἐπιθλαθῆς ἢ πόσις ἢ πλουσία. Ἐβρίετων τοῖνον Θηρίκλειοί (81) τινες κύλικες, καὶ Ἀντιγονίδες, κἀνθαροὶ τε καὶ λαβρώνιοι, καὶ λεπασταί, καὶ τῶν ἐκπωμάτων εἶδη τὰ μυρία· ψυκτῆρές τε ἐπὶ τούτοις, καὶ οἰνοχάαι· χρυσός τε γὰρ ἀπαξιαπλῶς καὶ ἀργυρός, ἴδια τε καὶ δημοσία ἔστιν ἐπιφθονον κτήμα, τὴν χρεῖαν ὑπερβεθηκός· κτήσασθαι τε σπάνιον, καὶ τηρῆσαι δύσκολον, καὶ οὐκ ἐπιτηδεῖον χρῆσασθαι. Ναὶ μὴν καὶ τορευτῶν (82) περίεργος ἐφ' ὕελῳ κενοδοξία, εἰς θραῦσιν διὰ τέχνης ἐτοιμότερα, δεδιέναι τε ἅμα καὶ πίνειν διδάσκουσα,

α I Cor. xi, 20. β Eccl. xxxi, 23. γ Il. id. 22.

σοῦ Nov. Dein, περιποιημένων pro πεποιημένων, Reg., Bud.

(81) Θηρίκλειοι. In marg. Reg. et Bud. aliquis hæc de poculis adnotavit: Θηρίκλειοι, ἀπὸ Θηρίκλεους τοῦτο ἐφευρόντος. Ἀντιγόνοι ὁμοίως. Κἀνθαροὶ, ἀπὸ τοῦ σχήματος. Λεπασταί, ἀπὸ τοῦ σχήματος. Θηρίκλειον, τὸ σφαιροειδὲς τῷ πυθμένι, τὸ ἐπικείμενον ἔχον κωνοειδὲς, ἀφ' οὗ πιεῖν ἔστιν εὐπετές. Ἀντιγονίος, ἡ ἀνευ τοῦ σφαιροειδοῦς πυθμένοος εἰς ὄξυ ἀπολήγουσα. Κἀνθαρος, τὸ λεκανοειδὲς μὲν, ἀνωθεν δὲ ὁμοίως πύματι ἐπεσπεπασμένον στομίῳ οὐ μέτρῳ, κατὰ μέσον ἀνδρόγυρος, καὶ πρὸς ἄκρῳ τῆς περιφερείας προχοῖδι, ἀφ' ἧς πιεῖν ἔστιν διοιγόμενον. Λαβρώνιοι, ἀσπίδοις ἐκπωμα, ἀφ' οὗ ἔστι λάθρως ἐμφορηθῆναι τὸν πίνοντα. Λεπαστή, χυτρωειδὲς ἐκπωμα, ἐπιτίθει μίᾳ τὸ εὐκλεῖσθαι παρεχομένη. Ψυκτῆρ κλινοδρικοῦ σχήματος κατατομή, κάτωθεν κιονίδι ἐπὶ πρῆματι κλινοδρικῷ ἐδραζομένη· ἀφ' οὗ καὶ ἐστάνα· καὶ μεταχειρισθῆναι ἔστιν αὐτῇ πρόχειρον. Conf. Athenæi *Dipnosoph.* lib. xi, per plura capita, Pollucis *Onomast.* lib. vi, cap. 16.

(82) Ναὶ μὴν καὶ τορευτῶν. Καὶ μὴν καὶ τορευτῶς, Reg., Bud.

περιοριστέα τῆς εὐνομίας ἡμῶν· κλινητῆρες δὲ ἀργυροί, καὶ λεκάναι, καὶ ἄξυδάφα, καὶ (83) πινακίσκοι, καὶ τρυβλία· πρὸς ἐπὶ τούτοις σκευὴ ἀργυρᾶ τε καὶ χρυσᾶ, τὰ μὲν εἰς διακονίαν τροφῆς, τὰ δὲ καὶ εἰς ἄλλας τινὰς, αἰσχύνονται καὶ λέγειν, χρείας, κέδρου (84) τ' εὐκαέτοιο, καὶ θύου, καὶ ἐθένου, καὶ ἐλέφαντος τρίποδες ἡσχημένοι, κλίνας τε ἀργυρόποδες, καὶ ἐλεφαντοκόλλητοι· χρυσοστικτοὶ τε καὶ χελώνης πεποικιλμένοι (85) κοίτης κλισιάδες· στρωμαὶ τε ἀλουργεῖς καὶ ἄλλων χρωμάτων δυσπορίστων, ἀπειροκάλου τρυφῆς τεκμήρια, φθόου καὶ βλακείας ἐπίθουλα πλεονεκτήματα, παραπεμπτέα πάντα· οὐδ' ἦντινοῦν ἀξιόλογον ἔχοντα σπουδῆν. «Ὁ γὰρ καιρὸς συνεσταλαμένος ἐστίν,» ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Τοῦτο ὑπολείπεται, μὴ γελοῖως σχηματισθῆναι καθάπερ ἐν ταῖς πομπαῖς ὁρῶνται τινες, ἐξωθεν κεχρισμένοι καταπληκτικῶς εἰς σεμνότητα, τὰ ἐκὼν ἄθλιοι. Τοῦτο δὲ διασαφῶν ἀκριβέστερον, ἐπιγυγαν· «Λοιπὸν ἐστὶν ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσιν (86)· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες.» Εἰ δὲ ἐπὶ (87) γάμου ταῦτα, ἐφ' οὗ φησὶν ὁ Θεὸς, «Πληθύνεσθε·» πῶς οἴεσθε τὴν ἀπειροκαλίαν μὴ ἐξ αὐθεντείας Κυριακῆς ἐξοριστέαν; διὰ τοῦτο καὶ, «Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα,» λέγει ὁ Κύριος, «καὶ πτωχοῖς ἴδου, καὶ δεῦρο ἀκολουθεῖ μοι.» Ἔπου τῷ Θεῷ, γυμνὸς ἀλαζονείας, γυμνὸς ἐπικλήρου πομπῆς· τὸ σὸν, τὸ ἀγαθὸν, τὸ ἀναφαίρετον μόνον, τὴν εἰς τὸν Θεὸν πίστιν, τὴν εἰς τὸν παθόντα ὁμολογίαν, τὴν εἰς ἀνθρώπου εὐεργεσίαν κεκτημένους, κτῆμα τιμαλφέστατον (88). Ἐγὼ δὲ (89) καὶ Πλάτων ἀποδέχομαι, ἀντικρυς νομοθετοῦντα, ὡς οὕτω ἀργυροῦν δεῖ πλοῦτον οὕτω χρυσοῦν ἀσχεῖν, ἀλλὰ μήτε σκεῦος ἀχρεῖον, ὃ μὴ μετὰ τῆς ἀναγκαίας χρήσεως, καὶ μέτριόν ἐστίν· ὡς εἰς πολλὰ τὰ αὐτὰ εἶδενον εἶη, καθαιροῦτο δὲ ἡ πολυκτημοσύνη. Παγκάλως γοῦν ἡ θεία που λέγει Γραφή, πρὸς τοὺς φιλάτουσ καὶ ἀλαζόνας ἀποτεινομένη· «Ποῦ εἰσὶν οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν, καὶ οἱ κυριεύοντες τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ ἐν τοῖς ὀρνέοις τοῦ οὐρανοῦ ἐμπαίζοντες, οἱ τὸ (90) ἀργύριον θησαυρίζοντες καὶ τὸ χρυσίον, ᾧ ἐπεποιθήσαν ἄνθρωποι, καὶ οὐκ ἔστι τέλος τῆς κτήσεως αὐτῶν· οἱ τὸ ἀργύριον τε καὶ τὸ χρυσίον

A argentæ, pelves et acetabula, scutellæ et catini, et præterea vasa aurea et argentea, nonnulla quidem ad ciborum ministerium, alia vero ad alios usus, quos me pudet dicere, ex sectili cedro, thyo ebenaque, et ebore instructi tripodes, lectique argentei pedes et ex ebore compacti, auroque interspersæ et testudine variatæ cubilis valvæ, et stragulæ vestes purpureæ, et aliorum colorum paratu difficilium, insolentium deliciarum argumenta, invidiæ mollisque ignavia insidiosa commoda, sunt omnia amandanda, ut quæ nihil habeant propter quod sit jure in eis multum studii ponendum: «Tempus enim contractum est,» ut dicit Apostolus. Hoc ergo restat, ne habitum quempiam præ nobis ridicule feramus: quemadmodum in pompis videntur nonnulli extrinsecus ita unci et oblii ad gravitatem, ut stuporem et admirationem inculcant, iustus autem sunt plane miseri. Hoc itaque explicans accuratius, subiunxit: «Reliquum est, ut et qui habent uxores sint tanquam non habentes, et qui emunt, tanquam non possidentes a.» Quod si hæc dixit de conjugio, de quo dixit Deus: «Multiplicemini b,» quomodo putatis insolentiam non esse ex auctoritate Domini exterminandam? Quocirca dicit etiam Dominus: «Vende quæ habes, et da pauperibus, et huc me sequere c.» Sequere Deum nudus ab arrogantia, nudus a pompa momentanea, quod tuum est, quod bonum est, quod auferri non potest, in Deum fidem, in passum confessionem, beneficentiam in homines in passum: quæ quidem est possessio pretiosissima. Ego autem laudo etiam Platonem, qui lege lata aperte decernit, quod neque, ut opes aureas et argenteas habeas, laborare oportet, neque vas inutile, quod non cum usu necessario moderatum quoque sit, ut sit idem ad multa accommodatum: multiplex autem et varia possessio tollatur. Pulcherrime itaque alicubi 70 dicit divina Scriptura ad eos, qui sunt sui amantes et arrogantes, verba dirigens: «Ubi sunt, qui gentibus imperabant, et qui dominabantur feris, quæ sunt super terram? qui in cæli avibus illudebant; qui argenti et auri thesauros congregabant, in quibus homines habe-

✱ P. 189 ED. POT., 161 ED. PAR. • I Cor. vii, 29, 30.

(83) Καὶ. Abest a Nov.

(84) Κέδρου. Ex Homeri *Odyss.* E, vers. 60, quo Ulysses de domo Calypsus dicit:

..... Τηλόθι δ' ὀδομή
Κέδρου τ' εὐκαέτοιο, θύου ἀνὰ νῆσον ὀδώδει
Δαιόμενων.....

..... Procul autem odor
Cedri fissilis, ithurisque per insulam redolebat
Ardentium.....

(85) Χελώνης πεποικιλμένοι. Legendum videtur χελώνης πεποικημένοι, ut *Pædag.* c. 11. Vel χελώνη, αὐτὴ χελώναις πεποικημένοι. Vulgata certe lectio structuram habet duriorē. SYLBURG.

(86) Ὄσιν. Quædam hic omittit Clemens. Quæ sequuntur ex Evangelio, διὰ νημέθης recitat.

(87) Εἰ δὲ ἐπ. Sic apud Tertullianum *De cultu feminarum* cap. 9: «Non enim utemur nostris? quis autem prohibet uti? Secundum Apostolum tamen, qui nos uti monet mundo isto, quasi non

b Gen. i, 28. c Math. xix, 21; Marc. x, 21; Luc. xviii, 22.

abutamur. Præterit enim habitus hujus mundi. Si ergo uxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum? COLLECT.

(88) Κτῆμα τιμαλφέστατον. Phrasis poetica. Lycophron *Cassandæ* vers. 564:

Ἐξ οὐρανοῦ πεσοῦσα καὶ θρόνων Διός,
Ἄνακτι πάππῳ κτῆμι τιμαλφέστατον.

E caelo delapsa, Jovisque solio,
Avo regi res pretiosissima.

(89) Ἐγὼ δέ. Clarius videtur ferri lex ista lib. v *De legibus*: Νόμος ἔπεται πᾶσι τούτοις μηδ' ἐξείναι χρυσόν, μηδὲ ἀργυρον κεκτήσθαι μηδένα μηδὲν ἰδιώτη. «Ne cui privato aurum argentumve possidere fas esto.» COLLECT.

(90) Οἱ τό. Καὶ τό, Baruch. Mox, ἐπεπεθῆσαν, Ibid. et Nov. Dein, ὅτι οἱ τὸ ἀργύριον, Baruch. Dein, καὶ οὐκ ἔστιν ἐξ Ibid.

bant fiduciam, et non est finis acquisitionis eorum? A qui aurum et argentum fabricabantur, et erant solliciti? Non est inventio operum eorum: evanuerunt, et ad inferos descenderunt. » Hæc est merces arrogantis superbæ. Si nobis enim agrum colentibus, ligone et aratro opus est, ligonem autem argenteum falcemque auream nemo fabricari solet, et materia, quæ apta sit ad opus faciendum, non quæ sit dives, in agricultura utimur: quid velat, quominus in vasis quoque domesticis idem sentiant, qui quod est simile considerant? quorum modus sit usus, non sumptus magnificentia. Quid enim, dic quæso, qui in mensa ponitur gladiolus, si clavos non habuerit argenteos, vel non fuerit factus ex ebore capulus, non scindit? An ad carnem dividendam Indicum ferrum nobis fabricandum est, auxilium veluti quoddam contra hostem evocantibus? Quid vero si fuerit pelvis fictilis, an ablutarum manuum sordes non excipiet? et vas fictile, quo pedes lavamus, pedum sordes? Ergone etiam ✕ indigne feret mensa, quæ est pedibus eburneis instructa, si panem unius oboli portaverit? neque vero lumen lucerna ministrabit, quod sit figuli opus, non aurificis? Ego autem dico, vel humile grabatum iuhilo deteriore præbere accubitum, quam lectum eburneum. Cum autem ad substernendum sit satis pellium, adeo ut purpureis aut puniceis non sit opus, propter primarum, quæ exitium attulerunt, deliciarum stultitiam, nihilo secius condemnare frugalitatem, quis tantus error et vana pulchri persuasio? Videte: Christus in vili catino cibum sumpsit, et fecit discipulos super herbam accumbere, et pedes eorum lavit, linteo accinctus, a fastu alie-

✕ P. 190 ED. POTTER, 162 ED. PARIS.

(91) *Ἐργων*. Repositum e Pal. ms. pro vulg. *τῶν λόγων*. — SYLBURG. Consentiant Nov., Reg., Bod. (92) *Ἐὶ γὰρ τοι*. Tertullianus *De habitu muliebri* c. 5: « Quod de qualitate usus gloria est auro, et argento, at quin magis ferro et æri, quorum ita disposita est utensilitas, ut et proprias operas plures, et necessariorum exhibeant rebus humanis, et nihilominus auri et argenti de sua vice accommodent iustioribus causis. Nullus bidens aurum demersit in terram, nullus clavus aurum intimat tabulis. Taceo totius vitæ necessitates ferro et æri innixas. » COLLECT.

(95) *Δικέλλης*. Διακενήs Nov.

(94) *Ὁὐ πλουσιῶς*. Ὁὐ πλησιῶς Nov. Scribi possit οὐ πλουσιῶ, ut respondeat τῷ εὐεργῶ.

(95) *Πορφυρίδων ἢ φοινικ.* Pal. ins. transpositis vocabulis, φοινικίδων ἢ πορφυρίδων. SYLBURG. Consentiant Reg. et Bod.

(96) *Κατεγνώσθαι*. H. κατέγνωσται, indicat. modo, signif. activa. SYLBURG. — Perperam, nam κατεγνώσθαι referri debet ad φημί superius positum. Sensus est: « Cum autem pellis ad substernendum abunde sufficiat, adeo ut nec purpureis, nec puniceis opus sit, tamen eam per deliciarum, a quibus mali origo est, vesaniam præ vilitate dico condemnari. Quis demum sit hic tantus error, quæ pulchritudinis opinio, videte. »

(97) *Τροβίλω*. Prisci illi Græci et Latini vasis fictilibus ac ligneis domi utebantur, cum autem alia pretii majoris publice non possiderent, ea demum in sacrificiis adhibere cogebantur. Tametsi vero tractu temporis ubi gentium opes in immen-

τεκταίνοντες, καὶ μεριμνῶντες; οὐκ ἔστιν ἐξεύρεσις τῶν ἔργων (91) αὐτῶν· φρανίσθησαν, καὶ εἰς ἔθου κατέβησαν. » Οὗτος τῆς ἀπειροκαλίας ὁ μισθός. Εἰ γὰρ τοι (92) γεωργουσίην ἡμῖν, δικέλλης (93) ἐστὶ χρεῖα, καὶ ἀρότρου· μακέλλην δ' οὐκ ἂν τις ἀργυρᾶν, οὐδὲ ἄμην χρυσῆν χαλκεύοι, τῷ δὲ εὐεργῶ τῆς βίης, οὐ πλουσιῶς (94) εἰς γετηπονίαν συγχρώμεθα· τί κωλύει καὶ περὶ τὰ σκεύη τὰ ἐνοικίδια τὴν αὐτὴν ἔχειν διάνοιαν τοῦς τοῦ ὁμοίου θεωρητικούς; ὧν μέτρον ἢ χρεῖα, μὴ ἢ πολυτέλεια γινέσθω. Τί γὰρ, εἰπέ μοι, τὸ μαχαίριον τὸ ἐπιτραπέζιον, ἢ μὴ ἀργυρῶλον ἦ, ἢ ἐξ ἐλέφαντος πεποιημένον τὴν λαθὴν, οὐ τέμνει; ἢ ἐπὶ τὴν μοῖραν τοῦ κρέως Ἰνδικὸν σίδηρον χαλκευτέον, καθάπερ συμμαχικόν τι παρακαλοῦντας; Τί δέ; εἰ κεραμοῦν εἴη τὸ χερνίβιον, οὐ δέξεται τὸ ἀπόνιμα τῆς χειρός; οὐδὲ ὁ ποδονιπτῆρ τὸ ἀπόνιμα τοῦ ποδός; Ἀναξιοπαθῆσει δὲ ἄρα καὶ ἡ τράπεζα ἢ ἐξ ἐλέφαντος τοῦς πόδας· ἐσκευασμένη, ὁδοιταῖον ἄρτον βαστάζουσα; οὐδὲ μὴν ὁ λύχνος διακονῆσει τῷ φῶς, ὅτι κεραμῶς, οὐ χρυσοχόου ἔργον ἐστίν; Ἐγὼ δὲ φημι καὶ τοὺς σκίμποδας οὐδὲν κακίω παρεχομένους κατάκλις, τῆς ἐλεφαντίνης κλίνης. Τῆς δὲ σισύρας ἱκανωτάτης οὐσίας ὑπεστρώσθαι, ὥστε μὴ δεῖσθαι πορφυρίδων ἢ φοινικίδων (95). κατεγνώσθαι (96) ὁμῶς τῆς εὐτελείας δι' ἀβελτερίαν ἀρχεῖκου τρυφῆς· τίς ἢ τοσαύτη πλάνη, τίς ἢ δοξοκαλία; Ὅρατε· ὁ Κύριος τροβίλω (97) ἐπέψατο (98) εὐτελεῖ, καὶ κατέκλινε τοὺς μαθητάς ἐπὶ τῆς πύας χαμαί· καὶ τοὺς πόδας ἐνιπτεν αὐτῶν σαβάνῃ (99) περιζωσάμενος ὁ ἄνθρωπος Θεός καὶ Κύριος τῶν ὄλων (1)· οὐκ ἀργυροῦν δὲ ποδονιπτῆρα περιφέρων (2) ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ τὴν Σαμαρεῖτιν ἦγει πιεῖν σκευεῖ κεραμῶν τοῦ φρέατος ἀνιμῶσαν, οὐκ ἐπιζήτων τὸ βασιλικὸν χρυ-

» Baruch. iii, 16, 17, 18, 19.

sum crescerent, ea tamen vasa, quibus antiquitas necessario sacra faciebat in solemnibus cæramoniis plerumque remanserunt. Plinius lib. xxxv, cap. 12. Cicero *De legibus* II: Ad divos caste adeunto, pietatem adhibento, opes amovento. Deinde locum hunc de vili catino subjungit Brodæus lib. IV *Miscellan.*, cap. 19; idem Chrysostomus hom. 51 in Matthæum. COLLECT.

(98) *Ἐπέψατο*. Rectius ἐπέψατο. SYLBURG. — In marg. Reg. et Bod. aliquis hæc adnotavit: Ἐπέψατο, ἀντὶ τοῦ εἰς ἔθου ἐχρήσατο.

(99) *Σαβάνῃ*. Hermas *Pastor*. lib. III, simil. VII c. 4: « Succinge te sabano, et ministra mihi. Succinxit me sabano mundo, quod factum erat ex sacco. » Ubi Cotelerius hæc adnotavit: « Sabanus, usitata vox Græcis, apud quos, teste Isidoro lib. XII, cap. 26, nata est; indeque Latinis, ac Hebræorum Rabbinis. Exponitur autem « linteum, » seu « linteamen, » in Glossis, in antiquo Scholiaste Juvenalis ad Sat. XIV, 22, et in Victore Vitensi lib. V *De persecutione Africana*. Clemens Alexandrinus *Pædag.* II, utens testimonio Joannis, XII, 4, ubi Dominus præcingit se linteo, pro λευκῷ habet σαβάνῃ. Unde in Lexico Græco-Latino veteri: *Σάβανον*, « Sabanum, linteum: » et perperam faciunt, qui « linteum substituant. »

(1) *Ὁ ἄνθρωπος Θεός καὶ Κύριος τῶν ὄλων*. Insigne testimonium contra Arianos, nam ὁ Θεός καὶ Κύριος τῶν ὄλων, quibus titulis Christum ornât, apud veteres semper est supremus Deus.

(2) *Περιφέρων*. Φέρων Nov.

σὺν· σθενῆναι δὲ τὸ δίψος εὐκόλως διδάσκων· Ἀσποπὸν γὰρ τὴν χρειαὴν ἐτίθετο, οὐ τὴν ἀπειραγαθίαν. Ἦσθιεν δὲ καὶ ἔπιεν παρὰ τὰς εὐωχίας, οὐ γῆς ἐξορύττων μέταλλα, οὐδὲ ἀργύρου (3), καὶ χρυσοῦ, τοῦτ' ἔστιν τοῦ, προσόξουσι σκευαρίους χρώμενος· οἶον ἀναπνεῖ τῆς τετυφωμένης ὕλης ὁ ἰός. Καθόλου γάρ, καὶ τὰς τροφάς, καὶ τὰς ἐσθῆτας, καὶ τὰ σκεύη, καὶ τὰλλα πάντα τὰ κατὰ τὸν οἶκον συλλήβδην λέγω, ἀκόλουθον εἶναι ταῖς ἐνστάσεσιν τοῦ Χριστιανοῦ (4) εἶ, κατὰ τὸ πρόσφορον οἰκειούμενον τῷ προσώπῳ, τῆ ἡλικίᾳ, τῆ ἐπιτηδεύσει, τῷ καιρῷ. Ἐνὸς γὰρ ὄντας θεράποντας Θεοῦ (5), χρῆ καὶ τὰ κτήματα, καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῖς ἐπιπλά, ἐνὸς ἐπιδείκνυσθαι σύμβολα βίου καλοῦ, καὶ τὸν κατ' ἓνα τῶν ἀνθρώπων ἀδιακρίτῳ πίστει, τῆ μονοπροσώπῳ ταύτῃ ἐνστάσει, τὰ εἰς ἀκόλουθα καὶ σύμφωνα τῆ διαθέσει τῆ μιᾶ φαινεσθαι ποιοῦντα. Ἄ δὲ καὶ κτώμεθα μὴ χαλεπῶς, καὶ χρώμενοι εὐκόλως, ἐπαινοῦμεν, φυλάττομεν βράδιως, καὶ κοινωνοῦμεν εὐκόλως αὐτῶν· ἀμείνω δὲ τὰ χρήσιμα· βελτίω δὲ δῆπουθεν τὰ εὐτελέστερα τῶν πλουσίων. Τῷ δὲ ὅλον ὁ πλοῦτος οὐκ ὀρθῶς κυβερνώμενος, ἀκρόπολις ἔστι κακίας· περὶ δὲ ὀφθαλμίωντες οἱ πολλοί, οὐκ ἂν ποτε εἰς τὴν βασιλείαν (6) παρεισέλθοιεν τῶν οὐρανῶν· νοσοῦντες μὲν περὶ (7) τὰ κοσμικὰ, ὑπερηφάνως δὲ ζῶντες διὰ τὰς τρυφάς. Χρῆ δὲ προσηλθῆναι τοὺς περὶ σωτηρίᾳ σπεύδοντας, ὡς ἄρα χρήσεως μὲν ἔνεκεν ἡ πᾶσα ἡμῖν (8) κτήσις· αὐταρχίας δὲ χάριν ἡ κτήσις (9), ἣν καὶ ἐξ ὀλίγων ἂν τις περιποιήσαιοτο. Μάταιοι γὰρ οἱ δι' ἀπληστίαν ἐπ' αὐτοῖς χαίροντες κειμηλίοις· «Ὁ δὲ συνάγων τοὺς μισθοὺς,» φησὶ, «συνήγαγεν εἰς δεσμὸν τετυρπημένον.» Οὗτος (10) ἔστιν ὁ συνάγων καὶ ἀποκλείων τὸν σπόρον, καὶ ἐλαττοῦμενος, ὁ μηδὲν μεταδίδως. Χλεῦθι δὲ καὶ γέλιος πλατῦς, οὐροδόχας ἀργυρᾶς καὶ ἀμίδας ὑέλᾶς ἐπιφέρεσθαι τοὺς ἄνδρας, καθ' ἕνα ἐπάγονται τοὺς συμβούλους τοὺς αὐτῶν· καὶ τὰς πλουτούσας ταύτας ἀλόγως (11) γυναίκα χρυσοῦ ποιεῖσθαι τῶν ἐκκρίσεων τὰ ἐκδοχῆα, ὡς μηδὲ ἀποτριψασθαι ἐξὴν ταῖς πλουσίαις, μὴ τετυφωμένως. Ἡυξάμην δ' ἂν αὐτοῖς παρ' ὅλον τὸν βίον σκυβάων ἕξιον κρίνεσθαι τὸ χρυσόν. Νυλὶ δὲ ἡ ἀκρόπολις τῆς κακίας (12), ἡ φιλαργυρία εὐρηται, ἣν ὁ

nus Deus et Dominus omnium, sane non argenteum lavacrum e caelo deferens : et a Samaritana potum petiit, quæ aquam vase fictili hauriebat e puteo, aurum regale non requirens, sitim autem docens facile restinguere. Scopum enim constituebat usum, non inutilem magnificentiam. In conviviis autem comedebat et bibebat, non e terra metalla effodiens, neque auri et argenti, hoc est rubiginem redolentibus vasculis utens : quodammodo enim spirat e superbiēte materia rubigo. In summa enim et alimenta, et vestes, vasa et supellectilem, et quæcumque in domo sunt, atque ipsam, ut semel dicam, vitam, oportet esse consentaneam rectæ Christiani hominis institutioni, prout conducibile fuerit, accomodatam personæ, ætati, studio ac temperi. Cum enim simus unius Dei ministri, oportet et possessiones, et quæ est in eis supellectilem, unius honestæ vitæ signa ostendere, et unumquemque hominem certa fide, huic uniformi institutioni ea, quæ consequuntur, consentanea, et huic uni proposito convenientia videri facere. Quæ autem non difficulter acquirimus, ea, dum eis facile utimur, laudamus, et facile custodimus, et facile communicamus : meliora autem sunt, quæ utilia. Quæ sunt utique viliora, ea sunt etiam meliora divitiibus. In summa, divitiæ, quæ non recte administrantur, sunt arx vitii ac sceleris : quibus multi oculos adjicientes, cælorum regnum nunquam ingredi poterunt ; rerum quidem mundanarum desiderio ægri, arroganter autem præ deliciis viventes. Oportet autem eos qui contendunt ad salutem, hoc animo antea præcepisse, quod usus quidem causa nobis sit universa possessio ; sufficientiæ autem gratia possessio, quam etiam ex paucis quispiam paraverit. Vani enim sunt, qui præ insatiabilitate delectantur possessionibus, quas tantum servent, ac recondant. « Qui autem cogit, » inquit, « mercedes, coegit in nodum perforatum ». Is autem est, qui cogit sementem, et excludit, et detrimento afficitur, quæ nulli impertitur. Res est autem plane ridicula, et digna maxime quæ ludibrio habeatur, quod viri argentea urinæ rece-

✠P. 191 ED.POTTER. * Agg. i, 6.

(3) *Οὐδὲ ἀργ.* Sic distingue: Οὐδὲ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, τοῦτέστιν τοῦ προσόξουσι, σκευαρίους χρ. « Nec argenteis et aureis, hoc est rubiginem oleulidas, vasculis utens. »

(4) *Τοῦ Χριστιανοῦ.* Congruentius τὸν Χριστιανόν, accusativo casu. SYLBERG.— Nisi potius id, vel aliud ejusmodi substantivum, quocumque vox ἀκόλουθον coliareat, subintelligendum sit. Nam hujus periochæ sensus sic se habet : « Nam in summa, et quoad cibos, et quoad vestes, et quoad vasa, et, ut verbo omnia complectar, quoad reliqua, quæ in domo sunt, omnia, Christiani hominis instituto conformem esse oportet, prout convenit personæ, ætati, studio ac temporis accomodatam. »

(5) *Θεοῦ.* Χριστοῦ Pal. ms. SYLBERG.

(6) *Βασιλείαν.* Respicit Christi dictum in divitem, Matth. xix, 23, 24.

(7) *Περὶ.* Hanc particulam inserui e Pal. ms. SYLBERG.— Consentiant Nov., Reg., Bod.

(8) *Ἡμῖν.* Ἡμῶν Nov.

(9) *Ἡ κτήσις.* Scribendum ἡ χρῆσις. Sensus enim est, « possessionem omnem esse gratia usus, usum autem gratia » τῆς αὐταρχίας, « quam ex paucis quisquam conciliare poterit. »

(10) *Οὗτος.* Sensus est : « Hic est, qui frumentum colligit, et horreo suo claudit, et tamen pauperior fit, qui scilicet nemini impertit. » Respicit Prov. xi, 24, 26: Εἰσὶν, οἱ, τὰ ἴδια σπειρόντες, πλείονα ποιοῦσιν· εἰσὶ δὲ καὶ οἱ, συνάγοντες, ἐλαττοῦνται. Ὁ συνέγων σίτον ὑπολείπειτο αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν, εὐλογία δὲ εἰς κεφαλὴν μεταδιδόντος.

(11) *Ἀλόγως.* Ἀλόγως legit interpretes.

(12) *Ἡ ἀκρόπολις τῆς κακίας.* Alludere videtur ad sententiam Bionis sophistæ apud Stobæum tit. 10, quæ τὴν φιλαργυρίαν μητρόπολιν ἔλεγε πάσης κακίας εἶναι, « Avaritiam dicebat esse omnis impeditatis metropolim. » Phocylides :

Ἡ φιλοχρημοσύνη μήτηρ κακίτης ἀπόσης.

COLLECT:

ptacula, et vitreas matulas inferant, quemadmodum suos introducunt consiliarios: et hæc, quæ sine ratione sunt, divites mulieres, ex auro excrementorum faciant receptacula, ut ne egerere quidem eis liceat absque superbia. Vellem quidem eos per totam vitam aurum stercora existimare. Nunc autem arx vitii inventa est pecuniæ cupiditas, quam Apostolus dicit esse « radicem omnium malorum: quam quidam appetentes, a fide aberrarunt, et seipso confluxerunt multis doloribus ». Veræ autem divitiarum sunt, paupertas cupiditatum: et vera animi magnitudo est, non propter divitias magnos spiritus sumere, sed eas despiciere. De supellectile autem eis studium suum ponere æquum est, quæ volenti licet vel e foro emere. Sapientia autem emi non potest terreno numismate; nec in foro, sed in cælo venditur: et justo nummo venditur, nempe Logo

✠ CAP. IV.

Quomodo in convivio se recreare oporteat.

A convivio autem rationali absit comessatio: quin etiam inanes vigiliæ, quæ de petulantia sibi placent. Est enim hæc comessatio, tibia inebrians, extemporalis amatorii pontis impotentiarum catena. **71** Amor autem, et ebrietas, et quæ ratione carent affectiones, a nostro choro procul amandentur. Una autem cum petulantia in comessatione versatur ridicula cantilena: in potu vero vigiliæ ebrietatem accersunt, et excitant libidinem, et sunt ad turpia facienda audaces. Sin autem in tibiis, et psalteriis, choris et saltationibus, et plausibus Ægyptiorum, et dissolutis ejusmodi otiiis studiose versentur, valde immodesti, et a bona disciplina alieni evaserint, utpote quos cymbala et tympana circumsonent, et fraudis instrumenta circumstrepan: plane enim, ut mihi videtur, ejusmodi convivium est ebrietatis theatrum. « Cum enim tenebrarum opera exuerimus, induere arma lucis » vult Apostolus, « ut in die decore ambulantes, non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et in impudiciis versantes ». Fistula itaque tribuatur pastoribus: tibia autem superstitiosis hominibus, qui ad cultum idolorum contendunt. Revera enim hæc instrumenta sunt a sobrio convivio amandanda, quæ magis bestiis quam hominibus conveniunt, et iis hominibus, qui a ratione sunt alieniores. Cervas enim fistulis demulceri accepimus, et in laqueos inter venandum cantu duci a venatoribus. ✠ Equis autem coeuntibus,

✠ P. 492-493 ED. POTTER, 463-464 ED. PARIS.

(13) Ἀπάντων. Πάντων apud Paulum. Mox, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως. COLLECT.

(14) Ἀπέστω. Ἀντὶ τοῦ ἐξιστάσθω, ἀναχωρεῖτω. Scholiastes in marg. Bod., Reg.

(15) Ὁ μὲν . . . ὁ κῶμος. Hoc est, « Hæc enim comessatio est tibia inebrians, oberratio ratis amatoriarum, nempe mæroris. » Sed pro ἄλλος, quod priores editiones exhibent, vel ἄλλος, quod posteriores, ἄλλοις, « catena, » cum Herveto interpreti, tum etiam, teste Sylburgio, A. et H. placuit.

(16) Καί. Abest a Nov. Mox, παροδία pro παρωδία idem exhibet.

(17) Παρωδία. Hervetus interpres dativo casu

Ἀπόστολος ἔριζαν ἀπάντων (15) εἶναι τῶν κακῶν ὡφισίν· ἔης τινες ὀρεγόμενοι, ἀπεπλανήθησαν τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύνας πολλαῖς. Πλοῦτος δὲ ἄριστος ἢ τῶν ἐπιθυμιῶν πενία· καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη ἡ ἀληθὴς οὐ τὸ ἐπὶ πλούτῳ μεγαλοφρονεῖν, τοῦτο δὲ καταφρονεῖν. Τὸ δὲ ἐπὶ τοῖς σκεύεσι μεγαλαυχεῖν αἰσχρὸν κομιδῆ· οὐ γὰρ σπουδάζειν ἐπι περὶ τούτων πᾶν δίκαιον, ἀ καὶ ἐξ ἀγορᾶς τῷ βουλομένῳ ἐξεστὶν ὠνήσασθαι. Σοφία δὲ οὐκ ὠνήτη νομίσματι γῆνῳ, οὐδ' ἐν ἀγορᾷ, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πιπράσκειται· καὶ πιπράσκειται νομίσματι δικαίῳ, τῷ λόγῳ τῷ ἀφθάρτῳ, τῷ βασιλικῷ χρυσίῳ. Vasis se jactare est perquam turpe: non enim in venditur: et justo nummo venditur, nempe Logo

B

ΚΕΦ. Δ'.

Πῶς χρῆ περι τὰς ἐστιάζσεις ἀνίστασθαι.

Ἀπέστω (14) δὲ ἡμῖν τῆς λογικῆς εὐωχίας ὁ κῶμος· ἀλλὰ καὶ αἱ παννυχίδες αἱ μάταιοι, ἐπὶ παροινοῖα κομῶσαι· ὁ μὲν γὰρ ἐστὶ μεθυστικὸς αὐλὸς ἄλλος ἐρωτικῆς σχεδίας, τῆς ἀδμονίας, ὁ κῶμος (15)· ἔρωσ δὲ, καὶ μέθη, καὶ (16) τὰ ἀλόγιστα πάθη, μακρὰν ἀπψικιστὰ τοῦ ἡμεδαπῷ χοροῦ. Σύγκωμος δὲ παρωδία τίς ἐστὶ παροινοῖα (17)· ἡ παννυχὶς δὲ ἐπὶ πότῳ μέθησ ἐκκλητικῆ καὶ συνουσίας ἐρεθιστικῆ· τόλμα αἰσχροποιός. Εἰ δὲ ἐν αὐλοῖς καὶ ψαλτηρίοις, καὶ χοροῖς, καὶ ὀρχήμασι, καὶ κρότοις Αἰγυπτίων, καὶ τοιαύταις βραθυμίαις ἀλύοι (18) ἀτάκτοις, καὶ ἀπρεπεῖς καὶ ἀπαίδευτοι κομιδῆ γίνονται ἂν, κυμβάλοις καὶ (19) τυμπάνοις ἐξηχούμενοι, καὶ τοῖς τῆς ἀπάτης (20) ὀργάνοις περιψοφούμενοι· ἀτεχνῶς γὰρ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, θέατρον μέθησ τὸ τοιοῦτον γίνεται συμπόσιον. Ἀποθεμένους γὰρ ἡμᾶς τὰ ἔργα τοῦ σκότους, ἐνδύσασθαι τὰ ὄπλα τοῦ φωτός· ἀξιοὶ ὁ Ἀπόστολος, « ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσηχημόνως περιπατοῦντας, μὴ κῶμοις καὶ μέθαις, μὴ κῶταις καὶ ἀστελεγίαις » σχολάζοντας. Σύριγξ μὲν οὖν ποιμέσιν ἀπονεμῆσθω· αὐλὸς δὲ ἀνθρώποις δεισιδαίμοσιν, εἰς εἰδωλοκατρείας σπεύδουσι. Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀποπεμπτέα τὰ ἔργα ταῦτα νηφαλίου συμποσίου, θηριοῖς μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις κατάλληλα, καὶ ἀνθρώπων τοῖς ἀλογωτέροις. Τὰς μὲν γὰρ ἐλάφους ταῖς σύριγξι κηλεῖσθαι παρελήφασμεν, καὶ ἐπὶ τὰς ποδάγρας, πρὸς τῶν κυνηγῶν θηρευομένας, ἀγεσθαι τῷ μέλει· ταῖς δὲ ἵπποις μὴ γνυμένας, οἷον ὀμείνας, ἐπαυλεῖ-

• I Tim. vi, 10. ὦ Rom. xiii, 12, 13.

legit παροινοῖα, « cum petulantia in convivio. » Sylburg.

(18) Ἀλύοι. Ἀντὶ τοῦ ἐνευκαίρει, ἐμμέριμνός ἐστὶ, διὰ φροντίδος ἔχει, ἐνασχολεῖται. Scholiastes in marg. Bod., Reg.

(19) Ἀπρεπεῖς . . . κυμβάλοις καί. Hæc e Nov. exciderunt propter καὶ repetitum.

(20) Τῆς ἀπάτης. Hoc est, idololatriæ, quam ἀπάτην vocare solet. Et enim cymbala, tympana, et reliqua ejusmodi instrumenta in Bacchi aliorumque deorum festis adhiberi solebant: unde paulo post αὐλὸν tribui jubet τοῖς δεισιδαίμοσιν, εἰς εἰδωλοκατρείας σπεύδουσι.

ται (21) νόμος ἀλλοφθίας· ἰκπόθορον τοῦτον κεκλήχασιν A
 αἱ μουσικοὶ (22). Πᾶσαν δὲ ἀπαξᾶπλῶς (23) ἀνελεύ-
 θερον ἔβην τε καὶ ἀκοήν, καὶ συνελόντι φάναι, αἰσθησιν
 ἀκρασίας αἰσχρᾶν, τὴν ὡς ἀληθῶς ἀναίσθησιαν, ἐκκο-
 πτίον εὐ μάλα, τὴν ἐν ὄμματι καὶ ἐν ὡσὶ γαργα-
 λίσουσαν καὶ ἀποθηλύνουσαν ἡθροὴν εὐλαβουμένους·
 μελῶν γὰρ τοὶ κατεαγόντων, ρυθμῶν γοερῶν τῆς μου-
 σῆς τῆς Καρικῆς (24), αἱ ποικίλαι φαρμακείαι δια-
 φθείρουσι τοὺς τρόπους, ἀκολάστῳ καὶ κακοτέχνῳ
 μουσικῇ εἰς πάθος ὑποσύρουσαι (25) τοῦ κώμου τοῦ-
 πο. Τὴν λειτουργίαν δὲ τὴν θεῖχην διαχωρίζων (26),
 φέλλει τὸ Πνεῦμα· « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγ-
 γος » καὶ γὰρ ἐν ἤχῳ σάλπιγγος (27) ἀναστήσει
 πῶς νεκρούς. « Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ » ὅτι ἡ
 γῆπττα τὸ ψαλτήριον Κυρίου· « Καὶ ἐν κιθάρα αἰ-
 νεῖτε αὐτόν » κιθάρα νοεῖσθω τὸ στόμα, οἰονεὶ πλή- B
 κρη κρουόμενον τῷ Πνεύματι. « Ἐν τυμπάνῳ καὶ
 κρη αἰνεῖτε αὐτόν » τὴν Ἐκκλησίαν λέγει τὴν
 μελετήσανσαν τῆς σαρκός (28) τὴν ἀνάστασιν ἐν
 τῶντι τῷ δέρματι. « Ἐν χορδαῖς καὶ ὄργάνῳ αἰ-
 νεῖτε αὐτόν » ὄργανον (29) τὸ σῶμα λέγει τὸ ἡμέ-
 τερον, καὶ χορδαὶς τὰ νεῦρα αὐτοῦ, δι' ὧν ἐναρμόνιον
 εἴληφε τὴν τάσιν· καὶ κρουόμενον (30) τῷ Πνεύματι·
 πῶς φθόγγος ἀποδίδουσι τοὺς ἀνθρωπίνους. « Αἰ-
 νεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις (31) ἀλαλαγμοῦ » κύμβα-
 λον τοῦ στόματος τὴν γλῶτταν λέγει, ἡ τοῖς κρουο-
 μένοις ἐπιχειεὶ χειλεσι· διὰ τοῦτο ἐπεφώνησεν τῇ ἀν-
 τρωπότητι· « Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον »
 ἔτι πᾶσαν, ἣν ἐποίησεν, ἐπεσεύφατο πνοήν. Εἰρηνη-
 κὴν γὰρ ὡς ἀληθῶς ὄργανον ἂν ὀρθωπος ἐστίν. Τὰ C
 ὅ ἄλλα, ἣν πολυπραγμονῆ τις, ὄργανα εὐρήσει πολε-
 μιᾷ, εἰς τὰς ἐπιθυμίας ἐκφλέγοντα, ἣ τοὺς ἔρωτας

veluti quidam hymenæus, tibia carmen canitur: id
 autem ab incitandis equis musici appellarunt ἰκπό-
 θορον. Omne autem turpe spectaculum, omnemque
 turpem auditionem, et, ut summatim dicam, tur-
 pem omnem sensum intemperantiæ, quæ revera
 quidem est sensus privatio, maxime oportet nos
 excindere, voluptatem, quæ oculos et aures ul-
 tillat ✕ et effeminat, caventes: fractorum enim can-
 tum, et flebilium Caricæ musæ modorum varia
 veneficia mores corrumpunt, intemperanti et pravo
 musicæ artificio ad hujus comessationis perturba-
 tionem trahentes. Divinum autem ministerium ab
 his separans, psallit Spiritus *: « Laudate eum in
 sono tubæ: » in sono enim tubæ susciabit mor-
 tuos. « Laudate eum in psalterio, » quoniam lin-
 gua est psalterium Domini. « Et in cithara laudate
 eum: » per citharam os intelligatur, quod Spiritu,
 tanquam plectro, pulsatur. « In tympano et choro
 laudate eum: » dicit Ecclesiam, quæ resurrectionem
 carnis meditari solet in pelle resonante. « In
 chordis et organo laudate eum: » organum dicit
 corpus nostrum, et chordas ejus nervos, per quos
 numerose intenditur, et Spiritu pulsatum, voces
 edit humanas. « Laudate eum in cymbalis jubila-
 tionis: » oris cymbalum dicit linguam, quæ pulsa-
 tis labris resonat: et ideo humanæ naturæ accla-
 mavit: « Omnis spiritus laudet Dominum: » quo-
 niam omnis spiritus, quem fecit, curam gessit.
 Vere enim pacificum instrumentum homo est. Alia
 autem, si quis curiosius inquirat, instrumenta in-
 veniet bellica, ad cupiditates inflammantia, vel amo-
 res incendientia, vel iram irritantia. In bellis ita-

✕ P. 193 ED. POTTER. * Psal. cl, 3, 4, 5.

(21) *Ἐπαυλεῖται*. Excerpta ms. ὑπαυλεῖται· et
 τοῦτο exhibent etiam Bod., Reg.

(22) *Μουσικολ*. Musica delectari cervos, et tibiis,
 et canionibus, quæ equibus accinuntur dum ineunt,
 meminit Plutarchus libro vii *Symposiac.*, ca-
 pitulo 5, et in *Præceptis nuptialibus*. Muretus ex Co-
 llicarum rerum scriptoris narrat ursos ita delectari
 tibiari sono, ut cum in pastore impetum
 facturi sunt, sæpe ab eis cantu mulceantur, libro
 xii *Var. lection.*, cap. 15. Olaus Magnus libro xviii,
 cap. 31, *De gentibus Septentr.* Quin et Ælianus lib.
 ii *De animalibus*, cap. 28, Pythocharum tradit tibi-
 cinem concitato vehementi tibiæ sono luporum im-
 petum cohibuisse. COLLECT.

(23) *Ἀπαξᾶπλῶς*. Ἀκρασίαν Nov. Mox, pro αἰ-
 σθησιν ἀκρασίας αἰσχρᾶν, idem exhibet αἰσθησιν
 αἰσχρᾶν ἀναίσθησιαν.

(24) *Καρικῆς*. Carum musica flebilibus modis
 constabat. Pollux lib. x, c. 10: λέγεται δὲ καὶ
 φρίγας εὑρεῖν αὐλὸν θρηνητικόν, ᾧ κεκρησθαι τοὺς
 κῆρας παρ' ἐκείνων λαβόντας· θρηνηδὲς γὰρ τὸ
 αἶμα τὸ Καρικόν. « Fertur enim Phrygas tibiari
 legebrem invenisse, qua ab illis accepta Cares
 utantur; nam tibiæ cantus, qua Cares utuntur,
 legebri est. » Unde mox dicit: Γίγγρας δὲ τις αὐ-
 λῆτος γαῶδης καὶ θρηνητικῆς φωνῆν ἀφίησιν·
 φωνῆς μὲν αὐτὴν εὑρεσιν, πρόσφορος δὲ μούσῃ τῇ
 Καρικῇ. « Est et quedam tibia Gíngras, lugu-
 briem et flebilem vocem fundens: Phoenicea qui-
 dem quoad originem, Caricæ vero musæ persi-
 millis. »

(25) *Εἰς πάθος ὑπο.* Quæ sequuntur, hoc modo

scribenda videntur: εἰς πάθος ὑποσύρουσαι. Τοῦ
 κώμου δὲ τούτου τὴν λειτουργίαν τὴν θεῖχην δ. ψ.
 « In animi perturbationem subtrahentes. Cariturum
 ab hac comessatione, Spiritus divinum cultum
 distinguit, in Psalmis dicens, » etc.

(26) *Διαχωρίζων*. Hanc lectionem exhibent non
 solum posteriores Clementis editiones, sed etiam
 mss. Nov., Bod., Reg. Malim tamen διαχωρίζων
 neutro genere, quod habent Florent. et Sylburgianæ
 editiones: refertur enim ad τὸ Πνεῦμα. Quæ se-
 quuntur e Psalmis, paulum mutavit Clemens.

(27) *Καὶ γὰρ ἐν ἤχῳ σάλπιγγος*. Hæc e Nov.
 exciderunt.

(28) *Τῆς σαρκός*. Abest a Nov.

(29) *Ὅργανον*. Chrysostomus in psal. cl: 'Ἄλλ'
 ὡσπερ οἱ Ἰουδαῖοι διὰ πάντων τῶν ὄργων, οὕτως
 ἡμῖν παρακελεύεται διὰ πάντων τῶν μελῶν ἀνυμεῖν
 τὸν Θεόν, δι' ὀφθαλμοῦ, διὰ γλώσσης, δι' ἀκοῆς, καὶ
 διὰ χειρῶς· αἰνεῖ γὰρ καὶ ὀφθαλμός, ὅταν μὴ ἀκό-
 λαστα βλέπῃ· καὶ γλῶττα, ὅταν ψάλλῃ. « Quemad-
 modum ergo Judæi per omnia instrumenta Deum
 laudabant, ita nobis præcipit eum per omnia mem-
 bra laudare, per oculos, per linguam, per aures, et
 per manus. Laudat enim oculus, quando non in-
 tuetur impudice: et lingua, cum psallit. » COLLECT.

(30) *Κρουόμενον*. Latius hanc metaphoram per-
 sequitur Clemens *Protrept.* p. 4, et *Strom.* vi, p. 658,
 659 edit. Paris.

(31) *Ἐν κυμβῇ*. Τίς δὲ ἐν κυμβάλοις ἀλαλαγμός;
 Ἄλαλαγμός ἡ ἐπινίκιος εἴρηται βοή· τοῖς οὖν
 καθυπερτερήσασιν τῶν σαρκικῶν ἀκαθαρσιῶν ἀκολού-
 θως ἀλαλαγμός ἐπακολουθεῖ. Scholastics in marg.
 Bod., Reg.

que suis tuba utuntur Etrasci, fistula Arcades; A Siculi autem instrumentis quæ appellant πηκτίδας, Cretenses lyra, Lacedæmonii tibia, cornu Thraces, tympano Ægyptii, et Arabes cymbalo. Uno ergo instrumento, Logo solo pacifico, nos utimur, quo Deum honoramus, non amplius veteri psalterio, et tuba, et tympano, et tibia, quibus mos erat iis qui in bello se exercebant, Deique metum contempserunt, et festivis conventibus in choris uti, ut per ejusmodi modos solutus ac dejectus eorum excitaretur animus. Duplex autem sit nostra in potu benevolentia ergo invitatio, ex lege: ✠ si enim « Diliges Dominum Deum tuum, » deinde « proximum tuum »; » prior quidem, quæ est in Deum benevolentia invitatio, fiat per gratiarum actionem et psalmodiam: secundâ autem, quæ est in proximum, per honestam vitæ consuetudinem: « Logos enim Domini inhabitet in vobis copiose ^b, » dicit Apostolus. Hic autem Logos se accommodat et reddit conformem temporibus, personis, locis. Atque adeo nunc quoque in convivio versatur. Rursus enim subjungit Apostolus: « In omni sapientia docentes, et ammonentes vos ipsos psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus, in gratia canentes in corde vestro Deo ^c. » Et rursus: « Quidquid feceritis vel in sermone vel in opere, omnia in nomine Domini Jesu, gratias agentes Deo et Patri ejus ^d. » Hæc est gratiosa nostra comessatio. Et si ad lyram, vel citharam canere et psallere noveris, nulla in te cadet reprehensio: Hebræum illum justum regem imitaberis, Deo gratias agentem: « Exsultate, justi, in Domino, rectos decet laudatio (dicit prophetia). Confitemini Domino in cithara, in psalterio decachordo ei psallite. Cantate ei canticum novum ^e. » Nunquid autem decachordum psalterium, Logon, Jesum scilicet, significat, qui manifestatur elemento decadis? Quemadmodum autem antequam sumamus alimentum, laudare nos convenit factorem universorum: ita etiam in potu nos ei decet psallere, cum ejus creaturarum efficitur participes: est enim psalmus numerosa et sobria laudatio. « Canticum spirituale ^f, » psalmum dixit Apostolus. Postremo autem antequam nos somnus invadat, pium et sanctum est Deo gratias agere, ut qui ejus benignitatem et gratiam fuerimus consecuti, ita ut cum divino quodam afflatu nos ad somnum conferamus:

✠ P. 194 ED. POTTER, 165 ED. PARIS. ^a Matth. xxii, 37, 39. ^b Coloss. iii, 16. ^c Ibidem. ^d Ibid., 17. ^e Psal. xxxii, 1, 2, 3. ^f Eph. v, 19; Coloss. iii, 16.

(32) *Χρῶνται*. De musicis instrumentis, quibus Græci veteres in præliis utebantur, conf. *Archæologia* nostræ Græcæ lib. iii, cap. 9.

(33) *Παλαιῶ*. Hoc est eo, quo in Veteri Testamento Judæi usi fuisse perhibentur.

(34) *Τὰς παν*. Ταῖς Bod., et Pal. dativo casu: unde suspicetur aliquis, inquit Syll., scriptum fuisse ταῖς πανηγύρεσι, quam quidem lectionem exhibet Reg. eamque genuinam esse probabile est: sensus enim est, musica instrumenta non solum in bello, sed etiam in festivis solemnitatibus adhibita fuisse

(35) *Ἡ*. Articulum omittit Nov. Mox, ὁ γὰρ λόγος ὁ τοῦ Χριστοῦ, Bibl. Vulg.

ἄκκαίοντα, ἢ ἐξαγριαίνοντα τοὺς θυμούς. Χρῶνται (32) γούν παρὰ τοὺς πολέμους αὐτῶν, Τυβήρηνοι μὲν τῆ σάλπιγγι, σῦριγγι δὲ Ἀρκάδες, Σικελοὶ δὲ πηκτίσιν, καὶ Κρήτες λύρῃ, καὶ Λακεδαιμόνιοι αὐλῶν, καὶ κέρατι Θράκες, καὶ Αἰγύπτιοι τυμπάνῳ, καὶ Ἀραβες κυμβάλῳ· ἐνὶ δὲ ἅρα ὄργανῳ, τῷ Λόγῳ μόνῳ τῷ εἰρηνικῷ, ἡμεῖς κεχρήμεθα, ᾧ γεραίρομεν τὸν Θεόν· οὐκ ἔτι τῷ ψαλτηρίῳ τῷ παλαιῷ (33), καὶ τῆ σάλπιγγι, καὶ τυμπάνῳ, καὶ αὐλῶ, οἷς ἔθος ἦν τοὺς ἐν πολέμῳ ἀσκητάς, καὶ τοῦ θεοῦ καταπερονηχότας φόβου, ἅμα καὶ τὰς πανηγύρεις (34) χοραίοις συγχρησθαι, ὡς δὴ τὸ ἔκλυτον αὐτῶν τοῦ φρονήματος διὰ τῶν τοιοῦτων ἐπανάστασθαι ῥυθμῶν. Ἔστω δὲ ἡμῶν ἢ παρὰ πότον φιλοφροσύνη διττῆ, κατὰ τὸν νόμον. Εἰ γὰρ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν

σου, » ἐπειτα « τὸν πλησίον σου »· προτέρα μὲν, ἢ εἰς Θεόν, δι' εὐχαριστίας καὶ ψαλμωδίας γενέσθω φιλοφροσύνη· δευτέρα δὲ, ἢ (35) εἰς τὸν πλησίον διὰ τῆς ὁμιλίας τῆς σεμνῆς· « Ὁ γὰρ Λόγος ὁ τοῦ Κυρίου ἐνοικεῖται ἐν ὑμῖν πλουσίως, » ὁ Ἀπόστολος φησιν. Ὁ δὲ Λόγος οὗτος συναρμόζεται καὶ συσχηματίζεται καιροῖς, προσώποις, τόποις. Συμποτικὸς δὲ ἔστι νῦν· ἐπιφέρει γὰρ ὁ Ἀπόστολος πάλιν· « Ἐν πάσῃ σοφίᾳ διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς, καὶ (36) ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν τῇ χάριτι ἄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Θεῷ· » καὶ πάλιν « Πᾶν ὅ τι ἂν ποιῆτε ἢ ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ (37), εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ. » Οὗτος ἡμῶν ὁ κῶμος ὁ εὐχάριστος. Κἂν πρὸς κιθάραν ἠθελήσης ἢ λύραν ἄδειν

τε καὶ ψάλλειν, μῶμος οὐκ ἔστιν· Ἑβραίων μιμητῆ δικαίον βασιλεῖα, εὐχάριστον τῷ Θεῷ· « Ἀγαλλιάσθε, δίκαιοι, ἐν τῷ Κυρίῳ· τοῖς εὐθέσι πρέπει αἴνεσις, » φησὶν ἡ προφητεία. « Ἐξομολογεῖσθε (38) τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρᾳ, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλατε αὐτῷ. Ἄσατε αὐτῷ ἴσμα καινόν. » Καὶ μήτι τὸ δεκάχορδον ψαλτήριον τὸν Λόγον, τὸν Ἰησοῦν (39), μὴνύει, τῷ στοιχείῳ (40) τῆς δεκάδος φανερούμενον; Ὡς δὲ ἀρμόδιον, πρὶν ἡμᾶς μεταλαθεῖν τροφῆς, τῶν συμπάντων εὐλογεῖν τὸν ποιητῆν, οὕτω καὶ παρὰ πότον (41) καθήκει ψάλλειν αὐτῷ τῶν αὐτοῦ μεταλαμβάνοντας κτισμάτων· καὶ γὰρ ὁ ψαλμὸς ἐμμελής ἔστιν εὐλογία καὶ σῶφρων. « Ὡδὴν πνευματικὴν » ὁ Ἀπόστολος εἴρηκε τὸν ψαλμόν. Ἐπὶ πᾶσι τε, πρὶν ὑπνου λαθεῖν, εὐχαριστεῖν ὅσιον τῷ Θεῷ, τῆς αὐτοῦ χάριτος καὶ φιλανθρωπίας ἀπολαύσαντας, ὡς καὶ ἐπὶ τὸν ὑπνον ἰέναι

(36) *Ψαλμοῖς κ. Ψαλμοῖς*, ὕμνοις, ᾠδ. absque particulis conjunctivis, Nov. Mox, ἐν χάριτι absque articulo, Bibl. Vulg. Bein, ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, Ibid. Paulo post, ἐν λόγῳ absque disjunctiva ἢ, Ib.

(37) *Ἰησοῦ*. Χριστοῦ addunt Bod., Reg. Mox, Πατρὶ δὲ αὐτοῦ, Bibl. Vulg.

(38) *Ἐξομολογεῖσθε*. Fortasse rectius ἐξομολογήσαθε imperat. mod. SYLBURG.

(39) *Τὸν Ἰησοῦν*. Articulum τὸν omittit Nov. Porro Jesum denario numero significari infra dicit *Pædag.* lib. iii, cap. 12. *Strom.* vi, c. 16.

(40) *Τῷ στοιχείῳ*. Τὸ στοιχεῖον Bod.; ἢ τὸ στοιχεῖον Reg.

(41) *Παρὰ πότον*, Παρὰ πότον Bod.

ἡμᾶς εὐθέως· « Καὶ ἐξομολογήσασθε (42) αὐτῷ ἐν ἁβύσσῳ χειλέων, » φησὶν· « ὅτι ἐν προστάγματι αὐτοῦ πᾶσα εὐδοκία γίνεται· καὶ οὐκ ἔστιν ἐλάττωσις εἰς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. » Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς παλαιοῖς Ἑλλήσι παρὰ τὰς συμποτικὰς εὐωχίας καὶ τὰς ἐπιφελαιόσας κύλικας, Ἑβραϊκῶν κατ' εἰκόνα ψαλμῶν, ἄσμα τὸ καλούμενον σχολιὸν (43) ᾗδετο, κοινῶς ἀπάντων ἅμα φωνῇ παιανίζοντων, ἔσθ' ὅτε καὶ ἐν μέρει περιελιττόντων τὰς προπόσεις τῆς ᾠδῆς· οἱ δὲ μουσικότεροι αὐτῶν καὶ πρὸς λύραν ᾗδον. Ἄλλ' αἱ μὲν ἱρωικὰ μακρὰν ἐβρέτιον (44) ᾠδαί· ὅμοιοι δὲ ἴσων τοῦ Θεοῦ αἱ ᾠδαί· « Αἰνεσάτωσαν, » φησὶ, « τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῶν· ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρῶν ψαλλάτωσαν (45) αὐτῷ. » Καὶ τίς ὁ ψάλλον χορὸς; αὐτὸ σοι διηγήσεται τὸ Πνεῦμα· « Ἡ αἰνεσις αὐτοῦ ἐν Ἐκκλησίᾳ ὁσίων· ἀγαλλιάσθωσαν ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν. » Καὶ πάλιν ἐπιφέρει· « Ὅτι εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ. » Καὶ γὰρ ἁρμονίας παραλείπει τὰς σὺφφονας· ἀπωτάτω ὅτι μάλιστα ἐλαύνονται τῆς ἐβρωμένης ἡμῶν διανοίας, τὰς ὑγράς ὄντως ἁρμονίας, αἱ περὶ τὰς καμπὰς τῶν φθόγγων κακοπρῶσαι, εἰς ὀρύψιν καὶ βωμολοχίαν ἐκδιαίτωνται· τὴ δὲ αὐστηρὰ καὶ σφφρονικὰ μέλη ἀποτάσσεται ταῖς τῆς μέθης ἀγερωχαῖς. Καταλείπει οὖν τὰς χρωματικὰς ἁρμονίας (46) ταῖς ἀχρώμους παροιναίαις, καὶ τῇ ἀνοφοροῦσῃ καὶ ἐταιροῦσῃ (47) μουσικῇ.

impudenti in vino protervia, floribusque redimitæ et meretriciæ musicæ, sunt relin-

quenda.

ΚΕΦ. Ε΄.

Περὶ γέλωτος.

Μιμηλοῦς δὲ ἀνθρώπους γελῶν, μᾶλλον δὲ καταγέλαστον παθῶν, τῆς ἡμετέρας ἐξελαστέον πολιτείας. Πάντων γὰρ τῶν λόγων ἀπὸ διανοίας καὶ ἤθους βέβητων, οὐκ οἶόν τι ἔστι γελῶσις τινὰς προσέσθαι λόγους, μὴ οὐχὶ ἀπὸ γελῶσις ἤθους φερομένου. Τὸ γὰρ, οὐκ ἔστι δένδρον καλὸν, ποιῶν καρπὸν σαπρὸν· οὐδὲ μὴ δένδρον σαπρὸν ποιῶν καρπὸν καλὸν (48), » κἀνταῦθα ἁρμοστέον· καρπὸς διανοίας γὰρ ὁ λόγος ἐστίν. Εἰ τοίνυν τοὺς γελωτοποιοὺς ἐξοικιστέον τῆς ἡμετέρας πολιτείας, πολλοῦ γε καὶ δεῖ ἡμῖν αὐτοῖς

¶ P. 195 ED. POTTER, 166 ED. PARIS. ^c Ib., 1, 2. ^d Ib., 4. ^e Matth. vii, 18; Luc. vi, 43.

(42) Καὶ ἐξομ. Imperfecte recitat Sirach. xxxix, 15. ὁμοίως τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μεγαλωσύνην. Καὶ ἐξομολογήσασθε ἐν αἰνέσει αὐτοῦ, ἐν ᾠδαῖς χειλέων καὶ ἐν κύλικας. Dein c. 18 : Ἐν προστάγματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ εὐδοκία, καὶ οὐκ ἔστιν ὅς ἐλαττώσει τὸ σωτήριον αὐτοῦ.

(43) Σκολιόν. Sic nonnulli scribunt : sed melius est σχολιον· habet enim hæc vox accentum in antepenult. ut distinguatur ab adjectivo σχολιόν, observante Eustathio in *Odys.* H. Porro de scholiis conf. *Archæologiæ nostræ Græcæ* lib. iv, cap. 20.

(44) Ἐβρέτιον. Ἐβρόντων Nov.

(45) Ψαλλάτωσαν. Scribe ψαλλάτωσαν cum simpliciter λ. Sequentem sententiam nonnulli codices etiam interrogatione exhibent : Καὶ τίς ὁ ψ. χορὸς, εἴτι· « Et quis sit psallens chorus, ipse tibi Spiritus narrabit. » Mox, Ἐκκλησία ὁσίων Nov.

(46) Χρωματικὰς ἁρμ. E musicæ generibus tertium habebatur « chromaticum, » quod præ mollioribus infame erat.

« Et confitemini ei, » inquit, « in canticis labiorum, quod in ejus jussu fiat quiddam ei visum 72 est, et ad ejus salutare nihil sit neque mancum, neque diminutum. » Cæterum apud Græcos quoque veteres, in conviviis ad compotandum comparatis, et rorantibus poculis, ad Hebraicorum psalmodiarum similitudinem, canticum, quod appellabatur σχολιόν, canebatur, communiter omnibus voce simul præana clamantibus, et nonnunquam etiam per cantici vices propinationem circumagentibus : qui autem erant ex eis musicæ paulo peritiores, etiam ad lyram canebant. Verum amatoria quidem procul absint cantica : sint autem cantica, Dei laudes : « Laudent, » inquit, « nomen ejus in choro, in tympano, et psalterio psallant ei b. » Et quis est chorus, qui psallit? Ipse tibi narrabit Spiritus : « Laudatio ejus in Ecclesia sanctorum : exsultent propter regem ipsorum c. » Et rursus subjungit : « Quoniam beneplacitum est Domino in populo suo d. » Sunt enim admittendæ modestæ et pudicæ harmoniæ : contra a forti et nervosa nostra mente vere molles harmoniæ amandandæ quam longissime, quæ improbo flexuum vocis artificio, ad effeminatam molliem et scurrilitatem deducunt. Græves autem, et pudicæ modulationes ebrietatis protervia nuntium remittunt. Chromaticæ igitur harmoniæ nuntium remittunt. Chromaticæ igitur har-

CAP. V.

De risu.

Ridicularum autem, vel ridendiarum potius affectionum imitatores, exigendi sunt a nostra republica. Cum enim verba omnia a mente et moribus emanent, fieri non potest, ut verba aliqua emittantur ridicula, quæ non procedant a moribus ridiculis. Illud enim : « Non est arbor bona, quæ facit fructus malos : neque arbor mala, quæ facit fructus bonos e, » hic quoque applicandum est. Sermo enim fructus est mentis. Si ergo qui risum movent sunt exterminandi a nostra republica, longe absit,

a Sapient. Sirach. xxxix, 20, 25. b Psal. cxlix, 3.

(47) Ἀνοφοροῦσῃ καὶ ἐταιροῦσῃ. Apud veteres idem erat ἀνοφορεῖν, quod ἐταιρεῦσιν, quod meretricibus floridis plerumque vestibus uterentur. Hinc postea Clemens noster, *Pædag.* lib. iii, cap. 2 : Ὡς τὸν δραπέτην τὰ στίγματα, οὕτω τὴν μοιχαλίδα δείκνυσιν τὰ ἀνθίσματα. « Quædammodum fugitivum servum stigmata, sic meretricem floridæ vestes arguunt. » Solon lege jussit, τὰς ἐταίρας ἀνθίνα φορεῖν, « ut meretricibus floridas vestes gestarent, » ut refert Artemidorus lib. ii, cap. 5. Quam legem Locrensibus imposuit Zaleucus, auctore Diodoro Siculo. Eadem apud Syracusanos obtinuit, teste Plutarcho apud Athenæum lib. xi, et apud Lacedæmonios, ut postea refert Clemens *Pædag.* lib. ii, c. 10. Conf. *Archæologiæ nostræ Græcæ* lib. iv, c. 12.

(48) Καρπὸν καλόν. Καλὸν καρπὸν Bod., Reg. Dein pro ἁρμοστέον Pal. habet ἀρμόσει, « conveniet, quadrabit. » SYLBERG.— Ἀρμόσει. Nov., Reg., Bod. Mox, γὰρ rejiciunt Nov., Reg., Bod.

ut nobis permittamus risum movere. Absurdum enim est, quorum auditores esse prohibitum est, esse eorum imitatores. Multo autem est absurdus, stultius ut ipse sis ridiculus, hoc est probris incescendus et irridendus. Si enim nemo e nobis ridiculam figuram suscipere, quemadmodum in pompis videmus nonnullos, sustinuerit, quomodo internum hominem magis ridiculam sustinere figuram jure passi fuerimus, idque palam? Quare non debemus sponte ridiculam assumere personam. Et quomodo in verbis esse et $\times$ videri ridiculi operam dabimus, id quod est omnium quæ sunt in homine, longe pretiosissimum, nempe sermonem, ludibrio habentes? Ridiculum est ergo hæc exercere, quandoquidem nec hujusmodi ridiculorum hominum sermo dignus est, qui audiatur: cum per ipsa nomina ad turpia facta consuefaciat. Urbane ergo et lepide loquendum est, non autem risu movendus. Quinetiam ipse risus est comprimendus: nam ipse quoque, si quomodo oportet proferatur, præ se fert decorem et honestatem: sin aliter prodeat, indicat intemperantiam. Nam, ut semel dicam, quæcumque sunt naturalia hominibus, ea ab illis minime tollenda sunt, sed eis potius modus et conveniens tempus adhibendum est. Non enim quoniam homo est animal facultate ridendi præditum, ideo perpetuo ridendum est, quandoquidem nec equus, cujus est proprius hinnitus, semper hinnit; sed tanquam animalia ratione prædita, oportet nos apte componere, ut gravitatis severitatem nostræ, nimiumque intensam vehementiam concinne remittamus, non autem inconcinne dissolvamus. Quæ vultus enim, tanquam musici alicujus instrumenti, sit per harmoniam decora remissio, appellata est Græce *μειδιάμα*. Ita et

$\times$ P. 196 ED. POTTER, 167 ED. PARIS.

(49) *Γελωτοποιεῖν*. Epictetus cap. 54: 'Ἀπέστω δὲ καὶ τὸ γέλωτα κινεῖν. « Absit etiam, ut risum moveas. » Id quippe honesto gravique viro indignum judicabant.

(50) *Τό*. Abest a Nov.

(51) *Λόγος τοῖος ἀκρ.* Λόγος, τοῖς ἀκρ. Nov.

(52) *Τε*. Abest a Boul., Reg. Paulo post, ὅν μὲν δὴ τρόπον. Ibid. Dein, καὶ ταύτη δὲ χωρ. Nov.

(53) *Ἐξ αὐτῶν*. Codex, qui in Novo Collegio asservatur aliud fragmentum exhibet, quo continentur ea quæ sequuntur usque ad hæc verba in seq. capite, ὀφθαλμῶν παιδαγωγῆσεις; αἱ μετὰ.

(54) *Ἦ μὲν γὰρ x.* A. ante διάχυσις interpungit. H. in tertium abhinc versus transfert, legitque, κηχλισμὸς καὶ διάχυσις προσαγορεύεται. Ego ἐξηγήμα, seu glossulam, esse puto vocabuli *μειδιάμα*, desumptum ex sequentibus, ubi *διαχέαι ἡμᾶς* significat animum *χαριεντισμῶ* ita « perfundere, » ut vultus quoque *μειδιάματι* renideat. Sylburg.—Transposita manifeste verba sunt, non aliter quam membra solent in luxato corpore. Cui tamen rei facile occurri potest. Nam quæ tentant viri eruditi, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Et certum quidem est τὴν διάχυσιν poni in vitio plerumque. Quam cavendum esse et Stoici præcipiunt, et veteres theologi. Et Arnobius in mystica Baubonis historia, de Cerere: « Tum diffusior, » inquit, « facta per risum, aspernatam sumit, atque ebilit potionem. » Cæterum hoc loco restringitur, quia τὸ κόσμος αἰετῶν. Quare scribe, καθάπερ ὄργανον κόσμος ἀνεσι; καὶ

ἐπιτρέπειν γελωτοποιεῖν (49) ἄτοπον γὰρ, ὧν ἀκροατὰς γενέσθαι κεκώλυται, τοῦτον εὐρίσκεισθαι μιμητὰς. Πολλῶ δὲ ἐτι ἀτοπώτερον, γελῶιον αὐτὸν σπουδάζειν γενέσθαι, τουτέστιν ἐφύβριστον καὶ καταγέλαστον. Εἰ γὰρ γελῶιός σχηματισθῆναι, καθάπερ ἐν ταῖς πομπαῖς ὀρώνται τινες, οὐκ ἂν ὑπομείναιμεν· πῶς ἂν εἰκότως τὸν ἔντοδς ἀνθρώπων, ἐπὶ τὸ γελῶιότερον σχηματίζομενον, ἀνασχοίμεθα, καὶ εἰς τὸ πρόσωπον; Οὐκοῦν ἐκόντες ἐπὶ τὸ γελῶιότερον μεταστρέψαμεν ἂν ποτε. Καὶ πῶς ἂν κατὰ τοὺς λόγους ἐπιτηδεύσαιμεν εἶναι τε καὶ φαίνεσθαι γελῶιοι, τὸ (50) τιμώτερον πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις κτημάτων καταμωκῶμενοι, τὸν λόγον; Χλεῦθ μὲν οὖν ἐπιτηδεύειν ταῦτα· ἐπεὶ μηδὲ ὁ τῶν γελῶιων λόγος τοῖς ἀκροάσεως; (51) ἀξιός, διὰ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν ἐπὶ τὰ ἀισχρὰ τῶν ἔργων ἐθίζων· χαριεντιστέον τε (52), οὐ γελωτοποιητέον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν γέλωτα ἐπιστομιστέον· καὶ γὰρ αὐ καὶ αὐτὸς, ὃν μὲν δεῖ τρόπον ἐξαγόμενος, ἐμφαίνει κοσμιότητα· μὴ ταύτη ἐξ χωρῶν, ἀκολασίαν ἐνδείκνυται. Ἀπλῶς γὰρ, ὅποσα φυσικὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ, ταῦτα οὐκ ἀναιρεῖν ἐξ αὐτῶν (53) δεῖ· μᾶλλον δὲ μέτρον αὐτοῖς καὶ καιρὸν ἐπιτιθέναι πρόποντα. Οὐ γὰρ ἐπειδὴν γελαστικὸν ζῶον ὁ ἀνθρώπος, γελαστέον τὰ πάντα· ἐπειδὴν οὐδὲ ὁ ἵππος, χρεμετιστικὸς ὧν, χρεμετίζει τὰ πάντα· ὡς δὲ ζῶα λογικὰ, σφᾶς αὐτοὺς ἀρμωστέον εὐκράτως, τὸ αὐστηρὸν τῆς σπουδῆς ἡμῶν καὶ τὸ ὑπέρτονον γαλῶντας ἐμμελῶς, οὐκ ἐκλύοντας ἐκμελῶς· ἢ μὲν γὰρ καθ' (54) ἄρμονίαν τοῦ προσώπου, καθάπερ ὄργανον, κόσμος ἀνεσις μειδιάμα κέκληται διάχυσις· οὕτως ἀνακέκληται (55) καὶ πρόσωπον σωφρονούντων ὁ γέλωτος· ἢ δὲ ἐκμελῆς τοῦ προσώπου ἐκλυσίς, εἰ μὲν ἐπὶ γυναικῶν γίνωτο, κηχλισμὸς (56) προσαγορεύεται, γέλωτος δὲ ἐστὶ πορνικός· εἰ δὲ ἐπὶ ἀνδρῶν, καγ-

διάχυσις, μειδιάμα κέκληται. HEINSIUS.—Ego nihil mutandum sentio. Sensus est: « Illa enim vultus lætitia ac diffusio, quæ moderata et harmonica est, veluti decora quædam musici instrumenti remissio, μειδιάμα vocatur. » Vox διάχυσις transposita est: sed ejusmodi verborum transpositiones apud Clementem frequentissimæ sunt. Qualis illa est principio cap. iv hujus libri: « Ὁ μὲν γὰρ ἐστὶ μεθυστικός αὐλὸς, ἄλυσ ἐρωτικῆς σχεδίας, τῆς ἀδημονίας, ὁ κῶμος. »

(55) *Οὕτως ἀνα*. Sequentia sic fortasse legentur D melius, οὕτως καὶ ἀνὰ πρόσωπον σωφρονούντων κέκληται ὁ γέλωτος· ut significet, ejusmodi risum in moderati hominis vultum, etiam absque vitio, cadere. SYLBURG.—Facilior mutatio erit, si pro καὶ scribatur κατά, quæ voces sunt maxime εὐμετάβολοι· vel si tantum πρόσωπον mutetur in προσώπων, cui emendationi occasionem præbuit codex Reg. in quo super poster. o aliquis u notavit. Sensus est: « Sic vocatur in vultu modestorum hominum, » vel « modestorum etiam vultuum, risus. » Epictetus cap. 43 jubet, γέλωτα μὴ πολὺν εἶναι, μηδὲ ἐπὶ πολλοῖς, μηδὲ ἀνειμένον· « risus ne sit multus, nec ob multa, nec effusus. » Ubi Simplicius, explicans quid sit γέλωτος ἀνειμένος, dicit, ἀλλὰ μειδιάματι μᾶλλον εὐαικέναι, ἐν τοῖς χεῖλεσιν ὀλίγην τὴν παράλλαξιν ἐργαζόμενον. « Sed labiis leviter diductis fieri, ut non magna vultus appareat mutatio, qui μειδιάμα dicitur. »

(56) *Κηχλισμὸς*. Κηχλισμὸς Nov. et Fragm. Nov.

γασμός· γέλως ἐστὶν οὗτος μνηστριώδης, κάξυ-
 θρίζων· «Μωρὸς δὲ ἐν γέλωτι ἀνυψοί φωνὴν αὐτοῦ,»
 ἔρησιν ἢ Γραφή· «ἀνὴρ δὲ πανοῦργος μόγις ἤσυχῆ
 μειδιάσει.» Φρόνιμον λέγει τὸν πανοῦργον νῦν,
 τὸν (57) ἐναντίως τῷ μωρῷ διακείμενον. Ἄλλ' οὐδ'
 ἔμπαιον εἶναι δεῖ σκυθρωπὸν, ἀλλὰ σύννον· ἀποδέ-
 γμαί γάρ (58) εὖ μάλα ἐκείνον, προσώποις μειδιῶντα,
 ἐξ ἐπαινετο μειδιῶν βλοσυροῖσι προσώπασι, τὸν τοῖς
 βλοσυροῖς· ἦτον γάρ ἄν καταγέλαστος ὁ γέλως αὐ-
 τῷ εἴη. Χρὴ δὲ καὶ τὸ μειδιάμα παιδαγωγεῖσθαι· καὶ
 εἰ μὴ ἐπ' αἰσχροῖς εἶη, ἐρυθριῶντας μᾶλλον ἢ μει-
 δῶντας φαίνεσθαι, μὴ συνήδεσθαι διὰ συμπάθειαν
 ἀκώμεν· εἰ δὲ ἐπὶ λυπηροῖς, κατηφεστέρους ἀρμύζει
 βέβησθαι, ἢ ἐφῆδεσθαι δοκεῖν· τὸ μὲν γάρ ἀνθρώπι-
 νον, οὐ λογισμοῦ τεκμήριον (59)· τὸ δὲ ὠμότης
 ὑπαρῆσιν ἐνδείκνυται. Οὔτε γάρ ἀεὶ γελαστέον· ἀμε-
 ρον γάρ· οὔτε πρεσβυτέρων, ἢ τινων ἐτέρων
 ἐκροπῆς ἀξίων, παρόντων· εἰ μὴ ἄρα τι αὐτοὶ
 εἰς τὸ διαχεῖαι ἡμᾶς χαριεντίζονται. Οὔτε μὴν (60)
 πρὸς τοὺς τυχόντας γελαστέον· οὐδ' ἐν παντὶ
 πάπῃ, οὐδὲ μὴν πᾶσιν, οὐδὲ ἐπὶ πᾶσιν. Μάλιστα γάρ
 μαιρακίους καὶ γυναιξίν ὀλισθος εἰς διαβολὰς ὁ γέλως
 ἐπίη. Τὸ δὲ καὶ φαίνεσθαι καταπληκτικὸν πόρρωθεν
 τῶν περιόντων (61) ἐστὶ φυγαδευτικόν. Δυνατὴ (62)
 γάρ ἀποκρούσασθαι τῆς ἀσελείας τὰς προσβολὰς
 καὶ ἐκ μόνης τῆς προσόψεως ἢ σεμνότης· πάντας (63)
 ἔ. ὡς ἔπος εἰπεῖν, τοὺς ἀνοήτους ὁ οἶνος (64)

Maxime enim in adolescentulis et mulieribus risus facile ad calumniam trahitur. Rigorem autem præ-
 ce ferre eninus, eos, qui accedunt, abigit. Gravitas enim vel solo aspectu petulantia impetus frangere
 ac reprimere valet. 73 Omnes vero, ut verbo dicam, insipientes vinum

καὶ θ' ἀπαλὸν γελάσαι, καὶ ὀρχήσασθαι ἀνώγει, C
 εἰς μαλακίαν ἐκτρέπων τὸ ἀνδρόγυνον ἦθος· καὶ σκο-

Et ridere jubet molle, et saltare lubenter,
 mores effeminatos convertens ad molliem. Est

* P. 197 ED. POTTER, 168 ED. PARIS. * Eccli. xxi, 25.

(57) Τόν. Τὸν δέ, Reg., Bod.

(58) Ἀποδέγμα γ. Α. ἀπ. γ. εὖ μ. ἐκείνον,
 ἐξ ἐπαινετο μειδιῶν βλοσυροῖσι προσώπασι, ἢ τὸν
 μὴ βλοσυροῖσι προσώπασι μειδιῶντα. SYLBURG.— Ut
 sibi consistet sententia, uel vocem penultimam,
 quæ ex loco, qui mox sequitur, adhæsit. Quis enim
 ἄφρονας dicat, μειδιῶν προσώποις; At vero μειδιῶν
 προσώποις βλοσυροῖς, aut, ut Homerus loquitur,
 προσώπασι, est βλοσυρῶς μειδιῶν. Nolo enim in
 re levi me excruciare, quod fecisse alios video.
 Studiosus enim aliquis Clementis, cum legisset in
 hoc loco προσώπασι, quod novum illi videbatur
 et inusitatum, in margine adnotarat τὸ προσώποις.
 Exempla rei ejusdem passim in Clemente occur-
 runt. HEINSIUS.— *Iliad.* K, δὲ Ajace, μειδιῶν βλο-
 συροῖσι προσώπασι. Ideo dixit προσώποις, deinde
 verba Homeri usurpans, προσώπασι· in quem lo-
 cum scribens Eustathius: Σημειῶσαι, ὅτι τὸ μει-
 δῶν γέλωτος μὲν ἀστυρότερον, σκυθρωπότητος δὲ
 χαλερότερον. Ita ut permixta sit hilaritas gravitati,
 nihilque interea de severitate detrahatur, quo
 minus venerabilis sit, et tamen tristitia vitetur.
 COLLECT.

(59) Ἀρθρώπιον, οὐ λ. τ. Α. et C. cum Her-
 vido interprete, ἀνθρωπίνου λογισμοῦ τεκμήριον.
 «Illud enim est humanæ ratiocinationis indicium.»
 SYLBURG.

(60) Οὔτε μ. In eadem sententiam Salvianus
 lib. vi *De providentia Dei*, «Christum,» inquit,
 «bevisse legimus, risisse nunquam legimus: et
 hoc utrumque in exemplum pro nobis: quia stetus,
 compunctio est animæ; risus, corruptio disciplinæ.

A in vultu modestorum hominum quæ est diffusio,
 risus dicitur. Immoderata autem et inconcinna vul-
 tus dissolutio, si sit quidem in mulieribus, appel-
 latur Græce κιχλισμός: is est autem risus mero-
 tricicus. Si vero in viris, καγχασμός: est autem risus
 insolens et protervus ac procis conveniens.
 «Stultus autem in risu extollit vocem suam,» in-
 quit Scriptura: «vir autem astutus vix sensim
 subridebit.» Astutus autem nunc dicit pruden-
 tem, qui contrario modo, quam stultus, affectus
 est. Sed neque rursus oportet esse tristem, sed
 gravem: illum enim magis admitto subridentem,
 ✕ qui severa visus est facie subridere, quam qui non
 severa: minus enim fuerit risus ille irridendus.

Oportet autem ipsam quoque subrisionem doceri
 B et castigari, et si ob turpes res excitata fuerit, eru-
 bescere potius videri quam subridere, ne videamur
 per consensum collædari: si autem de rebus mole-
 stis, convenit potius tristiores videri, quam lædari:
 illud enim est considerationis humanæ iudicium,
 hoc autem exhibet crudelitatis existimationem. Ne-
 que enim est semper ridendum: est enim inmoder-
 ratum: neque si adsint seniores, vel aliqui, quos
 æquum est revereri: nisi forte ipsi quoque, ut nos
 exhilarent, urbane aliquid et lepide dixerint. Sed
 neque apud quoslibet ridendum est, neque in omni
 loco, sed neque omnibus, neque propter omnia.

Nobis ridere et gaudere non sufficit, nisi cum pec-
 cato atque insania gaudeamus; nisi risus noster
 impuritatibus, nisi flagitiis misceatur: nec dele-
 ctat ridere sine crimine. Rideamus et lætemur ju-
 giter, dummodo innocenter. Quæ recordia est, ut
 non putemus risum, nisi Dei injuriam in se hæ-
 beat? » R. SYLBURG.

(61) Περιόντων. F. rectius παρίόντων. Id.

(62) Δυνατὴ. Ecclesiastæ vii: «Melior est ira;
 quia per tristitiam vultus corrigitur animus delin-
 quentis.» Duo autem versus, qui deinceps citantur,
 Homeri sunt *Odys.* E, circa quadringentesimum
 et sexagesimum. Apud Stobæum etiam referuntur
 tit. *De incontinentia*, duo, inquam: nam illud,
 «Omnes autem,» non numerandum est inter ver-
 sus, sed inter verba Clementis. COLLECT.

(63) Πάντας. Πάντα Nov. et Nov. Frag. Dein,
 ὡς ἔπος ἦν Nov. Frag.

(64) Οἶνος. Apud Plutarchum *Περὶ ἀδολεσχίας*
 et *Sympos.* lib. iii, cap. 1, plenius citatur hic
 locus:

Οἶνος γάρ τ' ἐφέηκε πολύφρονά περ μάλ' ἀεί-
 ψαι·

καὶ θ' ἀπαλὸν γελάσαι, καὶ τ' ὀρχήσασθαι
 λιγῆκε.

Itemque apud Stobæum tit. 18 *De incontinentia*,
 ubi tertii versus clausula sic legitur: ὅπερ τ' ἄρ-
 ῶντον ἄμεινον; per positionem producta περ, non
 cæsuram. Sunt autem Homeri *Od.* E. SYLBURG.

autem considerandum, quomodo hinc profecta dicendi licentia usque adeo auget petulantiam, ut ad turpiloquium eam perducatur:

Et dixit, quod erat melius non dicere verbum.

Subdolorum itaque hominum maxime in vino perspici solent mores, ut qui sunt omni simulatione nudati, propter illiberalem ejus, quæ in vino oritur, petulantia licentiam; per quam sopitur quidem ratio, quæ in ipsa anima ebrietate oppressa est et gravata: agrestes autem excitantur affectiones, quæ in animi imbecillitatem facile dominatum occupant.

✠ CAP. VI.

De turpiloquio.

A turpiloquio autem et nos omnino abstinerere oportet, et eis, qui illo utuntur, os obstruere, et aspectu severiore, et vultus aversione, et ea, quæ vocatur, subsannatione, et sæpe etiam asperiori oratione. « Quæ enim, » inquit, « ex ore exeunt, coinquinant hominem^a. » Communem, et gentilem, et indoctum, et petulantem eum ostendunt: non autem proprium, honestum, et temperantem. Cum autem turpia æque in audiendo, versentur et in spectando, divinus Pædagogus eadem ratione pueris luctantibus, ne aures eorum offendantur, pudicos sermones, veluti quædam aurium munimenta, adhibet, ne possit ad frangendam animam pervadere pulsatio fornicationis: oculos autem dirigit ad rerum honestarum spectaculum, melius esse dicens labi pedibus, quam oculis. Hoc turpiloquium propulsans Apostolus, « Omnis, » inquit, « malus sermo ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus^b. » Et rursus: « Sicut decet sanctos, ne nominetur in vobis turpitudine, et stultiloquium, vel scurrilis urbanitas, quæ non conveniunt: sed potius gratiarum actio^c. » Si autem, « qui stultum dixit fratrem, obnoxius est iudicio^d, » quid de eo, qui stulta loquitur, pronuntiabimus? An non etiam de eo scriptum est: « Qui locutus verbum fuerit otiosum, reddet rationem Domino in die iudicii? » Et rursus: « Ex sermone tuo justificaberis, »

✠ P. 198 ED. POTTER, 168-169 ED. PARIS. ^a Matth. xv, 18. ^b Ephes. iv, 29. ^c Ib. v, 5, 4. ^d Matth. v, 22. ^e Ibid. xii, 36.

(65) *Προέηκεν*. Προσέηκεν Bod., Reg. Dein, δπερ τ' ἄρρητον Nov. et Nov. Frag., item Homerus *Odys.* 3, vers. 461, ubi locus hic integer exstat.

(66) *Αἰσχρολογίας*. Similia habet Epictetus cap. 55: Ἐπιφάλας δὲ καὶ τὸ εἰς αἰσχρολ., etc. « Periculosum est etiam ad orationis obscenitatem progredi: cum igitur tale quidpiam incidit, aut (si feret opportunitas), objurgabis eum qui sermonem illum injecerit: aut taciturnitate saltem, et rubore vultus ostendes, eam orationem tibi displicuisse. »

(67) *Ἀπομυκτησῶν*. Vel potius ἀπομυκτηρισῶν, non enim μυκτίζειν, sed μυκτηρίζειν, dicitur τὸ χλευάζειν.

(68) *τὸν ἄνθρωπον*. Inducantur ista, tanquam glossæ: κοινὸν καὶ ἐθνικὸν, καὶ ἀπαίδευτον, καὶ ἀσελγῆ δείκνυσιν αὐτόν· οὐχὶ δὲ ἴδιον, καὶ κόσμιον, καὶ σώφρονα. Nihil enim sunt aliud, quam interpretatio τοῦ κοινὸν, quam in margine ascripsit ali-

quæ πεῖν δεῖ, πῶς ἐντεῦθεν ἡ παρρησία τὴν ἀκομίαν εἰς αἰσχρολογίαν αὔξει·

Καὶ τι ἔπος προέηκεν (65), δπερ ἄρρητον ἄμεινον.

Μάλιστα γοῦν ἐν δίνῳ καθορθᾶσθαι τὰ ἤθη τῶν ὑποῦλων συμβέβηκε, τῆς ὑποκρίσεως ἀπογομνούμενα, διὰ τὴν ἀνελεύθερον παρρησίαν τῆς παροιρίας· δι' ἣν κατακοιμίζεται μὲν ὁ λόγος, ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ καθαρῆσθαι τῇ μέθῃ· τὰ δὲ ἐκτράπελα ἐπεγείρεται πάθη, καταδυναστεύοντα τῆς ἀσθενείας τοῦ λογισμοῦ.

ΚΕΦ. Γ'.

Περὶ αἰσχρολογίας.

B Αἰσχρολογίας (66) δὲ παντελῶς αὐτοῖς τε ἡμῖν ἀφεκτέον, καὶ τοὺς χρωμένους αὐτῇ ἐπιστομιστέον, καὶ ὄψι δριμυτέρα, καὶ προσώπου ἀποστροφῆ, καὶ τῷ ἀπομυκτησῶν (67) καλουμένῳ, πολλάκις δὲ καὶ λόγῳ τραχυτέρω. « Τὰ γὰρ ἐξιδόντα, φησὶν, ἐκ τοῦ στόματος κοινὸν τὸν ἄνθρωπον (68)· κοινὸν, καὶ ἐθνικὸν, καὶ ἀπαίδευτον, καὶ ἀσελγῆ δείκνυσιν αὐτόν· οὐχὶ δὲ ἴδιον (69), καὶ κόσμιον, καὶ σώφρονα. Πρὸς δὲ τὴν ἀκοὴν τῶν αἰσχρῶν καὶ τὴν θέαν, ὁμοίως (70) ἐχόντων, ὁ θεὸς Παιδαγωγὸς κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς παλαιοῖσι τῶν παιδίων, ὡς μὴ τὰ ὤσα θραύοιτο αὐτῶν, τοὺς σώφρονας περιτίθει λόγους, καθάπερ ἀντιτίδας, ὡς μὴ δύνασθαι ἐξικνεῖσθαι εἰς θραῦσιν τῆς ψυχῆς τὸ κρούμα (71) τῆς πορνείας· τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς κατευθύνει ἐπὶ τὴν θέαν τῶν καλῶν, ἄμεινον εἶναι λέγων, τοῖς ποσὶν ἢ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὀλισθαίνειν. Ταύτην ἀποκρουόμενος τὴν αἰσχρολογίαν ὁ Ἀπόστολος, « Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν, φησὶν, μὴ ἐκπορευέσθω, ἀλλ' εἴ τις ἀγαθός. » Πάλιν τε αὖ· « Καθὼς πρέπει ἀγίοις μὴ (72) ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν αἰσχροτής, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπέλια· ἃ οὐκ ἀνήκεν· ἀλλὰ μάλλον εὐχαριστία. » Εἰ δὲ ὁ μωρὸν εἰπὼν τὸν ἀδελφὸν ἔνοχος εἰς κρίσιν, « τί περὶ τοῦ μωρολογούντος ἀποφαινόμεθα; ἢ (73) καὶ περὶ τούτου γέγραπται· Ὁς ἂν καλῆσῃ λόγον ἀργὸν, ἀποδώσει λόγον τῷ (74) Κυρίῳ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. » Αὐθὶς τε· « Ἐκ τοῦ λό-

quis. HEINSIUS.

(69) *Ἰδιον*. Ἦδιον Nov., Nov. Fragm., Reg., Bod. Sed recepta lectio melior est: nam homini κοινῶν oppronit τὸν ἴδιον, « non vulgarem. »

(70) *Καὶ τὴν θέαν, ὁμ.* Καὶ τὴν θέαν τῶν ὁμοίως ἐχόντων Pal., Nov., Nov. Fragm., Reg., Bod.

(71) *Κρούμα*. Κρούσμα Nov., Nov. Fragm.

(72) *Ἐπορευέσθω*..... μὴ. Hac exciderunt e Nov. Cæterum quæ sequuntur, Bil. Vulg. sic se habent: Πορνεία δὲ, καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία, ἢ πλεονεξία μὴδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἀγίοις. Καὶ αἰσχροτής, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπέλια, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, ἀλ. Quin etiam ea, quæ mox subjicit, Scripturæ loca διὰ μνήμης, uti alias solet, recitare videtur.

(73) *Ἦ.* Ἦ neque legi potest atque ἦ, i. e. « quomodo. » Vulgatum ἦ secutus est Hervetus. « annon et de illo scriptum est? » SILBURG.

(74) *Τῷ*. Abest a Nov., Nov. Fragm., Bod., Reg.

γου σου δικαιοσύνη, » φησίν· καὶ, « Ἐκ (75) τοῦ λό-
γου σου καταδικασθήσῃ. » Τίνας οὖν αἱ ἀντιπίδες αἱ
ὡστριοί, καὶ τίνας αἱ τῶν ὀλισθηρῶν ὀφθαλμῶν παι-
δαγωγῆσεις; αἱ μετὰ (76) τῶν δικαίων συναναστροφῶν,
πρωλαμβάνουσαι καὶ προεμφράττουσαι τὰ ὦτα, τοῖς
ἀπέγειν τῆς ἀληθείας βουλομένοις.

Φθειρουσιν (77) ἤθη χρησθ' ὀμιλλῶν κακῶν,

† ποιητικῆ λέγει. Γενναιότερον δὲ ὁ Ἀπόστολος,
« Γίνεσθε (78), φησίν, ἀποστουγόντες τὸ πονηρὸν,
μιλλώμενοι τῷ ἀγαθῷ. » ὁ γὰρ μετὰ τῶν ἀγίων ἀνα-
στροφόμενος ἁγιασθήσεται. Πάντῃ οὖν ἀφεκτέον τῶν
αἰσχροῦ ἀκουσμάτων, καὶ ῥημάτων, καὶ θεαμάτων·
καὶ δὲ μᾶλλον ἐργῶν αἰσχροῦ καθαρευτέον· τοῦτο
μὲν, ἐν ἀποδείξει καὶ παραγυμνύσει μερῶν τινῶν
τῶ σώματος, ὧν οὐ χρεῖ· τοῦτο δὲ, ταῖς ἐπιθεωρήσει
τῶν ἀπορρητοτέρων μερῶν· οὐδὲ γὰρ ἠνέσχετο τοῦ
δικαίου τὴν γύμνωσιν, αἰσχρὰν οὖσαν, ἐπιδείν σώ-
φρον υἱός· ἐσκέπασε δὲ ἡ σωφροσύνη, ὃ ἐγύμνωσεν
† μῆθρ, τὸ περίσπτον τῆς ἀγνοίας παράπτωμα. Κα-
θαρευτέον δὲ οὐδὲν ἦτορον καὶ ταῖς προφοραῖς τῶν
φωνῶν· αἱς ἄβαστα εἶναι χρεῖ τὰ ὦτα τῶν ἐν Χριστῷ
πιστευούτων. Ταύτῃ μοι δοκεῖ ὁ Παιδαγωγὸς μὴδὲ
φθέγγεσθαι τι τῶν τῆς αἰσχυροσύνης ἐπιφέρειν ἡμῖν,
πῆρρωθεν διαβάλλων (79) πρὸς τὴν ἀκολασίαν· δει-
νὸν (80) γὰρ αἰεὶ τὰς βίβλας τῶν ἀμαρτημάτων ἐκκό-
πτειν· τὸ, « Οὐ μοιχεύσεις, » διὰ τοῦ, « Οὐκ ἐπιθυ-
μήσεις· » καρπὸς γὰρ τῆς ἐπιθυμίας ἡ μοιχεία, τῆς
βίβλας τῆς κακῆς. Ὁμοίως οὖν κἀναταῦθα ὁ Παιδα-
γωγὸς τὴν ἀδειαν τῶν ὀνομάτων, ὡς χρῆσιν (81),
ἀπέδωκεν, τὴν ἀδειὰ τῆς ἀκολασίας ἐπιμειξίαν ἐκ-
κόπτειν· τὸ γὰρ (82) ἐν τοῖς ὀνόμασι ἀτακτεῖν.
C Similiter ergo hic quoque Pædagogus nominum
licentiam tanquam usum reprehendit, ut licentiam
ad intemperantiæ congressionem amputet: insolent-
ter enim se in vocibus gerere, facit ut meditemur
inhoneste facere. In vocibus autem esse modestum,
est seipsum exercere ad fortiter sustinendam libi-
dinis impressionem. Prolixiori autem oratione os-
tendimus, quod neque in nominibus, sed neque in
partibus ad coitum pertinentibus, et nuptiali con-
gressione, pro quibus supponuntur nomina, quæ
a Matth. xii, '37. b Rom. xii, 9. c Genes. ix, 23.

✠ P. 199 ED. POTTER, 169-170 ED. PARIS.
c Exod. ix, 14, 17.

(75) Καὶ, ἐκ. Perperam distinguunt vulg. editio-
nes post Sylburgium: nam καὶ non est Clementis,
sed Christi vox: Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιο-
σύνη, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ. Matth.
xii, 37.

(76) Αἱ μετὰ. Hic desinit Nov. Fragm.

(77) Φθειρουσιν. Tragicus iambus de improbo-
rum commercio prolixius infra commendatur
Siron. i, pag. 129. SYLBURG.—Versus est Menandri
ei comædia, ut quidam volunt, *Thaide*, cuius
ei meminuit Athenæus lib. xiii. Tertullianus i *Ad
cor.*, 8: «Convictum atque commercia Deo digna
teclare, memior illius versiculi sanctificati per
Apostolum:

Boas corrupunt mores congressus mali. »
I Cor. xv. COLLECT. Senarium hunc, quem Menan-
dro perique ascribunt, Socrates *Histor. eccl.* lib.
iii. c. 14, et post eum Nicephorus lib. x, cap. 26,
Eupipidi tribuunt.

(78) Γίνεσθε. Additamentum Clementis.

(79) Διαβάλλων. « Præmuniens » Herveto, ac si
scriptum esset διατράλλων, vel διαφράτων. Cle-

inquit, « et ex sermone tuo condemnaberis a. »
Quænam sunt ergo salutare aurium defensionem,
et quænam sunt lubricorum oculorum disciplinæ?
Quæ cum justis sunt conversationes, quæ aures
præoccupant, et prius obstruunt adversus eos, qui
volunt abducere a veritate.

Corrumpunt bonos mores colloquia prava,

inquit poetica. Præclarius autem Apostolus: « Esto-
te, » inquit, « odio habentes malum, ✕ adherentes
bono b. » Qui enim cum sanctis versatur, sanctifica-
bitur. Omnino ergo abstinendum est a turpibus
auditionibus, et verbis, et spectaculis; sed multo
magis a factis turpibus mundos esse oportet; par-
tim quidem in ostendendis et nudandis aliquibus
B partibus corporis, quas non decet: partim autem
in contemplandis secretioribus partibus. Neque
enim turpem justi hominis denudationem aspicere
sustinuit modestus filius; sed texit modestia, quod
nudarat ebrietas, sectandum lapsum inscientiæ c.
Mundos autem nihilo secius esse oportet et a vocum
prolationibus, quibus nullum esse oportet aditum
ad aures eorum qui in Christo crediderunt. Hac
ratione mihi videtur Pædagogus nihil, quod sit in-
decorum, nobis loqui permittere, longe ante nos
præmuniens adversus incontinentiam: præclare
enim et mira arte solet vitiorum radices excindere,
illud, verbi causa, « Non concupisces: » per illud
« Non concupisces d. » Adulterium enim fructus
est concupiscentiæ, quæ quidem est mala radix.
C Similiter ergo hic quoque Pædagogus nominum
licentiam tanquam usum reprehendit, ut licentiam
ad intemperantiæ congressionem amputet: insolent-
ter enim se in vocibus gerere, facit ut meditemur
inhoneste facere. In vocibus autem esse modestum,
est seipsum exercere ad fortiter sustinendam libi-
dinis impressionem. Prolixiori autem oratione os-
tendimus, quod neque in nominibus, sed neque in
partibus ad coitum pertinentibus, et nuptiali con-
gressione, pro quibus supponuntur nomina, quæ
a Matth. xii, '37. b Rom. xii, 9. c Genes. ix, 23.

mens paulo post eadem voce usus est, verum sensu
paulum diverso: τὴν ἀδειαν τῶν ὀνομάτων διαπέδωκεν.

(80) Δεινόν. Id habent editiones post Sylburgia-
nam omnes, Herveti, ut videtur, versionem secuti:
verum Florent., Sylburg. et mss. codices deivός
exhibent, quod ad præcedens Παιδαγωγός refertur:
quæ lectio quin vera sit, jure dubitari non potest.

(81) Ὡς χρῆσιν. Supervacanea videntur esse
hæc verba, et forte e margine in textum irrepse-
runt.

(82) Τὸ γὰρ. Scholiastes in marg. Bod., Reg.:
Ἐν γὰρ οὐκ αἰσχύνεται τοὺς λόγους, τούτων πολλῶν
δήπουθεν οὐδὲ τὰ ἔργα.

(83) Ἀσχεῖν ἐστὶ λαγνείας, καὶ καρτερεῖν. Huic
sententiæ sensus haud constare videtur. Sylburgius
scribi voluit cum præpositione, κατὰ τῆς λαγνείας,
« contra libidinem. » In Nov. hoc modo se habet:
Ἀσχεῖν ἐστὶν ἀγνείας καρτερεῖν, « sustinere se ad
castitatem exercere. » Non incommode, si scriptum
fuisset ἀγνείαν in sing. numero. Particulam καὶ ad
seq. refert idem codex, διειλήφαμεν δὲ καὶ βαθ.

(84) Ὅντως. Ὅντος; Reg., Bod.

usu minime trita sunt, ejus, quod vere turpe est, ponitur appellatio. Nam neque genu, et tibia, et hujusmodi membra, et quæ eis imposita sunt nomina, sunt turpia, nec quæ per ea fit actio: membra autem et hominis verenda, verecundia quidem plena, non autem turpia censenda sunt. Turpis autem res est eorum operatio quæ fit præter leges, ideoque probro digna et supplicio. Turpe enim solum revera est vitium, et quæ per ipsum aguntur. His ergo consequenter jure vocetur turpiliquium, quæ de vitiosis factis habetur oratio. Ejusmodi est, si de adulterio, vel de puerorum amore disseratur, et quæ sunt hujusmodi. Quin etiam inepti ✕ ac futiles sermones vitandi sunt. « Ex multiloquio enim, » inquit, « non effugies peccatum a. » Luet ergo pœnas linguæ vitium. « Est » enim « tacens qui invenitur sapiens, et est qui odio habetur propter multam loquacitatem b. » Quin etiam ipse nugator affert sibi ipsi fastidium ac satietatem: « Qui enim multiplicat sermonem, odit animam suam c. »

74 CAP. VII.

Quænam observare oporteat eos, qui honeste simul viciant.

Absit quoque a nobis, ut irrideamus quemdam, a quo primum incipit contumelia, ex quibus lites, pugnae, et inimicitiae erumpunt. Diximus autem contumeliam esse ebrietatis ministram. Non ex solis autem factis, sed etiam ex verbis homo judicatur. « In convivio autem, » inquit, « ne argueris proximum, et ei opprobrii sermonem ne dixeris d. » Si enim vel maxime cum sanctis conversari præcipitur, sanctum irridere, peccatum est. « Ex ore enim insipientium, » inquit Scriptura, « baculus contumeliæ e: » baculum dicens, fundamentum contumeliæ, cui innititur, et super quam requiescit contumelia. Unde admiror Apostolum, qui hic quoque suadet, « neque scurrilia, neque quæ non convenit f, » verba effundere. Si enim propter charitatem convenitur ad convivia: convivii autem finis est in eos, qui conveniunt, benevolentia: charitatem autem consequuntur cibus et potus: quomodo non est, ut ratio postulat, conversandum, et nec propter

P. 200 ED. POTTER, 170-171 ED. PARIS. xxxi, 41. « Prov. xiv, 3. f Ephes. v, 4.

(85) Αἰδοῦς. Ludit in etymo τῶν αἰδοίων. Cæterum αἰδώς et αἰσχύνη quomodo distinguantur, explicat Ammonius, lib. *De similibus et different. voc.*: Αἰδώς καὶ αἰσχύνη διαφέρει, ὅτι ἡ μὲν αἰδώς ἐστὶν ἐντροπὴ πρὸς ἕκαστον, ὡς σεβόμενός τις ἔχει· αἰσχύνη δὲ, ἐφ' ᾧς ἕκαστος ἁμαρτιῶν αἰσχύνεται, ὡς μὴ δέον τι πράξας. Καὶ αἰδεῖται μὲν τις τὸν πατέρα, αἰσχύνεται δὲ, ὅς μεθύσκειται.

(86) Γλωσσαργία. Vide, num melius γλωσσαργία. « Luet enim pœnas garrulitas. » COLLECT.— Et γλωσσαργία quidem habet Nov. Verum haud opus est receptam hactenus lectionem sollicitare: sunt enim hæc voces synonymæ.

(87) Ἐτι δὲ καὶ. Sic editt. posteriores Sylburgio: in Flor. itemque mss. codd. exstat et δὲ καὶ, quod Sylburgius mutandum sensit in ἕδη καὶ, « jam et. »

(88) Πλεονάζω. Ecclesiastici xx, 8: Ὁ πλεονάζων λόγῳ βδελυθήσεται.

(89) Ἀστειῶς. Ἀστειῶς Bod. et editiones Syl-

A μέλη τοιαῦτα, οὐδὲ μὴν τὰ ἐπ' αὐτοῖς ὀνόματα, καὶ ἡ δι' αὐτῶν ἐνέργεια, αἰσχρά ἐστι· μέλη δὲ καὶ τὰ αἰδοῖα τοῦ ἀνθρώπου, αἰδοῦς (85), οὐκ αἰσχύνης κατηξωμένα· αἰσχρὸν δὲ ἡ παράνομος αὐτῶν ἐνέργεια, αἰσχούς καὶ ὀνειδούς διὰ τοῦτο καὶ κολάσεως ἄξια. Μόνον γὰρ τῷ ὄντι αἰσχρὸν ἡ κακία καὶ τὰ κατὰ ταύτην ἐνεργούμενα. Τούτοις δὲ ἀναλόγως αἰσχρολογία εἰκότως ἂν καλοῖτο ἡ περὶ τῶν τῆς κακίας ἔργων λογοποιία· οἷον, τὸ περὶ μοιχείας διαλέγεσθαι, ἢ παιδεραστίας, καὶ τὰ παραπλήσια. Ναὶ μὴν καὶ τὴν φλύαρον ἀδολεσχίαν κατασπαστέον· « Ἐκ γάρ τοι πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξῃ, » φησὶν, « ἁμαρτίαν. » Δίκην ἄρα ὑφέξει ἡ γλωσσαργία (86)· « Ἐστὶ » γὰρ « σιωπῶν εὐρισκόμενος σοφός, καὶ ἐστὶ μισητός ἀπὸ πολλῆς λαλιᾶς. » Ἐτι δὲ καὶ (87) αὐτὸς αὐτῷ ὁ ἀδο-

B λέσχης προσκορήσῃ· « Πλεονάζων (88) γὰρ λόγον, βδελύσσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. »

ΚΕΦ. Ζ'.

Τίνα χρὴ παραφυλάττεσθαι τοὺς ἀστειῶς (89) συμβιούντας.

Ἀπέστω δὲ, ἀπέστω ἡμῶν καὶ τὸ σκώπτειν, ὕβρεις προκατάρχον, ἐξ ὧν ἐριδες, καὶ μάχαι, καὶ ἐχθραὶ διωδαίνουσιν. Ὑβριν δὲ ἐφαμεν μέθης εἶναι· διάκονον. Οὐκ (90) ἐκ μόνων δὲ τῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐκ λόγων ἀνθρώπος κρίνεται. « Ἐν συμποσίῳ (91) δὲ, » φησὶ, « μὴ ἐλέγξης τὸν πλησίον· καὶ λόγον ὀνειδισμοῦ μὴ εἴψης αὐτῷ. » Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα παραγγέλλεται ἀγίους συνεῖναι, σκώπτειν τὸν ἅγιον ἁμαρτία· « Ἐκ στόματος γὰρ ἀφρόνων, » φησὶν ἡ Γραφή, « βακτηρία ὕβρεως. » ἐπιθάβραν ὕβρεως, βακτηρίαν λέγουσα, ἣ ἐπεριδεῖται καὶ ἐπαναπαύεται (92) ἡ ὕβρις. Ὅθεν ἀγαμαὶ τὸν Ἀπόστολον κἀνταῦθα παραινούντα, « μὴ δὲ τὰ εὐτράπελα, μὴ δὲ τὰ μὴ ἀντήκοντα » προῖεσθαι ἡμᾶς ῥήματα. Εἰ γὰρ δι' ἀγάπην αἱ ἐπὶ τὰς ἐστιασίας συνελεύσεις, συμποσίου δὲ τὸ τέλος ἡ πρὸς τοὺς συνόντας φιλοφροσύνη, παρεπόμενα δὲ τῇ ἀγάπῃ ἡ βρώσις καὶ ἡ πόσις· πῶς οὐ λογικῶς ἀναστρεπτέον, οὐδὲ διὰ τὴν (93) ἀγάπην ἀπορητέον; Εἰ γὰρ ὡς ἐπιτείνοντες τὴν πρὸς ἀλλήλους εὐνοίαν συνῆμεν,

« Prov. x, 19. b Eccli. xx, 5. c Ibid. 8. d Eccli.

burgiana posteriores.

D (90) Οὐκ. Respicit Christi dictum, quod recitat Matth. xii, 37.

(91) Συμποσίῳ. Ὁνοῦ addit Ecclesiast. Mox post πλησίον ibidem additur καὶ μὴ ἐξουδενώσης αὐτὸν ἐν εὐφροσύνῃ αὐτοῦ.

(92) Ἰβρεως... ἐπαναπαύεται. Hæc e Nov. exciderunt.

(93) Οὐδὲ διὰ τ. Οὐδὲ τὴν ἀγάπην ἀπορητέον, omissa præpositione διὰ, Nov. Quod si eam retinere placeat, sic exp.: « Nec sunt propter amoris studium proponendæ questiones, quibus convivæ ad angustias redigantur. » Nam ἀπορεῖν Clemens « quærere » sensu uti solet. Vult igitur nos διὰ τὴν ἀγάπην, « charitatis intuitu, » abstinere ab ejusmodi questionibus, quæ convivas difficultatibus perplexos irridendos proponerent. Quod si hic sensus placeat, hoc modo distinguenda est hæc sententia: Πῶς οὐ λογικῶς ἀναστρεπτέον; Οὐδὲ διὰ τὴν ἀγάπην ἀπορητέον· σὶ γὰρ, etc.

πῶς ἔχθρας διὰ τοῦ σκώπτειν σκαλεύομεν; Σιωπᾶν δὲ χρῆται ἢ ἀντιλέγειν, ἀμαρτίαν ἀμαθία προφερομένους (94). « Μακάριος ὡς ἀληθῶς (95) ἀνὴρ δὲ οὐκ ὠλίσθησεν ἐν στόματι αὐτοῦ, καὶ οὐ κατενόγη ἐν λύπῃ ἀμαρτίας. » ἦτοι μετανοήσας ἐφ' οἷς λαλήσας ἤμαρτεν· ἢ ἐν τῷ μηδένα λυπῆσαι λαλήσας. Καθόλου μὲν οὖν, νέοι μὲν καὶ νεάνιδες ὡς ἐπίπαν τῶν τοῦνδε ἀπεχέσθων εὐωχιῶν, ὡς μὴ σφάλλοιντο περὶ ἃ μὴ προσῆκε· καὶ γὰρ ἀκούσματα ἀήθη, καὶ θέματα ἀπρεπῆ, κυμαινομένης ἔτι ἐν αὐτοῖς τῆς πίστωσης, ἐκριπίζει τὴν διάνοιαν· συνεργεῖ δὲ αὐτοῖς τὸ ἕσπαστον τῆς ἡλικίας, πρὸς τὸ εὐκατάφορον τῆς ἐπιθυμίας. Ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἄλλοις παραίταιοι γίνονται σφαλμάτων, τὸ ἐπικίνδυνον τῆς ὥρας ἐπιδεικνύμεναι. Εὐ γὰρ τοι παραγγέλλειν ἢ Σοφία φαίνεται· « Μετὰ ὑπάνδρου γυναικὸς μὴ κάθου τὸ σύνολον, ἢ καὶ μὴ συμμετακλιθῆς (96) ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς; » ποιῆσαι, μὴ συνδεῖσθαι πεκνότερον· μηδὲ ἔσθαι μετ' αὐτῆς. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· « Μηδὲ συμβολὰς ποιεῖ μετ' αὐτῆς (97) ἐν οἴνῳ, μήποτε ἐκκλίνη ἢ καρδιά σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ αἵματι σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν. » Σφαλερὰ γὰρ ἡ πάροις ἐλευθερία, παραθεῖναι δυναμένη. « Ὑπάνδρον » δὲ ὠνόμασεν, ἐπεὶ μεζῶν ὁ κίνδυνος τῷ λύσαι τὴν δέσιν τῆς συμβιώσεως πειρωμένῳ· εἰ δὲ καὶ ἀνάγκη (98) τις περιτύχοι, παριέναι κελεύουσα, αἱ μὲν κεκαλύφθων ἄγαν ἀμπεχόνη ἔκτοσθεν (99), ἔνδοθεν δὲ αἰδοῖ. Ὅσαι δὲ μὴ ὑπάνδροι, ἐσχάτη ταύταις (1) διαβολὴ εἰς ἀνδρῶν παρῆναι συμπόσιον, καὶ ταῦτα οἰνωμένων. Οἱ δὲ ἐπὶ τὴν κλισίαν τὰς δεξιὰς πῆξαντες, ἀμετασάλευτοι τοῖς ἀγκῶσιν ἐρηραιοί, μόνους παρέστων τοῖς ὠσίν· εἰ δὲ καὶ καθέζοντο, μὴ ἐναλλάξ τῶν πόδε ἐχόντων· μηδὲ μὴν θάτερον τοῖν μηροῖν θατέρῳ ἐπιφέροντων, ἢ τὴν χεῖρα τῷ γενεῖω ὑπερειδόντων. Ἄγενες γὰρ μὴ φέρειν αὐτὸν, καὶ τοῦτο κατηγόρημα τοῦ νέου. Συνεχῆς δὲ καὶ τὸ μετακινούμενον ἐναλλάττειν τὸ σχῆμα, κουφότητος σύμβολον, σώφρωνος δὲ, εὐθέως ἐν βρώσει καὶ ἐν πόσει τὸ ἐλαττω ἀφείσθαι, καὶ τὸ σχολαιότερον, οὐ τὸ προπετέ-

A charitatem dubitandum? Si enim convenimus, ut mutuam benevolentiam auferemus, quare inimicitias irridendo provocamus? Satius autem est tacere, quam contradicere, peccatum inscitiae addendo. « Beatus revera vir ille est, qui non est lapsus in ore suo, vel non compunctus est in molestia peccati: » videlicet ductus poenitentia propter ea, quæ locutus peccavit: vel ideo, quod locutus neminem molestia affecerit. In summa ergo adolescentes et adolescentulæ ab ejusmodi conviviis omnino abstineant, ne labantur, in quibus minime decet. Inusitata enim auditiones, et indecora ✕ spectacula, dum in eis adhuc fides fluctuat, mentem eorum eventilant; ætatis autem instabilitas simul ad hoc confert, ut in cupiditates ferantur præcipites. Quin etiam nonnunquam aliis causæ sunt offensionum, dum florem ætatis suæ, in quo maximum est periculum, ostentant. Recte enim videtur præcipere Sapientia: « Cum muliere, quæ viro subjecta est, ne omnino sedeas, et ne super cubitum cum ea accubueris; » hoc est, ne cum ea sæpe cœnes, neque cum ea comedas. Et ideo subjungit: « Neque cum ea in vino congregiaris, ne quando inclinet cor tuum in ipsam, et sanguine tuo labatur ad interitum. » Lubrica enim res est libertas in vino, et apta ad deflorescendum. « Viro » autem « subjectam » nominavit, quod majus sit periculum ei, qui connubii vinculum conatur dissolvere. Quod si aliqua necessitas evenerit, quæ eas jubet accedere, illæ quidem exterius amictu pulchre tegantur, intus autem pudore. Quæcumque autem non sunt viro subjectæ, nis est extremum probrum interesse convivio virorum, idque vinolentorum. Qui in reclinatorium autem oculos fixerint, immobiles, innixi cubitis, adsint solis auribus. Quod si etiam sederint, ne pedes sæpe permutent, nec alterum femur alteri superponant, nec manum mento sustentent. Illiberale enim est, seipsum non ferre, idque datur vitio adolescenti. Sæpe autem moveri,

✕ P. 201 ED. POTTER, 171-172 ED. PARIS. a Eccli. xiv, 4. b Eccli. ix, 12. c Ibid. 13.

(94) Ἀμαρτίαν ἀμαθία προφερομένους. H. e. « peccatum, » vel « lapsus, » inscitiae exprobrantes. Interpres Hertvetus legisse videtur ἀμαρτίαν ἀμαρτία προφερομένους, dum verbi, « peccatum peccato adducens. » Ἀμαρτίαν ἀμαθία πρόσφερ, habent recentiores Sylburgio editiones: quam lectionem firmat Nov.

(95) Ὡς ἀληθῶς. Clementis additamentum.
(96) Μὴ συμ. Eccli. ix: Μὴ κατακλιθῆς ἐπ' ἀγκῶν ἐν μοχ, μηδὲ συμβολοκοπήσῃς μετ' αὐτῆς. Ilein, ἐκκλίνη ἢ ψυχὴ σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ πνεύματι σου ὀλισθήσῃς. SYLBURG. — Hæc in Græco LXX non reperitur, ix cap. Eccli., habentur tamen in Latina vulgata v. 12: « Nec accumbas cum ea super cubitum. » καὶ μὴ μετακλιθῆς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς: ut illud, « Et sanguini tuo illabatur in interitum; » vel potius, ut habet Vulgata, « Et sanguine tuo labaris in perditionem. » Καὶ τῷ αἵματι σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν, id est, « ne affectu tuo labaris, » vel periculo vitæ tuæ adulterorum peccata feras, nam LXX habent τῷ πνεύματι. Atque utrumque locum ex Clemente notatum reperies in exactissima editione Romana. Porro quod LXX reddunt μὴ συμβολοκοπήσῃς, Clemens μὴ συμβολὰς

ποιεῖ μετ' αὐτῆς. Vulgata, « Et non alterceris cum illa in vino. » Interpretes ecclesiastici ad symbolas referunt quæ ad convivium celebrandum conferebantur. COLLECT.

(97) Διὸ καὶ... μετ' αὐτῆς. Hæc e Nov. exciderunt.

(98) Εἰ δὲ καὶ ἀν. Hæc, inverso sententiarum ordine, meliorem sensum præbitura videntur: « Ὅσαι δὲ μὴ ὑπάνδροι, ἐσχάτη ταύταις διαβολὴ εἰς ἀνδρῶν παρῆναι συμπόσιον, καὶ ταῦτα οἰνωμένων· εἰ δὲ καὶ ἀνάγκη τις περιτύχοι, παριέναι κελεύουσα, αἱ μὲν κεκαλύφθων ἄγαν ἀμπεχόνη ἔκτοσθεν, ἔνδοθεν δὲ αἰδοῖ: οἱ δὲ ἐπὶ τὴν κλισίαν τ. » Quæ vero non sunt viris subjectæ, his virorum, idque vinolentorum, convivio interesse, extremum est probrum. Quod si qua necessitate accedere teneantur, illæ quidem exterius palla penitus contegantur, intus autem pudore: hi vero oculis in reclinatorium defixis, immobiles, cubitis innixi, solis auribus adsint. Quomodo autem Græcorum femina a conviviis abstinerint, vid. *Archæologia nostræ Græcæ* lib. iv, c. 19.

(99) Ἐκτοσθεν. Ἐκτοθεν Nov.

(1) Ταύταις. Ταύτη Nov., BoL., Reg. Mox, παρὰ

habituque et figuram mutare, signum est levitatis. Jam vero modesti etiam est, et in cibo et in potu quod minus est eligere, idque tardius, et non proclivius, tam in principio quam etiam in intervallis. Quin etiam priorem desinere, et se istis rebus minime esse deditum ostendere : « Comede, » inquit, ut homo, quæ apponuntur; cessa autem primus disciplinæ gratia. Et si in medio plurimum sederis, ne ante ipsos manum porrigas ^a. » Non debemus ergo ante alios prosilire, ab ingluvie incitati; sed nec, quamvis cupientes, non nisi aliquanto post porrigere oportet, longa mora intemperantiam fatentes. ✕ Sed neque interim videri tanquam feras cibo inhærere, eumque avidè videri. Porro autem nec obsonii multum ingerendum est : neque enim obsonio, sed frumento vesci homini naturale est. Quin etiam temperati hominis est ante alios plerosque surgere, et e convivio leniter sese subtrahere. « Cum est, » inquit, « tempus surgendi, ne sis postremus, et revertere in domum tuam ^b. » Quin etiam dicebant duodecim, cum evocassent discipulorum multitudinem : « Non est bonum nos, relicto verbo Dei, ministrare mensis ^c. » Quod si hoc diligenter caverunt, multo magis vitabant ingluviem. Hi autem ipsi apostoli scribentes « fratribus, qui erant in Antiochia, Syria et Cilicia, Visum est, » dixerunt, « Spiritui sancto et nobis, nullum vobis majus onus imponere, præterquam necessaria hæc; ut abstineteis ab immolatis, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione; a quibus si vobis caveatis, recte facietis ^d. » Oportet autem vinolentiam non secus fugere, quam cicutam : ambo enim ad mortem subtrahunt. Oportet vero et profusum risum arcere, et immodicas lacrymas : sæpe enim temulenti cum maximum cachinnum sustulerint, deinde rursus, nescio qua persuasi vini insolentia, descendunt ad lacrymas. A ratione enim alienum est, cum esse effeminatum, tum etiam esse petulantem. Senes autem adolescentes tanquam filios

✕ P. 202 ED. POTTER, 172 ED. PARIS. ^a Eccli. xxxi, 19, 20, 21. ^b Eccli. xxxii, 15. ^c Act. vi, 2. ^d Act. xv, 23, 28, 29.

στων μόνοις τοῖς ὡσίν, inverso verborum ordine Bod., Reg. Ut etiam paulo post ἐν πόσει καὶ ἐν βρώσει, Nov.

(2) *Παρακείμερα*. Eccli. addit, σὺ καὶ μὴ διαμασῶ, μὴ μισθῆς. Dein post παιδείας infert καὶ μὴ ἀπλῆστεύου, μὴ ποτε προσκόψης.

(3) *Κάρ*. Eccli. καὶ εἰ. Mox πρότερος αὐτῶν Id. et Nov. Dein ἐκτείνης τὴν χεῖρά σου Eccli. Mox, προσεκηθῶ. pro προεκηθῶ. Nov.

(4) *Ὀυδέ*. Postquam dixerat, non esse præ ingluvie in cibos ante cæteros convivas prosiliendum, infert : « Neque præ nimia appetentia diutius manum porrigere oportet, longiore mora intemperantiam suam fatentes. » Nam Hervetus hujusce loci sensum pervertit.

(5) *Ἐφυστέρησει*. Per ἐφυστέρησιν intelligenda ἐπιθύμησις, seu « concupiscentia » ejus, quod deest. STUBERG.

(6) *Ἐν τῷ μεταξὺ*. Sc. τοῦ συμποσίου, « medio tempore convivii : » quod paulo ante dixit ἐν τοῖς διαλείμμασι.

(7) *Ἐν ὄρῳ*. Ἐν ὄρῳ ἐξεγείρου, καὶ μὴ οὐράγει, ἀπότρεχε εἰς οἶκον. Eccli.

Α σπερον, κἀν τῷ κατάρχεσθαι, κἀν τοῖς διαλείμμασι· καὶ τὸ προκαταλήγειν δὲ, καὶ τὸ ἀπροσπαθῆς· « Φάγε, » φησὶν, « ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενα (2)· παύσαι πρῶτος χάριν παιδείας· κἀν (3) ἀναμέσον πλείονων ἐκάθιστας, πρότερον αὐτῶν μὴ ἐκτείνης χεῖρα. » Οὐκ οὖν προεκηθητέον ὑπὸ λαιμαργίας ἀναπειθόμενους ποτέ· οὐδὲ (4) μὴν ἐπιγλιχομένους παρεκτελεῖν μέχρι πολλοῦ χρῆ, τῇ ἐφυστέρησει (5) τὴν ἀκρασίαν ὁμολογούντας· ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ μεταξὺ (6), προσκειμένους φαίνεσθαι καθάπερ τὰ θηρία, τῇ βορῇ· οὐδὲ μὴν πλείονος ὄψου προσφέρεσθαι· οὐ γὰρ ὀψοφάγος φύσει, ἀλλὰ σιτοφάγος ἄνθρωπος. Προανίστασθαι δὲ τῶν πολλῶν, καὶ τοῦ συμποσίου ὑπεξείναι ἐπεικῶς, ἀνδρὸς αἰφρονος· « Ἐν ὄρῳ (7) γὰρ, » φησὶν, « ἀναστῆσεως μὴ οὐράγει (8), καὶ ἀπότρεχε εἰς οἶκόν σου. » Ἐλεγον δὲ οἱ δώδεκα, προσκαλεσάμενοι τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν· « Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμῶς, καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις. » Εἰ δὲ τοῦτο ἐφυλάξαντο, πολλῶ μᾶλλον γαστριμαργίαν ἐφευγον. Οἱ δὲ αὐτοὶ οὕτοι ἀπόστολοι « τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν, καὶ Συρίαν, καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς » ἐπιστέλλοντες· « Ἐδοξεν, » ἔφασαν, « τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ (9) καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιθέσθαι ὑμῖν βῆρος, πλὴν τῶν ἐπιανάγκης ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτῶν, καὶ τῆς πορνείας (10)· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὐ πράξετε. » Φυλάττεσθαι δὲ τὰς παροιμίας, ὡς περ καὶ τὸ κώνειον, δεῖ· ἄμφω γὰρ ὑποσπύρονσιν εἰς θάνατον. Χρῆ δὲ καὶ γελῶτων εἰργεσθαι ἑξαισίων, καὶ δακρῶων ὑπερμέτρων· πολλὰ γὰρ οἱ οἰνώμενοι καγγάσαντες (11) ἐπὶ πλείστον, εἶτα μέντοι ὑπήχθησαν, οὐκ οἶδ' ὅπως, παροίνιζ τινὲ παραπειθόμενοι, εἰς δάκρυα· ἀπῆδει γὰρ τοῦ λόγου, καὶ τὸ ἐκθηλύνεσθαι, καὶ τὸ ἐξυθρίξειν. Πρεσβύται δὲ, ὡς τέκνα ἀφορῶντες τοῦ νεοῦς, σπανιώτατα μὲν, ἴσως δ' ἂν που καὶ παίζαιεν πρὸς αὐτούς· εἰς τοῦτο ἐπισκώπτοντες (12) ὁ παιδαγωγῆσει τὸ εὐσηχημον αὐτῶν. Ἀμέλει πρὸς τὸν αἰσχυντηλὸν καὶ σιωπηλὸν ἔστι χαριεντίσασθαι ὡδὲ πως· Ὁ δὲ ἐμὸς υἱός, (ἐκείνον λέγω τὸν σιωπῶντα,)

(8) *Μὴ οὐράγει*. Ἄντι τοῦ μὴ ἔσχατος ἀνίστασο· οὐράγια γὰρ, ἡ ἐφυστέρησιν τάξις. Scholiastes in marg. Reg., Bod.

(9) *Τῷ Πρ. τῷ ἁγ.* Τῷ ἁγίῳ Act. ap. Mox ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν, ibid. Dein πλὴν τῶν ἐπιανάγκης τούτων, ἀπέχ. Ibid. Πλὴν ἐπιανάγκης ἀπέχεσθαι Nov. Πλὴν τῶν ἐπιανάγκης ἀπέχεσθαι Bod., Reg. indistincte.

(10) *Πνικτῶν καὶ τῆς α.* Πνικτοῦ καὶ πορν. Act. apost.

(11) *Καγγάσαντες*. Βαχχάσαντες Reg., Bod.

(12) *Ἐπισκώπτοντες*. Huic simile erat Lacedæmoniorum institutum, de quo Plutarchus, in *Lycurgo* : Εἰς δὲ τὰ συσσίτια καὶ παῖδες ἐφοίτων, ὡς περ εἰς διδασκαλεῖα σωφροσύνης ἀγόμενοι, καὶ λόγων ἱερῶν πολιτικῶν, καὶ παιδευτὰς ἐλευθερίους ἐώρων, αὐτοὶ τε παίζειν εἰθίζον, καὶ σκώπτειν ἄνευ βωμολοχίας, καὶ σιωπῶντες μὴ δυσχεραίνεσθαι. « Ad convivia pueri etiam, tanquam in ludum temperantia ducti, ventitabant. Ibi sermones de rebus audiebant, et doctores ingenuos videbant : et assuescebant cum ipsi joculari, et diceria citra scurrilitatem jacere, tum diceriis aliorum non offendi. »

οὐ παύεται λαλῶν. Ἐπιτείνει γὰρ τοῦ νέου τὴν αἰδῶν ἢ τοιαύτη ἐπίσκαψις (13), ἐμφαίνουσα χαριέντως τὰ πρόσωπα αὐτῶν χρηστά διὰ τῆς τῶν φαύλων, ἃ μὴ πρόσεστιν αὐτῶν, διαβολῆς· ἐπίνοια γὰρ καὶ αὐτὴ διαβολικὴ διὰ τοῦ μὴ προσόντος χροῦσα τὸ πρόσωπον. Ἀμέλει τοσοῦτόν τι ἐπικρίνει, ὅ τὸν ὑδροπότην καὶ σῶφροντα παρσινεῖν καὶ μεθύειν λέγων. Εἰ δὲ καὶ εἰέν τινες οἱ φιλοσκώμμοι, σιωπητέον ἡμῖν, καὶ παραπειμπτέον τοὺς λόγους τοὺς περιττοὺς, ὡς περ τὰς κύλικας τὰς πεπληρωμένας· ἐπισφαλῆς γὰρ ἢ τοιαύτη παιδιὰ (14)· « Στόμα δὲ προπετοῦς ἐγγίζει συντριβῆν. Οὐ παραδέξῃ δὲ ἀκοὴν ματαίαν· οὐδὲ συγκατάθεσιν μετὰ τοῦ ἀδίκου γενέσθαι μάρτυς ἀδικος, » ὡς εἰς διαβολὰς, ὡς εἰς βλαπτηρίας· ἀλλ' οὐδ' εἰς κωμωδίας. Ἐγὼ δ' ἂν μοι δοκῶ καὶ μέτρον ἐπιθεῖναι (15) φωνῇ τοῖς σῶφροσιν, οἷς γε ἐφέσται λαλεῖν ἐν ἀντιδιαλεγόμενον. « Σιγῆ (16) μὲν γὰρ ἀρετῆ γυναικῶν ἐστὶ, ἀκίνδυνον (17) δὲ τῶν νέων γέρας· λόγος δὲ ἀγαθὸς ἡλικίας δεδοκιμασμένης. Λάλησον, πρεσβύτερε, ἐν συμποσίῳ (18)· πρέπει γὰρ σοι· ἀλλ' ἀπαρπιδόστως (19) λάλησον, καὶ ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ. Νεανίσκε, » καὶ σοι (20) ἐπιτρέπει ἡ Σοφία, « λάλησον, εἰ χρεῖα σου, μόλις δις ἐπερωτηθείς· κεφαλαίωσον λόγον ἐν ὀλίγοις. » Ἄμφω δὲ οἱ διαλεγόμενοι τὸ φθέγμα τὸ σφῶν τῆ συμμετρία παραμετρῶντων· τὸ τε γὰρ γεγωνὸν (21) τῆς προφοράς, μανιδέστατον· τὸ τε ἀνήκουστον πρὸς τοὺς πέλας φέγγεσθαι ἀνασθήτου· οὐ γὰρ ἀκούσονται· καὶ τὸ μὲν ἀγενναίως, τὸ δὲ αὐθαδεῖα τεκμήριον. Ἀπέστω δὲ καὶ ἡ φιλονεικία (22), κενῆς νίκης ἕνεκεν, ὧτων ἐπὶ τέλος ἡμῖν ἡ ἀταραξία· καὶ τοῦτο βρα ἐστὶ τὸ, « Εἰρήνη σοι· » πρὶν τε ἀκοῦσαι σε, μὴ ἀποκρίνου βῆμα. Ἀλλὰ τὸ τεθρυμμένον τῆς φωνῆς θηλυδρίου· σῶφρονος δὲ καὶ τὸ ἐν τῇ φωνῇ μεμετρημένον, μεγέθους τε ἅμα, καὶ μήκους, καὶ τάχους, καὶ πλήθους, εἰρηνοῦς τὸ φθέγμα τὸ αὐτοῦ. Οὕτε γὰρ μακρολογητῶν προσέ, ὡς πολυλογητέον· οὕτε ἀδολεσχητέον· ἀλλ' οὐδὲ τροχάλως καὶ συνδιωκομένως (23) ὁμιλητέον.

¶ P. 205 ED. POTTER, 175 ED. PARIS. « Prov. xii, 10, 11, 15.

(13) Ἐπίσκαψις. Ἐπίσκαψις Nov.
 (14) Παιδιὰ. Flor. edit. παιδία, præter rem. In seq. loc. Vulg. Bibl. Prov. x habent, Στόμα ἄφρονος συντριβὴ αὐτῶν. SYLBURG. — Locus est Prov. x, 14 : Στόμα δὲ προπετοῦς ἐγγίζει συντριβῆν. « Os proceracis proximum est contritioni. » Vulgata, « Os stulti confusioni proximum est. » Quidam interpretantur, « Os stulti accersit sibi perniciem. » Chaldaica paraphrasis, « Ori stultorum consumptio proxima. » In eodem capite συντριβὴ ἀεθῶν, Scholiastes Græcus δεῖλα ἀεθῶν. COLLECT.
 (15) Μέτρον ἐπιθεῖναι φωνῆς τοῖς σῶφροσιν· et mox, λαλεῖν πρὸς τὸν ἀντιδιαλεγόμενον. SYLBURG.
 (16) Σιγῆ. Sententia ex Sophoclis *Ajace*, citatur et a Stobæo in *Œconomico* tit. 83. Altera item huic subijuncta est Athenodori apud eumdem tit. 35 *De silentio*, « Ἐστὶ δὲ σιγᾶν ἀκίνδυνον γέρας. » Tacere autem munus est periculo vacans. » COLLECT. — Ajax μαστιγοφόρος apud Sophoclem ad *Tectemiam* dicit :
 Γύραι, γυναιξὶ κόσμον ἢ σιγῇ φέρει.
 (17) Ἀκίνδυνον. Hanc sententiam refert Clemens *Strom.* II, p. 389. Eam Augustus Cæsar Athenodoro

respicentes, rarissime quidem, sed aliquando tamen cum eis luserint, salsum aliquod dictum in eos torquentes, quod eos decorum doceat. Videlicet cum taciturno et verecundo facete et urbane licet hoc modo agere : Meus autem filius (enim, qui tacet, intelligo) non cessat loqui. Adolescentis enim verecundiam auget talis ludificatio, lepide ostendens bona quæ in eo insunt, per falsam insimulationem malorum quæ ei non insunt. Est enim hoc aptum ad docendum artificium, per id quod non adest, id, quod adest, confirmans. Certe tale quid etiam facere proponit sibi, qui cum qui aquam bibit, et est sobrius, temulentum dicit esse et petulantem. Quod si sint etiam nonnulli, qui alios lubenter irrideant, nobis quidem tacendum est, et verba superflua sunt, tanquam plena pocula, a nobis transmittenda ; lubricus enim et periculosus est ejusmodi ludus : « Os autem temerarii appropinquat contritioni ». ¶ Non suscipies autem inanem auditionem : neque cum injusto consenties, ut sis falsus testis, » neque in calumniis, neque in maledictis, sed neque in improbitate. Atque ego quidem mihi videor modestorum voci posse modum imponere, quibus permittitur, ut is, qui cum alio disserit, loquatur. « Silentium enim est virtus mulierum, a periculo autem remotum præmium adolescentum est : probatæ autem ætatis bona est oratio. Senior, loquere in convivio, te enim decet ; sed citra impedimentum loquere, et in perfecta scientia. Adolescentis, » tibi quoque permittit Sapientia, « loquere : si te opus sit, vix cum his interrogatus fueris : sermonem autem tuum paucis in summam redigee. » Uterque autem, qui disserit, vocem suam metiatur justa proportione. Elatus enim clavior pronuntiationis, est res insanissima : cum proximis autem ita loqui, ut non audiaris, ejus est, qui nullo est sensu præditus, neque enim audient : et est hoc quidem pusilli et abjecti animi indicium, x, 14. b Prov. xxiv, 28 ; Exod. xxiii, 1. c Eccli.

tribuit apud Plutarchum paulo ante finem *Apothegm.* Item Stobæus, serm. 53 :
 « Ἐστὶ καὶ τὸ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας.
 Silentii præmium periculo vacat.
 (18) Ἐν συμποσίῳ. Additum a Clemente hæc verba ad suum institutum accommodante.
 (19) Ἄλλ' ἀπαρ. Eccli. ἐν ἀκριβεῖ ἐπιστήμῃ, καὶ μὴ ἐμποδίσσης μουσικά. Mox ἐάν ἐπερωτηθῆς pro ἐπερωτηθείς. Ibid. Dein, λόγον ἐν ὀλίγοις πολλά. Ibid.
 (20) Καὶ σοι. Magis emphaticum est καὶ σοί, « etiam tibi. » SYLBURG.
 (21) Γεγωνόν. Οἶονεὶ τὸ μεγαλόφωνον· ἀφ' οὗ καὶ τὸ μεγαλοφονεῖν γεγωνίσκειν εἰρηται. Scholiastes in marg. Reg., Βου· γέγονε Nov.
 (22) Φίλον. Hæc sic distinguit Nov. : φιλονεικία κενῆς νίκης ἕνεκεν· λόγων ἐπὶ τέλος. « Absit etiam contentio vanæ victoriae causa ; nam verborum finis nobis est perturbationis vacuitas ! » Porro in ἀταραξία, « vacuitate perturbationis, » felicitatem posuit Epicurus. Ejus verba hæc sunt, prout ea recitavit Clemens *Strom.* VI, pag. 628 : Δικαιοσύνης καρπὸς μέγιστος ἀταραξία. Conf. *Strom.* II, p. 415 et seq.
 (23) Συνδιωκομένως. Συνδιωκόμενος Nov.

illud vero arrogantiae. Absit etiam vehemens contentio verborum pro inani victoria; nobis enim finis est esse a perturbatione alienos, et hoc sibi vult illud: « Pax tibi ». Priusquam autem audieris, ne verbum responde. Jam vero vox quoque fracta et enervata est effeminati; modesti autem et prudentis est in voce moderatio, qui a magnitudine simul, et prolixitate, celeritateque, et multitudine orationem temperabit. Neque enim prolixo est unquam sermone utendum, neque multum loquendum, nec nugandum; sed neque rapide et precipitanter colloquendum est. Ipsi enim voci, ut ita dicam, jus aliquod tribuendum est, importunisque vociferatoribus et exclamatoribus ora sunt obstruenda. Ea enim de causa Thersiten plagis castigavit prudens Ulysses:

*Immodicis verbis turbabat nam omnia solus,
Plurima mente sua temere is confusa tenebat,*

Sed nihil ut decuit.

✕ « Terribilis enim in interitu suo vir linguosus ^b. » Nugatorum itaque, non secus ac veterum calceorum, reliqua quidem vitio detrita sunt, sola autem lingua reliqua est ad damnum. Ea de causa quæ sunt vitæ utilissima præcipit Sapientia: « Ne nugaris in multitudine seniorum ^c. » Quin etiam nugæ nostras radicitus excindens, a Deo incipiens, ut moderate nos geramus, hoc modo constituit: « Sermonem ne iteraveris in oratione tua. » Poppysmata autem, et sibili, et digitis expressi soni, quibus accersuntur famuli, cum signa sint a ratione aliena, ratione præditis hominibus vitandi sunt. Frequenter etiam spuere, et violentius excreare, et etiam emungere in convivio, vitandum est. Convivarum enim habenda est utique ratio, ne præ nausea talem aversentur turpitudinem, quæ arguit intemperantiam. Non enim sicut bobus et asinis, ibidem est præsepe et sterquilinum; multi enim eodem tempore se emungunt, spuunt et cœnant. Sternutatio autem si cui venerit, sicut etiam ructus, non oportebit sono proximos ciere, quod pessimæ est institutionis testimonium: sed ructus quidem cum expirato aere est transmittendus, ore decenter composito, nec instar larvarum tragicarum diducto et hianse. Sternutationis autem qui conturbat strepitus, respiratione leniter repressa ac retenta, auferendus est. Hac enim ratione, quam honestissime fieri poterit, conglobatæ spiritus minæ intus sunt exstinguendæ, providendo ut ita transeat, ut etiam cæteros celare conetur, si vi expressus aer aliquod secum excrementum eduxerit. Arrogantiæ autem et insolentiæ signum est, ipsis velle sonis aliquid addere, non autem detra-

✕ P. 204 ED. POTTER, 174 ED. PARIS. • III Joan. 14. ^b Eccli. ix, 25. • Eccli. vii, 15.

(24) Ἥδρι. Ἡδὴ Homerus, *Iliad.* B, v. 213.

(25) Ἰάφ. Abest a Nov. Mox, ἐν πόλει αὐτοῦ προ ἐν ἀπωλείᾳ αὐτοῦ. Eccli.

(26) Γλώσσα. Pollux lib. ii: Καὶ γλώττας δὲ τὰς τῶν ὑποδημάτων ἔλεγον. « et calceorum linguas dixerunt, ut Isæus Socraticus. » Calceamentorum vincula intelligi putat Camerarius. Huc referendum forte, quod est apud Athenæum lib. xv: Καὶ τοὶ φορεῖτε γλώσσαν ἐν ὑποδήμασι: « At linguam vos nunc fertis in calceis. » Hesychius: Γλώσσας, τὰς τῶν αὐλῶν καὶ ὑποδημάτων γλωσσίδας: quæ etiam « lingulæ » vocantur. Festus: « Lingula, per diminutionem linguæ dicta. Alias a similitudine linguæ exsertæ ut in calceis. » COLLECT.

Α καὶ γὰρ αὐτῇ τῇ φωνῇ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, δικαιοσύνης μεταδοτέον· τοὺς τε ἀκαιροβόδας καὶ τοὺς κεκράκτας ἐπιστομιστέον. Ταύτη γὰρ αὖ τῶν θεράστων πληγαῖς ἤκιστα ὁ σώφρων Ὀδυσσεύς, ὅτι

... μούνος ἀμετροεπῆς ἐκολῶα,
"Ὅς ῥ' ἔπεα φρεσὶν ἤσιν ἀκοσμά τε πολλὰ τε
[ἤδει (24)]

Μᾶψ, ἀτὰρ οὐ κατὰ κόσμον.

« Φοβερός γὰρ (25) ἐν ἀπωλείᾳ αὐτοῦ ἀνὴρ γλωσσώδης. » Τῶν γοῦν φυλάρων, καθάπερ τῶν παλαιῶν ὑποδημάτων, τὰ μὲν ἄλλα ὑπὸ τῆς κακίας κατατέτριπται· μόνη δὲ ἡ γλώσσα (26) περιλείπεται εἰς βλάβην. Ταύτη τοι βιωφελέστατα ἡ Σοφία παραινεί: « Μὴ ἀδολέσχει ἐν πληθεὶ πρεσβυτέρων. » Ἄνωθεν δὲ ἡμῶν τὴν φλυαρίαν (27) ἐκκόπτουσα, θεόθεν ἄρχουσα, μετριάζειν νομοθετοῦσα ὡδέ πως: « Μὴ δευτερώσης λόγον ἐν προσευχῇ σου. » Ποππυσμοὶ (28) δὲ, καὶ συριγμοὶ, καὶ οἱ διὰ τῶν δακτύλων ψόφοι, τῶν οἰκετῶν οἱ προκλητικοὶ, ἄλογοι σημασίαι οὔσαι, λογικοῖς ἀνθρώποις ἐκκλητέον (29). Παραιτητέον δὲ καὶ τὸ συνεχὲς ἀποπτύειν, καὶ τὸ χρέμπτεσθαι (30) βραϊότερον, μὴδὲ ἀπομύττεσθαι παρὰ πόντον σοχαστέον (31) γὰρ ἀμηγέπη τῶν συνευχωμένων, μὴ ἀποστέρησιν ὑπὸ ναυτίας τὴν τοιάνδε ἀκοσμίαν, ἣ (32) κατήγορός ἐστιν ἀκρασίας. Οὐ γὰρ κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς βουσι καὶ τοῖς θνοις ἡ φάτνη ἅμα καὶ ὁ κοπρῶν· καὶ γὰρ οἱ πολλοὶ ἀπομύττονται καὶ πτύουσιν ἅμα ἐν τῷ αὐτῷ καὶ δειπνοῦσι. Πταρμὸς δὲ εἰ τῷ ἐπιγένοιτο, ὡσπερ ἀμέλει καὶ ἡ ἐρυγῆ, οὐκ ἐξήχειν δεήσει τοὺς πλησίον τῷ ψόφῳ, τῆς αὐτῶν καταμαρτυροῦντας ἀπαιδευσίας· ἀλλ' ἡ μὲν παραπεμπτία ἡ ἐρυγῆ ἡσυχῆ σὺν τῷ ἐκπνεομένῳ ἀέρι, σχηματιζομένην κοσμίως τῷ στόματι, οὐχὶ δὲ τραγικῶν δίχην προσωπεῖων διεσκομένην καὶ κεχηγνότεν παρμούδ' ἐδὲ τὸ παρακτικὸν ἀφαιρετέον, ἀπολαβομένους πρῶως τὰς ἀναπνοάς· ταύτη γὰρ εὐσηχημένιστα τὴν ἀθρόαν τοῦ πνεύματος ἀπειλήν ἐναποσβεστέον, οἰκονομοῦντα τὴν διέξοδον· ὡς καὶ λαθεῖν πειραῖσθαι, ἣν τι καὶ συνεξάξη ἐκδιαζόμενος ὁ ἀνὴρ περὶ ττωμα. Ἀγερωχίας δὲ καὶ ἀταξίας σύμβολον τὰ προσθεῖναι τοῖς ἦχοις ἐθέλειν, μὴ οὐχὶ ἀφαι-

(27) Φλυαρίαν. Φιλαργυρίαν Nov. mendese.

(28) Ποππυσμ. Ποππυσμὸς δὲ, καὶ συριγγός, sing. numero, Nov.

(29) Ἐκκλητέον. Syntaxis requirit ἐκκλητέον· quod habet etiam Nov. et aliquis i super v scripsit in Bod.

(30) Χρέμπτεσθαι. Χρίμπτεσθαι Nov.

(31) Στοχαστέον. Hæc deinceps usque ad ea verba in seq. cap. διὰ τὴν πίστιν τὴν νέαν, λελυμένης κένοδο. exciderunt e Bod. et Reg.

(32) Ἡ. Hl posuit Sylburg. pro ἡ· vi paulo post παραπεμπτία ἡ ἐρυγ. pro παραπεμπτία· et mox παρακτικὸν ἀφαιρ. pro παρακτικόν, sensu eas mutationes requirente.

ρεῖν. Οἱ δὲ δὴ γλύφοντες (33) τοὺς ὀδόντας, αἰμάσσοντες τὰ οὖλα (34), σφίσι τε αὐτοῖς εἰσὶν ἀηδεῖς καὶ τοῖς πλησίον ἀπεχθεῖς. Ναὶ μὴν καὶ τῶν ὠτων οἱ γαργαλισμοὶ καὶ τῶν παρμῶν οἱ ἐρεθισμοὶ ὕδασι εἰσὶ κνησμοὶ, πορνείας ἀκολάστου μελετητικοί (35). Καὶ τὰς ὑπ' ἔβην δὲ ἀσχημοσύνας παραιτητέον, καὶ τὰς αἰσχρολογίας αὐτῶν. Καθεστὸς δὲ καὶ τὸ βλέμμα ἔστω καὶ ἡ τοῦ τραχήλου ἐπιστροφὴ καὶ ἡ κίνησις εὐπαθῆς· καὶ ἡ τῶν χειρῶν κατὰ τὰς ὀμιλίαις προφορὰ. Καθόλου καὶ ὁ Χριστιανὸς ἡρεμίας, καὶ ἡσυχίας, καὶ γαλήνης, καὶ εἰρήνης οἰκεῖός ἐστι.

ΚΕΦ. Η'.

Εἰ μύροις (36) καὶ στεφάνοις χρηστέον.

Στεφάνων (37) δὲ ἡμῖν καὶ μύρων χρῆσις οὐκ ἀναγκαία· ἐξοκελεῖ (38) γὰρ εἰς ἡδονὰς καὶ βραθυμίας, μάλιστα γειννώσεως τῆς νυκτός. Οἷδ' ὅτι « ἀλαβαστρον μύρου » παρὰ τὸ δειπνον τὸ ἄγιον κομίσασα ἡ γυνή, τοὺς πόδας ἤλειψε τοῦ Κυρίου, καὶ ἦσαν αὐτὸν οἶδα δὲ καὶ χρυσῶν καὶ λίθων τιμῆν τοὺς παλαιούς τῶν Ἑβραίων ἀναδοσμένους βασιλεῖς. Ἄλλ' ἡ μὲν γυνή, μηδέπω τοῦ Λόγου μεταλαθούσα (ἔτι γὰρ ἦν ἀμαρτωλὴ) ὕπερ ἡγήτο τὸ κάλλιστον εἶναι παρ' αὐτῆ, τὸ μύρον, τοῦτω πετίμηκε τὸν Δεσπότην· ἀμίλει καὶ τῷ κόσμῳ τοῦ σώματος, ταῖς θριξὶ ταῖς ἐκωτῆς, ἀπεψάτο τὸ περιττὸν τοῦ μύρου, ἐπισπένδουσα τῷ Κυρίῳ μετανοίας δάκρυα· διὰ τοῦτο « ἀφέονται » αὐτῆς « αἱ ἀμαρτίαι. » Δύναται δὲ τοῦτο σύμβολον εἶναι τῆς διδασκαλίας τῆς Κυριακῆς, καὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ μύρω γὰρ εὐώδει ἀλειφόμενοι οἱ πόδες, θεῖην ἀντιπικνοῦται διδασκαλίαν, ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς μετ' εὐκλείας ὀδεύουσιν· « Ἐξῆλθε γὰρ ὁ φθόγγος αὐτῶν ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς (39). » Καὶ εἰ μὴ φορτικὰ εἶναι δοκῶ, « οἱ πόδες » οἱ τοῦ Κυρίου, οἱ μεμυρισμένοι, ἀπόστολοι εἰσι, προφητεῖα (40) τῆς εὐωδίας τοῦ χρισματος, ἀγίου μεταλαβόντες Πνεύματος. Οἱ γοῦν περινοστήσαντες τὴν οἰκουμένην ἀπόστολοι, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον κηρύξαντες, πόδες ἀλλήλων γίνονται Κυρίου· περὶ ὧν καὶ διὰ τοῦ Ψαλμοῦ προθετίζει τὸ Πνεῦμα· « Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν κόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ, » τούτέστιν, οὗ (41) ἔθασαν « οἱ πόδες » αὐτοῦ, οἱ ἀπόστολοι· δι' ὧν κηρυσόμενος, ἐπὶ τὰ πέρατα ἦκε τῆς γῆς. « Δάκρυα δὲ ἡ μετάνοιά ἐστι· καὶ λελυμένοι τρίχες φιλοκοσμίας ἐκέρυσσον ἀπαλλαγὴν, καὶ τὴν μετὰ τοῦ κηρύγματος διὰ τὸν Κύριον θλίβειν ἐν ὑπομοναῖς (42), τῆς πα-

ἥ P. 206 ED. POTTER, 175 ED. PARIS. ^a Matth. xxvi, 7; ^b Luc. vii, 37. ^c Luc. vii, 47. ^d Psal. cxvii, 5; Rom. x, 18. ^e Psal. cxxxi, 7.

(33) Οἱ δὲ δὴ γλύφ. Οἱ δὲ διαγλύφ. Nov.

(34) Οὖλα. Αἰμάσσοντες τὰ οὖλα, non τὰς οὐλάς· nam οὐλή, cicatrix : τὰ οὖλα, « gingivæ. » Glossarium, « gingivæ, » οὖλα, γόμφος, certe de iis loquitur, qui dentes scalpunt. Pollux lib. ii : Αἱ δὲ περιεληφθεῖσαι τοὺς ὀδόντας σάρκας οὖλα μὲν τὰ ἐξωθεν, ἐνοῦλα δὲ τὰ ἐνδον· οἱ δὲ μεταξὺ τῶν ὀδόντων ἄρμολ. Ita manuscriptis. COLLECT.

(35) Μελετητικοί. Μελετισκοί Nov.

(36) Μύροις. Præceptis de ratione se gerendi in convivio alia subjungit de coronis et unguentis, quibus convivæ se recreare solebant. Conf. Archæologia nostræ Græcæ lib. iv, c. 19.

A here. Jam vero qui dentes scalpunt, et ulcera cruentant, tum sibi ipsis molesti sunt, tum invisii proximis. Porro autem aurium quoque fricationes, et sternutamentorum irrationes, sunt suilli pruritus et confricationes, quæ intemperantem meditantur fornicationem. Fugiendæ quoque sunt turpitudines quæ sub aspectum cadunt, et turpes qui de eis fiunt sermones. Sit autem gravis quoque aspectus, collique conversio ac motus constans et decorus, et manuum quoque in loquendo gestus. In summa enim, quies, pax et tranquillitas, est Christiani propria.

✠ CAP. VIII.

An unguentis et coronis utendum sit.

B Coronarum autem et unguentorum usus non est nobis necessarius; ad libidines enim et voluptates impellunt, maxime cum nox prope est. Scio quod cum « unguenti alabastrum » ad sanctam cœnana mulier attulisset, unxit pedes Domini, et eum delectavit : scio etiam veteres Hebræorum **76** reges auro et lapide pretioso ornata gestasse diademata. Sed mulier quidem, quæ Verbi nondum fuerat particeps (erat enim adhuc peccatrix) eo quod apud se esse pulcherrimum existimabat, nempe unguento, honoravit Dominum : itaque etiam ornamento corporis, nempe capillis suis, abstergit unguentum quod redundabat, libans Domino lacrymas pœnitentiæ : propterea ejus « peccata remissa sunt b. » Potest autem hoc esse signum ac symbolum doctrinæ Dominicæ et ejus passionis; pedes enim, qui unguentur unguento odorifero, doctrinam divinam significant, quæ cum insigni gloria orbem terræ pervadit : « Exiit enim sonus eorum in fines terræ c. » Atque adeo, si non nimium importunus videor « pedes » Domini unguento delibuti, sunt apostoli, prophetia suaveolentis unguenti, scilicet sancti Spiritus particeps. Itaque apostoli, qui universum orbem terræ obierunt, et Evangelium prædicarunt, per allegoriam dicuntur pedes Domini, de quibus per Psalmographum quoque prædicat Dominus : « Adoremus in loco, ubi steterunt pedes ejus d. » hoc est quo « pedes » ejus pervenerunt, nempe apostoli, per quos prædicatus venit « ad fines terræ. » Lacrymæ autem sunt pœnitentiæ : et soluti capilli prædicabant liberationem a nimio amore superflui ornatus, et, quæ cum prædicatione propter Dominum

xxvi, 7; Marc. xiv, 3; Luc. vii, 37. ^b Luc. vii, 47.

(37) Στεφάνων. Cæcilius apud Minutum hæc Christianis exprobat : « Non floribus caput necititis, non corpus odoribus honestatis : reservatis unguenta funeribus, coronas etiam sepulcris denegatis. »

(38) Ἐξοκελεῖ. Ἐξωκέλλει Nov.

(39) Μετ' ἐκκλ... πέρατα τῆς γῆς. Hæc exciderunt e Nov.

(40) Προφητεῖα. Vel potius in dativo casu προφητεῖα, hoc est κατὰ προφητεῖαν, « secundum prophetiam. »

(41) Οὗ. Οὐκ Flor. perperam. STURBERG.

(42) Ἐν ὑπομοναῖς. Hæc ad sequentem clausulam refert Nov.

suscienda erat, afflictionem in tolerantia, veteri illa per novam fidem soluta vana gloria. Quin etiam significat passionem Domini. Mystice sic intelligentibus, oleum est ipse Dominus, a quo ad nos pervenit misericordia. Unguentum autem, quod est adulterinum oleum, est Judas proditor, quo pedes unctus est Dominus, dum a conversatione in mundo liberabatur: unguentur enim mortui. Lacrymæ autem nos sumus peccatores, qui in ipsum credidimus, quibusque peccata remisit. Et capilli soluti, ✠ flens est Jerusalem, quæ inuncta fuerat, propter quam prophetica fuerunt Lamentationes. Nos autem docebit ipse Dominus, Judam esse illum adulterinum: « Qui intinxerit mecum, » dicens, « in catinum, hic me tradet a. » Vides convivam dolosum: hic enim ipse Judas osculo prodidit Dominum; fuit enim idem hypocrita, ac dolosum habens osculum, alium veterem imitans hypocritam: et populum illum arguit, propter quem dictum est: « Hic populus labiis me honorant, cor autem eorum longe est a me b. » Est ergo satis probabile, eum quidem oleum significare, ut discipulum qui consecutus fuit misericordiam. Fraudulentum autem, utpote proditorem, oleum infectum ac venenatum. Hoc ergo erat, quod prædicabant pedes unguento delibuti, Judæ nempe proditorem, cum Dominus pergeret ad passionem. Quin etiam ipse Servator « lavans pedes c. » discipulorum, ad præclara eos mittens agenda, eorum abitum ad benefaciendum genibus innuit, idonee et pure propria eas præparans potestate: iis fragravit unguentum, et suavis odoris opus ad omnes perveniens ab iis celebratum est. Domini enim passio nos quidem bono odore replevit, Hebræos autem peccato. Hoc apertissime ostendit Apostolus, dicens: « Deo gratias, qui nos semper facit triumphare in Christo, et odorem suæ cognitionis per nos manifestat in omni loco, quoniam Domini bonus odor sumus Deo in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt: his quidem odor ex morte in mortem, illis vero odor ex vita in vitam d. » Porro autem reges Judæorum ex auro et gemmis composita ac varia corona utentes, atque etiam uncti, Christum in capite symbolice gestantes, im-

A λαιᾶς ἐκείνης διὰ τὴν πίστιν τὴν νέαν λευμένης κενοδοξίας. Ἄλλὰ καὶ πάθος ἐμφαίνει δεσποτικόν· μυστικῶς ταύτη νοοῦσι τὸ ἔλαιον, ὃ αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος, ἀφ' οὗ τὸ ἔλεος (43) τὸ ἐφ' ἡμᾶς· τὸ δὲ μύρον, δεδολωμένον ἔλαιον, ἐστὶν ὁ Ἰούδας ὁ προδότης, ὃς τοὺς πόδας ἐχρίσθη Κύριος, τῆς ἐν κόσμῳ ἀναστροφῆς ἀπαλλαττόμενος· μυρίζονται (44) γὰρ οἱ νεκροί. Δάκρυα δὲ ἐσμεν οἱ ἁμαρτωλοὶ μετανοηκότες, οἱ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, οἷς ἀφῆκε τὰς ἁμαρτίας. Καὶ αἱ τρίχες αἱ λευμέναι πενθοῦσα Ἰερουσαλήμ, ἡ καταλειμμένη (45), δι' ἣν οἱ θρηνοὶ αἱ προφητικοί. Διδάξει (46) δὲ ἡμᾶς αὐτός ὁ Κύριος, ὅτι δεδολωμένος ὁ Ἰούδας ἐστίν· « Ὅς ἂν ἐμβάψηται (47) μετ' ἐμοῦ, » λέγων, « εἰς τὸ τρυβλίον (48), οὐτός με παραδώσει. » Ὁρᾷ τὸν συμπότην τὸν δόλιον, B καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰούδας φιλήματι προδύωκε τὸν διδάσκαλον· γέγονε γὰρ ὁ αὐτὸς ὑποκριτής, καὶ φίλημα δεδολωμένον ἔχων, ἄλλον παλαιὸν (49) μιμούμενος ὑποκριτὴν· καὶ τὸν λαὸν ἐλέγχων ἐκείνον, δι' ὃν εἰρηται· « Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσι φιλοῦσι με· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πῆρῃται ἔστιν ἀπ' ἐμοῦ. » Οὐκ ἀπεικὸς οὖν αὐτὸν καταμηνύειν ἔλαιον (50) μὲν, ὡς μαθητὴν ἡλεημένον· δολερὸν δὲ, ὡς προδότην, ἔλαιον πεπαρμαγμένον. Τοῦτο ἄρα ἡ, ὃ προσέφητεον οἱ μυρίζομενοι πόδες, τὴν Ἰούδα προδοσίαν, εἰς πάθος οδύοντος Κυρίου. Καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ἡ ἀπονίπτων τοὺς πόδας· τῶν μαθητῶν, εἰς τὰς καλὰς πράξεις ἀποστέλλων αὐτούς, τὴν ὁδοιπορίαν αὐτῶν, τὴν εἰς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἐθνῶν, ἠνέξατο, εὐπρεπῆ καὶ C θαρᾶ (51) προπαρασκευάσας τῇ ἰδίᾳ δυνάμει· ὡς ἡσέτε τοῦτοις τὸ μύρον, καὶ τὰ ἐπὶ πάντων φθάνον (52) τῆς εὐωδίας ἔργον πεφήμισται· καὶ γὰρ πεπλήρωκε τὸ πάθος τοῦ Κυρίου ἡμᾶς μὲν εὐωδίας, Ἑβραίου· δὲ ἁμαρτίας. Σαφέστατα τοῦτο ἀπέδειξεν ὁ Ἀπόστολος, εἰπὼν· « Τῷ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ· ὅτι Κυρίου (53) εὐωδία ἐσμεν τῷ Θεῷ ἐν τοῖς σωζόμενοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· οἷς μὲν γὰρ ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ ὁσμὴ ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν. » Βασιλεῖς (54) δὲ οἱ Ἰουδαῖον, χρυσοῦ καὶ λίθοις τιμίοις συνθέντι καὶ ποικίλῳ χρώμενοι στεφάνῳ, οἱ χριστοὶ, τὸν Χριστὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς συμβολικῶς·

✠ P. 206 ED. POTTER, 176 ED. PARIS. a Matth. xxvi, 23. b Isa. xxix, 13. c Joan. xiii, 5 seq. d II Cor. ii, 14, 15, 16.

(43) Ἐλεος. Ἐλαιον Bod. De mystica unctione agit etiam Ignatius epist. 11. H. SYLBERG.

(44) Μυρίζονται. Clementis paulo post: Χρῆσαι τῶν μύρων κηδέας, οὐ συμβιώσεως, ἀποπνεύουσιν· « Uinctioes justa mortuorum, non vitæ consuetudinem, significant. » Conf. *Archæol.* nostræ Græciæ, 3.

(45) Καταλειμμένη. « Deserta, relicta, » a καταλείπομαι. Respicit Jeremiæ Lament. 1, 2 seq. Nerveus vertit « inuncta, » ac si legisset καταλειμμένη, a καταλείφομαι.

(46) Διδάξει. Διδάσκει Nov.

(47) Ὅς ἂν ἐμβάψῃ. Ὁ ἐμβάψας Matth. Ὁ ἐμβαπτόμενος Marc. xiv, 20.

(48) Εἰς τὸ τρυβλίον. Sic Marcus; sed ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα Matth. Ἐν τῷ τρυβλίῳ Bod., Reg.

(49) Παλαιόν. Nempe Joab. Conf. II Sam. xx, 9, 10.

(50) Ἐλαιον. Ἐλεον Nov., Reg., Bod. Mox ἔλαιον πεπαρμαγμένον vocat id, quod paulo ante dixerat

D ἔλαιον δεδολωμένον. Similiter Lacedæmonii, τοὺς μυροπόδας εἰ Sparta expulerunt, ὡς διαφθειρόντας τοῦλαιον, εἰ quod oleum corrumpent; ut refert Athenæus lib. xv, cap. 10.

(51) Εὐπρεπῆ καὶ κ. Hoc est « cum prius eas (gentes) propriis viribus nitidas ac puras præstitisset, tum eis fragravit unguentum: quodque ad omnes pervenit, suaveolentiæ opus dictum est. » Nam alludens ad veterem consuetudinem, qua unguendi lavabantur, dicit gentes prius a Christo lotiæ purgatas, dein unctas fuisse. Lowthius καθαρὰν pro καθαρὰ substituit, id ad ὁδοιπορίαν referens.

(52) Φθάνον. Φθάνων Bod., Reg., ut hæc vox referatur ad Κύριος.

(53) Κυρίου. Χριστοῦ II Corinth. Mox οἷς μὲν ὁσμὴ θαν... Dein ὁσμὴ ζωῆς εἰς ζ. Ibid.

(54) Βασιλεῖς. Rediit ad alteram objectionem, quam in principio capituli proposuerat.

ἐπιφερόμενοι, λελήθεσαν κεφαλῇ κοσμούμενοι Κυρίου (55). Αἴθος γέ τοι τίμιος, ἢ μαργαρίτης, ἢ σμάραγδος, αὐτὸν αἰνίττεται τὸν Λόγον. Χρυσὸς δὲ αὐτὸς πάλιν ὁ ἀδιάφθορος Λόγος, ὁ τὸν ἴδον (56) τῆς φθορᾶς οὐκ ἐπιδεχόμενος. Χρυσὸν γοῦν (57) αὐτῷ γεννηθέντι, βασιλείας σύμβολον, προσεκόμισαν οἱ μάγοι· μένει δὲ ἀθάνατος ὁ στέφανος οὗτος κατ' εἰκόνα τοῦ Κυρίου· οὐ γὰρ μαραίνεται, ὡς ἄλλος. Οἶδα καὶ τὰ Ἀριστίππου τοῦ Κυρηναίου· ἀρροβίαιτος ἦν ὁ Ἀριστίππος (58)· σοφιστικὸν οὗτος ἦρώτα (59) τινὰ τοιοῦτον λόγον· « Ἴππος, μύρου χρίόμενος, εἰς τὴν ἵππου ἀρετὴν οὐ βλάπτεται, οὐδὲ κύων μυρισθεὶς, εἰς τὴν κυνὸς ἀρετὴν· οὐδ' ἄνθρωπος ἄρα, » ἐπήγαγε· καὶ συνέγαγεν. Ἄλλ' ἵππων μὲν καὶ κυνὸς οὐδὲ εἰς λόγος τοῦ μύρου· οἷς δὲ ἡ αἴσθησις λογικωτέρα, τοῦτοις ἢ ἀπλόαισις ἐπιφωγώτερα, κορασιώδεις ὀδμάς ἐπιφερομένοις. Τούτων δὲ τῶν μύρων ἄπειροι διαφοραὶ· βρένθιον (60), καὶ μεταλλιον (61), καὶ βασιλείον (62)· πλαγγόνιον τε καὶ ψάγδας Αἰγυπτίας (63). Σιμωνίδης δὲ ἐν τοῖς ἰάμβοις οὕτως αἰθεῖται λέγων·

*Κἀλειφόμην (64) μύροισι καὶ θυμιάμασι,
Καὶ βάκκαρι (65),*

✕ P. 207 ED. POTTER, 177 ED. PARIS.

(55) *Κυρίου*. In Pal. ms. est etiam Χριστοῦ. SYLB. hoc etiam in marg. Bod. et Reg. aliquis scripsit.

(56) *Ἴδον*. Suli e metallis auro rubigo parcat.

(57) *Χρυσὸν γοῦν*. Χρυσὸν γὰρ Pal. ms. De regni symbolico indicio, vide et Basil. 234, et Greg. Naz. 232. H. SYLBURG.—Χρυσὸν γὰρ habent etiam Reg., Bod. Cæterum aurum regiam Christi potestatem significasse, ubique fere tradunt Patres. Irenæus lib. iii, cap. 10 : « Myrrha quidem, quod ipse erat, qui pro mortali humano genere moreretur et sepeheretur. Aurum vero, quoniam rex, cuius regni finis non est. Thus vero, quoniam Deus. » Conf. Tertull. lib. *Contra Judæos*, c. 9; Origenes, i *Adv. Celsum*.

(58) *Ἀριστίππος*. Laetius Diogenes in *Aristippro*, lib. ii, sêg. 76 : Πρὸς Χαριῶνδαν εἰπόντα, οἱ δὲ πρὸς Φαίδωνα· Τίς ὁ μεμυρισμένος; Ἐγὼ, φησίν, ὁ κακοδαίμων, καμῶ κακοδαιμονίστερος ὁ Περσῶν βασιλεὺς. Ἄλλ' ὄρα μὴ ὡς οὐδὲν τῶν ἄλλων ζῶων παρὰ τοῦτό τε ἐλαττοῦται, οὕτως οὐδ' ἄν ἄνθρωπος· « Charondæ, sive, ut quidam volunt, Phædoni interroganti, quisnam esset unguentis delibutus? Ego, inquit, infelix, et me infelicior rex Persarum. Cæterum vide, ne ut cætera animantia propterea nihil sui amittunt, sic ne homo quidem. »

(59) *Ἡρώτα*. Ἐρωτᾶ plerique codices exhibent. Dein διά τινα τ. Bod., Reg.

(60) *Βρένθιον*. Pollux lib. vi, c. 49 : Βρένθιον, ἐξ Αὐδίας. Eodem modo vocem hanc proferunt Athenæus lib. xv, cap. 12, Hesychius, etc.; βρένθειον vocat *Etymologicus* auctor. Scholiastes quidam in margine Reg. et Bod. hæc adnotavit : Βρένθιον, ἀπὸ τίνος ἀνθους ἴδεος. Μετάλλιον, ἀπὸ τίνος μετάλλου οὕτω καλούμενον, ὃς καὶ ἔσρεν. Πλαγγόνιον, ἀπὸ Πλαγγόνος τῆς ἐφευρηκίας.

(61) *Μετάλλιον*. Hesychius μετάλλιον vocat, idque a Metallo Siculo nomen accepisse refert : quo tamen loco μεγάλιον et μέγαλλον scribendum putavit Salmasius. Et quidem μεγάλου μύρου meminit Hesychius : quin etiam unguenti μεγάλλεος a Metallo Siculo, vel Atheniensi reperti mentio occurrit apud Athenæum lib. xv, c. 12. Pollux μεγάλῃσιον appellat, ἀπὸ Μεγάλου Σικελιώτου· verum ejus mss. quidam codices exhibent μετάλλιον ἀπὸ Μετάλλου. Galenus, Dioscorides, Suidas, *Etymologicus* auctor,

prudentes capite Domini ornabantur. Lapis quidem certe pretiosus vel margarita, vel smaragdus, ipsum Logon significat. Aurum autem rursus est ipse Logos ab interitu alienus, qui corruptionis virus minime recipit. Atque ipsi quidem nato aurum obtulerunt magi, quod est regni symbolum : manet autem hæc corona immortalis ad imaginem Domini ; non enim, veluti flos, flaccescit. ✕ Jam vero novi illa Cyrenæi Aristippi : molli ac luxuriosæ vitæ erat deditus Aristippus : is ejusmodi sophisticam proponebat orationem : « Equus, qui unguento ungitur, in equi virtute non læditur, nec unctus canis in virtute canis. » Subjunxit, « ergo nec homo ; » et ita conclusit syllogismum. Atqui equo quidem et cani nulla est ad unguentum cognoscendum ratio ; quibus autem sensus est ratione magis præditus, iis unguenti usus est magis vituperandus, cum puellares odores adhibent. Horum autem unguentorum sunt infinitæ differentiæ : brenthium, metallium et regium, plangonium et psagdæ Ægyptiæ. Simónides autem in iambis non veretur dicere :

*Ungebar unguine et bonis odoribus,
Et baccari ;*

et Eustathius in *Odys.* f. 664, per γ, scribunt. Denique, Plinii tempore « megalii » nomen obtinuisse, apertum est ; is enim refert, nonnullis visum esse, hoc genus unguenti « megalium » dictum fuisse propter ejus gloriam, sive insignem præstantiam, nempe a μέγας. Porro Γ et Τ perfacilis mutatio.

(62) *Βασιλείον*. Plinius lib. xiii, c. 2 : « Regale unguentum appellatum, quoniam Parthorum regibus ita temperatur. »

(63) *Πλαγγόνιον τε καὶ ψάγδας Αἰγυπτίας*. Athenæus lib. xv, ex Polemone tradit apud Eleos unguentum quoddam Plangonium vocari, a Plangone repertum. Meminit ibidem et psagdæ Ægyptii multoties ex antiquis auctoribus : ut ex Eubulo, Αἰγυπτίω ψάγδα τρις λελουμένη· ubi tamen interpres diligentissimus alioquin, « Ægyptio, et Sagde lota. » Fortasse enim corrigendus locus, qui sequitur in eodem libro, et σάγδας habet, ex isto. Certe vocabulum barbarum varie scribitur, ut apud Hesychiū, ψάγδης, ψάδας et σάγδας atque etiam ψέγδας. Sed femininum nusquam, id quod et in Titio reprehendit merito Villiomarus ille lib. iv, c. 27, qui et eundem castigat aliter lib. iv, c. 30, his verbis : « Quod ignorare videris, quam originationem Megalii intellexerit Plinius, ego rem minime difficilem tibi explicabo. Plinius propter gloriam Megalium dictum esse intelligit, tanquam non μεγάλιον ab inventore, sed μεγαλύτεον ἀπὸ τοῦ μεγάλου et magnificentia appellatum sit. » Scribendum autem apud Clementem ψάγδας Αἰγύπτιος non Αἰγυπτίας. COLLECT. — Cum Αἰγυπτίας, si menda caret, subaudiendum γῆς· alioqui enim legendum potius ψάγδας Αἰγύπτιος, vel ψάγδας Αἰγύπτιον· aut ψάγδας Αἰγυπτία, ut apud Athenæum τῆς λεγομένης σάγδας· quæ tamen scriptura suspitionem novere possit, cum in Epilyci Coracisco sit, βάκκαρις τε καὶ σάγδας ὁμοῦ· nisi forte absque flexione hoc vocabulo Athenæus utitur, ut mox apud Clementem nostrum est ex Simonide, θυμιάμασι καὶ βάκκαρι, cum βάκκαρι postulet eorum

(64) *Κἀλειφόμην*. Hi versus, ore Athenæi, qui eorum

(65) *Βάκκαρι*. Βάκκαρι· Nov. Κάκκαρι·ν Bod., Reg. Hoc

nam quidam mercator aderat. Porro autem utuntur etiam unguento ex liliis et e cypro : et nardus apud eos est in maximo pretio : unguentum quoque ex rosis, et alia quibus utuntur mulieres, et humida, et sicca, et quæ asperguntur unguenta, et quibus fluit suffitus : in dies enim ab eis nova excogitantur, ut inexplebili cupiditati infinitam odoris varietatem gratificentur : quocirca nimiam quamdam decori pulchrique curam redolent. Atque eæ quidem et sua vestimenta, et vestes stragulas, domosque suas suffumigant et aspergunt ; atque adeo vel ipsas propemodum matulas olere cogunt unguentum delicia. 77 Quamobrem recte mihi videntur nonnulli, cum ægre ferrent tantum studii in unguenta conferri, ut vel virilitatem ipsam effeminarent, et eorum artifices, nempe unguentarios, a bene institutis civitatibus expellere, atque ipsos etiam floridarum lanarum infectores. Nefas est enim dolosa vestimenta et unguenta in civitatem veritatis ingredi : oportet autem viros in primis apud nos unguenta non olere, sed vitæ probitatem : spiret autem femina Christum, qui est regalis unctio, non unguenta et diapasmata ; divina autem semper ungetur pudicitiae unctio, sancto delectata unguento, nempe Spiritu. Hanc suavis odoris unctio discipulis suis Christum parat, ex aromatibus celestibus hoc unguentum componens. Hoc autem unguento ipse quoque Dominus ungitur, sicut per David declarat : « Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis. Myrrha, et stacte, et casia a vestimentis tuis ». Cæterum ne

Α και γάρ τις ἔμπορος παρῆν. Ἐπιτηδεύουσι δὲ και τὸ ἀπὸ κρίνων μύρον, και τὸ ἀπὸ τῆς κύπρου· και ἡ νάρδος εὐδοκιμεῖ παρ' αὐτοῖς· και τὸ ἀπὸ τῶν ῥόδων ἄλειμμα· και τὰ ἄλλα, οἷς ἐστὶ (66) χρῶνται γυναῖκες, ὑγρά τε, και ξηρά, και τὰ ἐκπίαστα, και ὑποθυμιώμενα μύρα : ἐπινοεῖται γάρ αὐτοῖς (67) ὁσμῆραι, πρὸς τὸ ἀπληστον τῆς ἐπιθυμίας, τὸ ἀκόρεστον τῆς εὐωδίας (68)· διδ και πολλῆς τιнос ἀπειροκαλίας ἀποπνέουσιν. Αἱ δὲ και τὰς ἐσθῆτας, και τὰς στρωμνάς, και τοὺς οἴκους ὑποθυμιώσι τε, και καταρραίνουσι· μονονουχὶ δὲ και τὰς ἀμίδας ἔζειν ἀναγκάζει τοῦ μύρου ἡ τρυφή. Εὐ μὲν δοκοῦσι σχετιάζαντες τῇ περὶ τοῦτο σπουδῇ, τοσοῦτο τοῖς (69) μύροις ἀποδιακεῖσθαι τινες, ὅτι (70) τὴν ἀνδρυνίτην ἐκθηλύνουσιν, ὡς και τοὺς τεχνίτας αὐτῶν, τοὺς μυρροφούς, τῶν εὐνομουμένων ἀπελαύνειν πόλεων (71), και τῶν ἀνθινῶν ἐρίων τοὺς βαφεῖς ἀπελαύνειν και αὐτούς· οὐ γάρ θέμις δολερὰ εἴματα και χρίσματα εἰς τὴν ἀληθείας παρεσιέναι (72) πόλιν· χρῆ δὲ και μάλα τοὺς μὲν ἀνδρας τοὺς παρ' ἡμῖν μὴ μύρων, ἀλλὰ καλοκἀγαθίας ἔζειν· γυνὴ δὲ ἀποπνεῖται Χριστοῦ τοῦ ἀλείμματος, τοῦ βασιλικοῦ (73), μὴ διαπασμάτων και μύρων· ἀεὶ δὲ τῷ σωφροσύνης ἀμβροσίῳ χρίσματι συναλειφῆσθω, ἀγίῳ τερπομένη μύρῳ, τῷ Πνεύματι. Τοῦτο σκευάζει Χριστὸς ἀνθρώποις γνωρῆμοις εὐωδίας ἄλειμμα, ἐκ τῶν οὐρανίων συνθετῆς ἀρωμάτων τὸ μύρον. Τοῦτω και αὐτὸς ὁ Κύριος συναλειφεται τῷ μύρῳ· ὡς διὰ Δαβὶδ μεμνηνται : « Διὰ τοῦτο ἐχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· σμύρνα, και στακτὴ, και κασία, ἀπὸ τῶν ἱματίων σου. » Ἄλλὰ γάρ (74) μὴ λάθωμεν,

✱ P. 208 ED. POTTER, 177-178 ED. PARIS. ✱ Psal. xiv, 9.

postulet regula grammatica : cum enim sit εἶδος μύρου βαρβαρικοῦ, ut in margine Pal. ms. adnotatum est, flexionis et generis exigua in talibus haberi solet ratio. De cæterorum nomenclatura docebunt indices. SYLBUIC. — Athenæus loco citato, ex Polemone et Sosibio refert, παρὰ Ἡλείοις μύρον τι πλαγγόνιον καλεῖσθαι, εὐραθεν ὑπὸ τινοσ Πλαγγόνος : « Apud Eleos unguentum quoddam Plangonium dici, a Plangone repertum. » Porro de reliquis unguentis conf. idem, Plinius etiam, et Pollux, loc. citat., itemque Dioscorides lib. x, c. 5.

eorum priorem partem recitavit lib. xv, cap. 42, hoc modo corrigendi sunt :

Κ' ἡλειφόμεν μύροις, και θνώμασι
Και βακκάρει· και γάρ τις ἔμπορος παρῆν.
Et ungebar unguentis, et odoribus,
Et baccari : nam mercator quidem aderat.

Postrema autem verba non Clementis, ut vulgo habentur, sed Simonidis sunt.

Hoc loco adnotavit aliquis in marg. Bod. et Reg. εἶδος βαρβαρικοῦ μύρου.

(66) Ἐστὶ. Abest a Nov.

(67) Αὐτοῖς. F. convenientius αὐταῖς, fem. gen. SYLB.

(68) Εὐωδίας. Εὐωδίας Bod., Reg.

(69) Τοσοῦτο τ. Hoc est, « adeo ab unguentis abhorrere, eo quod virorum conclave effeminent. » Nam sicut ἐπιδιακεῖσθαι τινι est, « rei cuiquam esse addictum ; » ita ἀποδιακεῖσθαι τινι est, « a re quam abhorrere. »

(70) Ὅτι. Abest a Nov.

(71) Ἀπελαύνειν πόλεων. Laconicum respon-

sum de unguenti purpuræque dolo, reperitur infra quoque pag. 426, neminit et Herodotus. SYLBUIC. — Athenæus lib. xv Lacedæmonios testis est Sparta eiecisse unguentarios, quod oleum corrumpent, et lanarum infectores, quod candorem lanæ obliterarent. Solonem etiam lege voluisse viris unguenta vendere, quod non solum in odore, sed etiam in colore lux homines effeminet, qui ejusmodi voluptatibus se tradunt. COLLECT. — Conf. quæ adnotata sunt ad Strom. 1, pag. 294. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. adnotat, Πλάτωνα αἰνίττεται.

(72) Παρεσιέναι. Προσιέναι Nov.

(73) Βασιλικοῦ. Alludit ad unguentum βασιλείου supra memoratum. Mox ἀμβροσίῳ pro ἀμβροσίῳ Nov.

(74) Ἄλλὰ γάρ. Vultures et scarabæos unguenta non ferre, docet etiam Plutarchus, 248. H. SYLBUIC. — Aelianus lib. iv, c. 18, De animalibus : Γυπῶν γὰρ μὴν τὸ μύρον θλεθρὸς ἐστὶ. Κάνθαρον ἐξ ἀπολείς, εἰ ἐπιβάλῃς τῶν ῥόδων αὐτῷ· « Vulturum pernicies unguentum est. Scarabæi, rosis injectis, pereunt. » Idem lib. iii, c. 7 ; Plinius, lib. xii, c. 53 : « Vultures, unguento qui fugantur, alius appetunt odores, scarabæi rosam. » Herm. Barbarus legendum censeat, « rosa, » ex Theophrasto De causis plant. c. 4, qui scribit vultures unguento, scarabæos rosa necari. Idem Aristoteles in Geoponicis. Idem et de aliis insectis tradit Aelianus, loco primum omnium citato : Τὰ δὲ ἐντομα φθεῖρεται, εἰ ἐλατῷ τις ἐγγρίσειεν αὐτῷ· « Insecta oleo si quis inungat, perdidit. » Idem lib. ii, c. 58 : « Tetro odore, ait, non modo apes offendi, sed unguento odorato : tanquam enim puellæ modestæ, teterrimum odorem præclare contemunt, et unguenti suavitate a se detestantur. » COLLECT.

ὡσπερ οἱ γύπες, τὰ μύρα βδελυττόμενοι, ἢ οἱ ἀθάροι (τούτους γάρ, βοδίνῃ χρισθέντας μύρῳ, τελευτῶν λέγουσιν) καὶ τούτων ἐκκριτέον (75) ὀλίγα καὶ τῶν μύρων ταῖς γυναίξιν, ὅσα μὴ καρῶσι τὸν ὄσθρα· αἱ γὰρ ὑπέρμετροι χρίσεις τῶν μύρων κηδείας, οὐ συμβιώσεως, ἀποπνέουσιν. Καίτοι καὶ τὸ εἶον αὐτὸ ταῖς μελίτταις καὶ τοῖς ἐντόμοις ἐστὶ πω-
 λῆμιον ζώοις· ἀνθρώπων δὲ τοὺς μὲν ὤνησεν, ἔστι δὲ εἰς μάχην ἐξεκαλέσατο· καὶ τοὺς πρότερον φίλους, ἀλημέμενους τοῦτο (76), ἐν τοῖς σταδίοις ἐκτρέπει εἰς τὸ τῆς ἀγωνίας πάμμαχον (77). Μαλθακὸν δὲ εἶ-
 ῶν τὸ μύρον ὄν, οὐκ οἴεσθε (78) τὰ ἦθη τὰ γενι-
 κά (79) ἐκθελύνειν δύνασθαι; Μάλιστα. Ὡσπερ δὲ τὴν τρυφήν καὶ τῆς γεύσεως ἀποκεκλίκαμεν, οὕτως ἀμέ-
 λει καὶ τῶν ἔψευον καὶ τῶν ὀσφρήσεων τὴν ἡδυπάθειαν ἐξήρξομεν, μὴ λάθωμεν ἦν ἐφυγαδεύσαμεν ἀκόλα-
 εῖαν, κάθοδον αὐτῇ διδόντες εἰς τὴν (80) ψυχὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων, οἷον διὰ θυρῶν ἀφρουρήτων. Εἰ τῶν τῆς εὐωδίας « τὸ θυμίαμα » τὸν μέγαν ἀρχιερέα, τὸν Κύριον (81), ἀναφέρειν λέγοιεν τῷ Θεῷ, μὴ θυπᾶν ταύτην καὶ εὐωδίαν θυμιάματος νοοῦντων· ἀλλὰ γὰρ τὸ τῆς ἀγάπης δεκτὸν ἀναφέρειν τὸν Κύριον, τὴν πνευματικὴν εὐωδίαν, εἰς τὸ θυσιαστήριον παρα-
 ἔξιπτον. Ἀδταρχες μὲν οὖν τὸ εἶλαιον αὐτὸ λιπᾶναι τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ ἀνεῖναι τὸ νευρώδες, καὶ τινα τῶ σώματος ὀσμὴν ἀναστεῖλαι βαρύτεραν, εἰ καὶ τῆς τοῦτο τοῦ εἰλαίου δεοίμεθα. Ἡ δὲ ἐπιτήδευσις (82) τῆς εὐωδίας δέλεαρ ἐστὶ βραθυμίας, πῶρόωθεν εἰς κίχον ἐπιθυμῶν ἐπισπωμένης· πάντοθεν γὰρ ἀγώ-
 γμος ὁ ἀκόλαστος, καὶ ἀπὸ εὐωδίας, καὶ ἀπὸ στρω-
 μῆς, καὶ ἀπὸ συναναστροφῆς, καὶ ἐκ τῶν ὀφθαλ-
 μῶν, καὶ ἐκ τῶν ὠτων, καὶ ἐκ τῶν γνάθων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μυκτῆρων. Καθὰπερ οἱ βόες τοῖς κρῖκοις καὶ τοῖς σχοίνοις, οὕτω δὲ καὶ ὁ ἀκόλαστος θυμιά-
 μαι, καὶ μύροις καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν στεφάνων εὐω-
 δίας περιελκεται. Ἐπεὶ δὲ οὐδεμίαν ἡώραν ἀπονέ-
 μεν ἦδονῃ, πρὸς οὐδεμίαν συμπεπλεγμένην λυσιτελῆ τῷ βῆν χρεῖαν· φέρε, κἀναυθα διαστελιώμεθα, τὸ χρωδὸς αἰρούμενοι· εἰσὶ γὰρ τινες εὐωδαὶ οὐ κα-
 ρωτικά (83), οὐδὲ ἀρωματικά· οὐκ οὖν συμπλοκῆς καὶ τῆς ἀκλάστου ἐταιρείας (84) ἀποπνέουσαι· ὕγιειναι

A forte sicut vultures unguenta abhorreamus, aut sicut scarabæi (bos enim rosaceo unguento delibutus mori aiunt); pauca quædam ex his unguentis sunt eligenda feminis, quæ viro minime caput gra-
 vent. Nimix enim unguentorum unctioes, iusta quæ fiunt mortuis potius quam familiarem vitæ redolent consuetudinem. Quanquam ipsum quoque oleum, apibus et insectis est inimicum, verum id prodest nonnullis hominibus, nonnullos autem ad pugnam excitat, et qui prius erant amici, id unctos in stadiis eo deducit, ut omni contentione omnibusque viribus in certamine depugnent. Unguentum autem, cum molle sit oleum, non existimatis generosos mores posse effeminare? Maxime. Sicut autem delicias a gustu amovimus, ita certe a visu et odoratu profectam voluptatem ✕ amandamus, ne intemperantiæ, quam fugavimus, per sensus, tanquam per portas quibus desunt custodes, in animam aditum patefaciamus. Quod si suavis odoris « suffitum », pontificem magnum, nempe Dominum, dicant Deo offerre, ne id esse sacrificium et suavis odoris suffitum intelligant, sed gratam et acceptam charitatem, spiritali scilicet odoris suavitatem, Dominum altari offerre accipiant. Sufficit itaque ipsum oleum et ad superficiem cutis irrigandam, nervosque relaxandos, et ad corporis graviolem reprimendum odorem, si vel oleo ad hoc opus habeamus; suavis autem odoris studium est esca mollietiei, quæ ad libidinosam cupiditatem paulatim attrahit. Qui est enim intemperans, undeque ducitur ac trahitur, et a cibo, et a strato, et a conversatione, et ab oculis, et ab auribus, et a maxillis, atque adeo etiam a naribus. Et sicut boves annulis et funibus, ita etiam intemperans suffitibus, et unguentis, et suaveolentibus coronarum odoribus trahitur. Quoniam autem voluptati nihil loci tribuimus, quæ cum nullo usu qui vitæ conferat conjuncta est, age hic quoque, distinguamus, id quod est utile eligentes. Sunt enim suaves quidam odores, qui neque caput gravant, neque ad amores impellunt, neque impudicam conjunctionem ac meretricium contuber-

✕ P. 209 ED. POTTER, 478-479 ED. PARIS. • Exod. xxx, 7.

(75) Ἐκκριτέον. Pal. cod. scriptura est, testa Sylburg., cui favent alii mss. ἐκκριτέον Flor. edit. quod ferri et ipsum potest. Mox forte ὅσα ἂν μὴ κάρωσι· alioqui enim sine ἂν congruentius esset κάρωσι. SYLBURG.

(76) Τοῦτο. Hoc cum sequentiur connectit Nov. (77) Πάμμαχος. Suidas Παμμαχίον, παγκράτιον. Mercurialis lib. II, c. 9, De arte gymnasi. : « Ex pugilatu et lucta tertium quoddam exercitationis genus componebatur, quod pancratium appellabant, in hoc ut testatur Arist. 1 Rhet. cap. 5, adversarios et pugnis ferire ut pugiles, et dejicere studebant ut luctatores, tum quacunquæ alia ratione, ut dentibus, genibus, calcibus, toto denique corpore, ut dixit Pausanias, adversarium vincere contendebant. His de causis hæc exercitatio παμμαχον vocata est quandoque, sicut Plato Euthydemum παμμαχον dixit. » De unctione vero athletarum, qui oleo simplici, vel aqua misto, vel ceromate ungebantur, ut membra labores sine ruptura sustinerent, vel ut sudorem cohiberent nec tantopere lassarentur, vide eundem lib. I, c. 8, De arte gymn.

COLLECT.

(78) Οἴεσθε. Hanc lectionem debemus Sylb. quam firmat Nov. Olim scriptum erat οἴεσθαι. In Bod. aliquis ε scripsit super α. Sunt autem ε et α εὐμετάβολοι propter soni similitudinem.

(79) Γενικά, Pal. ms. γεννικά, gemino vv. SYLBURG.— Porro sequentia hoc modo connectunt Bud. et Reg. οὐκ οἴεσθε τὰ ἦθη τὰ γενικά ἐκθελύνειν δύνασθαι μάλιστα; « nonne existimatis id ad generosos mores effeminandos vel maxime comparatum esse? » Recte.

(80) Τὴν. Abest a Nov., Bod., Reg.

(81) Κύριον. Sc. Christum, cujus typus erat summus Judæorum pontifex. Conf. Ephes. v, 2; Philip. iv, 8; Heb. xii, 16.

(82) Ἡ δὲ ἐπιτήδευσις. Aristoteles Ethic. Nicomach. lib. III, c. 11. II. SYLBURG.

(83) Οὐ κάρωτικά. Pal. ms. οὐκ ἀρωματικά, minus apte. Quod vero cerebrum odoratis adjuvetur, docet etiam Plutarchus Sympos. lib. III, c. 1. SYLBURG.— Οὐ κάρωτικά Reg. corrupte.

(84) Καὶ τῆς ἀκ. ἐτ. Καὶ ἐταιρείας ἀκόλαστου Nov.

nium redolent, sed sunt una cum temperantia salubres, ac cerebrum quidem alunt, quando male affectum fuerit, et ventriculum corroborant. Multum ergo abest, ut oporteat refrigerare floribus, quando quis vult nervos leves agilesque reddere: non est enim usus eorum omnino ablegandus, sed unguento tanquam medicamento et auxilio utendum est, et ad vires languentes excitandas, et adversus catarthos, et frigiditates, et fastidium. Quemadmodum alicubi quoque dicit Comicus: « Unguentis manus ungitur, quod est pars sanitatis maxima, ut cerebri bonos odores faciat. » Quin etiam pedum, per eorum, quæ calefaciunt aut refrigerant, unctionem, fricatio exercetur utilitatis gratia: ut scilicet iis, qui sunt repleti in capite, fiat quædam attractio et diversio ad corporis partes minus principales. Voluptas autem, cui nulla accedit utilitas, meretriciorum morum suspicionem præbet, et medicamentum est ad provocandam libidinem aptum. Omnino autem multum differunt, esse unguento delibutum, et ungi unguento: illud enim est effeminatum; unguento autem ungi nonnunquam est utile. Aristippus itaque philosophus, cum unguento unctus esset, dicebat, « malos male perdendos esse cinædos, qui ut unguenti utilitas male audiret, effecerant. » « Honora autem medicum propter ejus utilitatem, » inquit Scriptura: « ipsum enim creavit Altissimus. A Domino autem est medicina. » Deinde subjungit: « Et unguentarius faciet mistionem: » videlicet quod data essent unguenta ad

A δὲ μετὰ σωφροσύνης, καὶ τὸν μὲν ἐγκέφαλον ὑποτρέφουσαι, ὀπηγίκα ἂν καχεκτῆ, βωννύουσαι δὲ καὶ τὸν στόμαχον. Πολλοῦ τοίνυν δεῖ τοῖς ἀνθεσιν ἐπιψύχειν αὐτὸν (85), ὅποτε λεαίνεσθαι ἐθέλει τὸ νευρῶδες· οὐ γὰρ κατὰ πάντα ἀποσκορακιστέον (86) τὴν χρῆσιν αὐτῶν, ἀλλ' ὡσπερ φαρμάκῳ καὶ βοηθήματι χρηστέον τῷ μύρῳ, πρὸς τε τὸ ἐπεγεῖραι τὴν ἀπαυδῶσαν δύναμιν, καὶ πρὸς τοὺς καταρῆρους, καὶ πρὸς τὰς καταψύξεις, δυσαρέστησιν τε· καθὰ καὶ ὁ Κωμικὸς φησὶ πού· « Μύροις (87) ὑπαλείφεται τὰς χεῖρας· ὕγειας μέρος μέριστον, ὀδμῆς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν· » καὶ ἡ τῶν ποδῶν διὰ τοῦ λπους τῶν ἀναθερμαινόντων ἢ ἐμψυχόντων μύρων ἀνάτριψις ὠφελείας ἔνεκεν ἐπιτηδεύεται· ὡς δὲ (88) ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τοῖς πεπληρωμένοις ὀλίγην τινα καὶ ὑποχώρησιν ἐπὶ τὰ μὴ κύρια τῶν μερῶν γίνεσθαι. Ἦδονη δὲ, ἣ μὴ πρόσεσι τὸ χρεῖῶδες, ἦθος ἐστὶν ἑταιρικοῦ διαβολῆ, καὶ φάρμακον ἐρεθισμῶν. Διαφέρει (89) δὲ ὅλως τὸ μυραλοφεῖν τοῦ μύρῳ χρεῖσθαι· τὸ μὲν γὰρ θηλυδριῶδες, τὸ δὲ χρεῖσθαι τῷ μύρῳ καὶ λυσιτελεῖ ἐσθ' ὅτε. Ἀριστιππος (90) γοῦν ὁ φιλόσοφος, χρισάμενος μύρῳ, « Κακοὺς κακῶς ἀπολωλέναι χρῆναι τοὺς κιναιδούς, » ἔφασκε, « τοῦ μύρου τὴν ὠφέλειαν εἰς λοιδορίαν διαβεβληχότας. Τίμα δὲ (91) ἱατρὸν πρὸς χρεῖαν αὐτοῦ, » φησὶν ἡ Γραφή· « Καὶ γὰρ αὐτὸν ἐκτίσειεν ὁ Ὑψίστος. Παρὰ δὲ Κυρίου ἐστὶν ἴασις. » Εἶτα ἐπάγει· « Καὶ μυρεφὸς ποιήσει μίγμα· » ὡς εἰς ὠφέλειαν δηλονότι (92), οὐκ εἰς ἡδυπάθειαν δεδομένων τῶν μύρων. Οὐ γὰρ περὶ τὸ ἐρεθιστικὸν τῶν μύρων σπουδασιεὸν οὐδαμῶς,

✕ P. 240 ED. POTTER, 479 ED. PARIS. * Ecclii, xxxviii, 1, 2, 7.

(85) *Αὐτόν*. Vel potius αὐτόν, (se.)

(86) *Ἀποσκορ*. Ἀποσκορακιστέον Bod., Reg.

(87) *Μύροις*. Apud Athenæum lib. xv, ex Alexide in comœdia Πονήρῃ, *Improbæ*, citatur locus hic:

... ὕγειας μέρος,

Μέριστον ὀδμῆς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν.

Itaque corrigendum hic est ἐγκεφάλῳ. At lib. ij, amplior eadem sententia profertur:

Ἐναλείφεται τὰς ῥίνας, ὕγειας μέρος Μέριστον, etc.

« Nares ungit, quæ bonæ pars valetudinis est maxima, odoreniq; capiti suavem objicit. » At apud Clementem legimus ὑπαλείφεται τὰς χεῖρας. Quantum autem conferant ad sanitatem unguenta, indicat illud Abderitæ Democriti apophthegma, qui interrogatus, qua ratione vitam sanus degeret, respondit, « Si interiora melle rigaret, exteriora oleo. » COLLECT.—Hos porro versus Grotius in *Excerptis* e trag. et com. Athenæi ope hoc modo digessit:

... μύρῳ

Ἐπαλείφεται τὰς ῥίνας, ὕγειας μέρος Μέριστον, ὀδμῆς ἐγκεφάλῳ χρηστὰς ποιεῖν.

... naribus

Unguentum allinitur, sanitatis maxima Quæ pars, odore cerebrum perfundi bono.

Dein hæc adnotavit: « Hoc μύρῳ ex Clemente posuimus, et ὑπαλείφεται, pro quo ἐναλείφεται apud Athenæum qui rursum recte ῥίνας, cum male sit in Clemente χεῖρας, et ἐγκεφάλῳ non ἐγκεφάλῳ. »

(88) *Δή*. Μὴ Νον.

(89) *Διαφέρει*. Ἀλείφεσθαι hominibus voluptariis, χρεῖσθαι etiam τοῖς σώφροσι. convenit. Unde nata

distinctio inter χρισματα et ἀλείμματα. Athenæus lib. xv, c. 12: Ἰκέσιος δ' ἐν δευτέρῳ Περὶ ὕλης τῶν μύρων φησὶ: Τὰ μὲν ἐστὶ χρισματα, τὰ δ' ἀλείμματα. Clementis distinctionem defendunt etiam Sophoclis verba, quæ recitavit Athenæus l. xv, c. 10: Σοφοκλῆς δ' ὁ ποιητῆς ἐν *Κρησὶ* τῷ δράματι τὴν μὲν Ἀφροδίτην ἡδονῆν τινα οὖσαν, δαίμονα, καὶ μύρῳ ἀλειφομένην παράγει, καὶ κατοπτριζομένην, τὴν δ' Ἀθηναίαν φρόνησιν οὖσαν καὶ νοῦν, ἐτι δὲ ἀρετὴν, ἐλαίῳ χρωμένην καὶ γυμναζομένην· Sophocles poeta in fabula *Cretensibus*, Venerem deam, qua voluptas significatur, unguento perfusam fingit, et ad speculum se contemplantem. Minervam autem, cujus nomine mentem prudentiamque intelligimus ac virtutem, oleo perungi ac exerceri. Porro χρεῖσθαι est « lini: » ἀλείφεσθαι, « perfundi. » Glossæ veteres, « linit, » χρεῖ.

(90) *Ἀριστιππος*. Seneca *De beneficiis*, lib. vii, c. 25: « Aristippus aliquando delectatus unguento, Male, inquit, istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt. » SUIBURG.—Dictum hoc in Aristippo hoc modo effert Diozenes Laertius: Κακοὶ κακῶς δ' ἀπέλοινοτο οἱ κιναιδοί, οἵτινες καλῶν ἡμῶν ἀλείμματα διαβάλλουσιν· « Mali vero male percant cinædi, qui hoc nostrum unguentum ut male audiret, effecerunt. » Male hactenus interpretes, « qui unguenta pretiosa nobis exprobrant. »

(91) *Τίμα* δ. Bibl. τίμα τὸν ἱατρὸν πρὸς χρεῖαν αὐτοῦ· καὶ γὰρ αὐτόν, etc., quæ lectio magis convenit cum vulgata Latina, quam quod est in Antuerpiensi, πρὸς τὰς χρεῖας τιμαῖς αὐτοῦ, « ad necessitates honoribus ejus. » COLLECT.—*Μοχ* ibid. ἐκτίσειεν ὁ Κύριος· παρὰ γὰρ Ὑψίστος ἐστ. Dein, καὶ μυρεφὸς ἐν τούτοις ποιῆσ.

(92) *Δηλονότι*. Sic mss., sed oī: scriptum ἐστὶ δῆλον ὅτι divisim.

ἀλλὰ τὸ ὠφέλιμον ἐκλεκτέον· ὅπου γὰρ καὶ τοῦ ἐλαίου ἡ γένεσις ἀνήκεν ὁ θεὸς ἀνθρώποις εἰς πόνων ἀπαρτίην. Αἱ δὲ ἀφραίνουσαι γυναῖκες, βάπτουσαι μὲν τὰς πολιὰς, μυρίζουσαι δὲ τὰς τρίχας, πολιώτεραι (95) θάττον γίνονται (94) διὰ τὰ ἀρώματα, ξηραντικὰ ὄντα· διὸ καὶ αὐχμηρότεροι γίνονται οἱ μυρίζομενοι· ὁ δὲ αὐχμὸς πολιωτέρους ποιεῖ. Εἴτε γὰρ ἀναισθητοὶς τριχὸς ἡ πολιὰ, εἴτε (95) ἔνδεια θερμοῦ, τῆς ξηρότητος τὴν οἰκείαν τῆς τριχὸς ἐκπίνουσης τροφήν τὴν ὑγρὰν, καὶ πολλοὺς ἀποτελοῦσης· πῶς ἂν εἰκότως εἴ ἀγαπῶμεν τὰ μύρα, δι' αἱ πολιὰι, οἱ φεύγοντες πολιὰς; Καθάπερ δὲ οἱ κύνες, βίηνλαπίντες, ἐκ τῆς ὀσμῆς ἀνιχνεύουσι τὰ θηρία· οὕτως ἐκ τῆς περιέργου τῶν μύρων εὐωδίας θηρῶσιν ἢ σάφρονες τοὺς ἀσελεγεῖς. Τοιαύτη δὲ καὶ τῶν στεφάνων ἡ χρῆσις, κωμαστικὴ καὶ πάροις, ἀπέρρει (96). « Μὴ μοι (97) στέφανον ἀμφιθῆς χάρα. Ἦρος μὲν γὰρ ὦρα, λειμῶσιν ἐνδρόσοις, καὶ μαλακῆς τοῖς κοιλίαις, χλοάζουσιν ἀνθεσιν ἐνδιδιτᾶσθαι καλὸν, αὐτοφυεῖ καὶ εὐκρινεῖ τινα εὐωδία, καθάπερ τὴς μελλίτας, τρεφομένους. Τὸ δὲ « πλεκτόν (98) στέφανον ἐξ ἀκράτου λειμῶνος » κοσμήσαντας, οἱκοι περιφέρειν, οὐ σαφρόνων· οὐ γὰρ ἀρμόδιον ῥόδων κάλυξιν, ἢ ἴσας, ἢ κρινούς. ἢ ἄλλοις τισὶ τοιοῦτοις ἀνθεσι χαίτην πυκάζεσθαι κωμαστικῆν, διανθιζόμενους τὴν χεῖρην. Ἐμφύχει γὰρ χαίτην ἄλλως ὁ στέφανος περιβαίμενος, καὶ δι' ὑγρότητα τε, καὶ διὰ (99) ψυχρότητα. Ταύτη (1) καὶ οἱ ἰατροὶ, ψυχρὸν εἶναι φυσιολογίνας τὸν ἐγκέφαλον, μύρην χρῆσθαι ἀξιοῦσι τὰ σπῆθι καὶ μυκτῆρας ἀκροῦς, ὡς δυνηθῆναι τὴν πυρρῶν ἀναθυμιάσιν, ἡσυχῆ διοδοῦσαν, εὐρύστως ἀναβάλλειν τὴν ψυχρότητα. Πολλοῦ τοῖον δὲ τοῖς

A utilitatem, non autem ad suavem sensuum titillationem. Non enim in unguentis id, quod ad libidinem provocat, sectandum est, sed id, quod est in eis utile, est eligendum, cum etiam Deus hominibus oleum nasci permiserit ad levandos labores. Desipientes autem mulieres, quæ canos quidem tingunt, capillos autem unguunt, celerius canescunt propter ea, quæ desiccant, aromata. Quippe fiunt, qui unguuntur, sicciores; facit autem siccitas caniores. Sive enim canities est pilorum exsiccatio, sive calidi defectus, siccitate humidum, quod est pilorum nutrimentum, ebibente et efficiente canos, quomodo unguenta 78 adhuc anaverimus, propter quæ canities fit, qui canos fugimus? Quemadmodum autem qui naribus sunt sagacibus canes, feras odore investigant: ita ex nimis curiosa unguentorum fragrantia, qui temperantes sunt, venantur intemperantes. Porro autem talis quoque usus coronarum ad comessationem et in vino proterviam comparatus effluxit. Ne caput mihi corona cinxeris. Ver est, in roscidis pratis et mollibus variisque germinantibus floribus degere pulchrum est, nativa et sincera odoris suavitate apum ritu sruentes. Ex puro autem « crato contextam coronam » pro ornamenta domi circumferre non est sobriorum hominum. Non enim rosarum baccis, vel violis, vel liliis, vel aliis ejusmodi floribus lascivientem comam, prata floribus nudantes, tegere convenit. Refrigerat enim capillum circumposita corona, tum propter humiditatem, tum propter frigiditatem. Ea de causa medici, cum cerebrum esse frigidum observent, pectora

✽ P. 241 ED POTTER, 480 ED. PARIS.

(95) *Πολιώτεροι*. Hæc desumpta sunt ex Athenæo lib. xv, cujus est fragmentum apud Canterum lib. iii, c. 31 *Novarum lect.*: Ζητεῖ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Φυσικοῖς προβλήμασι, διὰ τί οἱ μυρίζομενοι πολιώτεροι; ἢ ὅτι τὸ μύρον διὰ τὰ ἀρώματα ξηραντικόν ἐστ; sed ea, quæ ex Aristotele citantur, nec in *Problematis*, neque alibi exstant, neque in libro Theophrasti *Περὶ ὀσμών* ex quo conjicit Mercurialis lib. i, c. 21 *Var. lect.* perperam locum illum citari, cum neque Diogenes Laertius in catalogo operum Aristotelis mentionem ullam faciat naturalium problematum, tum quod lib. v *De generat. animalium* ex professo adversus eos disputat, qui a siccitate canitiem ortum ducere putabant, quam non ab ea, sed a putredine sola produci monstrat. Sed idem Athenæus ait, Τὰ πῖλα θάττον καὶ πολιοῦς, quod ibidem reperitur, ut et cap. 11 *De hist. animal.* lib. iii: Τὰ γὰρ πνεύματα κωλύει τὴν σπῆν, ἢ δὲ σπῆθι ἀπνοῖαν ποιεῖ· « Corruptio canitiem gignit, pili autem prohibita transpiratione, corrumpendo canitiem faciunt. » Atqui hunc ipsum lib. *De animalibus* apud eundem Athenæum reperimus quamprimum locis citatum, et multa alia Aristoteli opera nominari, quæ Stagyritæ nemo alius tribuit, ut et apud Apollonium in historicis mirabilibus editum a Vianandro; et multos scimus fuisse Aristoteles. COLLECT. — Non inutile erit integrum Athenæi locum apponere, quo ex Aristotele duas recitat de causa canitiem sententias; alteram eorum, qui ab ariditate; alteram eorum, qui ex defectu caloris, eam ducebant. Ejus porro verba sic se habent lib. xv, cap. 13: Ζητεῖ δ' ὁ πολυμαθέστατος Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Φυσικοῖς προβλήμασι· διὰ τί οἱ μυρίζομενοι πολιώτεροι; ἢ ὅτι τὸ μύρον διὰ τὰ ἀρώματα

ξηραντικόν ἐστ, διὸ καὶ αὐχμηρόν; ὁ δ' αὐχμὸς πολιωτέρους ποιεῖ· εἴτε ἀναισθητοὶς τριχὸς ἡ πολιὰ, εἴτε ἔνδεια θερμοῦ, ἢ ξηρότης παραίτει. Αἰδὸ καὶ τὰ πῖλα θάττον ποιοῦσι πολλοὺς· ἐκπίνεται γὰρ ἡ οἰκεία τῆς τριχὸς ὑγρότης· « Aristoteles ille docuissimus in Naturalibus quæstionibus hoc excutit: Cur magis canescant, qui unguento caput illinunt? an quod unguentum propter aromata caput exsiccet, indeque squalore arefaciat? squalor enim canitiem efficit. Nam sive canities pilorum sit ariditas, sive caloris inopia, siccitate omnia marcescunt. Quamobrem iis, qui pileo caput tegunt, canities acceleratur, quia humor absumitur alendis pilis destinatus. »

(94) *Γίνονται*. Hoc pro vulg. φαίνονται repositum ex Pal. ms. SYLBURG. — Consentiant Bod., Rcg., verum φαίνονται habet Nov.

(95) *Εἴτε*. Οὕτε Nov.

(96) *Ἀπέρρει*. Haud scio an melius ἀπερρέτω, « in malam rem facessito. » SYLBURG. — Ἀπαίρει Nov., corruptum ex ἀπερρε· nam αἱ εἰ εὐμετάβολοι.

(97) *Μὴ μοι*. Lyrici cujusdam poetæ versus recitat. Mox χάρα in dativo casu Sylburgius scribi posse adnotat.

(98) *Πλεκτόν*. Hæc rursus poetica sunt.

(99) *Δρά*. Abest a Bod., Reg.

(1) *Ταύτη*. Athenæus lib. xv profert Alcæi et Anacreontis carmina; tum addit, « hortatur videlicet ut sibi ungat pectus, in quo sedes est cordis. » Hoc autem fuit olim facilitatum, non ideo solum quod natura vapor odoris a pectore sursum in caput effertur, sed etiam quia in corde sit animi domicilium, ut asserunt Philotimus et Praxagoras, illustres medici. Paulo post coronas appensas pectori ὑποθυμιάδας a poetis vocatas ait.

esse unguenda definiunt, et supremas nasi partes, ut sensum transiens calida exhalatio, ejus frigiditatem possit salubriter fovere. Longe ergo abest, ut is sit floribus refrigerandus. Accedit his, quod florum quoque delectationem perdunt ii, qui sunt coronati. Quippe nec ejus visu fruuntur, qui habent coronam supra oculos revinctam; sed neque odoris suavitate, cum supra respiratoria instrumenta sint flores. Cum enim odor secundum naturam sursum emittatur et exhaletur supra caput, respiratio nulla delectatione fruitur, cum suavitas odoris abripiatur. Sicut ergo pulchritudo, ita etiam flos delectat, dum videtur : et oportet nos eorum quæ pulchra sunt aspectu fruente, laude et gloria afficere Opitilem. Usus autem eorum est noxius, et celeriter præteriens, pœnitentia nos afficit. Statim autem probatur eorum vitæ brevitatis; ambo enim flaccescunt, et flos et pulchritudo. Cæterum eos quidem, qui ea contrahunt, ille quidem refrigerat, hæc vero incendit et inflammat. Ut uno autem verbo absolvam, qui præter aspectum usus eorum percipitur, petulantia est et libido. non autem delectatio. Obligatorum autem nos honeste oportet tanquam in paradiso, Scripturas ✕ vere sequentes : mulieris quidem corona vir est existimandus, viri autem matrimonium, matrimonii autem flores, amborum liberi, quos quidem carnalium pratorum divinus colligit agricola. « Senum autem coronæ sunt filiorum filii; filiis autem gloria, inquit, sunt patres », nobis autem Pater universorum, et universæ

✕ P. 212 ED. POTTER, 181 ED. PARIS. a Prov. xvii, 6.

(2) *Nal mñr*. Tertullianus *De corona mil.* « res esse, ait, spiraculi aut spectaculi flores; » deinde in hunc coronarum usum invehitur : « Cæterum in capite quis sapor floris, quis coronæ sensus, nisi vinculi tantum? Quia neque color carnitur, neque odor ducitur, neque teneritas commendatur. Tam contra naturam est florem capite sectari, quam cibum aure, quam somnum nare. » Minutius Felix : « Sane quod caput non coronamus, ignoscite. Auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillive solemus haurire. » COLLECT. — Simile est Diogenis illud apud Laertium, lib. vi, seg. 39 : Τῷ μύρῳ τοὺς πόδας ἀλειψάμενος, ἔφη, ἀπὸ μὲν τῆς κεφαλῆς εἰς τὸν ἀέρα ἀπιέναι τὸ μύρον, ἀπὸ δὲ τῶν ποδῶν εἰς τὴν ἄσπρησιν. « Unguento cum inunxisset pedes, dixit, a capite quidem in aerem ascendere unguentum, sed a pedibus in olfactum. » Idem videbatur Nigrino philosopho Platonicæ, de quo Lucianus in *Nigrino* : Εἰ γὰρ τοι τῆ πνοῆ τῶν ἰων τε καὶ βόδων χαίρουσι, ὑπὸ τῆ βίβη μάλιστα ἐχρῆν αὐτοὺς στέφασθαι παρ' αὐτῆν, ὡς οἶόν τε, τὴν ἀναπνοήν. « Nam si violarum et rosarum odore delectantur, sub naribus potissimum eos coronari oportebat, juxta ipsam, quantum fieri potest, respirationem. » Conf. etiam Tertullianus *Apoloq.*, cap. 42.

(3) *Kal*. Τῆς Nov.

(4) *Ὡσπερ οὖν*. Plutarchus, *De amore* : Καὶ τοὺς καλοὺς ὄραν μὲν ἐπιτερεπέστατον, ἀφασθαι δὲ καὶ λαθεῖν, οὐκ ἀκίνδονον, μάλλον δὲ, ὡς φησι Ξενοφῶν, τὸ μὲν πῦρ τοὺς ἀψαμένους καλεῖ μόνον, οἱ δὲ καλοὶ καὶ τοὺς μακρὰν ἐστῶτας ὑφάπτουσιν ἢ γὰρ ὄψις τοῦ πάθους ἐστὶ λαβή. « Formosus intueri jucundissimum est : tangere autem, non sine periculo licet : imo, ut Xenophon inquit, ignis quidem tangentes solum urit, pulchri vero etiam procul distantes in-

Α ἄνθεισιν ἐπιψύχειν αὐτόν. Να! μὴν (2) καὶ τὸ τερπνὸν τῆς ἀνθήσεως οἱ κατασπεφθέντες ἀπολλύουσιν ὅσα γὰρ ἀπολαύουσι τῆς ἡψέως οἱ ἀναδούμενοι τὸν στέφανον ὑπὲρ τὰς ὄψεις, οὐδὲ μὴν τῆς εὐωδίας, εἰ ἀπελαύνοντες ὑπὲρ τὰς ἀναπνοὰς τὰ ἄνθη. Ἀναδούσης γὰρ ἄνω καὶ (3) ἀναθυμωμένης κατὰ φύσιν τῆς εὐωδίας ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν, ἔρημος τῆς ἀπολαύσεως ἡ ἀναπνοὴ καταλείπεται, ἀφαρπαζομένης τῆς εὐωδίας. Ὡσπερ οὖν (4) τὸ κάλλος, οὕτω καὶ τὸ ἄνθος τέρπει βλεπόμενον καὶ χρῆ δι' ὄψεως ἀπολαύοντος τῶν καλῶν, δοξάζειν τὸν Δημιουργόν. Ἡ χρῆσις δὲ αὐτῶν ἐπιπλαθῆς, καὶ θάττον παρέργεται μετανοῶν τιμωρομένη. Αὐτίχα δὴ μάλα καὶ διελέγχεται τὸ ἐφήμερον αὐτῶν ἄμω γὰρ μαραινέτον (5), καὶ τὸ ἄνθος, καὶ τὸ κάλλος. Ἀλλὰ καὶ τοὺς θιγγά-

B νοντας αὐτοῖν, τὸ μὲν ἐνέψυξε, τὸ δὲ ἐξέκαυσεν. Ἐνὶ δὲ λόγῳ ἡ παρὰ τὴν ὄψιν ἀπολαύσις αὐτοῖν, ὕβρις ἐστίν, οὐ τρυφή τρυφᾶν (6) δὲ ἡμῖν, ὡς ἐν παραδείσῳ, προσῆκεν σωφρόνως, τῷ ὄντι παρεπομένους τῇ Γραφῇ στέφανον (7) μὲν γυναικὸς τὸν ἄνδρα ὑποληπτέον, ἄνδρὸς δὲ τὸν γάμον, ἄνθη δὲ τοῦ γάμου, τὰ τέκνα ἄμωσιν ἢ δὴ τῶν σαρκικῶν λευμῶνων ὁ θεὸς δρέπεται γεωργός. « Στέφανος δὲ γερόντων, τέκνα τέκνων ὁδοῖα (8) δὲ παισὶν οἱ πατέρες, » φησὶν ἡμῖν δὲ ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων καὶ τῆς συμπάσης Ἐκκλησίας στέφανος ὁ Χριστός. Καθίπερ δὲ αἱ βίαι καὶ αἱ βοτάναι, οὕτω δὲ καὶ τὰ ἄνθη ἰδίας ἔχει ποιότητος καὶ τὰς μὲν ἐπωφελεῖς, τὰς δὲ ἐπιπλαθεῖς ἔστι δὲ ἄς καὶ ἐπισηαλεῖς. Ὁ γοῦν κίττος (9) ἐμψύχει ἢ δὲ καρῦα (10) πνεῦμα ἀφῆσι

flammant : visus enim veluti ansa est capiendi amoris. » COLLECT.

(5) *Μαραινέτον*. Rectius passive μαραινέσθον. SYLBURG.

(6) *Τρυφᾶν*. Respicit Gen. ii, 15 : Καὶ ἔθετο (θεός) αὐτόν (ἄνθρωπον) ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς.

(7) *Στέφανος*. Respicere videtur I Cor. xi, 3 : Παντὸς ἀνδρός ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι κεφαλὴ δὲ γυναικὸς, ὁ ἀνήρ κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ, ὁ θεός. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. hæc adnotavit : Ἀλλὰ καὶ ἀνδρὸς τὴν γυναῖκα ἡ γυνὴ γὰρ ἀνδρεία, στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἡ Γραφὴ λέγει.

(8) *Ὁδοῖα*. Proverb. Καύχημα δὲ τέκνων, πατέρες αὐτῶν. A. Sequentia sunt ex Ephes. i. H. SYLBURG.

(9) *Κίττος*. Hæc de hedera, et quæ sequuntur de nuce et de narcisso mutuatus est a Plutarcho ad verbum lib. iii *Symposiac.* cap. 15. Quod vero Sophocles ait, narcissum esse στεφάνωμα χθονίων θεῶν, « coronamentum terrestrium deorum, » subterraneorum intellige, ceu inferorum; nam, ut docet Eustathius in *Iliad.* A, νάρκισσος Ἐριννύσι στεφάνωμα dicitur enim narcissus ex τοῦ ναρκᾶν, οὗ Ἐριννύες παραίτιοι, et ex Phanodemo lib. v *Rerum Atticarum* constat, coronas et narcisso consecratas fuisse Proserpinæ, quod florem illum colligeret, cum rapta fuit a Plutone, vel quod circa monumenta nascatur frequens : Cælius lib. xxvi, cap. 20, vel omnibus subterraneis diis, quod defuncti et morte torpidi flore torpido coronarentur. Dodonæus Pempt. II, lib. ii, c. 21. COLLECT.

(10) *Καρῦα*. Hæc e Plutarcho Clemens, vel uterque ex eodem auctore mutuatus fuisse videtur. Ejus verba, quia Clementi lucem aliquam allatura videntur, apposuisse haud pigebit e *Sympos.* lib. iii,

καρωτόκων, ὡς ἐμφαίνει· καὶ τοῦνομα ἐτυμολογοῦμεν· νάρκισσος δὲ βαρυδόμων ἔστιν ἄνθος· ἐλέγχει δὲ αὐτὸ ἡ προσηγορία, « ναρκῆν (11) » ἐμποιοῦν τοῖς κούροις. Αἱ δὲ τῶν ῥόδων (12) καὶ τῶν ἰων ἀποφοραὶ, φησὶ οὕτως ψυχραὶ, συστέλλουσι καὶ ἐπιστύφουσι εἰς καρηθαρίας· ἡμῖν (13) δὲ οὐχ ὅπωςτιοῦν συμμεθίεν, ἀλλ' οὐδὲ οἰνοῦσθαι ἐπιτέτραπται· καὶ μὴν ὁ κρόκος καὶ τῆς κύπρου τὸ ἄνθος εἰς ὕπνον ἀλυπον ἵππότην (14). Πολλὰ (15) δὲ αὐτῶν, φύσαι ψυχρὸν ἕως τὸν ἐγκέφαλον, ἀναθάλλει ταῖς ἀποφοραῖς, ἡπτόνοτα τῆς κεφαλῆς τὰ περιτέματα. Ἐν αὐτῶν καὶ τὸ ῥόδον (16) ἐπωνομάσθη φησὶν, ὅτι ἐμπύλου τῆς ὀδωδῆς (17) ἀφίησι βέυμα· διὸ καὶ τίτων μαραίνεται. Ἄλλ' οὐδὲ παρὰ τοῖς ἀρχαῖς (18) τῶν Ἑλλήνων, ἡ χρῆσις πω τῶν στεφάνων ἦν· οὔτε γὰρ οἱ μῆστορες (19) οὐθ' οἱ ἀθροῦται κέχρηται Φαίλακος αὐτοῖς. Ἐν δὲ τοῖς ἑσῶσι (20), πρῶτον ἡ τῶν ἀθλητῶν ὀδῶσις ἦν, δεῦτερον δὲ ὁ ἐπαγεργμός, τρίτον ἡ φυλλοβολία (21), τελευταῖος ὁ στεφάνος, ἐπίδοσιν λαβοῦσας εἰς τρυφήν τῆς

A Ecclesiae corona Christus est. Quemadmodum autem radices et herbæ, ita etiam flores proprias habent qualitates; et has quidem utiles, illas vero noxias, alias autem periculosas. Hedera itaque refrigerat: nux autem emittit spiritum, qui torporem immittit, ut vel ipsa ostendit nominis etymologia. Narcissus vero flos est gravis odoris: id autem arguit nominis appellatio, ut qui nervis νάρκην, hoc est « torporem, » afferat. Rosarum autem et violarum qui emittuntur odores, cum sint modice frigidī, gravedines capitis comprimunt et coercent. Nobis autem nullo modo non solum una inebriari, sed ne vino quidem impleri permissum est. Quin etiam crocus et flos ligustri in somnum minime molestum deducunt. Porro autem multa ex iis cerebrum, quod est natura frigidum, suis fovent odoribus, dum excrementa cerebri subtiliora efficiunt. Hinc etiam dicunt rosam Græce ῥόδον fuisse nominatam, quod odoris fluxum emittit ingentem, et ideo cito marcescit. Cæterum nec apud antiquos

quest. 1, qua disputat, an floreis coronis inter pocula utendum sit? Δηλοὶ καὶ τῶν ὀνομάτων ἓνα τὴν περὶ ταῦτα πολυπραγμοσύνην τῶν παλαιῶν. Τὴν τε γὰρ καρίαν οὕτω ὀνόμασαν, ὅτι, πνεῦμα βαρὺ καὶ καρποῦν ἀφίησα, λυπεῖ τοὺς ὑπ' αὐτῆς παρακείμενους· καὶ τὸν νάρκισσον, ὡς ἀμβλύνοντα τὰ νῆρα, καὶ βαρύτερας ἐμποιοῦντα ναρκώδεις· « Adde, quod veterum in hisce rebus diligentiam productum monumentis quædam. Sic nuci καρύας nomen sortantur, quod spiritu gravi et capiti nocivo, quem exhalat, soporem ea sub arbore recubantibus conciliat. Sic narcissum, quia nervos obtundit, et torporem inducat, appellaverunt. »

(11) Ναρκῆν. Si quis νάρκην malit, per me licet. SYLBURG.

(12) Αἱ δὲ τῶν ῥ. Plutarchus loco prius dicto: Ὅσα δὲ ἦσαν ψυχρὰ τῷ μετρώσει ἐπιφασίεν ἀναπνεύσαντας ἀναθυμιάσεις, ὡς περὶ ὁ τῶν ἰων καὶ ἰών στεφάνος· στυφεῖ γὰρ ἀμφοτέρω, καὶ στέλλει τὴν ὀσμὴν τὰς καρηθαρίας. Τὸ δὲ τῆς κύπρου ἄνθος, καὶ ὁ κρόκος, καὶ ἡ βάκχαρις εἰς ἀλυπον ὑπάγει τοὺς περὶ τὰς· « Quæ vero moderate frigida leni consuetu repellunt atque inhibent exhalationes, quemadmodum facit et violis atque rosis contexta compta: uterque enim flos astringit, et capitis gravetatem odoris vi defendit. Enimvero cypri flos, crocus et baccaris, placido somno potiores consolantur. »

(13) Ἡμῖν. Sensus est: « Nobis, quibus vino non solum non inebriari, sed ne liberius quidem uti permissum est, rosis et violis ad comprimendam τὴν καρηθαρίαν opus haud esse. »

(14) Ἰππότην. Grammatica regula postulat ἵππότην. SYLBURG. — Idque habet Nov.

(15) Πολλὰ. Plutarchus ibidem: Ἐν ἰών δὲ ἄνθων ὀσμῆς ἀνευ σκιδναμέναις περὶ τὸν ἐγκέφαλον οἷ τε ἀπὸ τῶν ἀσθητηρίων ἐκκαθαίρονται, καὶ λεπτόνουνται: τὰ ὑπὲρ πρῶτος ἀνευ πληγῆς καὶ σάλου τῆς θερμότητος διακρινόμενα, καὶ φύσαι ψυχρὸς ὡν ὁ ἐγκέφαλος ἀναθάλλεται· « Quorumdam etiam florum odore sursum ad cerebrum rejecto, tum sensuum spiritacula defæcantur, tum humores quoque citra sanam vim concussionemque dividuntur, et a calore elementer attenuantur: ad hæc cerebrum, quod natura frigidum est, intepescit atque fortitur. »

(16) Ῥόδον. Plutarchus sub finem loci laudati cepit: Τὸ δὲ ῥόδον ὀνόμασται δῆπουθεν ὅτι βέυμα τῆς ὀδωδῆς ἀφίησι· διὸ καὶ τάχιστα μαραίνεται· ἡσθα utique etiam inde nomen accepit, quod

copiosum odoris defluviū exspuat; quæ causa etiam est cur occissime marcescat. »

(17) Ὀδωδῆς. Pal. ms. ὀδωδῆς, usitatius. SYLBURG.—Id habent præterea Reg., Bod. cum in textu, tum etiam in marginali nota. Sed ὀδωδῆς veram esse lectionem, ex Plutarchi verbis manifestum est.

(18) Ἀρχαίοις. De primo coronarum apud veteres Græcos usu conf. Archaeologia nostræ Græcæ lib. iv, c. 20.

(19) Οἱ μῆστορες. Intelligit Penelope procos, quorum mores, ut etiam Phæacum, Homerus in Odyssea copiose descripsit.

(20) Ἐν δὲ τοῖς ἀθῶσι. Athletis non eadem quoecunque tempore præmiorum genera proposita, verum ut Clem. Alex. memoriæ prodidit, primo fuit ὀδῶσις ceu donum, secundo plausus et excitatio, tertio foliorum conjectio, postremo corona. Quid autem ὀδῶσις Clementi significet, nisi aliquid in ejus vulgato codice desideretur, puto nihil aliud, quam congiarium significare: quo pacto apud Herodiam nummo quoque ea vox usurpata invenitur: nisi potius leve aliquod munusculum designet, quod posterioribus omnibus vilius exstiterit. Mercur. lib. De arte gymnast. c. 14. Athenæus lib. x refert ex elegiis Xenophanis de athleticis, ἐκ πόλεως καὶ δῶρον, ὃ οἱ κειμήλιον εἶη· « aliquo donatur a civitate munere, quod suæ virtutis sit monumentum. » Plin. lib. xvi, cap. 14: « Antiquitus quidem nulla corona, nisi Deo, dabatur: viritum vero ne in certamine quidem ulli: seruntque primum omnium Liberum patrem imposuisse capiti suo, sed ex hedera, postea deorum honori sacrificantes sumptere: novissime et in sacris certaminibus usurpatæ. » Paulo post: « Ludos inveniunt semper assurgi etiam a senatu in more est. » Quod ad athleticas referre voluit Mercur. lib. i, c. 3 Gymnast., pulchreque cum eo, quod ἐπαγεργμόν appellat Clemens, conveniret, nisi ad Romanos potius referendum esset, qui civica donati essent. Illi enim coronas non novere nisi bellicas. COLLECT.—Ferrarius de veterum plausu lib. ii, Ἀθλων pro ἀθλητῶν, et ἐπαγεργμός pro ἐπαγεργμός substituit, hoc modo: Ἐν δὲ τοῖς ἀθῶσι πρῶτον ἡ τῶν ἀθλων ὀδῶσις ἦν· δεῦτερον δὲ, ὁ ἐπαγεργμός· τρίτον, ἡ φύλ. « In certaminibus vero, primo fuit præmiorum datio, secundo, munusculorum collectio; tertio, florum seu frondium conjectio; postremo corona. »

(21) Τρίτον ἢ φ. Τρίτον δὲ ἢ φ. Pal. ms. SYLBURG.—Mox, τοῖνον τῶν στεφάνων. Ibid.

quidem Græcos fuit ullus adhuc coronarum usus : neque enim proci, nec qui luxuriosam vitam agebant, Phæaces, eis usi sunt. In certaminibus autem, ✕ primo donum athleticis datum est, secundo autem plausus et excitatio, tertio foliorum conjectio, ultimo autem fuit corona, cum Græcia post tempora Medica deliciis operam daret. Qui a Logo itaque instituuntur, a coronis arcentur, nec existimant rationem esse a se illigandam, quæ in cerebro sita est : non quod corona comessatricis petulantia sit symbolum, sed quod ea sit dedicata simulacris. Sophocles certe narcissum, « antiquam magnorum deorum coronam » appellavit, id dicens de terrestribus. Sappho autem coronat Musas rosa : « Non es rosarum Pieriarum particeps. » Junonem autem flores dicunt delectari lilio, et Dianam myrto. Etsi enim flores quidem maxime propter hominum facti sunt, eos tamen cum stulti acceptos, non ad proprium usum, quo grato animo uti poterant, sed in ingratum dæmonum ministerium abusi sunt, ab eis abstinendum est propter conscientiam. Est autem corona

✕ P. 213 ED. POTTER.

(22) Οὐκ ἐπικαταδεῖν δ. Lowthius mavult οὐχ ὅτι ἐπικατ. Verum facilius mutatio fiet, si scripserimus οὐκ ἐπὶ καταδεῖν, hoc est : « Non quod existiment rationem, quæ in cerebro sita est, coronis ligari ; neque quod, » etc. Quam emendationem in Græco indice suggestit Sylburgius.

(23) Ἀλλὰ γὰρ ὅτι. Tertull., *De corona mil.*, 7 : « Quale igitur habendum est apud homines veri Dei, quod a candidatis diaboli introductum est, et ipsis a primordio dicatur est, quodque jam tunc idololatriæ initiabatur ab idolis, et id idolis adhuc vivis ; non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quæ idolis alii faciunt, ad dæmones pertinent. Porro si quæ alii idolis faciunt, ad dæmones pertinent, quanto magis, quod ipsa sibi idola fecerunt, cum adviverent ? » COLLECT.

(24) Ὁ γοῦν Σοφ. Ὁ γὰρ Σοφ. Bod., Reg. Plutarchus, post ea quæ de narcisso superius laudata sunt, hæc adjicit : Δὲ καὶ ὁ Σοφοκλῆς αὐτὸν ἀρχαῖον μεγάλων θεῶν στεφάνωμα, τοῦτέστι τῶν χθονίων, προσηγόρευκε. « Quam ob causam Sophocles vetustum magnarum, hoc est terrestrium, dearum coronamentum vocavit. »

(25) Ἀρχαῖον. Ἀρχαῖον Pal. ms., Sylburg., Reg. Mox μεγάλων pro λέγων Nov. mendose. Pro quo fortasse rectius λέγω, « dico, inquam. » SYLBURG.

(26) Σαπφῶ. Morem fuisse veterum ut longe aliis floribus texerent coronas diversis diis, constat : Musas vero rosis coronare ipsos solitos, plures graves scriptores litteris prodiderunt. Utuntur autem omnes testimonio Sapphonis, quæ carmine quodam testata id fuerat. P. Victor, lib. xiv, c. 18, *Var. lect.* Deinde locum citat apud Plutarch., *Symposiac.* lib. iii, cap. 4, de nuptialibus præceptis, et Clementis hoc loco, quem ex Stobæo se correxisse ait, antequam eum excudendum daret ex Bibliotheca Medicæa : Κατ' θανοῖσα δὲ κεῖσσαι οὐδέποκα μναμοσύνα σέθεν ἔσεν' οὐδέποκ' ἕσπερον· οὐ γὰρ πεδέχεις ῥόδων τῶν ἐκ Πιερίας, ἀλλ' ἀρανῆς κ' εἰν ἄλλοιο δόμοις φοιτάσεις πεδ' ἀμαυρῶν νεκρῶν ἐκπεποταμένα. Ita reperitur scriptus hic locus in quodam Stobæi manuscripto codice, nisi quod illæ duæ voces πεδέχεις et πέδα non Dorica, sed communi lingua esserunt, quod viri docti ex aliis grammaticis emendarunt. Sed et in Aldina Plutarchi editione alteram reperimus : « Scribit ad Flutarum inductam et litterarum expertem. Mortua, inquit, jacebis, neque memoria unquam tui exstabit ; non enim es parti-

A Ἑλλάδος μετὰ τὰ Μηδικά. Εὐργονται τοῖνον στεφάνων οἱ τῷ Λόγῳ παιδαγωγούμενοι· οὐκ ἐπικαταδεῖν δοκοῦσιν (22) τὸν λόγον, ἐν ἐγκεφάλῳ τοῦτον ἰδρυμένον· οὐδ' ὅτι κωμωστικῆς ἀγερωχίας σύμβολον ὁ στέφανος εἴη· ἀλλὰ γὰρ ὅτι (23) τοῖς εἰδώλοις κατανόμασαι· ὁ γοῦν Σοφοκλῆς (24) τὸν νάρκισσον « ἀρχαῖον (25) μεγάλων θεῶν στεφάνωμα » προσεῖπε, τῶν χθονίων λέγων· ῥόδῳ δὲ τὰς Μούσας Σαπφῶ (26) καταστρέφει· « Οὐ γὰρ μετέχεις (27) ῥόδων τῶν ἐκ Πιερίας »· κρήνῳ (28) δὲ ἤδουσαι τὴν Ἥραν φασι, καὶ τὴν Ἀρτεμιν, μυρβίνῳ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα μὲν δι' ἀνθρώπων γέγονε τὰ ἄνθη, ταῦτα δὲ οἱ ἀνόητοι λαβόντες, οὐκ εἰς τὴν ἰδίαν εὐχάριστον χρῆσιν, ἀλλ' εἰς τὴν τῶν δαιμονίων ἀχάριστον ὑπηρεσίαν κατεχρήσαντο· ἀφεκτέον αὐτῶν διὰ τὴν συνείδησιν (29). B Ἀοχλήτων (30) δὲ ἀμεριμνίας ὁ στέφανος σύμβολον· ταῦτη καὶ τοὺς νεκροὺς (31) καταστεφανοῦσιν· ἢ λόγῳ καὶ τὰ εἰδῶλα, ἐργῶ προσμαρτυροῦντες αὐτοῖς τὸ εἶναι νεκροῖς· οἱ μὲν γὰρ βακχεύοντες, οὐδὲ ἄνευ στεφάνων ὀργιάζουσιν· ἐπὶν δὲ ἀμφιθῶνται τὰ ἄνθη, πρὸς τὴν τελευταίην ὑπερχαίονται. Οὐ δὲ κοινωνη-

ceps rosarum ex Pieria ortarum, sed obscura Orci domos peragrabis, cum exilibus umbris volitans. » Itaque videri fortasse cuiquam possit glossema, quod præterea in hac sententia alibi legitur. In eodem loco *Sympos.* testatur Plutarchus, floribus coronatus fuisse τοὺς ἱερωνίκας. COLLECT.

(27) Οὐ γὰρ μετέχεις. Pal. ms. οὐ γὰρ ἀπαρχῆς· pro quo an ἀπάρχεις scribere voluerit, nescio. Coronas vero Musarum antiquos e rosis texere solitos fuisse, prolixius docet Petrus Victorius, *Var. lect.* lib. xiv, cap. 18. SYLBURG. — Οὐ γὰρ ἀπαρχῆς ῥόδων τῶν ἐκ περιεργίας Nov., Bod., Reg. corrupte.

(28) Κρήνῳ. Sunt qui lilium Veneri sacrum fuisse perhibent. Unde id vetus poeta χάρμ' Ἀφροδίτης, « delicias Veneris, » vocat apud Athenæum lib. xv, c. 9.

(29) Διὰ τὴν σ. Respicit I Cor. x, 28.

(30) Ἀοχλήτων. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. hæc adiuvat : Οἶμαι δὲ τοῖς γαμοῦσι καὶ τοῖς ἀθλοῦσι ἀμεριμνίας διδουσαι τὸν στέφανον σύμβολον, τοῖς μὲν ἀφροδίτου φροντίδος, τοῖς δὲ καμάτων καὶ πόνων γυμναστικῶν.

(31) Ταῦτη καὶ τοὺς νεκροὺς. P. Victorius, lib. ii, cap. 7, *Var. lect.*, Græcorum morem in efferendo honeste aliquo funere significavit. Cicero in orat. *pro Flacco* : « Quod contineretur plebiscitis Smyrnæorum quæ fecerant in Castricium mortuorum ostendens primum ut oppidum intro ferretur, deinde ut efferrent ephēbi ; postremo ut imponeretur aurea corona mortuo. » Institutum autem hoc coronandi mortuos tetigit etiam Aristoph. in *Concionat.*, ubi induxit virum uxorem increpantem quod eum noctu in lectulo dormientem reliquisset tanquam cadaver ; addit enim, « nihil desiderari potuisse, nisi quod coronam capiti ejus non imposuisset. » Plinius, lib. xxi, c. 3 : « Ut ipsi mortuo parentibusque ejus sine fraude esset imposita. » Tertullian., *De corona mil.* : « Quid enim tam dignum Deo, quam quod indignum idolo ? Quid autem tam dignum idolo, quam quod et mortuo ? Nam et mortuorum est ita coronari ; vel quoniam et ipsi idola statim fiunt, et habitu et cultu consecrationis quæ apud nos secunda idololatria est. » Minutius Felix *Octavio* : « Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tributum exanimi facem, aut non sentienti coronam, cum et beatus non egeat, et miser non gaudeat floribus. » COLLECT.

άν (32) οὐδ' ὀπισθιοῦν δαίμονσιν. Ἄλλ' οὐδὲ τὴν εἰ-
 κῆνα τοῦ Θεοῦ τὴν ζῶσαν, δίκην εἰδώλων τῶν νε-
 κρῶν, καταστεπτέον. Ὁ γὰρ καλὸς τοῦ ἀμαράν-
 τω (33) στέφανος ἀπόκειται τῷ καλῶς πεπολιτευμέ-
 νῳ. Τὸ ἄνθος τοῦτο γῆ βασιτάζειν οὐ κεχώρηκε·
 μόνον δὲ αὐτὸ καρποφορεῖν ἐπίσταται οὐρανός. Πρὸς
 ἡ, καὶ ἀλόγιστον, ἀκηκόστας ἡμᾶς τὸν Κύριον (34)
 ἀκάνθαις ἑστεμμένον (35), αὐτοὺς ἐντροφῶντας τῷ
 πνεύμῳ τοῦ Κυρίου πάθει, ἀναδεδῆσαι τοῖς ἄνθεσιν.
 Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Κυρίου στέφανος ἡμᾶς ἠνίτητο προ-
 φητικῶς, τοὺς ποτε ἀκάρπους, τοὺς περικειμένους
 εἰπὼν διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἧς (36) ἐστὶ κεφαλὴ.
 Ἰὼν καὶ τῆς πίστεώς ἐστι τύπος· ζωῆς μὲν διὰ τὴν
 εἰσαν τοῦ ξύλου, εὐφροσύνης δὲ διὰ τὴν προσηγορίαν
 τοῦ στέφανου· κινδύον δὲ διὰ τὴν ἀκανθάν· οὐδὲ
 γὰρ ἄναιμιωτὶ προσιέναι τῷ Λόγῳ ἔξοστιν. Ὁ δὲ
 εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖται στέφανος οὗτος, καὶ τὸ πλέγμα
 τῆς σκληρότητος ἀναλύεται, καὶ τὸ ἄνθος ξηραίνεται·
 μαρτυρεῖται γὰρ ἡ δόξα τῶν τῷ Κυρίῳ μὴ πεπιστευ-
 κῶν. Ἰησοῦν δὲ ἑστεφάνωσαν ὕψωμένον, τῆς αὐτῶν
 καταμαρτυροῦντες ἀμαθίας· τοῦτ' αὐτὸ γὰρ οἱ σκλη-
 ραῖνοι, προφητεῖαν οὖσαν σεσηρισμένην οὐ νοού-
 σιν, ἢ αὐτοὶ ὕδριν καλοῦσι Κυρίου. « Οὐκ ἔγνω τὸν
 Κύριον καλῶς » ὁ πεπλανημένος· οὐ περιτέμνηται τὸν
 ἱερισμὸν· οὐ πεφώτισται τὸν σκοτισμὸν· οὐκ εἶδε
 τὸν Θεόν· τὸν Κύριον ἠρνήσατο· ἀπολώλεκε τὸ εἶναι
 ἱερατὴν· εἰδὼξεν τὸν Θεόν· καθυδρῆζειν ἤλπισεν τὸν
 Λόγον· καὶ ἄν ἐσσοῦσεν ὡς κακούργον, ἀνέσταψεν
 ὡς βασιλέα. Διὰ τοῦτό τιν εἰς ἄν οὐκ ἐπίστευσαν ἄν-
 ἴκων, τὸν φιλόανθρωπον Θεὸν ἐπιγνώσονται Κύριον
 καὶ δίκαιον· ἄν αὐτοὶ παρεπίκραναν (37) ἐπιδειξα-
 ῖν τὸν Κύριον, τοῦτω αὐτῷ ὑψωμένῳ μαρτυρη-
 κῶν, τὸ διάδημα τῆς δικαιοσύνης τὸ ὑπὲρ πάν (38)
 ὄντα ἐπλημένῳ περιάψαντες διὰ τῆς αἰθιαλοῦς
 ἀκάνθης (39)· τὸ διάδημα τοῦτο τοῖς ἐπιβουλεύουσι
 πᾶσι, ἐκώλυεν αὐτούς· τοῖς συνεκκλησιαζούσιν
 εἶπεν, ἐθρίγκωσεν αὐτούς· ὁ στέφανος οὗτος ἄνθος
 ἐστὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς τὸν δεδοξασμένον· αἰ-
 μῆσαι δὲ καὶ κολάζει τοὺς ἠπιστηκότας. Καὶ μὴ
 καὶ σύμβολόν ἐστι Δεσποτικοῦ κατορθώματος, βασιτά-
 στος αὐτοῦ τῆ κεφαλῆ καὶ τῷ ἡγεμονικῷ τοῦ σώ-
 ματος πάντα ἡμῶν τὰ πονηρά, δι' ὧν ἔκεντούμεθα·

A tranquillitatis perturbatione vacua signum. Qua de
 causa mortuos quoque coronant; quemadmodum
 etiam idola, eo facto mortua esse asserentes; nec ii
 qui bacchantur absque coronis orgia sua celebrant:
 postquam autem flores circumposuerint, postremo
 mirandum in modum incenduntur. Cum dæmonibus
 ergo nullo modo ✕ communicandum est. Sed nec
 viva Dei imago, mortuorum simulacrorum ritu est
 coronanda. Pulchra enim amaranti corona ei est
 reposita, qui se recte gesserit. Hunc florem terra
 ferre non potest: cælum solummodo eum potest
 producere. Accedit his, quod a ratione alienum
 est, ut qui audierimus Dominum « spinis » fuisse
 coronatum, ipsi venerabili Domini passioni insultantes,
 habeamus capita redimita floribus. Domini
 B enim corona nos prophetice significabat, qui fui-
 mus aliquando infrugiferi, qui circa 79 illum positi
 fuimus per Ecclesiam, cujus ipse est caput. Quin
 etiam est typus fidei; vitæ quidem, propter ligni
 substantiam; lætitiæ autem, propter coronæ appel-
 lationem; periculi vero, propter spinam; neque
 enim citra sanguinem licet ad Logon accedere. Con-
 texta autem hæc corona marcescit, et perversitatis
 sertum dissolvitur, et flos exsiccatur. Marcescit
 enim gloria eorum qui Domino minime credide-
 runt. In altum autem elatum Jesus coronaverunt,
 suam testantes inscitiam. Hoc enim ipsum, cum
 duro corde sint, sapienter prolatam non intelligunt
 esse prophetiam, quam ipsi appellant Domini prob-
 rum et contumeliam. « Non cognovit Dominum
 C populus », qui aberravit, ratione minime fuit
 circumciscus, non fuerunt ejus illuminatæ tenebræ,
 non novit Deum, negavit Dominum, verum esse
 Israellem perdidit, Deum persecutus est, Logon spe-
 ravit afficere contumelia, et quem tanquam malefi-
 cum crucifixit, tanquam regem coronavit. Quapro-
 pter in quem hominem non crediderunt, eum beni-
 gnus Deum Dominum agnoscent, et justum. Quem
 exacerbaverunt ut se Dominum ostenderet, hoc de
 eo in altum sublato testati sunt, diadema justitiæ
 ei super omne nomen exaltato tribuentes, per spi-
 nam semper florentem. Hoc diadema est inimicum

✕ P. 214 ED. POTTER, 182 ED. PARIS. a Matth. xxvii, 29; Joan. xix, 2. b Isa. i, 3.

(32) Οὐ δὴ κοιν. Tertull., ibidem: « Nihil dan-
 dum idolo, sed nec sumendum ab idolo. Si in ido-
 lio recumbere alienum est a fide, quid in idoli ha-
 bita fideri? Quæ communicatio Christi et Belie? et
 idolo fugite. Longum enim divortium mandat ab
 idololatria, in nullo proxime accedendum. » Et
 paulo post: « Indignum enim ut imago Dei vivi,
 imago idoli et mortui fiat. » COLLECT. — Respicere
 I Cor. x, 20: Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς
 εἶναι τῶν εἰδωλῶν γίνεσθαι.

(33) Ἀμαράντου. Sic I Petri v: Κομίσθε τὸν
 ἀμαράντον τῆς δόξης στέφανον. « Percipietis im-
 marcescibilem gloriæ coronam. » Quidam ad ver-
 bum, « Reportabitis coronam gloriæ amaranti-
 nam, » ceu « ex amaranto. » Perinde quasi diceret,
 et vero, ceu pretioso, amaranto, aut quæ magis
 est immarcescibilis, quam quæ ex amaranto.
 Collect.

(34) Κύριον. Tertullianus, De corona mil.: « Si
 ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei re-
 pende, quale suum pro tuo obtulisti, aut nec

floribus coroneris, si spinis non potes: quia non
 floribus potes. Item Christus Jesus quale oro te
 sertum pro utroque sexu subiit? ex spinis opinor,
 et tribulis, in figuram delictorum, quæ nobis pro-
 tulit terra carnis. » Gulielmus Tyrinus Belli sacri
 lib. ix, c. 9, de Godefrido rege: « Promotus autem
 humilitatis causa, corona aurea, regum more, in
 sancta civitate noluit insigniri: ea contentus, et
 illi reverentiam exhibens, quam humani generis
 imperator in eodem loco usque ad crucis patibulum
 pro nostra salute spineam deportavit. » COLLECT.

(35) Ἐστεμμένον. Ἐστεφανωμένον Nov.

(36) Ἡ. Ἡ Pal. ms. SYLBURG.

(37) Παρεπίκραναν. Respicit Matth. xxvii, 40, et
 alia Evangeliorum loca, quibus Judæi dicuntur Chri-
 stum provocasse, ut sese Dei Filium esse osten-
 deret.

(38) Ὑπὲρ π. Respicit Philip. ii, 9.

(39) Ἀιθιαλοῦς ἀκ. Ἀειθαλής spinæ genus quod-
 dam erat; e qua coronas texuisset Ægyptios, refert
 Hellanicus in Ægyptiacis apud Athenæum xv, 7.

iis qui insidiantur; iis autem qui in Ecclesia simul versantur, amicum, eos circumsepsit ac muniit. Hæc corona flos est eorum qui crediderunt in eum ✠ qui glorificatus est; cruciat autem et castigat eos qui non crediderunt. Porro autem hoc quoque signum est rei a Domino bene gestæ, cum ipse suo capite et principali parte corporis omnia mala nostra portaverit, propter quæ pungebamur. Cum ipse enim ab offensionibus et peccatis et ejusmodi spiniis, nos propria passione liberasset, diabolumque infirmasset et abolevisset, orans merito dixit: « Ubi tuus, o mors, stimulus? » Atque nos quidem uvas ex spinis colligimus, et ficus ex rubis; illi autem in vulnera laniantur, ad quos « manus extendit, » nempe ad populum infidelem et infrugiferum. Possem aliud quoque tibi mysticum dicere. Nam cum omnipotens universorum Dominus, quando cœpit per Logon legem ferre, et Moysi suam potentiam voluit manifestare, ei divina visio ostenditur formatæ lucis in rubo ardente (spinosa autem planta est rubus); postquam Logos legem ferre et cum hominibus conversari desiit, mystice rursus Dominus corona coronatur; hinc illuc unde descendat abiens, veteris descensus principium instaurans, ut Logos, qui primum per rubum visus fuerat, per spinam rursus assumptus, ostenderet hæc omnia esse unius potentia opus; cum sit unus Patris, qui unus est, Filius, principium et finis sæculi. Sed a pædagogica docendi ratione ad genus orationis, quod versatur in docendis dogmatibus, digressus sum: rursus igitur revertor ad propositum. Quod ergo loco medicamenti, curationis gratia, et nonnunquam etiam moderatæ recreationis, non sit rejicienda, quæ ex floribus sentitur oblectatio, quæ ex unguentis et suffitibus accipitur utilitas, ostendimus. Quod si dixerint aliqui, quænam est ergo amplius florum gratia iis qui eis non utuntur?

✠ P. 215 ED. POTTER, 185 ED. PARIS. * I Cor. xv, 55.

(40) Ἐπευχόμενος. Orans vertit interpres. Verum Homericæ vox est gloriantis de victo hoste. Unde II. II, v. 828, devicto Patroclo,

Ἐκτωρ Πριαμίδης σχεδὸν ἔρχεται θυμὸν ἀπηύρα·
καὶ οἱ ἐπευχόμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα.

(41) Ἐξ ἀκανθῶν. Respicit Luc. vi, 44: Οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλῆν.

(42) Ἐφ' οὗς ἐξ. Respicit Rom. x, 21: "Ὀλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

(43) Ἐπεὶ γάρ. Ut syntaxis hujusce loci constet, illud καὶ ante Μωυσεῖ delendum, deinde pro ἐπειδὴ scribendum ἐπεὶ δὲ ἐπαύσα, nam ἐπεὶ δὲ respondet τῷ ἐπεὶ γάρ. Sensus est: « Nam cum omnipotens universorum Dominus, quo tempore per Logon legem ferre cœpit, potentiam suam Moysi manifestam facere voluit, divina ei visio ostenditur lucis formatæ in rubo ardente (est autem rubus, spinosa planta); cum vero Logos ferre, » etc.

(44) Φλεγόμενον. Φλεγόμενη Nov. Et βάτος quidem femin. gen. rubum significare solet, in mascul. autem genere mensuram quamdam, cujus mentio fit Luc. xvi. Verum Exod. iii, 2, quem locum respicit Clemens, βάτος mascul. « rubum » denotat.

(45) Προκείμενον. Κεῖμενον Nov.

A αὐτὸς γὰρ τῷ ἰδίῳ πάθει βυσσάμενος ἡμᾶς ἀπὸ σκανθῶν καὶ ἀμαρτιῶν καὶ τῶν τοιοῦτων ἀκανθῶν, καὶ τὸν διὰβολὸν καταργήσας, εἰκότως ἐπευχόμενος (40) εἶρηκε: « Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; » Καὶ ἡμεῖς μὲν ἐξ ἀκανθῶν (41) τρυγῶμεν σταφυλῆν, καὶ σῦκα ἀπὸ βάτων· οἱ δὲ εἰς τραύματα καταξάνονται, ἐφ' οὗς « ἐξεπέτασε (42) τὰς χεῖρας, » ἐπὶ λαὸν ἀπειθὴ καὶ ἀκαρπὸν. Ἐγοιμ' ἄν σοι καὶ ἄλλο μυστικὸν ἐνταῦθα εἶπειν· ἐπεὶ γὰρ (43) ὁ παγκρατὴς Κύριος τῶν ὄλων, ὁπηνίκα νομοθετεῖν ἤρχετο τῷ Λόγῳ, καὶ τῷ Μωυσεῖ καταφαντὴ ἐβούλετο γενέσθαι τὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἐνῆς αὐτῷ δείκνυται θεοειδῆς φωτὸς μεμορφωμένου ἐπὶ φλεγόμενον (44) βάτω· (τὸ δὲ ἀκανθῶδες φυτὸν ἐστίν, ὁ βάτος) ἐπειδὴ ἐπαύσατο τῆς νομοθεσίας, καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας ὁ Λόγος, ὁ Κύριος μυστικῶς αὐθις ἀναστρέφεται ἀκάνθη: ἐνθὲν δὲ ἀπὸν ἐκεῖσε, ὅθεν κατήλθεν, ἀνακεφαλαιοῦμενος τὴν ἀρχὴν τῆς καθόδου τῆς παλαιᾶς, ὅπως ὁ διὰ βάτου τὸ πρῶτον ὄφθεις ὁ Λόγος, διὰ τῆς ἀκάνθης ὑστερον ἀναληφθεὶς, μιᾶς ἔργον τὰ πάντα δείξει ἐννάμεως, εἰς ὧν, ἐνδὸς ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἀρχὴ καὶ τέλος αἰῶνος. Ἄλλ' ἐξέβην γὰρ τοῦ παιδαγωγικοῦ τύπου, τὸ διδασκαλικὸν εἶδος παρεισάγων· αὐθις οὖν ἐπὶ τὸ προκείμενον (45) ἐπάνεμι. Ὡς μὲν οὖν ἐν φαρμάκῳ μοῖρα ἰάσεως ἕνεκα, ἐστ' ὅση δὲ καὶ διαχύσεως σφύρονος, οὐκ ἀποβλητέον τὴν ἀπὸ τῶν ἀνθῶν τέρψιν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν μύρων τε καὶ θυμιαμάτων ὠφέλειαν, δεδηλώκαμεν. Εἰ δὲ καὶ λέγοιεν τινες: Τίς οὖν ἐτι (46) χάρις ἀνθῶν, τοῖς μὴ χρωμένους αὐτοῖς; Ἰστων ὡς ἄρα καὶ τὰ μύρα ἐξ αὐτῶν σκευάζεται, καὶ ἐστι πολυωφελεῖ· σοῦσινον (47) μὲν ἐκ κρίνων καὶ λιρῶν· ἐστὶ δὲ θερμαντικὸν, ἀναστομωτικὸν, ἐλκυστικὸν, ὑγραντικὸν, σμηκτικὸν, λεπτομερὲς (48), σχολῆς κινητικὸν, μαλακτικὸν· ναρκίσεινον δὲ τὸ ἐκ ναρκίσσου, ἐπ' ἰσῆς ὄνησι τῷ σοῦσινω· μύρσινον δὲ τὸ ἐκ μύρτων καὶ μυρρίνης (49), στυπτικὸν, παρακατέχον τὰς ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποφορὰς· τὸ δὲ

(46) Ἐτι. Ἐστι Bod., Reg.

(47) Σοῦσινον. Susinum unguentum ex liliis constare, balano, calamo, et aliis, Plinius docet lib. xiii, c. 1; Dioscorides c. 53, l. iii: huncque explanans Heron. Barbarus in Lexicis desiderari ait ejus nominis causam. Aferit Stephanus *De urbibus*: Σούσα, πόλις Περσικῆ, κέκληται ἀπὸ κρίνων, ἃ πολλὰ ἐν τῇ χώρᾳ πέφυκεν ἔχειν. Similia et *Etymologicum*: Σούσα ὑπὸ Φοινίκων τὰ λείρια λέγεται. Athen. lib. xii, narrans Persarum reges hiemare Susis, ait tradidisse Aristobulum et Charetem, κληθῆναι τὰ Σούσα διὰ τὴν ὠριότητά τοῦ τόπου· σοῦσον γὰρ εἶναι τῇ Ἑλληνῶν φωνῇ κρίνον. Id est, σοῦσον id significare Persis, quod κρίνον Græcis, hoc est « lilium; » itaque vertendus et intelligendus est locus ille, ut ambiguitas tollatur, quæ I. Drusium sefellit lib. xii *Observationum* c. 8, non Brodæum lib. 1, cap. 2 *Miscell.* In libro *De nominibus Hebraicis*, « Susana, lilium, vel gratia ejus. » Hoc vero loco pro λιρῶν legendum apud Clementem λιρῶν, quæ vox alteram speciem liliorum significat. COLLECT.

(48) Λεπτομερὲς. Idem refert Plinius, *Nat. hist.*, lib. xiii, c. 1: « Susinum quidem tenuissimum omnium est. »

(49) Ἐκ μύρτων καὶ μ. Forsan rectius ἐκ μύρτων καὶ μυρρίνης, eodem nume: o. SYMBURG.

ἐκ βόδων ἐμψυκτικόν. Καθόλου γὰρ (50) καὶ ταῦτα αἰς τὴν ἡμετέραν εὐχρηστίαν δεδημιούργηται. « Εἰσοκούσάτέ μου, » φησὶ, « καὶ ὡς βόδον πεφυτευμένων ἐπὶ ρευμάτων ὑδάτων, βλαστήσατε ὡς λίβανος εὐωδιάσατε ὄσμην· καὶ εὐλογήσατε Κύριον ἐπὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Καὶ πολὺς ἂν εἴη ὁ περὶ τούτων λόγος, εἰς τὰς ἀναγκαίους ὠφελείας (51) λεγόντων ἡμῶν τὰ ἄνθη καὶ τὰ ἀρώματα, οὐκ εἰς τὰς ὕβρεις τῆς τρυφῆς γερονέαι· εἰ δὲ καὶ ἄρα τι συγχωρητέον, ἀπόχρη τῆς ὀδμῆς ἀπολαύειν αὐτοῖς τῶν ἀνθῶν, μὴ καταστρεφέντων δέ· πολυωρεῖ γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὁ Πάτερ, καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τέχνην τούτῳ παρέχει μόνῳ. Λέγει γοῦν ἡ Γραφή· « Ὑδωρ (52), καὶ πῦρ, καὶ σίδηρος, καὶ γάλα, σεμιδάλιν πυροῦ, καὶ μέλι, αἶμα σταφυλῆς, καὶ ἔλαιον, καὶ ἱμάτιον, ταῦτα πάντα τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ἀγαθὰ. »

varias utilitates, non ad deliciarum insolentiam facta esse dicamus. Quod si est etiam aliquid concedendum, odore florum uti sufficit, nequaquam autem coronentur: hominis enim curam gerit Pater, et ei soli propriam artem præbet. Dicit itaque Scriptura: « Aqua et ignis, et ferrum, et lac, similia frummenti, et mel, sanguis uvæ, et oleum, et vestis, hæc omnia piis ad bona sunt. »

A Sciant ex eis quoque componi unguenta, eaque esse admodum utilia. Susinum quidem componitur ex liliis et lerinis. Est autem calefaciens, aperiens, attrahens, humefaciens, abstergens, subtilium tenuiumque partium, bilem movens, molliens. Narcissinum autem, quod componitur ex narcisso, æque juvat ac susinum. Myrsinum vero, quod ex myrtis et myrsine constat, est constipans; eos autem, qui ex corpore emittuntur, halitus coercet ac continet. Quod ex rosis autem fit, est refrigerans. In summa enim, ut eis bene utamur, ea facta sunt. « Exaudite me, » inquit, « et tanquam rosa plantata in fluentis aquarum, germinate: tanquam libanus, suavem odorem emittite: et benedicite Dominum super opera ejus. » De his autem multa B dici possent, cum nos flores et aromata ad necessarias utilitates, non ad deliciarum insolentiam facta esse dicamus. Quod si est etiam aliquid concedendum, odore florum uti sufficit, nequaquam autem coronentur: hominis enim curam gerit Pater, et ei soli propriam artem præbet. Dicit itaque Scriptura: « Aqua et ignis, et ferrum, et lac, similia frummenti, et mel, sanguis uvæ, et oleum, et vestis, hæc omnia piis ad bona sunt. »

ΚΕΦ. Θ'.

CAP. IX.

Πῶς τῷ ὕπνῳ προσενεκτέον.

Quomodo se in somno gerere oporteat.

Ὅπως δὲ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὸν ὕπνον ἴωμεν, τῶν σωφροσύνης μεμνημένοι παραγγελημάτων, τοῦτο ἤδη λέκτεον. Μετὰ γὰρ τὴν εὐωχίαν εὐλογήσαντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ μεταδόσει τῶν ἀπολαύσεων καὶ τῇ διεκδρομῇ (53) τῆς ἡμέρας, ἐπὶ τὸν ὕπνον παρακλητέον τὸν λόγον, τὴν πολυτέλειαν τῶν ἰσοστροννυμένων, τὰς χρυσοπάστους τάπηδας, καὶ χρυσοποικιλτοὺς ψιλιάπιδας, ξυστίδας τε ἀλουργάς, καὶ τοὺς γαυνάκας (54) τοὺς πολυτιμητοὺς, τὰ τε ποιητικὰ ῥήγια (55), τὰ πορφυρᾶ, χλαίνας τ' ἐφ' ἑπιερθεν οὐλας, καὶ τὰς ὕπνου μαλακωτέρας εὐνάς παραπεμπομένους. Πρὸς γὰρ τῷ ἐπιπόθῳ τῆς ἡδυπαθείας ἐπιβλαπῆς ἢ ἐν τοῖς χνοώδεσι τῶν πτελῶν ἐγκοιμησις, καθάπερ εἰς ἀχανές καταπιπτόντων (56) τῶν σωματίων ἢ τὴν μαλακίαν τῶν στρωμάτων. Οὐδὲ γὰρ συνέμει (57) ἐπιστρεφομένοις τοῖς εὐναζομένοις ἐν αὐτοῖς διὰ τὴν παρ' ἐκότερα τοῦ σώματος

Quomodo autem deinceps nos ad somnum coniferamus, sobrietatis præceptorum memores, jam dicendum est. Postquam enim, finito convivio, Deo benedixerimus, quod ea participavimus, quæ supeditaverit, et ut cum diem feliciter transmitteremus, concesserit, nobis convertenda est ad somnum oratio: stratorum magnificentiam, pulvinos auro intertextos, auroque variegatas glabras, stragulas, puniceasque xystidas et pretiosissimas gaunacas, et poetica purpurea pallia, vestesque superne molles ac delicatas, et cubilia vel ipso somno molliora valere jubentibus. **80** Nam præterquam quod vituperandæ sint delicæ, in lanuginosis plumis dormire est noxium, tanquam in vastum quemdam hiatum incidentibus corporibus, propter stratorum molliem. Neque enim eos, qui in eis versantur et dormiunt, continent, propterea quod ex utraque parte corporis,

¶ P. 216 ED. POTTER, 183-184 ED. PARIS.

• Eccli. xxxix, 17, 18, 19.   b Ibid. 31, 32.

(50) Γάρ. Δέ Pal., Bod., Reg. Quæ sequuntur e Siracida, διὰ μνήμης recitavit.

(51) Ἀναγκαίους ὠφ. Ἀναγκίας Nov., Reg. ὠφελείας abest a Nov.

(52) Ὑδωρ. Ὑδωρ, πῦρ, καὶ σίδηρος, καὶ ἄλας, καὶ σεμιδάλις πυροῦ, καὶ γάλα, καὶ μέλι, Sirac. Unde apud Clementem σεμιδάλις scribendum pro σεμιδάλιν accusat. Quin etiam in Bod. et Reg. super sinalem hujus vocis litteram aliquis σ posuit.

(53) Διεκδρομῇ. Ἐκδρομῇ Bod., Reg. Dein ψιλιάπιδας Nov.

(54) Γαυνάκας. Scaliger in hunc Varronis locum de L. L. lib. iv: In his multa peregrina, ut sagum, reno Gallica: Gaunacum, majus sagum, et amphimallou: Græca interpretatur Gaunacum, majus sagum, quod esset crassum vestimentum. Aristophanes Vespis: Οἱ μὲν καλοῦσι περισίδ', οἱ δὲ κανόκην. Pollux tamen ibi legit κανόκην. Apud Athenæum lib. iv, ἀνακάας ἀμφιδεβλημένοι, περιεργὰν pro γαυνάκας. Vide Hesychium et Pollucem lib. vi et Ælianum De animal. lib. xvii, c. 17. Vix ergo Hævetum, ut ut sit, non aberrasse a scopo;

nam Persicum esse vocabulum docet Ælianus, et genus vestis ex murium pellibus. COLLECT. — Scholiastes in marg. Reg. et Bod.: Ἐίδος παχέος ὑποστρώματος· οἰτινες καὶ καυνάκας φασὶν, ἐγκειμένου τοῦ νάκους τῷ ὀνόματι, ἐν ἧ γηνάκας, τὸ ὑπὸ γῆν διὰ παχύτητα ἐπιστροννύμενον.

(55) Ποιητικὰ ῥήγια. In Odys. Γ' Eustath.: Ῥήγια τὰ περιστρώματα βαπτὰ, « peristromata tincta. » Quia tamen sæpius eo vocabulo utitur Homer., ideo Poetica appellat lib. ii Deipnosophist. Homerus, ait Athenæus, e stragulis, quæ substernuntur, λιτά vocat, id est frugalia, nempe candida, nulloque colore tincta: ῥήγια vero, quæ circumtegantur, et suspenduntur, quia tincta sint, aulæa; nam ῥήζαι τὸ βάψαι. COLLECT.

(56) Καταπιπτ. Ἐπιπιπτόντων Nov.

(57) Συνέμει. Non placet hæc vox; sed ejus loco quid substitui debeat, nondum constat. Sensus esse videtur, « quod mollia cubilia, quæ ex utraque corporis parte, aggeris cujusdam instar, assurgunt, eos, qui illis indormiunt, non sinant ab uno latere in alterum sese convertere. »

✠ *cubile aggeris instar assurgat : neque ut cibi con-
coquantur; permittunt, sed potius incendunt : quod
quidem nutrimentum corrumpit. In planis autem
et æquatis cubilibus decubitus, qui sunt somni ve-
luti naturale gymnasium, ad nutrimentum digerend-
um conferunt. Qui autem possunt in aliis volutari
cubilibus, somni veluti naturale hoc habentes gym-
nasium, alimenta facilius digerunt, et se ad omnes
casus aptiores efficiunt. Jam vero lecticæ, quæ pe-
des habent argenteos, magnam arrogantiam arg-
uunt : et ebur quod est in lectulis, cum elephantis
corpus reliquit animam, non est usque adeo lici-
tum sanctis hominibus, ut quod iners et ignavum
sit quietis artificium. Non est ergo studium in ea
conferendum : non est enim possessoribus eorum
usus prohibitus, sed quod in eis ponitur studium
est prohibitum : non est enim sita in eis felicitas.
Rursus autem habet aliquid vanæ gloriæ, qualis in
Cynicis fuit, ad dormiendum, quemadmodum Diomedes, se exercere :*

Agrestisque bovis constrarat tergora subitis :

nisi forte cogat casus aliquis. Ulysses autem quod
in lecto nuptiali claudicabat, supposito lapide cor-
rigebat. Tanta frugalitas, et nativa, nec extrinsec-
cus petita operis simplicitas non solum apud pri-
vatos, sed etiam apud veterum Græcorum princi-
pes exercebatur. Quanquam quid de iis mihi dicere
opus est? Jacob humi dormiebat, et lapis erat ei
pulvinus : atque eo quidem tempore dignus est ha-
bitus, qui visionem, quæ supra homines esset, vi-
deret. Nobis autem, ut rationi convenit, simplici
cubili et frugali utendum est, quod habeat id, quod
nos juvet moderatum et conveniens : si æstus sit,
quod protegat; si sit frigus, quod foveat. Sit autem
lectus non affabre et curiose factus, pedesque ha-
beat planos ac leves : nimis enim curiosæ tornaturæ
sæpe reptilium semitæ sunt animantium, dum
in incisuris artis circumvolvuntur, et minime dila-
buntur. In primis autem cubilis mollietates moderate,
et prout viros decet, procuranda est : non oportet
enim somnum esse plenam corporis solutionem,
sed tantum remissionem. Et ideo cum dico esse
assumendum non ad otium et socordiam, sed ad

✠ P. 217 ED. POTTER, 184-185 ED. PARIS.

(58) *Διαφθείρειν*. Subaudiendum ἐστίν· vel potius indicative legendum *διαφθείρει*. SYLBURG.

(59) *Συνεργούσι* . . . *ἔχοντες φυσικόν*. Hæc absunt a Pal. ms. atque adeo paraphrastica exegesis esse videntur, per inconsiderantiam librario-
rum in contextum inserta. SYLBURG. — Verum cum ea nostri codices unanimiter retineant, mihi potius videntur, propter φυσικόν repetitum, ut alias per librariorum oscitantiam fieri solet, e Pal. excidisse.

(60) *Κατάταξιν*. A. mavult *κατάπεψιν*, itemque *πιος καταπέπτοι*· vulgatum *κατάταξις* pro « digestionem » accipi potest. SYLB.

(61) *Ἄργυρ. σκίμ.* Ἀργυρόποδες καὶ σκίμποδες Nov.

(62) *Ἐλέφας*. H's similia sunt, quæ dicit auctor, *Sitom*. v, p. 584, 585 : Χρυσὸς μὲν γὰρ καὶ ἄργυρος ἐν ἄλλαις τε πόλεσιν ἴδις, καὶ ἐν ἱεροῖς ἐστὶν ἐπιφθονον χρῆμα· ἐλέφα, δὲ ἀπολελοιπότος ψυχὴν σώ-

ματὸς οὐκ εὐαγὲς ἀνάθημα, etc. Quæ petita sunt e Platonis lib. x *De legibus* paulo ante finem.
(63) *Ἀπειρηται*. Ἀπῆρηται. Bod., Reg.
(64) *Διομηδῆν*. Διομηδῆν Bod., Reg. Mox *ἔστρωται* pro *ἔστρωτο* Nov.
(65) *Ἐπὶ δ'*. Ex *Iliad*. II. v. s. 155.
(66) *Νυμφιδίου κλίνης*. Hervetus antea verterat, « sponsæ. » *νυμφιδίος κλίνη*, « sponsalis lectus, » ut *νυμφιδίος θάλαμος* in *Epigrammatibus*. Item *νυμφιδίη ἄλογος*, quæ alibi *χοιρῖδιη*, Antipater, lib. iii *Epigram.* *Polluci* lib. iii κλίνη γαμικὴ. Apud Homer. *Ulysses Odys.* Ψ, narrans fabricam sponsalis lecti a se fabricati : Τῷ δ' ἐγὼ ἀμφιβάλων θάλαμον δ' ἐμὸν ὄφρ' ἐτέλεσσα πυκνήσιν λιθάδεσσιν. Huic autem ego jeci thalamum meum, donec perfecti. » Vide num huc respexerit Clemens. COLLECT.

... *ἐπὶ δ'* (65) *ἔστρωτο μὲν ὄφρ' ἀργαύλοιο*, πλὴν εἰ μὴ ἄρα ἡ περίστασις ἀναγκάζει. Ὁ δὲ Ὀδυσσεύς, τῆς νυμφιδίου κλίνης (66) τὸ σκάζον, λίθῳ ἐπανωρθοῦτο. Τοσαύτη τις εὐτέλεια καὶ αὐτοεργατὰ οὐ παρὰ τοῖς ἰδιώταις μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἡγουμένοις τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἦσκειτο. Καὶ τί μοι τούτων λόγος; ὁ Ἰακῶβ ἐκάθευδεν χαμαὶ, καὶ λίθος αὐτῷ προσκεφάλαιον ἦν· τότε καὶ τὴν ὄψιν τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἰδεῖν κατηξίλωται. Ἡμῖν δὲ χρηστὸν ἀκολούθως τῷ λόγῳ ἀφελεῖ τῇ εὐνῇ καὶ λιτῇ, σύμμετρον ἐχούση τὸ παρηγοροῦν· εἰ θέρος εἴη, τὸ σκέπον· εἰ κρύος εἴη, τὸ θάλπον. Ἡ κλίνη δὲ ἀπερίεργος ἔστω, καὶ λείους ἔχτω τοὺς πόδας· αἱ γὰρ περιεργοὶ τορνεύσεις, τῶν ἐρπυστικῶν ἔσθ' ὅτε γίγνονται τρίβοι ζῶων, περὶ τὰς ἐντομάς τῆς τέχνης ἐφελισσομένων αὐτῶν, καὶ μὴ ἀπολιθοινομένων. Μάλιστα δὲ τῆς κοίτης τὸ μαλθακὸν συμμέτρος ἀρβρενιστέον· οὐ γὰρ ἐκλυσιν (67) χρῆ τῷ σώματι εἶναι παντελεῖ τὸν ὕπνον, ἀλλὰ ἀνεσιν. Δὲ καὶ παραλαμβάνεσθαι φημι δεῖν αὐτὸν οὐκ ἐπὶ βραθυμίᾳ, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τῶν πράξεων ἀναπαύλῃ. Ἐπεγεργτικῶς οὖν ἀπονουσταχτέον. « Ἔστωσαν γὰρ, φησιν, ὕμων αἱ ὀσφύες περιεζωσμένα, καὶ οἱ λύχνοι κατόμενοι, καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι

D *ματος, οὐκ εὐαγὲς ἀνάθημα, etc.* Quæ petita sunt e Platonis lib. x *De legibus* paulo ante finem.

(63) *Ἀπειρηται*. Ἀπῆρηται. Bod., Reg.

(64) *Διομηδῆν*. Διομηδῆν Bod., Reg. Mox *ἔστρωται* pro *ἔστρωτο* Nov.

(65) *Ἐπὶ δ'*. Ex *Iliad*. II. v. s. 155.

(66) *Νυμφιδίου κλίνης*. Hervetus antea verterat, « sponsæ. » *νυμφιδίος κλίνη*, « sponsalis lectus, » ut *νυμφιδίος θάλαμος* in *Epigrammatibus*. Item *νυμφιδίη ἄλογος*, quæ alibi *χοιρῖδιη*, Antipater, lib. iii *Epigram.* *Polluci* lib. iii κλίνη γαμικὴ. Apud Homer. *Ulysses Odys.* Ψ, narrans fabricam sponsalis lecti a se fabricati : Τῷ δ' ἐγὼ ἀμφιβάλων θάλαμον δ' ἐμὸν ὄφρ' ἐτέλεσσα πυκνήσιν λιθάδεσσιν. Huic autem ego jeci thalamum meum, donec perfecti. » Vide num huc respexerit Clemens. COLLECT.

(67) *Ὁὐ γὰρ ἐκλ.* Chrysologus, « Indulgendum somno est, ut corpus reparat, non resolvat; et vires renovet, non enervet. »

ἄνθρωποι προσδεχομένοι τὸν Κύριον αὐτῶν, ὅτε (68) ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων, ἵνα ἐλθόντος καὶ χρούσαντος, ἀνοιξῶσιν εὐθέως αὐτῷ. Μακάριοι οἱ δούλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ Κύριος ἐγρηγορήσας εὕρη. Ὁ δὲ γὰρ ἀνδρὸς θφελος καθεύδοντας, ὡσπερ οὐδὲ πεινῶτος (69)· διδὲ πολλάκις καὶ τῆς νυκτὸς ἀνεγερτέον τῆς κοίτης, καὶ τὸν Θεὸν εὐλογητέον· μακάριοι γὰρ οἱ ἐγρηγορότεροι εἰς αὐτὸν, σφᾶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντας ἀγγέλοις, οὓς « ἐγρηγόρους » (70) καλοῦμεν· καθεύδων (71) δὲ ἄνθρωπος οὐδεὶς οὐδενὸς ἀξίος, ἀλλὲν μᾶλλον τοῦ μὴ ζώντος. Ὁ δὲ τὸ φῶς (72) ἔχων ἐγρήγορε, « καὶ ἡ σκοτία αὐτὸν οὐ καταλαμβάνει »· ἀλλὲ μὴν ὕπνος, ἐπεὶ μὴ σκότος· ἐγρήγορεν ἄρα πρὸς τὸν Θεὸν ὁ πεφωτισμένος· ὁ δὲ τοιοῦτος ζῆ. « Ὁ γὰρ (73) γέγονεν ἐν αὐτῷ, ζωὴ ἦν. » Μακάριος ἄνθρωπος (74), φησὶν ἡ Σοφία, ὅς εἰσακουσεται μου, καὶ ἄνθρωπος, ὃς τὰς ἐμὰς ὁδοὺς φυλάσσει, ἐγρυπνῶν ἐπὶ ἐμαῖς θύραις, καθ' ἡμέραν τερῶν σταθμῶς ἐμῶν εισόδων. « Ἄρ' οὐκ μὴ καθεύδωμεν ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν, ψησὶν ἡ Γραφή, καὶ νήφωμεν. Οἱ γὰρ καθεύδοντες νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθύοντες (75), νυκτὸς μεθύσκονται »· τούτέστιν, ἐν τῷ τῆς ἀγνοίας σκότῳ· ἡμεῖς δὲ ἡμέρας διπας, νήφωμεν. Πάντες γὰρ ὑμεῖς υἱοὶ φωτὸς ἐστέ, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμέν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους. Ἄλλ' ὅς ἐστὶν ἡμῖν (76) τοῦ ζῆν τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ φρονεῖν γνησίως μάλιστα κηδεμῶν, ἐγρήγορε χρόνον ὡς πλεῖστον, τὸ μὲν πρὸς ὑγίειαν αὐτοῦ μόνον φυλάττων ἐν-αὐθα χρῆσιμον, ἔστι δὲ οὐ πολὺ καλῶς εἰς ἔθος ἰόν (77). Μελέτη δὲ ἀσκήσεως ἀίδιον ἐγρηγορεῖν ἐκ πόνων γεννάει. Μὴ οὖν (78) ἡμᾶς βαρύνων αἱ τροφαί, ἐπικουφίζόντων δέ· ἴν' ὅτι μάλιστα μὴ βλαπτόμεθα τῷ ὕπνῳ, καθάπερ τῶν νηχομένων αἱ ἐξηρητημένοι τὰ βάρη· Ἐμπαλιν δὲ ὄσον ἐξ ἀδύσσου κίτθων, τὸ νηφάλιον ἡμᾶς ἀνακουφίζει εἰς τὰς ἐπιβολὰς (79) τῆς ἐγρηγόρσεως. Ἔοικε γὰρ ἡ τοῦ ὕπνου κταρορὰ θανάτῳ, δι' ἀνοιαν (80) εἰς ἀναισθησίαν ὑπερομένη, τῶν βλεφάρων τῆ ἐπιμύσει· τὸ φῶς ἀσπερνομένη. Τὸ οὖν φῶς τοῦτο οἱ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ υἱοὶ μὴ ἀποκλιττομεν θύραζε· ἔνδον δὲ εἰς

A negotiorum ✕ et actionum quietem. Ita ergo dormi-tandum est, ut facile excitemur. Sint enim, in-quit, vestri lumbi præcincti, et lucernæ ardentes, et vos similes hominibus dominum suum exspectantibus, quando redibit a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, statim illi aperiant. Beati servi illi, quos veniens Dominus invenerit vigilantes a. Dormientis enim hominis nullus usus, quemadmodum nec mortui. Quocirca sæpe etiam noctu e lecto surgendum est, Deusque est laudandus: beati enim, qui in ipsum vigilarunt, seipsos assimilantes angelis, quos nos ἐγρηγόρους, hoc est vigilantes, vocamus. Dormiens autem homo nullus ullius est pretii, non magis quam qui non vivit. Qui autem lucem habet, vigilat, et tenebræ eum non comprehendunt b; nec itaque somnus, quoniam non tenebræ. Ad Deum ergo vigilavit, qui fuit illuminatus. Qui autem talis est, vivit. Quod enim factum est in ipso, vita erat c. Beatus homo, inquit Sapientia, qui me audit: et homo, qui vias meas custodiet, vigilans in foribus meis, interdum observans stationem mei ingressus d. Ne ergo dormiamus ut cæteri, sed vigilemus, et sobrii simus. Qui enim dormiunt, noctu dormiunt: et qui ebrii sunt, noctu ebrii sunt: hoc est in tenebris ignorantia. Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus; omnes enim vos estis filii lucis, et filii diei: non sumus noctis, nec tenebrarum e: sed qui ut vere vivamus recteque sentiamus, nostri maxime curam gerit, plurimo tempore vigilavit, id solum sibi reservans, quod erat ad suam sanitatem utile. Id autem non usque adeo est usitatum; sed exercitatio meditationis perpetuas vigilias gignit ex laboribus. Ne cibi ergo nos gravent, sed allevent; ut quam maxime fieri poterit, somno minime lædamur, ut gravantur natantes, quibus appenduntur onera. Contra autem veluti ex abisso, inferne nos allevabit sobrietas ad paratam vigiliæ stationem. Est enim somnus, qui nos deprimit, morti similis, eo deducens per mentis carentiam ut sensu careamus, et

* P. 218 ED. POTTER, 165-186 ED. PARIS.

† Prov. viii, 34. * I Thess. v, 5, 6, 7, 8.

(68) Ὅτε. Ποτε Luc. mox εὐθέως ἀνοιξῶσιν· dein εὐθέως γρηγοροῦντας ibid.

(69) Τεινῶτος. Plinius, in proœm. Nat. hist. « Præserto, inquit, vita, vigilia est. »

(70) Ἐγρηγόρους. Inter ordines angelorum numerantur ἐγρηγόροι, Vigiles. Conf. quæ adnotavit Coelerius ad Constitut. apost. lib. viii, c. 12.

(71) Καθεύδων. Platonis effatum e lib. vii De legibus, p. 892: Καθεύδων γὰρ οὐδεὶς οὐδενὸς ἀξίος, ἀλλὲν μᾶλλον τοῦ μὴ ζώντος· « Nemo enim, dum dormit, alicujus pretii est, non magis quam si non viveret. » Idem dictum respiciunt Diogenes Laertius lib. iii, seg. 39; Julianus imperator, orat. ii, aliique permulti.

(72) Φῶς. Respicit Joan. i, 5: Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.

(73) Ὁ γὰρ. Conf. Pædag. lib. i, cap. 6.

(74) Ἄνθρωπος. Ἀνήρ Prov. Mox ὁδοὺς φυλάξει. Dein ὡς καὶ οἱ λ. ibid. Porro φυλάξει habet Pal. ms.

α Reg. verum in hoc super τὸ ξ aliquis sc scripsit.

(75) Οἱ μεθ. Οἱ μεθύσκόμενοι νυκτὸς μεθύονται, Thessal.

* Luc. xii, 35, 36, 37. † Joan. i, 5. † Ibid. 3, 4.

rather xiii, 35.

(76) Ἡμῖν. Mallet ἡμῶν, quod habet Plato, cujus hæc ipsa verba sunt, De legibus lib. vii, pag. 892: Ἄλλ' ὅστις τοῦ ζῆν ἡμῶν καὶ τοῦ φρονεῖν μάλιστα ἐστὶ κηδεμῶν, ἐγρήγορε χρόνον ὡς πλεῖστον, τὸ μὲν πρὸς ὑγίειαν αὐτοῦ μόνον φυλάττων χρῆσιμον· ἔστι δὲ οὐ πολὺ, καλῶς εἰς ἔθος ἰόν· « Quare quicumque vivere et sapere cupit maxime, quam longissimo tempore vigilet, sola sanitatis e minoditate servata: ad hanc vero non multo opus est somno, si bene assueveris. » Hinc horum verborum sensus apud Clementem quis sit, aperte constat; quem nec Hervetus, nec Sylburgius assecuti sunt.

(77) Ἰόν. Scribendum ἰόν neutro genere. Quam lectionem præbet cum Plato, tum etiam Nov. itemque Stobæus, serm. 1 et serm. 30, quibus hanc Platonis sententiam recitavit.

(78) Μὴ οὖν. Similia dixit auctor hujusce libri cap. 1.

(79) Ἐπιβολὰς. Ἐπιπλακᾶς Nov.

(80) Δι' ἀνοιαν. A. cum Herveto interprete legit δι' ἀγνοίαν, « per ignorantiam. » Sicutur.

clausis a ciliis oculis lucem amputat. Hanc ergo lucem, qui sumus veræ lucis filii, ✕ ne foras excludamus; intus autem ad nos conversi, occulti hominis visum illuminantes, et ipsam veritatem contemplantes, et ejus fluxionum effecti participes, vera somnia evidenter prudenterque revelemus. Eorum autem, qui crapula gravantur, ructus; et eorum, qui nimio cibo onusti sunt, oscitationes, stragulisque involutum stertere, ventrumque in arctum compressorum murmura, oculum animæ perspicacem obruunt, mentem infidelitatis pene phantasiis implendo. Causa autem est alimentum supervacaneum, quod ratiocinativam animæ facultatem eo trahit, ut sensu privetur penitus. Immodicus enim somnus, nec corporibus, nec animis nostris ullam affert utilitatem, nec iis quæ circa veritatem versantur omnino convenit actionibus, etsi sit secundum naturam. **81** Lot autem justus, (regenerationis enim œconomiz in præsentia mitto expositionem) non ad illum nefarium inductus esset coitum, nisi inebriatus fuisset a filiabus, somnoque gravatus. Si ergo causas, quæ ad multum ac profundum somnum nos impellunt, præcederimus, magis sobrie dormiemus: non enim oportet eos qui inhabitantem et vigilantem intus habent Logon, tota nocte dormire. Noctem autem expurgandum est, præcipue quando dies desinunt: et huic quidem danda est opera litteris, illi vero ars sua est inchoanda; feminas autem oportet lanificium aggredi. Nobis autem, ut ita dicam, omnibus adversus somnum decertandum est, ita nos paulatim et quasi sensim assuefacientibus, ut majori parte temporis per vigiliam simus vitæ participes. Somnus enim, non secus ac publicanus, dimidium vitæ tempus nobiscum dividit. Longe autem abest, ut permittatur interdiu dormire, cum maximam noctis partem vigiliis impertiamur. Tædia autem et dormitationes, pandiculationes, et oscitationes sunt instabilia animæ fastidia. Postremo autem hoc sciendum est, non esse animæ id quod somno indiget: ipsa enim semper movetur; sed corpus, quod quieti traditur, remittitur, dum interea anima non amplius corporaliter operatur, sed per se ipsa operatur et cogitat: quo fit, ut quæ sunt vera somnia, recte reputanti sint sobriæ animæ cogitationes, dum ea corporis affectionibus non

✕ P. 219 ED. POTTER, 186-187 ED. PARIS.

(81) Βορβορυμοί. Κορκορυμοί Nov.

(82) Ὑπνος. Hæc e loco Platonis modo dicto διὰ μνήμης recitat Clemens. Ejus porro verba sic se habent: Ὑπνος γὰρ δὴ πολὺς οὕτε τοῖς σώμασιν, οὕτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, οὐδ' αὖ ταῖς πράξεσι ταῖς περὶ ταῦτα πάντα ἀρμόττων ἐστὶ κατὰ φύσιν. « Somnus enim multus nec corporibus, nec animis, nec rebus gerendis natura conducit. » Eadem reperies apud Stobæum, Serm. 1 et 30.

(83) Κοιμηθὸς ὄμεθα. Κοιμησόμεθα Nov.

(84) Οὐ γὰρ χρὴ. Respiciat *Iliad.* B principio: Οὐ χρὴ παρρύχιον εὐδεν βουληφόρον ἄνδρα. Non decet tota nocte dormire virum consiliarium. Conf. quæ statuit Plato *De legibus*, lib. vii, p. 892.

(85) Πᾶσι δέ. Quæ deinceps sequuntur usque ad

A ἡμᾶς ἀποστρέψαντες, τοῦ κεκρυμμένου τὰς βίβεις ἀνθρώπου φωτίζαντες, τὴν τε ἀλήθειαν αὐτὴν ἐποπτεύσαντες, καὶ τῶν ταύτης βεβημάτων μεταλαμβάνοντες, τοὺς ἀληθεῖς τῶν ὄνειρων ἐναργῶς καὶ φρονίμως ἀποκαλυπτώμεθα. Ἐργαὶ δὲ οἰνοβαρούντων, καὶ τῶν ἀποσεσχημένων ταῖς τροφαῖς οἱ βωχοί, καὶ τὸ βέγγειν τοῖς στρώμασιν ἐνειλημμένον, γαστέρων τε στενοχωρουμένων βορβορυμοί (81), τὸ διορατικὸν τῆς ψυχῆς κατέχωσαν ὄμμα, φαντασιῶν μυριῶν τῆς διαλογίας ἐμπιπλαμένης. Αἰτία δὲ ἡ περιττὴ τροφή, τὸ λογιστικὸν εἰς ἀναισθησίαν καθέλκουσα. Ὑπνος (82) γὰρ δὴ πολὺς οὕτε τοῖς σώμασιν οὕτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ὠφέλειαν ἐπιφέρει, οὐδ' αὐταῖς ταῖς περὶ τὴν ἀλήθειαν πράξεις πάντα ἀρμόττων ἐστίν, εἰ καὶ κατὰ φύσιν ἐστίν. Λὼτ δὲ ὁ δίκαιος (παραπέμπομαι B γὰρ νῦν τῆς παλιγγενεσίου οἰκονομίας τὴν ἐξηγησιν) οὐκ ἂν ἐπὶ τὴν ἀθεσμον ἐκαίην προήχθη μίξιν, μὴ οὐχὶ καταμεθυθεὶς πρὸς τῶν θυγατέρων, καὶ ὑπὸν καρωθεῖς. Ἦν οὖν τὰ αἰτία τῆς πολλῆς εἰς ὑπνον περικόπτωμεν καταφορᾶς, νηφαλιώτερον κοιμηθόμεθα (83): οὐ γὰρ χρὴ (84) παννύχιον εὐδεν τοὺς ἔνοιον ἔχοντας τὸν λόγον, τὸν ἐγρήγορον. Ἐπεγερτέον δὲ νύκτωρ, μάλιστα ὅποτε αἱ ἡμέραι φθίνουσιν: καὶ τῷ μὲν φιλολογητέον, τῷ δὲ τῆς αὐτοῦ τέχνης ἀπαρτέον: γυναιξὶ δὲ ταλασίας ἐφαπτέον: πᾶσι δὲ (85), ὡς ἔπος εἰπεῖν, διαμαχητέον ἡμῖν πρὸς τὸν ὑπνον, ἡρέμα ἐκ προσαγωγῆς ἐθίζουσιν, ὡς πλείονα χρόνον τοῦ ζῆν διὰ τὴν ἐγρήγορσιν μεταλαμβάνειν: ὁ γὰρ ὑπνος, ὡσπερ τελώνης, τὸν ἡμῶν ἡμῖν τοῦ βίου συνδιαιρεῖται χρόνον. Πολλοῦ γε δεῖ C μεθ' ἡμέραν ἐπιτρέπειν (86) καθεῦδειν τοῖς καὶ τῆς νυκτὸς τὸ πλείστον εἰς ἐγρήγορσιν ἀποτεμνομένοις, ἄλυες (87) δὲ, καὶ νυσταγμοί, καὶ διεκτάσεις, καὶ χάσματα, δυσαρτεστὰ ψυχῆς εἰσὶν ἀβέβαιοι. Χρὴ δὲ καὶ τοῦτο ἐπὶ πάντων εἰδέναι, ὡς οὐ ψυχῆς τὸ δεόμενον ὑπνον ἐστίν: ἀεκίνητος γὰρ αὕτη: ἀλλὰ τὸ σῶμα, ἀναπαύλαις διαβασταζόμενον, παρίεται, μὴ ἐνεργούσης ἔτι σωματικῆς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καθ' αὐτὴν ἐννοουμένης: ἥ καὶ τῶν ὄνειρων (88) οἱ ἀληθεῖς ὀρθῶς λογισομένη νηφούσης (89) εἰσὶ ψυχῆς λογισμοί, ἀπερισπάστου τὸν κενικὰς οὐσης (90) περὶ τὰς τοῦ σώματος συμπαθείας, καὶ αὐτῆς αὐτῇ τὰ κράτιστα συμβουλεύουσης: ψυχῆς δὲ ἐλευθρὸς τὸ ἀτρεμῆσαι αὐτῇ: διόπερ ἀεὶ τὸν θεὸν ἐννοουμένη, διὰ τῆς συνεχοῦς D προσομιλήσεως ἐγκαταλέγουσα τῷ σώματι τὴν ἐγρήγορσιν, ἀγγελικῆ τὸν ἀνθρώπων ἐξισάζει χάριτι,

hæc verba ἐγρήγορσιν ἀποτεμνομένοις, recitant Antonius et Maximus serm. *De somno.*

(86) Ἐπιτρέπειν. Hanc vocem omiserunt Antonius et Maximus.

(87) Ἄλυες. Ἄλυες, istoel ἐκλύσεις, καὶ πρὸς τὸ δὲ δέον ἀπροσεξίας. Scholiastes in marg. Reg. et B. J.

(88) Ὀνειρων. M. Cicero, lib. *De senectute* cap. 22: « Jam vero videtis nihil esse morti tam simile quam somnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem suam. Multa enim cum remissi et liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sunt, cum se plane corporis vinculis relaxaverint. »

(89) Νηφούσης. Δέ addit Nov.

(90) Οὐσης. Abest a Nov.

τῆς ζωῆς τὸ αἰδίον ἐκ τῆς τοῦ ἐργηγορέου μελέτης A trahitur, et ipsa sibi ipsi quæ sunt optima consu-

lat : ✕ animæ autem est interitus, si ipsa apud se omnino quiescat : et ideo Deum mente semper versans, per continuam cum eo consuetudinem corpori vigiliam inserens, angelicæ exæquat hominem gratiæ, vitæ æternitatem ex meditatione vigiliæ suscipiens.

ΚΕΦ. Γ.

Τίνα διαληπτέον περὶ παιδοποιίας.

Συνουσίας δὲ τὸν καιρὸν μόνοις τοῖς γεγαμηκόσιν ἀπολείπεται σκοπεῖν· τοῖς δὲ γεγαμηκόσι σκοπὸς ἡ παιδοποιία (91)· τέλος δὲ ἡ εὐτεκνία· καθάπερ καὶ τῷ γεωργῷ τῆς τῶν σπερμάτων καταβολῆς αἰτία μὲν ἡ τῆς τροφῆς προμήθεια, τέλος δὲ αὐτῷ τῆς γεωργίας ἡ τῶν καρπῶν συγκομιδὴ. Μακρῶν δὲ ἀμείνων γεωργός, ὁ ἐμψυχὸν σπείρων ἄρουραν· ὁ μὲν γὰρ, ἐπικαίρου τροφῆς ὀριγνώμενος, ὁ δὲ, τῆς B τοῦ παντὸς διαμονῆς προμηθούμενος, γεωργεῖ· καὶ ὁ μὲν δι' ἑαυτὸν, ὁ δὲ διὰ τὸν Θεὸν φυτουργεῖ· « Πληθύνεσθε γὰρ, εἰρήκεν· καὶ ὑπακουστέον (92) κατὰ τοῦτο· Εἰκὼν ὁ ἀνθρώπος τοῦ Θεοῦ γίνεται (95), καθὼς εἰς γένεσιν ἀνθρώπου ἀνθρώπος συνεργεῖ. » Οὐ πᾶσα οὖν γῆ εὐθετος εἰς σπερμάτων ὑποδοχὴν· εἰ γὰρ καὶ πᾶσα, ἀλλ' οὐχὶ τῷ αὐτῷ γεωργῷ· οὐδὲ μὴν πέτρα σπαρτέον (94), οὐδὲ καθυδριστέον τὸ σπέρμα, ἀργητὸν γενέσεως οὐσίαν, συνεσπαρμένην ἔχουσαν τῆς φύσεως τοῦς λογισμοῦς· τοῦς δὲ κατὰ φύσιν λογισμοῦς ἀλόγως εἰς τοῦς παρὰ φύσιν κατασχύνειν πόρους ἔθεν κομιδῆ. Ὅρατε γοῦν, ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς (95) ὅπως ποτὲ συμβολικῶς τὴν ἀκαρπὸν ἀποκρούεται σπαρᾶν· « Οὐκ ἔδεσαι, λέγων, τὸν λαγῶν, οὐδὲ τὴν ὑαι- C κων (96). » Οὐ βούλεται τῆς ποιότητος αὐτῶν μεταλαμβάνειν τὸν ἀνθρώπον, οὐδὲ μὴν τῆς Ἰσθῆς ἀσελγείας ἀπογεύσασθαι· κατακόρυφος γὰρ τοῖς περὶ τὰς μέζεις τὰ ζῶα αὐτὰ ἐπτόχηται· καὶ τὸν μὲν (97) λαγῶν κατ' ἔτος κίονεκετεῖν φασὶ τὴν ἀφόδουσιν (98), εἰς ἀριθμοῦς (99) ὡς βεδίωκεν ἔτεσιν Ἰσχοντα τρύπας. Ταύτην ἀρα τὴν (1) κάλυψιν τῆς ἐδωδῆς τοῦ λαγῶ παιδαγωγίας

✕ P. 220 ED. POTTER, 187-188 ED. PARIS.

(91) *Παιδοποιία*. Athenagoras, *Legat.* p. 129, edit. Oxon., dicit uxori operam dandam μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι, « donec liberi generentur; » ὡς γὰρ γεωργὸς καταβάλλων εἰς γῆν τὰ σπέρματα, ἀμην περιμένει, οὐκ ἐπισπείρων· καὶ ἡμῖν μέτρον ἐπιθυμίας ἡ παιδοποιία· « Quemadmodum enim agricola, postquam in terram semina coniecit, exspectat messem, nihil insuper inferens : ita et nobis quoque finis concupiscentiæ, liberorum procreatio D est. » Plura in hunc sensum inferius occurrunt.

(92) *Καὶ ὑπ.* Hoc modo distingendum cum Hermetio : καὶ ὑπακουστέον, Καὶ κατὰ τοῦτο εἰκὼν ὁ ἄνθρωπος.

(93) *Τοῦ Θεοῦ γ.* Γίνεται τοῦ Θεοῦ inverso ordine Nov. Mox πᾶσα γῆ οὖν εὐθ. Ibid.

(94) *Μέτρα σπαρτέον*. Pal. ms. παρασπαρτέον, ut sit « præter viam seminandum, » aut præter naturam, ut seq. pag. Sed πέτρα, seu πέτρα, ἐστὶν ἐπιθυμίας κεραισβόλα σπείρειν infra pag. 85. De lepore, quæ sequuntur, refert etiam Plutarchus lib. *De non faciendo* : de hyæna, Ælianus *Animal. hist. lib. 1, c. 25. H. STLBURG.*

(95) *Μωϋσῆς*. Ubi hæc dicit Moyses? Certe nec Levi. xi, nec Deut. xiv, quibus locis varia ciborum genera prohibet, nec forte illi aliis; verum quæ hic dicit Clemens, sumpsisse videtur e S. Barnabæ epist. cap. 10.

CAP. X.

Quænam de procreatione liberorum tractanda sint.

Tempus autem opportunum conjunctionis solis iis relinquatur considerandum, qui juncti sunt matrimonio; qui autem matrimonio juncti sunt, iis scopus est et institutum, liberorum susceptio : finis autem, ut boni sint liberi : quemadmodum agricolæ seminis quidem dejectionis causa est, quod nutrimenti habendi curam gerat; agriculturæ autem finis est, fructuum perceptio. Multo autem melior est agricola, qui terram colit animatam : ille enim ad tempus alimentum expetens, hic vero ut universum permaneat, curam gerens, agricolæ officio fungitur : et ille quidem propter se, hic vero propter Deum plantat ac seminat. Dixit enim : « Multiplicemini »; ubi hoc subaudiendum est : « Et ea ratione fit homo Dei imago, quatenus homo cooperatur ad generationem hominis. » Non est quælibet terra apta ad suscipienda semina : quod si etiam sit quælibet, non tamen eidem agricolæ. Neque vero seminandum est supra petram, neque semen est contumelia afficiendum, quod quidem dux est et princeps generationis, estque substantia, quæ simul habet insitas naturæ rationes. Quæ sunt autem secundum naturam rationes, absque ratione prænaturalibus mandando meatibus, ignominia afficere, valde est impium. Videte itaque quomodo sapientissimus Moyses infrugiferam aliquando sationem symbolicè repulit : « Non comedes, inquit, leporem, nec hyænam ^b. » Non vult homines esse qualitatis eorum participes, neque eis æqualem. ^a Gen. 1, 28. ^b Deut. xiv, 7.

(96) *Τὸν λαγ.* οὐδὲ τὴν ὕ. Τὸν λαγῶν καὶ ὑαικων Pal., Bod., Reg.

(97) *Καὶ τὸν μέν.* Barnabas loco superius dicto : Ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγη, φησίν. Πρὸς τί; Οὐ μὴ γένη παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθῆσθαι τοῖς τοιούτοις· ὅτι ὁ λαγὼς κατ' ἐνιαυτὸν πίνονεκετεῖ τὴν ἀφόδουσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῆ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. « Ad hæc leporem, inquit, non comedes. Quamobrem? Scilicet non eris puerorum corruptor, nec similem te iis efficies : quoniam lepus annis singulis anum multiplicat; quoties annos vivit, tot habet foramina. » Ubi de leporum salacitate ac foraminibus conf. quæ adnotavit Cotelerius, ut etiam quæ Clemens mox dicit p. 190.

(98) *Ἀφόδουσιν*. Pro ἀφόδουσιν Hervetus legisse videtur ὀχρίαν, dum vertit « multiplicare Venerem; » sed receptam lectionem tumentur ista Plinii lib. viii, cap. 55 : « Archelaus auctor est, quod sint corporis cavernæ ad excrementa lepori, totidem annos esse ætatis; varius certe numerus reperitur. Idem, utramque vim singulis inesse, ac sine mare æque gignere. » STLBURG. — Lowthius adnotat, « Vid. Menard. in Epist. Barnabæ n. 10. »

(99) *Εἰς ἀριθμοῦς*. Scribendum ἰσριθμοῦς, « numero æquales. »

(1) Ἄρα τὴν. Ἄρα καὶ τὴν Nov.

gustare libidinem : hæc enim animalia ad explendum ❖ coitum venereum feruntur insano quodam furore. Ac leporem quidem dicunt quotannis multiplicare anum, pro numero annorum, quos vixit, habentem foramina : et ea ratione dum leporis esum prohibet, significat se dehortari puerorum amorem. Hyænam autem vicissim singulis annis masculinum sexum mutare in femininum : significare autem non esse illi ad adulteria prorumpendum, qui ab hyæna abstinet. Sed non oportere quidem his assimilari animalibus, per eam, quam proponit, interdictionem, sapientissimum Moysen citra ullam dubitationem significare, ego quoque assentior ; non tamen eorum, quæ symbolice dicta sunt, expositioni consentio : nunquam enim naturæ vis potest afferri, ut mutetur : quod autem semel in ipso effictum est, nefas est affectione in contrarium refingi : affectio enim non est natura. Ejus enim, quod formatum est, adulterare characterem, non autem ipsam formam transformare potest affectio. Etsi enim multæ aves dicuntur temporum vicibus mutare et vocem, et colorem : quemadmodum merula ex nigra quidem flava, ex suaviter autem canente obstrepera fieri dicitur : itidem etiam lusciniæ et colorem, et vocem, alternis mutare asseritur : cæterum non mutant ipsam naturam, ut figura mutata fiat mas ex femina, sed recens quidem pennarum productio, novæ vestis instar, quamdam pennarum tincturam emittit ; sed ea paulo post minis hibernis exhalatur ; sicut flos, dum color flaccidus. Ipsa quoque vox similiter frigore male vexata, marcescit. Cum enim exterior cutis ab aere ambiente densatur, quæ in collo sunt arteriæ compressæ et constipatæ, spiritum quoque comprimunt ; is autem in arctum valde coactus, suffocatum et oppressum edit sonum. Rursus itaque ambienti aeri assimilatur, et vere relaxatus ex angustiis liberatur spiritus, qui fertur per dilatatas, quæ tunc clausæ erant, arterias. ❖ Non profert itaque amplius cantum flaccidum et languidum, sed jam emittit canorum : etiam vox eorum latius diffunditur, et jam vocis avium quasi ver sit cantus. Nequaquam ergo credendum est, hyænam unquam mu-

❖ P. 221 ED. POTTER, 188-189 ED. PARIS.

(2) *Τὴν δὲ ὑαίαν*. Barnabas loco superius dicto : ' Ἄλλὰ οὐδὲ τὴν ὑαίαν φάγη. Οὐ μὴ, φησί, γένη μοιχὸς, οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιοῦτοις. Πρὸς τί ; Τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρβεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίγνεται. ❖ Sed nec hyænam manducabis. Non eris, inquit, adulter, neque corruptor, nec talibus assimilaberis. Quare ? Quia istud animal annuatim sexum mutat, et modo mas, modo femina est. ❖ Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius.

(3) *Οὐ μέντοι*. De hyæna cum Clemente negat etiam Aristoteles *Histor. animal.* lib. vi, c. 32. SYLBURG. — Porro hoc loco Clemens Barnabæ contradicit ; sed, tanti viri reverentia ductus, nomen ejus reticet.

(4) *Ὡς θῆλυ*. Ὡς καὶ θῆλυ Nov.

(5) *Ἄλλ' ἢ μέν*. Ὁρατὸν ἄγαν τὸ χωρὶον τῆ φράσει ἐξηγησάμενον, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bodl.

(6) *Μεμυκῶτων*. Grammaticæ regula postulat μεμυκῶτων ἀρτηριῶν nisi neutro genere scriptum

ἐμφαίνειν ἀποτροπὴν. Τὴν δὲ ὑαίαν (2) ἐναλλὰξ ἀμείβειν τὸ ἄρβεν εἰς τὸ θῆλυ παρ' ἑτος ἑκαστον αἰνίττεσθαι δὲ, μὴ χρῆν ἐπὶ μοιχείας ὀρμῶν τὸν τῆς ὑαίνης ἀπεχόμενον. Ἄλλὰ τὸ μὲν μὴ δεῖν ἐξομοιωθῆσθαι τοῖσδε τοῖς ζῴοις, διὰ τῆς προκειμένης ἀπαγορεύσεως ὁμολογουμένως τὸν πάνσοφον Μωϋσεῖα αἰνίττεσθαι, σύμφημι κάγω· οὐ μέντοι (3) τῆδε ἐξηγήσει τῶν συμβολικῶς εἰρημένων συγκατατίθεμαι· οὐ γὰρ ἂν ποτε βιασθεῖν φύσις εἰς μεταβολὴν· τὸ δὲ ἀπὲς πεπλασμένον εἰς αὐτὴν οὐ θέμις ἀντιπλασθῆναι πάθει· τὸ γὰρ πάθος οὐ φύσις παραχαράττειν δὲ, ὡ μετακοσμεῖν, τὸ πάθος εἴωθε τὴν πλάσιν. Εἰ γὰρ καὶ τῶν ὀρνέων πολλὰ μεταβάλλειν κατὰ τὰς ὥρας λέγεται καὶ τὸ χρῶμα καὶ τὴν φωνήν· οἷον ὁ κόκκυρος, ξανθοὺς μὲν ἐκ μέλανος, παταγητικὸς δὲ ἐξ ὄδι· καὶ γενόμενος ὡσαύτως δὲ καὶ ἀηδὼν καὶ τὸ χρῶμα καὶ τὴν ὄδην συμεταβάλλει ταῖς τροπαῖς· ἀλλ' οὐ τί γε τὴν φύσιν αὐτὴν ἀμείβουσιν, ὡς θῆλυ (4) γίγνεσθαι ἐκ τοῦ ἄρβενος κατὰ μετασχηματισμὸν· ἀλλ' ἡ μὲν (5) τῶν πετρῶν νεοφυτὰ νεαρῆς ἐσθῆτος δίκην ἐξανθεῖ βαφὴν τινα πετρῶν ὀλίγω δ' ὕστερον διαπνεῖ κατὰ τὴν χειμέριον ἀπειλήν, καθάπερ ἄνθος μαραιομένης τῆς χροῆς· ἡ φωνὴ δὲ καὶ αὐτὴ τὸν ὅμοιον τρόπον, τῷ κρούει πεπονημένη, μαραινεται· πυκνομένης γὰρ τῆς ἐπιφανείας ἐκ τοῦ περιέχοντος, αἰ περὶ τὸν αὐχένα πιεζόμεναι τε καὶ πυκνόμεναι ἀρτηρίαι προσαναθλίβουσι τὸ πνεῦμα· στενοχωρούμενον δὲ ἄγαν τοῦτο, πιγόμενον ἀποδίδωσι τὸν ἦχον. Αὔθις οὖν συνεξομοιούμενον τῷ περιέχοντι, καὶ τῷ ἦρι συγκαλῶμενον, ἐλευθεροῦται μὲν τῆς στενοχωρίας τὸ πνεῦμα, φερόμενον δι' εὐρυχωρῶν, τῶν τέως μεμυκῶτων (6), ἀρτηριῶν· οὐ μινυρίζει δὲ εἰς τὸ μέλος τὸ μεμαραμμένον, ἀνθεῖ δὲ ἤδη λιγυρὸν, καὶ χεῖται πλατύτερον τὸ φθέγμα αὐτῶν· καὶ ἤδη γίνεται τῆς φωνῆς τῶν ὀρνέων ἑαρ ἡ ὄδη. Οὐκ οὖν οὐδὲ τὴν ὑαίαν μεταβάλλειν τὴν φύσιν πιστευτέον ποτὲ· οὐδὲ γὰρ αἰδοῖα ἔχει τὸ αὐτὸ ζῶον ἅμα ἄμφω, ἄρβενος καὶ θήλεος, καθὼς ὑπελήφασαι τινες, Ἑρμαφροδίτους τερατολόγοντες (7), καὶ τρίτην ταύτην μεταξὺ θηλείας καὶ ἄρβενος, ἀνδρογύνον καινοτομοῦντες φύσιν. Ἀπατώνται δὲ εὖ μάλα, τὸ φιλότεκνον τῆς παμμήτορος καὶ γενεσιουργοῦ φύσεως μὴ νοήσαντες· ἐπεὶ γὰρ (8) ἐστὶ τοῦτο λαγνίστατον

D putes μεμυκῶτων ἀρτηριῶν, sc. ὀργάνων, ἀγγείων quod est insolens. SYLBURG.

(7) *Ἑρμαφροδίτους τερατ.* Atqui juris auctores hoc statuunt, lib. x *D. De stat. hom.* lib. xvi, sect. 4, de testibus : et boni auctores, A. Gellius lib. ix, cap. 2. Ausonius, epigram. 98, et confirmat experientia. R. SYLBURG.

(8) *Ἐπεὶ γὰρ*. Hæc, paucis mutatis, Eustathius in Comment. in *Hexameron* p. 58, transtulit : Τὸ γὰρ ζῶον, ἀσελγέστατον πάνυ ὑπάρχον, πρὸ τοῦ πόρου ὑπὸ τὴν κέρκον ἐξοχὴν κέκτηται, αἰδοῖα θηλυκῶ παραπλήσιον ὅπερ (scribe ἦπερ) οὐκ ἔχει πόρον, ἡ μόνην τὴν κοιλότητα εἰς οὐδὲν μέτρας χρειώδεις καθεστηκυῖαν, καὶ κενὴν μόνην λαγνείαν δέχεται. Διὰ τοῦν τὸν ὑπερβάλλοντα πασχητισμὸν τοῦτο δ' ἄρβεν καὶ ἡ θήλεια ἔχουσι τὸ ἰδίωμα· ὅταν γὰρ οἱ πόροι πεπληρωμένοι ἀσχολοῦνται περὶ τὴν κύησιν, ἐν ἀλλήλοις τὴν παρὰ φύσιν ὑξίν ἐργάζονται. Ὅθεν σπανιώτατον ἐστὶν εὐρεῖν θήλειαν ὑαίαν· οὐ γὰρ συνεχεῖς αἱ κυήσεις τῆ ζῴου γίγνονται. ❖ Nam animal

τὸ ζῶον, ἡ θαινα, ὑπὸ τὴν κέρκον πρὸ τοῦ πόρου τῆς περιττώσεως πέφυκεν αὐτῇ ἐξοχῆ τις σαρκική, παραπλήσια τῷ σχήματι αἰδοῦψ θηλυκῶ· πόρον δὲ οὐδένα ἔχει τοῦτο τῆς σαρκὸς τὸ σχῆμα, εἰς τι χρειώδες ἀπολήγον, ἢ εἰς μήτραν, ἢ εἰς ἀπευθυσμένων λέγω· μόνην δὲ ἄρα κοιλότητα ἔχει πολλήν, ἣ τὴν λαγνείαν ὑποδέχεται τὴν κενήν, ὅτ' ἂν ἀποστραφῶσι περὶ τὴν ἀποκύψιν ἀσχολούμενοι τῆς ἀποτέφωσι οἱ πόροι. Τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο ἄρβρονί τε καὶ θηλεία προσπέφυκεν ὑαίνῃ διὰ τὸν ὑπερβάλλοντα παρησιασμόν· ἀλλήλιξι γὰρ καὶ ὁ ἄρβρον, ὅθεν καὶ σπανιώτατα θηλείαν ἔστιν ὑαίναν λαβεῖν· οὐ γὰρ συνεχεῖς αἱ κυήσεις τῷ ζῶψ γίνονται τούτω, πλεοναξίσεως ἐν αὐτοῖς ἀδεδῶς τῆς παρὰ φύσιν σποράς. Ταύτῃ μοι δοκεῖ καὶ ὁ Πλάτων ἐν Φαίδρῳ τὴν παιδαστείαν ἀποκρούμενος, θηρίον αὐτὴν προσεῖπαι, ὅτι τὸν χαλινὸν ἐνδακόντες οἱ ταῖς ἡδοναῖς ἐκδῶται λάγνοι, τετραπόδων νόμῳ βαίνουσι, καὶ παιδοσπορεῖν ἐπιχειροῦσιν. Τοῦς δὲ ὁ ἀθέους ἐπαρέδωκεν ὁ Θεός, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος ἐ εἰς πᾶθη ἀιμας· αἶ τε γὰρ θηλείαι (9) αὐτῶν μετέλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν ὁμοίως ἐ (10) καὶ οἱ ἄρβρονες αὐτῶν (11), ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρβρονες ἐν ἄρβρονι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες. Καίτοι οὐδὲ τοῖς λαγνιστάτοις (12) τῶν ζῶων συγκεχώρηκεν ἡ φύσις τὴν τῆς περιττώσεως πόρον ἐπιθοροῦν· τὸ μὲν γὰρ οὐρον εἰς κύστιν ἀποκρίνεται, ἡ δὲ ἐξυγρασμένη τροφή εἰς κοιλίαν· τὸ δάκρυον δὲ εἰς ἡμια· αἷμα εἰς φίλδας· ῥύπος εἰς ὤτα· μῦξαι ἐπὶ τὰς ῥίνας καταφέρονται· συνεχῆς δὲ ἡ (13) ἕδρα τῷ πέρατι τοῦ ἀπευθυσμένου, δι' ἧς ἀποπτύεται τὰ περιττώματα. Μόνη δὲ ἄρα ἐπὶ τῶν ὑαίνων ἡ ποικίλη φύσις ταῖς ὀχλείαις ταῖς περιτταῖς μόριόν τι τοῦτο ἐπινενόησε περιττόν· ἢ καὶ μέχρι τινὸς κοιλόν ἔστιν εἰς διακονίαν κησιώντων μορίων· ἀποτυφλοῦται δὲ ἐντεῦθεν ἡ κοιλότης· οὐ γὰρ εἰς γένεσιν δεδημιουργηται. Ἐντεῦθεν συμφανὲς ἡμῖν ὁμολογουμένως, παραιτεῖσθαι δεῖν τὰς ἄρβρονμιξίας, καὶ τὰς ἀκάρπους σποράς, καὶ τὰς κατόπιν εὐνάς, καὶ τὰς ἀσυμφυεῖς ἀνδρογόνους κοινίας· ἐπομένους τῇ φύσει αὐτῇ, ἀπαγορευοῦση διὰ τῆς τῶν μορίων κατασκευῆς, οὐκ εἰς παραδοχὴν σπέρματος, εἰς δὲ τὴν πρόεσιν (14) αὐτοῦ, τὸ ἄρβρον ἀνδρώσασα. Ὁ δὲ Ἱερεμίας ὀπηνίχα ἂν φῆ, τοῦτ' ἐστὶ δι' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα· ἐ Σπήλαιον (15) ὑαίνης

✱ P. 222 ED. PQTTER, 189-190 ED. PARIS.

hoc (hyæna) cum perditæ sit libidinis, præter foramen, quod sub cauda est, tumorem pudendo mulieris non dissimilem continet, in quo foramen pervium non est, sed tantum cavitas, quæ nullum vulvæ usum exlibere valet, sed duntaxat inanæ libidinis receptaculum extuberat. Propter igitur immensam muliebria patiendi appetentiam, ultrique, mari ac feminæ, singularis hæc proprietas dicitur inesse: dum enim plena foramina in conceptu salvando occupantur, inter se contra naturam mixturam faciunt. Unde rarissime invenitur femina hyæna: nam hoc animal non frequenter concipit. (9) Αἶ τε γὰρ θ. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. Ὡς ἀλλήλαις βαίνουσι δηλαδῆ, ἀλλὰ τοῖς ἀν-

lare naturam: Idem enim animal non habet simul ambo pudenda maris et feminæ, sicut nonnulli existimarunt, qui prodigiose hermaphroditos finxerunt, et inter marem et feminam, hanc masculo-feminam naturam innovarunt. Valde autem falluntur, ut qui non animadvertent, quam sit filiorum amans omnium mater et genitrix Natura: quoniam enim hoc animal, hyæna inquam, est salacissimum, sub cauda ante excrementi meatum, adnatum est ei quoddam carneum tuberculum, feminino pudendo figura persimile. Nullum autem meatum habet hæc figura carnis, qui in utilem aliquam designat partem, vel in matricem inquam, vel in rectum intestinum: tantum habet magnam concavitatem, quæ inanem excipiat libidinem, quando aversi fuerint meatus, qui in concipiendo fetu occupati sunt. Hoc ipsum autem et masculo et feminæ hyænae adnatum est, quod sit insigniter pathica: masculus enim vicissim et agit, et patitur: unde etiam rarissime inveniri potest hyæna femina: non enim frequenter concipit hoc animal, cum in eis largiter redundet ea, quæ præter naturam est, satio. Hæc etiam ratione mihi videtur Plato in Phædro, amorem puerorum repellens, eum appellare bestiam, quod frenum mordentes, qui se voluptatibus dedunt, libidinosi, quadrupedum coeunt more, et filios seminare conantur. Impios et autem tradidit Deus, ut ait Apostolus, et in perturbationes ignominia: nam et feminæ eorum mutaverunt naturalem usum in eum, qui est præter naturam: similiter autem et masculi eorum, relicto usu naturali, exarserunt in desiderio sui inter se invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in se recipientes. At vero ne libidinosissimis quidem animalibus concessit natura in excrementi meatum semen immittere: urina enim in vesicam excernitur, humefactum alimentum in ventrem, lacryma vero in oculum, sanguis in venas, sordes in aures, mucus in nares defertur: fini autem recti intestini, sedes cohæret, per quam excrementa expouuntur. Sola ergo varia in hyænis natura, superfluo coitui superfluum hanc partem exegitavit, et ideo est etiam aliquantisper concavum, ut prurientibus partibus inserviat, exinde autem excavat concavitas: non fuit enim res fabricata ad generationem. Hinc nobis manifestum atque Rom. 1, 26, 27.

ὀράσι παρέγουσιν ἑαυτάς. Οὕτω Ἀναστάσιος ἐν τῷ εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους ἐξηγητικῷ.

(10) Δέ. Τέ Rom. ubi etiam passim ἄρβρονες per σ. (11) Αὐτῶν. Abest a Rom. Mox χρῆσιν τῆς θηλείας. Ibid.

(12) Λαγνιστάτοις. Scribe λαγνιστάτοις, quod habent Reg. et Bod.

(13) Συνεχῆς δὲ ἡ. Συνεχῆς δὲ ἄρα ἡ Nov.

(14) Πρόεσιν. Προαίρεσιν Nov. Mox super finem a in ἀνδρώσασα aliquis scripsit η in Bod. et Reg. perinde ac si vera lectio esset ἀνδρώσασα, recte.

(15) Σπήλαιον. Μὴ σπήλαιον ὑαίνης ἡ κληρονομία μου ἐμοί; Jerem. Apud eundem cap. vii, 11:

✕ adeo in confesso est, vitandos esse cum masculis concubitus, et infrugiferas sationes, et Venerem præposteram, et quæ natura coalescere non possunt, androgynorum conjunctiones, ipsam naturam sequentibus, quæ id per partium prohibet constitutionem, ut quæ masculinum non ad semen suscipiendum, sed ad id effundendum fecerit. Jeremias autem, hoc est, per ipsum loquens Spiritus, quando dicit: « Spelunca hyænx facta est domus mea », id quod ex mortuis constabat corporibus detestans alimentum, sapientis allegoria reprehendit cultum simulacrorum: vere enim oportet ab idolis esse puram domum Dei viventis. Rursus Moyses lepore quoque vesci prohibet. Omni enim tempore coit lepus, et salit, assidente femina, eam a tergo aggrediens: est enim ex iis, quæ retro insiliunt. Concipit autem singulis mensibus, et superfetat; inquit autem, et parit; postquam autem peperit, statim a quovis inquit lepore (neque enim uno contenta est matrimonio) et rursus concipit, adhuc lactans: habet enim matricem, cui sunt duo sinus, et non unus solus matricis vacuus sinus, est ei sufficiens sedes ad receptaculum coitus (quidquid enim est vacuum, desiderat repleri); verum accidit, ut cum uterum gerunt, altera pars matricis desiderio teneatur et libidine furiat; quocirca fiunt eis superfetationes. A vehementibus ergo appetitionibus, mutisque congressionibus, et cum prægnantibus feminis conjunctionibus, alternisque inquitibus, puerorumque stupris, adulteriis et libidine abstinere, hujus nos ænigmatis adhortata est prohibitio. Idcirco aperte, et non per ænigmata Moyses prohibuit, « Non fornicaberis; non mœchaberis; pueris stuprum non inferes », inquit. Logi itaque præscriptum totis viribus observandum, neque quidquam contra leges ullo modo faciendum est, neque mandata sunt infirmanda. Malæ enim cupiditati nomen est ὕβρις, « petulantia; » et equum cupiditatis, « petulantem » vocavit Plato, cum legisset, « Facti estis mihi equi furentes in feminas ». Libidinis autem supplicium notum nobis facient illi, qui Sodomam accesserunt, angeli. Ii eos, qui probro illos afficere voluerunt, una cum ipsa civi-

✕ P. 253 ED. POTTER, 190-191 ED. PARIS.

Μη σπῆλαιον ληστῶν ὁ οἶκος μου. Quæ loca Clementis commiscuisse videtur.

(16) Δέ. Abest a Bod., Reg.

(17) Τεκοῦσα. Hæc etiam a Clemente sumpsit Eustathius Operis modo laudati pag. 39: « Ὁ δὲ λαγὼς πρὸς συνουσίαν ἐστὶν ἀκρατέστερος. Ἡ δὲ θήλεια κατὰ μῆνα τίκτει, καὶ τεκοῦσα πάλιν ὑπὸ τοῦ τυχόντος λαγωῦ ὀχεύεται, καὶ συλλαμβάνει ἔτι θηλαζομένη· οὐ γὰρ ἀρκεῖται ἐνί· » Lepus est in coitu intemperantior. Femina quolibet mense parit: cum peperit, rursus a lepore, quemcumque sors obtulerit, inquit, et adhuc lactans, concipit; nec enim uno contenta est. »

(18) Τὸ γὰρ κενόν. Sic Aristoteles *Ethic. Nicomach.* lib. III, c. 43: « Ἀναπλήρωσις γὰρ τῆς ἐνδεΐας ἢ φυσικὴ ἐπιθυμία. H. STUB.

(19) Ἐγκύλιος. Ἀγκύλιος. Bod. Reg. mendose.

(20) Ὁὐ παιδοφθ. Conf. quæ superius dicta sunt

A γέγονεν ὁ οἶκος μου: » τὴν ἐκ τῶν κερῶν σωμάτων μυστατῶμενος τροφήν, ἀλληγορικῶς σοφῆ. τὴν εἰδωλολατρείαν διαβέβληκε· δεῖ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀγῶν εἰδῶλων τὸν τοῦ ζῶντος οἶκον εἶναι Θεοῦ. Πάλιν ὁ Μωϋσῆς καὶ τὸν λαγῶν ἐσθῆν ἀπαγορεύει· ὀχεύει γὰρ πᾶσαν τὴν ὥραν ὁ λαγῶς· καὶ ἐπιβαίνει, συγκαθεσθείσης τῆς θηλείας, κατόπιν ἐπιών· ἔστι γὰρ ὀπισθοβατικόν· κρεῖ δὲ κατὰ μῆνα, καὶ ἐπικύσεται· ὀχεύεται δὲ (16), καὶ τίκτει· τεκοῦσα (17) δὲ, εὐθὺς ὀχεύεται ὑφ' οὗ ἂν τύχη λαγωῦ· οὐ γὰρ ἐνὶ ἀρκεῖται γάμῳ· καὶ συλλαμβάνει πάλιν, ἔτι θηλαζομένη· ἔχει γὰρ τὴν ὑπέραν δικράνην· καὶ οὐχὶ τὸ κένομα μόνον τῆς ὑστερας ἱκανὸν αὐτῇ γίνεσθαι συνουσίας ὀρμητήριον· τὸ γὰρ κενόν (18) πᾶν ἐπιθυμεῖ πληρώσεως· συμβαίνει δ' ὅτ' ἂν κωῶσι, θάτερον μέρος τῆς ὑστερας κατέχεσθαι τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ ὄργῃ· διὰ τοῦτο ἐπικυήσεις γίνονται αὐτοῖς. Ἀπέχεσθαι τοίνυν σφοδρῶν τε ὀρέξεων, καὶ ἐπαλλήλων συνουσιῶν, καὶ τῆς πρὸς τὰς ἐγκύλους (19) ὀμιλίας, καὶ ἀλληλοβασίας, καὶ παιδοφθορίας, καὶ μοιχείας, καὶ λαγνείας, ἢ τοῦ αἰνιγματος τοῦδε ἀπαγορεύσεις παρήνεσεν. Ταύτη, τοὶ ἀναφανδόν, οὐ δι' αἰνιγμάτων ἔτι, ὁ αὐτὸς ἀπηγόρευσε Μωϋσῆς, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ· « Οὐ πορνεύσεις· Οὐ μοιχεύσεις· Οὐ παιδοφθορήσεις (20), » λέγων. Τὸ δὲ διάταγμα τοῦ Λόγου παντὶ διατηρητέον σθένει, καὶ οὐδὲν οὐδαμῶς παρανομητέον, οὐδὲ ἀκυρωτέον τὰς ἐντολάς· ἐπιθυμία γὰρ κακῆ ὄνομα ὕβρις· καὶ τὸν τῆς ἐπιθυμίας ἵππον « ὕβριστην » ὁ Πλάτων (21) προσεῖπεν, « Ἴπποι θηλυμανεῖς, ἐγενήθητέ (22) μοι, » ἀναγνούς. Τὴν δὲ ἐπὶ τῇ ὕβρει δίκην γνωριῶσιν ἡμῖν (23) οἱ εἰς τὰ Σόδομα παραγεγονότες ἄγγελοι. Οὗτοι τοὺς πειρᾶν (24) ἐθέλησαντας σφᾶς ἐπαισχύναι αὐτῇ πόλει κατέφλεξαν, δεῖγμα ἔναργές τοῦτο λαγνείας ἐπικάρπιον, τὸ πῦρ, ὑπογράφοντες. Τὰ γὰρ τῶν παλαιῶν συμπτώματα, ὡς καὶ πρόσθεν εἶπομεν, εἰς τὴν ἡμετέραν ἀναγεγράφαι (25) νοουθεσίαν, ὡς μὴ τοῖς αὐτοῖς ἐνοχθηῖν· φυλάξασθαι δὲ μὴ περιπεσεῖν τοῖς ἴσοις. Χρῆ δὲ υἱὸς μὲν ἡγεῖσθαι τοὺς παῖδας· εἰς δὲ τὰς γυναῖκας τὰς ἄλλοτριᾶς ὡς ἰδίας ἀφορᾶν θυγατέρας· κρατεῖν τε (26) ἡδονῶν, γαστροῦ τε ἔτι καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα δεσπόζειν, ἀρχικώτατον. Εἰ γὰρ οὐδὲ τὸν δάκτυλον ὡς ἔτυχε σαλεύειν τῷ σοφῷ ὁ λόγος ἐπιτρέπει, ὡς ὁμολογοῦσιν οἱ

^a Jer. XII, 9. ^b Exod. XI, 14. ^c Jer. V, 8.

D

ad *Protrep.* p. 67, edit. Paris.

(21) Πλάτων. Platonis verba occurrunt in ejus *Phædro*, p. 1226, 1227, quo loco petulantem pravamque animam comparat equo scolio, ὕβριστῇ, ἀλαζονείας καὶ ὕβρεως ἑταίρῳ, etc.

(22) Ἐγενήθητε. Ἐγενήθησαν apud Jerem., et postea Strom. III, p. 469.

(23) Ἡμῖν. Ἰμῖν Bod.

(24) Πειρᾶν. Περᾶν Reg. Bod., quorum in marg. Scholiastes hæc adinotavit: Οὐ πειρᾶν, ἀλλὰ περᾶν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ περαινέειν· ἐμφαντικώτερον γὰρ τὸ πειρᾶν τοῦ περᾶν πρὸς τὸ τῆς λαγνείας αἰσχρὸν.

(25) Ἀναγεγράφαι. Potest etiam communiter scribi ἀναγέγραπται. A. SYLBURG.— Respicit auctor I Cor. X, 11: Ταῦτα δὲ πάντα τοῦτοι συνέβαινον ἐκείνοις, ἔγραψεν δὲ πρὸς νοουθεσίαν ἡμῶν.

(26) Κρατεῖν τε. Κρατεῖν δὲ Nov.

Ἰσθμῶν, πῶς οὐχὶ πολὺ πλέον τοῦ συνουσιαστικοῦ ἱπικρατήριον μορίου τοὺς σοφίαν διώκουσιν; Ταύτημα δοκεῖ καὶ ὀνομάσθαι αἰδοῖον, ὅτι χρῆ παντὸς μῆλλον τούτῳ τοῦ σώματος τῷ μέρει χρῆσθαι μετὰ αἰδούς. Ἡ γὰρ φύσις, ὡσπερ καὶ ταῖς τροφαῖς, οὕτω καὶ τοῖς κατὰ νόμον γάμοις, ὅσον οἰκεῖον καὶ χρησίμων καὶ εὐπρεπῆς, χρῆσθαι ἐπέτρεψεν ἡμῖν· ἐπέτρεψε δὲ ὀρίγεσθαι παιδοποιίας. Ὅσοι δὲ τὴν ὑπερβολὴν διώκουσι, πταίουσι περὶ τὸ κατὰ φύσιν, σφᾶς εἰσὶν βλάπτοντες κατὰ τὰς παρανομίας συνουσίας. Ἐγὼ γὰρ ὀρθῶς παντὸς μᾶλλον, μὴ ποτε κοιωνεῖν, καὶ ἰσπερ θηλειῶν, πρὸς μίξιν (27) ἀφροδισίων τοῖς κῆρ. Διὸ καὶ « Μὴ εἰς (28) πέτρας τε καὶ λίθους κτεῖρειν, » φησὶν ὁ ἐκ Μωυσέως φιλόσοφος· « ὅτι μήποτε φύσιν τὴν αὐτοῦ ριζόθεν λήφεται γόνιμον. Πάνυ γινόμεφανέστατα διὰ Μωυσέως ὁ Λόγος παρήγγειλε. « Καὶ μετὰ ἄρβενος οὐ κοιμηθήσῃ κοίτην γυναικίαν· βόδελυμα γὰρ ἐστὶ. » Πρὸς δὲ, « καὶ ἀρούρης (29) θηλείας ἀπέχεσθαι πάσης » ὅτι μὴ τῆς ἰσθμῶν, ὁ καλὸς, ἐκ τῶν θείων ἀναλεγόμενος Γραφῶν, ἐκβόλευσε Πλάτων, ἐκεῖθεν τὸ νόμιμον ἐκλαβὼν· « Καὶ πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου οὐ δύσεως κίτην σου (30) σπέρματος, τοῦ ἐκμιαυθῆσαι πρὸς αὐτήν. Ἄθετα (31) δὲ παλλακίδων σπέρματα καὶ νόθα. Μὴ σπείρει (32), οὐ μὴ βούλοιο ἂν σοι φύεσθαι τὸ σπαρέν· μὴδὲ μὴ ἀπτεσθαι τινός, πλην γαμετῆς, τὸ παράπαν, τῆς ἑαυτοῦ (33) γυναικός, » ἐξ ἧς μόνως καρποῦσθαι τῆς σαρκὸς ἡδονὰς δίκαιον εἰς διαδοχὰς γνησίας. Νύμμα γὰρ ταῦτα μόνα τῷ Λόγῳ. Θείας γέ τοι μόρας τῆς Δημιουργικῆς μεταλαβόντας, σπέρμα οὐκ ἐκπίπτον, οὐδὲ καθυβριστέον, οὐδὲ μὴν κερασθῆσαι σαρκῶν. Ὁ γοῦν αὐτὸς οὗτος Μωυσῆς καὶ ταῖς γαμεταῖς αὐταῖς ἀπαγορεύει πλησιάζειν, ἣν ταῖς ἐπιμηνηίοις κτεῖρασεσιν ἐνεσημέναι τύχασιν. Οὐ γὰρ πᾶσι εὐλογίᾳ, τῷ ἀποκαθάρματι τοῦ σώματος τὸ γονιμώτατον τοῦ σπέρματος, καὶ μετ' ὀλίγον ἄνθρωπον, μολύνειν· οὐδὲ μὴν (34) ἀποκλύζειν τῷ βυπαρῶ τῆς ὕλης βεῦ-

A late & combusserunt, evidenti hoc indicio igneni, qui est fructus libidinis, describentes. Quæ enim veteribus acciderunt, sicut ante diximus, ad nos admodum scripta sunt, ne eisdem teneamur vitiiis, et caveamus, ne in pœnas similes incidamus. Oportet autem filios existimare, pueros; uxores autem alienas intueri tanquam proprias filias: voluptates quippe continere, veniŕique et iis quæ sunt infra veniŕem, dominari, est maximi imperii. Si enim ne digitum 83 quidem temere movere permittit sapienti ratio, ut confitentur Stoici. quomodo non multo magis iis, qui sapientiam persequuntur, in eam, qua coitur, particulam dominatus est obtinendus? Atque hac quidem de causa videtur esse nominatum pudendum, quod hac corporis parte magis, B quam qualibet alia, cum pudore utendum sit; natura enim sicut alimentis, ita etiam legitimis nutritiis, quantum convenit, utile est, et decet, nobis, uti permisit: permisit autem appetere liberorum procreationem. Quicumque autem, quod modum excedit, persequuntur, labuntur in eo quod est secundum naturam, per congressus, qui sunt præter leges, seipsos lædentes. Ante omnia enim recte habet, ut nunquam cum adolescentibus perinde ac cum feminis, Veneris utamur consuetudine. Et ideo « non esse in petris et lapidibus seminandum » dicit, qui a Moyse factus est philosophus, « quoniam nunquam actis radicibus genitalem sit semen naturam suscepturum. » Logos itaque per Moysen apertissime præcepit: « Et cum masculo non dormies feminino concubitu: est enim abominatio ». Accedit his, quod « ab omni quoque arvo feminino esse abstinendum » præterquam a proprio, ex divinis Scripturis colligens præclarus Plato consuluit lege illinc accepta: « Et uxori proximi tui non dabis concubitum seminis, ut polluaris apud ipsam ». Irrita autem sunt et adulterina concubinarum se- b Ibid. 20.

¶ P. 224 ED. POTTER. • Levit. xviii, 22.

(27) Πρὸς μίξιν. Sic Pal. ms. divide: πρόσμιξιν composite Flor. edit. SYLBERG.
 (28) Μὴ εἰς. Verba Platonis occurrunt De legibus lib. viii, pag. 912: Καλῶς ὑπέλαβες· αὐτὸ γὰρ τοῦτο ἦν τὸ πρὸς ἐμοῦ λεχθὲν, ὅτι τέχνην ἐγὼ πρὸς τοῦτον τὸν νόμον ἔχοιμι τοῦ κατὰ φύσιν χρῆσθαι τῆ τῆς παιδοποιίας συνουσίᾳ, τοῦ μὲν ἄρβενος ἀπεγομένους, μὴ κτεῖροντάς τε ἐκ προνοίας τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μὴδὲ εἰς πέτρας τε καὶ λίθους σπείροντας, οὐ μήποτε φύσιν τὴν αὐτοῦ λήφεται γόνιμον· « Probe conŕicisti. Ideo enim a me dictum est, artem me ad hanc legem habere, ut secundum naturam ad procreationem Veneri homines utantur. Abstinendum ἰσπερ a maribus jubeo. Nam qui istis utuntur, genus hominum dedita opera interficiunt, in lapidem κτεῖραντες, ubi radices agere, quod seritur, nunquam poterit. » Similia dicit Philo Judæus adversus eos qui στείρας γυναικὶ φυνέρονται, lib. De specialibus legibus, pag. 781.
 (29) Ἀρούρης. Post ea, quæ paulo antè laudavimus, Plato mox subjicit: Ἀπεγομένους δὲ ἀρούρης θηλείας πάσης, ἐν ἧ μὴ βούλοιο ἂν σοι φύεσθαι τὸ σπαρέν· « Abstinendum quoque ab agro illo feminino, ubi semen germina nolit producere. » Ubi pro βούλοιο, sequentia ostendunt Clementem leŕisse βούλοιο, hoc sensu: « Abstinendum ab omni liberæ, e qua liberos tibi procreari non vis, »

adeoque ab omnibus præter propriam uxorem.
 (30) Κοίτην σ. Κοίτην, σπέρματός σου ἐκμιαυθ. apud Moysen.
 (31) Ἄθετα. Scribe ἄθουτα, id est, ἀνιερά, ἄθεσμα, « scelerata illicita: » idque ipsius Platonis auctoritate. Ei porro ἄθετα, « irrita » ἄγονα, non mulierum, sed ἀρβένων σπέρματα sunt. En ejus verba ex libri superioris dicti pag. 914: Τάχα δ' ἂν, εἰ θεός ἐθέλοι, γὰν δυοῖν θάτερα βιασαίμεθα περὶ ἐρωτικῶν· ἢ μηδένα τολμᾶν μηδενός τῶν γενναίων ἄμα καὶ ἐλευθερῶν, πλην γαμετῆς ἑαυτοῦ γυναικός, ἄθουτα δὲ παλλακῶν σπέρματα καὶ νόθα, μὴδὲ ἄγονα ἀρβένων παρὰ φύσιν. « Fortasse autem, si Deus voluerit, duorum alterum in amatoriis assequemur: vel ut nemo generosas liberasque mulieres præter uxorem audeat tangere; nec illos nothos ac illegitimos liberos ex concubina suscipiat, nec infecundos marium agros præter naturam seminet. »
 (32) Μὴ σπείρει. De præcepto hoc agit etiam Plutarchus Connub. præcept. p. 87. SYLBERG.
 (33) Ἐαυτοῦ. Σαυτοῦ Nov.
 (34) Οὐδὲ μὴν. Mox pro εὐφυῖ interpretes legit ἀφυῖ, vel ἐκφυῖ, dum vertit. « degenerat, ineptumque redditur. » SYLBERG.— Verum huic sententia sensus sic demum optime constabit, si eam hoc modo scribamus: Οὐδὲ μὴν ἀποκλύζειν τῷ βυπαρῶ τῆς ὕλης βεῦματι: καὶ ἀποκαθάρματι: σπέρμα δὴ γυνέσεως εὐ-

mina. Ne semina, ubi non vis tibi nasci quod seminum est. Neque ullam omnino tange mulierem, præterquam tuam ipsius uxorem, ex qua sola tibi licet carnivoluptates percipere ad suscipiendam legitimam successionem. Hæc enim Logo sola sunt legitima. Eis quidem certe, qui divini muneris in producendo officio sunt participes, semen non est abjiciendum, neque injuria afficiendum, neque tanquam si cornibus semen mandes seminandum est. Hic ipse ergo Moyses cum ipsis quoque prohibet uxoribus congruere, si forte eas detineant purgationes menstruarum. Non enim purgamento corporis genitale semen, et quod mox homo futurum est, polluere est æquum, nec sordido materiæ profluvio, et, quæ expurgantur, inquinamentis inundare ac obruere; semen autem generationis degenerat, ineptumque redditur, si matricis sulcis privetur. Neque vero ullum unquam induxit veterum Hebræorum coeuntem cum sua uxore prægnante. Sola enim voluptas, si quis ea etiam utatur in conjugio, est præter leges, et injusta, et a ratione aliena. Rursus autem Moyses abducit viros a prægnantibus, quousque pepererint. Revera enim matrix sub vesica quidem collocata, super intestinum autem, quod rectum appellatur, posita, extendit collum inter humeros in vesica; et os colli, in quod venit semen, impletum occluditur, illa autem rursus inanis redditur, cum partu purgata fuerit: fructu autem deposito, deinde semen suscipit. Neque vero nobis turpe est ad auditorum utilitatem nominare partes, in quibus fit fetus conceptio, quæ quidem Deum fabricari non puduit. Matrix itaque sitiens filiorum procreationem, semen suscipit, probrosque et vituperandum negat coitum, post sationem ore clauso omnino jam libidinem excludens. Ejus autem appetitiones, quæ prius in amicis versabantur complexibus, intro conversæ, in procreatione sobolis occupatæ, operantur una cum Opifice. Nefas est ergo operantem jam naturam adhuc molestia afficere, superflue ad petulantem prorumpendo libidinem. Petulantia autem, quæ multa quidem habet nomina, et multas species, cum ad hanc veneream intemperantiam deflexerit, *λαγνεία*, id est « lascivia, » dicitur; quo nomine significatur libidinoso, publica, et incesta

✠ P. 225 ED. POTTER, 192 ED. PARIS.

φύες, τῶν τῆς μήτρ. ἀπ. αὐλ. « Nec spurco materiæ profluvio et expurgamento fertile generationis semen, matricis sulcis privatum, abluere. » In eundem sensum nonnulla dicit Philo, *De spec. præc.*, p. 781. (35) Οὐδέ. Similia reperies Strom. III, p. 456. Lowthius ait: « Similia habet et Justinus *Apol.* II, p. 57; Athenagoras, *Legat.* Ita Josephus de Essenis, *Bell. Jud.* lib. II, cap. 7: Ταῖς ἐγκύμοσιν οὐχ ὁμιλοῦσιν inter quos et Christianos magna intercessit morum similitudo, ut observantur eruditi. Vid. infra pag. 201. Verum ab hac severitate aliquid remittit Clemens Strom. lib. III, pag. 467. » Conf. *Constit. apostol.* lib. VI, cap. 28, et quæ ibi notavit Cotelierius: item *Recognit. Clementis* lib. VIII, c. 48.

(36) Καὶ ἄλογος. Pal. ms. καὶ ἄλογος καὶ ἀνοίας. SYLBURG.

(37) Καὶ τὸ Nov.

(38) Ὅμοις ἀφρόνων. Ὅμοιως ἀφρόσιν Vulg.

Α ματι καὶ ἀποκαθάραματι· σπέρμα δὲ γενέσεως οὐφύ, τῶν τῆς μήτρας ἀποστερούμενον αὐλάκων. Οὐδέ (35) τινα τῶν παλαιῶν Ἑβραίων ἐγκύμονι τῇ αὐτοῦ γυναικὶ συνιόντα παρήγαγεν. Ψιλή γὰρ ἦδονη, κὰν ἐν γάμῳ παραληφθῆ, παράνομός ἐστι, καὶ ἄδικος, καὶ ἄλογος (36). Ἐμπαλιν δὲ ὁ Μωϋσῆς ἀπάγει τῶν ἐγκύων τοὺς ἀνδρας, ἀχρις ἂν ἀποκυήσωσι· τῷ ὄντι γὰρ ἢ ὑστέρα, ὑποκειμένη μὲν τῇ κύστει, ἐπικειμένη δὲ τῷ ἐντέρω τῷ καλουμένῳ ἀρχῷ, ἐκτείνει τὸν τράχηλον μεταξύ τῶν ὤμων ἐν τῇ κύστει· καὶ τὸ στόμιον τοῦ τραχήλου, ᾧ προσίεται τὸ σπέρμα, πεπληρωμένον μέμυκε· αὐθὶς τε ἀποκενοῦται, καθαιρούμενη κηῖσει· ἀποθεμένη δὲ τὸν καρπὸν, εἶτα ἐπίδεται τὸν σπόρον. Οὐκ αἰσχρὸν δὲ ἡμῖν, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀκούοντων τὰ κηρικὰ ὀνομάζειν ὄργανα, ὧν οὐκ ἐπησχύνθη τὴν δημιουργίαν ὁ Θεός. Διψῶσα τὸν ἢ ὑστέρα παιδοποιίας, προσίεται τὴν σπορὰν· καὶ τὸ ἐπίφογον τῆς συνουσίας ἀρνεῖται, μετὰ τὴν σπορὰν ἀποκλείουσα τέλος ἤδη τὴν ἀσέλγειαν, μεμυκίσι τῷ στόματι. Αἱ δὲ ὀρέξεις αὐτῆς, αἱ τῶς περὶ τὰς φιλοστόργους συμπλοκάς δεδονημένα, ἀποστραφεία ἔνδον, περὶ τὴν παιδοποιαν ἀσχολοῦμεναι, συνεργοῦσι τῷ Δημιουργῷ. Οὐ δὲ θέμις ἐργαζομένην τὴν φύσιν ἤδη ἐνοχλεῖν ἐτι, περιττεύοντα εἰς ὕβριν. Ὑβρις δὲ ἡ πολυώνυμος καὶ πολυειδής, ἐπειδὴν ἐκτραπῆ κατὰ τοῦτο τῆς ἀταξίας τὸ μέρος τὸ κατὰ τὴν ἀφροδίτην, λαγνεία κέκληται, τὸ λαγνικόν, καὶ (37) δημῶδες, καὶ ἀναγνον τὸ περὶ τὰς ὕβρις, καὶ καταφερὲς ἐμφαινόντος τοῦ ὀνόματος· ἐξ ὧν αὐξηθέντων τὸ πολὺ τῶν νοσημάτων πλήθος ἐπισυμβαίνει, φιλοψία, φιλοκνία, φιλογυνία, καὶ δὴ καὶ ἀσῶτία, καὶ φιληδονία πᾶσα· ὧν τυραννεύει ἐπιθυμία· μῆρις δὲ τούτοις αἰξεται ἀδελφὰ παθήματα, ἐξ ὧν τὸ ἀκλαστον κορυφούται ἦθος. Λέγει δὲ ἡ Γραφή· Ἐτοιμάζονται ἀκολάστοις μᾶστιγες, καὶ τιμωρίαι ὡμοῖς ἀφρόνων (38)· τὴν ἰσχὺν τῆς ἀκολασίας καὶ τὴν εὐτονον ὑπομονὴν, « ὡμοῖς ἀφρόνων » καλοῦσα. Διὰ τοῦτο τοι, « Ἀπόστησον (39) ἀπὸ τῶν δούλων σου ἐλπίδας κενὰς· καὶ ἐπιθυμίας, φησὶν, ἀπρεπῆς ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ. Κοιλίας ὄρεξις καὶ συνουσιασμὸς μὴ καταλαβέτωσάν με. » Πόρρωθεν οὖν ἀπερὶκειν χρῆ τὴν πολλὴν τῶν ἐπιθυῶν κακουργίαν· οὐ γὰρ εἰς τὴν Κράτητος (40) Πήραν μόνην, ἀλλ' οὐδέ εἰς τὴν ἡμετέραν πόλιν (41) εἰσπλεῖ, οὐ μῶρὸς

D

Septuagint., sed ὡμοῖς ἀφρόνων vera lectio est: νότοις ἀφρόνων Theodotionis versio.

(39) Ἀπόστησον. Vulg. habet: Μετεωρισθὲν ὀφθαλμῶν μὴ δῶς μοι· καὶ ἐπιθυμίαν ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ. Κοιλ. Ibi tamen Fl. Nobilius adnotat, in quibusdam libris scriptum fuisse: Καὶ γιγαντιῶδη ψυχῇ ἀπόστησον διὰ παντός ἀπὸ τῶν δούλων σου· ἐλπίδας κενὰς καὶ ἐπιθυμίας ἀπόστρεψον ἀπ' ἐμοῦ.

(40) Κράτητος. Cratetem Thebanum intelligit, et Cynicorum secta philosophum; qui Peram, urbem, vel regionem imaginariam, sumpto nomine a perula, quam Cynicorum more gestabat, carmine celebravit. De eo hæc Apuleius in *Apolog.* scripsit: « Villas ornatissimas una perula mutavit. quam postea, comperta utilitate, etiam carmine laudavit; flexis ad hoc Homericis versibus, quibus ille Cretam insulam nobilitat. »

(41) Πόλιν. Peram γὰρ, « regionem, » Crateten

παράσιτος, οὐδὲ λίχνος πόρνος, πυγῆ ἀγαλλόμενος (42) · οὐ δολερά πόρνη · ἀλλ' οὐδὲ ἄλλο τι τοιοῦτον ἦδονῆς θηρίον. Πολλὴ οὖν ἡμῖν ἐγκατεσπάρθω (45) παρ' ὧν τὸν βίον ἀξιοπραγία. Καθόλου μὲν οὖν ἡ γαμητέον, ἢ γάμου εἰς τὸ παντελὲς καθαρευτέον· ἔχεται γὰρ (44) ζητήσεως· καὶ τοῦτο ἐν τῷ *Περὶ ἐπιμαχίας* ἡμῖν δεδήλωται. Εἰ δὲ αὐτὸ τοῦτο, εἰ γαμητέον, ἐδέησε σκέψεως, πῶς ἂν ἐπιτραπέη ἀέθην, καθάπερ τροφῆ, οὕτω δὲ καὶ συνουσία ὡς ἀναγκαίῳ κεχρησθῆαι ἐκάστοτε; "Ἔστι γοῦν συνιδεῖν ἐξ αὐτῆς, καθάπερ στήμονας, τὰ νεῦρα διαφορῶμενα, καὶ περὶ τὴν ἐπίτασιν τῆς ὀμίλιας διαβρῆνύμενα· ναὶ (45) μὴν καὶ ἀχλὺν περισκεῖναι τοῖς αἰσθητηρίοις· κόπτεται δὲ καὶ τοὺς σῆμας. Σαφὲς τοῦτο καὶ ἐπὶ αἰῶν ἀλόγων ζῶων καὶ ἐπὶ τῶν ἐν ἀσκήσει σωμάτων· ὧν οἱ ἀπεχόμενοι (46) ἐν τοῖς ἀγῶσι τῶν ἀντιπάλων περιγίνονται· τὰ δὲ ἀπάγεται (47) τῆς ὀχλείας περιελκόμενα, μονονωχὶ σφύρμενα, ἰσχύος ἀπάσης καὶ ὀρούσεως τέλειον κενωμένα. « Μικρὰν ἐπιληψίαν (48) τὴν συνουσίαν » ὁ Ἀδερῖτης ἔλεγε σοφιστῆς, νόσον ἀνίατον ἡγούμενος. "Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ ἐκλύσεις παρέπονται, τῷ μεγέθει τῆς ἀπουσίας (49) ἀνατιθέμεναι; « ἄνθρωπος γὰρ ἐξ ἀνθρώπου ἐκφύεται τε, καὶ ἀποσπάται. » "Ὅρα τὸ μέγεθος τῆς βλάβης· ὅλος ἄνθρωπος ἀποσπάται κατὰ συνουσίας ἀπουσίαν. Φησὶ γὰρ, « Τοῦτο οὖν ὅπου ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου. » Τοσοῦτον ἄρα ὁ ἄνθρωπος κενούται τῷ σπέρματι, ὅσος ὀραταὶ τῷ σώματι· ἀρχὴ γὰρ γενέσεως τὸ ἀπαλλαττόμενον· ἀλλὰ καὶ τῆς ὕλης ἡ βραχυὸς ἐκταράττει καὶ συγκρούει τὴν ἀρμονίαν τοῦ σώματος. Ἀστεῖος οὖν μάλα ἐκείνος, ὁ πρὸς τὸν ἐρέμενον, « Πῶς ἔχοι (50) πρὸς τὰ ἀφροδίσια. Εὐφῆμαι (51), φήσας, ἄνθρωπος· ἀσμενέστατα μὲν-

¶ P. 226 ED. POTTER, 195 ED. PARIS.

huisse memorat præter Apuleium loco superius laudato, Dionysium etiam Halicarnass. *Περὶ ἐρμηγείας*. Γαῖαν habent Homeri versus, quos imitatus est Crates, *Iliad.* T, vers. 172 :

Κρήτη τις γαῖ' ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πότρω
Καλὴ καὶ πλείρα, περιβρύτος...

Creta quædam terra est medio in mari nigro,
Pulchra et pinguis, circumfusa...

Videtur autem inde γαῖα in Apuleium et Dionysium imitasse. Nam præter Clementem, Peram πόλιν vocant ipsi Cratetis versus, quos Laertius lib. vi, seq. 85, exhibuit :

Πῆρῃ τις πόλις ἐστὶ μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι τύφῳ,
Καλὴ καὶ πλείρα, περιβρύτος, οὐδὲν ἔχουσα·
Εἰς ἣν οὐδὲ τις εἰσπλεῖ ἀνήρ μωρὸς παρά-

οὔτε λίχνος, πόρνης ἐπαγαλλόμενος πυγῆ-

Est quædam medio constructa urbs, Mantica,

Pulchra quidem, et pinguis, circumfusa, rebus

Quam nullus parasitus adit, stolidusve penetrat,
Deditus aut quisquam damnosis ganeo scortis, etc.

(42) *Λίχνος πόρνος, πυγῆ ἀγ.* Scribe ex versibus modo laudatis : λίχνος, πόρνης πυγῆ ἀγαλλόμενος · « ganeo meretricis elune gaudens. »

(45) *Ἐγκατεσπάρθω.* Ἐγκαταπεπάρθω Nov.

(44) *ἔχεται γ.* Hec sic distinguit Nov. ἔχεται

A in coitum propensio : quæ cum aucta fuerit, magna simul morborum convenit multitudo, obsoniorum desiderium, vinolentia et amor in mulieres ; luxus quoque, et simul universorum voluptatum studium ; in quæ omnia tyrannidem obtinet cupiditas. His autem cognatæ innumerabiles augentur affectiones, ex quibus mores intemperantes ad summum probehuntur. Dicit autem Scriptura : « Parantur intemperantibus flagella, et supplicia humeris insipientium a : » vires intemperantiæ, ejusque constantem tolerantiam, vocans « humeros insipientium. » Quocirca, « Amove a servis tuis spes iuvenes, et indecoras, » inquit, « cupiditates averte a me. Ventris appetitio et coitus ne me apprehendant b. » Longe ergo sunt arcenda multifaria insidiatorum maleficia ; non ad solam enim Cratetis Peram, sed etiam ad nostram civitatem non navigat stultus parasitus, nec scortator libidinosus, qui posteriori delectatur parte : non dolosa meretrix, nec ulla ejusmodi alia voluptatis bellua. Multa ergo nobis per totam vitam seminetur, quæ bona sit et honesta, occupatio. In summa ergo, vel jungi matrimonio, vel omnino a matrimonio perulum esse oportet ; in quæstione enim id versatur, et hoc a nobis declaratum est in libro *De continentia*. Quod si hoc ipsum, an ducenda sit uxor, veniat in considerationem : quomodo libere permittetur, quemadmodum nutrimento, ita etiam coitu semper uti, tanquam re necessaria ? Ex eo ergo videri possunt nervi tanquam stamina distrahi, et in vehementi congressus intensione dirumpi. Jam vero offundit etiam caliginem sensibus, et vires enervat. Patet hoc et in animantibus rationis expertibus, et in iis, quæ in exercitatione versantur, corporibus ; quo-

a Prov. xix, 29. b Eccli. xliii, 4, 5, 6.

γὰρ ζητήσεως καὶ τοῦτο· ἐν τῷ *Περὶ ἐγκρ.*

(45) *Nal. Kal Bod., Reg.*

(46) *Ὅρ οἱ ἀπεχόμενοι.* Eos, qui ad certamina se præparabant, a Venere abstinuisse, res est notissima. Horatius, *De arte poetic.*, vers. 412 :

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque, puer, sudavit et alsit,
Abstiniuit venere et vino...

(47) *Ἀπάγεται.* Ἐπάγεται scribendum docent Nov., Reg., Bod.

(48) *Μικρὰν ἐπιληψίαν.* Dictum de coitu Stobæus D Eryximacho tribuit, tit. vi, *De intemperantia* ; sic enim ibi, Ἐρυξιμαχος τὴν συνουσίαν μικρὰν ἐπιληψίαν ἔλεγε. Democriti sententiam idem aliquanto post paulo aliter citat : Συνουσίη ἀποπληξίη μικρῆ. Ἐξέσσεται γὰρ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου. A. Gellius lib. xix, cap. 2, Hippocrati dictum hoc tribuit : Τὴν συνουσίαν εἶναι μικρὰν ἐπιληψίαν. SYLBURG. — Quæ postrema sunt a Plinio conversa lib. xviii, cap. 6. Abderitanum fæisse Democritum, Stephanus et Suidas testantur : alii Melesium eum dicunt. COLLECT.

(49) *Τῷ μεγέθει τῆς ἀπουσίας.* Pal. ms. τῷ μεγέθει τῆς συνουσίας · sed ἀπουσίας probat etiam Herveti versio, « ejus, quod abscessit, magnitudini. » SYLBURG. — Συνουσίας, Reg., Bod.

(50) *Πῶς ἔχοι.* Πῶς ἔχει, Pal. ms. indic. modo. SYLBURG. — Item, Reg.

(51) *Εὐφῆμαι.* Hoc Sophoclis dictum refert Plato, *Polit.* i ; Cicero in *Catone majore*, seu *De senectute*, et Ammianus Marcellinus lib. xxv, ubi Juliani vir-

rum hi quidem, qui abstinent, in certaminibus superant adversarios; **84** illa vero a coitu abducta circumaguntur, et tantum non trahuntur, omnibus viribus et omni impetu tandem quasi enervata. «Parvam epilepsiam» dicebat «coitum» sophista Abderites *ἄμωρον* immedicabilem existimans. Annon enim consequuntur resolutiones, quæ exinanitionis ejusque, quod abscedit, magnitudini ascribuntur? «homo enim ex homine nascitur et evellitur.» Vide damni magnitudinem: totus homo per exinanitionem coitus abstrahitur. Dicit enim: «Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea.» Homo ergo tantum exinanitur semine, quantus videtur corpore; est enim generationis initium id, quod recedit: quin etiam conturbat ebullitio materiæ et compagem corporis labefactat et commovet. Lepide ergo ille, qui interroganti, «Quomodo adhuc se haberet ad res venereas,» respondit: «Bona verba, quæso: ego vero lubentissime isthinc, tanquam ab agresti et insano domino, profugi.» Verum concedatur quidem et admittatur matrimonium: vult enim Dominus humanum genus repleri; sed non dicit, Estote libidinosi: nec vos, tanquam ad coitum natos, voluit esse deditos voluptati. Pudore autem nos afficiat *Παῖδαγος*, clamans per *Εζεχίηλ*: «Circumcidamini fornicationem vestram.» Aliquod tempus ad seminandum opportunum habent quoque rationis expertia animantia. Aliter autem coire, quam ad liberorum procreationem, est facere injuriam naturæ; qua quidem oportet magistra, quas prudenter introducit temporis commoditates, diligenter observare, senectutem, inquam, et puerilem ætatem. His enim nondum concessit, illos autem non vult amplius uxores ducere. Sed non vult homines semper dare operam matrimonio. Matrimonium autem est filiorum procreationis appetitio, non inordinata seminis excretio, quæ est et præter leges et a ratione aliena. Secundum naturam autem nobis vita universa pro-

✠ P. 227 ED. POTTER, 194 ED. PARIS.

tutes describit. R. SYLBURG.—Item Stobæus, *Serm.* 6, tit. *De incontinentia*, et Clemens noster, *Strom.* III, p. 433.

(52) *Ἐγκατατέταθω*. Κατατέταθω, Reg., Bod.
(53) *Περιτέμνεσθε*. Respicere videtur *Ezech.* XLIII, 9, XLIV, 7.

(54) *Ἦν χρῆ*. Quæ sequuntur, hoc modo distinguenda et explicanda videntur: «Ἦν χρῆ διδάσκαλον ἐπιγραφόμενους, τὰς σοφὰς τοῦ καιροῦ ἐπιτηρεῖν παιδαγωγίας· (τὸ γῆρας λέγω, καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν παρεισάγουσαν· τοῖς μὲν γὰρ οὐδέπω συνεχώρησεν, τοὺς δὲ οὐκ ἔτι βούλεται γαμεῖν·) πλὴν οὐ πάντοτε γαμεῖν γάμος δὲ ἡ. π. «Quam (naturam) oportet magistratam asciscere, et occasiones temporis, quas illa sapienter docet, observare (scilicet cum senium, et pueritiam inducit; nam pueris pondum permittit, senes autem non amplius vult uxores ducere), non autem semper matrimonio operam dare. Porro matrimonium est,» etc.

(55) *Χωροῖη*. Συγχωροῖη, Nov.

(56) *Πορνείας ἐπικαλ.* Πορνείας ἐπὶ καλύμματι, scribendum monuit Cotelerius in notis ad *Apostol. Constitut.* lib. VII, c. 3.

(57) *Ἀλεκτρούνος*. Iisdem prope verbis Plutarchus *Sympos.* I, III, c. 6: Πρὸς δίκην ἀλεκτρούνος

Α τοὶ αὐτὰ ἀπέφυγον, ὡσπερ λυτῶντα καὶ ἀγρὸν δεσπότην. «Ἄλλ' ἐγκατετίθηθω δὲ ὁ γάμος, καὶ ἐγκατατέταθω (52)· πλεθύνεσθαι γὰρ ὁ Κύριος βούλεται τὴν ἀνθρωπότητα· ἀλλ' οὐκ, Ἀσελγάνετε, λέγει· οὐδὲ σοφὰς αὐτοῦς, καθάπερ εἰς ὄχλειαν γεροντάς, ἐκδίδουσαι· τῆσδε δὲ ἐθέλησεν. Δυσωπεῖται δὲ ἡμᾶς ὁ Παιδαγωγός, δι' Ἐξεκίηλ βουῶν· «Περιτέμνεσθε (53) τὴν πορνείαν ὑμῶν.» Ἐχει τινὰ καιρὸν εὐθετον εἰς σπόρον καὶ τὰ ἄλογα τῶν ζώων. Τὸ δὲ μὴ εἰς παίδων γονὴν συνιέναι ἐνυβρίζειν ἐστὶ τῆ φύσει· ἦν χρῆ (54) διδάσκαλον ἐπιγραφόμενους, τὰς σοφὰς τοῦ καιροῦ ἐπιτηρεῖν παιδαγωγίας· τὸ γῆρας λέγω καὶ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν παρεισάγουσαν. Τοῖς μὲν γὰρ οὐδέπω συνεχώρησεν, τοὺς δὲ οὐκ ἔτι βούλεται γαμεῖν· πλὴν οὐ πάντοτε γαμεῖν. Γάμος δὲ ἡ παιδοποιίας ὄρεξις, οὐχ ἡ τοῦ σπέρματος ἀτακτικῆς ἐκκροίσεως, ἢ παρὰ νόμον καὶ ἢ παράλογος. Κατὰ φύσιν δ' ἂν ἡμῖν χωροῖη (55) ὁ βίος ἅπας, κρατοῦσι τῶν ἐπιθυμιῶν ἄνωθεν, μὴ κτείνουσι τε τὸ ἐκ προνοίας θεϊκῆς φόμενον τῶν ἀνθρώπων γένος κακοτέχνους μηχαναῖς· αὐταὶ γὰρ πορνείας ἐπικαλύμματι (56), τοῖς ἐς παντελῆ κατασπῶσι φθορὰν, φθοροῖς συγχρώμεναι φαρμάκοις, ἐξαναλίσκουσιν ἅμα τῷ ἔμβρῳ τὴν φιανθρωπίαν. Ἄλλ' οἷς γε συγχωρήσεται γῆμαι, τοῦτοισι ἐδέξεν Παιδαγωγὸς, ὡς μὴ μεθ' ἡμέραν τὰ μυστικά τῆς φύσεως ἐκτελεῖσθαι ὄργια· μεθ' ἡμέρας δὲ ἔξ Ἐκκλησίας, φέρε, ἢ ἀγορᾶς ἤκοντα ἑβδὸν, ἀλεκτρούνος (57) ὄχευειν δίκην· ὀπηνηα (58) εὐχῆς καὶ ἀναγνώσεως, καὶ τῶν μεθ' ἡμέραν εὐεργῶν ἔργων ὁ καιρός. Ἐσπέρας δὲ ἀναπαύσασθαι καθήκει (59) μετὰ τὴν ἐστίασιν, καὶ μετὰ τὴν ἐπὶ ταῖς ἀπολαύσεσιν εὐχαριστῆσαν. Οὐκ αἰεὶ δὲ καιρὸν ἐνδιδῶσιν ἡ φύσις τῆν ἐντευξίν τοῦ γάμου τελειοῦσθαι· καὶ γὰρ ποθεινωτέρα ἢ χρονωτέρα (60) συμπλοκή. Οὐ μὴν (61) οὐδ' ὡς ἐν σκότῳ νύκτωρ ἀκολαστευτέον, ἀλλ' ἐγκαθεκτεῖται τῇ ψυχῇ τὸ αἰδῆμον, οἰονεὶ φῶς τοῦ λογισμοῦ. Οὐδὲν γὰρ (62) τῆς ἰστουργοῦσης Πηνελόπης διόλοισμεν, μεθ' ἡμέραν μὲν τὰ σωφροσύνης ἐξυφα-

• Gen. II, 23.

συμπλέκεσθαι. SYLBURG.

(58) *Ὀπηνηα*. Similia dicit auctor *Strom.* VII, p. 728, edit. Paris.

(59) *Καθήκει*. Προσκαθήκει, Nov., Bod., Reg.

(60) *Χρονωτέρα*. Tardior, quæ post longum tempus adest, ἢ χρόνιος ἤκουσα, ut Euripidis verbis utar. Hesychius, *Χρόνιον*, ἀρχαῖον, ἢ μετὰ πάλιν χρόνον.

(61) *Οὐ μὴν*. Lowthius ait, «Vid. Tertullianus *Ad uxor.* lib. II, cap. 3.»

(62) *Οὐδὲν γὰρ*. Ut hic maritum erga uxorem, sic uxorem erga maritum officium docens S. Gregorius Nazianz. contra mulieres se exornantes:

Ἰσὺν Πηνελόπης, ὡν εὐξέμεν, ἡμᾶρ ὕψαι-

Ἔνδοθι τὴν Ἐκδοῖν, ἔκδοθι τὴν Ἐλένην.

*Telam ut Penelope texis, quam nocte reletis,
Par Hecubæ interius, par Helenæ exterius.*

COLLECT.

Historiam de se narrat Penelope apud Homer., *Odys.* T, v. 149:

*Ἔρθα καὶ ἡματιῇ μὲν ὕψαινεσθον μέγαν ἰσὺν.
Νύκτας δ' ἀλλύεσθον, ἐπὶν θαΐδας παρὰ θειμήν.*

ωντες δόγματα, νυκτός δὲ ἀναλύοντες, ἐπὴν εἰς A cesserit, si et ab initio cupiditates contineamus, et
 κλίην ἴωμεν. Εἰ γὰρ σεμνότητα ἀσκητέον, ὥσπερ
 οὐκ πολὺ πλεόν τῆ γυναικί τῆ ἑαυτοῦ τὴν σεμνότητα
 ἐπιδεικτέον, τὰς ἀσχήμονας συμπλοκάς παραιτού-
 μων· καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον ἀγνείας ἢ ἐχέγ-
 γουσι, πῶς οἰκοθεν παραγινέσθω. Οὐ γὰρ ἔστιν οὐκ
 ἐν (63) σεμνὸν παρ' ἐκείνη νομισθῆναι, παρ' ἢ τὸ
 εἶναι οὐκ ἐμάρτυρον δείκνυται ἐν αὐταῖς ἐκείναις
 αἰς ἔξαισις ἡθοναῖς. Εὐνοία δὲ, ὀλισθηρῶς εἰς συνου-
 σίαν ἔχειν ὁμολογοῦσα, ὀλίγον ἀνθεῖ, καὶ συγγρασκαί
 τῷ σώματι· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ προσηράσκει, μαρανθεί-
 σης τῆς ἐπιθυμίας, ὁπότ' ἂν τὴν γαμήλιον σωφρο-
 σίην ἑταιρικῶν καθυβρίσουσιν (64) ἡθοναῖ. Πτηναὶ
 γὰρ αἱ πῶν ἐρώντων καρδίαι, καὶ σθένυνται μετα-
 κῆ τὰ φιλτρα· τρέπεται δὲ πολλακίς τὸ φιλεῖν εἰς
 τὸ μισεῖν, ὁπότ' ἂν (65) αἰσθηται τῆς καταγνώσεως
 ἢ πόνου. Ῥημάτων δὲ ἀκολάστων, καὶ σχημάτων
 ἐπιτημονῶν ἑταιρικῶν, φιλημάτων τε ὄνοματα πορ-
 νικῶν, καὶ τοιούτων τινων λαγνευμάτων, οὐδὲ
 ἐπιτημονῶν, τῶν μακαρίων πειθόμενοι Ἀποστόλω,
 ἐκείνην λέγουσι· « Πορνεία δὲ καὶ ἀκαθαρσία
 πάντα (66), ἢ πλεονεξία, μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν,
 καθὼς πρέπει ἁγίοις. » Εὐ γοῦν τις εἰρηχεῖναι φαί-
 νεται· « Συνουσία (67) ὤνησε μὲν οὐδένα, ἀγαπητὸν
 δὲ, εἰ μὴ ἔδραψεν. » Ἡ μὲν γὰρ κατὰ νόμον σφα-
 λερὰ, εἰ μὴ ὅσον αὐτῆς ἐπὶ παιδοποιεῖ. Περὶ δὲ
 τῆς παρανομίας ἢ Γραφῆ λέγει· « Γυνή (68) μισθία,
 ἐν πάλῳ (69) λογισθήσεται (70)· ὕπανδρος δὲ πύργος
 θανάτου τοῖς χρομμένοις. » Κάπτω, ἢ σοὶ τὸ ἑταιρι-
 κὸν ἀπέλασε πάθος· « θάνατον » δὲ ζητούμενον ἐφ-
 ἔρει τὴν μοιχείαν ἐπὶ πόρῃ τηρουμένη· « οἶκον »
 δὲ καὶ « πάλιν, » ἐν ἢ ἀσελγαίνουσιν. Ναὶ μὴν καὶ
 ἢ παρ' ὑμῖν (71) ποιητικῆ, ὀνειδίζουσα πᾶς, γράφει·
 quando matrimonialem temperantiam meretricia
 voluerit, amorisque irritamenta exstinguuntur sæpe poenitentia; amorque sæpe vertitur in odium, quando
 reprehensionem senserit satietas. Impudicorum vero verborum, et turpium figurarum, meretriciorumque
 osculorum, et huiusmodi lasciviarum nomina ne sunt quidem memoranda, beatum sequentibus Apo-
 stolam, qui aperte dicit: « Fornicatio autem et omnis immunditia, vel plura habendi cupiditas, ne
 nominetur quidem in vobis, sicut decet sanctos ». Recte ergo videtur dixisse quispian: « Nulli qui-
 dem profuit coitus, recte autem cum eo agitur, quem non læserit. » Nam et qui legitimus, est periculosus,
 nisi quatenus in liberorum procreatione versatur. De eo autem, qui est præter leges, dicit Scriptura: « Mu-
 lier meretrix apro similis reputabitur. Quæ autem viro subjecta est, turris est mortis iis, qui ea utun-
 tur. » Capro, vel apro, meretricis comparavit affectionem. « Mortem » autem dixit « quæsitam, »
 adulterium, quod committitur in meretrice, quæ custoditur. « Domum » autem, et « urbem, » in

⌘ P. 228 ED. POTTER, 195 ED. PARIS. • Ephes. v, 3.

Tunc quotidiana quidem texebam magnam telam, D
 Nocte autem, cum lampades apposuissem, resol-
 vebam.

(63) Οὐκ ἔτι. Οὐκ ἔστι, Nov.

(64) Καθυβρίσουσιν. H. καθυβρίσωσι mavult,
 subiuunctivo modo, ut mox etiam. SYLBERG.

(65) Ὅπότ' ἄρ. Hoc est: « Cum quis, satiatio
 libidinis ardore, senserit, se ob turpia facta re-
 prehendi meruisse. »

(66) Ἄκ. πᾶσα. Pᾶσα ἀκαθαρσία apud Ephes.

(67) Συνουσία. Hoc Epicuri effatum memorant
 Diogenes Laertius, lib. x, seg. 118; Porphyrius,
 De abstinentia ab animal. lib. i; Plutarchus, Sym-
 pos. lib. iii, quest. 6; Galenus Comment. 1 in lib.

III Epidemiorum Hippocratis; Cicero Tusc. III.

(68) Γυνή. Hæc in vulgatis codicibus frustra quæ-
 siveris: occurrunt autem Ecclesiastici xxvi, 22, et
 in aliis quibusdam codicibus reperiri, adnotat Fla-
 minius Nobilius. Quæ sequuntur, verisimile est ibi-
 dem legisse Clementem; licet ea codices nostri haud
 agnoscunt.

(69) Σιάλω. Σιάλων Reg., Bod.

(70) Λογισθήσεται. Pal. cod. νομισθήσεται. sed
 superscriptum λογισθήσεται. SYLBERG.

(71) Παρ' ὑμῶν. Pal. παρ' ἡμῶν, « apud nos; »
 quod probat etiam A., ut videatur Sibyllina carmina
 citare, sicut alibi passim. SYLBERG.

✕ qua suam exercent intemperantiam. Quin etiam quæ est apud vos poetica, quodammodo ea exprobrans, scribit :

Tecum et adulterium est, tecum coitusque nefan-
Fædus, femineusque, urbs pessima, plane impura.

Μοιχείῳ (72) *παρὰ σοὶ τε καὶ ἀνδρῶν μίξις*
[ἄθεσμος (73),
Θηλυγενῆς ἀδικός τε, κακὴ πόλις, πάντ' ἀνά-
[θαρτε.

Econtra autem pudicos admiratur :

Quos desiderium tenuit nec turpe cubilis

Alterius, nec tetra inuisaque stupra tulerunt
Ulla unquam maribus.

Ἐμπάλιν δὲ ἀγεται τοὺς σύφρονας·

Ὅτε ἐπ' ἀλλοτρίᾳ κοίτῃ πόθορ ἀισχρὸν ἔχου-
[τας·
Ὅδὲ ἀπ' ἀβέρονος ἕβριν, ἀπεχθέα τε στρυγε-
[ρίην τε

Quandoquidem multi hæc sua peccata, voluptates esse tantum quæ sunt præter naturam existimant; qui autem sunt his paulo meliores, esse hæc quidem peccata agnoscunt, vincuntur autem a voluptatibus, et sunt eis tenebræ vitiorum integumentum: suum enim adulterio violat matrimonium, qui eo utitur meretricio more, et non audit Pædagogum clamantem: « Homo, qui ascendit super lectum suum: qui dicit in animo, quis me videt? circa me sunt tenebræ, et parietes sunt tegumenta mea, **85** et nemo aspicit peccata mea: quid vereor, ne meminerit Altissimus? » is quidem est miserrimus, qui solos veretur hominum oculos, existimat autem fore, ut Deum lateat: « Nescit enim, » Scriptura dicit, « oculi Domini Altissimi quanto sint sole splendidiore: qui respiciunt omnes vias hominum, et partes occultas intelligunt. » Itidem rursus Pædagogus eis minatur per Isaiam, dicens: « Væ iis, qui in occulto consilium capiunt, et dicunt: Quis nos videt? » Sensilem enim lucem latebit fortasse quispiam, sed intelligibilem minime latere potest. « Quomodo, » ut ait Heraclitus, « id, quod nunquam occidit, possit latere quispiam? » Tenebris ergo minime nosmet obtegamus; lux enim in nobis habitat. « Et tenebræ, » inquit, « ipsum non comprehendunt. » ✕ Ipsam autem noctem illuminat honesta ac pudica cogitatio. Bonorum autem virorum cogitationes, « lucernas, quæ dormire non possunt, » appellavit Scriptura. Quamquam ipsum te dare operam ut ea lateant, quæ facis, peccare est citra ullam controversiam. Quicumque autem pec-

δρμωμένους. Ὅτι παρὰ φύσιν (74) ταύτας ἡγοῦνται οἱ πολλοὶ τρυφᾶς, τὰς ἑαυτῶν ἁμαρτίας· οἱ δὲ τούτων ἐπιεικέστεροι γνωρίζουσι μὲν οὕσας αὐτὰς ἁμαρτίας, ἡττώνται δὲ τῶν ἡδονῶν, καὶ τὸ σκότος αὐτοῦ ἐστὶ προκάλυμμα τῶν παθῶν· μοιχεύει γὰρ τὸν ἑαυτοῦ γάμον ὁ ἐταιριζόμενος αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀκούει τοῦ Παιδαγωγοῦ βοῶντος· « Ὁ ἄνθρωπος (75), ὁ ἀναβαίνων ἐπὶ τῆς κλίνης αὐτοῦ, ὁ λέγων ἐν τῇ ψυχῇ, Τίς με ὀρᾷ; σκότος κύκλω μου, καὶ οἱ τοίχοι σκέπη μου, καὶ οὐθεὶς βλέπει τὰς ἁμαρτίας μου. Τί εὐλαδοῦμαι, μὴ μνησθήσεται ὁ Ὑψίστος; » τάλαντατος μὲν οὗτος, ὀφθαλμοῦς ἀνθρώπων δεδιῶς μόνους, λήσειν δὲ τὸν Θεὸν ὑπονοῶν. « Οὐ γὰρ γινώσκει, » φησὶν ἡ Γραφή, « ὅτι ὀφθαλμοὶ Κυρίου Ὑψίστου (76) μυριοπλασίως ἡλίου φωτεινότεροί εἰσιν· οἱ ἐπιβλέπουσι πάσας ὁδοὺς ἀνθρώπων, καὶ κατανοοῦσιν εἰς ἀπόκρυφα μέρη. » Ταύτη τε πάλιν ὁ Παιδαγωγὸς αὐτοῖς ἀπειλεῖ, διὰ Ἡσαίου λέγων· « Οὐαὶ οἱ ἐν κρυφῇ βουλήν ποιούντες, καὶ ἐροῦσι (77)· Τίς ἡμᾶς ὀρᾷ; » λήσεται μὲν γὰρ ἰσως τὸ αἰσθητὸν φῶς τις, τὸ δὲ νοητὸν, ἀδύνατόν ἐστιν. Ἡ, ὡς φησὶν Ἡράκλειτος, « τὸ μὴ δυνόν ποτε πῶς ἂν τις λάθοι; » Μηδὲ μῶς τοῖνον ἐπικαλυπτώμεθα τὸ σκότος· τὸ γὰρ φῶς ἐνοικον ἡμῖν· « Καὶ ἡ σκοτία, » φησὶν, « αὐτὸ οὐ καταλαμβάνει (78). » Καταυγάζεται δὲ αὐτὸ (79) ἡ νύξ τῇ σώφρονι λογισμῷ· λογισμοῦς δὲ ἀνδρῶν ἀγαθῶν, « οὓς ἀκοιμήτους λύχνους (80) » ὠνόμασεν ἡ Γραφή· καίτοι τὸ γε πειρᾶσθαι λανθάνειν ἐφ' οἷς πράττει τις ὁμολογοῦντως (81) ἁμαρτάνειν ἐστίν. Πῆξ δὲ, ὃς ἁμαρτάνει, καὶ ἀδικεῖ εὐθύς, οὐχ οὕτως τὸν πέλας ἂν μοιχεύῃ, ὡς ἑαυτὸν, ὅτι μεμοίχευεν, ἀλλὰ

✕ P. 229-230 ED. POTTER, 195-196 ED. PARIS.

• Eccli. xxiii, 18, 19. • Isa. xxix, 15. • Joan. i, 5.

(72) *Μοιχεία*. Versus sunt e Sibyllin. lib. iv, ubi pro ἀνδρῶν vulgati libri habent καίδων, et δύσμορε πασῶν pro πάντ' ἀκάθαρτε; nam in Sibyllinis sequens versus habet id commation, Αἰεὶ πάντ' ἀκάθαρτε. Hæc Opsop. inquit in *Addendis*. SYLBERGIUS.

(73) *Μίξις ἄθεσμος*. Μίξεις ἄθεσμοι, Reg., Bod. Mox ὑπ' ἀλλοτρία x. Ibid.

(74) Ὅτι παρὰ φύσιν. Lowthius scribit οὐ τι παρὰ φ. Verum nihil mutandum: nam hoc loco παρὰ φύσιν est « a natura. » Hæc enim præpositio nonnunquam causam denotat a qua aliquid procedit. Sensus est, « nonnullos homines arbitrari has voluptates, quibus fruendis peccare solent, a natura esse. »

(75) Ὁ ἄνθρωπος. Vulg. Eccl. Ἄνθρωπος παραβαίνων ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτοῦ, λέγων ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, Τίς μ. Mox, τοίχοι με καλύπτουσι, καὶ οὐθεὶς με ὀρᾷ. Τί εὐλαδοῦμαι; Τῶν ἁμαρτιῶν μου οὐ μὴ μνησθήσεται ὁ Ὑψ. Dein, καὶ οὐχ ἔγνω pro οὐ γὰρ γινώσκει

(76) Ὑψίστου. Abest ab Eccl. ut etiam mox εἰσίν. Dein ἐπιβλέποντες pro οἱ ἐπιβλέπουσιν, et κατανοοῦντες pro κατανοοῦσιν. Ibid.

(77) Ποιούντες, καὶ ἐρ. Ποιούντες, καὶ ἔσται ἐν σκότει τὰ ἔργα αὐτῶν· καὶ ἐροῦσι· Τίς ἐώρακεν ἡμᾶς; Isa.

(78) Καταλαμβάνει. Κατέλαβεν Joan.

(79) Αὐτὸ. A. Αὐτῷ, εἰ, dativo casu. Sed non minus apte legeris, αὐτῇ ἡ νύξ, ipsa nox. SYLBERG.

(80) Ὅδες ἀκ. λ. Lowthius ait: « Scribe ὡς ἀκοιμήτους λ. Vel delendum οὓς. » Possit, levi mutatione facta, scribi τοὺς ἀκοιμ. λύχνους. Quam emendationem firmat, quod in Reg. aliquid τ scripsit super οὓς. Porro respicere videtur auctor Sapient. Salom. vii, 10, ubi de Sapientia dicit: Προαιδέμην αὐτὴν ἀντ' φωτὸς ἔχειν, ὅτι ἀκοιμητὸν τὸ ἐκ ταύτης φέγγος.

(81) Ὁμολογοῦντως. Ἄντ' τοῦ ὁμολογουμένως, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

πάντας αὐτὸν χεῖρονα ἀποφαίνει καὶ ἀτιμότερον. Ὁ γὰρ ἁμαρτάνων, παρ' ὅσον ἁμαρτάνει, χεῖρων καὶ ἐτιμότερος αὐτὸς αὐτοῦ· πάντως δὲ ἤδη που καὶ ἀκολασία πρόσσει τῷ ἡττωμένῳ αἰσχρᾶς ἡδονῆς. Διὸ καὶ πάντως ὁ πορευόμενος ἀπέθανε Θεῷ, καὶ καταλείπεται ἀπὸ (82) τοῦ Λόγου, καθάπερ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, νεκρὸς· βδελύσσεται, γὰρ τὸ ἅγιον· μολύνεται, ὡσπερ οὖν εἰκός. Ἄει δὲ (83) καθαρῶ καθαρῶ ἕμι· θιγγάνειν. Μὴ δὲ ἅμα χιτῶνι (84) ἀποδομμένῳ ἀποδοσόμεθα καὶ τὴν αἰδῶ ποτε· ἐπει οὐδέποτε τῷ καιρῷ σωφροσύνην ἀποδύσασθαι θέμις· ἰδοὺ γὰρ τὸ φθαρτὸν (85) τοῦτο ἐπενδύεται ἀφθαρσίαν, ὀπηνίκα ἢ τὸ ἀκόρεστον τῆς ἐπιθυμίας, τὸ εἰς ἀσέλγειαν ἔμ, ἐγκρατεῖα παιδαγωγούμενον, ἀνεκραστον γενόμενον τῆς φθορᾶς, ἀιδίῳ σωφροσύνη παραχωρήσει τῷ ἄνθρωπον· « Ἐν γὰρ τῷ αἰῶνι τούτῳ γαμοῦσι, καὶ γαμίσκονται· » καταργήσαντες δὲ τὰ τῆς σαρκὸς ἔργα, αὐτῇ καθαρᾷ τῇ σαρκὶ ἐπενδυσάμενοι τὴν ἀφθαρσίαν, τὸ πρὸς μέτρον τῶν ἀγγέλων διώκομεν. Ταύτη τοι καὶ Πλάτων ἐν Φιλήθῳ, ὁ τῆς βαρβάρου (86) μαθητῆς φιλοσοφίας, ἀθέους κέκληκε μυστικῶς τὰς τὴν Θεὸν τὸν ἔνοιον αὐτοῖς, τὸν Λόγον, διαφθειρόντας καὶ μιαινόντας, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἐν τῇ τῶν παθῶν οἰκωῶσει. Οὐκ ἄρα ποτὲ θνητῶς βιωτέον, ἀπαρμένους Θεῷ· « Οὐδὲ μὴν, » ὡς φησὶν ὁ Παῦλος, « οὐ γὰρ πόρνης ποιεῖν μέλη τὰ τοῦ Χριστοῦ μέλη· οὐδὲ μὴν νεῶν τῶν παθῶν τῶν αἰσχρῶν τὸν κῆν τοῦ Θεοῦ ποιητέον. » Μέμνησθε γὰρ τὰς τέσσαρας καὶ εἴκοσι χιλιάδας διὰ πορνείαν ἀπωσμένας (87)· τὰ δὲ παθήματα τῶν πορνευσάντων, ὡς ἤδη μοι λέλεκται, τύποι παιδαγωγούντες ἡμῶν τὰς ἰσχυμίας εἰσίν. Ἡμῖν δὲ ὁ Παιδαγωγὸς παραινέει σφέτατα· « Ὅπισω τῶν ἐπιθυμιῶν σου μὴ πορεύου, καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέξεών σου (88) κωλύου. Οἶνος γὰρ, καὶ γυναῖκες ἀποστήσουσι συνετούς· καὶ ὁ κολυμβητικὸς πόρνης, τολμηρότερος ἐκθήσεται. Σῆψις καὶ σὼληξ κληρονομήσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐξαρθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι (89). » Καὶ πάλιν· οὐ γὰρ ἀποκρίνεται ὠφελῶν· « Ὁ δὲ ἀνοφθαλμῶν (90) ἤρηξ, στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. » Οὐκ οὐκ ἀφροδισίων ἡρεῖσθαι δίκαιον, οὐδὲ μὴν κεχρηναίαι περὶ τὰς ἐπιθυμίας· ἀλλ' οὐδὲ ἐκπαθίνεσθαι περὶ τὰς ἀλόγους ὀρέξεις, οὐδὲ ἐπιθυμῆν μολύνεσθαι. Σπείρειν δὲ μόνον ἐπιτέτραπται τῷ γήμαντι, ὡς γεωργῷ

cat, statim quoque facit injuriam, non tam proximo, si mœchetur, quam sibi ipsi, quod mœchatus fuerit: quin et seipsum omnino reddit deteriorem, suæque famæ detrahit. Qui enim peccat, quatenus peccat, ipse est seipso deterior et ignominiosior: omnino autem jam ei utique adest intemperantia, ut qui vincatur a turpi voluptate. Quamobrem qui fornicatur, Deo est omnino mortuus, et a Logo, quemadmodum a Spiritu, ut cadaver, relictus est. Quod enim sanctum est, ut est consentaneum, polui aversatur. Puro autem purum semper fas est tangere. Ne simul ac exiit tunica, pudorem quoque exuamus; nam justo temperantiam nunquam fas est exuere. Ecce enim hoc corruptibile induit incorruptionem, quando cupiditas insatiabilis, quæ fluxu quodam fertur in libidinem, per continentiam instituta, et a corruptionis amore aliena facta, æternæ temperantiæ hominem tradiderit. « In hoc enim sæculo uxores ducunt, et nubunt; » abolitis autem carnis operibus, ipsa pura carne induti incorruptionem, id quod angelis proportione respondet, persequimur. Hac ratione Plato quoque in *Philebo*, qui fuerat barbaræ discipulus philosophiæ, atheos eos mystice vocavit, qui Deum in ipsis habitantem, nempe rationem, corrumpunt, et quantum in se est, vitiorum suorum conjunctione polluant. Non est ergo iis unquam mortaliter vivendum, qui Deo sanctificantur. « Neque, » ut dicit Paulus, « membra Christi faciendæ sunt membra meretricis: nec Dei templum faciendum est templum turpium affectivum. » Recordemini quatuor et viginti milia fuisse propter fornicationem extrusa. Ea autem, quæ evenerunt iis qui fornicati sunt, ut jam a me dictum est, sunt « figuræ e, » quæ nostras libidines corrigunt. Porro autem Pædagogus monet nos aperitissime: « Post tua desideria ne ambules, et arcearis a tuis appetitionibus. Vinum enim et mulieres faciunt sapientes deficere: et qui adhæret meretricibus, evadet audacior. Putredo et vermis erunt ejus hæredes, et efferetur in majori ludibrio. » Et rursus, non cessat enim juvare: « Qui autem voluptatem aversis oculis intuetur, coronat vitam suam. » Non est ergo justum vinci a rebus venereis, nec libidinibus stolidè inhiare, nec a ratione

† P. 231 ED. PÖTTER, 197-198 ED. PARIS. 19. † I Cor. x, 6. † Eccl. xviii, 30. † Eccl. xix, 2, 3.

(82) Ἄπο. Serlbe ὑπὸ τοῦ Λόγου, ut mox ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Quam emendationem firmant Nov., Reg., Bol.

(83) Ἄει δέ. Respicit Socratis effatum apud Platonem. *Phædon*. p. 51, quod Clemens infra recitat *Strom.* v. p. 555.

(84) Μὴ δὲ ἅμα χιτ. Hæc cum tunica exui etiam pudorem, prolixè narrat Herodotus p. 3, in *Candauiæ* historia. H. STILBURG. — Scholiastes quidam in marg. Reg. et Bol. hæc adnotavit: Ἡροδότου τούτου ἅμα δὲ χιτῶνι ἐκδομμένῳ ἀποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ τῆς. Idem satur Epicharmus apud Stobæum, *serm.* 72.

(85) Τὸ φθαρτὸν. Respicit I Cor. xv, 53: Ἄει γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν.

(86) Βαρβάρου. Nempe Judaicæ. Nam Platonem *παρὰ* philosophiæ suæ partem e Judaicis Scri-

pturis hausisse, in libris *Stromatum* sæpe affirmat.

(87) Ἀπωσμένας. Ἀποισμένας Nov.

(88) Σοῦ. Abest ab Eccl. sed id agnoscit Alex. ms. Mox ἔσται pro ἐκθήσεται. Ibid. Dein σήτες pro σῆψις. Ibid. Sed σήτης est in Alex.

(89) Καὶ ἐξαρθ... μείζονι. Καὶ ἡ ψυχὴ τολμηρὰ ἐξαρθήσεται Eccl. Utrumque habet ms. Alex. Καὶ ψυχὴ τολμηρὰ ἐξαρθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι. Sæpe enim accidit per librorum negligentiam, ut diversæ versiones simul in textum reciperentur. Flam. Nobilius adnotat, in quibusdam libris exstare, καὶ ξηρανθήσεται ἐν παραδειγματισμῷ μείζονι.

(90) Ὁ δὲ ἀρτ. Hæc absunt e Vulg. Eccl. Flam. Nobilius adnotat, in quibusdam codicibus ea hoc modo scripta esse: Ὁ δὲ ἀνοφθαλμῶν ἡδοναῖς, στεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτοῦ.

alienis appetitionibus moveri, nec desiderare pollui. Ei autem soli, qui uxorem duxit, ut qui tunc sit agricola, serere permissum est; quando tempus sementem admittit. Adversus aliam autem intemperantiam, optimum quidem est medicamentum, ratio. Fert etiam auxilium penuria satietatis, per quam accensæ libidines prosiliunt ad voluptates. Ergo nec sumptuosa vestis est assumenda, sicut nec cibus varius. Ipse certe Dominus in animam, et corpus, et tertio loco in ea quæ externa sunt, præcepta dividens, propter corpus quidem externa comparare consulit, corpus autem administrat per animam, animam autem erudit : « Ne solliciti sitis animæ vestræ, inquiens, quid comedatis, neque corpori vestro quid induamini. Anima enim plus est quam cibus, et corpus quam vestimentum ^a. » Et subjungit apertum doctrinæ exemplum : « Considerate corvos, qui neque seminant, neque metunt, quibus non est penus, nec horreum, et Deus nutrit ipsos. Non vos præstatis volucris? » Et hæc quidem de nutrimento. Similiter autem de veste quoque præcipit, quæ rerum externarum tertium locum obtinet : « Considerate, inquiens, lilia; quomodo neque nent, neque texunt. Dico autem vobis, quod neque Solomon induebatur ut unum ex his ^b. » De divitiis autem valde se jactabat rex Solomon. Quid est itaque floribus pulchrius et floridius? Quid est autem liliis, vel unguentis, vel rosis delectabilis? « Si autem fenum, quod hodie est in agro, et eras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto vos magis, modicæ fidei? Et vos ne quærite, quid comedatis, aut quid bibatis ^c. » Illic, hæc particula, « Quid, » cibi varietatem expulit. Id enim significatur ex Scriptura : Ne solliciti sitis, quænam comedatis, aut quænam bibatis; de his enim esse sollicitum, nimiam plura habendi cupiditatem, et delicias arguit. Sed illud « comedere » per se positum, est argumentum necessitatis, et defectus ✕ repletio, ut diximus. Quod est autem amplius, est ex superfluo; quod est autem « superfluum, » esse a diabolo declaravit **86** Scriptura. Sensum autem planum facit, quæ sequitur, dictio. Cum enim dixisset : « Ne quærite quid comedatis, et quid bibatis, » subjungit : « E: ne sublimes efferamini. » A veritate autem sublimes efferunt arrogantia et delicia;

Α τοτηνικαδς, θτηνικα ο καιρδς δέγεται τον σπάρων. Πρδς δδ δη την άλλην άκρασίαν άριστον μδν ο λόγος φάρμακον· βοηθει δδ και η ένδεια του κόρου (91)· δι' ου φλεγμαινουςαι αι επιθυμια σικριτωσι περι τας ηδονας. Ουκουν ουδδ εσθητος αντιποιητέον παλυτελους, καθάπερ ουδδ τροφης ποικιλης. Αυτδς γων ο Κύριος, διαιρων τας υποθήκας εις τε ψυχην και σωμα, και τρίτον τα εκτός, δια μδν το σωμα, τα εκτός πορίζεσθαι συμβουλεύει, διοικει δδ το σωμα, τη ψυχη· παιδαγωγει δδ την ψυχην, « Μη μεριμνάτε, λέγων, τη ψυχη υμων, τι φάγητε· μηδδ τω σώματι υμων (92), τι ένδύσθηθε· η γάρ ψυχη πλειων εστι της τροφης, και το σωμα, του ένδύματος. » Και της διδασκαλιας έναργεδς υπόδειγμα επιφέρει· « Κατανοήσατε τουδ κόρακας, δι ου σπειρουν, ουδδ θεριζουν, οδς ουκ εστι ταμίζιον, και (93) άποθήκη, και ο θεδς ο τρέφει αυτους. Ουχ υμεις διαφέρετε των πτηνων; » Και ταυτα μδν περι τροφης. Όμοιωδς δδ και περι εσθητος παρεγγυα, η των τρίτων μετεληφε, των εκτός· « Κατανοήσατε, λέγων, τα κρινα· πωδ ουτε νηθει (94), ουτε ύφαινει. Λέγω· εδ υμίν, δι (95) ουδδ Σολομδν (96) περιεβάλετο ωδ έν τωτων. » Σπδδρα δδ επι πλουτω εκόμα ο Σολομδν, ο βασιλεύδς. Τι ουν ώραίτερον και εύανθέτερον άνθέων; Τι δαλ επιτερεπέτερον κρινων, η μύρων (97), η ρόδων; « Ει δδ τον χόρτον σημερον έν άγρω (98) θντα και αυριον εις κλίβανον βαλλόμενον, ο θεδς ουτως άμφιέννυσαι, πόσω μάλλον υμαδς, όλιγόπιστοι; και υμεις μη ζητειτε, η φάγητε, η τι πίητε. » Έν ταυτα το τι μδριον, την ποικιλίαν της τροφης εκβάβληκε· σημαίνεται γάρ εκ της Γραφης τουτο « Μη μεριμνάτε, ποια φάγητε, η ποια πίητε· » κλειονεξια γάρ και τρυφη μεριμνδν ταυτα. Το δδ « φαγειν » μδνον ψιλωδς νοούμενον, άνάγκης εστι τεκμήριον, το πλήρωμα· ωδ έραμεν, της ένδειας (99). Το δ' έτι (1), το εκ περισσοϋ· το δδ περιττον (2), εκ του διαδδλου μεμήνηκεν η Γραφη. Σαφηνίζει δδ την διάνοιαν η επιφερομένη λέξις· « Μη γάρ ζητειτε (3), τι φάγητε, η τι πίητε, » ειπων, έπηγαγεν· « Και μη μετεωρίζεσθε. » Μετεωρουδς δδ από της άληθειας άλαζονεια και τρυφη ποιει· και η εις τα περιττα άπισχολουσα ηδυπάθεια άπάγει της άληθειας. Δι και φησι παγκάλως· « Ταυτα δδ πάντα (4) τα έθνη του κόσμου ζητει. » Οι άτακτοι και άνόητοι, τα έθνη εισίν. Τίνα δδ λέγει « ταυτα; » την τρυφήν, την

✕ P. 232 ED. POTTER, 198-199 ED. PARIS. ^a Luc. xii, 22, 23, 24. ^b Ibid. 27. ^c Ibid. 28, 29.

(91) Βοηθει δδ και η ένδεια του κόρου. Scribi possit in dativo casu τς κόρω· quod aliquis in Reg. adnotavit, ω in utraque voce scripto super ou ut sensus sit, « inediam remedium afferre satietati. »

(92) Υμων. Abest a Luc. Mox, η γάρ ψυχη πλειων. Ibid.

(93) Καλ. Ουδδ Luc.

(94) Πωδ ουτε ν. Πωδ αυξάνει· ου κοπια, ουδδ νηθει. Luc.

(95) Ότι. Abest a Luca; sed id habet Matth. vi, 29.

(96) Σολομδν. Σαλαμδν Nov. Σαλομδν Bod. έν πάση τη δόξη αυτου addunt Evangelistæ.

(97) Η μύρων. Commation hoc parum huc quarat, et λειρών ibi legere, tautologia esset. SYLBURG. — Delendum videtur. LOWTE.

(98) Σήμερον έν άγ. Έν τω άγρω σημερον θντα. Luc. Mox, ω όλιγόπιστοι. Ibid.

(99) Το πλ. έτι, το εκ περισσοϋ. Hæc absunt a Pal. ms. SYLBURG.

(1) Το δδ έτι. Fortasse rectius το δδ τι. SYLBURG. Eius conjecturam firmant Nov., Reg. Vult autem auctor Τι μδριον superius memoratum.

(2) Περιττον. Huc detorquet illud Matth. v, 37: "Εστω δδ ο λόγος υμων, Ναί, ναί, Ού, ου· το δδ περισδν τουτων εκ του πονηρου εστιν.

(3) Ζητειτε. Ζητειτε Bod., Reg. Dein, τι φάγητε η πίητε, Nov. Mox, και μετεωρίζεσθε, omisso μη. Nov.

(4) Ταυτα δδ π. Ταυτα γάρ πάντα... επιζητει, Luc.

ἡδονῆσαν (5), τὴν καρυκίαν, τὴν ὕφοραγίαν, τὴν
 λαμαργίαν. Ταῦτά ἐστι τὸ « Τί. » Περὶ δὲ ψιλῆς τῆς
 τροφῆς, τῆς τε ξηρᾶς καὶ τῆς ὑγρᾶς, ὡς ἀναγκαίων
 εἶναι, « Οἶδε, φησὶν, ὁ Πατήρ (6) ὑμῶν, ὅτι
 χρῆσιτε. » Εἰ δὲ ὅλως ζητητικοὶ γεγόναμεν, μὴ εἰς
 τροφὴν τὸ ζητητικὸν ἀπολύωμεν (7), ἀλλὰ εἰς τὴν
 εὐρεσιν τῆς ἀληθείας ἀναζωπυρῆσωμεν. « Ζητεῖτε
 γάρ (8), φησὶ, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ
 τῆς τροφῆς προστεθῆσεται ὑμῖν. » Εἰ τόνυν ἐσθῆτος,
 καὶ τροφῆς (9), καὶ τῶν περιττῶν ἀπαξαρτήσεται, ὡς οὐκ
 ἀναγκαῖον, ἀφαιρεῖται τὴν μέριμναν, τί χρὴ νοεῖν
 ἱεῖν αὐτὸν περὶ φιλοκοσμίας, βαφῆς τε ἐρίων, καὶ
 πικιλίας χρωμάτων, καὶ λίθων περιεργίας, καὶ χρυ-
 σίου ἐξεργασίας, πλοκάμων τε ἐτι ἐπιτεχνητῶν, καὶ
 βοστρύχων ἐλικτῶν; πρὸς δὲ καὶ ὀφθαλμῶν ὑπογραφῆς,
 παρτίσιων τε, καὶ παραφουκισμῶν, καὶ ψιμυθι-
 σμῶν, καὶ βαφῆς τριχῶν, καὶ τῶν περὶ τὰς ἀπάτας ταύ-
 τας κακοτεχνιῶν; οὐχὶ εὐ μάλα ἐκείνο δὲ ὑποποσητέον,
 ὃ μικρῶ πρόσθεν εἰρημένον ἐπὶ τοῦ χόρτου, μὴ καὶ
 ἐπὶ τῶν ἀκόσμων φιλοκόσμων (10) τοῦτων ἐληλεγμέ-
 νων (11); Ἄγρὸς γάρ ὁ κόσμος, καὶ πόα ἡμεῖς, οἱ τῇ
 χερὶ δροσιζόμενοι τοῦ Θεοῦ· καρέντες δὲ αὐτῆς ἀνα-
 τίλλομεν, ὡς ἐν τῷ Περὶ ἀναστάσεως, διὰ πλείονων
 ἠλωθήσεται. Χόρτος δὲ, ὁ χυδαῖος ἀλληγορεῖται ὄχλος,
 ὁ τῆς ἐφημέρου εὐφοροσύνης, οἰκειος, ὁ πρὸς ὀλίγον
 ἄθλῶν, ὁ φιλόκοσμος, καὶ φιλόδοξος, καὶ πάντα μᾶλλον
 ἢ φιλάθης, εἰς οὐδὲν, ἀλλ' ἢ εἰς ὑπέκκαυμα εὐθε-
 τας πυρός. « Ἄνθρωπος γοῦν ἦν τις, ὁ Κύριος διηγου-
 μένος λέγει, πλούσιος σφόδρα (12), ἧς ἐνδιόσχετο
 πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραίνόμενος καθ' ἡμέραν λαμ-
 πρῶς; οὗτος ὁ χόρτος ἦν. « Πτωχὸς δὲ τις, ὀνό-
 ματι (13) Λάζαρος, ἐβέβλητο εἰς τὸν πυλῶνα τοῦ
 πλουτοῦ ἡλωμένος, ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἐκ τῶν
 πιπτόντων τῆς τραπέζης τοῦ πλουτοῦ. » οὗτος ἐστὶν
 ἢ πᾶ. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐκολάζετο ἐν ἄδου, ὁ πλούσιος,
 μετέχων τοῦ πυρός· ὁ δὲ, ἀνέβαλλεν ἐν κόλπῳ τοῦ
 Πατρὸς. Ἄγαμαι τῶν Λακεδαίμωνίων τὴν πῶλιν τὴν
 παλαιάν, ἢ μόναις ταῖς ἐταιρίαις ἀνθινὰς (14) ἐσθῆ-
 τας καὶ χρυσοῦν κόσμον ἐπέτρειψε (15) φορεῖν, ἀφαι-
 ρημένη τῶν δοκίμων γυναικῶν (16) τὴν φιλοκοσμίαν,
 τῶ μόναις ἐφείναι καλλωπιζέσθαι ταῖς ἐταιρούσαις.
 Ἄθηναίῳ δὲ ἔμπαινον οἱ ἄρχοντες, οἱ τὸ ἀστικὸν πο-
 λίτευμα ἐζηλωκότες (17), ἐκλαθόμενοι τῆς ἀνδρωνί-

et quæ in rebus supervacaneis versatur delectatio,
 abducit a veritate. Quocirca pulcherrime quoque
 dicit: « Hæc autem omnia gentes mundi quæ-
 runt a. » Qui immoderati sunt et insipientes, gentes
 sunt. Quænam autem hæc dicit? delicias, delecta-
 tionem, cupidias, obsoniorum voracitatem, inglu-
 viem. Hæc sunt illud Quid. De solo autem nutri-
 mento, siccæ scilicet et humido, ut quæ sint neces-
 saria: « Scit, inquit, Pater vester, quid vobis opus
 sit b. » Quod si nobis omnino innatum est ut quæ-
 ramus, ne quærendi facultatem in deliciis perdamus,
 sed eam ad veritatem inquirendam excitemus. « Quæ-
 rite enim, inquit, regnum Dei, et quæ ad alimentum
 pertinent adjicientur vobis c. » Si ergo curam de veste,
 et deliciis, rebusque omnibus supervacaneis, tanquam
 non necessariam, tollit, quid censendum est cum
 dicere de nimio ornatus studio, de tinctura lana-
 rum, varietate colorum, superflua cura gemmarum,
 auri elaboratione, capillis artificiosis, et intortis
 crinibus? Quid de fucata oculorum pictura, quid de
 vulsionibus, purpurissi ac cæruis fucationibus,
 tinctisque pilorum coloribus, et improbis circa has
 fraudes artificiiis? Annon hoc quoque recte putan-
 dum est, id, quod de feno paulo ante dictum est,
 de his ornamentorum anatoribus, qui a vero or-
 natu alieni sunt, optime posse dici? Ager enim est
 mundus, et nos herba, qui sumus Dei gratia irri-
 gati: tonsi autem rursus exorimur, ut pluribus os-
 tendetur in libro De resurrectione. Fenum autem,
 vllis turba allegorice dicitur, quæ se ad momenta-
 neam lætitiæ applicat, quæ floret parvo tempore,
 quæ superflua ornamenta, quæ gloriam, quæ quidvis
 potius quam veritatem sectatur: quæ non ad aliud apta
 est, quam ad ignis incendium. « Homo quidam, dicit
 narrans Dominus, erat valde dives, qui induebatur
 purpura et bysso, qui oblectabatur quotidie splen-
 dide. » ✕ Hic erat fenum. « Mendicus autem quidam,
 nomine Lazarus, abjectus erat in vestibulo divi-
 tis, ulceratus, cupiens repleri iis, quæ cadebant
 de mensa divitis d. » Hic est herba. Sed ille
 quidem dives puniebatur apud inferos, ignis par-
 ticeps factus: hic autem rursus germinavit in
 sinu Patris. Laudo ergo et admiror veterem Lacc-

✕ P. 253 ED. POTTER, 199 ED. PARIS. a Luc. xii, 30. b Ibid. c Ibid. 31. d Luc. xvi, 19, 20, 21, seq.

(5) *Tira δὲ... ἡδονῆσαν.* Hæc absunt a Nov.

(6) *Οἶδε... ὁ Π.* Ὑμῶν ὁ Πατήρ οἶδε, Luc.

(7) *Ἀπολύωμεν.* « Ablegemus, dimittamus. »
 Syllburgius ait, « Interpres aptius ἀπολύωμεν, seu
 ἐπάλεωμεν, in deliciis perdamus. »

(8) *Ζητεῖτε γάρ.* Πλὴν ζητεῖτε, Luc. Mox, τὰ τῆς
 τροφῆς auctoris interpretamentum est: nam ταῦτα
 πάντα apud Luc. occurrunt.

(9) *Τροφῆς.* A. manvult τροφῆς, « alimentorum. »
 Syllburg. — Mox, ἀναγκαίων malim quam ἀναγ-
 κείων.

(10) *Φιλοκόσμων.* Abest a Nov.

(11) *Ἐληλεγμένον.* « Repræhensum; » est enim
 perfectum ab ἐλέγχωμι. Interpres perinde vertit,
 ac si l-gisset λελεγμένον a λέγω, « dico, » ἐληλε-
 γμένων Nov.

(12) *Σφόδρα.* Additamentum Clementis. Mox καὶ
 ἐπὶ apud Luc. Dein, Πτωχὸς δὲ τις ἦν ὀνόματι
 Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα τοῦ πλουτοῦ

ἡλωμένος, καὶ ἐπιθυμῶν χορτ. ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν
 πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπ. Ibid.

(13) *Ὀνόματι.* Ὀνομα Nov.

(14) *Ἐταίριαις ἀνθινὰς.* Conf. quæ adnotavimus
 ad finem c. 4 hujus libri, p. 166 edit. Paris.

(15) *Ἐπέτρειψε.* Excerpt. ms. ἐπέτρειπεν. SYLB.
 Ἐπέτρειπεν etiam Reg.

(16) *Τῶν δοκίμων γυν.* Heraclides lib. De politiis:
 Τῶν ἐν Λακεδαίμονι γυναικῶν κόσμος ἀφῆρηται·
 οὐδὲ κομῆν ἔξεστιν, οὐδὲ χρυσοφορεῖν. « Lacedæmonis
 ornatus omnis mulieribus interdictus: neque eas
 ornar. licet, nec aurum gestare. »

(17) *Ἐζηλωκότες.* Flor. edit ἐζηλωκότες ut item
 Hervetus interpres, « qui civilem vitæ formam ex-
 pulerant. » Nostrum ἐζηλωκότες confirmat mox, ὁ
 τῶν ἀρχόντων τούτων ζῆλος. Petita sunt autem ista
 de veteri cultu Attico, ex præfatione Thucydidiis,
 pag. 2. SYLBURG. — Ἐζηλωκότες habent etiam msu-
 nostri.

dæmoniorum civitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes et aureum ornatum gestare permisit: a probis mulieribus mundi studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederet. Contra autem Atheniensium magistratus, qui civilem vitæ formam expulerant, loci quasi et conversationis virilis obliiti, aurum gestabant, et talaribus tunicis amiciebantur, et erobulo, quod est capillorum platuræ genus, aureo induebantur, consertis cicadis ornati: ortum suum revera terrestrem, cinædico quodam fastu et arrogantia monstrantes. Horum autem principum æmulatione ad alios quoque Ionas pervasit, quos Homerus esse effeminatos ostendens. vocat ἔλκεσιπέπλους, hoc est *vestimenta trahentes*. Ii ergo, qui pulchri simulacrum, nimium scilicet ornatus studium, non autem ipsum pulchrum et honestum attendunt, specioso nomine simulacrorum cultum rursus inducentes, a veritate longe sunt relegandi cum opinione, non scientia, pulchri naturam somniant: et est vita, quæ ab eis hic agitur, profundus somnus ignorantiae: e quo oportet nos excitatos, ad id, quod vere pulchrum est et ornatum, contendere; et id solum assequi desiderare, relinquentes quæ hic sunt munda ornamenta, ut cum ipso mundo valeant, priusquam penitus obdormiamus. Dico ergo hominem non alia de causa opus habere vestimentis, quam ut tegatur corpus, ✕ ad maxima frigora et vehementes æstus propulsandos, ne nos lædat ambientis aeris immoleratio. Quod si hic est vestis scopus, vide ne non alia quidem viris, alia vero feminis vestis tribuenda sit; tegi enim utrisque commune est,

✕ P. 234 ED. POTTER, 200 ED. PARIS.

(18) *Και ποδήρεις ἠμπίσχορτο*. Lowthius ait: «Glossemata, quod interpres minime agnoscit.»

(19) *Κρωδύλον*. Κρωδύλον Nov. (Hic porro Scholiastes in marg. Reg. et Bod. adnotat: Τούτου μέμνηται τοῦ κρωδύλου καὶ Θουκυδίδης ἐν προομιαῖς τοῦ α' Πελοποννησιακῶν. Ἐμπλοκῆς δὲ εἶδος ὁ κρωδύλος, ἅπ' ἄκρων τριχῶν τοὺς πλοκάμους εἰς κορυφὴν ἀνατείνων, εἴτα εἰς ὄψ' ταύτας συνάγων· χρυσῶ τέτυγχι τετραγμένως τὰς τρίχας ἐσφρακούτο, πρὸς τὸ συνεχόμενας μὴ πάλιν διαρθεῖν πρὸς τὸ κάτω.

(20) *Χρυσῶν, ἐνέρσει τεττίγων*. Scribendum χρυσῶν ἐν ἔρσει τεττίγων, «consertis aureis fibulis;» idque Thucydidis auctoritate, cujus verba recitat Clemens. Ea vero lib. 1. c. 6. sic se habent: Πρώτοι δὲ Ἀθηναῖοι τὸν τε σίδηρον κατέθεντο, καὶ ἀνεμῆνην τῇ διαίτῃ ἐς τὸ τρυφερώτερον μετέστησαν· καὶ οἱ πρεσβύτεροι αὐτοῖς τῶν εὐδαιμόνων διὰ τὸ ἀφροδίαιτον οὐ πολλὸς χρόνος, ἐπειδὴ χιτῶνάς τε λινοὺς ἐπέπυσαντο φοροῦντες καὶ χρυσῶν τεττίγων ἐν ἔρσει κρωδύλον ἀναδοῦμενοι τῶν ἐν τῇ κεφαλῇ τριχῶν. Ἀφ' οὗ καὶ Ἰώνων τοὺς πρεσβυτέρους κατὰ τὸ ζυγγενὲς ἐπιπολὺ αὐτῇ ἡ σκευὴ κατέσχε· Μετρίᾳ δ' αὖ ἐσθῆτι καὶ ἐς τὸν νῦν τρόπον πρότοι Λακεδαιμόνιοι ἐχρήσαντο. «Primi Athenienses ferrum deposuerunt, et remissiores cultum secuti, ad genus vitæ lautius et delicatius transierunt: nec multum est tempus, ex quo apud eos e majoribus natu locupletiores, ob delicatiorum cultum, ferre desierunt lineas tunicas, et circinnos comæ capitis nexu aurearum cicadarum implicare. Unde etiam apud antiquiores Iones cultus iste propter cognationem in usu diu fuit. Modica vero veste, et ad hujus ætatis consuetudinem accommodata, primi Lacedæmonii sunt usi.»

(21) *Τοὺς ἄλλους Ἴωνας*. Etenim Iones Athenis

ἄτιδος, ἐχρυσοφόρου, ποδήρεις χιτῶνας ἐνδύμενοι, καὶ ποδήρεις ἠμπίσχορτο (18), καὶ κρωδύλον (19), ὃ ἐμπλοκῆς ἐστὶν εἶδος, ἀνεδοῦντο χρυσῶν, ἐνέρσει τεττίγων (20) κοσμούμενοι· τὸ γηγενὲς ὡς ἀληθῶς ἀπειροκαλίᾳ κιναιδίας ἐνδείκνυμενοι. Ὁ δὲ τῶν ἀρχόντων τούτων ζῆλος, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ἴωνας (21) διῆκνεῖτο, οὗς Ὅμηρος, ἐκθηλώνων, «ἐλκεσιπέπλους» (22) καλεῖ. Εἰδύλον οὖν τοῦ καλοῦ τὴν φιλοκοσμίαν, οὐχὶ δὲ αὐτὸ τὸ καλὸν προτροπευόμενος (23), δι' ὀνόματος ὠραῖον πάλιν εἰδωλοατροῦντας, πόρρω τῆς ἀληθείας ἀπωκιστέον (24), δόξῃ, οὐκ ἐπιστήμῃ ὀνειροπολοῦντας τοῦ καλοῦ τὴν φύσιν· καὶ ἐστὶν αὐτοῖς ὁ τῆδε βίος ἀγνοίας ὑπνος βαθύς· οὐ χρὴ ἐξεγειρομένους ἡμᾶς ἐπὶ τὸ δυνῶς καλὸν καὶ κόσμιον σπεῦδειν, καὶ τούτου μόνου ἐφάπτεσθαι γλιγεσθαι,

B καταλείποντας τὰ τῆδε κόσμια αὐτῷ κόσμῳ (25) χαίροντα, πρὶν ἢ τέλειον καταεραθεῖν. Φημι τοίνυν οὐκ ἄλλου τινὸς ἕνεκα δεηθῆναι ὑφασμάτων τὸν ἄνθρωπον ἢ σκέπης σώματος, πρὸς ἀπαλέξῃσιν κρυμῶν τε ὑπερβολῆς καὶ καυμάτων ἐπιτάσεως, μὴ τι ἡμᾶς παραλυψῆ (26) τοῦ περιέχοντος ἡ ἀμετρία. Εἰ δὲ οὗτός ἐστι τῆς ἐσθῆτος ὁ σκοπός, ὅρα μὴ οὐκ ἄλλη μὲν ἀνδράσι, ἄλλη δὲ ἐσθῆς ἀπονεμητέα γυναιξὶ κοινὸν γὰρ ἀφοῦντο τὸ σκέπεσθαι, κατὰ τὰ αὐτὸ τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν. Κοινῆς οὖν οὕσης τῆς χρείας, τὴν ὁμοίαν κατασκευὴν δοκιμάζομεν. Ὡς γὰρ τὸ δεῖσθαι τῶν σκεπόντων κοινὸν ἑκατέρωσιν, οὕτω καὶ τὰ σκέποντα παραπλήσια εἶναι χρὴ· εἰ δὲ καὶ σκέπην ταύτην παραληπτέον, καθ' ἣν (27) κρύπτειν ὄμματα θηλειῶν χρεῶν. Εἰ γὰρ καὶ πλεονεχτεῖ τὸ θῆλυ διὰ τὴν ἀσθένειαν, τὸ ἔθος τῆς ἀγωγῆς τῆς κακῆς αἰωτέον, δι' ἣν πολλάκις, φαύλοισ διαίταις (28) ἐντρο-

oriundi fuisse, et ab Ione Xuthi filio nomen suum accepisse memorantur. Conf. *Archæolog. nostræ Græcæ* lib. 1, cap. 1.

(22) *Ἐλκεσιπέπλους*. Epitheton mulieribus proprium. Homerus *Iliad. Z, vers. 442*:

Ἀλδῶμαι Τρώας καὶ Τρωάδας ἔλκεσιπέπλους.

Revereor Troas, et Troadas reptis indutas.

Item simile epitheton ἔλκεχιτῶνων Ionibus tribuit, *ILN, v. 685*:

Ἐνθα δὲ Βοιωτοὶ, καὶ Ἰάονες ἔλκεχιτῶνες.

Hic autem Bæotii, et Iæones stultitrahii.

Clemens per memoriam lapsus ἔλκεσιπέπλους dixisse videtur. Huc referri merentur, quæ dicit Strabo, *Geograph. lib. x, p. 466, 467*, ubi de Curetuni nomine agit: Θηλυστολοῦντας γὰρ ὡς αἰ κίραι, τούνομα σχεῖν τούτο τοὺς περὶ τὴν Αἰτωλίαν φατίν· εἶναι γὰρ καὶ τινα τοιοῦτον ζῆλον ἐν τοῖς Ἕλλησι, καὶ Ἰάονας ἔλκεχιτῶνας εἰρησθαί. «Aiunt enim Ætolicos Curetas hoc nomine affectos, quod iuvenum, seu puellarum, in morem, muliebres vestes gererent: tale nimirum quoddam viguisse studium apud Græcos, indeque Iæonas dictos stultitrahos.»

(23) *Προτροπευόμενος*. Lowthius ait: «Lego προτροπευόμενος, «colentes;» quo sensu hæc vox occurrit in *Protrepitico*, pag. 33.»

(24) *Ἀπωκιστέον*. Analogia postulat ἀπωκιστέον, licet etiam Pal. ms. ἀπωκιστέον habeat, re-tento augmento. SYLBERG.

(25) *Κόσμῳ*. Ludit in ambiguo hujus vocis sensu.

(26) *Παραλυψῆ*. Παραλυψῆ Nov.

(27) *Καὶ ἦρ*. Scholiastes in marg. Reg., Bod.: Τούτο μεταπαιπέθηται ἀπὸ τοῦ τραγικοῦ. Est autem versus iambicus.

(28) *Φαύλοισ διαίταις* Bod.

φύμνοι ἀνδρός· γυναικῶν γεγόνασι θηλύτεροι· οὐ
 ἢ (29) καθυφεῖναι χρῆ τοῦτου. Εἰ δὲ συμπεριφέρε-
 σθαί (30) χρῆ, ὀλίγον ἐνδοτέον αὐταῖς μαλακωτέροις
 χρῆσθαι τοῖς ὑφάσμασιν, μόνον τὰς μεμωραμμένας
 λεπουργίας, καὶ τὰς ἐν ταῖς ὑφαῖς περιέρρους πλο-
 κῆς, ἐκποδῶν μεθιστάντας· νῆμα (31) χρυσοῦ, καὶ
 σῆρας Ἰνδικούς, καὶ τοὺς περιέρρους βόμβυκας (32)
 γαῖρειν ἐόντας· ὅς σκώληξ φύεται τὸ πρῶτον, εἶτα
 ἐξ αὐτοῦ δασεῖα ἀναφαίνεται κάμπη, μεθ' ἣν εἰς
 τρίτην μεταμόρφωσιν νεοχομοῦται βομβύλιον (33)· οἱ
 δὲ νεκροῦ αὐτὸ καλοῦσιν, ἐξ οὗ μακρὸς τίκτε-
 ται στήμων, καθάπερ ἐκ τῆς ἀράχνης ὁ τῆς ἀράχνης
 μήτος. Τὰ γὰρ περιττὰ ταῦτα καὶ διαφανῆ ἑλεγχός ἐστι
 ἀνοσίας οὐκ ἐβρωμένης, ὀλίγω παραπετάσματος τὴν αἰ-
 ρίνην τοῦ σώματος προαγωγέοντα. Οὐ γὰρ ἔτι σκέπη
 ἢ ἀβροδίατός ἐστιν ἐσθῆς, τὸ σχῆμα τῆς γυμνότητος
 εἴπειν μὴ δυναμένη· προσπίπτουσα γὰρ ἡ τοιαύτη
 ἐσθῆς τῷ σώματι, προστυπούται αὐτῷ ὑγρότερον καὶ
 προσταλλάττεται, σαρκικὸς ἐμφύσας, τῷ σχή-
 μῳ (34)· καὶ τὸν τύπον ἐκμάττεται τῆς γυναικὸς,
 ὡς· οὐκ ὄρωντι τὴν ὄλην τοῦ σώματος εἶναι φανεράν
 ἰάθεαν. Παραιτητέον δὲ τῆς ἐσθῆτος καὶ τὰς βαφάς·
 αὐταὶ γὰρ πόρρω καὶ τῆς χρείας καὶ τῆς ἀληθείας
 πρὸς τὴν (35) καὶ διαβολὴν τοῦ ἤθους ἐξανθεῖν· οὐτε
 γὰρ ἡ χρῆσις ὠφέλιμος· οὐ γὰρ πρὸς τὸ χρῶμα εὐθε-
 ρος, οὐτε πρὸς σκέπην ἔχει τι περιττὴν παρὰ τὴν ἄλλην
 ἐσθῆτα, ἢ τὸν ψόγον μόνον. Καὶ τὸ ἐπιτερεπὲς τῆς
 χροῆς· τοὺς λίχνους ἀνιᾶ, εἰς τὴν ἀνόητον ὀφθαλμῶν
 ἐμβλῆζον. Τοὺς δὲ λευκοὺς, καὶ οὐ νόθους τὰ ἐνδον,
 λευκὰς καὶ ἀπεριέρρους ἀρμοδιώτατον ἐσθῆσιν (36)
 χρῆσθαι. Σαφῶς γοῦν (37) καὶ καθαρῶς Δανιὴλ ὁ
 πρφήτης, « Ἐτέθησαν, » φησὶ « θρόνοι, καὶ ἐκάθισ-
 αν ἐπ' αὐτῶν, ὡσαύτ παλαιὸς ἡμερῶν, καὶ τὸ ἐνδύμα
 αὐτῶν ὡσαύτ γῶν λευκόν. » Τοιαύτη χρώμενον στολῆ,
 ἢ κύριον ἐν ὄραματι θεωρεῖν, καὶ ἡ Ἀποκάλυ-
 ψις φησὶν· « Εἶδον τὰς ψυχὰς τῶν μεμαρτυρηκό-
 των ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου· καὶ ἐδόθη ἐκάστῳ
 σπῆν λευκή. » Εἰ δὲ καὶ ἄλλο τι δέοι χρώμα ζητεῖν,
 ἢ αἰσθητὸς τῆς ἀληθείας ἀπόχρη βάμμα. Αἱ δὲ τοῖς
 ἐσθῆσιν εἰσικυαί ἐσθῆτες βακχικαῖς καὶ τελεστικαῖς
 καταληπτέαι (38) λήροις· πρὸς δὲ καὶ ἡ πορφύρα
 καὶ τὰ ἀργυρώματα (39), ὡς φησιν ὁ κωμικὸς,

§ P. 235 ED. POTTER, 201 ED. PARIS.

(29) Δι). Δ:Γ Nov.

(30) Εἰ δὲ συμ. Similia dicit *Pædag.* lib. III, cap. 11, p. 245 edit. Paris.

(31) Νῆμα. Locum hunc contra luxum vestium, cum Seneca et aliis confert Petrus Faber, *Seminarium* lib. II, p. 145. SYLBURG.

(32) Βόμβυκας. Conf. Hieronymus Vida, in *Bombyce*.

(33) Βομβύλιον. A et H. βομβύλιον ex Aristot. *Histor. anim.* lib. V, cap. 19; Plin., lib. XI, cap. 22. SYLBURG. Κομβύλιον Nov. Porro alii βομβύλιον et κεκιδάλιον distinguunt. Conf. Aristoteles et Plinius, *loc. cit.*, ubi quoad cætera, eadem fere de bombycis generatione referunt, quæ Clemens.

(34) Σχήματι. Σώματι, Reg., Bod.

(35) Πρὸς τῷ. Pal. ms. πρὸς τὸ, accusat. casu, minus recepte. SYLBURG. — Verum consentit Reg.

(36) Λευκαῖς... ἐσθῆσιν. Analogia postulat ἐσθῆσιν. SYLBURG. — Hic Lowthius ait : « Ita Josephus de Esarnis, *De bello Jud.*, lib. II, cap. 7, ait

quomadmodum comedere et bibere. Cum usus itaque sit communis, constructionem similem comprobamus. Quomadmodum enim utrisque commune est, ut egeant iis quæ tegunt, ita a quibus tegendi sunt esse oportet similia; etsi oporteat hujusmodi tegumentum assumere, quo sunt feminarum celandi oculi. Etsi enim femina propter imbecillitatem longe plura concupiscat, id malæ educationis consuetudini tribuendum est, per quam sæpenu-mero viri in malis vitæ institutis educati, evaserunt mulieribus magis effeminati: non est igitur eis hac in re cedendum. Quod si se eis aliquantum accommodare oporteat, vestibis quidem paulo mollioribus eis uti concedendum est, dummodo nimis subtiliter per summam stultitiam elaborata opera, curiosæque in texturis plicaturæ, longissime amandentur; auri fila, et Indicos seres, et inutiles bombyces valere jubentibus (est enim bombyx primum vermis, deinde aspera ex eo nascitur eruca, postquam in tertia metamorphosi innovatur papilio, quem nonnulli Græce appellant νεκροῦδalon, ex quo longum stamen nascitur, quomadmodum ex aranea tela araneæ). Superflua enim hæc et perspicua, mentem minime constantem arguunt, quæ exigui expansione veli, tanquam quodam leucocinio, probrium corporis illiciunt. Non est enim amplius tegumentum mollis ac delicatæ vestis, ut quæ nudam figuram non potest occulere: ejusmodi enim vestis in corpus incidens, facilius corporis formam et impressionem recipit 87 figuræ, carnis instar adhærens: et mulieris tyrum ita exprimit, ut vel non videnti manifesta sit tota constitutio corporis. Rejiciendæ quoque sunt vestimenti tincturæ: ipsæ enim et ab usu, et a veritate longe remotæ sunt; præterea quoque ex eis morum oritur reprehensio: neque enim est earum usus utilis; nam nec ad frigus propulsandum est idonea, neque ad tegumentum habet aliquid amplius, quam alia vestis, nisi solum vituperium. Coloris autem delectans suavitas male habet avidos, eos ad stultam impellens lippitudinem. Atque eos quidem, qui sunt candidi, et non ✕ intus adulterini, candidis et mi-

illos λευχεμονεῖν διαπαντός. Vide notas ad pag. 192, edit. Paris. » Similia Clemens *Pædag.* III, c. 11.

(37) Γοῦν. Οὔν Reg., Bod. Quæ sequuntur e Dan. et Apoc. διὰ μνήμης recitat.

(38) Καταληπτέαι. Rectius καταλειπτέαι, « relinquendæ, » ut ἐπὶ τὸν paulo post. SYLBURG.

(39) Ἀργυρώματα. Plutarchus, lib. *Περὶ φιλοπονητίας*, postquam Dionysiorum antiquam ac simplicem pompam descripsisset, addit : « Ἀλλὰ νῦν ταῦτα παρορᾶται καὶ ἠφάνισται, χρυσομάτων περιφορομένων, καὶ ἱματίων πολυτελέων, καὶ ζευγῶν ἐλαυνομένων, καὶ προσωπείων. » Nunc vero ea negliguntur, et obsoleta sunt, dum interim aurea vasa gestantur, et pretiosæ vestes, et agitantur bigæ, et larvati incedunt. » Tunc etiam « floridis » utebantur; nam ipse Bacchus ἐπέχρητο μασχαλιστήρι ἀνθρώπων, ut ait Pollux lib. IV, cap. 18. Porro Comicus poetæ versus hoc modo scribi debet :

Εἰς τοὺς τραγηδοὺς χρῆσιμι, οὐκ εἰς τὸν βί. v.

nime curiosis ac operosis vestibus uti convenientissimum. Aperte certe et pure Daniel propheta: « Positi sunt, inquit, throni, et sedit super ipsos tanquam Antiquus dierum, et ejus vestimentum album sicut nix ^a. » Tali veste utentem Dominum, in visione se vidisse dicit Apocalypsis: « Vidi animas eorum, qui testes fuerant sub altari, et data est unicuique vestis candida ^b. » Quod si oporteat etiam aliquem alium colorem querere, naturalis tinctura veritatis per se sufficit. Vestes autem, quæ sunt floribus similes, Bacchicis nugis et Initiorum mysteriis relinquendæ sunt; deinde vero purpura, et vasa argentea, ut dicit comicus:

Multum tragædis conferunt, vitæ nihil.

Vita autem nostra quidvis potius, quam pompa, est existimanda. Tinctura itaque Sardyniaca, et alia omphacina seu oleagina et alia viridis, rosacea et coccina, et aliæ innumerabiles tincturæ, excogitatae sunt a perniciosis delectationibus: quo fit, ut ad visum conferatur jam vestis, non ad integumentum. Quæ autem ex auro affabre facta, et quæ purpura tincta sunt, et hæ animalium quæ vento feruntur deliciæ, et ille unguentis delibutus crocotus, et suspiciendarum membranularum pretia ingentia et variegatæ vestes, quæ in purpura habent animalia, cum ipsa arte valere jubenda sunt. « Quid enim prudenter ac præclare fecerint mulieres, quæ, ut ait comœdia, floribus tinctæ, cinctæ crocotis atque fucatæ sedent? » Aperte itaque suadet Pædagogus: « In amictu vestis ne glorieris, neque in omni gloria, » quæ est præter leges, et efferris ^c. » Eos certe irridens, qui mollibus vestibus induti sunt, dicit in Evangelio: « Ecce, qui in vestitu glorioso et deliciis degunt, sunt in terrenis regiis ^d. » Regias dicit terrenas, mortales ac corruptibiles, ubi est vana honesti opinio, inanis gloriæ ambitio, error et adulatio. Qui aulam autem $\times$ cœlestem incolunt, quæ est circa omnium regem, incorruptibilem animæ vestem, nempe carnem, sanctificantur, et hac ratione induunt incorruptionem. Quemadmodum ergo quæ non nubit, soli Deo dat operam, et ejus cura non dividitur; pudica autem, quæ nupsit, vitam cum Deo et cum marito dividit; quæ autem aliter fertur, tota conjugii, hoc est viiii, efficitur: eodem modo

✕ P. 236 ED. POTTER, 202 ED. PARIS. ^a Dan. vii, 25.

(40) *Σαρδυνιακόν*. Pal. ms. *Σαρδηνιακόν*, forte rectius Sardiniaicum. SYLBURG. — *Σαρδηνιακόν* habent etiam mss. nostri.

(41) *Ἐξώλοις*. *Ἐξώλεις*, Pal., Bod., Reg. Verum in Reg. aliquis super εις scripsit εσι, ut sit *ἔξώλεισι* ab *ἔξώλης*, quæ vera lectio est.

(42) *Πεποιημένα*. Malim *πεποικίλμένα*, « variegata, distincta; » quod habet Nov. Sæpius enim de vestibus auro « distinctis, » quam ex φ « factis, » apud auctores mentio est.

(43) *Ζῶων τε προσήνεμόν γέ τι τρύφημα τούτω*. Scribe *ζῶων τε προσήνεμόν γέ τι τρύφημα τούτο*, « vestem hanc delicatam, quæ a bestiis nomen habet. » Erat enim vestis quædam ab animalibus intertextis ζωωτός, seu ζωιωτός dicta, de qua Pol-lux *Onomast.* lib. vii, cap. 13: « Ὁ δὲ κατάστιχτος χιτῶν ἐστιν ὁ ἔχων ζῶα ἢ ἀνθη ἐνουρασμένα· καὶ ζωωτός δὲ χιτῶν ἐκαλεῖτο καὶ ζωιωτός. » Distincta autem tunica est, quæ animalia, vel flores intertextos habet; et « belluata, » aut « animalibus intertextis » dicitur. Idem auctor de reliquis etiam vestibus, quas hoc loco memorat Clemens, consuli poterit.

(44) *Μυροβαφῆ*. Scholiastes quidam in marg.

Εἰς τοὺς τραγηδοὺς χρήσιμα, καὶ οὐκ εἰς τὸν βίον.

Τὸν δὲ ἡμέτερον βίον, πάντα μᾶλλον ἢ πομπὴν εἶναι χρεῶν. Βάμμα γοῦν Σαρδυνιακόν (40), καὶ ἄλλο ὀμφάκινον, καὶ χλωρὸν ἕτερον, ῥοδομιγές, καὶ κοκκοβαφές, καὶ ἄλλα μυρία διὰ σπουδῆς βάμματα, ἐπι-νενοῦνται ταῖς ἐξώλοις (41) ἡδυσπαθείαις· ἕλεως, οὐ σκέπησ ἢ ἐσθῆς αὐτή. Τὰ τε χρυσῷ πεποιημένα (42), καὶ τὰ ἀλουργοβαφῆ, καὶ ζῶων τε προσήνεμόν γέ τι τρύφημα τούτω (43), τὸν τε μυροβαφῆ (44) ἐκείνων κροκωτὸν, καὶ τῶν ὑμενίων (45) τῶν περιόπτων τὰ πολυτελῆ καὶ ποικίλα ἱμάτια, ἔχοντα ζῶδια ἐν τῇ πορφύρᾳ, αὐτῇ τέχνῃ χαίρειν ἐκτέον, « Τί γὰρ φρόνιμον γυναῖκες ἐργάσαντο, ἢ λαμπρὸν (46), αἱ καθή-μεθα, » φησὶν ἡ κωμῳδία, ἐξηγηθῆναι, κροκωτο-φοροῦσαι, κεκαλλωπισμέναι; παραινεί δὲ διαφῆρῆν ὁ Παιδαγωγός, « Ἐν περιβολῇ (47) ἱματίου οὐ μὴ καυχῆσθαι· μηδὲ ἐπαίρου ἐν δόξῃ πάσῃ, ἢ ἀπαρνώ-μω (48) οὖση. Ἐπισκώπτων γοῦν τοὺς τοῖς μαλακῶς ἡμφιεσμένους ἱματίους ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· « Ἰδοὺ, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξω καὶ ἐν τρυφῇ διάγοντες (49), ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσι τοῖς ἐπιγείοις· » βασιλείοις λέγει τοῖς φθαρτοῖς, ἐνθα δοξοκαλία, καὶ δοξοκο-πία (50), καὶ κολακεία, καὶ πλάνη. Οἱ δὲ τὴν οὐρά-νιον θεραπεύοντες αὐλὴν περὶ τὸν πάντων βασιλεῖα, τὴν ἀκήρατον τῆς ψυχῆς ἐσθῆτα, τὴν σάρκα, ἀγιάζον-ται· καὶ ταύτῃ ἐπενδύονται ἀφθαρσίαν. Καθάπερ οὖν ἡ ἀγαμος (51) μόνω σχολάζει τῷ Θεῷ, καὶ ἡ φροντίς αὐτῆς οὐ περισχίζεται· γηραμένη δὲ, ἢ γε σῶφρων διαίρεται τὸν βίον καὶ πρὸς Θεὸν (52) καὶ πρὸς ἀνδρα· ἢ δὲ ἄλλως φερομένη ὅλη γίνεται τοῦ γάμου, τοῦτέστι τοῦ πάθους· τὸν αὐτὸν οἶμαι τρόπον

vii, 9. ^b Apocal. vi, 9, 11. ^c Eccli. xi, 4. ^d Luc.

Reg. et Bod. adnotat: Μυροβαφῆ τοῦτον λέγει διὰ τὸ ἐκ χρῆσου μολύνεσθαι· ἐστι δὲ λεπτόν τε καὶ ἀραιστοτήμονον ὑφασμα.

(45) *Ἰμενίων*. Ἰμενίων, Nov., Reg., quod usitatius est.

(46) *Ἡ λαμπρόν*. Abest a Nov.

(47) *Ἐν περ*. Ἐν περιβολῇ ἱματίων μὴ καυχῆσθαι, καὶ ἐν ἡμέρᾳ δόξης μὴ ἐπαίρου. Eccl.

(48) *Ἀπαρνώμω*. Id habet cum Flor. edit. etiam Pal. ms. Error natus e duplici scripturæ notatione: παρανόμω scilicet, et ἀνόμω. SYLBURG. — Ἀπαρ-νώμω retinet etiam mss. nostri.

(49) *Διάγοντες*. Ἰπάροντες, Luc. Mox illud τοῖς ἐπιγείοις est Clementis interpretamentum: et forte ad seq. refertur.

(50) *Δοξοκοπία*. Δοξοκοπία adnotat aliquis in Reg.

(51) *Ἡ ἀγαμος*. Respicit I Cor. vii, 34: Μερ-ρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος· ἡ ἀγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἀγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῷ ἀνδρὶ.

(52) *Πρὸς Θεὸν*. Πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν ὄν Nov.

ἡ σώφρων γυνή, σχολάζουσα μὲν τῷ ἀνδρὶ, ἀνυπο-
κρίτως θεοσεβεί· φιλοκοσμοῦσα δὲ, ἀποπέπτωκε καὶ
τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ γάμου τοῦ σώφρονος, τὸν κόσμον
ἀντικαταλλαττομένη τάνδρός· κατὰ τὰ αὐτὰ τῇ Ἄρ-
γυϊά ἐταίρα, τῇ Ἐριφύλλῃ λέγω·

Ἡ χρυσὸν (53) φιλοῦ ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήντα.

Ταύτη καὶ τὸν Κεῖον (54) ἀποδέχομαι σοφιστήν, τὰς
ἐουκίας (55) καὶ καταλλήλους Ἄρετῆς καὶ Κακίας
εἰκόνας ὑπογράφοντα· τὴν μὲν αὐταὶν ἀφελῶς ἰστα-
μένην ἐποίησε καὶ λευγεύματα καὶ καθάριον, τὴν
Ἄρετήν, αἰδοῖ μόνῃ κεκοσμημένην (τοιαύτην εἶναι
χρὴ τὴν πιστὴν ἐνάρετον μετ' αἰδοῦς)· θατέραν δὲ
πάναντιον εἰσάγει, τὴν Κακίαν, περιττῇ μὲν ἐσθῆτι
ἐμρισεμένην, ἀλλοτριῇ δὲ χρώματι γεγανωμένην·
καὶ ἡ κίνησις αὐτῆς καὶ ἡ σχέσις πρὸς τὸ ἐπιτερεπὲς
ἐπιτηδευομένη, ταῖς μαχλώσαις ἔγκαιται σκιαγραφίᾳ
γυναϊκῶν. Πρὸς οὐδεμίαν δὲ ὄλων ὁ ἐπόμενος τῷ Λόγῳ
αἰσχρὰν ἔδονην οικειώσεται· διὸ καὶ τῆς ἐσθῆτος τὸ
χρῆμάδες προκριτέον. Κἂν ὁ Λόγος τοῦτο ψάλλῃ, διὰ
δαδὸς περὶ τοῦ Κυρίου λέγων· « Εὐφρανάν (56) σε
θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ· παρῆστη ἡ βασι-
λισσα ἐκ δεξιῶν σου ἐν ἱματισμῷ (57) διαχρύσω, καὶ
χρυσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη· οὐκ ἐσθῆτα τὴν
τροφυτικὴν μεμήνηκεν, ἀλλὰ τὸν ἐκ πίστεως συνυ-
φασμένον ἀκήρατον τῶν ἡλεημένων (58) κόσμον τῆς
Ἐκκλησίας δεδήλωκεν, ἐν ἧ ὁ ἄδολος (59) Ἰη-
σοῦς ὡς χρυσὸς διατρέπει (60), καὶ οἱ χρυσοί, οἱ
εὐκταί (61), οἱ χρυσοί. Εἰ δὲ καὶ ὑφῆναι χρὴ τοῦτον
διὰ τὰς γυναῖκας, ἠδέϊαν τὴν ἐσθῆτα καὶ προσωπὴν
πρὸς τὴν ἀφῆν, ἐξυφαντέον, οὐχὶ δὲ καθάπερ τὰς γρα-
φαῖς, πρὸς τὸ τερπνὸν τῆς ὄψεως ἐξανθιστέον. Ἐξέ-
τηλος μὲν (62) γὰρ ἡ γραφὴ τῷ χρόνῳ γίνεται· αἱ
δὲ βύβεις καὶ αἱ στόφεις, τοῖς φαρμακώδεσι τῆς βα-
στῆς χυμοῖς ἐκτῆχουσαι τὰ ἔρια, τῶν ἀμπεχονῶν τὰς
ὄψεις αἰσθητεῖς ἀποτελοῦσι· τὸ δὲ οὐδ' εἰς οἰκονο-
μῶν εὐθετον. Ἀπειροκαλλία δὲ ἡ μεγίστη, τοσοῦτον

✱ P. 237 ED. POTTER, 203 ED. PARIS. • Psal. XLIV, 9, 10.

(53) Ἡ χρ. *Odys.* Λ, vers. 326.

(54) *Κεῖον*. Bion Nov. mendose pro Κεῖον. Nam
Clemens Strom. v, pag. 561, hunc virum, Prodicum
nempe, Κεῖον vocat : quod posteriores editiones
mutarunt in Χεῖον. Eumdemque Basilius lib. *De
legendis gent. libris*, Quintilianus, *Instit.* lib. i, c. 5,
aliquae, Chium vocant. Sed Κεῖος in Κεῖος, hoc
autem in Χεῖος facile transit. Erat autem Prodicus
Κεῖος, « Ceus, » ex insula Ceo oriundus. Plato, in
Theage : Πρόδικος ὁ Κεῖος, καὶ Γοργίας ὁ Λεοντίνος.
Κεῖος etiam dicitur a Laertio Diogene in *Protagora*,
et Philostrato in proemio lib. *De vitis sophistarum*.
Suidas, Πρόδικος Κεῖος ἀπὸ τῆς νήσου, πόλεως δὲ
Τουλιδοῦς. Idem tradit Aristophanis Scholiastes ad
Andes pag. 147 edit. Aurel. Allobrog. Porro Cle-
meas hoc loco Prodicum fabellam respicit, qua Virtu-
tem ac Vitium ad sese Herculem allicientes de-
scripsit. Eam copiose narravit Xenophon, *Memora-
bil.* lib. ii, quem Clemens abbreviavit videtur.
Ejusdem meminerunt Cicero *De offic.* lib. i, cap. 32;
Justinus M., *Apol.* ii, pag. 29 edit. Oxon.; Maximus
Tyrius, dissert. 4; Basilius, lib. *De legendis gentil.
libris*; Philo Judæus, lib. *De mercede meretricis non
recipiend. in sacrar.*; Chrysostomus orat. i, *Περὶ
Βασίλειας*; Philostratus, loco superius memora-
to, etc.

(55) *Εουκίας*. Oixία; Nov. Μοχ, τὴν μὲν γὰρ

A pudica mulier, ut ego quidem sentio, quæ marito
dat operam, sincere Deum colit; quæ autem immo-
derato ornatus studio tenetur, et a Deo et a pudico
conjugio excidit, ut quæ maritum ornamento per-
mutet. Quemadmodum Argiva illa meretrix, Eri-
phyle inquam,

Auri quæ pretium sumpsit pro conjugē charo.

Quocirca Ceum sophistam jure approbo, qui Vir-
tutis et Improbitalis aptas describit imagines; qua-
rum hanc quidem fecit simpliciter stantem, can-
dida veste indutam et puram, nempe Virtutem, sola
verecundia ornata: (talem esse oportet fidelem
mulierem, nempe virtute præditam cum verecun-
dia); alteram autem contra inducit, nempe Impro-
bitatem, superflua quidem et varia veste indutam,
alieno autem colore exsultantem; motusque ejus et
habitus comparatus ad delectationem describitur,
non secus ac meretricis. Qui ergo Logon sequitur,
nulli turpi voluptati adhærebit: et ideo quod in
veste usum præbet, præferendum est. Quod si Lo-
gos hoc canit, per David dicens de Domino: « De-
lectationem te filiæ regum in honore. Astitit regina a
dextris tuis in vestitu deaurato, et simbriis aureis
circumamicta »: his verbis, non luxuriosas ac de-
licatas vestes, sed integrum ac incorruptum, ex fide
contextum ornatum eorum, qui consecuti sunt
misericordiam, nempe Ecclesiæ, significavit, in
qua Jesus a dolo alienus splendet ut aurum, et
simbriæ ✕ aureæ, nempe electi. Quod si etiam pro-
pter feminas sit aliquid relaxandum, texenda qui-
dem est suavis vestis et tactu mollis, sed non, sicut
C picturæ, ost ad visus delectationem colorum varie-
ganda floribus. Pictura enim tempore evanescit;
ablutiones autem, extersiones, ac constipationes,
quæ medicatis tincturæ succis lanas inficiunt, im-
becillas vestium texturas efficiunt: hoc autem nec
ad bonam quidem domus administrationem aptum

αὐταῖν. Ibid. Dein, αἰδοῖ μόνῃν x. Ibid.

(56) *Εὐφρανάν*. Vulg. Bibl. τῆς φρανάν σε. Dein
τιμῆ σου· quam lectionem comprobant Nov., Bod.,
Reg., ut etiam, Sylburgio teste, Pal. ms.

(57) *Ἐν ἱματ.* Vulg. Bibl. ἐν ἱματισμῷ διαχρύσω
περιβεβλημένη, πεποικιλμένη, absque commatio illo
καὶ χρυσωτοῖς χρυσοῖς, quod tamen infra quoque
reperitur Strom. i, 3. Sylburg.

D (58) *Τὸν ἡλεημένον*. In Nov. aliquis adnotat
τὸν ἡλεημένον.

(59) *Ὁ ἄδολος*. Nempe, is, δὲ ἀμαρτίαν εὐκ
ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη ἄδολος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, ut
dicitur I Pet. ii, 22.

(60) *Ὡς χρυσὸς διατρέπει*. Respicit illud Pin-
dari, principio *Ὀλυμπ.* α'.

*Ἄριστον μὲν ὕδωρ· ὁ δὲ
Χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ
Ἄτε διατρέπει τυ-
κτὶ μέγανος ἐξοχα πλούτου.*

*Optima quidem est aqua: et
Aurum, velut ignis noctu ardens,
Coruscat eximie inter
Superbificas divitias.*

(61) *Οἱ ἐκλεκτοί*. Καὶ ἐκλεκτ., Bod. Reg. Μοχ
ὑφεῖναι Nov.

(62) *Μέν*. Abest a Reg., Bod.

est. Est autem maxime ineptum et indecorum, *pepla*, *xystides*, *ephaptides*, « *lænasque*, » ac « *tunicas* » stupere et admirari, « et quæ, » ut ait *Homærus*, « *velant circumquaque pudorem*. » Pudet me, ut vere dicam, cum videam tantum opum effundi ad legenda pudenda. *Vetus enim homo*, qui erat in paradiso, ramis et foliis tegumentum dimittebatur pudoris; nunc autem cum nobis oves factæ sint, ne similiter ac oves simus insipientes.

A Logo autem instituti, sumptuosas vestes redarguamus, dicentes, « *estis pili ovium*. » **88** » Etiamsi se jactet *Miletus*, etiamsi laudetur *Italia*, etiamsi sub pellibus pili custodiantur, quorum nonnulli insano amore tenentur, nobis quidem certe nullum est studium in ea conferendum. *Beatus autem Joannes*, despectis quoque ovium pilis, qui delicias redolent, « *pilos camelorum* » elegit, et eis se vestit, simplicem vitam et a dolo alienam repræsentans. « *Mel* » enim « *comedeat et locustas* », « *dulcem et spiritalem cibum*, a fastu alienas et moderatas vias Domini præparans. Ille enim videlicet purpura se induisset, qui omnem urbanum erat aversatus fastum, et in solitudinem quietis, tranquille cum Deo versaturus, se recepit, ab omni inani studio, unaque boni specie ac illiberali decore remotus? *Ovina autem pelle Elias utebatur indumento*, et « *ovinam pellem* » stringebat « *zona facta ex pilis* ». *Isaias vero*, alius propheta, « *nudus* » erat, et « *nuklis utebatur calceis* »; « *sæpe autem sacco quoque utebatur*, quod est indumentum humilitatis. Quod si etiam vocas *Jeremiam*, is « *cingulum* » solum habuit « *lineum* ». Quemadmodum autem bene nutrita corpora, si nuda sint, vires ac vigorem apertius indicant: ita etiam pulchritudo morum, « *ineps nugis non involuta*, indicat animi magnitudinem. Tralere autem vestes ad summus usque pedes demissas, valde est arrogans et superbum, quod ambulandi actionem impedit, cum vestis instar verriculi, quæ in soli sunt

✕ P. 238 ED. POTTER, 204 ED. PARIS. a Marc. i, 6. b IV Reg. i, 8. c Isa. ix, 2. d Jerem. xiii, 1.

(63) *Χλαίρας*. Ex *Homeri Iliad.* B, 262: *Χλαίρην τ' ἠδὲ χιτῶνα, τὰ τ' αἰδῶ ἀμφικαλύπτει. Λænasque, et tunicam, et quæ undequaque pudorem [velant].*

(64) *Παρεμέτρει*. Scholiastes in marg. Reg., Bod. Ἄντ' τοῦ παρείχεν, οἰονεὶ σύμμετρον τῇ χρεῖα παρήχουσα.

(65) *Κῶν ὑπὸ διφθέραϊς*. *Varro*, lib. ii *De re rustica*: « *Pleraque similiter faciendum in ovibus pellitis, quæ propter lænæ bonitatem (ut sunt Tarentinæ et Atticæ) pellibus intexuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel iudici recte possit, vel lavari ac parari.* » *Hor.* ii, *Carm.* 6: « *Dulce pellitis ovibus Galesi flumen.* » *Colum.*, lib. ii, c. 22: « *Feris pontificiis pellibus oves vestiri non licet.* » Itaque *Diogenes*, ut refert *Laertius*, cum in *Megarensi* agro pellibus intactas oves spectasset, *Megarensium* autem liberos nudos ob mendicitatem passim videret, facete dixit, Præstare *Megarensis* arietem esse, quam *Illium*. Et quod ille *πρόβατα δέρμασιν ἐσκεπασμένα*, hic *Clemens* ὑπὸ διφθέραϊς φυλάττονται αἱ τρίχες. COLLECT.

(66) *Τὰς*. Καὶ Nov.

ἐπτοῖσθαι περὶ τοὺς πέπλους, καὶ τὰς χιτῶνας, καὶ τὰς ἐφαπτίδας « *χλαίνας* (65) » τε, καὶ « *χιτῶνας, τὰ τ' αἰδῶ ἀμφικαλύπτει*, » Ὅμηρος φησιν, *Αἰσχύνομαι γὰρ ὡς ἀληθῶς, ὄρων τοσοῦτον ἐκχεόμενον πλοῦτον εἰς τὴν αἰδοίων σκέπην*. Ὁ γὰρ τοι ἀρχαῖος ἄνθρωπος, ὁ ἐν τῷ παραδεισῷ, κλάδοις καὶ φύλλοις τὴν σκέπην τῆς αἰσχύνης παρεμέτρει (64)· νοὺν δὲ, ἐπὶ τὰ πρόβατα ἡμῖν δεδημιούργηται, μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς πρόβάτοις ἀφραίνωμεν· παιδαγωγούμενοι δὲ τῷ Λόγῳ, τὸ πολυτελὲς τῆς ἐσθῆτος διελέγγωμεν, ἐπιλέγοντες. « *Τρίχες ἐστὲ πρόβατων*. » *Κῶν Μιλήτος αὐχῆ, κῶν Ἰταλία δοξάζηται, κῶν ὑπὸ διφθέραϊς* (65) φυλάττονται αἱ τρίχες, περὶ ἧς μεμήνησιν οἱ πολλοὶ, ἀλλὰ ἡμῖν γε οὐ σπουδαστέον. Ὁ δὲ μακάριος Ἰωάννης, καὶ τῶν προβάτων ὑπεριδὼν τὰς τρίχας, ὕψους τρυφῆς, « *τὰς* (66) *τῶν καμήλων* εἴλετο τρίχας, » καὶ ταύτας ἠμπύσχετο, τὸ εὐτελὲς καὶ ἄδολον τοῦ βίου ὑποτυπούμενος. Καὶ γὰρ « *μέλι ἤσθια καὶ ἀκρίδας*, » γλυκεῖαν καὶ πνευματικὴν τροφήν, ἀτύφους καὶ σώφρονος τὰς ὁδοὺς τοῦ Κυρίου παρασκευάζων.

B Ἦπου γὰρ (67) ἂν ἀλουρήτην χλανίδα περιεβάλετο, ὁ τὴν ἀλαζονίαν τὴν πολιτικὴν ἐκτραπέις, εἰς δὲ τὴν ἔρημον τῆς ἐρημίας (68) κατὰ γαλήνην Θεῷ συμπολιτευμένος, ἐκτὸς πάσης κενοσπουδίας (69), ἀπειραγαθίας, μικροπρεπείας; « *μηλωτῆ* » δὲ ἐχρήτη Ἠλίας ἐνδύματι, καὶ « *ζώνη τὴν μηλωτῆν* » κατέσφιγγεν « *ἐκ τριχῶν πεποιημένη*. » « *Ἠσαίας δὲ, ἄλλος οὗτος προφήτης, « *γυμνός* » τε καὶ « *ἀνυπόδετος* » ἦν· πολλὰκις δὲ καὶ σάκκον ἠμπύσχετο, ταπεινοφροσύνης ἐνδύμα (70). Εἰ δὲ καὶ Ἰερεμίαν καλεῖς, « *λινοῦν* » οὗτος « *περίζωμα* » εἶχε μόνον. Ὡς δὲ τὰ εὐτραφῆ τῶν σωμάτων γυμνούμενα φανερωτέραν δείκνυσσι τὴν ἀκμήν, οὕτω καὶ τῶν ἡθῶν τὸ κάλλος, μὴ ἐνεπιλούμενον ἀπειροκάλους φλυαρίας, τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐνδείκνυται. Τὸ δὲ καὶ σύρειν τὰς ἐσθῆτας. ἐπ' ἄκρους καθίεις (71) τοὺς πόδας, κομιδῆ ἀλαζονικῶν, ἐμπεδῶν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ περιπατεῖν γινόμενον, καλλύντρον (72) δίχην ἐπισυρομένης τῆς ἐσθῆτος τὰς ἐπιπολαίους τῆς γῆς ἀχυρμιάς· οὐδὲ τῶν κα-*

(67) Ἦπου γάρ. A. Forte rectius ἦπου γάρ, « *utique enim.* » SYLBERG.

(68) *Τὴν ἐρημον τῆς ἐρημίας*. *Interpres* veritū « *solitudinem quietis*, » ac si legisset τὴν ἐρημον τῆς ἔρημίας. Verum ἐρημος ἐρημίας est « *desertum solitudinis*, » id est solitudo ingens, ἀόκητος, quæ opponi videtur deserto ὄρεινῳ, seu montanis Judææ locis, ab urbe quidem remotioribus, sed non plane hominum vacuis. Ms. Nov. scribit τὴν ἐρημον τῆς ἐρημίας γαλήνην, « *solitarium deserti tranquillitatem*, » omissa præposit. κατὰ: quæ lectio ab aliquo forte profecta est, qui, quid esset ἐρημος ἐρημίας, ignorabat.

(69) *Κενοσπουδίας*. *Κενοδοξίας* Nov., sed κενοσπουδίας in marg. adnotatum est.

(70) *Ταπεινοφροσύνης ἐνδύμα*. Quo, scilicet, penitentes ac lugentes utebantur.

(71) *Καθίεις*. *Solæcophanes* est in hac voce: regula enim postulat καθιέντα. SYLBERG. — *Καθιέντας*, Nov. Recte: nisi potius factum sit ad vitandum τὸ σολοκοφανές: quod tamen apud bonos auctores usitatum est.

(72) *Καλλύντρον* *Καλλύνθρον*, Nov.

ταύτων, τούτων δὲ τῶν τὴν κιναιδίαν τὴν ἄφρονον Α
 εἰς τὰς σκηνάς (73) μετιόντων ὀρηχστῶν ἀπορρέου-
 σαν εἰς τοσοῦτον ὕθρεως τὴν ἐσθῆτα περιορώντων
 οἷς οἱ ἐπιμελεῖς στολισμοί, καὶ τῶν κρασπέδων αἱ
 ἀπαυρήσεις, καὶ τῶν σχημάτων οἱ περιεργοὶ ῥυ-
 θμοί, βλακείας μικρολόγου (74) ἐπισυρμὸν ἐμφαίνου-
 σι. Κἂν τὸν ποδῆρη τις παραφέρῃ τὸν Κυρίου (75),
 ὁ ποικιλανθὴς ἐκείνος χιτῶν τὰ τῆς σοφίας ἄνθη δει-
 κνῆσι, τὰς ποικιλίας καὶ μὴ μαραινομένης Γραφάς,
 εἰ λόγια τὰ τοῦ Κυρίου (76), ταῖς τῆς ἀληθείας ἀπα-
 στράπτοντα αὐγαῖς. Τοιαύτην ἄλλην τὸν Κύριον
 ἐσθῆτα διὰ τοῦ Δαβὶδ ἠμφίεσε τὸ Πνεῦμα, ὡδὲ πως
 ῥάλλον « Ἐξομολόγησιν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσω,
 ἐκθαλλόμενος φῶς, ὡς ἱμάτιον. » Καθάπερ οὖν περὶ
 τὴν κατασκευὴν τῶν ἐσθῆτων καθαρευτέρων πάσης
 ἐπιπίας, οὕτω (77) δὲ καὶ τῆς χρήσεως τὴν ἀμετρίαν Β
 εὐλαθετέον. Οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ γόνυ (78), καθάπερ τὰς
 Λακίνας φασὶ παρθένους, ἐστολισθαὶ καλόν· οὐδὲν
 γὰρ μέρος ὅτιοῦν ἀπογυμνοῦσθαι γυναικὸς εὐπρέπες.
 Καὶ τοὶ δυνατὸν ἀποφθέγγασθαι μάλα κοσμίως τὴν
 ἐστῆσαν ἐκείνην φωνὴν πρὸς εἰπόντα, « Καλὸς (79)
 ὁ πῆχυς· Ἄλλ' οὐ δὴμόσιος » καὶ, « Κνήμαι καλάι·
 Ἄλλ' ἴσον, » φάναι, « τοῦ ἀνδρός σου τοῦ ἐμοῦ. » καὶ,
 « Πρόσωπον εὐπρέπες· Ἄλλὰ μόνου τοῦ γεγαμηκό-
 τος » ἐγὼ δὲ οὐδὲ τὴν αἰτίαν τῶν τοιούτων ἐπαίνων
 θέλω παρέχειν τὰς σὺφρονας τοῖς διὰ τῶν ἐπαίνων
 θρωμένοις τὰ ἐπιψόγα· καὶ οὐδ' ὅτι γε παραγυ-
 μῶν τὸ σφυρὸν κεκώλυται μόνον, ἐγκεκαλύφθαι (81)
 ἔτι καὶ τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπον ἐπεσκιάσθαι
 προστάσσεται· οὐ γὰρ ὅσιον εἶναι θήρατρον ἀνθρώ-
 πων τὸ κάλλος τοῦ σώματος. Οὐδὲ ἀλουργῶ παρα-
 πιάσματος (82) χρωμένην περιθλεπτον ἐθέλειν γίνε-
 σθαι τὴν γυναῖκα, εὐλογον. Εἴθε γὰρ καὶ τῆς
 ἐσθῆτος ὅσον τε ἦν ἐξελείν τὴν πορφύραν, ὡς
 μὴ ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῶν χρωμένων τοὺς θεατὰς
 ἐπιστρέφειν! Αἱ δὲ ὀλίγον κομιδῆ τὸ λοιπὸν τῆς ἀμ-
 πλοῆς ὑφαίνουσαι τὸ πᾶν ἀλουργῆς εἰργάσαντο,
 ἐπλέρουσαι τὰς βραθυμίας· καὶ δῆτα αὐτὰς περὶ τὰς
 μεμωραμένας ταύτας καὶ ἀβράς ἀλουύσας πορφύ-

superficie sordes secum attrahat : ne fractis qui-
 dem et enervatis his saltatoribus, qui cynædicam
 turpitudinem mutam in scenam transferunt, ve-
 stem cum tanto dedecore diffluentem despiciantibus,
 quibus exquisitæ vestes, simbriarumque diftatatio-
 nes, et curiosi figurarum numeri, illiberalis molli-
 ticiæ tractionem indicant. Quod si quis talarem Do-
 mini vestem adducit, variegata illa tunica ostendit
 flores sapientiæ, variasque, et, quæ non flaccescunt,
 Scripturas, eloquia nempe Domini, quæ veritatis
 splendoribus refulgent. Ejusmodi alia veste Spi-
 ritus Dominum per David induit, sic psallens :
 « Confessionem et decorem indutus es, inducens lu-
 cem, sicut vestimentum ». Quemadmodum ergo
 vestium confectionem honestam, et ab eo quod
 est indecorum, mundam esse oportet, ita etiam
 vitanda est usus immoderatio. Neque enim, sicut
 Lacænas virgines, supra genu vestiri honestum
 est : nullam enim partem femine nudari decorum
 est. Quamvis posset quidem honeste dici urbana
 illa vox, quæ dicta est ei, qui dixerat : « Pulcher
 cubitus ; At non publicus ; » et, « Tibi pulchræ
 sunt tibiæ » dicenti ; « Sed solius mei mariti ; » et,
 « Speciosa facies ; Sed est ejus tantum, qui me ux-
 orem duxit ; » ego autem nolo pudicas feminas præ-
 bere talium laudum causam iis, qui per ejusmodi
 laudes, ut probrium eis afferant, venantur. Nec
 vero solum calcaneum est prohibitum, ut nudent
 iis ; verum etiam caput ut tegant atque obnubant,
 illis est impositum : neque enim honestum est
 corporis pulchritudinem esse hominum aucupium.
 Nec par est, ut purpureo utens velo femina velit
 conspici. Atque utinam posset etiam a veste eximi
 purpura, ne in utentium faciem spectatores ❖ con-
 vertat ! Atque illæ qui dem cum reliquæ vestis admo-
 dum parum texant, fecerunt quidquid est purpu-
 reum, suas inflammantes libidines. Quæ autem
 his stolidis et mollibus purpuris impense dele-
 tantur, eas, ut sunt verba poetæ, « Purpurea ar-

✕ P. 259 ED. POTTER, 204-205 ED. PARIS. * Psal. ciii, 1, 2.

(73) Ἐπὶ τὰς Σκηνάς. Si quis ἐπὶ τῆς σκηνῆς
 milit, per me licet. SYLBERG. — Ταῖς σκηναῖς, Nov.

(74) Μικρολ. Σμικρολόγου, Nov.

(75) Τὸν Κυρίου. Pal. ms. τοῦ Κυρίου, sed reti-
 neri et tón potest ; id est, « quem Dominus gesta-
 vit. » SYLBERG. — Τοῦ Κυρίου, Bod., Reg.

(76) Τὰ τοῦ Κυρίου. Articulus tibi additus ex Pal.
 SYLBERG. — Consentiant Reg., Bod., sed neutrum
 articulum agnoscit Nov. Porro hic ludit auctor in
 ambiguitate vocis γραφή, quæ cum « scripturam, »
 iam « picturam » etiam denotat.

(77) Οὕτω. OZAN, Nov.

(78) Ὑπὲρ γόνυ. Virginum Spartanarum vestes
 supra genua decurtatas fuisse, referunt auctores.
 Voluit nimirum Lycurgus, illas, perinde ac juve-
 nes, certaminibus exerceri ; ad quæ brevior vestis
 aptior fuit. Hinc φαινομηρίδας ab Ilico poeta voca-
 tas, memorat Plutarchus. Conf. Pollux lib. vii, c. 15.

(79) Καλὸς. Responsum illud in excerptis ma-
 nuer. tribuitur Lacænae feminae. Sic enim ibi :
 Εἰπέ τις, πῆχυν θεασάμενος τῆς Λακαίνης, Καλὸς
 ὁ πῆχυς· καὶ ἀντήκουσε τὸ, Ἄλλ' οὐ δὴμόσιος. Cle-
 mens tamen infra Stromateo quarto Theonem Py-
 λαγορέα dictum hoc tribuit, ut et Plutarchus in

Præceptis connubialibus. Et occasionem quidem
 mandati brachii Plutarchus ibidem fuisse dicit, τὴν
 περιβολὴν τοῦ ἱματίου, in excerptis vero supradi-
 ctis hæc afferunt ad Lacænas accommodata ratio,
 Ἐπεὶ καὶ ἀχειριδῶτους ἐφόρουσαν χιτῶνας, ὡς φαί-
 νεσθαι ἀνωθεν ἀπὸ τῶν ὤμων βραχίονα καὶ καρ-
 πῶν καὶ τοῦτο ὅπλον ἀπὸ τῶν παλαιότερων ἀγαλ-
 μάτων καὶ τῶν εἰκόνων τῶν γυναικείων. Αἰδύμνται-
 que insuper hæc : Ἐλέγοντο δὲ αἱ ταύτη χρώμεναι
 τῇ στολῇ τῇ ἀχειριδῶτω δωρίζειν· ἐπεὶ καὶ δωριεῖς
 οἱ Λάκωνες ὡς περ ἀπεναντίου αἱ χειριδῶταις χρώμε-
 ναι ἰωνίζειν ἦσαν δὲ αὐταὶ αἱ Ἀθηναῖαι διότι Ἴωνες
 οἱ Ἀθηναῖοι πρὸ τοῦ τὴν Ἴωνίαν ἀποικίσειν ἐκαλοῦντο.
 Καὶ ἐποιοῦν τοῦτο οἱ Λακεδαιμόνιοι μὲν, τὰς γυναι-
 κάς ἀνδρίζοντας· οἱ Ἀθηναῖοι δὲ, ἐκθλιόνοντας. SYL-
 BERG. — Eadem adnotavit Scholiastes in margine Reg.,
 Bod. Conf. quæ adnotata sunt ad Stromat. iv, p. 522.

(80) Τοῦ ἀνδρός. Τοῦ ἀνδρός repetit Nov. Mox
 μόνου γεγαμηκ. omisso articulo. Ibid.

(81) Ἐγκεκαλύφθαι. Tertullianus, De cultu fe-
 min., lib. ii, c. 7 : « Deus vos velari jubet : credo,
 ne quornundam capita videantur. »

(82) Παρατετάσματος. Pal. ms. παρατετάσματος,
 inquit Sylberg. Id habent etiam Bod., Reg.

ripuit mors.) Propter hanc itaque purpuram , et Tyrus, et Sidon, et quæ regio est mari propinqua Laconico, maxime desiderantur : quin etiam earum tinctorum, et purpuræ infectores, et ipsa conchylia in magno pretio habentur propterea quod eorum sanguis producat purpuram. At etiam delicatis pannis admiscentes dolosæ mulieres, et qui sunt ex viris effeminati, fraudulentas dolosaque tincturas, insano quodam amore modiciæque limitem transiliunt, non amplius lintea ex Ægypto, sed quædam alia ex terra Hebræorum et Cilicum comparantes. Amorgina autem taceo, et abyssina; delicie enim jam nominum rationem supergressæ sunt. Porro autem oportet, ut mihi quidem videtur, id quod tegitur, ex tegumenta ostendere, se esse eo melius : ut templo imaginem , et corpore animam, et veste corpus. Nunc autem contra omnino ; si corpus quidem earum venundetur, nunquam mille drachmas Atticas invenerit : unam autem vestem mille talentis cmentes, ipsæ se vestibus inutiliores et viliores arguunt. Cur ergo quæ sunt rara et pretiosa, plus quam ea, quæ sunt in medio sita et vilia, persequimini? Quoniam quod vere pulchrum, et quod vere bonum est ignoratis, et pro iis quæ sunt, ea quæ esse videntur, a stultis magno studio quæritis, qui perinde ac insani, quæ alba sunt, tanquam nigra, visione apprehendunt.

✱ CAP. XI.

De calceamentis.

Similiter autem in calceamentis superbæ arro-

✱ P. 240 ED. POTTER, 205-206 ED. PARIS.

(83) Ἐλλαβε. Admiranda versus Homericæ applicatio. Nam cum ea verba de morte usurpaverit poeta, Clemens vitam illam, quæ in purpuris versatur, neque quidquam præter illas æstimat, θάνατον πορφύρεον vocavit. Hoc in Juliano Parabata, cum fastu maximo mirantur quidam apud veteres, qui si persuasissent sibi, ullo loco Christianos homines habendos esse, penes quos tum omnis erat eruditio, et qui crucem Domini ac Dei sui sub abominando illo capite, quamquam non omnes æque patienter, bajulabant, facile intellexissent, omnia illum Christianis deluisse, et hanc inter causas fuisse, quare usu litterarum iis interdiceret, cum quibus olim sacramentum Deo vivo dixerat. Aphithigma ejus decantatum tantopere, eodem modo, sensu eodem, usurpavit hic Clemens, et quidem sub Severo. Quid, quod veteres, Homerum eo ipso in loco respexisse ad purpuram contendunt : quæ si uno ictu purpurarii conficiatur, colorem exhibere nativum, δυσκνήπιτόν τε καὶ δευροποιδόν, at si diu spirat postea, ad colorem fieri inutilem. Τοῦτό τοι καὶ Ὅμηρος οἶδε, φασί, καὶ τοὺς ἀποθνήσκοντας ἀθρόως μὴ πληγῇ τῷ τῆς πορφύρας θανάτῳ καταλαμβάνεσθαι φησι, τὸ ἄδόμενον ἐν τοῖς ἑαυτοῦ μέτροις ἀναμέλων ἔχειν. Ἐλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταίη. Nullus in antiquitate tota ἡθὸς æque ἀποφθεγματικῶν habuit ac Theocritus Sophista, qui cum Alexander patrium mutaret habitum, et ad Persicum transiret, juberetque ex Ionia mitti purpuras sibi, ille cum astaret, præter expectationem dixit, Ἐλλαβε πορφύρεος θάνατος. Quanquam filii grammaticorum, male venustatem ejus dicti capiant, quemamodum Eustathius, qui ad purpurarios refert. Nihil aliud Sophista voluit, quam actum esse de Alexandro, postquam cultum patrum mutasset. Nam aut vitam illi morte infeliciorē immi-

ρας, κατὰ τὸ ποιητικὸν δὴ ἔκεινο, ἢ Ἐλλαβε (83) πορφύρεος θάνατος.) Διὰ ταύτην γοῦν τὴν πορφύραν ἢ Τύρος, καὶ ἡ Σιδὼν, καὶ τῆς Λακωνικῆς ἢ γελτων (84) τῆς θαλάσσης, ποθεινόταται ἀνάγονται ἐκ εὗ μάλα καὶ οἱ βαφεῖς αὐτῶν, καὶ οἱ πορφυρεῖται, καὶ αὐτὰ τὰ κογχύλια, διὰ τὸ αἷμα τούτων ἐξανθεῖν τὴν πορφύραν. Ἀλλὰ καὶ τοῖς λίγνοις ὑφάσμασιν ἐγκαταμιγρῦσαι αἱ δολεραὶ γυναῖκες, καὶ τῶν ἀνδρῶν οἱ γυναικίδεις τὰς δολεράς βαφάς, μαργαίνουσι περὶ τὴν ἀμετρίαν, οὐκ ἔτι τὰς ὀθόνας τὰς ἀπ' Αἰγύπτου, ἄλλας δὲ τινὰς ἐκ γῆς Ἑβραίων καὶ Κιλικίων ἐκποριζόμενοι γῆς. Τὰ δὲ ἀμόργινα καὶ βύσσιννα (85) σιωπῶ· ὑπερεκπέπαικεν ἡ τρυφή καὶ τὴν ὀνομασίαν, Δεῖ δὲ τὴν σκέπην (86), οἶμαι, αὐτὸ αὐτοῦ κρεῖττον ἀποφαίνειν τὸ σκεπόμενον, ὡς τὸ ἀγαλμα τοῦ νεῶ, καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος, καὶ τῆς ἐσθῆτος τὸ σῶμα. Νουὶ δὲ πᾶν τούναντίον, τὸ μὲν αἷμα αὐταῖς εἰ πιπράσκειτο, οὐκ ἂν ποτε γίλας εὔροι Ἀττικὰς (87)· μίαν δὲ που ἐσθῆτα μυρίων τάλαντων ὠνούμεναι, σφὰς αὐτὰς ἀχρησιότερας καὶ ἀτιμωτέρας (88) τῶν ὑφασμάτων ἐλέγγουσιν. Τί ποτ' ὄν διώκετε τὰ σπάνια καὶ πολυτελῆ πρὸ τῶν ἐν μέσῳ (89), καὶ τῶν εὐτελῶν; Ὅτι ἀγνοεῖτε τὸ θνωτὸς καλόν, καὶ τὸ θνωτὸς ἀγαθόν· καὶ ἀντὶ τῶν θνωτῶν τὰ δοκοῦντα παρὰ τοῖς ἀνοήτοις, σπουδάσετε, οἱ τοῖς μεμνημένοις ἐπίσης τὰ λευκὰ ὡς μέλανα φαντάζονται (90).

ΚΕΦ. ΙΑ'

Περὶ ὑποδέσεως.

Παραπλήσια δὲ καὶ περὶ τὰς ὑποδέσεις εἰσὶν αἱ

nere, aut mortem : quam non evasit. Et ex eo tempore invisus suis esse cepit. Unde Hermolaus mira libertate apud Curtium : « Persarum te vestis et disciplina delectat, patrios mores exosus es : Persarum ergo non Macedonum regem occidere voluimus : et te transfugam belli jure persequimur. » Quin et Dio genes eo usus fertur. Sed nunc non erat his locus. HEINSIUS. — *Iliad.* E, vers. 82 :

... τὸν δὲ κατ' ὄσση

Ἐλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταίη.

(84) Λακωνικῆς ἢ γ. Plinius, lib. ix, cap. 36, de purpura et murice agens, « Præcipuus hic, inquit, Asiae, in Meninge Africae, et Getulo littore Oceani, et Laconica Europæ. » Conf. idem lib. xxxv, c. 6; Horatius, lib. ii, od. 18 :

Nec Laconicis mihi

Trahunt honestæ purpuras clientæ.

(85) Καὶ βύσσ. Καὶ τὰ βύσσ., Nov., Bod., Reg.

(86) Δεῖ δὲ τὴν σκ. Scribe, Δεῖ δὲ τ. σ. ο. αὐτὸ αὐτῆς κρεῖττον ἀπ. « Oportet autem integumentum indicare id, quod legitur esse ipso melius. » Vel, Δεῖ δὲ τὴν σκέπην, οἶμαι, αὐτῆς κρεῖττον ἀπ. Quo modo hanc sententiam effert in lib. *De vestimento* Musonius apud Siohæum serm. i, p. 17 : Δεῖ γὰρ τῆς σκέπης αὐτῆς κρεῖττον ἀποφαίνειν τὸ σκεπόμενον καὶ ἰσχυρότερον, ἀλλ' οὐκ ἀσθενέστερόν τε καὶ γελρον. « Decet enim tegumento præstantius et fortius exhibere id, quod legit : non autem imbecillius ac deterius. »

(87) Ἀττικὰς. Subaudiendum δραχμάς, αὐτὸ μνᾶ. SYLBERG.

(88) Ἀτιμωτέρας. Τιμωτέρας, Nov. mendose.

(89) Τῶν ἐν μέσῳ. Τῶν ἐμμέσων, Nov.

(90) Φαντάζονται· φαντάζεται, Nov.

ἀλαζόνες, τὴν πολλὴν βλακείαν κἀνταῦθα ἐπιδεικνύμεναι. Αἰσχρὰ γοῦν (91) ἀληθῶς τὰ σανδάλια ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς ἔστι τὰ χρυσᾶ ἀναθέματα (92)· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἤλους ἐλικοειδῶς τοῖς καττύμασιν ἔγκατακροῦσιν ἄξιοι. Πολλοὶ δὲ καὶ ἑρωτικούς ἀσπασμούς ἐγγράπτουσι αὐτοῖς, ὡς ἂν ἐκ τῆς ἐπιβάσεως βυθιζοῦσαι τὴν γῆν, καὶ τὸ ἑταιρικὸν τοῦ φρονήματος ἐκ τοῦ βαδίσματος ἐναποσφραγίσωνται. Χαίρειν οὖν ἐπέον τὰς ἐπιχρῶσους καὶ διαλίθους τῶν σανδαλίων ματαιοτεχνίας, καὶ κρηπίδας Ἀττικὰς, καὶ τὰς Σικωνίας, καὶ τοὺς κοθόρνους, Περσικὰς τε καὶ Τυβήρηνας (93)· προθεμένους δὲ, καθὼς ἔθος τῇ ἀληθείᾳ τῶν, τὸν σκοπὸν τὸν ἠρόν, τὸ κατὰ φύσιν ἐκλέγειν γρή. Ἡ γὰρ χρῆσις τῶν ὑποδημάτων, ἡ μὲν αὐτῶν εἰς σκέπην ποδῶν, ἡ δὲ εἰς προφυλακὴν τῶν προσπταισμάτων (94), καὶ τῶν ὀρειθατικῶν τραχυτήτων, τὸ εἶμα ποδὸς σώζουσαν. Γυναίξει μὲν οὖν (95) τὸ λευκὸν ὑπόδημα συγχωρητέον· πλὴν εἰ μὴ ὀδεύουεν τότε δὲ τῷ ἀλειπτῷ (96) χρηστέον. Ἠλωμένων δὲ δέονται τῶν καττύματων αἱ ὀδεύουσαι. Πλὴν τὰ πολλὰ ὑπόδημασι χρηστέον αὐταῖς· οὐ γὰρ ἀρμόζει γυμνὸν ἐπιβαίνειν τὸν πόδα· ἄλλως δὲ καὶ εὐαίσθητον εἰς βλάβην ἡ γυνή. Ἄνδρὶ δὲ εὐ μάλα ἀρμόδιον ἀνυποδῆσαι, πλὴν εἰ μὴ στρατεῦοιτο. Καὶ γὰρ πῶς ἔγρης (97) τὸ ἐποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι. Ἀσκητικώτατον γέ τοι γυμνοῖς χρῆσθαι τοῖς ποσὶ, καὶ πρὸς ὄρειαν καὶ εὐκολίαν εὔθετον, ἔνθα μὴ ἀνάγκη τις διακωλύοι. Εἰ δὲ μὴ ὀδεύοιμεν, ἀλλὰ μηδὲ φέροιμεν τὴν ἀνυποδῆσαν, βλαύταις ἢ φαίκασις χρηστέον·

A gantesque feminae magnam quoque ostendunt mollitiem. Vere ergo turpia sunt illa sandalia, quibus addita sunt aurea ornamenta : quin etiam circumcirca clavos soleis insigere æquum censent. Multæ autem eis quoque amatorios imprimunt complexus, ut vel ipsam terram incedentes concinnam efficiant, et meretricios spiritus incessu suo insculpant. Valere ergo jubendum est aureorum et gemmeorum sandaliorum vana artificia, cum crepidis Atticis et Sicyoniis, cothurnisque, Persicis etiam et Hetruscis : recto autem scopo, ut veritati nostræ mos est, proposito, id quod est secundum naturam, eligendum est. Calceorum enim usus hic quidem est ad legendos pedes ; alius autem ad propulsandas offensiones, et a montanis asperitatibus plantam pedis conservandam. Sunt itaque mulieribus albi concedendi calcei, nisi iter inæant : tunc autem eis unctis utendum est. Sunt autem illis, quæ viam efficiunt, necessariæ soleæ clavis consita. Quin etiam illis ut plurimum calceis utendum est ; neque enim feminam decet nudum pedem ostendere : et alioqui mulieri tener est sensus, ut facile lædatur. Viro autem pulchre convenit nullos habere calceos, præterquam si militet. Ὑποδεδέσθαι enim, hoc est esse calceatum, non parvam habet affinitatem cum δεδέσθαι, quod est esse ligatum. Optimum quidem est exercitationis genus nudis uti pedibus, et ad sanitatem et ad expeditam facilitatem conveniens, ubi non prohibeat necessitas. Quod

C

(91) Γοῦν. Οὖν, Bod., Reg. P. Victorius, lib. xiv, cap. 15 Var. lect. Sandalium erat calceamentum divitum mulierum, ut testimonio Cephalidori comici intelligitur, qui in *Trophonio* sua ita induxit mulierem conquerentem fortunas suas : Σανδάλια τῶν λεπτοσυγιδῶν, ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστιν ἄνθεμα· νῦν δ' ὡσπερ ἡ θεράπαινα ἔχω περιβαρίδας. Quæ namque antea sumptuoso genere calceamenti usa fuerat, postea tanquam ancillam ait se induere peribatidas. Calceorum autem clavis consistorum mentio fit etiam apud Athenæum ex Phylarcho, qui lib. xii scripsit Alexandri familiares in luxum nimium effusus fuisse, inter quos unus Agnon clavis aureis confixas crepidas et calceos gestabat. COLLECT.

(92) Ἀναθέματα. « Donaria » perperam vertit interpretes. Syllburgius ἀναθήματα legi vult. Scribendum potius ἄνθεμα, « flores. » Sic enim Cephalidorus, in *Trophonio* hæc protulit. Ejus verba integra recitavit Julius Pollux, *Onomast.* lib. vii, cap. 22 :

Σανδάλια τε τῶν λεπτοσυγιδῶν,
Ἐφ' οἷς τὰ χρυσᾶ ταῦτ' ἔπεστιν ἄνθεμα.

Sandalia vero tenuiter divisorum,
Quibus aurei flores insunt.

(93) Τυβήρηνας. Conf. Pollux loco superius dicto.

(94) Προσπταισμάτων. Προσπταισμάτων, Nov. recte. Sic enim alibi προσκομμάτων, et προσκρουσμάτων, ut adnotat Sylburgius.

(95) Γυναίξει μὲν οὖν. De feminarum albis calceis Apuleius lib. vii *Metamorph.* : « Calceis femininis albis illis, et tenuibus indutus, et in equiorum sexum insertus. » Vopiscus, in *Aureliano* : « Calceos mulleos, et cereos, et albos, et hederaceos, viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. » Pollux,

lib. vii, cap. 22 : Ἰδιὰν δὲ γυναικῶν ὑπόδηματα Περσικὰ, λευκὸν ὑπόδημα, μᾶλλον ἑταιρικόν. P. Colvius, in *Apuleium*. Cæterum in Florentina Græca editione post illa verba ἀλειπτῷ χρηστέον sequebatur, Ἠλωμένων δὲ δέονται τῶν καττύματων αἱ ὀδεύουσαι, πλὴν τὰ πολλὰ ὑπόδημασι χρηστέον αὐταῖς, « unctis est utendum. Soleis autem clavis confixis indigent, quæ iter eunt, alioquin ut plurimum calceis utantur opus est : neque enim feminam decet, etc. » Hæc ab interprete in utraque editione, nescio quo casu, ommissa sunt. Apud eundem Pollucem reperies eandem τῷ κονίποδος etymologiam, qui et meminuit ἐλαφροῦ φαίκασις ; sic enim habet manuscriptorum, et ratio carminis exigit. Atque hæc duo genera sunt calceamentorum, quæ concedit viris ; nam quod veritè interpret, « soleis utendum est. » Græc. βλαύταις, ἢ φαίκασις χρηστέον. Sed apud Latinos non est tanta varietas calceorum, ut D singulis Græcis singula respondeant. COLLECT.

(96) Ἀλειπτῷ. Τῷ βεβαμμένῳ ἀλείφεται γὰρ τὰ βαπτόμενα τῶν ὑποδημάτων, inquit Scholiast. s in marg. Reg. et Bod.

(97) Καὶ γὰρ πῶς ἔγ. Musonius, lib. *De vestimento* apud Stobæum, serm. i, pag. 18 : Τοῦ γε ὑποδεδέσθαι τὸ ἀνυποδετεῖν τῷ δυναμένῳ κρείττον· κινδυνεῖ γὰρ τὸ μὲν ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι ἔγρης εἶναι· ἡ δ' ἀνυποδησία πολλὴν ἀλυπτίαν τινὰ καὶ εὐκολίαν παρέχει τοῖς ποσίν, ὅταν ἴσκημένοι ὦσιν. Ὅθεν καὶ τοὺς ἡμεροδρόμους ὄρν' ἔστιν οὐ χρωμένους ὑποδήμασιν ἐν ταῖς ὁδοῖς. « Ac discalceatum incedere præstat, quam calceari, si quis ferre valeat. Propemodum enim dixerim, calceatum esse perinde esse ac vincitum et colligatum esse. Cæterum immunitas calceorum multum facilitatis et agilitatis præbet pedibus, si exercitati fuerint : unde tabellarios videre est in viis non uti calceis, etc. »

si iter non ingrediamur, nec nudis incedere pedibus pati possimus, soleis utendum est; eas autem Attici vocabant κοπίδας, quod pedes, quantum ego conjicio, pulveri appropinquare, facerent. Tenuis ac simplicis calceaturæ testis sufficit Joannes, qui dicebat se « non esse dignum solvere corrigiam calceorum » Domini. Non enim curiosos aut superfluos is habebat calceos, qui veræ philosophiæ typum Hebræis ostendebat. Hoc autem nunquid aliud significet, alibi ostendetur.

CAP. XII.

Quod non oporteat gemmas et aureum ornatum stupere et admirari.

Gemmas autem fuscas et virides, et quæ peregrini maris æstu expelluntur, et quæ ex terra deturuntur, admirari et stupere est puerile. In pellucidos enim lapillos, ac peculiare colores, atque vitra varia magnò ferri studio, nihil est aliud quam stultorum hominum, qui ab iis, quæ visum percellunt, trahuntur. Ita etiam pueri cum ignem aspexerint, splendore adducti ad eum feruntur, quia quam sit eum tangere periculosum, propter ignorantiam minime animadvertent. Tales stultis sunt mulieribus gemmæ monilibus alligatæ, et inclusæ torquibus, amethysti, et cæraunitæ, et jaspides, et topazion, et Milesia

Smaragdus, merces pretiosissima.

Maximi autem pretii margarites mulierum cubilia per summam lasciviam mirandum in modum invasit; is autem nascitur in quodam ostreo pinnis non absimili; magnitudo autem est quantus per magnus piscis oculus, nec pudet miseris totum suum studium in hoc ostreo ponere, cum eis liceat sancta ornari gemma, nempe Logo Dei, quem utique Scriptura appellavit « Margaritæ », pellucidum et purum Jesum, qui est in carne contemplator oculus, qui est Logos perspicuus, per quem caro est pretiosa, quæ aqua regeneratur. Illud enim ostreum in aqua natum, carnem contegit: ex ea autem margarita concipitur. Ex sanctis autem lapidibus supernam Jerusalem fuisse munitam ac-

✕ P. 241 ED. POTTER, 206 ED. PARIS. * Marc. i, 7; Luc. iii, 16. ^b Matth. xiii, 46.

(98) Κοπίδας. Pollux lib. vii, c. 22: Οἱ δὲ κοπίδες λεπτὸν ὑπόδημα πρῆστυτικόν· τὸ δὲ κάττυμα κούφο, ὡς ἐγγύς εἶναι τῆς κόνεως τὸν πόδα. « Conipedes autem calcei sunt tenues, seniles: quibus solea levis, ut pes pulverem tantum non contingat. » Idem auctor de reliquis calceamentis, quorum hic mentio fit, consuli poterit.

(99) Ἀὐτά. Pal. ms. αὐτάς, femin. genere, relatione ad propinquius facta: et mox, μοι δοκεῖ, indic. modo. SYLBERG. — Ἀὐτάς habet etiam Reg. et Bod.; μοι δοκεῖ, Reg.; μοι δοκεῖν, Bod.

(1) Τῆς γῆς. Similiter Tertullianus, ut lapillo pretium minueret, eos « terræ minutalia » vocavit, *De cultu femin.*, lib. i, c. 6.

(2) Ὑέλους τε ἰεσθαί. Ὑέλου τε ἰεσθαί, Nov. Et ἰεσθαί quidem asper rectius esse videtur, quam ἰεσθαί.

(3) Τοιοῦτοι. Τοιοῦτο, Nov.

A « κοπίδας (98) » αὐτά (99). ἐκάλουν οἱ Ἄττικοι, διὰ τὸ πελάζειν, μοι δοκεῖν, τῇ κόνει τὸ πόδα. Τῆς γῆς ὑποδέσεως ἀπόχρη μάρτυς Ἰωάννης, οὐκ ἔστι εἶναι « ὁμολογῶν, « τὸν ἱμάνα τῶν ὑποδημάτων λυεῖν τοῦ Κυρίου. » Οὐ γάρ τι τῶν περιέρχων ὑπεδέδετο ὁ τῆς ἀληθοῦς Ἑβραίου φιλοσοφίας ὑπεκινύμενος τὸν τύπον. Τοῦτο δὲ, εἰ καὶ ἀντιτεταί τι, ἐν ἄλλοις δηλωθῆσεται.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ἵτι οὐ χρὴ περὶ τοὺς λίθους καὶ τὸν χρυσὸν ἐπισησθαι κόσμον.

Λίθους δὲ πλείους ἢ χλωρούς, καὶ τῆς ἀπεξωμένης θαλάσσης τὰ ἐκθράσματα, καὶ τῆς γῆς (1) τὰ ἐκψήγματα, μερακιωδῆς ἐστὶ τεθηπέναι. Ἐπὶ γὰρ τὰ διαυγῆ τῶν λιθιδίων, καὶ τὰς ἰδιαζούσας χροίας, ὑέλους τε ἰεσθαί (2) ποικιλίας, οὐδὲν ἄλλ' ἢ ἀνοήτων ἐστὶν ἀνθρώπων, ὑπὸ τῶν πληκτικῆν ἐχόντων φαντασίαν ἐλκομένον. Ταύτη καὶ τὸ πῦρ τὰ παιδία θεασάμενα, φέρεται ἐπ' αὐτὸ, τῇ λαμπρότητι ἀγόμενα· τῆς δὲ ἐπαφήσεως τὸ ἐπισφαλῆς διὰ τὴν ἀνοίαν οὐ κατανενοηκότα. Τοιοῦτοι (3) ταῖς ἡλιθίας οἱ λίθοι γυναιξὶ περιδόμενοι τοῖς ὄρμοις, καὶ τοῖς περιδερότοις (4) ἐγκατακλειόμενοι, ἀμέθυσοι (5), καὶ κερραυνίται, καὶ ἰάσπιδες, καὶ τοπάσιον, ἢ τε Μιλησία

Σμάρραδος, ἐμπόλημα τιμηέστατον.

Ἵ δὲ πολυτίμητος μαργαρίτης (6) ὑπερφυῶς τῇ γυναικωνίτιδι εἰσεκίωμασε· γίνεταί δὲ οὗτος ἐν ὄστρῳ (7) τινὶ παραπησίῳ ταῖς πίνναις· μέγεθος δὲ ἕλικος ἰχθύος ὀφθαλμὸς, εὐμέγεθης (8). Καὶ οὐκ αἰσχύνονται αἱ κακοδαίμονες, περὶ ὄστριον ὄλιγον τοῦτο τὴν πᾶσαν σπουδὴν πεποιτημένοι; ἐξὸν ἄξιω κοσμεῖσθαι λίθῳ, τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, ὃν « Μαργαρίτην » ἡ Γραφὴ κέκληκέ που, τὸν διαυγῆ καὶ καθαρὸν Ἰησοῦν, τὸν ἐν σαρκὶ ἐπόπτην ὀφθαλμῶν, τὸν Λόγον τὸν διαφανῆ· δι' ὃν ἡ σὰρξ τιμὰ ὕδατι (9) ἀναγεννωμένη· καὶ γὰρ τὸ ὄστριον ἐκεῖνο ἐν ὕδατι γινώμενον, περιστρέγει (10) τὴν σάρκα· ἐκ δὲ ταύτης ὁ μαργαρίτης κτισκεται. Λίθους δὲ ἄγιοις τὴν ἀνω Ἱερουσαλήμ περικεῖσθαι παρελήφαμεν· καὶ τὰς δώδεκα τῆς οὐρανοπό-

(4) Περιδερότοις. Scribe περιδεραίοις ex Nov. vel περιδεράτοις ex Bod. et Reg., ut etiam infra.

(5) Ἀμέθυσοι. Ἀμέθυσοι, Reg., Nov.

(6) Μαργαρίτης. Conf. Athenæus, lib. iii, cap. 15 et 14; Plinius, lib. ix, cap. 35; Ammianus Marcellinus in fine lib. xxiii. Mox, γυναικωνίτισι Nov.

(7) Ὄστριον. Pro ὄστριον et ὄστριον, scribendum ὄστρεῖον et ὄστρεον, auctoritate Nov., Reg., Bod. Et quidem ὄστρεα μόνος ἔλεγον ἀρχαῖοι, ὄστρεα postea in usum venit, ut refert Athenæus, lib. iii, cap. 15, ὄστριον corruptum est ex ὄστρεον.

(8) Ὄφθαλμὸς, εὐμέγ. Pal. ms. ὀφθαλμὸς εὐμέγ. absque distinctione. SYLBERG. — Consentiant alii mss. codd. et Hervetus interpret.

(9) Ἡ σὰρξ τιμὰ ὕδ. Ἡ σὰρξ τιμὰ ὕδ. « caro aqua pretiosa regenerata, » Reg., Bod.

(10) Περιστρέγει. Περικαλύπτει, περιέχει, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Bod.

λεως πύλας, τιμίοις ἀπικασμένας λίθους, τὸ περι-
 οστον τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς αἰνιττεσθαι χάριτος ἐκ-
 δεχόμεθα (11). Ἐπὶ γὰρ τῶν λίθων τῶν πολυτελέων αἱ
 χροαί τετάχεται· τίμια δὲ αὐταί· τὰ δ' ἄλλα ὕλη γεώδης
 καταλείπονται. Συμβολικῶς τούτοις εἰκότως τειχίζε-
 ται τῶν ἁγίων ἡ πόλις, πνευματικῶς οἰκοδομουμένη.
 Πρὸς τὸ ἄνθος οὖν τῶν λίθων, τὸ ἀμίμητον, τὸ ἄνθος
 τὸ Πνεύματος (12), τὸ ἀκράτητον καὶ ἅγιον τῆς οὐ-
 ραίας νενοήκασιν· αἱ δὲ, μὴ συνειῶσαι τὸ συμβολικὸν
 τῶν Γραφῶν, ὄλαι περικεχῆνασι τοῖς λίθοις, τὸν
 θαυμάσιον ἐκείνον ἀπολογισμὸν προφερόμεναι· «Ὁν
 καὶ ἔδειξεν (13) ὁ Θεός, διὰ τὴ μὴ χρησόμεθα;» καὶ
 «Πάρεστί μοι, διὰ τὴ μὴ τρυφήσω;» καὶ, «Τίσιν οὖν
 ταῦτα γέγονεν εἰ μὴ ἡμῖν;» Τελῶς δὲ ἠγνοηκότων
 εὐθέλημα τοῦ Θεοῦ αἱ τοιαῦται φωναί. Πρῶτον μὲν
 γὰρ (14) τὰ ἀναγκαῖα, καθάπερ τὸ ὕδωρ καὶ τὸν
 ἄερα, προφανῆ πᾶσι χορηγεῖται· τὰ δὲ ὅσα μὴ ἀναγ-
 καῖα, γῆ τε καὶ ὕδατι ἐκρυσσε. Διὰ τοῦτο τοὶ μύρ-
 ρηκι; χρυσωρουχοῦσι, καὶ γρύπες χρυσοφυλακοῦσι,
 καὶ ἡ θάλασσα τὸν μαργαρίτην ἐκρυσσε λίθον.
 Ὑμῖς δὲ περιεργοὶ εἰς ἃ μὴ δεῖ. Ἰδοὺ ὄλος
 ἀνάπεται (15) οὐρανόσ, καὶ οὐ ζητεῖτε τὸν
 Θεόν· τὸ δὲ κεκρυμμένον χρυσίον καὶ τοὺς λί-
 θους, οἱ τῆν ἐπὶ θανάτῳ κεκριμένοι, γεωρουχοῦσι
 παρ' ἡμῖν. Ἀλλὰ καὶ τῇ Γραφῇ ἀντάδετε, βοώσης
 ἐκείνης διαβρόχῃ· «Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν
 τῶν οὐρανῶν, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται
 ὑμῖν (16).» Εἰ δὲ καὶ πάντα (17) ὑμῖν δεδώρηται, καὶ
 εἰ πάντα ὑμῖν συγκεχώρηται, καὶ εἰ «πάντα ὑμῖν (18)
 ἔξεισι, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει.»
 Παρήγαγε δὲ τὸ γένος ἡμῶν ἐπὶ κοινωνία ὁ Θεός,
 αὐτὸς τὸν ἑαυτοῦ (19) πρότερος μεταδόους καὶ κοινὸν
 πᾶσι ἀνθρώποις τὸν ἑαυτοῦ ἐπικουρήσας Λόγον,
 πάντα ποιήσας ὑπὲρ πάντων. Κοινὰ οὖν τὰ πάντα,
 καὶ μὴ πλεονεκτούντων οἱ πλοῦστοι. Τὸ οὖν, «Πάρεστί
 (20) μοι, καὶ πλεονάζει μοι· διὰ τὴ μὴ τρυφήσω;» οὐκ

A cepimus * : X et duodecim portas coelestis civitatis ,
 lapidibus pretiosis assimilatas eximiam apostolicae
 vocis gratiam significare admittimus. In pretiosis
 enim lapidibus collocati sunt colores : sunt autem
 ii pretiosi ; caetera vero, terrestri materia, relin-
 quantur. Merito ergo symbolice sanctorum ex his
 munitur civitas spiritualiter constructa. Per inimi-
 tabilem itaque illum florem lapidum, florem Spi-
 ritus, ab interitu scilicet alienam et sanctam sub-
 stantiam intellexere. Quae ergo quid sit in Scriptu-
 ris symbolicum non intelligunt, totae lapidibus in-
 hiant, admirabilem illam defensionem afferentes :
 « Quae ostendit Dominus, cur eis non utamur ? »
 et, « Adsunt mihi, cur non eis me oblectabo ? » et,
 « Quibusnam ergo facta sunt, si non nobis ? » Eo-
 rum, qui Dei voluntatem plane ignoraverunt, sunt
 ejusmodi voces. Primum enim quae sunt necessaria,
 sicut aquam et aerem, aperte omnibus suppeditat :
 quaecunque autem non sunt necessaria, terra et
 aqua abscondit. Et ideo aurum formicae fodiunt ;
 aurum gryphes custodiunt ; a mari teguntur mar-
 garitae. Vos autem curam supervacaneam ponitis in
 iis, quae non oportet. Ecce totum caelum apertum
 est, et Deum non quaeritis : aurum autem, quod
 absconsum est, et lapides ii apud nos scrutantur,
 qui sunt damnati capitis. Quin etiam Scripturae re-
 pugnat cum illa aperte clamet : « Quaerite pri-
 mum regnum caelorum, et haec omnia adjicientur
 vobis b. » Quod si etiam vobis omnia donata sunt,
 et si vobis omnia concessa sunt, et si « omnia vobis
 licent c, ait Apostolus, sed non omnia 90 expe-
 diunt. » Produxit autem genus nostrum Deus
 ipse ad communicationem, cum ipse prior suum
 Filium impertit, et suum Logon omnibus commu-
 nem subministravit, et fecit omnia pro omnibus.
 Sunt ergo omnia communia, ne plura quam alii

* P. 242 ED. POTTER, 207 ED. PARIS. a Apoc. xxi, 18, seq. b Matth. vi, 33. c I Cor. x, 25.

(11) Ἐκδεχόμεθα. Οἰονεὶ ὑπολαμβάνομεν, νοοῦ-
 μεν, inquit Scholiastes in marg. Reg. et Rod.

(12) Ἄνθος τὸ Πρ. Pal. ms. ἄνθος τοῦ Πν. sed et
 τὸ τεινερὶ potest, ut sit exegetica repetitio articuli,
 ut bis in cap. praeced. et alibi passim. SYLBURG.
 Τοῦ habet etiam Reg.

(13) Ὅρ καὶ ἔδ. A. mavuli, & καὶ ἔδειξε, « quae
 etiam monstravit. » Ibidem mox, Pal. ms. χρυσό-
 μεθα, indic. modo. SYLBURG. — Χρησόμεθα habet
 etiam Reg.

(14) Πρῶτον μὲν γάρ. His gemina illa Tertul-
 liani De Corona mil. 8 : « Dicimus enim ea demum
 et nostris et superiorum usibus, et Dei rebus, et
 ipsi Christo competisse. quae meras utilitates et certa
 subsidia, et honesta solatia necessariis necessitati-
 bus vitae humanae procurant : ut ab ipso Deo inspi-
 rata credantur proprio prospectore et instructore,
 et oblectatore si forte hominis sui. Quae vero hunc
 ordinem excesserunt, ea non convenire usibus
 nostris. » COLLECT.

(15) Ἀνάπτειται. Fortasse rectius ἀναπέπταται,
 « expansus est, patet. » Mox, Flor. edit. γεωργοῦσι
 παρ' ἡμῖν; sed multo convenientius Pal. ms. γεω-
 ροῦσι π. ἡ. « terram fodiant apud nos, » nempe
 ad metalla damnati. SYLBURG. — Γεωρουχοῦσι exhi-
 bent etiam niss. nostri codices. Mox, τὴν βασιλείαν
 τοῦ Θεοῦ, Luc.

(16) Ὑμῖν. Ἡμῖν, Bod.

(17) Εἰ δὲ καὶ πάντα. Tertull. , De cultu fem.
 40 : « Nonne sapientes patres familiae de industria
 quaedam servis suis offerunt, atque permittunt, ut
 experiantur an aequaliter permissis utantur, si probe,
 si modeste? Quapropter laudabilior, qui abstinerit
 in totum, qui timuerit etiam intelligentiam Domini?
 Sic igitur et Apostolus, Omnia, inquit, licent, sed
 non omnia aedificant. » Cyprianus, De habitu virgi-
 num : « Locupletem te dicis et divitem? Sed non
 omne, quod potest, debet et fieri : cum nec desi-
 deria proluxa et de saeculi ambitione nascentis ultra
 honorem ac pudorem virginitalis extendi, cum scri-
 ptum sit, Omnia mihi licent, sed non omnia expe-
 diunt. » COLLECT.

(18) Ὑμῖν. Pal. ms. ἡμῖν, « nobis. » SYLBURG. —
 Ἡμῖν etiam habet Bod.

(19) Ἀὐτὸς τὸν ἑαυτοῦ. A. et H. αὐτὸς τὸν ἑαυ-
 τοῦ πρότερος μεταδόους υἱόν· ut interpres quoque :
 « ipse prior filium suum impertit. » SYLBURG. —
 Sed vera lectio est, αὐτὸς τῶν ἑαυτοῦ μετ., quam
 unanimiter exhibent Nov., Reg., Bod. Est enim
 sensus, « Deus autem humanum genus ad commu-
 nicationem perduxit, cum ipse prior » quae sua
 erant « impertiretur, suum nempe Logon omnibus
 communem subministrans, » etc.

(20) Πάρεστί. Sic occurrit huic objectioni Cy-
 prianus libro citato : « Locupletem te dicis, et di-
 vitem, et utendum putas iis, quae possidere te

sibi vindicent divites. Hoc ergo, « Adsunt mihi, et supersunt, cur non me iis oblectabo? » non est humanum, nec ad societatem pertinens. Illud autem magis charitatem arguit: « Adsunt mihi, cur non impertiar pauperibus? » qui enim talis est, est perfectus, qui hoc implevit: « Diliges proximum tuum sicut te ipsum ». Hæc sunt veræ deliciae, hic est pretiosus thesaurus. Quæ autem fiunt in vanas cupiditates impensæ, interitus non sumptus locum obtinent. Scio enim Deum potestatem usus nobis dedisse, verum eum usque ad id, quod est necessarium: et usum communem esse statuit. Absurdum est autem et turpe, unum laute et luxuriose vivere, cum multi esuriant. Quanto est enim gloriosius multis benefacere, quam magnifice habitare? quanto autem prudentius, in homines, quam in lapides et in aurum impendere? quanto autem est utilius ornatos habere amicos, quam ornamenta inanima? cuinam autem agri tantum profuerint, quantum gratificari? Restat ergo nobis, ut illud quoque, quod obijcitur dissolvamus. Quinam ergo habebunt quæ sunt sumptuosa et magnifica, si omnes quæ sunt vilia et frugalia deligunt? Homines, respondebo, si absque ulla vehementi affectione et discrimine eis utamur: sin autem fieri non potest, ut sint omnes frugi et temperantes, at saltem ut res necessariæ suppetant, ea quæ facile parari possunt, sunt persequenda: hæc autem supervacanea longe rejicienda. In summa ergo, ornamenta, velut virginalis ornatus, rejicienda sunt ab illis qui ipsum etiam mundum rejiciunt: oportet enim eas intus esse ornatas, et pulchram mulierem internam ostendere. In sola enim anima pulchritudo, apparet et turpitude: et ideo is solus, qui est virtute præditus, vere est pulcher, bonus et honestus: et solum quod pulchrum est et honestum, bonum esse statuitur. Sola autem virtus vel per pulchrum corpus apparet, et in carne efflorescit, amabilem temperantiæ ostendens speciem, quando mores, tanquam lux quædam, in forma resplenduerint. Uniuscujusque enim plantæ et animalis pulchritudo in uniuscujusque virtute est posita. Hominis autem

✠ P. 243 ED. POTTER, 208 ED. PARIS. a Matth. xix, 19.

Deus voluit. Utere, sed ad res salutares; utere, sed ad bonas artes; utere, sed ad illa, quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Divitem te sentiant pauperes, locupletem sentiant indigentes. His etiam consentanea scribit D. J. Chrysost. extremo sermone sec. in beatum Job. COLLECT.

(21) Ματαίους. Ματαίας, Rod., Reg.

(22) Βεβούλευται. Forsan rectius βεβούληται, ut infra p. 91. SYLBURG.

(23) Πόσω. Hæc excerpit auctor e Musonii lib. De vestimento. Eius verba apud Stobæum, serm. 1, sic se habent: Καί τοι πόσω μὲν εὐκλεέστερον τοῦ πολυτελῶς οἰκεῖν τὸ πολλοῦς εὐεργετεῖν; πόσω δὲ καλοκάγαθότερον τοῦ ἀναλίσκειν εἰς εὐία καὶ λίθους τὸ εἰς ἀνθρώπους ἀναλίσκειν; πόσω δὲ ὠφελιμώτερον τοῦ περιβεβληθῆσαι μεγάλην δικίαν τὸ κεκτηθῆσαι φίλους πολλοῦς; ὃ περιγίνεται τῷ προθύμῳς εὐεργετοῦντι. Τί δ' ἀνδραϊτό τις τηλικούτον ἀπ' οἰκίας μεγέθους τε καὶ κάλλους, ἤλικον ἀπὸ τοῦ χαρίζεσθαι πῶς καὶ πολίταις ἐκ τῶν ἑαυτοῦ; « Aliqui quantum

ἀνθρώπινον, οὐδὲ κοινωνικόν. Ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον ἀγαπητικόν, « Πάρεστί μοι, διὰ τί μὴ μεταδῶ τοῖς δεομένοις; » ὃ γὰρ τοιοῦτος τέλειος, ὃ τὸ, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, » πληρώσας· αὕτη γὰρ ἡ ἀληθῆς τρυφή, ἡ θησαυριζομένη πολυτέλεια. Ἡ δὲ εἰς τὰς ματαίους (21) ἐπιθυμίας ἀνάλωσις ἀπωλείας οὐ διαπάνης ἐπέχει λόγον· δέδωκε γὰρ ὁ Θεὸς, εἶδ' ὅτι, τῆς χρήσεως ἡμῖν τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ μέχρι τοῦ ἀναγκαίου· καὶ τὴν χρῆσιν κοινήν εἶναι βεβούλευται (22). Ἀτοπον δὲ ἓνα τρυφᾶν, πενομένων πλειόνων. Πόσω (23) μὲν γὰρ εὐκλεέστερον τοῦ πολυτελῶς οἰκεῖν τὸ πολλοῦς εὐεργετεῖν; πόσω δὲ συνετώτερον τοῦ εἰς λίθους καὶ χρυσίον τὸ εἰς ἀνθρώπους ἀναλίσκειν; πόσω δὲ ὠφελιμώτερον τῶν ἀψύχων κοσμίῳ τὸ φίλους κεκτηθῆσαι κοσμοῦς; τίνα δὲ ἀν' ἀγροῦ τοσοῦτον, ὅσον τὸ χαρίζεσθαι ὠφελήσεις; Λέιπεται τοίνυν ἡμῖν κάκεινο ἐπιλύσαι τὸ ἐπιπερόμενον· Τίσιν οὖν τὰ πολυτελέστερα, ἀν' αἰρῶνται πάντες τὰ εὐτελέστερα; Τοῖς ἀνθρώποις (24), φήσαιμ' ἀν', ἐὰν χωρὶς προσπαθείας καὶ διαφορᾶς χρωμέθα αὐτοῖς· εἰ δὲ ἀμήχανον πάντας σωφρονεῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀναγκαίων χρείαν, τὰ εὐπόριστα μεταδιωκτέον, μακρὰ τοῖς περιτοῖς τοῦτοισι χαίρειν φράσσασι. Καθόλου μὲν οὖν τὰ κόσμια, ὡσπερ κοροκόσμια, ἀποσκορακιστέον, ὅλον καὶ αὐτὸν παραιτούμεναις τὸν κόσμον· χρῆ γὰρ εἶναι κοσμίως ἐνδοθεν, καὶ τὴν τῶν (25) ἔσω γυναῖκα δεικνύναί καλήν· ἐν μόνῃ γὰρ τῇ ψυχῇ καταφαίνεσθαι (26) καὶ τὸ κάλλος καὶ τὸ αἶσχος· διδ' καὶ μόνος ὁ σπουδαῖος καλὸς κάγαθὸς ὄντως ἐστί. Καὶ μόνον τὸ καλὸν ἀγαθὸν (27) δογματίζεται. Ἡ δὲ ἀρετὴ μόνῃ καὶ διὰ καλοῦ τοῦ σώματος καταφαίνεται, καὶ ἐπανθεῖ τῇ σαρκί, τὸ ἠραῖον τῆς σωφροσύνης ἀξίεραστον δεικνύουσα, ὅτ' ἀν' οἶονεῖ φέγγος ἐπιλάμπη τῇ μορφῇ τὸ ἦθος· τὸ γὰρ ἐκάστου καὶ φυτοῦ καὶ ζώου κάλλος ἐν τῇ ἐκάστου ἀρετῇ εἶναι συμβέβηκεν. Ἀνθρώπου δὲ ἀρετὴ δικαιοσύνη, καὶ σωφροσύνη, καὶ ἀνδρεία, καὶ εὐσέβεια. Καλὸς ἄρα ἄνθρωπος, ὁ δίκαιος, καὶ σώφρων, καὶ συλλήβδην ὁ ἀγαθὸς, οὐχ ὁ πλούσιος. Ἡδὴ δὲ καὶ οἱ στρατιῶται χρυσίῳ κεκοσμηθῆσαι βούλονται, οὐδὲ ἐκεῖνο ἀνεγνωκότες τὸ ποιητικόν,

præclarior est, multos beneficiis afficere quam splendide habitare? Quanto etiam convenientius viro bono sumptus facere in hominem, quam in ligna et lapides? Quanto, denique, utilius, multos amicos possidere, quam amplam domum comparare? quod contingit ei, qui prompto animo beneficia confert. Quem vero tantum fructum cepert quisquam ex amplitudine et pulchritudine domus, quantum perciperet liberaliter civitati et civibus e suis bonis impertitus?

(24) Τοῖς ἀνθρ. Pal. ms. brevius, τοῖς ἀνθρώποις, φήσαιμ' ἀν' χωρὶς προσπαθ. SYLBURG.

(25) Τῶν. Supervacaneum, nam τὴν ἔσω γυναῖκα dicere potuit, quemadmodum Apostolus τὸν ἔσω ἀνθρώπον, Rom. vii, 22; Ephes. iii, 16. Lowthius ait, « Forte legendum τῇ τῶν ἔσω, et suppleendum κοσμιότητι. »

(26) Καταφαίνεσθαι. II. καταφαίνεται, indic. modo. SYLBURG.

(27) Ἀγαθόν. Pal. ms. κάγαθόν, « etiam bonum. » IDEM.

virtus est justitia, temperantia, animi magnitudo, et pietas. Pulcher ergo et honestus homo est, qui justus et moderatus, et, ut summatim dicam, qui bonus est, non qui dives. Jam vero milites ✕ quoque volunt auro ornari, ut qui nec illud legerint poeticum :

Ὅς (28), καὶ χρυσὸν ἔχων, πόλεμον κίεϋ ἦϊτε Ἀ
Νηπίη.
[κούρη

Quique aurum gestans in bellum, ut stulta puella,
Ibat.

Ἄλλὰ γὰρ τὴν μὲν φιλοκοσμίαν, ἥμιστα ἀρετῆς ἐπι-
μελουμένην, σώματος δὲ ἀντιποιουμένην, ἐτραπέν-
τος τοῦ φιλοκάλου περὶ τὴν κενοδοξίαν, ἄρδην ἐκβλη-
τόν. Τὰ γὰρ μὴ οἰκεία τῷ σώματι ὡς οἰκεία προ-
σάπτουσα, μελέτην τοῦ ψεύδεσθαι καὶ ἔθος ἀπάτης
ἐνεγέννησεν· οὗτι τὸ σεμνὸν, καὶ ἀπλαστον, καὶ νή-
πιον, ὡς ἀληθῶς, τὸ σοβαρὸν δὲ, καὶ θρυπτικόν, καὶ
ἀρροδίαιτον φαίνουσαι (29). Αἱ δὲ ἀμαυροῦσι τὸ κάλ-
λος τὸ ἀληθινόν, ἐπισκιάζουσαι χρυσίῳ (30). Καὶ οὐκ
ἴσασι τὸ πλημμέλημα οἶόν ἐστι, δεσμὰ ἑαυταῖς περι-
θεῖσαι πλούσια μυρία· καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς βαρ-
βάροις (31) φασὶ δεδέσθαι τοὺς κακούργους χρυσίῳ.
Τούτους ἐξηλωκένας δοκοῦσι μοι αἱ γυναῖκες τοὺς
ἐσμύοντας τοὺς πλουσίους. Ἢ γὰρ οὐχὶ κλοιὸς τὸ χρυ-
σοῦν ἐστὶ περιδέρατον, καὶ οἱ στρεπτοὶ, οἱ τε καθε-
τήρες (32) καλούμενοι, ἀλύσειν ἐπέχοντες τρόπον ;
καὶ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς αὐτῷ τούτῳ τῷ ὀνόματι,
ἐλύσεις (33), κέκληνται. Πέδας δὲ περισφυρίους τὴν
περὶ τοὺς πόδας ἀκοσμίαν (34) τῶν γυναικῶν Φιλή-
μων ἐν *Συμφερίῳ* προσείπεν·

Ἰμάτια διαφαίροντα, καὶ πέδην τινὰ
Χρυσῆν.

Τι οὖν ἐστὶ τὸ καλλωπισμὸς ὁ ζηλωτὸς, ἢ ἐθέλειν ὄμας
(35), ὡ γυναῖκες, σφᾶς αὐτὰς φαίνεσθαι πεπεδημέ-
νας; Εἰ γὰρ ἡ ὕλη τὸ θνεῖδος ὑπεκλύει, τὸ πάθος
ἀάδαφθρον (36). Ἔμοιγ' οὖν δοκοῦσιν, ἐκουσίως πε-
ριπίπτουσαι δεσμοῖς, ἀχρεῖν ἐπὶ συμφοραῖς πλουσίαις.
Ἦτος δὲ καὶ ὁ ποιητικὸς μῦθος τοιοῦτους δεσμοῦς
μακρομένην τῇ Ἀρροδίτῃ περιβεβλησθαι λέγει·
ὠδὸν ἄλλ' ἢ μοιχείας σύμβολον αἰνιττόμενος τὰ κό-
σμα· χρυσοῦς γὰρ εἶπε κάκεινους Ὅμηρος τοὺς

✕ P. 244 ED. POTTER, 209 ED. PARIS.

(28) Ὅς. Ex Homeri *Iliad.* B, v. 872, ubi scriptum
est, πόλεμον δ' ἔαν ἔστε κούρη, Νηπίος. Mox, ἐκ-
κλήτεον pro ἐκβλητέον, Nov.

(29) Φαίρονσαι. Scribe φαίνουσα ex Nov., Reg.

(30) Χρυσίῳ. Excerpta ms. τῷ χρυσίῳ. SYLBERG.

(31) Παρὰ τοῖς βαρβάροις. Terullian., *De ha-*
bitu muliebri 7: « Apud Barbaros quosdam, quia
vernaculum est aurum et copiosum, auro vincos
in ergastulis habent, et divitiis malos onerant, tanto
locupletiores, quanto nocentiores. » Et *De cultu*
feminae 20: « Quanquam et aurum ipsum, cuius vos
gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire re-
ferunt gentiliū litteræ: adeo non veritate bona
sunt, sed raritate. » Plutarchus, in *Erotico*: Κάν
μάνωσι, χρυσαῖς, ὡσπερ ἐν Αἰθιοπία, πέδας δεδέσθαι
βέλτων ἢ πλούτῳ γυναικός. « Melius esse, inquit,
aureis compedibus, ut sit in Æthiopia, vinciri,
quam opibus mulieris. » Vide Th. Canter., *Var.*
lect. lib. 1, c. 5. COLLECT.

(32) Καθετήρες. Καθετήρ apud Pollucem lib. v,
c. 16. Isaiæ III: Καὶ τοὺς μηνίστους, καὶ τὸ κάθεμα.
In quem locum D. Basilus scribit, κάθεμα mun-
dum muliebrem esse demissum et descendentem
ad pectus, laxatis ac mollibus catenulis propenden-
tem; quo confirmatur interpretatio D. Hieronymi

Cæterum ornatus quidem studium, quod virtutis
minime curam gerit, sed corpus sibi vindicat, boni
et honesti studio converso ad vanam gloriam, fun-
ditus expellendum est. Quæ enim corpori non con-
veniunt, perinde ac si ei convenient, adjungens men-
dacii usum, et consuetudinem fraudis progeneravit,
non honestatem, simplicitatem et veram pueritiam,
sed fastum, arrogantiam, mollitiem et luxuriam
ostendens. Isæ vero veram pulchritudinem obscu-
rant, auro eam adumbrantes: nec intelligunt quan-
tum in se delictum admittunt, se innumerabilibus
vinculis alligantes: quemadmodum dicunt apud
barbaros, scelestos et maleficos homines auro vin-
ciri. Captivos hos vincitosque hæc divites videntur
mihi æmulari mulieres. Annon enim colli vinculum
est collarium aureum, moniliaque, et quæ καθετή-
ρες vocantur, catenarum locum obtinent? quin etiam
Attica lingua eodem nomine, nempe ἀλύσεις, hoc
est, *catenæ* appellantur. Talares autem compedes,
indecorum in pedibus feminarum ornamentum vo-
cavit Philemón in *Synephebo*:

Illustrem amictum, compedemque, qui siet
Auratus.

Quid ergo est hic a vobis tantopere expetitus or-
natus, nisi quod vos velitis, o feminae, videri esse
compedibus astrictas? Si materia enim probrum
eluit, est hoc quidem vitium, quod minime intèrit.
Quære mihi quidem videntur sua sponte vinculis
alligatæ, de opulentis suis gloriari calamitatibus.
Ac fortasse etiam poetica fabula adulterium com-
mittentem Venerem dicit fuisse comprehensam ejus-
modi vinculis; nihil aliud, quam hæc ornamenta

in cap. xvi Ezechielis: « Pæto autem, inquit, κά-
θεμα dictum ex variis geminis in pectus mulie-
rum monile descendens. » Theodotion vertit τὰ κα-
θέματα, Symmachus χαλαστά, ut est apud Proco-
rium. Suidas, Ἀλύσεις τὰς ἀμφιδέας καλοῦσιν οἱ
Ἴωνες· et Favorinus docet ἀλύσειν vocari etiam ca-
tenam ex ferro, auro vel argento confectam. COL-
LECT.

(33) Ἀλύσεις. Eadem vox « catenas » et mulie-
bre ornamentum significat. Pollux, lib. x, c. 39·
Ἢ δὲ ἀλύσεις οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ δεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ
τοῦ γυναικείου κόσμου ὀνόμασται παρὰ Ἀριστοφά-
νει, Σφραγίδας, ἀλύσεις. Φιλιππίδης δὲ ἔφη, Ἀλύσιον
δὲ εἶχε τετταράκοντα δραχμὰς ἄγον. « Catena (ἀλύ-
σις) non modo vinculi, sed etiam muliebris mundi
nomen est: ut apud Aristophanem: sigilla, ca-
tenæ. Philippides vero inquit: Catenulam hæ-
buit, quadraginta drachmas valentem. »

(34) Ἀκοσμίαν. Similiter Terullianus, « Orna-
tum, inquit, quem immundum muliebrem dici
convenit; » *De cultu feminae*, lib. 1, c. 4.

(35) Ζηλωτὸς, ἢ ἐθέλειν ὄμα. Ζηλωτὸς ἐθέλειν
ἦμας, Nov.

(36) Ἀάδαφθρον. Haud scio, an rectius ἀδι-
αφρον, inquit Sylb. Ejus conjecturam firmat Nov

adulterii esse signa significans. Illa enim aurea quæ fuisse dixit Homerus. Jam vero vel χ apertissima Maligni signa nequaquam pudet eas inducere. Quemadmodum enim Evam serpens decepit, ita etiam mulieres alias mundus aureus, tanquam esca utens, serpentis figura, in probra furiose impulit; nempe murænas quasdam aureas et serpentes ad decorem effingens. Dicit itaque comicus Nicostratus, *catenas, monilia, annulos, armillas, serpentes, periscelides, elleborum*. Summa autem earum ignominia omnem mundum muliebrem recensens Aristophanes ostendit in *Thesmophoriazasis*. Adducam autem ipsa verba comici, quæ importunum vestræ insolentiae fastum aperte arguunt:

*Mitræ, redimicula, nitrum et arcus,
Pumex, strophium, quæ post locatur funda,*

✕ P. 245 ED. POTTER, 209-210 ED. PARIS.

(37) *Κάκελινους Ὅμηρος τοὺς δ.* Excerpta ms. κάκελινους τοὺς δεσμούς Ὅμηρος. Homeri locum Arcerius eum innui putat, qui est *Odys.* Θ. **LYLBURG.**

(38) *Καί φαρ.* Τὰ φ. Pal. ms., inquit Sylburg. Eadem lectionem exhibent etiam Nov., Bod., Reg.

(39) *Συμπατρας.* Non vestium hæc sunt nomina, sed monilium. Nam Pollux lib. 1, cap. 16, inter mundi muliebris nomina ad ornatum brachiorum numerat *θρεῖς*, « serpentes: » et legitur i *Cantici cantic...*: « Murænas aureas faciemus tibi. » Licet LXX habeant *ὁμοιώματα χρυσοῦ*, non *μυρανας*. V. editio *στρεπτοῦ χρυσοῦ*, ut adnotatum est in Romana postrema, ubi forte legendum *στρεπτοῦς χρυσοῦς*. Nam et *στρεπτοῦς* numerat Pollux inter monilia, et hic Clemens ipse, quod vertit interpres « torques. » Hieronymus, *De laudib. Asellæ*: « Aurum colli sui, quod quidem murænam vulgus appellat, quod scilicet metallo in virgulas lentecente quædam ordinis flexuosi catena contextitur, vendit. » COLLECT.

(40) *Ὁφρεῖς.* Hesychio *θρεῖς* est τοῦ χρυσοῦ περιβραχιόνιον. Eidem *ἐλλέβορος* est κόσμος γυναικεῖος χρυσοῦς. Quin etiam Pollux inter mulierum ornamenta recenset *ἐλλέβορον, θρεῖν* et *βουβάλια*, lib. 7, cap. 16.

(41) *Ἀποπλαττομένης.* Hervetus *ἀποπλαττόμενος* legit, dum vertit, « ad decorum conflingens. » SYLBURG.

(42) *Νικόστρατος.* Nicostrati meminit Pollux loco citato, et ex eo quædam, quæ ad ista pertinent, citat. Libro autem VII, c. 22, hunc ipsum Aristophanis locum adnectit capiti de calceis, tanquam summam ornamentorum muliebrum, sed tamen in comædia *Thesmophoriazasis*, quæ exstat, non reperitur, opinor, nisi forte ut ex Plautinis comædiis, quæ exstant, multa citata reperimus, quæ non sunt apud Plautum editum, aut certe ἐν ταῖς δευτέραις *Θεσμοφοριαζούσαις*, quam alteram comædiam Aristophanis citat Athenæus lib. 1, hic fuit a Polluce et Clemente repertus locus, nam et idem citatur ex primis *Thesmophoriaz.* pag. 628, certe ex utriusque collatione multa corrigi possunt: nos varias lectiones tantum notabimus, non enim hæc sunt justæ notæ, sed Collectanea. Clem. κίστην Pol. κίστησιν pumiceni; C. *τροφοκαλάσσειν*; P. *τροφοκαλάσσειν*; C. *ἀμπεχόνιον*; P. *ἀμπεχόνη*: postea addit Clemens *τρόφημα*, quod abest a libro Pollucis impresso, non a manuscripto. C. *κιθώνα*; P. *κιθώνα*, quod cython est Herveto, post *χιτώνιον*, tunicam. Sequitur apud Clementem τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἶρηκα τούτων εἶτα τι; *διόπας*. At apud Pollucem impressa, nihil tale, verum in manuscripto quidem hæc τὰ μέγιστα δ' οὐ λέγεις αὐτῶν ταυτὶ, *διόπας*. Apparet hæc verba fuisse alterius personæ dicentis præcipua omissa esse, et subjicientis quæ sequuntur. Sic ergo verte, « Quæ tandem illa? Atqui præ-

δεσμούς (37). Ἡδὲ δὲ καὶ φανερῶτατα (38) τοῦ Πονηροῦ σύμβολα οὐκ αἰσχύνονται περιεῖναι. Ἡ γὰρ τὴν Ἐβαν ὁ θρεῖς ἠπάτησεν, οὕτω δὲ καὶ τὰς ἄλλας γυναῖκας ὁ κόσμος ὁ χρυσοῦς, δελέατι προσχρωμένους τοῦ θρεῖος πῶ σχήματι, ἐξέμηνεν εἰς ὕδρεας, *συμπατρας* (39) τινὰς καὶ *θρεῖς* (40) ἀποπλαττομένης (41) εἰς εὐπρέπειαν. Λέγει γοῦν ὁ κωμικὸς Νικόστρατος (42), « Ἀλύσεις, καθετήρας, δακτυλλοῦς, βουβάλια, θρεῖς, περισκελίδας, ἐλλέβορον (43). » Πάνυ γοῦν ἐπιφθῶς πάντα τὸν γυναικεῖον καταλεγόμενος κόσμον Ἀριστοφάνης ἐν *Θεσμοφοριαζούσαις* (44) ὑποδείκνυσι. Παραθήσομαι δὲ αὐτὰς τοῦ κωμικοῦ τὰς λέξεις, διελεγοῦσας ἀκριβῶς τὴ φορτικὸν ὕμῶν τῆς ἀπειραγθίας:

*Μίτρας, ἀναθήματα, νίτρον, καὶ σιδήρεας,
Β Κίστην, στρόβιον, ἐπισθοσφενδῶνην*

cipua ex istis non dixisti, Diopas, etc. » Post illa, postè λέγων, illa Clementis magis integra sunt, et seminarium ἀκατάληκτον conflucunt. Cl. *μολόγιον*; P. *μολόγιον*; C. *βοτρυχιδῶνα*; P. *βότρυν, χλιδῶνα*: forte *βότρυν* hunc cuni eo, quod Cyprianus *botronatum* appellat, non male junxeris: sunt hæc genera armillarum et dextralium: lib. *De habitu virginum* vide. C. *ἀμφιδέας*; P. *ἀμφιδέας*, redimicula; C. *καταπάσματα*; P. *καταπάσματα*, manuscriptus autem deficit ab impresso, stat a Clemente, ut et in hoc; C. *ὄλισθους*; P. *ὄλισκούς*; C. *ὕπεθερίδας*, Herveto *ventilabra*; P. *ὕπεθερείς*, forte *ὕπεθερίδες*, monile intelligit quod colum ambit. Postremum uterque *ἐλικτήρας* appellat, id est « inares. » COLLECT.

(43) *Ἐλλέβορον.* A. suspicatur legendum *ἐλλέβορον*, quippe quod et ipsum in mulierum ornamentis sit. Sed cum et Pal. manuscr. *ἐλέβορον* habet, (ita enim scriptum est, *υνολ*), catalogus iste muliebris ornatus de industria comico joco clausus videtur: ut sensus sit, postquam omnibus illis ornamentis instructæ sunt mulieres, *helleborum* eis esse propinandum, cuius potu caput illarum a vesano isto ornatus studio releverit. Aristophanis locus, qui sequitur, in vulgatis *Thesmophoriazasis* editionibus non reperitur, nec item in *Ecclesiazasis* aut *Lysistrata*: sparsim tamen aliqua ornamentorum istorum nomina ibi leguntur. Unde suspicetur aliquis, vulgatam editionem ejus fabulæ non esse integram, sed lieri potest, ut e primis *Thesmophoriazasis* hæc deprompta sint: quarum mentio infra 267. Versus eodem modo distincti in Pal. manuscr., sed metro passim luxato. Nomenclatura ipsa, in Indice, ubi suspecta est, examinabitur. SYLBURG.

(44) *Ἀριστοφάνης ἐν Θεσμ.* Sunt illa non ex *Θεσμοφοριαζούσαις* posterioribus, sed prioribus. Quæ enim hodie exstant, posteriorum titulo censenda sunt. Sic et *Νεφέλαι* fuere πρώται et δεύτεραι, ut refert Scholiastes vetus in *Προθεωρίᾳ Νεφελῶν*. Cæterum Salmasius hos Aristophanis versus ex Clemente ac Polluce hoc modo restituit ac digessit in suis *Exercitationibus Plinianis* ad Julii Solini Polyhistoria, p. 1148:

Συρὸν, κάτοπτρον, ψαλίδα, κηρωτήν, νίτρον, Προκόμιον, ὀβολοῦς, μίτρας, ἀναθήματα, Ἄγγουσα, δλεθρον τὸν βαθὺν, ψιμμύθιον, Μύρον, κίστην, στρόβιον, ἐπισθοσφενδῶνην, Κάλυμμα, φῦκος, περιδέραια, ὑπογράμματα, Τρυφοκαλάσειν, ἐλλέβορον, κερύγαλον, Ζῶσιν, ἀμπεχόννην, πόρπημα, παρυφές, Ἐύστιδα, Χιθῶνα, Βάραθρον, ἐγκυκλιον κομμάτιον, Τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἶρηκα τούτων. Β. Ἄλλὰ τι; Α. Ἐτέρὰ γ' οὐδεις μνημονεύσειε ποτε,

Ἵπισθοκάλυμμα, γῦκος, περιδέρβρα (45) · A
Ἵπογράμματα, τρυφοκαλάσιον, κεκρύφαλον ·
Ζώνη, ἀμπερόνιον, τρύφημα παρυφές ·
Ευστίδα, χιτών, βάβαθρον, ἐγκυκλιον χιτώ-
[ριον]

Τὰ μέγιστα δ' οὐκ εἰρηκα τούτων · Εἷτα τί;

Διοπας, διάλιθον, πλάστρα, μολόχιον
Βοτρυχλιδῶνα, περόνας, ἀμφιδέας ·
Ὀρμους, πέδας, σφραγιδας, ἀλύσεις,
δακτυλλίους, καταπλάσματα (46), πομφόλυγας ·
Ἀποδέσμους, ὀλισθούς, σάρδια, ὑποπεριδας,
[ἐλικτήρας (47)].

Et posterius operculum, fucus, torques,
Componendorum oculorum instrumenta, vestis
[linea, vitta,
Zona, instita, prætexta delicata,
Multitia, ciithon, barathrum, encyclos tunica.
Quæ sunt autem horum non dixi maxima.

B. Quid insuper?
A. Inaures, gemmæ, plastra, molochion
Botrychlidon, fibulæ, amphileæ.
✕ Monilia, pedicæ, sigilla, catenæ,
Annuli, cataplasmata, ampullæ,
Capitis ligamina, otisibi, sardia, ventilabra, eli-
[cteres].

Ἐγὼ μὲν ἕκαμον καὶ ἀχθομαι λέγων τὸ πλῆθος τῶν
κοσμίων · τὰς δὲ καὶ θαυμάζειν ἔπεισι μοι, ὡς ἄρα
οὐκ ἀποκναίονται, τοσοῦτον ἄχθος βασιτάζουσαι. Ὡ
τῆς κενῆς πολυπραγμοσύνης! Ὡ τῆς ματαίας δοξο-
μνίας! Ἐχέουσι ἐταιρικῶς τὸν πλοῦτον εἰς ἐνει-
δος· καὶ τοῦ Θεοῦ τὰ δωρήματα ἀπειροκαλίᾳ παρα-
χαρίττουσι, ζηλοῦσαι (48) τοῦ Πονηροῦ τὴν τέχνην.
Σαρῶς δὲ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸν πλοῦσιον,
τὸν θησαυρίζοντα εἰς τὰς ἀποθήκας, καὶ πρὸς ἐαυ-
τὸν λέγοντα, « Ἐχεις (49) ἀγαθὰ πολλὰ, ἀποκείμενο
εἰς ἔτη πολλὰ· φάγε, πίε, εὐφραίνου· » ἄφρονα κέκλη-
κεν· « ταύτη γὰρ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου παραλαμ-
βάνουσι· ἂ οὖν ἠτοίμασας, τίνας γένηται; » Ἀπελ-
λῆς ὁ ζωγράφος, θεασάμενός τινος τῶν μαθητῶν Ἐλέ-
νην ὄνοματι πολὺχρυσον γράψαντα· « Ὡ μειράκιον, εἴ-
πεν, μὴ δυνάμενος γράψαι καλὴν, πλουσίαν πεποίη-
κας· » Τοιαῦται τοίνυν Ἐλένας αἱ νῦν εἰσι γυναῖκες, οὐ
καὶ αἱ γησιῶς, πεπλασμένα δὲ πλουσιῶς. Ταύταις
προσητεῖ διὰ τοῦ Σοφονίου τὸ Πνεῦμα· « Καὶ τὸ
ἐργύριον αὐτῶν καὶ τὸ χρυσίον αὐτῶν οὐ μὴ δύνη-
ται (50) ἐξελεῖσθαι αὐτοὺς ἐν ἡμέρᾳ ἐργῆς Κυρίου. »
Ταῖς δὲ ὑπὸ Χριστοῦ παιδαγωγουμέναις οὐ χρυσίῳ
καμείσθαι προσήκει, ἀλλὰ τῷ Λόγῳ, δι' οὗ μόνου
καταφαίνεται τὸ χρυσίον. Μακάριοι μέντ' ἂν ἦσαν
οἱ παλαιοὶ τῶν Ἑβραίων, εἰ περιελόμενοι τὸν κόσμον
πᾶν γυναικῶν, ἐβρίψαν, ἢ ἐχίνουσαν μόνον· νυνὶ δὲ
εἰς βούν χρυσοχοήσαντες, καὶ τοῦτε εἰδωλοατρήσαν-
τες, αὐτοὶ μὲν οὖν (51) οὐκ ἄνατο οὐτε τῆς τέχνης,
οὐτε τῆς ἐπιβολῆς· ἐδίδαξαν δὲ ἡμῶν τὰς γυναῖκας τυ-
πώτατα κοσμίῳ ἀπεσχίσθαι. Τὸ γοῦν ἐκπορευῶσαν
τῆς ἐπιθυμίας εἰς χρυσίον εἰδωλον γίνεται, βασιανίζ-
μενον πρὶ· ὧ μόνῳ τηρεῖται τρυφή, καθάπερ εἴ-

91 Ego quidem defessus sum, et indignor, dicendo
tot eorum ornamentorum multitudinem : mihi au-
tem subit admirari, quod non enecentur, dum tan-
tum onus bajulant. O curam valde iranem! O vanam
et insanam gloriæ cupiditatem! Ritu meretricio opes
effundunt in probra ac dedecora, suaque improba
et arroganti stoliditate Dei dona corrumpunt et
adulterant, artem Mali imitantes. Dominus autem
in Evangelio eum divitem, qui in horreis recondebat,
et apud se dicebat : « Habes multa bona in multos
annos reposita, comede : bibe, lætare, » aperte
« stultum » vocavit : « hac » enim « nocte animam
tuam accipiunt : quæ ergo parasti, cujus erunt »?
» Apelles pictor, cum vidisset quemdam ex suis
discipulis pinxisse Helenam multo auro ornata :
« O adolescens, inquit, cum non posses pingere
pulchram, fecisti divitem. » Tales sunt Helenæ,
quæ nunc sunt mulieres, non vere pulchræ, sed multis
effictæ et ornata divitiis. Eis prædicit Spiritus per
Sophoniam, « argentum et aurum ipsarum non posse
eas eximere in die iræ Domini b. » Eis autem, quæ
a Pædagogo Christo eruñuntur, non auro, sed Logo
exornari convenit, per quod solum apparet aurum.
Beati quidem fœissent Hebræi veteres, si mundum
mulierum cum abstulerunt, abjecissent, vel solummodo
fudissent : nunc autem cum aureum bovem conflasset,
et in eo adorando idololatriæ peccatum admisisset,
ipsi quidem nec ex arte, nec ex suo instituto comodi
quidquam ceperunt, expressissima autem figura nostras
mulieres docuerunt, ut ab ornamentis abstineant.
Quæ itaque cupiditas in aurum fornicatur, fit idolum,
cum

✕ P. 246 ED. POTTER. 210 ED. PARIS. · Luc. xii, 19, 20. b Sophon. i, 18.

Διοπας, διάλιθον, πλάστρα, μαλάκιον, βέτρον, D
Χιδῶνα, περόνας, ἀμφιδέας, ὄρμους, πέδας,
Σφραγιδας, ἀλύσεις, δακτυλλίους, καταπλά-
[σματα,
Πομφόλυγας, ἀποδέσμους, ὀλισθούς, σάρδια,
Ἵποπεριδας, ἐλικτήρας, ἀλλ' οὐδ' ἂν λέγων
[λέξαις].

(47) Ἐλικτήρας. Ἐρικτήρας, Nov., Bod., Reg.
(48) Ζηλοῦσαι. Ita Tertullianus, De cultu fem. 5:
« Reprehendunt enim cum emulant, cum adjiciunt,
utique ab adversario artifice sumentes additamenta
ista, id est a diabolo. Nam quis corpus monstraret
mutare, nisi qui et hominis spiritum malitia trans-
figuravit? » Item : « De adversario ejus, in cujus
manu sit aliquid usui, postulare, transgressio est,
Christianus a Malo adjuvabitur? nescio an hoc
nomen ei perseveret. » Vide alnotat. COLLECT.

(49) Ἐχεις. Hæc διὰ μνήμης recitare videtur
auctor.
(50) Δύνηται. Δύνη, Nov.
(51) Οὐδ'. Additum ex Pal. ms. Mox, pro ἀπ-
σχίσθαι fortasse convenientius ἀποσχέσθαι, « absti-
nere. » inquit Sylburg.; ἀπεσχῆσθαι, Nov.

Porro de singulis vocibus conf. Index Græcus, ut
etiam notæ in Jul. Pollucis lib. vii, cap. 22 edit.
Amstelædam., nos enim iis hoc loco diutius immo-
rari instituti nostri ratio haud patitur.
(45) Περιδέρβρα. Scribe περιδέραια ex Nov. vel
περιδέρβρα ex Reg. et Bod., ut supra. Dein, ἀμπε-
ρόνιον, ibid. Paulo post, βοστρυχλιδῶνα, Nov.
(46) Καταπλάσματα. Forte καταπλάσματα. Paulo
ante, nescio an δέπας rectius sit, quam δίοπας. Pal.
ms. δίοπας. Μολόχιον Phavorino est μολούγιον. SYLB.

igne examinatur; cui quidem soli reservantur deliciae, ut quæ sint simulacrum, non veritas. Hinc Logos per prophetam Hebræos probris insectans: « Argentea et aurea, inquit, fecerunt Baal^a, » ornamenta scilicet. Et aperte comminans. « Et vindicabo, inquit, super ipsam dies Baalim, in quibus ei sacrificavit, et in aures ei apposuit, et torques suos. » Et ornatus causam subjungit, dicens: « Et ambulavit post amatores suos, mei autem oblita est, dicit Dominus^b. » ❖ Cum ipso ergo improbo sophistæ, diabolo scilicet, nugas has rejicientes, ne sint hujus meretricii ornatus participes, nec per speciosum prætextum, idololatriæ crimen admittant. Admodum ergo pulchre dixit beatus Paulus: « Mulieres, inquit, similiter non in plicaturis, vel auro, vel margaritis, vel veste sumptuosa, sed, quod decet mulieres profitentes pietatem, per bona opera seipsas ornantes^c. » Etenim jure ab his ornatum abesse jubet. Si sunt enim pulchra, sufficit natura: non contendat ars contra naturam; hoc est, fraus minime litiget cum veritate. Sin autem sunt natura turpes, ex iis, quæ sibi applicant, quod non habent, arguunt. Eas ergo, quæ Christo serviunt, frugalitatem convenit amplecti. Frugalitas enim revera curam gerit sanctitatis, ut quæ ea, quæ redundant, exæquet, et e quibuslibet eum, qui ex supervacaneis capitur, usum percipiat. Quod enim frugale est, ut ipsum etiam nomen indicat, non eminet, neque ulla in re in molem assurgit aut intumescit, sed est universum plauum, lene, æquale, et minime superfluum, et ea de causa sufficiens. Est autem sufficientia, habitus quidam, qui ad suum finem pervenit, ita ut neque quid desit, neque redundet. Eorum autem mater est justitia; nutrix autem, virtus ea, quæ Græce dicitur αὐτάρχεια, quæ est per quam contenti sumus: ea igitur est habitus iis, quibus oportet, contentus, et qui per se ea præbet, quæ ad beatam vitam conferunt. Sit ergo in vestrarum manuum carpis sanctus ornatus, nempe facilis ad largiendum communicatio, et familiæ administrandæ opera. « Qui enim dat pauperi, sœneratur Deo^d; » Et, « Manus fortium ditescunt^e. » Fortes vocat eos, qui pecunias contemnunt, et qui sunt ad communicandum et largiendum faciles. In pedibus autem

A διωλον, οὐκ ἀλήθεια. Ἐντεῦθεν ὀνειδίζων ὁ Λόγος διὰ τοῦ προφήτου τοὺς Ἑβραίους, « Ἀργυρὰ καὶ χρυσῶν, φησὶν, ἐποίησαν τῇ Βάαλ. » κόσμια δηλονότι· καὶ ἐναργέστατα ἐπαπειλῶν, « Καὶ ἐκδικήσω, λέγει, ἐπ' αὐτὴν τὰς ἡμέρας τῶν Βααλεῖμ, ἐν αἷς ἐπέθυσαν (52) αὐτῆς, καὶ περιετίθητο τὰ ἐνώτια αὐτῆς, καὶ τὰ καθόρμια αὐτῆς. » Καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ κοσμηματος ἐπήγαγεν, εἰπόν· « Καὶ ἐπορεύετο ὀπίσω τῶν ἐραστῶν αὐτῆς· ἐμοῦ δὲ ἐπελάθετο, λέγει Κύριος. » Ἀποθέμενοι τοίνυν τοὺς λήρους αὐτῶν πονηρῶ σοφιστῆ, τοῦ ἐταιρικοῦ τοῦτου μὴ μετεχόντων καλλωπισμοῦ, μὴ δὲ εἰδωλολατρῶντων διὰ παραπετάσματος εὐπρεποῦς. Πάνυ γοῦν θαυμασίως ὁ Πέτρος (53) ὁ μακάριος, « Γυναῖκας, φησὶν, ὡσαύτως μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῶν, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῶν πολυτελεῖ, ἀλλ', ὁ πρέπει γυναῖξιν ἐπαγγελλομέναις θεοσεβείαν, δι' ἔργων ἀγαθῶν σφᾶς αὐτὰς κοσμοῦσιν. » Καὶ γὰρ εἰκότως ἀπειναὶ αὐτῶν τὸν καλλωπισμὸν κελεύει· εἰ μὲν γὰρ καλαί εἶναι, ἀπόχρη ἡ φύσις, μὴ φιλονεκείτω ἡ τέχνη πρὸς τὴν φύσιν· τουτέστιν, ἀπάτη ἀληθείας μὴ ἐριζέτω· εἰ δὲ αἰσχυρὰ φύσει, ἐλέγχουσιν ἐξ ὧν προσάπτουσιν ὁ μὴ ἔχουσιν (54). Προσῆκαι τοίνυν λιτότητα ἀσπάζεσθαι τὰς Χριστῶ λατρευούσας. Τῷ ὄντι γὰρ ἡ λιτότης ἀγωσύνης προμηθεῖται, ἐξισούσα τὰς πλεονεξίας, καὶ διὰ τῶν τυχόντων τὴν ἀπὸ τῶν περιττῶν κομίζομένην χρεῖαν. Τὸ γὰρ λιτὸν, ἢ καὶ τοῦνομα ἐμφαίνει, οὐκ ἐξέχει, οὐδὲ κατὰ τι ὀγκοῦται, ἢ τυποῦται (55)· ὁμαλὸν δὲ ὄλον, καὶ ἴσον, καὶ ἀπέριττον, καὶ ταῦτη ἱκανὸν ἐστίν. Ἰκανότης δὲ ἕξις ἐστὶν ἐξικνευμένη πρὸς τὸ οἰκεῖον πέρας ἀνελλιπῶς καὶ ἀπεριττως. Μήτηρ δὲ αὐτῶν ἡ δικαιοσύνη· τιθῆναι δὲ « ἡ αὐτάρχεια » αὐτῆ γοῦν τοι (56) ἕξις ἐστὶν ἀρκουμένη οἷς δεῖ, καὶ δι' αὐτῆς ποριστικῆ τῶν πρὸς τὸν μακάριον συντελούντων βίον. Ἔστω οὖν ἐπὶ μὲν καρποῖς τῶν χειρῶν ὑμῶν κόσμος ἅγιος, εὐμετάδοτος κοινωνία, καὶ ἔργα οἰκουρίας. « Ὁ γὰρ (57) διδούς πτωχῶ δανείζει Θεῶν » καὶ, « Χεῖρες ἀνδρείων πλουτίζουν » ἀνδρείως (58). Τοὺς καταφρονούντας χρημάτων, καὶ περὶ τὰς μεταδόσεις εὐκόλους εἰρηκεν. Ἐπὶ δὲ τῶν ποδῶν ἡ ἄοκνος πρὸς εὐποίαν ἐτοιμότης ἐπιφαινήσθω, καὶ ἡ πρὸς δικαιοσύνην ὁδοπορία. Καθετήρες δὲ καὶ περιδέρβρα (59) αἰδῶς καὶ σωφροσύνης εἰσὶν· τοιοῦτους ὄρμους χρυσοχοεῖ ὁ Θεός. « Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς εὖρε σοφίαν, καὶ θνητὸς, ὃς οἶδε (60) φρόνησιν, » διὰ Σολομῶντος τὸ Πνεῦμα

❖ B. 247 ED. POTTER, 214 ED. PARIS. ^a Osee II, 8. ^b Ibid. 13. ^c I Tim. II, 9, 10. ^d Prov. XI, 17. ^e Prov. X, 4.

(52) Ἐν αἷς ἐπέθ. Vulg. Bibl. ἐπέθυσαν αὐτοῖς. Mox, ἐνώτια αὐτῆς. A. SYLBURG.— Corrigendum ex LXX: ἐν αἷς ἐπέθυσεν αὐτοῖς, et vertendum: « In quibus eis sacrificabat et ornabatur inauribus suis, et apponebat torques suos. » Sacrificabat Baalim, id est « falsis diis. » COLLECT.

(53) Πέτρος. Διὰ μνήμης recitat I Tim. II, 9, 10.

(54) Ὁ μὴ ἐχ. Ἄ μὴ ἐχ. Nov. Mox, κομίζομένην χρ. Ibid.

(55) Τυποῦται. H. e. « exprimitur, effingitur: » quod nihil ad auctoris sensum. Scribe, una littera mutata, τυφοῦται, « inflatur: » quod optime sequitur ὀγκοῦται.

(56) Τοι. Ti Bod., Reg. Mox, scribe δι' αὐτῆς,

« per se. »

(57) Ὁ γὰρ. Δανείζει Θεῶν, ὁ ἐλεῶν πτωχῶν. Prov. XI, 17.

(58) Πλουτίζουν ἀνδρείως. Ἄνδρείως abest a Græc. Bibl. Scribendum πλουτίζουσιν. Ἄνδρείως, τοὺς κατ. Quod in Latina versione expressum est. Nam ἀνδρείως ad ea, quæ sequuntur, referri debet. Porro in Nov. super ὡς finale hujus vocis syllabam aliquis uos scripsit.

(59) Περιδέρβρα. Scribe περιδέρβρα ex Nov., vel περιδέρβρα ex Bod., Reg., ut superius.

(60) Οἶδε. Elde Prov. Oide repositum e Pal. ms: SYLBURG.— Consentient nostri codices. Supra p. 96, pro eodem est εὔρε, inquit Sylburg.

λέγει· «Κρείσσον γὰρ αὐτὴν ἐμπορευθῆναι (61) ἢ ἄλλων πολυτελειῶν· ὁ αὐτὴ γὰρ ἡ ἀληθινή εὐκοσμία. Τὰ δὲ ὤτα (62) αὐταῖς παρὰ φύσιν μὴ τιτράσθω (63), εἰς ἀπάρτησιν ἐλλοβίων καὶ πλάστρων· οὕτε γὰρ ἴσως βιάσθαι τὴν φύσιν, παρ' ὃ βεβοῦληται· οὕτε μὴ ἄλλος ἀμείνων ἂν εἴη τῶν ὠτων κόσμος, εἰς τοὺς κατὰ φύσιν τῆς ἀκοῆς καταβαίνων πόρους, κατηχησῶς ἀληθοῦς. Ὀφθαλμοὶ (64) δὲ ὑπαλημιμένοι λόγῳ, καὶ ὤτα εἰς αἴσθησιν διατετραμμένα, θεῶν ἀκουστὴν καὶ ἀγίων ἐπόπτην παρασκευάζουσι, δευτέρου ὡς ἀληθῶς τοῦ Λόγου τὸ κάλλος τὸ ἀληθινόν, ὃ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδον (65), οὐδὲ οὖς ἤκουσε πρότερον.»

Oculi autem Logo inuncti, et aures ad sensum perforatæ, divinarum rerum auditorem et sanctarum rerum contemplatorem efficiunt, ipso Logo vere veram ostendente pulchritudinem, quam « oculus non vidit, nec auris prius audivit ».

¶ P. 248-249 ED. POTTER, 212-213 ED. PARIS. a Prov. III, 15, 14, 15. b I Cor. II, 9.

(61) Ἐμπορευθῆναι. Ἐμπορεύεσθαι Prov.; ἐμπορευθῆναι Nov.

(62) Τὰ δὲ ὤτα. Tertullianus, *De cultu fem.* 10: « Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit, et tanti habuit vexationem operis sui, et cruciatibus infantiam primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati corporis (forte ferruminati, στομωθέντος) cicatricibus grana nescio quæ penderent. » Cyprianus, *De disciplina et hab. virg.* magistrum sequitur: « An valuerat inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia, et mali sæcularis ignara crucietur; ut postea ex illis cicatricibus et cavernis pretiosa grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mercium quantitate? » Inaures autem exprimit duplici voce πλάστρων καὶ ἐλλοβίων, nam ἰσως est ima auriculæ pars, quam Glossarium lamnam appellat. Paulo post, « descendens ad meatus, qui sunt: » Græce erat εἰς τοὺς κατὰ φύσιν τῆς ἀκοῆς πόρους· « ad naturales auditus meatus. » COLLECT.

(63) Τιτράσθω. H. mavult τετρήσθω, « perforatum esto. » Luxum vero hunc suspensarum ex auribus gemmarum taxat etiam Plinius in proœmio lib. XII, et Seneca, *De vita beata* c. 17. SYLBERG.

(64) Ὀφθαλμοί. Tertull., *De habitu mulier.*: « Et medicamenta ex fucis, quibus lanæ (« malæ » alii)

appareat impigra alacritas ad benefaciendum, et ingressus ad justitiam. Torques autem et collaria sunt pudor et modestia: talia Deus fundit monilia. « Beatus homo qui invenit sapientiam, et mortalis qui vidit prudentiam. » dicit Spiritus per Salomonem. « Ejus enim est melior mercatura, quam thesauri auri et argenti: est autem pretiosus gemmis pretiosior: » hæc est enim verum ornamentum. Eis autem ne perforentur aures præter naturam, ut aureæ ab eis inaures pendeant: neque enim fas est vim afferre naturæ præter id quod voluit. Nec alius fuerit melior aurium ornatus, descendens per meatus, qui sunt secundum naturam, quam vera catechesis, hoc est, quæ per auditum suscipitur institutio.

B colorantur: et illum ipsum, inquam, pulverem, quo oculorum exordia producantur. » Item, lib. *De cultu fem.*: « In illum etenim delinquant, quæcutem medicaminibus unguent, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt. » Cyprianus, *De disciplina et hab. virg.*: « Illi oculos circumducto nigrore fucare, et genas mendacio ruboris inficere docuerunt. » Ita Hieronymus, *De viduitate* ad Furiam, orbes stibio fuliginatos dixit. Erat stibium spumæ nitentis lapidis, cujus præcipua vis ad dilatandum oculos. Græci πλατύσθραλλον appellant. Porro hanc cohortationem concludit haud aliter ac Clamens, idem Tertullianus, *De cultu fem.*: « Proditte vos jam medicamentis et ornamentis exstructæ apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, et spiritus taciturnitate, inserentes in aures sermonem Dei, adnectentes cervicibus jugum Christi. » COLLECT.

C (65) Εἶδεν. Oïde Bod., Reg. Mox, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν. I Cor. II, 9. Post finem libri sequitur, colorationis loco, Κλήμεντος Παιδαγωγῶ τῶν εἰς τρία τὸ δεύτερον, Bod., Reg. Dein libri sequentis principio, Λόγος τρίτος., Nov., Bod., Reg. Eundem titulum exsare in Pal. ms. refert Sylberg.

CAPITULA LIBRI TERTII.

- α. Περὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἀληθινοῦ.
- β. Ὅτι οὐ χρὴ καλλωπίζεσθαι.
- γ. Πρὸς τοὺς καλλωπιζομένους τῶν ἀνδρῶν.
- δ. Τίσι συνδιατριπέον.
- ε. Πῶς περὶ τὰ λουτρά ἀναστρεπτέον.
- ς. Ὅτι μόνος πλούσιος ὁ Χριστιανός.
- ζ. Ὅτι καλὸν ἐξόδιον Χριστιανῶ ἡ εὐτέλεια.
- η. Ὅτι αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ὑποδελήματα μέριστον μέρος τῆς ὀρθῆς εἰσι διδασκαλίας.
- θ. Πρὸς ἕνα ἐκ τῶν λουτρῶν παραληπτέον.
- ι. Ὅτι καὶ γυμνάσια ἐκκριτέον τοῖς κατὰ λόγον βίουσιν.
- κ. Ξυδρομὴ κεφαλαίωδης τοῦ ἀρίστου βίου.
- ψ. Ξυδρομὴ κεφαλαίωδης ὁμοίως τοῦ ἀρίστου βίου· δεῖται τῶν ἀγίων Γραφῶν χαρακτηριστικῶν τῶν τῶν Χριστιανῶν βίου.

- D 1. De vera pulchritudine.
2. Quod non sit cultu utendum.
3. Adversus viros qui formam colunt.
4. Cum quibus habenda sit consuetudo.
5. Quomodo in balneis se gerere oporteat.
6. Quod solus Christianus sit dives.
7. Quod pulchrum viaticum Christiano sit frugalitas.
8. Quod similitudines et exempla sint rectæ doctrinæ pars maxima.
9. Quanam de causa sit balneum accedendum.
10. Quod exercitia quoque sint eligenda iis qui vitam agunt rationi consentaneam.
11. Compendiosa optimæ vitæ pertractatio.
12. Brevis optimæ vitæ similiter pertractatio: et quot loca Scripturæ sanctæ vitam Christianorum describant.

*LIBER TERTIUS.

ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

92 CAP. I.

ΚΕΦ. Α'.

*De vera pulchritudine.**Περὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἀληθινοῦ.*

Est ergo, ut videtur, disciplinarum omnium pulcherrima et maxima, se ipsum nosse; si quis enim se ipsum norit, Deum cognoscat. Quod si Deum cognoscat, ei assimilabitur, non aurum gestans, nec talarem vestem ferens, sed benefaciens, et quam paucissimis fieri poterit indigens. Solus autem Deus nulla re omnino indiget, et maxime quidem gaudet, quando videt mentes nostras ornatum mundas; deinde et eo, qui casta corporis veste, nempe temperantia, indutus est. Cum sit itaque anima triplex: intelligentia, quæ ratiocinandi facultas appellatur, internus homo est, qui huic homini, qui videtur, imperat: eum ipsum autem alioqui Deus agit. Illa pars, quam iræ tribuunt, quæ est fera et immanis, haud ita procul a furore habitat. In varias autem formas se mutat, quæ tertia est, cupiditas, quæ plus quam Proteus, marinus dæmon varius, nunc hanc, nunc illam, nunc aliam figuram suscipit, et ad libidines, stupra et adulteria allicit:

✱ *Efficiturque leo primum, cui maxima barba est:*
et dum ornatum adhuc retinet, virum esse, barbæ pili ostendunt.

Sed post illa draco, vel pardus, sus quoque magnus:
Jam prolapsus esse vides nimium cultus studium ad intemperantiam. Non amplius forti feræ similis esse homo videtur, sed

Humida lymphæ, et ramis sublimibus arbos:

Effunduntur affectus, erumpunt aquæ instar voluptyates, flaccescit pulchritudo, et citius quam folia humi decidit, quando contra illam amatorix libidinis procellæ flant; etiam priusquam venerit autumnus, marcescit et interit. Omnia enim sit cupiditas, et omnia effugit, et vult fucum facere, et occultet hominem: homo autem ille, cui Logos cohabitavit, non variatur, non fingitur, formam habet Logi, Deo assimilatur, pulcher est, non ut pulcher videatur se exornat, vera est pulchritudo; est enim Deus: Deus autem ille sit homo, quoniam Deus vult. Recte ergo dixit Heraclitus: «Homines dii, dii

✱ P. 250-251 ED. POTTER, 214-215 ED. PARIS.

(66) *Θεός*. Conf. 1 Joan. III, 2.

(67) *Ὀλιγίστων*. Crates Thebanus, in *Epistola ad Hermippum*, Ἀσκέιτε ὀλίγον δεηθῆναι. Τοῦτο γὰρ ἐγγυτάτω θεῶν. «In eo vos exercete, ut paucis rebus iudigeatis. Sic enim ad deos maxime accedatis.»

COLLECT.

(68) *Ἀνευδέης*. Sic infra, *Sitom.* II: Ἀνευδέης μὲν γὰρ τὸ θεῖον καὶ ἀπαθές. Philo, lib. *De fortitudine*: Ἐτι γὰρ ὁ Θεός ἀνεπίδεής, οὐδενὸς χρήζων, ἀλλ' αὐτὸς αὐταρχέστατος ἑαυτοῦ.

(69) *Τριγενοῦς*. Platonica animæ divisio, *De republ.* lib. IX, p. 734, et alibi non semel. Justinus M., *Cohort. ad Græcos*, p. 57, edit. Oxon.: Πλάτων μὲν γὰρ τριμερῆ αὐτὴν εἶναι φησὶ καὶ τὸ μὲν λογικὸν αὐτῆς, τὸ δὲ θυμικόν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν εἶναι λέγει. «Plato tres animæ partes esse ait, rationis,

Ἦν ἄρα, ὡς εἶπκε, πάντων μέγιστον μαθημάτων τὸ γινῶναι αὐτόν· ἑαυτὸν γὰρ τις ἐὰν γινῶ, θεὸν εἴσεται· Θεὸν (66) δὲ εἰδὼς, ἐξομοιωθήσεται Θεῷ· οὐ χρυσοφορῶν, οὐδὲ ποδηροφορῶν, ἀλλὰ ἀγαθοεργῶν, καὶ ὅτι μάλιστα ὀλιγίστων (67) δεόμενος. Ἀνευδέης (68) δὲ μόνος ὁ Θεός, καὶ χαίρει μάλιστα μὲν καθαρευόντας ἡμᾶς ὁρῶν τῷ τῆς διανοίας κόσμῳ· ἔπειτα δὲ καὶ τῷ τοῦ σώματος ἀγνῆν στολήν, σωφροσύνην, περιβεβλημένην. Τριγενοῦς (69) οὖν ὑπαρχούσης τῆς ψυχῆς, τὸ νοερόν, ὃ δὴ λογιστικὸν καλεῖται, ὃ ἀνθρωπὸς ἐστὶν ὁ ἔνδον, ὁ τοῦ φαινομένου τοῦδε ἄρχων ἀνθρώπου· αὐτὸν δὲ ἐκεῖνον ἄλλως ἄγει ὁ Θεός (70). Τὸ δὲ θυμικόν, θηριώδες ἐν, πλησίον μανίας οἰκεῖ. Πολύμορφον δὲ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τρίτον, ὑπὲρ τὸν Πρωτέα, τὸν θαλάττιον δαίμονα ποικίλον, ἄλλοτε ἄλλως μετασχηματιζόμενον, εἰς μοιχείας, καὶ λαγνείας, καὶ εἰς φθοράς ἐξαρεσκνόμενον·

Ἦτοι μὲν (71) πρῶτιστα λέων γέρετ' ἠθιγένειος·
ἔτι φέρων τὸν καλλωπισμὸν (72), ἀνδρα δεικνυσιν ἡ τοῦ γενεῖου κόμη.

Αὐτὰρ ἔπειτα δράκων, ἡ κάρδαλις ἡ δὲ μέγας σῦς·
κατώλισθεν εἰς τὴν ἀσέλγειαν ἡ φιλοκοσμία. Οὐκ ἐτι καρτερῶ (73) θηρίῳ ἀνθρώπος φαίνεται,

Γίνετο (74) δ' ὕγρον ὕδωρ καὶ δένδρεον ὕψι-
[πέτηλον.

Ἐκχεῖται τὰ πάθη, ἐκκλύζονται (75) αἱ ἡδοναί, μαραινεται τὸ κάλλος, καὶ θάπτον ἀποπίπτει τοῦ πετάλου χαμαί, ὅτ' ἂν αὐτοῦ καταπνεύσωσιν αἱ ἐρωτικαὶ τῆς ὕβρεως λαλαπαεὶ· καὶ πρὶν ἢ τὸ μετώπων εἰθεῖν, μαραινεται τῇ φθορᾷ. Πάντα γὰρ ἡ ἐπιθυμία γίνεταί τε καὶ πλάττεται, καὶ φενακίζειν βούλεται, ἕνα καταχρῆσθαι τὸν ἀνθρώπον· ὁ δὲ ἀνθρώπος ἐκεῖνος, ὃ σύννοικος ὁ Λόγος, οὐ ποικιλλεται, οὐ πλάττεται· μορφὴν ἔχει τὴν τοῦ Λόγου· ἐξομοιοῦται τῷ Θεῷ· καλὸς ἐστὶν, οὐ καλλωπίζεται· κάλλος ἐστὶ τὸ ἀληθινόν· καὶ γὰρ ὁ Θεός ἐστὶν (76)· Θεός δὲ ἐκεῖνος ὁ ἀνθρώπος γίνεταί, ὅτι βούλεται ὁ Θεός. Ὅρθως

iracundiæ et cupidinis. » Gemina dicit Tertullianus, lib. *De anima*, cap. 16; Philo, lib. *De agricultura*; Theodoret., serm. 5. *De natura hominis*, alii que plures.

(70) Ἄλλως ἄγει ὁ Θεός. Ἄλλος ἄγει ὁ Θεός, Nov. Ἄλλως ἄγει ὁ Θεός, Bod., Reg.

(71) Ἦτοι μὲν· Ἄλλ' ἦτοι Homer. *Odys.* Δ, v. 457.
(72) Τὸν καλλωπισμὸν. Nempe τὸ τῆς γενεῖου. Mox καὶ πᾶρδ. apud Homer.

(73) Οὐκ ἐτι καρτ. Scribe, quemadmodum est in interpretatione, οὐκ ἐτι καρτερῶ θηρίῳ ὁμοῖος ὁ ἀνθρώπος φαίνεται. HEINSIUS.

(74) Γίνετο. Γίνετο Homer., Bod., Reg.

(75) Ἐκκλύζονται. Ἐκβλύζονται, Nov., Reg., Bod. Recte.

(76) Θεός ἐστὶν. Conf. quæ superius adnotata sunt ad pag. 71, edit. Paris.

ἄρα εἶπεν Ἡράκλειτος (77) : « Ἄνθρωποι θεοί, θεοὶ ἄνθρωποι » Λόγος γὰρ αὐτὸς μυστήριον (78) ἐμφανὲς θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ· καὶ ὁ ἄνθρωπος θεός· καὶ τὸ θέλημα (79) τοῦ Πατρὸς ὁ μεσίτης ἐκτελεῖ· μεσίτης γὰρ ὁ Λόγος, ὁ κοινὸς ἀμφότεν Θεοῦ μὲν Υἱὸς, Σωτὴρ δὲ ἀνθρώπων· καὶ τοῦ μὲν διάκονος, ἡμῶν δὲ παιδαγωγός. Δούλης δὲ οὖσης τῆς σαρκὸς, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος μαρτυρεῖ, πῶς ἂν τις εἰκότως τὴν θεράπειαν κοσμήῃ (80), προαγωγῶ θιχην; ὅτι γὰρ δούλου μορφήν (81) τὸ σαρκικόν, ἐπὶ τοῦ Κυρίου φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « ὅτι ἐκέκωσεν ἑαυτὸν, μορφήν δούλου λαβόν· τὸν ἐκτὸς ἄνθρωπον, δοῦλον προσειπόν, πρὶν ἢ δουλεύσει καὶ σαρκοφορῆσαι τὸν Κύριον. Ὁ δὲ συμπάθης Θεὸς, αὐτὸς ἠλευθέρωσε τὴν σάρκα· τῆς φθορᾶς (82) καὶ δουλείας τῆς θανατηφόρου καὶ πικρᾶς ἀπαλλάξας, τὴν ἀφθαρσίαν περιέθηκεν αὐτῇ, ἔτιον τοῦτο τῇ σαρκὶ καὶ ἀδιότῃτος καλλώπισμα περιθείς, τὴν ἀθανάσιαν. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο κάλλος ἀνθρώπων, ἀγάπη· ἡ ἀγάπη δὲ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, οὐ ζηλοῖ, οὐ περπερεύεται, οὐ φουσιούται. » Περπερία (83) γὰρ ὁ καλλωπισμὸς, περιετότῃτος καὶ ἀχρηστότητος ἔχων ἐμφασιν. διὰ καὶ ἐπιφέρει· « Οὐκ ἀσχημονεῖ· » ἀσχημον γὰρ τὸ ἀλλότριον καὶ μὴ κατὰ φύσιν σχῆμα· τὸ δ' ἐπίπλαστον ἀλλότριον ὅπερ ἐξηγεῖται (84) σαφῶς· « Οὐ ζητεῖ, φήσας, τὸ μὴ ἑαυτῆς· » τὸ γὰρ ἴδιον ἢ ἀλήθεια τὸ οἰκεῖον καλεῖ· τὸ δ' ἀλλότριον ἢ φιλοκοσμία ζητεῖ, ἐκτὸς οὖσα καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τῆς ἀγάπης. Τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν τὴν ὄψιν αἰσχροὺν γερονεῖναι, διὰ Ἡσαίου τὸ Πνεῦμα μαρτυρεῖ· « Καὶ ἐβόημεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλείπον παρὰ τοὺς ἀνθρώπων (85). » Καὶ τίς ἀμείνων Κυρίου (86); Ἄλλ' οὐ τὸ κάλλος τῆς σαρκὸς, τὸ φαντασιαστικόν, τὸ δὲ ἀληθινόν καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἐνεδείξατο
 * P. 252 ED. POTTER, 216 ED. PARIS.
 † Isa. l. III, 2, 3.

(77) Ἡράκλειτος. Apud Heraclidem Ponticum, in libro *De allegoriis Homericis*: « Ὁ γούν σκοτεινὸς Ἡράκλειτος ἀσάφη καὶ διὰ συμβόλων εἰκάξασθαι θανάσιμα θεολογεῖ τὰ φυσικά, δι' ὧν φησι· θεοὶ θητοὶ τ' ἄνθρωποι, ἀθάνατοι, ζῶντες τὸν ἐκεῖνων θάνατον, θνήσκοντες τὴν ἐκεῖνων ζωὴν· » Nam obscurus Heraclitus de physicis intricata et symbolice docet, ut cum inquit, dii mortalesque homines, immortales, viventes illorum mortem, morientes illorum vitam. » COLLECT.

(78) Μυστήριον. Μυστηρίου, Bod., Reg.
 (79) Τὸ θέλημα. Respicit Joan. iv, 34, vel locum aliquem consimilem.

(80) Κοσμήῃ. Κοσμοῖη, Nov.
 (81) Μορφήν. Congruentius μορφή, nomin. casu. ΣΠΕΥΑΚ.

(82) Τῆς φθορᾶς. Hoc ad comma præcedens referunt Bod., Reg.

(83) Περπερία. Περπερία, Pal., Reg. Basiliius Reg. brev. 49: Πᾶν, δ' μὴ διὰ χρείαν, ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν παραλαμβάνεται, περπερίας ἔχει κατηγορίαν. « Omne, quod præter necessitatem ad ostentationem et ornatum assumitur, id περπερίας accusationem incurrit, seu perperam agendi. » Reperitur et hoc vocabulum apud Ciceronem lib. i ad Atticum epist. 11: Muretus, lib. vii *Var. lect.*, cap. 14. Hesychius: Πέρπερος, μετὰ βλακείας ἐπαυρόμενος. Tertullianus illud Pauli verba lib. *De patientia*, οὐ περπερεύεται, « non protervum sapit. » COLLECT.

A homines; » Logos enim ipse est evidens hoc mysterium: Deus in homine, et homo Deus; et voluntatem Patris intercessor efficit. Intercessor enim est Logos, qui est communis amobobus. Dei quidem Filius, Servator autem hominum; et illius quidem minister, noster autem pædagogus. Atque cum caro quidem serva sit, quemadmodum testatur Paulus, quomodo quis jure ancillam lenonis instar exornaverit? Quod enim id, quod carneum est, sit servi forma, dicit de Domino Apostolus, « eum seipsum exinaniisse servi forma accepta a, » externum hominem servum appellans priusquam serviisset, et carnem suscepisset Dominus. Misericors autem Deus, ipse carnem effecit liberam, cumque ab interitu acerbaque et lethifera servitute liberasset, B incorruptionem ei adjunxit, sanctum hoc et æternitatis ornamentum carni, immortalitatem videlicet, apponens. Est autem alia quoque hominum pulchritudo, charitas: « Charitas autem, ut ait Apostolus, est patiens, benigna, non æmulatur, non agit perperam, non inflatur b. » Perpera enim actio dicitur cultus, qui superfluitatem et inutilitatem aperte indicat, et ideo ✕ subjungit: « Non indecore se gerit. » Indecora enim est, quæ aliena, et non est secundum naturam figura; quæ autem ficta est, est aliena. Quod quidem aperte explicat, dum dicit: « Non quærit quæ sua sunt c. » Nam veritas suum vocat id quod proprium est. Quod alienum est autem quærit nimium ornatus studium, ut quod sit remotum a Deo, Logo et charitate. Ipsum autem C Dominum fuisse aspectu deformem, testatur Spiritus per Isaïam: « Et vidimus ipsum, et non habebat speciem, nec pulchritudinem; sed species ejus vilis, et deficiens præ hominibus d. » Quis autem Domino præstantior? Sed non carnis pulchritudi-
 a Philipp. II, 7. b I Cor. XIII, 4. c Ibid., 5.

(84) Σχῆμα· τὸ δ' ἐπίπλαστον ἀλλότριον ὅπερ ἐξ. Σχῆμα, τὸ ἐπίπλαστον ὅπερ ἐξ, Nov. Mox τὰ ἑαυτῆς pro τὸ μὴ ἑαυτῆς, apud Paulum. Ibidem, inquit Syburgius, post ἀλήθεια non est distinctio in Pal. ms., ut nec in Reg.

(85) Ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Isa. Porro hæc Isaïæ verba non de passione Christi, sed naturali corporis infirmitate interpretantur cum alii Patres, tum etiam Clemens, Strom. II, p. 368; Strom. III, p. 470. Tertullianus, *De idololatr.* cap. 13, de Christo dicit: « Vultu, demique, et aspectu inglorius, sicut Isaïas pronuntiaverat. » Idem, *Adv. Judæos*, cap. 14: « Ne aspectu quidem honestus. Annuntiamus enim, inquit, de illo sicut puerulus, sicut radix in terra sitiens, et non erat ei species, neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem, sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum, » etc. Similia dicit lib. *De patientia*, cap. 5, et lib. III *Adv. Marcionem*. Origenes, lib. VI, contra Celsum: « Οὐρολογουμένως τὸν γέγραπται τὰ περὶ τοῦ δυσειδῆς γεγονέναι τοῦ Ἰησοῦ σώμα, etc. Augustinus, in *psal.* XLIII: « Ut homo non habebat speciem, neque decorem; sed speciosus forma ex eo quod est præ filiis hominum. » Conf. idem in *psal.* CXXVII.

(86) Ἀμείνων K. Ἀμείνων ἦν K. Nov. Mox φαντατικόν, Bod., Reg.

nein, quæ visione apprehenditur, sed veram animæ et corporis ostendit pulchritudinem; animæ quidem, beneficentiam; carnis vero, immortalitatem.

CAP. II.

Quod non sit cultu utendum.

Non externi ergo hominis aspectus, sed animus probitatis ornamento ornandus est. Dicitur potest, ornandam quoque esse carnem ornamento continentie. Istæ autem non animadvertunt, dum colunt id quod est extrinsecus, quæ intus in profundo sita sunt, esse plane inculta, horrida et sterilia: cujusmodi sunt etiam ornamenta Ægyptiorum, apud quos templa, eorumque porticus, vestibula ac luci magnifice instructi, eorumque atria multis columnis cincta sunt; parietes autem lapidibus externis et artificiose depictis resplendent 93, ita ut nihil desit: ædes autem auro, argento et electro collucent, et ex India ac Æthiopia variis fulgent lapillis; adyta vero intextis auro obumbrantur pepelis. Sed si penetralia septi subieris, et ad ejus quod est præstantius, spectaculum properans, imaginem quæ templum habitat quæsieris, ✕ sacerdos quispiam ex iis, qui in templo sacrificant, gravi vultu aspiciens, et Ægyptiorum lingua præanem concinens, cum veli aliquantum contraxerit, tanquam deum ostensurus, magnam supeditat occasionem irridendi numinis: neque enim intus invenitur Deus, qui quærebatur, ad quem festinabamus, sed felis, vel crocodilus, vel serpens indigena, vel aliqua ejusmodi bellua, quæ templo quidem est indigna, sed antro, spelunca aut cæno dignissima. Apparet deus Ægyptiorum, bellua, quæ super stragulam purpuream volutatur. Ita etiam mihi videntur femine, quæ aurum gestant, et in crispandis crinibus exercentur, et in genis unguentis oculisque pingendis et pilis tingendis versantur, et aliam mollitiem arte improba persequuntur, septum hoc carnale ornantes, et vere Ægyptios imitantes, infelices amatores attrahere. Sed si quis veli templum aperuerit, vittam, inquam, vestem, aurum, fucum, tincturam, et quæ eis intrita et incrustata sunt, hoc est velamentum, quod ex eis contractum est, tanquam illic veram inventurus pulchritudinem,

✕ P. 255 ED. POTTER, 217 ED. PARIS.

(87) *Ὅτι οὐ χρή.* Cum capite hoc *Περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ* conf. Tertullianum lib. *De cultu fem.* SYLBURG.

(88) *Οἱς ναοί.* Scribe, οἱ ναοὶ καὶ προπύλαια παρ' αὐτοῖς καὶ προτεμενίσματα ἐξήσχηται. Deinde, ζῆνοι λίθοι καὶ γραφαὶ ἐντέχνους, etc. HEINSIUS.

(89) *Προτεμενίσματα.* Προταίνίσματα, Bod., Reg. Verum in hujus marg. aliquis adnotavit προτεμενίσματα.

(90) *Παρεισέληθς.* Παρέληθς, Nov.

(91) *Ζητήσεις.* Congruentius ζητήσας, vel ζητήσης τε. SYLBURG. — Vel potius ζητήσης. Simile est illud Diodori Siculi *Biblioth.* lib. 1: Οἱ μὲν ναοὶ κάλλιστοι, ... ἔνδον δὲ ἦν ζητῆς τὸν θεόν, ἢ πίθηκός ἐστιν, ἢ ἴβις, ἢ τράγος, ἢ αἰλῦρος. «Templa quidem pulcherrima: si vero intus Deum quæsiveris, aut similia est, aut ibis, aut hircus, aut felis.»

(92) *Παστοφόρος.* Πατροφόρος, Bod., Reg., super

Α κάλλος· τῆς μὲν τὸ εὐεργετικόν, τὸ δὲ ἀθάνατον τῆς σαρκός.

ΚΕΦ. Β΄.

Ὅτι οὐ χρή (87) καλλωπιζεσθαι.

Οὐκ ἔρα ἡ πρόσοψις τοῦ ἐκτὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ καλλωπιστέα τῷ τῆς καλοκαγαθίας κοσμήματι· εἴη δ' ἂν καὶ τὴν σάρκα εἰπεῖν τῷ τῆς ἐγκρατείας κόσμῳ. Αἱ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν καλλωπιζόμεναι, καὶ τὰ βᾶθη χερσοῦμεναι, λελθῶσι σφᾶς αὐτάς, κατὰ τοὺς Αἰγυπτίων κόσμους· οἷς ναοὶ (88) καὶ προπύλαια παρ' αὐτοῖς καὶ προτεμενίσματα (89) ἐξήσχηται, ἄλση τε καὶ ἐργάδες· κίσι τε παμπόλλοις ἐστεφάνωνται αἱ αὐαί· τοῖχοι δὲ ἀποστίλθουσι ξενικοῖς λίθοις καὶ γραφῆς ἐντέχνου οἷς ἐνδεῖ οὐδὲ ἔν· χρυσῷ δὲ καὶ ἀργύρῳ καὶ ἡλέκτρῳ παραστίλθουσιν οἱ ναοί, καὶ τοῖς ἀπὸ Ἰνδίας καὶ Αἰθιοπίας πεποικιλμένοις μαρμαίρουσι λιθίοις· τὰ δὲ ἄδυστα χρυσοπάτοις ἐπισκιάζονται πέπλοις. Ἄλλ' ἦν παρεισέληθς (90) τὸ βᾶθος τοῦ περιδόλου, καὶ σπεύδων ἐπὶ τὴν θῆαν τοῦ κρείττους, ζητήσεις (91) τὸ ἀγαλμα τὸ ἐνοικον τοῦ νεῷ· παστοφόρος (92) δὲ ἦ τις ἄλλος τῶν ἱεροποιούντων περὶ τὸ τέμενος, σεμνὸν δεδορκώς, παιάνα τῇ Αἰγυπτίων ἄδων γλώσση, ὄλιγον ἐπαναστείας τοῦ καταπέτασματος, ὡς δέξιν τὸν θεόν, πλατὺν ἡμῖν ἐνδίδωσι γέλωτα τοῦ σεβάσματος· οὐ γὰρ θεὸς ὁ ζητούμενος ἔνδον εὐρεθήσεται, ἐφ' ὃν ἐσπεύσαμεν· αἰλῦρος (93) δὲ, ἢ κροκόδειλος, ἢ αὐτόχθων δοῖς, ἢ τι τοιοῦτον θηρίον· ἀνάξιον μὲν τοῦ νεῷ, χηραμοῦ δὲ, ἢ φωλεοῦ, ἢ βορβόρου ἀντάξιον· ὁ θεὸς Αἰγυπτίων ἐπὶ στρωμνῆς ἀλουργῆς καταφαίνεται κυλιόμενον θηρίον. Ταύτη δοκοῦσιν αἱ χρυσοφοροῦσαι γυναῖκες, τῶν πλοκάμων τοὺς ἐνουλισμοὺς ἀσκῶσαι, χρίσματά τε παρειῶν καὶ ὑπογραφὰς ὀφθαλμῶν, καὶ βαφὰς μετιοῦσαι τριχῶν, καὶ τὴν ἄλλην βλακείαν κακομηχανώμεναι, κοσμοῦσαι τὸν περιθόλον τὸν σαρκικὸν, αἰγυπτιάζουσαι ὡς ἀληθῶς, ἐπισπᾶσθαι τοὺς δεισιδαίμονας (94) ἐραστὰς. Ἄλλ' ἦν ἀποκαλύψῃ τις τὸ καταπέτασμα τοῦ νεῷ, τὸ κεκρύφαλον λέγω, τὴν βαφῆν, τὴν ἐσθήτα, τὸ χρυσίον, τὸ φῦκος, τὰ ἐντρέμματα, τουτέστι τὸ ἐκ τούτων συγκεῖμενον ὕφος, τὸ καταπέτασμα, ὡς ἔνδον εὐρήσων τὸ κάλλος τὸ ἀληθινόν, μυσάξεται,

D quod in Reg. aliquis scripsit πατροφόρος. Perperam; nam παστοφόροι dicebantur Ægyptiorum sacerdotes.

(93) *Αἰλῦρος.* Origenes sub finem lib. vi *Adv. Celsum*: Καὶ Αἰγύπτιοι μὲν, ἐν μὲν τοῖς ἀνωτέρω καὶ παρὰ τῷ Κέλσῳ ἐπιλανθάντο, ὡς σεμνοὺς μὲν ἔχοντες περιδόλους τῶν νομιζομένων ἱερῶν, ἔνδον δὲ ἑὸν ἄλλ' ἢ πίθηκους, ἢ κροκόδειλους, ἢ αἰγῆας, ἢ ἀσπίδας, ἢ τι τῶν ζῶων· ἢ Ægyptios quoque quamvis superiorum eorum errorem taxaverit Celsus, quod intra ornatissimos templorum suorum ambitus nihil sacrorum inclusum asserunt præter simias, crocodilos, capras, aspidas, similesque bestias, etc. » Conf. Philo Judæus, *De Decalog.*; Cyrillus Alex., *De festa Pasch.*; Pomponius Mela, lib. 1; Juvenalis, sat. 15.

(94) *Δεισιδαίμονας.* Ludim in ambiguo hujus vocis sensu, quæ cum « infelicem, » tum « superstitiosum » denotat.

ὡ δὲ ἐγώ. Οὐ γὰρ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ κατοικοῦσαν εἶδον εὐρήσει, τὴν ἀξιόλογον· πόρνη δὲ ἀντ' αὐτῆς, καὶ μοιχαλὶς τῆς ψυχῆς κατελλήφε τὸ ἄδυτον, τὸ τε ἀληθινὸν θηρίον ἐλεγχθήσεται, ψιμμουθίῳ πῆθηκος ἐν- τετριμμένος· καὶ ὁ παλίμβολος ὄφεις ἐκείνος διαβι- βρώσκων τὸ νοεῖον τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς φιλοδοξίας, γραμὸν ἔχει (95) τὴν ψυχὴν· πάντα φαρμάκων ὀλε- θρίων ἐμπλήσας, καὶ τὸν ἑαυτοῦ τῆς πλάνης ἐνερευ- ξάμενος ἰὼν (96), μετεσκεύασε τὰς γυναῖκας εἰς πόρ- νας ὁ προαγωγὸς οὗτος δράκων· οὐ γὰρ γυναῖκός, ἀλλ' ἑταίρας τὸ φιλόκοσμον· αἱ τῆς παρὰ μὲν τοῖς (97) ἀνδράσιν οἰκουρίας ὀλίγα φροντίζουσιν, λύσασαι δὲ τὰν ὄφιν τὸ βαλάντιον, ἐκτρέπουσι τὰς χορηγίας εἰς ἐπιθυμίας, ὡς πολλοὺς ἔχιοεν τοῦ καλαὶ δοκεῖν εἶναι μάρτυρας· καὶ τὴν πᾶσαν ἡμέραν κομμωτικῆ προσ- κθεζόμεναι, ἀργυρωνῆτοις σχολάζουσιν ἀνδραπό- δις. Καθάπερ οὖν ἔβην πονηρὸν (98), ἡδύνουσιν τὴν σάρκα· καὶ τὴν μὲν ἡμέραν κομμωτικῆ προστεθῆ- κασι θαλαμειούμεναι, ἡ ἐλεγχθῶσιν ἀνθιζόμεναι· ἑσπέρας δὲ, καθάπερ ἐκ φωλεοῦ, πρὸς τὸν λύχον τὸ νόθον (99) τοῦτο προσέρπει κάλλος· συνεργεῖ γὰρ καὶ ἡ μέθη, καὶ τὸ ἀμυδρὸν τοῦ φωτός, πρὸς τὴν ἐπί- λειαν αὐτῶν. Καὶ τὴν μὲν ξανθίζουσας τοὺς πλοκά- μους ὁ κωμικὸς Μένανδρος εἰργεῖ τῆς οἰκίας·

latiōni earum opem ferunt. Atque eam quidem, quæ suos

*Nūn δ' ἔραπ' ἀπ' οἰκῶν τῶνδε· τὴν γυναῖκα γὰρ
τὴν σώφρον' οὐ δεῖ πᾶς τριχᾶς ξανθᾶς ποιεῖν(1).*

ἀλλ' οὐδὲ (2) τὰς παρεῖας φυκοῦν, οὐδὲ τοὺς ὀφθαλ- μοῖς ὑπογράφεσθαι. Λελήθασι δὲ σφᾶς αἱ κακοδαί- ρονες τὸ οἰκεῖον ἀπολλύουσαι κάλλος τοῦ ὄνελου τῆ C
ἐπισαγωγῆ· ἅμα γοῦν ἡμέρᾳ σπαρασσόμεναι, καὶ ἄποτεινόμεναι, καὶ φυράμασι τισι καταπλαττόμεναι, φύρουσι μὲν τὸν χρῶτα, ὀρύττουσι δὲ τὴν σάρκα (3) τοῖς φαρμάκοις καὶ τῆ περιεργίᾳ τῶν βυμμάτων τὸ οἰκεῖον μαραίνουσαι ἄνθος. Διὰ τοῦτο τοὶ ὄψαλ μὲν ἐκ καταπλασμάτων καταφαίνονται, εὐάλωτοι δὲ ὑπὸ νόσων γίνονται, τακερα ἤδη τὴν σάρκα φαρμάκοις τὴν ἐσκιαγραφημένην ἔχουσαι· τῶν ἀνθρώπων τὸν δημιουργὸν ἀτιμάζουσαι (4), ὡς οὐ κατ' ἄξίαν δεδω- ρημένον τὸ κάλλος· εἰκότως ἀργαί (5) πρὸς οἰ-

✠ P. 254 ED. POTTER.

(95) Ἐχει. Ἐχειν Nov. In Reg. aliquis v finalem delet.

(96) Ἰὼν. Ἰύον, Bod.

(97) Τοῖς. Abest a Nov. Mox, ὀλίγον φρον. Ibid.

(98) Ὀψιν ποιηρόν. Lowthius ait: « Forte le- D
gendum πονηρὰν conjunctim cum σάρκα, a spectu turpem. » Ὀψιν idem valet, quod κατ' ὄψιν. » Ὀψιν agnoscit etiam Herveti versio, « carnem ergo, ut quæ sit visu jucunda. » Sed procul dubio legendum ἔβην, etiam C. arbitro. SYLBURG. — In Reg. super aliquis o scripsit.

(99) Τὸ γ. Τὸν v. Nov. Mox, συνεργῆ, Bod.

(1) Ποιεῖν. Metro convenientius ποεῖν, ut apud Aristophanem passim. SYLBURG.

(2) Ἀλλ' οὐδέ. Tertullianus, *De cul'u femin.* lib. II, cap. 5: « In illum (Deum) delinquunt, quæ cutem medicaminibus urgent, genas rubore maculant, oculos fuligine porrigit. »

(3) Ὀρύττουσι δὲ τὴν σ. Reg. cum Herveto interprete hanc sententiam hoc modo effert: 'Ὀρύττουσι δὲ τὴν σάρκα τοῖς φαρμάκοις, καὶ τῆ περιεργίᾳ τῶν βυμμάτων τὸ οἰκεῖον μαραίνουσι. . . Dein, κάλλος pro ἄνθος, Pal., Bod., Reg.

satis scio eum esse abominaturum. Neque enim Dei imaginem intus inveniet habitantem, quam est consentaneum; sed loco ejus fornicatrix et adultera animæ occupavit adytum, et vera esse bestia convinctur, fuco scilicet intrita simia: et seductor ille serpens, qui mentis exedit intelligentiam per gloriae cupiditatem, pro spelunca habet animam, et cum omnia exitiabilibus venenis impleverit, et erroris sui virus eructaverit, mulieres in meretrices transformat hic draco, fungens lenonis officio: non est enim mulieris, sed meretricis, illud nimium sui ornandi studium. Quæ quidem mulieres, domus apud maritos servandæ, administrandæque familiæ curam gerunt exiguam, sed soluta mariti crumena, quæ eis suppeditantur, convertunt in suas cupiditates, ut pulchræ esse videantur, illiusque rei multos habeant testes: et ornandi artificio toto die dantes operam, ære emptis vacant mancipiis. Carnem ergo, tanquam condimentum, mollem et suavem reddunt: et interdum quidem in thalamis delitescentes, arti ornandi affixæ sunt, ne vernantibus fucatae coloribus deprehendantur: vespere autem tanquam ex antro ad lucernam prorepit hæc adulterina pulchritudo. Nam et ebrietas, et lux obscurior, in crustatione pilos reddebat flavos, Menander comicus domo ardet:

*At nunc abi ex his ædibus: nam feminam
Turpe est pudicam facere flaventes pilos:*

sed et genas fucare, et oculos depingere. Non intel- ligunt autem miseræ, se propriam perdere pulchritudinem, dum externam inducunt. Summo itaque mane se lacerantes, et extendentes, variisque ac confusis mitionibus effingentes, vivum quidem cutis colorem refrigerant, carnem autem venenis effodiunt, curiosisque abstersionibus proprium decoris florem corrumpunt. Quocirca a cataplasmatibus quidem pallidæ cernuntur, a morbis autem facile arripiuntur, ut quæ adumbratam carnem venenis jam liquefactam habeant: hominum Opificem contumelia afficientes, tanquam qui sufficientem non fuerit eis largitus pulchritudinem. Jure ergo quod

(4) Τὸν δημιουργ. ἀτ. Tertullianus, *De mulieri- bus fucatis*, loco superius laudato: « Displicet nimirum illis plastica Dei: in seipsis nimirum arguunt et reprehendunt artificem omnium, reprehendunt enim, cum emendant, cum adjuvant. »

(5) Εἰκότως ἀργαί. Hanc Euripidis sententiam profert Stobæus tit. 62 in *Vituperio Amoris*:

*Ἐρως γὰρ ἀργὸν κάπλ τοῖς ἔργοις ἔξυ,
Φιλεῖ κάτ' ὄψιν, καὶ κόμης ξανθίσματα,
Φεύγει δὲ μόχθους.*

*Amor otiosa res est, inutilis ad opera,
Amat specula, et flavas comæ tincturas,
Fugit labores.*

Exstat et apud Plutarch., in *Erot.*; Chrysostomus, hom. 78, in *Matthæum*: Ἡ γυνὴ πάλιν ἔστω μὲν οἰκουρὸς, πρὸ δὲ ταύτης τῆς ἐπιμελείας ἑτέραν ἀναγκαιότεραν ἔχέτω φροντίδα, τὰ τῶν οὐρανῶν ὅπως ἅπαντα ἐργάσεται οἰκία. Quod autem dixit eas hominum Opificem contumelia afficere. imitatus videtur Cyprianus, *De disciplina et hab Virginum*: « Man- nus tæo inferunt, quando id, quod ille formavit, re-

ad domum servandam attinet, ignavæ fiunt, ut quæ sedeant, veluti depictæ, ad spectaculum, non natæ ad domus custodiam. Et ideo apud comicum prudens ait mulier: « Quid providi fecerimus nos feminæ, vel splendidi, quæ tot colorum floribus sparsæ sedemus, liberarum in nobis feminarum characterem obliterantes, domorum eversiones, et nuptiarum perniciem, et liberorum in se accusaciones concitantes. » Hac etiam ratione Antiphanes comicus in *Malthaca* irridet meretriciam mulierum consuetudinem: dicens verba omnibus communia, adversus illam earum fucationem et intrititionem... « Venit: Ipsa transit, accedit, non transit. Venit, adest, abstergitur, accedit. Smegmate saponave purgatur, pectitur, ejecit, teritur. Lavatur, se contemplatur, componitur, unguentis perfunditur, ornatur, ungitur, et si quid habeat, enecatur. » Ter enim non semel dignæ sunt quæ pereant, quæ crocodilorum excrementis utuntur, et spuma sepiarum unguentur, et supercilia fuligine illinunt, et fuco genas terunt. Quæ ergo vel poetis ethnicis erant odio propter mores, cur non magis a veritate rejiciendæ fuerint? Alius itaque comicus eas reprehendens, Alexis (ejus enim verba afferam, quæ

✱ P. 255 ED. POTTER, 218 ED. PARIS.

formare et transfigurare contendunt scientes quia opus Dei est omne quod nascitur, diabolici quodcunque mutatur. » COLLECT.

(6) *Τοι*. Κατ' addit Nov. Mox, γυνή abesse a Pal. refert Sylburgius. Porro sequentes versus ex Aristophanis *Lysistrata* recitasse Clementem, monuit Gatakerus, *Adv. c. 9*. Eos hoc modo digessit ac restituit Grotius, *Excerpt. ex Trag. et Comæd.* p. 909:

*Τι δ' ἄν γυναῖκας φρόνιμον ἐργασαίμεθα,
ἢ λαμπρὸν, αἰ καθήμεθ' ἐξηθισμέναι,
Κροκοτοφοροῦσαι καὶ κεκαλλωπισμέναι,
Δυμαινόμεναι χαρακτῆρα τῶν ἐλευθέρων,
Ὀκῶν ἀνατροπᾶς, καὶ γάμων ἔτ' ἐκτροπᾶς,
Καὶ παιδῶν διαβολᾶς περιποιούμεναι;*

*Quid enim faceremus providum, aut memorabile
Mulieres, quæ sedem rutilantes comas,
Crocotulatae, vultum pigmento illitæ,
Notam delentes omnem ingenui corporis:
Turbellas domuum, conjugum divortia
Meditantes, aut in liberos calumnias?*

(7) *Ἐξανθισμέναι*. Super α priorem aliquis in Reg. scripsit η, ut sit: ἐξηθισμέναι, « floribus sparsæ. » Sylburg. ait: Hervetus interpres vertit « tot colorum floribus sparsæ. » Perperam. Significat enim « flavatæ. » id est flavo capillitio exornatæ; a verbo ξανθίζω sicut 159 dicit, a Menandro ex ædib. exigi tñ ξανθίζουσαν τοὺς πλοκάμους· ab ἐξανθίζω enim dicendum fuisset ἐξηθισμέναι, ut supra 149. Quæ sequuntur, in versus distincta sunt in Pal. manuscr. quorum primus desinit in λυμαινόμεναι, secundus in ἀνατροπᾶς, tertius in περιποιούμεναι: quæ distinctio, cum metri legem habeat nullam, consulto a me prætermissa est.

(8) *Κατατριβήν*. Sic abusive τὴν ἐντριβήν vocat: quemadmodum B. Paulus περιτομήν appellavit κατατομήν. Porro Antiphanis versus hoc modo digessit Grotius Operis modo laudati pag. 614:

*Ἔρχεται,
Μετέρχεται, προσέρχεται, οὐ μετέρχεται,
Βέβηκε· τρίβεται, σμήχεται, κτενίζεται,
Λούεται, σκοπείται, στέλλεται, μυρίζεται,
Κοσμεῖτ', ἀλείφεται· ἄν δ' ἔχη τι, ἀπάγεται.
Venit,
Cedit cedit, rursus accedit, non cedit retro,*

κουρίας γίνονται, καθάπερ ἐξωγραφημέναι, καθήμεναι εἰς θέαν, οὐκ εἰς οἰκουρίαν γεγενημέναι. Διὰ τοῦτο τοι (6) ἢ παρὰ τῶν κωμικῶν ἐπιλογιστικῆ γυνή λέγει· « Τί δ' ἄν γυναῖκας φρόνιμον ἐργασαίμεθα, ἢ λαμπρὸν, αἰ καθήμεθ' ἐξανθισμέναι (7), τῶν ἐλευθέρων γυναικῶν λυμαινόμεναι τὸν χαρακτῆρα· οἰκῶν ἀνατροπᾶς, καὶ γάμων ἐκτροπᾶς, καὶ παιδῶν διαβολᾶς περιποιούμεναι. » Τοῦτο αὐτὸ γάρ τοι καὶ Ἄντιφάνης ὁ κωμικὸς ἐν *Μαλοακῆ* τὸ ἑταιρικὸν τῶν γυναικῶν ἀποσκώπτει, τὰ κοινὰ πάσαις ῥήματα, εἰς τὴν κατατριβήν (8) ἐξηγηρημένα, λέγων . . . . « Ἔρχεται· Μετέρχεται αὐτῇ, προσέρχεται, οὐ μετέρχεται· Ἦκει, πάρεσι, ῥύπτεται, προσέρχεται· Σμήχεται, κτενίζεται', ἐκβέβηκε (9), τρίβεται, Λούεται, σκοπείται, στέλλεται, μυρίζεται, κοσμεῖτ', ἀλείφεται· ἄν δ' ἔχοι τι (10), ἀπάγεται. » Τρεῖς γάρ, οὐκ ἅπασ, ἀπολωλέναι δίκαιαι, κροκοδείλων ἀποπάταις (11) χρώμεναι, καὶ σηπεδόνων ἀφοῖς ἐγχρισόμεναι, καὶ ταῖς ὀφρῦσι τὴν ἀσθόλην ἀναματτόμεναι, καὶ ψιμμουθίῳ (12) τὰς παρεῖδας ἐντριβόμεναι. Αἱ τοίνυν καὶ τὸς ἐθνικοὺς προσκορεῖς ποιηταῖς διὰ τὸν τρόπον, πῶς οὐκ ἄν ἀπόδηλοιοι τῇ ἀληθείᾳ γένοιτο; Ἐπεὶ γοῦν κωμικὸς ἐλέγχων αὐτάς, Ἄλεξις (13)· καὶ γὰρ

*Abiit: fricatur, abstergitur, pectitur,
Lavatur, spectatur, convestitur, ungitur,
Mundatur, si quid displicet, se strangulat.*

Dein hæc adnotat: « Post μετέρχεται erat αὐτῇ apud Clementem. Ibidem ἦκει, πάρεσι, ῥύπτεται (forte θρύπτεται), προσέρχεται, quasi præcedentium et sequentium interpretamentum, aut repetitiones abjeci. »

(9) *Ἐκβέβηκε*. Pal. ms., ἐκβέβηκε, « exscendit, egressa est: » inquit Sylb. Consentium Bod., Reg. Mox ἀπολωλέναι δίκαιον, Bod.

(10) *Ἄν δ' ἔχοι τι*. Malim, ἄν δ' ἔχη τι subjunctivo modo, ubi significare videtur, delicatulas istas, si minimum quid mali habeant, continuo se præ impatientia strangulare. Ibid. Stercore crocodili ad fucandum faciem usas esse mulieres, et quidem crocodili terrestris, fusius docet Petrus Victorius *Var. lectionum lib. xi, cap. 4*. SYLBURG.

(11) *Κροκοδείλων ἀποπ.* P. Victorius l. xi, c. 4, *Var. lect.* Sic Horatius

*... Nec illi
Jum manet humida creta, colorque
Stercore fucatus crocodili.*

Animadvertendum autem, cum duo sint genera crocodilorum, quorum alterum ancipitem vitam ducat, ac nunc in terris, nunc in aquis vivat, alterum vero terrestre tantum animal sit, posterioris hujus, cum odoratis floribus vescatur, reliquias diligenter exquiri, quæ nidorem jucundum reddant, maculasque omnes e facie deleant, ac nitorem afferant. Testatus hoc est Galenus, et « crocodileum, » has ipsas reliquias cibi, medici vocant. Gravis vero ac severus scriptor cum acriter reprehenderet sui temporis mulieres, quod hujusmodi fallaciis uterentur, usus etiam prisorum testimonio, quibus ne illæ quidem probabantur. COLLECT.

(12) *Ψιμμουθίῳ*. Ψιμμουθί cum simplici μ. Bod., Reg.

(13) *Ἄλεξις*. In Alexidis loco, plane luxati sunt versus. In Pal. ms. tres sunt distincti: quorum primus exit in κωμωδουμένης· alter, in γυναικωνίτιος· tertius, in μέντοι. Sed ea quoque distinctio a me de industria neglecta est, quia nihil habet metri legitimi. Si quis aliam a me petat, hanc attulerim: Οὐ γὰρ εἰς τόσον περίεργος ἦν. Ἐγὼ δ' αἰσχύνομαι, Κωμωδουμένης τοσόνδε τῆς γυναικωνίτιδος, Εἰ ἐξηθῆς γενομένη, καθέπειτα καὶ προσπολλύει τὸν ἀνδρα.

καὶ τούτου παραθήσομαι τὴν λέξιν, δυσωπούσαν τῷ περιεργῷ τῆς ἔρμηνείας, τὸ ἀδιάτρεπτον τῆς ἀναίσχυνης· οὐ γὰρ εἰς τοσοῦτον (14) περιεργὸς ἦν· ἐγὼ δὲ αἰσχύνομαι, κωμωδομένης εἰς τοσοῦτον τῆς γυναικωνίτιδος, εἰ βοηθὸς γενοίμην· εἶτα μὲν τοὶ προσπολλύει καὶ τὸν ἄνδρα· πρῶτα (15) μὲν γὰρ ἐς

Πρῶτον κέρδος ἐστὶ καὶ τὸ συλᾶν τοὺς πέλας· πάντα δ' αὖτέλλοις πάρεργα ταύταις ἔργα γίνεται. Haud scio tamen an non e pluribus locis hic brevitatis causa in unum sit contractus. In Athenæi ms. c. post hæc sequuntur quæ in Vulg. ed. leguntur l. xiii, 281 : 'Ράπτουσι δὲ πᾶσιν ἐπιβουλὰς· ut indicat Petrus Victorius Var. lect. lib. xv, in ult. cap. appendice. Utiq̄ue in Excerptis ms. ibid. legitur, εἰ βοηθὸς γενοίμην· εἶτα μὲν τοὶ προσπολλύει τὸν ἄνδρα, sensu admodum opposito. Priores autem versus restitui ex Athenæi lib. xiii, pag. 281. De quibus ut adnotem, quæ opus est, impressus pariter et ms. liber habent, βλαύταισιν ἐγκεκᾶτται, contra metrum, quod vel βλαυτίσιν postulat, vel, ut apud Athenæum est, βαυκίσι· quod eo magis placuit; quoniam Hesychio quoque ac Polluci βαυκίδες sunt mollis et muliebri calceamenti genus : βλαύται vero etiam virile calceamentum supra, 151. 'Ἐρράμμ' ο P. ms. repositum pro vulg. ἔρραμμέν', i insumentum, videlicet, nates graciliores et depressiores aliquantum attollens. Seq. v. Athen. cod. q. τιθῆσις τοῦτοι· alii στηθίοις. Τοῦνδύτον e corruptis vestigiis collegi : Clementis enim codices habent, οὐ τὸν τῶνδύτον· Athenæi, τοιαῦτα γούν αὐτῶν. Contractum autem τοῦνδύτον, ex τὸ ἐνδύτον, proxime accedit ad id, de quo modo dixi, ἔρραμμα. Ib. P. ms. κατέπασσ· minus apte. Παιδέρωτ' ibidem innox ex Athenæi scripsi pro vulg. πετέρων δ'. Ex eodem Athenæo inserui, quæ in sequentibus inclusionis nota circumscripti. Unguentum autem fuisse παιδέρωτα, præter Hesychium docet Hieronymus Mercurialis Var. lect. lib. v, cap. 9, forsân, ex eo quod pueros adolescentesque in amore accenderet. Et dentium candorem ab effeminatis curiosius affectatum fuisse, latius docet Petrus Victorius Var. lect. libro sexto, capite decimo secundo. STLBURG.

(14) Οὐ γὰρ εἰς τοσ. Existimo contra quam viri eruditi sentiunt, hæc esse Clementis verba, qui fateatur luxum quidem mulierum esse maximum, sed majorem eum tamen a comico describi, ut pudorem iis ea ratione exprimeret. Itaque non posse ipsum se, sine maximo pudore ipsa ejus verba commemorare. Plane enim dicit, quamvis quidem maximus earum esset luxus, fateri tamen se in iis esse, τὸ περιεργὸν τῆς ἔρμηνείας. Scribe, τὸ ἀδιάτρεπτον τῆς ἀναίσχυνης· οὐ γὰρ εἰς τοσοῦτον περιεργὸς ἦν. Ἐγὼ δὲ αἰσχύνομαι κωμωδομένης εἰς τοσοῦτον τῆς γυναικωνίτιδος κᾶν βοηθὸς γενοίμην. Quasi diceret : Verba quibus luxum suum objicit feminis, ita sunt indigna, ut me pudeat illarum : et optarem posse mesuccurrere illis. Hinc ad verba conici se confert : ex quibus primo adducit ista et proposito accommodat, εἶναι μὲν Προστ' ἀπολλύει τὸν ἄνδρα. Deinde iterum ad reliquos se confert : quæ coherent sensu cum illis etsi non ordine, quorum primus est :

Πρῶτα μὲν γὰρ ἐς τὸ κέρδος καὶ τὸ συλᾶν τοὺς πέλας.

HEINSIUS.

(15) Πρῶτα. Hanc meretricum descriptionem ex Alexidis Ἰσοστάσιω recitavit Athenæus, lib. xiii, cap. 3, e quo ac Clemente inter se collatis, ac mutuum auxilium præbentibus, eam hoc modo restituit Grotius, libri superius dicti p. 570 et seq. :

Ὡκῶν μὲν γὰρ εἰς τὸ κέρδος καὶ τὸ συλᾶν τοὺς πέλας

πάντα τᾶλλ' αὐταῖς πάρεργα γίνεται. 'Ράπτουσι δὲ

A Curiosa rerum explicatione, obstinatam eorum impudentiam pudore afficiunt : neque enim erat, quantum credo, tam superfluus in comœdiis punguntur, ferre auxilium velle) : « Deinde vero marito quoque affert exitium : primum quidem in lucro, et in spoliandis

Πᾶσιν ἐπιβουλὰς. 'Ἐπειδὴν δ' εὐπορήσωσιν ποτε, Ἀρέλαβον καινὰς ἑταίρας, πρωτοπείρους τῆς τέχνης.

Εὐθύς ἀναπλάττουσι ταύτας, ὥστε μήτε τοὺς τρέπουσι, μήτε τὰς θυεῖς ὁμοίως διαταλεῖν ὄσας ἐτι.

Τυγχάνει μικρὰ τις ὄσα; φελλὸς ἐν ταῖς βαυκίσι.

Ἐγκεκᾶτται. Μακρὰ τις; διάβαθρον λεπτόν πορεῖ.

Τὴν τε κεφαλὴν ἐπὶ τὸν ὤμον καταβαλοῦσ' ἐξέρχεται.

Τοῦτο τοῦ μήκου ἀρεῖλεν. Ὄκ' ἔχει τις ἰσχία; 'Υπερέδυσ' ἔρραμμέν' αὐτήν, ὥστε τὴν εὐπυγίαν Ἀναβοᾶν τοὺς εἰσιδόντας. Κοιλίαν ἄνδρᾶν ἔχει; Τιθῆσαι ταύταισι τούτων, ὧν ἔχουσ' οἱ κωμικοὶ, Ὅρθά προσθεῖσαι ταύτα, τοῦξέγον τῆς κοιλίας Ὡσπερ εἰ κόντοισι τούτοις εἰς τ' ὀπίσθ' ἀπήγαγον. Τὰς ὀσφύς πυρρὰς ἔχει τις, ζωγραφοῦσιν ἀσθῆ- λω.

Συμβέβηκ' εἶναι μέλαιναν; κατέπασσ ψμυμυθῶ, λευκόχρως λαίη τις ἐστὶ; παιδέρωτ' ἐκτριβεται. Καλὸν ἔχει τοῦ σώματος τι; ταυτὸ γυμνὸν δεῖ- χνυται.

Εὐφρεῖς ὀδόντας ἔσχει; ἐξ ἀνάγκης δεῖ γελᾶν. Ἴτα θεωροῖεν οἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομψὸν πορεῖ.

'Αν δὲ μὴ χαλρῆ γελῶσα, διαταλεῖν τὴν ἡμέραν Ἐνδον· ὥσπερ τοῖς μαγείροις ἂ παρὰ κείθ' ἐκά- στωτε,

Ἐν τῷ ἄν πωλώσιν αἰγῶν κρατῖα, Ξυλῆσιον Μυρρίνης ἔχουσι λεπτόν ὀρθὸν ἐν τοῖς χελεσίον, Ὡστε τῷ χρόνῳ σωσπρέναι, ἄν τε βούλωνται, ἄν τε μή- [τε μή.]

Σώματα καὶ θυεῖς διὰ τούτων σκευοποιοῦσι τῶν τεχνῶν.

At si quæstum conciliat ac despicient alterum, Præ hoc labore reliqua cuncta ducunt perfunctoria. Omnibus struunt insidias. Postquam sic rem fecerunt, Alias sibi scortilla adsciscunt, artis tirores notas : Has refingunt ac reformant, ut nec mores antea Jam tulerunt, nec sit idem vultus qui pridem fuit. Si pusilla est aliqua, suber additur sculptoneis. Longa est alia? plantam tenui leviter vestit diaba-

Et capite in humeros rejecto publicam incedit viam : Tantum abit proceritati. Si depygit altera est, Fulmentatur assumptis, ut qui euntem conspiciant, Bene clunatam exclument omnes. Si cui venier pro-

Fasciis, videre quales in comœdiis licet, Arrectaria insuper addunt, et sic quod protuberat Alvi exterius, id retrorsum redigunt tanquam trudi-

Quæ rufum superciliata est, pingitur fuligine. Nigra si qua est, de cerussa salsum candorem trahit. Ad pallorem si qua albescit, hæc acantho inungitur. Nudum habet ac promercale, si quid pulchrum in corpore est.

Dentes nacta est elegantes? per necesse est rideat, Ut conspiciant quiquoi adsunt quam sit ore vgnu-

Quod si risum non amassit, desiderare intra domum Cogitur dies perpetuus, et qualia coquo adjacens Cum caprigna capita vendit, tali myrrha frustulo Labia transtinere et ori sucere intercupedinet, Ut velit nolite risum consueat diducere.

Talibus sutelis corpus atque vultum interpolant,

✱ proximis: omnia enim alia opera ab eis sunt obiter. Est aliqua parva? suber in 94 calceis insuitur. Longa est aliqua? tenues gestat soleas: caput in humerum demittens egreditur: hoc ei detrahit de longitudine. Depressiores coxæ et femora sunt alicui? eis aliquid assuit, ut qui ingrediuntur eam pulchras habere nates exclament. Mollem ac prominentem habet ventrem? ut comicorum nutrices, appositis nonnullis eum erigit. Depressior est venter? veluti contis quibusdam adhibitis efficit, ut is antierius procedat. Supercilia flava habet aliqua? depingit fuligine. Alicui ut ea nigra sint contigit? tollit cerussa nigrorem. Sunt alicui nimis albæ? unguento ei rei facto deterit alborem. Habet aliquam corporis partem candidam? eam nudam ostendit. Bellos habet dentes? rideat necesse est, ut præsentibus videant, quam sit ei os venustum: et quamvis læta non sit, toto tamen die ridet, in labris

✱ P. 256 ED. POTTER.

(16) *Τυγχάνει*. P. Victorius lib. xv, cap. 23. Mos erat Græcarum mulierum in calceis suberem gestandi, ut grandiores viderentur. Plinius lib. xvi, quo loco de subere disputat, videtur significare hieme tantum ipso feminas usas, quod concedi posset ut valetudini aptum; et tamen addit ea, quæ indicant, aliud etiam in hoc ipsas secutas; et convenit testimonio comici, quod citavit Clemens. Xenophon etiam in libro *De re familiari*, huius fraudis meminit. Ubi de uxore Ischomachi: Ἰσοδήματα ἔχουσαν ὑψηλά, ὅπως μείζων δοκοίη εἶναι ἢ ἐπαφύκει. Idem autem versus citantur ab Athenæo, sed duo, qui desiderantur in principio, apud Athen. leguntur in libro exarato calamo: ita enim habetur: Πρωτον μὲν γὰρ πρὸς τὸ κέρδος καὶ τὸ σκυλῶν τοὺς πέλας, etc. Hæc ille. Idem etiam reperiuntur hic apud Clementem, quorum sententia incipit ab illis verbis: « Primum quidem in lucro, et in spoliandis. » Interpres Athenæi lib. xiii: « Præcipuum studium ad quæstum est, et eos, qui propius se admovent, spoliandos. » At quod sequitur, emendatius habet Clemens: Πάντα τ' ἄλλα ἔργ' αὐταῖς πάρεργα γίνεται, quam apud Athenæum πάντα τὰλλα αὐταῖς πάρεργα. Hic tamen animadvertat Fed. Morellus legendum sibi videri, πάντα τὰλλα ἔργα αὐταῖσιν πάρεργα γίνεται, ut scilicet trochaicus tetrameter suis numeris expleretur: et plerique sequentes trochaici integriore mensura sunt apud Athen. COLLECT.

(17) *Βαυκίσιν*. Βλαύτησιν Flor. et ms. nostri codices. Dein, ἐνεγκάττυται pro ἐγκεκάττυται, Nov., Bod., Reg. Paulo post, ἐπὶ τῶν ὤμων pro ἐπὶ τῶν ὤμων, Bod., Reg. Dein, ἐβράμμενα pro ἐβράμμ', Nov., Bod., Reg. Mox εισιόντας pro εισιδόντας, Bod., Reg., edit. Flor.; εισιδόντας Nov. Dein, τιθίθαις ταυταῖσιν ὧν ἔχουσ', Nov. Mox, προσθεῖσαι pro προστιθεῖσαι, Nov., Bod., Reg. Tum, οὐ τὸν τήνδον, vel τήνδον, τῆς x. Nov., Bod., Reg. Mox, κατέπασσε pro κατέπασσε, Nov., Bod., Reg. Dein, πετέυρων δέ, vel πέτρευον δέ, pro παιδέρω', Nov., Bod., Reg. Paulo post, στόμα ὡς ὅτι κομφὸν Nov., Bod., Reg. Mox, ea, quæ unciis inclusa ex Athenæo inseruit Sylburgius, absunt a Nov., Bod., Reg. Sunt præterea aliæ nonnullæ levioris momenti differentia, quas prætereire visum est. Porro in omnibus codicibus versus prave distincti reperiuntur.

(18) *Διάβαθρον*. Pollux lib. vii: Καὶ τὰ διάβαθρα κοινὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. « Tum diabathra communia viris ac feminis. » Festus: « Diabathra, genus solearum Græcanicarum. » Apud Varronem ex Nævio: « Diabathra in pedibus habebat, atque amictus erat epicroco. » Interpres Athenæi reddit.

A τὸ κέρδος, καὶ τὸ σκυλῶν τοὺς πέλας πάντα τὰλλα ἔργ' αὐταῖς πάρεργα γίνεται. Τυγχάνει (16) μακρά τις οὖσα; φελλὸς ἐν ταῖς βαυκίσιν (17) Ἐγκεκάττυται· μακρά τις; διάβαθρον (18) λεπτὸν φορεῖ, τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τὸν ὤμων καταβάλλουσα' ἐξέρχεται· τούτο τοῦ μήκους ἀφελεῖν. Οὐκ ἔχει τις ἰσχία; Ἰπενέβουσεν ἐβράμμ' αὐτήν, ὥστε τὴν εὐπυγίαν Ἀναβοᾶν τοὺς εισιδόντας. Κοιλίαν ἀδρᾶν ἔχει (19); Τιθίθαις ταυταῖς τούτων ὧν ἔχουσ' οἱ κομφικοὶ, Ὅρθα προστιθεῖσαι ταῦτα, τὸνδον τῆς κοιλίας ὡσπερὶ κοινοῖσι τούτοις εἰς τὸ πρόσθ' ἀπήγαγεν. Τὰς ὀφρῦς πυρρὰς ἔχει τις; ζυγραφοῦσιν ἀσόλωφ. Συμβέδιχ' εἶναι μέλαιναν; κατέπασσε ψιμμυθίω. Λευκῶχρος (20) λίαν τίς ἐστι; παιδέρωτ' ἐντριβεται. Καλὸν ἔχει τοῦ σώματος τι; τοῦτο γυμνὸν δεῖκνυῖ. Εὐφείς ὀδόντας ἔσχεν; ἐξ ἀνάγκης δεῖ γελᾶν, Ἰνα θεωρῶσ' αἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομφὸν φορεῖ. Ἄν δὲ μὴ χαιρη (21) γελῶσα, διατελεῖ τὴν ἡμέραν Ἐνδον, ὡσπερ

« Solea tenni calceus suppingitur. » Alii minus recte « subsellium tenue » interpretantur. Quod vero corrigi Victorius καυκίσιν, et scribit βαυκίσιν, apud Clementem est βλαυτήσιν· quod etiam calcementi genus est muliebris. Lex tamen versus illam Victorii lectionem ex Athenæo et Polluce depromptam comprobat. COLLECT.

(19) *Κοιλίαν ἀδρᾶν ἔχ.* At apud Athenæum κοιλίαν ἔχει στῆθεις, pro quo in editione *Comicarum sententiarum* corrigunt quidam: Κοιλίαν ἔχουσι δὲ τινὲς στῆθος ὡς. « Alvum habent quædam ad pectus. » At interpres Athenæi: « Venter si tumidior est, fasciis astringitur. » COLLECT.

(20) *Λευκῶχρος*. Hic vero contra ex Athenæo restituendus est Clementis locus: nam cum legeretur vitiose πετέυρων δ' ἐντριβεται, legit Hervetus ἄλευρον « et farina interitur. » At neque πέτρευον gallinarum retineri potest. Athenæus παιδέρωτ' ἐντριβεται. « Pæderota huic affricant. » Et annotat interpres, fucum eum fuisse, qui genas rubore tingat, qualis in pueris cernitur, et placet, et *Ægyptium* unguentum quoque dici, quod ex floribus *Ægyptiæ* spinæ conficitur. Sanior etiam est apud Athen. hic octon. Ἰνα θεωρῶσ' αἱ παρόντες τὸ στόμ' ὡς κομφὸν φορεῖ. Ἄν δὲ μὴ, etc. COLLECT.

(21) Ἄν δὲ μὴ χ. Collocanda fuit distinctio post γελῶσα, ut apud Athenæum, apud quem διὰ τέλους legitur pro διατελεῖ. « Risus autem si odiosus est, totum diem agunt domi, et virgulam myrteam in labris habent. » Id est, ut notat interpres, si nolit risu dentes ostendere, inquit rationem, qua dentes detegat, nempe ut assulam myrti dentibus teneat, quod de lentisco, ceu mastiche, fieri solitum, ænotatum est in pag. 267. Et quod hic ξυλήφιον Alexis, Dioscorides ξυλάριον dicit, cuius loco reponunt hic ξυλίδον quidam frustra. Apud Athenæum additur comparatio hæc, quæ coquis apponitur caprarum, dum vendunt. Næmi, ut monet interpres, qui caprinam in macello vendebant, myrteæ fronde ornabant, ut in myrtetis pastas capras significarent, vel ut fœdus odor mitigaretur. Versus duo, qui apud Clementem, intercedere, eo necessarii sunt, quod sensum absolvant: Ἐνδον, ὡσπερ τοῖς μαγειροῖς ἀπαράκειθ' ἐκάστοτε Ἦνιχ' ἂν πωλῶσιν αἰγῶν κρανία, ξυλήφιον. Εἰ sequens extenditur indidem, Μυρρίνης ἔχουσα λεπτὸν ὀρθὸν ἐν τῇ ἐξ. ex Fed. Morelli animadversione. Notat præterea P. Victorius lib. vi, cap. 12, *Var. lect.*, morem, quem exagitat Catullus in Egnatio, mulieres etiam tenere docuisse Alexin: cum enim Egnatius candidos haberet dentes, consueverat quocumque venerat, renidere; ut hoc etiam saepe inepte atque importune faceret locis illis, quibus magis

ταῖς μαγείροις ἀ παραίθει' ἐκάστου, Ἐνὶκ' ἄν
 παλῶσιν αἰγῶν κρανία, ξυλῆφιον Μυρβίνης ἔχουσα
 λαπὴν ὀρθὸν ἐν τοῖς χεῖλεσιν. Ὅστε τῷ χρόνῳ σέ-
 σθην, ἄν τε βούλετ', ἄν τε μή. » Ταῦτα ὑμῖν εἰς
 τὴν ἀποτροπὴν τῆς φιλοκοσμίου κακομηχανίας ἐκ
 σοφίας κοσμικῆς παρατίθεμαι, παμμάχως σώζειν
 ἐλείψαντος ἡμῶν τοῦ Λόγου· μετὰ μικρὸν δὲ καὶ
 θέλεις ἐπιστῶν Γραφαῖς. Φιλεῖ δὲ πῶς τὴ μὴ λαν-
 θάνω, δι' αἰσχύνῃν τῶν ἐλέγχων ἀρίστασθαι τῶν ἀμαρ-
 τῶν. Ὡς δὲ ἡ καταπεπλάσμενη χεὶρ καὶ ὁ πε-
 ριλημιμμένος ὀφθαλμὸς ὑπόνοιαν τοῦ νοσοῦντος ἐκ
 τῆς θέως ἐνδείκνυται, οὕτω τὰ ἐντερίμματα καὶ αἰ-
 βραὶ νοσοῦσαν ἐν βάθει τὴν ψυχὴν αἰνέττονται.
 Ἡμῖν δὲ « παριέναι (22) ποταμὸν ἀλλότριον » ὁ θεὸς
 παρανεῖ Παιδαγωγός· τὴν ἀλλοτριαν γυναῖκα, τὴν
 μέλον, ποταμὸν ἀλλότριον ἀλλοτριῶν, πᾶσιν ἐπιρ-
 βέουσαν, πᾶσι δι' ἀσελγείαν πορνικὴν εἰς τρυφὴν
 ἐχουμένην· « Ἀπὸ ὕδατος ἀλλοτρίου ἀπέχου, »
 φησὶ, καὶ ἀπὸ πηγῆς ἀλλοτρίας μὴ πίνης· « τὸ βέυμα
 τῆς ἡδουπαθείας » φυλάξασθαι παραίνων, « ἵνα πο-
 λὺν ζήσωμεν χρόνον· προστεθῆ δὲ ἡμῖν ἔτη ζωῆς, »
 εἰς ἀλλοτριαν ἡδονὴν μὴ θηρωμένοις, εἴτε καὶ τὰς
 εἰρήσεις ἐκτεροπομένους. Φιλοψία (23) μὲν οὖν καὶ
 φιλανία, εἰ καὶ πάθη μεγάλα, ἀλλ' οὐ τοσαῦτα τὸ
 μέγεθος, ὅπόση ἡ φιλοκοσμία (24). « Τράπεζα πλήρης,
 καὶ κύλικες ἐπάλληλοι (25), » ἱκαναὶ πληρῶσαι τὴν
 ἀμαρτίαν· τοῖς δὲ φιλοχρύσεισι, καὶ φιλοπορφύροις,
 αἰ φιλολθοῖσι οὕτε ὁ ὑπὲρ γῆς καὶ ὑπὸ γῆν χρυσοῦς
 εἰσέρχεται· οὕτε ἡ Τυρίων θάλασσα, οὕτε μὴν φόρτος
 ὁ ἀπ' Ἰνδῶν καὶ Αἰθιοπίων· ἀλλ' οὐδὲ ὁ Πακτωλὸς ὁ
 βέων τὸν (26) πλοῦτον· οὐδ' ἄν Μίδασι τις αὐτῶν γέ-
 νηται, πεπλήρωται, ἀλλὰ ἔτι πένης ἐστί, πλοῦτον
 ἄλλον ποθῶν· ἔτοιμοι δὲ οὗτοι συναποθανεῖν χρυσῶν.
 Εἰ δὲ καὶ ὁ Πλοῦτος τυφλός, ὥσπερ οὖν (27), αἰ περὶ
 αἰῶν ἐπισημαίνονται καὶ συμπαθεῖσαι πῶς οὐ τυφλῶ-
 τουσιν; Ὅρον γοῦν ἐπιθυμίας οὐκ ἔχουσαι, εἰς ἀνα-
 στήσαν ἐξοκέλλουσι (28)· δεῖ γὰρ αὐταῖς καὶ θεά-
 τρον, καὶ πομπῆς, καὶ πλήθους θεατῶν, καὶ πλάνης
 ἐν ἱεροῖς, καὶ τῆς ἐν τοῖς ἀμφόδοις (29) διατριβῆς,
 ἕως πᾶσιν αὐτάς γίνεσθαι καταφανεῖς. Κοσμοῦνται

✠ P. 257 ED. POTTER, 219 ED. PARIS.

facias lacrymæque, quam risus, conveniebat. Eadem autem erat origo insulsi moris, ac vitii in elisique, ostentatio scilicet minutæ corporis partis elegantioris. COLLECT.

(22) Ἡμῖν δὲ παριέναι. « Ne ad al. » addiderat, in suo libro Græco Hervetus. Nam Florentina editio sic habet : Ἡμῖν δὲ παριέναι ποταμὸν ἀλλότριον παρανεῖ. Locus est Prov. ix, ut citavit Hervetus in margini, dubius ad hoc, an ad Ecclesiast. xxv pertinet. Nam in Latina aut in Græca Antuerpiensi non reperitur; at in accurata Romana editione postrema sub finem capituli additur inter cætera, οὕτω γὰρ διαθήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, et in adnotationibus, καὶ ὑπερβόησῃ ποταμὸν ἀλλότριον. « Sic enim aquam alienam transilies, et trajicies fluvium alienum : » deinde sequitur, quod et hic citat. Clemens, Ἀπὸ δὲ ὕδατος ἀλλοτρίου ἀπέχου. « Ab aliena autem aqua abstine. » In veteri libro Reginæ hæc quoque additio reperitur cum veterum Patrum interpretationibus, inter quos Didymus in hunc locum, οὕτω διαθήσῃ καὶ ἀφέξῃ ὕδατος ἀλλοτρίου πνίγοντες καὶ οὐχ' σιῶζοντες, καὶ ἀποσφάξῃ διδασκαλίαν ἱκατήν καὶ παρατύρουσαν. Ὅσπερ δὲ παρὰ τῷ θεῷ

A habens tenuem myrsinæ tabellam, ut velit nolit ea tandem cogatur diducere. » Hæc ad dehortandum nimium sui ornatus studium ex mundana ✠ adduxi sapientia, cum velit omni ratione nos conservare Logos: mox autem divinis quoque Scripturis id muniam. Solet autem, qui non latet, propter reprehensionum dedecus abstinere a peccatis. Quemadmodum autem manus impositum cataplasma, et inuncti oculi, vel ipso aspectu præhærent morbi suspicionem: ita fuci, tincturæ et colores illiti, animam intrinsecus ægrolare significant. Ne ad alienum autem fluvium accedamus, » nobis suadet Pædagogus: per alienum fluvium alienam uxorem libidini deditam allegorice significans, ut quæ ad omnes dimanet, et per meretriciam intemperantiam in omnium voluptatem effundatur: « Ab aliena, » inquit, » aqua abstine, et ex fonte alieno ne biberis: » delectationis « fluentium » nos vitare admonens, ut « longo tempore vivamus: adjiciantur autem nobis anni vitæ, » sive alienam voluptatem non venantibus, sive etiam hæreses declinantibus. Porro cibo, vel vino nimis deditum esse, etsi sint magna vitia, non tamen tanta, quantum est, nimium sui ornandi studium. « Mensa plena, et frequentes calices, » satis sunt ad implendam ingluviem: at qui auri, purpuræ et gemmarum nimio studio tenentur, iis nec quod super terram, nec quod sub terra est, aurum sufficeret; neque mare Tyrium, nec quæ ab Indis et Æthiopiis deportantur onera: sed nec Pactolus, cujus sunt fluenta aurea: sed nec si quis corum Midas forte evaserit, impleri poterit, sed adhuc pauper erit, alias opes desiderans: sed et una cum auro vel comiori parati sunt. Quod si cæcus sit Plutus, ut revera cæcus est, quomodo non cæcæ sunt, quæ eum stupent, et admirantur, et in eum affectæ sunt? Dum ergo cupiditatis limites sibi non constituunt, in impudentiam impingunt. Eis enim opus est et theatro, et pompa, et spectatorum multitudine, et obambulatione in templis, et diuturna mora in

« Proverb. ix, 18.

ἔστι πηγὴ ζωῆς, οὕτω παρὰ τῷ διαβόλῳ θανάτου πηγῆ· εἰ δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀρετῆς καὶ γνώσεως ἤλων ὡς καὶ ἡ τοῦ διαβόλου κακίας καὶ ἀγνωσίας. COLLECT. — Porro παριέναι hoc loco est parare, εἰσεῖσθαι, vel « prætergredi. »

(23) Φιλοψία. Idem est φιλοψία quod ψοφαγία. Athen. l. vii: Ὀψοφαγιστάτος, « obsonii lurco voracissimus. » Vide quæ notata sunt superius. COLLECT.

(24) Φιλοκοσμία. Similia sunt illa Plutarchi paulo post principium lib. Περὶ φιλοπονητίας: Ποτῶ μὲν ἔσθεσαν τὴν τοῦ ποτοῦ ἡρεσίαν, καὶ τροφὴν τὴν τῆς τροφῆς ἐπιθυμίαν ἠξέσαντο· φιλαργυρίαν δὲ οὐ σθένουσιν ἀργύριον, οὐδὲ χρυσίον· οὐδὲ πλεονεξία καὶ αὐτῶν κτωμένη τὸ πλεόν. « Potu restinguitur appetitus bibendi, et cibus medetur cibi desiderio: avaritiam vero nec argentum nec aurum restinguit; nec cesat, cum plurimum acquisiverit. »

(25) Τράπεζα..... ἐπάλληλοι. Versus iambicus.

(26) Τόν. Excidit e Bod., Reg.

(27) Ὅσπερ οὖν. Excidit ἐστί. Mox, αἰ περὶ ἐζυτόν, Reg.

(28) Ἐξοκέλλουσιν. Ἐξοκείλουσι, Bod., Reg.

(29) Τῆς ἐν τοῖς ἀμφ. Τοῖς ἐν ταῖς ἀμφ. Bod., Reg.

trivis, ut sint manifestæ omnibus. Ornantur enim ut aliis placeant, quæ in facie, non in corde gloriantur. ✕ Sicut enim stigmata servum fugitivum, ita etiam floridi colores adulteram indicant : « Nam etsi coccino induaris, et aureo ornamento orneris, et oculos tuos ungas stibio, frustra est pulchritudo tua », » dicit Logos per Jeremiam. An vero non absurdum est, equos quidem, et aves, et alia animalia, ex herba et pratis surgere ac evolare, proprio contenta ornamento, jubeis et colore naturali, et pennis variis : mulierem vero, periude ac si sit bestiis inferior, se esse adeo deformem existimare, ut externa, emptitia, et adumbrata pulchritudine egeat? Vittæ certe, et earum permultæ differentiæ, et operosæ capillorum plicaturæ, et crinium innumerabiles figuræ, et pretiosæ speculorum structuræ, quibus se componunt, dum venantur eos, qui puerorum more insipientium formas admirantur, sunt feminarum, quæ omnem pudorem exuerunt : quas qui meretrices vocaverit, is non aberraverit, ut quæ ex vultibus suis personas faciunt. Nobis autem suadet Logos, « non ea considerare quæ videntur, sed ea quæ non videntur. Quæ enim videntur, sunt temporalia : quæ autem non videntur, æterna ». » Quo autem nihil dici aut fingi potest absurdus, fictæ istius suæ formæ, perinde ac si res ab eis bene gesta et confecta sit, specula excogitantur, cum huic fraudi esset potius admovendum operculum : neque enim (ut est in Græcorum fabulis) formoso Narcisso recte successit, quod suæ fuerit contemplator imaginis. Quod si Moyses præcipit hominibus, nullam facere imaginem, quæ Deum arte repræsentet : quomodo hæc recte fecerint mulieres, quæ fallaci personæ fictione suas per reverbationem imitantur imagines? Cæterum prophetæ quoque Samueli, cum mitteretur, ut ungeret in regem unum ex filiis Jesse, et vidisset ejus filium natu maximum, pulchrum et magnum, quando eo lætatus Samuel chrisma protulit, « dixit, » inquit, « ei Dominus : Ne respexeris ad aspectum ejus, et altitudinem magnitudinis ejus, quoniam repuli eum. Homo enim respiciet ad oculos, et Dominus ad cor ». » Et non unxit eum, qui erat pulcher cor-

✕ P. 258 ED. POTTER, 220 ED. PARIS.

(30) Προσώποις. Προσώπω Nov. Quod propius accedit ad illud Pauli, I Thess. II, 17 : Ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν... προσώπω οὐ καρδίᾳ.

(31) Στίγματα. Ea scilicet, quibus servos olim notabant. Conf. Archaeologiæ nostræ Græcæ lib. I De floridis meretricum vestibus conf. quæ superius adnotata sunt sub finem Pædag. lib. II, c. 4.

(32) Περιβάλλη... κοσμήση. Περιβάλλει. κοσμήσει, Bod., Reg.

(33) Καὶ ἐὰν χρίση στίμμι. Ἐὰν ἐγχρίση στίμι, apud Jerem. Mox, εἰς μάταιον, ibid.

(34) Μορφάς. Φορμάς, Bod., Reg. Mox, τέλεον ἀπ. Idem.

(35) Προσωπεῖα. Seneca « personam habere eas » ait, « non faciem. » Apud Pollucem l. V, cap. 46 : Κατὰ τὸν Λοκρὸν, οὐ πρόσωπον, ἀλλὰ προσωπεῖον φέρει. Interpres. « Et secundum Locrum, non faciem, sed larvam gestat. » Citatur a Cœlio Rhodig. lib. XIX,

γὰρ ἵνα ἀλλοῖς ἀρέσκοιεν, αἱ ἐν προσώποις (30) καυχόμεναι, οὐκ ἐν καρδίᾳ : ὡς γὰρ τὸν δραπέτην τὰ στίγματα (31), οὕτω τὴν μοιχαλίδα δεικνύσι τὰ ἐπιβάματα. « Κὰν περιβάλλη κόκκινον, καὶ κοσμήση (32) κόσμῳ χρυσῷ : καὶ ἐὰν χρίση στίμμι (33) τοὺς ὀφθαλμούς σου, εἰς μάτην ὁ ὠραϊσμός σου, » ὁ Λόγος διὰ Ἱερεμίου φησὶν. Ἔτᾳ οὐκ ἀποτοπ ἵππους μὲν, καὶ ὄρνεις, καὶ τὰ ἄλλα ζῶα ἐκ τῆς γλῶσσης καὶ τῶν λευκῶν ἀνίστασθαι καὶ ἀνίπτασθαι, οἰκείῳ κόσμῳ χαίροντα, χαίτη ἱππικῆ, καὶ χροιά φυσικῆ, καὶ περιούσει ποικίλῃ : ὡς δὲ ἐνδεέστερον καὶ τῆς θηρίου φύσεως, ἢ γυνὴ ἀκαλλῆς εἰς τοσοῦτον εἶναι οἰεται, ὡς ὀφθαλμοῦ δεῖσθαι κάλλους, ὠνητοῦ καὶ σκιαγραφουμένου ; Κεκρύφαλοι μὲν γε, καὶ κεκρυφάλων διαφοραὶ, καὶ περιεργοὶ πλοκαὶ, ἀλλὰ καὶ τῶν τριχῶν αἰ μυριοὶ σχηματισμοὶ, κατόπτρων τε πολυτίμητοι κατασκευαὶ, οἷς κατασχηματίζονται, θηρῶσαι τοὺς δίκην παιδῶν ἀφρόνων περὶ τὰς μορφάς (34) ἐπισημένους, τέλειον ἀπρηυθριακυῶν ἐστὶ γυναικῶν : ἅς ἐταίρας καλῶν, οὐκ ἂν τις ἀφαιμάρτοι, προσωπεῖα (35) ποιῶσας τὰ πρόσωπα. Ἡμῖν δὲ ὁ Λόγος παραινεῖ « μὴ σκοπεῖν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα : τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα : τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια. » Ὁ δὲ κατὰ τῆς ἀπορίας προδέδωκε, τῆς ἐπιπλάστου μορφῆς τῆς ἑαυτῶν, οἷον ἀνδραγαθήματός τινος ἢ ἐπανορθώματος, κάτοπτρα ἐπινοήκασιν : ἐφ' ἧς ἀπάτης μάλιστα κάλυμμα ἐπιτιθέναι (36) ἐχρήν : οὐδὲ γὰρ, ὡς ὁ μῦθος Ἑλλήνων εἶπε, Ναρκίσσῳ προεχώρησεν τῷ καλῷ, τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνας γενέσθαι θεατῆν. Εἰ δὲ οὐδεμίαν (37) εἰκόνα ὁ Μωϋσῆς παραγγέλλει ποιεῖσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ἀντίτεχον τῷ Θεῷ, πῶς ἂν εὐλόγως ποιοῖεν αἱ γυναῖκες αὐταί, σφῶν κατὰ ἀνάγκασιν ἀπομιμούμεναι τὰς εἰκόνας εἰς τοῦ προσώπου τὴν ψευδοποιίαν ; Ἀλλὰ καὶ τῷ Σαμουὴλ τῷ προφήτῃ, ὅποτε πέμπεται ἕνα χρίσαι τῶν υἱῶν Ἰεσσαὶ εἰς βασιλέα, καὶ τὸν πρεσβύτατον τῶν παιδῶν αὐτοῦ, καλὸν καὶ μέγαν ἰδόντι, ὅποτε τὸ χρίσμα προέβαλεν (38) ὁ Σαμουὴλ, ἡσθεὶς ἐπ' αὐτῷ, « εἶπε, » φησὶν, « ὁ Κύριος αὐτῷ : Μὴ ἐπιβλέψῃς εἰς τὴν ὄψιν (39) αὐτοῦ καὶ τὸ ὕψος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ : ὅτι ἀπῶσμαι αὐτόν. Ἄνθρωπος μὲν γὰρ εἰς ὀφθαλμούς βῆται, καὶ Κύριος εἰς καρδίαν : καὶ οὐκ ἐχρίσε τὸν καλὸν τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὸν καλὸν τὴν ψυχήν.

a Jerem. IV, 30. b II Cor. IV, 18. c I Reg. XVI, 7.

c. 7, Lucillii epigramma, in quo pentametrum est:

Ὅστε προσωπεῖον, κ' οὐκὶ πρόσωπον, εἶχεν.

Sequitur apud Pollucem illud in fucatas aptum : Φύσῳ προκρίνει τέχνην, ἀληθείας ψεῦδος, τοῦ παραμένουτος τὸ βραδίως ἀπαλειφόμενον. « Artem naturæ anteponii, veritati mendacium, durabili quod facile deletur. » COLLECT.

(36) Ἐπιτιθέναι. Ἐπινοηθέναι, Bod., Reg.

(37) Εἰ δὲ οὐδεμ. Simili ratione usus est Tertullianus lib. De spectaculis, cap. 23 : « Jam vero ipsum opus personarum quæro an Deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis suæ? Proinde vocem, sexus, ætates mentientem; amores, iras, gemitus, lacrymas adseverantem non probabit, qui omnem hypocrisis damnat. »

(38) Προέβαλεν. Προσέβαλεν, Reg., Bod.

(39) Εἰς τὴν ὄψιν. Ἐπὶ τὴν ὄψιν αὐτοῦ, μηδὲ εἰς

Εἰ δὲ τὸ φυσικὸν τοῦ σώματος κάλλος ἔλαττον τοῦ ψυχικοῦ λογίζεται Κύριος, τί περὶ τοῦ νόθου φρονεῖ, ἅπαν τὸ ψεῦσμα ἀρδὴν ἐκβαλῶν; ἢ διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἰδους. Ἐμφανέστατα γὰρ ὁ Κύριος διὰ τοῦ Ἀβραάμ διδάσκει, καὶ πατρὶδος, καὶ συγγενέων (40), καὶ κτήσεως, καὶ πλούτου κενῆς καταφρονεῖν τὸν ἐπόμενον τῷ Θεῷ, ποιήσας αὐτὸν ἐπιπλῶν· καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐφίλον αὐτὸν ὠνόμασεν, τῆς οἴκοι καταφρονήσαντα περιουσίας· εὐπατριδῆς γὰρ ἦν, καὶ εὐπορος σφόδρα· « τριακοσίοις » γούν· καὶ ὀκτώ καὶ δέκα » οἰκέταις ἰδίους χειρῶν τῶν τέσσαρας βασιλεῖς, τοὺς αἰχμαλωτεύσαντας τὴν Λύζ. Μόνην εὐρίσκομεν τὴν Ἑσθήρ δικαίως κορυμμένην· ἐκαλλωπίζετο μυστικῶς ἡ γυνὴ βασιλεῖ τῆς ἐαυτῆς· ἀλλὰ τὸ κάλλος αὐτῆς ἐκείνῳ λύτρων (41) εἰρήσκειται φονευομένου λαοῦ. Ὅτι δὲ ἑταίρας μὲν καὶ τὰς γυναίκας ὁ καλλωπισμὸς, ἀνδρογύνους δὲ τὰς ἀνδρας καὶ μοιχικοὺς, μάρτυς ἡμῖν ὁ τραγικὸς, ἐηγουμένος ὡδὲ πως·

Ἐλθὼν (42) ὁ ἐκ Φρυγῶν ὁ τὰς θεὰς κρίνων δδ', ὡς ὁ μῦθος Ἀργείων (43) ἔχει, Λακεδαιμόν', ἀνθηρὸς μὲν εἰμάτων στολή, Χρυσῶ τε (44) λαμπρὸς, βαρβάρῳ χλιδήματι· Ἐρῶν ἐρώσαν ὧχετ' ἐξαναρπάζας Ἐλέτην πρὸς Ἰδῆς βουστάθμ', ἐκδημον λαθῶν Μενέλαον (45).

Ἡ κάλλος μοιχοῦ ἀνέστρεψε τὴν Ἑλλάδα ἢ βάρβαρος φιλοκοσμία, καὶ ἡ ἀνδρόγυνος τρυφή· σωφροσύνην διέφθειρε Λακωνικὴν ἐσθῆς, καὶ χλιδῆς, καὶ κάλλος ὤραλον· αἱ βάρβαροι φιλοκοσμία ἑταίραν ἔμελλαν τὴν Διὸς θυγατέρα. Οὐκ ἦν παιδαγωγὸς αὐταῖς ἀνακόπτων τὰς ἐπιθυμίας· οὐδὲ (46) μὲν ὀλέγων, « Μὴ μοιχεύσης, οὐδὲ, « Μὴ ἐπιθυμήσης », λέγων, μὲδ (47) εἰς μοιχείαν ὀδεύσης διὰ ἐπιθυμίας· ἀλλὰ μὲδ τὰς ὀρέξεις (48) ἐκκαύσης διὰ φιλοκοσμίας. ὅταν αὐτοὺς τὸ ἐπὶ τούτοις ἐξηκολούθησε τέλος; καὶ ὅταν ἀπέλαυσαν κακῶν οἱ φιλαυτίαν κωλύσαι μὴ θέλησαντες; Ἡπειροὶ κελίηται δύο ἀπαιδεύτοις ἡδοναῖς, καὶ κλονεῖται τὰ πάντα μερακίῳ βαρβάρῳ· Ἑλλάς ὅλη ναυτιλλεται· στενοχωρεῖται δὲ ἡ θάλασσα, ἱπείρους φέρουσα· πόλεμος ἐκτριπίζεται μακρὸς, καὶ μάχαι καταβρόχηνονται καρτεραὶ· καὶ νεκρῶν ἐπιπλάται τὰ πεδία· ἐνυβρίζει τῷ ναυστάθμῳ ὁ βάρβαρος (49)· ἀδικία κρατεῖ, καὶ τὸ ποιεῖτοῦ Διὸς (50) ἐκείνου τὸ δῆμα τοὺς Θραῖκας βλέπει· εὐ-

✠ P. 259 ED. POTTER, 221 ED. PARIS. a II Cor. v, 7. b Gen. xii, 1 seq. c Jac. ii, 23. d Gen. ii, 14 seq. e Esther v, 1. f Exod. xx, 14, 17.

τὴν ἔξιν τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, ὅτι ἐξουδένωνεν αὐτόν· ὅτι οὐκ ὡς ἐμβλέψεται ὁ ἄνθρωπος, βλεπταὶ ὁ Θεός· ὅτι ἄνθρωπος βλεπταὶ εἰς πρόσωπον, ὁ δὲ Θεὸς βλεπταὶ εἰς καρδίαν. Bibl. Vulg.

(40) Συγγενέων. Συγγενῶν, Bod., Reg.

(41) Λύτρων. Λίτρων, Bod., Reg.

(42) Ἐλθὼν. Verba Agamemnonis in Euripidis Iphigen. Aulidensis. vers. 71.

(43) Ἀργείων. Ἀνθρώπων, apud. Eurip.

(44) Χρυσῶ τε. Pal. ms. post. χρυσῶ τε distinctus, non ante: eo prope modo, quo infra pag. 111. Ibidem Excerpta ms. εἰμάτων στολήν, accus. casu: non male. SYLBURG. — Στολήν habet etiam Reg.

(45) Μενέλαον. Μενέλαος Eurip. ad ea relatum, quæ ibi sequuntur.

(46) Οὐδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(47) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(48) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(49) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(50) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

pore, sed eum, qui pulcher erat animo. ✠ Si ergo naturalem corporis pulchritudinem minus quam pulchritudinem animæ æstimat Dominus, quid sentit de adulterina, qui quidquid falsum est, omnino expulit? « Per fidem enim ambulamus, non per speciem a. » Apertissime ergo docet Dominus per Abraham, et patriam, et cognatos, et possessiones, et omnes divitias contemnere eum qui Deum sequitur, cum eum fecit advenam b. Et ideo eum appellavit « Amicum c, » ut qui suas facultates habuisset contemptui: erat enim honesto loco natus, et valde dives: « trecentis » itaque « et octodecim » suis famulis quatuor reges subegit, qui Lot captivum abduxerant d. Solam Esther juste invenimus ornatum e: mystice ornabatur mulier regi suo, sed ejus pulchritudo pretium invenitur, quo liberatus fuit populus interficiendus. Quod autem cultus faciat mulieres meretrices, viros autem effeminate et adulteros, testis est nobis tragicus, sic narrans:

Ex Phrygiis ille cum appulisset, qui deas Dijudicavit, Gruia ut inquit fabula, Lacedæmona, cultu discolorē vestium, Et barbarorum textu et auro splendidus, Amans amantem vi recessit auferens Helenam ad Idæ caulam, abesset cum domo Menelaus.

Ο adulteria concitantem pulchritudinem! Græciam evertit barbarum sui ornandi studium, et effeminate delicia; Laconicam pudicitiam corruptit vestis, et luxus, et pulchra species; barbaricum sui ornandi studium meretricem probavit Jovis filiam. Non erat eis pædagogus, qui rescinderet libidines: nec qui diceret: « Non mœchaberis; » nec qui diceret: « Non concupisces f, » nec ad adulterium iter ingredieris per concupiscentiam, sed neque appetitiones inflammabis per immoderatum tui ornandi studium. Sed hæc cujusmodi consecutus est exitus? et quot mala senserunt, qui nimium sui amorem prohibere noluerunt? Propter effrenatas voluptates Græcia et Asia commotæ sunt, a barbaro adolescentulo omnia agitantur, tota Græcia navigat, mare iræctum cogitur terras ferens, longum bellum excitatur, et vehementia erumpunt prælia, campi implentur cadaveribus: classi insultat barbarus, dominatum obtinet iniquitas, et ficti illius Jovis

✠ P. 259 ED. POTTER, 221 ED. PARIS. a II Cor. v, 7. b Gen. xii, 1 seq. c Jac. ii, 23. d Gen. ii, 14 seq. e Esther v, 1. f Exod. xx, 14, 17.

τὴν ἔξιν τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, ὅτι ἐξουδένωνεν αὐτόν· ὅτι οὐκ ὡς ἐμβλέψεται ὁ ἄνθρωπος, βλεπταὶ ὁ Θεός· ὅτι ἄνθρωπος βλεπταὶ εἰς πρόσωπον, ὁ δὲ Θεὸς βλεπταὶ εἰς καρδίαν. Bibl. Vulg.

(40) Συγγενέων. Συγγενῶν, Bod., Reg.

(41) Λύτρων. Λίτρων, Bod., Reg.

(42) Ἐλθὼν. Verba Agamemnonis in Euripidis Iphigen. Aulidensis. vers. 71.

(43) Ἀργείων. Ἀνθρώπων, apud. Eurip.

(44) Χρυσῶ τε. Pal. ms. post. χρυσῶ τε distinctus, non ante: eo prope modo, quo infra pag. 111. Ibidem Excerpta ms. εἰμάτων στολήν, accus. casu: non male. SYLBURG. — Στολήν habet etiam Reg.

(45) Μενέλαον. Μενέλαος Eurip. ad ea relatum, quæ ibi sequuntur.

(46) Οὐδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(47) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(48) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(49) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(50) Μηδέ. Μηδέ, Bod., Reg.

(47) Μηδέ. Οὐδέ, Bod., Reg.

(48) Τὰς ὀρέξεις. Cyprianus De discipl. et hab. virg.: « Cæterum si te sumptuosius comas, et per publicum notabiliter incedas, oculus in te juventutis illicias, suspiria adolescentum post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, peccandi fomenta succendas, ut et ipsa non peras, alios tamen perdas, et velut gladium et venenum videntibus præbeas, excusari non potes, quasi mente casta sis et pudica. Redarguit te cultus improbus, et impudicus ornatus. » COLLECT.

(49) Ὁ βάρβαρος. Nempe Hector, qui Græcorum navibus ignem infert apud Homer. Iliad. N.

(50) Καὶ τοῦ ποιεῖτοῦ Διὸς. Imo τοῦ ποιητικῶ Διὸς ἐκείνου, quod quivis videt. Quæ sequuntur autem, versiculi sine dubio, et quidem iambi senarii sunt, neque magna opus est cura, ut id appa-

Oculus Thraces respicit : ingenuus sanguis barbaros potat campos, et fluviorum fluentia sistuntur mortuis corporibus : pectora pulsantur planctibus, et luctus tetram possidet : Idæ autem multis fontibus irriguæ omnes concutiuntur pedes, et omnia cacumina, Trojanorumque urbes, et Achivorum naves. Quo fugiemus, o Homere, et ubi consistemus? Ostende nobis terram, quæ tumultus hujus sit ex-pers.

*Puer, ne habenas tetigeris, qui es insciens :
Currumque, agendi ignarus, haud ascenderis :*

Duobus aurigis cælum lætatur, quibus solis ignis agitur. Mens enim per voluptates abducitur, et rationis integritas, quæ Logo pædagogo non uitur, labitur in libidinem : lapsus autem mercedem recipit, quod excidat. Harum rerum tibi sunt indicio « Angeli a, » qui Dei reliquerunt pulchritudinem, propter pulchritudinem, quæ flaccescit, atque adeo e cælis in terram ceciderunt. Quinetiam « Simitæ b » puniuntur, qui lapsi sunt, sanctæ virginis probrum inferentes. Sepulcrum eis est supplicium, et pænæ monumentum nos ducit ad salutem.

✱ P. 260 ED. POTTER, 222 ED. PARIS.

reat. Puto autem esse Euripideos. Et constitui sic possunt :

*Τό τ' εὐγενές αἷμα βάρβαρα πίνει χωρία,
Καὶ βέρυματα ποταμῶν σώμαθ' ἴσταται νεκρῶν.*

Nisi forte suo more ultimam ipse Clemens immutavit : quod nonnunquam fecisse eum constat. HEINSIUS.

(51) Ποῦ. Πῆ Nov., Reg. Porro Clemens respexisse videtur Archimedis illud : Δός που στῶ, καὶ τὴν γῆν κινῶ. « Da ubi consistam, et terram movebo. »

(52) *Μὴ θλιγῆς ἦν.* Metrum constabit aliquanto melius, si transpositione facta, scribamus, *Μὴ δ' ἦντων θλιγῆς.* Sed parum tutæ sunt ejusmodi conjecturæ. SYLBERG. Versus sine dubio ex *Phæthontæ* Euripideo, e quo Athenæus quædam quoque adducit : sicut et Longinus ἐν τῷ *Περὶ ὕψους* : et quidem ipsius Solis ad filium, cujus hæc quoque sunt, quæ hic citantur :

*Ἔλα δὲ, μήτε Λιβυκὸν αἰθέρ' εἰσβαλῶν
Κραῖσι γὰρ ὑγρὰν οὐκ ἔχωρ ἀψίδσθ' ἄρ
Κάτω δ-ῆσιν.*

Et :

Ἴει δ' ἐφ' ἐπτά Πλειάδων ἔχωρ δρόμον.

Reliquis ejus iter describit. Hi autem præterquam quod turbati sunt, ὕστερον πρότερον adduci videntur : sive id factum a Clemente, qui sententiæ tantum, quod non insolens est illi, rationem habuit : sive ab exscriptoribus. Prius enim est, ἀναβαίνει τὸν διέφρον, ἢ τῶν ἠνίων θλιγεῖν. Puto poetam scripsisse :

*Μὴ διέφρον ἀναβῆς τόνδ', ἐλαύνειν μὴ μαθῶν,
Μηδ' ἠνίων θλιγῆς, παιδλον, ἀπειρος ὢν.*

Sane non dubito. HEINSIUS.

(53) *Παιδλον ἀπ.* Πεδλον ἀπειρος ὢν, « camporum cum sis inscius, » nempe cælestium, Nov. Proverbiali forma quadrabit usurpatum hoc carmen :

*Ne frena tractes, inscius cum sis puer,
cum a negotio quopiam arduo deterrebimus ei provinciam imparem. Exstat apud Clementem lib. III *Pædag.* apparenteque sumptum e tragœdia quopiam, ubi filium deprecatur Phæthontem pater, ne exi-*

Α γενές αἷμα βάρβαρα πίνει πεδία, καὶ ποταμῶν βέρυματα σώμασιν ἴσταται νεκροῖς : στήθη κρούεται θρηνοῖς, καὶ τὸ πένθος ἐπινέμεται τὴν γῆν : πάντες δὲ σείονται πόδες πολυπιδάκου Ἰδῆς καὶ κορυφαί, Τριῶν τε πόλεις καὶ νῆες Ἀχαιῶν. Ποῖ (51) φύγωμεν, Ὅμηρε, καὶ στῶμεν ; Δείξον ἡμῖν γῆν μὴ κεντημένην.

*Μὴ θλιγῆς ἠνίων (52), παιδλον, ἀπειρος (53) ὢν·
Μηδὲ ἀναβῆς τὸν διέφρον, ἐλαύνειν μὴ μαθῶν.*

Δυσὶν ἠνίοχοις οὐρανὸς ἤδεται, οἷς μόνοις ἐλαυνόμενον ἀγεται τὸ πῦρ : μεταγεται γὰρ ἡ διάνοια ὑπὸ ἡδονῆς (54) : καὶ τὸ ἀκράτητον τοῦ λογισμοῦ, μὴ παιδαγωγούμενον τῷ Λόγῳ, εἰς ἀσέλγειαν κατολισθαίνει, καὶ μισθὸν τῶ παραπτώματος τὸ ἀπόπτωμα λαμβάνει. Δείγμα σοι τούτων « οἱ ἄγγελοι (55), » τὸ θεοῦ τὸ κάλλος καταλειπότες διὰ κάλλος μαραινόμενον, καὶ τοσοῦτον ἐξ οὐρανῶν ἀποπεσόντες χαμαί. Ἄλλὰ καὶ « Σικιμίται » κολάζονται καταπεπιωκότες, τὴν ἀγίαν ὑβρίζοντες παρθένον : τάφος ἡ κολασίς αὐτοῖς, καὶ τὸ μνημόσυνον τῆς ἐπιτιμίας ; εἰς σωτηρίαν παιδαγωγεί.

a Gen. vi, 1, 2. b Gen. xxxiv, 25 seq.

iale votum urgeat, sibique perniciem paret regendo Solis equos. Unde apud Ovidium, II *Metam.* :

*Magna petis, Phæthôn, et quæ non viribus istis
Munera conveniunt, nec tam puerilibus annis.*

H. Junius cent. v. Proverb. 49. COLLECT.

(54) Ἰπὸ ἡδονῆς. A. niavult ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, vel ὑφ' ἡδονῆς. SYLBERG.

(55) *Οἱ ἄγγελοι.* Eadem sententia Tertulliani *De habitu muliebri* : « Quid autem tanti fuit ista monstrare, sicut conferre? Utrumne mulieres sine materiis splendoris, et sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quæ adhuc inculte, et incompositæ, et, ut ita dixerim, crudæ ac rudes angelos moverant? » Vide Sixtum Senensem lib. v *Bibliothecæ* adnotat. 73 et 77. COLLECT.—Vetus opinio de angelorum libidine inde nata videtur, quod in versione LXX, non « filii Dei, » sed « angeli Dei » dicantur « filias hominum » amasse. Sic nis. Alex. Ἰδόντες δὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων. Gen. vi, 2. Philo in lib. *De gigantibus* prædictum versiculum sic exp. : Οὗς ἄλλοι φιλόσοφοι δαίμονας, ἄγγελους Μωϋσῆς εἰώθεν ὀνομάζειν : ψυχαὶ δ' εἰσὶ κατ' ἀέρα πετόμεναι. Item Josephus *Antiquit. Judaic.* lib. 1, c. 4 : Πολλοὶ γὰρ ἄγγελοι Θεοῦ, γυναῖξι συμμιγνέτες, ὑβριστὰς ἐγέννησαν παῖδας, καὶ παντὸς ὑπερόπτας καλοῦ, διὰ τὴν ἐπὶ τῇ δυνάμει πεποίησιν ὁμοία τοῖς ὑπὸ γιγάντων τετολημῆσαι λεγομένοις ὑφ' Ἑλλήνων καὶ οὗτοι ὀρθῶσαι παραδίδονται. Similia habuisse librum Enochi, apertum est non solum ex Origenis *Adv. Celsum* lib. v, p. 267, sed ex satis amplo ejusdem libri fragmento, quod edidit clariss. Grabijs, *Spicilegii* vol. I, pag. 347. Consentit *Testamentum XII patriarcharum*, ejusdem *Spicilegii* p. 150 et 213. Hos auctores secuti sunt plerique e vetustis Patribus. Conf. Justinus M. *Apol.* 2, pag. 41 edit. Oxon.; Irenæus lib. iv, c. 70; Athenagoras *Legat.* pag. 103 edit. Oxon.; Clementinorum homil. 8, c. 13, 14; Clemens noster infra *Strom.* III, p. 450 et *Strom.* v, p. 150, etc.; Tertullianus *De habitu mulierum* cap. 2; *De velandis virgin.* cap. 9; *De idololatr.* cap. 9, et alibi non semel, Cyprianus loco superius dicto, Lactantius lib. II, cap. 14; Eusebius *Præparat. evangel.* lib. v, c. 4; Sulpicius Severus *Præ in initium* lib. I *Historiæ Sac.*, etc. Erant nihilominus alii, qui huic errori

ΚΕΦ. Γ.

A

✕ CAP. III.

Πρὸς τοὺς καλλωπιζομένους τῶν ἀνδρῶν.

Adversus viros qui formam colunt.

Εἰς (56) τοσοῦτον δὲ ἄρα ἐλήλακεν ἡ χλιδή, ὡς μὴ τὸ θῆλυ μόνον νοσεῖν περὶ τὴν κενοσπουδιαν ταύτην, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνδρας ζηλοῦν τὴν νόσον. Μὴ γὰρ καθαρῶντες καλλωπισμοῦ, οὐχ ὑγιαίνουσιν· πρὸς δὲ τὴ μαλθακώτερον ἀποκλίναντες, γυναικίζονται, κούρας μὲν ἀγενοὺς καὶ πορνικὰς ἀποχειρόμενοι, χλανίη δὲ διαφανέσι περιπεπεμμένοι (57), καὶ μαστίγην τρώγοντες, δζοντες μύρου. Τί ἄν τις φαίη, τοῦτος ἰδὺν; ἀτεχνῶς, καθάπερ μετωποσκόπος (58) ἐκ τῷ σχήματος αὐτοῦ καταμαντεύεται, μοιχοῦς τε καὶ ἀνδρογύνους, ἀμφοτέρων (59) ἀφροδίτην θηρωμένους, μισότριχας, ἀτριχας, τὸ ἄνθος τὸ ἀνδρικὸν μυστατομένους, τὰς κόμας δὲ, ὡσπερ αἱ γυναῖκες, κισσομένους· « ἐπ' οὐχ ὁσίοις (60) δὲ τόλμαις οἱ παλάμβολοι ζῶντες, βέζουσιν ἀτάσθαλα καὶ κακὰ ἔργα, » φησὶν ἡ Σίβυλλα. Διὰ τοῦτους γοῦν πλήρεις αἱ πάλαις πιττοῦντων, ξηροῦντων, παρατιλλόντων τοὺς θηλυδριὰς τοῦτους· ἐργαστήρια δὲ κατεσκευάσται καὶ ἀνέφυκται πάντη, καὶ τεχνίται τῆς ἐταιρικῆς ταύτης πορνείας συχὸν ἐμπολοῦνται ἀργύριον ἐμφανῶς, οἱ σφᾶς καταπιττοῦσιν, καὶ τὰς τρίχας τοῖς ἑαστώσι πάντα τρόπον παρέχουσιν, οὐδὲν αἰσχυνόμενα τοὺς ὀρώντας, οὐδὲ τοὺς παριόντας, ἀλλ' οὐδὲ ἐκτοῦς ἀνδρας ὄντας· τοιοῦτοι γὰρ οἱ τῶν ἀγενοστέρων ζηλωταὶ παθῶν, ἅπαν τὸ σῶμα τοῖς βίαιοις τῆς πίττης ὀλοοῖς λελειουργημένοι. Μέλει δὲ οὐδ' ἑνωστικῶν (61) περαιτέρω τῆς τοιαύτης προβαίνειν ἀναισχυντίας. Εἰ γὰρ μὴδὲν ἀπρακτον αὐτοῖς ὑπολείπεται, οὐδὲ ἐμοὶ ἄρρητον. Ἐνα τινὰ τοῦτων τῶν ἀγενοῦν παιδαγωγικῶς ἐπιπλήττων ὁ Διογένης (62), ἄπειρα ἐπιπράσκετο, ἀνδρείως σφόδρα, « Ἦκε, εἴπε, μεράκιον· ἀνδρα ὄνησαι σαντῶ· » ἀμφιβόλῳ λόγῳ τὸ πορνικὸν ἐκείνου σωφρονίζων. Τὸ γὰρ ἀνδρας ὄντας, ξύρεσθαι (63) καὶ λεαινέσθαι πῶς οὐκ ἔστιν; Βαφᾶς δὲ τινὰς τριχῶν, καὶ χρίσματα ποιωῶν, καὶ ξανθίσματα, ἀνδρογύνων ἐξωλῶν ἐπιτηδεύματα, καὶ τοῦ διακτενισμοῦ αὐτῶν τοὺς θηλυδριώδεις (64) μεθετέον. Ἦγούνται γὰρ, καθάπερ σφεις, τῆς κεφαλῆς ἀπεκδύσασθαι τὸ γῆρας, μεταγράφοντες ἐκτοῦς καὶ νεοποιούσιντες· εἰ καὶ σοφίσονται τὰς τρίχας, ἀλλ' οὐ τὰς ρυτίδας διαφεύξονται· ἀλλ' οὐ λήσονται τὸν θάνατον, σοφίζόμενοι τὸν χρόνον. Οὐ γὰρ

✕ P. 261-262 ED. POTTER, 223 ED. PARIS.

contradicebant. Conf. Origenes lib. v *Adv. Cels.* pag. 267, 268; Cyrillus Alexandrinus *Adv. Anthropolatrias* cap. 17, etc.

(56) Εἴς. Ἐς Nov.

(57) *Περιπεπεμμένοι*. Si mendo caret, accipientium videtur pro « circumcirca incrustati, » eo prope modo, quo hujus ætatis καλλωπισταὶ induriorum collaria tenuissimo polline incrustant, ut gyros et volumina, quibus exornantur, rigidius teneant. SYLBURG. — Scribe περιπεπλεγμένοι. Lepide diei ihus effemmatulos, ταῖς χλανίσι ταῖς διαφανέσι περιπέλεσθαι, ut qui meliores sint ipsis. HEINSIUS.

(58) *Μετωποσκόπος*. Μετωροσκόπος Nov. Adnotat scholiastes in marg. Bod.: Τὸς φυσιογνώμονας λέγει.

(59) *Ἀμφοτέρων*. Ἀμφοτέρων Bod., Reg.

(60) *Ἐπ' οὐχ ὁσ.* Ἐπ' οὐχ ὁσίοις δὲ τόλμαις ζῶντες οἱ παλάμβολοι βέζ., Nov., Bod., Reg. Dein, ἀτά-

Eousque ergo processit luxus, ut non solum femina inani hoc studio laborent, sed etiam viri hoc vitium sequantur. Qui enim a corporis cultu puri non sunt, ii nequaquam sani sunt: verum, ad mollium declinantes, plane effeminantur, illiberali quidem tonsu ac meretricio se tondentes: subtilibus autem ac pellucidis vestibus induti, gloriose undequaque obeuntes, mastichen rodentes, et unguenta olentes. Quid de iis dixerit quispiam!, qui eos viderit? certe tanquam metoposcopus, ex habitu divinat esse adulteros, effeminatos, utriusque Veneri deditos, pilis infestos, glabros, florem virilem abhorrentes, comas autem non secus ac mulieres ornantes: « in nefariis » autem « et audacibus cœptis scelerati viventes, stolidi admittunt atque improba facta, » ait Sibylla. Propter eos plenæ sunt civitates iis, qui effeminatos hos picant, radunt, et vellunt. Officinæ autem ubique constructæ et apertæ sunt, et hujus meretriciæ fornicationis artifices multum pecuniæ lucrantur ab iis qui seipsos pice oblinunt, et pilos vulsionibus quoquo modo præbent vellendos, quos nec eorum qui vident, nec eorum qui accedunt, nec sui ipsorum qui viri sunt, pudet. Tales sunt, qui turpes sequuntur perturbationes, quorum corpus violentis picis vulsionibus totum glabrum est et læve. Nihil est certe, quo possit ulterius progredi talis impudentia. Si enim nihil ab eis infectum relinquitur, nec silentio est a me prætereundum. Quemdam ex hac degeneri 96 turba pædagogii ritu increpans Diogenes, cum venderetur, magno et forti animo dixit: « Veni, adolescens: eme tibi virum: » ancipiti oratione meretricium ejus animum castigans. Eos enim, qui viri sunt, radi ac lævigari, quomodo non est degeneris? Quod pilos autem tingant, et canos ungant, ac coloribus oblinant, quæ perditorum androgynorum studia sunt; quod etiam muliebriter se pectant, omnino prætermittendum est. Putant enim se, sicut serpentes, posse senium capitis exuere, dum seipsos pingentes transformant ac renouant. ✕ Quod si pilos conlingant, rugas tamen non effugient: sed neque mortem latebunt, etsi tempus per artem ementian-

σθαλα κακὰ ἔρ. omisso κατά, Bod., Reg.

(61) *Μέλει δὲ οὐδ' ὅπ.* Μέλει mavult Lowthius. Verum sensus esse videtur: « Verum in describenda hac impudentia ne tantillum procedere ulterius libet; nam si nil ab illis infectum, nec mihi quidquam indictum restat. » Quamvis Sylburgius cum ἄρρητον e præcedenti membro subaudiendum existimavit ὑπολειπτόν, seu ἑατέον.

(62) *Διογένης*. Diogenis apophthegma refertur etiam a Diogene Laertio p. 215, et Philone p. 605. H. SYLBURG.

(63) *Ξύρεσθαι*. Ξυρᾶσθαι Nov. Mox, Ξανθίσματα pro Ξανθίσματα Bod., Reg.

(64) *Τοῦ διακτενισμοῦ αὐτῶν τοὺς θηλυδριώδεις*. Legendum videtur, τοὺς διακτενισμοὺς αὐτῶν τοὺς θηλυδριώδεις, vel τοῦ διακτενισμοῦ αὐτῶν τὸ θηλυδριώδες. SYLBURG.

tur. Non enim malum est; non est, inquam, malum, senem videri, cum te senem esse celare non possis. Quo ergo magis homo festinat ad finem, tanto est vere venerabilior, ut qui Deum solum habeat se seniore. Nam ille quoque est æternus senex, qui est iis quæ sunt antiquior: « Antiquum dierum » illum vocavit prophetia: « Et capilli capitis ejus tanquam lana pura ^a, » ait propheta. « Nullus autem: lius, inquit Dominus, potest album pilum facere, vel nigrum ^b. » Quomodo ergo opus Deo contrarium fabricantur, vel potius ei adversari contendunt impii, qui pilum mutant, qui ab eo canus factus est? « Senum autem corona, » inquit Scriptura, « est multa experientia ^c: » et vultus eorum canities, flos est multæ experientiæ. Illi vero eum, qui canos eorum tingit, unde illis præcipua reverentiæ prærogativa, dedecore afficiunt. Fieri autem non potest, non potest, inquam, fieri, ut veram ostendat animam, qui caput habet adulterinum. « Vos autem non sic, » inquit, Christum didicistis, siquidem ipsum audiistis, et in ipso docti estis, sicut est veritas in Jesu, ut deponatis secundum priorem conversationem veterem hominem: non canum, sed eum, qui corrumpitur secundum desideria deceptionis. Renovemini autem, non tincturis et cultibus, sed spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis ^d. » Eum autem, qui vir est, pecti et tonderi, crines componentem ad speculum, genasque radi, velli, ac deglabrari, quomodo non est plane muliebre? Et certe nisi quis eos nudos videret, mulieres esse putaverit. Etsi enim eis aurum gestare non sit permissum, per muliebrem tamen libidinem, quasdam auri simbras, et quædam fila foliis circumplectentes, vel ex eadem materia sphaericas, nescio quas, figuras facientes, talis appendunt, et a collo suspendunt. Quod est inventum fractorum hominum, qui pertrahuntur ad gynæceum, ancipitis vitæ et libidini deditarum bestiarum. Hæc est fornicatoria et impia insidiarum ratio: Deus enim voluit feminam quidem esse glabram ac lævem, sola coma, sicut equum juba, sponte naturæ exsultantem: virum au-

✕ P. 263 ED. POTTER, 224-225 ED. PARIS.
^d Ephes. iv, 20, 21, 22, 23, 24.

(65) *Αὐτῶν*. Abest a Nov.

(66) *Οἱ δὲ*. II. e. « Illi autem ætatis honorarium, nempe caput canis vestitum, dedecorant. » Ludere videtur in voce πολιεύς, quæ propriè significat « tutorem urbis (πόλεως). » Unde Jupiter πολιεύς.

(67) *Ὁὐκ ἔστιν*. Huc pertinet illud apophthegma Archidami, qui cum vir quidam Chius Lacedæmonem pervenisset, qui canos tinctura obliterare conabatur, et progressus in publicum, orationem habuisset: tum surgens Archidamus dixit: « Quid ille tandem rectum dicat, qui mendacium non in anima solum, sed capite quoque circumferat. » Tertull. *De spectaculis* 25: « Non amat falsum auctor veritatis; adulterinum est omne quod fingitur. » COLLECT.

(68) *Ἀνανεοῦσθε*. Ἀνανεοῦσθαι, et mox ἐνδύσασθαι apud Paulum.

(69) *Κἂν γυναῖκας ὑπολάβοι*. A. γυναῖκας ἂν ὑπολάβοι, sed vulgata lectio majorem habet empha-

A δεινὸν, οὐ δεινὸν, γέροντ' ἂν δοκεῖν, τὸ εἶναι λαθεῖν μὴ δυνάμενον. Ὅσῳ γοῦν ὁ ἄνθρωπος σπεύδει πρὸς τὸ τέλος, τοσοῦτ' τιμιώτερος πρὸς ἀλήθειαν, μόνον ἔχων αὐτοῦ πρεσβύτερον τὸν Θεόν· ἐπεὶ κάκεινος ἀδίδος γέρον ὁ τῶν θντων πρεσβύτερος· « Παλαιὸν ἡμερῶν » κέκληκεν αὐτὸν ἡ προφητεία· « καὶ ἡ θριξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ξριον καθαρὸν, » ὁ προφήτης λέγει· « Οὐδεὶς δὲ ἄλλος, φησὶν ὁ Κύριος, δύναται ποιῆσαι τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν. » Πῶς οὖν ἀντιδημιουργοῦσι τῷ Θεῷ, μᾶλλον δὲ ἀντικεῖσθαι βιάζονται οἱ ἄθεοι, τὴν ὑπ' αὐτοῦ πεπολυμένην παραχαράττοντες τρίχα; « Στέφανος δὲ γερόντιον πολυπειρία, » φησὶν ἡ Γραφή· καὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν (65) ἡ πολιὰ ἄθος πολυπειρίας. Οἱ δὲ (66), τὸ πρεσβεῖον τῆς ἡλικίας, τὸν πολιέα, κατασχύνουσιν. Οὐκ ἔστι (67) δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθινήν ἐνδεικνύουσι τὴν ψυχὴν, τὸν κίβδηλον ἔχοντα κεφαλὴν· « Ὑμεῖς δὲ οὐκ οὕτω, φησὶν, ἐμάθετε τὸν Χριστὸν, εἰ γε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθὼς ἔστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ, ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸν πολιδν, ἀλλὰ τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Ἀνανεοῦσθε (68) δὲ μὴ βαφαῖς καὶ καλλωπίσμασιν, ἀλλὰ τῷ πνεύματι τοῦ νόου ὑμῶν, καὶ ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνη καὶ οἰοτήτῃ τῆς ἀληθείας. » Ἄνδρα δὲ ὄντα κτενίζεσθαι καὶ ἀποκεῖρεσθαι ξυρῶ, πρὸς εὐπρέπειαν καὶ πρὸς τὸ ἔσοπτρον διατιθέμενον τὰς τρίχας, ξυρῆσθαι τε καὶ ἀποτίλλεσθαι, καὶ λεαινεσθαι τὰς γένους, πῶς οὐ γυναικεῖον; καὶ εἰ μὴ τις αὐτοὺς γυμνοῦς ἴδοι, κἂν γυναῖκας ὑπολάβοι (69). Εἰ γὰρ μὴ χρυσοφορεῖν καὶ αὐτοῖς ἐφεῖται, ἀλλ' οὖν γε διὰ τὴν θηλυδριώδη ἐπιθυμίαν ἱμάντας καὶ λώματα (70) χρυσοῦ περιπτύξαντες πετάλοις, ἢ τινα σφαιρικὰ τῆς αὐτῆς ὕλης ποιησάμενοι σχήματα, σφυρῶν ἀπαρτῶνται, καὶ τραχῆλον ἀπαιωροῦσι. Σόφισμα τοῦτο κατεαγῶτων ἀνθρώπων, εἰς τὴν γυναικωνίτιν κατασυρομένων, ἀμφιβίων καὶ λάγνων θηρίων· πορνικὸς τῆς ἐνέδρας ὁ τρόπος καὶ ἄθεος οὗτος. Ὁ γὰρ Θεὸς (71) τὴν μὲν γυναῖκα λεῖαν ἠθέλησεν εἶναι, αὐτοφυῆ (72) τῆ κόμη μόνη, ὡσπερ ἵππον τῆ χαίτη, γαύρουμένην· τὸν δὲ ἄνδρα, καθάπερ τοὺς λέοντας, γενελοῖς κοσμήσας, καὶ τοῖς λασίοις ἠνδρωσε στήθεσι· δείγμα τοῦτο ἀ-

• Dan. vii, 9. ^b Matth. v, 36. ^c Eccl. xxv, 6.

D sin; idem enim est, ac si legas, καὶ γυναῖκας ἂν ὑπολάβοι, « etiam mulieres esse putaret. » SILE.

(70) *Λώματα*. Δώματα Nov.

(71) *Ὁ γὰρ Θεός*. Musonius apud Stobæum ait in libro *De tonsura*: Τὸν πάγωνα καὶ σύμβολον γεγονένα: τοῦ ἄβρηνος, ὡσπερ ἀλεκτροῦνι λόφον, καὶ λέοντι χαίτην. « Barbam signum esse viri, tanquam gallo cristam, et leoni jubam. » Athenæus lib. xii de Diogene refert: « Conspecto quodam cui nudatum sic mentum fuerat, « An naturæ vitio vertis, » inquit, « quod virum te generaverit, non feminam? » Ibidem citantur Alexidis versus in eandem sententiam. COLLECT.

(72) *Αὐτοφυῆ*. Fortasse rectius αὐτοφυεῖ, dativo casu. De levitate autem corporis muliebris disserit etiam Basil. 612, virilisque naturæ indicium esse τὸ λασιον, notat etiam Eustathius in *Iliad.* A. II. STLEBURC.

κῆς καὶ ἀρχῆς. Ταύτη καὶ τοὺς ἀλεκτρούνας, τοὺς ἄ
 ὑπερμαχοῦντας τῶν ὀρνίθων, καθάπερ κόρουσι, τοῖς
 κάλλισιν ἐκαλλώπισεν (73)· καὶ οὕτω περὶ πολλοῦ
 εἰς τρίχας ταύτας ὁ θεὸς ἡγεῖται, ὥστε ἅμα φρο-
 νῆσαι κελεύειν παραγίνεσθαι αὐτάς τοῖς ἀνδράσι· καὶ
 ἢ ἀγαθούς τῇ σεμνότητι, τὸ βλοσυρὸν τοῦ θεάμα-
 τος γεραρᾶ τετίμηκε πολὺ. Φρόνησις δὲ, καὶ ἀκρι-
 βεῖς λογισμοί, πολλοὶ συνέσει, συνακμάζουσι τῷ χρό-
 νῳ, καὶ τὸ γῆρας ἐνιτχούουσι τῷ τόνῳ τῆς πολυπει-
 ρίας, ἄθος ἀξίεραστον φρονήσεως σεμνῆς, εἰς πίστιν
 εὐλογον προτεινόντες πολιάν. Τοῦτο οὖν τοῦ ἀνδρός
 ἢ σύνθημα, τὸ γένειον (74), δι' οὗ καταφαίνεται ὁ
 ἀηρ, πρεσβύτερόν ἐστι τῆς εὐας, καὶ σύμβολος τῆς
 κρείττους φύσεως· τοῦτω (75) πρέπει ἐδικαίωσε
 τὸ λάσιον ὁ θεός, καὶ διέσπειρε παρὰ πᾶν τὸ σῶμα
 τοῦ ἀνδρός τὰς τρίχας· τὸ δὲ ὅσον λείον αὐτοῦ, καὶ
 μίθρακον, ἀφείλετο τῆς πλευρᾶς, εἰς ὑποδοχὴν σπέρ-
 ματος εὐαφῆ τὴν εὐαν δημιουργήσας γυναῖκα, βοη-
 θὸν οὖσαν γενέσεως καὶ οἰκουρίας. Ὁ δὲ, (προηχάτο
 γὰρ τὸ λείον,) ἔμεινεν τε ἀηρ, καὶ τὸν ἀνδρα δεικνύει·
 καὶ τὸ δρῆν αὐτῷ συγκεχώρηται, ὡς ἐκείνη τὸ πά-
 ρειν· ξηρότερα γὰρ φύσει καὶ θερμότερα τὰ δασέα
 τῶν ψιλῶν ἐστί. Διὸ καὶ τὰ ἄρρενα τῶν θηλειῶν,
 καὶ τὰ ἐνορχα τῶν ἐκτομίλων (76), καὶ τὰ τέλεια τῶν
 ἀπείλων, δασύτερά τε ἐστί καὶ θερμότερα. Τὸ οὖν τῆς
 ἀφρόδου φύσεως σύμβολον, τὸ λάσιον, παρανομεῖν
 ἀπόστον· τὸ δὲ καλλώπισμα τῆς λειάνσεως, (θερμαί-
 νωμαι γὰρ ὑπὸ τοῦ λόγου·) εἰ μὲν ἐπὶ τοὺς ἀνδρας,
 θηλυδρίου, εἰ δὲ ἐπὶ τὰς γυναῖκας, μοιχοῦ (77)· ἄμ-
 φω δὲ ἐστὶ μάλιστα πορρωτάτω τῆς ἡμετέρας ἐκτο-
 πσίον πολιτείας. « Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφα-
 λῆς ὑμῶν πᾶσαι ἡριθμημέναι, » φησὶν ὁ Κύριος·
 ἡριθμηταὶ δὲ καὶ ἐπὶ τῷ γενεῖῳ, καὶ μὴν καὶ αἱ
 παρ' ὄλον τὸ σῶμα· οὐδ' ὀπωσιτοῦν ἐκτιλτέον παρὰ
 τὴν προαίρεσιν τοῦ θεοῦ τὴν ἐγκατηριθμημένην τῷ
 αὐτοῦ θελήματι· εἰ μή τι· οὐκ ἐπιγιγνώσχετε ἑαυ-
 τούς, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἐν
 ὑμῖν· ὃν εἰ ἐνοικοῦντα ἡδαιμεν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν αὐτὸν
 ὑπολάβοιμεν ἔτετολμηκαίμεν. Τὸ δὲ καὶ πιττοῦσθαι (78)
 (ἀπὸ καὶ λέγειν τὴν περὶ τοῦργον ἀσχημοσύνην) ἀπε-
 στραμμένους καὶ κεκυφότες, καὶ τῆς φύσεως τὰ ἀπόρ-
 ρηταῖς τὸ συμφανὲς ἀπογομνούντας, ἐξορχουμένους,
 καὶ λορδουμένους (79) ἀπερυσθῶσι σχήμασιν, οὐκ
 ἀπερυσθῶντας αὐτούς, ἐν αὐτῇ νεολαίᾳ καὶ γυμνα-

tem cum sicut leones barba ornasset, virilem etiam
 fecit hirsuto pectore, quod quidem est roboris et
 imperii indicium. Ita etiam gallos, qui pro gallinis
 decertant, cristis, tanquam galeis, ornavit. Hos au-
 tem pilos Deus tanti facit, ut eos simul cum pru-
 dentia jubeat adesse hominibus : atque adeo hon-
 nestate delectatus, gravitatem aspectus honoravit
 veneranda canitie. Prudentia autem, et accuratæ
 exactæque rationes, canæ intelligentia, una cum
 tempore ad summum suum vigorem perveniunt, et
 intensis multæ experientiæ viribus senium confir-
 mant, amabilem venerandæ prudentiæ florem, qua
 fides illi concilietur, canitiem proferentes. Hoc viri
 signum, barba scilicet, per quod vir apparet, est
 Eva antiquius, et signum melioris naturæ. Eum
 Deus æquum censuit hirtum esse oportere, et per
 totum viri corpus pilos disseminavit : quidquid
 autem ejus erat læve ac molle, a latere abstulit, ad
 seminis susceptionem mollem ac tractabilem femi-
 nam fabricatus, quæ generationis et domus custo-
 diæ esset opitulatrix. Ille autem (quod læve enim
 erat, projecerat) et vir mansit, et virum ostendit ;
 et ei agere, quemadmodum illi pati, concessum
 est : sunt enim natura sicca et calidiora, quæ
 sunt hirsuta, lævibus. Quocirca et masculina femi-
 nis, et coleata exsectis, et perfecta imperfectis, et
 hirsutiora sunt et calidiora. Id ergo violare, quod
 est virilis naturæ signum, scilicet hirsutum, est im-
 pium. Lævoris autem ornamentum (ipsum enim
 Verbum me accendit) si propter viros fiat, est ef-
 feminati : si propter feminas autem, adulteri :
 utrumque autem est a nostra republica longissimo
 relegandum. « Quinetiam vestri quoque capitis
 omnes capilli numerati sunt », ait Dominus. Sunt
 autem etiam pili in barba numerati, atque adeo
 etiam qui sunt in toto corpore : non est ergo vellen-
 dus præter Dei institutum, qui voluntate ejus an-
 numeratus est. Nisi utique « vos ipsos non agnos-
 scitis, » inquit Dominus, « quod Christus Jesus est
 in vobis : » quem si inhabitantem nobis scivisse-
 mus, nescio quomodo ipsum probro afficere in ani-
 mum induxissemus. Picari autem ac velli (vereor
 hanc turpitudinem vel nominare)aversos, incurva-
 tos, et arcana naturæ aperte denudantes, prodentes,

✱ P. 264 ED. POTTER, 225-226 ED. PARIS.

(73) *Κάλλισιν ἐκαλλώπισεν*. Κάλλισιν scribunt
 Bod., Reg. Unde Scholiastes in utriusque marg.
 adnotat : Κάλλισιν γὰρ τὸ ὑπὲρ κεφαλῆς κτενοειδὲς
 ἐρρῶν σαρκίον τῶν ἀλεκτρούνων.

(74) *Τὸ γένειον*. Similia dicit infra cap. 11, pag.
 247.

(75) *Τοῦτω*. Posset exp. : « In hoc ut excelleret,
 æquum censuit Deus, » ac si τὸ λάσιον e margine in
 textum irrepisset.

(76) *Ἐκτομίλων*. Ἐντομίλων, Bod., Reg.

(77) *Μοιχοῦ*. Μοχοῦ, Bod., Reg.

(78) *Τὸ δὲ καὶ πιττοῦσθαι*. P. Victorius lib. viii,

e. 14 : Πιττοῦν Græcis aliquando artificium quod-
 dam turpe significat improborum hominum, qui pice
 illa pilos detergebant : a materia enim, qua ute-
 rantur, stadium appellatur. Usus est sæpe Clemens
 lib. iii Pædag., ubi queritur de moribus sui tempo-
 ris, quo inveniretur tanta copia cinædororum, ut ex-

^a Matth. x, 50. ^b II Cor. xiii, 5.

D starent, qui hoc unum studium habent : Πιττοῦν-
 των, ξυρῶντων, παρατιλλόντων· diversis namque
 rationibus ac viis idem, ut his verbis ostenditur, ef-
 ficiebatur. At eodem verbo alio intellectu sæpe usi
 sunt veteres : pice enim corpora torquebant, unde
 καταπιττοῦν valebat supplicio afficere. Plautus,
Captivus :

*Te, si hic sapiat senex,
 Atra pice agitet apud carnificem, ac tuo capiti il-*
 [tuceat.

COLLECT.

(79) *Λορδουμένους*. Scholiastes in marg. Reg.
 et Bod. hæc adnotat : Λορδουμένους· οἰοεὶ τὰ ὀπί-
 σθη τῶν ψυχῶν συνιζάνοντας τὰ στήθη προεξανιστῆν
 προπετώς· τοιοῦτον γὰρ ὁ λόρδος σημαίνειν βούλεται,
 ἀντίθετος ὢν τῷ κυρτῷ, ὃν ἡ συνήθεια κυρτὸν εἶπε
 καλεῖν.

repanilos, et, cum erubescendæ sint eorum figuræ, ipsos non erubescentes, in ipso juvenum cœtu et medio gymnasio, ubi virtus virorum exploratur, se indecore gerentes, **97** hoc præter naturam persequi exercitium, quomodo non est extremæ intemperantiæ? Qui enim in aperto hæc faciunt, vix ullos domi fuerint reveriti. Quæ in publico autem est impudentia, testatur eam quæ est in obscuro in summa licentia libidinem. Qui enim in manifesta solis luce virum abnegat, clarum est eum noctu convinci mulierem. « Non erit autem, » dixit Logos per Moysen, « meretrix ex filiabus Israel, et non sit scortum ex filiis Israel ». » At pix juvat, inquit: imo vero facit, ut quis male audiat. Nemo autem sanæ mentis vellet scortum videri, nisi eo morbo laboraret, et studere, ut pulchra imago vituperetur. « Si eos enim, qui sunt vocati secundum propositum, Deus præscivit conformes imagini sui Filii, » propter quos, ut vult Apostolus, prædestinavit beatum, « ut sit ipse primogenitus in multis fratribus »: » quomodo non sunt impii, qui conforme Domino corpus injuria afficiunt? Ei autem, qui pulcher esse velit, quod est in homine pulcherrimum, ornandum est, nempe mens, quam oportet quotidie pulchriorem exhibere. Vellendi autem sunt non pili, sed cupiditates. Mihi vero misereri subit mangonium pusiones, qui ad contumeliam patiendam ornantur: et tamen probro et injuria non a seipsis afficiuntur, sed jussu alieno ad turpem questum miseri ornantur. Qui autem lubentes ea faciunt, ad quæ si cogerentur, morte vindicarent, si viri essent, quomodo non sunt execrandi? At nunc quidem vita eo processit intemperantiæ, insultante et lasciviente iniquitate: et quidquid est impudicum, diffusum est in civitatibus, et jam pro lege habetur. Apud ipsos stant in fornice mulieres, carnem suam ad probrum voluptatis venundantes: et pueri docti abnegare naturam, mulieres simulant. Omnia immutavit luxus: hominem probro affecit: mollis et luxuriosa curiositas quærit omnia, omnia aggreditur, naturam coercet: homines patiuntur muliebricia, et feminæ præter naturam viros agunt; et nubunt, uxoresque ducunt feminæ: nullus est meatus, ad quem non pateat aditus impudiciæ. Jam vero eis quoque

σιώ μέσω, ἔνθα ἀρετὴ ἀνδρῶν ἐξετάζεται, ἀσχημονώντας, τὸ παρὰ φύσιν τοῦτο διόκοντας ἐπιτηδεύμα, πῶς οὐχὶ τῆς ἐσχάτης ἀσελγείας ἐστίν; Οἱ γὰρ ἐν τῷ φανερῷ τοιαῦτα διαπραττόμενοι σχολῇ γ' ἂν αἰδέσθαιεν οἴκοι τινάς. Καταμαρτυρεῖ δὲ αὐτῶν ἡ ἐν τῷ δημοσίῳ ἀναισχυντία, τὴν ἐν τῷ ἀφανεί ἐπ' ἐξουσίας ἀκολασίαν· ὁ γὰρ ὑπὸ τὰς αὐγάς (80) τὸν ἀνδρα ἀρνούμενος πρόδηλός ἐστι νύκτωρ ἐλεγγόμενος γυνή. « Οὐκ ἔσται δὲ, » εἶπεν ὁ Λόγος διὰ Μωϋσέως, « ἀπὸ θυγατέρων (81) Ἰσραὴλ πόρνη· καὶ οὐκ ἔσται ὁ πορνείων ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. » Ἄλλ' ὤφελει, φησὶν, ἡ πίττα. Ἄλλὰ διαβάλλει, φημί. Οὐκ ἂν δὲ ἐθέλοι τις εὖ φρονῶν πόρνος εἶναι δοκεῖν, μὴ νοσῶν, καὶ διαβάλλειν (82) ἐπιτηδεύειν τὴν καλὴν εἰκόνα. Οὐκ οὖν ἐκῶν βουληθεῖ τις. « Εἰ γὰρ τοὺς κατὰ πρόθεσιν κλητοὺς προέγνω ὁ Θεὸς, συμμέροφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, » δι' οὓς κατὰ τὸν Ἀπόστολον μακάριον ὤρισεν, « εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς »· πῶς οὐκ ἄθεοι τὸ σύμμορφον τοῦ Κυρίου λωδῶμενοι σῶμα; Ἄνδρι δὲ βουλομένῳ εἶναι καλῷ τὸ κάλλιστον ἐν ἀνθρώπῳ, τὴν διάνοιαν, κοσμητέον, ἦν καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐπρεπεστέραν ἐπιδεικτέον· παρατιτέον δὲ οὐ τὰς τρίχας, ἀλλὰ τὰς ἐπιθυμίας. Ἐγὼ δὲ τῶν ἀνδραποδοκαπῆλων (85) τὰ παιδάρια ἐλεύθω, εἰς ὕβριν κοσμούμενα· ἀλλ' οὐχ ὑφ' ἑαυτῶν λελώθηται, κελευόμενα δὲ, εἰς αἰσχροκέρδειαν τὰ δύστηνα καλλωπίζεται. Οἱ δὲ ἐκόντες ταῦτα αἰρούμενοι δρῶν, ἃ κελευόμενοι, θανάτῳ (84) ἂν ἐτιμήσαντο, εἰ ἄνδρες ἦσαν, πῶς οὐ κατὰ πτωστοὶ (85); Καὶ νῦν μὲν εἰς τοσούτον ἀκολασίας ἐλήλακον ὁ βίος, ἐντροφώσης ἀδικίας· καὶ τὸ λάγνον πᾶν ἐπικέχυται ταῖς πόλεσι, νόμος γενόμενον. Ἐπὶ τέγους ἐστᾶσι παρ' αὐτοῖς τὴν σάρκα τὴν ἑαυτῶν εἰς ὕβριν ἡδονῆς πιπράσκουσαι γυναῖκες· καὶ παῖδες, ἀρνεῖσθαι τὴν φύσιν δεδιδαγμένοι, προσποιούνται γυναῖκας (86). Πάντα μετακεκίνηκεν ἡ τροφή· κατήσχυεν τὸν ἀνθρώπον· ἀβροδίατος περιεργία πάντα ζητεῖ, πάντα ἐπιχειρεῖ, βιάζεται πάντα, συνέχει (87) τὴν φύσιν· τὰ γυναικῶν οἱ ἄνδρες πεπόνθασιν, καὶ γυναῖκες ἀνδρίζονται (88) παρὰ φύσιν· γαμούμεναί τε, καὶ γαμούσασαι γυναῖκες· πόρος (89) δὲ οὐδὲς ἄδατος ἀκολασίας· κοινὴ δὲ αὐτοῖς Ἀφροδίτη δημεύεται· συνέστιος τροφή. Ὡ τοῦ ἐλεεινοῦ θεάματος! ὦ τοῦ ἀρρήτου ἐπιτηδεύματος! τρόπαια ταῦτα τῆς πολιτικῆς ὑμῶν (90) ἀκρασίας δείκνυται· τῶν ἔργων ὁ ἐλεγχος, αἱ χαμαί-

✕ P. 265 ED. POTTER, 226-227 ED. PARIS.

• Deut. xxiii, 17. • Rom. vii, 28, 29.

(80) Αὐγάς. Hoc pro αὐτάς e Pal. ms. substituit Sylburg. Consentiant codices nostri.

(81) Ἀπὸ θυγατ. Πόρνη ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔσται πορν. Bibl. Vulg.

(82) Καὶ διαβ. Hæc verba tum demum præcedenti sententiæ membro responsura videntur, si absque distinctione scribantur: Καὶ διαβάλλειν ἐπιτηδεύειν τὴν καλὴν εἰκόνα οὐκ οὖν ἐκῶν βουληθεῖ τις. « Neque aliquis operam lubens dare voluerit, ut pulchritudinis imagini infamiae nota afferatur. »

(83) Ἀνδραποδοκαπ. Ἀνδροκαπῆλων, Nov.

(84) Θανάτῳ. H. θανάτου mavult, genuit. casu: structura magis usitata. SYLBURG.

(85) Κατὰ πτωστοὶ. Κάπτωστοι, Reg., Bod.

(86) Καὶ παῖδες. . . προσποιούνται γυναῖκας.

Hæc e Nov. exciderunt.

(87) Συνέχει. Συνέχει agnoscit etiam Herveti versio, « naturam coercet: » sed procul dubio legendum συγγεί, « confundit. » SYLBURG. — Συγγεί adnotavit aliquis in marg. Reg.

(88) Γυναῖκες ἀνδρίζονται. Scholiastes in marg. Reg. et Bod. adnotat: Τὰς μιστὰς τριβάδας λέγει· ἃς καὶ ἐταίριστρίδας καὶ Ἀεσθίας καλοῦσι.

(89) Πόρος. Versus iambicus:

Πόρος δ' οὐδὲς ἄδατος ἀκολασία.

Porro ἀκολασίας habet Nov.

(90) Ὑμῶν. Hervetus interpres prima persona ἡμῶν, « nostræ. » SYLBURG.

επιαι. Φεῦ τῆς τοσαύτης ανομίας! Ἄλλ' οὐδὲ συνα-
 σιν οἱ τάλαιπῶροι, ὡς τὸ ἄδῃλον τῆς συνουσίας πολ-
 λὴ ἐργάζεται τραγωδίας· ταιδὶ πορνεύσαντι (91)
 καὶ μαχλώσαις θυγατράσιν ἀγνοήσαντες πολλὰκις (92)
 μίγνυται πατέρες, οὐ μεμνημένοι τῶν ἐκτεθέντων
 παιδῶν· καὶ ἄνδρας δείκνυσι τοὺς γεγεννηχότας
 ἄκρασίας ἐξουσία (93). Ταῦτα οἱ σοφοὶ τῶν νόμων (94)
 ἐπιτρέπουσιν· ἔξεστιν αὐτοῖς ἁμαρτεῖν κατὰ νόμον·
 καὶ τὸ ἀπόρρητον τῆς ἡδονῆς εὐκόλιαν λέγουσι. Μοι-
 ρείας ἀπγλάχθαι νομίζουσιν οἱ μοιχεύοντες τὴν φύ-
 σιν· ἔπεται δὲ αὐτοῖς τῶν τολμημάτων τιμωρὸς ἡ
 ἔκρη· καὶ καθ' ἑαυτῶν ἀπαραίτητον ἐπισπώμενοι
 συμφορὰν, ὀλίγου νομισματος (95) ὠνοῦνται θάνα-
 τιν. Τοῦτων ἔμποροι τῶν φορτίων οἱ καχοδαίμονες (96)
 πλέουσιν, ὡς σίτον, ὡς οἶνον, πορνεῖαν ἀγώγιμον
 φέροντες· ἄλλοι δὲ, ἀθλιώτεροι μακρῶ, ὡς ἄρτον,
 ὡς ἕλον, ἀγοράζουσιν ἡδονάς· οὐδὲ ἐκεῖνο ἐν νῶ
 λαβόντες τὸ Μωϋσέως· « Οὐ βεβηλώσεις τὴν θυγατέρα
 σου, ἐκπορνεύσαι αὐτήν· καὶ οὐκ ἐκπορνεύσει ἡ γῆ
 πλεθθήσεται· ἀνομίας. » Ταῦτα προσητεῦετο πάλαι·
 ἀριῆλος δὲ ἡ ἐκβάσις· πᾶσα ἤδη πεπληρωταὶ γῆ πορ-
 νείας καὶ ἀνομίας. Ἄγαμαι τοὺς παλαιούς Ῥωμαίων
 νομοθέτας (97)· ἀνδράγυον ἐμίσησαν ἐπιτήδευσιν οὖ-
 τιν, καὶ τοῦ σώματος τὴν πρὸς τὸ θῆλυ κοινωνίαν παρὰ
 τὴν τῆς φύσεως νόμον ὀρύγματος κατηξίωσαν κατὰ

A communis Venus publicatur, domestica est luxuria.
 O miserandum spectaculum! o nefandum studium!
 Hæc civilis vestræ intemperantiæ ostenduntur tro-
 pæa : hæc flagitia arguunt, quæ prostant in fornicibi-
 bus. O quanta est hæc iniquitas! Sed neque intelli-
 gunt miseri, quantas sæpe tragædias excitet incer-
 tus coitus. Cum meritorio filio et meretricibus filia-
 bus, sæpe patres coeunt, expositorum liberorum
 immemores, et viros esse eos, qui genuerunt, osten-
 dit nimia libidinis licentia. Hæc sapientes leges
 permittunt : licet autem eis peccare ex lege, et ne-
 fandam voluptatem appellant indifferentiam. Esse
 se ab adulterio liberos existimant, qui naturam
 adulterant : eos autem consequitur eorum quæ fla-
 gitiose ab eis perpetrata sunt, ultrix justitia : et
 B in seipso inévitablem attrahentes calamitatem,
 parvo nummo mortem emunt. Harum mercium
 miseri mercatores navigant, tanquam frumentum,
 tanquam vinum, fornicationem importantes : alii
 autem longe miseriore, tanquam panem, tanquam
 obsonium, voluptates comparant. Et nec illud qui-
 dem Moysis eis venit in mentem : « Non profanabis
 filiam tuam, ut eam facias meretricem : et non for-
 nicabitur terra, et terra implebitur iniquitate ». »
 Hæc olim propheticè dicta sunt : est autem mani-

• Levit. xix, 29.

(91) Παιδὶ πορνεύσ. Justinus M. Apolog. i, §. 55, edit. Oxon., de prostibulis agens : Καὶ τῶν τούτοις χρωμένων τις, πρὸς τῆ ἀθέω καὶ ἀσεβῆ καὶ ἀκρατεὶ μίξει, εἰ τύχοι, τέκνη, ἢ συγγενεὶ, ἢ ἀδελφῶ μίγνυται. « Et cum his consuetudinem habens aliquis, præterquam quod impio scelerato et incontinenti se polluit concubitu, cum liberis etiam si sors ita ferat, aut cognato, aut germano miscetur. » Tertullianus Apolog. cap. 10 : « In primis filios exponitis suscipiendos ab aliquo prætereunte misericordiam extranea, vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandoque memoriam dissipari : et simul error impegerit, exinde jam tradux proficiet incesti, serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocumque in loco, domi, peregre, trans freta comes est libido : cujus ubique saltus facile possunt alicubi ignaris filio pangere, velut ex aliqua seminis sparsione; ut ita sparsum genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas cætus in-cesti sanguinis agnoscat. »

(92) Παλλάκις. Hoc pro vulg. πολλὰς repositum e Pal. ms. SYLBURG. — Consentiant codices nostri.

(93) Καὶ ἄνδρας... ἐξουσία. Reinesius Var. lect. D lib. i, c. 22, hæc adnotat : « Interpres, « Viros « ferri eos, qui genuerunt, efficit nimia libidinis « licentia : » quod ipsum ænigma Sphingis est. Alludit Clemens adagio noto, Ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσι, « Magistratus virum, » qualis sit, quid valeat, « ostendit : » et quod potentia, seu strenuitas in exercenda libidine liberis prodatur, patres suos esse viros, significat : hoc est, liberi, filii, filiarumque, quibus sic abutuntur πρὸς τὰ ἀνόητα καὶ ἀρρήτα πα-
 τρες, eo ipso cognoscunt, quam viri sint οἱ γεγεννηχότας, « patres » sui. »

(94) Οἱ σοφοὶ τῶν νόμων. Nam Solonis aliorumque legibus concessa fuere prostibula. Conf. Archaeologia nostræ Græcæ lib. iv, cap. 12.

(95) Ἄλλῃον νομισματος. Nempe stipendio quod meretricibus dabatur. Conf. Archaeologia Græc. cap. superius laudat.

(96) Καχοδαίμονες. Μακεδόνες Nov.

(97) Ῥωμαίων νομοθέτας. Respicit legem Scantiniam : de qua Prudentius Περὶ στυγερῶν, in Romani martyrio :

C Sed credo magni limen amplectar Jovis :
 Qui si citetur legibus vestris reus,
 Laqueis minacis implicatus Juliae,
 Luat severam victus et Scantiniam.

Plura Antonius Augustinus de Leg. et S. C. p. 186. R. SYLBURG. — Reinesius Var. lect. lib. i, cap. 22, ad hæc verba Clementis hæc adnotat : « Hunc locum Herveti interpretatio obscurat. Capite isto viros seorsim instruit, et horum circa cultum corporis περιττόν τατα : istis vero virbis spurcitiæ eorum, qua vel mulieres studerent adeo referre, vel muliebria paterentur, vel in mares præpostere ferantur, defricat. Vocat enim γυνίκας et θηλυδρίας, quod cum mulieres simularent, non essent tamen, uti nec viri, quia esse respuerent, abnegare naturam sic edocti. Non igitur de consuetudine viri cum femina hoc loco quidquam cogitemus, sed sic vertamus : « Laudo veteres Romanorum legis- « latores : hi effeminatum et molle vitæ institutum « (seu professionem) oderunt ; et corporis ad « muliebria communicationem (commodationem, « oblationem) præter naturæ legem ultimo suppli- « cio dignam esse e lege justitiæ censuerunt. » Ὀρυγμα apud Athenienses, e quorum consuetudine Clemens, ut qui Athenis et natus et eruditus esset, loquitur, erat locus in quo de damnatis ultimum supplicium sumebatur, idem quod βάραθρον· inde carnifex, ὁ δημιος, dicebatur ὁ ἐπὶ τῷ ὀρύγματι. In terram vero defossio, de qua hic Hervetus somnia- vit, poena erat tantum virginum Vestalium stuprum passarum (Plutarch. Numa), de quibus hic Clementi sermo non est. Et cum a Romanis in impuros ejusmodi gladio animadversum fuisse constat hoc testimonio, quod legem Juliam et auctorem ejus D. Augustum respicit, lex Scantinia, quæ multam pecuniariam τοῖς παιδοφθόροις irrogabat, huc trahenda non fuit, ut fecit Sylburgius ad hunc locum. » Hæc Reinesius. Nihilominus verum est, se-

festus exitus : omnis jam terra et fornicatione et iniquitate plena est. Suspicio autem et admiror veteres Romanorum legislatores : ii muliebri et effeminatum vitæ studium odio habuerunt, et corporis terræ infodi ex lege justitiæ æquum existimarunt. Nefas est enim barbam vellere, quæ est pulchritudo congenita, pulchritudo ingenua :

Primo barbatum : namque hæc gratissima pubes. Deinde inungitur, dum « barba » delectatur, inquam « unguentum descendit » propheticum, dum « Aaron » honorabatur. Oportet autem eum, qui a Pædagogo recte instituitur, super quem pax habitavit, etiam cum pilis suis pacem agere. Quid non igitur admiserint feminae ad libidinem propensæ, dum vident viros talia audere ? Imo vero ii non viri, sed batali et feminelli dicendi sunt, quorum voces sunt compressæ et graciles, vestis autem cum tactu, tum tinctura ipsa est effeminata. Ex moribus autem externis aperte arguuntur hi homines, ex ænictu, calceatu, habitu, incessu, tonsu, aspectu : « Ex aspectu enim vir cognoscetur, » inquit Scriptura, « et ex occurso hominis homo agnoscetur. Vestitus viri, et gressus pedis, et risus dentium de ipso annuntiabit. » Li enim, etsi aliis pilis maxime cani sint, eorum, qui sunt in capite

✕ P. 266 ED. POTTER, 227 ED. PARIS.

mimares, de quibus cum verba Clementis, tum etiam Herveti versio agere videntur, apud Romanos, necari solitos fuisse ; et si non δρύγματι, saltem simili supplicio, nempe deportatione in mare, periisse. Livius de quodam seminare Umbriae invento, lib. xxxix : « Id prodigium abominantes, arceri Romano agro. necarique jusserunt. » Idem lib. xxxi, cap. 12, cum inter alia prodigia duos semimares memorasset, addit : « Ante omnia abominati semimares, jussique in mare deportari ; sicut proxime, Cn. Clodius, Mar. Livio consulibus, deportatus similis prodigii felus fuerat.

(98) Οὐ γάρ θέμις. Iterum Reinesius : « Hæc de pilorum evulsione, qua οἱ θηλυδραὶ lævorem procurabant, huc non pertinent, et trajectione turpissima in hunc locum migraverunt. Egerat de isto ἐκτιλῶ in antecedentibus : « Barbam viri signum esse Eva antiquius, et melioris naturæ symbolum ; hoc vero violare, impium. Lævorem in viro muliebrem esse, in feminis adulteram significare ; utrumque autem a repub. nostra longissime relegari : nihil esse vellendum præter Dei institutum, qui et barbæ pilos numeraverit : et si agnovissemus Jesum inhabitare nobis, οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν αὐτὸν λωδοῦσθαι τετολμήκαμεν. » « nescio e quomodo probro afficere ipsum ausi fuissetus. » Οὐ γάρ θέμις (hic enim locus est ex iis, quæ infra capite alieno leguntur) ἐκτιλαί ποτε τὸ γένειον, τὸ κάλλος τὸ σύμφυτον, τὸ γενναῖον κάλλος. « Πρῶτον ὑπηγήτην, οὐπὲρ χαριστάτη ἦδη. » Προβαίων δὲ ἦδη ἐπαλεῖφεται γανούμενος πώγων, ἐφ' ὃν κατέβαινε τὸ μύρον τὸ προφητικὸν Ἄαρων τιμωμένου. Χρὴ δὲ (hæc conclusio est totius de cultu barbæ sermionis) τὸν ὀρθῶς παιδαγωγούμενον, ἐφ' ὃν ἡ εἰρήνη κατεσχίγησε, [καὶ πρὸς τὰς ἑαυτοῦ τρίχας εἰρήνην ἀγειν. l. e. : « Nefas enim est barbam vellere, congenitam pulchritudinem, generosum decus. » Primo barbatum, namque hæc gratissima pubes : « Post etiam inungitur delectatus barba, inquam unguentum propheticum descendit, Aaron e honorato. Oportet autem eum qui recte instituitur, super quem pax habitavit, etiam cum pilis

τὸν τῆς δικαιοσύνης νόμον. Οὐ γάρ θέμις (98) ἐκτιλαί ποτε τὸ γένειον, τὸ κάλλος τὸ σύμφυτον, τὸ γενναῖον κάλλος.

cum femina consuetudinem præter naturæ legem. Nefas est enim barbam vellere, quæ est pulchritudo congenita, pulchritudo ingenua :

Πρῶτον (99) ὑπηγήτην· οὐπὲρ χαριστάτη ἦδη. Προβαίων δὲ ἦδη ἐπαλεῖφεται, « γανούμενος πώγων, » ἐφ' ὃν « κατέβαινε τὸ μύρον » τὸ προφητικὸν, « Ἄαρων » τιμωμένου. Χρὴ δὲ τὸν ὀρθῶς παιδαγωγούμενον (1), ἐφ' ὃν ἡ εἰρήνη κατεσχίγησε, καὶ πρὸς τὰς ἑαυτοῦ (2) τρίχας εἰρήνην ἀγειν. Τί τοίνυν οὐκ ἂν ἐπιτηδεύσειαν αἱ γυναῖκες, αἱ εἰς μαχλοσύνην σπαιδουσαι, τοιαῦτα τολμῶσιν (3) ἐνοπτριζόμεναι τοῖς ἀνδράσιν ; Μᾶλλον δὲ οὐκ ἀνδρας, βατάλους δὲ καὶ γύνιδας καλεῖν τούτους χρὴ, ὧν (4) καὶ αἱ φωναὶ τεθρυμμέναι, καὶ ἡ ἐσθῆς τεθλυμμένη ἀφή καὶ βαφή. Δῆλοι δὲ οἱ τοιοῦτοι ἐλεγχόμενοι τὸν τρόπον ἐξῴθεν ἀμπεχόνῃ, ὑποδέσει, σχήματι, βαδίσματι, κούρῃ, βλέμματι. « Ἀπὸ ὁράσεως γὰρ ἐπιγνωσθήσεται ἀνὴρ, » ἡ Γραφή λέγει. « καὶ ἀπὸ ἀπαντήσεως ἀνθρώπου ἐπιγνωσθήσεται ἀνθρώπος (5). » στολιτισμὸς ἀνδρὸς, καὶ βῆμα ποδὸς, καὶ γέλως ὀδόντων, ἀναγγελεῖ τὰ περὶ αὐτοῦ. » Οὗτοι γὰρ, καὶ τὰ μάλιστα

« Psal. cxxxii, 2. b Eccli. xix, 26, 27.

« suis pacem habere. » Istam trajectionem, quam indicavimus, antiquissimam esse oportet, quod ad omnes codices manaverit, qua admissa optime cohererebunt omnia. » Hæc Reinesius. Verumtamen nil aliud accidisse videtur, quam quod auctor, aliis nonnullis, pro more suo, interpositis, ad prius institutum redeat. Hæc porro loco adnotat Scholiastes in marg. Reg. et Bod. : Καὶ μὴ ἄρτι ὡς οἱ Ῥωμαίων ἱερεῖς ὡς τι τῶν ἐξαιρέτων ἀποσφύρονται τὸ γένειον.

(99) Πρῶτον. Versus ex xi *Odys.* :

..... Νενηγὴ ἀνδρὶ εἰκῶς
Πρῶτον ὑπηγήτη, τοῦ περ χαριστάτη ἦδη.

..... Adolescenti viro similis,
Primum pubescenti, cujus gratissima pubertas.

Eustathius : Ἄρτι ὀποπιπλαμένου γενείου, δὲ Mercurio occurrente Ulyssi domum Circes adeunte dicitur. Seneca epist. 12 : « Pueritiæ maximus in exitu decor est. » In quem locum Muretus et hunc Homeri, et illum Ovidii :

O nec adhuc juvenis, nec jam puer.

Citatur a Platone initio *Protagoræ*. Versus autem ille, *Lanigeræ pecudes*, ex Hesiodo est in *Operibus*. COLLECT.

- (1) *Παιδαγ*. Quædam e Nov. exciderunt.
- (2) *Ἐαυτοῦ*. Ἐαυτῶν Bod., Reg.
- (3) *Τολμῶσι*. Flor. ed. τολμῶσαι, sed rectius Pal. ms. τολμῶσι, « audentibus, » i. e. : cum talia viri audeant, mulieres quoque ad eorum exemplum, ceu speculum, se componunt. *Stylburg.* — Consentiant mss. nostri. Mox γύνιδας, cum duplici v, Bod., Reg.
- (4) *Ἄρ*. Ex Pal. auctoritate sustuli δέ, quæ in Flor. edit. legitur post ὧν. *Stylburg.* — Consentiant iterum codices nostri.
- (5) *Ἄρθρ. ἐπ. ἀρθ.* Προσώπου ἐπιγνωσθήσεται νοήμων *Eccli.* Mox, καὶ γέλως ὀδόντων, καὶ βῆματα ἀνθρώπου ἀναγγέλλει. *Ibid.*

πρὸς τὰς ἄλλας πεπολιωμένοι (6) τρίχας, μόνον τὰς ἅπας ἐπὶ τῇ κεφαλῇ περιέπουσι, μικροῦ δεῖν ἀναδοῦμενοι κερυφάλους τὰς κόμας, ὡσπερ αἱ γυναῖκες. Λέοντες μὲν οὐν ἀγχοῦσι τὸ λάσιον αὐτῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀλκῆς ὑπᾶλλόνται τῇ τριχί· κάπροι δὲ καὶ αὐτοὶ σεμνύονται λοφιᾷ, ἀλλὰ φρίσσοντας αὐτοὺς τὴν τρίχα, δεύουσαι κυνηγοί.

Εἰροπόκοι (7) δ' ὄτες μαλλοῖς καταθεβρίθασιν· ἀλλὰ καὶ τούτων ἐπλήθυνε τὰς τρίχας ὁ φιλόανθρωπος Πατήρ, εἰς σὴν, ἄνθρωπε, ὑπουργίαν, κείραι δὲ τὰς τοὺς πόκους. Καὶ τῶν ἐθνῶν οἱ Κελτοὶ (8) καὶ οἱ Σκύθαι κομῶσιν, ἀλλ' οὐ κοσμοῦνται· ἔχει τι φοβερὸν τὸ εὐτριχον τοῦ βαρβάρου, καὶ τὸ ξανθὸν αἰσῶ (9) πόλεμον ἀπειλεῖ· συγγενὲς τι τὸ χρῶμα τῷ αἵματι. Μεμισήκατον ἄμφω τῷ βαρβάρῳ τὴν τρυφήν· μάρτυρας ἐπιδείξονται σαφεῖς τὸν Πῆρον (10) ὁ Γερμανὸς, ὁ Σκύθης τὴν ἄμαξαν. Ὀλιγωρεῖ δὲ ἐσθ' ὅτε καὶ τῆς ἀμάξης ὁ Σκύθης· πλοῦτος εἶναι δοκεῖ τῷ βαρβάρῳ (11) τὸ μέγεθος αὐτῆς· καὶ καταλιπὼν τὴν τρυφήν, εὐτελής πολιτεύεται ὀλιγοναυτάρχη, καὶ τῆς ἀμάξης εὐζωνότερον, τὸν ἵππον λαβὼν Σκύθης ἀνήρ, ἀναβάς φέρεται ὁ βούλευται· κάμων δὲ ἄρα λιμῶ, αἰτεῖ τὸν ἵππον τροφάς· ὁ δὲ ὑπέχει τὰς φλέβας· καὶ ὁ κέκτηται μόνον, τῷ κυρτῷ τὸ αἷμα χορηγεῖ (12)· καὶ τῷ Νομάδι ὁ ἵππος ἡγίαν γίνεται καὶ τροφή. Ἀραβίων δὲ ἄλλοι οὗτοι Νομάδες, ἡ μάχιμος ἡλικία καμηλοβάται (13) εἰσὶ· κούσας οὗτοι τὰς καμήλους ἐφέζονται (14)· αἱ δὲ ἴσονται ἅμα καὶ θέουσιν, ἀναλαμβάνουσαι τοὺς δεσπῆτας· καὶ τὸν οἶκον ἐπιφέρουσαι σὺν αὐτοῖς. Εἰ δὲ καὶ πατρὶν ἐπιλίποι τοῖς βαρβάροις, ἀμέλγονται τοῦ γάλακτος· κενουμένης δὲ ἤδη τῆς τροφῆς, ἀλλ' οὐδὲ τῷ αἵματος φεθονται, ἢ φασὶ λυττήσαντας τοὺς λύκους. Αἱ δὲ ἄρα ἡμερώτεραι τῶν βαρβάρων, οὐ μνη-
* P. 267 ED. POTTER, 228 ED. PARIS.

A solummodo curam gerunt, vitis, non secus ac feminæ, comas propemodum alligantes. Atque leones quidem de hirtis suis pilis se jactant, sed in pugna eis armanur. Apri quoque ipsi gloriantur juba; sed eos pilis inhorrescentes pertimeseunt venatores.

Lanigeræ quoque oves denso sunt vellere onustæ: atqui eorum quoque pilos multiplicavit benignus Pater in tuum, o homo, usum, dum te vellera tondere docuit. Et ex gentibus quidem Galli et Scythæ comam nutriunt, sed non se ornant; et terribile quiddam præ se fert densum barbari capillitium, et flavus ille color bellum minatur, ut qui videatur, cognationem habere cum sanguine. Ambo hi barbari luxum odio habent. Apertos testes proferent, Germanus quidem Rhenum, Scythæ vero plaustrum. Quanquam nonnunquam quoque evenit, ut Scythæ plaustrum contemnat; divitiæ barbaro ejus esse videtur magnitudo, et relictis deliciis vitam agit frugalem; domum sufficientem, et plastro agiliorem, equum scilicet acceptum, conscendens Scythæ, eum ducit quo vult. ¶ Fame autem laborans petit ab equo alimentum: ille vero præbet venas, et, quem solum possidet, sanguinem domino suppeditat. Porro autem equus quoque Nomadi est et vehiculum et cibus. Inter Arabes autem (sunt hi alii Nomades), qui ad pugnandum apta sunt ætate, camelos conscendunt: parientes hi camelos educunt: illæ vero simul et pascuntur et currunt, dominosque suscipientes una quoque cum eis domum ferunt. Quod si potus quoque barbaris defecerit, lac mulgent: ekinanito autem nutrimento, ne sanguini quidem parcunt, ut fertur de lupis rabie ægriatatis. Illæ vero

(12) Τὸ αἷμα χορηγεῖ. Martialis lib. Spect., epigr. 3 de Sarmatis ait:

Venit et epoto Sarmata pastus equo.

De Massagetis similia refert Dionysius Perieg., vers. 744:

... Ἀλλὰ γὰρ ἵππων

Αἵματι μίσγοντες λευκὸν γάλα, δαῖτα τίθενται.

... Quin etiam equorum

Sanguini miscentes album lac, convivium apparant.

D Item Seneca in Œdip.:

Lactea Massagetes qui pocula sanguine miscet.

Silius Italicus:

Et qui, Massagetem monstrans feritate parentem,
Cornipedis susa satiaris, Concune, vena.

Eadem de Getis ac Scythis fere omnibus memorant auctores.

(13) Καμηλοβάται. Strabo lib. xvi, sinum Arabicum describens: Χώρα Νομάδων, ἀπὸ καμήλων ἐχόντων τὸν βίον· καὶ γὰρ πολεμοῦσιν ἀπ' αὐτῶν, καὶ ὀδεύουσι, καὶ τρέφονται, τῷ γάλακτι χρώμενοι, καὶ ταῖς σαρκί. « Regio Nomadum et camelis victum ductentium: nam iis et in pugna, et in faciendo itinere utuntur, et lacte ac carnis vescuntur. »

(14) Ἐφέζονται. Flor. edit. ἐφέρονται habet: pro quo Hervetus interpres ἐκφέρονται legisse videtur. Sylburgius et Pal. ms. ἐφέζονται substituit. Consequuntur codices nostri.

(6) Πεπολιωμένοι. Lowthius ait: « Sensus suadet legendum περιτιλλόμενοι. Vide quæ paulo ante præcedunt. »

(7) Εἰροπόκοι. Hesiodi Operum et dier. i, v. 252.

(8) Κελτοί. Strabo de Belgis lib. iv, pag. 196, ait: Σαγηφοροῦσι δὲ, καὶ κομοτροφοῦσι: « saga ferunt et comam alunt. » Hinc Gallia comata.

(9) Τὸ ξανθὸν αἶμα. Germanis flavæ comæ erant: Tacitus De moribus Germanorum: « Truces et cærulei oculi, rutilæ comæ. » Antoninus apud Herodianum, κόμας τε κεφαλῇ ἐπέτιθετο ξανθὰς, καὶ εἰς κυρτὴν Γερμανῶν ἡσχημένας: « comas flavas capiti circumposuit, et ad tonsuram Germanicam factas. » C. Caligula ad Germanicum triumphum, « Galliarum procerissimum quemque legit ac seposuit ad pomam: coegit non tantum rutilare et submittere comam, sed et sermonem Germanicum ediscere: » ut refert in ejus Vita Suetonius, c. 47. Quin etiam Galli capillos flavos faciebant. Plinius Nat. hist., l. xxviii, c. 12: « Prodest et sapo: Gallorum hoc inventum rutilandis capillis, ex sevo et cinere. » Martialis in Epigram.:

Caustica Teutonicos accendit pluma capillos.

Id aliæ gentes imitabantur. Tertullianus De cultu femina: « Video quasdam et capillum e croco vertere; prodest eas etiam nationis suæ, quod non Germanæ aut Gallæ procreatæ sint. »

(10) Τὸν Πῆρον. Rhenum scilicet fluvium, e quo potum haurit.

(11) Βαρβάρῳ. Βορδῶρον Nov.

barbaris mansuetiores, etiam injuria affectæ, mali accepti non recordantur, sed solitudinem confidenter percurrunt, dominos simul portantes et alentes. Pereant ergo inmanes belluæ, quibus est cibus sanguis! Neque enim hominibus fas est tangere sanguinem, quibus corpus nihil est aliud, quam caro exulta sanguine. Logi particeps fuit humanus sanguis, et gratiæ per Spiritum habet communionem. Si quis eum injuria affecerit, ✕ non latebit: licet ei, etiamsi sit nudatus figura, ipsum alloqui Dominum. Barbarorum autem probro simplicitatem: expeditam vitæ rationem diligentes, reliquerunt delicias. Tales non vocat Dominus nudos fastu et arrogantia, nudos vana gloria, avulsos a peccatis, solum vitæ lignum ferentes, solam salutem obtinentes.

CAP. IV.

Cum quibusnam habenda sit consuetudo.

Verumenimvero imprudens transilii spiritu ordinem, ad quem rursus est revertendum, et reprehendenda multorum servorum possessio. Cum enim ipsi agere singula et ministrare nolint, ad famulos confugiunt, obsonatorum et mensæ structorum, eorumque qui carnes in frusta artificiose dissecant, magnam ementes multitudinem. In multas autem et varias partes eis sunt divisi mercenarii. Ac nonnulli quidem eorum laborant in iis quæ ad explendam gulæ ingluviem pertinent, structores et ciborum conditores, et alii quidem bellariorum, alii vero liborum ac placentarum, alii pulmentorum ac sorbitionum sunt compositores et architecti; alii vero ponunt operam in vestibus superfluis: alii au-

✕ P. 268 ED. POTTER, 228-229 ED. PARIS.

(15) Διεκθέουσι. Διαθέουσι Nov.

(16) Οὐδὲ γὰρ θίγειν αἷμα. Augustinus lib. xxxii contra Faustum, cap. 13: « Si hoc tunc apostoli præceperunt, ut ab animalium sanguine abstergerent Christiani, ne præfocatis carnibus vescerentur, elegisse mihi videntur pro tempore rem facilem, et nequaquam observantibus onerosam, in qua cum Israelitis etiam gentes propter angularem illum lapidem duos parietes in se condentem aliquid communiter observarent. Transacto vero illo tempore, quo illi duo parietes, unus ex circumcissione, alter ex præputio venientes, quamvis in angulari lapide concordarent, tamen suis quibusdam proprietatibus distinctius eminebant, et ubi Ecclesia gentium talis effecta est, ut in ea nullus Israelita carnalis appareat, quis jam hoc Christianus observat, ut turdos, vel minutiores avicillas non attingat, nisi quarum sanguis effusus est: aut leporem non edat, si manu a cervice percussus, nullo cruento vulnere occisus est. Et qui forte pauci adhuc tangere ista formidant, a cæteris irridentur. — COLLECT. Mox respicit Gen. iv, 10, ubi dicit, « sanguinem » humana figura « nudum » ad « Dominum loqui: » quod de sanguine Abekis refertur.

(17) Τις συνδιατριπτέον. A. negative mavult, Τις μὴ συνδιατριπτέον, cum quo capite utiliter conseres Seneca epistolam 47. STLBURG. — Τί συνδ. Nov.

(18) Τῶν ἐντέχ. « Structores, » vel « diribitores » intelligit qui convivis fercula artificiose distribuabant. Eos mox δαιτρούς vocat. Seneca epist. 47: « Alius pretiosas aves scindit: pectus et clunes, certis ductibus circumferens eruditam manum, in frusta excutit. . . . Infelix qui huic rei vivit, ut altilia secet decenter. » Eorum meminit Juvenalis

σικακοῦσιν ἀδικούμεναι· ἀλλὰ καὶ τὴν ἔρημον διεκθέουσι (15) τεθαρόχκτως, δεσπότης ὁμοῦ καὶ φέρουσαι καὶ τρέφουσαι. Ὅλοιντο οὖν οἱ θῆρες οἱ φυλακτικοί, οἷς τὸ αἷμα ἢ τροφή! οὐδὲ γὰρ θίγειν αἷμα (16) τοῖς ἀνθρώποις θέμις, οἷς τὸ σῶμα οὐδὲν ἄλλ' ἢ σὰρξ ἐστὶν αἵματι γεωργουμένη. Μετέσχηκε τοῦ Λόγου τὸ αἷμα τὸ ἀνθρώπινον, τῆς χάριτος κοινωνεῖ τῷ Πνεύματι· κῆν ἀδικήσῃ τις αὐτοῦς, οὐ λήσεται· ἔξῃσιν αὐτῷ καὶ γυμνῷ τοῦ σχήματος πρὸς τὸν Κύριον λαλεῖν. Ἀποδέχομαι δὲ τῶν βαρβάρων τὴν λιτότητα· εὐζώνων ἀγαπήσαντες πολιτεῖαν οἱ βάρβαροι, κατέλειψαν τὴν τρυφήν. Τοιούτους ἡμᾶς ὁ Κύριος καλεῖ γυμνοὺς ἀπειροκαλίας, γυμνοὺς κενοδοξίας, ἀμαρτιῶν ἀπεσπασμένους, μόνον ἐπιφερομένους τὸ εὖλον τῆς ζωῆς, μόνον ἐπέχοντας τὴν σωτηρίαν.

B

ΚΕΦ. Δ'.

Τίσι συνδιατριπτέον (17).

Ἄλλὰ γὰρ ἐλελεῖσθαι παραπλεύσας τῷ πνεύματι τὴν ἀκολουθίαν, ἐφ' ἣν αἴθις παλινοδρομητέον, καὶ τῶν οικητῶν τὴν πολυκτημοσύνην ὀνειδιστέον. Φεύγοντες γὰρ αὐτουργίαν καὶ αὐτοδιακονίαν, ἐπιτοὺς θεράποντας καταφεύγουσιν, ὄψοποιῶν, καὶ τραπεζοποιῶν, καὶ τῶν ἐντέχως (18) εἰς μοίρας κατατεμνόντων τὰ κρέα, τὸν πολὺν συνωνούμενοι ὄχλον. Μεμέρισται δὲ αὐτοῖς ἡ θητεία πολυσχεδῶς (19)· καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν γαστριμαργίαν αὐτῶν πονοῦσι, δαιτροὶ τε, καὶ καρυκευταί, καὶ οἱ τῶν πεμμάτων, καὶ οἱ τῶν μελιπηκτων, καὶ οἱ τῶν βροφημάτων συσκευασταί τε καὶ δημιουργοί· οἱ δὲ περὶ τὰς ἐσθίτας ἀσχολοῦνται τὰς περιττάς· οἱ δὲ χρυσοφυλακοῦσιν, ὡς γρύπες (20)· οἱ δὲ τὸν ἄργυρον φυλάττουσι. καὶ

Sat. 5, vers. 420:

Structorem interea, ne qua indignatio desit, Saltantem species, et cheironomonta volanti Cultello, donec peragat dictata magistri Omnia: nec minimo sane discrimine refert, Quo gestu lepores, et quo gallina secetur.

Idem sat. 11, vers. 136:

Sed nec structor erit, cui cedere debeat omnis Pergula, discipulus Trypheri doctoris, apud quem Sumine cum magno lepus, atque aper, et pygargus,

Et Scythicæ volucres, et Phœnicopterus ingens Et Gæulius oryx, hebeti lautissima ferro Cæditur, et tota sonat ulmea cæna Suburra.

D (19) Πολυσχεδῶς. Malim πολυσχεδῶς per i. Nam πολυσχεδῶς dicitur τὸ μεμερισμένον, τὸ εἰς πολλὰ ἐσχισμένον.

(20) Ὡς γρύπες. Gryphes olim credebantur aurum custodiare. Pausanias Atticis, pag. 43, edit. Hanov., Minervæ galeam describens, ait: Καθ' ἐκάτερον δὲ τοῦ κράνου, γρύπες εἰσὶν ἐπιεργασμένοι· τούτους τοὺς γρύπας ἐν τοῖς ἐπέσιν Ἀριστέας ὁ Προκωννήσιος μάχεσθαι περὶ τοῦ χρυσοῦ φησιν Ἀριμασποῖς ὑπὲρ Ἰσσηδῶν τὸν δὲ χρυσὸν, ὃν φυλάσσοσιν οἱ γρύπες, ἀνιέναι τὴν γῆν· εἶναι δὲ Ἀριμασποῦς μὲν ἄνδρας μονοφάλμους πάντας ἐκ γενετῆς· γρύπας δὲ θηρία λέουσιν εἰκασμένα, περὰ δὲ ἔγεις καὶ στόμα ἀετοῦ. « Utramque galeæ partem gryphes tenent. Hos cum Arimaspi, qui supra Issedones sunt, auri causa assidue bellare, Aristecas Proconnesius carminibus testatus est: et aurum quidem, quod custodiunt gryphes, e terra nasci: Arimaspos autem esse viros, qui unico singuli oculo nascuntur: et gryphes, belluas

σμήχουσι τὰ ἐκπώματα, καὶ τὰς περὶ τὰς ἐστιάσεις ἄ
πρακτεὺς εὐτρεπίζουσιν· ἄλλοι καταψήχουσι (21)
τὰ ὑπερβύγια· οἰνοχέουν τε ὄμιλος ἀσκεῖται παρ'
ἀσπίς, καὶ μαιρακίων ὠραίων (22) ἀγέλαι, καθά-
περ θεριμμάτων (23), παρ' ὧν ἀμέλγονται τὸ κάλ-
λος. Κομμῶται δὲ καὶ κομμώτριαι (24) περὶ τὰς
γυναικῆς ἀμφιπολεύουσιν· αἱ μὲν τὰ κάτοπτρα, αἱ
δὲ τοὺς κεκρυφάλους, ἄλλαι τοὺς κτένας. Εὐνούχοι
πολλοί, καὶ οὗτοι μαστροποῖ, τῷ ἀξιοπιστῷ τοῦ μὴ
δυνασθαι φιληδεῖν, τοῖς εἰς ἡδονὰς ἐθέλουσι βραθυ-
μεῖν ἀνυπόπτως διακονούμενοι. Εὐνούχος (25) δὲ ἀλη-
θής, οὐχ ὁ μὴ δυνάμενος, ἀλλ' ὁ μὴ βουλόμενος φι-
ληδεῖν. Διαμαρτυρούμενος γοῦν ὁ Λόγος διὰ τοῦ προ-
φήτου Σαμουὴλ πρὸς τοὺς παραθετηκότας τῶν Ἰου-
δαίων, αἰτοῦντι τῷ λαῷ βασιλέα, οὐ τὸν φιλόθρω-
πον ὑπισπένεται κύριον, ἀλλὰ τινά αὐτοῖς αὐθάδη
τύραννον ἀπειλεῖ τρυφητικόν· « Ὅς λήψεται, φησί,
τὰς θυγατέρας ὑμῶν εἰς μυρεφούς, καὶ εἰς μαγει-
ρίστας, καὶ εἰς πεσσοῦστας· ὁ νόμος πολέμου κρατή-
σας, οὐκ εἰρηλικὴν οἰκονομίαν ζηλώσας. Οἱ δὲ τὰ
φορεῖα εἰς ὕψος αἵροντες τῶν γυναικῶν, καὶ φορά-
θην βασιάζοντες, Κελτοὶ πολλοί (26)· Ἐριθοὶ δὲ, καὶ
ταλασίαι, καὶ ἰστοπονοῖαι, καὶ ἡ γυναικωνίτις ἐρ-
γίτη, καὶ οἰκουρία, οὐδαμοῦ· ἀλλ' οἱ ψευδοποιούντες
τὰς γυναικῆς διημερεύουσι μετ' αὐτῶν, μύθους ἐρω-
τικῶς ἀδολεσχοῦντες, καὶ τὸ σῶμα, καὶ τὰς ψυχὰς
αὐτῶν διακναίοντες ψευδεργία καὶ ψευδολογία. « Οὐκ
ἴση δὲ μετὰ πολλῶν (27), » φησὶν, « ἐπὶ κακίᾳ, οὐδὲ
προσθήσῃ μετὰ πλήθους· » ὅτι ἡ σοφία ἐν ὀλίγοις,
ἀταξία δὲ ἐν πλήθει καταφαίνεται. Αἱ δὲ, οὐδὲ διὰ σε-

tem aurum custodiunt, ut gryphes: alii argentum
servant, et abstergunt pocula, et conviviorum appa-
ratus præparant: alii fricant jumenta: comparatur
etiam ab illis turba pocillatorum, formosorumque
adolescentum greges, tanquam pecorum quibus emul-
gent pulchritudinem. Ornatores autem et ornatrices
mulieribus ꝥ ornandis deserviunt: et hæ quidem spe-
culis, illæ autem vittis, aliæ vero præsumt pectinibus.
Eunuchi multi, iique lenones, propterea quod sit
probabile eos libidini non posse operam dare, iis qui
volunt vacare voluptati, inservientes citra ullam
suspicionem. Eunuchus autem verus est, non qui
non potest, sed qui non vult dare operam volu-
ptati. Transgressis itaque Judæis per Samuelem
prophetam Logos protestans, petenti regem populo
non humanum pollicetur dominum, sed quemdam
se insolentem daturum eis minatur tyrannum, libi-
dini et voluptati deditum: « Qui vestras, inquit,
filias accipiet in unguentarias, coquas et pauifi-
cas: » ut qui belli lege eas invaserit, non autem
sequatur pacificam reipublicæ administrationem.
Et qui mulierum quidem lecticas in altum tollant,
et in humeris eas ferant, multi Galli sunt: lanifi-
cium autem, telæque texendæ artificium, mulie-
breque opus, ac domus administratio et custodia,
nusquam est: sed qui mulieribus falsa narrant,
toto die cum eis versantur, amatorias fabulas nu-
gaciter referentes, earumque corpus et animas fal-
sifacis factis et verbis mendacibus corruptentes. « Non
eris » autem, inquit, « cum multis propter vitium,

✱ P. 269 ED. POTTER, 229-250 ED. PARIS.

• I Reg. viii, 13.

leonibus similes, rostrum et pennas habere aquil-
linas. »

(21) *Καταψήχουσι*. *Καταψήχουσι* Bod., Reg., ve-
rum in hoc aliquis η super υ scripsit, significans
veram lectionem esse *καταψήχουσι*.

(22) *Μαιρακίων ὠραίων*. Mos erat e pueris for-
mosissimos deligere, qui ad pocula ministrarent.
Conf. *Archæologia* nostræ Græcæ lib. iv, cap. 20.

(23) *Ἀγέλαι, καθάπερ θεριμάτων*. Justinus M.,
Apol. i, pag. 54, edit. Oxon.: Πρώτον μὲν ὅτι τοὺς
πάντας σχεδὸν ὀρώμεν ἐπὶ πορείᾳ προάγοντας, οὐ
μόνον τὰς κόρας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρσενας· καὶ ὅν τρόπον
λέγονται οἱ παλαιοὶ ἀγέλας βοῶν ἢ αἰγῶν, ἢ προ-
βάτων τρέφειν, ἢ ἱππων φορβάδων, οὕτω νῦν καὶ
παῖδας, εἰς τὸ αἰσχυρῶς χρῆσθαι μόνον, καὶ ὁμοίον
θῆλειων, καὶ ἀνδρογύνων, καὶ ἀβήητοποιῶν πλήθος
κατὰ τὸ πᾶν ἔθνος ἐπὶ τούτου τοῦ ἄγους ἔστηκεν.
« Primum quidem quod omnes fere videamus ad
fornicationem prostitui, non puellas modo, sed et
masculos. Etenim quemadmodum veteres dicuntur
armenta et greges boum, vel caprarum, vel ovium,
vel equorum gregalium aluisse: ita nunc et pueri ad
turpem duntaxat usum, atque ibidem feminarum,
et androgynorum, et nefanda patrantium turba ad
istud piaculum per nationem omnem prostant. »
Tatianus *Orat. ad Græc.* p. 100, edit. Oxon.: Πα-
ραστασία μὲν ὑπὸ βαρβάρων διώκεται, προνομίας δὲ
ὑπὸ Ῥωμαίων ἔξισται, παίδων ἀγέλας, ὡσπερ ἱππων
φορβάδων, συναγεῖρειν αὐτῶν περιωμένων. « Barbari
puerorum amores damnant: ii vero apud Romanos
prærogativa dignantur, qui pueros sibi quampluri-
mos, tanquam equos gregales, colligere studio ha-
bent. »

(24) *Κομμῶται δὲ καὶ κ*. Pollux lib. ii, c. 1: Οἱ δὲ
περὶ τὴν κόμην χειροτέχναι κομμῶται καὶ κομμώτριαι
αἱ γυναικῆς. Unde quidam eum putant deducere a

κομῷ; verum in manuscripto legitur κομμῶται καὶ
κομμώτριαι, ut apud Hesychium et alios. « Comæ
ergo artifices manuarii, » inquit interpres, « com-
ptores et comtrices. » Turnebus ex Varrone citat
Nævium in *Commotria*, Suetonium in *Claudio* « or-
natricem » dixit. Sequitur, « illæ vero vittis, » αἱ δὲ
τοὺς κεκρυφάλους, quæ alii « reticula » vertunt, qui-
bus plena comæ stringitur. Eos, qui ejusmodi vin-
cula componebant, appellat σαχυφάντας Demosthe-
nes in Olympiodorum. Sed corruptus est apud Pol-
lucem locus, emendandus sub finem lib. x, Συκοφάν-
τας, τοὺς πλεονέκτας ταῖς γυναιξὶ τοὺς κεκρυφά-
λους. At in manuscript. τοὺς πλέονκτας ταῖς γυναιξὶ
τοὺς κεκρυφάλους. Idem habes apud scholiasten
Demosthenis. COLLECT.

(25) *Εὐνούχος*. Respicit Matth. xix, 12. Conf.
quæ infra dicit auctor in principio *Strom.* iii.

(26) *Κελτοὶ πολλοί*. Celti lecticariis utebantur,
quod iis grandia corpora essent. Liburnos huic
servitio destinatos non semel memorat Juvenalis,
ut sat. 3, vers. 240:

*Si vocat officium, turba cedente vehetur
Dives, et ingenti currat super ora Liburno.*
« Multos » autem Celtas dicit, quia ditiorum lec-
ticæ plurium servorum humeris imponebantur.
Unde lecticæ « hexaphori » et « octophori. » Ju-
venalis « octo servos » lecticarios memorat, sat. 7,
v. 142. Tertullianus ea describens, quæ Christianæ
femine necessaria essent, ait: « Non quidem mo-
nilium amodera, non vestium tædia, » non Gallicos
multos « nec » Germanicos « bajulos, quæ nuptia-
rum gloriæ accendunt; sed sufficientiam, quæ
modestia et pudicitia apta est. »

(27) *Πολλῶν*. Πλεόνων Bib. Vulg. Mox, οὐ προσ-
τεθήσῃ μετὰ π. Ibid.

nec adjiceris cum multitudine ^a : » quoniam sapientia in paucis, confusio autem et immoderatio in multis cernitur. Atque illæ quidem non propter honestatem, quod nolint aspici, qui lecticas earum portent, conducunt : recte enim ageretur, si hoc modo affectæ velamentum sibi injicerent ; sed per summas delicias vehuntur a famulis, ostentare se cupientes. Aperto itaque velo eos, qui ipsas respiciunt, acrius intuentes, mores suos ostendunt : sæpe autem etiam intus prospiciunt, hanc, quæ est superficie tenus, honestatem per hanc lubricam diligentiam probro afficientes. « Ne circumspicias autem, inquit, in vicis civitatis : nec erres in ejus solitudinibus ^b : » est enim vere solitudo, etiamsi adsit turba incontinentium, ubi non est homo pudicus. Circumferuntur **99** autem per templa sacrificantes et divinantes, cum præstigiatoribus et circulatoribus, **X** et cum sceleratis vetulis, quæ domos corrumpunt, quotidie una pompas celebrantes, et aniles susurros ad pocula sustententes, nonnullaque amatoria et carmina in matrimonii perniciem composita a præstigiatoribus ediscentes : et alios quidem viros habent, ab aliis possidentur, alios autem eis vates pollicentur. Illæ autem falli sese nesciunt, et seipsas quidem, tanquam vas voluptatis, iis tradere, qui volunt explere libidinem : suam autem pudicitiam probro turpissimo permittentes, vituperandum in primis exitium pro magno lucro ducunt. Multi autem sunt meretriciæ impudiciticæ ministri, alii aliunde subeuntes. Facile enim ad libidinem feruntur intemperantes, sicut porci ad eam alvei partem, quæ deprimitur. Unde Scriptura constantissime admonet : « Ne introducas quemvis hominem in domum tuam : dolosi enim hominis multæ sunt insidiæ ^c. » Alibi autem : « Viri justii, inquit, sint tui convivæ, et in timore Domini tua permanebit gloriatio ^d. » Abest in malam rem fornicatio. « Hoc enim scitote, inquit Apostolus, quod omnis fornicator, vel immundus, vel avarus, qui est cultor idolorum, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei ^e. » Istæ vero effeminatorum virorum delectantur congressibus : intro autem confluent cinædororum turbæ lin-

✕ P. 270 ED. POTTER. ^a Exod. xxiii, 2. ^b Eccli.

(28) *Τοὺς φορεῖς.* Τοὺς διαβαστάζοντας, inquit D Scholiastes in marg. Bod. et Reg.

(29) *Μὴ περιβλέπου.* Locus est Ecclesiastici ix : « Noli circumspicere in vicis civitatis, nec oberraveris in plateis illius. » Clemens μὴδὲ ἐν ταῖς ἐρημίαις αὐτῆς πλανῶ. In Antuerpiensi, καὶ ἐν ταῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ. COLLECT.

(30) *Περιφέρονται.* Similia de mulieribus libidini ac superstitioni deditis refert Juvenalis sat. 5, vers. 510 et seq.

(31) *Ἀγύρταις καὶ μητραγύρταις.* Scholiastes in marg. Bod. et Reg. hæc adnotat : Ἀγύρταις καὶ μητραγύρταις : ἀγύρταις μὲν, οἱ ἔργον παιούμενοι τὸ τὰς ἀγυῖας περινοστεῖν, φλυαρίας τε συνείρειν μητραγύρταις δὲ οἱ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, τῇ Πέτῃ, ἀνακειμένοι, γοητικῶν... γυταί (f. ἐγγυηταί) καὶ φίλτρων ἐπὶθεν συσκευασταί, οὗς καὶ Πάλλους (scr. Γάλλους) καλοῦσιν, ἀποκόπτουσι βυτας τῶν γεννητικῶν, καὶ πρὸς τὰ ἀσχήμονα πάθη ἐτοιμοτάτους.

μνότητα τοῦ κατασκοπεῖσθαι μὴ βούλεσθαι συνκωῦνται τοὺς φορεῖς (28) ἀγαπητὸν γὰρ ἦν ἂν, εἰ τῇ διαθέσει ταύτῃ προσεβάλλοντο τὴν σκέπην· ἀλλὰ θρυπτόμεναι ἐπογοῦνται τοῖς οἰκέταις, ἐμπομπεῖν γλιχόμεναι. Ἀναπεπταμένης γοῦν τῆς αὐλαίας περιβλέπεται δριμύτερον τοὺς εἰς αὐτὰς ἀφορῶντας, διελέγονται τὸν τρόπον· πολλάκις δὲ καὶ προκύπτουσιν ἐνδοθεν, τὴν ἐπιπόλαιον σεμνότητα καταισχύνουσαι τῇ ὀλισθαίνουσῃ περιεργίᾳ. « Μὴ περιβλέπου (28) δὲ, φησὶν, ἐν ῥύμαις πόλεως· μὴδὲ πλανῶ ἐν ταῖς ἐρημίαις αὐτῆς· » ἐρημία γὰρ ὡς ἀληθῶς, κἂν ὄχλος ἀκολάστων ἦ, ἐνθα μὴ πάρεστιν ἄνθρωπος σωφρονίων. Περιφέρονται (30) δὲ αὐταὶ ἀνὰ τὰ ἱερὰ ἐκθυόμεναι καὶ μαντευόμεναι, ἀγύρταις καὶ μητραγύρταις (31), καὶ γραῖαις βιωμολόχοις, οἰκοφοροῦσαι, **B** ὀσημέραι συμπομπεύουσαι (32)· καὶ τοὺς παρὰ ταῖς κύλιξι ψιθουρισμοὺς γραϊκοὺς ἀνεχόμεναι, φίλτρα δῖτα καὶ ἐπιπόλαια παρὰ τῶν γοητῶν ἐπ' ὀλέθρῳ γάμων ἐκμανθάνουσαι· καὶ τοὺς μὲν ἔχουσι τῶν ἀνδρῶν, τὰς δὲ ἔχονται, ἄλλους δὲ αὐταῖς οἱ μάντιες ὑπισχνοῦνται! Οὐκ ἴσασιν δὲ ἀπατῶμεναι, καὶ αὐτὰς (33) μὲν ὡς σκεῦος ἐκδοδοῦσαι ἡδονῆς, τοῖς λαγνεύειν ἐθέλουσιν τὴν δὲ ἀγνείαν τὴν σφῶν τῆς αἰσχίστης ἀντικαταλαττόμεναι ὕβρεως, ἔργον ἡγοῦνται χρηματισμοῦ τὴν ἐπὶνειδιστον φθοράν. Πολλοὶ δὲ οἱ τῆς ἐταιρικῆς διάκονοι ἀκολασίας, ἄλλος ἄλλοθεν παρεισδύοντες· εὐεπίφοροι γὰρ οἱ ἀκόλαστοι πρὸς τὴν ἀσέλγειαν, καθάπερ οἱ χοῖροι, πρὸς τὸ καταδύομενον τοῦ σάφους ἐπιφερόμενοι. Ὅθεν ἐβῶρωμένεστατα ἡ Γραφὴ παραινεί· « Μὴ πάντα ἀνθρώπων εἴσαγε εἰς τὸν (34) οἶκόν σου· πολλὰ γὰρ τὰ ἐνεδρα τοῦ δολίου. » Ἀλλαχοῦ δέ· « Ἄνδρες δίκαιοι, φησὶν, ἔστωσαν σύνδειπνοί σου· καὶ ἐν φόβῳ Κυρίου τὸ καύχημά σου διαμενεῖ (35). » Ἐς κόρακας ἡ πορνεαί· « Εὐ γὰρ τοῦτο ἴστε (36), » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « ὅτι πᾶς πόρνος ἢ ἀκάθαρτος ἢ πλεονέκτης, ὃς ἐστὶν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ. » Αἱ δὲ ἀνδρογύνων συνουσίαις ἡδοναὶ· παρειστρέουσιν δὲ ἐνδοσὶν κιναιδῶν ὄχλοι, ἀθυρογλωσσοί· μιαιροὶ μὲν τὰ σώματα, μιαιροὶ δὲ τὰ φθέγματα, εἰς ὑπουργίας ἀκολάστους ἡδρωμένοι, μοιχεῖας διάκονοι, κιχλίζοντες καὶ ψιθυρίζοντες, καὶ τὸ πορνικὸν ἀναίδην εἰς ἀσέλγειαν διὰ ῥινῶν (37) ἐπιψοφούντες ἐπικιναιδισμα-

ix, 7. ^c Eccli. xi, 31. ^d Eccli. ix, 22. ^e Ephes. v, 5.

(32) *Συμπομπεύουσαι.* Pal. ms. συμπολιτεύουσαι. STILBURG. — Id habent etiam Bod., Reg.

(33) *Αὐτὰς.* Scribe αὐτάς, « se : » ut alibi sæpe.

(34) *Τὸν.* Abest ab Eccli.

(35) *Τὸ καύχημά σου διαμενεῖ.* Ἔστω τὸ καύχημά σου. Eccli.

(36) *Εὐ γὰρ τοῦτο ἴστε.* Τοῦτο γὰρ ἔστε γινώσκοντες apud Paulum.

(37) *Διὰ ῥινῶν.* Tatianns Orat. ad Græc. p. 83, edit. Oxon. : Ῥιναυλοῦσι τὰ αἰσχρὰ, κινουῦνται δὲ κινήσεις ὃς οὐκ ἐχρήν, καὶ τοὺς ὅπως δεῖ μοιχεύειν ἐπὶ τῆς σκηνῆς σοφιστεύοντας αἱ θυγατέρες ὑμῶν καὶ οἱ παῖδες θεωροῦσι. Κατὰ παρ' ὑμῖν τὰ ἀκροατήρια. Κηρύττονται πάνθ' ἄπερ ἐν νυκτὶ μοιχευῶν πρᾶγματεύεται, καὶ τέρποντα τοὺς ἀκροατὰς αἰσχρῶν λόγων ἐκφωνήμασι. « Obscena verba naso resonante effutunt, et motus indecentes moventur, et adulteriorum in scena magistros filiae et filii vestri spectant. Honesta scilicet auditoria vestra sunt. Omnes

ἐπιδόμοις ῥήμασι καὶ σχήμασι τέρπειν πειρώμενοι, καὶ εἰς γέλωτας ἐκκαλούμενοι, πορνείας παράδρομον (38). Ἔστι δ' ὅτε καὶ ὑπεκκαίμενοι διὰ τὴν τυχοῦσαν ὀργὴν, ἦτοι πόρνοι αὐτοί, ἢ καὶ κραιπνὸν θυλὸν εἰς θλιθεὶν ἐζηλωκοῦτες, ἐπιπροσοῦσι τῇ βῆνι, βατράχων δίκην, καθάπερ ἔνοικον ταῖς μυκτῆραι τὴν χολὴν κεκτημένοι. Ἄλλ' αἶ γε ἀστειότεραι (39) τούτων, ὄρνεις Ἰνδικούς (40), καὶ ταύνας Μιθδικούς ἐκτρέφουσι, καὶ συνανακλίνονται (41) τοῖς φοβοῖς παίζουσαι, σικίνους τέρσαι γαννύμεναι· καὶ τὸν μὲν Θερασίτην ἀκούουσαι, γελῶν· αὐταὶ (42) ἔ, πολιτιμήτους ὠνούμεναι Θερασίτας, οὐκ ἐπ' ἀνδρά-αν ὁμοζύγοις, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνοις ἀυχοῦσιν, ἀ δὴ ἄχθος ἐστὶ γῆς (43). καὶ χήραν μὲν παρορῶσι σωφρονουσαν, Μελιταίου πολλῶ διαφέρουσαν κυνιδίου (44). καὶ πρεσβύτην παραβλέπουσι δίκαιον, εὐπρεπέστερον, ὄμμα, τέρσας ἀργυρωνήτου. Παιδίον δὲ οὐδὲ προσ-λεται ὄρφανόν, αἱ τοὺς ψιττακοὺς καὶ τοὺς χαρ-δριούς ἐκτρέφουσαι· ἀλλὰ τὰ μὲν οἴκοι κυϊσόμενα ἐκπῆσαι παῖδια, τοὺς δὲ τῶν ὀρνίθων ὑπολαμβάνουσι νεοτούς· καὶ τὰ ἄλογα τῶν λογικῶν προκεκρίχασιν· ἄν ὑποτρέφειν τοὺς σωφροσύνην ἐπαγγελλομένους γίροντας, καὶ πιθήκων, οἴμαι, ἐπιπροσωπότερους, καὶ ἄρῶν φθέγγασθαι τι βέλτιον δυναμένους· καὶ ἔχειν μὲν ἐπίπροσθεν τό, « Ὁ ἐλεῶν (45) πτωχὸν δανείζει θεῷ » καὶ τό, « Ἐφ' ὅσον δὲ, » φησὶν, « ἐνὶ τούτων ἐπιήσατε τῶν ἐλαχίστων (46), ἐμοὶ ἐποιήσατε. » αἱ ἔ ἐμπάλιν ἀπαιδεύσαν προτετιμήχασιν σωφροσύνης, τὰς ἐαυτῶν οὐσίας ἀπολιθοῦσαι εἰς τοὺς μαργαρίτας καὶ τὰς σμαράγδους τὰς Ἰνδικάς. Καὶ μὴν καὶ εἰς

¶ P. 271 ED. POTTER, 251 ED. PARIS.

æquiliæ nocturnæ, et quidquid obscene dictum demulcere potest auditores, alta voce promulgatur. » (38) *Παράδρομον*. Interpres legit πρόδρομον, nec male. *Παράδρομος* esset « cursus a latere assectator. » SYLBURG.

(39) Ἄλλ' αἶ γε ἀστειότεραι. Reinesius *Var. lect.* lib. 1, cap. 23, hæc adnotat : « Clemens *Pæd.* lib. III, cap. 4, ubi de præposteris feminarum studiis, Ἄλλ' αἶ γε ἀστειότεραι τούτων, inquit, ὄρνεις ... τέρσαι γαννύμεναι. In cuius loci versione dupliciter erravit Hervetus : quod σικίνους reddit « saltationibus, » cum tamen saltatio satyrica σικίνους dicatur, non σικίνους, et quod copulativam in ultimo membro præter rationem superaddit. Heinsius scribit, σικινίζουσαι τερ. γ. « ut cum Satyris istis et mostellis satyricæ et lascivæ saliant, » quod est σικινίζουσαι. Sed huic lectioni tum omnes codices, tum etiam ῥησις Clementina reclamant : nam hac non tam feminarum istarum voluptates, quas in saltationibus impudicis sectantur, quam animorum ineptias, quas hic commemorat, gaudientium sinisteritate perstringit. Maluimus a recepta lectione ne minimum abire, quæ sensum commodissimum exhibet. Interpretamur autem σικίνους a Clemente appellari τέρσας appositivè : monstris enim quam hominibus similiores satyri, et horum portentosis tam figuris, quam actionibus se oblectare istas. Σικίνους, « Sicinni, » hoc loco, iidem cum satyris, et deformitate obscenitateque ridiculis προσώποις, sive phibæciis verius ac larvis; fuisse hoc nomine satyrum quemdam e Luciano *Περὶ ὀρχήσ.* colligere est. Ait tres esse nobilem saltationum species, cordaca, sicinnim, et emmelian : quas cum οἱ Διονύσου θεράποντες οἱ σάτυροι invenissent, ἀπ' αὐτῶν ἐκάστην ὠνόμασαν. Fuerit igitur inter primos satyros Sicinnus, a quo saltationi nomen. Expresse Athenæus lib. 1 : Σικίνους, ἧς εὐρετῆς Σικινός τις

A gua effrenatæ, corpore pariter atque oratione impuræ, ad ministeria impudicæ viriles, adulterio deservientes, impudice ridentes, et susurrantes, et fornicatorium ad lasciviam sonum per nares edentes, impudicis verbis et figuris delectare conantes, et ad risum, qui est fornicationis præcursor, provocantes : nonnunquam etiam vel qualibet ira incensi; nempe qui ipsi scorta sunt, vel qui etiam cinædorum turbam in suam perniciem sectantur, naribus, non secus ac ranæ, plausum edunt, ac si in naso bilem veluti habitantem habeant. Quinetiam quæ sunt ex eis paulo urbaniores aves Indicas pavonesque Medicus nutriunt, et si quod est acuto capite, monstrum verius quam homo, ei accumbunt, et cum eo ludunt, lascivis saltationibus et portentis se oblectantes : et rident quidem, cum Thersiten audiunt; ipsæ vero Thersitas maximi pretii ementes, non de conjugibus, sed de illis, quæ sunt terræ pondus, se jactant : et modestam quidem viduam, Melitæo catello longe præstantiorem, despiciunt, et justum senem negligunt, qui est, nisi fallor, monstro ære empto magis decorus. Puerum autem orphanum non admittunt, quæ psittacos et charadrios enutrient : sed filios quidem domi natos exponunt, gallinarum autem pullos excipiunt : et quæ sunt expertia rationis iis, quæ ratione sunt prædita, præferunt : cum oporteret senes alere, qui temperantiam profitentur, et sunt, ut ego quidem existimo, simiis formosiores, et loqui possunt melius lusciniis; et illud in medium adducere : « Feneratur Deo, qui

C βάρβαρος· οἱ δὲ φασιν ὅτι Κρήσις ἦν ὁ Σικίννος. Ab hoc postea qui deformi specie lascivis motibus risum spectantibus conciunt, per metaphoram vel synecdochen speciei dicti « Sicinni. » Hos autem Latinæ linguæ inserere, nemo mirabitur, qui « sicinnistas » a L. Accii poeta *Præmaticis* a Gellio lib. xx, cap. 2, nominari, et « sicinnum » genus saltationis apud veteres fuisse, quod aliquando saltabundi cantarent isti, post et stantes, horit. Quin et verbum e Græco σικιννίζεω Latina formatione factum in Isidori *Glossario* reperiremus, nisi fecissent mangones (nam ab hisce est quod hodie legimus) « Sancennissat, et sancivissat, lætatur, triumphat. » Erat enim, antequam impuræ manus istæ collutularent, « sicinnissat : » sicinnissare enim, cum tripudio et cantu vinnulo lætitiæ exercere. »

(40) ὄρνεις Ἰνδικούς. Ψιττακοὺς φησι, inquit Scholiastes in marg. Bod.

D (41) Καὶ συνανακλίνονται. Scribe, καὶ συνανακλίνονται τοῖς φοβοῖς, παίζουσαι, σικιννίζουσαι, τέρσαι γαννύμεναι. Ut cum satyris illis et mostellis, satyricæ et lascivæ saliant, quod est σικιννίζεω· sicut cum illis ludunt. HEINSIUS.

(42) Αὐταὶ. Rectius αὐταί, « ipsæ. » SYLBURG.

(43) Ἄχθος . . . γῆς. Respicit Homericum ἄχθος ἀρούρης.

(44) Μελιταίου . . . κυνιδίου. Scholiastes in margine Reg. et Bod. adnotat : Μελιταῖον κυνιδίον, μικρὸν, χθαμαλὸν, ὃ ναυοῦδιον καλοῦσι κατὰ τέρσησιν τοῦ ἄνω λέγει· ἔστι γὰρ ὑποκοριστικὸν τοῦ νάνου· νάνον δὲ τὸν μικρὸν φασὶν ἀνθρώπων. Μελιταῖον δὲ λέγει, ὅτι ἀπὸ Μελίτης ἐστὶ τῆς νήσου, ἢ ἐστὶν ἐν τῷ Τυρρῆνικῷ πελάγει.

(45) Ὁ ἐλ. Δανείζει θεῷ ὁ ἐλεῶν πτ. inverso ordine Bibl. Vulg.

(46) Ἐποιήσατε τῶν ἐλ. Ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν ἐλαχίστων, Matth.

miseretur pauperis ^a : » et hoc : « Quatenus uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis ^b. » Eæ autem contra imperitiam prætulere modestiæ, ut quæ suas facultates in lapides converterint, margaritas scilicet et smaragdos Indicos. Quin etiam in futilibus et evanidis tincturis, et in emptiliis mancipiis temere opes profundunt, et abjiciunt, non « Paupertas autem, inquit, virum humiliat ^c. » Per paupertatem volunt eam dicere parcimoniam, per quam pauperes sunt ii divites, qui bona non communicant.

✕ CAP. V.

Quomodo in balneis se gerere oporteat.

Cujusmodi autem sunt eis lavacra? domus artificiosæ compactæ, perspicuæ, quæque circumferri possunt, teguntur sindone: et cathedræ aureæ, argenteæ, et vasa innumerabilia aurea et argentea: quorum hæc quidem ad propinandum, illa vero ad vescendum, alia autem ad lavandum circumferuntur. Quin etiam carbonum craticulæ. Eo enim deventum est intemperantiæ, ut cœnent, et sint ebrici, dum lavantur, et argenteam suppellectilem, cum qua tanquam in pompa se venditant, arroganter in balneis proferunt; atque adeo fortasse etiam divitias, per immodicam superbiam, maxime autem voluntariam insolentiam, per quam viros pusilli et effeminati animi arguunt, utpote victos a feminis, ostendant; et quomodocunque seipsas non posse convenire, nec sine multis vasis sudare, comprobant. Etenim quæ sunt pauperes, etsi pompæ non

✕ P. 272 ED. POTTER, 252 ED. PARIS. ^a Prov. xix, 17. ^b Matth. xxv, 40. ^c Prov. x, 4.

(47) Διαβρίπτουσι. Διαβριπτούσι Bod., διαρπτοῦσι Reg. quod aliquis in διαρπτοῦσι mutavit.

(48) Πενία. Locus est Proverb. x, vers. 4: Πενία ἄνδρα ταπεινοί. In Vulgata Lat.: « Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium divitias parat. » Translatio Chaldaice paraphrasis: « Paupertas attenuat virum dolosum, et manus recti divitias parat sibi. » Hebraice ad verbum, « fraudis manus, » hoc est, quæ nihil agit, sed tantum fallere cupit: at cum interpretatione Clementis convenit, quod citat Stobæus, tit. Περὶ πλεονεξίας:

Πλουτεῖν φασὶ τε πάντες, ἐγὼ δὲ σέ φημι πέ-
[γεσθαι].

Χρησις γὰρ πλοῦτου μάρτυς, Ἀπολλόφανε.

Omnes te divitem aiunt, ego vero pauperem dico:
Usus enim divitias, o Apollonhanes, testatur.

COLLECT.

(49) Φησὶν. Congruentius plurali φασί, quod notavit etiam C. SYLBURG.

(50) Περιφόρητοι, διαφανεῖς. Mercurialis lib. III *Gymnast.*, c. 12: Balnea similiter pensilia a Sergio Orata teste Plinio primum inventa, non quæ supra tecta stebant, aut concamerata loca, ut voluerunt, ead nulla alia fuisse credo, quam labra illa vel marmorea, vel ænea, vel lignea, ad lectorum imitationem laquearibus appensa, quo minimo quolibet impulsu manuum alias leviter, alias vehementius agitari valent, quod Seneca ad Lucilium scribens, nobis manifestabit his verbis: « Balnearum suspensura inventa est: ne quid ad lautitiam deesset. Hæc Mercurialis. Ad pellucidam vero balneas pertinent hæc ejusdem Senecæ ad Lucilium epist. 86: « At nuæc blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt, ut totius diei solem fenestris amplissimis recipiant, nisi et lavantur simul et colorantur, nisi ex solio agros et maria prospiciant. » Item:

τὰς ἐξιτήλους βαφὰς καὶ εἰς τὰ ἀργυρώνητα ἀνδράποδα σπαθῶσι· καὶ διαβρίπτουσι (47) τὰ χρήματα, δίκην ὀρνίθων κεκορεσμένων τὰ τοῦ βίου σκαλεύουσαι κόπρια. « Πενία (48) δὲ, » φησὶν (49), « ἄνδρα ταπεινοί: » τὴν φειδωλίαν βούλονται πενίαν λέγειν, καθ' ἣν οἱ πλοῦστοι πένονται, μεταδόσεως οὐκ ἔχοντες.

secus ac gallinæ satiatæ, vitæ stercora fidentes:

ΚΕΦ. Ε'.

Πῶς περὶ τὰ λουτρά ἀναστρεπτέον.

Οἷα δὲ καὶ τὰ λουτρά αὐταῖς; οἰκοι τεχνητοί, συμπαιγεῖς, καὶ περιφόρητοι, διαφανεῖς (50) σινδόνι (51) καλύπτονται· καθέδρα τε ἐπιχρυσοί, ἀργυροί (52), καὶ σκευὴ μυρία χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου· τὰ μὲν εἰς πρόποσεις, τὰ δὲ εἰς τροφὰς, τὰ δὲ εἰς τὸ λούσασθαι περιφερόμενα. Καὶ μὴν καὶ ἐσχαρτίδες ἀνθρώπων· εἰς τοσοῦτον (53) γὰρ ἀκρασίας ἤκουσιν, ὡς δειπνεῖν καὶ μεθύειν ἐτι λουομένας· τὰ τε ἀργυρώματα (54), μεθ' ὧν ἐμπομπεύουσιν, ἀπειροκάλως ἐν τοῖς βαλανείοις προτιθέασι· τάχα μὲν που καὶ τὸν πλοῦτον δι' ἀλαζονείαν περιττῆν, μάλιστα δὲ τὴν αὐτεχούσιον ἀπαδουσίαν, καθ' ἣν κατηγοροῦσιν ἀνάδρων ἀνδρῶν, πρὸς γυναικῶν κεκρατημένων, ἀποδεικνύμεναι· ἐλέγχουσαί τε ἀμηγέπη σφᾶς αὐτὰς μὴ οἶας τε εἶναι συνεῖναι, καὶ δίχα τῶν σκευῶν τῶν πολλῶν ἰδροῦν δύνασθαι· καὶ γὰρ αἱ πενόμεναι, τῆς πομπῆς μὴ (55) μεταλαμβάνουσαι, τῶν ἰσῶν κοινοῦσι λουτρῶν. Ἔχει (56)

C « Nec referre credebant, in quam per lucida sordes deponerent. Et quantæ nunc aliqui rusticitatis damnant Scipionem, quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat? » Aptus ad id fuit phengites lapis, ex quo porticum construxit Domitianus. Suetonius c. 14. COLLECT.

(51) Σινδόνι. Σινδόσι, Reg., Bod.

(52) Ἀργυροί. Congruentius ἀργυροί fem. gen. SYLBURG.

(53) Εἰς τοσοῦτον. Chrysostomus, hom. 28 in Epist. ad Hebræos: Τί γὰρ ἀλογώτερον τοῦ χρυσία εἰς τοῦτο κατασκευάζειν, ἵνα περιχέωνται ἐν βαλανείοις καὶ ἐν ἀγοραῖς; ἀλλ' ἐν βαλανείοις, ἐν ἀγοραῖς οὐδὲν ἴσως θαυμαστόν· τὸ δὲ καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ οὕτω σχηματιζομένην προείναι ὁ πολλὸς γέλως. « Quid ineptius quam ut aurea conficiat ornamenta, quibus in balneis et in plateis exoneris? sed in balneis et in plateis nihil fortasse mirum, at in ecclesiam sic indutam et compositam prodire, ridiculum plane. » Ph. Montanus hic frustra est, dum corriggit pro ἐν βαλανείοις, ἐν βασιλείοις, « in palatio: » vertit etiam vetus interpres, « in balneis sordibus maculentur. » Cæterum Galenus, lib. III Hippocratis de victus ratione in morbis acutis 56 docet, neque confestim a balneo sorbendum, neque bibendum. Nam cibum protinus, vel potum sumere caput replet, devoratumque interdium superfluitare facit. COLLECT.

(54) Ἀργυρώματα. Tertullianus, *De veland. virgin.*, cap. 12: « Calceum stipant multiforem, plus instrumenti ad balneas deferunt. »

(55) Μή. Abest a Nov.

(56) Ἔχει. Sensus est: « Habent igitur vel ipsæ luxur sordes, ingentem vituperii amictum. » Vult in ipsa sordium abstersione esse, quod graviter reprehendi mereatur.

ἢ ἄρα ὁ ῥύπος τῆς περιουσίας βλασφημίας περιβολῆν πολλήν· τούτω, καθάπερ δελείατι, ἀγκιστρεύουσι τοὺς ἀθλοὺς, κειτηνῶτας ἐπὶ τὰς μαρμαρυγὰς τοῦ χρυσοῦ. Καὶ γὰρ ἐκπλήττουσαι τούτω τοὺς ἀπειροκάλους, θαυμάζειν σφᾶς τεχνῶνται τοὺς ἐραστὰς, οἱ μὲν ἄλλων αὐταῖς ἐνουβρίζουσι γυμναῖς. Καὶ δὴ τοῖς (57) μὲν ἀνδράσι τοῖς σφῶν οὐκ ἂν ἀποδύσαιτο, προσποιητὸν αἰσχύνης ἀξιοπιστίαν μνῶμεναι· ἔξεστι δὲ πᾶς βουλομένοις τῶν ἄλλων οἴκοι τὰς κατακλείστους γυμνὰς ἐν τοῖς βαλανείοις θεάσασθαι· ἐνταῦθα γὰρ ἀποδύσασθαι τοῖς θεαταῖς, ὡσπερ κατῆλοις σωματίων, οὐκ αἰσχύνονται· ἀλλ' ὁ μὲν Ἡσίοδος,

Μὴ δὲ (58) γυναικείῳ λουτρῷ χροῖα φαιδρύνεσθαι, παραινεί. Κοινὰ δὲ ἀνέφκται (59) ἀνδράσιν ὁμοῦ καὶ γυναιξὶ τὰ βαλανεία· κἀντεῦθεν ἐπὶ τὴν ἀκρασίαν ἀποδύονται (ἐκ τοῦ (60) γὰρ εἰσορᾶν γίνεται ἐθρώποις ἔρᾶν [61])· ὡσπερ ἀποκλυζομένης τῆς αἰθρίας αὐτοῖς κατὰ τὰ λουτρά. Αἱ δὲ μὴ εἰς τοσοῦτον ἀπερθερωῖσαι τοὺς μὲν ὀνειούς ἀποκλείουσιν, ἰδίους δὲ οἰκέταις συλλοοῦνται, καὶ δούλοις ἀποδύονται γυμναῖ, καὶ ἀνατριβῶνται (62) ὑπ' αὐτῶν, ἐξουσίαν δοῦσαι τῷ κατεπτηχότῃ τῆς ἐπιθυμίας, τὸ ἀδέξ τῆς ψηλατῆσεως· οἱ γὰρ παρεισαγόμενοι παρὰ τὰ λουτρά ταῖς δεσποῖναις γυμναῖς, μελέτην ἰσχυροσιν ἀποδύσασθαι πρὸς τὸλμαν ἐπιθυμίας, ἔθει πονηρῷ παραγράφοντες (63) τὸν φόβον. Καὶ οἱ μὲν (64) παλαιοὶ τῶν ἀθλητῶν, γυμνὸν δεῖκνῦναι τὸν ἄνδρα αἰδοῦμενοι, ἐν διαζώμασι (65) τὴν ἀγωνίαν ἐκτελοῦντες, τὸ αἰδῆμον ἐύλαττον· αἱ δὲ, ἀποδυσάμεναι ἅμα τῷ (66) χιτῶνι καὶ τῇ αἰδῷ, φαίνεσθαι μὲν βούλονται καλὰ, ἀκούσαι δ' ὅμως (67) ἐλέγχονται κακαί. Καὶ γὰρ δι' ἧ P. 273 ED. POTTER, 252-233 ED. PARIS.

(57) Καὶ εἰ τοῖς. Καὶ δὴ καὶ τοῖς, Nov. Mox, ἀποδύσαντο, ibid.

(58) Μὴ δέ. Hesiodi. *Operum et dier.* lib. II, vers. 571. Hic porro adnotat Scholiastes in marg. Reg., Evl. Συνελούοντο γὰρ ἄνδρες τὸ πάλαι γυναιξί.

(59) Κοινὰ εἰς dr. Mercurialis, lib. I, cap. 10, *De arte gymnast.* : Ex hoc loco liquet, feminas tempore Antonini et Severi communes viris atque publicas balneas habuisse: quos mores postea detestans Cyprianus, hæc in libro *De virginum habitu* scripsit: « Quid verò, quæ promiscuas balneas aleunt; quæ oculis ad libidinem curiosis, pudori ac pudicitia dicata corpora prostituunt; quæ cum viros, ac a viris nudæ videntur turpiter ac videntur, nonne ipsæ illecebram vitii præstant? » Fuerunt, qui hanc procacitatem coercere tentarunt, qualis fuit Adrianus princeps, quem scribit Dion viros discretos a feminis lavari voluisse, sicut et Marcum Aurelium Antoninum balnea promiscua sustulisse, eademque ab Heliogabalo renovata Alexandrum Severum prohibuisse, refert Capitolinus et Lamprid. Ob quod item aliquando lex censoria lata traditur, sub repudii et dotis amissionis pœna, quod postea in lib. Iii. tit. de repud. et in Authent. de nuptiis receptum fuit. COLLECT. — Conf. *Constitution. apostol.*, lib. I, c. 6, et quæ ibi adnotavit Colclerius.

(60) Ἐκ τοῦ. Respicit vulgatum illud: Ἐκ τοῦ ἔρᾶν γίνεται τὸ ἔρᾶν. Unde grammaticis placuit τὸν ἔρωτα ἀπὸ τοῦ ἔρᾶν ducere. *Etymologicæ* auctor: Ἔρως, παρὰ τὸ ἔρω, τὸ βλέπω, ὁ δὲ τῆς αἰσθητικῆς ἔρᾶσεως ἐγγινόμενος τοῖς ἀνθρώποις.

(61) Ἐρᾶν. Malim cum articulo τὸ ἔρᾶν. SILBURG.

(62) Ἀνατριβῶνται. Similem mulierum Romanorum ἀνατρίβοντα perstringit Juv. sat. 6, v. 421.

A sint participes, lavacris ex æquo fruuntur. Habent itaque sordes divitiarum, opes nimias maledictorum. Hac veluti esca irretiunt miseros, auri splendorem ore hiante admirantes. Ea enim ratione ejus, quod honestum est, ignaros in stuporem adducentes, ut ipsas mirentur amatores, callido comminiscuntur artificio, qui eis paulo post nudis insultant. Cum coram maritis suis vix se exuerint, opinionem pudoris simulatione affectantes, cuiquam alii, qui velit, licet eas, quæ domi clauduntur, nudas 100 videre in balneis: hic enim se exuere spectatoribus, tanquam corporum cauponibus, non erubescunt. Sed Hesiodus quidem,

Corpus femineo non exhilarare lavacro suadet. Viris autem et feminis communia aperta sunt balnea, et hic exuuntur ✕ ad intemperantiam (ab aspectu enim hominibus amor proficiscitur) perinde ac si eis pudor in lavacris ablueretur. Quæ autem non usque adeo omnem pudorem exuerunt, externos quidem excludunt: una autem cum suis ministris lavantur, et coram servis nudæ exuuntur, et ab eis fricantur, libidini, quæ fortasse cætera pertimescit, securum saltem contactum concedentes. Qui enim nudis dominabus ad lavacrum introducuntur, student se exuere ad cupiditatis auidaciam, malo more metum circumscribentes. Ac veteres quidem athletæ virum nudum ostendere erubescences, dum certamen peragebant, accinctis subligaculis servabant verecundiam: istæ autem cum simul cum tunica pudorem exuerint, volunt quidem videri pulchræ, verumtamen malæ vel invitæ convincuntur. Etenim per ipsum corpus maxime

(63) Παραγράφοντες. Lowthius ait: « Legendum puto περιγράφοντες, « ejicientes, » ut sunitur infra pag. 264, et apud Irenæum lib. III, cap. 11 et 27. » Sensus est, quod hi servi vestes exuere studeant, ut licentia dominas contractandi fruuntur, idque faciant, timore omni per malam consuetudinem remoto.

(64) Καὶ οἱ μέρ. Mercurialis lib. I *De arte gymnast.* cap. ult. hunc locum citans, sed ex cap. nono pro 5, sic ait: « Clemens quasi ludens memorie mandavit, athletas hanc unam honestatis imaginem habuisse, ut nunquam in publicum ad certandum sine subligaculis prodirent; quem morem ab Hercule primum invectum, sicut a Palæstra Mercurii filia pudendos locos obtegendi consuetudinem inter mulieres, quæ cursu et aliis exercebantur, introductam esse memorie mandatum e. t. » Hæc ille. Romani quidem juvenes in hunc finem campestribus utebantur. Theodoretus lib. IX *contra Græcos* reprehendit Platonem, quod puellas et mulieres nudato corpore contentuas proponi voluerit coram iudice, qui judicaret, quænam ætas celebrandis nuptiis apte conveniret, neque meminerit quod Candaulæ regis uxor dixisse fertur, Ἀποδυσμένη τὸν χιτῶνα συναποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ ἢ γυνή. « Mulier cum tunica simul et pudorem exuit. » Herodotus lib. I. COLLECT.

(65) Διαζώμασι. Διαζώμασι Nov., Bod., Reg.

(66) Τῷ. Abest a Nov. Hic porro adnotat Scholiastes in marg. Reg. et Bod. Ἡρόδου τοῦτο ἐπὶ τῆς Κανθαύλου γυναικός.

(67) Ἀκούσαι δ' ὅμως. Ἀκούσαι θ' ὁμοίως, Nov., Reg.; Bod.

apparet lasciva concupiscentia, quemadmodum hydropicis per cutis superficiem id humidum, quod continetur : quod autem in utroque ægrotat, ex visu cognoscitur. Oportet ergo viros, generosum veritatis feminis præbentes exemplum, erubescere una cum eis exui, lubricumque aspectum effugere. « Qui enim curiosius, inquit, respexit, jam peccavit. » Oportet ergo domi quidem parentum et famulorum pudore affici : in viis autem, eorum, qui sunt obviam : in lavacris vero, mulierum : in solitudine autem, sui ipsius : ubique autem Logi, qui est ubique, « et sine ipso factum est nihil^b. » Ἡὰν enim solum ratione fit, ut quis nunquam labatur, si Deum sibi ipsi semper adesse existimat.

CAP. VI.

Quod solus Christianus sit dives.

Sunt itaque habendæ divitiæ, ut est rationi consentaneum : suntque benigne, non autem sordide, nec insolenter communicandæ : ✕ nec est honesti studium in sui amorem superbiamque et arrogantiam consumendum, ne forte et nobis utique dicat quispiam : Equus ejus est pretii quindecim talentorum, vel fundus, vel servus, vel aurum ; ipse vero triuma obolorum est aut paulo amplius. Jam enim aufer mundum a feminis, et servos a dominis, nihil invenies dominos differre ab emptitiis mancipiis, non incessu, non aspectu, non sermone, adeo sunt similes mancipiis. Quamvis in hoc discrepent, quod sint servis imbecilliores, et ita educti sint, ut sint magis valetudinarii. Hoc ergo ex dogmatibus optimum est perpetuo canendum : Quod « vir » quidem « bonus, qui est moderatus et justus, » in cælo recondit thesaurum pecuniæ. Is, qui terrena vendidit, et dedit pauperibus, invenit thesaurum, in quem non cadit interitus, « ubi nec tineæ est, nec latro. » Is ergo est vere « beatus » etiamsi « sit parvus, imbecillis et inglorius » : isque revera magnas possidet divitias. « Quod si sit vel Mida et Cinyra ditior, sit autem injustus » et insolens, quemadmodum qui purpura et bysso luxuriose vestiebatur, Lazarum autem contemnebat, et « miser est, et in mœrore vivit, » neque vivet. Divitiæ ergo sunt serpenti similes, quem si quis nescit inoffense ac-

✕ P. 274 ED. POTTER., 253-254 ED. PARIS.

(68) Ὁ γάρ. Matthæi sensum, ut paulo post Joannis, exhibet.

(69) Πανταχοῦ. Insigne contra Arianos dictum.

(70) Ὁ Ἰππος. Conf. quæ superius dixit auctor, Pædag. lib. II, sub finem cap. 10.

(71) Τιμιώτερος τριῶν. Forte οὐ τιμιώτερος τρ. LOWTH.

(72) Γούρ. Οὖν Nov., Bod., Reg.

(73) Ἀριστον γούρ. Hæc composita sunt partim e Matth. vi, 20, xix, 21, Luc. xviii, 22; partim e verbis Platonis, quæ lib. II De legibus pag. 792, sic se habent : Τους ποιητὰς ἀναγκάζετε λέγειν, ὡς ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ, σώφρων ὢν καὶ δίκαιος, εὐδαίμων ἐστὶ καὶ μακάριος, ἐάν τε μέγας καὶ ἰσχυρὸς, ἐάν τε σμικρὸς καὶ ἀσθενὴς ἦ· καὶ ἐάν πλουτῆ, καὶ ἐάν μὴ· ἐάν δὲ ἄρα πλουτῆ μὲν Κινύρα τε καὶ Μίδα

A αὐτοῦ καταφαίνεται μάλιστα τοῦ σώματος τὸ μέγλον τῆς ἐπιθυμίας, καθάπερ τοῖς ὑδερῶσιν τὸ περιστιγόμενον τῆς ἐπιφανείας ὑγρὸν· τὸ νοσοῦν δὲ ἄμφοι, ἐκ τῆς ἑφείως γωρίζεται. Χρῆ τοίνυν τοὺς ἀνδρας, γενναῖον ἀληθείας ὑπόδειγμα ταῖς γυναῖξι γινομένους, αἰσχύνεσθαι τὰς μετ' αὐτῶν ἀποδύσεις, καὶ φυλάττεσθαι τὰς ἑφείς τὰς ὀλισθηράς. « Ὁ γάρ (68) ἐμβλέψας, φησὶ, περιεργότερον, ἤδη ἤμαρτεν. » Οἱκοὶ μὲν οὖν τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς οἰκέτας αἰδεῖσθαι χρῆ· ἐν δὲ ταῖς ὁδοῖς τοὺς ἀπαντῶντας· ἐν δὲ ταῖς λουτρῶς τὰς γυναῖκας· ἐν δὲ ταῖς ἐρημίαις, ἑαυτοὺς· πανταχοῦ (69) δὲ τὸν Λόγον, ὃς ἐστὶ πανταχοῦ, « καὶ ἐγένετο ἀνευ αὐτοῦ οὐδὲ ἕν· » οὕτω γὰρ μόνον ἀπείας τις διαμένει, εἰ πάντοτε αὐτῷ συμπαρεῖναι νομίζῃ τὸν Θεόν.

B

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅτι μόνος πλοῦσιος ὁ Χριστιανός.

Πλοῦτου τοίνυν μεταληπτόν ἀξιολόγως, καὶ μεταδοτέον φιλανθρώπως, οὐ βαναύσως, οὐδὲ ἀλαζονικῶς· οὐδὲ ἐκτρεπτόν τὸ φιλόκαλον εἰς φιλαυτίαν καὶ ἀπειροκαλίαν· μὴ πη ἄρα καὶ πρὸς ἡμᾶς φῆση τις· Ὁ ἵππος (70) αὐτοῦ πεντεκαίδεκα ταλάντων ἐστὶν ἕξιος, ἢ τὸ χωρίον, ἢ ὁ οἰκέτης, ἢ τὸ χρυσιόν· αὐτὸς δὲ γαλκῶν ἐστὶ τιμιώτερος τριῶν (71). Αὐτίκα γούρ (72) περιέλε τὸν κόσμον τῶν γυναικῶν, καὶ τοὺς οἰκέτας τῶν δεσποτῶν, οὐδὲν διαφέροντας τῶν ἀργυρῶν ἡνίων εὐρήσεις τοὺς δεσπότης, οὐκ ἐν βαδίσματι, οὐκ ἐν βλέμματι, οὐκ ἐν φθέγματι, οὕτω τοίνυν τοῖς ἀνδραπόδοις εἰσέκασιν· ἀλλὰ καὶ τῷ ἀσθενέστεροι εἶναι τῶν οἰκετῶν διακρίνονται, καὶ τῷ νοσηλότερον ἀνατετράφθαι. Ἄριστον γούρ (73) δογμάτων τοῦτο φέδιν παρ' ἕκαστα χρῆ· « Ὡς ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ, σώφρων ὢν καὶ δίκαιος, » ἐν οὐρανῷ ἠθουαρίζε· τὰ χρήματα· οὗτος ὁ τὰ ἐπίγεια καταπωλῆσας καὶ πτωχοῖς ἐπιδοῦς, τὸν ἀνώλεθρον ἐξευρίσκει (74) θησαυρὸν, « ἐνθα οὐ σῆς, οὐδὲ ληστής. » Μακάριος οὗτος ὄντως, « ἐάν τε σμικρὸς καὶ ἀσθενὴς καὶ ἄδοξος ἦ, » καὶ πλοῦτον ὄντως πλουτεῖ τὸν μέγιστον· « Ἐάν δὲ ἄρα πλουτῆ μὲν Κινύρα (75) τε καὶ Μίδα μᾶλλον, ἢ δὲ ἄδικος » καὶ ὑπερήφανος, καθάπερ ὁ ἐν τῇ πορφύρῃ καὶ βύσσῳ τρυφῶν, καὶ τὸν Λάτταρον ὑπερηφανῶν, « ἀθλιὸς τέ ἐστι, καὶ ἀνιαρῶς ζῆ, » καὶ οὐ ζήσεται. Ἐοικένας γούρ μοι δοκεῖ ὁ πλοῦτος ἐρπετῷ, ὃ εἰ μὴ τις ἐπίσταται τὸ λαβέσθαι ἀβλαβῶς πόρρωθεν,

D

✕ Math. v, 28. ^b Joan. I, 3.

μᾶλλον, ἢ δὲ ἄδικος, ἀθλιὸς τ' ἐστὶ, καὶ ἀνιαρῶς ζῆ. « Poetas carminibus dicere cogitis, bonum virum, quia temperatus justusque sit, felicem esse ac beatum, sive magnus ac robustus, sive parvus ac debilis; sive pauper sit, seu dives : injustum autem hominem, etiamsi ditior sit quam Cinyras aut Midas, miserum esse, et in mœrore vitam agere. »

(74) Ἐξευρίσκει. Pal. ms. ἐξευρήσει, futur. temp. SYLBERG. Εὐρίσκει Nov., ἐξευρήσει Bod. — ἐξευρήσει Reg. Mox, ἐνθα abest a Nov. Deia, μικρὸς, pro σμικρὸς, Ibid.

(75) Κινύρα. Scholiastes in marg. Bod. et Reg. adnotat : Κυπρίων βασιλεὺς ὑπερβάλλων πλοῦτος· οὗτος ἱστορεῖται κατὰ γόλον Ἀφροδίτης βιασθῆναι τῆς αὐτοῦ θυγατρὸς Μύρρας, ἐξ ἧς Ἄδωνες.

ἀκινδύνως ἀκρας οὐράς ἀνακρημνὰς τὸ θηρίον, περι-
 πλέσεται τῇ χειρὶ, καὶ δήξεται. Δεινὸς δὲ καὶ ὁ πλού-
 τος, ἰλυσπώμενος παρὰ τὴν ἔμπειρον ἢ ἀπειρον αὐ-
 τοῦ λαθῆν, προσφῦναι καὶ δάκνειν. Εἰ δέ τις (76)
 αὐτῷ καταμεγαλοφρονῶν ἐπιστημόνως χρώτο, ἵνα
 εἴν τῇ ἐπιπόθῃ (77) τοῦ Λόγου, καταξέσθεται (78) μὲν τὸ
 θηρίον, αὐτὸς δὲ ἀπαθὴς μείνῃ. Ἄλλ', ὡς εἴοικε, τὰ
 πλείονος ἀξία κεκτημένος, πλούσιος ὢν μόνος ἐλελή-
 θε. Πολλοὺ δὲ ἀξία, οὐ λίθος, οὐκ ἀργυρος, οὐκ ἐσθῆς,
 οὐ κάλλος σώματος, ἀλλ' ἡ ἀρετὴ ὅς ἐστι Λόγος διὰ
 τὸ Παιδαγωγῷ παραδιδόμενος εἰς ἀσκήσιν. Λόγος
 ὅσως ὁ τὴν τρυφὴν ἐξομνύμενος, τὴν δὲ αὐτουρ-
 γίαν (79) διάκονον παρακαλῶν, καὶ τὴν εὐτέλειαν
 ἐξημῶν, τῆς σωφροσύνης τὴν ἔγγονον. « Λάβετε παι-
 δεῖν, φησὶ. καὶ μὴ ἀργύριον, καὶ γινώσιν ὑπὲρ χρυ-
 σίου δεδοικμασμένον· κρείσσον γὰρ σοφία λίθων πολυ-
 τῶν πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἀξίον αὐτῆς ἐστὶ. » Καὶ πάλιν
 « Ἐμὲ καρπίζεσθε (80) ὑπὲρ χρυσοῦ, καὶ λίθων
 τίμιον, καὶ ἀργυρον (81)· τὰ γὰρ ἐμὰ γεννήματα
 κρείττω ἀργύρου ἐκλεκτοῦ. » Εἰ δὲ καὶ διελεῖν χρῆθ,
 πλούσιος μὲν ὁ πολυκετῆμων ἔστω, χρυσίῳ σεσαγμέ-
 νος, καθάπερ φασκάλιον (82) ἐβρύτω μένον· εὐσχήμων
 δὲ ὁ δίκαιος, ἐπεὶ εὐσχημοσύνη τάξις ἐστίν· ἐν δὲ τῷ
 θέσφι σχηματισμῷ (85), περὶ τὰς διοικήσεις καὶ τὰς
 ἐπιπέσεις μεμετρημένη· « Εἰσὶ γὰρ οἱ σπειρόντες (84),
 καὶ πλείονα συνάγοντες, » περὶ ὧν γέγραπται· « Ἐσχόρ-
 πασεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει
 εἰς τὸν αἰῶνα. » Ὡστε οὐχ ὁ ἔχων καὶ φυλάττων,
 ἀλλ' ὁ μεταδίδους πλούσιος· καὶ ἡ μετάδοσις τὸν μα-
 κάριον, οὐχ ἡ κτήσις δείκνυσσι· καρπὸς δὲ ψυχῆς τὸ
 εὐμετάδοτον. Ἐν ψυχῇ ἄρα τὸ πλούσιον Καὶ μὴν τὰ
 μὲν ἀγαθὰ (85) ἔστω μόνοις κτητὰ τοῖς ἀγαθοῖς·
 ἐπιθὸ δὲ οἱ Χριστιανοί. Ἄφρων δὲ ἢ ἀκόλαστος (86)
 ἐθάρμος οὐτ' ἂν αἰσθῆσιν ἀγαθὸν στείλῃ, οὐτ' ἂν
 κήσῃ τὸν τύχου· μόνοις ἄρα τοῖς Χριστιανοῖς κτητὰ
 τὰ ἀγαθὰ. Τούτων δὲ τῶν ἀγαθῶν πλουσιώτερον
 οὐδὲν πλούσιοι ἄρα οὗτοι μόνοι. Πλούτος γὰρ ἀλη-
 θινὸς ἡ δικαιοσύνη· καὶ ὁ παντὸς θησαυροῦ πολυτι-

A cipere eminus, sine periculo bestiam summa cauda
 apprehendens, ea manu circumplicabitur et mor-
 debit. Pulchre norunt serpentum instar repentes
 divitiarum, dum a perito vel ab imperito apprehendun-
 tur, inhærere et mordere. Sed si quis se magnifi-
 cum præbens, scienter eis utatur, Logi quidem car-
 mine bestiam punget, ipse vero illæsus manebit.
 Cæterum, ut videtur, non satis animadvertimus,
 quod sit is solus dives, qui quæ sunt pretiosissima
 possidet. Magni autem pretii sunt, non gemma, non
 argentum, non vestis, non corporis pulchritudo,
 sed virtus. Ea est autem Logos traditus per Pæda-
 gogum ad exercitationem. Hic est Logos, qui ab-
 jurat delicias, et eam, quæ per se fit, operationem
 in ministerium evocat, laudatque frugalitatem,
 temperantiæ filiam : Ἰ Accipite, inquit, disci-
 plinam, et non argentum, et cognitionem su-
 per aurum probatum. Melior est enim sapientia
 lapidibus pretiosis : quidquid est autem pre-
 tiosum, ✕ nequaquam est ea dignum a. » Et rursus :
 « Colligite me super aurum, et lapidem pretiosum,
 et argentum : germina enim mea meliora sunt ar-
 gento electo b. » Quod si etiam distinguere oporteat,
 sit quidem dives, qui multa possidet, auro onustus,
 ut sordidum marsupium : at qui justus est, est et
 decorus : decorum enim, est ordo ; quemadmodum
 autem oportet et decorum est, in administrandis
 bonis suis et distribuendis, moderatus. « Sunt enim
 qui seminant, et plura colligunt c, » de quibus scri-
 ptum est : « Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus
 manet in sæculum sæculi d. » Quare non qui habet
 et servat, sed qui impertit, est dives : et impertitio
 ac communicatio, non autem possessio, **101** bea-
 tum reddit. Animæ autem fructus est benigna com-
 municatio. Divitiarum ergo sunt in anima. Jam vero
 bona possideri solum possunt a bonis ; boni autem
 Christiani. Homo autem insipiens vel intemperans
 neque boni sensum habere potest, neque consequi
 a Prov. viii, 10, 11. b Ibid., 19. c Prov. xi, 24.

✕ P. 275 ED. POTTER, 234-235 ED. PARIS.
 d Psal. cxi, 9.

(76) *Ei δὲ τις*. Malim ei μή τις, « nisi quis ; » ut
 sensus sit, « Divitias mordere, nisi quis iis ma-
 gnifice norit uti, » etc.
 (77) *Τῇ ἐπιπόθῃ*. Respicit veterum opinionem,
 qui incantationibus adversus serpentum morsus
 esse defendere posse existimabant. Hinc apud Ovi-
 dium, *Metam.* lib. vii, v. 203, Medea ait :
Vipereas rumpo verbis et carmine fauces.
 (78) *Καταξέσθεται*. Pal. ms. καταξέθεται, temp.
 present. **STLBOURG.** — Consentiant Reg., Bod. Mox,
 μείνει pro μείνῃ, Reg.
 (79) *Αὐτουργίαν*. Αὐτοῦ γεωργίαν Bod.
 (80) *Ἐμὲ καρπίζεσθε*. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι,
 Bibl. Græc.
 (81) *Καὶ ἀργυρον*. Abest a Bibl. Græc. Mox κρείττω
 ἀργύρου, ibid. Ἀργυρίου pro ἀργύρου exhi-
 bet etiam Pal., Nov., Bod., Reg.
 (82) *Φασκάλιον*. Φάσκον λίθον, Bod., Reg.
 (83) *Ἐπεὶ εὐσχημοσύνη τάξις ἐστίν· ἐν δὲ τῷ
 ἔσφι σχ.* Scribe, ἐπεὶ εὐσχημοσύνη τάξις ἐστίν ἐν
 τῷ ἔ. σχ. « Quoniam decor, vel honestas, est ordo
 in administrandis et distribuendis facultatibus suis,
 quæ oportet, forma mensuratus. » Similiter τὸν εὐ-
 σχήμονα describit Suidas· Εὐσχήμων οὐχ ὁ πολλὰ

κεκτημένος καὶ πλούσιος, ἀλλ' ὁ κόσμιος καὶ πειθό-
 μενος τοῖς νόμοις καὶ συνιστῶν. « Decorus est, non
 qui multa possidet, et dives est, sed qui modestiæ
 studet, et legibus obtemperat, et constans est. »
 (84) *Εἰσὶ γὰρ οἱ σπ.* Εἰσὶν, οἱ τὰ ἴδια σπειρόντες,
 πλείονα ποιοῦσιν· εἰσὶ δὲ καὶ οἱ συνάγοντες, ἐλατ-
 τοῦνται. Prov. xi, 24. Porro Collect. hæc addunt.
 Ita Chrysostomus in hunc locum : Οὐ γὰρ εἶπε διέ-
 δωκε, διένειμεν, ἀλλ' ἐσχόρπισεν, ἑμοῦ καὶ τὴν θαψί-
 λειαν τοῦ παρέχοντος δηλῶν, καὶ σπῶρον τὸ πρᾶγμα
 ὀνομάζων. Τοιοῦτον γὰρ οἱ σπειρόντες, σκορπίζουσι
 τὰ ἀποκαίμενα, καὶ τὰ ὄηλα προδιόδασιν, ἵνα μέλ-
 λοντα λάβωσιν· σκορπίζεται γὰρ χρήματα, καὶ συλλέγε-
 ται δικαιοσύνη· σκορπίζεται τὰ μὴ μένοντα, ἵνα πο-
 ρισθῇ τὰ μένοντα. COLLECT.
 (85) *Τὰ μὲν ἀγ.* Similia tradunt Stoici apud Sto-
 bæum *Eclog. ethic.* lib. ii, p. 179. Τῶν τε ἀγαθῶν
 μηδενὸς μετέγειν τοὺς φαύλους, ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν
 ἀρετὴ ἐστὶ. « Boni quoque nullius participes esse
 improbos, quoniam bonum sit virtus. » Paulo post :
 Καὶ τὸν σπουδαῖον εἶναι μόνον πλούσιον καὶ ἐλεύθε-
 ρον, τὸν δὲ φαῦλον τοῦναντίον πένητα. « Et solum
 probum esse divitem et liberum, improbum autem
 pauperem. »
 (86) *Ἢ ἀκ.* Ὁ ἀκόλαστος, Bod.

possessionem : a solis ergo Christianis possunt bona possideri: His autem bonis nihil est divitiarum: hi sunt ergo soli divites. Veræ enim sunt divitiarum, justitia et Logos, qui est quovis thesauri pretiosior. Quæ quidem divitiarum ex pecoribus et prædiis non augentur, sed a Deo donantur, divitiarum quæ auferri non possunt, quarum est thesaurus sola anima, possessio ei qui illam possidet, optima, quæ hominem vere reddit beatum. Cui enim adest, nihil eorum ut expelat quæ non sunt in nostra potestate, ea autem quæ expetit, ut consequatur: quin etiam quæ sancte desiderat, ea cum petit, a Deo ut accipiat, quomodo non is multa, imo vero omnia possidet, qui thesaurum æternum, nempe Deum, habet? Si Deus nihil negat, ejus sunt omnia, qui pius est.

✠ CAP. VII.

Quod pulchrum viaticum Christiano sit frugalitas.

Deliciæ autem, quæ in voluptatibus vagantur, grave sunt hominibus naufragium. A vero enim honesti studio, et quæ viro bono conveniunt voluptatibus, aliena est hæc jucunda, et laudis experta multorum vita. Homo enim est natura excelsum et erectum animal, et quod veri quærendi desiderio tenetur, ut qui Unius opus sit. Ea autem, quæ in ventrem incumbit, ejus vita nihil habet augusti, cum sit digna opprobrio, et foeda, et ridicula. A divina autem vita nihil tam alienum est quam voluptatis studium: utpote qua similiter quis vescitur, ac passeris; coit autem similiter, ut hirci et sues. Voluptatem enim bonum existimare ejus est, qui plane quid honestum sit, ignorat. Porro autem nimia divitiarum cupiditas hominem a recta vitæ ratione dimovet, ut in turpia sine pudore feratur, si modo ei, sicut feræ, copia sit quibusvis vesci, et quælibet similiter bibere, et in rebus veneris suam quacunquæ ratione libidinem explere; et ideo rarissime « regni Dei » sit hæres. Quorsum ergo tot parantur obsonia? annon ut unum ventrem impleant? Quam res sit immunda ingluvies, arguunt sterquilinia, in quæ ventres nostri exspuunt reliquias convivii. Quorsum autem tot pocillatores congregant, cum calice uno possint impleri? quorsum autem vestium arcas? quorsum vasa aurea? et quorsum ornamenta? Compileribus et sceleratis hominibus hæc parantur, et oculis qui satiari nequeunt. « Elce-

✠ P. 276 ED. POTTER, 235-236 ED. PARIS.

(87) Πλοῦτος ἀναφαίρετος ἢ ψυχῆ μόνη. Πλοῦτος ἀναφαίρετος τῆ ψυχῆ μόνη, Pal., Bod. Πλοῦτος ἀναφέρεται τῆ ψυχῆ μόνη, Reg. Verum aliquis os scripsit super ai finalem syllabam τοῦ ἀναφέρεται, ut pateret legendum esse ἀναφαίρετος. Mox κτήμα τῷ κεκτημένῳ ἀρίστῳ μακαριωτάτην ἀλήθ. Nov.

(88) Τοῦ. Additum ex Pal. ms. SYLBURG.—Consentiunt Bod., Reg., dissentit vero Nov.

(89) Τῷ αὐτ. Evangelistæ sensum exhibet.

(90) Ἐφόδιον Χριστιανῶν ἢ εὐτ. Ἐφόδιον Χριστιανῶν εὐτέλ. Nov.

(91) Εἰς. Abest a Nov.

(92) Ὑψήλῳ. Ovidius *Metam.* 1, vers. 85:

Α μώτερος Λόγος, οὐκ ἀπὸ θρεμμάτων καὶ χωρίων αὐξανόμενος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρούμενος, πλοῦτος ἀναφαίρετος· ἢ ψυχῆ μόνη (87) θησαυρὸς αὐτοῦ· κτήμα τῷ κεκτημένῳ ἀρίστον, μακάριον τῆ ἀληθείᾳ παρεχόμενον τὸν ἄνθρωπον. Ὡ γὰρ ἂν ὑπάρχη, μηδενὸς μὲν ὀρέγεσθαι τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ὧν δὲ ὀρέγεται, τούτων τυγχάνειν· ἀλλὰ καὶ ὧν ὁσίως ἐφίεται, ταῦτα αἰτούμενον λαμβάνειν παρὰ τοῦ (88) Θεοῦ, πῶς οὗτος οὐ πολυκτῆμων, καὶ παγκτῆμων, θησαυρὸν ἔχων αἰώνιον, τὸν Θεόν; ἢ Τῷ αὐτοῦντι (89), φησὶ, δοθήσεται, καὶ τῷ κρούσῃ ἀνοίγησεται. ἢ Εἰ μὴδὲν ἀρνείται ὁ Θεός, τὰ πάντα τοῦ θεοσεβοῦς γίνεται.

« Petenti, inquit, dabitur, et pulsanti aperietur ». »

B

ΚΕΦ. Ζ'.

Ἐπι καλὸν ἐφόδιον Χριστιανῶν ἢ εὐτέλεια (90).

Τρυφή δὲ εἰς (91) ἡδονὰς ἀλωμένη χαλεπὸν ἀνθρώποις ναυάγιον γίνεται· ἀλλότριον γὰρ τῆς ἀληθοῦς φιλοκαλίας καὶ τῶν ἀστείων ἡδονῶν ὁ ἦδὺς οὗτος καὶ ἀκλεῆς τῶν πολλῶν βίος. Φύσει γὰρ ὁ ἄνθρωπος ὑψηλόν (92) ἐστὶ ζῶον καὶ γαῦρον, καὶ τοῦ καλοῦ ζητητικόν, ἅτε τοῦ Μόνου δημιουργήμα (93). Ὁ δὲ ἐπὶ γαστέρα αὐτοῦ βίος ἀσεμνός τε καὶ ἐπονεϊδιστός, καὶ εἰδεχθῆς, καὶ καταγέλαστος. Ἄλλοτριώτατον δὲ τῆς θείας φύσεως ἢ φιληδονία· ὁμοίος μὲν σιτεῖσθαι τοῖς στροφοῖς, ὁμοίος δὲ τοῖς (94) ὄσι καὶ τοῖς τράγοις ὀχεύειν. Τὸ γὰρ τὴν ἡδονὴν νομίζειν ἀγαθόν, ἀπειροκαλίας ἐστὶ τελείας. Φιλοπλουτία δὲ ἐξίστησι τῆς ὀρθῆς διαίτης τὸν ἄνθρωπον, ἀπερυθριᾶν πρὸς τὰ αἰσχροῦ ἀναπειθούσα· ἐὰν μόνον ἔχη δύναμιν, καθάπερ θηρίον, τοῦ φαγεῖν παντοδαπὰ, καὶ πιεῖν ὕδατος, καὶ ἀφροδισίων πᾶσαν πάντως παρέχειν πληρομένην διὰ τοῦτο σπανιάτατα « τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ » κληρονομεῖ. Ποῦ τοίνυν τὰ τοσαῦτα παρασκευάζονται βίᾳ, ἢ ἵνα μίαν πληρώσωσι γαστέρα; Τὸ ἀκίθαρον τῆς γαστριμαργίας οἱ κοπρῶνες ἐλέγχουσι, εἰς οὓς ἀποπτύουσιν ἡμῶν αἱ γαστέρες τῆς διαίτης τὰ λείψανα. Ποῦ δαί (95) τοὺς οἰνοχόους τοὺς τοσοῦτους συναγεῖρουσι, μὴ κύλικι πλησθῆναι δυνάμενοι; ποῦ δαί τῶν ἐσθίων τὰς κίθωτους; τὰ χρυσία δὲ τοῦ; καὶ τὰ κόσμημα τοῦ; λωποδύταις δὲ αὐτὰ καὶ κακούργοις παρασκευάζονται, καὶ τοῖς λίχνοις ὑψάλμοις. « Ἐλεημοσύνη δὲ καὶ πίστεις μὴ ἐκλειπέτωσαν (96) σε, » φησὶν ἡ Γραφή. Ἰδοὺ γοῦν καὶ τὴν

« Matth. vii, 7, 8. ὁ Marc. x, 24.

Os homini sublime dedit, cælumque tueri Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Conf. Cicero *De natura deorum* lib. 11; Seneca *epist.* 94; Laetantius lib. vi, c. 20, etc.

(95) Τοῦ Μόνου δημιουργήμα. Ἡ τοῦ Λόγου δημιουργήμα. Alioqui τοῦ Μόνου significabit, « ejus qui unus et solus rerum auctor est et rector. » SYLBURG.

(94) Τοῖς. Ταῖς Nov.

(95) Δαί. Δέ Nov., Bod., Reg., ut etiam paulo post, ποῦ δὲ τῶν ἐσθ.

(96) Ἐκλειπέτωσαν. Pal. ms. ἐκλειπέτωσαν, tempore aoristo. SYLB. — Consentit Reg. Dein, σοί pro εἰ, Nov.

θεοβίτην Ἠλίαν καλὸν ὑπόδειγμα τῆς εὐτελείας ἔχο-
 μιν, ὅτε ἐκάθισεν ὑπὸ τὴν ῥάμνον (97), καὶ ὁ ἄγγελος
 εἰπὼν κομίζει τροφάς· ἔγκρυφίας (98) κρήθινος ἦν,
 καὶ καψάκης ὕδατος· Ὁ τοιοῦτον ἀριστον αὐτῷ Κύριος
 ἐπέμψεν ἡμῖν ἄρα ἀνάγκη πρὸς ἀλήθειαν ὀδοιποροῦ-
 σιν, εὐζώνως γενέσθαι· «Μὴ βαστάζετε γὰρ, εἶπεν ὁ
 Κύριος, βαλλάντιον (99), μὴ πήραν, μηδὲ ὑπόδημα·»
 τούτῃ, Μὴ πλοῦτον κτήσησθε, τὸν ἐν βαλλάντιῳ μόν-
 ων θησαυριζόμενον· μὴ τὰς ἀποθήκας πληρώσητε τὰς
 ἡμῶν, ὡς ἐν πήρᾳ παρατιθέμενοι τὸν σπόρον, ἀλλὰ
 καὶ τοῖς θεομένοις κοινωνήσατε· μὴ ὑποζύγια καὶ
 οὐκίας πολυπραγμανεῖτε, οἷτινες («ὑποδήματα») τῆς
 πορείας τῶν πλουσίων, ἀχθοροῦντες, ἀλληγορικῶς
 εἰρηγὰι. Ἀποβρίπτειον οὖν τῶν σκευῶν τὸ πλῆθος,
 καὶ τὰ ἀργυρᾶ, καὶ τὰ χρυσᾶ ἐκπύματα, καὶ τὸν
 ἔργον τῶν οἰκετῶν· καλὰς καὶ σεμνὰς παρὰ τοῦ
 Παδαγωγοῦ συνοπαδοῦς, αὐτοουργίαν, καὶ εὐτέλειαν
 παραλαμβάνοντας. Καὶ δὴ βαδιστέον εὐαρμόστως τῷ
 λόγῳ· κἄν γυνὴ τῷ παρῇ καὶ τέκνα, οὐκ ἄχθος
 ἐπὶν ὁ οἶκος, συμμεθίστασθαι (1) μαθὼν ὀδοιπόρῳ
 σφόδρον. Σταλτέον δὲ καὶ τὴν φιλανδρον γυναῖκα,
 τῆσθε παραπλησίως, ὀδοιπορικῶς. Καλὸν ἐφ' ὅδιον
 τῆς εἰς οὐρανοῦς πορείας, εὐτέλειαν ἐπιφερομένους
 μὴ σεμνότητι (2) σφόδρον. Μέτρον (3) δὲ, καθάπερ
 ὁ πῶς τοῦ ὑποδήματος, οὕτω καὶ τῆς κτήσεως ἐκά-
 στου τὸ σῶμα. Τὸ δὴ περιττὸν, ἃ δὴ φασι (4) κό-
 σμα, καὶ τὰ ἐπιπλά τῶν πλουσίων ἄχθος ἐστίν, οὐ
 κόσμος, τοῦ σώματος. Χρῆ δὲ τὸν ἀναβαίνειν βιαζό-
 μενον (5) εἰς τοὺς οὐρανοῦς καλὴν βακτηρίαν, τὴν
 εὐεργεσίαν, περιφέρειν· καὶ τοῖς θλιβομένοις μετα-
 δίδωκεν, τῆς ἀληθοῦς ἀναπαύσεως μεταλαμβάνειν.
 Ὁμολογεῖ γὰρ ἡ Γραφή, ἡ ὡς ἄρα λύτερον ἐστὶν ἀνδρὸς
 ἐγγὺς ὁ ἴδιος πλοῦτος· τούτῃσιν, ἐὰν πλουτῇ,
 μεταδίδει σωθήσεται (6). Καθάπερ γὰρ τῶν φρεάτων,
 ὅσα πέφυκε βρύειν, ἀπαντῶμενα, εἰς τὸ ἀρχαῖον
 ἀναπνέει (7) μέτρον· οὕτως ἡ μεταδόσις, ἀγαθὴ
 εὐανθρωπίας ὑπάρχουσα πηγὴ, κοινωνοῦσα τοῖς
 ἐξῶπι τοῦ (8) ποτοῦ, αὐξεται πάλιν καὶ πύμπλαται·
 ἐν τρόπον ἐπὶ τοὺς θηλαζόμενους, ἢ καὶ βδalloμέ-
 νους (9) μαστοῦς, ἐπιβρέειν εἴωθε τὸ γάλα· ἀνευδής
 γὰρ ὁ τὸν παντοκράτορα Θεὸν Λόγον (10) ἔχων,
 καὶ οὐδενός (11), ὧν χρῆζει, ἀπορεῖ ποτε· κτῆσις
 γὰρ ὁ Λόγος ἀνευδής, καὶ εὐπορίας ἀπάτης αἴτιος.

✠ P. 277 ED. POTTER, 236-237 ED. PARIS.
 4 Prov. xiii, 8.

(97) Ἐκάθισεν ὑπὸ τὴν ῥάμνον. In Antuerpiensi
 edit. III Reg. xix : Ἐκάθισεν ὑποκάτω ῥαθάν. Vul-
 gate : « Et sederat subter unam juniperum. » Chal-
 daice paraphr. interpretatio : « Sub genista una. »
 In aliis legitur ῥαθμῆν. COLLECT.

(98) Ἐγκρυφίας. Scholiastes in margine Reg.
 et Bod. hæc adnotat : Ὁ ὑπὸ τῆ σποδῷ ὀπύωμενος
 ἔρως ἐγκρυφίας εἰρηγὰι, παρὰ τὸ τῆ σποδῷ κρυπτό-
 μενος ὀπτάσθαι. Mox ὀλυρίτης pro κρήθινος, et καμ-
 ψάκης pro καψάκης, Bibl. Græc.

(99) Βαλλάντιον. Βαλλάντιον cum simpliciter λ, Luc.
 Mox μηδὲ ὑπόδημα, Bod.

(1) Συμμεθίστασθαι. Pal. ms., συνεπιπέσθαι.
 Σπυργ. — Consentiant Bod., Reg., Nov.

(2) Μὴ σεμνότητι. Lege ἄμα σεμν. Ita etiam in-
 terpres, inquit Lowthius.

(3) Μέτρον. De convenientia calcei et pedis, iti-
 dem Plutarchus lib. Περὶ εὐθυμίας pag. 315 : Τὸ

inosynæ autem et fides, inquit Scriptura, te non
 deserant a. » Ecce igitur Eliam quoque Thesbitem
 habemus pulchrum exemplum frugalitatis, cum se-
 dit sub « rhamno, » et angelus ei asserit alimentum :
 « Erat subcinericius panis hordeaceus, et amphora
 aquæ b ; » ejusmodi prandium ad eum misit Domi-
 nus. Proficiscentes ergo nos ad veritatem, accin-
 ctos esse oportet. « Ne portetis, inquit Dominus,
 crumenam, non peram, neque calceamentum, c » hoc
 est : Ne possideatis divitias, quæ solum in crumena
 reconduuntur : ne vestra implete horrea, tanquam
 sementem in pera deponentes, sed iis etiam, qui
 egent, impertite. Ne de jumentis et famulis sitis
 nimum solliciti, quæ cum onera portent, « calcei »
 divitium in itinere allegorice dicuntur. Abjicienda
 est ergo vasorum multitudo, et pocula aurea et
 argentea, et famulorum turba : et pulchræ vena-
 randæque pedissequæ a Pædagogo accipiendæ, qui
 dat nobis, ut per nos operari, et parvo contenti
 esse possimus. Jam vero ita incedendum est, ut
 convenienter Logo ingrediamur : et si cui adsit
 uxor et filii, domus nequaquam est onus, quæ cum
 prudenti viatore migrare didicerit. Uxor quoque,
 quæ virum diligit, est componenda, similiter ac
 maritus, ut ad iter parata sit. Pulchrum est viati-
 cum viæ, quæ ducit ad cælum, si frugalitatem una
 cum honesta gravitate jungamus. Mensura autem,
 sicut pes calcei, ita etiam uniuscujusque possessio-
 nis est corpus. Quod autem superabundat, qualia
 sunt, inquit, ornamenta et supcilex divitium, oneri
 sunt, non eruatui corporis. Oportet autem vi in
 cælos conscendere, et pulchrum baculum, benefi-
 centiam scilicet, circumferre, et iis, qui affligun-
 tur, elargiendo, veram quietem percipere. Fatetur
 enim Scriptura, « animæ redemptionis pretium esse
 proprias divitias d : » hoc est, si ditescat, salvus
 erit per elargitionem. Quemadmodum enim quicun-
 que putei scaturiunt, exhausti in pristinam men-
 suram revertuntur : ita etiam elargitio, quæ est
 bonus fons benignitatis, potum sitientibus commu-
 nicans, rursus augetur et repletur : quemadmodum
 ad ubera, quæ suguntur, vel etiam indulgentur, so-
 let lac confluere. Est enim minime indigens, qui

a Prov. iii, 5. b III Reg. xix, 4, 6. c Luc. x, 4.

D ὑπόδημα τῷ ποδὶ συνδιαστρέφεται, καὶ οὐ τούταν-
 τῶν. H. SYLBURG.

(4) Φασί. Hoc pro singul. φησί repositum e Pal.
 ms. SYLBURG. — Consentiant codices nostri.

(5) Βιαζόμενον. Respicit Christi dictum, quod
 refert Matth. xi, 12, vel Luc. xvi, 16.

(6) Μεταδίδει σωθήσεται. Μεταδίδει καὶ σωθή-
 σεται, Nov.

(7) Αναπνέει. Αναπνέει, fut. temp. Pal. ins.
 SYLBURG.

(8) Τοῦ. Abest a Pal., Bod., Reg.

(9) Βδalloμένους. Scholiastes in margine Reg.
 et Bod. adnotat : Βδάλειν τὸ ἀμέλγειν παρὰ τὸ
 βία ἐκθλιβόμενον ἀλόησκειν τὸ γάλα.

(10) Τὸν παντοκράτορα Θεὸν Λόγον. Insigne
 testimonium contra Arianos.

(11) Καὶ οὐδενός. De justi inopia negat psalm.
 xxxvi. II. SYLBURG.

Deum Logon habet omnipotentem, et nullo eorum, quibus opus habet, unquam eget : Logos enim possessio est, cui nihil deest, et est causa omnis copiae : Si quis autem dixerit, se sæpe vidisse iustum, cui panis deerat ; hoc quidem rarum est, et id ubi non est alius justus. **102** Sed tamen illud quoque legat : « Non in solo pane vivet justus, sed in verbo Domini », qui est panis verus, panis caelestis. Vir ergo bonus nunquam laborat inopia, quandiu habuerit salvam ✕ in Deum confessionem : licet enim ei petere et accipere ea, quibus indiget, a Patre universorum, et propriis frui, si Filium servet. Hoc quoque adest, ut nullam sentiat indigentiam. Hic noster Logos fungens munere pædagogi, dat nobis divitias ; nec ditescere ulla est invidia iis, qui per ipsum id possident, ut nullius egeant. Qui has

A Eι δὲ τις φαίη ἑωρακεῖναι πολλὰκις ἄρτων πενόμενον δίκαιον, σπάνιον μὲν τοῦτο, καὶ ἐνθα οὐκ ἄλλος δίκαιος· ἀναγνώτω (12) δὲ ὁμοῦ κακείνο· « Οὐ γὰρ ἐπ' ἄρτων μόνῃ ζήσεται ὁ δίκαιος (13), ἀλλ' ἐν τῷ ῥήματι Κυρίου· » ὅς ἐστιν (14) ἄρτος ἀληθινός, ἄρτος οὐρανόων. Οὐκ ἄρα ποτὲ ὁ (15) ἀγαθὸς ἀνὴρ ἄπορος, ἕως ἂν ἔχη σίαν τὴν πρὸς Θεὸν ὁμολογίαν· πάρεσι μὲν γὰρ αὐτῷ αἰτεῖσθαι (16) καὶ λαμβάνειν, ὡς ἂν δέηται, παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων, καὶ τῶν ἰσίων ἀπολαύειν, εἰ φυλάττει τὸν Ἰόν· πάρεσι δὲ καὶ τοῦτο, μηδεμιὰς ἐνδείας ἀισθάνεσθαι. Ὁ παιδαγωγικὸς ἡμῶν οὗτος Λόγος τὸν πλοῦτον ἡμῶν (17) διδάσκει· καὶ πλουτεῖν οὐ φθόνος, τὸ ἀνευδεῆς κτωμένους δι' αὐτοῦ. Ὁ τοῦτον ἔχων τὸν πλοῦτον βασιλείαν κληρονομήσει Θεοῦ.

B

habet divitias, hæres regni Dei fiet.

CAP. VIII.

Quod similitudines et exempla sint rectæ doctrinæ pars maxima.

Si quis autem vestrum delicias perpetuo fugerit, a frugalitate eductus, involuntarios labores facilius sustinere meditabitur, voluntarias afflictiones pro persecutionum perpetuis habens exercitiis, ut cum ad necessarios venerit labores, et dolores ac metus, ad eos tolerandos non sit inexercitatus. Et ideo patriam non habemus in terra, ut possessiones terrenas contemnamus. Est itaque ditissima frugalitas, ut quæ par sit sumptibus non deficientibus, qui in ea, in quæ oportet, et quantum oportet, impendendi sunt. Nam τέλη sunt sumptus. Et quomodo oporteat quidem uxorem simul cum marito vivere, et de ministrando sibi, et de domus administratione, et usu famulorum ; præterea etiam de tempore matrimonii, et de iis quæ ad mulieres pertinent, superius disseruimus in sermone de nuptiis. Quæ autem ad pædagogicam institutionem pertinent, ea nunc nobis adumbranda restant, Christianam vitam delineantibus. Et plurima quidem jam dicta, et in formam pædagogicæ institutionis redacta sunt. Quod autem restat, subjiciemus.

Ulyssis uxorem vide,

ait tragœdia,

... non eam leto dedit

*Telemachus, ut quæ non superduxit viro
Virum, at cubile castum in ædibus colit.*

✕ P. 278 ED. POTTER. • Deut. viii, 3 ; Matth. iv, 4.

(12) Ἀναγνώτω. Scholiastes in marg. Bod. et Reg. adnotat : Ἀναγνώτω καὶ τὸ, Οὐ λιμοκτονήσει Κύριος ψυχὴν δικαίου· καὶ γνώτω ὡς οὐ περὶ αἰσθητῶν ἄρτων ὁ λόγος.

(13) Ὁ δίκαιος. Ὁ ἄνθρωπος Deut., Matth., ut etiam Θεοῦ pro Κυρίου· verum hæc verba in alia, quæ suo instituto magis convenirent, mutavit Clementis.

(14) Ὅς ἐστ. Respicit ea, quæ dicit Christus Joan. vi, 32 seq.

(15) Ὁ. Hic articulus additur e Pal. ms. Svlburg. — Consentiant codices nostri.

(16) Αἰτεῖσθαι. Respicit Matth. vii, 7, 8.

(17) Ἡμῶν. Lowthius ait : « Forte legendum ἡμῶν. »

ΚΕΦ. Η'.

Ὅτι αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ὑποδείγματα μέγιστον μέρος τῆς ἑρθῆς εἰσι (18) διδασκαλίας.

Eι δὲ τις ἡμῶν φεῦξεται διὰ τέλους τρυφήν, εὐτελεῖα τιθηνόμενος, μελετήσει ῥᾶπον τοὺς ἀκουσίους ὑπομένειν πόνους, τὰς ἐκουσίας θλίψεις γυμνάσματα συνεχῶς ποιούμενος διωγμῶν· ἥπὸτ' εἰς ἀναγκαίους ἔλθῃ πόνους, καὶ φόβους, καὶ λύπας, οὐκ ἀμελέτητος ὡς καρτερεῖν. Διὰ τοῦτό τοι πατριδα ἐπὶ γῆς οὐκ ἔχομεν ὡς ἂν καταφρονοῦμεν τῶν ἐπιγείων κτημάτων. Πλουσιωτάτη δὲ ἡ εὐτέλεια (19), ἐξισούσα ἀνελλιπέσι δαπάναις, ταῖς εἰς ἃ χρῆ, καὶ ἐφ' ὅσων χρῆ, τελεῖσθαι προσηκούσας· « τέλη » γὰρ τὰ δαπανήματα. Ὅπως μὲν οὖν συμβιωτέον ἀνδρὶ τὴν γυναῖκα, καὶ περὶ αὐτουργίας, καὶ οἰκουρίας, καὶ οἰκτιῶν χρήσεως· πρὸς δὲ καὶ τῆς ὥρας τοῦ γάμου, καὶ τῶν ὄσα γυναίξιν ἀρμόζει, ἐν τῷ γαμικῷ διεξίμεν λόγῳ· ἃ δὲ ἀρμόδια πρὸς παιδαγωγίαν, ταῦτα ἡμῖν νῦν παράθετα μόνον ἐν ὑπογραφῆς μέρει, παρασημειούμενοις Χριστιανῶν τὸν βίον. Καὶ δὴ τὰ μὲν πλεῖστα ἤδη λέλεκται, καὶ πεπαιδαγώγηται· ὁ δὲ ἐπιλοιπὸν (20), ὑποθησόμεθα. Οὐ γὰρ μικρὰ ῥοπή εἰς σωτηρίαν τὰ ὑποδείγματα·

Neque enim parvi ad salutem momenti sunt exempla.

Ὅρα (21),

φησὶν ἡ τραγῳδία,

D ... Ὀδυσσεὺς ἄλοχον οὐ κατέκτανε
Τηλέμαχος· οὐ γὰρ ἐπεγράμει πόσει πόσιν·
Μένει δ' ἐν οἴκοις ὕγιες εὐναστήριον.

(18) *Eicōt.* Abest a Nov.

(19) *Εὐτέλεια.* Huius vocis etymologiam respicit, nam εὐτελής dicitur, qui εὐ τελεῖ, « bene sumptus facit, » hoc est, εἰς ἃ χρῆ, καὶ ἐφ' ὅσων χρῆ. Proinde vir εὐτελής, cum ea semper habeat, quæ impendere debeat, ἀνελλιπέως est. Simile etymon tradit Athenæus lib. ii sub finem cap. 3 : Τελεῖν γὰρ τὸ δαπανᾶν καὶ πολυτελεῖς οἱ πολλὰ ἀναλίσκοντες· καὶ εὐτελεῖς οἱ ὀλίγα. « Est enim τελεῖν, sumptus facere : et πολυτελεῖς, qui multa consumunt ; εὐτελεῖς, qui pauca. » Quibus fere paria habet etiam *Etymologiae magni auctoris.*

(20) *Λοιπὸν.* Λεῖπον Pal., Reg.

(21) Ὅρα. Orestes Euripideus in cognomine tra-

ὄνειδίζων τις μοιχείαν (22) ἀσελγῆ, καλὴν εἰκόνα Ἀ σωφροσύνης ἐδείκνυε φιλανδρίαν. Τοὺς δὲ Ἐλλωτας οἰκέτας (οἰκετῶν ὄνομά εἰσιν οἱ Ἐλλωτες) οἱ Λακεδαίμονιοι μεθύειν ἀναγκάζοντες, ἐδείκνυον σφισιν αὐτοῖς (23) τῆς μέθης τὰ ἔργα, σωφρονοῦσιν ἐν θεωραίας καὶ διορθώσεως μέρει. Παραφυλάττοντες δ' ὅν τὴν ἐκείνων ἀσχημοσύνην, ὡς μὴ περιπέσοιεν αὐτοὶ ταῖς ὁμοίαις καταγνώσεσιν, ἐπαιδεύοντο, τὸ ἱπνεῖδιστον τῶν μεθύοντων εἰς τὸ ἐαυτῶν ἀναμάρτητον ὠφελούμενοι. Τῶν γὰρ ἀνθρώπων οἱ μὲν, διασθέντες, ἐσώθησαν· οἱ δὲ αὐτοδιδάκτως ἢ ἐζήλωσαν, ἢ ἐζήτησαν ἀρετὴν·

Κεῖρος (24) μὲν παρὰριστος, ὃς αὐτὸς (25) πάντα γροῖσει·

αὐτὸς ἐστὶν Ἀβραάμ, ὁ ζητήσας τὸν Θεόν.

Ἐσθλὸς δ' αὖ κακείνος, ὃς εὖ εἰκόντι πίθηται·

οἱ τοὶ εἰσιν οἱ μαθηταί, οἱ πεισθέντες τῷ Λόγῳ. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἤκουσεν ἑ φίλος, οἱ δὲ ἑ ἀπόστολοι· Ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν Θεόν, ὁ μὲν πολυπραγμονῶν, οἱ δὲ κηρύσσοντες· λαοὶ δὲ ἄμφω· ἀμφοῖν δὲ τοῦτοι οἱ ἀκροαταί, ὁ μὲν ὠφελούμενος διὰ τὴν ζήτησιν, ὁ δὲ σωζόμενος διὰ τὴν εὐρεσιν.

Ὅς δὲ κε μήτε' αὐτὸς νοήη (26), μήτε' ἄλλου ἀκούων, Ἐν θυμῷ βιάλλεται, ὃδ' αὐτ' ἀχρήτιος ἀτήρη·

λαὸς ἄλλος ἐστὶν ἐθνικός, ἀχρεῖος· οὗτος ὁ λαὸς, ὁ μὴ Χριστῷ ἐπόμενος. Πολυτρόπως δὲ ὁμῶς ὠφελῶν ὁ Παιδαγωγός, ὁ φιλόανθρωπος, τὰ μὲν παρήνευσε, τὰ C ἔειπε καὶ ὠνειδίσει· τὸ δὲ, καὶ ἄλλων ἀμαρτανόντων, τὸ αἴσχος αὐτῶν ὑπέδειξεν ἡμῖν, καὶ τὴν ἐπὶ τούτῳ τιμωρίαν, ψυχαγωγῶν τε ἄμα καὶ νοουθετῶν, ἐφάνερωσε, φιλόανθρωπον ἀποτροπήν τῆς κακίας μηχανώμενος διὰ τῆς τῶν προπεπονηθέντων (27) ἐνδείξεως· ἐπὶ τῶν εἰκόνων σαφέστατα τοὺς μὲν ἔπαυσε κακῶς διαπιθέντας, τοὺς δὲ τὰ ἴσα τολμῶντας ἐκώλυσε· ἄλλους εἰς ὑπομονὴν ἐθεμελίωσεν· ἐτέρους ἔπαυσε κακίας· τοὺς δὲ καὶ λάσατο τῇ τοῦ ὁμοίου θεωρίᾳ μεταθεμένους ἐπὶ τὸ βέλτιον. Τίς γὰρ οὐκ ἀντιπαραφωξάται, ἐπόμενος τῷ καθ' ὁδόν, εἶτα μέντοι τοῦ

* P. 279 ED. POTTER, 258 ED. PARIS.

gedlia v. 387 hæc sic profert :

Ὅρῃς ; Ὀδυσσεὺς ἄλοχον οὐ κατέκτανε
Τηλέμαχος·

Vides Ulyssis conjugem? non interfecit eam
Telemachus, etc.

(22) Ὀνειδίζων τις μοιχ. Flor. edit., ὄνειδίζων τὴν μοιχείαν· ego τὴς e Pal. reposui. A. et H. legunt τὴν μοιχείαν. SYLBURG. — Τίς μοιχ. habent etiam codices nostri.

(23) Σφίσειν αὐτοῖς. Liberorum suorum gratia Lacedæmonios coegisse Ilotas inebriari, et ebrios in convivio traxisse, refert in Lycurgo Plutarchus, ut illi scilicet inde discerent, « quam aspernandum ac lædum spectaculum esset homo ebrius. » Idem in *Institutiis Laconicis* : Τοῖς παισὶν ἐδείκνυον τοὺς Ἐλλωτας μεθύσαντας, εἰς ἀποτροπήν πολυωνίας. « Pueri Ilotas ebrios ostendebant, ut eos a nimis largo vini potu detererent. » Simile est quod de Agesilao memorat Athenæus lib. xiv, cap. 21. eum nempe bellaria a Thasiis misera accipere noluisse,

Flagitiosum exprobrans adulterium, pulchram temperantiæ imaginem ostendit, in maritum amorem. Ilotas autem (servorum nomen sunt Ilotes) Lacedæmonii cogentes inebriari, sibi ipsis sobriis ea, quæ faciebat ebrietas, ut hoc quasi remedii loco sibi esset, et ad vitæ emendationem conduceret, ostendebant. Observantes ergo illorum turpitudinem, docebantur ne in idem, quod damnabant, vitium inciderent, ex ebriorum probro hoc consequentes, quod ipsi non peccarent. Ex hominibus enim alii quidem aliorum edocti exemplis servantur : alii vero sua sponte virtutem vel amplecti solent, vel quærere :

Optimus ille quidem est, qui percipit omnia per se :

B ipse est Abraham, qui Deum quæsit.

Is bonus est rursus, qui paret recta monenti :

hi sunt discipuli, qui Logo crediderunt : ✕ et ideo ille quidem appellatus est « amicus », illi autem « apostoli » : unum et eundem Deum ille quidem magna cura et studio inquirens, hi vero prædicantes : sunt autem ambo, populi. Horum autem amborum auditores, ille quidem per inquisitionem commodum consecutus est, hic vero salvus evasit per inventionem.

Sed qui nec per se sapit ; et cum recta monetur, Non tamen ad mentem revocat, vir inutilis ille est :

populus alius est gentilis, inutilis : hic est populus, qui Christum non sequitur. Multis tamen modis juvenans Pædagogus, qui est hominibus benignus, alia suadet, alia exprobrat. Jam vero aliis quoque peccantibus, eorum nobis ostendit turpitudinem, et quod eam consequitur supplicium, simulque et alliciens, et admonens, hoc consilio ut nos a vitio averteret, ea, quæ illis evenerunt, clementissime ob oculos ponens. Per quas imagines manifeste iis, qui male affecti erant, remedium attulit : eos vero, qui iis similia audebant, prohibuit : alios ad tolerantiam fundavit : alios a vitio repressit : alios vero etiam curavit, per contemplationem ejus, quod est simile, traducendo ad id, quod est melius. Quis enim quempiam in via sequens, non caverit, si * Jac. ii, 25.

Ἀπαρούτων δὲ τῶν θασιῶν, Δότε, φησὶ, φέροντες D ἐκείνοις, δείξας αὐτοῖς τοὺς Ἐλλωτας, εἰπὼν, ὅτι τοῦτους δεοὶ διαφθεῖρεσθαι τρώγοντας αὐτὰ πολὺ μᾶλλον ἢ αὐτὸν, καὶ τοὺς παρόντας Λακεδαιμονίους. « Cum instarent Thasii, rogarentque ne respueret, Ilotas ostendit, et, Amota his date, inquit : hos ego malim potius, dum illa rodent, corrumpi, quam meipsum, et, qui mecum sunt, Lacedæmonios. » (24) Κεῖρος. Hesiodi versus ex *Operum et djer.* lib. i, v. 291. Porro οὗτος ibi pro κείνος scriptum est.

(25) Αὐτὸς. Flor. edit. et Pal. ms. αὐτῷ (i. αὐτῶ) πάντα νοήση. Sed rectius αὐτός vulg. Hesiodi exemplaria : atque adeo ita est in tertio hujus sententiæ versu. Variant enim in aliis eadem editiones vulg. SYLBURG. — Αὐτῷ Nov., Bod. αὐτῷ Reg. Proinde Clementem αὐτῷ, vel αὐτῷ scripsisse indubium est.

(26) Ὅς δὲ κε μήτε' αὐτὸς νοήη, vel αὐτῷ αὐτὸς γ. Ὅς δὲ κε μήθ' αὐτῷ, nonnullæ Hesiodi edidit.

(27) Προπεπονηθέντων. Πεπονηθέντων Nov.

prior in fossam ceciderit, ut devitet periculum, A peccatum sequi declinans? Quis vero athleta, qui viam, quæ ad gloriam ducit, didicerit, aliumque viderit atletam, qui eum præcessit, præmium habuisse, non contendit ad coronam, ipsum priorem imitans? Multæ sunt ejusmodi similitudines divinæ Sapientiæ. Unius autem exempli meminero, et paucis exponam. Id quod accidit Sodomitis, fuit quidem iis, qui scelus admiserant, iudicium: pædagogica autem institutio iis, qui audiverint. Sodomitæ cum per multas delicias in libidinis vitium impe-gissent, adulteria quidem secure committentes, puerorum autem insano amore ardentes, respexit eos Logos, qui videt omnia, quem latere non possunt, qui nefaria perpetrant. Neque vero eorum libidini acquievit vigilans humani generis custos: B nos autem ab illorum imitatione avertens, ad suamque moderationem et temperantiam instituens, aliquos interim invadens peccatores, ne si impunita relinqueretur impudicitia, ea frueretur nimia securitate, jussit comburi Sodoma: * providi illius ignis exiguam partem effundens in intemperantiam, ne si non 103 castigata esset eorum libido, fores nimis aperiret iis, qui feruntur ad voluptatem. Fuit ergo justum Sodomorum supplicium hominibus imago, qua de adipiscenda salute recte ratiocinari discerent. ✕ Qui enim non similiter peccarint ac ii, qui puniti sunt, nunquam peccatoribus similes pœnas dederint; ut qui non peccando, pœnam quoque caverint. « Volo enim vos scire, » inquit Judas, « quod Deus, qui semel servavit populum ex Ægypto, secundo perdidit eos, qui non crediderunt; et angelos, qui non custodierunt suum imperium, sed reliquerunt proprium habitaculum, in iudicium magni diei, vinculis æternis sub caligine ægrestium angelorum custodit b. » Et paulo post eorum, qui judicantur, imagines admodum ad docendum apposite explicat: « Væ eis, quod in via Cain ambulaverunt, et in terrore Balaam effusi sunt, et in contradictione Core perierunt c. » Eos enim, qui non possunt attingere libertatem adoptionis filiorum Dei, arcet metus, ne se insolenter gerant. Ideo enim sunt minæ ac supplicia, ut timentes pœnas a peccatis abstinemus. Possum tibi narrare pœnas nimis ornatus cupiditatis et inanis gloriæ, non autem so-

✕ P. 280 ED. POTTER, 239-240 ED. PARIS.

(28) *Δαλ. Δέ Nov., Bod., Reg.*

(29) *Αὐτοῦς.* Id pro vulg. αὐτὸς reposui e Pal. SYLBURG. — Consentium codices nostri. Dein, παντεπότης pro παντεπότης Nov. mendose.

(30) *Καταφλεγῆναι.* Καταφλεθῆναι Nov.

(31) *Τοῦ φρονίμου πυρός.* Sic superius dixit πῦρ σωφρονούν ἀφανίσαι falsorum deorum templa, *Protrept.* pag. 35 edit. Paris. Sed propius ad hæc accedit quod occurrit in *Eclor.* p. 804, col. 2: Ἀγαθὴ γὰρ δύναμις τὸ πῦρ νοεῖται καὶ ἰσχυρὰ, φθαρτικὴ τῶν χειρόνων καὶ σωστικὴ τῶν ἀμεινόνων· διὸ καὶ φρονίμον λέγεται παρὰ τοῖς προφήταις τοῦτο τὸ πῦρ. Quæ videsis.

(32) *Οἱ γάρ.* Εἰ γάρ Reg., Bod.

(33) *Εἰδέναι.* Ὑπομνήσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδέναι ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσ. Jud.

προτέρου εἰς βόθρον ἐμπεσόντος, μὴ οὐχὶ ἀποκλίνει τὸν Ἰσον κίνδυνον, τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἀμαρτίας φυλαξάμενος; Τίς δαὶ (28) αὖθις ἀσκητῆς ὢν, καταμάθων τῆς φιλοδοξίας τὴν ὁδὸν, καὶ τὸ ἐπαθλὸν ἰδὼν τὸν πρὸς αὐτοῦ ἀγωνιστὴν εὐληφῶτα, οὐκ ἐπὶ τὸν στέφανον ἵεται, καὶ αὐτὸς μιμούμενος τὸν προσδύετον; Πολλὰ τοιαῦτα τῆς θεϊκῆς σοφίας αἱ εἰκόνες· ἐνὸς δὲ ὑποδείγματος μνησθήσομαι, καὶ διὰ βραχέων παραθήσομαι· τὸ Σοδομιτῶν πάθος, κρίσις μὲν ἀδικήσασι, παιδαγωγία δὲ ἀκούσασιν. Οἱ Σοδομίται, ὑπὸ πολλῆς τρυφῆς ἐξοκείλαντες εἰς ἀσέλγειαν, μοιχεύοντες μὲν ἀδελῶς, περὶ τὰ παιδικὰ ἐκμανῶς ἐπονημένοι· ἐπειδὴν αὐτοὺς (29) ὁ παντεπότης Λόγος, ὃν οὐκ ἔστι λαθεῖν ἀνόσια δρῶντας· οὐδὲ ἐπηρεμάσε τῇ ἀσελείᾳ αὐτῶν ὁ ἄγρυπνος τῆς ἀνθρωπότητος φύλαξ· ἀποτρέπων δὲ ἡμᾶς τῆς μιμήσεως τῆς ἐκείνων, πρὸς σωφροσύνην τὴν αὐτοῦ παιδαγωγῶν, τοῖς ἀμαρτωλοῖς ἐπιβαλὼν, ὡς μὴ τὸ ἀτιμώρητον τῆς ἀκολασίας, ἀδειας ἐπιρροὴν προσλάβῃ, καταφλεγῆναι (30) προσέταξε τὰ Σόδομα, ὀλίγον τι τοῦ φρονίμου πυρός (31) ἐκείνου ἐπὶ τὴν ἀκολασίαν ἐκχέων, ὡς μὴ ἀκόλαστον αὐτῶν τὸ λάγνον γενόμενον, πλάτειας ἀναπετάσῃ κλισιάδας τοῖς εἰς ἡδυπάθειαν φερομένοις. Γέγονε τοίνυν ἡ Σοδομιτῶν δικαία τιμωρία τῆς εὐλογίστου τοῖς ἀνθρώποις σωτηρίας εἰκῶν. Οἱ γὰρ (32) μὴ τὰ ὅμοια τοῖς κεκολασμένοις ἀμαρτήσαντες οὐ τὴν ὅμοιαν ποτὲ τοῖς ἀμαρτωλοῖς ὑπόσχον δίκην· τῷ μὴ ἀμαρτεῖν τὸ μὴ παθεῖν πεφυλαγμένοι. « Εἰδέναι (33) γὰρ ὑμᾶς, » φησὶν ὁ Ἰούδας, « βούλομαι, ὅτι ὁ Θεὸς ἅπαξ ἐκ γῆς Αἰγύπτου λαὸν σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπόλεσεν· ἀγγέλου τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἐαυτῶν ἀρχήν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας (34) τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς χριστὴν μεγάλῃς ἡμέρας, δεσμοῖς αἰδίοις ὑπὸ ζόφον ἀγγέλων ἀγγέλων (35) τετήρηκε. » Καὶ μετὰ μικρὸν διδασκαλικώτατα ἐκτίθεται τὰς εἰκόνας τῶν κρινομένων· « Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαάμ (36) ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο. » Τοὺς γὰρ μὴ δυναμένους ἐξουσίαν υἱοθεσίας φέρειν ὁ φόβος μὴ ἐξυδρίζειν διατηρεῖ. Διὰ τοῦτο γὰρ αἱ κολάσεις καὶ αἱ ἀπειλαί, ἵνα, δεισαντες τὰς δίκας, τοῦ ἀμαρτάνειν ἀποσώμαθα. Ἔχω σοι φιλοκοσμίας κολάσεις διηγῆσθαι καὶ φιλοδοξίας τιμωρίας, οὐκ ἀκρασίας μόνον· πρὸς δὲ καὶ τὰς ἐπὶ πλοῦτῳ (37) κακοφρονίας παραθέ-

a Gen. xix. b Jud. 5, 6. c Ibid., 41.

(34) Ἀπολιπόντας. Ἀπολείποντας Nov.

(35) Ἀγγέλων ἀγγέλων. In vulg. Epistola Judæ non legitur commation istud. SYLBURG. — Verumtamen id agnovit etiam codex, quem secutus est Lucifer Calaritanus, nisi quod pro ἀγγέλων corrupte habuerit ἀγίων· lib. *De non conveniendo hæret.* sub finem: quod adnotavit ad B. Judæ verba ὁ μακαρίτης Millius.

(36) Βαλαάμ. Βαλαάμ μισθοῦ Jud.

(37) Τὰς ἐπὶ π.λ. Η. e. (et severa illa adversus divitias dicta afferre.) Quæ sunt illa apud Matth. xix, 24; Luc. vi, 24. Lowthius ait: « Legendum videtur κακοφρόνων. Quam lectionem interpres secutus videtur. » Sed vulgata lectio tutius retinebitur.

θαί βλασφημίας, ἐν αἷς, διὰ τοῦ φοβεῖν ὁ Λόγος ἀνεῖργει τῶν ἀδικημάτων· ἀλλὰ γὰρ φειδόμενος τοῦ μῆκους τοῦ συντάγματος, τὰς ἐξῆς τοῦ Παιδαγωγοῦ προσάγει σοι ἐντολάς, ἵνα δὴ φυλάξῃ τὰς ἀπειλὰς (38).

ΚΕΦ. Θ.

Προς ἔνεκεν (39) τὸ λουτρὸν παραληπτέον.

Βαλανεῖου τοίνυν (ἐντεῦθεν γὰρ ἀπετράπην λέγων)· ἑσπάρές εἰσιν αἰτίαι, καθ' ἃς ἐπ' αὐτὸ παραγινόμεθα· ἢ γὰρ καθαριότητος (40) ἕνεκα, ἢ ἀλέας, ἢ ὑγείας, ἢ τελευταῖον ἡδονῆς. Ἡδονῆς μὲν οὖν ἕνεκα λούσασθαι παραπεμπτέον· ἄρδην γὰρ τὴν ἀναίσχυρον ἡδονὴν ἐκκοπτέον· παραληπτέον δὲ τὸ λουτρὸν ταῖς μὲν γυναιξὶ καθαριότητος ἕνεκεν καὶ ὑγείας· ὑγείας δὲ μόνως, ἀνδράσι. Περιττὸν δὲ τὸ τῆς ἀλέας (41)· ἐξὸν δὲ καὶ ἄλλως παραμυθεῖσθαι ἐν κατεσκληρῶς ὑπὸ κρύους. Αἱ δὲ τοῦ βαλανεῖου συνειρηγὲς χρήσεις καθαιροῦσι τὰς δυνάμεις, καὶ τοὺς φυσικῶς χαλῶσι τόνους· πολλὰκις δὲ ἐκλύσεις αἰγούσι καὶ λειποθυμίας. Τρόπον γὰρ τινα πίνει τὰ σώματα, ὡσπερ τὰ δένδρα, οὐ μόνον τῷ στόματι, ἀλλὰ καὶ τῇ ἐν ὄλῳ τοῦ σώματος κατὰ τὸ λουτρὸν, ὡς φασί, πορρωταίᾳ. Τεκμηρίον τούτου· διψήσαντες πολλὰκις, ἔπειτα ἐμβάντες εἰς τὰ ὕδατα, τὴν δίψαν ἠκέσαντο. Εἰ μὴ οὖν πρὸς τι ὠφελεῖ τὸ λουτρὸν, ἤδη (42) σφᾶς ἐκλυτέον αὐτῷ· ἀνθρωπογενεῖα ἐκάλουν αὐτὰ οἱ παλαιοὶ· ἐπεὶ θάττον ἢ προσῆκε βρακοὶ τὰ σώματα (43), καὶ προηράσκειν ἀναγκάζει καθέψοντα (44) κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ σιδήρῳ (45), μαλασομένης τῆ θερμότητι τῆς σαρκός· ἐντεῦθεν οἶονεῖ τῆς βαφῆς καὶ τῆς στομώσεως τοῦ ψυχροῦ δεόμεθα. Οὐδὲ μὴν ἐκάστοτε λουτέον, ἀλλ' εἴτε ἑλαττόν τις εἶη κενός, ἢ αὐτὴ πληρῆς ἔγαν, παραιτητέον τὸ βαλανεῖον, ναὶ μὴν κατὰ τὴν πῶ σώματος ἡλικίαν, καὶ τοῦ ἔτους τὴν ὥραν·

¶ P. 281 ED. POTTER, 240 ED. PARIS.

(38) Ἴνα δὴ φυλάξῃ τὰς ἀπειλὰς. Scribe, ἵνα δὴ φυλάξῃ τὰς ἀπειλὰς. Sequenti capite, versu ei μὴ οὖν, optime interpres legit, οὐ δὴ σφᾶς ἐκλυτέον αὐτῷ, non autem ἦδη. HEINSIUS. — Hervetus vertit « ut caveant, » ac si legisset ἵνα δὴ φυλάξωσι. Verum retineri debet recepta lectio, quam universi codices firmant. Est enim φυλάξῃ mediæ vocis secunda persona a φυλάττομαι, qua voce in hoc ipso capite non semel usus est Clemens. Vel scribendum φυλάξῃς. Sensus est: « Adducam tibi Pædagogi præcepta, ut ab ejus minis tibi caveas. »

(39) Ἐνεκεν. Ἐνεκα, Nov.

(40) Καθαριότητος. Καθαρότης Pal. ms. SYL-
BEC.

(41) Τῆς ἀλέας. Calidis balneis utebantur majores ad levandas lassitudines, necnon ad corpora emollienda, calidis et tepidis ad conciliandum somnum, frigidis lavabantur et ob voluptatem, et ut robustiores redderentur, calorque naturalis intro repulsus major evaderet, ideoque fere post calidas balneas ea adhibebantur: quem usum primos omnium Saporibus Jubæ regis, et Antonium Musam Augusti medicos monstrasse, refert Plinius, lib. xv, c. 7. Balneis etiam quidam uti consueverant, quod non possent cibos coquere, nisi loti, ut auctor est Plutarchus, qui Titum imperatorem hac de causa interisse prodidit ex relationibus eorum, qui ægrotanti ministrarunt. Mercurialis, lib. 1, c. 10, *De arte gymnastica*; Plato, vi *De legib.*, calida vocat γερουτικὰ λουτρά, Æginetæ frigida, ψυχρόλουτρα, et psychrolutres Senecæ. COLLECT.

PATROL. GR. VIII.

lius intemperantiæ: et præterea maledicta afferre in eos, qui propter divitias male sentiunt et se gerunt, in quibus Logos terrendo prohibet a maleficiis. Cæterum ꝰ parcens prolixitati operis adducam Pædagogi præcepta, quæ sequuntur, ut minas præteream.

CAP. IX.

Quanam de causa sit balneum accedendum.

Balnei ergo (ab eo enim digressa est oratio) quatuor sunt causæ, propter quas ad ipsum accedimus. Vel enim causa munditiæ, vel calor, vel sanitatis, vel postremo voluptatis. Voluptatis autem causa, quæ instituitur, lotio, est rejicienda: impudens enim voluptas est omnino exscienda. Sumendum est autem lavacrum, mulieribus quidem mundationis causa et sanitatis: solius autem sanitatis causa, viris. Caloris vero causa lavari est superfluum, cum quod frigore collapsum est, possit aliter recreari. Porro autem balnei frequentes usus vires adimunt, naturalemque roboris vehementiam relaxant, sæpe autem virium defectiones et deliquia inde proveniunt. Quodammodo enim corpora, non secus ac arbores, non solum ore, sed etiam iis, qui per totum corpus inter lavandum aperiuntur, meatibus bibunt. Hujus autem rei est indicium, quod qui sitierint, deinde in aquas descenderint, siti remedium sæpe invenerunt. Nisi ergo ad aliquid prosit lavacrum, non oportet nos eo resolvere. Veteres ea ἀνθρωπογενεῖα, hoc est, « fullonicas hominum officinas, » vocarunt, quoniam citius quam par erat pannosa corpora efficiunt, et ante tempus cogunt ea decoquendo consensescere, dum non secus ac in ferro, calore caro mollificatur; hinc frigidæ veluti tinctura et temperatura opus habemus. Neque vero semper est lavandum, sed sive paulo fueris ina

(42) Ἡδη. Hæc vox aut interrogative accipienda videtur, aut in οὐδὲ altamve similem particulam transmutanda. SYLBURG.

(43) Βρακοὶ τὰ σώματα. « Rugosa reddunt corpora, » ut apud Aristophanem, *Pluto*, τὰ ἄσκη, ἡγούν τὰς ρυτίδας, intelligit Budæus: et apud Dioscoridem ἐρρακωμένα πρόσωπα, « rugosas facies » vertit Ruellius. Quod vero sequitur, « frididi veluti tinctura opus habemus, » Græce erat ἐντεῦθεν οἶονεῖ τῆς βαφῆς καὶ τῆς στομώσεως τοῦ ψυχροῦ δεόμεθα· « Inde frigida tanquam mersione ac tinctura opus habemus. » Intelligit enim immersionem ferri in aquam, cum qua comparat frigidum balneum, quo post calidum utebantur. Sic Ecclesiastici xxxi: Κάμιμος δοκιμάζει στόμωμα ἐν βαφῇ. Hesychio, Σίδηρος ἀβαπτος, ἀστόμωτος. Galenus, lib. x *Methodi*, partes enumerat quatuor: primam, in quam ingredientiens in aere versarentur calido; secundam, quo ex illa in aquam calidam descenditur; tertiam, ubi in frigidam ibant: in quarta, sudorem detergebant. COLLECT. — Petrus Halloixius, *Illustrium secundæ sæculi scriptorum vitæ*, pag. 105, hæc sic vertit: « Quoniam balnea citius, quam oporteat, deterant corpora, et illa decoquendo cogant ante tempus senescere, dum, similiter atque ferro accidit, calore caro emolliatur. Hinc et rigore frigidæ, veluti temperatura, indigemus. » Male verterat Hervetus.

(44) Καθέψοντα. Καθέψοντα, Nov.

(45) Τῷ σιδήρῳ. Galenus *Θεραπευτικῆς μεθόδου* lib. x: Τοιοῦτον γὰρ τοι συμβαίνειν ἔοικεν ἡμῖν εἰς τὴν ψυχρὰν δεξαμένην εἰσιούσιν ἐπὶ τοῖς βαλανείοις,

nior, vel ✕ rursus paulo repletior, respuendum est balneum, et sed eo certe utendum est habita ratione ætatis, corporis, et temporis anni. Non enim omnes semper, nec semper juvat, ut qui earum rerum sunt periti, fatentur. Nobis autem sufficit symmetria, quam semper, ut vitæ nostræ opem ferat, advocamus. Neque enim balneo adeo utendum est, ut manus alterius egeamus adminiculo: neque vero assidue et sæpe in die lavandum est, sicut frequenter in forum ventitamus. Jam vero multos quoque habere, qui perfundant, est proximos injuria afficere per delicias: et est eorum, qui non intelligunt, oportere esse commune eorum, qui lavantur, balneum. Oportet autem maxime quidem lavare animam, purgante Logo, et nonnunquam etiam corpus propter sordes, quæ ei adnascuntur. Quin etiam sunt nonnunquam resolvendi labores: « Væ enim vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, » dicit Dominus, « quoniam similes estis sepulcris dealbatis. Sepulcrum pulchrum apparet extrinsecus: intus autem plenum est mortuis ossibus et omni immunditia ^a. » Et rursus dicit eisdem: « Væ vobis, quoniam mundatis quod est extrinsecus poculi et patinæ, intus autem plena sunt immunditia: munda primum quod intus est poculi, ut sit etiam mundum quod est exterius ^b. » Optimum ergo lavacrum expurgat sordes animæ, estque spirituale: de quo dicit aperte prophetia: « Abluit Dominus sordes filiorum et filiarum Israel, et mundabit sanguinem ex medio ipsorum ^c, » sanguinem iniquitatis et cædes prophetarum. Purgationis autem modum subjungit Logos, dicens: « In spiritu iudicii, et in spiritu ustionis. » Quod est autem e corpore carneum, vel per solam aquam abluitur: ut sit

οὐ γὰρ πάντας ἀεὶ (46), οὐδὲ ἀεὶ ὀνήσῃσιν, ὡς εἰ περὶ ταῦτα σοφοὶ ὁμολογοῦσιν. Ἡμῖν δὲ ἀπόχρη ἡ συμμετρία, ἣν πανταχοῦ βοηθὸν ἐπικαλούμεθα τῷ βίῳ. Οὐδὲ (47) γὰρ τοσοῦτον ἐνδιατριπτεῖν τῷ βαλανείῳ, ὡς δεῖσθαι χειραγωγοῦ· οὐδὲ συνεχῶς καὶ πολλάκις ἡμέρας λούεσθαι, καθάπερ εἰς ἀγορὰν θημιζόντες. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ πλειόνων οἰκετῶν κατανοῶσθαι, ἐξυβρίζειν ἐστὶν εἰς τοὺς πλησίον, πλεονεκτοῦντας τῇ τρυφῇ· καὶ συνιέναι μὴ θελόντων, ὡς κοινὸν ἐπίσης εἶναι τῶν λουομένων τὸ βαλανεῖον εἶναι. Λούειν δὲ δεῖ μάλιστα μὲν τὴν ψυχὴν καθαρῶς λόγῳ· καὶ τὸ σῶμα δὲ ἔσθ' ὅτε, διὰ τὴν ἄσπην (48), τὴν ἐπιφρομένην αὐτῷ· οὐ μὴν ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ ὑπεκλίεν τοὺς καμάτους. « Οὐαὶ γὰρ ὑμῖν, Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, » φησὶν ὁ Κύριος, « ὅτι ὁμοῖοί ἐστε (49) τάφοις κεκοιναμένοις. Ἐξωθεν (50) ὁ τάφος φαίνεται ὠραῖος, ἔνδον δὲ γέμει ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας. » Καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς φησιν· « Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξω (51) τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔνδοθεν δὲ γέμουσιν ἀκαθαρσίας· καθάρισον πρῶτον τὸ ἔνδον (52) τοῦ ποτηρίου, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἔξωθεν καθαρὸν. » Τὸ μὲν οὖν ἄριστον λουτρὸν τῆς ψυχῆς ἀποσμήχει τὸν ῥύπον, καὶ ἔστι πνευματικόν· ἐφ' οὗ διαβρήδην ἡ προφητεία λέγει· « Ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Ἰσραὴλ (53)· καὶ καθαριεῖ τὸ αἷμα ἐκ μέσου αὐτῶν, » τὸ αἷμα τῆς ἀνομιᾶς καὶ τῶν προφητῶν τοὺς φόνους. Καὶ τὴν τρόπον τῆς καθάρσεως ἐπιγγαγεν ὁ Λόγος, εἰπὼν· « Ἐν πνεύματι κρίσεως, καὶ ἐν πνεύματι καύσεως. » Τὸ δὲ τοῦ σώματος, τὸ σαρκικόν, καὶ διὰ μόνου ὕδατος ἀποπληροῦται (54), καθάπερ ἐν ἀγροῖς πολλάκις γίνεται, ὅπου βαλανεῖον οὐκ ἔστι.

CAP. X.

Quod exercitia quoque sint deligenda iis, qui vitam agunt rationi consentaneam.

Adolescentibus autem sufficit gymnasium, etiam si adsit balneum. Etenim ut hæc viri quoque longe balneis anteferant, forte non malum fuerit; ut quæ

✕ P. 282 ED. POTTER, 241 ED. PARIS.

οἶόν τι καὶ τῇ τοῦ σιδήρου βαφῇ. « Quippe simile quiddam nobis accidere videtur, cum in frigidum solium post balneum ingredimur, ei, quod accidit ferro, cum tingitur. » Etenim tum refrigeramur, tum roboramur, quemadmodum et illud, ubi candens jam redditum frigi la mergitur. Ibidem: « Ὅσα δὲ ἠραιώθη τε καὶ περαιτέρω τοῦ προσήκοντος ἐχάλασθη, ταῦτα εἰς τὴν κατὰ φύσιν ἐπανερχεται συμμετρίαν, ὡς δηλοῖ τὸ τέταρτον τοῦ λουτροῦ μέρος· » « Si qua vero laxata et justo plus sunt remissa, ea in naturale redeunt mediocritatem; id quod quarta pars balnei indicat. » Refert ad id, quod rugosa fieri dixit corpora Clemens, astringi contra frigida inquit Plinius, lib. xxv, cap. 7. COLLECT.

(46) Ἄελ. Expungendum videtur. SYLBURG.

(47) Οὐδέ. Οὐ Pal. ms. Mox malleum cum articulo, πολλάκις τῆς ἡμέρας. SYLBURG.

(48) Ἄσπην. In marg. Bod. aliquis scripsit ἀσπίαν. In Reg. ἀσπίαν est in textu, utrumque autem in margine.

ΚΕΦ. Ι.

Ὅτι καὶ γυμνάσια ἐκκρίτεον (55) τοῖς κατὰ λόγον βιωῦσιν.

Μειρακίους δὲ γυμνάσιον ἀπόχρη, καὶν βαλανεῖον παρῆ· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα τοῖς ἀνδράσι παντὸς μάλλον πρὸ τῶν λουτρῶν ἐγκρίναι (56) οὐ φαῦλον ἴσως·

^a Math. xiii, 27. ^b Ibid. 25, 26. ^c Isa. iv, 4.

(49) Ὅμοιοι ἐστε. Παρομοιάζετε, Math.

(50) Ἐξωθεν. Οἱ τινες μὲν ἐξωθεν φαίνονται ὠραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν, Math. ; ἔνδοθεν pro ἔνδον Βουλ., Reg.

(51) Ἐξω. Ἐξωθεν, Math. Mox, Ἐσωθεν ἐξέμουσιν ἐξ ἀρπαγῆς καὶ ἀκρασίας· Φαρισαῖοι τυφλοὶ καθάρ. Ibid.

(52) Ἐνδον. Ἐντὸς Math. Mox, τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρὸν. Ibid.

(53) Ἰσραήλ. Σιών, καὶ τὸ αἷμα ἐκκαθαριεῖ, Bibl. Græc. Dein, καὶ πνεύμ. x. omisso ἐν. Ibid.

(54) Ἀποπληροῦται. Η. ἀποπλύνεται, ^c αἰλιγίται. SYLBURG. — Πληροῦται, Nov. Mox, ἐν ἀγροῖ γίνεται πολλάκις, Nov.

(55) Ἐκκρίτεον. C. cum fratre mavult ἐγκρίτεον SYLBURG.

(56) Ἐγκρίναι. Pal. habet ἐγκρίνεται. SYLBURG — Dein, φαῦλον, Reg., sed aliquis o super ω scripsit.

ἰσχυρὰ τι χρῆσιμον τοῖς νέοις πρὸς ὑγίειαν· σπου-
δὴν τε καὶ φιλοτιμίαν ἐντιθέντα, οὐχὶ εὐεξίας μόνον,
ἀλλὰ καὶ εὐψυχίας ἐπιμελεῖσθαι· ὃ δὴ γινόμενον ἀνευ
τῶν κρείττωνων ἔργων ἀποσπᾶσθαι, χαρῖεν
καὶ οὐκ ἀλυσίτελες. Οὐδὲ ἐνταῦθα δὲ ὑπεξαίρετόν
τῆς κατὰ τὸ σῶμα διαπονήσεως τὰς γυναῖκας· ἀλλ'
οὐκ ἐπὶ πάλην καὶ δρόμους παρακλήτεον αὐτάς· τα-
λασιουργίᾳ (57) δὲ γυμναστέον, καὶ ἰστούργια, καὶ
ᾧ παραστῆναι τῇ πεττούσῃ, εἰ δέοι. Ἔτι δὲ αὐ-
τουρικῶς προκομίζειν χρὴ ἐκ τοῦ ταμείου τὰς γυ-
ναῖκας, ὧν δεοίμεθα· καὶ τῷ μύλῳ προσελθεῖν οὐκ
ἀσχηρὸν αὐτάς· οὐδὲ μὴν περὶ τὸ ὕψος (58) ἀσχο-
λεῖσθαι, ὅπως θυμηῖρες ἢ τάνδρι, δυνειδὸς οἰκουρῶ
γαμετῆ καὶ βορθῶ. Εἰ δὲ καὶ στρωμνὴν ἀνατινάξαι
δι' αὐτῆς, καὶ ποτὸν ὀρέξαι διψῶντι τῷ γεγαμηκότι,
καὶ ἔβρον· παραθεῖναι, εὐσημημένιστα μέν· ἄν, καὶ
εἰς σῶφρονά ὑγίειαν γυμνασθεῖν, τὴν τοιαύτην γυ-
ναῖκα ὁ Παιδαγωγὸς ἀποδέχεται, ἢ (59) « τοὺς πῆ-
γαις ἐκτενεῖ εἰς τὰ χρῆσιμα· τὰς χεῖρας (60) δὲ αὐ-
τῆς ἐρείδεται εἰς ἄτρακτον· χεῖρας δὲ αὐτῆς διη-
κῆζε πένητι· καρπὸν δὲ ἐξέτεινε πτωχῶ· » τὴν
μάλιστα διακονίαν (61) οὐκ ἐπισχύνθη, ζηλώσασα
Σάρραν, ὑπουργῆσαι τοῖς ὀδοπόροις· εἶπε γὰρ αὐτῇ
ὁ (62) Ἄβραάμ· « Σπεῦσον, καὶ φύρασον τρία μέτρα
σεμιδάλευς· καὶ ποιήσον ἐγκρυφίας. » « Ραχὴλ δὲ, ἢ
θυγάτηρ Λάβαν, ἤρχετο, φησὶ, μετὰ τῶν προβά-
των τοῦ πατρὸς αὐτῆς. » Καὶ οὐκ ἤρκει ταῦτα, ἀλλὰ
τὴν ἀτυφίαν ἐκδιδάσκων, προσεπήγαγεν· « Αὐτῇ (63)
γὰρ ἔβασκε τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτῆς. » Καὶ
μυρία ὅσα αἱ Γραφαὶ ὀρέγουσι, εὐτελεῖας ἅμα καὶ
ἀσουργίας, πρὸς δὲ καὶ γυμνασίων ὑποδείγματα.
Ἄνδρων δὲ οἱ μὲν γυμνοὶ καὶ πάλης μετεχόν-
των (64)· οἱ δὲ καὶ σφαίρῃ τῇ μικρᾷ παιζόντων, τὴν
Φεννίδα παιδίαν (65) ἐν ἡλίῳ μάλιστα· ἄλλοις, ὁ πε-

habeant aliquid, quod juvenibus **104** confert ad
sanitatem, studiumque ac laudis cupiditatem affe-
runt, ut non solum bonæ corporis habitudinis, sed
etiam animi hilaritatis curam gerant. Quod si fiat
ita, ut a rebus interim melioribus non abstrahantur,
scitum est et non inutile. Neque vero hic sunt
abducendæ mulieres a labore corporis : sed non
ad luctam et cursum exhortandæ sunt ; verum in
lana et tela sunt exercendæ, et ut pistrici adsint,
si opus sit. Præterea autem ipsas per se uxores
oportet ex penu afferre ea, quibus opus habemus :
et neque eis ad pistrinum accedere turpe est : sed
neque in coquendo obsonio versari, ut id fiat ma-
rito gratum, mulieri domus custodi et auxiliatrici
est dedecus. Jam vero si et per se vestes stragulas
excusserit, et sitiienti marito potum præbuerit, ci-
bumque apposuerit honestissime, seque ad mode-
ratam sanitatem ita exercuerit, talem mulierem
suscipit Pædagogus, quæ « cubitos extendit ad ea,
quæ sunt utilia, manus suas colo fulcit, easdemque
pauperi aperit, carpum vero mendico porrigit », nec,
quod præcipuum est ministerium, ad imitationem
Saræ viatoribus succurrere erubescit : dixit enim
ei Abraham : « Festina, et commisce tres
mensuras similæ, et fac subcinericios ». « Rachel
autem filia Laban veniebat, inquit, cum ovibus
patris sui ». Nec ea suffecerunt, sed docens quam
ab omni esset fastu aliena, subjunxit : « Ipsa enim
pascebat oves patris sui ». Alia nobis innumera-
bilia præbent Scripturæ exempla frugalitatis, mini-
steriis, et etiam exercitiis. Ex viris autem, alii qui-
dem nudi luctentur : alii vero parvo quoque globo
ludant, præcipue eo ludo, quem Pheninda dicunt,
in sole. Aliis vero sufficit deambulatio rus euntibus,

✽ P. 283 ED. POTTER, 242 ED. PARIS. • Prov. XXI, 19, 20. b Gen. XVIII, 6. c Gen. XXIX, 9. d Ib.

(57) *Ταλασιουργία*. Ταλασιουργίαν Nov.

(58) *Περὶ τὸ ὕψος*. Hervetus interpres legit *περὶ
τὸ ἕψον*, cum vertit, « in coquendo obsonio versari. »
H. ὕψος legit, i. e. « texturam, » sed cum ἰστούργιας
jam ante facta sit mentio, et mox de obsoniis appa-
randis apponendisque verba flant, vulgata scriptura,
ἕψος, ferri potest, intelligique locus sublimior, in
quem per scalam ascendendum sit, ut in alibus le-
cus, in horto arbor, et alibi alia. SYLBERG.

(59) *Ἡ*. Relativum ἢ cum Herveto interprete
repositi pro vulg. disjunctiva ἢ. SYLBERG. — Con-
sentiant codices mss. Porro sequentia hoc modo
eibent Bibl. Græc. : Τοὺς πῆγαις ἐκτενεῖ ἐπὶ τὰ
συμπερόντα· τὰς δὲ χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει, etc.

(60) *Τὰς χεῖρας*. Hæc sunt ex xxxi Prov. de
laudibus fortis feminae, v. 19. Illud vero, τὰς δὲ
χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἄτρακτον, quod Hervetus
reddidit, « manus suas colo fulcit, » Antuerpiensis
editio e Græco vertit, « manus suas firmat ad fu-
sum, » ut paulo ante v. 17 : « Firmavit brachia
sua ad opus, » ἤρκεισε τοὺς βραχίονας. Symmachus
ἐκτρατάωσεν, Aquila et Theodotus ἐκαρτέρωσεν. At
non hæc bene vertit, quod sequitur, καρπὸν δὲ
ἐξέτεινε, « fructum autem extendit. » Nam καρπὸς
hic proxime proximam palmæ significat : sic verte-
runt quidam in Psalmis olim, « Labores fructuum
utorum quia manducabis. » COLLECT.

(61) *Ἡ μάλιστα διακονία*. « Præcipuum » ac
cæteris plerisque antefendum « ministerium, »
nam φιλοξενία inter primarias virtutes numeraba-

tur, et in canonicis Epistolis eo nomine sæpius
præcipitur : eratque illis præcipue sæculis necessa-
ria, quibus Evangelii præcones hospitio excipiendi
erant.

(62) *Ὁ*. Abest a Nov.

(63) *Αὐτῇ*. Αὐτῇ Gen.

(64) *Μετεχόντων*. Μετεχέτωσαν Nov., Reg., Bod.

(65) *Τὴν Φεννίδα παιδίαν*. Apud Hesychium,
Φεννίδα, παιδίαν σφαίρας. Suidas, Φεννίς παιδία.
Varinus Φεννίς ἐστὶ, καὶ Φεννίδα, ἀπὸ τοῦ Φενα-
κίδα, κατὰ συγχοπὴν. Eustathius in *Odys.* : Αὐτῇ
ἢ παιδίᾳ, ἢ λεγομένῃ Ἐφεννίδα ἐστίν. Αὐτῇ καὶ φεν-
νίς ἐλέγετο. Pollux lib. ix : Φαιννίδα ἀπὸ Φαιννίδου
τοῦ εὐρόντος, ἢ ἀπὸ τοῦ φενακίσειν, ὅτι ἐτέρω προ-
δείξαντες, ἐτέρω δίπτουσι, ἐξαπατώντες τὸν οἰόμε-
νον· ἢ διὰ τοῦ μικροῦ σφαιρίου, ὃ ἐκ τοῦ ἀρπάζειν
ὠνόμασται. Sic enim lego in manuscripto. « Phæn-
nida, inquit, dicitur aut a primo inventore Phæn-
nide, aut a decipiendo, quoniam cum uni sphaeram
porrexerint quasi inissuri, alteri projiciunt, deci-
pientes credulum : videtur autem esse minoris pilæ
ludus, qui a *rapiendo* nomen stumpsit. » Alii lusus,
quos enumerat Pollux, dicuntur βασιλίδα, χορρίν-
δα, μυνίδα. Sic apud Athenæum lib. i : Τὸ δὲ κα-
λούμενον διὰ τῆς σφαίρας ἀρπακτὸν φαίννίδα ἐκα-
λεῖτο. « Quod in ludo pilæ nunc harpastum vocant,
appellabatur olim phæninda, mihi quidem gratissimi-
mum ob laborem certaminis circa pilam, et quia
cervicem maxime is ludus roborat, quem sic Anti-
phanes describit : sumptam pilam huic lætus dat,

vel in urbem descenditibus. Quod si etiam lignem tractaverint, non est hæc illiberalis quæstus æconomici accessio ad agricolam pertinentis exercitii. Cæterum oblitus ✕ sum propemodum dicere, quod Pittacus ille, rex Mitylenæorum, molebat, acri utens exercitio. Pulchrum est autem etiam aquam per se haurire, et ligna scindere, quibus sit usus. « Jacob » autem pascebat oves Laban, quæ relictæ fuerant, regale habens signum, « virgam styracinam », quæ per lignum meditabatur naturam mutare in melius. Multis quoque, quæ alta fit voce, lectio est exercitium. Jam vero lucta quoque, quam admisimus, non assumatur gratia inutilis contentiosis et vanæ gloriæ cupiditatis, sed ut viriles excernantur sudores. Nec vero laborandum est in ostentando ea in re artificio, sed recta lucta certandum est, collorum, manuum, laterum explicatione et motu. Est enim honestior et virilior, quæ cum decore robore sit hoc modo exercitio,

✕ P. 284 ED. POTTER, 242-243 ED. PARIS. « Genes. xxx, 37.

aliumve simul fugit, alium extrudit, alium sursum lapsum erigit clangore magno vocum. » Phœninda porro vocabant ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, « a missione. » Alii ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι, quod missa pila « conspiciatur. » Vide, num ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι, quod « monstratur, » cui non mittitur. Explicat hunc lusum Galenus libro de ea re, et Mercurialis lib. II, cap. 6, *De gymnasiis*. COLLECT. — Hic lusus etiam φεννίς, φαίνίνδα, φεννίδα et εφετίνδα dicebatur. Conf. Meursii *Græcia feriatia* in 'Εφετίνδα.

(66) Οὐκ ἀρ. τ. Hæc sic distinguit Nov. οὐκ ἀγεννής τοῦτο παρ.

(67) Πιττακός. Similia sunt, quæ scribit Isidorus Pelusiota lib. I, epist. 470 : « Ὁ Μιτυληναῖος δὲ Πιττακός, καλὸς βασιλεὺς ὢν, τὴν μύλον ἠτούργει, καὶ ἐνεργῶς γυμνασάμενος καὶ τὴν τρογὴν ἐργασάμενος. » Mitylenæus autem Pittacus, quamvis rex esset, in pistrino ipse opus faciebat, acriter se exercens, et ciebum sibi conficiens. » Diogenes Laertius sub *Uenem Pittaci* : Τούτῳ γυμνάσιον σίτον ἀλεῖν, ὡς φησι Κλέαρχος ὁ φιλόσοφος. « Huic exercitium fuit molendi critici, ut Clearchus philosophus testatur. » Plutarchus in *Convivio* : Ἐγὼ γάρ, εἶπε, τῆς ξένης ἡκουον ἀδούσης πρὸς τὴν μύλην, ἐν Λέσβῳ γενόμενος. « Ἄλει, μύλα, ἀλει. καὶ γὰρ Πιττακός ἀλει μεγάλας Μιτυληνάς βασιλεύων. » Ipse enim, inquit, cum in Lesbium venissem, audiui hospitam ad pistrinum cantantem : Mole, o mola, mole : nam et Pittacus qui magnæ Mitylenæ imperat, molit. » Idem etiam auctor refert, eum πέπτειν εἰσῆν, « panes sibi coxisse. » Quin etiam molæ encomium scripsit, ut refert *Ælianus Varia hist.* lib. VII, cap. 4.

(68) Ἥλαθεν. Flor. edit., ἤλαθεν. Pal. ms. (ut etiam Nov., Reg., Bod.) ἤλαθεν, i. e. ἐβάδισεν, « ambulavit, » vera scriptura est ἤλαθεν, « molebat : » ut declarent hæc apud Diogenem *Laertium* ex *Clearcho* : Τούτῳ γυμνάσιον, σίτον ἀλεῖν. Simplicior etiam verborum hic esset ordo : Εἰπέιν δὲ ὁ Πιττακός ἐκείνος, ὁ Μιτυληναῖος βασιλεὺς, ἤλαθεν. SYLBURG. — Huc exemplo subjicit Mercurialis, lib. IV, cap. 5, istud : Quin noster Galenus de se ipso refert, aliquando hieme in agro se deprehensum dum ligna finderet, hordeumque in pila tunderet, et degluberet, aliaque exercendi duntaxat corporis gratia faceret, quæ opera quotidie agrestes solent. (Lib. II *De tuenda valetudine* cap. 8.) Athenæus etiam lib. I *Homærum* notat decorum spectantem, finxisse hercoas suos vesci carnibus, quas sibi præparassent. Nec enim vel pudendum, vel ridendum fuit, quod obsonium elizantes vel condientes aspicerentur. Sibi namque

Ἀρίπατος αὐτάρκης ἀγρόνδε βαδίζουσιν, ἢ εἰς ἀστὴν κατιούσιν. Εἰ δὲ καὶ σκαπάνης ἀψαιντο, οὐκ ἀγεννὲς τοῦτο (66) παρεμπόρουμα οἰκονομικὸν γυμνασίου γεωργικῶ. Ἄλλὰ γάρ, μικροῦ δεῖν, ἐλαθέν με εἰπεῖν ὁ Πιττακός (67) ἐκείνος, ὅτι ἤλαθεν (68) ὁ Μιτυληναῖος βασιλεὺς, ἐνεργῶ γυμνασίῳ χρώμενος. Καλὸν δὲ καὶ ὕδωρ ἀντλήσαι δι' αὐτοῦ, καὶ ξύλα διατεμεῖν, οἷς αὐτοῖς χρήσεται (69). « Ἰακώβ » δὲ ἐποίμαινε τὰ πρόβατα Λάβαν, τὰ ὑπολειφθέντα, σημεῖον ἔχων βασιλικόν, « ῥάβδον στυρακίνην (70), » ἐναλλάττειν μελετώσαν διὰ τοῦ ξύλου ἐπὶ τὸ βέλτιον τὴν φύσιν. Πολλοὶ δὲ ἐσθ' ὅτε καὶ τὸ γεγωνόν (71) τῆς ἀναγνώσεως γυμνάσιόν ἐστι. Καὶ δὴ τὰ γε καὶ κατὰ πάλην, ἣν ἐνεκρίναμεν, εἰ μὴ (72) φιλονεικίας ἀρχήστου παραλαμβανέσθω χάριν, εἰς δὲ ἰδρώτους ἀνδροδῶν ἐκκρίσειε : καὶ οὕτι γε τὸ ἐντεχνον διαπονητέον, τὸ ἐπιδεικτικὸν αὐτῆς : τὰ δὲ ἀπὸ ὀρθῆς πάλης (73), ἀπ' αὐχένων, καὶ χειρῶν, καὶ πλευρῶν ἐξεληθήσεως : κοσμιωδεστέρα (74) γὰρ καὶ ἀν-

id ministerium obibant, et, quod ait Chryssippus sua in ea re ipsis admodum placebat dexteritas. Ulysses igitur congerendis ad focum lignis, et arte culinariam habilem, quantum alium quemvis, poeta fuisse scribit. COLLECT.

(69) Αὐτοῖς χρήσεται. Convenientius forte, ἀπὸ τῆς χρήσεως, « ipse uletur. » SYLBURG.

(70) Ῥάβδον στυρακ. Apud LXX, loco Genesis citato, ἐλαθε καὶ Ἰακώβ ῥάβδον στυρακίνην χλωρὰν καὶ καρυῖνην καὶ πλατάνου, « styracinam viridem, nuceam et ex platano. » Vulgata Latina : « Tollens ergo Jacob virgas populeas virides, et amygdalinas, et ex platanis. » Plinius styracis arboris meminit lib. XII, c. 17 : « Ex Syria revehant styracem acri odore ejus in focis abigentes fastidium : » et lib. cap. 6. COLLECT. — Porro Clemens hoc ad lignum crucis refert.

(71) Γεγωνόν. Hoc pro vulg. γεγωνός reposui e Pal. ms. Seneca id dicit, « clara voce legere. » SYLBURG. — Γεγωνόν etiam habent codices nostri. Porro Scholiastes in marg. Bod. et Reg. hæc adnotat : Τὸ μεγαλοφώνως καὶ τωρῶς. γεγωνόν γὰρ λέγεται τὸ μέγα φθέγμα.

(72) Εἰ μὴ. Rectius cum H. legemus οὐ μὴ. SYLBURG.

(73) Ὄρθῆς πάλης. Ὄρθῃ πάλῃ opponitur τῇ ἀνακλινοπάλῃ, in qua luctatores in arenis se voluntabant. Conf. *Archæologia* nostræ *Græcæ* lib. II, cap. 20.

(74) Κοσμιωδεστέρα. Mercurialis *De arte gymnasiis* lib. II, c. 8 : Tota hæc facultas in gymnasiis tres fines habuit : tempore Galeni mirum in modum crevit. Primum, ut athletæ in illis exercerentur, quo in ludos et amphitheatra exeuntes victoriam adipisci possent ; secundum, ut ad bella homines exercerentur ; tertium, ut homines et pueri luctantes optimum corporis habitum acquirerent, sicque sanitatem curarent. Galenus vero non modo luctam athleticam, sed et sanitati studentem interdum parce laudavit, utpote qua robur quidem augetur, at luxationis ossium, nec non suffocationis periculum imminuit. Similiter et Clemens Alexandr. qui Galeni tempore Romæ floruit, in *Παιδαγ.* luctas omnes improbat, eam tantum honestiorem facit quæ μετ' εὐσχέμονος, et gratia bonæ valetudinis efficitur. Lucta autem recta vel erecta distinguitur ab ea, quæ in pavimento fit, quod genus pancratium voluntarium dicitur. Vide eundem lib. V, cap. 5. COLLECT.

δροειστέρα μετ' εὐσχημονος βώμης ἢ τοιαύτη δια-
 πόνησις, ὑγείας ἔνεκεν εὐχρήστου καὶ ὀνησιφόρου
 παραλαμβανομένη· οἱ δὲ ἄλλοι λοιπὸν (75), οἱ γυμνα-
 στικῆς οὐκ ἐλευθέρων στάσεων (76) μελέτην καταγ-
 γέλλοντες. Πανταχοῦ δὲ τοῦ μέτρου στοχαστέον. Ὡς
 γὰρ πόνους σιτίων ἡγεῖσθαι ἄριστον, οὕτω τὸ ὑπὲρ
 τοῦ μέτρου πονεῖν, καὶ κάκιστον, καὶ κοπιώδες, καὶ
 νοσοποιόν. Οὐτ' οὖν παντάπασιν ἀργὸν εἶναι χρῆ,
 ἀλλ' μὴ παντελῶς ἐπίπνον. Καθάπερ καὶ ἐπὶ τῆς
 τροφῆς διεξελθὺθαμεν, παραπλησίως ἐν πᾶσι καὶ
 πανταχοῦ· οὐ πρὸς ἡδυπάθειαν τετράφθαι, καὶ ἀκό-
 λιστον χρῆ δλαίταν, οὐτ' αὖ πρὸς τὴν ἐναντίαν
 τὴν ἄκρατον, ἀλλὰ τὴν μεταξύ τούτων, τὴν ἐμ-
 μελή τε, καὶ σώφρονα, καὶ καθαρὰν ἐκατέρως
 πακίας, τρυφῆς τε καὶ φειδωλίας. Ἦδη δὲ, ὡς καὶ
 πρόσθεν εἰρήκαμεν, ἄτυπον ἢ αὐτάρχεια γυμνάσιον·
 καὶ τὸ ὑποδύσασθαι τινα αὐτὸν αὐτῷ, καὶ τὸ ἀπονί-
 ζεσθαι τῷ πόδε· πρὸς δὲ, καὶ τὸ ἀηλιμμένον (77) λίπα
 ἀνατρέψαι αὐτόν· τὸ δὲ καὶ τὴν ἀμοιβὴν τὴν ἰσὴν ἀν-
 τιποδοῦναι τῷ τρέψαντι ἐναλλάξ, καὶ τοῦτο δικαιοσύ-
 νης ἐστὶ κοινωνικῆς τὸ γυμνάσιον· καὶ παραδραθεῖν
 φίλῳ νοσοῦντι, καὶ ὑποურγῆσαι μὴ δυναμένῳ, καὶ
 παραθεῖναι δεομένῳ. « Καὶ παρέθηκεν αὐτοῖς, » φη-
 σί, Ἄδραμὰ τοῖς τρισὶν ἄριστον· ἐπὶ τὸ δένδρον. »
 καὶ « παρέστη ἐσθίουσιν αὐτοῖς. » Καὶ ἡ ἀλιεῖα (78),
 ὡς « τῷ Πέτρῳ, » εἰ σχολὴν ἀπὸ τῶν ἀναγκαίων τῶν
 ἐν λόγῳ μαθημάτων ἀγοίμεν. Αὕτη δὲ βελτίων ἢ
 ἄρα, ἣν ἐχαρίσατο ὁ Κύριος τῷ μαθητῇ, καθάπερ
 ἰησοῦς διὰ ὕδατος, « ἀνθρώπους ἀλιεῖν » διδάξας.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ἐπιδρομή (79) κεφαλαϊώδης τοῦ ἀρίστου βίου.

Διὰ τοῦτο τὸ χρυσοφορεῖν, καὶ τὸ ἐσθῆτι μαλακω-
 τέρα (80) χρῆσθαι, οὐ τέλος περιχοπτέον· χαλινω-
 πίων δὲ τὰς ἀλόγους τῶν ὀρμῶν, μὴ εἰς τὸ ἀβροδία-
 σεν ἡμᾶς ἐνσειέσωσι φέρουσαι, ὑπὸ πολλῆς τῆς ἀνέ-
 σως ἐξαρπάσασαι. Δεινὴ γὰρ ἡ τρυφή, εἰς κόρον
 ἰσχυρίασα, σκιρτῆσαι, καὶ ἀναχαιτίσαι, καὶ τὸν ἠγίο-
 γον, καὶ τὸν Παιδαγωγὸν ἀποσειέσασθαι· ὅς, πόρρω-
 ῖεν ἀνακόπτων τὰς ἡνίας, ἄγει καὶ φέρει πρὸς

✠P. 285 ED. POTTER, 243-244 ED. PARIS. ^a Genes. xviii, 8. ^b Joan. xxi, 3. ^c Matth. iv, 18, 19.

(75) *Λοιπὸν*. Si mendo caret, positum videtur pro περισσόν, « superfluum quid. » Aut forte legendum λειπέσθων, « relinquuntur. » SYLBURG.

(76) *Οὐκ ἐλευθέρων στάσεων*. H. e. « illiberatum stationum. » Intelligit autem varios luctatorum motus artesque, quibus adversarios supplere conabamur.

(77) *Ἀηλιμμένον*. Ἀηλειμμένον, Bod., Reg. Μοι, ἀνατρέψαι αὐτόν, « conficere se, » recte Bod. Dein, παραδραθεῖν pro παραδραθεῖν, Reg., Bod. In his, quæ e Genesi sequuntur, non tam verba, quam sensum recitat.

(78) *Καὶ ἡ ἀλιεῖα*. Galenus quoque piscationem inter exercitationes enumerat lib. ii *De sanitate tuenda*, cap. 8, sicut et Avicenna ingredientem piscatorias naves debilitari exerceri censuit : sed quoniam cunctæ prope piscationes sub sole, et in locis sæpe malo aere plenis peraguntur, una excepta maritima, credimus medicos piscationis laborem parvi aestimasse. Neque tamen defuerunt imperatores, qui exercitationis gratia interdum piscantur :

A quæ utilis et conducibilis sanitatis gratia assumitur. Reliquæ sunt aliæ, quæ gymnasticæ non liberalium vitæ studiorum meditationem profitentur. Modus autem est ubique attendendus. Quenadmodum enim est optimum, ut labores cibos præcedant; ita supra modum laborare, est et pessimum, et molestum, et morborum causa. Neque ergo oportet esse omnino otiosum, neque penitus labore fatigatum. Sicut enim de alimento diximus, ita etiam dicendum est ubique in omnibus. Non ad voluptatem luxuriosamque rationem vita agenda est : nec rursus ad contrariam, et quæ nullum habeat temperamentum, sed eam, quæ inter hæc medium locum obtinet, estque temperata, ac moderata, et pura ab utroque vitio, deliciarum scilicet et parcitatis. Jam vero, sicut etiam ante diximus, sibi ipsi sufficere, est exercitium a fastu alienum : ut exempli gratia, quis ipsi sibi calceos induat, pedes lavet, oleo unctum confricet. Porro autem ei quoque, qui fricavit, mutuam dare operam, id quoque est communicativæ justitiæ exercitium : et dormire juxta amicum ægrotantem, et impotenti ministrare; et egenti ea, quæ sunt necessaria, apponere. « Et apposuit » eis, inquit, tribus Abraham prandium « sub arbore, » et « astitit eis » comedentibus ^a. Piscatio quoque, quemadmodum « Petro ^b, » si nobis superfuerit a necessariis Logi disciplinis otium. Hæc est autem melior piscatio, quam Dominus largitus est discipulo, qui tanquam pisces in aqua, « homines piscari » docuit ^c.

C

CAP. XI.

Compendiosa optimæ vitæ pertractatio.

Quocirca et aurum gestare, et molliori uti veste, non omnino rescindendum est : sed frenandæ sunt rationis expertes affectiones, ne per nimiam dissolutionem abripientes, ad mollem nos ac luxuriosam vitam impellant. Quæ enim in satietatem impegerunt delicia, mirandum in modum exsultant, et resistunt, aurigamque et Pædagogum excutunt, qui procul habenas retinens, equum humanum

D ceu de Augusto Cæsare scriptum est a Suetonio, et de Alexandro Severo a Lampridio. Meminit et Festus ludorum piscatoriorum; Mercurialis, lib. iii, cap. 13, *De arte gymnasi*. De hac piscatione Petri, Joannis xxi, Augustinus Tract. 122 : « Quod si fecissent discipuli defuncto Jesu priusquam resurrexisset a mortuis, putaremus eos illa, quæ animos eorum occupaverat, desperatione fecisse. Nunc vero, post eum sibi de sepulchro redditum vivum, subito, sicut fuerant, fiunt non hominum, sed piscium piscatores. Respondendum est ergo, non eis fuisse prohibitos ex arte sua licita victum necessarium quærere, sui apostolatus integritate servata, si aliquando unde viverent, aliud non haberent. » COLLECT.

(79) *Ἐπιδρομή*. Pal. ms. titulus est : Κλέμεντος περὶ τοῦ ἀληθινοῦ κάλλους λόγος τρίτος : qui verius ad primum hujus tertii libri caput pertinet. SYLBURG. — Verumtamen eundem etiam titulum exhibent Reg., Bod., itemque in fine capituli, Nov. (80) *Μαλακωτέρα*. Μαλακωτέρα, Nov.

fert et agit ad salutem : animæ scilicet partem a ratione alienam, quæ in voluptates, et vituperandas appetitiones, et gemmas, et aurum, et vestem variam, reliquumque luxum efferatur. Illud autem memoria maxime tenendum est, quod sancte dictum est : « Conversationem **105** vestram in gentibus habentes honestam, ut in quo de vobis male loquuntur, tanquam maleficis, ex honestis operibus suspicientes Deum glorificant. » Nobis ergo concedit Pædagogus frugali veste uti, albo colore, ut diximus : ut non arti varieganti, sed naturæ generanti, nos accommodantes, quidquid esse fallax, et veritatem eumentur, repellentes, simplicem et uniusmodi veritatem amplectamur. Nimis ✕ delicatam adolescentulam reprehendens Sophocles, dicit :

Quæ seminarum sunt amictæ vestibus.

Quemadmodum enim militis, et nautæ, et principis ; ita etiam viri temperantis est propria vestis, quæ non est curiose elaborata, et est decora ac munda. Unde etiam quæ in lege per Moysen de « lepra » lata est lex, rejicit id, quod est varium, et multis maculis notatum, tanquam nefarium, ut quod sit serpentis variis squamis simile. Eum ergo, qui varietate colorum minime efflorescit, totus autem a vertice capitis usque ad extremos pedes est candidus, mundum esse vult ; ut a corpore transientes, varia ac versipellis mentis affectione deposita, eum, qui non est varius nec anceps, simplicem veritatis colorem diligamus. Qui autem in hoc quoque Moysis est imitator, longe optimus Plato, illam « texturam » admittit, « cui non amplius operis est adhibitum, quam pudica mulier postulet. Albi vero colores honestati conveniunt. » Alibi quoque dicit : « Et in textura non adhibere tincturas præterquam adornamenta belli. » Pacificis ergo hominibus et lucidis album convenit. Quemadmodum ergo signa, quæ quidem ad causas proxime accedunt, si adsunt, ipsas præsentis significant, vel potius effecti existentiam monstrant, quemadmodum funus ignem ; bonus autem color

✕ P. 286 ED. POTTER, 244 ED. PARIS.

(81) Ἀνθρώπινον. Ἀνθρώπειον, Nov.

(82) Ἐκθηριούμενον. Ἐκθησαυριούμενον, Bod., Reg.

(83) Ἐχοντες. Congruentius ἔχοντας, accus. casu. SYLBURG.

(84) Ἐν τοῖς ἔθρ. . . ὁμῶν. Hæc propter ὁμῶν repetitum, per librarii negligentiam exciderunt e Nov.

(85) Καταλαλοῦσιν. Καταλαλοῦσιν, Bod., Reg.

(86) Νεανίδα. « Adolescentulam » an potius νεανίαν, ἢ adolescentulam ?

(87) Ὡς γὰρ στρ. « Quemadmodum enim militis, et nautæ, et magistratus, ita et temperantis est propria vestis, quæ nihil habet superfluitatis, et est decora, » etc. COLLECT.

(88) Οὐχ ὡς ὄσιον. Simplicior ordo, ὡς οὐχ ὄσιον, seu ὡς ἀνόσιον. SYLBURG.

(89) Χρῶμα. Abest a Pal., Bod., Reg.

(90) Πλάτων. Ut huic loco sensus constet, adducenda sunt Platonis verba e lib. xii *De legibus*, p. 992, ubi de donariis, quæ diis consecranda sunt, hæc ait : Ὑψηλὸν δὲ μὴ πλέον ἢ τὸ ἔργον γυναικὸς μιᾶς

σωτηρίαν τὸν ἵππον τὸν ἀνθρώπινον (81), τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ περὶ ἡδονᾶς, καὶ ὀρέξεις ἐπιψόγους, καὶ λίθους, καὶ χρυσοῦν, καὶ ἐσθῆτα ποικίλην, καὶ τὴν ἄλλην χλιδὴν ἐκθηριούμενον (82)· ἐκεῖνο μάλιστα ἐν νῦν ἔχοντες (83) τὸ εἰρημένον ἀγίως· Ἐτὴν ἀναστροφήν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν (84) ἔχοντες καλὴν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν (85) ὑμῶν, ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες δοξάζωσι τὸν Θεόν. ὁ Δίδωσιν οὖν ἡμῖν ὁ Παιδαγωγὸς ἐσθῆτι χρῆσθαι τῇ λιτῇ, χρὸς δὲ τῇ λευκῇ, ὡς προειρήκαμεν· ἵνα μὴ τέχνη ποικιλλομένη, φύσει δὲ γεννωμένη οικειούμενοι, πᾶν ὄσον ἀπατηλὸν καὶ τῆς ἀληθείας καταφευδόμενον, παρωσάμενοι, τὸ μονότροπον καὶ μονοπρόσωπον τῆς ἀληθείας ἀσπασώμεθα. Ἀθροδίατον ἐπονεδίξων νεάνιδα (86) ὁ Σοφοκλῆς, λέγει :

Γυναικομίμοις ἐμπρεπῆς ἐσθήμασιν.

Ὡς γὰρ στρατιώτου (87), καὶ ναύτου, καὶ ἀρχοντος· οὕτω δὲ καὶ σώφρονός ἐστιν οἰκεία στολή, ἡ ἀπεριεργος, καὶ εὐσχήμων, καὶ καθάριος. Παρ' ὃ καὶ ἐν τῷ νόμῳ περὶ τῆς λέπτρας διὰ Μωϋσέως τεθείς νόμος, τὸ ποικίλον καὶ πολύστικτον, οὐχ ὡς ὄσιον (88), ἀπωθεῖται, ταῖς ποικίλαις τοῦ θρεῦος φολλίσιν εἰκόσ. Τὸν γοῦν μηκέτι διηνησιμένον ποικιλίᾳ χρωμάτων, ὅλον δὲ λευκωθέντα δι' ὅλων, ἀπὸ κεφαλῆς ἄκρας ὀφρυποδῶν ἐσχάτων, καθαρὸν εἶναι ἐθέλει· ἵνα κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος μετάβασιν, τὸ ποικίλον καὶ πανοῦργον τῆς διανοίας μεταθέμενοι πάθος, τὸ ἀποικύτον καὶ ἀνευδοκαστον τῆς ἀληθείας ἀπλοῦν ἀγαπήσωμεν χρώμα (89). Ὁ δὲ καὶ ἐν τούτῳ ἄρα ζηλωτῆς Μωϋσέως, ὁ πάντα ἀριστος Πλάτων (90), « ὑψηλὸν ἐκείνην ἀποδέχεται, ἢ μὴ πλέον ἔργον πρόσεστι γυναικὸς σώφρονος. Χρῶματα (91) δὲ λευκὰ πρέποντα ἀνεῖρη σεμνότητι. » Καὶ ἄλλοι (92) λέγει· « Καὶ ἐν ὑψηλῇ δὲ βάμματα μὴ προσφέρειν, ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμου κοσμήματα. » Εἰρηνηκοῖς ἄρα ἀνθρώποις καὶ φωτεινοῖς κατάλληλον τὸ λευκόν (93). Ὡς οὖν τὰ σημεῖα, ἐγγυτάτω ὄντα τῶν αἰτίων (94), παρόντα σημαίνει, μᾶλλον δὲ δείκνυσιν τὴν τοῦ ἀποτελέσματος ὑπαρξίν, οἷον, καπνὸς μὲν πῦρ, εὐχροια δὲ καὶ εὐσφύζια ὑγείαν· οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν ἡ τοιαύτη στολή τοῦ ἤθους τὴν κατάστασιν

α ἰ Petr. ii, 12. ἰ Levit. xiii. Ἐμμηγον· χρώματα δὲ λευκὰ πρέποντ' ἀν θεοῖς εἶη καὶ ἄλλοι, καὶ ἐν ὑψηλῇ· βάμματα δὲ μὴ προσφέρειν, ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμου κοσμήματα· ἰ Textile ne operosius, quam mulieris opus menstruum. Color autem albus præcipue decorus diis est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta vero ne coloribus aliis, ad bellica insignia solum exhibeantur. ἰ In quibus Clemens σώφρονος pro ἐμμηγον, et σεμνότητι pro θεοῖς posuit, ut suo instituto hæc accommodaret.

(91) Σώφρονος χρ. Σώφρονος χρωμᾶ· τὰ δὲ λ. Bod., Reg.

(92) Καὶ ἄλλ. Scribe, Platonis ope, καὶ ἄλλοι (λέγει) καὶ ἐν ὑψηλῇ· βάμματα δὲ μ. π.· ἰ Cum alibi (inquit), tum etiam in textili. Tincta vero ne offerant, nisi, » etc.

(93) Τὸ λευκόν. Conf. quæ superius dixit auctor, *Pædag.* lib. ii, cap. 10, pag. 201 edit. Paris. Prodicus Cæus Virtutum inducit λευχέμονα, ἰ aliis vestitam, ἰ ibid., pag. 202. In Apocalypsi Johannes sanctis celestibus λευκὰ ἐμάτιζα τριβῆνι.

(94) Αἰτίων. Αἰτίων Bod., Reg.

ἐδείκνυται. Καθάρως δὲ καὶ ἀφελῆς ἡ σωφροσύνη· ἂν μὲν καθαρῶς ἐξίς ἐστί, παρασκευαστικῆ διαίτης καθαρὰς καὶ ἀμιγροῦς ἀλοχοῦς· ἡ δὲ ἀφέλεια ἐξίς ἀραιτικῆ τῶν περιττῶν. Ἡ δὲ στερεὰ ἐσθῆς, καὶ μάλιστα ἡ ἄγναφος, ἀποστέγει τὸ θερμὸν τὸ ἐν τῷ σώματι, οὐχ ὅτι (95) ἐν αὐτῇ ἔχει τὴν θερμότητα ἡ ἐσθῆς, ἀλλ' ὅτι τὴν ἐν τῷ σώματι ἐξιοῦσαν ἀναστρέφει, καὶ πάροδον αὐτῇ οὐ παρέχει· εἰ δὲ καὶ ἐμπέσοι τις, συλλαβοῦσα αὐτὴν, ἐν αὐτῇ ἔχει, καὶ ὑπ' αὐτῆς θερμανθεῖσα, ἀντιθερμαίνει τὸ σῶμα· δι' ὃ καὶ χειμῶνος μάλιστα ταύτῃ χρηστέον. Εὐκόλος δὲ αὕτη· εὐκολία δὲ ἐστὶν ἐξίς ἀπέριττος, προσδεκτικῆ, πρὸς τὸ (96) ἀελλίπερ, ἐξαρκούντων εἰς τὸν κατάλογον τὸν ὑγιῆ (97), καὶ μακάριον βίον. Κεχρησθῶ δὲ καὶ (98) ἡ γυνὴ τῇ λιτῇ στολῇ καὶ σεμνῇ· μαλακωτέρα δὲ μῆλον ἢ προσήκεν ἀνδρὶ, πλὴν οὐ τέλειον ἀπτηρυθροῦσι, οὐ διαβρέουση τῇ μαλακότητι. Ἔστων δὲ αἱ ἐσθῆτες ἀρμόζουσαι ἡλικίᾳ (99), προσώπῳ, τύποις (1), φύσει, ἐπιτηδεύμασιν. « Ἐνδύσασθαι » γὰρ παγκάλως ἡμῖν ὁ θεὸς Ἀπόστολος συμβουλεύει « τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθαι εἰς ἐπιθυμίας. » Κωλύει δὲ βιαζομένους τὴν φύσιν ὁ Λόγος, πῶς λοβοῦς τῶν ὠτίων τιτράναι. Αἰὰ τί γὰρ οὐχὶ καὶ τὴν βίνα; ἵνα δὴ κάκεινο πληρωθῇ τὸ εἰρημένον· « Ὡσπερ ἰώτων (2) ἐν βίνῃ ὕδρ, οὕτω γυναικὶ κακὸφρονι κάλλος. » Καθόλου γὰρ, εἰ τις ἡγεῖται κοσμεῖσθαι χρυσαῖον, ἰάπτων ἐστὶ χρυσαῖον· ὁ δὲ ἐλάττων χρυσαῖον, οὐκ ἐστὶ κρύσιον αὐτοῦ. Ἀχοσμότερον δὲ ὁμολογεῖν ἑαυτὸν καὶ ἤτονα τοῦ Λυδίου ψήγματος, πῶς οὐκ ἀτοπώτατον; Καθάπερ οὖν καὶ τὸ χρυσαῖον μιαινεται τῆς σὺδς τῆ ἀκαθαρσίας, τῷ ῥύγγει τὸν φορυτὸν ἐκταρασσούσης· οὕτως ἀσελγαίνειν αἱ τρυφητικώτεραι (3), ὑπὸ τῆς περιουσίας ἐπαίρομεναι, τὸ κάλλος τὸ ἀληθινὸν καθυβρίζουσιν Ἀφροδισίων μολυσμοῖς. Δίδωσιν (4)

⌘ P. 287 ED. POTTER, 245 ED. PARIS.

(95) Οὐχ ὅτι. Plutarchus in opusculo *De virtute et vitio*: Τὰ ἱμάτια δοκεῖ θερμαίνειν τὸν ἄνθρωπον, ἐν αὐτῇ δὲ ἡποῦ θερμαίνοντα καὶ προβάλλοντα τὴν θερμότητα, ἀλλ' ἦν ὁ ἄνθρωπος ἀναβίδουσιν ἐξ ἑαυτοῦ θερμότητα, ταύτην ἡ ἐσθῆς τῷ σώματι προσπεσῶσα συνέχει· « Videtur hominem calefacere vestimenta; nec tamen ipsa calefaciunt, aut calorem afferunt, sed quem ex se exerit homo, vestis corpori adjuncta continet. » Vocat autem Clemens στερεὴν ἄγναφος, « albam, quæ nondum experta sit fullonem: » nam ideo tanta olim multitudo fullonum, quod plerique, præcipue Romani, albatii essent. De iis, qui aurículas perforant, vide sub finem libri primi. COLLECT.

(96) Προσδεκτικῆ, πρὸς τ. Malim ex Nov. προσδεκτικῆ τῶν πρὸς τὸ ἀν. quo sententia plenior sit.

(97) Εἰς τὸν κατάλογον τ. Scribe εἰς τὸν κατάλογον, τὸν ὑγιῆ καὶ μακάριον βίον. Sensus est, εὐκόλιον « esse habitum, qui nil superfluum admittit, ea tamen, quæ ad vitam, quæ secundum legem, « seu rationem, instituitur, sanaque ac beata est, sufficiant, quousque nil desit, assumit. »

(98) Καί. Abest a Nov. His porro similia superius dixit auctor *Pæd.* lib. II, cap. 10, pag. 200 edit. Paris.

(99) Ἡλικία. Τῇ ἡλικίᾳ, Bod., Reg.

(1) Τύποις. « Exemplaribus. » Scribi etiam possit *τύποις*, « locis. »

(2) Ἐνώπιον. Vulg. Bibl. Proverb. XI, cum epitheto habent ἐνώπιον χρυσοῦν. A. SYLBURG. — In

A bonusque pulsus sanitatem: ita etiam apud nos hujusmodi anictus indicat qualis sit nostrorum morum constitutio. Pura autem est et simplex temperantia, quoniam munditia est habitus puram vitæ rationem præparans, et minime mistam turpibus. Simplicitas autem est habitus, qui tollit superflua. Solida autem vestis, et præcipue quæ fulionem experta non est, protegit calidum, quod est in corpore: non quod in se vestis habeat caliditatem, sed quod eam, quæ est in corpore, exeuntem revocet, et ei non præbeat exitum: quod si etiam aliqua in eam forte inciderit, ipsam in se comprehensam continet, et ab ipsa excalecta corpus vicissim calefacit: quapropter hieme ⌘, ea maxime utendum est. Ea autem est facilis. Facilitas autem est habitus, ab iis, quæ sunt superflua, alienus, qui ad hoc ut nihil desit, suscipit ea, quæ sufficiunt ad numerum eorum, quæ pertinent ad sanitatem, et ad beatam vitam. Porro autem utatur etiam femina veste frugali et honesta; magis autem molli quam viro conveniat, sed non quæ pudorem omnino abjecerit, nec plane mollitie diffluat. Congruant autem vestes ætati, personæ, figuris, naturæ, studiis. Pulcherrime enim tuis præcipit divinus Apostolus, « ut Jesum Christum induamus, et ne carnis curam geramus in desideriiis. » Prohibet autem Logos, ne aurículas sauciamus, vim naturæ afferentes. Cur non enim itidem in aurem? ut illud etiam impleatur, quod dictum est: « Quemadmodum in auris in nare suis, ita improbæ feminæ pulchritudo. » In summa enim, si quis auro se ornari existimet, is est auro inferior: qui autem est auro inferior, is non est ejus dominus. Se autem Lydio ramento minus esse honestum et inferiorem fateri,

⌘ Rom. XIII, 14. ⌘ Prov. XI, 22.

Vulgata Latin. Proverb. XI, v. 12: « Circulus aureus in naribus suis mulier pulchra et fatua. » Item Antuerpiensis editio, ὡσπερ ἐνώπιον χρυσοῦν ἐν βίνῃ. Sed a Romana editione abest χρυσοῦν, ut et a libro Clementis. Itaque citat Hieronymus in cap. XXVII Ezechielis: « Sicut inauris in naribus porcæ, sic mulier male moratæ pulchritudo. » Chrysostomus in hunc locum, ut habet manuscript. liber: Καθάπερ ἡ ἴς τοῦτω μάλιστα τῷ μέρει τοῦ σώματος τὸν βάρβορον ἀνακινούσα τὸν χρυσοῦν ἐκείνον διαφείρει κόσμον· οὕτω καὶ ἡ γυνὴ κατασχύνει τὴν εὐμορφίαν.

Idem ait, quod Clemens paulo post. Similis locus est apud Ezech. , cap. XXI, 22: « Et dedi in aurem super os tuam, et circulos auribus tuis. » D. Hieronymus: « Verbum Hebraicum צַרְצָר, excepto Symmacho, qui interpretatus est ἐπιρρόνιον, omnes in aurem transtulerunt. non quo in aures ponantur in naribus, quæ ex eo, quod auribus pendeant, in aures vocantur: sed quo circulus in similitudinem factus inaurium, eodem vocabulo nuncupetur: et usque hodie inter cætera ornamenta mulierum, solent aurei circuli in os ex fronte pendere et imminere naribus. » Theodoretus moraliter interpretatur a vitis dehortationem, quæ freni instar adhibetur, translatione taurorum, qui ferream annulum naribus excipiunt, quo circumducuntur. COLLECT.

(3) Τρυφητικώτεραι. Τρυφητικώτεροι, Bod., Reg.

(4) Δίδωσιν. Nempe ὁ Λόγος, cuius mentio superius facta est.

quomodo non est absurdissimum? Quemadmodum ergo polluitur aurum suis immunditia cœnum rostro suo conturbantis; ita quæ sunt luxui deditæ mulieres, si a nimis copiis incitentur ad libidinem et impudicitiam, veram pulchritudinem inquinamenti Veneris polluunt. Dat ergo eis anulum aureum, nec eum quidem ad ornatum, sed ut ea obsignet, quæ domi digna sunt quæ custodiantur, propterea quod servandæ domus ad eam cura pertinet. Si enim rectam Pædagogi institutionem omnes probe sequerentur, nihil opus esset signaculis, cum omnes essent ex æquo justi et servi et domini: sed quoniam homines doctrinæ expertes sunt ad injurias faciendas propensiores, fuit opus sigillis. Sed nonnunquam etiam de illa severitate est aliquid remittendum: nonnunquam enim concedendum est illis, quæ in conjugem minus continentem incidunt, ornari, ut marito suo placeant. Hic autem ✕ eis constituitur terminus, ut a solis suis maritis laudari, et eis placere ambiant. Atque ego quidem nollem eas corporeum exercere decorem, sed eos, quibus nupserunt, pudico amore delinire, qui quidem est validum et justum medicamentum: sed quoniam ii volunt esse misera et infelici anima, propositum ipsis sit, si pudicæ esse velint, a ratione alienas maritorum cupiditates paulatim sedare. Ipsi autem ad frugalitatem sensim sunt inducendi, paulatim asuefaciendo ei, quod est temperatius. Honestas enim non ejus, quod est putidum et importunum, adjectione, sed ejus quod est supervacaneum, detractioe accedit. Ea ergo, quæ a feminis ad luxum comparantur, ab eis tanquam pennæ detrahenda sunt; ut quæ instabilem insolentiam inanesque voluptates procreent, quibus excitatæ et quodammodo alatæ, sæpe a matrimoniis avolant. Quocirca feminæ honeste ornandæ, et pudico pudore constringendæ sunt, ne a veritate per insolentiam diffuant. Atque honestum quidem est, ut viri uxoribus suis fidem habentes, eis **106** domus custodiam permittant, ut quæ eis ad id opitulatrices datæ sunt. Quod si oporteat nos quoque, dum rempublicam gerimus, et in agris etiam alia opera exercemus, et sæpe etiam sumus sine uxoribus, nonnulla ut sint tutiora obsignare, dat nobis quoque unum ad hoc signaculum: alii autem sunt abjiciendi annuli. Ut

✕ P. 288 ED. POTTER, 246 ED. PARIS.

(5) *Ei γὰρ εἶδ.* Plinius lib. xxxiii, cap. 1: « Ut plurimum ob scelera annuli fiunt. Quæ fuit illa priscorum vita, qualis innocentia, in qua nil signabatur? At nunc quoque cibi ac potus annulo vindicantur a rapina. »

(6) *Ἐτυχούσας.* Aptius εὐτυχούσας, ut mox sequitur, ἐπὶ δυστυχεῖν βούλονται. SYLBURG. — Εὐτυχούσας, Bod. Aliquis etiam εὐ super ἐν scripsit in Reg., εὐτυχούσας veram esse lectionem innuens.

(7) *Ἄνδρων.* Παθών, Pal., Bod., Reg.

(8) *Ἐμποιοῦντα.* Ἐμποιοῦνται, Bod.

(9) *Ἀποπέτονται.* Ἀποπέττονται, Bod.; ἀποπέττωνται, Reg.

(10) *Διοικουμένους.* Διοικουμένας, Bod., Reg.

(11) *Γενομένους.* Γενομένους, Bod., Reg.

(12) *Μόρον.* His verbis prohibet auctor ejus temporis luxum, quo singulis digitorum articulis gem-

μα οὖν αὐταῖς δακτύλιον ἐκ χρυσοῦ· οὐδὲ τοῦτον εἰς κόσμον, ἀλλ' εἰς τὸ ἀποσπαινεῖσθαι τὰ ὄκτοι φυλακῆς ἄξια, διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς οἰκουρίας. Εἰ γὰρ εὖ (5) πάντες ἦσαν παιδαγωγούμενοι, οὐδὲν τῶν σφραγίδων εἶδει, ἐπίσης ὄντων δικαίων καὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν· ἐπεὶ δὲ ἡ ἀπαιδευσία πολλὴν ἐνόησεν ῥοπήν εἰς ἀδικίαν, σφραγίδων ἐδεσθῆμεν. Ἄλλ' ἔστι οὐ καθυφεῖναι τοῦ τόνου καιρός· καὶ γὰρ εἶδ' ὅτε συγγνωστῶν ταῖς οὐκ ἐντυχοῦσας (6) περὶ γάμον σώφρονα, καὶ τάνδρος διὰ τὴν ἀρέσκειαν κοσμουμένας. Ὅρος δὲ αὐταῖς ἐπικείσθω ἡ πρὸς μόνους τοὺς ἑαυτῶν ἄνδρας φιλοτιμία. Ἐγὼ μὲν οὐκ ἔδουλόμην τὴν σωματικὴν εὐπρέπειαν ἀσκεῖν αὐτάς, ἐπάγεσθαι δὲ τοὺς γήμαντας φιλανδρίᾳ σώφρονι, βιαστικῶ καὶ δικαίῳ φαρμάκῳ· πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ δυστυχεῖν βούλονται τὴν ψυχὴν, προκείσθω αὐταῖς, εἴ γε σωφρονεῖν ἐθέλοισιν, τὰς ἀλόγους ὕμνας καὶ ἐπιθυμίας τῶν ἀνδρῶν (7) καταπραῦνειν ἵρέμα. Ἦσυχῆ δὲ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν λιτότητα ὑπαικτέον τῷ πρὸς ὀλίγον πρὸς τὸ σωφρονέστερον ἐθισμῶ. Τὴ γὰρ πρὸς μὴν κατὰστημα, οὐ προσθήκη τοῦ φορτικῶ, ἀλλὰ ἀφαιρέσει τοῦ περιττοῦ περιγιγνεται. Καθάπερ οὖν οὐκῦπετρα, περικοπτέον τῶν γυναικῶν τὰ χροῖματα τὰ τρυφητικὰ, χανονότητος ἀθεθείους καὶ κενὰς ἐμποιοῦντα (8) ἠδονὰς, ὅφ' ὧν ἐπαιρόμεναι, καὶ περρούμεναι, πολλάκις ἀποπέτονται (9) τῶν γάμων. Δὲ καὶ συστέλλειν γρηὶ τὰς γυναῖκας κοσμίως, καὶ περισιγγεῖν αἰδοῖ σώφρονι, μὴ παραρῶσιν τῆς ἀληθείας διὰ χανονότητα. Καλὸν μὲν οὖν ταῖς γαμεταῖς, πεπιστευκτάς αὐταῖς σφῶν τοὺς ἄνδρας, τὴν οἰκουρίαν αὐταῖς ἐπιτρέπειν, βοηθοῖς εἰς τοῦτο ἡδομένας. Εἰ δὲ ἄρα δεοὶ καὶ ἡμᾶς, ἐμπολιτευμένους, καὶ ἄλλας τινὰς τῶν κατ' ἀγρὸν διοικουμένων (10) πράξεις, πολλάκις δὲ καὶ ἀνευ γυναικῶν γενομένων (11), ὑπὲρ ἀσφαλείας ἀποσφραγίζεσθαι τινα, εἶδωσι καὶ ἡμεῖς εἰς τοῦτο μόνον (12) σημαντήρα· τοὺς δὲ ἄλλους ἀπορῶπιτέον δακτυλίους· ἐπεὶ « Κόσμος, » κατὰ τὴν Γραφήν, « χρυσοῦς (13) φρονίμων παῖδια. » Αἱ δὲ χρυσοφοροῦσαι τῶν γυναικῶν δεδέναι μοι δοκοῦσιν, μὴ, ἣν ἀφέληται τις αὐτῶν τὰ χρυσία, δοῦλαι νομισθῶσιν, οὐ κοσμουόμεναι. Τὸ δὲ εὐγενὲς (14) τῆς ἀληθείας, ἐν τῷ φύσει καλῶ κατὰ ψυχὴν ἐξεταζόμενον, οὐ πράσει καὶ ὠνῆ τὸν δοῦλον, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ τῇ ἀνελευθέρῳ, διακείριεν. Ἡμεῖν δὲ οὐ φαίνεσθαι ἔλευθέρους, ἀλλὰ εἶναι (15) ἀρμόζει· τοῖς θεῶ μὲν

mas annulosque gestabant. Martialis, lib. v Epigr. 11 :

Sardonychas, smaragdos, adamantas, iaspidis quo Versat in articulo Stella, Severe, mens : Multas in digitis, plures in carmine gemmas Invenies : inde est hæc, puto, culta manus.

(13) *Χρυσοῦς.* Χρυσοῦ, Eccli.

(14) *Κοσμουόμεναι.* Τὸ δὲ εὐγ. Κοσμουόμεναι τὸ δὲ εὐγ., conjuncte Nov. Κοσμουόμεναι δὲ εὐγ. Bod., Reg. Mox, φύσει καλόν, Bod., Reg.

(15) *Οὐ φαίνεσθαι. . . ἀλλὰ εἶναι.* Respicit celebre illud Amphiarai dictum apud Æschylum in Ἐπτά ἐπὶ Θήβαις, v. 592.

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει. Non enim videri optimus sed esse vult.

παδαγωγούμενοις, Θεῷ δὲ εἰσπεποιημένοις. Διὸ καὶ ἄσπασιν, καὶ κίνησιν, καὶ βλάβισμα, καὶ ἐσθῆτα, καὶ ἀπαξιακῶς τὸν πάντα βίον, ὅτι μάλιστα ἐλευθεριώτατον ἐπαναρτήτεον. Ἀλλὰ καὶ τὸν δακτύλιον (16) οὐκ ἐπ' ἄρθρω (17) φορητέον τοῖς ἀνδράσι· γυμνασίον γὰρ τοῦτο· εἰς δὲ τὸν μικρὸν δάκτυλον, καὶ τοῦτο εἰς τοῦσχατον καθιέναι· ἔσται γὰρ οὕτως εὐεργῆς ἡ χεῖρ, ἐν οἷς αὐτῆς δεόμεθα· καὶ οὐ βλάστα ἡ σημαντὴρ ἀποπεσεῖται, τῇ μείζονι τοῦ ἄρθρου συνέπει φουλατόμενος. Αἱ δὲ σφραγίδες ἡμῖν ἔστων πελεῖς, ἡ ἰχθύς (18), ἡ ναῦς οὐρανοδρομοῦσα (19), ἡ ἰώρα μουσική, ἡ κέχρηται Πολυκράτης, ἡ ἀγκυρα ναυτική, ἣν Σέλευκος (20) ἐνεχαράττετο τῇ γλυφῇ· κιν ἀλιεύων τις ἢ, ἀποστόλου μεμνήσεται, καὶ τῶν ἐξ ἕδατος ἀναστωμένων παιδίων. Οὐ γὰρ εἰδῶλων (21) πρόσωπα ἐναποτυπωτέον (22), οἷς καὶ τὸ προσέχειν ἀπειρηται· οὐδὲ μὴν ξίφος, ἡ τόξον τοῖς εἰρήνην διώκουσιν· ἡ κύπελλα τοῖς σωφρονοῦσιν. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκολάστον γεγυμνωμένους (23) ἔχουσιν τοὺς ἐρωμένους (24), ἡ τὰς ἐταίρας, ὡς μηδὲ ἐθελησασιν αὐτοῖς λήθην ποτὲ ἐγγενέσθαι δυνήθηται τῶν ἐρωτικῶν παθημάτων διὰ τὴν ἐνδολεγῆ τῆς ἀκολασίας ὑπόμνησιν. Τυχῶν δὲ πέρι, ταύτη δοκεῖ· Φιλὴ μὲν ἡ τῶν ἀνθρώπων κεραλή, πλὴν εἰ μὴ οὐλας ἔχοι (25) τὰς τρίχας·

A vult enim Scriptura, « Aureus prudenti mundus est disciplina ». » Quæ aurum autem gestant mulieres, mihi videntur timere, ne si quis aurum ab eis abstulerit, existimentur ancillæ, cum non sint ornata. Nobilitas autem veritatis, quæ nativa animæ pulchritudine dijudicatur, non emptione et venditione, sed illiberali mente servum discevit. Nobis autem non videri, sed esse liberos convenit, qui a Deo quidem instituti, et a Deo adoptati sumus. Et ideo et status, et motus, et incessus, et vestitus, et universa, ut semel dicam, vita est quam maxime libera suscipienda: Sed neque est a viris annulus in articulo ferendus: hoc enim est muliebres: sed in parvo digito, atque ✕ adeo in extrema ejus parte est collocandus: ita enim erit manus maxime ad operandum expedita in iis, in quibus ea egemus; neque facile excidet sigillum, quod majore articuli ligamento custoditur. Sint autem nobis signacula, columba, vel piscis, vel navis, quæ celeri cursu a vento fertur, vel lyra musica, qua usus est Polycrates, vel anchora nautica, quam insculpebat Seleucus: et si sit aliquis qui piscetur, meminerit apostoli, et puerorum qui ex aqua extrahuntur. Neque enim idolorum sunt imprimendæ facies, quibus etiam adha-

✕P. 289 ED. POTTER, 247 ED. PARIS. • Eccli. xxi, 24.

(16) *Δακτύλιον*. De annulorum usu conf. Plinius lib. xxii, cap. 4; Alexandro *Genialium dierum*; lib. ii, cap. 19; Joannes Baptista Casalius libello *De fibulis, insignibus et annulis veterum*.

(17) *Ἐπ' ἄρθρω*. « In articulo. » Sunt, qui scribendum existimant ἐπ' ἄρθρω, i. e. « in summo » digiti articulo. « Extremo articulo » dixit Petronius: « Extremo vero articulo digiti sequentis minorem. » Conf. Phædrus lib. iii, fab. 2. Scribi possit ἐπ' ἄρθρω, « in articulis » digitorum. Vel potius ἄρθρω indefinite pro quolibet digiti « articulo, » aut pro majori articulo sumendum: si quidem articulis gemmas aptabant, ut paulo superius dictum est. Hinc etiam Seneca *Nat. quæst.*, lib. vii, cap. 31: « Exornamus annulis digitos, et in omni articulo gemma disponitur. » Quod fieri vetat Clemens, dum jubet annulum εἰς τοῦσχατον καθιέναι, « in extremam digiti partem demittere. »

(18) *Ἰχθύς*. De pisci hæc dicit P. Halloixius in *Illustrium ii sæculi Script. vitis*, p. 143: « Clemens agens de annulis Christianorum obsignatoris, suadet inter alia, ut piscis figura in illis insculpatur, non alia, opinor, de causa, quam ut memores sint aquarum baptismi, in quibus, tanquam pisciculi, vitam acceperint, in Christo Jesu post veterem hominem renati. » Est etiam notissimum, ἰχθύς symbolum olim Christiani nominis fuisse, quod istius litteræ essent initiales Ἰησοῦ Χριστοῦ Θεοῦ Υἱοῦ Σωτῆρος. Conf. Tertullianus, *De baptismo*, cap. 1.

(19) *Οὐρανοδρομοῦσα*. Hoc e Pal. ms. At Flor. edit., οὐροδρομοῦσα: pro quo fortasse οὐροδρομοῦσα scribere voluit, id est « secundo vento currens. » Hæc Syllurg. *Οὐροδρομοῦσα*, Nov., οὐρανοδρομοῦσα Bod., Reg.

(20) *Σέλευκος*. Jos. Villiomasus in Titium: «Hv Σέλευκος ἐχαράττετο, « quam insculpebat Seleucus. » Sic, « quam insculptam in sigillo habebat Seleucus. » Item, κιν ἀλιεύων ἢ τις, « si sit piscans aliquis. » Item, « si sit piscator aliquis. » Nam et aliquis, qui non est piscator, piscatur. At hic intelligitur, si quis piscaturam facit: Paulo post: « Multi autem libidinosi nudatos habent, eos quos amant: » Πολλοὶ τῶν ἀκολάστον γεγυμνωμένους ἔχουσιν τοὺς ἐρωμένους. Condoño tibi hunc errorem. Nesciebas enim

pro γεγυμνωμένους, legendum γεγλυμένους. Pueros deamatos « insculptos » habent. Τῶν ἐρωτικῶν παθημάτων, « affectionis amoris: » barbæ. Lib. iii, cap. 27. COLLECT. — Alexander ab Alex. *Gen. dier.* lib. ii, c. 19: « Seleuci annulus fatalis, in quo anchora efficta visebatur, ejus imago in femore posteris visebatur. » Conf. Justinus *Hist.* lib. xv; Ausonius in *Urbium catalogo*, ubi de Antiochia et Alexandria agit.

(21) *Εἰδῶλων*. Nil olim frequentius erat, quam deorum in annulis simulacra. Plinius, lib. xxxiii, c. 5: « Jam vero etiam Harpocratem, statuesque Ægyptiorum numinum in digitis viri quoque portare incipiunt. » Alexander ab Alex., *Gen. dierum* lib. ii, c. 19: « Augustus Octavius Sphingis, mox imagine Alexandri, nonnulli Harpocrate et Ægyptiis diis usi sunt. Notaque est Pyrhii gemma, in qua Apollo et Musæ, cum suis insignibus, non effictæ, sed nativa specie visebantur. » Notum est Pythagoræ præceptum: « Ne quis annulum Dei imagine insignitum gestaret, » cum e Clementis *Strom.* v, tum etiam ex Jamblichio. Christiani quædam Christi nominis symbola, ut etiam cruce gestabant: verum id post Clementis tempora in usum venisse, vel ex hoc loco constat.

D (22) *Ἐναποτυπωτέον*. Ἐναποτυπωμένων, Nov. Mox ἀπὴρηται pro ἀπειρηται, Bod., Reg.

(23) *Γεγυμνωμένους*. Aliquis in marg. Reg. ascripsit γεγλυμένους, « insculptos. » Quam lectionem probavit Villiomasus. Sed utraque ferri potest: « nudam » enim Venere, nudasque puellas quandoque effingebant. Conf. quæ superius dicit auctor, *Protrept.* pag. 40, edit. Paris.

(24) *Ἐρωμένους*. Etenim mos erat eorum omnium, quorum memoriam animo ferre cupiebant, imagines in annulis gestare. Hinc regum facies iis sæpe insculptæ. Philosophi hæresium suarum magistrorum in annulis habebant. Denique, amicorum quorumvis imagines illis impressæ: unde Ovid. lib. i, eleg. 6:

Si quis habes nostris similes in imagine vultus.

Mox ibidem:

In digito qui me fersque, refersque

(25) Ἐχοι. Ἐχει, Nov.

μῦειν ἐθίζον καὶ κρύει καὶ καύματι· καὶ τὰς ἀπὸ
 τῶν διωθεῖται βλάβας, ἃς ἡ κόμη, σπόγγου τρό-
 πων εἰς ἑαυτὴν ἀναλαμβάνουσα, ἔγκατασκήπτει τῷ
 ἰκεφάλῳ παράμονον ἐκ τῆς νοτιδος τὴν βλάβην.
 Ταῖς γυναῖξι δὲ ἀπόχρη μαλάσσειν (36) τὰς τρίχας,
 καὶ ἀναεῖσθαι τὴν κόμην εὐτελεῶς περόνη τινα λιτῆ
 πρὸς τὸν αὐχένα, ἀφελεῖ θεραπεία συναυξούσαις (37)
 εἰς χάλλος γνήσιον τὰς σέυφρονας κόμας· καὶ γὰρ αἱ
 περιπλοκαὶ τῶν τριχῶν αἱ ἑταιρικαὶ, καὶ αἱ τῶν σει-
 ρῶν ἀναδέσεις (38) πρὸς τῷ (39) εἰδελθεῖς αὐτὰς δεικνύ-
 ναι, κόπτουσαι (40) τὰς τρίχας, ἀποτίλλουσαι ταῖς παν-
 ώργροις ἐμπλοκαῖς· δι' ἃς οὐδὲ θιγγάνουσι τῆς κεφαλῆς
 πρὸς τῶν, αὐταῖς (41) συγγεῖν τὰς τρίχας φοβούμεναι.
 Ἀλλὰ καὶ ὁ ὕπνος αὐταῖς μετὰ δέους παραγίνεται,
 μὴ κατασκύλωσιν λαθοῦσαι τὸ τῆς ἐμπλοκῆς σχῆμα.
 Ἄλλοτριων δὲ αἱ προθέσεις (42) τριχῶν τέλειον ἔκ-
 διττοι, ὀθνεῖας τε ἐπισκευάζεσθαι τῆ κεφαλῇ τὰς
 κόμας ἀθεώτατον, νεκροῖς ἐνδιδυσκούσας (43) πλο-
 κίμοις τὸ κρανίον. Τίνι γὰρ ὁ πρεσβύτερος (44)
 ἐπιθῆναι χεῖρα; τίνα δὲ εὐλογῆσαι; οὐ τὴν γυναῖκα
 τὴν κεκοσμημένην, ἀλλὰ τὰς ἄλλοτριας τρίχας, καὶ
 δι' αὐτῶν ἄλλην κεφαλῆν. Εἰ δὲ ἡ κεφαλῆ (45) γυναι-
 κὸς μὲν ἀνὴρ, ἀνδρὸς δὲ ὁ θεός (46)· πῶς οὐκ ἄθεον
 ἡτοιὸς αὐτὰς περιπίπτειν ἀμαρτήμασι; Τοὺς μὲν
 γὰρ ἀπατώσι, τοὺς ἀνδρας, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς
 κόμης· καταισχύουσι δὲ τὸν Κύριον, τὸ ὅσον ἐπ'
 εἰσῆς, ἑταιρικῶς κοσμούμεναι εἰς ἀπάτην ἀληθείας·
 καὶ τὴν ὄντως οὖσαν καλὴν βλασφημοῦσι κεφαλῆν.
 Ὁκνοῦν οὐδὲ βαπτέον τὰς τρίχας· οὐδὲ μὴν τὰς πο-
 κὰς μεταχρωστέον· οὐτε γὰρ τὴν ἐσθῆτα ποικίλλειν
 συκεχώρηται· καὶ μάλιστα τὸ γεραιὸν τῆς ἡλικίας,
 καὶ ἀξιώσιστον, οὐκ ἐπικαλυπτέον· ἀναδεικτέον δὲ
 ἐπ' αὐγάς τοῦ Θεοῦ τὸ τίμημα εἰς σέβασμα τῶν
 ἰσῶν· καὶ γὰρ ἀναισχυνοῦσιν ἐσθ' ὅτε ποικίλῃς ἐπι-
 κρίνεια, παιδαγωγοῦ δίκην ἐπιστάσα, ἐπὶ σωφροσύ-
 νῃ μεθρημόσατο αὐτοῦς, καὶ κατεπλήξατο τῆ σιλι-

A poris habitus, quod inde facile deprehendantur. His
 autem, qui nolunt aperte peccare, occultus habitus
 et non insignis est grauíssimus. Quod veriti ii, qui-
 bus licet peccare, propterea quod non cognoscantur,
 multis assimilati ut secure possent peccare
 consecuti sunt. Non solum ergo severum virum
 ostendit capillorum raritas, sed etiam efficit, ut
 minus facile lædatur cranium, cum et frigori et
 æstui ipsum assuesfaciat, et incommoda, quæ ab eis
 proficiscuntur, repellat, quæ quidem coma instar
 spongix in seipsam recipiens, perpetuam ex hu-
 more. noxam cerebro infligit. Mulieribus autem
 crines mollire sufficit, et tenui aliqua fibula comam
 juxta collum alligare frugaliter, simplici cultura
 pudicas comas in germanam pulchritudinem alen-
 tibus. Meretricii enim capillorum plexus, et cate-
 narum nexum cum eas deformes reddunt, tum etiam
 pilos discerpunt, artificiosius texturis evellentes
 quibus etiam fit, ut ne sua quidem tangant capita,
 ne capillos confundant pertimescentes. Quin etiam
 non sine metu eas invadit somnus, dum timent, ne
 texturæ figuram imprudentesconturbent. ❖ Alieno-
 rum autem capillorum appositiones sunt omnia
 rejiciendæ, et externas comas capiti adhibere est
 maxime impium, quo fit, ut mortuis pilis cranium
 induant. Cui enim manum imponit presbyter? Cui
 autem benedicit? Non mulieri quæ est ornata, sed
 alienis capillis, et per ipsos alii capiti. Si autem
 « mulieris » quidem « caput est vir, viri autem
 caput est Christus » : quomodo non est impium
 eas in duplex peccatum incidere? Per immodicam
 enim comam viri decipiunt : Dominum autem,
 quantum in ipsis est, dedecore afficiunt, dum me-
 retricix ornantur in fraudem veritatis, et caput,
 quod vere pulchrum est, infamant. Nec ergo pili
 sunt tingendi, nec canis color mutandus. Neque

❖ P. 291 ED. POTTER. • I Cor. xi, 3.

(36) *Μαλάσσειν*. Pal. φυλάσσειν, « custodire. »

ΣΙΛΙΑΚΑ. — Φυλάσσειν habent etiam Bod., Reg.

(37) *Συναυξούσαις*. Συναυξούσας, Bod., Reg.

(38) *Σειρῶν ἀναδέσεις*. Villiomarus lib. iv, 13,
 in Titium : Σπειραν Naumachus vocat σειράν, hoc
 est « catenam, » eo versu :

Ἠπὲρ κόμης περιβάλλει πολυσχιδέας πλέκε σειράς.

Σειραῖσι sunt veluti sertæ quædam capilli, in quas non

solum feminæ, sed et viri crines, et barbam distin-

guabant atque dividebant, ut in capitibus Jovis,

tam in numismatibus, quam in marmoribus videre

est. « Treccias » vocant Itali ; iis utebantur in ca-

pillis porrecto et, ut Apuleiana licentia loquar,

« palagiato. » Vestalibus senis tantum ornari lice-

bat sub flammeo. Hoc est enim, quod Festus dixit

« senis crinibus ornari. » At matronæ pluribus or-

nabantur, unde πολυσχιδέας σειράς dixit Nauma-

chius. In multis numismatibus Augustarum capita

in ejusmodi sertas secta, et distincta videre potes.

Hæc ille. Habes et Judic. xvi : « Ἐάν ὑφῆνης τὰς ἐπὶ τῆς

σειράς τῆς κεφαλῆς μου. Latina Vulgata : « Si se-

peris crines capitis mei plexeris. » Ita Festus,

« senos crines. » Ibidem et dicit ἐπὶ τῶν βοστρύχους,

« septem circinnos. » Pollux lib. ii, c. 1 : Ὀνομά-

ζοντο πολυμήδης καὶ σκόλλυς, σειρὰ τριχῶν, lege ex ma-

nuscripto σκόλλυς, ut apud Hesychium σκόλλυον,

Naumachus dicit πλοκαριῶσα. COLLECT.

(39) *Πρὸς τῷ*. Scriptum erat πρὸς τὸ, quam le-
 ctionem codices nostri agnoscunt. Πρὸς τῷ maluit
 Sylburg.

(40) *Κόπτουσαι*. Κόπτουσι scribendum indicavit
 Lowthius. Quam emendationem firmavit, qui super
 at in Reg. « scripsit.

(41) *Αὐταῖς*. Lowthius ait : Lege αὐταί. Sed αὐ-
 ταῖς est pro ἑαυταῖς, « si. i. »

(42) *Προθέσεις*. Προσθέσεις, « appositiones : » ut

alibi πρόσθετοι κόμαι. SYLBURG.

(43) *Ἐνδιδυσκούσας*. Ἐνδιδυσκούσαις, dativo

casu Pal., Bod., Reg. Μοχ, κρανέον pro κρανίον,

Nov. Dem, τίνι δὲ ὁ πρ. Bod.

(44) *Ὁ πρεσβύτερος*. Presbyteri nomine quan-
 doque episcopos comprehendit, quandoque episco-
 pum a presbytero distinguit. Conf. quæ adnotavi-
 mus ad Strom. vii, pag. 700 edit. Paris. Porro no-
 tum est, in veteri Ecclesia ordinatus, confirmatus,
 penitentibus, ægris, qualemcumque denique be-
 nedictionem recipientibus, ac duobus quidem prio-
 ribus a solo episcopo, reliquis autem nonnunquam
 a simplici etiam presbytero, manus imponi solitas
 fuisse.

(45) *Κεφαλῆ*. Παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλῆ ὁ Χριστός
 ἐστι· κεφαλῆ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ· κεφαλῆ δὲ Χριστοῦ
 ὁ Θεός. I Cor. xi, 3.

(46) *Ὁ Θεός*. Ὁ Χριστός, Nov., ut apud Paulum.

enim vestem variare concessum est: **107** et maxime abest, ut senilis ætas, quæ venerationem et auctoritatem conciliare apta est, tegenda sit. Dei autem decus in lucem proferendum est, ut id revereantur adolescentes. Quandoque enim evenit, ut cum impudenter se gerentibus apparuisset instar pædagogi canities, eos traduxit ad modestiam, et visus fulgore juvenilem terruit et repressit cupiditatem. Sed neque vultus suos callidæ artis illecebris illinere debent. Pudicum autem eis ornatum ostendemus. Pulchritudo enim optima primum est pulchritudo animæ, ut sæpe significavimus, quando fuerit sancto Spiritu, et iis, quæ ab eo oriuntur, fulgoribus ornata, justitia, prudentia, fortitudine, temperantia, bonorum amore et pudore, quo nullus color nitidior unquam visus est. Dein ornatur etiam pulchritudo corporis, apta membrorum et partium competentia cum bono colore. Hic est sanitatis aptus et appositus ornatus, per quem ficti simulacri accedit ad verum transitus, convenienter figuræ quæ a Deo data est. Ad ornandum autem secundum naturam magno prædita est artificio, potus temperatura, et cibi commoderatio. Non solum enim corpus ex his sanitatem obtinet, sed etiam facit, ut ex his appareat pulchritudo. Ex igneo enim, fulgor et splendor accedit; ex humido autem, nitor et gratia; ex sicco autem, virtus et stabilitas; ex aere autem, spirandi facilitas, et par æquilibrium: ex quibus concinna ✕ et pulchra hæc Logi statua ornata est. Sanitatis autem liberalis flos est pulchritudo: sanitas enim intus operatur, exterius autem efflorescens pulchritudo bonum colorem manifestum ostendit. Pulcherrimæ ergo et saluberrimæ vitæ agendæ rationes, corpora exereendo, germanam et firmam efficiunt pulchritudinem, dum calor in seipsum attrahit succum omnem et frigidum spiritum. Est autem caliditas apta ad se trahere, cum motu ventilatur: postquam autem attraxerit, excalescitur, paulatim per ipsas carnes exhalat nutrimenti superabundantiam, aliquanta quidem humiditate, sed insigni caliditate: et ideo prius quoque exinanitur nutrimentum. Corpori autem immobili cibus minime adhærescit, sed excidit: quemadmodum a frigido clibano panis, vel totus, vel solum fundum relinquit. Jure ergo iis, qui per exercitiorum abstersiones non excernunt, et urinæ et stercora redundant. Redundant etiam

✕ P. 292 ED. POTTER, 249 ED. PARIS.

(47) Ὑποδείξωμεν. Pal. ms., ὑποδείξωμεν, indic. modo. SYLBURG.

(48) Ἡ κομμωτικὴ. Dixerat, corporis pulchritudinem « symmetria membrorum, bonoque colore » constare: addit, « ad ornandam eam pulchritudinem maxime aptam esse sanitatem: per quam fit, ut fictum fucatumque simulacrum in verum, juxta formam a Deo datam, transeat. » Porro « simulacrum » vocat hominem secundum divinam imaginem formatum, qui ex pravo artificioso ornatu et ascititia pulchritudine ad naturalem sui corporis habitum ornatumque, quem a Deo habuit, per sanitatem restituitur. Proinde statim adjicit, « cibi potusque moderatum usum ad hunc ornatum in

A πνότητι τῆς ὄψεως τὸ νεάζον τῆς ἐπιθυμίας. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ πρόσωπα ἐντριπτέον. αὐταῖς πανούργου σοφίας τερβρέυμασιν· ὑποδείξωμεν (47) δὲ αὐταῖς κομμωτικὴν σὺφρονα· κάλλος γὰρ ἄριστον πρῶτον μὲν τὸ ψυχικόν, ὡς πολλὰκις ἐπεσημηγνάμηγ' ὅτ' ἐν ἧ κεκοσμημένῃ ψυχῇ ἄγιω Πνεύματι, καὶ τοῖς ἐκ τοῦτου ἐμπνεομένῃ φαιδρύσμασιν, δικαιοσύνη, φρονήσι, ἀνδρεία, σωφροσύνη, φιλαγαθία τε, καὶ αἰδοί, ἧς οὐδὲν εὐανθέστερον χρῶμα ἐώραται πώποτε· ἔπειτα καὶ τὸ σωματικὸν κάλλος ἠσκήσθω, συμμετρία μελῶν καὶ μερῶν μετ' εὐχροίας. Ἡ κομμωτικὴ (48) τῆς ὑγείας ἐναυθα εὐθετος, καθ' ἣν ἡ τοῦ εἰδώλου τοῦ ἐπιπλάστου εἰς τὸ ἀληθὲς μετάβασις, κατὰ τὸ σχῆμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ δεδομένον, περιγίνεται. Δεινὴ δὲ καλλωπίσαι κατὰ φύσιν ἡ τῶν ποτῶν εὐκрасία, καὶ ἡ τῶν σιτῶν συμμετρία. Οὐ γὰρ μόνον τὴν ὑγίαιαν ἴσχει τὸ σῶμα ἐκ τούτων, ἀλλὰ καὶ τὸ κάλλος διαφαίνεσθαι ποιεῖ. Ἄπὸ γὰρ τοῦ πυρῶδους τὸ στιλπνὸν καὶ μαρμαρυγῶδες περιγίνεται· ἀπὸ δὲ τοῦ ὑγροῦ τὸ λαμπρὸν καὶ κεχαρισμένον· ἀπὸ δὲ τοῦ ξηροῦ τὸ ἀνδρῶδες καὶ πάγιον· ἀπὸ δὲ τοῦ ἀερώδους τὸ εὐπνουν καὶ ἰσοστάσιον· ἐξ ὧν ὁ εὐρυθμος καὶ καλὸς οὗτος ἀνδρὶς τοῦ Λόγου κεκόσμηται. Ἄνθος δὲ τῆς ὑγείας ἐλευθέριον (49) τὸ κάλλος· ἡ μὲν γὰρ ἔνδον τοῦ σώματος ἐργάζεται, τὸ δὲ εἰς τὸ ἐκτὸς τοῦ σώματος ἐξανθήσαν, φανεράν ἐνδείκνυται τὴν εὐχροίαν. Αἱ γοῦν κάλλιστα καὶ ὑγιεινότετα ἀγαθὰ, διαπονοῦσαι τὰ σώματα, τὸ κάλλος τὸ γνήσιον καὶ παράμονον ἐργάζονται, ἔλκοντος ἐφ' ἑαυτὸ τοῦ θερμοῦ τὴν τε ἰκμάδα πᾶσαν, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ψυχρὸν· ὀλκὸν δὲ εἰς ἐαυτὴν ἡ θερμότης, ἐκτριπιζομένη κινήσειν· ἐπειδὴν δὲ ἐλκύση, ἀλεινομένων ἡρέμα δι' αὐτῶν ἀτιμάζει (50) τῶν σαρκῶν τὴν ἐκ τῆς τροφῆς περιουσίαν, ποσὴ μὲν τῇ ὑγρότητι, ὑπερβολῇ (51) δὲ θερμότητος· διὸ καὶ ἡ προτέρα κενοῦται τροφή. Ἀκινήτω δὲ τῷ σώματι τὸ βρωθὲν σιτίον οὐ προσφύεται, ἀλλὰ ἐκπίπτει· ὡσπερ ἀπὸ ψυχροῦ κλιβάνου ὁ ἄρτος, ἢ ὄλος, ἢ μόνον ὑπολειπόμενος τὸν πυθμένα. Εἰκότως οὖν τοῖς περιττεύουσι κατὰ τὰς ἀποτριφείας τὰ οὖρα καὶ τὰ σκύβαλα πλεονάζει· πλεονάζει δὲ καὶ τὰ ἄλλα περιττώματα αὐτοῖς, πρὸς δὲ καὶ ἰδρώτες, οὐκ ἀναδιδομένης τῷ σώματι (52) τῆς τροφῆς, ἀλλ' εἰς τὰ περιττὰ ἐκχομένης. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ λαγνεῖαι ὀρμῶνται, περὶ τὰ (53) παιδοποιίας μόρια D ἐπιβρέουσι τῆς περιττείας κινήσει συμμέτρους· διὸ τηχτέον ταύτην τὴν περιττείαν, καὶ εἰς πέψιν ἀναχυτέον, δι' ἧς τὸ κάλλος ἐρυθραίνεται. Ἄτοπον δὲ,

primis conducere. » Nec multo post, hominem ex-
presse vocat, τοῦ Λόγου ἀνδριάντα, « Logi imagi-
nem: » et κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονότα, « secundum
Dei imaginem factum fuisse » dicit.

(49) Ἄρθος δὲ τ. Ἄνθος γὰρ τῆς ὑγ. ἐλευθέρον.
Pal., Bod., Reg.

(50) Ἀτιμάζει. Lowthius ait: « Lege ἀτιμάζει. Ita
interpres. »

(51) Ὑπερβολῇ. Ὑπερβολή Bod., Reg. Μοι
τροφή pro τροφή. Ibid.

(52) Τὸ βρωθὲν σιτ... ἀναδιδομένης τῷ σώματι.
Hæc e Nov. exciderunt.

(53) Περὶ τὰ. Περιττὰ Nov. Μοι, ἐπιβρέουσι
τῆς περιττείας κινήσει συμμέτρους e Nov. excidit.

τοὺς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ ὡς περ ἀτιμάζοντας τὸ ἀρχέτυπον, ἐπηλυν ἐπάγασθαι κομμωτικὴν, τὴν ἀνθρώπειον κακοτεχνίαν (54) πρὸ τῆς θείας αἰρουμένουσ δημιουργίας. Προϊέναι αἰετὸς ὁ Παιδαγωγὸς κελεύει ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμενας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς καὶ εἰ τινες (55) ἀπειθοῖεν τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἀνευ λόγου κερδηθήσονται, ἐποπτεύσαντες, ἑστῶν, τὴν ἐν λόγῳ ἀγνήν ἀναστροφὴν ὑμῶν ὡς ἐπὶ οὐχ ὁ ἐξώθεν ἐμπλοκῆς (56), καὶ περιθέσεως ἡρώτων, ἢ ἐνδοσέως ἱματίων κόσμος· ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχοῦ πνεύματος, ὃ ἐστὶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάλαι. Ἡ δὲ αὐτουργία ταῖς γυναιξὶ μάλιστα τὸ γήσιον ἐπιφέρει κάλλος, γυμνάζουσα (57) τὰ σώματα αἰσῶν, καὶ σφᾶς αὐτὰς δι' αὐτῶν κομμοῦσα· οὐ τὸν ἴσον ἄλλων πεπονημένον προσφέρουσα κόσμον ἄκοσμον (58) καὶ ἀνελεύθερον, καὶ ἐταιρικόν, ἀλλὰ τὸν ἐκείνης σώφρονος γυναικὸς, διὰ τῶν χειρῶν αὐτῆς, ὡς τῆς χρῆσι μάλιστα, ἀρκούμενον καὶ ἐξυφαινόμενον. Οὐ γὰρ ποτε καθήκει ἐξ ἀγορᾶς ὠνητοῖς, ἀλλὰ ταῖς οἰκουρικοῖς, τοῖς ἰδίοις ἔργοις κοσμουμένης φαίνεται τὰς κατὰ Θεὸν πολιτευσόμενας. Κάλιστον γὰρ (59) ἔργον γυνὴ οἰκουρὸς, αὐτὴν (60) τε καὶ τὸν ἄνδρα τοῖς ἰδίοις περιβάλλουσα κοσμήμασι· δι' ὧν ἐγγίζονται πάντες, οἳ μὲν παῖδες ἐπὶ τῆς μητρὸς, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γυναικὸς, αὐτὴ δὲ ἐπὶ τούτοις, πάντες ἐπὶ τῷ Θεῷ. Συλλήβδην γοῦν Ἐταμίειον ἀρετῆς ἐστὶν ἀνδρεία γυνή· ἥτις σῖτα (61) ὀκνηρὰ οὐκ ἐφαγε· θερμοὶ δὲ ἐλεημοσύνης ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτῆς· ἥτις τὸ πῦρ αὐτῆς διήνοιξε (62) σοφῶς καὶ ἐννόμως· ἥτις τὰ τέκνα ἐμακάρισαν ἀνιστάμενα, ὡς διὰ Σολομώντος λέγει ὁ ἅγιος Λόγος (63)· Ὁ δὲ ἄνθρωπος αὐτῆς ἐκαυμάσεν. Γυνὴ γὰρ εὐσεβῆς (64) εὐλογεῖται· φέβου δὲ Κυρίου αὐτῆς αἰνεῖται. Καὶ πάλιν· Ἡ γυνή

A eis alia excrementa, et præterea sudores, cum alimentum minime distribuatur corpori, sed effundatur in ea, quæ sunt supervacanea. Hinc etiam excitantur libidines, cum ad partes genitales moderatis motibus affluat superfluitas. Quocirca liquefacere oportet hanc superfluitatem, et eam in concoctionem effundere, per quam rubescit species. Est autem absurdum eos, qui ad Dei imaginem et similitudinem facti sunt, archetypum quodammodo contemnentes, externum ornatum inducere, pravum hominum artificium, Dei officio præferentes. Jubet autem Pædagogus eas prodire in vestitu honesto, cum pudore et modestia seipsas exornare, subjectas viris propriis, ut si qui verbo non pareant, per uxorum conversationem absque verbo lucrifaciant. Cum viderint, inquit, castam vestram, quæ est in verbo, conversationem. Quarum sit, non qui est extrinsecus plicaturæ, vel auri appositionis, vel vestium indumenti ornatus: sed occultus cordis homo, in incorruptibilitate mitis et quieti spiritus, qui est coram Deo pretiosus. Mulieribus autem proprius labor veram et maxime germanam affert pulchritudinem, ut quod earum corpora exerceat, et ipsas per se ornet: non ab aliis laboratum mundum immundum ac illiberalem et meretricium afferens, sed mundum uniuscujusque pudicæ mulieris, qui per manus ejus, quando maxime opus fuerit, et suppeditatur et textitur. Neque enim unquam convenit iis quæ ex foro emuntur, sed propriis ac domesticis videri ornatas operibus, quæ ex Dei legibus vitam suam instituunt. Res est enim pulcherrima, mulier domus custos, quæ et se et maritum propriis ornamentis induit; per quæ omnes exsultant, filii quidem propter matrem, maritus autem propter uxorem, ipsa autem propter eos, omnes vero propter Deum. Ut paucis

⌘ P. 293 ED. POTTER, 250 ED. PARIS. a Gen. 1, 26. b 1 Tim. 11, 9. c 1 Pet. 11, 1, 2, 3, 4.

(54) Κακοτεχ. Κακοτεχνίαν πρὸς τῆς θείας αἰρουμένης Bod., Reg.

(55) Ὡς καὶ εἰ τ. Ἦνα καὶ εἰ τινες ἀπειθοῦσι apud Pat. Mox, κερδηθήσονται pro κερδηθήσονται. Dein, τὴν ἐν φῶβῳ ἀγ. Mox, ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ. Ibid.

(56) Ἐμπλοκῆς. Ἐμπλοκῆς Nov., ἐκπλοκῆς Bod., Reg.

(57) Γυμνάζουσα. Super a final. aliquis scripsit αἰς in Bod. et Reg. Idem in Reg. factum est super finale syllabam vocum κομμοῦσα et προσφέρουσα ut hæc voces non ad αὐτουργία, sed ad γυναιξὶ referantur.

(58) Κόσμον ἄκοσμον. Tertullianus quod hic Clemens κόσμον ἄκοσμον, De habitu muliebri 4: Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant, ornatum quem immundum muliebrem convenit dici. Ille in auro et argento, et gemmis et vestibus deputatur: iste in cura capilli, et cutis, et earum partium corporis, quæ oculos trahunt. Collect.

(59) Γὰρ. Abest a Pal., Bod., Reg.

(60) Αὐτῆρ. Respicit Prov. xxxi, 22: Δισσὰς χλαίνας ἐπέθηκε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἐκ δὲ βύσσου καὶ πορφύρας ἐαυτῆς ἐνδύματα.

(61) Ἦτις σῖτα. Ex hoc loco usque ad illum, Mulier fortis, omnia ex xxxi Proverbiorum sunt versu 26. In Antuerpicensi edit. Στόμα δὲ αὐτῆς

ἀνοίγει σοφῶς καὶ νομοθέσμως· ἡ δὲ ἐλεημοσύνη ἐν τῆς γλώσσης αὐτῆς. Vulgata: Os suum aperit sapientie, et lex clementie in lingua ejus. Apud Clementem: Στόμα αὐτῆς διήνοιξεν σοφῶς καὶ ἐννόμως, θερμοὶ ἐλεημοσύνης ἐπὶ γλώττῃ αὐτῆς. Item 28 versus: Ἀνέστησαν τὰ τέκνα καὶ ἐπλοῦτησαν, καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτῆς ἤνεσεν αὐτὴν. Vulgata: Surrexerunt filii ejus, et beatissimam prædicaverunt. Clemens: Ἦς τὰ τέκνα ἐμακάρισαν ἀνιστάμενα, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἐκωμάσεν αὐτὴν. In editione Romana Aquilæ Symmacho et Theodotioni tribuitur hæc lectio, ἐμακάρισαν αὐτὴν, ut et apud Clementem, et legisse videtur auctor Vulgatæ Chaldaica paraphrasis version.

Beatitudinem illi dederunt. In quodam manuscripto exemplari legebatur, καὶ ἤνεσεν αὐτὴν, καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπήνεσεν αὐτὴν. COLLECT.

(62) Διήνοιξε. Διοίνοιξεν, Bod., Reg. Mox Σολομώντος, Nov.

(63) Ὁ ἅγιος Λόγος. Similiter Constit. apost. lib. 1, cap. 7: Μάθωμεν γὰρ ἐν τῆς Σοφίας τί λέγει ὁ ἅγιος Λόγος: Audiamus enim quid in Sapientie libro sanctus Logos dicat. Tum sequuntur ut hic, et Proverbiis Salomonis probæ mulieris laudes, quas conf.

(64) Εὐσεβῆς. Συνετή vulg. Proverb., sed εὐσεβῆς habent Constit. apost. lib. 1, c. 8.

εις ἀλθειαν ἔδους γὰρ ζωῆς οὐκ ἐπέρχεται σφαλεραὶ δὲ αἰτρογαὶ αὐτῆς, καὶ οὐκ εὐγνωστοί. Ἐπίστατα δὲ ὀφθαλμῶν φειστέον· ἐπεὶ τοῖς ποσίν (76) ἢ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀμεινωνόμισθον. Ὁ γοῦν Κύριος συντομώτατα ἔπειτα τὸ πάθος αὐτῶν· « Εἰ σκανδαλίζει σε ὁ ὀφθαλμός σου, ἔκκοψον (77) αὐτὸν, ἵνα μὴ ἔσθῃς, ἐκ βάρων ἀνασπῶν τὴν ἐπιθυμίαν. Κλαραὶ δὲ ὄψεις, καὶ τὸ ἐνὶ ἰλλῶπτεῖν, διὰ τῶν ὀφθαλμῶν βλεφαρίζειν ἐστίν, οὐδὲν ἄλλ' ἢ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μοιχεύειν ἐστίν, ἀκροβολιζομένης τῆς ἐπιθυμίας δι' αὐτῶν. Πρὸ γὰρ τοῦ παντὸς σώματος διαφθείρονται οἱ ὀφθαλμοί. Θεωρῶν δὲ καλὰ ὀφθαλμῶς, εὐφραίνει καρδίαν· τωπῆσι, καλῶς μαθὼν θεωρεῖν, εὐφραίνει· Ἐννεύων δὲ ὀφθαλμῶν (78) μετὰ δόλου, συνάγει ἀνδράσι λύπας. Τοιοῦτόν που τὴν θηλυδρίαν Σαρδανάπαλον, τῶν Ἀσσυρίων τὸν βασιλέα, ἐπὶ κλίνῃ ἀναβάνον ἐξ ὀμνοεισάγουσι, πορφύραν ξάινοντα, καὶ τὰ λευκὰ (79) τῶν ὀφθαλμῶν ἐπαναβάλλοντα. Αἱ ταῦτα ἐπιτηδεύουσαι γυναῖκες, ἰδίαις ὄψεσι προαγωγέουσιν αὐτάς· Ἀλύχως γὰρ τοῦ σώματος ἐστίν ὁ ὀφθαλμῶς, ἣ φησὶν ἡ Γραφή· Ἐὶ οὐ καταφαίνεται τὰ ἔσθον, φωτὶ τῷ φαινομένῳ κατευαζόμενα. Ἐπορνεῖα δὲ γυναικὸς ἐν μετεωρισμῷ (80) ὀφθαλμῶν. Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν (81) τὰ ἐπι τῆς γῆς, πορνεῖαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακῆν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἧτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία, δι' ἧς ἐργεῖται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας (82), ὁ μὲν Ἀπόστολος βοᾷ· ἡμεῖς δὲ ἀναχωροῦμεν τὰ πάθη, καὶ οὐκ αἰσχυρόμεθα· αἱ μὲν αὐτῶν, μαστίχην ἐντραγοῦσαι (83), περιούσαι, σεσῆρασι τοῖς παρ-

tricia vestigia relinquere formam et delicias. » Fornicatoria autem vestigia minime figuntur in veritate, vias enim vitæ non ingrediuntur; sunt autem lubricæ ac periculosæ ejus orbitæ, et quæ non sunt cognitu faciles. » Porro autem oculis maxime parcendum est, quoniam melius est labi pedibus quam oculis. Dominus itaque compendiosissime medetur huic vitio: « Si te tuus, iniquiens, scandalizat oculus, excinde eum^b, » ex imo evellens cupiditatem; lascivi autem aspectus, et versatilibus ac tanquam conniventibus oculis intueri, nihil est aliud quam oculis mœchari, cum per eos cupiditas ineat primæ pugnæ præludia. Ante totum enim corpus corrumpuntur oculi. « Honestæ autem contemplans oculus, cor lætitia afficit^c; » hoc est qui recte contemplari didicit, lætitia afficit. « Annuens autem oculo cum dolo, viris dolores congregat^d. » Talem utique effeminatum Sardanapalum, regem Assyriorum, in lecto pedibus sursum sublatis sedentem, purpuram carpentem, et albuginem oculorum versantem, introducunt. Quæ hæc exercent, mulieres suo intuitu sui ipsarum lenæ sunt: « Lucerna enim corporis est oculus^e, » inquit Scriptura, per quem scilicet apparent interna, luce, quæ cernitur, illustrata. « Fornicatio autem mulieris in elevatione oculorum^f. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, perturbationem, cupidita-

* P. 295 ED. POTTER, 252 ED. PARIS. • Prov. v, 5, 6. ^b Matth. v, 29. ^c Prov. xv, 30. ^d Ibid. x, 40. ^e Matth. vi, 22. ^f Eccli. xxvi, 12.

pro more, accommodavit. Mox ζωῆς ἐπέρχεται, C omissio οὐκ, Nov.

(76) Τοῖς ποσίν. Imitatur Zenonis Cittieii dictum quod retulit Laertius ib. vii. seg. 26: Κρεῖττον εἶναι τοῖς ποσίν ὀλισθεῖν ἢ τῇ γλώσσῃ. « Melius esse pedibus quam lingua labi. »

(77) Ἐκκοψόν. Ἐξέλε, Matth.; ἔκκοψον est e vers. seq. ubi ἔκκοπτειν χεῖρα jubet Christus. Verum hæc auctor διὰ μνήμης, atque adeo imperfecte, recitavit.

(78) Ὀφθαλμῶν. Ὀφθαλμοῖς, Proverb.

(79) Καὶ τὰ λευκὰ. I. e. calbugines oculorum sustollentem, nam ἀναβάλλειν est « sustollere. » Emendandus hoc loco Athenæi locus a nemine hactenus satis explicatus, qui ex eodem auctore, unde Clemens hæc protulit, sumptus est. Ille porro *Dipnos*. lib. xii principio cap. 7: Ὅτι δὴ οὖν Ἀρβάκης, εἰς τὸν ὑπ' αὐτῶν στρατηγῶν, Μῆδος γένος, διαπράξατο διὰ τῆς τῶν εὐνούχων Παραμείζου θεάσασθαι τὸν Σαρδανάπαλον, καὶ μόλις αὐτὸ ἐπετράπη, ἐκείνου ἐθαύσαντος. Ὡς οὖν εἰσελθὼν, εἶδεν αὐτὸν ὁ Μῆδος ἐμμουθιωμένον καὶ κεκοσμημένον γυναικιστῆ, καὶ μετὰ τῶν παλλακίδων ξάινοντα πορφύραν, ἀναβάνον τε μετ' αὐτῶν καθήμενον τὰς ὀφρῦς, γυναικείαν δὲ στήλην ἔχοντα, καὶ κατεφυρμένον τὸν πύγωνα, καὶ κατακεκιστημένον, ἦν δὲ καὶ γάλακτος λευκότερος, καὶ ὑπογέγραπτο τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ὀφρῦς (ἐπεὶ δὲ καὶ προσεῖδε τὸν Ἀρβάκην, τὰ λευκὰ ἐπαναλαθὼν τοῖς ὀφθαλμοῖς), οἱ μὲν πολλοί, ὧν ἔστι καὶ Δούρις, ἱστοροῦσιν ὑπὸ τούτου ἀγανακτήσαντος εἰ τῶντος αὐτῶν βασιλεύει, συγκεκνηθέντα ἀποθανεῖν· Ἀrbaces quidam genere Medus, unus ex iis ducibus, qui sub eo militavit, egit cum Parameize, qui inter eunuchos princeps erat, regis videndi potestas ut sibi fieret. Hoc rex cum vix annuisset ac permisisset, admissus Medus ut eum annuisset cerussa oblitum, muliebiter ornatum, cum pellicibus carminantem purpuram, ac cum illis sedentem pedibus

porrectis in altumque sublatis, tinctis fuce superciliis, muliebri stola indutum, rasa barba, lævigata pumicis attritu facie, colore quam lactis candidior, picturatis oculis, multi, et inter eos Duris, scribunt, indignatum illum, quod regi tam effeminato pareret, suo se gladio confodisse ac occidisse. » Quorum verborum partem posteriorem Clementis nostri ope sic scribe et exp.... ἀναβάνον τε μετ' αὐτῶν καθήμενον γυναικ... ὑπογέγραπτο τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ὀφρῦς· ἐπεὶ δὲ καὶ προσεῖδε τὸν Ἀρβάκην, τὰ λευκὰ ἐπαναβάλλον τῶν ὀφθαλμῶν· « Cum illis sedentem pedibus porrectis in altumque sublatis muliebri... erat autem lacte candidior, et oculis ac superciliis pictus, cum autem vidit Arbaceum albugines oculorum sustollens: multi, interque eos Duris, eum referunt ab illo (Arbace) indignante quod tali regi pareret, confossum interiisse. » Porro ea verba, τὰ λευκὰ ἐπαναβάλλον (vel ἐπαναβαλῶν) τῶν ὀφθαλμῶν, imperitus aliquis librarius, qui putavit de pigmentis agi, mutasse videtur in τὰ λευκὰ ἐπαναλαθὼν τοῖς ὀφθαλμοῖς. Postrema autem perioche perijnde versa est ab interprete, ac si auctor Arbacei semetipsam, non vero Sardanapalum, confodisse retulisset.

(80) Μετεωρισμῷ. Μετεωρισμοῖς, Eccli.

(81) Ὑμῶν. Abest a Nov.

(82) Ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Hæc absunt a Pal., inquit Syb. Absunt etiam a Nov., Bod., Reg. Videtur itaque Clemens ea consulto præterisisse.

(83) Μαστίχην ἐντραγ. Plinius lib. xiv, cap. 24, mastichen « lentiscum » vocat. Dioscorides de ea, lib. i, c. 77: Σώματος εὐδῖαν ποιεῖ διαμασσομένη, καὶ οὐλῶν ἐστὶ σταλτικὴ. « Commanducata oris habitum commendat, et gingivarum tumoros reprimit. » Idem: Τὰ δὲ ξυλάρια χλωρὰ ἀντὶ καλαμίδων παρατριβόμενα τοῖς ἰδοῦσι σμῆχει τούτους. « Virentes surculi calamulorum vice dentibus repurgandis attricantur. » Similis ille locus cap. 2 lib. iii *Pa-*

tem malam, et avaritiam, quæ est idolorum cultus, propter quæ venit ira Dei super filios inobedientia^a, » clamat Apostolus: nos autem perturbationes animi excitamus, et non erubescimus? aliæ quidem ex iis mastichen devorantes, circumeuntes, diductis labris arrident iis qui ad eas accedunt; aliæ vero, perinde ac si digitos non haberent, fibulis, quas ferunt, capita scalpentes, deliciantur, et ut eas vel ex testudine vel elephante, vel aliquo alio animali mortuo factas habeant, inagno studio procurant: aliæ autem, tanquam quæ habeant pululantes quosdam flores, ut decoræ videantur aspectantibus, floridis circumlitionibus ornatae, vultus suos commaculant: « Stultam » et « audacem » vocat huiusmodi « mulierem » per Salomonem, « quæ nescit verecundiam. Sedit in foribus domus suæ aperte super sellam, vocans eos, qui in via prætereunt, eos qui vias suas recte dirigunt. » Vocat autem per suam speciem et universam vitam, dicens scilicet: « Quis est vestrum stultissimus? ad me declinet. Iis autem, qui egent prudentia, præcipit dicens: Absconso panes jucunde tangite, et dulcem furti aquam: » furtivam hanc intelligens Venerem. (Hinc adjunctus Bæotius Pindarus: *Dulcis est, inquit, furtiva cura Veneris.*) « Miser autem nescit eam mortem afferre terrigenis, et quod ad tignum inferorum tendit. Sed resiliat, inquit

^a Col. iii, 5, 6.

dagogi: « In labris habens myrsinæ tabellam, » ubi *ξυλάριον*, quod Dioscorides *ξυλάριον*, dicitur, et paulo inf. « mastichen rodentes. » Martialis lib. xvi, 17, *Dentisculpio*:

*Lentiscum melius, sed si tibi frondea cuspis
Defuerit, dentes penna levare potest.*

COLLECT.

(84) *Νεκροῦ*. *Μικροῦ*, Bod., Reg. Perperam, nam « mortui » mentionem injicit, quod vivos mortuorum ἀποσπασματίους ornari indignum putaret. Similia superior dicit *Pædag.* lib. ii. Mox, πεπονημέναις pro πεπονημένας, Bod.

(85) *Οὐδέ*. *Οὐκ* Prov. Mox ἐπὶ δ. ἐμφανῶς ἐν πλατεΐαις. Ibid.

(86) *Προσκαλοῦμ*. Προσκαλομένη τούς παριόντας, καὶ κατευθύνοντας ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, Prov. Παριόντας ὁδὸν habet codex Alexandrinus.

(87) *Διὰ τοῦ σχ*. Hæc ad ea quæ sequuntur, relata sic distingue: Διὰ τοῦ σχήματος αὐτῆς καὶ τοῦ βίου παντὸς δηλονότι λέγουσα. Τίς ἐστ. « Per suum nempe habitum totainque vitam hæc eloquens: Quis, etc. » Sunt enim hæc a Clemente interpolata, quibus indicat, sequentem orationem, quam Salomon meretrici tribuit, non tam ejus verbis, quam habitu totaque vitæ ratione ac instituto prolatam intelligi debere.

(88) *Τίς*. « Quis absque interrogat. Prov.

(89) *Ἐνδεέσι δὲ φρ*. Καὶ τοῖς ἐνδεέσι φρονήσεως παρακαλεῖσθαι, λέγ. Proverb. ac si hæc non Salomonis, sed meretricis verba essent.

(90) *Πίνδαρος*. Interserit verbis Salomonis ex ix Prov. sententiam Pindari, quæ ex solo Clemente eruta, inter ejus fragmenta numeratur: Γλυκύ τι κλεπτόμενον μέλημα Κύπριδος. « Dulce est, dum subripitur, studium Veneris: » quæ autem sequuntur, οὐκ οἶδεν ἄθλιος ὅτι γηγενεῖς παρ' αὐτῆς οὐλοῦνται, καὶ ἐπὶ πέταυρον ἄδου συναντᾶ, sunt ex eodem cap. ix Proverb. in quibus Hermetus corrigi oikouñtai pro oλouñtai,

A iουσιν· αἱ δὲ τὰς κεφαλὰς, ὡς μὴ δακτύλους ἔχουσαι, ταῖς ὑπ' αὐτῶν φερομένης περόνας σκαλεύουσαι, θρύπτονται· καὶ ταύτας ἡ χελώνης, ἡ ἐλέφαντος, ἡ τινος ἄλλου ζώου νεκροῦ (84) πεπονημένας πολυπραγμονοῦσιν. Ἄλλαι δὲ, καθάπερ ἐξανθήματα τινα ἔχουσαι πρὸς εὐπρέπειαν τῶν ὀρώντων, εὐανθέσι περιχρίστοις κοσμοῦμεναι, σπιλοῦσι τὰ πρόσωπα τὰ αὐτῶν. « Ἄφρονα τὴν τοιαύτην καὶ θρασεῖαν γυναῖκα » διὰ Σολομώντος λέγει, ἡ ἡ οὐδὲ (85) ἐπίσταται αἰσχύνῃ· Ἐκάθισεν ἐπὶ θύραις τοῦ ἑαυτῆς οἴκου, ἐπὶ δίφρου ἐμφανῶς, προσκαλομένη (86) τοὺς παριόντας ὁδόν, τοὺς εὐθύοντας τὰς ἑαυτῶν τροχιάς, διὰ τοῦ σχήματος (87) αὐτῆς καὶ τοῦ βίου παντὸς, δηλονότι λέγουσα· « Τίς (88) ἐστὶν ὑμῶν ἀφρονέστατος; ἐκκλινάτω πρὸς μέ. Ἐνδεέσι δὲ φρονήσεως (89) παρακαλεῖσθαι, λέγουσα· Ἄρτων κρυφίων ἠδέως ἄψασθε, καὶ ὕδατος κλοπῆς γλυκεροῦ· τὴν ἐπὶ κλοπῶν ταύτην Ἄφροδίτην λέγει. Ἐντεῦθεν ὠφελῆμένος ὁ Βοιωτικὸς Πίνδαρος (90), Γλυκύ τι, φησὶν, κλεπτόμενον μέλημα Κύπριδος. Ὁ δὲ οὐκ οἶδεν ἄθλιος, ὅτι γηγενεῖς παρ' αὐτῆς οὐλοῦνται· καὶ ἐπὶ πέταυρον ἄδου συναντᾶ. Ἄλλὰ ἀποπήδησον (91), φησὶ, μὴ χρονίσης ἐν τῷ τόπῳ, ὁ Παιδαγωγός· μὴδὲ ἐπιστήσης τὸ σὸν ἔμα πρὸς αὐτὴν· οὕτω γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἄλλότριον, καὶ ὑπερβήσῃ τὸν Ἀχέροντα. » Διὰ τοῦτο τὰδε λέγει Κύριος διὰ Ἡσαΐου· Ἄνθ' ὧν (92) ἐπορεύθησαν αἱ θυγατέρες Σιών ὑψηλῶ τραχήλω, καὶ ἐν νεύμα-

C apud LXX est ἄλλυται. Ad verbum, « Ipse autem nescit, quod gigantes apud eam pereunt, et in profundis inferni occurrunt: » vel « ad laqueum inferni vadit. » Vulgata: « Et ignoravit, quod ibi sint gigantes et in profundis inferni convivæ ejus. » Aquila et Symmachus, βαφασίμ θεομάχοι, Theodotio γίγαντες. Didymus sic exponit: Οἱ γὰρ παρθόμενοι αὐτῆς, χοῖκοι γινόμενοι παρ' αὐτῆς καὶ γήϊνοι, οὕτως ἀπολοῦνται· ἡδονῆ γὰρ λόγων τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀπεμπολήσας, καθάπερ ὄρνεον πρὸ τοῦ ὑψῶσαι σχεδὸν τῆς φαινομένης τῷ πεταύρω φροφῆς, ὑπὸ τούτου ἀλλοκεται. Gigantes, seu terra genitos homines, qui terrena sapiunt, appellat, et voluptatis illecebris, ut laqueis aves, captari indicat. Sic in Proverbiorum v. 8, μετὰ τῶν γηγενῶν, « cum terrigenis, » et Ecclesiastici xiiii, γιγαντώδη ψυχὴν, in quibusdam libris, ut adnotatum est in edit. Romana. COLLECT.

(91) Ἄλλὰ ἀποσ. Hæc quoque ex eodem cap. ix Prov. sunt, sed a Latina tamen absunt, etque ab ipsa Græca LXX Antuerpiensi, et in Romana nuper addita sunt ex optimo codice Vaticano, cum quo etiam convenit antiquus liber bibliothecæ Christianiss. Reg. matris. ἀλλ' ἀποπήδησον, μὴ χρονίσης ἐν τῷ τόπῳ, μὴδὲ ἐπιστήσης τὸ σὸν ἔμα (sic enim apud Clementem et in manuscripto legitur, non ut in Romana, ὄνομα), πρὸς αὐτὴν· οὕτω γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἄλλότριον, sed addit Clemens, καὶ ὑπερβήσῃ τὸν Ἀχέροντα, pro quo in scholiis Romæ edit. ex quibusdam libris additur, καὶ ὑπερβήσῃ ποταμὸν ἄλλότριον. Certè in Latina editione vulgata in quibusdam libris post versum 18, qui in Græcis ultimus est, sequuntur ista: « Qui enim applicabitur illi, descendit ad inferos; nam qui abscesserit ab ea, salvabitur. » COLLECT.

(92) Ἄνθ' ὧν. Ἄνθ' ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιών, καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῶ τρ. Isa. Mox, πορεία τῶν ποδῶν ἄμ. Ibid. Dein, τοῖς ποσὶν ἄμα π. Ibid. Paulo post: Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών, καὶ Κύριος ἀνακαλύψ.

ὡν ὀφθαλμῶν, καὶ τῆ πορεῖα ἕμα σύρουσαι (95) A Pædagogus, « neque in loco diutius habites, ræque
 πῶς χιτώνας, καὶ τοὺς ποσὶ παύουσαι: καὶ ταπει-
 νῶσαι ὁ θεὸς τὰς θυγατέρας Σιών, καὶ ἀνακαλύψει
 ἢ σῆμα αὐτῶν, » τὸ ἀσχημον σχῆμα. Ἐγὼ μὲν
 δὴ τὰς θεραπεύουσας ἀξίω ταῖς ἀρίστοις γυναιξὶ τὰς
 ἐπιμένοντας αὐταῖς αἰσχρολογεῖν, ἢ αἰσχροεργεῖν· σω-
 φρονεῖσθαι δὲ αὐτὰς πρὸς τῶν δεσποινῶν. Σφόδρα
 γὰρ ἐπιτιμητικώτατα (94) ὁ κωμικὸς Φιλῆμων φη-
 σὶν: Ἐξὼν γυναικὶς ἐξόπισθ' ἑλευθέρας βλεπομέ-
 νην θεραπεύουσαν κατόπιν ἀκολουθεῖν καλῆν, ἐκ τοῦ
 Πλαταικῶ τε παρακολουθοῦντά τινα, ταύτη κατι-
 λώπειν. » Ἀναστρέφει γὰρ ἐπὶ τὴν δεσποιναν ἢ
 τῆς θεραπεύουσας ἀκολασία, ἐπιβαθραίνειν ἐνδιδοῦσα
 τὰς περὶ τὴν τὰς ἡττονα, τὸ μὴ εὐλαβεῖσθαι (95) τὰ
 μέγιστα, διὰ τοῦ συγγινώσκειν τοὺς αἰσχροῖς, τὸ μὴ
 καταγινώσκειν ἐμφανιστοῦς τῆς δεσποίνης: τὸ δὲ μὴ
 ἐπαυακτεῖν τοῖς ἀκολασταίνουσιν σαφὲς γίνεται
 παρὲρ γινώμης εἰς τὸ ὅμοιον ἐκτρεπομένης.
 « Οἷα γὰρ δεσποίνα, » φασὶν οἱ παροϊμιαζόμενοι,
 « τοιάδε χ' ἂ κύνων (96). » Ἀποσκορακιστέον δὲ ἡμῖν
 καὶ τοῦ περιπάτου τὸ μανιῶδες: τὸ δὲ σεμνὸν καὶ τὸ
 σφαιρῶν ἐκλεκτέον, οὐ τὸ βᾶδισμα τὸ μελλητικόν.
 Οὐδὲ τὸ ἐν ταῖς ὁδοῖς σαλεύειν, καὶ ἐξυπτιάζοντα (97)
 παραλέπειν εἰς τοὺς ἀπαντῶντας εἰ ἀποβλέπουσιν
 εἰς αὐτὸν, καθάπερ ἐπὶ σκηνῆς ἐμπομπεύοντα, καὶ
 ἀτυλοδεϊκτούμενον οὐδὲ ὑπὸ οἰκετῶν ἀναστρέφε-
 σθαι χρῆ, πρὸς τὸ συμὸν ὠθουμένους: ὥσπερ τοὺς
 τροφητικωτέρους (98) ὀρώμεν, ἐβρωμένους εἶναι δο-
 κῶντας, ὑπὸ μαλακίας δὲ ψυχικῆς διαθεθρυμμέ-
 νους. Ἀνδρὸς δὲ γενναίου σημεῖον οὐδὲν εἶναι δεῖ πε-
 ρεῖν ἐν τῷ προσώπῳ μαλακίας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν ἐτέρῳ
 μέρει τοῦ σώματος. Μὴ τοῖνον μὴδὲ ἐν κινήσει,
 μὴδὲ ἐν σχέσει ἐύρεθει ποτ' ἂν ἢ ἀσχημοσύνη
 τῆς ἀνδρείας. Οὐδὲ μὴν, καθάπερ ὑποζυγίους, τοῖς
 οὐκ αἰσχροῖς χρηστῆρον τῷ ὕγιαλοντι. Ὡς γὰρ τοι ἐκεί-
 νος παραγγέλλεται, « παντὶ (99) φῶδῳ τοῖς δεσπό-
 ταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπεικίσειν, ἀλλὰ καὶ
 τὰς σκολιοῖς ὑποτάσσεισθαι, » φησὶν ὁ Πέτρος οὐ-
 πὸς ἢ ἰσότης, καὶ ἢ μακροθυμία, καὶ ἢ φιλοφρο-
 νία τοῖς δεσπότηταις εὐάρμοστος (1). « Τὸ γὰρ τέλος, »
 φησὶ, « πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι,
 ἐπιπλαγγνοὶ, ταπεινόφρονες » καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις,
 « ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε καλὴν τινα καὶ ἀξίε-
 ριστον. Ὑπογράψιν ὁ Κιττιεὺς εἰκοσι Ζήνων εἰκόνα
 κἀνὰ καὶ οὕτως αὐτὴν ἀνδριανουργεῖ: Ἔστω, D
 φησὶ, καθαρὸν τὸ πρόσωπον· ὄφρως μὴ καθευμένῃ,
 μὴδὲ ὄμμα ἀναπεπταμένον (2), μὴδὲ ἀνακεκλα-

* P. 296 ED. POTTER, 252-253 ED. PARIS. • Proverb. ix, 13, 14, 15, 16, 17, 18. ^b Isai. iii, 16, 17. ^c I Pet. ii, 18. ^d Ibid. iii, 8, 9.

(93) Σύρουσαι. Σύρονται, Nov.

(94) Ἐπιτιμητικώτατα. Ἐπιτιμηκώτατα, B., Reg.

(95) Τὸ μὴ εὐλ. Forte reclusus τῷ μὴ εὐλαβ. dat. CASI. SYLBURG.

(96) Τοιάδε χ' ἂ κύνων. Τοιάδε καὶ αἱ θεραπεύου-
 σαι, Erasmus in Adugiis. A. SYLBURG.

(97) Ἐξυπτιάζοντα. Casaubonus in Persium p. 165
 hæc adnota vit: « Ἐξυπτιάζειν est ὑψαυεῖν. Persius:

... Italò quod honore supinet.
 « Supinus et supinare. » Seneca, lib. ii De benefec.
 « O superbia magnæ fortunæ! O staltissimum ma-
 num! Libet interrogare, quid tantopere te supinet?

PATR. GR. VIII.

quid vultum habitumque oris pervertat, ut malis
 habere personam quam faciem?»

(98) Τροφητικωτέρους. Τροφικωτέρους Bod., τρο-
 φητικωτέρους Reg.

(99) Παντὶ Petr. Μον, οὕτως ἰσότης,
 absque ἢ, Bod., Reg.

(1) Εὐάρμοστος. Pal. Ms. εὐάρμοστον, sc. τι χρῆ-
 μα. SYLBURG. — Μον, τὸ δὲ τέλος, dein φιλόφρονες
 pro ταπεινόφρονες, Petr.

(2) Μὴδὲ ὄμμα ἀναπεπταμένον. « Nec oculus su-
 blimis, » inquit Hervet. Vertendum fuit, « Nec ocu-
 lus apertus » vel « patens. » Nam Vitii: mago quam

non demissum, nec oculus sublimis neque fractus, **A** cervix minime supina, nec remissa membra corporis, sed erecta, et intensis similia, et erecte extensa: in sermone acumen, et bona eorum, quæ dicta fuerint, memoria, habitusque et motus, qui nullam spem præbeat impudicis. Resideat quidem in vultu pudor, et virum aspectu præ se ferat. Procul autem absit myropolarum, aurificum, lanificum, cæterarumque officinarum caligo (8'), in quibus more meretricio ornatæ, tanquam sedentes in prostibulo, totum diem transigunt. » Neque ergo viri in tonstrinis et cauponis versantes, futiliter garriant, et assidentes mulieres cessent quandoque venari; qui etiam ut risum moveant, non cessant pluribus maledicere. Jam vero prohibendus quoque est tesserarum ludus: et præterea ex talorum ludo lucri studium, quod **B** nonnulli acriter sequuntur. Talia enim improvida luxuria illis otiosis oblectamina suppeditat. In causa enim est desidies. Amant autem inania, qui sunt a veritate sejuncti: neque enim aliter possunt recreare animum absque damno. In quibusvis autem hominibus vitæ ratio animum eorum imitatur. Cæterum, ut est consentaneum, ea demum prodest consuetudo, quæ intercedit cum viris bonis. Contra autem vitæ usum cum improbis hominibus esse plane suillum agnoscens sapien-
tissimus per Moysen Pædagogus, seniori populo «porcis» vesci prohibuit: significans non oportere eos, qui Deum invocant, **C**

σμένον· μή ὑπτιος ὁ τράχηλος, μηδὲ ἀνέμενα τὰ τοῦ σώματος μέλη· ἀλλὰ τὰ μετέωρα ἐντόνοις (5) ὄμοια, ὀρθόνου (4)· πρὸς τὸν λόγον ὀξύτης, καὶ κατοχή (5) τῶν ὀρθῶς εἰρημένων, καὶ σχηματισμοί, καὶ κινήσεις μηδὲν ἐνδιδοῦσαι (6) τοῖς ἀκολάστοις ἐλπίδος, αἰδῶς μὲν ἐπανθείτω, καὶ ἀρβρευνοπία· ἀπέστω δὲ καὶ ὁ (7) ἀπὸ τῶν μυροπωλίων, καὶ χρυσοχόων, καὶ ἐριποπωλίων ἄλλος (8), καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, ἐνθα καὶ ἐταιρικῶς κεκοσμημένοι, ὡσπερ ἐπὶ τέγουσ καθεζόμενοι, διημερεύουσι. » Μὴ τοίνυν μηδὲ οἱ ἄνδρες ἐπὶ τῶν κουρείων (9) καὶ καπηλείων διατρίβουτες, ἀδολεσχούντων στωμιλευόμενοι· καὶ τὰς παριζούσας (10) θηρώμενοι γυναίκα, παυσάσθων ποτὶ πολλοὺς δὲ καὶ βλασφημοῦντες εἰς γέλωτα οὐ παύονται. Κωλυτέα γε μὲν (11) ἔτι καὶ ἡ διὰ τῶν κύβων παιδιὰ· πρὸς δὲ καὶ ἡ διὰ τῶν ἀστραγάλων μελέτη πλεονεξίας, ἣν μεταχειρίζεσθαι φιλοῦσι. Τοιαῦτά τινα, τῆς τρυφῆς τὸ ἀταμεινόν, αὐτοῖς κακοσχολοῦσιν ἐξευρισμένῃ αἰτίᾳ γὰρ ἡ ἀργία. Ματαίων δὲ τις ἐρᾷ (12), τῶν ἐκτὸς τῆς ἀληθείας ὄντων· οὐ γὰρ ἐστὶ καὶ ἄλλως θυμηδίαν ἀνευ βλάβης κτήσασθαι· τῆς δὲ ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων διανοίας μίμησις ἐστὶν ἡ τοῦ βίου προαίρεσις. Ἄλλ', ὡς εἶποιε, μόναι αἱ μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν συναναστροφῆς ὠφελούσιν· Ἐμπαλίον γοῦν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνδιαίτησιν ἀνθρώπων, ὠδὴ (13) γνωρίζων ὁ πάνσοφος διὰ Μωϋσέως (14) Παιδαγωγός, χοιρείων ἀπηγόρευσε μεταλαμβάνειν τῷ λαῷ τῷ πρεσβυτέρῳ (15)· ἐμπαλίον μὴ δεῖν τοὺς θεόν

✕ P. 297 ED. POTTER. « Levit. xi, 7; Deut. xiv, 8.

Prodicus Aeneas Herculem allocutam finxit, habuit ὀφθαλμοὺς ἀναπεπταμένους, « oculos apertos, » ut refert Xenophon *Memor.* lib. ii. Quod sequitur scribi possit, μηδ' αὖ κεκαλυμμένον, « nec rursus tectum, » ut intelligatur, virginum oculos nec « apertos » esse debere et obvios quosvis, meretricum more, contententes; nec rursus « opertos » lectosque penitus: quod non tam modestiæ, quam rusticitatis signum esset. Sed receptam lectionem sollicitare non sum ausus.

(5) *Ἐντόνοις*. *Εὐτόνοις* Pal. ms. SYLBURG.

(4) *Ὀρθόνου*. A. legit ὀρθοτόνου. SYLB. — Verum non opus est, ut veterem lectionem sollicitemus, modo ὀρθόνου ad ea, quæ sequuntur, referamus cum Reg. Nam ὀρθόνου πρὸς τὸν λόγον ὀξύτης est « ejus, qui rectam habet mentem, ad sermonem percipiendum acumen et promptitudo. » Vel scribi posset, ὀρθόνους πρὸς τὸν λόγον ὀξύτης.

(6) *Κατοχή*. *Κατακοχή* Bod., Reg.

(6) *Κινήσεις μηδὲν ἐνδιδοῦσαι*. *Κινήσις* μηδὲν ἐνδιδοῦσα Pal., Bod., Reg., sing. numero.

(7) *Ὁ*. Hic articulus e Pal. additus. SYLBURG. — Consentiant codices nostri.

(8) *Ἄλλος*. Ἄνθρωπος scriptum est in marg. Bod. Verum Reg. ἄνθρωπος in textu, ἄλλος autem in marg. exhibet. Μοχ, τῶν ἄλλων ἐργαστηρίων, ἐνθα ἐταίρ. Nov.

(8') *Caligo*. Sic interpres, quasi legisset ἀγλῦς, nou ἄλλος. Sermonis autem ἀκολουθία legendum postulat Græce ἄλλος, Latine vero *inquieta desidia*. EDIT. PATROL.

(9) *Τῶν κουρείων*. Vetus mos erat, ut homines, præcipue qui e pauperioribus essent, in tonstrinis, aliisque officinis ad nugandum sermonesque consequendos convenirent. Inde hæc loca λέσαι dicta. Antiphon. in *Orat. ad Nicoclem*, ab Harpocrate et Suida citatus v. λέσχη· λέσχος ἔλεγον δημοσίους

τινάς τόπους, ἐν οἷς σχολῆν ἄγοντες ἐκαθέζοντο πολλοί. Hiberno tempore fabrorum officinas ignis causa præcipue frequentabant. Homerus *Odys.* Σ, v. 327, itidem ab Harpocrate et Suida laudatus:

Οὐδ' ἐθέλεις εἶδειν, χαλκίτην εἰς δόμον ἔλθων, ἢ ἐπὶ εἰς λέσχην, ἀλλ' ἐνθάδε πολλὴ ἀγορεύεις. Nec vis dormire, æneam in domum profectus. Vel alicubi in lescham, sed hic multa loqueris.

Hesiodus *Ἔργ.* B, v. 411:

Πᾶρ δ' ἴθι χάλκιστον θῶκον καὶ ἐπαλέα λέσχην ὄρη χειμερίη...

Accede autem ad æneam sedem et calidam lescham Tempore hiberno...

Hesiodi scholiastes adnotat: Τὸ παλαιὸν τὰ χαλκία καὶ πάντα τὰ ἐργαστήρια τὰ πῦρ ἔχοντα ἄθυρα ἦν. ἢ καὶ λέσχος ἐκάλου, ὅτι οἱ πένητες εἰσερχόμενοι, καὶ μᾶλλον ἐν χειμῶνι, ἐν τῷ θερμαίνεσθαι λέσχος καὶ φλυαρίας λόγων συνέπλεγον. Conf. Hesychius, v. λέσχη.

(10) *Παριζούσας*. Forte rectius παριούσας, « prætereuntes. » SYLBURG.

(11) *Μέρ*. Vel potius μήν, quod habent Bod. et Reg.

(12) *Ἐρᾷ*. Forte legendum ἔρωσ, inquit Lowth.

(13) *Ὦδῃ*. Ὦδῃ συνδιαίτησιν, « conversationem suam, » vertit H. Junius cent. 8, prov. 57, innuens eos qui suum ritum se voluptatibus oblectant, ὠδῆς, stolidi; crassoque ingenio: ut apud Aristophanis scholiasten Hippocratis filii dicuntur διαβεβλήμενοι εἰς ὠδῆαν. COLLECT.

(14) *Διὰ Μωϋσέως*. Eadem fere repetit auctor, *Strom.* ii, p. 389, 390; *Strom.* v, p. 571, 572. Quædam his similia scribit etiam *Strom.* vii, p. 765: quæ videsis. Porro hæc sumpsit ex epistola S. Barnabæ, cap. x, p. 30, 31 edit. Amstel.

(15) *Τῷ πρεσβυτέρῳ*. Nempè Judaico, ad quem relati Christiani sunt populus νεώτερος.

ἐπιβωμένους (16) ἀκαθάρτους (17) ἀναμίγνυσθαι ἀνθρώποις, οἱ, δίκην ὤων, ἡδοναῖς σωματικαῖς, καὶ δεισάλλαις τροφαῖς (18) καὶ γαργαλισμοῖς ἀσελγέσι κνησιάντες πρὸς Ἀφροδίτης κακόχαρτον ἡδονὴν χαίρουσιν. Ἄλλ' οὐδ' ἐκτίνα, ἡ ὠκύπτερον μαστοφαγῆ (19) ἢ ἀετὸν φαγεῖν, φησὶν, οὐκ ἐγγυεῖς, λέγων, τοῖς δι' ἀρπαγῆς τὸν βίον περιζομένους. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ ὁμοίως ἀλληγορεῖται. Τίσιν οὖν (20) οἰκειωτέον; Τοῖς δικαίοις, πάλιν ἀλληγορῶν φησὶν πᾶν γὰρ «διχλοῦν, καὶ μαρνώμενον,» καθαρὸν ἐστίν· ὅτι τὸ διχλοῦν δικαιοσύνην ἐμφαίνει τὴν ἰσοστάσιον, μηρυκάζουσαν τὴν οἰκίαν δικαιοσύνης τροφήν, τὸν λόγον, ἔκτοσθεν μὲν εἰσόντα, κατὰ ταῦτά τῇ τροφῇ, διὰ κατηχῆσεως, ἐνδοθεν δὲ ἀναπεμπόμενον, ὥσπερ ἐκ κοιλίας, τῆς διαωνίας, εἰς ἀνάμνησιν λογικῆν. Μηρυκάζει δὲ ὁ εἰζικός τὴν πνευματικὴν τροφήν, ἀνὰ στόμα ἔχων τὸν λόγον καὶ διχλεῖ (21) ἡ δικαιοσύνη, εἰκότως (22) κίντυθα ἀγιάζουσα, καὶ εἰς τὸν μέλλοντα παραπέμπουσα αἰῶνα. Οὐκ οὖν οὐδὲ ἐπὶ τὰς θέας (23) ὁ Παιδαγωγὸς ἄξει ἡμᾶς· οὐδὲ ἀπεικότως τὰ στάδια, καὶ τὰ θέατρα «καθέδραν λοιμῶν» (24) προσείποι τις ἀν' ἐβουλή, γὰρ κίντυθα πονηρὰ, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῷ δικαίῳ (25)· διὸ καταρᾶται ὁ ἐπ' αὐτῷ σύλλογος. Πεπλάθῃσι γοῦν πολλῆς ἀμειξίας (26), καὶ παρανομίας αἱ συναγωγὰ αὐταὶ· καὶ αἱ προφάσεις τῆς συνη-

✱ P. 298 ED. POTTER, 254 ED. PARIS. ^a Levit. xi, 13, 14; Deut. xiv, 12. ^b Levit. xi, 3; Deut. iv, 6. ^c Psal. i, 1.

(16) Τοῖς Θεοῖς ἐπιβ. Hoc latius exp. Strom. ii, p. 389 : Οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, ἀμαρτάνουσιν ὡς ὁ χοῖρος. Πεινῶν γὰρ, κραυγάζει· πληρωθεὶς δὲ, τὸν δεσπότην οὐ γνωρίζει· « Qui cum videantur Dominum timere, peccant ut porcus. Is enim dum esurit, clamat: repletus autem, dominum non agnoscit. » Quæ sunt e Barnaba. Hinc porcum scribendum videri possit τοῖς Θεοῖς ἐπιβωμένους, etc., e cum hominibus, qui cum Deum invocent, tamen impuram vitæ rationem sequuntur, non esse versandam. » Nam ejusmodi homines per χοῖρους innui, cum Barnabas, tum etiam Clemens dicunt.

(17) Ἀκαθάρτους. Strom. v, p. 571 : Ὁ μὲν γὰρ χοῖρος φιλήδονον καὶ ἀκάθαρτον ἐπιθυμῖαν τροφῶν, καὶ ἀφροδισίων λίγνον καὶ μεμολυσμένην ἀκολασίαν μῆνυει· « Nam porcus voluptati delitavit et immundam ciborum cupiditatem, et salacem ac turpem in re venerea libidinem significat. » Lactantius lib. iv, c. 17 : « Eodem spectat etiam carnis suillæ interdictione : a qua cum eos abstineret Deus jussit, id potissimum voluit intelligi, ut se a peccatis atque immunditiis abstinere. »

(18) Δεισαλλεῖαι τροφαῖς. Fortasse rectius τροφαῖς «delicias.» ΣΥΛΒΑΤΟΣ. — Verum τροφήν retinuit Clemens in verbis e Strom. v modo laudatis. Scholias in marg. Reg. adnotat. Δεισαλλεῖαι, ὑγραῖς καὶ ἡ βρωπιῆς σύστασις, ὑγραῖα.

(19) ὠκύπτερον μαστοφ. Abest a Bibl. Græc. ὠκύπτερον vocat Clemens Strom. ii et v, ubi vide adnotata.

(20) Τίσιν οὖν. Conf. iterum quæ ex Barnaba recitavit auctor, Strom. v, p. 572, quæ fere cum his eadem sunt.

(21) Διχλεῖ. Διχλή Nov. Strom. v, p. 572 : Τί δὲ τὸ διχλοῦν; Ὅτι ὁ δίκαιος καὶ ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περπατεῖ, καὶ τὸν ἄγιον αἰῶνα ἐκδέχεται· « Quid vero sibi vult bifidum? Quod justus et in hoc mundo ambulat, et sanctum expectat sæculum. » Conf. quæ ibi adnotata sunt.

(22) Εἰκότως. Pal. post εἰκότως distinguit. SYLB.

(23) Θέας. Cæcilium hæc Christianis objicit apud

A cum impuris versari hominibus, qui porcorum instar corporalibus voluptatibus, obscenisque cibis, et impudicis ꝫ titillationibus prurientes, damnosa Veneris voluptate perfunduntur. Sed neque « milvium, raptoque vescentem avem, et aquilam » dicit esse comedenda : Non appropinquabis iis, inquit, qui rapina victum sibi comparant. Porro autem alia quoque similiter eandem habent allegoriam. Cum quibusnam autem vitæ habenda est conjunctio? Cum justis, rursus dicit per allegoriam : quidquid enim « bifidam habet unguulam, et ruminat », est mundum. Quod bifidam enim habet unguulam, justitiæ ostendit æquilibrium, quæ ruminat proprium justitiæ nutrimentum, nempe Logon : qui extrinsecus quidem ingreditur per catechesin, quemadmodum B nutrimentum : ex cogitatione autem, tanquam a ventre, ad rationalem reminiscentiam intrinsecus revocatur. Ruminat autem justus spiritale nutrimentum, cum Logon habet in ore. Bifida autem jure est justitia, ut quæ et hic sanctificet, in sæculumque futurum transmittat. Ne ad spectacula quidem ergo nos Pædagogus deducet. Nec inconcinne stadia et theatra, « pestium cathedram » quis vocaverit : nam hic quoque scelestum est « consilium », quemadmodum adversus justum : et ideo maledictis de-

Minutium p. 105, 106, edit. Lugd. Bat. : « Vos vero suspensi interim atque solliciti, honestis voluptatibus abstinete : non spectacula visitis, non pompis interestis : convivia publica absque vobis, etc. » Respondet apud eundem Christianus p. 345 : « Nos igitur, qui moribus et pudore censemur, merito malis voluptatibus, et pompis vestris, et spectaculis abstinemus : quorum et de sacris originem novimus, et noxia blandimenta damnamus. » Conf. Cyprianus De spectac. ; Theophilus lib. iii Ad Autolyicum, p. 126, 127, edit. Paris. ; Tertullianus Apol. c. 38, De spectac. ; Lactantius lib. vi, c. 20, et alii Patres passim.

(24) Καθέδραν λοιμῶν. Psal. i, 1 : Μακάριος ἀνὴρ, ὅς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἄσεδων, καὶ ἐν ὁδοῖς ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔσθη, καὶ ἐπὶ καθέδρᾳ λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν. Porro hæc psalmi verba conjuncte cum legitimus Moysis jam memoratis, præeunte S. Barnaba, explicavit Clemens Strom. ii, p. 389, 390 : Καθέδρα δὲ λοιμῶν, καὶ τὰ θέατρα, καὶ τὰ δικαστήρια εἰη ἀνὸς περ καὶ μᾶλλον. ἡ ἐξακολούθησις ταῖς πονηραῖς καὶ ταῖς λυμαντικαῖς ἐξουσιαῖς, καὶ ἡ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν κοινωνία.

(25) Καὶ ἐπὶ τῷ δικαίῳ. « Adversus etiam illum justum ; » nempe Christum. Sic Act. iii, 14 : Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε. Tertullianus De spectac. c. 3 : « Invenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam vocem David : « Felix vir, » inquit, « qui non abiit in concilium impiorum, et « in via peccatorum non stetit, nec in cathedra peccatorum sedit. » Nam etsi justum illum videtur prædicasse, quod in concilio et in sessu Judæorum de necando Domino consultantium non communicavit, late tamen semper Scriptura divina dividitur, ubique secundum præsentis rei sensum etiam disciplina munitur, ut hic quoque non sit aliena vox a spectaculorum interdictione. »

(26) Ἀμειξίας. Forte rectius ἀναμειξίας : ea nempe forma, qua ἐπιμειξία dicitur, nisi forte ἀναρχίας, seu ἀταξίας, aut simile quiddam verius est. SYLB. — Aliquis in Reg. ἀναμειξίας adnotavit.

vovetur, quæ adversus eum sit, congregatio. Magna quippe confusione et iniquitate hi cætus pleni sunt et occasio conventus causa est turpitudinis, cum viri et feminæ mistim convenient, alter ad alterius spectaculum. Hic perperam jam agitur concilium. Dum enim lasciviunt oculi, calescunt appetitiones, et oculi per otium ibi concessum proximos impudentius respicere assuefacti, intendunt cupiditates. Prohibeantur ergo spectacula et acroamata, quæ scurrilitate ac vaniloquentia plena sunt. Quod enim turpe factum non ostenditur in theatris? Quod autem verbum impudens non proferunt, qui risum movent, scurræ et histriones? qui autem ✕ ex vitio, quod in se est, delectationem aliquam perceperunt, evidentes domi imagines imprimunt. Contra autem qui his demulceri et affici nequeunt, in ignavas voluptates non prolabantur. Si dixerint enim pro ludo assumi spectacula ad recreandos animos: dicemus non sapere civitates, quæ seriam ludis operam dant. Neque enim ludus est sæva gloriæ cupiditas, quæ tot mortes infert: sed neque vana studia, et rationis experts ambitio, et præterea suarum facultatum impensæ. Neque vero quæ his de causis excitantur seditioes amplius sunt ludi. Vano enim studio nunquam emendum est otium: neque enim qui sapit, id, quod est jucundum, ei, quod est melius, prætulit. At non omnes, **110** inquit, philosophamur. Nunquid ergo nec omnes vitam persequimur? Quid tu dicis? Quomodo ergo credidisti? Quomodo autem Deum amas et proximum, si non philosopharis? Quomodo autem teipsum amas, si non sis vitæ cupidus? Litteras, inquit, non didici. Sed si non didicisti legere, non est quod de auditu te possis excusare, quoniam is nequit doceri. Fides autem non sapientum secundum mundum, sed eorum, qui secundum Deum sunt sapientes, est possessio. Illa autem etiam absque litteris, discitur. Ejus autem scriptum, quod et ad rudes ignarosque homines pertinet, et etiam est divinum, charitas vocatur, quæ est volumen spirituale. Licet etiam audire divinam sapientiam, et licet in administranda republica versari: quin etiam quæ sunt in mundo, honeste ex Dei sententia auferre minime

✕ P. 299 ED. POTTER, 255 ED. PARIS.

(27) *Θέαρ*. Tertullianus *De spectac.* cap. 25: «Nemo denique in spectaculo ineundo aliquid prius cogitat, nisi videri et videre.»

(28) *Λυχνευούσης*. Pal. ms. λυχνευούσης, «catuliente visu.» SYLBERG. — Λυχνευούσης habent etiam Nov., Reg., Bod., quæ proinde vera lectio est.

(29) *Ἀπειρήθων*. Cf. *Const. apost.* lib. viii, c. 32.

(30) *Ἐαυτοῖς*. Lowthius ait: «Lege αὐτοῖς: et referendum ad γελωτοποιοί, quod præcessit.»

(31) *Θαρατώσαι*. Intelligit ludos gladiatorum, eorumque qui cum feris pugnabant. Tertullianus *De spectac.* cap. 18: «Si sævitiam, si impietatem, si feritatem nobis permissam contendere possumus, eamus in amphitheatrum, etc. Lactantius *Epitomes* cap. 9: «Inventa tamen consuetudo, quatenus homicidium sine bello ac sine legibus faciant; et hoc sit voluptas, quod acelus vindicari cædibus,» etc.

(32) *Στάσεις*. Intelligit motus seditioesque populares, quæ ludorum conventibus sæpe excitaban-

λύσεως, ἀκοσμίας ἐστὶν αἰτία ἀναμιξέ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν συνιδόντων ἐπὶ τὴν ἀλλήλων θέαν (27). Ἐναυθα ἡδὴ περπερεύεται τὸ συνέδριον. Λυχνευούσης (28) γὰρ τῆς ὄψεως, χλιαινόνται αἱ ὀρέξεις· καὶ ἰαμώτερον βλέπειν οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τοὺς πλησίον ἐθιζόμενοι, τῷ ἔχειν σχολὴν ἐφεμιμένην, ἐκφέγουσι τὰς ἐρωτικὰς ἐπιθυμίας. Ἀπειρήθων (29) οὖν καὶ αἱ θέαι, καὶ τὰ ἀκροάματα, βωμολοχίας καὶ περιβολογίας πολλὰς γέμοντα. Τί μὲν γὰρ οὐκ ἐπιδεικνύται ἀισχρὸν ἔργον ἐν θεάτροις; Τί δ' οὐ προφέρονται βῆμα ἀναίσχυντον οἱ γελωτοποιοί; οἱ δὲ ἀπολαύσαντες τῆς ἐν ἐζυτοῖς (30) κακίας, ἐναργεῖς οἴκοι ἀπομάσσονται τὰς εἰκόνας. Ἐμπαλιν δὲ, οἱ πρὸς ταῦτα ἀκήλητοι καὶ ἀπαθείς οὐκ ἂν περὶ τὰς βραθύμους ἡδονὰς σφαλεῖν ποτε. Εἰ γὰρ καὶ ἐν παιδιᾷς μέρει παραλαμβάνεσθαι φήσουσι τὰς θέας εἰς θυμηδῖαν, οὐ σωφρονεῖν φῆσαι μ' ἂν τὰς πόλεις, αἷς καὶ τὸ παιζειν σπουδάζεται. Οὐκ ἔτι γὰρ παιδῶν αἱ φιλοδοξίαι ἀνηλεεῖς, εἰς τοσοῦτον θανατώσαι (31). Ἄλλ' οὐδὲ αἱ κενοσπουδαίαι, καὶ αἱ ἀλόγιστοι φιλοτιμίαι· πρὸς δὲ καὶ αἱ μάταιοι καταναλώσεις τῆς οὐσίας· οὕτε μὴ αἱ ἐπὶ τοῦτοις στάσεσι (32) ἔτι παιδιᾷ. Τὸ δὲ βραθυμεῖν οὐδέποτε ὠνητὸν κενοσπουδίᾳ (33)· οὐ γὰρ πρὸς τοῦ βελτίου ἔλοιτο ἂν ποτε ὁ νοῦν ἔχων τὸ ἦδιον. Ἄλλ' οὐ πάντες, φησὶ, φιλοσοφοῦμεν. Μήτι οὖν οὐδὲ πάντες τὴν ζωὴν μετερχόμεθα; Τί σὺ λέγεις; πῶς οὖν πεπίστευκας; Πῶς δαί (34) ἔτι ἀγαπᾷς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον σου, μὴ φιλοσοφῶν; πῶς δὲ σεαυτὸν ἀγαπᾷς, εἰ μὴ φιλοζωεῖς; Γράμματα, φησιν, οὐκ ἔμαθον. Ἄλλ' εἰ μὴ τὸ ἀναγινώσκειν ἔμαθες, τὸ ἀκούειν ἀναπολόγητον, ὅτι μὴ διδακτόν· πίστις δὲ οὐ σοφῶν (35) τῶν κατὰ κόσμον, ἀλλὰ τῶν κατὰ Θεὸν ἐστὶ τὸ κτήμα· ἡ δὲ καὶ ἀνευ γραμμάτων ἐκπαιδεύεται· καὶ τὸ σύγγραμμα αὐτῆς, τὸ ἰδιωτικὸν ἅμα καὶ θεῖον, ἀγάπη κέκληται, σύνταγμα πνευματικόν. Ἐξὸν δὲ ἀκροᾶσθαι μὲν σοφίας θεϊκῆς, ἀλλὰ καὶ πολιτεύεσθαι ἐξόν· ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν κόσμῳ κοσμίας κατὰ Θεὸν ἀπάγειν (36) οὐ κεκώλυται· καὶ ὁ πωλῶν τι ἢ νόουμένος, μὴ ποτε εἴπη δύο τιμὰς ὧν ἂν ἡ ὠνήται ἢ πιπράσκη· ἀπλὴν δὲ εἰπῶν, καὶ ἀληθεύειν μελετῶν, ἂν μὴ τυγχάνῃ ταύτης, τυγχάνων τῆς ἀληθείας, πλουτεῖ τῇ δια-

D tur. Minutius p. 343: «Nam in ludis currulibus quis non horreat populi in se rixantis insaniam? in gladiatorii homicidii disciplinam?» Tertullianus *De spect.* cap. 16 hoc argumentum latius persequitur. Idem *adv. Marcian.*, lib. 1, cap. 27: Quid non frequentas tam solemnem voluptates circi furentis, et caveas sævientis, et scenæ lascivientis? Lactantius *Epitom.* cap. 9: «Circus non innocentior aestimatur, sed major hic furor est: siquidem mentes spectantium tanta feruntur insaniam, ut non modo in convicia, sed etiam in rixas nec non et iu prælia et contentiones sæpe consurgant.»

(33) *Κενοσπουδίαι*. Respicit eorum ambitionem, qui ad captandum populi favorem spectacula iumentis sumptibus edebant. Exemplis plenæ sunt Romanorum historiae.

(34) *Δαί*. Δέ Nov., Reg., Bod.

(35) *Οὐ σοφῶν*. Respicit I Cor. 1, 26, 27.

(36) *Ἀπάγειν*. Lowth.: «Lege ἀγειν vel διαγειν.»

θεῖται ὀρθῆ. Ἐπαίτιος δὲ ὄρκος (37) περὶ πάντων τοῦ παλουμένου ἀπέστω· ἀπέστω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁ ὄρκος. Καὶ ταύτη φιλοσοφούντων οἱ ἀγοραῖοι καὶ οἱ κάπηλοι· « Οὐ γὰρ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου (38) ἐπὶ ματαίῳ· οὐ γὰρ μὴ καθαρῶς Κύριος τὸν λαμβάνοντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίῳ. » Τούτους δὲ παρὰ ταῦτα πράττοντας, τοὺς φιλαργύρους, τοὺς ψεύστας, τοὺς ὑποκριτὰς, τοὺς κατηλεύοντας τὴν ἀλήθειαν (39), τῆς πατρῴας (40) ἐξέβαλεν αὐτῆς ὁ Κύριος, μὴ βουλόμενος ἀδικίου ἐμπορίας ἢ λόγων ἢ τῶν ἐξ ὕλης κτημάτων οἶκον εἶναι τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ τὸν ἅγιον. Ἐπὶ δὲ τὴν ἐκκλησίαν ἀκτέον (41) τὴν γυναῖκα καὶ τὸν ἄνδρα, ἐστολισμένους κοσμίως, ἀπλάστῃ βαδίσει, ἐγεμυθίαν ἀσπαζομένους, ἀγάπην (42) ἀνυπόκριτον κερκτιμένους, ἀγνοῦς τὰ σώματα, ἀγνοῦς τὰς καρδίας, ἐπιτηδείους προσεύξασθαι τῷ Θεῷ. Πλείον τοῦτο ἐχέτω ἢ γυνή· κεκαλύφθω (43) τὰ πάντα, πλὴν εἰ μὴ οἶκος τύχει· σεμνὴν γὰρ τὸ σχῆμα καὶ ἀκατάσκοπον (44)· καὶ ὥστε αὐτὴ σφαλῆσεται, πρὸς τῶν ὀμμάτων τὴν αἰδῶ καὶ τὴν ἀμπεχόνην θεμένη· οὕτε ἄλλον εἰς ὕψιστον ἁμαρτίας ἐκκαλέσεται, τὸ πρόσωπον ἀπορμηουμένη. Τοῦτο γὰρ ὁ Λόγος βούλεται· ἐπεὶ πρῶτον αὐτὴ ἐγκεκαλυμμένη προσεύχεται (45). Τὴν δὲ Αἰνείου (46) γυναῖκά φασι δ' ὑπερβολὴν σεμνότητος μηδὲ τῆς Τροίας ἀλίσκομένης περιδεῖα γενομένην ἀποκαλύψασθαι· ἀλλὰ καίτοι φεύγουσαν ἐκ τῆς ἐκπυρώσεως, μείναι συγκεκαλυμμένην. Τοιούτους δὲ ἐχρῆν παρ' ὄλον τὸν βίον φαίνεσθαι καὶ διαπλάττεσθαι τοὺς Χριστῶν τελουμένους, οἷους σφᾶς ἐν ἐκκλησίαις ἐπὶ τὸ σεμνότερον σχηματίζουσι, καὶ εἶναι, μὴ δοκεῖν εἶναι τοιούτους· οὕτω πράξις, οὕτως εὐλαβεῖς, ἀγαπητικούς οὕτω. Νυνὶ δὲ, οὐκ οἶδ' ὅπως, συμμεταβάλλοντα τοῖς τόποις καὶ τὰ σχήματα καὶ τοὺς τρόπους· καθάπερ καὶ τοὺς πολυπόδας (47) ταῖς πέτραις φαίνεν ἐξομοιομένους, αἷς ἂν προσομιλῶσι, τοιούτους φαίνεσθαι καὶ τὴν χροιάν. Τὸ γοῦν τῆς συναγωγῆς ἐνθεον μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν ἀποθέμενοι, τοῖς πολλοῖς ἐξομοιοῦνται, μὲθ' ὧν καὶ διαιτῶνται· μᾶλλον δὲ ἐλέγχονται, τὴν ἐπιπλαστον ἀποθέμενοι τῆς σεμνότητος ὑπόκρισιν.

✠ P. 500 ED. POTTER, 256 ED. PARIS. • Exod. xx, 7.

(37) Ὁρκος. Respicit adagium, quod e Platone, comico poeta, citari solet: Ὁρκος περὶ παντὸς ἀπέστω. (Juramentum ante omnia absit.)

(38) Κυρίου. Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, Exod. Mox, Κύριος ὁ Θεός σου. Ibid.

(39) Κατηλεύοντας τὴν ἀλ. Sic B. Paulus II Cor. II, 17: Κατηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

(40) Τῆς πατρῴας. Respicit Matth. XXI, 12, 13; Marc. XI, 15, 16, 17; vel Luc. XIX, 46.

(41) Ἀκτέον. Pal. ms. ἀκτέον et ἀνάκτεον. SYLBERG.

(42) Ἀγάπην. Respicit Rom. XII, 9; vel II Cor. VI, 6.

(43) Κεκαλύφθω. Conf. Apostolicarum Constitutionum lib. I, cap. 8 sub finem.

(44) Σεμνὸν . . . καὶ ἀκατάσκοπον. « Honestus et exploratoribus (ut, qui κατασκοποῖ sunt.) Herveus in libro suo correxit ἀκατάσκοποι. Utrumque minus usitatum est. Paulo post (col. 661) Clemens ait: Καὶ θεασαμένους ἔστιν ἁμαρτεῖν. Sequitur autem, quod illud Æschyli refert de Amphiarao in Ἐπτά ἐπῖ:

est prohibitum. Interea qui aliquid vendit aut emit, eorum, quæ a se venduntur aut emantur, nunquam dicat duo pretia: unum autem ac simplex dicens, et vera dicere studens, si id non consequatur, dum veritatem assequitur, dives est recta animi affectione. Absit autem ante omnia jusjurandum, causa rerum, quæ venduntur, susceptum. Absit autem etiam in aliis jusjurandum, et ita philosophentur negotiatores forenses, et cauponæ: « Non assumes nomen Domini in vano: neque enim eum mundaverit Dominus, qui nomen ejus in vano assumit ». » Eos autem, qui præter hæc faciunt, qui sunt avari, mendaces, hypocritæ, qui veritatem cauponantur, ex paterna aula expulit Dominus, nolens injustæ negotiationis, vel verborum, vel materialium possessionum domum esse sanctam domum Domini. In ecclesiam autem venire oportet virum et mulierem, honeste indutos, simplici incessu, silentium amplectentes, charitatem non fictam possidentes, castos corpore, castos corde, ad Deum rogandum aptos. Hoc amplius habeat mulier: semper tecta sit, nisi domi fuerit. Est enim is honestus habitus, et ex quo nihil possit offensionis suscipi. Ipsa enim nunquam labetur, si et verecundiam et vestem ante oculos posuerit: nec ad peccati lapsus alium provocabit, dum vultum suum aperit. Hoc enim Logos requirit, quandoquidem convenit eam tectam orare. Dicunt autem Æneæ uxorem per insignem honestatem, ne cum Troja quidem cuperetur perterritam se detexisse: sed etiam dum ab incendio fugeret, mansisse cooperatam. Oporteret autem tales in tota vita et videri et effingi eos, qui Christo initiantur, quales se in ecclesiis ad gravitatem et honestatem componunt; et esse, non autem videri esse tales, adeo mites, adeo pios ac religiosos, adeo charitati deditos. Nunc autem, nescio quomodo, una cum locis habitum et mores mutant, non secus ac polypos dicunt petris, quibus adhærescunt, assimilatos, videri quoque colore esse tales. Postquam itaque excesserunt e congregatione, deposita illa, quæ in ea erat, divinitus

ἴσθαι, apud Plutarchum Aristidi afflictum:

Ὁὐ γὰρ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλει
Neque enim videri justus hic, sed esse vult

Quod autem paulo post (col. 661) ex sacris Litteris est, citatur ex IV Prov. v. 25: « Oculi tui recta videant, et palpebræ tuæ præcedant gressus tuos: » Græce, Οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὀρθὰ βλέπετωσαν, τὰ δὲ βλέφαρά σου νεύετω δίκαια. Aquila et Theodotio verterunt: Ὁ ὀφθαλμοὶ σου εὐθυνέτωσαν κατὰ νῆτον. Ad verbum ex Hebræo: « Oculi tui ad rectum aspiciant, et palpebræ tuæ dirigant viam tuam coram te. » Apud Theoph. lib. II ad Autolycentem, eodem modo legitur hic locus quo apud Clementem: quamobrem sane miror, cur ita verterit Clauserus: « Oculi tui in directum aspiciant, et palpebræ tuæ rectum teneant iter ante te. » COLLECT.

(45) Προσεύχασθαι. Respicit I Cor. XI, 5.

(46) Αἰνείου. Pal. ms. Αἰνεῖα et Αἰνείου. Nomen autem uxoris Æneæ, Cræusa, ex poetis et historicis notum est. SYLBERG.

(47) Πολυπόδας. Alludit ad Theognidos distichon,

inspirata quasi sanctitate, multitudini, cum qua versantur, assimilantur: vel potius deposita falsa ac simulata gravitatis persona, deprehenduntur quales esse ignorabantur: et cum, qui de Deo habitus est, sermonem venerati sunt, eum illic relinquunt, ubi audiverunt: foris autem impiis modis et amatoriiis canticis se oblectant, tibiaram cantu, plausu, temulentia, et quovis cæno ac sorde oppleti. Hoc autem dum cantant et recantant ii, qui immortalitatem antea celebrabant, tandem perniciosissimam mali male canunt palinodiam: « Comedamus et bibamus, ✕ cras enim moriemur^a. » Il autem non cras vere, sed jam Deo mortui sunt, « sepelientes » suos « mortuos, » hoc est, seipso in mortem infodientes. Eis autem fortiter resistit Apostolus: « Ne erretis, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, » et quæcumque alia his adjungit, « regnum Dei possidebunt^b. » Quod si in regnum Dei vocati simus, digne regno ambulemus, Deum diligentes et proximum. Dilectio autem non in osculo censetur, sed in benevolentia. Illi autem nihil aliud osculo quam ecclesias conturbant, cum ipsam non habeant intus amicitiam. Etenim hoc utique turpem movit suspicionem et maledicentiam, quod impudenter osculo uterentur, quod esse oportebat mysticum. Id « sanctum^c » vocavit Apostolus. Regno digne gustato, ore modesto et clauso benevolentiam animi dispensemus, per quod maxime se exserit mansuetudo morum. Est autem aliquid quoque osculum incestum, veneno plenum, sanctitatem simulans. An nescitis, quod etiam pha-

A οἶαι (48) ὄντες ἐλελήθεσαν· καὶ τὸν περὶ τοῦ (49) Θεοῦ λόγον σεβασάμενοι, καταλειπίσασιν ἔνδον, οὐ ἤκουσαν· ἔξωθεν δὲ ἄρα μετὰ τῶν ἀθέων ἀλύσει κρουμάτων καὶ τερπετισμάτων ἐρωτικῶν, αὐλοφίας τε καὶ κρότου, καὶ μέθης, καὶ παντὸς ἀναπιμπλάμενοι συρφετοῦ· τοῦτο δὴ ἄδοντες καὶ ἀντάδοντες αὐτοὶ, οἱ πρόσθεν ἐξυμνοῦντες ἀθανασίαν, ἐπὶ τέλει τὴν ἐξωλεστάτην κακοὶ κακῶς βλάλλοντες· παλινοῦσαν, ἢ Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὐριον γὰρ ἀποθνῆσκομεν. » Οἱ δὲ οὐκ αὐριον ἀληθῶς, ἀλλ' ἤδη τεθνήκασι τῷ Θεῷ, « θάπτοντες (50) » τοὺς σφετέρους « νεκροὺς, » τούτέστιν αὐτοὺς εἰς θάνατον κατορύττοντες. Ἀντιτάσσεται (51) δὲ αὐτοῖς εὖ μάλα ἐβρώμενος, ὁ Ἀπόστολος· « Μὴ πλανᾶσθε, οὔτε μοιχοὶ (52), οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται, οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, » οὔτε (53) μέθυσοι, οὐ λοῖδοροὶ, « καὶ ὅσα ἄλλα (54) τούτοις ἐπάδει, « βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. » Εἰ δὲ (55) καὶ εἰς βασιλείαν (56) Θεοῦ κεκλήμεθα, ἀξίως τῆς βασιλείας πολιτευώμεθα, θεῶν ἀγαπῶντες καὶ τὸν πλησίον. Ἀγάπη δὲ οὐκ ἐν φιληματι, ἀλλ' ἐν εὐνοίᾳ κρίνεται. Οἱ δὲ οὐδὲν ἀλλ' ἢ φιληματι καταφοφῶσι (57) τὰς ἐκκλησίας, τὸ φιλοῦν ἔνδον οὐκ ἔχοντες αὐτό. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο ἐκπέπληκται ὑπονοίας αἰσχροῦς (58), καὶ βλασφημίας, τὸ ἀναίδην (59) χρῆσθαι τῷ φιληματι, ὅπερ ἐχρῆν εἶναι μυστικόν· « Ἁγίον » αὐτὸ κέκληκεν ὁ Ἀπόστολος· ἀπογενομένης (60) ἀξίως τῆς βασιλείας, πολιτευώμεθα τῆς ψυχῆς τὴν εὐνοίαν διὰ στόματος σώφρονος καὶ μεμυκτοῦ, δι' οὐ μάλιστα διακονεῖται τρόπος ἡμερος. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἀναγνον φιλημα, πλήρες τοῦ, ἀγιοσύνην ὑποκρινόμενον. Ἡ οὐκ ἴσται, ὅτι καὶ τὰ φαλάγγια (61), προσεπτόμενα μόνον τῷ στόματι,

✕ P. 301 ED. POTTER, 257 ED. PARIS. ^a I Cor. xv, 32. ^b I Cor. vi, 9, 10. ^c Rom. xvi, 16, etc.

Πουλύκωδος νόον ἴσθι πολύτροπον, de cujus solentia meminerunt etiam Aristoteles, Plutarchus, Ælianus, Plinius. SYLBURG.

(48) Οἶαι. Οἶον Nov.

(49) Τοῦ. Hic articulus e Pal. additus. SYLBURG. Consentium Reg. Bod., dissentit vero Nov.

(50) Θάπτοντες. Respicit Christi dictum Ἀκολουθεῖ μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς. Matth. viii, 22; Luc. ix, 60.

(51) Ἀντιτάσσεται. Ἀντιτάσσετε Bod.; utrumque habet Reg. Mox, πλανᾶσθαι pro πλανᾶσθε, Nov. Verum ai et e sunt εὐμετάβολοι propter soni similitudinem.

(52) Ὅτε μ. Ὅτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλόατραι, οὔτε μ. apud Paulum. Mox, οὔτε μαλ... πλεονέκται, abesse a Pal. ms. refert Sylburg.

(53) Ὅτε. Οὐ Nov.

(54) Καὶ ὅσα ἄλ. Nil ibi sequitur, nisi οὐκ ἀργαγες.

(55) Εἰ δέ. H. ἐπεὶ δέ. Nostra lectio et δέ petita ex Pal. ms.; Flor. ed. perperam habet ἐτι δέ. SYLBURG.— Eἰ δέ habent etiam codices nostri.

(56) Εἰς βασ. Respicit I Thess. ii, 12: Εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.

(57) Φιληματι κατωφροῦσι. Hinc patet, nonnullos vel eo tempore osculo charitatis abusus fuisse. Cui malo mederi nonnulli e veteribus conati sunt. Athenagoras præceptum velut e S. Scriptura recitat, Legat. pag. 128, edit. Oxon.: Πάλιν ἡμῖν λέγοντος τοῦ Λόγου, Ἐάν τις διὰ τοῦτο ἐκ δευτέρου καταφιλήσῃ, ὅτι ἤρσεν αὐτῷ καὶ ἐπιφέροντος, οὕτως οὖν ἀκριβῶστασθαι τὸ φιλημα, μᾶλλον δὲ τὸ προ-

κύνημα δεῖ· ὡς, εἴ που μικρὸν τῇ διανοίᾳ παραβολοθεῖη, ἔξω ἡμᾶς τῆς αἰωνίου τιθέντος ζωῆς: « Lego nobis dicente: Si quis osculum suæ cupiditatis causa repetierit: et inferente: Itaque moderari osculum, vel salutationem potius, oportet; ut quæ vel si parum impura cogitatione inquinata fuerit, a vita æterna nos alienet. » *Constitutionum apostolicar.* lib. ii, cap. 57: Εἶτα καὶ ἀσπαζέσθωσαν ἀλλήλους οἱ ἄνδρες, καὶ ἀλλήλας αἱ γυναῖκες, τῷ ἐν Κυρίῳ φιληματι· ἀλλὰ μὴ τις δόλιως, ὡς Ἰούδας τὸν Κύριον φιληματι παρέδωκε. « His transactis, mutuo se salutent viri, mutuo se mulieres, osculo in Domino: nemo autem dolose id agat, sicut Judas Dominum osculo tradidit. » Eiusdem operis lib. vii, c. 41: Καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· Ἐσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιληματι ἁγίῳ· καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκοὺς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας. « Diaconus vero dicat omnibus: « Salutate vos invicem in osculo sancto: » et clerici osculentur episcopum, laici vero laicos, femine feminas. »

(58) Ἐκπέπληκται ὑπ. αἰσχροῦς. « Explevit turpi suspicionem. » Hervetus legisse videtur ἐκκέκληκεν ὑπονοίας αἰσχροῦς, dum vertit, « turpem movit suspicionem. » SYLBURG.

(59) Ἀναίδην. Ἀνείδην Bod., Reg. Solent autem hæ voces a librariis inter se permutari.

(60) Ἀπογενομένης. Ἀπαγορευομένης Bod., sed ἀπογενομένης in marg. exhibet. Verum ἀπογενομένης in textu, ἀπαγορευομένης in marg. habet Reg.

(61) Φαλάγγια. Respicit Socratis dictum, quod infra plenius recitat Strom. ii, pag. 412: Ὁ γόνυ Σωκράτης φυλάσσεσθαι κελύε. τὰ ἀκατέθοντα μὴ

ιδόνας ἐπιτρέβει τοὺς ἀνθρώπους; φιλήματα δὲ παλάκας ἐνήσιν ἰδὼν ἀκολασίας. Σαφὲς τοίνυν ἡμῖν γεγένηται, ὡς οὐκ ἔστιν ἀγάπη τὸ φίλημα. « Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ (62) ἐστίν. » Ἄυτη δὲ ἐστίν ἡ (63) ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, » φησὶν Ἰωάννης, « ἵνα τὰς ἐντολάς τηρήσωμεν, » οὐκ ἵνα σαίνωμεν ἀλλήλους ἐν τῷ στόματι. « Καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσὶν. » Ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ κατὰ τὰς ὁδοὺς ἀγαπητῶν ἀσπασμοί, παρρησίας ἀσφύτου γέμοντες, καταφανῶν τοῖς ἐκτὸς (63*) εἶναι βουλομένων, οὐδὲ ἐλαχίστης μετέχουσι χάριτος· εἰ γὰρ (64) ἐν τῷ ταμείῳ « μουσικῶς « προσεύχεσθαι » τῷ Θεῷ δίκαιον, ἐπόμενον ἂν εἴη καὶ « τὸν πλησίον, » ὃν δευτερον ἀγαπᾶν κελεύμεθα, ὁμοίως τῷ Θεῷ, καὶ μουσικῶς φιλοφρονεῖσθαι ἐνδοθεν, « ἐξαγοραζόμενος τὸν καιρὸν· τὸ γὰρ ἅλας τῆς γῆς ἡμεῖς. » Ὅς δ' ἂν εἰλογῆ, » φησὶ, « φίλον τὸ πρῶτ' μεγάλη τῆ φωνῆ, κταρωμένου οὐδὲν διαφέρει δόξει. » Δοκεῖ δὲ ὑπὲρ πάντα τῆς τῶν γυναικῶν βίβως ἀπεστράφθαι· οὐ γὰρ ἀφαιμένους μόνον, ἀλλὰ καὶ θεασαμένους ἔστιν ἁμαρτεῖν· ὧν μάλιστα ἀποφεύγειν χρὴ τὸν γνησίως παιδαγωγούμενον· « Οἱ ὀφθαλμοὶ γὰρ σου ὀρθὰ βλέπτωσαν· τὰ δὲ βλέφαρα (65) νευέτω δίκαια. » Μὴ γὰρ οὐκ ἐξὸν καὶ ἰδόντα καρτερεῖν, ἀλλὰ τὸ ἐμπεσεῖν φυλακτέον. Δυνατὸν γὰρ ἰδόντα ὀλισθεῖν· ἀμήχανον δὲ, μὴ ἰδόντα, ἐπιθυμεῖν. Οὐ γὰρ τὸ καθαρεύειν μόνον ἀπόχρη τοῖς σώφροσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκτὸς εἶναι τοῦ ψύγου σπουδαστέον, πᾶσαν ἀποκλείσαντας ὑπονοίας αἰτίαν, πρὸς συγκεφαλαίωσιν ἀγνείας· ὡς μὴ μόνον εἶναι ἡμᾶς πιστοὺς, ἀλλὰ καὶ ἀξιόπιστους φανῆναι. Καὶ γὰρ οὐκ καὶ τοῦτο παραφυλακτέον, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « μὴ τις ἡμᾶς μωμῆσθαι· προνοοῦμενοι γὰρ καλὰ, οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων. » Ἀπόστρεψον δὲ τὸν (66) ὀφθαλμὸν ἀπὸ γυναικὸς κεχαριτωμένης, καὶ μὴ καταμάνθῃς κάλλος ἄλλοτριον, » φησὶν ἡ Γραφή· κἀν πύθῃ τὴν αἰτίαν, πρὸς πεξηγησεται σοι· « Ἐν γὰρ κάλλει γυναικὸς πολλοὶ ἀπεπλανήθησαν, καὶ ἐκ τούτου φίλια ὡς πῦρ ἀνακαίεται, » εἰς πῦρ ἀγούσα ἀκατάπαυστον διὰ τὴν ἁμαρτίαν· ἡ ἐκ πύρὸς ὀρμωμένη φίλια, ἦν ἔρωτα κελήχασιν.

quæ ad ignem nunquam cessaturum deducit propter quam appellarunt amorem.

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

Ἐπιτρομή κεφαλαϊώδης ὁμοίως τοῦ ἀριστοῦ βίου·

✕ P. 302 ED. POTTER, 257-258 ED. PARIS. ^a I Joan. iv, 7. ^b Ibid. v, 3. ^c Matth. v, 13. ^d Prov. xxvii, 14. ^e Prov. iv, 25. ^f II Cor. viii, 20, 21. ^g Eccli. ix, 8. ^h Ibid., 9.

πεινώνας ἐσθλῆν καὶ μὴ διψῶντας πίνειν· καὶ τὰ χεῖματα καὶ τὰ φιλήματα τῶν καλῶν, ὡς χαλεπώτερον σκορπίων καὶ φαραγγίων ἰδὼν ἐνείναι πεφυκότα. « Socrates itaque jubet cavere illecebræ, quæ suadent ut non esurientes comedamus, et bibamus non sitientes : et pulchrorum obtutus et oscula, ut quæ soleant scorpionis et araneis gravius venenum immittere. »

(62) Τοῦ Θεοῦ. Ἐκ τοῦ Θεοῦ Joan.

(63) H. Articulum omittunt Bod., Reg. Mox, ἐν τῷ αὐτοῦ τηρῶμεν, Joan.

(63*) Τοῖς ἐκτὸς. I. e. hominibus « externis, » seu ethnicis. Id enim malim, quam « per res externas, » ut vertit Hervetus.

(64) Εἰ γὰρ. Hæc e diversis S. Scripturæ locis composita sunt : nempe Matth. vi, 6 : Σὺ δὲ ὅταν

langia, si ore tantum tangant, graves dolores hominibus afferunt? Oscula autem impudicitia sæpe virus immittunt. Manifestum itaque nobis factum est, osculum non esse dilectionem : « dilectio enim est Dei^a. Hæc est autem dilectio Dei, » inquit Joannes, « ut mandata servemus : » non ut nos invicem ore demulceamus : « et mandata ejus gravia non sunt^b. » Cæterum dilectorum quoque in via salutationes, cum stulta libertate pleuæ sint, et ab iis fiant, qui volunt per res externas sese

III ostentare, ne minimam quidem habent gratiam. Si enim in « adyto « mystice Deum « orare « convenit, consequens fuerit « proximum « quoque, quem secundo loco jubetur « diligere, » similiter ac Deum, et mystice intus complecti, « occasionem redimentes : nos enim sumus sal terræ^c. Qui autem amico mane magna voce benedixit, ab eo, qui exsecratur, nihil videbitur differre^d. » Videtur autem super omnia esse aversandus mulierum aspectus : non solum enim si tangantur, sed etiam si spectentur, peccari potest : quæ maxime vitare oportet eum, qui recte instituitur : « Oculi » enim « tui recta videant, supercilia autem recta annuant^e. » Etsi enim fieri potest, ut quamvis viderit, se fortiter gerat, verumtamen ne cadat, cavendum est. Fieri enim potest, ut qui viderit, labatur ; sed fieri non potest, ut qui non viderit, concupiscat. Non solum enim temperantibus satis est ut sint puri, sed etiam adhibenda est opera ut sint ab omni reprehensione alieni, ut sit consummata castitas, omni exclusa suspicionis causa : ut non solum fideles, sed etiam videamur fide digni. Etenim hoc quoque cavendum est, ut ait Apostolus, « ne quis nos reprehendat ; providentes enim bona non solum coram Domino, sed etiam coram hominibus^f. Averte autem oculum a muliere gratiosa, et ne discas alienam pulchritudinem^g, » inquit Scriptura. Et si causam roges, ipsa tibi enarrabit : « In pulchritudine enim mulieris multi seducti sunt, et ex ea, tanquam ignis, accenditur amicitia^h, » peccatum : amicitia, inquam, quæ ex igne oritur,

CAP. XII.

Brevis optimæ vitæ similiter pertractatio, et quot loca

I Joan. iv, 7. ^b Ibid. v, 3. ^c Matth. v, 13. ^d 20, 21. ^e Eccli. ix, 8. ^f Ibid., 9.

D προσεῦχη, εἰσελθε εἰς τὸ ταμείον σου. Matth. xii, 39, ubi cum Christus dixerat πρώτῃ ἐντολῇ esse ἀγαπᾶν τὸν Θεόν, statim addit : Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. Coloss. iv, 5 : Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι : quibus similia occurrunt etiam Ephes. v, 15, 16. Denique, Matth. v, 15 : Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς, ait ad suos discipulos Christus.

(65) Βλέφαρα. Σου addunt Prov. Mox, βλέπετω pro νευέτω Bod., Reg. Quæ sequuntur, hoc modo confusa et mutilata exhibet Nov. Μὴ γὰρ οὐκ ἐξὸν καὶ ἰδόντα ὀλισθεῖν· ἀμήχανον τὸ ἐμπεσεῖν φυλακτέον· δυνατὸν γὰρ, ἰδόντα ὀλισθεῖν· ἀμῆχ.

(66) Τὸν. Abest ab Eccli. Mox, εὐμόρφου pro κεχαριτωμένης. Dein, Ἐν κάλλει γ. π. ἐπλανήθησαν. Ibid.

Scripturæ sanctæ vitam Christianorum describant. A *Ἰσαὶ τῶν ἀγίων Γραφῶν χαρακτηρίζουσι τὴν τῶν Χριστιανῶν βίον.*

Ego vero iis quoque, qui uxores duxerint, consulerim, ne unquam uxores suas coram famulis osculerent: nam nec famulis quidem unquam arridere permisit Aristoteles, tantum abest ut in eorum conspectu videatur quisquam complecti uxorem. Melius est autem, ut domi a matrimonio incipientes, honestatem ostendamus; est enim maxima hæc temperantiæ conjunctio, quæ puram spirat ac redolet voluptatem. Admodum enim pulchre dicit tragœdia:

✠ *O feminae, quam in rebus humanis nihil,
Non regna et aurum, non opum vis maxima
Tot comitates, tot voluptates ferunt,
Quot temperantis feminae et viri boni
Mens justa, si non illa negligit virum?*

Hæc præcepta justitiæ, quæ ab iis, qui mundanam sequuntur sapientiam, dicta sunt, sunt minime recusanda. Scientes ergo suum cuiusque officium, « in timore conversemini tempore vestri incolatus, scientes quod non corruptibilibus, argento et auro, redempti sumus ex vana conversatione a patribus tradita, sed pretioso sanguine, tanquam Agni immaculati, et in quem nulla cadit reprehensio, Christi^a. Satis ergo fuit præteritum tempus, » ait Petrus, « ad faciendam gentium voluntatem, dum ambulavimus in lasciviis, concupiscentiis, temulentis, comessationibus, potationibus, et nefariis idolorum cultibus.^b » Limitem habemus crucem Domini, qua, tanquam vallo, cingimur, et separamur a prioribus peccatis. Regenerati ergo, in veritate affligamur, resipiscamusque atque sanctificemur: Quoniam « oculi Domini super justos, et aures ejus in deprecatione ipsorum: vultus autem Domini super facientes mala^c. Et quis est, qui sit nobis male facturus, si bonum secuti fuerimus^d? » Optima autem institutio, est moderatio, quæ est decorum undequaque perfectum, ac stabilis et ordinata potestas, ea, quæ sunt inter se invicem conjuncta et cohærentia, factis recte distribuens, virtute insuperabilis. Hæc quidem si asperius dixerim,

✠ P. 303 ED. POTTER, 258-259 ED. PARIS. ^a I Pet. i, 47, 48, 49. ^b Ibid. iv, 3. ^c Psal. xxxii, 46, 47. ^d I Pet. iii, 43.

(67) Ἐγὼ. Imitari videtur illud Pauli I Cor. vii, 10: Τοῖς δὲ γεγαμημένοι παραγγέλλω οὐκ ἐγὼ, etc.

(68) Τὰς σφῶν. Τὰς σφῶν, et τὰς αὐτῶν Pal. SYLBERG. — Ὑπὸνque abest a Nov.

(69) Καθαρὰς ἡδονῆς ἀπ. Pal., καθαρὰς ἡδονὰς ἀποπνέουσα. Vulgatæ lectionis exemplum supra pag. 76. SYLBERG. — Καθαρὰς ἡδονὰς ἀπ. habent etiam Bod., Reg.

(70) Φεῦ φεῦ. Citantur a Stobæo hi versus tit. 65; sed in tertia ejus editione tribuuntur Apollonidæ cuidam, ut et in libro manuscripto, præcedens autem versus Euripidi relinquitur: at in prima editione præcedens sententia Apollonidæ dicebatur. Postremum autem hujus carmen apud Clementem habuit, καὶ φρονούσα τ' ἀνδρικά: at apud Stobæum, τῶνδ' ἀνδρικά, « legitime affecta, quæ iusta sapit. » COLL.

(71) Ἡ χρυσίφ. Abest a Reg. et Bod. Dein, ἐλυτρώθητε apud Petr. Μοι, καταλας ὑμῶν ἀν. Paulo post, Ἀρχιεὶς γὰρ ἡμῶν ὁ παρεληλυθὸς χρόνος τοῦ

Ἐγὼ (67) δὲ καὶ τοῖς γεγαμημένοι παρανέζαμ ἀν, οἴκοι τὰς γυναῖκας τὰς σφῶν (68) μὴ ποτε κατὰ πρόσωπον οἰκετῶν φιλεῖν· οὐδὲ γὰρ προσεῖλιν δοῦλοις Ἀριστοτέλης εἶα ποτε· πολλοῦ γε καὶ δεῖ, κατ' ἄβιν αὐτῶν φιλοφρονούμενον φαίνεσθαι τὴν γυναῖκα. Ἄμεινον δὲ, οἴκοθεν ἀρξαμένους ἀπὸ τοῦ γάμου, τὴν σεμνότητα ἐπιδεικνυσθαι· μεγίστη γὰρ ἡ σωφροσύνη συζυγία, καθαρὰς ἡδονῆς ἀποπνέουσα (69). Πάνυ γοῦν θαυμασιῶς ἡ τραγῳδία φησι:

Φεῦ φεῦ (70), γυναῖκες, ὡς ἐν ἀνθρώποις ἄρα, οὐ χρυσός, οὐ τυραννίς, οὐ πλούτου χλιδή τοσοῦτον εἶχε διαφόρους τὰς ἡδονὰς,

B Ὡς ἀνδρὸς ἐσθλοῦ καὶ γυναικὸς εὐσεβοῦς Ἰνὸμῃ δικαία, καὶ φρονούσα τἀνδρικά;

Ταῦτα τῆς δικαιοσύνης τὰ παραγγέλματα, καὶ παρὰ τοῖς τὴν κοσμικὴν μετιοῦσι σοφίαν ἐκφωνηθέντα, ὡ παραιτητέον. Ἐγνωκότες οὖν τὸ ἐκάστου ἔργον, « ἐν φόβῳ τῶν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε, εἰδέτε, ὅτι οὐ φθοραῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ (71), ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς καταλας ἡμῶν ἀναστροφῆς πατροπαράδοτου, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι, ὡς Ἀμνοῦ ἀνώμου καὶ ἀσπίλου, Χριστοῦ. Ἄρετὸς οὖν ὁ παρεληλυθὸς χρόνος, ὁ Πέτρος φησὶ, τὸ βούλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρίαις. » Ὅρον ἔχομεν, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου, ᾧ περισταυρούμεθα καὶ περιθριγκούμεθα (72) τῶν προτέρων ἀμαρτιῶν ἀναγεννηθέντες τοῖνον, προσηλωθῶμεν ἐν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἀνανήψωμέν τε, καὶ ἁγιασθῶμεν· ὅτι « οἱ (73) ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὡτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά. Καὶ τίς ὁ κακίῶν ἡμᾶς (74), ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ ζηλωταὶ γενώμεθα; » Ἡ δὲ ἀρίστη ἀγωγή, εὐταξία (75) ἐστὶ, παντελῆς οὔσα εὐσχρησύνη, καὶ δύναμις τεταγμένη βεβαία (76), τὸν ἕξῃς ἀλλήλοις καιμένων ἐν ἔργῳ καλῶς ἀποδοτικῆ, κατ' ἀρετὴν ἀνυπέροχτος. Ταῦτα εἰ καὶ τραχύτερον προσηνέχθην (77), οἰκονομούμενος τῆς ἐπανορθώσεως τὴν σωτηρίαν, ἐμὸ

D βλοῦ τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, Petr. (72) Περιθριγκούμεθα. Περιθριγγούμεθα, Bod., Reg.

(73) Ol. Abest a psalm.

(74) Ἡμᾶς. Ὑμᾶ, Petr. Μοι, μιμηταὶ pro ζηλωταί. Ibid.

(75) Εὐταξία. Hujus virtutis similem hinc definitionem tradunt Stoici apud Stobæum *Eclog. ethic.* lib. ii, c. 4, p. 168: Εὐταξίαν δὲ, ἐπιστήμην τοῦ ποτε πρακτέον, καὶ τι μετὰ τι, καὶ καθόλου τῆς τάξεως τῶν πράξεων. Definiunt εὐταξίαν, « scientiam temporis rerum gerendarum, earumque consecutionis, et, ut summam dicam, ordinis. »

(76) Καὶ... βεβαία. Hæc absunt a Pal. SYLBERG.— Absunt etiam a Reg. et Bod. τῶν ἕξῃς abest etiam a Reg.

(77) Προσηνέχθην. Προσηνέχθην Pal. SYLBERG.— Προσηνέχθην Bod., Reg. Hic etiam Syldurgius adnotat, τραχύτερος legi posse pro τραχύτερον.

μὴν λελέθων, φησὶν ὁ Παιδαγωγός· ἐπειδὴ ἡ ἐλέγχων, μετὰ παρρησίας, εἰρηνοποιεῖ· ὑμεῖς δὲ, εἰ μὴ ἐπιούσεσθέ μου, σωθήσεσθε· εἰ δ' οὐ προσέξετε (78) τοῖς εἰρημένους, οὐ μοι μέλει· μέλει δὲ ὅμως καὶ οὐτως· ἡ τὴν γὰρ μετένοιαν τοῦ ἀμαρτανλοῦ μᾶλλον ἢ τὸν θάνατον αἰρεῖται. Ἦν δὲ εἰσακούσητέ (79) μου, εἰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε, ὁ Παιδαγωγὸς πάλιν λέγει· ἡ γῆς ἀγαθὰ (80)· τὰ ἀνθρώπεια ὀνομάζων καλὰ, τὴν κἄλλος, τὸν πλοῦτον, τὴν ὑγίειαν, καὶ τὴν ἰσχύν, τὴν τροφήν· ἀγαθὰ μὲν γὰρ ὄντως, ἡ ἀ οὐτε οὐς ἔχουσεν, οὐτε ἐπὶ καρδίαν ἀνέβη ποτὲ (81), περὶ τὸν ὄντως ὄντα βασιλέα, τὰ ὄντως (82) ὄντα, ἀγαθὰ ὄντα, καὶ ἀναμένοντα ἡμᾶς· ἀγαθῶν γὰρ ἐστὶ καὶ δοτῆρ, καὶ φύλαξ· κατὰ μετουσίαν δὲ ἐκείνων, τὰ τῆδε συνωνυμεί· παιδαγωγούντος ἐν Θεῷ τοῦ Λόγου, τὴν ἀνθρώπων (83) ἀσθένειαν, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὴν νῆσιν. Ὅσα μὲν οὖν οἴκοι παραφυλακτέον, καὶ ὡς τὸν βίον ἐπανορθωτέον, ὁ Παιδαγωγὸς ἡμῖν ἀδην διελεχται· ἡ δ' οὖν, καὶ κατὰ τὰς ὁδοὺς ὀμιλεῖν αὐτῷ φῶλον τοῖς παιδίοις, ἄκρις ἂν ἀγάγη αὐτὰ πρὸς τὴν διδασκαλίαν, ταῦτα δὲ ἡμῖν ἐν κεφαλῶν (84) μέρει δι' αὐτῶν ὑποτίθεται καὶ παρατίθεται τῶν Γραφῶν, γυμνάς παρατιθέμενος τὰς παραγγελίας, ἀρμοζόμενος μὲν τῷ χρόνῳ τῆς καθοδηγήσεως, τὰς δὲ ἐξηγήσεις αὐτῶν ἐπιτρέπων τῷ διδασκάλῳ· καὶ γὰρ ὁ νόμος αὐτοῦ τὸν φόβον (85) ὑπεκλύειν βούλεται, τὸ ἐκώσιον ἐλευθερώσας εἰς πίστιν. Ἄκουε, φησὶν, ὦ παῖδιν, καλῶς παιδαγωγούμενον, τὰ κεφάλαια τῆς σωτηρίας· γυμνώσω γὰρ τὸ ἦθος τὸ ἐμαυτοῦ, καὶ σοὶ ταύτας καλὰς ἐντολὰς ὑποθήσομαι, δι' ὧν ἀφίξη πρὸς σωτηρίαν· ἄγω δὲ σε ὁδὸν τὴν σωτηρίαν· ἀπόσω τῶν τῆς πλάνης ὁδῶν· ἡ ὅτι Κύριος γινώσκει (86) ὧν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολείπεται. Ἔπου αἰνῶν, ὦ παιδῶν, τὴν ἀγαθὴν ὁδὸν, ἣν ἂν σοὶ ἐξηγήσωμαι, τὰ ὡτὰ μοι ὑποσχῶν τὰ ἀκουστικά· ἡ καὶ δώσω σοὶ θησαυροὺς σκοτεινοὺς, ἀποκρύφους, ἀρπύγους· ἡ ἔθνεσιν, ἡμῖν δὲ ὄρατους (87)· σοφίας δὲ θησαυροὶ, ἀνέκλειπτοι (88)· οὐδὲ θαυμάζων ὁ Ἀπόστολος, ἡ Ὡ βάθος, φησὶ, πλοῦτου καὶ σοφίας. ἡ θησαυροὶ δὲ ὑφ' ἐνὸς πολλοὶ χορηγούμενοι Θεοῦ· οἱ μὲν διὰ τοῦ νόμου, οἱ δὲ, διὰ τῶν (89) προφητῶν ἀποκαλύπτονται· οἱ δὲ, τῷ θεῷ στόματι· ἄλλος δὲ τοῦ Πνεύματος τῆ ἐπίταδι (90) ἐπάδων· εἰς δὲ ὡν ὁ Κύριος, διὰ πάντων τούτων ὁ αὐτὸς ἐστὶ Παιδαγωγός· ἔστι μὲν οὖν αὐτόθεν κεφαλαϊώδης ὑποθήκη, καὶ φωτικὴ παραίνεσις, πάντα ἐμπεριέχουσα· ἡ Καλῶς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, ποιεῖτε

A procurans emendationis vestræ salutem, atqui me quidem dicta sint, inquit Pædagogus, quoniam « qui libere arguit, est pacificus ». Vos autem si me quidem audieritis, salvi eritis. Quod si ea, quæ dicta sunt, non attenderitis, non est mihi curæ : et sic tamen curæ est : « peccatoris » enim « mavult poenitentiam quam mortem ». « Sin » autem « me audiveritis, bona terræ comedetis », dicit rursus Pædagogus : « bona terræ » humana bona nominans, formam, divitiarum, sanitatem, vires, et alimentum : vere enim bona sunt ea, « quæ neque auris audivit, neque unquam in cor ascenderunt » : quæ sunt apud eum qui vere rex est, quæ vere sunt, et vere sunt bona, et nos exspectant ; bonorum enim est et dator et custos . B per illorum autem participationem, quæ hic sunt, eodem nomine appellantur : scilicet hoc modo hominum imbecillitatem Logos in Deo deducit a sensibus ad intelligentiam. Quæcunque sunt ergo domi observanda, et quo modo vita sit corrigenda, nobis abunde disseruit Pædagogus. Quæ itaque solet in via lubenter dicere pueris, donec eos ad magistrum deduxerit, ea a nobis veluti in summa per ipsas Scripturas subjicit et apponit, nuda præcepta adducens, tempori quidem deductionis 112 atque institutionis ea accommodans, interpretationes autem eorum magistro relinquens. Ejus enim lex vult timorem solvere, liberum animi arbitrium in fidem liberans. Audi, inquit, o puer, qui recte institueris, capita salutis : aperiam enim mores meos, et tibi pulchra hæc præcepta suggeram, per quæ pervenies ad salutem : duco autem te per viam salutarem : discede a viis erroris ; « quoniam novit Dominus viam justorum, et via impiorum peribit ». Sequere ergo, o puer, bonam viam, qua ego te deducam, aures mihi præbens audientes, « et dabo tibi thesauros arcanos, occultos, et qui non possunt videri » a gentibus, a nobis autem possunt : sapientiæ autem thesauri non possunt delibere : quos admirans Apostolus : « O profunditas, » inquit, « divitiarum et sapientiæ ». Thesauri autem multi ab uno Deo suppeditantur : hi quidem per legem, illi vero per prophetas revelantur : alii vero ori divino, alius vero heptachordo spiritus concinit. D Cum sit autem unus Dominus, est idem per hos omnes Pædagogus. Hic est ergo, quod omnino summatim complectitur, præceptum, et ad vitam utilis

* P. 304 ED. POTTER. 259-260 ED. PARIS. 1, 19. † I Cor. II, 9. * Psa'. I, 6. † Isa. XLV, 3.

a Prov. x, 10 sec. LXX. b Ezech. XVIII, 23. c Isa. Rom. XI, 33.

(78) Προσέξετε. Προσάξετε. Nov.

(79) Ἦν δὲ εἰς. Καὶ ἐὰν θέλητε, καὶ εἰς. Isa.

(80) Ἀγαθὰ. Sic scribi debet. Verum primæ Clementis editiones ἀγαθῆς exhibent, ut etiam codices mss. Sed aliquis super ἡς final. scripsit α in Bod. et Reg.

(81) Οὐτε... ποτὲ. Καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἐβῆ apud Paulum. Οὐτε ἐπὶ x. ἀνθρώπου ἀ. π. Nov. Bod. Mox, περιττὸν pro περὶ τόν, Nov.

(82) Τὰ ὄν. Τὰ ὄντως ὄντα ἀγαθὰ, ὄντα καὶ β. Bod., Reg.

(83) Τὴν ἀνθ. Τὴν τῶν ἀνθ. Nov.

(84) Κεφάλαιον. Κεφαλαίον Bod., Reg.

(85) Φόβον. Respicit Rom. viii, 15, ubi dicit Apostolus legem πνεύμα εἰς δουλείαν dedisse.

(86) Κύριος γιν. Γινώσκει Κύριος Psalin.

(87) Ἔθνεσιν, ἡμῖν δὲ ὄρατους. Hæc interpretationi loco adject auctor.

(88) Σοφίας δὲ θησαυροὶ ἀνέκλειπτοι. Hæc a Pal. ms. absunt. SYLBURG. — Absunt etiam a Bod. et Reg. Respicit autem Luc. XII, 35 : Ἔθνεσιν ἀνέκλειπτον ἐν οὐρανοῖς.

(89) Τῶν. Alhest a Bod. et Reg.

(90) Τῆ ἐπίταδι. Nempe septem clonibus S. Spiritus, ut enumerantur Isa. XI, 2. 5.

admonitio : « Quomodo vultis ut vobis faciant homines, vos quoque eis facite a. » Possunt etiam duobus omnia præcepta comprehendere. ut dicit Dominus : « Diliges Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota virtute tua ; et proximum tuum sicut teipsum. » Deinde ex his infert : « Ex hoc dependent tota lex et prophetæ b. » Jam vero ei, qui interrogavit, « Quid faciam ut vitæ æternæ hæreditatem possideam? Nosti mandata, » respondit. Qui cum affirmasset, « Hoc fac, inquit, et salvus eris c. » Verumtamen est etiam distinctius adducenda Pædagogii benignitas per varia et salutaria ✕ præcepta, ut ex copiosa salute et Scripturarum ordinatione, ea promptius inveniamus. Est nobis, qui per Moysen datus est, Decalogus, simplici et unius generis elementis significans, salutarem peccatis appellationem desinens : « Non mœchaberis. Idola non adorabis. Pueris stuprum non inferes. Non furaberis. Non dices falsum testimonium. Honora patrem tuum et matrem tuam d, » et ea quæ illa consequuntur. Hæc sunt a nobis servanda, et quæcumque alia in lectione ipsa Bibliorum præcipi videbimus nobis. Porro autem præcipit etiam per Isaiam. « Lavamini, et mundi estote, auferte scelerata ab animabus vestris coram oculis meis, discite bonum facere, quærite iudicium, liberate eum qui injuria afficitur, judicate orphano, et justificate viduam; et venite, et disceptemus, dicit Dominus e. » Multa etiam apud alios præcepta invenerimus: quemadmodum, verbi gratia, de prece: « Bona opera, oratio Domino accepta, » dicit Scriptura. Et exponitur etiam modus orationis: « Si videris, » inquit, « nudum, operi eum, et necessarios seminibus tuis non despicias: tunc erumpet mane lumen tuum, et medellæ tuæ cito exorientur, et ambulabit ante te justitia tua, et gloria Dei te complectetur f. » Quis est autem fructus hujus orationis? « Tunc clamabis, et Deus te exaudiet. Adhuc loquente te, dicet: Ecce adsum g. » De jejuniis autem: « Curnam mihi jejunatis? » ait Dominus; « non hoc jejunium ego elegi, et diem, ut homo humiliet animam suam. Ne si collum quidem tuum flexeris ut circum, et

καὶ ὑμεῖς αὐτοῖς (94). » Δυνατὸν δὲ καὶ διὰ δεῦν (93) ἐμπεριλαβεῖν τὰς ἐντολάς, ὡς φησὶν ὁ Κύριος· « Ἀγαπήσεις τὸν Θεὸν σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχυρί σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. » Ἐἴτα ἐκ τούτων ἐπιφέρει· « Ἐν τούτῳ ὅλος ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται κρέμονται. » Ναὶ μὴν καὶ πρὸς τὸν τυθόμενον, « Τί ποιήσας, ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; » « Τὰς ἐντολάς οἶδας, » ἀπεκρίνατο τοῦ δὲ καταφύσαντος, « Τοῦτο ποιεῖ, φησὶ, καὶ σωθήσῃ. » Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ (93) διαιρετικώτερον τὸ φιλόδηρωπον τοῦ Παιδαγωγοῦ διὰ τῶν ποικίλων καὶ σωτηρίων ἐντολῶν παραθετόν, ὡς ἔχομεν πρὸς ἀρθόνου σωτηρίας καὶ τῆς διατάξεως τῶν Γραφῶν, ἵτοιμοτέρην τὴν εὐρεσιν. Ἔστιν ἡμῖν ἡ Δεκάλογος ἡ διὰ Μωϋσέως, ἀπλῶ καὶ μονογενεῖ αὐντοτομένη στοιχείῳ (94), προσγορίαν σωτήριον ἀμαρτιῶν περιγράφουσα· « Οὐ μοιχεύσεις· Οὐκ ἐιδωλοκατήσεις· Οὐ παιδοφθορήσεις (95)· Οὐ κλέψεις· Οὐ ψευδομαρτυρήσεις· Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου (96)· » καὶ τὰ ἀκόλουθα τοῦτοις. Ταῦτα ἡμῖν παραφυλακτέον, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὰς ἀναγκώσεις τῶν Βιβλίων παραγγέλλεται. Παραγγέλλει δὲ καὶ διὰ Ἡσαίου· « Λούσασθε, καὶ (97) καθαροὶ γενέσθε· ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου· μάθετε καλὸν ποιεῖν· ἐκζητήσατε κρίσιν· ρύσασθε ἀδικούμενον· κρίνατε ὀφρανῶν, καὶ δικαιοῦσατε χήραν· καὶ δεῦτε, καὶ διελεγχθῶμεν (98), λέγει Κύριος. Πολλὰ δ' ἂν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔυρομεν ὑποθήκας· οἷον φέρει, εὐχῆς μὲν πέρι, « Τὰ ἔργα (99) τὰ ἀγαθὰ, » φησὶν, « εὐχῆ Κυρίου δεκτή, » λέγει ἡ Γραφή. Καὶ δὲ τρὸπος τῆς εὐχῆς ὑπαγορεύεται· « Ἐάν ἴδῃς (1), » φησὶ, « γυμνὸν, περιβαλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει· τότε βραχίσειται πρόωμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἰμάτιά σου ταχὺ ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύεται ἔμπροσθεν ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. » Τίς οὖν ὁ καρπὸς τῆς εὐχῆς ταύτης; « Τότε ἐπιδοθήσῃ (2), καὶ ὁ Θεὸς ὑπακούσεται σου· ἔτι λαλοῦντός σου, ἔρει, Ἰδοὺ πάρεμι. » Περὶ δὲ νηστείας, « Ἴνα τί μοι, φησὶ, νηστεύετε; » λέγει Κύριος· « οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, καὶ ἡμέραν, ἀνθρωπον ταπεινῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; Οὐδ' ἂν κάμψῃς ὡς κρίνον τὸν

✕ P. 305 ED. POTTER, 260-261 ED. PARIS. a Luc. vi, 31. b Matth. xxii, 37, 39, 40; Luc. x, 25. c Luc. xviii, 18, 20; x, 25, 26, 27, 28. d Exod. xx, Deut. v. e Isa. i, 16, 17, 18. f Isa. lvm, 7, 8. g Ibid., 9.

(94) Ποιεῖτε καὶ ὑμ. ἂ. K. ὑμ. ποιεῖτε αὐτ. ὁμ., Luc. (92) Δνεῖρ. Δνοῖν Bod., Reg. In iis, quæ mox sequuntur ex Evangeliiis, non tam ipsa verba, quam sensum exhibet.

(93) Kal. Abest a Nov.

(94) Ἀπλῶ καὶ μονογενεῖ στοιχείῳ. Nempe τῷ ι. Sic apud Philonem, Basilium, Gregorium, Cyrillum, alios, ut in Philone adnotat H. Sylburg. Nictas in Gregorii Nazianz. orat. 42: « Decas autem prima unitas perfecta, et generatrix perfectionis dicitur; quoniam est alia quoque unitas, nempe prima unitas; verum illa, tametsi principium numerorum est, eosque procreat, nequaquam tamen perfecta est; at prima decas has duas prerogativas habet; alteram quod perfecta est quatenus ad hanc usque numeri progrediuntur, ac rursus revolvuntur; alteram, quod perfectionis est procreatrix, centenarium enim numerum, qui perfectissimus est, producit. »

D Alibi etiam Clemens hanc litteram refert ad nomen Jesu. Conf. Pædag. lib. ii, cap. 4.

(95) Οὐ παιδοφθορήσεις. Conf. quæ superius dicta sunt ad Protr. pag. 67 edit. Paris.

(96) Σου. Abest a Nov., Reg.

(97) Kal. Abest ab Isa. Mox, post ὀφθαλμῶν μου interserit hæc: παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

(98) Δεῦτε καὶ δ. Δεῦτε δ. omissio καὶ δ. Isa.

(99) Τὰ ἔργα. Hæc verba nullibi reperio. Eorum sensus occurrit Philip. iv, 18; Hebr. xiii, 16, etc.

(1) Ἐάν ἴδῃ. Ἐάν δὲ ἴδῃ. Nov. Mox, φανήσεται pro βραχίσειται, Nov. Dein, ὑπάρχοντα pro ἰμάτια, Pal., Bod., Reg. Mox, ἔμπροσθεν σου ἡ δ. Isa.

(2) Ἐπιδοθήσῃ. Βοήση. Isa. Mox, εἰσακούσεται pro ὑπακούσεται. Mox, νηστεύετε, ὡς σήμερον ἀκουσθήναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν; οὐ ταύτην τὴν ν. ἐξ. Dein, ταπεινῶν ἀνθρωπον, inverso ordine. Paulo post, οὕτω pro οὕτως. Ibid.

πράξιόν σου, καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσῃ, αὐτὸς οὕτως καλέσετε νηστείαν δεκτὴν. » Τί οὖν αἰνέται ἡ νηστεία; « Ἴδου αὕτη (3), » φησὶν, « ἡ νηστεία ἣν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος. Ἄνε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· διάλυε στραγγαλιὰς βλαίων συναλλαγμάτων· ἀπόλυε τὸ θραυσμένους ἐν ἀρεσεί, καὶ πᾶσαν ἀδικον συγγραφὴν διάσπα. Διάθροπε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου· καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· ἐὰν ἴδῃς γυμνὸν, περιβαλε. » Ναὶ μὴν καὶ περὶ τῶν (4) θυσιῶν· « Τί μα πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος· πληθὺς εἰμὶ ὀλοκαυτωμάτων, καὶ κριῶν (5)· καὶ στέαρ ἀρῶν, καὶ αἷμα ταύρων καὶ ἐρίφων, οὐ βούλομαι· εὐὐ ἂν ἐρχῆσθε ὀφθῆναι μοι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε τὰτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; πατεῖν μου τὴν αὐλὴν, ὡς προσθήσεσθε (6)· ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον θυμίαμα βδέλυγμά μοι ἐστίν· τὰς νομηνίας ὑμῶν καὶ τὰ σάββατα οὐκ ἀνέχομαι. » Πῶς οὖν θύσω τῷ Κυρίῳ; « Θυσία (7), » φησὶ, « ἐτῷ Κυρίῳ πνεῦμα συνετριμμένον. » Πῶς οὖν στέψω (8), ἢ μύρω χρῆσω, ἢ τί θυμιάσω τῷ Κυρίῳ; « Ὅσμῃ (9), » φησὶν, « εὐωδίας τῷ Θεῷ καρδία δοξάζουσα τὸν πλοκαῖα αὐτῆν. » Ταῦτα στέψῃ, καὶ θυσίαι, καὶ ἀρώματα, καὶ ἄνθη τοῦ Θεοῦ. Ἔτι περὶ ἀνεξιχνίας, « Ἐν ἡμέρῃ (10), » φησὶν, « ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ. Ἐὰν ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἡμέρῃ εἰς σέ, καὶ τὸ ἐπτάκις ἐπιστρέψῃ πρὸς σέ, λέγων, Μετανοῦ, ἄφες αὐτῷ· καὶ τὸ μὲν στρατευομένους διὰ Ἰωάννου παραγγέλλει, « ἀρκεῖσθαι (11) μόνοις τοῖς ὀφωνίοις· » τοῖς δὲ τεινίοις, « μηδὲν πλέον πράσσειν παρὰ τὰ διατεταγμένα; » δικαστῆ δὲ, « Οὐ λήψῃ (12), » φησὶ, « πρόσωπον ἐν κρίσει· τὰ γὰρ δῶρα ἐκτυφλοῖ ὀφθαλμοῦς βλαπτόντων, καὶ λυμαίνεται ῥήματα δίκαια, βύσασθαι ὀκνοῦμένους (13). » Ἄλλὰ καὶ τοῖς οἰκονομικοῖς· « Ἰκτῆς (14) ἐπισπουδαζομένη μετὰ ἀνομίας ἐλάσσεται γίνετα. » Ναὶ μὴν καὶ περὶ ἀγάπης, « Ἀγάπη, » φησὶ, « καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. » Καὶ περὶ πολιτείας, « Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. » Ὅρκου δὲ πέρι, καὶ μνησικατίας; « Μὴ ἐγὼ (15) ἐνετείλαμην τοῖς πατράσιν

A saccum ac cinerem substraveris, ne sic quidem vocabitis jejunium acceptum. » Quid ergo sibi vult jejunium? « Ecce hoc est, » inquit, « jejunium, quod elegi, dicit Dominus: solve omne vinculum iniquitatis: dissolve perversos nexu violentorum contractuum: libera eos, qui sunt offensi in accipitatione, et injustam omnem scripturam discerpe. Frange esurienti panem tuum, et pauperes, qui tecto carent, introduce in domum tuam, cum videris nudum, operi eum ». » Jam vero de sacrificiis quoque: « Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Plenissimum holocaustis arietum: et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hædorum nolo, nec veneritis ut a me videamini. Quis enim requisivit hæc de manibus vestris? Atrium meum calcare non adjicietis. Si simillam afferatis, inane incensum mihi est abominatio, neomenias vestras, et sabbata non fero ». » Quomodo ergo sacrificabo Domino? « Sacrificium, » inquit, « Domino spiritus contritus ». » Quomodo igitur coronabo, vel ungam unguento, vel Domino quodnam incensum offeram? « Odor, » inquit, « suavitatis Deo est cor, quod glorificat eum, qui ipsum fecit. » Hæ sunt coronæ, et sacrificia, et aromata, et flores Dei. Præterea de malorum tolerantia: « Si peccaverit, » inquit, « frater tuus, ipsum argue, et si eum pœnituerit, ei remitte. Si septies in die in te peccaverit, et septies ad te convertatur, dicens: Pœnitet, remitte ei ». » Et iis, quidem, « qui militant, » per Joannem præcipit, « ut sint solis stipendiis contenti. » Publicanis autem, « ut non amplius exigent, quam sit constitutum ». » Judici autem, « Non accipies, » inquit, « personam in judicio: dona enim excæcant oculos videntium, et corrumpunt verba justa, ut liberent eos, qui afficiuntur injuria ». » Quinetiam iis, qui student œconomia: « Possessio, quæ paratur cum iniquitate, minor redditur ». » Quinetiam de charitate: « Caritas, » inquit, « operit multitudinem peccatorum ». » Et de reipublicæ 113 administratione: « Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo ». » De jureju-

* P. 306 ED. POTTER, 261-262 ED. PARIS. « Isa. 4, 5, 6, 7. ^b Ibid. 1, 11, 12, 13. ^c Psal. L, 19. ^d Luc. xvii, 3, 4. ^e Luc. iii, 13. ^f Exod. xxiii, 8. ^g Prov. xiii, 11. ^h 1 Petr. iv, 8. ⁱ Matth. xiii, 21; Marc. xii, 17; Luc. xx, 25.

(3) Ἴδου αὐτ. Οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος· ἀλλὰ ἄνε π. Isa. Mox, ἀπέστειλε προσηλύτους. Dein, συγγραφὴν ἀδικον, inverso ordine. Ibid.

(4) τῶν. Abest a Nov.

(5) Ὀλοκαυτωμάτων, καὶ κριῶν. Illud καὶ e vulg. Isæ se addidisse ait Sylburg. Id vero rejiciunt præter edit. Flor. nostri codices unanimiter. Ὀλοκαυτωμα τῶν κριῶν Bod., Reg., Mox, τράγων pro ἐρίφων. Isa. Dein, τὴν αὐλὴν μου, inverso ordine. Hæc post σάββατα καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἂν. Ibid.

(6) Προσθήσεσθε. Per necessitatem usurpatum indicat προσθήσεσθε, quia subjunctivo futuro carent verba omnia, hoc vero etiam aoristo primo. SYLB.

(7) Θυσία, φησὶ, τῷ Κυρίῳ. Hæc a Nov. absunt.

(8) Στέψω. Coronæ et cætera, quæ hic recenset, ad sacrificia pertinebant. Cf. Archæologia nostræ lib. II.

(9) Ὅσμῃ. Sic Irenæus lib. IV, cap. 32: « Quemmodum alibi ait: Sacrificium Deo, cor contribulium; odor suavitatis Deo, cor clarificans eum qui

D plasmavit. » Verum hæc verba in S. Scriptura reperire nondum potui.

(10) Ἀμάρτη. Ἀμάρτη εἰς σέ, Luc. Mox, καὶ ἐὰν ἐπτάκις. Dein, καὶ ἐπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σέ . . . ἀφῆσεις. Ibid.

(11) Ἀρκεῖσθαι. Ἀρκεῖσθε, Bod., Reg. Dein, μόνοις abest a Luc. Mox, τὸ διατεταγμένον Luc.

(12) Οὐ λ. Καὶ δῶρα οὐ λήψῃ, Exod. Illud Οὐ λήψῃ πρόσωπον ἐν κρίσει, petitum est e Deuteron. I, 17: Οὐκ ἐπιγνώσῃ πρόσωπον ἐν κρίσει. Conf. Deut. xvi, 19.

(13) Βύσασθαι ἀδικουμένους. Scribe ex Nov. βύσασθε ἀδικουμένους, « liberate eos qui injuria affecti sunt, » quod præcipit Isaias c. I, 17, nisi quod ibi ἀδικουμένον singul. numero legatur. Hæc enim verba nec in Exodo, nec in Deuteronomio reperiuntur.

(14) Κεῖσθαι. Ὑπαρξίς Prov. Mox, καλύψει, pro καλύπτει, Petr.

(15) Μὴ ἐγὼ. Hæc verba in S. Scriptura frustra quæsieris. Similia dicunt Jeremias cap. vii, 22, 25,

rando autem, et de injuriæ acceptæ recordatione : « Nunquid ego mandavi patribus vestris exeuntibus a terra Ægypti, ut offerrent mihi holocausta et sacrificia? Sed hoc mandavi vobis : Unusquisque vestrum adversus proximum in corde suo injuriæ acceptæ non recorderet, falsum jusjurandum non diligat. » Quinetiam mendacibus et superbis minatur : illis quidem hoc modo : « Væ iis, qui dicunt dulce amarum, et amarum dulce. » His vero sic : « Væ prudentes in seipsis, et coram seipsis scientes a. Qui enim seipsum humiliat, exaltabitur : et qui seipsum exultat, humiliabitur b. » Et « misericordes » quidem « beatos » pronuntiat, « quoniam ipsi misericordiam consequentur c. » « Iram » autem infelicem pronuntiat Sapientia, quoniam « ipsos quoque prudentes perdet d. » Jam vero jubet quoque « inimicos diligere, et iis, qui nos execrantur, benedicere ; orareque pro iis qui nobis insultant, et nos injuria afficiunt. Ei qui te, » inquit, « percutit in maxillam, præbe ei et alteram. Et si quis abstulerit tibi tunicam, ne prohibeas, quæ minus tollat etiam pallium e. » De fide autem : « Quæcumque petieritis in oratione credentes, accipietis f, » inquit : « infidelibus » autem « nihil est fidum, » ut ait Pindarus. Ac famulis quidem utendum est, tanquam nobis ipsis : sunt enim homines, sicut nos : Deus enim est omnibus, liberis et servis, ex æquo, si consideres. Oportet autem fratres quoque peccantes non punire, sed reprehendere : « Qui suo enim parit haculo, suum odit filium g. » Præterea gloriæ quidem expellit cupiditatem, dicens : « Væ vobis, Pharisei, quoniam amatis primas sedes in synagogis, et salutationes in foro h. » Peccatoris autem amplectitur pœnitentiam, quæ peccata sequitur, pœnitentiam diligens. Solus enim Logos est, in quem peccatum non cedit. Est enim peccatum natura omnibus innatum et commune : post peccatum autem respicere, non est cujusvis hominis, sed ejus, qui est jure magnificandus. De communicatione autem : « Venite, » inquit, « ad me omnes benedicti, este hæredes regni vobis parati a constitutione mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi comedendum : sitiivi, et dedistis mihi po-

υμών, ἐκπορευομένοις (16) ἐκ γῆς Αἰγύπτου, προσένεγκαί (17) μοι δολοκαυτώματα καὶ θυσίας, Ἄλλὰ τοῦτο ἐνετειλάμην αὐτοῖς· Ἐκαστος ὑμῶν, κατὰ τὸ πλῆσιον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ μὴ μνησκακεῖτω· ὄρκον ψευδῆ μὴ ἀγαπάτω. » Ἄλλὰ καὶ ψεύσταις καὶ τετυφωμένοις προσαπειλεῖ· τοῖς μὲν ὡδὲ πως· « Οὐαὶ (18) τοῖς λέγουσι τὸ γλυκὺ πικρὸν, καὶ τὸ πικρὸν γλυκὺ· » τοῖς δὲ ὡδί· « Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἀνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες· ὁ γὰρ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται, καὶ ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται » Καὶ « τοὺς μὲν ἐλεήμονας » μακαρίζει, « ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται· » ὀργὴν δὲ ἡ Σοφία ταναλίζει, ὅτι ἄρα « ἀπολέσει (19) καὶ φρονίμους. » Βῆθ δὲ ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθροὺς κελεύει, καὶ τοὺς καταρωμένους ἡμᾶς εὐλογεῖν, προσεύχασθαι τε ὑπὲρ τῶν ἐπιρραζόντων ἡμᾶς. « Τῷ τύποντί σε, » φησὶν, « εἰς (20) τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἐὰν ἔβη σου τὸς τὸν χιτῶνα, μὴ κωλύσῃς καὶ τὸ ἱμάτιον. » Περὶ δὲ τῆς πίστεως· « Πάντα ὅσα ἐὰν αἰτήσῃσθε (21) ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες, λήψετε, » φησὶν. « Πίστον (22) δὲ ἀπίστοις οὐδὲν, » κατὰ Πίνδαρον. Καὶ οἰκέταις (23) μὲν χρηστέον, ὡς ἑαυτοῖς· ἄνθρωποι γὰρ εἰσιν, ὡς ἡμεῖς· ὁ γὰρ Θεὸς πᾶσιν, τοῖς ἐλευθέροις καὶ τοῖς δούλοις, ἐστίν, ἂν σκοπῆς, ἴσος. Δεῖ δὲ καὶ τοὺς πλημμελοῦντας τῶν ἀδελφῶν (24) οὐ καλῶζειν, ἐπιτιμᾶν (25) δέ· « Ὁ γὰρ φειδόμενος, » φησὶ, « τῆς βακτηρίας ἑαυτοῦ μισεῖ τὸν ἑαυτοῦ υἱόν. » Ἐτι τὴν μὲν φιλοδοξίαν ἀποσκορακίζει· « Οὐαὶ ὑμῖν, Φαρισαῖοι, » λέγων, « ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκλιθεῖραν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμούς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, » τὴν δὲ μετάνοιαν (26) τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀσπάζεται, τὴν ἐπομένην ταῖς ἁμαρτίαις μετάνοιαν ἀγαπᾶν· μόνος (27) γὰρ ἀναμάρτητος αὐτὸς ὁ Λόγος· τὸ μὲν γὰρ ἐξαμαρτάνειν πᾶσιν ἐμφυτον καὶ κοινόν· ἀναδραμεῖν δὲ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐ τοῦ τυχόντος ἀνδρός, ἀλλὰ ἀξιολόγου. Περὶ δὲ τῆς μεταδόσεως, « Δεῦτε (28), » εἶπε, « πρὸς με πάντες οἱ εὐλογημένοι· κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ἐπεινάσα γὰρ, καὶ δεδώκατέ (29) μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποίησατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με· ἀσθενής, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐψύλακα γὰρ ἡμην, καὶ ἤλωθετέ πρὸς με. » Καὶ τότε τ-

✠ P. 307 ED. POTTER. a Isa. v, 20, 21. b Luc. xiv, 11; xviii, 14. c Matth. v, 7. d Prov. xv, 1 sec. LXX. e Matth. v, 40; Luc. vi, 27, 28, 29. f Matth. xxi, 22. g Prov. xiii, 24. h Luc. xi, 43.

et Zacharias cap. viii, 16, e quibus locis conjunctis et paulum mutatis hæc Clemens composuisse videtur.

(16) Ἐκπορευομένοις. Abest a Nov.

(17) Προσένεγκαί. Pal. ms. προσετέγκαί, infinito modo. STLB.—Consentit Reg., eaque vera lectio est.

(18) Οὐαὶ. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πικρὸν, καλὸν... οἱ τῖθένας τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν. Isai. Paulo post : « Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται, Luc.

(19) Ἀπολέσει. Ἀπόλλυσι Prov.

(20) Εἰς. Ἐπί, Luc. Paulo post, καὶ ἀπὸ τοῦ ἀφροντός σου τὸ ἱμάτιον καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς, Luc. Verum Matthæus χιτῶνα λαβεῖν θέλοντι jubet ἀφείναι τὸ ἱμάτιον. Quæ Clemens, διὰ μνήμης S. Scripturas recitans, cum Lucæ verbis commisuisse videtur.

(21) Ἐὰν αἰτήσῃσθε. Ἄν αἰτ. Bod., Reg., αἰτή-

σῃτε, Matth.

(22) Πίστόν. Exstat inter Pindari fragmenta.

(23) Οἰκέταις. Respicere videtur Coloss. iv, 1 Ephes. vi, 9, etc.

(24) Ἀδελφῶν. Οἰκετῶν, Nov.

(25) Ἐπιτιμᾶν. II Tim. iv, 2. Μοχ, Ὅς φειδόμενος τῆς βακτηρίας, μισεῖ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, Prov. Deivi Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαῖοις, Luc.

(26) Μετάνοιαν. Ezechi. xviii, 23, et alibi passim

(27) Μόνος. Nempse secundum naturam; B. Maria dono gratiæ erat ἀναμάρτητος. Μοχ, τὸ μὲν ἐξ μαρτ. onisso γὰρ, Bod.

(28) Δεῦτε. Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός; Matth. Μοχ, πρὸς με abest a Bod.

(29) Δεδώκατέ. Ἐδώκατε, Matth., Nov. Μοχ ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με abest a Bod. et Reg. Deivi τσένησα οὐρο ἀσθενής, Matth.

πτῶν τῶ Κυρίῳ πεποιθήκαμεν ἡμεῖς; Αὐτὸς ἐρεῖ ἅτιν ἐκ τῶν Παίδων, τὴν εὐποίαν καὶ τῶν ἀδελφῶν ἀγαπητικῶς εἰς ἑαυτὸν μετατρέπων (30), καὶ λέγων· « Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε τοῖς μικροῖς τούτοις, ἐμοὶ ἐποίησατε. Καὶ ἀπελεύσονται οἱ τοιοῦτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.» Τοιοῖτε μὲν οἱ λογικοὶ νόμοι, οἱ παρακλητικὸι λόγοι (31) οὐκ ἐν πλαξὶ (32) λιθίναις, δακτύλῳ γεγραμμέναις Κυρίου, ἀλλ' ἐν καρδίαις ἀνθρώπων ἐναπογεγραμμένοι, ταῖς μόνον φθορὰν οὐκ ἐπισημαίνουσι. Διὰ τοῦτο τοὶ κατεάγασιν αἱ πλάκες τῶν σκληροκαρδίων, ἵνα αἱ πίστεις τῶν νηπίων (33) ἐν μαλθακαῖς τυπωθῶσι διανοήσιν. Ἄμφορ δὲ τῶ νόμῳ ἀπέναντι τῶ λόγῳ εἰς παιδαγωγίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ (34) μὲν διὰ Μωϋσέως, ὁ δὲ δι' ἀποστόλων. Οἷα γ' οἶν (35) καὶ δι' ἀποστόλων ἡ παιδαγωγία, ἀναγκαῖόν μοι δοκεῖ καὶ περὶ τοῦ εἶδους διαλεχθῆναι τούτου· μᾶλλον δὲ ἑμαυτοῦ (36) μεμνημένος ὁ Παιδαγωγὸς ἔρη· ἅς αὐτὰς σπερματικῶς πάλιν τὰς ὑποθήκας ἐπιθήσομαι (37)· « Ἀποθήμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος (38) μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη (39). Ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῶ παροργισμῷ ὑμῶν, μηδὲ δίδοτε τόπον τῶ διαβόλῳ. Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτεύτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἰσχυρόμενος τὸ ἀγαθόν (40), ἵνα ἐχῇ μεταδιδόναι τῶ χρῆστον. Πᾶσα πικρία, καὶ ὀργή, καὶ θυμὸς, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν σὺν πάσῃ κτικῇ. Γίνεσθε εἰς ἀλλήλους χρηστοί, εὐσπλαγχνοί, ἠφιέμενοι ἕκαστοις, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἠφιέσατο ὑμῖν. Γίνεσθε οὖν φρόνιμοι, καὶ μιμηταὶ (41) τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητὰ· καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ὑμᾶς (42). Αἱ μὲν γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι ὑποτασσέσθων, ὡς τῶ Κυρίῳ· οἱ δὲ ἄνδρες τὰς γυναῖκας τὰς ἑαυτῶν ἀγαπάτωσαν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν τὴν Ἐκκλησίαν. » Ἀγαπάτωσαν οὖν ἀλλήλους (43) οἱ συνευγμένοι, ὡς τὰ ἴδια σώματα. Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν. Οἱ πατέρες, μὴ παρο-

tum : peregrinus eram, et me collegistis : nudus, et me operuistis : infirmus, et visitastis me : eram in carcere, et ad me venistis a. » Et quando fecimus aliquid horum Domino? Ipse rursus dicit Dominus, fratrum benevolentiam benevole in seipsum convertens, et dicens : « Quodcumque fecistis his parvis, mihi fecistis. Et ibunt, qui tales sunt, in vitam æternam b. » Tales sunt Logi leges, verba consolatoria, non in tabulis lapideis digito Domini scriptis, sed scriptæ in cordibus hominum, in quas solum non cadit interitus. Idcirco fractæ sunt tabulæ eorum, qui erant duri cordis, ut fides puerorum imprimeretur in teneris mentibus. Ambæ autem leges Logo serviebant ad hominum institutionem : illa quidem per Moysem, hæc vero per apostolos. Cujusmodi autem tradita sit per apostolos puerilis institutio, mihi videtur de eo quoque genere necessario disserendum. Imo vero sui recordatus dicit Pædagogus. Atque ipsa quidem eorum præcepta rursus exponam veluti in semine : « Deposito mendacicio, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quoniam sumus alter alterius membra. Sol non occidat super iracundiam vestram, neque locum date diabolo. Qui furabatur, non amplius furetur : sed potius laboret, operans bonum, ut possit impertiri egenti. Omnis amaritudo, et ira, et exandescencia, et clamor, et maledictum tollatur a vobis, cum omni vitio. Estote alter in alterum benigni, misericordes, vobis invicem gratificantes, quemadmodum Deus quoque vobis in Christo gratificatus est. Estote ergo prudentes, et Dei imitatores, sicut filii dilecti ; et ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit vos. Mulieres quidem propriis viris subjiciantur, tanquam Domino. Mariti autem suas uxores diligant, sicut Christus dilexit Ecclesiam. » Se ergo invicem diligant, qui sunt conjuncti, et sicut propria corpora. Filii, obedite vestris parentibus. Patres, ne provo-

* P. 308 ED. POTTER, 263 ED. PARIS. • Matth. xxv, 34, 35, 36. ὅ Ibid., 40, 46.

(30) Καὶ τότε . . . μετατρέπων. His verbis abbreviavit Math. xiv, 37, 38, 39, et partem 40. Porro ἐπιπίαν τῶν ἀδελφ. omisso καὶ, habet Nov.

(31) Οἱ παρακλητικοὶ λόγοι. Hæc absunt a Pal., Bod., Reg.

(32) Οὐκ ἐν πλ. Respicit II Cor. iii, 3 : Φανερούμενοι, ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλὰ ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνας.

(33) Νηπίων. H. e. Christianorum, quos Clemens Julæis σκληροκαρδίους opponit.

(34) Ο. Oi, Bod., Reg.

(35) Οἷα γ' οἶν. Οἷα οἶν, Reg. Porro quæ præcedunt, e Moyse ac prophetis, vel ipsius Christi sermonibus petita sunt. Jam sequuntur præcepta ex apostolicis Epistolis.

(36) Μᾶλλον δὲ ἑμαυτοῦ. Rectius ἑαυτοῦ quam ἑμαυτοῦ A., inquit Sylburgius. Idem dicit Lowthius. Verum ea, quæ sequuntur, non δι' ἑαυτοῦ, « per semetipsum, » sed per apostolos ac Clementem suggerit Christus Pædagogus. Scribendum igitur : Μᾶλλον δὲ δι' ἑμαυτοῦ μεμν. « Vel potius ipse Pædagogus per me memorans, illa ipsa, quæ ego rursus in semine suggeram, præcepta fatur. » (quam lectionem exhibent Bod., Reg.

(37) Σπερματικῶς . . . ἐπιθήσομαι. « Quasi principia quædam eruditionis exponam. » Ita σπερματικῶς εἰρήσθω, Strom. vii, p. 798. Lowth.

(38) Ἐκαστος. Abest a Bod., Reg.

(39) Μέλη. Sequitur : Ὅργιζεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε ὁ ἥλ., Ephes.

(40) Ἀγαθόν. Ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, Ephes. Μοχ χρεῖαν ἔχοντι pro χρῆζοντι. Dein, πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργή, καὶ κρ. Ibid.

(41) Γίνεσθε οὖν φρόνιμοι καὶ μιμηταὶ καὶ φρόνιμοι καὶ μιμηταὶ φρόνιμοι ὡς θεοί, Matth. x, 16. Unde in hunc locum irrepsisse videtur, Clemente scilicet διὰ μνήμης S. Scripturas recitante.

(42) Ὑμᾶς. Rectius est ἡμᾶς, « nos, » prima persona. SYLBURG. — Ἡμᾶς, Ephes., Nov. Mox αἱ γυναῖκες, Ephes. Unde in seq. periocha δὲ addit Clemens. Dein, ὑποτάσσεσθε pro ὑποτασσέσθωσαν, Ephes. Paulo post : Οἱ ἄνδρες, ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν. Ibid.

(43) Ἀλλήλους. Ἀλλήλους, Bod., Reg., ut cohæreat τῶ συνευγμένοι. Porro respicit auctor Ephes. v, 28 : Οὕτως ἀφελουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. Paulo post : τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, inverso ordine, Ephes. vi, 5.

cate ad iram filios vestros, sed educate eos in disciplina et admonitione Domini. Servi, obedite dominis secundum carnem, cum timore et tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo ex animo cum benevolentia servientes. Et domini, benefacite servis vestris, remittentes minas, scientes quod et ipsorum et vester Dominus est in caelis, et non est personæ acceptio a.) — « Si vivimus spiritu, spiritu et ambulemus. Ne simus vanæ gloriæ cupidi, alter alterum provocantes, alter alteri invidentes. Alter alterius onera portate, et ita implete legem Christi. Ne erretis, Deus non subsannatur. Quod bonum est facientes, ne animo deficiamus, proprio enim tempore metemus, non dissoluti b. Pacem in vobis agite. Adhortamur autem vos, fratres, admonete insolentes, consolemini pusillanimes, sustinete infirmos, patientes estote erga omnes. Videte, ne quis malum alicui pro malo reddat. Spiritum ne extinguatis. **114** Prophetiam ne nihili ducatis. Omnia autem ✕ probate, et quod bonum est tenete. Ab omni specie mala abstinete c.) — « In oratione perseverate, vigilantes in ipsa, in gratiarum actione. In sapientia ambulate apud eos, qui extra sunt, tempus redimentes. Sermo vester semper in gratia, sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere d.) — « Enutriamini in sermonibus fidei. Exerceamini ad pietatem: corporalis enim exercitatio ad modicum est utilis: pietas autem est utilis ad omnia, habens promissionem vitæ, quæ nunc est, et futuræ e.) — « Qui fideles habent dominos, ne contemnant, quoniam fratres sunt; sed magis servant, quoniam sunt fideles f.) « Qui largitur, sit in simplicitate; qui præest, in studio; qui miseretur, in hilaritate; charitas non ficta; malum odio habentes, bono adhærentes, fraterna dilectione vestri invicem amantes, honore vos invicem prævenientes, studio non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes, spe gaudentes, afflictionem sustinentes, in oratione perseverantes, hospitalitatem persequentes, usibus sanctorum communicantes g.) Hæc pauca ex multis, exempli gratia, ex ipsis Scripturis percurrens Pædagogus, suis arponit pueris, per quæ, ut ita dicam, funditus excinditur vitium et tollitur iniquitas. Plurima autem alia præcepta, quæ ad electas personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt: hæc quidem presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia

✕ P. 309 ED. POTTER, 264 ED. PARIS. a Ephes. iv, 25, 26, 27, 28, 29, v, 1, 2, 22, 25; vi, 1, 4, 5, 6, 7, 9. b Galat. v, 25, 26; vi, 2, 7, 9. c I Thess. v, 13, 14, 15, 19, 20, 21, 22. d Coloss. iv, 2, 5, 6. e I Tim. iv, 6, 7, 8. f Ibid. vi, 2. g Rom. xii, 8, 9, 10, 11, 12, 15.

(44) Ὡς τῷ Χριστῷ, ἐκ ψ. Ὡς τῷ Χριστῷ· μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, ἀλλ' ὡς δούλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς· μετ' εὐν. Ephes. Mox, τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, Clemens mutavit in εὐποιεῖτε τοὺς οἰκέτας ὑμῶν. Dein, καὶ ὑμῶν αὐτῶν pro καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, Ephes. Paulo post, προσωπολήψια οὐκ ἐστὶ παρ' αὐτῶν. Ibid.

(45) Γινώμεθα. Γινώμεθα, Bod., Reg.

(46) Καρῶ γ. Quæ sequuntur, sic distingue: καρῶ γὰρ ἰδίῳ θερίσσομεν, μὴ ἐκλυόμενα. Εἰρηνεύετε ἐν ἄλ. c proprio enim tempore metemus, si non deficiamus. Pacem inter vos ag.) Nam μὴ

Α οργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου. Οἱ δούλοι, ὑπακούετε τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἀπλότῃ τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ, ἐκ ψυχῆς (44) μετ' εὐνοίας δουλεύοντες. Καὶ οἱ κύριοι, εὐποιεῖτε τοὺς οἰκέτας ὑμῶν, ἀνιέντες τὴν ἀπειλή· εἰδότες ὅτι καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν ὁρανοῖς, καὶ προσωπολήψια οὐκ ἐστίν.) — « Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. Μὴ γινώμεθα (45) κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλοῦμενοι, ἀλλήλους φθονοῦντες· ἀλλήλων τὰ βέβηρα βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. Τὸ καλὸν ποιοῦντες, μὴ ἐκκακῶμεν· καρῶ γὰρ (46) ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι. Εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Παρακαλούμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί· νοουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους· παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους· ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν· μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας· ὁρᾶτε μὴ τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τιλὴ ἀποδῶ. Τὸ Πνεῦμα μὴ σθένυντε· προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε. Πάντα ᾧ δοκιμάζετε (47)· καὶ τὸ καλὸν κατέχετε· ἀπὸ παντὸς εἶδους πονηροῦ ἀπέχεσθε· τῇ προσευχῇ προσκατερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ, ἐν εὐχαριστίᾳ· ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἵνα ἡρτυμένοσ, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἐνὶ ἐκάστῳ ἀποκρίνεσθαι. Ἐντρέφεσθε τοῖς λόγοις τῆς πίστεως. Ἰνμνάξεσθε πρὸς εὐσέβειαν· ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα (48) ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα τῆς ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης. Οἱ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας· μὴ καταφρονεῖτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν· ἀλλὰ μάλλον δουλεύετωσαν, ὅτι πιστοὶ εἰσιν. Ὁ μεταδιδοὺς ἔστω (49) ἐν ἀπλότῃ· ὁ προϊστάμενος ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεύων ἐν ἰλαρότῃ· ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος· ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προσηγούμενοι, τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί, τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες, τῇ ἐπιπέδι χαίροντες, τῇ θλίψει ὑπομένοντες, τῇ προσευχῇ προσκατεροῦντες, τὴν φιλοξενίαν (50) διώκοντες, ταῖς χρείαις τῶν ἀγίων κοινωνοῦντες.) Ὅλίγα ταῦτα ἐκ πολλῶν, δείγματος χάριν, ἀπ' αὐτῶν διεξελθόντων θείων Γραφῶν ὁ Παιδαγωγὸς, τοῖς αὐτοῦ παρατίθεται παισίν, δι' ὧν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀρῶν ἐκχόπτεται κακία, καὶ περιγράφεται ἀδικία. Μυρία δὲ ὅσαι ὑποθήκαι, εἰς πρόσωπα ἐκλεκτὰ διατείνουσαι

ἐκλυόμενοι exstat Gal. vi, 9: quæ vero sequuntur I Thess. v. 15.

(47) Πάντα δὲ δ. Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλ. omis sis δὲ et καλ. Thess.

(48) Πάντα. Πάντας Bod. Mox, ἔχουσα ζωῆς absque τῆς Tim.

(49) Ἔστω. Verbum ἔστω non exstat quidem in vulg. Bibl. Rom. xii, sed necessario hic a Clementi adjectum est. SYLBURG.

(50) Τὴν φ. Hæ sententiæ inverso ordine exstant Rom. xii.

εγγεγράφεται ταῖς βίβλοις ταῖς ἀγίαις· αἱ μὲν, πρεσβυτέρους (51), αἱ δὲ, ἐπισκόπους, αἱ δὲ διακόνους, ἄλλαι χήραις, περὶ ὧν ἄλλος ἂν εἴη λέγειν καιρὸς· πολλὰ δὲ καὶ δι' αἰνιγματικῶν, πολλὰ δὲ καὶ διὰ παραβολῶν τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἐξεστὶν ὠφελεῖσθαι. Ἄλλ' οὐκ ἐμὸν, φησὶν ὁ Παιδαγωγός, διδάσκειν ἐπιτύτα διδασκάλου δὲ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀγίων ἐκείνων λόγων χρῆζομεν, πρὸς ὃν ἡμῖν βαδιστέον. Καὶ δὴ ὦρα γε ἐμοὶ μὲν πεπαῦσθαι τῆς παιδαγωγίας, ὑμᾶς δὲ ἀκροᾶσθαι τοῦ διδασκάλου (52). Παλαιῶν δὲ οὗτος ὑμᾶς, ὑπὸ καλῆ τετραμμένους ἀρωγῆ, ἐκδιδάξεται τὰ λόγια. Εἰς καλὸν δὲ ἡ Ἐκκλησία ἦσε, καὶ ὁ νομφίος, ὁ μόνος διδασκαλός, ἀγαθὸ Πατρός ἀγαθὸν βούλημα (53), σοφία γνήσιος, ἀγίασμα γνώσεως· « καὶ αὐτὸς ἰλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, » ὡς φησὶν ὁ Ἰωάννης, ὁ ἰωμενός (54) ἡμῶν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν, τὸν ἴδιον ἑθροπον, Ἰησοῦς· « Οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον ἁμαρτιῶν (55), ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκωμεν, ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τηρῶμεν. Ὁ λέγων ὅτι ἐγνώκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστίν. Ὁς δ' ἂν τηρῆ αὐτὸν τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πελειώται. Ἐν τούτῳ γινώσκωμεν, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐμέν. Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει καθὼς καθεὶνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς περιπατεῖν. » Ὡ τῆς πατρὸς θερέματα παιδαγωγίας! τὸ καλὸν τῆς Ἐκκλησίας πληρῶσωμεν πρόσωπον, καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν προσδράμωμεν οἱ νήπιοι μητέρα· κἂν ἀκροατὴ τοῦ Λόγου γενόμεθα, τὴν μακαρίαν δοξάζωμεν ἀνομιάν (56), δι' ἣν παιδαγωγεῖται μὲν ὁ ἄνθρωπος, ἀγιάζεται δὲ ὡς Θεοῦ παιδίον· καὶ πολιτεύεται (57) μὲν ἐν οὐρανοῖς, ἀπὸ γῆς παιδαγωγούμενος, πατέρα δὲ ἐκεῖ λαμβάνει, ὃν ἐπὶ γῆς μανθάνει. Πάντα ὁ Λόγος καὶ ποιεῖ, καὶ διδάσκει, καὶ παιδαγωγεῖ. Ἰππος ἔσται χαλινῷ, καὶ ταῦρος ἄγεται ζυγῷ, θηρίον

A autem viduis, de quibus fuerit aliud dicendi tempus. Multa autem etiam per ænigmata, multa vero per parabolas quoque possunt prodesse iis qui in ea incidunt : sed non est meum, inquit Pædagogus, hæc docere, sed magistro ad sancta verba exponenda opus habemus, ad quem nobis eundem est. Et jam quidem certe tempus est, mihi quidem cessandi a pædagogia, vobis autem audiendi magistrum. Cum is autem vos exceperit in bona disciplina eductos, edocebit eloquia. Recte autem cecinit Ecclesia, et sponsus, qui est solus magister, boni Patris bona voluntas, sapientia germana, sanctificatio cognitionis : « Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris, » ut dicit Joannes, qui medetur et corpori et animæ nostræ, ✕ proprio nempe homini, Jesus : « non solum autem pro peccatis nostris, sed etiam totius mundi. Et in hoc cognoscimus, quod ipsum cognovimus, si ejus mandata servemus. Qui dicit cognovi ipsum, et mandata ejus non servat, mendax est, et ipse eo veritas non est. Qui autem servat ejus sermonem, vere perfecta est in eo Dei dilectio : in hoc cognoscimus, quod in eo sumus. Qui dicit in ipso se manere, debet, sicut ille ambulavit, ipse quoque ambulare. » O alumni beatæ pædagogix ! impleamus pulchram Ecclesiæ personam, et ad bonam matrem infantes accurramus : et si simus sermonis auditores, beatam glorificemus œconomiam, per quam homo instituitur, sanctificatur autem tanquam Dei filiolus, et in cœlis quidem versatur, e terra instituitur, patrem autem illic sumit, quem discit in terra. Omnia Logos et facit, et docet, et instituit. Equus freno ducitur, et taurus jugo ducitur, fera laqueo capitur : homo autem Logo transformatur, quo feræ mansuescunt, inescantur natatilia, et attrahuntur volucres. Hic revera equo frenum struit, tauro jugum, feræ laqueum, pisci arundinem, avi

✕ P. 310 ED. POTTER, 265 ED. PARIS. • I Joan. 2, 3, 4, 5, 6.

(51) Πρεσβυτέρους. Putavit igitur Clemens, S. Scripturas episcopis, presbyteris et diaconis sua officia et munera sigillatim tribuisse. Conf. Strom. III, p. 700 edit. Paris. et quæ ibi adnotata sunt. Porro Clementis discipulus, Origenes, lib. Περὶ εὐχῆς, de debitis agens, quorum in Oratōne Domini mentio fit, postquam de generalibus officiis disseruisset, hæc addit : Χωρὶς δὲ τούτων, καθολικῶν ὄντων, ἐστὶ τις χήρας προνοουμένης ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὀφειλῆ, καὶ ἕτερα διακόνου, καὶ ἑλλή πρεσβυτέρου, καὶ ἐπισκόπου δὲ ὀφειλῆ βαρυτάτη· Præter hæc autem universaliora, est quoddam viduæ, cujus curam gerit Ecclesia, debitum, et aliud diaconi, et aliud presbyteri, et aliud sane gravissimum episcopi. »

(52) Διδασκάλου. Ejus nempe, qui adultos instituit : qualem se gerit Clemens in Στρωματικῶν libris.

(53) Βούλημα. Sic Strom. v, p. 547 : Ὁ γὰρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων Λόγος οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ προφορικὸς, σοφία δὲ καὶ χρηστότης φανερωτάτη τοῦ Θεοῦ, δύναμις τε αὐτῆς ἀπὸ παγκρατῆς... θέλημα παντοκρατορικόν. « Logos enim, seu Verbum, Patris universorum, non est verbum prolatum, sed Dei sapientia et bonitas manifestissima, et etiam omnipotens pote-

tas... voluntas omnipotens. » Tertullianus *De oratione* cap. iv : « Ipse erat voluntas et potestas Patris. » Origenes *De principiis*, et alibi : « Natus ex Patre, velut voluntas ex mente procedens. » Apud Athanasium orat. 3 et 4 contra Arianos : Βουλὴ καὶ θέλημα τοῦ Πατρὸς, « consilium et voluntas Patris. » *Recognitiones* S. Clementis, lib. 1, cap. 24 : « Erat semper, et est, et erit illud, a quo prima voluntas genita sempiternitate constat, et ex prima voluntate iterum voluntas. » Ubi conf. quæ adnotavit Cotelierius.

(54) Ὁ ἰωμενός. Alludit ad etymologiam τοῦ Ἰησοῦς, quod nonnulli Hebraicæ linguæ ignari a Græco ἰσθαι ducebant.

(55) Ἄμαρτιῶν. Abest a Joan. Mox, ὁ λέγων, ἐγνώκα, omisso ὅτι, Ibid. Dein, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιεπ. Ibid. ἐκεῖνος pro καθεὶνος exhibet etiam Nov.

(56) Οἰκονομίαν. Nempe Christi incarnationem, quam hoc nomine plerique Patres appellant ; eamque opponunt τῇ θεολογίᾳ, seu « sermoni » de ejus « divinitate. »

(57) Πολιτεύεται. Respicit Philip. III, 20 : Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει.

rete. Hic rempublicam regit et agros colit, imperat ἡ βροχῶ ἀλίσκεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος μεταπλάσσεται Λό-
et est administer, et universa fabricatur : γῆ, ἢ θηρία τιθασσέεται, καὶ νηκτὰ δελεάζεται,
καὶ πτηνὰ κατασύρεται. Οὗτος ὡς ἀληθῶς τεχνάζεται ἔκπῳ χαλινῶν, ταύρω ζυγῶν, θηρίῳ βρόχῳ,
κάλυπον ἰχθύϊ, πάγην ὀρνέῳ· οὗτος πολιτεύεται καὶ γεωργεῖ, ἄρχει καὶ ὑπουργεῖ, καὶ τὰ ἅλα δη-
μιουργεῖ (58).

Hic terram, ac cœlum, maris æquoraquæ alta crea-
[vit,
Astraque, quæ cœlum pulchra undique cuncta
[coronant.

Ἐρ μὲν (59) γαῖαν ἔτευξ', ἐρ δ' οὐρανὸν, ἐρ δὲ
[θάλασσαν,
Ἐρ δὲ τὰ τείρεα πάντα, τὰτ' οὐρανός ἐστεφά-
[νεται.

O divina opera! O divina præcepta! « Aqua hæc
in seipsa fluctibus reciprocetur : hic ignis iram
contineat : aer hic vegetur in æthere : terra autem
et figatur, et motu feratur. Quando ego volo homi-
nem formare, et materiam desidero, elementa sunt
mihi materia, una cum meo sfigmento cohabitato. Si
me cognoveris, ignis tibi serviet. » Talis ac tantus
est Logos. Hic est Pædagogus, mundi et hominis
opifex, et propter ipsam jam est mundi quoque pæ-
dagogus, cujus jussu ambo constamus, exspectan-
tes judicium. Neque enim furtivum fert hominibus
vocale verbum. Erit verbum sapientia, ut ait Bac-
chylides : « Irreprehensibiles autem, et inte-
gri, et inculpati Dei, » ut dicit Paulus, « fili-
lii, in medio generationis pravæ et perversæ, tan-
quam ✕ luminaria, in mundo apparete ». » Quod
ergo restat in tali Logi celebratione, Logon oreinus :
« Sis propitius tuis, o Pædagoge, pueris, pater,
auriga Israel, filii et pater, unum ambo, Domine.
Da nobis, ut tua sequentes præcepta, impleamus
similitudinem imaginis, et pro viribus sentiamus
bonum Deum, et judicem non acerbum : præsta-
que, ut omnes in tua pace versati, et in tuam civi-
tatem translati, cum undas peccati tranquille tra-
naverimus, placidi cum sancto Spiritu feramur,
115 et ineffabili sapientia noctu et interdium ad
perfectum usque diem laudantes, gratias agamus,
et gratias agentes laudemus unum Patrem et Fi-
lium, Filium et Patrem, pædagogum et magistrum
Filium, una cum sancto Spiritu, qui unus est

Ἦ τῶν θεῶν δημιουργημάτων! Ἦ τῶν θεῶν παρ-
αγγελμάτων! « Ἰδῶρ τοῦτο ἐν ἑαυτῷ κυμαίνε-
πῦρ τοῦτα τὴν ὀργὴν συνεχέτω· ἀήρ τοῦτο (60) εἰς
αἰθέρα πλανάσθω γῆ δὲ καὶ πεπήχθω, καὶ φερέσθω.
"Οὐκ ἂν ἐγὼ θέλω ἄνθρωπον ἐπι πλάσαι, καὶ βούλομαι
ὕλην, ὕλην ἔγω τὰ στοιχεῖα· συνοικῶ μου τῷ πλά-
σματι. Ἐάν με γεωργίης, δουλεύσει σοι τὸ πῦρ.»
Τοσοῦτος ὁ Λόγος· οὗτος ὁ Παιδαγωγός, ὁ τοῦ κόσ-
μου καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργός, καὶ δι' αὐ-
τῶν (61) ἤδη καὶ τοῦ κόσμου παιδαγωγός· οὗ τῆ
ἐγκελεύσει ἄμφω συνεστήκαμεν, προσμένοντες τὴν
χρῆσιν· οὐ γὰρ ὑπόκλοπον (62) φορεῖ βροτοῖσι φωνάεντα
λόγον· ἔσται λόγος σοφία, ὡς φησι Βακχυλίδης· « Τὰ
δὲ ἀμεμπτα καὶ ἀκέραια καὶ ἄμωμα τοῦ Θεοῦ,
κατὰ τὸν Παῦλον, « τέκνα, μέσον γενεᾶς σχολιᾶς καὶ
διστραμμένης, φωστῆρων δίκην, ἐν κόσμῳ φαί-
νεσθαι (63)· "Ὅπερ οὖν λοιπὸν ἐπὶ τῷ αὐτῷ πανη-
γύρει τοῦ Λόγου, τῷ Λόγῳ προσευξώμεθα. « Ἰαθι-
τοῖς σοῖς, Παιδαγωγῆ, παιδίοις, πατῆρ, ἤλιος
Ἰσραὴλ (64), οὐκ καὶ πατῆρ, ἐν ἄμφω, Κύριε. Δὲς
δὲ ἡμῖν, τοῖς σοῖς ἐπομένους παραγγέλμασι, τὸ
ὁμοίωμα (65) πληρῶσαι τῆς εἰκόνης, ἀισθάνεσθαι (66)
τε κατὰ κράτος ἀγαθοῦ τοῦ Θεοῦ, χριτοῦ τε μὴ
πικροῦ· καὶ πάρασχε ἅπαντα (67) αὐτὸς ἐν εἰρήνῃ
τῆ σῆ πολιτευομένους, ἐν τῆ σῆ μετατιθεμένους
πῶλει, ἀκυμάντως τῆς ἁμαρτίας τὸν κλύδωνα δια-
πλεύσαντας, γαληνιώντας ἀγίῳ συμφέρεσθαι Πνεύ-
ματι· σοφίᾳ τῆ ἀνεκφράστῳ, νύκτωρ, μεθ' ἡμέ-
ραν (68), εἰς τὴν τελείαν ἡμέραν εὐχαριστοῦντας·
αἰνεῖν, αἰνῶντας εὐχαριστεῖν (69), τῷ μόνῳ Πατρὶ

✕ P. 311 ED. POTTER, 266 ED. PARIS. * Philip. II, 15.

(58) Τὰ ἅλα δημιουργεῖ. Pal. ms. τὰ ἅλα δημ.
« cætera fabr. » SYLB. — Consentit Reg.

(59) Ἐρ μὲν. Verba Homeri de Vulcano Achillis
clypeum fabricante. Sunt autem *Iliad.* Σ, vers. 485, D
485. Medium inter hos omisit Clemens, qui sic se
habet :

Ἡέλιόν τ' ἀνάμαρτα, Ἐελίην τε κλίθουσαν.

(60) Ἄήρ τοῦτο. Forte legendum ἄήρ οὗτος,
« aer hic. » SYLBURG.

(61) Δι' αὐτῶν. Pal. ms. δι' αὐτόν, « propter ip-
sum. » SYLBURG. — Consentiant Bod., Reg.

(62) Οὐ γὰρ ὑπ. Scribe, ut sensus aliquis con-
stet : Οὐ γὰρ δὲ ὑπόκλοπον φορεῖ βροτοῖσι φωνάεντα
λόγον, ἔσται Λόγος σοφία, ὡς φ. B. « Non enim, »
qui furtivum fert hominibus vocalem sermonem,
« ut ait Bacchylides, erit Logos Sapientia. » Porro
pro ἔσται Pal. ms. habet ἔσπε, quod ut putat Syl-
burgius, nec pro verbo, nec pro adverbio stare pō-
test. Eamdem tamen lectionem præbent Nov. et
Reg. Verum ai et e, ut alias dictum est, admodum
εὐμετάβολοι sunt. Dein, λόγος σοφίας pro λόγος σο-
φία habet Bod.

(63) Φαίνεσθαι. Forte leg. φαίνεται. SYLBURG. —

Vel φαίνεσθαι ex Nov. Porro hæc e Philip. imper-
fecte, et tanquam e memoria recitat.

(64) Ἰσραὴλ. Abest a Nov.

(65) Τὸ ὁμοίωμα. Conf. quæ superius dicta sum
Pædag. I, cap. 12, p. 133, edit. Paris. et *Strom.* II
p. 405, etc. Distinguit Clemens ὁμοίωμα et εἰκόνα
Dei : et posteriorem omnes homines, prius vero
solos bonos habere existimat. Maximus cent. 5
De charitate, n. 25 : Κατ' εἰκόνα μὲν πᾶσα φύσις
λογική ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὁμοίωσιν δὲ μόνοι ἀγαθοὶ
καὶ σοφοί. *Recognitiones Clementis* lib. V, cap. 15
« Qui imaginem Dei in se gerit, etiamsi similitudo
dinem perdidit. » Dein, c. 25 : « In omni enim hu-
mine est imago Dei : non in omnibus vero simili-
tudo, sed ubi benigna anima est et mens pura. »
Clementinorum Homil. X, c. 7, similia occu-
runt.

(66) Αἰσθάνεσθαι. Αἰσθάνεται Nov.

(67) Ἀπάντα. Ἀπαντας non incommode leg
interpres.

(68) Μεθ' ἡμ. Καθ' ἡμ. Nov.

(69) Εὐχαριστοῦντας αἰνεῖν, αἰνῶντας εὐχα-
ριστεῖν. Sic procul dubio scribendum : quavis

καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρὶ, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ A omnia, in quo omnia, per quem omnia sunt unum, Υἱῷ (70), σύν καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· πάντα τῷ ἐνὶ ἑνὶ (71) τὰ πάντα· δι' ὃν τὰ πάντα ἐν· δι' ὃν τὸ ἀεὶ· ὃ μὲν πάντες· ὃ δόξα, αἰῶνες (72)· πάντα τῷ ἁγαθῷ, πάντα τῷ καλῷ, πάντα τῷ σοφῷ· τῷ δικαίῳ τὰ πάντα· ᾧ ἡ δόξα καὶ νῦν (73), καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας αἰώνων. Ἀμήν. » Ἐπεὶ δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμᾶς καταστήσας ὁ Παιδαγωγός, αὐτὸς ἑαυτῷ παρακατέθετο, τῷ διδασκαλικῷ καὶ πανεπισκόπῳ λόγῳ, καλῶς ἂν ἔχοι ἡμᾶς ἐνταῦθα γενομένους, μισθὸν εὐχαριστίας, δικαίως κατάλληλον ἀστίου παιδαγωγίας αἶνον ἀναπέμψαι Κυρίῳ.

Ἦμος (74) τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ ἀγίου B ❖ *Hymnus Christi Servatoris a sancto Clemente compositus.*

Στόμιον πύλων ἀδαῶν,
Πτερὸν ὀρνίθων ἀπλανῶν.
Οἶαξ (75) νηπίων ἀτρεχῆς,
Ποιμὴν ἀρνῶν βασιλικῶν·
Τοὺς σοὺς ἀφελεῖς
Παῖδας ἀγειρον,
Αἰνεῖν ἁγίως,
Ἵμνεῖν ἀδόλως
Ἀχάκοις στόμασι
Παῖδων ἡγήτορα Χριστέν.
Βασιλεῦ ἁγίων,
Λόγε πανδαμάτωρ
Πατὴρ ὀψίστου,
Σοφίας πρύτανι,
Στήριγμα πόων
Διωνοχαρῆς (76),
Βροτέας γενεᾶς
Σωτὴρ Ἰησοῦ,
Ποιμὴν, ἀροτήρ
Οἶαξ, στόμιον,
Πτερὸν οὐράνιον
Παναγούς (77) ποιμνης·
Ἄλιεῦ μερῶπων
Τῶν σωζομένων,
Πελάγους κακίας
Ψυχῶς ἀρνούς
Κύματος ἐχθροῦ
Γλυκερῆ ζωῆ (78) δελεάζων·
Ἦγου, προβάτων
Λογιῶν ποιμὴν.

Frenum pullorum indocilium,
Penna volucrum non errantium
Vernus clavus infantium,
Pastor agnorum regalium,
Tuos simplices
Pueros congrega,
Ad sancte laudandum,
Sincere canendum
Ore innoxio
Christum puerorum ducem.
Rex sanctorum,
Verbum, qui domas omnia,
Patris altissimi.
Sapientiae rector,
Laborum sustentaculum,
Ævo gaudens,
Humani generis
Servator Jesu,
Pastor, arator,
Clavus, frenum,
Penna caelestis
Sanctissimi gregis,
Piscator hominum,
Qui salvi fiunt;
Pelagi vitii
Pisces castos
Unda ex infesta
Dulci vita inescans.
Sis dux, ovium
Rationalium pastor.

❖ P. 312 ED. POTTER, 267 ED. PARIS.

codices mss. et impressi habeant imperfecte, αἰνοῦν-
τας εὐχαριστεῖν, αἰνεῖν. Sylburgio αἰνεῖν, ut super-
fluum, expungendum videbatur.

(70) Υἱῷ καὶ Πατρὶ, παιδαγωγῷ καὶ διδασκάλῳ
Υἱῷ. Sic recte distinguunt Pal. (teste Sylburg.)
Bod. et Reg. Impressi vero codices hoc modo, Υἱῷ
καὶ Πατρὶ παιδαγωγῷ, καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ. Porro
amplissimum hoc τὸ ὁμοούσιον Filii Dei, ejusque
S. Spiritus veræ divinitatis, contra Arianos
testimonium est.

(71) Ἐν ᾧ. Horum, quæ sequuntur, pars de-
sumpta est ex Gal. III, pars ex Rom. XII. SYLBURG.

(72) Ὁ δόξα, αἰῶνες. Clarissimus Grabius not.
in Balli τοῦ μακαρίτου *Defensionem fidei Nicænae*,
sect. 2, cap. 6, pag. 89, ait : « Hæc potius ita ver-
bula puto : *Cæpi gloria sunt sæcula*, i. e. spi-
ritus caelestes, sive angeli. De qua τῶν αἰώνων
ἐπισημάντην vide notata ad Irenæum. »

(73) Καὶ νῦν. Abest a Nov.

(74) Ἦμος. Clarissimus Pater Bullus in *Defen-
sione fidei Nicænae*, sect. 3, c. 2, p. 189, ait : « Vi-
detur mihi hic hymnus desumptus ex canticis sa-
ctis in primæva Ecclesia usurpatis, vel certe ad
eandem imitationem compositus. De psalmis illis
celebris est Cæii locus apud Eusebium *ecclesiasticæ
Historiæ* lib. v. cap. 28, ubi Artemonæ satis impu-

denter objicienti, dogma de Filii æternitate ante
Victoris tempora non fuisse in Ecclesia receptum,
inter alia Caius ille hæc respondet : Ψαλμοὶ δὲ ὅσαι
καὶ ὄδα ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι,
τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν Χριστὸν, ὕμνουσι θεολο-
γοῦντες. « Psalmi quoque et cantica fratrum ab
initio a fidelibus conscripta, Christum Verbum Dei
concelebrant, divinitatem ei tribuendo. » De iisdem
hymnis Plinius *Epistolarum* lib. x, epist. 97, ad
Trajanum, ex Christianorum apostatarum confes-
sione hæc refert : « Affirmabant autem hanc fuisse
summam vel culpæ suæ, vel erroris, quod essent
solti stato die ante lucem convenire, carmenque
Christo, quasi Deo, dicere secum injvæni. » Scilicet
ipsis apostolorum temporibus æternæ ac divina
Filii majestas a fidelibus etiam in publica liturgia
celebrabatur. » Hæc ille. Conf. Eusebium *eccle-
siasticæ Hist.* lib. vii, cap. 30, ubi de Paulo Samo-
sat. agit, et ejusdem libri cap. 24, quæque ibi
adnotavit Valesius. Ab st hymnus sequens a Pal.
mss. et Nov.; habent Reg. et Bod.

(75) Οἶαξ. Guil. Canterus legit : Οἶαξ νηῶν ἀτρο-
χῆς, metro convenientius. H. SYLBURG.

(76) Διωνοχαρῆς. Διωνοχαρῆ, Bod., Reg.

(77) Παναγούς. Παναγούς, Reg.

(78) Ζωῆ. Ζῶν, Bod., Reg.

ΠΑΤΡΟΙ ΓΑ. VIII.

82

Sancte, sis dux,
 Rex, puerorum intactorum.
 Vestigia Christi,
 Via caelestis,
 Verbum perenne,
 Aevum infinitum,
 Lux aeterna,
 ✕ Fons misericordiae,
 Operator virtutis,
 Honestam vitam
 Deum laudantium, Christe Jesu,
 Lac caeleste
 Dulcibus uberibus
 Nympharum gratiarum,
 Sapientiae tuae expressum,
 Infantuli
 Ore tenero
 Enutriti,
 Mammae rationalis
 Roscido spiritu
 Impleti,
 Laudes simplices,
 Hymnos veraces,
 Regi Christo,
 Mercedes sanctas
 Vitae doctrinae,
 Canamus simul,
 Canamus simpliciter
 Puerum valentem,
 Chorus pacis,
 Christo geniti,
 Populus modestus,
 Psallamus simul Deum pacis.

In Pædagogum.

Hoc, institutor, offero sertum tibi
 Orationis nexibus textum integris
 E pascuis, quibus frui per te licet:
 Ut artifex apicula, quando gramina
 Vindemiat campis, labore ex utili
 Cerami e favis domino suo dat optimam.
 Nam sum licet minimus, tuus sum servulus,
 (At te decet laudare leges ob tuas)
 O rex, bonorum munus mortalibus
 Largitor, universitatis et parens,
 Qui templa magni solus ornatum et poli
 Molitus es, sermone connectens sacro;
 Quique indicasti lumen et clarum diem,
 Et quas fideles astra discuntur vias,
 Tum quomodo consistat aequor et solum,
 Annique gyro tempora obliquo meant,
 Et ver et hiemem et tempus aestivum, simul
 Et fructuum autumnum parentem divitem;
 Ornatum et edidisti inornato e chaos,
 Informi et e materia adornasti omnia:
 Concede vitam a te datam semper bene
 Componere, atque sic gratia frui tua,
 Et facere tua divina mandata et loqui,
 Laudare semper et tuam sapientiam,
 Verbum manens tecum, quod adstat et tibi.
 Ne me opprimas penuria, opes nec des mihi:
 Sed id satis quod sit, mihi videoneum
 Largire, Pater, et optimum aevi terminum.

✕ P. 315-315 ED. POTTER, 268-269 ED. PARIS.

(79) Ἀτρεκεῖς. Ἀτελεκεῖς, Bod., mendose.

(80) Χριστόγονοι. Χριστόγονοι, Reg., Bod.

(81) *Eis tōn Π.* Hymnum hunc B. Pater Fellus, Oxoniensis nuper episcopus, inter fragmenta Clementis retulit, quae simul edidit cum libro, cui titulus: *Quis dives salvetur*, Oxon. 1683; exstare autem admonuit sub ἀδελφου titulo in codice quodam collectaneorum miscellaneorum ex Graecis poetis, in bibliotheca Bodleiana asservato. Eum praeterea hymno praecedenti subiiciunt, Reg. et Bod.

(82) Πόνωρ. Seu potius πόνων.

(83) Ἀναξ βρ. Ἀναξ τῶν βρ. Reg., metro repugnante.

(84) Ἄστρα. Scribe ἀστροῖς. Utramque lectionem

A Ἄγιε, ἡγῶ.
 Βασιλεῦ, παίδων ἀνεπάφων.
 Ἴγνια Χριστοῦ,
 Ὅδῳ οὐρανία,
 Λόγος ἀέναντος,
 Αἶον ἀπλετος,
 Φῶς ἀίδιον,
 Ἐλέους πηγῆ,
 Ῥεκτήρ ἀρετῆς.
 Σεμνὴ βιωτῆ
 Θεὸν ὑμνοῦντων, Χριστῆ Ἰησοῦ,
 Γάλα οὐράνιον
 Μαστῶν γλυκερῶν
 Νύμφης χαρίτων,
 Σοφίας τῆς σῆς ἐκθλιδόμενον,
 Οἱ νηπίαχοι
 Ἀταλαῖς στόμασιν
 Ἀτιταλλόμενοι,
 Θηλῆς λογικῆς
 Πνεύματι δροσερῷ
 Ἐμπιπλάμενοι,
 Αἰνους ἀρεταίς,
 Ἵμνους ἀτρεκεῖς (79).
 Βασιλεῦ Χριστοῦ,
 Μισθοῦς ὀσίους
 Ζωῆς διδασκῆς,
 Μέλπωμεν ὁμοῦ,
 Μέλπωμεν ἀπλῶς,
 Παῖδα κρατερόν.
 Χορὸς εἰρήνης
 Οἱ Χριστόγονοι (80),
 Λαὸς σώφρων,
 Ψάλλωμεν ὁμοῦ θεὸν εἰρήνης.

Eis tōn Παιδαγωγόν (81).

C Σοὶ τόνδε κἀγὼ, Παιδαγωγέ, προσφέρω
 Λόγοισι πλέξας στέφανον ἐξ ἀκηράτου
 Λειμῶνος, ἡμῖν οὐ παρέχου τὰς νομάς,
 Ὃς ἐργάτις μέλιττα, χωρίων ἀπο
 Βλάστην τρυφώσα, χρηστὸν ἐκ σίμβλων πόνων (82),
 Κηρὸν δίδωσι τὸν γλυκὺν τῷ προστάτῃ.
 Εἰ καὶ βραχὺς ὁ ἐγὼ τις οἰκέτης γὰρ σός.
 (Δεῖ γὰρ σε τοῖς σοῖς εὐλογεῖν θεοπίσματιν.)
 Ἄναξ βροτῶν (83) μεγιστε τῶν καλῶν δοτήρ,
 Ἐσθλῶν χορηγέ, καὶ τὸ πᾶν κτίσας, πάτερ,
 Ὅς οὐρανόν τε καὶ τὸν οὐρανῶν μόνος
 Κόσμον πέθεικας, ἀρμόσας θεῖον λόγον.
 Ὁ δαίξας αὐτὸς ἡμέραν τε καὶ φάος
 Καὶ τὸν πολοῦσιν ἄστρα (84) νημερτῆ δρόμον.
 Εἰ τῷ δ' (85) ὅποι γῆ καὶ θάλασσα προσμενοί (86),
 Τρόπων τε καὶ χρόνῳ εὐστόχως δῆσας κύκλω,
 Ἐαρ τε καὶ χειμῶνα καὶ θέρος πάλιν,
 Τοῦ τε μετοπώρου τάξιν ἐξηρητισμένην.
 Ὅλον τε κόσμον ἐξ ἀκοσμίας κτίσας
 Ἵλης ἀμόρφου, τὸ δὲ τὸ (87) πᾶν καταρτίσας,
 Αὐτὸς (88) ζῶν τε τὴν σὴν ἀσφαλῶς ἀεὶ βιοῦν.
 Χάριν τε σὴν (89) ἀσφαλῶς παράσχε μοι,
 Ποιεῖν τε καὶ τὰς σὰς λέγειν (90) θείας γραφάς,
 Αἰνεῖν ἀεὶ σε καὶ τὸν ἐκ σοῦ πάνσοφον
 Τόν σοι συνόντα καὶ παρόντα σοι Λόγον.
 Μὴ μοι καὶ (91) πένιαν, μηδὲ μὴν πλοῦτον δίδου.
 Τάξιν δὲ τοῦ θεόντος ἀνταρκεσάτην.
 Πάτερ, παράχου, καὶ καλὸν βίον τέλος.

exhibit Reg.

(85) *Ei τῷ δ'*. F. ἐνταῦθ', Föll.; εἰ τῷ θ', Reg., Bod.

(86) *Προσμενοί*. Προσμένει et προσμενοί, Bod.

(87) *Τό*. Abest a Bod., Reg., metro sic exigente.

(88) *Αὐτός*. Hic versus e Reg. et Bod. hoc modo scribi debet:

Αὐτός ζῶν τε, καὶ καλῶς ἀεὶ βιοῦν.

Ipse vitam, et beate semper vivere.

(89) *Χάριν τε σὴν*. Scribe χάριν τε τὴν σὴν ex Bod. et Reg., metro etiam exigente.

(90) *Ποιεῖν τε καὶ τ. σ. ἀ.* Ποιεῖν τὰς σὰς καὶ λέγειν, Bod. Ποιεῖν τε τὰς σὰς καὶ λέγειν, Reg., quae vera lectio est.

(91) *Kal*. Scribe δέ, ex Bod. et Reg.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ (92).

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER PRIMUS.

✠ CAPUT PRIMUM.

SEU PRÆFATIO.

Auctor propositum suum exponit quantumque utilitatis scriptores lectoribus suis conferant ostendit.

Αλείπει ἡ ἀρχή. . . . . A
ἔνα ὑπὸ χεῖρα (93) ἀναγνώσεως αὐτῆς, καὶ δυνα-
θῆς φυλάξαι αὐτάς. Πότερον δ' οὐδ' ὅλως, ἢ τισὶ κα-

Deest principium. . . . .
116 ut ea sub manu legas, et ea servare possis.
Utrum autem ne omnino quidem, an est aliquibus

(92) Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξ. Verior sequentium
librorum inscriptio hæc : Τῶν Στρωματέων λόγων
ὁ πρῶτος, ut apud Euseb. *evang. Præpar.* pag. 292 :
Ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Κλήμεντος Στρωματέων : vel
Στρωματέως ὁ πρῶτος, ut apud eundem Euseb.
evang. Præpar. pag. 240 : Τοῦτων δὲ μνημονεύει
καὶ ὁ ἡμέτερος Κλήμης ἐν τῷ πρώτῳ Στρωματέι,
ὅτι ὡς φησι... et rursus p. 594 : Ἀπὸ τοῦ πέμπτου
Στρωματέως Κλήμεντος. Imo apud ipsummet Cle-
mentem infra 401, 20; 434, 32; 449, 5; 446, 20,
459, 48; 547, 10 (edit. Paris.) Pleniorē si velis
titulum, ex epilogo primi, secundi, tertii et quinti
Στρωματέως, substitui potest hic : Τῶν κατὰ τὴν
ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων ὁ πρῶτος
Στρωματέως. Cur vero Στρωματέων nomen hisce
libris imposuerit, ipse luculenter declarat Clemens,
hujus libri i capite primo, sub finem, et alias, ut
mox notatur. De additamento autem, quod in sex
sequentium librorum inscriptione additur, τῶν εἰς
ἑκτῷ, suspicionem movent non tantum singulorum
proœmia et propositio, sed etiam septimi epilodus,
766, 767, ut aut plures scripsisse, aut plures scribere
voluisse videatur. Octavum sane mancum et
imperfectum esse, nimis clarum est. Plutarcho
quoque, inquit H., Στρωματέων libros tribuit idem
Eusebius, *Demonstr. evang.* pag. 15, ubi dicit, ἀπὸ
τῶν Πλουτάρχου Στρωματέων ἐκδόσθαι : eo nomine
fortasse appellans librum *De placitis philosophorum*.
Ad proœmium quod attinet, non multa forsitan desunt :
nempe præliudium defensionis horum librorum,
cur ad eorum scriptionem se contulerit. Syl-
væus. — Pollux lib. vii, c. 19, docet nomen στρωμα-

τεως, vestem aliquam « sutilem » significare, in qua
stragula solebant deponi ac colligari, quales erant
sacci, quos ibidem memorat, ex pannis lineis aut
laneis consuti, in quibus stragulæ vestes reponi so-
lebant, ac funiculis obligari. Apud Athenæum et
alios non multum videntur differre οἱ στρωματέες
a « stromatis » ipsis. Piscis quidam lib. vii Athe-
næi στρωματέως dicitur, quia ejus tergum virgis auri
coloris « variatum » est. Ita Clemens libros suos
inscripsit Στρωματέες, ob « varietatem » argumenti,
ut ipse ait initio lib. iv : Ἐάν δὲ ἡμῖν τὰ ὑπομνή-
ματα κοικίλα, ὡς αὐτὸ που τοῦνομά φησι, διεστρω-
μένα. Et paulo post : Τῶν ὑπομνημάτων Στρωμα-
τέες τὴν ἐπιγραφὴν καιρίαν ἔχουσιν, et in fine li-
bri i : Τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν
ὑπομνημάτων πρώτος ὅμιν Στρωματέως ἐνταῦθα πε-
ριγεγράφθω : « Primus ex centonibus divinorum
commentariorum ex vera philosophia contextis hic
finaliatur ; » et in fine lib. v. D. Hieronymus Στρωμα-
τέες et Στρώματα dicit, ut in *Catalogo script. ec-
cles.* : « Meminit autem in *Stromatibus* suis volumi-
nis Tatiani adversus gentes. » Sophronius Græcus
interpres, ἐν τοῖς ἰδίοις Στρώμασι. Eusebius lib. i
Præparat. meminuit τῶν Πλουτάρχου Στρωματέων
p. 15. Henr. Stephanus in *Thesaur.* His advere-
potes, et locum Eusebii in *Historia eccles.* lib. iii,
f. 29, h, citantis Clementem ἐν τοῖς Στρωματέι, et
Hieronymi in *Chronico Eusebii Olymp.* xlvii : « Sen-
tentia autem nostræ etiam Clemens congruit in
primo Stromate. » Item Olymp. lxxv : « Clemens
quoque his congruit in primo Stromate ita scribens. »
Quin et ipse Clemens Στρωματέως dicitur a Theo-

✕ permittendum scribere? et si prius quidem, quis est usus litterarum? sin autem alterum, aut viris bonis, aut iis, qui non sunt ejusmodi. Ridiculum quidem certe fuerit, eorum, qui sunt boni, scriptis repudiatis, eos, qui tales non sunt, componentes admittere. Sed Theopompo quidem et Timæo, qui fabulas et maledicta componunt; præterea autem Epicuro quoque, qui est princeps et auctor impietatis; quin etiam Hipponacti et Archilocho, tam turpiter scribere concedendum est, ei autem qui veritatem prædicat, prohibendum est posteris utilitatem relinquere? Pulchrum autem esse et honestum existimo, iis etiam, qui postea futuri sunt, bonos filios relinquere. Ac filii quidem

✕ P. 316 ED. POTTER.

doreto, *De hæret. fabul.* lib. 1: Μάρτυρα τὸν Στρωματεῖα παρέξομαι Κλήμεντα. Vido Eusebium lib. vi *Histor.*, cap. 5, ubi hoc opus, regnante Severo, elaboratum fuisse tradit. Scripsit et Origenes *Stromatum* libros, qui ab Hieronymo in Danielelem citantur. COLLECT. — Vera horum librorum, quos toties antiquitas laudat. inscriptio est: ΤΙΤΟΥ ΦΛΑΒΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΓΝΩΣΤΙΚΩΝ, teste Eusebio: aut si Photium sequamur, qui in codice antiquo reperisse veram se inscriptionem notat: ΤΙΤΟΥ ΦΛΑΒΙΟΥ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΛΗΘΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΩΝ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ Α. Β. Γ. Δ. Ε. Ζ. Ζ. καὶ Η. Verba illius sunt: Ἐγὼν μέντοι γε ἐν τινι παλαιῷ βιβλίῳ τὴν αὐτὴν πραγματείαν οὐχ Ἰστωματεῖς μόνον ἐπιγραφόμενῃ, ἀλλ' ὀλοκλήρως οὕτω· Τίτου Φλαβίου Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματέων α. β. γ. δ. ε. ζ. ζ. καὶ η. Occasionem partim scripti, partim tituli, a Gnosticis, quos eleganter ταγμαστικῶς vocat Epiphanius, nefandis ejus temporis hæreticis, desumpsit, qui propter scientiam, quam sibi vindicabant, teste Augustino, excellentiam, nomen hoc assumpserant. De quibus tam multa Irenæus et alii. His ergo verum opponit gnosticum, cujus informandi causa ac delineandi, cum hi libri προηγουμένως scripti sint, tamen proprie de gnostico suo illo et vero agere incipit secunda parte libri sexti, usque ad alteram septimi, ubi de affectibus, scientia, sermone, precibus, amore erga Deum, erga veritatem, de benignitate, sacrificiis ac contemplatione veri gnostici agit. Etiam hic Platonem imitatus: nam ut ille remp., ita noster gnosticon λογοθεωρητον describit. Hoc est plane ἀνοπόθετον, cum exemplum simile non possit dari, ne in sacris quidem litteris. Qualis est Stoicorum sapiens: quem illi esse volunt ἀπάθῃ: plane et Clemens suum gnosticum libro sexto, ubi diserte: Ἐξαιρετέον ἄρα τὸν γνωστικὸν ἡμῶν καὶ τέλειον ἀπὸ παντὸς ψυχικοῦ πάθους. Et causam addit: Ἡ μὲν γὰρ γνώσις συνάσκησιν, ἡ συνάσκησις δὲ ἕξιν ἢ διάθεσιν, ἡ κατάστασις δὲ ἡ τοιαύτη ἀπάθειαν ἐργάζεται, οὐ μετριοπάθειαν, non modo contra Christianos, sed et Peripateticos, qui ἀπάθειαν non probant, μετριοπάθειαν commendant. Quare gnosticus Clementis ἐς παράδειγμα κέεται, μόνω πεπλασμένον τῷ λόγῳ, ἔργῳ δὲ συστήναι μὴ δυνάμενον. Exemplum sine exemplo: ad quod quilibet contendat, nemo tamen hacenus expressit. Sicut omnes boni Deum imitantur, neque exhibent, a quo parum vult abesse suum gnosticum, quem θεοφορέν τε καὶ θεοφορεσθέντα lib. vi, ait. At in *Pædagogō*, sicut in *Politiciis* ab Aristotele, omnia πρὸς ἀπάθειαν dicuntur. Hoc est, quæ possunt fieri, et

α ταλειπτόον συγγράμματα; καὶ εἰ μὲν τὸ πρότερον· τίς ἢ τῶν γραμμάτων χρεῖα; εἰ δὲ τὸ ἕταρον, ἦτοι τοῖς σπουδαίοις, ἢ τοῖς μὴ. Γελοῖον μὲν' ἐν εἴῃ, τὴν τῶν σπουδαίων ἀποδοκιμάζοντα γραφὴν, τοὺς μὴ τοιοῦτους ἀποδέχεσθαι συντάττοντας. Ἄλλ' ἄρα θεοπόμπῳ μὲν καὶ Τιμαίῳ, μύθους καὶ βλασφημίας συντάττουσι· πρὸς δὲ καὶ Ἐπικούρῳ, ἀθεότητος κατάρχοντι· ἐτι δὲ Ἰππώνακτι καὶ Ἀρχιλόχῳ (94), αἰσχρῶς οὕτως ἐπιτρεπτόον γράφειν· τὸν δὲ τὴν ἀλήθειαν κηρύσσοντα κωλυτέον τοῖς ὕστερον ἀνθρώποις ὠφέλειαν ἀπολιπεῖν. Καλὸν δ', οἶμαι, καὶ παῖδας ἀγαθοὺς τοῖς ἑπειτα καταλείπειν· οἱ μὲν γε παῖδες σωμάτων, ψυχῆς δὲ ἔγγονοι οἱ λόγοι· αὐτίκα πατέρας τοὺς κατηχίσαντάς (95) φάμεν. Κοινωνικῶν

sunt. HEINSIUS. — Porro hujusce operis institutæ methofoam explicat ipse auctor pag. 78, 79, 259, 264, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 293, 294, 298, 359, 360, 474, 476, 477, 716, 717, 766, 762, edit. Paris. Primum autem *Stromatum* librum in hæc capita 29 digessit Cl. Lowthius*.

(93) Ἐπὶ χεῖρα. Simili phrasi usus est Irenæus lib. v, cap. 22, pag. 434 edit. Oxon.: « Præ manu habere, Non tentabis Dominum Deum tuum. » Plinius lib. iii, epist. 2: « Libelli, quos enisimus, dicuntur in manibus esse. » Idem lib. ii, epist. 5, de quadam oratione scribit: « Nihil enim adhuc inter manus habuit, cui majorem sollicitudinem præstare deberem. » Plautus « sub manus, » et Suetonius « sub manum » dixit, quod in promptu est. Plutarchus lib. Quo pacto discerni possit assentator ab amico: Εἰς τὸ παρόν εἰσιν οὗτοι καὶ τὰ ὑπὸ χεῖρα βλαβεροί, « ii in præsens nocent » Nam τὰ ὑπὸ χεῖρα sunt παρόντα. Simili sensu τὰ ἐν τοῖς ποσίν, « quæ ante pedes » sunt, « presentia » notant. Conf. Clemens pag. 740 et 759 edit. Paris. Porro simile argumentum tractat auctor *Epitomæ Theodot.* pag. 805.

(94) Ἀρχιλόχῳ. Origenes lib. iii *Adv. Celsum*, pag. 125, inde ostendit Pythii oraculis nil divinum inesse, quod dixerint Archilochum esse, « Musarum famulum, » ἀνδρα ἐν κακίστῃ καὶ ἀσελεγεστάτῃ ὑποθέσει ἐπιδειξάμενον τὴν ἑαυτοῦ ποιητικὴν, καὶ ἥθος ἀσελεγῆς καὶ ἀκάθαρτον παραστήσαντα· « Virum, qui in nequissimo argumento specimen poeticae suæ, inorumque simul impurosum edidit. » Huic similis erat Hipponax: unde Diphilus in *Sappho* comœdia Πεποίηκεν Σαπφῶς ἑραστὰς Ἀρχιλόχον καὶ Ἰππώνακτα· « Sapphus amatores fecit Archilochum et Hipponactem, » ut refert Athenæus lib. xiii.

(95) Πατέρας τοὺς κατηχίσαντας. Irenæus l. ix, c. 79, p. 384: « Qui enim ab aliquo doctus est verbo, filius docentis dicitur, et ille ejus pater. » Chrysostomus homil. 11, tom. V: Οὐ τὸ σπεῖρα ποιεῖ πατέρα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ παιδεῦσαι καλῶς: « Non solum seminasse » patrem « efficit, sed etiam præclare instituisse. » Hinc B. Paulus I Cor. iv, 15: Ἐάν γὰρ μωροὺς παιδαγωγῶς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα. Ejusmodi plura exempla collegit ipse Clemens *Strom.* iii, pag. 468. Conf. etiam *Strom.* vi, pag. 550. Est autem hæc consuetudo a Judæorum magistris profecta, qui a discipulis suis « patres » vocari amabant. Unde monet Christus, « ne quemquam in terris » patrem « vocemus, » Matth. xxiii, 9. Maimonides tract. *De studio legis* c. 4: « Præcipit Scriptura, dicens: *En filiis tuis repetes, Deut.* vii, 7. Ex traditione sciendum est, in isto textu intelligi discipulos tuos; discipuli enim passim et sæpissime filii vocantur. Ita in II Reg. ii, 13: *Tunc egressi filii prophetarum.* »

* Quæ hic et initio sequentium librorum legebantur capitulorum rubricæ, nunc locum opportuniorem obtinent æquique capitulo præmissæ. EDIT. PAR.

ἢ ἡ σοφία κατὰ φιλόανθρωπον. Λέγει γοῦν ὁ Σο-
 λωμών· « Ἰὲ, ἐὰν δεξάμενος ῥῆσιν ἐντολῆς ἐμῆς,
 κριθῆς· παρὰ σεαυτῶν, ὑπακούσεται σοφίας τὸ οὖς
 σου. » Σπειρόμενον τὸν λόγον κρύπτεσθαι μὴνύει,
 καθάπερ ἐν γῆ, τῇ τοῦ μανθάνοντος ψυχῆ· καὶ αὐτῇ
 πνευματικῇ φυτεία. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· « Καὶ παρα-
 βαλεῖ· κερδίαν σου εἰς σύνεσιν· παραβαλεῖς δὲ αὐτὴν
 εἰ· κωδέτησιν τῷ υἱῷ (96). » Ψυχὴ γὰρ, οἶμαι, ψυχῆ,
 καὶ πνεῦμα πνεύματι συναπτόμενα, κατὰ τὴν τοῦ
 λόγου σποράν αὖξιν τὸ καταβληθὲν καὶ ζωογονεῖ-
 οὐ· δὲ πᾶ· ὁ παιδεύόμενος κατ' ὑπακοῆν τοῦ παι-
 δεύοντος· « Ἰὲ, φησὶν, ἐμῶν θεσμῶν (97) μὴ
 ἐκλιθάνου. » Εἰ δὲ μὴ πάντων ἡ γνώσις, ὄνος λύρας,
 ἢ φασὶν οἱ παρορμηζόμενοι, τοῖς πολλοῖς τὰ συγ-
 γράμματα· ἕως (98) γοῦν βορβόρου ἤθοντα μάλλον ἢ
 καθαρῶ ὕδατι. « Διὰ τοῦτο, φησὶν ὁ Κύριος, ἐν
 παραβολαῖς αὐτοῖς· λαλῶ, ὅτι βλέποντες, οὐ βλέπουσι,
 καὶ ἀκούοντες, οὐκ ἀκούουσι, καὶ οὐ συνίδουσι (99)·
 » μὴ ὡς τὴν ἀγνοίαν αὐτοῖς παρέχοντος τοῦ Κυρίου·
 καὶ γὰρ οὐ θεμιτὸν οὕτω φρονεῖν· ἀλλὰ τὴν ὑπάρ-
 χουσαν διελέξαντος προφητικῶς, καὶ ἀσυνέτους τῶν
 ἰσχυμένων ἐσομένους μνησάντος. Ἦδη δὲ κατα-
 φάνεται ἐκ περιουσίας ὁ Σωτὴρ αὐτὸς, κατὰ τὴν
 τοῦ λαμβάνοντος δύναμιν, καὶ (1) δὴ ἐκ συνασκήσεως
 αὖξιν τοῖς δούλοις τὰ ὑπάρχοντα διανείμας, αὐθις
 ἰσχυρῶν, τιθέναι (2) λόγον μετ' αὐτῶν· ὑπὲρ
 τῶς μετ' αὐξήσαντας τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, τοὺς ἐν
 ἀίψῃ πιστοὺς, ἀποδεξάμενος, καὶ ἐπαγγελάμενος
 ἐπὶ πολλῶν καταστήσειν, εἰς τὴν τοῦ Κυρίου χάριν
 προσέταξεν εἰσελθεῖν· τῷ δὲ ἀποκρυφάμενῳ τὸ πι-
 στυθὲν ἀργύριον εἰς τὸ ἐκδανείσαι, καὶ αὐτὸ ὅπερ
 ἠσθεν ἀποδιδόναι ἀργόν, « Πονηρὲ δούλε, εἶπε, καὶ
 ἄκηρ, ἔδει σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπε-
 ζῖταις, καὶ ἔλθων ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμόν. » Ἐπὶ
 τοῖταις ὁ ἀχρεῖος δούλος εἰς « τὸ ἐξώτερον ἐμβλη-
 ῆσται (3) σκότος. » « Σὺ οὖν (4) ἐνδυναμοῦ, καὶ
 Παῦλος λέγει, ἐν χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· καὶ
 ἐ ἦκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα
 παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἰκανοὶ ἔσονται
 καὶ ἐτέρως διδάξαι. » Καὶ πάλιν· « Σπουδάσον σεαυ-
 τὸν δίκαιμον παραστήσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαί-
 σχνητον, ὀρθομοιούντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. » Εἰ
 τῶν ἀμφω κηρύττουσι τὸν λόγον, ὁ μὲν τῇ γρα-
 φῇ (5), ὁ δὲ τῇ φωνῇ· πῶς οὐκ ἀμφω ἀποδε-
 κτικῶ, ἐνεργῶν (6) τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀγάπης πε-
 ποιημένοι· Τῇ δὲ αἰτίᾳ (7) τοῦ μὴ τὸ βέλτιστον ἐλο-

corporum, animæ autem liberi sunt scripta, jam
 Patres eos dicimus, qui nos catechesi instituerunt.
 Philosophia autem humana est, et se lubenter com-
 municat. Dicit itaque Solomon: « Fili, si susce-
 ptam præcepti mei dictionem apud te absconderis,
 exaudiet sapientiam auris tua. » Sermonem, qui
 seminatur, in ejus, qui discit, anima abscondi di-
 cit, utquam in terra: et hæc est plantatio spirita-
 lis. Unde etiam infert: « Et applicabis cor tuum ad
 intelligentiam; applicabis autem ipsam ad admoni-
 tionem filio tuo. » Anima enim animæ, et spiritus
 spiritui copulatus, per sermonis seminationem id,
 quod in terram fuerat conjectum, augent et vivifi-
 cant; filius autem est, quisquis eruditur, quatenus
 ei, a quo eruditur, morem gerit: « Fili, inquit,
 præscriptorum meorum ne obliviscaris. » Quod
 si non est omnium cognitio, asinus ad lyram, ut ii
 dicunt, qui proverbialis utuntur, vulgo sunt quæ
 scripta sunt. Sues quidem certe magis delectantur
 luto, quam aqua munda. « Propterea, inquit Do-
 minus, loquor eis in parabolis, quod videntes non
 vident, et audientes non audiunt, et non intelli-
 gunt: » non quod eis Dominus præbeat ignora-
 tionem; sic enim sentire est nefarium; sed quod
 eam, quæ inerat, prophetice arguerit, et ea quæ
 dicebantur non esse intellecturos indicarit. Jam
 autem cernitur ipse Servator, qui ex redundanti
 copia, pro ejus qui accipit viribus, quæ ex exerci-
 tatione servis augentur, facultates distribuerat, re-
 versus cum eis ut rationem iniret, quando iis qui-
 dem, qui ejus pecuniam auxerant, qui in modico
 fuerant fideles, acceptis, eos super multa constitu-
 turum pollicitus, in Domini gaudium jussit ingredi;
 ei autem, qui pecuniam ad fenerandum creditam
 occultaverat, et eam ipsam, quam acceperat, abs-
 que ullo emolumento reddebat, « Serve, inquit,
 nequam et ignave; oportebat te pecuniam meam
 dare nummulariis, et ego veniens meum recepis-
 sem. » Propter hæc servus inutilis « injicietur in
 tenebras exteriores. » « Tu ergo fortis esto, ait
 quoque Paulus, in gratia, quæ est in Christo
 Jesu; et quæ audiisti a me per multos testes, ea
 committe fidelibus hominibus, qui quidem idonei
 erunt alios quoque docere. » Et rursus: « Stude
 te ipsum Deo probum exhibere, operarium incon-
 fusibilem, recte tractantem verbum veritatis. » Si

✠ P. 317 ED. POTTER, 270 ED. PARIS. ^a Prov. ii, 4, 2. ^b Prov. iii, 1. ^c Matth. xiii, 13. ^d Matth. xviii, 27, etc.; Luc. xix, 22, etc. ^e Matth. xxv, 30. ^f II Tim. ii, 4, 2. ^g Ibid., 15.

(96) Ἰὲ. Ἰὲ σου, Προγ.

(97) Θεσμῶν. Νομίμων, Prov. Mox respicit B. Pauli dictum I Cor. viii, 7: Οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνώσις.

(98) Ἦως. Dictum proverbiale, quod superius recitavit Præcept., pag. 59 edit. Paris.

(99) Καὶ οὐ συνίδουσι. Οὐδὲ συνιοῦσι, Matth. Sermonia verba in Flor. edit. perplexius sic legitur. τὴν ἀγνοίαν αὐτοῖς ὡς μὴ παρ. Nostram lectionem incutus est etiam Hervetus interpres. SYLVAUS.

(1) Καὶ. In Flor. edit. pro copulat. καὶ legitur relativum ἢ, « quæ. » Id.

(2) Τιθέναι. Indicative quoque legere possis τίθε-
 ται. Id.

(3) Ἐμβληθήσεται. Ἐκβληθήσεται, « ejicietur, »

ut Matth. xxi et xxv. Ibidem paulo ante, vulg. B. Matth. xxv, τὸ ἐμόν σὺν τόκῳ. Id.

(4) Σὺ οὖν. Sententia mox postulat, ὡς ὁ Παῦλος λέγει, vel, ἐνδυναμοῦ, ἢ, Παῦλος λέγει. Id.

(5) Ὁ μὲν, τῇ γρ. Conf. quæ infra dicit auctor, Strom. iv, pag. 518 et Strom. vi, pag. 660.

(6) Ἐνεργῶν. Respicit B. Pauli verba, ubi « fidem per charitatem operari » dicit.

(7) Τῇ δὲ αἰτίᾳ. Respicit illud vulgatum, Αἰτία ἐλομένου, Θεὸς δ' ἀναίτιος. « Culpa eligentis est, Deus autem culpa vacat. » Quod aliis etiam locis citavit, pag. 217, 311, 535, 542, 615, 705, 711, edit. Paris.

✕ ambo ergo verbum prædicant, hic quidem scripto, ille vero voce; quomodo non sunt ambo admittendi, qui effecerunt, ut fides operetur per dilectionem? A culpa autem ejus, qui quod est optimum non elegit, Deus est prorsus alienus, et minime ejus causa. Jam vero illorum quidem munus est verbum fenerari; horum autem probare, et aut accipere, aut non. Judicium autem in ipsis judicatur. Sed alia prædicandi quidem scientia est, alia velut nuntii, utrovis modo juvans, seu per manum, seu per linguam operetur: « Quoniam qui seminat in spiritum, de spiritu metet vitam æternam. Quod autem bonum est facientes, ne simus pusillo et abjecto animo ». In eum quidem certe, qui divina providentia in eam inciderit, confert ea, quæ sunt maxima, principium fidei, vitæ recte instituendæ promptum et alacre desiderium, veritatis appetitionem, et ad eam incitationem, motum inquisitionis, vestigium cognitionis, et, ut rem in pauca conferam, dat **117** materiam et occasionem salutis. Qui autem in verbis veritatis germane et sincere sunt educati, accepto vitæ æternæ viatico, sublimes in cælum feruntur. Valde itaque mirabiliter dicit Apostolus: « Semper nos exhibentes ut Dei ministros, ut pauperes, multos autem ditantes; ut nihil habentes, et omnia possidentes. Os nostrum apertum est ad vos ^b. Testificor autem, » inquit, scribens ad Timotheum, « coram Deo et Christo Jesu, et electis angelis, ut hæc serves absque præjudicio, nihil faciens secundum provocationem ^c. » Necesse est ergo utrosque eos probare se ipsos: illum quidem, an dignus sit, qui dicat et monumenta relinquat; hunc vero, an jure possit audire et legere. Quemadmodum eucharistiam cum quidam, ut mos est, diviserint, permittunt unicuique ex populo ejus partem sumere. Ad accurate enim perfecteque eligendum ac fugiendum optima est conscientia. Firmum autem ejus fundamentum, est recta vita, cum ea, quæ convenit, doctrina: et sequi alios jam probatos, et qui se recte gesserunt, optimum est, et ad veritatem intelligendam, et ad exsequenda mandata. « Quamobrem qui comederit panem, et hiberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini. Probet autem homo seipsum, et sic de pane edat, et de calice bibat ^d. »

✕ Consequens est ergo, ut qui ut proximis prosit curam suscipit, consideret, nunquid audacter ac temere, et aliqua æmulatione, ad docendum prosiluerit, num gloriam ex eo aucupetur, quod doctrinam suam communicat: num hanc solam respiciat mercedem, eorum, qui audiunt, salutem, et quod nihil ad gratiam loquatur: tum cogitet an a sordibus corruptelisque semper alienus vixerit, qui

✕ P. 318-319, ED. POTTER, 271-272 ED. PARIS. v, 21. ^d I Cor. xi, 27, 28.

(8) *Συνιστάτεες*. Συνιστώντες I Cor. Mox, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χρ. I Tim.

(9) Ἄρτον, καὶ π. Ἄρτον τοῦτον, ἢ π. I Cor. Mox, σώματος καὶ αἵμ. omissis τοῦ articulo. Dein, καὶ ἐκ τοῦ ποτ. Ibid.

ἀμένου Θεοῦ ἀναστίας. Αὐτίκα τῶν μὲν, ἐκδανείσαι τὸν λόγον, ἔργον ἐστίν, τῶν δὲ, δοκιμάσαι, καὶ ἦτοι ἐλέσθαι, ἢ μὴ· ἡ χρίσις δὲ ἐν αὐτοῖς κρίνεται. Ἄλλ' ἡ μὲν κτηρυκτικὴ ἐπιστήμη, ἡ δὲ πῶς ἀγγελικὴ· ὁποτέρως ἂν ἐνεργῇ, διὰ τε τῆς χειρὸς διὰ τε τῆς γλώττης, ὠφελοῦσα· « Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. Τὸ δὲ καλὸν ποιῶντες, μὴ ἐκκακῶμεν. » Συμβάλλεται γοῦν τὰ μέγιστα τῷ περιτυχόντι κατὰ τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἀρχὴν πίστεως, πολιτείας προθυμίας, ὁρμὴν τὴν ἐπὶ τὴν ἀληθειαν, κίνησιν ζητητικὴν, ἔγχος γνώσεως, συνελόντι εἰπεῖν, ἀφορμὰς διδωσι σωτηρίας. Οἱ δὲ ἐντραφεῖντες γνησίως τοῖς τῆς ἀληθείας λόγοις, ἐφθία ζωῆς αἰδίου λαβόντες, εἰς οὐρανὸν περουῦνται. Θαυμασιώτατα τοίνυν ὁ Ἀπόστολος, « Ἐν παντὶ, φησὶ, συνιστάντες (8) ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι· ὡς πτωχοὶ, πολλοὺς δὲ πλουτιζόντες· ὡς μὴδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες. Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέωγε πρὸς ὑμᾶς. Διαμαρτύρομαι δὲ, » τῷ Τιμοθέῳ φησὶν ἐπιστέλλων, « ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μὴδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλησιν. » Ἀνάγκη τοίνυν ἄμφω τοῦτω δοκιμάζειν σφᾶς αὐτοὺς· τὸν μὲν, εἰ ἄξιός ἐστιν τε καὶ ὑπονήματα καταλιμπάνειν τὸν δὲ, εἰ ἀκροῶσθαι τε καὶ ἐντυγχάνειν δίκαιος. Ἡ καὶ τὴν Εὐχαριστίαν τινὲς διανείμαντες, ὡς ἔθος, αὐτὸν δὲ ἔκαστον τοῦ λαοῦ, λαβεῖν τὴν μοῖραν ἐπιτρέπουσιν. Ἀρίστη γὰρ πρὸς τὴν ἀκριβῆ αἵρεσίν τε καὶ φυγὴν ἡ συνειδησις. Θεμέλιος δὲ αὐτῆς βέβαιος ὁρὸς βίος ἅμα μαθήσει τῇ καθηκούσῃ· τὸ τε ἔπεσθαι ἑτέροις δοκιμασθεῖσιν ἤδη καὶ καταρωθωκόσιν ἄριστον πρὸς τε τῆς ἀληθείας τὴν νόησιν καὶ τὴν κατάπραξιν τῶν ἐντολῶν. « Ὅποτε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον, καὶ πίνῃ (9) τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου. Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ τοῦ ποτηρίου πινέτω. » Σκοπεῖσθαι οὖν ἀκόλουθον, ἄρα τῶν τῆς ὠφέλειαν τῶν πλησίον ἐπανηρημένων (10), εἰ μὴ θρασυκαί τιαν ἀντιζηλούμενος ἐπεπῆδησε τῇ διδασκαλίᾳ· εἰ μὴ φιλόδοξος ἡ κοινωνία τοῦ λόγου· εἰ τοῦτον μόνον καρποῦται τὸν μισθὸν, τὴν σωτηρίαν τῶν ἐπαϊόντων, τὸ τε μὴ πρὸς χάριν ὁμιλεῖν· δωροδοκίας τε αὐτὸν διαβολὴν διαπέφευγεν, ὁ δὲ ὑπομημάτων λαλῶν· « Οὐτε γὰρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, » φησὶν ὁ Ἀπίστολος· οὐτε ἐν (11) προφάσει πλεονεξίας, Θεὸς μάρτυς, οὐτε ζητούντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὐτε ἀπ' ὑμῶν, οὐτε ἀπ' ἄλλων, δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι· ἀλλ' ἐγενήθημεν ἦτιοι ἐν μέτρῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς ὁλόπη τὰ ἑαυτῆς τέκνα. » Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ τοὺς τῶν θείων μεταλαμβάνοντας λόγων, παραφυλακτέον, εἰ μὴ περιεργίας ἔνεκεν ἱστορήσονται, ὥσπερ τῶν πόλεων τὰ οἰκοδόμηματα, εἰς τὸδε ἀφι-

Galat. vi, 8, 9. ^b II Cor. vi, 4, 10, 11. ^c I Tim.

(10) Ἐπανηρημένων. Post hanc vocem subaudiendum εἰς ἔστι, « an sit ex eorum numero, qui proximi utilitatem spectant. » SYLBURG.

(11) Ἐρ. Hæc propositio addita ex I Thess. II.

κούνται· εἰ μὴ μεταλήψωσιν χάριν τῶν κοσμικῶν προσίας, κοινωνικῶν τῶν ἐπιτηδίων μαθόντες τοὺς καθωσιωμένους τῷ Χριστῷ· ἀλλ' οἱ μὲν ὑποκριταί, καὶ δὴ ἐάσθωσαν· εἰ δὲ τις (12) οὐ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι θέλη, συνιέναι (13) τὰ κάλλιστα τοῦτον αὐτῷ προσήκει. Εἰ γοῦν εἰς ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται βραχεῖς (14), τῷ ὄντι· «δεῖσθαι» καθήκει, ὅπως οὐ μάλιστα πλειόνων ἡμῖν ἐργατῶν εὐπορία γένηται. Ἡ γεωργία δὲ διττὴ (15)· ἡ μὲν γὰρ ἄγραφος, ἡ δὲ ἔγγραφος. Ὅποτερος δ' ἂν ὁ τοῦ Κυρίου ἐργάτης σπεῖρη τοὺς εὐγενεῖς πυροὺς, καὶ τοὺς στάχυς αὐξήσῃ τε καὶ θερίσῃ, θεῖος ὄντως ἀναφανήσεται γεωργός. «Ἐργάζεσθε», φησὶν ὁ Κύριος, «μὴ τὴν ἀπολλυμένην βρῶσιν, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον.» Τροφή δὲ καὶ ἡ διὰ σιτίων, καὶ ἡ διὰ λόγων λαμβάνεται· καὶ τῷ ὄντι μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, οἱ τοὺς ἐνταῦθα κατὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἐλπίην πρὸς τῆς ἀγνοίας πολεμουμένους μεταδιδάσκοντες, καὶ μεταγόντες εἰς εἰρήνην τὴν ἐν Λόγῳ, καὶ βίῳ τῷ κατὰ τὸν Θεόν, καὶ «τοὺς πεινῶντας ἀκαιοσύνην,» τρέφοντες τῇ τοῦ ἄρτου διανομῇ. Εἰσὶ γὰρ καὶ ψυχὰς ἰδίας ἔχουσαι τροφάς· αἱ μὲν κατ' ἐπιγῶσιν, καὶ ἐπιστήμην αὐξοῦσαι, αἱ δὲ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν νεμόμεναι φιλοσοφίαν, ἧς, καθάπερ καὶ τῶν καρῶν, οὐ τὸ πᾶν ἐδωδύμιον. «Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων, τοῦ αὐξήσαντος ὄντες διάκονοι, ἐν εἰς» κατὰ τὴν διακονίαν. Ἐκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον· Θεοῦ γὰρ ἔσμεν συνεργοί, Θεοῦ γεώργοι· Θεοῦ οἰκοδομη εἶστε, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Οὐκ οὐδὲ ἀπὸ συγκρίσεως τὸ δοκίμιον ποιῆσθαι τοῖς ἀκρωμένους ἐπιτρεπτόν· οὐδὲ εἰς ἐξέτασιν ἐκδοτον· παράδοτον τὸν λόγον τοῖς ἐνθετραμμένοις λόγων παντοδαπῶν τέχναις καὶ δυνάμεσιν ἐπιχειρημάτων ὠγκωμένων, τοῖς προκατελημμένοις ἤδη τὴν ψυχὴν, καὶ μὴ προκεκωμένοις. Ὁ δ' ἂν ἐκ πίστεως ἔληται τις ἐστιθάσαι, βέβαιος οὗτος εἰς θεῖων λόγων παραδοχὴν, κρίσιν εὐλόγον τὴν πίστιν κεκτημένος. Ἐπειτα δὲ ἐνθένδε αὐτῷ ἡ πειθὴ ἐκ περιουσίας. Καὶ τοῦτ' ἦν ἕρα τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο· «Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. Ἄρ' οὐν ὅς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκειοὺς τῆς πίστεως.» Ἐκαστος δὲ τούτων, κατὰ τὸν μακάριον Δαβὶδ, εὐχαριστῶν ψαλλέτω· «Παντεῖς με ὕσώπω, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυνεῖς με, καὶ ὕπερ χιῶνα λευκανθήσομαι· ἀκουτεῖς με εὐφροσύνην (16), καὶ ἀγαλλίαισιν ἀγαλλιάσονται ὅσα τεταπεινωμένα. Ἀπόστρεφον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν

A. per litterarum monumenta loquitur. « Nunquam enim in sermone adulationis fuimus, sicut novistis, » inquit Apostolus, « neque in praetextu avaritiae, Deus testis, neque querentes gloriam ab hominibus, neque a vobis, neque ab aliis, cum possemus esse oneri ut Christi apostoli; sed fuimus mansueti in medio vestri, sicut nutrix fovet filios suos ». Eadem autem ratione eis quoque, qui sunt divinorum verborum participes, observandum est, num nimium curiosi animi vitio inducti, tanquam urbium aedificia visuri, ad id accedant: num veniant ut sint rerum saecularium participes, cum audierint eos, qui sunt Christo consecrati, ea, quae sunt ad victum necessaria, libenter communicare. Sed sunt in quidem hypocritae, et ideo militantur. Si quis autem non videri iustus, sed esse velit, oportet ut optima is sit conscientia. Si est ergo « messis quidem multa, operarii vero pauci, » revera « orare » oportet, ut maxime sit pluvium « operariorum » copia ^b. Est autem duplex agricultura: una quidem quae non sit scriptis, altera vero quae sit scriptis. Utrovis autem modo Domini operarius praclarum frumentum seminaverit, et spicas auxerit et messuerit, vere divinus apparebit agricola. « Operamini, » inquit Dominus, « non cibum, qui perit, sed qui manet in vitam aeternam ». Sumitur autem nutrimentum, et per cibos, et per verba: et revera « beati sunt pacifici ^d, » qui eos, qui in hac vita et errore ab ignoracione oppugnantur, contraria docendo transmovent, et traducunt ad pacem quae est in Logo, et vita quae est ex Deo, et eos, qui « esuriunt justitiam ^e, » panis distributione nutriunt. Nam etiam animae propria habent nutrimenta, et aliae quidem augentur per agnitionem et scientiam, aliae vero per Graecam pascuntur philosophiam, cujus, quemadmodum vucum, non est quidvis esculentum. « Qui autem plantat et qui irrigat, cum ejus qui auget sint ministri, in ministerio unum sunt. Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundum proprium laborem. Dei enim sumus cooperatores, ✕ Dei agricultura: Dei aedificatio estis, » ut ait Apostolus ^f. Neque vero permittendum est auditoribus, ut ex comparatione faciant probationem; neque verbum tradendum est examinandum iis qui educati sunt in artibus omnis generis sermonum, et inflatorum argumentorum viribus, qui animam jam habent praecoccupatam, et nondum exinanitam. Qui autem ex fide convivari instituerit, is ad divino-

✕ P. 320 ED. POTTER, 273 ED. PARIS. ^a I Thess. II, 5, 6, 7. ^b Matth. IX, 37, 38; Luc. X, 2. ^c Joan. 6, 27. ^d Matth. VI, 9. ^e Ibid., 6. ^f I Cor. III, 8, 9.

(12) *Εἰ δὲ τις.* Respicit decantatum illud Amphiarai apud Aeschylum in *Ἐπὶ ἐπὶ Θήβαις*.

Ὁ γὰρ δοκεῖν ἀριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.

Non enim videri optimus, sed esse vult.

(13) *Συνιέναι.* A. et C. *συνειδέναί*, ut interpretosque, « oportet ut optima is sit conscientia. » SUPRA.

(14) *Βραχεῖς.* Ὀλίγοι, Evangel. utrumque. Verum haec auctor, ut etiam ea, quae mox e Joanne sequuntur. διὰ μνήμης recitat.

(15) *Ἡ γεωργία δὲ διττ.* Reinesius *Var. lect.* h, 1, c. 22, ait: « Ἐγγραφὸς γεωργία eorum est, qui

scriptis Ecclesiam colligunt et docent; ἄγραφος alterorum, qui voce, vel etiam exemplo solum, *σεμνότητι* καὶ *σκληραγωγία* Christianis, quam libris *Ῥαταγογί*, quibus ἦθη, *πράξεις* καὶ *πάθη* catechumenorum format, professus est, homines ad pietatem institunt, et Domino lucrantur. Et fortasse plures primis Ecclesia: temporibus *ἀγράφῳ* ista *γεωργία* et exemplis piorum, quam doctrina scriptive a viris doctis comprehensi, fuerunt in horum Domini collecti. »

(16) *Ἀκουτεῖς με εὐφρ.* Ἀκουτεῖς με ἀγαλλιάσονται καὶ εὐφροσύνην, ἀγαλλιάσονται ὅσα. Psalmi.

rum verborum susceptionem firmus est ac stabilis : ut qui iudicium, quod bona nititur ratione, nempe fidem, habeat. Eum autem hinc ex abundantanti sequitur persuasio. Hoc itaque erat illud propheticum : « Nisi credideritis, non intelligetis ». Dum ergo tempus habemus, operemur bonum, maxime autem apud domesticos fidei. » Unusquisque autem eorum beati ex Davidis sententia psallat gratias agens : « Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor; lavabis me, et super nivem dealbabor. Auditam mihi facies lætitiarum, et exultatione exultabunt ossa humiliata. Averte faciem tuam a peccatis meis, et iniquitates meas dele. Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne proicias me a facie tua, et spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Redde mihi lætitiarum salutarem tuam, et spiritu principali confirma me ». » Atque qui ad præsentem quidem dicit, et tempore probat, et iudicio iudicat, et discernit ab aliis eum, qui potest audire, observans sermones, mores, consuetudines, vitam, motus, habitus, 118 aspectum, vocem, trivium, petram, viam, quæ conculcatur, terram fertilem, silvescentem regionem, et regionem bonam ac feracem, et exultam, et quæ potest multiplicare sementem. Qui autem per litterarum monumenta loquitur, apud Deum sese purgat, hæc in scriptis vociferans : « Nec lucri gratia, nec inanis gloriæ causa, nec vini ac affectione, aut quæstui servire, aut effertur voluptate, sed eorum, qui legunt, sola frui salute, cujus nec est in præsentia particeps, sed spe exspectans eam, quæ omnino reddenda est, retributionem ab eo, qui operariis pollicitus est se redditurum mercedem pro meritis. » Sed nec eum, qui in virorum numerum ascriptus est, oportet desiderare remunerationem. Non enim quis sua benefacta jactavit, propter gloriationem accepit retributionem. Qui autem eorum quæ oportet aliquid facit propter remunerationem, aut ut recte operans ✕ præmium quærens, aut ut maleficus pœnam vitans, an non mundana tenetur consuetudine? Oportet autem Dominum, quoad fieri potest, imitari. Is autem fuerit, qui Dei voluntati inservit, qui cum

P. 321 ED. POTTER, 274 ED. PARIS. a Isa. vii, 9. b Galat. vi, 10. c Psal. ii, 9-14

(17) Τὰς ἀν. Πάσας τὰς ἀν. Psalm.

(18) Τὸν ὄλον τε ἀκ. Legi etiam potest, τῶν ὄλων τε ἀκούειν, e eorum qui audire possunt. » SYLBURG.

(19) Τὴν πέτραν. Respicit Christi parabolam, quam recitat Matthæus cap. xiii, 1.

(20) Τὸν μισθόν. Respicit illud Christi : « Ἄξιός ἐστι ἐργάτης μισθοῦ αὐτοῦ, Luc. x, 7. Quod alibi etiam profertur.

(21) Τῷ εἰς ἄνδρα ἐγγρ. Nempe « adulto » et perfecto Christiano, cui propter solum Dei amorem, non autem spe præmii, ex Clementis sententia, bene agendum est.

(22) Ὁ κωχησάμενος. Nempe Phariseus, Luc. xviii, 11.

(23) Δωρεάν. Respicit Christi ad apostolos dictum : Δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε, Matth. x, 8.

(24) Οὐκ εἶσ. Ex memoria, atque adeo imperfecte, recitat Deut. xxiii, 2, 8. Adnotat Sylburgius, de illo : « Mercedem meretricis non esse inferendum in sacra, » tractatum esse Philonis, pag. 559. H.

Α ἁμαρτιῶν μου · τὰς ἀνομίας (17) μου ἐξέλειπον. Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ ὁ θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Μὴ ἀποφύγῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου, καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου σου, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῶς στηρίξόν με. » Ὁ μὲν οὖν πρὸς παρόντας λέγων καὶ χρόνῳ δοκιμάζει, καὶ κρίσει δικάζει, καὶ διακρίνει τῶν ἄλλων τὸν οἶδόν τε ἀκούειν (18), ἐπιτηρῶν τοὺς λόγους, τοὺς τρόπους, τὰ ἥθη, τὸν βίον, τὰς κινήσεις, τὰς σχέσεις, τὸ βλέμμα, τὸ φθέγμα, τὴν τρίβον, τὴν πέτραν (19), τὴν πατουμένην ὁδὸν, τὴν καρποφόρον γῆν, τὴν ὕλομανοῦσαν χώραν, τὴν εὐφορον καὶ καλὴν καὶ γεωργουμένην, τὴν πολυπλασίασαν τὸν σπόρον δυναμένην · ὁ δὲ δι' ὑπομνημάτων λαλῶν πρὸς τὸν θεὸν ἀφοσιούται, ταῦτα κεκραγῶς ἐγγράφως · « Μὴ κέρδους ἕνεκα, μὴ κενοδοξίας χάριν, μὴ προσπαθεῖς νεκᾶσθαι, μὴ φόβῳ δουλοῦσθαι, μὴ ἠδονῇ ἐπαίρεσθαι · μόνῃς δὲ τῆς τῶν τυγχανόντων ἀπλαύειν σωτηρίας, ἧς οὐδὲ κατὰ τὰ παρὸν μεταλαμβάνει, ἀλλὰ ἐλπιδὶ ἀπεκδεχόμενος τὴν ἀποδοθησομένην πάντως ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ τὸν μισθὸν (20) τοῖς ἐργάταις κατ' ἄξιαν ἀποδώσειν ὑπεσχημένου. » Ἄλλ' οὐδὲ ἀντιμισθίας ἐπιεσθαι χρὴ τῷ εἰς ἄνδρα ἐγγραφομένῳ (21). Οὐ γὰρ ὁ μὲν κωχησάμενος (22) εὐποίησαν τὴν ἀμοιβὴν ἀπειλήφει δι' εὐδοξίας · ὁ δὲ τῶν προσηκόντων δι' ἀντιμισθίαν πράσων τι, ἦτοι ὡς εὐεργὸς σπεύδων ἀπολαβεῖν, ἢ ὡς κακοεργὸς τὴν ἀμοιβὴν περισετάμενος, οὐχὶ τῇ κοσμικῇ ἐνέχεται συνηθεῖς ; Δεῖ δὲ, ὡς οἶδόν τε, τὸν Κύριον μιμεῖσθαι. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ἐξυπηρετῶν, δωρεάν (23) λαβῶν, δωρεάν διδούς, μισθὸν ἀξιώλογον ἀπολαμβάνων, τὴν πολιτείαν αὐτῆν · Οὐκ εἰστέλεισεται (24) δὲ εἰς τὰ ἅγια μίσθωμα πόρνῃς, » φησὶ. Ἀπειρήται δ' οὖν προσφέρειν τῷ θυσιαστηρίῳ ἄλλαγμα κυνός. Ὅσῳ δὲ ἀπήμυλται κακῇ τροφῇ τε καὶ διδασκαλίᾳ (25) τὸ τῆς ψυχῆς ἥμισυ, πρὸς τὸ οἰκεῖον φῶς βαδιζέτω, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐγγράφως ἐκ ἀγραφα δηλοῦσαν · Οἱ διψῶντες, πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ, » Ἡσαίας λέγει · καὶ « Πίνε ὕδωρ ἀπὸ πῶν ἀγγείων, » ὁ Σαλομών παραινέει. Ἐν γοῦν τοῖς Νόμοις ὁ ἐξ Ἑβραίων φιλόσοφος Πλάτων (26) κηλεύει τοὺς γεωρ-

D (25) Κακῇ τροφῇ τε καὶ διδασκαλίᾳ, dativo casu. SYLBURG. Μοῖς πίνε ὕδατα, Proverb.

(26) Ὁ ἐξ Ἑβραίων φιλόσοφος Πλάτων. Sic superius Peadag. lib. i cap. 1: Ὁ τὴν ἀλήθειαν ἐζηλωκῶς τῶν φιλοσόφων Πλάτων, τὸ ἔναυσμα τῆς Ἑβραϊκῆς φιλοσοφίας ζωπυρῶν · Ille qui e philosophis veritatem sectatus est, Plato, Hebraicam veritatis excitans scintillam. » Infra etiam plurimis locis tradit, et multis argumentis astruit, Platonem ac reliquos Græcos suâ sere omnia a Judæis didicisse. Minutius in Octavio p. 323, edit. Lugd. Bat. : « Animadvertis philosophos eadem disputare, quæ dicimus : non quod nos simus eorum vestigia subsecuti, sed quod illi de divinis prædicationibus prophetarum umbram interpolatæ veritatis imitati sint. » His contraria dicit Lactantius lib. iv, cap. 2. Virum id verum sit, necne, in præmio nostro accuratius fortassè quaeretur. Platonis autem verba sic se habent lib. viii De legibus, pag. 917 : Ἀθήρτα δ' εἰ τιση

τοῖς μὴ ἐπαρθεῦσαι, μηδὲ λαμβάνειν ὕδωρ παρ' ἐτέ-
 ρων, ἂν μὴ πρότερον ὀρύξαντες παρ' αὐτῶν ἄχρι
 τῆς παρθενίου (27) καλουμένης, ἀνυδρον εὖρωσι τὴν
 γῆν. Ἀπορία γὰρ ἐπαρκεῖν οὐ δίκαιον (28)· ἀργίαν
 δὲ ἐφοδιάζειν οὐ καλόν· εἰ καὶ φορτίον συνεπιθέ-
 ναι μὲν εὐλογον, συγκαθαίρειν (29) δὲ οὐ προσήκειν ὁ
 Πυθαγόρας ἔλεγεν. Συνεξάπτει δὲ ἡ Γραφή τὸ ζώ-
 σπον τῆς ψυχῆς, καὶ συντείνει τὸ οἰκεῖον ὄμμα πρὸς
 θεωρίαν, τάχα μὲν τι καὶ ἐντιθεῖσα, οἷον ὁ ἔγκυ-
 ρίζων γεωργός, τὸ δὲ ἐνυπάρχον ἀνακινουῖσα. « Πολ-
 λοὶ γὰρ ἐν ἡμῖν (30), κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον,
 ἀσβειεῖς καὶ ἄβρωστοι· καὶ κοιμῶνται ἱκανοί. Εἰ δὲ
 ταυτοῦ διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. » Ἦδη δὲ
 ἡ Γραφή (31) εἰς ἐπιδειξιν τετεχνασμένη ἦδε ἡ πραγ-
 ματικά· ἀλλὰ μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρι-
 ζεται λήθης φάρμακον (32), εἰδῶλον ἀτεχνῶς καὶ
 σκιαγραφία (33) τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμφύχων ἐκείνων,
 ἂν κατηξιώθην ἐπακοῦσαι, λόγων τε καὶ ἀνδρῶν
 μακαρίων καὶ τῶ ὄντι ἀξιολόγων. Τούτων ὁ μὲν ἐπὶ
 τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰωνικός, οἱ δὲ (34) ἐπὶ τῆς μεγάλης
 Ἑλλάδος· τῆς κολλῆς (35) θάτερος (36) αὐτῶν Συρίας

A gratis acciperit, dat gratis, satis magnam recipiens
 mercedem, ipsam vitæ rationem. « Non ingreditur
 autem, inquit, in sancta merces meretricis ». Porro
 autem prohibitum est offerre altari pretium
 causis. Cui autem mala educatione et doctrina ob-
 tusus est animæ oculus, vadat ad propriam lucem.
 ad veritatem, quæ in scriptis ea quæ non sunt scri-
 pta, indicat : « Qui sikitis, ite ad aquam, » dicit
 Isaias b. Et : « Bibite aquam de vasis vestris, » mo-
 net Salomon c. In *Legibus* itaque Plato, qui est ex
 Hebræis philosophus, jubet agricolas non irrigare,
 neque aquam ab aliis sumere, nisi cum prius apud
 se foderint usque ad terram, quæ virginalis dici-
 tur, terram aridam et aquæ expertem invenerint.
 Inopiæ enim non succurrere, injustum est ; socor-
 diam autem alere, minime est honestum : etiamsi
 onus quidem simul imponere rationi esse consen-
 taneum, simul autem portare non convenire dice-
 bat Pythagoras. Simul autem accendit Scriptura
 igniculum animæ, et convenienter oculum dirigit
 ad contemplationem, fortasse quidem etiam aliquid

• Dent. xxiii, 2.   b Isa. lv, 1.   c Prov. v, 15.

bium commentarium scribens G. Hervetus, dum
 vertit : « Simul autem deponere, » tametsi enim
 Græce non legitur apud Clementem, ut efferit ipse,
 eadem tamen sententia est ; sic enim habet : Et καὶ
 φορτίον συνεπιθέσθαι μὲν εὐλογον, συγκαθαίρειν δὲ
 οὐ προσήκειν ὁ Πυθαγόρας ἔλεγεν. Quo loco confir-
 mationem eorum sententia, qui hoc proverbium ita
 efferendum Græce putant, non ut existimavit Eras-
 mus, qui συγκαθαίρειν putavit significare « simul
 tollere. » Sic apud Plutarchum legitimus lib. viii,
 c. 7. *Symp.* : « Μηδενὸς ἀπαίρειν βάρος, συνεπιθέ-
 ναι δὲ. L. Gyraldus in libello *De symb. Pythag.* mo-
 net D. Hieronymum vertere : « Oneratis superimpo-
 nendum onus, deponentibus non conuitendum ; »
 Olympiodorum in *Phædonem* Platonis : Μη ἀποτι-
 θέσαι, ἀλλὰ συνεπιθέσαι, hoc est, συμπράττειν τῇ
 ζωῇ, οὐκ ἀντιπράττειν. Suidam tamen ita legere,
 μὴ συγκαθαίρειν, μηδὲ συνεπιθέσαι· at Cyrillum :
 « Non oportet cooperari cuiquam ad ignaviam, sed
 ad virtutem. » COLLECT.

(27) *Παρθένιον*. Legitur et apud Plutarchum ini-
 tio libelli, quo monet non esse pecuniam mutuo
 accipiendam, κεραμίτιδος γῆς. At hic Clemens
 legit, παρθενίου γῆς. Apud Nicandrum παρθενία
 γῆ, exponitur *Samia terra*, ubi jubet accipere
 ἀράχνας γαίης παρθενίης, in *Alexipharmacis*. COL-
 lect.

(28) Ἀπορία γὰρ ἐπαρκεῖν, οὐ δίκαιον. « Nam
 inopiæ succurrere, injustum est. » Quod cum tole-
 rari non posse videret Hervetus, sic vertit, dupli-
 cata negativa particula : « Inopiæ enim non succur-
 rere, injustum est ; » ac si legisset, ἀπορία γὰρ μὴ
 ἐπαρκεῖν, οὐ δίκαιον. Malim, ἀπορία γὰρ ἐπαρκεῖν,
 δίκαιον. « Inopiæ enim succurrere, justum est ; »
 eadem negativa particula, quæ ex seq. membro irre-
 pssisse videtur. Quam emendationem firmant, quæ
 in Solone refert Plutarchus p. 91 : Νόμον ἔγραψε,
 ἔπει μὲν ἐστὶ δημόσιον φρέσιν ἐντὸς ἰππικοῦ, χρῆ-
 σθαι τούτῳ (τὸ δ' ἰππικὸν διάστημα τεσσαράων ἦν
 σταδίων) ὅπου δὲ πλεον ἀπέχε, ζητεῖν ὕδωρ ἴδιον.
 Ἐὰν δὲ ὀρύξαντες ὀργυίων δέκα βάρους, παρ' ἑαυτοῖς
 μὴ εὖρωσι, τότε λαμβάνειν παρὰ τοῦ γειτόνος, ἐξά-
 ρων ὕδραν δις ἐκάστης ἡμέρας ἀναπληροῦντας.
 Ἀπορία γὰρ φρεσὶ δεῖν βοηθεῖν, οὐκ ἀργίαν ἐφοδιά-
 ζειν. « Legem scripsit Solon, ubi puteus publicus
 intra hippicum esset, eo uti ut esset jus (hippicum
 erat quatuor stadiorum spatium), ut privatam aquam
 investigaret, ubi majus erat intervallum. Quod si
 loca decem passus in altum depressa, aquam in suo
 non invenissent ; tunc ut sumerent a vicino, et sex
 congiorgium hydriam bis die implerent. Inopiæ enim
 subveniendum, non alendam existimabat ignaviam. »
 Sicut Platonice legis rationem a Solone petiit
 Clemens.

(29) *Συγκαθαίρειν*. Rectius intellexit hoc prover-
 bium commentarium scribens G. Hervetus, dum
 vertit : « Simul autem deponere, » tametsi enim
 Græce non legitur apud Clementem, ut efferit ipse,
 eadem tamen sententia est ; sic enim habet : Et καὶ
 φορτίον συνεπιθέσθαι μὲν εὐλογον, συγκαθαίρειν δὲ
 οὐ προσήκειν ὁ Πυθαγόρας ἔλεγεν. Quo loco confir-
 mationem eorum sententia, qui hoc proverbium ita
 efferendum Græce putant, non ut existimavit Eras-
 mus, qui συγκαθαίρειν putavit significare « simul
 tollere. » Sic apud Plutarchum legitimus lib. viii,
 c. 7. *Symp.* : « Μηδενὸς ἀπαίρειν βάρος, συνεπιθέ-
 ναι δὲ. L. Gyraldus in libello *De symb. Pythag.* mo-
 net D. Hieronymum vertere : « Oneratis superimpo-
 nendum onus, deponentibus non conuitendum ; »
 Olympiodorum in *Phædonem* Platonis : Μη ἀποτι-
 θέσαι, ἀλλὰ συνεπιθέσαι, hoc est, συμπράττειν τῇ
 ζωῇ, οὐκ ἀντιπράττειν. Suidam tamen ita legere,
 μὴ συγκαθαίρειν, μηδὲ συνεπιθέσαι· at Cyrillum :
 « Non oportet cooperari cuiquam ad ignaviam, sed
 ad virtutem. » COLLECT.

(30) Ἠμῖν· Ἰγμῖν, I Cor. Mox et γὰρ ἑαυτ. Ibid.
 (31) Ἦδη δὲ ἡ γραφή. Οὐ δὲ ἡ γραφή, H. et C.
 SYLBURG. Porro Eusebius hæc Clementis verba in
 suæ *ecclesiastica Historiæ* lib. v, cap. 11, transtulit,
 e quo scribendum ἦδη δὲ οὐ γραφή.

(32) *Θησαυρίζεται λήθ. φάρ.* Sic ex Eusebio le-
 gitimus. Olim scriptum fuit : Θησαυρίζεται· λήθης
 φάρμακον ἢ ὄλου ἀτεχνῶς. Quin etiam H. et C. εἰ-
 δῶλον, pro ἡ ὄλου vel ἡ ἄλου, placuisse refert Syl-
 burgius.

(33) *Σκιογραφία*. Σκιαγραφία, Euseb.
 (34) *Οἱ δὲ*. Pro plur. οἱ δὲ, rectius forte singul.
 ὁ δὲ, ut in cæteris membris. Innuitur autem iis ver-
 bis Pythagoras. SYLBURG. Hanc emendationem fir-
 mat Eusebius.

(35) *Τῆς κολλῆς*. Valesius ad hæc verba apud
 Eusebium hæc adnotat : « Ex duobus viris a Cle-
 mente memoratis, male interpretes hoc loco qua-
 tuor fecerunt. Duos enim sacrarum litterarum do-
 ctiores a se auditos memorat Clemens : alterum in
 Achaia, qui Ionicus dicebatur ; alterum vero in
 Italia : et horum quidem alterum e Cælesyria oriun-
 dum fuisse ; alterum autem Ægyptium. Præter hos
 duos alios quoque in Orientis partibus abs se audi-
 tos esse subjungit : alterum Assyrium genere, quem
 Tatianum

(36) *Θάτερος*. Ἄτερος, Euseb.

immittens, ut is qui inserit agricola, id autem quod inest excitans. « Multi enim in nobis, ex divini Apostoli sententia, sunt infirmi et imbecilli, et dormiunt multi. Si autem nos ipsos diducaremus, non judicaremur. » Non est autem hoc opus scripturae artificiose comparata ad ostentationem, sed mihi ad senectutem reconducuntur monumenta, oblivionis medicamentum, vere imago et adumbratio evidentium et animatarum illarum orationum, quas dignus habitus sum qui audirem, et virorum beatorum, quique revera erant maximi pretii et aestimationis. Eorum unus quidem in Græcia, Ionicus, alius vero in magna Græcia; quorum alter erat ex Coesylria, alter ex Ægypto oriundus. Alii autem ex Oriente, et ejus alter quidem Assyrius, alter vero in Palæstina Hebræus ex alto ducta origine. Cum autem in ultimum incidissem, erat autem hic primus potestate, conquievi, cum ipsum in Ægypto latentem indagassem. Sicula revera apis, prophetici

✠ P. 322 ED. POTTER, 274 ED. PARIS.

Tatianum esse suspicor; alterum Hebræum ex Palæstina, quem Theophilum esse, Cæsariensem episcopum, creditit Baronius ad annum Christi 185. Assyrium vero illum idem Baronius Bardesanem esse opinatur. Ego vero Hebræum ex Palæstina oriundum, potius Theodotum esse crediderim: id ex eo conjicio, quod *Epitome Hypotyposeon* Clementis inscribitur: « Ex τῶν Θεοδότου Ἀνατολικῆς διδασκαλίας. Clementis enim ea quæ a magistris in Oriente didicerat, vocat Ἀνατολικὴν διδασκαλίαν. Theophilum vero Cæsariensem hic a Clemente non designari, duo mihi argumenta persuadent. Primum quod Theophilus aequalis fuit Clementis: floruit enim temporibus Victoris papæ, ut ex Eusebio discimus. Deinde, Theophilum hunc Hebræum, aut, quod idem est, Judæum fuisse, nemo veterum dixit. Jam vero quod spectat ad Bardesanem, neque hic intelligi a Clemente potest: non enim Assyrius fuit Bardesanes, sed Osdroenus; oriundus Edessa, quæ caput est Osdroenæ. »

(37) Ὁ μὲν τ. Ὁ μὲν τις τῆς Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν τῇ Παλ. Euseb. elegantius: ut etiam δυνάμει δ' ἄρα πρῶτ. pro δυνάμει δὲ οὗτος πρῶτ. Porro hujusce loci prava distinctio cum Herveletum, tum etiam P. Halloixium fefellit: nec enim ὕστατος ille Clementis magister Hebræus erat; verum hoc modo hæc verba distingui debent: Ὁ μὲν τῆς τῶν Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν Παλαιστίνῃ Ἑβραῖος ἀνέκαθεν. Ὑστάτῳ δὲ περὶ. Quod jam in versione Latina expressum est.

(38) Ὑστάτῳ. Videtur Pantænum intelligere, qui tunc temporis scholæ catechetice in Alexandria præfuit, et Clementem e philosophorum scholis advenam Christiana doctrina imbuere: unde eum δυνάμει πρῶτον vocat. Eusebius loco superius memorato: Ὅς δὲ καὶ ὀνομαστὴν ἐν αἰς συνέταξεν Ὑποτυπώσεων ὡς ἂν διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μέμνηται. Τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν Στρωματίων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ, ὅτε τοὺς ἐμφανεστέρους τῆς κατελιφθεν ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπιστημανόμενος, ταῦτα φησιν: « Qui etiam in *Institutionum* libris a se conscriptis Pantænum præceptorem suum discrete nominat. Sed et in primo *Stromateon* libro eundem ipsum designare mihi videtur, ubi præstantissimos quosque apostolicæ doctrinæ successores, a quibus institutus fuerat, recenset his verbis, » etc. Hæc Clementis verba recitat etiam Andraeus *Orthodox. explicat.* lib. II, p. 29, ubi per τὸν ὕστατον, Papiam intelligit. Porro Justinus M. initio *Dialogi cum Tryphone*, periunde ac Clemens, refert se ab uno magistro ad alium subinde transisse, a

ἦν ὁ δὲ ἀπ' Αἰγύπτου ἄλλοι δὲ ἀνὰ τὴν ἀνατολίαν καὶ ταύτης ὁ μὲν τῆς (37) τῶν Ἀσσυρίων, ὁ δὲ ἐν Παλαιστίνῃ Ἑβραῖος ἀνέκαθεν. Ὑστάτῳ (38) δὲ περὶ τυγῶν (δυνάμει δὲ οὗτος πρῶτος ἦν), ἀνεπαυσάμην ἐν Αἰγύπτῳ θηράσας λεληθότα. Σικελικῆ τῷ ὄντι ἡ μέλιττα· προφητικῶν τε καὶ ἀποστολικῶν λεμῶνος τὰ ἀνθη δρεπόμενος, ἀκηρατόν τι γνώσεως χρέμα τὰς τῶν ἀκρωμένων ἐνεγέννησε ψυχαῖς (39). Ἄλλοι μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μακαρίας ὠζόντες διδασκαλίας παράδοσιν, εὐθύς ἀπὸ Πέτρου (40) τε (41) καὶ Ἰακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου, τῶν ἁγίων ἀποστόλων, παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδεχόμενος (ὀλίγοι δὲ οἱ πατράσιν ὁμοιοί), ἦγον δὴ σὺν Θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ προγονικὰ ἐκεῖνα καὶ ἀποστολικὰ καταθησόμενοι σπέρματα (42)· καὶ εὖ οἶδ' ὅτι ἀγαλλιάσονται οὐχὶ τῆ ἐκφράσει ἡσθόντες λέγω τῆδε, μόνῃ δὲ τῇ κατὰ τὴν ὑποσημείωσιν τηρήσει. Ποθοῦσες γὰρ, ὁμοί, ψυχῆς τὴν μακαρίαν παράδοσιν ἀδιάρραστον φυλάττειν, ἡ τοιάδε ὑποτύπωσις: « Ἀνδρὸς (43) δὲ φιλοῦντος σο- »
• 1 Cor. XI, 34, 32.

Stoico ad Peripateticum, ab hoc ad Pythagoreum, ab illo ad Platonium, ab eo ad Christianum, cui tandem, inventa, quam quæsierat, veritate, acquievit.

(39) Σικελικῆ... ἐνεγέννησε ψυχαῖς. Hæc præterisse videtur Eusebius, ut ad suum institutum minus necessaria. Verumtamen hæc ad eum adnotat Valesius: « Hæc Clementis verba omittere non debuit Eusebius. Ex his enim colligi videtur, Pantænum ex Sicilia oriundum fuisse. Annon id apte innunt hæc Clementis verba? Σικελικῆ τῷ ὄντι ἡ μέλιττα, etc. Cum enim præcedentibus verbis Clementis Pantænum designet, ut testatur Eusebius, hæc quoque ad eundem Pantænum referantur, necesse est. Siculam igitur apem eum nominat Clemens, eo quod e Sicilia esset oriundus. Cur enim Siculam potius apem vocaret quam Atticam? P. Halloixius in *Vita Pantæni*, ait illum fuisse genere Hebræum, idque ex Clementis verbis colligit. Verum Clemens plane contrarium innuit. Nam Hebræum quidem illum ait a se auditum esse in Oriente, Pantænum vero in Ægypto. »

(40) Πέτρον. Quæri possit cur Petri, Jacobi, Joannis et Pauli mentionem fecerit auctor, reliquis apostolis præteritis. Respondeo id eum fecisse quod crediderit Christum his solis arcanorum scientiam præbuisse, ac tribus quidem primis ante ascensionem, postea vero Paulo, qui se affirmat in Epistolis ad Corinthios et Galatas ab ipso Christo, non vero a quoquam homine, omnia Christianæ religionis mysteria edoctum fuisse, et reliquis quibusvis apostolis æqualem esse. Eusebius *ecclesiastica Historiæ* lib. II, c. 4: « Ὁ δ' αὐτὸς (Κλήμης) ἐν ἐδόμῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως (Ὑποτυπώσεων) ἔτι καὶ ταῦτα περὶ αὐτοῦ (Ἰακώβου) φησὶν Ἰακώβου, καὶ Ἰωάννου, καὶ Πέτρου μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνώσιν ὁ Κύριος: οὗτοι τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις παρέδωκαν· οἱ δὲ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῖς ἐδόμηγοντα. » Idem Clemens in septimo *Institutionum* libro hæc de Jacobo ait: « Jacobo, inquit, Justo, Joanni et Petro Dominus post resurrectionem scientiæ donum imperiit; quod illi cæteris apostolis, hi vero LXX discipulis tradiderunt. »

(41) Τέ. Hæc particula ab Eusebio abest. Max. ἐκδεξάμενος pro ἐκδεχόμενος, *ibid.*; utrumque, ut videtur, rectius.

(42) Κατὰ σπέρματα. Hactenus Eusebius.

(43) Ἀνδρὸς. H. cum Herveto interprete legit παδός· sed cum Biblia quoque ἀνδρός agnoscat, Proverb. XXI, non videtur quærenda mutatio. *Stsb.*

φιαν εὐφρανθήσεται Πατήρ. » Τὰ φρέατα (44) ἐξαν-
 κούμενα, διειδέσθερον ὕδωρ ἀναδίδωσι· τρέπεται δὲ
 εἰς φθορὰν, ὧν μεταλαμβάνει οὐδεὶς. Καὶ τὸν σιθη-
 ρον ἢ χροῖσις καθαρώτερον φυλάσσει· ἢ δὲ ἀχρηστία,
 ἡ τούτῳ γεννητική. Συνελόντι γὰρ φάναί, ἢ συγγυ-
 μασία ἔξιν ἐμποιεῖ ὑγιεινὴν καὶ πνεύμασι καὶ σώ-
 μασι. « Οὐδέεις (45) ἄπτει λύχνον καὶ ὑπὸ τὸν μόδιον
 εἶθισιν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς λυχνίας, φαίνειν τοῖς τῆς ἐστιά-
 σεως τῆς αὐτῆς κατηξιωμένοις. » Τί γὰρ ὕψους σο-
 φίας μὴ σοφίζουσις τὸν οἶνον τε ἐπαίνειν; « Ἐτι τε καὶ
 ὁ Σωτὴρ « σφίσει, καὶ αἰεὶ ἐργάζεται, ὡς βλέπει τὸν
 Πατέρα. » Διδάσκων (46) τις, μανθάνει πλεῖον, καὶ
 λέγων, συνακροᾶται πολλάκις τοῖς ἐπακούουσιν αὐτοῦ.
 Εἰς γὰρ (47) ὁ διδάσκαλος καὶ τοῦ λέγοντος, καὶ τοῦ
 ἀκρωμένου, ὁ ἐπιπηγάζων καὶ τὸν νοῦν καὶ τὸν λό-
 γον ἢ καὶ οὐ κεκώλυκεν ὁ Κύριος ἀπὸ ἀγαθοῦ σαβ-
 βωτίειν· μεταδίδονται δὲ τῶν θεῶν μυστηρίων καὶ
 πῶ φωτὸς ἐκείνου τοῦ ἀγίου τοῖς χωρεῖν δυναμένοις,
 συγκεχώρηκεν. Αὐτίκα οὐ πολλοῖς (48) ἀπεκάλυψεν ἂ
 μὴ πολλῶν ἦν, ὀλίγοις δὲ οἷς προσήκειν ἠπίστατο,
 τοῖς οἷσις τε ἐκδέξασθαι καὶ τυπωθῆναι πρὸς αὐτά·
 τί δὲ ἀπόβρητα, καθάπερ ὁ Θεὸς, λόγῳ πιστεύεται,
 ὡ γράμματι. Κἄν τις λέγῃ γεγράφθαι, « Οὐδὲν κρυ-
 πτόν, ὃ οὐ φανερωθήσεται· οὐδὲ κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ
 ἰσκαλυφθήσεται. » ἀκουσάτω καὶ παρ' ἡμῶν, ὅτι
 τῷ κρυπτῶς ἐπαίοντι καὶ κρυπτὸν φανερωθήσεται,
 ἀλλὰ τοῦδε προεθέσπισεν τοῦ λογίου· καὶ τῷ (49) πα-
 ρεκαλυμμένως τὰ παραδιδόμενα οἷον τε παραλαμ-
 βάνειν δηλωθήσεται τὸ κεκαλυμμένον, ὡς ἡ ἀλήθεια,
 καὶ τὸ τοῖς πολλοῖς κρυπτόν, τοῦτο τοῖς ὀλίγοις φα-
 κρὴν γενήσεται. Ἐπει δὲ τί μὴ πάντες ἴσασι τὴν
 αἴθειαν, διὰ τί δὲ μὴ ἡγαπήθη ἡ δικαιοσύνη, εἰ
 πάντων ἡ δικαιοσύνη; Ἀλλὰ γὰρ τὰ μυστήρια μυ-
 στικῶς παραδίδονται, ἵνα ἢ ἐν στόματι λαλοῦντος καὶ
 ἰλαίεται· μᾶλλον δὲ οὐκ ἐν φωνῇ, ἀλλ' ἐν τῷ νοεῖ-
 σθαι. Δέδωκε δὲ ὁ Θεὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ τοὺς μὲν ἀπο-
 στικούς, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς,
 τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν κατ-
 ερισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰ-
 κωμὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. » Ἡ μὲν οὖν τῶνδὲ

A et apostolici prati flores decerpens, sinceram quam-
 dam et incorruptam cognitionem ingeneravit eo-
 rum, qui audiebant, animis. Sed hi veram quidem
 beatæ doctrinæ servabant traditionem, statim
 a Petro, et Jacobo, et Joanne, et Paulo, san-
 ctis apostolis, ita ut filius acciperet a patre,
 (pauci autem sunt patribus similes), ad nos
 quoque, Deo volente, pervenerunt, illa a ma-
 joribus data et apostolica deposituri semina. Certe
 autem scio, fore ut exsultent, non hac dico lætati
 expositione, sed solum quod in hoc scripto serven-
 tur, quæ illi tradiderunt. Est enim hæc, ut opinor,
 institutio animæ desiderantis beatam ita conservare
 traditionem, ut non possit effugere: « Filio autem
 amante sapientiam, Pater lætitia afficietur ». » Pu-
 tei, qui exhauriuntur, emittunt aquam magis per-
 spicuum; corrumpuntur autem ii, quorum nullus
 est particeps. Ferrum quoque usus servat purius,
 usus autem defectus ei generat rubiginem. Ut sum-
 matim enim dicam, exercitatio salubrem habitum
 ingenerat et spiritibus et corporibus. « Nemo accen-
 dit lucernam, et ponit eam sub modio, sed super
 candelabrum, et luceat omnibus », qui accepti
 fuerint convivio. Quid enim juvat sapientia, quæ
 non sapientem efficit eum, qui potest audire? Præ-
 terea autem « semper » quoque « servat » Servator,
 et « semper operatur ut videt Patrem ». » Docens
 aliquis plus discit, et dicens sæpe una audit cum
 iis qui ipsum audiunt. Unus est enim magister et
 ejus qui discit, et ejus qui audit, qui et mentem ir-
 rigat et sermonem. Proinde etiam non prohibuit
 Dominus a bono feriari et Sabbatum agere; divinis
 autem mysteriis et sancta illa luce impertiri illos
 concessit, qui ea possent capere. Jam vero non re-
 velavit multis eam, quæ non erant multorum, sed
 paucis, quibus sciebat convenire, qui et ea possent
 accipere, et ex eis informari. Arcana autem, sicut
 Deus, verbo creduntur, non scripto. Quod si quis
 dicat scriptum esse: « Nihil occultum, quod non
 manifestabitur; nihil opertum, quod non revelabi-

* P. 523 ED. POTTER, 275 ED. PARIS. • Prov. xxix, 5. ^b Matth. v, 15; Marc. iv, 21; Luc. viii, 16;
 u, 35. ^c Joan. v, 17, 19.

— Porro dē abest a Proverb. Mox, εὐφραίνεται
 πρὸ εὐφρανθήσεται. Ibid.:

(44) *Τὰ φρέατα*. Similitudo de puteis est etiam
 apud Basil. 154. H. SYLB.— Basilii ad Eustathium: D
 καὶ γὰρ τὰ φρέατα, φασίν, ἀντιλούμενα βελτίω γίνε-
 ται. « Etenim putri (quod aiunt) si hauriantur, me-
 liores evadunt. » Philo Judæus lib. *De Gigantibus*:
 Πόλιαις δὲ καὶ πρὸς τὸ ἀμεινον ἐπιδιδωσιν, ὡς περ
 τὰς τὰς ἀπαντλούμενας πηγὰς· καὶ γὰρ ἐκείνας λόγος
 ἔχει τῶν μᾶλλον γλυκαίνεσθαι. « Sæpe etiam melior
 evadit, quemadmodum perhibent fontes si haurian-
 tur: hos enim tunc dulcescere magis, vulgaris opi-
 nio est » H. Junius cent. 4, proverb. 19. Illud
 porro quod paulo ante dixit, « Sicula revera apis, »
 in Sicilia ortum indicat eum, de quo loquitur,
 ut Xenophon dictus est Ἀττικὴ μέλιττα, sed, ut
 dicit Lucretius *De rerum natura* lib. iii, v. 11, 12:

*Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
 Omnia nos itidem depascimur aurea dicta.*

COLLECT.

(45) Οὐδέεις. Non tam ipsa verba Evangeliorum,

quam sensum exhibet. Quod etiam in iis fecit, quæ
 mox e Joanne et reliquis Evangelii sequuntur.

(46) *Διδάσκων*. Augustinus epist. 7: « Ego ex
 eorum numero me esse profiteor, qui scribunt pro-
 ficiendo, et scribendo proficiunt. » R. SYLBURG.

(47) *Εἰς γὰρ*. In sequentibus respicere videtur
 Matth. xxiii, 8: Εἰς γὰρ ἐστὶν ὑμῶν ὁ καθηγητῆς,
 ὁ Χριστός; et Matth. xii, 12: Ὅστε ἐξεστὶ τοῖς σάβ-
 βασι καλῶς ποιεῖν· vel Luc. vi, 9: Τί ἐξεστὶ τοῖς σάβ-
 βασι: ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι;

(48) *Οὐ πολλοῖς*. Strom. vi, pag. 679: Εἴρητο
 γὰρ ἀπ' ἀρχῆς μόνοις τοῖς νοοῦσιν. Αὐτίκα διδάξαν-
 τος τοῦ Σωτῆρος τοὺς ἀποστόλους, ἡ τῆς ἐγγράφου
 ἀγραφος ἦδη καὶ εἰς ἡμᾶς διαδίδεται παράδοσις: « Di-
 ctum enim ab initio fuit iis solis, qui intelligunt.
 Jam vero cum apostolos docuerit Servator, scriptæ
 non scripta jam nobis quoque traditur traditio. »
 Cont. quæ de traditione τῆς γνώσεως Petro, Jacobo
 et Joanni, ex Eusebio superius adnotata sunt.

(49) *Τῷ*. Flor. edit., τό· mihi datus τῷ visus
 est convenientior. SYLBURG.

tur a, a nobis quoque audiat, ei, qui occulte audit, occultum manifestatum iri; et ei, qui secrete ea, quæ traduntur, potest servare, apertum iri, quod opertum est, ut veritas, et id, quod multis est occultum, stet **119** paucis manifestum. Nam cur non omnes scient veritatem; cur autem non est ab omnibus amata justitia, si est omnium justitia? Sed enim traduntur mystice mysteria, ut sit etiam in ore loquentis id, quod is loquitur; potius autem non in voce, sed in intelligentia. « Dedit autem Deus » Ecclesiæ, « alios quidem apostolos, alios vero prophetas, alios vero evangelistas, alios vero pastores et doctores, ad perfectionem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem corporis Christi. » Horum itaque meorum commentariorum scriptura, scio quam sit imbecilla, si conferatur cum illo spiritu gratia pleno, quem ut audiremus digni sumus habiti; sit autem imago, archetypum in memoriam revocans ei, qui thyrsus ictus fuerit. « Sapienti enim, inquit, loquere, et erit sapientior; » quin etiam « habenti adjicietur. » Profitetur autem, non arcana satis posse interpretari, inultum abest, sed tantum in memoriam revocare, sive aliquando olli fuerimus, sive ne obliviscamur. Multa autem satis scio effluxisse propter longitudinem temporis, ut quæ absque scriptis effugerint. Unde memoria mea imbecillitatem sublevans expositionem certis capitibus constantem, salutare memoriæ monumentum mihi comparans, hac necessario usus sum institutione. Sunt ergo quædam, quorum ne recordati quidem sumus: erat enim apud viros beatos magna quædam vis. Sunt etiam quædam, quæ cum non adnotata aliquo tempore mansissent, nunc effugerunt; alia autem quæ prope exstinguebantur, in ipsa mente quodammodo obscurata, quoniam iis, qui non sunt exercitati, non facile est ejusmodi ministerium, hæc monumentis suscitans, nonnulla quidem consulto prætermitto, scienter delectum faciens, timens scribere, quæ etiam cavi dicere, non utique invidens (neque enim fas), sed, iis metuens, qui in ea inciderint, ne in aliam forte partem accipientes laberentur, et « puero gladium, » ut dicunt qui proverbii utuntur, « præbere » inveniremur. Neque enim fieri potest, ut quæ scripta sunt non elabatur, etiamsi a me non edita manserint. Revoluta autem, et una semper voce, nempe ea, quæ scripta est, utentia, interroganti nihil amplius præter ea,

✠ P. 324 ED. POTTER, 276 ED. PARIS. • Matth. x, 26. ^b Ephes. iv, 11, 12.

(50) Ἔστι δέ. Hæc sic distingui et explicari poterunt: Ἔστι δέ καὶ ἀνυποσημελιωτα μεμνηνὸτα, τῷ χρόνῳ ἂ νῦν ἀπέδρα. « Sunt etiam nonnulla, quæ, cum adnotata non essent, tempore nihil exciderunt. »

(51) Ὑποπτικὴν θεωρίαν. Ut hic ὑποπτικὴν dicit, ita pag. 283 edit. Paris, τοὺς εἰρηνικῶς ὑποπτεύοντες forsan « conjectatrices suspiciones » intelligens. Interpres legit προφητικὴν θ. « quæcumque ante prophetiam contemplationem prius dispensata esse oportet. » SYLB. — Porro in utroque loco v pro e irrepit. Nam ibi ὑποπτεύοντες at hic ὑποπτικὴν θεωρίαν scribendum est. Sensus est: « Et

μοι τῶν ὑπομνημάτων γραφὴ ἀσθενῆς μὲν εὐαγγελῆσι, παραβαλλομένη πρὸς τὸ πνεῦμα ἔκεινο τὸ κεχαρισμένον, οὗ κατηξιώθημεν ὑπακοῦσαι: εἰκὼν δ' ἂν εἴη ἀναμνησκουσα τοὺς ἀρχετύπους τὸν θύρω πειληγὸτα: « Σοφῶ γὰρ, φησί, λάλει, καὶ σοφώτερος ἔσται: καὶ τῷ ἔχοντι δὲ προτεθήσεται. » Ἐπαγγέλλεται δὲ οὐχ ὥστε ἐρμηνεύσαι τὰ ἀπόρρητα ἰκανῶς, πολλοὺ γε καὶ δεῖ, μόνον δὲ τοῦ ὑπομνησαι, εἴτε ποτὲ ἐκλαθόμεθα, εἴτε ὅπως μὴδ' ἐκλανθανοίμεθα. Πολλὰ ἔα, εὐ οἶδα, παρεβρόχηεν ἡμᾶς χρόνου μήκει ἀγράφως διαπεσόντα. Ὅθεν τὸ ἀσθενὲς τῆς μνήμης τῆς ἐμῆς ἐπικουφίζων, κεφαλαίον συστηματικῆν ἐκθεσιν, μνήμης ὑπόμνημα σωτηρίων πορίζων ἑμαυτῷ, ἀναγκαιῶς κέχρημαι: τῆδε τῇ ὑποτυπώσει. Ἔστι μὲν οὖν τινα μὴδὲ ἀπομνημονευθέντα ἡμῖν: πολλὴ γὰρ ἡ παρὰ τοῖς μακαρίοις δύναμις ἦν ἀνδράσιν. Ἔστι δὲ (50) καὶ ἀνυποσημελιωτα μεμνηνὸτα τῷ χρόνῳ, ἂ νῦν ἀπέδρα: τὰ δέ, ὅσα ἐσθέντα, ἐν αὐτῇ μαραινόμενα τῇ διανοίᾳ, ἔπει μὴ βέβαιος ἡ τοιαύτη διακονία τοῖς μὴ δεδοκμασμένοις, ταῦτα δὲ ἀναζωπυρῶν ὑπομνήμασι, τὰ μὲν ἐκὼν παραπύμπομαι, ἐκλέγων ἐπιστημῶς, φοβούμενος γράφειν, ἂ καὶ λέγειν ἐφυλαξάμην: οὐτι ποσφονῶν (οὐ γὰρ θέμις), δεδιώς δὲ ἄρα περὶ τῶν ἐντυγγανόντων, μὴ πη ἐτέρως σφαιεῖν, « καὶ πειλμάχαιραν, » ἧ φασιν οἱ παρορμιζόμενοι, « ὀρέγοντες » εὐρεθῶμεν. Οὐ γὰρ ἔστι τὰ γραφέντα μὴ ἐκπεῖν, καίτοι ἀνέκδοτα ὑπὸ γ' ἐμοῦ μεμνηνὸτα: κυλιόμενα δὲ ἀεὶ, μόνη μιᾷ χρώμενα τῇ ἐγγράφῳ φωνῇ, πρὸς τὸν ἐπανερθόμενον οὐδὲν πλέον παρὰ τὰ γεγραμμένα ἀποκρίνεται: δεῖται γὰρ ἐξ ἀνάγκης βοηθοῦ, ἦτοι τοῦ ἐγγραψαμένου, ἧ καὶ ἄλλου τοῦ εἰς τὸ αὐτὸ ἴχνος ἐμθεθικότος. Ἔστι δὲ ἂ καὶ αἰνίξεσθαι μοι γραφὴ: καὶ τοῖς μὲν παραστήσεται, τὰ δὲ μόνον ἐρεῖ: πειράσεται δὲ καὶ λανθάνουσα εἰπεῖν, καὶ ἐπικυροπτομένη ἐκρηναί, καὶ δεῖξα: σιωπῶσα: τὰ τε παρὰ τῶν ἐπιστήμων δογματιζόμενα αἰρέσεων παραθήσεται: καὶ τοῦτοις ἀντερεῖ πάνθ' ὅσα προοικονομηθῆναι καθήκει τῆς κατὰ τὴν ὑποπτικὴν θεωρίαν (51) γνώσεως, ἧ (52) προθήσεται ἡμῖν κατὰ τὸν εὐκλεῆ καὶ σεμνὸν τῆς παραδόσεως κανόνα ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως προοῦσιν, ἀναγκαιῶς ἔχοντα προδιαληφθῆναι τῆς φυσικῆς θεωρίας προπαρτιθεμένη, καὶ τὰ ἐμποδῶν ἰστάμενα τῇ ἀκολουθίᾳ προαπολυομένα: ὡς ἐτοίμους ἔχειν τὰς ἀκούας πρὸς τὴν παραδοχὴν τῆς γνωστικῆς παραδόσεως, προκεκαθαυμένης τῆς γῆς ἀπὸ τε τῶν ἀκανθῶν καὶ τῆς πόας ἀπάσης γεωργικῶς εἰς καταφύττειν ἀμπελώνος ἀγῶν γὰρ καὶ ὁ προαγῶν, καὶ μυστήρια τὰ πρὸ μῦ-

his opponet, quæcumque interiori contemplationi scientiæ permitti debent. » Etenim ἐπόπτει dicebantur, qui arcana mysteria in Eleusiniis contemplati fuissent. Hinc postea Clemens, *Sitom.* II, p. 381: « Ἡ τις ἂν εἴη θεωρία μεγίστη, ἧ ἐποπτικῆ: ἧ τῷ ὄντι ἐπιστήμη: » et *Sitom.* v, p. 579: Βρώμα ἔσθ' ἧ ἐποπτικῆ θεωρία. Idem Lovthio videtur. Quinetiam Hervetus hunc sensum postea est amplexus: quem præterea quæ sequuntur firmant.

(52) Ἡ. Relativum ἧ, « quæ, » agnoscit Hervetus interpres. Flor. editio habet disjunctivam ἧ, parum apte SYLBURG.

στηρίων (53). Οὐδὲ ὀκνήσει συγχρησασθαι φιλοσοφίας καὶ τῆς ἄλλης προπαιδείας τοῖς καλλιστοῖς τὰ ὑπομνήματα ἡμῖν. « Οὐ γὰρ μόνον δι' Ἑβραίους καὶ τοὺς ὑπὸ νόμον, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « Εὐλογον Ἰουδαίῳ γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς Ἕλληνας Ἐπιγρα, ἵνα πάντας κερδάνωμεν. » Κάν τῆ πρὸς Κολοσσαίς Ἐπιστολῆ. Νουθετοῦντες, γράφει, πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες (54) ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ. « Ἀρμόζει δὲ καὶ ἄλλως τῆ τῶν ὑπομνημάτων ὑποτυπῶσαι τὸ γλαυρυδὸν τῆς θεωρίας. Αὐτίκα καὶ ἡ τῆς χρηστομαθείας περιουσία οἷον ἡδυσμά τι ἐστὶ παραπλεγμένον ἀθλητοῦ βρώματι, οὐ τρυφητιῶντος, ἔρξιν δὲ ἀγαθὴν φιλοτιμίαν λαμβάνοντος. Ψάλλοντες ἄνευ, τὸ ὑπέρτονον (55) τῆς σεμνότητος ἐμμελῶς ἄνευ. Καθάπερ δὲ οἱ βουλόμενοι δημηφ προσομιλῆσαι διὰ κήρυκος τοῦτο πολλάκις ποιοῦσιν, ὡς μάλλον ἐξάκουστα γενέσθαι τὰ λεγόμενα· οὕτω κἀνεῖθα· πρὸς πολλοὺς γὰρ ἡμῖν ὁ λόγος ὁ πρὸ αὐτῆς τῆς παραδόσεως λεγόμενος τῆς συνήθους· διὸ δὴ παραθετόν ὄξας τε καὶ φωνάς, τὰς ἐμβοῶσας παρ' ἑκασταύτοις δι' ὧν μάλλον οἱ ἀκούοντες ἐπιστραφεύσονται. Καὶ δὴ, συνελόντι φάναι· ἐν πολλοῖς γὰρ τοῖς μαργαρίταις τοῖς μικροῖς ὁ εἰς· ἐν δὲ πολλῇ τῆ τῶν ἰχθύων ἔρη· ὁ καλλιχθυσ (56)· χρόνῳ δὲ καὶ πόνῳ τάληθες ἐκίχεται, ἀγαθοῦ παρατυχόντος βοηθοῦ· δι' ἀνθρώπων γὰρ θεοῦ ἐν αἰ πλείστοις εὐεργεσίαι χορηγοῦνται. Πάντες μὲν οὖν ὅσοι ταῖς εὐφρασίαις κεχρήματα, θεωροῦμεν τὰ προσπίπτοντα αὐταῖς· ἄλλοι δὲ ἄλλων (57) ἕκαστ. Αὐτίκα οὐχ ὀρλοῦς θεωρεῖ τὸ πρῶτατον ὁ μάγιστρος τε καὶ ὁ ποιμὴν· ὁ μὲν γὰρ (58), εἰ πῶν ἐπι πολυπραγμονεῖ, ὁ δὲ εἰς εὐγένειαν τηρεῖ. Τὸ γάλα τοῦ προβάτου ὁ μὲν τις ἀμελῆσάτω, εἰ χρῆζει τροφῆς. Τὸν μαλλὸν κειράτω, εἰ σκέπησ δεῖται. Ὡδέ μα καὶ τῆς Ἑλληνικῆς χρηστομαθείας ὁ καρπὸς τροφωρεῖτω. Οὐκ οἶμαι γὰρ τινα οὕτως εὐτυχῆ γραφῆν ἡγεῖσθαι, ἢ μηδεὶς ἀντρεῖ· ἀλλ' ἐκεῖνην εὐλογον νομιστέον, ἢ μηδεὶς εὐλόγως ἀντρεῖ. Καὶ

quæ scripta sunt, respondent. Necessario enim semper auxilio indigent, aut ejus, qui scripsit, aut alterius, qui eisdem insisit vestigiis. Sunt autem quædam etiam, quæ nihil tacite significabit scriptura : et in his quidem latius insistet, aliorum sola mentione contenta erit, conabitur autem et celans dicere, et occultans aperire, et tacens ostendere ; et quæ ab insignibus hæresibus decreta sunt, adducet, et adversus ea dicet quæcumque ante prophetica contemplationem prius dispensata esse oportet, quæ nobis procedet secundum celebrem et venerandam traditionis regulam ab ortu mundi progredientibus, primo ea, quæ ex naturali contemplatione necessario prius tractanda sunt adducens, priusque ea, quæ huic methodo obstant, diluens, ut aures ad susceptionem gnosticæ traditionis paratæ sint, præpurgata prius terra et a spinis et ab omni herba, agricolæ ritu, ad plantandam vineam. Certamen enim est etiam præludium certaminis ; et mysteria sunt ea quæ præcedunt mysteria. Neque vero verebuntur nostri commentarii uti iis, quæ sunt pulcherrima ex philosophia, et iis, quæ præcedunt, disciplinis. « Non enim solum propter Hebræos, et eos qui sunt sub lege, par est fieri Judæum, sed etiam propter Græcos Græcum, ut omnes lucrificamus. » Et in Epistola ad Colossenses : « Admonentes, inquit, omnem hominem, et docentes in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo. » Quanquam alioqui commentariorum descriptioni convenit splendor contemplationis. Jam vero ipsa quoque bonarum disciplinarum cupia est veluti quoddam condimentum athletæ cibo permistum, non delicias quidem captantis, sed bonum appetitum assumentis, laudis amorem. Psalentes quidem certe, valde intensum gravitatis sonum modulate remittimus. Quemadmodum autem qui volunt alloqui populum, hoc sæpenumero fa-

⌘ P. 525 ED. POTTER, 277 ED. PARIS. • I Cor. ix, 20, 21. ^b Coloss. i, 28.

(53) *Μυστήρια τὰ πρὸ μυστηρίων*. Respicit Eleusinæ Cereris mysteria, in quibus qui majoribus mysteriis initiari cupiebant, per minora præparabantur. Aristophanis scholiastes ad *Pluti* act. ii, sc. ii, vers. 25 : « Ἐστὶ τὰ μικρὰ (μυστήρια) ὡς περ προκάθαρσις καὶ προάγευσις τῶν μεγάλων. » Sunt parva mysteria tanquam prævia purgatio et purificatio ad majora. » Hinc ab auctoribus ad alias res sæpe allusum est. Non est inelegans illud Martini in *Vita Procli* : « Ἀχθέντα δὲ διὰ τούτων ἱκανῶς, ὡς περ διὰ τινῶν προτελείων καὶ μικρῶν μυστηρίων, εἰς τὴν Πλάτωνος ἦγε μυσταγωγίαν ἐν τῇ καὶ οὐχ ὑπερβάθμιον πόδα, κατὰ τὸ λόγιον, εἰσόντα καὶ τὰς παρ' ἐκεῖνων θείας ὄντως τελετὰς ἐπιτελεῖν ἐπόσει. » Deductum vero quantum satis est per illa, veluti per quasdam præparaciones sacras et parva mysteria, ad Platonis duxit mystagogiam ordinem et non immodicum gressum, ut oraculi verbo viar, tendentem ; et, quæ apud illum de re divina erant, initia contemplari faciebat. » Clemens pontifex, *Strom.* iv, pag. 475 : Τότε δὴ τὴν τῶ ὄντι γνωστὴν φυσιολογίαν μέτειμεν, τὰ μικρὰ πρὸ τῶν μεγάλων μυσθέντες μυστηρίων. » Tunc sane vere gnosticam naturæ aggredimur contemplationem, parvis autē magna initiati mysteria ; » et quæ ibi

sequuntur conf., ut etiam *Strom.* vi, pag. 582, et *Strom.* vii, pag. 714.

(54) *Διδάσκοντες*. Διδάσκοντες πάντα ἀνθρώπων ἐν π. Coloss.

(55) *Τὸ ὑπέρτονον*. Sic ὑπέρτονα τοξεύειν dixit Irenæus lib. i, cap. 13.

(56) *Καλλιχθυσ*. Idem aliis piscis sacer, et Anthias, inquit Sylburgius.

(57) *Ἄλλοι δὲ ἄλ*. Similia dicit *Epitom. Theodot.* pag. 805, et variis exemplis probat.

(58) *Ὁ μὲν γάρ*. His verbis sensus haud constat. Sic ergo scribantur et explicentur : « Ὁ μὲν γάρ, εἰ πῶν ἐστὶ πολυπραγμονεῖ, ὁ δὲ εἰ εὐγένειον τηρεῖ. Τὸ γάλα τοῦ προβάτου ὁ μὲν τις ἀμελῆσάτω, εἰ χρῆζει τροφῆς· τὸν μαλλὸν κειράτω, εἰ σκέπησ δεῖται. » Ille quidem, an sit pinguis, diligenter inquirat ; hic autem, an densum habeat vellus, observat. Lac ovis mulgeat, si quis cibo indigeat : vellus tondeat, si integumento ei opus sit. » Atque sic demum hujus sententiæ partes ἀντιστοιχῆσιν videntur. Porro εὐγένειον, seu Homericum ἡβύγένειον, est ὁ καλὸν γένειον ἔχων, ut ait Suidas : quod quamvis proprie ad « barbam » pertineat, tamen ad alia non incommode transferri poterit.

eiunt per præconem, ut ea, quæ dicuntur, magis exaudiantur; ita hic quoque, cum ad multos habenda sit a nobis oratio, quæ solitam præcedit traditionem, adducendæ sunt opiniones et voces, quæ eis in singulis resonant; per quas ii magis attenti reddentur, qui audient. Et, ut paucis dicam (in multis enim parvis margaritis una est eximia, in multa autem piscium piscatione unus est callionymus), tempore et labore elucescet veritas, si bonus obtigerit adiutor. Per homines enim divinitus plurima beneficia suppeditantur. Atque omnes quidem qui visu utimur, ea, quæ obijciuntur illi, contemplamur, sed alii aliorum gratia. Jam non similiter ovem contemplatur coquus et pastor. Ille quidem an sit pinguis diligenter scrutatur; hic vero lac ovis observat, an sit generosum. Mulgeat quidem aliquis, si cibo egeat; vellus tondat, si ei tumento opus sit. Sic mihi etiam procedat fructus bonæ Græcorum doctrinæ. Nullam enim existimo scripturam adeo feliciter procedere, cui nullus omnino contradicat; sed illam existimandum est esse rationi consentaneam, cui nemo jure contradicit. Hic et actio simul **120** et institutum est admittendum, non quod est a reprehensione alienum, sed quod nullus jure reprehendit. Non statim autem, si quis non principaliter efficit, hoc facit, quod id devitet; sed id agit divinam quamdam sapienter adhibens dispensationem, et se rebus accommodans, et in omnem partem ver-

A πρᾶξιν ἅμα καὶ αἰρεῖσιν ἀποδεκτέον οὐ τὴν ἀμεμφή, ἀλλ' ἦν οὐδεὶς εὐλόγως καταμέμφεται. Οὐκ εὐθύς (59) δ', εἰ τις μὴ προηγουμένως ἐπιτελεῖ, κατὰ περίστασιν αὐτὸ ποιεῖ· ἀλλὰ οἰκονομούμενός τι θεοσφῶς, καὶ σὺμπεριφερόμενός ἐνεργήσῃ. Οὕτε γὰρ ὁ ἔχων τὴν ἀρετὴν χρήσει τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἐτι θεοῦ, οὐθ' ὁ ἐρρώμενός ἀναλήψεως. Καθάπερ (60) γὰρ οἱ γεωργοὶ προαρδύσαντες τὴν γῆν, οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς τῷ ποτίμῳ τῶν παρ' Ἑλληνιστῶν λόγων προαρδύομεν τὸ γεῶδες αὐτῶν, ὡς παραδέξασθαι τὸ καταβάλλοντον σπέρμα πνευματικόν, καὶ τοῦτο εὐμαρῶς ἐκθρέψαι δύνασθαι. Περιέροσι δὲ οἱ Στρωματεῖς ἀναμιγμένην τὴν ἀληθειαν τοῖς φιλοσοφίας δόγμασι, μᾶλλον δὲ ἐγκεκαλυμμένην καὶ ἐπικεκρυμμένην, καθάπερ τῷ λεπτῶν τὸ ἐδώδιμον τοῦ καρπού· ἀρμυζει γὰρ, οἶμαι, τῆς ἀληθείας τὰ σπέρματα μόνοις φυλάσσειν τοῖς τῆς πίστεως γεωργοῖς. Οὐ λέληθε δέ με καὶ τὰ θρυλλοῦμενα πρὸς τινων, ἀμαθῶς φοροεῖν· χρήναι λεγόντων περὶ τὰ ἀναγκασιότατα καὶ συνέχοντα τὴν πίστιν καταγίνεσθαι· τὰ δὲ ἐξωθεν (61) καὶ περιττὰ ὑπερβαίνειν, μάτην ἡμᾶς τρίβοντα καὶ κατέχοντα περὶ τοῖς οὐδὲν συμβαλλομένοις πρὸς τὸ τέλος. Οἱ δὲ καὶ πρὸς κακοῦ ἂν τὴν φιλοσοφίαν εἰσδεδυκέναι τὸν βίον νομίζουσιν ἐπιλύμῃ τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τινος εὐρετοῦ πονηροῦ (62). Ἐγὼ δὲ, οἷ μὲν ἡ κακία κακὴν φύσιν ἔχει, καὶ οὐποτ' ἂν καλοῦ τινος ὑποσταίῃ γεωργὸς γενέσθαι, παρ' ὅλους ἐνδείξομαι τοὺς Στρωματεῖς, ἀνισσόμενος ἀμηγέτη θεῶς ἔργον προνοίας καὶ φιλοσοφίας.

❧ P. 326 ED. POTTER, 278 ED. PARIS.

(59) Οὐκ εὐθύς. Nec his verbis, prout jam se habent, sensus constat. Restitui debet post ἐπιτελεῖ negativa particula, quæ propter duplicem, quæ præcessit, negationem per librorum imperitiam excidisse videtur. Scribe igitur: Οὐκ εὐθύς δ' εἰ τις μὴ προηγουμένως ἐπιτελεῖ, εἰ κατὰ περίστασιν αὐτὸ ποιεῖ. Non autem statim sequitur, quod si quis aliquid per se nolit facere, ipsum non esse urgente aliquo casu id facturum; verum tunc divina quodammodo arte aliquid medium inveniet, et sese præsentibus accommodans, effectum dabit. Quem sensum quæ sequuntur, confirmant. Hinc paulo etiam post ait, philosophiam non fuisse κατὰ τὸν προηγουμένον λόγον, hoc est « per se, » ingressam, sed quod suadendæ veritati inserviret.

(60) Καθάπερ. Legendum videtur, καθάπερ γὰρ οἱ γεωργοὶ προαρδύσαντες τὴν γῆν, εἰθ' οὕτω τὸ

σπέρμα καταβάλλουσιν, οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς ... Synvuc. — Quod in Latina versione expressum est.

(61) Τὰ δὲ ἐξωθεν. Præcipitur *Constitut. apostol.* lib. 1, cap. 6: Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου· « Ab omnibus gentiliū libris abstine. » Qua de re conf. quæ ad ea verba adnotavit Cotelerius.

(62) Πονηροῦ. Nempe diabolo, cui auctori nonnulli e veteribus Christianis philosophiam impulerunt. *Strom.* vi, pag. 693: Πῶς οὖν οὐκ ἀποπον, τῆ ἀταξίαν καὶ τὴν ἀδικίαν προσνέμοντας τῷ διαβόλῳ ἐναρέτου πράγματος τοῦτον, τῆς φιλοσοφίας, δοτῆρα ποιεῖν; « Quomodo non est absurdum, ut cum diabolo confusionem et injustitiam tribuamus, eum re præclaræ, philosophiæ scilicet, datorem constituere? » Conf. etiam *Strom.* v, pag. 550, et *Strom.* 1 pag. 310, quæque ibi adnotantur.

✱ CAPUT II.

Occurrit quorundam objectioni, vituperantium quod tam multa e philosophia desumpta libris suis inserat.

Ἦπερ δὲ τῶν ὑπομνημάτων τῶν περιειληφότων κατὰ τοὺς ἀναγκαίους καιροὺς τὴν Ἑλληνικὴν δόξαν, τοσοῦτόν φησι τοῖς φιλεγκλήμοσι· πρῶτον μὲν, εἰ καὶ ἀχρηστος εἴη φιλοσοφία, εἰ εὐχρηστος ἡ τῆς ἀχρηστίας βεβαίωσις, εὐχρηστος· ἔπειτα, οὐδὲ καταψήφισσθαι τῶν Ἑλλήνων οἶόν τε, ψιλῆ τῇ περὶ τῶν δογματισθέντων αὐτοῖς χρωμένους φράσει, μὴ συνειδαιμόνως εἰς τὴν κατὰ μέρος ἀκρι συγγνώσεως ἐκκάλυψιν. Πιστὸς γὰρ εὖ μάλα ὁ μετ' ἐμπειρίας Βεργος· ὅτι καὶ τελειοτάτῃ ἀπόδειξις εὐρίσκειται ἡ γνώσις τῶν κατεγνωσμένων. Πολλὰ δ' οὖν, καὶ μὴ συμβαλλόμενα εἰς τέλος, συγκοσμεῖ τὸν τεχνίτην· καὶ ἄλλως ἢ πολυμαθία διασυστατικὴ τυγχάνει τοῦ παρατιθεμένου τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων (63) πρὸς πειθῶ τῶν ἀκρωμένων, θαυμασμὸν ἐγγενυνῶσά τας καταχουμένους, καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν συνίστησιν. Ἀξιοπίστος δὲ ἡ τοιαύτῃ ψυχαιωγία, δι' ἧς κατακουμένη οἱ φιλομαθεῖς παραδέχονται τὴν ἀλήθειαν, πρὸς τὸ μήτε αὐτὴν φιλοσοφίαν λυμαίνεσθαι τὸν βίον, ψευδῶν (64) πραγμάτων καὶ φαύλων ἔργων δημιουργῶν ὑπάρχουσαν· ἦν τινες διαθεβλήχασιν, ἀληθείας οὖσαν εἰκόνα ἐναργῆ, θεῖαν ἑωρεῶν Ἑλληνιστῶν· μήτε ἡμᾶς ἀποσπᾶσθαι τῆς πίστεως, ὅσον ἀπὸ τινος ἀπατηλοῦ τέχνης καταγοητευομένους· ἀλλ' ὡς ἔπος εἰπεῖν, περιβολῆ πλείονι χρωμένους, ἀμηγέτη συγγυμνασίαν τινὰ πίστεως ἀποδεικτικὴν ἐκπιρῆσθαι. Ναὶ μὴν καὶ συναφῆ τῶν δογμάτων διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως (65) τὴν ἀλήθειαν μνηστεύεται, δι' ἧς ἐξηκολούθησεν ἡ γνώσις· οὐ κατὰ προηγουμένου λόγον τῆς φιλοσοφίας παρεισελθούσης, διὰ δὲ τὸν (66) ἀπὸ τῆς γνώσεως καρπὸν ἡμῶν, βέβαιον λαμβάνοντων πείσμα τῆς ἀληθοῦς καταλήψεως, διὰ τῆς τῶν ὑπονοουμένων ἐπιστήμης (67). Σιωπῶ γὰρ ἴσι οἱ Στρωματεῖς τῇ πολυμαθίᾳ σωματοποιούμενοι, κρῖπειν ἐντέχνως τὰ τῆς γνώσεως βούλονται σπέρματα. Καθάπερ οὖν ὁ τῆς ἀγραφᾶς ἐρωτικὸς, ζητήσας, ἀγκυεύσας, ἐρευνήσας, κυνοδρομήσας, αἰρεῖ τὸ θηρίον· οὕτω καὶ τάληθὲς γλυκύτερι (68) φαίνεται ζητηθὲν, καὶ πόνῳ πορισθέν. Τί δὴ ποτ' οὖν ὧδε διατεθήσθαι φίλον ἔδοξεν εἶναι τοῖς ὑπομνήμασιν; Ὅτι μέγας ὁ κίνδυνος, τὸν ἀπόρρητον ὡς ἀληθῶς τῆς βίως φιλοσοφίας λόγον ἐξορχήσασθαι (69) τοῖς ἀπειθεῶς πάντα μὲν ἀντιλέγειν ἐθέλουσιν οὐκ ἐν δίκῃ,

✱ P. 527 ED. POTTER, 279 ED. PARIS.

D

(63) *Τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων.* Sic alibi τὰ κῆρα τῶν δογμάτων, τὰ γενναϊότατα τῶν δογμάτων, etc., pag. 303, 358, 475, 550, 618, 629, 675, 770.

(64) *Ψευδῶν.* Hallucinatur omnino Hervetus, qui hæc in philosophiæ vituperium dicta existimavit; cum moneat tantum auctor, ne re præstantissima abutatur, quod fecere hæretici. Confer pag. 282, 283, 287, 318, 635, 636, præter innumera alia loca. **ΛΩΤΗ.**

(65) *Διὰ τῆς ἀντιπαραθέσεως.* Quia sc. τῶ ἐναντίω τὰ ἐναντία πέφυκε μάλιστα γνωρίζεσθαι, inquit Philo, p. 191. H. **SYLBERG.**

(66) *Διὰ δὲ τ.* Hæc sic distingue, διὰ δὲ τὸν ἀπὸ τῆς γνώσεως καρπὸν ἡμῶν βέβαιον λ. quod in Latina versione expressimus.

(67) *Διὰ τῆς τῶν ὑπονοουμένων ἐπιστήμης.*

A De commentariis autem hisce, qui, cum necessarium fuerit, Græcorum complexi sunt opinionem, hactenus respondeo iis, qui reprehendendi studio delectantur. Primum quidem, etiamsi sit inutilis philosophia, tamen si inutilem eam confirmare est utile, jam utilis est. Deinde nec iis licet Græcos condemnare, quibus in eorum decretis nil ultra nudas voces perceptum est, priusquam ea sigillatim atque intime explorata atque cognita habuerint. Est enim ea refutatio fide dignissima, quæ sequitur experientiam: quippe cum eorum, quæ condemnaveris certa cognitio perfectissimæ demonstrationis loco erit. Præterea multa, quæ ad finem non conferant, tamen artifici ornamentum afferunt. Et alioqui varia ac multiplex doctrina, eum, qui maxime principalia dogmata proponit, fidei auditorum commendat, discipulis admirationem ipsius ingenerans, et ad veritatem eos adducit. Fidem autem faciet ejusmodi oblectatio, per quam a vulgo vituperatam studiosi recipiunt veritatem, quod neque ipsa philosophia vitæ perniciem afferat, quam ac si esset rerum falsarum et malorum operum artifex, quidam falso calumniati sunt, cum sit evidens veritatis imago, donum Græcis datum divinitus; neque nos per ipsam tanquam a quibusdam decepti præstigiis a fide abducamur: sed potius majori munimento tecti, et socium quodammodo exercitationem, qua fides pleniorum demonstrationem accipiet, lucrati sumus. Quinetiam C contraria dogmata inter se conferuntur, veritas magis elucescit. Hinc consequitur scientia. Atque adeo haudquaquam per se inducitur philosophia, sed propter fructus ex scientia provenientes; quia nobis per scientiam rerum animo comprehensarum firmatur veræ perceptionis persuasio. Taceo quod libri hi multiplici ac varia doctrina in unum corpus coagmentati, volunt artificiose celare semina cognitionis. Quemadmodum ergo qui studio tenetur venationis, postquam quæsiit, investigavit, indagavit, canes, qui cursu persequerentur, emisit, feram capit; ita etiam apparet verum dulcedine quæsitum, et labore paratum. Quanam ergo de causa si tuos commentarios tibi ordinare visum est? Quo-

« Per cognitionem eorum quæ figurate et per involucrum proferuntur. » Vid. p. 557, inquit Lowthius.

(68) *Γλυκύτερι.* Scribe, γλύκῳ τι φαίνεται ζητηθέν. Hoc est, « ita veritas demum suavis videtur esse, si investigetur et labore paretur. » Nam quemadmodum in fine septimi, ita hic Clemens methodum occultam in his libris et confusam excusat: in quibus, sicut notat accuratus censor Photius, σποράδην τε καὶ ὡσπερ οὐκ ἐν τάξει τὴν τῶν κεφαλαίων παράθεσιν ποιεῖται. **HEINSIUS.**

(69) *Ἐξορχήσασθαι.* Sic superius *Pædag.* lib. III, cap. 3: *Τὰ ἀπόρρητα εἰς τὸ συμφανὲς ἀπογυμνοῦντας ἐξορχομένους, εἰ Protrept., pag. 9, edit. Paris.* : Οὐκ ἐξορχήσομαι τὰ μυστήρια. Quem locum vide sis.

niam magnam est periculum vere arcanam $\times$ veræ philosophiæ rationem iis propalare, qui profuse quidem ac petulantur, sed non jure volunt contra omnes dicere, omnia autem nomina ac verba turpiter et indecore ejaculantur, et seipsos fallentes, et eorum, qui sibi adhærent, oculos præstringentes. « Hebræi enim signa petunt, » ut ait Apostolus; « Græci autem sapientiam quaerunt. »

CAPUT III.

Contra sophistas et inutilis scientiæ factatores.

Magna est autem turba ejusmodi: ac eorum quidem aliqui voluptatibus mæcipati, cum non velint credere, omni veneratione dignam irrident veritatem, barbariam ejus habentes ludibrio. Aliqui autem alii seipsos erigentes, ansas calumniandi sermones nostros invenire contendunt, contentiosas comparantes quæstiones dictiuncularum venatores, pusillarum quarumdam artium æmulatores, litigatores, et jurgiorum consarcinatores, ut ait ille Abderitanus:

*Lingua volubilis est hominum, nec pauca profa-
dictorum omnimodum hinc atque hinc divisio
[tur]:
[multa est.]*

Et:

Quod verbum edideris, te tale audire necesse est.

Ob hanc ergo artem se efferentes sophistæ infelices, canoris quibusdam suis nugis garrientes, cum in nominum delectu et certa dictionum compositione et connexionem per totam vitam laborant, turturibus apparent loquaciores, eos, quibus pruriunt aures, non satis, ut mihi videtur, viriliter demulcentes et titillant:

*Verborum non stilla cadens, sed flumen iner-
[tum.]*

Et certe quemadmodum veteribus in calceis, imbecilla iis sunt alia et diffuunt, sola autem eis restat

$\times$ P. 328 ED. POTTER, 230 ED. PARIS. • I Cor. 1, 22.

(70) *Αὐτοὺς τε ἀπ. Η.*, αὐτοὺς τε ἀπατώντας, καὶ τοὺς ἐχομένους αὐτῶν γοητεύοντας. SYLBERG. Αὐτοὺς τε ἀπατώντας, καὶ τοὺς ἐχομένους αὐτῶν γοητεύοντας, edit. Flor. Vera lectio esse videtur, quam in textu exhibuimus. Mox, Ἰουδαῖοι προ Ἑβραῖοι, et σημείον προ σημεῖα, I Cor. 1, 22.

(71) *Τὸ βάρβ. ἐν παιδείᾳ τιθέμενοι.* « Barbariam doctrinæ » Christianæ « causantes, » nempe pro ratione incredulitatis. Nisi potius cum Sylbergio legendum sit, τὰ βάρβ. ἐν παιδείᾳ τιθέμενοι, quod in Latina versione expressum est. Vide supra p. 109.

(72) *Θηράτορες.* Ionicæ dialecto magis convenit θηρήτορες, vel ut in ms. epitome est, θηρητήρες. Sequenti versu si pro γὰρ legamus γὰρ τὰ, aut μὲν γὰρ, recte constabit metrum. SYLBERG. Vera lectio est: *Στραπτή δὲ γλῶσσ' ἐστὶ β.* ex *Iliad.* Y, vers. 248.

(73) *Ἐριδαντές.* Quos non ineleganti voce « Vitiligatores » vocavit Cato, testante Plinio, eos non minore gratia ἐριδαντίας, et ἱμαντελικτίας, dixit Democritus Abderita: illud quod jurgia ferant litigiosi; hoc vero, quod veluti nexus quosdam vinculorum implicent, quibus alios involvant irretiantque. Clemens Strom. lib. 1: Ἐριδαντές μὲν καὶ ἱμαντελικτές. ὡς ὁ Ἀδερῆτης ἐκείνός φησιν: quæ lectio apud Plutarchum 1, *Symposiacorum* decade nonnihil corrupta, legitur hoc modo ἐριδανταίων δὲ,

III. Πολλὸς δὲ ὁ τοιοῦτος ὄχλος· οἱ μὲν αὐτῶν ἕβωναις δεδουλωμένοι, ἀπιστεῖν ἐθέλοντες, γελῶσι τὴν ἀπάσης τεμνότητος ἀξίαν ἀλήθειαν, τὸ βάρβαρον ἐν παιδείᾳ τιθέμενοι (71)· οἱ δὲ τινες, σφᾶς αὐτοὺς ἐπαίροντες, διαβολὰς τοῖς λόγοις ἐξευρίσκουσι βιάζονται, ζητήσεις ἐριστικὰς ἐκπορίζοντες, λεξιθίων θηράτορες (72), ζηλωταὶ τεχνυδρίων, ἐριδαντές (73) καὶ ἱμαντελικτές, ὡς ὁ Ἀδερῆτης ἐκείνός φησιν·

*Στραπτή γὰρ γλῶσσα βροτῶν· πολλὰς δ' ἐπι
Παντολῶν· ἐπέων δὲ πολλὸς νομὸς ἐνθα καὶ ἐνθα
Καί,*

Ὀσπκοῖον καὶ εἰρησθι ἔπος, τοῖόν κ' ἐπακούσαι.
Ταύτη γοῦν ἐπαιρόμενοι τῇ τέχνῃ οἱ κακοδαίμονες σοφισταὶ, τῇ σφῶν αὐτῶν στωμυλλόμενοι τερβρίζ, ἀμφὶ τὴν διάκρισιν τῶν ὀνομάτων καὶ τὴν ποιὰν τῶν λέξεων σύνθεσιν τε καὶ περιπλοκῆν τὸν πάντα πονοῦμενοι βίον, τρυγόνων (74) ἀναφαίνονται λαλίσταροι· κνήθοντες (75) καὶ γαργαλλίζοντες οὐκ ἀνδρικῶς, ἐμοὶ δοκεῖν, τὰς ἀκοὰς τῶν κλισασθαι γλιχομένων· *Ποταμὸς* (76) ἀτέχνων ῥημάτων, οὐδὲ σταλαγμῶς·

ἀμέλει καὶ καθάπερ τῶν παλαιῶν ὑποδημάτων, τὰ μὲν ἄλλα αὐτοῖς ἀσθενεῖ καὶ διαρρέει, μόνῃ δὲ ἡ

κατὰ Δημόκριτον, καὶ ἱμαντελικταίων λόγους ἀφορέτων· id est, « missas facere oportet eorum fabulas qui de lana caprina rixantur, et nodos texunt, ut est apud Democritum. » H. Junius cent. 8, proverb.

78. At ἱμαντελικταίους exponit H. Stephanus, « qui veluti funes loreos tortuosis nodis implicant. » Versus autem, qui sequuntur, non Democriti sunt, sed Homeri *Iliad.* K. COLLECT.

(74) *Τρυγόνων.* Helvetus τετέγιων maluit; sed frustra. Conf. Hesychius v. Τρυγονοφάλλειν.

(75) *Κνήθοντες.* Respicit I Tim. iv, 3: κνήθόμενοι τὴν ἀκοήν.

(76) *Ποταμὸς.* P. Leopardus lib. ix *Emendat.*, cap. 3. Exstat apud Stobæum Theocriti Chii in Anaximenem oratorem scomma his verbis: Θεωκρίτος ὁ Χίος, Ἀναξιμένους λέγειν μέλλοντος, Ἄρχεται, εἰπε, λέξεων μὲν ποταμὸς, νοῦ δὲ σταλαγμὸς. Id est, « Theocritus Chius, cum Anaximenes orator esset habiturus orationem: Incipit, inquit, verborum quidem flumen, sed mentis gutta. » Clemens Alex. *Strom.* l. 1, similem hanc locum habet, sed depravatum, ποταμὸν ἀτέχνων ῥημάτων, οὐδὲ σταλαγμὸν, quod Gentianus perperam ita vertit, « Verborum, » etc.

Legendum autem νοῦ, id est, « flumen inertium verborum, mentis autem gutta. » COLLECT.

γλώσσα ὑπολείπεται. Παγκάλως δ' Ἀθηναῖος ἀποταί-
νεται, καὶ γράφει Σόλων·

Εἰς γὰρ γλώσσαν (77) ἐράτε, καὶ εἰς ἔπη αἰμύλου
[ἀνδρός.

Εἰς ἔργον (78) δ' οὐδὲν γιγνόμενον βλέπετε.
Ἰμῶν δ' εἰς μὲν ἕκαστος ἀλώπεκος ἰχθυεὶ βλαίνει,
Σύμψασιν δ' ὑμῖν χαῖνος ἐνεσσι νόος.

Τοῦτο που (79) αἰνίσσεται ἡ σωτήριος ἐκείνη φωνή·
« Αἱ ἀλώπεκες φωλοῦς ἔχουσιν· Ὁ δὲ Ἰὺς τοῦ ἀν-
θρώπου οὐκ ἔχει τοῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει (80). »
Μόνη γὰρ, εἶμαι, τῷ πιστεύοντι, διακεκριμένῃ τέ-
λειον τῶν ἄλλων, τῶν πρὸς τῆς Γραφῆς θηρίων εἰρη-
μένων, ἐπαναπαύεται τὸ κεφάλαιον τῶν ὄντων, ὁ
χρηστὸς καὶ ἡμερος Λόγος, « ὁ δρασσόμενος τοὺς σο-
φῶς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν· Κύριος ἔστι γὰρ « μό-
νος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν, ὅτι εἰσὶ
μάταια » σοφοῦς δὴ που τοὺς σοφιστὰς, τοὺς περὶ
τὰς λέξεις καὶ τὰς τέχνας περιττοῦς (81), καλοῦσης
τῆς Γραφῆς. Ὅθεν οἱ Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ τοὺς περὶ
ἐκείνων πολυπράγμονας σοφοῦς ἅμα καὶ « σοφι-
στὰς » (82) παρωνύμως κεκλήκασιν. Κρατίνος γοῦν
ἐν τοῖς Ἀρχιλοχείοις (83), ποιητὰς (84) καταλέξας,
εἶρη·

Ὀῖοι σοφιστῶν σμῆνος ἀνεδειψήσατε.

Ἰσῶν (85) τε ὁμοίως ὁ κωμικὸς ἐν Αὐλώδοις σατύ-
ροις ἐπὶ ραψωδῶν καὶ ἄλλων τινῶν λέγει·

..... Καὶ γὰρ εἰσελήλυθε
Παλλῶν σοφιστῶν δολοὺς ἐξηρημέτους.

Ἐπὶ τούτων καὶ τῶν παραπλησίων, ὅσοι τοὺς κενοὺς
μεμελετήκασιν λόγους, ἡ θεία Γραφή παγκάλως λέ-
γει· « Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύν-
εισιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

✕ P. 329 ED. POTTER, 280 ED. PARIS. ^a Matth. viii, 20; Luc. ix, 58. ^b Job v, 13; I Cor. iii, 19, 20; Psal. xciii, 11. ^c Isa. xxix, 14; I Cor. i, 19.

(77) Εἰς γὰρ γλ. Reperiuntur hæc carmina inter
opera Solonis cum cæteris gnosticis, edita, p. 138,
sed ordine mutato, primum enim tertio loco ponit-
ur, in quo et legitur non ut apud Clementem, καὶ
εἰς ἔπη αἰμύλου ἀνδρός, sed, καὶ εἰς ἔπος αἰόλον
ἀνδρός, « Versutaque verba loquentis; » et in tertio
χρονος, « mollis » vertitur: « Omnibus at vobis
mollis inest animus. » COLLECT.

(78) Εἰς ἔργον. Hic pentameter additus est ex
Plutarcho et Diogene Laertio. STYLBURG.

(79) Τοῦτο που. Sic scribendum, quod priores
editiones τοῦ τόπου exhibuerunt.

(80) Κλίνει. Κλίνη, Evang.

(81) Τοὺς περὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς τέχνας πε-
ριττοῦς. « Qui verborum atque artium scientia ex-
cellunt. » Eodem sensu περιττός paulo post occur-
rit, ubi τὸ περὶ τὰς αἰσθήσεις περιττόν, « excellen-
tia sensuum » dicitur.

(82) Σοφῶς ἅμα καὶ σοφιστὰς. Diogenes Laertius

in proœmio his gemina dicit: Οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ
ἐκάλουντο· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιητὰι, σοφισταί·
καθὰ καὶ Κρατίνος ἐν Ἀρχιλόχῳ τοὺς περὶ Ὀμηρον
καὶ Ἡσίοδον ἐπαινῶν, οὕτως καλεῖ: « Ipsi vero sa-
pientes sophistæ etiam sunt dicti. Neque hi solum,
verum poetæ quoque sophistarum appellatione ho-
norantur. Nam Cratinus in Archilocho, Homerum
et Hesiodum admiratus, ita illos vocat. » Hinc He-
rodotus lib. i Solonem ac reliquos sapientes σοφι-
στὰς vocavit: et Solon πρώτους σοφιστῆς ab Isocrate
dicitur est oratione Περὶ Ἀντιδόσεως. Postea sophi-
στῆ nomen eos solos significabat, « qui ostentatio-

lingua. Pulchre ergo eos insectans, scribit Solon
Atheniensis :

121 Ad linguam aspicitis, et dulcicia verba lo-
quentes:

✕ At quod fit nemo spectat egentis opus.

Ac quivis vestrum vulpis vestigia figit,
Et mentem vacuum putidulamque gerit.

Hoc utique significat vox illa salutaris: « Vulpes
foveas habent, Filius autem hominis non habet ubi
caput reclinet. » Super enim solo eo, ut arbitror,
qui credit, perfecte separato a cæteris hominibus,
quas Scriptura bestias vocat, rerum omnium caput
conquiescat ac princeps, nempe benignus et man-
suetus Logos, « qui comprehendit sapientes in
astutia ipsorum: Dominus enim « solus cognoscit
disceptationes sapientum, quod vanæ sunt b: » sa-
pientes utique Scriptura vocante sophistas, qui in
dictionibus versantur et artibus superfluis. Unde
ipsi quoque Græci eos, qui in re aliqua curiose
versantur, sapientes simul et « sophistas » denomi-
native appellarunt. Cratinus itaque, cum in Archi-
lochiis poetas recensisset, ait:

Quales sophistas perpetim scrutamini.

Et similiter Iophon comicus in Aulædis Satyris. dicit
de rhapsodis et aliquibus aliis:

..... Namque introit

Una sophistarum caterva plurima.

De iis et similibus, qui se inani dicendi genere
exercuerunt, pulcherrime dicit divina Scriptura:
« Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam
prudentum abolebo. »

nis, aut quæstus causa philosophabantur, » ut ait
Cicero Acad. quæst. lib. ii.

(83) Ἀρχιλοχείοις. Primo scribe Ἀρχιλόχοις·
quod drama ab Athenæo et aliis non semel adducit-
ur: versum autem Cratini hoc modo:

Ὀῖοι σοφιστῶν σμῆνος δεῖ διψήσατε.

Quales sophistas perpetim scrutamini. HEINSIUS.

Athenæus lib. iii citat Cratinum ἐν Ἀρχιλόχοις,

in Archilocho: et lib. iv atque aliis locis. COLLECT.

— Laertius, loco superius dicto, Ἀρχιλόχον hanc
fabulam vocavit: verum in quibusdam ejus codicibus
Ἀρχιλόχοις plurale scriptum esse, adnotavit
H. Stephanus. Menagius ibi adnotat, « legendum
esse Ἀρχιλόχοις, ut legitur apud Hephæstionem in
Enchiridîo p. 50, aut Ἀρχιλοχῶις, ut legitur apud
Clementem Alexandrinum. Rectius, Ἀρχιλόχοις·
et ita rescribo, inquit, apud Clementem. »

(84) Ποιητὰς. Hanc lectionem Herveto debemus;
olim scriptum erat ποιηταῖς.

(85) Ἰσῶν. Is. Casaubonus De satyrica poesi
lib. i, cap. 5, ait: « Sophoclis filius, et in Tragœ-
diarum satyricorumque scriptione successor fuit
Iophon. Videtur hic esse, cujus laudantur Clementi
Alex. Αὐλώδοι σατύροι· ipse tamen comicum poe-
tam appellat, non tragicum. Locus est in primo
Strom.: Ἰσῶν ὁ κωμικὸς ἐν Αὐλώδοις σατύροις, etc.
An scripserat Clemens ὁ τραγικὸς, an aliud agens
hallucinatur? nam equidem præter Sophoclis filium,
quem paternæ scriptionis æmulum fuisse constat,

CAPUT IV.

Humanas artes, non minus quam rerum divinarum scientiam, a Deo esse profectas.

Homerus autem et fabrum vocat sapientem : et de Margite, si id opus utique Homeri est, sic scribit :

✠ *Hunc nec aratorem dii fossoremve creaverunt, Utlo aliove modo sapientem, arsque absuit omnis.*

Hesiodus autem cum Linum citharædum dixisset esse « cujusvis sapientiæ peritum, » nautam etiam non veretur dicere sapientem, scribens :

Nautica in arte aliquid qui nec sapit.

Daniel autem propheta, « *Mysterium,* » inquit, « quod rex rogat, non est sapientum, magorum, incantatorum, Gazarenorum potestas, ut regi annuntiënt, sed est Deus in cælo revelans ». » Ubi quidem appellat « sapientes » Babylonis. Quod autem Scriptura « sapientiam » appellet communi nomine omnem mundanam, sive scientiam, sive artem; aliæ autem sunt disciplinæ, quas insuper humana ratio adinvenit; et quod a Deo sit omnis artificiosa et sapiens inventio, manifestum erit, si hanc dictionem adjecerimus: « Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Ecce vocavi Beseleel filium Uri, filii Or de tribu Juda, et implevi eum divino spiritu sapientiæ, ut in omni opere excogitet et architectetur, operetur aurum et argentum, et æs, et hyacinthum, et purpuram et coccinum, et ut operetur opera lapidea, et fabrilem artem lignorum, » etc. usque ad « omnia opera ». » Deinde vero generalem infert rationem: « Et cuilibet intelligenti corde dedi intelligentiam »; » hoc est, ei, qui potest ipsam recipere labore et exercitatione. Rursus autem aperte scriptum est ex nomine Domini: « Et tu loquere omnibus sapientibus mente, quos implevi spiritu sensus ». » Habent quidem aliquam peculiarem naturæ proprietatem, qui sunt sapientes mente. Duplicem autem sensus spiritum accipiunt ab ea, quæ est principalis sapientia, ii, qui

✠ P. 330 ED. POTTER, 281 ED. PARIS. 6. ^d Exod. xxviii, 3.

alium eo nomine dramaticum poetam novi nullum. Suidas, Ἰοφῶν, Ἀθηναῖος τραγικὸς, υἱὸς Σοφοκλέους τοῦ τραγωδοποιού. » Hæc ille. Reinesius *Var. lect.* lib. 1, cap. 23, hæc dicit: « Ἰοφῶν δ' ὁμοίως ὁ κωμικὸς ἐν Ἀλύφθοῖς σατύροις: nomen poetæ, quod insolentius erat, corruptum est: id mutandum in Νικοφῶν. Hunc enim Athenæus lib. iii, vi et ix, laudat ἐν Σειρήσιν, ἐν Χειρογράφουσι. Harpocration et Pollux eodem nomine. Ejus *Adonida* actam Olymp. xxvii, a. 2. Schol. Aristoph. *Pluto*. Binomine autem fuit illud Nicophontis drama: unde legendum apud Clementem, ἐν Ἀλύφθοῖς ἢ Σατύροις. De Iophonte Cnosio alia res est. Is enim vatium oracula heroicis versibus exposuit, ut constat e Pausaniæ *Atticis*. »

(86) *Τέκτονα σοφόν.* Respicit *Iliad.* O, vers. 411:

Τέκτονος ἐν παλάμῃσι δαίμονος, ὃς ῥά τε πάσης
Εὖ εἰδῆ σοφίης, ὑποθημοσύνησιν Ἀθήνης.

(87) *Εἰ δὴ αὐτοῦ.* Epitome ms. ἤδη αὐτοῦ. Meminit autem Margite hujus etiam Aristoteles *Ethic. ad Nicomach.* 7, et lib. *Περὶ ποιητικῆς*: itemque Plato in *Alciadiæ* altero. SYLBURG. — Aristoteles

Ἄ. Ὅμηρος δὲ καὶ τέκτονα σοφόν (86) καλεῖ· καὶ περὶ τοῦ *Μαργίτου*, εἰ δὴ αὐτοῦ (87), ὡδὲ πως γράφει·

Τὸν δ' οὐτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν, οὐτ' ἄρ στήρα, οὐτ' ἄλλως τὶ σοφόν· πάσης δ' ἡμάρτανε τέχνης.

Ἡσίοδος γὰρ τὸν κιθαριστὴν Λίνον, *παντοίας σοφίας δεδαηκότα* εἰπὼν, καὶ ναύτην οὐκ ἔκνεῖ λέγειν σοφόν·

Ὅτε τι ναυτικῆς σεσοζισμένον,

γράφων. Δανιὴλ δὲ ὁ προφήτης, « Τὸ μυστήριον, » φησὶν, « ὁ δ βασιλεὺς ἔρωτᾷ (88), οὐκ ἐστὶ σοφῶν, μάγων, ἑπασιδῶν, Γαζαρηνῶν δύναμις, τοῦ ἀνταγχεῖλαι τῷ βασιλεῖ· ἀλλ' ἐστὶ Θεὸς ἐν οὐρανῷ ἀποκαλύπτων. » Καὶ δὴ τοὺς Βαβυλωνίους « σοφοὺς » προσαγορεύει. Ὅστι δὲ « σοφῶν (89) » ὁμωνύμως καλεῖ ἡ Γραφὴ πᾶσαν τὴν κοσμικὴν εἴτε ἐπιστήμην, εἴτε τέχνην· ἄλλαι δὲ εἰσὶν αἱ κατ' ἐπισύνθεσιν ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ ἐπινοημέναι· καὶ ὡς θεόθεν ἢ τεχνικῆ καὶ ἢ σοφῆ ἐπίνοια, ταφῆς ἐστὶν παραθεμένοις τήνδε τὴν λέξιν· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωσῆν, λέγων· Ἰδοὺ ἀνακέκληκα (90) τὸν Βεσελεὴλ τὸν τοῦ Οὐρί, τὸν Ἄρ, τῆς φυλῆς Ἰούδα· καὶ ἐνέπλησα αὐτὸν πνεῦμα θεῶν σοφίας, καὶ συνέσεως, καὶ ἐπιστήμης, ἐν παντὶ ἔργῳ διανοεῖσθαι καὶ ἀρχιτεκτονῆσαι, ἐργάζεσθαι τὸ χρυσίον, καὶ τὸ ἀργύριον, καὶ τὸν χαλκὸν, καὶ τὴν ὑάκινθον, καὶ τὴν πορφύραν, καὶ τὸ κόκκινον, καὶ τὰ λιθουργικὰ, καὶ τεκτονικὴν (91) τῶν ξύλων ἐργάζεσθαι, » εἰς « καὶ ἅπαντα τὰ ἔργα » Ἐπειτα ἐπιφέρει καθολικὸν δὴ λόγον· « Καὶ παντὶ τῷ συντεῖ καρδίᾳ δέδωκα σύνεσιν· » τούτέστιν, τῷ οἴῳ τε ἐπιδέξασθαι πόνῳ καὶ συνασκήσει. Πάλιν τε αὐτὸ διαβρήθην ἐξ ὀνόματος Κυρίου γέγραπται· « Καὶ σὺ λάλησον πᾶσι τοῖς σοφοῖς τῆ διανοίᾳ, οὓς ἐνέπλησα πνεῦμα αἰσθήσεως (92). » Ἐχουσι μὲν τι οἰκείον φύσεως ἰδιῶμα οἱ σοφοὶ τῆ διανοίᾳ· λαμβάνουσι δὲ πνεῦμα αἰσθήσεως παρὰ τῆς κυριωτάτης σοφίας δι-

« Dan. ii, 27, 28. » ^b Exod. xxxi, 2-5. ^c Ibid.,

vi *Ethic.*, cap. 7, ad Nicomach., Homero tribuit hos versus ut Clemens; at Dion, Hesiodo. Suidas Margiten fuisse docet a comædiis irrisum ob stultitiam, qui ultra quinquarium numerare non poterat, et matrem suam aliquando interrogavit juvenis, an ex eodem patre edita esset. Margitas autem et stultos vocabant, ut Alexandrum Æschines in orat. contra Ctesiphontem. COLLECT.

(88) Ἐρωτᾷ. Ἐπερωτᾷ, Dan. Mox, δύναμις, τοῦ αἰσθ. Dein, ἀλλ' ἢ ἐστὶ pro ἄλλ' ἐστὶ. Ibid.

(89) *Σοφῶν.* De homonymia σοφίας appellatione agit etiam Basil. 186. H. SYLBURG.

(90) Ἀνακέκλ. Ἀνακέκλημαι ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσ. τὸν τοῦ Οὐρίου, Exod. Paulo post, κόκκινον τὸ νηστῶν. Ibid.

(91) *Τεκτονικὴν.* Exod., τὰ τεκτονικὰ τῶν ξύλων ἐργάζεσθαι κατὰ πάντα τὰ ἔργα. Alioqui Clemens noster particula ἕως uti solet in abbreviatis locorum citationibus, pro « et cætera usque ad . . . » ut infra pag. 153, 180, 181, et alibi. Paulo post καὶ ἐγὼ δέδωκα σύνεσιν, τούτέστι . . . SYLBURG.

(92) *Πνεῦμα αἰσθ.* Πνεύματος σοφίας καὶ αἰσθ., Exod.

ὅν, ἐπιτηδέλους σφᾶς αὐτοὺς παραστῆσαντες · οἱ μὲν γὰρ τὰς βαναύτους μετιόντες τέχνας τοῦ περιτῆς αἰσθήσεως ἀπολαύουσι περιττοῦ · ἀκοῆς μὲν ὁ κινῶς λεγόμενος μουσικὸς, ἀφῆς δὲ ὁ πλαστικός (93), καὶ φωνῆς ὁ ἠδονικός, ὁσφρήσεως, ὁ μυρμηκός, ὕψους ὁ τῶν ἐν ταῖς σφραγίσιν ἐντυπωμάτων τορευτικός, οἱ δὲ ἀμφὶ τὴν παιδείαν διατρίβοντες τὴν συναίσθησιν χορηγοῦνται · καθ' ἕν τῶν μέτρων οἱ ποιηταὶ (94) καὶ τῆς λέξεως οἱ σοφισταὶ, καὶ τῶν συλλογισμῶν οἱ διαλεκτικοὶ, καὶ οἱ φιλόσοφοι τῆς κατ' αὐτοὺς θεωρίας ἀντιλαμβάνονται. Εὐρετικὸν γὰρ καὶ ἐπινοητικὸν ἡ συναίσθησις, ἐπιβάλλειν πιθανῶς ἀναπειθούσα · συναΐζει δὲ τὴν ἐπιβολὴν ἢ εἰς ἐπιστήμην συνάσκησις. Εἰκότως τοίνυν ὁ Ἀπόστολος « πολυποικίλον » εἶρηκε « τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, » διὰ τέχνης, διὰ ἐπιστήμης, διὰ πίστεως, διὰ προφητείας, τὴν ἑαυτῆς ἐνδοικυμένην δύναμιν εἰς τὴν ἡμετέραν εὐεργεσίαν · « Ὅτι (95) πᾶσα σοφία παρά Κυρίου, καὶ μετ' αὐτοῦ ἐστὶν εἰς τὸν αἰῶνα· ἢ φησὶν ἡ τοῦ Ἰησοῦ σοφία. « Ἐάν γὰρ τὴν φρόνησιν τὴν τε αἰσθῆσιν ἐπικαλέσῃ μεγάλη τῆ φωνῆ, καὶ ζητήσῃς αὐτὴν ὡς περ ἀργυρίου θησαυροῦς, καὶ προθύμως ἐξηγάσῃς, νοήσεις θεοσέβειαν, καὶ αἰσθῆσιν θείαν εἰρήσεις. » Πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς κατὰ φιλοσοφίαν αἰσθήσεως εἶρηκεν ὁ προφήτης, ἦν μεγαλοφῶς καὶ μεγαλοπρεπῶς ἐξερευνᾶν διδάσκει, εἰς τὴν ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν προκοπήν. Ἀντέθηκεν οὖν αὐτῇ τὴν ἐν θεοσέβειᾳ αἰσθῆσιν, τὴν γνώσιν αἰνισσόμενος, καὶ τὰς λέγων · « Ὁ γὰρ Θεὸς δίδωσι σοφίαν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ στόματος, αἰσθῆσιν τε ἅμα καὶ φρόνησιν, καὶ ἡγευρίζει δικαίους βοήθειαν· » τοῖς γὰρ ὑπὸ φιλοσοφίας δεδιχαιωμένοις βοήθεια θησαυρίζεται καὶ ἡ ἐν θεοσέβειᾳ συναίσθησις.

A se ipsos idoneos exhibuerunt. Qui persequuntur enim artes sordidas, sensibus excellentissimis fruuntur: auditu quidem, qui dicitur communiter musicus, tactu vero, figulus; et voce, cantor; olfactu, unguentarius; visu, qui ea, quæ in sigillis exprimentur, est celandi facultate præditus. Qui autem in doctrina versantur, suppeditatam habent consensionem, per quam poetæ modos, dictionem rhetores, et syllogismos dialectici, et philosophi apprehendunt eam, quæ ad se pertinet, contemplationem. Ad inveniendum enim et excogitandum res est apta consensio: hæc enim studiis animum applicare persuadet: quam applicationem exercitatio in scientiam postea auget et intendit. Merito ergo Apostolus « multiformem » dixit « Dei sapientiam », ut quæ « multifariam multisque modis », per artem, per scientiam, per fidem, per prophetiam, suam ostentat potentiam ad nostrum beneficium. « Quoniam omnis sapientia a Domino, et cum ipso est in sæcula, » ut dicit Jesu Sapientia. « Si enim prudentiam et sensum magna voce invocaveris, et eam quæsieris, sicut argenti thesaurus, et prompto et alacri animo investigaris, intelliges Dei cultum, et sensum divinum invenies. » Quod dixit propheta, ut hunc distingueret a sensu, qui in philosophia versatur, quem præclare ac magnanime investigare jubet, utpote ad profectus in pietate faciendos utilem. Huic itaque eum, qui in pietate versatur, sensum opposuit, quo religionis scientiam innuit, his verbis: « Deus enim dat sapientiam ex ore suo, et sensum simul et prudentiam, et justis instar thesauri recondit auxilium. » Iis enim, qui a philosophia fuere justificati, auxilium reconditur ea quoque consensio, quæ ducit ad pietatem in Deum.

CAPUT V.

Philosophiam theologiæ ancillari; quod illustrat allegorica interpretatione historiæ Saræ et Agar.

Ἦν μὲν οὖν (96) πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐν δικαιοσύνῃ Ἑλλήσιν ἀναγκαῖα φιλοσοφία · νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεῖα τις ὡσαυτοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπουμένους · οἱ δὲ τοῦ σου, » φησὶν, « οὐ μὴ προσκλέψῃ, » ἐπὶ τὴν πρόνοιαν τὰ καλὰ ἀναφέροντος, ἔάν τε Ἑλληνικά ἦ, ἔάν τε ἡμέτερα. Πάντων μὲν γὰρ αἰτίας τῶν καλῶν ὁ Θεός · ἀλλὰ τῶν μὲν, κατὰ προηγούμενον, ὡς τῆς τε Διαθήκης τῆς Παλαιᾶς, καὶ τῆς Νέας, τῶν δὲ κατ' ἐπακολουθίαν, ὡς τῆς φιλοσοφίας. Τάχα δὲ καὶ προηγούμενως τοῖς Ἑλλήσιν ἐδόθη ὡσαυτοῖς, πρὶν ἢ τὸν Κύριον καλέσαι καὶ τοὺς Ἑλληνας · « ἐπιπαύσῃ » γὰρ καὶ αὐτῇ τὸ Ἑλληνικόν, ὡς « ὁ ἕως » τοὺς Ἑβραίους, « εἰς Χριστόν. » Προπαρα-

Atque erat quidem ante Domini adventum philosophia Græcis necessaria ad justitiam: nunc autem est utilis ad pietatem, cui necessario præmittenda est ab iis, qui fidem ex demonstratione percipiunt. Quoniam « pes, » inquit, « tuus non offenderit », si quæ bona sunt, ad Dei providentiam referas, sive Græca sint, sive nostra. Omnium enim bonorum Deus est causa: sed aliorum quidem principaliter, ut Testamenti Veteris et Novi: aliorum autem per consequentiam, sicut philosophiæ. Quam tamen verisimile est, ipsum Græcis per se dedisse, priusquam Dominus Græcos quoque vocasset. Nam ipsa quoque Græcos « Pædagogum more docebat, » sicut « lex » Hebræos « ad

✠ P. 331 ED. POTTER, 282 ED. PARIS. * Ephes. iii, 10. ^b Hebr. i, 1. ^c Eccli. i, 1. ^d Prov. ii, 3-5. * Prov. iii, 23.

(93) Ὁ πλαστικός. Conf. Tatianus edit. Oxon. pag. 120, not. 2; Athenagoras p. 59, not. 1.

(94) Οἱ ποιηταί. Ποιηταί in Flor. edit. articulo caret. Sed addendum esse satis declarant commata scriptura. STURBURG.

(95) Ὅτι. Hæc e Proverb. ii imperfecte et διὰ

μνήμης recitavit auctor.

(96) Ἦν μὲν οὖν. Sic infra Strom. i, pag. 319: Καθ' ἑαυτὴν ἐδικαίωσεν καὶ φιλοσοφία τοὺς Ἑλληνας. « Per se quoque olim Græcis justificavit philosophia. » Qua de re conf. Vossius *Historiæ Pelagianæ* lib. iii, part. iii, thes. 11.

Christum a « Præparat ergo philosophia, ei viam muniens, qui a Christo perficitur. « Jam sapientiam, » inquit Salomon, « vallo circumda, et te exaltabit, corona autem voluptatis te proteget b. » Nam cum tu eam philosophia, et multo prudenti rectoque ejusmodi sumptu, tanquam lorica, munieris, sophistis inaccessam servabis. Atque est quidem una via veritatis, sed in eam, tanquam in fluvium perennem, alia aliunde fluenta influunt. Divine ergo dictum est: « Audi, fili mi, et mea verba suscipe, ut sint tibi ✕ multæ viæ vitæ: vias enim sapientiæ doceo te, ne te deficiant fontes c, » qui ex ipsa terra scaturiunt. Non autem unius tantum justis vias plures salutare recensuit, verum infert alias multorum multas justorum vias, hoc modo id indicans: « Viæ autem justorum splendunt sicut lux d. » Fuerint autem mandata quoque, et præcedanæ disciplinæ, viæ et adminicula vitæ. « Jerusalem, Jerusalem, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos e? » Jerusalem autem exponitur « visio pacis. » Significat ergo prophetice eos, qui pacifice res sacras inspexerint, ad vocationem multis modis institui. Quid ergo? « voluit » quidem, non autem potuit. Quot autem modis? aut ubi? Bis: per prophetas, et per adventum. Multimodam ergo sapientiam ostendit dictio, « quoties: » et per omnes qualitates et quantitates modos cum in tempore, tum etiam in æternitate quosdam omnino servat: « Quoniam Spiritus Domini replevit orbem terræ f. » Quod si quis vim afferens, dicat: « Ne animum adhibe mulieri malæ, mel enim distillat a labiis mulieris meretricis, » Græcam esse dicens eruditionem, audiat quæ deinceps sequuntur: « Quæ ad tempus ungit guttur suum: » philosophia autem non adulatur. Quamnam ergo meretricem significat? Dilucide infert: « Stultitiæ enim pedes deducunt eos, qui ea utuntur, post mortem ad inferos; ejus autem vestigia minime sunt stabilia. » Fac ergo, ut via tua longe absit a stulta voluptate: « Ne steteris

σχευάζει τοίνυν ἡ φιλοσοφία, προοδοποιούσα τὸν ἐπὶ Χριστοῦ τελειούμενον. « Αὐτίκα τὴν σοφίαν, ἡ ὁ Σαλομῶν, « περιχαράκωσον, » φησὶ, « καὶ ὑπερμύσει σε (97) στεφάνῳ δὲ τρυφῆς ὑπερασπίσει σε: » ἐπεὶ καὶ σὺ, τῷ θριγκῶ ὑπεροχυρώσας (93) αὐτὴν διὰ φιλοσοφίας καὶ πολυτελείας ὀρθῆς (99), ἀνεπίβητον τοῖς σοφισταῖς τηρήσεις. Μία μὲν οὖν ἡ τῆς ἀληθείας ὁδός· ἀλλ' εἰς αὐτὴν, καθάπερ εἰς ἀένναον ποταμὸν, ἐκρέουσι τὰ ρεῖθρα ἄλλα ἄλλοθεν. Ἐνθὲν οὖν ἄρα εἰρηται· « Ἄκουε, υἱέ μου, καὶ δέξαι ἑμοὺς λόγους, » φησιν, « ἵνα σοὶ γένωνται πολλὰ ὁδοὶ βίου· ὁδοὺς γὰρ σοφίας διδάσκω σε, ὅπως μὴ ἐκλίπῃσιν σε αἱ πηγαὶ » αἱ τῆς αὐτῆς ἐκδύζουσαι γῆς. Οὐ δὴ μόνον (1) ἑνὸς τινος δικαίου ὁδοὺς πλείονας σωτηρίου κατατέλεξεν· ἐπιφέρει δὲ ἄλλας πολλῶν πολλὰς δικαίων ὁδοὺς (2), μηνύων ὡδὲ πως· « Αἱ δὲ ὁδοὶ τῶν δικαίων ὁμοίως φωτὶ λάμπουσιν. » Εἶεν δ' ἂν καὶ αἱ ἐντολαὶ καὶ αἱ προπαιδεῖται, ὅδοι καὶ ἀφορμαὶ τοῦ βίου. « Ἰερουσαλήμ, Ἰερουσαλήμ, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὡς ὄρνις τοὺς νεοσσούς; » Ἰερουσαλήμ δὲ « ὄρασις εἰρήνης » ἐρμηνεύεται. Ἀπλοὶ τοίνυν προφητικῶς τοῖς εἰρηνικῶς ὑποπτεύσαντας (3), πολυτρόπως εἰς κλήσιν παιδαγωγεῖσθαι (4). Τί οὖν; « ἠθέλησε » μὲν, οὐκ ἔδυνήθη δέ; Ποσάκις δὲ ἡ ποῦ; Δις, διὰ τε προφητῶν, καὶ διὰ τῆς παρουσίας. Πολύτροπον μὲν οὖν τὴν σοφίαν ἡ « ποσάκις » ἐνδείκνυται λέξις, καὶ καθ' ἕνα ἕκαστον τρόπον ποιότητος τε καὶ ποσότητος πάντως οἰζει τινάς, ἔν τε τῷ χρόνῳ, ἔν τε τῷ αἰῶνι· « Ὅτι Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην. » Κἂν τις βιαζόμενος λέγῃ· « Μὴ πρόσεχε φαύλη γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρνης· » τὴν Ἑλληνικὴν εἶναι παιδεῖαν, ἐπακουσάτω τῶν ἑξῆς· « Ἡ πρὸς καιρὸν λιπαίνει (5) σὸν φάρυγγα, » φησὶ· φιλοσοφία δὲ οὐ κολακεῖει. Τίνα τοίνυν αἰνίσεται τὴν ἐκπορευέσασαν; ἐπιφέρει βήτως· « Τῆς γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσι τοὺς χρωμένους αὐτῇ μετὰ θάνατον εἰς ἄδην· τὰ δὲ ἴχνη αὐτῆς οὐκ ἐρείδεται. » Μακρὰν οὖν ποίησον ἀπὸ τῆς ἀφρονος ἡδονῆς τὴν σὴν ὁδόν· « Μὴ ἐπιστῆς θύραις (6) οἴκου

✕ P. 332 ED. POTTER, 283 ED. PARIS. a Gal. iii, 24. b Prov. iv, 8, 9. c Ibid. iv, 10, 11, 21 d Prov. iv, 18. e Matth. xxiii, 37. Luc. xiii, 34. f Sap. i, 7.

(97) Ὑπερμύσει. Ὑψώσει, Proverb.
 (98) Ὑπεροχυρώσας. Permutata partium qualitate, legi potest, ὑπερωχυρώσας..... τηρήσας. SYLBURG.
 (99) Πολυτελείας ὀρθῆς. Interpres videtur legisse πολυαθείας ὀρθῆς, dum vertit, « multam rectam eruditionem, » inquit Sylburg. Petavio legendum videbatur, πολιτείας ὀρθῆς, « recto vivendi instituto. » Theolog. dogm., prolegom. cap. 4, art. 8.
 (1) Οὐ δὴ μόνον. Flor. edit. οὐ δὴ μ., quam lectionem sequitur etiam Herveti versio, sed omissa particula μόνον· « quo quidem in loco unius ejusdam justis vias plures salutares recensuit. » Sed οὐ μόνον legendum esse, ex sequentibus satis liquet. SYLBURG.—Quæ seq. ex Evangeliiis, e memoria recitavit auctor.
 (2) Πολλὰς δικαίων ὁδοὺς. Clemens non multo post, p. 288 ed. Paris.: Ἄλλ' αἱ μὲν εἰς δικαιοσύνην ὁδοὶ, πολυτρόπως οἰζώνοντες τοῦ θεοῦ (ἀγαθὸς γάρ), πολλὰ τε καὶ ποιῶνται, καὶ φέρουσαι εἰς τὴν κυρίαν ὁδόν τε καὶ πύλιν· ἐὰν δὲ τὴν βασιλικὴν τε καὶ αὐθεντικὴν εἰσοδὸν ζητῆς, ἀκουσῇ· Ἄυτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου· δικαιοὶ εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. Πολλῶν τοίνυν ἀνεφ-

γμένων πυλῶν ἐν δικαιοσύνῃ, αὐτὴ ἦν ἐν Χριστῷ, ἡ ἡ μακάριον πάντες οἱ εἰσελθόντες. « Sed viæ quidem ad justitiam, cum Deus variis nos modis serve (est enim bonus), sunt multæ et variæ, quæ tendunt ad Dominicam viam et portam. Quod si regiam viam, et authenticum quæris ingressum, audies « Hæc est porta Domini, justis intrant in eam. Cum ergo multæ apertæ sint portæ in justitiâ, hæc in Christo inveniendâ est, in quam beati omnes qui intrant. » Quorum verborum postrema periodus e Clementis Romani epistola sumpta est:
 (3) Ὑποπτεύσαντας. Lege ἐποπτεύσαντας, ut supra p. 276. LOWTH.
 (4) Παιδαγωγεῖσθαι. Lege παιδαγωγῆσθαι, ut supra præterito. SYLB.
 (5) Ἡ πρὸς καιρὸν λ. Ἡ πρὸς χάριν λαλοῦσα, superius Pæd. lib. iii, cap. 41, p. 250 edit. Paris quem locum videsis.
 (6) Μὴ ἐπιστῆς θύρ. Μὴ ἐγγίσης πρὸς θῆ Proverb. Mox, ζῶν σου pro τὴν σὴν ζῶν. Deh καὶ μεταμεληθήσῃ ἐπ' ἐχάτων pro εἶτα μεταμελήσει σοὶ ἐπὶ γῆρας. Ibid.

αὐτῆς, ἵνα μὴ προῆθ' ἄλλοις τὴν σὴν ζωὴν. » Καὶ ἔπιμαρτυρεῖ· « Εἶτα μεταμελήσει σοι ἐπὶ γήραος, γίνακ' ἂν κατατριβῶσί σου σάρκες σώματος. » Τοῦτο γὰρ τέλος τῆς ἀφρονος ἡδονῆς. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτη· ὑπὴρκα δ' ἂν φῆ, « Μὴ πολὺς ἴσθι πρὸς ἄλλοτρίαν » χρῆσθαι μὲν, οὐκ ἐνδιατριβεῖν δὲ καὶ ἐναπομένειν τῇ κοσμητῇ παιδείᾳ παραίνει· προπαιδεύει γὰρ τῷ κυριακῷ λόγῳ τὰ κατὰ τοὺς προσήκοντας καιροὺς ἐκείνη γενεᾷ συμφερόντως δεδομένα. Ἡδὴ γάρ (7) πικρὰ τοῖς φίλοις τῶν θεραπευομένων δελεασθέντες, ὠλιγόρησαν τῆς δεσποίνης φιλοσοφίας, καὶ κατεγύρισαν οἱ μὲν αὐτῶν ἐν μουσικῇ, οἱ δὲ ἐν γεωμετρίᾳ, ἄλλοι δὲ ἐν γραμματικῇ, οἱ πλεῖστοι δὲ ἐν ῥητορικῇ. Ἄλλ' ὡς (8) ἐγκύκλια μαθήματα συμβάλλεται πρὸς φιλοσοφίαν, τὴν δεσποίναν αὐτῶν, οὕτω καὶ φιλοσοφία αὐτῆ πρὸς σοφίας κτήσιν συνεργεῖ. Ἔστι γὰρ ἡ μὲν φιλοσοφία ἐπιτηδευσις σοφίας, ἡ σοφία δὲ ἐπιστήμη (9) θείων καὶ ἀνθρωπίνων, καὶ τῶν τούτων αἰτίων. Κυρία τοίνυν ἡ σοφία

✠ P. 533 ED. POTTER, 284 ED. PARIS.

(7) Ἡδὴ γάρ. Hæc Clemens sumpsit e Philonis Iudæi lib. *De cong. erud. quær. gratia*, p. 435: Πικρὰ γάρ, τοῖς φίλοις τῶν θεραπευομένων δελεασθέντες, ὠλιγόρησαν τῆς δεσποίνης φιλοσοφίας, καὶ κατεγύρισαν, οἱ μὲν ἐν ποιημασιν, οἱ δὲ ἐν γραμμασίς, οἱ δὲ ἐν χρωμάτων χράσεσιν, οἱ δὲ ἐν ἄλλαις μυριάσι, ὡς ἠνθθέντες ἐπὶ τὴν ἀσπὴν ἀναδραμεῖν. « Sunt enim qui ancillarum illecebris inescati, parvi penderunt heram philosophiam, et consenuerunt, quidam in geometriis, quidam in delineationibus, quidam in colorum temperaturis, alii in aliis rebus inquam, non valentes sese ad matronam recipere. »

(8) Ἄλλ' ὡς τὰ. Hæc etiam sumpta sunt e Philone, qui paulo post verba modo laudata, sic pergit: Καὶ μὴν ὡςπερ τὰ ἐγκύκλια συμφέροι πρὸς φιλοσοφίας ἀνάληψιν, οὕτω καὶ φιλοσοφία πρὸς σοφίας κτήσιν. Ἔστι γὰρ φιλοσοφία ἐπιτηδευσις σοφίας, σοφία δὲ ἐπιστήμη θείων καὶ ἀνθρωπίνων, καὶ τῶν τούτων αἰτίων. Γένοιτ' οὖν ὡςπερ ἡ ἐγκύκλιος μουσική, φιλοσοφίας, οὕτω καὶ φιλοσοφία δούλη σοφίας. Φιλοσοφία δὲ ἐγκράτειαν μὲν γαστρός, ἐγκράτειαν δὲ τῶν μετὰ γαστέρα, ἐγκράτειαν δὲ καὶ γλυττῆς ἀναδιδάσκει. Ταῦτα λέγεται μὲν εἶναι ἐξ αὐτῶν αἰρετῶν, σαμνότερα δὲ φαίνονται, εἰ θεοῦ τιμῆς καὶ ἀρεσκείας ἔνεκα, ἐπιτηδευοίτο· « Atqui sicut circulares, seu liberales, artes conferunt ad acquirendam philosophiam, ita philosophia ad parandam sapientiam. Est enim philosophia meditatio sapientiæ: sapientia vero, scientia rerum divinarum humanarumque, et causarum insuper. Ergo sicut encyclopædia musica philosophiæ servit, ita philosphia sapientiæ. At philosophia nos docet continere linguam, ventrem, et ea, quæ sub ventre sunt. Hæc quamvis per se expetenda, augustiora tamen fiunt, quando in honorem Dei et causa religionis exercentur. » Ἐγκύκλιος παιδεία, « liberalium disciplinarum orbis » qualis fuerit, aliis etiam locis innuit Clemens: conf. p. 316, 345, 359, 428, 656, 661, 709, ed. Paris. His porro similia dicit Clementis discipulus, Origenes, *Contra Celsum* lib. III, p. 146, 147: Εἰ δὲ παραστήσεις μουσικῶν αἰσθητικῶν πρὸς φιλοσοφίαν προπαιδευοντας, καὶ τὴν φιλοσοφίαν γυμνάζοντας, οὐκ ἀποτρέψουμένους ἀπὸ τούτων τοὺς νέους· πειράσομαι δὲ προγυμνασομένους αὐτοὺς ὡς ἐν ἐγκύκλοις μαθήμασι καὶ τοῖς φιλοσοφουμένοις ἀναδιδάσκει ἐπὶ τὸ σεμνὸν καὶ ὑψηλὸν τῆς αἰσθητικῆς τοὺς πολλοὺς Χριστιανῶν μεγαλοφυίας, ἐπὶ τῶν μεγίστων καὶ ἀναγκασιωτάτων διαλαμβανόντων· « Quod si mihi dederis præceptores philosophiam docentes et exercentes, a talibus non deterribimur juvenes: sed ubi fuerint in horum scho-

ad fores domus ejus, ut non tradat aliis vitam tuam. » Tum attestatur: « Deinde te pœnitebit in senectute, quando contritæ fuerint carnes tui corporis. » Hic est enim finis stultæ voluptatis. Et hæc quidem ita se habent. Cum autem dixerit: « Ne sis multum apud alienam », uti quidem, sed non immorari et permanere in doctrina sæculari admonet. Verbo enim Domini præparant, ac prius instituunt, quæ temporibus convenientibus unicuique generationi utiliter data sunt. Jam enim quidam ancillarum inescati philtris, contemperunt dominam philosophiam, et ex ipsis alii quidem consenuerunt in musica, alii vero in geometria, ❧ alii autem in grammatica, plurimi autem in rhetorica. Sed quemadmodum liberales, quas vocant ἐγκυκλίους, hoc est « circulares » disciplinæ, conferunt ad philosophiam, quæ est ipsorum domina: ita etiam ipsa philosophia ad parandam conducit sapientiam. Est enim philosophia

« Prov. v, 2, 3, 5, 8, 9, 11, 20.

lis et orbe, ut vocant, disciplinarum præexercitati, subveham eos altius ad Christianorum sublimem ignotamque vulgo grandiloquentiam, disserentem de rebus maxime arduis et necessariis, » etc. Item *Philocaliæ* cap. 13, p. 41, 42: Δύναται οὖν ἡ εὐφυΐα σου Ῥωμαῖόν σε νομικὸν ποιεῖν τέλειον, καὶ Ἑλληνικὸν τινα φιλόσοφον τῶν νομιζομένων ἄλλογίμων αἰρέσεων. Ἄλλ' ἐγὼ τῆ πάσῃ τῆς εὐφυΐας δυνάμει σου ἐβουλόμην καταχρησασθαι σε τελικῶς μὲν εἰς Χριστιανισμὸν, ποιητικῶς δὲ διὰ τοῦτ' ἂν τῆς ἀμῆνης παραλαβῆιν σε καὶ φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ οἰονεὶ εἰς Χριστιανισμὸν δυνάμενα γενέσθαι: ἐγκύκλια μαθήματα, ἢ προπαιδεύματα, καὶ τὰ ἀπὸ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας χρήσιμα ἐσόμενα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν διήγησιν· ἴν', ὡςπερ παρὰ φιλοσόφων παιδες περὶ γεωμετρίας, καὶ μουσικῆς, γραμματικῆς τε καὶ ῥητορικῆς, καὶ ἀστρονομίας, ὡς συνερίθων φιλοσοφία, τοῦθ' ἡμεῖς εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτῆς φιλοσοφίας πρὸς Χριστιανισμὸν· « Potest igitur ingenium tuum Romanum te jurisconsultum facere absolutissimum, et Græcum philosophum ex iis sectis, quæ præstantiores habentur. Ego vero omni ingenii et animi contentione te uti volebam, quod finem attinet, ad Christianismum, sed et quoad effectiorem. Idcirco cupiebam e philosophia Græcorum ea te accipere, quæ ad Christianam doctrinam circulares disciplinæ, vel præludia esse possunt, quæque ex geometria et astronomia usui futura sunt ad sacrarum Litterarum interpretationem: ut quod de geometria, musica, grammatica, rhetorica, et astronomia philosophi prædicant, tanquam philosophiæ sociis et adiutricibus, id nos de philosophia ad Christianam religionem dicamus. »

(9) Οὕτω καὶ φιλόσοφ... σοφία δὲ ἐπ. Οὕτω καὶ φιλοσοφία αὐτῆ πρὸς φιλοσοφίας κτήσιν συνεργεῖ· ἔστι γὰρ ἡ μὲν φιλοσοφία ἐπιτηδευσις, ἡ σοφία δὲ ἐπ. edit. Flor. Φιλοσοφίας ἰν σοφίας mutavit Sylburg, quem reliqui editores postea secuti sunt. Nos integram sententiam ex Philone restituumus. His porro similia sunt, quæ Stoici de « philosophia » ac « sapientia » tradebant. Plutarchus principitō lib. I *De placitis philosophor.*: « Οἱ μὲν οὖν Στωϊκοὶ ἔφασαν τὴν μὲν σοφίαν εἶναι θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμην, τὴν δὲ φιλοσοφίαν ἀσκησὶν τέχνης ἐπιτηδείου. « Stoici igitur dicebant, sapientiam quidem divinarum humanarumque rerum scientiam esse: philosophiam vero accommodatæ artis exercitationem. » Clemens *Pædagog.* lib. I, cap. ult., philosophiam ex mente Stoicorum definit ἐπιτηδευσιν λόγου ὀρθότητος. Eandem, quam hic Clemens, sapientiæ definitionem tradit Origenes *Con-*

quidem exercitatio sapientiae, sapientia vero rerum divinarum et humanarum, et causarum ipsarum scientia. Est enim sapientia domina philosophiae, sicut illa illius, quae praecedat, disciplinae. Si enim philosophia proditetur continentiam et linguae et ventris, et eorum quae sunt sub ventrem, et est propter se eligenda: at multo videbitur venerabilior et praestantior, si exerceatur propter Dei honorem et cognitionem. Eorum autem, quae dicta sunt, per haec praebit Scriptura testimonium. Sara erat olim sterilis, Abrahæ uxor; cum autem non pareret Sara, ancillam suam nomine Agar Ægyptiam permittit Abrahæ ad liberorum susceptionem. Sapientia ergo, quae cum fidei cohabitavit (fidelis autem et justus reputatus est Abraham) erat adhuc sterilis et sine liberis in illa generatione, ut quae nihil adhuc Abrahæ, quod esset ex virtute, peperisset. Merito autem volebat, ut qui etiamnum in progressu erat, cum mundana disciplina (per Ægyptum autem allegorice significatur mundus) prius congregaretur, postea autem ad se quoque accedens divina providentia gigneret Isaac. Interpretatur autem Philo ✕ Agar quidem « incolatus: » hic enim dictum est, « Ne multum sis apud alienam: » Saram autem, « meum principatum. » Licet ergo ei, qui disciplinis prius est institutus, venire ad sapientiam, quae vel maxime principatum obtinet, ex qua crescit genus Israeliticum. Ex quibus ostenditur, sapientiam esse doctrinam comparabilem, ad quam pervenit Abraham, ex contemplatione cæle-

✕ P. 334 ED. POTTER. « Proverb. v, 20.

tra Celsum lib. iii, p. 154, ejus partem superius recitavit Clemens *Pædag.* lib. ii, cap. 2, p. 154. Eamdem alii philosophiae tribuunt quam a sapientia non distinguunt, Alcinoüs *Anim. in Porphy.* cap. 4: Φιλοσοφία δὲ ἐστὶν ἐπιστήμη θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. « Philosophia autem est rerum divinarum humanarumque scientia. »

(10) *Σάρρα*. Hæc etiam a Philone didicit Clemens: nam hic haud procul a principio libri superius memorati in persona Saræ hæc dicit: Ἐσθελθε οὖν, φησί, πρὸς τὴν παιδείαν μου, τὴν τῶν μέσων καὶ ἐγκυκλίων ἐπιστημῶν μέσσην παιδείαν, ἵνα τεκνοποιήσῃ πρότερον ἐξ αὐτῆς· αὐθις γὰρ δυνήσῃ καὶ τῶν πρὸς τὴν θέσπιναν ὀμιλιῶν, γενέσεις παιδῶν γνησίων ἀπόνασθαι. « Ingredere igitur, inquit, ad ancillam meam mediarum et encyclicarum artium mediam disciplinam, ut prius ex ea liberos suscipias; posthac enim poteris ex consuetudine cum domina frui legitimum liberis. » Ibidem plura ejusdem argumenti occurrunt, quibus Philo reliquas artes ac disciplinas sapientiae quodammodo ancillari ostendit.

(11) *Εὐλογισθῆ*. Scribendum cum Sylburgio *ελογισθῆ*. Respicit enim Rom. iv, 9: ελογισθῆ τῷ Ἀβραάμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

(12) *Ἀγάρ*. Philo, paulo post verba jam laudata, hæc adjicit: Γένος μὲν ἐστὶν Αἰγυπτία, καλεῖται δὲ Ἀγάρ. Τοῦτο δὲ ἑρμηνευθὲν ἐστὶ παροικησις: « Si quidem Ægyptia genere, nominatur Agar. Hoc autem si interpretare, est incolatus. »

(13) *τὴν Σάρραν*. Philo non procul a principio libri *Περὶ τῶν χειροβίμ*, etc., ait: Σάρρα δὲ σύμβολον ἀρχῆς ἑμῆς· καλεῖται γὰρ ἀρχὴ μου. « Sara vero symbolum principatus mei; significatur enim eo nomine principatus meus. » Ibidem etiam allegoriam Saræ Abrahami et Agaridis latius prosequitur.

(14) *Διδακτικῆ*. « Docendi potestate præditam, » male vertit Hervetus. Vult enim auctor, « sapien-

tiæ φιλοσοφίας, ὡς ἐκείνη τῆς προπαιδείας. Εἰ γὰρ ἐγκράτειαν φιλοσοφία ἐπαγγέλλεται γλώσσης τε καὶ γαστρὸς, καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα, καὶ ἐστὶ δι' αὐτὴν αἰρετὴ· σεμνοτέρα φανεῖται καὶ κυριωτέρα, εἰ θεοῦ τιμῆς τε καὶ γνώσεως ἕνεκεν ἐπιτηδεύοιτο. Τῶν εἰρημένων μαρτυρίαν παρέξει ἡ Γραφή διὰ τῶνδε: Σάρρα (10) στεῖρα ἦν πάλαι, Ἀβραάμ δὲ γυνὴ· μὴ τίκτουσα ἡ Σάρρα, τὴν ἑαυτῆς παιδείαν, ὀνόματι Ἀγάρ, τὴν Αἰγυπτίαν, εἰς παιδοποιεῖαν ἐπιτρέπει τῷ Ἀβραάμ. Ἡ σοφία τοίνυν, ἡ τῷ πιστῷ σύνοικος, (πιστὸς δὲ εὐλογισθῆ (11) Ἀβραάμ καὶ δίκαιος) στεῖρα ἦν ἔτι καὶ ἀτεκνος κατὰ τὴν γενεάν ἐκείνην, μηδέπω μὴδὲν ἐνάρετον ἀποκούσασα τῷ Ἀβραάμ. Ἠξίου δὲ εἰκότως, τὸν ἤδη καιρὸν ἔχοντα προκοπῆς, τῇ κοσμητῆ παιδείᾳ (Αἰγυπτὸς δὲ ὁ κόσμος ἀλληγορεῖται) συνευνασθῆναι πρότερον, ὕστερον δὲ, καὶ αὐτὴ προελθόντα κατὰ τὴν θεῖαν πρόνοιαν, γεννησάι τὸν Ἰσαάκ. Ἐρμηνεύει δὲ ὁ Φίλων τὴν μὲν Ἀγάρ (12) « παροικῆσιν » ἐνταῦθα γὰρ εἰρηται: « Μὴ πολὺς ἴσθι πρὸς ἄλλοτρίαν » τὴν Σάρραν (13) δὲ « ἀρχή μου. » « Ἐνεστὶν οὖν, προπαιδευθέντα, ἐπὶ τὴν ἀρχικωτάτην σοφίαν ἐλθεῖν, ἀφ' ἧς τὸ Ἰσραηλιτικὸν γένος αὐξεται. Ἐξ ὧν δεῖκνυται διδακτικῆν (14) εἶναι τὴν σοφίαν, ἣν μετῆλθεν Ἀβραάμ, ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων θέας μετιῶν εἰς τὴν κατὰ θεὸν πίστιν τε καὶ δικαιοσύνην. Ἰσαάκ (15) δὲ « τὸ αὐτομαθὲς ἐνδείκνυται » διὸ καὶ Χριστοῦ τύπος εὐρίσκεται. Οὗτος μὲν γυναικὸς ἀνὴρ, τῆς Ῥεβέκκας, ἦν « ὑπομονὴν » μεταφράζουσιν· πλείοσι δὲ συνέρχεσθαι ὁ Ἰακώβ (16) λέγεται ὡς ἀν « ἀσκητῆς » ἐρμηνευόμενος. Διὰ πλείονων δὲ

tiam doctrina comparari posse. « Quo sensu Philo, a quo Clemens hæc sumpsit, hæc voce usus est, libri *Περὶ τῆς εἰς τὰ προκινῶ. συνόδου*, p. 429: Διὰ τί; ὅτι καὶ διδακτικὴ ἀρετὴ, ἦν Ἀβραάμ μέτεισιν. « Quare? quia virtus, quam Abraham prosequitur, docibilis est. » Si quis tamen didacti apud Clementem, et didacti apud Philonem substituere malit, haud repugnans. Sunt enim hujusmodi voces ἐμετάβολοι. Sic enim hujus *Strom.* p. 297, μεθεκτὸ pro μεθεκτικὸ occurrit, et ἐφεκτοί pro ἐφεκτικοί *Strom.* viii, p. 777. Porro notum est, Stoicos etiam docuisse, virtutem esse didacti, quod tradit in *Zenone Laertius* lib. vii, seg. 9f.

(15) *Ἰσαάκ*. Hujus etymon et allegoriam Philoni debet Clemens: qui libri superius memorati pag. 429 eo allusit: Τὸ δὲ αὐτομαθὲς γένος, οὗ ἐκωνοήσεν Ἰσαάκ. « At genus, » inquit, « a seipso doctum, in quo Isaac censetur, » etc. Deinde Rebecca interpretationem tradit: Καλεῖται δὲ παρὰ μὲν Ἑλλήσιν Ἰσομονή, παρὰ δὲ τοῖς Ἑβραίοις Ῥεβέκκα: « Vocatur autem a Græcis Tolerantia, ab Hebræis vero Rebecca. » Quam etymologiam aliis etiam pluribus locis enarrat. Eamdem Clemens superius refert *Pædag.* lib. i, cap. 5, p. 90 edit. Paris.

(16) *Ὁ Ἰακώβ*. Philo, loco superius dicto, hæc adjicit: Καὶ ἡ δὲ ἀσκήσεως τελομένη, περὶ ἣν Ἰακώβ ἐσπουδακέναι φαίνεται διὰ πλείονων γὰρ καὶ διαφερόντων αἰ ἀσκήσεις δογμάτων, ἡγουμένων, προσηπώντων, ὑστεριζόντων, πόνους τοτὲ μὲν ἐλάττους, τοτὲ δὲ μέζους ἐχόντων. « Ibidem quæ per meditationem absolvitur, quod genus virtutis Jacob sectatum apparet: meditationes enim constant ex compluribus variis dogmatibus, antecedentibus, consequentibus, citius aut serius occurrentibus, et labores nunc minores, nunc majores exhibentibus. » Quæ verba Clemens abbreviavit.

καὶ διαφερόντων αἱ ἀσκήσεις, δογμάτων· ὅθεν καὶ Ἰσραὴλ (17), οὗτος μετονομάζεται, ὁ τῶν ὄντι· «διο-
 ρατικός, ὡς ἂν πολυπειρός τε καὶ ἀσκητικός. Εἴη
 ὁ ἄν τις καὶ ἄλλο δηλούμενον διὰ τῶν τριῶν προπα-
 τῶρων, κυρίαν εἶναι τὴν σφραγίδα τῆς γνώσεως,
 ἐκ φύσεως, καὶ μαθήσεων, καὶ ἀσκήσεως συνεστῶ-
 σαν. Ἐχοῖς δ' ἂν καὶ ἄλλην εἰκόνα τῶν εἰρημένων,
 τὴν θήμαρ (18) ἐπὶ τριόδου καθεσθεῖσαν, καὶ
 πόρνης δόξαν παρασχούσαν· ἦν ὁ φιλομαθῆς
 Ἰούδας, («δυνατός (19)» δὲ ἐρμηνεύεται), ὁ μὴ δὲν ἀσκε-
 πον καὶ ἀδιερεύνητον καταλιπὼν, ἐπεσκέψατο, καὶ
 πρὸς αὐτὴν ἐξέκλινε, σώζων τὴν πρὸς τὸν Θεὸν
 ἐπιλογίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀβραάμ, παραζηλούσης
 τῆς Σάρρας τὴν Ἀγάρ παρευδοκίμοῦσαν αὐτὴν (20),
 ὡς ἂν τὸ χρησιμὸν ἐκλεξάμενος μόνον τῆς κοσμητικῆς
 φιλοσοφίας, «Ἰδοὺ ἡ παιδίσκη ἐν ταῖς χερσὶ σου·
 γὰρ αὐτὴ ὡς ἂν σοι ἀρεστὴν ἦ, ὡς φησὶ· δηλῶν ὅτι,
 Ἀπιζομαι μὲν τὴν κοσμητικὴν παιδείαν, καὶ ὡς νεω-
 ἔραν, καὶ ὡς συνθεραπευτιδα· τὴν δὲ ἐπιστήμην τὴν
 σὴν, ὡς τελείαν δέσποιναν, τιμῶ καὶ σέβω. « Καὶ
 ἐκάκωσεν (21) αὐτὴν Σάρρα· Ἰσον τῶ, Ἐσωφρόνισε
 * P. 355 ED. POTTER, 285 ED. PARIS.

A stium transiens ad eam, quæ ex Deo est, fidem et
 justitiam. Per Isaac autem id, quod « per se didi-
 cit, » indicatur. Quare etiam Christi typus inveni-
 tur. Is fuit vir unius uxoris, nempe Rebecce, quam
 transferunt « tolerantiam. » Dicitur autem Jacob
 congregari cum pluribus, ut qui exponatur « exer-
 citator. » Fiunt autem exercitationes per plura et
 differentia dogmata. Unde hic etiam nominatur Is-
 rael, qui revera est vi « perspicendi » præditus, ut
 qui sit multarum rerum peritus, et ad exercendum
 accommodatus. Fuerit etiam aliquid aliud quod si-
 gnificatur per tres illos priores patres, nempe esse
 firmum ac validum cognitionis signaculum, quod
 constat ex natura, et doctrina, et exercitatione. Ha-
 bueris autem etiam aliam eorum, quæ dicta sunt,
 B similitudinem, Thamar, quæ sedit in trivio, 123
 et visa est esse meretrix, quam studiosus Ju-
 das * (exponitur autem « potens »), qui nihil relin-
 quit, quod non consideret ac scrutetur, considera-
 vit, et ad eam declinavit, servans eam, quam ha-
 buit, in Deum « confessionem. » Unde etiam Abra-

eloquentiæ sæcularis. » Verum in Hebraicis vocibus
 explicandis sæpe lapsi sunt Paires Græci Latiniqve.

(18) Θήμαρ. Vulg. Bibliis Θάμαρ est, Gen. xxviii.
 Sylburg. — Porro hanc etiam allegoriam e libro Phi-
 lonis superius dicto sumpsit Clemens, pag. 442 :
 Θάμαρ ἐπὶ τριόδου καθέζεται, πόρνης δόξαν παρα-
 σχούσα τοῖς ὁδοῦ βαδίζουσιν, ἵνα οἱ περιέργως ἔχον-
 τες, ἀνακαλύψαντες ἀναφῆνωσι, καὶ καταθέσωνται
 τὸ ἀφανστον καὶ ἀμείναντο καὶ παρθένον δυτικῆς αἰ-
 δούς καὶ σωφροσύνης εὐπρεπέστατον κάλλος· τίς
 οὖν ὁ ἐξεταστικός, καὶ φιλομαθῆς, καὶ μὴ δὲν ἀσκε-
 πτον καὶ ἀδιερεύνητον τῶν ἐγχεκαλυμμένων πρα-
 γμάτων παραλίπειν ἀξίω ἐστιν, ὅτι μὴ ὁ ἀριστρά-
 τηγος, καὶ βασιλεὺς, καὶ ταῖς πρὸς Θεὸν ὁμολογίας
 ἐμμένων τε καὶ χαίρων, ὄνομα Ἰούδας; « Thamar se-
 det in trivio, pro meretrice se ostentans prætereun-
 tibus, ut curiosior quispiam velum detrahat, et in-
 temerati virgineique pudoris pulchritudinem decen-
 tissimam conspiciat. Sed quis est ille quæsitior di-
 scendi cupidus, nihil indiscussum et inexploratum si-
 nens, nisi summus ille dux et rex, libenter persians
 in icto semel cum Deo fœdere, Judas nomine? »

(19) Δυνατός. Philoni Judas est Κυρίω ἐξομολό-
 γησις, lib. De plantatione Nor, pag. 253 : Ἰούδας,
 ὅς ἐρμηνεύεται Κυρίω ἐξομολόγησις. « Judas, qui
 explicatur Domino confessio. » Idem, lib. 1 De legis
 allegor. pag. 55 : Τοῦ μὲν ἐξομολογουμένου ὁ Ἰούδας
 σύμβολον « Judas confidentem significat. » Ad
 quod etiam non solum alludit Philo in verbis proxime
 superiori nota allatis, sed etiam Clemens in iis
 quæ jam sequuntur : Σώζων τὴν πρὸς Θεὸν ὁμολο-
 γίαν « Servans confessionem in Deum. » Et Strom.
 vii, p. 763 : Ἰουδαία γὰρ ἐξομολόγησις ἐρμηνεύεται
 « Judæa enim exponitur confessio. » Constitutio-
 num apostol. lib. ii, cap. 60 : Ἰούδας γὰρ ἐξομολό-
 γησις ἐρμηνεύεται. « Judas enim confessio exponit-
 ur. » Ubi hæc adnotavit Cotelerius : « Passim au-
 ctiores Judam de confessione et laude, confessore et
 laudatore interpretantur. At Clementi Alexandrino
 in Miscellaneo i, p. 285, « Judas » est « potens, »
 δυνατός, τὴν quippe significat « robur » ac « pote-
 statem, » et : τὴν « deiecit, » quod est potentis. »

(20) Αὐτήν. F. αὐτῆ Sylburg. — Hæc etiam Cle-
 mens sumpsit e libro Philonis De cong. quær. erud.
 gratia, p. 446.

(21) Καὶ ἐκάκω. Philo libri jam dicti pag. 447 :
 Διόπερ ἐπιφέρει· Καὶ ἐκάκωσεν αὐτήν, ἴσον τῶ ἐνου-
 βέτησε καὶ ἐσωφρόνισε : « Quapropter mox additur :
 Et afflixit eam : ac si dixisset, castigavit, et coegit

(17) Ἰσραήλ. Philo ejusdem libri p. 451 : Ἰ-
 σαὴλ γὰρ ὄρων Θεὸν ἐρμηνεύεται. « Israel enim
 videns Deum » explicatur. » Sed Clemens fortasse
 e Philonis verba præ oculis habuit, quæ occurrunt
 libri Περί μέθης p. 251 : Ἦνίκα γοῦν ὁ ἀσκητής
 Ἰακώβ, καὶ τοὺς ἀρετῆς ἀθλοὺς διαθλῶν, ἐμελλεν
 ἀπὸς ὀφθαλμῶν ἀντιδιδόναι, καὶ λόγου ἔργων, καὶ
 προκοπῆς τελειότητος, τοῦ φιλοδώρου Θεοῦ βουλη-
 θένης αὐτοῦ τὴν διάνοιαν ἐνοματώσαι, ἵνα ταῦ-
 τ' ἐναργῶς ἴδῃ, ἃ πρότερον ἀκοή παρελάμβανε (πι-
 πιστώτερα γὰρ ὄψις ὄντων) ἐπήχησαν οἱ χρῆσμοί·
 ὅς κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰακώβ, ἀλλὰ Ἰσραὴλ
 ἔσται σου τὸ ὄνομα, ὅτι ἰσχυσας μετὰ Θεοῦ καὶ μετὰ
 ἀνθρώπων δυνατῶς. Ἰακώβ μὲν οὖν μαθήσκιως καὶ
 προκοπῆς ὄνομα, ἀκοῆς ἐξηρητημένων δυνάμεων, Ἰ-
 σαὴλ δὲ τελειότητος. Ὅρασιν γὰρ Θεοῦ μηνύει τοῦ-
 ντα. « Quando igitur exercitator ille Jacob exantlans
 virtutis certamina, permutaturus erat aures pro
 oculis, verba pro operibus, profectum præ perfe-
 ctione, benignissimo Deo volente illustrare mentis
 ejus oculos, ut jam manifeste cerneret, quæ prius
 auditu perceperat (oculis enim tutius creditur,
 quam auribus), insonuit ei hoc oraculum : « Non
 nominaberis posthac Jacob, sed Israel erit nomen
 tuum, quia cum Deo validus fuisti, et cum ho-
 minibus. » Est igitur Jacob discentis et proficien-
 tis nomen, pudentis ex auditu viribus, perfecti
 vero Israel. Nam « visionem Dei » nomen id signifi-
 cat. » Eandem etymologiam superius tradit Clemens,
 Pedag. lib. i, c. 7, p. 110 edit. Paris., et infra
 Strom. ii, p. 367. Eo alludunt Constitutiones apo-
 stolicæ, lib. vii, cap. 36 : Τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ,
 τὸν θεοφιλή, τὸν ὁρώντα Θεόν « Verum Israel, Deo
 charum, quique Deum videt. » Optatus Milevitanus
 sub fin. lib. ii : « Israel, id est, qui mente Deum vi-
 det. » Justino martyri Dialogi cum Tryphone,
 pag. 354, Israel est ἀνθρωπος νικῶν δύναμιν. « Homo
 vincens virtutem; » Tertulliano « cum Deo invale-
 scens. » Qui de « visione Dei » loquuntur, Israel em
 decunt a verbo Ἰσρα. Sed longe præstat alia ety-
 mologia e sacris Scripturis petita, a verbo ἰσρα
 et nomine τω, secundum quam Israel Josepho est ἀ-
 ντιστὰς ἀγγέλω Θεῶ. Hieronymo Israel est p.r.n-
 ceps cum Deo, vel, principis Dei. « Quamvis igitur,
 » inquit, « grandis auctoritatis, et eloquentiæ,
 et ipsorum umbra nos opprimat, qui Israel « virum, »
 » sive « mentem videntem Deum » transtulerunt;
 » nos magis Scripture, et angeli, et Dei, qui ipsum
 Israel vocavit, auctoritate ducimur, quam cujuslibet

ham, cum Sara æmularetur Agar, quæ erat in majori quam ipsa existimatione, ut qui sæcularis philosophiæ solum id, quod est utile, elegisset, « Ecce, » inquit^a, « ancilla in manibus tuis, utere ea ut lubet. » Quasi diceret : Sæcularem quidem amplector doctrinam, et ut juniorem, et ut conservam : scientiam autem tuam, ut perfectam dominam, honoro, et colo. « Et affixit eam Sara, » quod perinde est ac^b correxit et admonuit. Recte itaque dictum est : « Noli negligere disciplinam Domini, neque defatigeris cum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat : flagellat autem omnem filium, quem recipit^b. » Ac prædictæ quidem Scripturæ, cum eas in aliis locis examinabimus, alia mysteria re-

Α και ἐνουθέτησεν. Εὐ γοῦν εἴρηται, « Παιδείας Θεοῦ⁽²²⁾, οὐδὲ, μὴ ὀλιγώρει· μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται. » Κατ' ἄλλους μέντοι γε τόπους (23) ἐξεταζόμεναι αἱ προειρημέται γραφαὶ ἄλλα μυστήρια μηνύουσι παραστάναι. Φαμὲν τοίνυν ἐνθένδε γυμνῶ τῷ λόγῳ, τὴν φιλοσοφίαν ζητησὶν ἔχειν περὶ ἀληθείας καὶ τῆς τῶν ὄντων φύσεως· ἀλήθεια δὲ αὕτη, περὶ ἧς ὁ Κύριος αὐτὸς εἶπεν, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια » τὴν τε αὖ προπαιδεύειν τῆς ἐν Χριστῷ ἀναπαύσεως, γυμνάζειν τὸν νοῦν, καὶ διεγείρειν τὴν σύνεσιν, ἀγγίνοισαν γεννώσων ζητητικὴν διὰ φιλοσοφίας ἀληθοῦς, ἣν εὐρόντες, μᾶλλον (24) δὲ εἰληφότες, Β παρ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἔχουσιν οἱ μύσται.

præsentare comperientur. Hic vero id solum dicimus, quod philosophia inquisitionem veritatis et naturæ rerum contineat : hæc autem est veritas, de qua ipse dixit Dominus : « Ego sum veritas^c. » Et rursus, quod disciplina, quæ præcedit eam, quæ est in Christo, quietem, exerceat mentem et excitet intelligentiam, generando ingenii acumen aptum ad inquirendum per veram philosophiam, quam inventam, vel potius acceptam, mystæ habent ab ipsa Veritate.

CAPUT VI.

Institutione plerumque, non natura, bonos fieri, multumque ad eruditionem virtutem conferre.

Multum autem confert ea promptitudo, quam prævia exercitatio conciliat, ad videndum ea quæ oportet : mentis autem fuerint exercitatio ea quæ mente possunt percipi. Triplex autem eorum natura, quæ in quantis continuis, et quantis discretis, et iis, quæ sunt dicenda, consideratur. Quæ enim ex demonstrationibus conficitur oratio, perfectam animæ fidem facit ejus, quod consequitur, ut non putet id, quod demonstratum est, aliter se habere : nec sinit ut iis succumbat, quæ nobis per fraudem incurrun-
C
t. In his ergo disciplinis a sensilibus expurgatur et excitatur anima, ut possit veritatem perspicere. Victus enim, et bona eruditio, si servetur, bonas efficit naturas : et ✕ bonæ naturæ talem suscipientes disciplinam, sicut adhuc prioribus meliores, cum ad alia, tum ad gignendum, quemadmodum in aliis animalibus. Unde etiam dicit : « Vade ad formicam, o piger, et efficere illa sapientior, » quæ « multum » et omnis generis « nutrimentum recondit tempore messis » adversus minas hiemis^d. « Aut vade ad apem, et discite quam laboriosa sit : ipsa enim omne pratium depascens, unum favum generat. » Si autem « oras in cella^e » sicut docuit Dominus « adorare spiritu^f, » non utique cura tua solum circa domum versabitur, sed etiam D
circa animam, quænam sint ei tribuenda, et quem-

Πολλὰ δ' ἡ ἐτοιμότης πρὸς τὰ δέοντα ὀρᾶν διὰ τῆς προγυμνασίας συμβάλλεται· εἴη δ' ἂν γυμνασία τῷ νῷ τὰ νοητά. Τριττὴ δὲ ἡ τούτων φύσις, ἐν τε ποσοῖς, καὶ πηλίκοις, καὶ λεκτοῖς θεωρουμένη. Ὁ γὰρ ἀπὸ τῶν ἀποδείξεων λόγος, ἀκριβῆ πίστιν ἐντίθησι τῇ ψυχῇ τοῦ παρακολουθοῦντος, ὥστε μηδ' ἂν ἄλλως ἔχειν τὸ ἀποδειχθὲν οἴεσθαι· τοῖς τε αὖ δι' ἀπάτην ὑποτρέχουσιν ἡμῖν, ὑποπίπτειν οὐκ ἔδ. Ἐν τούτοις οὖν τοῖς μαθήμασιν ἐκκαθαίρεται τε τῶν αἰσθητῶν, καὶ ἀναζωπυροῦται ἡ ψυχή, ἵνα δὴ ποτε ἀλήθειαν διδεῖν δυνήθῃ. Τροφή (25) γὰρ, καὶ ἡ παιδείσις ἡ χρηστὴ σωζομένη, φύσις ἀγαθὰς ποιεῖ· καὶ αἱ φύσεις αἱ χρησταί, τοιαύτης παιδείας ἀντιλαμβάνόμεναι, ἔτι βελτίους τῶν πρότερον φύονται εἰς τε τὰ ἄλλα, καὶ εἰς τὸ γεννᾶν, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις. Διὸ καὶ φησιν· « Ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὃ ὀκνηρὸν καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος, » ὅς « πολλὴν » καὶ παντοδαπὴν ἐν τῷ ἀμῆτῳ παρατίθεται πρὸς « τὴν τοῦ χειμῶνος » ἀπειλὴν « τὴν τροφὴν » ἢ, Πορευθῆτι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτις ἐστί· καὶ αὕτη γὰρ, πάντα τὸν λειμῶνα ἐπινεμομένη, ἐν κτήριον γεννᾷ. » Εἰ δὲ « ἐν τῷ ταμείῳ εὐχῆ, » ὡς ὁ Κύριος ἐδίδαξε « πνεύματι προσκυνεῖν, » οὐκ ἔτι περὶ τὸν οἶκον εἴη ἂν μόνῃ ἡ οἰκονομία, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ψυ-
D
χὴν, τίνα τε ἐπινεμητέον αὐτῇ, καὶ ὅπως, καὶ ὅπου· τίνα τε ἀποθετέον καὶ ἐπιθησαυριστέον εἰς αὐ-

✕ P. 536 ED. POTTER, 286 ED. PARIS. ^a Gen. xvi, 6. ^b Prov. iii, 11, 12. Heb. xii, 5, 6. ^c Joan xiv, 6. ^d Prov. vi, 6, 8. ^e Matth. vi, 6. ^f Joan. iv, 23.

officium facere. » Item paulo post p. 449, Salomonis dictum recitat, quod hic apud Clementem sequitur.

(22) Παιδείας Θ. Ὑἱὲ, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, Prov. Ὑἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει. K. Hebr. Philo eodem modo hæc verba recitat, quo Clemens. Mox, καὶ μὴ ἐκλύου pro μηδὲ ἐκλύου, Philo. Dein, ἐλέγχει pro παιδεύει, Proverb. et Philo : sed παιδεύει exstat. Hebr.

(25) Τρόπος. Scribi etiam possit τύπος, « typos. »

Sic paulo superius Isaac dicitur Χριστοῦ τύπος.

(24) Ἦν εὐρόντες, μ. Malim sic distinguere : Ἦν εὐρόντες, μᾶλλον δὲ εἰληφότες παρ' αὐτῆς τῆς Ἀληθείας, ἔχ. « Quam inventam, v. l. potius ab ipsa Veritate acceptam, habent mystæ. » Ubi per « veritatem » intelligit Christum.

(25) Τροφή. « Victui » comparat scientias : quippe quibus mens nutrita et aucta, ad « generationem, » seu inventionem, apta fit, quemadmodum victui corpus.

τὴν· καὶ ὅτε ταῦτα προκομιστέον, καὶ πρὸς οὐστίνας. Οὐ γὰρ φύσει, μαθήσει δὲ, οἱ καλοὶ κάγαθοι γίνονται, καθάπερ ἰατροὶ καὶ κυβερνήται. Ὀρῶμεν γοῦν κοινῶς οἱ πάντες τὴν ἀμπελον καὶ τὸν ἵππον· ἀλλ' ὁ μὲν γεωργὸς εἴσεται, εἰ ἀγαθὴ πρὸς καρποφορίαν, ἢ κακὴ ἢ ἀμπελος· καὶ ὁ ἵππικὸς ἄθυμον (26), ἢ τὰ γὰρ διακρίνει βλάβους· τὸ δ' ἄλλους παρ' ἄλλους εὐπερικέαι πρὸς ἀρετὴν, ἐπιτηδεύματα μὲν τινα τῶν οὕτω πεφυκότων παρὰ τοὺς ἑτέρους ἐνδείκνυται· τελευτήματα δὲ κατ' ἀρετὴν, οὐδ' ἦν τιν' οὖν τῶν ἀμεινον φόντων κατηγορεῖ, ὅπρτε καὶ οἱ κακῶς πεφυκότες πρὸς ἀρετὴν, τῆς προσηκούσης παιδείας τυχόντες, ὡς ἐπίπαν· καλοκάγαθιας ἦνυσαν· καὶ αὐτὰ ἐναντία, οἱ ἐπιτηδελῶς φόντες, ἀμελεῖα γεγόνασι κακοί. Φύσει δ' αὖ κοινωτικῶς καὶ δικαίους ὁ θεὸς ἡμᾶς ἐδημοῦργησεν, ὅθεν οὐδὲ τὸ δίκαιον ἐκ μόνης φαίνεσθαι τῆς θέσεως ῥητέον· ἐκ δὲ τῆς ἐντολῆς ἀναζωπυρεῖσθαι· τὸ τῆς δημιουργίας ἀγαθὸν νοητέον, μαθήσει παιδευθεῖσθαι τῆς ψυχῆς ἐθέλειν αἰρεῖσθαι τὸ κάλλιστον (27). Ἄλλὰ καθάπερ καὶ ἄνευ γραμμάτων πιστὸν εἶναι δυνατόν φαμεν· οὕτω συνεῖναι (28) τὰ ἐν τῇ πίστει λεγόμενα οὐχ οἶόν τε, μὴ μαθόντα, ὁμολογοῦμεν. Τὰ μὲν γὰρ εὐ λεγόμενα προσέσθαι, τὰ δὲ ἀλλότρια μὴ προσέσθαι, οὐχ ἀπλῶς ἢ πίστις, ἀλλ' ἢ παρὰ τὴν μάθησιν πίστις ἐμποιεῖ. Εἰ δ' ἡ ἀγνοία, ἀπειθεῖσα τε ἄμα καὶ ἀμαθία, τὴν ἐπιστήμην τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων ἐντίθησι τῇ διδασκαλίᾳ, ἀλλ' ὡς ἐν κενῆ βίβλῳ ὀρθῶς ἐστὶ βιοῦν, οὕτω δὲ καὶ ἐν περιουσίᾳ ἔξεστι· καὶ ῥῆθον ἄμα καὶ ἄθῆτον σὺν τῇ προπαίδει θηρᾶσαι ἂν τινα τὴν ἀρετὴν ὁμολογοῦμεν, οὐδὲ δίχα τούτων ἀθήρατον οὔσαν· πλὴν καὶ τότε τοῖς μαμαθηκόσι, καὶ τὰ ἀισθητήρια (29) συγγεγυμνασμένοις. « Μῖσος μὲν γὰρ, » φησὶν ὁ Σολομῶν, εἰγέρει νεῖκος, ὁδοὺς δὲ ζωῆς φυλάσσει παιδεία· ὡς μὴ ἀπατηθῆναι, ὡς μὴ κλαπηθῆναι πρὸς τῶν ἐπι βλάβῃ τῶν ἀκρωμένων κακοτεχνίαν ἡσυχρότων. « Παιδεία (30) δὲ ἀνεξέλεγκτος (31) πλανᾶται, » φησὶ· καὶ χρὴ μετεῖναι τὸ ἐλεγκτικὸν εἶδος, ἕνεκα τοῦ τῆς δόξας τὴς ἀπατηλᾶς διακρούεσθαι τῶν σοφιστῶν· Εὐ γοῦν καὶ Ἀνάξαρχος εὐδαιμονικῶς (32) ἐν τῷ *Περὶ βασιλείας* γράφει· « Πολυμαθεὶ κάρτα μὲν ὠφελεῖ, κάρτα δὲ βλάπτει τὸν ἔχοντα· ὠφελεῖ μὲν τὸν ἀξίον ὄντα (33), βλάπτει δὲ, τὸν ῥητῶν φωνέοντα πᾶν ἔπος, κ' ἐν παντὶ δήμῳ. Χρὴ δὲ καιροῦ μέτρα εἰδέ-

Admodum, et quantum; et quænam sint reponenda, et in ipsam recondenda; et quando ea asserenda, et ad quæ. Non enim natura, sed doctrina viri boni et honesti sunt, quemadmodum medici et gubernatores. Omnes itaque communiter videmus vitem et equum: sed sciet quidem agricola, vilisne ad ferendum fructum bona sit, an mala; et qui equorum habet cognitionem, facile discernit ignavam vel celerem. Alios autem esse aliis natura ad virtutem aptiores, ostendunt quidem quædam studia eorum, qui sunt aliis natura aptiores; virtutis autem perfectionem inesse istis, qui sunt meliori natura, nullam arguit, quod etiam qui natura minime apti sunt ad virtutem, eam quam par est assecuti disciplinam, vel ad omne genus probitatis et honestatis pervenerint; et contra, qui natura apti erant ad virtutem, evaserint mali negligentia et incuria. Cum vero nos natura ad societatem aptos justosque Deus fabricatus est, justitia eis sola constitutione oriri dicenda non est, sed potius id, quod a creatione inerat, bonum vi præcepti suscitari intelligendum est, cum ex doctrina didicerit anima velle quod optimum est eligere. Sed quemadmodum vel sine litteris fidelem posse esse dicimus, ita quæ in fide dicuntur non posse intelligere eum, qui non est doctus, confitemur. Quæ enim bene dicuntur admittere, aliena autem non admittere, non simplex fides, sed ea demum, quæ cum doctrina juncta est, efficit. Quod si ignorantia, imperitia simul et inscitia, rerum divinarum et humanarum scientiam æque affert ac doctrina: at quemadmodum in egestate licet recte vivere, ita etiam licet in abundantia: quin et facilius simul et celerius disciplinis liberalibus institutum posse aliquem virtutem assequi confitemur: quæ tamen non est ejusmodi, ut sine iis capi non possit; sed tunc quoque ab iis, qui didicerunt, et sensus habent exercitatos. ✕ « Odium enim, » inquit Salomon, « excitat contentio, vias autem vitæ custodit disciplina a; » ut non decipiamur neque circumveniamur ab iis qui, ad auditorum perniciem, improbam artem exercuerunt: « Disciplina autem vagatur, » inquit, « inconfutabilis b. » Oportet itaque arguendi et refellendi genus persequi, ut sophistarum fallaces repellamus

✕ P. 537 ED. POTTER, 287 ED. PARIS. a Prov. x, 12, 17. b Ibid., 17.

(26) Ἄθυμον. Forte verius ῥάθυμον, « segnem. » D sumptis, Latine vertendis. LOWTH.
 (27) Τὸ κάλλιστον. Videtur respexisse ad illud Theognidis: Κάλλιστον τὸ δικαιοτάτον· « Res pulcherrima, quæ justissima. » Idem Aristoteles docet v Ethic. ad Nicomachum. F. Morellus P. R. COLLECT.
 (28) Συνεῖναι. H. mavult συνιέναι, præc. temp. SYLBERG.
 (29) Τὰ ἀισθητήρια. Respicit Hebr. v. 14: Τελειῶν δὲ ἔστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ ἀισθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.
 (30) Παιδεία. Rectius vulg. Biblia Prov. x, παιδεία, dat. casu. SYLBERG.
 (31) Ἀνεξέλεγκτος. « Corruptionem deserens, » vel « contemnens. » Nescit interpres hoc e Prov. x, 17. secundum LXX a desumptum: alibi etiam turpissime lapsus est in sententiis e Græco τῶν Ὁ de-

(32) Εὐ γοῦν καὶ Ἀνάξαρχος εὐδαιμονικῶς. Εὐδαιμονικῶς agnoscit etiam Epitome ms. H. dultat, an legendum sit ὁ εὐδαιμονικός. SYLBERG. — Vel, retenta voce εὐδαιμονικῶς, scribendum: Εὐ γοῦν Ἀνάξαρχος, ac prout decebat eum, qui εὐδαιμονικός dictus est. Scribit enim Laertius in Anaxarcho, Οὗτος διὰ τὴν ἀπάθειαν καὶ εὐκολίαν τοῦ βίου εὐδαιμονικός ἐκαλεῖτο· « Ille Anaxarchus ob animi constantiam, et facilem vivendi rationem fortunatus appellabatur. » Idem tradunt etiam Aelianus *Variæ historiæ* lib. ix, cap. 57, et Sextus Empiricus lib. *Adv. mathematicos* pag. 146. Id cognominis nonnullis etiam aliis datum, scribunt Athenæus lib. xii, et Laertius in sui operis præmio.
 (33) Τὸν ἀξίον ὄντα. H., τὸν μὴ διεξιόντα. SYLBERG.

opiniones. Recte profecto ac divine Anaxarchus A ναι· σοφίης γὰρ οὗτος ὅρος· ὅσοι δὲ καὶ θύρησιν (34) scribit in libro *De regno* : « Multa ac varia do- ἀείδουσιν, ἢ ἦν πη πεπνυμένα ἀείδωσιν, οὐ τιθέμενοι ἔν σοφίῃ, γνῶμῃν δ' ἔχουσι μαρτίης. » Καὶ Ἡσίοδος· dignus est : lædit autem eum, qui quidvis dicit, et coram universo populo. Oportet autem scire mensuram temporis. Hic est autem fluis sapientiæ. Qui- cunque autem cauñat præ foribus, etiamsi quid sapienter ac perite cecinerint, non reputantur sa- pientes, sed opinionem subeunt stultitiæ. » Et Hesiodus :

124 Musarum, reddunt hominem quæ multa loquentem
Ditinum, vocalem.

In verbis enim copiosum dicit « multa loquentem; » acrem autem ac vehementem, « vocalem; » et « di- uinum, » eum, qui est peritus, et philosophus, et sciens veritatis.

Μουσάων, αἱ τ' ἄνδρα πολυφράδοντα τιθεῖσαι
Θέσπιον, ἀδύηεντα·

εὐπορον μὲν γὰρ ἐν λόγοις, « τὸν πολυφράδονα » λέγει· δεινὸν δὲ, « τὸν ἀδύηεντα (35) » καὶ « θέσπιον, » τὸν ἔμπειρον, καὶ φιλόσοφον, καὶ τῆς ἀληθείας ἐπι- B στήμονα.

CAPUT VII.

Philosophiam ad divinam virtutem viam aperire, eamque non particularis alicujus sectæ, sed eclecticam.

Apparet itaque, præcedaneas illas liberales Græcorum disciplinas, una cum ipsa philosophia, venire divinitus ad homines, non principaliter, sed quemadmodum imbres erumpunt in terram bonam, et in simum, et super domos. Similiter autem germinat et herba et frumentum, et nascitur etiam ficus in monumentis, et si qua est arbor impudentior. Et quæ temere nascuntur, in specie quidem supra ea, quæ vera sunt, emergunt, quoniam eandem pluviz vim assequuntur; sed non eandem habent gratiam, quam ea, quæ in solo pingui nata sunt, ut quæ statim exsiccati vel velli soleant. Porro autem huic quoque loco est utilis parabola « sementis », quam Dominus est interpretatus. Unus enim est agricola terræ, quæ est in hominibus, qui a principio seminat a constitutione mundi nutritia semina, qui illis unoquoque tempore Dominum Logon impluit; tempora autem et loca, quæ susceperunt, genere differentiam. Et alioqui agricola non solum frumentum (etsi hujus quoque plures sint differentiæ), sed etiam alia semina seminat, ✕ hordeum, fabas, pisa, cicer, et semina quæ olera in hortis producant, et flores. Ejusdem est autem agriculturæ, et plantandi officium, et operandi quæcunque pertinent ad ipsa plantaria, hortos, et pomaria, et in summa, ad omnis generis arbores producendas et alendas. Similiter autem non sola ars pascendarum ovium, sed et boum equorumque et canum alendorum et curandarum arum artes omnes, et, ut summam dicam, quæ in curandis gregibus animalibusque nutriendis versantur, inter se quidem secundum magis et minus differunt, sed sunt omnes vitæ utiles. Philosophiam autem, non dico Stoicam, nec Platoniam, aut Epicuream, et Aristotelicam, sed quæcunque ab his sectis recte dicta sunt, quæ docent justitiam cum pia scientia, hoc totum selectum, dico philoso-

Καταφαίνεται· τοίνυν προπαιδεία ἡ Ἑλληνική, σὺν καὶ αὐτῇ φιλοσοφίᾳ θεόθεν ἔκειν εἰς ἀνθρώπους, οὐ κατὰ προηγούμενον, ἀλλ' ὅν τρόπον οἱ ἕστοι καταρῆγνυνται εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ εἰς τὴν κοπρίαν, καὶ ἐπὶ τὰ δώματα. Βλαστάνει δ' ὁμοίως καὶ πῶα καὶ πυρός· φέρεται τε καὶ ἐπὶ τῶν μνημάτων συκῆ, καὶ εἴ τι τῶν ἀναιδεστέρων δένδρων· καὶ τὰ φυτόμενα ἐν τύπῳ προκύπτει τῶν ἀληθῶν· ὅτι τῆς αὐτῆς τοῦ ἕστοῦ ἀπέλαυσε δυνάμειος· ἀλλ' οὐ τὴν αὐτὴν ἔσχρηκε χάριν τοῖς ἐν τῷ πλοίῳ φευσίν, ἤτοι ξηρανθέντα, ἢ ἀποτιλθέντα. Καὶ δὴ κἀναυθα χρησιμύει ἡ « τοῦ σπόρου » παραβολή, ἣν ὁ Κύριος ἡρμήνευσεν. Εἷς γὰρ ὁ τῆς ἐν ἀνθρώποις γῆς γεωργός, ὁ ἄνωθεν σπείρων ἐκ καταβολῆς κόσμου τὰ C ὄρεπτικά σπέρματα, ὁ τὸν Κύριον καθ' ἕκαστον καιρὸν ἐπομβρίσας Λόγον· οἱ καιροὶ δὲ καὶ οἱ τόποι οἱ δεκτικοὶ τὰς διαφορὰς ἐγέννησαν. Ἄλλως τε ὁ γεωργός οὐ πυροῦς μόνον, (καίτοι καὶ τούτων πλείους εἶσι διαφοραὶ) σπείρει δὲ καὶ τὰ ἄλλα σπέρματα, κριθάς τε καὶ κυάμους, καὶ πίσσον, καὶ ἄρακα, καὶ τὰ κηπεύμενα, καὶ τὰ ἀνθευτικά σπέρματα. Τῆς αὐτῆς δὲ γεωργίας καὶ ἡ φυτουργία, καὶ ἐργάζεσθαι ὅσα εἰς αὐτὰ τε τὰ φυτώρια, καὶ εἰς παραδείσους, καὶ τὰ ὠραία, καὶ ὅλως παντοίων δένδρων φύσιν καὶ τροφήν. Ὡσαύτως δὲ οὐχ ἡ ποιμενική μόνη, ἀλλὰ καὶ ἡ βουκολική, ἵπποτροφική τε καὶ κυνοτροφική, καὶ μελισσοτροφική, τέχναι πᾶσαι· συνελόντι δ' εἰπεῖν, ἀγελοκομική τε καὶ ζωοτροφική ἀλλήλων μὲν τῷ μᾶλλον καὶ ἥττον διαφέρουσι, πλὴν D αὶ πᾶσαι βιωφελεῖς. Φιλοσοφίαν δὲ, οὐ τὴν Στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν Πλατωνικὴν, ἢ τὴν Ἐπικούρειον τε, καὶ Ἀριστοτελικὴν· ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἐκάστη τῶν αἰρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν (36) φιλοσοφίαν φημί. Ὅσα δὲ ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἀποτεμόμενοι παρεχάραξαν, ταῦτα οὐκ ἂν ποτε θεῖα εἴποιμ' ἂν. Ἡδὴ δὲ κάκεινο σκυ-

✕ P. 338 ED. POTTER, 288 ED. PARIS. * Matth. xiii, Marc. iv.

(34) Ὅσοι δὲ καὶ θ. *Epitome ms.*, ὅσοι δὲ καὶ θεοῦ ῥῆσιν ἀείδουσιν. Ἄν πη πεπνυμένα ἀείδωσιν... H. SYLBURG.

(35) Δεινὸν δὲ τὸν ἀδύηεντα. Respexisse videtur

Homeri de Circe dictum, *Odys. K, vers. 136* :

Κίρκη ἐνπλάκαμος, δεινὴ θεὸς ἀδύηεσσα.
Circe pulchricoma acris dea vocalis.

(36) Τὸ ἐκλεκτικόν. Probat hic Clemens eorum

πῶμεν, ὡς εἴ ποτε οἱ μὴ ἐπιστάμενοι (37), διαδιοῦσι καλῶς εὖ ποιεῖν· εὐποιεῖ γὰρ περιπεπτώκασιν· ἔνοι δὲ καὶ εὐστοχοῦσι διὰ συνέσεως εἰς τὸν περὶ ἀληθείας λόγον· « Ἀβραάμ » δὲ « οὐκ ἐξ ἔργων ἠδικαίωθη, » ἀλλ' « ἐκ πίστεως. » Οὐδὲν οὖν ἄλλο αὐτοῖς μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ βίου, καὶ εὐεργῶς ὡς νῦν, εἰ μὴ πίστιν ἔχοιεν. Διὰ τοῦτο γὰρ Ἑλλήνων φωνῇ ἔρμηνεύθησαν (38) αἱ Γραφαί, ὡς μὴ πρόφασιν ἁγίας προβάλλεσθαι δυνήθηναί ποτε αὐτοὺς, οἷους τε θύτας ἐπακούσαι καὶ τῶν παρ' ἡμῖν, ἣν μόνον θελήσωσιν. Ἄλλως τις περὶ ἀληθείας λέγει, ἄλλως ἢ ἀλήθεια ἑαυτὴν ἔρμηνεύει· ἕτερον στοχασμὸς ἀληθείας, ἕτερον ἢ ἀλήθεια· ἄλλο ὁμολοῖσις, ἄλλο αὐτὸ τὸ δν. Καὶ ἡ μὲν μαθήσει καὶ ἀσκήσει περιγίνεται, ἢ δὲ δυνάμει καὶ πίστει. Δωρεὰ γὰρ ἡ διδασκαλία τῆς θεοσεβείας, χάρις δὲ ἡ πίστις. Ποιοῦντες (39) γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ θέλημα γινώσκομεν. « Ἀνοίξατε οὖν, » φησὶν ἡ Γραφή, « πύλας δικαιοσύνης, εἰσελθόντων ἐν αὐταῖς ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ· » ἀλλ' αἱ μὲν, εἰς δικαιοσύνην ὁδοί, πολυτρόπως σώζοντος τοῦ Θεοῦ, (ἀγαθὸς γάρ·) πολλαὶ τε καὶ ποικίλαι, καὶ φέρουσαι εἰς τὴν κυρίαν ὁδὸν τε καὶ πύλην. Ἐάν δὲ τὴν βασιλικὴν τε καὶ αὐθεντικὴν εἰσοδὸν ζητήσῃ, ἀκούσῃ· Ἀὐτὴ ἡ πύλη (40) τοῦ Κυρίου· δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐτῇ. Πολλῶν τολῶν ἀνεωγμένων πύλων ἐν δικαιοσύνῃ, αὐτὴ (41) ἦν ἐν Χριστῷ· ἐν ἣ μακάριοι πάντες οἱ εἰσελθόντες, καὶ απευθύνοντες τὴν πορείαν αὐτῶν ἐν ὁσιότητι γνωστικῇ. Αὐτίκα ὁ Κλήμης ἐν τῇ « πρὸς Κορινθίους

A phiam; cætera autem, quæ ex humanis ratiocinationibus præsecta adulterarunt, ea nunquam divina dixerim. Jam vero illud quoque consideremus, an quando recte vivunt, qui nesciunt bene facere; accidit enim, ut bene faciant: nonnulli autem per intelligentiam ad veritatis verbum feruntur, tanquam ad scopum: « Abraham » autem « non ex operibus justificatus est, » sed « ex fide: » nihil ergo eis post vitæ finem proderit, etiam si nunc recte operentur, nisi fidem habeant. Propterea enim Græcorum lingua expositæ sunt Scripturæ, ut nullum unquam ignorantiam possint prætextum afferre, cum possint quæ sunt apud nos audire, si tantum voluerint. Aliter dicit aliquis de veritate, aliter veritas seipsam interpretatur. Aliud est veritatis conjectura, et aliud veritas; aliud rei similitudo, aliud ipsa res. Et altera quidem accedit disciplina et exercitatione, altera vero potestate et fide. Est enim donum doctrina pietatis, gratia vero fides. Facientes enim Dei voluntatem, voluntatem cognoscimus. « Aperite ergo, » inquit Scriptura, « portas justitiæ, ingressus in eas confitebor Domino b. » Sed viæ quidem ad justitiam, cum Deus servet multis modis (est enim bonus), sunt multæ et variæ, et ferentes ✕ ad Dominicam viam et portam. Quod si viam regiam et authenticum ingressum quæris, audies: « Hæc est porta Domini, justi intrabunt in eam c. » Cum ergo multæ apertæ sint portæ in justitia, hæc in Christo invenienda

✕ P. 539 ED. POTTER, 289 ED. PARIS. a Rom. iv. b Psal. cxvii, 19. c Psal. cxvii, 20.

sententiam, qui ἐκλεκτικὴν, « electivam, » philosophiam sectabantur, ac proinde alieno arbitrio soluti, solam veritatem, a quocunque prodita esset, amplecti sese velle dicebant. Hæc porro secta recentissima omnium fuit: nam, ut in fine proemii sui refert Laertius. ἔτι πρὸ ὀλίγου καὶ ἐκλεκτικῆς τις αἵρεσις εἰσῆχθη ὑπὸ Ποτάμωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ἐκείνου τὰ ἀρέσταντα ἐξ ἐκάστου τῶν αἱρέσεων· « Haud ita pridem eclectica, seu electiva, quædam secta a Potamone Alexandrino inventa est, qui de singulis sectis ea, quæ sibi placuere, elegit. » Hinc autem Potamonein πρὸς Ἀγούστου, καὶ μετ' αὐτόν· « Ante Augustum, et post eum, » vixisse, memorat Suidas. Quinetiam inter medicinarum studiosos, quidam apud Galenum occurrunt ἐκλεκτικοί, qui Festo Latine « Miscelliones » dicuntur. Unde Galenus *Peri τῶν ἀμαρτημάτων καὶ παθῶν τῆς ψυχῆς*, se monitum a parente refert, ne cui sese sectarum adideret, verum ab omnibus discens, et de omnibus iudicium ferens, laudem quaereret; quod se fecisse sibi gloriatur. Quintilianus etiam lib. iii, cap. 1: « Neque enim me cuiusquam, » inquit, « sectæ velut quadam superstitione addixi. » Necnon ante Potamonis tempora Dio, paucique similes eandem philosophandi rationem instituerunt, licet proprio sectæ nomine caruerint. Quod de se Cicero profitetur, *De offic. lib. 1, cap. 2*: « Quoniam utrique, et Socratici et Platonicæ, esse volumus. » Et cap. 6: « Sequimur igitur hoc quidem tempore, et hac in quaestione potissimum Stoicos, non ut interpretes, sed, ut solennius, e fontibus eorum, iudicio arbitrioque nostro, quantumque modo videbitur, hauriemus. »

(37) *Oi μὴ ἐπ.* Hervetus interpret, οἱ μὴ ἐπιστάμενοι εὖ ποιεῖν διαδιοῦσι καλῶς: « quod si quando recte vivunt, qui nesciunt benefacere. » SYLBURG.—

Videtur aliquid ad supplendam sententiam deesse. (38) *Ἐρμηνεύθησαν.* Rectius ἔρμηνεύθησαν cum augmento, ut præced. paulo superius. SYLBURG.

(39) *Ποιοῦντες.* Respicit Joan. vii, 17: *Εἰ τις θέλει τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γίνεται περὶ τῆς διδασχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἑμαυτοῦ λέγω.* Hinc sequitur, veritatis agnitionem non tam ab humana sagacitate, quam a dono ac gratia Dei provenire. Mox adnotat Sylburgius vulg. Biblia, Psalm. cxvii, aliquantum hic variare.

(40) *Ἀὐτὴ ἡ π.* Hæc Clemens Strom. vi, pag. 64^f ed. Par., per memoriæ lapsum Barnabæ tribuit. Sunt autem Clementis Romani verba paulum mutata, quæ in ejus *ad Corinth. Epist. 1, c. 48*, occurrunt.

(41) *Πολλῶν τολῶν ἀν. πύλων ἐν δικαιοσύνῃ, αὐτ.* Huic lectioni favere videtur, quod auctor superius pag. 283, edit. Paris., dixit, *δικαίου πολλὰς ὁδοῦς, « justis multas vias » esse.* Recentiores vero editiones in Strom. vi hunc locum sic exhibent: *Πολλῶν τολῶν ἀνεωγμένων πύλων, ἢ δικαιοσύνη αὐτ.* « Cum multæ apertæ sint portæ, justitia est ea in Christo. » Sed verior lectio esse videtur, quam ibi editio Florentina, necnon Clemens Romanus exhibet: *Πολλῶν τολῶν πύλων ἀνεωγμένων, ἢ ἐν δικαιοσύνῃ, αὐτῇ...* « Cum ergo multæ portæ apertæ sint, quæ est in justitia, ea sola est in Christo. » Quod olim docuerunt Cotelerius in suis ad Clementem Romanum adnotationibus, et Menardus in iudicio de S. Barnabæ, ejus *Epistolæ* præmissis. Porro simili metaphora usus est Ignatius, *Epist. ad Philadelph.* cap. 9, ubi de Christo hæc dicit: *Αὐτὸς ἀν θύρα τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς εἰσέρχονται Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ οἱ Ἀπόστολοι, καὶ ἡ Ἐκκλησία.* Ei vero Christus ansam præbuit, ubi de se dixit: *Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσελθῆ, σωθήσεται.* Joan. x, 9.

est, in quam beati omnes qui intrarunt, et iter
uum direxerunt in gnostica sanctitate. Jam Cle-
mens in *Epistola ad Corinthios*, his verbis inquit,
exponens differentiam eorum, qui sunt probati in
Ecclesia: « Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretionem sermo-
num, sit stupendus in operibus. »

Ἐπιστολῆ, « κατὰ λέξιν φησί, τὰς διαφορὰς ἐκτιθέ-
μενος τῶν κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν δοκίμων· « Ἦτω τις
πιστός· ἦτω δυνατός τις γνῶσιν ἐξεπεῖν· ἦτω σοφός
ἐν διακρίσει λόγων (42)· ἦτω γοργός ἐν ἔργοις (43). »

CAPUT VIII.

Artem sophisticam, aliasque quæ in verbis tantum versentur, non perinde utiles esse habendas.

Ars autem sophistica, quam sectati sunt Græci, tanquam rem præclaram et magni faciendam, est potestas imaginativa, verbis falsas opiniones tanquam veras ingenerans. Præbet enim ad persuadendum quidem artem dicendi, ad contendendum vero, litigandi ac decertandi. Hæ autem artes, si cum philosophia conjunctæ non fuerint, cuilibet exitiales erunt. Aperte itaque Plato « malam artem » appellavit sophisticam: et eum sequens Aristoteles, eam quamdam decipiendi artem pronuntiat, ut quæ totum sapientiæ officium probabiliter surripiat, et profiteatur sapientiam, in qua non est versata, nec in ea studium posuit. Ut paucis autem dicam, quemadmodum artis quidem dicendi principium est id quod probabile, opus vero, argumentum, et finis, persuasio: ita artis litigandi, principium est, id, quod apparet; opus vero, contentio: et finis, victoria. Eodem enim modo sophisticæ quoque artis principium quidem est id, quod apparet; opus vero duplex, unum quidem ex rhetorica, quod perpetua oratione rem persequitur; alterum vero ex dialectica, interrogans; ejus vero finis est admiratio. Et quæ rursus in scholis vulgo jactatur dialectica, est philosophi exercitatio in eo, quod est opinabile, contradicendi facultatis gratia. In his autem nusquam est veritas. Merito ergo egregius Apostolus supervacaneas has, quæ in vocibus consistunt, artes vilipendens, « Si quis non accedit, » inquit, « ad sanos sermones, doctrina autem aliqua est inflatus, nihil sciens, sed laborans circa quæstiones et pugnas 125 verborum, ex quibus fit lis, invidia, maledictum, suspiciones malæ, concertationes hominum mente corruptorum, et privatorum veritate. » Vides quomodo in eos invecutus sit, logicam eorum artem « morbum » appellans, propter quam se efferrunt, quibus cordi est hæc ars garrula et improba, sive sint Græci, sive etiam barbari sophistæ. Pulcherrime ergo dicit tragicus Euripides in *Phænissis*:

*Iniqua vero oratio,
In se ægra, pharmacis eget sapientibus.*

✕ P. 340 ED. POTTER, 290 ED. PARIS. a I Tim. vi, 3, 4, 5.

(42) *Ἐν διακρίσει λόγων.* Ἐν δικαίᾳ κρίσει λόγων Clemens Rom. Verum cum Clemens noster Strom. vi, pag. 647, διακρίσει retineat, vix dubitari potest, quin ea vera lectio sit. Quo facit etiam, quod διακρίσει apud S. Paulum existet, cujus Epist. I ad Corinth. xii, 8, 9, 10, præ oculis habuisse videtur Clemens, dum hæc scriberet.

(43) *Ἦτω γοργός ἐν ἔργοις.* Ἦτω ἀγνός ἐν ἔργοις Clemens Rom. Sed noster Strom. vi: « Ἦτω γοργός ἐν ἔργοις, ἦτω ἀγνός. Quæ lectio, ut plenior, sic fortasse verior est.

(44) Ὁ τε Ἄριστ. Malim ᾧ τε Ἄριστ.

(45) Ἐργον δὲ τὸ ἐπιχείρημα. « Opus vero epi-

Ἡ δὲ σοφιστικὴ τέχνη, ἣν ἐζηλώκασι Ἕλληνας, δύναμις ἐστὶ φανταστικὴ, διὰ λόγων δοξῶν ἐμποη-
τικὴ ψευδῶν ὡς ἀληθῶν· παρέχει γὰρ πρὸς μὲν
πειθῶ τὴν ῥητορικὴν, πρὸς τὸ ἀγωνιστικὸν δὲ τὴν
ἐριστικὴν. Αἱ τοίνυν τέχναι, εἰ μὴ μετὰ φιλοσοφίας
γένωνται, βλαβερώτεραι παντὶ που εἶεν ἄν. Ἄντικρυς
γὰρ οὖν ὁ Πλάτων « κακοτεχνίαν » προσεῖπε τὴν
σοφιστικὴν· ὅ τε Ἄριστοτέλης (44) ἐπόμμενος κλεπτι-
κὴν τινὰ αὐτὴν ἀποφαίνεται, ἅτε τὸ δλον τῆς σοφίας
ἔργον πιθανῶς ὑφαιρουμένην, καὶ ἐπαγγελομένην
σοφίαν, ἣν οὐκ ἐμελέτησεν. Ἐν βραχεὶ δὲ εἰπεῖν,
καθάπερ τῆς ῥητορικῆς ἀρχὴ μὲν τὸ πιθανόν, ἔργον
δὲ τὸ ἐπιχείρημα (45), καὶ τέλος ἡ πειθῶ· οὕτω τῆς
ἐριστικῆς ἀρχὴ μὲν τὸ δόξαν, ἔργον δὲ τὸ ἀγωνίωμα,
καὶ τέλος ἡ νίκη. Τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον καὶ τῆς
σοφιστικῆς ἀρχὴ μὲν τὸ φαινόμενον, ἔργον δὲ διττόν·
τὸ μὲν ἐκ ῥητορικῆς, διεξοδικὸν φαινόμενον (46), τὸ
δὲ ἐκ διαλεκτικῆς, ἐρωτητικόν· τέλος δὲ αὐτῆς ἡ
ἐκπληξίς. Ἡ τε αὖ θρυλλουμένη κατὰ τὰς διατριβὰς
διαλεκτικὴ γύμνασμα φιλοσόφου περὶ τὸ ἐνδοξόν
δείκνυται, ἀντιλογικῆς ἕνεκεν δυνάμειος. Οὐδαμῶ
δ' ἐν τοῦτοις ἡ ἀλήθεια. Εἰκότως τοίνυν ὁ γενναῖος ἀπό-
στολος, ἐκφραζίζων τὰς περιττὰς ταύτας τῶν λέξεων
τέχνας, « Εἴ τις μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις, »
φησί, « διδασκαλίᾳ δὲ τινι τετύφωται, μηδὲν ἐπιστά-
μενος, ἀλλὰ νόσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας,
ἐξ ἧν γίνεται ἔρις, φθόνος, βλασφημία, ὑπόνοια
πονηραὶ, διαπαραιτριβαὶ (47) διεφθαρμένων ἀνθρώπων
τὸν νοῦν, καὶ ἀπισστερημένων τῆς ἀληθείας. » Ὁρᾷς
ὅπως πρὸς αὐτοὺς κεκίνηται, « νόσον » ὀνομάζων τὴν
λογικὴν τέχνην αὐτῶν, ἐφ' ἣ σεμνύνονται, οἷς φησὶ
ἡ στωμύλος αὐτῆ κακοτεχνία, εἴτε Ἕλληνας εἶεν,
εἴτε καὶ βάρβαροι σοφισταί. Παγκάλως οὖν ὁ τραγικὸς
Εὐριπίδης ἐν ταῖς *Φοιρλίσαις* λέγει·

D ... Ὁ δ' ἄδικος (48) λόγος,
Νοσῶν ἐν αὐτῷ, φαρμάκων δεῖται σοφῶν.

cherema. » Quod ad rhetoricam quomodo pertineat, discite ex Fabio lib. v, cap. 10. COLLECT.

(46) *Φαινόμενον.* Hæc vox e præcedenti sententiæ membro irrepsisse videtur. Quæ seq. ex I Tim. vi, διὰ μνήμης recitavit auctor.

(47) *Διαπαραιτριβαί.* Παραδιτριβαί, I Tim. vi, ut significantur διατριβαί, quæ παρὰ τε τὸν καιρὸν, καὶ παρὰ τὸ δέον. SYLBERG.

(48) Ὁ δ' ἄδ. Hi versus occurrunt in Euripidis *Phænissis*. v. 474 et 475, e quo pro αὐτῷ scribendum in versu posteriore αὐτῷ, « se. » Ita etiam schol. ἐν ἑαυτῷ κακῶς ἔχων. Eadem correctio faciendâ in Theodoretii serm. I *De curandis Græc. affect.*, pag. 478.

Ἰγυαίων· μὲν γὰρ ὁ σωτήριος εἴρηται Λόγος, αὐτὸς ὢν ἀλήθεια· καὶ τὸ ὑγαῖνον ἀεὶ ἀθάνατον μένει· ἢ δὲ ἀπὸ τοῦ ὑγαῖνου τε καὶ θεοῦ διάκρισις ἀθέτης τε καὶ πάθος θανατηφόρον. Λύκοι (49) οὗτοι ἄρπαγες, προβάτων κωδοῖς ἐγκέχυρμένοι, ἀνδραποδισταὶ τε καὶ ψυχαγωγοὶ εὐγλωσσοί, κλέπτοντες μὲν ἀφανῶς, διελεγχόμενοι δὲ λησταί, αἶρειν (50) ἀγωνιζόμενοι καὶ δόλω καὶ βίᾳ ἡμᾶς δὴ τοὺς ἀπειρίτους, ὡς ἂν εἰπεῖν ἀδυνατωτέρους.

Ἀγλωσσία (51) δὲ πολλὰς ληψθεὶς ἀνήρ, Δίκαια λέξας, ἤσσαν εὐγλωσσοῦ φρεῖ.
Nunc δ' εὐροῖσι στόμασι τάληθέστατα
Κλέπτονσιν, ὥστε μὴ δοκεῖν ἢ χρὴ δοκεῖν·

† τραγωδία λέγει. Τοιοῦτοι δὲ οἱ ἐριστικοὶ οὗτοι, εἴτε αἰρέσεις μετίσιν, εἴτε καὶ διαλεκτικὰ συνασκολεῖν τεχνόδρια· οὗτοι «οἱ τὰ κατάρτια (52) κατασπώντες, καὶ μὴθὲν ὑφαίνοντες,» φησὶν ἡ Γραφή· ματαιοπονήσαντες ἑξηλωκότες, ἦν «κυβελίαν ἀνθρώπων (53)» ὁ Ἀπόστολος ἐκάλεσε, «καὶ πανουργίαν, πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης ἐπιτηδεῖον. Εἰσὶ γὰρ,» φησὶ, «πολλοὶ κτυπόμενοι, ματαιολόγοι, φρεναπατοῦντες (54).» Οἴκουν οὐ πᾶσιν εἴρηται, «Ἰμεῖς ἐστε οἱ ἅες τῆς γῆς.» Εἰσὶ γὰρ τινες τῶν καὶ τοῦ λόγου ἐπακροῦτων τοῖς ἰγυαίοις θαλασσίαις ἰσοκότες, οἳ δὴ ἂν ἄλμη ἐκ γενετῆς τρεφόμενοι, ἀλῶν ὄμως πρὸς τὴν σκευασίαν δέονται. Ἐγὼ γ' οὖν καὶ πάνυ ἀποδέχομαι τὴν τραγωδίαν λέγουσαν·

Ἦ καὶ (55), γένοιτ' ἂν εὖ λεγόμενοι οἱ λόγοι
Ψευδεῖς· ἐπὶ δὲ κάλλεσιν νικώων ἂν
Τάληθές· ἀλλ' οὐ τοῦτο τ' ἀκριβέστατον·
Ἄλλ' ἢ φύσις καὶ τοῦρθόν· δεῖ δ' εὐγλωσσίαν (56)
Εἰ καὶ σοφὸς μὲν, ἀλλὰ γε τὰ πράγματα
Κρεῖσσω νομίζω τῶν λόγων ἀεὶ ποτε.

Ὅτε ποτε ἄρα ὀρεκτέον τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν· ἃ μὲν γὰρ ἐκείνους εἰδείην (57), οὐκ ἀσχοῦμεν ἡμεῖς· ἃ δὲ ἡμεῖς ἴσμεν, μακρὰν ἔσται τῆς ἐκείνων διαθέσεως. «Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι,» φησὶν ὁ Ἀπόστολος, «ἀλλήλους προκαλοῦμενοι, ἀλλήλους φθονοῦντες.» Ταῦτα τοῖς φιλαλήθεις Πλάτων, οἷον θεοφορούμενος.

✠ P. 341 ED. POTTER, 291 ED. PARIS.
† Galat. v, 26.

(49) Λύκοι. Respicit Matth. vii, 15: Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ἡμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἐσθθεν δὲ εἰσὶ λύκοι ἄρπαγες.

(50) Αἶρειν. Aptius αἶρεῖν, «capere.» SYLBURG.

(51) Ἀγλωσσία. Apud Stobæum lib. De calumnia 40, ex Euripide citatur in Alexandra, sed corrupte legitur εὐγλωσσία, pro ἀγλωσσία. Itaque hic Clementis locus emendationem confirmat Th. Canteri lib. ii, cap. 5, Var. lect. Atque adeo falsum videtur, inquit, secundum Euripidem, quod inquit Stadius Cæcilius, «eloquentiam innocentiam esse,» ut est apud Apuleium. COLLECT.

(52) Κατάρτια. Κατάρτια est etiam in Epitome m. Hervetus interpres legit spatertia, «funiculos.» SYLBURG. — Vertendum («telas») est enim κατάρτων idem, quod ἰσός. Quam vero scripturam respexerit auctor, reperire nondum potui.

(53) Κυβελίαν ἀνθρώπων. Hoc reposui pro κυβελίαν αὐτῆν e Vulg. Ephes. iv. SYLBURG. — Etenim ἀνθρώπων in mss., ut fieri solet, abbreviatum in αων, per librarium negligentiam in αὐτῆν transisse videtur.

(54) Φρεναπατοῦντες. Φρεναπάται, Tit. Mox, τὸ ἴας pro οἱ ἅες, Matthi.

Sanus enim dictus est Logos salutaris, cum ipse sit veritas; et id, quod sanum est semper, manet immortale. Quæ est autem ab eo, quod est sanum et divinum, separatio, est impietas et lethalis affectio. Hi sunt lupi rapaces tecti pellibus ovium, plagiarii, et disertum animarum abigei; qui clam quidem furantur, sed furcs esse convincuntur, qui et dolo et vi nos simplices conantur superare, ut qui minus eis in dicendo valeamus.

Vir impeditus sæpe linguæ infantia,
Cum justa dixit, at deserto habet minus.
Nunc flumine oris, vera quæ sunt, occulunt,
Ne veritas appareat, cum sit tamen:

inquit tragœdia. Tales autem sunt litigiosi isti, sive sectas sectentur, sive artes, nescio quas, exercent dialecticas. Isti sunt, qui «funiculos trahunt,» inquit Scriptura, «et nihil texunt,» inanem laborem plurimi facientes, quem «hominum aleam et astutiam» ipse vocavit Apostolus, «aptam ad erroris insidias». Sunt enim, inquit, «multi inobedientes, vaniloqui, mentem decipientes». Non omnibus ergo dictum est: «Vos estis sal terræ». Sunt enim aliqui, etiam ex iis qui verbum audiunt, marinis piscibus similes, qui cum ab ipso ortu in salso nutriantur, salibus tamen ad condiendum indigent. Ego itaque vel lubentissime admitto tragœdiam, quæ dicit:

O nate, sermo commode dictus potest
Quoque esse falsus, viceritque oratio
✠ Diserta verum: nec potissima hæc puto,
Nec recta naturamque: at eloquentia,
Quanquam erudita, non placet: verum placet
Res ipsa, pulchris præferenda vocibus.

Multis ergo placere, minime est expetendum. Quæ enim sunt illis jucunda, nos non exercemus; quæ nos autem scimus, procul sunt ab illorum affectione. «Ne simus,» inquit Apostolus, «inanis gloriae cupidi, nos invicem provocantes, invicem invidentes». Sic itaque veri amator Plato, veluti
a Ephes. iv, 14. b Tit. i, 10. c Matth. v, 15.

(55) Ἦ καὶ. Hos incerti poetæ versus hoc modo emendavit explicavitque Grotius Excerpt. e trag. et com. Græcis, pag. 461:

Ἦ καὶ, γένοιτ' ἂν καὶ λεγόμενοι εὖ λόγοι
Ψευδεῖς· ἐπὶ δὲ κάλλεσιν νικώων ἂν
Τάληθές· ἀλλ' οὐ τοῦτο τ' ἀκριβέστατον,
Ἄλλ' ἢ φύσις καὶ τοῦρθόν· Ὅς δ' εὐγλωσσίαν
Ἄσκει, σοφὸς μὲν· ἀλλ' ἐγὼ τὰ πράγματα
Κρεῖσσω νομίζω τῶν λόγων ἀεὶ ποτε.

O nate, sæpe bene polita oratio
Est falsa: blandis interim verum dotis
Exsuperat: at non ideo res hæc optima est,
Sed indoles virtusque. Qui lingua valet,
Doctum fatebor; sed tamen verbis ego
Res ante habendas et putavi, et nunc puto.

(56) Εὐγλωσσίαν. Cum εὐγλωσσίαν subauditum κατά, περί, vel similis. In seq. vers. lego, ἀλλ' ἐγὼ τὰ πράγμα. SYLBURG.

(57) Ἐκείνους εἰδείην. Interpres legit ἐκείνους ἦδει, seu ἐκείνοις ἀνδάνει. Alioqui legi etiam posset ἐκείνους εἰδείμεν, subauditio ex sequentibus verbo ἀσχεῖν, «quæ illos exercere sciverimus.» SYLBURG. — Emendandum putat F. Morellus Pr. Reg. & μὲν γὰρ ἐκείνοι εἰδείεν· e Vulgo itaque ut placeas desi-

a Deo incitatus, dicit : « Ego, » inquit, « sum ejusmodi, ut nulli alii credam nisi rationi, quæ mihi consideranti optima visa fuerit. » Eos ergo reprehendit, qui absque mente et scientia credunt opinionibus : utpote quod non oporteat, relicta recta et sana ratione, ei credere, quæ est falsi particeps. A veritate enim aberrasse malum est : vera autem dicere, et ea quæ sunt opinari, bonum. Bonis autem inviti quidem privantur homines ; privantur tamen, vel circumventi, vel præstigiis decepti, vel coacti, et cum non crediderint. Atque qui credidit quidem, sua sponte capitur ; circumvenitur autem, qui in contrariam persuasionem traducitur, oblitus quod alia quidem tempus, alia vero ratio aufert imprudenti. Cogit autem sæpe dolor, et angor, et rursus contentio, et ira, postquam suscepta fuerit opinio. Postremo autem præstigiis decipiuntur, qui vel a voluptate sunt inducti, vel timore perterriti. Sunt autem hæ mutationes omnes voluntariæ. Atque nihil quidem horum unquam acceperit scientia.

CAPUT IX.

Scientias humaniores ad Scripturas recte intelligendas esse omnino necessarias.

Nonnulli autem, qui se putant esse ingeniosos, nec philosophiam attingere volunt, nec dialecticam, sed nec contemplationem discere naturalem, sed solam et nudam fidem requirunt ; perinde ac si cum nullam vitis curam gesserint, velint ab initio statim botros accipere. Dicitur autem Dominus « vitis » allegorice *, a quo cum cura et agri cultura, quæ fit secundum Logon, fructus est vindemiandus. Putare oportet, fodere, ligare, et reliqua facere. Falce, ut sentio, ✕ et ligone, et aliis rusticis instrumentis ad vitis curam opus est, ut nobis fructum producat esculentum. Quemadmodum autem in agricultura, ita etiam in medicina, ille utiliter didicit, qui varias attingit disciplinas, ut possit melius colere et curare : ita hic etiam eum bene et utiliter eruditum existimo, qui omnia refert ad veritatem, adeo ut ex geometria et musica, et ex grammatica et ipsa philosophia colligens quod est utile, tutam ab insidiis servet fidem. Porro autem athleta, ut prius dictum est, contemnitur, qui se non prius instruxit ad certamen. Jam vero gubernatorem quoque laudamus multarum rerum experientia instructum, qui urbes multorum vidit homi-

✕ P. 342 ED. POTTER, 292 ED. PARIS.

derandum non est. Quæ namque novit ille, nos non exercemus : quæ vero nos scimus, procul sunt ab illius affectibus. » COLLECT. — Idem Lowthio videtur. Scribi etiam possit *ἐκείνος ἤδειαν*, vel *ἤδοιν*.

(58) Ὡς ἐγὼ. Hæc in Platonis *Critone*, pag. 34, de se proficitur Socrates : Ὡς ἐγὼ οὐ μόνον νῦν, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος, οἷός τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πειθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ, ὅς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνεται. Eadem verba sic recitavit Theodoretus, ut ei partim cum Clemente, partim cum Platone conveniret, serm. 1 *De curat. Græc. affect.*, p. 477 : Ἡ οὐ τοιαῦτα καὶ Σωκράτης τῷ Κρίτωνι ἔλεγεν ; Ὡς ἐγὼ οὐ μόνον νῦν, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος, οἷός τῶν ἐμῶν οὐδενὶ ἄλλῳ πειθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ, ὅς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνοιτο. » An non talia Cri-

A « Ὡς ἐγὼ (58) τοιοῦτος, » φησὶν, « ὁποῖος οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ τῷ λόγῳ πειθεσθαι, ὡς ἂν μοι σκοπομένῳ βέλτιστος φαίνοιτο. » Αἰτιᾶται γοῦν τοὺς ἀνευ νοῦ καὶ ἐπιστήμης δόξαις πιστεῦσθαι ὡς μὴ προσήκον, ἀφιμένους τοῦ ὀρθοῦ καὶ ὑγιούς λόγου, τῷ κοινοῦντι τοῦ ψευδοῦς πιστεῦναι. Τὸ μὲν γὰρ ἐψεῦσθαι τῆς ἀληθείας κακόν ἐστι· τὸ δὲ ἀληθεῦσθαι, καὶ τὰ ὄντα δοξάζειν, ἀγαθόν. Τῶν δὲ ἀγαθῶν ἀκουσίως μὲν στέρονται ἄνθρωποι· στέρονται δὲ ὁμοῦ, ἢ κλαπέντες, ἢ γοητευθέντες, ἢ βιασθέντες, καὶ μὴ πιστεύσαντες. Ὁ μὲν δὴ πιστεύσας ἐκὼν ἤδη παραναλίσκεται· κλέπεται δὲ ὁ μεταπεισθεὶς, ἐκλαθόμενος ὅτι τῶν μὲν ὁ χρόνος, τῶν δὲ ὁ λόγος ἐξαιρούμενος λαμβάνει. Βιάζεται τε πολλάκις ὀδύνη τε καὶ ἀλγηδὼν φιλονεικία τε αὐτὸ καὶ θυμὸς μετὰ τὸ δοξάζειν· καὶ ἐπὶ πᾶσι γοητεύονται οἱ ἥτιοι ὑπὸ ἡδονῆς κληθέντες (59) ἢ ὑπὸ φόβου δεισαντες· πᾶσαι δὲ, ἐκούσιοι τροπαὶ καὶ τούτων οὐδὲν ἂν ποτε ἐπιστήμη ἐκλάβοι.

B

Ἔνιοι δὲ, εὐφρεῖς οἰόμενοι εἶναι, ἀξιοῦσι μῆτε φιλοσοφίας ἅπτεσθαι, μῆτε διαλεκτικῆς, ἀλλὰ μῆδὲ τὴν φυσικὴν θεωρίαν ἐκμανθάνειν· μόνην δὲ καὶ ψιλὴν τὴν πίστιν ἀπαιτοῦσιν· ὥσπερ εἰ μηδεμίαν ἡξίου ἐπιμέλειαν ποιησάμενοι τῆς ἀμπέλου, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς βότρυας λαμβάνειν. « Ἀμπέλος » δὲ ὁ Κύριος ἀλληγορεῖται, παρ' οὗ μετ' ἐπιμελείας καὶ τέχνης γεωργικῆς τῆς κατὰ τὸν λόγον τὸν καρπὸν τρυγητέον. Κλαδεῦσαι δεῖ, σκάψαι, ἀναδῆσαι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιῆσαι· ὀρεπᾶν τε, οἶμαι, καὶ μακέλλης, καὶ τῶν ἄλλων ὀργάνων τῶν γεωργικῶν πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀμπέλου χρεια· ἵνα ἡμῖν τὸν ἐδώδιμον καρπὸν ἐκφῆγη. Καθ' ἕνα δὲ ἐν γεωργίᾳ, οὕτω καὶ ἐν ἱατρικῇ, χρηστομαθῆς ἐκεῖνος, ὁ ποικιλωτέρων μαθημάτων ἀψάμενος, ὡς βέλτιον γεωργεῖν τε καὶ ὑγιάζειν δύνασθαι· οὕτω κἀναῦθα χρηστομαθῆ φημι τὸν πάντα ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναφέροντα· ὥστε καὶ ἀπὸ γεωμετρίας, καὶ μουσικῆς, καὶ ἀπὸ γραμματικῆς, καὶ φιλοσοφίας αὐτῆς, ὀρεπόμενον τὸ χρήσιμον, ἀνεπιβούλευτον φυλάσσειν τὴν πίστιν. Παρορᾶται δὲ καὶ ὁ ἀθλητῆς, ὡς προείρηται· ἀλλ' εἰς τὴν σύνταξιν συμβαλλόμενος (60). Αὐτίκα καὶ κυβερνήτην τὸν πολυπείρον ἐπαινοῦμεν, ὅς πολλῶν (61) ἀνθρώπων

* Joan. xv. 1.

toni Socrates dicebat? Ego autem non modo nunc, sed semper talis esse percipio, qui nulli meorum magis parendum esse, quam rationi existimem, quæ consulenti mihi optima videatur. » Porro ex utroque apud Clementem ὅς ἂν μ. pro ὡς ἂν μ. substituendum videtur.

(59) Κληθέντες. Verius κληθέντες. STURBEG.

(60) Ἀλλ' εἰς τὴν σύντ. συμβαλ. Forte, ὁ μὴ ἄλλῳ εἰς τὴν σύνταξιν συμβαλλόμενος, « qui non cum alio componitur. » Hervetus verit. « qui se non prius ad certamen instruxit. » STURBEG.

(61) Ὅς πολλ. Respicit Homeri *Odys.* A, vers. 5, ubi de Ulyssæ dicit :

Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα, καὶ νόον ἔγνω. *Multorum mores hominum qui vidit, et urbes.*

εἶεν ἄσπετα· καὶ ἱατρὸν τὸν ἐν πείρῃ πολλῶν γεγενημένον· ἢ τινες καὶ τὸν ἐμπειρικὸν ἀναπλάττουσιν. Ὁ δὲ πρὸς τὸν βίον ἀναφέρειν ἕκαστα τὸν ὀρθόν, ἕκ τε τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῶν βαρβαρικῶν ὑποδείγματα κομίζων, πολὺπειρος οὗτος τῆς ἀληθείας ἰχνηυτής, καὶ τῷ ὄντι πολὺμητις (62), δίκην τῆς βασάνου λίθου· (ἡδ' (63) ἐστὶ Λυθῆ), διακρίνειν πεπιστευμένη τὸ ὄρθον ἀπὸ τοῦ ἰθαγενοῦς χρυσοῦ· καὶ ἱκανὸς ὢν χωρίζειν ὁ πολυΐδρις ἡμῶν καὶ γνωστικὸς σοφιστικὴν μὲν φιλοσοφίαν, κομμωτικὴν δὲ γυμναστικῆς, καὶ ὀφιοποικὴν ἱατρικῆς, καὶ ῥητορικὴν διαλεκτικῆς, καὶ μετὰ τὰς (64) ἄλλας κατὰ τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν αἰρέσεις, αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Πῶς δὲ οὐκ ἀναγκαῖον περὶ νοητῶν φιλοσοφοῦντα διαλαβεῖν τὸν ἐπιπλοῦντα τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἐπίβολον γενέσθαι; Πῶς δὲ οὐχὶ καὶ διακρίσθαι χρῆσιμον τὰς τε ἀμφιβολίας φωνὰς, τὰς τε ὁμωνύμως ἐκφερομένας κατὰ τὰς διαθήκας; Παρ' ἀμφιβολίαν (65) γὰρ ὁ Κύριος τὸν διάβολον κατὰ τὸν τοῦ πειρασμοῦ σοφίζεται χρόνῳ· καὶ οὐκ ἔτι ἔγωγε ἐνταῦθα συνορῶ, ὅπως ποτὲ ἰτῆς φιλοσοφίας (66) καὶ τῆς διαλεκτικῆς εὐρετής, ὡς τινες ὑπολαμβάνουσι, παράγεται, τῷ κατ' ἀμφιβολίαν ἀπατῶμενος τρόπῳ. Εἰ δὲ οἱ προφήται· καὶ οἱ ἀποστολοὶ οὐ τὰς τέχνας ἐγνώκεσαν, δι' ὧν τὰ κατὰ φιλοσοφίαν ἐμφαίνεταί γυμνάσματα· ἀλλ' ὁ νοῦς γε τοῦ προφητικοῦ καὶ τοῦ διδασκαλικοῦ πνεύματος ἐπεκρυμμένως λαλούμενος, διὰ τὸ μὴ πάντων εἶναι τὴν συνείσαν ἀκοήν, τὰς ἐντέχνους ἀπαιτεῖ πρὸς σφίγγειαν διδασκαλίας. Ἀσφαλῶς γὰρ ἐγνώκεσαν τὸν νοῦν ἐκείνων οἱ προφῆται καὶ οἱ τοῦ πνεύματος μαθηταί· ἐκ γὰρ πίστεως, καὶ ὡς οὐχ οἶδόν τε βιβλίως, ὡς τὸ Πνεῦμα (67) εἶρηκεν· ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐκδέξασθαι (68) μὴ μεμαθηκότας. « Τὰς δὲ ἐντολάς (69) » φησὶν, « ἀπογράψαι δις, βουλήσει, καὶ γνώσει τοῦ ἀποκρίνασθαι λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι. » Τίς οὖν ἡ γνώσις τοῦ ἀποκρίνασθαι, ἢ τίς καὶ τοῦ ἐρωτῆναι; Εἴη δ' ἂν αὕτη διαλεκτικῆ. Τί τίς; οὐχὶ καὶ τὸ λέγειν ἔργον ἐστὶ, καὶ τὸ ποιεῖν ἐκ τοῦ Λόγου γίνεται; Εἰ γὰρ μὴ Λόγῳ (70) πράττομεν, ἀλόγως ποιοῦμεν ἄν. Τὸ λογικὸν δὲ ἔργον κατὰ Θεὸν ἐκτελεῖται· « Καὶ οὐδὲν χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο, » φησὶ, τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Ἡ οὐχὶ καὶ ὁ Κύριος Λόγῳ (71) πάντα ἔπραττεν; ἐργάζεται δὲ καὶ τὰ κτήνη, ἐλαυνόμενα ἀναγκάζοντι τῷ φόβῳ· οὐχὶ (72)

✠ P. 343 ED. POTTER, 292-293 ED. PARIS.

(62) Πολύμητις. Πολύμητις Ὀδυσσεύς ubique in *Odyssæa* occurrit.

(63) Ἡδ'. Divise quoque scribi potest ἡ δ'. SYL-
LIPKA.

(64) Καὶ μετὰ τ. Καὶ μετὰ τ. mendose edit. Flor. Forte καὶ μὴν καὶ τὰς ἄλλας τὰς κατὰ τὴν β. Ib.

(65) Ἀμφιβολίαν. Conf. Matth. iv, 4.

(66) Ὁ τῆς φιλ. Hoc adversus eos dictum, qui philosophiæ aliarumque artium inventionem diabolo tribuerunt.

(67) Ὡς τὸ Πρ. Sensus non constat, nisi ante hæc verba subintelligamus vocem ἐγνώκεσαν ex sententia superiore. Lowthn.

(68) Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἐκ. Subintelligendum ἐστὶ.

(69) Τὰς δὲ ἐντ. Hæc hactenus parum intellecta fuisse videntur : sed facilia erunt advertenti auctorem respicere Proverb. xxii, 20, 21 : Καὶ σὺ δὲ ἀπογράψαι αὐτὰ σεαυτῷ τρισσῶς, εἰς βουλήν καὶ γνώ-

num; et medicum, qui multa est expertus, quæ ratione effingunt quidam etiam empiricum. Qui autem singula refert ad rectam vitam, exempla afferens ex Græcis et ex barbaris, is valde peritus veritatis investigator, et multi revera consilii, instar lapidis indicis (is est autem Lydius) creditur posse discernere aurum adulterinum a probro, et aptus esse ad separandum is, qui ex nobis habet multam rerum experientiam et gnosticus est, sophisticated quidem a philosophia, ornaticrem autem a gymnastica, et culinariam a medicina, et 126 dicendi artem a dialectica, quin etiam alias hæreses, quæ sunt in barbara philosophia, ab ipsa veritate. Quomodo autem non necesse est, ut de iis, quæ intelligentia percipiuntur, tractet philosophando, B qui Dei velit potentiam attingere? Quomodo autem non est etiam utile, dividere voces, quæ sunt ancipites, et quæ in Testamentis efferuntur æquivoce? Ex amphibolia enim Dominus sapienter cludit diabolium in tempore tentationis. Nec ego hic utique video, quonam modo philosophiæ et dialecticæ inventor, ut quidam existimant, inducitur deceptus tropo amphiboliæ. Quod si prophetæ et apostoli non fuerint ejusmodi artibus instructi, quibus philosophiæ exercitationes ostenduntur : at mens prophætica et præceptoris Spiritus occulte enuntiata, propterea quod non sint aures omnium intelligentes, sine cognitione artium haud facile explicari potest. Secure enim noverunt illorum sensum prophetæ et Spiritus discipuli. Ex fide enim eum perceperunt, C et, qui modus cæteris haud facilis fuerit, prout innuit Spiritus; sed non tam facile percipere possunt ii, qui non didicerunt. « Præcepta autem, » inquit, « scribe dupliciter; nempe voluntate, et cognitione respondendi ✠ verba veritatis iis qui tibi proponunt a. » Quænam est autem respondendi, vel quæ etiam interrogandi scientia? Fuerit quidem hæc dialectica. Quid vero? an non in dicendo etiam laborandum est? et facere est ex Logo? Si non enim Logo, seu ratione, agamus, citra rationem fecerimus. Opus autem rationale ex Deo efficitur. « Et nihil sine ipso factum est b, » inquit : Logo, inquam, Deo. An non etiam Dominus omnia fecit Logo? Operantur autem etiam jumenta acta cogente a Proverb. xxii, 20, 21. b Joan. i, 3.

σιν, ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας σου. Διδάσκω οὖν σε D ἀληθῆ λόγον καὶ γνώσιν ἀγαθὴν ὑπακούειν, τοῦ ἀποκρίνασθαι σε λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι. Quare substituendum ἀπογράψαι imperat. pro ἀπογράψαι infinit. mod. et hoc modo distinguendum : Τὰς δὲ ἐντολάς, φησὶν, ἀπογράψαι, etc. Quod Latine expressum est.

(70) Λόγῳ. In his, quæ sequuntur, ludit in voce Λόγου, quæ « Logon, » Dei filium, « rationem, » et « sermonem » significat.

(71) Λόγῳ. Ps. xxxii, 6 : Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστρεβώθησαν.

(72) Οὐχὶ. Hæc etiam sine interrogatione explicari possunt : « Et jumenta quidem metu coacta, laborant; nequaquam vero qui orthodoxi dici meruerunt, in bona opera feruntur, nescientes quid faciunt. »

metu. Num etiam qui vocantur orthodoxi, bona A δὲ καὶ οἱ ὀρθοδοξασταὶ καλούμενοι ἔργει προση-
opera aggrediuntur, nescientes quæ faciunt? ρονται καλοῖς, οὐκ εἰδότες ἃ ποιούσιν:

CAPUT X.

Majorem bene faciendi, quam bene dicendi, curam esse habendam.

Propterea ergo Servator, cum panem accepisset, primum locutus est, et egit gratias; deinde, cum panem fregisset, apposuit, ut comedamus ex ratione, et cum Scripturas agnoverimus, vitam instituemus per obedientiam. Quemadmodum autem qui mala utuntur oratione, nihil differunt ab iis qui malo facto utuntur (calumnia enim est ministra gladii, et affert dolorem maledictum, ex quibus est vitæ eversio: hæc autem fuerint opera improbæ orationis); ita etiam qui bona utuntur oratione, prope accedunt ad eos qui bonis factis utuntur. Recreat itaque animam oratio, et hortatur ad honestatem. Beatus est autem, qui utraque manu utitur. Neque ergo qui bene potest facere, est maledictis incensendus ab eo qui bene potest dicere, neque est vituperandus qui bene potest dicere, ab eo qui bene facere potest. Faciat autem uterque id ad quod natura est aptus. Quod autem alter factum ostendit, hoc alter loquitur, beneficentiæ veluti viam præparans, et deducens auditores, ut bene operentur. Est enim etiam salutaris oratio, sicut opus salutare. Atque justitia quidem certe non consistit absque oratione. Quemadmodum autem beneficio affligi nemo potest, si nemo bene faciat; ita tollitur obedientia et fides, nisi tum præceptum, tum etiam qui est ipsum explicaturus, simul assumantur. Nunc autem altero alterius gratia, et verbis et factis, abundamus. Ars autem contentiosa et sophistica est penitus repudianda, quandoquidem ipsæ sophistarum dictiones non solum multorum oculos præstringunt, et eos seducunt, sed nonnunquam etiam vim afferentes, Cadmeam ✕ referunt victoriam. Est enim longe verissimus ille psalmus: « Justus vivet in finem, quoniam non videbit interitum, quando viderit sapientes morientes ». Quosnam autem dicit sapientes, audi ex Jesu Sapientia: « Non est sapientia improbitatis scientia ». Eam autem dicit, quam excogitarunt artes, quæ in dicendo et disserendo versantur. « Quæres ergo apud malos sapientiam, et non invenies ». Et si rursus roges, quænam ea est? « Os justii, » inquit tibi, « distillabit sapien-

Διὰ τοῦτο οὖν ὁ Σωτὴρ, ἄρτον λαβὼν, πρῶτον ἐλάλησεν καὶ εὐχαρίστησεν· εἶτα κλάσας τὸν ἄρτον προσέθηκεν (75), ἵνα δὴ φάγωμεν λογικῶς, καὶ τὰς Γραφὰς ἐπιγνόντες, πολιτευσώμεθα καθ' ὑπακοήν. Καθὰπερ δὲ οἱ λόγῳ χρώμενοι πονηρῶ, οὐδὲν τῶν ἔργῳ χρωμένων πονηρῶ διαφέρουσιν· ἡ γὰρ διβολὴ ξίφους διάκονος, καὶ λύπην ἐμποιεῖ βλασφημίας ἐξ ὧν αἱ τοῦ βίου ἀνατροπαί· ἔργα τοῦ πονηροῦ λόγου εἶεν ἂν ταῦτα· οὕτω καὶ οἱ λόγῳ ἀγαθῶ κεχηρημένοι συνεγγίζουσι τοῖς τὰ κατὰ τῶν ἔργων ἐπιτελοῦσιν. Ἀνακτᾶται γοῦν καὶ ὁ λόγος τὴν ψυχὴν, καὶ ἐπὶ καλοκάγαθίαν προτρέπει· μακάριος δὲ ὁ περιδέξιος. Οὐτ' οὖν βλασφημητέος ὁ εὐποητικὸς πρὸς τοῦ εὐλέγειν δυναμένου, οὐδὲ μὴν χαριστέος ὁ οἷός τε εὐλέγειν, πρὸς τοῦ εὐποιεῖν ἐπιτηδέιου· πρὸς δὲ ψ̄ (74) ἐκάτερος πέφυκεν, ἐνεργούντων. Ὁ δ' οὖν τὸ ἔργον δεικνύσας, τοῦτο ἕτερος λαλεῖ, οἷον ἐτοιμάζων τῇ εὐποιᾷ τὴν ὁδόν, καὶ ἐπὶ τὴν εὐεργεσίαν ἄγων τοὺς ἀκούοντας. Ἔστι γὰρ καὶ σωτήριος λόγος, ὡς καὶ ἔργον σωτήριον. Ἡ δικαιοσύνη γ' οὖν οὐ χωρὶς λόγου συνίσταται. Ὡς δὲ τὸ εὐ πάτχειν περιαιρεῖται, ἔάν τὸ εὐ ποιεῖν ἀφελούμεν· οὕτως ἡ ὑπακοὴ καὶ πίστις ἀναιρεῖται μῆτε τῆς ἐντολῆς, μῆτε τοῦ τὴν ἐντολὴν σαφηνιούντος συμπαραλαμβανομένων. Νωπὶ δὲ ἀλλήλων ἕνεκα εὐποροῦμεν, καὶ λόγων καὶ ἔργων. Τὴν δὲ ἐριστικὴν τε καὶ σοφιστικὴν τέχνην παραιτητέον παντελῶς· ἐπεὶ καὶ αἱ λέξεις αὐτὰς τῶν σοφιστῶν οὐ μόνον γοητεύουσι, κλέπτουσι (75) τοὺς πολλοὺς, βιάζονται δ' ἔσθ' ὅτε, Καδμεῖαν νίκην (76) ἀπηνέγκαντο. Παντὸς γὰρ μᾶλλον ἀληθῆς ὁ ψαλμὸς ἐκεῖνος· « Ὁ δίκαιος (77) ζήσεται εἰς τέλος, ὅτι οὐκ ὄψεται καταφθοράν, ὅτ' ἂν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθνήσκοντας. » Τίνας δὲ σοφοὺς λέγει; ἀκουσον ἐκ τῆς σοφίας Ἰησοῦ· « Οὐκ ἔστι σοφία πονηρίας ἐπιστήμη. » Ταύτην δὲ λέγει, ἣν ἐπενόησαν τέχνηαι λεκτικαὶ τε καὶ διαλεκτικαί. « Ζητήσεις οὖν σοφίαν παρὰ κακοῖς, καὶ οὐκ εὐρήσεις. » Κἂν πύθῃ πάλιν ποίαν ταύτην, « Στόμα δικαίου, » φήσει σοι, « ἀποστάξει (78) σοφίαν. » σοφία δὲ ὁμωνύμως τῇ ἀληθείᾳ ἢ σοφιστικῇ λέγεται τέχνη. Ἐμοὶ δὲ εἰκότως, οἶμαι, πρόκειται, βιοῦν μὲν κατὰ τὸν Λόγον, καὶ νοεῖν τὰ σημαίνόμενα· εὐγλω-

✕ P. 344 ED. POTTER, 295-294 ED. PARIS. • Psal. XLVIII, 40, 41. ὃ Eccli. XIX, 22. ὄ Prov. XIV, 6.

(75) Κλάσας τὸν ἄρτον προσέθηκεν. « Panem » igitur, cum fregisset, edendum proposuit, non tantum ejus speciem. Conf. Matth. XXVI, 26, etc.

(74) Πρὸς δὲ ψ̄. Forte rectius πρὸς δὲ ὁ, « ad quod autem. » SYLBURG.

(75) Γοητεύουσι, κλέπτουσι. Γοητεύουσαι κλέπτουσι commentatorem secutus scripsi, sed malleum reliquisse vulg. lectionem γοητεύουσι, κλέπτουσι· quia post infra similem copulæ ellipsim animadverti, p. 133, 153, 184, 185. SYLBURG.

(76) Καδμεῖαν νίκην. « Cadmeam victoriam » appellant, quæ victori perinde ac victo perniciem affert, a Cadmi terrigenis, quos fabulantur sese mutuo ad unum omnes occidisse. Alii dictam existi-

mant a victoria, qua Thebani, Cadmei scilicet cives, Adrastu, Argivorum rege, devicto, haud minus ipsi damnnum perpassi sunt. Pausanias, *Bœotic.*, pag. 556 edit. Hanov.: « Ὡς τὸ σύμπαν στρατεύμα πλὴν Ἀδράστου φθαρήναι. Ἐγένετο δὲ καὶ αὐτοῖς τὸ ἔργον οὐκ ἄνευ κακῶν μεγάλων· καὶ ἀπ' ἐκείνου, τὰ συν ὀλέθρῳ τῶν κρατησάντων, Καδμεῖαν ὀνομάζουσι νίκην. » Totius itaque exercitus, uno Adraсто excepto, est ad interuentionem cæsus. Sed ea Thebanis victoria magna stetit clade. Ex eo usurpatum, ut si qua victores perniciem opprimat, *Cadmea* victoria dicitur. »

(77) Ὁ δίκαιος. A Clemente additum.

(78) Ἀποστάξει. Ἀποστάξει, Proverb.

τιαν δὲ μήποτε ζηλοῦντα, ἀρκίσθαι μόνῃ τῷ αἰνί-
 ζασθαι τὸ νοούμενον. Ὅποῖός δὲ ὀνόματι δηλοῦται
 ποῖον, ὅπερ παραστῆσαι βούλομαι, οὐθὲν μοι μέλει
 (79). Σωθῆναι γὰρ εὐ οἶδ' ὅτι, καὶ συνάρασθαι τοῖς
 αἰσθητοῖς γλιχομένοις, βέλτιστόν ἐστιν, οὐχὶ συνθεῖναι
 τὰ λεξείδια καθάπερ τὰ κόσμημα. «Κἂν φυλάξης (80),»
 φησὶν ὁ Πυθαγόρειος ἐν τῷ Πλάτωνος Πολιτι-
 κῷ, «τὸ μὴ σπουδάζειν ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι (81), πλου-
 σιώτερος εἰς γῆρας ἀναφανήσῃ φρονήσεως.» Καὶ ἐν γε
 τῷ Θεατητῷ εὐροις ἂν πάλιν· «Τὸ δὲ εὐχερὲς τῶν
 ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων, καὶ μὴ δι' ἀκριβείας ἐξε-
 ταζόμενον, τὰ μὲν πολλὰ οὐκ ἀγεννῆς, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ
 ποῖον ἐναντίον, ἀνελεύθερον· ἔστι δ' ὅτε ἀναγκαῖον.»
 Τούτα, ὡς ἐνὶ μάλιστα, διὰ βραχέων ἐξηγήθηκεν ἡ Γραφή·
 «Μὴ πολὺς ἐν ῥήμασι γίνου,» λέγουσα· ἡ μὲν γὰρ λέ-
 ξις οἷον ἐσθῆς ἐπὶ σώματος· τὰ δὲ πράγματα, σάρκες
 εἰσι καὶ νεῦρα. Οὐ γὰρ χρὴ τοῖνον τῆς ἐσθῆτος πρὸ τῆς τοῦ
 σώματος σωτηρίας κήδεσθαι· εὐτελῆ γὰρ οὐ μόνον
 βίαιαν, ἀλλὰ καὶ λόγον ἀσκητέον ἀπέριττόν τε καὶ
 ἀπεριεργόν, τῷ τὸν ἀληθῆ βίον ἐπαρηρημένῳ, εἰ γε
 τὴν τρυφήν ὡς δολεράν τε καὶ ἀπυτων παραιτοίμεθα·
 καθάπερ τὸ μύρον καὶ τὴν πορφύραν οἱ παλαιοὶ Λα-
 κεδαιμόνιοι (82), δολερὰ μὲν τὰ ἵματια, δολερὰ δὲ τὰ
 χρίσματα ὑπολαβόντες ὀρθῶς, καὶ ὀνομάσαντες· ἐπεὶ
 μήτε ἐκεῖνη καλὴ σκευασία τροφῆς, ἡ πλείω τῶν
 τρεφόντων ἔχουσα τὰ ἡδύσματα· μήτε λόγου χρῆσις
 ἀστεία ἢ τέρπειν μᾶλλον ἢ ὠφελεῖν τοὺς ἀκούοντας δυ-
 ναμένη. Μούσας (83) σειρήνων ἡδύς ἡγεῖσθαι Πυθα-
 γόρας παραινεῖ (84)· τὰς σοφίας (85) ἀσκεῖν μὴ (δὴ)
 μετὰ ἡδονῆς διδάσκων, ἀπατηλὸν δὲ τὴν ἄλλην διελέγ-
 χον ψυχῶν γίαν. Σειρήνας δὲ παραπλεύσας, εἰς ἄρκυ·
 καὶ τῇ Σφιγγὶ ὑποκρινάμενος (87) ἄλλος εἰς· εἰ δὲ

tiam *. » Sapia autem dicitur ars sophistica per-
 inde ac veritas. Mihi autem non sine causa, ut
 existimo, constitutum est Logo convenienter vivere;
 ea autem, quæ significantur, intelligere; elo-
 quentiam autem nunquam sectari, sed contentum
 esse, si quovis modo quid intelligam, significem.
 Quo autem nomine significetur id quod volo ex-
 ponere, nihil mihi curæ est. Servari enim et opem
 ferre iis qui servari cupiunt, puto esse optimum.
 non autem dictiunculas, tanquam quædam orna-
 menta, componere. « Et si caveris, » inquit Pytha-
 goreus in Platonis Politico, « ne sis de nominibus
 nimium sollicitus, prudentia locupletior apparebis
 in senectute. » Et rursus invenies in Theæteto :
 « Nominum autem et verborum facilitas, et non nimis
 accurata examinatio, ut plurimum non est sordida
 et illiberalis, sed ejus potius contrarium, est tamen
 nonnunquam etiam necessaria. » Hæc, quam fieri
 potest, brevissime Scriptura enuntiavit, dicens :
 « Ne multum verseris in verbis. » Dictio enim est
 tanquam vestis in corpore; res autem sunt carnes
 et nervi. Non oportet ergo majorem vestis quam
 salutis corporis curam gerere. Non solum enim
 frugalis vitæ ratio, sed etiam a supervacaneo cultu
 ornatuque aliena oratio exercenda est ei qui ve-
 ram vitam elegit : siquidem delicias ut dolosas et
 luxuriosas repudiamus, sicut unguentum et pur-
 puram veteres Lacedæmonii, dolosas quidem ve-
 stes, et dolosas unctiones recte reputantes et nomi-
 nantes; quoniam nec honestus est 127 ille cibi
 apparatus, qui plura habet ꝥ condimenta quam ea,
 quæ nutriunt; nec est bellus urbanusve orationis

✕ P. 345 ED. POTTER, 294-295 ED. PARIS. * Prov. x, 31.

(79) Μέλει. Hoc pro vulg. λέγει repos. e fra-
 gmentis ms. H. SYLBERG.

(80) Κἂν φυλάξης. Verba sunt hospitis Pythago-
 rei in Platonis Politico, p. 531 : Καλῶς γε, ὦ Σώ-
 κρατες· κἂν διαφυλάξης τὸ μὴ σπουδάζειν ἐπὶ τοῖς
 ὀνόμασι, πλουσιώτερος εἰς τὸ γῆρας ἀναφανήσῃ.
 « Egredie respondisti, » o Socrates; et si verborum
 curiositatem vitabis, evades in senectute admodum
 prudentior. » Eamdem sententiam recitavit Theo-
 doretus De curand. Græc. affect., p. 470. Quæ se-
 quuntur e Platonis Theæteto, a Socrate prolata ibi
 occurrunt pag. 134.

(81) Σπουδάζειν ἐπὶ τοῖς ὀν. Σπουδάζειν τοῖς ὀν.
 absque præpos. Fragment. ms. H. SYLBERG. — Sed
 receptam lectionem Plato ac Theodoretus firmant.

(82) Λακεδαιμόνιοι. Clemens superius, Pæd.
 lib. II, cap. 8, p. 177, edit. Paris. : Οὐ γὰρ θέμις
 δολερὰ ἵματια, καὶ χρίσματα εἰς τὴν ἀληθείας
 παρεσιέναι πλὴν. Plutarchus Sympos. lib. III,
 quest. 1, cuidam barbaro hoc dictum tribuit : Ἥ
 καὶ τὸ μὲν μύρον εἰκότως ὑποδοσώποῦμεθα καὶ τὴν
 πορφύραν διὰ τὴν ἐπιθετον πολυτέλειαν, ὡς δολερὰ
 ἵματια καὶ χρίσματα. « Unde unguentum nobis in-
 vitio suspectum est, purpuraque, ceu fallax indu-
 mentum, et dolosus veluti color formidaretur. » De
 Lacedæmoniiis conf. Cragius De repub. Lacedæm.,
 lib. III, instit. 1 et 5.

(83) Μούσας. Th. Canterus lib. II, cap. 4, Var.
 lect. similem ex Theodoro locum profert lib. VIII,
 De curat. Græc. : « Pythagoram puto comptos lep-
 dosque sermones Sirenibus opinatum esse persimi-
 les, Musis vero, qui nihil inducti decoris fucique
 præferentes, nudam veritatis formam ostendunt. »
 COLLECT.

(84) Παραινῆ. Ritterhusius not. in verba Porphy-
 rii, quæ mox recitabuntur, conjecit scribendum
 esse παρῆναι, « hortabatur. » Verum Clemens alii-
 que in hujusmodi rebus præsentī tempore uti so-
 lent. Veteres enim per ingenii sui monumenta nos
 etiamnum hortantur ac monent.

(85) Τὰς σοφίας. Accipiendum pro « sapientiæ
 partes » aut « genera : » vel legendum τὴν σοφίαν.
 SYLBERG.

(86) Μῆ. Redundare videtur : vel pro μὴ scriben-
 dum μὲν. Voluit enim Pythagoras « cum voluptate
 sapientiam conjungi, » voluptates nempe reliquas,
 quæ a sapientia alienæ essent, improbandas. Solent
 autem Musæ pro symbolo honestæ et cum virtute
 conjunctæ, Sirenes autem præve vitiosæque volup-
 tatis haberi. Porphyrius lib. De vita Pythagoræ :
 Διττὴν γὰρ εἶναι διαφορὰν ἡδονῶν· τὴν μὲν ἐν γαστρὶ
 καὶ ἀφροδίσεισι διὰ πολυτέλειας κηχωρισμένην ἀπέ-
 καζε ταῖς ἀνδροφόνους σειρήνων ὠδαῖς· τὴν δ' ἐπὶ
 καλοῖς καὶ δικαίοις, τοῖς πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίους,
 ὁμοίως καὶ παραχρήμα ἡδέων, καὶ εἰς τὸ ἐπιὸν ἀμ-
 ταμέλητον· ἦν ἔφρασκεν εὐοικένας μουσῶν τινι ἁρμονίᾳ.
 « Duplex enim voluptatum discrimen esse : quarum
 illam, quæ ventri et Veneris libidinum opum pro-
 fusione indulget, Sirenium homicidis cantioni-
 bus comparabat; alteram vero, quæ in rebus hoi-
 estis atque justis et ad vitam necessariis consistit,
 eam pariter et iopresentiarum jucundam esse,
 neque postmodum penitentiam comitem habere :
 hanc ille Musarum cuidam concentui similem esse
 dicebat. » Horatius, Sat. III, lib. II, vers. 14 :

. . . . Vitanda est improba Siren,
 Desidia . . . .

(87) Ὑποκρινάμενος. Verius ἀποκρινάμενος,

usus, qui auditores magis aptus est delectare quam juvare. Musas existimare Sirenibus jucundiores admonet Pythagoras, docens non cum voluptate exercere sapientias, arguens autem deceptricem aliam animi oblectationem. Qui navigando prætervectus est Sirenas, unus sufficit; et qui Sphingi respondit, unus alius, aut etiam, si vultis, ne unus quidem. Non oportet ergo unquam dilatare phylacteria, vanum æmulando gloriæ studium. Sufficit autem gnostico, si ei vel unus inventus sit auditor. Licet ergo et Pindarum Bœotium audire, qui scribit: *Non apud omnes licet veterem aperire orationem, præterquam fidelissimis silentii viis. Stimulus autem pugnae est dominans oratio.* Admodum ergo recte nos vehementer admonet beatus Apostolus, « ne verbis contendamus sine ulla utilitate, ad eversionem auditorum: profanas autem vocum novitates vitemus. Ad magnam enim proficiunt impietatem, et sermo eorum serpit ut cancer ».

CAPUT XI.

Quænam sit sapientia mundana et philosophia quam devitare nos vult Apostolus.

Hæc ergo « sapientia mundi, stultitia est apud Deum. « Et horum « sapientum cognoscit Deus cogitationes, quod vanæ sunt ». Nemo ergo gloriatur, humana præcellens cogitatione. Recte enim scriptum est in Jeremia: « Ne gloriatur sapiens in sapientia sua, et ne gloriatur fortis in fortitudine sua, et ne gloriatur dives in divitiis suis; sed in hoc gloriatur, qui gloriatur, quod intelligat et cognoscat quod ego sum Deus faciens misericordiam, et iudicium, et justitiam super terram: quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus ». — « Ne confidamus in nobis ipsis, sed in Deo, qui suscitavit mortuos, » inquit Apostolus, « qui ex tanta morte vos eripuit; ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Spiritalis enim dijudicat omnia, ipse autem a nullo dijudicatur ». Illa quoque ejus audio: « Hæc autem dico, ne quis vos decipiat in probabilitate sermonis neque subingrediatur, qui deprædatur. » Et rursus: « Videte ne quis sit qui vos seducat per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum; » philosophiam quidem non omnem, sed Epicuream, cujus etiam meminit Paulus in Actibus apostolorum, reprehendens, quæ tollit providentiam, et in deorum numerum refert volu-

✕ P. 346 ED. POTTER, 295-296 ED. PARIS. « Jerem ix, 25, 24. » Il Cor. i, 9, 10; I Cor. ii, 5,

« qui Sphingi ad ænigma respondit. » SYLBURG.

(88) *Μηδὲ εἰς.* Nempe quod fabulosa sint, quæ de Œdipo feruntur.

(89) *Ὀβλουρ πλατύνειν.* Respicit Christi de Pharisæis dictum, Matth. xlii, 5: Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις: πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγάλυνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

(90) *Πινδάρου.* Pindari effatum memorat etiam post Clementem Theodoretus, *De curat. Græc. affect.* serm. 1, pag. 482: Ἡ οὐδὲ Πινδάρῳ τῷ λυρικῷ πεθεσθε, σαφῶς ἀπαγορεύουσι, μὴ πρὸς πάντας ἀναβῆξαι τὸν ἀρχαῖον λόγον; « An Pindaro, poetæ lyrici, auscultandum non putatis, aperte prohibenti antiquum sermonem cunctis aperire? »

(91) *Ἐσθ' ὅτε π.* F. legendum *Ἐσθ' ὅτε πιστοτάτα*

Α βούλεσθε, μηδὲ εἰς (88). Ὀβλουρ πλατύνειν (89) τὰ φυλακτήρια χρῆ ποτε, κενοδοξίαν ζηλοῦντας· ἀρκεῖ δὲ τῷ γνωστικῷ κἂν εἰς μόνος ἀκροατῆς εὐρεθῆ. Ἔστι γ' οὖν ἀκούσαι καὶ Πινδάρου (90) τοῦ Βουωτίου γράφοντος· *Μὴ πρὸς ἀπαντας ἀναβῆξαι τὸν ἀρχαῖον λόγον*. Ἔσθ' ὅτε πιστοτάταις (91) σιγῆς ὁδοῖς. *Κέντρον δὲ μάχας Ὁ κρατιστεύων λόγος.* Διατείνεται οὖν εὖ μάλα ὁ μακάριος Ἀπόστολος παραινῶν ἡμῖν « μὴ λογομαχεῖν τε δι' οὐδὲν (92) χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκούοντων· τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας, περιίστασθαι· ἐπὶ πλείον γὰρ προκώπτουσι ἀσεβείας, καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἔξει. »

nos vehementer admonet beatus Apostolus, « ne verbis contendamus sine ulla utilitate, ad eversionem auditorum: profanas autem vocum novitates vitemus. Ad magnam enim proficiunt impietatem, et sermo eorum serpit ut cancer ».

Αὕτη οὖν « ἡ σοφία τοῦ κόσμου μωρία παρὰ Θεῷ ἐστίν » καὶ τούτων « τῶν σοφῶν Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς, ὅτι εἰσι μάταιοι. » Μηδεὶς (95) τοῖνον καυχάσθω, ἐν ἀνθρωπίνῃ προανέχων διανοίᾳ. Εὖ γάρ τοι ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ γέγραπται· « Μὴ καυχάσθω ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ μὴ καυχάσθω ὁ ἰσχυρὸς ἐν τῇ ἰσχυρίᾳ αὐτοῦ· καὶ μὴ καυχάσθω ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν (94) τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος, συνιέναι καὶ γινώσκειν ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ ποιῶν ἔλεος, καὶ κρίμα, καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς· ὅτι ἐν τούτοις τὸ θέλημά μου, λέγει Κύριος. » « Ἴνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοὺς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκροὺς, » ὁ Ἀπόστολος φησὶν, « ὅς ἐκ τῆλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. Ὁ γὰρ (95) πνευματικὸς ἀνακρίνει πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. » Ἐπαῖω δὲ κακείνων αὐτοῦ· Ταῦτα (96) δὲ λέγω, ἵνα μηδεὶς ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ, μηδὲ ὑπεισέρχηται ὁ συλαγωγῶν. » Καὶ πάλιν· « Βλέπετε οὖν, μὴ (97) τις ἔσται ὑμᾶς ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν· » φιλοσοφίαν μὲν οὐ πάσαν, ἀλλὰ τὴν Ἐπικουρείον, ἧς καὶ μέμνηται ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων ὁ Παῦλος, διαβάλλων, πρόνοιαν ἀναιρούσαν καὶ ἠδονήν

« Il Tim. ii, 14, 16, 17. » I Cor. iii, 19, 20. 15. « Col. ii, 4, 8. » Ibid., 8. « Act. xvii, 18.

D σιγῆς ὁδός. « Est cum silentii via fidelissima est: » seu, « Nonnunquam silentium est tutissimum. » SYLBURG.

(92) *Δι' οὐδέν.* Εἰς οὐδέν apud B. Paulum. In sequentibus etiam Apostoli verba paulum mutata ad suum institutum accommodat.

(93) *Μηδεὶς.* Respicit id, quod apud B. Paulum sequitur: Ὅστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις.

(94) *Ἄλλ' ἐν.* Ἄλλ' ἦ ἐν, et innox συνιέναι pro συνιέναι, Jerem.

(95) *Γάρ.* Δὲ apud Paul., quod Clemens in γάρ mutavit.

(96) *Ταῦτα.* Τοῦτο, Coloss., ut etiam paulo post.

(97) *Βλέπετε οὖν, μή.* Βλέπετε, μὴ τις ὑμᾶς ἔσται, Coloss.

ἰκθειάζουσιν, καὶ εἰ δὴ τις ἄλλη τὰ στοιχεῖα ἐκτετέ-
 μηκε, μὴ ἐπιτετέσσασθαι τὴν ποιητικὴν αἰτίαν τοῦτοις,
 μηδὲ ἐραντάσθαι τὸν Δημιουργόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ
 Στωϊκοί, ὧν καὶ αὐτῶν μέμνηται, σῶμα ὄντα τὸν
 θεόν (98) διὰ τῆς ἀτιμοτάτης ὕλης πεφοιτημένα: λέ-
 γουσιν οὐ καλῶς. « Παράδοσιν δὲ ἀνθρωπίνην » τὴν
 λογικὴν τερβρεῖαν λέγει. Διὸ κάκεινα ἐπιστέλλει·
 « Τὰς νεωτέρας (99) ζητήσεις φεύγετε »· μαιρακίω-
 δεις γὰρ αἱ τοιαῦται φιλονειχίαι. « Ἀρετὴ δὲ οὐ φι-
 λομεράκιον, » ὁ φιλόσοφος λέγει Πλάτων· καὶ τὸ
 ἀγνῆσιμα ἡμῶν, κατὰ τὸν Λεοντίνον Γοργίαν, διπτῶν
 αἰ ἀρετῶν δεῖται, τὸλμης καὶ σοφίας· τὸλμης μὲν, τὸ
 κίνδυνον ὑπομεῖναι, σοφίας δὲ, τὸ αἰνίγμα γνῶναι. Ὁ
 γὰρ τοι Λόγος, καθάπερ τὸ κήρυγμα τὸ Ὀλυμπιάσι,
 καλεῖ μὲν τὸν βουλόμενον, στεφανοῦ δὲ τὸν δυνάμενον·
 ἀκίνητον μὲν, ὅτι πρὸς (1) ἀλήθειαν, καὶ τῷ ὄντι ἀρ-
 γὸν οὐ βούλεται εἶναι τὸν πιστεύσαντα ὁ Λόγος. « Ζη-
 τεῖτε, γὰρ, καὶ εὐρήσετε, » λέγει· ἀλλὰ τὴν ζη-
 τῆσιν εἰς εὐρεσιν περαιοὶ (2), τὴν καινὴν (3) ἐξελάσας
 φλυαρίαν, ἐγκρίνων δὲ τὴν ὀχυροῦσαν τὴν πίστιν ἡμῶν
 θεωρίαν. « Τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μὴ τις ὑμᾶς παραλο-
 γίζῃται ἐν πιθανολογίᾳ, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· δια-
 κρίνειν δηλονότι τὰ ὑπ' αὐτῶν (4) λεγόμενα μεμαθη-
 νῆσι, καὶ ἀπαντᾶν πρὸς τὰ ἐπιφερόμενα δεδιδασκόμενοις.
 « Ὡς οὖν παρελάβετε Ἰησοῦν Χριστὸν (5) τὸν Κύριον,
 ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε, ἐρρίζωμένοι: καὶ ἐποικοδομούμε-
 νοὶ ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει. » Πειθὼ δὲ
 ἡ βεβαιώσις τῆς πίστεως. Ἐλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται
 ὁ συλαγωγῶν » ἀπὸ τῆς πίστεως τῆς εἰς τὸν Χριστὸν
 « διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, » τῆς ἀναιρού-
 σης τὴν Πρόνοιαν, « κατὰ παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων »·
 ἡ γὰρ κατὰ τὴν θείαν παράδοσιν φιλοσοφία ἴσθησι
 τὴν πρόνοιαν καὶ βεβαίω· ἡ ἀναιρεθείσης, μῦθος ἡ
 περὶ τὸν Σωτῆρα οἰκονομία φαίνεται· « κατὰ τὰ στοι-
 χεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν, » φερομένων
 ἡμῶν. Ἡ γὰρ ἀκόλουθος Χριστῷ διδασκαλία καὶ τὸν
 Δημιουργόν ἐκθειάζει, καὶ τὴν πρόνοιαν μέχρι τῶν
 κατὰ μέρος ἄγει, καὶ τρεπτὴν καὶ γενετήν οἶδε τὴν
 τῶν στοιχείων φύσιν· καὶ πολιτεύεσθαι εἰς δύναμιν
 ἰσομοιωτικὴν τῷ θεῷ διδάσκει, καὶ τὴν οἰκονομίαν
 ὡς ἡγεμονικὸν, τῆς ἀπάτης προεσθαι παιδείας.
 Στοιχεῖα δὲ σέβουσι, Διογένης (6) μὲν τὸν ἄερα, Θά-

plateni; et si qua alia honore affectit elementa, quæ
 iis non præficit causam efficiëntem, nec apprehen-
 dit Opificem. Quin etiam Stoici, quorum ipse
 quoque meminit, non recte dicunt Deum, cum sit
 corpus, vilissimam pervasisse materiam. « Traditionem
 autem humanam » vocat logicam subtilitatem. Quamobrem illa quoque scribit: « Juveniles
 fugite quæstiones b: » sunt enim pueriles hujus-
 modi contentiones. « Virtus autem non tenetur
 amore juvenum, » inquit Plato philosophus; et certamen nostrum, ut vult Gorgias Leontinus, duabus
 opus habet virtutibus, audacia et sapientia: audacia
 quidem, ut adeat periculum; sapientia autem,
 ut discernat ænigma. Logos enim, quemadmodum
 in Olympia præconium, vocat quidem eum, qui
 vult, sed coronat eum, qui potest esse invictus: quoniam
 revera Logos non vult otiosum esse eum qui credidit. « Quærite » enim, inquit, « et invenietis c: » sed inquisitionem terminat inventionem,
 recentes nugæ exterminans, approbans autem contemplationem, quæ nostram fidem confirmat. « Hoc
 autem dico, ne quis vos decipiat in probabilitate sermonis d, » ait Apostolus; ut qui, quæ ab eis dicuntur,
 discernere scilicet didiceritis, et iis, quæ obijciuntur, occurrere docti sitis. « Sicut ergo accepistis
 Jesum Christum Dominum, in eo ambulate radicati et superædificati in ipso, et confirmati in fide e. » Est autem persuasio, fidei confirmatio.
 « Videte ne quis sit qui vos abducat » a fide in Christum « per philosophiam et inanem deceptionem, » quæ tollit providentiam, « secundum traditionem hominum f. » Quæ est enim secundum traditionem
 divinam philosophia, constituit et confirmat providentiam: qua sublata videtur ✕ fabula Servatoris æconomia, cum nos « secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum g, » feramur. Quæ est enim Christo consentanea doctrina,
 et opificem Deum esse asserit, et deducit providentiam usque ad singularia, et talem elementorum novit esse naturam, ut in eam cadat ortus et mutatio; eaque docet ad id dirigi, ut vim assimilantem Deo habeamus; ejusque dispensationem omni do-

✕ P. 347 ED. POTTER. a Act. xiii, 18. b II Tim. ii, 22, 23. c Math. vii, 7. d Col. ii, 4. e Ibid., 6, 7. f Ibid., 8. g Ibid., 8.

(98) *Σῶμα ὄντα τὸν θεόν*. Clemens in *Protrepti*. p. 44 edit. Paris: Οὐδὲ μὴν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς παρελεύσομαι, διὰ πάσης ὕλης, καὶ διὰ τῆς ἀτιμοτάτης, ἃ θεῖον διέκειν λέγοντας, οἱ κατασχύνουσιν ἀτεχνῶς τὴν φιλοσοφίαν. « Sed nec Stoicos prætermittam, qui omnem, quantumvis vilem et abjectam, materiam dicunt Deum pervadere, qui plane philosophiam dedecorant. » Item *Strom.* v, pag. 591, ubi conf. annotata.

(99) *Τὰς νεωτ.* Nullibi monet Apostolus τὰς νεωτέρας ζητήσεις φεύγειν. Verum Timotheo scribit, τὰς μωρὰς ... ζητήσεις παρατείν, II Tim. ii, 23, et τὰς νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεύγειν, II Tim. ii, 22. Quæ Clemens, e memoria S. Scripturas recitans, commiscuisse videtur.

D δυνάμενον ἀκίνητον μένειν, quemadmodum legisse Hervetus videtur: non quod placet Sylburgio. *Hermiscus*. — Malleo, τὸν δυνάμενον ἀκίνητον μένειν ὅτι πρὸς ἄλ., « qui valet immotus persistere, quantum ad veritatem spectat. » Respicit enim pugiles, qui « immoti » adversariorum ictus sustinebant. Ἀνίκητος frigidius est.

(2) *Περαιοί*. Si quis περατοί malit, per me licet. *Sylburg.*

(3) *Καινὴν*. Καινήν agnoscit etiam Herveti versio, « recentibus nugis; » sed haud scio an verius κενήν, « inanem. » Id.

(4) *Ὑπ' αὐτῶν*. Lege ὑπ' αὐτοῦ, inquit Lowthius.

(5) *Ἰησοῦν Χριστόν*. Τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, *Coloss.*

(1) *Στεφανοί δὲ τὸν δυνάμενον· ἀκίνητον μὲν, ὅτι π.* Hervetus legit ἀνίκητον· fortasse verius, ἀκίνητον μένειν πρὸς ἄλ., « immotum tamen, » etc. *Gnil. Cantuarii pro* ὅτι legit ἔτι. *Sylburg.* — Scribe τὸν

(6) *Διογένης*. Ms. H. Διομένης. *Sylburg.* — Conf. quæ superius dicta sunt *Protrepti*. pag. 42 edit. Paris.

etrinæ, ut principium, præmitti debere. Elementa autem colunt, Diogenes quidem aerem; Thales vero aquam; Hippasus vero ignem; et qui principia faciunt atomos, philosophiæ nomen arrogantes, impii quidam homunculi et voluptati dediti. Propterea oro, inquit, ut dilectio vestra adhuc magis et magis abundet in agnitione et omni sensu, ad hoc ut vos probetis quæ sunt potiora. Nam quando eramus, inquit Apostolus, parvuli, sub elementis hujus mundi eramus servientes. Parvulus autem, etiamsi sit hæres, nihil differt a servo usque præfinitum tempus patris. Parvuli ergo sunt etiam philosophi, nisi a Christo viri stant. Si enim filius ancillæ non futurus sit hæres cum filio liberæ, at est quidem certe semen Abrahæ, quod non ex promissione donum suscepit proprium. **128** Perfectorum autem est solidus cibus, qui propter habitum habent sensus exercitatos ad discretionem boni et mali. Quisquis enim est lactis particeps, non est peritus sermonis justitiæ, cum sit parvulus, et nondum sciat verbum, per quod credit et operatur, nec possit in ipso reddere rationem. Omnia autem probate, inquit Apostolus, et quod bonum est tenete. Spiritualibus id dicens, qui omnia quæ dicuntur ex veritate, adjudicant, utrum videantur an sint vera. Inconfutabilis autem vagatur disciplina, et plagæ et reprehensiones dant disciplinam sapientiæ, reprehensiones scilicet, quæ sunt cum dilectione. Cor enim rectum exquirat cognitionem. Quoniam qui quærit Deum, cognitionem invenit cum justitia. Qui ipsam autem recte quæsierunt, pacem invenerunt. — Et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem: eos, qui sunt opinione sapientes, et se quidem esse putant, non autem sunt sapientes, reprehendens, hæc scribit: Non enim est in sermone regnum Dei. Non, inquam, in eo, qui non est verus, sed opinio tantum probabilis. In virtute autem dixit, seu potentia; sola enim est potens veritas. Et rursus: Si quis putat se nosse aliquid, nondum novit sicut nosse oportet. Nunquam est enim veritas opinio. Sed cognitionis quidem opinio inflat, et fastu replet, charitas autem ædificat, quæ non in opinione versatur, sed veritate. Unde, si quis diligit, is cognitus est, inquit.

¶ P. 348 ED. POTTER, 297 ED. PARIS. ^a Phil. 1, 9, 10. ^b Gal. iv, 3, 1, 2. ^c Gen. xxi, 10; Gal. iv, 30. ^d Hebr. v, 14, 13. ^e 1 Thess. v, 21. ^f Prov. xv, 14. ^g 1 Cor. iv, 19, 20. ^h 1 Cor. viii, 1, 2, 3.

(7) Ἄλλα γ' οὖν σπ. Hæc sic distingui et explicari debent: Ἄλλα γ' οὖν σπέρμα ἐστὶν Ἀβραάμ τὸ μὴ ἐξ ἐπαγγελίας, τὸ ἴδιον εἰληφὸς δωρεάν. At vero, quod non erat ex promisso, est semen Abrahæ, et proprium donum accepit. Scilicet Christianam doctrinam Isaaco dat, legitimo Abrahami filio, et ex divina promissione nato; cæteras autem disciplinas Ismaeli Agar ancillæ filio, aut filiis Cheturæ, qui licet nec e legitimis nuptiis, nec ex singulari aliquo promisso geniti fuerant, tamen veri Abrahæ filii fuerunt, et singuli dona a patre suo acceperunt, ut scriptum est Gen. xxv, 6.

(8) Περίστευκε. Respicere videtur 1 Thess. ii, 13: Ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθὼς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

λης δὲ τὸ ὕδωρ. Ἰππασος δὲ τὸ πῦρ· καὶ οἱ τὰς ἀτόμους ἀρχὰς ὑποτιθέμενοι, φιλοσοφίας ὄνομα ὑποδύμενοι, θεοὶ τινες ἀνθρωπίσκοι καὶ φιλήδονοι. Διὰ τοῦτο προσεῦχομαι, φησὶν, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα. Ἐπεὶ ὅτε ἦμεν νήπιοι, φησὶν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι. Ὁ δὲ νήπιος, κἂν κληρονόμος ᾖ, οὐδὲν δούλου διαφέρει, ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρὸς. Νήπιοι οὖν καὶ οἱ φιλόσοφοι, ἐάν μὴ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀπανθρωπῶσιν. Εἰ γὰρ ὁ οὐ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδείας μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ γ' οὖν σπέρμα (7) ἐστὶν Ἀβραάμ, τὸ μὴ ἐξ ἐπαγγελίας τὸ ἴδιον εἰληφὸς δωρεάν. Τελείων δὲ ἐστὶν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἔξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἔχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος ἀπειροῦ λόγου δικαιοσύνης, νήπιος ὢν, καὶ μηδέπω ἐπιστάμενος τὸν λόγον, κατ' ὄν πεπίστευκε (8) καὶ ἐνεργεῖ, μῆτε ἀποδοῦναι δυνάμενος τὴν αἰτίαν ἐν αὐτῷ. Πάντα δὲ δοκιμάζετε, ὁ Ἀπόστολος φησὶ, καὶ τὸ καλὸν κατέχετε: τοῖς πνευματικοῖς λέγων, τοῖς ἀνακρίνουσι πάντα κατὰ ἀλήθειαν λεγόμενα, πότερον δοκεῖ, ἢ οὕτως (9) ἔχεται τῆς ἀληθείας. Παιδεία (10) δὲ ἀνεξέλεγκτος πλανᾶται· καὶ αἱ πληγαὶ καὶ οἱ ἐλεγχοὶ διδᾶσι παιδείαν σοφίας: οἱ μετ' ἀγάπης δηλονότι ἐλεγχοὶ. Καρδία (11) γὰρ εὐθεία ἐζητεῖ γνῶσιν· ὅτι ὁ ζητῶν τὸν Θεὸν εὐρήσει γνῶσιν μετὰ δικαιοσύνης: οἱ δὲ ὀρθῶς ζητήσαντες αὐτὴν, εἰρήνην εὖρον. Καὶ γινώσκωμαι, φησὶν, οὐ τὸν λόγον τῶν πεφουσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν: τοὺς δοκῆσαι σοφοῦς, καὶ οἰομένους εἶναι, οὐκ ὄντας δὲ σοφοῦς, ἐπιβραβύζων γράφει: Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ: οὐ τῷ μὴ ἀληθεῖ, ἀλλὰ κατ' ὑπόληψιν πιθανῷ: ἐν δυνάμει: δὲ, εἶπε· μόνῃ γὰρ ἡ ἀλήθεια δυνατὴ. Καὶ πάλιν: Εἰ τις (12) δοκεῖ ἐγνωκέναι τι, οὐπω ἐγνω καθὼς δεῖ γινῶναι: οὐ γὰρ ποτε ἡ ἀλήθεια οἴησις: ἀλλ' ἡ μὲν ὑπόληψις τῆς γνώσεως φυσιοῦ καὶ τύφου ἐμπύμπλησιν: οἰκοδομεῖ δὲ ἡ ἀγάπη, μὴ περὶ τὴν οἴησιν, ἀλλὰ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναστροφόμενη. Ὅθεν, εἰ τις ἀγαπᾷ, οὕτως ἐγνωσται, λέγει.

D

(9) Ὅσως. Rectius cum Guil. Cantero legemus ὄσως, revera. SYLBERG.

(10) Παιδεία. Rectius παιδεία dativ. cas. quod hic est superius pag. 287 Sylburgio placuit. Sensus enim est: Qui non corripitur disciplina, vagatur. Tunc recte sequitur: Reprehensiones dant disciplinam sapientiæ.

(11) Καρδία. Καρδία ὀρθῆ ζητεῖ αἰσθησιν, inquit Salomon, Prov. xv, 14: Eorum, quæ sequuntur, sensus occurrit Prov. ii, aliisque locis: ipsa verba frustra in S. libris quaeruntur.

(12) Εἰ τις. Εἰ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἐγνωκε καθὼς δεῖ γινῶναι, 1 Cor. viii, 2. Οἴδαμεν ὅτι πάντες γινώσκοντες ἔχομεν ἡ γινώσκοντες φυσιοῦ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ. Ibid. i.

CAPUT XII.

Fidei mysteria non esse cuius propalanda, ideo quod non sint veritatis idonei auditores.

Ἐπεὶ δὲ μὴ μόνη (13) ἡ παράδοσις καὶ πάνδημος ἂν ἦ αἰσθημένη τῆς μεγαλειότητος τοῦ λόγου· ἐπι-
κρυπτόν (14) οὖν τὴν ἐν μυστηρίῳ λαλουμένην σο-
φίαν, ἣν ἐδίδαξεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἦδη γ' οὖν καὶ
Ἠσαΐας ὁ προφήτης πυρὶ (15) καθαίρεται τὴν γλῶτ-
ταν, ὡς εἰπεῖν δυναθῆναι τὴν ὄρασιν· καὶ οὐδὲ τὴν
γλῶτταν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀκοὰς ἀγνίζεσθαι
προσθίκει ἡμῖν, εἰ γὰρ τῆς ἀληθείας μεθεκτοὶ (16)
εἶναι πειρώμεθα. Ταῦτα ἦν ἐμποδῶν τοῦ γράφειν
ἐμοὶ καὶ νῦν ἐτι εὐλαδῶς ἔχω, ἥ φησιν, « Ἐμπροσθεν
τῶν χοίρων τοὺς μαργαρίτας βάλλειν (17), μὴ ποτε
καταπατήσωσι τοῖς ποσὶ, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν
ἡμᾶς. » Χαλεπὸν γὰρ τοὺς περὶ τοῦ (18) ἀληθινοῦ
φωτὸς καθαροὺς δυνατῶς καὶ διαυγεῖς ἐπιδείξει λόγους
ἀκραστῶν τοῖς ὑπόθεσι τε καὶ ἀπαιδεύτοις· σχεδὸν
γὰρ οὐκ ἔστι τούτων πρὸς τοὺς πολλοὺς καταγελα-
στότερα ἀκούσματα· οὐδ' αὖ πρὸς τοὺς εὐφροεῖς θαυ-
μασιώτερά τε καὶ ἐνθουσιαστικώτερα. « Ψυχικὸς δὲ
ἀνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ·
μυρία γὰρ αὐτῷ ἔστιν. » Σοφοὶ (19) δὲ οὐκ ἐκφέρου-
σιν ἐκ στόματος, ἀ διαλογίζονται ἐν συνεδρίῳ· « Ἄλλ'
ὁ ἀκούετε εἰς τὸ οὖς, φησὶν ὁ Κύριος, κηρύσσεται ἐπὶ
τῶν ὀστέων· » τὰς ἀποκρύφους τῆς ἀληθοῦς γνώ-
σεως παραδόσεις, ὑψηλῶς καὶ ἐξόχως ἐρμηνευμέ-
νας ἐνδέχεσθαι (20) κελεύων· καὶ καθάπερ ἰκνούσαμεν
εἰς τὸ οὖς, οὕτω καὶ παραδίδόναι ὡς δέον· οὐχὶ δὲ
πᾶσιν ἀναίδην (21) ἐκδιδόναι τὰ ἐν παραβολαῖς εἰρη-
μένα πρὸς αὐτοὺς, παραγγέλλων. Ἄλλ' ἔστι τῷ δυνα-
τῷ τῶν ὑπερνημάτων ὑποτύπωσης, ὅσα διασποράδην
καὶ διεφθιμμένως ἐγκρατεσπαρμένην ἔχουσι τὴν ἀλή-
θειαν, ὅπως ἂν λάθοι τοὺς δίκην κολοίων σπερμολό-
γους· ἐπὶ δὲ ἀγαθοῦ τύχῃ γεωργοῦ, ἐκφύσει τε
ἐκαστὸν αὐτῶν, καὶ τὸν πυρὸν ἀναδείξει.

Quoniam autem non sola traditio est publica et
qui sensit sermonis magnificentiam, occultanda est
sapientia, quæ dicta est in mysterio, quam docuit
Dei Filius. Jam enim Isaias quoque propheta igne
linguam purgatur, ut possit dicere visionem; et nec
linguam solum, sed etiam aures castas nobis ha-
bere convenit, si conemur fieri veritatis participes.
Hæc mihi erant impedimento, quo minus scribere-
rem, et nunc adhuc vereor, ut ait, « ante porcos
jacere margaritas, ne eas conculcent pedibus, et
conversi nos lacerent ». Est enim difficile de vero
lumine vere puros et perspicuos declarare sermones
suillis et indoctis auditoribus. His enim vix possunt
apud vulgus ulla magis audiri ridicula: rursus au-
tem apud ingeniosos magis admirabilia, et Deum
magis spirantia. « Animalis autem homo non susci-
pit ea quæ sunt Spiritus Dei: sunt enim ei stulti-
tia ». Sapientes autem ore non proferunt, quæ in
consensu cogitant. « Sed quod auditis, inquit Do-
minus, in aurem, prædicate super tecta: » arca-
nas traditiones veræ cognitionis, excelsæ et excel-
lenter explicatas, jubens suscipere, et sicut in au-
rem audivimus, ita etiam tradere quibus oportet;
non autem omnibus passim divulgare, quæ eis in
parabolis dicta erant, præcipiens. Sed revera com-
mentariorum delineationi illa inserviunt, quæcun-
que sparsim habent seminatam hic et illic verita-
tem, ut eos lateant, qui more graculorum passim
ac temere verba serunt; eum autem agricolam bo-
num nacta fuerint, germinabit unumquodque ex
iis, et edet frumentum.

CAPUT XIII.

Variarum philosophiæ sectarum unamquamque aliquam veritatis particulam sibi arripuisse.

Μῖας τοίνυν (22) οὐσίας τῆς ἀληθείας (τὸ γὰρ ψευ-
δὸς μυρίας ἐκτροπὰς ἔχει), καθάπερ αἱ Βάχχαι (23)
τὴ τοῦ Πενθέως διαφορήσασαι μέλη, αἱ τῆς φιλο-
σοφίας τῆς τε βαρβάρου, τῆς τε Ἑλληνικῆς αἰρέ-
σεις, ἐκάστη, ὑπερ ἑλαχεν, ὡς πᾶσαν αὐχρῆ τὴν ἀλή-
θειαν.

Cum una sit itaque veritas (habet enim innume-
rabilia falsum diverticula), quemadmodum Bacchæ,
quæ Penthei membra divulserunt ac distulerunt, phi-
losophiæ & tam barbaræ quam Græcæ hæreses,
unamqueque id, quod sortita est, tanquam totam ja-

✠ P. 349 ED. POTTER, 298 ED. PARIS. a Matth. vii, 6. b I Cor. ii, 14. c Matth. x, 27.

(13) Ἐπεὶ δὲ μὴ μ. Malim: Ἐπεὶ δὲ πάνδημος ἂν
ἦ παράδοσις, καὶ μὴ μόνον τῷ γὰρ αἰσθ. « Cum vero
hæc traditio, non solum ad eum qui sermonis ma-
joritate perspicere valet, sed ad alios etiam passim
pertingat. »

(14) Ἐπικρυπτόν. Respicit I Cor. ii, 7: Ἀλλοῦ-
ραν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκρυμμέ-
νην.

(15) Πυρὶ. Respicit Isa. vi, 6, 7: Καὶ ἀπεστάλη
πρὸς με ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄν-
θρακα, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Καὶ
ἤφατο τοῦ στόματός μου, καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ ἤφατο
τοῦτο τῶν χειλέων σου, καὶ ἀφελεί τὰς ἀνομίας σου,
καὶ τὰς ἀμαρτίας σου περικαθαριεῖ.

(16) Μεθεκτοὶ. « Communicabiles. » Rectius μεθε-
κτικοί, « participes: » ut ἐρεκτοί pro ἐρεκτικοί,
Strom. viii, p. 777, et econtra διαδρακτῆν pro δι-

δρακτῆν superlus p. 284, edit. Paris.

(17) Βάλλειν. Negative intelligendum μὴ βάλλειν,
ut Matth. vii. SYLBURG.

(18) Περὶ τοῦ. Ἐπὶ τοῦ ms. H., et mox συώδεσι
pro ὑπόθεσι. Id.

(19) Σοφοί. Respicere videtur Prov. xxiv, 7, 8,
sec. LXX: Σοφοὶ οὐκ ἐκκλίνουσιν ἐκ στόματος Κυ-
ρίου, ἀλλὰ λογίζονται ἐν συνεδρίοις.

(20) Ἐνδέχεσθαι. Rectius ἐκδέχεσθαι, « accipere,
intelligere. » SYLBURG.

(21) Ἀναίδην. Rectius ἀνέδην, ut Pal. ms. SYL-
BURG. in Indice Græco, quem conf.

(22) Μῖας τοίνυν. Similia scribit Lactantius lib.
vi, cap. 7.

(23) Βάχχαι. Fabulam de Bacchis narrat etiam
Diodorus Siculus p. 159. II. SYLBURG.

etat veritatem. Lucis autem, ut opinor, exortu omnia illuminantur. Universi ergo Græci ac barbari, qui veritatis studiosi fuere, cum illi qui non levem portionem, tum etiam alii qui exiguam forte particulam Logi veritatis assecuti sunt, in medium prodeant. Quod si sæculum quidem partes temporis futuras, præsentis, et præteritas etiam uno quasi momento simul repræsentat: certe veritas in propriis seminibus colligendis, etiam in terra aliena dispersa fuerit, longe potentior est quam sæculum. Per multa enim invenimus ex his, quæ opinione recepta sunt, apud hæreses, quæ non sunt omnino absurdæ, nec excisam habent naturalem consequentiam, ut quæ tanquam gynæcea Christum viri instar exciderint, etiamsi certum sit et extra controversiam, eas esse dissimiles genere et tota veritate. Aut enim ut membrum, aut ut species, aut ut genus in unum coincidunt. Quemadmodum summa chorda, licet sit imæ contraria, tamen ambæ unam harmoniam edunt: et numerus par, cum differat ab impari, in arithmetica tamen ambo conveniunt; quemadmodum etiam in figuræ ratione circulus, et triangulus, et quadratus, et quæcunque aliæ figuræ inter se differunt; quin etiam in mundo universo partes omnes, etiam si inter se differant, servant eam, quæ est cum toto, conjunctionem et convenientiam: sic ergo et barbara et Græca philosophia æternæ veritatis avulsam quamdam particulam, non e Bacchi mythologia, sed ex æterni Logi theologia, decerpit: qui autem divisa rursus composuerit, et unum ex iis fecerit, scias futurum ut perfectum Logon, veritatem, citra

θεϊαν. Φωτὸς (24) δ', οἶμαι, ἀνατολῇ πάντα φωτίζονται. Σύμπαντες οὖν Ἕλληγές τε καὶ βάρβαροι, ὅσοι τάληθους ὑπέβησαν, οἱ μὲν οὐκ ὀλίγοι, οἱ δὲ μέρος τι εἴπερ ἀρα τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου ἔχοντες ἀναδειχθεῖεν. Ὁ γ' οὖν αἰὼν τοῦ χρόνου τὸ μέλλον καὶ τὸ ἐνεστώσ, αὐτὰρ δὴ καὶ τὸ παροῦχος ἀκαριώς συνίστησι: πολὺ δὲ πλεόν δυνατωτέρα τοῦ αἰῶνος ἡ ἀλήθεια (25) συναγαγεῖν τὰ οἰκετὰ σπέρματα, κἀν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐκπέσῃ (26) γῆν. Πάμπολλα (27) γὰρ τῶν παρὰ ταῖς αἰρέσεις δοξαζομένων εὐροίμεν ἄν, ὅσοι μὴ τέλειον ἐκκεκώφηνται, μηδὲ ἐξετηθήσαν τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν, καθάπερ τὸν ἀνδρα αἱ γυναικωνίτιδες ἀποκοφόμεναι τὸν Χριστόν· εἰ καὶ ἀλλήλοισ ἀνόμοια εἶναι δοκεῖ, τῷ γένει γε καὶ ὅλῃ τῇ ἀληθείᾳ ὁμολογοῦνται. Ἡ γὰρ ὡς μέλος (28), ἢ ὡς εἶδος, ἢ ὡς γένος, εἰς ἓν συνέπεται. Ἡδὴ δὲ καὶ ἡ ὑπάτη, ἐναντία τῇ νεάτῃ οὖσα, ἀλλ' ἄμφω γε ἁρμονία μία· ἐν τε ἀριθμοῖς ὁ ἄρτιος τῷ περιττῷ διαφέρεται, ὁμολογοῦσι δὲ ἄμφω τῇ ἀριθμητικῇ· ὡς τῷ σχήματι ὁ κύκλος, καὶ τὸ τρίγωνον, καὶ τὸ τετράγωνον, καὶ ὅσα τῶν σχημάτων ἀλλήλων διενήχον: ἀτὰρ (29) καὶ ἐν τῷ κόσμῳ παντὶ τὰ μέρη σύμπαντα, κἀν διαφέρηται πρὸς ἀλλήλα, τὴν πρὸς τὸ ὅλον οἰκειότητα διαφυλάττει· οὕτως (30) οὖν ἡ τε βάρβαρος, ἢ τε Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὴν ἀίδιον ἀλήθειαν σπαραγμόν τινα, οὐ τῆς Διούσου μυθολογίας, τῆς δὲ τοῦ Λόγου τοῦ ἰστος ἀεὶ θεολογίας πεποιήται· ὁ δὲ τὰ διηρημένα συνθεῖς αἰθῆς, καὶ ἐνοποιήσας, τέλειον τὸν Δόγον ἀκινδύνως εὐ ἴσῳ ὅτι κατόψεται, τὴν ἀλήθειαν. Γέγραπται γ' οὖν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ· «Καὶ προσέθηκα σοφίαν ἐπὶ πᾶσιν, οἱ δὲ (31) ἐγένοντο ἐμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἡ καρδία μου εἶδε

(24) Φωτὸς. Ejus scilicet, qui dixit: Ἐγὼ εἶμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, Joan. vii, 12.

(25) Ἡ ἀλήθεια. Scilicet Christus, qui dixit: Ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ, Joan. vi, 6.

(26) Ἐκπέσῃ. Legi potest etiam ἐμπέσῃ, « incidit. » SYLBERG.

(27) Πάμπολλα. Ut huic sententiæ sensus constet, sic scribatur et explicetur: Πάμπολλα γὰρ τῶν παρὰ ταῖς αἰρέσεις δοξαζομένων εὐροίμεν ἄν (ὅσοι μὴ τέλειον ἐκκεκώφηνται, μηδὲ ἐξετηθήσαν τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν, καθάπερ τὸν ἀνδρα αἱ γυναικωνίτιδες, ἀποκοφόμεναι τὸν Χριστόν), εἰ καὶ ἀλλήλοισ ἀνόμοια εἶναι δοκεῖ, τῷ γένει γε καὶ ὅλῃ τῇ ἀληθείᾳ ὁμολογοῦντα, « Eum enim per multa reperire licet dogmata sectarum (earum scilicet, quæcunque non sunt prorsus fatuæ, nec naturæ ordinem ac rationem exsectæ, Christum, quemadmodum virum olim mulieres, exciderunt), quæ quanvis inter se dissimilia videantur, tamen in genere et universali veritatis ratione conveniunt. » Porro per φυσικὴν ἀκολουθίαν intelligit ordinem, seu rationem, quæ res una ad aliam sequendam natura est apta. Hinc Philo *De vita Moysis* lib. ii, p. 660: Ἀκολουθίαν φύσεως ἀσπασόμενοι, « ordinem naturæ amplecturi. » Per « mulieres » intelligit Bacchas paulo superius memoratas, quæ Penthea membratim lacerarunt, adeo ut nulla viri forma maneret. Denique, ὁμολογοῦντα scribendum pro ὁμολογούντα, quod ab Imperitio aliquo librario positum videtur, qui propter interjectam sententiam non advertit ὁμολογούντα recte sequi verbum εὐροίμεν· quod etiam Nerveto interpreti accidit.

(28) Μέλος. Fortasse rectius μέρος, « pars, » ut paulo post. SYLBERG.

(29) Ἀτὰρ. De partium tam dissimilium inter se concordia vide et Nemesium libro *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*, p. 14. H. SYLBERG.

(30) Οὕτως. Similia dicit Justinus M. paulo ante finem *Apologia* minoris pag. 34 edit. Oxon.: Ἐκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τὸν σπερματικὸν θεῖον Λόγον τὸ συγγενὲς ὄρων, καλῶς ἐφθέγγετο. « Unusquisque enim ex parte divini seminarii Logi, quod eidem cognatum est videns, præclare locutus est: » etc. Conf. ejusdem *Apol.* p. 20. Ibidem p. 26 hæc dicit: Μεγαλειότερα μὲν οὖν πάσης ἀνθρωπιῶν διδασκαλίας φαίνεται τὰ ἡμέτερα· διὰ τοῦτο λογικὴν τὴν ὅλον τὸ φανέντα δι' ἡμᾶς Χριστόν γεγονέναι, καὶ σῶμα, καὶ λόγον, καὶ ψυχὴν ὅσα γὰρ καλῶς ἀεὶ ἐφθέγγοντο καὶ εὐρον οἱ φιλοσοφῆσαντες, ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ λόγον μέρος εὐρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ πονηθέντα αὐτοῖς· ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντα τὰ τοῦ λόγου ἐγγώρισαν, ὅς ἐστι Χριστὸς, καὶ ἐναντία ἐαυτοῖς πολλάκις εἶπον. « Longe sublimiores esse res nostras doctrinis humanis inde constat, quod qui nostri causa apparuit, Christus rationalis (logicus) ex omni parte factus est, corpore, ratione (logo) et anima. Et quæcunque recte quovis tempore dixerunt aut invenerunt philosophi aut legislatores, juxta eam partem, quæ rationis (logi) inventionis et contemplationis est, id ab eis est factum. Quia autem non omnia, quæ Logi sunt, is quippe est Christus, perviderunt, seipsis contraria sæpe dixerunt. » Dein addit, Socrati Christum ἀπὸ μέρους cognitum fuisse. Idem in majore *Apologia*, p. 90, 91, affirmat, Socratem, Heraclitum, et reliquos omnes μετὰ λόγον βιώσαντας, Christi participes, et quodammodo Christianos fuisse.

(31) Δὴ. Abest a vulg. Eccl. cap. i. SYLBERG.

πολλά σοφίαν καὶ γνῶσιν, παραβολὰς καὶ ἐπιστή-
μην ἔργων ἔτι. Καὶ γε τοῦτό (32) ἐστὶ προαίρεσις
πνεύματος, ὅτι ἐν πλήθει σοφίας πληθὺς γνῶσεως. »
Ὁ δὲ τῆς παντοδαπῆς σοφίας ἔμπειρος; οὗτος κυ-
ριώτερον ἢ εἰς γνωστικὸς. Αὐτίκα γέγραπται: « Περὶ
σοφίας ἐν εἰρήνῃ γινώσκουσιν. Αὐτίκα ζῶσιν ἐν αὐ-
τῇ. » Ἄλλιν τε αὖ βεβαίως σαφέστερον τὰ εἰρημύ-
στα ἔλεγε ἡ ἔρημος: « Πάντα ἐνώπια τοῖς νοῦσι: τὰ δὲ πάντα
Ἑλληνικά ἐστὶ καὶ βαρβαρικά: θάτερα δὲ οὐκ ἔτι
πάντα. » Ὁρθά (33) δὲ, τοῖς βουλομένοις ἀπενεργα-
σθαι αἰσθησίν. Ἀνθαιρεῖσθε (34) παιδεῖαν, καὶ μὴ
ἀργύριον, καὶ γνῶσιν ὑπὲρ χρυσοῦ ἀποδοκιμαζόμενον: »
ἀνθαιρεῖσθε δὲ καὶ αἰσθησίν χρυσοῦ καθαροῦ (35):
« χρυσοῦ γὰρ σοφία λίθων πολυτελέων: πάν δὲ τί-
μων οὐκ ἄξιον αὐτῆς. »

A periculum contempletur. Scriptum est itaque in
Ecclesiaste: « Et adjeci sapientiam super omnes
qui fuerunt ante me in Jerusalem, et cor meum
vidit multa: sapientiam et cognitionem, parabolas
et scientiam novi præterea. Et hoc quidem est
prælectio spiritus, quoniam in multitudine sapien-
tiæ est multitudo cognitionis ». Qui 129 est au-
tem omnigena multitudine sapientiæ præditus, is
proprie fuerit gnosticus. Jam vero scriptum est:
« Abundantia cognitionis sapientiæ vivificabit eum,
qui est ex ipsa ». Et rursus apertius confirmat
ea quæ dicta sunt, hoc dictum: « Sunt omnia in
couspectu eorum qui intelligunt. » Omnia autem
sunt Græca et barbara: alterutra autem non sunt
B utique omnia. « Recta autem sunt iis qui sensum
volunt accipere. Eligite disciplinam, et non argentum, et cognitionem super aurum probatum. »
Eligite autem sensum quoque plus quam aurum purum: « melior est enim sapientia lapidibus præ-
tiosis; quidquid autem est pretiosum, non est pretio cum ea conferendum ». »

CAPUT XIV.

Philosophorum apud Græcos successio.

Ἐπιπέτε δὲ Ἕλληνας, μετὰ γε Ὀρφέα καὶ Λίνον καὶ τοὺς
καίσιους παρὰ σοφίᾳ ποιητὰς, ἐπὶ σοφίᾳ πρώτους
θεωροῦν τοὺς ἐπτά (36), τοὺς ἐπικληθέντας σο-
φῶν ὡς τέσσαρες μὲν ἀπὸ Ἀσίας ἦσαν, Θαλῆς τε ὁ
Μιλήσιος, καὶ Βίας ὁ Πριηνεύς, καὶ Πιττακὸς ὁ Μιτυλη-
ναῖος, καὶ Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος: δύο δὲ ἀπὸ Εὐρώπης,
Σόλων τε ὁ Ἀθηναῖος, καὶ Χίλων ὁ Λακεδαιμόνιος:
τὸν δὲ ἕβδομον. οἱ μὲν Περιανδρὸν εἶναι λέγουσι τὸν
Κορίνθιον, οἱ δὲ Ἀνάχαρσιν τὸν Σκύθην, οἱ δὲ Ἐπι-
μενίδην τὸν Κρήτην, ὃν Ἕλληνας οἶδε προφήτην, οὗ
μέμνηται (37) ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Τίτον
Ἐπιστολῇ, λέγων οὕτως: « Εἰπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος (38)
προφήτης οὗτος: « Κρήτες ἀεὶ ψεύδονται, κακὰ θηρία,
« ὑπερήφανοι ἀργαῖοι: καὶ ἡ μαρτυρία αὐτῆ ἐστὶν ἀληθής. »
Ὁρθε ὅπως: κἀν τοῖς Ἕλλησιν προφῆταις δίδωσι τι-
τὸς ἀληθείας, καὶ οὐκ ἐπαισχύνεται, πρὸς τε οἰκο-
δομήν καὶ πρὸς ἐντροπήν (39) διαλεγόμενος τινῶν,
Ἑλληνικοῖς συγχρησθαι ποιήμασι; Πρὸς γ' οὖν Κο-
ρινθίους (οὗ γὰρ ἐνταῦθα μόνον), περὶ τῆς τῶν νε-
κρῶν ἀναστάσεως διαλεγόμενος. Ἰαμβέλιω (40) συγ-
χρησθαι τραγικῶν: « Τί μοι ὄφελος, » λέγων, « εἰ νε-
κροὶ οὐκ ἐγείρονται; Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον
γὰρ ἀποθνήσκομεν. Μὴ πλανᾶσθε φθειροῦσιν ἡμῶν »

Dicunt autem Græci post Orpheum et Linum, et
poetas, qui apud eos fuerunt antiquissimi, in admi-
ratione fuisse habitos propter sapientiam primos
septem, qui cognominati fuerunt sapientes, quorum
quatuor quidem fuerunt ex Asia, Thales Milesius, et
Bias Prieneus, et Pittacus Mitylenæus, et Cleobulus
Lindius; duo autem ex Europa, Solon Atheniensis,
et Chilo Lacedæmonius; septimum autem alii qui-
dem dicunt esse Periandrum Corinthium, alii vero
Anacharsim Scytham, alii vero Epimenidem Creten-
sem, quem Græcum prophetam novit Paulus, cujus
etiam meminit in Epistola ad Titum, sic dicens:
« Dixit quidam ex ipsis proprius propheta: Cretenses
semper mendaces, malæ bestię, ven res pigri; et
testimonium hoc verum est ». Vides, quomodo
etiam Græcorum prophetis dat aliquid veritatis:
nec erubescit, et ad ædificationem, et ad aliquorum
conversionem disserens, uti Græcis poematibus?
Itaque ad Corinthios (non enim hic solum) disse-
rens de resurrectione mortuorum, tragico iambo
usus est, dicens: « Quid mihi prodest, si mortui
non resurgunt? Manducemus et bibamus, cras enim
morimur. Nolite seduci, corrumpunt bonos mores

» P. 350 ED. POTTER, 299 ED. PARIS. « Eccle. i, 16, 17, 18. » Eccle. vii, 13, sec. LXX. « Prov. iii, 9, 10, 11. » Tit. i, 12, 13.

(32) Ἐπιστήμη ἔργων ἔτι καὶ γε τ. Ἐπιστήμη.
ἔργων ἔγω ὅτι καὶ γε τ. Eccle.

(33) Ὁρθά. « In conspectu » vertit Hervetus, scri-
bens scilicet e verbis præcedentibus ἐνώπια. Scri-
bere potius debuerat ὁρθά. Nam ὁρθά in ὁρθά
facilius transire potuit, quam ἐνώπια. Est autem
ὁρθά Hesychio, αἰσθητῶν, θεωρητῶν. Verum nil
notandum: respicit enim auctor Prov. vii, 9, quem
locum et memoria repetens paulum variavit: Πάντα
ἐνώπια τοῖς συννοοῦσι, καὶ ὁρθά τοῖς εὐρησκουσὶ γνῶσιν.

(34) Ἀνθαιρεῖσθε. Ἀβάετε, Prov.

(35) Ἀνθαιρεῖσθε δὲ ... καθαροῦ. Hæc verba
non invenio in S. Scriptura: eorum vero sensus
est Prov. iii, 14, 15.

(36) Τῶν ἐπτὰ. De septem sapientibus vise et
Platonem tom. i, p. 343; Diogenem Laertium p. 5

et 14, et Plutarchum in eorundem Symposio. H.
Sylburg. — Conf. quæ ad Laertii Thaletem adnu-
tavit Menagius.

(37) Οὗ μέμνηται. Hæc ἐν παρῶν adjicit Cle-
mens, sumpta occasione a mentione Epimenidis,
ut quæ superius dixerat de profanæ doctrinæ uti-
litate, Pauli apostoli auctoritate firmaret.

(38) Εἰπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος πρ. Εἰπέ τις ἐξ
αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν πρ. Tit. Mox, καὶ abest. Ibid.

(39) Πρὸς τε οἰκοδομήν καὶ πρὸς ἐντροπήν.
« Ut alios quidem ædificaret, aliis vero pudorem
incuteret. » Perperam Hervetus ἐντροπήν vertit « con-
versionem. » Respicit Clemens I Cor. xv, 34: Ἀγνο-
σίαν γὰρ θεοῦ τινες ἔχουσι: πρὸς ἐντροπήν ὑμῶν λέγω.

(40) Ἰαμβέλιω. Iambus, qui sequitur, Menandro
ascribitur. Sylburg.

colloquia prava . » Alii autem Acusilaum Argivum in septem sapientum numerum retulerunt; alii autem Pherecydem S. rium. Plato autem pro Perianthro tanquam sapientia indigno, propterea quod fuerit tyrannus, ponit Mysonem Cheneum. Et quod longe quidem infra Moysis aetatem fuerint Græcorum sapientes, ostenditur paulo post. Quod autem modus ejus, quæ fuit apud eos, philosophiæ, fuerit Hebraicus et ænigmaticus, jam considerandum est. Brevitatem itaque amplectebantur aptam ad tradendas admonitiones, et utilissimam. Ipse enim Plato hunc modum dicit studiosè ac diligenter fuisse consecutos, communiter quidem omnes Græcos, præcipue autem Lacedæmonios et Cretenses, qui optimis legibus utebantur. Atque illud quidem, « Nosce teipsum, » alii quidem existimantur Chilonis: Chamæleo autem in libro *De diis*, Thaletis; Aristoteles autem, Pythiæ. Qua sententia fieri potest, ut cognitionem persequi adiuoneamur: quippe cum partes sine essentia totius universitatis cognoscisci nequeunt: unde ad cognitionem humanæ naturæ requiritur, ut ipsius mundi ortum prius quæramus. Chiloni rursus Lacedæmonio tribuunt: « Ne quid nimis. » Strato autem, in opere *De inventis*, ascribit hoc dictum Stratodemo Tegeatæ; Didymus autem id censet esse Solonis; sicut etiam Cleobuli, « Modus optimus. » Illud autem, « Sponde, noxa præsto est, » Cleomenes quidem in libro *De Hesiodo*, dicit prius fuisse dictum ab Homero his verbis:

Miseræ pro miseris etiam sponsiones ad spendendum;

Aristotelici autem existimant id fuisse Chilonis; Didymus autem dicit id fuisse admonitionem Thaletis. Et deinde illud: « Omnes homines mali; » vel, « Plurimi hominum mali » (hoc enim dictum duobus modis effertur) Sotades Byzantinus dicit esse Biantis; et illud: « Omnia vincit diligens me-

✱ P. 351 ED. POTTER, 500 ED. PARIS. • I Cor. xv, 32, 33.

(41) Πλάτων. Respicit Platonis *Protagoram* p. 238.

(42) Βραχυλογία. Hac methodo alii plerique ex antiquioribus magistris præcepta tradebant. Καὶ φασὶ τοὺς μὲν γυμνοσοφιστὰς καὶ δρυΐδας αἰνιγματώδως ἀποφθεγγόμενους φιλοσοφῆσαι, σέβειν θεοὺς, καὶ μηδὲν κακὸν ὄρᾶν, καὶ ἀνδρείαν ἀσχεῖν. « Aiunt gymnosophilistas ac druīdas obscure ac per sententias philosophatos esse, colendos deos, nil mali faciendum, et exercendam fortitudinem, » inquit Diogenes Laertius in præcæmio. Ejusmodi erant Pythagoræ præcepta. Continuis sermonibus usi sunt posteriores, qui eloquentiæ doctrinæque studio sese magis ostentabant. Conf. quæ dicit Plato, *Protagoræ* p. 238, unde quæ sequuntur hausit Clemens.

(43) Λακεδαιμονίους. Plato, præter ea quæ in *Protagoræ* loco jam memorato respicit Clemens, hæc dicit, *De legibus* lib. i, p. 780: Τὴν πόλιν ἅπαντες ἡμῶν Ἕλληνας ὑπολαμβάνουσιν ὡς φιλόλογος τὲ ἐστὶ καὶ πολυλόγος· Λακεδαιμόνα δὲ καὶ Κρήτην, τὴν μὲν βραχυλόγον, τὴν δὲ πολυλόγον μᾶλλον ἢ πολυλογίαν ἀσχοῦσαν. « Græci omnes civitatem nostram Atheniensem et verborum studiosam judicant, et verbosam: Lacedæmonem vero et Cretam, alteram breviloquam, alteram intelligentiæ magis quam verbis studentem. »

(44) Γνώθι σ. De auctore hujus apophthegmatis

ἡ χρῆσθ' ὀμιλίαι κακαί. » Οἱ δὲ Ἀκουσίλαον τὸν Ἀργεῖον ἐγκατέλεξαν τοῖς ἐπὶ τὰ σοφοῖς· ἄλλοι δὲ Φερεκύδην τὸν Σύριον. Πλάτων (41) δὲ ἀντὶ Περιάνθρου, ὡς ἀναξίου σοφίας, διὰ τὸ τετυραννηκέναι, ἀντικατὰ τάττει Μύσωνα τὸν Χηνέα. Ὅς μὲν οὖν κάτω ποῦ τῆς Μωϋσέως ἡλικίας οἱ παρ' Ἑλλήσι σοφοὶ γέγονασι, μικρὸν ὑστερον δειχθήσεται· ὁ δὲ τρόπος τῆς παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας, ὡς Ἑβραϊκὸς καὶ αἰνιγματώδης, ἤδη ἐπισκεπτέος. Βραχυλογίαν (42) γοῦν ἠσπάζοντο τὴν παραινενικὴν, τὴν ὠφελιμωτάτην. Αὐτίκα Πλάτων πάλαι τὸ διὰ σπουδῆς γεγονέναι τόνδε τὸν τρόπον λέγει, κοινῶς μὲν πᾶσιν Ἑλλήσιν, ἐξαιρέτως δὲ Λακεδαιμονίοις (43) καὶ Κρησὶ τοῖς εὐνομωτάτοις. Τὸ μὲν οὖν, « Γνώθι σαυτὸν (44), » οἱ μὲν Χίλωνος ὑπειλήφασι· Χαμαιλέων (45) δὲ ἐν τῷ *Περὶ θεῶν*, Θαλοῦ· Ἀριστοτέλης δὲ, τῆς Πυθίας. Ἄνυται δὲ τὴν γνώσιν ἐγκαλεῦσθαι μεταδιώκειν. Οὐκ ἔστι γάρ ἄνευ τῆς τῶν ὄλων οὐσίας εἰδέναι τὰ μέρη· δεῖ δὲ (46) τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου πολυπραγμονῆσαι, δι' ἧς καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καταμαθεῖν ἐξέσται. Πάλιν αὖ Χίλωνι τῷ Λακεδαιμονίῳ ἀναφέρουσι τὸ, « Μηδὲν ἄγαν (47)· » Στρατῶν δὲ ἐν τῷ *Περὶ εὐρημάτων* Στρατοδόμῳ τῷ Τεγεάτῃ προσάπτει τὸ ἀπόφθεγμα· Δίδυμος δὲ Σάλωνι ἀπὸ ἀνατίθρησιν· ὡσπερ ἄμελει Κλεροβούλῳ τὸ, « Μέτρῳ ἄριστον (48). » Τὸ δ', « Ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα (49), » Κλερομένης μὲν ἐν τῷ *Περὶ Ἡσιόδου* Ὁμήρῳ φησὶ προσεῖρηθαι διὰ τούτων·

C Δειλάλ (50) τοι δειλῶν τε καὶ ἐγγύει ἐγγυάσθαι·

οἱ δὲ περὶ Ἀριστοτέλη Χίλωνος αὐτὸ νομίζουσι· Δίδυμος δὲ Θαλοῦ φησὶν εἶναι τὴν παραίνεσιν. Ἐπειτα ἐξῆς τὸ, « Πάντες (51) ἀνθρώποι κακοί, » ἢ, « Οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων κακοί » (διχῶς γὰρ ἐκφέρεται τὸ αὐτὸ ἀπόφθεγμα), οἱ περὶ Σωτάδαν (52) τὸν Βυζάντιον Βιαντος λέγουσιν εἶναι· καὶ τὸ, « Μελέτη

consule quæ congressit Menagius ad Laertii Thalet. lib. i, seg. 40.

(45) Χαμαιλέων. Hic a Tatiano p. 160 dicitur Χαμαιλαίῳν mendose: nam non solum mss. quidam codices, sed etiam Eusebius Tatiani verba recitans Χαμαιλέων exhibet: sicque cum infra vocat Clemens p. 351.

(46) Δεῖ δὲ. Δεῖ δὲ « oportet autem, » H. ms. SYLBURG.

(47) Μηδὲν ἄγαν. Conf. Laertius lib. i, segm. 63.

(48) Μέτρῳ ἀριστον. Conf. Laertius lib. i, in Cleobulo, segm. 93, et quæ ibi adnotavit Menagius.

(49) Ἐγγύα· πάρα δ' ἄτα. Sensus est, « Sponde, præsto est noxa: » id est, non quidem veto spondere: sed hoc tamen moneo, cum fidei iussione plerumque conjunctam esse noxam: quæ de re Plutarchus quoque p. 99, 321, 329, et Laertius p. 27. H. SYLB. — Conf. Clemens infra *Strom.* vi, et quæ adnotavit Menagius ad Laertii *Chilonem* lib. i, segm. 75.

(50) Δειλάλ. Homeri *Odys.* θ, v. 351.

(51) Πάντες. Conf. Laertius sub n. em Biantis, et quæ adnotavit Menagius. Iidemque de iis, quæ sequuntur, consulendi.

(52) Σωτάδαν. Σωτάδην communiter more H. ms. SYLBURG.

πάντα καθαιρεί, ὁ Περιάνδρου τυγχάνειν βούλονται ἡρώϊος δὲ τὴν, ἢ Γνώθι καιρόν, ἢ παραίνεσιν Πιττακού καθεστάναι. Ὁ μὲν οὖν Σόλων Ἀθηναίσις, Πιττακὸς δὲ Μιτυληναίσις ἐνομοθέτησαν. Ὀψὲ δὲ Πυθαγόρας, ὁ Φερεκύδους γνῶριμος, φιλόσοφον (53) ἑαυτὸν πρῶτος ἀνηγόρευσε. Φιλοσοφίας τοίνυν μετὰ τοὺς προσηρημένους ἄνδρας τρεῖς (54) γεγῶνασι διαδοχαί, ἐπώνυμοι τῶν τόπων, περὶ οὓς διέτριψαν· Ἰταλικὴ μὲν ἢ ἀπὸ Πυθαγόρου, Ἰωνικὴ δὲ ἢ ἀπὸ Θαλοῦ, Ἐλεατικὴ δὲ ἢ ἀπὸ Ξενοφάνους. Πυθαγόρας (55) μὲν εἰν Μνησάρχου, Σάμιος, ὡς φησιν Ἰππόβοτος· ὡς δὲ Ἀριστόξενος ἐν τῷ Πυθαγόρου Βίῳ καὶ Ἀρίσταρχος, καὶ Θεόπομπος, Τυρρηνὸς ἦν· ὡς δὲ Νεάνθης, Σύριος ἢ Τύριος· ὥστε εἶναι, κατὰ τοὺς πλείστους, τὸν Πυθαγόραν βάρβαρον τὸ γένος. Ἀλλὰ καὶ Θαλῆς, ὡς Λεάνδρος καὶ Ἡρόδοτος ἰστοροῦσι, Φοίνιξ ἦν· ὡς δὲ τινες ὑπελήφασιν, Μιλήσιος· μόνος (56) ὅπως δοκεῖ τοῖς τῶν Αἰγυπτίων προφήταις συμβεβαχθέναι· διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ οὐδεὶς ἀναγράφεται· ὡς περὶ οὐδὲ Φερεκύδου (57) τοῦ Συρίου, ᾧ Πυθαγόρας ἐμαθήτευσεν. Ἀλλ' ἢ μὲν ἐν Μεταποντίῳ (58) τῆς Ἰταλίας, ἢ κατὰ Πυθαγόραν φιλοσοφία ἢ Ἰταλικὴ, κατεγήρασεν. Ἀναξιμανδρος δὲ Πραξιδάμου (59) Μιλήσιος, Θαλῆν διαδέχεται· τοῦτον δὲ Ἀναξιμένης

✱ P. 352 ED. POTTER, 301 ED. PARIS.

(53) *Φιλόσοφος*. Laetius proœmii p. 8, 9: *Φιλοσοφίαν δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας, καὶ ἑαυτὸν φιλόσοφον.* ἢ *Philosophiam primus nominavit Pythagoras, et se philosophum.* ἢ *Idem tradunt Cicero Tus. quest. l. v; Quint. lib. ii, 1, aliique plurimi.*

(54) *Τρεῖς*. Tres philosophorum successiones, cum eorum auctoribus a Clemente doctus memorat Eusebius, *Præp. evang. lib. x, cap. 4, p. 471.* Laetio duo sunt *διαδοχαί* proœm. segm. 13: *Φιλοσοφίας δὲ δύο γεγῶνασι διαδοχαί, ἢ τε ἀπὸ Ἀναξιμανδρου καὶ ἢ ἀπὸ Πυθαγόρου· τοῦ μὲν, Θαλοῦ διακηκότος, Πυθαγόρου δὲ Φερεκύδης καθηγήσατο. Καὶ ἐκαλεῖτο ἢ μὲν Ἰωνικὴ, ὅτι Θαλῆς Ἴων ὢν (Μιλήσιος γάρ) καθηγήσατο Ἀναξιμανδρου, ἢ δὲ Ἰταλικὴ ἀπὸ Πυθαγόρου, ὅτι τὰ πλείστα κατὰ τὴν Ἰταλίαν διέτριψε.* ἢ *Cæterum philosophiæ duæ fuere successiones; quarum altera ab Anaximandro, altera a Pythagora fluxit. Anaximander Thaletis auditor fuit, Pythagoras Pherecydæ. Appellatumque est id philosophiæ genus, Ionicum, quod Thales, utpote Milesius, ex Ionia cum esset, Anaximandrum instituit; hoc autem Italicum, quod illius auctor Pythagoras in Italia ut plurimum vixerit.* ἢ *Conf. Augustin. lib. viii De civitate Dei, cap. 2; Themistius quatuor philosophiæ origines fuisse scribit, orat. 15: Τέως δὲ τριχῆ διεσπάσθη, μάλλον δὲ τέτραχα.*

(55) *Πυθαγόρας*. Eusebius, *Præp. evang. lib. x, c. 4, p. 470:* Ὀψὲ δὲ τι καὶ μάλλον τοῖς χρόνοις ὑπεβηκότες οἱ παρ' Ἑλλήσι φιλόσοφοι διαπρέψαι μνημονεύονται. Ὡν Πυθαγόρας πρῶτος, Φερεκύδους γνῶριμος, τὸ φιλοσοφίαν ἀνευρὼν ὄνομα, ὡς μὲν τινες, Σάμιος, ὡς δὲ ἕτεροι φασί, Τυρρηνὸς ἦν, τινὲς δ' αὐτὸν Σύριον ἢ Τύριον εἶναι λέγουσιν· ὥστε σε βάρβαρον, ἀλλ' οὐχ Ἑλλήνα γεγενῆσθαι ὁμολογεῖν τὸν πρῶτον φιλόσοφον. ἢ *Serius multo et sequioribus temporibus feruntur philosophi Græcorum floruisse. Quorum primus Pythagoras, Pherecydis discipulus, qui philosophiæ nomen invenit, secundum nonnullos Sæmius fuit, secundum alios Tyrrenus, secundum alios autem Syrius vel Tyrius: adeo ut tu non Græcum, sed barbarum fuisse fatearis primum philosophorum.* ἢ *Theodorotus De curand. Græc. affect. serm. 1, præter alia multa, hæc etiam a Clemente nostro didicit: Τὸν δὲ Πυθαγόραν Ἀριστόξενος, καὶ*

A *ditatio, ἢ volunt esse Periandri. Similiter autem admonitionem, quæ dicit: « Nosce occasionem, » fuisse Pittaci. Solon autem leges tulit Atheniensibus, Pittacus vero Mitylenæis. Tandem autem Pythagoras, Pherecydis familiaris, seipsum primum appellavit philosophum. Philosophiæ itaque, post hos, quos ante dixi, tres fuere successiones, quæ nomina sumpserunt a locis in quibus versatæ sunt. Italica quidem, quæ derivata est a Pythagora; Ionica, quæ a Thalete; Elcatica autem, quæ a Xenophane. Porro autem Pythagoras, Mnesarchi filius, Samius quidem erat, ut dicit Hippobotus; ut autem dicit Aristoxenus in *Vita Pythagoræ*, et Aristarchus, et Theopompus, erat Tuscus; ut autem Neanthes, Syrius vel Tyrius; adeo ut ex plurimorum sententia Pythagoras esset genere barbarus. Quinetiam Thales, ut referunt Leander et Herodotus, erat Phœnix; ut autem nonnulli existimant, Milesius. Illic solus videtur esse congressus cum prophetis Ægyptiorum; ejus autem nullus scribitur proceptor; quemadmodum nec Pherecydæ Syri, cujus fuit discipulus Pythagoras. Sed Pythagoræ quidem, quæ Italica dicta est, philosophia, consenuit in Metaponto, oppido Italiæ. Anaximander*

Ἀρίσταρχος, καὶ Θεόπομπος Τυρρηνὸν εἶναι φασιν· ὁ δὲ Νεάνθης Τύριον ὀνομάζει. Τὸν δὲ Θαλῆν οἱ μὲν Μιλήσιον λέγουσιν, Λεάνδρος δὲ καὶ Ἡρόδοτος Φοίνικα προσηγόρευσαν. ἢ *Pythagoram autem Aristoxenus, Aristarchus et Theopompus Tyrrenum esse dicunt; Neanthes autem Tyrium vocat. Thaletem vero nonnulli Milesium appellant, Leander autem et Herodotus Phœnicem.* ἢ *Conf. Diogenes Laetius in principio *Pythagoræ*. Josephus lib. ii *Adv. Apionem* dicit, perinde difficile esse Pythagoræ atque Homeri patriam indicare. Porro secundum Laetium in principio *Thaletis*, Herodotus, Duris ac Democritus o Phœnicibus oriundum Thaletem tradebant: Ὡς δ' οἱ πλείους φασίν, ἰθαγενῆς Μιλήσιος ἦν, καὶ γένους λαμπροῦ· ἢ *Secundum vero plerosque, Milesius erat civis, e nobili familia prognatus.**

(56) *Μόνος*. Quare μόνος, ἢ solus? ἢ annon enim Pythagoras, aliique plures cum Ægyptiis studiorum gratia congressi sunt? Certe Clemens paulo infra pag. 302 refert Pythagoram, ac Platonem Ægyptios audivisse. Scribendum igitur μόνος, ἢ solis: ἢ ut sensus sit: ἢ *Cum solis ille Ægyptiorum prophetis congressus fuisse videtur, nec præter illos ullum præceptorem habuisse.* ἢ *Sic enim scribit in *Thalete* Diogenes Laetius: Οὐδεὶς τε αὐτοῦ καθηγήσατο, πλὴν ὅτ' εἰς Αἴγυπτον ἐλθὼν τοῖς ἱερεῦσι συνδιέτριψεν.* ἢ *Nullus ei præceptor fuit, nisi quod quando in Ægypto erat, cum sacerdotibus versatus fuerit.*

(57) *Οὐδὲ Φερεκύδου*. Hesychius etiam Milesius et Suidas scribunt, Pherecydam nullum magistrum habuisse, ἀλλ' ἑαυτὸν ἀσκήσασθαι, κτησάμενον τὰ Φοινίκων ἀπόκρυφα βιβλία· ἢ *secundum Phœnicum libris instructum, semetipsum exercuisse.* ἢ *Verum Diogenes Laetius, principio *Pherecydæ*, refert illum Πιττακού διακηκοθέναι, ἢ Pittacum audivisse.*

(58) *Ἐν Μεταπ.* . . . *κατεγήρασεν.* ἢ *In Metaponto consenuit, ἢ id est usque ad ejus exitum duravit. Nam hæc secta Metapontum, Italiæ urbem, semper coluit. Diogenes Laetius in proœmio: Ἰταλικὴ ἀπὸ Πυθαγόρου, ὅτι τὰ πλείστα κατὰ τὴν Ἰταλίαν διέτριψε.* ἢ *Italica secta a Pythagora: sic dicta, quod ut plurimum in Italia commorata sit.*

(59) *Πραξιδάμου*. Sen potius Πραξιάδου, Praxiadæ. Laetius in principio *Anaximandri*: Ἀναξι-

autem, Praxidami filius, Milesius, succedit Thaleti. **E**n Anaximenes Eurystрати Milesius; post quem Anaxagoras Hegesibuli Clazomenius. Hic ex Ionia scholam traduxit Athenas. Ei succedit Archelaus, quem audivit Socrates:

✱ *Ex his æquiloquus declinavit lapicida,
Gratum incantator,*

ait Timon in *Sillis*, propterea quod a physicis declinavit ad ea quæ ad mores pertinent. Socratem autem cum audisset, Antisthenes quidem sectam introduxit cynicam, Plato autem secessit in Academiam. **130** Apud Platonem philosophatus Aristoteles, cum transisset in Lyceum, sectam condidit peripateticam. Ei succedit Theophrastus, cui Straton, cui Lycon, deinde Critolaus, deinde Diodorus. Platoni succedit Speusippus, ei Xenocrates, cui Polemon; Polemonis autem auditores fuere Crates et Crantor, in quos desiit vetus Academia. Crantoris autem fuit particeps Arcesilaus, a quo usque ad Hegesilaum media floruit Academia. Deinde Carneades succedit Hegesilao, et alii deinceps. Cratetis autem discipulus fuit Zeno Citieus, Stoicorum sectæ princeps; huic succedit Cleanthes, post quem Chrysippus, et alii deinceps. Eleaticæ autem disciplinæ princeps fuit Xenophanes Colophonius, quem dicit Timæus fuisse tempore Hieronis, qui in Sicilia obtinuit dominatum, et Epicharmi poetæ; Apollodorus autem eum, cum natus esset

✱ P. 353 ED. POTTER. 301 ED. PARIS.

μανδρος Πραξιόδου Μιλήσιος. « Anaximander, Praxiadæ filius, Milesius. » Ad quæ verba hæc adnotavit Menagius: « Πραξιάδου. Ita Themistius orat. 15; Eusebius *De præpar. evangel.* lib. x, c. ult.; Simplicius ad Aristotelis *Φυσικά*, et Suidas in *Ἀναξιμανδρος*. Πραξιάδου male apud Clem. *Στρωμ.* 1. »

(60) Ἀναξαγόρας. Laertius: Ἀναξαγόρας, Ἡγησιδούλου ἢ Εὐδούλου, Κλαζομένιος. « Anaxagoras, Hegesibuli vel Eubuli, filius, Clazomenius. »

(61) Οὗτος μετ. Hoc factum Archelao tribuunt Laertius et Suidas. Sed plerique Clementi potius assentiuntur. Etenim cum aliorum non paucorum, tum etiam ipsius Laertii testimonio constat, Anaxagoram Athenis triginta annos docuisse.

(62) Ἀρχέλαος. Laertius initio *Archelai*: Ἀρχέλαος, μαθητῆς Ἀναξαγόρου, διδάσκαλος Σωκράτους. « Archelaus, discipulus Anaxagoræ, magister Socratis. »

(63) Σωκράτης. Laertius in Socrate: Διήκουσεν Ἀρχέλαου τοῦ φυσικοῦ· οὗ καὶ παιδικᾷ γενέσθαι φησὶν Ἀριστόξενος. Δούρις δὲ καὶ δουλεύσαι αὐτὸν, καὶ ἐργάσασθαι λίθους· εἶναι τε αὐτοῦ καὶ τὰς ἐν ἀκροπόλει Χάριτας ἐνίοτε φασίν, ἐνδεδυμένους οὖσας· ὅθεν καὶ Τιμωνα ἐν τοῖς Ἑλλήοις εἰπεῖν·

Ἐκ δ' ἄρα τῶν ἀπέκλινε λαοξόδος, ἐννομολό-

σχης,
Ἑλλήνων ἐπαιδός, ἀκριβολόγους ἀποφήνας,
Μυκτῆρ, ῥητορόμυκτος, ὑπατικὸς, εἰρωνευτῆς.

« Archelaum physicum audivit, cui in deliciis fuisse scribit Aristoxenus. Porro Duris servisse illum ait, et sculpsisse lapides. Opus illius esse Gratas, quæ sunt in arce, vestitas, plerique asserunt. Unde illum et Timon in *Sillis* ita depingit his versibus:

*Fluxit ab his legumque loquax, lapidumque politor,
Græcorum vates, imposturæque magister,
Derisor, rhetorque, subatticus, et simulator.* »

Sextus Empiricus lib. *Adversus mathem.* p. 159:

Εὐρυστράτου Μιλήσιος· μεθ' ὃν Ἀναξαγόρας (60) Ἡγησιδούλου Κλαζομένιος. Οὗτος μετέφηγεν (61) ἀπὸ τῆς Ἰωνίας Ἀθηναίε τὴν διατριβήν. Τοῦτον διαδέχεται Ἀρχέλαος (62), οὗ Σωκράτης (63) διήκουσεν·

Ἐκ δ' ἄρα τῶν ἀπέκλινε λαοξόδος ἐννομολέσχης,
Ἑλλήνων ἐπαιδός,

ὁ Τιμὼν φησὶν ἐν τοῖς Ἑλλήοις, διὰ τὸ ἀποκεκλιέναι ἀπὸ τῶν φυσικῶν (64) ἐπὶ τὰ ῥητικά. Σωκράτους δὲ ἀκούσας, Ἀντισθένης μὲν ἐκύνισε, Πλάτων δὲ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ἀνεχώρησε. Παρὰ Πλάτωνι Ἀριστοτέλης φιλοσοφῆσας, μετελθὼν εἰς τὸ Λύκειον, κτίζει τὴν περιπατητικὴν αἵρεσιν. Τοῦτον διαδέχεται Θεόφραστος, ὃν Στράτων, ὃν Λύκιον, εἶτα Κριτόλαος, εἶτα Διόδωρος. Σπεύσιππος δὲ Πλάτωνα διαδέχεται τοῦτον δὲ Ξενοκράτης, ὃν Πολέμων. Πολέμωνος δὲ ἀκουσται Κράτης τε καὶ Κράντωρ, εἰς οὓς ἡ ἀπὸ Πλάτωνος κατέληξεν ἀρχαία Ἀκαδημία. Κράντωρ δὲ μετέσχεν Ἀρκεσίλαος, ἀφ' οὗ μέχρι Ἡγησιλάου ἤνθησεν Ἀκαδημία ἡ μέση. Εἶτα Καρνεάδης (65) διαδέχεται Ἡγησιλάον, καὶ οἱ ἐφεξῆς. Κράτητος (66) δὲ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς, ὁ τῆς Στωϊκῆς ἀρχῆς αἰρέσεως, γίνεται μαθητῆς. Τοῦτον διαδέχεται Κλεάνθης, ὃν Χρύσιππος, καὶ οἱ μετ' αὐτόν. Τῆς δὲ Ἑλεατικῆς ἀγωγῆς Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος καταρχει, ὃν φησι Τιμαίος κατὰ Ἰέρωνα τὸν Σικελίας δυνάστην καὶ Ἐπίχαρμον τὸν ποιητὴν γεγονέναι· Ἀπολλόδορος δὲ, κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν Ὀλυμπιάδα γενόμενον,

Τοῦ δὲ ῥητικοῦ μόνος ἐπιμελεῖτο Σωκράτης, κατὰ γὰρ τοὺς ἄλλους αὐτοῦ γνωρίμους· εἴ γε καὶ ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασι ῥητικῶς φησὶν ἀπαρνεῖσθαι αὐτὸν τὸ φυσικόν, ὡς ὑπὲρ ἡμᾶς καθεστηκός, καὶ σχολάζειν τῷ ῥητικῷ, ὡς πρὸς ἡμᾶς ὄντι. Τοιοῦτο οἶδε καὶ ὁ Τιμὼν, ἐν οἷς φησὶν,

Ἐκ δ' ἄρα τῶν ἀπέκλινε λαοξόδος, ἐννομολέσχης.

τούτῳ τινι ἀπὸ τῶν φυσικῶν ἐπὶ τὴν ῥητικὴν θεωρίαν διὰ καὶ ἐννομολέσχης προσέθηκεν, ἅτε τοῦ ῥητικοῦ μέρους ὄντος τοῦ περὶ τῶν ὡμῶν διαλέγεσθαι. « Ethicæ solus operam dedit Socratem, secundum reliquos ejus discipulos; licet Xenophon in *Memorabilibus* expresse dicat ipsum repudiasse physicam, ut quæ supra nos esset; ethicæ autem se applicuisse, ut pote juxta nos positæ. Quemadmodum in his affirmat Timon,

Ab his autem declinavit, lapidicida, legum magister: hoc est a physicis ad ethicam contemplantationem, ac proinde addit *legum magister*, quod de legibus disputare ad ethicam pertineat. »

(64) Ἀπὸ τῶν φυσικῶν. Socratem physicis relictis, ad ethicam se contulisse, testatur etiam Cicero in *Bruto*. H. SYLVEUS.

(65) Καρνεάδης. Carneadem memorare videtur, tanquam auctorem τῆς νέας Ἀκαδημίας; in quo Clementi astipulantur Galenus et Lucianus. Verum Laertius id honoris Lacydæ, Carneadis magistro, tribuit.

(66) Κράτητος. Cratetem intelligit, non Academicum philosophum modo memoratum, qui patria Atheniensis fuit; sed alium, Thebis oriundum, Je quo Laertius in præmio: Σωκράτους διήκουσεν Ἀντισθένης, οὗ Διογένης ὁ κύων, οὗ Κράτητος ὁ Θηβαῖος, οὗ Ζήνων ὁ Κιτιεὺς, οὗ Κλεάνθης, οὗ Χρύσιππος. « Socratem audivit Antisthenes, eum Diogenes canis, eum Crates Thebanus, eum Zeno Citicus, eum Cleanthes, eum Chrysippus. »

κατατετακέναι ἀχρι τῶν Δαρείου τε καὶ Κύρου χρόνων (67). Παρμενίδης (68) τοίνυν Ξενοφάνους ἀκουστής γίνεται· τούτου δὲ Ζήνων, εἶτα Λεύκιππος, εἶτα Δημόκριτος. Δημοκρίτου δὲ ἀκουσταὶ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης καὶ Μητροδόμος ὁ Χίος, οὗ Διογένης ὁ Σμυρναῖος, οὗ Ἀνάξαρχος· τούτου δὲ Πύρρων, οὗ Ναυσιφάνης· τούτου φασὶν ἔνιοι μαθητὴν Ἐπίκουρον γενέσθαι. Καὶ ἡ μὲν διαδοχὴ τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσόφων, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, ἦδε· οἱ χρόνοι δὲ τῶν προκαταρξάντων τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν ἐπομένως λεκτέοι· ἵνα δὴ ἐν συγκρίσει ἀποδείξωμεν παλαιὰς γενεαὶς πρεσβυτέραν τὴν κατὰ Ἑβραίους φιλοσοφίαν. Καὶ περὶ μὲν Ξενοφάνους εἴρηται, ὅς τῆς Ἐλεατικῆς ἤρξε φιλοσοφίας· Θαλῆν (69) δὲ Εὐδήμος ἐν ταῖς Ἀστρολογικαῖς Ἱστορίαις τὴν γενομένην ἐκείνῃν τοῦ ἡλίου προειπεῖν φησὶ, καθ' οὓς χρόνους σπῆσαν μάχην πρὸς ἀλλήλους Μῆδοι τε καὶ Λυδοί, βασιλεύοντος Κυαξάρου μὲν, τοῦ Ἀστυάγου πατρὸς, Μήων, Ἀλυάττου δὲ τοῦ Κροίσου, Λυδῶν. Συνῆδαι δὲ αὐτῶν καὶ Ἡρόδοτος (70) ἐν τῇ πρώτῃ. Εἶθι δὲ οἱ χρόνοι ἀμφὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα (71). Πυθαγόρας (72) δὲ κατὰ Πολυκράτη τὸν τύραννον περὶ τὴν ἑξήκοστὴν (73) δευτέραν Ὀλυμπιάδα εὐρίσκειται. Σόλων δὲ Ζηλωτῆς Μνησιφίλος (74) ἀναγράφεται, ὃ θεμιστοκλῆς συνδιέτριψεν. Ἦκμασεν οὖν ὁ Σόλων κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἕκτην Ὀλυμπιάδα. Ἡράκλειτος γάρ (75) ὁ Βαύωνος (76) Μελαγχόμαν τὸν

⌘ P. 354 ED. POTTER, 503 ED. PARIS.

(67) *τῶν Δαρείου τε καὶ Κύρου χρόνων*. Melius legeretur, τῶν Κύρου τε καὶ Δαρείου χρόνων, inquit Menagius in Observ. ad Diogenis Laertii l. ix, s. 20.

(68) *Παρμενίδης*. Laertius in proœmio: Οὗ Ξενοφάνης, οὗ Παρμενίδης, οὗ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, οὗ Λεύκιππος, οὗ πολλοὶ μὲν, ἐπ' ὀνόματι δὲ Ναυσιφάνης καὶ Ναυζύδου, ὧν Ἐπίκουρος. «Cujus discipulum erat Xenophanes, cujus Parmenides, cujus Zeno Eleates, cujus Leucippus, cujus multi quidem, nominatim vero Nausiphanes et Naucydes, quorum Epicurus.»

(69) *Θαλῆν*. Laertius in *Thalete*: Δοκεῖ δὲ κατὰ τινὰ καὶ πρῶτος ἀστρολογῆσαι, καὶ ἡλιακὰς ἐκλείψεις καὶ τροπὰς προειπεῖν, ὡς φησὶν Εὐδήμος ἐν τῇ περὶ τῶν ἀστρολογουμένων Ἱστορίᾳ· ὅθεν αὐτὸν καὶ Ξενοφάνης καὶ Ἡρόδοτος θαυμάζει. Μαρτυρεῖ δὲ αὐτῶν καὶ Ἡράκλειτος, καὶ Δημόκριτος. «Secundum quosdam, primus videtur astrologiam exercuisse, et solis defectus ac mutationes prædixisse, ut refert Eudemus in historia rerum astrologiarum; unde illum Xenophanes et Herodotus mirantur. Quin etiam ei testimonium perhibent Heraclitus et Democritus.» Quod vero Thales eam prædixit solis eclipsium quæ sub Halvate contigit, testatur etiam Cicero *De Divinat.* lib. I, Plinius lib. II, cap. 12, aliique plures.

(70) *Ἡρόδοτος*. Herodoti verba sic se habent in lib. I: Συμβολῆς γενομένης, συνήνεκε ὥστε τῆς μάχης συνεσεύσεως τὴν ἡμέρην ἐξαπίνης νύκτα γενέσθαι· τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ Μιλήσιος τοῖς Ἴωσι προηγόρευσε. «Contigit ut, commisso jam prælio dies, in noctem converteretur. Quam mutationem Thales Milesius Ionibus prædixerat.»

(71) *Πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα*. Tatianus etiam *Orat. contra Græcos* pag. 141 edit. Oxon. refert Thaletem vixisse circa I. Olympiada. Laertius eum tradit natum fuisse anno primo trigesimæ quintæ Olymp., defunctum vero quinquagesimæ octava; idemque refert Cyrillus *contra Julian.* lib. I.

(72) *Πυθαγόρας*. Apuleius in *Floridis*: «Fuit ferme Pythagoras id ævi, quo Polycrates Samo potieba-

A quadragesima Olympiade, pervenisse usque ad tempora Darii et Cyri. Xenophanis ergo fuit auditor Parmenides, ejus Zeno, deinde Leucippus, deinde Democritus. Democriti autem auditores, Protagoras Abderitanus et Metrodorus Chius, cujus Diogenes Smyrnaeus, cujus Anaxarchus; ejus autem Pyrrhon, cujus Nausiphanes; ejus dicunt nonnulli discipulum fuisse Epicurum. Et hæc est quidem successio eorum, qui fuerunt apud Græcos, philosophorum, tanquam in epitome. Tempora autem eorum, qui fuerunt principes et auctores ipsorum philosophiæ, sunt dicenda consequenter, ut, facta comparatione, ostendamus Hebræorum philosophiam fuisse generationibus multis antiquiorem. Et de Xenophane quidem dictum est, qui fuit Eleaticæ princeps philosophiæ. Thaletem autem Eudemus ⌘ in *Historiis astrologicis* dicit prædixisse defectum solis, qui fuit eo tempore, quo inter se manas conseruere Medæ et Lydi, regnante quidem Cyxare, patre Astygis, in Media, Alyatte autem Croesi, in Lydia. Ei autem congruit Herodotus quoque in primo. Sunt autem ea tempora circa quinquagesimam Olympiadem. Pythagoras autem invenitur tempore Polycratis tyranni circa sexagesimam secundam Olympiadem. Solonis autem æmulator fuisse scribitur Mnesiphilus, cum quo versatus est Themistocles. Floruit autem Solon quadragesima sexta Olympiade. Hera-

tur. Laertius refert, eum a Polycrate Amasidi, Ægyptiorum regi, commendatum fuisse; deinde vero Samon reversum, cum eam invenisset Polycratis tyrannide oppressam, in Italiam cecidisse. Consentiant Strabo lib. XIV; Plutarchus *De placitis philosophorum* lib. I, cap. 3; Jamblichus in *Vita Pythagoræ.* »

(73) *τὴν ἑξήκοστὴν*. Laertius in *Pythagora*, segm. 45: Ἦκμασε δὲ κατὰ τὴν ἑξήκοστὴν Ὀλυμπιάδα. «Floruit autem circa Olympiadem sexagesimam.» Tatianus prope finem *Orat.* Olympiadas describens, Σόλων περὶ μ', Πυθαγόρας περὶ ξβ'. «Solon circa quadragesimam, Pythagoras circa sexagesimam secundam.» Eusebius in *Chronico*, Pythagoræ doctrinam ad Olymp. LX refert. Ad Solonem quod attinet, eum Laertius refert leges posuisse περὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἕκτην Ὀλυμπιάδα. Cyrillus lib. I *contra Julianum*: Τεσσαρακοστῆ ἕκτη Ὀλυμπιάδι Σόλων νενομοθέτησε. Consentium Eusebius, aliique.

(74) *Μνησιφίλος*. Plutarchus in *Themistocle*, p. 112, edit. Paris.: Μᾶλλον οὖν τις προσέχοι τοῖς Μνησιφίλου τὸν Θεμιστοκλέα τοῦ Φρεαρίου ζηλωτὴν γενέσθαι λέγουσιν, οὕτε ῥήτορος ἔντος, οὕτε τῶν φυσικῶν κληθέντων φιλοσόφων, ἀλλὰ τὴν καλουμένην σοφίαν, οὕσαν δὲ δεινότερα πολιτικὴν καὶ δραστήριον συνέσει ἐπιτήδευμα πεποιημένον καὶ διασώζοντος, ὡς περ ἀρεσὴν ἐκ διαδοχῆς ἀπὸ Σόλωνος. «Potius igitur iis adhærendum, qui tradunt Themistoclem, Phrearii filium, discipulum fuisse Mnesiphili, qui nec rhetor erat, nec ex iis philosophis, qui Physici appellabantur, sed operam dabat ei, quam vocabant sapientiam, politicæ nempe activæque scientiæ, quæque peculiarem sectam a Solone descendente constituit.»

(75) *Ἡράκλειτος γάρ*. Γὰρ hoc loco transitionis nota est. Sic paulo post pag. 304, Ἡράκλειτος γὰρ οὐκ ἄνθρωπος, et pag. 507, Κάδμος γὰρ ὁ Φοινίξ, etc. p. 305, Δημόκριτος γάρ, etc., et alibi sæpe.

(76) *Βαύωνος*. C. Βαύωνος. SVLBERG.—Βαύωνος habet Laertius in *Heraclito*, Βλοσῦτωνος ἢ Βλοῦτωνος, Suidas.

clitus porro, Bausonis filius, persuasit Melancomæ A tyranno, ut deponeret tyrannidem. Hic despexit regem Darium adhortantem ut veniret ad Persas.

τύραννον ἐπεισεν ἀποθέσθαι τὴν ἀρχήν. Οὗτος βασιλέα Δαρείον (77) παρακαλοῦντα ἔκειν εἰς Πέρσας ὑπερείδεν.

CAPUT XV.

Græcorum philosophiam magna ex parte a barbaris haustam.

Hæc sunt quidem tempora eorum, qui apud Græcos fuere antiquissimi sapientum et philosophorum. Quod autem eorum plurimi fuerint et genere barbari, et a barbaris eruditi, quid opus est dicere? Siquidem Tuscum aut Tyrium fuisse Pythagoram ostensum est. Phryx autem erat Antisthenes: et Orpheus, Odrysius vel Thrax. Homerum enim plurimi produnt fuisse Ægyptium. Thales autem cum esset Phœnix genere, etiam cum Ægyptiorum prophetis congressus esse dicitur: sicut etiam Pythagoras cum iis ipsis, per quos etiam fuit circumcisus, ut, adyta ingrediens, Ægyptiorum ✕ mysticam disceret philosophiam: et cum Chaldæorum et magorum versatus est præstantissimis: et eam, quæ nunc vocatur, Ecclesiastis significat id, quod apud ipsum est ὁμαχοειδόν. Plato autem non ita inficias, se ea, quæ sunt præstantissima in philosophia, mercatum esse a barbaris, et fatetur venisse in Ægyptum: unde in *Phædone* scribens, undequaque posse juvari philosophum: « Magna quidem est, inquit, Græcia, o ✕ P. 355 ED. POTTER, 302 ED. PARIS.

(77) Δαρείον. Exstant apud Laertium Darii Hystaspidae ad Heraclitum litteræ, ejusque responsio qua pernegat se unquam ad Persas profecturum: Ἐγὼ δὲ ἀμνηστὴν ἔχων πάσης πονηρίας, καὶ κόραν φεύγων παντός οικειουμένου φθόνου, καὶ διὰ τὸ περιστασθαι ὑπερφηφίας οὐκ ἂν ἀφικολίμην εἰς Περσῶν χώραν, ἀλίγοις ἀρκέζομενος, κατ' ἐμὴν γνώμην. « Ego autem omnis immemor nequitiæ, lastidiumque devitans omnis mihi familiaris invidiæ, et quod superbos aulæ mores fugiam, nunquam in Persarum solum adveniam, paucis contentus, quæ sunt, secundum meam sententiam. »

(78) Τυρρῆνός ἢ Τυρρῆνιος. Τυρρῆνιος procul dubio mendosum est. Itaque suspicor legendum Τυρρῆνός ἢ Τύριος, ut superius. SYLB.

(79) Φρύξ. Laertius in *Antisthene*: Ἀντισθένης, Ἀντισθένης, Ἀθηναῖος. Ἐλέγετο δὲ οὐκ εἶναι ἰθαγενής: ὅθεν πρὸς τὸν οὐνεοδίζοντα εἰπεῖν· Καὶ ἡ Μητηρ τῶν θεῶν Φρυγία ἐστίν. Ἐδόκει γὰρ εἶναι Θράκτης μητρός. « Antisthenes, Antisthenis filius, Atheniensis. Dicebatur autem non esse indigena. Quod cum ei probro daretur, respondisse fertur: *Et Deum mater Phrygia est*; videbatur enim Thracia matre natus. » Consentiant de Thressa ejus matre, Seneca lib. *De constantia Sapientis* c. 18; Suidas v. Ἀντισθένης, et rursus in *Socrate* Laertius. Verum Antisthenis responso magis convenire videtur, ut ejus matrem Phrygiam fuisse putemus: quod etiam asserit Plutarchus lib. *De exilio*: Τὸ δὲ τοῦ Ἀντισθένης οὐκ ἐπαίνεις, πρὸς τὸν εἰπόντα· Ἡ Φρυγία σου ἐστίν ἡ μήτηρ. Καὶ γὰρ ἡ τῶν θεῶν; « Non Antisthenis illud laudas, qui ad dicentem, « Phrygia est mater tua » respondit: « Etiam deorum? »

(80) Πυθαγόρας. Laertius in *Pythagora*: Νεὸς δὲ ὢν καὶ φιλομαθής, ἀπεδήμησε τῆς πατρίδος, καὶ πάσας ἐμύθη τὰς τῶν Ἑλληνικῶν καὶ βαρβαρικῶν τελετάς. Ἐγένετο οὖν ἐν Αἰγύπτῳ. « Cum esset autem juvenis et addiscendi studiosus, patriam linquens, omnibus fere Græcis barbarisque mysteriis initiatus est. Denique Ægyptum petiit, » etc. Cicero *De finibus* lib. v: « Cur ipse Pythagoras et Ægyptum

οἶδε μὲν οἱ χρόνοι τῶν παρ' Ἑλλήσι προεδυτάτων σοφῶν τε καὶ φιλοσόφων· ὡς δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν βάρβαροι τὸ γένος, καὶ παρὰ βαρβάροις παιδευθέντες, τί δεῖ καὶ λέγειν; εἶγε Τυρρῆνός ἢ Τυρρῆνιος (78) ὁ Πυθαγόρας ἐδείκνυτο· Ἀντισθένης δὲ, Φρύξ (79) ἦν· καὶ Ὀρφεύς, Ὀδρύσης ἢ Θρᾷξ· Ὅμηρον γὰρ οἱ πλείστοι Αἰγύπτιον φαίνουσι. Θαλῆς δὲ Φοινικῶν τὸ γένος, καὶ τοῖς Αἰγυπτίω προφήταις συμβεβηλέναι εἰρηται· καθάπερ καὶ ὁ Πυθαγόρας (80) αὐτοῖς γε τούτοις, δι' οὓς καὶ περιετέμετο (81), ἰναθῆ, καὶ εἰς τὰ δῶτα κατελθὼν, τὴν μουσικὴν παρ' Αἰγυπτίων ἐκμάθοι φιλοσοφίαν· Καλδαίων τε καὶ μάγων τοῖς ἀρίστοις συνεγένετο· καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν νῦν οὕτω καλομένην, τὸ παρ' αὐτῷ ὁμαχοεῖον (82) ἀνιτίττειται. Πλάτων δὲ οὐκ ἀρνεῖται τὰ κάλλιστα εἰς φιλοσοφίαν παρὰ τῶν βαρβάρων ἐμπορεῖσθαι· εἰς τὰ Αἰγυπτίον ἀφικέσθαι ὁμολογεῖ. Δύνασθαι γὰρ ἐν τῷ Φαιδῶνι πανταχόθεν τὸν φιλόσοφον ὠρλεῖσθαι γράφων, « Πολλὴ μὲν ἡ Ἑλλάς, ἔφη, ὦ Κέθης, ἡ δ' ὅς, ἐν ἧ εἰσι (83) πάμπαν ἀγαθοὶ ἄνθρωποι,

lustravit et Persarum magos adiit. » Conf. Plinius lib. xxv, c. 2. Lucianus in *Βίων πράξις*, alique plures.

(81) Περιετέμετο. Superius refert Laertius, Pythagoram initiatum fuisse πάσας Ἑλληνικαῖς καὶ βαρβαρικαῖς τελεταῖς, « omnibus Græcis et barbaris mysteriis. » Verba Porphyrii in *Vita Pythagoræ* videntur ad circumcicionem referri debere; dicit enim Pythagoram Amasidis litteris munitum ad Diosporilias profectum fuisse, ut arcanas eorum disciplinas addisceret: Τῶν δὲ οὐ δυναμένων περιετέμεσθαι αἰτίας διὰ τὸ δέος τοῦ βασιλείως, νομισάντων δὲ ἐν τῷ μεγέθει τῆς κακοπαθείας ἀποστῆσιν αὐτὸν τῆς ἐπιβολῆς, προστάγματα σκληρὰ καὶ κερχωρισμένα τῆς Ἑλληνικῆς ἀγωγῆς κελεύσαι ὑπομείναι αὐτόν· τὸν δὲ ταῦτα ἐκτελέσαντα προθυμῶς, οὕτω θαυμασθῆναι ὡς ἐξουσιαν λαθεῖν θύειν τοῖς θεοῖς τε, καὶ προσῆναι ταῖς τούτων ἐπιμελείαις, ὅπως ἐπὶ ἄλλου ἔγνω γεγονὸς οὐχ εὐρίσκειται. Theodoretus *θεραπ.* α', p. 467: Φασὶ δὲ τὸν Πυθαγόραν καὶ περιτομῆς ἀναστῆσθαι, τοῦτο παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκότα. « Aiunt autem Pythagoras, ut hæc ab Ægyptiis disceret, circumcidi se passum fuisse. »

(82) Ὅμαχοεῖον. De ὁμαχοεῖω narrat Hierocles pag. 318. H. SYLBURG.

(83) Ὡ Κέθης, ἡ δ' ὅς, ἐν ἧ εἰσι. Scribendum, Platone auctore, ὦ Κέθης, ἐν ἧ ἔνεσι. Platonis autem verba *Phædon*. p. 59 sic se habent: Πόθεν οὖν (ἔφη), ὦ Σωκράτες, τῶν τοιούτων ἀγαθὸν ἐπιβὼν ληφόμεθα, ἐπειδὴ σὺ (ἔφη) ἡμᾶς καταλείπεις;— Πολλὴ μὲν ἡ Ἑλλάς (ἔφη), ὦ Κέθης, ἐν ἧ ἔνεσι πᾶσι ἀγαθοὶ ἄνθρωποι, πολλὰ δὲ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη, οὓς πάντας χρὴ διερευνᾶσθαι ζητούντας τοιούτων ἐπιβὼν, μήτε χρημάτων φειδομένους, μήτε πόνου. « Sed undenam, inquit Cebes, medicum ejusmodi nanciscemur, o Socrates, quoniam tu nos deseris? Ampla est, inquit, o Cebes, Græcia, in qua sunt alicubi viri boni; quamplurimæ sunt etiam barbarorum nationes: per hos omnes ejusmodi medicum debetis perquirere, neque pecuniis parcentes, neque laboribus. »

πολλὰ δὲ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη. Ὁ οὗτος οἰεταὶ ἂν Πλάτων καὶ βαρβάρων φιλοσόφους τινὰς εἶναι. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος Ἐμπάλιν ὑπολαμβάνει μόνους φιλοσοφῆσαι Ἑλλήνας δύνασθαι. Ἐν τε τῷ *Συμποσίῳ* ἱστανῶν Πλάτων τοὺς βαρβάρους, ὡς διαφερόντως ἀσκήσαντας, μόνους (84) ἀληθῶς φησί, « καὶ ἄλλοι πολλαχοῦ, καὶ ἐν Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις, ὧν καὶ ἱερὰ πολλὰ ἤδη γέγονε διὰ τοὺς τοιοῦτους παῖδας. » Ἀλλοὶ δὲ εἰσιν οἱ βάρβαροι, διαφερόντως τιμήσαντες τοὺς αὐτῶν νομοθέτας τε καὶ διδασκάλους, θεοὺς προσειπόντες. « Ψυχὰς (85) γὰρ ἀγαθὰς, » κατὰ Πλάτωνα, « καταλιπούσας τὸν ὑπερουράνιον τόπον, ὑπομείναι ἔλθειν εἰς τόνδε τὴν τάρταρον, καὶ σὺν ἀναλαβούσας, τῶν ἐν γενέσει κακῶν ἀπάντων μεταστρεφῆναι ὑπολαμβάνουσι, κηδεμόνας τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, » ἀπὸ νόμους τε ἔθεσαν, καὶ φιλοσοφίαν ἐκέρουσαν. « οὐ μείζον (86) ἀγαθὸν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει οὐτ' ἤλθε ποτε ἐκ θεῶν, οὐτ' ἀφίξεταί. » Καί μοι δοκοῦσιν αἰσθόμενοι τῆς μεγάλης εὐπορίας τῆς διὰ τῶν σοφῶν, σεδασθῆναι τε τοὺς ἀνδρας, καὶ ἡμοσίᾳ φιλοσοφῆσαι, Βραχμῶνες τε σύμπαντες, καὶ Ὀδρύσαι, καὶ Γέται. Καὶ τὸ τῶν Αἰγυπτίων γένος ἰθελόγησαν ἀκριβῶς τὰ ἐκείνων, Χαλδαῖοι τε καὶ Ἀράβιοι, οἱ κληθέντες *εὐδαίμονες*, καὶ ὅσοι γε τὴν Παισιπύτην κατέκησαν, καὶ τοῦ Περσικοῦ γένους οὐ τὸ ἐλάχιστον μέρος, καὶ ἄλλα πρὸς τούτοις γένη μύρια. Ὁ δὲ Πλάτων δῆλον ὡς σεμνύνων ἀεὶ τοὺς βαρβάρους εὐρίσκειται, μεμνημένος αὐτοῦ τε καὶ Πυθαγόρου, τὰ πλεῖστα καὶ γενναῖότατα τῶν δογμάτων ἐν βαρβάροις μαθόντας (87). Διὰ τοῦτο καὶ γένη βαρβάρων εἶπε « γένη φιλοσόφων ἀνδρῶν βαρβάρων. » τῶν αὐτῶν ἐν τε τῷ *Φαίδρῳ* τὸν Αἰγύπτιον βασίλειαν, καὶ τοῦ Θωῦθ (88) ὑμῖν σφώτερον δείκνουσιν, ὄντινα

Cebes, ait ille, in qua sunt viri omni ex parte boni, multa sunt autem etiam genera barbarorum. » Sic existimat Plato ex barbaris quoque esse aliquos philosophos. Epicurus autem contra existimat solos Græcos posse philosophari. Et in *Convivio* Plato laudans barbaros, ut qui philosophiam insigniter exercuerint, vere dicit : « Et in multis aliis, et apud Græcos, et apud barbaros, quorum etiam templa jam multa facta sunt, propter ejusmodi filios. » Clarum est autem, barbaros eximie semper honorasse suos legumlatores et præceptores, eos deos appellantes. « Bonas enim animas, » ut dicit Plato, « super-cælesti loco relicto, sustinuisse venire in hunc tartarum, et corpore suscepto, malorum omnium quæ ex generatione contrahuntur fuisse participes existimant, humani generis curam gerentes : » quæ et leges tulerunt, et philosophiam prædicarunt ; « quo majus bonum ad hominum genus nunquam a diis venit, nec veniet. » Atque mihi quidem videntur cum sensissent magna, quæ per sapientes conferebantur, beneficia, et eos coluisse, et publice esse philosophati, et Brachmanes universi, et Odrysæ, et Getæ. Quin etiam genus Ægyptium diligentissimè illos in deos retulit, et Chalæi et Arabes, qui dicti sunt Felices, et quicunque habitaverunt Palestinam, et non minima Persici generis pars, et alia præter hæc genera innumerabilia. Clarum est autem inveniri semper Platonem magni facere barbaros, ut qui meminisset se et Pythagoram plurima quæque præstantissima et nobilissima dogmata didicisse apud barbaros. Et ideo etiam genera barbarorum vocat « genera philosophorum 131 barbarorum : » neque ignorat in *Phædro* regem Ægyptium,

¶ P. 356 ED. POTTER, 303 ED. PARIS.

(84) *Ἀσκήσαντας, μόνους*. Cur μόνους, « solos ? » Certe a verbis Platonis, quæ sequuntur, inferri non potest eum existimavisse, quod « soli » barbari sapientiæ studia exercerent : sed contra dicit, esse Græcos perinde ac barbaros, qui id facerent. Proinde nisi aliquid ad complendam hanc sententiam desit, quod suspicor, scribendum *ἀσκήσαντας ἄλλους*, quia de legum ferendarum scientia Platonis res est. Vel omittenda vox μόνους, quæ forte e priori sententia in hanc irrepsit. Sic demum facilis erit sensus. Porro verba Platonis in *Convivio* pag. 1198 hæc sunt : Τίμιος δὲ παρ' ὑμῖν καὶ Σόλων διὰ τὴν τῶν νόμων γέννησιν, καὶ ἄλλοι ἄλλοι πολλαχοῦ ἔθεροι, καὶ ἐν Ἑλλήσι καὶ ἐν βαρβάροις, πολλὰ καὶ κατὰ ἀποφηνάμενοι ἔργα, γεννήσαντες παντοίαν ἀρετήν· ὧν καὶ ἱερὰ πολλὰ ἤδη γέγονε διὰ τοὺς τοιοῦτους παῖδας· διὰ τοὺς ἀνθρωπίνους, οὐδενός που. Honoratur apud vos propter generationem legum et ipse Solon, aliique permulti alibi apud Græcos et barbaros, qui multa et præclara demonstrarunt opera, virtutem omnem progenerantes. Quibus sacra ac templa multa ob hujusmodi sæpe natos dicata sunt, ob humanos vero alicui nunquam. » Equibus verbis si quis ἄλλοι pro ἀληθῶς apud Clementem reponere velit, haud repugnabo.

(85) *Ψυχὰς*. Hæc in line *Phædonis* exstant. SYLB. (86) *Ὁ μείζον*. Cicero *Academicarum quæst.* lib. I, cap. 2 : « Nec ullum arbitror, ut apud Platonem est, majus aut melius a diis datum munus homini. » Platonis verba occurrunt *Timæi* p. 1058 : Ἐξ ὧν ἐπορεύσθη φιλοσοφίας γένος· οὐ μείζον ἀγαθὸν οὐτ' ἦλθεν, οὐτ' ἤξει ποτὲ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει

δωρηθὲν ἐκ θεῶν. « Quibus ex rebus philosophiam adepti sumus. Quo bono nil unquam majus mortalium generi datum est deorum munere, neque dabitur. »

(87) *Μαθόντας*. Structuræ lex postulat *μαθόντες*, vel plur. *μαθόντων*. Comm. Sylburg.

(88) *Τῷ Θωῦθ*. Tertull. *De anima* c. 2 : « Nedum divos, ut Mercurius Ægyptium, cui præcipue Plato adsuevit. » Pamelius in eum locum scribens meminit hujus Clementis, moneteque hic legendum « Theut » quemadmodum legitur apud Platonem in *Phædro*, ubi narrat Socrates, venisse Theut ad Thammam, regem Ægypti, eique artes suas demonstrasse. De eodem item in *Philebo* : Φωνὴν ἀπειρον κατένοησεν, εἴ τε θεός τις, εἴτε καὶ θεῖος ἄνθρωπος, ὡς λόγος ἐν Αἰγύπτῳ Θεῦθ τινὰ τοῦτο γενέσθαι. « Vocem infinitam animadvertit, sive deus aliquis, sive divinus homo, veluti fama refert, hujusmodi hominem, nomine Theut, in Ægypto exstitisse. » Cicero lib. III *De natura deor.*, ut monet Scaliger in Varronem, Theut vocat, locus tamen Ciceronis sic legitur in editione Lambini : « Mercurius quintus, quem colunt Phenæate, qui Argum dicitur interemisisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges et litteras tradidisse. Hunc Ægypti Thoyth appellant. » Suidas, Θωῦθ καὶ Θωῦθ ὁ Ἑρμῆς. COLLLECT.—Philo Byblus apud Eusebium *Præparat. evangel.* lib. I, c. 9, p. 31, 32 edit. Paris., refert e Sanchoniatone, Taautium a primum litteras invenisse, ac scribendorum commentario auctorem fuisse : καὶ ἀπὸ τοῦδε ὡς περ κρηπίδα βαλόμενος τοῦ λόγου, ὃν Αἰγύπτῳ μὲν ἐκάλεσαν Θωῦθ, Ἀλεξάνδρῳ δὲ Θωῦθ, Ἑρμῆν δὲ Ἑλλήνες

et Thoyth nobis ostendit sapientiorē: quem quidem novit esse Mercurium. Quinetiam in *Charmide* videtur quosdam nosse Thraces, qui dicuntur animam facere immortalem. Narratur autem Pythagoras fuisse discipulus Sonchedis, archiprophetæ Ægyptii; Plato autem Sechnuphidis Heliopolitani; Eudoxus autem Cnidius Conuphidis, qui ipse quoque fuit Ægyptius. In dialogo autem *De anima*, rursus videtur Plato agnoscere prophetiam introducens prophetam Lachesis orationem enuntiantem, et apud eas, quæ sortiuntur, animas prædicentem; et in *Timæo* sapientissimum Solonem introducit discentem a barbaro. Ita autem se habet dictio: « O Solon, Solon, vos Græci semper estis pueri, senex autem nullus est Græcus; disciplinam enim nullam habetis canam. » Democritus autem

μετέφρασαν· ab illo autem auspicatum esse, quem ab Ægyptiis Thout, ab Alexandrinis Thoth, nominatum, Græci Hermen, seu Mercurium reddidere. »

(89) *Χαρμίδης*. Platonis verba, *Charmidæ* pag. 464, hæc sunt: Ἐμαθὸν δ' αὐτὴν (ἐπιθῆν) ἐγὼ ἐκεῖ ἐπὶ στρατιᾶς παρὰ τινος τῶν Θρακῶν τῶν Ζαμολξιδῶς Ιατρῶν, οἱ λέγονται καὶ ἀπαθανατίζειν. « Quam incantationem didici ibidem in exercitu a quodam medicorum, Zamolxidis sectatorum, qui et immortalitatem asserere dicuntur. »

(90) *Σώγχιδι*. Forte rectius *Σώγχιδι*, a nomine *Σώγχις*. SYLVBURG.

(91) *Κορούφιδι*. « Corrige *Χονούφιδι*. Ita Ægyptius ille sophus dicitur Plutarcho in libro *De genio Socratis*, et ita dici debet: » inquit Menagius *Observat. ad Laertii Eudoxum*, lib. viii, signi. 90.

(92) *Ἐν δὲ τῷ Περὶ ψυχῆς*. Per memoriæ lapsus hæc tribuit Clemens dialogo *De anima*, qua: occurrunt lib. x *De republica*, pag. 763: Σφᾶς οὖν, ἐπειδὴ ἀνικέσθαι εὐθὺς δεῖν ἵνα πρὸς τὴν Λάχεσιν. Προφήτην οὖν τινὰ σφᾶς πρῶτων μὲν ἐν τάξει διαστῆσαι· ἔπειτα λαθόντα ἐκ τῶν τῆς Λαχέσεως γονάτων κλήρους τε καὶ βίων παραδείγματα, ἀναβάντα ἐπὶ τι βῆμα ὑψηλόν, εἶπεν· Ἀνάγκη θυγατρὸς, κόρης Λαχέσεως, λόγος. « Illuc ergo animæ cum venerint, statim oportere ad Lachesis accedere: ubi illico propheta aliquis primum singulas disponit in ordinem, postea cum ex genibus Lachesis sortes, et vitarum exempla susceperit, sublime quoddam tribunal ascendens, sic fatur: Oratio Lachesis virginis, Necessitatis filie, » etc.

(93) *Πρὸς τοῦ βαρβάρου*. C. Ritterhusius not. in Porphyrium *De vita Pythagoræ*, his Clementis verbis laudatis, adjicit: Legendum πρὸς του β., quod valet πρὸς τινος: ut apud S. Paulum I Thess. iv, 6: Ἐν τῷ πράγματι valet ἐν τινι πράγματι. Sic enim legendum, ubi vulgo ἐν τῷ. »

(94) Ὁ Σόλων. Hæc infra recitat Clemens, paulo ante hujus libri finem, p. 355: item Justinus *M. Cohort. ad Græcos*, p. 71 edit. Oxon.; Eusebius *Præparat. evangel.* lib. x, cap. 4, p. 471; Cyrillus Alexandrinus *Contra Julianum*, lib. 1, p. 15; Theodoretus *Θεραπ.*, serm. 4, p. 437. In Platonis autem *Timæo* p. 1043 sic se habent: Καὶ τινὰ εἶπεν τῶν ἱερέων εὐ μάλα παλαιῶν· Ὁ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνας δεῖ παῖδες εἶσθαι, γέροντες δὲ Ἕλληνας οὐκ εἶσθαι. Ἀκούσας οὖν, Πῶς εἰ τοῦτο λέγεις; φάναι. Νέοι εἶσθαι, εἶπεν, τὰς ψυχὰς πάντες· οὐδεμίαν γὰρ ἐν αὐταῖς ἔχετε δι' ἀρχαίαν ἀλοχὴν παλαιὰν δόξαν, οὐδὲ μάθημα χρόνῳ πολὺν οὐδέν. « Tunc e sacerdotibus Ægyptiis quemdam grandem natu dixisse: O Solon, Solon, Græci pueri semper estis, nec quisquam e Græcia senex. Cur istud diceret, percontante Solone, respondisse sacerdotem: Quia juvenis semper vobis est animus, in quo nulla est ex vetustatis commemoratione prisca opinio, nulla cana scientia. »

A Ἐρμῆν οἶδεν ὄντα. Ἄλλὰ κἀν τῷ *Χαρμίδῃ* (89) ἠρῶν κας τινὰς ἐπιστάμενος φαίνεται, οἱ λέγονται: ἀθανατίζειν τὴν ψυχὴν. Ἱστορεῖται δὲ Πυθαγόρας μὲν Σώγχιδι (90) τῷ Αἰγυπτίῳ ἀρχιπροφήτῃ μαθητεύσαι· Πλάτων δὲ Σεχνούφιδι τῷ Ἡλιοπολίτῃ· Εὐδοξὸς δὲ ὁ Κνιδίος Κονούφιδι (91) τῷ καὶ αὐτῷ Αἰγυπτίῳ. Ἐν δὲ τῷ *Περὶ ψυχῆς* (92) Πλάτων πάλιν προφητεῖαν γνωρίζων φαίνεται, προφήτην εἰσάγων τὸν τῆς Λαχέσεως λόγον ἐξαγγέλλοντα, πρὸς τὰς κληρούμενας ψυχὰς προθεσπίζοντα· κἀν τῷ *Τιμαίῳ* τὸν σοφώτατον Σόλωνα μανθάνοντα εἰσάγει πρὸς τοῦ βαρβάρου (93). Ἔχει δὲ τὰ τῆς λέξεως ὡς· « Ὁ Σόλων (94), Σόλων, Ἕλληνες ὑμεῖς δεῖ παῖδες εἶσθαι· γέροντες δὲ Ἕλληνας οὐδέεις· οὐ γὰρ ἔχετε μάθημα χρόνῳ πολὺν. » Δημόκριτος γὰρ τὸν τῆς Βαβυλωνίου (95) λόγους ἠθικῶς πεποιεῖται· λέγεται γὰρ τὴν Ἀκικάρου (96)

(95) *Βαβυλωνίου*. Eusebius *Præparat. evangel.* lib. x, cap. 4, p. 472, a Clemente edoctus, hæc ait: Καὶ Δημόκριτος δὲ ἔτι πρότερον τοὺς Βαβυλωνίων λόγους ἠθικῶς πεποιεῖσθαι λέγεται. « Quin etiam ante Platonem, Democritum ferunt, Balyloniorum de moribus disputationes edidisse. » Laertius in *Democrito* meminit libri cui titulus hic fuit: *Περὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἱερῶν γραμμάτων*, *De sacris in Babylone litteris*.

(96) *Ἀκικάρου*. Reinesius *Var. lect.* lib. 1, cap. 22, ait: « Hic dignus vindice nodus, sed in quem nemo doctorum hactenus incidit, qui solveret. Democritum, quem vel κατ' ἐξοχὴν, vel ut ab equivoco, inter quos alius historicus, alius poeta, alius rhetor, cum discernent, Physicum appellarunt, ut est apud Varronem *De re rustic.* lib. 1, c. 4, et Plinium lib. xxviii, scripsisse περὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνι ἱερῶν γραμμάτων, e Diogene Laertio discimus. Ea cum « moralibus Babylonicis et expositione columnæ Acicari, » de quibus Clemens, eadem fuisse, vero simile est. Sed quis iste « Acicarus, » ejusque « columna? » Est inter ἀπαξ ἀναγνωσκόμενα in antiquitate, quantum ejus mihi cognitum est, universa: experiat tamen. Acoris quidam, qui et Accheres, inter Ægyptii reges fuit: Ægyptiis et Æthiopicis solemne, doctrinas suas sacras et sapientiam arcanam de naturalibus et civilibus symbolis, quibusdam figuris animalium aliarumque rerum sub-lunarium cælestis, seu litteris mysticis, in pyramidibus et obeliscis proponere: partem etiam in templorum adytis conservantur soli ejus custodes et doctores Ἀμμουνέας, seu sacerdotes, quorum in Solonis, Pythagoræ, Democriti, Platonis *Vita* nulla mentio. Isæ hinc ἀπόκρυφα Ἀμμουνέων γράμματα a Philone Byblio apud Eusebium *Præpar. evangel.* lib. x, cap. 4 appellatur. Præterea Democritum præterquam Chaldæam, Indiam et Persidem, etiam B Ægyptum perlustrasse, conversatum aliquandiu cum sacerdotibus, et cognitione scientiarum omnium divitem ab iis in Græciam rediisse, constat. Ex his non absurde videtur colligi posse, quæ illa « Acicari columna. » Acicarus Clementi non alius est, quam Acencheres. Babylon, de qua apud Diogenem, oppidum est Ægypti memoratum Straboni, lib. xvii, qui φρουρεῖον ἑρεμνόν ἄππellaτ: olim sita super Nilum, nunc cum Cairo uno muro inclusæ hoc nomine. Jac. de Vitruv. lib. iii *Hist. Hierosol.* A Bellonio paulo supra Cairum ponitur. De ea vero Diogenem et Clementem intelligi debere probat, quod sequitur apud eum, Democritum scripsisse περὶ τῶν ἐν Μερόῃ ἱερῶν γραμμάτων. Ἱερά γράμματα in solis Ægyptiorum rebus nominantur. Hæc ille. Steph. le Moyne *Var. sacr.* pag. 346, 347, hæc dicit: « Ab ista voce τρυψ. Ak-ker, vel Akiker, fluxit forsan vox, quæ occurrit apud Clementem Alexandr. *Strom.* 1, p. 303, ubi mentionem iugerit

στηλην (97) ἐρμηνευθεῖσαν τοῖς ἰβίοις συντάξει συγ-
γράμμασι. Κάστιν ἐπιστημηνασθαί παρ' αὐτοῦ (98),
«Τάδε λέγει Δημόκριτος, ὁ γράφωντος· ναὶ μὴν
καὶ περὶ αὐτοῦ, ἢ σεμνυόμενός φησί που ἐπὶ τῇ
κολυμβήτῃ· ἢ Ἐγὼ (99) δὲ τῶν κατ' ἑμαυτὸν ἀνθρώ-
πων γῆν πλείστην ἐπεπλανηράμην, ἰστορέων τὰ
μάλιστα· καὶ ἀέρας τε καὶ γέας (1) πλείστας
εἶδον· καὶ λογίων ἀνθρώπων πλείστων ἐσθήκουσα (2)
καὶ γραμμένων (3) συνθέσιος (4) μετὰ ἀποδείξιος
οὐδὲ (5) κῶ με παρήλλαξεν, οὐδ' οἱ Αἰγυπτίων καλεσ-
μένοι Ἀρπεδονάπται (6)· σὺν τοῖς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἐπ'
ἔτι ὀδῶνκοντα ἐπὶ ξεινῆς ἐγενήθη. » Ἐπῆλθε (7)
γὰρ Βαβυλωνία τε, καὶ Περσίδα, καὶ Αἴγυπτον, τοῖς
καὶ μάγοις καὶ τοῖς ἱερεῦσι μαθητεύων· Ζωροάστρην
ἔτι τὸν μάγον (8) τὸν Πέρσην ὁ Πυθαγόρας ἐδήλω-
σεν (9). Βίβλους ἀποκρύφους (10) τάνδρὸς τοῦδε οἱ τῆν

✱ P. 357 ED. POTTER, 304 ED. PARIS.

columnæ cujusdam « Akikeri. » Torsit locus iste
viro eruditio, Bochartum inprimis et Bogotium,
viro insignis. Existimavit Bochartus, per colum-
nam Acicari apud Babylonios erectam, in qua
nulla secreta continebantur sculpta, posteritati
transmittenda, fuisse עִרְרָהּ תִּרְכָּהּ columnam rem-
rum fundamentalium, radicalium, et dogmatum,
quorum cura homines deberet primo tangere, et
quæ præcipue deberent memorie commendare. Et
revera עִרְרָהּ apud Hebræos sunt radices, et fun-
damenta scientiæ, et articuli primarii religionis
Judæicæ. Arguta sane conjectura, et quæ forsân
multis eruditis et verisimilitudinis specie, et aucto-
ris nomine possent se commendare. Videant ta-
men, annon columna potius dicebatur עִרְרָהּ תִּרְכָּהּ
« columna exploratoris, » investigatoris, hominis,
qui operam totam suam impenderat, arcanis physi-
cis, moralis, et religionis vulgandis, referendis,
et cum omnibus lectoribus liberaliter communi-
candis. Nam apud Babylonios et Chaldæos
τοὺς עִרְרָהּ, « Akeker, » notat « indagatorem, » inquisi-
torem, ruspatoem, et qui, præteritis rebus vulgaribus
et notis, ad occulta se confert, et ut illa possit
evuere, nulli parci labori et diligentia. Hoc est
proprie עִרְרָהּ, עִרְרָהּ ἐρευνην, cum maxima conten-
tione aliquid « investigare. » Hæc ille. Porro librum,
« Αἰχίαρων dictum, » elidisse Theophrastum, refert
Laertius lib. v, seg. 50, ubi : « Qui, qualisve fuerit
Acicharus, dicere, non nostrum est, sed aruspis: »
inquit Menagius. Probabile est, eundem fuisse,
quem Strabo Achaicarum vocat lib. xvi, pag. 762,
ubi celebres μάντιες enumerans, memorat Amphiar-
aum, Trophonium, Persarum magos, Indorum gym-
nosophistas, etc., παρὰ δὲ τοῖς Βοσποροναῖς Ἀχαι-
καρον, « apud Bosporanos autem Achaicarum. »
Etenim apud Thracas, Scythasque fuisse, qui stu-
diis operam darent, constat exemplis Orphi et
Anacharsidis. Quinetiam Judæi tradunt, decem
Israeliticis tribus non solum in Persiam et Me-
diam, sed etiam in regiones ultra Bosporum abdu-
ctas fuisse. Democritus autem in omnes fere re-
giones, quæ suo tempore studiis florebant, discendi
causa peregrinatus fuisse dicitur : unde λόγους
Βαβυλωνίους, λόγους Χαλδαϊκούς, λόγους Φρύγιον, περὶ
τῶν ἐν Μερῶν, etc., edidisse memoratur.

(97) Στηλην. Notum est, antiquos, quæ posteris
tradi volebant, columnis insculpsisse. Unde Man-
etho apud Eusebium se, quæ refert, accepisse profi-
tetur ἐκ τῶν ἐν τῇ Σηριαδικῇ γῆ κειμένων στηλῶν,
ἐπὶ διαλέκτῳ καὶ ἱερογραφικῶς γράμμασι κεχαρ-
κτηρισμένων ὑπὸ Θεωδοῦ τοῦ πρώτου Ἰεραμοῦ, « a col-
umnis in Seriadica terra positis, ægra dialecto
sæcis litteris a Thout, primo Herma, insculptis. »
Paulo post p. 306 Clemens memorat κόσμου στή-
λας, quas Hercules ab Atlante accepit Hæc αὐτῶν

A morales libros scripsit Babylonicos: dicitur autem
Acicari, ✱ quam est interpretatus columnam, suis
scriptis adjunxisse. Atque ex ipso observari hoc
potest, ubi, « Hæc autem dicit Democritus, » scri-
bit. Quin etiam de seipso, de magna sua se jactans
doctrina, ait : « Ego ex iis, qui meo tempore fue-
runt, plurimas terras peragravi, ea quæ procul erant
remota inquirens, et aeris et terræ vidi regiones
plurimas, et homines doctos audivi plurimos, nec
in ducendis committendisque lineis, vel eorum, qui
apud Ægyptios Arpedonaptæ dicuntur, quisquam
me demonstrationum certitudine superabat, quibus
cum omnibus ad octoginta annos peregrinus ho-
spesque versatus sum. » Adiit enim Babylonem,
Persidem et Ægyptum, magorum et sacerdotum
se præbens discipulum. Zoroastrem autem magum

de re qui plura scire cupit, adeat Fabricii *Biblio-
thecæ Græcæ* lib. 1, cap. 11, sect. 3.

(98) Παρ' αὐτοῦ. Forte rectius παρ' αὐτῶ, « apud
eum. » SYLBURG.

(99) Ἐγὼ. Hæc Democriti verba recitavit Euse-
bius *Præparat. evangel.* lib. x, cap. 4, p. 472.

(1) Γέας. Γαλας, Euseb.

(2) Ἀνθρώπων π. ἐσθήκουσα. Ἀνδρῶν π. ἐπι-
κousα, Euseb.

(3) Γραμμένων. Γραμμένων, ms. Eusebii codex
in bibliotheca collegii D. Joannis Baptistæ asservatus.

(4) Συνθέσιος. Forte dativo casu legendum συν-
θέσει, « compositionibus. » SYLBURG. — Sed recep-
tam lectionem firmat Eusebius. Mox, inquit Syl-
burgius, οὐδὲς κω Ionicè dictum pro οὐδὲς πω,
« nullus dum, nemo adhuc. »

(5) Μετὰ ἀποδείξιος οὐδ. Μετὰ ἀποδείξιως
οὐδὲς με παρήλλαξεν, οὐδὲ Αἰγυπτίων οἱ καλούμενοι
Ἀρπεδονάπται, οἷς ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ὀδοῦκοντα
ἐπὶ ξεινῆς ἐγέν. Euseb. Μετ' ἀποδείξιως οὐδὲς κάμῃ
παρήλλαξεν, οὐτε Αἰγυπτίων οἱ καλούμενοι Ἀρπε-
δονάπται, οἷς ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ὀδοῦκοντα ἐπὶ ξεινῆς
ἐγέν. Ms. Joan.

(6) Ἀρπεδονάπται. Ἀρπεδονάπται indubi-
tante retinuit apud Eusebium Vigerus ejus editor,
non advertens hæc e Clemente petita esse. Est au-
tem verior lectio Ἀρπεδονάπται, unde factum Ἀρ-
πεδονάπται in codice Joan. Porro ἀρπεδονάπται ἄ-
πειν idem est, quod γραμμάς συντίθεσθαι in quo
his viris, utpote mathematicorum filii, præcipue
studium erat. Vigerus perperam ducit ab ἀραις,
πέδον et ἄπτω.

(7) Ἐπῆλθε. Hæc etiam Eusebium paulum mu-
tata in suam *Præp. evang.* transtulit : Ἐπῆλθε γὰρ
καὶ οὗτος Βαβυλωνία τε, καὶ τὴν Περσίδα, καὶ Αἴγυ-
πτον, τοῖς τε Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς ἱερεῦσι μαθη-
τεύων. « Adiit enim ille Babylonem, et Persidem,
et Ægyptum, Ægyptiis et sacerdotibus se discipu-
lum præbens. » Ubi pro Αἰγυπτίοις restituendum
ex Clemente μάγοις. Porro pro ἱερεῦσι μαθητεύων
codex Joan. exhibet ἱεραροῦσι μαθητῶν. Tatianus
p. 64 edit. Oxon. de Democrito ait : Ὁ τὸν μάγον
Ὀστανῆν καυχώμενος. « Qui de doctrina Ostanæ
magi se jactabat. »

(8) Ζωροάστρην τὸν μάγον. Ζωροάστρης ὁ Μῆδος
idem dicitur infra p. 354. Verum Strom. v, p. 599
seipsum appellat γένος Πάμφυλον, « genere Pam-
phylium. » Laertius in proœmio refert, Magorum
principem fuisse Ζωροάστρην τὸν Πέρσην, « Zoro-
astrem Persam. » Conf. de *Zoroastre Recognitiones
Clementis*, lib. iv, cap. 27; *Clementina*, homil. 9,
cap. 4, et utrobique Cotelerii notæ.

(9) Ἐδήλωσεν. Αρτίως ἐδήλωσεν, « amplus est, »
quod

(10) Βίβλους ἀποκρύφους. Plinius, lib. xxx,

Persam Pythagoras ostendit. Qui Prodicti haeresim persequuntur, gloriantur se arcanos libros hujus viri possidere. Alexander autem, in libro *De symbolis Pythagoricis*, refert Pythagoram ✕ fuisse discipulum Nazarati Assyrii (quidam cum existimant Ezechielem, sed non est, ut ostendetur postea), et vult praeterea Pythagoram Gallos audisse et Brachmanas. Clearchus autem Peripateticus dicit se nosse quemdam Judæum, cum quo versatus est Aristoteles. Heraclitus autem non humanitus, sed divinitus potius dicit apparuisse Sibyllam. Aiunt itaque Delphis in curia ostendi petram quamdam, super quam dicitur sedisse prima Sibylla, quæ ex Helicone venerat, educata a Musis, cum esset filia Lamiae Sidoniae. Serapion autem in versibus dicit ne mortuam quidem a divinandi arte cessasse Sibyllam; et id quidem, quod ex ea in aerem recessit post obitum, esse, quod in ominosis vocibus ac rumoribus divinat; ex eo autem, quod in terram mutatum est, corpore, exorta, ut consentaneum est, herba, quæcunque eam bestiae comedissent, cum in eo loco essent, scribit perfectam futuri cognitionem per exta hominibus significasse. Ejus

✕ P. 358 ED. POTTER.

quod C. quoque monuit. SYLBERG. — « Ita legebat Cyrillus, lib. III *Contra Julian.* pag. 87, uti constat non modo ex prolatis ibidem Clementis verbis, sed etiam ex sequentibus Cyrilli, qui Pythagoram appellat Zoroastris πανάριστον ζήλωτήν, » inquit eruditus Tatiani editor Oxon., p. 64.

cap. 1 : « Hermippus, qui de tota ea arte diligentissime scripsit, et vices centum millia versuum a Zoroastre condita, indicibus quoque voluminibus ejus positus, explanavit. » *Recognitiones* S. Clementis, lib. IV, cap. 27 : « Cham cuidam ex filiis suis, qui Mesraim appellabatur, a quo Ægyptiorum et Babyloniorum et Persarum ducitur genus, male compertam magicæ artis tradidit disciplinam : hunc gentes, quæ tunc erant, Zoroastrem appellaverunt, admirantes primum magicæ auctorem, cujus nomine etiam libri super hoc plurimi habentur. »

(11) *Προδικιον*. Prodicti hæreseos meminit postea Clemens Strom. III, pag. 458 et Strom. VII, p. 722. Ad verba et *Recognitionibus* Clementis modo laudata hæc adnotavit Cotelerius : « Conf. locum Clementis Alexandrini, lib. I *Strom.* pag. 304, de apocryphis Zoroastris libris circumlatis in Gnostica hæresi Prodicti, cum loco Porphyrii in *Vita Plotini* de libro adulterino Zoroastris nomine inscripto apud Gnosticos. »

(12) *Ναζαράτω τῷ Ἀσσυρίῳ*. Huetius *Demonstrationibus evangelicæ* propos. 4 hæc dicit : « Pro eo, quod legi debet Ζαράτω, perperam legitur Ναζαράτω, de vitiosa iteratione postremæ litteræ præcedentis. Zaratus autem est, quem Zabratum appellat Porphyrius in *Vita Pythagoræ*, et Zaratum Plutarchus lib. *Περὶ τῆς ἐν Τιμίῳ ψυχρορίας*. Atque hunc esse Zoroastrem, supra probavimus. » De hoc nomine confer quæ adnotavit Cotelerius ad *Recognit.* Clementis lib. IV, cap. 27; Cyrillus l. b. IV *Contra Julian.* qui ex Clemente sua transtulit, Zaran hunc virum appellat.

(13) *Κλέαρχος*..... *συνεγέρετο*. Hanc pericopen Eusebius transtulit in suæ *Præparationis evangelicæ* lib. II, c. 6, p. 410. Ipsa Clearchi verba, ex ejus lib. *De somno*, laudata reperies ejusdem libri c. 5.

(14) *Εἰδέραι*. Vigerus ad Euseb. « Dubium est, eumne sibi visum dicat, aut utcumque cognitum. »

(15) *Ἡράκλειτος*. Plutarchus hæc verba Heracliti

Α Προδικίου (11) μετιόντες αἴρουν αὐχοῦσι κεκτηθῆαι. Ἀλέξανδρος δὲ ἐν τῷ *Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων* Ναζαράτω τῷ Ἀσσυρίῳ (12) μαθητεῦσαι ἱστορεῖ τὸν Πυθαγόραν (Ἰεζεκιήλ τοῦτον ἠγοῦνται τινες· οὐκ ἔστι δὲ, ὡς ἔπειτα δηλωθήσεται), ἀκηκόεσθαι τε πρὸς τοῦτοις Γαλατῶν καὶ βραχμάνων τὸν Πυθαγόραν βρολεται. Κλέαρχος (13) δὲ ὁ Περιπατητικὸς εἰδέναι (14) φησὶ τινὰ Ἰουδαῖον, ὃς Ἀριστοτέλει συνεγέρετο. Ἡράκλειτος (15) γὰρ οὐκ ἀνθρωπίνως φησὶν, ἀλλὰ σὺν Θεῷ μᾶλλον Σιβύλλῃ πεφάνθαι (16). Φασὶ γοῦν ἐν Δελφοῖς (17) παρὰ τὸ βουλευτήριον δεῖκνυσθαι πέτραν τινα, ἐφ' ἧς λέγεται καθίζεσθαι τὴν πρώτην Σιβύλλαν, ἐκ τοῦ Ἑλικωνοῦ παραγενομένην, ὑπὸ τῶν Μουσῶν τραφεῖσθαι· ἔνοι δὲ φασὶν ἐκ Μαλιαίων ἀφικέσθαι, Λαμίας οὖσαν θυγατέρα τῆς Σιδῶνος (18). Β Ζαραπίων (19) δὲ ἐν τοῖς ἔπεισι, μηδὲ ἀποθανούσαν λῆξαι μαντικῆς φησὶ τὴν Σιβύλλαν· καὶ τὸ μὲν εἰς ἀέρα χωρήσαν αὐτῆς μετὰ τελευτὴν (20), τοῦτ' εἶναι τὸ ἐν φήμαις καὶ κληρόσι μαντευόμενον· τοῦ δὲ εἰς γῆν μεταβαλόντος σώματος, πῶς ὡς εἰκὸς ἀναφύεσθαι, ὅσα ἂν αὐτὴν ἐπινεμηθῆι θρέμματα, κατ' ἐπίνοιον δῆπουθεν γενόμενα τὸν τόπον, ἀκριβῆ τὴν δὲ τῶν σπλάγγων τοῖς ἀνθρώποις προσφαίνειν τῷ

de Sibylla affert lib. *De Pyth. oraculis* : Σιβύλλα, μαινομένη στόματι ἀγέλαστα καὶ ἀκαλλώπιστα καὶ ἀμύριστα φεγγομένη, χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῆ φωνῇ διὰ τὸν θεόν. « Sibylla furenti ore non titilla, neque exornata, aut unguentis oblita verba fundens mille annos voce pervadit, ejus dei opera, qui per eam loquitur. » Ex eodem libro sumptum est, quod sequitur de petra, quæ apud Delphos ostenditur. Sed ommissa sunt quedam ab Herveyo, sequitur enim post illud, a *Musis*, ὑπὸ τῶν Μουσῶν τραφεῖσθαι· « ἔνοι δὲ φασὶν ἐκ Μαλιαίων ἀφικέσθαι, Λαμίας οὖσαν θυγατέρα τῆς Σιδῶνος. At Plutarchus, εἰς Μαλεῶνα ἀφικέσθαι, Λαμίας οὖσαν θυγατέρα τῆς Ποσειδῶνος. Sic in Aldina editione : at interpres Gallicus eruditissimus nobis est sequendus, qui cum manuscriptis eum auctorem contulit : « Quidam autem aiunt ex Melea profectam illam, filiamque Lamiae fuisse, Neptuni filix. » Postremo et quæ ex Serapione proferuntur, ex eodem loco decerpia sunt. COLLECT.

(16) *Σιβύλλῃ πεφάνθαι*. Forte legendum Σιβύλλῃ φάναι. LOWTH.— Σιβύλλῃν legit etiam intorpres.

(17) *Φασὶ γοῦν ἐν Δελφοῖς*. Pausanias in *Phocicis* p. 629 edit. Hanov. : Πέτρα δὲ ἐστὶν ἀνίστασθαι ὑπὲρ ταύτης· ἐπὶ ταύτῃ Δελφοὶ σταδῶσαν φασὶν ἄσαι τοὺς χρησμοὺς ὄνομα Ἡροφίλην, Σιβύλλαν δὲ ἐπικλησὶν τὴν πρότερον γενομένην. Ταῦταίς ταῖς μάλιστα ὁμοίως οὖσαν ἀργαίαν εὐρσχοον, ἦν θυγατέρα Ἑλληνες Διὸς καὶ Λαμίας τῆς Ποσειδῶνος φασὶν εἶναι. « Supra eum porticum eminet saxum, in quo narrat Delphi stetit et oracula cecinisse valeum nomine Herophilen, cognomine Sibyllam, quæ tamen Sibylla longe ante vixit. Eam certe, ut quamvis aliam, longe vetustissimam comperi, quam Græci Jove et Lamia, Neptuni filia, natam ferunt, » etc.

(18) *Σιδῶνος*. Pro Σιδῶνος apud Pausaniam legitur Ποσειδῶνος, « Neptuni : » paterque Sibyllæ perhibetur Jupiter. Plutarchus quoque in lib. *Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα τὴν II*. Lamiam Neptuni filiam facit : ut monuit Joannes Opsopæus. SYL.— Conf. quo paulo superius dicta sunt.

(19) *Ζαραπίων*. H. ms. Ζαραπίων. SYLBERG.

(20) *Μετὰ τελευτῆς*. Malim cum articulo μετὰ τὴν τελευτῆν. LD.

μέλλοντος δήλωσιν γράφει· τὴν δὲ ψυχὴν αὐτῆς A
εἶναι τὸ ἐν τῇ σελήνῃ (21) φαινόμενον πρόσωπον
αὐταί. Τότε μὲν περὶ Σιδύλλης. Νουμάς (22) δὲ,
ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς, Πυθαγόριος (23) μὲν ἦν, ἐκ
ἁ τῶν Μωϋσέως ὠφελήθει, διεκώλυτεν ἀνθρωποειδῆ
καὶ ζωόμορφον εἰκόνα Θεοῦ Ῥωμαίους κτίζειν. Ἐν
γόνυ ἐκατὸν καὶ ἑβδομήκοντα τοῖς πρώτοις ἔτεσι,
κείους οἰκοδομούμενοι, ἀγαλμα οὐδὲν οὔτε πλαστὸν,
ὅσα μὴ γραπτὸν, ἐποίησαντο. Ἐπεδείκνυτο γὰρ
αἰσῶς ὁ Νουμάς δι' ἐπικρύψεως (24), ὡς οὐκ ἐφά-
ψασθαι (25) τοῦ βελτίστου δυνατὸν ἄλλως ἢ
μόνῃ τῷ νῷ. Φιλοσοφία τοίνυν, πολυωφελές τι χρῆ-
μα, πάσαι μὲν ἤχμασε παρὰ βαρβάρους, κατὰ τὰ
ἴδη διαλάμψασα· ὕστερον δὲ καὶ εἰς Ἑλλήνας κατ-
ῆλθεν. Προέστησαν δ' αὐτῆς Αἰγυπτίων τε οἱ προ-
φῆται, καὶ Ἀσσυρίων οἱ Χαλδαῖοι (26), καὶ Γαλατῶν
οἱ ἑρῴδαι, καὶ Σαρμαναῖοι (27) Βάκτρων, καὶ Κελτῶν
οἱ φιλοσοφῆσαντες, καὶ Περσῶν οἱ μάγοι, οἱ μὲν
γὰρ (28) καὶ Σωτῆρος προεμήνυσαν τὴν γένεσιν,
ἀπίστευτοι καθηγουμένου εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀφι-
κόμενοι γῆν· Ἰνδῶν τε οἱ γυμνοσφισταί, ἄλλοι τε
φίλοσοφοι βάρβαροι. Διττῶν δὲ τούτων τὸ γένος· οἱ
μὲν Σαρμαναῖοι (29), αὐτῶν, οἱ δὲ Βραχμᾶνες καλοῦ-

✕ P. 359 ED. POTTER, 305 ED. PARIS.

(21) Ἐν τῇ σελήνῃ. Plutarchus lib. *De his qui*
vult a Numine pun., p. 567 edit. Paris.: «Ἐλεγε δὲ
ὁ δαίμων τὴν φωνὴν εἶναι Σιδύλλης· φθεῖν γὰρ αὐτὴν
περὶ τῶν μελλόντων ἐν τῷ προσώπῳ τῆς σελήνης
πρὸς τὸ μὲν γινῆναι. » Dixit autem idem, eam esse Si-
byllæ vocem: quippe quæ in facie lunæ circumlata,
de futuris canat. »

(22) Νουμάς. Hæc etiam, usque ad illa verba, C
μόνῃ τῷ νῷ, in *Præp. evang.* lib. ix, c. 6, transtulit
Eusebius.

(23) Πυθαγόριος. Pythagoreus Euseb. Sic postea
Strom. v, p. 548: «Ὁ μὲν βασιλεὺς Ῥωμαίων» (Νου-
μάς ἵνομα αὐτῶν) Πυθαγόριος ὢν, etc. Plutarchus
Numæ, pag. 64 et aliis locis refert, Numæ instituta
Pythagoricis simillima fuisse: ἐξ ὧν καὶ μάλιστα
ἴσθον ἔσχεν ἡ σοφία καὶ ἡ παιδεία τοῦ ἀνδρός ὡς
Πυθαγόρα γεγονότος: « Unde perccebit præcipue
sapientiam hanc et eruditionem eum a Pythagora
accepisse. » Similia dicit Livius *Histor.* lib. i et
lib. xi, ubi erroneim de Numa Pythagoræ discipulo
ide manasse existimat, quod utrisque similia in-
stituta fuerint. Cicero *De oratore* lib. ii, cap. 37,
dicit Numam, Pythagoreum licet existimatum, ta-
men « annis permultis ante fuisse, quam ipse Py-
thagoras. » Et paulo post principium lib. iv *Tusc.*
quæst., cum dixisset, « Pythagoram fuisse in Italia
temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam libe-
ravit; » nonnullis interjectis, hæc adjicit: « Quin-
d etiam arbitror propter Pythagoreorum admiratio-
nem, Numam quoque regem, Pythagoreum a po-
terioribus existimatum: nem cum Pythagoræ dis-
cipulum et instituta cognoscerent, regisque ejus
equitatem et sapientiam a majoribus suis accepis-
sent, ætates autem et tempora ignorarent propter
vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pytha-
goræ auditorem fuisse crediderunt. » Dionysius Ha-
licarnassensis *Antiq. Roman.* lib. ii: Πολλοὶ μὲν οἱ
γράψαντες, ὅτι Πυθαγόρου μαθητῆς ὁ Νουμάς ἐγένε-
το, καὶ καθ' ὃν χρόνον ὑπὸ τῆς Ῥωμαίων πόλεως
ἀπαδείχθη βασιλεὺς, φιλοσοφῶν ἐν Κρότωνι διήγεν.
Ὁ δὲ χρόνος τῆς Πυθαγόρου ἡλικίας μάχεται, etc.
« Multi scribunt Numam fuisse Pythagoræ discipu-
lum: et quo tempore ad regnum Romanum voca-
tus est, apud Crotonem egisse, ac philosophiæ ope-
ram dedisse. Quod quidem ratio temporum non
patitur: quando non paucis annis, sed totis qua-

A autem animam existimat eam esse faciem, quæ
apparet in luna. Et hæc quidem de Sibylla. Numæ
autem, rex Romanorum, erat quidem Pythago-
reus; ex iis autem quæ a Moyse tradita sunt,
adjutus, prohibuit Romanis, ne homini aut ani-
mali similem Dei facerent imaginem. Cum itaque
centum et septuaginta primis annis templa ædifi-
carent, nullam imaginem nec effictam nec æpici-
tam fecere. Occulte enim eis indicarat Numæ,
quod id, quod est optimum, non alia ratione quam
sola mente ulli licet attingere. Philosophia ergo,
res quædam valde utilis, olim quidem floruit apud
barbaros, per gentes resplendens: postea autem
venit etiam ad Græcos. Ei autem præfuerunt et
Ægyptiorum prophete, et Assyriorum Chaldæi, et
B Gallorum Druidæ, et Samanæi Bactrorum, et Cel-
tarum ii qui philosophati sunt, et Persarum Magi,
qui quidem Servatoris quoque nostri ortum signifi-
caverunt, stella eos præcedente venientes in Judæam:
et Indorum Gymnosophistæ, et alii philosophi bar-
bari. Est autem duplex horum genus; alii enim ex
iis vocantur Sarmanæ, alii vero Brachmanes. Et
ex Sarmanis quidem, ii, qui appellantur Allobii,

tuor ætatis Pythagoras fuit Numæ posterior, sic-
ut e communibus historiarum monumentis com-
perimus. Nam hic circa medium sextæ decimæ
Olympiadis, Romæ regnum iiii: Pythagoras vero,
post quinquagesimam demum Olympiadem deivit
in Italia. Quin et validum argumentum habeo, tem-
pora non congruere cum iis, quæ de isto viro nar-
rantur, historiis, quia nondum erat Crotoniatarum
urbs, quando Numa Romam ad regnum accitus est.
Integro enim quadriennio post assumptum a Numa
principatum, Myscelus eam condidit, decimæ sep-
timæ Olympiadis anno tertio. » Paulo post, « Quod
si, » inquit, « licet meam opinionem proferre, vi-
dentur mihi qui hæc scripserunt, occasionem sum-
pisse duabus ex rebus confessis, Pythagoræ com-
moratione in Italia, sapientia Numæ uno omnium
ore celebrata; atque ita hæc contexuisse, et Nu-
mam fecisse Pythagoræ discipulum, non equi-
rentes, ut ego nunc, an eodem vixerint tempore. »
(24) Ἐπικρύψεως. Ἀποκρύψεως, Euseb. *Μοχ.*
δυνατὸν γλώστη (γλώσση codex Joann.) μόνη δὲ τῷ
νῷ. Ibid.

(25) Ὅς οὐκ ἐφ. De simulacris a Numa vetitis,
meminit etiam Plutarchus in Numa: cujus hæc
quoque ibidem verba sunt. H. SYLBURG. — Item
quod Numæ tempore « nec simulacris, nec templis
res divina constaret, » refert Tertullianus *Apol.* cap.
D 25 et *Ad Nation.* lib. ii sub finem.

(26) Χαλδαῖοι. Hesyichus, Χαλδαῖοι, γένος μάγων
πάντα γινωσκόντων.

(27) Σαρμαναῖοι. Cyrillus, lib. iv *Contra Julian.*:
Καὶ Γαλατῶν οἱ ἄρῳδαι, καὶ ἐκ Βάκτρων τῶν Περσι-
κῶν Σαρμαναῖοι, καὶ Κελτῶν οὐκ ὀλίγοι. « Et Gallo-
rum druidæ, et ex Bactris Persicis samanæi, et e
Celtis non pauci. » Quæ quidem, ut alia etiam non
pauca, e Clemente transtulit.

(28) Οἱ μὲν γὰρ. Magos ex Arabia profectos, re-
fert Justinus M. *Dialogo cum Tryphone*: « Ἀμα τῷ
γεννηθῆναι αὐτῶν, Μάγοι ἀπὸ τῆς Ἀραβίας παραγε-
νόμενοι, προσεκύνησαν αὐτῷ. » Simul ac in lucem
edebatur, magi, ex Arabia profecti, illum adora-
vere. » Hunc sequuntur Tertullianus et Epiphani-
us. Alii e Media, Parthia, Chaldæa, Mesopota-
mia venisse hos magos existimant. Conf. Montan-
cutius *Originum ecclesiasticarum* part. i, p. 206 seq.

(29) Σαρμάναι. Hi ab aliis Samanæi dicuntur.

neque urbes habitant, nec domus aut tecta habent: arborum autem induuntur corticibus, et glandes arborumque baccas comedunt, et aquam bibunt manibus; non nuptias, non liberorum norunt procreationem, quemadmodum ii, qui nunc vocantur Encratitæ, id est, «continentes.» Sunt autem etiam ex Indis, qui Buttæ parent præceptis, quem propter insignem virtutem ut deum honorarunt. Scythia autem erat etiam Anacharsis, qui scribitur Græcorum multis antecelluisse philosophis. Hellenicus autem scribit Hyperboreos habitasse ultra Riphæos montes, doceri autem ipsos justitiam, non vescentes ✕ carnibus, sed arborum fructibus. Li sexagenarios extra portas ducentes, tollunt de medio. Sunt autem etiam apud Germanos sacræ, quæ vocantur, mulieres, quæ fluviorum vortices prospicientes, fluentorumque sonitus ac circumvolutiones, futura conjiciunt et prædicunt. Eæ non permiserunt, ut ipsi cum Cæsare pugnarent antequam nova luna illuxisset. His omnibus Judæum genus est longe antiquius, et eam, quæ apud ipsos scriptis mandata

✕ P. 360 ED. POTTER, 305-306 ED. PARIS.

Origenes *Contra Celsum*, lib. 1, p. 19: Αἰγυπτίων οἱ σοφοί, ἢ τῶν παρὰ Πέρσας μάγων οἱ λόγοι, ἢ τῶν παρ' Ἰνδῶν φιλοσοφούντων Βραχμᾶνες, ἢ Σαμαναῖοι, καὶ οὕτω καθ' ἕκαστον τῶν ἔθνων. «Egyptiorum sapientes, aut Persarum magi doctiores, aut Indicorum philosophorum brachmanes, vel Samanæi, atque ita singularum gentium.» Porphyrius lib. 1v *De abstinentiâ*: Ἰνδῶν γὰρ τῆς πολιτείας εἰς πολλὰ νευσμημένης, ἔστι τι γένος παρ' αὐτοῖς τῶν θεοσώφων, οὓς γυμνοσοφιστὰς καλεῖν εἰώθασιν Ἕλληνας. Τούτων δὲ δύο αἰρέσεις· ἓν τῆς μὲν Βραχμᾶνες προσηλάνται, τῆς δὲ Σαμαναῖοι. «Indorum politia in plures partes cum sit distributa, est apud eos quoddam sacrarum sapientum genus, quos Græci gymnosophistas appellare consueverunt. Horum autem duæ sunt sectæ, quarum una Brachmanes, alteri vero Samanæi præpositi sunt.»

(30) Ἀλλόβιοι. Ὑλόβιοι, Silvicolæ, scribendum putavit Montacutius, *Originum eccles.* part. 1, pag. 171, ubi allatis Clementis nostri verbis, hæc addit: «Locus est insignis scriptoris πολυμαθεστάτου, quem intactum non possum præterire. Strabo in primis, e Megasthenis *Indicis*, philosophorum apud Indos distinctionem facit triplicem, vel duplicem saltem, ut essent vel «Campestres,» vel «Montani:» quorum alteri Bacchum, Herculem inprimis colebant alteri. Secundo, dividebantur in brachmanas et germanas. Postremo in brachmanas et bramas, vel pramas. Vocat autem germanas, non alios, quam quos sarmatas appellat Clemens. Instituta τῶν Ὑλόβιων, vel «Silvestrium,» ac «Montanorum,» erant, quæ describit idem Strabo: Τοὺς μὲν ἐντιμωτάτους Ὑλόβιους (et ita legendum apud Clementem, non ἀλλόβιους, quod doctissimus et diligentissimus Sylburgius non animadvertit) φησὶν ὀνομάζεσθαι ζῶντας ἐν ταῖς ὕλαις ἀπὸ φύλλων καὶ καρπῶν ἀγρίων· ἐσθῆτος δὲ φλοιῶν δένδρων, ἀφροδισίων χωρὶς καὶ οἴνου. Narrat autem, istorum præcipuos et colendissimos «Hylobios» nominari: quippe qui in silvis viverent, viticantes foliis et fructibus agrestibus, pro vestitu arborum corticibus utebantur, vino et venere abstinebant. Ascetarum et Scleragogarum vitam ita exercebant: quibus eos procul dubio Clemens eruditus ille admilasset, et non Encratitis, si ulli tum Ascetæ existissent.» De Brachmanum abstinentia conf. quæ infra dicit Clemens, *Strom.* 11, p. 451.

(31) Φλοιοῖς. H. ms., φλοιοῖς, accusat. casu. SYLB.

(32) Βούττα. Βούττα, uno τ, H. ms. SYLBURG.—

A μανοι. Καὶ τῶν Σαρμάνων οἱ Ἀλλόβιοι (30) προσ-αγορευόμενοι, οὗτε πόλεις οἰκοῦσιν, οὗτε στέγας ἔχουσι· δένδρων δὲ ἀμφιέννυνται φλοιοῖς (31), καὶ ἀκροδύρα σιτοῦνται, καὶ ὕδωρ ταῖς χερσὶ πίνουσι. Οὐ γάμον, οὐ παιδοποιεῖαν ἴσασι, ὥσπερ οἱ νῦν Ἐγκρατῆται καλοῦμενοι. Εἰσι δὲ τῶν Ἰνδῶν οἱ ταῖς Βούττα (32) πειθόμενοι παραγγέλμασιν, ἃν δι' ὑπερβολὴν σεμνότητος εἰς θεὸν (33) τετιμήκασιν. Σκῆτις δὲ καὶ Ἀναχάρσις ἦν· καὶ πολλῶν παρ' Ἕλλησι διαφέρων οὗτος ἀναγράφεται φιλοσόφων. Τοὺς δὲ Ὑπερβορέους Ἑλλάνικος ὑπὲρ τὰ Ῥίπαια θρησκεῖν ἱστορεῖ· διδάσκεισθαι (34) δὲ αὐτοὺς δικαιοσύνην, μὴ κρεωφαγοῦντας, ἀλλ' ἀκροδύρους χρωμένους. Τοὺς ἐξηκονταετείς (35) οὗτος ἐξω πυλῶν ἄγοντες, ἀφανίζουσιν. Εἰσι δὲ καὶ παρὰ Γερμανοῖς (36) αἱ ἱεραὶ καλούμεναι γυναῖκες, αἱ ποταμῶν δίναις προβλέπουσαι (37), καὶ βρυμάτων ἐλιγμοῖς καὶ ψόφοις, τεκμαίρονται καὶ προθεσπίζουσι τὰ μέλλοντα. Αὐταὶ γοῦν οὐκ εἴασαν αὐτοῖς τὴν μάχην θέσθαι πρὸς Καίσαρα πρὶν ἐπιλάμψαι σελήνην τὴν νέαν. Τούτων ἀπάντων πρесоῦτάτου μακρῶ τὸ Ἰουδαῖον (38) γένος·

Idem hic, quem alii Buddam, et mendose Bubbam vocant. Ratramnus *De nativitate Christi* cap. 3: «An certe Bragmanorum sequemur opinionem, ut quemadmodum illi sectæ suæ austriorem Buddam per virginis latus narrant exortum, ita nos Christum fuisse prædicemum?»

(33) Εἰς θεόν. Seu potius ὡς θεόν.

(34) Διδάσκεισθαι. Quamvis tolerari possit hæc vox, malim tamen ἀσχεῖν, quod habet Theodoretus *De curand. Græc. affect.* lib. 11, pag. 670, ubi, a Clemente doctus, hæc dicit: Καὶ γὰρ Ἕλλάνικος ἐν ταῖς ἱστορίαις ἔφη, τοὺς Ὑπερβορέους οἰκεῖν μὲν ὑπὲρ τὰ Ῥίπαια θρη, ἀσχεῖν δὲ δικαιοσύνην, μὴ κρεωφαγοῦντας, ἀλλ' ἀκροδύρους χρωμένους. «Hellenicus in historiis refert, Hyperboreos habitare quidem ultra Riphæos montes, exercere autem justitiam, non vescentes carnibus, sed arborum fructibus.»

(35) Τοὺς ἐξηκονταετείς. Similia de Massagetis refert Herodotus sub finem lib. 1, et de Sardoniis Tzetzes in *Lycophronis* vers. 796.

(36) Γερμανοῖς. Id memorat Cæsar *De bello Gallico* lib. 1, cap. 1: «Cum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat causam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias sortibus et vaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere: Non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam prælio contendissent.» Idem referunt Dio Cassius *Roman. hist.* lib. xxviii extremo, Polyænus lib. viii, cap. 23; Julius Cælius in *Vita Cæsaris*, et Plutarchus in *Cæsare* p. 712, quo loco, ut alias non semel, iisdem fere verbis, quibus Clemens noster, usus est: «Ἐπεὶ δὲ μᾶλλον αὐτοὺς ἡμεῖς τὰ μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν, αἱ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι, καὶ βρυμάτων ἐλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαίρονται, προθεσπίζουσι, οὐκ εὔστα μάχην τίθεσθαι πρὶν ἐπιλάμψαι νέαν σελήνην. «Magis adhuc Germanorum animos fregerunt vaticinationes sacrarum mulierum, quæ fluviorum vorticibus inspicis, et ex fluentorum circumvolutionibus et sonitibus conjicientes, futura prædicebant, non sinentes pugnam inire antequam nova luna exorta esset.»

(37) Προβλέπουσαι. Rectius προσβλέπουσαι. SYLB.— Quam emendationem firman, quæ modo e Plutarcho allata sunt.

(38) Ἰουδαῖον. Judaicas antiquitates cæteris omnibus anteire, docuit etiam Fl. Josephus *Contra*

καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίαν ἔγραπτον γενομένην, προκατάρξαι τῆς παρ' Ἑλληνιστῶν φιλοσοφίας, διὰ πολλῶν ὁ Πυθαγόριος ὑποδείκνυσαι Φίλων (39). Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἀριστόδουλος (40) ὁ Περιπατητικὸς, καὶ ἄλλοι πλείους, ἵνα μὴ κατ' ὄνομα ἐπιὼν διατρίβω. Φανερώτατα (41) δὲ Μεγασθένης ὁ συγγραφεὺς, ὁ Σελεύκῳ τῷ Νικάτορι (42) συμβεβηκώς, ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Ἰνδικῶν ὡδε γράφει: « Ἀπαντα μὲν τοιαῦτα περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι: τὰ μὲν παρ' Ἰνδοῖς (43) ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλουμένων Ἰουδαίων. » Τινὲς δὲ μυθικώτερον τῶν Ἰδαίων (44) καλουμένων Δακτύλων σοφοὺς τινὰς πρῶτους γενέσθαι λέγουσιν: εἰς οὓς ἦτε τῶν Ἐφεσίων λεγομένων γραμματέων (45), καὶ ἡ τῶν κατὰ μουσικὴν εὐρεσις ῥυθμῶν ἀναφέρεται. Δι' ἣν αἰτίαν οἱ παρὰ τοῖς μουσικοῖς δάκτυλοι τὴν προσηγορίαν εἰλήφασιν. Φρύγες δὲ ἦσαν καὶ βάρβαροι οἱ Ἰδαῖοι δάκτυλοι. Ἡρόδωρος δὲ τὸν Ἰρακίαν, μάντιν καὶ φυσικὸν γεγόμενον, ἱστορεῖ παρὰ Ἀτλαντοῦ τοῦ βαρβάρου τοῦ Φρυγῶς διαδέχεσθαι τοῖς τοῦ κόσμου κίονας (46)· ἀνιτυγόμενον τοῦ μύθου, τὴν τῶν οὐρανίων ἐπιστήμην μαθήσει διαδέχεσθαι. Ὁ δὲ Βηρύτιος Ἑρμιππος Χείρωνα τὸν κένταυρον σοφὸν καλεῖ, ἐφ' οὗ καὶ ὁ τῆν Τιτανομαχίαν (47) γράψας, φησὶν, ὡς « πρῶτος οὗτος (48) εἰς τε δικαιοσύνην θνητῶν γένος ἤγαγεν, δεῖξας ὄρκων καὶ θυσίας ἱλαρὰς, καὶ σχήματα Ὀλύμπου. »

✕ P. 361 ED. POTTER.

Apionem, Justinus Martyr *Parænesi ad Græcos*, et Eusebium *Præparatione evangelicæ*. H. SYLBERG.

(39) Ὁ Πυθαγόριος.... Φίλων. Sic Sozomenus *Hist. ecclies.* lib. 1, cap. 12: Φίλων δὲ ὁ Πυθαγόρειος. Ubi hæc adnotavit Valesius: « In codice Fuketiano scriptum est Πυθαγόριος. Atque ita semper in optimis exemplaribus hoc vocabulum scriptum inveni. » Porro cur Sozomenus Philonem Pythagoriam nominaverit, nescio. Melius quidem iudicio, Platonium dixisset: siquidem de Philone ab antiquis dictum accepimus, « Ἡ Φίλων πλατωνίζει, ἡ Πλάτων φιλωνίζει, teste Hieronymo in libro *De scripturis ecclesiasticis*. » Sed Pythagoram etiam sectatus est Philo. Unde τῶν Πυθαγορείων ἱερώτατον θιασον, « sanctissimum Pythagoreorum chorum, » vocat in principio lib. *Περὶ τοῦ πάντα κενυθῶν εἶναι ἐλευθέρων*.

(40) Ἀριστόδουλος. Ejus verba Clemens infra recitat p. 342 ed. Paris.

(41) Φανερώτατα. Hoc commation usque ad hæc verba καλουμένων Ἰουδαίων, Eusebium in suæ *Præp. evang.* lib. viii, c. 6, p. 410 transtulit.

(42) Νικάτορι. Νικάνορι, Euseb. et Suidas, inquit Sylberg.

(43) Παρ' Ἰνδοῖς. Παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς, Euseb., ubi *in* ἐν Συρίᾳ, omisso τῇ articulo.

(44) Ἰδαῖων. De Idæis Dactyliis vise et Diodorum Siculum, pag. 145, et Plutarchi *Vitas*, p. 22. H. SYLBERG.

(45) Ἐφεσίων γραμματέων. De his Plutarchus *Sympos.* lib. vii, quæst. 5: Οἱ μάγοι τοὺς δαιμονιζόμενους κελεύουσι τὰ Ἐφέσια γράμματα πρὸς αὐτοὺς καταλέγειν καὶ ὀνομάζειν. « Magi dæmoniis veratos jubent ad se Ephesias litteras recensere et nominare. » Quales autem hæc litteræ fuerint, docet Clemens *Strom.* v, p. 508, ubi conf. quæ adnotata sunt.

(46) Κόσμου κίονας. Scilicet, « columnas, » in quibus, more antiquo, cælestium corporum motus inscripserat. Hinc de Atlante cælorum columnas

A est, philosophiam cœpisse ante Græcam, multis verbis 132 ostendit Philo Pythagoreus. Quinetiam Aristobulus quoque Peripateticus, et alii complures, ne in eis nominatim persequendis immorer. Apertissime autem scriptor Megasthenes, qui vixit cum Seleuco Nicator, scribit in tertio *Rerum Indicarum*: « Omnia quidem, quæ de natura dicta sunt a veteribus, dicuntur etiam ab iis, qui extra Græciam philosophantur, partim quidem apud Indos a Brachmanis, partim vero in Syria ab iis qui vocantur Judæi. » Quidam autem fabulosius ex iis, qui Idæi appellantur Dactyli, sapientes quosdam primum fuisse dicunt, ad quos et Ephesiarum, quæ dicuntur, litterarum, et eorum, qui sunt in musica, numerorum refertur inventio. Propter quam causam sunt appellati, qui sunt apud musicos, dactyli. Phryges autem erant et barbari Idæi Dactyli. Herodorus autem refert Herculem, cum esset vates et naturalis scientiæ studiosus, ab Atlante barbaro Phryge mundi suscepisse columnas. Qua fabula innuitur, eum cælestium scientiam ab illo didicisse. Hermippus autem Berylius vocat Chironem centaurum sapientem. De quo etiam dicit, qui scripsit *Titanomachiam*, quod « is primus universum ✕ mortalium genus ad justitiam duxit, indicatis jurisjurandi formulis, deorum lætis sacrificiis, et cæli figuris. » Ab eo instituitur Achilles, qui militavit ad Ilium. Hippo autem filia Centauri, Æolo conjuncta, docuit eum naturæ contemplatio-

humeris sustinente nata est fabula. Conf. quæ paulo superius de veterum στήλῃσι adnotata sunt.

(47) *Τιτανομαχίαν*. Multi dicuntur hujus operis auctores. Athenæus ideo lib. vii citat *Titanomachiam* scriptorem lib. ii, sive is fuerit Eumelus Corinthius, sive Arctinius, sive alio quocunque nomine vocari gaudeat. COLLECT.

(48) Οὔτος. Hi versus hoc modo scribendi sunt: . . . . . Οὔτος

Εἰς τε δικαιοσύνην θνητῶν γένος ἤγαγε, δειξας ὄρκων, καὶ θυσίας ἱλαρὰς, καὶ σχήματ' Ὀλύμπου.

Pro θυσίας ἱλαρὰς Heinsius scripsit θυσίας ἱεράς, « sacrificia sacra. » Vocem ἱλαρὰς in sua versione omisit Hervetus interpres. Verum nil mutandum, vel omittendum. Intelligit enim sacrificia, quibus sperabant deos reddere ἱλαροὺς, « propitios. » Est enim ἱλαρὸς Hesychie ἁλως, ἁλως. Quinetiam ipsi deorum cultores sacrorum tempore ἱλαροί, « hilares, » erant, genioque indulgebant, et hymnos cantabant; atque his artibus deos ἱλαροὺς et ἁλούς faciebant. Quo spectant, quæ refert Athenæus lib. viii, cap. 16, pag. 363: Τὰς δὲ εὐωχίας ἐκάλουν οὐκ ἀπὸ τῆς ὀχῆς, ἣ ἐστὶ τροφή, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ κατὰ ταῦτα εὐ ἔχειν, εἰς ἃς δὴ συνιόντες οἱ τὸ θεῖον τιμῶντες, καὶ εἰς εὐφροσύνην καὶ ἀνεσιν αὐτοὺς μεθιέντες, τὸ μὲν ποτὸν μέθυ, τὸν δὲ τοῦτο δωρησάμενον θεὸν Μεθυμναῖον, καὶ Ἀναῖον, καὶ Εὐῖον, καὶ Ἰήιον προσηγόρευον: ὡσπερ καὶ τὸν μὴ σκυθρωπὸν καὶ σύννον ἱλαρὸν, διὰ καὶ τὸ δαιμόνων ἡλεων ἤϊστον γίνεσθαι ἐπιφωνοῦντες ἡ ἡ. Ὅθεν καὶ τὸν τάπον, ἐν ᾧ τοῦτο ἐπραττον, ἱερὸν ὠνόμαζον. Ὅτι δὲ τὸν αὐτὸν ἡλεων καὶ ἱλαρὸν ἔλεγον, δηλοῖ Ἐπιππος, etc.

« Εὐωχίας quidem, non ab ὀχῇ, quo vocabulo indicator alimentum, nuncupantur; sed ab εὐ ἔχειν, quod in iis bene se haberent. Nam ad epulas convenientes, primum deos venerabantur, deinde ad animi remissionem et hilaritatem sese traducebant, potum quidem μέθυ appellantes, ejusque largitorem deum Methymnæum, Lyæum, Evium, Ieiuni: quemadmodum et ἱλαρὸν, minime tristem hominæm,

nem, patris sui scientiam. De Hipponne autem testatur quoque sic Euripides :

οικήσασα Αἰόλω, ἐδιδάξατο αὐτὸν τὴν φυσικὴν θεωρίαν, τὴν πατριον ἐπιστήμην. Μαρτυρεῖ καὶ Εὐριπίδης περὶ τῆς Ἴπποῦς ὧδε πῶς :

*Divina quæ primum quidem præ sagiit
Oraculis, nec non per ortus siderum.*

Apud hunc Æolum, Ulysses post Trojam captam hospitio excipitur. Observa mihi tempora ad comparisonem ætatis Moysis, et antiquissimæ, quæ ejus tempore fuit, philosophiæ.

Α Παρὰ τοῦτω Ἀχιλλεὺς παιδεύεται, ὅ ἐπ' Ἴλιον στρατεύσας. Ἰππῶ δὲ, ἡ θυγάτηρ τοῦ κενταύρου, συν-

*Ἡ πρῶτα μὲν τὰ θεῖα προδμυτευόσατο
Χρημοῖσιν, ἡ δὲ ἀστέρων ἐπανατολάς (49).*

Παρὰ τῷ Αἰόλω τοῦτω Ὀδυσσεὺς μετὰ τὴν Ἴλιον ἄλωσιν ξενίζεται. Παρατῆρει μοι τοὺς χρόνους εἰς σύγκρισιν τῆς Μωσέως ἡλικίας, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀρχαιοτάτης φιλοσοφίας.

CAPUT XVI.

Præter philosophiam, aliarum etiam artium inventores fere barbaros fuisse.

Non solius autem philosophiæ, sed etiam omnium fere artium fuere inventores barbari. Primi itaque Ægyptii astrologiam ad homines deduxere. Similiter autem etiam Chaldæi. Ægyptii rursus et lucernas primi accendere docuerunt, et annum in menses duodecim dividerunt, et in templis cum mulieribus coire prohibuerunt, neque ad sacra ab uxore illotis adeundum esse, lege sanxerunt. Et rursus inventores fuere geometriæ. Sunt autem, qui dicunt Cares eam, quæ ex astris colligitur, invenisse præscientiam. Avium autem volatus primi Phryges observarunt. Aruspicinam autem seu extispicinam perfecte tenuerunt Tusci, vicini Italiæ. Isauri autem et Arabes auguriis studuere, sicut Telmisenses ei, quæ per somnia fit, divinationi. Etrusci tubam, et Phryges tibiam excogitavere. Phryges enim erant

Οὐ μόνον δὲ φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ πάσης σχεδὸν τέχνης εὐρεταὶ βάρβαροι (50). Αἰγύπτιοι (51) γοῦν πρῶτοι ἀστρολογίαν εἰς ἀνθρώπους ἐξηγεῖσαν ὁμοίως δὲ καὶ Χαλδαῖοι. Αἰγύπτιοι λύχνους τε αὐ καίειν πρῶτοι κατέδειξαν (52), καὶ τὸν ἐνιαυτὸν εἰς δώδεκα μῆνας διεύλον, καὶ ἐν ἱεροῖς μισγεσθαι γυναίξιν (53) ἐκώλυσαν, μηδ' εἰς ἱερὰ εἰσιέναι ἀπὸ γυναικὸς ἀλούτους ἐνομοθέτησαν. Γεωμετρίαν τε αὐ εὐρεταὶ γεγόνασιν (54). Εἰσὶν δὲ οἱ Κάραι τὴν δι' ἀστέρων πρόγνωσιν ἐπιτενονηθέναι λέγουσιν. Πήσεις δὲ ὀρνίθων παρεφύλαξαντο (55) πρῶτοι Φρύγες. Καὶ θυτικὴν ἤχρῖθωσαν Τοῦσκοι (56), Ἰταλίας γέιτονες. Ἰσαυροὶ δὲ καὶ Ἀραβεὶς ἐξεπόνθησαν τὴν οἰωνιστικὴν (57), ὡσπερ Τελμισεῖς (58) τὴν δι' ὀνείρων μαντικὴν. Τυρρῆνοὶ (59) σάλπιγγα ἐπενόησαν, καὶ Φρύγες αὐλὸν· Φρύγες γὰρ ἦσθη Ὀλυμπός τε καὶ Μαρσούας. Κάδμος (60)

sed cum comitate gravem. Deum autem cum ἄλω, propitium, sibi esse cuperent, ἡ ἡ acclamabant : unde templum, in quo hæc faciebant, ἱερὸν vocabant. Quod vero ἄλω et ἱερὸν eodem sensu dicerent, ostendit Ephippus, et c. Hujusmodi sacrificium est, quo Græci Homerici Apollinem iratum placant, *Iliad. A.*

(49) *Ἐπανατολάς.* Forte rectius ἐπαντολῆς, vel Dorice ἐπαντολᾶς, gen. casu. *Sylburg.* — Sumpta autem hæc sunt e quadam Euripidis tragœdia, quæ jam non exstat.

(50) *Βάρβαροι.* Hinc de Celso Origenes lib. 1, pag. 5, ait : Ἐξῆς βάρβαρόν φησιν ἄνωθεν εἶναι τὸ δόγμα, δηλονότι τὸν Ἰουδαϊσμόν, οὗ Χριστιανισμὸς ἤρτηται. Καὶ εὐγνώμως γε οὐκ ὀνειδίζει ἐπὶ τῇ ἀπὸ βάρβαρων ἀρχῇ τῷ λόγῳ, ἐπαινῶν ὡς ἱκανοὺς εὐρεῖν δόγματα τοῖς βάρβαροις. « Deinceps ait, sectam hanc ab origine esse barbaram, nimirum Judaicum intelligens, cum quo Christianismus conjunctus est. Et merito non vituperat originem barbaricam, quandoquidem in ipso sermonis initio laudat barbaros, ut inventores dogmatum. » Tatianus idem argumentum copiose tractavit principio *Orat. ad Græcos*, quem Clemens fere κατὰ πόδας secutus est. Ποῖον γὰρ ἐπιτηδεύμα παρ' ἡμῶν τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ βάρβαρων ἐκτήσαστο; « Quod enim, inquit, apud vos studium, non a barbaris traxit originem? » pag. 2. Deinde Telmissensibus tribuit τὴν δι' ὀνείρων μαντικὴν, Caribus τὴν δι' ἀστέρων πρόγνωσιν, Phrygiibus et Isauris πήσεις ὀρνίθων, reliqua ut præteream, quæ apud ipsum legi possunt. Conf. etiam Theodoretus *De curandis Græc. affect.* pag. 467. In quo opere a Clemente non pauca mutuatus est.

(51) *Αἰγύπτιοι.* Hanc de rerum inventoribus pericopen, usque ad hæc verba, Ἑλλήνες τὰ ἐπιτηδεύματα ἀφῆλθηται, recitavit in suæ *Præparationis evangel.* lib. 7, cap. 6, Eusebius ῥήμασιν αὐτοῦ, ut

ait ipse. Sunt tamen quæ omisit, quæque e suis locis in aliena transtulit. Conf. *Recognitiones Clementis* lib. v, cap. 20, quæque ibi de rerum inventoribus e mss. Regiis collegit Cotelerius; et *Plinius* lib. vii, cap. 56.

(52) *Αἰγύπτιοι ... κατέδειξαν.* Λύχνους τε αὐ αὐ abest a cod. Joan.) καίειν πρῶτοι κατέδειξαν Αἰγύπτιοι, Euseb.

(53) *Μισγεσθαι γυναίξιν.* Γυναίξιν μίγνυσθαι, Euseb. Dein, ἀπὸ γυναικῶν ἀλούτ. *Ibid.*

(54) *Εὐρεταὶ γερ.* Εὐρεταὶ οἱ αὐτοὶ γερ. Euseb.

(55) *Παρεφύλαξαντο.* Παρεφύλαξαν, Euseb.

(56) *Τοῦσκοι.* Hoc pro ὄσοι repositum ex Eusebio. *Sylburg.*

(57) *Ἐξεπόνθησαν τὴν οἰωνιστικὴν.* Ἐξεπόνθησαν τὴν ἰωστικὴν, cod. Joan. absque sensu.

(58) *ὡσπερ T.* ὡσπερ ἀμέλει T. Euseb.

(59) *Τυρρῆνοὶ.* Τυρρῆνοὶ δὲ Euseb. Τυρρῆνοὶ δὲ cod. Joan. Athenæus lib. iv, cap. 25 : Τυρρῆνων δὲ ἔστιν εὐρημα κέρατα τε καὶ σάλπιγγες. « Tyrrhenorum inventum sunt cornua, et tubæ. »

(60) *Κάδμος.* Cadmum litteras primum in Græciam intulisse, tradit etiam Herodotus lib. v, pag. 194; Diodorus Siculus pag. 140; Fl. Josephus pag. 917; Plutarch. ix *Sympos.*, 2. H. *Sylburg.* — Quibus addi poterunt, quæ congestit Fabricius, *Bibliothecæ Græcæ* lib. 1, cap. 23, sect. 2. Porro hanc de Cadmo periochen omisit Eusebius, ut etiam sequentia verba usque ad θάλασσαν ἐπλευσε, cod. Joan. Nihilominus ea, quæ ad Cadmum spectant, olim apud Clementem existisse, locuples testis est Cyrillus *Contra Julian.* lib. vii, pag. 231, ubi postquam dixerat, litteras a Judæis ad Phœnices descendisse, hæc addit : Παραδοῦναι δὲ τοῖς Ἑλλήνων παισὶ, Κάδμου δηλονότι παρ' αὐτοῖς γεγονότος, καὶ αὐτὰ δὲ διδάξαντος τὰ πρῶτα στοιχεῖα. Ταύτης ἰδίᾳ μὲνηται τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς *Στραωματεῦσι* Κλήμης, ἀνὴρ ἑλλόγιμος καὶ φιλομαθής, καὶ ἀναγνω-

ἢ Φοίνιξ ἦν, ὁ τῶν γραμμάτων Ἑλλήσιν εὐρετής, ὡς φησὶν Εὐφορος (61)· ὅθεν καὶ Φοινικῆτα τὰ γράμματα Ἡρόδοτος (62) κεκλήσθαι γράφει. Οἱ δὲ Φοίνικας καὶ Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι πρῶτους λέγουσιν· ἱατρικὴν δὲ Ἄπιν Αἰγύπτιον αὐτόχθονα, πρὶν εἰς Αἴγυπτον ἀφικέσθαι τὴν Ἰώ (63)· μετὰ δὲ ταῦτα Ἀσκληπιὸν τὴν τέχνην αὐξῆσαι λέγουσιν (64). Ἄτλας δὲ ὁ Λίβυς πρῶτος ναῦν ἐναυπηγήσατο, καὶ τὴν θάλασσαν ἐπλευσε. Κέλμις τε αὐτὸ καὶ Δαμναμενὴς (65) οἱ τῶν Ἰδαίων (66) δάκτυλοι, πρῶτοι σιδήρων εὐρον ἐν Κύπρῳ· ὁ δὲ ἄλλος Ἰδαῖος (67) εὐρε γίλαου (68) χρᾶσιν· ὡς δὲ Ἡσίοδος, Σκύθης. Καὶ μὴν

ἄμα τῶν Ἑλληνικῶν πολυπραγμονήσας βάθος, ὡς οὐκ ἔστι τάχα πρὸς αὐτοῦ. « Hos (Phoenices) illa Graecorum filiis tradidisse, cum Cadmus nimirum apud illos versatus, ipsa prima elementa docuisset. Clemens hujus historiae particulatim in *Stromatis* nemini, vir imprimis doctus et studiosum amans, qui Graecarum litterarum altitudinem, quantum forsitan ante illum pauci, perscrutatus est. » Theodoretus etiam ut alibi saepe, sic in his etiam Clementem nostrum secutus est, serm. 1 *De curand. Graec. affecti.* pag. 467, 468 : Καὶ τὰ γράμματα δὲ Φοίνικας εὐρηξάναι λογοποιοῦσιν οἱ Ἕλληνες, καὶ τὴν Κάδμου ταῦτα πρῶτον εἰς τὴν Ἑλλάδα κομισαί. Ἱατρικὴς δὲ ἀρετὴ τὸν Ἄπιν φασὶ τὸν Αἰγύπτιον, εἰς τὴν Ἀσκληπιὸν αὐξῆσαι τὴν τέχνην. Σκάφος δὲ πρῶτον ἐν Λιβύῃ ναυπηγηθῆναι λέγουσιν. « Memorat Graeci litteras a Phoenicibus inventas, Cadmum primum in Graeciam intulisse. Apin Aegyptium medicinae auctorem fuisse, eam vero postea auxisse Aesculapium ferunt. Navem primam in Libya faciam tradunt. »

(61) *Εὐφορος*. Reinesius *Var. lect.* lib. II, cap. 6, pag. 166 et 167, haec dicit : « Scimus autem non solum id praestitisse, sed etiam hoc effecisse confidimus, ut saepiuscule productis Strabonis et Plinii de Ephori *Heurematibus* testimoniis omni exceptione majoribus persuasi viri docti, Athenaeum, qui lib. IV, *Εὐφορον* ἐν τοῖς *Εὐρήμασι* laudat de tibis tragicis, Iysiodis et citharisteriis, itemque Clementem, qui lib. I *Strom.* *Εὐφορον* citat testem ejus, quod « Cadmus Phoenix litteras Graecis tradiderit, » emendare non ultra sunt tergiversati. Est enim *Εὐφορος* inter τοὺς κατεφευγμένους quoad εὐρήματα, *Εφορος* vero nemini controversus. Casaubonus *Animadvers.* ad Athenaei lib. superius dicti cap. 25, nondum se constituisse ait, siue Euphorus iste, qui de inventis priorum scripsit, notus omnibus historicis Ephorus, an alius. Audacter Vossius lib. III, pag. 285, lectionem in Athenaeo non esse mutandam, et habet igitur Euphorum *De inventis* alium ab Ephoro. Quid in hanc partem constituentiam sit, e dictis patet, nimirum mutandam esse lectionem editam in Athenaeo planissime, pariterque falsam in Clemente, videndumque ne entia praeter necessitatem multiplicentur. » Haec ille. Porro Clemens Euphorum vocat infra pag. 338, sed Ephorum pag. 334, 337, 351. *Εφορος* etiam hoc loco scribendum, dicunt Lipsius in *Annal.* Taciti cap. 11, Vossius Aristarchi lib. I, cap. 11, itemque Josephus Scaliger notis in Eusebii *Chronicon*.

(62) *Ἡρόδοτος*. Herodoti verba Terpsichores c. 58, haec sunt : Οἱ δὲ Φοίνικες οὗτοι οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπὸ μὲνοι, τῶν ἔσαν οἱ Γεφυραῖοι, ἄλλα τε πολλὰ, ἀψάσαντες ταύτην τὴν χώραν, εἰσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας, καὶ οὕτω γράμματα, οὐκ ἔοντα πρὶν Ἑλλήσιν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖν... Χρεώμενοι δὲ, ἐφάσαν, ὡς περὶ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερε, ἐσαγαγόντων φοινικῶν ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικῆτα κεκλήσθαι. « Phoenices isti, qui cum Cadmo advenerunt, quorum Gephyraei fuere, dum hanc regionem incolunt, cum alias multas doctrinas in Graeciam introduxe-

re, tum vero litteras, quae apud Graecos, ut mihi videtur, antea non fuerant. Quibus utentes, famam sparserunt, ut aequitas etiam postulabat, cum Phoenices eas in Graeciam introduxissent, Phoenicias esse nominandas. » Sunt etiam, qui φοινικῆτα γράμματα a Cretensibus dicta autumant, qui litteras a sese, ut dicebant, inventas foliis palmarum, quas Graeci φοίνικας vocant, inscribere consueverunt. Conf. Suidas v. *Φοινικῆτα γράμματα*, Apostolius cent. 20, prover. 29 ; Meursii *Creta* lib. IV, sub finem cap. 1.

(63) *Αὐτόχθονα ... τὴν Ἰώ*. Haec omisit Eusebius.

(64) *Τὴν τέχνην αὐξῆσαι λέγουσιν*. Αὐξῆσαι τὴν τέχνην ἱστοροῦσιν, Euseb.

(65) *Κέλμις τε αὐτὸ καὶ Δαμναμενὴς*. Apud Eusebium, *Τέλμις τε καὶ Δαμναμενὴς* οἱ τῶν Ἰουδαίων δάκτυλοι, πρῶτοι ἐν Κύπρῳ σιδήρων εὐρον. Trapezuntius, « Tolmentem vero et Damnameneum Judaeos in Cypro primos ferrum invenisse. » Atque ita Polydorus Virgilius in lib. *De inventis*. Clemens habet rectius, *Κέλμις τε αὐτὸ καὶ Δαμναμενὴς* οἱ τῶν Ἰδαίων. Apollonii scholiastes auctoris *Phoronidis* (id est, poematis nomen, quod citatur pag. 372), carmina citat, in quibus tres tantum Dactyli nominantur :

Κέλμις, Δαμναμενὴς τε μέγας, καὶ ὑπέρβιος
[*Ἀχιμῶρ.*
Celmis, Damnameneusque ingens, Acmonque superbus.]

Vide proverbium *Κέλμις ἐν σιδήρῳ*, de iis qui nimium sibi credunt. Sunt qui quatuor numerant, ait Greg. Gyraldus *Synt.* 1 : Salaminium, Damnameum, Herculeum et Acmonem. Plin. lib. VII, c. 56 : « Ferrum Hesiodus in Creta eos, qui vocati sunt Dactyli Idæi. » Itaque hic fortasse legendum erat ἐν Κρήτῃ, non ἐν Κύπρῳ. Sed et Strabo in lib. XIV scribit Telchinas, quos quidam et Corybantes putant ex Creta in Cyprum venisse, et primos ferrum, et aes operatos esse. Diod. Siculus lib. V, cap. 15, in loco, quem Berecynthum dicunt, Idæos Dactylos ignis usum et æris, ferrique naturam invenisse tradit. COLLECT. — *Τέλμης τε Δαμναμενὴς* codex Joan. Vera nomina esse *Κέλμις*, et *Δαμναμενὴς*, e veteri *Phoronidis* auctore constat. Eorumdem etiam multis in locis meminit Nonnus : et e multis dactylis, quos memorat Apollonii vetus scholiastes, duo praecipui sunt *Κέλμις* et *Δαμναμενὴς*.

(66) *Ἰδαίων*. Ἰουδαίων mendose Euseb.

(67) *Ὁ δὲ ἄλλος Ἰδαῖος*. At Eusebius : *Δέλας δὲ ἄλλος Ἰουδαῖος εὐρε χαλκῶν χρᾶσιν, ὡς δὲ Ἡσίοδος, Σκύθης*. Trapezuntius : « Aëris autem tincturam aut temperiem, qua robur accipit, Delam Judaeum comperisse, quamvis Hesiodus Delam ex Scythia fuisse asserat. » Plin. lib. VII, cap. 56 : « Aes conflare et temperare Aristoteles Lydum Scythem monstrasse, Theophrastus Delam Phrygem putat. » Scribe ergo : « Delas autem alius Idæus æris, » etc., quamvis de patria diversa sentiant. COLLECT. — *ἄλλος* habere ins. Palat., refert Sylburgius.

(68) *Χαλκῶν*. Χαλκῶν codex Joan.

Ac Thraces quidem primi eam, quæ ἄρπη vocatur, invenerunt: est autem incurvus gladius; et peltis primi usi sunt in equis. Similiter autem Illyrii quoque peltam invenerunt. Tuscanos aiunt plasticen excogitasse, Itanumque ✕ (Samnites is fuit) primo clypeum fecisse. Cadmus autem Phœnix primus invenit lapidicinam, et in monte Pancæo excogitavit auri metalla. Jam vero alia quoque gens, Cappadoces, primi invenerunt id, quod nablum appellatur, quemadmodum Assyrii quoque dichordon. Carthaginenses autem primi construxerunt quadrirēm: eandem extemporaneam, fabricatus est Bosphorus. Medea autem, Ætæ filia, Colchis, prima pilos tingere excogitavit. Quinetiam Noropes (est autem gens Pæoniæ, nunc autem appellatur Norica) æs elaborarunt, et primi ferrum purgarunt. Amycus, rex Bebrycum, lora pugilum, id est, cæstus, primus excogitavit; et Olympus Mysius in musica harmoniam Lydiam artificiose invenit, et qui vocantur Troglodytæ, sambucam ✕ P. 565 ED. POTTER.

(69) Ἄρπη. Hoc pro vulg. πάρμη repositum ex Euseb.: qua de re monuit et Brodæus *Miscell.* lib. 1, cap. 19, et Justus Lipsius *Saturn.* lib. 11, cap. 9, ubi ἄρπη esse Latinorum, et sicam, et ex Josepho et veteribus glossis docet idem Lipsius. SYLBURG. — Ex his postremis vocibus vides. ἄρπη restituendum esse. Eusebius quoque lib. *Evang. præpar.* 1x ἄρπη scribit, quem secutus Polydorus Vergilius falcem vocat, id est, ensem falcem, non falcem ruralem. Claudianus *De laud. Stilic.* lib. 1, v. 110, 111:

Non falce Gelonus
Non arcu pepulere Getæ.

Brodæus *Miscellan.* lib. 1, cap. 19. Vide et Justum Lipsium lib. 11, cap. 9, *Saturnal.* COLLECT. — Ἄρπη cod. Joan. Mox, πέλτην εὔρον pro πέλταν ἐξεύρον, Euseb.

(70) Τουσκανούς. Hoc Com. reposuit e Tatiano. Flor. editio et Eusebius divise habent τοὺς Κανούς. Samnites vero scutum invenisse, testatur etiam Athenæus, lib. vi extremo. SYLBURG.

(71) Σαμνίτης. Quæ fuerit armatura Samnitium, de qua C. Plinius lib. vii, cap. 20, *Natur. histor.* in literis diu multumque versati compertum habent. Clemens in *Stromatis* ait, «Itanum (Samnis is erat) post hominum memoriam primum fabricasse scutum:» quod et Eusebius *Evang. præpar.* x recitat. Non est ergo quod dubites aut apud Clementem legi oportere «Tritanum,» aut in Plinio «Itanum.» Quanquam de Latini gladiatoris nomine plus equidem Plinii vetustis exemplaribus, ejusque Metaphrastæ Solino, quam Græco librario fidei tribuendum censeo. Plinii verba subjeci: «Tritanum in gladiatorio ludo Samnitium armatura celebrem, fliumque ejus militem magni Pompeii.» Solinus vero adnotavit Tritanum gladiatorem armatura Samnitum fuisse. J. Parrhasius *Epist. ad Lupicipitem.* His adde Ciceronem i *De finibus*, hunc Lucilii versum proferentem:

Municipem Ponti, Tritani, centurionum.

Lege ergo, Τριτανόν τε (Σαμνίτης οὗτος ἦν,) π. θ. κατασκευάσαι, et Tritanum: (Samnis is erat) primum fabricasse scutum. COLLECT.

(72) Πάγκαιον. Euseb. Πάγγαιον, ut etiam Strabo, et alii. Mox idem Euseb. Καππαδόκαι, quod ignoscit etiam Stephanus. Mox, τὴν νάβλαν καλούμενην, Euseb. SYLBURG.

(73) Τὸν νάβλαν καλούμενον. Eusebius τὴν νάβλαν καλούμενην. Frequentiori in usu est νάβλας,

Ἐθρᾶκες πρώτοι τὴν καλούμενην ἄρπη (69) εὔρον· ἐστὶ δὲ μάχαιρα καμπύλη· καὶ πρώτοι πέλταις ἐπὶ τῶν ἵππων ἐχρήσαντο. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰλλυριοὶ τὴν καλούμενην πέλταν ἐξεύρον. Ἐτι φασὶ Τουσκανοὺς (70) τὴν πλαστικὴν ἐπινοήσαν, Ἰτανόν τε (Σαμνίτης (71) οὗτος ἦν), πρῶτον θυρεὸν κατασκευάσαι. Κάδμος γὰρ ὁ Φοινίξ λιθοτομίαν ἐξεύρε· καὶ μέταλλα χρυσοῦ τὰ περὶ τὸ Πάγκαιον (72) ἐπενόησεν ἄλλος. Ἡδὲ καὶ ἄλλο ἔθνος, Καππαδόκες, πρώτοι εὔρον τὸν νάβλαν καλούμενον (73), ὃν τρόπον καὶ τὸ εἰρηρδον Ἀσσύριοι. Καρχηδόνιοι γὰρ πρώτοι τετρήρη γατεσκεύασαν· ἐναυπηγήσεν δὲ αὐτὴν Βόσπορος αὐτοσχέδιον (74). Μήδειά τε, ἡ Αἰήτου, ἡ Κολχίς, πρώτη βαφὴν τριχῶν ἐπενόησεν. Ἄλλὰ καὶ Νώροπες (ἔθνος ἐστὶ Παιονικόν, νῦν δὲ Νωρικὸν (75) καλοῦνται) κατατεργάσαντο χαλκόν, καὶ σίδηρον ἐκάθηραν πρώτοι. Ἀμυκός τε, ὁ Βεβρυκῶν βασιλεὺς, ἱμάνας πυκτικῶς πρώτος (76) εὔρε· περὶ τε μουσικῆν (77) Ὀλυμπας ὁ Μυσὸς τὴν Λύδιον ἀρμονίαν ἐπιλωτέχνησεν· οἱ τε Τρωγλοδῦται καλούμενοι σαμβύκην εὔρον, ὄργανον

quam νάβλα, ut apud Athenæum lib. 11, νάβλα, εἶδος ὄργανον μουσικῶν, ἡ ψαλτήριον, ἡ κιθάρα. Diversum tamen esse a psalterio, conjicit ex Cicerone *De aruspicio resp.* et Quintiliano H. Stephanus. L. Cælius Rhodigin. lib. 1x, cap. 4, pro psalterio accipit; et quidam interpretes ex Hebræo I Paral. cap. 11, «et nablis et citharis concrepantes,» ἀναφωνούντες ἐν νάβλοις, καὶ κιθάραις. Ibidem, «nablis arcana cantabant,» ἐν νάβλαις περὶ τῶν κρυφίων. Vox ab Hebræo non multum discedit. Ovid. *De arte inertiū*, 111, 327:

Disce etiam duplici genalia nautia palma
Vertere...

Pollux lib. 11: Ἄλλὰ μὴν καὶ νάβλης μνημονεύεται Φιλῆμων· Ἔδει παρῆναι Παρμένων ἀυλητρίδα, ἡ νάβλην τιν'. Sic enim lego ex litterarum vestigiis scripti libri. COLLECT.

(74) Βόσπορος αὐτοσχέδιον. Eusebius, ὁ Βόσπορος αὐτόχθων. Trapezuntius («Quadrirēm a Carchedoniis primum factam fuisse, cujus architectus Bosphorus fuit.» Certe paulo ante medicinam invenisse dixit Ἀγύπτιον αὐτόχθονα, Ἀπim, «Ægyptium indigenam.» Plinius lib. vii, cap. 56: «Quadrirēm Aristoteles auctor est fecisse Carthaginienses.» COLLECT. — Vigerus ad Eusebium hæc adnotat: «Recte Eusebius Βόσπορος αὐτόχθων, ut paulo ante Ἄπim αὐτόχθονα dixerat. Clemens αὐτοσχέδιον legit, corrupte, ut videtur.» Quinetiam αὐτόχθων habere pal. ms., refert Sylburgius.

(75) Νῦν δὲ Νωρικὸν. Flor. edit. Νωρικόν, *durius*. SYLBURG. — Eusebius νῦν δὲ Νωρικόν. Trapezuntius: «Pannonæ, qui Noricum habitant, quos Noropes appellant, æris usum invenisse.» Stephanus *De urbius*: Νώρακος, πόλις Παιονίας, ὁ πολίτης Νωράκιος· ὡς Ἐπαφρόδιτος ἐν τοῖς Ὀμηρικαῖς φησιν, ὅτι γίνονται ἐν Παιονίᾳ σίδηρος, ὃς ἀκονηθεὶς λαμπρότατος ἐστίν, ἀφ' οὗ καὶ τὸ, νόροπα χαλκόν. Suidas s. v. Νώροψ, in eadem sententiam scribit, πόλιν Παννονίας Νώρακον, et Νώροπα ὡς εἰ τις εἴποι Νωράκιος. At Eustathius in illum locum *Iliad.* A, ἐδύσατο νόροπα χαλκόν, dici ait, νόροπα τὸν λαμπρότατον, διὰ τὸ στερεὸν τοῦ ὄραν. Item, ὁ μὴ εἶν ὄραν ἑαυτὸν. Certe ex Sirabone lib. vii, aliisque geographis constat Pannoniæ partem Noricos esse, vel eadem, secundum alios, finitimos. COLLECT. — Νωρικόν habet cod. Joan., ut etiam Pal.

(76) Πρώτος. Abest ab Euseb.

(77) Περὶ τε μουσικῆν. Vigerus ait: «Juvat Plinii locum ex lib. vii, cap. 56, ascribere: «Musicam,» inquit, «Amphion; fistulam et monaulon, Pan

μουσικόν. Φασί δὲ καὶ τὴν πλαιαν σύριγγα Σάτυρον εἶρῃν τὸν Φρύγα (78) · τρίχορδον δὲ (79) ὁμοίως καὶ τὴν διάτονον ἀρμονίαν Ἄγνην (80), τὸν καὶ αὐτὸν φρύγα · κρούματα δὲ Ὀλυμπον ὁμοίως τὸν Φρύγα · καθάπερ Φρύγιον ἀρμονίαν, καὶ μίξοφρύγιον, καὶ μίξολύδιον, Μαρσύαν, τῆς αὐτῆς ὄντα τοῖς προετημέλει χώρας · καὶ τὴν Δώριον Θάμυριν (81) ἐπινοῆσαι τὸν Θράξα. Πέρσας τε πρώτους ἀκηχόμεν ἀπήγησι, καὶ κλίτην, καὶ ὑποπόδιον ἐργάσασθαι · τοὺς τε Σιδωνίους (82) τρίχορον ναῦν κατασκευάσαι. Σικελοὶ τε, οἱ πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ, πρώτοι φόρυγγα εὔρον, οὐ καὶ τῆς κιθάρας λειπομένην · καὶ κρόταλα ἐπενόησαν. Ἐπὶ τε Σεμιράμειω βασιλείᾳ Αἰγυπτίων (83) εἰ βύσσινά ἱμάτια εὐρῆσθαι ἱστοροῦσιν · καὶ πρώτην ἐπιστολὰς συντάξαι (84) Ἀτοσσαν, τὴν Περσῶν βασιλεύσαν, φησὶν Ἑλλάνικος. Σκάμων (85) μὲν οὖν ὁ Μιτυληναῖος, καὶ Θεόφραστος ὁ Ἐφέσιος (86), Κῶδιππὸς τε ὁ Μαντινεὺς, ἔτι τε Ἀντιφάνης, καὶ Ἀριστοδήμος, καὶ Ἀριστοτέλης, πρὸς τοῦτοις δὲ Φλοστέφανος, ἀλλὰ καὶ Στράτων ὁ περιπατητικὸς ἐν τοῖς *Περὶ εὐρημάτων*, ταῦτα ἰσθόρησαν. Παρεμῆν δὲ αὐτῶν ὀλίγα εἰς σύστασιν τῆς παρὰ βαρβάρων

✕ P. 364 ED. POTTER, 308 ED. PARIS.

Mercurii ; obliquam tibiam Midas in Phrygia ; geminas tibias Marsyas in eadem gente ; Lydius modulos Amphion ; Dorios Thamyras Thrax ; Phrygios Marsyas Phryx ; citharam Amphion ; ut alii, Orpheus, ut alii, Linus ; septem chordis additis, Terpander ; octavam Simonides addidit, nonam Timotheus ; cithara sine voce cecinit Thamyras primus ; cum cantu, Amphion ; ut alii, Linus ; citharædica continua composuit Terpander ; cum tibiis canere voce Træzenius Dardanus instituit. C. Hic Thamyas Plinio dicitur, quem paulo post Thamyrium ex Clemente vocat Eusebius, cum Homero. »

(78) *Σάτυρον εἶρῃν τὸν Φρύγα*. Sequebatur in Græco Eusebii, *τρίχορδον δὲ ὁμοίως καὶ τὴν διάτονον ἀρμονίαν Ἄγνην, τὸν καὶ αὐτὸν Φρύγα*. Trapezuntius hæc tribuit Marsyæ cum mixophrygia harmonia, de qua paulo post, vertitque : « Marsyiam Phrygem trichordam diatonamque harmoniam et mixophrygiam. » Sed abest ab Eusebio illud, καθάπερ Φρύγιον ἀρμονίαν. Plinius Marsyæ Phrygi modulos Phrygijs accipios refert. Pollux autem lib. iv, c. 9 : *Μονόχορδον δὲ, Ἀράβων τὸ εὐρημα · τρίχορδον δὲ, ὅπερ Ἀσσύριοι πανδοῦραν ὀνόμαζον, ἐκείνων δ' ἦν τὸ εὐρημα*. Suidas, Ὀλυμπος, Μουσὸς αὐλητῆς, ἡγεμὼν γενόμενος τῆς κρουματικῆς μουσικῆς διὰ τῶν αὐλῶν. At Olympum alterum juniorem Phrygem facit. Exstat Olympi, ut musici insignis, nomen apud Basilium, orat. *πρὸς νέους*. Et δὲ τὰ Μαρσύου, ἢ τὰ Ὀλύμπου τῶν Φρυγῶν περιεργάζοντο κρούματα. « Quod si Marsyæ, vel Olympi, Phrygum musicorum, modos tentare voluissent. » Olympium perperam interpres et *Historicum dictionarium* scribunt. COLLECT.

(79) *Τρίχορδον δὲ ὁμοίως τὸν Φρύγα*. Hæc Sylburgius ex Eusebio restituit, quæ negligentes librarii in Clementis codicibus propter Φρύγα repetitionem omisisse videntur.

(80) Ἄγνην. Ἄγγιν cod. Joan. Sed Ἰγγιν restituendum esse indicantur Palmerius *Exercit. in Chron. marm. Arundel.*, p. 687, et Worthius, *Not. ad Tatian.*, p. 6. Plutarchus lib. *De musica* : *Κρούματα Ὀλυμπον πρῶτον εἰς τοὺς Ἑλληνας κομίσαι* · Ἰγγιν δὲ πρῶτον ἀλλήσαι, εἶτα τὸν τούτου υἱὸν Μαρσύαν, εἶτα Ὀλυμπον.

(81) Θάμυριν. Ita quoque Eusebius. Plinius vero lib. vii : « Lydius modulos Amphion, Dorios Thamyras Thrax. » Paulo post, *τρίχορον*, dicit Bro-

A instrumentum invenere musicum. Aiunt autem, obliquam quoque fistulam Satyrum invenisse Phrygem ; modos, Olympum similiter Phrygem ; quemadmodum Phrygiam harmoniam et mixophrygiam et mixolydiam, Marsyam, qui erat ejusdem regionis cum iis, qui ante dicti sunt ; et Doricam Thamyrim Thracem excogitasse. Persas quoque primos audivimus currum, et lectum, ✕ et pedum scabellum effecisse, et Sidonios triremem navem ædificasse. Siculi quoque, qui sunt juxta Italiam, primi invenere phormingem, quæ non multum differt a cithara ; et invenere crepitacula. Quinetiam tempore Semiramidis, regis Ægyptiorum, narrant inventas fuisse vestes hyssinas. Et primam composuisse epistolas Atossam, Persarum reginam, dicit Hellenicus. Scamon quidem Mitylæus et Theophrastus Eressius, 133 et Cydippus Mantineus, et præterea Antiphanes, et Aristodemus, et Aristoteles, quinetiam Philostephanus, et Strato quoque Peripateticus, in libris suis *De inventis*, hæc narrarunt. Ex his autem pauca adjeci ad confirmandum, ad res inveniendas idoneam et vitæ utilem naturam inesse barbaris ; a

dæus, corrigitque ex Eusebio *τρίκωπον*, id est, *τρίσκαλον*, lib. i *Miscell.*, c. 19. COLLECT.

(82) *Σιδωνίους*. Σιδωνίους Euseb., ubi mox *τρίκωπον ναῦν*, quod sequitur Brodæus loco citato. SYLB. — Sed *τρίχορον* æque in usu est.

(83) *Σεμιράμειω βασιλείᾳ Αἰγυπτίων*. Ex Eusebio lege βασιλείᾳ Ἀσσυρίων. Cum Eusebiana lectione consonant *Excerpta ms. Palatina* bibliothecæ, nisi quod habent, *ιατρικὴν δὲ, Ἄπιν Αἰγύπτιοι*· εἶτα μετὰ ταῦτα Ἄσκληπ. Dein, Τέλης pro Κέλις. Tum Δέλλας δὲ ἄλλοι Ἰδ. pro ὁ δὲ ἄλλος Ἰδ. Mox, Ἰλλυρικὸν pro Ἰλλύριοι. Dein, Κάδμος δ' ὁ Φοιν. λιθοτομίαν τε ... Mox, περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος. Dein, Καρχηδόνιοι δὲ πρώτοι. Tum, Βόσπορος αὐτόθων pro Βόσπ. αὐτοσχέδιον. Mox, νῦν δὲ Νωρικῶν, κατείρη. Dein, τὴν ἰδίαν ἀρμονίαν pro τὴν Αὐδίων ἀρμονίαν. Dein, Περσῶν βασιλίδα pro Περσῶν βασιλεύσαν. Denique, ἔτι τε καὶ Ἀντιφ. pro ἔτι τε Ἀντιφ. SYLBURG. — Eusebius, Σεμιράμειω, βασιλείᾳ Ἀσσυρίων, ἢ reginæ Assyriorum. » Sed ut præstent operas mutuas, quod est apud Eusebium, Θεόφραστος Ἐφέσιος, ex Clemente corrigendum est. Diogenes enim Eresius fuisse Theophrastum Aristotelis discipulum, auctor est. Σκάμμων, demum dicitur ab Eusebio Mitylæus ille. COLLECT.

(84) *Πρώτην ἐπιστολὰς σ*. Hæc Clemens a Tatiano didicisse videtur. Hic enim pag. 5 hæc dicit : *Καὶ ἐπιστολὰς συντάσσειν ἡ Περσῶν ποτε ἡγήσαμένη γυνή, καθάπερ φησὶν Ἑλλάνικος* · Ἀτοσσα δὲ ὄνομα αὐτῆς. « Atossæ feminae, quæ Persis olim imperavit, Hellenico teste, epistolarum compositio debetur. » Non quod illa primum epistolas scripserit, ut plerumque existimabant post Tatiani et Clementis interpretes viri eruditi, sed quod certam tabularum epistolarum formam docuerit. Conf. Dodwellus præfat. ad libellum *De ætate Phalaridis et Pythagoræ*.

(85) *Σκάμων*. Σκάμων. Euseb. Σκάμων Athenæus lib. xv, cap. 7 : *Σκάμων δ' ἐν πρώτῳ Περὶ εὐρημάτων*. « Scamo autem libro primo *De rerum inventis*. » Σκάμων apud Suidam etiam occurrit.

(86) Ἐφέσιος. Ἐφέσιος Euseb., ubi Vigerus ait : « Legendum Ἐφέσιος. Sic enim apud Diogenem Laertium legitur : et Stephanus *De urbibus*, Ἐρεσος, inquit, πόλις ἐν Λέσβῳ, ἐξ ἧς Θεόφραστος, Ἀριστοτέλους γνώριμος καὶ διάδοχος. Τὸ ἔθνικόν, Ἐρέσιος, καὶ Ἐρεσιεύς. »

quibus, in studiis et rebus exercendis, Græci magnam accepere utilitatem. Si quis autem vocem reprehendit barbaram : « Mihi » autem, inquit Anacharsis, « omnes Græci Scythice loquuntur. » Is autem erat, qui apud Græcos in admiratione est habitus, qui dixit : « Mihi indumentum est læna; cœna, lac et caseus. » Vidēs barbaram philosophiani, quæ facta, non verba profittetur. Apostolus autem dicit : « Sic et vos per linguam, si non recte significantem vocem dederitis, quomodo cognoscetur, quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes. Tot, verbi gratia, genera linguarum sunt in mundo, et nihil est vocis expers. Si ergo non novero vim vocis, ero loquenti barbarus, et loquens mihi barbarus. » Et, « qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. » Quin et sero ad Græcos accessit componendarum orationum doctrina, et scriptura. Et Alcæmon quidem, Perithi filius, Crotoniata, primus librum scripsit de natura. Alii autem Anaxagoram, Hegesibuli filium, Clazomenium, primum librum scriptum edidisse referunt. Modos autem poematibus primus χ adjecit, et Lacedæmoniorum leges numerosis versibus scripsit Terpander Antissæus. Dithyrambum autem excogitavit Lassus Hermioneus; hymnum Stesichorus Himeræus, choream Alcman Lacedæmonius; amatoria Anacreon Teius; ὑπόρρησιν (id est, canticum ad salandum accommodatum) Pindarus Thebanus. Et νόμους quos vocant, primos cecinit in choro et cithara Timotheus Milesius. Jam vero iambum quidem excogitavit Archilochus Parius; claudum autem iambum Hipponax Ephesius. Et tragædiam quidem Thespis Atheniensis, comædiam autem Sisarion Icaricus. Tempora horum tradunt grammatici. Longum autem fuerit ea accurate describere, cum ipse mox ostendatur Dionysius, nempe Bacchus, propter quem celebrantur et Dionysia et spectacula, esse Moyse posterior. Aiunt autem quæ in schola sunt orationes, et rhe-

χ P. 365 ED. POTTER, 308-309 ED. PARIS.

(87) *Εὐρετικῆς καὶ βιωφελούς φύσεως*. Excerpta ms. brevius εὐρετικῆς βιωφελείας. STILBURG.

(88) *Ὠφέλιγται*. Hactenus verba Clementis recitavit Eusebius.

(89) *Ἐμοὶ περιβλ.* In epistola Anacharsidis ad Hannonem inter epistolas Genævæ editas pag. 349 hoc effatum sic se habet : Ἐμοὶ μὲν περιβόλημα, χλαῖνα Σκυθική ὑπόδημα, δέρμα ποδῶν κοίτη δὲ, πᾶσα γῆ· δειπνον καὶ ἀριστον, γάλα καὶ τυρὸς, καὶ κρέας ὀπίπιν· πιεῖν, ὕδωρ. Cicero *Tuscul. quæst.* v, cap. 32 : « Illius (Anacharsidis) epistola fertur his verbis : Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est Scythicum tegmen; calceamentum, solorum callum; cubile, terra; pulpamentum, fames; lacte, caseo, carne vescor. »

(90) *Ἔργα*. Similia superior dixit *Pædagogi* initio.

(91) *Ὁ δὲ Ἀπόστολος οὕτω φησὶ· Καὶ ὁ ἴμ.* Rectius sic distinguendum, ὁ δὲ Ἀπόστολος, οὕτω, φησὶ, καὶ ἴμ. Nam οὕτω Pauli vox est. Quod Latine expressimus.

(92) *Εἰς τὴν*. Ἐστίν, apud Paulum. Mox, οὐδὲν αὐτῶν ἀφωνον. Dein, ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. Ibid.

(93) *Καὶ ὁ λαλ.* Scribe, καὶ, Ὁ λαλῶν, nam καὶ Clementis vox est. Quod Latine expressimus.

(94) *Λάσσος*. Lassum vocat etiam Tzetzes, Prolegomenis ad Lycophronem; *Τάσσο* mendose Sto-

ροις εὐρετικῆς καὶ βιωφελούς φύσεως (87)· παρ' ὧν Ἕλληνας τὰ ἐπιτηδεύματα ὠφέλιγται (88). Εἰ δὲ τις τὴν φωνὴν διαβάλλει τὴν βάρβαρον, « Ἐμοὶ δὲ, φησὶν ὁ Ἀνάχαρις, « πάντες Ἕλληνας Σκυθίζουσιν. Οὗτος ἦν ὁ παρ' Ἑλλήσι θουμασθεὶς, ὁ φήσα, « ἐμοὶ περιβόλημα (89) χλαῖνα· δειπνον, γάλα, τυρὸς. » Ὁρᾶς φιλοσοφίαν βάρβαρον, ἔργα (90) ἐπαγγελλομένην, οὐ λόγους. Ὁ δὲ Ἀπόστολος οὕτω φησὶν· « Καὶ ὑμεῖς (91) διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὐσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες. Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν εἶπιν (92) ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν ἀφωνον. Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος, καὶ ὁ λαλῶν ἐμοὶ βάρβαρος. » Καὶ, « Ὁ λαλῶν (93) γλώσση προσευχέσθω, ἵνα διερμηνεύη. » Ναὶ μὴ ὀφέ ποτε εἰς Ἑλληνας ἢ τῶν λόγων παρήλθε διδασκαλία τε καὶ γραφή. Ἀλκμαίων γοῦν ὁ Περιθίου, Κροτωνιάτης, πρώτος φυσικὸν λόγον συνέταξεν. Οἱ δὲ Ἀναξαγόραν ἠγῆσιδούλου, Κλαζομένιον, πρώτον διὰ γραφῆς ἐκδοῦναι βιβλίον ἱστοροῦσι. Μέλος τε αὐ πρώτος περιέβηκε τοῖς ποιήμασι, καὶ τοὺς Λακεδαιμονίων νόμους ἐμελοποίησε Τέρπανδρος ὁ Ἀντισσαῖος. Διθύραμβον δὲ ἐπενόησεν Ἀλάσσο (94) Ἐρμιονεύς ὕμνον Στησίχορος Ἱμεραῖος· χορείαν Ἀλκμάν Λακεδαιμόνιος· τὰ ἐρωτικὰ Ἀνακρέων Τηῖος· ὑπόρρησιν Πίνδαρος Θηβαῖος· νόμους τε πρώτους ἦσεν (95) ἐν χορῷ καὶ κιθάρα Τιμόθεος ὁ Μιλήσιος. Ναὶ μὴ Ἰαμβον μὲν ἐπενόησεν Ἀρχιλόχος ὁ Πάριος· χαλῶν δὲ Ἰαμβον Ἰππώννας ὁ Ἐφέσιος· καὶ τραγωδίαν μὲν Θέσπις ὁ Ἀθηναῖος, κωμῳδίαν δὲ Ἰσασαρίων (96) ὁ Ἰκαριεύς. Τοὺς χρόνους τούτων ταῖδες παραδίδοσι γραμματικῶν· μακρὸν δ' ἂν εἴη τούτους ἀκριβοῦμένον παραθέσθαι, αὐτοῦ δεικνυμένου τοῦ Διονύσου, δι' ὃν καὶ Διονύσια καὶ θεὰ (97), μεταγενεστέρου Μωϋσέως, ἢ αὐτίκα μέλα. Φασὶ δὲ καὶ τοὺς κατὰ διατριβὴν λόγους καὶ τὰ ῥητορικὰ ἰδιώματα εὐρεῖν, καὶ μισθοῦ συνηγορησαὶ πρώτον δικανικὸν λόγον εἰς ἔκδοσιν (98)

* I Cor. xiv, 9, 10, 11, 13.

bæus serm. 27, pro Λάσσον. Sed Λάσον cum simpliciter e eum appellat Diogenes Laertius l. i, seq. 42; χ onymus in descriptione Olympiadum, Olymp. l. viii; Aristophanis scholiastes ad *Vespas*, et ex eo Suidas, v. Λάσσο, ubi de eo hæc refert : Πρώτος δὲ οὗτος περὶ μουσικῆς ἔγραψε λόγον, καὶ διθύραμβον εἰς ἀγῶνα εἰσήγαγε, καὶ τοὺς ἐριστικοὺς εἰσηγήσατο λόγους. « Scripsit primus librum de musica; idemque auctor aliis fuit, ut dithyrambo certaret; et contentiosum dicendi genus in usum introduxit. » Conf. idem v. Κυκλοδιδάσκαλος.

(95) *Πρώτους ἦσε*. Forte πρώτος ἦσε, « primus cecinit. » STILBURG.

(96) *Ἰσασαρίων*. Scribendum potius *Σουσαρίων* quem primum Comædiæ inventorem apud Athenienses fuisse, testantur etiam Diomedes scholasticus et vetus auctor in proœmiis Aristophani præmissis. Eumdemque ante Pisistrati tempora comædiam invenisse, ex marmore Arundeliano constat.

(97) *Διονύσια καὶ θεὰ*. Forte Διονύσια ἢ θεὰ, ut sit : « obquem et Dionysia dictum id spectaculum, seu ii ludi. » STILBURG.

(98) *Εἰς ἔκδοσιν*. Antiquiores advocati orationes a se compositas tradebant reis ac litigantibus, qui pro se eas pronuntiabant. Qualis ea fuit, quam a Lysia oblatam Socrates recusavit. Cicero *De ora-*

γραφόμενον Ἀντιφώντα Φύλου (99), Ῥαμνούσιον, ἅς φησὶ Διόδωρος. Ἀπολλόδωρος δὲ ὁ Κυμαῖος πρῶτος τοῦ κριτικοῦ εἰσηγήσατο τούνομα, καὶ γραμματικὸς προσηγορεύθη. Ἔνιοι δὲ Ἐρατοσθένη τὸν Κυρηναῖόν φασιν· ἐπειδὴ ἐξέδωκεν οὗτος βιβλία δύο, («Γραμματικά») ἐπιγράψας. Ὀνομάσθη δὲ γραμματικὸς, ὡς νῦν ὀνομάζομεν, πρῶτος Πραξιφάνης Διονυσοφάνους, Μιτυληναῖος. Ζάλευκος τε ὁ Λοκρὸς πρῶτος ἰσθόρηται νόμους (1) ἵεσθαι· οἱ δὲ, Μίνω τὸν Διὸς ἐπὶ Λυγκείως. Οὗτος μετὰ Δαναὸν (2) γίνεται, ἑνδεκάτῃ (3) ἄνωθεν ἀπὸ Ἰνάχου καὶ Μωυσοῦ γενεᾶ, ὡς ὀλίγον ὑποβάντας εἴχομεν. Λυκούργος δὲ μετὰ πολλὰ τῆς Ἰλίου ἀλώσεως γεγονὼς ἔτη, πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατὸν πενήκοντα (4) νομοθετεῖ Λακεδαιμονίους· Σόλωνος γὰρ τοὺς χρόνους προειρήκαμεν. Δράκων δὲ, ὁ καὶ αὐτὸς νομοθέτης, περὶ τὴν τριακοστὴν καὶ ἑνάτην Ὀλυμπιάδα γεγονὼς εὐρίσκειται. Ἀντιλόχος δὲ αὖ, ὁ τοὺς ἱστορας πραγματευσάμενος ἀπὸ τῆς Πυθαγόρου ἡλικίας ἐπὶ τὴν Ἐπικούρου τελευταίην, γαμηλιῶνος δὲ δεκάτῃ ἰσταμένου γενομένην, ἔτη φέρει τὰ πάντα τριακόσια δώδεκα. Ἔτι φασὶ τὸ ἥρῳον (5) τὸ ἐξάμετρον Φανοθέαν, τὴν γυναῖκα Ἰκα-

✕ P. 366 ED. POTTER.

lore, lib. 1 : « Quinetiam cum ei (Socrati) scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in judicio uteretur, non invitus legit, et commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quanvis essent habiles, et apti ad pedem, quia non essent viriles; sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. »

(99) Φύλου. Scribe Σωφίλου, vel Σοφίλου. Erat enim Antiphon Sophili filius. Suidas. Ἀντιφῶν Σωφίλου, Ἀθηναῖος, τὸν δῆμον Ῥαμνούσιος· διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ οὐδὲς προγινώσκειται· ἀλλ' ὁμιος ἤρξε τὸ δικανικοῦ λόγου μετὰ Γοργίαν. « Antiphon, Sophili filius, Atheniensis, pater Rhamnusius; cujus magister quidem ignoratur, sed tamen post Gorgiam ejus dicendi generis, quod in causis forensibus versatur, auctor fuit. » Philostratus *De vitis Sophistarum* lib. 1, cap. 15, pag. 498 : Ῥητορικὴν δὲ τὸν Ἀντιφῶντα, οἱ μὲν οὐκ οἴσαν εὐρεῖν, οἱ δ' εὐρήμηνην αὐξήσαι· γενέσθαι· τε αὐτὸν οἱ μὲν αὐτομάτως σοφόν, οἱ δὲ ἐκ πατρὸς· πατέρα δὲ φασὶν αὐτὸν Σόφιλον. « Artem autem oratoriam, nondum existentem quidam Antiphonta invenisse, alii vero inventam auxisse aiunt. Nonnullique, nemine institute, doctum evasisse, pars a patre eruditum referunt. Patrem autem Sophilum illi fuisse aiunt. » Conf. Plutarchus *Vit. x Rhetorum* p. 832; Photius *Bibliothec.* p. 1452.

(1) Νόμους. Sc. Scriptos. Strabo de Locrensi-bus : Πρῶτος δὲ νόμοις ἐγγράπτοις πεπιστευμένοι εἰσι. « Primit leges scriptæ conceditæ sunt. » Marcianus Heracleotes :

... Οἱ δὲ Λοκροὶ
Ἐπιξερύριοι, κληῖστον κείνται Λοκροί.
Τούτους δὲ πρῶτους φασὶ χρήσασθαι νόμοις
Γραπτοῖσιν, οὓς Ζάλευκος ὑποθέσθαι δοκεῖ.

... Qui dicti sunt
Epizephyrii, prope jacent Lucri.
Hos autem primos aiunt legibus usos fuisse
Scriptis, quas Zaleucus illis subjecisse fertur.

(2) Μίνω τὸν Διὸς ἐπὶ Λυγκείως· οὗτος μετὰ Δαναὸν. Loci hujus restitutum debetur Paulo Leopardi, qui *Emendationum* lib. 11, c. 41, ex Ensebii *Chronico* lectionem suam petiit. Flor. edit. corrupte

toricas proprietates invenisse, et mercede advocatum fuisse, ac primum judiciale orationem alteri tradendam conscripsisse Antiphontem, Phylli filium, Rhamnusium, ut dicit Diodorus. Apollodorus autem Cumanus, primus critici nomen suscepit, et appellatus est grammaticus; nonnulli autem dicunt Eratosthenem Cyrenæum, quoniam is duos edidit libros, quos inscripsit *Grammaticos*. Nominatus autem est Grammaticus, ut nunc dicimus, primus Praxiphanes, Dionysophanis filius, Mitylenæus. Zaleucus vero Locrus primus scribitur leges tulisse: alii autem dicunt Minoem, filium Jovis, Lyncei tempore. Is fuit post Danaum, ✕ undecima generatione ab Inacho et Moysæ, ut paulo inferius ostendemus. Lycurgus autem, qui fuit multis annis post Trojam captam, centum et quinquaginta annis ante Olympiades tulit leges Lacedæmoniiis. Solonis vero tempus prius diximus. Dracon autem, qui ipse quoque fuit legislator, invenitur fuisse circa tricesimam nonam Olympiadem. Antilochochus autem, qui scripsit de omnibus viris doctis a Pythagoræ ætate usque ad mortem Epicuri, quæ fuit decimo Gæmellionis, complectitur totos annos trecentos duode-

sic habet, Μίνωτον διὸς πλυγκείως· οὗτος μὲν Δαναὸν... et corruptius interpres, « Menotum filium Diosepilyncei. » Nostram et Leopardi lectionem confirmat chronologia Clementis infra, p. 138. *Sylb.* — Eamdem emendationem firmat etiam ille, a quo Clemens hæc sumpsisse videtur, Tatianus, *Orat. ad Græcos*, cap. 63, p. 140, edit. Oxon.: Μίνως γὰρ, ὁ πάσης προῦχειν νομισθεὶς σοφίας, ἀγγιλοία τε καὶ νομοθεσία, ἐπὶ Λυγκείως, τοῦ μετὰ Δαναὸν βρασιλεύσαντος, γέγονεν, ἑνδεκάτῃ γενεᾷ μετὰ Ἰνάχου. Λυκούργος δὲ πολὺ γεννηθεὶς μετὰ τὴν Ἰλίου ἀλωσιν, πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατὸν νομοθετεῖ Λακεδαιμονίους. Δράκων δὲ περὶ Ὀλυμπιάδα τριακοστὴν καὶ ἑνάτην εὐρίσκειται γεγονὼς, Σόλων περὶ μ', Πυθαγόρας περὶ εβ'. « Minos igitur, qui omni genere sapientiæ excellere visus est, et ingenio clarus, et legibus latis, sub Lynceus, qui post Danaum regnavit, undecima post Inachum ætate floruit. Lycurgus multo post Ilii captivitatem natus, annis centum ante Olympiades Lacedæmoniiis leges præscripsit. Draco circiter tricesimam nonam Olympiadem nascitur, Solon circa quadragesimam, Pythagoras circa sexagesimam secundam. »

(3) Ἐνδεκάτῃ. Hervetus interpres legit ἐν δεκάτῃ, « in decima generatione. » *Sylburg.*

(4) Ἐκατὸν πενήκοντα. Tatianus, loco jam memorato, ἑκατὸν habet. Itaque deesse in Tatiano « quinquaginta » annos, putavit Jos. Scaliger, in *Chronicum* Eusebii scribens, ad annum ab Abrahamo *mcxxxii*. Econtra vero adnotat ad Tatianum Fronto Ducæus, « eundemex Clemente p. 328 Dieuchidam citasse : Διευχίδας γὰρ ἐν τετάρτῳ Μεγαρικῶν περὶ τὸ διακοσιοστὸν ἐνενηκοστὸν ἔτος ὕστερον τῆς Ἰλίου ἀλώσεως τὴν ἀκμὴν Λυκούργου φέρει· nimirum anno *mcxxv* ab Abrahamo, qui tantum quinquennio distat ab anno *mcxxx*, in quo Eusebii *Chronicum* vult Lycurgum floruisse; ut Tatiani lectio, quæ centum annis tantum vult eum præcessisse Olympiades, eum refert ad annum *mcxli*. Denique, apud Eusebium lib. x *De præpar. Evangel.*, cap. 3, pag. 294 eodem modo legitur, πολὺ μετὰ τὴν Ἰλίου γεννηθεὶς ἄλωσιν πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατὸν. Itaque nihil est necesse, ut annos illos quinquaginta textui Tatiani adjungamus. » Hæc ille.

(5) Ἡρῶν. De heroi inventionem memin. t' etiam

cim. Præterea aiunt Phanotheam, Icarii uxorem; invenisse heroicum hexametrum; alii vero The- min, unam ex Titanidibus. Didymus autem, in libro *De philosophia Pythagorica*, refert Theano Crotoniatidem, primam ex mulieribus esse philosophatam et scripsisse poemata. Græca itaque philosophia, ut aliqui quidem, casu utcunque et obscure veritatem, sed non omnem assequitur; ut alii autem volunt, instituta est a diabolo. Nonnulli autem universam philosophiam quasdam potestates e cælo delapsas inspirasse existant. Quod si non comprehendit quidem Græca philosophia veritatis magnitudinem, et est adhuc imbecilla ad mandata Domini exsequenda, at maxime regali quidem doctrinæ viam præparat, utcunque castigans, et mores prius formans, et ad suscipiendam veritatem confirmans eum qui opinatur esse Providentiam.

Αρίου, οὐ δὲ, Θέμιν, μιαν τῶν Τιτανίδων, εὐρεῖν. Διδυμος δ' ἐν τῷ *Περὶ Πυθαγορικῆς φιλοσοφίας* Θεανὴν τὴν Κροτωνιάτιν πρώτην γυναικῶν φιλοσοφῆσαι καὶ ποιήματα γράφει, ἱστορεῖ. Ἡ μὲν οὖν Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ὡς μὲν τινες, κατὰ περίπτωσιν ἐπήβολος τῆς ἀληθείας ἀμηγέτη, ἀμυδρῶς τε, καὶ οὐ πάσης, γίνεται· ὡς δὲ ἄλλοι βούλονται, ἐκ τοῦ διαδόλου τὴν κίνησιν ἴσχει. Ἐνιοὶ δὲ δυνάμεις τινὰς ὑποθεθεῖας ἐμπνεύσαι τὴν πᾶσαν φιλοσοφίαν ὑπειλήφασιν. Ἄλλ' εἰ μὲν μὴ καταλαμβάνει (6) ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τὸ μέγεθος τῆς ἀληθείας, ἐτι δὲ ἐξασθενεῖ πράττειν πᾶς κυριακὰς ἐντολάς, ἀλλ' οὖν γε προκατασκευάζει τὴν ὁδὸν τῇ βασιλικωτάτῃ διδασκαλίᾳ, ἀμηγέτη σωφρονίζουσα, καὶ τὸ ἥθος προτυπούσα, καὶ προστύφουσα εἰς παραδοχὴν τῆς ἀληθείας τὴν Πρόνοιαν δοξάζοντα.

CAPUT XVII.

De illo dicto Salvatoris: « Omnes qui me præcesserunt fures erant et latrones. »

At, inquit, scriptum est, « Omnes qui fuerunt ante adventum Domini, sunt fures et latrones ». Omnes ergo, qui in Logo sunt (hi autem sunt etiam, qui fuerunt ante susceptam a Logo carnem), exaudiuntur generaliter. Sed prophetæ quidem, ut qui a Domino fuerunt missi et inspirati, non erant fures, sed ministri. Dicit itaque Scriptura: « Misit sapientia servos suos, convocans cum alto præconio in craterem vini ». Philosophia autem non missa est a Domino, sed venit, inquit, furto surrepta, vel a fure donata. Aliquis igitur, sive potestas, sive angelus, qui veritatis ali-

Ναὶ, φασιν, γεγράφθαι, « Πάντες (7) οἱ πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου κλέπται εἰσὶ καὶ λησταί. » Πάντες μὲν οὖν οἱ ἐν Λόγῳ (οὗτοι δὲ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως), ἐξακούονται καθολικώτερον. Ἄλλ' οἱ μὲν προφηταί, ἅτε ἀποσταλέντες καὶ ἐμπνευσθέντες ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐ κλέπται, ἀλλὰ διάκονοι. Φησὶ γοῦν ἡ Γραφή: « Ἀπέστειλεν ἡ σοφία (8) τοὺς ἑαυτῆς δούλους, συγκαλοῦσα μετὰ ὑψηλοῦ κηρύγματος ἐπὶ κρατήρα οἴνου. » Φιλοσοφία δὲ οὐκ ἀπεστάλη ὑπὸ Κυρίου, ἀλλ' ἤλθε, φησὶ, κλαπίσα, ἢ παρὰ κλέπτου δοθεῖσα· εἶτ' οὖν δύναμις, ἢ ἄγγελος (9), μαθὼν τι τῆς ἀληθείας, καὶ μὴ κατα-

^a Joan. x, 8. ^b Prov. ix, 3.

Plerarchus lib. *Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα τὴν νῦν Πυθλίαν*, p. 621. Ἐνιοὶ δὲ καὶ πρῶτόν φασιν ἡρώων ἐνταῦθα (nempe ἐν τῷ τῶν Μουσῶν ἱερῷ) μέτρον ἀκουσθῆναι· Συμφέρετε περὶ αἰῶνοι, κηρὸν τε μέλισσαι. H. SYLBURG.

(6) *Εἰ μὲν μὴ καταλ.* H. ms. εἰ καὶ καταλαμβ.

(7) *Πάντες.* Respicit Christi dictum, Joan. x, 8: Πάντες, ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λησταί· ἀλλ' οὐκ ἔχουσιν αὐτῶν τὰ πρόβατα. Conf. quæ adnotata sunt ad principium *Strom.* II.

(8) *Ἡ σοφία.* Adjectum est ex præcedente com. Mox οἴνου abest a Proverb.

(9) Ἄγγελος. Clemens superius memoravit, nonnullos fuisse, qui diabolum philosophiæ auctorem existimarent, *Strom.* I, cap. 16, sublinem. Putarunt enim e veteribus non pauci, angelos malos sive feminarum amore captos, sive ut homines in errores traherent, varias illis artes ac disciplinas revelasse. Tatianus *Orat. ad Græc.*, p. 28, 29: Ὑπόθεσις δὲ αὐτοῖς τῆς ἀποστασίας οἱ ἄνθρωποι γίνονται. Διάγραμμα γὰρ αὐτοῖς ἀστροθεσίας ἀναδείξαντες, ὥσπερ οἱ τοῖς κύβοις παίζοντες, τὴν εἰμαρμένην εἰσηγήσαντο ἄλλαν ἄδικον. « Defectionis occasio ipsis et scopus sunt homines. Figuras enim positionis siderum hominibus ostendentes, tanquam in tesserarum ludo, fatum, rem prorsus iniquam, introduxerunt. » Hermias philosophus cum Tatiano editus, p. 213, 214: Δοκεῖ γὰρ μοι (σοφία) τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας. « Videtur enim mihi sapientia ab angelorum defectione principium habuisse. » Tertullianus *Apolog.* cap. 35: « Qui astrologos, et aruspices, et augures, et

magos de Cæsarum capite consultant, quas artes, ut ab angelis desertoribus proditas, et a Deo interdictas, ne suis quidem causis adhibent Christiani. » Idem *De idololatr.* cap. 9. « Angelos esse illos desertores, amatores feminarum, proditores hujus curiositatis (astrologia), proinde quoque damnatos a Deo. » Idem *De cultu femin.* lib. I, cap. 2: « Nam et illi, qui ea constituerunt, damnati in pœnam mortis deputantur: illi scilicet angeli, qui ad filias hominum de cælo ruerunt, ut hæc quoque ignominia feminæ accedat. Nam et cum materias quasdam bene occultas, et artes quasdam non bene revelatas, sæculo multo magis imperito prodidissent (siquidem et metallorum opera nudaverant, et herbarum ingenia traduxerant, et incantationum vires divulgaverant, et omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem designaverant), proprie et quasi peculiariter feminis instrumentum istud muliebris gloriæ contulerunt, lûmina lapillarum, quibus monilia variantur; et circulos ex auro, quibus brachia arctantur, et medicamenta ex succo, quibus lanæ colorantur; et illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia produciuntur. » Clemens postea *Strom.* v, p. 550: Οἱ ἄγγελοι ἐκεῖνοι, οἱ τῶν ἄνω κληρῶν εἰληφότες, κατὸλισθησάντες εἰς ἡδονὰς, ἐξείπον τὰ ἀπόρρητα ταῖς γυναιξίν, ὅσα τε εἰς γνώσιν αὐτῶν ἀφίχτο, χρυσπτόντων τῶν ἄλλων ἀγγέλων, μᾶλλον δὲ τηρούντων εἰς τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Conf. *Strom.* vi, p. 693: *Pædag.*, lib. III, c. 2 extremum, et quæ ibi adnotata sunt. Porro his aliisque hujusmodi opinionibus originem præbuisse videtur Enochi liber supposititiis, qui *Spicileg. Patrum* sæc. I a Joan. Grabio editi pag.

μείνας ἐν αὐτῇ, ταῦτα ἐνέπνευσε καὶ κλέψας ἐδίδα-
 ξεν, οὐχὶ μὴ εἰδότες τοῦ Κυρίου, τοῦ καὶ τὰ τέλη
 τῶν ἐσομένων πρὸ καταβολῆς τοῦ ἑκαστῶν εἶναι
 ἐγκωστός, ἀλλὰ μὴ κωλύσαντος. Εἶχε γάρ τινα ὠφέ-
 λειαν τότε ἢ εἰς ἀνθρώπους ἐρχομένη κλοπῇ, οὐ τοῦ
 ὠφελόμενου τὸ συμφέρον σκοπούμενου, κατευθυ-
 νόσης δὲ εἰς τὸ συμφέρον τῆς Προνοίας τὴν ἔκβασιν
 τοῦ τολμήματος. Οἶδα πολλοὺς ἀδιαλείπτως ἐπιφου-
 μένους ἡμῖν, καὶ τὸ μὴ κωλύον αἴτιον εἶναι λέγοντας·
 τσοὶ γὰρ αἴτιον εἶναι κλοπῆς τὸν μὴ φυλάξαντα, ἢ
 τὸν μὴ κωλύσαντα· ὡς τοῦ ἐμπρησμοῦ, τὸν μὴ
 σβέσαντα τὸ δεινὸν ἀρχόμενον· καὶ τοῦ ναυαγίου,
 τὸν κυβερνήτην, μὴ στείλαντα τὴν ὄθονην. Αὐτίκα
 καλῶνται πρὸς τοῦ νόμου οἱ τούτων αἴτιοι· ὅ γὰρ
 κωλύσαι (10) δύναμις ἦν, τούτῳ καὶ ἡ αἰτία τοῦ
 συμβαίνοντος προσάπτεται. Φαμὲν δὴ πρὸς αὐτοὺς,
 τὸ αἴτιον ἐν τῷ ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ δρᾶν νοεῖ-
 σθαι· τὸ δὲ μὴ κωλύον, κατὰ γε τοῦτο ἀνενέργητον
 εἶναι. Ἐτι τὸ μὲν αἴτιον πρὸς τῇ ἐνεργείᾳ ἐστὶ· κα-
 θίπερ ὁ μὲν ναυπηγὸς πρὸς τὸ γίνεσθαι τὸ σκάφος·
 ὁ δὲ οἰκοδόμος πρὸς τὸ ἐκτίσθαι (11) τὴν οἰκίαν· τὸ
 δὲ μὴ κωλύον κεχώρισται τοῦ γινομένου· διὰ τοῦτο
 γούν ἐπιτελεῖται, ὅτι τὸ κωλύσαι δυνάμενον οὐκ ἐνερ-
 γεῖ, οὐδὲ κωλύει· τί γὰρ ἐνεργεῖ ὁ μὴ κωλύων;
 Ἦδη δὲ καὶ εἰς ἀπέμφασιν αὐτοῖς ὁ λόγος χωρεῖ, εἰ
 γε τῆς τρώσεως, οὐχὶ τὸ βέλος, ἀλλὰ τὴν ἀσπίδα τὴν
 μὴ κωλύσανταν τὸ βέλος διελθεῖν, αἰτιάζονται· οὐδὲ
 γὰρ τὸν κλέπτην, ἀλλὰ τὸν μὴ κωλύσαντα τὴν κλο-
 πῆν καταμέμψονται. Καὶ τὰς ναῦς τοίνυν τῶν Ἑλ-
 λήνων μὴ τὸν Ἐκτορα ἐμπρῆσαι λεγόντων (12), ἀλλὰ
 τὸν Ἀχιλλεῖα· διότι κωλύσαι τὸν Ἐκτορα δυνάμε-
 νος, οὐ κεκόλυκεν· ἀλλ' ὁ μὲν διὰ μῆνιν (ἐπ' αὐτῷ
 ἔσθην (13) καὶ μνηϊεῖν, καὶ μῆ)· καὶ μὴν οὐκ ἀπέειργε τὸ
 πῦρ, καὶ ἴσως συναίτιος· ὁ δὲ διάβολος, αὐτεξούσιος ὢν,
 καὶ μετανοῆσαι οἶός τε ἦν (14) καὶ κλέψαι· καὶ ὁ
 αἴτιος αὐτὸς τῆς κλοπῆς, οὐχ ὁ μὴ κωλύσας Κύριος.
 Ἄλλ' οὐδ' ἐπιπλαθῆς ἢ δόσις ἦν, ἵνα ἡ κώλυσις
 παρέλθῃ. Εἰ δὲ χρὴ ἀκριβολογεῖσθαι πρὸς αὐτοὺς,
 ἴσωςαν τὸ μὲν μὴ κωλυτικὸν (15), ὅπερ φαμὲν ἐπὶ
 τῆς κλοπῆς γεγονέναι, μῆδ' ὅλως αἴτιον εἶναι· τὸ δὲ
 κωλυτικὸν ἐνέχεσθαι τῷ τοῦ αἰτίου ἐγκλήματι. Ὅ
 γὰρ προασπίζων αἰτιός ἐστι τῷ προασπιζομένῳ τοῦ
 μὴ τιτρώσκεισθαι, κωλύων τὸ τρωθῆναι αὐτόν. Καὶ
 τῷ Σωκράτει τὸ δαιμόνιον αἴτιον ἦν, οὐχὶ μὴ κω-
 λῶν P. 367-368 ED. POTTER, 310-311 ED. PARIS.

350, de quodam lapsō angelo hæc continet: 'Ἐδί-
 δαξε γὰρ τὰ μυστήρια, καὶ ἀπεκάλυψε τῷ αἰῶνι τὰ
 ἐν οὐρανῷ· ἐπιτηδεύουσι δὲ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ,
 εἰδέναι τὰ μυστήρια, τολμῶσιν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώ-
 πων. « Secreta palam fecit, et ista, quæ in caelis
 occulta erant, sæculo revelavit. Genium ejus stu-
 dent assequi, et arcana quæque perscrutari non
 verentur filii hominum. » Sequuntur hac de re alia
 non pauca, quæ perscribere nimis longum esset.
 (10) Ὅ γὰρ κωλύσαι. Paulus J. C. in l. Nullum,
 109, de regul. Juris; et l. Culpa 50, eodem. R. In-
 fra eadem disputatio repetitur, p. 333. SYLBURG.

(11) Ἐκτίσθαι. F. rectius κτίζεσθαι, præc. tem-
 pore, ut in præced. membro γίνεσθαι. SYLBURG.

(12) Λεγόντων. Imperative dictum pro λεγέτω-
 σαν, « dicant. » SYLBURG.

(13) Ἦν. A. cum Herveto interprete negative
 legit οὐκ ἦν, « in ejus potestate non erat. » Qua ad-
 ditione non video quid opus sit: nemo enim cog-

A quid didicit, et in ea non mansit, hæc inspiravit, et
 furto surrepta docuit; hoc faciens, non quod ne-
 scierit Dominus, qui fines eorum, quæ futura sunt,
 novit ante constitutionem uniuscujusque essentia,
 sed quod non prohibuerit. Tunc enim aliquam ha-
 buit utilitatem furtum, quod redibat ad homines,
 non quod is, qui surripuit, utile sibi proponeret,
 sed Providentia ad utile dirigeret istius facinoris
 eventum. Scio multos in nos assidue insurgere, et
 id, quod non prohibet, causam esse dicere. Furti
 enim causam esse dicunt 134 eum, qui non ser-
 vavit, vel eum, qui non prohibuit: quemadmodum
 incendii, eum, qui ignem non extinxit incipientem;
 et naufragii, gubernatorem, qui velum non con-
 traxerit. Jam vero puniuntur a lege, qui horum
 causæ sunt: nam in cujus potestate erat situm
 prohibere, in eum ejus, quod accidit, culpa confer-
 tur. Ad hos autem dicimus, quod in faciendo, ope-
 rando, et agendo, causa cognoscatur: id autem,
 quod non prohibet, hoc ipso remotum est ab ope-
 ratione. Præterea causa quidem versatur in ope-
 ratione; quemadmodum navis ædificator in fabrican-
 da scapha; domus autem ædificator, in ædis con-
 structione: id autem, quod non prohibet, ab eo,
 quod fit, separatum est. Propterea ergo perfici-
 tur, quod id, quod potest prohibere, non operatur,
 nec prohibet. Quid enim operatur, qui non prohi-
 bet? Jam vero ad absurdum quoque redit id, quod
 ab eis dicitur: siquidem vulneris causam esse di-
 cent, non telum, sed clypeum, qui non prohibuit,
 quominus telum pervaderet. Neque igitur furem,
 sed eum, qui furtum non prohibuit, reprehendent.
 Alioqui Græcorum quoque naves non Hectorem
 dicant combussisse, sed Achillem; quoniam cum
 prohibere posset Hectorem, non prohibuit. Sed ille
 quidem propter iram (in ejus autem potestate erat
 irasci, vel non irasci), et ignem non prohibuit, et
 forte adjuvans causa fuit: diabolus autem cum li-
 berum habet arbitrium, et duci posset peniten-
 tia et furari, ipse quoque furti causa est, non au-
 tem Dominus, qui non prohibuit. Sed nec noxium
 erat donum, ut accederet prohibitio. Quod si ac-
 curate adversus eos agendum est, sciant id quidem,
 quod non prohibet, quod in furto factum esse di-

D hat Achillem vel irasci, vel non irasci: sed utrum-
 que in ejus arbitrio erat positum. SYLBURG.

(14) Μετανοῆσαι οἶός τε ἦν. Eandem sententiam
 postea defendisse Origenem, Clementis discipulum,
 satis notum est.

(15) Τὸ μὲν μὴ κωλυτ. Similia dicit infra Strom.
 iv, p. 508 et Strom. viii p. 784, 785: Τὸ μὴ κωλύον
 ἀνενεργητόν ἐστιν· διὸ οὐκ ἐστὶν αἴτιον τὸ μὴ κω-
 λῶν, ἀλλὰ τὸ κωλύον· ἐν γὰρ τῷ ἐνεργεῖν καὶ
 δρᾶν τι τὸ αἴτιον νοεῖται. Ἐτι τὸ μὴ κωλύον
 κεχώρισται τοῦ γινομένου· τὸ δὲ αἴτιον πρὸς τὸ
 γινόμενον. Οὐκ ἂν οὖν εἴη αἴτιον τὸ μὴ κωλύον. « Id,
 quod non prohibet, non operatur: quocirca non
 est causa id, quod non prohibet, sed id, quod prohi-
 bet; nam in agendo et operando causa dicitur.
 Præterea quod non prohibet, separatum est ab eo
 quod fit; causa autem ad id quod fit refertur.
 Non ergo causa id quod non prohibet. » Quod
 allatis etiam exemplis ibidem probat.

climus, nullo modo esse causam; in id autem quod prohibet, causam culpamque conferri. Qui enim clipeo protegit, ei, qui protegitur, causa est, ne saucietur, prohibens ipsum sauciari. Et Socrati dæmonium causa erat, non prohibens, sed adhortans, etsi non adhortaretur. Sed nec laudes, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia justa sunt, si anima non habeat liberam potestatem et appetendi et abstinendi, sed sit vitium involuntarium. Unde qui prohibuit quidem, causa est; qui autem non prohibuit atque impedit, liberam animæ electionem juste iudicat: ut vel maxime quidem, Deus nobis non sit causa vitii. Quoniam autem libera electio et appetitio peccata primum inchoat, falsa autem nonnunquam dominatur opinio, a qua, cum ignorantia et imperitia sit, recedere negligimus, iure infliguntur supplicia. Febrile enim est involuntarium, sed cum quis per se et propter suam intemperantiam febricit, eum reprehendimus. Utpote cum involuntarium jam sit malum: nemo enim malum eligit, quatenus malum, sed abductus ab ea, quæ inest in ipso, voluptate, id bonum ratus, suscipiendum existimat. Quæ cum ita se habeant, et liberari ab ignorantia, et a mala et delectabili electione, et ante omnia non assentiri fallacibus illis phantasiis et visis, situm est in nostra potestate. « Latro » autem et « fur » dicitur diabolus, qui prophetis pseudoprophetas admisit, tanquam frumento zizania. « Omnes » ergo, « qui fuerunt ante Dominum, fures et latrones »: non absolute autem omnes homines, sed omnes pseudoprophetae, et omnes, qui non proprie ab ipso missi sunt. Habuerunt autem pseudoprophetae quoque furtum, quod prophetae dicerentur: cum prophetae quidem essent, sed ejus, qui est mendax. Dicit enim Dominus: « Vos ex patre vestro diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit, quoniam non est in ipso veritas. Cum locutus fuerit falsum, ex propriis loquitur, quoniam mendax est, et pater ejus ». In falsis autem vera quoque aliqua dicebant pseudoprophetae. Et ii revera pro-

✕ P. 569 ED. POTTER, 312 ED. PARIS. ᾠ Joan. x, 8. ᵇ Joan. viii, 44.

(16) *Ὀὐχὶ μὴ κωλύον, ἀλλὰ προτρέπον*. Lowthius scribendum admonuit, *οὐχὶ μὴ προτρέπον, ἀλλὰ κωλύον* et delenda sequentia, *εἰ καὶ μὴ προέτρειπεν*. Quoad vero hoc postremum, ei assentiri haud possum. Sensus enim est, « Dæmonium Socrati causam agendi fuisse, non eum hortando, sed prohibendo, etiam tum, cum non hortaretur. » Vult enim auctor ostendere non solum eum, qui hortatur; sed etiam eum, qui prohibet, etiamsi non hortetur, vere causam esse. Porro Socrates apud Platonem refert, dæmonium, quod sibi assistebat, prohibere solitum, non vero hortari, *Theag.* pag. 93: « Ἔστι γὰρ τι θεῖα μοῖρα παρεπόμενον ἐμοί, ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον δαιμόνιον. Ἔστι δὲ τοῦτο φωνή, ἣ ὅταν γένηται, ἀεὶ μοι σημαίνει ὃ ἂν μέλλω πράττειν, τούτου ἀποτροπὴν προτρέπει δὲ οὐδέποτε. » Adest mihi divina quaedam sorte dæmonium quoddam, a pueritia me secutum: hoc autem vox est quaedam, quæ cum fit, semper ejus rei, quam facturum sum, dissuasionem innuit, hortatur vero nunquam. » Quæ infra recitat Clemens.

D p. 534. Similia apud Platonem occurrunt in *Socratis apolog.* p. 30.

(17) *Περὶ αὐτῶν*. Etiam accusativo casu legi potest *περὶ αὐτῶν*. SYLBERG.

(18) *Ἰμῶν*. Abest a Joan.

(19) *Ἀληθῆ*. Quod falsi prophetae vera quaedam falsis miscuerint, notatur etiam scriptor *Recognit.* lib. iv, c. 21, 22, et lib. viii, c. 60, pseudo-Ambrosius ad I Thess. v, 21, et pseudo-Chrysostomus ad Matth. vii, 21. Conf. Maimonides *De fundamentis legis*, cap. 10, n. 3.

(20) *Ἄγγελος τῆς μετ.* De hoc angelo conf. quæ adnotavit Cotelerius ad Hermæ *Past.* lib. ii, c. 1, p. 85 edit. Amstelod.

(21) *Τινά*. Hæc Latine exstant apud Hermam, *Pastor.* lib. ii, mand. 10, p. 97: « Quaedam autem verba vera loquitur. Diabolus implet eum spiritu suo, ut dejiciat aliquem ex justis. » Ubi ἤξει, quod Herveto est « frangere, » melius explicatur « dejicere. » Est enim verbum athleticis ac bellatoribus

θεοῦ, κατὰ πρόγνωσιν (22) τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ· τῷ Θεῷ δὲ οὐδὲν ἀντίκειται, οὐδὲ ἐναντιοῦται τι αὐτῷ, Κυρίῳ καὶ παντοκράτορι ὄντι. Ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν ἀποστατησάντων (23) βουλαὶ τε καὶ ἔργεiai, μερικαὶ οὐσαι, γίνονται μὲν ἐκ φαύλης διαθέσεως, καθάπερ καὶ αἱ νόσοι αἱ σωματικαί· κυβερνῶνται δὲ ὑπὸ τῆς καθόλου προνοίας ἐπὶ τέλος ὑγεινόν, κἂν νοσοποιοὺς ἦ ἡ αἰτία. Μέγιστον γοῦν τῆς θείας προνοίας, τὸ μὴ ἔδσαι τὴν ἐξ ἀποστάσεως ἐκουσίῳ φρεῖσαν κακίαν ἀχρηστον καὶ ἀνωφελῆ μένειν, μηδὲ μὴν κατὰ πάντα βλαβερὴν αὐτὴν γενέσθαι· τῆς γὰρ θείας σοφίας, καὶ ἀρετῆς, καὶ δυνάμεως ἔργον ἐστὶν οὐ μόνον τὸ ἀγαθοποιεῖν (φύσις γάρ, ὡς εἶπεν, αὐτῆ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ πυρὸς τὸ θερμαίνειν, καὶ τοῦ φωτὸς τὸ φωτίζειν)· ἀλλὰ κάκεινο μάλιστα, τὸ διὰ κακῶν τῶν ἐπινοηθέντων πρὸς τιῶν, ἀγαθόν τι καὶ χρηστὸν τέλος ἀποτελεῖν, καὶ ὠφελίμως τοῖς ἁποστοῖς φαυλοῖς χρησθαι, καθάπερ καὶ τῷ ἐκ πειρασμοῦ μαρτυρίῳ. Ἔστιν οὖν κἂν φιλοσοφία τῆς κλαπείσης, καθάπερ ὑπὸ Προμηθέως, πῦρ ὀλίγον εἰς φῶς ἐπιτήδειον χρησίμως ζωπυρούμενον, ἴσχυος τι σοφίας καὶ κινήσις παρὰ Θεοῦ. Ταῦτα (24) δ' ἂν εἶεν « κλέπται καὶ λησταί » οἱ παρ' Ἑλλήσι φιλόσοφοι, καὶ πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας παρὰ τῶν Ἑβραϊκῶν προφητῶν μέρη τῆς ἀληθείας οὐ κατ' ἐπίγνωσιν λαβόντες, ἀλλ' ὡς ἴδια σφετερισάμενοι δόγματα· καὶ τὰ μὲν παραχαράξαντες, τὰ δὲ ὑπὸ περιεργίας ἀμαθῶς σοφιστάμενοι, τὰ δὲ καὶ ἐξευρόντες· ἴσως γὰρ καὶ πνεῦμα αἰσθήσεως (25) ἐσχῆκασιν. Ὁμολόγησε δὲ καὶ Ἀριστοτέλης τῆ Γραφῆ, κλεπτικὴν σοφίαν ἐν σοφιστικῆν εἶπὼν, ὡς προσημύσαμεν. Ὁ δὲ Ἀπόστολος « ἌΑ καὶ λαλοῦμεν, λέγει, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος. » Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν προφητῶν « Πάντες, φησὶν, ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐλάβομεν » δηλονότι τοῦ Χριστοῦ. Ὡστε οὐ κλέπται οἱ προφηταί. « Καὶ ἡ διδαχὴ ἡ ἐμὴ (26), οὐκ ἐστὶν ἐμὴ, ὁ Κύριος λέγει, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός· » ἐπὶ δὲ τῶν κλεπόντων, « Ὁ δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ, φησὶ, λαλῶν τὴν δόξαν τὴν ἴδιαν ζητεῖ. » Τοιοῦτοι δὲ οἱ Ἕλληνες, φθάνουσι καὶ ἀλαζόνες. » Σοφούς δὲ αὐτοὺς λέγουσα ἡ Γραφή, οὐ τοὺς ὄντως σοφοὺς διαβάλλει, ἀλλὰ τοὺς δοκῆσαι σοφοῦς.

ostendimus. Apostolus autem : « Quæ etiam loquimur, inquit, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus c. » De prophetis enim : « Omnes, inquit, de plenitudine ejus accepimus d, » Christi scilicet. Quare non sunt fures prophetæ. « Et doctrina mea, non est mea, inquit, Dominus, sed ejus, qui misit me, Patris. » Et de furibus : « Qui autem ex seipso, inquit, loquitur, gloriam propriam quærit e. » Tales autem sunt Græci, « seipsos amantes, elati f. » Sapientes autem eos dicens Scriptura, non reprehendit eos qui sunt vere sapientes; sed eos qui sibi videntur.

✠ P. 370 ED. POTTER, 313 ED. FARIS. a Ephes. III, 10, 11. b Exod. xxviii, 3. c I Cor. ii, 13. d Joan. i, 16. e Joan. vii, 16, 18. f II Tim. iii, 2.

notissimum, apud quos ῥῆξις est καταβαλεῖν, ut est. Hesychius. Inde epitheta ῥηξίφωνων, ῥηξίφωνοι, etc.

(22) Πρόγνωσιν. Πρόθεσιν, Ephes.

(23) Ἀποστατησάντων. H. ms., ἀποστησάντων· sed verior vulg. lectio; vel etiam brevius, ἀποστάντων. STLBURG.

(24) Ταῦτα. Si vera est scriptura, subaudienda

phetabant in « exstasi, » ut « apostataz, » ejus, inquam, qui defecerat, ministri. Dicit autem Pastor quoque, angelus pœnitentiæ, ad Hermetem, de pseudopropheta : « Quædam enim verba vera dicit : diabolus enim eum implet suo spiritu, et quem possit ex justis frangere. » Omnia ergo cœlitum in bonum dispensantur, « ut per Ecclesiam innotescat multiplex ac varia Dei sapientia, secundum sæculorum præscientiam, quam fecit in Christo a. » Deo autem nihil adversatur, nec est quidquam ei contrarium, ut qui sit Dominus et omnipotens. Quinetiam eorum, qui defecerunt, consilia et operationes, cum partem solum afficiant, fiunt quidem ex mala affectione, sicut morbi corporis; ab universali autem providentia diriguntur ad finem salubrem, etiamsi causa sit morbi efficiens. Est itaque maximum divinæ providentiæ opus, quod non sinat, ut vitium, quod ex voluntaria defectione ortum est, inconducibile maneat et inutilis, sed nec sit ubique et in omnibus noxium. Divinæ enim sapientiæ, et virtutis, et potentiæ est officium, non solum benefacere (hæc est enim, ut ita dicam, Dei natura, ut ignis calefacere, et lucis illuminare), sed illud quoque maxime, ut id, quod per malos aliquos excogitatum est, ad bonum aliquem finem et utilem deducat, et commode iis, quæ videntur mala, utatur, sicut eo, quod ex tentatione processit, testimonio. Est ergo etiam in philosophia, quæ furto surrepta, veluti a Prometheo, tanquam aliquantulum ignis, generando luminis, si commode excitetur, aptum, et vestigium aliquod sapientiæ, et motio a Deo orta. In hoc autem « latrones et fures » fuerint Græcorum philosophi, quod cum ante Domini adventum a prophetis 135 Hebræis quasdam partes veritatis sumpserint, id minime agnoscentes, sibi tanquam propria dogmata attribuerunt, et alia quidem adulterarunt, alia autem, supervacanea quadam diligentia imperite, ac sophistarum more interpolarunt, alia autem etiam invenerunt; nec enim vero ab simile est, eos « sensus spiritum b » habuisse. ✠ Assentitur autem Scripturæ quoque Aristoteles, qui dixit, sophisticam esse furem sapientiæ, sicut ante

præpositio κατὰ aut eimilis; vel legendam ταύτη. Id. (25) Πνεῦμα αἰσθήσεως. Respicere videtur Exod. xxviii, 3. Πᾶσι τοῖς σοφοῖς διανοία, ὅς ἐνέπλησεν πνεῦμα αἰσθήσεως. Conf. quæ superius dixit auctor p. 284 edit. Paris.

(26) Ἡ διδ., ἡ ἐμὴ. Vulg. Bib. Joan. vii brevius, ἡ ἐμὴ διδαχὴ. Ab iisdem abest etiam appositivum πατρός. STLBURG.

CAPUT XVIII.

Illustrat illud dictum Apostoli : « Perdam sapientiam sapientum. »

De his autem dicit : « Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentum abolebo. » Infert itaque Apostolus : « Ubi sapiens? ubi scriba? ubi inquisitor hujus sæculi? » nimirum a scribis, hujus sæculi inquisitores, philosophos ex gentibus, distinguens. « Nonne stultam fecit Deus mundi sapientiam? » quod perinde est, ac stultam ostendit, et non veram, ut illi eam esse putabant. Et si roges causam [cur sibi viderentur sapientes : « propter cæcitatē cordis ipsorum, » inquit : « Quoniam in sapientia Dei, » ea nempe, quæ per prophetas est annuntiata, « non cognovit mundus per sapientiam, » quæ scilicet loquitur per prophetas, « ipsum, » scilicet Deum, « ipsi Deo visum est per prædicationem stultitiæ, » quæ Græcis scilicet videtur esse stultitia, « salvos facere credentes : Quoniam Judæi, inquit, signa petunt » ad fidem, « Græci autem quærent sapientiam : » nempe orationes, quæ vocantur ἀναγκαστικά, hoc est, necessario conclusentes, et alios scilicet syllogismos. « Nos autem prædicamus Jesum Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum ; » quod cum sciant prophetiam, non credant eventui : « Græcis autem stultitiam ; » fabulam enim esse existimant, qui sibi videntur sapientes, quod per hominem Filius Dei loquatur, et Deus habeat filium, et ille sit passus : quo fit, ut nimia sui existimatione præoccupati, credere nolint. Servatoris enim adventus, non stultos fecit, et duros corde, et infideles; sed prudentes, et aptos quibus persuadeatur, et præterea fideles. Verum, qui parere noluerunt, ab eorum, qui obdierunt, voluntaria adhesionē discedendo, ostensi sunt imprudentes, et infideles, et stulti. « Ipsis autem vocatis, Judæis et Græcis, Christus est Dei virtus, et Dei sapientia. » Num ergo (quod est etiam melius) existimandum est esse negativum illud, « Οὐχὶ ἐμώρανεν Deus sapientiam mundi, » perinde ac οὐκ ἐμώρανεν, « non stultam fecit, » ne causa duritiei cordis a Deo eis facta videatur « qui stultam fecit sapientiam? » Omnino enim cum sapientes essent, majori culpæ fuere obnoxii, qui prædicationi non crediderunt : voluntaria enim est electio et delectus veritatis. Quinetiam illud : « Perdam sapientiam sapientum, » ejus, quæ contemnitur ac despicitur, barbaræ philosophiæ oppositione dicit illustrasse; sicut etiam lucernā, quæ a sole illustratur, dicitur periisse, eo quod non sit paris ef-

Καὶ περὶ τούτων (27) φησὶν, « Ἀπολωτὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. » Ἐπιφέρει γοῦν ὁ Ἀπόστολος « Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν γραμματέων, τοὺς τοῦ αἰῶνος τούτου ζητητὰς, τοὺς ἐξ ἐθνῶν φιλοσόφους, τάξας. « Οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου (28); » ἐπίσης τῷ, μωρὰν ἐδειξε, καὶ οὐκ ἀληθῆ, ὡς ᾄοντο. Κἀν πύθη τὴν αἰτίαν τῆς δοξοσοφίας αὐτῶν, « διὰ τὴν πῶρσιν τῆς καρδίας αὐτῶν, » ἐρεῖ « ἐπειδὴ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, » τούτεστι διὰ τῶν προφητῶν κατηγγελμένη, « οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας, » τῆς διὰ τῶν προφητῶν λαλούσης, « αὐτὸν (29), » δηλονότι τὸν Θεόν· « εὐδόκησεν οὗτος (30) ὁ Θεὸς διὰ τοῦ κηρύγματος τῆς μωρίας, » τῆς δοκούσης Ἑλλήσιν εἶναι μωρίας, « ὥσαι τοὺς πιστεύοντας ἐπειδὴ Ἰουδαῖοι, φησὶ, σημεῖα αἰτοῦσι » πρὸς πίστιν· « Ἕλληνας δὲ σοφίαν ζητοῦσι, » τοὺς ἀναγκαστικούς καλούμενους λόγους, καὶ τοὺς ἄλλους συλλογισμοὺς δηλονότι « Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Ἰησοῦν (31) Χριστὸν ἑσταυρωμένον· Ἰουδαίους μὲν σκάνδαλον, » διὰ τὸ, εἰδότες τὴν προφητείαν, μὴ πιστεύειν τῇ ἐκβάσει, « Ἕλλησι δὲ μωρίαν » μυθώδες γὰρ ἡγοῦνται οἱ δοκησίτατοι, διὰ τε ἀνθρώπου Υἱὸν Θεοῦ λαλεῖν, υἱὸν τε ἔχειν τὸν Θεόν, καὶ δὴ καὶ πεπονθέναι τοῦτον· ὄθεν αὐτοὺς ἡ πρόληψις τῆς οὐλήσεως ἀναπέθει ἀπιστεῖν. Ἡ γὰρ παρουσία τοῦ Σωτῆρος οὐ μωροὺς ἐποίησε καὶ σκληροκαρδίους, καὶ ἀπίστους, ἀλλὰ συνετοὺς καὶ εὐπειθεῖς, προσέτι πιστοὺς. Ἐδείχθησαν δὲ, ἐκ τῆς τῶν ὑπακουσάντων ἑκουσίου προσκλίσεως χωρισθέντες, οἱ μὴ θελήσαντες πείθεσθαι ἀσύνετοί τε, καὶ ἀπιστοί, καὶ μωροί. Ἀυτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸς Θεοῦ δύναμις ἐστὶ, καὶ Θεοῦ σοφία· « Μὴ τε οὖν (ὅπερ καὶ ἄμεινον), ἀποφατικῶν ἡγήτεον τὸ, « Οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου, » ἐπίσης, « Οὐκ ἐμώρανε, » ἵνα μὴ ἡ αἰτία τῆς σκληροκαρδίας αὐτοῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ φαίνεται γενομένη, « τοῦ μωράνοντος τὴν σοφίαν; » Ἐν πᾶσι γὰρ, καίτοι σοφοὶ ὄντες, ἐν μείζονι αἰτία γεγονάσι, μὴ πιστεύσαντες τῷ κηρύγματι· ἑκούσιος γὰρ ἦ τε αἵρεσις, ἦ τε τῆς ἀληθείας ἐκλογὴ. Ἀλλὰ καὶ τὸ, « Ἀπολωτὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, » τῇ τῆς καταφρονουμένης ὑπερορωμένης (32) βαρβάρου φιλοσοφίας ἀντιπαράθεσι καταλάμψαι φησὶ ὡς καὶ ὁ λύχνος, ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενος, ἀπολωλέναι λέγεται, τῷ μὴ τὴν Ἰσὴν ἐκτελεῖν ἐνέργειαν. Πάντων τοίνυν ἀνθρώπων κεκλημένων, οἱ ὑπακούοντες βουληθέντες, « κλητοὶ (33) » ὠνομάσθησαν.

✕ P. 371 ED. POTTER, 314 ED. PARIS. • I Cor. i, 19, 20. ^b Ephes. iv, 18. • I Cor. i, 21-24.

(27) Καὶ περὶ τούτων. Forte καὶ ἐπὶ τούτων, « et de his, » ut paulo supra ἐπὶ τῶν προφητῶν, et ἐπὶ τῶν κλεπτῶντων. Ἐπὶ autem in hoc loquendi genere magis convenire quam περὶ, liquet etiam ex aliis scriptoribus, præsertim Aristotele. SYLBURG.

(28) Τοῦ κόσμου. Vulg. Bib. I Cor. i, majori emphasi, τοῦ κόσμου τούτου. SYLBURG.

(29) Ἀντὸν. Θεόν, I Cor.

(30) Οὗτος. Abest a I Cor. Mox τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος. Ibid.

(31) Ἰησοῦν. Abest a vulg. Bib.

(32) Καταφρονουμένης ὑπερορωμένης. Hic asyndeton est; quale supra notatum p. 126. SYLBURG.

(33) Κλητοί. I Cor. i, 24; Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

Ὁ γὰρ ἐστὶν ἀδικία (34) παρὰ τῷ Θεῷ. Αὐτίκα ἐξ ἐκατέρου γένους οἱ πιστεύσαντες, οὗτοι ἔλαδς περιούσιος (35). » Κἀν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων εὐροις ἂν κατὰ λέξιν, ἢ οἱ μὲν οὖν ἀποδεξάμενοι (36) τὸν λόγον αὐτοῦ ἐβαπτίσθησαν· οἱ δὲ μὴ θελήσαντες πείθεσθαι ἑαυτοὺς ἀπέστησαν δηλαδὴ. Πρὸς τούτους ἡ προφητεία λέγει· « Κἀν θέλητε, καὶ εἰσακουσθή μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· » ἐφ' ἡμῖν κείμενα ἀελέγχουσα καὶ τὴν αἴρεσιν, καὶ τὴν ἐκτροπὴν. « Θεοῦ » δὲ εἰρηκεν ὁ Ἀπόστολος τὴν κατὰ τὸν Κύριον διδασκαλίαν ἢ σοφίαν· ἵνα δεῖξη τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν δι' Ἰησοῦ παραδιδόμενῃν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ὁ δοκησιόφωτος παραινέσεις ἔχει τινάς, τὰς παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ κελευούσας ἢ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἰσότητι τῆς ἀληθείας. Διδὸν ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν. Μὴ δίδετε τόπον τῷ διαβόλῳ. Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργάζομενος τὸ ἀγαθὸν » (ἐργάζεσθαι δὲ ἐστὶ τὸ προσεκπονεῖν ζητοῦντα τὴν ἀλήθειαν· σὺν γὰρ τῇ λογικῇ εὐποιᾷ) ἢ ἵνα ἔχητε (37) μεταδοῦναι τῷ χρεῖαν ἔχοντι, » καὶ τῆς κοσμητικῆς περιουσίας, καὶ τῆς θείας σοφίας. Βούλεται γὰρ ἐκδιδάσκεισθαι τὸν λόγον, καὶ εἰς τὰς τραπέζας (38) τὸ ἀργύριον βάλλεσθαι, δεδοκιμασμένον ἀκριβῶς, εἰς τὸ ἐκδανεῖσθαι. Ὅθεν ἐπιφέρει· « Λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορεύσθω. » Σαπρὸς λόγος οὗτος, ὁ ἐξ οἰήσεως· « ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα ἕψ χάριν τοῖς ἀκούουσιν. » Ἀγαθὸν δ' ἂν ἀνάγκη Θεοῦ ἀγαθὸν τὸν λόγον. Πῶς δὲ οὐκ ἀγαθὸς ὁ σώζων; C bonum ad ædificationem utilitatis, ut det gratiam audientibus c. » Boni autem Dei, bonum sit verbum necesse est. Quomodo autem non est bonum, quod saluum facit?

CAPUT XIX.

Philosophos aliquam veritatis partem percepisse probat.

Ἐπεὶ οὖν μαρτυροῦνται ἀληθῆ τινα δογματίζειν καὶ Ἕλληνας, ἔξεστι κἀντεῦθεν σκοπεῖν. Ὁ Παῦλος ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἀναγράφεται λέγων πρὸς τοὺς Ἀρεοπαγίτας· « Δεισιδαίμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ διερχόμενος γὰρ καὶ ἱστορῶν (39) τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον βωμῶν, ἐν ᾧ ἀνεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ· οὗτος, οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων Κύριος, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ· οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρωπίνων θεραπεύεται, προσδεόμενός τις, αὐτὸς δούς (40) πᾶσι ζωὴν καὶ πνοήν, καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς πᾶν γένος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου

A efficaciam. Cum ergo omnes homines vocentur, qui voluerunt obedire, nominati sunt « vocati. » Non est enim apud Deum injustitia. Jam vero qui ex utroque populo crediderunt, ii sunt « populus peculiaris. » Et in Actis apostolorum hoc his verbis inveneris : « Qui itaque verbum ejus susceperunt, baptizati sunt ». Qui autem noluerunt parere, seipsos scilicet abalienaverunt. Ad eos dicit propheta : « Et si velitis, et me audieritis, bona terræ comedetis b : » in nobis situm esse arguens, ut eligamus, et declinemus. « Dei » autem « sapientiam » dixit Apostolus doctrinam quæ est ex Domino, ut veram philosophiam ostenderet tradi per Filium. Quinetiam qui sibi videtur sapiens, habet quasdam admonitiones, quæ jubent apud Apostolum « induere novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. Quamobrem deponentes mendacium, loquimini veritatem. Ne detis locum diabolo. Qui furabatur, non amplius furetur, sed potius laboret, operans bonum » (operari autem est allaborare quærendo veritatem : nam conjunctum est illi, quæ sermone fit, beneficentiæ) « ut impertiri possitis ei qui opus habet, » et sæculares copias, et divinam sapientiam. Vult enim verbum doceri, et argentum mensis dari perfecte examinatum, ut detur seniori. Unde infert : « Turpe verbum ex ore vestro non exeat. » Id autem turpe est, quod procedit ex opinione, quam de se quis concipit : « sed si quod est bonum ad ædificationem utilitatis, ut det gratiam

Quod itaque testimonio comprobetur, Græcos vera quædam habere dogmata, hinc quoque licet considerare. Scribitur in Actis apostolicis, Paulum hæc ✕ dicere ad Areopagitas : « Superstitiosiores vos video. Præteriens enim, et videns simulacra vestra, invēni et aram, in qua scriptum erat, **136** Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, eum vobis annuntio. Deus enim, qui fecit mundum, et omnia quæ in ipso sunt, hic cæli et terræ cum sit Dominus, non in manufactis templis habitat, nec a manibus humanis colitur, indigens aliquo. cum ipse det omnibus vitam et inspirationem et omnia, fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, desinens

✕ P. 372 ED. POTTER, 315 ED. PARIS. a Act. II, 41. b Isa. I, 19. c Ephes. IV, 24, 25, 27, 28, 29.

(34) Ἀδικία. Respicit Rom. IX, 14 : Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.

(35) Ἐλαδς περιούσιος. Tit. II, 14 : Καθαρίσθησαν τὸν λαόν περιούσιον.

(36) Ἀποδεξάμενοι. Vulg. Bib. Act. apost. II : Ἀσμένως ἀποδεξάμενοι. SYLBURG.

(37) Ἐχητε. Ἐχη, Ephes.

(38) Εἰς τὰς τραπέζας. Lowthian ait : « Videtur alludere ad dictum istud Servatoris a veteribus laudatum : Γίνεσθε ὄχιμοι τραπέζιται. » De quo com.

quæ postea dicentur extremo Strom. I, p. 354. Respicit vero hoc loco Clemens Christi verba, quæ refert Matthæus XXV, 27 : Ἐδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπέζιταις· καὶ ἔλθων ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ.

(39) Ἱστορῶν. Ἀναθεωρῶν, Act. Mox ἐπεγέγραπτο pro ἀνεγέγραπτο. Ibid.

(40) Δούς. Διδούς, Act. Mox ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἂν. Deum, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Ibid.

statuta tempora et terminos habitationis eorum; ut quærant Deum, si forte attraherent aut inveniant, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus; sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt :

Hujus namque genus sumus...^a

Ex quibus clarum est, quod etiam poeticis utens exemplis ex Arati *Phænomenis*, approbat quæ apud Græcos recte dicta sunt. Et per ignotum Deum, honorari quidem per circumlocutionem a Græcis opificem Deum significavit, ex agnitione autem oportere per Filium accipere et discere. « Misi ergo propterea te ad gentes, aperire, inquit, oculos eorum, ut convertantur a tenebris ad lucem, et a potestate Satanæ ad Deum; ut ipsi accipiant remissionem peccatorum et hæreditatem in iis, qui sunt fide sanctificati in me b. » Il ergo sunt, qui aperiuntur, oculi cæcorum: Patris per Filium agnitio, est circumlocutionis Græcæ comprehensio; et « converti a potestate Satanæ, » est mutari a peccato, per quod introducta erat servitus. Nec tamen absolute omnem suscipimus philosophiam, sed illam, de qua apud Platonem quoque dicit Socrates: « Sunt enim, ut aiunt, qui in mysteriis versantur, thysigeri quidem multi, pauci vero Bacchi: » « multos quidem esse vocatos, paucos autem electos c, » innuens. Aperte itaque subjungit: « Hi autem, mea quidem sententia, non sunt alii, quam qui recte sunt philosophati: quorum quidem in numero ut essem, nihil in vita, quantum in me fuit, prætermisi, sed omnibus modis contendi. An vero recte contenderim, aliquidve profecerim, cum illuc pervenerimus, certi sciemus, si Deus voluerit, paulo post. » An non tibi videtur ex scripturis Hebraicis eam, quæ est post mortem, justi ex fide spem declarare? Et in *Demodoco*, si modo est opus

α τῆς γῆς ὀρίσας προστεταγμένους καιρούς (41) καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸ θεῖον, εἰ ἄρα ψηλαφησείαν ἢ εὐροίεν ἄν καίτοι οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντος· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἔσμεν, ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν·

Τοῦ γὰρ (42) καὶ γένος ἐσμέν...

Ἐξ ὧν δῆλον, ὅτι, καὶ ποιητικοῖς χρώμενος παραδείγμασιν ἐκ τῶν Ἀράτου *Φαινομένων*, δοκιμᾷ τὰ παρ' Ἑλλήσι καλῶς εἰρημένα· καὶ διὰ τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ τιμᾶσθαι μὲν κατὰ περιφρασιν (43) πρὸς τῶν Ἑλλήνων τὸν δημιουργὸν Θεὸν ἠνέξατο· κατ' ἐπίγνωσιν δὲ δεῖν δι' Υἱοῦ παραλαβεῖν τε καὶ μαθεῖν. Ἀπέστειλα οὖν διὰ τοῦτο σε εἰς τὰ ἔθνη, ἀνοῖξαι φησιν, ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ (44) ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ Θεὸν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἀφ' ἑσῆς ἀμαρτιῶν, καὶ κληρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστευι τῇ εἰς ἐμέ. Οὗτα οὖν οἱ ἀνοιγόμενοι τυφλῶν ὀφθαλμοί· ἡ δι' Υἱοῦ ἐπίγνωσις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἡ τῆς περιφράσεως τῆς Ἑλληνικῆς καταλήψις· τὸ τε ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπιστρέψαι, τὸ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας ἐστὶ μεταβάλλεσθαι, δι' ἣν ἡ δουλεία ἐγεγόνει. Οὐ μὴν ἀπλῶς πᾶσαν φιλοσοφίαν ἀποδεχόμεθα, ἀλλ' ἐκεῖνην περὶ ἧς καὶ ὁ παρὰ Πλάτωνι λέγει Σωκράτης· « Εἰσὶ γὰρ δὴ (45), ὡς φασί, περὶ τὰς τελετὰς *Ναρθηκοφόροι* (46) μὲν πολλοὶ, Βάχχοι δὲ τε, παῦροι; » « πολλοὺς μὲν τοὺς κλητοὺς, ὀλίγους δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς » αἰνιτίζμενος. Ἐπιφέρει γοῦν σαφῶς· « Οὗτοι δὲ εἰσὶ, κατὰ τὴν ἐμὴν δόξαν, οὐκ ἄλλοι ἢ οἱ πεφιλοσοφηκότες ὀρθῶς· ὧν δὴ καγὼ, κατὰ γε τὸ (47) δυνατὸν, οὐδὲν ἀπέλιπον ἐν τῷ βίῳ, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ προθύμην γενέσθαι. Εἰ δὲ ὀρθῶς προθύμηθην, καί τι ἠνώσασα, ἐκεῖσε ἐλθόντες, τὸ σαφὲς ἐσόμεθα, ἐὰν θεὸς θέλη, ὀλίγον ὑστερον. » Ἀρ' οὐ δοκεῖ σοι πίστεις ἐκ τῶν Ἑβραϊκῶν Γραφῶν τὴν μετὰ θάνατον ἐλπίδα τοῦ δικαίου σαφηνίζειν; καὶ τῷ *Δημοδόκῳ* (48)· (εἰ δὴ τοῦ Πλάτωνος τὸ σύγγραμμα·) « Μὴ δὲ ἦγοῦ (49)

α P. 373 ED. POTTER, 316 ED. PARIS. a Act. xvii 22-28. b Act. xxvi, 17, 18. c Matth. xi, 16, xxii, 14.

(41) *Προστεταγμένους καιρούς*. Προτεταγμένους καιρούς, « præfinita, » seu « stata, tempora, » rectius in Act. SYLBURG. Mox ζητεῖν τὸν Κύριον, « εἰ ἄρα γε ψηλαφησείαν αὐτὸν καὶ εὐροίεν, καίτοι γε... ὑπάρχοντα. Ibid.

(42) *Τοῦ γὰρ*. Ex Arati *Phænomen*. vers. 5.

(43) *Περιφρασιν*. Flor. edit. περιφρασιν absque p et hic et infra p. 260, et tamen mox diserte τῆς περιφράσεως. SYLBURG. Strom. vi, p. 635 edit. Paris., p. 260 edit. Sylburg. hæc dicit: Οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ἴσασι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κατὰ περιφρασιν, Ἑλλήνων οἱ δοκιμώτατοι. Ubi Joannes Clericus *Epistolarum criticæ*. prima p. 26 docet, legendum esse παράφρασιν, « palpationem, » ut sensus sit, eos Deum cognovisse « non cognitione clara, sed palpatione. » Est enim παραφᾶσαι apud Hippocratem « manu immissa explorare vel tractare. » Hinc et secretos uteri locos παραφασίας vocari, refert Galen. in *Gloss*.

(44) *Τοῦ*. Καί, Act., ubi mox ἐπὶ τὴν Θεόν.

(45) *Εἰσὶ γὰρ δ*. Rectius apud Platonem, cuius in *Phædon*. p. 52 hæc exstant: Εἰσὶ γὰρ δὴ (φασίν οἱ περὶ τὰς τελετὰς) *Ναρθηκ*. Mox δὲ γε π. pro ἐέ τε π. Ibid.

(46) *Ναρθηκοφόροι*. Proverbialis ille versus legitur etiam infra p. 236. SYLBURG.

(47) *Ἄν δὴ καγὼ κατὰ γε τὸ*. Ἄν δὴ καὶ ἔγωγε κατὰ τὸ apud Platon. Mox προθύμουμένη pro προθύμηθην, et ἐθέλη pro θέλη. Ibid.

(48) *Δημοδόκῳ*. Non in *Demodoco* hic locus exstat, sed in *Ἐραστραίῳ*, Basil. edit. pag. 237, ut vel Clementis memoria lapsus sit, vel a librariis facta corruptela, vel duo a Platone hoc titulo scripti dialogi. A. *Demodocum* autem inter nothos ponit etiam Diogenes Laertius p. 122. H. SYLBURG.

(49) *Μὴ δὲ ἦγοῦ*. Hæc in Platonis *Amatoribus* pag. 99, sic se habent: Ἄλλὰ μὴ οὐχ οὕτως, ὡ φιλῆ, ἔγωγε, μηδ' ἡ τοῦτο φιλοσοφεῖν περὶ τὰς τέχνας ἐσπουδακῆναι, οὐδὲ πολυπραγμονοῦντα, κυπτάζοντα ζῆν, οὐδὲ πολυμαθοῦντα, ἀλλὰ ἄλλο τι· ἐπεί γε ἡμῶν καὶ δνειδος εἶναι τοῦτο, καὶ βαναύσους καλεῖσθαι τοὺς περὶ τὰς τέχνας ἐσπουδακῆτας. « Verum non ita se habet, o amice; nec philosophari, circa artes studiose versari est, nec multis negotiis incumbere, nec multa perdiscere, sed aliud quiddam; siquidem existimo, et turpe hoc esse, et mechanicos rectius appellari, qui artibus incumbunt »

τὸ φιλοσοφῆν λέγειν περὶ τὰς τέχνας κυπτάζοντα ἤν, οὐδὲ πολυμαθοῦντα, ἀλλὰ ἄλλο τι· ἐπεὶ ἐγωγε ὄμην καὶ ἑνεῖδος εἶναι. » Ἦδει γὰρ, οἶμαι, « ὡς ἄρα (50) ἤδη πολυμαθὴ νόον ἔχει· ὃ διδάσκει » καθ' Ἡράκλειτον. Ἐν τε τῷ ε' τῆς Πολιτείας· « Τούτως (51) οὖν πάντας, φησι, καὶ ἄλλους τοιούτων τῶν μαθηματικῶν, καὶ τῶν τεχνυδρίων (52), φιλοσόφους θήσομεν; Οὐδαμῶς, εἶπεν (53), ἀλλ' ὁμοίους μὲν φιλοσόφους. Τούς δ' ἀληθινούς, ἔφη, τίνας λέγεις; Τούς τῆς ἀληθείας, ἦν δ' ἐγώ, φιλοθεάμονας. » Οὐ γὰρ ἐν γεωμετρίᾳ (54), αἰτήματα καὶ ὑποθέσεις ἔχουσα, φιλοσοφία· οὐδ' ἐν μουσικῇ, στοιχαστικῇ γε οὐσα· οὐδ' ἐν ἀστρονομίᾳ, φυσικῶν, καὶ βρόντων, καὶ εἰκότων βεβυσμένη λόγων· ἀλλ' αὐτῷ ἀγαθοῦ δι' ἐπιστήμης (55) καὶ τῆς ἀληθείας, ἐτέρων μὲν ἔντων τάγαθῶν ὁδῶν (56)· ὡσπερ δὲ ἐπὶ τὰ γαθόν. Ὡστ' οὐδ' αὐτὸς τὴν « ἐγκύκλιον » παιδείαν (57) συντελεῖν πρὸς τάγαθὸν δίδωσιν, συνεργεῖν δὲ πρὸς τὸ διεγείρειν καὶ συγγυμνάζειν πρὸς τὰ νοετὰ τὴν ψυχὴν. Εἶτ' οὖν κατὰ περιπτώσιν φασιν ἀποφθέγγασθαι τινα τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας τοὺς Ἕλληνας, θείας οἰκονομίας ἢ περιπτώσεως· οὐ γὰρ ταυτόματον ἐκθειάζει τις διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλοτιμίαν· εἶτε κατὰ συντυχίαν, οὐκ ἀπρονόητος ἢ συντυχία· εἶτ' αὖ φυσικὴν ἔνοιαν ἐσηχένας τοὺς Ἕλληνας λέγει, τὸν τῆς φύσεως δημιουργὸν ἕνα γινώσκον· καθὼ καὶ τὴν δικαιοσύνην φυσικὴν εἰρηκάμεν· εἶτε μὴ κοινὸν ἐσηχένας νοῦν, τίς δ' οὗτου πατήρ, καὶ τίς κατὰ τὴν τοῦ νοῦ διανομὴν δικαιοσύνη, σκοπήσωμεν. Ἄν γὰρ « προαναφώνησιν » τις εἴη, καὶ « συνεκφώνησιν » αἰτιάσεται, προφητείας εἰδὴ λέγει. Ναὶ μὴν κατ' ἐμφασιν ἀληθείας ἄλλοι θέλουσιν εἰρησθαι τινα τοῖς φιλοσόφοις. Ὁ μὲν οὖν θεσπέσιος Ἀπόστολος ἐφ' ἡμῶν γράφει· « Βλέπομεν γὰρ νῦν ὡς δι' ἐσόπτρου (58), » κατ' ἀνάκλασιν ἐπ' αὐτῷ ἑαυτοὺς γινώσκοντες, κάκ τοῦ ἐν ἡμῖν θεοῦ τὸ ποιητικὸν αἴτιον, ὡς οἶδόν τε, συνθεωροῦντες.

✕ P. 374 ED. POTTER, 516 ED. PARIS.

(50) Ἦρα ἄρα. H. ms., ὡς ἄρα πολυμάθεια νόον ἔχει. SIBURG. — Secundum Menagium, loco jam dicto, scribendum: ὡς ἄρα ἢ πολυμάθεια νόον οὐχὶ διδάσκει· « quod multarum rerum scientia mentem non docet. » Malim vero, ὡς ἄρα ἤδη πολυμαθὴ νόον ἔχειν, οὐ διδάσκει· « Quod multarum rerum peritam habere mentem, non docet. » Nam hoc proprius ad verba Clementis accedit: et eo modo Heracliti dictum protulit Athenæus sub finem libri XIII: Πολυμαθημοσύνης, τῆς οὐ κενεώτερον οὐδὲν. Ἰππων ἔφη ὁ θεός· ἀλλὰ καὶ Ἡράκλειτος ὁ θεός; φησι, πολυμαθὴ νόον ἔχειν, οὐ διδάσκειν. Καὶ ὁ Τίμων δὲ ἔφη·

.... Ἐν δὲ πλουτισμῷ

Πολυμαθημοσύνης, τῆς οὐ κενεώτερον ἄλλο.

« Multa variaque doctrina, qua nil est vanius,

dixit Hippon, atheus: divinus autem Heraclitus, nihil docere, ait, multiplici doctrina instructam mentem. Quin et Timon dixit:

..... Inest autem amplificatio

Multæ doctrinæ, qua nil vanius est. »

Plerique hoc modo Heracliti sententiam profertunt, Πολυμαθὴ νόον οὐ διδάσκει· ut Laertius principio Heracliti; Julianus imp. orat. 6; Gellius lib. ult., c. ult.

(51) Τούτους. Hæc apud Platonem exstant lib. De republ. p. 667, itemque apud Theodoretum De

Platonis: « Nec existimes me dicere philosophari, in artes incumbentem vivere, nec multa discere appetentem; absit: nam ego quidem hoc probrum esse ducebam. » Sciebat enim, ut existimo, « eum multarum rerum scientem jam habere mentem, quod docet, » ut est Heracliti sententia. Et in quinto De republica: « Nunquid igitur istos, » inquit, « omnes, et alios ejusmodi res percipiendi cupidos, artibus vilissimis incumbentes, philosophos dicemus? Nequaquam, » inquit, « sed similes philosophis. Veros autem, » inquit, « philosophos quosnam dicis? Eos, inquam ego, qui veritatis delectantur contemplatione. » Non enim in geometria postulatis et hypothesibus est philosophia; neque in musica, quæ quidem est conjecturalis; neque in astronomia, quæ naturalibus, fluxisque, et verisimilibus est referta rationibus; sed opus est ipsius boni scientia et veritate; cum aliæ quidem sint boni viæ, quemadmodum ad bonum. Quare nec ipse doctrinæ orbem, quem vocant « encyclopædiam, » ad bonum vult sufficere, sed duntaxat opem ferre ad excitandam et exercendam animam ad ea quæ percipiuntur intelligentia. Sive ergo dicunt Græcos divinæ philosophiæ esse casu aliquid elocutus; casus est ad divinam dispensationem referendus: non enim propter eam, quæ nobiscum intercedit, contentionem, casum quis in deos referet. Sive ex fortuna, ea fortuna non est expers providentiæ. Sive rursus dicat Græcis ingenitas esse naturales quasdam notiones, unum naturæ cognoscimus opificem: qua ratione esse quoque naturalem diximus justitiam. Sive mentem illis inesse communem: quisnam sit ejus pater, et quæ sit in ejus mentis distributione justitia consideremus. Si quis enim dixerit προαναφώνησιν, hoc est « prædictionem, » et συνεκφώνησιν, id est « conjunctam vocationem, » velut causam assignet, dicit species prophetiæ. Atque ex

curand. Græc affect., serm. I, p. 470. Porro τούτους οὐκ ἅπαντας καὶ τοὺς ἄλλους τ. habet Theodoret.

(52) Καὶ τῶν τεχ. Scribendum ex Platone et Theodoro, καὶ τοὺς τῶν τεχνυδρίων. Quam lectionem habere H. ms. testatur Sylburg. — Mox, φήσομεν pro θήσομεν apud Plat.

(53) Εἶπεν. Scribendum ex Platone et Theod. εἶπον, prim. pers. qua postea iterum utitur: ἦν δ' ἐγώ.

(54) Οὐ γὰρ ἐν γεωμ. Haetenus Plato. Quæ sequuntur usque ad ἐτέρων μὲν, Clementis nostri verba sunt: ea tamen, tanquam Platonis, recitavit, loco jam dicto, Theodoretus: ea nempe e Clemente, pro more suo, mutavit.

(55) Ἀλλ' αὐτῷ τοῦ ἀγ. δι' ἐπ. Scribendum ore Theodoretii, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ δεῖ ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀληθ. Quod Latine expressimus.

(56) Ὅντων τάγαθῶν ὁδῶν. Ὅντων et ὁδῶν habent anomaliam generis. SYLBURG. — Scribi forte melius possit: Ἐτέρων μὲν ἔντων τάγαθῶν, ἐτέρων δὲ ὁδῶν ἐπὶ τάγαθόν· « cum aliud sint ipsa bona, aliud viæ ac media ad bonum. » Cujusmodi quiddam cum ea, quæ præcedunt, tum quæ sequuntur etiam, postulare videntur.

(57) Ἐγκύκλιον π. Conf. quæ dicta sunt ad p. 284 ed. Paris.

(58) Νῦν ὡς δι' ἐσ. Ἄρα δι' ἐσ. I Cor. XIII, 12.

eiusdem veritatis specie, seu imagine, alii dicunt, quædam esse a philosophis prolata. De nobis itaque dicit divinus Apostolus : « Videmus enim nunc tanquam per speculum, » per eam scilicet, quæ est in ipso, reflexionem nos ipsos cognoscentes; et ex ea, quæ est in nobis, divinitate efficientem causam, quoad ejus potest fieri, una contemplantes. « Vidisti enim, inquit, fratrem tuum, vidisti Deum tuum. » Servatorem puto Deum nunc nobis dictum esse. Post carnem autem depositam, « facie ad faciem »; tunc scilicet ita ut clare definire et comprehendere valeamus, quando « cor purum » fuerit. Et per imaginem quidem et transpectum Deum vident, qui apud Græcos accurate sunt philosophati. Nam per imbecillitatem nostram fit, ut ejusmodi sint, quotquot veras de Deo imagines habemus, quales per aquas cernuntur, aut per alia pelucida et perspicua corpora videre solemus. Recte ergo Salomon : « Qui seminat, » inquit, « justitiam, operatur fidem. Sunt » autem, « qui plura seminant, ii, qui plura faciunt ^b. » Et rursus : « Curam gerentium, quæ sunt in campo viridia, et tondebis herbam; et collige fœnum maturum, ut habeas oves ad vestimentum ^c. » Vides quemadmodum externi quoque integumentum et præsidii sit cura gerenda. « Scienter autem agnoscas animas gregis tui ^d. Quando enim gentes, quæ legem non habent, natura quæ sunt legis faciunt, ii non habentes legem, sibi ipsis sunt lex »; » præputio scilicet servante legis justitias, ex sententia **137** Apostoli, et ante legem, et ante adventum. Tanquam comparisonem autem faciens philosophorum cum iis, qui vocantur hæretici, admodum dilucide : « Melior est, » inquit Logos, « amicus prope, quam frater longe habitans ^e. Qui autem falsis innititur, is pascit ventos, et persequitur aves pennatas ^f. » Non existimo Logon nunc ✕ licere philosophiam, licet ea sæpe argumentis probabilibus et ad fidem faciendam aptis utatur, sed in-

A « Εἶδες γὰρ. φησὶ (59), τὸν ἀδελφὸν σου, εἶδες τὸν θεὸν σου. » τὸν σωτῆρα οἶμαι θεὸν εἶρησθαι ἡμῖν τὰ νῦν. Μετὰ δὲ τὴν τῆς σαρκὸς ἀπόθεσιν, « πρῶτον πρὸς πρόσωπον » τότε ἤδη ὀριστικῶς καὶ καταληπτικῶς, ὅτ' ἂν « καθαρὰ (60) ἡ καρδία » γένηται. Καὶ κατ' ἐμφανίαν δὲ καὶ διάφανσιν οἱ ἀκριθῶς παρ' Ἑλλησι φιλοσοφήσαντες, διορωσί τὸν θεόν· τοιαῦται γὰρ αἱ κατ' ἀδυναμίαν φαντασίαι ἀληθεῖς (61), ὡς φαντασία καθορᾶται ἐν τοῖς ὕδασι, ὀρωμεν καὶ τὰ διὰ τῶν διαφανῶν καὶ διαυγῶν σωματίων. Καλῶς οὖν ὁ Σολομῶν, « Ὁ σπείρων (62), » φησὶ, « δικαιοσύνην, ἐργάζεται πίστιν· εἰσὶ δὲ οἱ τὰ ἴδια σπείροντες, οἱ (63) πλείονα ποιοῦσι. » Καὶ πάλιν· « Ἐπιμελοῦ τῶν ἐν τῷ πεδίῳ γλωβῶν, καὶ κερεῖς πόαν· καὶ συνάγαγε χόρτον ὠριμον, ἵνα ἐχῆς πρόβατα εἰς ἱματισμόν· » ὀρᾶς ὄπως καὶ τῆς ἐξῴθεν σκέπης τε καὶ φυλακῆς φροντιστέον· « Γνωστῶς δὲ ἐπιγνώσῃ ψυχὰς ποιμνίου σου. Ὅτ' ἂν γὰρ ἔβη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν (64), οὗτοι, νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, τῆς ἀκροβυστίας (65) τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλακασούσης, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ πρὸ τοῦ νόμου, καὶ πρὸ τῆς παρουσίας. Οἶονε! δὲ σύγκρισιν ποιούμενος ὁ Λόγος τῶν ἀπὸ φιλοσοφίας πρὸς τοὺς αἰρετικούς, καλούμενους, ἐμφανῶς πάνου, « Κρείσσων, φησὶ, φίλος ἐγγύς, ἢ ἀδελφὸς μακρὰν οἰκῶν. Ὅς δὲ ἐρείθεται ἐπὶ ψεύδειν, οὗτος ποιμαίνει ἀνέμους (66), καὶ διώκει ὄνεα περρωτά. » Οὐκ οἶμαι φιλοσοφίαν λέγειν τανῦν τὴν λόγον, καίτοι ἐν πολλοῖς τὰ εἰκότα ἐπιχειρεῖ καὶ πιθανεῖται φιλοσοφία, ἀλλὰ τὰς αἰρέσεις ἐπιβραβεῖ. C Ἐπιφέρει γοῦν· « Ἀπέλιπε γὰρ ὄδους τοῦ ἑαυτοῦ ἀμπελῶνος· τὰς δὲ τροχιάς τοῦ ἰδίου γεωργίου πεπλάνηται. » Αὗται δὲ εἰσιν αἱ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀπολείπουσαι Ἐκκλησίαν. Αὐτίκα ὁ εἰς αἴρεσιν ὑποπεῶν « διέρχεται δι' ἐρημίας (67) ἀνύδρου, » τὸν ὄντως ὄντα θεὸν καταλιπὼν, ἐρημος θεοῦ, ὕδωρ ἀνύδρον ζητῶν, « τὴν ἀοικητον καὶ δίψιον ἐπερχόμενος γῆν, συνάγων χερσὶν ἀκαρπίαν. Καὶ τοῖς ἐνδοέσι φρενῶν (68) παρακελεύομαι, » λέγουσά φησιν ἡ Σο-

✕ P. 575 ED. POTTER, 517 518 ED. PARIS. 25, 26. ^d Ibid., 25. ^e Rom. II, 14. ^f Prov. xxvii, 10. ^g Prov. ix, 12.

a I Cor. xiii, 12. b Prov. xi, 21, 24. c Prov. xxvii, 10. d Prov. ix, 12.

(59) *Φησὶ*. Parentheticum φησὶν, aliena hæc verba ostendit, ut alibi sæpe: nec φύσει substituere opus est. SYLBURG. — Hanc sententiam rursus laudavit Clemens *Strom.* II, pag. 391, tacito auctoris nomine.

(60) *Καθαρὰ*. Respicit Christi dictum, Matth. v, 8 : Μακάριοι οἱ καθαρὸι τῆ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται.

(61) *Ἀληθεῖς*. Lege ἀληθῶς. LOWTH.

(62) *Ὁ σπείρων*. Vulg. Biblia Prov. xi : Ὁ σπείρων δικαιοσύνην, λήψεται μισθὸν πιστῶν. SYLBURG. — Non cum locum, quem putat Hervetus, citat Clemens, sed ex eodem Prov. xi capite, v. 21, qui tamen nonnihil diversus est apud LXX : Ὁ σπείρων δικαιοσύνην, λήψεται μισθὸν πιστῶν. Clemens ait : Ὁ σπείρων δικαιοσύνην, ἐργάζεται πίστιν. Vulgata Latina : « Semen autem iustorum salvabitur. » Sic Aquila : Καὶ σπέρμα δικαίων περισσθήσεται : et qui ex Hebræo vertunt. Sequitur apud Clementem versus ejusdem capituli 24 : Εἰσὶν, οἱ τὰ ἴδια σπείροντες, οἱ πλείονα ποιοῦσιν· « Sunt, qui propria seminantes, plura faciunt. » Hervetus addidit e

Græco LXX : « Sunt et qui aliena colligunt, et damno afficiuntur. » Latina : « Alii dividunt propria, et ditiores fiunt : et alii rapiunt non sua, et semper in egestate sunt. » Ex Hebræo vero ad verbum : « Est, qui disperdit rem, et additur ei amplius : et est, qui parcit rei suæ plus æquo, sed ad inopiam redigitur. » COLLECT.

(63) *Οἱ*. Abest a Prov. Mox, συναγε pro συνάγαγε. Ib.

(64) *Ποιῶσιν*. Ποιῆ, Rom.

(65) *Τῆς ἀκροβυστίας*. Respicit Rom. II, 26 : Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται ;

(66) *Ποιμαίνει ἀνέμους*· ὁ δὲ αὐτὸς διώξεται ὄνεα πετόμενα. Mox, τοὺς δὲ ἄξονας τοῦ ἰδίου γ. pivo τὰς δὲ τροχιάς τοῦ ἰδίου γ. Ibid. SYLBURG.

(67) *Διέρχεται δι' ἐρ*. Διαπορεύεται δι' ἀνύδρου ἐρήμου, καὶ γῆν διατεταγμένην ἐν διψώδει, συνάγει δὲ χερσὶν ἀκαρπίαν. Proverb.

(68) *Φρενῶν*. Φρονήσεως, Proverb.

autem, ut ea cum his quidem insit rebus, dicatur prudentia, in illis autem temperantia, in aliis vero animi magnitudo vel iustitia. Eadem autem ratione cum sit una quoque veritas, in geometria geometriæ veritas; in musica autem musicæ; et in recta philosophia fuerit Græca veritas. Sola autem hæc est authentica veritas, quæque a nemine attingi potest, quam docemur a Dei Filio. Eodem modo una eademque drachma, si data fuerit nautæ, nauticum; si publicano, vectigal; si ei qui domum locat, merces conductæ domus; si præceptor, operæ merces; si ei qui vendit, arrha dicitur. Singulæ autem, seu virtutes, seu veritates, communi quidem nomine conveniunt, sed proprium aliquem, eumque unicum, effectum habent; quorum omnium ex conjunctione nascitur vita beata. Non enim solis nominibus beati reddimur, cum rectam vitam dicamus beatitudinem; et illum beatum, cui virtute exornata est anima. Quod si etiam philosophia e longinquo opem fert inventioni veritatis, variis notionibus tendens ad nostram scientiam, quæ proxime attingit veritatem; sic tamen ei opem fert, qui Logi auxilio conatur apprehendere cognitionem. Proinde Græca veritas, etiamsi sit idem nomen sortita, tamen a nostra tum magnitudine cognitionis, tum demonstrationum evidentia, et divina virtute, et aliis similibus, satis distinguitur. A Deo enim docti sumus, qui litteras vere sacras a Filio Dei didicimus; unde non perinde ac nos illi movent animas, sed diversa plane methodo ac disciplina. Quod si propter eos, qui nos calumniandi ansas quærunt, oportebit nos distinguere, philosophiam, ut quæ in veritate indaganda versetur, comprehendendæ veritatis concausam et cooperatricem appellantes, fatebimur eam esse præviam hominis gnostici disciplinam, non tamen esse causam, quæ solum est concausa; neque continens, id, quod adjuvat et cooperatur, nec perinde ac si non sit veritas absque philosophia. Nam omnes fere absque disciplinarum orbe, quam « encyclopædiam » vocant, et Græca philosophia, alii autem etiam absque literis, divina et barbara moti philosophia, potestate cum, qui de Deo est, per fidem accepimus sermonem, eruditi sapientia, quæ per se operatur. Quod autem cum alio agit, cum per imperfectionem suam

✕ P. 377 ED. POTTER, 319 ED. PARIS.

(74) *Τούτων φαμεν*. H. ms. τούτων μὲν οὖν φαμεν. SYLBERG.

(75) *Εὐαρέτως*. Malim ἑναρέτως.

(76) *Θεοδίδακτοι*. Respicit I Thess. iv, 9: Αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοὶ ἐστε.

(77) *Ἱερὰ ὄντως γράμματα*. « Vere sacras » appellat Christianorum « litteras, » ut eas distingueret ab Ægyptiorum, Chaldæorum, Æthiopum, aliorumve literis, quæ dicebantur quidem, sed vere non erant Ἱερὰ γράμματα.

(78) *Συναίτιον φιλ.* Malim cum articulo συναίτιον τὴν φιλοσοφίαν.

(79) *Οὐδ' ὡς οὐκ οὐσης ἄνευ τὴν φιλοσοφίαν*. A. et H., ἄνευ τῆς φιλοσοφίας: ut interpres quoque, « nec perinde ac non sit veritas absque philosophia. » Ego legendum puto, οὐδ' ὡς οὐκ ἄνευ, τὴν φιλο-

λογημένην, λέγεσθαι φρόνησιν, ἐν τούτοις δὲ σωφροσύνην, ἐν τούτοις δὲ ἀνδρείαν ἢ δικαιοσύνην. Ἄνὰ τὴν αὐτὸν οὖν λόγον καὶ μιᾶς οὐσης ἀληθείας, ἐν γεωμετρίᾳ μὲν γεωμετρίας ἀλήθεια, ἐν μουσικῇ δὲ μουσικῆς: καὶ φιλοσοφίᾳ τῇ ὀρθῇ Ἑλληνικῇ εἴη ἂν ἀλήθεια. Μόνῃ δὲ ἡκυρία αὕτη ἀλήθεια, ἀπαρτεγγεῖρητος, ἦν παρὰ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ παιδευόμεθα. Τοῦτόν φαμεν (74) τὸν τρόπον μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δραχμῆς, τῷ μὲν ναυκλήρῳ δοθείσης, λέγεσθαι ναῦλον, τῷ δὲ τελώνῃ τέλος: καὶ ἐνοίκιον μὲν τῷ σταθμούχῳ· μισθὸν δὲ τῷ διδασκάλῳ· καὶ τῷ πιπράσκοντι ἀρραβῶνα. Ἐκάστη δὲ εἴτε ἀρετῇ, εἴτε καὶ ἀλήθειᾳ, συνωνύμως καλουμένη, μόνου τοῦ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελέσματος ἐστὶν αἴτια· κατὰ σύγχρησιν δὲ τούτων γίνεται τὸ εὐδαιμόνως ζῆν· μὴ γὰρ δὴ εὐδαιμονῶμεν πρὸς τὰ ὀνόματα, δι' ἂν τὸν ὀρθὸν βίον εὐδαιμονίαν λέγωμεν, καὶ εὐδαιμονα τὸν κεκοσμημένον τὴν ψυχὴν εὐαρέτως (75). Εἰ δὲ καὶ πόρρωθεν συλλαμβάνεται φιλοσοφία τῇ πρὸς τὴν ἀλήθειαν εὐρέσει, κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς διατίvouσα ἐπὶ τὴν προσεχῶς ἀπτομένην τῆς ἀληθείας, τὴν καθ' ἡμᾶς εἶδησιν· ἀλλὰ συλλαμβάνεται γὰρ τῷ λογικῶς ἐπιχειρεῖν ἐσπουδαχότι ἀνθᾶπτεσθαι γνώσεως. Χωρίζεται τε ἡ Ἑλληνικῇ ἀλήθειᾳ τῆς καθ' ἡμᾶς, εἰ καὶ τοῦ αὐτοῦ μετεληφεν ὄνοματος, καὶ μεγέθει γνώσεως, καὶ ἀποδείξει κυριωτέρα, καὶ θεῖα δυνάμει, καὶ τοῖς ὁμοίοις. Θεοδίδακτοι (76) γὰρ ἡμεῖς, Ἱερὰ ὄντως γράμματα (77) παρὰ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ παιδευόμενοι· ἔθεν οὐδ' ὡσαύτως κινουῖσι τὰς ψυχὰς, ἀλλὰ διαφόρῳ διδασκαλίᾳ. Εἰ δὲ διαστέλλεσθαι ἡμᾶς διὰ τοὺς φιλεγκλημονας δεήσει, συναίτιον φιλοσοφίαν (78) καὶ συνεργὸν λέγοντες τῆς ἀληθοῦς καταλήψεως, ζήτησιν οὖσαν ἀληθείας, προπαιδεῖαν αὐτὴν ὁμολογήσομεν τοῦ γνωστικοῦ, οὐκ αἴτιον τιθέμενοι τὸ συναίτιον· οὐδὲ μὴν τὸ συνεργὸν συνεκτικόν· οὐδ' ὡς οὐκ οὐσης ἄνευ τῆς φιλοσοφίαν (79). Ἐπεὶ σχεδὸν οἱ πάντες ἄνευ τῆς ἐγκυκλίου παιδείας, καὶ φιλοσοφίας τῆς Ἑλληνικῆς, οἱ δὲ καὶ ἄνευ γραμμάτων, τῇ θεῖα καὶ βαρβάρῳ κινηθέντες φιλοσοφίᾳ, δυνάμει (80) τὸν περὶ Θεοῦ διὰ πίστεως παρελήφαμεν λόγον, αὐτουργῶ σοφίᾳ πεπαιδευμένοι. Ὅ δὲ μεθ' ἑτέρου ποιεῖ, ἀτελὲς ὂν καθ' αὐτὸ ἐνεργεῖν, συνεργόν φαμεν καὶ συναίτιον, ἀπὸ τοῦ συναίτιου αἴτιον ὑπάρχειν (81), ἀπὸ τοῦ ἑτέρῳ συνελθεῖν, αἴτιον γίνεσθαι ὀνομασμένον· καθ' ἑαυτὸ δὲ μὴ δύνασθαι τὸ ἀποτέλεσμα τὸ κατ' ἀλήθειαν παρέχειν. Καίτοι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἰδικαίου (82) ποτε καὶ ἡ φιλοσοφία τοὺς

σοφίαν· il est « neque ut causam sine qua non, stantes philosophiam, » ut quemadmodum in præcedentibus membris nominata est causa adjuvans, et causa continens; ita hic exprimitur causa sine qua non; sicut infra quoque p. 180, 352, 353. SYLBERG.

(80) *Δυνάμει*. Respicere videtur Rom. I, 4: Τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἀγωσύνης· I Thess. I, 5: Τὸ Εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ· vel alium locum his consimilem.

(81) *ὑπάρχειν*. Si quis malit participium ὑπάρχον, per me licet. SYLBERG.

(82) *Ἰδικαίου*. Conf. quæ superius dixit auctor, pag. 282 edit. Paris.

Ἐλλῆνας, οὐκ εἰς τὴν καθόλου δὲ δικαιοσύνην, εἰς ἃν εὐρίσκειται συνεργός, καθάπερ καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος βαθμὸς τῷ εἰς τὸ ὑπερῶν ἀνίοντι, καὶ ὁ γραμματιστὴς τῷ φιλοσοφῆσοντι· οὐχ ὡς κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν αὐτῆς ἦτοι ἐλλείπειν τῷ καθόλου Λόγῳ, ἢ ἀνααιρεῖσθαι τὴν ἀλήθειαν· ἐπεὶ καλὴ ἔστι συμβάλλεται, καὶ ἡ ἀκοή, καὶ ἡ φωνὴ πρὸς ἀλήθειαν· τοῦ δὲ ὁ γνωρίζων αὐτὴν προσφυῶς. Ἄλλὰ τῶν συνεργῶν τὰ μὲν πλείονα, τὰ δ' ἐλάσσονα προσφέρεται δύναμιν. Ἡ γοῦν σαφήνεια συνεργεῖ πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἀληθείας· καὶ ἡ διαλεκτικὴ πρὸς τὸ μὴ ὑποπίπτειν ταῖς κατατρεχούσαις αἰρέσεσιν. Αὐτοτελής μὲν οὖν καὶ ἀπροσδεχὴς ἡ κατὰ τὸν Σωτῆρα διδασκαλία, ἡ δύναμις οὕσα (83) καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ· προσιούσα δὲ φιλοσοφία ἡ Ἑλληνικὴ, οὐ δυνατωτέραν ποιεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀδύνατον παρέχουσα τὴν κατ' αὐτῆς σοφιστικὴν ἐπιχείρησιν, καὶ διακρουμένη τὰς δολεράς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλάς, ἢ φραγμὸς (84) ἢ οἰκῆος (85) εἰρηται καὶ θριγκῶς εἶναι· τοῦ ἡ ἀμπελώνας. Καὶ ἡ μὲν, ὡς ἄρτος, ἀναγκαία πρὸς τὸ ζῆν, ἡ κατὰ τὴν πίστιν ἀλήθεια· ἡ προπαιδεία δὲ προσοφήματι ἰοικέει καὶ τραγήματι. Δείπνου (86) δὲ λήγοντος, γλυκὺ τρωγάλιον (87), κατὰ τὸν Θηβαῖον Πίνδαρον. Ἄντικρυς δὲ ἐξεῖπεν ἡ Γραφή· Πανουργότερος (88) ἔσται ἄκακος, συνῶν· ὁ δὲ σοφὸς δέξεται γινώσιν. Καὶ ὁ μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ λαβῶν (89), τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ, ὡφθῶν ὁ Κύριος· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμφαντος αὐτὸν ἀληθὴς ἔστι, καὶ ἀδικία οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. Ἐμπάλιν οὖν ἀδικεῖ ὁ σφετερισάμενος τὰ βαρβάρων, καὶ ὡς ἰδίαν (90) αὐχῶν, τὴν ἑαυτοῦ δόξαν αὐτῶν, καὶ ψευδόμενος τὴν ἀλήθειαν· οὗτος κλέπτης ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἰρηται. Φησὶ γοῦν· Ἦτε, μὴ γίνου ψεύστης· ὁδηγεῖ γὰρ τὸ ψεῦσμα πρὸς τὴν κλοπὴν. Ἦδη δὲ ὁ κλέπτης, ὅπερ ὑπελόμενος ἔχει ἀπθῶς ἔχει, καὶ χρυσίον ἢ, καὶ ἄργυρος, καὶ λόγος, καὶ δόγμα. Ἐκ μέρους τοίνυν ἀκωλόφασιν, ἀληθῆ μὲν, στοχαστικῶς δὲ καὶ ταῖς τῶν λόγων ἀνάγκαις ἴσασιν, μαθητευθέντες οὖν, καταληπτικῶς ἐπιγνώσονται.

habet surreptum, vere habet, etiamsi sit aurum, etiamsi ✕ argentum, etiamsi oratio, etiamsi dogma:

✕ P. 378 ED. POTTER, 320 ED. PARIS.

A per se operari nequeat, causam cooperantem et concausam dicimus, ut quod ex conjunctione ac conjunctione causæ alterius nomen causæ meruerit, per se autem non possit verum effectum producere. Quanquam per se quoque aliquando Græcos iustitia philosophia, sed non universa ac perfecta iustitia, ad quam consequendam cooperatur, velut primus et secundus gradus ei, qui ascendit in cœnaculum; et grammaticus ei, qui est philosophaturus. Non quod, hac sublata; universali Logo 138 desit aliquid, vel perimatur veritas: cum et visus, et auditus, et vox conferat ad veritatem, mens autem sit, quæ eam naturaliter cognoscat. Sed ex iis quidem, quæ cooperantur, alia quidem majorem, alia vero minorem vim adhibent. Perspicuitas itaque cooperatur in traditione veritatis; dialectica, ne prosternamur ab hæresibus, quæ faciunt incurSIONES, adjuvat. Est autem per se perfecta, et nullius indiga Servatoris doctrina, cum sit « Dei virtus et sapientia; » accedens autem Græca philosophia, veritatem non facit potentiorē; sed cum debiles efficiat sophistarum adversus eam argumentationes, et propulset dolosas adversus veritatem insidias, dicta est « vineæ » apta « sepes » et vallus. Et ea quidem veritas, quæ si le percipitur, tanquam panis necessaria est ad vivendum; quæ autem præcedit disciplina, est obsonio similis et bellariis: « Desinente vero cœna, suavis placentula, » ut ait Pindarus Thebanus. Aperte autem dicit Scriptura: « Astutior erit simplex, intelligens: sapiens autem suscipiet cognitionem a. » Et: « Qui a se ipso quidem accepit, gloriam propriam quærit, » inquit Dominus: « qui autem quærit gloriam ejus, qui misit ipsum, verus est, et iniustitia non est in ipso b. » Contra igitur se injuste gerit, qui sibi usurpavit ea, quæ sunt barbarorum, et tanquam propriam jactans, suam augens gloriam, et ementiens veritatem: is fur dictus est a Scriptura. Dicit itaque: « Fill, ne sis mendax; deducit enim mendacium ad furtum. » Jam autem fur id, quod

Prov. xxi, 11. b Joan. vii, 18.

(83) *Δύναμις οὕσα*. Respicit I Cor. i, 24: Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλῆσι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(84) *Φραγμὸς*. Respicere videtur Matth. xxi, 33: Ἄνθρωπος ἦν τις οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελώνα, καὶ φραγμὸν αὐτῆ περιέθηκε· vel Isa. v, 1, 2.

(85) *Οἰκῆος*. Lowthius ait: « Forte legendum οἰκῆος. » Mihi nil mutandum videtur.

(86) *Δείπνου*. Refertur inter fragmenta Pindari: Δείπνου δὲ λήγοντος, γλυκὺ τρωγάλιον. Et apud Athenæum lib. xiv, p. 274 Aldinæ edit. : Πίνδαρος δὲ ἔστιν ὁ εἰπὼν· Δείπνου δὲ λήγοντος, γλυκὺ τρωγάλιον, καὶ περὶ παῖδ' ἀφθονοῦ βορᾶν. Interpres Dalechampi: « Ad exitum cœnæ, inquit Pindarus, dulcis τρωγάλιον, et puerorum affluentem cibum. » Sibiavit περιέθεσσαν. Hesychius: Τρωγάλια, τὰ τραγήματα Λάκωνες. Pollux, Τρωγάλια esse dicit nucee, et mespila, et mala punica, et alia ejusmodi. Apud Suidam: Τρωγάλιον, οὕτω τὰ τραγήματα ἐκάλουν οἱ παλαιοί. Paulo post apud eundem:

Τρωκτὰ, τὰ κατακτὰ, corrige ex manuscripto: τὰ καταβρακτὰ τῶν ὀπωρῶν. Sic pag. 685: « Græcam quoque attingit philosophiam, ut qui sit bellarium, » etc. COLLECT.

(87) *Γλυκὺ τρωγάλιον*. H. nis, γλυκῆα τρωγάλια. SYLBURG. — Conf. *Archæologia nostræ Græcæ* lib. iv, cap. 20.

(88) *Πανουργότερος*. Videtur ea spectare, quæ sunt i cap. Prov.: Ἰνα δὴ ἀκάκοις πανουργίαν, παιδὶ δὲ νέφ' αἰσθησιν καὶ ἔνοιαν: « Ut det simplicibus astutiam: puero autem novo, sensum et cogitationem. » Versus est 4 in Latina, et « audiens sapiens, sapientior erit. » Ad verbum ex Hebræo « addet doctrinam, » id est fiet doctior, cognitionem promovebit. COLLECT. — Respicit auctor Prov. xxi, 11: Ζημιούμενου ἀκολάστου πανουργότερος γίνεται ὁ ἄκακος, συνῶν δὲ σοφὸς δέξεται γινώσιν.

(89) *Λαβῶν*. Λαλῶν, Joan., ubi innox, οὗτος ἀληθὴς ἔστιν.

(90) *Ἰδίαν*. Forte ἰδία, « privatim: » vel, ἰδίως, « proprio » nempe invento. SYLBURG.

Proinde quæ suffurati sunt, partim quidem vera sunt, verum ab illis per conjecturas, et rationum necessitatibus concluduntur : quæ, cum discipuli facti fuerint, cum fiducia ac certitudine agnoscent.

CAPUT XXI.

Ex Moysis aliorumque prophetarum ætate, prolixè cum temporibus Græcorum comparata, ostenditur instituta et leges Judæorum multo esse antiquiora philosophia Græcorum.

Quod vero philosophorum quidem dogmata ab Hebræis surrepta fuerint, tractabimus paulo post. Interea vero, ut methodus postulat, jam dicendum est de temporibus Moysis : unde patebit citra omnem controversiam, Hebræorum philosophiam esse quavis philosophia longe antiquiorem. Ac de iis quidem accurate dictum est a Tatiano in *Oratione Adversus Græcos*. Dictum est autem etiam a Casiano in primo *Exegeticon* : postulat tamen commentarius, ut nos quoque ea percurramus, quæ in hoc argumentum dicta sunt. Apion itaque grammaticus, qui Plistonices est cognominatus, in quarto *Historiarum Ægypti*, etsi esset infensus Hebræis, utpote genere Ægyptius, adeo ut etiam adversus Judæos librum scripserit, Amosis Ægypti regis mentionem faciens, ejus rerum gestarum testem adducit Ptolemæum Mendesium. Ejus autem verba sic habent : « Evertit autem Amosis Athyriam, qui fuit tempore Inachii Argivi, ut scripsit in *Temporibus*

(91) *Ἀρχαιοτάτη*. Græci Christianis objiciebant, eorum religionem ac dogmata nuper inventa, ac proinde falsa esse : unde apologiarum scriptores sæpe ostendunt, Judæorum res, a quibus Christiani originem suam traxerunt, Græcorum philosophia ac historis omnibus longe vetustiores fuisse. Justinus M. prophetarum Hebræorum scripta asserit esse πρεσβύτερα πάντων τῶν γεγενημένων συγγραφέων, « scriptoribus omnibus vetustiora, » *Apol.* 1, pag. 46 edit. Oxon. Item vero argumentum latius persequitur *Parænes. ad Græc.* p. 62 et seq. Theophilus in principio lib. III *Ad Autolyicum* : Δὴρον ἡγῆ τυγγάνειν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, οἰόμενος προσφάτους καὶ νεωτερικὰς εἶναι τὰς παρ' ἡμῖν γραφάς. Διὸ δὴ καγὼ οὐκ ὀκνήσω ἀνακεφαλαίωσασθαί σοι, παρέχοντος Θεοῦ, τὴν ἀρχαιοτέτα τῶν παρ' ἡμῖν γραμμάτων. « Tu quidem arbitraris veritatis sermonem esse nugæ : existimans scilicet scripta nostra esse recentia ac nupera. Proinde ego nil cunctabor, Deo juvante, litterarum nostrarum antiquitatem a prima origine repetere. » Eiusdem libri pag. 127 edit. Paris. : Θέλω δέ σοι καὶ τὰ τῶν χρόνων, Θεοῦ παρέχοντος, νῦν ἀκριβέστερον ἐπιδείξαι, ἵνα ἐπιγνώσῃς ὅτι οὐ πρόσφατος, οὐδὲ μυθώδης ἐστὶν ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος, ἀλλ' ἀρχαιότερος καὶ ἀληθέστερος ἀπάντων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. « Cæterum nunc instituo, Deo juvante, exactius temporum computationem demonstrare, ut cognoscas non esse nuperam, nec fabulosam nostram historiam, sed vetustiorum ac veriorum esse omnibus poetis ac historicis. » Dein p. 137, sub ejusdem libri finem, hæc addit : Τῶν οὖν χρόνων καὶ τῶν εἰρημένων ἀπάντων συνηριθμημένων ὁρᾶν ἔστι τὴν ἀρχαιοτέτα τῶν προφητικῶν γραμμάτων, καὶ τὴν θεϊότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, ὅτι οὐ πρόσφατος ὁ λόγος, οὐ τε μὴ τὰ καθ' ἡμᾶς, ὡς οἰοῦνται τινες, μυθώδης καὶ ψευδῆ ἐστίν, ἀλλὰ μὲν οὖν ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα. « Ex temporum itaque computatione, et ex reliquis, quæ prædiximus, liquido constare judico, doctrinam et religionem nostram non esse nuperam ; imo, quæ supra dedimus, clare ostendunt litterarum propheticarum antiquitatem, et religionis nostræ divinitatem : quodque ea, quæ nos tradimus, non sint fabulosa et falsa, sed antiquitate et

Καὶ περὶ μὲν τοῦ παρ' Ἑβραίων τὰ τῶν φιλοσόφων ἐσχευωρῆσθαι δόγματα, μικρὸν ὕστερον διαληφόμεθα. πρότερον δὲ, ὅπερ ἀκόλουθον ἦν, περὶ τῶν κατὰ Μωϋσέα χρόνων εἶρη λεκτέον. δι' ὧν δευχθήσεται ἀναμνηρίστως πάσης σοφίας ἀρχαιοτάτη (91) ἢ κατὰ Ἑβραίους φιλοσοφία. Εἴρηται (92) μὲν οὖν περὶ τούτων ἀκριβῶς Τατιανῷ (93) ἐν τῷ πρὸς Ἑλληνας (94) εἴρηται δὲ Κασιανῷ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἑξηγητικῶν ἀπαιτεῖ δὲ ὅμως τὸ ὑπόμνημα, καὶ ἡμᾶς ἐπιπράμειν τὰ κατὰ τὸν τόπον εἰρημένα. Ἀπίων (95) τόνον ὁ γραμματικὸς, ὁ Πλειστονικῆς ἐπικληθεὶς, ἐν τῇ τετάρτῃ (96) τῶν Ἀλυπτιακῶν ἱστοριῶν καίτοι φιλαπεχθημόνως πρὸς Ἑβραίους διακείμενος, ἅτε Αἰγύπτιος τὸ γένος, ὡς καὶ κατὰ Τουδαίων συντάξασθαι βίβλιον, Ἀμώσιος (97), τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως, μεμνημένος, καὶ τῶν κατ' αὐτὸν πράξεων μάρτυρα παρατίθεται Πτολεμαῖον (98) τὸν Μενήσιον καὶ τὰ τῆς λέξεως αὐτοῦ ὕδα ἔχει. « Κατίσκαψε δὲ τὴν Ἀθυρίαν (99) Ἀμώσις, κατὰ τὸν Ἀρ-

veritate profanorum scriptorum monumenta superent. » Quæ adduxi, ut pateret cur Clemens, alique veteres apologiarum scriptores in hoc argumento tantopere laborarint. Conf. Lactantius lib. IV, cap. 5.

(92) *Εἴρηται*. Totam hanc pericopen, usque ad hæc verba ὁ Μωϋσῆς ἡμῖν ἀποδέδεικται πρεσβύτερος, Eusebius in suis *Præparat. evangelicæ* lib. X, c. 12, transtulit p. 496 et seq.

(93) *Τατιανῷ*. Hæc in Tatiano exstant p. 125 et seq. edit. Oxon. Porro Τικιανῷ habet Eusebii codex ms. in collegio D. Joannis Baptistæ asservatus.

(94) *Πρὸς Ἑλληνας*. Πρὸς τοὺς Ἕλληνας, cum articulo, Euseb., ubi mox Κασσιανῷ, geminato σ, ut apud Latinos. Sylburg.

(95) Ἀπίων. Apionem citat etiam Tertullianus in *Apologetico adversus gentes*. c. 19, in quem locum Pamelius scribens monet Plinium lib. XXXVII, c. 5, ejus meminisse. « Apion, inquit, cognomen Plistonices, paulo ante scriptum reliquit, esse etiam nunc in Labyrintho Ægypti colossæum Serapim. » Justinus *Orat. adhortatoria ad gentes*, eum dicit Posidonii filium, et Africanus apud Eusebium lib. III *Præpar.*, cap. 3, diligentissimum historiæ perscrutatorem. Ptolemæum etiam Mendesium et Mendetis sacerdotem testem laudant Tatianus, Justinus, et Africanus apud Eusebium. COLLECT. — Conf. etiam de Apione Tatianus cap. 59 ; A. Gellius lib. V, cap. 14, et lib. VII, cap. 8 ; *Recognitiones* Clementis lib. X, c. 52, quæque ibi adnotavit Cotelerius.

(96) *Τετάρτη*. Apionis de rebus Ægyptiacis πάντα εἰσὶ γραφαί, « quinque sunt libri, » inquit Tatianus. Ille autem fuit, adversus quem Josephus Judæorum gentem defendit.

(97) Ἀμώσιος. Regem hunc Justinus, Theophilus, alique Ἀμωσίου vocant. Ἀμωσίου, cod. Joan. Clementis Tatianum sequitur, qui eum Ἀμωσίου vocat.

(98) *Πτολεμαῖον*. Conf. iterum Justinus in *Parænes.*, Tatianus, etc.

(99) Ἀθυρίαν. Ἀούριον, Euseb. Οὐάρην, cod. Joan. Μαρίαν hodiernum Tatianus pag. 130, sed Eusebius ejus verba recitans, Ἀούριον quod nomen

γῆτον γενόμενος Ἰναχον. ὡς ἐν τοῖς Χρόνοις ἀνέγραψεν ὁ Μενήσιος Πτολεμαῖος. » Ὁ δὲ Πτολεμαῖος (1) οὗτος ἱερεὺς μὲν ἦν· τὰς δὲ τῶν Αἰγυπτίων βασιλείων πράξεις ἐν τρισὶν δλαῖς ἐκθέμενος βίβλοις, κατὰ Ἄμωσιν φησὶν Αἰγύπτου (2) βασιλέα, Μωϋσέως ἡγουμένου, γεγονέναι Ἰουδαίους τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν. Ἐξ ὧν συνώπται, κατὰ Ἰναχον ἤρχμακέναι τὴν Μωϋσέα. Παλαιτέρα δὲ τῶν (3) Ἑλληνικῶν τὰ Ἀργολικά, τὰ ἀπὸ Ἰνάχου λέγω, ὡς Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ἐν τοῖς Χρόνοις διδάσκει. Τούτων δὲ τεσσαράκοντα (4) μὲν γενεαὶ νεώτερα τὰ Ἀττικά, τὰ ἀπὸ Κέκροπος τοῦ διφυοῦς δὴ καὶ αὐτόχθονος, ὡς φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Τατιανός· ἐννεά δὲ τὰ Ἀρχαδικά, τὰ ἀπὸ Πελασγοῦ· λέγεται δὲ καὶ οὗτος αὐτόχθων· τούτων δὲ ἄλλα πενήτηκοντα δυοῖν νεώτερα (5), τὰ Φθιωτικά, τὰ (6) ἀπὸ Δευκαλίωνος. Εἰς δὲ τὸν χρόνον τῶν Τρωϊκῶν ἀπὸ Ἰνάχου γενεαὶ μὲν εἰκοσὶν ἢ πλείους (7) διαριθμοῦνται· ἔτη δὲ, ὡς ἔπος

✱ P. 379 ED. POTTER, 321 ED. PARIS.

etiam retinet in iis quæ ex Josepho transtulit, in *sæe Præpar. evang.* lib. x, cap. 13, pag. 501. Ἄβαριν cum Josephus vocat, quod propter similem sonum β et υ idem sere est ac Ἀβαριν. Hinc patet, Clementis Ἀθυρίαν, et Tatiani Μαρίαν mutandum esse in Ἀβαριν, vel Ἄβαριν, vel, si placeat, Ἀούαριν.

(1) Ὁ δὲ Πτολεμαῖος. Tatianus pag. 129: Αἰγυπτίων δὲ εἰσὶν αἱ ἐπ' ἀκριβὲς χρόνων ἀναγραφαὶ, καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς πραγμάτων ἐρμηνεύς ἐστὶ Πτολεμαῖος, οὐχ ὁ βασιλεὺς, ἱερεὺς δὲ Μένδητος. Οὗτος τὰς τῶν βασιλείων πράξεις ἐκτιθέμενος, κατ' Ἄμωσιν, βασιλέα Αἰγύπτου, γεγονέναι Ἰουδαίους φησὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν εἰς ἄπερ ἤλθον χωρία, Μωϋσέως ἡγουμένου. Λέγει δὲ οὕτως· Ὁ δὲ Ἄμωσις ἔγενετο κατ' Ἰναχον βασιλέα· Exstant etiam annales Ægyptiorum diligentissime concinnati, et rerum in eis contentarum interpretas est Ptolemæus, non quidem rex, sed Mendesium sacerdos. Is ubi regum gesta narrat, sub Amasi, Ægyptiorum rege, Judæos ex Ægypto migrasse testatur in suam regionem Moysen ducem secutos; sic autem scribit: Amasis fuit tempore regis Inachi. » Origenes, *Contra Celsum* lib. iv, pag. 167, ait Moysen tradi ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν συγγραφέων κατὰ χρόνους γεγονέναι Ἰνάχου τοῦ Φωρωνέως· « a quibusdam Græcis historicis, fuisse temporibus Inachi, Phoronei filii. » Tertullianus, *Apol.* cap. 19: « Si quem audistis interim Moysen, Argivo Inacho pariter ætate est. » Idem tradit Clemens infra pag. 335; Justinus etiam martyr *Parænes. ad Græcos* p. 62, et Theophilus *Ad Autolyicum* lib. iii, p. 129. Cæterum Eusebius, in principio præfationis *Canonis Chronici*, hunc Clementis locum respexit: Μωϋσέα γένος Ἑβραίων, προφητῶν ἀπάντων πρώτων, ἀμφὶ τοῦ Σωτήρος, λέγω δὲ τοῦ Χριστοῦ, ἀμφὶ τε τῆς τῶν ἐθνῶν δι' αὐτὸν θεογνωσίας χρησμοῦς καὶ λόγια θεῖα γραφῆ παραδειδωκότα, τοῖς χρόνοις ἀκμάσαι κατὰ Ἰναχον εἰρηκασίαν ἄνδρες ἐν παιδείᾳσι γινώριμοι, Κλήμης, Ἀφρικανός, Τατιανός, τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου· τῶν τε ἐκ περιτομῆς, Ἰωσήππος καὶ Ἰουστός, ἰδίως ἑκάστος τὴν ἀπόδειξιν ἐκ παλαιᾶς ὑποσχόντες ἱστορίας. Ἰναχον δὲ τῶν Ἰλιακῶν ἔστησαν ἑπτακοσίους πρὸςθεύειν. Sed quid sibi vult ἑπτακοσίους, « septingentis » annis? Etenim Clemens mox dixit, Inachum Trojæ tempora præcessisse εἴκοσι γενεάς, « viginti ætates: » vel ἔτη τετρακδόντα, « annos quadringentos. » Et consentit Tatianus pag. 131: « Ὁ δὲ ἀπ' Ἰνάχου χροῖονος ἄχρι τῆς Ἰαίου ἀλώσεως ἀποπληροῖ γενεὰς εἴκοσι. Paulo post, pag. 132: Διόπερ εἰ κατὰ Ἰναχον πέφηνεν Μωϋσῆς γεγονώς, πρὸςθεύει τὸν τῶν Ἰλιακῶν ἔσσει τετρακοσίους. Porro si γενεὰ designet annos 19 aut 20, ut quandoque accipi solet, tum εἴκοσι γενεαί, « viginti ætates, » exhibebunt « annos quadringen-

Mendesius, Ptolemæus. » Hic autem Ptolemæus, ✱ fuit quidem sacerdos: regum autem Ægypti res gestas tribus libris exponens, dicit tempore Amosis, Ægypti regis, Moysæ duce, Judæos exiisse ex Ægypto. Ex quibus cernitur, Moysen floruisse tempore Inachi. Ex rebus autem Græcis, sunt antiquiores Argolicæ, eæ inquam, quæ ducunt originem ab Inacho, ut docet Dionysius Halicarnassensis in *Temporibus*. His autem, quatuor generationibus sunt res Atticæ recentiores, quæ ducunt originem a Cecrope diphye et indigena, ut iisdem verbis dicit Tatianus; novem vero, res Arcadicæ a Pelasgo; dicitur autem hic quoque fuisse indigena. His autem sunt aliæ, quinquaginta duabus recentiores, nempe Phthioticæ, quæ a Deucalione. Ad tempus autem rerum Trojanarum ab Inacho, generationes viginti vel plures numerantur; sunt autem anni, ut ita dicam, quadringenti et ultra. Jam

tos, » qui Tatiani ac Clementis numerus est. Quod si γενεαὶ tres annos centum includant, tum γενεαὶ εἴκοσι καὶ μία, « ætates viginti et una, » Eusebiana « annorum septingentorum » numerum edent. Quod vero γενεὰ hoc sensu usurpatum fuerit, ipse Clemens paulo infra testatur, p. 335: Εἰς μέντοι τὰ ἑκατὸν ἔτη τρεῖς ἐγκαταλέγονται γενεαί· « Ad centum annos recensentur tres ætates. » Atque hinc orta fuisse videtur de numero annorum dissensio.

(2) Φησὶν Αἰγ. Φησὶ τὸν Αἰγ., Euseb.

(3) Παλαιτέρα δὲ τ. Παλαιτέρα (παλαιότερα, cod. Joan.) δὲ τῶν Ἑλληνικῶν μνημονεύεσθαι (μνημονεύεται, Joan.) τὰ Ἀργολικά, τὰ ἀπὸ Ἰνάχου λέγω, Διονύσιος ὁ Ἄλ. Euseb.

(4) Τεσσαράκοντα. Sic Clemens et Eusebius Græce. Hervetus *τέσσαρα*, « quatuor, » quia quatuor tantum Argivorum reges enumerat Tatianus ab Inacho ad Triopam, cuius tempore fuit Cecrops. Rursus: « His autem sunt aliæ 15, » in libro Clementis erat, τούτων δὲ ἄλλα πενήτηκοντα δυοῖν νεώτερα, in libro Eusebii, τούτων δὲ ἄλλων δυοῖν νεώτερα. Postremo quod paulo post est, « generationes quidem viginti vel plures, » in Græco Eusebii fuit, γενεαὶ μὲν εἴκοσιν ἢ μὴ πλείους, « generationes viginti, aut una plures, » cum tamen Trapezuntius verterit tantum, « generationes 20 connumerentur. » Atque annis quidem quadringentis antiquiorem esse Iliacis temporibus Moysen. vult Tatianus, si quidem Inachi sit ætate Moyses, ut et ait Tertullianus in *Apologetico* cap. 19; verum Eusebius in *Chronicis*, ut in illum Tertulliani locum scribens Pamelius admonet, tempore Cecropis eum floruisse tradit, non Inachi, magisque cum historia convenit. Lege D. Augustinum lib. xviii *De civit. Dei*, cap. 8. COLLECT.

(5) Τούτων δὲ ἄλλα πενήτηκοντα δυοῖν v. Euseb., τούτων δὲ ἄλλων δυοῖν v. Vera fortasse lectio est, τούτων δὲ ἄλλων sit πενήτηκοντα δυοῖν νεώτερα τὰ Φθ. ut v in ἄλλων sit numeralis nota, πενήτηκοντα videlicet, et hic sit sensus: « His autem, aliis quinquaginta duabus generationibus recentiora sunt Phthiotica. » Interpres pro numero isto πενήτηκοντα δυοῖν, reponit minorem πεντεκαίδεκα, « quindecim: » et paulo ante, τέσσαρα pro τεσσαράκοντα· quod et supputatione colligi adnotat. SYLVAEC. — Certe πενήτηκοντα ferri non potest: nam si Clemens ab Inacho numerat « viginti » vel paulo plura sæcula ad Trojæ tempora, quomodo inter Pelasgum, qui Inacho posterior, et Deucalionem, qui Trojæ temporibus longe prior erat, intercedere possunt sæcula quinquaginta duo?

(6) Τά. Abest ab Euseb.

(7) Εἴκοσι ἢ πλείους. Scribe ex Eusebio, εἴκο-

vero res quoque Assyriorum videbuntur rebus Græcis multis annis antiquiores, ex iis quæ dicit Ctesias, tricesimo secundo movit Moyses ex Ægypto, tempore Amosis Ægyptii, et Inachii Argivi. Fuit autem in Græcia, tempore quidem Phoronei, qui fuit post Inachum, inundatio, quæ fuit ✕ tempore Ogygis, et regnum Sicyonium, primi quidem Ægialei, deinde Europis; deinde Telchinis, et regnum Cretis in Creta. Acusilaus enim dicit Phoroneum fuisse primum hominem. Unde etiam auctor Phoronidis dixit eum fuisse e patrem mortalium hominum. » Hinc Plato in *Timæo*, secutus Acusilaum, scribit: « Et cum vellet eos aliquando inducere, ut dicerent de rebus antiquis hujus civitatis, aggreditur dicere, quæ sunt antiquissima, de Phoroneo, qui dictus est primus, et de Neobe, et quæ fuerunt post diluvium. » Tem-

✕ P. 380 ED. J'OTTER.

σιν ἢ μὴ πλείους. Cujus correctionis ratio e superiori nota petenda est: qua dictum est sæcula XXI annos eo comprehendere.

(8) *Εἰ δὲ τὰ Ἀσσυρίων πολλοὶς ἔτεσι πρεσβύτερα τῶν Ἑλληνικῶν Κτησίας λέγει, φανήσεται τῷ δευτέρῳ καὶ τεσσαρακοσιῶν ἔτι τῆς Ἀσσυρίων ἀρχῆς, τῆς δὲ Βηλοῦχου τοῦ ὀγδόου δυναστείας τῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ, ἢ Μωϋσείως, εἰς.* « Quod si res Assyriorum multis annis antiquiores Græcis Ctesias dicit, Moysen ex Ægypto movisse quadringentesimo secundo anno imperii Assyriorum, trigesimo scilicet ac secundo regni Belochii octavi constat, apud Ægyptios Amosi, Inacho apud Argivos regnante. » Belochum Assyriorum regem viii reperies in *Chronicis* Eusebii ad annum mundi 3410, quinquam paulo ante quam regnaret Amasis, et paulo post Inachum. COLLECT.

(9) *Ἐτεσι.* Abest a ms. Joan.

(10) *Ἀσ' ὄρ.* Abest ab Euseb.

(11) *Κατὰ Ἰναχον.* Georgius Syncellus. Κατὰ Ἰναχον, πρῶτον Ἀργούς βασιλέα, καθ' ὃν καὶ πάντες, οἳ τε ἐκ περιτομῆς, οἳ τε ἐκ χάριτος, ἱστορικοί, Ἰώσηπος καὶ Ἰούστος, Κλήμης ὁ ἱερός Στρωματεύς, Τατιανός τε καὶ Ἀφρικανός, συνομολογοῦσι γεννηθῆναι Μωϋσέα, καὶ κατὰ Φωρωνέα, τὸν Ἰναχου πατέρα καὶ Νιόβης, ἀκμάσαι. « Tempore Inachii, primi Argivorum regis, sub quo omnes, tum Judæi, tum Christiani, historici, Josephus et Justus, Clemens sanctus *Stromatum* scriptor, Tatianus et Africanus consentiunt natum fuisse Moysen, floruisse autem sub Phoroneo, Inachii et Niobes filio. »

(12) *Ὁ ἐπὶ Ὀγύγου.* Hæc respexit Eusebius in *Chronica*, p. 25, veteres Argivorum reges enumerans: « Ὁ ἐπὶ Ὀγύγου παλαιότατος παρ' Ἑλλήσιν ἱστορούμενος ἐν τῇ Ἀκτῇ, τῇ νῦν Ἀττικῇ, κατακλυσμὸς τούτοις γέγονε τοῖς χρόνοις. Διαφόρως γὰρ ἱστορεῖται, τῶν μὲν Φωρωνέως, τῶν δὲ ἐπὶ Ἀπίδος λεγόντων. Ὀμολογῶ δὲ καὶ ἢ ἀπ' Αἰγύπτου πορσία τοῖς ἱστορικοῖς οὕτω φέρεται διαφόρως κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, τῶν ἐπὶ Ὀγύγου κατακλυσμῷ. Συμφωνοῦσι δὲ τούτοις ἐν τούτῳ καὶ Ἰώσηπος καὶ Ἰούστος, Ἰουδαῖοι ἱστορικοί, καὶ τοῦ καθ' ἑμᾶς λόγου Κλήμης ὁ Στρωματεύς καὶ Ἀφρικανός. » His temporibus in Acte, quæ nunc Attica dicitur, contigit Ogygi diluvium ex iis, quæ Græci memorant, antiquissimum. Hoc porro quidam ad Phoronei, quidam ad Apidis tempora referunt. Similiter profectio ex Ægypto, cœva cum esset Ogygio diluvio, diversimode memorata est ab historicis. Quibus in hoc consentiunt, e Judæis Josephus et Justus, e nostris autem Clemens, *Stromatum* scriptor, et Africanus. » Hic porro Clemens Tatianum sequitur, qui hæc dicit pag. 132: Κατὰ γὰρ Φωρωνέα, τὸν μετ'

εἰπεῖν, τετρακόσια, καὶ πρόσω. Εἰ δὲ τὰ Ἀσσυρίων (8) πολλοὶς ἔτεσι (9) πρεσβύτερα τῶν Ἑλληνικῶν, ἀπ' ὧν (10) Κτησίας λέγει, φανήσεται, τῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ ἢ Μωϋσείως, κατὰ Ἀμωσιν τὸν Αἰγύπτιον καὶ κατὰ Ἰναχον (11) τὸν Ἀργεῖον, ἐξ Αἰγύπτου κίνησις. Ἦν δὲ κατὰ τὴν Ἑλλάδα, κατὰ μὲν Φωρωνέα τὸν μετ' Ἰναχον, ὁ ἐπὶ Ὀγύγου (12) κατακλυσμός, καὶ ἡ ἐν Δικυῶν βασιλεία, πρώτου μὲν Αἰγιαλέως, εἶτα Εὐρωπος, εἶτα Τελχίνος· καὶ ἡ Κρήτος ἐν Κρήτῃ. Ἀκουσίλαος γὰρ Φωρωνέα πρῶτον ἀνθρώπων (13) γενέσθαι λέγει· ὄθεν καὶ ὁ τῆς Φωρωνίδος ποιητῆς εἶναι αὐτὸν ἔφη « πατέρα θνητῶν ἀνθρώπων. » Ἐντεῦθεν ὁ Πλάτων (14) ἐν *Τιμαίῳ*, κατακολουθήσας Ἀκουσίλαον, γράφει: « Καὶ ποτε (15) προαγαγεῖν βουληθεὶς αὐτοὺς περὶ τῶν ἀρχαίων εἰς λόγους τῶν τῆδε τῆ πόλει, τὰ ἀρχαιότατα (16) λέγειν ἐπιχειρεῖ (17), περὶ

Ἰναχον, μνημονεύεται παρ' Ἀθηναίους Ὀγυγος, ἐρ' οὐ κατακλυσμός ὁ πρῶτος. » Nam tempore Phoronei, qui Inacho successit, memoratur apud Athenienses fuisse Ogygus, sub quo primum diluvium. »

(13) *Πρῶτον ἀνθρώπων.* Πρῶτον ἀνθρώπων, Eus.

(14) *Ὁ Πλάτων.* Hæc in *Timæo*, pag. 1043, de Solone agens, dicit Plato: « Οἱ δὲ Σόλων ἔφη πορευθεὶς, σφόδρα τε γενέσθαι παρ' αὐτοῖς ἔντιμος, καὶ δὴ καὶ τὰ παλαιὰ ἀνερωτῶν τοὺς μάλιστα περὶ ταῦτα τῶν ἱερέων ἐμπείρους, σχεδὸν οὕτε αὐτὸν, οὕτε ἄλλον Ἑλληνα οὐδένα οὐδὲν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, εἰδῶτα περὶ τῶν τοιοῦτων ἀνευρεῖν· καὶ ποτε προαγαγεῖν βουληθεὶς αὐτοὺς περὶ τῶν ἀρχαίων εἰς λόγους τῶν τῆδε, τὰ ἀρχαιότατα λέγειν ἐπιχειρεῖν. περὶ Φωρωνέως τε, τοῦ πρώτου λεχθέντος, καὶ Νιόβης, καὶ μετὰ αὐτὰ κατακλυσμῶν αὐτῶν περὶ Δευκαλίωνος καὶ Πύρρας ὡς διεγένοντο μυθολογεῖν, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν γενεαλογεῖν. » Quo (ad Sain, Ægypti urbem) Solon profectum honorifice se acceptum fuisse, referrebat. Et cum de vetustatis memoria ab illis sacerdotibus, qui in hac re cæterorum peritissimi, quæsisset, expertum se esse dicebat, neque seipsum, neque alium Græcorum quemquam cognitionem antiquitatis ullam habere: quandoque vero coram sacerdotibus, ut eos ad sua narranda provocaret, de antiquissimis illis Græciæ gestis rebus verba fecisse, Phoroneo primo et Niobe, postque inundationem mundi de Deucalione et Pyrrha, eorumque posteritate, et de temporibus, quibus singula contigerunt. » Mox, Ἀκουσίλαον pro Ἀκουσίλαον, cod. Joan. mendose.

(15) *Καὶ ποτε.* De Solone hæc intellige: « Qui voluit Ægyptios sacerdotes provocare in sermones (ut vertit Hieronymus in *Chronicis* ad ann. mundi 3390) de temporibus antiquorum, quæ cuique civitati apud veteres accidissent, de Phoroneo qui primus hoc nomine appellatus est, et Niobe. et his qui post diluvium fuere, » etc. Quo ex loco fortasse augetur, una voce posset Plato, apud quem legis, εἰς λόγους τῶν τῆδε, τὰ ἀρχαιότατα λέγειν, ut apud Clementem, τῆδε τῆ πόλει ἀρχαιότατα, et apud Eusebium, « cuique civitati. » Sic enim tres manuscripti habent. Acusilaum citat Plato in *Constitiis*; Suidas Argivum fuisse tradit, historicum antiquissimum, qui genealogias scripsit ex æneis tabulis, quas pater ejus fodiens casu offenderat. COLLECT.

(16) *Τῆδε τῆ πόλει, τὰ ἀρ.* Τῆ δὲ τῆ πόλει τῆ ἀρ. cod. Joan. mendose. Porro τῆ πόλει, quod apud Platonem non occurrit, a Clemente, qui hæc de urbe Athenarum dicta fuisse existimabat, adjectum videtur. Vigerus autem ad Eusebium hæc adnotavit: « Ἡ πόλει Irreptitias voces expunge, quas Plato non habet. Tantum post ὄγους distinguendum

(17) *Λέγειν ἐπιχειρεῖ.* E Platone et Eusebio

Φορωνέως τε τοῦ πρώτου λεχθέντος, καὶ Νεώδης (18), καὶ τὰ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν. Ὡς κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ Ἀκταία ἢ Ἀττική· κατὰ δὲ Τριόπαν, Προμηθεύς, καὶ Ἄτλας, καὶ Ἐπιμηθεύς, ὁ καὶ διφυῆς Κέκροψ, καὶ Ἰνώ (19). Κατὰ δὲ Κρότωπον (20), ἡ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις (21)· καὶ ἡ ἐπὶ Δευκαλίωνος (22) ἐπομβρία· κατὰ δὲ Σθένελον (23), ἡ τε Ἀμφικτυόνος (24) βασιλεία· καὶ ἡ εἰς Πελοπόννησον Δαναοῦ παρουσία· καὶ ὑπὸ Δαρδάνου (25) τῆς Δαρδανίας κτίσις (26),

Ὅν πρῶτον,

ῥησὶν Ὀμηρος,

Τέκετο νεφεληγερέτα Ζεὺς·

ἡ τε ἐκ Κρήτης εἰς Φοινίκην ἀναχομιδῆ· κατὰ δὲ Λυγεία, τῆς Κόρης ἡ ἀρπαγὴ· καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἐλευσίνι τεμένους καθίδρυσις· Τριπτολέμου τε γεωργία, καὶ ἡ Κάδμου εἰς Θήβας παρουσία· Μίνωός τε βασιλεία· κατὰ δὲ Πρωτόν, ὁ Εὐμόλπου πρὸς Ἀθηναίους πόλεμος· κατὰ δὲ Ἀκρίσιον, Πέλοπος ἀπὸ Φρυγίας διάβασις, καὶ Ἰωνος εἰς Ἀθήνας ἀφίξις, καὶ ὁ δευ-

✕ P. 381 ED. POTTER, 521 ED. PARIS:

dum non nihil. Ait enim Solonem, ut in eam de rebus antiquis disputationem Ægyptios sacerdotes præliceret, de Græciana antiquitate sermonem in-jeruisse. Sunt qui tñde accipiant pro ἐκεῖ, sed perpetuam. Locum integrum Serranus misere depravavit.)

scribendum λέγειν ἐπιχειρεῖν, subintellecto ἔφη, quod apud Platonem præcedit. Id vero aliquis non advertens, post Eusebii tempora, scripsisse videtur λέγειν ἐπιχειρεῖ, constructionis gratia. Quo factum etiam, ut in cod. Joan. λέγει ἐπιχειρεῖν scriberetur.

(18) Νεώδης. Scribe ex Platone et Eusebio Νιόδης. Erat enim Niobe dicta Phoronei filia. Dionysius Halicarnass. lib. 1 : Φορωνέως γὰρ Νιόβη γίνε-ται. Conf. Eusebius in Chron. p. 25.

(19) Ἰνώ. Legendum est « Io, » non « Ino, » nam et paulo infra dicitur « Io » fuisse tempore « Triopæ. » COLLECT. — Quinetiam Ἰώ e Clemente scribit Eusebius. Eamdem lectionem defendit is, a quo Clementis hæc accepit, Tatianus p. 132 : Κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ καὶ Ἀκταία ἢ Ἀττική· κατὰ Τριόπαν Προμηθεύς, καὶ Ἐπιμηθεύς, καὶ Ἄτλας, καὶ ὁ διφυῆς Κέκροψ, καὶ ἡ Ἰώ· « Tempore Phorbantis fuit Actæus, a quo Actæa dicta est Attica : tempore autem Triopæ, Prometheus, et Epimetheus, et Atlas, et duplicis naturæ Cecrops, et Io. »

(20) Κρότωπον. Mendose apud Tatianum ipsum legitur κατὰ δὲ Κέκροπα ἡ ἐπὶ τοῦ Φαέθοντος pro κατὰ δὲ Κρότωπον· nam ita exscripsit ex Tatiano Clementis, et ex Clemente Eusebius. Cæterum apud Eusebium in Chron. legendum esse « Triopas » non « Troypas, » admonuit jamdudum P. Leopardus lib. iv. c. 9, quod et manuscripti confirmant. COLLECT. — Quinetiam Fronto Ducæus in Tatianum adnotavit, Κρότωπον ibi pro Κέκροπα ex Eusebio ac Clemente substitui debere. Ad hæc accedit, quod paulo infra pag. 335 Clementis iterum dixerit, Deucalionem diluvium, et Phaethontis incendium κατὰ Κρότωπον συμβῆναι, « Crotopi tempore contigisse. »

Si quis autem Κέκροπα malit, is Eusebium auctorem habeat, qui in proem. Can. Chronici e Tatiano ac Clemente hæc refert : Πρῶτος Κέκροψ ... ὁ διφυῆς ... κατὰ δὲ τούτων καὶ Μωυσῆς παρ' Ἑβραίοις ἐρωρρίζετο, ὡς κατὰ καιρὸν ἐπιδείξομεν, ἐφ' οὗ ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸς ἐν Θεσσαλίᾳ, ἡ τε ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις ἐν Αἰθιοπία· « Primus fuit Cecrops diphyes : cujus tempore apud Hebræos inclaruit Moyses, ut suo tempore ostendimus : et sub eodem contigit in Thessalia Deucalionem dilu- vium, et in Æthiopia Phaethontis incendium. » Eadem occurrunt in Epitome regum Atheniensium, et

A pore autem Phorbantis fuit Actæus, a quo Actæa Attica. Tempore autem Triopæ, Prometheus, et Atlas, et Epimetheus, et diphyes Cecrops, et Ino. Tempore autem Crotopi, Phaethontis inflammatio, et Deucalionis inundatio. Tempore autem Stheneli, et regnum Amphictyonis, et Danaï in Peloponne- sum adventus, et Dardaniæ a Dardano ædificatio :

A Jove qui genitus,

inquit Homerus,

✕ Novit qui cogere nubes :

et ex Creta in Phœniciam deductio. Tempore au- tem Lyncei, Proserpinæ raptus, et exstructio tem- pli, quod est in Eleusine, et Triptolemi agricultura, et Cadmi Thebas adventus, et regnum Minois. Tempore autem Præti, bellum Eumolpi adversus Athenienses. Tempore autem Acrisii, Pelopis ex 139 Phrygia transitus, Ionis Athenas adventus, et

in Ἰσπεριῶν συναγωγῆς pag. 361, a Scaligero translata sunt.

(21) Ἐκπύρωσις. Πύρωσις, cod. Joan.

(22) Καὶ ἡ ἐπὶ Δ. Articulum ἡ ex Eusebio et Tatiano restitui.

(23) Σθένελον. Σθένελον legitur apud Clem. et Tatianum, cujus hæc sunt, apud Eusebium duobus locis κατὰ δὲ Σθενέλαον, « tempore autem Sthenelai ; » et in catalogo regum Argivorum Tatianus ipse duos Sthenelæos enumerat. In Chronico Eusebii ad annum mundi 3745, non « Sthenelus, » sed « Sthenelæus » legendum est. Quod vero sequitur : « A Jove qui genitus, » est Homeri versus a Clemente verbis Tatiani additus, ὃν πρῶτον τέκετο v. Z.

Qui primus Jove natus, amat qui cogere nubes.

Habes deinde in Græco Clementis, ἡ τε ἐκ Κρήτης εἰς Φοινίκην ἀναχομιδῆ, apud Tatianum vero, ἡ τε ἐκ Φοινίκης τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Κρήτην ἀναχομιδῆ. Ejus interpres vertit : « Et Europa ex Phœnicia in Cretam restituitio. » Apud Euseb. pag. 190, sic legimus ut apud Tatianum, Trapezuntius tamen vertit : « Et Europa ex Phœnicia rapta fuerat, » at pag. 292 ut apud Clementem. Certe raptam ex Phœnicia in Cretam constat Europam a Jove, ut scribit Euseb., regnante Danao, Sthenelai successore. Porro Cadmum exstitisse Lyncei tempore, Eusebius quoque in Chronici testis est, qui Argivorum rex fuit undecimus, sed inibi sædus est error in impressis, « Armenia capta a Cadmo, » P. Pithœi vetus codex, « Armonia capta, » Victorinus, « Hermiona rapta a Cadmo ; » vera lectio est, « Harmonia rapta a Cadmo. » Filia fuit Veneris, ut fabulæ tradunt. Hoc eo addidi, quod ex nostris chronologis quidam aliam quamdam regionem viciniorē Bœotix, quam sit Armenia, substituat. COLLECT.

(24) Ἀμφικτυόνος. Ἀμφικτυόνος, Euseb., accentu in penult. retracto. SYLBURG.

(25) Καὶ ὑπὸ Δαρδ. Καὶ ἡ ὑπὸ Δαρδ. Euseb., ut mox, ἡ Τριπτολέμου γεωργ. Euseb. Tatian. Dein, Μίνωός τε ἡ βασιλ. Item, ἡ Πέλοπος ... διάβασις καὶ Ἰωνος εἰς τὰς Ἀθῆν. Tatian. Respicit autem Clementis Homeri Iliad. Y, vers. 245 :

Δάρδανον αὖ πρῶτον τέκετο νεφεληγερέτα Ζεὺς· κτίσσε δὲ Δαρδανίην, ἐπεὶ οὕτω Ἴλιος ἰρή.

Dardanum quidem primum genuit nubes cogens Jupiter.

Condidit et is Dardaniam : neque enim jam tum erat Ilis sacra.

(26) Κτίσις. Κτῆσις, cod. Joan., perperam.

secundus Cecrops, et Persei et Bacchi res gestæ, et Orpheus et Musæus. Octavo decimo autem anno regni Agamemnonis captum est Ilium, regnante Demophonte, Thesei filio, anno primo, duo decimo mensis Thargelionis, ut ait Dionysius Argivus; Ægius autem et Dercylus in tertio, octavo mensis Panemi desinentis; Hellenicus enim dicit duodecimo mensis Thargelionis; et nonnulli eorum qui Attica scripserunt, octavo desinentis, postremo anno regnante Menestheo, in plenilunio. *τικὰ συγγραψαμένων, ὀγδόῃ φθίνοντος, βασιλεύοντος*

Noctis quidem erat medium,

inquit is, qui *Parvam fecit Iliadem,*

Ei splendebat lucida luna:

alii autem eodem die Scirophorionis. Theseus autem, qui erat æmulator Herculis, est rebus Trojanis una generatione antiquior. Tlepolemi itaque, qui fuit filius Herculis, meminit Homerus, quod in Ilium militaverit. Ostenditur ergo Moysem fuisse antequam Bacchus referretur in deos, annis sexcentis quatuor: siquidem in deos refertur trigesimo se-

(27) *Καὶ ὁ δεύτερος.* Ὡς ὁ δεύτερος Tatian.

(28) *Ὀρφεύς τε καὶ Μουσαῖος.* Καὶ Ὀρφεύς μαθητὴς Μουσαῖος, Tatian.

(29) *Ἴλιον.* Ἴλιος, cod. Joann.

(30) *Δευτέρα ἐπὶ δέκα.* Excidit e cod. Joann.

(31) *Αἰγίας.* Eusebius lococit.: Ἄγις δὲ καὶ Κέρκυλος ἐν τῇ τρίτῃ, μηνὸς Πανέμου ὀγδόῃ φθίνοντος. Ubi ut de auctorem nominibus dubito, ita distinctionem periodi amplector: ut ἐν τῇ τρίτῃ sit « in historiarum, » seu « chronographiæ libro tertio, » Πάγερον autem media brevi scribit etiam Suidas, et alii. SYLBURG.—Apud Euseb. pag. 293 *Præpar.* legitur: Ἄγις καὶ Κέρκυλος, non Αἰγίας καὶ Δέρκυλος. Jos. Scaliger lib. v *De emendat. tempor.* agens de Hæc excidit docet, « Scirrhophorionem illius anni fuisse feria vii, Junii 24, Thargelionem Maii 25, feria v, ὀγδόῃ φθίνοντος, hoc est xxiii, captum Ilium Junii 16. Solslitium, sive bissextum, Atticum 3 Julii. A 16 Junii ad 3 Julii, intervallum dies 17. Quare ideo 17 diebus ante captum Ilium scribit Ephorus. Ea est opinio eorum, qui Ilium captum censent plenilunio, aut circa plenilunium, atque alio mense. Agis et Cerylus idem volunt apud Clem. Alex. cum scribunt Ilium captum μηνὸς Πανέμου ὀγδόῃ φθίνοντος, si modo Panemus non est Hecatombæon, aut Scirrhophorion, sed Thargelion. » Hæc ille. Quod vero ad nomina historicorum attinet, quos ex libro Eusebii nominavit, non ex Clemente, eorum etiam meminit Athenæus lib. iii: Ἄγις καὶ Δέρκυλος ἐν Ἀργολικοῖς τοῖς Στραβήλους Ἀστραβύλους ὀνομάζουσι. COLLECT.—Vigerus hæc ad Eusebium adnotavit: « Eusebius Ἄγις καὶ Κέρκυλος, Clemens Αἰγίας καὶ Δέρκυλος. Difficile est statuere ultra lectio vera sit. Posterius nomen quod attinet, plures, opinor, Δέρκυλλους, seu Δερκύλους, quam Κερκύλους vocatos reperias. » Ἄγις δὲ καὶ Δέρκυλλος cod. Joann. Proinde Κέρκυλος apud hodiernum Eusebium mendosa vox est.

(32) *Γάρ.* Abest ab Euseb., ut mox μηνός.

(33) *Καὶ τινες.* Jos. Scaliger loco cit. pag. 207: « Adhuc Clemens: Καὶ τινες τῶν τὰ Ἀττικὰ συγγραψαμένων ὀγδόῃ φθίνοντος (Θαργηλιώνος) βασιλεύοντος τὸ τελευταῖον ἔτος Μενεσθέως, πληθυσούσης σελήνης. Itaque necesse est alium annum ab hoc diversum fuisse. Imo nullum fuisse omnino necesse est; quia in tetraeteride Attica nullius Thargelionis dies 23 incurrit in plenilunium; sed eodem anno ὀγδόῃ ἰσαμείνου, habet plane confectum plenilunium. » Ad probandam sententiam suam adjicit: « Νῦξ μὲν ἔην μεσάτα, φησὶν ὁ τὴν *Μικρὰν Ἰλιάδα*

Α τερὸς (27) Κέρκυς, αἱ τε Περσέως καὶ Διονύσου πράξεις, Ὀρφεύς τε καὶ Μουσαῖος (28). Κατὰ δὲ τὸ ὀκτωκαιδέκατον ἔτος τῆς Ἀγαμέμνονος βασιλείας, Ἴλιον (29) ἔάλω, Δημοφώντος τοῦ Θησέως βασιλεύοντος Ἀθήνησι τῷ πρώτῳ ἔτει, Θαργηλιώνος μηνὸς δευτέρῃ ἐπὶ δέκα (30), ὡς φησὶ Διονύσιος ὁ Ἀργεῖος: Αἰγίας (31) δὲ καὶ Δερκύλος, ἐν τῇ τρίτῃ μηνὸς Πανέμου, ὀγδόῃ φθίνοντος: Ἑλλάδικος γὰρ (32) ὀκτωκαιδέκατη Θαργηλιώνος μηνός: καὶ τινες (33) τῶν τὰ Ἀττικὰ τελευταῖον ἔτος Μενεσθέως, πληθυσούσης σελήνης

Νῦξ μὲν ἔην,

φησὶν ὁ τὴν *Μικρὰν Ἰλιάδα* πεποιτηκώς,

Μεσάτα, λαμπρὰ δ' ἐπέτελλε σελάνα.

Ἐτεροι (34) Σκιροφοριώνος τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Θεσεύς δὲ, ὁ Ἡρακλέους (35) ζηλωτῆς ὢν, πρεσβύτερος ἐστὶ τῶν Τρωϊκῶν μᾶλλον γενεᾶ. Τοῦ γοῦν Τηλολέμου (36), ὃς ἦν υἱὸς Ἡρακλέους, Ὅμηρος μέμνηται ἐπὶ Ἴλιον στρατεύσαντος. Προτερεῖν ἄρα Μωϋσῆ; ἀποδεικνύται (37), τῆς μὲν Διονύσου ἀποθεώσεως, ἐπὶ ἑξακόσια τέσσαρα: εἰ γὰρ τῆς Περσέως βασιλείας (38)

πεποιτηκώς, λαμπρὰ ἐπέτελλε σελάνα. Sed paræ eruditii scriptoris dixerim, λαμπρὰ ἐπέτελλε σελάνα, non intelligitur de plenilunio, sed de luna media nocte oriente, quod fit quarto, aut quinto die post plenilunium confectum. Itaque longe dissentit ab Ephoro. Utrum secutus sit Virgilius, plenilunium, aut quartum diem a plenilunio, incertum est, illis versibus:

*Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat,
A Tenedo tacitæ per amica silentia luncæ.*

Idem in Catullum scribens, Stasimum ait poetam auctorem esse *Parvæ Iliadis*, quæ aliter *Cypriacæ* inscribitur, eumque esse, quem Horatius cyclicum scriptorem appellat in *Arte poetica*. COLLECT.—Lycophronis scholiastes Leschæ *Parvam Iliadem* tribuit ad Cassandram 1263: Λέσχης δὲ, ὁ τὴν *Μικρὰν Ἰλιάδα* πεποιτηκώς: « *Parvæ Iliadis* auctor fuit Lesches. »

(34) Ἐτεροι. Ἐτεροι δὲ, Euseb.

(35) Θεσεύς δὲ, ὁ Ἡρακλ. Malim cum Eusebio, Θεσεύς δὲ Ἡρακλέους ζηλωτῆς ὢν, omisso articulo. His porro similia dicit Tatianus pag. 158: Ὁ δὲ Ἡρακλῆς μᾶλλον τῶν Τρωϊκῶν προγενέστερος πέφηνε γενεᾶ: τοῦτο δὲ ἐστὶ φανερὸν ἀπὸ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ Τηλολέμου στρατεύσαντος ἐπὶ Ἴλιον. « Hercules autem uno sæculo Trojanis antiquior esse apparet; siquidem Tlepolemus, ejus filius, ad Ilium militavit. »

(36) *Τηλολέμου.* Τηλοπολέμου, cod. Joann. quod poeticum est.

(37) *Ἀποδεικνύται.* Ἐπιδεικνύται Euseb. Sequens autem numerus interpreti grandior videtur; ideoque pro ἑξακόσια τέσσαρα, legendum censet *τριακόσια τέσσαρα*, trecentos quatuor. Homeri autem locus de Tlepolemo est *Iliad.* B. Mox, ἀποθεοῦται apud Euseb. pro ἔχθεοῦται, ut in sententia præced. τῆς Διονύσου ἀποθεώσεως. SYLBURG.

(38) *Τῆς Περσέως βασιλ.* In Eusebii *Chronico* σύγχρονοι etiam fiunt Perseus et Liber Pater; æ primorum circa ann. mundi 3860, tempore Cecropis secundi, meminit Persei, quo ex loco mendum tolles, si verba illa, « Pelops Hippodamiam duxit uxorem, » inde sublata, ante nomen Cecropis II. Atheniensium regis vii colloces, auctoribus duobus codicibus manuscriptis, deinde scribas: « Atheniensium vii Cecropis junior annis quadraginta. Hic Erechthei frater, Perseus adversus Persas dimicavit. Alii tamen Cecropem Erechthei filium scribunt; sed neque Perseus ejus est frater. » Deinde apud Eusebium scribe: « Ut vertere eos putaretur in lapides. Didymus scribit, in peregrina historia, et perhibet

ἢ τριακοσῶ δούλοισι ἔπει ἐκθεοῦται, ὡς φησιν Ἀπολλόδωρος (39) ἐν τοῖς Χρονικοῖς. Ἀπὸ δὲ Διονύσου (40) ἐπὶ Ἡρακλέα καὶ τοὺς περὶ Ἰάσονα ἀριστοὺς τοὺς ἐν τῇ Ἀργεῖ πλεύσαντας συνάγεται ἔτη ἑξηκοντα τρία. Ἀσκληπιὸς τε καὶ Διόσκουροι συνέπιον αὐτοῖς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ῥόδιος Ἀπολλώνιος (41) ἐν τοῖς Ἀργοναυτικοῖς. Ἀπὸ δὲ τῆς Ἡρακλέους ἐν Ἀργεῖ βασιλείας ἐπὶ τὴν Ἡρακλέους αὐτοῦ καὶ Ἀσκληπιου ἀποθέωσιν ἔτη συνάγεται τριακοντα οκτώ (42), κατὰ τὸν χρονογράφον Ἀπολλόδωρον. ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Κάστορος καὶ Πολυδεύκους ἀποθέωσιν ἔτη πενήκοντα τρία. ἐνταυθᾱ που καὶ ἡ Ἰλίου κατάληψις. Εἰ δὲ χρῆ παθεῖσθαι καὶ Ἡσίοδῳ τῷ ποιητῆϊ, ἀπόσωμεν αὐτοῦ.

Ζηρὶ (43) ὃ ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαίη τέκε κύδιμον
 [Ἐρμῆν,
 Κίρυκ' ἀθανάτων, ἱερὸν λέχος εἰσαναβάσα.
 Καμίη δ' ἄρα οἱ (44) Σεμέλη τέκε φαίδιμον
 [Ἰδὴν,
 Μιχθεῖσ' ἐν φιλότῃ, Διώνυσον πολυγηθῆ.

Κῶμος μὲν, ὁ Σεμέλης πατήρ, ἐπὶ Λυγκέως εἰς Θήβας ἔρχεται, καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εὐρετὴς γίνεσθαι. Τριόπας δὲ συγχρονεῖ Ἰσιδι, ἑβδόμη γενεᾷ (45) ἀπὸ Ἰνάχου. Ἴσιν δὲ, τὴν καὶ Ἰὼ φασὶ ἐκ τῆς (46) Ἰόνος αὐτὴν διὰ πάσης τῆς γῆς πλανωμένην (47). Ταύτην δὲ Ἴστρος ἐν τῷ Περὶ τῆς Αἰγυπτίου ἀποικίας Προμηθεὺς θυγατέρα φησὶ. Προμηθεὺς δὲ κατὰ Τριόπας, ἑβδόμη γενεᾷ μετὰ Μωϋσέα. ὥστε καὶ πρὸ τῆς καθ' Ἑλλάδας ἀνθρωπογενείας ὁ Μωϋσῆς ἤκμακέναι φαίνεται (48). Λέων (49)

✱ P. 382 ED. POTTER, 322 ED. PARIS.

scriptorem ejus. » Sequitur paulo post, « Dionysius pater Liber pater (manuscriptus Dionysus) adversus Indos dimicans. » Rursus, notato Pandionis viii Atheniensium regis anno, scribit Eusebius: « Perseus, Acrisio non sponte interfecto, migravit Argo. » Manuscripti iidem duo: « Migravit ab Argis, atque regnavit post Acrisium, in Mycenae Argivorum imperio translatō. Et hi reges fuerunt, Perseus, Sthenios, Eurystheus. » Atque ita conjungenda sunt hæc cum iis quæ ad latus scribuntur, ut et apud Marianum Scotum conjuncta reperies. Subjicit Eusebius: « Quidam his temporibus vindicant gesta Liberi Patris. » Deinde: « Ut Philochorus loquitur in secundo, » adde ex Victorino cod. Attidis libro. Citatur paulo post ad an. 27 Eurysthei, ubi de Minotaurō, Philochorus in eodem libro. COLLECT.

(39) Ἀπολλόδωρος. De Apollodori Chronologia, conf. Th. Galzæi dissertatio De scriptoribus mythologicis, cap. 6.
 (40) Ἀπὸ δὲ Διονύσου. Herculem et Argonautas collocat Eusebius tempore Ἄγει Atheniensium regis, ad cujus annum 31 hæc notat: « Hercules consummat certamina; Antæum interficit, Ilium vastat. Dicitur autem Antæus Terræ filius, quia solorum palestra artis certaminum, quæ in terra exercentur, scientissimus erat, et ob id videbatur a Terra matre adjuvari. Hydram autem callidissimam fuisse sophistriam asserit Plato. » Ita restituenda sunt ista ex fide trium manuscriptorum librorum. Plato in *Enthydemo*: Πολὺ γὰρ πού εἰμι φαυλότερος τοῦ Ἡρακλέους. ἥς οὐχ οἷός τε ἦν τῇ Ἰδρα διαμαχεῖσθαι, σφιστερία οὖση, pag. 279 edit. Henr Steph. COLLECT.
 (41) Ὁ Ῥόδιος Ἀπολ. Respicit Apollonii *Argoneut.* lib. 1, v. 146. Mox, ἀπὸ τῆς Ἡρακλ. Euseb. omisso δέ.
 (42) Ἐτῆ συνάγεται τριακοντα οκτώ. « Colliguntur anni triginta octo. » Ita legitur apud Clementem et Eusebium: neque video cur in utraque

A cundo anno regni Persei, ✱ ut ait Apollodorus in *Chronicis*. A Baccho autem ad Herculem, et viros illos fortes qui cum Jasone in Argo navigarunt, colliguntur anni sexaginta tres; et Æsculapius et Dioscuri cum eis navigarunt, ut testatur Apollonius Rhodius in *Argonauticis*. A regno autem Herculis, quod fuit Argis, usque ad ipsius Herculis et Æsculapii in deos relationem, colliguntur anni triginta octo, ut vult Apollodorus chronographus. Hinc autem usque ad relationem in deos Castoris et Pollucis, sunt anni quinquaginta tres. Hoc utique tempore Troja quoque capta fuit. Quod si Hesiodo quoque poetæ oportet credere, cum audiamus:

EDITUS ESTQUE Jovi pulchra ex Atlantide Maia,
 PRÆCO DEUM, JURET CUM SACRUM INGRESSA CUBILE.
 PRÆCLARUM AT PEPERIT NATUM CADMÆA, COISSET
 CUM FURTIM, SEMELE, BACCHUM VALDE EXHILANTEM.

Cadmus quidem pater Semeles tempore Lyncei venit Thebas, et fuit inventor Græcarum litterarum. Triopas autem eodem fuit tempore cum Iside, generatione septima ab Inacho. Isidem autem dicunt eandem fuisse, quæ Io, propterea quod oberrans « obierit » totam terram. Ister autem, in libro *De colonia Ægyptiorum*, dicit eam fuisse filiam Promethei. Prometheus autem fuit tempore Triopæ, septima generatione post Moysem. Quare vel ante eam, quæ ex Græcorum sententia fuit, hominis ge-

ditione scribat « triginta » tantum Hervetus. Trapezuntius vero Eusebium sic vertit: « A regno autem Herculis in Argis usque ad translationem suam et Æsculapii in deos, triginta et octo anni fuerunt, ut Apollodorus scribit. » COLLECT.

- (43) Ζηρὶ. Hæc occurrit *Theogonia* vers. 958.
- (44) Οἱ. Abest ab Euseb. Mox, Διώνυσσον cum duplici σ, Euseb.; πολυγηθῆα pro πολυγηθῆ, Hesiod.
- (45) Τριόπας δὲ συγχρονεῖ Ἰσιδι, ἑβδ. γ. Τριόπας δὲ συγχρονεῖ (συγχρονεῖ cod. Joann.) ἑβδόμη γεν. Euseb. omisso Ἰσιδι: quod tamen Vigerus Eusebio restituit: « Isis enim, inquit, illa est, quam sequente versu Io dictam esse confirmat. »
- (46) Ἴσιν δὲ, τὴν καὶ Ἰὼ φασιν, διὰ τ. Euseb. Ἐστὶ δὲ οἱ τὴν Ἰὼ φασὶ διὰ τ. Sed vulgata lectio sincerior. De Ionis autem vagis erroribus narrat Diodorus Siculus pag. 12, et Plutarchus pag. 274. H. SYLBURG. — Eusebius in *Chronico* ad ann. mundi 3340: « Inachi filia Io, quam Ægyptii, mutato nomine, Isidem colunt. A patre Inacho Inachus fluvius apud Argos a filia Ione Bosphorus nuncupatur. » Ita tres manuscripti, unde impressum corrige. Rursus ad tempora Triopæ, vii Argivorum regis, hæc scribit: « Io Inachi filia mistus est Jupiter, quæ in bovem dicitur versa et Bosphorus appellatur. » Legendum puto, « a qua et Bosphorus. » COLLECT.
- (47) Πλανωμένην. Πλανωμένης, cod. Joann.
- (48) Ἠκμακέναι φαίνεται. Abest ab impressis Eusebii codd.
- (49) Λέων. Tertullianus de corona militis: « Si et Leonis Ægyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit, rem magis ventris. » In huic Tertull. locum scribens, J. Pamelius eundem huic esse existimat Leonem a Clemente citatum, qui tractavit de diis, qui sunt in Ægypto. COLLECT. — Hyginus *Poetico Astronomico*, cap. 20: « Sed de Hammonis simulacro Leon, qui rex Ægyptias conscripsit, ait, » etc. Ejusdem meminit Tatianus *Orat. ad*

Colliguntur anni triginta octo. » Ita legitur apud Clementem et Eusebium: neque video cur in utraque

nerationem, Moyses apparet floruisse. Leo autem, qui tractavit de diis Ægypti, dicit Isidem a Græcis vocari Cererem, quæ fuit ✕ tempore Lyncei, undecima generatione post Moysen. Apis autem, rex Argorum, ædificat Memphin, ut dicit Aristippus in primo *Arcadicorum*. Aristæas vero Argivus dicit eum nominatum esse Sarapin, et eum esse, quem colunt Ægyptii. Nymphodorus autem Amphipolititanus, in tertio *De legibus Asiæ*, dicit Apim taurum mortuum et conditum, « loculo, » qui σορός Græce dicitur, fuisse repositum in templo dæmonis, qui colebatur, et hinc appellatum fuisse Soroapim, et postea quadam eorum, qui illic habitabant, consuetudine Sarapim. Est autem Apis tertius ab Inacho. Jam vero Latona fuit tempore Tityi :

Namque Latonam traxit per vim, Jovis inclutam
[conjugem.

- Tityus autem fuit eodem tempore cum Tantalō. Merito ergo scribit etiam Pindarus Bœotius: « In tempore autem Apollo fuit genitus. » Nec mirum, cum etiam Admeto, una cum Hercule, invenitur serviisse mercede « in magnam annum. » Zethus autem et Amphion, inventores musicæ fuerunt circa Cadmi ætatem. Quod si quis dicat Phemonem pri-

✕ P. 383 ED. POTTER, 323 ED. PARIS.

Græcos, p. 96, ubi eruditus editor ex Arnobii lib. IV *Contra gentes* colligit, hunc non fuisse Byzantium, vel Alabandensem, quorum meminit Suidas, et quos Vossius *Αλυπτικά* scripsisse existimavit, sed Leonem Pellæum. »

(50) *Δήμητρα*. *Δήμητρα*, Euseb. Apollodorus lib. II: « Ἰδρύσατο δὲ ἄγαλμα Δήμητρος, ἣν ἐκάλεσαν Ἴσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἴσιν ἰὸ ὁμοίως προσήγορεύσαν. » Erexit autem Cereris simulacrum, quam Ægyptii Isin vocarunt, et Isin ἰο similiter appellabant. »

(51) *Μωυσῆος γενεά*. *Γενεά Μωυσῆως*, Euseb.

(52) *Ἄπις*. Euseb. in *Chron.*: « Apis, III Argivorum, ann. 55. Aium hunc Apin esse Serapim. Si quidem cum fratrem Ægialeum regem præficesset Achaia, ipse cum populo ad Ægyptum navigavit. » Illa verba, « cum populo, » aberant ab antiquo manuscripto. Sed et Apim, Jovis et Niobes filium, scribit fuisse paulo ante illa circa tempora Belochi VIII Assyriorum regis, et Clemens Apim memorat pag. 335, quem dicit αὐτόχθονα. COLLECT.

(53) *Τὸν Ἄπιον*. Conf. quæ superius dixit Clemens, *Protrept.* pag. 31, 32, edit. Paris. Nicephorus *Histor. eccles.* lib. xv, c. 8: « Σέραπις δὲ ἐστὶν ὁ Ζεὺς, ἢ ὁ Νεῖλος, ἢ Ἄπις τις ἀνὴρ ἐν Μέμφιδι πόλει· ὅς, λιμοῦ γενομένου, ἐκ τῶν ἰδίων Ἀλεξανδρεῦσιν ἐπήρκεσεν· ὧ τελευτήσαντι νεῶν καὶ στήλην ἰερώσαντο· ὅπου δὴ καὶ βούς ἐπίσημά τινα ἔχων διετρήφετο, εἰς σύμβολον, ὡς εἰκάσαι, γεωργίας· ὃν καὶ αὐτὸν Ἄπιν ὁμωνύμως τῷ δεσπότῃ ἐκάλουν. Τὴν δὴ σορὸν Ἄπιδος ἐκείνου τοῦ ἀνδρώπου μεταγαγόντες εἰς τὸν ναὸν, Σάραπιν ἐκάλουν αὐτοῦ τὴν στήλην, ἢ καὶ Σέραπιν μεταθέσει τῶν στοιχείων· « Serapis est Jupiter, vel Nilus, vel Apis quidam in Memphi urbe vir: qui cum tempore famis, e suis facultatibus Alexandriæ incolis necessaria suppeditasset, templum ei et columnam mortuo statuerunt. Quin etiam bos, quædam habens insignia, alebatur, in symbolum, ut videtur, agriculturæ: quem etiam heri nomine Apin appellabant. Conditorium autem, quod Græce σορός dicitur, Apidis illius hominis, cum in templum transtulissent, ejus columnam vocabant Sorapin, vel, inutatis litteris, Serapin. » De Apide conf. etiam Herodotus in *Thalia*, Themistius ὑπατικῶ λόγῳ, Orosius *Histor.* lib. II.

δὲ, ὁ τὰ περὶ τῶν κατ' Αἰγύπτου θεῶν πραγματευσάμενος, τὴν Ἴσιν ὑπὸ Ἑλλήνων Δήμητρα (50) καλεῖσθαι φησιν· ἢ κατὰ Λυγκέα γίνεται, ἐνδεκάτῃ ὑστερον Μωυσῆος γενεᾷ (51). Ἄπις (52) τε, ὁ Ἀργεῖος βασιλεὺς, Μέμφιν οἰκίζει, ὡς φησιν Ἀρίσטיפος ἐν πρώτῃ *Ἀρκαδικῶν*. Τοῦτον δὲ Ἀριστέας ὁ Ἀργεῖος ἐπονομασθῆναι φησὶ Σάραπιν· καὶ τοῦτον εἶναι, ὃν Αἰγύπτιοι σέβουσιν. Νυμφόδορος δὲ ὁ Ἀμφιπολίτης, ἐν τρίτῳ *Νωμίμων Ἀσίας*, τὴν Ἄπιν (53) τὸν ταῦρον, τελευτήσαντα καὶ ταριχευθέντα, εἰς « σορὸν » ἀποτιθεσθαι τῷ ναῶ (54) τοῦ τιμωμένου θαλάμου· κἀνεῦθεν Σορόαπιν κληθῆναι, καὶ Σάραπιν συνθηθεῖν τινὶ τῶν ἐγγχωρίων (55) ὑστερον. Ἄπις δὲ τρίτος ἐστὶν (56) ἀπὸ Ἰνάχου. Ναὶ μὴ ἢ Λητῶ κατὰ Τιτυδὸν γίνεται·

B Λητῶ (57) γὰρ ἤλκησε, Διὸς κυδρὴν παράκοιτιν.

Τιτυδὸς δὲ συνεχρόνισε Ταντάλῳ. Εἰκότως ἔρα καὶ (58) Βουώτιος Πίνδαρος γράφει· « Ἐν χρόνῳ δὲ γένει Ἀπόλλων· » καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ὅπου γε καὶ Ἀδμήτῳ θητεύον εὐρίσκειται σὺν καὶ Ἡρακλεῖ (59) « μέγαν εἰς ἐνιαυτὸν (60). » Ζῆθος δὲ καὶ Ἀμφίων, οἱ μουσικῆς εὐρεταί, περὶ τὴν Κάδμου γεγόνασιν ἑλικίαν. Κἀν τις ἡμῖν λέγῃ, Φημονόην πρώτῃν χρησμο-

(54) *Ἀποτιθεσθαι τῷ ν.* Ἀποτεθεῖσθαι ἐν τῷ ν., Euseb.

(55) *Συνθηθεῖν τινὶ τῶν ἐγγχωρίων* Abest ab Eus.

(56) *Ἐστὶν*. Hoc etiam ab Eus. b. abest.

(57) Λητῶ. Homerus *Odys.*, A, vers. 579:

C Λητῶ γὰρ ἤλκησε, Διὸς κυδρὴν παράκοιτιν.
Latonam enim traxit per vim Jovis gloriosam κα-
[rem.

Grynæus apud Eusebium vertit: « Latonam enim Jovis duxit uxorem. » Eustathius ἤλκησε, ἐδίωσατο, τὸ περιῶν ἐπὶ βίας τεθὲν γυναικός. Apollonius Rhodius αὐτὸν Ἀπολλινεμ interfecisse Tityum Latonæ vim afferre parantem. Apud Heraclidem Ponticum legitur ἐλκυσσε, Gesnerus vertit:

Ausus enim fuerat quondam celestis amores
Sollicitare Jovis Latonam . . . .

Euseb. *Chron.* paulo ante, tempore Cecropis Atheniensium regis VII: « Tityus convixit Tantalō, sed Tityoni Latona mater Apollinis, qui cum Hercule servivit Admeto. » COLLECT.

(58) *Ἄρα ὁ*, Euseb. Quæ sequuntur e Pindaro, inter ejus fragmenta exstant.

(59) *Σὺν καὶ Ἡρακλεῖ*. Eusebules in proœmio *D Canonis Chronici* pag. 55: « Hercules, cum quo Apollo servivit Admeto. » Ubi hæc adnotavit Jos. Scaliger: « Herculem Admeto serviisse nuspiam me legere memini: sed Apollinem et Herculem ambos Admeti amatores fuisse, scimus ex Plutarcho in *Ἐρωτικῶ*. Admeto autem Apollinem ideo serviisse, ut Admetum in amore suo morigerum haberet. Et tamen ita habetur apud Clementem Alexandrinum *Stromateo* primo, unde hoc desumptum est: Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ὅπου γε καὶ Ἀδμήτῳ θητεύον εὐρίσκειται σὺν Ἡρακλεῖ μέγαν εἰς ἐνιαυτόν. Unde hoc hausit Clemens, studiosis, quibus plus otii superest, investigandum relinquimus. »

(60) *Εἰς ἐνιαυτόν*. Sic apud Homerum *Iliad.* φ, v. 443, Apollo de se ac Neptuno ait:

. . . . *Ὅτ' ἀγήροισι Λαομέδοντι,*
Πὰρ Διὸς ἐλθόντες, θητεύσαμεν εἰς ἐνιαυτόν.

. . . . *Cum superbo Laomedonti,*
A Jove profecti, servivimus in annum.

ἔσαι Ἀκρίσιω, ἀλλ' ἴστω γε (61), ὅτι μετὰ Φημο-
νῆν ἔτεσιν ὑστερον εἰκοσιεπτὰ, οἱ περὶ Ὀρφέα, καὶ
Μουσαίου, καὶ Λίνου, τὸν Ἡρακλέους διδάσκαλον.
Ὅμηρος δὲ καὶ Ἡσίοδος πολλῶ νεώτεροι τῶν Ἰλια-
κῶν μεθ' οὓς μακρῶ νεώτεροι οἱ παρ' Ἑλλησι νο-
μοῦνται, Λυκούργος τε καὶ Σόλων, καὶ οἱ ἑπτὰ σοφοί,
αἱ τε ἀμφὶ τὴν Σύριον Φερεκύδην, καὶ (62) Πυθαγόραν
τὴν μέγαν, κάτω που περὶ τὰς Ὀλυμπιάδας γενομέ-
νους (63), ὡς παρεστήσαμεν. Καὶ θεῶν ἄρα τῶν
κλειστων παρ' Ἑλλησιν, οὐ μόνον τῶν λεγομένων
σοφῶν τε καὶ ποιητῶν, ὁ Μωϋσῆς ἡμῖν ἀποδέδεικται
πρεσβύτερος. Καὶ οὕτι γε μόνος οὗτος, ἀλλὰ καὶ ἡ
Σιδύλλα Ὀρφέως παλαιότερα· λέγεται γὰρ καὶ περὶ
τῆς ἑπωνυμίας αὐτῆς, καὶ περὶ τῶν χρησίων τῶν
καταπεφημισμένων ἐκείνης εἶναι λόγους πλείους· Φρυ-
γίαν τε οὖσαν, κεκλήσθαι Ἀρτεμιν (64)· καὶ ταύτην
παραγενομένην εἰς Δελφοὺς ἄσαι·

Ὁ Δελφοί, θεράποντες ἐκηθόλου Ἀπόλλωνος,
ἦλθον ἐγὼ χρήσουσα Διὸς νόον αἰγιόχοιο,
Αἰτοκασίτην κελωμένην Ἀπόλλωνι.

Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη Ἐρυθραία, Ἡροφίλη (65) καλου-
μένη. Μέννηται τούτων Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός ἐν
τῷ *Περὶ χρηστηρίων*. Ἐὼ δὲ τὴν Αἰγυπτίαν, καὶ
τὴν Ἰταλίαν, ἢ τὴ ἐν Ῥώμῃ Κάρμαλον (66) ἔφησεν,
ἢ οὗτος Εὐάνδρος, ὁ τὸ ἐν Ῥώμῃ τοῦ Πανὸς ἱερὸν,
τὸ Λουπέρκιον (67) καλούμενον, κτίσας. Ἄξιον δὲ
ἐπαυθα γενομένου, διερευνησαὶ καὶ τὸν ἄλλον, τὸν
μετὰ Μωϋσέα παρὰ τοὺς Ἑβραίους προφητῶν, τοὺς
χρόνους. Μετὰ τὴν Μωϋσέως τοῦ βίου τελευτὴν διαδέ-
χεται τὴν ἡγεμονίαν τοῦ λαοῦ Ἰησοῦς, πολεμῶν μὲν
ἑτηξ, ἐν δὲ τῇ γῇ τῇ ἀγαθῇ ἄλλα πέντε καὶ εἰκοσι
ἀναπαυόμενος. Ὡς δὲ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰησοῦ

¶ P. 384 ED. POTTER, 323 ED. PARIS.

(61) Γέ. Abest ab Euseb. Mox, καὶ ὁ Ἡσίοδος
cod. Joan. Dein, νεώτερον pro νεώτεροι. Ibid.

(62) Καί. Abest ab Euseb.

(63) Γερομέτους. Euseb. nominat. casu γενό-
μενοι, congruentius. SYLBERG.

(64) Ἀρτεμιν. Ita in *Phocidis* Pausanias p. 650
edit. Hanon: Καλεῖ δὲ οὗχ Ἡροφίλην μόνον, ἀλλὰ
καὶ Ἀρτεμιν ἐν τοῖς ἔπεσιν αὐτῆν. Καὶ Ἀπόλλωνος
γυνὴ γαμῆτι, τὸ δὲ ἀδελφῆ, καὶ αὐτῆς θυγάτηρ φησὶν
εἶναι: Ipsa vero se non solum Herophilem, sed
Dianam etiam suis versibus vocat. Est ubi uxorem
se, et ubi sororem, vel filiam Apollinis dicit. Dein
addit, eam se dixisse Phrygia quadam Idæ montis
nympham natam (unde eam « Phrygiam » vocat Cle-
mens) et in Troade vaticinatam ac mortuam fuisse.

(65) Ἄλλη Ἐρυθραία, Ἡροφίλη. Hanc Pau-
sanias, loco jam dicto, eandem cum superiori Si-
bylla fuisse, et de ea contendisse Erythræos, refert:
Ἐρυθραῖοι δὲ (ἀμφισθετοῦσι γὰρ τῆς Ἡροφίλης προ-
θυμῆτατα Ἑλλήνων) Κώρυκόν τε καλούμενον ἄνδρος,
καὶ ἐν τῷ ὄρει σπήλαιον ἀποφαίνουσι, τεγθῆναι τὴν
Ἡροφίλην ἐν αὐτῷ λέγοντες· Θεοδώρου δὲ, ἐπιχωρίου
πατρῆος, καὶ νόμφης παῖδα εἶναι, etc. « Erythræi
(de Herophile enim hic accerrime Græcorum omnium
certant) Corycum montem, et in eo antrum osten-
dunt, in quo natam Herophilem dicunt: parentes
ejus fuisse Theodorum, pastorem indigenam, et
nympham, cui fuerit cognomen Idææ: cognominis
non esse aliam rationem, quam quod condensa ar-
boribus loca Idæas tunc homines appellarint. »

(66) Κάρμαλον. Ad Κάρμαλον proxime accedit
Cermalus, locus in Urbe sic nominatus, teste Festo:
« Carmenta » tamen, quam hic innuit, potius re-
ferunt Καρμεντάλιον. SYLBERG. — Hanc autem Si-

nam Acisio responsa cecinisse; sciat quod viginti
et septem annis post Phemonen fuit Orpheus, et
Musæus, et Linus, præceptor Herculis. Homerus
autem et Hesiodus fuere Iliacis multo recentiores:
post quos longe fuere recentiores Græcorum legisla-
tores, Lycurgus et Solon, et septem sapientes, et Sy-
rius Pherecydes, et magnus Pythagoras; qui longe
fuerunt inferius circa Olympiadas, ut prius ostendi-
mus. Plurimis ergo, qui apud Græcos coluntur, diis,
non solum iis, qui dicuntur ἄ sapientes et poetæ, os-
tensum est nobis Moysen esse antiquiorem. Neque ve-
ro is solus, sed etiam Sibylla dicitur Orpheo antiquior.
De ejus enim cognomine, et de iis, quæ ab ea prolata
sunt, responsis multa dicuntur, et cum esset Phry-
gia, appellatam esse Dianam, et cum ea ad Delphos
accessisset, cecinisse:

O Delphi, Phæbi ferientis qui eminus estis
Servi, veni ad vos Jovis expositura potentis
Mentem, germano succensens plurima Phæbo.

Est autem alia quoque, quæ vocatur Herophile,
Erythræa. Harum meminit Heraclides Ponticus in
libro *De oraculis*. Mitto Ægyptiam, et Italicam,
quæ Romæ habitavit Carmentale, cujus fuit filius
Evander, qui Romæ templum Panis, quod Lupercal
appellatur, condidit. Operæ pretium est autem, cum
in hunc locum devenerimus, aliorum quoque pro-
phetarum, qui post Moysen fuerunt apud Hebræos,
tempora exquirere. Postquam e vita excessit Moy-
ses, dux populi succedit Jesus, qui bellum quidem
gessit sexaginta quinque annis: in terra autem illa
bona 140 quievit viginti quinque annis: ut

byllam Ἰταλίαν vocat auctor, non quod ex Italia
oriunda fuit, sed quia Italiam incoluit. Dionysius
Halicarnass. *Antiq. Roman.* lib. 1: Ἡγεῖτο δὲ τῆς
ἀποικίας Εὐάνδρος, Ἑρμοῦ γενομένου καὶ νόμφης τινὸς
Ἀρκάσιον ἐπιχωρίας, ἣν οἱ μὲν Ἕλληνας Θέμιον εἶναι
λέγουσι, καὶ θεοφόρητον ἀποφαίνουσιν· οἱ δὲ τὰς Ῥω-
μαϊκάς συγγράψαντες ἀρχαιολογίας τῆ πατρίδα γλώσση
Καρμένταν ὀνομάζουσιν· εἴη δ' ἂν Ἑλλάδι φωνῇ Θεσι-
φῶδες τῆ νόμφη τοῦνομα· τὰς μὲν γὰρ φῶδας καλοῦσι Ῥω-
μαῖοι κάρμυνα. « Eam coloniam a Palantio, urbe Ar-
cadicæ, deduxit Evander, Mercurii filius et nymphæ
cujusdam Arcadicæ, quam Græci Themis fuisse di-
cunt, et divino afflatu instinctam: Romanarum vero
antiquitatum scriptores Carmentam patria lingua
nominant, hoc est fatidicam: nam fatidicæ cantio-
nes Romani vocant carmina. » Paulo post refert,
se vidisse aras consecratas Carmentæ ὑπὸ τῷ κα-
λουμένῳ Καπιτωλίῳ παρὰ ταῖς Καρμεντίαι πόλαις·
« sub Capitolio apud Carmentalem portam. »

(67) Λουπέρκιον. Dionysius, loco citato, addit:
Οἱ δ' οὖν Ἀρκάδες, ὑπὸ τῷ λόφῳ συνοικισθέντες, τὰ
τε ἄλλα διεκοσμοῦντο κτίσματα, τοῖς οἰκοθεν νομί-
μοις χρώμενοι, καὶ ἱερά ἰδρύονται· πρῶτον μὲν τῷ
Λυκαίῳ Πανί, τῆς Θέμιδος ἐξηγουμένης· (Ἀρκάσι
γὰρ θεῶν ἀρχαιότατός τε καὶ τιμιώτατος· ὁ Πάν·)
χωρίον ἐξευρόντες ἐπιτήδειον, ὃ καλοῦσι Ῥωμαῖοι
Λουπερκάλιον, ἡμεῖς δ' εἰποῖμεν Λυκαίων· « Ceterum
Arcades, conjunctis sub colle sedibus, exædificatis
more patrio domiciliis, templa quoque construunt;
primum Lycæo Pani, jubente Themide (Arcadibus
enim deorum antiquissimus et honoratissimus est
Pan) idoneo loco invento: quod Romani Lupercal
nominant, nos Lycæum dicere possemus. »

autem continet liber Jesu, Moysi successit vir prædictus annis viginti septem. Deinde cum peccassent Hebræi, traduntur Mesopotamiæ regi, Chusachar, octo annis, ut refert liber *Judicum*. Cum autem postea Deum orassent, ducem accipiunt Gothoniell, fratrem Chaleb juniorem, ex tribu Juda, qui, cum interfecisset regem Mesopotamiæ, præfuit populo annis deinceps quinquaginta. Et cum rursus peccassent, traditi sunt Æglom, regi Moabitæ, annis duodeviginti. Cum autem rursus rediissent, ✕ eorum dux fuit Aod annis octoginta, vir qui ambabus manibus pro dextra utebatur, ex tribu Ephraim; is est, qui Æglom de medio sustulit. Mortuo autem Aod, cum rursus peccassent, traditi sunt Jabim regi Chanaan viginti annis. Ejus tempore fuit prophetissa Debbora, uxor Labidoth, ex tribu Ephraim. Erat autem pontifex Ozus filius Rhiesu. Cum ejus suasu exercitum ductasset Barac, filius Benner, ex tribu Nephthalim, acie congressus cum Sisara principe exercitus Jabim, potuit est victoria. Atque ex eo quidem tempore populo præfuit Debbora, eum quadraginta annos judicans. Ea autem mortua, cum rursus peccasset populus, Madianitis traditur annis septem. Post hæc Gedeon, ex tribu Manasse, filius Joæ, cum trecentis in aciem produxisset, et centum et viginti eorum millia cecidisset, præfuit annis quadraginta. Post quem, ejus filius Achimelech tribus annis. Ei successit Boleas, filius Bedan, filii Charran, ex tribu Ephraim, viginti tribus annis magistratum obtinens. Post quem cum rursus peccasset populus, et dodecim annis traditur Ammanitis: cum autem ducti fuissent pœnitentia, eis præest Jephthe Gax P. 385 ED. POTTER, 324 ED. PARIS.

(68) "Ετη κζ". Eusebius *Præpar. evangelicæ* lib. x, c. 14, ubi rerum Judaicarum seriem chronologicam exhibet, Josue præfecturæ annos triginta tribuit: sed in *Chronico* Clementem sequitur: "Εβραίων ἡγεμόνευσαν Ἰησοῦς Ναυὴ ἔτη κζ" « Hebræi dux tui Jesus, Nave filius, annos viginti septem. »

(69) Χουσαχάρ. Χουσαρσαθαῖμ *Judic.* iii, 8; Χουσαράθων Theophilus ad *Autolyicum* lib. iii; Χουσαρθην eum vocat Josephus *Antiq. Jud.* lib. v, c. 3, mutato in Græcam formam nomine.

(70) "Ετεσιν ἑφεξῆς γ". Gothonielli pro annis γ, Eusebii *Chronicon* tribuit annos μ', id est « quadraginta. » Quæ discrepantia facit ut cæteris quoque collatione opus esse videatur. In propriis etiam nominibus nonnulla est diversitas: ut Αιγλώμ et Ἐγλώμ. In *Μαδιθηναίοις* η est pro α, ut supra in *Θήμαρ* p. 122, in Ἀμμανίταις α pro ω, per allusionem fortassis ad Amanum montem, Græcis notionem: sicut item in Φυλιστιεῖμ allusio est ad φυλῆς appellationem tritissimam. De quibus calculum permitto Hebraicæ linguæ peritioribus, SYLBURG. — Porro annos γ cum Clemente Gothonieli tribuit Eusebius *Præparat. evang.* loco superius dicto. Idem vero in *Chronico* annos λβ' eidem adnumerat. Verum ἡσύχασεν ἡ γῆ ἔτη μ', « quievit terra annos quadraginta, » inquit auctor *Judic.* iii, 11, quocum consentit Theophilus.

(71) Ἄνηρ ἀμφοτεροδέξιος. Sic LXX interpretes. Τὸν Ἀὼδ υἱὸν Γήρα, υἱὸν τοῦ Ἰεμενί, ἀνδρᾶ ἀμφοτεροδέξιον, *Judic.* iii, 15. Eum vero sinistra manuum usum fuisse, Hebraica veritas perhibet.

(72) Ὀζιοῦς ὁ τοῦ Ῥησοῦ. Josepho Ozis filius est Boceæ, nepos Abiezeris, *Antiquit. Judaic.* l. v,

περιέχει, διεδέξατο τὸν Μωυσεᾶ ὁ προσηγορευμένος ἀνὴρ ἔτη κζ' (68). Ἐπειτα ἀμαρτῶντες οἱ Ἑβραῖοι, παραδίδονται Χουσαχάρ (69), βασιλεὶ Μεσοποταμίας, ἔτεσιν ὀκτώ, ὡς ὁ τῶν Κριτῶν ἱστορεῖ βίβλος. Δεηθέντες δὲ ὑστερον τοῦ Θεοῦ, λαμβάνουσι ἡγεμόνα Γοθονίηλ, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Χαλέβ τὸν νεώτερον, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ὅς, ἀποκτείνας τὸν τῆς Μεσοποταμίας βασιλέα, ἤρξε τοῦ λαοῦ ἔτεσιν ἑφεξῆς γ' (70). Καὶ πάλιν ἀμαρτῶντες, παρεδόθησαν Αἰγλώμ βασιλεὶ Μωαβιτῶν, ἔτεσιν ὀκτωκαίδεκα. Ἐπιστρεψάντων δὲ αὐτῶν, αὐθις ἡγήσατο αὐτῶν Ἀὼδ ἔτεσιν ὀγδοήκοντα, ἀνὴρ ἀμφοτεροδέξιος (71), ἐκ φυλῆς Ἐφραῖμ· οὗτός ἐστιν ὁ ἀνελὼν τὸν Αἰγλώμ. Τελευτήσαντος δὲ Ἀὼδ, ἀμαρτήσαντες αὐθις, παρεδόθησαν βασιλεὶ Χαναάν Ἰαβελμ ἔτεσιν εἴκοσι· ἐπὶ τούτου προφητεύει Δεββίωρα, γυνὴ Λαβιδῶθ, ἐκ φυλῆς Ἐφραῖμ· καὶ ἦν ἀρχιερεὺς Ὀζιοῦς ὁ τοῦ Ῥησοῦ (72). Διὰ ταύτης ἡγησάμενος τῆς στρατιᾶς Βαράκ ὁ τοῦ Βενήρ, ἐκ φυλῆς Νεφθαλίμ, παραταξάμενος Σισάρα τῷ ἀρχιστρατηγῷ τοῦ Ἰαβελμ, ἐνίκησε· καὶ ἤρξεν ἐντεῦθεν τοῦ λαοῦ διακρίνουσα ἡ Δεββῶρα ἔτη τεσσαράκοντα. Τελευτήσαντος δὲ αὐτῆς, ἀμαρτῶν αὐθις ὁ λαὸς, παραδίδεται Μαδιθηναίοις ἔτη ἑπτὰ. Ἐπὶ τούτοις Γεδεὼν ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ὁ τοῦ Ἰωᾶς, τριακοσίους ἐκατατεύσας, καὶ δώδεκα μυριάδας αὐτῶν ἀπολέσας, ἤρξεν ἔτη τεσσαράκοντα· μεθ' ὧν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀχιμέλεχ (73) ἔτη τρία. Διαδέχεται τούτον Βωλεᾶς (74) υἱὸς Βηθάν, υἱοῦ Χαβρᾶν, ἐκ φυλῆς Ἐφραῖμ, ἄρξας, ἔτη γ' πρὸς τοὺς εἴκοσι. Μεθ' ὧν (75) ἑξαμαρτῶν πάλιν ὁ λαὸς, ἔτεσιν ὀκτωκαίδεκα Ἀμμανίταις παραδίδεται· μετανοησάντων δὲ αὐτῶν ἡγεῖται Ἰεφθάε ὁ Γαλααδίτης, ἐκ φυλῆς Μανασσῆ· καὶ ἤρξεν ἔτη ἑξ. Μεθ' ὧν ἤρξεν Ἀδαθᾶν (76) ὁ ἐκ Βηθλεέμ, φυλῆς Ἰούδα,

c. 12: Μεθ' ὧν Ἀβιεζέρης, υἱὸς ὧν αὐτοῦ, τὴν τιμὴν παραλαβὼν, παιδὶ αὐτοῦ, Βοκῆι τὸν ὄνομα, αὐτὸς αὐτὴν κατέλιπεν αὐτῷ· παρ' ᾧ διεδέξατο Ὀζις, υἱὸς ὧν, μεθ' ὧν Ἠλὶς ἔσχε τὴν ἱερωσύνην. « Post Phinees, Abiezeris, ejus filius, accepto sacerdotii honore, eum filio suo, Boceje, reliquit: ab hoc Ozis, filius ejus, accepit, post quem Elis sacerdotio potitus est. » Abiezer Ἀβισοῦ dictus est I Paral. vi, 4, 5: Φινεὺς ἐγέννησε τὸν Ἀβισοῦ, Ἀβισοῦ ἐγέννησε τὸν Βοκκί, καὶ Βοκκί ἐγέννησε τὸν Ὀζί. Porro Ἀβισοῦ vel Ἀβησοῦ, perperita initiali littera, in Ῥησοῦ transisse videtur. Quenammodum in verbis proximis sequentibus Βενήρ ex Ἀβινεέμ corruptum est. Nam Abineem dictus est pater Baraci: Καὶ ἀπέστειλε Δεββῶρα, καὶ ἐκάλεσε τὸν Βαράκ, υἱὸν Ἀβινεέμ, ἐκ Κἀδης Νεφθαλείμ. *Judic.* iv, 6.

(73) Ἀχιμέλεχ. Hic ab aliis Ἀβιμέλεχ dictus est.

(74) Βωλεᾶς. Videtur legendum Βωλεᾶς, quamvis neque patris, neque avi nomen illi congruat. LOWTH.—Καὶ ἀνέστη μετὰ Ἀβιμέλεχ, τοῦ σώσαι τὸν Ἰσραὴλ, Θαλάς, υἱὸς Φουᾶ, υἱὸς πατρῴου αὐτοῦ, ἀνὴρ Ἰσαάχαρ. *Judic.* x, 1, 2. Cum igitur e tribu Issachar fuerit, cur dicit Clemens eum fuisse ἐκ φυλῆς Ἐφραῖμ, « e tribu Ephraim? » Scilicet in ea tribu habitavit, ut sequitur *Judic.* x, 2: Καὶ αὐτὸς ὦκε ἐν Σαμίρ ἐν ὄρει Ἐφραῖμ· καὶ ἔκρινε Ἰσραὴλ εἴκοσι τρία ἔτη, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐτάφη ἐν Σαμίρ.

(75) Μεθ' ὧν. Omisit Clemens Jair, filium Galaad, qui dicitur Israel judicasse annos viginti duo. *Judic.* x, 3.

(76) Ἀδαθᾶν. Ἐσὼν Eusebius et Theophilus: Ἀβιζισάν LXX interpretes, *Judic.* xii, 8.

ἔτη γ'. Ἐπειτα Ἐβρών (77) ὁ Ζαβουλωνίτης, ἔτη η'. Ἐπειτα Ἐγλώμ, Ἐφραΐμ, ἔτη η'. Ἐνοι ἐκ τοῖς τοῦ Ἀθαθὴν ἔτεσιν ζ' συνάπτουσι τὰ Ἐβρώμ μ' ἔτη (78). Καὶ μετὰ τοῦτον ἐξαμαρτίων πάλιν ὁ λαὸς, ὑπὸ ἀλλοφύλοις γίνεται τοῖς Φυλιστιεῖμ ἔτη μ'. Ἐπιστρέψάντων δὲ αὐτῶν, Σαμφὼν ἠγείται, ἐκ φυλῆς Δάν, νικησας ἐν πολέμῳ τοὺς ἀλλοφύλους. Οὗτος ἤρξεν ἔτεσιν εἰκοσι. Καὶ μετὰ τοῦτον ἀναρχίας οὐσης, διέκρινε (79) τὴν λαὸν Ἴλλ ὁ ἱερεὺς, τεσσαράκοντα ἔτη (80). Τοῦτον δὲ διαδέχεται Σαμουὴλ ὁ προφήτης· σὺν οἷς Σαοὺλ ἐβασίλευσεν, ἔτη εἰκοσιεπτὰ κατασχών. Οὗτος καὶ τὸν Δαβὶδ ἔχρισεν. Ἐτελευταία δὲ Σαμουὴλ δυοῖν ἐπὶν πρότερος τοῦ Σαοὺλ ἐπὶ ἀρχιερέως Ἀβιμέλεχ. Οὗτος (81) τὸν Σαοὺλ εἰς βασιλεῖα ἔχρισεν, ὃς πρῶτος ἐβασίλευσεν ἐπὶ Ἰσραὴλ μετὰ τοὺς κριτὰς· ὧν ὁ πᾶς ἀριθμὸς ἕως τοῦ Σαμουὴλ γίνεται ἔτη τετρακόσια ἑξήκοντατρία, μῆνες ἑπτὰ. Ἐπειτα διὰ τῆς πρώτης βίβλου τῶν Βασιλειῶν, τοῦ Σαοὺλ ἔτη εἰκοσι (82) ἱπανακαινισθεὶς ἐβασίλευσε. Μετὰ δὲ τὴν τελευταίην Σαοὺλ βασιλεύει Δαβὶδ τὸ δεύτερον (83) ἐν Χεθρών. ὁ τῷ Ἰεσσαί, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ἔτη τεσσαράκοντα, ὡς περιέχει ἡ δευτέρα τῶν Βασιλειῶν. Καὶ τὴν ἀρχιερέως Ἀβιάθαρ, ὁ τοῦ Ἀβιμέλεχ, ἐκ συγγενείας Ἰλλ. Προφητεύουσι δὲ Γὰδ καὶ Νάθαν ἐπ' αὐτοῦ. Γίνονται οὖν ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἕως παρέλαβε τὴν βασιλείαν Δαβὶδ, ὡς μὲν τινες, ἔτη τετρακόσια πενήκοντα· ὡς δὲ ἡ προκειμένη δεικνύσι χρονογραφία, συνίγονται ἔτη πεντακόσια εἰκοσιτρία, μῆνες ἑπτὰ, εἰς τὴν τοῦ Δαβὶδ τελευταίην. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐβασίλευσε Σολομὼν, υἱὸς Δαβὶδ, ἔτη τεσσαράκοντα. Διαμένει ἐπὶ τοῦτου Νάθαν προφητεύων, ὃς καὶ παρεκάλει αὐτὸν περὶ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς· ὁμοίως καὶ Ἀχίας ἐκ Σηλὼμ προφητεύει. Ἦσαν δὲ καὶ οἱ βασιλεῖς ἀμφω, ὁ τε Δαβὶδ ὁ τε Σολομὼν, προφῆται. Σαδώκ δὲ ὁ ἀρχιερέως πρῶτος ἐν τῷ ναῷ, ὃν οἰκοδομήσεν Σολομὼν, ἐβασίλευσεν· ἕβδομος ὧν ἀπὸ Ἀαρὼν, τοῦ πρώτου ἀρχιερέως. Γίνονται οὖν ἀπὸ Μωϋσέως ἐπὶ τὴν Σολομῶνος ἡλικίαν, ὡς μὲν τινὲς φασιν, ἔτη πεντακόσια ἐν-

A laadites, ex tribu Manasse, præfuitque sex annis. Post quem dux fuit Abatthan, qui erat ex Bethleem, de tribu Juda, annis septem. Deinde Ebron Zabulonites octo annis. Deinde Æglom ex Ephraim octo annis. Nonnulli autem septem annis Abatthan conjungunt octo annos Ebron. Et cum post eum rursus peccasset populus, alienigenis Philistæis subicitur quadraginta annis. His autem ad Deum reversis, præest Samson, ex tribu Dan, cum in bello vicisset alienigenas. Is fuit dux viginti annis. Et post eum, cum nullus esset qui præesset, populum judicavit Eli sacerdos quadraginta annis. Ei succedit Samuel propheta, cum quo regnavit Saul, qui viginti septem annis regnum obtinuit. Is etiam Davidem unxit regem. Mortuus est autem Samuel duobus annis ante Saulem, cum esset pontifex Abimelech. Is Saulem unxit in regem, qui primus post judices regnavit in Israel. Quorum universus numerus usque ad Samuelem, annos efficit quadringentos sexaginta tres, menses septem. Deinde, ut habetur Regum primo, regnavit renovatus Saul viginti annis. Post mortem autem Saulis, regnat David secundo in Chebron, filius Jesse, ex tribu Juda, quadraginta annis, ut continet secundus Regum. Erat autem pontifex Abiathar, filius Abimelech, ex cognatione Eli. Fuerunt autem Gad et Nathan prophetæ ejus tempore. Fiunt ergo a Jesu Nave usque ad tempus quo David regnum accepit, ut nonnulli quidem volunt, anni quadringenti quinquaginta; ut autem proposita ostendit chronographia, colliguntur anni quingenti viginti tres, menses septem, usque ad mortem Davidis. Postea regnavit Salomon, filius David, annis quadraginta. Ejus tempore perrexit prophetæ munere fungi Nathan, qui etiam eum adhortatus est ut templum exstrueret. Similiter autem Achias Silonita quoque prophetavit. Erant autem ambo quoque reges, David et Salomon, prophetæ. Sadoc autem primus pontifex sa-

✕ P. 386 ED. POTTER, 325 ED. PARIS.
 (77) Ἐβρών. Hujus S. Litteræ non meminerunt: sed proxime post Ibsan, vel Abaissan, numerant Elon Zebulonitam, qui decem; dein, Abdon Pirathonitam e tribu Ephraim, qui octo annos Israelitis præfuit: Judic. xii, 11, 13 et seq. Theophilus: Αἰλῶν, ἔτεσιν ι'. Ἀβδὼν, ἔτεσιν η'. Ἐ Elon, annos decem; Abdon, annos octo. Eusebius: Αἰλῶν, ἔτη ι'. Δαβδών, ἔτη η'. Ἐ Elon, annos decem; Labdon, annos octo.
 (78) Μ' ἔτη. Hervetus exp. « quatuor annos. » Rectius Lowthius: « Legendum, inquit, η' ἔτη, ut modo. »
 (79) Καὶ μετὰ τοῦτον ἀναρχίας οὐσης, δ. Hervetus exp. « Et post eum, cum nullus esset qui præesset, populum judicavit Eli sacerdos. » Perpetuam, nam quo tempore « Eli populum judicavit, » quomodo verum est, « neminem ei præfuisse? » Verendum igitur: « Et post eum (Samsonem) cum per aliquod tempus nullus fuisset magistratus summus, Eli sacerdos populum judicavit. » Nam post mortem Samsonis, interregnum secutum fuisse, satis notum est. Conf. Judic. xviii, 1; xix, 1 et seq.
 (80) Τεσσαράκοντα ἔτη. Sic textus Hebræus, I Sam. iv, 18. Verum LXX interpretet Eli sacerdoti tantum viginti annos tribuere: ut etiam eos ætatis Theophilus: Ἠλὶς ἔτεσιν κ'. Quam diversi-

tatem olim notavit Eusebius in Chronico: Ἠλλ ἱερεὺς ἠγγήσατο τοῦ Ἰσραὴλ ἔτη κ', κατὰ τοὺς Ο', κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκὸν ἔτη μ'. « Eli sacerdos Israeli præfuit, annos viginti secundum LXX, sed secundum Hebraicum textum, annos quadraginta. » Eadem repetit Præparationis evangelicæ loco superius notato.
 (81) Οὗτος. Hoc est Samuel. Conf. I Sam. x, 1.
 (82) Τοῦ Σαοὺλ ἔτη εἰκ. Forsan aliquis legirrit, τοῦ Σαοὺλ ἔτη εἰκοσι, ἐπεὶ ἀνακαινισθεὶς ἐβασίλευσε, id est, « Saulis anni viginti, ex quo renovatus regnum tenuit: » ut etiam Hervetus vertit: « regnavit renovatus Saul annis viginti. » Fr. Junius legendum putat, ὁ Σαοὺλ ἔτη εἰκοσι ἀνακαινισθεὶς ἐβασίλευσε, ut paulo ante. Porro cum Eusebii Chronicon Saulem annos quadraginta, Theophilus autem et Chronicon meum ms. viginti annos regnasse dicant, discrepantiæ ratio hæc videtur esse, quod Saul regnum partim cum Samuele, partim solus administravit, ut Clemens quoque non obscure hic significat, et clarius Zonaras his verbis: Ἐβασίλευσε δὲ Σαοὺλ, ζῶντος ἔτι τοῦ Σαμουὴλ, ὀκτωκαιδέκα ἔτη ἐκείνου ὁ ἀποθανόντος, δύο καὶ εἰκοσι. SYLB. — Conf. I Sam. ix, 15.
 (83) Τὸ δεύτερον. Hoc est secundo post Saulem loco.

crificavit in templo quod ædificavit Salomon, qui erat octavus ab Aaron, primo pontifice. Sunt ergo a Moyse usque ad ætatem Salomonis, ut dicunt quidem aliqui, anni quingenti nonaginta quinque; ut alii autem, quingenti septuaginta sex. Si quis autem iis, qui sunt a Jesu usque ad David, quadringentis quinquaginta annis, quadraginta annos, quibus dux fuit Moyses, connumeraverit et alios octoginta annos, quot natus erat Moyses, priusquam exirent ex Ægypto Hebræi, et his adjecerit quadraginta annos regni David, colliget omnes annos sexcentos decem. Accuratius autem ac perfectius procedet nostra chronographia, si quingentis et viginti tribus annis et septem mensibus usque ad mortem Davidis, adjecerit quis centum et viginti annos Moysis, et Salomonis quadraginta. Colliget enim omnes usque ad mortem Salomonis, annos sexcentos octoginta tres, septem menses. Iramus dat suam filiam Salomoni, quo tempore post Trojam captam venit Menelaus in Phœniciam, ut ait Menander Pergamenus, et Lætus in Phœniciis. Post Salomonem autem regnat Roboam, filius ejus, annis septemdecim. Erat autem pontifex Abimelech, filius Sadoc. Ejus tempore diviso regno, in Samaria regnat Jeroboam ex tribu Ephraim, servus Salomonis. Prophetavit autem

✕ P. 387 ED. POTTER, 526 ED. PARIS.

(84) Πεντακόσια ἑβδομήκοντα ἔξ. Ab exitu Judæorum ex Ægypto ad ædificatum a Salomone templum annos πεντακοσίους ἑξήκοντα ἔξ ex Tyriorum commentariis numerat Theophilus ad Autolyc. lib. iii, p. 131 edit. Paris.

(85) Εἶραμος. Is a LXX interpretibus III Reg v, 1. Χιράμ dicitur, a Josepho Εἶραμος, a Theophilo Ἴερωμος, a Tatiano Χείραμος, ab Eusebio ejus verba recitante et alibi etiam Εἶραμος, a Chronico Alexandrino, p. 91, Θείραμος, ubi adnotat Du Fresne, solum Clementem Alexandrinum meminisse, eum filiam suam Salomoni in uxorem dedisse. At vero Clemens ea, quæ hic narrat, e Tatiano, vel saltem uterque ex iisdem auctoribus sumpsit. Tatiani verba hæc sunt, *Orat. ad Græcos*, p. 128, 129: Παρ' αὐτοῖς τρεῖς ἄνδρες, Θεόδοτος, Ὑψικράτης, Μῶχος· τούτων καὶ βίβλους εἰς Ἑλληνικὴν κατέταξεν φωνὴν Χαΐτος, καὶ ὁ τοῦ βίου τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβὲς πραγματευσάμενος. Ἐν δὲ ταῖς τῶν προεξηγημένων δηλοῦται ἱστορίαις, κατὰ τινα τῶν βασιλέων Εὐρώπης ἀρπαγὴν γεγονέναι, Μενελάου τε εἰς τὴν Φοινικὴν ἀφίξιν, καὶ τὰ περὶ Χείραμον, ὅστις Σολομῶνι, τῷ Ἰουδαίων βασιλεῖ, πρὸς γάμον δοῦς τὴν θυγατέρα, καὶ ἐύλων παντοδαπῶν ὕλην εἰς τὴν τοῦ ναοῦ κατασκευὴν ἔδωρῆσατο. Καὶ Μένανδρος δὲ ὁ Περγαμῆνός περὶ τῶν αὐτῶν τὴν ἀναγραφὴν ἐποίησατο. Fuerunt apud Phœnices tres viri, Theodotus, Hysicrates et Mochus: horum libros in Græcam linguam transulit Chætus, qui et philosophorum vitas accurate conscripsit. Porro in historiis eorum indicatur, sub rege quodam raptum Europæ contigisse, et Menelaum in Phœniciam advenisse: item Chiram regis mentio fit, qui Salomoni, Judæorum regi, filiam in matrimonium collocavit, et omne genus lignorum ad ædificationem templi donavit. Menander etiam Pergamenus hæc eadem scriptis testatur. Eusebius in *Chronico*: Εἶραμος, τοῦ Τυρίων βασιλέως, θυγατέρα ἔγημε Σολομῶν, ὡς Τατιανὸς ἱστορεῖ. Irami, Tyriorum regis, filiam in uxorem duxit Salomon, ut refert Tatianus. Idem rursus in *Epitome temporum*: Τυρίων ἐβασίλευσε Χείραμος, οὗ τὴν θυγατέρα ἔγημε Σολομῶν, καθὼς ἱστορεῖ Τατιανός. Tyriorum rex

νεμήκοντα πέντε, ὡς δὲ ἑταροὶ, πεντακόσια ἑβδομήκοντα ἔξ (84). Εἰ δὲ τις τοῖς ἀπὸ Ἰησοῦ μέχρι Δαβὶδ τετρακοσίους πενήκοντα ἔτασι συγκαταριθμῆσαι τὰ τῆς Μωϋσέως στρατηγίας τεσσαράκοντα, καὶ τὰ ἄλλα τὰ ὀδοήκοντα ἔτη, ἃ γέγονε ὁ Μωϋσῆς, πρὸ τοῦ τὴν ἔξοδον τοῖς Ἑβραίοις ἀπὸ Αἰγύπτου γεγονέναι, προσθεῖη τε τούτοις τὰ τῆς βασιλείας τῆς Δαβὶδ τεσσαράκοντα ἔτη, συνάξει ἔτη τὰ πάντα ἑξακόσια δέκα. Ἀκριβέστερον δὲ ἢ καθ' ἡμᾶς χρονογραφία πρόεισιν, εἰ τοῖς πεντακοσίους εἰκοσι καὶ τρισὶ, καὶ μηνὸν ἑπτὰ, μέχρι τῆς Δαβὶδ τελευτῆς, προσθεῖη τις τὰ τε τοῦ Μωϋσέως ἑκατὸν εἰκοσι ἔτη, τὰ τε τοῦ Σολομῶντος τεσσαράκοντα· συνάξει γὰρ τὰ πάντα ἐπὶ τὴν Σολομῶντος τελευτὴν ἔτη ἑξακόσια ὀδοήκοντα τρία, μῆνας ἑπτὰ. Εἶραμος (85) τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα Σολομῶνι δίδωσι, καθ' ὡς χρόνους μετὰ τὴν Τροίας ἄλωσιν Μενελάω εἰς Φοινικὴν ἀφίξιν, ὡς φησι Μένανδρος (86) ὁ Περγαμῆνός, καὶ Λαΐτος ἐν τοῖς Φοινικοῖς (87). Μετὰ δὲ Σολομῶνα βασιλεύει Ῥοβοάμ, υἱὸς αὐτοῦ, ἔτη ἑπτακαίδεκα· καὶ ἦν ἀρχιερεὺς Ἀθιμέλεχ (88) ὁ τοῦ Σαδὼκ. Ἐπὶ τούτου μερισθείσης τῆς βασιλείας, ἐν Σαμαρείᾳ βασιλεύει Ἰεροβοάμ, ἐκ φυλῆς Ἐφραῖμ, ὁ δούλος Σολομῶντος· προφητεύει δὲ ἐπι Ἀχίας ὁ Σηλωνίτης, καὶ Σαμαίας υἱὸς Ἀμαμῆ (89), καὶ ὁ ἐξ Ἰουδα ἀπελθὼν ἐπὶ Ῥοβοάμ, καὶ προφητεύσας (90) ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Μετὰ τοῦτον βασιλεύει

fuit Iramus, cujus filiam Salomon in uxorem duxit, ut refert Tatianus. »

(86) Μένανδρος. De Menandro conf. quæ ad locum Tatiani modo dictum adnotata sunt.

(87) Λαΐτος ἐν τοῖς Φοινικοῖς. Scribendum Φοινικοῖς. Lætus is est, quem Tatianus mendose Χαΐτον vocat, et Eusebius ejus verba recitans, Ἀσιτον. Conf. præter notas ad Tatianum, Bucharius, *Chanaan*. lib. ii, cap. 17, et Reinesius *De lingua Punicæ*, cap. 12.

(88) Ἀθιμέλεχ. Eusebius in *Chronico*, Abiæ tempora describens: Ἑβραίων ἱερεὺς Ἀθιμέλεχ ἐγνωρίζετο. Προεφῆτεον δὲ Ἀχίας, Σαμαίας, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ ἐν Σαμαρείᾳ θυσιαστηρίου· ἑβραίων sacerdos Abimelech hoc tempore floruit. Prophetabant Achias, Samæas, et qui adversus altare in Samaria futura prædixit. Quorum ea, quæ ad prophetas spectant, in *Canone Chron.* repetit: utroque autem loco Betheliticum altare Samaritæ perperam tribuit.

(89) Σαμαίας υἱὸς Ἀμαμῆ, καὶ ὁ ἐξ Ἰουδ. Samæas filius Amame, et qui ex Jud. » ut distincti homines sint Samæas, et qui e Juda profectus, adversus altare Betheliticum prophetavit. Eos perinde distinguit Eusebius locis jam dictis. Hervetus sic vertit: « Samæas filius Amamæ, qui etiam ex Juda abiit, » etc., ut Samæas is sit, qui e Juda ad Jeroboam profectus fuerit, ac si scriptum esset, ὁ καὶ ἐξ Ἰουδ., quemadmodum in Tatiano verbis modo memoratis καὶ ὁ τοῦ βίου scriptum est pro ὁ καὶ τοῦ β. Et sunt qui huic prophetæ nomen Samææ, Samææ, Semeiæ, vel Semei tribuunt. Tertullianus *De jejuniis*, cap. 16: « Samæas, homo Dei, cum exitum prophetasset idololatriæ introductæ a rege Jeroboam, post manum ejus regis arefactam, et statim restitutam, » etc. Sunt vero alii, qui eum Adoniam, Jadon, Addo, Oled, etc., appellant, et a Samea distinguunt. De quibus sententiis conf. quæ a Inotavit Cotelerius ad *Constitutionem Apost. l. iv. c. 6.*

(90) Καὶ ὁ ἐξ Ἰουδα ἀπελθὼν ἐπὶ Ῥοβοάμ, καὶ πρ. Cotelerius, loco jam dicto, ait: « Insiguitur lapsus est interpres Clementis Alexandrini, cum ea verba sic vertit: « Qui etiam ex Juda abiit ad Ro-

Ἄβιουμ (91), υἱὸς αὐτοῦ, ἔτη εἰκοσιτρία· καὶ ὁμοίως A Achias quoque Silonites, et Samæus filius Amame, ὁ τοῦτου υἱὸς Ἀσαμάν. Οὗτος ἐπὶ γήρωι ἐποδάγρασε· et qui ex Juda abiit ad Roboam, et prophetavit ad-
προφητεύει δὲ ἐπ' αὐτοῦ Ἰοῦ, υἱὸς Ἀνανίου. Μετὰ versus altare. Post eum regnavit Abiu, filius ejus.
τοῦτον βασιλεύει Ἰωσαφάτ, υἱὸς αὐτοῦ, ἔτη ε' (92). 141 annis viginti tribus, et similiter ejus filius
Ἐπὶ τούτου προφητεύουσιν Ἥλιας ὁ Θεσβίτης, καὶ Asaman. Is in senectute laboravit podagra. Prophe-
Μιχαίας υἱὸς Ἰεβλά, καὶ Ἀβδίας υἱὸς Ἀνανίου. tavit autem ejus tempore Jehu, filius Ananiæ. Post
Ἐπὶ δὲ Μιχαίου, καὶ ψευδοπροφήτης ἦν Σεδεκίας ὁ eum regnavit Josaphat, ejus filius annis quinque.
τοῦ Χανααν. Ἐπιτεταί τούτοις ἡ βασιλεία Ἰωράμ, τοῦ Fjus tempore prophetarunt Elias Thesbites, et
υἱοῦ Ἰωσαφάτ, ἐπὶ ἔτη ὀκτώ· ἐφ' οὗ προφητεύει Michæus filius Ieble, et Abdias filius Ananiæ. Tem-
Ἥλιας, καὶ μετὰ Ἥλιαν Ἐλισαῖος ὁ τοῦ Σαφάτ. pore autem Michææ erat pseudopropheta Sedecias,
Ἐπὶ τούτου οἱ ἐν Σαμαρείᾳ κόπρον (93) ἐξαγον filius Chanaan. Post eos sequitur regnum Joram,
περιστερᾶς, καὶ τὰ τέκνα τὰ ἐκυτῶν. Ὁ δὲ χρόνος filii Josaphat, ad octo annos; ejus tempore pro-
Ἰωσαφάτ, ἀπὸ τῶν ὑστάτων τῆς τρίτης τῶν Βασι- phetavit Elias, et post Eliam Elisæus filius Saphat.
λειῶν ἄχρι τῆς τετάρτης ἐπεκτείνεαι. Ἐπὶ δὲ τοῦ E Ejus tempore, ii, qui erant in Samaria, comede-
Ἰωράμ ἀνελήφθη μὲν Ἥλιας· ἤρξατο δὲ προφη- runt stercus columbæ, et suos liberos. Tempus
τεῖναι Ἐλισαῖος, υἱὸς Σαφάτ, ἔτη ἕξ, ὧν ἐτῶν B autem Josaphat extenditur ab ultima parte tertii
τεσσαράκοντα. Εἶτα Ὀχοζίας ἐβασίλευσεν ἔτος ἐν- Regum usque ad quartum. Tempore autem Joram
ἐπὶ τούτου ἔτι προφητεύει Ἐλισαῖος, καὶ σὺν αὐτῷ assumptus est Elias. Cœpit autem prophetare Eli-
Ἀβδαβωνάιος (94). Μετὰ τοῦτον ἡ μήτηρ Ὀζίου (95) sæus, filius Saphat, sex annis, cum esset natus
Γοθολία βασιλεύει ἔτη ὀκτώ (96), κατακτείνασα τὰ annos quadraginta. Deinde Ochozias regnavit anno
τέκνα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς (97)· ἐκ γὰρ τοῦ γένους uno. Ejus tempore adhuc prophetabat Elisæus, et
ἦν Ἀγαάβ. Ἡ δὲ ἀδελφὴ Ὀζίου Ἰωσαβαία ἐξέκλεψε cum eo Abdadonæus. Post eum mater ✕ Ozia: Go-
τῶν υἱὸν Ὀζίου Ἰωᾶς, καὶ τούτῳ περιέθηκεν ὑστε- tholia regnat octo annis, interfectis filiis sui fratris;
ρον τὴν βασιλείαν. Ἐπὶ τῆς Γοθολίας ταύτης ἔτι ὁ erat enim ex genere Achab. Soror autem Ozia: Jesa-
Ἐλισαῖος προφητεύει· μεθ' ἣν βασιλεύει, ὡς προει- bæ suffurata est filium Ozia: Joas, et ei postea re-
πον, Ἰωᾶς ὁ περισθωθεὶς ὑπὸ Ἰωσαβαίας τῆς Ἰωδαὲ gnum tribuit. Tempore hujus Gotholia: adhuc pro-
τοῦ ἀρχιερέως γυναικὸς· καὶ τὰ πάντα γίνεται ἔτη phetabat Elisæus, post quam regnavit, ut dixi
τεσσαράκοντα. Συνάγεται (98) οὖν ἀπὸ Σολομώντος ante, Joas, qui fuit servatus a Jesabæa uxore
ἐπὶ Ἐλισαίου τοῦ προφήτου τελευταῖον ἔτη, ὡς μὲν Jodææ pontificis; et vixit integris annis quadraginta.

✕ P. 388 ED. POTTER.

boam, et prophetavit super altare. » Nam reddere
dehuit : « Et qui ex Juda abiit sub Roboamo, atque
ad altare prophetavit. » Si quibus vero existimet su-
pervacaneum esse illud ἐπὶ Ῥοβοάμ, « sub Roboa-
mo, » cum ante dixisset auctor hæc omnia facta
fuisse « regnante Roboamo, » scribat is ἐπὶ Ἰερο-
βοάμ, hoc sensu, « qui ex Juda abiit ad Jeroboam. »
Conf. III Reg. xiii, 1, 2.

(91) Ἀβιουμ. Theophilus, Ἐβίας ἔτεσι ζ'. Euse-
bius *Præparat. evangel.* Ἀβιά ἔτεσι γ'. Quod in
Chronico etiam bis dixit; idque S. Scripturæ auctori-
tatis firmat. Quem Clemens Ἀσαμάν vocat, is a
cæteris Ἀσά dicitur, et annos quadraginta unum re-
gnasse ab illis perhibetur. Quo sit ut Clementis
tempora ad ea, quæ a reliquis numerata sunt,
prope accedant. Nam sacri codices et Eusebius Abiæ
tres, Asæ quadraginta unum annos tribuunt, utris-
que quadraginta quatuor. Theophilus Abiæ septem,
Asæ quadraginta unum, utrisque quadraginta
octo. Clemens autem Abiæ annos viginti tres tri-
buit, et totidem Asæ, ac proinde utrisque quadra-
ginta sex.

(92) Ἐτη ε'. Recte adnotavit Lowthian, scriben-
dam esse ἔτη x'. Omnes enim Josaphati regnum
viginti quinque annos durasse fatentur.

(93) Κόπρον. IV Reg. vi, 25, 28, 29.

(94) Ἀβδαβωνάιος. An legendum Ἀδαβωνάιος,
id est Azarias ὁ τοῦ Ὠδῆδ, vel, ut quidam legunt
Ἀδῆδ; II Paralip. xv, 1. Lowth. — Quidam doctus
ponuit, hunc esse « Obadiam, » et id nominis com-
positum esse ex Ἀβδίας et Ἀδωνάι, quod est Dei
nomen, non advertens, Clementem paulo infra Abdi-
am, seu Obadiam, ab Abdadonæo distinguere
pag. 555. Μιχαίας, Ἀβδιου, Ἐλισαῖος, Ἀβδαβωνάι,
Ἄμως. Scaliger in *Hist. Synag.* cum Eusebii *Chro-
nico* edita, pag. 377 : « Ἐπὶ τούτῳ (Ὀχοζίας) ἔτι προ-
φητεύει Ἐλισαῖος, καὶ σὺν αὐτῷ Ἀβδαβωνάιος.
Hæc scilicet, ut alias etiam non pauca, a Clemente

C nostro mutuatus. Abdadonæi meminit etiam Epi-
phanus, vel quicumque auctor fuit *Catalogi prophe-
tarum*, quem e ms. Regio erutum, in suis ad *Con-
stitutionum apostol.* lib. iv, cap. 6, notis edidit Co-
telerius : Ἐλισαῖος, λζ'. Ἰωνάμ, λη'. Ζαχαρίας,
ὁ καὶ Ἀζαρίας, λθ'. Ζαχαρίας ἄλλος, μ'. Ὠσῆ, μα'.
Ἰωήλ, μβ'. Ἀμῶς, μγ'. Ἀβδιου, μδ'. Ἰωνᾶς, με'.
Ἰσαίας, μς'. Μιχαίας, μς'. Ναούμ, μη'. Ἀμβα-
κούμ, μθ'. Ὠδῆδ, ν'. Ἀβδαβων, να'. Ἰερεμίας, νθ'.
Quo loco Abdadon longe ab Elisæo, quocum Cle-
mens eum junxit, remotus est.

(95) Ὀζίου. Hoc est, Ὀχοζίου jam supra dicti.
Ejus enim mater erat Γοθολία, seu Athalia. Emen-
dandus Theophilus, qui Γοθονήλ pro Γοθολία, vi-
rum pro muliere, substituit.

(96) Ἐτη ὀκτώ. Septimo regni sui anno cæsa
Athalia, Joas ei successisse fertur, II Paral. xxi,
1 et seq.; IV Reg. xi, 4 et seq. ἔτεσιν ζ', inquit Euse-
bius tam in *Chronico*, quam in *Præparat. evangel.*,
ἔτεσιν ἕξ, Theophilus. Apud LXX interpretes, loco
Regum jam dicto, Athalia sex annos regnasse, scri-
ptino autem anno ei Joas successisse dicitur : et
II Paralip. xxii, 12, Joas dicitur κατακεχυμένους
ἕξ ἔτη, καὶ Γοθολία ἐπὶ τῆς γῆς. Sed Clementem
in errore duxisse videtur, quod II Paral. xxiii, 1,
Joas a Jodæe sacerdote regno dicatur restitutus ἔτεσι
ὀγδόω, « anno octavo. »

(97) Τέκνα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς. « Filios fratris
sui. » Verum Athalia non memoratur quemquam ex
Achabi, regis Israëliti, a quo oriunda fuit, stirpe
occidisse. Scribendum igitur fuerat τέκνα τοῦ υἱοῦ
αὐτῆς, « liberos filii sui. » Nam Ahazias, filii sui,
liberos ad unum omnes occidit, excepto Joas, qui
post eam regnavit. Conf. IV Reg. xi, 4; II Paralip.
xxii, 10.

(98) Συνάγεται. Hæc usque ad πρὸ τῆς τῶν
Ὀλυμπίων θέσεως, Jos. Scaliger in *Histor. Synagogen*
cum Eusebiano *Chronico* editam transtulit, pag. 517.

Colliguntur ergo a Salomone usque ad mortem Eliæ prophetæ, ut nonnulli quidem dicunt, centum et quinque; ut alii autem, centum duo; ut proposita autem ostendit chronographia, a regno Salomonis anni centum octoginta unus. A temporibus autem Trojanis usque ad ortum Homeri, ex Philochori quidem sententia, fiunt centum et octoginta anni, post Ionicam deductam coloniam. Aristarchus autem, in *Commentariis Archilochiis*, dicit eum fuisse tempore deductionis coloniæ Ionicæ, quæ fuit centum et quadraginta annis post Trojana tempora; Apollodorus autem centum annis post deductam coloniam Ionicam, cum Agesilaus, Doryssæi filius, esset rex Lacedæmoniorum; atque sic ei admovet Lycurgum legislatorem, cum esset adhuc juvenis. Euthymenes autem in *Chronicis* dicit eum floruisse cum Hesiodo, tempore Acasti, et natum fuisse in Chio circiter annum ducentesimum post Trojam captam. In hac autem sententia est etiam Archemachus in tertio *Euboicorum*. Quo fit ut ipse et He-

Α τινές φασιν, εκατόν πεντε, ὡς δὲ ἕτεροι, εκατόν δύο· ὡς δὲ ἡ προκειμένη δηλοῖ χρονογραφία, ἀπὸ βασιλείας τῆς Σολομῶντος ἔτη εκατόν ὀγδοήκοντα ἐν ἀπὸ δὲ τῶν Τρωϊκῶν (99) ἐπὶ τὴν Ὀμήρου γένεσιν, κατὰ μὲν Φιλόχορον, εκατόν ὀγδοήκοντα ἔτη γίνεσθαι, ὑστερον τῆς Ἴωνικῆς ἀποικίας. Ἀρίσταρχος (1) δὲ, ἐν τοῖς Ἀρχιλοχεῖσι ὑπομνήμασι, κατὰ τὴν Ἴωνικὴν ἀποικίαν φησὶ φέρεσθαι αὐτόν· ἢ ἐγένετο μετὰ εκατόν τεσσαράκοντα ἔτη τῶν Τρωϊκῶν· Ἀπολλόδωρος (2) δὲ μετὰ ἔτη εκατόν τῆς Ἴωνικῆς ἀποικίας, Ἀγησιλάου τοῦ Δορυσσαίου, Λακεδαιμονίων βασιλεύοντος· ὥστε ἐπιβαλεῖν αὐτῷ Λυκούργον (3) τὸν νομοθέτην, ἔτι νέον ὄντα. Εὐθυμένης δὲ ἐν τοῖς Χρονικοῖς συναχμάσαντα Ἡσίοδον ἐπὶ Ἀκάστου ἐν Χίῳ γενέσθαι περὶ τὸ διακοσιοστὸν ἔτος ὑστερον τῆς Ἰλίου ἀλώσεως· ταύτης δὲ ἔστι τῆς δόξης καὶ Ἀρχεμάχου ἐν *Ἐδδοικῶν* τρίτῳ· ὡς εἶναι αὐτόν τε καὶ τὸν Ἡσίοδον καὶ Ἐλισαίου (4) τοῦ προφήτου νεωτέρους. Κἀν ἔπρεσθαι τις βουλευθῆ τῷ γραμματικῷ Κράττηι (5), καὶ λέγη περὶ τὴν Ἡρα-

✕ P. 389 ED. POTTER, 327 ED. PARIS.

(99) Ἀπὸ δὲ τῶν Τρωϊκῶν. Eadem Tatianus *Oratione contra Græcos*: Ὁμηρον ἡμαξάναι Φιλόχορος μετὰ τὴν Ἴωνικὴν ἀποικίαν ἐπὶ ἀρχόντος Ἀθήνησιν Ἀρχίππου, τῶν Ἰλιακῶν ὑστερον ἔτεσιν εκατόν ὀγδοήκοντα· ἢ Homerum floruisse Philochorus post Ionicam migrationem, archonte Atheniensium Archippo, post Ilii captivitatem annis centum et octoginta. » Eusebius lib. x *Præpar.* citans hæc verba Tatiani legit pag. 289: Μετὰ τὴν Ἴωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσι μ', ἐπὶ ἀρχόντος Ἀθήνησιν Ἀρχίππου, ἢ Post Ionicam coloniam annis quadraginta, ἢ quæ verba, ommissa a Trapezuntio, interprete Eusebii, Tatiano etiam videntur addenda, sed illud Ἀρχίππου, mendosum est. Eusebius idem in *Chronico* de Homeri ætate agens ad annum mundi 4090 Philochori sententiam ita narrat: « Philochorus emigrationis Ionicæ tempore sub Archippo Atheniensium magistratu, et post captam Trojam annis centum et octoginta. » Itaque huic non convenit cum Tatiano, qui quadraginta annis post Ionicam emigrationem ait. Hoc loco in interpretatione Herveti collocanda est interpunctio post illud, ἢ octog. anni, » nam computantur ab excidio Trojano, non ab Ionica colonia. COLLECT. — Clementis sententiam hoc modo supplevit Scaliger: ἐκ. ὀγδ. ἔτη γίνεσθαι, ἔτεσι μ' ὑστερον τῆς Ἴωνικῆς ἀποικίας. Porro de Homeri ætate hoc loco agit Clemens, quod ille scriptorutū Græcorum antiquissimus habitus sit. Hinc Tatianus, quem secutus est Clemens, de barbaræ Græcæque doctrinæ antiquitate acturus, pag. 105: Ὅροι δὲ ἡμῖν κελσονταὶ Μωϋσῆς καὶ Ὀμηρος, τῷ ἑκάτερον αὐτῶν εἶναι παλαιότερον· καὶ τὸν μὲν ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν εἶναι πρεσβύτερον, τὸν δὲ πάσης βαρβάρου σοφίας ἀρχηγόν· ἢ Moyses, inquit, et Homerus nobis metæ sint, eo quod uterque in suo genere vetustissimus sit: hic enim poetas et historicos omnes ætate præit, ille totius barbaricæ sapientiæ auctor est. » Cicero *Tusc. quæst.* lib. 1, initio: « Cum apud Græcos antiquissimum sit et doctis genus poetarum: siquidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo. »

(1) Ἀρίσταρχος. Eadem diversitas hic reperitur. Nam Tatianus quidem et Clemens Aristarchum dicunt Ionicam ἀποικίαν constituuisse centesimo et quadragesimo post excidium Trojanum anno, Eusebius autem in *Chronico* centesimo tantum. Idemque in manuscriptis legitur. COLLECT. — Tatianus pag. 108: Οἱ δὲ περὶ Ἀρίσταρχον, κατὰ τὴν Ἴωνι-

κὴν ἀποικίαν, ἢ ἔστι μετὰ εκατόν καὶ τεσσαράκοντα ἔτη τῶν Ἰλιακῶν. » Aristarchus, circa Ionicam migrationem, quæ annis centum et quadraginta res Iliacas secuta est. »

(2) Ἀπολλόδωρος. Tatianus, οἱ δὲ περὶ Ἀπολλόδωρον ὑστερον τῶν Ἰλιακῶν διακοσίῳ πενήκοντα· sed in editione Basiliensi additur in margine alia lectio, quæ cum Clemente convenit, τεσσαράκοντα, ἢ ab Ilio capto annis ducentis quadraginta. » Apud Eusebium *Præpar.* x, rectius citantur eadem illa, ὑστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι διακοσίῳ τεσσαράκοντα. Nec abscedit in *Chronico* scribens: « Apollodorus Atheniensis post ducentesimum quadragesimum annum eversionis Ilii. » Illud porro, « cum Agesilaus Doryssæus, ἢ Græce fuit, Ἀγησιλάου τοῦ Δορυσσαίου Λακεδαιμονίων βασιλεύοντος. Eusebius in *Chronico* circa tempora Roboami Salomonis f. quintum Lacedæmoniorum regem numerat Doristhū, » deinde sextum Agesilaum. Rectius apud Pausaniam in *Laconicis*: Τὸς δὲ ἐφεξῆς βασιλεύσαντας τῆς οἰκίας ταύτης Δόρυσσον τὸν Λαβῶτα, καὶ Ἀγησιῶαν Δορύσσου· ἢ Jam qui in regnum ex hac familia successerunt Doryssum Labotæ filium, et Agesilaum Doryssi. » Sic ergo in *Chronico*, et apud Clementem scribendum est, nisi illud velis tanquam patronymicum retinere. COLLECT. — Tatiani verba sic se habent: Οἱ δὲ περὶ Ἀπολλόδωρον μετὰ τὴν Ἴωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσιν εκατόν, ὅπερ γένοίτο ἂν ὑστερον τῶν Ἰλιακῶν διακοσίῳ πενήκοντα. » Apollodorus autem, post migrationem Ionicam annis centum, quod esset post Iliaca tempora, ann. ducentis quinquaginta. »

(3) Λυκούργον. Plutarchus in principio *Lycurgi* e *Timæo* refert, Lycurgum οὐ πρόβρω τῶν Ὀμήρου χρόνων γενόμεναι· ἐνιοι δὲ, καὶ κατ' ἑξῆς ἐντυχεῖν Ὀμήρω· ἢ Non longe fuisse infra Homeri ætatem: nonnulli autem etiam cum eo congressum memorant. » Strabo *Geogr.* lib. x, pag. 482, eundem dicit, ἐντυχόντα, ὡς φασὶ τινες, καὶ Ὀμήρω διατρέβοντι ἐν Χίῳ· ἢ cum Homero congressum, ut nonnulli autumant, in Chio degente. » Cicero *Tusc. quæst.* lib. v, cap. 3: « Lycurgi temporibus Homerum fuisse traditur. »

(4) Καὶ Ἐλισαίου. Ἡλίου καὶ Ἐλισαίου, Scaliger in *Histor. Synag.*

(5) Κράττηι. Περὶ τὴν Ἡρακλειδῶν κάθοδον, quod hic, ἢ reditum, ἢ alibi rectius Hervetus « descensum. » Eusebius in *Chron.*: « Quidam eum, ex quibus Crates, ante descensum Heraclidarum ponunt. »

κλειῶν καθόδον Ὀμηρον γεγονέναι, μετὰ ἑτη ὀγδοή- A
 κοντα τῆς Ἰλίου ἀλώσεως, εὐρεθήσεται πάλιν Σολο-
 μώντος μεταγενέστερος, ἐφ' οὗ ἡ Μενελάου εἰς Φοι-
 νίην ἀφίξις, ὡς προεῖρηται. Ἐρατοσθένης (6) δέ,
 μετὰ τὸ ἑκατοστὸν ἔτος τῆς Ἰλίου ἀλώσεως, τὴν
 Ὀμήρου ἡλικίαν φέρει. Ναί μὴν Θεόπομπος (7) μὲν,
 ἐν τῇ τεσσαρακοστῇ τρίτῃ τῶν Φιλιππικῶν μετὰ ἑτη
 πεντακλῆσι τῶν ἐπὶ Ἰλῶ στρατευσάντων γεγονέναι
 τὸν Ὀμηρον ἱστορεῖ. Εὐφορίων (8) δὲ ἐν τῷ *Περὶ*
Ἀλιάδων (9), κατὰ Γύγην αὐτὸν εἶθισι γεγονέναι,
 δε βασιλεύειν ἤρξατο ἀπὸ τῆς ὀκτωκαιδεκάτης Ὀλυμ-
 πιάδος· ὃν καὶ φησι πρῶτον ὀνομάσθαι τύραννον.
 Σωσίβιος (10) δὲ ὁ Λάκων, ἐν *Χρόνων ἀναγραφῇ*,
 κατὰ τὸ ὄγδοον ἔτος τῆς Χαριλλου τοῦ Πολυδέκτου
 βασιλείας Ὀμηρον φέρει. Βασιλεύει μὲν οὖν Χάριλ-
 λος ἑτη ἐξηκοντατέσσαρα, μὲθ' ὃν υἱὸς Νίκανδρος B
 ἑτη τριακονταεννέα. Τούτου κατὰ τὸ τριακοστὸν τέ-
 ταρον ἔτος τεθῆναι φησι τὴν πρῶτην Ὀλυμπιάδα,
 ὡς εἶναι ἐννεμήκοντά που ἔτων πρὸ τῆς τῶν Ὀλυμ-
 πίων θέσεως Ὀμηρον. Μετὰ δὲ τὸν Ἰωάν διαδέχεται
 τὴν βασιλείαν Ἀμασίας, ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἑτη τριακον-
 ταεννέα (11). Τούτον Ὀζίας ὁμοίως, ὁ υἱὸς αὐτοῦ,
 ἐπὶ ἑτη πεντηκονταδύο· καὶ λεπτῶν οὗτος ἐτελεύτα.
 Προφτεύουσι δὲ ἐπ' αὐτοῦ Ἀμῶς καὶ Ἡσαίας (12)

siodus sint etiam Elisæo propheta recentiores.
 Quod si quis velit sequi grammaticum Cratetem,
 et dicat fuisse Homerum circa descensum Heracli-
 darum, octoginta annis post captam Trojam, inve-
 niatur rursus Salomone posterior, cujus tempore
 fuit Menelai adventus in Phœniciam, ut ante dictum
 est. Eratosthenes autem, centesimo anno post
 captam Trojam, refert Homeri ætatem. Quin etiam
 Theopompus in quadragesimo tertio *Philippicorum*,
 refert Homerum fuisse quingentis annis post eos
 qui in Ilium militarunt. Euphorion autem in opere
De Atiadibus, dicit eum fuisse tempore Gygis, qui
 cœpit regnare decima octava Olympiade : quem
 etiam dicit primum nominatum esse tyrannum.
 Sosibius autem Lacon, in *Descriptione temporum*,
 redigit Homerum in octavum annum regni Charilli,
 Polydectæ filii. Ac regnavit quidem Charillus annis
 sexaginta quatuor, post quem filius Nicander annis
 triginta novem ; in tricesimo quarto ejus anno dicit
 fuisse institutam primam Olympiadem, adeo ut esset
 utique Homerus nonaginta annis antequam instituta
 essent Olympia. Post Joam regnum excipit Ama-
 sias ejus filius, annis triginta novem. Ei similiter
 succedit Ozias, ejus filius, annis quinquaginta

Tatianus *Contra gentes* : Τούτων δὲ οἱ περὶ Κράττηα
 πρὸ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου φασὶν αὐτὸν ἠκμαζάναι
 μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἐνδοτέρω τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν.
 « Ex istis Crates ante Heraclidarum descensum Ho-
 merum floruisse tradit intra octoginta annos post
 bellum Trojanum. » Trapezuntinus x *Præparat.*
Evangel. minus apte vertit : « Crates enim ante
 reductionem Hercularum octoginta post Trojana
 tempora annos floruisse contendit. » COLLECT.

excidium fuit quingentesimo. Tatianus *Contra gen-
 tes* : Ἐτεροὶ δὲ σὺν Ἀρχιλόχῳ γεγονέναι τὸν Ὀμηρον
 εἰπόντες· ὁ δὲ Ἀρχιλόχος ἤκμασε περὶ Ὀλυμπιάδα
 τρίτην καὶ εἰκοστὴν κατὰ Γύγην τὸν Λυδὸν, ὕστερον
 τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι πεντακκοσίοις. « Alii Archilochi
 sæculo Homerum conjungunt. Claruit autem Archi-
 lochus circa Olympiadem vicesimam tertiam, tem-
 pore Gygis Lydi, annis a bello Trojano quingentis. »
 Jam conferat hæc peritus lector cum illis Eusebii
 verbis in *Chronico* : « Licet Archilochus viginti tres
 Olympiades et quintum Trojanæ eversionis annum
 supputet. » Nam in duobus quidem manuscriptis
 erat, « quingentesimum Trojanæ eversionis, » et in
 altero, « vicesimam tertiam Olympiadem : » sed
 quod ait Archilochum ita supputare, subolet quid
 erroris. COLLECT.

(6) Ἐρατοσθένης. Hæc etiam e Tatiano sumpta
 sunt : Οἱ δὲ περὶ Ἐρατοσθένη, μετὰ ἑκατοστὸν ἔτος
 τῆς Ἰλίου ἀλώσεως. In iis porro, quæ sequuntur,
 Clemens Tatiano paulum latior est. Eusebiius in
Chronico, ad Salomonis tempora, horum auctorum
 de Homeri ætate sententias breviter, Tatianum, ut
 videtur, secutus, exposuit.

(9) Ἀλιάδων. Legendum Ἀλιεύδων, Ælian. lib.
 vii *Animal.*, cap. 11, inquit Henricus Valesius in
Harpocrationis Lex. p. 75.

(7) Θεόπομπος. Flor. edit. : Θεόπομπος μὲν ἑτη
 τεσσαράκοντα τρία· sed ἐν τῇ τεσσαρακοστῇ τρίτῃ
 legendum esse, vidit etiam interpres, dum vertit :
 « In xliiii *Rerum Philippicarum*, » inquit Sylburgius.
 Olim erat, Θεόπομπος ἑτη τεσσαράκοντα τρία τῶν
 Φιλιππικῶν, recte correxit Hervetus, ἐν τῷ τεσσα-
 ρακοστῷ τρίτῳ. Theopompus historicus scripsit τὰ
 Φιλιππικὰ. Citatur ab Athenæo lib. ix *Dipnosoph.*,
 xiii *Philippicorum*, seu rerum a Philippo gestarum,
 et lib. iv *Dipnosoph.*, lib. xlvii *Philippic.* COLLECT.
 — Quæ sequuntur, his verbis complexus est Ta-
 tianus pag. 109 : Ἐτεροὶ δὲ κάτω τῶν χρόνων ὤπη-
 γαν, σὺν Ἀρχιλόχῳ γεγονέναι τὸν Ὀμηρον εἰπόν-
 τες· ὁ δὲ Ἀρχιλόχος ἤκμασε περὶ Ὀλυμπιάδα τρίτην
 καὶ εἰκοστὴν, κατὰ Γύγην τὸν Λυδὸν, ὕστερον τῶν
 Ἰλιακῶν ἔτεσι πεντακκοσίοις ; « Alii longius descen-
 dentes, Archilochi sæculo Homerum conjungunt.
 Claruit autem Archilochus circa Olympiadem vice-
 simam tertiam, tempore Gygis Lydi, annis a bello
 Trojano quingentis. »

(10) Σωσίβιος. Hunc forte intellexit Tatianus cum
 hæc diceret : Τινὲς δὲ πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔφασαν
 αὐτὸν γεγονέναι. « Sunt etiam qui ante Olympiadas
 Homerum vixisse affirmant. »

(8) Εὐφορίων. Tertullianus *Apoloq.* 19 : « Si
 quem audistis interim Moysem, Argivo Inacho par-
 est ætate, quadringentis pene annis, nam et septem
 minus, Danaum et ipsum apud vos vetustissimum
 prævenit, mille circiter cladem Priami antecedit.
 Possem etiam dicere quingentis amplius et Home-
 rum, habens quos sequar. » Theopompum scilicet
 quem paulo ante Clemens, et Euphorionem, qui
 Gygi τῶν χρόνων Homerum facit, qui anno post Ilii

(11) Ἐτη τριακονταεννέα. Clementi de numero
 annorum consentit Theophilus. Annos εἰκοσι· ἑννέα
 Amasiæ regno tribuit S. Scriptura, IV Reg. xiv, 2.
 II Paralip. xxv, 1. Quem numerum Eusebiius in
Chronico secutus est. Idem vero in *Præparat. Evan-
 gelica*, ἑτη μὲθ' numerat : sed illud μ e x corrup-
 tum videtur.

(12) Ἀμῶς καὶ Ἡσαίας. S. Hieronymus præfa-
 tione in Amos prophetiam : « Hic Amos propheta
 et pastor, qui sequitur Joëlem, et est tertius duo-
 decim prophetarum, non fuit pater Isaiæ prophete :
 quanquam et ille propheta exstiterit. Nam aliis
 litteris ille, aliis iste apud Hebræos scribitur ; quæ
 differentia litterarum apud Latinos non habetur :
 et ille fortis vel robustus, hic vero populus avulsus :
 interpretatur. » Et paulo post : « Prophetavit autem
 eisdem temporibus, quibus Joel, Nahum, Jonas,
 Osee, Isaias, sed aliquantulum exorsus est pro-
 phetare antequam Isaias. » Secutus est tamen Cle-
 mentem Epiphanius in libello de prophetarum vita
 et interitu, qui Amos, et Thecuc oriundum, scribit
 Isaiæ prophetæ parentem fuisse. Porro πατρίατα

duobus. Is autem mortuus est leprosus. Ejus autem tempore prophetauerunt Amos, et Isaias ejus filius, et Osee filius ❧ Beeri, et Jonas filius Amathi, qui erat ex Geth Chober, qui praedicavit Ninivitis, qui ex ventre ceti excessit. Deinde regnat Jonathan, filius Oziae, annis sexdecim. Ejus tempore adhuc prophetauit Isaias et Osee, et Michæas Moraethites, et Joel filius Bathuel. Ei succedit ejus filius Achaz annis sexdecim. Ejus tempore, decimo quinto anno, abductus est Israel Babylonem, et Salmanassar, rex Assyriorum transmigrare fecit eos qui habitabant in Samaria, ad Medos et Babylonem. Achazo rursus succedit Osee annis octo. Deinde Ezechias annis viginti novem. Ei propter sanctitatem, cum ad finem vitae pervenisset, largitus Deus per Isaiam, ut viveret alios quindecim annos, per regressum solis. Ad eum usque pervenerunt prophetantes Isaias, et Osee, et Michæas. Hi autem dicuntur fuisse post aetatem Lycurgi, legislatoris Lacedaemoniorum. Dieuchidas enim in quarto *Megaricorum*, circa ducentesimum nonagesimum annum, ex quo Troja fuit capta, dicit floruisse Lycurgum. Isaias autem a regno Salomonis, cujus tempore ostensum est Menelaum venisse in Phoeniciam, ducentesimo anno adhuc prophetauit cernitur, et cum eo Michæas, et Osee, et Joel filius Bathuel. Post Ezechiam autem, filius ejus Manasses regnat annis quinquaginta quinque. Deinde ejus filius Amos, duobus annis. Post quem ejus filius Josias justus et æqui observantissimus, annis triginta et uno. Is imposuit « membra » hominum « super membra idolorum », quemadmodum 142 scriptum est in Levitico. Ejus tempore, anno decimo octavo Pascha actum est, nec a Samuele, neque

❧ P. 390 ED. POTTER, 328 ED. PARIS.

Jonæ sic effert Clemens. ὁ ἐκ Γεθ Χοβέρ. LXX vero IV Reg. xiv, τοῦ ἀπὸ Γαθεφέρ, unde apud Theodoretum in Jonam, « de Gethpher : » et apud Theophylactum, « Gethphra. » S. Hieronymus praefatione *Comment.* : « Qui erat de Geth, quæ est in Opher. » Ut vero nunc addita sunt puncta in Hebraeo Antuerp. editionis, legendum esset, « de Geth in Cheser. » Epiphanius patriam ei fuisse narrat ex terra Cariathanaum, haud porro ab Azoto, urbe Græcorum mari vicina. At in Græco manuscripto Reg., ἐκ γῆς Καριαθιαριμ πλησίον Ἀζώτου. COLL.

(13) Ἐκ τοῦ κήτους διελθών. Ἐκ τοῦ κήτους προσλθών maluit Jos. Scaliger in *Hist. Synagoge*.

(14) Ἰωνάθαν. Scribendum Ἰωάθαν, quod monuit etiam Lowthius. Nam Uzzia successit Joatham, ejus filius.

(15) Μωραθητίης. Scribendum Μωρασθίης. Sic enim LXX interpretes Mich. 1, 1 : Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Μιχαῖαν τὸν τοῦ Μωρασθί. Consentiant textus Hebræus, et Jos. Scaliger hæc in *Hist. Synagoge* recitans.

(16) Ἐτη ἑκατάδεκα. Consentiant S. Scriptura et Eusebius tum in *Chronico*, tum in *Præparat. evangelica*. Perperam igitur Theophilus : Μετὰ δὲ τούτου Ἀχάζ ἔτεσιν ιζ'. « Post hunc autem Achaz annis septendecim. »

(17) Πεντεκαδεκάτω ἔτει. Scaliger in *Hist. Synagoge*. 578 : Ἀχάζ ἔτη ἑκατάδεκα. Ἐπὶ τούτου πεντεκαδεκάτω ἔτει, κατὰ Κλήμεντα, ὁ Ἰσραὴλ εἰς Βαβυλῶνα ἀπήχθη. Σαλμανασάρ τε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀσσυρίων, μετέκτισε τοὺς ἐν Σαμαρείᾳ εἰς Μήδους καὶ Βαβυ-

λῶνα. At S. Scriptura refert, Assyriæ regem, capta Samaria, Israelitas secum abduxisse nono anno regni Osee, qui incidit in annum Ezechiæ sextum, IV Reg. xviii, 40, 41.
(18) Εἰς Βαβυλῶνα. Εἰς τὴν Μηδῖαν καὶ Περσίαν, inquit Josephus *Antiq. Judaic.* lib. ix, c. 14 : Εἰς ὄρη Μήδων καὶ Καλδαίων, Eusebius in *Chronico*. Post aliquot sæcula Judæi, capta Hierosolyma, a Nebuchadnezzere ad Babylonem abducti sunt.
(19) Ὡση. Lowthius ait : « Fædo errore interponit Oseam, regem Israelis, inter reges Judæ. »
(20) Τούτω δι' ὀσιότητα. C. τούτω δ' ὀσιωτάτω. Flor. edit. ambiguo errore, δ' ὀσιότητα. ST. LEBURG.
(21) Δι' ἀναποδοισμού ἡλίου. Conf. IV Reg. ix, 6 et seq.
(22) Μετὰ τὴν Α. Jos. Scaliger in *Hist. Synag.*, κατὰ τὴν Α. scripsit.
(23) Διακοσιοστόν. Scribendum esse τριακοσιοστόν, « trecentesimo, » monuit R. Bentleius. Dissert. in Phalaridis epist. p. 55.
(24) Λευιτικῶν. Minatur Deus Israelitis, Levit. xxvi, 30 : Καὶ ἐρημώσω τὰς στήλας ὑμῶν, καὶ ἐξολοθρεύσω τὰ ξύλινα χειροποίητα ὑμῶν, καὶ θήσω τὰ κῶλα ὑμῶν ἐπὶ τὰ κῶλα τῶν εἰδώλων ὑμῶν, καὶ προσοχθιεῖ ἡ ψυχὴ μου ἡμῖν. Quod implevisse in aram Betheliticam dicitur Josias. Scilicet hoc ritu altaria deorum pollui credebantur. Conf. III Reg. xiii, 2 : IV Reg. xxiii, 14, 20.
(25) Ἐξ οὗ ἀπὸ Σαμουὴλ. Scribendum οὗ οὐκ ἀπὸ Σαμουὴλ « quale non fuit a Samuele. » Jos. Scaliger in *Hist. Synag.*, οὗ οὐκ ἀπὸ Σαμουὴλ. Respexit auctor II Paral. xxxv, 18 : Καὶ οὐκ ἐγένετο φαεῖς

λῶνα. At S. Scriptura refert, Assyriæ regem, capta Samaria, Israelitas secum abduxisse nono anno regni Osee, qui incidit in annum Ezechiæ sextum, IV Reg. xviii, 40, 41.

(18) Εἰς Βαβυλῶνα. Εἰς τὴν Μηδῖαν καὶ Περσίαν, inquit Josephus *Antiq. Judaic.* lib. ix, c. 14 : Εἰς ὄρη Μήδων καὶ Καλδαίων, Eusebius in *Chronico*. Post aliquot sæcula Judæi, capta Hierosolyma, a Nebuchadnezzere ad Babylonem abducti sunt.

(19) Ὡση. Lowthius ait : « Fædo errore interponit Oseam, regem Israelis, inter reges Judæ. »

(20) Τούτω δι' ὀσιότητα. C. τούτω δ' ὀσιωτάτω. Flor. edit. ambiguo errore, δ' ὀσιότητα. ST. LEBURG.

(21) Δι' ἀναποδοισμού ἡλίου. Conf. IV Reg. ix, 6 et seq.

(22) Μετὰ τὴν Α. Jos. Scaliger in *Hist. Synag.*, κατὰ τὴν Α. scripsit.

(23) Διακοσιοστόν. Scribendum esse τριακοσιοστόν, « trecentesimo, » monuit R. Bentleius. Dissert. in Phalaridis epist. p. 55.

(24) Λευιτικῶν. Minatur Deus Israelitis, Levit. xxvi, 30 : Καὶ ἐρημώσω τὰς στήλας ὑμῶν, καὶ ἐξολοθρεύσω τὰ ξύλινα χειροποίητα ὑμῶν, καὶ θήσω τὰ κῶλα ὑμῶν ἐπὶ τὰ κῶλα τῶν εἰδώλων ὑμῶν, καὶ προσοχθιεῖ ἡ ψυχὴ μου ἡμῖν. Quod implevisse in aram Betheliticam dicitur Josias. Scilicet hoc ritu altaria deorum pollui credebantur. Conf. III Reg. xiii, 2 : IV Reg. xxiii, 14, 20.

(25) Ἐξ οὗ ἀπὸ Σαμουὴλ. Scribendum οὗ οὐκ ἀπὸ Σαμουὴλ « quale non fuit a Samuele. » Jos. Scaliger in *Hist. Synag.*, οὗ οὐκ ἀπὸ Σαμουὴλ. Respexit auctor II Paral. xxxv, 18 : Καὶ οὐκ ἐγένετο φαεῖς

Τότε καὶ Χελκίας, ὁ ἱερεὺς, ὁ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου πατήρ, περιτυχὼν τῷ τοῦ Νόμου βιβλίῳ ἐν τῷ ἱερῷ ἀποκειμένῳ, ἀναγνοὺς ἐτελεύτησεν. Ἐπὶ τούτου προφητεύει Ὀλδᾶ, καὶ Σοφωνίας, καὶ Ἱερεμίας. Ἐπὶ δὲ Ἱερεμίου ψευδοπροφήτης γίνεταί Ἀνανίας ὁ Ἰωσίου (26). Οὗτος, παρακούσας Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, ὑπὸ Νεχαῶ, βασιλέως Αἰγύπτου, ἀηρέθη, κατὰ ποταμὸν Εὐφράτην, ὁρμῶντι αὐτῷ πρὸς Ἀσσυρίους (27) ἀπαντήσας. Ἰωσίαν διαδέχεται Ἰεωνίας, καὶ Ἰωάχας, ὁ υἱὸς (28) αὐτοῦ, μῆνας τρεῖς καὶ ἡμέρας δέκα. Τοῦτον Νεχαῶ, βασιλεὺς Αἰγύπτου, δῆσας, ἀπήγαγεν εἰς Αἴγυπτον, καταστήσας ἀν' αὐτοῦ βασιλέα τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωακείμ, ἐπὶ φέρῳ τῆς γῆς, ἔτη ἔνδεκα. Μετὰ τούτον ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ Ἰωακείμ (29) τρίμηνον βασιλεύει. Ἐἶτα Σεδεκίας, ἔτη ἔνδεκα (30) καὶ μέχρι τούτου προφητεύων διατείνει Ἱερεμίας· προφητεύουσι δὲ καὶ Βουζὶ (31), καὶ Οὐρίας (32) ὁ υἱὸς Σαμαίου, καὶ Ἀμβακούμ σὺν αὐτῷ· καὶ τέλος ἔχει τὰ τῶν Ἑβραϊκῶν βασιλέων. Γίνονται ὡν ἀπὸ μὲν τῆς Μωϋσέως γενέσεως ἕως τῆς μετοικεσίας ταύτης ἔτη, ὡς μὲν τινες, ἑνεακόσια ἑβδομήκοντα δύο· κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ χρονογραφίαν, χιλία ὀδοηκονταπέντε, μῆνες ἑξή, ἡμέραι δέκα· ἀπὸ δὲ τῆς Δαβὶδ βασιλείας ἕως τῆς αἰχμαλωσίας, τῆς ὑπὸ Χαλδαίων γενομένης, ἔτη τετρακόσια πεντηκονταδύο, μῆνες ἑξή· ὡς δὲ ἡ καὶ ἡμᾶς τῶν χρόνων ἀκριβεία συνάγει, ἔτη τετρακόσια ὀδοηκονταδύο, μῆνες ἑξή, ἡμέραι δέκα. Ἐν δὲ τῷ δωδεκάτῳ ἔτει τῆς

⌘ P. 391 ED. POTTER, 329 ED. PARIS.

ἔριον αὐτῶν ἐν Ἰσραὴλ. Ἀπὸ ἡμερῶν Σαμουὴλ τοῦ προφήτου καὶ παντὸς βασιλέως Ἰσραὴλ οὐκ ἐποίησαν τὸ σαρκί, δὲ ἐποίησεν Ἰωσίας, etc. Conf. IV Reg. xxiii, 22.

(26) *Avarias* ὁ Ἰωσίου. Ἀνανίας, υἱὸς Ἀζῶρ, ὁ ψευδοπροφήτης. Jerem. xxviii. Cur itaque eum Clemens Josiae filium vocavit? An cum aliquis juxta proximam vocem οὗτος in margine adnotasset ὁ Ἰωσίας, id postea in ὁ Ἰωσίω mutatum? Scaliger in *Hist. Synag.* utrumque posuit, Ἀνανίας ὁ Ἰωσίου, Ἰωσίας παρακ. Nam illud οὗτος obscurum erat, utrum ad Ananiam, cujus proxime facta fuit mentio, an ad remotum Josiam referretur.

(27) *Πρὸς Ἀσσυρίους*. Hervetus vertit, « adversus Ægyptios » Scribe, « adversus Assyrios. » Adhæsit ex atris editionibus hic error. Narratur IV Reg. cap. xxiii, et II Paralip. xxxv, ut in Maceddo fuerit occisus Josias ab Ægyptio ascendente contra Assyriorum Nechaone, quem Herodotus, ut quidam volunt, Necum appellat, Psammeticum filio, qui que Necepsos dicitur. Eusebii *Chronici* locum hæc de re sic lego in duobus manuscriptis, ad Olympiadem xl : « Josias, rex Judæorum cum Nechaone, rege Ægyptiorum, congressus, occiditur. At mihi miraculo est, quomodo ad unum tempus uterque convenerit : cum Scriptura divina hunc eundem Pharaoneim, Nechannem appellat. » COLLECT.

(28) *Ἰεωνίας, καὶ Ἰωάχας ὁ υἱὸς*. Ἰωάχας, vel Ἰωάχας, ut eum vocant LXX interpretes et Eusebius, vel Ὀυάξ, ut Theophilus, Josiae filius et successor erat. Jechoniam Josias nepotem fuisse, et historia regum Judæorum discimus. Proinde Lowthio videtur has voces Ἰεωνίας καὶ, ut superfluas, esse delendas. Scribendum vero, Ἰεωνίας, et καὶ Ἰωάχας, etc. « Jechonias, qui etiam Joachas dictus est. » Sic enim in *Chronico* Eusebius, Ἑβραίων Ἰωάδα ἐβασίλευσε καὶ Ἰωακείμ, ὁ καὶ Ἰεωνίας, ῥῆγας γ'. « Hebræis Judææ vicisimus primus rex fuit Jachim, qui etiam Jechonias est dictus, per tres menses. » Idem alio loco : Ἰεωνίας, ὁ καὶ Ἰωακείμ

A in eo, quod intercesserat, tempore fuerat celebratum. Tunc etiam Chelcias sacerdos, pater Jeremias prophetæ, cum in librum Legis incidisset in templo reconditum, eo ꝑ lecto vitam finiit. Ejus tempore prophetavit Oida, et Sophonias, et Jeremias. Tempore autem Jeremias fuit pseudopropheta Ananias, filius Josias. Is, cum non audisset Jeremiam prophetam, interemptus est a Nechao, rege Ægypti, juxta fluvium Euphratem, cum ei occurrisset proficiscenti adversus Assyrios. Josias succedit Jechonias, et Joachas ejus filius, mensibus tribus et decem diebus. Eum Nechao, rex Ægypti, vincitum abduxit in Ægyptum, cum pro eo constituisset regem fratrem ejus Joachim, tributarium regionis, annis undecim. Post eum Joachim ejusdem cum eo nominis, regnavit tribus mensibus. Deinde Sedecias annis undecim : et ad eum usque perdurat prophetans Jeremias. Prophetarunt autem et Buzi, et Urias filius Samæi, et cum eo Abacum. Hic accipiunt finem Hebræi reges. Fiant ergo a Moysis quidem ortu usque ad hanc transmirationem, ut nonnulli quidem dicunt, anni nonnaginta septuaginta duo; ex accurata autem chronographia, mille octoginta quinque, sex menses, dies decem. A regno autem Davidis usque ad captivitatem, quæ facta est a Chaldæis, anni quadringenti quinquaginta duo, menses sex; ut autem colligit nostra accurata temporum supputatio, anni qua-

C μῆνας γ'. « Jechonias, qui etiam Joacim dictus est, tres menses. » Porro Jechoniam dictum Joachim existimabant propter illud Matth. i, 11 : Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεωνίαν καὶ τοὺς ἀδελφούς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.

(29) Ὁ ὁμώνυμος αὐτοῦ Ἰωακείμ. Scaliger ad Eusebii *Chronicon* hæc adnotavit : « Eliakim Hebraice vocatur Ἰοακίμ Joakim, Græci interpretes, Ἰωακίμ, vel Ἰωακείμ. At is, qui ante Sedekiam tres menses tantum regnavit, penultimus rex Judæorum, cum quo captivus abductus est Ezechiel propheta, vocatur ῥῆγας, Ἰωακίμ, in Bibliis Græcis Ἰωακίμ. Itaque distinguuntur a Græcis interpretibus, solie litteris x et χ : cum tamen finalibus litteris distinguendi essent μ et ν. Hoc necessario monendum fuit, quia horum regum nomina in Latinis exemplaribus culpa librariorum sæpe confunduntur; et utriusque regis, ut nomina, sic gesta. Atque adeo Clemens Alexandrinus eum, cui Sedecias successit, ὁμώνυμον dicit τῷ μετὰ Ἰωσίου βασιλεύσαντι. Doctissimus Hieronymus, initio *Commentarii in Daniele*, recte monuit alterius nomen desinere in CIM, alterius in CHIN. »

(30) *Σεδεκίας, ἔτη ἔνδεκα*. Sic plerique alii ac spectant in *Chronico* Eusebii. Idem vero in *Præparat. evangel.* Sedecias ἔτη ιδ', et annos duodecim, tribuit. Quod factum videtur, vel ad supplendum tempus, quo regnavit Joachin, cujus ibi nulla facta mentio est : vel quod Sedecias aliquot menses ultra undecim annos compleverit : unde Clemens dicit Nabuchodonosorem, tradente Beroso, Sedecias δωδεκάτῳ ἔτει, et duodecimo anno, et Judæis bellum intulisse.

(31) *Βουζὶ*. Lowthius ait : « Videtur legendum Ἰεζεκιήλ Βουζὶ. Ezechiel quidem memoratur paulo post : sed solet Clemens prophetarum tempora diversis epochis assignare, ut videre est supra in Elia et Elisæo. Nisi quis malit legere Σοφωνίας Χουζὶ. Vide p. 555. »

(32) *Οὐρίας*. Hic memoratur Jerem. xxvi, 20, et

ringenti octoginta duo, menses sex, dies decem. In duodecimo autem anno regni Sedeciae, Nabuchodonosor septuaginta annis ante principatum Persarum adversus Phoenicias et Judaeos bellum gessit, ut dicit Berosus in *Historiis Chaldaicis*. Joabas autem scribens de Assyriis, fatetur se a Beroso sumpsisse historiam, vera esse, quae ab eo dicuntur, testificans. Nabuchodonosor ergo excaecatum Sedeciam abducit Babylonem, et totum populum a suis sedibus in alienas transfert (sunt autem haec captivitas septuaginta annis), paucis exceptis, qui confugerunt in Aegyptum. Prophetarunt autem etiam tempore Sedeciae Jeremias adhuc, et Abacum. Quinto autem anno ejus regni Babylone prophetavit Ezechiel, postquam eum Nahum propheta, deinde Daniel. Rursus vero post eum prophetarunt Aggaeus et Zacharias, primi Darii tempore, duobus annis. Post quem Angelus, qui fuit e duodecim unus. Post Aggaeum autem et Zachariam, Nehemias, qui fuit princeps pocillatorum Artaxerxis, filius autem Acheli Israelitae, aedificavit civitatem Jerusalem, et templum exstruxit. In hac captivitate fuit Esther et Mardocheus, cujus habetur liber, sicut etiam Macchabaicorum. In hac captivitate cum statuam adorare nolissent Misael, Ananias et Azarias, injeeti in fornacem ignis, servati sunt per apparentem angelum. Tunc per draconem Daniel injectus in caveam leonum, ab Ab-

✱ P. 392 ED. POTTER, 330 ED. PARIS.

interfectus fuisse dicitur a rege Joachin, ante Sedeciae tempora. Non voluit igitur Clemens hunc ad Sedeciae tempus pervenisse, sed tantum coevum fuisse Jeremiam, qui ad id usque tempus superfuit: ac proinde paulo post eos prophetas enumerans, qui ad Judaeorum usque captivitatem superstitis fuerunt, solos Jeremiam et Habacuc memorat.

(35) *Nabouchodonosor*. Tatianum abbreviavit Clemens, cujus verba sunt haec, *Orat. ad Graec.* p. 125 et seq.: Βηρωσός ἀνὴρ Βαβυλώνιος, ἱερεὺς τοῦ παρ' αὐτοῖς Βήλου, κατ' Ἀλέξανδρον γεγονώς, Ἀντιόχῳ τῷ μετ' αὐτὸν τρίτῳ τὴν Χαλδαίων ἱστορίαν ἐν τρισὶ βιβλίοις κατατάξας, καὶ τὰ περὶ τῶν βασιλέων ἐκθέμενος, ἀφηγεῖται τινος αὐτῶν ὄνομα Ναβουχοδονόσορ, τοῦ στρατεύσαντος ἐπὶ Φοίνικας καὶ Ἰουδαίους· ἃ τινὰ διὰ τῶν καθ' ἡμᾶς προφητῶν ἴσμεν κεκηρυγμένα, γεγονότα μὲν πολὺ τῆς Μωϋσεώς ἡλικίας κατώτερα, πρὸ τῆς τῶν Περσῶν ἡγεμονίας ἔτεσιν ἑβδομήκοντα. Βηρωσός δὲ ἐστὶν ἀνὴρ ἰκανώτατος, καὶ τοῦτου τεκμηρίον, Ἰόβας περὶ Ἀσσυρίων γράφων, παρὰ Βηρωσοῦ φησὶ μεμαθημένα τὴν ἱστορίαν. « Berosus igitur Babylonius, Beli in Babylone sacerdos, qui Alexandri aetate vixit, et Antiocho post Alexandrum tertio Chaldaeorum historiam perscripsit, et regum gesta exposuit, cujusdam Nabuchodonosor nomine, qui Phoenicibus et Judaeis bellum intulerit, mentionem facit: quae quidem a prophetis nostris commemorata sic evenisse scimus, sed multo post Moysis aetatem, annis ante Persarum regnum septuaginta. Berosum certe locupletissimum esse testem, vel ex Jubae de Assyriis scripta constat historia, quam se a Beroso accepisse fatetur. » His similia scripsit Theophilus Antiochenus sub finem lib. III ad *Autolyicum*. Berosi etiam meminit Justinus M. *Paraves.* p. 124 edit. Oxon., alios ut praeteream.

(34) *Ἰωάβας*. *Ἰόβας*, « Juba, » scribendum esse cum Tatiano, monuit ejus editor: quo nomine citatur a Suida, Harpocrateione, Athenaeo, Stephano Byzantino, auctore *Etymologici magni*, aliisque.

Σεδεκίου βασιλείας Ναβουχοδονόσορ (33), πρὸ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτεσιν ἑβδομήκοντα, ἐπὶ Φοίνικας καὶ Ἰουδαίους ἐστράτευσεν, ὡς φησὶ Βηρωσός ἐν ταῖς *Χαλδαϊκαῖς ἱστορίαις*. Ἰωάβας (34) δὲ, περὶ Ἀσσυρίων γράφων, ὁμολογεῖ τὴν ἱστορίαν παρὰ Βηρωσοῦ εἰληφέναι, μαρτυρῶν τὰ λήθειαν τάνδρῃ (35). Ὁ τοίνυν Ναβουχοδονόσορ, τυφλώσας τὸν Σεδεκίαν, εἰς Βαβυλῶνα ἀπάγει, καὶ τὸν λαὸν (36) πάντα μεταοικίζει (καὶ γίνεται ἡ αἰχμαλωσία ἐπὶ ἑτῆ ἑβδομήκοντα), πλὴν ὀλίγων, οἳ εἰς Αἴγυπτον κατέφυγον. Προφητεύουσι δὲ καὶ ἐπὶ Σεδεκίου ἑτὶ Ἰερεμίας καὶ Ἀμβακούμ. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Βαβυλῶνι προφητεύουσιν (37) Ἰεζεκιήλ, μεθ' ὃν Ναοὺμ ὁ προφήτης, ἔπειτα Δανιήλ· πάλιν αὖ μετὰ τοῦτον προφητεύουσιν Ἀγγαῖος καὶ Ζαχαρίας ἐπὶ Δαρείου τοῦ πρώτου (38), ἑτῆ δύο μεθ' ὃν ὁ ἐν τοῖς δώδεκα ἄγγελος (39). Μετὰ δὲ Ἀγγαῖον καὶ Ζαχαρίαν Νεεμίας ὁ ἀρχιτονοχός Ἀρταξέρξου, υἱὸς δὲ Ἀκηλὶ τοῦ Ἰσραηλίτου, οἰκοδομεῖ τὴν πάλιν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸν νέον ἐπισκευάζει. Ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ταύτῃ γίνεται Αἰσθήρ (40) καὶ Μαρδοχαῖος, οὗ φέρεται βιβλίον, ὡς καὶ τὰ τῶν Μακκαβαϊκῶν. Κατὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ταύτην, τῇ εἰκόνι λατρεύουσι μὴ θελήσαντες Μισαήλ, Ἀνανίας τε, καὶ Ἀζαρίας, εἰς κάμινον ἐμβληθέντες πυρὸς, δι' ἐπιφανείας ἀγγέλου σώζονται. Τότε διὰ δράκοντα Δανιήλ, εἰς λάκκον λεόντων βληθεὶς (41), ὑπὸ Ἀμβακούδ προνοίας Θεοῦ τραφεὶς, ἑβδομαῖος ἀνασώζεται. Ἐνταῦθα καὶ ἃ

(35) *Μαρτυρῶν τὰ λήθειαν τάνδρῃ*. Forte μαρτυρῶν ἀλήθειαν τάνδρῃ, expuncto τ. *ΣΥΛΒΥΚ*.

(36) *Καὶ τὸν λαὸν μεταοικίζει*. καὶ γίνεται ἡ αἰχμαλωσία ἐπὶ ἑτῆ ἑβδομήκοντα πλὴν ὀλίγων, οἳ εἰς Αἴγυπτον κατέφυγον. « Et totum populum in alienas sedes transfert. Fuit autem haec captivitas septuaginta annis, paucis exceptis, qui confugerunt in Aegyptum. »

(37) *Προφητεύουσιν*. In sententia praecedente et sequente plurale προφητεύουσιν exstat, sed huic loco magis convenit singulare προφητεύει· quod adhibuit Scaliger in *Histor. Synag.* Sedeciae tempora ex Clemente nostro describens: Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Βαβυλῶνι προφητεύει Ἰεζεκιήλ. Μεθ' ὃν Ναοὺμ ὁ προφήτης.

(38) *Δαρείου τοῦ πρώτου*. De Dario Hystaspide hoc accipiendum esse, postea dicit auctor.

(39) *Ὁ ἐν τοῖς δώδεκα ἄγγελος*. Ille hic et pag. seq. ἐπὶ τῶν δώδεκα ἄγγελος. Malachias est: eadem vox « angelum » Hebraice significat, ut notat interpres. *ΣΥΛΒ*. — Hoc modo Clemens infra tribus locis describit Malachiam p. 331, 332, 335 edit. Paris. Similiter Tertullianus, lib. *Adv. Judaeos* cap. 5: « Malachiam, inquit, angelum, unum ex duodecim prophetis. » Idem *Scorpiacae* c. 8: « Ipse clausula legis et prophetarum, nec propheta, sed angelus dicitur. » Quibus ansam praebuit apocryphus Esdras IV, cap. 1, vers. ult.: « Malachiae, qui et angelus Domini dicitur est. » Etenim « Malachi » Hebraice « angelus meus » est; unde etiam quidam e Judaeis Esdrae, vel Aggaei cognomen, non autem nomen proprium fuisse, commentus sunt.

(40) *Αἰσθήρ*. Usitatus alium Ἐσθήρ. *ΣΥΛΒ*. — Sed nil mutandum: nam αἰ et ε sunt εὐμετάβολα. Sic Ἀδὼμ supra dictus est pag. 324, qui Ἐγλώμ a LXX interpretibus appellatur Jud. III, idemque vir Ἐγλώμ vocatur eadem pag. qui ab aliis Αἰζών, vel Ἐλών dicitur est.

(41) *Τότε διὰ δράκοντα Δανιήλ... βληθείς*. *Ποῦς*

σημεῖον ἐγένετο Ἰωνᾶ, καὶ Τωβίας διὰ Ῥαφαήλ τοῦ ἀγγέλου Σάρβαν ἀγεται γυναῖκα, τοῦ δαιμόνος αὐτῆς ἐπὶ τούς πρώτους μνηστῆρας ἀνελόντος· καὶ μετὰ τὸν γάμον Τωβίω ὁ πατὴρ αὐτοῦ Τωβίτῃ ἀναδλέπει. Ἐνταῦθα Ζοροβάβελ, σοφίᾳ νικήσας τοὺς ἀναγωνιστάς, τυγχάνει παρὰ Δαρείου ὠνησάμενος ἀνακτικῶν Ἱερουσαλήμ, καὶ μετὰ Ἑσδρα εἰς τὴν πατρίαν γῆν ἀναξεύγνυσι, δι' ἃν γίνεται ἡ ἀπολύτρωσις τοῦ λαοῦ, καὶ ὁ τῶν θεοπνεύστων ἀναγνωρισμὸς, καὶ ἀνακαινωμὸς (42) λογίων, καὶ τὸ σωτήριον ἀγεται Πάσχα, καὶ λύσις ὀθνείας ἐπιγαμβρίας. Προεκεκρύχει (43) δὲ καὶ Κύρος τὴν Ἑβραίων ἀποκατάστασιν. Τελεσθείσης (44) δὲ ἐπὶ Δαρείου τῆς ὑποσχέσεως, ἡ τῶν Ἑβραίων ἀγεται ἑορτή, καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς Σκηνῆς (45)· καὶ γίνεται τὰ πάντα ἔτη σὺν τοῖς τῆς αἰχμαλωσίας μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ λαοῦ, ἀπὸ μὲν τῆς Μουσῶως γενέσεως, ἔτη χίλια ἑκατὸν νε', μῆνες ἕξ, ἡμέραι δέκα, ἀπὸ δὲ τῆς Δαβὶδ βασιλείας, ἔτη, ὡς μὲν τινας, τριακόσια (46) πενήκοντα δύο· ὡς δὲ ἀκριβέστερον, πεντακόσια ἑβδομήκοντα δύο, μῆνες ἕξ, ἡμέραι δέκα. Περὶ αἰχμαλωσίας τῆς ἐπὶ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου εἰς Βαβυλῶνα γενομένης τὰ ὑπὸ Δανιήλ (47) τοῦ προφήτου εἰρημένα οὕτως ἔχοντα· « Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδες (48) συνετεμήθησαν ἐπὶ τὸν λαὸν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν (49), τοῦ συνετελεσθῆναι ἀμαρτιαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἀμαρτίας, καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι (50) τὰς ἀδικίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι, καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσαι Ἅγιον ἁγίων· καὶ γνώση, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκρίνασθαι, καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες

✕ P. 393 ED. POTTER, 350 ED. PARIS.

vertere: « Tunc propter draconem Daniel iniectus. » Nam quia draconem interfecerat, ideo missus est a Darii aulicis in lacum leonum, Danielis xiv. COLLECT. (42) Ἀνακαινωμὸς. Respiciat Apocryphum Esdræ librum, quo Esdras refertur legem, quæ igne absumpta fuerat, per Dei afflatum restituisse. Conf. IV Esdræ xiv, 59 et seq.

(43) Προεκεκρύχει. Conf. I Esdræ i, 1; vi, 1 et seq.

(44) Τελεσθείσης. Conf. I Esdræ vi, 16; item I Esdræ vii, 15.

(45) Καὶ ἐπὶ τῆς Σκ. Malim cum articulo, καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Σκ. conf. Nehem. viii, 16.

(46) Τριακόσια. Lege πεντακόσια, inquit Lowth.

(47) Τὰ ὑπὸ Δανιήλ. Conf. Tertullianus lib. Adv. Judæos, cap. 8, ubi ut hæc Danielis verba per adventum Christi completa fuisse ostenderet, Persicorum et Ægyptiorum regum, ac Romanorum etiam imperatorum seriem chronologicam exhibet, in qua tamen in numeris annorum recensendis a Clemente sæpe abit.

(48) Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδ. Quoniam adversus Judæos tractari solet hic locus de septuaginta hebdomadibus, et varietas quædam lectionis apparet in iis quæ citantur a Clemente, propterea ad hæc nonnulla colligemus. Ac primum quod συνετεμήθησαν vertit « abbreviatæ sunt » Hervetus, ex Vulgata Latina est; sed et Tertullianus Adversus Judæos ita reddidit. Quidam teste Theodoro, « decretæ sunt; » Pagninus, « decise; » rabini, « præcise, prædefinitæ, prædestinatæ; » Vatablus, « præfinitæ. » D. Hieronymus « abbreviatas » dicit, quod post « breve » tempus venturus esset Messias, ut Matth. xxiv dies persecutionis dicuntur « breviandi

A cum divina Providentia nutritus, septimo die servatur. Hic etiam factum est signum Jonæ, et Tobias opo Raphaelis angeli Saram ducit uxorem, cum dæmon septem primos ejus procos sustulisset; et post nuptias Tobiz, pater ejus Tobet visum recipit. Hic Zorobabel, cum adversarios vicisset sapientia, emit a Dario renovationem Jerusalem, et cum Esdra rediit in patriam, per quem facta populi redemptio, et divinitus inspiratorum eloquiorum recensio et renovatio, et Pascha salutare celebratum est, et soluta est affinitas, quæ Hæbræis intercesserat cum alienigenis. Publico autem præconio ✕ antea proclamaverat Cyrus Hæbræorum restitutionem. Cum autem Darii tempore effectum esset, quod promiserat, celebratum festum est Encæniorum, sicut etiam Tabernaculorum. Fiunt autem anni omnes cum annis captivitatis, usque ad populi restitutionem, ab ortu quidem Moysis, anni mille centum quinquaginta quinque, menses sex, decem dies; a regno autem David, anni, ut nonnulli quidem, trecenti quinquaginta duo; ut autem dicam accuratius, quingenti septuaginta duo, menses sex, decem dies. Impleta sunt ergo a captivitate, quam tempore Jeremizæ prophætæ Babylone passi sunt, ea, quæ a propheta Daniel dicta sunt, quæ sic habent: « Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super civitatem sanctam tuam, ut consumatur peccatum, et ut obsignet peccata, et deleat iniquitates, et ut expiet, et ut agat justitiam sempiternam, et obsignet visionem et prophetam, et unget Sanctum sanctorum; et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeas, et ædifices Jerusalem, usque ad Chri-

propter electos, » id est pauci futuri. Eusebius lib. viii Demonstrat. evang., dem. 22: « Ὁ ἀρχάγγελος, ἐπιφανείς, τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ αὐτίκα τότε καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι θεοπίζει, τότε τε μετὰ τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς χρόνον εἰς ἑτῶν ἀριθμὸν περιορίζει, προλέγει τε ὡς κατὰ τὴν ὀριστημένην προθεσίμην αὐτῆς καθαιρήσεται. Sic in manuscr. legitur, non κατὰ τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς. COLLECT.

(49) Τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν. Hervetus addidit « tuam, » nam a Græco Clementis et LXX abest; et notat Eusebius, loco citato, vocem illam Aquilæ et Symmachi propriam esse, atque in quibusdam exemplaribus sub asterisco addi. Item lege hic, « ut consummetur peccatum, » τοῦ συνετελεσθῆναι τὴν ἀμαρτίαν. COLLECT.

(50) Καὶ τοῦ ἀπ. Vulg. Biblia Danielis cap. ix: Καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας. Mox, πλατεία καὶ περιτειχός pro πλατεία καὶ τεῖχος sed simplex τεῖχος habet etiam Complut. editio. Rursum, τὴν δὲ πόλιν pro καὶ τὴν π. Tum, ὡς ἐν κατακλισημῶν et mox, τάξαι ἀφανισμοῖς. Tum, διαθήκην πολλὴν pro διαθ. πολλοῖς et mox Complut. καὶ ἐν ἡμῖσι τῆς ἑβδ. Quæ deinceps sequuntur, cum Complutensi editione plane consonant: excerpta ultima periodo, quæ a Complut. edit. abest: in cæteris editionibus ponitur ea periodus post illa Clementis, δυναμῶσαι διαθήκην πολλὴν ἑβδομάς μίαν. Post ea enim verba in vulg. editionibus sequuntur ista: Καὶ ἡμῖσι τῆς ἑβδομάδος καταπαύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀπὸ ἀφανισμοῦ, καὶ ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξαι ἐπὶ ἀφανισμῶν. SYLBURG. — In codice Vaticano hæc postrema in margine scripta esse, adnotavit Flam. Nobilius.

atum ducem hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt, et convertetur et ædificabitur platea et murus, et inanientur tempora, et post sexaginta duas hebdomadas exterminabitur chrisma, et iudicium non erit ipsi, et civitatem et sanctum destruet cum duce veniente. Excidentur in inundatione, et usque ad finem belli abbreviati dejectionibus. Et confirmabit ꝥ testamentum multum hebdomade una, et 143 in dimidio hebdomadis tolletur sacrificium meum et libamen, et in templo abominatio desolationum, et usque ad consummationem temporis, consummatio dabitur in desolationem. Et dimidium hebdomadis cessare faciet thymiama sacrificii; et expansio destructionis usque ad consummationem et instar destructionis libaminis.

Quod itaque in septem hebdomadibus ædificatum sit templum, hoc clarum est; in Esdra enim scriptum est. Et sic fuit Christus rex dux Judæorum, cum impletæ essent septem hebdomades, in Jerusalem: et in sexaginta duabus hebdomadibus quievit universa Judæa, et fuit absque bellis, et Dominus noster Christus, « Sanctus sanctorum, » cum venisset, et « visionem » implesset et « prophetam, » in carne « unctus » est Patris sui Spiritu. In his « sexaginta duabus hebdomadibus, » quemadmo-

ꝥ P. 394 ED. POTTER, 331 ED. PARIS. « Dan. ix, 24, 25, 26, 27.

(51) *Ἐξηκονταδύο*. Scribendum est « sexaginta duæ, » non ut Hervetus, « septuaginta duæ. » Paulo ante recte ad verbum, « visionem et prophetam; » non ut in Vulgata, « visionem et prophetiam; » licet enim sit etiam in Antuerpiensi *δρασην καὶ προφητεῖαν*, tamen in Romana editione postrema LXX legitur καὶ προφήτην. Tertullianus « ut signetur visio et prophetes. » Aquila, *δραματισμὸν καὶ προφήτην*. COLLECT.

(52) *Καὶ ἐπιστρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται*. « Et convertetur et ædificabitur, » vertere debuit interpres, nec imposuisset imprudens J. Pamelio, qui castigandum esse Clementem existimavit, quod hic legisset: « Et convertetur, » neque enim videtur Græcum exemplar habuisse. Vulgata Latina: « Et rursus ædificabitur; » quæ periphrasis est Hebraicæ phraseos, « rediit et reædificabitur, » hoc est rursus ædificabitur. Tertullianus: « Et convertetur et ædificabitur. » Theodoretus interpres: « Et revertetur, et ædificabitur. » COLLECT.

(55) *Καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί*. Sic etiam legitur in optima edit. Xysti V, καὶ κενωθήσονται, et apud Eusebium pag. 237. Tertullianus: « Et innotabunt tempora, » quasi legerit Græce καὶ κενωθήσονται quomodo etiam legi putant hic quidam apud Clementem, et hæc duo confundunt. Sequitur καὶ μετὰ τὰς ἐξηκοντα δύο ἑβδομάδας, « post sexaginta duas hebdomad. » ut habet Romana editio, non, ut Antuerpiensis « sexaginta quatuor. » Postremo *χρῖμα οὐκ ἔστιν αὐτῷ*, non ut cæteri ἐν αὐτῷ. Eusebius in *Chron.*: « Et iudicium non erit in eo. » COLLECT.

(54) *Ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετημέροι ἀφανισμοῖς*. Ita Romana editio, nisi quod addit τάξει ante ἀφανισμοῖς. Eusebius cum Clemente legit. Tertullianus: « Et excidentur quomodo in cataclysmo, usque ad finem belli, quod concidetur usque ad interitum: » atque ita quoque Theodoretus. In Eusebii *Chronico* sic vertit Hieronymus: « Et templum et sanctum corrumpet p.p. duce veniente, et cadentur in cataclysmo tellis » Sic enim legimus in duobus codicibus manuscriptis, non, « cataclysmo belli. »

Ἐξηκονταδύο (51) καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται (52) πλατεῖα, καὶ τεῖχος· καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί (53), καὶ μετὰ τὰς ἐξηκονταδύο ἑβδομάδας, ἐξολοθρευθήσεται χρῖσμα, καὶ χρῖμα οὐκ ἔσται ἐν αὐτῷ καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. Καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετημέροι ἀφανισμοῖς (54). Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλὴν ἑβδομάς μία (55)· καὶ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος (56) ἀρθήσεται μου θυσία καὶ σπονδή· καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τὸ ἐρημώσεων, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ, συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. Καὶ ἡμισυ τῆς ἑβδομάδος καταπαύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμοῦ ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξιν ἀφανισμοῦ. « Ὅτι μὲν οὖν ἐν ἑπτὰ ἑβδομάσιν οἰκοδομήθη ὁ ναὸς, τοῦτο φανερόν ἐστι· καὶ γὰρ ἐν τῷ Ἑσδρα γέγραπται. Καὶ οὕτως ἐγένετο Χριστὸς βασιλεὺς Ἰουδαίων ἡγούμενος, πληρουμένων τῶν ἑπτὰ ἑβδομάδων, ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐν ταῖς ἐξηκονταδύο ἑβδομάσιν ἠσούχασεν ἅπασα ἡ Ἰουδαία, καὶ ἐγένετο ἄνευ πολέμων· καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Χριστὸς, « Ἅγιος τῶν ἁγίων, » ἐλθὼν καὶ πληρώσας « τὴν δρασιν, καὶ τὸν προφήτην, ἐχρίσθη » τὴν σάρκα τῷ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ Πνεύματι· ἐν ταύταις « ταῖς ἐξηκονταδύο (57) ἑβδομάσι, » καθὼς εἶπεν ὁ προφήτης,

Latina: « Et post finem belli statuta desolatio, » proprius ad Hebr. COLLECT.

(55) *Διαθήκην πολλὴν ἑβδομάς μία*. At Romana et Antwerp. διαθήκην πολλοῖς. Tertullianus: « Et confirmabit testamentum multis. Hebdomada una, et dimidium hebdomadis auferetur meum sacrificium. » Latina: « Confirmabit testamentum multis hebdomada una. » COLLECT.

(56) *Καὶ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος*. Hæc apud LXX, in contextu Danielis non reperiuntur, quæ Græce sic habuit Florentina editio Clementis: Καὶ ἡμισυ τῆς ἑβδομάδος καταπαύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμοῦ, ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξιν ἀφανισμοῦ· quæ quomodo corrigenda censuerit interpres, apparet ex ejus translatione. In editionis Romanæ annotationibus adnotetur ante illa verba, ἀρθήσεται θυσία, in quibusdam libris hæc scripta reperiri, et in marginem libri Vaticani intrusa esse: Καταπαύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίας καὶ ἕως πτερυγίου ἀπὸ ἀφανισμοῦ, καὶ ἕως συντελείας καὶ σπουδῆς τάξει ἐπὶ ἀφανισμῷ. Ea vero sunt ex alia forte quadam editione, ex qua sumpsit hæc Tertullianus: « Et destruet pinnaculum usque ad interitum. » Nam, ut monet D. Hieronymus, tres fuerunt editiones Danielis, Aquilæ scilicet, Theodotionis et Symmachi, sed tamen juxta Theodotionem Ecclesiæ legebant. Quidam extrema hujus loci Danielis ex Hebræo sic vertunt: « Cessare faciet sacrificium et oblationem, et propter aliam vel extensionem abominationum destruet, donec consummatio se effuderit super admirantem, » hoc est admirari fecerit videntes desolationem. Jerem. xviii, 16: « Ut fletet venter eorum in desolationem, » sic ἀφανισμὸν καὶ συρσισμόν, ad verbum, « in admirationem; » et xxv, 9: « Ponamque eos in stuporem, » omnes scilicet, qui id audierint, obstupescant. Vide etiam hæc extrema aliter reddita apud D. Augustinum epist. 79. Eusebius in *Chron.*: « Et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur super desolationem: » hoc est, irreparabilis erit et in perpetuum stabilita destructio. COLLECT.

(57) *Ἐν ταύταις ταῖς ἐξ*. In Græcis, quæ proferuntur ab Herveto, Florentina editio interpunctio-

καὶ ἐν τῇ μετ' ἑβδομάδι, ὁ Κύριος ἑβδομάδος τὸ ἅγιον κατέσχε Νέρων βασιλεύων, καὶ ἐν τῇ ἀγίῳ πλῆσι Ἱερουσαλήμ ἔστησε τὸ βδέλυγμα· καὶ ἐν τῇ ἡμέσῃ τῆς ἑβδομάδος (58) ἀνηρέθη καὶ αὐτὸς, καὶ Ὁθων (59), καὶ Γάλβας, καὶ Οὐτίλλιος· Οὐεσπασιανὸς δὲ ἐκράτησε, καὶ καθέλιε τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸ ἅγιον ἤρημωσε. Καὶ ὡς ταῦθ' οὕτως ἔχει, τῷ δὲ συνίνασι δυναμένῳ δῆλον, καθὰ καὶ ὁ προφήτης εἶρηκε. Τοῦ ἑνδεκάτου τοίνυν ἔτους (60) πληρουμένου, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπομένου, βασιλεύοντος Ἰωακείμ, ἡ αἰχμαλωσία εἰς Βαβυλῶνα γίνεται ὑπὸ βασιλέως Ναβουχοδονόσορ, τῷ ἑβδόμῳ ἔτει (61) βασιλεύοντος αὐτοῦ Ἀσσυρίων, Αἰγυπτίων δὲ Οὐαφρῆ (62) βασιλεύοντος τῷ δευτέρῳ ἔτει, Φιλίππου δὲ Ἀθηναίων ἀρχόντος, τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ὀγδόης καὶ τεσσαρακοστῆς Ὀλυμπιάδος. Καὶ ἔμεινεν (63) ἡ

ἄ P. 395 ED. POTTER.

non habuit post vocem ἡμισυ, quod si in Latina interpretatione constituatur post vocem « Dominus, » sic retineri poterit hæc lectio et exponi. In loco Danielis, qui allatus est a Clemente compliciens ea, quæ apud LXX reperiuntur, et quæ aliunde adijci diximus, mentio sit primum septuaginta hebdomadam, deinde septem, tertio loco sexaginta duarum, postea unius, quarto dimidii hebdomadis, postremo alterius dimidii. Septem hebdomadas concludi ædificatione templi ait, jam in sexaginta duabus Christum esse et in una hebdomade, in qua dicitur est illum confirmatum pactum, sequitur dimidium hebdomadæ numerandum a tempore, quo constituta est a Nerone abominatio desolationis in civitate sancta usque ad ejus necem, postremo alterum dimidium a nece Neronis ad eversionem Jerusalem. Non enim septem annos continere vult hæc hebdomadem, sed annos sex, menses quatuor, quorum unum dimidium pertinet ad ultimos imperii Neronis annos, alterum ad septemdecim menses Galbæ, Othonis et Vitellii cum biennio imperii Vespasiani, cujus anno secundo eversa fuisse Hierosolyma, *Chronica* Eusebii testantur. Vide, quæ postea Clemens ait, seipsum explicans p. 367. Quod vero attinet ad hanc Clementis chronologiam, in qua immanis reperitur annorum numerus, et qui septuaginta excedit hebdomadas, animadvertendum est, nonnullos non continuare annos omnes septuaginta hebdomadam, sed interrompere : ut ab edicto Darii ad initium belli Judaici, ab eodem edicto ad discessum Nebemæ, ab edicto Artaxerxis ad Christi cædem, item ab initio duodecimi Neronis ad annum secundum Vespasiani; quominus admirandum, Clementem usque ad eversionem urbis deducere hebdomadas : aut non continuare hiatum illum annorum a Christi passione ad tempus quo Nero abominationem desolationis constituit. Vide quæ ad stabilendam suam sententiam, quæ in quibusdam cum Clemente convenit, dissemit pluribus Scaliger lib. vi *De emendat. temp.* p. 288. COLL. — Apponam Eusebii verba *Chronic.* serm. 1, quæ huc spectare videntur : Τὰς μὲν τοὶ Ὁ ἑβδομάδας παρὰ τῷ Δανιήλ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἀριθμῆσαι, αἱ γίνονται ἔτη ὑλ' εἴκοσι ἂν αὐτὰς ἐπὶ Νέρωνα, Ῥωμαίων αὐτοκράτορα, περαιομένους, καθ' ὃν πολιορκισθῆαι ἀρξαμένην ἡ πόλις μετὰ Νέρωνα ἔτει β', Οὐεσπασιανοῦ τὴν ἐσχάτην ἡμισυν ὑπομένει.

(58) *Ἐν τῷ ἡμῶσι τῆς ἑβδ.* Vid. p. 344 ed. Paris.

(59) *Καὶ αὐτὸς, καὶ Ὁ.* Rectius καὶ αὐτὸς, καὶ Γάλβας, καὶ Ὁθων, ut infra pag. 147, nam ante Othonem imperavit Galba. SYLVAE.

(60) *Τοῦ ἑνδεκάτου ἔτους.* Scilicet Joachimi : qui cum annos undecim regnasset, cessit Jechoniæ, seu Joachino, cujus regni tertio mense Judæi ca-

dum dixit propheta, et « in una hebdomade, » Dominus : dimidium hebdomadis tenuit Nero regnans, et in sancta civitate Jerusalem statuit abominationem; et in dimidio hebdomadis, et ipse sublatus est, et Otho, et Galba, et Vitellius; Vespasianus autem et imperium obtinuit, et Jerusalem diruit, et sanctum desolatum reddidit. Et quod hæc ita se habeant, ei, qui potest quidem intelligere, clarum est, sicut dixit propheta. Cum itaque impleretur undecimus annus, in principio sequentis, regnante Joachim, facta est captivitas Babylonica a rege Nabuchodonosor, cum septimo jam anno rex esset Assyrionum, Vaphreus ἄ autem secundo anno esset rex Ægyptiorum, Philippus autem magistratum summum gereret Athenis, primo anno quadragesimæ octavæ Olympiadis. Mansit autem captivitas

ptivitate passi sunt. Conf. IV Reg. xxiii, 36; xxiv, 8, 10, 14. Porro, quod Clemens Joachinum, Ἰωακείμ imprudenter appellarit, superius adnotatum est.

(61) *Τῷ ἑβδόμῳ ἔτει.* Seu « octavo, » ut dicitur IV Reg. xxiv, 12.

(62) *Οὐαφρῆ.* In Flor. ed., Οὐαφρηοῦς, duplici lectione in unam contracta, Οὐαφρῆ nempe, et Οὐαφροῦ, vel potius, retracto accentu, Οὐάφρου, ut bis postea. SYLVAE. — Exscriptis hunc locum Eusebius in *Chron.* ad Olympiad. xlvii: « Sententiæ autem nostræ etiam Clemens congruit, in primo Stromate, xlvii Olympiade captivitate Judæorum factam esse contestans, regnante apud Ægyptios Vaphre, apud Athenas Phænippo, et supputari septuaginta annos desolationis templi usque in secundum an. Darii. » Clemens ait Φιλίππου, Ἀθηναίων ἀρχόντος, « prætoris » vel « principe Athenis Philippo, » et ad xlviii, non xlvii, refert Olymp.; in uno manuscr. P. Pithæel erat xlix Olymp., in aliis duobus xlvii. Sequitur apud Eusebium locus alter sic ex auctoritate codicum vet. legendus : « Capta Hierosolyma ab Assyriis, ad Vaphrem, regem Ægypti, Judæorum reliqui transfugerunt. Hujus Vaphris Jeremias quoque propheta certo loco meminuit. » Vide Jeremæ xlv, 50 : « Ecce ego tradam Pharaonem Ephraim, regem Ægypti, in manu inimicorum ejus. » LXX : Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι τὸν Φαραὼν Οὐαφρῆ, βασιλεῖα Αἰγύπτου, εἰς χεῖρας ἐχθροῦ αὐτοῦ. Clemens ait : Οὐαφρηοῦς βασιλεύοντος. COLLECT. — Porro non « Philippum, » sed « Phænippum, » archontis Atheniensis, quem memorat Clemens, nomen fuisse existimavit Jos. Scaliger.

(63) *Καὶ ἔμεινεν.* Hæc quoque retulit in *Chronicam* suam Eusebius ad Olymp. lxxiv : « Clemens quoque his congruit in primo Stromate ita scribens : Et perseveravit captivitas ann. septuaginta, usque ad secundum Darii filii Hystaspis, qui Persis, Assyriis et Ægypto regnavit : sub quo Aggæus, et Zacharias, et unus de duodecim, qui vocatur Angelus, prophetaverunt, sacerdotioque functus est Jesus, filius Josedech. Hæc supradictus vir. Quod autem septuagesimus annus desolationis templi altero anno Darii fuerit expletus, domesticus testis est Zacharias propheta, secundo anno Darii dicens : Domine omnipotens, quousque non misereberis Jerusalem, et civitatibus Judæ, quas desexististi? iste septuagesimus annus est. » Ita legitur in manuscriptis : atque illud, « desexististi, » verius est, quam quod fuit hactenus, « aspexisti : » nam et Vulgata vertit, « quibus iratus es, » quod in margine additum erat. Nihilominus tamen hic locus non efficit, ut ei assentiamur, præsertim cum Eusebius ipse lib. x *De præpar. Evang.*, cap. ult. in primo anno Cyri finitus esse captivitate annos fateatur. Quod ipsum affirmant et Josephus lib. xi *Antiq.*,

annis septuaginta, ut quæ cessarit anno secundo Darii Hyastaspis filii, qui fuit rex Persarum, Assyriorum et Ægyptiorum; cujus tempore, ut prius dixi, Aggæus, et Zacharias, et Angelus qui fuit ex duodecim unus, prophetavere; erat autem pontifex Jesus, Josedec filius. In secundo autem anno regni Darii, quem dicit Herodotus magorum dissolvit imperium, mittitur Zorobabel, filius Salathiel, ut excitet et exornet templum, quod erat Hierosolymis. Colliguntur autem sic quoque Persarum tempora: Cyrus, annis triginta; Cambyses, novemdecim; Darius, quadraginta sex; Xerxes, viginti sex; Artaxerxes, quadraginta et unum; Darius, octo; Artaxerxes, quadraginta duos; Ochus vel Arses, tres. Colliguntur autem simul anni regum Persarum, ducenti triginta quinque. Cum hunc itaque Darii sustulisset Alexander Macedo, intra hos annos regnare incipit. Similiter ergo Macedonum quoque regum tempora sic colliguntur: Alexander, annis decem et octo; Ptolemæus, Lagi filius, annis quadraginta; Ptolemæus Philadelphus, annis viginti septem; deinde Evergetes, annis viginti quinque; deinde Philopator, annis septemdecim; post quem Epiphanes, annis viginti quatuor; ei succedit Phi-

✕ P. 396 ED. POTTER, 352 ED. PARIS.

Lactant. lib. iv, c. 5; Cyril. viii in Julianum; Julius Africanus *Annal.* v; Sulpitius in *Hist.*, et alii. Nam si in secundo Darii anno fluirentur, necesse esset, ut a desolatione Jerusalem ad primum Cyri annum non plus triginta numerarentur, cum quadraginta ab eo ad secundum Darii numerent auctores hujus sententiæ. At constat Nabuchodonosor regnasse post desolationem, ut traditur IV Reg. xxv, annos viginti octo. Post eum quatuor imperarunt Evilmerodach, Niglissarus, Laborsadachus, et Nabonidus, ut Josephus, Hieronymus, et Eusebius tradunt, septemdecim annis; ita erunt anni quadraginta tres a desolatione Jerusalem usque ad primum Cyri. Ergo ad secundum Darii plures septuaginta. Vide B. Pererium, lib. x in Danielelem. COLLECT.

(64) *Τῆς Δαρείου*. Subaudiendum βασιλείας. ut paulo post, *τῆς Δαρείου βασιλείας*. SYLBURG.

(65) *Ἡρόδοτος*. Respicit Herodoti lib. iii, c. 70.

(66) *Ἐτη τριάκοντα*. Consentit in *Chronico* Eusebius; ἐνός δέοντα τριάκοντα, « unum de triginta, » inquit Herodotus lib. i, cap. 214; τριάκοντα ὀκτώ, Theophilus.

(67) *Καμβύσης δεκαεννέα*. « Cambyses novemdecim. » Nisi potius scribendum sit: Καμβύσης δὲ ἐννέα, « Cambyses autem novem. » Nam Eusebius Cambysi octo annos tribuit, quibus si septem menses addantur, quibus magi ante Darii regno potiti sunt, Cambyses novemanni spatio potietur. Herodotus Cambysi annos septem et menses quinque tribuit, lib. iii, cap. 66: Ἀπήγειε Καμβύσει τὸν Κύρου, βασιλεύσαντα μὲν τὰ πάντα ἐπτά ἔτα καὶ μῆνας πέντε. « Vitam eripuit Cambysi, Cyri filio, cum regnasset septem omnino annos et menses quinque. »

(68) *Δαρείος, ἔξ καὶ τεσσαράκοντα*. Ἐξ πρὸς τοῖς τριάκοντα, Eusebius. Idem Xerxes tribuit annos viginti quinque, et post eum Artabano menses septem, ante quam Artaxerxes imperio potitus est: cui, perinde ac Clemens, annos quadraginta unum tribuit.

(69) *Ὀκτώ, Δεκαοκτώ*, Eusebius.

(70) *Ὀχὸς ἢ Ἀρσῆς, τρία*. Ochi duo fuere: primo, Artaxerxes Ochus, cui Eusebius annos viginti sex et alio loco viginti septem tribuit: dein, Arses Ochus, seu Arsiochus, cui Eusebius annos duos et alio loco quatuor dedit. Clemens priorem

αἰχμαλωσία ἐπὶ ἑτῆ ἑβδομήκοντα, καταλήξασα εἰς τὸ δεύτερον ἔτος τῆς Δαρείου (64) τοῦ Ὑστάσπου, τοῦ Περσῶν καὶ Ἀσσυρίων καὶ Αἰγυπτίων γεγενημένου βασιλέως. ἐφ' οὗ, ὡς προείπον, Ἀγγεῖος καὶ Ζαχαρίας, καὶ ὁ ἐκ τῶν δώδεκα Ἄγγελος, προφητεύουσι. καὶ ἦν ἀρχιερεὺς Ἰησοῦς, ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ. Κάν τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς Δαρείου βασιλείας, ὃν φησὶ Ἡρόδοτος (65) καταλύσαι τὴν τῶν μάγων ἀρχὴν, ἀποστέλλεται Ζοροβάβελ, ὁ τοῦ Σαλαθιήλ, ἐγείρει καὶ ἐπισκομῆσαι τὸν νεῖον, τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις. Συνάγονται οὖν καὶ τῶν Περσῶν οἱ χρόνοι οὕτω Κύρος, ἑτῆ τριάκοντα (66) · Καμβύσης, δεκαεννέα (67) · Δαρείος, ἔξ καὶ τεσσαράκοντα (68) · Ξέρξης, ἔξ καὶ εἰκοσι Ἀρταξέρξης ἐν καὶ τεσσαράκοντα Δαρείος, ὀκτώ (69) · Ἀρταξέρξης, τεσσαρακονταδύο · Ὀχὸς ἢ Ἀρσῆς, τρία (70). Συνάγεται ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν Περσικῶν ἑτῆ διακόσια τριακονταπέντε (71). Καθελὼν δὲ τὸν Δαρεῖον τοῦτον Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν κατὰ τὰ προκειμένα ἑτῆ, βασιλεύειν ἀρχεται. ὁμοίως οὖν καὶ τῶν Μακεδονικῶν βασιλείων οἱ χρόνοι οὕτω κατάγονται. Ἀλέξανδρος, ἑτῆ δεκαοκτώ (72) · Πτολεμαῖος (73) ὁ Λαγοῦ (74), ἑτῆ τεσσαράκοντα · Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος, ἑτῆ εἰκοσιεπτά (75) · εἰτα ὁ

Ochus, seu nominum similitudine deceptus, seu memoriæ lapsu, omisit; ut etiam Darii, Arse filium, regum Persiæ postremum, qui cum sex annos regnasset, ab Alexandro devictus est, ut statim sequitur.

(71) *Τριακονταπέντε*. Δεκαπέντε potius, pro jam numeri sese habent.

(72) *Δεκαοκτώ*. Δώδεκα, Eusebius, aliique.

(73) *Πτολεμαῖος ὁ Λαγοῦ*. Quoniam varia erant Lagidarum Ptolemæorum cognomina, eo factum est, ut in iis enumerandis historiçi non consentiant. Consentiant plerique a Lagi filio usque ad Philometora, ut Tertullianus, Eusebius, Epiphanius (nisi quod hic eum Philopator dicat), et Strabo, qui reges illos successisse ait, πάλις παρὰ πατρός αἰεὶ διαδεχόμενοι, usque ad Philometora. Tertius, Evergetes dicitur etiam Epiphanes in prologis Trogi cum Justino editis; sic enim lego illud Utrulphanz. Quartus, Straboni ὁ Φιλοπάτωρ τῆς Ἀγαθοκλείας, de quo Justinus lib. xxx. Quintus, ejus filius Epiphanes, cui tutor a Romanis datus M. Lepidus, maritus Cleopatrz, Antiochi Epiphanis sororis. Sextus, Philometor, quem Popilius adversus Antiochum est tutatus. Strabo: Τούτου ἀδελφὸς διεδέξατο ὁ δεύτερος Εὐεργέτης, ὃν καὶ Φύσκιονα προσαγορεύουσι. Hic fratris filium occidit. Justinus lib. xxxviii. Idem ergo est Evergetes et Physcon et Soter, frater Philometoris, non duo, ut viri docti cum Eusebio volunt. Septimus, ejus filius ὁ Λάθυρος ἐπικληθεὶς Straboni, Latyros in prologo Trogi xxxix, Lathyris alii, quem mater ejecit. Octavus, Alexander, Eusebio ix, quem ita de eo lego in 2 manusc.: « Expulso de regno Physcone Ptolemæo per matrem Cleopatram, et in Cyprum secedente, Ptolemæus, qui et Alexander, succedit. » Nonus, Lathyris iterum, de quo ita Euseb. legendus: « Ptolem. qui a matre fuerat ejectus, regressus de fuga, regnum obtinuit, quia Alexandrum, qui ante eum fuerat, ob interfectionem matris cives pepulerant. » Decimus, filius ejus, quem Strabo Auletem, Euseb. Dionysium. Alii Dionysium fratrem Cleopatrz putant; sed quia non diu regnavit, ab aliis cum Notho et Alexandro II omittitur. COLLECT.

(74) *Λαγοῦ*. Scribendum Λάγου, ut Clemens infra, et alii.

(75) *Εἰκοσιεπτά*. Eusebius, ὀκτώ καὶ τριάκοντα

Εὐεργέτης, ἔτη πέντε καὶ εἴκοσι· εἶτα ὁ Φιλοπάτωρ, ἔτη ἑπτακαίδεκα· μεθ' ὃν ὁ Ἐπιφανής, ἔτη τέσσαρα καὶ εἴκοσι· τοῦτον διαδέχεται ὁ Φιλομήτωρ, καὶ βασιλεύει ἔτη πέντε καὶ τριάκοντα· μεθ' ὃν ὁ Φύσκων, ἔτη ἑννέα καὶ εἴκοσι (76)· εἶτα ὁ Λάθουρος, ἔτη ἕξ καὶ τριάκοντα· εἶτα ὁ ἐπικληθεὶς Διόνυσος, ἔτη ἑννέα καὶ εἴκοσι (77)· ἐπὶ πᾶσιν ἡ Κλεοπάτρα βασίλευσεν ἔτη δύο καὶ εἴκοσι· μεθ' ἣν ἡ τῶν Καππαδόκων βασιλεία ἡμερῶν ὀκτωκαίδεκα. Γίνονται τοίνυν ἐπὶ ταῦτ' καὶ οἱ τῶν Μακεδόνων βασιλέων χρόνοι, ἔτη τριακῶσια δώδεκα, ἡμέραι ὀκτωκαίδεκα. Ἀποδείκνυνται τοίνυν οἱ ἐπὶ Δαρείου τοῦ Ὑστάσπου προφητεύσαντες, κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ, Ἀγγαῖος καὶ Ζαχαρίας, καὶ ὁ ἐκ τῶν δώδεκα Ἄγγελος, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ὀγδόης καὶ τεσσαρακοστῆς Ὀλυμπιάδος προφητεύσαντες, πρεσβύτεροι εἶναι Πυθαγόρου, τοῦ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἐξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα φερομένου· καὶ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν Θαλοῦ, περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα γενομένου. Συνεχρόνισαν δὲ οἱ συγκαταλεγέντες σοφοὶ τῷ Θαλεῖ, ὡς φησιν Ἀνδρῶν ἐν τῷ *Τρίποδι*. Ἡράκλειτος γάρ, μεταγενέστερος ὢν Πυθαγόρου, μέμνηται αὐτοῦ ἐν τῷ συγγράμματι. Ὅθεν ἀναμφιλέκτως τῆς τῶν προειρημένων προφητῶν ἡλικίας, σὺν καὶ τοῖς ἐπτά λεγομένοις σοφοῖς, προγενεστέρα ἂν εἴη ἡ Ὀλυμπιάς ἡ πρώτη, ἢ καὶ ὑστέρα τῶν Πιακῶν δείκνυται ἔτεσι τετρακοσίοις ἑπτὰ. Ῥάδιον τοίνυν συνιδεῖν Σολομώντα, τὸν κατὰ Μενέλαον γενομένον (ὁ δὲ κατὰ τὰ Πιακὰ ἦν), πολλοὺς ἔτεσι πρεσβύτερον τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν. Τοῦτου δ' αὖ ὀπόσοις ἔτεσι Μωϋσῆς προτερεῖ, ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἡμῖν δεδῆλωται. Ἀλέξανδρος δὲ ὁ Πολύτωρ ἐπικληθεὶς, ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων συγγράμματι ἀνεγραφέν τινος ἐπιστολῆς (78), Σολομώντος μὲν πρὸς τε Οὐάφρην τὴν Αἰγύπτου βασιλέα, πρὸς τε τὴν Φοινίκης Τυρίων, τὰς τε αὐτῶν πρὸς Σολομώντα· καθ' ἃ δείκνυται ὁ μὲν Οὐάφρης ὡς τὴν μυριάδας ἀνδρῶν Αἰγυπτίων ἀπεσταλέναι αὐτῷ εἰς οἰκοδομὴν τοῦ νεώ· ἄτερος δὲ τὰς ἰσας σὺν ἀρχιτέκτονι Τυρίῳ, ἐκ μητρὸς Ἰουδαίας, ἐκ τῆς φυλῆς Δαβὶδ (79), ὡς ἐκεῖ γέγραπται, Ὑπέρων τοῦνομα (80). Ναὶ μὴν Ὀνομά-

lometor, et regnat annis triginta quinque; post quem Physcon, annis viginti novem; deinde Lathurus, annis triginta sex; deinde qui fuit cognominatus Dionysius, annis viginti novem; postrema regnavit Cleopatra viginti duobus annis. Post quam fuit regnum Cappadocum octodecim dierum. Fiunt ergo simul conjuncta Macedonum tempora regum, anni trecenti duodecim, dies octodecim. Apparet ergo, eos, qui tempore Darii, Hystaspis filii, secundo anno ejus regni prophetavere, nempe Aggaeum et Zachariam, et Angelum, qui fuit ex duodecim prophetis unus, cum in primo anno quadragesimæ octavæ Olympiadis prophetarint, esse Pythagoram antiquiores, qui fertur fuisse sexagesima secunda Olympiade; et Thalete, qui ex Græcorum sapientibus fuit antiquissimus, qui fuit circa quinquagesimam Olympiadem. Qui autem cum Thalete connumerati sunt sapientes, fuerunt eodem tempore, ut ait Andron in *Tripode*. Heraclitus enim, cum esset Pythagora posterior, ejus in suis scriptis meminit. Unde citra controversiam, ætate eorum, qui prius dicti sunt, prophetarum, simul cum iis etiam, qui septem dicuntur sapientes, antiquior fuerit prima Olympias, quæ etiam ostenditur fuisse Iliacis posterior, quadringentis septem annis. Facile ergo potest perspicere, Salomonem, qui fuit tempore Menelai (is autem fuit temporibus Trojanis), fuisse Græcorum sapientibus multis annis antiquiorem. Eo autem rursus quot sit annis prior Moyses, in iis, quæ ante dicta sunt, a nobis declaratum est. Alexander autem, qui Polyhistor est cognominatus, in suo opere de Judæis, aliquas descripsit epistolas, Salomonis quidem, et ad Vaphrem regem Ægypti, et ad regem Phœnicis Tyrionum, et eorum ad Salomonem, in quibus ostenditur quidem Vaphrem octoginta millia virorum Ægyptiorum et misisse ad templi ædificationem; alterum autem totidem cum architecto Tyrio, ex matre Judæa, ex tribu David, ut Jillic scriptum est, cui nomen Hyperon. Quinetiam Onomacritus Atheniensis, cujus dicuntur esse poemata quæ Orpheo ascribuntur, tempore principa-

✱ P. 397 ED. POTTER, 332-335 ED. PARIS.

(76) Ἐτη ἑννέα καὶ εἴκοσι. Eusebius, ἔτη ιζ', μῆνας ε'. Idem Ptolemæo Evergete, quem a Physcone diversum facit, annos viginti novem tribuit.

(77) Ἐννέα καὶ εἴκοσι. Sic etiam quodam in loco Eusebius: sed alias huic regi triginta annos tribuit.

(78) Ἐπιστολῆς. Salomonis et Hiramii Tyrii epistolas memorant Menander Ephesius apud Theophilum Antiochenum, *Ad Autolyicum* lib. III, p. 151, 152 edit. Paris., et Josephus *Antiquitat. Judaic.* lib. VIII, cap. 2, ubi refert, ipsas epistolas in Tyri archivis suo tempore asservatas fuisse. Idem eosdem reges ænigmata sibi invicem misisse, ex Dii *Historia Phœnicia* refert, lib. I *Adv. Apionem*. Ipsæ epistolæ etiamnum exstant apud Eusebium *Præp. Evangel.* lib. IX, c. 31 et seq.

(79) Ἐκ τῆς φυλῆς Δαβὶδ. Sic etiam apud Eusebium legitur. Scribendum erat, ἐκ τῆς φυλῆς Δάν, ἢ ex tribu Dan. Respexit enim harum epistolarum auctor II Paralip. II, 13: « Misi tibi virum prudentem et scientissimum... filium mulieris de aliabus Dan; cujus pater fuit Tyrius. »

(80) Ὑπέρων τοῦνομα. Architectus hic Hiram, vel Hiram, dictus est, III Reg. VI, 13 et 40. Unde igitur Ὑπέρων nomen? scilicet ex epistola verbis perperam scriptis aut lectis. Ea vero apud Eusebium sic se habent: Ἀπέσταλά σοι Τυρίων καὶ Φοινίκων ὀκτακισμυρίους, καὶ ἀρχιτέκτονά σοι ἀπέσταλα ἄνθρωπον Τύριον, ἐκ μητρὸς Ἰουδαίας, ἐκ τῆς φυλῆς τῆς Δαβὶδ· ὑπὲρ ὧν ἂν αὐτὸν ἐρωτήσης τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πάντων κατ' ἀρχιτεκτονίαν, ὑφηγήσεται σοι, καὶ ποιήσει. « Misi tibi Tyriorum et Phœnicum octo myriadas, et architectum misi tibi hominem Tyrium, ex Judæa matre, e tribu David. Quæcumque eum interrogaveris eorum quæ sub celo sunt, et ad architectonicam spectant, ille tibi explicabit, et effecta dabit. » Clemens legisse videtur, ἐκ τῆς φυλῆς Δαβὶδ, Ὑπέρων, ἂν αὐτ. pro ἐκ τῆς φυλῆς Δαβὶδ· ὑπὲρ ὧν ἂν αὐτ., indeque Ὑπέρων proprium esse architecti nomen putavit. Quod in codicibus continuo ductu absque ulla vocum distinctione exaratis facilius, quam in nostris, fieri potuit.

tus Pisistratidarum, circa quinquagesimam Olympiadem, invenitur. Et Orpheus, Musæi discipulus, qui una cum Hercule navigavit. Amphion autem duabus generationibus præcedit 144 Iliaca. Demodocus vero et Phemius, post Trojam captam; ille quidem apud Phæacas, hic vero apud procos, propter artem pulsandi citharam in magna erant existimatione. Jam vero quæ Musæi seruntur esse *Responsa*, aiunt esse Onomacriti; *Craterem vero Orphei*, Zopyri Heracleotæ; et *Descensum ad inferos* esse Prodicti Chii. Ion autem Chius in *Trigrammis* refert Pythagoram quoque quædam ad Orpheum retulisse. Epigenes autem in iis quæ scripsit de poetis, quæ refertur ad Orpheum, dicit esse Cercopis Pythagorei *Descensum ad inferos*, et *Sacram orationem*; *Peplum autem et Physica*, Bron-
tini. Porro autem nonnulli quoque Terpandrum inter priscos referunt. Hellenicus certe cum refert

(81) *Όνομάκριτος*. E Tatiano hæc sumpsit Clemens, cuius verba sub fine *Orat. ad Græc.* sunt hæc: Ὁρφεύς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Ἡρακλεῖ γέγονεν, ἄλλως τε καὶ τὰ εἰς αὐτὸν ἐπιφερόμενά φασι ὑπὸ Ὀνομάκριτου τοῦ Ἀθηναίου συντετάχθαι, γενομένου κατὰ Πεισιστρατιδῶν ἀρχὴν, περὶ τὴν πεντηχοστὴν Ὀλυμπιάδα. Τοῦ δὲ Ὀρφεύς μαθητῆς Μουσαῖος. Ἀμφίων δὲ, δυσὶ προάγων γενεαῖς, τοῦ πλείονα πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς συντάττειν ἀπέργει ἡμᾶς. Δημόδοκος δὲ καὶ Φήμιος κατὰ τὸν αὐτὸν τῶν Τρωϊκῶν πόλεμον γεγονᾶσι, διέτριβον γὰρ ὁ μὲν παρὰ τοῖς μνηστήρσιν, ὁ δὲ παρὰ τοῖς Φαίαισιν. Ἐ Orpheus una cum Hercule vixit; nam quæ attribuantur ei poemata Onomacriti Atheniensis, Pisistrati filii imperantibus, circa quinquagesimam Olympiadem composuisse fertur. Orphei discipulus fuit Musæus. De Amphione autem non opus est plura dicere, quod constet duabus ætatibus ante Trojanum bellum claruisse. Porro Demodocus et Phemius sub ipso bello Trojano celebres fuerunt: hic enim procos, ille Phæacibus conversabatur. Suidas Orphei scripta recitans: *Χρησιμοῖς, οἱ ἀναφέρονται εἰς Ὀνομάκριτον. Τελετὰς, ὁμοίως δὲ φασι καὶ ταύτας Ὀνομάκριτου.* Alii alii auctoribus Orphei poemata tribuerunt. Conf. Lilius Gyraldus in *Vitis poetarum*, Vossius *De poetis Græcis*.

(82) Ὁρφεύς τε, ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, Μουσαίου μαθητῆς. Hæc hoc, vel alio simili modo scribenda sunt: Ὁρφεύς τε, ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, οὐ Μουσαῖος μαθητῆς. Vel, Ὁρφεύς τε, τοῦ συμπλεύσαντος Ἡρακλεῖ, Μουσαῖος μαθητῆς. Et Orphei, qui cum Hercule in Argonautica expeditione navigavit, Musæus discipulus fuit. Nam Tatianus, loco superius posito, unde horum pleraque Clemens accepit, dicit: Ὁρφεύς μαθητῆς Μουσαῖος. Ἐ Orphei discipulus fuit Musæus. Quinetiam alii omnes consentiunt, Orpheum Musæi magistrum fuisse.

(83) *Μετὰ τὴν Ἰ. ἀ.* Tatiani editor scribendum putavit, κατὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν, quod quidem respondet Tatiani verba, κατὰ τὸν αὐτὸν τῶν Τρωϊκῶν πόλεμον. Sed nihil muto, quia μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν, decem scilicet annos (post Trojam captam), Ulysse domum redeunte, introducit ab Homero, inter Phæaces quidem Demodocus, inter Penelopes autem procos Phemius. *Odys. A.*, vers. 453:

Κῆρυξ δ' ἐν χερσὶν κίθωρον περικαλλέα θῆκεν
Φημίω, ὃς τένυ πολλὸν ἐκαίνυτο πάντας ἀείδων
Φημίω, ὃς δ' ἦειδε παρὰ μνηστήρσιν ἀνάγκη.

Præco autem in manus citharam perpulchram posuit Phemio, qui quidem multum omnes superabat
[versus fundens;

Phemio, qui quidem cecinit inter procos vi coactus.

κριτος (81) ὁ Ἀθηναῖος, οὗ τὰ εἰς Ὁρφεῖ φερόμενα ποιήματα λέγεται εἶναι, κατὰ τὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχὴν, περὶ τὴν πεντηχοστὴν Ὀλυμπιάδα, εὐρίσκειται: Ὁρφεύς τε, ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, Μουσαίου μαθητῆς (82). Ἀμφίων γὰρ δυσὶ προάγων γενεαῖς τῶν Ἰλιακῶν. Δημόδοκος δὲ καὶ Φήμιος, μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν (83). ὁ μὲν γὰρ παρὰ τοῖς Φαίαισιν, ὁ δὲ παρὰ τοῖς μνηστήρσιν, κατὰ τὸ κινεῖσθαι εὐδοκίμου (84). Καὶ τοὺς μὲν ἀναφερομένους εἰς Μουσαῖον (85) *Χρησιμοῖς* Ὀνομάκριτου εἶναι λέγουσι: τὸν *Κράτηρα* (86) δὲ τὸν Ὁρφεύς, Ζωπύρου τοῦ Ἡρακλεώτου τὴν τε *Εἰς ἄδου κατάδασιν* (87), Προδίκου τοῦ Σαμίτου. Ἴων δὲ ὁ Χίος ἐν τοῖς *Τριγράμμοις* (88) καὶ Πυθαγόραν εἰς Ὁρφεῖ ἀνενεγκεῖν τινα ἱστορεῖ. Ἐπιγένης δὲ ἐν τοῖς περὶ τῆς εἰς Ὁρφεῖ ποιήσεως, Κέρκοπος (89) εἶναι λέγει τοῦ Πυθαγορείου τὴν *Εἰς ἄδου κατάδασιν* καὶ τὸν Ἰερὸν λόγον: τὸν δὲ Πέπλον καὶ τὰ *Odys. Θ.*, vers. 45:

Καλέσαθε δὲ θεῖον αἰοῖδν,
Δημόδοκον τῷ γὰρ ῥα θεὸς πῖρι δῶκαν ἀοιδῆν
Τερπάνη, ὅππῃ θυμὸς ἐποτρύνῃσιν ἀείδειν.

Advocate etiam dirinum cantorem,
Demodocum: huic enim Deus excellenter dedit
[cantilenam
Ad oblectandum, quocumque animus eum impulerit
[canere.]

(84) *Εὐδοκίμου*. Structuræ lex postulat εὐδοκίμου, vel dialiter εὐδοκίμετην, vel singulariter εὐδοκίμετ. SYL.BURG.

(85) *Μουσαῖος*. Pausanias in *Atticis* pag. 39 edit. Hanov.: Ἐγὼ δὲ ἐπὶ ἐξελείψαμην, ἐν οἷς ἐστὶ, πέτεσθαι Μουσαῖον ὑπὸ Βορέου δῶρον (s. φερόμενον): δοκεῖν δὲ μοι, πεποίηκεν αὐτὰ Ὀνομάκριτος, καὶ ἐπὶ οὐδὲν Μουσαῖου βεβαίως, ὅτι μὴ μόνον εἰς Δημήτρα ὕμνος Λυκομήδαι: Ego etiam carmina adnotavi, in quibus dicunt, Musæum volitare a Borea vectum. Ut mihi autem videtur, ea fecit Onomacritus; nec quidquam exstat, quod Musæi certo sit, præter hunc in Cererem, Lycomedidicatum.)

(86) *Κράτηρα*. Scribendum Κρατήρα. Suidas Κρατήρα vocat, v. Ὁρφεύς: Κρατήρα, ταῦτα Ζωπύρου φασι. Idem Ἰερὸς λόγος vocat, quos Clemens in singul. num. Ἰερὸν λόγον. Κρατήρα legendum, monuerunt etiam Lowthius et Reinesius *Var. lect.* lib. 1, et rursus lib. III, cap. 5.

(87) *Εἰς ἄδου κατάδ.* Suidas hoc opus Herodico Perinthio tribuit: Εἰς ἄδου κατάδασιν ταῦτα Προδίκου Περινήτου.

(88) *Τριγράμμοις*. Τριασμὸς hoc poema vocavit Suidas: Ἐγράφε δὲ τριασμὸς: λέγονται δὲ εἶναι Ἴωνος τοῦ τραγικοῦ. Sed verum huius operis nomen fuisse Τριαγμοῖς, locuples testis est Harpocration v. Ἴων, quod olim observavit Casaubonus, itemque Menagius *Observat.* in hæc Diogenis Laertii verba (e quibus sua sumpsisse videtur Clemens) in *Pythagora* pag. 493: Ἴων δὲ ὁ Χίος ἐν τοῖς Τριαγμοῖς φησὶν αὐτὸν ἑνὶ ποιήσαντα ἀνενεγκεῖν εἰς Ὁρφεῖ: Ἐ Ion autem in *Triagmis* ait Pythagoram, cum poema quoddam scripsisset, Orphei titulum adnotasse. Conf. Reinesius *Var. lect.* lib. 1, cap. 22, et Bentleius nostras in *Dissertatione critica Malektæ* subijuncta.

(89) *Κέρκοπος*. Malim Κέρκωπος per ω. Sic enim scribendum esse monuit Suidas, Κέρκωψ, Κέρκωπος. Κέρκωψ δὲ, Κέρκωπος. Idem Orphei scripta enumerans, Κέρκωπος retinuit, v. Ὁρφεύς: Ἰερὸς λόγος ἐν ραφιδίαις κδ', λέγονται δὲ εἶναι Θεογῆτου τοῦ Θεσσαλοῦ: οἱ δὲ Κέρκοπος τοῦ Πυθαγορείου. Cicero lib. 1 *De natura deorum*: Ἐ Orpheum plectam Aristoteles docet nunquam fuisse; et hoc Orphicum

Φινιακά Βροντινίου (90). Ναί μὴν καὶ Τέρπανδρον ἄρχαῖοσσι τινες· Ἑλλάνικος γοῦν τούτων ἱστορεῖ κατὰ Μίδα γηγονέαι· Φανείας δὲ, πρὸ Τερπάνδρου τῆς Λέσχην τὸν Λέσβιον, Ἀρχιλόγου νεώτερον φέρει τὸν Τέρπανδρον διημιλλῆσαι δὲ τὸν Λέσχην Ἀρκτίνῳ, καὶ νενικηθέναι· Ἐάνθος δὲ ὁ Λυδός, περὶ τὴν ὀκτωκαιδεκάτην Ὀλυμπιάδα· ὡς δὲ Διονύσιος, περὶ τὴν πεντεκαιδεκάτην (91) Θάσον ἐκτίσθαι (92) ὡς εἶναι συμφανές (93), τὸν Ἀρχιλόγον μετὰ τὴν εικοστήν ἤδη γνωρίζεσθαι Ὀλυμπιάδα. Μέμνηται γοῦν καὶ τῆς Μαγνητῶν ἀπωλείας, προσφάτως γενημένης. Σιμωνίδης μὲν οὖν κατὰ Ἀρχιλόγον φέρεται· Καλλίνος (94) δὲ, πρεσβύτερος οὐ μακρῶν τῶν γὰρ Μαγνητῶν ὁ μὲν Ἀρχιλόγος ἀπολλωλῶτων, ὁ δὲ εἰσημερώντων μέμνηται. Εὐμηλος δὲ ὁ Κορίνθιος, πρεσβύτερος ὢν, ἐπιβεβληκέναι Ἀρχι τῶ Συρακούσας κτίσαντι. Καὶ ταῦτα μὲν προφήχθημεν εἶπεῖν, ὅτι μάλιστα ἐν τοῖς πᾶσι παλαιοῖς τοῦ τοῦ κύκλου ποιητῆς (95) τιθέασιν. Ἡδὴ δὲ καὶ παρ' Ἑλλήσι χρησιμοῶται συγχοὶ γηγονέαι φέρονται, ὡς οἱ Βάκιδες (96),

¶ P. 398 ED. POTTER.

carmen Pythagorici ferunt cujusdam fuisse Cercopis.

(90) Βροντινίου. Suidas, loco jam dicto: Πέπλορ καὶ Δίκτυορ· καὶ ταῦτα Ζωπύρου τοῦ Ἡρακλεώτου· εἰ δὲ, Βροντινίου. Ubi scribendum Βροντινίου, ut paulo post hunc virum rectius ipse vocat.

(91) Πεντεκαιδεκάτην. Archilochum Olymp. xxiii darnisse testantur Tatianus et Eusebius.

(92) Θάσον ἐκτίσθαι. Quomodo ex eo, quod Thasus Olympiade xv condita fuit, apparet Archilochum post Olymp. xx claruisse? Certe Archilochus non e Thaso, sed Paro oriundus fuit, idque ante Thasum conditum. Porro videtur hic locus mutilus esse. Thasi autem una cum Archilocho meminit fortasse Clemens, eo quod urbs ea jussu oraculi Telesicli, Archilochi filio, dati condita fuerit. Stephanus Byzantinus v. Θάσος: Ὅτι δὲ καὶ Ἀερία ἢ θάσος, δῆλον ἐκ τοῦ χρησμοῦ τοῦ δοθέντος τῷ τοῦ Ἀρχιλόγου.

Ἀγγελιορ Παρίοις, Τελεσικλεις, ὡς σε καλέω, Ἡρώφ ἐν Ἡερῇ κλιθεῖν εὐδελειλορ ἄστν.

Quod autem Thassus dicta etiam fuerit Aeria, patet ex oraculo Archilochi filium sic hortanti:

Die Pariss, Telesicles, ut te jubeo, Insula in Aeria urbem claram ut condant.

Hinc Thasum, Pariorum coloniam vocat Thucydides lib. iv, et Strabo lib. x, p. 487, ait: Πάρος· ἐκπεύθεν τῆν Ἀρχιλόγος ὁ ποιητῆς· ὑπὸ δὲ Παρίων ἐκτίσθη Θάσος. (Parus, unde oriundus fuit Archilochus poeta. A Pariss autem condita est Thasus.)

(93) Συμφανές. Flor. edit., συμπαθές, nihil ad rem. STLBURG.

(94) Καλλίνος. Hæc Clemens a Strabone, vel uterque ab eodem auctore didicit. Sic enim ille, Geograph. lib. xiv, p. 647: Καὶ τὸ παλαιὸν δὲ συνέθη τοῖς Μάγνησιν ὑπὸ Τρηρῶν ἄρθην ἀναιρεθῆναι, Κιμμερικῶν ἔθνους, εὐτυχῆσαντος πολλὴν χρόνον· τῷ δὲ ἐξῆς ἔπει Μιλησίου κατασχεῖν τὸν τόπον. Καλλίνος μὲν οὖν ὡς εὐτυχούντων ἐστὶ Μαγνητῶν μέμνηται, καὶ κατορθούντων ἐν τῷ πρὸς Ἐφεσίουσ πολέμῳ· Ἀρχιλόγος δὲ ἤδη φαίνεται γνωρίζων τὴν γενομένην κίπτος συμφορᾶν, κλαίειν θάσσον οὐ τὰ Μαγνητῶν κακὰ· ἔξ οὗ καὶ νεώτερον εἶναι Καλλίνου τεκμαίρεσθαι πάρεστιν. (Antiquitus contigit Magnetibus, ut sanditus a Treribus delerentur, gente Cimbrica, quæ diu lætis usa est successibus; sequenti autem anno Milesii locum obtinerent. Unde Callinus quidem ita meminit Magnetum, ut qui secundis adhuc rebus uterentur, et in bello contra Ephesios felici-

fuisse ✕ tempore Midæ; Phanius autem ponens Leschen Lesbium ante Terpandrum, refert Terpandrum esse Archilocho recentiore, Leschen autem concertasse cum Arctino, et vicisse; Xanthus autem Lydius circa octavam decimam Olympiadem; ut autem Dionysius, circa quintam decimam Olympiadem Thasum fuisse conditam; ut sit evidens jam cognitum fuisse Archilochum post vicesimam Olympiadem. Meminit certe et Magnetum exitii, ut paulo ante facti. At fertur quidem Simonides fuisse tempore Archilochi; Callinus autem non multo antiquior; Magnetum enim interitus meminit Archilochus; hic vero eorumdem, ut quorum essent res secundæ, meminit. Eumelus autem Corinthius, cum esset antiquior, dicitur congressus fuisse cum Archia, qui condidit Syracusas. Et hæc quidem inductus sum ut dicerem, quod maxime quidem inter vetustissimos poetas ponant cyclicos. Jam vero inter Græcos quoque dicuntur fuisse multi, qui responsa dederunt, sicut Bacides; unus quidem Bæo-

ter decertarent: Archilochus autem jam cognitum habens eorum calamitatem, videtur plorare Magnetum mala; unde etiam colligi potest, fuisse eum Callino posteriorem.)

(95) Κύκλον ποιητῆς. Κύκλον, Ἐπικὸν κύκλον, vel τὸν τῶν ἐποποιῶν κύκλον vocabant corpus quoddam poeticum, constans ex antiquissimis poetis epicis, qui historiam fabularem descripserunt. Eius meminit Horatius De arte poet. vers. 152:

Nec circa vilem patulumque moraberis orbem Et rursus vers. 156:

Nec sic incipies, ut scriptor cyclicus olim: Fortunam Priami cunctabo et nobile bellum.

Totum epici cycli argumentum Photius in Bibliotheca ex Proclo declaravit his verbis: Διαλαμβάνει δὲ καὶ περὶ τοῦ λεγομένου Ἐπικοῦ κύκλου· ὡς ἀρχεται μὲν ἐκ τῆς Ὀυρανοῦ καὶ Γῆς μυθολογουμένης μίξεως· ἐξ ἧς αὐτῶ καὶ τρεῖς παῖδας γινώσκουσιν Ἐκατόγχειρας, καὶ τρεῖς ἐτέρους ἀποτίκτουσι Κύκλωπας. Διεξέρχεται δὲ περὶ θεῶν, τὰ τε ἀλλὰ τοῖς Ἑλλήσι μυθολογούμενα, καὶ εἰ τοῦ τι καὶ πρὸς ἱστορίαν ἐξαληθίζεται. Καὶ περατοῦται ὁ Ἐπικός κύκλος συμφοροῦμενος ἐκ διαφόρων ποιητῶν μέχρι τῆς εἰς Ἰθάκην ἀποβάσεως Ὀδυσσεύς. Λέγει δὲ, ὡς τοῦ Ἐπικοῦ κύκλου τὰ ποιήματα διασώζεται καὶ σπουδαζεται τοῖς πολλοῖς οὐχ οὕτω διὰ τὴν ἀρετὴν, ὡς διὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐν αὐτῷ πραγμάτων. Λέγει δὲ καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰς πατρίδας τῶν πραγματευσαμένων τὸν Ἐπικὸν κύκλον. (Disserit etiam de cyclo epico, quod incipiat a fabulari Cæli ac Terræ commistione, ex qua tres liberi Centimani, et tres alii Cyclopes nati fuisse memorantur. Quin etiam de diis tractat, et quæcumque a Græcis seu fabulose, seu vere traduntur, comprehendit. Denique, Epicus hic cyclus, ex diversis auctoribus compositus, Ulyssis in Ithacam descensu terminatur. Refert præterea, Cyclicis epici poemata a plerisque, non tam propter excellentiam suam, quam propter rerum, quas continent, seriè et ordinem æstimari. Quin etiam eorum nomina ac patrias describit, qui Epicum cyclum composuerunt.) Conf. quæ de hoc Cyclo collegit Casaubonus, Animadvers. in Athenæi lib. vii, cap. 5.

(96) Βάκιδες. Aristophanis scholiastes tres Bacidas enumerat, ad Equites, Τρεῖς Βάκιδες ἐγένοντο· οὗτος μὲν Ἀττικὸς καὶ μάντις, ὁ δὲ Λοκρός, ὁ δὲ Βιωτός. Item ad Ares, et rursus ad Pacem adnotat: Βάκιδες ὁμοίως τρεῖς· ὁ μὲν, ἐξ Ἐλεῶνος, τῆς Βιωτίας, ὁ δὲ Ἀθηναῖος, ὁ δὲ Ἀρχαῖος.

tius, alter vero Arcas, qui multa multis prædixerunt. Atheniensis autem Amphileti consilio Pisistratus quoque confirmavit tyrannidem, cum ei invadendi tempus significasset. Taceatur enim Cometa Cretensis, Cinyras Cyprius, Admetus Thessalus, Aristæus & Cyrenæus, Amphiarus Atheniensis, Timoxeus Corcyræus, Demænetus Phocensis, Epigenes Thespiensis, Nicias Carystius, Aristo Thessalus, Dionysius Carthaginiensis, Cleophon Corinthius, Hippo filia Chironis, et Bæo, et Manto, et Sibyllarum turba, Samia, Colophoniam, Cumæa, Erythræa, Phyto, Taraxandra, Macetis, Thessala, Thesprotis; et rursus Calchas et Mopsus, qui fuerunt Trojanis temporibus: antiquior autem erat Mopsus, ut qui navigaret una cum Argonautis. Aiunt autem Battum Cyrenæum composuisse eam, quæ Mopsi dicitur, *Divinationem*. Et Dorotheus in primo *Pandecta*, refert Mopsum audiisse Alcyonem et Coronem. Præscientiæ autem Pythagoras quoque magnus semper mentem adhibuit, et Abaris Hyperboreus, et Aristæas Proconnesius, et Epimenides Cretensis qui venit Spartam, et Zoroaster Medus, et Empedocles, Agrigentinus, et Phormio Lacon. Quin etiam Polyaratus Thasius, et Empedotimus Syracusanus, et post hos maxime Socrates Atheniensis: « Est enim mihi, » inquit in *Theage*, « quod ab ineunte ætate divina sorte accedit, signum dæmonis. Id autem est vox, quæ ubi fuerit edita, retinet ne faciam quod sum facturus, hortatur autem nunquam. » Et Exæcestus Phocensium tyrannus, duos gestans incantatos annulos, per sonitum, quem inter se invicem edebant, sciebat tempus rerum gerendarum: est tamen dolo interfectus, etiamsi id ei prius significasset sonitus, ut dicit Aristoteles in *Republica Phocensium*. Quin etiam ex iis qui aliquando fuerunt homines in Ægypto, opinione autem hominum

✕ P. 399 ED. POTTER, 334 ED. PARIS.

(97) *Του Ἀθηναίου Ἀμφιλύτου*. Ἀμφιλύτου scribendum. Erat autem Amphilytus vates Acarnania oriundus. Ejus historiam fuse narrat Herodotus lib. 1, c. 62: Ἐνθαῦτα θεῆν ποιμπῆ χρωόμενος παρισταται Πεισιστράτῳ Ἀμφιλύτος ὁ Ἀκαρνάν, χρησμολόγος ἀνήρ, κ. τ. λ., « Ibidem divino impetu fretus Amphilytus Acarnan ariolus, Pisistrato adfuit, etc. Clemens eum Atheniensem appellat, quod Athenis commemoratus sit: unde etiam ἡμεδαπόν, « nostratem, » eundem vocat Socrates in Platonis *Theage*, pag. 90: Βάκις τε, καὶ Σίβυλλα, καὶ ὁ ἡμεδαπὸς Ἀμφιλύτος. « Bacis, et Sibylla, et Amphilytus nostras. » (98) *Ἀρισταίας*. Ἀριστέας scribendum esse docuit D. Hæschelius in not. ad Origen. *Adv. Celsum*, p. 115. Conf. Herodotus *Melpom.*; Plutarchus *Romulo*; Strabo lib. xiv; Athenæus lib. xiii; Suidas, Gellius lib. ix, cap. 4.

(99) *Ἀμφιάρως ὁ Ἀθηναίος*. An potius, ὁ Ἀργεῖος, « Argivus? » Notum enim est, Argi oriundum, ibique plerumque versatum fuisse Amphiarum, Oicli filium, vatem Thebano bello clarissimum.

(1) *Τιμόθεος*. A. Τιμόθεος: sed rectius forte Τιμόθενος. SYLB.

(2) *Ἡ Σαμία*. Auctor *Epitomes temporum*, sub Osea, postremo Israelis rege, hoc modo Sibyllas enumerat: Τοῦτω τῷ ἔτει Σίβυλλα ἢ Ἐρυθραία ἐν Αἰγύπτῳ ἐγνωρίζετο. Γεγόνασι δὲ καὶ ἄλλαι ἰα' Σί-

ὁ μὲν Βοιωτίος, ὁ δὲ Ἀρκάς, πολλὰ πολλοῖς προαγορεύσαντες. Τῇ δὲ τοῦ Ἀθηναίου Ἀμφιλύτου (97) συμβουλῇ καὶ Πεισιστράτος ἐκράτυνε τὴν τυραννίδα, τὸν καιρὸν τῆς ἐπιθέσεως δηλώσαντος. Σιγάσθω γὰρ Κομήτης ὁ Κρής, Κινύρας ὁ Κύπριος, Ἄδμητος ὁ Θετταλός, Ἀρισταίος (98) ὁ Κυρηναίος, Ἀμφιάρως ὁ Ἀθηναίος (99), Τιμόθεος (1) ὁ Κερκυραῖος, Δεμαίνετος ὁ Φωκαεὺς, Ἐπιγένης ὁ Θεσπιεύς, Νικίας ὁ Καρύστιος, Ἀρίστων ὁ Θετταλός, Διονύσιος ὁ Καρχηδόνιος, Κλεοφῶν ὁ Κορίνθιος, Ἰππῶ τε ἢ Χεῖρωνος, καὶ Βοῶν, καὶ Μαντῶν, καὶ τῶν Σιβυλλῶν τὸ πλῆθος, ἢ Σαμία (2), ἢ Κολοφωνία, ἢ Κυμαία, ἢ Ἐρυθραία, ἢ Φυτώ (3), ἢ Ταραξάνδρα, ἢ Μακίτις, ἢ Θετταλή, ἢ Θεσπρωτὶς: Κάλχας τε αὐτῶν, καὶ Μόψος, οἱ κατὰ τὰ Τρωϊκὰ γέγονασιν· πρεσβύτερος δὲ ὁ Μόψος (4), ὡς ἂν συμπλεύσας

τοῖς Ἀργοναύταις. Φασὶ δὲ τὴν Μόψου καλουμένην *Μαντικὴν* συντάξαι τὸν Κυρηναῖον Βάττον· Δωρόθεός τε ἐν τῷ πρώτῳ *Πανδέκτῃ* Ἀλκυόνος καὶ Κορώνης ἐπακοῦσαι τὸν Μόψου ἱστορεῖ. Προγνώσει (5) δὲ καὶ Ἡυθαγόρας ὁ μέγας προσαναεῖχεν αἰεὶ, Ἄδαρις τε ὁ Ὑπερβόρεος, καὶ Ἀρισταίας (6) ὁ Προκωνήσιος, Ἐπιμενίδης τε ὁ Κρής, ὅστις εἰς Σπάρτην ἀφίκετο, καὶ Ζωροάστρης ὁ Μῆδος, Ἐμπεδοκλῆς τε ὁ Ἀκραγαντίνος, καὶ Φορμίων ὁ Λάκων· ναὶ μὴν Πολυάρατος ὁ Θάσιος, Ἐμπεδοτίμος τε ὁ Συρακούσιος: ἐπὶ τε τούτοις Σωκράτης ὁ Ἀθηναῖος μάλιστα: « Ἔστι (7) γάρ μοι, » φησὶν ἐν τῷ *Θεάγει*, « ἐκταίδος ἀρξάμενον θεῖα μοῖρα παραγινόμενον δαιμόνιον σημεῖον. Τοῦτο δὲ ἐστὶ φωνή, ἢ ὅταν γένηται, ἐπισχεῖ τοῦτο, ὃ μέλλω πράττειν, προτρέπει δὲ οὐδέποτε. »

(8) *Ἐξήχεστός τε, ὁ Φωκῶν τύραννος*, δύο δακτυλίου φορῶν γεγοητευμένους, τῷ ψόφῳ τῷ πρὸς ἀλλήλους διησθάνετο τοὺς καιροὺς τῶν πράξεων· ἀπέθανε δὲ ὁμοῦ δολοφονηθεὶς, καίτοι προσημήναντος τοῦ ψόφου, ὡς φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῇ *Φωκῶν πολιτεία*. Ἄλλα καὶ τῶν παρ' Αἰγυπτίοις ἀνθρώπων ποτὲ γε-

βυλλαι, ἢ Ἐβραία, ἢ Περσὶς, ἢ Δελφίς, ἢ Ἀδά, ἢ Κιμμερία, ἢ Σαμία, ἢ Ῥοφία, ἢ Κυμαία, ἢ Λιβύη, ἢ Τρωάς, ἢ Φρυγία, ἢ Τιβουρτία: « Hoc anno Sibylla Erythraea in Ægypto claruit. Erant autem aliae præterea Sibyllæ undecim, Hebræa, Persica, Delphica, Adæ, Cimmeria, Samia, Rhophia, Cumæa, Libya, Troica, Phrygia, Tiburtina. » Lactantius lib. 1, cap. 6, e Varrone decem Sibyllas numeravit: 1, Persicam; 2, Libysam; 3, Delphicam; 4, Cumæam; 5, Erythream; 6, Samiam; 7, Cumfanam, nomine Amalthæam, Demophilèn, vel Herophilèn; 8, Helle-sponticam in agro Trojano natam; 9, Phrygiam; 10, Tiburtem, nomine Albuniam. Altitia eis nomina et patrias, diversum etiam numerum tribuunt.

(3) *Φυτώ*. Verius forte Πυθώ, transposita aspiratione: ut intelligatur Delphica Sibylla. SYLB. BAC.

(4) *Πρεσβύτερος δὲ ὁ Μόψος*. Duo fuere Mopsi, quorum prior cum Argonautis navigavit, posterior Calchantem vicit. Conf. Lycophronis *Cassandra*, v. 426 et 980, ibique Tzetze scholia.

(5) *Προγνώσει*. De Pythagoræ et Abaridis vaticinatione conf. Porphyrius *De vita Pythagoræ* num. 24 et seq., quæque ibi adnotavit C. Ritterhusius.

(6) *Ἀρισταίας*. Ἀριστέας scribendum, ut supra.

(7) *Ἔστι*. Hæc dicit Socrates in Platonis *Theage* p. 95: Ἔστι γάρ τι θεῖα μοῖρα παρεπόμενον ἐμῷ, ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον, δαιμόνιον· ἔστι δὲ τοῦτο φωνή, ἢ ὅταν γένηται, αἰεὶ μοι σημαίνει, ὃ ἂν μέλλω πρά-

κείμενον δὲ ἀνθρωπίνῃ δόξῃ θεῶν, Ἑρμῆς τε ὁ Θη-
βαίος καὶ Ἀσκληπιὸς ὁ Μεμφίτης· Τειρεσίας τε αὖ
καὶ Μαντῶ ἐν Θήβαις, ὡς φησὶν Εὐριπίδης (8)· Ἑλε-
νος ἦδη (9) καὶ Λαοκόων, καὶ Οἰνώνη, καὶ Βρῆνος (10)
ἐν Ἰλίῳ· Κρῆνος γὰρ εἰς τῶν Ἡρακλειδῶν ἐπιφανῆς
φύεται μάντις· καὶ Ἰαμος ἄλλος ἐν Ἡλίδι, ἀφ' οὗ
οἱ Ἰαμίδα· Πολυίδος τε ἐν Ἀργεῖ, ἐν Μεγάρῳ, οὗ
μνήσεται ἡ τραγωδία. Τί μοι Τηλεμον καταλέγειν,
ἔξ Κυκλώπων μάντις ὦν, Πολυφῆμῳ θεοπίζει τὰ
κατὰ τὴν Ὀδυσσεύς πλάνην, ἢ τὸν Ἀθήνησιν Ὀνο-
μάκριτον ἢ τὸν Ἀμφιάρειον, τὸν σὺν τοῖς ἑπτὰ τοῖς
ἐπὶ Θήβας στρατεύσασιν, μὲν γενεᾷ τῆς Ἰλίου ἀλώ-
σας πρῶτον φερόμενον ἢ Θεοκλύμενον ἐν Κε-
ραλλήνῃ· ἢ Τελμισὸν ἐν Καρίᾳ, ἢ Γάλεον ἐν Σικε-
λίᾳ; Ἐἴεν δ' ἂν καὶ ἕτεροι πρὸς τοῦτους, Ἰδμων ὁ σὺν
τοῖς Ἀργοναύταις, Φημονὴ Δελφίς, Μόφος ὁ Ἀπόλ-
λωνος καὶ Μαντοῦς (11) ἐν Παμφυλίᾳ, καὶ Ἀμφίλο-
χος Ἀμφιάρειου ἐν Κιλικίᾳ, Ἀλκμέων (12) ἐν Ἀκαρ-
κίᾳ, Ἀνίας ἐν Δήλῳ, Ἀρίστανδρος τε ὁ Τελμισ-
σεύς, ὁ σὺν Ἀλεξάνδρῳ γενόμενος. Ἡδὲ καὶ Ὀρ-
φεία Φιλόχορος μάντιν ἱστορεῖ γενέσθαι ἐν τῷ πρώτῳ
Περὶ μαντικῆς. Θεόπομπος δὲ, καὶ Ἐφορος, καὶ
Τίμαιος, Ὀρθαγόραν τινὰ μάντιν ἀναγράφουσι· κα-
θὼς ὁ Σάμιος Πυθοκλῆς ἐν τετάρτῳ Ἰταλικῶν,
Γάϊον Ἰούλιον Νέπωτα. Ἄλλ' οἱ μὲν, ἡ κλέπται πάντες
καὶ λήτιστα, ἡ ὡς φησὶν ἡ Γραφή (13), τὰ πλεῖστα ἐκ
παρηρησίας καὶ ἐξ εἰκότων προειρηκότας, καθάπερ
οἱ φησιγενιμονοῦντες ἱατροὶ τε καὶ μάντις· οἱ δὲ
καὶ ὑπὸ δαιμόνων κινήθεντες, ἢ ὑδάτων, καὶ θυμια-
μάτων, καὶ ἀέρος ποιοῦ ἐκταραχθέντες· παρὰ Ἑβραίοις
δὲ οἱ προφήται δυνάμει Θεοῦ καὶ ἐπιτινοῖα· πρὸ μὲν
τοῦ Νόμου Ἀδάμ (14), ἐπὶ τε τῆς γυναικὸς ἐπὶ τε
τῆς ζώων ὀνομασίας προθεσπίσας· καὶ Νῶε, μετά-
νοιαν κηρύξας (15)· Ἀβραάμ τε, καὶ Ἰσαάκ, καὶ
Ἰακώβ, ἄντικρυς οὐκ ὀλίγα τῶν μελλόντων καὶ ἦδη

dii fuerunt, Hermes Thebanus, et Æsculapius Mem-
phitanus; et rursus Tiresias, et Manto Thebis, ut
dicit Euripides. Jam Helenus, et Laocoon, et
Œnone, et Brenus in Ilio. Crenus enim unus Hera-
clidarum dicitur insignis vates, et Jamus alius in
Elide, a quo Jamidæ; et Polyidus Argis et Megaris,
cujus meminit tragœdia. Quid opus est recensere
Telemum, ✕ qui, cum esset vates Cycloppum, præ-
dixit Polyphemo ea, quæ in errore Ulyssis evene-
runt; aut eum, qui erat Athenis, Onomacritum,
aut Amphiarum, qui cum septem qui adversus
Thebas bellum gesserunt fertur Troja capta una
generatione fuisse prior; aut Theoclymenum in
Cephalonia, aut Telmessum in Caria, aut Galeum
in Sicilia? Præter hos autem fuerint etiam alii,
Idmon, qui fuit cum Argonautis, Pheemonoe Del-
phica, Mopsus Apollinis filius et Manteus in Pam-
phylia, et Amphilocho, Amphiarai filius, in Cilicia,
Alcmeon apud Acarnanes, Anias in Delo, Aristander
Telmessensis, qui fuit cum Alexandro. Jam vero
Philochorus, in primo *De divinatione*, refert Or-
pheum fuisse vatem. Theopompus autem, et Epho-
rus, et Timæus Orthagoram quemdam vatem fuisse
scribunt: quemadmodum Pythocles Samius in
quarto *Rerum Italicarum*, Caium Julium Nepotem.
Sed illi quidem « fures omnes, et latrones », ut
dicit Scriptura, plurima ex observatione et ex veri-
similibus prædixerunt, sicut medici et vates, qui
conjectant ex regula naturæ; alii autem etiam a
dæmonibus incitati, vel per aquas, et suffitus, et
aerem aliqua qualitate præditum, perturbati; apud
Hebræos autem Dei virtute et inspiratione, ante le-
gem quidem Adam, qui et de muliere et de ani-
mantum nominatione futura prædixit; et Noe, qui
145 prædicavit penitentiam; et Abraham, Isaac et

✕ P. 400 ED. POTTER, 335 ED. PARIS. • Joan. x, 8.

τὴν, τοῦτου ἀποτροπῆν· προτρέπει δὲ οὐδέποτε·
« Adest mihi divina quadam sorte dæmonium quod-
dam, a pueritia me secutum: hoc autem vox est
quædam, quæ cum sit, semper ejus rei, quam factu-
rus sum, dissuasionem innuit, provocat vero nun-
quam. »

(8) *Εὐριπίδης*. Respicere videtur Euripidis *Phæ-*
niæ. v. 841, etc.

(9) *Ἡδὲ*. Ἐτι legimus aptius. SYLBURG.

(10) *Οἰνώνη, καὶ Βρῆνος*. Guil. Canterus, Notis D
ad Lycophronem, legit *Οἰνώνη Κεβρῆνος*, scil. θυγά-
τηρ· ut Apollodorus lib. iii, *Οἰνώνην, τὴν Κεβρῆνος*
τοῦ ποταμοῦ θυγατέρα. Non tamen male A, qui le-
gram censet, *Οἰνώνη* καὶ *Κρῆνος*· causalis sane
particula, quæ sequitur, et lectioni quadratenus pa-
rocinatur. De Jaimo, et Jamidis posteris ejus, me-
minit etiam Pausanias 94, 10 et 179, 1; de Telemo
Homerus *Odys.* D, extremo. SYLBURG. — Conf. de
Jaimo Petrus Victorius *Var. lect.* lib. xiii, c. 15.

(11) *Μόφος ὁ Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς*. Flor.
edit, *Μόφος ὁ Ἀπόλλωνος, καὶ Μαντεύς*· quasi de
duobus, Mopso nempe et Manteo. Nostram lectio-
nem, *Μόφος ὁ Ἀπόλλωνος καὶ Μαντοῦς*, cum alia
venit, tum ea, quæ a Natale Comite narrantur
Mythologiae lib. iv, p. 557. SYLBURG.

(12) *Ἀλκμέων*. Scribendum Ἀλκμαίων· nam e
αἱ αἰ propter soni similitudinem sunt admodum εὐ-
μετάβολοι. Clemens Acarnanem vocat, quod eum lo-
cum habitavit, quem qui postea Acarnanes dicti

sunt, tenuerunt. Nam Acarnanes ab Acarnane,
Alcæonius filio, nominati sunt, teste Pausania in
Arcadicis, p. 492 edit. Hanov. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀκαρνᾶ-
νος τοῦς ἐν τῇ ἡπείρῳ ταύτῃ τὸ ὄνομα τὸ νῦν γενέ-
σθαι λέγουσι τὰ προτῶ Κούρησι καλουμένους· ἡ Ab
Acarnane, Alcæonius et Callirhoes filio, gentem,
quæ illam continentis oram tenet, denominatam exi-
stimant, cum antea Curetes vocarentur. De Anio
Delio notus est Virgilius versus *Æneid.* lib. iii, v. 80:

Rex Anius, rex idem hominum, Phæbique sacerdos.

(13) *Ἡ Γραφή*. Conf. quæ ad principium *Strom.*
ii dicenda sunt.

(14) *Ἀδάμ*. Adamum prophetam credidit Justi-
nus M. cum dixit, Christi adventum prædictum
fuisse, πρὶν ἢ φανῆναι αὐτὸν ἔτεσιν πεντακισχιλίοις,
« priusquam apparuerit annis quinque mille: »
Apolog. 1, p. 62 edit. Oxon. In *Recognitionibus* Cle-
mentis Petrus affirmat, « certum esse primum ho-
minem prophetam fuisse: » lib. i, sect. 47. Conf.
Clementinorum homil. 3, sect. 17 et seq., 42 et seq.;
homil. 8, sect. 40, et Clementina *Epitome de gestis*
Petri, sect. 40. Unde hæretici librum Adami nomine
inscriptum ediderunt, de quo conf. *Constitutionum*
apostol. lib. vi, c. 16, et quæ ibi adnotavit Cotele-
rius.

(15) *Μετάνοιαν κηρύξας*. Νῶε δ:καὶ οὐσύνης κη-
ρυξ, II Pet. ii, 5.

Jacob, qui aperte non pauca ex futuris, et iis, quæ jam instabant, præsignificabant; legis autem tempore, Moyses et Aaron; post quos prophetaverit Jesus filius Nave, Samuel, Gad, Nathan, Achias, Samæas, Jehu, Elias, Michæas, Abdiu, Elisæus, Abdadonai, Amos, Isaias, Osee, Jonas, Joel, Jeremias, Sophonias filius Buzi, Ezechiel, Urias, Ambacum, Nahum, Daniel, Misael qui præerat rationibus, Aggæus, Zachârias, et Angelus, qui erat ex duodecim unus. Sunt autem omnes prophetæ triginta quinque. Ex mulieribus autem (nam eæ quæque prophetabant), Sara, et Rebecca, et Maria, Debhora, ✕ et Oida. Deinde circa eadem tempora prophetavit Joannes usque ad baptismum salutarem. Post Christi autem ortum, Anna et Simeon. Zacharias enim, pater Joannis, ante filium quoque in Evangeliiis dicitur prophetasse. Jam usque ergo a Moysæ colligamus temporum secundum Græcos rationem. Ab ortu Moysis usque ad Judæorum ex Ægypto exitum, anni octoginta; et qui fuerunt usque ad ejus mortem, alii quadraginta. Fuit Hebræorum exitus tempore Inachi, ante Sothiacam revolutionem; nam egressus ex Ægypto Moyses annis prius quadringentis quadraginta quinque. A Moysis autem principatu et Inacho usque ad inundationem Deucalionis, secundum, inquam, diluvium, et incendium Phaethontis, quæ quidem tempore Crotopi acciderunt, enumerantur quadraginta generationes. Ad centum autem annorum numerum reducuntur tres generationes. Ab inundatione autem ad Idæ incendium, et ferri inventionem, et Idæos Dactylos, anni septuaginta tres, ut ait Thrasyllus; et ab Idæ incendio usque ad raptum Ganymedis, anni sexaginta quinque. Hinc autem ad Persei expeditionem, quando etiam Glaucus Isthmia statuit propter Melicertam, anni quindecim. A Persei autem expeditione ad Trojam conditam, anni triginta quatuor. Hinc ad navis, quæ Argo dicta est, navigationem, anni sexaginta quatuor. Ab eo tempore ad Theseum et Minotaurum, anni triginta duo. Deinde ad eos septem, qui Thebas oppugnare, anni decem. Ad Olympicum autem certamen, quod insti-

✕ P. 401 ED. POTTER, 336 ED. PARIS.

(16) *Σοφωνίας Βουζι*. Sophoniæ initio legitur, *Σοφονίαν τὸν Χουσί*, « Sophoniam filium Chusi. » SYLBURG.

(17) *Ὁ τοὺς συλλογισμοὺς*. Cum his verbis putarit fortasse aliquis subaudiendum ἐπιτετραμμένος, vel simile participium: aut legendum, ὁ ἐπὶ τοὺς λογισμοὺς, « qui rationibus præerat, » ut notavit interpres. Sed verisimilior est Fr. Junii sententia ὁ τοὺς συλλογισμοὺς, sc. γράψας: ut Misaelis liber sanctiarum argumentationum significetur: cujusmodi complures alii recensentur inter apocryphos. Id.

(18) *Τοὺς αὐτοὺς χρόνους*. Hoc est, tempora τοῦ Νόμου, « Judaicæ legis. »

(19) *Τῆς Σωθιακῆς περιόδου*. « Sothiacæ revolutionis » meminit etiam Plutarchus in *Sympos. Problem.* Sed interpres mavult, πρὸ τῆς Ἰλιακῆς ἀλώσεως, « ante captum Ilium: » quippe quod ab Inacho usque ad captam Trojam intercesserint plus quam quadringenti anni, ut ipse Clemens ante

ἄνεστώτων προφαίνοντες. Ἐν δὲ τῷ Νόμῳ, Μωϋσῆς τε καὶ Ἀαρὼν μεθ' οὓς προφητεύουσιν Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, Σαμουὴλ, Γὰδ, Νάθαν, Ἀχίας, Σαμαίας, Ἰού, Ἡλίας, Μιχαίας, Ἀβδιού, Ἐλισαίος, Ἀδδαδοναί, Ἀμώς, Ἡσαίας, Ὡση, Ἰωνᾶς, Ἰωὴλ, Ἰερεμίας, Σοφωνίας Βουζι (16), Ἰεζεκιήλ, Οὐρίας, Ἀμβακούμ, Ναούμ, Δανιήλ, Μισαήλ ὁ τοὺς συλλογισμοὺς (17), Ἀγγαῖος, Ζαχαρίας, ὁ καὶ ἐν τοῖς δύοδεκα Ἄγγελος. Γίνονται δὲ οἱ πάντες προφῆται πέντε καὶ τριάκοντα· γυναικῶν δὲ (καὶ γὰρ καὶ αὐταὶ προσφῆτευσαν), Σάρρα τε, καὶ Ῥεβέκκα, καὶ Μαριάμ, Δεββώρα τε, καὶ Ὀλδά. Ἐπειτα περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους (18) Ἰωάννης προφητεύει μέχρι τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος· μετὰ δὲ τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ, Ἄννα καὶ Συμεῶν Ζαχαρίας γὰρ, ὁ Ἰωάννου πατὴρ, καὶ πρὸ τοῦ παιδὸς προφητεύει ἐν τοῖς Εὐαγγελλίοις λέγεται. Ἄνωθεν οὖν ἀπὸ Μωϋσέως συναγάγωμεν τὴν κατ' Ἑλληνας χρονογραφίαν. Ἀπὸ τῆς Μωϋσέως γενέσεως ἐπὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν Ἰουδαίων ἔξοδον, ἔτη ὀδοήκοντα· καὶ τὰ μέχρι τῆς τελευταίας αὐτοῦ, ἄλλα τεσσαράκοντα. Γίνεται ἡ ἔξοδος κατὰ Ἰναχον, πρὸ τῆς Σωθιακῆς περιόδου (19), ἐξελθόντος ἀπ' Αἰγύπτου Μωϋσέως ἔτεσι πρότερον τριακοσίοις τεσσαράκοντα πέντε. Ἀπὸ δὲ τῆς Μωϋσέως στρατηγίας καὶ Ἰνάχου ἐπὶ τὸν Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν, τὴν δευτέραν λέγω ἐπομβρίαν, καὶ ἐπὶ τὸν Φαέθοντος ἐμπρησμὸν, ἃ δὴ συμβαίνει κατὰ Κρότωπον, γενεαὶ τεσσαράκοντα (20) ἀριθμοῦνται· εἰς μέντοι τὰ ἐκ τῶν ἔτη τρεῖς ἐγκαταλέγονται γενεαί. Ἀπὸ δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐπὶ τὸν Ἰδῆς ἐμπρησμὸν καὶ τὴν εὐρεσιν τοῦ σιδήρου, καὶ Ἰδαίου Δακτύλους, ἔτη ἑξομνηκοντατρία, ὡς φησι Θράσυλλος· καὶ ἀπὸ Ἰδῆς ἐμπρησμοῦ ἐπὶ Γανυμήδους ἀρπαγὴν, ἔτη ἑξηκοντα πέντε. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Περσέως στρατείαν, ὅτε καὶ Γλαῦκος ἐπὶ Μελικέρτῃ τὰ Ἰσθμια ἔθηκεν, ἔτη πεντεκαίδεκα· ἀπὸ δὲ Περσέως στρατείας ἐπὶ Ἰλιου κτίσιν, ἔτη τριακοντατέσσαρα. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὸν ἐσπλον τῆς Ἀργοῦς, ἔτη ἑξηκοντατέσσαρα. Ἐκ τούτου ἐπὶ Θησέα καὶ Μινώταυρον, ἔτη τριακονταδύο· εἶτα ἐπὶ τοὺς ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, ἔτη δέκα. Ἐπὶ δὲ τὸν Ὀλυμπιάσιν ἀγῶνα ἦν Ἡρακλῆς ἔθηκεν ἐπὶ Πέλοπι, ἔτη τρία· εἰς τε τὴν Ἀμαζόνων εἰς Ἀθήνας στρατείαν, καὶ

docuit p. 138. SYLBURG. — Sothiaca vero periódos est πλάνη Ἰσακῆ, « error, » seu « peregrinatio. Isidis, » seu « lus, » Inachi filiz, poeticis scriptoribus notissimæ. Nam Σῶθις eadem est, quæ Io, vel Isis: et perióδος est πλάνη. Hesygius, Περίοδος, ἡ τῆς γῆς περιτῆγησις. Unde Περίοδος Πέτρου, *Peregrinatio Petri*, ab apocryphis scriptoribus celebrata. Maximinus apud Eusebium *Historiæ eccles. lib. ix*: Τῆς τυφλῆς ἐκείνης πλάνης καὶ περιόδου παντάπασιν ἀποστάντες.

(20) *Κατὰ Κρότωπον, γενεαὶ τεσσαράκοντα*. Pro Κρότωπον quidam Κέκροπα legunt, ut superius p. 320 edit. Paris., ubi dicit Clemens, Cecropem τεσσαράκοντα γενεαῖς Inacho posteriorem esse. Ibidem vero vult, inter Inachum et Trojæ tempora, quæ Cecrope et Crotopo longe posteriora fuere, tantum intercessisse paulo plures quam εἴκοσι γενεαί. Unde pro τεσσαράκοντα Hervetus hoc loco legit τέσσαρες, « quatuor. » Conf. quæ superius adnotata sunt.

τὴν Ἑλένης ὑπὸ Θησέως ἀρπαγὴν, ἔτη ἑννέα. Ἐν-
 αὖθεν ἐπὶ τὴν Ἡρακλείδου ἀποθέωσιν, ἔτη ἑνδεκά-
 εἰτα ἐπὶ τὴν Ἑλένης (21) ὑπὸ Ἀλεξάνδρου ἀρπαγὴν,
 ἔτη τέσσαρα. Ἀπὸ δὲ Τροίας ἀλώσεως (22) ἐπὶ τὴν
 Αἰνείου κάθοδον, καὶ κτίσιν Λαουινίου, ἔτη δέκα·
 ἐπὶ τε τὴν Ἀσκανίου ἀρχὴν, ἔτη ὀκτώ· καὶ ἐπὶ τὴν
 Ἡρακλειδῶν κάθοδον, ἔτη ἐξήκοντα ἕν· ἐπὶ τε τὴν
 Ἰφίτου Ὀλυμπιάδα, ἔτη τριακόσια τριακονταοκτώ (23).
 Ἐρατοσθένης δὲ τοὺς χρόνους ὧδε ἀναγράφει· « Ἀπὸ
 μὲν Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ Ἡρακλειδῶν κάθοδον, ἔτη
 ὀδοήκοντα (24)· ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Ἰωνίας κτίσιν,
 ἔτη ἐξήκοντα· τὰ δὲ τούτοις ἐξῆς, ἐπὶ μὲν τὴν ἐπι-
 τροπιάν τὴν Λυκούργου, ἔτη ἑκατὸν πεντηκονταεπτά·
 ἐπὶ δὲ προηγούμενον ἔτος τῶν πρώτων Ὀλυμπίων,
 ἔτη ἑκατὸν ὀκτώ· Ἀφ' ἧς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τὴν Ξέρ-
 ξου διάδοσιν, ἔτη διακόσια ἑννεήκοντα ἑπτὰ· ἀφ' ἧς
 ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἔτη
 τεσσαρακονταοκτώ· καὶ ἐπὶ τὴν κατάλυσιν καὶ Ἀθη-
 ναίων ἤτταν, ἔτη εἰκοσιεπτὰ· καὶ ἐπὶ τὴν ἐν Λεύκτροις
 μάχην, ἔτη τριακοντατέσσαρα· μεθ' ἧν ἐπὶ τὴν Φιλίπ-
 που τελευτήν, ἔτη τριακονταπέντε. Μετὰ δὲ ταῦτα
 ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου (25) μεταλλάξιν, ἔτη δώδεκα. »
 Πάλιν ἀπὸ τῆς πρώτης (26) Ὀλυμπιάδος ἑνίοι φασιν
 ἐπὶ Ῥώμης κτίσιν (27) συναρθεῖσθαι ἔτη εἰκοσιτέσσαρα·
 ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνος ἀναίρεσιν (28) ὑπατοὶ ἐγέ-

✕ P. 402 ED. POTTER.

(21) *Ἐἴτα ἐπὶ τὴν Ἑλένης.* Convenient hæc cum
 Eusebii *Chronicis*, modo ita corrigantur ex fide
 optinui codicis Pithæani, ut ad annum Menesthei
 nonum scribantur illa: « Hercules in morbum inci-
 didit pestilentem, qui ob remedium doloris se jecit
 in flammæ, et sic morte finitus est, anno ætatis
 quinquagesimo secundo. Quidam ante trigesimum
 eum periisse scribunt. » Deinde ad decimum quar-
 tum Menesthei hæc referenda, quæ ita lego in
 codice Reg. ms.: « Alexander Helenam rapuit, et
 Trojanum bellum decennale surrexit: causa mali,
 quod trium mulierum de pulchritudine certamen
 fait, una earum Helenam pastori iudici pollicente.
 Excidium autem Trojæ accidit tempore Elon, iudicis
 Hebræorum, cui successit Abdon, eique mox
 Samson, ut ad res sacras profana referamus. » Sed
 primi illius iudicis nomen restituendum est Eusebio,
 legendumque: « Post Eusebonem libro Hebræorum
 fertur iudex Elon rexisse populum annis decem, qui
 non habetur apud LXX interpretes. » In cod. Pith.
 dicitur *Ælaon*, in Vict. *Ælon*, in Reg. *Elaon*, in
 Vulgata *Abialon*. Sane mirum est, quod a LXX
 prætermissum dicit hunc iudicem, cum ita legamus
 iudicium xii, v. 11: Καὶ ἔκρινε μετ' αὐτὸν τὸν Ἰσραὴλ
 Αἰῶν ὁ Ζαβουλονίτης. Sed et hic noster ante pag.
 354: « Deinde Ebron Zabulonites octo annis. Deinde
 Ἐγλον ex Ephraim octo annis. Nonnulli autem se-
 ptiem annis Abathan conjungunt quatuor annos
 Ebron. » In Græco erat τὰ Ἐβρώμ τεσσαράκοντα ἔτη.
 Plane Ebron ille est Elon, Ἐγλον autem Abdon Ephrai-
 mites, Abathan demum Eusebon sive Ἐδσεάν, cujus
 forte annos cum Elonis annis iungebant. COLLECT.

(22) *Ἀπὸ δὲ Τροίας ἀλ.* Excidit periodus a rap-
 tu Helenæ ad captam Troiam unde Scaliger in
Histor. Synag. ante hæc verba inserit, ἐντεῦθεν ἐπὶ
 Τροίας ἀλώσιν ἔτη δέκα· « hinc ad captam Troiam anni
 decem. » Quæ forte omisit negligens librarius propter
 ἔτη δέκα in proxime sequenti sententia repetitum.

(23) *Τριακονταοκτώ.* Εἰκοσι ὀκτώ, Scaliger in *Hi-*
stor. Synag.

(24) *Ἐτη ὀδοήκοντα.* Conf. Tatianus p. 107,
 108 edit. Oxon.

(25) *Ἐπὶ τὴν Ἀλεξ.* Flor. ed., μετὰ τὴν Ἰλλεξ.,

PATROL. GR. VIII.

tuit Hercules propter Pelopem, anni tres; et ad
 Amazonum in Athenas expeditionem, et Helenæ ra-
 ptum a Theseo, anni novem. Hinc ad Herculis re-
 lationem in deos, anni undecim. Deinde ad Helenæ
 raptum ab Alexandro, anni quatuor. A Troia autem
 capta ad Æneæ descensum, et conditum Lavinium,
 anni decem; et ad ✕ Ascanii imperium, anni octo;
 et ad Heraclidarum descensum, anni sexaginta
 unus; et ad Iphiti Olympiadem, anni trecenti tri-
 ginta octo. Eratosthenes autem tempora sic descri-
 bit: « A capta quidem Troja ad Heraclidarum de-
 scensum, anni octoginta. Hinc autem ad conditam
 Ioniam, anni sexaginta. Quæ autem deinceps
 consequuntur, ad Lycurgi quidem tutelam,
 anni centum quinquaginta novem. Ad annum
 autem primum primæ Olympiadis, anni centum
 octo. A qua Olympiade ad transitum Xerxis, anni
 ducenti nonaginta septem; a quo ad principium
 belli Peloponnesiaci, anni quadraginta octo; et ad
 ejus finem usque ad cladem, quam a Lacedæmoniiis
 accepere Athenienses, anni viginti septem; et ad
 pugnam Leucetricam, anni triginta. Post quam
 ad Philippi mortem, anni triginta quinque. Post
 hæc autem ad Alexandri obitum, anni duodecim. »
 Rursus a prima Olympiade nonnulli dicunt ad Ro-

sed ἐπὶ legendum esse, sensus ipse arguit, idque
 confirmat *Chronicon* Eusebii. SYLB.

(26) *Πάλιν ἀπὸ τῆς πρώτης.* Jos. Scaliger lib.
 v *De emend. temp.* Sentit Plinius Urbem conditam
 anno 1 Olympiadis septimæ, quæ sententia multos
 assertores habet, Dionysium, Eusebium, alios, et in
 primis veterem *Chronologum* apud Clementem:
 ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τῆς Ῥώμης κτίσιν
 ἔτη κδ'. Nam quo minus integri sint 24, desunt tot
 dies, quot sunt a Palilibus ad proximos dies æstivos,
 quibus ludicrum Olympicum celebrabatur. Neque ali-
 ter Solinus censet, qui dicit cœptante Olympiade
 vii Romam Palilibus conditam, hoc est circa initia
 vii Olympiadis. COLLECT.

(27) *Ἐπὶ Ῥώμης κτ.* Theophilus p. 137 edit.
 Paris: Ἐκτισμένης τῆς Ῥώμης ὑπὸ Ῥωμύλου, τοῦ
 πατρὸς Ἰστορουμένου Ἀρεως καὶ Ἰλίας, Ὀλυμπιάδι
 ἑβδόμῃ· « Conditia Roma a Romulo, qui dicitur
 fuisse filius Martis et Iliz, Olympiade septima. »

(28) *Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνος ἀναίρεσιν*
 ἔπ. Idem eodem libro pag. 221 agens de consulatu
 Junii et Bruti, ita legit hunc locum. At vetus chro-
 nologus, apud Clementem: Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν βασιλείων
 ἀναίρεσιν ὑπατοὶ ἐγένοντο ἐπὶ ἔτη διακόσια τεσσα-
 ράκοντα τρία· « Hinc ad tempus quo sublati sunt
 reges et consules creati, anni 245. » In Florent. edit.
 Clem. legebatur: Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνος
 ἀναίρεσιν ὑπατοὶ ἐγένοντο ἐπὶ ἔτη διακόσια μγ'· Her-
 vetus hæc convertens, addidit « a Dario. » Certe si
 chronologos cæteros consulas, annorum numerus,
 quos affert Clementis, magis convenit cum spatio
 temporis a condita Roma ad refugium, quam ad
 eversionem Babylonis. Et hic omissis Græcis videtur
 epochas Romanorum persequi: quamobrem huic
 emendationi assentientes, quod sequebatur, ἀπὸ τῆς
 Βαβυλῶνος ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτήν,
 legemus ita, ἀπὸ δὲ τῆς βασιλείων ἀναίρεσεως ἐπὶ
 τὴν Ἀ. τ.· « A refugio autem ad Alexandri obitum
 ann. 186. » Totidem reperies in *Chron.* Eusebii ab
 Olymp. LXVI ad cxiv, ubi refugium et Alexandri
 mors notantur. COLLECT.— Theophilus p. 137 vult,
 a Roma condita ad Tarquinium Superbum annos
 fuisse 220, hunc vero regnasse annos 25. Itaque

mam conditam colligi annos viginti quatuor. Hinc ad Babylonis eversionem consules creati sunt annos circiter ducentos quadraginta tres. A capta autem Babylone ad mortem Alexandri, anni centum octoginta sex. Hinc ad victoriam Augusti, quando Antonius sibi ipsi mortem conscivit Alexandriae, anni ducenti nonaginta quatuor, cum tunc esset Augustus quater consul. A quo tempore ad certamen quod Romæ exhibuit Domitianus, anni centum quatuordecim. A primo autem certamine usque ad mortem Commodi, anni centum undecim. Sunt autem, qui a Cecrope quidem usque ad Alexandrum Macedonem, colligunt annos mille octingentos viginti octo; a Demophonte ἄ autem, mille ducentos quinquaginta; et a Troja capta ad descensum Heraclidarum, annos centum viginti, vel centum octoginta. Ab eo usque ad Evænetum Athenis summum gerentem magistratum, cujus tempore dicunt Alexandrum trajecisse in Asiam, ut Phantias quidem, anni septingenti quindecim; ut Ephorus autem, septingenti triginta quinque; ut autem Timæus et Clitarchus, octingenti viginti; ut autem Eratosthenes, septingenti septuaginta tres; ut autem Duris, a Troja capta ad Alexandri in Asiam adventum, anni mille. Hinc ad Evænetum, qui Athenis summum gerebat magistratum, quo tempore obiit Alexander, anni undecim. Hinc ad imperium Germanici Claudii Cæsaris, anni trecenti sexaginta quinque. A quo tempore manifesti sunt anni, qui colliguntur usque ad mortem Commodi. Post Græca autem sunt etiam ex barbarorum supputatione, maxima temporum tradenda spatia. Ab Adam quidem usque ad diluvium colliguntur anni bis mille centum quadraginta octo, dies quatuor. A Sem autem usque ad Abraham,

✕ P. 403 ED. POTTER, 337 ED. PARIS.

ejus sententia, inter Urbem conditam et tñn βασιλέων ἀναίρεσιν, « regum expulsionem, » intercedebant anni 245.

(29) Βαβυλώνος ἀλώσεως. Βαβυλώνος ἀλώσεως intelligenda est, quæ per Cyrum facta est, ut declarat Eusebii *Chronicon*. SYLBURG.

(30) Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Αὐγούστου νίκην. Scalliger lib. v, p. 237: Dupliciter sumitur initium Actiacæ victoriæ: aut enim a classe Antonii et Cleopatras victa, et Thoth fixo, aut ab Alexandria recepta. Diem ipsum docet Dio, classis devicta iv Non. Sept., Cæsare Octav. tertio, M. Valerio, Messala Corvino coss., anno imperii Augusti 15, Juliano 16. Rursus Chronologus vetus apud Clementem: Ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τελευτῆς ἐπὶ τὴν Αὐγούστου νίκην, ὅτε Ἀντωνίου ἐσφαξεν αὐτὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔτη ἐννεήκοντα τέσσαρα. A sequenti igitur anno Juliano putat Actiacam victoriam, nempe a consulatu 4 Augusti et Alexandria recepta. Horatius lib. iv, ode 4:

... Nam tibi quo die
Portas Alexandria supplex,
Et vacuum patefecit aulam,
Fortuna lustrò prospera tertio
Belli secundos reddidit exitus. COLLECT.

(31) Ὑπάρτεuer. Lege ὅτε υπάτ. LOWTH.

(32) Ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ὃν ἔθηκε Δομετιανός. Scalliger lib. v, p. 243, hunc locum citans: Tetraeterides, inquit, per Capitolinos agonas servabantur. Quorum prius a Domitiano institutus fuit, duodecimo ejus et Servii Cornelii consulatu. Anno Iphiti

οντο ἐπὶ ἔτη διακόσια τεσσαράκοντα τρία· ἀπὸ δὲ τῆς Βαβυλώνος ἀλώσεως (29) ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτήν, ἔτη ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἕξ. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν Αὐγούστου νίκην (30), ὅτε Ἀντωνίου ἀπέσφαξεν αὐτὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔτη διακόσια ἐννεήκοντα τέσσαρα· ὑπάτεuer (31) Αὐγουστος τὸ τέταρτον. Ἀφ' οὗ χρόνου ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ὃν ἔθηκε Δομετιανός (32) ἐν Ῥώμῃ, ἔτη ἑκατὸν δεκατέσσαρα· ἀπὸ δὲ τοῦ πρώτου ἀγῶνος ἐπὶ τὴν Κομόδου τελευτήν, ἔτη ἑκατὸν ἑνδεκα. Εἰσι δὲ, οἳ ἀπὸ Κέκροπος μὲν ἐπὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα συνάγουσιν ἔτη χίλια ὀκτακόσια εἰκοσιοκτῶ· ἀπὸ δὲ Δημοφῶντος, χίλια διακόσια πενήκοντα· καὶ ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Ἡρακλειδῶν κάθοδον, ἔτη ἑκατὸν εἰκοσιν, ἢ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα. Ἀπὸ τούτου ἐπὶ Εὐάινετον ἄρχοντα, ἐφ' οὗ φασιν Ἀλέξανδρον εἰς τὴν Ἀσίαν διαβῆναι, ὡς μὲν Φανείας, ἔτη ἑπτακόσια δεκαπέντε, ὡς δὲ Ἐφορος, ἑπτακόσια τριακονταπέντε· ὡς δὲ Τίμαιος καὶ Κλείταρχος, ὀκτακόσια εἰκοσιν· ὡς δὲ Ἐρατοσθένης, ἑπτακόσια ἑβδομηκοντατέσσαρα· ὡς δὲ Δοῦρις, ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν διάβασιν, ἔτη χίλια. Ἐντεῦθεν ἐπὶ Εὐάινετον (33) τὸν Ἀθήνησιν ἄρχοντα, ἐφ' οὗ ὀνήσκει Ἀλέξανδρος, ἔτη ια'. Ἐντεῦθεν ἐπὶ τὴν ἡγεμονίαν Γερμανικοῦ Κλαυδίου Καίσαρος, ἔτη τριακόσια ἐξήκοντα πέντε· ἀφ' οὗ χρόνου δῆλα γίνεται καὶ τὰ ἐπὶ τὴν Κομόδου τελευτήν ἔτη, ὅσα γε συνάγεται. Μετὰ δὲ τὰ Ἑλληνικά, καὶ ἀπὸ τῶν κατὰ τοὺς βαρβάρους χρόνων, ἀποδοτέον καὶ τὰ μέγιστα διαστήματα. Ἀπὸ μὲν Ἀδάμ (34) ἕως τοῦ κατακλισμοῦ συνάγεται ἔτη διαχίλια ἑκατὸν τεσσαρακοντακτῶ, ἡμέραι τέσσαρες· ἀπὸ δὲ Σὴμ ἕως Ἀβραάμ, ἔτη χίλια διακόσια v'. Ἀπὸ δὲ Ἰσαάκ ἕως τῆς κληροδοσίας, ἔτη ἑξακόσια δεκαεξί. Ἐπειτα ἀπὸ κριτῶν ἕως Σαμουὴλ, ἔτη τετρακόσια ἐξή-

4014 scribebat librum suum *De die natali* Censorinus, quo anno prodit celebratum undequadagesimum agone Capitolinum, anno Christi 258. Idem lib. i, cap. 10, *Auson. lectionum*, docet exemplum ludorum Olympicorum institutos fuisse hos agones, in quibus omne genus artifices certabant, et quercu coronabantur, et Romæ, non per lustra ut antea, magnum annum vocabant, sed per Capitolinos agones computabant. COLLECT.

(33) Εὐάινετον. Seu potius Ἡγησίαν. Erat enim Evænetus archon, cum Alexander in Asiam profectus est, ut paulo ante refert Clemens; Hegesias vero, cum post undecim annos Babylone mortuus est.

(34) Ἀπὸ μὲν Ἀδάμ. Discrimen illud est inter Hebræos et LXX, quod ab illis quidem ab Adam ad diluvium numerentur anni tantum 1656, at LXX, ut est apud Eusebium circa tempora Salomonis, « ab Adam usque ad diluvium 2242 anni, » quæ verba sunt addenda etiam alio ejusdem *Chronici* loco circa cxcix Olympiadem post illa verba, « a diluvio usque ad Abraham, » consentientibus tribus manuscriptis codicibus. Vide D. Augustinum lib. xv, c. 23 *De civit. Dei*, Marianum Scotum et Adonem Viennensem, et his historicis antiquiorem Gregorium Turonensem, ex cujus historiae calce corrigendum est caput, et idem numerus LXX scribendus. COLLECT. — Theophilus *Ad Autolyt.* lib. iii, p. 138, ab Adam ad M. Aurelium Verum, eumdem recenset annorum numerum, quem Clemens ab Adam ad Commodum: in intermediis annorum numeris computandis non semper inter eos convenit.

κοντα τρία, μήνες ἑπτὰ. Καὶ μετὰ τοὺς κριτὰς, βασι-
 λεῶν ἑτη πενταχόσια ἑβδομηκονταδύο, μήνες ἕξ, ἡμέ-
 ραι δέκα. Μεθ' οὗς χρόνους, Περσικῆς βασιλείας ἑτη
 διαχόσια τριακονταπέντε· ἔπειτα τῆς Μακεδονικῆς
 ἕως Ἀντωνίου ἀναιρέσεως ἑτη τριακόσια δύοδεκα,
 ἡμέραι δεκαοκτώ. Μεθ' ὃν χρόνον ἡ Ῥωμαίων βασι-
 λεία ἕως τῆς Κομόδου τελευταίας, ἑτη διαχόσια εικοσι-
 δύο. Πάλιν τε αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλω-
 σίας, καὶ τῆς τοῦ λαοῦ εἰς πατρίαν γῆν ἀποκαταστά-
 σεως εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν ἐπὶ Οὐεσπεσιανοῦ ἑτη
 συνάγεται τετραχόσια δέκα· τελευταῖα δὲ ἀπὸ Οὐε-
 σπεσιανοῦ ἕως τῆς Κομόδου τελευταίας εὐρίσκειται ἑτη
 ἑκατὸν εἰκοσι ἕν, μήνες ἕξ, ἡμέραι εικοσιτέσσαρες.
 Δημήτριος δὲ φησὶν ἐν τῷ *Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ
 βασιλέων*, τὴν Ἰούδα φυλὴν, καὶ Βενιαμὴν, καὶ Λευὶ
 μὴ αἰχμαλωτισθῆναι ὑπὸ τοῦ Σεναχηρείμ, ἀλλ' εἶναι
 ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ταύτης εἰς τὴν ἐσχάτην, ἣν
 ἐποίησατο Ναβουχοδονόσορ ἕξ Ἱεροσολύμων, ἑτη ἑκα-
 τὸν εικοσιοκτώ, μήνας ἕξ· ἀφ' οὗ δὲ αἱ φυλαὶ αἱ δέκα
 ἐκ Σαμαρείας αἰχμάλωτοι γεγονάσιν ἕως Πτολεμαίου
 τετάρτου, ἑτη πενταχόσια ἑβδομηκοντατρία, μήνας
 ἑννέα· ἀφ' οὗ δὲ ἕξ Ἱεροσολύμων, ἑτη τριακόσια τρια-
 κονταοκτώ, μήνας τρεῖς. Φίλων δὲ καὶ αὐτὸς ἀνέγραψε
 τοὺς βασιλεῖς τοὺς Ἰουδαίων διαφώνως τῷ Δημητρίῳ.
 Ἔτι δὲ καὶ Εὐπόλεμος ἐν τῇ ὁμοίᾳ πραγματείᾳ τὰ
 πάντα ἑτη φησὶν ἀπὸ Ἀδάμ ἄχρι τοῦ πέμπτου ἔτους
 Δημητρίου Πτολεμαίου, τὸ δωδέκατον βασιλεύοντος
 Αἰγύπτου, συνάγεσθαι ἑτη ε, ρ μ θ'. Ἀφ' οὗ δὲ χρόνον
 ἐξήγαγε Μωϋσῆς τοὺς Ἰουδαίους ἐξ Αἰγύπτου ἐπὶ τὴν
 προειρημένην προθεμίαν συνάγεσθαι ἑτη διαχίλια
 πενταχόσια ὀγδοήκοντα. Ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου τούτου
 ἄχρι τῶν ἐν Ῥώμῃ ὑπάτων Γαίου Δομετιανοῦ, Κα-
 σιανῶ (55) συναθροίζονται ἑτη ἑκατὸν εἰκοσι. Εὐφο-
 ρος (56) δὲ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἱστορικῶν, καὶ ἔθνη,
 καὶ γλώσσας πέντε καὶ ἑβδομήκοντα λέγουσιν εἶναι·
 ἱπακούσαντες τῆς φωνῆς Μωϋσεως λεγούσης·
 Ἦσαν (57) δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἕξ Ἰακώβ πέντε καὶ
 ἑβδομήκοντα, αἱ εἰς Αἴγυπτον καταλθούσαι. Ὁ φαίνον-
 ται δὲ εἶναι καὶ κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον αἱ γενικαὶ διά-
 λεκτοὶ δύο καὶ ἑβδομήκοντα (58), ὡς αἱ ἡμέτεραι πα-

✕ P. 404 ED. POTTER, 358 ED. PARIS.

(55) *Γαίου Δομετιανοῦ, Κασιανῶ*. Forte legen-
 dum, *Καίσαρος Δομετιανῶ*, καὶ *Σαβίνου*, «*Cæsare*
Domitiano et Sabino; » ii enim primo Domitiani
 anno erant consules, ut docent fasti. *SYLB.*

(56) *Εὐφορος*. Scribendum Ἐφορος, ut superior
 p. 306 edit. Paris. Nec insolitum est eu pro e posi-
 tum. Unde in numismate Antonini Pii, Εὐφυσίων
 ἢ νεωκόρων, pro Ἐφεσίων.

(57) Ἦσαν. Πᾶσαι ψυχαὶ οἴκου Ἰακώβ, αἱ εἰσελ-
 θούσαι μετὰ Ἰακώβ εἰς Αἴγυπτον, ψυχαὶ ἑβδομήκοντα
 πέντε. *Gen. XLVI. 27.*

(58) *Δύο καὶ ἑβδομήκοντα*. Antiqui Patres sep-
 tuaginta, vcl septuaginta duas linguas, gentesque,
 totidem præterea angelos illis præfectos, numera-
 bant. Quem numerum et diversis sanctæ Scripturæ
 locis colligebant. *Clementinorum* auctor homil. 18,
 c. 4, cum Clemente nostro a numero filiorum Jacob
 rationem inicit: Ὅστις κατὰ ἀριθμὸν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ,
 αἱ εἰσῆλθον εἰς Αἴγυπτον, οἱ εἰσὶν ἑβδομήκοντα, καὶ
 πρὸς τὰ ὄρια τῶν ἔθνῶν περιγράφας γλώσσαις ἑβδο-
 μήκοντα· «*Qui juxta numerum filiorum Israel, qui*
ingressi sunt in Ægyptum numero septuaginta, et
terminos gentium definiuit septuaginta linguas,» etc.

A anni mille ducenti quinquaginta. Ab Isaac autem
 146 usque ad terræ divisionem, anni sexcenti sex-
 decim. Deinde a Judicibus usque ad Samuelem,
 anni quadringenti sexaginta tres, menses septem.
 Et post Judices, anni Regnorum quingenti septua-
 ginta duo, menses sex, dies decem. Post quæ tem-
 pora, Persici regni anni ducenti triginta quinque.
 Deinde Macedonici usque ad mortem Antonii, anni
 trecenti duodecim, dies decem et octo. Post quod
 tempus, regnum Romanorum usque ad mortem
 Commodi, anni ducenti viginti duo. Et rursus a
 captivitate septuagenaria, et populi in patriam ter-
 ram restitutione, ad captivitatem quæ fuit tempore
 Vespasiani, colliguntur anni quadringenti decem.
 Postremo autem a Vespasiano usque ad mortem Com-
 modi inveniuntur anni centum viginti unus, menses
 sex, dies viginti quatuor. Demetrius autem dicit in lib.
De regibus Judææ, tribum Juda, et Benjamin, et
 Levi, non fuisse abductam in captivitatem a Sen-
 nacherib, sed esse ab hac captivitate usque ad ul-
 timam, quam Nabuchodonosor fecit ex Hierosoly-
 mis, annos centum viginti octo, menses sex; ex
 quo autem decem tribus abductæ fuerunt captivæ
 ex Samaria, usque ad Ptolemæum quartum, annos
 quingentos septuaginta tres, novem menses; a quo
 autem ex Hierosolymis ✕ annos trecentis triginta
 octo, menses tres. Philo autem descripsit ipse quæ-
 terca autem Eupolemus quoque in simili opere dicit
 omnes annos ab Adam usque ad quantum annum
 Demetrii Ptolemæi, qui duodecimus in Ægypto
 regnavit, colligi annos quinquies mille centum qua-
 draginta novem; a quo autem tempore Moyses Ju-
 dæos eduxit ex Ægypto usque ad prædictum tem-
 pus, colligi annos bis mille quingentos octoginta.
 Ab hoc autem tempore usque ad consules Romæ
 Caium Domitianum et Casianum, colliguntur anni
 centum viginti. Euphorus autem et alii multi histo-
 rici, et gentes, et linguas dicunt esse septuaginta
 quinque, cum audiissent vocem Moysis dicentis:

Quod quidem inferebant ex Deut. xxxii, 8: «*Quando*
dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios
Adam: constituit terminos populorum juxta nume-
rum filiorum Israel. Præ autem Domini populus
ejus.» Quem locum sancti Clementis lib. ii, cap. 42, hæc
 scribens: «*Est enim uniuscujusque gentis angelus,*
cui credita est gentis ipsius dispensatio a Deo. . .
Deus enim excelsus, qui solus potestatem omnium
tenet, in septuaginta et duas partes divisit totius
terræ nationes. ejusque principes angelos statuit;
uni vero, qui in archangelis erat maximus, sorte
data est dispensatio eorum qui præ cæteris omni-
bus excelsi Dei cultum atque scientiam receperunt.»
 Alii eidem numero aptabant eorum numerum qui
 turrim Babylonicam exstruxerunt. *Epiphanius Con-*
tra hæreses lib. i, t. l, sect. 6, pag. 6: *Διασκέδασας γὰρ*
αὐτῶν τὰς γλώσσας, καὶ ἀπὸ μιᾶς εἰς ἑβδομήκοντα
δύο διένειμε, κατὰ τῶν τότε ἀνδρῶν ἀριθμὸν εὐρεθέντα.
 «*Dispersit Deus ipsorum linguas, et ab una in sep-*
tuaginta duas divisit, secundum numerum homi-
num, qui ibi inventus est.» Conf. idem hæres. 39
 Sethianorum, Procopius Gazeus in Deut. locum

« Erant autem omnes animæ ex Jacob septuaginta quinque, quæ descenderunt in Ægyptum ». Videntur autem secundum veram rationem, dialecti, ut vocant, genitales esse septuaginta duæ, ut nostræ tradunt Scripturæ. Fiunt autem reliquæ vulgares per communionem duarum, vel trium, vel etiam plurium dialectorum. Est autem dialectus, dictio, quæ loci proprium ostendit characterem; vel dictio, quæ proprium vel communem gentis characterem ostendit. Dicunt autem Græci esse quinque apud se dialectos, Atticam, Ionicam, Doricam, Æolicam, et quintam communem; innumerabiles autem esse voces barbarorum, nec dici dialectos, sed linguas. Plato autem diis quoque quamdam dialectum attribuit, maxime quidem id conijiciens ✕ ex somniis et oraculis; alias autem etiam ex dæmoniacis, qui nec sua voce, nec dialecto loquuntur, sed dæmonum, qui ipsos ingrediuntur. Existimat autem rationis quoque expertium esse animantium dialectos, quas exaudiunt quæ sunt ejusdem generis. Cum itaque in cœnum ceciderit elephas, et clamaverit, præsens aliquis alius id contemplatus, revertitur paulo post, et secum ducit gregem elephantum, et eum servat, qui ceciderat. Aiunt autem scorpionum quoque in Libya, si non ei succedit, ut hominem feriat, abeuntem reverti cum pluribus, alterum autem ab altero instar catenæ dependentem, ita moliri insidias: non obscuro natu bestiis utentibus, sed nec figura sibi significantibus, sed propria, ut puto, dialecto. Dicunt autem ✕ P. 405 ED. POTTER, 338-339 ED. PARIS.

jam dictum utramque rationem conjunxit. Alii LXX vel LXXII seniorum numerum respiciunt. Isidorus in *Allegoriis S. Scripturæ*: « Septuaginta (al. 72) viri seniores, super quos cecidit Spiritus Dei, septuaginta (al. 72) nationum linguas in hoc mundo diffusas ostendunt. » Alii huc trahunt septuaginta duas ab Adam ad Christum generationes, Luc. III, 23. Irenæus lib. III, cap. 23: « Propter hoc Lucas genealogiam, quæ est a generatione Domini nostri usque ad Adam, septuaginta duas generationes habere ostendit, finem conjungens initio, et significans quoniam ipse est, qui omnes gentes exiit ab Adam dispersas, et universas linguas, et generationem hominum cum ipso Adam in semetipso recapitulatus est. » Rufinus, *Expositione in Symbolum apostolorum*, refert de 70 seu 72 nationibus, totidemque angelis præfectis, et linguis, veteres Christianos et Judæos consentire. Eundem numerum gentium agnovisse Ægyptios, testis est Horapollo lib. I, c. 14: Οἰκουμένην δὲ γράφοντες, κυνοκέφαλον ζωγραφουσίν, ἐπειδὴ ἑβδομήκοντα δύο χώρας τὰς ἀρχαίας φασὶ τῆς οἰκουμένης εἶναι: « Terrarum orbem delineantes, cynocephalum pingunt, quia septuaginta duas ferunt fuisse jam olim orbis terrarum regiones. »

(39) Τοῖς θεοῖς. Homerus peculiarem dialectum diis tribuit, *Iliad.* A, vers. 403:

Ὅρ Βριάρεωρ καλέουσι θεοὶ, ἄνδρες δὲ τε πάντες Ἀργείων. . .

Quam Briareum vocant dii, homines autem omnes Argæon. . .

Iidem *Iliad.* B, vers. 813:

Τῆν ἦτοι ἄνδρες Βατίειαν κικλήσκουσιν,
Ἀθάναται δὲ τε σῆμα πολυκάρθμοιο Μυρίνης.

Α ραδιδάσαι Γραφαί· αἱ δὲ ἄλλαι αἱ πολλαὶ ἐπὶ κοινῶν διαλέκτων δύο ἢ τριῶν ἢ καὶ πλείων γίνονται. Διάλεκτος δὲ ἐστὶ λέξις, ἴδιον χαρακτήρα τόπου ἐμφαίνουσα· ἢ λέξις ἴδιον, ἢ κοινὸν ἔθνους ἐπιφαίνουσα χαρακτήρα. Φασὶ δὲ οἱ Ἕλληνας διαλέκτους εἶναι τὰς παρὰ σφίσι πέντε, Ἀθηναῖα, Ἰάδα, Δωριδα, Αἰολίδα, καὶ πέμπτην τὴν κοινήν· ἀπεριλήπτους δὲ οὖσας τὰς βαρβάρων φωνὰς, μὴδὲ διαλέκτους, ἀλλὰ γλώσσας λέγεσθαι. Ὁ Πλάτων δὲ καὶ τοῖς θεοῖς (39) διάλεκτον ἀπονέμει τινὰ, μάλιστα μὲν ἀπὸ τῶν δυνειράτων τεκμαιρόμενος καὶ τῶν χρησμῶν· ἄλλως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν δαιμονίωντων, οἱ τὴν αὐτῶν οὐ φθέγγονται φωνὴν οὐδὲ διάλεκτον, ἀλλὰ τὴν τῶν ὑπεικόντων δαιμόνων. Οἶεται δὲ καὶ ἀλόγων ζῶων διάλεκτους (40) εἶναι, ὧν τὰ ὁμογενῆ ἐπακούειν. Ἐλέφαντος γοῦν ἐμπροσθέντος εἰς βίβρορον καὶ βοήσαντος, παρῶν τις ἄλλος καὶ τὸ συμβῆν θεωρήσας, ὑποσφύσας μετ' οὐ πολὺ, ἄγει μεθ' ἑαυτοῦ ἀγέλην ἐλεφάντων, καὶ σώζει τὸν ἐμπροστωκότα. Φασὶ δὲ καὶ ἐν τῇ Λιβύῃ σκορπίον, ἐὰν μὴ ἐπικνήται παῖσιν τὸν ἀνθρώπων, ἀπιόντα μετὰ πλείων ἀναστρέφειν· ἐξαρτώμενον δὲ θάτερον θατέρου ἀλύσεως δίκην, οὕτω δὴ φθάνειν ἐπιχειροῦντα τῇ ἐπιβουλῇ· οὐ δὴπου νέυματι ἀφανεῖ τῶν ἀλόγων ζῶων κεχρημένων, οὐδὲ μὴ τῷ σχήματι μηνυόντων σφίσι, ἀλλ' οἶμαι τῇ οἰκείᾳ διαλέκτῳ. Φασὶ δὲ καὶ ἄλλοι τινὲς, ὡς εἰ τις ἰχθὺς ἀνασπώμενος, τῆς μηρίνου ἀποβραγείσης ἀποδράσει, οὐκ ἔτ' ἂν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ τοῦ αὐτοῦ εἶδους ἰχθὺς αὐτῆς ἐκεῖνης εὐρεθῆσεται τῆς ἡμέρας. Αἱ δὲ πρῶται καὶ γενικαὶ διάλεκτοι βάρβαροι μὲν, φύσει (41)

Gen. XLVI, 27.

Quam quidem homines Batiæam vocant,
Immortales autem sepulcrum agillimæ Myrimæ.

Dein *Iliad.* E, vers. 291:

Χαλκίδα κικλήσκουσι θεοὶ, ἄνδρες δὲ Κύμινδιν.

Chalcidem nominant dii, homines autem Cymindin.

Et *Iliad.* Y, vers. 74:

Ὅρ Ἐάνθορ καλέουσι θεοὶ, ἄνδρες δὲ Σκάμανδρον.

Quem Xanthum vocant dii, homines autem Scaman-
[drum.]

Vetus scholiastes ad *Iliad.* A versum jam dictum hæc adnotavit: Τῶν δὲ δυνάμεων τῇ μὲν πρότερον ὄνομα Ὅμηρος εἰς θεοὺς ἀναφέρει, τὸ δὲ δεύτερον εἰς ἀνθρώπους.

(40) Ἀλόγων ζῶων διάλεκτος. Celsus apud Origenem lib. IV, pag. 222: Φασὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων οἱ συνετοὶ καὶ ὁμιλίαις ἐκείνοις εἶναι, δηλονότι τῶν ἡμετέρων ἰερωτέρας, καὶ αὐτοὶ τοῦ γνωρίζειν τὰ γνωρίσματα, καὶ ἔργῳ δεικνύειν ὅτι γνωρίζουσιν, ὅταν προειπόντες, ὅ τι ἔρασαν οἱ θνήθεις ὡς ἀπίασί ποι, καὶ ποιήσασι τὸδε ἢ τὸδε, δεικνύουσιν ἀπελθόντας ἐκεῖ, καὶ ποιούντας ἃ δὴ προεῖπον. Ἐλεφάντων δὲ οὐδὲν εὐορκώτερον, οὐδὲ πρὸς τὰ θεία πιστότερον εἶναι δοκεῖ. « Aiunt præterea viri prudentes etiam colloquia inter aves fieri, dubio procul sacratiora nostris; eaque se intelligere, et quod intelligant declarare, cum prædictis iis, quæ aves dixerant, se abire aliquo, et hoc vel illud facturas, ostendunt illuc abiisse et fecisse quæ prædixerant; elephantis autem nihil circa jusjurandum religiosius, nihil adversum deos fidelius esse videtur. »

(41) Φύσει. Putabant olim nonnulli, certa nomina rebus natura convenire; ea vero inter barbaros præcipue quaerenda esse, quod illi Græcis ad-

δὲ τὰ ὀνόματα ἔχουσιν· ἐπεὶ καὶ τὰς εὐχὰς ὁμολο-
γῶσιν οἱ ἄνθρωποι δυνατωτέρας εἶναι τὰς βαρβάρων
φωνῆ λεγομένας. Καὶ Πλάτων (42) δὲ ἐν Κρατύλῳ
τὸ πῦρ ἐρμηγεύσαι βουλόμενος, βαρβαρικὸν φησιν
εἶναι τὸ ὄνομα. Μαρτυρεῖ γοῦν τοὺς Φρύγας οὕτω κα-
λοῦντας, μικρὸν τι παρακλίνοντας. Οὐδὲν δὲ, οἶμαι,
ἐπὶ τούτοις χεῖρον, καὶ τοὺς χρόνους τῶν Ῥωμαϊκῶν
βασιλέων παραθέσθαι, εἰς ἐπίδειξιν τῆς τοῦ Σωτῆρος
γενέσεως. Αὐγουστος (43) ἔτη τεσσαρακοντατρία· Τιβέ-
ριος ἔτη κβ'· Γάϊος ἔτη δ'. Κλαύδιος ἔτη ιδ'· Νέρων ἔτη
ιδ'· Γάβριος ἔτος ἐν· Οὐεσπασιανὸς ἔτη ι'· Τίτος ἔτη γ'
· Δομιτιανὸς ἔτη ιε'· Νέρβας ἔτος α'· Τραϊανὸς ἔτη ιδ'
· Ἀδριανὸς ἔτη κα'. Ἀντωνίνος ἔτη κα'· ὁμοίως πάλιν
Ἀντωνίνος καὶ Κόμοδος ἔτη λβ'. Γίνεται τὰ πάντα
ἀπὸ Αὐγούστου ἕως Κομόδου ἔτη σξβ'· καὶ τὰ ἀπὸ
'Αἰῶν ἕως Κομόδου τελευτῆς ἔτη ε ψ π δ, μῆνας δύο,
ἡμέραι δύοδεκα. Τινὲς μέντοι τούτους χρόνους τῶν Ῥω-
μαϊκῶν βασιλέων οὕτως ἀναγράφουσι· Γάϊος Ἰούλιος
Καῖσαρ ἔτη γ', μῆνας δ', ἡμέρας ε'· μεθ' ὃν Αὐγου-
στος ἐβασίλευσεν ἔτη μς', μῆνας δ', ἡμέραν μίαν.
Ἐπιτα Τιβέριος ἔτη κς', μῆνας ς', ἡμέρας ιθ'· ὃν
διαδέχεται Γάϊος Καῖσαρ ἔτη τρία, μῆνας ι', ἡμέρας
ὀκτώ· τοῦτον Κλαύδιος ἔτη εγ', μῆνας η', ἡμέρας κη'·

✱ P. 406 ED. POTTER.

liquiores essent. Plato in *Cratylō*, pag. 292, disse-
rens περὶ ἀληθείας τῶν πρώτων ὀνομάτων, seu quod
(prima) nomina (verissima) sint, et rerum na-
turis maxime consona, hanc ejus rei rationem af-
fert : "Ὅτι παρὰ βαρβάρων τινῶν ἀπὸ παρελήφα-
μεν εἰσι δὲ ἡμῶν ἀρχαιότεροι βάρβαροι. (Quod illa
a quibusdam barbaris accepimus : nobis quippe)
Græci & antiquiores sunt barbari.) Hinc Psamme-
tichi, Ægyptiorum regis, commentum, quod re-
fert Tertullianus lib. 1 *Ad nationes*, cap. 8 : (Psam-
metichus quidem putavit tibi se ingenio exploratus
si de prima generis : dicitur enim infantes recenti
e partu seorsum a commercio hominum alendos
tradidisse nutrice, quam et ipsam propterea elin-
guaverat, ut in totum exsules vocis humanæ, non
auditu formarent loquelam, sed suo pronentes,
eam primam nationem designarent, cujus sonum
natura dictasset. Prima vox Βέκκος renuntiata est :
interpretatio ejus (panis) apud Phrygas nomen est :
Phryges primi genus exinde habentur.) Quam hi-
storiam latius exposuit Herodotus in principio lib.
II. Origenes *Adv. Celsum* lib. 1, p. 18, 19 : Λεχτέον
ἔστι καὶ πρὸς τοῦτο, etc. (Respondendum et ad hoc,
presentem disputationem de natura nominum al-
tiorum esse et reconditiorem : utrum, sicut placet
Aristoteli, ex instituto imposita sint rebus voca-
bula, an, ut Stoici malunt, natura, primis vocibus
res ipsas, quibus sunt nomina, imitantibus, quam
ad causam etiam elementa quædam etymologiæ et
notationis nominum inducunt? an, sicut Epicurus
aliter docet quam putent Stoici, natura quidem
sunt nomina, sed quatenus primi homines quasdam
voces de rebus ipsis temere ejectarunt? Si igitur
potuerimus in hac dissertatione proferre naturam
nominum efficaciam, quorum aliquot utuntur Ægy-
ptiorum sapientes, aut Persarum magi doctiores,
aut Indicorum philosophorum vel Brachmanes, vel
Samanæi, atque ita singularium gentium ; valueri-
musque declarare, quod etiam magia quæ vocatur,
non ut Epicurus et Aristoteles existimant, res in-
congrua sit ; sed sicut ejus periti demonstrant, con-
stant quidem, sed habens rationes paucis cognitas :
tum demum dicemus, nomen illud (Sabaoth et Ado-
nai,) aliaque apud Hebræos cum magna veneratione
tractata, non super vulgaribus istis et creatis rebus

A aliqui quoque alii, quod si quis piscis, qui eveni-
tur, rupto laqueo evaserit, non amplius invenietur
eo die piscis ejus generis. Primæ autem et genitales
dialecti barbaræ quidem sunt, nomina autem habent
potentiores, quæ dicuntur voce barbara. Porro au-
tem Plato in *Cratylō*, cum πῦρ, quod (ignem)
significat, vellet interpretari, dicit esse nomen bar-
baricum. Testatur itaque, Phrygas sic vocantes,
paululum quid ab eo declinare. Nihil autem, ut
existimo, post hæc offecerit Romanorum quoque
imperatorum tempora adducere, ad ortum Serva-
toris ostendendum. Augustus annis quadraginta
tribus, ✱ Tiberius annis xxii, Caius annis iv, Clau-
dius annis xiv, Nero annis xiv, Galba anno uno,
B Vespasianus annis x, Titus annis iii, Domitianus
annis xv, Nerva anno uno, Trajanus annis xix,
Adrianus annis xxi, Antoninus annis xxi, similiter
rursus Antoninus et Commodus annis xxxii. Fiunt
ergo ab Augusto usque ad Commodum anni omnes
ccxxii, et anni ab Adam usque ad mortem Comodi
mmmm.dccclxxxiv, duo menses, duodecim dies. Qui-
dam Romanorum Imperatorum tempora sic descri-

esse imposita, sed occultam quamdam continere
theologiam, quæ universitatis opifici congruat :
quapropter nomina hæc efficacia sunt, si pronun-
tiantur quodam modo congruenti modo et ordine.
Alia quoque Ægyptiaca lingua prolata dæmonum
nomina suam quamdam vim habent, rursusque
aliam alia linguæ Persicæ : et sic apud singulas
gentes alias ad quosdam assumuntur usus.) Idem
lib. v, pag. 261 : Ἄλλ' ἐπεὶ Κέλσος, etc. (Et quia
C Celsus putat nil referre, Jupiter dicas an Diespiter,
an Adonæus vel Sabaoth, an Ammus ut Ægyptii, an
ut Scythæ Pappæus, disseramus de his paulisper:
modo meminerit lector quid superius circa eandem
quæstionem diximus, per occasionem a Celso no-
bis oblatam : et nunc idem repetimus, nominum na-
turam non esse ad hominum placitum, ut visum est
Aristoteli : nec enim ab hominibus initium sumpse-
runt linguæ hominum, ut liquet animadvertentibus
proprietas incantationum in linguis variis, et va-
rios accentus nominum pro diversis regionibus. De
quo supra paucis tractavimus, dicendo quod voces,
genuinam vim habentes in lingua quapiam, si trans-
feruntur in aliam, non eandem vim obtinent. Idem
reperitur in hominibus : hominem enim a nativitate
Græco nomine hoc vel illo vocatum, si mutato
nomine in Romanum, aut Ægyptium, aut cujusvis
D gentis incantaveris, non erit efficax incantatio, alio-
qui futura, si vocetur nomine illi dudum imposito.
Idem accedet in Romano nomine, si in Græcum mu-
tato incantationem tentes : non valebit, quæ vali-
tura erat non mutato hominis nomine pristino.)
Ubi conf. quæ ad hæc loca adnotavit Guil. Spen-
cerus.

(42) Πλάτων. In *Cratylō* Platonis, p. 281, hæc dicit
Socrates : "Ὅρα τοίνυν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὸ πῦρ
μή τι βαρβαρικὸν ἢ τοῦτο γὰρ οὕτε βάρδιον προσάφαι
ἔστιν Ἑλληνικῆ φωνῆ, φανεροί τ' εἰσι οὕτως αὐτὸ
καλοῦντες Φρύγες, μικρὸν τι παρακλίνοντας· καὶ τὸ
γε ὕδωρ, καὶ τοὺς κύνας, καὶ ἄλλα πολλά. (Vide
itaque, ne nomen hoc πῦρ (ignis) barbaricum sit ;
neque enim facile est istud Græcæ linguæ accom-
modare ; constatque ita hoc Phryges nominare, pa-
rum quid declinantes : ut et ὕδωρ (aquam) et κύνας
(canes) aliaque permutata.)

(43) Αὐγουστος. Theophilus *Ad Autolyt.* lib. vii, p.

bunt : C. Julius Cæsar annis tribus, quatuor mensibus, quinque diebus. Post quem regnavit Augustus annis quadraginta sex, mensibus quatuor, die uno. Deinde 147 Tiberius annis viginti sex, mensibus vi, diebus xix. Cui succedit C. Cæsar annis tribus, decem mensibus, diebus viii. Ei Claudius xiii annis, viii mensibus, xxviii diebus ; Nero annis xiii, viii mensibus, xxviii diebus ; Galba mensibus septem, vi diebus ; Otho v mensibus, die uno ; Vitellius vii mensibus, die uno. Vespasianus annis xi, mensibus xi, diebus xxii ; Titus ii annis, mensibus duobus ; Domitianus annis xv, mensibus viii, diebus quinque ; Nerva anno uno, mensibus quatuor, diebus x ; Trajanus xix annis, vii mensibus, xv diebus ; Adrianus annis xx, mensibus decem, diebus xxviii ; Antoninus annis xxii, mensibus iii, diebus vii ; Marcus Aurelius Antoninus annis xix, diebus undecim ; Commodus annis xii, mensibus novem, diebus xiv. A Julio ergo Cæsare usque ad mortem Commodi, sunt anni ccxxxvi, menses sex. Colliguntur autem omnes anni a Romulo,

137, ex Cratore, M. Aurelii Veri liberto, et Tertullianus Adv. Judæos c. 8, Romanorum imperatorum seriem chronologicam exhibent, sed in numeris annorum recensendis a Clemente non parum dissentiunt.

(44) Έπτὰ. Oxwv emendat Casaubonus ex Eutropio, ad Suetonii Vitellium, cap. ult. Lowrn.

(45) Έτη ιδ'. Legendum videtur Έτη θ'. Imperavit siquidem decem annis, demptis diebus sex, teste Xiphilino. Vide notata paulo post. Ib.

(46) Θρη'. Florent. ed. λ v γ perperam decadis nota pro hecatontade posita. Nostræ scripturæ Θρη', id est 953, patrocinator Chronicon Eusebii, aliquot tamen annis variantibus. Puto autem illam nongenarii notam ex octingenarii nota deflexam esse, nempe v inverso, et deorsum cum cauda quadam devexo; eo prope modo, quo Indicarum sive Arabicarum zifrarum V septem, A octo significat. Necessitas vero eum characterem excogitavit : quia post v non superaret alius ex alphabeto, quo nona centuria designaretur. SYLURG.

(47) Έγεννηθη δε ο K. Edidimus hunc locum e Græco Florent. edit. nihil morati correctionem interpretis, qui et ita priori editione converterat. Neque enim hic valet illud Sophocleum, Δεύτεραι φροντίδες. Illexit in errorem virum doctum diversa ratio numerandi annos Augusti. Alii enim annos ejus imperii putant a primo consulatu ipsius, atque ita 46 reperiunt. Natus enim est Augustus Cicerone et Antonio coss. U. C. 691. Consulatum gessit 711, annum agens 20, ut Suetonius et Dio tradunt, vel ut ipse ait in indice suo ab A. Schotto vulgato 19, mortuus est xiv Kalend., Septemb. 5, c. 767, ætatis suæ 75, m. 10, d. 26. Natus est Christus ætatis ejus 62, Urbis 752, ab ejus consulatu 42 inchoato, ut scribit Eusebius lib. i, cap. v, Hist., Epiphanius hæres. 51, et in Anchor. Orosius lib. vii, cap. 2. At Tertullianus Adversus Judæos et Irenæus lib. iii, cap. 25, ann. 41 absoluto scilicet. Alii vero annos Augusti numerant ab Actiaca victoria, quo tempore solus imperavit ann. 43, atque ita præcedenti pag. Clemens 45 annos Augusto tribuit, et nunc anno ejus 28 natum Christum ait, ut Eusebius lib. i, cap. 5, Hist., octavo et vicesimo ab Ægypto occupata. Beda lib. De sex ætatibus mundi natum eum vult anno 27 Actiacæ victoriæ, quod probat Jos. Scaliger vi De emendat. tempor., p. 256. On. Panvinius in Chronico eccles. ann. 29, in Commentar. in fastos 50. Victoria illa notatur a Diono

Nέρων Έτη ιγ', μήνας οκτώ, ημέρας κη· Γάβλας μήνας έπτά, ημέρας 5· Όθων μήνας ε', ημέραν α· Ούτέλλιος μήνας έπτά (44), ημέραν α· Ούεσπεσιανός Έτη ια' (45), μήνας ια', ημέρας κθ· Τίτος Έτη β', μήνας β'· Δομιτιανός Έτη ιε', μήνας γ', ημέρας ε'· Νέρβας Έτος α', μήνας δ', ημέρας ι'· Τραιανός Έτη ιθ', μήνας κ', ημέρας ιε'· Άδριανός Έτη κ', μήνας ε', ημέρας κη· Άντωνίνος Έτη κθ', μήνας τριε, ημέρας 5· Μάρκος Αύρηλιος Άντωνίνος Έτη ιθ', ημέρας ια'· Κόμοδος Έτη ιθ', μήνας θ', ημέρας ιθ'. Άπό Όουλίου τοίνυν Καίσαρος Έως Κομόδου τελευτής γίνονται Έτη σς', μήνες 5'. Συνάγεται δε πάντα τα από Ρωμούλου του κτίσαντος Ρώμην Έως Κομόδου τελευτής Έτη θρηγ' (46), μήνες 5'. Έγεννηθη δε ο Κύριος (47) ήμών τῷ ογδόῳ καί εικοστῷ Έτει, ὅτε πρῶτον ἐκέλευσαν « ἀπογραφᾶς » γενέσθαι, ἐπὶ Αὐγούστου. « Ότι δε τούτ' ἀληθές ἔστιν, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῷ κατὰ Λουκᾶν γέγραπται οὕτως· « Έτει δε πεντεκαίδεκάτῳ ἐπὶ Τιβερίου (48) Καίσαρος, ἐγένετο βῆμα Κυρίου ἐπὶ Ἰωάννην, τὸν Ζαχαρίου υἱόν. » Καί πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· « Ἦν δε Ἰησοῦς (49) ἐρχόμενος

iv Non. Septemb., an. U. C. 723. Panvinius ortum Christi an. U. C. 725. Maneat ergo an. 28 Augusti et hoc in loco Clementis, et aliis chronologis relinquatur quadragesimus secundus, vel restituatur prius Hesychio apud Anastasium in *Questionibus in Scripturam*, quæst. 92, quod fragmentum quoniam et Clementis nostri meminit, adjiciam ex manuscripto Reg. M. : 'Εν γάρ τῷ μδ' ἔτει τῆς βασιλείας Αὐγούστου, μηνὶ δεκεμβρίῳ κε', ἡμέρα ἑκτη, ὥρα ζ' τῆς ἡμέρας ἐγεννηθῆ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατὰ σάρκα ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου Μαρίας ἔτους κατὰ Ἀντιοχείας ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ σταυρώσεως ἑξακισχιλίων συνάγεται γὰρ ἀπὸ Ἀδάμ ἕως Φαλέκ, υἱοῦ Ἑβερ, ἑτη τρισχιλια, καὶ ἀπὸ Φαλέκ ἕως μδ', τῆς βασιλείας Αὐγούστου ἑτη αζζ', καὶ λοιπὸν συνανεστράφη ὁ Σωτὴρ τοῖς ἀνθρώποις ἑτη λγ' ὡς γίνεσθαι ἀπὸ Ἀδάμ ἕως τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ σταυρώσεως ἑτη 5', πλήρη· ὁ γὰρ Φαλέκ κατὰ τὴν προφητείαν Μωυσεως τὸ ἤμισον λέγεται τοῦ χρόνου τῆς Χριστοῦ ἐπιφανείας. « Ὡστερ γὰρ τὸν ἀνθρώπον τῆ 5' ἡμέρῃ πλάσας ὁ Θεὸς, καὶ ἐξῆς ὑπέπεσε τῇ ἀμαρτίᾳ, ὅθω καὶ τῆ 5' ἡμέρῃ τῆς χιλιᾶδος ἐπὶ τῆς γῆς ἦλθε καὶ ἔσωσεν αὐτόν· τούτο γὰρ ἐδηλοῦ καὶ ἡ βεβα Γραφή λέγουσα· Ἡμέρα Κυρίῳ ὡς χιλια ἑτη· ἅπαντα καὶ Κλήμησ καὶ Θεόφιλος καὶ Τιμόθεος, οἱ θεοφιλέστατοι χρονογράφοι, ἐξέβητον. Hæc a G. Herveto Latina facta reperies in *Bibliotheca sanctorum Patrum*, in quibus hæc mutanda sunt : « Nam in 42 anno imperii Augusti, mense Decembri 25, die sexto, hora 7 die natus est. » Item : « Usque ad natalem et crucifixionem 6,000. Nam ab Adam usque ad Phalec, filium Heber, anni 3,000, et a Phalec usque ad 42 annum. » Postremo : « Ita etiam sexto die millenarii venit in terram, et servavit eum. » Sic enim corrigendum esse constat e Græco et rationibus ipsis annorum : quin ne illud quidem vacare mendo videtur in Græco, dum ait ad annum Augusti esse tantum 1067. Nam si additis 33 sunt sex annorum millia plena, 2967 fuerint oportet. Quanquam rara est et paucorum chronologia sexto millenario natum Christum : Ecclesia quidem Græca circa annum mundi 5500 ortum Christi notat cum Eusebio in fragmentis *Chronicorum* a Curterio editis, et Romana 5199. COLLECT.

(48) Πεντεκαίδεκάτῳ ἐπὶ Τιβ. Πεντεκαίδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβ. Luc. Dein, ἐγένετο βῆμα Θεοῦ. Mox, τοῦ Ζαχαρίου. Ibid.

(49) Ἦν δε Ἰησοῦς. Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς

ἐπὶ τὸ βάπτισμα, ὡς ἐπὼν λ'. » Καὶ ὅτι ἐνιαυτὸν A
 μόνον (50) ἔδει αὐτὸν κηρύξαι, καὶ τοῦτο γέγραπται
 οὕτως· « Ἐνιαυτὸν δεκτὸν Κυρίου κηρύξαι ἀπέστει-
 λέν με. » Τοῦτο καὶ ὁ προφήτης εἶπε, καὶ τὸ εὐαγ-
 γελιον. Πεντεκαίδεκάτῳ οὖν ἔτει Τιβερίου, καὶ πεντε-
 καίδεκάτῳ Αὐγούστου (51) οὕτως πληροῦνται τὰ τριά-
 κοντα ἔτη, ἕως οὗ ἔπαθεν. Ἄφ' οὗ δὲ ἔπαθεν, ἕως
 τῆς καταστροφῆς Ἱερουσαλήμ, γίνονται ἔτη μδ' (52),
 μῆνες γ' καὶ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς Ἱερουσαλήμ,
 ἕως Κομόδου τελευταῖος ἔτη ρκγ', μῆνες ι', ἡμέραι γ'.
 Γίνονται οὖν ἀφ' οὗ ὁ Κύριος ἐγεννήθη, ἕως Κομό-
 δου τελευταῖος, τὰ πάντα ἔτη ἑκατὸν ἑννενηκοντατέ-
 σαρ, μὴν εἷς, ἡμέραι ιγ'. Εἰσι δὲ (53) οὗ περιερ-
 γότερον τῆ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὐ μόνον τὸ
 ἔτος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡμέραν προστιθέμετες, ἦν φασιν
 ἔτους κη' Αὐγούστου, ἐν πέμπτῃ Πάχων (54) καὶ εἰ-

qui Romam condidit, usque ad mortem Commodi,
 anni DCCCLIII, menses sex. Natus est autem Do-
 minus ✠ noster XXVIII anno, cum « primum » jus-
 serunt « censum » descriptionemve fieri, tempore
 Augusti. Quod autem hoc verum sit, sic scriptum
 est in Evangelio secundum Lucam : « Anno autem
 quintodecimo Tiberii Cæsaris, factum est verbum.
 Domini super Joannem, Zachariæ filium. » Et rur-
 sus in eodem : « Erat Jesus veniens ad baptismum,
 quasi triginta annorum. » Et quod anno solo oport-
 teret eum prædicare, hoc quoque sic scriptum est :
 « Annum acceptabilem Domini prædicatum misit
 me ». » Hoc et propheta dixit, et Evangelium. Quin-
 todecimo ergo anno Tiberii, et quintodecimo Augus-
 ti, sic implentur triginta anni usque ad tempus
 quo passus est. Ex quo autem passus est, usque ad

✠ P. 407 ED. POTTER, 540 ED. PARIS. a Luc. II, 1. b Luc. III, 1, 2, 23. c Isa. LXI, 1, 2; Luc. IV, 19.

ὥσελ ἐπὼν τριάκοντα ἀρχόμενος. Luc. III, 23.
 (50) Ἐνιαυτὸν μόνον. Clemens ab Ignatio hic
 dissentit. Is enim, epistola 2, scribit Christum τρεῖς
 ἐνιαυτοὺς τὸ εὐαγγέλιον κηρύξαντα κηρύχῃναι. Vise et
 Epiphanius. H. SILLBERG. — Locus est Isaiæ LXI,
 2 : « Ut prædicarem annum placabilem Domino. »
 LXX : Καὶ καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν· « Et
 vocare annum acceptabilem Domini. » Clemens
 κηρύξαι legit. Hilarius in Psalm. LII : « Prædicare
 annum Domini acceptum. » Hieronymus : « Et an-
 nuntiare annum placabilem Domino. » Procopius
 in Isaiam : Δεκτὸς ἦ κατὰ τοὺς ἄλλους εὐδοκίας, τὸν
 τῆς ἐνανθρωπήσεως καιρὸν οὕτως εἰπὼν, ἐν ᾧ διά-
 γων ἐπὶ γῆς φῶς ἡμέρας τοῖς προσιοῦσι παρέλγετο.
 At hanc Clementis de anno uno prædicationis Chri-
 sti constat etiam fuisse Tertulliani in Judæos sen-
 tentiam, J. Africani v Annal., et Lactantii lib. IV,
 cap. 10, quin et S. Augustini XVIII Civit., c. 54,
 nisi forte in nomine consulum deceptus est. Com-
 munitis chronologorum sententia est, Christum mor-
 tuum esse non eo ipso anno, quo baptizatus est,
 hoc est 30, sed quarto mense anni sui 35. COLLECT.
 — Clemens infra, Strom. V, pag. 584 : Οἱ τε τρια-
 κήσιοι ἐξήκοντα κώδωνες οἱ ἀκηρητημένοι τοῦ ποδη-
 ροῦς, χρόνος ἐστὶν ἐνιαύσιος, ἐνιαυτὸς Κυρίου δεκτὸς,
 πρῶτος καὶ κατηχῶν τὴν μεγίστην τοῦ Σωτῆρος
 ἐπιφάνειαν· « Trecenta autem sexaginta tintinnaba-
 la, quæ pendent a talari (pontificis) veste, est tempus
 annum, « annus, » inquam, « Domini acceptabilis,
 » et resonans maximum Servatoris adventum. »
 Eandem sententiam, licet minus veram, multi ex
 antiquis, hæretici pariter ac Catholici, secuti sunt.
 Origenes, Clementis nostri discipulus, Philocaliæ
 cap. 1 : Τετρακτὸν γὰρ τῆς ἐγγυθελίης χάριτος ἐν
 χεῖρασιν αὐτοῦ τὸ, ὀλίγου διαγεγενημένου χρόνου τῆς
 διδασκαλίας αὐτοῦ (ἐνιαυτὸν γὰρ πού καὶ μῆνας
 ὀλίγους εἰδίδαξε), πεπληρωσθαι τὴν οἰκουμένην τῆς
 διδασκαλίας αὐτοῦ. « Certissimum argumentum dif-
 fusæ gratiæ in labiis ipsius hoc est, quod cum
 pauco tempore docuisset (annum enim et menses
 aliquot docuit), universus orbis doctrina ejus imple-
 tus est. » Idem in Luc. IV : « Juxta simplicem in-
 telligentiam, in Judæa uno anno prædicasse Evan-
 gelium aiunt. Et hoc esse, quod dicitur, annum
 acceptabilem prædicare. » Auctor Clementinorum,
 sub finem homil. 17 : Ὅλω ἐνιαυτῷ ἐγγρηγορῶσι πα-
 ρμμένων ὠμίλησεν ὁ Διδάσκαλος. « Per annum in-
 tegrum cum vigilantibus permanens collocutus est
 Magister. » Valentiniani ἐνιαυτῷ ἐνὶ βούλονται αὐτὸν
 μετὰ τὸ βάπτισμα κηρύχῃναι· « Uno anno vole-
 rant Christum post baptismum prædicasse; » teste
 Irenæo lib. I, cap. 1, lib. II, cap. 36, 38, 39, ubi
 hunc errorem copiose refellit. Conf. Tertullianus
 Adv. Judæos cap. 8, Adv. Marcionem lib. I, cap. 15;
 Lactantius lib. IV, c. 10, Julius Africanus apud

Hieronimum in Daniele, Paulus Orosius lib. VII,
 cap. 10, etc., qui Clementis errorem tumentur. Conf.
 etiam Montacutius Originum eccles. tom. I, pag. 331,
 et seq.; Natalis Alexander Historiæ eccles. tom. I,
 disput. 2.
 (51) Πεντεκαίδεκάτῳ Αὐγούστου. Πεντεκαίδεκά-
 τον ἔτος non ita accipiendum est, ac si Christus in-
 ciderit in Augusti annum 15, sed simpliciter pro
 spatium 15 annorum, quos Christus, Augusto re-
 gnante, implevit : proinde hoc spatium totidem annis,
 quibus Christus sub Tiberio vixit, addito, πληροῦν-
 ται τριάκοντα ἔτη, « complentur triginta anni, » ut
 ait auctor. Alioqui si Christus natus fuisset Augus-
 ti anno 15, et alios 15 annos sub Tiberio imple-
 set, necesse est ut annos 43 attigisse dicatur,
 siquidem Augustus annos 43 regnavit, ut paulo
 superius retulit Clemens. Tertullianus Adv. Judæos
 cap. 8 : « Post enim Augustum, qui supervixit post
 nativitatem Christi, anni 15 efficiuntur : cui suc-
 cessit Tiberius Cæsar, et imperium habuit annis 22,
 mibus septem, diebus viginti. Hujus quintode-
 cimo anno imperii passus est Christus, annos ha-
 bens quasi 30, cum pateretur. » Idem paulo ante :
 « Supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Chri-
 stus, annis 15. » Conf. Clementis infra, Strom. VII,
 p. 764.
 (52) Ἐτη μδ'. Origenes Contra Celsum lib. IV,
 p. 174 : Τεσσαράκοντα γὰρ ἔτη καὶ δύο, οἶμαι, ἀφ' οὗ
 ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν γεγονέναι ἐπὶ τὴν Ἱεροσολύ-
 μων καθάρσιν· « Nam quadraginta duo anni, non
 amplius, opinor, intercesserunt inter Jesu crucem
 et deleta Hierosolyma. » Idem tradit Eusebius in
 Chronico : Συνάγεται ὁ πᾶς χρόνος ἐπὶ τὸ δεύτερον
 ἔτος Οὐεσπεσιανοῦ, καὶ τὴν ὑστάτην ἄλωσιν Ἱεροσα-
 λύμων, ἀπὸ μὲν πεντεκαίδεκάτου ἔτους Τιβερίου, καὶ
 τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, ἔτη τεσσαράκοντα δύο.
 Ubi Scaliger adnotat : « Clemens non uni Eusebio,
 sed et Origeni imposuit. — Certe a 15 anno Tibe-
 rii ad excidium templi, sunt anni solidi 41, cum
 aliquot diebus, non 40, ut Phlegon apud Origenem
 tract. 22 in Matthæum; neque 42, ut Clemens. »
 (53) Εἰσι δέ. J. Pamelius in librum Tertulliani
 Adversus Judæos cap. 8, Clementem ait hoc loco
 asserre opinionem cum eorum qui 41, tum eorum
 qui 42 Augusti anno Christum volunt natum, quod
 antea ortum ejus retulerat in annum 28, post de-
 victam Cleopatram, et nunc addat aliorum senten-
 tiam, qui « subtilius natali Domini non solum an-
 num, sed et diem addunt, quem dicunt 20 anno
 Augusti » (sic enim legendum est, pro eo quod nec-
 dose iterum est 28), « in 25 mensis Pachon, » quem
 nos Decembrem dicimus, « natum. » Vide etiam
 G. Mercatoris Chronolog. COLLECT.
 (54) Ἐν πέμπτῃ Πάχων. Pachonis 25. Kalenda-
 rium vetus manuscriptum, ut et Christiani Kalen-

eversionem Jerusalem, fiunt anni XLII, menses tres. Et ab eversione Jerusalem, usque ad mortem Commodi, anni cxxviii, menses decem, dies tres. Fiunt autem ex quo natus est Domitius usque ad mortem Commodi, anni omnes cxciv, mensis unus, dies tredecim. Sunt autem qui curiosius natali Domini non solum annum, sed etiam diem addunt, quem dicunt xxviii anni Augusti, in xxv Pachon. Basilidis autem sectatores, ✕ ejus quoque baptismi diem celebrant, totam præcedentem noctem in lectionibus transigentes. Dicunt autem eum esse quintumdecimum annum Tiberii, quintumdecimum mensis Tubi; alii autem eum esse undecimum ejusdem mensis. Et de ejus passione subtilius disseverentes, aliqui quidem sextodecimo anno Tiberii Cæsaris, xxv Phamenoth, alii vero xxv Pharmuthi, alii autem Pharmuthi xix, dicunt passum esse Domini. Quinetiam dicunt ex iis aliqui, eum natum esse xxiv vel xxv Pharmuthi. Præterea autem illa quoque sunt referenda ad chronographiam, dies inquam, quos significat Daniel a desolatione Jerusalem: Vespasiani anni vii, menses vii. Duo enim anni

✕ P. 408 ED. POTTER.

darium, facit Maii 20. SYLBERG. — Conf. quæ adnotavit Cotelierius ad *Constitutionum apostolicarum* lib. v, principio cap. 13.

(55) *Βασιλειδου*. Seu potius Βασιλειδους, ut infra pag. 350, 363, 371, 409, 426.

(56) *Τῷ Τυβί μηνός*. Beda lib. *De temporum ratione* c. xi: « Ægyptii, qui primi ad solis cursum, cujus motus tardior facilius poterat comprehendere, menses computare cœperunt, sumpto ab autumnii tempore primordio, tricenis hos produntur includere diebus, quorum primus mensis Thoth iv Kal. Septembr., ii Paophi iv Kal. Octob., iii Athyr v Kal. Septembr., iv Chiac. v Kal. Decemb., v Tybi vi Kal. Januar., vi Mechir vii Kal. Februar., vii Phamenoth v Kal. Martiar., viii Pharmuthi vi Kal. April., ix Pachon vi Kal. Maiar., x Payni vii Kal. Juniar., xi Epiphi vii Kal. Jul., xii Mesori viii Kal. Aug. sumit exordium: quem x Kal. Septemb. die terminantes, residuos 5 dies ἐπαγομένους, vel intercalares, sive additos, vocant, quibus etiam quarto anno diem sextum, qui ex quadrantibus confici solet, adnectunt. » Hæc Bedæ enumeratio pertinet ad annos Ægyptiorum Actiacos: nam veterum Ægyptiorum ante victoriam Actiacam anni, cum bissextum omitterent ob quadrantem sex horarum addendum, anticipabant uno die quarto quoque anno, et, ut ait Jos. Scaliger *De emendat. temp.*, p. 133, eorum Thoth laxis habenis in anteriora fugiebat, eoque fiebat, ut cum Romanis mensibus non possent comparari. Verum anno Juliano recepto et Thoth fixo, diem sextum addiderunt, ut scribit Eusebius in *Chronicis* a J. Curterio editis, sic n. manuscriptorum: Συμπληροῦνται δὲ τῆ χγ τοῦ αὐτοῦ κατ' ἔτος, καὶ ποιοῦσιν ἄλλον μῆνα πενθήμερον ἀπὸ τῶν λοιπῶν πέντε ἡμερῶν. Ἐάν δὲ καταντήσῃ τετραετηρικὸς, τοῦτ' ἔστι βίσεκτος, ἐξ γίνεται τοιαῦτα ἐπαχταί. Hæc idem addidi, quod et graves auctores Ægyptiorum veterum menses vagos a recentioribus fixis non distinguentes erarint, quod in Plutarcho notat Scaliger, p. 163, et quidam alios immerito reprehendant Ægyptios menses cum Latinis comparantes, ut J. Lalamentius Lactantium Firmianum quod lib. i, c. 6, *De falsa religione*, Thoth Septembri nostro respondere censuerit. Est in eodem Anastasii libro fragmentum quoddam *Constitutionum apostolicarum*, quod subjiciam ex manuscripto, tum quia in iis quæ a F. Turriano editæ sunt

Α κάδι. Οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλειδου (55) καὶ τοῦ βαπτισματος αὐτοῦ τὴν ἡμέραν ἑορτάζουσι, προδιανυκτερεύοντες ἀναγνώσει. Φασὶ δὲ εἶναι τὸ πεντεκαίδεκατον ἔτος Τιβερίου Καίσαρος, τὴν πεντεκαίδεκάτην τοῦ Τυβί μηνός (56)· τινὲς (57) δὲ αὐτὴν ἑνδεκάτην τοῦ αὐτοῦ μηνός. Τὸ τε πάθος αὐτοῦ ἀκριβολογούμενον φέρουσιν οἱ μὲν τινες τῷ ἑκκαίδεκάτῳ ἔτει Τιβερίου Καίσαρος, Φαμενώθ (58) κα'· οἱ δὲ, Φαρμουθὶ κα'. ἄλλοι δὲ, Φαρμουθὶ ιθ', πεπονθέναι τὸν Σωτῆρα λέγουσι. Ναὶ μὴν τινες αὐτῶν φασὶ Φαρμουθὶ γεγενῆσθαι καὶ ἡ κα'. Ἐτεὶ δὲ κάκεινα (59) τῆ χρονογραφίᾳ προσασποδοτέον· τὰς ἡμέρας λέγου. ἄς αἰνίττεται Δανιὴλ ἀπὸ τῆς ἐρημώσεως Ἰερουσαλήμ· τὰ Οὐεσπσιανοῦ ἔτη ζ', μῆνας ζ' (60). Τὰ γὰρ δύο ἔτη, προσλαμβάνεται τοῖς Ὁθωνος, καὶ Γάλθα, καὶ Οὐιτελλίου μηνὶ ιζ', ἡμέραις η'· καὶ οὕτω γίνεται ἔτη τρία, καὶ μῆνες ζ'· ὅ ἐστι εὖ τὸ ἡμισυ τῆς ἑβδομάδος, καθὼς εἴρηκε Δανιὴλ ὁ προφήτης. Εἴρημα δὲ β' ἡμέρας γενέσθαι, ἀφ' οὗ ἔστη τὸ βδελύγμα ὑπὸ Νέρωνος εἰς τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτῆς. Οὕτω γὰρ τὸ βῆτόν τὸ ὑποταγμένον δείκνυσιν· « Ἔως τότε ἡ θρασις στήσεται,

non reperitur, tum quia in interpretatione quædam restitui possunt e Græcis: Ἐτέχθη μὲν γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας ἐν Βηθλεὲμ κατὰ Ἀλυπτίους χοιὰς κα' ὥρα ἑβδόμη τῆς ἡμέρας (sic apud Hesychem paulo ante), ὃ ἐστὶν πρὸ ὀκτώυ καλανδῶν Ἰανουαρίων· ἐβαπτίσθη δὲ ἐν τῷ τριακοστῷ αὐτοῦ ἔτει ὑπὸ Ἰωάννου, τοῦ Τυβί ια', ὥρα ι' τῆς νυκτὸς, ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ. Ἐμείνει δὲ σὺν ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ θεραπεύων πάσαν νόσον καὶ πάσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ, ἕως ἐγένετο ἑτῶν λβ' καὶ μηνῶν τριῶν. Ἐν δὲ τῷ τριακοστῷ τρίτῳ ἔτει αὐτοῦ ἐσταυρώθη φαμενώθ κα', ἡμέρας ζ', ὥρα ζ' τῆς ἡμέρας, καὶ τῆς σελήνης ιδ'. Ἀνεστῆ δὲ ἐν τριημέρῳ φαρμουθὶ ἡμέρα α', ὥρα ζ' τῆς νυκτὸς, καὶ ὡσθη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ δι' ἡμερῶν μ', διδάσκων ἡμᾶς κηρύσσειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· ἀνεληφθῆ δὲ Παχώμ γ', ὥρα θ' τῆς ἡμέρας. COLLECT. — Conf. quæ adnotavit Cotelierius loco superioris dicto.

(57) *Τυβίς*. Epiphanius, hæresi 51, refert natum esse Christum circa Januarii mensem, hoc est ante octavum Iduum Januarii, quæ est sexta (non quinta) ejusdem mensis secundum Romanos, secundum Ægyptios Tybi undecima, juxta Syros sive Græcos Audinæ sexta; et ab eo die usque ad diem ante decimum tertium Kal. April. et secundum Ægyptios Phamenoth mensis 24 complevisse annos triginta duos; et resurrexisse 26 Phamenoth, ante ii Kal. Apriles. COLLECT.

(58) *Φαμενώθ*. Conf. quæ adnotavit Cotelierius ad *Constitutionum apost.* lib. v, cap. 14.

(59) *Κάκεινα*. Forte rectius κάκεινο, sing. numero. De anno autem nativitalis cum Clemente consentit etiam Eusebius, in hæc verba: Ἡὴ ὄν τοῦτο δεῦτερον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔτος Αὐγουστου βασιλείας, Αἰγύπτου δ' ὑποταγῆς, καὶ τελευτῆς Ἀντωνίου καὶ Κλαυπάτρας (i. e. monarchiæ Augusti Cæsaris: quippe quæ post Actiacam de Antonio victoriam incœpit) ὄγδοον ἔτος καὶ εἰκοστὸν, ὀτηνίκα ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τῆς πόσε πρώτης ἀπογραφῆς, ἡγεμονεύοντος Κυρηνίου τῆς Συρίας, ἀκολουθῶς ταῖς περὶ αὐτοῦ προφηταῖς, ἐν Βηθλεὲμ γεννάται τῆς Ἰουδαίας. SYLBERG.

(60) *Ἐτη ζ', μῆνας ζ'*. Legendum puto ἔτη ζ', μῆνας ια', deductis siquidem duobus imperii auri,

ἡ οὐσία ἡ ἀρθεῖσα, ἡ ἀμαρτία ἐρημωθήσεται (61), ἡ δοθεῖσα, καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ ἄγιον συμπατηθήσεται; Καὶ εἰπὼν αὐτῷ· Ἔως ἐσπέρας καὶ πρωτὴ ἡμέραι β' (62)· καὶ ἀρθήσεται τὸ ἄγιον. » Αὐταὶ οὖν αἱ β' ἡμέραι, γίνονται ἔτη ς', μῆνες δ' (63)· ὣν τὸ ἡμισυ κατέσχε Νέρων βασιλεύων, καὶ ἐγένετο ἡμισυ ἐβδομάδος· τὴ δὲ ἡμισυ Οὐεσπεσιανὸς σὺν Ὑθωνί, καὶ Γάλβῳ, καὶ Οὐίτελλῳ. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει Δανιήλ· Μακάριος ὁ φθάσας εἰς ἡμέρας ατλε'. » Μέχρι γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ὁ πόλεμος ἦν, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπαύσατο. Δείκνται δὲ καὶ οὗτος ὁ ἀριθμὸς ἐκ τοῦ ὑποτεταμένου κεφαλαίου, ἐχόντος ὕδω· « Καὶ ἀπὸ καιροῦ παραλλάξως τοῦ ἐνδελειχισμοῦ, καὶ δοθῆναι βδέλυγμα (64) ἐρημώσεως, ἡμέρας χιλίους διακοσίους (65) ἐνενήκοντα. Μακάριος ὁ ὑπομένων, καὶ φθάσας εἰς ἡμέρας ατλε'. » Φλαῦτιος δὲ Ἰώσηπος, ὁ Ἰουδαῖος, ὁ τὰς Ἰουδαϊκῆς συντάξας ἱστορίας, καταγαγὼν τοὺς χρόνους, φησὶν ἀπὸ Μωϋσέως ἕως Δαβὶδ ἔτη γίνεσθαι φπε'· ἀπὸ δὲ Δαβὶδ ἕως Οὐεσπεσιανῶ δευτέρου ἔτους αροθ'· εἶτα ἀπὸ τούτου μέχρι Ἀντωνίνου (66) δεκάτου ἔτους ἔτη οζ'· ὡς εἶναι ἀπὸ Μωϋσέως ἐπὶ τὸ δέκατον ἔτος Ἀντωνίνου πάντα ἔτη ρθλγ'. » Ἄλλοι δὲ μέχρι τῆς Κομόδου τελευταίας ἀριθμήσαντες ἀπὸ Ἰνάχου καὶ Μωϋσέως, τῆ ἐρημώσεως γίνεσθαι ββμβ'· οἱ δὲ, βωκα'. Ἐν δὲ τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ ἡ ἀπὸ Ἀβραάμ γενεαλογία μέχρι Μαρίας τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου περαιοῦται· « Γίνονται γὰρ (67), » φησὶν, « ἀπὸ Ἀβραάμ ἕως Δαβὶδ γενεαὶ ιδ', καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος γενεαὶ ιδ'· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ ὁμοίως ἄλλαι (68) γενεαὶ ιδ'· τρία διαστήματα μυστικά, ἐξ ἑβδομάσι τελειούμενα.

dixerunt esse annos mcmxlii. Alii vero, mmdcccxi. In Evangelio autem secundum Matthæum, quæ ab Abraham deducitur genealogia, usque ad Mariam matrem Domini terminatur : « Sunt enim, » inquit, « ab Abraham usque ad David xiv generationes, et a David usque ad transmigrationem Babylonis generationes xiv, et a transmigratione Babylonis usque ad Christum similiter alix generationes xiv d, » tria mystica intervalla, quæ sex complentur hebdomadibus.

CAPUT XXII.

De Græca Veteris Testamenti interpretatione.

Καὶ τὰ μὲν περὶ τῶν χρόνων διαφόρως πολλοῖς ἱστορηθέντα καὶ πρὸς ἡμῶν ἐκτεθέντα, ὧδε ἐχέτω· ἐρμηνευθῆναι (69) δὲ τὰς Γραφὰς, τὰς τε τοῦ Νόμου,

Et quæ de temporibus quidem varie a multis scripta, et a nobis exposita fuerunt, sic habeant. Versas autem fuisse Scripturas et legis et prophe-

✠ P. 409 ED. POTTER, 341 ED. PARIS. • Dan. ix, 27. ^b Dan. viii, 13, 14. ^c Dan. xii, 12. ^d Math. i, 17.

juxta verba sequentia reliqui erunt septem anni, menses undecim, diebus excurrentibus minime computatis. Lowth.

(61) Ἐρημωθήσεται. Legendum ἐρημώσεως ὁ Dan. viii, 13. Id.

(62) Ἡμέραι β'. Hinc constat mendosam esse lectionem τετρακόσιαι, Dan. viii, 14, quæ in Romana ed. occurrit. Id.

(63) Αἱ β' ἡμέραι γίνονται ἔτη ς', μῆνες δ'. Scilicet non computatis diebus 20, qui excurrunt. Id.

(64) Δοθῆναι βδ. Δοθήσεται τὸ βδέλυγμα ἐρημώσεως, ἡμέραι χιλία διακοσία ἐνενήκοντα, Dan. xii, 12.

(65) Ἡμέρας χιλίους διακοσίους. Usitatus ἡμέρας χιλίας διακοσίας, feminino fine. Sylburg.— Cui emendationi favent Danielis verba jam allata.

(66) Ἀντωνίνου. Antoninus hic intelligendus.

^D cognomento Pius; ad ejus enim annum decimum a secundo Vespasiani, 77 intersunt anni etiam in Fastis. Sylburg.

(67) Γίνονται γὰρ. Hæc a Clemente addita, non agnoscit Matthæus.

(68) Ὁμοίως ἄλλαι. Hæc etiam a Clemente addita sunt.

(69) Ἐρμηνευθῆναι. Historiam de Bibliorum interpretatione refert etiam Philo lib. iii De vita Moysis; Josephus Antiquit. Jud. lib. xii, c. 2; Justinus martyr, p. 16; Eusebius Præpar. evang., p. 206; Epiphanius, p. 535, et Aristeas libro singulari; item Augustinus De civitate Dei, lib. viii, cap. 11; lib. xv, c. 11 et 13; lib. xviii, c. 42 et seq., ut H. et R. adnot. Sylburg. — Quibus addi possunt Tertullianus Apol., c. 18; Irenæus lib. iii, c. 23, a quo Clemens quæ hac de re narrat, sumpsisse videtur; alios ut taceam fere innumeros.

tarum ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi, Lagi filii : ✕ aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus, qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et quæ ad interpretationem necessaria erant, summo studio procurasset. Nam cum adhuc Asiam obtinerent Macedones, rex magno studio contendens eam, quæ Alexandria in ejus postestate erat, bibliothecam omnibus scripturis exornare, voluit ut Hierosolymitani quoque eas, quæ apud se erant, prophetias in sermonem Græcum interpretarentur. Illi autem, ut qui adhuc obedirent Macedonibus, ex iis, qui apud se erant probatissimi, et maximæ existimationis, Scripturarum peritos, et Græcæ linguæ scientes, septuaginta seniores delectos ad eum miserunt cum libris divinis. Cum autem unusquis-

✕ P. 410 ED. POTTER, 342 ED. PARIS.

(70) Τοῦ Λάγου. Sic Irenæus, quem sequitur Clemens. Reliqui fere omnes sub Philadelpho institutam perfectamque Bibliorum interpretationem fuisse referunt. Qua de re hæc dicit Vossius *De Hist. Græc.*, lib. 1, c. 12 : « Demetrius Phalereus auctor fuit Ptolemæo Lagidæ cognomento Σωτήρι, ut liberos, quos ex Eurydice haberet, regni successores designaret, non solum Beronices, qui postea dictus Philadelphus. Sed Σωτήρ etiam superstes Philadelphum regni consortem fecit. Exinde Demetrius Philadelpho semper fuit exosus : qui et eum mox post obitum patris honore omni privavit, inque carcerem conjecit, ubi aspidis morsu periit. Hæc ætatem Demetrii liquido ostendunt : sed non satis convenire videntur iis qui illum sub Philadelpho præfuisse bibliothecæ Alexandrinæ, eoque procurante Biblia ex Hebræo fonte in Græcum sermonem translata esse, tradiderunt. Et tamen ea res magno etiam viros ex antiquis auctores habet. Equidem, quomodo hæc conciliantur haud facile dictu puto. Sed in medium asseram, quod maxime sit verisimile. Censeo, translationem eam fuisse institutam, quo tempore cum parente suo regnabat Philadelphus. Sane si hoc dicamus, etiam Irenæus et Clemens Alexandrinus conciliari poterunt cum aliis veterum. Nam duo isti tradunt, sacrum codicem Græcæ verum esse tempore Ptolemæi Lagi. At referunt hoc ad Philadelphum tempus Aristæus, Aristobulus Judæus, Philo, Josephus, Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, et alii multi adeo, ut referre eos longum sit. Nec causa obscura est, cur plerique omnes id Philadelphum potius temporibus factum dicant. Nam humanissimus semper hic erga Judæos fuit : ut unum consilii istius de Bibliis transferendis et proram et puppim fuisse, per sit verisimile. Et fortasse parente vivo, labor ille duntaxat ceptus : at, cum solus regnaret Philadelphus, absolutus demum fuit. Equidem tale aliquid dicere malim, quam cum Scaligero, in *Animadversionibus* Eusebianis, propter unum Hermippum (sive is Smyrnæus, qui sub Ptolemæo Evergete fuisse videtur ; sive Berytius, qui demum Adriani Cæsaris tempore vixit) omnibus illis, et Judæis, et Christianis, anti-quis derogare fidem, qui Demetrium Phalereum bibliothecæ Philadelphum præfuisse, summo consensu tradiderunt. Atque hæc cum scripsissem, visum accuratius perpendere, quæ apud Eusebium memineram legere lib. vii *Hist. ecclesiast.*, cap. 26, sive Græcæ κεφ. λδ', ubi habemus Anatolii ista de Aristobulo : « Ὅς ἐν τοῖς ἑβδομήκοντα κατελεγεμένους, τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἐρμηνεύσασιν Γραφὰς Πτολεμαίου τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρὶ, καὶ βιβλοὺς ἐξηγητικὰς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς

καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν φασὶν ἐπὶ βασιλείῳ Πτολεμαίου τοῦ Λάγου (70) ἦ, ὡς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προσενεγκάμενον Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, καὶ τὰ περὶ τὴν ἐρμηνείαν ἀκριβῶς πραγματευσαμένου (71). Ἔτι γὰρ (72) Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, φιλοτιμούμενος ὁ βασιλεὺς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρὸς αὐτὸν (73) γενομένην βιβλιοθήκην πάσις κατακοσμήσασιν γραφαῖς, ἤξίωσε καὶ τοὺς Ἱεροσολυμίτας τὰς παρ' αὐτοῖς προφητείας εἰς τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον ἐρμηνεύσασιν. Οἱ δὲ (74) ἄτε ἔτι ὑπακούοντες Μακεδόσι, τῶν παρὰ σφίσις εὐδοκιμωτάτων, περὶ τὰς Γραφὰς ἐμπείρους καὶ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου εἰδήμονας, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἐκλεξάμενοι, ἀπέστειλαν αὐτῷ μετὰ καὶ τῶν θείων βιβλίων. Ἐκάστου δὲ ἐν μέρει κατ' ἰδίαν ἐκάστην ἐρμηνεύσαντος

προσεφώνησε βασιλεῦσι. « Qui unus ex septuaginta interpretibus, qui sacras divinasque Hebræorum Scripturas interpretati sunt Ptolemæo Philadelpho et patri ejus, quique commentarium in legem Moisaicam iisdem regibus dedicavit. » Ubi clare videmus, utrumque regem jungi, patrem et filium. Hæc sane omnem scrupulum eximunt, conjecturamque nostram penitus confirmant. »

(71) Ἡ, ὡς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλ... ἀκριβῶς πραγματευσαμένου. Hanc periochen Clemens ex libro Aristobuli, Ptolemæo Philometori dicato, paucis pro more suo mutatis, inseruisse videtur. Aristobuli verba sic se habent apud Eusebium, *Præparatiois evang.* lib. xiii, cap. 12 : « Ἡ δ' ὅλη ἐρμηνεία τῶν διὰ τοῦ Νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσταγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, τοῦ δὲ προγόνου, προσενεγκάμενον μείζονα φιλοτιμίαν, Δημητρίου Φαληρέως πραγματευσαμένου τὰ περὶ τούτων. Ubi pro προσενεγκάμενον ex Clemente scribi poterit προσενεγκάμενον. »

(72) Ἔτι γὰρ. Hæc ex Irenæo petita sunt, loco superius dicto : Πρὸς γὰρ τοὺς Ῥωμαίους κρατῆσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἐπὶ τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμήσασιν τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν, ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν, ἤξισατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβλημένας τὰς Γραφὰς. « Prius enim quam Romani possiderent regnum suum, adhuc Macedonibus Asiam possidentibus, Ptolemæus, Lagi filius, cupiens eam bibliothecam, quæ a se fabricata esset in Alexandria, omnium hominum dignis conscriptionibus ornare, petiit ab Hierosolymitis in Græcum sermonem interpretatas habere Scripturas eorum. »

(73) Πρὸς αὐτόν. Etiam genitivo casu legi potest πρὸς αὐτοῦ, « ab ipso. » SYLBERG.

(74) Οἱ δὲ. Pergit Irenæus : Οἱ δὲ, ὑπάρχοντες γὰρ ἐπὶ τοῖς Μακεδόσι τότε, τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν Γραφῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρους ἐπέμφαν Πτολεμαίῳ, πνήσαντος τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐβούλετο. Ὁ δὲ, ἰδίᾳ πείραν αὐτῶν λαθεῖν βελήσας, εὐλαθηθεὶς τε μήτι ἀρα συνθέμενοι, ἀποκρούψασιν τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς διὰ τῆς ἐρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπὸ ἀλλήλων, ἐκέλευσε τοὺς πάντας τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν γράφειν καὶ τοῦτ' ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τῷ αὐτῷ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, καὶ συναντιβαλόντων ἐκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἐρμηνείαν, ὁ μὲν Θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ Γραφαὶ ὄντως βίαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξει καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους : ὥστε καὶ τὰ παρὸντα ἔβη γνώμαι, ὅτι

προφητεῖαν (75), συνέπνευσαν αἱ πᾶσαι ἐρμηνεῖται ἅσπερ ἀντιβληθεῖσαι καὶ τὰς διανοίας καὶ τὰς λέξεις· θεοῦ γὰρ ἦν βούλημα μεμελετημένον εἰς Ἑλληνικὰς ἀκούσας. Οὐ δὲ ξένον (76) ἐπιπνοία Θεοῦ, τοῦ τὴν προφητεῖαν δεδωκότος, καὶ τὴν ἐρμηνείαν, οἷον εἰς Ἑλληνικὴν προφητεῖαν, ἐνεργεῖσθαι· ἐπεὶ κἀν τῇ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ (77) διαφθαρείσων τῶν Γραφῶν, κατὰ τοὺς Ἀρταξέρξου, τοῦ Περσῶν βασιλέως, χρόνους, ἐπίπνοιας Ἐσδρας ὁ Λευίτης, ὁ ἱερεὺς, γινόμενος, πάσας τὰς παλαιὰς αὐθις ἀνανεούμενος προσήφτευσεν Γραφάς. Ἀριστόβουλος (78) δὲ ἐν τῷ πρώτῳ τῷ πρὸς (79) τὸν Φιλομήτορα κατὰ λέξιν γράφει· «Κατηχολούθηκε δὲ καὶ ὁ Πλάτων (80) τῇ καθ' ἡμᾶς (81) νομοθεσίᾳ· καὶ φανερός ἐστὶ περιεργασάμενος (82) ἕκαστα τῶν ἐν αὐτῇ λεγομένων (83). Διερμηνεύεται δὲ πρὸς Δημητρίου (84), ὑφ' ἐτέρου (85), πρὸς τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν ἐπικρατίας, τὰ τε κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου (86) ἐξαγωγὴν τῶν Ἑβραίων τῶν ἡμετέρων πολιτῶν, καὶ ἡ τῶν γεγονότων ἀπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτησις τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξηγήσις· ὥστε (87) εὐδὴλον εἶναι, τὸν προειρημένον φιλόσοφον εἰληφέναι πολλὰ· γέγονε γὰρ πολυμαθὴς· καθὼς καὶ Πυθαγόρας (88) πολλὰ τῶν παρ' ἡμῖν μετενέγκας (89) εἰς τὴν αὐτοῦ ἡγεματοποιίαν.» Νουμήνιος δὲ, ὁ Πυθαγόρειος (90) φιλόσοφος, ἀντικρὺς γράφει· «Τί γὰρ ἐστὶ Πλάτων, ἢ

⊕ P. 411 ED. POTTER.

καὶ ἐπίπνοια τοῦ Θεοῦ εἰσὶν ἡρμηνοῦμαι αἱ Γραφαί· Illi vero, obediabant enim tunc adhuc Macedoniae, eos, quos habebant perfectiores Scripturarum intellectores, et utriusque loquelae, septuaginta seniores miserunt Ptolemæo, facturos hoc, quod ipse voluisset. Ille autem experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem, quæ esset in Scripturis, absconderent per interpretationem, separans eos ab invicem, iussit omnes eandem interpretari Scripturam; et hoc in omnibus libris fecit. Conventibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus eadem, et eisdem verbis, et eisdem nominibus, fecitantibus ab initio usque ad finem: uti et præsentem gentes cognoscerent quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ.»

(75) Προφήτεται. Pro libris sacris sumitur hæc vox, ut paulo superius. Lowth.

(76) Οὐ δὲ ξένον. Hæc etiam Clemens Irenæo debet, qui hoc modo pergit: Καὶ οὐδὲ γε θαυμαστὸν, τὸν Θεὸν τοῦτο ἐνηργηθέναι, ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ, διαφθαρείσων τῶν Γραφῶν, καὶ μετὰ ἐβδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἔπειτα ἐν τοῖς χρόνοις Ἀρταξέρξου, τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἐπέπνευσεν Ἐσδρά τῷ ἱερεὶ ἐκ τῆς φυλῆς Λευί, τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντα ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστήσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν· «Et non est mirabile, Deum hoc in eis operatum, quando in ea captivitate populi, quæ facta est a Nabuchodonosor, corruptis Scripturis, et post septuaginta annos Judæis descendentibus in regionem suam, post deinde, temporibus Artaxerxis, Persarum regis, inspiravit Esdræ sacerdoti tribus Levi, præteritorum prophetarum omnes rememorare sermones, et restituere populo eam legem quæ data est per Moysen.»

(77) Τῇ Ναβουχοδ. αἰχ. Malim cum Irenæo τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ.

A que sigillatim ex suo singulas interpretatus esset prophetias, conspirarunt omnes simul collatæ interpretationes et sensibus, et dictionibus. Dei enim erat voluntas, quæ id ad Græcorum aures consulto comparaverat. Neque vero ab inspiratione Dei erat alienum, qui prophetiam dederat, ut interpretationem quoque tanquam Græcam efficeret prophetiam. Nam etiam in captivitate regis Nabuchodonosor, cum interiissent Scripturæ, tempore Artaxerxis, Persarum regis, inspiratus Esdras Levites sacerdos, prophetavit, omnes veteres rursus Scripturas renovans. Aristobulus autem in primo libro ad Philometorem scribit his verbis: «Secutus est autem nostras quocumque leges ꝥ Plato, et satis aperte ostendit se eorum, quæ in eis dicuntur, fuisse admodum studiosum. Ante Demetrium autem priusquam rerum potirentur Alexander et Persæ, ab alio versa fuerant, quæ ab Hebræis nostris gesta fuerant in exitu ex Ægypto, et quæcumque eis insignia et facta erant et apparuerant, et regionis per vim quæsitæ possessio, et omnium, quæ latæ sunt, legum descriptio, adeo ut clarum sit antedictum philosophum multa ex eis sumpsisse: fuit enim multa doctrina præditus; sicut etiam Pythagoras multa ex nostris transtulit in suorum dogmatum traditionem.» Numenius autem philosophus

(78) Ἀριστόβουλος. Hunc Clementis locum usque ad.... ἢ Μωϋσῆς ἀπικίλων recitavit Eusebius *Præp. evang.*, lib. viii, c. 6. Idem hæc Aristobuli verba, una cum aliis ejusdem auctoris, recitavit etiam *Præp. evang.*, lib. xiii, c. 12.

(79) Πρώτῳ τῷ πρὸς. Malim cum Eusebio, πρώτῳ τῶν πρὸς τὸν Φ.

(80) Κατηχολούθηκε δὲ καὶ ὁ Πλ. Φανερόν, ὅτι κατηχολούθησεν ὁ Πλ. Euseb., lib. xiii.

(81) Καθ' ἡμᾶς. Καθ' ἡμῶν Eusebii codex ms. in bibliotheca collegii D. Joannis Baptistæ assertivatus.

(82) Περιεργασάμενος. Περιεργασάμενος Euseb. utroque loco.

(83) Λεγομένων. Abest ab Euseb. lib. xiii.

(84) Διερμηνεύεται δὲ πρὸς Δημητρίου. Διερμηνεύεται γὰρ πρὸς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, Euseb. lib. xiii.

(85) Ὑφ' ἐτέρου. Ὑφ' ἐτέρων, Euseb. lib. viii, δι' ἐτέρων lib. xiii. Mox, πρὸς τοῦ Ἀλεξ. codex Joan.

(86) Τὰ τε κατὰ τὴν ἐξ Αἰγ. Τὰ τε κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν Ἑβραίων, ἡμετέρων δὲ πολιτῶν, Euseb. lib. xiii.

(87) Ὡστε. Ὡς Euseb., lib. xiii.

(88) Καθὼς καὶ Πυθαγόρας. Hac in re Lactantius a plerisque veterum Patrum abit, lib. iv, c. 2: «Unde equidem soleo mirari, quod cum Pythagoras, et postea Plato, amore indagandæ veritatis accensi, ad Ægyptos, et magos, et Persas penetrasent, ut earum gentium ritus et sacra cognoscerent (suspiciabantur enim sapientiam in religione versari), ad Judæos tamen non accesserint, penes quos tunc solos erat, et quo facilius ire potuissent. Sed aversos esse arbitror divina providentia, ne scire possent veritatem; quia nondum fas erat alienigenis hominibus religionem Dei veri justitiamque cognoscere.» Conf. quæ dicenda sunt ad principium *Strom.* II.

(89) Μετενέγκας. Μετενεγκών, Euseb., lib. viii.

(90) Πυθαγόρειος. Πυθαγορικὸς cod. Joan.

Pythagoreus aperte scribit : « Quid enim est Plato, A nisi Moyses Attice loquens ? » Hic Moyses erat theologus et propheta, ut autem nonnulli, sacrarum legum interpret. Genus ejus et res gestas, et vitam, ipsæ Scripturæ, quæ sunt fide dignæ, prædicant : et tamen a nobis quoque dicendum est.

Μωϋσῆς ἀττικίζων (91) ; οὗτος ὁ Μωϋσῆς (92) θεολόγος καὶ προφήτης (93), ὡς δὲ τινες (94), νόμων ἱερῶν ἑρμηνεύς ἦν. Τὸ γένος αὐτοῦ καὶ τὰς πράξεις, καὶ τὸν βίον, ἀξιοπίστοι κηρύσσουν αὐταὶ αἱ Γραφαὶ (95) · λεκτέον δὲ ὁμοῦ καὶ ἡμῖν, ὡς ἐπιμύστης.

CAPUT XXIII.

De Moysis ætate, ortu et vita.

Moyses, cum prima origine genere esset Chaldeus, natus est in Ægypto, cum majores ejus propter diuturnam famem ex Babylone migrassent in Ægyptum. Septima generatione genitus, et regulariter educatus, tali fortunæ casu usus est. Cum Hebræi in Ægypto crevissent in magnam multitudinem, veritus rex regionis ne multitudo ei pareret insidias, coruin, qui ex Hebræis nascebantur, jubet ipsos alere quidem feminas (est enim res ad bellum imbecilla mulier), masculos autem interimere, suspectam habens validam juventutem. Cum autem ingenuus esset puer, tribus deinceps ✕ mensibus celantes eum parentes alebant, naturali amore vincente tyrannicam crudelitatem. Postea

Μωϋσῆς, ἄνωθεν (96) τὸ γένος Χαλδαῖος ὢν, ἐν Αἰγύπτῳ γεννᾶται, τῶν προγόνων αὐτοῦ διὰ πολυχρόνιον λιμὸν ἐκ Βαβυλώνας εἰς Αἴγυπτον μεταναστάντων. Ἐβδόμη (97) γενεᾷ γεννηθεὶς, καὶ τραπεὶς βασιλικῶς, περιστάσει κέχρηται τοιαύτη. Εἰς πολυανθρωπίαν ἐπιδεδωκότων ἐν Αἰγύπτῳ τῶν Ἑβραίων, δέσας ὁ βασιλεὺς τῆς χώρας τὴν ἐκ τοῦ πληθους ἐπιβούλην, τῶν γεννωμένων ἐκ τῶν Ἑβραίων κελεύει τὰ μὲν θῆλα τρέφειν αὐτοὺς (ἀσθενὲς γὰρ εἰς πόλεμον γυνή), διαφθεῖρειν δὲ τὰ ἄρβεννα, εὐαλεῖ νεότητα ὑφορώμενος. Εὐπατρίδην (98) δὲ τὸν παῖδα ὄντα τρεῖς ἐφεξῆς κρύπτοντες ἔτρεφον μῆνας αἰ γονεῖς, νικώσης τῆς φυσικῆς εὐνοίας τὴν τυραννικὴν ὠμότητα. Δείσαντες (99) δὲ ὕστερον μὴ συναπλόωνται

✕ P. 412 ED. POTTER, 343. ED. PARIS.

(91) *Τί γάρ.* De hoc celeberrimo effato passim ab auctoribus mentio facta est. Suidæ verba apposuisse, haud abs re fuerit : Νομήνιος, Ἀπαμεύς, ἀπὸ Συρίας, φιλόσοφος Πυθαγόρειος. Οὗτός ἐστιν ὁ τὴν τοῦ Πλάτωνος ἐξελέγξας διάνοιαν, ὡς ἐκ τῶν Μωσαϊκῶν τὰ περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου γενέσεως ἀποσπλήσαν· καὶ διὰ τοῦτο φησὶ· Τί γάρ ἐστι Πλάτων, ἢ Μωϋσῆς Ἀττικίζων : « Numenius, Aramensis, Syrus, philosophus Pythagoreus : qui Platonem coarguit, quod sententiam suam de Deo et creatione mundi ex Mosaicis scriptis suffuratus esset. Hinc dicit : Quid est Plato, nisi Moyses Atticissans ? »

(92) *Οὗτος ὁ Μωϋσῆς.* Quæ jam sequuntur epilogie sunt prioris partis primi libri Philonis *De vita Moysis*. Quinetiam Justinus M. in sua *ad Græcos Parænesi*, p. 67, edit. Oxon. brevem Mosaicæ vitæ historiam ex eodem Philone contextuit.

(93) *Θεολόγος καὶ προφήτης.* Hæc verba e Philonis titulo sumpta sunt, qui sic se habet : Περὶ βίου Μωϋσῆως, ὅπερ ἐστὶ περὶ θεολογίας καὶ προφητείας. « De vita Moysis, seu de theologia et prophetia. »

(94) *Ὡς δὲ τ.* Philonis liber jam dictus hoc modo incipit : Μωϋσῆως, τοῦ κατὰ τινὰ νομοθέτου τῶν Ἰουδαίων, κατὰ δὲ τινὰ ἑρμηνεύς νόμων ἱερῶν, τὸν βίον ἀναγράψαι διανοήθη· « Moysis, qui secundum quosdam Judæorum legislator, secundum alios vero sacrarum legum interpretes fuit, vitam perscribere in animum induxi. »

(95) *Αὐταὶ αἱ Γραφαί.* Αὐταὶ αἱ Γραφαί, « ipsæ Scripturæ. » SYLVAE.

(96) *Μωϋσῆς, ἄν.* Philonis verba, e quibus sua transtulit Clemens, cum ei lucis nonnihil allatura videantur, deinceps apposuisse haud pigebit. Is hæque hæc dicit, loco jam notato : Μωϋσῆς γένος μὲν ἐστὶν Ἑβραῖος, ἐγεννήθη δὲ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐτρέφη, τῶν προγόνων αὐτοῦ διὰ πολυχρόνιον λιμὸν, δὲ Βαβυλώνα καὶ τοὺς πλησιοχώρους ἐπέβη, κατὰ ζήτησιν τροφῆς εἰς Αἴγυπτον πανοικίη μεταστάντων· « Moyses genere fuit Hebræus, in Ægypto vero natus educatusque, eo quod majores ipsius ob diuturnam famem, quæ Babylonem ac propinquas regiones tum premebat, alimenta quærentes in Ægyptum cum universa familia migraverant. »

(97) *Ἐβδόμη.* Philo hæc paulo post adjicit :

Ἐβδόμη γενεὰ οὗτός ἐστιν ἀπὸ τοῦ πρώτου, ὅς, ἐπηλύτης ὢν, τοῦ σύμπαντος Ἰουδαίων ἔθνους ἀρχηγὸς ἐγένετο. Τροφῆς δ' ἡξιώθη βασιλικῆς ἀπ' αἰτίας τοιαύτης· Τῆς χώρας ὁ βασιλεὺς, εἰς πολυανθρωπίαν ἐπιδιδόντος αἰεὶ τοῦ ἔθνους, δέσας μὴ οἱ ἔποικαι, πλείους γενόμενῳ, δυνατωτέρῳ χειρὶ τοῖς αὐτόθροισι περικράτους ἀρχῆς ἀμιλλώνται, τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἀφαιρεῖν ἐπινοίας ἀνοστοῖς ἐμχανᾶτο· καὶ κελεύει τῶν γεννωμένων τὰ μὲν θῆλα τρέφειν, (ἐπεὶ γυνὴ διὰ φύσεως ἀσθένεια, ὀκνηρὸν εἰς πόλεμον)· τὰ δ' ἄρβεννα διαφθεῖρειν· ἐπεὶ εὐάνδρουσα δύναμις δυσάλωτον καὶ δυσκαθαίρετον ἐπιτελεῖσμα· « Septima progenies hic est a primo qui, peregrinus ipse, princeps fuit universi Judæorum generis. Educatus est regio more, per occasionem hanc : Istius regionis rex, cum animadvertisset hanc gentem in dies magis magisque crescere, veritus ne iniquilini superante numero cum indigenis de principatu contenderent, vires eorum nefariis artibus conatus est excidere : jussitque ut ex recens editis, alerentur feminae, propter sexum bello inutiles ; tollerentur mares, quandoquidem virorum copia est murus inexpugnabilis. »

(98) *Εὐπατρίδην.* Philo statim hæc subjungit : Γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς, εὐθύς ὄψιν ἐνέφηνεν ἀστεϊστῆσαν ἢ κατ' ἰδιότητα, ὡς καὶ τῶν τοῦ τυράννου κτηνμάτων, ἐφ' ὅσον οἶόν τε ἦν, τοὺς γονεῖς ἀλογῆσαι. Τρεῖς γοῦν φασι μῆνας ἐφεξῆς οἶκος γαλακτοτροφῆται λαμβάνοντα τοὺς πολλούς. « Eo tempore natus hic puer, indolem minime vulgarem præ se ferre visus est, adeo ut ejus parentes edictum tyranni, quantum potuerunt, negligenter. Factur igitur tribus mensibus domi lacte nutritus, nemine conscio. » Similia sunt, quæ occurrunt Hebr. xi, 23 : Ἦῖστί Μωϋσῆς γεννηθεὶς ἐκρυβῆν τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

(99) *Δείσαντες.* Philo paulo post : Φοβηθέντες, μὴ σωτηρίαν ἐνὶ μνώμενοι, πλείους ὄντες αὐτοὶ αὐτὸν ἐκείνῳ προσάπλόωνται, δεδακρυμένοι τὸν παῖδα, ἐκπιθέασι περὶ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ. « Timeantes, ne, dum uni consulerent, ipsi necis ejus fierent accessio ; deploratum puerum exponunt in ripa fluminis. » Dein, interjectis aliquot sententiis, hoc modo pergit : Ἀδελφῆ δὲ τοῦ ἐκτεθέντος βρέφους, ἐπιπαρόντος, ὑπὸ φιλοκικίου πάθους μικρὸν ἄνωθεν ἐκτρα-

τῷ παιδί, ἐκ βίβλου τῆς ἐπιχωρίου σκευῆς τι ποιη- A
σάμενοι, τὸν παῖδα ἐνθέμενοι, ἐκτιθέασιν παρὰ τὰς
ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, ἐλώδους ὕδατος. Ἐπετήρει δὲ τὸ
ἀποφισόμενον, ἀπῶθεν ἐστῶσα, τοῦ παιδὸς ἡ ἀδελφῆ.
Ἐγκαῦθα ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως, συχνῶ χρόνῳ μὴ
κυσκοῦσα, τέκνον δὲ ἐπιθυμοῦσα, ἐκεῖνης ἀφικνεῖται
τῆς ἡμέρας ἐπὶ τὸν ποταμόν, λουτροῖς καὶ περιβρᾶν-
τηριοῖς χρησομένη· ἐπακούσασα δὲ κλαυθμυρίζο-
μένου τοῦ παιδὸς, κελεύει προσενεχθῆναι αὐτῇ· καὶ
κατοικτείρασα, ἐζήτει τροφόν. Ἐγκαῦθα προσδρα-
μοῦσα (1) ἡ ἀδελφῆ τοῦ παιδὸς, ἔχειν ἐφασκεν
Ἑβραῖαν γυναῖκα μὴ πρὸ πολλοῦ τετοκυῖαν, παρα-
στήσειν αὐτῇ τροφόν, εἰ βούλοιο· τῆς δὲ συνθεμέ-
νης, καὶ δεηθείσης, παρήνεγκε τὴν μητέρα τὴν τοῦ
παιδὸς τροφὸν ἐσομένην, ὡς τινα ἄλλην οὔσαν, ἐπὶ
βρῶν μισθῷ· εἶτα τίθεται τῷ παιδίῳ ὄνομα ἡ βασιλῆς
Μωϋσῆν, ἐτύμως, διὰ τὸ ἐξ « ὕδατος » ἀνελεσθαι
αὐτό· τὸ γὰρ ὕδωρ « μωῦ » (2) ὀνομάζουσιν Αἰγύ-
πτιοι· εἰς δὲ ἐκτίθεται (3) τεθνηξόμισον. Καὶ γάρ
τοι Μωϋσῆν « τὴν ἀποπνεύσαντα τῷ ὕδατι » προσ-
σπεύουσι. Ἄγῳ οὖν ὡς ἐν τῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ
περιτμηθέντι τῷ παιδίῳ οἱ γονεῖς ἔθεντο ὄνομα τι·
ἐκαλεῖτο δὲ Ἰωακείμ. Ἔσχεν δὲ καὶ τρίτον ὄνομα ἐν
οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν (4), ὡς φασιν οἱ μύσται,

⌘ P. 415 ED. POTTER, 543-544 ED. PARIS.

ὄκει τὸ ἀποθησόμενον ... θυγάτηρ ἦν τῷ βασιλεῖ τῆς
χωρᾶς ἀγαπητῆ καὶ μόνη. Ταύτην φασὶ γημαμένην
ἐκ πολλοῦ χρόνου μὴ κυσκειν, τέκνον, ὡς εἰκός, ἐπι-
θυμοῦσαν — ἐκεῖνη τῆ ἡμέρα — ἐξορμηθεῖ μετὰ
θεραπεινίδων ἐπὶ τὸν ποταμόν, ἔνθα ὁ παῖς ἐξέκειτο·
ζήτησα λουτροῖς καὶ περιβρᾶντηριοῖς χρῆσθαι μέλ-
λουσαν ἐν τῷ δασυτέρῳ τῶν ἑλών, αὐτὸν θεάσασθαι,
καὶ κελύσαι προσφέρειν· εἶτα δεαχυμένον ὄρι-
σαν ἔλεειν ... καὶ βουλευέσθαι περὶ τῆς τροφῆς αὐτοῦ.
Interea puella, soror infantis expositi, affectu mota
domestico, paulum digressa, exspectabat exitum.
Erat regionis istius regni unica dilecta filia. Eam
ferunt dudum nuptam non potuisse matrem fieri,
quamvis, ut est verisimile, liberorum cupidam; illa
vero die proripuisse se cum puellis familiaribus ad
fluvium, ubi puer fuit expositus: deinde lavantem,
aspergentemque se inter opaca stagniorum, conspi-
ciantiam jussisse afferri puerum; tum ploranti condo-
luisse, et de eo alendo consilium cepisse.

(1) Ἐγκαῦθα προσδραμοῦσα. Philo non multo post
haec adjicit: Διαπορούσης δ' ἔτι, τὴν ἀδελφὴν τοῦ
παιδὸς, καθάπερ ἀπὸ σκοπῆς τὸν ἐνδοιασμένον στοχα-
σμένην, πυνθάνεσθαι προσδραμοῦσαν, εἰ βουλῆσται
γαλακτοτροφῆθαι τοῦτο παρὰ γυναικῶν Ἑβραϊκῶν
εἰ πρὸ πολλοῦ κυσασῶν· τῆς δὲ βούλεσθαι φαρμέ-
νης, τὴν αὐτῆς καὶ τοῦ βρέφους μητέρα παραγαγεῖν
ὡς ἄλλοτριαν· ἦν ἐτοιμότερον ἀσμένην ὑπισχεῖσθαι
προσάγει τοῦ ἐπὶ μισθῷ τροφεύσιν. « Sic hirsitanli
mitem infantis supervenisse, tanquam e specula
dubitationem intuitam, rogasse num juberet eum
matriri apud quamdam Hebraeam mulierem non
dudum partu levatam; annuente vero illa, infantem
ut alienum suæ matri commendasse, eamque liben-
ter pollicitam suam operam in nutricando, tan-
quam mercedis gratia. »

(2) Ὑδωρ, μωῦ. Philo: Εἶτα δίδωσιν ὄνομα,
θεμένη Μωϋσῆν ἐτύμως, διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος ἀνε-
λεσθαι· τὸ γὰρ ὕδωρ μωῦς ὀνομάζουσιν Αἰγύπτιοι.
« Post hæc nomen ei datur sumptum ex ipsa re,
quod esset ex aqua sublatus. Nam Ægyptiorum
lingua mos aqua dicitur. » Josephus, lib. 1. « Contra
Ariouem: Τὸ δὲ ἀληθὲς ὄνομα δηλοῖ τὸν ἐκ τοῦ
ὕδατος σωθέντα Μωϋσῆν· τὸ γὰρ ὕδωρ Αἰγύπτιοι
μωῦ καλοῦσιν. « Verum autem nomen denotat

A autem veriti, ne una cum puero perirent, cum ex
papyro, quæ in iis locis nascitur, vas construxis-
sent, ad palustris stagnantisque fluvii ripas pue-
rum impositum exponunt. Observabat autem pueri
soror, quid esset eventuram, procul stans. Hic
regis filia, quæ longo tempore non concipiebat,
filium autem desiderabat, illo die eo venit ad flu-
vium, ut se lavaret et aspergeret. Cum flentem aut-
tem puerum audiisset, jussit ad se adduci,
ejusque miserta, quærebat nutricem. Tunc accur-
rens soror pueri, dixit se habere Hebræam femi-
nam, quæ non multo ante peperisset, eamque
adducturam, si velit; quæ cum assensa esset, et
rogasset, adduxit ipsius pueri matrem, tanquam
aliquam aliam, mercede constituta nutricem ejus
B futuram. Deinde puero imponit nomen regina,
Moysen, apta etymologia, eo quod eum ex « aqua »
sustulisset. « Aquam » enim « moy » vocant Ægyptii,
in qua moriturus fuerat expositus. Moysen enim
vocat eum, qui « ex aqua emersus » respiraverit.
Clarum est ergo, quod prius circumciso puero,
parentes aliquod nomen imposuerunt; vocabatur
autem Joacim. Habuit autem tertium quoque no-
men in cælo postquam assumptus est, ut ⌘ dicunt

Moysen ex aqua servatum, nam aquam Ægyptii
moy vocant. Idem *Archæolog.*, lib. 11, cap. 5: Τὸ γὰρ
ὕδωρ μωῦ οἱ Αἰγύπτιοι καλοῦσιν· ὕσης δὲ τοὺς ἐξ ὕδατος
σωθέντας· συνθέντες οὖν ἐξ ἀμφοτέρων, τὴν προσθηγο-
ραν αὐτῷ ταύτην τίθενται. « Nam aquam Ægyptii
mo vocant; yses vero, ex aqua servatus: unde ex
utraque voce conjuncta Moysen appellarunt. »
Conf. Exod. 11, 10. Hæc addunt *Collectanea*: « Jos.
Scaliger in notis quibusdam ad Orpheum: Μοῖ
Syriace est aqua, sed manifeste Moyses ipse dicit
nomen impositum sibi quod *extractus sit ab aquis*,
ἠϋδ extractus, non a Syriaco ἠδ. Hoc enim ridi-
culum est; quare in eo errant, et Philo et Jose-
phus, et alii veteres, dum eum falso ὕδατογενῆ
interpretantur. »

(3) Ἐκτίθεται. Convenientius ἐκτίθετο, temp.
plusquamperfect. SYLBERG.

(4) Μετὰ τὴν ἀνάληψιν. Hæc non e Philonis
loco superius dicto, sed aliunde a Judæorum magi-
stris didicit Clemens. Nam licet Deuterom: cap.
xxxiv, 5, 6, Moyses mortuus et in quadam valle
sepultus fuisse dicatur; erat tamen inter Judæos
vetus et constans opinio, eum in cælos fuisse
assumptum. Hinc Maimonides præfat. sua in Tal-
mud: « Sic dixerunt magistri nostri: Moyses, ma-
gister noster, non est mortuus, sed ascendit, ac Deo
in cælo ministrat. » Quod sic accipiebant nonnulli,
ac si post mortem redditi fuisset ipsius corpori anima,
quia Judæorum magistri putabant vere mortuum
fuisse, ut patet ex longissima fabula in Rabbth in
ultimum Deuteronomii Parascba, ubi narrat Deum
ad Moysen in verticem montis descendisse, et eum
osculando animam e corpore eduxisse: verum Jo-
sephus eum ἀφανισθῆναι refert, quo modo de
Enoch et Elia loquitur, sed sese mortuum scri-
psisse, ne Judæi δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀρετῆς πρὸς τὸ
θεῖον αὐτὸν ἀναχωρῆσαι τολμήσωσιν εἰπεῖν· « pro-
pter virtutis præstantiam eum in divinum numen
recessisse affirmare auderent. » *Antiquit.* lib. 11,
cap. ult., pag. 152 edit. Genev. Porro ejus corpus
non inventum, angelico ministerio custoditum
nonnulli putabant, ne cederet in potestatem diaboli
τοῦ ἔχοντος τὸ κράτος τοῦ θανάτου, ut scriptor ad
Hebræos loquitur cap. 11, 14, quem « Samaelem, »

nystæ, nempe Melchi. Cum autem ætate esset grandior, arithmetica et geometriam, rhythmicam et harmonicam, et præterea medicinam simul et musicam doctus est ab iis, qui erant insignes inter Ægyptios; et præterea eam, quæ traditur per symbola, philosophiam, quam in litteris ostendunt hieroglyphicis. Reliquum autem doctrinæ orbem tanquam puerum regium, Græci eum docere in Ægypto, ut dicit Philo in *Vita Moysis*. Ad hæc litteras Ægyptiorum, et cælestium scientiam a Chaldæis, et ab Ægyptiis didicit. Unde in Actis dicitur, « edoctus fuisse in omni sapientia Ægyptiorum ». Eupolemus autem in opere *De Judææ regibus* dicit, « Moysen primum fuisse sapientem, et grammaticam primum tradidisse Judæis, et eam Phœnices a Judæis accepisse, Græcos autem a Phœnicibus. » Ad eorum autem naturam deductus, sapientiam suam auxit; verumtamen consanguineorum ac majorum suorum disciplinam et instituta adeo coluit, ut Ægyptium, qui Hebræam injuste esset adortus, percussus interficeret. Tradunt autem, qui arcanos sensus sequuntur, solo verbo occidisse Ægyptium: quemadmodum certe postea in Actis Petrus fertur eos, qui pretium agri sibi usurpaverant, et mentiti fuerant, **149** verbo interemisse. Porro Artapanus, in opere *De Judæis*, refert « Moysen in custodiam traditum a Nechepre

« Act. vii, 22.   b Act. v, 1.

et « angelum mortis » Hebræi vocant, et cujus imperio aiunt defunctorum corpora in pulverem dissolvi. Hanc Mosaici corporis custodiam indicari putabant in Epistola Judæ vers. 9. Clemens noster *Adumbrat. in Jud.* 9. « Quando Michael archangelus cum diabolo disputans, altercabatur de corpore Moysis. Hic confirmat assumptionem Moysis. » Quod in cœlum fuerit receptus, colligebant præterea ex Evangeliiis, ubi cum Elia apparuisse refertur. Matth. xvii, 3; Marc. ix; Luc. ix.

(5) *Ἐν δὲ ἡλιείᾳ*. Philo paulo post: Ἀριθμοὺς μὲν οὖν καὶ γεωμετρίαν, τὴν τε ρυθμικὴν καὶ ἀρμονικὴν καὶ μετρικὴν θεωρίαν, καὶ μουσικὴν τὴν σύμπασαν, διὰ τε χρήσεως ὀργάνων, καὶ λόγων τῶν ἐν ταῖς τέχναις καὶ διεξόδοις τοπικωτέρας, Αἰγυπτίων οἱ λόγοι παρέδοσαν· καὶ προσέτι τὴν διὰ συμβόλων φιλοσοφίαν, ἣν ἐν τοῖς λεγομένοις ἱεροῖς γράμμασιν ἐπιδείκνυνται, καὶ διὰ τῆς τῶν ζῶων ἀποδοχῆς, ἃ καὶ θεῶν τιμαῖς γεραίρουσιν. Τὴν δ' ἄλλην ἐγκύκλιον παιδείαν Ἕλληγες ἐδίδασκον· οἱ δ' ἐκ τῶν πλησιοχώρων, τὰ τε Ἀσσύρια γράμματα, καὶ τὴν τῶν οὐρανίων Χαλδαϊκὴν ἐπιστήμην· ταύτην καὶ παρ' Αἰγυπτίων ἐλάμβανε, μαθηματικὴν ἐν τοῖς μάλιστα ἐπιτηδεύοντων. « Itaque numeros, et geometriam, universamque musicam, rhythmicam, harmonicam et metricam contemplationem, per instrumenta vesoque se variis modis prominentem, accepit ab Ægyptiis doctoribus; et insuper occultam philosophiam descriptam litteris, ut vocant, hieroglyphicis, hoc est, notis animalium, quæ ipsi venerantur etiam pro numinibus. Reliquas liberales artes Græci docebant: ex propinquis autem regionibus evocati Assyrii suas litteras, Chaldæi sideralem scientiam; hanc et ab Ægyptiis didicit, mathematicæ cum primis deditis. »

(6) *Ῥυθμικτὴν*. Malim ρυθμικὴν, quod habet Philo.

(7) *Γραμματικὴν*. Legendum γράμματα. Nam Phœnices Græcis non grammaticam, sed litteras

A Melchi. Ἐν δὲ ἡλιείᾳ (5) γενόμενος, ἀριθμητικὴν τε καὶ γεωμετρίαν, ρυθμικτὴν (6) τε καὶ ἀρμονικὴν, ἔτι τε ἱατρικὴν ἅμα καὶ μουσικὴν παρὰ τοῖς διαπρῆπουσιν Αἰγυπτίων ἐδίδασκετο· καὶ προσέτι τὴν διὰ συμβόλων φιλοσοφίαν, ἣν ἐν τοῖς ἱερογλυφικοῖς γράμμασιν ἐπιδείκνυνται. Τὴν δὲ ἄλλην ἐγκύκλιον παιδείαν Ἕλληγες ἐδίδασκον ἐν Αἰγύπτῳ, ὡς ἂν βασιλικὴν παιδίον, ἣ φησι Φίλων ἐν τῷ *Μωυσέως Βίῳ*. Προσεμάνθανε δὲ τὰ Αἰγυπτίων γράμματα, καὶ τὴν τῶν οὐρανίων ἐπιστήμην παρὰ τε Χαλδαίων παρὰ τε Αἰγυπτίων· ὅθεν ἐν ταῖς Πράξεσι « πᾶσαν σοφίαν Αἰγυπτίων πεπαιδευθῆαι » φέρεται. Εὐπόλεμος δὲ ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ βασιλείων, « τὸν Μωυσῆ, φησὶ, πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γραμματικὴν (7) πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι· καὶ παρὰ Ἰουδαίων Φοινίκας παραλαβεῖν, Ἕλληγας δὲ παρὰ Φοινίκων. » Εἰς δὲ τὴν αὐτῶν φύσιν ἄξας (8), ἐπέτειε τὴν φρόνησιν, τὴν συγγενικὴν (9) καὶ προγονικὴν ζηλώσας παιδεῖαν, ἄχρι καὶ τὸν Αἰγύπτιον τὸν τῷ Ἐθραῖῳ ἀδικῶς ἐπιθήμενον πατάξας, ἀποκτεῖναι. Φασὶ δὲ οἱ μύσται λόγῳ μόνῳ ἀνελεῖν τὸν Αἰγύπτιον, ὡς περ ἀμέλει ὕστερον Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσι φέρεται τοὺς νοσησασμένους (10) τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου, καὶ ψευσαμένους, λόγῳ ἀποκτείνας. Ἀρτάπανος (11) γοῦν ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων συγγραμμάτων ἱστορεῖ* « κατακλεισθέντα εἰς φυλακὴν Μωυσῆ ὑπὸ Νεχεφρέους (12) τοῦ Αἰγυπτίων βασιλέως, ἐπὶ

C tradiderunt. Hanc autem lectionem comprobat Eusebius, qui eadem hæc ex Eupolemo recitavit, *Præpar. evang.*, lib. ix, cap. 26, pag. 431: Εὐπόλεμος δὲ φησὶ τὸν Μωυσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γράμματα παραδοῦναι τοῖς Ἰουδαίοις πρῶτον παρὰ δὲ Ἰουδαίων Φοινίκας παραλαβεῖν, Ἕλληγας δὲ παρὰ Φοινίκων· « Narrat autem Eupolemus Moysen primum sapientem fuisse, Judæisque primum litteras tradidisse, a quibus eas Phœnices, ut a Phœnicibus Græci acceperint. »

(8) *Εἰς δὲ τὴν αὐτῶν φύσιν ἄξας*. Hæc verba sensum vel plane nullum, vel ineptum et absurdum præbent. Scribi igitur velim: εἰς δὲ τὴν αὐτῶν φιλοσοφίαν ἄξας· nam φιλοσοφίαν abbreviatum in φύσιν ab imperito exscriptiore facile mutari potuit. Cæterum ἐπὶ φιλοσοφίαν ἄξας a Diogene Laertio, alisque passim dicitur, qui « ad philosophiæ studia se contulit. » Atque hinc oritur sensus, quem sermonis contextus exigere videtur: scilicet, « Moysen, data Ægyptiorum disciplinæ opera, inde adeo doctrinam, qua fuerat ab Hebræis magistris imbutus, plurimum auxisse. » Louthius ait: « Corruptus locus; forte legendum: εἰς δὲ τὴν τῶν ὄντων φύσιν ἄξας. »

(9) *Τὴν συγγεν.* A Philone Judæo hæc verba, pro more suo, sumpsit Clemens. Etenim ille de Moysæ dixit, lib. i *De vita ejus*, pag. 607: Τὴν συγγενικὴν καὶ προγονικὴν ἐξήλωσε παιδεῖαν· « consanguineorum et majorum suorum disciplinam secutus est. »

(10) *Τοὺς νοσησι*. Scilicet Ananiam et Sapphiram: de quibus agit Lucas in Act. apost. v, 4.

(11) *Ἀρτάπανος*. Hæc Judæorum fabulis plena, una cum aliis non paucis, ex Artapano, seu, ut alii vocant, Artabano, recitat Eusebius *Præpar. evang.*, lib. ix, cap. 27.

(12) *Νεχεφρέους*. Scribendum potius, litteris paulum transpositis, Χενεφρέους, « Chenephre. » Quo nomine Eusebius Ægyptium hunc regem aliquoties appellavit. *Chronicon Alexandrinum* ex Ar-

ἢ παραιτεῖσθαι τὸν λαὸν ἐξ Αἰγύπτου ἀπολυθῆναι, ἢ ἄλλω ἀνοιχθέντος τοῦ δεσποτηρίου κατὰ βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ἐξελεθόντα, καὶ εἰς τὰ βασίλεια παρελθόντα, ἐπιστῆναι κοιμωμένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ἐξεγείραι αὐτόν. Τὴν δὲ, καταπλαγέντα τῷ γεγονότι, κελεύσαι τὸν Μωϋσῆϊ τὸ τοῦ πέμψαντος εἰπεῖν ὄνομα Θεοῦ· καὶ τὴν μὲν προσκύψαντα τὰ οὖς εἰπεῖν· ἀκούσαντα δὲ τὸν βασιλέα, ἀφῶνον πεσεῖν· διακρατηθέντα δὲ ὑπὸ τοῦ Μωϋσῆως, πάλιν ἀναβιῶναι.) Περὶ δὲ τῆς ἀντροφῆς τοῦ Μωϋσῆως συνάσσεται ἡμῖν καὶ ὁ Ἐζεκιήλος, ὁ τῶν Ἰουδαϊκῶν τραγωδιῶν ποιητής, ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ δράματι «Ἐξαγωγῆ,» γράφων ὡς ἐκ προσώπου Μωϋσῆως·

Ἰδὼν (12) γὰρ ἡμῶν γένναν ἄλις ἠδὲ ἡμέτην,
 ἄλλω καθ' ἡμῶν πολὺν ἐμηχανήσατο
 Βασιλεὺς Φαραώ· τὸν μὲν ἐν πλινθεύμασιν
 Οἰκοδομίας (13) τε βάρεσιν αἰκίζων βροτούς,
 Πόλει (14) τε πύργους σφῶν ἐκῆτι δυσμῶρων.
 Ἐπειτα κηρύσσει μὲν Ἑβραίων γένει
 Τάρσεικά φιλῆταιρ ποταμῶν ἐς θαυδύροον.
 Ἐταῦθα μήτηρ ἢ τεκοῦσ' Ἐκρυπτε με
 Τρεῖς μῆνας, ὡς ἔφασκεν· οὐ λαθούσα δέ,
 Ὑπεβήθη, κόσμον ἀμυθιστά μοι,
 Παρ' ἄκρα (15) ποταμοῦ, λάσιον (16) εἰς ἔλος βαθύ·
 Μαρίμ δ' ἀδελφῆ μου (17) κατώπτευεν πέλας.
 Κάπειτα θυγάτηρ (18) βασιλέως ἄβραις ὄμοῦ
 Κατῆλθε (19) λουτροῖς χροῖτα φαιδρῦναι νέον.
 Ἰδούσα μ' εὐθύς, καὶ λαβοῦσ', ἀνελίετο.
 Ἐγὼ δ' Ἑβραῖον ἔντα· καὶ λέγει τάδε·
 Μαρίμ δ' (20) ἀδελφῆ, προσδραμούσα βασιλίδι,
 Θέλεις τροφὸν σοὶ παιδί τῷδ' (21) εὖρω ταχὺ
 Ἐκ τῶν Ἑβραίων; Ἡ δὲ ἐπένευσε κέρη (22).
 Μολούσα δ' εἶπε μητρὶ· καὶ παρῆν ταχὺ
 Αὐτῆ τε (23) μήτηρ, καὶ ἑλαβὲν μ' ἐς ἀγκάλας.
 Ἐπειτα δὲ θυγάτηρ βασιλέως· τοῦτον, γύναι,
 Τρόφευ· κἀγὼ μισθὸν ἀποδοῦσα σθέην.
 ὄνομα δὲ Μωσῆν ὠνόμαζε, τῷ χάρην
 Ὑπᾶς ἀνέλε ποταμίας ἀπ' ἠέρος.
 Ἐπεὶ (24) δὲ καιρὸς ἠηλιῶν παρῆλθε μοι (25),

A *Ægyptiorum rege, quod peteret ut populus ex Ægypto dimitteretur, noctu Dei voluntate aperto carcere egressum fuisse, et ad regiam profectum, dormienti regi astitisse, eumque excitasse. Tum illum eo, quod factum fuerat, percultum, jussisse, ut Moyses Dei, a quo erat missus, nomen diceret, et hunc quidem inclinatum dixisse ei in aurem: quo audito, regem statim quidem exanimem cecidisse; verum a Moysæ erectum, ad vitam rediisse.)* Quinetiam de Moysis educatione Ezechielus nobiscum consentiet, Judaicarum tragœdiarum scriptor, qui in fabula, quæ *Eductio* dicitur, ex persona Moysis sic scribit :

*Nostrum videret cum genus crescere,
 Est machinatus in nos plus satis doli
 Rex Pharao, laterum acribus laboribus,
 Edificiorumque opprimes nos molibus,
 Et exstruendo turrim munimine.
 Edicit inde totum ut Hebræum genus,
 Quos procrearat, flumini immergat mares.
 Ibi miserta, casta me abscondit parens,
 Quæ tertio post mense prodita, arripuit
 Me rursus, atque involvit ornatu novo,
 Juxtaque ripam ponit in paludibus
 Quod Maria, nostra vidit eminus soror.
 Dein nata regis, quæ carebat liberis,
 Stipata famularum agmine, ad flumen venit
 Lotura corpus, protinusque sustulit.
 Uique esse Hebræum me vidit, sic incipit
 Maria soror, celerem ad eam movens pedem,
 Tibi ex Hebræis visne nutricem parem
 Puero? puellæ nata regis annuit.
 Profecta matri dixit, ipsaque advenit
 Mox mater, et me suavit comp'etititur.
 Tum nata regis dixit: Hunc, o femina,
 Tibi educandum est: posse mercedem, ferens.
 Nomenque Moyses invidit, quod scilicet
 Ripa repertum sustulit me fluminis.
 Infantiaæ ut cum tempus elapsum mihi est,*

et in *Sicyonia* : quod ideo moneo a manuscripti interpunctione monitus, quod vir doctus existimasse videatur, nomen patriæ Sicyonia fuisse. Citatur poema illud a Stobæo, lib. LI. Usi sunt ipsi LXX Exodi cap. II : Κατέβη ἡ θυγάτηρ Φαραώ λούσασθαι ἐπὶ τὸν ποταμὸν, καὶ αἱ ἄβραι αὐτῆς παρὰ τὸν ποταμὸν βαρεπορευόντο. Absque hoc loco esset, probari poterat emendatio interpretis, cui occasionem dedit fortæan locus ille Eusebii, lib. IX *Præpar.*, cap. 4, qui ex Artabano tradit, Merrhin filiam hanc fuisse Palmanothis, uxorem Chenephris, regis terræ Memphisicæ, quæ cum sterilis esset, subjecit sibi quemdam Judæorum infantem. COLLECT.
 (19) Κατῆλθε. Hos versus sic scribit Eusebius, ex Clemente, ut videtur, corrigendus :
 Κατῆλθε λουτροῖς φαιδρῦναι τὸ ἐν δέμας.
 Νέον δ' ἰδούσά μ' εὐθύς.....
 (20) Δ'. Abest ab Euseb.
 (21) Σοὶ παιδί τῷδ'. Σοὶ τῷ παιδίῳ, Euseb., ex Clemente rursum corrigendus. Hunc versum sic exhibet Joan. :
 Θέλεις τροφὸν σοὶ τῷ παιδί εὖρω ταχὺ.
 (22) Ἐπένευσε κέρη. Ἐπέπευσε κέρην, Joan. non male.
 (23) Αὐτῆ τε. Αὐτῆ γε, Euseb.
 (24) Ἐπεὶ. Hæc, aliquot versibus interjectis, apud Ezechielum sequebantur. Eusebius, τοῦτοις μεθ' ἑτερα ἐπιλέγει καὶ περὶ τούτων ὁ Ἐζεκιήλος ἐν τραγωδίῃ, τὸν Μωϋσῆν παρεϊσάγων λέγοντα· Ἐπεὶ...
 (25) Παρῆλθε μοι. Flor. edit. Παρῆλθέ με nos Eusebium secuti sumus.

B

C

D

tabano eundem vocat Χενεβρών, « Chenephren. » (12) Ἰδὼν. Hæc etiam, cum aliis pluribus, habemus apud Eusebium, libri memorati cap. 28, pag. 456.
 (13) Οἰκοδομίας. Οἰκοδομαῖς βαρελας αἰκίζων, Euseb. At Vigerus, Eusebii interpres, repositum voluit : Βαρελας τ' οἰκοδομαῖς.
 (14) Πόλει. Πόλεις τε πύργους τε, σφῶν ἐκῆτι, Euseb. Ego, si nihil deest, hunc versum sic lego :
 Πόλεις τ' ἐπύργου, σφῶν ἐκῆτι δυσμῶρων,
 Urbesque turribus instruebat, ipsorum opera infelicium.
 Στρωθας. — Lowthio pro ἐκῆτι scribendum videtur ἀκῆτι : ipsorum opera « ingratiis » utentes.
 (15) Παρ' ἄκρα. Παρ' ἔθλην, Euseb.; sed ms. Eusebii codex, quo usus est Vigerus, Clementis lectionem comprobat, ut etiam codex Joan.
 (16) Λάσιον. Λάσια, ms. Vigeri codex. Max, ἔλος ζασι, Euseb.
 (17) Ἀδελφῆ μου. Ἀδελφ' ὄμων, codex Joan.
 (18) Κάπειτα θυγ. Exstant hæc carmina Ezechielii apud Eusebium *Præpar.*, lib. IX, cap. 4, multaque alia ex eodem, cum quibus hæc collata si fuerint, multa corrigi in Græca editione poterunt. Ea ita Græcæ habet liber Clement. Κάπειτα θυγάτηρ βασιλέως ἄβραις ὄμοῦ· quod correxit Hervetus ἀπαις ὄμοῦ. Apud Eusebium legitur illud rectius. Itaque, relicta vera lectione, verte : « Dein nata regis cum suis pedessequis. » Abras vocabant ancillas Attici. Suidas, Ἄβρα, οἰκότερη γυναικός, κέρη ἐντιμος. Deinde affert exempla ex Menandro in *Pseudheracle*

*Ad regiam me mater adduxit domum,
Cum cuncta nobis retulisset ordine,
Genusque patrium, donaque auctoris Dei.
Dum prima puero fluxit ergo aetas mihi,
Tum vicis amplius, disciplina regia
Æque dabantur, atque si natus forem:
Plenus dierum verum ubi affuit sinus,
Egressus aedes regias sum. ....*

Deinde cum narrasset pugnam Hebræi et Ægyptii, et sepultam in arena Ægyptium, de alia pugna sic dicit:

.... *Cur imparem tibi feris?
At ille: Nobis te dedit quis iudicem,
Summum aut magistrum? num manum nobis pa-*
*Inferre, ut illum nempe mactabas heri?
Hic trepidus: Ecquis fecit hoc, dixi, palam?*

Deinde autem ex Ægypto fugit, et oves pascit, ad principatum prius hoc modo eruditus. Ei enim, qui mansuetissimo hominum gregi est præfuturus, præ-exercitatio quædam est ars pastoralis, sicut iis, qui sunt natura bellicosos, venandi ars. Hinc autem eum ducit Deus, ut esset dux Hebræorum exercitus. Deinde sæpe quidem admonentur Ægyptii, qui sæpe fuere insipientes. Fuerunt autem Hebræi spectatores malorum quæ patiebantur alii, Dei potentiam citra ullum discentes periculum. Quoniam vero Ægyptii divinæ potentiae effectis per suam insipientiam stulti fidem derogabant, ideo « stulti » ut in proverbio est, experiundo « cognoverunt; » et postea exeuntes Hebræi, magna Ægyptiorum præda exportata, recesserunt: non propter avaritiam, ut dicunt accusatores (neque enim Deus eis aliena persuasit concupiscere); sed primum quidem, earum, quas toto tempore Ægyptiis præbuerunt, operarum ac servitiorum necessariam mercedem refe-

✕ P. 415 ED. POTTER, 345 ED. PARIS.

« Quibus idem Ezechielus Moysis ipsius de eis rebus, quæ sequitur, orationem post alia quædam subjungit: Infantiaæ at cum, » etc.

(26) *Ἠγέρ με.* Ἠγάγε Joan.

(27) *Ὅδτος.* Si quis malit adverb. οὕτως, vel οὕτωςι, non repugnabo. SYLBERG.

(28) *Κτείνεις δέ.* Legi potest etiam fut. temp. κτενεῖς, « occides. » SYLBERG. — Κτείνεις σύ, Euseb., κτενεῖς σύ, cod. Joan.

(29) *Προδιδασκόμενος εἰς ἡγεμονίαν ποιμενικήν.* Absurdum est προδιδασκῆσθαι εἰς ἡγ. ποιμενικήν: siquidem vult Auctor, ποιμενικήν, « artem pastorem, » esse προδιδάγμα quoddam, seu « præviam institutionem, » ad artem imperandi. Vel igitur delenda est vox ποιμενικήν, vel scribendum προδιδασκόμενος εἰς ἡγεμονίαν ποιμενικήν γὰρ προγυμνασία βασιλείας, et delendum ἡ ποιμενική, quod mox sequitur. Quod Latine expressimus. Hanc emendationem firmant Philonis verba, quæ Clemens præ oculis habuit, hæc scribens: Μετὰ δὲ τὸν γάμον παραλαβὴν τὰς ἀγέλας ἐποίμαινε, προδιδασκόμενος εἰς τὴν ἡγεμονίαν. Ποιμενική γὰρ μελέτη καὶ προγυμνασία βασιλείας μέλλοντι τῆς ἡμερωτάτης τῶν ἀνθρώπων ἐπιστατεῖν ἀγέλης, καθάπερ καὶ τοῖς πολεμικοῖς τὰς φύσεις τὰ κυνηγῆσια. « Post eas nuptias præfuit gregibus, ad principatum se præparans. Nam pastoralis ars ad regnum est præexercitatio, hoc est ad hominum, mansuetissimi gregis, præfe-

A *Ἠγέρ με (26) μήτηρ βασιλίδος πρὸς δάματα,
Ἄπαντα μυθεύσασα καὶ λέξασά μοι,
Γένος πατῶν καὶ θεοῦ δωρήματα.
Ἔως μὲν οὖν τὸν παιδὸς εἰχομεν χρόνον,
Τροφίωσι βασιλικαῖσι καὶ παιδεύμασιν
Ἄπανθ' ὑπισχεθῆ', ὡς ἀπὸ σπλάγγων ἐὼν
Ἐπεὶ δὲ κλήρης κόλπος ἡμερῶν παρή,
Ἐξῆλθον οἰκῶν βασιλικῶν.....*

Ἐπειτα τὴν διαμάχην τοῦ τε Ἑβραίου καὶ τοῦ Αἰγυπτίου διηγησάμενος, καὶ τὴν ταφὴν τὴν ἐν τῇ ψάμμῳ τοῦ Αἰγυπτίου, ἐπὶ τῆς ἐτέρας μάχης φησὶν οὕτως (27).

.... *τί τύπτεις ἀσθενέστερον σέθεν;
Ὁ δ' εἶπε· Ἡμῖν τίς ὁ ἀπέστειλε κριτῆρ,
Ἡ πιστάτην ἐνταῦθα; μὴ κτείνεις δέ (28) με,
Ὅσπερ τὸν ἐχθρὸς ἄνδρα; Καὶ δαίσεις ἐγὼ
Ἐλεξά'. Πῶς ἐγένετο συμφορὰς τόδεις;*

B Φεύγει δὲ ἐνταῦθεν, καὶ ποιμαίνει πρόβατα, προδιδασκόμενος εἰς ἡγεμονίαν ποιμενικήν (29). προγυμνασία γὰρ βασιλείας, τῷ μέλλοντι τῆς ἡμερωτάτης τῶν ἀνθρώπων ἐπιστατεῖν ἀγέλης ἡ ποιμενική, καθάπερ καὶ τοῖς πολεμικοῖς τῇ φύσει ἡ θηρευτική. Ἄγει δὲ αὐτὸν ἐνταῦθεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν τῶν Ἑβραίων στρατηγίαν. Ἐπειτα νοθετοῦνται μὲν Αἰγύπτιοι πολλὰκις ἀσύνετοι· θεαταὶ δὲ Ἑβραῖοι ἐγίνοντο ὧν ἕτεροι κακῶν ὑπέμενον, ἀκινδύνως ἐκμανθάνοντες τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ Αἰγύπτιοι ἀκοῆ μὴ παραδεχόμενοι τὰ τῆς δυνάμεως ἀποτελέσματα, δι' ἀφροσύνην οἱ νῆπιοι ἀπιστοῦντες (30). τότε, ὡς εἴρηται, βραχὲν δέ τε ἡ νῆπιοι (31) ἔγνωσαν: ὕστερόν τε ἐξιόντες (32) οἱ Ἑβραῖοι, πολλὴν λείαν τῶν Αἰγυπτίων ἐκφορήσαντες, ἀπέησαν, οὐ διὰ φιλοχρηματίαν, ὡς οἱ κατηγοροῦσιν· οὐδὲ γὰρ ἀλλοτρίων ἀτότους ἀνέπειθεν ἐπιθυμεῖν ὁ Θεός. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν, ὧν παρὰ πάντα τὸν χρόνον ὑπῆρέτησαν τοῖς Αἰγυπτίοις, μισθὸν ἀνα-

(30) *Ἀπιστοῦντες.* Sensus postulat διεπίστου, vel ἀπιστοῦντες διετέλου, aut simile quid. SYLBERG.

(31) *Ὁ νῆπιοι.* Respicit proverbiale illud Hesiodi *οἰσταν*, *Ἐργ. A. 216:*

.... *Παθῶν δέ τε νῆπιος ἔργα.*

.... *Passus vero stultus etiam novit.*

Philo: Καὶ πληγῶν ἐσώψοι ἄφρονες νοθετοῦνται, οὗς λόγος οὐκ ἐπαίδευσε. « Afflictionibus agminatim irruentibus castigantur stolidi, quos ratio non erudit. » Paulo post: Παθόντες δ' ἀνεδιδάσκοντο νῆπιων παίδων τρόπον. « More autem puerorum per ætatem nondum sapientium, suo malo edocti sunt. »

(32) *Ὑστερόν τε ἐξιόντες.* Philo: Πολλὴν γὰρ λείαν ἐκφορήσαντες, τὴν μὲν αὐτοὶ διεκόμενον ἐπιχθισμένοι, τὴν δὲ τοῖς ὑποζυγίοις ὑπέθεσαν, οὐ διὰ φιλοχρηματίαν, ἢ, ὡς ἂν τις κατηγορῶν εἴποι, τὴν τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμίαν (πῶθεν;) ἀλλὰ πρῶτον μὲν, ὧν παρὰ πάντα τὸν χρόνον ὑπῆρέτησαν, ἀναγκαῖον μισθὸν κομιζόμενοι· εἶτα δὲ, ὑπὲρ ὧν κατεβούλευσαν, ἐν ἐλάττωσι καὶ οὐχὶ τοῖς ἴσοις ἀντιλοποῦντες: « Multum enim prædæ nacti, sarcinas partim suis humeris, partim jumentis imposuerunt: non præ avaritia, ut obtretractatores dicerent, aut alienarum fortunarum concupiscentia: quæ enim esse poterat? sed primum, ut diuturni laboris necessariam mercedem reciperent; deinde, ut pro acceptis tempore, quo servierant, injuriis, si non pro merito, aliquid tamen damni reponerent. »

καίων κομιζόμενοι· ἔπειτα δὲ καὶ τρόπον τινὰ ἡμύ-
ναντο, ἀντιλυποῦντες ὡς φιλαργύρους, Αἴγυπτιους,
εἴ τῆς λείας ἐκφορῆσει, καθάπερ ἔκεινοι τοὺς
Ἑβραίους τῇ καταδουλώσει· εἶτ' οὖν (35), ὡς ἐν πο-
λέμῳ φαίη τις τοῦτο γεγονέναι, τὰ τῶν ἐχθρῶν φέ-
ρειν ἤξιον νόμῳ τῶν κεκρατηκότων, ὡς κρείττονες
ἡττόνων (καὶ τοῦ πολέμου ἡ αἰτία δίκαια. Ἰκέται
διὰ λιμὸν Ἑβραῖοι ἦχον πρὸς Αἴγυπτιους· οἱ δὲ, τοὺς
ξένους καταδουλωσάμενοι, τρόπον αἰχμαλώτων ὑπὲρ-
ρεῖν ἠνάγκασαν σφίσι, μηδὲ τὸν μισθὸν ἀποδιδόν-
τες)· εἶτε, ὡς ἐν εἰρήνῃ, μισθὸν ἔλαβον τὴν λείαν
παρὰ ἀκόντων τῶν παλῶν χρόνον οὐκ ἀποδιδόντων,
ἀλλὰ ἀποστερούντων.

CAPUT XXIV.

Quomodo Moyses ducis partes absolverit aliisque ad id munus exsequendum exemplo suo praxerit.

Ἔστιν οὖν ὁ Μωϋσῆς (34) ἡμῖν προφητικὸς, νομο-
θετικὸς, τακτικὸς, στρατηγικὸς, πολιτικὸς, φιλοσο-
φός. Ὅπως μὲν οὖν ἦν προφητικὸς, μετὰ ταῦτα
κεχθῆσεται, ὅπνῃκα ἀν περὶ προφητείας διαλαμβά-
σωμεν τὸ τακτικὸν δὲ μέρος, ἀν εἴη τοῦ στρατηγι-
κοῦ τὸ στρατηγικὸν δὲ, τοῦ βασιλικοῦ. Πάλιν τε αὖ
τὸ νομοθετικὸν μέρος, ἀν εἴη τοῦ βασιλικοῦ, καθάπερ
καὶ τὸ δικαστικόν. Τοῦ δὲ βασιλικοῦ τὸ μὲν θεῖον μέρος
ἴσθιν, οἷον τὸ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἅγιον Ἰῶδν αὐ-
τοῦ, παρ' ὧν τὰ τε ἀπὸ γῆς ἀγαθὰ καὶ τὰ ἐκτὸς, καὶ
ἡ τελεία εὐδαιμονία χορηγεῖται· « Αἰτεῖσθε (35) »
γάρ, φησὶ, τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστε-
θήσεται. » Δεύτερον δὲ ἔστιν εἶδος βασιλείας, μετὰ
τὴν ἀραιφινῶς λογικὴν καὶ θεῖαν διοίκησιν, τὸ μόνον
τῷ θυμοειδῆ τῆς ψυχῆς εἰς βασιλείαν συγχρώμενον·
καθ' ὃ εἶδος Ἡρακλῆς μὲν Ἄργους, Ἀλέξανδρος δὲ
Μακεδόνων, ἐδασίλευσε. Τρίτον δὲ, τὸ ἐνὸς ἐφιέμε-
νον, τοῦ νικῆσαι μόνον καὶ καταστρέφασθαι· τὸ δὲ
πρὸς κακὸν ἢ ἀγαθὸν τὴν νίκην ποιῆσαι, τῷ τοιοῦ-

✱ P. 416 ED. POTTER, 546 ED. PARIS.

(35) *Εἶτ' οὖν.* Philo paulo post : Ἐν ἑκατέρῳ δὲ
κατάρθουν, εἶθ' ὡς ἐν εἰρήνῃ μισθὸν λαμβάνοντες,
ἀν παρ' ἀκόντων παλῶν χρόνον οὐκ ἀποδιδόντων ἀπε-
στέρουντο· εἶθ' ὡς ἐν πολέμῳ τὰ τῶν ἐχθρῶν φέρειν
ἔξουντες νόμῳ τῶν κεκρατηκότων· οἱ μὲν γὰρ χει-
ρῶν ἤρξαν ἀδίκων, ξένους καὶ ἰκέτας, ὡς ἔφην, πρῶ-
τερον καταδουλωσάμενοι τρόπον αἰχμαλώτων· οἱ δὲ,
χειρὸς παραπεσόντος, ἡμύναντο δίχα τῆς ἐν ὄπλοις
παρασκευῆς· « *Haec utrumque factum jure tueri
possunt, sive ut in pace mercedem receperunt, qua
tamen diu fraudati fuerant : sive ut bello victos bo-
nis spoliaverunt : ab illis enim orta fuerat injuria,
qui hospites supplicesque suos, ut antea dixi, quasi
carpivos in servitutum redegerant. Tandem, ubi se
obtulit meliorum temporum opportunitas, populus
inermis illatam sibi vim ultus est.* »

(34) *Ἔστιν οὖν ὁ Μ. Philo lib. II De vita
Moysis, pag. 654 : Ὑπέλαβον γὰρ τῷ αὐτῷ πάντ'
ἱεραμότειν, εἰ ἐγένετο προνοία Θεοῦ βασιλεὺς τε
καὶ νομοθέτης, καὶ ἀρχιερεὺς, καὶ προφήτης, καὶ
ἐν ἑκάστῳ τὰ πρωτεία ἠνέγκατο· « *Comperit enim
habeo, haec omnia in unum hominem competere :
siquidem hic factus divina providentia rex, et le-
gislator, et pontifex, et propheta : et in his func-
tionibus ita se gessit, ut omnes alios a tergo relinque-
ret.* »*

(35) *Αἰτεῖσθε.* Allusio est ad dictum Christi
Matth. VI. SYLBAURAC. — Hoc dictum Christi nullibi
memorant evangelistæ. Id vero cum additamento

rentes; deinde etiam quodammodo ulți sunt Ægy-
ptios, ut avaris par pari referentes prædæ exporta-
tione, sicut illi Hebræis prius molestiam attulerant,
redigendo eos in servitute. Sive ἔ ergo ut in
bello quis hoc factum esse dixerit, res hostium
victoriæ jure auferre volebant, ut potentiores infe-
riorum (belli autem justa erat causa : supplices
enim propter famem Hebræi venerunt ad Ægyptios;
illi autem hospites redactos in servitute, instar mancipiorum
servire coegerunt, ne mercedem quidem eis solventes) : sive ut in pace, mercede
prædam ab invitis acceperunt, qui longo tem-
pore non solvissent, sed ipsos ea privassent.

Est itaque noster Moyses propheticus, legum fe-
rendarum peritus, ordinandæ et instruendæ aciei
gnarus, exercitus ducendi artem tenens, politicus,
et philosophus. Ac quomodo quidem fuerit propheticus,
post hæc dicitur, quando de prophetia tra-
ctabimus. Ordinandæ autem aciei peritia fuerit pars
artis imperatoriæ, seu ducendi exercitus. Ars au-
tem ducendi exercitus est pars regnandi scientiæ.
Et rursus legum ferendarum peritia regnandi
scientiæ pars fuerit, sicut etiam judicandi facultas.
Regii autem officii una quidem species est divina,
ut quæ sit secundum Deum et sanctum ejus Fi-
lium, a quibus cum quæ ex terra bona sunt, et quæ
externa, tum etiam perfecta **150** felicitas suppe-
ditatur. « *Petite* » enim, inquit, « *magna, et parva
vobis adjicientur.* » Secunda est autem regni spe-
cies, post eam administrationem, quæ rationalis
pure est ac divina, ea, quæ irascibili animæ parte
solum in regnando utitur : qua Hercules quidem

recitat Origenes, lib. *De oratione*, sect. 2 : Αἰτεῖτε
τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται· καὶ
αἰτεῖτε τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰ ἐπίγεια ὑμῖν προστεθή-
σεται· « *Petite magna, et parva vobis adjicientur.
Petite caelestia, et terrestria vobis adjicientur.* »
Eodem allusit Origenes *Contra Celsum* lib. VII,
p. 362 edit. Cantabrig., ubi de homine Christiano
hæc dicit : Ἀναπέμπει οὐ περὶ τῶν τυχόντων τὴν
εὐχὴν τῷ Θεῷ· ἔμαθε γὰρ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ μηδὲν μι-
κρόν, τουτέστιν αἰσθητῶν, ζητεῖν, ἀλλὰ μόνα τὰ με-
γάλα καὶ ἀληθῶς θεῖα, ὅσα συμβάλλεται διδόμενα
ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ ὀδῶσαι ἐπὶ τὴν παρ' αὐτῷ διὰ
τοῦ Ἰησοῦ αὐτοῦ Λόγου ὄντος Θεοῦ, μακαριότητα· « *Non
offert Deo preces de rebus vulgaribus : didicit enim
a Jesu nihil parvum, hoc est sensibile, petere, sed
sola magna et revera divina, quæcumque a Deo
concessa, perducunt ad eam, quæ apud ipsum est,
per Logon Deum, ejus Filium, beatitudinem.* »
Quibus par est, quod profert Christus Matth. VI,
35, cum quo conjuncte, et perinde ac si alterius
interpretamentum esset, Clemens hoc Christi effa-
tum infra etiam retulit, *Strom.* IV, p. 488 : Ζητεῖτε
δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν δικαιο-
σύνην· ταῦτα γὰρ τὰ μεγάλα· τὰ δὲ μικρὰ καὶ περὶ
τὸν βίον, ταῦτα προστεθήσεται ὑμῖν. » *Querite au-
tem primum regnum cælorum, et justitiam : ea enim
magna sunt. Parva autem, et quæ ad vitam perti-
nent, ea adjicientur vobis.* »

Argivorum, Alexander vero rex fuit Macedonum. Tertia est, quæ unum solum concupiscit, nempe ut vincat et evertat; in malum autem vel bonum finem victoria uti, ei minime inest: qua quidem usi sunt Persæ, cum bellum gererent adversus Græciam. Nam irascibilis appetitus alias quidem prorsus est contentiosus, qui imperium quærit solius dominationis gratia, alias vero boni studiosus, quo anima ad id, quod bonum est et honestum, utitur. Quarta autem regnandi species est omnium pessima, quæ prout fert libido ordinatur: quale fuit regnum Sardanapali et eorum, qui hunc finem sibi proponunt, ut quamplurimum indulgeant suis cupiditatibus. Regnandi autem scientiæ, tam quæ virtute vincit, quam quæ vi, instrumentum est ordinandi scientia. Ea vero pro objecti sui diversitate varia est. Nam arma quidem et pugnacia animalia, ope cum animatorum, tum etiam inanimatorum, anima et mens ordinat; animæ autem affectus, in quos ope virtutis imperium obtinens, ordinat ratio, ut quæ continentiam et temperantiam cum sanctitate, et bonam cognitionem cum veritate obsignet, omnia demum ad pietatem Dei que cultum referens: sic enim virtute utentibus prudentia est, quæ res ordinat; ac divinas quidem, sapientiæ; humanas vero, politica; universas autem, scientia regnandi. Rex itaque is est, qui imperat secundum leges, et præditus est scientia imperandi volentibus: cujusmodi est Dominus, qui eos, qui in ipsum et per ipsum credunt, admittit. Omnia enim tradidit Deus, et omnia Christo subiecit regi nostro, et ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quod Dominus Jesus Christus in gloriam Dei Patris. » Ars porro imperatoria tribus continetur speciebus: cautione, audacia, et tertia, quæ ex utrisque mista est. Unaquæque autem earum componitur ex tribus, et vel per orationem, vel per facta, vel per utraque simul exercetur. Hæc autem omnia licebit efficere, vel persuadendo, vel cogendo, vel injuria affliciendo, quos ulcisci expedit; et hæc, vel faciendo id quod justum est; vel mentiendo, vel vera dicendo; vel etiam harum artium pluribus eodem tempore utendo. Hæc autem omnia, et quomodo oporteat uti unoquoque eorum, cum Græci accepissent a Moyse, non parvam accipere utilitatem. Verbi autem gratia, unius aut alterius imperatorii exempli meminero. Moyses, cum populum eduxisset, suspicatus fore ut persequerentur Ægyptii, brevi et compendiosa via relicta, conversus est in solitudinem, et maxima ex parte iter noctu faciebat. Nam quod Hebræi diurno per ingentem solitudinem transitu ad unum Deum credendum erudirentur, et ad prudentem tolerantiam

✕ P. 417 ED. POTTER, 347 ED. PARIS.

(36) Τὸ μὲν φ. Hanc sententiam priores editiones sic distinguunt: Τὸ μὲν φιλόνηκον μόνον ἐστὶν αὐτοῦ, τοῦ κρατεῖν ἐν.

(37) Προϊόμενος. Convenientius προϊόμενος, ad-

τη οὐ πρόσεσιν· ἢ Πέρσαι ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατεύσαντες συνεχρήσαντο. Τοῦ γὰρ θυμοῦ τὸ μὲν φιλόνηκον (36) μόνον ἐστὶν, αὐτοῦ τοῦ κρατεῖν ἕνεκα τὴν δυναστείαν πεποιτημένον· τῷ δὲ φιλόκαλον, εἰς καλὴν καταχρωμένους τῆς ψυχῆς τῷ θυμῷ. Τετάρτη δὲ, ἡ πασῶν κακίστη, ἡ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τάττεται βασιλεία· ὡς ἡ Σαρδαναπάλου, καὶ τῶν τὸ τέλος ποιουμένων, ταῖς ἐπιθυμίαις ὡς πλεῖστα χαρίζεσθαι. Τοῦ δὲ βασιλικοῦ, τοῦ τε κατ' ἀρετὴν νικῶντος καὶ τοῦ κατὰ βίαν, ὄργανον τὸ τακτικόν. Ἄλλο δὲ κατ' ἄλλην φύσιν τε καὶ ὕλην· ἐν μὲν γε ὄπλοις, καὶ τοῖς μαχίμοις ζώοις, δι' ἐμφύχων τε καὶ ἀψύχων, ψυχὴ τὸ τάττον ἐστὶ καὶ νοῦς· ἐν δὲ τοῖς τῆς ψυχῆς πάθεσιν, ὧν ἐπικρατοῦμεν τῇ ἀρετῇ, λογισμὸς ἐστὶ τὸ τακτικόν, ἐπισφραγιζόμενος ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην μεθ' ὁσιότητος, καὶ γνῶσιν ἀγαθὴν μετ' ἀληθείας, τὸ τέλος εἰς εὐσέβειαν ἀναφέρων Θεοῦ· οὕτω γὰρ τῇ ἀρετῇ χρωμένους φρόνησις ἡ τάττουσά ἐστι· τὰ δὲ θεῖα ἢ σοφία· τὰ ἀνθρώπεια δὲ ἡ πολιτικὴ· σύμπαντα δὲ ἡ βασιλική. Βασιλεὺς τοίνυν ἐστὶν ὁ ἀρχων κατὰ νόμον, ὁ τὴν τοῦ ἀρχεῖν ἐκόντων ἐπιστήμην ἔχων· οἷός ἐστιν ὁ Κύριος, τοὺς εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ πιστεύοντας προϊόμενος (37). Πάντα (38) γὰρ παρέδωκεν ὁ Θεὸς, καὶ πάντα ὑπέταξε Χριστῷ. τῷ βασιλεῖ ἡμῶν· ἐῖνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ, ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » Ἰδέαις δὲ ἐνέχεται τὸ στρατηγῆμα τρισὶν, ἀσφαλεῖ, παραβῶν, καὶ τῷ ἐκ τούτων μικτῷ· συντίθεται δὲ τούτων ἕκαστον ἐκ τριῶν, ἢ διὰ λόγου, ἢ δι' ἔργων, ἢ καὶ δι' ἐμφοτέρων ἅμα τούτων. Ταῦτα δὲ ὑπάρχει πάντα ἐπιτελεῖν, ἢ πειθόντας, ἢ βιαζομένους, ἢ ἀδικούντας, ἐν τῷ ἀμύνασθαι, οἷς ἐμπεριέχεται· ἢ τὰ δίκαια ποιούοντας, ἢ ψευδομένους, ἢ ἀληθεύοντας, ἢ καὶ τούτων ἅμα τισὶ χρωμένους κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν. Ταῦτα δὲ σύμπαντα, καὶ τὸ πῶς δεῖ χρῆσθαι τούτων ἐκάστῳ, παρὰ Μωϋσέως λαβόντες Ἕλληνες, ὠφέληνται. Τύπου δὲ ἕνεκεν, ἐνὸς ἢ καὶ δευτέρου ἐπιμνησθῆσομαι παραδείγματος στρατηγικοῦ. Μωϋσῆς, τὸν λαὸν ἐξαγαγὼν, ὑποπτέυσας ἐπιδιώξει τοὺς Αἰγυπτίους, τὴν ἄλγην καὶ σύντομον ἀπολιπῶν ὁδὸν, ἐπὶ τὴν ἔρημον ἐτρέπετο· καὶ νύκτωρ τὰ πολλὰ τῇ πορείᾳ ἐκέχρητο. Ἐτέρα γὰρ ἦν οἰκονομία, καθ' ἣν ἐπαίδευσοντο Ἑβραῖοι, δι' ἐρημίας πολλῆς καὶ χρόνου μακροῦ, εἰς μόνον τὸ πιστεύειν τὸν Θεὸν εἶναι, δι' ὑπομονῆς ἐθιζόμενοι σώφρονος. Τὸ γοῦν στρατηγῆμα τοῦ Μωϋσέως διδάσκει πρὸς τῶν κινδύνων δεῖν τὰ χρήσιμα συνιδεῖν, καὶ οὕτως ἐπιβαλεῖν. Ἀμέλει γέγονεν ὅπερ καὶ ὑπώπτεισεν· ἐπεδίωξαν γὰρ οἱ Αἰγύπτιοι ἐφ' ἵππων καὶ ὄχημάτων· ἀλλ' ἀπόλωντο θάττον, βαγείσης τῆς θαλάσσης, καὶ σὺν ἵπποις καὶ ἄρμασιν αὐτοὺς κατακλυσάσης, ὡς μηδὲ λείψανον αὐτῶν ἀπολειφθῆναι. Μετὰ δὲ ταῦτα στύλος πυρὸς ἐπόμεινος

« Philip. II, 10, 11.

mitten, inquit Sylburg., Lowth.

(38) Πάντα. Respicit Luc. x, 22: Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου· et I Cor. xv, 27: Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

(ὁδῆγει γὰρ ἐμπροσθεν αὐτῶν) ἦγε νύκτωρ τοὺς Ἑβραίους δι' ἀβάτου, ἐν πόνοις καὶ ὁδοπορίας εἰς τε ἀνδρείαν εἰς τε καρτερίαν γυμνάζων καὶ συμβιδάζων αὐτοὺς ἵνα καὶ χρηστὰ τὰ τῆς χώρας μετὰ τὴν πείραν τῶν δοκούντων δεινῶν φανῆ, εἰς ἣν ἐξ ἀνοδίας παρέπεμψεν αὐτοὺς. Ναὶ μὴν καὶ τοὺς πολεμίους, τοὺς τῆς χώρας προκαθεζομένους, τροπώσάμενος, ἀπέκτεινεν, ἐξ ἐρήμου καὶ τραχείας ὁδοῦ (τοιαύτη γὰρ ἡ ἀρετὴ τοῦ στρατηγικοῦ) ἐπιθέμενος αὐτοῖς. Ἐμπειρίας γὰρ καὶ στρατηγίας ἔργον ἦν τὸ τὴν χώραν τῶν πολεμίων λαβεῖν. Τοῦτο συνιδὼν Μιλτιάδης, ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατηγός, ὁ τῆ ἐν Μαραθῶνι μάχῃ νικήσας τοὺς Πέρσας, ἐμμήσατο τόνδε τὴν τρόπον· ἤγαγε τοὺς Ἀθηναίους νύκτωρ, δι' ἀνοδίας βαδίσας, καὶ πλανήσας τοὺς τηροῦντας αὐτὸν τῶν βαρβάρων· ὁ γὰρ Ἴππίας, ὁ τῶν Ἀθηναίων ἀποστάς, ἐπήγαγε τοὺς βαρβάρους εἰς τὴν Ἀττικὴν, καὶ τοὺς ἐπιχαίρους τῶν τόπων προκαταλαμβάνοντας ἐφύλαττε, διὰ τὸ τῆς χώρας ἔχειν τὴν ἐμπειρίαν. Ἔργον μὲν οὖν ἦν τὸν Ἴππιαν λαβεῖν· ὅθεν εἰκότως ὁ Μιλτιάδης συγχρησάμενος ἀνοδίᾳ τε, καὶ νυκτὶ ἐπιθέμενος τοῖς Πέρσας, ὡν Δάτις ἠγεῖτο, τὰ κατὰ τὸν ἀγῶνα, μετ' ἐκείνων ὡν αὐτὸς ἠγεῖτο, κατώρθωσεν. Ἀλλὰ καὶ Θρασυβούλῳ τοὺς ἐκπεσόντας ἀπὸ Φυλῆς (39) καταγαγόντι καὶ βουλομένῳ λαβεῖν στύλος ὁδηγὸς γίνεται διὰ τῶν ἀτρετῶν ἰόντι· τῷ Θρασυβούλῳ νύκτωρ, ἀσελήνου καὶ δυσχειμερίου τῷ καταστήματος γεγονότος, πῦρ ἔωρᾶτο προηγούμενον, ὅπερ αὐτοὺς ἀπαιστωσὶς προπέμφσαν, κατὰ τὴν Μουνυχίαν ἐξέλειπεν· ἔνθα νῦν ὁ τῆς Φωσφόρου βωμός ἐστι. Πιστὰ τοίνυν τὰ ἡμέτερα κἀν ἐντεῦθεν γενέσθω τοῖς Ἕλλησιν· ὅτι ἄρα δυνατόν τῷ παντοκράτορι Θεῷ, προηγεῖσθαι ποιῆσαι τοῖς Ἑβραίοις νύκτωρ στύλον πυρός, τὸν καὶ καθηγνησάμενον αὐτοῖς τῆς ὁδοῦ. Λέγεται δὲ καὶ ἐν χρησμῷ τινι·

sim, apparebat ignis præcedens, qui cum eos tutus est ara Luciferæ. Vel ex hoc ergo siant nostra Græcis credibilia, nempe quod facere potest Deus omnipotens, ut columna ignis Hebræos noctu præcedat, quæ etiam dux sit eorum itineris. Porro autem dicitur etiam in quodam responso :

Στύλος Θηβαίοισι Διώνυσσος πολυτηθῆς,

ἐκ τῆς «παρ' Ἑβραίοις ἱστορίας. Ἀλλὰ καὶ Εὐριπίδης ἐν Ἀντιόπῃ φησίν·

... Ἐνδορ δὲ θαλάμοις βουκόλον
Κομῶντα κισσῷ, στύλον Εὐίου θεοῦ.

Σημαίνει δὲ ὁ στύλος τὴν ἀνεϊκόνιστον τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ πεφωτισμένος στύλος, πρὸς τῷ τὸ ἀνεϊκόνιστον σημαίνει, δηλοῖ τὸ ἐστὼς καὶ μόνιμον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἀτρεπτον αὐτοῦ φῶς, καὶ ἀσημάτιστον. Πρὶν γοῦν ἀκριβοῦσθαι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις, κίονας (40) ἰσάντας οἱ παλαιοί, ἔσεβον τούτους ὡς ἀφιδρύματα τοῦ Θεοῦ. Γράφει γοῦν ὁ τὴν Φορωνίδα ποιήσας·

Καλλιθὴ κλειδοῦχος Ὀλυμπιάδος βασιλείης
Ἥρης Ἀργεῖης, ἣ στέμμασι καὶ θυσάνοισι

✱ P. 418 ED. POTTER, 348 ED. PARIS.

(39) Ἀπὸ Φυλῆς. H., ἀπὸ φυλακῆς, « a custodia. » Sed Φυλῆν, Jæmon Atticum, agnoscit etiam Æschines De falsa leg. cum ait : Ὅσοι αὐτῶν ἐπὶ Φυλῆς ἐπωλορχήθησαν, ὅτε λαχεδαίμονιοι καὶ οἱ τριάκοντα προσέβαλον τοῖς καταλαβοῦσι Φυλῆν. Vide et Sic-

A assuetlerent, id alterius dispensationis fuit. Moyses ergo docet stratagemam, tum demum aggredienda esse pericula, cum ea, quæ sunt iis repellendis utilia, provisa fuerint. Et certe evenit id, quod suspicatus est. In equis enim et curribus persecuti sunt Ægyptii; sed cito perierunt, cum mare disruptum esset, et ipsos cum equis et curribus obruisset, adeo ut eorum nullæ remanserint reliquię. Post hæc autem sequens et comitans columna ignis (eos enim) præcedebat) duxit noctu Hebræos per regionem inaccessam, laboribus et itineribus ad robur et fortitudinem eos exercens ac inducens : ut postquam eorum, quæ videbantur gravia, periculum fecissent, quam bona esset apparet regio, ad quam eos ex via in via transmittabat. Quinetiam hostes.

B qui prius eam regionem insidebant, in fugam versos occidit, eos ex solitudine et via aspera (ea enim ars fuit imperatoria) aggressus. Hoc enim erat peritiæ et imperatoriæ scientiæ opus, hostium regionem occupasse. Quod cum animadvertisset Miltiades, imperator Atheniensis, qui Marathoniam pugnam vicit Persas, hoc modo esse imitatus : noctu duxit Athenienses per loca in via iter faciens, et eos qui ipsum observabant, barbaros decipiens. Hippia enim, qui defecerat ab Atheniensibus, barbaros in Atticam induxerat, et opportunitiora loca cum istius regionis esset peritus, præoccupaverat. Ac difficile quidem erat latere Hippiam : unde merito Miltiades et locis in viis usus, et nocte aggressus Persas, quibus præerat Datis, cum suis militibus superior evasit. Quinetiam Thrasybulo, cum exsules ex Phyla reducens, latere cupiebat, dux fuit columna, per loca non trita ingredienti; et noctu cum nec luceret luna, hibernumque cœlum esset et caliginosus deduxisset, prope Munychiam defecit, uli nunc

C

Exhilarans Bacchus Thebanis esse columna,

151 ex Hebræorum historia. Quinetiam Euripides dicit in *Antiope* :

... *Bubulcum hic in cubilibus
Hedera comantem, columnam Evii dei.*

Significat autem columna, non posse effingi Dei imaginem. Illuminata autem columna, præter hoc quod significat, non posse effingi imaginem, Dei quoque stabilitatem significat ac firmitatem, et immutabilem ejus lucem, quæque non potest figurari. Prius itaque quam reperta est ars varias simulacrum formas effingendi, veteres columnas erigentes, eas colebant tanquam Dei statuas. Atque idcirco sic scribit *Phoronidis* auctor :

*Callithoe clavem reginæ gestat Olympi,
A qua Junonis serio pulchraque corolla*

phani *Ethnica*. STYLBURG.

(40) *Kloras*. Conf. Eusebius *Præparationis evangelicæ* lib. 1, cap. 9, et *Archæologia nostræ Græcæ* lib. 11, cap. 2.

✠ *Argivæ quondam primum exornata columna est.* A Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης. Quinetiam qui fecit *Europiam*, significat eam, quæ est in Delphis, Apollinis imaginem, esse columnam, per hæc :

*Ut decimamque deo primos fructusque dicemus
Sedibus in sacrosanctis, celsaque columna.*

Apollo quidem certe, qui mystice a « privatione multorum » dicitur, est unus Deus. Quinetiam ignis ille, qui columnæ erat similis, et ignis, qui ingrediebatur per loca in via, est symbolum sanctæ lucis, quæ transit ex terra, et in cælum rursus recurrit per lignum, per quam etiam datum est nobis videre intellectualiter.

Ἄλλὰ καὶ ὁ τὴν *Εὐρωπίαν* (41) ποιήσας ἱστορεῖ τὸ ἐν Δελφοῖς ἀγαλμα Ἀπόλλωνος κίονα εἶναι διὰ τῶνδε :

Ἄλλων (42) μὲν τοι, μυστικῶς κατὰ « στήρην τῶν πολλῶν » νοούμενος, ὁ εἰς ἐστὶ θεός. Ἄλλ' ὅν τὸ πῦρ ἐκεῖνο τὸ εἰκὸς στήλη, καὶ πῦρ τὸ δι' ἀδάτου, σύμβολόν ἐστι φωτὸς ἀγίου, τοῦ διαβαίνοντος ἐκ γῆς, καὶ ἀνατρέχοντος αὐθις εἰς οὐρανὸν διὰ τοῦ ξύλου (43), δι' οὗ καὶ τὸ βλέπειν ἡμῖν νοητικῶς δέδωρηται.

CAPUT XXV.

Quomodo Plato in legibus suis condendis Moysen imitatus est.

Plato autem philosophus, a Moysis scriptis in legibus ferendis adjutus, reprehendit quidem Minois et Lycurgi reipublicæ administrandæ rationem, ut quæ ad solam quidem respicerent fortitudinem; laudavit autem, ut honestiorem et magis venerandam, eam, quæ unum quid dicit, et semper ad unum dirigitur decretum. Nam et robore, et honestate, et prudentia dicit nos decere magis philosophari, si ad cæli dignitatem respicientes, immutabiliter, et citra ullam pœnitentiam, eadem sententia, et de iisdem utamur. Quin igitur interpretatur ea quæ in Lege dicuntur, ut ad unum Deum respiciamus, et ea, quæ justa sunt, agamus, præcipiens. Politici autem dicit esse duas species, unam quidem legalem; alteram vero, servato nomine, politicam. Et politicum quidem proprie significare rerum omnium Opificem, iunuit in libro ejusdem nominis; quinetiam eos, qui ad ipsum respiciunt, vitamque activam et justam eligunt, et contemplationi etiam vacant, politicos appellat. Id vero politicum, quod

B Πλάτων (44) δὲ ὁ φιλόσοφος, ἐκ τῶν Μωϋσεως τὰ περὶ τὴν νομοθεσίαν ὠφελήθει, ἐπετίμησε μὲν τῇ Μίνωος καὶ Λυκούργου πολιτείᾳ, πρὸς ἀνδρείαν μὴν ἀποβλεπομέναις· ἐπήνεσε δὲ, ὡς σπουδοτέραν, τὴν ἐν τῇ λέγουσαν, καὶ πρὸς δόγμα ἐν νεύουσαν αἰεὶ· καὶ γὰρ ἰσχυρῆ, καὶ σεμνότητι, καὶ φρονήσει πρέπειν ἂν μᾶλλον φιλοσοφεῖν ἡμᾶς λέγει, πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ οὐρανοῦ ἀμετανοήτως χρωμένους γνώμῃ τῇ αὐτῇ, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν. Ἄρα οὖν τὰ κατὰ τὸν Νῆμον ἐρμηνεύει, πρὸς ἕνα θεὸν ἀφορᾶν καὶ δικαιοπραγεῖν ἐντελλόμενος. Τοῦ δὲ πολιτικοῦ δύο εἶδη λέγει· τὸ μὲν νομικόν, τὸ δὲ πολιτικόν, ὁμωνύμως ὠνομασμένον. Καὶ πολιτικόν μὲν κυρίως αἰνίττεται τὸν Δημιουργόν, ἐν τῷ ὁμωνύμῳ βιβλίῳ· τοὺς τε εἰς αὐτὸν ἀφορῶντας καὶ βιοῦντας ἐνεργῶς καὶ δικαίως σὺν καὶ τῇ θεωρίᾳ, καὶ αὐτοὺς πολιτικούς ὀνομάζει. Τὸ δὲ ἐπίσης τῷ νομικῷ κεκλημένον πολιτικόν εἰς τὰ κοσμικὴν (45-46) μεγαλόνοιαν διαιρεῖ, εἰς τε ἰδιωτικὴν σύνταξιν, ἣν κοσμιότητα, καὶ ἁρμονίαν, καὶ σωφροσύνην ὠνόμασεν, ὅταν ἄρχοντας μὲν πρόπωσι τοῖς

✠ P. 419 ED. POTTER, 349 ED. PARIS.

(41) *Εὐρωπίαν*. Pausanias in *Bæoticis*, pag. 550 edit. Hanov. : Ὁ δὲ τὰ ἔπη ἐς Εὐρώπην ποιήσας· « Qui carmina in Europam fecit. » Eumelum, *Europiæ* auctorem vocat Eusebius in *Chronico Olymp.* III : « Eumelus poeta, qui *Bugoniam* et *Europiam*; et Aretinus, qui *Æthiopia* composuit. » Ubi conf. quæ adnotavit Jos. Scaliger.

(42) Ἀπόλλων. In Apollinis etymologia consentit cum Plutarcho, qui et ipse pag. 205 : Ἀπόλλων μὲν γὰρ, ὅσον ἀρνούμενος τὰ πολλὰ, καὶ τὸ πλήθος ἀποράσκειν ἐστίν· et pag. 202 : Τὴν μὲν εἰς πῦρ μεταβολὴν Ἀπόλλωνά τε, τῇ μονῶσει, Φοῖβόν τε, τῷ καθαρῷ καὶ ἀμιάντῳ, καλοῦσι. H. SYLBERG.

(43) *Ξύλον*. Crucis lignum forte respicit auctor.

(44) *Πλάτων*. Perperam refert Clemens, Platonem « laudasse » legislatores πρὸς ἕν τι βλέποντας, « unum quid spectantes. » Nam econtra, Plato cum *De legibus* lib. I, pag. 772, dixisset : Οἰώμεθα πάντα τὰ τ' ἐν Λακεδαίμονι καὶ τὰ τῆδε πρὸς τὸν πόλεμον μάλιστα βλέποντας Λυκούργον τε καὶ Μίνω τίθεσθαι τὰ νόμιμα. « Putemus, et hic, et apud Lacedæmonios Lycurgum et Minoem ad bellum præcipue respicientes, leges condidisse; » addit alia multa a legislatore præter belli peritiam procurari debere, nempe prudentiam, temperantiam, justitiam, et his similia; ac proinde reprehendit le-

gislatores πρὸς ἕν τι βλέποντας, « qui ad unum aliquod respiciunt, » reliquis posthabitis. Idem statim a principio lib. IV *De legibus*, pag. 825, hæc dicit : Ὁ δαιμόνιε, φύλαττέ με, εἰς τὸ κατ' ἀρχῆς ἀποβλέπων, τὸ περὶ τῶν Κρητικῶν νόμων, ὡς πρὸς ἕν τι βλέποιεν· καὶ δὴ καὶ τοῦτ' ἐλέγετον, αὐτὸ εἶναι σφῶ τὸ πρὸς τὸν πόλεμον. Ἐγὼ δὲ ὑπολαβὼν εἶπον, ὡς ὅτι μὲν εἰς ἀρετὴν ποιῶντες τὰ τοιαῦτα νόμιμα κείμενα, καλῶς ἔχοι· τὸ δ' ὅτι πρὸς μέρος· ἀλλ' οὐ πρὸς πᾶσαν, σχεδὸν οὐ πάνυ ἐυνεχώρου. « Observa me, vir præclare, nempe illius gratia, quod est ab initio de Cretensium legibus dictum, quas vos ad unum aliquid, id est bellum, respicere dicebatis. Eas ego quoniam ad virtutem quodammodo referrentur, probe positas esse dixi : quoniam vero non ad universam, sed ad virtutis partem ferme, equidem non valde laudabam. »

(45-46) *Κοσμικὴν*. Malim κοσμητικὴν, coordinatricem : « vel κομικὴν, « curatricem; » nam Plato *Politici* pag. 541, τέχνην ἀγέλατοκομικὴν, « artem curandi greges, » politicæ similem esse ostendit. Hujus loci sensus est, « hanc politicæ speciem ad duo hominum genera spectare : 1° ad imperantes, quibus aliorum regendorum cura incumbit; 2° ad subditos, ἰδιωτικῆν τάξιν, quorum est imperantibus parere. »

ἀρχομένοις, πειθήνιοι δὲ οἱ ἀρχόμενοι τοῖς ἀρχουσι γίγνονται· ὅπερ ἢ κατὰ Μωϋσέα πραγματεία διὰ σπουδῆς ἔχει γενέσθαι. Ἔτι τὸ μὲν νομικὸν (47) πρὸς γενέσεως εἶναι, τὸ πολιτικὸν δὲ πρὸς φιλίας καὶ ὁμοίας, ὁ Πλάτων ὠφελθεῖς, τοῖς μὲν Νόμοις τὸν φιλόσοφον τὸν ἐν τῇ Ἐπιρομίδι (48) συνέταξε, τὸν τὴν διέξοδον πάσης γενέσεως, τῆς διὰ τῶν πλαυμένων, εἰδὸτα· φιλόσοφον δὲ ἄλλον τὸν Τιμαίον (49), ὅντα ἀστρονομικὸν καὶ θεωρητικὸν τῆς ἐκείνων φορᾶς, συμπαθείας τε καὶ κοινωνίας τῆς πρὸς ἄλληλα, ἐπομένους (50) τῇ Πολιτεῖα συνάπτει· Ἐπειτα· τέλος γὰρ (51), οἶμαι, τοῦ τε πολιτικοῦ, τοῦ τε κατὰ νόμον βιούντος ἢ θεωρίας· ἀναγκαῖον γοῦν τὸ πολιτεῖσθαι ὀρθῶς· ἀριστον δὲ τὸ φιλοσοφεῖν. Ὁ γὰρ ὧν ἔχων πάντα τὰ αὐτοῦ εἰς γνῶσιν συντείνας, βιώσει, κατευθύνας μὲν τὸν βίον ἔργοις ἀγαθοῖς, ἀτιμάσας δὲ τὰ ἐναντία, τὰ τε πρὸς ἀλήθειαν συλλαμβανόμενα μεθέπων μαθήματα. Νόμος δὲ ἐστὶν οὐ τὰ νομιζόμενα, (οὐδὲ γὰρ τὰ ὀρώμενα ἔρασις·) οὐδὲ δόξα πᾶσα (οὐ γὰρ καλὴ ἢ πονηρά·) ἀλλὰ νόμος ἐστὶ χρηστὴ ὄξα, χρηστὴ δὲ ἢ ἀληθής· ἀληθὴς δὲ ἢ « τὸ ὄν » εὐρίσκουσα, καὶ τούτου τυγχάνουσα. « Ὁ ὧν δὲ ἐξάπιστάλαξ (52) με, » φησὶν ὁ Μωϋσῆς. Ἥ τινες (53) ἀπλοῦθως, δηλονότι τῇ χρηστῇ δόξῃ, λόγον ὀρθὸν τὸν νόμον ἔφασαν· προστακτικὸν μὲν, ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ, ὧν οὐ ποιητέον.

⌘ P. 420 ED. POTTER, 350 ED. PARIS. • Exod. III, 13.

(47) Ἔτι τὸ μὲν γ. Eorum, quæ jam dicit, sensus sic se habet : « Præterea a Moyse edoctus Plato, e legale in quidem scientiam ad humanæ societatis e generationem » et institutionem, e publicam » vero ad ejusdem amorem et concordiam spectare, libris De legibus philosophum in Epinomidis libro totius generationis, quæ per errantia in cælo corpora fit, peritum adjecit : et alterum philosophum Timæum, astronomiæ et cælestium corporum motus, consensionis ac communionis inter se invicem studiosum, libris De republica comitem dedit. »

(48) Ἐν τῇ Ἐπιρομίδι. Intelligit Platonis librum, qui libris De legibus sequitur : in quo viro sapienti necessarium esse docet, ut sciat qua ratione cælestia corpora, quæ deos esse putabat, rerum in hoc mundo omnium causæ sint, eumque gubernent, et quomodo adoranda sint : unde ejus titulus est Ἐπιρομὴς ἢ Φιλόσοφος.

(49) Τιμαίον. Alius hic Platonis liber est, Timæi Locri nomen inscriptus, philosophi Pythagorici, qui De natura universi tractatum ediderat. Hujusce libri materiam ac scopum ibi explicat auctor pag. 1048 : Ἐδοξε γὰρ ἡμῖν Τιμίον μὲν ἅτε ἀστρονομικώτατον ἡμῶν, καὶ περὶ φύσεως τοῦ παντὸς εἰδέναι μάλιστα ἔργον πεποιημένον, πρῶτον λέγειν, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, τελευτώντα δὲ εἰς ἀνθρώπων φύσιν· ἐμὲ δὲ μετὰ τούτων, ὡς παρὰ τούτου δεδεδυμένον ἀνθρώπους τῷ λόγῳ γεγονότας, παρὰ σοῦ δὲ πεπαιδευμένους διαφερόντως αὐτῶν τινας, κατὰ δὲ τὸν Σόλωνος λόγον τε καὶ νόμον ἐξαγαγόντα αὐτούς ὡς εἰς δικαστὰς ὑμᾶς, ποιῆσαι πολιτείας τῆς πόλεως τῆσδε, ὡς ὄντας τοὺς τότε Ἀθηναίους, οὓς ἐμήνυσεν ἀφανεῖς ὄντας ἢ τῶν ἱερῶν γραμμάτων φήμη. « Visum nobis est, ut Timæus,

A legale dicitur, in mundanam dividit mentis magnitudinem, et in privatum ordinem, quem moderationem et concinnitatem vocavit, et temperantiam, quando magistratus quidem convenientes fuerint iis, quibus imperant, ii autem, quibus imperatur, ✕ paruerint magistratibus. Quod quidem ut fiat, Moysis scripta contendunt. Præterea legale quidem ad generationem, politicum autem ad amicitiam et concordiam pertinere, dicit adjutus Plato ; unde Legibus quidem eum, qui est in Epinomide, philosophum conjunxit, qui novit transitus omnis generationis, quæ fit per errantia ; philosophum autem alium Timæum, qui est et astronomiæ peritus, et illorum motuum, et eam, quæ est inter se, consensionem et societatem contemplatur, conjungit libris De republica. Finis enim est, ut existimo, et politici, et ejus qui ex lege vivit, contemplatio. Necessè est ergo civitatem recte administrare : optimum est autem philosophari. Qui enim sapit, omnia sua ad cognitionem vivet referens, vitam quidem suam bonis factis dirigens, quæ autem sunt contraria despiciens, et, quæ ad veritatem conferunt, disciplinas persequens. Lex autem est, non ea, quæ lege decernuntur (nam nec sunt ea, quæ videntur, visus), neque quævis opinio (non enim ea quoque quæ est mala), sed lex est opinio bona, bona est autem quæ est vera ; vera est autem, quæ id « quod est » invenit, et id assequitur : « Qui est autem, misit me », inquit Moyses. Cui consequenter, bonæ scilicet opinionis, quidam dixerunt legem esse rectam rationem, quæ jubet quidem ea quæ sunt facienda, prohibet autem quæ non sunt facienda.

C tanquam in astronomia nostrorum omnium peritissimus, maxineque in rerum natura cognoscenda versatus, primus edisserat, ita ut a mundi generatione exordiens, usque ad generis humani naturam deveniat. Atque ego deinde suscipiens homines a Timæo quidem genitos, a Critia vero ut plurimum institutos, secundum Solonis sermonem legemque in judicium vestrum adducam, civitatisque istius cives efficiam eos, qui prisici illi Athenienses fuerunt, quos jam extinctos sacræ Ægyptiorum litteræ in lucem e tenebris eruerunt. » Quod Timæum libris De republica subjecit Plato, indicat ibid. p. 1040 : Χθές που τῶν ὑπ' ἐμοῦ βηθέντων λόγων Περὶ πολιτείας, ἦν τὸ κεφάλαιον, ὅσα τε, καὶ ἐξ οἷων ἀνδρῶν ἀρίστη κατεφαίνετ' ἂν μοι γενέσθαι· « Summa disputationis hesternæ de republica erat, qualis mihi, et ex qualibus viris optima posse fieri videretur. » Hinc patet Timæum libris De republica, ut Epinomidem libris De legibus, statim sequi debere : quamvis in vulg. Platonis editionibus alio jam ordine collocati sint.

(50) Ἐπομένους. Legendum ἐπομένως, « similiter : » qua voce alibi etiam usus est. Vide Indicem Græcum. Lowth.

(51) Ἐπειτα τέλος γ. Ἐπειτα τέλος γ. conjuncte Flor. edit. Præsens lectio, quæ Sylburgii est, indicat ea, quæ sequuntur, Platonis esse.

(52) Ἐξαπέσταλαξ. Ἀπίσταλαξ, Exod.

(53) Τινές. Nempe Stoici. Stobæus, Eclog. ethic. c. 4, p. 179. Stoicorum morale doctrinam describens, ait : Τῶν δὲ ὄντως σπουδαῖον, καθάπερ εἶπομεν, ἐπειδὴ λόγος ὀρθὸς ἐστὶ μὲν, προστακτικὸς ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὧν οὐ ποιητέον, μόνον τὸν σοφὸν εἶναι λέγουσι νόμιμον. Clemens Philonis verba præ oculis habuisse videtur, quæ existant

CAPUT XXVI.

Moysem recte dici divinum legislatorem, licet Christo inferiorem, et longe potiori jure quam Gæcorum leges Minoem et Lycurgum.

Unde merito dictum est legem datam esse per A Moysem, ut quæ sit regula justorum et injustorum : et eam propterea θεσµὸν dixerimus, quæ a Deo per Moysem est tradita. Ea itaque ad Deum deducit. ✕ Dicit autem Paulus quoque : « Lex propter prævaricationes est posita, donec veniret semen, cui promissum est. » Quam sententiam ut plenius explicaret, statim infert : « Priusquam autem veniret fides, sub lege custodiebamur, conclusi, a timore scilicet ex peccatis, « in eam fidem quæ erat revelanda : quare lex pædagogus noster fuit in Christum, ut ex fide justificemur. » Est autem legis ferendæ peritus, qui id, quod convenit, unicuique animæ parti, et ejus factis tribuit. Moyses autem, ut summam dicam, erat lex animata, quæ Logo bono gubernabatur. Subministravit itaque bonam reipublicæ administrandæ rationem. Ea autem est bona educatio hominum in societate. Jam vero facultatem tractavit judiciariam, quæ est scientia peccatores corrigendi, ut justitiam discant. Ejusdem autem cum ea ordinis, est puniens facultas, quæ tenet modum in puniendo. Ea vero, dum punit, animam corrigit. Versatur autem, ut ita dicam, tota Moysis institutio, et in docendis iis, qui possunt esse boni et honesti, et in iis venandis, qui sunt his similes : quæ quidem fuerit ars imperatoria. Quæ autem versatur in recte utendo iis, quæ Logo cæpta sunt, ea fuerit legum ferendarum sapientia. Ejus enim, ut quæ sit maxime regia, est proprium et possidere, et uti. Solum itaque sapientem philosophi, regem, legislatorem, 152 imperatorem, justum, sanctum, Deo amicam prædicant. Si hæc autem in Moyse invenerimus, ut ex ipsis ostenditur Scripturis, recte persuasi dixerimus, sapientem revera esse Moysem. Quemadmodum ergo pastorem artem ovium curam gerere dicimus : infide enim dicitur, quod « pastor bonus animam ponit pro ovibus ^b : » ita etiam legum ferendarum artem, cum hominum gregis curam gerat, eorum virtutem astruere, et quod in illis bonum est, suscitare dicemus. Quod si gregis allegoria gregem hominum innuit, Dominus idem erit bonus et pastor et le-

✕ P. 421 ED. POTTER, 351 ED. PARIS.

paulo a principio lib. II *De vita Moysis* : Βασιλεὶ προσήκει προστάττειν ἃ χρῆ, καὶ ἀπαγορεύειν ἃ μὴ χρῆ· πρόσταξις δὲ τῶν πρακτέων, καὶ ἀπαγόρευσις τῶν οὐ πρακτέων, ἴδιον νόμου· ὡς εὐθὺς εἶναι τὸν μὲν βασιλεῖα νόμον ἐμψυχον, τὸν δὲ νόμον βασιλεῖα δίκαιον· « Regis officium est, jubere quæ oportet fieri : et vetare, a quibus abstinere decet. Cæterum jussio faciendorum, et interdictio cavendorum proprie ad legem spectat. Atque ita sequitur, ut rex animata lex sit, lex vero rex justissimus. » Idem *De migratione Abrahami* p. 408 : Νόμος δὲ οὐδὲν ἄρα ἢ λόγος θεῖος, προστάσεων ἃ δεῖ, καὶ ἀπαγορεύων ἃ μὴ χρῆ· « Lex porro nil aliud est, quam divinum eloquium, facienda præcipiens, vitanda prohibens. » Eandem legis definitionem respicit Clemens Strom. III, p. 462.

Ἐθεν ὁ νόμος εἰκότως εἴρηται διὰ Μωϋσεὺς δεδόσθαι, κανὼν τυγχάνων δικαίων τε καὶ ἀδίκων· καὶ τοῦτον κυρίως θεσµὸν (54) ἂν εἴποιμεν, τὸν ὑπὸ Θεοῦ διὰ Μωϋσεὺς παραδεδοµένον. Ἐχει γοῦν τὴν ἀγωγὴν εἰς τὸ θεῖον. Λέγει δὲ καὶ ὁ Παῦλος· « Ὁ νόμος τῶν παραβάσεων χάριν ἐτέθη, ἄχρις ἂν (55) ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ᾧ ἐπήγγελται. » Εἶτα, οἰνεὶ ἐπεξηγούμενος τὴν διάνοιαν, ἐπιφέρει· « Πρὸ τοῦ δὲ (56) ἔλθειν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισµένοι, ὀφθῶ δὴλαδὴ ἀπὸ ἁμαρτιῶν, « εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθήσεται· ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡµῶν ἐγένετο εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιοθῶµεν. » Ὁ νομοθετικὸς δὲ ἐστὶν ὁ τὸ προσήκον ἐκάστῳ μέρει τῆς ψυχῆς καὶ τοῖς τούτων ἔργοις ἀπονέμων. Μωϋσῆς δὲ, συνελόντι εἰπεῖν, νόμος ἐμψυχος ἦν, τῷ χρηστῷ Λόγῳ κυβερνώμενος. Πολιτεῖαν γοῦν διεκρόνησεν ἀγαθὴν· ἡ δὲ ἐστὶ τροφὴ ἀνθρώπων καλὴ κατὰ κοινωνίαν. Αὐτίκα τὴν δικαστικὴν μετεχειρίζετο, ἐπιστήμην οὖσαν διορθωτικὴν τῶν ἁμαρτανοµένων, ἔνεκεν τοῦ δικαίου. Σύστοιχος δὲ αὐτῆ ἡ κολαστικὴ, τοῦ κατὰ τὰς κολάσεις μέτρου ἐπιστημονικὴ τις οὖσα. Κόλασις δὲ οὖσα, διόρθωσις ἐστὶ ψυχῆς. Ἔστι δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῷ Μωϋσεὶ ἡ πᾶσα ἀγωγὴ, παιδευτικὴ μὲν τῶν οἴων τε γενέσθαι καλῶν κάγαθῶν ἀνδρῶν, θηρευτικὴ δὲ τῶν ὁμοίων τούτοις· ἦτις ἂν εἴη στρατηγικὴ· ἡ δὲ χρηστικὴ τοῖς θηρευθεῖσι Λόγῳ κατὰ τρόπον σοφία εἴη ἂν νομοθετικὴ· κτᾶσθαι τε γὰρ καὶ χρῆσθαι ταύτης ἴδιον, βασιλικὴ τάτης οὐσης. Μόνον γοῦν τὸν σοφὸν οἱ φιλόσοφοι βασιλεῖα, νομοθέτην, στρατηγὸν, δίκαιον, δσιον, θεοφιλὴ κηρύττουσιν. Εἰ δὲ ταῦτα περὶ τὸν Μωϋσεῖα εὐροίμεν, ὡς ἐξ αὐτῶν δείκνυται τῶν Γραφῶν, εὖ μάλα πεπεισµένως ἂν ἀγορεύοιμεν σοφὸν τῷ ὄντι τὸν Μωϋσεῖα. Καθάπερ οὖν τὴν ποιμενικὴν τῶν προβάτων προνοεῖν φαµεν· οὕτω γὰρ « ὁ ἀγαθὸς (57) ποιμὴν (58) τὴν ψυχὴν εἰθισιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· » οὕτω γὰρ καὶ τὴν νομοθετικὴν τὴν ἀνθρώπων ἀρετὴν κατασκευάζειν ἐροῦµεν, τὸ ἀνθρώπινον κατὰ δύναμιν ἀγαθὸν ἀναζωπυροῦσαν, ἐπιστατικὴν οὖσαν καὶ κηδεμονικὴν τῆς ἀνθρώπων ἀγέλης. Εἰ δὲ ἡ ποιμὴν ἡ ἀλληγορουμένη πρὸς τοῦ Κυρίου οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀγέλη τις ἀνθρώπων ἐστίν, ὁ αὐτὸς (59) ἐστὶν ποιμὴν τε καὶ νομοθέτης

a Galat. III, 19, 25, 24. b Joan. x, 11.

(54) *Θεσµόν*. Alludit ad etymon τοῦ θεσµοῦ, quod a θεός duci solet. Hesychius, θεσµίων, θεῶν νόμων. Philo libri jam dicti pag. 408 ait : Τέλος οὖν ἐστὶ, κατὰ τὸν ἱερῶτατον Μωϋσῆν, τὸ ἔπεσθαι Θεῷ· « Finis igitur est, juxta sacratissimum Moysem, sequi Deum. » Hinc illud Clementis, quod sequitur : Ἐχει γοῦν τὴν ἀγωγὴν εἰς τὸ θεῖον.

(55) *Ἄχρις ἂν*. Ἄχρις οὐ Galat.

(56) *Πρὸ τοῦ δὲ*. Πρὸ δὲ τοῦ Galat. De in, ἀποκαλυφθῆναι· pro ἀποκαλυφθήσεται, et γέγονεν pro ἐγένετο. Ibid.

(57) *Οὕτω γὰρ ὁ ἀγαθός*. Legendum ὁ γὰρ ἀγαθός. Vox οὕτω ex sequentibus irrepit. Lowth.

(58) *Ποιμὴν*. Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τῆσιν ὑπὲρ τῶν προβάτων, Joan. x, 11.

(59) Ὁ αὐτός. Respicit Joan. x, 16 : Καὶ ἄλλα

ἀγαθός, μὴ δὲ τῆς ἀγέλης, « τῶν αὐτοῦ ἐπαϊόντων προ-
βάτων, » ὁ εἰς κηδεμών, « ὁ τὸ ἀπολωλὸς ἐπιζητῶν
τὸ καὶ εὐρίσκων, νόμῳ καὶ λόγῳ· εἰ γὰρ ὁ νόμος
πνευματικὸς, καὶ ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἄγων· ὁ γὰρ
Πνεύματι ἀγίῳ γενόμενος, πνευματικὸς. Οὗτος δὲ ὁ τῷ
ὄντι νομοθέτης, ὃς οὐ μόνον ἐπαγγέλλεται τὰ ἀγαθὰ
καὶ καλὰ, ἀλλὰ καὶ ἐπίσταται. Τούτου καὶ ὁ νόμος,
τοῦ τὴν ἐπιστήμην ἔχοντος, τὸ σωτήριον πρόσταγμα·
μᾶλλον δὲ ἐπιστήμης πρόσταγμα ὁ νόμος· « Δύναμις »
γὰρ « καὶ σοφία » ὁ Λόγος « τοῦ Θεοῦ. » Νόμων τε αὖ
ἐξηγητὴς οὗτος αὐτός, δι' οὗ ὁ νόμος ἐδόθη· ὁ πρῶ-
τος ἐξηγητὴς τῶν θείων προσταγμάτων, ὁ τὸν κόλπον
τοῦ Πατρὸς ἐξηγούμενος, Ἰῆς μονογενῆς. Ἐπειτα οἱ
μὲν πειθόμενοι τῷ νόμῳ, τῷ τε γνώσιν ἔχειν τινὰ αὐ-
τοῦ, οὐτ' ἀπιστεῖν, οὐτ' ἀγνοεῖν δύνανται τὴν ἀλήθειαν·
οἱ δὲ ἀπιστοῦντες, ἥμισυ τὰ ἐν τοῖς ἔργοις εἶναι βε-
βουλῆμένοι, εἴπερ τινὲς ἄλλοι, καὶ οὗτοι ἀγνοεῖν ὁμο-
λογοῦνται τὴν ἀλήθειαν. Τίς τοίνυν ἡ ἀπιστία τῶν
Ἑλλήνων; Μὴ πη βούλεσθε (60) πείθεσθαι τῇ ἀλη-
θείᾳ, φασκούση θεοῦ διὰ Μωϋσέως δεδῶσθαι τὸν
νόμον, ὅποτε γὰρ καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν παρὰ σοφίᾳ τιμῶσι
Μωσῆ (61); τὸν τε Μίνω παρὰ Διὸς δι' ἐνάτου ἔτους
λαμβάνειν τοὺς νόμους ἱστοροῦσι, φοιτῶντα εἰς τὸ τοῦ
Διὸς ἄντρον· τὸν τε αὖ Λυκοῦργον τὰ νομοθετικά, εἰς
Δελφούς πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα συνεχῆς ἀπιόντα, παι-
δεύεσθαι γράφουσι Πλάτων τε, καὶ Ἀριστοτέλης, καὶ
Ἐφορος· Χαμαιλέων τε ὁ Ἡρακλεώτης ἐν τῷ *Περὶ*
μέθης, καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ *Λοκρῶν πολιτείᾳ*,
Ζάλευκον (62) τὸν Λοκρῶν παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς τοὺς νό-
μους λαμβάνειν ἀπομνημονεύουσιν. Οἱ δὲ, τὸ ἀξιόπι-
στον τῆς παρ' Ἑλλήσι νομοθεσίας, ὡς οἶόν τε αὐτοῖς,
ἐπαίροντες εἰς τὸ θεῖον, κατ' εἰκόνα τῆς κατὰ τὸν
Μωϋσέα προφητείας, ἀγνώμονες, οὐκ αὐτόθεν ὁμολο-
γοῦντες τὴν τε ἀλήθειαν καὶ τὸ ἀρχέτυπον τῶν παρὰ
σοφίᾳ ἱστορομένων.

CAPUT XXVII.

Legem commoda hominum spectare, etiam dum corrigit et punit.

Μῆ τοίνυν κατατρεχέτω τις τοῦ νόμου διὰ τῆς τιμω-
ρίας, ὡς οὐ καλοῦ κάγαθοῦ· οὐ γὰρ ὁ μὲν τὴν τοῦ
σώματος νόσον ἀπάγων εὐεργετὴς δόξει· ψυχῆς δὲ
ἀδικίας (63) ὁ πειρώμενος ἀπαλλάττειν οὐ μᾶλλον ἢν
εἴη κηδεμών, ὅσπερ ψυχὴ σώματος ἐντιμότερον·
ἀλλ' ἄρα τῆς μὲν τοῦ σώματος ὑγιείας ἕνεκα, καὶ το-
μὰς, καὶ καύσεις, καὶ φαρμακοποιίας ὑφιστάμεθα·
καὶ ὁ ταῦτα προσάγων σωτὴρ τε καὶ ἰατρὸς καλεῖται·
ὡ φθόνῳ τιμῆ, οὐδὲ δυσμενείᾳ τῇ πρὸς τὸν πάσχοντα,
ὡς ὁ ἄνθρωπος τῆς τέχνης ὑπαγορεύει λόγος, καὶ μέρη

¶ P. 422 ED. POTTER, 352 ED. PARIS. a Joan.

πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐτῆς ταύτης· κά-
κείνὰ με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι·
καὶ γενήσεται μία ποίμνη, καὶ εἰς ποιμήν. Matth.
xviii, 12 : Ἐάν γένηται τινὶ ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβα-
τα, καὶ κληνηθῆ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχ ἄρα εἰς τὰ ἐννενη-
κονταενέα, ἐπὶ τὰ ἄλλα πορευθεὶς, ζητεῖ τὸ κληνώμενον;
(60) Βούλεσθε. Scribendum βούλεσθαί.
(61) Μωσῆ. H. ms. Μωϋσῆν, usitatus, et mox
συνῶς ἀπιόντα. SIB.

(62) Ζάλευκον. Valerius Maximus : « Zaleucus
nominis Minervæ prudentissimus habitus est. »
(63) Ψυχῆς δὲ ἀδικίας. Congruentius, vel ψυχῆν

A gislator : et ejusdem gregis, nempe « earum, quæ
ipsum audiunt, ovium », unus est curator, nempe
is, qui « perditam et quærit » et invenit, lege et
ratione : siquidem lex est spiritalis, et quæ ad
ipsam ducit beatitudinem. Quæ enim Spiritu sancto
facta est, est spiritalis. Is autem est revera legisla-
tor, qui non solum bona et honesta proficitur, sed
scit etiam. Et lex est ejus, qui scientiam habet,
jussum salutare; vel potius, lex est jussum scien-
tiæ. « Potentia » enim « et sapientia » est ipse Logos
« Dei ». Et hic ipse rursus est legum interpret, per
quem lex data est; qui est primus expositor
divinorum præceptorum, qui sinum Patris aperit
ac exponit, Filius unigenitus. Deinde qui legi qui-
dem parent, quod habeant aliquam ejus cognitio-

B uem, neque possunt non credere, nec ignorare ver-
ritatem. Qui autem non credunt, et legis operibus
minime vacant, ii quoque, si ulli alii, se veritatem
ignorare fatentur. Quænam est ergo Græcorum in-
credulitas? An quod nolint credere veritati, quæ
dicit legem per Moysem datam esse divinitus, cum
ipsi suorum auctoritate inducti Moysem honorent?
Et Minoem ad Jovis antrum venientem, novem an-
norum spatio leges a Jove accepisse; et Lycorgum
assidue Delphos euntem ad Apollinem, leges ab eo
didicisse, scribunt Plato, Aristoteles, et Ephorus;
et Chamæleo Heracleotes in opere *De ebrietate*, et
Aristoteles in *Republica Locrorum*, Zaleucum Lo-
corum leges a Minerva accepisse, litterarum monu-
mentis mandarunt. Qui autem Græcorum leges,
ut majori fide dignæ videantur, pro viribus efferen-
tes, ad deos referunt, exemplo Mosaicæ prophetiæ,
ideo sunt ingrati, quod non fateantur veritatem et
exemplar archetypum eorum, quæ a se traduntur.

CAPUT XXVII.

Legem commoda hominum spectare, etiam dum corrigit et punit.

Nemo autem propter supplicia insectetur legem,
ut non bonam et honestam. Non enim qui aufert
morbum corporis, beneficio afficere videbitur, qui
autem ab injustitia animam conatur liberare, non
tanto magis videbitur curam nostri gerere, quanto
est anima corpore præstantior; sed pro sanitate
quidem corporis, et secari, et uri, et medicamenta
potare sustinemus, et qui hæc adhibet, et servator
vocatur et medicus; et idem nec ex invidia, nec ex
odio in ægrotum, sed artis dictante ratione, partes

x, 16. b. Matth. xviii, 12. c. I Cor. i, 24.

δὲ ἀδικίας, vel ψυχῆς δὲ ἀδικίας, alterutro in accu-
satum verso : aut certe ἀδικίας plurali numero ac-
cipiendum. Belle huc quadrant, inquit H., ista poetæ
Latini :

*Ut valeat corpus, ferrum patieris et ignes,
Arida nec siliens ora rigabis aqua :
Ut valeas animo, quidquam tolerare recuses?
At pars hæc pretium corpore majus habet.*

Sv. b. Eadem similitudinem in *Pædagogō* Cle-
mens, et in principio *Θεραπειῶν*. α', Theodoretus
latius persequuntur.

aliquas rescindit, ne sanæ partes una cum eis intereant; nec tamen quis medici artem criminis arguerit: animæ autem gratia, non similiter tolerabimus aut exsilia, aut mulctas, aut vincula, si modo quis ex injustitia sit restituendus in justitiam? Lex enim eorum, qui ei parent, curam gerens, ad pietatem in Deum instituit, et dicit ea, quæ sunt facienda, et propulsat unumquodque peccatum, pœnas imponens etiam iis quæ sunt minora. Cum autem viderit aliquem ita se habere, ut videatur immedicabilis, utpote qui ad extremam proventus sit injustitiam: tunc aliorum jam curam gerens, ne ab ipso corrumpantur, tanquam ✕ aliquam partem a toto corpore rescans, sic eum, qui est huiusmodi, salubri consilio morti adjudicat. « Judicati autem a Domino, » inquit Apostolus, « castigamur, ne cum mundo condemnemur ». Prædixit enim propheta: « Castigans castigavit me Dominus, morti autem non tradidit me ». Ut enim te suam doceret justitiam, castigavit te, » inquit, « et tentavit, et fame et siti te affixit in deserto. Ut cognoscerentur omnes justificationes et judicia ejus in corde tuo, quæcumque ego tibi præcipio hodie, et scias in corde tuo, quod ut si quis homo castigabit filium suum, ita castigabit te Dominus Deus noster ». Quod autem aliorum nos exemplum corrigat, statim dicit: « Astutus videns malum puniri, ipse vehementer castigatur: » nam « generatio sapientiæ est timor Domini ». Est autem maximum et perfectissimum bonum, quando a malefaciendo ad virtutem bonamque vitam possit quis aliquem traducere: quod quidem lex facit. Quare si quis in immedicabile aliquod malum ceciderit, injustitiæ et avaritiæ mancipatus, beneficio afficietur, si interficiatur. Lex est enim benefica, quæ alios quidem justos ex injustis facit, si modo velint audire; alios vero liberat a malis presentibus. Eos enim, qui temperate et juste vivere elegerint, immortales satagit reddere. Nosse autem legem est bonæ mentis. Et rursus: « Viri mali legem non intelligunt: qui autem quærunt Dominum, intelligunt in omni bono ». Oportet autem eam, quæ administrat, Providentiam, esse et dominam, et bonam. **153** Utraque enim vis procurat salutem: illa quidem, supplicio castigans, ut domina: hæc vero, per beneficentiam commodans, ut benefica. Id vero expedit, ut desinentes filii incredulitatis esse, transeamus a tenebris ad vitam, et aures sa-

A τινὰ ἀποτέμνων, ὡς μὴ τὰ ὀργαίνοντα συνδιαφείρωσθαι αὐτῷ· καὶ οὐκ ἂν τις πονηρίας αἰτιάσαιο τοῦ λατροῦ τὴν τέχνην· τῆς δὲ ψυχῆς ἕνεκα οὐχ ὁμοίως ὑποστησόμεθα, ἕαν τε φεύγειν ἕαν τε ἐκτίνειν ζημίαις, ἕαν τε δεσμὰ, εἰ μέλλοι τις μόνον ἐξ ἀδικίας ποτὶ δικαιοσύνην κτᾶσθαι; Ὁ γὰρ νόμος, κηδόμενος τῶν ὑπάρχων, πρὸς μὲν τὴν θεοσέβειαν παιδεύει, καὶ ὑπαγορεύει τὰ ποιητέα, εἶργει τε ἕκαστον τῶν ἀμαρτημάτων, δίκας ἐπιτιθεὶς τοῖς μετριοῖς αὐτῶν· ὅταν δὲ τίνα οὕτως ἔχοντα κατιῶη ὡς ἀνίατον δοκεῖν, εἰς ἔσχατον ἀδικίας ἐλαύνοντα, τότε ἤδη τῶν ἄλλων κηδόμενος, ὅπως ἂν μὴ διαφείρωνται πρὸς αὐτοῦ, ὥσπερ μέρος τι τοῦ παντὸς σώματος ἀποτέμνων, οὕτω πω τοιοῦτον ὑγιέστατα ἀποκτίννυσι. « Κρινόμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « παιδεύομεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν. » Προεῖπε γὰρ ὁ προφήτης· « Παιδεύων ἐπαίδευσέ με ὁ Κύριος, τῷ δὲ θανάτῳ (64) οὐ παρέδωκέ με. Ἐνεκα (65) γὰρ τοῦ διδάξαι σε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ἐπαίδευσέ σε, » φησὶ, « καὶ ἐπειράσέ σε, καὶ ἐλιμαγχρόνῃσέ σε, καὶ ἐδίδῃσέ σε ἐν γῆ ἐρήμῳ· ἵνα γνωσθῇ πάντα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι σοι σήμερον· καὶ γνώσῃ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὡς εἴ τις παιδεύσει ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτοῦ, οὕτω παιδεύσει σε Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. » Ὅτι δὲ τὸ ὑπόδειγμα σωφρονίζῃ, αὐτίκα φησὶ· « Πανοῦργος ἰδὼν τιμωρούμενον πονηρὸν, κραταιῶς αὐτὸς παιδεύεται. » ἐπι· « γενεὰ σοφίας φόβος Κυρίου. » Μέγιστον δὲ καὶ τελειώτατον ἀγαθὸν, ὅταν τινὰ ἐκ τοῦ κακῶς πράττειν εἰς ἀρετὴν τε καὶ εὐπραγίαν μετὰγειν δύνηται τις· ὅπερ ὁ νόμος ἐργάζεται· ὥστε καὶ ὅταν ἀνηκέστῳ τινὲ κακῷ περιπέσῃ τις, ὑπὸ τε ἀδικίας καὶ πλεονεξίας καταληθθεὶς, εὐεργετοῖτ· ἂν ὁ ἀποκτιννύμενος· εὐεργέτης γὰρ ὁ νόμος, τοὺς μὲν δικαίους ἐξ ἀδίκων ποιεῖν δυνάμενος, ἦν μόνον ἐπαίειν ἐθελήσωσιν αὐτοῦ· τοὺς δὲ ἀπαλλάττων τῶν παρόντων κακῶν· τοὺς γὰρ σωφρόνως καὶ δικαίως βιοῦν ἐλομένους ἀθανατίζειν ἐπάγεται (66). Τὸ δὲ γυνῶναι νόμον διανοίας ἐστὶν ἀγαθῆς. Καὶ πάλιν· « Ἄνδρες (67) κακοὶ οὐ νοοῦσι νόμον· οἱ δὲ ζητοῦντες τὸν Κύριον συνήσουσιν ἐν παντὶ ἀγαθῷ. » Δεῖ δὲ (68) τὴν διοικοῦσαν Πρόνοιαν κυρίαν τε εἶναι καὶ ἀγαθὴν· ἀμφοῖν γὰρ ἡ δύναμις οἰκονομεῖ σωτηρίαν· ἡ μὲν, κολάζει σωφρονίζουσα, ὡς κυρία· ἡ δὲ, δι' εὐποιίας χρηστευομένη, ὡς εὐεργέτης. Ἐξεστὶ δὲ μὴ εἶναι ἀπειθείας υἱὸν, ἀλλὰ μεταβαίνειν ἐκ τοῦ σκότους εἰς ὥλην, καὶ παραθέτω τῇ σοφίᾳ τὴν ἀκοήν, νόμιμον εἶναι Θεοῦ δοῦλον μὲν

✕ P. 423 ED. POTTER, 353 ED. PARIS. ^a 1 Cor. xi, 32. ^b Psal. cxvii, 18. ^c Deut. viii, 2, 3, 5, 11. ^d Prov. xxii, 3, 4. ^e Prov. xxviii, 5.

(64) Τῷ δὲ θανάτῳ. Καὶ τῷ θανάτῳ, Psal.

(65) Ἐνεκα. Hæc auctor composuit ex Deuteronomio viii, 2, 3: Καὶ μνησθήσῃ πᾶσαν τὴν ὁδὸν, ἣν ἤγαγέ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅπως ἂν κακίωσῃ σε, καὶ πειράσῃ σε, καὶ διαγνώσῃ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, εἰ φυλάξῃ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ, ἢ οὐ. Καὶ ἐκάκωσέ σε, καὶ ἐλιμαγχρόνῃσέ σε, καὶ ἐφώμισέ σε τὸ μάννα. V. 5. Καὶ γνώσῃ τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὡς εἴ τις ἄνθρωπος παιδεύσῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, οὕτω Κύριος ὁ Θεός σου παιδεύσει σε. V. 11. Πρόσεγε σεαυτῷ, μὴ ἐπιλάβῃ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, τοῦ μὴ φυλάξαι τὰς

ἐντολάς αὐτοῦ, καὶ τὰ κρίματα, καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι σοι σήμερον.

(66) Ἀθανατίζειν ἐπάγεται. Malim ἀθανατίζειν ἐπαγγέλλεται, « immortales reddere proniuit. »

(67) Ἄνδρες. Ἄνδρες κακοὶ οὐ συνήσουσι κρίματα· οἱ δὲ ζητοῦντες τὸν Κύριον συνήσουσιν ἐν παντὶ, Proverb. xxviii, 5.

(68) Δεῖ δὲ. Clemens infra Strom. ii: Καὶ δὲ πάρεστιν αἰετὴ τῇ τε ἐποπτικῇ, τῇ τε εὐεργετικῇ, τῇ τε παιδευτικῇ ἀποτέμνῃ ἡμῶν δυνάμει δυνάμει τοῦ Θεοῦ.

τὰ πρῶτα, ἐπειτα δὲ πιστὸν γενέσθαι θεράποντα, ἅ
 φοβούμενον Κύριον τὸν Θεόν· εἰ δὲ τις ἐπαναβαίη,
 τὸς υἱὸς ἐγκαταλέγεται. Ἐπὶ δὲ ἡ ἀγάπη καλύψῃ
 πλῆθος ἁμαρτιῶν, » μακαρίας ἐλπίδος τελειώσῃ,
 αἰζηθέντα ἐν ἀγάπῃ ἐκδέχασθαι τοῦτον, ἐγκατατα-
 γέντα τῇ ἐκλεκτῇ υἰοθεσίᾳ, τῇ φίλῃ κεκλημένῃ τοῦ
 Θεοῦ, ἄδοντα ἡδὴ τὴν εὐχρῆν, καὶ λέγοντα· Ἐγενέσθω
 μοι Κύριος εἰς Θεόν. » Τοῦ νόμου δὲ τὴν εὐποιάν
 ἅ τῆς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους περικοπῆς δεδύλωκεν
 ὁ Ἀπόστολος, γράφων ὡς πῶς· « Εἰ δὲ (69) σὺ
 Ἰουδαίος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ νόμῳ, καὶ
 καυῆσαι ἐν Θεῷ, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα τοῦ
 Θεοῦ (70), καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα κατηγού-
 μενος ἐκ τοῦ νόμου, πέποιθᾶς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν
 εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει, παιδευτὴν ἀφρό-
 νων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς
 γνώσεως καὶ ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ· » ταῦτα γὰρ
 δύνασθαι τὸν νόμον ὁμολογεῖται· κἄν οἱ κατὰ νόμον
 μὴ παλιτεύμενοι, ὡς ἐν νόμῳ ἀλαζονεύονται βιοῦν-
 τες. Ἐμακάριος δὲ ἀνήρ (71) ὃς εὖρε σοφίαν, καὶ
 θυρὸς ὃς εἶδε φρόνησιν. Ἐκ δὲ τοῦ στόματος
 αὐτοῦ, » τῆς σοφίας ὀρλονότι, » δικαιοσύνη ἐκπο-
 ρεύεται· νόμον δὲ καὶ ἔλπον ἐπὶ γλώσσης φορεῖ. »
 Ἐνὸς γὰρ Κυρίου ἐνέργεια, ὃς ἐστὶ δύναμις (72)
 καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ, » ὃ τε νόμος, τὸ τε Εὐαγγέλιον·
 καὶ ὃν ἐγέννησε φῶσον ὁ νόμος, ἐλεῖμνον (73) οὗτος
 εἰς σωτηρίαν. Ἐλεημοσύνη δὲ (74), καὶ πίστις,
 καὶ ἀλήθεια, μὴ ἐκλειπέτωσάν σε· ἀψάψαι δὲ αὐτὰς
 περὶ σῶ τραχήλῳ. » Ὁμοίως δὲ τῷ Παύλῳ ἡ προ-
 φητεία (75) ὀνειδιζει τὸν λαόν, ὡς μὴ συνιέντα τὸν
 νόμον· Ἐν τριμμά καὶ τάλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς
 αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν· οὐκ ἐστὶ
 φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Φά-
 στοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν. Ὁίδαμεν δὲ ὅτι
 κλιδὸς ὁ νόμος. ἔάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆσται (76)
 οἱ δὲ θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι οὐ νοοῦσι (77), »
 φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « οὐτε ἀ λέγουσιν, οὐτε περὶ τίνων
 διαβεβαιοῦνται· » Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας
 ἀγάπη ἐκ καθαρῆς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς,
 καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.

CAPUT XXVIII.

Quadrupartita legis Mosaicæ divisio.

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

At Mosaica quidem philosophia quadrupartita dividitur, in partem historicam, et eam quæ specialiter vocatur legalis: quæ duæ ad morum doctrinam

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

Ἡ μὲν οὖν κατὰ Μωυσῆα φιλοσοφία τετραχῆ τέ-
 μεται, εἰς τε τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ κυρίως λεγόμενον
 νομοθετικόν· ἄπρ ἂν εἴη τῆς θηκῆς πραγματείας

pientiaē adhibentes, primo legitimi Dei servi, dein
 ejusdem fideles famuli fiamus, timentes Dominum
 Deum. Quod si quis ulterius ascenderit, refertur
 in numerum filiorum. Postquam autem « charitas
 operuerit multitudinem peccatorum », beatæ spei
 consummatione, licet tunc auctum charitate susci-
 pere, relatum in electam filiorum adoptionem, quæ
 Dei vocata est amica, jam votum canentem, et di-
 centem: « Sit mihi Dominus in Deum. » Legis au-
 tem beneficentiam, per eum locum, in quo agit cum
 Judæis, declaravit Apostolus, sic scribens: « Si tu
 autem ~~×~~ Judæus cognominaris, et in lege requie-
 scis, et in Deo gloriaris, et cognoscis voluntatem
 Dei, et probas utiliora instructus per legem, et con-
 fidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum
 qui sunt in tenebris, eruditorem insipientium, ma-
 gistrum infantium, habentem formam scientiæ et
 veritatis in lege ». Hæc enim posse legem, est
 extra controversiam; etiamsi ii, qui vitam ex lege
 non instituunt, se tanquam in lege gloriantur vi-
 vere. « Beatus est autem vir, qui invenit sapien-
 tiam: et mortalis, qui vidit prudentiam. Ex ore au-
 tem ipsius, » sapientiæ scilicet, « justitia egreditur.
 legem autem et misericordiam fert in lingua ». Sun-
 tenim unius Domini « operatio, qui est Dei vir-
 tus et sapientia », lex et Evangelium: et quem
 timorem genuit lex, is est misericors ad salutem.
 « Eleemosynæ autem, fides, et veritas ne te dese-
 rant, alliga autem eas collo tuo ». Similiter autem
 ac Paulus, prophetia exprobrat populo, quod legem
 non intelligat: « Contritio et afflictio in viis ipso-
 rum, et viam pacis non cognoverunt ». Non est timor
 Dei ante oculos ipsorum. Dicentes se esse
 sapientes, stulti facti sunt. Scimus autem, quod
 lex bona sit, si quis ea legitime utatur. Qui au-
 tem « volunt esse legis doctores, non intelligunt, »
 inquit Apostolus, « nec quæ dicunt, nec de quibus
 asserunt. Finis autem præcepti est charitas ex
 corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta ».

At Mosaica quidem philosophia quadrupartita dividitur, in partem historicam, et eam quæ specialiter vocatur legalis: quæ duæ ad morum doctrinam

μη ἐκλειπέτωσάν σε, Proverb., ubi mox ἐπὶ σῶ τρ.
 προ περὶ σῶ τρ.

(75) Προφητεία. Ad id, quod dixerat, confir-
 mandum, scilicet quod lex bona sit, et charitatem
 præceperit, perinde ac Evangelium, quamvis Ju-
 læi hoc non satis intellexerint, quedam utriusque
 Testamenti loca adducit, in quibus Judæorum igno-
 rantia reprehensa est.

(76) Χρησται. Χρηται apud Paulum. Mox, οἱ
 δὲ, Clementis additamentum est.

(77) Οὐ νοοῦσι. Μὴ νοοῦντες apud Paulum. Dein,
 μήτε ἀ λέγουσι, μήτε π. Mox, τῆς παραγγελίας
 ἐστὶν ἀγάπη. Ibid.

(69) Εἰ δὲ. Rom. II, ἴδε, vide, inquit Sylburg.
 Legendum ἴδε, quod non vidit interpretes. Lowth.—
 Μοχ, ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, ut paulo post τῆς ἀλη-
 θείας. SYLBERG.

(70) Τοῦ Θεοῦ. Abest a Rom.

(71) Ἀνήρ. Prov. III generalius ἄνθρωπος habent.

(72) Δύναμις. Respicit I Cor. I, 24: Χριστὸν
 Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(73) Ἐλεήμων. Hoc addit, ut hæreticorum ar-
 gumento occurrat, negantium legem a bono Deo da-
 tam fuisse, eo quod timorem poenæ incuteret.

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

(74) Ἐλεημοσύνη δ. Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις

nam pertinent; tertiam autem eam, quæ pertinet ad sacrificia, quæ ad physicam contemplationem spectat; et postremo quartam speciem, theologiam, quæ ἐποπτεία seu sacrorum arcanorum « inspectio » est: quam Plato dicit esse mysteriorum revera magnorum contemplationem; Aristoteles autem hanc speciem vocat *Metaphysicam*. Et quæ est quidem ex Platonis sententia dialectica, ut dicit in *Politico*, est quædam scientia, quæ entium explanationem invenit. A viro autem bono et prudente est acquirenda, non ut aliquid dicat vel faciat ✕ eorum, quæ dicuntur aut fiunt apud homines (ut faciunt qui nunc sunt dialectici, qui versantur in rebus sophisticis), sed ut possint quidem dicere et facere ea quæ Deo grata sunt, idque universum pro viribus. Cum sit autem vera dialectica, philosophia permixta veritate, res considerans, facultatesque et potestates examinans, transcendit ad præstantissimam omnium essentiam, et audet etiam ultra progredi ad Deum universorum, non rerum mortalium peritiam, sed divinarum celestiumque scientiam profitens: quam consequitur etiam in rebus humanis, idque cum in dicendo, tum in agendo, proprius usus. Merito ergo Scriptura quoque tales nos esse volens dialecticos, sic hortatur: « Efficiamini autem probi trapezitæ, » alia quidem reprobantes, quod autem bonum est tenentes. Hæc enim revera dialectica est scientia dividendi ea quæ intellectu percipiuntur, et singulorum entium subjectum pure ac perspicue ostendendi: sive facultas res in sua genera dividendi, descendens usque ad ea quæ sunt maxime specialia, et unumquodque ens purum, ac prout in se est, intuendum exhibens. Quocirca ea sola veluti manu ducit ad veram sapientiam, quæ quidem est divina facultas, quæ entia, quatenus sunt entia, cognoscit, id, quod est perfectum, consecuta,

✕ P. 425 ED. POTTER, 355 ED. PARIS.

(78) *Μεγάλων δυνάως*... μ. « Vere magnorum mysteriorum: » quo distinguit auctor Evangelii mysteria ab Eleusiniis, aliisque profanis: quæ licet a plerisque habita fuerint, tamen non erant vere magna.

(79) *Διαλεκτική*. Quam Aristoteles metaphysicam, Plato dialecticam vocavit. Conf. ejus *Phædrus*, p. 1234; *Sophist.* p. 177; *De repub.* lib. vii, p. 704.

(80) *Λέγειν τι, πράττειν τι*. A. et H. λέγειν ἢ πράττειν τι. Ego vulg. lectionem retineo, cum supra quoque talia notarim asyndeta, ad pag. 126. SYLBURG.

(81) *Μικτὴ δὲ φιλοσοφία οὕσα τῇ ἀληθείᾳ*. Mallem *μικτὴ δὲ φιλοσοφία οὕσα τῇ ἀληθινῇ*. LOWTH.

(82) *Γίνεσθε*. Nicephorus lib. x, cap. 26, *Historiæ*: « Spectatores nummularios (in margine erat λογίμους τραπεζίτας, utrumque suspectum) nos esse divinum oraculum jubet, et ut pulcherrimum quodque ex rebus omnibus diligentes, quod malum est abjiciamus, quod bonum autem disquiramus. et inventum retineamus. » S. Basilium in principium Proverb. : Καὶ ὡς δοκίμος τραπεζίτης, τὸ μὲν δοκίμον καθέξει, ἀπὸ δὲ παντὸς εἶδους πονηροῦ ἀφέξεται. Item in 1 cap. Isaïæ : « Pauci probi trapezitæ. Rari admodum sunt, qui cuncta queant explorare,

δια· τὸ τρίτον δὲ, εἰς τὸ ἱερουργικὸν, ὃ ἐστὶν ἡδὴ τῆς φυσικῆς θεωρίας· καὶ τέταρτον ἐπὶ πᾶσι τὸ θεολογικὸν εἶδος, ἡ «ἐποπτεία» ἣν φησὶν ὁ Πλάτων τῶν μεγάλων δυνάως εἶναι μυστηρίων (78)· Ἀριστοτέλης δὲ τὸ εἶδος τοῦτο *Μετὰ τὰ φυσικὰ* καλεῖ. Καὶ ἡ γε κατὰ Πλάτωνα διαλεκτικὴ (79). ὣς φησὶν ἐν τῷ *Πολιτικῷ*, τῆς τῶν δυνάως δηλώσεως εὐρετικὴ τίς ἐστὶν ἐπιστήμη. Κτητὴ δὲ αὕτη τῷ σώφρονι, οὐχ ἕνεκα τοῦ λέγειν τι, πράττειν τι (80) τῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους· (ὡς περὶ οἱ νῦν διαλεκτικοί, περὶ τὰ σοφιστικὰ ἀσχολούμενοι, ποιοῦσιν·) ἀλλὰ τῷ θεῷ κεχαρισμένα μὲν λέγειν δύνασθαι, κεχαρισμένα δὲ πράττειν, τὸ πᾶν εἰς δύναμιν. Μικτὴ δὲ φιλοσοφία οὕσα τῇ ἀληθείᾳ (81) ἡ ἀληθὴς διαλεκτικὴ, ἐπισκοπούσα τὰ πράγματα, καὶ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐξουσίας δοκιμάζουσα, ὑπεξαναβαίνει περὶ τὴν πάντων κρατίστην οὐσίαν, τοιαῦτα τε ἐπέκεινα ἐπὶ τὸν ὅλον θεόν, οὐκ ἐμπειρίαν τῶν θνητῶν, ἀλλ' ἐπιτήμην τῶν θείων καὶ οὐρανίων ἐπαγγελλομένη· ἢ συνέπεται καὶ ἡ περὶ τῶν ἀνθρωπιῶν, περὶ τε τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις, οἰκεία χρῆσις. Εἰκότως δὲ καὶ ἡ Γραφὴ τοιοῦτους τινὰς ἡμᾶς διαλεκτικούς οὕτως ἐθέλουσα γενέσθαι, παραίνει· « Γίνεσθε (82) δὲ δοκίμοι τραπεζίται, » τὰ μὲν ἀποδοκιμάζοντες, τὸ δὲ καλὸν (83) κατέχοντες. Αὕτη γὰρ τῷ ὄντι ἡ διαλεκτικὴ φρόνησίς ἐστι περὶ τὰ νοητὰ διαιρετικὴ, ἐκάστου τῶν δυνάως ἀμίκτως τε καὶ εἰλικρινῶς τοῦ ὑποκειμένου δεικτικὴ· ἢ δύναμις περὶ τὰ τῶν πραγμάτων γένη διαιρετικὴ, μέτρι τῶν ἰδικωτάτων καταβαίνουσα, παρεχόμενη ἕκαστον τῶν ὄντων καθαρὸν, οἶόν ἐστι, φαίνεσθαι. Αὐτὸ καὶ μόνη αὕτη ἐπὶ τὴν ἀληθῆ σοφίαν χειραγωγεῖ, ἥτις ἐστὶ δύναμις θεία τῶν δυνάως ὡς δυνάως γνωστικῆ, τὸ τέλειον ἔχουσα, παντὸς πάθους ἀπηλλαγμένη· οὐκ ἄνευ τοῦ Σωτῆρος, τοῦ καταγαγόντος ἡμῶν τῷ θεῷ λόγῳ τοῦ ὁρατικοῦ τῆς ψυχῆς τὴν ἐπιχρυσείαν ἐκ φαύλης ἀναστροφῆς (84) ἀγνοίαν ἀχλυώδη, καὶ τὸ βέλτιστον ἀποδεδωκότος, ὅρρ' εὐ γινώσκομεν ἡμῶν

et bona quidem penes se noverint retinere, ab omni autem specie mala sibi temperare. » S. Ambrosius proœmio explanat. in Lucam: « Erat autem populi gratia discernere spiritus, ut cognosceret, quos referre deberet in numerum prophetarum, quos autem, quasi bonus nummularius, improbare. in quibus materia magis corrupta sorderet, quam veri splendor luminis resultaret. » I Thessalonicens. v, 21: « Omnia probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete vos. » Gr. Πάντα δοκιμάζοντες, τὸ καλὸν κατέχετε. Tertullianus *De præscriptionibus*: « Omnia examine, quod bonum est tenete. » COLLECT.— Hoc dictum iterum respicit Clemens *Strom.* II, p. 365; *Strom.* VI, p. 655; *Strom.* VII, p. 754. Hoc estatum plures alii ex antiquis Patribus, Christo, vel apostolis tribuunt; quos si quis consulere cupiat, is adeat Usserii *Prolegomena ad Ignatii epistolam* cap. 8, sect. 7; Valesii not. ad Eusebii lib. VIII, c. 7; Huetii not. ad *Commentum* Origenis p. 114, et præcipue Cotelieri not. ad *Constitutionum apost.* lib. II, c. 36, Clementinorum homil. 2, c. 52, et *Monumentum Ecclesiæ Græcæ* pag. 756.

(83) *Καλόν*. Allusio est ad dictum Pauli I Thess. V. A. SYLBURG.

(84) *Ἐκ φαύλης ἀναστροφῆς*. H. ἀναστροφῆς, ex mala educatione: ut infra pag. 200. SYLBURG.

Θεόν, ἡδὲ καὶ (85) ἄνδρα. Οὗτός ἐστιν ὁ τῶν ἐντι δει-
 ξας ὅπως (86) τε γνωστέον ἐαυτούς· οὗτος ὁ τῶν
 ὄνων τὸν Πατέρα ἐκκαλύπτων, ᾧ ἂν βούληται, καὶ
 ὡς οὐδὲν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν χωρῆσαι νοεῖν (87).
 « Οὐδεὶς (88) γὰρ ἐγνώ τὴν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ
 οὐδὲ τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀπο-
 καλύψῃ. » Εἰκότως ἄρα ὁ Ἀπόστολος, κατὰ ἀποκά-
 λυψιν, φησὶν, ἐγνωκένοι τὸ μυστήριον, καθὼς προέ-
 γραφα ἐν ὀλίγῳ, πρὸς δὲ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆ-
 σαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ. »
 Πρὸς δὲ δύνασθε (89), εἶπεν· ἐπεὶ φθεῖ τινὰς γάλα (90)
 μόνον εἰληφότας, οὐδέπω δὲ καὶ βρώμα, αὐτίκα οὐχ
 ἀπλῶς γάλα (91). Τετραχῶς (92) δὲ ἡμῖν ἐκληπτέου
 τοῦ νόμου τὴν βούλησιν· ἢ ὡς σημεῖον ἐμφαίνουσιν,
 ἢ ὡς ἐντολὴν κυροῦσαν εἰς πολιτεῖαν ὀρθήν, ἢ θεσπι-
 ζουσιν ὡς προφητεῖαν. Ἀνδρῶν (93) δὲ εἰ οἶδ' ὅτι τὰ
 ταῦτα διακρίνειν τε, καὶ λέγειν· οὐ γὰρ δὴ μὴ
 Μύκονος (94) ἢ πᾶσα πρὸς νόησιν Γραφῆ, ἢ φασὶν οἱ
 προμιαζόμενοι· διαλεκτικώτερον δὲ, ὡς ἐνὶ μάλιστα,
 προστέον αὐτῇ, τὴν ἀκολουθίαν τῆς θείας διδασκαλίας
 θηρωμένους.

sunt huiusmodi, discernere, 154 ac dicere. Non
 Scriptura, ut dicunt, qui utuntur proverbii. Est
 accedendum, consequentiam divinæ doctrinæ venantibus.

A et libera ab omni animi perturbatione : idque
 non sine Servatore, qui semota ab oculis
 animæ per Logon divinum caligine ignoran-
 tia, quam illis prava conversatio offuderat, opti-
 mum statum restituit, ut clare percipiamus, Deusne
 sit, an homo. Is est, qui revera ostendit, quomodo
 nos ipsos cognoscere oporteat ; is, qui universorum
 Patrem revelat, cui vult, et quoad humana natura
 comprehendere valeat. « Nemo enim novit Filium
 nisi Pater, neque Patrem nisi Filius, et cui Filius
 revelaverit ». Merito ergo Apostolus dicit, per
 revelationem se nosse mysterium, « quemadmodum
 prius scripsi in brevi, ut possitis legentes intelli-
 gere ✕ intelligentiam meam in mysterio Christi b. »
 Ut possitis, dixit, quoniam sciebat aliquos lac solum

B lum accepisse, nondum autem cibum, et nec lac
 quidem solummodo. Tribus autem modis legis sen-
 tentia est nobis accipienda : ut quæ signum aliquod
 repræsentet, vel præceptum constituat ad rectam
 vitæ institutionem, vel tanquam prophetia futura
 prædicat. Sat autem scio esse virorum, ea, quæ
 enim una Myconus est universa ad intelligendum
 autem quam maxime fieri potest dialecticè ad cau-

CAPUT XXIX.

Græcos recte ab Ægyptio pueros dictos respectu ad Hebræos eorumque instituta habito.

᾿Θεν παγκάλως ὁ παρὰ τῶν Πλάτωνι Αἰγύπτιος ἰε-
 ρεὺς, « Ὁ Σόλων (95), Σόλων, » εἶπεν, « Ἑλλήνες ὑμεῖς
 αἰεὶ παῖδες ἐστέ, οὐδ' ἠντιναοῦν ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔχον-
 τες δι' ἀρχαίαν ἀκοήν (96) παλαιὰν δόξαν· γέροντες δὲ
 Ἑλλήνων οὐκ ἐστὶν οὐδεὶς. » γέροντας, οἶμαι, εἰπῶν
 τοὺς τὰ πρεσβύτερα, τούτέστι τὰ ἡμέτερα, εἰδότας·
 ὡς ἐμπάλιν νέους τοὺς τὰ νεώτερα καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων
 ἐπιτετηθευμένα, τὰ χθὲς καὶ πρῶην γενόμενα, ὡς
 παλαιὰ καὶ ἀρχαῖα, ἱστοροῦντας. Ἐπήγαγεν οὖν,
 « μάθημα χρόνῳ πολιτῶν, » κατὰ βαρβαρικὸν τινὰ τρό-
 πον ἀπλάττω καὶ οὐκ εὐκρινεῖ χρωμένων ἡμῶν τῇ
 μεταφορᾷ. Ἀτεχνῶς γοῦν οἱ εὐγνώμονες ὄλω τῶν πλά-
 σματι τῶ τῆς ἐρμηνείας προσίσασιν. Ἐπὶ δὲ τῶν Ἑλ-

Unde pulcherrime sacerdos apud Platonem
 Ægyptius : « O Solon, Solon, » inquit, « vos Græci
 semper estis pueri, nullam penitus in animis per
 veterem auditionem antiquam habentes opinionem :
 ex Græcis autem nullus est senex. » Senes, ut ar-
 bitror, dicens, qui antiquiora, hoc est, nostra, nô-
 verant : ut rursus juvenes, qui recentiora, et quæ
 exercebantur a Græcis, quæ heri et nuper facta
 fuerant, ut vetera et antiqua, referebant. Subiunxit
 itaque : « Nec disciplinam ullam canam tempore, »
 nos enim more quodam barbarico simplicibus ac
 obscuris metaphoris uti solemus. Qui sunt ergo
 bona mente præditi absque ullo artificio accedunt

§ P. 426 ED. POTTER, 356 ED. PARIS. • Matth. xi, 27. b Ephes. iii, 3, 4.

Sed ἀναστροφῆ apostolica vox est : ut I Petr. i, 18 :
 Ἐκ τῆς καταλας ὡμῶν ἀναστροφῆς πατροπαράδοτου.
 II Pet. ii, 7 : Ἰπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελείᾳ ἀναστροφῆς·
 et alibi sæpe.

(85) Ἡδὲ κ. Scribendum ἡδὲ κ. Respicit Homericum illud :

Ὅσπρ' εὐ γιγνώσκης, ἡμὲν θεὸν ἡδὲ καὶ ἄνδρα.
 Ut bene cognoscas, utrum deus sit, an homo.

(86) Ὅπως. Forte, addito uno membro, legendum,
 ὅπως τε τὸν Θεόν, ὅπως τε γνωστέον ἐαυτούς.
 ΣΠ.ΣΑ.Σ.

(87) Χωρῆσαι νοεῖν. Χωρῆσαι absque νοεῖν sæpius
 dicitur : Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, Matth.
 xi, 14. Et : Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρεῖτω, ibid., 12.

(88) Οὐδεὶς. Matth. xi, 27 : Καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει
 τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει
 εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι.

(89) Πρὸς δὲ δύνασθε. Flor. edit., πρὸς τὸ δύνασθαι,
 « secundum possibilitatem, pro viribus. » Ego S. Scripturæ
 verba retinere malui. SYLBURG.

(90) Γάλα. Respiciet I Cor. iii, 2 : Γάλα ὕμεις ἐπότισα,
 καὶ οὐ βρώμα· οὐπω γὰρ ἠδύνασθε.

(91) Αὐτίκα οὐχ ἀπλῶς γάλα. Forte legendum, ἢ τάχα
 pro αὐτίκα. LOWTH.— Οὐχ ἀπλῶς γάλα dicit, quia nonnulli
 venenum, i. e. hæresin, cum lacte sumpserant.

(92) Τετραχῶς. Aut deest membrum in ista partitione,
 aut cum interprete legendum τριχῶς. SYLB.— Vult auctor,
 triplicem esse S. Scripturæ sensum, mysticum, moralem,
 et propheticum.

(93) Ἀνδρῶν. « Adulforum : » quos opponit τὸ γάλα
 sumentibus.

(94) Μύκονος. Sylburgius in Indice Latino, v° Myconus :
 « Flor. edit. Μύκωνος, et subaudit γραμμῆ· ut intelligatur
 Myconis linea. » Sed Myconem insulam in hoc
 proverbio significari, declarant Stephani Ethica. »
 Conf. Strabo lib. x.

(95) Ὁ Σόλων. Superius hæc laudavit auctor pag. 356,
 ubi conf. adnotata.

(96) Δι' ἀρχαίας ἀκοῆς. SYLBURG.— Sed recepta lectio
 apud Platonem exstat.

ad totum signum interpretationis : de Græcis autem dicit eorum opinionem « parum quid differre a fabulis. » Non sunt enim pueriles audiendæ fabulæ, sed nec illæ fabulæ, quæ a pueris factæ sunt. « Pueros » autem dixit ipsas quidem certe fabulas, utpote quod parum perspiciant, qui se apud Græcos existimant sapientes : per « canam disciplinam, » tacite significans antiquissimam, quæ est apud barbaros, veritatem : cui verbo opposuit illud, « puer fabula : » arguens fabulosam recentium tractationem, ut quæ, puerorum instar, nihil habeat antiquius ; utrumque communiter, et fabulas eorum, et orationes, esse pueriles ostendens. Divine ergo potestas illa, quæ Hermæ loquitur in revelatione, « Visiones, » inquit, « et revelationes propter eos qui sunt duplici corde, qui disputant in cordibus suis, sint ea, necne. » Similiter autem ex redundanti quoque doctrinæ ❧ copia corroborant demonstrationes, firmantque ac fundant rationes demonstrativas, quatenus eorum, tanquam juvenum, mentes adhuc pendent instabiles aere. « Lucerna ergo est præceptum bonum, » ut vult Scriptura : « lex autem est lumen vitæ ; vias enim vitæ arguit disciplina. » Lex regina est omnium mortalium et immortalium, inquit Pindarus. Ego autem per hæc eum, qui legem tulit, intelligo : et Hesiodum illud dictum accipio de dictum est, non autem ex comprehensione :

*Humano generi lex namque est a Jove lata,
Pisces atque fera volucresque per aera nantes
Sese ut consumant : nam jus nescire putantur.
Ast hominum generi jus, res pulcherrima, cessit.*

Sive ergo naturalem legem, quæ est una cum gene-

❧ P. 427-428 ED. POTTER, 357-358 ED. PARIS.

(97) Βραχύ. Plato in *Timæo*, paulo post verba jam citata, hæc adjicit : Τὰ γούνα νῦν δὴ γενεαλογηθέντα, ὡς Σόλων, περὶ τῶν παρ' ὑμῖν ἄ διήλθεσ, παιδῶν βραχύ τι διαφέρει μύθων. « Nam et ea ipsa, quæ modo ex vestris historiis recensebas, a fabulis puerilibus, o Solon, parum distant. »

(98) Παριστάς. Θείως τ. Παριστῶν. Θεία τ. H. ms. SYLBURG. — Porro quæ sequuntur ex Herma, exstant *Pastoris* lib. 1, vis. 4 : « Alii enim priores te sunt, et meliores te, quibus oportebat revelari visiones has : sed ut honorificetur nomen Dei, tibi revelatum est, et revelabitur, propter dubios, qui cogitant in cordibus suis, utrum sint hæc, an non sint. Dic illis, quod hæc omnia sunt vera, et nihil extra veritatem est, sed omnia firma, certeque fundata sunt. »

(99) Νέων φρένες. Allusio est ad illud Homeri *Iliad.*, Γ, v. 408 :

Αἰεὶ δ' ὀπλοτέρων ἀνδρῶν φρένες ἠερέθονται.

SYLBURG.

(1) Λαμπτήρ. Λαμπτήρ ἄρα ἐντολὴ ἀγαθὴ, νόμος δὲ φῶς ὁδοῦ. Prov. vi, 23 : « Ὅτι λύχνος ἐντολῆ νόμου καὶ φῶς. » Quoniam lucerna mandatum legis, et lux. » Aquila, Symmachus et Theodotus : Λύχνος ἐντολὴ, καὶ νόμος φῶς : ut in editione Romana adnotatur. Vulg. : « Quoniam mandatum lucerna est, et lex lux. » Ex Hebræo ad verbum : « Quia ut lucerna est mandatum, et lex ut lux : et via vitæ sunt increpationes eruditionis. » Vide pag. 392. COLLECT.

(2) Νόμος. Muretus in Senecam : Quare bonis viris mala accident. « Hanc in offensam velocita-

λῆνων φησί, τὴν οἴσειν αὐτῶν « βραχύ (97) τι διαφέρειν μύθων. » οὐ γὰρ μύθων παιδικῶν ἐξακουστέον, οὐδὲ μὴν τῶν τοῖς παισὶ γενομένων μύθων. « Παῖδας » δὲ εἶρηκεν αὐτοὺς γε τοὺς μύθους, ὡς ἂν μικρὸν διορώντων τῶν παρ' Ἑλληνισιν οἰηισσόμενος. « τὸ μάθημα τὸ πολὺν » τὴν παρὰ βαρβάρους προγενεστάτην ἀλήθειαν : ἢ βήματι τέθεικε τὸ, « καὶς μῦθος. » τὸ μυθικὸν τῆς τῶν νεωτέρων ἐπιβολῆς διελέγχων, ὡς, δίκην παιδῶν, μηδὲν προσδύτερον ἐγούσης. ἄμφω κοινῶς, τοὺς μύθους αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους, παιδικούς εἶναι παριστάς. Θείως τοίνυν (98) ἡ δύναμις ἡ τῷ Ἑρμῆ κατὰ ἀποκαλύψιν λαλοῦσα, « Τὰ ὀράματα, » φησί, « καὶ τὰ ἀποκαλύψματα διὰ τοὺς διψύχους, τοὺς διαλογιζομένους ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, εἰ ἄρα ἐστὶ ταῦτα, ἢ οὐκ ἐστὶ. » Ὑμῶς δὲ καὶ ἐκ τῆς πολυμαθοῦς περιουσίας ἀποδείξεις ἰσχυροποιῶσι, καὶ βεβαιοῦσι καὶ θεμελιῶσι τοὺς λόγους τοὺς ἀποδεικτικούς, ὅσον ἐτι αἱ αὐτῶν ὡς νέων φρένες (99) ἠερέθονται. « Λαμπτήρ (1) ἄρα ἐντολὴ ἀγαθὴ, » κατὰ τὴν Γραφὴν. « νόμος δὲ φῶς ὁδοῦ. ὁδοῦ γὰρ βιώτητος ἐλέγγει παιδεία. » Νόμος (2) ὁ πάντων βασιλεὺς, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, λέγει Πίνδαρος. Ἐγὼ δὲ τὸν θέμενον τὸν νόμον διὰ τούτων ἐξακούω. καὶ τό γε Ἡσιόδιον (3) ἐπὶ τοῦ πάντων λελέχθαι Θεοῦ λαμβάνω, εἰ καὶ στοχαστικῶς εἴρηται τῷ ποιητῇ, ἀλλ' οὐ καταληπτικῶς.

Deo universorum, etiamsi ex conjectura a poeta

*Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων,
Ἰχθύσι γὰρ (4) καὶ θηροῖ καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς,
Ἐσθέμεν ἀλλήλων : ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτῶν.
Ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἢ πολλὸν ἀρίστη.*

Εἴτ' οὖν τὸν ἄμα τῇ γενέσει φύσει (5) νόμον, εἴτε καὶ

• Prov. vi, 23.

tem procedere æternæ legis imperio. » Ita vocabant, inquit, mentem ac consilium divinum : sive, ut Cicero in *De legibus*, « rationem rectam summi Jovis : » et eo sensu dixit Pindarus, νόμον εἶναι πάντων βασιλέα θνητῶν καὶ ἀθανάτων, ut est apud Platonem in *Gorgia*, quod etiam posnerat Chrysippus lib. II *Περὶ νόμου*, ut est lib. II *De legibus*, et apud Euripidem *Hecuba* ait, legi illi etiam deus paruisse : Ἄλλ' οἱ θεοὶ σθένουσι, χ' ὁ κείνων κρατῶν νόμος. Vide fragmenta Pindari. Illud quoque paulo ante de juvenum mentibus ex Homeri est *Iliad.* Γ :

Ὀπλοτέρων δ' ἀνδρῶν αἰεὶ φρένες ἠερέθονται.

COLLECT. — Eandem Pindari sententiam infra laudat Clemens, *Strom.* II, pag. 367. Origenes *Contra Celsum* lib. v, pag. 255 : Καὶ ὁρθῶς μοι δοκεῖ Πίνδαρος ποιῆσαι, νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι. « Et recte videtur Pindarus cecinisse, legem esse regem omnium. » Quæ petitum sunt ex Herodoti lib. III, cap. 38. Eodem respexisse videtur Chrysippus in sua legis definitione, quam refert Maecianus in lib. II *Digest.* *De legibus* : Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς, θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. « Lex omnium est rex, divinarumque et humanarum rerum. »

(3) Τό γε Ἡσιόδιον. H. ms., τό γε Ἡσιόδου. SYLBURG. — Hi versus exstant *Oper.* lib. I, v. 274.

(4) Γάρ. Μέν, Hesiod., ubi innox, πετεηνοῖς pro πετεηνοῖς, ἔσθην pro ἐσθέμεν, ἐστὶν ἐπ' αὐτοῖς pro ἐστὶ μετ' αὐτῶν.

(5) Γενέσει φύσει. Si mendo caret scriptura, asyndeton est : qualia supra notata ad pag. 126. Aut legendum φήσει, « dicit. » SYLBURG.

τὴν αὐθις δοθέντα, πλὴν ἐκ Θεοῦ, ὃ τε τῆς φύσεως, ἢ ὅτι τῆς μαθήσεως νόμος εἷς· ὡς καὶ Πλάτων ἐν τῷ Πολιτικῷ ἕνα τὸν νομοθέτην φησίν· ἐν δὲ τοῖς Νόμοις, ἕνα τὸν συνήσοντα τῶν μουσικῶν· διὰ τούτων διδάσκων τὸν Λόγον εἶναι ἕνα, καὶ τὸν Θεὸν ἕνα. Μωϋσῆς δὲ φαίνεται τὸν Κύριον διαθήκην καλῶν· Ἰδοὺ ἐγὼ (6), ἢ λέγων· « ἡ διαθήκη μου μετὰ σοῦ » ἐπεὶ καὶ πρότερον εἶπεν (7), διαθήκην μὴ ζητεῖν αὐτὴν ἐν γραφῇ· ἔστι γὰρ διαθήκη, ἣν ὁ αἷτιος τοῦ παντὸς Θεὸς τίθεται. Θεὸς δὲ παρὰ τὴν θέσιν εἴρηται, καὶ τάξιν, τὴν διακόσμησιν. Ἐν δὲ τῷ Πέτρου Κηρύγματι (8) εὖροις ἂν Νόμον καὶ Λόγον τὸν Κύριον προσεπορεύμενον. Ἄλλ' ὃ μὲν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομημάτων πρῶτος ἡμῖν Στρωματεὺς ἐνταῦθα περιγεγράφθω.

• Gen. xvii, 4.

(6) Ἰδοὺ ἐγὼ. Καὶ ἐγὼ, ἰδοὺ, Genes. xvii, 4.

(7) Πρότερον εἶπεν. Ubi prius id dixisse Deum putabat? Forte in capitis modo notati vers. 2: Καὶ ἔφησθαί τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον ἐμοῦ, καὶ ἀνὰ μέσον σου· καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα.

(8) Πέτρου Κηρύγματι. Sic infra in Excerptis, ἐκ τῶν προφητ. sub finem: Νόμος καὶ Λόγος αὐτὸς

A ratione; sive eam dicat, quæ postea data est, verum a Deo; et naturæ et disciplinæ una eademque est lex: ut etiam Plato in *Politico* dicit unum legislatorem: in *Legibus* autem, unum ea quæ ad musicam pertinent intellecturum: per hæc docens unum esse Logon, et Deum unum. Moyses autem videtur Dominum appellare διαθήκην, hoc est fœdus: « Ecce ego, ἰδicens, « fœdus meum tecum ». » Nam antea dixit, fœdus ipsum non esse querendum in scriptura: est enim fœdus, quod Deus statuit, qui est auctor universi. Deus autem Græcè Θεὸς dictus, παρὰ τὴν θέσιν, hoc est « ex positione, » et ordine, seu constitutione. In Petri autem *Prædicatione* invenieris Dominum vocari Legem et Logon. Verum primus gnosticorum secundum veram philosophiam commentariorum Stromateus hic terminetur.

B

ὃ Σωτὴρ λέγεται, ὡς Πέτρος ἐν Κηρύγματι· « Lex et Logos ipse Servator appellatur, ut Petrus in *Prædicatione* ait. » Strom. ii, pag. 390: Ὁ Πέτρος ἐν τῷ Κηρύγματι, νόμον καὶ Λόγον τὸν Κύριον προεἶπεν· « Petrus in *Prædicatione*, legem et Logon Dominum appellavit. »

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ

ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ (9) ΛΟΓΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM.

SEU PRÆFATIO.

Auctor res a se dinceps tractandas proponit.

Ἐξῆς δ' ἂν εἴη διαλαβεῖν, ἐπεὶ κλέπτας τῆς βαρ- C
βάρου (10) φιλοσοφίας Ἑλλήνας εἶναι προσεῖπεν ἡ

Deinceps autem fuerit nitendum, quoniam bar-
baræ philosophiæ fures Scriptura Græcos esse

(9) Τῶν εἰς οκτώ. Commation illud, τῶν εἰς οκτώ, repetitur etiam in quinque librorum sequentium inscriptione: sed suspectum cur sit, supra exposui lib. I, cap. i, not. 4. Sylburg.

(10) Βαρβάρου. Per barbaros imprimis Judæos in-

telligit. Sic ante Clementem S. Justinus *Apol.* 1, pag. 40 edit. Oxon.: Οὐ γὰρ μόνον Ἑλλῆσι διὰ Σωκράτους ὑπὸ Λόγου ἠλέγχθη ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἐν βαρβάρους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου μορφωθέντος καὶ ἀνθρώπου γενομένου, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ κληθέντος·

dixit, ut hoc paucis ostendatur. Non solum enim illa miracula, quæ hominum opinionem superant, e scriptis ✠ nostris in sua transtulisse, sed etiam principalia eorum dogmata inde surrepta (quandoquidem illorum scripturis nostras antiquiores esse, prius demonstratum sit) atque ab ipsis adulterata esse ostendemus, tum in illis, quæ ad fidem, tum etiam in his, quæ ad sapientiam, cognitionem, et scientiam, itemque ad spem, et charitatem, ut etiam ad penitentiam, et continentiam, quinetiam ad Dei timorem, quæ plane sunt virtutum veritatis examen, pertinent. Adjiciuntur etiam, quæcunque fuerint ad hujus loci, in quo versamur, explicationem necessaria: tum etiam, quod qui solertissime priscam sectati sunt philosophiam, occultum hoc, symbolicum et ænigmaticum barbaræ philosophiæ genus, quod quidem ad cognitionem veritatis est imprimis utile, seu potius necessarium, æmulati sint. Post hæc consentaneum videtur, ea, quorum causâ in nos Græci invehuntur, defendere, paucis Scripturis sermoni immistis, si forte contingat ut Judæus quoque hæc audiens, ex iis, quæ credit, possit sensim converti ad eum, quem non credit. Ingenuus autem philosophorum excipiet forsitan eorum vitæ et inventionis novorum dogmatum amica reprehensio, non 155 ulciscensibus quidem nobis inimicos (multum quidem abest, cum etiam eis bene precari ac benedicere didicerimus, qui nos execrantur, etiamsi in nos maledictis invehantur), sed ut illi convertantur, si forte erubuerint, qui omnimoda cumulati sunt sapientia, per barbaram reprehensionem ad saniolem mentem redacti, ut possint tandem perspicere, cujusmodi sint disciplinæ, quarum gratia, peregrinando transmarinas obeunt regiones. Quorum enim sunt fures, ea palam sunt monstranda, ut nimium eis sui amorem detrahamus: quæ autem ipsi investigando gloriantur se iuvenisse, ea sunt refutanda.

✠ P. 429 ED. POTTER, 559 ED. PARIS.

Non solum enim apud Græcos per Socratem a Logo, hæc sibi reprehensa; sed apud barbaros etiam ab illo ipso Logo, formam ac naturam humanam induto, ac Jesu Christi nomen adeptio. Porro Tertullianus Græcorum philosophos a Judæis dogmata sua didicisse negat, lib. *De anima* cap. 2, ut etiam Lactantius superius laudatus ad *Strom.* 1, pag. 342 edit. Paris.

(11) Προσείπεν ἡ Γραφή. A. προσείπεν, jam ante dixit, inquit Sylburgius. Existimans scilicet, non S. Scripturam, sed Clementem in suis scriptis fures barbaræ philosophiæ prius vocasse Græcos. At non ea Clementi mens fuit: qui Scripturæ nomine, ut alias, ita hoc etiam loco Ss. libros intelligit. Proinde generale τῆς Γραφῆς nomen ad Christum restringit, paulo ante finem *Strom.* v, pag. 614: Δεδειγμένοι τοίνυν σαφῶς, ὡς οἶμαι, ὅπως ἰκλέπταις εἰρησθαι πρὸς τοῦ Κυρίου τοὺς Ἕλληνας ἐξακουστέον· Cum ergo aperte, ut arbitror, ostensum sit, quomodo sit intelligendum, quod fures a Domino dicti fuerint Græci. Ubi vero id dixit Dominus? Scilicet Joan. x, 8: Πάντες οὗτοι ἦλθον πρὸς ἐμοῦ, κλέπται εἰσὶ καὶ λησταί. Etenim hoc de veteribus philosophis, qui ante Christum vixerunt, accipit auctor, *Strom.* 1, pag. 309 edit. Paris.: Ναὶ φασὶ γεγράφθαι, Πάντες οἱ πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου κλέπται εἰσὶ καὶ

λησταί. Πάντες μὲν οὖν οἱ ἐν Λόγῳ, οὗτοι δὲ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως, ἐξακούονται καθολικώτερον, ἀλλ' οἱ μὲν προφήται, ἅτε ἀποσταλέντες καὶ ἐμπνευσθέντες ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐ κλέπται, ἀλλὰ διάκονοι. Item *Strom.* 1, pag. 334, 335: Ἀλλ' οἱ μὲν κλέπται πάντες καὶ λησταί, ὡς φησὶν ἡ Γραφή. Ejusdem libri pag. 319, alium Scripturæ locum hic trahit: Ἐμπάλιν οὖν ἀδικεῖ ὁ σφετερισάμενος τὰ βαρβάρων, καὶ ὡς ἴδιον αὐτῶν, τὴν ἑαυτοῦ δόξαν αὐξῶν καὶ ψευδόμενος τὴν ἀλήθειαν· οὗτος κλέπτης ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἰρησται. Φησὶ γοῦν· Ἰὴ, μὴ γίνου ψεύστης· δόξει γὰρ τὸ ψεῦσμα πρὸς τὴν κλοπὴν Conf. etiam pag. 310, 312, 313, 320, etc., edit. Paris.

(12) Πίστεις. Respicere videtur I Cor. xii, 8: Ἦ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδονται λόγος σοφίας, ἀλλῶ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρω δὲ πίστις, etc.

(13) Σμῆνος ..... ἀρετῶν. Metaphora e Platone sumpta, lib. *Περὶ ὄσίου*. Porro σμῆνος Lowthio legendum videbatur, eodem nempe casu, quo præcedentes virtutes. Sed nil muto: est enim paræthetice hoc dictum.

(14) Ἀχρηστος. Rectius Π., εὐχρηστος, ad quod et quantia utilis. Stylbuc.

ἡ Γραφή (11), ὅπως τοῦτο δι' ὀλίγων δειχθήσεται. Ὁ γὰρ μόνον τὰ παράδοξα τῶν παρ' ἡμῖν ἱστορουμένων ἀπομιμουμένους ἀναγράφειν αὐτοὺς παραστήσομεν· πρὸς δὲ τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων σκευωρούμενους καὶ παραχαράσσοντας (προγενεστέρων οὐσῶν τῶν παρ' ἡμῖν γραφῶν, ὡς ἀπεδείξαμεν), διελέγομεν ἐν τε τοῖς περὶ πίστεως (12), περὶ τε σοφίας, γνώσεώς τε καὶ ἐπιστήμης, ἐλπίδος τε καὶ ἀγάπης, περὶ τε μετανοίας καὶ ἐγκρατείας, καὶ δὴ καὶ φόβου Θεοῦ· σμῆνος ἀτεχνῶς τῶν ἀληθείας ἀρετῶν (13)· ὅσα τε ἀπαιτῆσαι ἢ κατὰ τὸν τόπον τὸν προκειμένον ὑποσημελώσας, περιληφθήσεται, καὶ ὡς τὰ μάλιστα τὸ ἑπιχειρηματικῶς τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, τὸ συμβολικὸν τοῦτο καὶ αἰνιγματικῶδες εἶδος, ἐξήλωσαν οἱ πραγματικῶς τὰ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφῆσαντες, χρησιμώτατον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαιότατον, τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας ὑπάρχον. Ἐπὶ τούτοις, ἀκόλουθον οἶμαι, ὑπὲρ ὧν κατατρέχουσιν ἡμῶν Ἕλληνας, ἀπολογησασθαι, ὀλίγαις συγχρωμένους Γραφαῖς, εἰ πως ἤρέμα καὶ ὁ Ἰουδαῖος ἐπαῖων ἐπιστρέψαι δυναθεῖ ἐξ ὧν ἐπίστευσεν, εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσεν. Διαδέξεται δὲ εἰκότως τοὺς γενναίους τῶν φιλοσόφων Ἐλεγχος ἀγαπητικῶς τοῦ βίου τε αὐτῶν, καὶ τῆς εὐρέσεως τῶν καινῶν δογμάτων, οὐκ ἀμυνομένων ἡμῶν τοὺς κατηγόρους (πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τοὺς εὐλογεῖν μαθητικῶς τοὺς καταρωμένους, καὶ βλασφημῶς κενῶς καταφέρωσιν ἡμῶν λόγους), ἀλλ' εἰς ἐπιστροφὴν τὴν ἐκείνων αὐτῶν· εἰ πως ἐπαισχυθεῖεν οἱ πάνσοφοι δι' ἐλέγχου βαρβάρου σωφρονισθέντες, ὡς διδεῖν ὅτι γοῦν δυναθῆναι, ὅποια ἄρα εἴη τὰ μαθήματα, ἐφ' ἃ στέλλονται τὰς ἀποδημίας τὰς διαπονεύουσ. Ἄν μὲν γὰρ δὴ κλέπται, καὶ δὴ καὶ ταῦτα ἀποδεικτέα, περιρρεθείσης αὐτοῖς τῆς φιλαυτίας· ἀ δὲ αὐτοὶ διηγάμενοι, ἑαυτοὺς ἐξευρηκέναι φρουάρονται, τούτων ὁ Ἐλεγχος. Κατεπακούθημα δὲ καὶ περὶ τῆς ἐγκλήτου καλουμένης παιδείας, εἰς ὅσα ἀχρηστος (14)· περὶ τε ἀστρολογικῆς, καὶ μαθηματικῆς, καὶ μαγικῆς, γοητείας τε, ἐπιδραμητέον. Αὐχοῦσι γὰρ δὴ καὶ ἐπὶ

λησταί. Πάντες μὲν οὖν οἱ ἐν Λόγῳ, οὗτοι δὲ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως, ἐξακούονται καθολικώτερον, ἀλλ' οἱ μὲν προφήται, ἅτε ἀποσταλέντες καὶ ἐμπνευσθέντες ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐ κλέπται, ἀλλὰ διάκονοι. Item *Strom.* 1, pag. 334, 335: Ἀλλ' οἱ μὲν κλέπται πάντες καὶ λησταί, ὡς φησὶν ἡ Γραφή. Ejusdem libri pag. 319, alium Scripturæ locum hic trahit: Ἐμπάλιν οὖν ἀδικεῖ ὁ σφετερισάμενος τὰ βαρβάρων, καὶ ὡς ἴδιον αὐτῶν, τὴν ἑαυτοῦ δόξαν αὐξῶν καὶ ψευδόμενος τὴν ἀλήθειαν· οὗτος κλέπτης ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἰρησται. Φησὶ γοῦν· Ἰὴ, μὴ γίνου ψεύστης· δόξει γὰρ τὸ ψεῦσμα πρὸς τὴν κλοπὴν Conf. etiam pag. 310, 312, 313, 320, etc., edit. Paris.

(12) Πίστεις. Respicere videtur I Cor. xii, 8: Ἦ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδονται λόγος σοφίας, ἀλλῶ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρω δὲ πίστις, etc.

(13) Σμῆνος ..... ἀρετῶν. Metaphora e Platone sumpta, lib. *Περὶ ὄσίου*. Porro σμῆνος Lowthio legendum videbatur, eodem nempe casu, quo præcedentes virtutes. Sed nil muto: est enim paræthetice hoc dictum.

(14) Ἀχρηστος. Rectius Π., εὐχρηστος, ad quod et quantia utilis. Stylbuc.

ταῖσδε οἱ Πανελλήνηες, ὡς μεγίσταις ἐπιστήμαις. Ὅς ἔλγχει μετὰ κυρήσειας, εἰρηνοποιεῖ. Ἐφαμεν δὲ πολλάκις ἤδη μήτε μεμελετηχέναι, μήτε μὴν ἐπιτηδεύειν ἑλληνίζειν· ἰκανὸν γὰρ δὴ τοῦτο, ἀποδημαγωγεῖν τῆς ἀληθείας τοὺς πολλοὺς· τὸ δὲ τῷ ὄντι φιλοσόφημα, οὐκ εἰς τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' εἰς τὴν γνώμην ὀνήσει τοὺς ἐπαφροντας. Δεῖ δ', οἶμαι, τὸν ἀληθείας κηδόμενον οὐκ ἐξ ἐπιβουλῆς καὶ φροντίδος τὴν φράσιν συνθεῖναι· πειρασθαι δὲ ὀνομάζειν μόνον ὡς δύναται, ὃ βούλεται· τοὺς γὰρ τῶν λέξεων ἐχομένους καὶ περὶ ταύτας ἀσχολουμένους διαδιδράσκει τὰ πράγματα. Γεωργοῦ μὲν οὖν ἴδιον τὸ ἐν ἀκάνθαις φυόμενον ῥόδον ἀβλαβῶς λαβεῖν· καὶ τεχνίτου, τὸν ἐν ὄστρεῳ σαρκί (15) κατορωρυγμένον μαργαρίτην ἐξευρεῖν. Φασὶ δὲ καὶ τὰς θριπθας ἡδίστην ἔχειν τὴν σαρκὸς ποιότητα, ὅτε, οὐκ ἀφθόδου τροφῆς παρατεθείσης αὐταῖς, αἶδε σκαλεύουσαι τοῖς ποσίν, ἐκλέγονται μετὰ πόνου τὰς τροφάς. Εἴ τις οὖν τοῦ ὁμοίου θεωρητικὸς ἐν πολλοῖς τοῖς πιθάνοις τε καὶ Ἑλληνικοῖς τὸ ἀληθὲς διαλεληθέναι (16) ποθεῖ, καθάπερ ὑπὸ τοῖς μορμουλκείοις τὸ πρόσωπον τὸ ἀληθινόν, πολυπραγμονήσας, θηράσεται. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ ὄραματι τῷ Ἐρμῆ ἡ Δύναμις ἡ φανεῖσα· Ὁ ἐὰν ἐνδέχεται (17) σοὶ ἀποκαλυφθῆναι, ἀποκαλυφθήσεται.

cupit in multis probabilibus, itaque Græcis, id, quod verum est, persequi, haud dissimilis erit ei, qui verum vultum larvis obiectum discernere satagit. Dicit enim, quæ Hermæ in visione apparuit, Potestas : *Quod tibi contingit revelari, revelabitur.*

CAPUT II.

Per fidem solam ad Dei cognitionem perveniri posse.

Ἐπὶ δὲ σῆ σοφία μὴ ἐπαίρου, αἱ Παροιμιαὶ λέγουσιν· ἐν πάσαις δὲ ὁδοῖς γινώριζε (18) αὐτήν, ἵνα ὀρθοτομῇ τὰς ὁδοὺς σου, ὃ δὲ ποὺς σου οὐ μὴ προσκόπτῃ. Βούλεται μὲν γὰρ διὰ τούτων δεῖξαι, ἀκάλουθα δεῖν γενέσθαι τῷ λόγῳ τὰ ἔργα· ἤδη δὲ ἰμφαίνειν, χρῆναι τὸ ἐξ ἀπάσης παιδείας χρήσιμον ἐκλεγόμενους ἡμᾶς ἔχειν· αἱ δὲ ὁδοὶ σοφίας ποικιλαι, ὀρθοτομεῖν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας· ὁδὸς δὲ ἡ πίστις. Ὁ δὲ ποὺς σου μὴ προσκοπτέτω, λέγει περὶ τινων ἐναντιοῦσθαι δοκούτων τῇ μῆ καὶ θεῖα τῇ προνοητικῇ διοικήσει. Ὅθεν ἐπάγει· Μὴ ἴσθι φρόνιμος παρὰ σεαυτῷ, κατὰ τοὺς ἀθέους λογισμοὺς τοὺς ἀντιστασιώδεις τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ· φοβοῦ δὲ τὸν μόνον δυνατὸν Θεόν· ᾧ ἔπειτα, μὴδὲν ἀντικεῖσθαι τῷ Θεῷ. Ἄλλως τε καὶ ἡ ἐπαγωγὴ διδάσκει σαφῶς, ὅτι ὁ θεῖος φόδος ἑκκλισίς ἐστι κακοῦ. Φησὶ γάρ· Καὶ ἑκκλινόν ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Αὕτη παιδεία σοφίας· Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· ἀλγεῖν μὲν ποιῶν εἰς σύνεσιν, ἀποκαθιστάς δὲ εἰς εἰρήνην καὶ ἀφθαρσίαν. Ἡ μὲν οὖν βάρβαρος φιλοσοφία, ἣν μεθέπομεν ἡμεῖς, τελεία τῷ ὄντι καὶ ἀληθής. Φησὶ γοῦν ἐν τῇ Σοφίᾳ· Αὐτὸς γάρ μοι

Propter tuam autem ne efferaris sapientiam, dicunt Proverbia : in omnibus autem viis agnosce ipsam, ut recto tramite dirigat vias tuas, pes autem tuus ne offendant. Vult enim per hæc ostendere, oportere opera esse rationi convenientia ; et præterea nos oportere ex omni doctrina eligere id quod est utile. Sunt autem viæ sapientiæ varix, ut recto tramite incedamus ad viam veritatis. Via autem est fides. Pes autem tuus non offenda, ait de aliquibus, qui videbantur adversari unius divinæ providentiæ administrationi. Unde subjungit : Ne sis sapiens apud teipsum, per impias scilicet rationes, quæ adversus Dei providentiam contendunt. Time autem Deum, qui solus est potens : cui est consequens, Deo nunquam adversari. Quinetiam quod sequitur, aperte quoque docet, quod Dei timor, est mali declinatio. Dicit enim : Et declina ab omni malo. Hæc est disciplina sapientiæ. Quem enim diligit Dominus, castigat ; afficiens quidem dolore ut intelligat, restituens autem ad pacem et incorruptionem. Barbara itaque, quam nos sectamur, philosophia, vera est,

✠ P. 450 ED. POTTER, 360 ED. PARIS. * Proverb. x, 10 sec. LXX. ὁ Prov. iii, 5, 6, 7, 12, 23.

(15) Ἐν ὄστρεῳ σ. Legi etiam potest ἐν ὄστρεῳ σαρκί· et mox divise αἱ δὲ σκαλ. SYLBURG.

(16) Διαλεληθέναι. Aptius forte διεληλυθέναι, persuadere. Id.

(17) Ὁ ἐὰν ἐνδέχεται. Usitatus ὁ ἐὰν ἐνδέχεται, subjunctivo modo. SYLBURG. — Hæc porro exstaut

apud Hermam, Pastor. lib. 1, vis. 3, pag. 79 edit. Amstelod. Ait mihi : Quodcumque oportuerit tibi revelari, revelabitur.

(18) Ἐν πάσαις δὲ ὁδοῖς γ. Πάσαις ὁδοῖς σου γ. Prov. In iis quæ sequuntur, diversa ejusdem capituli Proverbiorum commata commiscuit.

et véro perfecta. Dicit itaque in Sapiaientia : *Ipse mihi dedit non falsam eorum quæ sunt cognitionem, ut cognoscam mundi constitutionem, et ea, quæ deinceps sequuntur, usque ad illud : Et vires radicum.* In his omnibus naturalem comprehendit contemplationem, quæ circa omnia, quæ sunt in mundo sensili, versatur. Deinceps autem tacite quoque ea significat, quæ solo intellectu comprehenduntur, cum subiungit : *Et quæcunque sunt occulta et aperta, cognovi. Quæ est enim omnium artifex, me docuit, sapientia.* Paucis habes, quid nostra profiteatur philosophia. Horum autem doctriua cum recta vitæ institutione fuerit exercitata, per omnium artificem sapientiam, deducit ad eum qui est princeps universi, qui apprehensu est admodum difficilis, ut qui semper recedat, et procul se proripiat ab eo qui persequitur. Ipse autem cum procul sit, incedit quam proxime, miraculum certe ineffabile. *Deus appropinquans ego,* inquit Dominus. Procul quidem essentia : quomodo enim quod est genitum, appropinquarit ingenito? proxime autem est potestate, quæ sinu suo omnia complectitur. *Si clanculum quis fecerit,* inquit, *et non videbo eum?* Atqui et vidente, et beneficiente, et docente pote-

A δέδωκε τῶν ὄντων γρῶσιρ ἀψευδῆ, εἰδῆναι σῆσασιν κόσμου, καὶ τὰ ἐξῆς, ἕως· Καὶ δυναμεις ρίζων. Ἐν τούτοις ἀπασι τὴν φυσικὴν ἐμπειρίαν θεωρίαν, τὴν κατὰ τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἀπάντων τῶν γεγονότων. Ἐξῆς δὲ καὶ περὶ τῶν νοητῶν αἰνιττεται, δι' ὧν ἐπάγει· *Ὅσα τέ ἐστι κρυπτά καὶ ἐμφυρῆ, ἔγνωρ· ἡ γὰρ πάντων τεχνίτις ἐδίδαξέ με, σοφία.* Ἐχεις ἐν βραχεὶ τὸ ἐπάγγελμα τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας. Ἀνάγει δὲ ἰ τούτων μάθησις μετὰ ὁρθῆς πολιτείας ἀσκηθεῖσα, διὰ τῆς πάντων τεχνίτιδος σοφίας, ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα τῶ πάντων, δυσάλωτόν τι χρῆμα καὶ δυσθήρατον, ἐξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ πόρρω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος. Ὁ δὲ αὐτὸς, μακρὰν ὦν, ἐγγυτάτω βέβηκε, θαῦμα ἀρρητον. Θεὸς ἐγγίξων ἐγὼ, φησὶ Κύριος· πόρρω μὲν κατ' οὐσίαν (19)· πῶς γὰρ ἂν συνεγγίξαι ποτὲ τὸ γεννητὸν ἀγεννήτω; Ἐγγυτάτω δὲ δυνάμει, ἢ (20) τὰ πάντα ἐγκεκλιπταὶ (21). *Εἰ ποιήσει (22) τις κρῖσα, φησὶ, τί, καὶ οὐκ ἐπόγομαι αὐτόν;* Καὶ δὴ πάρεστιν ἀεὶ τῇ τε ἐποπτικῇ, τῇ τε εὐεργετικῇ, τῇ τε παιδευτικῇ ἀποτόμην ἡμῶν δυνάμει· δυνάμις τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν ὁ Μωϋσῆς, οὐ ποτε ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ γνωσθήσεσθαι τὸν Θεὸν πεπεισμένος, Ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν, φησὶ· καὶ εἰς τὸν γνόφον (23), οὐ ἦν

✠ P. 431 ED. POTTER, 361 ED. PARIS. * Sap. vii, 17, 20, 21, 22. b Jer. xliiii, 23, 24.

(19) *Πόρρω μὲν κατ' οὐσίαν.* Non dixit Deum procul abesse, quoad essentiam, quod putaret eum cæli limitibus circumscribi, quem asserit πάντα χωρεῖν, omnia continere, Strom. v, πάντα περιεῖναι, ubique adesse, et non esse τόποις τισὶν ὠρισμένοις κατακεκλισμένον, certis aliquibus locis conclusum, Strom. vii, sed quod Dei essentia, cum spiritualis sit, sensus nostros fugiat : vel quod nec loco ulli insit, nec rebus corporeis permista sit, neque sit quid περιέχον, aut περιεχόμενον, ut paulo post dicitur; verum extra hæc omnia existat, licet interea suo modo omnibus intime adsit. Sic theologi cum veteres, tum recentiores, tradunt spirituales substantias quascunque non per essentiam suam, sed per actiones, locis corporeis inesse. Unde Clemens noster Strom. v, Deum non pervadere creaturas contendit adversus Stoicos, qui Deum, instar tenuis, sed tamen corporeæ, substantiæ, τὰ πάντα διήκειν, omnia pervadere, putabant. Auctor Quaest. et respons. ad orthodoxos, una cum Justino M. editus, quaest. 11, ait : Ἐτι δὲ τὰ λεχθέντα περιεκτικὰ τῶ εἶναι περιέχει τὰ περιέγοντα (i. περιεχόμενα)· μόνος δὲ ὁ Θεὸς περιέχει τῇ βουλήσει τὸ πᾶν· Præterea quæ continere alia dicuntur, ea continent essentia : solus autem Deus voluntate universa continet. Ubi illud voluntate continere, quemadmodum apud Clementem δυνάμει ἐγκολπίζεῖν, potentia continere, opponitur continentiæ, seu circumscriptioni corporeæ. Hinc Athanasius in libro Adversus Sabellianos ait : Οὐ συμπαραχεταίνόμενος τοῖς πᾶσι πεπλήρωκε τὰ πάντα θεός· σωματικὸν γὰρ τοῦτο· ὡσπερ εἰ τὸν ἀέρα φαίη πεπληρωκέαι τις τὸ μεταξύ γῆς καὶ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὡς δυνάμις συνέχει τὰ πάντα· δυνάμις γὰρ ἀσώματος, ἀόρατος, οὐ κυκλοῦσα, οὐ κυκλουμένη· Non cum omnibus rebus extensus, omnia complet Deus : hoc enim corporeum est. *Ut si quis aerem dixerit implevisse quiddam inter cælum ac terram interjaacet. Verum tanquam vis omnia continet. Est enim vis corporis expers, sub aspectum non cadens, nec ambiens, nec ambita.* (Cyrillus Alexandrinus : Οὐ γὰρ ἐν τόπω τὸ Θεῖον· ἀπεστι δὲ παντελῶς τῶν ὄντων οὐδενός· πληροὶ γὰρ τὰ πάντα, καὶ διὰ πάντων ἐρχόμενον, ἔξω τε πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ἐστιν· Non est divinum Numen in loco : nec tamen ab ulla re

penitus abest. Nam implet omnia, et omnia permeans, extra omnia est, et in omnibus. Unde idem eum alibi vocavit ἀτοπον, loci expertem : ut etiam ἀμεγέθη, expertem magnitudinis, seu corporeæ quantitatibus. (20) Ἡ. Etiam dativo casu legi potest ἢ, qua, inquit Sylburg. — Unde ἢ existat in editionibus illo recentioribus. Sed prius receptum ἢ, quæ, veram esse lectionem, constat e verbis Philonis, quæ statim apponenda sunt. (21) Ἐγκεκλιπταὶ. Sic auctor Strom. v, pag. 587, Deum ait περιεληφέναι καὶ ἐγκολπίζαι τὰ πάντα, universa comprehendere et sinu suo complecti. Hæc autem phrasia, δυνάμις ἐγκεκλιπταὶ, e Philone Judæo sumpta est, lib. De confusione linguarum, pag. 359, 340, ubi Dei immensitatem describens, ait : Δυνάμις δὲ, ἢ ἔβηκε καὶ διετάξατο τὰ πάντα. κέλχηται μὲν ἐτύμως Θεὸς, ἐγκεκλιπταὶ δὲ τὰ ὅλα, καὶ διὰ τῶν τοῦ παντὸς μερῶν διελέλυθε· τὸ δὲ Θεῖον καὶ ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον πανταχῶ· Potentia autem illa, quæ condidit et disposuit universa, vere Deus dicitur, suo autem sinu omnia continet, et per omnes universi totius partes pervadit : ipsum autem divinum Numen invisibile, et incomprehensibile ubique, etc. (22) *Εἰ ποιήσει.* Εἰ χρυθῆσεται τις ἐν χρυφαίσι, καὶ ἐγὼ οὐκ ἔβομαι αὐτόν; Jerem. xliiii, 24. (23) *Εἰς τὸν γνόφον.* Conf. Exod. xxxiv, 5. Porro hæc etiam Clemens hausit e principio libri Philonis De nominum mutatione, p. 1045 : Μωϋσῆς οὖν, ὁ τῆς αἰδοῦς φύσεως θεατῆς, καὶ θεόπτης εἰς γὰρ τὸν γνόφον φασὶν αὐτὸν εἰσελθεῖν, τὴν ἀόρατον οὐσίαν αἰνιττόμενοι· ... τὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων διδασκαλίαν ἀπογνοῦς, ἐπ' αὐτὸ καταφεύγει τὸ ζητούμενον, καὶ δεῖται λέγων· Ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν, γνωστῶς ἴδω σε. Quapropter Moyses, inaspectabilis naturæ spectator, Deique inspector (aiunt quippe ipsum in caliginem ingressum fuisse, ita subobscurè inaspectabilem essentiam designantes) ; abjecta spe doctrinam ejusmodi percipiendi ab aliis, ad illud ipsum se recepit, quod indagabat, hacque usus est precatio : Ostende mihi teipsum, aperte videam te. »

ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, εἰσελθεῖν βιάζεται, τουτέστιν, εἰς τὰς ἀδύτους καὶ ἀειδεῖς περὶ τοῦ θέντος ἐννοίας. Οὐ γὰρ ἐν γνώφῃ ἢ τὴν τὴν Θεός, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου, καὶ χρόνου, καὶ τῆς τῶν γεγονότων ιδιότητος· διὸ οὐδ' ἐν μέρει καταγίνεται ποτε, οὔτε περιέχων, οὔτε περιεχόμενος, ἢ κατὰ ὄρισμόν τινα, ἢ κατὰ ἀποτομήν. Ποῖον γὰρ οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; λέγει Κύριος· ἀλλ' οὐδὲ ἑαυτῷ ὀικοδομήσεν, ἀχώρητος ὢν· καὶ ὁ οὐρανὸς θρόνος αὐτοῦ λέγεται, οὐδ' οὕτω περιέχεται, ἐπαναπαύεται δὲ τερπόμενος τῇ δημιουργίᾳ. Λῆλον οὖν ἡμῖν ἔστι κεκρῦσθαι τὴν ἀλήθειαν· εἰ καὶ ἐξ ἐνός παραδείγματος ἤδη δέδεικται, μικρὸν δ' ὕστερον καὶ διὰ πλείονων παραστήσομεν. Πῶς δὲ οὐχὶ ἀποδοχῆς ἄξιοι οἱ τε μαθεῖν ἐθέλοντες, οἱ τε δυνάμει, κατὰ τὸν Σολομῶντα, γνῶναι σοφίαν καὶ παιδεύσαι, τοῖς λόγους φρονήσεως, δέξασθαι τε στροφὰς λόγων (24), τοῖς λόγοις τε δικαιούσιν ἄληθειαν; ὡς οὕτως καὶ ἐτέρας τῆς μὴ κατὰ τὴν ἀλήθειαν διδασκόμενης πρὸς τῶν νόμων τῶν Ἑλληνικῶν, καὶ τῶν ἄλλων τῶν φιλοσόφων. Καὶ κρίματα, φησὶν, εὐθύται, οὐ τὰ δικαστικά, ἀλλὰ τὸ κριτήριον τὸ ἐν ἡμῖν, ὑγιές καὶ ἀπλανές· ἔχειν δεῖν μὲν· Ἴνα δὲ ἀκάκοις παρουργίαν, παιδί δὲ νέφαισθησιν τε καὶ εὐνοίαν (25). Τῶνδε γὰρ ἀκούσας σοφός ὁ ὑπακούειν ταῖς ἐντολαῖς πεπεισμένος, σοφώτερος ἔσται· κατὰ τὴν γνώσιν· ὁ δὲ νόμων κυβέρνησιν κτήσεται· νοήσει τε παραβολὴν καὶ σκοτεινὸν λόγον, ἴσῃς τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα. Οὐ γὰρ κινδύλους οἱ ἔπιπνοι ἐκ Θεοῦ λόγους προφέρουσιν, οὐδ' οἱ παρὰ τούτων ἐμπορευόμενοι οὐδὲ μὴ πάγας, αἷς οἱ πολλοὶ τῶν σοφιστῶν τοὺς νέους ἐμπλέκουσι, πρὸς οὐδὲν ἀληθὲς σχολάζοντες· ἀλλ' οἱ μὲν τὸ ἄγιον Πνεῦμα (26) κεκτημένοι, ἐρευνοῦσι τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, τουτέστι, τῆς περὶ τὰς προφητείας ἐπικρῦψεως ἐπιβόλοι γινόμενοι. Τῶν δὲ ἀγίων μεταδιδοῦναι τοῖς κυσὶν ἀπαγορεύεται, ἔστ' ἂν μὲν θηρία· οὐ γὰρ ποτε ἐγκρινάναι προσήκει φθονεροῖς καὶ τεταραγμένοις, ἀπίστοις τε ἐπιθεσιν, εἰς ὕλακὴν ζητήσεως ἀναίεσι, τοῦ Θεοῦ (27) καὶ καθαροῦ νάματος τοῦ ζῶντος ὕδατος. Μὴ δὲ ὑπερκεχεῖσθω (28) σοὶ ὕδατι ἔξω πηγῆς σου· εἰς δὲ σὰς πλατείας διαπορευέσθω σὰ ὕδατα. Οὐ γὰρ φρονέουσι τοιαῦτα πολλοὶ, ὁκόσοι (29) ἐγκυρσεύουσιν· οὐδὲ μολόντες, γινώσκουσιν· ἑαυτοῖσι δὲ δοκέουσι, κατὰ τὸν γενναῖον Ἡράκλειτον. Ἄρ' οὐ δοκεῖ σοὶ καὶ οὗτος τοὺς μὴ

✠ P. 432. ED. POTTER, 362 ED. PARIS. * Exod. xxxiii, 13. ^b Isa. lxxvi, 1. ^c Prov. i, 2-6. ^d I Cor. ii, 10. * Matth. vii, 6.

(24) *Στροφὰς* λ. Vulg. Biblia Proverb. i, στροφὰς λόγων, καὶ λύσεις αἰνιγμάτων· et mox, κρίμα κατεθύνειν, sing. numero : quæ lectio si recipiatur, mox etiam singulariter legendum erit τὸ δικαστικόν. SYLBURG.

(25) *Εὐνοίαν*. Scribendum ἐννοίαν cum LXX interpretibus, quod Sylburgio etiam placuit.

(26) *Πνεῦμα*. D. Paulus I Cor. ii, 10 : Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Ita locum hunc de Spiritu sancto exposuit Didymus Alexandrinus lib. i De Spiritu sancto : Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi τὸ Πνεῦμα, id est, Spiritus Dei : τὸ γὰρ Πνεῦμα, hoc est, Spiritus enim scrutatur omnia, etiam alta Dei. COLLECT.

(27) *Τοῦ Θεοῦ*. Respicere videtur Apocal. xii, 1 :

PATROL. Græc. VIII.

A state semper nobis adest, et plane tangit nos Dei potestas. Unde Moyses, cum persuasum haberet Deum nunquam humana cognitione iri sapientia, *Ostende te mihi* ^a, inquit : et in caliginem, ubi erat Dei vox, ingredi contendit, hoc est, ad arcanas et informes de eo quod est notiones. Non est enim in caligine Deus, aut in loco, sed supra locum, et tempus, et proprietatem eorum quæ facta sunt : quare nunc iam est in parte, nec ut continens, nec ut contentus, aut per circumscriptionem, aut per sectionem. *Quam enim domum ædificabitis mihi?* inquit Dominus ^b. Sed nec sibi ædificavit, cum capi non possit. Et quamvis cælum dicatur ejus *sedes*, ne sic quidem continetur, sed requiescit delectatus officio. Clarum est ergo, occultatam nobis esse veritatem : et si id jam uno exemplo ostensum est, id quoque paulo post monstrabitur pluribus. Quare autem non sunt merito ✠ recipiendi, qui et discere volunt, et ex sententia Salomonis possunt nosse sapientiam et disciplinam, et intelligere rationes prudentiæ, et suscipere strophas orationum, et veram intelligere justitiam? cum et alia utique sit, quæ non ex veritate doceatur a Græcis legibus, et aliis philosophis. *Et judicia*, inquit, *dirigere* : non forensia, sed quod est in nobis iudicium sanum et ab errore alienum oportere nos habere, significat : *Ut det simplicibus astutiam, puero autem nuper nato sensum et benevolentiam. Hæc enim cum audierit sapiens, cui persuasum est obedire præceptis, erit per cognitionem sapientior : qui est autem intelligens, acquirat gubernationem, et intelliget parabolas et obscurum sermonem, et sapientum dicta et ænigmata* ^c. Non enim adulterinas proferunt rationes, qui sunt a Deo inspirati, nec ii, qui ab eis mercantur : sed nec laqueos, quibus plerique sophistæ adolescentes implicant, veritati minime vacantes. Sed qui Spiritum sanctum possident, *profunda Dei scrutantur* ^d ; hoc est, ea æsequuntur, quæ latent in prophetis. *Sancta autem canibus impertire* ^e vetatur, scilicet quandiu manserint feræ. Non oportet enim illis, qui invidiosi et perturbati, et adhuc infideles moribus, et ad impudenter latrandum adversus veritatis inquisitionem parati sunt, immiscere divinum et purum fluentem aquam vivæ : *Ne effundantur*, inquit, *aquæ extra fontem*

Καὶ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπερὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.

(28) *Μὴ δὲ ὑπὲρ*. Duæ istæ particulae, μὴ δὲ, absumt a Vulg. Bibl. Proverb. v, ubi etiam legitur τὰ ὕδατα ἐκ τῆς σῆς πηγῆς· itemque mox, τὰ σὰ ὕδατα. Clementem tamen de industria prohibitive particula usurpasse declarant tum antecedentia, tum sequentia : ut vetet, in loca supervacua et rigationis non capacia effundere aquas suas, sed tantum in sua loca, quibus cum fructu impenditur opera, rivos diduci. SYLBURG.

(29) *Ὅκόσοι*. Legendum existimem ὁκόσοις, inquit Gatakerus. Comment. in Marci Antonini lib. iv, j. 168.

tuum, in tuas autem plateas transeant aquæ tuæ ^a. Non enim hæc multi percipiunt, qui in ea incidunt : sed nec cum didicerint, cognoscunt, licet sibi videantur : ut ait egregius Heraclitus. An non is quoque tibi videtur eos, qui non credunt, vituperare? Justus autem meus ex fide vivit ^b, dixit propheta. Dicit autem alius quoque propheta : Nisi credideritis, non intelligetis ^c. Quomodo enim admirabilem eorum contemplationem capere potuerit anima, si intus adversetur eorum, quæ discenda sunt, incredulitas? Fides autem, quam Græci calumniantur, existimantes inanem et barbarem, est voluntaria anticipatio; pietatis assensio; rerum quæ sperantur substantia; argumentum ^x earum quæ non videntur, ut est sententia divini Apostoli. Per eam enim maxime testimonium acceperunt antiquiores. Sinz fide autem impossibile est Deo placere ^d. Alii autem, rei non apparentis unientem assensionem tradiderunt esse fidem : sicut demonstraverunt, rei, quæ ignoratur, evidentem assensionem. Si sit itaque voluntaria electio, quandoquidem aliquid appetit, certe appetitio est intellectiva. Quoniam autem actionis principium est electio voluntaria, sequitur fidem esse principium actionis, quæ fundamentum est prudentis electionis, aliquo ei prius per fidem ostendente demonstrationem. Lubenter autem sequi et appetere id, quod est utile, est principium prudentiæ. Jam magnum momentum ad cognitionem affert electio firma et inconcussa. Statim igitur fidei meditatio fit scientia, stabili innixa fundamento. Scientiam

^x P. 453 ED. POTTER, 365 ED. PARIS. ^a Prov. v, 16. ^b Habac. II, 4. ^c Isa. VII, 9. ^d Heb. XI, 1, 2, 6.

(30) Ὁ δὲ δ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζ. Habac. II, 4.

(31) Πίστις δέ. Operæ pretium erit, has fidei definitiones cum iis conferre, quas Theodoretus partim e Clemente nostro, partim ex aliis auctoribus congressit, Θεραπευτ. Α', p. 479, ubi postquam fidem ex Epicuri sententia πρόληψιν vocasset, hæc addit : Κατὰ δὲ τὸν ἡμέτερον λόγον, πίστις ἐστὶν ἡκούσιος τῆς ψυχῆς συγκατάθεσις ἢ, ἀφανοῦς πράγματος θεωρία ἢ, περὶ τὸ ὄν ἕνωσις, αἱ κατάληψις τῶν ἀοράτων τῆ φύσει σύμμετρος ἢ, διάθεσις ἀναμφίβολος ταῖς ψυχαῖς τῶν κερτημένω ἐνδρυσμένη. Cæterum, prout nos definitimus, fides est voluntaria animi assensio : vel, latentis rei contemplatio : vel, circa id, quod est, adhesio, invisibiliumque apprehensio naturæ congruens : vel, insita credentium animis citra ambiguitatem aliquam dispositio.

(32) Ταύτη. Vulg. Bibl. Hebr. XI : Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν. A. SYLBURG.

(33) Εἰ μὲν οὖν πρ. Contra philosophos, qui dicebant xenon esse fidem, probat eam omnis appetitionis, et consequenter actionis, causam esse. Theodoretus loco jam dicto : Ἐπεται τῇ πίστει ἡ γνώσις· ἔχεται δὲ τῆς γνώσεως ἡ ὁρμή· ἀκολουθεῖ δὲ ταύτῃ ἡ πράξις. Δεῖ γὰρ πιστεῦσαι πρῶτον, εἶτα μαθεῖν· γνόστα δὲ, ὁρμησάσαι ὁρμησάντα δὲ, πράξαι. Sequitur fidem cognitio : cognitionem subit appetitus : appetitum actio sequitur. Prius enim credere oportet, postea addiscere : tum vero, qui cognorit, appetitum aliquo commoveri : commotum denique agere.

(34) Ἡ προαίρεσις πίστις εὐρ. Sensus esse videtur, πίστις οὕσα εὐρίσκειται ἢ προαίρεσις. Herveus interpres hoc commutationem cum sequenti connectit, dum vertit, invenitur fides esse principium

πιστεῦοντας ψέγειν ; Ὁ δὲ δίκαιός (30) μου ἐκ πίστεως ζήσεται, ὁ προφήτης εἶρηκε. λέγει δὲ καὶ ἄλλος προφήτης· Ἐάν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνήτε. Πῶς γὰρ τούτων ὑπερφῶθ θεωροῦν χωρῆσαι ποτ' ἂν ψυχῇ, διαμαχομένης ἔνδον τῆς περιτῆς μάθησιν ἀπιστίας ; πίστις δὲ (31), ἣν διαβάλλουσιν κενὴν καὶ βάρβαρον νομίζοντες Ἕλληνας, πρόληψις· ἐκούσιός ἐστι, θεοσεβείας συγκατάθεσις, ἐλακτικῶν ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον· ταύτη (32) γὰρ μάλιστα ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι. Ἐπεὶ δὲ πίστει οὐκ ἀδύνατόν ἐστιν εὐαρεστήσαι Θεῷ. Ἄλλοι δ' ἀφανοῦς πράγματος ἐνωτικὴν συγκατάθεσιν ἀπέδωκαν εἶναι τὴν πίστιν· ὡς περ ἀμέλει τὴν ἀπόδειξιν ἀγνοουμένου πράγματος φανερὰν συγκατάθεσιν. Εἰ μὲν οὖν προαίρεσις (33) ἐστίν, ὁρεκτικὴ τινος οὕσα, ἡ ὁρεξις νῦν διανοητικὴ· ἐπεὶ δὲ πράξεως ἀρχὴ ἡ προαίρεσις, πίστις εὐρίσκειται (34)· ἀρχὴ γὰρ τῆς πράξεως, θεμέλιος ἔμφρονος προαίρεσις, προαποδεικνύοντος τινὸς αὐτῷ (35) διὰ τῆς πίστεως τὴν ἀπόδειξιν. Ἐθελοντὴν δὲ συνέπεσαι τῷ συμφέροντι, συνέσεως ἀρχή. Μεγάλην γοῦν εἰς γνώσιν ῥοπήν ἀπερίσπαστος παρέχει προαίρεσις. Αὐτίκα ἡ μελέτη τῆς πίστεως ἐπιστήμη γίνεται, θεμελίω βεβαίω ἐπερηρευσμένη. Τὴν γοῦν ἐπιστήμην (36) ὀρίζονται φιλοσόφων παῖδες, ἐξὶν ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου. Ἔστιν οὖν ἄλλη τις τοιαύτη κατάστασις ἀληθῆς θεοσεβείας αὐτῆς (37), ἧς μόνος διδάσκαλος ὁ λόγος ; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι. Θεόφραστος δὲ τὴν ἀσθησιν (38) ἀρχὴν εἶναι πίστεως φησιν· ἀπὸ γὰρ ταύτης αἱ ἀρχαὶ πρὸς τὸν λόγον τὸν ἐν ἡμῖν καὶ τὴν διάνοιαν ἐκ-

actionis, inquit Sylburg. Unde in editionibus Sylburgiana posterioribus exstat, ἡ προαίρεσις, πίστις εὐρίσκειται ἀρχὴ τῆς πράξεως, θ.

(35) Αὐτῷ. Seu potius αὐτῷ, sibi. Nam fides est πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων, ac proinde demonstrat ea, quæ cum postea apparuerint, demonstrari poterint.

(36) Ἐπιστήμη. Eandem definitionem infra tradit p. 364, 381, 393, 641 edit. Paris. Philo lib. De congressu quaer. erud. gratia, pag. 444 : Ἐπιστήμη γὰρ πλέον ἐστὶ λέχησις, τὸ βέβαιον καὶ ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου προσειληφῶτα. Ibidem paulo post. Ἐπιστήμη δὲ (ὁρος) κατάληψις ἀσφαλῆς καὶ βέβαιος, ἀμετάπτωτος ὑπὸ λόγου. Stobæus eam Stoicis tribuit, Eclog. ethic. c. 4, p. 171 : εἶναι δὲ ἐπιστήμην κατάληψιν ἀσφαλῆ καὶ ἀμετάπτωτον ὑπὸ λόγου. Et autem scientiam tradunt Stoici firmam et certam rationis comprehensionem. Porro hæc a Clemente sumpsit Theodoretus, libri superius dicti p. 481 : Ἐποβάθρα μέντοι καὶ χρησις τῆς ἐπιστήμης ἡ πίστις· τὴν μὲν γὰρ πίστιν καὶ οἱ ὑμέτεροι φιλόσοφοι ὀρίσαντο εἶναι ἐθελοῦσιον τῆς ψυχῆς συγκατάθεσιν· τὴν δὲ ἐπιστήμην ἐξὶν ἀμετάπτωτον μετὰ λόγου. Est itaque fides velut primaria quædam basis et fundamentum scientiæ. Fidem enim vestri quoque philosophi esse voluerunt voluntariam quamdam animi assensionem : scientiam, habitum indeciduum cum ratione.

(37) Θεοσεβείας αὐτῆς. Quid si legamus, κατὰ θεοσεβείας αὐτῆς. In hunc sensum : Estne enim reverentia alius quis ejusmodi status, præterquam ipsius pietatis? Scilicet, id agit Clemens, ut fidem omni scientia potiore ostendat. Lowth.

(38) Τὴν ἀσθησιν. Hoc a magistro suo Aristotele didicit Theophrastus : ejus enim sententia : Nihil est in intellectu, quod non prius fuit in sensu.

τένονται. Ὁ πιστεύσας τοίνυν ταῖς Γραφαῖς ταῖς βίαις, τὴν χρίσιν βεβαίαν ἔχων (39), ἀποδείξει ἀνατίθρητον τὴν τοῦ τὰς Γροφᾶς δεδωρημένου φωνὴν λαμβάνει Θεοῦ. Οὐκέτ' οὖν πίστις γίνεται δι' ἀποδείξεως ὠχυρωμένη. *Μακάριοι τοίνυν, οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.* Αἱ γοῦν τῶν σειρήνων ἐπιτελέσεις, δύναμιν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνδεικνύμεναι, ἐξέπληττον τοὺς παρατυγχάνοντας, πρὸς τὴν τῶν λεγομένων παραδοχὴν σχεδὸν ἄκοντας εὐτρεπίζουσαι.

capit. Ita fides per demonstrationem firmior fieri nequit. *Beati itaque, qui non viderunt, et crediderunt*. Ac sirenum quidem cantus, vi plus quam humana eos, qui in eas inciderant, obstupefaciebant, ut ea, quæ dicebantur, exciperent, propemodum invitos inducentes.

A enim definiunt philosophi habitum, a ratione qui transmoventi non potest. Estne ergo aliquis alius ejusmodi verus status pietatis, cujus sola est magistra ratio? Non ego quidem arbitror. Cæterum Theophrastus dicit, sensum esse fidei principium. Is enim principia rationi et intellectui nostro suppeditat. Qui divinis ergo Scripturis firmo judicio credit, demonstrationem, cui contradici nequit, Dei scilicet, qui Scripturas nobis dedit, vocem accipit. *Beati itaque, qui non viderunt, et crediderunt*. Ac sirenum quidem cantus, vi plus quam humana eos, qui in eas inciderant, obstupefaciebant, ut ea, quæ dicebantur, exciperent, propemodum invitos inducentes.

CAPUT III.

Contra hæreticos disputat, qui fidem ex naturæ necessitate provenire statuunt.

Ἐνταῦθα φυσικὴν ἠγοῦνται τὴν πίστιν οἱ ἀμφὶ τὸν Βασιλεῖδον· καθὸ καὶ ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τάττουσιν αὐτὴν, τὰ μαθήματα ἀναποδείκτως εὐρίσκουσιν καταλήψει νοητικῇ. Οἱ δὲ ἀπὸ Οὐαλεντινίου, τὴν μὲν πίστιν τοῖς ἀπλοῖς ἀπονειμάντες ἡμῖν, αὐτοῖς δὲ τὴν γνῶσιν (40), τοῖς φύσει σωζομένοις (41), κατὰ τὴν τοῦ διαφέροντος πλεονεξίαν σπέρματος ἐνυπάρχειν βούλονται, μακρῶ (42) δὲ κερωρισμένην πίστει, ἢ τὸ πνευματικὸν τοῦ ψυχικοῦ λέγοντες. Ἐτι φασὶν οἱ ἀπὸ Βασιλεῖδου (43), πίστιν ἅμα καὶ ἐκλογὴν οἰκίαν εἶναι· καθ' ἑκάστον διάστημα· κατ' ἐπακολουθήματα δ' αὐτῆς ἐκλογῆς τῆς ὑπερκοσμίου, τὴν κοσμικὴν ἀπάσης φύσεως συνάπτουσαι πίστιν, κατὰλλήλῃν τε εἶναι τῇ ἐκάστου ἐλπίδι καὶ τῆς πίστει τὴν δωρεάν. Οὐκέτ' οὖν προαιρέσεως κατ' ὄρθωμα ἡ πίστις, εἰ φύσεως πλεονέκτημα· οὐδὲ ἀμοιβῆς δικαίας τεύξεται, ἀναίτιος ὢν, ὁ μὴ πιστεύσας· καὶ οὐκ αἴτιος ὁ πιστεύσας. Πᾶσα δὲ ἡ τῆς πίστει καὶ ἀπιστίας ἰδιότης καὶ διαφορῆς οὗτ' ἐπαίνω, οὔτε μὴν φόβῳ ὑπεπέσοι ἄν, ἕρως λογισομένοις, προηγουμένην ἔχουσα τὴν ἐκ τοῦ τὰ πάντα δυνατοῦ φυσικὴν ἀνάγκην γενομένην. Νευροσπαστομένων δὲ ἡμῶν, ἀψύχων δίκην, φυσικαῖς ἐκργείαις, τὸ τε ἀκούσιον παρέλκει (44), ὁρμῇ τε, ἢ προκαθηγουμένη τούτων. Καὶ οὐκ ἔτι ἔγωγε ἐνοοῦ ζῶν τούτου, οὐ τὸ ὁμηρικὸν ἀνάγκη (45) λέλογχεν ὑπὸ τῆς ἐξωθεν αἰτίας κινουόμενον. Ποῦ δὲ ἔτι ἡ τοῦ ποτε ἀπίστου μετάνοια, δι' ἣν ἀφεσις ἀμαρτιῶν; Ὅστε οὐδὲ βᾶπτισμα ἔτι εὐλογον, οὐδὲ μακαρία σφραγίς (46), οὐδὲ ὁ Υἱὸς, οὐδὲ ὁ Πατήρ· ἀλλὰ Θεὸς, οἶμαι, ἡ τῶν φύσεων αὐτοῖς εὐρίσκεται διανομή, τὸν

B Hic fidem esse naturalem existimant Basilidis sectatores : qua ratione etiam eam electioni tribuunt, ut quæ intellectuali comprehensione disciplinas inveniat citra demonstrationem. Valentiniani autem cum nobis quidem simplicibus fidem tribuerint, sibi, qui natura salvi fiunt, volunt esse ✕ cognitionem ab excellentis abundantia seminis : dicentes eam longe magis a fide distare, quam spiritale ab animali. Præterea dicunt Basilidei, fidem simul et electionem esse propriam in unoquoque spatio : rursum autem ex consequentia supermundanæ electionis consequi mundanam totius naturæ fidem, et pro modo spei uniuscujusque conveniens quoque esse donum fidei. Voluntariæ ergo ac liberæ electionis non est fides utique officium, si est naturæ prærogativa : neque justam consequetur retributionem, qui non credidit, quia ejus culpa id non evenit ; nec is, qui credidit, quia causa non fuit. Nulla autem fidei et incredulitatis proprietas, vel differentia, laudi, vel vituperationi fuerit obnoxia, si recte consideremus, cum habeat præcedentem naturalem necessitatem, quæ orta est ab eo, qui potest omnia. Quod si nos, tanquam inanima, naturalibus operationibus, veluti fidiculis, trahamur, frustra est involuntarium, et appetitio, quæ ea præcedit. Nec ego illud utique animal quale sit intelligo, cujus vim appetendi, quæ ab externa causa movetur, sortita est necessitas. Ubi autem est ejus, qui fuit aliquando incredulus, pœnitentia, per quam remissio peccatorum? Quare nec amplius baptismus rationis con-

✕ P. 454 ED. POTTER, 364 ED. PARIS. • Joan. xi, 29.

(39) *Βεβαίαν ἔχων*. Hervetus post has voces disinguit. SYLB.

(40) *Γνώσιν*. Unde Gnostici dicti sunt.

(41) *Τοῖς φύσει σωζ.* Sic infra in *Excerptis*, pag. 798 : Τὸ μὲν πνευματικὸν, φύσει σωζόμενον. *Spirituale quidem natura servatur*. Irenæus lib. i. c. 11, p. 50 : Αὐτοῦς δὲ μὴ διὰ πράξεων, ἀλλὰ διὰ τὸ φύσει πνευματικὸς εἶναι πάντῃ τε καὶ πάντως σωθήσεσθαι. *Semetipsum autem non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spirituales omnino salvari dicunt.*

(42) *Μακρῶ*. Hervetus cum μακρῶ subintelligit μᾶλλον, longe magis a fide separatam, quam spirituale ab animali. Alioqui pro ἡ legendum esset ἢ, quo modo, sicut. SYLB.

(43) *Βασιλεῖδου*. Seu Βασιλεῖδους. Conf. quæ dicta sunt ad p. 540 edit. Paris.

(44) *Τὸ τε ἀκούσιον π.* Pro ἀκούσιον legendum omnino ἐκούσιον. LOWTH. Malim : Τὸ τε ἀκούσιον καὶ τὸ ἐκούσιον παρέλκει, ὁρμῇ τε, ἢ προκαθηγουμένη τούτων. *Nam si naturæ viribus, velut quibusdam fidiculis, trahamur, frustra erunt invitum ei spontaneum, ut etiam ea, quæ hæc præcedit, appetitio.* Nam illud τούτων duplex anteceden respicit.

(45) *Ἀνάγκη*. Nominativum ἀνάγκη agnoscit Herveti versio, sortita est necessitas. Dativum si quis malit, tolerabilem et ipse reddet sensum. SYLB.

(46) *Σφραγίς*. Hoc nomen ecclesiastici scriptores interdum baptismi tribuerunt, interdum impositioni manuum quæ baptismum sequebatur.

sentaneus, nec bestum signaculum, nec Filius, nec Pater, sed est eis Deus, ut videtur, impia natura-
rum distributio, quæ fidem voluntariam non habet fundamentum salutis.

CAPUT IV.

Iterum de utilitate credendi, fidemque esse omnis scientiæ fundamentum.

Nos autem, qui liberam potestatem **157** eligendi et vitandi a Domino datam esse hominibus, a Scripturis accepimus, iudicio firmo ac immobili fidei acquiescamus, alacrem et promptum ostendentes spiritum, quoniam vitam elegimus, et Deo per vocem illius credidimus; et qui Logo credidit, novit rem esse veram: Logos enim est veritas. Qui autem non creditur dicenti, Deo non credit. *Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent*, inquit Apostolus. *Fide majorem hostiam Abel, quam Cain, obtulit, per quam testimonium est consecutus; quod esset justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo, et per illam defunctus adhuc loquitur*, et quæ deinceps sequuntur, usque ad illud, *✠ quam temporalis peccati habere jucunditatem*. Hos ergo cum etiam ante Legem fides justificasset, constituit hæredes divinx promissionis. Quid ergo adhuc fidei ex nostra historia recensens adduco testimonia? *Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Sampson, Jephie, David, Samuel, et prophetis*^a, et quæ sequuntur. Cum autem sint quatuor, in quibus verum consistit, sensus, intelligentia, scientia, opinio; natura quidem prima est intelligentia; nobis autem et respectu nostri sensus: ex sensu autem et intelligentia consistit scientiæ essentia. Intelligentiæ autem et sensus communis est evidentia. Sed sensus quidem est gradus ad scientiam. Fides autem progressa per sensilia, relinquit opinionem: contendit autem ad ea, quæ mendacio carent, et permanet in veritate. Si quis autem dicat scientiam esse demonstrativam ex ratione; is perpendat, quod scientiæ principia demonstrari nequeant: neque enim ea cognosci possunt ex arte, vel prudentia. Hæc enim versatur in iis, quæ contingit se aliter habere: illa autem est efficiens et propemodum contemplans. Fide ergo sola existimant se consequi principium universorum. Quævis enim scientia doceri potest: quod autem doceri potest, docetur ex eo, quod prius cognoscitur: non prius autem cognoscebatur a Græcis principium universorum. Neque enim a Thalete, qui

✠ P. 455 ED. POTTER, 365 ED. PARIS.

(47) *Ἐκείνον*. Scilicet ζωῆς, vitæ: cui masculinam vocem adjungit, quia τὸν Λόγον intelligit, qui est ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή, ut ipse se vocat Joan. xiv, 6.

(48) *τὸ βλεπόμενον*. Τὰ βλεπόμενα Hebr. xi. Mox, προσήνεγκε τῷ Θεῷ. Dein, ἐτι λαλεῖται. Ibid.

(49) *Καὶ τὰ ἐξῆς, ἕως*. Hæc verba Clementis sunt. Contrahit enim loci prolixioris citationem, et transiit a versu ejus capitis 4 usque ad 25, ab Abele nempe usque ad Moysen. Ibidem mox ex eodem capite legendum, ἧ πρόσκαιρον ἔχαιν, quam temp. habere. SYLB.

(50) *Τὶ οὐδ'... μαρτύρια*. Hæc paraphrasticè exponunt illa D. Pauli verba: Καὶ τὶ ἐτι λέγω; Hebr. xi, 52.

Ἡμεῖς δὲ, οἱ τὴν αἴρεσιν καὶ φυγὴν δεδῶσθαι τοῖς ἀνθρώποις αὐτοκρατορικὴν παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τῶν Γραφῶν παρελιγηότες, ἀμεταπτώτως κριτηρίῳ τῆ πίστει ἐπαναπαυώμεθα, τὸ πνεῦμα πρόθυμον ἐνδείξαμενοι, ὅτι εἰλόμεθα τὴν ζωὴν, καὶ τῷ Θεῷ διὰ ἐκείνου (47) ζωῆς πεπιστεύκαμεν· καὶ ὁ τῷ Λόγῳ πιστεύσας οἶδε τὸ πρᾶγμα ἀληθές· ἀλήθεια γὰρ ὁ Λόγος. Ὁ δὲ ἀπιστήσας τῷ λέγοντι ἠπίστησε τῷ Θεῷ. *Πίστει νοοῦμεν κατηγορεῖσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, βίς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὸ βλεπόμενον* (48) *γεγονέναι*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάιν προσήνεγκε, δι' ἧς ἐμυρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντες ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτῷ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι' αὐτῆς, ἀποθανῶν, ἐτι λαλεῖ, καὶ τὰ ἐξῆς, ἕως* (49), *ἡ πρόσκαιρον ἔχει ἀμαρτίας ἀπόλωνται*. Τούτους μὲν οὖν καὶ πρὸ Νόμου ἡ πίστις δικαιοῦσα, κληρονόμους κατέστησε τῆς θείας ἐπαγγελίας. Τί οὖν ἐπὶ τὰ τῆς πίστεως ἐκ τῆς παρ' ἡμῖν ἱστορίας ἀναλεγόμενος, παρατίθεμαι μαρτύρια (50); *Ἐπιλείπει γὰρ μὲς διηρούμενον ὁ χρόνος ἔπειτα Γεδεών, Βαράκ* (51), *Σαμψών, Ἰερθὰε, Δαβὶδ τε καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν*, καὶ τὰ τούτους ἐπόμενα. Τεσσάρων δὲ ὄντων, ἐν οἷς τὸ ἀληθές, αἰσθήσεως, νοῦ, ἐπιστήμης, ὑπολήψεως· φύσει μὲν πρῶτος ὁ νοῦς, ἡμῖν δὲ καὶ πρὸς ἡμᾶς ἡ αἰσθησις· ἐκ δὲ αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦ ἡ τῆς ἐπιστήμης συνίσταται οὐσία· κοινὸν δὲ νοῦ τε καὶ αἰσθήσεως τὸ ἐναργές. Ἄλλ' ἡ μὲν αἰσθησις ἐπιθάρα τῆς ἐπιστήμης· ἡ πίστις δὲ, διὰ τῶν αἰσθητῶν (52) ὀδεύσασα, ἀπολείπει τὴν ὑπόληψιν· πρὸς δὲ τὰ ἀψευδῆ σπεύδει, καὶ εἰς τὴν ἀλήθειαν καταμένει. Εἰ δὲ τις λέγοι τὴν ἐπιστήμην ἀποδεικτικὴν εἶναι μετὰ λόγου, ἀκουσάτω, ὅτι καὶ αἱ ἀρχαὶ ἀναπόδεικτοι· οὔτε γὰρ τέχνη, οὔτε μὴν φρονήσει γνωσταί. Ἡ μὲν γὰρ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἐστὶν ἄλλως ἔχειν ἡ δὲ ποιητικὴ (53), μονοουχὶ δὲ καὶ θεωρητικὴ. Πίστις οὖν ἐφικέσθαι μόνη οἰονταί τῆς τῶν ὄλων ἀρχῆς. Πᾶσα γὰρ ἐπιστήμη διδακτὴ ἐστὶ· τὸ δὲ διδακτὸν ἐκ προγινωσκόμενου. Οὐ προγινώσκето δὲ ἡ τῶν ὄλων ἀρχὴ τοῖς Ἑλλήσιν οὐτ' οὖν Θαλῆ (54), ὕδωρ ἐπισταμένῳ τὴν πρώτην αἰτίαν, οὔτε τοῖς ἄ-

^a Hebr. xi, 3, 4, 25, 32.

(51) *Βαράκ*. Βαράκ τε καὶ Σαμψών, καὶ Ἰερθὰε, Hebr.

(52) *Διὰ τῶν αἰσθητῶν*. Nam fides per auditum fit, ut ait Apostolus Rom. x, 17.

(53) *Ἡ δὲ π. Petavii Prolegom. ad Theolog. dogmata, c. 7, ait: « Lege, ἡ δὲ ποιητικὴ μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ θεωρητικὴ. Siquidem prudentia circa contingentia versatur, quæ aliter habere possunt; ars autem electricis solum est, non contemplativa. »* Idem Lowthio placuit.

(54) *Θαλῆ*. Conf. *Protrept.* p. 42, *Strom.* i, p. 295 edit. Paris.

λγς τοῖς φυσικοῖς τοῖς ἐξῆς· ἐπὶ καὶ Ἀναξαγόρας (55) πρῶτος ἐπέστησεν τὸν νοῦν τοῖς πράγμασιν· ἄλλ' οὐδὲ οὗτος ἐτήρησε τὴν ἀξίαν τὴν ποιητικὴν, δίνους τινὰς ἀνοήτους ἀναζωγραφῶν, σὺν τῇ τοῦ νοῦ ἀπραξία τε καὶ ἀνοίᾳ. Διδὸ καὶ φησιν ὁ Λόγος· *Μὴ εἰπητε* (56) *ἐαυτοῖς διδασκαλον ἐπὶ τῆς γῆς*. Ἡ μὲν γὰρ ἐπιστήμη ἐξί· ἀποδεικτικὴ ἢ πίστις δὲ χάρις ἐξ ἀναποδείκτων εἰς τὸ καθόλου ἀναβιβάζουσα τὸ ἀπλοῦν, ὃ οὔτε σὺν ὕλῃ ἐστίν, οὔτε ὕλῃ, οὔτε ὑπὸ ὕλης. Οἱ δὲ ἄπιστοι (57) ὡς ἔοικεν, ἐξ οὐρανῶ καὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἔλκουσιν εἰς γῆν, ταῖς χερσὶν ἀπεκῶς πέτρας καὶ δρυὲς περιλαμβάνοντες, κατὰ τὸν Πλάτωνα· τῶν γὰρ τοιούτων ἐφαπτόμενοι πάντων, δισχυρίζονται τοῦτ' εἶναι μόνον, ὅπερ ἔχει προσβολὴν καὶ ἐπαφὴν τινα· ταῦτόν σῶμα καὶ οὐσίαν ὀριζόμενοι, πρὸς αὐτοὺς ἀμφισβητοῦντες, μάλα εὐλαβῶς ἀκωθεν ἐξ ἀοράτου ποθὲν ἀμύνονται νοητὰ ἄττα καὶ ἀκόματα εἶδη, βιαζόμενοι τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν εἶναι. Ἰδοῦ δὴ (58), *ποιῶ κατὰ*, ὁ Λόγος φησὶν, *ἃ ὀφθαλμῶς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη· καὶ οὐκ ὀφθαλμῶ, καὶ οὐκ ἀκοῆ, καὶ οὐκ ἀκοῆς, ὅσα ὁράτῃ καὶ ἀκούσῃ, καταληπτὰ ἂν τῆς πίστεως, καὶ συνέσεως, πνευματικῶς λεγόντων, ἀκούοντων, πρᾶττόντων τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν*. Ἔστι γὰρ δόκιμον (59) νόμισμα, καὶ ἄλλο κίβδηλον, ὅπερ οὐδὲν ἕλαττον ἀπατᾷ τοὺς ἰδιώτας, οὐ μὴν τοὺς ἀργυραμοιβούς· οἱ ἴσασι μαθόντες τὸ τε ἀπραγεραγαγμένον καὶ τὸ δόκιμον χωρίζειν καὶ διακρίνειν· οὕτως ὁ ἀργυραμοιβὸς τῷ ἰδιώτῃ, τὸ νόμισμα τοῦτο μόνον (60) ὅτι κίβδηλόν ἐστι, φησὶ· τὸ δὲ πῶς, μόνος ὁ τοῦ τραπεζίτου γνώριμος, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦτο ἀλειφόμενος, μανθάνει. Ἀριστοτέλης δὲ τὸ ἐπό-

A aquam statuit primam causam; neque ab aliis, qui deinceps consecuti sunt, physicis. Primus enim Anaxagoras mentem rebus præfecit. Sed nec ille dignitatem servavit causæ efficientis, nescio quas amentes describens revolutiones, cum mentis at agendo cessatione et amentia. Quocirca Logos quocumque dicit; *Ne dixeritis vobis magistram super terram*. Est enim scientia habitus demonstrativus: fides autem gratia, quæ ex iis, quæ demonstrari nequeunt, deducit ad id, quod est simplex, generale, et universum, quod neque est cum materia, neque materia, neque sub materia. Increduli autem, ut videtur, ex cælo, et invisibili, omnia trahunt in terram, manibus petras et quercus plane apprehendentes, ut ait Plato. Omnia enim, quæ sunt ejusmodi, attingentes, nil aliud usquam esse affirmant, nisi quod contingi et contractari possit: item statuentes esse corpus et essentiam, adversus se decertantes, pie admodum de parte superiori atque ex invisibili alicunde vindicant incorporeas quasdam, et quæ intelligentia sola percipiuntur, formas, urgentes veram esse essentiam. *Ecce facio nova* ait Verbum, *quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt*: novo oculo, nova aure, novo corde, quæcumque videri et audiri possunt, sunt per fidem et intelligentiam comprehendenda, spiritualiter dicentibus, audientibus, agentibus Domini discipulis. Est enim inter nummos alius probus, alius adulterinus, qui nihilo secius rudes decipit, sed non argentarios, qui didicerint separare et discernere probum ab altero, qui est male notæ. Sic argentarius rudi solum indicat nummum esse

✱ P. 436 ED. POTTER. a Matth. xxiii, 9. b Isa. Lxiv, 4, 19; 1 Cor. ii, 9.

(55) *Ἀναξαγόρας*. Diogenes Laertius in principio Anaxagoræ: Πρῶτος τῇ ὕλῃ νοῦν ἐπέστησεν, ἀρχόμενος οὕτω τοῦ συγγράμματος, ὃ ἐστὶν ἡδέως καὶ μεγαλοφρόνως ἐρμηνευμένον· « Πάντα χρήματα ἦν ἔμυ, εἶτα νοῦς ἔλθων αὐτὰ διεκόσμησε· » παρ' ὃ καὶ Νῦς ἐπεκλήθη. *Primus sui materie mentem adjecit, in principio operis hic suavi et magnifica oratione sic scribens: « Omnia simul erant, deinde accessit mens, eaque composuit: » quamobrem et Mens cognominatus est.*

(56) *Μὴ εἰπ*. Exprimit sensum Matth. xxiii, 9.
 (57) *Οἱ δὲ ἄπιστοι*. Theodoretus *Θεραπευτ. Α', p. 477*: « Ὅπερ γὰρ ὀφθαλμῶς ἐν σῶματι, τοῦτο ἄρα πίστις ἐν διανοίᾳ· μᾶλλον δὲ ὡσπερ ὀφθαλμῶς δεῖται φωτὸς ἐπιδεικνύοντος τὰ ὁρατὰ, οὕτω δὴ αὐ καὶ ὁ νοῦς δεῖται πίστεως ἐπιδεικνυούσης τὰ θεῖα, καὶ τὴν περὶ τούτων δόξαν φυλαττούσης βεβαίαν. Τῶν δὲ γε τὰ νοητὰ θεωρεῖν οὐ βουλομένων ἀκούσατε ὅπως ὁ Πλάτων κατηγορεῖ· « Ἄθρει γὰρ δὴ, φησὶ, περισκοπῶν μὴ τις τῶν ἀμύητων ἐπακούσῃ· εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ μηδὲν ἄλλο ἠγούμενοι εἶναι, ἢ οὐδ' ἐκ ἀπρὸς ταῖς χερσὶ λαβέσθαι δύναντο· πράξεις δὲ, καὶ γενέσεις, καὶ πᾶν τὸ ἀόρατον οὐκ ἀποδεχόμενοι ὡς ἐν οὐσίᾳ μέρει. » *Nam quod est apud oculos in corpore, hoc est fides in mente. Aut potius sicut oculus luce indiget, per quam ipsi visibilia ostendantur, pari modo intellectus indiget fide, quæ divina ipsi ostendat, quæque stabilem de his conceptum perpetuumque conservet. Audite vero, et quo pacto Plato eos accuset, qui nolunt animo contemplari, quæ sunt intellectu solo perceptibilia: « Vide, inquit, circumspiciens, ne quis nondum initiatus hæc audiat: cujusmodi sunt qui nihil aliud esse usquam opinantur, nisi quod ipsi queant manibus tenuiter apprehendere; actiones vero*

et generationes, ac demum quidquid videri non potest, in substantiæ partem non admittunt. »
 (58) *Δὴ*. Abest ab Isa. Mox, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ x. ἀν. οὐκ ἀνέβη, Ibid.
 (59) *Ἔστι γὰρ δ*. In hanc sententiam multa disserit Theodoretus, e quibus postrema sunt hæc libri jam dicti p. 481: Οὐκοῦν, ὦ φιλότις, κοινόν τι χρήμα πάντων ἢ πλείους, καὶ τῶν μαθεῖν τινα τέχνην ἐπιτεμένων, καὶ τῶν πλεόντων, καὶ γεωργούντων, καὶ ἰατροῖς προσεδρεύοντων· ἢ δὲ γνῶσις οὐ πάντων, ἀλλὰ μόνον τῶν τὰς τέχνας ἐπισταμένων. Αὐτίκα τοίνυν ἐὰν ἐθελήσομεν διαγινῶναι χρυσὸν δόκιμον τε καὶ ἀπεφθον, οὐχ ἡμεῖς τῇ βραβάνῃ τοῦτον προσφέρομεν, ἀλλ' ἐπιστάμενον τὰ τοιαῦτα δοκιμᾶσαι κελεύομεν· ὃ δὲ ἢ τῇ λίθῳ προσφέρων, ἢ τῷ πυρὶ, ἢ κίβδηλον, ἢ δόκιμον ἀποφαίνει. *Fides itaque, o amiri, communis quædam res est omnibus, et qui videlicet artem quampiam cupiant discere, et qui navigent, et qui agriculturæ inservant, medicis operam dent: peritia vero non omnium, sed illorum duntaxat, qui illarum artium scientiam tenent. Itaque si, exempli causa, probum aurum et excoctum discere velimus, minime nos ipsi id probationi subjicimus, sed ipsorum id explorare rogamus, qui harum rerum peritus sit; is vero aut indici admotum, aut igni, vel adulterinum esse, vel legitimum decernit.* Paulo post hæc addit: Οὐκοῦν οὐχ ἀπάντων ἢ ἐπιστήμη, ἀλλὰ τῶν διδασκάλων, καὶ χρόνω, καὶ παῖρα ταῦτα μεμαθηκότων· ἢ δὲ γε πίστις ἀπάντων ἐστὶ τῶν μαθεῖν τι προθυμούμενων. *Non igitur omnium est scientia, sed eorum, qui doctrina, diuturnitate temporis et experientia sunt eam assecuti; at vero fides omnium est, qui quidquam discere cupiunt.*
 (60) *Τοῦτο μ*. Simplior ordo est, μόνον τοῦτὲ

adulterinum: qua vero ratione id indicat, solus dicit argentarii discipulus, et qui ad id est exercitatus. Aristoteles autem, id, quod consequitur scientiam, iudicium, quo verum esse hoc aut illud iudicamus, dicit esse fidem. Est ergo fides scientia præstantior, et ejus criterium. Fidem autem imitatur conjectura, quæ est imbecilla opinio, sicut adulator amicum, et lupus canem. Quoniam autem videt faber, quod quædam discendo fit artifex; et gubernator, quod cum artem perceperit, gubernare poterit; non satis esse reputat, velle fieri bonum et honestum: sed necesse est, eum alicui parendo discere: parere autem Logo, quem magistrum esse diximus, est illi credere, in nulla re ei repugnando. Quomodo enim fieri potest, ut adversus Deum in acie stemus? Est ergo cum fide cognitio, et vicissim cum cognitione fides, quadam divina consecutione mutuo connexa. Quinetiam Epicurus, qui veritati maxime prætulit ✕ voluptatem, mentis anticipationem existimat esse fidem. Anticipationem autem definit, adjectionem animi ad aliquid evidens, et ad evidentem rei intelligentiam: neminem autem posse nec quærere, nec dubitare, neque vero opinari, sed neque probare, aut arguere, absque anticipatione. Quomodo autem si non habeat quis anticipationem ejus, quod desiderat, didicerit id, de quo quærit? Qui autem didicit, anticipationem jam facit comprehensionem. Si autem is, qui discit, non discit absque anticipatione, quæ possit ea, quæ dicuntur, suscipere, ipse quidem habet aures præditas facultate au-

μενον τῆ ἐπιστήμῃ κρίμα ὡς ἀληθές τὸ δέ τι (61) πίστιν εἶναι φησι. Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπιστήμης ἢ πίστεως, καὶ ἔστιν αὐτῆς κριτήριον. Ὑποκρίνεται δὲ τὴν πίστιν ἡ εἰκασία (62), ἀσθενὴς οὖσα ὑπόληψις· καθάπερ ὁ κόλαξ τὸν φίλον, καὶ ὁ λύκος τὸν κύνα. Ἐπειδὴ δὲ ὁρῶν ὁ τέκτων, ὅτι μαθὼν (63) τινα, τεχνίτης γίνεται· καὶ ὁ κυβερνήτης, παιδευθεὶς τὴν τέχνην, κυβερνήτῃ δυνήσεται, οὐκ ἀπαρκεῖν (64) λογισόμενος τὸ βούλεσθαι καλὸν γενέσθαι κάγαθον, ἀνάγκη δὲ ἄρα πειθόμενον μαθεῖν· τὸ δὲ πειθεσθαι τῷ Λόγῳ, ὃν διδάσκαλον ἀνηγορεύσαμεν, αὐτῷ ἐκείνῳ πιστεῦσαι ἔστι, κατ' οὐδὲν ἀντιβαίνοντα· πῶς γὰρ οἶδόν τε ἀνεπίστασθαι τῷ Θεῷ; Πίστη (65) τοίνυν ἡ γνῶσις· γνωστὴ δὲ ἡ πίστις θεῖα τινὲ ἀκολουθεῖα τε καὶ ἀντακολουθεῖα γίνεται. Ναι μὴν καὶ ὁ Ἐπίκουρος, ὁ μάλιστα τῆς ἀληθείας προσημῆσας τὴν ἡδονὴν, πρὸληψιν (66) εἶναι διανοίας τὴν πίστιν ὑπολαμβάνει· πρὸληψιν δὲ ἀποδοῖδωσιν, ἐπιβολὴν ἐπὶ τὴν ἐναργῆς, καὶ ἐπὶ τὴν ἐναργῆ τοῦ πράγματος ἐπίνοιαν· μὴ δύνασθαι δὲ μηδένα μῆτε ζητῆσαι, μῆτε ἀπορησῆσαι, μὴδὲ μὴν δοξᾶσαι, ἀλλ' οὐδὲ ἐλέγξει χωρὶς προλήψεως. Πῶς δ' ἂν, μὴ ἔχων τις πρὸληψιν οὐ ἐφίεται, μάθοι περὶ οὐ ζητεῖ; Ὁ μαθὼν (67) δὲ ἤδη κατάληψιν ποιεῖ τὴν πρὸληψιν. Εἰ δὲ ὁ μαθητὴς οὐκ ἄνευ προλήψεως μνησθάνει τῆς τῶν λεγομένων παραδεκτικῆς, αὐτὸς μὲν ὧσα ἔχει τὰ ἀκουστικά τῆς ἀληθείας· μακάριος δὲ ὁ λέγων εἰς ὧσα ἀκούοντων ὡσπερ ἀμέλει μακάριος καὶ αὐτὸς, ὁ τῆς ὑπακοῆς (68). Τὸ δὲ κατακοῦσαι συνεῖναι ἔστιν. Εἰ τοίνυν ἡ πίστις οὐδὲν ἄλλο ἢ πρόληψις ἔστι διανοίας περὶ τὰ

✕ P. 437 ED. POTTER, 366 ED. PARIS.

φασιν, ὅτι τὸ νόμισμα κίβδηλόν ἐστι. SYLBURG.

(61) Τὸ δέ τι. Rectius τόδε τι, ut passim apud Aristotelem; atque ita etiam interpres, *hoc quidpiam*, inquit Sylburgius. Theodoretus, libri jam dicti pag. 479: Μηδὲς τοίνυν, ὦ φίλοι, κατηγορεῖται τῆς πίστεως· καὶ γὰρ δὴ τὴν πίστιν Ἀριστοτέλης κριτήριον ἐπιστήμης ἐκάλεσεν. Nemo itaque vestrum, o amici, fidem accuset; quandoquidem Aristoteles fidem scientiæ criterium appellavit.

(62) *Εἰκασία*. Quemadmodum ἡ εἰκασία ἐστὶ ἀσθενὴς ὑπόληψις, opinio debilis; sic fides ἐστὶ ὑπόληψις σφοδρά· opinio vehementis; secundum Aristotelem, *Topic.* lib. iv, c. 5.

(63) Ὅτι μαθὼν. Forte legendum καὶ μαθὼν, vel ὡς μαθὼν. LOWTH. Sed non video cur recepta lectio sollicitari debeat.

(64) Οὐκ ἀπαρκεῖν. Conf. Herveti, *Commentarius*.

(65) Πίστη. Forte rectius πεπιστή, ut mox sequitur γνωστή, ut significet persuasionis effectum esse cognitionem, sicut fides e cognitione oritur. SYLBURG. — Sed nil mutandum. Sensus est, fidem et cognitionem sibi mutuam operam præstare. Theodoretus, libri superius dicti pag. 479: Δεῖται μέντοι ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὐτὴ ἡ γνώσις τῆς πίστεως· οὐτε γὰρ πίστις ἄνευ γνώσεως, οὐτε γνώσις ἄνευ πίστεως γένοιτ' ἂν. Ἦγείται μέντοι τῆς γνώσεως ἡ πίστις, ἔπειτα δὲ τῆς πίστεως ἡ γνώσις. *Indiget autem fides cognitione, sicut et cognitio vicissim fide. Neque enim esse potest fides sine cognitione, neque cognitio sine fide. Cognitionem quidem fides præcedit, subsequitur autem fidem cognitio.*

(66) Πρὸληψιν. Cicero, i. *De natura deorum*, πρὸληψιν vertit anticipationem. *Quæ enim, inquit, gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quamdam deorum? Est au-*

tem Epicuri πρόληψις, *antecepta in animo rei cuiusvis notio, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari possit. Unde anticipatio hæc est animi ad aliquid manifestum adjectio.* Nam qui de homine disputat, notionem hominis evidentem animo prius teneat, notio est. Diogenes Laertius in Epicuro, lib. x, seg. 55: Τὴν πρόληψιν λέγουσιν οἰονεὶ κατάληψιν, ἢ δόξαν ὀρθήν, ἢ ἔνοιαν, ἢ καθολικὴν νόησιν ἐναποκειμένην, τούτεστι μνήμην τοῦ πολλάκις ἔξωθεν φανέντος. Οἷον τὸ· Τοιοῦτον ἐστὶν ἄνθρωπος· ἄμα γὰρ τῷ ῥηθῆναι ἄνθρωπος, εὐθὺς κατὰ πρόληψιν καὶ ὁ τύπος αὐτοῦ νοεῖται, προηγουμένων τῶν αἰσθήσεων. Πᾶν οὖν πρᾶγμα ὀνόματι πρῶτως ἐπιτεταγμένῳ ἐναργῆς ἐστὶ καὶ οὐκ ἂν ἐξηγήσαμεν τὸ ζητούμενον, εἰ μὴ πρότερον ἐγνώκειμεν αὐτό. *Cæterum anticipationem dicunt veluti comprehensionem, sive cogitationem, sive universalem intelligentiam insitam, hoc est, memoriam ejus rei, quæ sæpe extrinsecus apparuit; ut, exempli gratia: Tale quiddam homo est. Simul enim atque homo nominatur, continuo per anticipationem forma illius intelligitur, præcedentibus ac ducibus sensibus. Omnis enim res nomine principaliter imposita manifesta est. Neque enim profecto quæreremus, quod inquirimus, nisi prius illud novissemus, etc.*

(67) Ὁ μαθὼν. Theodoretus, libri jam dicti p. 479: Ὁ δὲ γε Ἐπίκουρος πρόληψιν διανοίας αὐτῆν (πίστιν) εἶπε· τὴν δὲ πρόληψιν, προσλαβούσαν τὴν γνώσιν, κατάληψιν γίνεσθαι. *Epicurus vero anticipationem mentis fidem esse asserit; anticipationem autem, accepta cognitione, in comprehensionem evadere.*

(68) Μακάριος καὶ αὐτὸς, ὁ τῆς ὑπ. Scribi etiam possit, omissio ὁ articulo, μακάριος καὶ αὐτὸς τῆς ὑπακοῆς, *beatus etiam est ille, qui discit, propter obedientiam.*

εργήματα, καὶ τούτο ὑπακοή τε εἴρηται, σύνεσις τε πειθώ (69), οὐ μὴν μαθησεται τις ἄνευ πίστεως ἐπελ μὴδ ἄνευ προλήψεως. Ἀληθές δ' οὖν ὅν πάντως μάλλον ἀποδείκνυται τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου εἰρημένον Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνήτε. Τούτο καὶ Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος τὸ λόγιον παραφράσας, εἰρηκεν Ἐὰν μὴ ἔλλπηται (70) ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσῃ, ἀνεξερευρήτορ ἔδν καὶ ἄπορον. Ἀλλὰ καὶ Πλάτων ὁ φιλόσοφος ἐν τοῖς Νόμοις (71) τὸν μέλλοντα μακαριόν τε καὶ εὐδαίμονα γενέσθαι. τῆς ἀληθείας ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς εἶναι μέτοχον χοῖρηται εἶναι, ἴν' ὡς πλεῖστον χρόνον ἀληθῆς ὢν διαβιῆται πιστὸς γάρ. Ὁ δὲ ἄπιστος, ὃ φίλον ψεῦδος ἐκούσιον ὅτω δὲ ἀκούσιον, ἄνοος ὢν, οὐ ζῶον ὁδ' ἕτερον οὖν ζηλωτὸν (72). Ἄφελος γάρ πᾶς, ὃ γε ἄπιστος καὶ ἀμαθής. Καὶ μὴ τι ταύτην σοφίαν βασιλικὴν ἐν Εὐθυδημῷ ἐπικεχυμένως λέγει; Ἐν γοῦν τῷ Πολιτικῷ πρὸς λέξιν φησὶν. Ὅστε ἡ τοῦ (73) ἀληθινοῦ βασιλέως ἐπιστήμη βασιλικὴ καὶ ὁ ταύτην κεκτημένος, ἐὰν τε ἄρχωρ, ἐὰν τε ἰδιώτης ὢν τυγχάνη; πάντως κατὰ γε τὴν τέχνην αὐτὴν βασιλικὸς ἐρθῶς προσαρρευθήσεται. Αὐτίκα οἱ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότας χρηστοί (74) τέ εἰσι καὶ λέγονται ὡς οἱ (75) τῷ ὄντι βασιλικὸ βασιλεῖ μεμελημένοι. Ὡς γὰρ οἱ σο-

✱ P. 458 ED. POTTER, 567 ED. PARIS.

A diendæ veritatis. Beatus est autem, qui dicit in aures audientium; sicut certe beatus quoque est is, qui est obedientiæ. Audire autem est intelligere. Si ergo fides nihil est aliud, quam anticipatio cognitionis circa ea, quæ dicuntur; et hoc **158** dictum est obedientia et intelligentia persuasio, tum sine fide nemo discet, quoniam nec sine anticipatione. Verum ergo omnino ostenditur, quod a propheta dictum est: nisi credideritis, non intelligetis. Hoc eloquium Heraclitus quoque Ephesius circumlocutione quadam est interpretatus: Nisi speret, id quod est insperatum, non inveniet, cum sit et inscrutabile, et nullus ad id pateat aditus. Sed Plato quoque philosophus, in Legibus, eum, qui beatus et felix est futurus, dicit oportere esse ab initio participem veritatis, ut in veritate plurimum vivat tempus: is fidelis enim. Infidelis ✕ autem est, cui voluntarium placet falsum, Cui autem involuntarium, cum sit amens, non est animal. Neutrum ergo est experendum. Nam ab amicitia alienus est, quisquis est infidelis et ignarus. Nunquid autem in Euthydemo occulte hanc esse dicit regalem sapientiam? In Politico quidem certe his verbis utitur: Quare veri regis regalis est sapientia, et qui eam possederit, sive princeps, sive privatus fuerit, omnino ex hac

• Isa. vii, 9.

(69) *Σύνεσις τε πειθώ.* Scribendum *σύνεσις* τε καὶ πειθώ, *intelligentia etiam, et persuasio.*

(70) *Ἐὰν μὴ ἔλλπηται.* Ita legitur hic locus in Florentina editione Clementis; apud Theodoretum autem: El μὴ ἐλπίζητε τὸ ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρήσετε. Fortasse Clemens scripserat, ἐὰν μὴ ἔλλπηθε, ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσετε. Utitur autem ei alibi Heraclitus verbo ἔλλπεσθαι potius quam τῷ ἐλπίζειν. Est enim illud magis Ionicum. Henricus Stephanus in *Poesi philosoph.* Interpres Theodoretii lib. 1 *Therapeutices Græc.* vertit: *Ni speretis, quod sperare non est, nequaquam inveniētis, quod inscrutabile, dubium, inaccessumque est.* Pindari porro dictum, quod paulo post addit, habes et p. 50. COLLECT. Theodoretii locus sic se habet, libri jam dicti p. 478: Καὶ ἡ Ἡράκλειτος πάλιν παρεγγυᾷ ξαναγεσθαι ὑπὸ τῆς πίστεως, οὕτω λέγων. Ἐὰν μὴ ἐλπίζητε, ἀνέλπιστον οὐκ εὐρήσετε, ἀνεξερευρήτορ ἔδν καὶ ἄπορον. *Ipse etiam Heraclitus hortatur, ut fidei ductum sequamur, sic loquens: « Nisi speretis, insperatum non inveniētis, cum inscrutabile sit et inaccessum. »*

(71) *Ἐν τοῖς Νόμοις.* Platonis verba occurrunt in lib. v *De legibus*, p. 841: Ἀλθῆτα δὴ πάντων μὲν αγαθῶν θεοῖς ἡγείται, πάντων δὲ ἀνθρώποις ἡς ὁ γενήσεσθαι μέλλον μακάριος τε καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἶη, ἵνα ὡς πλεῖστον χρόνον ἀληθῆς ὢν διαβιῆται πιστὸς γάρ. Ὁ δὲ ἄπιστος, ὃ φίλον ψεῦδος ἐκούσιον ὅτω δὲ ἀκούσιον, ἄνοος ὢν οὐδέτερον ζηλωτὸν. Ἄφελος γάρ δὴ πᾶς, ὃ γε ἄπιστος καὶ ἀμαθής. χρόνον δὲ προϊόντος γνωσθεῖς, εἰς τὸ μέγιστον γήρας ἐρημίαν αὐτῷ πᾶσαν κατασκευάσατο ἐπὶ τέλει τοῦ βίου, ὥστε ζῶντων καὶ μὴ ἐταίρων καὶ παιδῶν, σφεδρὸν ὁμοίως ὀρρατῶν αὐτῷ γενέσθαι τὸν βίον. *Veritas profecto tum diis, tum hominibus dicitur est omnium donorum. Cuius, qui felix beatusque futurus est, statim ab initio particeps esse debet, ut in veritate plurimum tempus vitam agat. Fides hic certe est; infidus autem, qui sponte mentitur; qui vero non sponte, amens; quorum neutrum optabile est: nam et infidus et amens ab amicitia admodum alienus; ac procedente tempore cognitus, in tantam odiosu senecta vitæque termino solitudinem*

incidit, ut seu vivant, seu decesserint filii ac amici, pene similiter orbam vitam misere agat. Theodoretus, Clementis vestigiis insistens, libri superius dicti p. 483 ait: Προσγενομένη δὲ τῇ πίστει ἡ γνώσις, τελεσιουργεῖ τῆς ἀληθείας τὴν ἐπιστήμην. ὁ δὲ γε ταύτην κεκτημένος, δίκιος καὶ τριστόλιος. Καὶ τοῦτο δὴ ὁ Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις δεδήλωκε. Τὸν μέλλοντα γὰρ, φησὶ, μακάριον καὶ εὐδαίμονα εἶσεσθαι τῆς ἀληθείας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μέτοχον εἶναι χρῆ. ἴν' ὡς ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ἀληθῆς ὢν διαβιῆται. *Fidei autem adjuncta cognitio perficit scientiam veritatis: quam qui assequitur, felix nimirum et felicissimus est habendus. Hoc et Plato in suis Legibus ostendit: Oportere eum, qui beatus felixque futurus sit, etc.*

(72) *Ἄνοος ὢν, οὐ ζῶον ὁδ' ἕτερον οὖν ζηλωτὸν.* Scribendum e Platone, ἄνοος ὢν οὐδέτερον ζηλωτὸν. eo sensu, qui superius expositus est.

(73) *Ὅστε ἡ τοῦ.* Platonis verba occurrunt in principio *Politici*, pag. 529: Ε. Τί δ'; ὅστις βασιλεύοντι χώρας ἀνδρὶ παρανεῖν δεινός, ἰδιώτης ὢν αὐτὸς, ἀρ' οὐ φήσομεν ἔχειν αὐτὸν τὴν ἐπιστήμην, ἣν ἔδει τὸν ἄρχοντα αὐτὸν κετῆσθαι; Ν. Σ. Φήσομεν. Ε. Ἀλλὰ μὴν ἡ γε ἀληθινοῦ βασιλέως, βασιλικῆ; Ν. Σ. Ναί. Ε. Ταύτην δὲ κεκτημένος, οὐκ, ἀνετε ἄρχων ἄνε τε ἰδιώτης ὢν τυγχάνη, πάντως κατὰ γε τὴν τέχνην αὐτὴν βασιλικὸς προσρηθήσεται; X. *Quid porro? si quis privatus regem civitatis admonere et instruere potest, nonne scientiam illam habere dicitur, qua polle, qui regit, debebat? N. S. Dicitur. X. Atqui veri regis scientia, regia disciplina est. N. S. Est. X. Quisquis ea præditus est, senne publico fungatur munere, sive privatus vivat, nonne omnino secundum hanc peritiam regius merito nuncupabitur?*

(74) *Χρηστοί.* A Christi nomine ad χρηστὸν sæpe allusum est ab antiquis Ecclesiæ scriptoribus. Conf. *Protrept.* pag. 56 edit. Paris., et quæ ibi adnotata sunt: et *Strom.* II, p. 168.

(75) *Ὡς οἱ.* Congruentior ordo est, ὡς βασιλικὸ οἱ τῷ ὄντι βασιλεῖ μεμελημένοι. SYLBURG. — Vel, ὡς τῷ ὄντι βασιλικὸ, οἱ τῷ β. μ., ut vere regales, qui regi curæ sunt. Conf. *Strom.* VI, pag. 696, *Strom.* VII, p. 743, 746, 750, edit. Paris.

quidem arte regalis recte appellabitur. Jam qui in Christum crediderunt, chresti, id est, *probi*, et sunt, et dicuntur: sicut ii, qui sunt vera regales, regi curæ sunt. Sicut enim sapientes sunt sapientia sapientes, et qui sunt iusti, jure iusti sunt; ita etiã sunt a Christo rege reges; et qui Christi sunt, sunt Christiani. Deinde inferius aperte subjungit: *Quod rectum est autem fuerit legitimum, et lex, cum natura sit recta ratio, neque in scriptis, neque in aliis continetur*. Et hospes Eleates virum regalem et politicum *legem animatam* pronuntiat. Talis autem est, qui legem quidem implet, *facit autem voluntatem patris* ^a, aperte in excelso aliquo ligno inscriptus, divinæ virtutis exemplar expositus iis, qui possunt perspicere. Sciunt autem Græci, ephorum Lacedæmoniorum scythalas fuisse lege in lignis inscriptas. Lex autem mea, ut prius dictum est, est et regia, et animata, et recta ratio: *Lex, quæ est rex omnium mortalium et immortalium*, ut canit Pindarus Bœotius. Spesippus autem in primo adversus Cleophontem, videtur dicere similia Platoni, sic scribens: *Si enim regnum res bona est, et sapiens solus est rex et princeps: lex cum sit recta ratio, bona fuerit*. Quæ quidem ita se habent. His convenientia statuunt philosophi Stoici, qui regnum, sacerdotium, prophetiam, legis ferendæ scientiam, divitias, veram pulchritudinem, nobilitatem, libertatem, soli sapienti tribuunt. *Fa-*

φοι σοφία εἶσι σοφοί, καὶ οἱ νόμιμοι νόμοι νόμιμοι οὕτως οἱ Χριστῶ βασιλεῖ βασιλεῖς, καὶ οἱ Χριστοῦ Χριστιανοί. Εἰθ' ὑποβάς, ἐπιφέρει σαφῶς· Τὸ μὲν ἑρθὸν (76) ἄν εἴη νόμιμον, καὶ νόμος φύσει ὡρ ὁ λόγος ὁ ἑρθός, καὶ οὐκ ἐν γράμμασιν, οὐδὲ ἑτέροις. Ὁ τε Ἐλεάτης ξένος τὸν βασιλικὸν καὶ πολιτικὸν ἄνδρα νόμον ἐμψύχον ἀποφαίνεται. Τοῦτος δὲ ὁ πληρῶν μὲν τὸν νόμον, ποιῶν δὲ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἀναγεγραμμένος δὲ ἀντικρυς ἐπὶ ξύλου (77) τινὸς ὑψηλοῦ, παράδειγμα θείας ἀρετῆς τοῖς διορθῶν δυναμένοις ἐκκείμενος. Ἰσασι δὲ Ἑλληνας τὰς τῶν ἐν Λακεδαίμονι ἐφόρων σκυτάλας, νόμο ἐπὶ ξύλων ἀναγεγραμμένας· ὁ δὲ ἐμὸς νόμος, ὡς προεῖρηται, βασιλικὸς τὲ ἐστί, καὶ ἐμψύχος· καὶ ὁ λόγος ὁ ἑρθός· Νόμος (78), ὁ πάντων βασιλεὺς, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, ὡς ὁ Βοιώτιος ἄδει Πίνδαρος. Σπεύσιππος (79) γὰρ ἐν τῇ πρὸς Κλεοφῶντα πρώτῃ τὰ ὅμοια τῷ Πλάτῳ εἶπκε διὰ τοῦτου γράφειν· Εἰ γὰρ ἡ βασιλεῖα σπουδαῖα, ὅ τε σοφὸς μόνος βασιλεὺς καὶ ἄρχων ὁ νόμος, λόγος ὡρ ἑρθός, σπουδαῖος· ἃ καὶ ἐστίν. Τοῦτους ἀκόλουθα οἱ Στωϊκοὶ (80) φιλόσοφοι δογματίζουσι, βασιλείαν, ἱερωσύνην, προφητείαν, νομοθετικὴν, πλοῦτον, κάλλος ἀγθινὸν, εὐγένειαν, ἐλευθερίαν, μόνῳ προσάπτοντες τῷ σοφῷ· ὁ δὲ δυσεύρετος πᾶν σφόδρα καὶ πρὸς αὐτῶν ὁμολογεῖται.

nobilitatem, libertatem, soli sapienti tribuunt. Fa-

CAPUT V.

Græcos e sacris scriptoribus plurima hausisse multis exemplis probat.

✕ Videntur ergo omnia, quæ prius dicta sunt, C dogmata, a magno Moyse Græcis esse tradita. Et omnia quidem esse sapientis per hæc docet: *Et quoniam misertus est mei Deus, mihi sunt omnia* ^b. Eum autem Deo esse amicum significat, dicens: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob* ^c. Horum enim unus quidem aperte vocatur *amicus* ^d: alius autem *videns Deum*, mutato nomine, dictus est; et Isaac, tanquam victimam consecratam allegorice innuens, sibi delegit, typum futuram salutaris œconomix. Et a Græcis celebratur Minos, qui novem annis

Πάντα τοῖνον τὰ προεῖρημένα φαίνεται παρὰ Μωϋσεως τοῦ μεγάλου ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας διαθεσθῆαι δόγματα. Πάντα (81) μὲν οὖν τοῦ σοφοῦ ὑπάρχον διὰ τούτων διδάσκει· Καὶ διότι (82) ἠλέησέ με ὁ Θεός, ἐστί μοι πάντα· Θεοφιλῆ δὲ αὐτὸν μῆναι, λέγων· Θεός Ἀβραάμ, Θεός Ἰσαάκ, Θεός Ἰακώβ. Ὁ μὲν γὰρ φίλος ἀντικρυς κεκλημένος εὐρίσκεται· ὁ δὲ Ὁρῶν τὸν Θεόν (83), μετωνομασμένος δεῖκνυται· τὸν τε Ἰσαάκ, ὡς καθωσιωμένον ἱερεῖον ἀλλογορήσας, ἐξελέξατο ἐαυτῷ, τύπον ἐσόμενον ἡμῖν οἰκονομίας σωτηρίου. Παρὰ τε Ἑλληνισιν ἄβεται ὁ Μίνως

✕ P. 439 ED. POTTER, 367-368 ED. PARIS. 16. ^d Jac. II, 23.

^a Math. XXI, 51. ^b Gen. XXXIII, 41. ^c Exod. III,

(76) Τὸ μὲν ὁ. Horum verborum sensus exstat *Politici* p. 552, 553.

(77) Ἐπὶ ξύλου. Respicit eorum morem, qui leges, quas promulgari vellent, in columnis ligneis, lapideisque, legendas omnibus exhibere solebant.

(78) Νόμος. Hanc Pindari sententiam superius laudavit Clemens Strom. I, p. 357.

(79) Σπεύσιππος. Is Platonis discipulus, et ex sorore nepos, post magistri sui mortem Platonice scholæ octo annos præluit. Conf. Diogenes Laertius.

(80) Στωϊκοί. Diogenes Laertius refert Stoicos statuisse, μόνους ἱερέας σοφοῦς· *solos sapientes esse sacerdotes*: lib. VII, seg. 119: μόνον τε ἐλευθέρων, eundem *solum esse liberum*, ibid. seg. 121: οὐ μόνον δὲ ἐλευθέρους εἶναι σοφοῦς, ἀλλὰ καὶ βασιλέας· . . . ὁμοίως δὲ καὶ ἀρχικούς, δικαστικούς τε, καὶ ἡγετορικούς μόνους εἶναι· τῶν δὲ φαύλων οὐδένα· *non modo autem liberos esse sapientes, sed etiam reges*;

similiter ad magistratus, et judicia, et oratoriam, solos illos esse idoneos, neminemque malorum, ibid. seg. 122. Plutarchus *De communibus notionibus* adv. Stoicos: Μόνους βασιλεῖς, καὶ μόνους πολιτικούς, καὶ καλοῦς· αὐτοῦς καὶ πολίτας, καὶ δικαστὰς μόνους. *Solos reges, et solos divites, et pulchros: cives etiam, et iudices solos*, sapientes suos existimavisse eos memorat. Conf. Stobæus *Eclog. ethic.* cap. 4, p. 170 et seq., et Clemens infra p. 405.

(81) Πάρτα. Similia superius dixit sub finem *Protreptici*, ubi conf. quæ a nobis adnotata sunt.

(82) Διότι. Hæc Jacobus ad Esavum loquitur, Gen. XXXIII, 41: Λάβε τὰς εὐλογίας μου, ἃς ἤνεκά σοι· ὅτι ἠλέησέ με ὁ Θεός, καὶ ἐστί μοι πάντα. Conf. quæ infra dicit Clemens, p. 405 edit. Paris.

(83) Ὁρῶν τὸν Θεόν. Conf. quæ superius dicta sunt, Strom. I, pag. 284, et *Pædag.* I, cap. 5, p. 91 edit. Paris.

ἐνέωρος (84) βασιλεύς, βασιστής Διός· ἀκηχοῦτων ἁπάντων ὅπως ποτὲ μετὰ Μωυσεύς διελέγετο ὁ Θεός, ὡς εἰ τις λαλήσῃ πρὸς τὸν θεοῦ φίλον. Ἦν δ' οὖν ὁ μὲν Μωυσῆς σοφός, βασιλεύς, νομοθέτης· ὁ Σωτήρ δὲ ἡμῶν ὑπερβάλλει πᾶσαν ἀνθρωπίνην φύσιν· καλὸς μὲν ὡς ἀγαπᾶσθαι μόνος πρὸς ἡμῶν, τὸ καλὸν τὸ ἀληθινὸν ἐπιποθοῦντων· ἦν γὰρ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν. Βασιλεύς (85) δὲ καὶ ὑπὸ παίδων ἀπείρων ἔτι, καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ἀπιστούντων καὶ ἀγνοούντων ἀναγρευόμενος, καὶ πρὸς αὐτῶν προφητῶν ἀνακηρυττόμενος δέικνυται. Πλούσιος δὲ εἰς τοσοῦτον, ὡς πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ τὸ ὑπὲρ γῆς καὶ ὑπ' αὐτὴν χρυσίον, ὑπερφάνησεν σὺν καὶ δόξῃ πάσῃ διδόμενα αὐτῷ πρὸς τοῦ Ἀντικειμένου (86). Τί δεῖ λέγειν, ὡς μόνος ὁ ἀρχειρεὺς, ὁ μόνος ἐπιστήμων (87) τῆς τοῦ θεοῦ θεραπείας; Βασιλεὺς εἰρήνης, Μελχισεδέκ, ὁ πάντων ἰκανώτατος ἀφηγηεῖσθαι τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους· νομοθέτης δὲ, ὡς ἂν διδοῦς τὸν νόμον ἐν τῷ στόματι τῶν προφητῶν, τὰ τε πρακτέα καὶ μὴ, σαφέστατα ἐντελλόμενός τε καὶ διδάσκων. Τίς δ' ἂν τοῦτου εὐγενέστερος, οὐ μόνος πατήρ ὁ Θεός; Φέρε ἔη καὶ Πλάτωνα τοῖς αὐτοῖς ἐπιβάλλοντα παραστησόμεθα δόγμασιν· πλούσιον μὲν τὸν σοφὸν εἰρηκεν ἐν τῷ Φαίδρῳ (88), Ὁ φίλε (89) Πᾶν, λέγων, καὶ ὅσοι ἄλλοι τῆδε θεοί, δολιγέ μοι καλῶ γενέσθαι τάρδοθεν· ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντός εἶναι μοι φίλα· πλούσιον δὲ νομίζοιμι τὸν σοφόν! Καταμεφόμενος δὲ ὁ Ἀθηναῖος ξένους τῶν οἰομένων πλουσίους εἶναι τοὺς πολλὰ κεκτημένους χρήματα, ὧδε λέγει· Πλουσίους (90) δ' αὐτὸν σφόδρα εἶναι κάγαθούς (91) ἀδύνατον, ὅς γε δὴ πλουσίους οἱ πολλοὶ καταλέγουσι· λέγουσι δὲ τοὺς κεκτημένους ἐν ὄλγοις τῶν ἀνθρώπων πλείστον (92) νομίσματος ἀξία κτήματα· ἃ καὶ κακίς τις κέκτηται (93). Τοῦ πιστοῦ (94) ὅλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων, ὁ Σολομών λέγει· τοῦ δὲ ἀπιστοῦ οὐδὲ ὀβολός. Πιστέον οὖν πολλῶ μᾶλλον τῇ Γραφῇ, λεγοῦση, ἅττων κάμηλον διὰ τρυπήματος βελόνης διελεύσεσθαι, ἢ πλούσιον φιλοσοφεῖν· μακαρίζει δ' ἔμπαινον τοὺς πένητας, ὡς συνῆκε (95) Πλάτων, λέγων· Περὶ τῶν δὲ ἡγήτερον οὐ τὸ τὴν οὐσίαν ἐλάττω ποιεῖν, ἀλλὰ τὸ τὴν ἀπληστίαν πλείω· οὐ γὰρ πε-

regnavit, et familiariter cum Jove est versatus, cum audivissent, quod Deus cum Moysae loquebatur, ut si quis cum suo amico loqueretur *. Erat autem Moyses quidem sapiens, rex, legislator. Servator autem noster humanam omnem naturam superat; adeo quidem pulcher, ut a nobis solus amatur, qui veram desideramus pulchritudinem : erat enim lux vera b. Rex autem et a pueris imperitis, et a non credentibus Judæis et ignorantibus vocatus, et ab ipsis prophetis prædicatus ostenditur. Adeo autem dives, ut omnem terram, et quod super terram, et sub terra est aurum, quæ ei cum omni gloria ab Adversario dabantur, despexerit. Quid attinet dicere, quod sit solus pontifex, qui solus Dei cultus tenet scientiam? Rex paucis, Melchisedech c, qui solus est vel omnium aptissimus, ut præsit humano generi. Legislator autem, ut qui dat legem in ore prophetarum, quæ sunt agenda, et quæ non, apertissime præcipiens et docens. Quis autem eo nobilior, cujus solus pater est Deus? Age vero, ostendamus Platonem quoque eisdem suffragari dogmatibus. Sapientem in Phædro quidem dixit esse divitem, dicens : O dilecte Pan, et quicumque alii dii hic adestis, date mihi, ut pulcher intus efficiar ; et quæcunque extrinsecus habeo, intrinsecis sint amica ; divitem autem sapientem solum existitem ! Hospes autem Atheniensis eos reprehendens, qui existimabant illos esse divites, qui multas possident pecunias, sic dicit : Ut autem valde sint divites simul et probi, nequit fieri : dico autem divites, ut vulgus existimat, asserens eos esse divites, qui pauci e multis maximi pretii possessiones possident, quas etiam possit malus quilibet possidere. Fidelis est totus mundus pecuniarum, ait Salomon, infidelis autem ne obolus quidem. Multo ergo magis Scripture credendum est, quæ dicit fore ut celerius camelus per foramen acus transeat, quam ut dives d philosophetur. Contra autem pauperes beatos e censet, quemadmodum Plato intellexit, dicens : Pauper autem fieri est existimandus, 159 non cujus pecuniæ facultates minuuntur, sed cujus insatietas augetur. Non est enim paupertas, pecuniæ paucitas, sed insa-

* P. 440 ED. POTTER, 569 ED. PARIS. * Exod. xxxiii, 11. b Joan. i, 9. c Hebr. vii, 2. d Matth. ix, 24. e Matth. v, 3.

(84) Ἐνέωρος. Homerus Odys. I, vers. 178, D Crete incolas describens. ait : Τοῖσι δ' ἐνὶ Κνωσῶς, μεγάλη πόλις· ἔρθα τε Μίνως Ἐννέωρος βασιλεὺς, Διὸς μεγάλου βασιστής. Inter hos est Cnosus, magna urbs : ubi Minos Per novem annos regnavit, Jovis magni confabulator. (85) Βασίλειος. Respicit Matth. xxi, 9, 10; Marc. xi, 9, 10, vel Luc. xix, 38. (86) Ἀντικειμένου. Hoc est Satanæ : nam Ἰωσφ est ἀντίδικος, adversarius. Barnabas cap. 2 : Cum sint ergo dies nequissimi, et Contrarius habeat hujus sæculi potestatem. Respicit autem Clemens Matth. iv, 8, 9, 10. (87) Ὁ μόνος ἐπιστ. Hæc Stoicorum verba sunt : qui εὐδέβαιαν, teste Lærtio lib. vii, seg. 119, definiabant ἐπιστήμην θεῶν θεραπείας. Eandem definitionem memorant etiam Sextus Empiricus Adv. Mathematicos p. 350, Stobæus in Eclogis ethicis, et

Suidas v. Εὐσέβεια. (88) Φαίδρω. Hæc sub finem Phædri profert Socrates, p. 1245. (89) Ὁ φίλε. Ὁ φίλε Πᾶν τε, καὶ ἄλλοι ὅσοι τῆδε ὁ Plato. Mox, τᾶξωθεν pro ἔξωθεν, et φίλια pro φίλια. Ibid. (90) Πλουσίους. Hæc occurrunt sub finem lib. v De legibus, pag. 849. (91) Σφόδρα εἶναι κάγαθούς. Σφόδρα καὶ ἀγαθ. Plato. (92) Πλείστον. Hæc vox a nonnullis Platonis editionibus perperam abest. (93) Κέκτηται. Malim κέκτητ' ἂν, quod habet Plato. (94) Τοῦ π. Hanc sententiam Clemens ex apocrypho quodam libro sumpsisse videtur. (95) Ὡς συνῆκε. Legi potest etiam, ὁ συνῆκε, quod intellexit. Mox, vulg. Platonis ed. lib. v De legib. μὴ τὸ τὴν προ οὐ τὸ τ. SYLBERG.

tictas : quæ si recesserit, qui bonus est, dives quæ fuerit. Et in Alcibiade, rem quidem servilem dicit esse vitium, virtutem vero rem liberalem.

Tollite, inquit, a vobis jugum grave, et sumite leve, ait Scriptura : quemadmodum vocant etiam poetæ jugum servile. Et illud : Venundati estis peccatis vestris, iis, quæ prius dicta sunt, convenit. Omnis ergo, qui facit peccatum, servus est; qui est autem servus, non manet in domo in æternum. Si autem filius vos liberaverit, liberi eritis, et veritas liberabit vos. Pulchrum autem esse sapientem, non alia ratione dicit hospes Atheniensis, quam si quis affirmet, quosdam esse justos, etsi sint deformes corpore : nec sane male id diceret, ea ratione pulchros esse asserens, quatenus justis moribus præditi sunt. Et, species ejus deficiebat præter omnes filios hominum, prædixit prophetia. Plato autem sapientem dixit regem in Politico, ut prius jam dictum est. His autem demonstratis, revertamur ad susceptam de fide orationem. Jam vero Plato quoque plena ostendit demonstratione, quod ulique fide opus sit, celebrans simul pacem : Fidelis enim et sincerus in seditionibus nunquam fuerit absque omni virtute. Pugnares autem sunt et in bello mori volunt permulti mercenarii, quorum plerique fere omnes sunt audaces et injusti, insolentes et prudentiæ expertes, paucis admodum exceptis. Si hæc autem recte dicuntur, quisvis legislator, a quo est aliqua utilitas, ad maximam virtutem maxime respi-

ria ποτέ ἢ ὀλιγοχρηματία, ἀλλ' ἢ ἀπληστία (96) ἧς φροῦδος ὁ ἀγαθὸς ὢν, καὶ πλοῦσιός γ' ἄρ' εἴη. Ἐν τε τῷ Ἀλκιβιάδῃ (97) δουλοπρεπὲς μὲν τῆν κακίαν προσαγορεύει, ἐλευθεροπρεπὲς δὲ τὴν ἀρετήν. Ἄρατε (98), φησὶν (99), ἀφ' ἑμῶν τὸν βαρὺν ζυγόν, καὶ λάβετε τὸν ἥπιον, ἢ Γραφή φησι : καθάπερ καὶ οἱ ποιηταὶ δούλειον καλοῦσι ζυγόν (1). Καὶ τὸ, Ἐπράθητε (2) ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν, τοῖς προειρημένοις συνάδει. Πᾶς μὲν οὖν ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν δούλος ἐστίν· ὁ δὲ δούλος, οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ (3) εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐὰν δὲ ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ἐλεύθεροι ἔσσεσθε, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. Καλὸν δ' αὖ εἶναι τὸν σοφόν, ὁ Ἀθηναῖος ξένος (4) ὠδὲ λέγει, ὡς εἰ τις δυσχερῆ ζοῖτο εἶναι τοὺς δικαίους, ἂν καὶ τυγχάνωσιν ἵνες αἰσχροὶ τὰ σώματα· κατὰ γε τὸ δικαιοτάτην ἦθος, ταύτη ἂν καλοῦς εἶναι σχεδὸν οὐδεὶς ἂν λέγων οὕτω, πλημμελῶς δόξειεν λέγειν· καὶ, Τὸ εἶδος (5) αὐτοῦ ἐκλείπον παρὰ πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἦν, ἢ προφητεία προηγόρευσε. Πλάτων δὲ βασιλέα τὸν σοφὸν εἶρκεν ἐν τῷ Πολιτικῷ· καὶ πρόκειται (6) ἡ λέξις. Τούτων δὲ ἐπιδεδειγμένον, ἀναδράμωμεν αἰθῆς ἐπὶ τὴν περὶ τῆς πίστεως λόγον. Ναὶ μὴν μετὰ πάσης ἀποδείξεως ὁ Πλάτων, ὅτι πίστεως χρεῖα πανταχοῦ, ὠδὲ πως παρίστησιν, ἐξυμῶν ἅμα τὴν εἰρήνην· Πιστὸς (7) μὲν γὰρ καὶ ὑγίης ἐν στάσεσιν οὐκ ἄν που γένοιτο ἄνευ ἐμπάσης ἀρετῆς· μαχητικοὶ δὲ καὶ ἐθελονταὶ ἀποθνήσκουσιν ἐν πολέμῳ τῶν μισθοφόρων εἶναι (8) πάμπαν.

✕ P. 441 ED. POTTER. • Matth. xi, 28, 29, 30. • Joan. viii, 52, 54, 55, 56. • Isa. lxxxiii, 5.

(96) Οὐ γὰρ περιτὰ ποτέ ἢ ὀλιγοχρηματία, ἀλλ' ἢ ἀπληστία. Ita edidimus, cum ante legeretur, οὐ γὰρ ποτέ ἢ ὀλιγοχρηματία· quemadmodum adhuc in Sylburgiana legitur. HEINSIUS.

(97) Ἀλκιβιάδῃ. Sub finem Alcibiadis primi, p. 450, hæc loquuntur Socrates et Alcibiades : Σ. Πρέπει ἄρα τῷ κακῷ δουλεύειν· ἀμεινον γάρ. Α. Ναί. Σ. Δουλοπρεπὲς ἄρα ἡ κακία. Α. Φαίνεται Σ. Ἐλευθεροπρεπὲς δὲ ἡ ἀρετή. Α. Ναί. S. Decet itaque malum servire : melius enim. Α. Ita est. S. Servilis.. pravitas. Α. Apparet. S. Liberalis autem virtus. Α. Decet.

(98) Ἄρατε. Respicit Matth. xi, 28, 29, 30.

(99) Φησὶν. Redundat hæc vox, ut quandoque etiam alias. Nisi potius e præced. sententia irrepisset putanda sit.

(1) Δούλειον...ζυγόν. Phrasis poetis familiaris. Lycophron noster Cassandra vers. 504 :

.... ἢ μόρη ζυγόν
Δούλειον ἀμφήρεισαν Ἀκταίων Λύκοι.
.... cui soli jugum,
Servile imposuerunt Attici lupi.

(2) Ἐπράθητε. Respicere videtur Rom. vii, 14 : Ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὲρ τὴν ἀμαρτίαν. Quæ sequuntur e Joannis Evangelio διὰ μνήμης recitat auctor.

(3) Οἰκία. Flor. edit. οἰκία, minus apte. Nostra lectio petita est ex Joan. viii. STLBURG.

(4) Ὁ Ἀθηναῖος ξένος. Vis scilicet, quem Plato in libris De legibus introduxit cum Socrate loquentem.

(5) Τὸ εἶδος. Τὸ εἶδος αὐτοῦ ἁτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, Isa. lxxxiii, 5. Quæ verba de Christo secundum litteram interpretantur, cum alii ex antiquis Patribus, tum etiam Clemens noster Strom. iii, p. 470, et Pædag. lib. iii sub finem cap. 1, ulii quæ adnotata sunt, conferri poterunt.

(6) Πρόκειται. Nempe pag. 366 edit. Paris.

(7) Πιστός. Hæc clarius intelligi poterunt integra Platonis sententia perfecta : quæ lib. i De legibus, p. 772 sic se habet : Ἡμεῖς δὲ γε ἀγαθῶν ὄντων τούτων, ἔτι φαμεν ἀμεινούς εἶναι καὶ πολὺ τοὺς ἐν τῷ μεγίστῳ πολέμῳ ἐγγομένους ἀρίστους διαφανούς· Ποιητὴν δὲ καὶ ἡμεῖς μάρτυρα ἔχομεν τὸν Θεσβιν, πολίτην τὸν ἐν Σικελίᾳ Μεγαρέων· ὃς φησι :

Πιστὸς ἀνὴρ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου ἀντερύσασθαι ἄξιός ἐν χαλεπῇ, Κύρρε, διχοστασίῃ.

Τούτων δὲ φαμεν ἐν πολέμῳ χαλεπωτέρῳ ἀμεινονα ἐκείνου πάμπαν γίγνεσθαι, σχεδὸν ὅσον ἀμεινων δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη καὶ φρόνησις εἰς ταύτην ἔλθοῦσα μετ' ἀνδρείας. Πιστὸς μὲν γὰρ καὶ ὑγίης ἐν στάσεσιν οὐκ ἄν ποτε γένοιτο, ἄνευ ἐμπάσης ἀρετῆς· διαβάντες δ' εὐ καὶ μαχόμενοι ἐθελοντες ἀποθνήσκουσιν ἐν τῷ πολέμῳ, φράζει Τύρταος, τῶν μισθοφόρων εἶσι πάμπαν, ὧν οἱ πλείστοι γίγνονται θρασεῖς καὶ

ἀδικοὶ καὶ ὑβρισταί, ὧν οἱ ἀφρονέστατοι σχεδὸν πάντων, ἐκτὸς δὲ τινῶν μάλα ὀλίγων. Nos autem cum hi præstantes sint, longe præstantiores eos existimamus, qui maximo in bello præstant. Testemque et nos poetam habemus Theognin, Megarensium civem ex Sicilia, qui ait :

Argento fuerit fulvo æquiparandus et auro
Fidus in insana seditione manens.

Hunc itaque dicimus in gravissimo bello, tanto illa esse meliorem, quanto sola fortitudine melior est iustitia, et temperantia, et prudentia, fortitudini conjuncta. Nemo enim integer et fidelis sine omnium virtutum numero in seditionibus reperiri poterit. Multi autem etiam mercenarii, inquit Tyrtaeus, reperiantur, qui externo in bello intrepide pugnant : quorum plurimi feroces, injurii, contumeliosi, et omnium anectissimi, paucis quidem exceptis.

(8) Ἐτραί. Scribendum e Platone cicit.

ὧν πλεῖστοι γίνονται θρασεῖς καὶ ἄδικοι, ὑβρι-
 σται τε καὶ ἄφρονες, ἐκτός δὲ τινῶν μάλα ἐλι-
 γων. Εἰ δὲ ταῦτα ὀρθῶς λέγεται, πᾶς νομοθέτης,
 οὐ καὶ σμικρὸν ὄφελος, παρὰ τὴν (9) μείστην
 ὑπερὴν ἀποβλέπων, μάλιστα σταθῆσεται τοῦς
 νόμους (10). Αὕτη δὲ ἐστὶ πιστότης· ἥς κατὰ
 πάντα καιρὸν χρῆζομεν, ἐν τε εἰρήνῃ καὶ παντὶ πο-
 λέμῳ, κἂν τῷ ἄλλῳ σύμπαντι βίῳ· συλλαβοῦσα γὰρ
 εἴκοι τὰς ἄλλας περιέχειν. Τὸ δὲ ἄριστον (11) οὐδ' ὁ
 πόλεμος, οὔτε ἡ στάσις· ἀπευκτόν γὰρ τὸ δεη-
 θῆναι τούτων· εἰρήνη δὲ πρὸς ἀλλήλους ἅμα
 καὶ φιλοφροσύνη τὸ κράτιστον. Ἐκ δὲ τούτων
 καταφαίνεται μείστη μὲν εὐχή, τὸ εἰρήνην ἔχειν,
 κατὰ Πλάτωνα· μείστη δὲ ἀρετῶν μήτηρ, ἡ πίστις.
 Εἰκότως οὖν εἰρήνη παρὰ τῷ Σολομῶντι· *Σοφία* (12)
 ἐν στόματι πιστῶν. Ἐπεὶ καὶ Ξενοκράτης ἐν τῷ
 Περὶ φρονήσεως τὴν *σοφίαν ἐπιστήμην τῶν πρώ-
 των αἰτίων καὶ τῆς νοητῆς οὐσίας ἐστὶν* φησι τὴν
 φρόνησιν ἡγεύμενος διττὴν· τὴν μὲν πρακτικὴν,
 τὴν δὲ θεωρητικὴν· ἣν δὲ σοφίαν ὑπάρχειν ἀνθρω-
 πίνην. Διόπερ ἡ μὲν σοφία φρόνησις, οὐ μὴν πᾶσα
 φρόνησις σοφία. Δέδεικται δὲ τῆς τῶν ὄλων ἀρχῆς
 ἐπιστήμη πιστῆ, ἀλλ' οὐκ ἀπόδειξις (13) εἶναι. Καὶ
 γὰρ ἔστοπον τοὺς μὲν Πυθαγόρου τοῦ Σαμίου ζηλωτάς,
 τῶν ζητουμένων τὰς ἀποδείξεις παραιτουμένους, τὸ,
 αὐτὸς ἔφα (14), πίστιν ἡγεῖσθαι, καὶ ταύτη ἀρκεί-

A ciens, feret leges. Ea est autem fidelitas: qua in
 omni tempore opus habemus, et in pace, et in
 bello, et in alia universa, denique, vita: ea quippe
 alias simul omnes videtur continere. Quod optimum
 est autem, non est bellum, nec seditio: iis enim
 opus habere deprecandum fuerit. Pax autem inter se
 invicem, et benevolentia, res est longe optima. Ex
 his quidem constat, maxime esse optandum pacem
 habere, ex Platonis sententia: maximam autem
 matrem virtutum esse fidem. Merito ergo dictum
 est apud Salomonem: *Sapientia est in ore fide-
 lium* a. Nam Xenocrates quoque, in libro *De pru-
 dentia*, sapientiam dicit esse scientiam primarum
 causarum, et essentia, quæ percipitur intelligentia:
 existimans esse duplicem prudentiam, unam qui-
 dem, quæ versatur in agendo; alteram quæ in con-
 templantando, quam quidem esse dicit humanam sa-
 pientiam. Quocirca sapientia quidem est prudentia,
 sed non quævis prudentia est sapientia. Ostensum
 est autem, principium universorum per fidem sciri,
 non autem per demonstrationem. Absurdum enim
 fuerit, Pythagoræ quidem Samii sectatores, reje-
 ctis eorum, quæ quærebantur, demonstrationibus,
 illud, *Ipsè dixit*, fidem facere arbitrari, et ad ea,
 quæ audierunt, confirmanda ✕, hanc vocem satis
 esse ducere; eos autem, qui contemplandæ veritatis

✕ P. 442 ED. POTTER, 539- 570 ED. PARIS. a Eccl. xv, 10.

(9) *Παρά*. Scribendum e Platone πρὸς τ. Sunt
 enim hæc etiam e Platone sumpta, qui post verba
 jam posita, sic pergit: Ποῦ δὲ τελευτᾷ νῦν ἡμῖν
 οὗτος ὁ λόγος; καὶ τί φανερόν ποτε ποιῆσαι βουλή-
 θεις, λέγει ταῦτα; ὄηλον, ὅτι τότε, ὡς παντὸς μάλ-
 λον καὶ ὁ πῆδε παρὰ Διὸς νομοθέτης, πᾶς τε, οὐ καὶ
 σμικρὸν ὄφελος, οὐκ ἄλλο ἢ πρὸς τὴν μείστην ἀρε-
 τὴν βλέπων ἀεὶ, θῆσει τοὺς νόμους. Ἔστι δὲ, ὡς
 φησι Θεόγνις, αὕτη πιστότης ἐν τοῖς δεινοῖς· ἣν
 ἄκαυστότην ἂν τις τελείαν ὀνομάσειεν. *Quorsum
 hæc? quidque ex his declaratum esse voluit, cum
 hæc dixit? Quod videlicet omnino, tam ille, qui leges
 hic ab Jove dedit, quam alius omnis legislator,
 si quid modo profuturus est, ita leges condet, ut non
 ad aliud, quam ad amplissimam virtutem, semper
 respiciat. Est autem, ut inquit Theognis, fides illa,
 quæ maxime in periculis luceat: quam justitiam per-
 fectam quis nominabit.*

(10) *Σταθῆσεται τοῦς νόμους*. Auctor videtur
 scripsisse σταθῆσεται· pro quo vulg. edit. Platonis
 habet στήσει. SILBURG.—Vel θῆσει.

(11) *Τὸ δὲ ἄριστον*. Hæc etiam Platonis sunt,
 quæ quo clarius intelligi possint, ex libri jam dicti
 p. 771 integram ejus sententiam apposuisse, haud
 abs re fuerit: Τὸ γὰρ μὴν ἄριστον οὔτε ὁ πόλεμος,
 οὔτε ἡ στάσις· ἀπευκτόν δὲ τὸ δεηθῆναι τούτων·
 εἰρήνη δὲ πρὸς ἀλλήλους ἅμα καὶ φιλοφροσύνη.
 Καὶ δὴ καὶ τὸ νικᾶν, ὡς εἴκοιεν, αὐτὴν αὐτῆν πόλιν
 οὐκ ἦν τῶν ἀρίστων, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαίων· ὁμοίον
 ὡς εἰ κάμνον σῶμα, λατρικῆς κατάρσεως τυχόν,
 ἡγοῦτό τις ἄριστα πράττειν τότε, τῷ δὲ μηδὲ
 τοπαράπαν δεηθέντι σώματι μηδὲ προσέχοι τὸν νοῦν.
*Atqui optimum, nec bellum, nec seditio est; omnes
 enim deprecantur, nequid horum sibi ineundum sit;
 sed pax, multaque benevolentia. Sed neque victoria
 illa, qua civitas ipsa seipsam superat, optimum
 quiddam est, sed necessarium potius. Putare autem
 optimum civitatis statum in pugnando et vincendo
 consistere, simile est ac si quis optime cum ægrotante
 aji putet, dum curatur; de eo vero ne cogitet qui-
 dem, qui nunquam ægrotaverit.*

(12) *Σοφία*. Est in Ecclesiastici cap. xv, v. 10,
 unde hoc fortasse Clemens: *Sapientia enim astabit
 eam illi. In quem locum scribens C. Jansenius,
 relativum putat referendum ad laudem, et non ad
 sapientiam, quod Græca habeant: Ἐν γὰρ σοφία
 ῥηθῆσεται αἶνος, καὶ ὁ Κύριος ευδοκίσει αὐτόν. In
 sapientia enim dicetur laus, et Dominus prosperabit
 illam. At Dionysius Carthusianus et N. Lyranus
 utrumque membrum, quod sequitur, referunt ad
 sapientiam, et exponunt: Sapientiam augebit suo
 laudatori fidei. Clemens videtur editionem legisse,
 quam secutus est auctor Vulgatæ. Sic in præce-
 denti versu παρὰ Κυρίου ἀπεστάλη, alius ad lau-
 dem, alius ad sapientiam refert. Similis est ille
 locus c. 34: Sapientia in ore fidelis complanabitur.
 Gr., *Σοφία στόματι πιστῷ τελεῖταις. Sapientia ori
 fidei consummatio*. COLLECT.*

(13) *Πιστῆ, ἀλλ' οὐκ ἀτ*. Legendum πιστῆ,
 quod suaderi potest, demonstrari non potest. Vide
 p. 365. Lowth. — Sed πιστῆ cum hoc loco, tum
 etiam p. 365 edit. Paris. vera lectio esse videtur,
 et eo sensu accipi debere, quem in Latina versione
 expressimus.

(14) *Αὐτὸς ἔφα*. Hoc dictum Laertius lib. viii
 seq. 46, a Pythagora Zacynthio manasse tradit:
 Τρίτος, Ζακύνθιος, οὐ φασιν εἶναι τὰ πρόρρητα τῆς
 φιλοσοφίας, αὐτῶν διδάσκαλος· ἐφ' οὐ καὶ τὸ αὐτὸς
 ἔφα παροιμιακὸν εἰς τὸν βίον ἦλθε. Tertius, Zacy-
 nthius, cujus esse aiunt philosophiæ arcana, eorum
 præceptor; sub quo item proverbiale illud: *(Ipse
 dixit) in vitam manavit*. Suidas id Pythagoræ
 Samio tribuit, in v. αὐτὸς ἔφα· a quo prolatum
 fuisse refert, cum a Deo se sua dogmata accepisse
 jactaret, αὐτὸς ἔφα, q. d. οὐκ ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ
 λόγος ἐστίν· non meus, sed ipsius Dei sermo est.
 Plerique autem a Pythagoræ Samii discipulis de
 suo magistro dici solitum memorant, ut Cicero
 lib. i *De natura deorum*, Quintilianus *Institut. orat.*
 lib. xi, c. 1, Hermias in *Irrisione gentilium philo-
 sopherum*, Origenes lib. i *Contra Celsum*, Gregorius

tenentur desiderio, fide digno magistro, soli Servatori Deo, fidem non habere, sed velle eorum, quæ dicuntur, probationes ab eo exigere. Ille autem, qui habet aures ad audiendum, audiat ^a, dicit. Et quis is? Dicit Epicharmus: *Mens videt, mens audit: reliqua autem sunt surda et cæca*. Aliquos incredulos arguens Heraclitus, dicit: *Audire nescientes, nec dicere*. Adjutus utique a Salomone dicente: *Si dilexeris audire, suscipies: et si inclinaveris aures tuas, eris sapiens* ^b.

Α σθαί μόνη τῆ φωνῆ πρὸς τὴν βεβαίωσιν ὧν ἀπὸ κλάσιν· τοὺς δὲ τῆς ἀληθείας φιλοθέαμονας, ἀπιστεῖν ἐπιχειροῦντας ἀξιοπιστῶ διδασκάλῳ, τῷ μόνῳ Σωτῆρι Θεῷ, βασάνους τῶν λεγομένων ἀπαιτεῖν παρ' αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ὁ ἔχων ὤτα ἀκούειν ἀκουέτω, λέγει. Καὶ τίς οὗτος; Ἐπιχάρμος εἰπάτω· Νοῦς (15) ὄρη, τοῦς ἀκούει· τὰ δ' ἄλλα, κωφὰ καὶ τυφλά. Ἀπίστως εἶναι τινὰς ἐπιστῶτων Ἡράκλειτός φησιν· Ἀκούσαι οὐκ ἐπιστάμενοι, οὐδ' εἰπεῖν· ὠφέληθεις διήκουσεν παρὰ Σολομῶντος· Ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ καὶ ἐὰν κλίνῃς τὸ οὖς σου, σοφὸς ἔσῃ.

CAPUT VI.

De fidei præstantia et utilitate.

Domine, quis credidit auditui nostro? inquit B Isaias ^c. Fides enim est ex auditu: auditis autem per verbum Dei, inquit Apostolus. Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? Quomodo autem credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo autem prædicabunt, nisi missi fuerint? Quemadmodum scriptum est: *Quam speciosi pedes evangelizantium bona* ^d! Vides, quomodo per auditum, et prædicationem apostolorum, fidem ad verbum Domini et Filium Dei attollit? Nondum intelligimus demonstrationem esse verbum Domini. Quemadmodum ergo sphaeræ lusus non solum dependet ab eo, qui mittit ex arte sphaeram, sed alium etiam requirit, qui illam numero excipiat, ut ex sphaeræ legibus peragatur ludī exercitatio: ita etiam doctrina tum demum fide digna esse cernitur, quando fides eorum, qui audiunt, quæ est ars, ut ita dicam, naturalis, ad eam descendam confert. Haud aliter adjuvat etiam terra fertilis ad seminum dejectionem. Neque enim optimæ doctrinæ est aliqua utilitas, nisi qui discit, probe eam suscipiat; neque prophetiæ, nisi morem gerant,

Κύριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; Ἠσαῖα φησὶν· Ἡ μὲν γὰρ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοή διὰ ῥήματος Θεοῦ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος· Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται, εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; Πῶς δὲ πιστεύσουσιν, οὗ οὐκ ἤκουσαν; Πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος; Πῶς δὲ κηρύξουσιν, ἐὰν μὴ ἀποσταλώσῃ; Καθὼς γέγραπται· Ὡς ὠραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ (16); Ὅρξ, πῶς ἀνάγει τὴν πίστιν δι' ἀκοῆς καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων κηρύξεως ἐπὶ τὸ ῥῆμα Κυρίου καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; Οὐδέπω (17) συνλεμὲν ἀπόδειξιν εἶναι τὸ ῥῆμα Κυρίου. Ὅσπερ οὖν τὸ σφαίριον οὐκ ἐκ τοῦ κατὰ τέχνην πέμποντος τὴν σφαῖραν ἤρτηται μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐρύθμου; ἀποδεχομένου προσδαῖ αὐτῷ, ἵνα δὴ κατὰ νόμους τοῦς σφαιρητικούς τὸ γυμνάσιον ἐκτελήται· οὕτω καὶ τὴν διδασκαλίαν ἀξιοπιστον εἶναι συμβέβηκεν, ὅταν ἡ πίστις τῶν ὀκρομένων, τέχνη τις, ὡς εἰπεῖν, ὑπάρχουσα φυσικῆ, πρὸς μάθησιν συλλαμβάνει. Συνεργεῖ οὖν καὶ ἡ γόνιμος (18) ὑπάρχουσα πρὸς τὴν τῶν σπερμάτων καταβολὴν· οὕτε γὰρ τῆς ἀρίστης παιδεύσεως θελαῖς τι ἄνευ τῆς τοῦ μανθάνοντος παραδοχῆς, οὕτε μὴν

^a Matth. xi, 15, et sæpe alias. ^b Eccli. vi, 54. ^c Isa. liii, 1. ^d Rom. x, 17, 14, 15.

Nozianzenus invectiva 4 in Julianum, Cyrillus lib. iii *Comment. in Isai.*, cap. xxxii, et, alios ut præteream, Theodoretus serm. 4, ubi Clementis nostri sensum hoc modo expressit: Πυθαγόρας .... νόμον ἐπεδείξει τοῖς φοιτηταῖς πενταετη χρόνον σιγὴν ἄγειν, καὶ μόνον ἐπέχειν τῷ λόγῳ τὰς ἀκοῆς, ἵνα ἀναμφισβήτητως καὶ ἀμαχητῶς δέχωνται τὰ λεγόμενα, πιστεύοντες οὕτως ἔχειν, καὶ μὴ πολυπραγμονοῦντες ὡς ἐνδοιάζοντες· τῷ τοι καὶ οἱ ἐκεῖνον διαδεξάμενοι, εἰ τις ἐπήτησε τῶν λεγομένων ἀποδείξειν. Αὐτοῦς ἔφα λέγειν εἰώθεσαν, πάσης ἀποδείξεως ἰσχυροτέραν καὶ εἶναι νομίζοντες, καὶ ἔχειν κελύοντες τὴν Πυθαγόρου φωνήν. Εἰ δὲ ἀποχρᾶν εἰς πίστιν ἐνόμιζον καὶ οἱ λέγοντες καὶ οἱ ἀκούοντες τοῦ Πυθαγόρου εἶναι δόγματα καὶ μαθήματα, τίς οὕτως ὦρα ἡλίθιος, μᾶλλον δὲ ἐμβρόντητος, ὡς τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων διδάσκοντος ἐνδοιάσαι, καὶ μὴ πιστεῦσαι τοῖς λεγομένοις, καὶ μηδὲ τοσοῦτον ἀπονεύμαι σέβας τῷ τῶν ὄλων Θεῷ, ὅσον τῷ Πυθαγόρῳ προσένειμαν οἱ τῆς ἐκεῖνων διδασκαλίας μετεστηκότους;

(15) Νοῦς. Epicharmi locus citatur etiam a Plutarcho, 59, 357, 474. II, SYLVBURG. — Tertullianus *De anima* 18: *Meminerat Epicharmi comici: Animus cernit, animus audit, reliqua surda et cæca sunt*. Apud Plutarchum *in De fortuna Alexandri*, longior profertur hæc sententia: *Οἱ μὲν γὰρ, ὡς φησιν Ἐπιχάρμος, νοῦς ὄρη, καὶ νοῦς ἀκούει, τὰλλα*

δὲ τυφλά καὶ κωφὰ τυγχάνει λόγου δεόμενα. Citatur et a Theodoro lib. i contra Græcos, et ab Aristotele sect. 11, Problem. 55. Sententia vero sacra legitur Ecclesiast. vi, v. 54, in Antuerpiensi edit.: *Ἐὰν ἀγαπήσῃς ἀκούειν, ἐκδέξῃ σύνεσιν*. Si *dilexeris audire, recipies intellectum*. In Latina vulg.: *Si inclinaveris aurem tuam, excipies doctrinam*. In Romana tamen editione omittitur vox σύνεσιν, ut apud Clementem, et adnotatur in quibusdam libris eam addi. Certe in Hebraeo est, unde vertunt quidam: *Si affectus suorum studio audiendi, prudentiam percipies*. COLLECT. — Dicti, quod Epicharmo tribuit Clemens, meminit etiam Iamblichus *De vita Pythagoræ* cap. 32; Porphyrius *De vita ejusdem* num. 46, ubi pro κωφὰ perperam scripsit κωλά. Porro Epicharmi versus hoc modo scribendus videtur:

Νοῦς ὄρη, καὶ τοῦς ἀκούει· τὰλλα κωφὰ
[καὶ τυφλά.]

(16) Τῶν εὐαγ. Vulg. Bibl. Rom. x: τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ. SYLVBURG.

(17) Οὐδέπω. Possit hoc interrogative melius intelligi.

(18) Ἡ γόνιμος. Subaudiendum γῆ, frequentii ellipseos genere. SYLVBURG.

προφητείας (19), οὔτε τῆς τῶν ἀκούοντων εὐπει-
θείας μὴ παρουσίας. Καὶ γὰρ τὰ κάρφη τὰ ξηρά,
ἔτοιμα ὄντα καταδέχεσθαι τὴν δύναμιν τὴν καυστι-
κὴν, βῆλον ἐξάπτεται· καὶ ἡ λίθος (20) ἡ θρυλλομένη,
ἔλακει τὸν σίδηρον διὰ συγγένειαν· ὡσπερ καὶ τὸ δά-
κρυον τὸ σούχιον ἐπισπᾶται τὰ κάρφη, καὶ τὸ ἤλεκ-
τρον τὰς ἀχυρμιάς ἀνακινεῖ. Πείθεται δὲ αὐτοῖς
τὰ ἐλκόμενα, ἀρρήτῳ ἐλκόμενα πνεύματι, οὐχ ὡς
ἀφίκα, ἀλλ' ὡς συναΐτια. Διπλοῦ τοίνυν ὄντος τοῦ
τῆς κακίας εἶδους· τοῦ μὲν, μετὰ ἀπάτης καὶ
τοῦ λαυθάνειν, τοῦ δὲ μετὰ βίας ἀγοντος καὶ φέ-
ροντος· ὁ θεῖος Λόγος κέκραγε, πάντας συλλήθδην
καλῶν· εἰδῶς μὲν καὶ μάλιστα τοὺς μὴ πεισθη-
σομένους, ὅμως δ' ὄν, ὅτι ἐφ' ἡμῖν τὸ πείθεσθαι
τε καὶ μὴ, ὡς μὴ ἔχουν ἀγωνίαν προφασίσασθαι
τινας, δικαίαν τὴν κλησὶν πεποιθῆται, τὸ κατὰ
δύναμιν δὲ ἐκάστου ἀπαιτεῖ (21). Τοῖς μὲν γὰρ
ἰσχυροῦ τῷ θέλειν καὶ τὸ δύνασθαι πάρεστιν, ἐκ
συνασκήσεως ἡδύνηκός τοῦτο (22), καὶ κεκαθα-
μένοι· οἱ δὲ, εἰ καὶ μήπω δύνανται, τὸ βούλε-
σθαι ἤδη ἔχουσιν. Ἔργον δὲ τὸ μὲν βούλεσθαι
ψυχῆς, τὸ πράττειν δὲ, οὐκ ἀνευ σώματος. Οὐδὲ
μὴν τῷ τέλει παραμετρεῖται μόνῳ τὰ πράγματα,
ἀλλὰ καὶ τῇ ἐκάστου κρίνεται προαιρέσει, εἰ
βλάβως εἴλετο, εἰ ἐφ' οἷς ἤμαρτεν μετενόησεν,
εἰ σύνεσιν ἔλαθεν ἐφ' οἷς ἔπαισεν, καὶ μετέ-
ργω, ὅπερ ἐστὶ, μετὰ ταῦτα ἔργω· βραδεία γὰρ
ῥῶσις μετάνοια· ῥῶσις δὲ ἡ πρώτη ἀναμαρ-
τήσια. Πίστειος οὖν καὶ ἡ μετάνοια κατόρθω-
μα· ἐν γὰρ μὴ πιστεύσει μεάρτημα εἶναι ὃ
προκατεῖχτο, οὐδὲ μεταθήσεται· καὶ μὴ πι-
στεύσει, κόλασιν μὲν ἐπληρῆσθαι τῷ πλημμελοῦν-
τι, σωτηρίαν δὲ τῷ κατὰ τὰς ἐντολάς βιούντι,
οὐδ' οὕτω μεταβαλεῖται. Ἦδη δὲ καὶ ἡ ἐλπίς
ἐκ πίστεως συνέστηκεν. Ὅριζονται γοῦν οἱ ἀπὸ
Βασιλείδου τὴν πίστιν, ψυχῆς συγκατάθεσιν πρὸς
τι τῶν μὴ κινούντων αἰσθησιν, διὰ τὸ μὴ πα-
ρεῖναι Ἐλπίς δὲ προσδοκία κτήσεως ἀγαθοῦ.
Πιστὴν δὲ ἀνάγκη τὴν προσδοκίαν εἶναι. Πιστὸς
ἔσθ' ἀπαραβάτως τηρητικὸς τῶν ἐγχειρισθέντων·
ἐγχειρίζονται δὲ ἡμῖν οἱ περὶ Θεοῦ λόγοι, καὶ οἱ
θεῖοι λόγοι, αἱ ἐντολαὶ (23), σὺν τῇ καταπράξει
τῶν παραγγελμάτων. Οὗτός ἐστιν ὁ δοῦλος ὁ
πιστὸς, ὁ πρὸς τοῦ Κυρίου ἐπιταυόμενος. Ἐπὶ
D

✕ P. 443 ED. POTTER. 370-371 ED. PARIS.

A qui eam audiunt. Quinetiam aridæ festucæ, quæ
sunt paratæ ad suscipiendam ignis vim, facilius ac-
cenduntur; et lapis vulgo celebratus ferrum tra-
hit ✕ propter naturæ cognationem, et lacryma
succini atrahit festucas, et electrum commovet
paleas. Eis autem parent, quæ trahuntur, occulto
quodam spiritu tracta, non ut principales causæ,
sed ut adjuvantes. Cum sit ergo duplex vitii ge-
nus: unum quidem, quod dolo nos et clanculum;
alterum autem, quod aperta vi aggreditur et rapit;
divinus Logos clamavit, omnes simul vocans; et li-
cet eos certissime noverit, qui non sunt parituri,
tamen, quoniam **160** in nostra potestate situm
est, utrum pareamus, necne, ne quis possit causari
prætextum ignorantia, justam fecit vocationem,
B et quod prestare possunt uniuscujusque vires,
exigit. Nonnullis enim simul adest et velle et posse;
ut iis, qui per exercitationem eo pervenerint, et
purgati sint. Alii autem, etsi nondum possunt, jam
tamen habent velle. Est autem velle quidem mu-
nus animæ; agere autem non sine corpore. Ne-
que vero solus finis res dimittitur, sed eæ etiam
uniuscujusque electione dijudicantur: si facile cle-
git, si peccatorum suorum ductus est pœnitentia,
si propter ea, in quibus lapsus est, eum remor-
det conscientia, et errorem recognovit, quod est,
postea cognovit: est enim tarda cognitio pœni-
tentia: cognitio autem est innocentia ab ipso
principio. Fidei ergo opus est pœnitentia. Nisi enim
crediderit esse peccatum, quo prius tenebatur, ab
eo non dimovebitur: et nisi crediderit, ei quidem,
C qui delinquit, impendere supplicium: paratam au-
tem esse salutem ei, qui ex præceptis vivit, ne sic
quidem mutabitur. Jam autem spes quoque con-
sistit ex fide. Definiunt itaque fidem sectatores Ba-
silidis, animæ assensionem alicui eorum quæ
sensem non movent, propterea quod non adsunt.
Spes autem est bonæ possessionis exspectatio. Fi-
delem autem necesse est esse expectationem. Fide-
lis autem est, qui citra transgressionem ea servat,
quæ sunt ei tradita. Nobis autem traduntur, quæ de
Deo dicuntur, et verba divina, nempe mandata, cum
exsecutione præceptorum. Hic est *servus fidelis*,
qui laudatur a Domino. Cum autem dixerit, *Fidelis*

• Math. xxiv, 45; xxv, 21.

(19) *Οὐτε μὴν πρ.* Forte legendum, οὔτε μὴν
προφητείας δηησις τις, τῆς τῶν ἀκ., alioqui vel ex-
pungendum istud οὔτε, vel genitivus aliquis post
illud deest. SYLBCRG.

(20) *Ἡ λίθος.* Quid est, cur Heraclius lapis fer-
rum ad se trahat, ingens inter physicos pugna est.
Galenus *Περὶ στοιχείων*, β': Φυσικὴ γὰρ τις ἐστὶ
δύναμις ἐλκτικὴ τῶν οὐκ ἐλκίων ἐκάστῳ τῶν ὄντων,
ὡσπερ ἐν τῇ λίθῳ τῇ Ἡρακλείῳ τοῦ σιδήρου. Cle-
mens Alexandr., ἔλακει τὸν σίδηρον διὰ συγγένειαν·
Gregorius, ἀρρήτῳ τῆς φύσεως βία· alii, ἀποφοραῖς
πνευματώδεσι, teste Plutarcho: quidam magnetem
ferrum appetere tanquam cibum, quo vitam sus-
tinet, eaque lapides omnes via vivere, probare
non cessant: nos τῆ ἀρρήτῳ ιδιότητι, id fieri pu-
tamus. Nonnullæ porro pluresque hujusmodi sen-

tentiæ, quas referre piget, indignæ sunt, quæ refu-
tentur, præter unam Galeni, cui succinit Clemens:
quæ ideo mihi non arridet, quod permulta varias
res ad se derivat, cum quibus nulla est prorsus
συγγένεια· quæ enim rhabbarbari cum flava bile,
quæ agarici cum pituita οὐκ ἐπίτῳ? alia sileo: quæ
succini cum paleis, quæ adamantis cum festucis,
quæ plantæ eujusdam cum sanguine eum, ut trahit
ipse Galenus, elicientis affinitas? Brodæus, *Miscel.*
lib. iii, cap. 29. COLLECT.

(21) *Τὸ κατὰ δ. . . ἀπαιτεῖ.* Lowth. mavult τῷ
κατὰ δ. . . ἀπαιτεῖν.

(22) *Τοῦτο.* Forte εἰς τοῦτο.

(23) *Καὶ οἱ θεῖοι λόγοι αἱ ἐντολ.* H. ms. λόγοι
καὶ αἱ θεῖαι ἐντολ. SYLBCRG.

Deus, eum, cui aliquid declaranti par sit credere, significat: declarat autem Logos ejus, qui etiam fuerit *Deus* ille *fidelis* a. Quomodo ergo, si credere est existimare, quæ ab ipsis dicuntur philosophi firma esse putant? Non est enim existimatio, voluntaria demonstrationis præcedentis ✕ assensio, sed alicui valido ac potenti assensio. Quis autem Deo fuerit potentior? Infidelitas autem est oppositi imbecilla ac negativa existimatio: quemadmodum credendi difficultas est habitus, qui fidem difficiliter admittit. Et fides quidem est voluntaria existimatio, et anticipatio prudentis præcomprehensionis. Expectatio autem est opinio futuri. Et cæteræ quidem expectationes sunt opiniones de incertis: fiducia autem est firma de aliquo apprehensio, Quare ei credimus, in quo fiduciam habemus, nos gloriam divinam et salutem consequuturos. In solo autem Deo fiduciam habemus, quem scimus non transgressurum ea, quæ sunt pulchre nobis promissa, quæ cum in hunc finem creata fuerint, ab ipso benevole nobis data sunt. Est autem benevolentia, bene velle alteri illius ipsius gratia. Ille enim nullius indiget: in nos autem desinit beneficentia, et quæ est a Domino benignitas, cum sit plane divina benevolentia, quæque in hoc solum tendit, ut bene faciat. Si autem *Abraham*, qui credit, reputatum est ad justitiam b; semen autem *Abraham* sumus nos; per auditum quoque nobis est credendum. Israelitæ enim sumus nos, qui non per signa, sed per auditum credimus. Propterea, *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama*, inquit, *quæ non parturis; quoniam multi sunt filii desertæ magis quam ejus, quæ habet virum* c. *Vixisti in circuitu populi, benedicti sunt filii tui in tabernaculis patrum tuorum*. Si autem eadem mansiones a prophetia et nobis sursum et Patriarchis annuntiantur: ostenditur unum esse Deum utriusque testamenti. Subjungit itaque manifestius: *Hæreditasti testamentum, Israel*; alloquens eam, quæ est ex gentibus, vocationem, quæ erat aliquando sterilis hujus viri, qui est Logos, quæ prius fuerat deserta a sponso. *Justus autem ex fide vivet* d, ea scilicet, quæ secundum testamentum et præceptum est; quoniam hæc duo nomine et tempore, secundum ætatem et profectum providenter datæ, cum potestate quidem unum sint, illud quidem novum, hoc vero vetus, per Filium ab uno Deo suppeditantur. Qua ratione dicit etiam Apostolus in Epistola ad Romanos: *Justitia enim Dei in*

✕ 444 ED. POTTER, 374-372 ED. PARIS. Galat. iv, 27. d Rom. 1, 17.

(24) *Ὁ Θεός*. Hæc Lowthio delenda videntur: sed quo sensu accipienda sint, in Latina versione declaravimus.

(25) *Προσποδείξω*. Sic conjuncte legit interpret, dum vertit, *voluntaria præcedentis demonstrationis assensio*. Si quis tamen divide malit, *πρὸ ἀποδείξεως*, non multum refragabor. SYLBERG. — *Πρὸ ἀποδείξεως* Lowthio etiam placet.

(26) *Εὐνοία*. Similem *benevolentia* definitionem tradidit Clemens *Pædag.* lib. 1, cap. 11 extremo.

A δὲ εἴπη, *Ἱστοῦς ὁ Θεός*, ὃ ἀποφαίνοντο πιστεύειν ἄξιον, μηνύει· ἀποφαίνεται δὲ ὁ Λόγος αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἂν εἴη *πιστοῦς ὁ Θεός* (24) Πῶς οὖν, εἰ τὸ πιστεῦν ὑπολαμβάνειν ἐστὶ, βεβαία τὰ παρ' αὐτῶν οἱ φιλόσοφοι νομίζουσιν; Ὁ γὰρ ἐστὶν ὑπόληψις ἢ ἐκούσιος προαποδείξεως (25) συγκατάθεσις, ἀλλὰ συγκατάθεσις ἰσχυρῶ τινα. Τίς δ' ἂν εἴη δυνατότερος Θεοῦ; Ἡ δὲ ἀπιστία ὑπόληψις τοῦ ἀντικειμένου ἀσθενῆς ἀποφατικῆ· καθάπερ ἡ δυσπιστία ἔξις δυσπαράδεκτος πίστεως. Καὶ ἡ μὲν πίστις ὑπόληψις ἐκούσιος καὶ πρόληψις εὐγνώμονος προκαταλήψεως· προσδοκία δὲ δόξα μέλλοντος· ἡ δὲ τῶν ἄλλων προσδοκία δόξα ἀγίου· πεποιθήσις δὲ διάληψις βεβαία περὶ τινος. Διὸ πιστεύομεν, ὃ ἂν πεποιθότες ὦμεν εἰς δέξαν θείαν καὶ σωτηρίαν· πεποιθᾶμεν δὲ τῷ μόνῳ Θεῷ, ὃν γινώσκομεν, ὅτι οὐ παραθήσεται τὰ καλῶς ἡμῖν ἐπηγγεμένα, καὶ διὰ ταῦτα δεδημιουργημένα καὶ δεδωρημένα ὑπ' αὐτοῦ ἡμῖν εὐνοικῶς. Εὐνοία (26) δὲ ἐστὶ βούλησις ἀγαθῶν ἐτέρῳ ἕνεκεν αὐτοῦ ἐκείνου· ὁ μὲν γὰρ ἐστὶν ἀνευθεῖς· εἰς ἡμᾶς δὲ ἡ εὐεργεσία, καὶ ἡ παρὰ τοῦ Κυρίου εὐμένεια καταλήγει εὐνοία θεία οὕσα, καὶ εὐνοία πρὸς τὸ εὐποιεῖν οὕσα. Εἰ δὲ τῷ *Ἀβραὰμ πιστεύσαντι ἐλογίσθη εἰς δικαιοσύνην*, σπέρμα δὲ *Ἀβραὰμ* ἡμεῖς, δι' ἀκοῆς καὶ ἡμῖν πιστευτέον. *Ἰσραηλίται* (27) γὰρ ἡμεῖς, οἱ μὴ διὰ σημείων, δι' ἀκοῆς δὲ εὐπειθεῖς. Διὰ τοῦτο, *Εὐφράνθητι* (28) *στεῖρα*, ἢ οὐ τίκτουσα· *ῥῆξον καὶ βήσον*, φησὶν, ἢ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχοῦσης τὸν ἄνδρα. *Ἐβίωσας εἰς τὸ περιφραγμα τοῦ λαοῦ, ἐνευλογήθησαν τὰ τέκνα σου εἰς τὰς σπηρὰς τῶν πατέρων* (29). Εἰ δὲ αἱ αὐταὶ μοναὶ ὑπὸ τῆς προφητείας ἡμῖν τε αὐτῶ καὶ τοῖς Πατριάρχαις καταγγέλλονται, εἰς ἀμφοῖν ταῖν διαθήκαιν δεικνύται ὁ Θεός· *Ἐπιφέρει γοῦν σαφέστερον· Ἐκκληροδόμησας* (30) *τῆν διαθήκην τοῦ Ἰσραὴλ*, τῆ ἐξ ἐθνῶν κλήσει, λέγων, τῆ στεῖρα ποτὲ τοῦτου τοῦ ἀνδρός, ὃς ἐστὶν ὁ Λόγος, τῆ ἐρήμῳ πρότερον τοῦ νεμφίου. *Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται*, τῆς κατὰ τὴν διαθήκην καὶ τὰς ἐντολάς· ἐπειδὴ δύο αὐταὶ ὀνόματι καὶ χρόνῳ, καθ' ἡλικίαν καὶ προκοπὴν οἰκονομικῶς δεδομένα, δυνάμει μιᾶ οὕσαι, ἡ μὲν παλαιὰ, ἡ δὲ καινὴ, διὰ Ἰησοῦ παρ' ἐνός Θεοῦ χορηγοῦνται· ἢ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ λέγει· *Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν* τῆς μίαν, τὴν ἐκ προφητείας εἰς Εὐαγγέλιον τετελειωμένην, δι' ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ Κυρίου διδάσκων σωτηρίαν.

a I Cor. 1, 9; x, 13. b Rom. iv, 3. c Isa. liv, 1;

(27) *Ἰσραηλίται*. Respicit Gal. iv, 27.

(28) *Εὐφράνθητι*. Conf. Justinus M. *Apol.* 1, p. 401 ed. Oxon.

(29) *Ἐβίωσας . . . πατέρων*. Hanc sententiam in SS. libris reperire nondum potui.

(30) *Ἐκκληροδόμησας*. Isaias liv, 3: Καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. Dein, v. 10: Ἡ διαθήκη τῆς εἰρήνης σου οὐ μὴ μεταστῆ. Verba, quæ recitavit auctor, reperire nondum potui.

Ταύτην (31), ἔφη, παρατίθεται σοι τὴν παραγγε-
 λιαν, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγουσας ἐπὶ σέ
 προφητείας, ἵνα στρατεύσῃ ἐν αὐταῖς τὴν κυ-
 λήν στρατείαν, ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνελ-
 ἑσιν, ἣν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν
 ἐπαυήσαν· οἱ τὴν θεόθεν ἤκουσαν συνελθόντων
 ἀπιστία κατεμίαναν. Οὐκοῦν ἔτ' εἰκότως πρόχει-
 ρον τὴν πίστιν διαβλητέον, ὡς εὐκολόν τε καὶ πάν-
 ῳδημον, καὶ πρὸς ἔτι τῶν τυχόντων. Εἰ γὰρ ἀνθρώ-
 πινον ἦν τὸ ἐπιτηδεύμα, ὡς Ἑλληνες ὑπέλαβον, καὶ
 ἐπέσει· εἰ δὲ αὐξεί, οὐκ ἔστιν (32) ἔνθα οὐκ ἔστιν. Φημι
 τοίνυν τὴν πίστιν, εἴτε ὑπὸ ἀγάπης θεμελιωθῆ ἔτε καὶ
 ὑπὸ φόβου, ἢ φασιν οἱ κατήγοροι, θεῖόν τι εἶναι·
 μήτε ὑπὸ ἄλλης φιλίας κοσμικῆς διασπασμένην, μήτε
 ὑπὸ φόβου παρόντος διαλυομένην. Ἡ μὲν γὰρ ἀγά-
 πη τῇ πρὸς τὴν πίστιν φιλιζ τοὺς πιστοὺς ποιεῖ·
 ἡ δὲ πίστις ἔδρασμα ἀγάπης, ἀντεπάγουσα τὴν
 εὐπολίαν· ὅτε καὶ τοῦ νόμου παιδαγωγὸς φόβος, ἀφ'
 ὧν πιστεύεται, καὶ φόβος εἶναι πιστεύεται. Εἰ γὰρ
 ἐν τῷ ἐνεργεῖν τῷ εἶναι δείκνυται (33), ὁ δὲ μέ-
 λων καὶ ἀπειλῶν, οὐχὶ δὲ ἐνεργῶν καὶ παρῶν, πι-
 στύεται· καὶ τὸ εἶναι πιστευόμενος, οὐκ αὐτὸς
 τῆς πίστεως γεννητικὸς, ὁ γὰρ πρὸς αὐτῆς ἀξιόπι-
 στος εἶναι δοκιμασθεὶς. Θεία τοίνυν ἡ τοσαύτη με-
 ταβολή, ἐξ ἀπιστίας πιστόν τι γινόμενον, καὶ τῇ
 ἐλπίδι καὶ τῷ φόβῳ πιστεύσαι. Καὶ δὴ ἡ πρώτη
 πρὸς σωτηρίαν νεύσις ἡ πίστις ἡμῖν ἀναφαίνεται,
 μεθ' ἣν φόβος τε καὶ ἐλπίς καὶ μετάνοια, σὺν τε
 ἐγκρατείᾳ καὶ ὑπομονῇ προκόπτουσαι, ἄγουσιν
 ἡμᾶς ἐπὶ τε ἀγάπῃ ἐπὶ τε γνώσει. Εἰκότως οὖν ὁ
 ἀπόστολος Βαρνάβας, Ἄφ' οὗ (34), φησὶν, ἔλαβον μέ-
 ρους, ἐσπούδασα κατὰ μικρὸν ὑμῖν πέμψαι· ἵνα
 μετὰ τῆς πίστεως ὑμῶν τελείαν ἔχητε καὶ τὴν
 γνώσιν. Τῆς μὲν (35) οὖν πίστεως ἡμῶν εἰσιν
 αἱ συλλήπτουρες φόβος καὶ ὑπομονή· τὰ δὲ
 συμμαχοῦντα ἡμῖν μακροθυμία καὶ ἐγκράτεια.
 Τοῦτων οὖν, φησὶ, τὰ πρὸς τὸν Κύριον (36),
 μερόντων ἀγνώως, συνευφραίνονται αὐτοῖς σοφία,
 σύνεσις, ἐπιστήμη, γνώσις. Στοχείων γοῦν τῆς
 γνώσεως τῶν προεξημένων ἀρετῶν, στοιχειωδε-
 στέραν εἶναι συμβέδης τὴν πίστιν, οὕτως ἀναγ-
 χάζαν τῷ γνωστικῷ ὑπάρχουσαν, ὡς τῷ κατὰ τὸν
 κλισμὸν τόνδε βροῦντι πρὸς τὸ ζῆν τὸ ἀναπνεῖν. Ὡς δ'

✠ P. 445 ED POTTER, 372-375 ED. PARIS.

(31) Ταύτην. Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθε-
 μαί σοι apud D. Paulum. Dein, στρατεύῃ, pro
 στρατεύσῃ. Ibid.

(32) Εἰ δὲ αὐξεί, οὐκ ἔστ. Malim hanc senten-
 tiam sic scribere : Εἰ δὲ αὐξεί, καὶ οὐκ ἔστιν ἔνθα
 οὐκ ἔστιν. Φημι τοίνυν τὴν π. Sensus est : Si fides
 humani ingenii commentum fuisset, jampridem esset
 exstincta : sin vero tantum ceperit incrementum,
 et nullus sit in toto orbe locus, quo non pervasit,
 haud dubitaverim affirmare, eam, seu in amore fun-
 data sit, seu potius, ut dicunt calumniatores, in
 timore, rem esse divinam.

(33) Εἰ γὰρ ἐν τῷ ἐνεργεῖν τῷ εἶναι. δ. Interpres
 nominativo casu legit τὸ εἶναι δείκνυται, in operando
 quod is sit ostenditur. Mox, haud scio an verius, καὶ
 τὰ εἶναι πιστευόμενος, quanquam esse creditur, in-
 quit SYLBURG.

(34) Ἄφ' οὗ. Haec apud S Barnabam cap. 4,
 in veteri Latina versione sic se habent : Cogitant

A ipso revelatur ex fide in fidem a unam, quæ ex pro-
 phetia perficitur in Evangelio, per unum et eum-
 dem Dominum docens salutem. Hoc, inquit, præ-
 ceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum
 præcedentes in tē prophetias, ut ✠ milites in illis bo-
 nam militiam, habens fidem et bonam conscientiam,
 quam quidam repellentes, circa fidem naufragium
 fecerunt b; quoniam conscientiam, quæ a Deo ve-
 nit, polluerunt infidelitate. Non est ergo amplius fi-
 des merito temere reprehendenda, ut et facilis et
 vulgaris, et quæ sit quorumlibet. Si humanum
 enim esset inventum, ut existimabant Græci, etiam
 extinctum esset. Sin autem augeur, non est ubi
 non est. Dico ergo fidem, sive fundata sit a cha-
 ritate, sive etiam a timore, ut dicunt accusatores,
 esse divinum aliquid; ut quæ neque ab alia mun-
 dana amicitia distrahatur, neque a timore præsentē
 dissolvatur. Charitas enim per eam, quæ illi cum
 fide intercedit, amicitiam facit fideles. Fides au-
 tem est stabilimentum charitatis, vicissim indu-
 cens beneficentiam; quandoquidem etiam timor,
 qui legis pædagogus est, a quibus credatur, timor
 esse creditur. Si enim in operando, quod is sit,
 ostenditur: hic autem cum futurus est et minatur,
 non autem operans et præsens, creditur; ideo
 quod esse creditur, non ipse fidem procreat,
 qui esse fide dignus est ab ipsa probatus. Hæc
 ergo tanta mutatio a Deo procedit, quæ sit, ut
 qui ex infidelitate **161** fidelis factus fuerit,
 spem quoque et timorem, ut res fide dignas, am-
 plectatur. At prima quidem ad salutem esse incli-
 natio nobis fides apparet, post quam timor et spes
 et pœnitentia, cum continentia et tolerantia pro-
 licientes, nos ducunt ad charitatem et ad cognitio-
 nem. Merito ergo Barnabas apostolus: Ex ea, quam
 accepi, inquit, parte studui paulatim ad vos mit-
 tere, ut cum fide vestra perfectam etiam habeatis
 cognitionem. Fidei ergo nostræ coadjutores sunt timor
 et tolerantia: quæ autem nobis opem ferunt, sunt
 longanimitas et continentia. His ergo, inquit, in iis,
 quæ ad Dominum pertinent, caste manentibus, una
 cum eis lætantur sapientia, intelligentia, scientia,
 cognitio. Cum itaque prius dictæ virtutes sint ele-

a Rom. 1, 17. b I Tim. 1, 18, 19.

D ergo hoc, quasi curæ mihi fuerit, ut vobiscum par-
 tiar ex eo, quod accepi, futurum mihi talibus spi-
 ritibus servientes (i. spiritu servienti) hoc in mer-
 cede, appropriavi pauca vobis mittere, ut fidem
 vestram consummatam habeatis, et scientiam.

(35) Τῆς μέρ. Hæc paulo post ibidem occurrunt,
 cap. 2: Fidei ergo nostræ adjutor est timor et su-
 stinentia: quæ autem nobiscum pugnant, patientia
 est, et continentia. Hæc cum apud Dominum per-
 manent casta, conlætantur illis sapientia et intel-
 lectus.

(36) Τὰ πρὸς τὸν Κύριον. Cum hoc commatio
 subaudienda κατὰ, vel similis præpositio. Sensus
 est, quod ad Dominum attinet: seu, in rebus ad
 Dominum pertinentibus, inquit SYLBURG. — Sed τὰ
 articulo omisso, vetus Barnabæ interpres hoc com-
 matione propinquis ex utraque parte verbis con-
 necit: Hæc cum apud Dominum permanent casta:
 Τοῦτων οὖν πρὸς τὸν Κύριον μερόντων ἀγνώως.

menta cognitionis, evenit ut fides sit magis elementaris, nec minus homini gnostico necessaria, quam ei, qui in hoc mundo vivit, ad vivendum respiratio. Ut autem absque quatuor elementis non possumus vivere; ita nec absque fide possumus assequi cognitionem. Hæc est ergo basis veritatis.

CAPUT VII.

Timoris usum ostendit eumque a vituperantium objectionibus vindicat.

✕ Qui timorem autem accusant, legem insectantur. Quod si legem, clarum est, quod illum quocumque, qui legem dedit, Deum. Hæc enim tria necesse est consistant in subjecto: is qui administrat, administratio, et id quod administratur. Si ergo legem supponant esse tollendam, necesse est utique, ut unusquisque, qui ducitur a cupiditate, voluptati obsequens, id quidem, quod recte honesteque se habet, negligat, Deum autem despiciat, absque metu autem simul sit impius et injustus, et a veritate peivitus exsiliat. At certe, inquit, timor est a ratione aliena declinatio, et animi perturbatio. Quid tu dicis? et quomodo tibi amplius servari possit hæc definitio, cum præceptum mihi per Logon, seu *rationem*, datum sit? Præceptum autem timorem pronuntiat per disciplinam, eum, qui id suscipit, parans ut corrigatur. Non est ergo timor a ratione alienus: est itaque rationi consentaneus. Quidni enim? cum adhortetur: *Non occides, non mæchaberis, non suraberis, non falsum diæes testimonium* a. Sed si nomina argute excogitare velint, εὐλάβειαν, id est, *cautionem*, per me licet vocent legis timorem philosophi, quæ est consentanea rationi declinatio. Hos Critolaus Phaselites non inepte vocavit *ὀνοματόμαχος*, id est, qui *deprugnant de nominibus*. Pulchrum ergo, atque adeo pulcherrimum, iis, qui nos accusant, præceptum apparuit, excogitata mutatione nominis. Cautio ergo esse rationi consentanea ostenditur, cum sit ejus, quod lædit, declinatio: ex qua exoritur eorum, quæ præcesserunt, peccatorum pœnitentia. *Principium enim sapientiæ est timor Domini. Intellectus autem bonus omnibus facientibus eum* b.

✕ P. 446 ED. POTTER 373-374 ED. PARIS. a Exod. xi, 13-16. b Psal. cx, 10; Prov. i, 7.

(37) Ὁς ἄγ. Non minus aptum ὡς ἄγεται, ut ducitur. SYLBURG.

(38) Ἐκκλησις. Scribendum potius videtur, ἐκλυσις, *solutio*. Est enim metus secundum Stoicos, *solutio animi contra rationem*. Clemens *Padag.* lib. i, in principio cap. 13: Ἀδύκα γούν τὰ πάθη τὰ γενικώτατα ὡδέ πως ὀρίζεσθαι ἀξιούσιν οἱ φιλόσοφοι· τὴν μὲν ἐπιθυμίαν βρεξιν ἀπειθῆ λόγῳ, τὸν δὲ φόβον ἐκλυσιν ἀπειθῆ λόγῳ. Consentit Stobæus in *Eclogis ethicis*, p. 176: Τὴν μὲν οὖν ἐπιθυμίαν λέγουσιν βρεξιν εἶναι ἀπειθῆ λόγῳ. . . φόβον δὲ εἶναι ἐκλυσιν ἀπειθῆ λόγῳ. *Cupiditatem igitur dicunt esse appetitum contra rationem, metum autem esse solutionem animi contra rationem*. Verumtamen paulo post ἐκκλισιν retinuit auctor: Εὐλάβειαν καλούντων οἱ φιλόσοφοι τὸν τοῦ Νόμου φόβον, εὐλογον οὖσαν ἐκκλισιν. Et alias e Proverbiis notat, φόβον esse ἐκκλισιν κακοῦ, p. 391: Τῷ δὲ φόβῳ Κυρίου ἐκκλιναί πᾶς ἀπὸ κακοῦ. Et p. 391: Εὐλάβεια, ἐκκλισις οὖσα σὺν λόγῳ.

Οἱ δὲ τοῦ φόβου κατηγοροῦντες κατατρέγουσι τοῦ νόμου. Εἰ δὲ τοῦ νόμου, δηλόν που ὡς καὶ τοῦ δεδωκότος τὸν νόμον Θεοῦ. Τρία γὰρ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης ὑφέστηκεν παρὰ τὸ ὑποκείμενον, ὁ διοικῶν, ἡ διοίκησις, τὸ διοικούμενον. Εἰ γούν καθ' ὑπόθεσιν ἐξέλοιεν τὸν νόμον, ἀνάγκη δῆπου ἕκαστον, ὃς ἀγεται (37) ὑπὸ ἐπιθυμίας, ἡδονῆ χαριζόμενον, ἀμελεῖν μὲν τοῦ καλῶς ἔχοντος, ὑπερφρονεῖν δὲ τοῦ Θεοῦ, ἀσεβεῖν δὲ ἅμα καὶ ἀδικεῖν ἀδελῶς, ἀποσχιρτήσαντα τῆς ἀληθείας. Ναί, φασιν, ἄλογος ἐκκλισις (38) ὁ φόβος ἐστὶ, καὶ πάθος. Τί σὺ λέγεις; καὶ πῶς ἂν σοι ἐτι σώζοιτο οὗτος ὁ ὄρος, διὰ Λόγου δοθείσης μοι τῆς ἐντολῆς; Ἐντολὴ δὲ ἀπαγορεύει τὸν φόβον, ἐπαρτώσα διὰ παιδείαν τὸν ὅπως ἐπιδεγόμενον νοουθετεῖσθαι (39). Οὐ τοίνυν ἄλογος ὁ φόβος· λογικὸς μὲν οὖν, πῶς γὰρ οὐ; παραινῶν, ὅθ' ἔσοις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις. Ἄλλ' εἰ σοφίζονται τὰ ὀνόματα, εὐλάβειαν (40) καλούντων (41) οἱ φιλόσοφοι τὸν τοῦ νόμου φόβον, εὐλογον οὖσαν ἐκκλισιν. Ὀνοματόμαχος τούτους οὐκ ἀπὸ τρόπου ὁ Φασηλίτης ἐκάλε Κριτόλαος. Ἄσσεια μὲν οὖν ἤδη καὶ καλλίστη πέφηνε τοῖς ἐγκαλοῦσιν ἡμῖν ἡ ἐντολὴ, ὀνόματος ἐναλλαγῆ νοηθεῖσα. Ἡ οὖν εὐλάβεια λογικὴ δεικνύται, τοῦ βλάπτοντος ἐκκλισις οὖσα· ἐξ ἧς ἡ μετάνοια τῶν προημαρτημένων φύεται. Ἀρχὴ γὰρ σοφίας φόβος Κυρίου· σύνεσις δὲ ἀγαθῆ πᾶσι τοῖς ποιούσιν αὐτήν. Τὴν σοφίαν λέγει: (42) ποιῶν; ἡ ἐστὶ φόβος Θεοῦ, ὁδοποιῶν εἰς σοφίαν. Εἰ δὲ ὁ νόμος φόβου ἐμποιητικὸς, ἀρχὴ σοφίας γνώσις νόμου· καὶ οὐκ ἐστὶν ἄνευ νόμου σοφία. Ἄσοφοι τοίνυν οἱ παρατιούμενοι τὸν νόμον· ὅθ' ἔπεται ἀθέως αὐτοὺς λογίζεσθαι. Παιδεία δὲ ἀρχὴ σοφίας (43). Σο-

(39) Ἐντολὴ . . . νοουθετεῖσθαι. Nullus inest huic periodo ita conceptæ sensus. Forte legend. et interpretand. hoc modo: ἐντολὴ ἀπαγορεύει, τὸν φόβον ἐπαρτώσα διὰ παιδείαν τῶν οὕτως ἐπιδεγόμενων νοουθετεῖσθαι. *Præceptum velut res iurjur. metum intentans in disciplinam illorum, qui in corrigi sustinent*. Vid. pag. 412 et 478. Lowth.

(40) Εὐλάβειαν. Stoiici εὐλάβειαν, non vero φόβον, sapienti suo tribuerunt

(41) Καλούντων. Imperative positum pro καλεῖν τῶσαν, vocent. SYLBURG. — Μοι, ἐξ ἧς ἡ μετάν. pro ἐξ ἧς ἡ μ., posui.

(42) Τὴν σοφίαν. Vulg. lectionem sequitur etiam interpres: *Sapientiam vocat effectiorem, quæ est timor Domini*. Sed forte legendum, ἧς ἀρχὴ ἐστὶ φόβος Θεοῦ, *cujus initium est timor Dei*. SYLBURG.

(43) Ἀρχὴ σοφίας. Vulg. Bib. Proverb. i, ἀρχὴ σοφίας, ut etiam paulo ante.

φιαν δὲ καὶ παιδεῖαν ἀσεβείας ἐξουθενήσουσι, λέγει ἡ Γραφή. Τίνα δὲ τὰ φοβερὰ ὁ νόμος καταγγέλλει, θεασώμεθα. Εἰ μὲν τὰ μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, οἷον πενίαν, καὶ νόσον, καὶ ἀδοξίαν, καὶ δυσγένειαν, καὶ ὅσα παραπλήσια· ταῦτα μὲν καὶ οἱ κατὰ πᾶν νόμοι προτείνοντες, ἐπαινοῦνται· καὶ τοῖς ἐκ Περιπάτου τρία γένη τῶν ἀγαθῶν εἰσηγοῦμενοι, καὶ τὰ τούτων ἐναντία λογιζόμενοι εἶναι κακὰ, ἀρμόνιος ἦδε ἡ δόξα· ἡμῖν δὲ ὁ δοθεὶς νόμος τὰ τῶ ὄντι κακὰ ἀποφεύγειν προστάττει, μοιχείαν, ἀσέλγειαν, παιδεραστίαν, ἀγνοίαν, ἀδικίαν, νόσον ψυχῆς, θάνατον· οὗ τὸν διαλύοντα ψυχὴν ἀπὸ σώματος, ἀλλὰ τὸν διαλύοντα ψυχὴν ἀπὸ ἀληθείας· δεῖναί γάρ καὶ φοβεραὶ τῶ ὄντι κακίαι αὗται, καὶ αἱ ἀπὸ τούτων ἐνέργειαι. Οὐ μὴν (44) ἀδίκως ἐκτελεσθαι δίκτυα πτερωτοῖς, λέγουσιν οἱ χρησμοὶ οἱ θεῖοι· αὐτοὶ γὰρ αἱμάτων μετέχοντες, θησαυρίζουσιν ἑαυτοῖς κακὰ. Πῶς οὖν εἶτι οὐκ ἀγαθὸς ὁ νόμος πρὸς τιμὴν αἰρέσειον λέγεται, ἐπιβουμένων τὸν Ἀπόστολον λέγοντα, Διὰ γὰρ νόμου γινώσκεις (45) ἁμαρτίας; Πρὸς οὗς φαμεν· Ὁ νόμος οὐκ ἐποίησεν, ἀλλ' ἔδειξεν τὴν ἁμαρτίαν. Προστάξας γὰρ ἀποιητέον, ἤλεγξε τὰ μὴ ποιητέα. Ἀγαθοῦ δὲ τὸ μὲν σωτήριον ἐκδιδάξει, τὸ δὲ δηλητήριον ἐπιδειξάτω· καὶ τῶ μὲν χρῆσθαι συμβουλεύσει, τὸ δὲ ἀποφεύγειν κελεύσει. Αὐτίκα ὁ Ἀπόστολος, ὃν οὐ συνιέεισι, γινώσκοντες εἶπεν ἁμαρτίας διὰ νόμου πεφανερῶσθαι, οὐχ ὑπόστασιν εἰληφέναι. Πῶς δ' οὐκ ἀγαθὸς ὁ παιδεύων νόμος, ὁ παιδαγωγὸς εἰς Χριστὸν δοθεὶς, ἵνα ἢ ἐπιστρέψωμεν, διὰ φόβου παιδευτικῶς κατευθυόμενοι, πρὸς τὴν διὰ Χριστοῦ τελειώσιν; Οὐ βούλομαι (46), φησὶν, τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτολοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. Μετάνοιαν δὲ ἐντολή παθεῖ, κωλυτικὴν μὲν τῶν μὴ ποιητέων, ἐπαγγελτικὴν δὲ τῶν (47) εὐεργεσιῶν. Θάνατον δὲ, οἶμαι, τὴν ἀγνοίαν λέγει. Καὶ ὁ ἐγγύς (48) Κυρίου, πλήρης μαστίγων· ὁ συνεγγίζων δηλονότι τῇ γνώσει, κινδύνων, φόβων, ἀνιών, θλίψεων, διὰ τὸν πόθον τῆς ἀληθείας ἀπολαύει· Υἱὸς γὰρ πεπαιδευμένος σοφὸς ἀπέβη· καὶ διδασκὴν ἀπὸ καύματος υἱὸς νοήμων. Υἱὸς δὲ νοήμων δέξεται ἐντολάς. Καὶ Βαρνάβας ὁ Ἀπόστολος, Οὐαὶ (49) οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες, προστάξας (50), ἐπήγαγε· Πνευματικοὶ γενώμεθα, ἵνα ἡμεῖς τέλειος τῶ θεῷ ἐφ' ὅσον ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν,

A Sapientiam vocat effectiorem, quæ est timor Domini, deducens ad sapientiam. Si autem lex affert timorem, principium sapientiæ est legis cognitio, et non est sapiens absque lege. Insipientes ergo sunt, qui legem recusant : cui est consequens, ut ipsi reputentur æthei, seu impii. Disciplina autem est principium sapientiæ. Sapientiam autem et disciplinam impii nihili pendunt, ait Scriptura a. Videamus autem, quænam esse timenda lex annuntiet. Si ea quidem, quæ sunt media inter virtutem et vitium, ut paupertatem, et morbum, et ignorantiam, et ignobilitatem, et quæ sunt his similia; hæc quidem pleræque civitatum leges proponentes laudantur; et Peripateticis, qui tria bonorum genera introducunt; et eorum contraria mala esse reputant, ea conformis est opinio. Nobis autem data lex ea, quæ vere mala sunt, jubet fugere, adulterium, petulantiam, puerorum amorem, ignorantiam, injustitiam, morbum animæ, mortem; non eam, quæ solvit animam a corpore; sed eam, quæ animam dissolvit a veritate. Hæc sunt enim vere gravia et timenda vitia, et quæ ex eis profisciscuntur operationes. Verumenimvero non injuste pennatis tendi retia, dicunt divina responsa. Ipsi enim dum sunt sanguinum participes, mala sibi reconducunt b. Quomodo ergo a nonnullis hæresibus lex adhuc mala dicitur, vociferantibus dicere Apostolum : Per legem enim cognitio peccati c? Quibus dicimus: Lex peccatum non fecit, sed ostendit. Cum enim ea, quæ sunt facienda, jusserit, reprehendit ea, quæ non facienda. Boni autem est, id, quod salutare quidem est, docere; quod exitiale autem, ostendere : et illo quidem uti consulere, hoc vero jubere fugere. Jam Apostolus, quem non intelligunt, dixit peccati cognitionem per legem esse manifestatam, non autem accepisse substantiam. Quomodo autem non est bona lex castigans, quæ data est pædagogus ad Christum d, ut dum per timoris castigationem dirigimur, ad eam, quæ est per Christum, perfectionem convertamur? Nolo, inquit, mortem peccatoris, sed ejus pœnitentiam e. Pœnitentiam autem efficit præceptum, quod ea quidem prohibet, quæ non sunt facienda, benefacta autem mandat. Mortem autem, ut arbitror, dicit ignorantiam. Et qui est prope Dominum, est plenus

P. 447 ED. POTTER. 374-375 ED. PARIS. a Prov. 1, 7. b Ibid., 17, 18. c Rom. III, 20. d Galat. II, 24. e Ezech. XXXIII, 11; XVIII, 23, 32.

(44) Μήν. Γάρ Proverb. Μοχ, οἱ φόβου μετέχοντες προ αἱμάτων μετέχ. Ibid.

(45) Ἰνώσις. Ἐπίγνωσις, Rom. III.

(46) Οὐ βούλομαι. Διὰ μνήμης recitat Ezech. XXXIII, 2, vel XVIII, 23, 32.

(47) Κωλυτικὴν μὲν... ἐπαγγελτικὴν δὲ τ. Malim κωλυτικὴν εἰ ἐπαγγελτικὴν, ut hæ voces ad ἐντολὴν relata intelligantur: quod Latine expressum est. Sic superius legem definit, λόγον ὀρθόν, προστακτικὸν μὲν ὄν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὄν οὐ ποιητέον: rectam rationem, quæ ea quæ oportet fieri jubet: quæ autem non oportet fieri, prohibet. Strom. I, p. 350.

(48) Καὶ ὁ ἐγγύς. Respicere videtur Judithi VIII, 27.

PATROL. GR. VIII.

31

flagellis. Qui cognitioni scilicet appropinquat, periculis, timoribus, molestiis, affectionibus utitur, propter desiderium veritatis. *Filius enim castigatus evasit sapiens, et servatus est ab æstu filius intelligens. Filius autem intelligens suscipiet præcepta* ^b. Et Barnabas apostolus: *Væ qui sunt intelligentes apud seipsos, et coram se scientes* ^c, cum dixisset, subjunxit: *Efficiamur spirituales, in plenum Deo perfectum: quatenus est in nobis, Dei timorem meditemur, et ejus præcepta servare contendamus, ut lætemur in ejus justificationibus.* ^z Unde sapientiæ principium timor Dei ^d divine dictus est.

CAPUT VIII.

Basilidis et Valentini deliria de timore ut rerum causa refutat.

Hic Basilidis sectatores hoc dictum exponentes, dicunt e ipsum principem, cum exaudiisset **162** dictionem Spiritus, qui ministrabatur, auditione et spectaculo fuisse obstupefactum, cum ei præter **B** spem annuntiatam esset Evangelium, et ejus obstupescionem appellatam esse timorem, qui fuit principium sapientiæ genera dijudicantis, et discernentis, et perficentis, et restituentis. Cum enim non solum mundum, sed etiam electionem discretis, qui omnibus præest, emittit. Videtur autem Valentinus quoque in quadam epistola talia quædam mente apprehendisse. His enim verbis scribit: « Et sic ex illo figmento terrore affectus fuit auctor angelorum, quando majora elocutus est, quam quæ convenirent effictioni, propter eum, qui in ipso inaspectabiliter dederat semen supernæ essentiæ, et libere loquebatur. Ita etiam in mundanorum hominum generationibus, timores fuerunt opera hominum iis, qui ea faciebant, quemadmodum statuæ et imagines: et omnium manus efficiant in nomine Dei; in nomine enim hominis formatus Adam, timorem præbuit ejus, qui prius erat, hominis, ut qui ipse esset in ipso constitutus, et obstupuerunt, et opus cito aboleverunt. Sed cum sit unum principium, ut ostendetur paulo post, canoras quasdam nugas et figmenta videbuntur isti homines effingere. Quoniam autem a lege et prophetis prius erudiri per Dominum, uti esse Deo visum est, principium sapientiæ dictus est timor Domini ^e, qui a Domino per

^z 448 ED. POTTER, 375-376 ED. PARIS. ^a Judith VIII, 27. ^b Prov. x, 4, 5, 8. ^c Isa. v, 21. ^d Prov. 1, 7. ^e Psal. cx, 10.

(51) Ἀρχοντα. Quem ἄρχοντα intellexerint hæretici, explicat Irenæus lib. 1, cap. 25, p. 98 edit. Oxon. Eos autem, qui posterius continent cælum, angelos, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo, omnia, et partes sibi fecisse terræ, et earum, quæ super eum sunt, gentium. Esse autem principem ipsorum eum, Judæorum putatur esse Deus.

(52) Καὶ ὡς περίφοβος. Joannes Ern. Grabius in *Spicilegio sæculi 11*, pag. 50, 51, scribit: « Καὶ ὡς περίφοβος, etc. Et quemadmodum illa creatura (homo) terrorem incussit angelis, qui ipsi hominum conditores erant ex hæreticorum istorum hypothesi, ut ex sequentibus patet. Atque tunc apte respondet apodosis: Οὕτω καὶ . . . φόβοι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοὺς ποιῶσιν ἐγένετο, οἷον ἀνδριάντες, καὶ εἰκόνας, καὶ πάντα, & (pro duabus vocibus πάντων αὐτῶν, quarum priorem ex conjectura, posteriorem ex Florentino exemplari emendo) ἀνούσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ. Ita et . . . timori fuerunt opera hominum iis, qui ea faciebant: veluti statuæ et imagines, et omnia quæ manus perficiunt in nomen (sive honorem) Dei. Et

Ἐνταῦθα οἱ ἀμφὶ τὸν Βασιλεῖδην, τοῦτο ἐξηγούμενοι τὸ ῥητὸν, « αὐτὸν φασιν Ἀρχοντα (51), ἐπακούσαντα τὴν φάσιν τοῦ διακονομένου Πνεύματος, ἐκπλαγῆναι τῷ τε ἀκούσματι καὶ τῷ θεάματι, παρ' ἐλπίδας εὐηγγελισμένον· καὶ τὴν ἐκπλήξιν αὐτοῦ φόβον κληθῆναι, ἀρχὴν γενόμενον σοφίας φυλακρινητικῆς τε, καὶ διακριτικῆς, καὶ τελειωτικῆς, καὶ ἀποκαταστατικῆς. Οὐ γὰρ μόνον τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκλογὴν διακρίνας, ὁ ἐπὶ πᾶσι προπέμπει. » Ἔοικε δὲ καὶ Οὐαλεντίνος ἐν τινὶ ἐπιστολῇ τοιαῦτά τινα ἐν νῷ λαβῶν· αὐταῖς γὰρ γράφει ταῖς λέξεσι: « Καὶ ὡς περίφοβος (52) ἐπ' ἐκεῖνον (53) τοῦ πλάσματος ὑπῆρξε τοῖς ἀγγέλοις, ὅτε μείζονα ἐφθέγγασα τῆς πλάσεως, διὰ τὸν ἀοράτως ἐν αὐτῷ σπέρμα δεδωκότα τῆς ἀνωθεν οὐσίας, καὶ παρῆρησιαζόμενον οὕτω καὶ ἐν ταῖς γενεαῖς τῶν κοσμικῶν ἀνθρώπων, φόβοι τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τοὺς ποιῶσιν ἐγένετο, οἷον ἀνδριάντες καὶ εἰκόνας· καὶ πάντων αἱ χεῖρες ἀνούσιν εἰς ὄνομα Θεοῦ· εἰς γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλασθεὶς Ἀδάμ, φόβον παρέσχεν πρὸ βντος (54) ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, καὶ κατεπλάγησαν, καὶ ταχὺ τὸ ἔργον ἠφάνισαν. » Μιᾶς δ' οὐσης ἀρχῆς, ὡς δειχθήσεται ὑστερον, τερετίσματα καὶ μινυρίσματα ἀναπλάσσοντες οἷδε οἱ ἄνδρες φανήσονται. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ νόμου καὶ προφητῶν προπαιδεύσθαι διὰ Κυρίου, τῷ Θεῷ συμφέρειν ἔδοξεν, ἀρχὴ σοφίας φόβος εἶρηται Κυρίου, παρὰ Κυρίου διὰ Μωϋσεως δοθεὶς τοῖς ἀπειθοῦσι καὶ σκληροκαρδίαις. Οὗς γὰρ οὐχ αἰρεῖ λόγος, τιθασσεύει τούτους φόβος.

γὰρ ὄνομα ἀνθρώπου πλασθεὶς Ἀδάμ, φόβον παρέσχεν προόντος (ἢ πρὸ βντος) ἀνθρώπου, ὡς δὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ καθεστῶτος, etc. Quippe in honorem, et ad imaginem, hominis prototypi formatus Adam, timorem sive reverentiam præexistens hominis, in ipse in ipso habitans, præbuit angelis, indeque obstupuerunt, et opus cito aboleverunt. Quæ ultimadicto modo legenda atque intelligenda esse, non solum ipse horum verborum contextus, atque hypotheses antiquorum hæreticorum, sed et paulo post p. 376, sequentia Clementis contra hæc disputantis verba unicuique probabunt: Et δὲ ὁ φόβος τοῦ προόντος ἀνθρώπου ἐπιβούλους τοῦ ἀπετέρου πλάσματος ἐποίησε τοὺς ἀγγέλους, etc. Si autem metus ejus, qui prius exsistebat, hominis, angelos fecit sui figurati insidiatores, ut scilicet illud corruptum irent, etc. Ipsum Clementem, si placet, lege. » Hæc ille.

(53) Ἐπ' ἐκεῖνον. Aptius ὑπ' ἐκεῖνον, vel ἀπ' ἐκεῖνου. SYLBERG.

(54) Πρὸ βντος. Aptius προόντος conjuncte, ut his paulo post. SYLBERG.

Ὁ καὶ προῖδὼν ἄνωθεν ὁ παιδεύων Λόγος, ἐκατέρωθεν τῶν τρόπων ἐκκαθαίρων, οἰκείως εἰς θεοσέβειαν ἤρμοσεν ὄργανον. Ἔστι μὲν οὖν ἡ μὲν ἐκπληξίς φόβος ἐκ φαντασίας ἀτυμήθους, ἢ ἐπ' ἀπροσδοκίῃ φαντασίᾳ, ἅτε καὶ ἀγγελίας· φόβος δὲ, ὡς γεγονότι, ἢ ὄντι, ἢ (55) θαυμασιότης ὑπερβάλλουσα. Οὐ συνωρῶσι τοῖνον ἐμπαθῆ ποιήσαντες δι' ἐκπληξέως, τὸν μέγιστον καὶ πρὸς αὐτῶν ἀνυμνούμενον Θεόν, καὶ πρὸ γε τῆς ἐκπληξέως ἐν ἀγνοίᾳ γενόμενον. Εἰ δὲ ἄγνοια προκατῆρξε τῆς ἐκπληξέως, εἰ δ' ἡ ἐκπληξίς καὶ ὁ φόβος ἀρχὴ σοφίας φόβος τοῦ Θεοῦ γέγνηται, κινδυνεύει τῆς τε σοφίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς κοσμοποιίας ἀπάσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς τῆς ἐκλογῆς (56) ἄγνοια προκατάρχειν αἰτιώδης. Πότερον οὖν τῶν καλῶν ἢ φαύλων ἡ ἄγνοια; Ἄλλ' εἰ μὲν τῶν καλῶν, τί παύεται ἐκπληξί; καὶ παρέλκει ὁ διάκονος αὐτοῖς καὶ τὸ κήρυγμα καὶ τὸ βῆπτισμα· εἰ δὲ τῶν φαύλων, πῶς τῶν καλλίστων αἴτιον τὸ κακόν; Εἰ μὴ γὰρ προῦπῆρχεν ἄγνοια, οὐκ ἂν ὁ διάκονος κατῆλθεν· οὐδ' ἂν ἐκπληξίς εἶδε τὸν Ἄρχοντα, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν· οὐδ' ἂν ἀρχὴν σοφίας ἐκ τοῦ φόβου ἔλαβεν εἰς τὴν φυλοκρίνησιν τῆς τε ἐκλογῆς τῶν τε κοσμικῶν. Εἰ δὲ ὁ φόβος τοῦ πρῶτος ἀνθρώπου ἐπιβούλους τοῦ σφετέρου πλάσματος πεποίηκε τὸς ἀγγέλους, ὡς ἐνιδρυμένου τῷ δημιουργήματι ἀοράτου τοῦ σπέρματος τῆς ἄνωθεν οὐσίας, ἢ ὑπολήψει κενὴ παρεξήλωσαν (57), ὅπερ ἀπίθανον, ἀγγέλους δημιουργίας ἧς ἐπιστεύθησαν, ὄντων τέκνου τινός, αὐθέντας γενέσθαι, ἄγνοιαν πᾶσαν κατεγνωσμένους· ἢ προγνώσει ἐνεχόμενοι κεκίνηται· ἀλλ' οὐκ ἂν ἐπεβούλευσαν δι' οὐ ἐπεχείρησαν, ὡς προέγνωσαν· οὐδ' ἂν κατεπλάγησαν τὸ ἔργον τὸ αὐτῶν ἐκ προγνώσεως τὸ ἄνωθεν σπέρμα νενοηκότες· ἢ τὸ τελευταῖον γνώσει πεποιθότες ἐτόλμησαν, ὃ καὶ αὐτὸ ἀδύνατον· μαθόντες τὸ διαφέρειν τὸ ἐν πληρώματι ἀνθρώπων ἐπιβουλεύειν, ἔτι καὶ τὸ κατ' εἰκόνα, ἐν ᾧ καὶ τὸ ἀρχέτυπον, καὶ ὃ σὺν τῇ γνώσει τῇ λοιπῇ ἀφθαρτον, παρσιλήφρασαν. Τούτοις τε οὖν αὐτοῖς καὶ ἑτέροις τισι, μάλιστα δὲ τοῖς ἀπὸ Μαρζιωνος, ἐκθοᾶ (58) οὐκ ἐπαύουσιν ἡ Γραφή· Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνῃ πεποιθώς, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντός κακοῦ. Τί τῶν τὸν νόμον βούλονται; Κακὸν μὲν οὖν οὐ φήσουςσι, δίκαιον δὲ διαστέλλοντες τὸ ἀγαθὸν τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Κύριος, φοβεῖσθαι τὸ κακὸν προστάτων, οὐ κακῶ τὸ κακὸν ἀπαλλάττει, τῷ δὲ ἐναντίῳ τὸ ἐναντίον καταλείπει. Ἀγαθῶ δὲ κακὸν ἐναντίον, ὡς

A Moysen datus est iis, qui non obediunt, et qui sunt duri corde. Quos enim non expugnat ratio, eos mansuefacit metus. Quod quidem cum a principi previdisset Logos, qui erudit, utroque modo eos expurgans ad pietatem convenienter concinnavit instrumentum. Est igitur obstupefactio, timor ex insueta representatione, vel propter inexpectatam representationem, ut verbi causa, alicujus nuntii. Timor autem est insignis admiratio, tanquam ob id, quod vel exstitit, vel est. Non animadvertunt in itaque se affectionibus ac perturbationibus fecisse obnoxium, maximum, et qui ab eis celebratur, Deum, per obstupefactionem, et ante obstupefactionem versatum esse in ignoratione, si quidem ignoratio fuit ante obstupefactionem. Si autem obstupefactio, et timor, sapientiae principium, timor Dei fuit, videndum est, ne et ante Dei sapientiam et totius mundi creationem, quin etiam restitutionem et ipsam electionem causa, quae praecessit, fuerit ignoratio. Utrum ergo rerum bonarum aut malarum est ignoratio? Sed si rerum quidem bonarum, quid cessat obstupefactione? et frustra est eis et minister, et praedicatione, et baptisma. Sin autem malarum, quomodo est malum causa rerum optimarum? Si enim non prior fuisset ignoratio, non descendisset minister. Sed nec obstupefactio cepisset principem, ut ipsi dicunt; neque sapientiae principium cepisset ex timore ad electionem et mundana dijudicanda. Si autem metus ejus, qui prius erat, hominis, fecit ut suo sigmento insidiarentur angeli, utpote quod inaspectabile supernae substantiae semen collocaretur intus in opificio, aut ex inani opinione, quod quidem est incredibile, aemulatione perciti sunt in angelos propter opificium, cujus tanquam filii alicujus crediti sunt esse auctores adeo ut nulla non in eos cadat ignorantia: aut moti sunt cum tenerentur praescientia; sed non insidiati essent isto conatu ei, quod praesciverunt, neque ob suum opus obstupefacti essent, cum ex praescientia semen supernum intellexissent: aut postremo freti cognitione ausi sunt, quod ipsum quoque non potest fieri, cum didicissent id, quod est in pleromate excellens, homini insidiari. Praeterea et id, quod est factum ad imaginem, in quo etiam existit exemplar, et id, quod cum reliqua cognitione est ab interitu alienum, assumpserunt. His ergo ipsis, et aliquibus aliis, maxime autem Marcionistis, non

✠ P. 449 ED. POTTER, 376-377 ED. PARIS.

(55) Ἡ. Interpres legit ἡ.

(56) Τῆς ἐκ. Interpres legit τῆς τε ἐκλογῆς.

(57) Παρεξήλωσαν. Scribi possit in singulari numero παρεξήλωσεν, hoc sensu: Quod si angeli, meta praesistentis hominis, sua creaturae insidiati sint, eo quod invisibile supernae substantiae semen opificio isti incesset; aut angelos vana suspitione motios tantam ad aemulationem provocavit, ut creaturae ipsis credita, periunde ac filii, quod quidem est incredibile, omnimodae ignorantiae condemnatos, etc.

(58) Ἐκθοᾶ. Aptius ἐμθοᾶ. Mox Vulg. Bib. Prov. 1, ἀκούων, κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, καὶ ἡσυχ.

Vulg.—LXX, Proverb. 1, v. 33: Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντός κακοῦ. At me audiens habitabit in spe, et requiescet absque terroris ab omni malo. Latina Vulg.: Qui autem me audierit, absque terroris requiescet, et abundantia perfruetur, timore malorum sublato. In editione Romana Sixti V adnotatur ex quodam scholiaste ad alteram partem hujus versus, ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνῃ πεποιθώς, quomodo legit Clemens. Ex Hebræo: Qui autem obedit mihi, habitabit confidenter, et requiescet a timore mali. COLLECT.

audientibus clamat Scriptura : *Qui autem me audit, requiescet in pace confidens, et sine metu cessabit ab omni malo* ^a. Quid ergo hi legem esse volunt? Malam quidem non inquiet, sed justam, bonum a justo distinguentes. Dominus autem cum jubet timere malum, non malum malo liberat, sed dissolvit contrarium contrario. Bono autem malum est contrarium, ut justum injusto. Si ergo malorum dixit principium metus ✕ vacuitatem, quam facit Domini timor : timor bonum est, et qui est ex Lege metus, non solum est justus, sed etiam bonus, ut qui auferat vitium : metu autem inducens metus vacuitatem, non animi perturbatione perturbationum vacuitatem, sed disciplina ingenerat affectionum moderationem. Cum itaque audierimus : *Honora Dominum, et eris fortis; præter ipsum autem ne time alium* ^b : timere peccatum, sequi autem, quæ a Deo data sunt, præcepta, a Deo honorem accipimus. Δεός autem est Dei metus. Sed etsi timor sit passio, ut volunt aliqui timorem esse passionem, non est quivis metus passio. Superstitio quidem est passio, ut quæ sit dæmonum metus, qui passionibus susque deque feruntur et agitantur; e contra igitur Dei impatibilis metus est impatibilis : timet enim quis non Deum, sed a Deo excidere. Qui autem hoc veretur, nempe ne in mala incidat, mala timet et veretur; qui autem timet ne cadat, esse se ab interitu alienum vult et impatibilem. *Sapiens timens declinavit a malo; insipiens autem confidens aggreditur*, ait Scriptura. Et rursus : *In timore Domini est, inquit, spes fortitudinis* ^c.

Α δίκαιον ἀδικῶ. Et τοίνυν κακῶν ἀρχὴν ἀφοβίαν (59) εἴρηκεν, ἦν ὁ τοῦ Κυρίου φόβος ἐργάζεται, ἀγαθὸν ὁ φόβος· καὶ ὁ ἐκ τοῦ Νόμου φόβος, οὐ μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καὶ ἀγαθὸς, κακίαν ἀναιρῶν· φόβῳ δὲ ἀφοβίαν εἰσάγων, οὐ πάθει ἀπάθειαν, παιδείᾳ δὲ μετριοπάθειαν ἐμποιεῖ. Ἐπὶ οὖν ἀκούσωμεν· *Τίμα τὸν Κύριον, καὶ ἰσχύσεις· πλήρ δὲ αὐτοῦ μὴ φοβοῦ ἄλλον*· τὸ φοβεῖσθαι ἁμαρτάνειν, ἐπεσθαι δὲ ταῖς ὑπὸ Θεοῦ δοθείσαις ἐντολαῖς, τιμὴν ἦν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ (60) ἐκδεχόμεθα. Δεός (61) δὲ ἐστὶ φόβος Θεοῦ. Ἄλλ' εἰ καὶ πάθος ὁ φόβος, ὡς βούλονται τινες εἶναι φόβος ἐστὶ πάθος, οὐχ ὁ πᾶς φόβος πάθος· ἡ γοῦν δεισιδαιμονία πάθος, φόβος δαιμόνων οὕσα, ἐκπαθῶν τε καὶ ἐμπαθῶν. Ἐμπαθῶν οὖν ὁ τοῦ ἀπαθοῦς Θεοῦ φόβος ἀπαθῆς· φοβεῖται γὰρ τις οὐ τὴν Θεὸν, ἀλλὰ τὸ ἀποπεσεῖν τοῦ Θεοῦ. Ὅ δὲ τοῦτο δεδιώς, τὸ τοῖς κακοῖς περιπεσεῖν, φοβεῖται· καὶ δέδιεν τὰ κακὰ· ὁ δεδιώς δὲ τὸ πῶμα, ἀφθαρτον ἑαυτον καὶ ἀπαθῆ εἶναι βούλεται (62). *Σοφὸς φοβηθεὶς ἐξέκλιπεν ἀπὸ κακοῦ· ὁ δὲ ἀφρων (63) μίγνυται πεποιθῶς*, ἡ Γραφή λέγει· ἀθίς τς, Ἐρ φόβῳ Κυρίου ἐλπὶς ἰσχύος, φησί.

CAPUT IX.

Virtutes Christianas esse inter se connexas.

Deducit ergo talis metus et ad pœnitentiam, et ad spem. Spes autem est exspectatio honorum, vel abgentis boni bona speratio. Certe casus quoque vel ad bonam spem assumitur, quam ad charitatem deducere didicimus. Caritas autem fuerit consensio eorum quæ sunt in ratione **163** et vita et moribus; aut, ut paucis dicam, vitæ societas; vel amicitia et benevolentia perseverantia cum recta ratione, in usu amicorum ac familiarium, qui ἑταῖροι vocantur (dicitur autem ἑταῖρος, quasi ἕτερος ἐγώ, id est, *ego alter*), qua ratione eos *fratres* appellamus, qui sunt eodem verbo regenerati. Adhæret autem charitati et hospitalitas; quæ

С ? Ἀνάγει γοῦν ὁ τοιοῦτος φόβος ἐπὶ τε τὴν μετάνοιαν ἐπὶ τε τὴν ἐλπίδα. Ἐλπὶς δὲ προσδοκία ἀγαθῶν, ἡ ἀπόντος ἀγαθοῦ εὐελπίς· ἀμέλει καὶ ἡ ἐμπροσθία λαμβάνεται εἰς εὐέλπιδα (64), ἦν ἐπὶ τὴν ἀγάπην χειραγωγεῖν μεμαθήκαμεν. Ἀγάπη δὲ ὁμόνοια ἐν εἰη τῶν κατὰ τὸν λόγον καὶ τὸν βίον καὶ τὸν τρόπον, ἢ, συνελόντι φάναι, κοινωνία βίου· ἡ ἐκτένεια φιλίας καὶ φιλοστοργίας μετὰ λόγου ὀρθοῦ περὶ χρῆσιν ἑταίρων. Ὅ δὲ ἑταῖρος ἕτερος ἐγώ. Ἡ καὶ ἀδελφούς (65) τοὺς τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀναγεννηθέντας προσγορούμεν. Παράκειται δὲ τῇ ἀγάπῃ ἡ τε φιλοξενία, φιλοτεχνία τις οὕσα περὶ χρῆσιν ξένων· ξένοι δὲ, ὧν ξένα τὰ κοσμικὰ· κοσμικοὺς γὰρ τοὺς εἰς γῆν

P. 450 ED. POTTER, 377-378 ED. PARIS. • Prov. i, 33. ὦ Prov. vii, 2. ὠ Prov. xiv, 16, 26.

(59) *Κακῶν ἀρχὴν ἀφοβίαν*. Respicens auctor D esse accipimus. Proverbiorum locum jam dictum, dixisset potius κακῶν ἀπαλλαγὴν ἀφοβίαν. Nam illa ἀφοβία, quam *timor Dei* operatur, non est κακῶν ἀρχή, *malorum origo ac principium*; sed κακῶν ἀπαλλαγὴ, *liberatio a malis*. Scribi etiam possit, una littera mutata, κακῶν ἀρχὴν ἀφοβίαν, *malorum expertem metus vacuitatem*. Quo sensu ἀργός πόνων, *laborum expertis*: et ἀργός κλήρου, *sorte privatus*, a Platone dicitur. Clementis sententia sic intellecta erit hæc : *Si igitur illa metus vacuitas, quam efficit timor Domini, sit malorum expertis, tum timor erit quid bonum, nempe, quod a malis liberet. Sed Lowthius ait : « Quid si legatur καλῶν ἀρχὴν, vel καταλύτως κακῶν. »*

(60) *Τιμὴν ἦν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ*. Forte τιμὴν ἦν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, *honorem qui a Deo est*. SYLBERG. — Vel, τιμὴν εἶναι, ἀπὸ τ., *honorem esse, a Deo ipso accipimus*. Vel, τιμὴν εἶναι, τοῦ Θ. ἔ., *honorem Dei*

D esse accipimus.

(61) Δεός. Unde δεισιδαιμονία.

(62) Ἐμπαθῶν οὖν ... βούλεται. Cl. Grubius in margine libri sui adnotavit hanc sententiam citari a Damasceno *Parallel.* lib. i, cap. 4.

(63) Ὅ δὲ ἀφρων. Vulg. Bib. Proverb. xiv, plenius, ὁ δὲ ἀφρων, ἑαυτῷ πεποιθῶς, μίγνυται ἀνόμῳ. A. SYLBERG.

(64) *Εἰς εὐέλπιδα*. Flor. edit. εἰς εὐέλπιδα, unde aliquis suspicetur, transposito εὐ legendum esse ἡ εὐεμπροσθία λαμβ. εἰς ἐλπίδα. Præcedenti quoque sententia, disjunctiva in articulum versa, legi potest ἡ ἀπόντος ἀγαθοῦ εὐελπίς, *de absente bono bona spe freta*. Euelestis sane, seu εὐελπίς, pro substantivo, rarum est, mihi quidem. SYLBERG.

(65) Ἀδελφούς. Similia dicit infra pag. 397 cœl. Paris.

ἐπιζήσαντας· καὶ τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἐξακούομεν· **A** est artificiosa amicitiae ratio circa usum peregrinorum. Peregrini autem sunt, quibus peregrina sunt, quae sunt mundana. Mundanos enim eos, qui in terram sperant, et concupiscentias carnales, intelligimus : *Nolite conformari*, inquit Apostolus, *huic saeculo, sed transformamini renovatione mentis, ad hoc ut vos probetis, quae sit voluntas Dei bona, bene placens, et perfecta* *. Versabitur ergo hospitalitas in ✕ eo, quod est utile peregrinis. Peregrini autem sunt, qui etiam dicuntur ἐπίξενοι, seu *hospitio excepti* : ἐπίξενοι autem sunt amici ; amici autem sunt fratres. *Frater amice*, inquit Homerus : et humanitas, per quam sit bona affectio, quae est amicus usus hominum ; et ipsa bona affectio, quae est quaedam artificiosa amicitiae ratio circa amicorum vel necessariorum dilectiones, comitantur charitatem. Si autem revera homo, qui est in nobis, est spiritualis, humanitas est fraternitas iis, qui sunt ejusdem Spiritus participes. Affectio autem rursus est conservatio benevolentiae, vel dilectionis. Dilectio autem est perfecta et absoluta demonstratio : et diligere, quod est ἀγαπᾶσθαι, est placere moribus, ducique et abduci. In idem autem ducuntur per consensionem, quae est scientia communium honorum. Consensio enim, quae ὁμογνωμοσύνη, est consensus animorum. Et : *Non ficta*, inquit, *charitas sit nobis, et odio habentes malum, adhæreamus bono et fratrum amori*, et quae sequuntur, usque ad illud : *Si possibile est, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes*. **C** Deinde : *Ne vincaris*, inquit, *a malo, sed vince in bono malum* b. Et idem apostolus fatetur se Judaeis *ferre testimonium quod zelum Dei habeant, sed non secundum scientiam : ignorantes enim Dei justitiam, et propriam quærentes statuere, Dei iustitiae non fuere subjecti*. Non enim legis voluntatem cognoverunt et fecerunt, sed quod ipsi existimaverunt, hoc etiam legem velle putarunt. Neque legi tanquam prophetiam continentem crediderunt, sed tanquam nudo sermoni : et præ timore, sine affectu et fide, obsecuti sunt. *Finis enim legis est Christus ad justitiam*, qui est a lege prædictus, *omni credenti* c. Unde eis dictum est a Moyse : *Ego æmulatione vos provocabo in non gente, in populo stulto vos ad iram irritabo* d, qui fuit scilicet paratus ad obediendum. Et per Isaiam : *Inventus sum*, inquit, *iis,*

✕ P. 451 ED. POTTER, 378-379 ED. PARIS. a Rom. xii, 2. b Ibid. xii, 9, 10, 18, 21. c Rom. x, 2, 3, 4. d Ibid. 19; Deut. xxxii, 21.

(66) *Νόσος*. Νόσος ὁμῶν, Rom.

(67) *Φίλε* κ. Homer. *Iliad.* E, v. 359.

(68) *Συμπαρομαρτούσιν*. Non assentior Lowthio scribenti συμπαρομαρτούσα.

(69) *Φιλαδέλφια*. Tertullianus *Apologiae* cap. 39 : *Fratres dicuntur et habentur, qui unum Patrem Deum agnoverunt, qui unum Spiritum biberunt sanctitatis*.

(70) *Ἀπόδειξις*. Forte scribendum ἀπόδεξις. Nam amoris est amatos παντελῶς ἀποδέχσθαι, δοκιμάζειν καὶ συναίνειν, et, ut sequitur, ἀρέσασθαι τῷ ἔθει.

(71) *Ἡ ἀγ.* Ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος. Ἀποστρυφῶ-

τες τὸ πονηρὸν, κολλῶμενοι τῷ ἀγαθῷ, Rom. xii, 9.
(72) *Ἰδίας* ζ. Ἰδίαν δικαιοσύνην ζ. Rom.
(73) *Οὐδ' ὡς προφ.* Hoc est, non assensi sunt propheticis ac mystico legis sensui, quo Christus venturus indicatus est : sed duntaxat externam ejus litteram, idque timore potius, quam sincero affectu, aut fide, secuti sunt.
(74) *Ἐγώ*. Clemens in his, ut etiam in iis quae ex Isaiâ sequuntur, recitantiis Epistolam ad Romanos potissimum secutus est. Κατῶ pro ἐγώ, Deuter. Dein, αὐτοὺς bis pro ὁμάς, ibid.
(75) *Ἐμφανὴς ἐγ.* Ἐπτα, Ἰδοὺ εἰμι, τῷ ἔθει αὐτῶν ἐκάλεισάν μου τὸ ὄνομα, Isa.

tes τὸ πονηρὸν, κολλῶμενοι τῷ ἀγαθῷ, Rom. xii, 9.

(72) *Ἰδίας* ζ. Ἰδίαν δικαιοσύνην ζ. Rom.

(73) *Οὐδ' ὡς προφ.* Hoc est, non assensi sunt propheticis ac mystico legis sensui, quo Christus venturus indicatus est : sed duntaxat externam ejus litteram, idque timore potius, quam sincero affectu, aut fide, secuti sunt.

(74) *Ἐγώ*. Clemens in his, ut etiam in iis quae ex Isaiâ sequuntur, recitantiis Epistolam ad Romanos potissimum secutus est. Κατῶ pro ἐγώ, Deuter. Dein, αὐτοὺς bis pro ὁμάς, ibid.

(75) *Ἐμφανὴς ἐγ.* Ἐπτα, Ἰδοὺ εἰμι, τῷ ἔθει αὐτῶν ἐκάλεισάν μου τὸ ὄνομα, Isa.

ἔτι με non quærunt; manifestus sui iis qui me non A
interragant: ante Domini adventum scilicet, post quem Israelii quoque illa, quæ prædicta sunt, convenienter jam dicuntur: *Expandi manus meas toto die ad populum inobedientem et contradicentem* ^a. Vides causam vocationis gentium aperte a propheta dictam esse, populi inobedientiam et contradictionem? Deinde, in hos quoque Dei estenditur benitas. Dicit enim Apostolus: *✠ Sed eorum delicto salus gentibus, ad hoc ut eos ad æmulationem provocaret* ^b, ut et vellent ipsi duci pœnitentia. Pastor autem de iis solis, qui dormiissent, verba faciens, novit quosdam justos in gentibus et in Judæis, non solum ante adventum Domini, sed etiam ante legem, qui Deo grati acceptique fuerint, ut Abel, ut Noe, ut si quis alius justus. Dicit ergo, *c* apostolos et doctores, qui prædicarunt nomen Filii Dei, etiam cum dormiissent, potestate et fide pœdicasse iis, qui prius dormierant. *d* Deinde subiungit: *e* Et ipsi dederunt ipsis signaculum prædicationis. Descenderunt ergo cum ipsis in aquam, et rursus ascenderunt. Sed hi viventes descenderunt, et rursus viventes ascenderunt; illi autem, qui prius dormierant, mortui descenderunt, vivi autem ascenderunt. Per hos ergo vivificati sunt, et agnoverunt nomen Filii Dei, et ideo una quoque cum illis ascenderunt, et una quadrarunt in turris ædificationem, et qui in lapides cæsi non sunt, coædificati sunt. In justitia dormierunt, et in magna puritate. Solum autem hoc signaculum non habebant. *e* Quando enim gentes legem non habentes, natura quæ sunt legis faciunt, *ii legem non habentes, sibi ipsi sunt lex*, ut ait Apostolus ^e. Quod itaque virtutes se invicem consequuntur, quid opus est dicere, cum jam ostenderitimus, quod fides quidem sperat propter pœnitentiam, timor autem propter fidem, et quæ in iis est perseverantia et exercitatio, una cum doctrina terminatur in charitate, illa vero perficitur cognitione? Illud autem necessario adnotandum est, quod solus Deus est intelligendus natura esse

✠ P. 452 ED. POTTER, 379-380 ED. PARIS.
11. ^c Rom. 11, 14.

(76) Ἐξεπέτασα ... ἡμέραν. Ὅλην τὴν ἡμέραν D
ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου, Rom. Mox, πρὸ λ. προ
ἐπὶ λ. Rom., Isa.

(77) Ὁ Ποιμὴν. Hæc occurrunt in Hermæ Past. lib. III, cap. 16: *Quoniam hi apostoli et doctores, qui prædicaverunt nomen Filii Dei, cum, habentes fidem ejus et potestatem, defuncti essent, prædicaverunt his, qui ante obierunt, et ipsi dederunt eis illud signum. Descenderunt igitur in aquam cum illis, et iterum ascenderunt. Sed hi vivi ascenderunt; ut illi, qui fuerunt ante defuncti, mortui quidem descenderunt, sed vivi ascenderunt. Per hos igitur vitam receperunt, et cognoverunt Filium Dei; ideoque ascenderunt cum eis, et convenerunt in structuram turris; nec circumcisi, sed integri ædificati sunt; quoniam cum æquitate pleni, cum summa castitate defuncti sunt; sed tantummodo hoc signaculum defuerat eis. Ubi conf. quæ adnotavit Cl. Cotelerius. Eadem recitat Clemens Strom. VI, pag. 637. Ubi conf. adnotata.*

(78) Ποιῶσιν. Ποιῶ, Rom.

χειράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν (76) ἐπὶ λαβρῶν ἀπει-
θουῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Ὁρᾶς τὴν αἰτίαν τῆς ἐξ
ἔθνων κλήσεως, σαφῶς πρὸς τοῦ προφήτου ἀπειθειαν
τοῦ λαοῦ καὶ ἀντιλογίαν εἰρημένην; Εἶθ' ἡ ἀγαθότης
καὶ ἐπὶ τούτοις δείκνυται τοῦ Θεοῦ· φησὶ γὰρ ὁ
Ἀπόστολος· Ἀλλὰ τῶν αὐτῶν παραπτώματι ἡ
σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ παραζηλώσει αὐτοῖς
καὶ μετανοήσαι βουληθῆναι. Ὁ Ποιμὴν (77) δὲ,
ἀπλῶς ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων θεῖς τὴν λέξιν, δι-
καίους οἰδὲ τινὰς ἐν ἔθνεσιν καὶ ἐν Ἰουδαίοις οὐ μόνον
πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, ἀλλὰ καὶ πρὸ νόμου
κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν εὐαρέστησιν, ὡς Ἄβελ, ὡς Νῶε,
ὡς εἰ τις ἕτερος δίκαιος. Φησὶ γοῦν, « τοὺς ἀποστόλους
καὶ διδασκάλους, τοὺς κηρύττας τὸ ὄνομα τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Θεοῦ, καὶ κοιμηθέντας, τῇ δυνάμει καὶ τῇ πίστει
κηρύττει τοὺς προκεκοιμημένους. » Εἶτα ἐπιφέρει· « Καὶ
αὐτοὶ ἔδωκαν αὐτοῖς τὴν σφραγίδα τοῦ κηρύγματος.
Κατέβησαν οὖν μετ' αὐτῶν εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ πάλιν
ἀνέβησαν. Ἀλλ' οὐτοὶ ζῶντες κατέβησαν, καὶ πάλιν
ζῶντες ἀνέβησαν· ἐκείνοι δὲ οἱ προκεκοιμημένοι
νεκροὶ κατέβησαν, ζῶντες δὲ ἀνέβησαν. Διὰ τούτων
οὖν ἐζωοποιήθησαν καὶ ἐπέγνωσαν τὸ ὄνομα τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο καὶ συνανέβησαν μετ' αὐτῶν, καὶ
συνήρμησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, καὶ ἀλα-
τόμητοι συνοικοδομήθησαν· ἐν δικαιοσύνῃ ἐκοιμήθη-
σαν, καὶ ἐν μεγάλῃ ἀγνεΐᾳ· μόνην δὲ τὴν σφραγίδα
ταύτην οὐκ ἔσχον. » Ὅτι γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον
ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν (78), οὕτω
νόμον μὴ ἔχοντες, εὐνοτοῖς εἰσι νόμος, κατὰ τὸν
Ἀπόστολον. Ὡς μὲν οὖν ἀντακολουθοῦσιν (79) ἀλλή-
λαις αἰ ἀρεταί, τί χρὴ λέγειν, ἐπιπεδειγμένοι (80) ἦδη,
ὡς πίστις μὲν ἐπὶ μετανοίᾳ ἐλπίζεται, εὐλάβεια δὲ
ἐπὶ πίστει· καὶ ἡ ἐν τούτοις ἐπιμονὴ τῆς καὶ δικαιο-
σύνης μαθηταί συμπερατοῦται εἰς ἀγάπην, ἡ δὲ τῇ
γνώσει τελειοῦται; Ἐκείνο δὲ ἐξ ἀνάγκης παρατη-
ρμητέον, ὡς μόνον τὸ θεῖον σοφὸν εἶναι φύσει
νοεῖσθαι χρὴ. Διὸ καὶ ἡ σοφία δύναμις Θεοῦ, ἡ διδά-
ξασα τὴν ἀλήθειαν· κἀνταῦθ' αὖτε εἰληπταὶ ἡ τελειω-
σις (81) τῆς γνώσεως. Φιλεῖ (82) δὲ καὶ ἀγαπᾷ τὴν
ἀλήθειαν ὁ φιλόσοφος, ἐκ τοῦ θεράπων (83) εἶναι
γνήσιος, δι' ἀγάπην ἦδη φίλος νομισθεῖς. Ταύτης (84)

^a Isa. LXV, 1, 2; Rom. X, 20, 21. ^b Rom. XI,

(79) Ἀντακολουθοῦσιν. Similia dicit infra Strom. VIII, p. 786.

(80) Ἐπιπεδειγμένοι. Convenientius ἐπιπεδειγμένον, « cum demonstratum sit. » Siquis ἐπιπεδειγμένους malit, activa significatione accipiendum erit id participium. SYLBERG.

(81) Τελειώσις. Christus enim apostolis dixit: Πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. Joan. XV, 15.

(82) Φιλεῖ. Ludit in etymo τοῦ φιλόσοφος.

(83) Ἐκ τοῦ θεράπων. Imitari videtur Christi sermonem, Joan. XV, 15: Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δούλος οὐκ οἶδεν τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἰρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

(84) Ταύτης. Scilicet ἀληθείας, vel γνώσεως, nam admirationem ad investigandam veritatem excitare, monet Socrates Platonicus in Theaeteto pag. 115: Θε. Καὶ νῆ τοὺς θεοὺς γε, ὡ Σώκρατες, ὑπερφρονῶς θαυμάζω, τί ποτ' ἐστὶ ταῦτα· καὶ ἐνίοτε ὡς ἀληθῶς

ἐ ἀρχὴ τὸ θαυμάσαι τὰ πράγματα, ὡς Πλάτων ἐν **A** *Θσαιτήτῳ* λέγει· καὶ Μαθίας (83) ἐν ταῖς *Παραδόσεσι* παραινῶν, *Θαύμασον τὰ παρόντα*· βαθμὸν τούτου πρῶτον τῆς ἐπέκεινα γνώσεως ὑποτιθέμενος. Ἡ κὰν τῷ καθ' Ἑβραίου Εὐαγγελίῳ, Ὁ θαυμάσας βασιλεύσει, γέγραπται· καὶ ὁ βασιλεύσας ἀναπαυθήσεται (86). Ἀδύνατον οὖν τὸν ἀμαθῆ, ἔστ' ἂν μὲν ἀμαθῆς, φιλοσοφεῖν· τὸν γε μὴ ἔνοιαν (87) σοφίας εἰληφότα, φιλοσοφίας εὐσης ὀρέξεως τοῦ ὄντως ὄντος καὶ τῶν εἰς τοῦτο συντεινόντων μαθημάτων. Κὰν τῷ ποιεῖν (88) καλῶς ἢ τισὶν ἐξησχημένον, ἀλλὰ τὸ ἐπίστασθαι ὡς χρηστὸν, καὶ ποιητῶν, καὶ συνεκπονητῶν· καθὸ καὶ ὁμοιοῦται τῆς Θεῷ, Θεῷ λέγω τῷ Σωτῆρι, θεραπεύων τὸν τῶν ὄλων Θεὸν διὰ τοῦ ἀρχιερέως Λόγου, δι' οὗ καθορᾶται τὰ κατ' ἀλήθειαν καλὰ καὶ δίκαια. Εὐσέβειά ἐστι πρᾶξις ἐπομένη καὶ **B**

quomodo sit utendum, et faciendum, est allaborandum. Nam in hoc Deo quoque assimilatur aliquis, Deo inquam Servatori, colens Deum universorum per Logon pontificem, per quem perspiciuntur quæ in veritate sunt honesta et justa. Pietas enim est actio, quæ Deum sequitur.

CAPUT X.

Quid sibi vindicet philosophus Christianus.

Τριῶν τοίνυν (89) τούτων ἀντέχεται ὁ ἡμεδαπὸς φιλόσοφος· πρῶτον μὲν τῆς θεωρίας, δεύτερον δὲ τῆς τῶν ἐντολῶν ἐπιτελέσεως, τρίτον ἀνδρῶν ἀγαθῶν κατασκευῆς· ἃ δὴ συνελθόντα τὸν γνωστικὸν ἐπιτελεῖ. Ὅτι δ' ἂν ἐνδέη τούτων, χωλεῖται τὰ τῆς γνώσεως. Ὅθεν θεῖως ἢ Γραφῆ φησι· Καὶ εἶπεν (90) Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Ἀάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Ἐγὼ Κύριος ὁ **C** Θεὸς ὑμῶν. Κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα γῆς (91) Αἰγύπτου, ἐν ἣ κατωκίσησθε ἐν αὐτῇ, οὐ ποιήσετε· καὶ κατὰ ἐπιτηδεύματα (92) γῆς Χαναάν, εἰς ἣν ἐγὼ εἰσάγω ὑμᾶς ἐκεῖ, οὐ ποιήσετε (93)· καὶ τοῖς νομίμοις αὐτῶν οὐ πορεύσεσθε (94)· τὰ κρίματά

✠ P. 455 ED. POTTER.

βλέπων εἰς αὐτὰ σκοτοδινίῳ. Σωκ. Θεόδωρος γὰρ, ὡς φησι, φαίνεται οὐ κακῶς τοπάζειν περὶ τῆς φύσεως σου· μάλα γὰρ φιλόσοφος τοῦτο πάθος τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη· καὶ εἰοικεν ὁ τῆν Ἴριν Θαύμαντος ἐκγονοὺς φήσας οὐ κακῶς γενεολογεῖν. The. *Per deos, o Socrates, quid ista sint admiror, interdumque ipsa maxime insipientis tenebris offundor.* Soc. *Theodorus, o amice, non male de tuo ingenio conjectasse videtur. Maxime enim philosophis hoc usu venit, ut admirentur. Neque enim aliud præter hoc est philosophiæ principium. Et qui Irin Thaumantis, id est admirationis, filiam esse tradidit, non absurde originem ejus explicuit.*

(85) Μαθίας. De *Matthiæ Traditionibus* conf. Cl. *Græhii Spicilegium*, sæc. II, p. 117, 118. De *Evangelio secundum Hebræos ejusdem Spicilegium* sæc. I, p. 15 et seq.

(86) Ἐπαναπαυθήσεται. Ἐπαναπαύσεται, Flor. *Sylburg.*

(87) Ἐστ' ἂν μὲν ἀμαθῆς, φιλοσοφεῖν· τὸν γε μὴ ἔν. Sic scribendus hic locus, quem editiones *Florent.* et *Sylburg.* hoc modo exhibent : ἔστ' ἂν μὲν ἀμαθῆς· φιλοσοφεῖν δὲ τὸν γε μὴ ἔν. Unde hæc annotavit *Sylburgius* : « Post ἀμαθῆς desideratur φιλολογεῖν, aut aliud consimile verbum, ut et structura, et sensus arguit. »

(88) Κὰν τῷ π. Sententia talem quampiam lectionem postulat : καὶ τὸ ποιεῖν καλῶς φησιν ἐξησχη-

A sapiens. Quare sapientia quoque est Dei virtus, quæ docuit veritatem; in qua etiam continetur perfectio cognitionis. Amat autem et diligit veritatem philosophus, ex germano famulo jam propter amorem existimatus amicus. Ejus autem est principium, res admirari, ut dicit Plato in Theæteto; et Mathias adhortans in Traditionibus, Admirare est præsentia; eum esse primum gradum statuens ulterioris cognitionis. Qua ratione etiam scriptum est in Evangelio secundum Hebræos: Qui admiratus fuerit, regnabit; et qui regnavit, requiescet. Fieri ergo non potest, ut philosophetur, qui est rudis et ignarus, quandiu rudis manet: quippe qui sapientiae notionem non ceperit, cum philosophia sit ejus, quod vere est, appetitio, et earum, quæ ad id tendunt, disciplinarum. Et 164 quamvis in recte agendo se aliqui exercuerint, ut sciatur tamen

Hæc ergo tria noster sibi vindicat philosophus: primum quidem, contemplationem; secundo autem, præceptorum executionem; tertio vero, bonorum virorum constitutionem. Quæ quidem cum convenerint, efficiunt virum gnosticum. Si quid autem defecerit ex istis, claudicat cognitio. Unde divine dixit Scriptura: Et dixit Dominus ad Moysen, diceas: Loquere filiis Israel, et dices illis: Ego Dominus Deus vester. Secundum studia terræ Ægypti, in qua habitastis in ea, non facietis, et secundum studia terræ Chanaan, in quam vos ego illuc introduco, non facietis, et in eorum legitimis non incedetis. *Judicia mea facietis, et præcepta mea servabitis.*

μένων, nec honestis moribus excultum reddere: inquit *Sylburg.* Sic etiam scribi possit, una littera mutata, κὰν τὸ ποιεῖν καλῶς ἢ τισὶν ἐξησχημένον, licet quidam usu bene agant, tamen ut sciant utendū atque agendū rationem, allaborandum est.

(89) Τριῶν τοίνυν. His similia sunt, quæ scribit *Auctor Strom.* VII, p. 701: Ἡ καὶ μοι καταφαίνεται τρία εἶναι τῆς γνωστικῆς δυνάμεως ἀποτελέσματα, τὸ γινώσκειν τὰ πράγματα, δεύτερον τὸ ἐπιτελεῖν ἔτι ἂν ὁ Λόγος ὑπαγορεύῃ, καὶ τρίτον τὸ παραδιδόναι δύνασθαι θεοπρεπῶς τὰ παρὰ τῇ ἀληθείᾳ ἐπιχειρημένα. Unde videntur mihi tria gnosticæ potentiae effecta esse: primo, res nosse; secundo, id facere, quod Logos, seu ratio, dictaverit; tertio, ea quæ apud veritatem occulta fuerunt, prout Dei majestati convenit, aliis tradere posse.

(90) Καὶ εἶπεν. Hæc *Clemens* sumpsisse videtur e *Philonis* libro *De congressu quær. erudit. gr.*, p. 437.

(91) Γῆς. Τῆς. *Philo*: utrumque abest a *Levit.* Mox, ἐπ' αὐτῇ pro ἐν αὐτῇ, *Levit.*

(92) Κατὰ ἐπ. Κατὰ τὰ ἐπ. *Levit.*, *Philo.*

(93) Καὶ κατὰ ἐπ. ... ποιήσετε. Hæc sententia apud *Philonem* post hæc verba, κρίματά μου ποιήσετε, occurrit.

(94) Πορεύσεσθε. Πορεύεσθε, *Levit.* sed *Philo* *Clementis* lectionem tuetur.

Ambulate in eis. Ego Dominus Deus vester. Et servabitis omnia praecepta mea, et facietis ea. Qui fecerit ea homo, vivet in eis. Ego Dominus Deus vester. Utrum autem mundi et deceptionis, an animi perturbationum et vitiorum sint symbolum Aegyptus et terra Chanaan, a quibus abstinendum sit, quibus autem rebus danda sit opera, quod divinis potius quam mundanis, nobis ostendit oraculum. Cum autem dicit : *Qui fecerit homo, vivet in eis* : et ipsorum Hebraeorum correctionem, et proximorum nostrorum exercitationem et profectum, et ipsorum vitam dicit et nostram. *Qui enim sunt mortui delictis, convivificantur Christo* ^b, per nostrum testamentum. Saep̄ autem repetens Scriptura illud : *Ego Dominus Deus vester*, pudore afficiendo pulcherrime hortatur, docens sequi Deum, qui dedit praecepta. Quinetiam tacite commonet, Deum quaerere, et, quoad fieri potest, conari cognoscere ; quæ quidem fuerit maxima contemplatio, sacra mysteria inspiciens, vere scientia, certa et immutabilis ratione facta. Hæc sola est sapientiæ cognitio, a qua nunquam separatur justa operatio.

Α μου ποιήσετε, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάξεσθε· πορεύεσθε ἐν αὐτοῖς· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν· καὶ φυλάξεσθε πάντα τὰ προστάγματά μου (95), καὶ ποιήσετε αὐτά. Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος (96), ζήσεται ἐν αὐτοῖς. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. Ἐπ' οὖν κόσμου καὶ ἀπάτης, εἴτε παθῶν καὶ κακιῶν (97) σύμβολον Αἴγυπτος καὶ ἡ Χαναανίτις γῆ, ὧν μὲν ἀφεκτέον, ὅποια δὲ ἐπιτηδευτέον, ὡς θεῶν καὶ οὐ κοσμικῶν, δείκνυσιν ἡμῖν τὸ λόγιον. Ὅταν δὲ εἴπῃ, Ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς, τὴν τε Ἑβραίων αὐτῶν ἐπανόρθωσιν, τὴν τε τῶν πέλας (98) ἡμῶν αὐτῶν συνάκησιν τε καὶ προκοπὴν, ζῶν λέγει αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. Οἱ γὰρ νεκροὶ τοῖς παραπτώμασι συζωοποιοῦνται Χριστῷ, διὰ τῆς ἡμετέρας Διαθήκης. Πολλάκις δὲ ἐπιναλαμβάνουσα ἡ Γραφή, τὸ, Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, δυσωπεῖ μὲν διατρεπτικώτατα ἔπαισθαι διδάσκουσα τῷ τὰς ἐντολὰς δεδωκότι Θεῷ, ὑπομνήσκει δὲ ἡρέμα ζητεῖν τὸν Θεόν, καὶ ὡς οἶόν τε γινώσκαι ἐπιχειρεῖν· ἥτις ἂν εἴη θεωρία μεγίστη, ἡ ἐποπτική, ἡ τῷ ὄντι ἐπιστήμη (99), ἡ ἀμετάπτωτος λόγῳ γινομένη· αὕτη ἂν εἴη μόνη ἡ τῆς σοφίας γνώσις, ἥς οὐδέποτε χωρίζεται ἡ δικαιοπραγία.

CAPUT XI.

Cognitionem illam quæ per fidem traditur esse omnium certissimam.

Sed eorum quidem, qui se sapientes existant, sive sint barbaræ hæreses, sive Græcorum philosophi, *inflat scientia* ^c, ex sententia Apostoli. Fidelis est autem cognitio, quæ fuerit scientifica demonstratio eorum quæ traduntur in vera philosophia. Dixerimus autem eam esse rationem, quæ iis, de quibus dubitatur, ex iis, quæ sunt certa et extra controversiam, fidem facit. Cum sit autem duplex fides, una quidem quæ est cum scientia conjuncta, altera vero quæ cum opinione : nihil obstat, quo minus duplex nominetur quoque demonstratio, una scientiam, altera opinionem parens : quandoquidem cognitio quoque, et præcognitio duplex dicitur : una quidem accurata et exacta, altera vero imperfecta. Numquid autem ea sola, quæ est apud nos, vera fuerit demonstratio, ut quæ ex divinis suppeditatur Scripturis, quæ sunt sacræ litteræ, et ex ea, quæ a Deo docetur, sapientia ^d, ut ait Apostolus ? Est igitur doctrina quædam parere præceptis, quod est Deo credere ; et fides est quædam Dei potentia, cum sit vis veritatis. Dixit nimirum : *Si habeatis fidem ut granum sinapis, montem trans-*

ἄλλ' ἡ μὲν τῶν οἰησισόφων, εἴτε αἰρέσεις εἰν βάρβαροι εἴτε οἱ παρ' Ἑλλήσι φιλόσοφοι, γνώσις ^c φουσιολογία κατὰ τὸν Ἀπόστολον· πιστὴ δὲ ἡ γνώσις, ἥτις ἂν εἴη ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξις τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν παραδιδόμενων. Φησάμεν δὲ ἂν αὐτὴν λόγον εἶναι τοῖς ἀμφισβητούμενοις ἐκ τῶν ὁμολογουμένων· ἐκπορίζοντα τὴν πίστιν. Πίστις δ' οὐσης διττῆς, τῆς μὲν ἐπιστημονικῆς, τῆς δὲ δοξαστικῆς, οὐθὲν κωλύει ἀπόδειξιν ὀνομάζειν διττῆν, τὴν μὲν ἐπιστημονικὴν, τὴν δὲ δοξαστικὴν· ἐπει καὶ ἡ γνώσις καὶ ἡ πρόγνωσις διττὴ λέγεται, ἡ μὲν ἀπικριτωμένην ἔχουσα τὴν ἑαυτῆς φύσιν, ἡ δὲ ἑλλειπτική. Καὶ μήτι ἡ παρ' ἡμῖν ἀπόδειξις μόνη ἂν εἴη ἀληθῆς, ἅτε ἐκ θεῶν χορηγούμενη Γραφῶν, τῶν ἱερῶν γραμμάτων, καὶ τῆς θεοδιδάκτου σοφίας, κατὰ τὸν Ἀπόστολον ; Μάθησις γοῦν καὶ τὸ πειθεσθαι ταῖς ἐντολαῖς, ὃ ἐστὶ πιστεῦναι τῷ Θεῷ. Καὶ ἡ πίστις δύναμις τις τοῦ Θεοῦ, ἰσχύς οὕσα τῆς ἀληθείας. Ἀτίκα φησίν· Ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, μεταστήσετε (1) τὸ ὄρος· καὶ πάλιν, κατὰ τὴν πίστιν σου γερηθῆτω σοι· καὶ ὁ μὲν (2) θεραπεύεται, προσλαβὼν τῇ πίστει τὴν ἑσπιν· ὁ δὲ (3)

✠ P. 454 ED. POTTER, 381 ED. PARIS.

^a Levit. xviii, 1, 2, 3, 4, 5. ^b Eph. ii, 5. ^c I Cor.

viii, 1. ^d I Thess. iv, 9.

(95) *Mou.* Καὶ τὰ κρίματά μου addit Philo : καὶ πάντα τὰ κρίματά μου, Levit.

(96) Ἄνθρωπος. Abest a Philone. Mox post Θεὸς ὑμῶν, repetit Philo, errore, ut videtur, librarii, καὶ φυλάξεσθε πάντα τὰ προστάγματά μου, καὶ τὰ κρίματά μου.

(97) Παθῶν καὶ κακιῶν. Philo, loco jam dicto : εἰδέναι χρὴ, ὅτι παθῶν μὲν Αἴγυπτος σύμβολόν ἐστι, κακιῶν δὲ ἡ Χαναανίτις γῆ. Sciendum, affectus per Aegyptum significari, vitia per terram Chanaanam. Mox, οὖν μὲν ἀφεκ. aliqui ἰσχυλunt.

(98) Τὴν τε τῶν πέλας. Hoc est, nostram. Nam

eos, qui prope sunt, scilicet Christianos, opponit τοῖς μακρὰν, exteris, qui procul sunt. Ephes. ii, 15 : Nūν δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς, οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγύς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.

(99) Ἐπιστήμη. Conf. quæ de scientiæ definitione superius dicta sunt p. 362 edit. Paris.

(1) Μεταστήσετε. Non verba, sed sensum Evangeliorum hic, et in iis, quæ sequuntur, exhibet.

(2) Καὶ ὁ μὲν. Respiciere videtur Matth. ix, 92 vel Luc. xviii, 42.

(3) Ὁ δὲ. Matth. ix, vel Joan. xi, 40.

νεκρὸς ἀνίσταται διὰ τὴν τοῦ πιστεύσαντος, ὅτι ἀνα-
 στήσεται, ἰσχύει. Ἡ δὲ δοξαστικὴ ἀπόδειξις ἀνθρω-
 πικὴ τὲ ἐστὶ καὶ πρὸς τῶν ῥητορικῶν γινομένη ἐπι-
 γερήματων ἢ καὶ διαλεκτικῶν συλλογισμῶν. Ἡ γὰρ
 ἀνωτάτω (4) ἀπόδειξις, ἣν ἠνιξάμεθα, ἐπιστημονικὴν
 πίστιν ἐντίθησι διὰ τῆς τῶν Γραφῶν παραθέσεως
 τε καὶ διοίξεως (5) ταῖς τῶν μαθητῶν ὀρεγομένων
 ψυχῶν, ἧς ἂν εἴη γνῶσις. Εἰ γὰρ τὰ παραλαμβα-
 νόμενα πρὸς τὸ ζητούμενον ἀληθῆ λαμβάνεται, ὡς
 ἂν θεῖα ὄντα καὶ προφητικά, δηλὸν πῶς καὶ τὸ
 συμπέρασμα τὸ ἐπιφερόμενον αὐτοῖς ἀκολουθῶν
 ἀληθὲς ἐπιανεγθήσεται· καὶ εἴη ἂν ὀρθῶς ἡμῖν ἀπό-
 δεξις ἢ γνῶσις. Ἡνίκα γοῦν τῆς οὐρανοῦ καὶ θείας
 τροφῆς (6) τὸ μνημόσυνον ἐν στάμνῳ χρυσῷ καθιε-
 ροῦσθαι προσητάτετο, *Τὸ γόμορ*, φησὶ, *τὸ δέκατον*
τῶν τριῶν μέτρον ἦν· ἐν ἡμῖν γὰρ αὐτοῖς *τρία μέ-*
τρα, τρία κριτήρια ἰσχυροῦται· αἰσθησις μὲν αἰσθη-
 τῶν, λεγομένων δὲ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων ὁ λόγος,
 νοητῶν δὲ νοῦς. *Ὁ* τούτων γνωστικὸς ἀρέζεται μὲν
 τῶν κατὰ λόγον καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν καὶ τῶν κατὰ
 αἴσθησιν καὶ ἐνέργειαν ἀμαρτημάτων, ἀκηκῶς,
 ὅπως *Ὁ ἰδὼν* (7) *πρὸς ἐπιθυμίαν ἐμολχενσεν*· λα-
 βῶν τε ἐν νῷ, ὡς *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ,*
ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁρῶνται· κάκεινο ἐπιστάμενος,
 ὅτι· *Ὁὐ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν*
ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐξερχόμενα διὰ τοῦ στόματος,
ἐκείτα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον,· ἐκ γὰρ τῆς καρδίας
 ἐξερχονται *διαλογισμοί*. Τοῦτ', οἶμαι, τὸ κατὰ Θεὸν
 ἀληθινὸν καὶ δίκαιον μέτρον, ᾧ μετρεῖται τὰ μετρού-
 μενα, ἢ τὸν ἄνθρωπον συνέχουσα δεκάς, ἣν ἐπὶ κεφα-
 λαίῳ τὰ προειρημένα τρία ἐδήλωσεν μέτρα. Εἴη (8)
 δ' ἂν σώμᾳ τε καὶ ψυχῇ, ἀπὸ τῶν πάντε αἰσθήσεις, καὶ
 τὸ φωνητικὸν καὶ σπερματικὸν, καὶ τὸ διανοητικὸν ἢ
 πνευματικὸν, ἢ ὅπως καὶ βούλει, καλεῖν. Χρῆ δὲ (9),
 ὡς ἔπος εἰπῆν, τῶν ἄλλων πάντων ὑπεραναβαίνον-

A feretis^a. Et rursus : *Secundum fidem tuam fiat tibi*^b. Et unus quidem curatur, suscepta per fidem curatione : mortuus autem alter resurgit per vim ejus qui crediderat quod esset resurrecturus. Quæ autem opinionem generat demonstratio, est et humana, et sit ex argumentis rhetoricis, vel etiam dialecticis syllogismis. Suprema enim demonstratio, quam scientificam esse jam innuimus, fidem inserit, per allationem et apertionem Scripturarum, animis eorum, qui discere cupiunt, quæ quidem fuerit cognitio. Si enim quæ assumuntur ad id probandum, quod quæritur, vera sumuntur, ut quæ sunt divina et prophetica, clarum est utique, quod quæ etiam ex eis inferitur conclusio, ✠ vera inferetur, et recte nobis demonstratio fuerit cognitio. Cum itaque divini et cælestis nutrimenti monumentum in urna aurea consecrare jubebatur, gomor, inquit, erat decima trium mensura^c. In nobis enim ipsis per tres mensuras tria significantur criteria, sensus quidem sensilium ; eorum autem, quæ dicuntur, scilicet nominum, et verborum, sermo ; eorum autem, quæ percipiuntur intelligentia, mens. Qui est ergo gnosticus, abstinebit quidem a peccatis, quæ sunt et sermone, et cogitatione, et sensu, et opere, cum audierit, quod *qui videt ad concupiscendum, mæchatus est*^d ; et animo perceperit, quod *beati sunt, qui sunt mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*^e : illud quoque sciens, quod *non quæ intrant per os, coinquinant hominem ; sed illa, quæ per os exeunt, hominem coinquinant. Ex corde enim exeunt cogitationes*^f. Hæc est, ut existimo, quæ ex Deo est, vera et justa mensura, quæ metitur ea, quæ veniunt in dimensionem, ea, quæ hominem continet, decas, quam in summa tres prius dictæ significarunt mensuræ. Fuerit autem

P. 455 ED. POTTER, 582 ED. PARIS. • Matth. xvii, 20. ^b Matth. ix, 29. ^c Exod. xvi, 36. ^d Matth. v, 28. ^e Ibid. 8. ^f Matth. xv, 19.

(4) *Ἡ μὲν γὰρ ἀν.* Malim hanc sic distinguere : Ἡ γὰρ ἀνωτάτω ἀπόδειξις, ἣν ἠνιξάμεθα ἐπιστημονικὴν, πίστιν ἐντίθησι διὰ τ., quod Latine expressimus.
 (5) *Τῆς τῶν Γραφῶν ... διοίξεως.* (H. ms., διοίξεως.) Sic διοιχθέντων τῶν ὀφθαλμῶν pag. 583, διοιχθείσης τῆς παλ. Γραφῆς pag. 677, Sylburg in *Indice Græco*.
 (6) *Ὁὐρανοῦ . . . τροφῆς.* Scilicet mannae. Conf. Exod. xvi, 35. Porro hæc sumpsit auctor e Philonis libro *De congr. quærendæ erudit. gr.*, pag. 458: Παιχάλως οὖν καὶ ἀναγκαίως ἅμα ἐν εἶδει παραδιηγήματος, ἠνίκα τῆς οὐρανοῦ καὶ θείας τροφῆς τὸ μνημόσυνον ἐν στάμνῳ χρυσῷ καθιερούτο, φησὶν ὡς ἅσα τὸ γόμορ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν. Ἐν ἡμῖν γὰρ αὐτοῖς τρία μέτρα εἶναι δοκεῖ, αἰσθησις, λόγος, νοῦς· αἰσθητῶν μὲν αἰσθησις, ὀνομάτων δὲ καὶ ῥημάτων καὶ τῶν λεγομένων λόγος, νοητῶν δὲ νοῦς. *Pulcherrime igitur et simul necessarie per speciem enarrationis, quando caelestis illius et divini alimenti monumentum in urna aurea consecratum est, ait, quod gomor erat decima pars trium mensurarum. In nobis autem ipsa tres mensuræ videntur esse, sensus, sermo et mens: sensibilia sensu, verba, dictiones et orationes sermone, intelligibilia mente metitur. Hinc τριῶν μέτρων pro τριῶν μέτρον substituendum.*
 (7) *Ὁ ἰδὼν.* Hæc ex Matthæo διὰ μνήμης recitasse videtur.

(8) *Εἴη.* Hoc aptius quam receptum εἶδη. De eodem loco Notat. D. Hæschelli ad Philonis opusc. 228. SYLBURG.
 (9) *Χρῆ δὲ.* Hæc etiam transtulit Clemens e Philonis libro jam dicto, n. 459 : Ἐμαθὼν γὰρ τὸν ἔνατον ὑπερβαίνοντες αἰσθητῶν δοκῆσαι Θεὸν, τὸν δέκατον καὶ μόνον ὄντα ἀψευδῶς προσκυνεῖν. Ἐννέα γὰρ ὁ κόσμος ἔλαχε μοίρας, ἐν οὐρανῷ μὲν ὀκτώ, τὴν τε ἀπλανῆ, καὶ τὰς πεπλανημένας ἐν τάξει φερομένας ταῖς αὐταῖς, ἐνάτην δὲ γῆν σὺν ὕδατι καὶ ἀέρι. Τούτων γὰρ μία συγγένεια, τροπὰς καὶ μεταβολὰς παντοίας δεχομένων. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ τὰς ἐννέα ταύτας μοίρας καὶ τὸν παγέντα κόσμον ἐξ αὐτῶν ἐτίμησαν· ὁ δὲ τέλειος τὸν ὑπεράνω τῶν ἐννέα δημιουργῶν αὐτὸν Θεὸν δέκατον. Ὅλον γὰρ ὑπερκύβησας τὸ ἔργον, ἐπόθει τὸν τεχνίτην, καὶ ἰκέτης καὶ θεραπευτὴς ἐσπούδαζεν αὐτοῦ γενέσθαι. *Didicerant enim, transcenso novenario sensibili existimato Deo, decimum et solum verum vere colere : in novem enim partes mundus distribuitur, octo in cælo, supremum orbem et septem reliquos erraticorum siderum similes cursus habentium ; nonam autem, terram cum aqua et aere. Horum enim una est cognatio, varias mutationes recipientium. Vulgus autem has novem partes, et compactum ex his mundum colebat : at vir perfectus superiorem his opificem Deum decimum. Emergens enim super omnia ejus opera, desiderabat artificem ipsum, supplex ejus cultor fieri cupiens.*

corpus et anima, et quinque sensus, et vocis edendæ potestas, visque seminaria, et cogitandi seu spiritalis facultas, aut quocunque alio nomine vis vocare. Oportet autem, ut uno verbo dicam, alia omnia transcendentis, in mente sistere; sicut certe in mundo quoque, cum novem partes transilierimus, primam quidem, quæ constat quatuor elementis, quæ in uno loco ponuntur, ut inter se æqualiter commisceantur; deinde septem **165** errantes, et nonam inerrantem; venire ad perfectum numerum, qui est super deos, nempe decimam partem, et, ut summam dicam, ad Dei cognitionem, post creaturam desiderantes Creatorem. Propterea offerrebantur Deo decimæ æphi, et hostiarum, et Paschæ dies festus incipiebat a decima, ✠ quæ omnis perturbationis et omnium sensibilium transitum significat. Fide ergo consistit gnosticus: qui se autem existimat sapientem, ea, quæ sunt veritatis, non attingit, infirmis et instabilibus affectibus abreptus. Jure ergo scriptum est: *Egressus est autem Cain a facie Dei, et habitavit in terra Naid, contra Edem* ^a. Interpretatio autem Naid, est *commotio*; Edem autem, *deliciæ*. Fides autem, et cognitio, et pax sunt *deliciæ*, e quibus, qui non paruerit, ejicitur. Qui se autem existimat sapientem, ne omnino quidem divina vult audire præcepta; sed, tanquam qui per se didicerit, effrenatus, lubens fertur in salum fluctuans, descendens ad mortalia, et ea quæ sunt generabilia, a cognitione ingeniti, alias alia opinans. *Qui autem sunt gubernatione soluti, ii cadunt sicut folia* ^b. Ratio et pars principalis cum immota maneat, et animam ducat ac regat, dicta est ejus gu-

✠ P. 456 ED. POTTER, 382-383 ED. PARIS. ^a Gen. iv, 16. ^b Prov. xi, 14.

(10) *Τέλειον ἀριθμὸν*. De perfectione denarii numeri conf. *Stromat.* vi, p. 656.

(11) *Υπεράνω τῶν θεῶν*. Ὑπερ ἄνω *divise exhibent* Clementis editiones, nos *υπεράνω* e Philone restituumus. Quid vero est illud τῶν θεῶν, *super deos*? An sidera ex sententia gentilium *deos* appellat? Apud Philonem exstat *υπεράνω* τῶν ἐννέα, *super novem mundi partes*. Unde admodum verisimile est, apud Clementem scriptum fuisse *υπεράνω* τῶν θ', nota numerali pro voce *ἐννέα* posita; ac deinde imperitum librarium θ' illud mutasse in θεῶν.

(12) *Τὴν δὲ δεκ.* Legendum τὴν δὲ δεκ. Lowth.

(13) *Διὰ τοῦτο αὐτὸν δεκάτωι*. Philo ante ea, quæ jam ex eo citata fuerunt, hæc etiam dicit: *Τούτοις συναδει καὶ ἡ τῶν ἱερέων ἐνδελεχὴς θυσία· τὸ γὰρ δέκατον τοῦ Οἴφι σεμιδάλεως ἀεὶ διείρηται· προσφέρειν αὐτοῖς. Huc facit et quotidianum sacerdotum sacrificium. His enim præceptum est, ut decimam partem Ephraim similæ semper offerant.*

(14) *Ἡ τοῦ Πάσχα*. Philo post verba superius posita sic pergit: *Διὰ τοῦτο δεκάτην ἐνδελεχῆ τῷ δεκάτῳ καὶ μόνῳ καὶ αἰωνίῳ ὁ ἱερεὺς ἀνατίθεισι, τουτέστι, κυρίως εἰπεῖν, τὸ ψυχικὸν πάσχα, ἢ παντὸς πάθους καὶ παντὸς αἰσθητοῦ διὰ θάλας πρὸς τὸ δέκατον, ὃ δὴ νοητὸν ἐστὶ καὶ θεῖον. Ideo decimas perpetuas decimo illi, qui solus æternus est, dedicat sacerdos, quod propriæ animæ pascha dicitur, omnium affectuum et omnium sensibilium transitus, dum properat ad decimum illud, quod est divinum et intelligibile.* Eamdem τοῦ Πάσχα interpretationem tradidit Philo in lib. *De Abrahamo*, p. 392.

(15) *Εἰκότως*. Hæc transtulit Clemens e Philonis lib. *De Cherubim*, p. 110: *Τοῦ μὲν ἀντιτεταγμένου*

τας ἐπὶ τὸν νοῦν ἵστασθαι, ὡς περ ἀμείλι· κἀν τῷ κόσμῳ τὰς ἐννέα μοῖρας ὑπερπερὶ δὴσαντας· πρώτην μὲν τὴν διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐν μιᾷ χώρᾳ τιθεμένων διὰ τὴν ἰσὴν τροπὴν, ἔπειτα δὲ τὰς ἐπὶ τὰς πλανωμένας, τὴν τε ἀπλαγῆ, ἐνάτην, ἐπὶ τὸν τέλειον ἀριθμὸν (10) τὸν ὑπεράνω τῶν θεῶν (11), τὴν δὲ δεκάτην (12) μοῖραν ἐπὶ τὴν γινώσκιν ἀρικνεῖσθαι τοῦ θεοῦ, συνελόντι φάναι, μετὰ τὴν κτίσιν τὸν ποιητὴν ἐποποθοῦντας. Διὰ τοῦτο αἱ δεκάται (13), τοῦ τε οἴφῃ τῶν τε ἱερέων, τῷ θεῷ προσεκομίζοντο· καὶ ἡ τοῦ Πάσχα (14) ἑορτὴ ἀπὸ δεκάτης ἤρξαστο, παντὸς πάθους καὶ παντὸς αἰσθητοῦ διάθασις οὔσα. Πέπρηγον οὖν τῇ πίστει ὁ γνωστικός· ὃ δὲ οἰρησσοφος ἐκ τῶν τῆς ἀληθείας οὐχ ἄπειται, ἀστάτους καὶ αἰδύτους ὄρμαϊς κεχρημένους. Εἰκότως (15) οὖν γέγραπται·

B *Ἐξῆλθεν δὲ Κάιν ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ, καὶ ὤκησεν ἐν γῆ Ναιδ, κατέναντι Ἐδέμ.* Ἐρμηνεύεται δὲ ἡ μὲν Ναιδ, *σάλος*, ἡ δὲ Ἐδέμ *τρυσφὴ*· πίστις δὲ καὶ γνῶσις καὶ εἰρήνη ἡ *τρυσφὴ*· ἥς ὁ παρακούσας ἐκθάλλεται. Ὁ δὲ οἰρησσοφος τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐπαλεῖν βούλεται τῶν θεῶν ἐντολῶν, ἀλλ', οἷον αὐτομαθῆς, ἀφηνιάσας, εἰς σάλον κυμαινόμενον ἐκὼν μεδίτταται, εἰς τὰ θνητὰ τε καὶ γενητὰ καταβαίνων ἐκ τῆς τοῦ ἀγενήτου (16) γνώσεως, ἄλλοτε ἄλλοιτα δοξάζων. Οἷς δὲ μὴ ὑπάρχει κυβέρνησις, πλίουσιον ὡς περ φύλλα· ὁ λογισμὸς καὶ τὸ ἡγεμονικὸν ἀπταστον μένον καὶ καθηγοῦμενον τῆς ψυχῆς, κυβερνήτης αὐτῆς εἰρηται· δυνατός γὰρ ἀτρέπτως πρὸς τὸ ἀτρέπτον ἢ προσαγωγῆ. Οὕτως Ἀβραὰμ (17) ἐστὼς ἦν ἀπέναντι Κυρίου, καὶ ἐγγίσας εἶπεν. Καὶ τῷ Μωϋσῆι

C λέγεται· *Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθῳ μετ' ἐμοῦ.* Οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Σίμωνα τῷ ἐστῶτι (18), ὃν σέβουσιν (19), ἐξου-

πράδειγμα τὸ ἐπὶ τῷ Κάιν εἰρημένον, ὅτι ἐξῆλθεν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ θεοῦ, καὶ ὤκησεν ἐν γῆ Ναιδ κατέναντι Ἐδέμ. Ἐρμηνεύεται δὲ Ναιδ μὲν *σάλος*, Ἐδέμ δὲ *τρυσφὴ*. *Exemplum contrariorum infestorum est in Cain, quando dicitur: « Exiit a facie Dei, et habitavit in terra Naid contra Edem. » Explicatur autem Naid commotio, et Edem deliciae.*

(16) *Γενητὰ . . . ἀγενήτου*. A. mavult γενητὰ, et ἀγενήτου· nempe a themate γεννητῶν. ΣΙΛΒΕΡ.

(17) *Ἀβραὰμ*. Genes. XVIII: *Ἀβραὰμ δὲ ἐπὶ τῷ ἐστηκῶς ἐναντίον Κυρίου. Καὶ ἐγγίσας Ἀβραὰμ, εἶπε. Exod. xxxiv: Καὶ στήθῳ μοι ἐκεῖ ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους. Verum Clemens hæc, pro inore suo, διὰ μνήμης recitasse videtur.*

(18) *Τῷ ἐστῶτι*. Ἐστῶς Clementi is est, qui in eodem statu absque ulla mutatione consistit. Sic *Strom.* i, p. 348 edit. Paris: *Τὸ ἐστῶς καὶ μόνον τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ ἀτρέπτον αὐτοῦ φῶς. Dei stabilitatem ac permanentiam, et immutabilem ejus lucem.* *Strom.* vii, pag. 753: *Φῶς ἐστῶς, καὶ μένον ἰδίως, πάντῃ πάντως ἀτρέπτον. Lux stans et manens proprie, ex omni parte omnino immutabilis.* Hinc Deum alii etiam auctores ἐστῶτα vocant. Philo Judæus lib.

(19) *Ὅν σέβουσιν*. Justinus M. refert, Simonem προσκυνεῖσθαι ὡς τὸν πρῶτον θεόν· *adorari ut primum Deum: Apol.* 1, p. 52 edit. Oxon. et tanquam θεὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως· *Deum super omne principium, potestatem et potentiam: Dialog. cum Tryphone* pag. 349 edit. Paris. Irenæus lib. 1, sub finem cap. 20: *Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Mineræ; et has adorant.* Conf. Theodoretus *Hæret. fab. l. b.* 1, sub finem cap. 1.

μοιούσθαι τρόπον βούλονται. Ἡ πίστις οὖν ἢ τε γνώσις τῆς ἀληθείας αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχειν κατασκευάζουσι τὴν ἐλομένην αὐτὰς ψυχὴν. Συγγενὲς (20) δὲ τῷ ψεύδει (21) μεταβάσις, ἐκτροπὴ καὶ ἀπόστασις, ὡσπερ τῷ γνωστικῷ ἥρμια, καὶ ἀνάπαυσις, καὶ εἰρήνη. Καθάπερ οὖν τὴν φιλοσοφίαν ὁ τύπος καὶ ἡ οἴησις διαβέβληκεν, οὕτως καὶ τὴν γνῶσιν ἢ ψευδῆς γνῶσις, ἢ τε ὁμωνύμως καλουμένη· περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος γράφων, Ὁ Τιμόθεε, φησὶν, τὴν παραβολὴν (22) φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κερωφωρίας καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωρίμου γνώσεως, ἣν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστούχησαν. Ὑπὸ ταύτης ἐλεγχόμενοι τῆς φωνῆς οἱ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων (23) τὰς· πρὸς Τιμόθεον ἀθετοῦσιν Ἐπιστολάς. Φέρε οὖν, εἰ ὁ Κύριος ἀληθεια (24), καὶ σοφία καὶ δύναμις Θεοῦ, ὡσπερ οὖν ἐστὶ, δευχθεῖ, ὅτι τῷ ὄντι γνωστικὸς ὁ τοῦτον ἐγνωκῶς, καὶ τὸν Πατέρα τὸν αὐτοῦ δι' αὐτοῦ· συναίσθηται (25) γὰρ τῷ λέγοντος· *Χεῖλη δικαίων ἐπίστανται ὑψηλά*. Dominus est veritas, et sapientia ac virtus Dei, sicut cognovit, et per ipsum ejus Patrem. Sentit enim

A bernator. Nam per aliquid immutabile ad id, quod est immutabile, deduci oportet. Sic Abraham stabat rectus ex adverso Domini, et appropinquans, dixit a. Et dicitur Moysi: Tu autem sta ibi mecum b. Simonis autem sectatores, stanti, quem colunt, volunt assimilari moribus. Fides ergo et cognitio veritatis efficiunt, ut quæ eas acceperit anima, eodem modo et semper similiter se habeat. Cum falso autem cognitione conjunctæ sunt transitio, declinatio et defectio; sicut cum gnostico tranquillitas, quies, et pax. Quemadmodum ergo suspectam reddit philosophiam arrogantia et gloriosa de se persuasio: ita etiam cognitionem falsæ cognitioni, et quæ appellatur æquivoce. De qua scribens Apostolus: O Timothee, inquit, depositum custodi, deuitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt c. Cum ab hac voce convincantur hæretici, Epistolas ad Timotheum rejiciunt. Age ergo, si Dominus est; patet, quod revera is est gnosticus, qui eum una eum, qui dicit: *Labia juratorum sciunt excelsa d.*

CAPUT XII.

De fide dupliци.

Τῆς δὲ πίστεως, καθάπερ τοῦ χρόνου, διττῶν ὄντων, εὐροίμεν ἂν διττὰς ἀρετὰς, συνοικούσας ἄμφω. Τῷ γὰρ χρόνῳ τῷ μὲν παρωχητότῃ ἡ μνήμη, τῷ δὲ μέλλοντι ἐλπίς ἐστὶ. Πιστεύομεν δὲ τὰ παρωχητότα γεγονέναι, καὶ τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι· ἀγαπῶμεν τε

Cum autem fidei, sicut etiam temporis, duæ sunt partes, duas etiam inveniemus, quæ simul habitant, virtutes. Temporis enim parti præterita adest memoria; ei autem, quæ futura est, spes. Credimus enim fuisse præterita, et fore ea quæ futura sunt.

ἄ P. 457 ED. POTTER, 383 384 ED. PARIS.

a Gen. xviii, 22, 23. b Exod. xxxiv, 2. c I Tim. vi,

20, 21. d Prov. x, 21; xii, 1.

lib. De nominum mutatione, pag. 1054, agens de Abrahamo, qui coram Deo pronus in faciem cecidit: C Ἀρ' οὐκ ἔμελλεν ἰποσχέσασθαι θεαίσι γνῶναι τε ἑαυτὸν καὶ τὴν τοῦ θνητοῦ γένους οὐθένειαν, καὶ πεσεῖν πρὸ τῶν ἑστώτων εἰς ἐνδειξίν τῆς ὑπολήψεως, ἣν περὶ ἑαυτοῦ τε ἔσχε καὶ Θεοῦ, ὅτι ὁ μὲν κατὰ αὐτὰ ἰσπὼς κινεῖ τὴν σύμπασαν στᾶσιν; Annon ex divinis promissis seipsum cogniturus erat, et mortalis generis inanitatem, et procubiturus coram Stante, ut ostenderet opinionem eam, quam de se habebat, ac de Deo? nimirum Deum in eodem statu consistentem id omne, quod stat, movere. Hunc autem loquendi modum Plato docuit: nam Cyrillus, lib. iii Contra Julianum, scribit, Platonem duos constituisse deos, quorum primum stantem esse voluit, secundum vero semper moveri. Δῆλον δὲ, ὅτι ὁ μὲν πρῶτος Θεὸς ἐστὼς, ὁ δὲ δεύτερος ἔμπαλιν ἐστὶ κινούμενος. Cur vero Simon Magus stantem sese appellari jusserit, constat e Clementinis, homil. 2, cap. 22: Οὗτος (Σίμων) ἐν Ἀλεξανδρίᾳ πᾶν ἐξασχῆσας ἑαυτὸν, καὶ μαγεῖα καὶ δυνήθεις, καὶ φρενωθεὶς θέλει νομίζεσθαι ἀνωτάτη τις εἶναι δύναμις, καὶ αὐτοῦ τοῦ πᾶν κόσμον κτίσαντος Θεοῦ· ἐνίστη δὲ, καὶ Χριστὸν ἑαυτὸν ἀνιούσόμενος, ἑστώτα προσαγορεύει. Ταῦτη δὲ τῇ προσηγορίᾳ κέχρηται, ὡς δὴ στησίμενος ἀεὶ, καὶ αἰετῶν φθορῆς, τὸ σῶμα πεσεῖν, οὐκ ἔχων, καὶ οὔτε Θεὸν τὸν κτίσαντα τὸν κόσμον ἀνώτατον εἶναι λέγει. Simoni Alexandriæ cum nultum se exercuerat, et arte magica polleter, mente elatus se vult existimari esse Virtutem supremam, ipso quoque Deo mundi conditore superiorem. Interdum etiam Christum se significans, Stantem appellat. Eam autem appellationem sumpsit, quasi qui existiturus semper sit, nec habet corruptionis causam, ut corpore concidat. Neque vero Deum mundi creatorem, supremum esse ait. Idem auctor τῷ ἐστῶτος iterum meminuit, ejusdem homilias cap.

21. Quin etiam homil. 18, cap. 6, de eodem hæc Petrus Simoni dicit: Σὺ δὲ οὐκ εἶ ὁ ἐστῶς Υἱός. Εἰ γὰρ Υἱὸς ἦς, πάντως ἂν ᾔδεις τῆς τοιαύτης ἀποκαλύψεως τοὺς ἀξιολογούς. Tu autem non es stans Filius. Nam si Filius esses, omnino cognosceres hac dignos revelatione. Ejusdem iterum mentio facta est in eadem homilia, cap. 7, 12 et 14. Meminit etiam Simonis Stantis auctor Recognitionum S. Clementis lib. 1, cap. 72: Zachæus de Cæsarea scripserit sibi, Simonem quemdam Samaritanum magum plurimos nostrorum subvertere, asserentem se esse quemdam Stantem, hoc est alio nomine, Christum, et Virtutem summam excelsi Dei, quæ sit supra conditorem mundi. Conf. ejusdem operis lib. 11, cap. 7 et 14; lib. 111, cap. 47, et Clementinæ Epitomes cap. 25.

(20) Συγγενές. Malim συγγενεῖς.

(21) Ψεύθει. Malim adjectivo ψευδεῖ, ut hæc vox respondeat τῷ γνωστικῷ.

(22) Παραβολήν. A. cum Vulg. Bibl. I Tim. vi, παρακαταθήκην inavult: et recte. SYLBURG.

(23) Αἰρέσεων. Marcionitas intelligit, de quorum principe Marcione hæc dicit Irenæus lib. 1, cap. 29: Similiter autem et Pauli epistolas abscondit, auferens quæcumque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, etc. Conf. idem lib. 111, cap. 12; Tertullianus Contra Marcionem lib. iv et v; Epiphanius hæres. 42.

(24) Ὁ Κύριος ἀλήθεια. Respicit Joan. xiv, 6: Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. I Cor. i, 24: Χριστὸν, Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν.

(25) Συναίσθηται. Rectius συνήσθηται, temp. præterito. SYLBURG.

Et rursus diligimus, sic se præterita habere fide persuasi, futura, spe exspectantes. Gnostico enim in omnibus adest dilectio, ut qui unum Deum sciverit: *Et ecce omnia, quæcunque est architectatus, erant valde bona*, et novit, et admiratur. Pietas autem adjicit vitæ longitudinem, et timor Domini adjicit dies. Quemadmodum ergo dies sunt pars vitæ, quæ in progressu est; ita etiam timor est principium dilectionis, qui fit per incrementum fides, deinde dilectio. Sed non sicut feram et timeo et odi, ita etiam patrem vereor, quem timeo et amo. Rursus timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens. Qui timet offendere patrem, seipsum diligit. Beatus ergo, qui invenitur fidelis, dilectione et timore contemperatus. Fides autem est virtus ad salutem, et potentia ad vitam æternam. Rursus, prophetia est præcognitio; cognitio autem est prophetiæ intelligentia; et veluti cognitio illorum, quæ illis prius fuere cognita, a Domino, qui omnia prius manifestat. Cognitio ergo eorum, quæ prædicta sunt, triplicem ostendit eventum; aut eum, qui fuit olim; aut eum, qui jam est præsens; aut eum, qui est futurus. Deinde extrema quidem sub fidem cadunt, tum eorum, quæ sunt perfecta; tum eorum, quæ sperantur: ad confirmanda ✕ autem ambo extrema, affert persuasionem præsens operatio. Si enim cum una sit prophetia, ejus quidem una pars jam perficitur, altera vero pars est impleta; hinc fit credibile et id, quod speratur; et id, quod præterit. Prius enim erat præsens, deinde nos præterit: adeo ut sit etiam fides præteritorum, præteriti comprehensio; et spes quidem futura, comprehensio rei futuræ. Assensiones autem, non solum Platonici, sed etiam Stoici, dicunt esse in nostra potestate. Omnis ergo opinio, et judicium, et existimatio, et disciplina, quibus semper vivimus, et versamur cum humano genere, est assensio. Ea autem nihil fuerit aliud, quam fides. Et incredulitas seu infidelitas, quæ est fidei interemptio aut destructio, ostendit posse esse assensionem, aut fidem; ejus enim, quæ esse non potuerit, non fuerit privatio. Et si quis verum consideret, invenit hominem quidem natura circumventum ad præbendam falso assensionem; ta-

✕ P. 458 ED. POTTER, 584-585 ED. PARIS.

(26) Καὶ ἰδ. Respicit Genes. 1, 31: Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε· καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν.

(27) Θεοσέβεια. Respicit Prov. III, 2, 16.

(28) Ἄλλ' οὐχ ὡς φ. Hæc, quibus jam sensus haud constat, levi mutatione facta, sic scribi et expricari poterunt: Ἄλλ' οὐχ ὡς φοβοῦμαι τὸ θηρίον καὶ μισῶ· διττοῦ τυγχάνοντος τοῦ φόβου· ὡς δὲ καὶ τὸν πατέρα δέδια, ὃν φοβοῦμαι ἅμα καὶ ἀγαπῶ. Πάλιν, φοβοῦμενος μὴ κολασθῶ, ἑμαυτὸν ἀγαπῶ, αἰρούμενος τὸν φόβον· ὁ δὲ φοβοῦμενος προσκῶψαι τῷ πατρὶ ἀγαπᾷ αὐτόν. Sed non sicut feram timeo et odi (cum duplex sit timor), sic patrem metuo, quem vereor simul ac diligo. Rursus, timens ne castiger, meipsum diligo, timorem eligens: qui vero patrem offendere timet, illum diligit. Vult enim auctor duplicem esse timorem: alterum, cum ejus, quod timeatur, odio; alterum, cum ejusdem amore, conjunctum.

αὐ, οὕτως ἔχειν τὰ παρωχηκότα, πίστει πεπεισμένοι, τὰ μέλλοντα ἐλπίδι ἀπεκδεχόμενοι. Διὰ πάντων γὰρ ἡ ἀγάπη τῷ γνωστικῷ πεφοίτηκεν, ἕνα Θεὸν εἰδότε· Καὶ ἰδοὺ (26) πάντα, ὅσα δεδημιούργηκε, λίαν καλὰ· οἶδέν τε καὶ θαυμάζει· Θεοσέβεια (27) δὲ προστιθῆσι μῆκος βίου, καὶ φόβος Κυρίου προστιθῆσιν ἡμέρας. Ὡς οὖν αἱ ἡμέραι μόριον βίου τοῦ κατ' ἐπανάστασιν, οὕτω καὶ ὁ φόβος τῆς ἀγάπης ἀρχή, κατὰ παραύξησην πίστεως γινόμενος, εἶτα ἀγάπη. Ἄλλ' οὐχ ὡς (28) φοβοῦμαι τὸ θηρίον, καὶ μισῶ, διττοῦ τυγχάνοντος τοῦ φόβου, ὡς δὲ καὶ τὸν πατέρα δέδια, ὃν φοβοῦμαι ἅμα καὶ ἀγαπῶ· πάλιν φοβοῦμενος μὴ κολασθῶ, ἑμαυτὸν ἀγαπῶ, αἰρούμενος τὸν φόβον· ὁ φοβοῦμενος προσκῶψαι τῷ πατρὶ ἀγαπᾷ ἑαυτόν. Μακάριος οὖν ὁς πιστὸς γίνεσθαι, ἀγάπη καὶ φόβος κεκραμένος· πίστις δὲ ἰσχύς εἰς σωτηρίαν καὶ δύναμις εἰς ζωὴν αἰώνιον. Πάλιν ἡ προφητεία, πρόγνωσις ἐστίν· ἡ δὲ γνῶσις προφητείας νόησις, ὅσον γνῶσις τῶν ἐκείνοις προεγνωσμένων ὑπὸ τοῦ προφαίνοντος τὰ πάντα Κυρίου. Ἡ τοίνυν γνῶσις τῶν προαγορευθέντων τριττὴν ἐνδείκνυται τὴν ἔκδοσιν, ἢ γεγονυῖαν πάλαι, ἢ ἐνεσθηκυῖαν ἤδη, ἢ ἔσσεσθαι μέλλουσιν. Εἰδ' αἱ μὲν ἀκρότητες (29) ὑποπεπτῶκασιν πίστει, ἢ τελεσθέντων ἢ ἐλπίζομένων· πειθῶ δὲ παρέχει ἡ ἐνεσθηκυῖα ἐνέργεια πρὸς τὴν βεβαίωσιν ἀμφοῖν τοῖν ἀκραι. Εἰ γὰρ, μιᾶς οὐσης τῆς προφητείας, τὸ μὲν ἤδη τελεῖται, τὸ δὲ πεπλήρωται, πιστὸν ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἐλπίζομενον καὶ τὸ παρωχηκὸς ἀληθές. Πρῶτον γὰρ ἐνεστὼς ἦν, εἶτα ἡμῖν παρώχθη, ὡς εἶναι καὶ τῶν παρωχηκῶτων πιστὸν κατὰληψιν παρωχηκός, καὶ τὴν μὲν ἐσομένην ἐλπίδα κατὰληψιν ἐσομένου πράγματος. Τὰς δὲ συγκαταθέσεις (30) οὐ μόνον ἀπὸ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, ἐφ' ἡμῖν εἶναι λέγουσιν. Πᾶσα οὖν δόξα, καὶ κρίσις, καὶ ὑπόληψις, καὶ μάθησις, οἷς ζῶμεν καὶ σύνεσμεν αἰεὶ τῇ γένει τῶν ἀνθρώπων, συγκατάθεσις ἐστίν· ἡ δ' οὐδὲν ἄλλο ἢ πίστις εἰη· ἢ τε ἀπιστία, ἀποσύστασις (31) οὐσα τῆς πίστεως, δυνατὴν δεικνυσι τὴν συγκατάθεσιν τε καὶ πίστιν· ἀνυπαρξία γὰρ στέρησις οὐκ ἐνλεχθεῖη. Κἂν τις ἀληθὲς σκοπῇ, εὐρήσει τὸν ἀνθρώπων φύσει διαβεβλημένον μὲν πρὸς τὴν τοῦ ψεύδους συγκατάθεσιν, ἔχοντα δὲ ἀφορμὰς πρὸς πίστιν ἀληθοῦς. Ἡ τοίνυν (32) συνέχουσα τὴν Ἐκκλησίαν (33), ὡς

✕ Gen. 1, 31.

(29) Ἀκρότητες. Hoc est, præterita ac futura, inter quæ media sunt præsentia.

(30) Συγκαταθέσεις. Sic vocabant deliberatas assensiones: de quibus elegans est locus A. Gellii lib. XIX, cap. 1.

(31) Ἀποσύστασις. Legendum ἀπόστασις. Lowth. — Qua voce infra usus est auctor p. 586.

(32) Ἡ τοίνυν. Hæc occurrunt in Hermæ Pastor. lib. 1, vis. 3, principio c. 8: *Respiciens me, subrisit, et ait mihi: Vides septem mulieres circa turrim? Video, inquam, domina. Turris hæc, inquit, ab iis supportatur secundum præceptum Domini; audi nunc effectus earum: Prima earum, quæ continet manna, Fides vocatur: per hunc salvi fiunt electi Dei. Alia vero,*

(33) Τὴν Ἐκκλησίαν. Hoc abest ab hodierno Hermæ, et interpretamenti loco a Clemente adjectum videtur.

ζησν ὁ Ποιμῆν, ἀρετῆ ἢ πίστεως ἔσσι, δι' ἧς σώζονται αἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ· ἡ δὲ ἀνδριζομένη ἐγκράτεια. Ἐπεταὶ δ' αὐταῖς ἀπλότης, ἐπιστήμη, ἀκακία, σεμνότης, ἀγάπη. Πᾶσαι δὲ αὗται πίστεώς εἰσι θυγατέρες. Καὶ πάλιν, προηγεῖται μὲν πίστις, φόβος δὲ ἐκδομεῖ, τελειοῖ δὲ ἡ ἀγάπη (34). Φοβητέον (35) οὖν τὸν Κύριον, λέγει, εἰς οἰκοδομήν, ἀλλ' οὐ τὸν διάβολον εἰς καταστροφὴν. Ἐμπαλιν δὲ, τὰ μὲν ἔργα τοῦ Κυρίου, τουτέστι τὰς ἐντολάς, ἀγαπητέον καὶ ποιητέον, τὰ δὲ ἔργα τοῦ διαβόλου φοβητέον καὶ οὐ ποιητέον· ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ φόβος παιδεύει καὶ εἰς ἀγάπην ἀποκαθίστησιν, ὁ δὲ τῶν τοῦ διαβόλου ἔργων μῖσος ἔχει σύννοκον. » Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ « τὴν μετανοίαν (36) σύνεσιν εἶναι φησι μεγάλην· μετανοῶν γὰρ ἐφ' οἷς ἔδρασεν, οὐκ ἔτι ποιεῖ ἢ λέγει· βασανίζων δὲ ἐφ' οἷς ἤμαρτεν, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀγαθοεργεῖ. Ἄφρασις (37) τοίνυν ἀμαρτιῶν μετανοίας διαφέρεται· ἀμφω δὲ δεικνυσι τὰ ἐφ' ἡμῖν. »

dicit: propter ea autem, quæ peccavit, torquens animam, bona facit. Remissio ergo peccatorum, differt a pœnitentia: ambo autem eo ostendit in nostra esse potestate. »

A men occasiones habere, quæ eum moveant et incitent ad veri fidem. « Quæ ergo Ecclesiam continet, ut Pastor inquit, virtus, est fides, per quam servantur electi Dei; quæ autem se viriliter ac fortiter gerit, est continentia. Eas autem consequitur simplicitas, scientia, innocentia, honestas, dilectio. Hæc autem omnes sunt filiæ **166** fidei. Et rursus: Præcedit quidem fides, timor autem ædificat, perficit autem dilectio. Dicit itaque, timendum esse Dominum ad ædificationem, sed non diabolum ad everisionem. Rursus autem, opera quidem Domini, hoc est præcepta, esse diligenda et facienda; opera autem diaboli esse timenda, et non facienda. Timor enim Dei erudit ac castigat, et in dilectionem restituit: timor autem operum diaboli, secum habet odium. » Idem autem dicit etiam, pœnitentiam esse magnam intelligentiam. Qui enim eorum, quæ fecit, ducitur pœnitentia, non amplius facit, vel animam, bona facit. Remissio ergo peccatorum, differt a pœnitentia: ambo autem eo ostendit in nostra esse potestate. »

CAPUT XIII.

De prima et secunda pœnitentia.

« Τὸν οὖν εὐληφέστα τὴν ἀφρασίαν τῶν ἀμαρτιῶν οὐκ ἔτι ἀμαρτάνειν χρὴ· ἐπὶ γὰρ τῇ πρώτῃ καὶ μόνῃ μετανοίᾳ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῆ ἂν εἴη τῶν προὔπαρξάντων κατὰ τὸν ἐθνικὸν καὶ πρῶτον βίον, τὸν ἐν ἀνομίᾳ λέγω (38), αὐτίκα τοῖς κληθεῖσι πρόκειται μετανοία, ἡ καθαίρουσα τὸν τόπον τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν πλημμελημάτων, ἵνα ἡ πίστις θεμελιωθῇ. Καρ-

« Eum ergo, qui accepit remissionem peccatorum, non oportet amplius peccare; nam in prima et unica peccatorum pœnitentia, ea fuerit eorum, quæ prius fuerunt in gentili et prima vita, ea, inquam, quæ fuit in ignorantia, iis etiam, qui vocati sunt, continuo proponitur pœnitentia, expurgans locum animæ a peccatis, ut fides funde-

✠ P. 459 ED. POTTER. 385-386 ED. PARIS.

το, quæ succincta est, et viriliter agit, Abstinentia vocatur: hæc filia est Fidei. Quisquis ergo secutus fuerit illam, felix fiet in vita sua; quoniam ab omnibus malis operibus abstinerebit; credens quod, si se continuerit ab omni concupiscentia, hæres erit vitæ æternæ. Cæteræ autem, inquam, domina, quinque, quæ sunt? Filia, inquit, invicem sunt. Vocatur autem quædam Simplicitas, alia Innocentia, alia Modestia, alia Disciplina, alia autem Caritas.

(34) Προηγεῖται . . . ἡ ἀγάπη. Hermas paulo post: Ex fide nascitur Abstinentia, de Abstinentia Simplicitas, de Simplicitate Innocentia, de Modestia Disciplina et Caritas.

(35) Φοβητέον. Eorum, quæ sequuntur, sensus exstat apud Hermam lib. II, mandat. 7: Time, inquit, Dominum, et mandata ejus custodi . . . Timens enim Dominum, omnia bona opera operaberis. Hic est timor, quo timere oportet, ut salvus esse possis. Diabolum autem ne timeas . . . Time plane facta diaboli, quoniam maligna sunt: metuens enim Dominum, timebis, et opera diaboli non facies, sed abstinabis te ab eis. Duplex enim timor est. Si enim malum operari volueris, timens Dominum ne id quidem facies. Si autem bonum operari volueris, timor utilique Domini validus, etc.

(36) Τῆρ μετανοίαν. Horum etiam sensus exstat Pastoris lib. II, mandat. 4, sect. 2: Annon tibi videtur, pœnitentiam agere, magnum sapientiam esse, quoniam qui pœnitentiam agit, sensum magnum adipiscitur? Sentit enim se peccasse, et fecisse nequiter in conspectu Domini; et recordatur intellectu quod deliquit; et pœnitentiam agit, et amplius non operatur nequiter; sed operatur bene, et humiliat animam suam, et torquet eam, quia peccavit. Vides ergo, quod pœnitentia sensus est magnus.

(37) Ἄφρασις. Hæc clariora fient, appositis Hermæ verbis, qui paulo post hoc modo pergit: Et dixi illi: Etiam nunc, Domine, audiri a quibusdam doctoribus, quod alia pœnitentia non est, nisi illa, cum in aquam descendimus, et accipimus remissionem peccatorum nostrorum, ulterius non peccare, sed in castitate permanere. Et ait mihi: Recte audisti. Nunc autem, quia diligenter omnia quæris, et hoc tibi demonstro, non dans occasionem illis qui credituri sunt, aut qui crediderunt Domino. Qui enim jam crediderunt, aut qui credituri sunt, pœnitentiam peccatorum non habent, sed remissionem. Illis enim, qui vocati sunt ante hos dies, posuit Dominus pœnitentiam. Quoniam cogitatio es præcordiorum novit Deus, et scit infirmitatem hominum, et multiplicem nequitiam diaboli, qua molitur aliquid sinistri servi Dei, et maligne insidiatur illis. Misericors ergo Dominus misertus est figmenti sui: et posuit pœnitentiam istam, et potestatem pœnitentiæ hujus mihi dedit. Et ideo dico tibi, quod post vocationem illam magnum et sanctam, si quis tentatus fuerit a diabolo, unam pœnitentiam habet. Si autem subinde peccet, et pœnitentiam agat, non proderit homini talia agenti: difficile enim vivet Deo. Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius.

(38) Ἐπὶ γὰρ τῇ π.... λέγω. Hæc parenthesi includenda sunt. LOWRY. — Clarissimo Grabio hoc modo hæc distinguere visum est: ἐπὶ γὰρ τῇ πρώτῃ καὶ μόνῃ μετανοίᾳ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῆ ἂν εἴη τῶν πρ.— λέγω· αὐτίκα τοῖς κλ. Nam post primam et unicam peccatorum pœnitentiam (ea fuerit eorum, quæ prius fuerunt in gentili et prima vita: ea, inquam, quæ fuit in ignorantia), iis etiam, qui vocati sunt, continuo proponitur pœnitentia, exp.

t. r. Cum autem sit Dominus cognitor cordium, et futura præsciat, facilem hominis mutationem, et ad revertendum propensionem, et diaboli calliditatem ab alto vidit a principio, quod homini invadens propter remissionem peccatorum, aliquas peccatorum causas servis Dei suggeret, astute hoc moliens, ut ipsi quoque cum eo cadant. Dedit ergo, cum sit multæ misericordiæ, iis etiam qui in fide in aliquod peccatum incidunt, secundam pœnitentiam, quam, si quis tentatus fuerit post vocationem, coactus et callide circumventus, unam adhuc non pœnitendam acceperit pœnitentiam. » *Voluntarie enim peccantibus nobis, postquam acceperimus agnitionem veritatis, non amplius relinquitur pro peccatis hostia, sed terribilis quædam expectatio iudicii, et zelus ignis, qui est devoraturus adversarios*^a. Continuæ autem et se vicissim excipientes propter peccata pœnitentiæ, nihil differunt ab iis qui omnino non crediderunt, præterquam in eo solo, quod se peccare senserunt : neque scio utrum sit deterius prudentemne ac scientem peccare, an cum pro iis, quæ peccavit, pœnitentia ductus fuerit, rursus peccare. Eo enim, quod utrinque arguatur, peccatum apparet : illud quidem, quod dum sit, condemnatur ab ipso auctore iniquitatis : hoc vero, quod cum antequam fieret, auctor præsciverit, tamen aggreditur ut malum. Et ille quidem iræ fortasse et voluptati obsequitur, non ignorans quibus gratificetur : hic autem, qui cum ductus sit pœnitentia, propterea quod sit gratificatus, deinde rursus recurrit ad voluptatem, ei propinquus est, qui ab initio peccat voluntarie. Cujus enim ductus est aliquis pœnitentia, hoc rursus faciens, quod ✠ a se condemnatum fuit, hoc sua sponte peragit. Ille ergo ex gentibus et priore illa vita ad fidem se conferens, remissionem peccatorum semel est consecutus ; hic autem, qui etiam postea peccavit, deinde pœnitentia ducitur, etiamsi veniam assequatur, debet erubescere, ut qui non amplius lavetur in remissionem peccatorum. Oportet enim non solum idola relinquere, quæ prius pro diis habebat, sed etiam facta prioris vitæ, eum, *qui non est ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis*^b, sed in spiritu regeneratur : quod quidem tum fuerit, si nunquam in idem revolutus peccatum, ducatur pœnitentia. Est enim rursus meditatio peccatorum sæpe resipiscere, et ad facilem mutationem aptitudo ex defectu exercita-

✠ P. 460 ED. POTTER, 587 ED. PARIS. • Hebr. x, 26, 27. ^b Joan. i, 13.

(59) *Ἦρ. Forte scribendum ἴν' εἴ τις ἐκπ., ut si quis post vocationem tentatus fuerit... unicam adhuc habeat non pœnitendam pœnitentiam.* Idem sensit etiam Græbuis.

(40) Δέ. Malim δὲ.

(41) *Ὁ μὲν.* Origenes tract. 55, in Matthæum, videtur astruere, impossibile esse eos, qui post susceptam Evangelicæ prædicationis gratiam et fidem, abnegaverunt Christum, rursum ad pœnitentiam reverti, et veniam delicti impetrare, qui error in Novatianis damnatus est. Et hunc errorem videtur hausisse e schola Clementis Alexandrini, præceptoris sui : is enim lib. ii *Stromat.* duas tantum pœnitentias per omnem vitam admittere vide-

Α διαγνώστης δὲ ὢν ὁ Κύριος καὶ τὰ μέλλοντα προγνώσκων, τὸ τε εὐμετάβολον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ παλίμβολον καὶ πανούργον τοῦ διαβόλου, ἀνωθεν ἀρχήθεν προεἶδεν, ὡς, ζηλώσας ἐπὶ τῇ ἀφέσει τῶν ἀμαρτιῶν τὸν ἀνθρώπον, προστρέψεται τινὰς αἰτίας τῶν ἀμαρτημάτων τοῖς δούλοις τοῦ θεοῦ· φρονίμως πηγερευόμενος, ὅπως δὴ καὶ αὐτοὶ συνεκπέσειεν αὐτῷ. Ἔδωκεν οὖν ἄλλην ἐπὶ τοῖς κἀν τῇ πίστει περιπίπτουσί τινι πλημμελήματι, πολυέλεος ὢν, μετάνοιαν δευτέραν, ἣν (59) εἴ τις ἐκπειρασθεῖ μετὰ τὴν κλήσιν, βιασθεὶς δὲ (40) καὶ κατασοφισθεὶς, μίαν ἐτι μετάνοιαν ἀμετανόητον λάβῃ. » *Ἐκουσίως γὰρ ἀμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας οὐκ ἐστι περὶ ἀμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία, φοβερὰ δὲ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ἤλος, ἔσθλειν μέλλοντος τοῦ ὑπεραντίου.* Αἱ δὲ συνεχεῖς καὶ ἐπάλληλοι ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασι μετάνοιαι, οὐδὲν τῶν καθάπαξ μὴ πεπιστευκότων διαφέρουσιν, ἢ μὴν τῷ συναισθέσθαι ὅτι ἀμαρτάνουσι· καὶ οὐκ οὐδ' ἄπτερον αὐτοῖν χεῖρον, ἢ τὸ εἶδόντα ἀμαρτάνειν, ἢ μετανόησαντα ἐφ' οἷς ἡμαρτεν, πλημμελεῖν αὐθις· τῷ ἐλέγχεσθαι γὰρ ἐκατέρωθεν ἡ ἀμαρτία φαίνεται, ἢ μὲν ἐπὶ τῷπραχθῆναι καταγιωσκομένη πρὸς τὸ ἐργάτου τῆς ἀνομίας, ἢ δὲ τὸπραχθισόμενον προγινώσκοντος, ὡς φαῦλον ἐπιχειροῦντος. Καὶ δὲ μὲν θυμῷ χαρίζεται ἴσως καὶ ἡδονῇ, οὐκ ἀγνοῶν τίτι χαρίζεται, δὲ δὲ ἐφ' οἷς ἐχαρίσατο μετανοῶν, εἴτα παινδρομῶν αὐθις εἰς ἡδονὴν, συνάπτει τῷ τὴν ἀρχὴν ἐκουσίως ἐξαμαρτάνοντι· ἐφ' ᾧ γὰρ τις μετενόησεν, αὐθις τοῦτο ποιῶν, οὐ πράσσει κατεργνωκῶς, τοῦτο ἐκῶν ἐπιτρέλει. Ὁ μὲν (41) οὖν, ἐξ ἐθνῶν καὶ τῆς προβοήτης ἐκείνης ἐπὶ τὴν πίστιν ὀρμήσας, ἀπαξ ἔστυγεν ἀφέσεως ἀμαρτιῶν· ὁ δὲ καὶ μετὰ ταῦτα ἀμαρτήσας, εἴτα μετανοῶν, κἀν συγγνώμης τυγχάνῃ, αἰδεῖσθαι ὀφείλει, μὴ κέτι λουόμενος (42) εἰς ἄπειν ἀμαρτιῶν. Δεῖ γὰρ οὐ τὰ εἰδῶλα μόνον καταλιπεῖν, ἀπρότερον ἐξθεῖαι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα τοῦ προτέρου βίου, τὸν οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκοῦς, ἐν πνεύματι δὲ ἀναγεννώμενον· ὅπερ εἴη ἂν τὸ μὴ εἰς ταυτὸν ὑπενεχθέντα πλημμέλημα μετανοῆσαι· μελέτη γὰρ ἔμπαλιν ἀμαρτιῶν τὸ πολλάκις μετανοεῖν, καὶ ἐπιτηδεύτης εἰς εὐτρεψίαν ἐξ ἀσκησίας. Δόκησις τοίνυν μετανοίας, οὐ μετάνοια, τὸ πολλάκις αἰτεῖσθαι συγγνώμην, ἐφ' οἷς πλημμελῶμεν πολλάκις· *δικαιοσύνη δὲ ἀμώμους* (43) *ἐρῶσι μετ' ὁδοῦς, κέκραγεν ἡ Γραφή.* Καὶ πάλιν αὖ, *Ἦ τοῦ ἀκάθου* (44) *δικαιοσύνη κατερῶσει τὴν ἐβίον*

tur, alteram ante baptismum, alteram post, plures autem minime. Cæterum credibile est, tam Clementem, quam Origenem noluisse pœnitentiam lapsis denegare, sed peccantes a relapsu detertere voluisse his dictis. Sixtus Senen. lib. vi *Bibliothecæ* an. 119. COLLECT.

(42) *Λουόμενος.* Nempe aqua baptismali. Conf. quæ adnotavit Cotelerius in Hermæ lib. ii, man. 4.

(43) *δικαιοσύνη δ' ἀμώμους.* Vulg. Bibl. Prov. 11, δικαιοσύνη δὲ ἀμώμου. STUBERG.

(44) *Ἦ τοῦ ἀκάθου.* Hæc sententia pertinet ad Prov. xiii, 6. Eam Romanus codex, et post eum vulgatae editiones τῶν Ὁ interpretum desiderant. In Alexandrino et Complutensi codd. hoc modo est-

αὐτοῦ. Ναὶ μὴν, καθὼς οἰκτερεῖ πατήρ υἱός, ἅ
 ὡκτερίσῃεν Κέριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν, ὁ
 Δαβὶδ γράφει. Οἱ σπειροῦτες οὖν ἐν δάκρυσι ἐν
 ἀγαλλιῶσι θεριοῦσι· τῶν ἐν μετανοίᾳ ἐξομολογου-
 μένων. Μακάριοι γὰρ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν
 Κύριον. Ὁρᾶς τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐμφορῆ μαχα-
 ρισμὸν; Μὴ φοβοῦ, φησὶν, ὅταν (45) πλουτήσῃ
 ἄνθρωπος, καὶ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου
 αὐτοῦ· οὐκ ἐν τῷ ἀποθήσκειν αὐτὸν λήγεται
 τὰ πάντα, οὐδὲ συγκαταβήσεται αὐτῷ ἡ δόξα
 αὐτοῦ. Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ ἔλεει σου (46) εἰσελεύσο-
 μαι εἰς τὸν οἶκόν σου· προσκνηθῶ πρὸς τὰς
 ἀγῶνας σου ἐν φόβῳ σου. Κύριε, ἐδήγησόν με ἐν τῇ
 δικαιοσύνῃ σου. Ὁρμὴ μὲν οὖν φοβερά διανοίας (47)
 ἐπὶ τι ἢ ἀπό του· πάθος (48) δὲ πλεονάζουσα ὀρμῆ, ἢ
 ὑπερτείνουσα τὰ κατὰ τὸν λόγον μέτρα, ἢ ὀρμῆ ἐκ-
 φερομένη, καὶ ἀπειθῆς λόγῳ. Παρὰ φύσιν οὖν κίνη-
 σις ψυχῆς κατὰ τὴν πρὸς τὸν λόγον ἀπειθειαν. πᾶ
 πάθη. Ἡ δ' ἀπόστασις, καὶ ἔκστασις, καὶ ἀπειθεια,
 ἐφ' ἡμῖν, ὡσπερ καὶ ἡ ὑπακοὴ ἐφ' ἡμῖν· διὸ καὶ τὰ
 ἐκούσια κρίνεται. Αὐτίκα καθ' ἐν ἕκαστον τῶν παθῶν,
 εἴ τις ἐπεξίοι, ἀλόγους ὀρέξεις εὐροῖ ἂν αὐτά.

motus, rationi repugnantes. Defectio autem, et recessus, et inobedientia sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca ea in iudicium veniunt, quæ sunt voluntaria. Quod si quis ✕ persequatur singulos affectus, eos a ratione alienos invenerit.

CAPUT XIV.

Quot modis fiat involuntarium.

Τὸ γοῦν ἀκούσιον οὐ κρίνεται. Διττὸν δὲ τοῦτο, ὁ
 μὲν γινόμενον μετ' ἀγνοίας, τὸ δὲ, ἀνάγκῃ· ἐπεὶ
 πῶς ἂν καὶ δικάσειας περὶ τῶν κατὰ τοὺς ἀκούσιους
 τρόπους ἀμαρτάνειν λεγομένων; Ἡ γὰρ αὐτὸν τίς
 ἤγνοησεν, ὡς Κλεομένης (49) καὶ Ἀθάμας, οἱ μα-
 νέλτες, ἢ τὸ πρᾶγμα, ὃ πράσσει, ὡς Αἰσχύλος, τὰ
 μυστήρια ἐπὶ σκηνῆς ἐξεπιπὼν, ἐν Ἀρείῳ πάγῳ κρι-
 θεὶς, οὕτως ἀφελθῆ, ἐπιδειξας αὐτὸν μὴ μεμνημέ-
 νον (50)· ἢ ὅπερ πράττεται ἀγνοήσας τις, ὡσπερ ὁ τὸν

P. 461 ED. POTTER. a Prov. xi, 5. b Prov. xiii, 6. c Psal. cii, 15. d Psal. cxv, 5. e Psal. cxvii, 4. f Psal. xlviii, 16, 17. g Psal. v, 7, 8.

stat : Δικαιοσύνη φυλάσσει ἀνάγκους ὀδῶν, τοὺς δὲ ἀσε-
 βεῖς φαύλους ποιεῖ ἀμαρτία. Eandem in aliis pleris-
 que codicibus, omissa voce ὀδῶν, apparere relert
 Flaminius Nobilius.

(45) Ὅταν. Vulg. Bibl. disjunctive ἢ ὅταν, aut
 cum. STURBURG.

(46) Ἐν τῷ ἔλεει σου. Ἐν τῷ πληθῆι τοῦ
 ἔλεους σου, Psal. iii.

(47) Ὁρμὴ μὲν οὖν φοβερὴ διανοίας. Locus in-
 signiter corruptus. Scribendum, ὀρμὴ μὲν οὖν φοβᾶ
 ἐκνοίας, etc. Appetitio est motus animi in aliquid,
 vel ab alioquo. Cicero De offic. lib. ii, c. 5 : Alterum
 cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη
 nominant : appetitionesque, quas illi ὀρμᾶς, obe-
 dientes efficere rationi.

(48) Πάθος. Hanc πάθος definitionem a Stoicis
 dicitur auctor. Laertius lib. vii, seg. 110. Ἔστω
 δὲ αὐτὸ τὸ πάθος, κατὰ Ζήνωνα, ἢ ἄλογος καὶ παρὰ
 φύσιν κίνησις, ἢ ὀρμὴ πλεονάζουσα. Cicero Tuscul.
 quaest. lib. iv : Est igitur Zenonis hæc definitio, ut
 perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta
 ratione animi commotio. Conf. Stoicæ Eclog. ethic.
 cap. De affectibus, pag. 175.

(49) Κλεομένης. Κλεομήδης legit Hervetus, hæc
 scilicet de Cleone de Astypalæo accipiens. Sed non

tionis. Apparet ergo, sed non est pœnitentia, sæpe
 petere veniam de iis quæ sæpe peccamus. *Justitia
 autem munit vias a reprehensione alienas, clamat
 Scriptura* a. Et rursus : *Viri innocentis justitia diri-
 get viam suam* b. Quinetiam, *Sicut pater miseretur
 filiorum suorum, misertus est Dominus timentium
 cum* c, scribit David. *Qui seminant ergo in lacrymis,
 in exultatione metent* d, de iis loquens, qui confi-
 tentur in pœnitentia. *Beati enim omnes, qui timent
 Dominum* e. Vides enim, quæ est in Evangelio, si-
 milem beatitudinem. *Ne timeas, inquit, quando
 dives fuerit homo, et quando multiplicata fuerit glo-
 ria domus ejus. Quoniam cum ipse moritur, non sumet
 omnia, neque descendet cum ea gloria ejus* f. *Ego
 autem in misericordia tua introibo in domum tuam,
 adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.
 Domine, deduc me in justitia tua* g. Atque est qui-
 dem timorem incutiens, mentis ad aliquid, vel ab
 aliquo impulsio : affectio autem, seu perturbatio
 est nimia appetitio, vel quæ excedit mensuras rati-
 onis : vel appetitio quæ effertur, et non paret rati-
 onis. Affectus igitur sunt præternaturales animæ

motus, rationi repugnantes. Defectio autem, et recessus, et inobedientia sunt in nostra potestate, sicut etiam est in nostra potestate obedientia. Quocirca ea in iudicium veniunt, quæ sunt voluntaria. Quod si quis ✕ persequatur singulos affectus, eos a ratione alienos invenerit.

Non venit autem in iudicium id, quod est invo-
 luntarium. Id autem est duplex ; unum quidem,
 quod sit ex ignoratione ; alterum vero quod ex
 necessitate. Nam quomodo judicaveris de iis, qui
 dicentur peccare modis involuntariis? Aut enim
 quis seipsum ignoravit, ut Cleomenes et Athamas,
 qui erant correpti furore ; aut rem, quam facit, ut
 Æschylus, qui in scena effatus mysteria, in Arco-
 pago dicta causa fuit absolutus, cum ostendisset eo

opus est ea mutatione, si quidem Cleomenes, Lacedæ-
 moniorum rex, furore correptus, mortem sibi
 inscius intulit. Pausanias in *Laconicis*, p. 165 edit.
 Hanov. : Κλεομένην δὲ ὕστερον τούτων ἐπέλαβε τέλος
 μανέντα. Ὡς γὰρ ἐλάβετο ξίφος, ἐτίρωσκε αὐτὸς
 αὐτόν, καὶ διεξῆκε τὸ σῶμα ἅπαν κόπτων τε καὶ λυ-
 μαίνόμενος. Cleomenes post hæc diem suum obiit, cum
 per furorem accepto gladio ipse se vulneravit, et to-
 tum corpus sædissime confodit laceravitque.

(50) Αὐτὸν μὴ μεμ. H. ms. αὐτὸν μεμ. absque
 negativali : et mox, ταῖς ἐμφορῆμασις λόγχοις, parum
 convenienter. STURBURG. — Campidoctores et exercita-
 tores, qui juventutem gladiis depugnare docent,
 pila buxea aut elburnea mucrones gladiatorum mu-
 niunt, ne lædant. Eæ pilæ tam in Italis, quam hic
 in Gallia *botones* vocantur. Græci σφαῖραν dicunt :
 Clemeus τοῦ ὀδρατος ἀποβαλόντος τὴν σφαῖραν. Poly-
 bio dicitur ἐπισφαῖριον lib. x. Similiter hastarum
 λόγχοις præmuniebant, a quo vocabant ἐσφαίρωμέ-
 νος. Ibidem Polybius : Τὸς δὲ τοῖς ἐσφαίρωμένοις
 γρόσφοις ἀκοντίζειν. Livius ad verbum hæc vi-
 tiens dixit : *Præpilitisque missilibus jaculati sunt. Neque
 adeo male G. Hervetus locum Clemeus vertit,
 cum tu potius rem totam penitus ignoraveris. Ver-
 tendum igitur : Quemadmodum si quis præpilitis*

non esse mysteriis initiatum; aut ignorans id quod agitur, ut qui, dimisso adversario, domesticum occidit pro inimico; aut id quo agitur, ut qui præpilatis exercetur lanceis, et aliquem interfecit, cum pilam lancea 167 amisisset; aut ignorans quemadmodum esset faciendum, ut qui in stadio occidit adversarium; non enim ut occideret, sed ut vinceret, certabatur; aut id, cujus gratia agitur, quemadmodum dedit medicus salubre antidotum, et occidit. Is autem non ea de causa dedit, sed ut eum servaret. Ac puniebat quidem tunc quoque lex eum, qui non sponte interfecit; ut eum, qui non sponte laborabat profluvio seminis: sed non æque atque eum, qui sponte. Quanquam ille quoque punietur tanquam propter voluntarium, si quis affectum traduxerit ad veritatem. Revera enim est puniendus is, qui est verbi genitalis incontinens: quod ipsum quoque est animi affectio aliena a ratione, quæ prope accedit ad futilem loquacitatem: *Fidelis autem eligit res celare spiritus* ^a. Quæ sponte ergo et ex electione suscipiuntur, puniuntur. *Dominus enim scrutatur corda et renes* ^b: et judicatur is, qui *respexit ad concupiscentiam* ^c. Quare etiam dicit, *Ne concupiscas* ^d. Et, *Hic populus*, inquit, *honorat me labiis; cor autem ipsorum procul est a me* ^e. Deus enim respicit ad animum. Nam uxorem quoque Lot, quæ sua sponte solum erat conversa ad mundanum vitium, reliquit insensilem, in similitudinem salinæ petrae conversam, et sic fixam, ne ulterius progrediretur, non stultam et quæ nihili efficeret imaginem, sed quæ condire et confirmare posset eum qui potest perspicere spiritaliter.

CAPUT XV.

De diversis voluntarii et peccatorum exinde sequentium generibus.

✕ Voluntarium autem, seu spontaneum, est, vel ex appetitione, vel ex electione, vel ex animi sententia. Jam vero hæc quodammodo inter se prope sita sunt, peccatum, infortunium, scelus seu injuria. Et est peccatum quidem, verbi gratia, luxuriose et intemperanter vivere. Infortunium autem, amicum tanquam inimicum insciter occidere. Scelus autem seu injuria est, sepulcrorum effossio, aut sacrilegium. Peccare autem constat ex eo, quod nesciat quis judicare quidnam facere oporteat, aut quod facere non possit: sicut certe in fossam quoque incidit aliquis, vel quod ignoraverit, vel quod transilire non potuerit propter imbecillitatem corporis. Sed in nostra quidem certe est potestas, ut percipiendæ disciplinæ operam demus, et ut pareamus præceptis: quorum si noluerimus esse participes, iræ et voluptati nos ipsos dedentes, peccabimus, vel potius injuria nostram afficiemus animam. Laus enim ille dicit in tragœdia:

462 ED. POTTER, 388 ED. PARIS. ^a Prov. xi, 13. ^b Psal. vii, 9. Jerem. xvii, 10. ^c Matth. v, 28. ^d Exod. xx, 17. ^e Isa. xxix, 13; Matth. xv, 8; Marc. vii, 6.

hastis deludens aliquem interfecerit, pila ex cuspidē hastæ delapsa. Villiomarus in Titium lib. v, cap. 11. COLLECT.

(51) Προῆ κρύπτειν πρ. Vulgatam lectionem sequitur etiam interpretis versio, *eligit res celare spiritu*: inquit Sylburgius, existimans, ut videtur, textum auctoris corruptum. Sed nil mutari debet:

ἀντίπαλον ἀφείς, καὶ ἀποκτείνας οἰκείον ἀντὶ τοῦ πολεμίου· ἢ τὸ ἐν τίνι πράττεται, καθάπερ ὁ ταῖς ἐσφαιρωμέναις λόγχαις γυμναζόμενος καὶ ἀποκτείνας τινά, τοῦ δόρατος ἀποβαλόντος τὴν σφαιραν· ἢ τὸ παρὰ τὸ πῶς, ὡς ὁ ἐν σταδίῳ ἀποκτείνας τὸν ἀναγωνιστήν· οὐ γὰρ θανάτου, ἀλλὰ νίκης χάριν ἡγωνίζετο· ἢ τὸ οὐ ἕνεκα πράττεται, οἷον ὁ ἰατρὸς δέδωκεν ἀντίδοτον ὑγιεινὴν, καὶ ἀπέκτεινεν· ὁ δὲ οὐ τοῦτου χάριν δέδωκεν, ἀλλὰ τοῦ σώσαι. Ἐκράτει μὲν οὖν ὁ νόμος τότε καὶ τὸν ἀκουσίως φονεύσαντα, ὡς τὸν ἀκουσίως γονοβρύτη, ἀλλ' οὐ κατ' ἴσον τῷ ἐκούσιῳ. Καίτοι κάκσιμος ὡς ἐπὶ ἐκούσιῳ κολασθήσεται, εἴ τις μεταγάγει τὸ πάθος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· τῷ ὄντι γὰρ κολαστέος ὁ ἀκρατὴς τοῦ γονίμου λόγου· δ καὶ αὐτὸ, πάθος ἐστὶ ψυχῆς ἄλογον, ἐγγὺς ἀδολεσχίας ἰόν· Πιστός δὲ ἤρηται προῆ κρύπτειν πράγματα (51). Τὰ προαιρετικὰ τοῖνον κρίνεται. Κύριος γὰρ ἐτάξει καρδίας καὶ νεφρούς· καὶ ὁ ἐμβλέψας πρὸς ἐπιθυμίαν κρίνεται. Διὸ, Μηδὲ ἐπιθυμῆσης, λέγει· καὶ, Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσὶ με τιμᾷ, φησὶν· ἢ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἐστὶν ἀπ' ἐμοῦ. Εἰς αὐτὴν γὰρ ἀφορᾷ τὴν γνώμην ὁ Θεός· ἐπεὶ καὶ τὴν Λύττι γυναῖκα ἐπιστραφεῖσαν μόνον ἐκούσιως ἐπὶ τὴν κακίαν τὴν κοσμικὴν, κατέλιπεν ἀναίσθητον, ὡς λίθον δεῖξας ἀλατίνην, καὶ στήσας, εἰς τὸ μὴ πρόσω χωρεῖν, οὐ μωρὰν καὶ ἀπρακτὸν εἰκόνα, ἀρτυσαὶ δὲ καὶ στῦσαι τὸν πνευματικῶς δυνάμενον διορᾶν.

Τὸ δ' ἐκούσιον ἢ τὸ κατ' ὀρεξίν ἐστίν, ἢ τὸ κατὰ προαίρεσιν, ἢ τὸ κατὰ διάνοιαν. Αὐτίκα παράκειται πῶς ταῦτα ἀλλήλοις, ἀμάρτημα (52), ἀτύχημα, ἀδικημα. Καὶ ἐστὶν ἀμάρτημα μὲν, φέρε εἰπεῖν, τὸ τυρφητικῶς καὶ ἀσελγῶς βιοῦν· ἀτύχημα δὲ τὸν φίλον, ὡς πολέμιον, ὑπ' ἀγνοίας βαλεῖν· ἀδικημα δὲ ἢ συμβουρχία ἢ ἡ ἱεροσυλία. Τὸ δὲ ἀμαρτάνειν ἐκ τοῦ ἀγνοεῖν κρίνεται ὁ τι χρὴ ποιεῖν συνίσταται, ἢ τῷ ἀδυνατεῖν ποιεῖν· ὡσπερ ἀμέλει καὶ βόθρῳ περιπίπτει τις, ἥτοι ἀγνοήσας, ἢ ἀδυνατήσας ὑπερβῆναι δι' ἀσθένειαν σώματος. Ἄλλ' ἐφ' ἡμῖν γε ἢ τε πρὸς τὴν παιδείαν ἡμῶν παράστασις ἢ τε πρὸς τὰς ἐνοχλάς ὑπακοή· ὧν εἰ μὴ μετέχων βουλευθεῖμεν, θυμῷ τε καὶ ἐπιθυμίᾳ ἐκδότους σφᾶς αὐτοὺς ἐπιδόντες, ἀμαρτησόμεθα, μᾶλλον δὲ ἀδικήσομεν τὴν ἐκυτῶν ψυχῆν. Ὁ μὲν γὰρ Λάτιος ἐκεῖνος κατὰ τὴν τραγῳδίαν φησὶν·

respicit enim Clemens Prov. xi, 13: Ἄνθρωπος ἀποκαλύπτει βουλὰς ἐν συνεδρίῳ· πιστός δὲ πνοὴ κρύπτει πράγματα. Loca Scripturæ, quæ sequuntur, auctor e memoria recitavit.

(52) Ἀμάρτημα. Ἀμαρτήματος, ἀτύχηματος καὶ ἀδικήματος explicatio est etiam apud Aristotelem lib. v, c. 8. ΣΥΛΒΟΥΡΓ.

Ἀέληθεν (53) οὐδὲν τῶνδ' ἐμ', ὡν σὺ ρουθετεῖς· Ἄ
Γνώμη δ' ἔχορτά μ' ἢ φύσις βιάζεται,

ταυτέστι, τὸ ἐκδοτον γεγενῆσθαι τῷ πάθει. Ἡ Μήδεια
δὲ, καὶ αὐτὴ ὁμοίως ἐπὶ τῆς σκηνῆς βοᾷ·

Καὶ μαρθάνω (54) μὲν οἷα δρῶν μέλλω κακά (55)
Θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων.

Ἄλλ' οὐδὲ Αἴας σιωπᾷ, μέλλων δὲ ἐκτὸν ἀποσφάτ-
την, κίεραγεν·

Οὐδὲν (56) οὖν ἦν πῆμα, ἐλευθέρου
Ψυχὴν δάκνον οὕτως ὡς ἀνδρὸς ἀτιμία.
Οὕτως πέπονθα, καὶ με συμφοροῦσα
Βαθεῖα κηλὶς, ἐκ βυθῶν ἀναστρέφει,
Ἀύσης πικροῖς κέντροισιν ἠρεθισμένον.

Τούτους μὲν οὖν ὁ θυμὸς· μυρίους δὲ ἄλλους ἢ ἐπι-
θυμια τραγωδεῖ, τὴν Φαίδραν, τὴν Ἀνθίαν, τὴν Β
Ἐριφύλην.

Ἡ χρυσὸν φιλίου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήετα (57).

Τὸν γὰρ κωμικὸν ἐκείνον Θρασωνιδὴν ἄλλη σκηνή (58),
Παιδισκάριδόν με, φησὶν, εὐτελὲς καταδεοῦλωκεν.
Ἀτύχημα (59) δὲ νοῦ παρὰλογός ἐστιν ἀμαρτία· ἢ

✱ P. 463 ED. POTTER; 388-389 ED. PARIS.

(53) Ἀέληθεν. H. legit, Αέληθε μὲν οὐθέν. SYLBURO.
— Hi versus exstant inter fragmenta Euripidis, v.
278.

(54) Καὶ μαρθάνω. Medeam Euripidis Latino car-
mine reddidit G. Buchananus :

*Videoque quantum perpetrabitur nefas;
Sed pessimorum facinorum genitor furor,
Ratione major me retrorsum distrahit.*

Ex apud Ovid. *Metamorph.* vii, 19 seqq.:

.... aliudque cupido,
Mens aliud suadet : video meliora, proboque,
Deteriora sequor.

COLLECT. Hi versus ex Euripidis *Medea* sunt, v.
1078.

(55) Οἷα δρῶν μέλλω κακά. Οἷα μελλήσω κακά,
Euripid., eamque lectionem in omnibus Euripidis
exemplaribus reperiri, testatur Barnesius. Hierocles
οἷα μέλλω δρῶν κακά habet, editi. Cantabrig. pag. 75.
Clementis lectionem exhibent Simplicius in Epictet.
cap. 4 et 11; Arrianus in Epictet. lib. 1, c. 28 et
alii, quos enumerat Thom. Gatakerus *Advers. Mi-
scellan.* c. 10.

(56) Οὐδὲν. Plane luxatum est metrum. In *Ajace*
Sophoclis, qui exstat, nihil horum invenio. SYL-
BURO. — Ordo verborum mire est turbatus, et, tan-
quam membra Virbii, immutatæ dictiones sunt,
aut sparsæ. Neque novum aut inusitatum est Cle-
mentis, vocem æquipollentem pro voce substituere.
Quamquam non sit magni admodum negotii 3 ele-
gantissimos versus sanitati suæ restituere. Et pa-
rum abest, quin ita fuerint concipiendi : nam prio-
res duo cum dimidio, maxime luxati sunt, et trans-
positi :

.... Οὐδὲν ὡς ἐλευθέρου

Πῆμ' ἀνδρὸς ἦτορ δάκνον, ὡς ἀτιμία.
Οὕτως πέπονθα· καὶ με συμφοροῦσα δὴ
Βαθεῖα κηλὶς ἐκ βυθῶν ἀναστρέφει,
Ἀύσης πικροῖς κέντροισιν ἠρεθισμένον.

Verum est, in *Ajace* Sophoclis non exstare quidem.
Sed profecto præter Sophoclem, aut fallor, aut non
exstat quisquam ex antiquitate tota, qui sic scri-
bat. Τὸ σεμνόν, τὸ γοργόν, mores, quos Ajaci tribuit,
in paucis versibus mirum in modum redolent cœ-
lesse illud os. Conferantur cum postremis illis ῥή-
σεσι, quas moriturus Ajax loquitur, nihil illis est

PATROL. GR. VIII.

*Nihil me eorum, quæ mones, latet quidem,
Natura sed me, cum sciam, rapit tamen :*

Hoc est, se tradidisse in affectuum potestatem.
Medea quoque ipsa similiter clamat in scena :

*Factura quænam sim satis scio mala :
At ira major consili vires domat.*

Sed nec lacet Ajax, sed sibi manus illaturus voci-
feratur :

*Res ergo mentem est nulla, quæ sic liberi
Mordet viri, ac iniqua injusta infamia.
Affectus ipse sic sum ego, quem nunc rapit
Condensa labes, ex profundo commovet,
Stimulis furoris concitum perucribus.*

✱ Atque hos quidem ira, alios vero innumerabiles
cupiditas deducit in tragœdiam, Phædræ, An-
thiam, Eriphylen.

Quæ pro dilecto viro pretiosum acceperat aurum.

Comicum enim Thrasonidem alia scœna, *Puellula*,
inquit, vilis me sibi servum fecit. Infortunium au-
tem est peccatum mentis præter rationem; pecca-

similius. Quid, quod critici observant, neminem ex
reliquis tragicis, Ajacem morientem in scena re-
præsentasse, sed tantum δι' ἐπαγγελίας factum
exposuisse? quod et Æschylus fecit in tragœdia
quam *Θρήσσας* inscripsit. Itaque tanquam singula-
re factum hoc Sophoclis notant. Hæc autem viden-
tur deprompta esse ex ῥήσει aliqua, quæ mortem
ejus in theatro exhibitam præcessit, et hoc Clemens
innuere videtur. Quamquam minus hoc sit certum,
quam τὸ ἴδιον τῆς ἐρμηνείας, quæ Sophoclem sapit.
HEINSIUS. Hos versus sic restituit et explicavit H.
Grotius in Excerptis e Tragœd. pag. 460 :

.... Πῆμα δ' οὐδὲν ἐλευθέρου
Ψυχὴν ἐδάκνον ἀνδρὸς, ὡς ἀτιμία·
Οὕτως πέπονθα καὶ με συμφοροῦσ' ἀσὶ
Βαθεῖα κηλὶς ἐκ β. etc....

.... Nihil infamia

*Gravius perurit pectus ingenuum viri :
Ea me calamitas terret, et penitus fibris -
Adacta miserum versat ex imo lues,
Stimulisque mentem durus exagitat furor.*

(57) Ἡ χρ. Hervetus vertit :

Quæ sibi dilecti pretiosum acceperat aurum.

Rectius convertit e Græco pag. 231, cap. 10, lib. 11
Pædagog. hunc versum Ὀδυσσ. Α. Non enim fuit
aurum illud mariti, sed ut docet Eustathius, ἐδω-
ροδοχῆθι κατὰ τοῦ ἀνδρὸς, ἢ χρυσὸν ἔλαβεν ἀντὶ τοῦ
ἀνδρὸς, ὡς οἶον ἀπεμπολήσασα ἐκείνον ὄρμου χρυ-
σοῦ δοθέντος παρὰ Πηλεωνέκους ἢ Ἀδράστου. Nam
cum ejus arbitrio permissum esset, ut vir ejus
proficisceretur ad bellum, aureo illo torque corru-
pta secundum adversarios ejus litem dedit. Cicero
lib. 14 in *Verrem* : *Eriphyllam accepimus in fabulis
ea cupiditate, ut cum vidisset monile, ut opinor, ex
auro et gemmis, pulchritudine ejus incensa saluam
viri proderet.* Athenæus lib. 1 tradit, ideo celebre
fuisse Eriphylen aureum monile, quia tum aurum
foret in magna apud Græcos penuria, quin et ar-
genteum poculum illa ætate non sine admiratione,
velut novum et insolens quippiam, visum fuisse. In
vulgata interpretatione Hœmeri idem error emen-
dandus est, et apud Pausaniam in *Æroticis* ex in-
terpretatione Loescheri. COLLECT.

(58) Ἀλλή σκηνή. Nempe comica.

(59) Ἀτύχημα. Hervetus hujus et reliquarum,
quæ hic explicantur, vocum sensum, non tam ex

tum autem est voluntaria injustitia; injuria autem est vitium voluntarium. Est ergo peccatum quidem meum voluntarium. (Et ideo dicit. *Peccatum vobis non dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub gratia*^a; dicens iis, qui jam crediderant: *Quoniam ejus nos livore sanati sumus*^b.) Infortunium autem est alterius in me actio involuntaria. Injuria autem invenitur solum voluntaria, sive sit mea, sive alterius. Has autem peccatorum differentias significat Psalmographus, beatos dicens, quorum Deus delet iniquitates, textit autem peccata; et non quidem alia imputavit, alia vero dimisit: scriptum est enim: *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata; beatus, cui non imputaverit Dominus peccatum, nec est in spiritu ejus dolus*^c. Hæc beatitudo facta est super electos a Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. *Operit enim charitas multitudinem peccatorum*^d. Delet autem is, qui magis vult pœnitentiam quam mortem peccatoris^e. Non imputantur autem, quæ non procedunt ex libera electione. *Qui enim concupivit, jam, inquit, mæchatus est*^f. Et remittit peccata Logos illuminans: *Et in tempore illo, inquit Dominus, quærent injustitiam Israel, et non erit: et peccata Judæ, et non invenientur*^g. *Quoniam quis sicut ego, et quis stabit contra faciem meam*^h? Vides ✕ unum Deum annuntiari bonum, qui retribuit pro merito, et peccata remittit. Videtur autem Joannes quoque in majore epistola, in his peccatorum docere differentias: *Si quis viderit fratrem suum peccantem peccatum non ad mortem, petet, et dabit ei vitam: peccantibus non ad mortem, inquit. Est enim peccatum ad mortem: non de illo dico, ut roget quis. Omnis injustitia est peccatum: et est peccatum non ad mortem*ⁱ. Sed et David, et ante David Moyses, per hæc trium dogmatum ostendunt cognitionem. *Beatus vir, qui non ambulavit in via impiorum, sic-*

✕ P. 464 ED. POTTER. ^a Rom. vi, 14. ^b Isa. 7, 8. ^d I Pet. iv, 8. ^e Ezech. xxxiii, 11. ^f Matth. i I Joan. v, 16-17.

mente Clementis, quam apparet eum non fuisse assecutum, quam Aristotelis, vel alterius cujuspiam, tradidit. Sunt autem hæc admodum turbata atque confusa. Constat enim, ἀμαρτίαν, Clementis sententia, esse quiddam involuntarium: nam paulo superius dixit, eam provenire ex τῷ ἀγνοεῖν, ἢ ἀδυνατεῖν· ex defectu scientiæ, vel virium: et paulo post affirmat, ἀδικίαν μόνην εὐρίσκεισθαι ἐκούσιον· olam ἀδικίαν ex his esse voluntariam. Unde procul dubio hæc corrupta sunt: ἀμαρτία, ἐκούσιος ἀδικία· et, ἔστιν οὖν ἡ μὲν ἀμαρτία ἐμὸν ἐκούσιον. Proinde, ut huic sententiæ sensus constet, sic eam scribi, distingui, et explicari vellem: Ἀτύχημα δὲ οὐν παράλογός ἐστιν ἀμαρτία· ἡ δὲ ἀμαρτία ἐκούσιος ἀδικία· ἀδικία δὲ ἐκούσιος κακία. Ἔστιν οὖν ἡ μὲν ἀμαρτία ἐμὸν ἀκούσιον· — ἀτύχημα δὲ ἐστιν ἄλλου εἰς ἐμὲ πράξις ἀκούσιος· ἡ δὲ ἀδικία μόνη εὐρίσκειται ἐκούσιος, εἴτε ἐμῆ εἴτε ἄλλου. *Est igitur infortunium (ἀτύχημα) peccatum (ἀμαρτία) quod præter opinionem accidit. Peccatum (ἀμαρτία) autem voluntarium est injustitia (ἀδικία). Injustitia (ἀδικία) autem voluntaria, est malitia (κακία). Est igitur peccatum, id quod a meipso fit contra voluntatem; infortunium, quod ab alio in me contra ejus voluntatem committitur; sola*

δὲ ἀμαρτία ἐκούσιος ἀδικία· ἀδικία δὲ ἐκούσιος κακία. Ἔστιν οὖν ἡ μὲν ἀμαρτία ἐμὸν ἐκούσιον· (ὁὶ καὶ φησὶν· Ἀμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γὰρ ἐστὶ ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν· τοῖς ἤδη πεπιστευκῆσι λέγων· Ὅτι τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν). Ἀτύχημα δὲ ἐστὶν ἄλλου εἰς ἐμὲ πράξις ἀκούσιος· ἡ δὲ ἀδικία μόνη εὐρίσκειται ἐκούσιος, εἴτε ἐμῆ εἴτε ἄλλου. Ταύτας δ' αἰνίσσεται τῶν ἀμαρτιῶν τὰς διαφορὰς ὁ Ψαλμῶδης, μακαρίους λέγων, ὧν ὁ Θεὸς τὰς μὲν ἀπήλειψεν ἀνομιᾶς, τὰς δὲ ἐπεκάλυψεν ἀμαρτίας· οὐκ ἐλογίσασθό τε τὰς ἄλλας, καὶ ἀφῆκε τὰς λοιπὰς. Γέγραπται γάρ· Μακάριοι (60), ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἀμαρτίαι· μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐ μὴ λογιῆται Κύριος ἀμαρτίαν, οὐδὲ ἐστὶν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ὄλος· οὗτος ὁ μακαρισμὸς (61) ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἐκλελεγμένους ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Καλύπτει μὲν γὰρ ἀγάπη πλῆθος ἀμαρτιῶν. ἀπαλείφει δὲ ὁ τὴν μετάνοιαν (62) μᾶλλον τοῦ ἀμαρτωλοῦ ἢ τὸν θάνατον αἰρούμενος. Οὐ λογίζονται δὲ, ὅσαι μὴ κατὰ προαίρεσιν συνίστανται· Ὁ γὰρ (63) ἐπιθυμῆσας ἤδη μεμολίχευκε, φησὶν. Ἀφήσιν τε τὰς ἀμαρτίας ὁ φωτίζων λόγος· Καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, φησὶν ὁ Κύριος, ζητήσουσι τὴν ἀδικίαν Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ὑπάρξει (64), καὶ τὰς ἀμαρτίας Ἰούδα, καὶ οὐ μὴ εὐρεθῶσιν. Ὅτι τίς ὡσπερ ἐγώ; καὶ τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπόν μου; Ὁρᾷς ἕνα Θεὸν καταγελλόμενον ἀγαθόν, τῶν κατ' ἀξίαν ἀπονεμητικόν τε καὶ ἀφαιτικόν ἀμαρτημάτων. Φαίνεται δὲ καὶ Ἰωάννης ἐν τῇ μετρίῳ ἐπιστολῇ τὰς διαφορὰς τῶν ἀμαρτιῶν ἐκδιδάσκων ἐν τοῦτοις· Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ (65) ἀμαρτάνοντα ἀμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσεται καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν· τοῖς ἀμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον, εἶπεν. Ἔστι γὰρ ἀμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω, ἵνα ἐρωτήσῃ τις (66)· πᾶσα ἀδικία ἀμαρτία ἐστὶ· καὶ ἔστιν

autem injustitia est voluntaria sive a me, sive ab alio fit. Vult igitur Clemens, malum id ἀδικίαν dici, quod a quopiam voluntarie perpetratum est; ἀμαρτίαν, quod quis imprudens, aut vi coactus, fecerit; ἀτύχημα, quod quis ab alio præter voluntatem agente passus fuerit.

(60) Μακάριοι. Hæc exstant Psal. xxxi, 1, 2, et ex eo Rom. iv, 7, 8, excepta postrema sententia, οὐδὲ ἐστὶν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ὄλος.

(61) Οὗτος ὁ μ. Respicit sententiam, quæ in Epistola ad Romanos statim sequitur: Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν ποιητομήν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀποβυστίαν;

(62) Ὁ τὴν μετ. Conf. p. 375 ed. Paris., ubi hunc Ezechielis locum prius citavit.

(63) Ὁ γὰρ. Conf. superius pag. 382 edit. Paris.

(64) Οὐκ ὑπάρξει. Sequitur apud Jeremiam, ὅτι πλεως ἔσομαι τοῖς ὑπολειπμένοις. Quæ hic apud Clementem sequuntur, petita sunt ex ejusdem propheta cap. xliix, 19: Ὅτι τίς ὡσπερ ἐγώ; καὶ τίς ἀντιστήσεται μοι; καὶ τίς οὗτος ποιμήν, ὃς στήσεται κατὰ πρόσωπόν μου;

(65) Αὐτοῦ. Αὐτοῦ, Joan.

(66) Τίς. Abest a Joan. Mox, οὐ πρὸς θ. Ibid.

ἀμαρτία μὴ πρὸς θάνατον. « Ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ (67), καὶ πρὸ Δαβὶδ ὁ Μωϋσῆς, τῶν τριῶν δογμάτων τὴν γνῶσιν (68) ἐμφαίνουσι διὰ τούτων· Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· οἱ γὰρ λεπίδα μὴ ἔχοντες, ὧν ἀπαγορεύει Μωϋσῆς ἐφάπτεσθαι, κάτω τῆς θαλάσσης νέμονται (69). Οὐδὲ ἐν ὀδῷ ἀμαρτωλῶν ἔστη (70)· καθὼς οἱ δοκῶντες φοβεῖσθαι τὸν Κύριον ἀμαρτάνουσιν, ὡς ὁ χοῖρος (71)· πεινῶν γὰρ, κραυγάζει· πληρωθεὶς δὲ, τὸν δεσπότην οὐ γνωρίζει (72). Οὐδὲ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν ἐκάθισε, καθὼς τὰ πτηνὰ εἰς ἀρπαγὴν ἔτοιμα (73). Παρήγεσε δὲ Μωϋσῆς (74) οὐ φάγεσθαι χοῖρον, οὐδὲ ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον (75), οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντ' ἰχθῦν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ. « Ταῦτα μὲν ὁ Βαρνάβας. Ἀκήκοα δ' ἔγωγε σοφοῦ τὰ τοιαῦτα ἀνδρὸς, βουλὴν μὲν ἀσεβῶν, τὰ ἔθνη λέγοντος, ὁδὸν δὲ ἀμαρτωλῶν, τὴν Ἰουδαϊκὴν ὑπόληψιν, καὶ καθέδραν λοιμῶν, τὰς αἰρέσεις ἐκλαμβάνοντος. Ἄλλος δὲ κυριώτερον ἔλεγεν, τὸν μὲν πρῶτον μακαρισμὸν τετάχθαι ἐπὶ τῶν μὴ κατακολυθησάντων ταῖς γνῶμας ταῖς πονηραῖς, ταῖς ἀποστατησάσαις τοῦ Θεοῦ, τὸν δεύτερον δὲ ἐπὶ τῶν τῆς εὐρυχωρίας (76) καὶ πλατείας ὀδῶ οὐκ ἐμμενόντων, ἢ τῶν ἐν νόμῳ τραφέντων, ἢ καὶ τῶν ἐθνῶν μετανοησάντων (77). Καθέδρα δὲ λοιμῶν καὶ

A ut pisces vadunt in tenebris ac in profundo. Qui enim squamas non habent, quos prohibet Moyses attingere, pascuntur in profundo 168 maris. Neque in via peccatorum stetit, sicut ii, qui cum Dominum videantur timere, peccant ut porcus. Esuriens enim, clamat : repletus autem, non agnoscit dominum. Neque sedit super cathedram pestilentiae, sicut volucres paratae ad rapinam. Suasit autem Moyses non vesci porco, nec aquila, nec accipitre, neque corvo, neque quovis pisce qui non habet squamas b. » Hæc quidem Barnabas. Audivi autem ego virum in his rebus doctum, dicentem consilium impiorum significare gentes ; viam autem peccatorum, Judaicam opinionem ; et pestilentiae cathedram, hæreses interpretantem. Alius autem dicebat magis proprie, intelligendam quidem esse primam beatitudinem de iis, qui non sunt sceleratas secuti sententias, quæ a Deo defecerunt ; secundam autem de iis, qui in lata via non manent, sive nutriti in lege, sive ex gentibus ✕ conversi fuerint. Cathedra autem pestilentiae et theatra fuerint, et tribunalia, ubi inprimis solent homines sequi improbas et exitiales potestates, et operum earum participes fieri. Sed in lege Domini voluntas ejus c. Petrus in Prædicatione legem et Logon appellavit Dominum. Aliter autem

✕ P. 465 ED. POTTER, 590 ED. PARIS. a Psal. i, 4. b Levit. xi ; Deut. xiv. c Psal. i, 2.

(67) Ἀλλὰ καὶ Δαβὶδ. Similia dicit Clemens Prædag. lib. iii, c. 11, p. 254, et infra Strom. v, p. 572 edit. Paris. Sunt autem horum pleraque ex epi. S. Barnabæ cap. x petita, nonnullis a Clemente additis, aliis autem omissis. Barnabæ verba sic se habent : Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωϋσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρωμάτων προσεδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ, καὶ λέγει ὁμοίως· Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει· εἰς τὰ βάθη. Καὶ ἐπὶ ὀδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη· καθὼς οἱ δοκῶντες φοβεῖσθαι τὸν Κύριον ἀμαρτάνουσιν ὡς οἱ χοῖροι. Καὶ ἐπὶ καθέδρα λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε· καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἀρπαγῆν. Igitur Moyses de escis tria decreta locutus est in spiritu : illi vero, juxta carnis cupiditatem, quasi de escis simpliciter egisset, acceperunt. Horum porro trium decretorum cognitionem sumit David, et ait similiter : « Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum : » sicut pisces vadunt in tenebris ac maris profundo. « Et in via peccatorum non stetit : » sicut ii, qui videntur timere Dominum, et sicut sues peccant. « Et in cathedra pestilentium non sedit : » quemadmodum aves quæ ad rapinam sedent.

nab. Mox, καὶ ἐπὶ καθέδρα λοιμῶν οὐκ ἐκάθ. Ibidem. Καθέδραν habent Constit. apost. lib. ii, cap. 61.

(71) Ὡς ὁ χοῖρος. Sic Barnabæ vetus interpres, tanquam porcus. Sed in Græco textu hodierno ὡς χοῖροι exstat.

(72) Πεινῶν... οὐ γνωρίζει. Hæc etiam e Barnaba sumpta abbreviavit Clemens. Ejus verba, paulo ante sententiam modo allatam, sic se habent : Τὸν οὖν χοῖρον πρὸς τοῦτο εἰρηκεν· οὐ μὴ κολληθῆσιν, φησὶν, ἀνθρώποις τοιοῦτοις, οἵτινες ὁμοιοὶ εἰσι χοῖροις. Ὅταν γὰρ σπαταλώσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ Κυρίου ἐστυῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσι, ἐπιγινώσκουσι τὸν Κύριον. Καὶ χοῖρος ὅταν εἰρηκεν· οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πεινάζῃ, κραυγάζει· καὶ λαβῶν, πάλιν σωπαῖ. Quapropter sic suem ait quasi diceret : Non adhærebitis hominibus talibus, qui similes sunt porcis. Nam cum in deliciis vivunt, Domini sui obliviscuntur ; cum autem destituuntur necessariis, Dominum agnoscunt. Et quidem porcus quando comedit, dominum non novit ; quando autem esurit, clamat ; et accepta iterum esca tacet. Uli postrema verba sic distinguere malim : καὶ λαβῶν, πάλιν σωπαῖ· et accepta esca iterum tacet.

(73) Τὰ πτηνὰ εἰς ἀρπ. ἔτοιμα. Τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἀρπαγῆν, inquit S. Barnabas.

(74) Παρήγεσε δὲ Μωϋσῆς. S. Barnabas in principio capituli superius dicti hæc ait : ὅτι δὲ Μωϋσῆς εἰρηκεν· « Οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδὲ ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθῦν ὃς οὐκ ἔχει λεπίδα ἐν αὐτῷ, » τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. Cum autem Moyses dixit : « Non manducabis suem, neque aquilam, neque accipitrem, neque corvum, nec ullum piscem qui non habet squamam ; » tria dogmata in intellectu comprehendit.

(75) Ὀξύπτερον. Conf. quæ de hac voce ad Barnabam adnotavit Cl. Cotelerins.

(76) Εὐρυχώριον. Respicit Matth. vii, 13 : Πλατεία ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς ἀπόλειαν.

(77) Μετανοησάντων. Lege, μὴ μετανοησάντων. Ita etiam interpres Hervetus, non sunt ducti

(68) Τὴν γνῶσιν. Hoc est, spiritualem sensum, sive Midrasch.

(69) Οἱ γὰρ λεπίδα... νέμονται. Hanc sententiam Clemens ex Barnaba sumpsit, qui paulo ante verba jam allata, hæc dicit : Οὐ μὴ, φησὶν, ὁμοιωθῆσιν κολλώμενος ἀνθρώποις τοιοῦτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς, καὶ κεκριμένοι τῷ θανάτῳ· ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια, μόντα ἐπικατάρατα, ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα, ὡς τὰ λοιπὰ, ἀλλὰ ἐν τῇ γῆ κατὰ τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. Non, inquit, adhærebitis, nec similes eris hujusmodi hominibus, qui in perpetuum impij sunt et ad mortem sunt adjudicati : quemadmodum isti pisciculi, soli maledicti, in profundo voluntantur, nec ut reliqui pisces natant, sed in terra quæ in profundo maris est, degunt.

(70) Οὐδὲ... ἔστη. Καὶ οὐκ ἔστη, Psalm. Bar-

videtur quoque legislator docere tres modos, quibus accipitur peccatum; eorum quidem, quæ in sermone fiunt, per pisces mutos; est enim revera ubi *silentium est sermone præstantius*; est etiam *silentii honor expers periculi*; eorum autem, quæ sunt in facto, per aves rapaces et carnivoras; porcus cæno et stercore delectatur; et oportet ne *conscientiam quidem habere pollutam* ^a. Merito ergo dicit propheta: *Non sic, inquit, impii, sed tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ. Propterea non resurgent impii in iudicio* ^b, qui iam sunt condemnati: quoniam qui non credit, iam *judicatus est*; neque peccatores in consilio justorum ^c, qui iam sunt damnati ad hoc, ut non aniantur iis qui innocenter vixerunt: *Quoniam novit Dominus viam justorum, et via peccatorum peribit* ^d. Rursus Dominus aperte ostendit in nostra esse potestate delicta et peccata, cum modos curationis animi morbis convenientes ostendit, et nos a pastoribus corrigi debere per Ezechielem monet; accusans, opinor, eorum aliquos, quod præcepta non servaverint: *Quod imbecillum fuit, non confirmastis* ^e, et quæ deinceps consequuntur, usque ad illud: *Et non erat qui requireret, nec averteret* ^f. *Magnum est enim gaudium apud Patrem, uno peccatore conversato* ^g, inquit Dominus. Quamobrem magis est laudandus Abraham, qui ambulavit sicut locutus est ei Dominus. Cum hinc hausisset quidam ex Græcorum sapientibus, illud dictum protulit, *Deum sequere*. Pii autem, inquit Isaias, ea quæ sunt sapientia, *consultarunt* ^h. Consilium autem est quæstio, ✕ quomodo in præsentibus rebus recte transigamus; εὐβουλία autem, id est *bona consultatio*, est prudentia in consiliis. Quid vero? annon Deus quoque post Cain datam veniam, consequenter non multo post introducit Enoch, qui ductus fuerat pœnitentia, significans solere pœnitentiam generare veniam? Consistit autem venia non ex remissione, sed ex medela. Hoc ipsum etiam fit apud Aaron in

✕ P. 466^a ED. POTTER, 390-391 ED. PARIS. ^a I Cor. viii, 7. ^b Psal. i, 4, 5. ^c Joan. iii, 8. ^d Psal. i, 5, 6. ^e Ezech. xxxiv, 4. ^f Ibid. 6. ^g Luc. xv. ^h Isa. xxxii, 8.

pœnitentia, inquit Lowthius. Mihi recepta lectio, cuius sensum in Latina versione explicavimus, mutanda non esse videtur.

(78) Δικαστήρια. Δικαστηρίων loco, τὰ στάδια superius posuit, *Pædagog.* lib. iii, cap. 11.

(79) Ὁ Πέτρος. Eadem e Petri Prædicatione superius laudavit auctor in fine *Srom.* i, ubi conf. adnotata.

(80) Ἔστι. Ex Euripidis *Oreste* hæc esse monuit nos doctissimus vir Fed. Morellus, aliquantulum immutata; sic enim habent: Ἔστι δ' οὐ σιγή λόγου χρεῖσιν γένοιτ' ἄν, ἔστι δ' οὐ σιγῆς λόγος. Versum proxime sequentem Athenodoro tribuit Stobæus tit. 126. Vide quæ in p. 308 adnotata sunt. COLLECT. — Solet etiam illud ex incerto poeta citari:

Σιγῆ ποτ' ἔστιν ἀρετωτέρα λόγου.

Est, ubi loquela melius est silentium.

(81) Καὶ χρῆ. Tertium peccati genus innuit, quod in animo consistit. Vult enim tribus modis peccari, sermone, opere, cogitatione. Respicit autem I Cor. viii, 7: Καὶ ἡ συνέδησις αὐτῶν, ἀσθενῆς οὖσα, μολύνεται.

τὰ θέατρα καὶ τὰ δικαστήρια (78) εἴη ἄν· ὅπερ καὶ μᾶλλον ἢ ἑξακολουθήσις ταῖς πονηραῖς καὶ ταῖς λυμαντικαῖς ἐξουσίαις καὶ ἡ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν κωνονία. Ἄλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ Κύριον τὸ θέλημα αὐτοῦ· ὁ Πέτρος (79) ἐν τῷ Κηρύγματι νόμον καὶ λόγον τὸν Κύριον προσεῖπεν. Δοκεῖ δὲ καὶ ἄλλως τριῶν ἀποδοχῆν ἁμαρτίας τρόπων διδάσκειν ὁ νομοθέτης τῶν μὲν ἐν λόγῳ διὰ τῶν ἰχθύων τῶν ἀναύδων ἔστι (80) γὰρ τῷ ὄντι οὐ σιγῆ λόγου διαφέρει· ἔστι καὶ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας· τῶν δὲ ἐν ἔργῳ διὰ τῶν ἀπατακτικῶν καὶ σαρκόδωρον ὀρνέων· χοῖρος βορβόρω· ἤδεται καὶ κόπρω· καὶ χρῆ (81) μὴδὲ τὴν συνειδησιν ἔχειν μεμολυσμένην. Εἰκότως οὖν φησὶν ὁ προφήτης· Οὐχ οὕτως, φησὶν, οἱ ἀσεβεῖς (82), ἀλλ' ἢ ὡσεὶ χροῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἄνεμος ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Διὰ τοῦτο οὐκ ἀναστήσονται ἀσεβεῖς (83) ἐν κρίσει, οἱ ἤδη κατακεκριμένοι· ἐπεὶ ὁ μὴ πιστεύων (84) ἤδη κέκριται οὐδὲ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν βουλῇ δικαίων· οἱ ἤδη καταγνωσμένοι, εἰς τὸ μὴ ἐνωθῆναι τοῖς ἀπταίστως (85) βεβιωκόσιν· ὅτι γινώσκει Κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολείται. Πάλιν ὁ Κύριος δεικνυσὶν ἀντικρυς ἐφ' ἡμῖν καὶ τὰ παραπτώματα καὶ τὰ πλημμελήματα, τρόπους θεραπείας καταλλήλους τοῖς πάθεσιν ὑποτιθέμενος, πρὸς τῶν ποιμένων ἐπανορθοῦσθαι βουλόμενος ἡμᾶς διὰ Ἰεζεκιήλ· αἰτιώμενος αὐτῶν, οἴμαι, τινὰς, ὅς' οἷς οὐκ ἐτήρησαν τὰς ἐντολάς· Τὸ ἡσθηρῆδος οὐκ ἐνισχύσατε, καὶ τὰ ἐξῆς, ἕως, Καὶ οὐκ ἦρ ὁ ἐπιζητῶν, οὐδὲ ἀποστρέφων (86). Μεγάλη (87) γὰρ χαρὰ παρὰ τῷ Πατρὶ ἐνὸς ἁμαρτωλοῦ σωθέντος, ὁ Κύριός φησι. Ταύτη πλεον ἐπαινετός ὁ Ἀβραάμ, ὅτι ἐπορεύθη καθάπερ ἐλάλησεν αὐτῷ ὁ Κύριος. Ἐντεῦθεν ἀρυσάμενός τις τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν, τὸ ἔπρω Θεῷ (88), ἀπεφθέγγετο. Οἱ δὲ εὐσεβεῖς, φησὶν Ἡσαίας, συνετὰ ἐβουλεύσατο. Βουλὴ δὲ ἔστι ζήτησις περὶ τοῦ πῶς ἂν ἐν τοῖς παροῦσι πράγμασιν ὀρθῶς διεξάγοιμεν εὐβουλία δὲ φρόνησις πρὸς τὰ βουλευόμενα. Τί δέ; οὐχὶ καὶ ὁ Θεὸς μετὰ τὴν ἐπὶ τῷ Κάϊν συγγνώμην

^a I Cor. viii, 7. ^b Psal. i, 4, 5. ^c Joan. iii, 8. ^d Psal. i, 5, 6. ^e Ezech. xxxiv, 4. ^f Ibid. 6. ^g Luc. xv. ^h Isa. xxxii, 8.

(82) Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβ. Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως· ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χν. Psal. et ipse Clemens *Pædag.* lib. i, cap. 10.

(83) Ἀσεβεῖς. Οἱ ἀσεβ. Psalmi. Mox, οὐδὲ ἁμαρτ. D omisso articulo οἱ, Ibid.

(84) Ὁ μὴ πιστεύων. Respicit Joan. iii, 18: Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς ὄνομα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

(85) Ἀπταίστως. Τοῖς ἤδη καταγνωσμένοις, iam condemnatis, opponit τοὺς ἀπταίστως βεβιωκότας. Hesychius, Ἀπταίστως, ἀκαταγνώστως.

(86) Ὁ ἐπιζητῶν, οὐδὲ ἀποστρέφων. Vulg. Biblia Ezech. xxxiv: Ὁ ἐκζητῶν, οὐδὲ ὁ ἀποστρέφων, rectius. A. SYLBURG.

(87) Μεγάλη. Hæc verba in Scriptura non reperiuntur. Eorum vero sensus exstat Luc. xv, ubi, cum prodigus ad patrem suum reversus, magno cum gaudio exceptus ab eo fuisset, dicit Christus v. 7: Χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, et v. 10: Χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

(88) ἔπρω Θεῷ. Solet hoc adagium inter re-

ἀκολουθῶς οὐ πολλῶς ὕστερον τὸν μετανοήσαντα Ἐνώχ (89) εἰσάγει, δηλῶν, ὅτι συγγνώμην μετάνοια πέφυκε γεννᾶν; Ἡ συγγνώμη δὲ οὐ κατὰ ἀφῆσιν, ἀλλὰ κατὰ λαῖν συνίσταται. Τὸ δ' αὐτὸ γίνεταί καν τῆ κατὰ τὸν Ἀαρὼν τοῦ λαοῦ μοσχοποιῖα. Ἐντεῦθεν τι; τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν, Συγγνώμη (90) τιμωρίας κρείσσον (91), ἀπεφθέγγατο ὡσπερ ἀμέλει καὶ τὸ, Ἐγγύα (92), πάρα δ' ἄτα, ἀπὸ τῆς Σολομῶντος φωνῆς λεγούσης, *Υἱὲ, ἐὰν ἐγγυήσῃ σὸν φίλον, παραδώσεις σὴν χεῖρα ἐχθρῷ· παρὶς γὰρ ἀνδρὶ ἰσχυρὰ* (93) *τὰ ἴδια χεῖλη, καὶ ἀλλοκεταὶ ῥήμασιν ἰδίου στόματος.* Μυστικώτερον δὲ ἦδη τὸ Γρῶθι σαυτὸν ἐκέλευεν εἰληπταί, *Εἶδες* (94) *τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες τὸν Θεόν σου.* Ταύτη που Ἀγαπήσεις (95) *Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας, καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν* ἐν ταύταις λέγει ταῖς ἐντολαῖς ὅλον τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας κρεμᾶσθαι τε καὶ ἐξηρηθῆσθαι. Συνάδει τοῦτοις κάκεινα· Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, Ἴνα ἢ χαρὰ ἢ ἐμὴ πληρωθῆ (96) αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἢ ἐμὴ, Ἴνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς. Ἐλεῆμων γὰρ καὶ οὐκ ἐκτρίμων ὁ Κύριος, καὶ Χριστὸς (97) *Κύριος τοῖς σύμπασι.* Σαφέστερον δὲ τὸ, Γρῶθι σαυτὸν, παρεγγυῶν ὁ Μωϋσῆς, λέγει πολλάκις· *Πρόσεχε σεαυτῷ.* Ἐλεημοσύνας (98)

A fabricatione vituli. Hinc quidam ex Græcorum sapientibus dixit: *Venia est melior supplicio*; sicut certe illud quoque: *Sponde, noxa præsto est, ex voce Salomonis dicentis: Fili, si pro amico tuo fidejusseris, trades manum inimico. Laqueus enim viro validus labia propria, et capitur verbis oris præprij* a: Paulo autem jam magis mystice sumptum est illud: *Nosce teipsum*; illinc: *Vidisti fratrem tuum, vidisti Deum tuum.* Hac utique ratione diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et proximum sicut teipsum. In his dicit præceptis totam legem et prophetas pendere b. His illa quoque concinunt: *Hæc locutus sum vobis, ut gaudium meum impleretur. Hoc autem est præceptum meum, ut vos invicem diligatis, sicut dilexi vos* c. Est enim misericors et miserator Dominus d, et Dominus est Christus universis. Apertius autem, *Nosce teipsum*, præcipiens Moyses, sæpe dicit: *Attende tibi ipsi* e. Eleemosynis ergo et fide expurgantur peccata; timore autem Domini quilibet a malo declinat. *Timor autem Domini est disciplina et sapientia* f.

a Prov. vi, 1, 2. b Luc. x, 27; Matth. xxii, 37, 39, 40; Marc. xii, 30. c Joan. xv, 11, 12. d Psal. cii, 8; cx, 4. e Gen. xxiv, 6; Exod. x, 28, xxxiv, 12; Deut. iv, 9. f Eccli. i, 27.

ponsa septem sapientum referri. Cicero veterum id sapientum præceptis annumerat, *De fin. lib. iii: Quæque sunt vetera præcepta sapientum, qui jubent tempori parere, et sequi Deum, et se noscere, et ne quid nimis.* Plutarchus, lib. *De auditione* pag. 57, ait, ταῦτ' εἶναι τὸ ἐπειθεῖν Θεῷ καὶ τὸ πείθεσθαι λόγῳ idem esse Deum sequi, et rationi parere. Idem voluit Zeno, jubens ἀκολουθῶς τῆ φύσει ζῆν, secundum naturam vivere; et tum omnia feliciter cessura esse affirmans, ὅταν πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἐκάστῳ δαίμονος· cum geruntur ex dæmonis, qui apud unumquemque est, consensu; quod refert Laertius in Zenone.

(89) *Τὸν μετανοήσαντα Ἐνώχ.* Hæc utcumque explicatu difficilia videantur, facilissima erunt, appostitis Philonis Judæi verbis, quæ secutus est Clemens. Ea vero lib. *De vita sapientis, seu De Abrahamo*, pag. 352, sic se habent: Δευτέραν δ' ἔχει τάξιν μετὰ τὴν ἐλπίδα ἢ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτανόμενοις μετάνοια καὶ βελτίωσις· ὅθεν ἐξῆς ἀναγράφει τὸν ἀπὸ χειρόνος βίον πρὸς τὸν ἀμείνονα μεταβαλόντα, ὃς κλεῖται παρὰ μὲν Ἑβραίοις Ἐνώχ, ὡς δ' ἂν Ἑλλήνες εἴποιεν, κεχαρισμένος· ἐφ' οὗ καὶ ταυτὶ λέλεχται, ὡς ἔρα εὐηρέστησεν Ἐνώχ τῷ Θεῷ, καὶ οὐκ ἤρρισκετο, ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός· ἢ γὰρ μετὰ θεοῖς τροπῆν ἐμφαίνει καὶ μεταβολήν· πρὸς δὲ τὸ βέλτιον ἢ μεταβολή, διότι προμηθεῖα γίνεται Θεοῦ. *Post spem secundum ordinem tenet penitentia peccatorum et correctio; ideo deinceps memorat in melius ex pejore vita mutatum hominem Enoch dictum Hebræis, hoc est gratiosum, de quo sic legitur, quod ἠπλάcut Enoch Deus, et non est inventus, quoniam transtulit eum Deus.* Nam translatio versionem et mutationem significat; erat autem hæc mutatio in melius, quandoquidem per Dei providentiam facta sit, etc.

(90) *Συγγνώμη.* Hoc Pittaci, seu Alcæi dictum memorant Julianus imperator orat. 2, et Stobæus serm. 16, plenissime vero Diogenes Laertius in *Pitaco*, lib. i, seg. 76: Παράφλη δὲ φησὶν ἐν δευτέρῳ τῶν Ἰακωβημάτων, ὡς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τυρράϊον καθήμενον ἐπὶ κορυφῆς ἐν Κύμῃ χαλκεύς τις πέλεκον.

ἐμβάλων ἀνέλοι· τῶν δὲ Κυμαίων πεμφάντων τὸν φονέα τῷ Πιττακῷ, μαθόντα, καὶ ἀπολύσαντα, εἰπεῖν· « Συγγνώμη μετάνοιας κρείσσον. » Ἡράκλειτος δὲ φησιν, Ἀλκαῖον ὑποχείριον λαβόντα καὶ ἀπολύσαντα, « φάναι· Συγγνώμη τιμωρίας κρείσσον. » *Raphael autem in secundo Commentariorum, Tyrthæum refert, Pittaci filium, cum sederet in ianstrina Cunitis, injecta securi ab æraria fuisse necatum; a Cunitis vero vincium homicidam ad Pittacum missum, atque ab eo pœna fuisse absolutum, dicente, cum rem cognovisset, ἢ indulgentiam penitentiae esse præferendam.* Heraclitus autem asserit Alcæum, captivo suo libero dimisso, dixisse: « Venia supplicio melior. »

(91) *Κρείσσον.* A. mavult κρείσσον, potior, sem. gen. SYLBERG. — Consentit Laertius in verbis jam allatis.

(92) *Ἐγγύα.* Hoc adagium, et id quod mox sequitur, de se cognoscendo, superius retulit auctor *Strom.* i, p. 300 ed. Paris.

(93) *Ἀνδρὶ ἰσχυρὰ.* Ἰσχυρὰ ἀνδρὶ, et mox χεῖλεσιν pro ῥήμασιν, Proverb.

(94) *Εἶδες.* Hæc tanquam e S. Scriptura superius etiam recitavit Clemens, *Strom.* i, p. 316 edit. Paris., quæ tamen in sacro codice nunc non reperiuntur. Cl. Græbius conjecit. Clementem id respexisse, quod Moysi de se et Aarone dicit Deus, *Exod. iv, 16: Καὶ αὐτός σοι προσλάθησι πρὸς τὸν λαόν, καὶ αὐτός ἔσται σου στόμα· σὺ δὲ αὐτῷ ἔση τὰ πρὸς τὸν Θεόν.* Mihi potius videtur hæc sumpsisse ex quodam apocrypho scriptore, vel ex Jacobi ad Esavum, fratrem suum, verbis, *Gen. xxxiii, 10: Ἴδον τὸ πρόσωπόν σου, ὡς ἂν τις ἴδῃ πρόσωπον Θεοῦ, καὶ εὐδοκήσεις με.*

(95) *Ἀγαπήσεις.* Hæc partim e Luca, partim e Marco et Matthæo ab auctore διὰ μνήμης ea recitante sumpta sunt.

(96) *Ἡ ἐμὴ πλ.* Ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μένη, καὶ ἢ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῆ· αὕτη ἐστ. Joan.

(97) *Χριστός.* Vel χριστός. Conf. quæ superius dicta sunt ad *Protrept.* p. 56, et *Strom.* ii, p. 366 edit. Paris.

(98) *Ἐλεημοσύνας.* Respicere videtur Prov. iii,

ὄν καὶ πίστεσιν ἀποκαθαίρονται ἀμαρτίαι· τῷ δὲ φόβῳ Κυρίου ἐκκλίνει πᾶς ἀπὸ κακοῦ. Φόβος δὲ Κυρίου παιδεία καὶ σοφία.

CAPUT XVI.

Quomodo loca S. Scripturæ exponenda sunt quæ affectus humanos Deo tribuunt.

Hic rursus exoriuntur accusatores, gaudium et tristitiam dicentes esse animi passiones. Gaudium enim definiunt relationem rationi consentaneam; et exsultare, propter ea, quæ sunt bona, lætari; ✠ misericordiam autem, tristitiam propter eum, qui indigne mala patitur; animæ autem mutationes et perturbationes esse ea, quæ sunt ejusmodi. Nos autem, ut videtur, non cessamus Scripturas carnaliter intelligere, et ex nostris animi affectionibus abducti, Dei impatibilis voluntatem nostris motionibus simile existimare. Quod si res ita esse in omnipotenti Deo existimamus, prout nos eas audire et percipere valemus, impie erramus. Non enim Deus, prout in se est, enarrari potuit; sed ut nos audire poteramus, qui carne eramus illigati, ita nobis sunt locuti prophetæ, Domino se salubriter accommodante ac demittente ad hominum imbecillitatem. Quoniam igitur est Dei voluntas, ut servetur is, qui paret præceptis, et suorum peccatorum ducitur pœnitentia; nos autem gaudemus propter nostram salutem; nostram lætitiā, sibi ut propriam attribuit Dominus, qui locutus est **169** per prophetas: quemadmodum humane dicens in Evangelio: « *Esurivi, et dedistis mihi manducare; sitiivi, et dedistis mihi bibere; quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* ». Quemadmodum ergo nutritur, qui non nutritur, propterea quod sit nutritus is, quem velit: ita absque mutatione gavisus est, propterea quod gaudio affectus sit is, qui pœnitentia ductus est, ut volebat. Quoniam autem affatim miseretur Deus, cum sit bonus, et præcepta dans per legem et prophetas, et jam propinquius per Filii adventum, servans et miserans eos, qui misericordiam obtinuerunt; et proprie miseretur major minoris; homo autem non est homine major, quatenus est homo, est autem Deus homine major in omnibus: si ergo qui est major, miseretur minoris, solus Deus nostri miseretur. Homo enim justitiæ regulis paret sua libenter communicans, et ea impertit, quæ a Deo accepit, et propter naturalem benevolentiam, et propter præcepta, quibus paret. Deus autem nullam habet in nos naturalem habitudinem seu relationem, ut volunt hæresium conditores; neque si

Ἐνταῦθα πάλιν ἐπιφύονται οἱ κατηγοροὶ, χαρὰν καὶ λύπην πάθη ψυχῆς λέγοντες· τὴν μὲν γὰρ χαρὰν εὐλογον ἔπαρσιν ἀποδιδόασιν, καὶ τὸ ἀγάλλεσθαι χαίρειν ἐπὶ καλοῖς· τὸ δὲ ἔλεος λύπην ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι· τροπὰς δὲ εἶναι ψυχῆς καὶ πάθη τὰ τοιαῦτα. Ἡμεῖς δὲ, ὡς ἔοικεν, οὐ παυόμεθα τὰ τοιαῦτα σαρκικῶς νοοῦντες τὰς Γραφάς, καὶ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων παθῶν ἀναγόμενοι, τὸ βούλημα τοῦ ἀπαθοῦς Θεοῦ ὁμολῶς τοῖς ἡμεδαποῖς κινήμασιν ἀπεκδεχόμενοι. Ὡς δ' ἡμεῖς ἀκούσαι δυνατοί, οὕτως ἔχειν ἐπὶ τοῦ παντοκράτορος ὑπολαμβάνοντες, ἀθέως πλανώμεθα. Οὐ γὰρ ὡς ἔχει τὸ Θεῖον, οὕτως οἶόν τε ἦν λέγεσθαι· ἀλλ' ὡς οἶόν τε ἦν ἐπατεῖν ἡμᾶς σαρκὶ πεπεδημένους, οὕτως ἡμῖν ἐλάλησαν οἱ προφῆται, συμπεριφερομένου σωτηρικῶς τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀσθενείᾳ τοῦ Κυρίου. Ἐπεὶ τοίνυν βούλημά ἐστι τοῦ Θεοῦ σώζεσθαι τὸν ταῖς ἐντολαῖς περὶθῆνιον τὸν τε ἐκ τῶν ἀμαρτημάτων μετανοοῦντα, χαίρομεν δὲ ἡμεῖς ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν· τὸ χαρτὸν ἡμῶν ἐξιδιοποιήσατο ὁ διὰ τῶν προφητῶν λαλήσας Κύριος· καθάπερ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φιλανθρωπῶς λέγων· Ἐπειρασα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐδώκατέ μοι πιεῖν (99)· ὁ γὰρ ἐνὶ τούτων (1) τῶν ἐλαχίστων πεποιθήκατε, ἐμοὶ πεποιθήκατε. Ὡσπερ οὖν τρέφεται μὴ τρεφόμενος διὰ τὸ τετράφθαι ὄνπερ βούλεται, οὕτως ἐχάρη μὴ τραπεῖς, διὰ τὸ ἐν χαρᾷ γενεῖναι τὸν μετανοηκότα ὡς ἐβούλετο. Ἐπεὶ δὲ πλουσίως ἐλεεῖ ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς, τὰς τε ἐντολάς διδούς, διὰ νόμου καὶ διὰ προφητῶν, καὶ προσεχέστερον ἤδη διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ παρουσίας, σώζων καὶ ἐλεῶν, ὡς εἰρηται, τοὺς ἠλεημένους· κυρίως τε ἐλεεῖ ὁ κρείττων τὸν ἐλάσσω· καὶ κρείττων μὲν ἀνθρώπος ἀνθρώπου οὐκ ἂν εἴη, καθὼ ἀνθρώπος πέφυκεν· κρείττων δὲ ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ πάντα· εἰ τοίνυν ὁ κρείττων τὸν ἦσσω· ἐλεεῖ, μόνος ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐλέησει· κοινωνικὸς μὲν γὰρ ἀνθρώπος ὑπὸ δικαιοσύνης γίνεσθαι, καὶ μεταδίδωσιν ὢν ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ, διὰ τε φυσικὴν εὐνοίαν καὶ σχέσιν διὰ τε τὰς ἐντολάς αἷς περθεταί. Ὁ Θεὸς δὲ οὐδεμίαν ἔχει πρὸς ἡμᾶς φυσικὴν σχέσιν, ὡς οἱ τῶν αἰρέσεων κτίσται θέλουσιν, οὐτ' εἰ ἐκ μὴ ὄντων ποιότη, οὐτ' εἰ ἐξ ὕλης (2) δημιουργοῖ· ἐπεὶ τὸ μὲν οὐθ' ὄλως ὄν, ἢ δὲ κατὰ πάντα ἕτερα τυγχάνει τοῦ Θεοῦ· εἰ μὴ τις μέρος αὐτοῦ (3) καὶ ὁμοουσίου ἡμᾶς τῷ Θεῷ τολμήσει λέ-

✠ P. 467 ED. POTTER, 391-392 ED. PARIS.

• Math. xxv, 35, 40.

3, 4: Ἐλεημοσύνη καὶ πίστεσις μὴ ἐκλειπέτωσάν σε· ἀφαφαί δὲ αὐτὰς ἐπὶ σῶ τραχίλῳ, καὶ εὐρήσεις χάριν. 7· Φόβου δὲ τὸν Θεόν, καὶ ἐκκλίνει ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Ecclesiastici cap. iii, 29: Ἐλεημοσύνη ἐξίλεισεται ἀμαρτίας. Eiusdem cap. i, 27: Σοφία γὰρ καὶ παιδεία φόβος Κυρίου.

(99) Ἐδώκατέ μοι πιεῖν. Ἐποτίσατέ με, Math.

(1) Ὁ γὰρ ἐνὶ τ. Ἐφ' ὅσον ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποίησατε, Math.

(2) Ἐξ ὕλης. Valentiniani, aliique hæretici,

gentiles philosophos secuti, mundum e materia præexistente a Deo creatum existimaverunt. Irenæus lib. ii, cap. 19, p. 141 edit. Oxon.: *Et hoc autem, quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt*, Conf. Strom. vii, p. 707 et quæ ibi adnotanda sunt.

(3) Μέρος αὐτοῦ. Origenes *Contra Celsum* lib. v, p. 255: Σαφῶς δὲ τὸν ὄλον κόσμον λέγουσιν εἶναι Θεόν, Στωϊκοὶ μὲν τὸν πρῶτον, οἱ δὲ ἀπὸ Πλάτωνος τὸν δεῦτερον, τινες δὲ αὐτῶν τὸν τρίτον *Certe ioum*

γεν· καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως ἀνέξεται τις ἐπαῖων τούτου Θεὸν ἐγκωκῶς, ἀπιδῶν εἰς τὸν βίον τὸν ἡμέτερον, ἐν ὅσων φυρόμεθα κακοῖς. Εἴη γὰρ ἂν οὕτως, ὃ μὴδ' εἰπεῖν θέμις, μερικῶς ἀμαρτάνων ὁ Θεὸς, εἴ γε τὰ ρέρη τοῦ ὄλου μέρη καὶ συμπληρωτικὰ τοῦ ὄλου· εἰ δὲ μὴ συμπληρωτικὰ, οὐδὲ μέρη εἴη ἂν. Ἄλλὰ γὰρ φύσει πλούσιος ὢν ὁ Θεὸς ἐν ἐλείψῃ, διὰ τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα κηδεταὶ ἡμῶν, μῆτε μορίων ὄντων αὐτοῦ μῆτε φύσει τέκνων. Καὶ δὴ ἡ μέγιστη τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος ἐνδείξις αὐτῆς τυγχάνει· ὅτι οὕτως ἐχόντων ἡμῶν πρὸς αὐτὸν, καὶ φύσει ἀπληροτριωμένων (4) παντελῶς, ὅμως κηδεταί. Φυσικῆ μὲν γὰρ ἡ πρὸς τὰ τέχνα φιλοσοργία τοῖς ζώοις, ἢ τε ἐκ συνηθείας τοῖς ὁμογνώμοσι φίλια (5)· Θεοῦ δὲ ὁ ἔλεος εἰς ἡμᾶς πλουσίως (6), τοὺς κατὰ μῆδὲν αὐτῷ προσήκοντας, ἢ οὐσίᾳ ἡμῶν λέγω, ἢ φύσει, ἢ δυνάμει τῆς οἰκείᾳ τῆς οὐσίας ἡμῶν· μόνω δὲ τῷ ἔργον εἶναι τοῦ θελήματος αὐτοῦ· καὶ δὴ τὸν ἐκόντα μετὰ ἀσκήσεως καὶ διδασκαλίας τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας ἐπανηρημένον εἰς υἰοθεσίαν καλεῖ, τὴν μέγιστην πασῶν προκοπῆν. *Παρανομία δὲ ἄνδρα ἀγορεύουσι (7)· σφειραῖς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ἀμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται*, καὶ ἔστιν ὁ Θεὸς ἀναίτιος (8)· καὶ τῷ ὄντι *μακάριος ἀνὴρ, ὃς καταπέτῃσει πάντα δι' εὐλάβειαν*.

qui sua sponte cum exercitatione et doctrina cognitionem accepit veritatis, vocat ad adoptionem, quæ est maximus omnium profectus. *Loquuntur autem virum iniquitates : suorum autem peccatorum culpeis uniusquisque astringitur* ; nec eorum causa Deo est ascribenda ; et revera *beatus est vir, qui omnia veretur propter pietatem* ^b.

CAPUT XVII.

De variis Cognitionis generibus.

Ὡς οὖν ἡ ἐπιστήμη ἐπιστητικὴ ἐστὶν ἕξις, ἀφ' ἧς τὸ ἐπίστασθαι συμβαίνει· γίνεται δὲ ἡ κατάληψις (9) αὐτῆ (10) ἀμετάπτωτος ὑπὲρ λόγου· οὕτω καὶ ἡ ἀγνοία φαντασία ἐστὶν ἐκουσα, μεταπτωτικὴ ὑπὲρ λόγου· τὸ δὲ μεταπίπτω, ὡς καὶ τὸ συνασκούμενον, ἐκ λόγου ἐφ' ἡμῖν. Παράκειται δὲ τῆ ἐπιστήμῃ ἡ τ' ἐμπειρία καὶ ἡ εἰδησις, σύννεσις τε καὶ νόησις, καὶ γνῶσις. Καὶ ἡ μὲν εἰδησις ἐπιστήμη τῶν καθ' ὄλου κατ' εἶδος εἴη ἂν, ἡ δὲ ἐμπειρία ἐπιστήμη περιληπτικὴ· ὥστε καὶ οἶόν ἐστιν ἕκαστον πολυπραγμονεῖν· νόησις δὲ ἐπιστήμη νοητοῦ, καὶ σύννεσις ἐπιστήμη συμβλητοῦ, ἢ σύμβλησις ἀμετάπτωτος, ἢ συμβλητικὴ δύναμις, ὣν φρόνησις ἐστὶ καὶ ἐπιστήμη, καὶ ἐνὸς καὶ ἐκάστου, καὶ πάντων τῶν εἰς ἓνα λόγον· γνῶσις δὲ ἐπιστήμη τοῦ ὄντος αὐτοῦ, ἢ ἐπιστήμη σύμφωνος τοῖς γινόμενοις· ἀληθείᾳ τε ἐπιστήμη ἀλη-

A ex nihilo omnia produxerit, nec si ex præexistente materia fecerit : quandoquidem illud quidem ne omnino quidem est, hæc vero est a Deo diversa in omnibus ; nisi quis nos ejus esse partem, et ejusdem cum Deo essentialis ausit dicere. Nescio autem quomodo quis, qui Deum novit, æquo hoc audire animo possit, si respiciens ad nostram vitam, in quot versemur malis, consideret. Sic enim, quod nefas est dicere Deus peccaret in quibusdam partibus, siquidem partes sunt totius partes, et totum complet. Sin autem non complet, ne partes quidem fuerint. Verum enim verò cum natura Deus sit dives misericordia, nostri propter suam bonitatem curam gerit, qui nec sumus ejus partes, nec filii natura. Et est hoc quidem certe maximum Dei in nos bonitatis indicium, quod eum sic in ipsum nos geramus, et natura simus omnino alieni, nostri tamen curam gerat. Ac naturalis quidem est animantibus in suos fetus affectio, et quæ ex consuetudine oritur amicitia iis, qui sunt ejusdem sententiæ. Est autem in nos copiosa Dei misericordia, qui nihil ad eum attingimus, vel essentia, inquam, nostra, vel natura, vel propria nostræ essentialis facultate, sed eo tantum quod simus opus ejus voluntatis. Atque adeo eum,

B quemadmodum ergo scientia est habitus sciendi, a quo scire evenit : fit autem ei comprehensio, quæ dimoveri non potest a ratione : ita etiam ignoratio est conceptio cedens, quæ dimoveri potest a ratione. Quod autem dimovetur, ut id, quod constituitur ac confirmatur, a ratione, est in nostra potestate. Scientiæ autem est adjuncta et experientia, et quæ Græce dicitur εἰδησις, et quæ σύννεσις et intelligentia, et cognitio. Et erit quidem εἰδησις, universorum scientia per species. Experientia autem, scientia comprehensiva, quæ singularia perscrutatur quomodo se habeant. Intelligentia autem est scientia ejus, quod sola mente percipitur. Et σύννεσις est scientia ejus, quod potest in unum conferri, aut compago, quæ dimoveri non potest : aut facultas simul conferendi ea, circa quæ versantur prudentia

* P. 468 ED. POTTER, 392-395 ED. PARIS.

a Prov. v, 22. b Prov. xxviii, 14.

mundum Deum esse dicunt ; Stoici quidem primum ; Platonici vero secundarium ; nec desunt, qui tertium inter deos locum ei assignent. Didymus apud Eusebium De præparatione Evangel. lib. xv : Στωϊκοὶ δὲ, ὄλον τὸν κόσμον σὺν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, προσαγορεύουσι Θεόν. Stoici autem, totum mundum, cum partibus ejus, Deum appellant. Seneca epist. 97 : Totum hoc quo continetur, et unum est, et Deus est ; et socii ejus, et membra sumus.

(4) *Ἀπληροτριωμένων*. Respiciere videtur Coloss. 1, 21.

(5) *Τοῖς ὁμογνώμοσι φίλια*. Catilina apud Sal-

lustium : *Idem velle ac nolle, ea demum firma amicitia est.*

(6) *Πλουσίως*. A. mavult πλούσιος. STILBURG.

(7) *Ἀγορεύουσι*. A. Rectius ἀγρεύουσιν, venantur, ex Proverb. v, 22. STILBURG.

(8) *Ὁ Θεὸς ἀναίτιος*. Respicit dictum, de quo conf. quæ adnotata sunt ad *Pædag.* lib. 1, cap. 8, *Strom.* 1, p. 271, edit. Paris.

(9) *Κατάληψις*. De hac scientiæ definitione conf. quæ superius dicta sunt ad p. 362, edit. Paris.

(10) *Αὐτῆ*. Scribi possit αὐτῆ, vel αὐτῆ, in nominat. casu.

et scientia, et unius, et singulorum, et omnium, A quæ in unam conferuntur rationem. Cognitio autem est rei prout est scientia; aut scientia iis, quæ fiunt, congrua. Veritas autem, veri scientia. Habitus autem veritatis, est scientia verorum. Scientia autem consistit per rationem, et alia ratione ✕ dimoveri non potest; et hic cognitionem inquirat. Quæ autem non facimus, ea aut non facimus propterea quod non possumus, aut propterea quod nolimus, aut propter utrumque. Non volumus itaque, quoniam nec possumus, nec volumus. Non natamus autem adhuc, verbi gratia, quoniam possumus quidem, sed non volumus. Non sumus autem sicut Dominus, quoniam volumus quidem, sed non possumus. *Nullus est enim discipulus super magistrum: satis est autem, si facti fuerimus sicut magister* a, non essentia (feri enim non potest, ut id quod est adoptione, sit essentia æquale ei, quod est natura), sed quod facti simus sempiterni, et ad contemplationem eorum, quæ sunt, admissi, et illi appellati simus, et patrem ex iis solun, quæ sunt ei conjuncta, videamus. Velle ergo omnia antecedit: rationales enim facultates sunt voluntatis ministræ. *Velis, inquit, et poteris.* Gnosticici autem et voluntas, et iudicium, et exercitatio est eadem. Si sunt enim eadem animi propositiones, eadem quoque erunt et dogmata et iudicia, ut et verba, et vita, et mores sint ejus institutio consentanea. *Cor autem rectum exquirat cognitionem, et illas exaudit.*; *Deus docuit me sapientiam, et novi sanctorum cognitionem* b.

CAPUT XVIII.

Legem Mosaicam omnis doctrinæ moralis esse fontem, atque inde Græcos ethica sua hausisse.

Clarum est ergo, omnes quoque alias virtutes, C quæ scriptæ sunt apud Moysen, præbuisse Græcis principium totius loci moralis, fortitudinem, inquam, et temperantiam, et prudentiam, et justitiam, et tolerantiam etiam, et patientiam, et modestiam, et honestatem, et continentiam, et, quæ eas superat, pietatem. Sed de pietate quidem est cuiuslibet manifestum, quod supremam et antiquissimam causam doceat colere et honorare. Eadem quoque lex exhibet justitiam: et docet etiam prudentiam, per abstinentiam a simulacris sensilibus, et ad universorum effectorem et patrem evocationem ✕ P. 469 ED. POTTER, 392-394 ED. PARIS.

(11) Ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν πολυπραγμονεῖ. Suspicor aliquem in libri sui margine adnotasse: Ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν πολυπραγμονεῖ. *Hic observa, quid sit γνῶσις, de qua scilicet toties a Clemente mentio facta est: idque postea in textum receptum fuisse, πολυπραγμονεῖ imperat, mutato in πολυπραγμονεῖ indicat. modi, ut cum præcedentibus cohereret.*

(12) Τὸ δέ. Etiam dativo casu legi potest τῷ δέ. SYLBURG.

(13) Θέλε . . . καὶ δυνήσῃ. Ubi hoc dictum? Forte respicit auctor verba Christi ad infirmum, Joan. v, 6: Θέλεις ὑγιῆς γενέσθαι; vel potius leprosi verba ad Christum, Marc. i, 40: Ἐάν θέλῃς, δύνασαι με καθαρίσαι.

(14) Κορδία... ἐπατεῖ. Hanc sententiam in S. Scriptura reperire nondum potui. Ea, quæ sequitur, a plerisque τῶν Ὁ interpretum editionibus abest.

(15) Τὸ ἀνώτατον καὶ πρ. αἰτίον. Τὸ ἀνώτατον

βοῦς· ἡ δὲ ἔξις τῆς ἀληθείας ἐπιστημη ἀληθῶν. Ἡ δὲ ἐπιστημη διὰ τοῦ λόγου συνίσταται, καὶ ἀμετάπτωτος; ἐστὶν ἄλλω λόγῳ ἐνταῦθα τὴν γνῶσιν πολυπραγμονεῖ (11). Ἄ δὲ μὴ ποιοῦμεν, ἦτοι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι οὐ ποιοῦμεν, ἢ διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι, ἢ διὰ ἀμφοτέρω. Οὐχ ἰπτάμεθα μὲν οὖν, ἐπειδὴ οὐτε δυνάμεθα οὐτε βουλόμεθα· οὐ νηχόμεθα δὲ, φέρε εἰπεῖν, ἄρτι, ἐπειδὴ δυνάμεθα μὲν, οὐ βουλόμεθα δέ· οὐκ ἐσμὲν δὲ ὡς ὁ Κύριος, ἐπειδὴ βουλόμεθα μὲν, οὐ δυνάμεθα δέ. Οὐδεὶς γὰρ μαθητῆς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον· ἀρκετὸν δὲ, ἐὰν γενώμεθα ὡς ὁ διδάσκαλος, οὐ κατ' οὐσίαν· ἀδύνατον γὰρ ἴσον εἶναι πρὸς τὴν ὑπαρξιν τὸ θέσει τῷ φύσει· τὸ δὲ (12) αἰδίου γεγονέναι, καὶ τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν ἐγκωκέναι, καὶ υἱοὺς προσηγορευῆσαι, καὶ τὸν πατέρα ἀπὸ τῶν οικειῶν καθορᾶν μόνον. Προηγείται τοίνυν πάντων τὸ βούλεσθαι· αἱ γὰρ λογικαὶ δυνάμεις τοῦ βούλεσθαι διάκονοι πεφύκασι· θέλε, φησὶ, καὶ δυνήσῃ (13)· τοῦ γνωστικοῦ δὲ καὶ ἡ βούλησις, καὶ ἡ κρίσις, καὶ ἡ ἀσκησις ἡ αὐτή. Εἰ γὰρ αἱ αὐταὶ προθέσεις, τὰ αὐτὰ καὶ τὰ δόγματα καὶ αἱ κρίσεις, ἴνα δὴ ὡς ἐν αὐτῷ καὶ οἱ λόγοι, καὶ ὁ βίος, καὶ ὁ τρόπος ἀκολουθοῖ τῇ ἐνοστάσει. *Κορδία δὲ εὐθεῖα ἐκζητεῖ γνώσεις, καὶ ἐκείνων ἐπατεῖ* (14). Ὁ Θεὸς δὲ διδάχέ με σοφίαν, καὶ γνῶσιν ἀγίων ἔργων.

(15) Ὁ Θεὸς δὲ διδάχέ με σοφίαν, καὶ γνῶσιν ἀγίων ἔργων.

Προφανεῖς μὲν οὖν καὶ πᾶσαι ἄλλαι ἀρεταί, αἱ παρὰ τῷ Μωϋσεῖ ἀναγεγραμμέναι, ἀρχὴν Ἑλληνισπαντὸς τοῦ ἠθικοῦ τόπου παρασχόμεναι· ἀνδρείαν λέγω, καὶ σωφροσύνην, καὶ φρόνησιν, καὶ δικαιοσύνην, καρτερίαν τε καὶ ὑπομονήν, καὶ τὴν σεμνότητα, καὶ ἐγκράτειαν, τὴν τε ἐπὶ τοῦτοις εὐσέθειαν. Ἄλλ' ἡ μὲν εὐσέθεια παντὶ που δήλη τὸ ἀνώτατον καὶ πρᾶσιον αἰτίον (15) εἶβειν καὶ τιμᾶν διδάσκουσα (16), καὶ δικαιοσύνην δὲ αὐτὸς ὁ νόμος παρίστησι, παιδεύων τὴν τε φρόνησιν διὰ τῆς τῶν αἰσθητῶν εἰδώλων ἀποχῆς καὶ τῆς πρὸς τὸν ποιητὴν καὶ Πατέρα τῶν ὄλων προσκλήσεως (17)· ἀφ' ἧς

a Matth. x, 24, 25; Luc. vi, 40. b Prov. xxx, 3,

καὶ πρᾶσιον αἰτίον Philo in loco mox arripendo. Sed ἀνώτατον cum articulo pro ἀνώτατος alias dixit Clemens: quemadmodum p. 381: ἡ γὰρ ἀνώτατος ἀπόδειξις.

(16) Τιμᾶν διδάσκουσα. Flor. edit., καὶ διδάσκουσα, ne quid ergo e corruptis vestigiis decedat, legi potest καταδιδάσκουσα. SYLBURG.

(17) Προσκλήσεως. Aπῆρτος προσκλήσεως. SYLBURG. — Vera autem lectio videtur esse προσκλήσεως. Vult enim auctor legem Moysiς Ἰαυὸς Θεοῦ, universalis conditor, in hæreditatem addixisse. Hoc ita se habere, didicimus e verbis Philonis, quæ imitatus est Clemens. Ea vero exstant in ejus libro *De fortitudine*, p. 741: Οὗτοι πρὸς Ἑβραίους φιλαπνεθιμόνως ἔχοντες, οὐδεὶς ἐτέρου μᾶλλον ἢ ὅτι τὸ ἀνώτατον καὶ πρᾶσιον αἰτίον εἶβουσι καὶ τιμᾶσι, τῷ ποιητῇ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων προσκκληρωμένοι. *Μαδανιαὶ ὀδῷ Ἑβραῶς hac præcipue causa persecuti, quod summam et antiquissimam causam co-*

δύξης, ὡς πηγῆς (18), πᾶσα σύνεσις αὐξεται. **A** θυσίαι γὰρ ἀνόμων (19) βδέλυγμα Κυρίῳ· εὐχαὶ δὲ κατευθυνόντων δεκταὶ παρ' αὐτῷ· ἐπεὶ ἐκτῆ (20) παρὰ Θεῷ (21) δικαιοσύνη μᾶλλον, ἢ θυσία. Τοιαῦτα καὶ τὰ παρὰ Ἡσαΐα· *Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος· καὶ πᾶσα ἡ περικοπή. Ἄνε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· αὕτη γὰρ θυσία Θεῷ δεκτὴ (22), καρδία συντετριμμένη, καὶ ζητοῦσα τὸν πεπλακῶτα. Ζυγὰ δόλια (23) βδέλυγμα ἐναντι Θεοῦ· στάθμιον δὲ δίκαιον δεκτὸν αὐτῷ. Ἐντεῦθεν, ζυγὸν μὴ ὑπερβαίνειν, Πυθαγόρας (24) παραινεί. Δικαιοσύνη δὲ δόλια εἰρηταὶ ἢ τῶν αἰρέσεων ἀπαγγελία· καὶ, Γλώσσα (25) μὲν ἀδίκων ἐξολοεῖται, στόμα δὲ δικαίων ἀποστᾶζει σοφίαν. Ἄλλὰ γὰρ τοὺς σοφοὺς καὶ φρονίμους (26) φαύλους καλοῦσιν. Μακρὸν δ' ἂν εἴη περὶ τῶν ἀρετῶν τούτων μαρτυρίας παρατίθεσθαι, ἀπάσης ταύτας ἐξυμνούσης τῆς Γραφῆς· ἐπεὶ δ' οὖν τὴν μὲν ἀνδρείαν ὀρίζονται ἐπιστήμην δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν καὶ μεταξὺ, τὴν δὲ σωφροσύνην ἐξῆν εἶναι, αἰρέσαι καὶ φυγῆ σωζοῦσαν τὰ τῆς φρονήσεως χρέματα· παράκειται τῇ μὲν ἀνδρείᾳ ἡ τε ὑπομονή, ἢ καρτερίαν καλοῦσιν, ἐπιστήμην (27) ἐμμενετέων καὶ οὐκ ἐμμενετέων· ἡ τε μεγαλοψυχία ἐπιστήμην τῶν συμβαινόντων ὑπεραίρουσα· ἀλλὰ καὶ τῇ σωφροσύνῃ ἡ εὐλάβεια (28), ἐκκλισίς οὕσα σὺν λόγῳ. φυλακὴ δὲ τῶν ἐντολῶν, τήρησις οὕσα αὐτῶν ἀβλαβῆς, περιποίησις ἐστὶν ἀσφαλείας βίου. Καὶ οὐκ*

nem. Ex qua quidem sententia, tanquam ex fonte aliquo, augetur omnis intelligentia. *Sacrificia enim iniquorum, sunt* **170** *Domino abominatio: vota eorum autem, qui recta via incedunt, sunt ei accepta.* Deo enim magis $\times$ est accepta justitia, quam sacrificium. Talia sunt etiam ea, quæ sunt apud Isaiam: *Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum?* inquit Dominus **b**; et cætera, quæ sequuntur. *Solve omne vinculum iniquitatis; hoc enim sacrificium est Deo acceptum; cor contritum, et quærens eum, qui formavit.* **c.** *Trutinæ dolosæ abominatio coram Domino; statera autem justa est Domino accepta.* **d.** Hinc suadet Pythagoras, *stateram non transilire. Dolosa autem justitia dicta est, professio hæresium.* Et *lingua quidem injustorum peribit, os autem justorum distillat sapientiam.* **e.** Etenim *sapientes et prudentes, stultos appellant.* **f.** Longum autem fuerit de his virtutibus testimonia adducere, cum universa eas celebret Scriptura. Quoniam autem fortitudinem definiunt scientiam eorum, quæ sunt gravia, et non gravia, et eorum quæ sunt intermedia; temperantiam autem, habitum, qui eligendo et vitando servat judicia prudentiæ; adjungitur fortitudini quidem patientia, quam appellant tolerantiam, scientiam scilicet eorum, quæ sunt sustinenda, et quæ non; et celsitudo animi quæ scientia est, qua quis quibuscunque casibus superior evasit. Quinetiam temperantiæ adjuncta est cautio, quæ est

P. 470 ED. POTTER, 394-395 ED. PARIS.

Prov. xv, 8. b Isa. i, 11. c Isa. LVIII, 6 d Prov. xi, 1. e Isa. x, 31. f Prov. xvi, 21.

lerent et adorarent, et omnium conditori ac patri in hereditatem addicti essent. Nemp̄ secundum illud: *Διμερίζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη. . . καὶ ἐγεννήθη μερὶς Κυρίῳ λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ· σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. Deuteron. xxxii, 8, 9.*

(18) Πηγῆς. H. Ms. αὐγῆς. SYLVEURG. — Sed πηγῆς Philonis vox est loco citato: Ἡ περὶ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ δόξα, ἀφ' ἧς, οἷα πηγῆς, ἐνωτικῆ καὶ ἀδιαλύτῃ φιλίᾳ κέχρηται πρὸς ἀλλήλους. *De uno Deo sententia, a qua, seu fonte, nascitur indissolubilis amicitia.*

(19) Θυσίαι γὰρ ἀνόμων. Θυσίαι ἀσεβῶν, Proverb.

(20) Δεκτῆ. Respexisse videtur Matth. ix, 13; xii, 7: Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν· vel Os. vi, 6: Ἐλεος θέλω ἢ θυσίαν.

(21) Παρὰ Θεῷ. S. Cyrillus Alexand. x in Julianum: Ἡμεῖς νοστήν καὶ πνευματικὴν ἀποπληροῦντες λατρείαν, προστετάγμεθα προσκομίζεσθαι εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πάντα τρόπον ἐπιεικείας, πίστιν, ἐλπίδα, ἀγάπην, δικαιοσύνην, ἐγκράτειαν, ἀκαταπαύστους δοξολογίας· ἄλλος γὰρ αὕτη θυσία τῷ ἄλλῳ καὶ καθαρῷ πρέπουσα Θεῷ, καὶ νοστής εὐνοσιμος ἀναθήματα τῆς ἀληθείας εὐωδίας οἱ τρόποι. Hæc ita citantur ab Anastasio in *Questionibus de Scripturæ locis*, quas G. Hervetus interpretatus est: *Nos cultum implentes spirituales, et qui cadit sub intelligentiam, jussi sumus offerre in odorem suavitatis omne genus virtutis, fidem, spem, charitatem, justitiam, continentiam, perpetuas glorificationes. Nam hoc materiæ expers sacrificium Deum decet, qui est expers materiæ, et purus, et honestatis cadentis sub intelligentiam donaria sunt modi veræ, quæ recte agitur, vitæ. Interpres Cyrilli hic videtur aliter legisse in 5 responsione lib. x, ut cum vertit extrema: Et mentis fragrantia oblationes sunt vere honestæ vitæ modi, εὐοσμίας. COLLECT.*

(22) Αὕτη γὰρ θυσία δ. Clemens supra Pædag.

C lib. iii, cap. 12. p. 261, edit. Paris.: Πῶς οὖν θύσω τῷ Κυρίῳ; θυσία, φησὶν, τῷ Κυρίῳ πνεῦμα συντετριμμένον. Πῶς οὖν στέψω, ἢ μύρω χρίσω, ἢ τι θυμιάσω τῷ Κυρίῳ; Ὅσμη, φησὶν, εὐωδίας τῷ Θεῷ, καρδία δοξάζουσα τὸν πεπλακῶτα αὐτῆν. Ubi conf. adnotata.

(23) Ζυγὰ δόλια. Ζυγοὶ δόλιοι, et mox ἐνώπιον pro ἐναντι, Prov.

(24) Πυθαγόρας. Simili modo hoc Pythagoræ symbolum explicavit auctor Strom. v, p. 560, edit. Paris., ubi conf. adnotata.

(25) Γλώσσα. Στόμα δικαίου ἀποστᾶζει σοφίαν, γλώσσα δὲ ἀδίκου ἐξολοεῖται. Proverb., inverso sententiarum ordine.

(26) Φρονίμους. Συνετούς, Proverb.

(27) Ἐπιστήμην. Sic ante Clementem Philo τὴν ἀνδρείαν definiuit, *Legis allegor.* lib. i, p. 53: Ἐπιστήμη γὰρ ἐστὶ ὑπομενετέων, καὶ οὐκ ὑπομενετέων καὶ οὐδετέρων. *Est enim scientia sustinendorum, et non sustinendorum, et neutrorum.* Item Sextus Empiricus *Adv. mathematicos* lib. viii, pag. 536: *Ei πανάρετόν ἐστι τὸ θεῖον, καὶ ἀνδρείαν ἔχει· εἰ δὲ ἀνδρείαν ἔχει, ἐπιστήμην ἔχει δεινῶν, καὶ οὐ δεινῶν, καὶ τῶν μεταξὺ. Quod si Deus est omni virtute præditus, habet etiam fortitudinem; si eam autem habet, scientiam habet eorum, quæ sunt gravia, et quæ non sunt gravia, et quæ sunt intermedia.* Et ante hos Zeno τὴν καρτερίαν dixit esse ἐπιστήμην, ἢ ἐξῆν τῶν ἐμμενετέων, καὶ μὴ, καὶ οὐδετέρων· *scientiam, vel habitum eorum, quibus acquiescendum sit, vel non, atque mediorum: ut refert in Zenone Diogenes Laertius, lib. vii, seg. 93.*

(28) Εὐλάβεια. Clemens superius p. 374, edit. Paris.: *Εὐλάβειαν καλοῦντων οἱ φιλόσοφοι τὸν τοῦ νόμου φόβον, εὐλογον οὖσαν ἑκκλισίαν. Philosophi εὐλάβειαν appellant legis timorem, cum sit rationi consentanea declinatio.*

declinat. o cum ratione. Custodia autem præceptorum, cum sit innocens eorum observatio, est securitatis vitæ conciliatio. Nec potest esse quis tolerans absque fortitudine, neque continens absque temperantia. Se autem invicem consequuntur virtutes; et apud quem sunt virtutum consequentia, apud eum est etiam salus, quæ est boni status conservatio. Jure ergo si de his virtutibus adhuc tractaverimus, de omnibus consideraverimus: quoniam qui gnostice habet unam virtutem, omnes per mutuat habet consequentiam. Jam continentia est affectio, quæ non transilierit ea, quæ rectæ rationi consentanea videntur. Contingens autem est is, qui continet eas appetitiones, quæ sunt præter rectam rationem: vel qui seipsum continet, ne appetitione efferatur præter rectam rationem. Temperantia autem ipsa non est sine fortitudine; quandoquidem ex præceptis oritur prudentia, quæ Deum, qui omnia disposuit, sequitur; et justitia, quæ divinam dispositionem imitatur; per quam cum simus continentes, mundi ad pietatem et actiones exemplo Dei conformes tendimus, Domino, quoad a mortalibus fieri potest, assimilati. Id autem est, justum et sanctum fieri cum prudentia. Deus enim nullius rei indiget, et affectibus non est obnoxius: unde nec est proprie continens. In eum enim nulla unquam cadit affectio aut perturbatio, quam contineat. Nostra autem natura, quæ est obnoxia affectionibus, opus habet continentia, per quam dum exercetur, ut paucis indigeat, conatur habitu ad divinam naturam accedere. Vir enim bonus paucis indiget, ut qui sit in confinio naturæ mortalis et immortalis; agens quidem, et propter corpus, et propter mortalem originem; paucis autem egere doctus, propter susceptam ratione continentiam. Quamnam enim habet rationem, quod lex viro prohibet, ne vestem induat muliebrem? Annon nos vult esse viros, et nec corpore, nec factis, nec mente, nec verbis effeminari? Vult enim eum esse masculinum, qui veritati dat operam, in ferendis laboribus et perpressionibus, in vita et moribus, et in sermone et

✕ P. 471 ED. POTTER, 395-396 ED. PARIS.

(29) Σωφροσύνη. Ante Clementem Philo has virtutes, ἀνδρείαν, ἐγκράτειαν, σωφροσύνην, φρόνησιν, δικαιοσύνην et καρτερίαν, conjunctas esse dixit, id præterea subjiciens, quod vir bonus sit ὀλιγοδεής: *De vita Moysis*, lib. III, p. 680, 681: 'Ἄλλ' εἰ χρεὶ τἀληθὲς εἰπεῖν, ὁ φρονήσεως καὶ σωφροσύνης, ἀνδρείας τε καὶ δικαιοσύνης ἱερώτατος ὄσιος ἀσκητῆς μετατρέχει, καὶ ὅσοι αὐστηρὸν καὶ σκληροδίατον βίον, ἐγκράτειαν καὶ καρτερίαν ζηλοῦσι, σὺν εὐτελείᾳ, δι' ὧν τὸ κυριώτατον τῶν ἐν ἡμῖν ὁ λογισμὸς εἰς ὑψίλειαν ἀνοσον καὶ εὐεξίαν ἐπιδίδωσι, etc. *Imo si verum fatendum est, sacer ille virtutum chorus, prudentiæ, temperantiæ, fortitudinis, justitiæque, ultro sibi querit, quos exerceat, præsertim eos, qui tetricam duramque vitam sequuntur, conjunctam cum patientia continentiaque, simplicitate quoque, et frugalitate paucis contenta: quibus artibus pars nostri præcipua, scilicet ratio, sanitatem tuetur bonamque habitudinem.*

(30) Ὁ γὰρ σπουδαῖος. Hæc didicit Clemens e

A ἔστιν ἀνευ ἀνδρείας καρτερικὸν εἶναι, οὐδὲ μὴν ἀνευ σωφροσύνης ἐγκρατῆ. Ἀντακολουθεῖται δὲ ἀλλήλαις αἱ ἀρεταί· καὶ παρ' ὧ αἱ τῶν ἀρετῶν ἀκολουθεῖται, παρὰ τούτῳ καὶ ἡ σωτηρία, τήρησις οὕσα τοῦ εὐ ἔχοντος. Εἰκότως ἔτι περὶ τούτων διαλαμβάνοντες τῶν ἀρετῶν, περὶ πασῶν ἀν εἴημεν ἐσχημένοι, ὅτι ὁ μίαν ἔχων ἀρετὴν γνωστικῶς πάσας ἔχει διὰ τὴν ἀντακολουθίαν. Αὐτίκα ἡ ἐγκράτεια διαθέσις ἔστιν ἀνυπέρβατος τῶν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον φαινέντων. Ἐγκρατεύεται δὲ ὁ κατέχων τὰς παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὀρμὰς, ἢ ὁ κατέχων αὐτὸν, ὥστε μὴ ὀρμᾶν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Σωφροσύνη (29) δὲ αὕτη οὐκ ἀνευ ἀνδρείας· ἐπεὶ δι' ἐξ ἐντολῶν γίνεται, ἐπομένη τῷ διατεταγμένῳ Θεῷ, φρόνησις τε καὶ ἡ μηητική τῆς θείας διαθέσεως δικαιοσύνη· καθ' ἣν ἐγκρατευόμενοι, καθαρὸι πρὸς εὐσέθειαν καὶ τὴν ἐπομένην ἀκολουθῶσι τῷ Θεῷ πρᾶξιν στελλόμεθα, ἐφομοιοῦμενοι τῷ Κυρίῳ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν, ἐπιήροις τὴν φύσιν ὑπάρχουσιν. Τοῦτο δὲ ἐστὶ δικαιοσύνη καὶ ὀσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. Ἀνευδὲς μὲν γὰρ τὸ θεῖον καὶ ἀπαθὲς· ὅθεν οὐδὲ ἐγκρατὲς κυρίως· οὐ γὰρ ὑποπίπτει πάθει ποτὲ, ἵνα καὶ κρατῆσι τοῦδε· ἡ δὲ ἡμετέρα φύσις, ἐμπαθὲς οὕσα, ἐγκρατείας δεῖται, δι' ἧς πρὸς τὸ ὀλιγοδεὲς συνασκουμένη, συνεγγίζειν πειράται κατὰ διαθέσεις τῆς θείας φύσεως· ὁ γὰρ σπουδαῖος (30) ὀλιγοδεής, ἀθανάτου καὶ θνητῆς φύσεως μεθόριος· τὸ μὲν ἐνδεδὲς διὰ τε τὸ σῶμα διὰ τε τὴν γενέσιν αὐτὴν ἔχων· ὀλίγων δὲ διὰ τὴν λογικὴν ἐγκράτειαν δεῖσθαι δεδιδραγμένος· ἐπεὶ τίνα λόγον ἔχει τὸ ἀπειπεῖν τὸν Νόμον ἀνδρὶ γυναικὸς ἀμπεχόνῃ (31) ἀναλαμβάνειν; Ἡ οὐχὶ ἀνδρίζεσθαι ἡμᾶς βούλεται, μήτε κατὰ τὸ σῶμα καὶ τὰ ἔργα, μήτε κατὰ τὴν διάνοιαν καὶ τὸν λόγον ἐκθλινομένους; ἡρβῆνῶσθαι γὰρ τὸν ἀληθεῖς σχολάζοντα ἐν τε ὑπομοναῖς, ἐν τε καρτερίαις, κἀν τῷ βίῳ, κἀν τῷ τρόπῳ, κἀν τῷ λόγῳ, κἀν τῇ ἀσκήσει, νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν, καὶ εἰ που μαρτυρίῳ δι' αἵματος χωροῦντος ἐπικαταλόβοι χρεῖα, βούλεται. Πάλιν, *Εἰ τις* (32), φησὶ, νεωστὶ δευμάμενος οἰκίαν, οὐκ ἐφθῆ εἰσοικίασθαι· ἡ ἀμπελῶνα νεόφυτον ἐργασάμενος, μηδέπω τοῦ καρποῦ μετέληφεν, ἡ καρθῆνον ἐγγηυσάμενος, οὐδέπω ἐγρημεν· τοῦτους ἀρε-

a Deut. xxii, 5.

D Philonis libro *De fortitudine*, p. 337: 'Ὁ δὲ σπουδαῖος ὀλιγοδεής, ἀθανάτου καὶ θνητῆς φύσεως μεθόριος· τὸ μὲν ἐπιδεδὲς ἔχων διὰ σῶμα θνητὸν, τὸ δὲ μὴ πολυτελὲς διὰ ψυχὴν ἐφιεμένην ἀθανασίας. *Vir autem bonus paucis eget, in naturæ mortalitatis immortalisque situs confinio: propter corpus quidem mortale egestati obnoxius est, paucis vero contentus propter animam, quæ ad immortalitatem aspirat.*

(31) Γυναικὸς ἀμπεχόνῃ. Philo Judæus, libri jam dicti pag. 738: Τσαύτη δὲ τις ἐστὶ τῷ Νόμῳ σπουδῆ καὶ φιλοτιμίας περὶ τοῦ γυμνάσαι καὶ συγκροτῆσαι ψυχὴν πρὸς ἀνδρείαν, ὥστε καὶ περὶ ἐσθημάτων, ὅποια ἔχοῦν ἀμπεγέσθαι, διετάξατο, ἀπειπὼν ἀνὰ κράτος ἀνδρὶ γυναικὸς ἀμπεχόνῃ ἀναλαμβάνειν. *Tanta porro contentione lex studet exercere confirmareque animos ad fortitudinem, ut ei de vestimentis, qualibus utendum sit, præcipiat, diserte interdicens, ne vir sumat muliebria.*

(32) *Εἰ τις*. Hæc propius accedunt ad Philonis Judæi verba, p. 740, quam Moysis, Deut. xx, 5-7.

σθαί τῆς στρατείας, ὁ φιλόανθρωπος κελύει Νόμος· στρατηγικῶς μὲν, ὡς μὴ περισπώμενοι πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, ἀπρόθυμοι τῷ πολέμῳ ἐξυπηρετώμενοι· ἐλεύθεροι (33) γὰρ τὰς ὁρμὰς οἱ ἀπροφασίστως τοῖς δεινοῖς ἐπαποδύομενοι· φιλόανθρώπως δὲ, ἐπειδὴ τὰ κατὰ τοὺς πολέμους ἀδῆλα· ἀδικον εἶναι λογισάμενος, τὸν μὲν μὴ δυνασθαι τῶν αὐτοῦ πόνων, ἕτερον δὲ τὰ τῶν καμώντων ἀταλαιπύρως λαβεῖν. Ἔοικε δὲ ὁ Νόμος καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐμφαίνειν ἀνδρείαν, δεῖν νομοθετῶν τὸν φυτεύσαντα καρποῦσθαι, καὶ τὸν οἰκοδομησάμενον οἰκεῖν, καὶ τὸν μνώμενον γαμεῖν· οὐ γὰρ (34) ἀτελεῖς τὰς ἐλπίδας τοῖς ἀσκήσασι κατὰ τὸν λόγον τὸν γνωστικὸν κατασκευάζει· *Τελευτήσαντος* (35) γὰρ καὶ ζῶντος ἀνδρὸς ἀγαθοῦ οὐκ ἀπόλλυται ἐλπίς. Ἐγὼ, φησὶ, τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ, ἡ Σοφία λέγει· οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὐρήσουσιν εἰρήνην (36), καὶ τὰ ἐξῆς. Τί δέ; οὐχὶ αἱ Μαδιθηναίων γυναῖκες τῷ κάλλει τῷ σφῶν πολεμοῦντας τοὺς Ἑβραίους ἐκ σωφροσύνης δι' ἀκρασίαν εἰς ἀθέητα ὑπὴργάγοντο; Προσεταυρισάμεναι γὰρ τοὺς (37) ἐκ τῆς σεμνῆς ἀσκήσεως εἰς ἡδονὰς ἑταιρικὰς τῷ κάλλει δολεάσασαι, ἐπὶ τε τὰς τῶν εἰδῶλων θυσίας ἐπὶ τε τὰς ἀλλοδαπὰς ἐξέμνησαν γυναῖκας· γυναικῶν δὲ ἅμα καὶ ἡδονῆς ἠτιθῆντες, ἀπέστησαν μὲν τοῦ Θεοῦ, ἀπέστησαν δὲ καὶ τοῦ νόμου· καὶ μικρὸν δεῖν (38) ὁ πᾶς λεῶς ὑποχείριος τοῖς πολεμίοις, γυναικεῖω στρατηγῆματι ἐγγόνει, ἕως αὐτοὺς κινδυνεύοντας ἀνεχαίτισε νοθεύσας φόβος. Αὐτίκα οἱ περιλειφθέντες, φιλοκινδύνως τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνα ἀράμενοι κύριοι κατέστησαν τῶν πολεμίων. Ἀρχὴ (39) οὖν σοφίας θεοσέβεια· σύνεσις δὲ ἀγίων προμήθεια· τὸ δὲ γινῶναι Νόμον, διαβολὰς ἐστὶν ἀραθῆς. Οἱ τόνων ἐμπαθοῦς φόβος περιποικτικὸν τὸν Νόμον ὑποκαθόντες, οὕτε ἀγαθοὶ συνιέναι (40), οὕτε ἐνενόησαν τῷ ἔντι τὸν Νόμον· Φόβος (41) γὰρ Κυρίου ζῶην ποιεῖ. Ὁ δὲ πλανώμενος ὀδυνηθήσεται ἐν κρίσει, οἷς οὐκ ἐπισκεπτεται γνώσις. Ἀμέλει μυστικῶς ὁ Βαρνάβας, Ὁ δὲ Θεός (42) ἐ τοῦ παντὸς κόσμου (43) κυριεύων, φησὶ, δόξη καὶ ὑμῖν σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἐπιστήμην, γνώσιν τῶν δικαιοματιῶν αὐτοῦ, ὑπομονήν. Γίνεσθε οὖν θεοδιδάκτοι, ἐκζητοῦντες τί ζητεῖ ὁ Κύριος ἀπ' ὑμῶν, ἵνα εὐρη-

A exercitatione, noctu et interdiu, et sicubi testimonio, seu martyrio, opus sit, quod procedat per sanguinem. Rursus : Si quis, inquit, domum a se nuper ædificatam nondum habitavit, aut vitem nuper plantatam operatus, fructus nondum fuit particeps, aut sibi desponsæ virgini nondum nupsit : eos vult humana lex esse immunes a militia, pruderenter et imperatorie, ne dum avellimur a cupiditatibus, ignavo et dejecto animo demus operam militiæ; sunt enim liberi ab appetitionibus, qui alacri animo quævis gravia pericula adeunt; humane autem, quoniam incertos bellorum casus reputans, iniquum esse duxit, ut hic quidem suis non frueretur laboribus, alter autem citra ullum laborem ea perciperet, quæ alii magno labore comparant. Videtur X autem lex quoque fortitudinem indicare, statuens oportere eum, qui plantavit, fructum percipere; et eum, qui ædificavit, habitare; et eum, qui puellam ambiit, uxorem ducere. Iis enim, qui se secundum gnosticam rationem exercuerunt, spes non reddit irritas: nam boni viri, nec mortui, nec viventis, spes perit. Ego eos, qui me diligunt, amo, inquit Sapientia: qui autem me quærunt, inveniunt pacem^b: et ea, quæ sequuntur. Quid vero? annon mulieres Madianitarum sua pulchritudine bellantes Hebræos a temperantia per incontinentiam deduxerunt ad impietatem? Meretriciis enim illecebris allectos, et a gravi ac honesta exercitatione ad meretricias voluptates forma inescatos, ad sacrificia idolorum, et ad peregrinas mulieres, veluti quodam furore percitos, deduxerunt. A mulieribus autem simul victi et voluptate, a Deo quidem defecerunt et a lege: et propemodum universus populus in hostium manus venit ac potestatem muliebri stratagemate, donec ipsos in periculum adductos coercuit timor admonens. Tum ii, qui reliqui erant, audacter pro pietate ac religione certamen suscipientes, evaserunt hostibus superiores. Sapientiæ ergo principium est religio. Intelligentia autem est rerum sanctarum cura et providentia. Nosse autem legem est bonæ mentis^c. Qui ergo existimarunt 171 legem efficere timorem cum prava perturbatione conjunctum, nec sunt ad in-

✱ P. 472 ED. POTTER · Deut. xx, 5, 6, 7. ^b Prov. xi, 7; viii, 17. ^c Prov. ix, 10.

(33) Ἐλεύθεροι. Philo : Ὅπως ἐλευθέρους καὶ ἀφέτους ὁρμᾶς ἀπροφασίστως τοῖς δεινοῖς ἐπαποδύνονται.

(34) Οὐ γὰρ. Philo : Ὡς οὐ δεῖν ἀτελεῖς τὰς ἐλπίδας κατασκευάζειν τοῖς χρηστὰ τῶν κατὰ τὸν βίον προσδοχάσασιν. Reliqua etiam, quæ ad Judæorum instituta spectant, paucis mutatis, e Philone sumpta sunt.

(35) *Τελευτήσαντος*. Proverb. x, 7 : Τελευτήσαντος ἀνδρὸς δικαίου, οὐκ ἄλλυται ἐλπίς.

(36) *Εὐρήσουσιν εἰρήνην*. Hoc legitur Proverb. cap. xvi. Sed Prov. viii, unde petitus hic locus, εὐρήσουσι χάριν. A. Madianitarum mulierum strategema existit Num. xxv, Deut. iv, Psalm. cv, apud Philonem p. 441, 506. Chrysostom. homilia contra novitiani observatores, p. 16. H. SYLBURG.

(37) *Τοὺς*. Malim αὐτούς, illos.

(38) *Μικρὸν δεῖν*. Usitatus μικροῦ δεῖν. SYLBURG.

(39) *Ἀρχή*. Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου, καὶ βουλὴ ἀγῶν συνεσις· τὸ γὰρ γινῶναι νόμον διαν. Proverb. ix, 10.

(40) *Ἀγαθοὶ συν*. Subaudiendum εἰσίν. SYLBURG.

(41) *Φόβος*. Proverb. xix, 25 : Φόβος Κυρίου εἰς ζῶην ἀνδρὶ, ὁ δὲ ἀφοβὸς αὐλισθήσεται ἐν τόποις, οὐ οὐκ ἐπισκοπεῖται γνώσις. Flaminius Nobilius adnotavit, partem posteriorem a nonnullis hoc modo scribi : Πλανώμενος καὶ ἐμπλήσθεις αὐλισθήσεται ἄνευ ἐπισκοπῆς πονηρᾶς.

(42) *Ὁ δὲ Θεός*. Hæc sub finem epistolæ S. Barnabæ existant.

(43) *Τοῦ π. κ.* Παντὸς τοῦ κόσμου, Barnab. Mox, δόξη ὑμῖν, omissa καὶ particula. Dein, σοφίαν, ἐπιστήμην, σύνεσιν, γνώσιν τῶν δ. αὐτοῦ, ἐν ὑπομονῇ. Γίνεσθε δὲ θεοδ. Ibid.

telligendum prompti, nec legem revera perceperunt. *Timor enim Domini vivificat. Qui autem errat, affigetur in laboribus, quos non considerat cognitio*. Mystice profecto Barnabas: *Deus, qui universo mundo dominatur, inquit, det etiam vobis sapientiam et intelligentiam, scientiam, cognitionem, justificationem ejus, patientiam. Efficiamini ergo a Deo docti, exquirentes quid a vobis requirat Dominus, ut inventiatis in die judicii horum insidiatores. Dilectionis et pacis filios appellavit ex cognitione. De elargitione autem et communicatione cum multa dici possunt, sufficit hoc dicere, quod lex prohibet fratri senerari: fratrem nominans non eum solum, qui ex iisdem natus parentibus, sed etiam qui fuerit ejusdem tribus, ejusdemque sententiæ, et ejusdem Logi particeps; non æquum censens, ut ex pecuniis usuras legamus, sed laxis manibus et animis gratificemur egentibus. Deus enim est hujus doni conditor; ut etiam qui libenter largitur, sufficientes accipit usuras, ea, quæ sunt apud homines pretiosissima, nempe mansuetudinem, benignitatem, magnificentiam, bonam*

✠ P. 475 ED. POTTER, 397 ED. PARIS. a Prov. xix, 23.

(44) *Ἰνα εὐρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τοῦτων ἐπιβούλους. Ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γν. πρ.* Sylburgius ait: *Ἰνα εὐρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τοῦτων ἐπιβούλους, ἀγάπης τέκνα. . . vel, ἵνα εὐρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοῦτων ἐπιβούλους. Τοὺς τοιοῦτους ἀγάπης τεκ.* Editiones Sylburgiana recentiores εὐρηται pro εὐρηται habent. Cotelarius, quocum consentiunt Grabius et Lowthius, ad Barnabam hæc adnotavit: *«Locus Clementis Alexandrini, in quo ista laudantur, prava interpunctione deformatus jacet. Quippe ediderunt, ἵνα εὐρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τοῦτων ἐπιβούλους. Ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευεν. Ut inventiatis in die judicii horum insidiatores. Dilectionis et pacis filios appellavit ex cognitione. Quibus quid insulsius? Tu meo periculo sic distingue: ἵνα εὐρηται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Τοῦξ τοῦτων ἐπιβούλους ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευεν. Hoc est, ut inventiatis in die judicii. Isti capessentes, dilectionis et pacis filios ex cognitione appellavit (Barnabas nimirum in fine epistolæ). » Porro Barnabæ verba sic se habent: Ἐκζητούντες τί ζητεῖ Κύριος ἀφ' ὑμῶν, καὶ ποιείτε, ἵνα σωθῆτε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Exquirentes quid a vobis requirat Dominus, et facite, ut salvi sitis in die judicii.*

(45) *Ἀδελφόν.* Respicit Levit. xxv, 35, 36; Deut. xxiii, 19, 20. Porro eorum pleraque sere omnia, quæ hic ad Judæorum leges moresque spectant, e Philone sumpta sunt: cujus præcipuas sententias adnotasse sufficit. Inprimis quæ ad mutuum absque fenere spectant, petita sunt e libro *De charitate*, pag. 701. *Ἀπαγορεύει τοίνυν ἀδελφῷ δανείζειν, ἀδελφόν ὀνομάζων οὐ μόνον τὸν ἐκ τῶν αὐτῶν φύντα γονέων, ἀλλ' ὅς ἀσπὸς ἢ ὁμόφυλος ἢ, τόκους ἐπὶ χρήμασιν οὐ δίκαιον (scribendum ex Clemente δικαίων) ἐκλέγειν, ὡς ἀπὸ θρεμμάτων ἔγγονα, . . . ἀλλ' ἀνειμέναις χερσὶ καὶ γνῶμας μάλιστα μὲν χαρίζεσθαι τοῖς δεομένοις, λογιζομένοις ὅτι καὶ ἡ χάρις τρόπον τινα δάνειον. . . οὐδ' οἱ συμβαλόντες (ἐμελλον) ἀδικεῖσθαι ἀ προσῆκε, χρησιμότητα, μεγαλόνοια, εὐφημίαν, εὐκλειαν. Vetat igitur fratri senerari: fratrem vocans, non solum ex eisdem parentibus natum, sed etiam quemcumque civem, contribulem: iniqum ducens colligere senuis e pecuniis tanquam seturam e pecoribus; sed apertis manibus mentemque præcipue gratis donare oportere indigentibus, reputantes etiam gra-*

ται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τοὺς τοῦτων ἐπιβούλους. Ἀγάπης τέκνα καὶ εἰρήνης γνωστικῶς προσηγόρευεν (44). Περὶ τε τῆς μεταδόσεως καὶ κοινωνίας, πολλῶν ὄντων, ἀπόχρη μόνον τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι νόμος ἀπαγορεύει ἀδελφῷ δανείζειν· ἀδελφόν (45) ὀνομάζων οὐ μόνον τὸν ἐκ τῶν αὐτῶν φύντα γονέων, ἀλλὰ καὶ ὅς ἂν ὁμόφυλος ἢ, ὁμογνώμων τε καὶ τοῦ αὐτοῦ Λόγου κεκοινωνηκῶς· οὐ δικαίων ἐκλέγειν τόκους ἐπὶ χρήμασιν, ἀλλὰ ἀνειμέναις χερσὶ καὶ γνῶμαις χαρίζεσθαι τοῖς δεομένοις· Θεὸς γὰρ ὁ πιστὸς τοῖσδε χάριτος, ἦδη δὲ ὁ μεταδοτικὸς, καὶ τόκους ἀξιολόγους λαμβάνει, τὰ τιμιώτατα τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἡμερότητα, χρησιμότητα, μεγαλόνοια, εὐφημίαν, εὐκλειαν. Ἄρ' οὐ δοκεῖ σοι φιλανθρωπίας εἶναι τὸ παράγγελμα τοῦτο; ὡσπερ κάκεινο· Μισθόν (46) πένητος αὐθήμερον ἀποδίδοναι, ἀνυπερθέτως δεῖν δίδασκε ἐκτείνειν τὸν ἐπὶ ταῖς ὑπηρεσίαις μισθόν· παρλύεται γὰρ, οἶμαι, ἡ προθυμία τοῦ πένητος ἀτροσῆσαντος πρὸς τοῦτόν. Ἔτι φησὶ (47)· Δανειστὴς μὴ ἐπιστῆ χρεώστου οἰκία, ἐνέχυρον μετὰ βίας ληψόμενος· ἀλλ' ὁ μὲν ἔξω προφέρειν κελευέτω, ὁ δὲ, ἔχων, μὴ ἀναδύεσθω. Ἐν τε τῷ ἀμήτῳ (48) τὰ ἀποπίπτοντα

xix, 23.

tiam esse seneris genus. Nec creditoribus quidquam decedat de rebus pretiosissimis, bonitate, magnificentia, bona exhibitione ac laude. Dein alia sequuntur, in quibus mentio sit Θεοῦ τῶν συμπάτων γεννητοῦ, quæ iis, quæ de Deo subjicit Clemens, occasionem præbuisse videntur.

(46) *Μισθόν.* Levit. xix, 13, Deut. xxiv, 14, 15. Philo post verba jam apposita, statim hæc addit, p. 702: *Ἔτι τῶν εἰς φιλανθρωπίαν τεινόντων παράγγελμα κάκεινο διατέτακται, μισθὸν πένητος αὐθήμερον ἀποδίδοναι· οὐ μόνον ὅτι . . . δίκαιον ἦν, τὸν ἐπὶ τῇ ὑπηρεσίᾳ μισθὸν ἀνυπερθέτως ἀπολαβεῖν, ἀλλ' ὅτι . . . ἐπὶ τῷ μισθῷ τέθειται τὴν ἐλπίδα, ὅν ἐι μὲν εὐδύς κομισαίτο, γηθεῖ, χαίρων τε νῦν, καὶ πρὸς τὴν ἐπίουσαν προθυμία ἐργαζόμενος· εἰ δὲ μὴ κομισαίτο, ἀναπίπτωκεν. Illud quoque præceptum ad charitatis officia referatur: Mercedem eodem die reddi pauperi: non solum ob id, quia æquum est, post exhibitam operam repræsentari pecuniam sine dilatione; sed etiam quia spem omnem in mercede collocat; quam si mox referat, et in præsens gaudet, et in crastinum redit ad opus alacrior; quod si non referat, concidit.*

(47) *Ἔτι φησὶ· Δαν.* Deut. xxiv, 10, 11. Philo in loco jam dicto: *Ἔτι φησὶ, Δανειστῆς μὴ εἰσῆτω χρεωστῶν οἰκίας, ἐνέχυρον καὶ χρυσὸν μετὰ βίας ληψόμενος, ἀλλ' ἐν προθύρῳ ἔξω προστάς ἀναμενέτω, κελεύων ἡσυχῇ προφέρειν· οἱ δ' ἂν ἔχωσι μὴ ἀναδύεσθαι. Præterea vetat ne creditor intret debitorum domus, ut pignus et aurum inde capiat; sed jubet eum ante januam exspectare, dum ultro proferuntur; debitores autem vult non tergiversari.*

(48) *Ἐν τε τῷ ἀμήτῳ.* Levit. xix, 9, xxiii, 22; Deut. xxiv, 19. Philo, non multo post verba jam dicta, hæc insuper addit, pag. 703: *Κελεύει γὰρ ἐν μὲν ἀμήτῳ, μήτε τὰ ἀποπίπτοντα τῶν πραγμάτων (scribendum ex Clemente δραγμάτων) ἀναρῆσθαι, μήτε πάντα τὸν σπόρον κεῖραι, ἀλλ' ὑπολιπέσθαι τὸ του κλήρου μέρος ἀτμητόν· ἅμα μὲν τοὺς εὐπόρους, μεγαλόφρονας καὶ κοινωνικούς κατασκευάζων, ἐκ τοῦ τι παριέναι (προίεναι Clementis) τῶν ἰδίων, . . . ἅμα δὲ καὶ τοὺς πένητας εὐθυμοτέρους ἀπεργαζόμενος. Vetat enim colligi spicas prolapsas e manipulis, vetat et totam segetem demeti, ut agelli pars a falce relinquatur intacta: simul divitibus consulens, ut assuescant sua communicare liberaliter, et etiam pauperibus afferens solatium.*

τῶν δραγμάτων ἀναρῆσθαι κωλύει τοὺς κτήτορας· καθάπερ κἀν τῷ θερισμῷ ὑπολειπεσθαι τι παραινέει δεικνύον· διὰ τοῦτου εὖ μάλα τοὺς μὲν κτήτορας εἰς κοινωνίαν καὶ μεγαλοφροσύνην συνασκῶν ἐκ τοῦ προΐεναι τι τῶν ἰδίων τοῖς δεομένοις, τοῖς πένησι δὲ ἀφορμὴν πορίζων τροφῶν. Ὁρᾶς ὅπως ἡ νομοθεσία τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην ἅμα καὶ ἀγαθότητα καταγγέλλει, τοῦ πᾶσιν ἀφθόνως χορηγούντος τὰς τροφάς. Ἐν τε αὐτῇ τρυγῇ (49) τὸ ἐπιέναι πάλιν τὰ καταλειφθέντα δρεπομένους, καὶ τὸ τὰς ἀποπιπτούσας βώγας συλλέγειν κεκώλυκεν· τὰ δ' αὐτὰ καὶ τοῖς ἐλαίαις συλλέγουσι διατάσσεται. Ναὶ μὴν καὶ αἱ δεκάται (50) τῶν τε καρπῶν καὶ τῶν θρεμμάτων, εὐσεβεῖν τε εἰς τὸ θεῖον καὶ μὴ πάντα εἶναι φιλοκερδεῖς, μεταδιδόναι δὲ φιλόανθρωπιᾶς καὶ τοῖς πησιον, ἐδίδασκεν (51). Ἐκ τούτων γάρ, οἶμαι, τῶν ἀπαρχῶν καὶ οἱ ἱερεῖς διετρέφοντο· ἦδη οὖν συνίμεν, εἰς εὐσέβειαν, καὶ εἰς κοινωνίαν, καὶ εἰς δικαιοσύνην, καὶ εἰς φιλόανθρωπιαν παιδευομένους ἡμᾶς πρὸς τοῦ νόμου. Ἡ γὰρ οὐχὶ διὰ μὲν τοῦ ἐβδόμου ἔτους (52) ἀρχὴν ἀνίστασθαι τὴν χώραν προστάττει, τοὺς πένητας δὲ ἀδεῶς τοῖς κατὰ θεὸν φρεῖσι (53) καρποὺς χρῆσθαι ἐκέλευεν, τῆς φύσεως τοῖς βουλομένοις γεωργούσης; Πῶς οὖν οὐ (54) χρηστὸς ὁ νόμος καὶ δικαιοσύνης διδάσκαλος; Πάλιν τε αὖ τῷ πεντηκοστῷ ἔτει (55) τὰ αὐτὰ ἐπιτελεῖν κελεύει, ἃ καὶ τῷ ἐβδόμῳ, προσαποδιδούς ἐκάστω τὸ βίον, εἴ τις ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τινα περιστάσιν ἀφῆρησθαι χωρίον, τὴν τε ἐπιθυμίαν τῶν κτᾶσθαι ποθούτων περιορίζων χρόνῳ μεμετρημένην καρπιύτους, τοὺς τε πονία μακρὰ ὑπογούσας δίχως μὴ διὰ βίον κολαζομένους ἐλῶν (56). Ἐλεημοσύναι (57) δὲ καὶ πῖ-

A existimationem, laudemque. Annon hoc tibi videtur esse præceptum humanitatis? sicut illud: Mercedem pauperis ipso die reddere, docet oportere sine mora exsolvere mercedem ministris. Remittitur enim, ut opinor, ad id, quod in postremum sequitur, faciendum pauperis alacritas, si desit alimentum. Præterea: Fenerator, inquit, ne ingreditur domum: debitoris, vi pignus accepturus: sed ille quidem jubet extra proferre: is vero, si habeat, ne recuset. Et in messe ea, quæ a manipulis excidunt, tollere prohibet possessores, sicut etiam in metendo jubet aliquid insectum relinquere; per hoc possessores valde exercens ad communicationem et magnificentiam, ex eo quod ex propriis aliquid mittant egentibus, pauperibus autem præbens materiam sibi querendi victus. Vides quomodo lex simul annuntiat Dei justitiam et bonitatem, qui omnibus alimenta abunde suppeditat; et in ipsis vindemiis regredi ut carpant ea, quæ sunt relicta; et uvas, quæ excidunt, colligere prohibet. Eadem etiam præcipit iis, qui colligunt oleas. Jam vero decimæ quoque fructuum et pecorum, docebant et pios esse in Deum, et non esse lucro penitus deditos, ✕ sed proximos humanitatis efflicere participes. Ex his enim, ut puto, et primitiisalebantur sacerdotes. Jam ergo intelligimus nos per legem erudiri ad pietatem et communicationem, et ad justitiam et humanitatem. Annon enim septimo quoque anno jubet agrum relinquere otiosum; pauperes autem iis, qui divinitus producti fuerint, fructibus secure frui præcepit, agrum colente natura

✕ P. 474 ED. POTTER, 397-398 ED. PARIS.

(49) Ἐν τε αὐτῇ τρυγῇ. Levit. xix, 10; Deut. xxiv, 20, 21. Philo loco jam dicto: Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς σπάρας, πάλιν δρεπομένοις τοῖς κληρούχοις προστάττει, μήτε βώγας ἀποπιπτούσας συλλέγειν, μήτε ἀνατρυγᾶν ἀμπελώνας. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ τοῖς ἐλαιολογοῖσι διατάσσεται. Similiter vindemiæ tempore præcipit, ne colligatur acini, neve fiat racematio. Idem mandat et olivatoribus.

(50) Αἱ δεκάται. Levit. xxii, 30, 32; Numer. xviii, 21, 24. Philo, p. 704: Κελεύουσιν οἱ νόμοι δεκάτας μὲν ἀπὸ τοῦ σίτου, οἴνου, καὶ θρεμμάτων ἡμέρων, καὶ ἐρίων ἀπάργεσθαι τοῖς ἱερωμένοις. . . ὅπως ἐρεθιζόμενοι τῇ μὲν τιμῇ τοῦ Θεοῦ, τῇ δὲ μὴ πάντα κερδαίνουσιν, εὐσεβεῖα καὶ φιλόανθρωπιᾶ, ταῖς ἀρετῶν ἡγεμονίαι, κοσμῶνται. Eadem leges jubent decimas frumentii, vini, olei, pecorum, lanarum decidi sacerdotibus: ut invitati ad religionem moderandumque lucris studium, pietate charitateque ornentur, duabus virtutibus præcipuis.

(51) Ἐδίδασκεν. Scribendum in plurali numero ἐδίδασκον.

(52) Ἐβδόμου ἔτους. Exod. xxiii, 10, 11; Levit. xxv, 2-7. Philo, loco jam dicto: Τὰ δὲ περὶ ἐβδόμου ἔτους νομοθετηθέντα, καθ' ὃ δεῖ τὴν χώραν ἀνίστασθαι ἀρχὴν πᾶσαν ἀφισμένην, τοὺς δὲ πένητας ἀδεῶς πλῆθος τῶν πλουσίων χωρίους δρεφομένους αὐτοματισθέντα καρπὸν δώρημα φύσεως, ἀρ' οὐχὶ χρηστὰ καὶ φιλόανθρωπα; Quod lex de anno septimo, quo cessat agricultura, et pauperibus licet et divitum agris fructus sponte pios, seu naturæ donum, secure tollere, annon bonitatis humanitatisque plenum est?

(53) Τοῖς κατὰ θεὸν φρεῖσι. Hoc est sine cultu et cura hominum germinantibus. Sic enim Philo hanc phrasim explicavit, loco jam dicto: Μὴ συνφ-

αφαιμένης γεωργίας ἄρτοι καὶ πλήρεις αἱ χάριτες· ἐκ Θεοῦ μόνον γίνονται. Nulla terram attingente cultura, integra gratia Deo debeatur.

(54) Οὐ. Negativum οὐ, in Flor. edit. omissum agnoscit etiam Hervetii versio: Quomodo ergo non bona est lex? inquit Sylburgius. Recte: nam hæc verba Clementis: Πῶς οὖν οὐ χρηστὸς ὁ νόμος; respondet illis quæ et Philone jam citata sunt, τὰ ἐξ... νομοθετηθέντα... ὅρ' οὐχὶ χρηστὰ καὶ φιλόανθρωπα.

(55) Πεντηκοστῷ ἔτει. Levit. xxv, 8, 9 seq. Philo, loco jam dicto de quinquagesimo anno agens, hæc dicit: Ἐπιτελεῖται μὲν γὰρ ἃ καὶ τῷ ἐβδόμῳ, προσέληψε δὲ τινα μεζίζονα λήψιν τῶν ἰδίων κτημάτων, ἃ διὰ καιροῦς ἀβουλήτους παρεχώρησαν ἑτέροις: οὕτω γὰρ τὴν κτῆσιν ἔχειν τῶν ἀλλοτρῶν ἐφήσει, τὰς εἰς πλεονεξίαν ἐπιφράπτων ἑδούς, ἕνεκα τοῦ στείλαι τὴν ἐπιβουλον καὶ πάντων αἰτίαν ἐπιθυμίαν, οὕτω τοὺς κληρούχους εἰς ἅπαν ᾤθησθαι τῶν οἰκείων ἀποστερεῖσθαι, πονία δίδοντας δίχως, ἢν κολάζεσθαι μὲν οὐ θέμις, ἐλεεσθαι δ' ἀναγκαῖον. Finit enim tunc eudem, quæ anno septimo, et accedunt alia majora, scilicet in pristinas possessiones restituito, ex quibus aliquis propter temporum difficultates exciderat. Non permittit enim possessionem alienorum bonorum, occultans aditum avaritiæ, ut cohibeat insidiatricem fontemque omnium malorum concupiscentiam: nec censet æquum, ut coloni suis agris priventur in perpetuum, et paupertatis pœnas dent, miserandi potius, quam puniendi.

(56) Ἐλῶν. Scribendum ἐλεῶν, miseratus, siquidem Philonem sequi libet.

(57) Ἐλεημοσύναι. Proverb. xx, 28. Ἐλεημοσύνη καὶ ἀλήθεια φυλακὴ βασιλεῖ. Eleemosyna et veritas, custodia regi. Latina Vulg.: Misericordia et veritas

volentibus? Quomodo ergo non est bona lex, et magistra justitiæ? Et rursus quinquagesimo anno jubet eadem facere, quæ septimo: præterea reddens unicuique proprium, si cui casu aliquo ablatus esset fundus: et eorum cupiditatem, qui possidere desiderant, dimensio utendi ac fruenti tempore circumscriptens; et eos qui propter longam paupertatem pœnas dederunt, nolens perpetuo puniri. *Eleemosynæ autem et fides, custodiæ regiæ. Benedictio autem in caput ejus, qui elargitur*: etc. *Qui miseretur mendicorum, beabitur*; quoniam charitatem ostendit in sibi similem, propter eam, quam habet, charitatem, in Opificem humani generis. Habent autem ea, quæ prius dicta sunt, alias quoque magis naturales expositiones, de quiete, et receptione hæreditatis; quæ non opus est in præsens dicere. Multis autem modis intelligitur charitas, per mansuetudinem, per benignitatem, per tolerantiam, per invidiæ et æmulationis vacuitatem, per odii remotionem, per injuriæ oblivionem. Est ejusmodi in omnibus, ut dividi et discerni non possit, sua lubenter communicans. *Rursus*: Si videris, inquit, ✕ jumentum necessariorum aut amicorum, aut eorum, quos cognoscis, hominum, errans in solitudine, abduc ipsum et redde: et si procul abfuerit dominus, postquam servaveris cum tuis donec redierit, redde. Naturalem docet communio- nem, nempe ut inventum existimemus depositum, et ne simus memores injuriæ ab inimico acceptæ.

✕ P. 475 ED. POTTER, 598-599 ED. PARIS. a Prov. xx, 28; xi, 26; xiv, 21.

custodiunt regem, et roboratur clementia thronus ejus. Aquila pariter vertit ἔλεος καὶ ἀλήθεια, ac sæpe convenit cum Latina Vulgata hic interpres: sed Hebræis eadem vox et veritatem, et fidem significat, ut Græcis, misericordiam et eleemosynam; Prov. iii, v. 3: Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις μὴ ἐκλεί- πτωσάν σοι. Latina: *Misericordia et veritas te non deserant*: et c. xvi, v. 22: Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις παρὰ τέκτοσιν ἀγαθοῖς, *Eleemosynæ et fides apud fabricatores bonos.* Quem locum hic indicari putavit Herveus. Latina: *Misericordia et veritas præparant bona.* Utrobique eadem reperuntur voces Hebrææ. COLLECT.

(58) *Ἐὐλογία.* Prov. xi, 26: Ὁ συνέχων σίτον, ὑπολείπειτο αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν· εὐλογία δὲ εἰς κεφαλὴν τοῦ μεταδιδόντος. Prov. xiv, 21: Ὁ ἀτιμάζων πένη- τας ἀμαρτάνει· ἐλεῶν δὲ πτωχοῦς, μακαριστός.

(59) *Εἰς τὸ ὅμοιον.* A. εἰς ὧν ὅμοιον, masc. gen. SYLBURG.

(60) Ἀμέριστος. Amorem vocat individuum, indiscretum, quod per eum plures quodammodo unus idemque liant; secundum illud, *Amicus alter ego.* Hoc sensu intelligendum esse Clementem patebit, appositis Philonis verbis e libri superius dicti pag. 705: Κελεύει δὴ τοῖς ἀπὸ τοῦ ἔθνους ἀγαπᾶν τοὺς ἐπήλυδας, μὴ μόνον ὡς φίλους καὶ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἑαυτοὺς, κατὰ γε σῶμα καὶ ψυχὴν, ὡς οἶόν τε κοινοπραγοῦντας· κατὰ δὲ τὴν διάνοιαν, τὰ αὐτὰ λυποῦμένους τε καὶ χαίροντας, ὡς ἐν διαίρετοῖς μέρεσιν ἐν ζῶον εἶναι δοκεῖν ἀρμοζομένης καὶ συμφυεῖς ἀπαρταζομένης αὐτὸ κοινοῦ. *Jubet etiam ut gentiles sui amarent advenas, non solum ut amicos et cognatos, sed tanquam seipso, et unius fortunæ participes, tum animo, tum corpore, unaque sincere iisdem rebus dolentes ac gaudentes, tanquam ejusdem animalis diversæ partes, conciliante cunctos quodammodo in congenitam naturam benevolentia.*

A *στεις φυλακαὶ βασιλικαὶ· εὐλογία* (58) δὲ εἰς κε- φαλήν τοῦ μεταδιδόντος· καὶ, Ὁ ἐλεῶν πτωχοῦς μακαρισθήσεται· ὅτι τὴν ἀγάπην ἐνδείκνυται εἰς τὸ ὅμοιον (59) διὰ τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Δημιουργὸν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Ἔχει μὲν οὖν καὶ ἄλλας ἐκδόσεις τὰ προσηρημένα, φουσιωτέρας, περὶ τὴν ἀναπαύσεως καὶ τῆς ἀπολήψεως τῆς κληρονομίας· ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ παρόντι λέλεκται. Ἀγάπη δὲ πολ- λαχῶς νοεῖται, διὰ πραότητος, διὰ χρηστότητας, δι' ὑπομονῆς, δι' ἀφθονίας καὶ ἀζητίας, δι' ἀμι- σίας, δι' ἀμνησιακίας· ἀμέριστός (60) ἐστὶν ἐν πᾶσιν, ἀδιᾶκριτος, κοινωνικὴ. Πάλιν· Ἐὰν ἴδῃς (61), φησὶ, τῶν οἰκεῶν (62) ἢ φίλων, ἢ καθόλου ὧν γνω- ρίζεις (63) ἀνθρώπων, ἐν ἐρήμια πλανώμενον ὑποζύ- γιον, ἀπαγαγὼν ἀπόδος· κἂν οὖν τύχη (64) μακρὰν ἀφεστῶς ὁ δεσπότης, μετὰ τῶν σαυτοῦ (65) διαφυ- λάξας, ἄχρις ἂν κομισθῆται, ἀπόδος. Φυσικὴν κοινω- νίαν διδάσκει· τὸ εὐρημα παρακαταθήκην λογίζεσθαι, μὴδὲ μνησιακεῖν τῷ ἐχθρῷ (66). *Πρόσταγμα Κυ- ρίου πηγῆ ζωῆς ὡς ἀληθῶς, ποιεῖ* (67) *ἐκκλίνειν ἐκ παρίθους θανάτου.* Τί δέ; οὐχὶ τοὺς ἐπήλυδας (68) ἀγαπᾶν κελεύει, οὐ μόνον ὡς φίλους καὶ συγγενεῖς, ἀλλ' ὡς ἑαυτοὺς, κατὰ τε σῶμα καὶ ψυχὴν; Ναί μὴν τὰ ἔθνη τετίμηκεν, καὶ τοῖς γε κακῶς πεποιηκόσιν οὐ μισοπονηρεῖ (69). Ἀντικρυσ γοῦν φησιν· Οὐ βδελύξῃ Αἰγύπτιον, ὅτι πάροικος ἐγένου κατ' Αἴγυ- πτον (70), ἢ τοι τὸν ἐθνικόν, ἢ καὶ πάντα τὸν κοσμικόν (71), Αἰγύπτιον προσεπέπων. Τοὺς τε

C (61) *Ἐὰν ἴδῃς.* Horum præceptorum sensus ex- stat Exod. xxiii, 4; Deut. xxii, 1, 2, 3; verba, pau- cis mutatis, e Philone sumpta sunt.

(62) *Τῶν οἰκ.* Τινὸς τῶν οἰκεῶν, Philo.

(63) *Ἡ καθόλου ὧν γνωρίζεις.* Ἡ συνόλω ὧν οἶδας, Philo.

(64) *Κἂν οὖν τύχη.* Καὶ ἐὰν ἄρα τύχη, Philo.

(65) *Μετὰ τῶν σ.* Philo: Μετὰ τῶν σῶν διαφυλά- ξον, ἄχρις ἂν ἐπανελθὼν κομισθῆται παρακαταθήκην, ἣν οὐκ ἔδωκεν, ἀλλ' ἦν αὐτὸς ἐξευρὼν, ἐκ φυσικῆς κοινωνίας ἀποδίδως. *Asserva cum tuis, donec ille veniens, depositum recipiat, quod ille non donavit, sed quod invenium ultro reddis propter naturalem jus societatis.*

(66) *Τῷ ἐχθρῷ.* Nempe Exod. xxiii, mentio τῷ ἐχθροῦ facta est· Ἐὰν δὲ συναντήσῃς τῷ βόι τῷ ἐχθροῦ σου, etc.

(67) *Ποιεῖ.* Ποιεῖ δέ, Proverb.

D (68) *Τοὺς ἐπήλυδας.* Conf. Exod. xii, 21, xxiii, 9; Levit. xix, 10, 33, 34; Numer. xv, 12, 15, ut etiam verba Philonis paulo superius posita.

(69) *Μισοπονηρεῖ.* Aptius, opinor, μνησιπονηρεῖ, id est μνησιακεῖ, illati mali memoriam servat: inquit Syllurgius. Recte: nam hæc Philonis verba imitatus est Clemens: Οἶεται δεῖν καὶ τοῖς κακῶς πεποιηκόσι μὴ μνησιακεῖν. ... Ἀντικρυσ οὖν φησιν, Οὐ βδελύξῃ τὸν Αἰγύπτιον. *Vult etiam injuriam memoriam aboleri. Proinde diserte ait: « Ægyptium odio non prosequeris. »*

(70) *Κατ' Αἴγυπτον.* Interpretamentum Clemen- tis: ἐν τῇ γῆ αὐτοῦ, Deuteron.

(71) *Πᾶντα τὸν κόσμ.* Superius pag. 580 edit. Paris. dixit Ægyptium esse σύμβολον τοῦ κόσμου, signum mundi: unde dubitat, utrum Ægyptii no- mine notetur, qui e terra Ægypti fuit, vel alius quisquam in toto mundo.

πολεμίους (72), κἂν ῥῆθι τοῖς τεύχεσιν ἐφεστῶτες ἄ
 ὦσιν, ἐλεῖν τὴν πόλιν πειρώμενοι, μῆπω νομιζέσθαι
 πολεμίους, ἄχρις ἂν αὐτοὺς ἐπικηρυκευσάμενοι προσ-
 καλέσωνται πρὸς εἰρήνην. Ναὶ μὴν (75) καὶ τῇ
 αἰχμαλώτῳ οὐ πρὸς ὕβριν ὀμιλεῖν κελεύει· ἀλλὰ τὰς
 ἡμέρας ἐπιτρέψας, φησὶ, πενθήσασθαι, ὡς βούλεται,
 μεταμφιάτας ὕστερον, ὡς γαμετῇ νόμῳ συνέρχου·
 οὕτε γὰρ ἐφ' ὕβρει τὰς συνοουσίας, οὐδὲ μὴν διὰ μι-
 σσηρῶν, ὡς ἐταίρας, ἀλλ' ἢ διὰ μόνην τῶν τέκνων
 γένεσιν (74), γίνεσθαι τὰς ὀμιλίας ἀξιοί. Ὅρᾶς φι-
 λανθρωπῶν μετ' ἐγκρατείας; τῷ ἐρῶντι, κυρίῳ τῆς
 αἰχμαλώτου γεγονότι, οὐκ ἐπιτρέπεται χαρίζεσθαι τῇ
 ἡδονῇ· ἀνακόπτει δὲ τὴν ἐπιθυμίαν διαστήματι με-
 μετρημένῳ, καὶ προσέτι ἀποκείρει τῆς αἰχμαλώτου
 καὶ τὰς τρίχας, ἵνα τὸν ἐφ' ὕβριστον δυσωπήσῃ ἔρωτα·
 εἰ γὰρ λογισμὸς ἀναπειθῆι γῆμαι, καὶ γενομένης
 αἰσχροῦ ἀνθέξεται. Ἐπειτα ἂν τις, τῆς ἐπιθυμίας
 κατάκορος γενόμενος, μηκέτι κοινωνεῖν τῇ αἰχμα-
 λώτῳ καταξιώσῃ, μηδὲ πιπράσκειν ταύτην ἐξεῖναι
 διατάττεται, ἀλλὰ μηδὲ ἐτι θεράπειαν ἔχειν, ἐλευθέ-
 ραν δὲ εἶναι, καὶ τῆς οἰκείας ἀπαλλάττεσθαι βούλεται,
 ὡς μὴ, γυναικὸς ἐτέρας ἐπεισελεύσεως, πάθῃ τι τῶν
 κατὰ ζηλοτυπίαν ἀνήκεστον (75). Τί δέ; καὶ (76)
 ἐχθρῶν ὑποζύγια ἀχθοφοροῦντα συνεπικουφίζειν καὶ
 συνεγείρειν προστάσσει, πόρρωθεν διδάσκων ἡμᾶς ὁ
 Κύριος ἐπιχαίρει καὶ μὴ ἀσπάζεσθαι, μηδὲ ἐφῆ-
 δεσθαι τοῖς ἐχθροῖς· ἵνα, τούτοις ἐγγυμνασαμένους,
 ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν προσεύχεσθαι διδάξῃ. Οὕτε γὰρ
 φθονεῖν (77) καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ πέλους ἀγαθοῦς λυπεῖ-
 σθαι προσήκειν, οὐδὲ μὴν ἐπὶ τοῖς τοῦ πλῆστον κακοῖς
 ἡδονῆν καρποῦσθαι. Κἂν πλανώμενον (78) μέντοι, φη-
 σὶν, ἐχθροῦ τινος ὑποζύγιον εὐρησῇ, τὰ τῆς διαφορᾶς
 διαλιπὼν ὑπεκκαύματα, ἀπαγαγὼν ἀπόδος· τῇ γὰρ
 ἀμνηστία (79) ἔπεται ἡ καλοκάγαθία· καὶ ταύτη ἡ τῆς

*Præceptum Domini, quod est revera fons vitæ, faci-
 cit declinare a luqueo mortis* *. Quid vero? annon
 jubet diligere advenas, non solum ut amicos et co-
 gnatos, sed etiam ut nos ipsos, et animo, et cor-
 pore? Jam vero gentes quoque honoravit, et nec in
 eos, qui male fecerunt, infenso est animo. Aperte
 itaque dicit: *Non abominaberis Ægyptium, quo-
 niam fuisti advena in terra Ægypti* b: vel homi-
 nem istius gentis, vel etiam e quavis alia mundi
 regione vocans Ægyptium: et hostes, etiamsi
 muris immineant, conantes urbem capere, nondum
 hostes vult existimari, priusquam missis ad eos
 legatis ad pacem provocaverint. Quinetiam ne cum
 captiva quidem vult contumeliosam esse consuetu-
 dinem. Sed cum ei, inquit, permiseris triginta die-
 bus ut vult lugere, cum ejus postea vestes muta-
 veris, tanquam cum uxore legitime cum ea congre-
 dere. Non enim solius libidinis causa, sed propter
 solam liberorum procreationem vult esse consue-
 tudinem. Vides una cum continentia humanitatem?
 domino 172 amanti captivam non permittit
 explere voluptatem, sed præstituto spatio resecat
 cupiditatem: et præterea tondet etiam captivæ pi-
 los, ut probrosum retundat amorem. Si enim ei
 suadet ratio ut uxorem ducat, eam retinebit,
 etiam si turpis evaserit. Deinde si quis expleta
 cupiditate, noluerit amplius cum captiva habere
 consuetudinem, neque eam ei licere vendere con-
 stituit, sed neque amplius habere ancillam, verum
 vult esse liberam, et liberari a servitute, ne si alia
 fuerit ingressa mulier, ei grave aliquid et intolerabile
 accidat ex zelotypia. ✕ Quid vero? inimicorum
 quoque jumenta onere pressa allevare et eri-
 gere præcipiens, eminus nos docet Dominus, non

✕ P. 476 ED. POTTER. * Prov. xiv, 27. b Deut. xxiii, 7.

(72) *Τοὺς τε πολεμίους*. Deut. xx, 10. Philo
 pag. 706: Χρησὰ δ' ἕτερα καὶ μετὰ ἡμερότητα
 ὑπὲρ τῶν πολεμίων ἀξιοί γὰρ αὐτοὺς, κἂν ἐπὶ ὀ-
 ραῖς ὦσιν, καὶ ταῖς τοῖς τεύχεσιν ἐφεστῶτες ἐν πανο-
 πλῆλαις, καὶ τῆς πόλεως ἐπιστάντες, μῆπω νομιζέ-
 σθαι πολεμίους, ἄχρις ἂν αὐτοὺς, ἐπικηρυκευσάμε-
 νοι, προκαλέσωνται πρὸς εἰρήνην. *Ac ne belli quidem
 jus ab humanitate alienum est*. Vult enim, etiamsi
 armati portis immineant ac mœnibus, nondum ta-
 men pro hostibus habere, nisi per caduceatorem ad
 pacem invitati, conditiones aspernati fuerint.

(75) *Ναὶ μὴν*. Hæc præcepta quoad sensum ex-
 stant Deuter. xxi, 10 et seq. Porro totum hunc lo-
 cum, in quo de mulieribus captivis agit auctor,
 plenius explicatum videre licet apud Philonem,
 pag. 706, 707. Conf. Strom. iii, pag. 495 edit. Syl-
 burg., pag. 456 edit. Paris.

(74) *Διὰ μόνην τέκνων γ*. Similia superius dixit
Pædagog. lib. ii, cap. 40, pag. 187, 191, 192, et
 infra Strom. iii, pag. 456 edit. Paris.

(75) *Ἀνήκεστον*. Si cui ἀνήκεστον magis arrise-
 rit, is Philonem sequi poterit, cujus hæc sunt ver-
 ba: Μὴ γυναικὸς ἐτέρας ἐπεισελεύσεως, ἐξ ἐριδος,
 οἷα φιλεῖ κατὰ ζηλοτυπίαν, πάθῃ τι τῶν ἀνήκεστων.
*Ne forte superinducta muliere alia, contentione, ut
 feri solet, per zelotypiam exorta, prior fastidita gra-
 vius aliquid patiatur.*

(76) *Τί δέ καλ*. Legi potest etiam ἐτι δὲ καλ.....
 sub'ata interrogationis nota. SYLBURG. — Philo
 pag. 707: Ἐτερα δ' ἐφ' ἐτέροις ἐπαντλῶν ὡς φιλη-

κόις ἡμερότητα προστάττει κἂν ἐχθρῶν ὑποζύγια,
 ἀχθοφοροῦντα, τῷ βάρει πιεσθέντα προσπέσῃ, μὴ
 παρελθεῖν, ἀλλὰ συνεπικουφίσει καὶ συνεγείρει·
 πόρρωθεν ἀναδιδάσκων τὸ μὴ τοῖς ἀβουλήτοις ἐφῆ-
 δεσθαι, βαρῦμηνι πάθος τὴν χαίρει καὶ εὐδωκίαν εἰδώς.
*Ad duntur et alia præcepta humanitatis, et cumulatim
 ingeruntur auditoribus: etiamsi inimici jumentum
 conciderit sub onere, noli præterire, sed sublevantem
 erigentemque adjuva; nimirum in minimis quoque
 docet, non gaudendum alienis adversitatibus, sciens
 molestum esse affectum exsultationem in alienis mi-
 seriis*. Conf. Exod. xxiii, 4, 5; Deuter. xxii, 4.

(77) *Φθονεῖν*. Φθόνον καὶ χαίρει καὶ εὐδωκίαν pariter di-
 stinguunt etiam Philo, loco jam dicto: Ὁ μὲν ἐπὶ
 τοῖς τοῦ πέλους ἀγαθοῖς λύπη, ἡ δὲ χαρὰν τοῖς τοῦ
 πλῆστον κακοῖς κατεργάζεται. *Invidia proximi felici-
 tate offenditur, altera vero lætatur ejus calamita-
 tibus.*

(78) *Κἂν πλανῶν*: Eadem dicit etiam Philo, nisi
 quod pro ὑποζύγιον εὐρησῇ ille habeat ἰσθῆος ὑποζύ-
 γιον: εἰ: mox καταλιπὼν ὑπεκκαύματα τοῖς βαρῦτέ-
 ροις ἦθεσι.

(79) *Τῇ γὰρ ἀμν*. Hæc paulo clarius exposuit
 Philo: Οὐ γὰρ ἐκείνον μᾶλλον ὀνήσεις ἢ αὐτόν·
 ἐπειδὴ τῷ μὲν ἄλογον ζῶον, καὶ οὐδενὸς ἰσως ἀξίον
 περιγίνεται, σοὶ δὲ τὸ μέγιστον καὶ τιμιώτατον τῶν
 ἐν τῇ φύσει, καλοκάγαθία. Διέξεισι δὲ καὶ τῆς τὸ
 ἀναγκαῖον, ὡς περ οὐκ ἀσώματος, καὶ τῆς ἐχθρῶς
 διάλυσις. *Id enim non magis illi, quam tibi, prode-
 rit. Lucrabitur ille brutum fortasse non magis pro-*

case exultandum in aliorum malis, neque in miseris inimicorum lætandum, ut in his exercitatos pro inimicis quoque doceat orare. Neque enim invidere, et propter proximi bona dolore affici convenit, neque propter mala proximi, gaudii usuram percipere. Quod si alicujus, inquit, inimici errans jumentum inveneris, contentionis interno relicto incendio, ipsum abduc et redde. Injuriam enim oblivionem consequitur vera vitæ probitas : et eam, inimicitiarum dissolutio. Hinc apparamur ad concordiam, ea vero nos veluti manu deducit ad beatitudinem. Et si aliquem ex consuetudine inimicorum existimaveris, eum autem vel a cupiditate, vel ira citra rationem decipi deprehenderis, converte ad vitæ probitatem. Jænne videtur humana lex et benigna, quæ est *pædagogus ad Christum* ^a et Deus idem bonus cum justitia, ab initio usque ad finem unoquoque genere apte usus ad salutem? *Miseremini*, inquit Dominus, ut misericordiam consequamini; remittite, ut remittatur vobis; ut facitis, ita flet vobis; ut datis, ita dabitur vobis; ut judicatis, ita judicabimini; ut benigni estis, ita vobiscum agatur benigne; *qua mensura mensi fueritis, remittetur vobis* ^b. Præterea eis, qui propter victum serviunt, insaniam omnino irrogari prohibet : et iis, qui propter debita redacti sunt in servitutem, septimo anno dat plenas inducias. Quinetiam prohibet supplices dare ad supplicium. Est ergo verissimum illud eloquium : *Sicut probatur*

^a Galat. iii, 24. ^b Matth. vii, 2.

sui : tu honestate, qua nil in rerum natura pretiosius. Hanc necessario sequetur, sicut umbra corpus, finis simultatis. Dein, paucis interjectis, dicit præcipue contendisse Moysen, ut stabiliret ὁμόνοιαν, κοινωνίαν, ὁμοφροσύνην, κρᾶσιν ἐθῶν, ἐξ ὧν . . . τὸ σύμπαν ἀνθρώπων γένος εἰς τὴν ἀνωτάτω προέλθοιεν εὐδαιμονίαν : *concordiam, societatem, unanimi- tatem, motuumque consensum, unde universo humano generi contigerit summa felicitas.*

(80) Ἐλεῖτε. Hæc præcepta, quoad sensum, occurrunt Matth. v, vi, vii; Luc. vi.

(81) Ἐτι. A Christi præceptis ad Mosis leges revertitur : quæ exstant Levit. xxv, 39, 40 seq.; Exod. xxi, 2, 5 seq.; Deut. xv, 12, 13 seq. Eadem apud Philonem occurrunt pag. 707, 708.

(82) Τὸς τροφῇ δουλεύοντας. Sic vocat ingeniosos homines, qui indigentia coacti, operam suam aliis locabant : quos, ut ait Philo, jussit legislator, μηδὲν ἀνάξιον ὑπομένειν τῆς εὐγενεῦς ἐλευθερίας, *nil hominibus liberis indignum pati* : quod Clemens ἀτιμάζεσθαι, *ignominiam pati*, dicit.

(83) Ἐχειρίαν τῆς εἰς πᾶν. Cum τῆς εἰς πᾶν subaudiendum δουλείας, ut sit, *perpetuæ servitutis*, inquit Sylburg. Verum scribendum potius *εχειρίαν τὴν εἰς πᾶν, vel εχειρίαν εἰς πᾶν*, omisso articulo. Philo : Διδούς *εχειρίαν εἰς ἅπαν ἐνιαυτῷ ἐβδόμῳ. Dans plenas inducias anno septimo.*

(84) Ἀλλὰ καὶ ἰκ. Hoc latius exposuit Philo, loco superius dicto.

(85) Ὡς περ. Prov. xvii, v. 3 : Ὡς περ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἀργυρος καὶ χρυσός, οὕτως ἐκλεχταὶ καρδίαι παρὰ Κυρίου. *Sicut probatur in camino argenti et aurum, sic electa corda apud Dominum.* Latina ad verbum ex Hebræo : *Sicut igne probatur argentum et aurum camino, ita probat corda Dominus.* Aquila, Symmachus, et Theodotio, καὶ δοκιμάζων καρδίας Κύριος. In editione Romana hæc

ἔχθρας διάλυσις. Ἐντεῦθεν εἰς ὁμόνοιαν καταρτιζόμεθα ἢ δὲ εἰς εὐδαιμονίαν χειραγωγεί. Κἂν τὸν ἐξ ἔθους ἐχθρὸν ὑπολάβῃς, παραλογιζόμενον δὲ τοῦτον ἀλόγως ἦτοι ἐπιθυμία ἢ καὶ θυμῷ καταλάβῃς, ἐπιστρέψον αὐτὸν εἰς καλοκταθλίαν. Ἄρα ἤδη καταφαίνεται φιλόανθρωπος καὶ χρηστὸς ὁ νόμος ὁ εἰς Χριστὸν παιδαγωγῶν; Θεὸς τε ὁ αὐτὸς ἀγαθὸς μετὰ δικαιοσύνης, ἀπ' ἀρχῆς εἰς τέλος ἐκάστω γένοι προσφῶς εἰς σωτηρίαν κεχηρημένος; « Ἐλεῖτε (80), φησὶν ὁ Κύριος, ἵνα ἐλεθῆτε ἄφριε, ἵνα ἀφῆθ ὑμῖν ὡς ποιεῖτε, οὕτω ποιηθήσεται ὑμῖν ὡς δίδοτε, οὕτω δοθήσεται ὑμῖν ὡς κρίνετε, οὕτω κριθήσεται ὡς χρηστὸς εἰσεσε, οὕτω χρηστευθήσεται ὑμῖν ὡς μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. » Ἐτι (81) τοὺς τροφῇ δουλεύοντας (82) ἀτιμάζεσθαι κωλύει τοῖς τε ἐκ δανείων καταδουλωθεῖσιν, ἐχειρίαν τῆς εἰς πᾶν (83) δίδωσιν ἐνιαυτῷ ἐβδόμῳ. Ἀλλὰ καὶ ἰκέτας (84) ἐκδιδόναι εἰς κόλασιν κωλύει. Παντὸς οὖν μάλλον ἀληθὲς τὸ λόγιον ἐκεῖνο. Ὡς περ (85) δοκιμάζεται χρυσός καὶ ἀργυρός εἰς κάμινον, οὕτως ἐκλέγεται καρδίας ἀνθρώπων Κύριος. Καὶ, Ὁ μὲν ἐλεήμων (86) ἀνὴρ μακροθυμεῖ ἐν παντὶ τε μεριμῶντι ἐνεσσι σοφία ἐμπεσεῖται γὰρ μέριμνα ἀνδρὶ νοσήμονι φροντιστῆς τε ὦν, ζῶν ζητήσῃ καὶ ὁ ζῶν τὸν Θεὸν εὐρήσῃ γνῶσιν μετὰ δικαιοσύνης. Οἱ δὲ ὀρθῶς ζητήσαντες αὐτὸν εἰρήνην εὖρον. Ἐμὰ δὲ δοκεῖ καὶ Πυθαγόρας (87) τὸ ἡμερον τὸ περὶ τὰ ἄλογα ζῶα παρὰ τοῦ νόμου εἰληφέναι. Αὐτίκ (88) τῶν γεννωμένων κατὰ τε τὰς ποίμνας κατὰ τε τὰ

adnotantur : Scholion, ἐκλέγεται καρδίας Κύριος, quomodo legit Clemens. Bene sit animæ doctissimi viri G. Herveti, qui si viveret, nobis gratias ageret. COLLECT.

(86) Ὁ μὲν ἐλ. Hæc e variis Scripturæ locis concinnavit auctor : ut Proverb. xix, 11 : Ἐλεήμων ἀνὴρ μακροθυμεῖ. Prov. xiv, 23 : Ἐν παντὶ μεριμῶντι ἐνεσσι περισσόν. Prov. xvii, 12 : Ἐμπεσεῖται μέριμνα ἀνδρὶ νοσήμονι.

(87) Πυθαγόρας. Dicitur Pythagoras animalia neque in cibum, neque in sacrificia, cadere voluisse. Jamblichus in *Vita Pythag.* i, 24 : Καὶ αὐτὸς οὕτως ἐζησεν, ἀπεχόμενος τῆς ἀπὸ τῶν ζῶων τροφῆς, καὶ τοὺς ἀναίμακτους βωμοὺς προσκυνῶν. *Et ipse sic vixit, abstinens ab animalium carne, et altaria nullo sanguine polluta colens.* Conf. Clemens Strom. vii, et Laertius in Pythagora. Sunt tamen, qui dicant, eum *reliqua animalia in cibum permisisse, mōνων δὲ ἀπέχεσθαι ἀροτήρος βοῦς καὶ κροῦῷ solis vero bove aratore et arietale abstinuisse*, ut refert Laertius lib. viii, seg. 20.

(88) Αὐτίκα. Locus corruptus. Ostendit Pythagoram, hoc quoque ex lege hausisse, quod voluerit recens natis parci animalibus. Auctor, ut magis cum lege, et inprimis loco, quem adducit infra, accomodat Pythagoræ scitum, ait eum eandem habuisse causam, quam lex habuit, fecisse enim id partim matrum, partim ipsius fetus causa. At Pythagoras simpliciter nulla diis mactabat animalia. Et, ut docet Jamblichus, idem hoc vetabat illis, qui vacabant contemplationi, cum reliquis permitteret, quos ἀνουστάς dicebat. Quare? quia qui perpetuo contemplantur, proxime ad Deum accedunt : contemplationi autem ἡ κρεωφαγία officit, διὰ τὸ παχὺ τῆς ἀναδόσεως. Scribe autem locum hoc modo : Αὐτίκα τῶν γεννωμένων κατὰ τε τὰς ποίμνας κατὰ τε τὰ αἰπάγια καὶ βουκόλια, τῆς παραχρημα ἀπαλαῖ-

αἰπόλια καὶ βουκόλια, τῆς παραχρῆμα ἀπολαύσεως, μὲδ ἐπὶ προφάσει θυσῶν, διηγόρευσε, ἐκ γονέων τε ἕνεκα, καὶ μητέρων, εἰς ἡμερότητα τὸν ἄνθρωπον κάτωθεν ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζῶων ἀνατρέφων. Χάρισαι (89) γοῦν, φησι, τῇ μητρὶ τὸ ἔχγονον, κὰν ἐπὶ τὰς πρώτας ἡμέρας· εἰ γὰρ μηδὲν (90) ἀναίτιως γίνεται, γάλα τε ἐπομβρεῖται ταῖς τετοκυλαῖς εἰς διατροφὴν τῶν ἐχγόνων, ἀποσπῶν (91) τῆς τοῦ γάλακτος οἰκονομίας τὸ τεχθὲν, ἀτιμάζει τὴν φύσιν. Δυσωπήθωσαν (92) οὖν Ἕλληνες, καὶ εἰ τις ἑτερός ἐστὶ τοῦ νόμου κατατρέγων· εἰ δὲ μὲν καὶ ἐπ' ἀλόγων ζῶων χρῆστέεται, οἱ δὲ καὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκτιθέασιν ἔχγονα (93), καίτοι μακρόθεν καὶ προφητικῶς ἀνακρίπτοντες αὐτῶν τὴν ἀγριότητα τοῦ νόμου διὰ τῆς προειρημένης ἐντολῆς· εἰ γὰρ τῶν ἀλόγων τὰ ἔχγονα διαζεύγνυσθαι τῆς τεκούσης πρὸς τῆς γαλακτουχίας ἀπαγορεύει, πολὺ πλέον ἐπ' ἀνθρώπων τὴν ὠμὴν καὶ ἀτιθάσσευτον προθεραπεύει γνώμην, ἵν' εἰ καὶ τῆς εὐσεως, μαθῆσθαι γοῦν μὴ καταφρονῶσιν. Ἐρίφων μὲν γὰρ καὶ ἀρῶν ἐμφορεῖσθαι ἐπιτέτραπται· καί τις ἴσως ἀπολογία τῶ διαζεύξαντι τῆς τεκούσης τὸ ἔχγονον· ἡ δὲ τοῦ παιδίου ἐκθεσις τίνα τὴν αἰτίαν ἔχει; Ἐχρῆν γὰρ μηδὲ τὴν ἀρχὴν γῆμαι τῶ μηδὲ παιδοποιεῖσθαι γλιχομένῳ, ἢ δι' ἡδονῆς ἀκρασίαν, παιδοκτόνων γαγονέαι. Πάλιν αὖ ὁ χρηστός νόμος ἀπαγορεύει ἡμέρα (94) τῇ αὐτῇ συγκαταθῆναι ἔχγονον καὶ μητέρα. Ἐνευθεν καὶ Ῥωμαῖοι (95), εἰ καί τις; ἔγκυος καταδικασθεῖ τὴν ἐπὶ θανάτῳ, οὐ πρότερον ἔωσιν ὑπόσχεῖν τὴν τιμωρίαν πρὶν ἢ ἔκτακεῖν. Ἄντικρυς γοῦν καὶ δῶα τῶν ζῶων (96) κυοφορεῖ, ὁ νόμος οὐκ ἐπιτρέπει, ἄχρις ἂν ἀποτέκη, σφαγιάζεσθαι, μακρόθεν ἐπισχῶν τὴν εὐχέρειαν τῶν εἰς ἄνθρωπον ἀδικούντων. Οὕτως ἄχρι (97) καὶ τῶν

A *aurum et argentum in fornace, ita Dominus eligit ✕ corda hominum. Et : Vir quidem misericors est longanimis; et in quolibet qui est sollicitus, inest sapientia. In virum enim intelligentem cadit sollicitudo; et qui est sollicitus ac curam gerit, vitam quæret; et qui Deum quærit, inveniet cognitionem cum justitia. Qui cum autem recte quæsierunt, pacem invenerunt.* a. *Mihi autem videtur etiam Pythagoras suam in animantes rationis expertes mansuetudinem a lege accepisse. Ecce enim iis, quæ in ovium et caprarum gregibus boumque armentis nascuntur, protinus uti interdixit, ne prætextu quidem sacrificiorum, patrum et matrum gratia, hominem ad mansuetudinem vel ex infimis a brutis animantibus educens. Concede, inquit, matri fetum, vel septem primis diebus. Si enim nihil fit sine causa, et enixis animantibus lac redundat ad fetus nutriendos : qui a dispensatione lactis fetum avellit, naturam afficit contumelia. Erubescant ergo Græci, et si quis est alius, legem insectari; cum ea quidem vel in bestias benigna sit, illi autem etiam hominum fetus exponunt, quanquam longe ante et propheticæ eorum feritatem lex per hoc præceptum excinderet. Si enim fetus bestiarum a matre separari prohibet ante lactis effusionem : multo magis in hominibus crudeli et immani menti præparat remedinm, ut etsi naturam, disciplinam certe non negligant. Hædis enim et agnis eis impleri permissum est; et aliqua quidem fortasse fuerit excusatio ei, qui fetum a matre separat; infantis autem expositionis quænam causa fuerit? Ab initio enim oportebat ne uxorem quidem ducere ei, qui non cupiebat procreare libe-*

✕ P. 477 ED. POTTER, 400 ED. PARIS.

a Prov. xix, 11; xiv, 23; xvii, 12.

σεως, μηδὲ ἐπὶ προφάσει θυσῶν συγχωρήσας, διηγόρευσε, ἐχγόνων τε ἕνεκα καὶ μητέρων εἰς ἡμερότητα τὸν ἄνθρωπον κάτωθεν ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζῶων ἀνατρέφων. Heinsius. — C. Rittershusio legendum videtur ὅς αὐτίχα, vel αὐτίχα γὰρ· et postea cum Heinsio, ἐχγόνων uno vocabulo, pro ἐκ γονέων. « Hoc enim, inquit, vult Clemens, tam ipsorum fetuum, quæ ipsi sunt ἔχγονα, quam matrum, rationem habitam fuisse a legislatore. » Hæc ille in not. ad Porphyrium *De vita Pythagoræ*. Et quidem ἐχγόνων, seu, quod idem est, ἐγγόνων, veram esse lectionem, e Philone constat, cuius verba sunt hæc, pag. 708, 709 : Κελεύει γὰρ ἐν τε ἡμέραις ἀγέλαις, κατὰ τε ποίμνας, καὶ αἰπόλια, καὶ βουκόλια, τῆς παραχρῆμα τῶν γεννωμένων ἀπολαύσεως ἀπέχεσθαι, μήτε πρὸς ἑδωδὴν μήτε προφάσει θυσῶν λαμβάνοντα. Ὡμῆς γὰρ ὑπέλαθεν εἶναι ψυχῆς ἐφεδρεύειν ἀποχαιρομένους, ἀνυπέροτον διαζεύξειν ἔχγόνων τε αὐ καὶ μητέρων, etc. *Jubet enim abstinere ab omnibus recens natis tam in armentis quam in gregibus, tetans ea vel mensæ inferri, vel altari. Nimirum crudele existimavit facinus, insidiari parturientibus, et protinus a matribus fetus rapere.* E quo loco post θυσῶν apud Clementem inseri possit λαμβάνοντας· quamvis nec Heinsianum συγχωρήσας, incommodum sit. Porro de præceptis quæ ad animalia spectant, conf. Levit. xii, 27, 28; Exod. xii, 50; xiiii, 19; xxiii, 26; Deuter. xiv, 21; xxii, 6, 7.

(89) *Χάρισαι*. Philo, paucis interjectis, hoc modo pergit : Χάρισαι, φησι, τῇ μητρὶ τὸ ἔχγονον, εἰ καὶ μὴ τὸν σύμπαντα χρόνον, ἐπὶ γοῦν τὰς πρώτας ἡμέρας, γαλακτοτροφῆσαι. *Sine, inquit, ut mater*

fetum suum lacte alat, si non diutius, saltem septem dies. Dein alia addit iis, quæ de lacte infert Clemens, non dissimilia.

(90) *Εἰ γὰρ μ.* Apud Plutarchum quoque p. 272 similiter legitur, εἰ γὰρ οὐδὲν ἀναίτιως πέφυκε γενέσθαι· itemque apud Basil. p. 22. II. *SYLBURG.*

(91) *Ἀποσπῶν*. Malim cum articulo, ὁ ἀποσπῶν. *Id.*

(92) *Δυσωπήθωσαν*. Malim *δυσωπεῖσθωσαν*, præc. temp. *Id.* — Similem apostrophum apud Philonem, loco superior dicto, videre licet.

(93) *Ἐκτιθέασιν ἔχγονα*. Quam fuerit hoc apud Græcos more receptum, videre licet in *Archæologia nostræ Græcæ* lib. iv, cap. 14.

(94) *Ἡμέρα*. Philo pag. 711 : Προδιαταξάμενος; μὴ θύειν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μήτερα καὶ ἔχγονον. *Adjecto hoc præcepto, ne quis eodem die matrem cum suo fetu mactaret.*

(95) *Ῥωμαῖοι*. Vide Quintiliani *Declamat.* *SYLBURG.* — Philo generalius, ἐνιο: τῶν νομοθετῶν, quidam legislatores. Is porro hæc argumenta copiose tractavit libri superioris dicit pag. 709, 710, 711.

(96) *Ὅσα τῶν ζῶων*. Philonem verba sunt etiam hæc, p. 710 : Ὅσα τῶν ζῶων κυοφορεῖ, μὴ ἐπιτρέπων, ἄχρις ἂν ἀποτέκη, σφαγιάζεσθαι, ... ὑπὲρ τοῦ μακρόθεν ἐπισχεῖν τὴν εὐχέρειαν τῶν εἰδωτῶν πάντα φύρειν. *Gravida fetu animalia non permittens mactari, nisi partu levato; e longinquo eorum temeritatem compescens, qui omnia confundunt.*

(97) *Οὕτως ἄχρι*. Philo pag. 710, 711 : Ἄχρι καὶ τῶν ἀλόγων ζῶων τὸ ἐπιτελεῖται, ἵν' ἐν τοῖς νόμοις πᾶσιν ἀσκήσαντες, πολλῇ τινι παρουσίᾳ χρῶ-

ros, potius quam per voluptatis intemperantiam, nisi fieri homicidam. ✕ Rursus autem benigna Lex prohibet eodem die fetum et matrem sacrificare. Hinc etiam Romani, si qua mulier pręgnans fuerit damnata capitis, non prius permittunt, ut supplicium subeat, quam pepererit. Aperte itaque quęcunque uterum gerunt animalia, Lex non prius mactari permittit, quam pepererint, eminus cohibens hominum ad injuriam in homines faciendam propensitatem. Ita vel usque ad bruta animantia extendit benignitatem: ut cum eam in ea quę sunt diversi generis, exercuerimus, longe majori humanitate utamur in ea quę sunt ejusdem generis. Qui autem in quorumdam animantium ventres ante partum calces impingunt, ut temperata lacte carne vescantur, matricem, quę est creata ad generationem, faciunt sepulcrum fetus, qui gestatur in utero: cum Lex aperte jubeat: *Sed neque coques agnum in lacte matris suę*. Non fiat enim, inquit, id, quod est viventis nutrimentum, interempti animalis condimentum: neque quod est vitę causa, opem ferat ad consumptionem corporis. Eadem autem Lex edicit, *ne obturetur os bovi trituranti*. Oportet enim operarium dignum censere nutrimento^b. **173** Ea prohibet simul in aratro conjungere bovem et asinum: fortasse quidem

αλόγων ζώων τὸ ἐπιεικῆς ἀπέτειναν· ἵνα, ἐν τοῖς ἀνομογενέσιν ἀσκήσαντες πολλή τινη περιουσία φιλο-
θρωπίας ἐν τοῖς ὁμογενέσι χρῆσώμεθα. Οἱ δὲ καὶ περιλακτίζοντες (98) πᾶς γαστέρας πρὸ τῆς ἀποτέξεως ζώων τινῶν, ἵνα δὴ γάλακτι ἀνακεκραμένην σάρκα θοινάζωνται, τάφον τῶν κυοφορουμένων τὴν εἰς γένεσιν κτισθεῖσαν μήτραν παποιήκασι, διαρρήδην τοῦ νομοθέτου κελεύοντος· Ἄλλ' οὐδὲ ἐψήσεις (99) ἄρνα ἐν γάλακτι μητρὸς αὐτοῦ· μὴ γὰρ γινέσθω ἡ τοῦ ζώουτος τροφή ἡδυσμα τοῦ ἀναιρεθέντος ζώου, φησὶν, ἡ σὰρξ (1)· μηδὲ τὸ πῆς ζωῆς αἷτιον συνεργὸν τῆ τοῦ σώματος καταναλώσει γινέσθω. Ὁ δὲ αὐτὸς (2) νόμος διαγορεύει, *βοῦν ἀλοῶντα μὴ φροῦν*· δεῖ γὰρ (3) καὶ τὸν ἐργάτην τροφῆς ἀξιοῦσθαι· ἀπαγορεύει τε ἐν ταῦτῳ καταζευγνύναι πρὸς ἄροτρον γῆς (4) βοῦν καὶ ὄνον (5)· τάχα μὲν καὶ τοῦ περὶ τὰ ζῶα ἀνοικείου στοχασάμενος, δηλῶν δ' ἅμα, μηδένα τῶν ἐτροσθητῶν ἀδικεῖν καὶ ὑπὸ ζυγῶν ἄγειν, οὐδὲν ἔχοντα αἰτίασασθαι ἢ ὅτι τὸ ἀλλογενὲς, ὅπερ ἐστὶν ἀναίτιον, μήτε κακία, μήτε (6) ἀπὸ κακίας ὀρμώμενον. Ἐμὸν δὲ δοκεῖ καὶ μνησῖν ἡ ἀλληγορία, μὴ δεῖν ἐπίσης καθαρῶ καὶ ἀκαθάρτῳ, πιστῶ τε καὶ ἀπίστῳ τῆς τοῦ Λόγου μεταδιδόνα γειωργίας· διότι τὸ μὲν ἐστὶ καθαρόν, ὁ βούς, ὅνος δὲ τῶν ἀκαθάρτων λελόγισται. Δαψιλευόμενος δὲ τῆ φιλοanthropία ὁ χρηστὸς λόγος,

✕ H. 478 ED. POTTER, 400-401 ED. PARIS. • Deut. xiv, 21. ^b Deut. xxv, 4; I Tim. v, 18.

μεθα φιλοanthropίας, τοῦ μὲν λυπεῖν καὶ ἀντιλυπεῖν ἀλλήλους ἀπεχόμενοι. *Æquitatem ad bruta etiam extendit, ut in omnibus legibus exercitati, tanto magis mutuam humanitatem colamus, nec inferendo, nec referendo injuriam.* Quo loco, pro ἐν τοῖς νομοῖς πᾶσιν ἀσκ., e quibus verbis commodus sensus elici haud potest, scribendum ex Clemente nostro ἐν τοῖς ἀνομογενέσιν ἀσκήσαντες, ut exercendo in ea, quę diversi generis sunt, humanitatem, eandem erga nos invicem multo magis colere discamus.

(98) Οἱ δὲ καὶ περιλακ. Plutarchus in *De esu carnium*: Οἱ μὲν εἰς σφαγῆν ὄντων ὠθούντες ὀφελούς διαπύρους, ἵνα, ἢ τῆ βαφῆ τοῦ σιδήρου περισθεννύμενον τὸ αἷμα καὶ διαχέμενον, τὴν σάρκα θρύψῃ καὶ μαλάξῃ· οἱ δὲ, οὐθασί συνῶν ἐπιτόκων ἐναλλόμενοι καὶ λακτίζοντες, ἵνα αἷμα καὶ γάλα καὶ λυθρον, ἐμβρόντων ὁμοῦ συμφραρέντων, ἐν ὄδισιν ἀναδεύσαντες, ὡ Ζεὺ καθάρσιε, φάγωσι τοῦ ζώου τὸ μάλιστα φλεγμαῖον. *Alii veribus ignitis porcos jugulant, ut ferri tinctura sanguis exstinctus atque diffusus, carnem molliat, delicatamque reddat. Alii uberibus suum fetarum, instante jam partu, insiliunt, eaque calcant, ut sanguinem et lac et tabum fetus simul intersecti inter matris dolores eximentes, prohi piacularis Jupiter! maxime inflammata animalis purtem vorent.* COLLECT.

(99) Ἄλλ' οὐδὲ ἐψ. Philo post verba jam dicta, hæc insuper addit: Φάσκων, « Οὐχ ἐψήσεις ἄρνα ἐν γάλακτι μητρὸς: » πάνυ γὰρ ὑπέλαβεν εἶναι δεῖνόν, τὴν τροφήν ζώουτος ἡδυσμα γενέσθαι καὶ παράρτυσιν ἀναιρεθέντος· κα ... τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀκρασίαν τοσοῦτον ἐπιβῆναι, ὡς τῷ πῆς ζωῆς αἰτίῳ καταχρησασθαι καὶ πρὸς τὴν τοῦ ὕπολοιπῶν σώματος ἀνάωσιν. *Dicens: « Non coques agnum in lacte materno; » judicavit enim valde iniquum, id, quod viventi animalis cibus fuerat, in condimento occisi vertere; et hominum intemperantiam eo progredi, ut vitali alimento abutatur ad absumendas corporis reliquias.*

(1) Ἡ σὰρξ. Supervacuum est. SYLBURG. — Nec a Philone agnoscitur.

(2) Ὁ δὲ αὐτ. Philo: Ἄγαμαι δὲ κάκεινον τὸν

νόμον, δὲ ... διαγορεύει, « βοῦν ἀλοῶντα μὴ φροῦν. » *Illa quoque lex laudabilis, quæ vetat, « bovi trituranti os obturari. »*

(3) Δεῖ γὰρ. Hanc rationem præcedenti legis præcepto connectit Apostolus, I Tim. v, 18. Est autem ipsius Christi offatium: Ἄξιός γὰρ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστὶ, Luc. x, 7; Matth. x, 10.

(4) Καταζευγνύναι πρὸς ἄροτρον γῆς. Γῆς πεδундат, ut paulo ante ἡ σὰρξ. Unde id in Latina versione recte omisit interpres. Nisi potius scribendum sit ἄροτρον γῆς, arationem terrę: v. l. ἄροτρον γῆς. Nam Philo, loco jam citato, ζευγνύνα: πρὸς ἄροτρον dixit.

(5) Βοῦν καὶ ὄνον. Μόσχον καὶ ἔνον, Dent. xxii, 10. Sed Clemens Philonem sequitur, cujus verba sunt hæc, pag. 712: Ἀπαγορεύει γὰρ ἐν ταῦτῳ ζευγνύναι πρὸς ἄροτρον βοῦν καὶ ὄνον, οὐ μόνον τοῦ περὶ τὰ ζῶα ἀνοικείου στοχασάμενος, διότι τὸ μὲν ἐστὶ καθαρόν, ὅνος δὲ τῶν οὐ καθαρῶν, ... ἀλλ' ὁμοῦ οὐτε τῆς τῶν ἀκαθάρτων ἀσφαλείας ἐπιγώρησεν, οὐτε τοῖς καθαροῖς ἐψῆκεν ἰσχυρῶ πρὸ δικῆς χρῆσθαι, μονονοῦκ ἀντικρὺς βοῶν καὶ κεκραγῶς τοῖς ὡτα ἔχουσιν ἐν ψυχῇ, μηδένα τῶν ἐτροσθητῶν ἀδικεῖν, οὐδενὸς ἔχοντα αἰτίασασθαι, ὅτι μὴ τὸ ἀλλογενὲς, ὅπερ ἐστὶν ἀναίτιον· ὅσα γὰρ μήτε κακία μήτε ἀπὸ κακίῳ, ἔξω παντὸς ἐγκλήματος ἴσταται. *Vetat enim ibidem, ne arandi causa sub idem jugum militantur bos et asinus; non solum quoniam genere plurimum differunt; bos enim purus, asinus impurus est: . . . . attamen impurorem etiam securitati prospicitur, purorum robori non plus, quam æquum est, permittitur, lege tantum non oclamante habentibus aures animæ, nemini alienigenæ injuriam inferre, in quo nil præterea sit culpabile, quam quod eterno genere sit, quod imputari in culpam non debet. Quidquid enim nec vitium est, nec a vitio profiscitur, culpa vacat.*

(6) Μῆτε κακία, μ. Sic edidimus, Philonem secuti. Prius scriptum fuit, κακία, in dativo casu. Unde locum hunc sic vertit interpres, *nec sit vitium, nec ex vitio profiscitur.*

μηδὲ ὅσα τῆς ἡμέρου ὕλης; (7) ἐστὶ, δενδροτομεῖν ταῦτα προσήκον εἶναι διδάσκει, μηδὲ μὴν κείρειν ἐπὶ λύμῃ στάχυν πρὸ τοῦ θερσιμοῦ· ἀλλὰ μηδὲ συνόλωσ καρπὸν ἡμερον διαφθεῖρειν, μήτε τὸν γῆς (8) μήτε τὸν τῆς ψυχῆς· οὐδὲ γάρ (9) τὴν τῶν πολεμίων χώρων τέμνειν ἐξ. Ναὶ μὴν καὶ γεωργικοὶ πρὸς τοῦ νόμου καὶ ταῦτα ὠφέληνται· κελεύει γάρ (10) τὰ νεόφυτα τῶν δένδρων ἐπὶ τριετίαν ἐξῆς τιθηνεῖσθαι, τὰς τε περιττὰς ἐπιφύσεις ἀποτέμνοντας, ὑπὲρ τοῦ μὴ βαρυνόμενα πιέζεσθαι, καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ κατακερματίζομένης τῆς τροφῆς δι' ἔνδειαν ἐξασθενεῖν, ἀροῦν (11) τε καὶ περισκάπτειν, ὡς μηδὲν παραβλαστάνον κωλύειν αὐξήσιν. Τὸν τε καρπὸν οὐκ ἐξ δρέπεσθαι ἀτελῆ ἐξ ἀτελῶν, ἀλλὰ μετὰ τριετίαν (12) ἔπει τετάρτῳ, καθιερώσαντα (13) τὴν ἀπαρχὴν τῷ Θεῷ, μετὰ τὸ τελειωθῆναι τὸ δένδρον. Εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ τῆς γεωργίας τύπος διδασκαλίας τρόπος· διδάσκων δεῖν τὰς παραφύσεις τῶν ἀμαρτιῶν ἐπικόπτειν, καὶ τὰς συναθαλλούσας τῷ γονίμῳ καρπῷ ματαίας τῆς ἐννοίας πύας, ἐστ' ἂν τελειωθῆ καὶ βέβαιον γένηται τὸ ἔρνος τῆς πίστεως. Τῷ τε γάρ τετάρτῳ ἔπει, ἐπεὶ καὶ χρόνῳ χρεια τῷ κατ' ἡμετέραν βεβαίως, ἡ τετράς τῶν ἀρετῶν καθιερούται· τῷ Θεῷ, τῆς τρίτης ἡδὴ μόνης συναπτούσης, ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου τετάρτην ὑπόστασιν (14). Θυσία (15) δὲ αἰνέσεως ὑπὲρ ὀλοκαυτώματα. Οὗτος γάρ σοι, φησὶ, δίδωσιν ἰσχὺν ποιῆσαι

✠ P. 479 ED. POTTER, 401-402 ED. PARIS.

(7) Ἡμέρου ὕλης. Deut. xx, 19, 20, ξύλον καρπόδρωτον. Sed Clemens Philonem secutus est. Eius verba sunt hæc : Ἐπιδαφιλεύμενος δὲ τὸ ἐπιεικὲς ... ἀπέρισκε τοῖνον ἀντικρυς μήτε δενδροτομεῖν ὅσα τῆς ἡμέρου ὕλης, μήτε κείρειν ἐπὶ λύμῃ σταχυοφύουσαν πρὸ καιροῦ πεδιάδα, μήτε συνόλωσ καρπὸν διαφθεῖρειν. Adeo autem abundat æquitas legislatoris, ut diserte caveat, ne quis cadat frugiferus arboris, neve segetes in detrimentum colonorum ante tempus demelat, neve ullum fructum corrumpat.

(8) Τὸν γῆς. Malim cum articulo, τὸν τῆς γῆς, ut piox τὸν τῆς ψυχῆς. SYLBERG. — Porro τὸν τῆς ψυχῆς fructum, appellat animalium fetus, quibus parcere jussit Moyses Deut. xx, 14.

(9) Οὐδὲ γάρ. Philo hæc adjicit : Καὶ προσυπερβάλων, οὐδὲ τῶν πολεμίων χώρων τεμνειν ἐξ. Imo, quod amplius est, ne hostium quidem arbusta cædere sinit.

(10) Κελεύει γάρ. Philo, libri superioris dicti pag. 713 : Κελεύει γάρ τὰ νέα φυτὰ τῶν δένδρων ἐπὶ τριετίαν ἐξῆς τιθηνεῖσθαι, τὰς τε περιττὰς ἐπιφύσεις ἀποτέμνοντας, ὑπὲρ τοῦ μὴ βαρυνόμενα πιέζεσθαι, καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ κατακερματίζομένης τῆς τροφῆς δι' ἔνδειαν ἐξασθενεῖν, γυροῦν τε καὶ περισκάπτειν, ἵνα μηδὲν τῶν ἐπὶ ζῆμιά παραβλαστάνη. Τὸν τε καρπὸν οὐκ ἐξ δρέπεσθαι κατὰ μετουσίαν ἀπολάσεως, οὐ μόνον ἐπειδὴ ἀτελῆ ἐξ ἀτελῶν ἐμελλεν ἔσεσθαι, etc. Jubet enim novellas plantas nutricari per triennium, resectis superfluis stolonibus, ne graentur onere, neve assumpto alimento in minuos ramulos languescant stirpes ipsæ : easdemque ablaqueari, ne quid in proximo succrescens, earum augmenta impediatur. Fructum quoque harum non sinit decerpi pro cuiusque arbitrio, non solum quia imperfectus ex imperfectis nascitur, etc.

(11) Ἀροῦν. Ἀροῦν φυτὰ, arare plantas, dici non solet. Scribendum igitur, Philone auctore in verbis jam citatis, γυροῦν, ablaqueare. Sic Aratus Phænomen. v. 9 :

Καὶ φυτὰ γυρῶσαι, καὶ σπέρματα πάντα βαλεῖσθαι. Et plantas ablaqueare, et omnia semina injicere.

Ubi vetus scholiastes, quid sit γυρῶσαι, hoc modo

A etiam eo colligans, quod nulla sit inter eos animantes convenientia : simul autem significans, non oportere quemquam ex diversa gente injuria afficere, neque jugo subjungere, si nullius alterius rei eum possimus insimulare, quam quod sit diversi generis : quod quidem ✠ culpa caret, cum nec sit vitium, nec ex vitio profisciscatur. Mihi autem videtur quoque significare allegoria, Logi culturam non esse ex æquo communicandam mundo et immundo, fideli et infideli : quoniam bos quidem est mundus, in immundis autem reputatus est asinus. Redundanti autem quadam humanitate bonus Logos utens, nec quæ sunt frugiferæ mitisque materiæ arbores docet esse excindendas, neque segetem ante messem sola perniciæ causa tondendam : sed neque fructum mitem omnino interimendum, B neque terræ, neque animæ : neque enim agros hostium permittit excindere. Jam vero qui sunt etiam studiosi agriculturæ, in his quoque possunt utilitatem a lege accipere : jubet enim arbores nuper plantatas, tribus annis ordine sequentibus fovere et alere, et superfluas, quæ adnascuntur, excindendo propagines, ne nimis gravatæ opprimantur, et ne alimento minutatim diviso imbecillæ fiant propter inopiam, arareque et circumfodere, ut nihil prope germiuans ac pullulans prohibeat

explicat : Γυρῶσαι, φυτεῖσαι ἢ βόθρον ὀρύξαι, ἐν ᾧ τὰ φυτὰ κατατίθεται· ἢ καλῶς περισκάψαι, ἡγοῦν τὰ φυτὰ περιλαβεῖν κύκλῳ τῇ γῇ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν, πρὸς τὸ μὴ ψύχεσθαι, ἢ γάρ θερμασία συμβάλλεται αὐτοῖς· ἢ γυρῶσαι, τουτέστι κύκλῳ τῶν φυτῶν γῆν σωρεῖσαι.

(12) Μετὰ τριετίαν. Philo in princip. pag. 714 : Μετὰ δὲ τριετίαν .... δύναται τελειογονεῖν ἔπει τετάρτῳ κατὰ τέλειον ἀριθμὸν τετράδι δὲ κελεύει δρέπεσθαι τὸν καρπὸν οὐ πρὸς ἀπόλαυσιν, ἀλλ' ὅλον αὐτὸν καθιεροῦν ἀπαρχὴν τῷ Θεῷ. At post triennium potest perfectos fructus gignere anno quarto juxta perfectum numerum. Tum vero jubet decerpere fructum, sed non ut in privatos usus vertatur, verum ut Deo primitiarum nomine sacretur.

(13) Καθιερώσαντα. Malim καθιερώσοντα, futuro temp. Id enim verba Philonis jam posita indicant.

(14) Τὴν τοῦ Κυρίου τετάρτην ὑπόστασιν. Sic vocare videtur humanam Christi naturam, quæ cum tribus divinis personis numerata, quaternionem quodammodo efficit.

(15) Θυσία. Quærit hoc loco G. Hervetus, quomodo hæc cum iis, quæ præcedunt, connectenda sint. Nec immerito, quædam e Clemens codicibus excidisse, quæ ad sensum complendum necessaria sunt, id ei concedere haud opus est. Etenim Clemens, ut ornatus sermonis, sic etiam ordinis, et connexionis paulo negligentior esse solet. Cæterum Philo, cujus vestigia premit Clemens, cum enumerasset instituta, quibus putavit Judæos ad mansuetudinem exercitalos, a superbia autem et arrogantia, gravissimis vitiis, liberatos fuisse : principio p. 715 addit, legislatorem, quo magis superbiam compeceret, jussisse ut beneficiorum Dei memores essent ; eo fine, ut infirmitatem proximam in animo servarent, et inde Deo magis grati redderentur : quod θυσίαν αἰνέσεως appellat Clemens. Nam gratus animus, inquit Philo, alienus est ab arrogantia, sicut e contrario ingratus est affinis superbiæ. Tum recitat ea Deut. viii, 18, verba, quæ hoc loco affert etiam

incrementum, et fructum non sinit imperfectum colligi ex imperfectis, sed post triennium, quarto anno, primitiis Deo prius consecratis, postquam arbor perfecta fuerit. Quæ agriculturæ figura utitur ad docendum, quod oporteat excindere peccatorum propagines, et, quæ una cum genitili fructu pullulant, inanes herbas cogitationis, donec perficiatur, et firmum fiat germen fidei. Quarto enim anno, quoniam tempore quoque opus est ei, qui stabiliter per catechesin instituitur, quaternio virtutum Deo consecratur, cum tertia jam sola conjungatur laudis super holocausta. ✠ *Hic enim, inquit, dat tibi vires ad faciendam virtutem* ^a. Sin autem res tibi illuminatæ fuerint, cum vires ceperis et acquisieris, fac in cognitione virtutem. Per hæc enim ostendit ei bona et dona a Deo suppeditari, et oportere nos, cum ministri facti simus divinæ gratiæ, seminare Dei beneficia, et eos, qui appropinquant, bonos et honestos reddere: ut quam maxime quidem temperans, continentes; qui est autem fortis, generosos; et sapiens intelligentes, et justus justos efficiat.

CAPUT XIX.

De vero Gnostico, quod sit Dei imitator, præcipue in beneficentia.

Hic est, qui ad imaginem et similitudinem Dei est **B** gnosticus, qui Deum imitatur quoad ejus fieri potest, nihil prætermittens eorum, quæ faciunt ad conciliandum, quatenus fieri potest, similitudinem, continens, sustinens, juste vivens, imperans animi perturbationibus, ea, quæ habet, impertiens, pro viribus benefaciens, et verbo, et opere. Hic est, inquit, *maximus in regno, qui fecerit et docuerit* ^b, Deum imitans, consimiliter beneficia conferendo. Sunt enim communiter utilia Dei dona. *Quicumque autem superbia aliquid agere aggressus fuerit, Deum, inquit, irritat* ^c. Est enim arrogantia animæ vi-

✠ P. 480 ED. POTTER, 402 ED. PARIS.

Clemens: Οὗτος γάρ σοι, φησί, δίδωσιν ἰσχύιν ποιῆσαι **C** δύναμιν. *Hic enim, inquit, tibi præstat robur ad faciendam virtutem.* Clemens autem noster, iis, quæ apud Philonem interjacent, omittens, aliisque, pro more suo, insertis, connexionem sententiarum posthabita, pergit virtutes, gratitudinem, modestiam, et his consimiles, ex legis institutis præceptisque uobis proponere.

(16) *Ἐὰν δὲ φωτ. Philo pag. 715*: Εὐρωστὲι σοι τὰ πράγματα; λαβὼν καὶ κτησάμενος σώματος ἰσχύιν, ἣν ἰσως οὐ προσεδόκησας, ποιεὶ δύναμιν. *Bene se habent tua negotia? accepto igitur corporis robore, quod fortasse non exspectaveras, exerce potentiam.* Est igitur φωτισθῆναι apud Clementem idem, quod Philo εὐρωστειν dicit.

(17) *Ἴνα ὡς εἶμι μ. Philo paulo post*: Χρὴ δὲ καὶ τὸν φρόνιμον καὶ ἀγγίλουν ὡς ἐνὶ μάλιστα τοιούτους καὶ τοὺς πλησιάζοντας κατασκευάζειν, καὶ τὸν σώφρονα ἐγκρατεῖς, καὶ γενναίους τὸν ἀνδρείων, καὶ τὸν δίκαιον δικαίους, καὶ συνόλους ἀγαθοὺς τὸν ἀγαθόν. *Atqui decet, ut vir prudens et solers familiares reddat tibi similes, fortis item fortes, et justus justos, et in universum bonus bonos.*

(18) *Κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν.* Conf. finem *Protreplici*. Philo, loco jam dicto, hæc adjicit: Ἄλλως τε καὶ μῆθημα ἀναδιδάσκει τῇ λογικῇ φύσει πρεπωδέστατον, μμεῖσθαι Θεὸν καθόσον οἶόν τε, μὴδὲν παραλιπὼν τῶν εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὁμοίωσιν. *Alioquin etiam hic tradit præceptum rationali nature convenientissimum, ut Deum pro viribus imitetur, nihil omittens eorum quæ ad ejus similitudinem, quatenus fieri potest, conciliandum conducunt.*

(19) *Οὗτος μ. Respicit Matth. v, 19*: Ὅς δ' ἂν ποιῆσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

(20) *Μιμούμερος.* Philo ibidem: Ἴνα μιμήσῃ

A δύναμιν. Ἐὰν δὲ φωτισθῇ (16) σοι τὰ πράγματα, λαβὼν καὶ κτησάμενος ἰσχύιν, ἐν γνώσει ποιεὶ δύναμιν. Ἐμφαίνει γὰρ διὰ τούτων τὰ τε ἀγαθὰ τὰς τε δωρεὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ χορηγεῖσθαι, καὶ δεῖν ἡμᾶς, διακόνους γενομένους τῆς θείας χάριτος, σπεῖρειν τὰς τοῦ Θεοῦ εὐποίας, καὶ τοὺς πλησιάζοντας κατασκευάζειν καλοὺς τε καὶ ἀγαθοὺς. Ἴνα ὡς εἶμι μάλιστα (17) ὁ μὲν σώφρων τοὺς ἐγκρατεῖς, ὁ δὲ ἀνδρεῖος τοὺς γενναίους, συνετούς τε ὁ φρόνιμος, καὶ δίκαιος τοὺς δικαίους ἐκτελέῃ.

cum quarta Domini hypostasi. Sacrificium autem laudis super holocausta. Sin autem res tibi illuminatæ fuerint, cum vires ceperis et acquisieris, fac in cognitione virtutem. Per hæc enim ostendit ei bona et dona a Deo suppeditari, et oportere nos, cum ministri facti simus divinæ gratiæ, seminare Dei beneficia, et eos, qui appropinquant, bonos et honestos reddere: ut quam maxime quidem temperans, continentes; qui est autem fortis, generosos; et sapiens intelligentes, et justus justos efficiat.

Οὗτός ἐστιν ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν (18) ὁ γνωστικὸς, ὁ μιμούμενος τὸν Θεὸν καθόσον οἶόν τε, μὴδὲν παραλιπὼν τῶν εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὁμοίωσιν ἐγκρατεῦσιν ὁμοίωσιν, ὁπομένων, δικαίους βίου, βασιλεύων τῶν παθῶν, μεταδιδούς ὧν ἔχει ὡς οἶός τε ἐστὶν εὐεργετῶν καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ. *Οὗτος μέγιστος* (19), *φησὶν, ἐν τῇ βασιλείᾳ, ὃς ἂν ποιῇ καὶ διδάσῃ, μιμούμενος* (20) *τὸν Θεὸν τῷ παραπλήσια χαρίζεσθαι· κοινωφελεῖς γὰρ αἱ τοῦ Θεοῦ δωρεαί.* Ὅς δ' ἂν ἐγγχειρῇ (21) *τι πράσσειν μεθ' ὑπερηφανίας, τὸν Θεὸν παροξύνει*, φησὶν· ἀλαζονεία γὰρ ψυχῆς ἐστὶ κακία· ἀφ' ἧς καὶ τῶν ἄλλων κακιῶν μετανοεῖν (22)

^a Deut. viii, 18. ^b Matth. v, 19. ^c Num. xv, 30. Θεὸν τῷ παραπλήσια χαρίζεσθαι· κοινωφελεῖς γὰρ αἱ τοῦ πρώτου ἡγεμόνος δωρεαί. *Ut Deum per similem beneficiorum largitionem imiteris; publicam enim utilitatem afferunt largitiones summi principis.*

(21) Ὅς δ' ἂν ἐγγ. Philo, sub finem pag. 715: Ὅς ἂν ἐγγχειρῇ τι πράττειν μεθ' ὑπερηφανίας, τὸν Θεὸν παροξύνει· διὰ τί; Ὅτι πρῶτον μὲν ἀλαζονεία ψυχῆς ἐστὶ κακία. *Aii enim: « Quicumque aliquid aggreditur agere cum superbia, Deum irritat. »* Κατὰ τί? *Primum quoniam arrogantia est vitium animi; etc. Ubi respicit Num. xv, 30: Καὶ ψυχῆ, ἥτις ποιῆσει ἐν χειρὶ ὑπερηφανίας, ἀπὸ τῶν αὐτοχθόνων ἢ ἀπὸ τῶν προσηλύτων, τὸν Θεὸν οὕτως παροξύνει.*

(22) *Μετανοεῖν.* Philo pag. 717: Παγκάλους μὲν σοι καὶ τὰς εἰς μετάνοιαν ὑψηλῆσις ποιεῖται, αἱς διδασκόμεθα μεθαρμοῦσθαι τὸν βίον ἐξ ἀναρμοστίας· εἰς τὴν ἀμείνω μεταβολῆν. Φησὶ γὰρ, ὅτι τοῦτο τὸ πρᾶγμα οὐχ ὑπέρογκόν ἐστιν, οὕτε μακρὰν ἀρεστός· . . . ἀλλ' ἐστὶν ἐγγυτάτω, τρισὶ μέρει τῶν κατ' ἡμᾶς ἐνδιατιώμενον, στόματι, καὶ καρδίᾳ, καὶ χερσὶ· διὰ συμβόλων, λόγους, καὶ βουλαῖς, καὶ πράξεσι. Λόγου μὲν στόμα σύμβολον, καρδία δὲ βουλευμάτων, πράξεων δὲ χεῖρες. *Itaque pulchre præcipitur, ut discamus vitam componere, et ea perturbatione in meliorem statum reformare. Aii enim id non esse nimis arduum, nec e longinquo petendum, sed in promptu esse, nempe in ore, pectore, et manibus; hoc est in dictis, factis, et consiliis. Nempe verborum symbolum est os, consiliorum pectus, actionum manus.* Quo loco respicit Deuter. xxv, 14: Ἐγγύς σου ἐστὶ τὸ ῥῆμα σφόδρα, ἐν τῷ στόματι σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ταῖς χερσὶ σου ποιεῖν αὐτό. Similia superius dixit Clemens, *Protreplici* pag. 68 edit. Paris., ubi conf. aduolaja.

καλεύει, ἀρμολομένους τὸν βίον ἐξ ἀναρμοστίας πρὸς ἄμελιαν μεταβολὴν διὰ τῶν τριῶν τούτων, στόματος, καρδίας, χειρῶν. Σύμβολον δ' ἂν εἴη ταῦτα, πράξεις μὲν αἱ χεῖρες, βουλῆς δὲ ἡ καρδία, καὶ λόγους στόμα. Καλῶς οὖν (25) ἐπιτῶν μετανούτων εἴρηται τὸ λόγιον ἐκεῖνο· *Τὸν Θεὸν εἰλου σήμερον, εἶναι σου Θεόν· καὶ Κύριος εἰλετό σε σήμερον, γενέσθαι λαὸν αὐτοῦ* (24). Τὸν γὰρ σπεύδοντα θεραπεύειν τὸ δὲν (25), οἰκέτην ὄντα, ἐξοικειοῦται ὁ Θεός· κἂν εἰς ἡ τὸν ἀριθμὸν, ἐπίσης τῷ λαῷ τετιμῆται· μέρος γὰρ ὢν τοῦ λαοῦ, συμπληρωτικὸς αὐτοῦ γίνεται, ἀποκατασταθεὶς ἐξ οὗ ἦν· καλεῖται δὲ καὶ ἐκ μέρους τὸ πᾶν. Αὕτη δὲ ἡ εὐγένεια (26) ἐν τῷ ἐλέσθαι καὶ συνασκήσει τὰ κάλλιστα διαδεικνύται· ἐπεὶ τί τὸν Ἀδὰμ ὠφέλησεν ἡ τοιαύτη αὐτοῦ εὐγένεια; πατήρ (27) δὲ αὐτοῦ θνητὸς οὐδεὶς· αὐτὸς γὰρ ἀνθρώπων τῶν ἐν γενέσει πατήρ. Τὰ μὲν αἰσχρά (28) οὕτως προθύμως εἴλετο, ἐπόμενος τῇ γυναικί, τῶν δὲ ἀληθῶν καὶ καλῶν ἡμέλησεν, ἐφ' οἷς θνητὸν ἀθανάτου βίον, ἀλλ' οὐκ εἰς τέλος (29), ἀνθυπηλλάξατο. Νῶε δὲ, ὁ μὴ οὕτω γενόμενος ὡς ὁ Ἀδὰμ, ἐπισκόπη θεῖα διασώζεται· φέρων γὰρ αὐτὸν (30) ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. Τὸν τε Ἀβραάμ (31) ἐκ τριῶν παιδοποιησάμενον γυναικῶν οὐ δι' ἡθονῆς ἀπόλαυσιν, δι' ἐλπίδα δὲ, οἶμα,

A tium : ejus et aliorum vitiorum jubet duci pœnitentia, ex inconcinnitate concinnando vitam ad meliorem mutationem, per hæc tria, os, cor, manus. Symbolum autem signumque hæc fuerint, actionis quidem, manus; cor autem, consilii; et os, sermonis. Recte ergo dictum est de pœnitentibus illud eloquium : *Deum elegisti hodie, ut esset Deus tuus; et Dominus elegit te hodie, ut esses ejus populus* *. ✕ Eum enim, qui studium adhibet, ut medeatur ei, qui est famulus, Deus suum facit familiarem : et si unus fuerit numero, æque ac *populus* est honoratus. Cum enim sit pars populi, eum adimplet, in eum, ex quo erat, restitutus. Vocatur autem ex parte quoque totum. Ipsa autem nobilitas ostenditur in eo, quod quæ sunt pulcherrima eligat ac **B** exerceat. Quid enim Adæ profuit talis ejus nobilitas, et quod ejus nullus esset pater mortalis : ipse enim pater hominum, qui sunt generatione propagati? Turpia quidem ille prompto et alacri animo delegit, uxorem sequens : vera autem et honesta neglexit. Quo factum est, ut vitam immortalem mortali commutaret, licet non in perpetuum. Noe autem, qui non sic factus est ut Adam, cura ac providentia divina conservatur : se enim Deo obla-

✕ P. 481 ED. POTTER, 403 ED. PARIS. • Deut. xxvi, 17, 18.

(23) *Καλῶς οὖν*. Si queratur quomodo hæc eum præcedentibus connecti possint, respondendum, ut paulo superius, Clementem nonnulla Philonis omisisse, quibus adjectis, aptissime inter se cohærebunt. Etenim Philo, paulo post verba jani ex eo citata, sic pergit, pag. 718 : *Εἰ μὴ τις τῆς ἀρμονίας ταύτης ἐπιλάβοιτο, γενόμενος ὁμοῦ καὶ θεοφιλῆς καὶ φιλόθεος. Ὅθεν εὖ καὶ συμφώνως τοῖς εἰρημένους ἐχρήσθη τὸ λόγιον ἐκεῖνο· Ἐὶ τὸν Κύριον ἀντηλλάξω σήμερον εἶναι σοι εἰς Θεόν, καὶ Κύριος ἀντηλλάξάτο σε σήμερον γενέσθαι λαὸν αὐτοῦ. Nisi quis hanc harmoniam acceperit, ut amet Deum, et ab eo vicissim ametur. Proinde pulchre nobis attestatur istud oraculum : Fœdus fecisti hodie cum Domino, ut sit tibi Deus : et Dominus fœdus fecit hodie tecum, ut fias ei populus.*

(24) *Γενέσθαι λαὸν αὐτοῦ*. Γενέσθαι σε αὐτοῦ λαόν, Deuteronom.

(25) *Τὸ δὲν*. A. dubitat, an potius legendum τῷ ὄντι, dativo casu. SYLB.—Verum nec ille, nec Hervetus interpret videtur advertisse τὸ δὲν esse ipsum Deum, qui in Scripturis ὁ ὢν appellari solet. Hæc itaque prout jam scribuntur, sic explicanda sunt : *Eum enim, qui verum Deum colit, Deus e servo familiarem faciet*. Unde, quin τὸ δὲν, vera lectio sit, amplius dubitari jure non potest. Verum οἰκέτην mendosum est, pro quo scribendum ἰκέτην, *supplicem* : Τὸν γὰρ σπεύδοντα θεραπεύειν τὸ δὲν, ἰκέτην ὄντα, ἐξοικειοῦται ὁ Θεός. *Eum enim, qui Deum colere festinat, cum supplex sit, sibi in familiarem adsciscit Deus*. Cui emendationi fidem facit Philo, qui paulo post ea, quæ proxime citata sunt, hæc adjicit, p. 718 : Παγκάλῃ γε τῆς αἰρέσεως ἡ ἀντίδοσις, σπεύδοντος ἀνθρώπου μὲν θεραπεύειν Θεόν, Θεοῦ δὲ ἀνυπερέτους ἐξοικειοῦσθαι τὸν ἰκέτην, καὶ προσπαντᾶν τῷ βουλευματι τοῦ γνησίως καὶ ἀνόθως ἰόντος ἐπὶ τὴν θεραπείαν αὐτοῦ. Ὁ δ' ἀληθῆς θεραπευτῆς τε καὶ ἰκέτης, κἂν εἰς ὄν ἀνήρ ἀριθμῶ, δυνάμει, καθάπερ αὐτὸς αἰρεῖται, σύμπας ἐστὶν ὁ λέως, ἰσότητος ὅλω ἔθνει γεγονώς· καὶ πέφυκεν οὕτως ἔχειν· ὡς γὰρ ἐν νηὶ μὲν κυβερνήτης, πᾶσι τοῖς ναύταις ἀντίρροπος, ἐν δὲ στρατοπέδῳ στρατηγὸς ἅπασιν τοῖς στρατιώταις, κ.τ.λ. *Pulchra sane per-*

mutatio, homine properante ad cultum Dei, Deo quoque sine dilatione succedenti ad familiarem admittente, et occurrente accedenti ad se sincero animo. Talis porro cultor et deprecator, etiamsi unus homo fuerit, ipsius Dei existimatione non minus honoratur, quam totus populus; id, quod et alias usu venit. Nam quemadmodum in navi gubernator est omnibus nautis æquivalens, et in castris imperator toti exercitui, etc.

(26) *Αὕτη δὲ ἡ εὐγένεια*. Eorum, quæ mox sequuntur, non pauca sumpsit Clemens e libro Philonis *De nobilitate*, p. 905, 906, 907.

(27) *Πατήρ*. Philo p. 906 : Τοῦ δὲ πατὴρ μὲν θνητὸς οὐδεὶς, οὐδ' αἰτιος, ἀλλ' ἡ Θεός. Illi vero nemo parens auctorve vitæ, nisi Deus fuit.

(28) *Τὰ μὲν αἰσχρά*. Philo ibidem : Τὰ μὲν ψευδῆ, καὶ αἰσχρά, καὶ κακὰ προθύμως εἴλετο, τῶν δὲ ἀγαθῶν, καὶ καλῶν, καὶ ἀληθῶν ἠλόγησεν, ἐφ' οἷς θνητὸν ἀντ' ἀθανάτου βίον ἀνθυπηλλάξατο. *Dedecus, vitium et mendacium honestati, bonitati ac veritati prætulit, atque ideo suo merito pro immortalis mortalem vitam accepit.*

(29) *Ἄλλ' οὐκ εἰς τέλος. Sed non in perpetuum*. Quod a Clemente adjectum videtur, ne favere videretur hæreticis, qui tradebant Adamum peccati sui pœnitentiam nunquam egisse, ac proinde ab æterna salute excidisse, Tatianoῦ τινας πρώτους ταύτην εἰσενέγκαντος τὴν βλασφημίαν, *Tatiano primum hanc blasphemiam introducente*; ut refert Irenæus lib. i, c. 31, p. 105 ed. Oxon.

(30) *Αὐτόν*. Sen potius αὐτόν, se. Sic pag. 414 de Patriarchis ait : Ὅλους αὐτοῦς (vel αὐτούς) φέροντες ἀνέθηκαν Θεῷ. *Se totos Deo dicaverunt*. Porro Noachi exemplum uberior persequitur Philo p. 905, 906.

(31) *Ἀβραάμ*. Philo sub finem p. 906 : Πολύταις ἦν ὁ πρώτος ἐκ τριῶν παιδοποιησάμενος γυναικῶν οὐ δι' ἡθονῆς ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ δι' ἐλπίδα τοῦ πληθύναι τὸ γένος. Ἄλλ' ἐκ τῶν πολλῶν εἰς μόνος ἀπεδείχθη κληρονόμος τῶν πατρῶων ἀγαθῶν· οἱ δ' ἄλλοι πάντες, γνώμη ἀγίας σφαλέντες, καὶ μηδὲν τοῦ γεννησάντος ἀπομαζάμενοι, διεκρίσθησαν, ἄλλοτριωθέντες τῆς κοιδίμου εὐγενείας. *Primus Judaicæ*

tum dedicavit. Et Abrahæ, qui ex tribus uxoribus A liberos suscepit, non ut frueretur voluptate, sed quod speraret, ut puto, in principio genus multiplicare, unus solus hæres succedit bonis paternis, alii autem divulsi sunt a cognatione. Et cum ex eo nati essent gemini, est hæres junior, qui patri complacuit, et ejus vota suscipit: ei autem servit is, qui erat ætate major. Malo enim homini bonum est maximum, ut non sit suæ potestatis. Hæc autem œconomia est et prophetica, et typica. Quod autem sunt omnia sapientis, aperte indicat, dicens: *Quoniam Deus mei misertus est, sunt mihi omnia* ✠^a. Unum enim oportere docet expetere, per quem facta sunt omnia, et qui iis, qui digni sunt, promissa tribuit. Enim ergo, qui bonus fuerit, regni hæredem, et concivem, per divinam describit sapientiam, eorum, qui olim fuere justii, qui et in lege, et ante legem juste vixere, quorum actiones sunt nobis pro legibus. Et sapientem rursus docens esse regem, quosdam alienigenas introducit ei dicentes: *Rex a Deo tu es* 174 in nobis ^b; iis, qui ab eo reguntur, propter admirationem virtutis viro bono suæ sponte parentibus. Plato autem philosophus finem ponens beatitudinis, dicit eam esse Deo assimilationem, quoad fieri potest: sive cum legis decreto quodammodo concurrens (magnæ enim naturæ et liberæ a passionibus, nescio quomodo, fe-

του πληθύναι τὸ γένος ἐν ἀρχῇ (32), εἰς μόνος διαδέχεται κληρονόμος τῶν πατρῶν ἀγαθῶν· οἱ δὲ ἄλλοι διωκίσθησαν τῆς συγγενείας· Ἐκ τε αὐτοῦ (33) διδύμων γενομένων, ὁ νεώτερος κληρονομεῖ, εὐάρεστος τῷ πατρὶ γενόμενος, καὶ τὰς εὐχὰς λαμβάνει· δουλεύει δὲ ὁ πρῶτος αὐτῷ· ἀγαθὸν γὰρ μέγιστον τῷ φαύλῳ, τὸ μὴ αὐτεξούσιον. Ἡ δὲ οἰκονομία αὕτη καὶ προφητικὴ καὶ τυπικὴ. Ὅτι δὲ τοῦ σοφοῦ πάντα (34) ἐστὶ, σαφῶς μὲνυεῖ λέγων· *Διότι ἠλέησέν με ὁ Θεὸς, ἔστι μοι πάντα*. Ἐνδὲ γὰρ δεῖν ὀρέγεσθαι διδάσκει, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε, καὶ τοῖς ἀξίοις τὰ ἐπηγγελμένα νέμεται. Κληρονόμον οὖν τὸν σπουδαῖον ἐπινοοῦμεν τῆς βασιλείας συμπολίτην διὰ τῆς θείας σοφίας ἀναγράφει καὶ τῶν πάλαι δικαίων, τῶν κατὰ τὸν νόμον καὶ πρὸ νόμου νομίμως βεβαιωκότων, ὧν αἱ πράξεις νόμοι γέγονασιν εἰς ἡμᾶς. Πάλιν τε αὖ βασιλέα (35) τὸν σοφὸν διδάσκων, τοὺς μὴ ὁμοφύλους ποιεῖ λέγοντας αὐτῷ· *Βασιλεὺς (36) παρὰ Θεοῦ σὺ ἐν ἡμῖν εἶ*· ἐθελουσίῳ γνώμῃ τῶν ἀρχομένων διὰ ζῆλον ἀρετῆς ὑπακούοντων τῷ σπουδαίῳ. Πλάτων (37) δὲ ὁ φιλόσοφος, εὐδαιμονίας τέλος τιθέμενος, ὁμοίωσιν Θεῷ φησὶν αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν· εἴτε καὶ συνδραμιῶν πως τῷ δόγματι τοῦ νόμου (αἱ γὰρ μεγάλαι φύσεις (38) καὶ γυμνασίου εὐστοχοῦσι πως περὶ τὴν ἀλήθειαν, ὡς φησὶν ὁ Πυθαγόρειος Φίλων (39), τὰ Μωϋσέως ἐξηγούμενος)· εἴτε καὶ παρὰ τινῶν τότε λογίων ἀναδιδαχθεὶς, ἅτε μα-

✠ P. 432 ED. POTTER, 405-404 ED. PARIS. ^a Genes. xxxiii, 14. ^b Gen. xxxiii, 6.

gentis conditor multos liberos suscepit e tribus mulieribus, non indulgens libidini, sed spe ampliandæ familiæ. Unus tamen e multis solus successit in patrimonium; reliqui omnes, sicut a pietate degenerarunt, ita separati sunt ab ejus gentilitate, cujus nullas virtutes expresserant, excideruntque ab illa nobilitate celebratissima.

(32) *Ἐν ἀρχῇ*. Scilicet in principio mundi post diluvium restituti. Quod eo fine additum a Clemente videtur, ne quis hoc ac similibus exemplis nunc quoque eadem licentia sibi indulgeret.

(33) *Ἐκ τε αὐτοῦ*. Nemp̄e Isaaco. Philo in principio p. 907: Πάλιν ἐκ τοῦ δοκιμασθέντος κληρονόμου δύο διδύμοι γεννῶνται. Rursum ex hoc ipso probato hærede nati sunt gemelli. Ibidem paulo post, hæc addit: Ὁ μὲν γὰρ νεώτερος καταπειθῆς γενέσθαι ἀμφοτέροις ἦν, καὶ ὄντως εὐάρεστος... Τοιγαροῦν τῷ μὲν εὐχὰς τίθενται τὰς ἀνωτάτω, βεβαιούσας αὐτὰς Θεοῦ, καὶ μηδεμίαν ἀξιώσαντος ἀτελεῖ καταλιπεῖν· τῷ δὲ κατ' ἔλεον χαρίζονται τὴν ὑπήκοον τάξιν, ἵνα δουλεύῃ τῷ ἀδελφῷ, νομίζοντας, ὅπερ ἐστίν, ἀγαθὸν εἶναι· τῷ φαύλῳ τὸ μὴ αὐτεξούσιον· καὶ εἴ γε ὑπέμενε τὴν δουλείαν ἀσμενος, δευτερεύων ἀν ἡξιοῦτο, ὡς ἐν ἀλλοῖς, ἀρετῆς. *Nam minor utriusque parentis benevolentiam demerebat obsequiis: at ita evenit, ut illi pro eo vota facerent amplissima, quæ Deus absque ulla exceptione ratu esse voluit: alterum vero, nemp̄e majorem, miserit, hoc afficerent beneficio, ut fratri eum subjicerent, existimantes id ei utile fore, si homo nequam in sui potestate non relinqueretur: qui si hanc servitutem libenter tulisset, poterat mereri, velut in certaminibus, secunda virtutis præmia.*

(34) *Ὅτι δὲ τοῦ σοφοῦ πάντα*. Similia superius dixit, hujusce libri pag. 438, 439, ut etiam sub finem *Proteptici*, ubi conf. adnotata.

(35) *Βασιλέα*. Conf. iterum Philo, libri superius dicti p. 908.

(36) *Βασιλεὺς*. His verbis filii Cheth Abrahamum

alloquuntur, Genes. xxxiii, 14.

(37) *Πλάτων*. Platonis verba in *Theæteto* exstant, p. 129: Ἄλλ' οὐτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν, ὡς Θεόδωρε· ὕπεναντίον γὰρ τι τῷ ἀγαθῷ αἰεὶ εἶναι ἀνάγκη· οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἰδρῶσθαι· τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τὸνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. Διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκείσε φεύγειν ὅτι τάχιστα· φυγὴ δὲ, ὁμοίωσιν Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσιν δὲ δίκαιον καὶ ὁσον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. *At impossibile est, o Theodore, mala penitus extirpari. Nam bono oppositum ali-quid esse, semper necesse est. Neque illa tamen apud deos locum habere possunt; naturam vero mortalem, regionemque inferiorem necessario circumcunt. Quare conandum est, ut hinc illuc celerrime fugiamus; iuga autem est, ut Deo similes pro viribus efficiamur; Deo autem similes efficit cum prudentia justitia simul et sanctitas.* Nec multo post addit: *Παραδειγμάτων, ὡς φιλῆ, ἐν τῷ ἡντι ἐστῶτων τοῦ μὲν θεοῦ εὐδαιμονεστάτου, τοῦ δὲ ἀθέου ἀθλιωτάτου· οὐχ ὁρώντες, ὅτι οὕτως ἔχει, ὑπὲρ φιλοπόνησας τε καὶ ἐσχάτης ἀνοίας λαμβάνουσι, τῷ μὲν ὁμοιωμένοι διὰ τὰς ἀδίκους πράξεις, τῷ δὲ ἀνομοιούμενοι.* *Cum in rerum ordine, o amice, exemplaria duo sint, divinum quidem, beatissimum; quod vero Dei expert, miserrimum; non videntes, ita rem se habere, stultitia extremaque dementia occupati, latenter huic quidem similes ob actiones iniquas reduntur, illi contra dissimiles.* Theodoretus, paulo post principium *Θεραπευτ. ια'*, p. 645, de Platone ait: Τὸ γὰρ ὁμοιωθῆναι τῷ Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν τέλος ὠρίσαστο τῶν ἀγαθῶν. *Bonorum siquidem finem statuit Deo, quoad possumus, assimilari.*

(38) *Μεγάλαι φ*. Philo lib. 1 *De vita Moysis*, pag. 685: Πολλὰ γὰρ αἱ μεγάλαι φύσεις καινοτομοῦσι τῶν εἰς ἐπιστήμην. *Magna enim ingenia multas in scientiis novitates introducunt, etc.*

(39) *Ὁ Πυθαγόρειος Φίλων*. Philonem Pythagoreum hic et superius forte vocavit, quod symboli-

θησεως ἀεὶ διψῶν. Φησὶ γὰρ ὁ νόμος· Ὀπίσω (40) Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ τὰς ἐντολάς μου φυλάξετε. Τὴν μὲν γὰρ ἐξομοίωσιν ὁ νόμος ἀκολουθίαν ὀνομάζει· ἡ δὲ τοιαύτη ἀκολουθία κατὰ δύναμιν ἐξομοίωσι. *Γίνεσθε*, φησὶν ὁ Κύριος, *ἐλεήμονες καὶ* (41) *οὐκ ἐλεήμονες*, ὡς ὁ Πατήρ (42) ὑμῶν ὁ οὐράνιος οὐκ ἐλεήμων ἐστίν. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ Στωϊκοὶ τὸ ἀκολουθῶν τῇ φύσει (43) ζῆν τέλος εἶναι ἐδογματίσαν, τὸν Θεὸν εἰς φύσιν μετονομάσαντες εὐπρεπῶς· ἐπειδὴ ἡ φύσις καὶ εἰς φυτὰ, καὶ εἰς σπαρτὰ, καὶ εἰς δένδρα, καὶ εἰς λίθους διατείνει. Σαρῶς τοίνυν εἶρηται· Ἄνδρες κακοὶ (44) οὐ νοοῦσι νόμον· οἱ δὲ ἀγαπῶντες νόμον προβάλλουσιν ἑαυτοῖς τείχος. *Σοφία* (45) γὰρ πανούργων ἐπιγνώσεται τὰς ἐδόους αὐτῆς· ἀνοία δὲ ἀφρόνων ἐν πλάνῃ. Ἐπιτίνα γὰρ ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πρῶτον (46) καὶ ἡσύχιον καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους; ἢ προσητεία λέγει. Τριττὰ (47) δὲ εἶδη φιλας διδασκόμεθα· καὶ τοῦτων τὸ μὲν πρῶτον καὶ ἄριστον τὸ κατ' ἀρετῆν· στερεῶν γὰρ ἡ ἐκ λόγου ἀγάπη· τὸ δὲ δευτέρον καὶ μέσον κατ' ἀμοιβὴν· κοινωνικὸν δὲ τοῦτο καὶ μεταδοτικὸν καὶ βιωφελές· κοινὴ γὰρ ἡ ἐκ χάριτος φιλία· τὸ δὲ ὑστατον καὶ τρίτον, ἡμεῖς μὲν τὸ ἐκ συνηθείας φάμεν, οἱ δὲ τὸ κατ' ἡδονὴν τραπεῖον καὶ μετακλητόν. Καί μοι δοκεῖ παγκάλως Ἰππόδαμος ὁ Πυθαγόρειος γράφειν τὰς φιλας· Ἄ μὲν (48) ἐξ ἐπιστάμας θεῶν· ἂ δ' ἐκ παροχῆς ἀνθρώπων, ἂ δὲ ἐξ ἄδοιχα ζῶων. Οὐκοῦν ἡ μὲν τις ἐστὶ φιλοσόφου φιλία, ἡ δὲ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ζώου. Τῷ γὰρ ὄντι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπου εὐεργετῶν· ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς εὐεργετεῖται· ὡσπερ γὰρ ὁ κυβερνήτης, ἅμα σώζει καὶ σώζεται. Διὰ τοῦτο ὅταν τις αἰτῶν τύχη,

A runtur ad scopum veritatis, ut dicit Philo Pythagoreus, Moysis res gestas describens), sive etiam doctus ab aliquibus, quæ tunc erant, divinis eloquiis, ut qui doctrinæ siti semper teneretur. Dicit enim lex: *Post Dominum Deum vestrum ambulate, et mandata mea servate* a. Assimilationem enim lex nominat consecrationem. Talis autem consecratio, quoad fieri potest, assimilat. *Estote*, inquit Dominus, *miseriordes, sicut Pater vester cælestis misericors est* b. Hinc Stoici quoque, naturæ consequenter vivere, finem esse statuerunt, eleganter Dei nomine transmutato in naturam: quoniam natura et ad plantas, et ad ea quæ seminantur, et ad arbores, et ad lapides extenditur. Aperte ergo dictum est: *Viri mali legem non intelligunt: qui autem legem diligunt, sibi muri propugnaculum munium* c. Astutorum enim sapientia agnoscat vias suas: ignorantia autem sapientum erit in errore d. *Super quem enim respiciam, nisi super mitem et mansuetum et trementem verba mea* e? ait prophetia. Docemur autem, esse triplex genus amicitia: et eorum primum quidem est, idque optimum ac præstantissimum, id quod virtute conciliatur: valida enim est, quæ ex ratione oritur, dilectio. Secundum autem ac medium, ex remuneratione: est autem hoc genus aptum ad societatem ac communicationem, lubenter impertiens, et vitæ conducibile. Communis enim est, quæ ex gratia oritur, amicitia. Ultimum autem ac tertium, nos quidem dicimus id quod est ex consuetudine: illi vero id, quod propter voluptatem vertitur ac mutatur. Ac mihi quidem pulcherrime Hippodamus Pythagoreus vi-

✕ P. 483 ED. POTTER, 404-405 ED. PARIS. 4, 5. d Prov. xiv, 8. e Isa. lxxvi, 2.

a Deut. xiii, 4. b Luc. vi, 36. c Prov. xxviii,

cum dicendi genus, quo Pythagorei inclauerunt, tantopere secutus sit. Conf. quæ dicta sunt ad Strom. i, p. 505 edit. Paris.

(40) Ὀπίσω. Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φυλάξατε, *Strom.* v, p. 594 edit. Paris. Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε (πορεύεσθε Vulg. Bibl.) καὶ αὐτὸν φοβηθήσεσθε, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φυλάξεσθε, *Cod. Alex. Dent.* xiii, 4.

(41) Ἐλεήμονες καὶ. Clementis interpretamentum.

(42) Ὡς ὁ Π. Ὡς καὶ ὁ Π. Luc. Ὁ οὐράνιος ἐ Mathæo additum videtur.

(43) Ἀκολουθῶν τῇ φύσει. Conf. quæ superius adnotata sunt in illud adagium, quo jubemur *Deum sequi*, p. 390, edit. Paris.

(44) Ἄνδρες κακοὶ. Prov. xxviii, 4, 5: Ὁ ἐγκαταλείποντες τὸν νόμον ἐγκωμιάζουσιν ἀσέθειαν· οἱ δὲ ἀγαπῶντες τὸν νόμον, περιβάλλουσιν ἑαυτοῖς τείχος. Ἄνδρες κακοὶ οὐ συνήσουσι (al. νοήσουσι) κρίμα. Sed auctor superius eodem modo, quo hic, lucæ sententiam recitavit, *Strom.* i, p. 353, edit. Paris.

(45) Σοφία. Sic penitus legimus Proverb. xiv, v. 8, excerpto illo τὰς ἐδόους αὐτῶν. Aquila et Theodotio ἀφρόνων ἐπίθεσις, Symmachus ἀφρόνων λόγος. Latina Vulg. *Sapientia callidi est intelligere viam suam, et imprudentia stultorum errans*. Haec enim potius lectionem postulant et Græca et Hebræa. Chaldaicæ paraphrasis interpretatio: *Sapientia callidi est intelligere viam suam, et stultitia stultorum fraudulenta*. Haque sic potes hæc vertere:

Ignorantia autem insipientum in deceptione; id est nihil aliud cogitant, quam quomodo imponere aliis possint. Præcedenti sententiæ non absimilis est illa Proverb. xxviii, 5: Ἄνδρες κακοὶ οὐ νοήσουσι κρίμα· οἱ δὲ ζητούντες τὸν Κύριον συνήσουσιν ἐν παντί, vel, ut alibi, συνήσουσι πάντα. Latina: *Viri mali non cogitant judicium; qui autem inquirunt Dominum, animadvertunt omnia*. Cæterum quamvis in malam partem sumatur vox πανούργος, tamen, ut docet Suidas, significat et tὸν πάνυ φρόνιμον καὶ πάντα ἐπιστάμενον. Quo loco et manuscripti ope mendum sustuleris, si legas, καλεῖ δὲ οὕτως ἀπὸ Διομέτων τοῦ δήμου. COLLECT.

(46) Πρῶτον. Ταπεινὸν, Isa., ubi mox, τοὺς λόγους μου.

(47) Τριττὰ. Similiter Aristoteles *Ethicorum* ad Nicomachum lib. viii, cap. 3, docet, τρία εἶναι εἶδη τῆς φιλας, tres esse amicitia species. Quarum primam eorum esse ait, οἱ δὲ τὸ χρησιμον φιλοῦσιν ἀλλήλους, qui se invicem amant propter utilitatem. Secundam, quæ contrahi solet διὰ τὴν ἡδονὴν, propter voluptatem: qualem plerumque dicit esse τὴν τῶν νέων φιλιαν, juvenum amicitiam. Tertio autem loco ei est τελεία ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετῆν ὁμοίων· perfecta, quæ bonorum est et secundum virtutem similitum, amicitia. Isti enim, inquit, benevoli invicem sunt, quatenus boni. Brevius dixeris amicitiam utilem, jucundam ac honestam.

(48) Γράφειν τὰς φιλας. Ἄ μὲν. Rectius, γράφειν, τὰς φιλας ἂ μὲν.... quod vidit etiam H. Sylburg.

detur describere amicitias : *Una quidem est, inquit, ex scientia deorum; altera vero, ex hominum suppeditatione; tertia vero, ex voluptate animalium.* Est ergo una quidem philosophi amicitia, altera vero hominis, tertia autem animalis. Revera enim Dei est imago homo benefaciens : qua in re ipse etiam beneficio afficitur; nam, sicut gubernator, simul servat et servatur. Et ideo cum quis petens fuerit consecutus, non dicit danti, Recte dedisti, sed, Recte accepisti. Ita accipit quidem, qui dat; dat autem, qui accipit. *Iusti autem miserentur^a; benigni autem erunt habitatores terræ; innocentes autem relinquentur in ea; qui autem inique se gerunt, exterminabuntur ab ea^b.* Ac mihi videtur Homerus fidelem prædivinans, dixisse : *Da amico.* Inimico autem ferendum est auxilium, ne maneat inimicus. Auxilio enim vincitur quidem benevolentia, dissolvuntur vero inimicitia. *Sed si adsit quidem promptitudo animi, quatenus habet, est accepta, non quatenus non habet. Non enim ut aliis remissio, vobis autem afflictio, sed ex æqualitate in præsentii tempore^c, et quæ sequuntur. Dispersit, dedit pauperibus : justitia ejus manet in sæculum sæculi^d,* ait Scriptura. Quod enim est ad imaginem et similitudinem, sicut etiam prius diximus, non elucet corpore (nefas enim est, mortale assimilari immortalis), sed mente ac ratione : qua et eam, quæ est in benefaciendo, et eam, quæ in imperando, obsignat Dominus similitudinem. Non enim principatus corporum qualitatibus, sed iudicio mentis recte geruntur. Sanctorum enim virorum consiliis & civitates recte administrantur, et recte domus.

CAPUT XX.

Verum Gnosticum tolerantiam et abstinentiam exercere

Porro autem tolerantia ipsa quoque contendit ad divinam similitudinem, ut quæ impatibilitate quodammodo fruatur per patientiam, si quis in memoria teneat ea, quæ narrantur de Anania : quorum unus quoque fuit Daniel propheta, divina fide plenus. Babylonem habitabat Daniel, sicut Lot quidem Sodoma, Chaldæorum autem terram Abraham, qui paulo post fuit Dei amicus. In antrum feris plenum adduxit Danielem rex Babyloniorum : ipsum autem eduxit illæsum rex universorum, fidelis Dominus. Hanc possidebit tolerantiam gnosticus, quatenus est ejusmodi. Si tentatur, benedicet, ut generosus Job; si devoretur a cete, ut Jonas precabitur, et fides eum restituet prædicentem Ninivitis; et si inclusus fuerit cum leonibus, feras mansuefaciet; et si in ignem fuerit injectus, rore recreabitur, non igne exuretur. Noctu erit martyr, interdiu martyr, in sermone, in vita, in moribus erit

✕ P. 484 ED. POTTER, 405 ED. PARIS.

^a Prov. xxi, 26.

^b Prov. ii, 21, 22.

^c II Cor. viii,

12, 13. ^d Psal. cxi, 9.

(49) *Δίκαιοι.* Proverb. xxi, 26 : 'Ο δίκαιος έλεει και οικτιρει απειδως. Proverb. ii, 21, 22 : Χρηστοί έσονται οικητορες γης, άκακοι δε υπολειφθησονται εν αυτη. ('Οτι ευθεις κατασκηνωσουσι γην, και οσιοι υπολειφθησονται εν αυτη.) 'Οδοι δε ασεβων εκ γης αλουνται : οι δε παράνομοι εξωσθησονται εξ αυτης.

(50) *Προμαντευόμενος.* H. ms., πραγματευόμενος. SYLBURG.

(51) *Έπικουρία γ.* Inversis casibus, legendum. Έπικουρία γάρ ευνοια μεν συνδεται, λυεται δε

ου φησι τω διδόντι, Καλώς έδωκας, αλλά, Καλώς εληφας. Ουτω λαμβάνει μεν ο διδους, δίδωσι δε ο λαμβάνων. Δίκαιοι (49) δε οικτιρουνσι, και ελεουσι : χρηστοι δε εσονται οικητορες γης : άκακοι δε υπολειφθησονται εκ αυτης : οι δε παρνομοιτες εξολοθρευθησονται εκ αυτης. Και μοι δοκει τον πιστον προμαντευόμενος (50) Όμηρος ειρηκναι, Δος φίλω : έχθρῳ δε επικουρητέον, ίνα μη μελη έχθρός : επικουρια γάρ (51) ευνοια μεν συνδεται, λυεται δε έχθρα. 'Αλλ' ει και προθυμία προκειται καθο έαν έχη, ευπρόσδεκτος, ου καθο ουκ έχει ου γάρ ίνα άλλοις άνεσις, υμιν δε θλίψις, άλλ' εξ ισότητος εν τῳ νυν καιρῳ : και τα εξής : Έσκόρπισεν, έδωκεν τοις πένησιν : η δικαιοσύνη αυτου μένει εις τον αιώνα, η Γραφη λέγει. Τδ γάρ κατ' εικόνα (52) και ομοίωσιν, ως και πρόσθεν ειρήκαμεν, ου το κατά σῶμα μηνύεται (ου γάρ θέμις θνητον άθανάτω εξομοιούσθαι), άλλ' η κατά νοῦν και λογισμόν : ψ και την προς το ευεργετην και την προς το άρχειν ομοιότητα προσηκόντως ο Κύριος ενσφραγίζεται : ου γάρ αι ήγεμονιαι σωμάτων ποιότησιν, αλλά διανοίας χρισσει κατορθούονται : βουλαί γάρ άνδρων οσίων ευ μεν οικουνται πόλεις, ευ ο οικος.

Η γε μην καρτερία και αυτη εις την θείαν εξομοίωσιν βιάζεται, δι' υπομονής απάθειαν (53) καρπούμενη, ει τῳ έναυλα τα επί τον Άνανιαν (54) ιστορούμενα : ών εις και Δανιήλ ο προφήτης ην, θελας πιστεως πεπληρωμένος. Βαβυλώνα ουκει Δανιήλ, καθάπερ ο μεν Λιού τα Σύδομα, την Χαλδαίων δε γην ο Άβραάμ, ο μετ' ολίγον φίλος του Θεου. Κατήγαγεν ουν εις δρυγμα θηρίων εμπλεων τον Δανιήλ ο Βαβυλωνίων βασιλεύς : ανήγαγε δε αυτον άβλαβη ο απάντων βασιλεύς, ο πιστός Κύριος. Ταύτην κητσηται την υπομονην ο γνωστικός, η γνωστικός : ευλόγησει πειραζόμενος, ως ο γενναίος Ίωβ, ως Ίωνας ευξεται καταπινόμενος υπό κήτους, και η πιστις αυτον άποκαταστήσει Νινευίταις προφητεύοντα καν μετά λεόντων καθειρχθη, ημερώσει τα θηρία : καν εις πυρ έμβληθη, δροσισθήσεται, άλλ' ουκ εκπωρωθήσεται : μαρτυρήσει νύκτωρ, μαρτυρήσει μεθ' ημεραν : εν λόγῳ, εν βίῳ, εν τρόπῳ μαρτυρήσει :

εχθρα. Quod cum interpreti, tum etiam Sylburgio placuit.

(52) *Τδ γάρ κατ' εικόνα.* Conf. p. 135, 266, 418, 645, ed. Paris.

(53) *Άπάθειαν.* Stoicorum more loquitur, qui sapientem esse απάθη dicebant. Conf. quæ superius dicta sunt ad pag. 80 edit. Paris.

(54) *Άραριαν.* Similia superius dixit Strom. i, p. 329 edit. Paris.

σύνοικος ἐν τῷ Κυρίῳ (55) ἄριστός τε καὶ συνέστιος ἄκατὰ τὸ πνεῦμα διαμένει· καθαρὸς μὲν τὴν σάρκα, καθαρὸς δὲ τὴν καρδίαν· ἡγιασμένος τὸν λόγον. Ὁ κόσμος τούτῳ, φησὶν, ἐσταύρωται, καὶ αὐτὸς τῷ κόσμῳ. Οὗτος, τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος περιφέρων, ἔπεται Κυρίῳ μετ' ἰχνίον, ὥστε Θεὸς (56), ἅγιος ἁγίων γενόμενος. Πάσης τοίνυν ἀρετῆς μεμνημένος ὁ θεῖος νόμος, ἀλείφει μάλιστα τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν ἐγκράτειαν, θεμέλιον ἀρετῶν κατατιθέμενος ταύτην· καὶ δὴ προπαιδεύει ἡμᾶς εἰς τὴν περιποίησιν τῆς ἐγκρατείας, ἀπὸ τῆς τῶν ζώων χρήσεως ἀπαγορεύων μεταλαμβάνειν τῶν ὅσα φύσει πίονα, καθάπερ τὸ τῶν σωῶν γένος, εὐσαρκότατον τυγχάνον· τρυφητῶσι γὰρ ἡ τοιαύτη χρῆσις χορηγεῖται. Λέγεται γοῦν, τινὰ τῶν φιλοσοφούντων (57) ἐτυμολογοῦντα τὴν ὕν, θῦν εἶναι φάναι, ὡς εἰς θύσιν καὶ σφαγὴν μόνον (58) ἐπιτῆδειον· δεδῶσθαι γὰρ τῷδε τῷ ζῳίῳ ψυχὴν πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἢ ἕνεκα τοῦ τὰς σάρκας σφριγᾶν. Τῶν τε ἰχθύων ὁμοίως ἀπηγόρευσε μεταλαμβάνειν, στέλλων ἡμῶν τὰς ἐπιθυμίας, ἐκείνων οἷς μῆτε περὺγια μῆτε λεπίδες εἰσὶν· εὐσαρκίᾳ γὰρ καὶ πίότητι τῶν ἄλλων ἰχθύων οὗτοι διαφέρουσιν. Ἐντεῦθεν οἶμαι καὶ τὰς τελετὰς οὐ μόνων τινῶν ζώων ἀπαγορεύειν ἀπτεσθαι, ἀλλ' ἔστιν ἂν καὶ τῶν καταθουμένων ὑπεξείλετο τῆς χρήσεως μέρη (59), δι' αἰτίας ἃς ἴσασιν οἱ μύσται. Εἰ δὲ γαστρός καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα κρατητέον, δῆλον ὡς ἄνωθεν παρελήφραμεν παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ νόμου τὴν ἐπιθυμίαν ἐκκόπτειν. Γένοιτο δ' ἂν τελείως τοῦτο, εἰ τοῦ ὑπεκκαύματος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς ἡδονῆς λέγω, ἀνυποκρίτως καταγνοίημεν. Φασι δὲ αὐτῆς εἶναι τὴν ἔνοιαν, εἰνησιν λεῖαν (60) καὶ προσηγῆ μετά τινος αἰσθήσεως. Ταύτην δουλεύοντα τὸν Μενέλεων, μετὰ τῆς Ἰλίου ἁΐωσιν, φασι ὀρμήσαντα τὴν Ἑλένην ἀνελεῖν, ὡς κακῶν τοσοῦτων αἰτίαν γενομένην, ὅμως οὐ κατισχύσαι πρᾶξαι, ἡττηθέντα τῷ κάλλει, δι' οὗ ἐπὶ τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἡδονῆς ἀφίκετο. Ὅθεν ἐπισκώπτοντες οἱ τραγωδοποιοὶ, ὀνειδιστικῶς ἐπεβόησαν αὐτῷ·

Σὺ (61) δ', ὡς ἐσείδες μιστὸν, ἐκβαλὼν ξίφος, Φίλημ' ἐδέξω, προδότην ἀικάνλων κίνα.

✕ P. 485 ED. POTTER, 406 ED. PARIS. • Galat. vi, 14.

(55) Σύνοικος ἐν τῷ Κ. Hæc sic scribere et distinguere malim: Σύνοικος ἂν τῷ Κυρίῳ, ἄριστός τε καὶ συνέστιος ἄκατὰ τὸ πνεῦμα, διαμένει καθ. Cum Domini sit cohabitator, et confabulator, et convivor quoad spiritum, permanet mundus carne, etc. Illud ἄριστός, quod perperam ὁ ἄριστός est in Flor. edit., ex Homero sumptum est qui Minoem Cretensem vocavit Διὸς μεγάλου ἄριστήν, Jovis magni confabulatorem. Συνέστιος κατὰ τὸ πνεῦμα contradistinguitur ei, qui est συνέστιος κατὰ τὸ σῶμα. Vir enim bonus, licet corpore distans, quoad spiritum cum Christo conjunctus est.

(56) Ὅστε Θεός. Sic superius dixit θεοποιεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, hominem Deum fieri, Protrept. p. 71, ubi conf. adnotata.

(57) Τινὰ τῶν φιλοσοφῶν. Is Cleanthes est infra pag. 304. STLBURG.—Varro lib. II De rusticis, cap. 4: • Sus Græce dicitur ὕς, olim thusus ab illo verbo, quod dicitur θύειν, quod est immolare. Ab sulto enim genere pecoris immolandi initium primum

A martyr. Cum Domino cohabitans, eoque familiariter utens, in spiritu permanet; mundus quidem carne, mundus autem corde, sanctificatus sermone. Mundus, inquit, ei crucifixus est, et ipse mundo. Is crucem Servatoris circumferens, Domini sequitur vestigia, tanquam Deus, effectus sanctus sanctorum. Omnis ergo virtutis cum meminerit lex divina, hominem maxime exercet ad continentiam, eam statuens fundamentum virtutum: atque adeo nos præerudit ad continentiam acquirendam, ex usu animalium, iis vesci prohibens, quæ sunt natura pinguis, quemadmodum genus suum, quod carnis habet plurimum. Delicatis enim ac luxuriosis supeditatur talis usus. Dicitur itaque quidam philosophus suis afferens etymologiam, qui ὕς dicitur, ὕν, dixisse quasi θῦν, ut qui ad θύσιν, hoc est mactationem, aptus esset solummodo: datam enim esse huic animali ad nihil aliud animam, quam ut carnes luxuriarent. Et similiter nostras cupiditates reprimens, prohibuit illis vesci piscibus, qui nec pinnas habent, nec squamas. 175 Carnium enim bonitate et pinguedine hi aliis piscibus antecellunt. Hinc existimo mysteria quoque non solum prohibere ✕ aliqua tangere animalia, sed etiam nonnullas eorum, quæ sacrificantur, eximere ab usu partes, propter eas, quas mystæ sciunt, causas. Si est itaque venter continendus, et ea, quæ sunt sub ventre, clarum est, quod jam olim a Domino accepimus, per legem excindere debere nos cupiditatem. Id autem perfecte fiet, si cupiditatis fomitem, voluptatem, inquam, non fecte damnaverimus. Dicitur ejus hanc esse notionem, ut sit lenis et blandus motus cum aliquo sensu. Ei servientem Menelaum post Trojam captam dicunt, cum impetu ferretur ad occidentam Helenam, quod tot et tantorum fuisset causa malorum, id tamen non potuisse efficere victum pulchritudine, per quam in mentem venit recordatio pristinae voluptatis. Unde ludificantes tragici, cum probro ac dedecore in eum exclamant:

At tu papillam contuens gladium abjicis, Et proditrici figis osculum cani.

D sumptum videtur: cujus vestigia, quod initiis Cereris porci immolantur. • P. Victorinus in Varronem, hunc citat Clementis locum, et Jos. Scaliger legit θῦς ὕς, quod Latine Varro scripsit thusus. Vide libro VII Strom., p. 707, Cleanthis, Philemonis et Æsopi dicta in hanc sententiam. COLLECT.—Porro de præcepto quo Judæi suillæ carnis esu interdicebantur, conf. Lactantius lib. IV, cap. 17, p. 367 edit. Oxon.

(58) Μόνον. Μόνην mavult Rittershusius in Notis ad Porphyrii librum De vita Pythagoræ, p. 8.

(59) Μέση. Scilicet adipem, et quasdam alias partes, quas comedere nefas habebatur.

(60) Κίνησιν ἑλαρ. Aristippus definit τὴν ἡδονὴν λέαν κίνησιν· τὸν πόνον τραχέαν κίνησιν. Voluptatem, lenem motum: dolorem, asperum motum. Cicero lib. De finib., c. 65: Omnes jucundum motum, quo sensus hilarentur, Græce ἡδονήν, Latine voluptatem appellant.

(61) Σὺ. Euripides in Andromach., v. 627, Peleum

Θεός

Et rursus:

Hebescit ensis ergo pulchritudine?

Ego vero Antistheni assentior qui dicit: *Ego Venerem si acciperem, jaculis confoderem: quia hæc nobis honestas probasque mulieres multas corrupit.* Cupidinem vero naturæ vitium appellabat, cui saccum-bentes miseri, ægritudinem deum vocant. Per hæc enim ostenditur vinci imperitiores, propter ignorationem voluptatis, quæ non est admittenda, etsi dea dicatur, hoc est, etsi divinitus data sit ad usum liberorum procreationis. Et Xenophon voluptatem aperte vitium dicens, inquit: « O misera, quid vero tu bonum nosti, aut quid honestum consideras? quæ ne eorum quidem, quæ sunt jucunda, appetitulum expectas, sed priusquam esurias quidem, comedis priusquam autem sitias, bibis: et ut jucunde vescaris, obsoniorum conditores excogitas: ut autem suaviter bibas, magno sumptu vina comparas, et per æstatem nivis quærendæ causa circumcursas: ut autem ꝥ jucunde dormias, non solum molles lectos, sed etiam, quæ lectis supponantur, fulcra paras. » Unde, ut dicebat Aristo, ad totum tetrachordon, voluptatem, inquam, et dolorem, et metum, et cupiditatem, et multa exercitatione et pugna opus est.

Hi namque ad intima usque penetrant viscera, Fluctusque in animo concitant mortalium.

✕ P. 486 ED. POTTER, 406-407 ED. PARIS.

introducitur his verbis Menelaum alloquentem:

Ἐλὼν δὲ Τροίαν (εἰμι γὰρ κἀνταῦθά σοι), Οὐκ ἔκρινες γυναῖκα χειρίαν λαβῶν· Ἀλλ' ὡς εὐεΐδες μαστῶν, ἔκβαλῶν ἔλφος, Φίλιμη' ἐδέξω, προδοῖται αἰκᾶλλων κῆρα, Ἥσσων πεφνκῶς Κύπριδος, ὧ κάκιστε σὺ.

Capta autem Troja (nam et huc tua causa veniam) Non interfecisti uxorem redactam in tuam potestatem:

Sed postquam vidisti ubera, abjecto gladio, Osculum accepisti, adulans canem proditricem, Factus inferior Venere, o ignavissime tu.

(62) Ἄρ'. Non minus aptum ἄρ', igitur, inquit S. Iburg. Sed ἄρ' interrogat. retinet Euripides *Orest.* v. 1287.

(63) Ἐκκεκώφρηται. Alii scribunt ἐκκεκώφρηται, ut etiam ἐκκεκώφρηται et ἐκκεκώφρηται.

(64) Ἀντισθένη. Theodoretus *De curat. aff. Græc.*, lib. III: Antisthenes quidem, Socratis familiaris Diogenis quæceptor, qui temperantiam dicitur fecisse quam maximi, hæc de Venere olim dixit: *Ego, si Venerem capere mihi liceat, jaculis, nihil moratus, transfigam; quando hæc nobis honestas probasque mulieres una corrupit.* Idem Antisthenes Cupidinem naturæ vitium appellabat, cui vitio miseri homines succumbentes, pessimam ægritudinem deum vocant. Stobæus, tit. 29, ait, cum dixisse, voluptates esse venandas, quæ labores sequuntur, non quæ præcedunt. COLLECT.

(65) Τὴν Ἀφροδίτην κατατοξέω. Theodoret., qui hæc, pro more suo, e Clemente nostro sumpsit, *Θεραπευτ.* γ', p. 519.

(66) Ὡ τλήμη. Verba sunt hæc Virtutis ad Vitium apud Xenophontem lib. II *Memorabil.*, pag. 759 edit. Francofurt.

(67) Τί δὲ σὺ ἀγ. Xenophon plenius: *Τί δὲ σὺ ἀγαθὸν ἔχεις, ἢ τί ἦδὺ οἶσθα, μὴδὲν τούτων ἐνεκα πράττειν ἐθέλεις;* *Quid boni habes, aut quam dele-*

A Καὶ πάλιν·

Ἄρ' (62) εἰς τὸ κάλλος ἐκκεκώφρηται (63) ἔλφη;

Ἐγὼ δὲ ἀποδέχομαι τὸν Ἀντισθένη (64), Τὴν Ἀφροδίτην (65), λέγοντα, κἂν κατατοξέσομαι, εἰ λάβοιμι· ἐτι πολλὰς ἡμῶν κυλὰς καὶ ἀγαθὰς γυναῖκας διεφθεῖρεν. Τὸν τε ἔρωτα κακίαν φησὶ φύσει, ἥς ἦττους ὄντες οἱ κακοδαίμονες, θεὸν τὴν νόσον καλοῦσιν· δείκνυται γὰρ διὰ τούτων ἠετᾶσθαι τοῖς ἀμαθεστέροις δι' ἀγνοίαν ἡδονῆς, ἢν οὐ χρὴ προσέσθαι, κἂν θεὸς λέγηται, τουτέστι κἂν θεὸς ἐπὶ τὴν τῆς παιδοποιίας χρεῖαν δεδομένη τυγχάνη. Καὶ ὁ Ξενοφῶν ἄντικρυς κακίαν λέγων τὴν ἡδονήν, φησὶν· « Ὡ τλήμων (66), τί δὲ σὺ ἀγαθὸν (67) οἶσθα, ἢ τί καλὸν σκοπεῖς; ἦτις οὐδὲ τὴν τῶν ἡδέων ἐπιθυμίαν ἀναμένεις (68), πρὶν μὲν πεινῆν ἐσθίουσα, πρὶν δὲ διψῆν πίνουσα· καὶ ἵνα μὲν ἡδέως φάγης, ὑλοποιῶς μηχανομένη, ἵνα δὲ ἡδέως πίνης, οἶνους (69) πολυτελεῖς παρασκευάζῃ· καὶ τοῦ θεοῦ χρίνα περιθέουσα ζητεῖς· ἵνα δὲ κατακοιμηθῆς (70) ἡδέως, οὐ μόνον τὰς κλίνας (71) μαλθακὰς, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπόβαθρα ταῖς κλίμαις παρασκευάζῃ. » Ὅθεν, ὡς ἔλεγεν Ἀρίστων, πρὸς ἔλρον (72) τὸ τετραχόρδον, ἡδοτήν, λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, πολλῆς δεῖ τῆς ἀσκήσεως καὶ μάχης.

Οὔτοι γὰρ, οὔτοι, καὶ διὰ σπλάγγων ἔσω Χωροῦσι, καὶ κυκῶσιν ἀνθρώπων κέαρ.

C citationem nosti, cum nihil horum causa facere velis?

(68) Ἀγαμέμεις. Post hoc verbum addit Xenophon: Ἄλλὰ πρὶν ἐπιθυμῆσαι, πάντων ἐμπέπασαι. Sed prius, quam appetas, omnibus repleta.

(69) Οἶνους. Melius Xenoph. οἶνους τε.

(70) Κατακοιμηθῆς. Καθυπνώσης, Xenoph.

(71) Οὐ μόνον τὰς στρωμνὰς μαλακὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς κλίνας, καὶ τὰ ὑπόβαθρα ταῖς κλίμαις παρασκευάζεις. Non tantum stragula mollia, sed etiam lectulos, lectulorumque fulcra paras.

(72) Πρὸς ἔλρον. II. Grotius in *Excerptis e trag.* p. 437, hæc ad metri leges redacta Agathonis tribuit:

... Πρὸς τὸ τετραχόρδον δ' ἔλρον,
Τὴν ἡδοτήν· ἐπιθυμίαν, λύπην, φόβον,
Ἀσκήσεώς γε καὶ μάχης πολλῆς δεῖ·
Οὔτοι γὰρ, οὔτοι καὶ διὰ σπλάγγων ἔσω
Χωροῦσι, καὶ κυκῶσιν ἀνθρώπων κέαρ.

... Hos in quadrijuges,

Metum, dolorem, cupiditatem, gaudia,
Meditatione maxime et pugna est opus:
Hi namque sunt, hi, nostra qui sub viscera
Intrant, et imo corde qui fluctus cient.

Dein hæc adnotat: « Ascribitur hæc sententia in Clemente Aristonem. Ego Agathonem ex conjectura ascripsi, quod Aristonem inter tragicos non invenirem. Priores duo versus confusi ibidem extant. » Sed Gatakerus *Advers.* c. 9, postquam integrum Clementis locum attulisset, hæc dicit: Hæc omnia Agathonem in *Excerptis* ascribit vir clarissimus Hugo Grotius, quod Aristonem inter tragicos nullum inveniret. Itaque ad metri leges reducere conatur. Haud est difficile multa sermone soluto scripta ad iambi etiam puri leges traducere: quod et alibi virum clarissimum fecisse deprehendimus. Cæterum mihi priora illa Aristonis philosophi omnino videntur; novissima tantum disticho comprehensa esse poetæ, et tragici forsitan, sed incerti.

Καὶ γὰρ (73) τῶν σεμνῶν ολομένων εἶναι τοὺς θυμους ἢ ἡδονῆ κηρίλους ποιεῖ, κατὰ Πλάτωνα· ὅτι ἐκάστη ἡδονή (74) τε καὶ λύπη προσπασσαλοῖ τῷ σώματι ψυχὴν τοῦ γε μὴ ἀφορίζοντος καὶ ἀποσταυροῦντος ἑαυτὸν τῶν παθῶν (75). Ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν τὴν ἑαυτοῦ, φησὶν ὁ Κύριος, σώσει αὐτὴν· ἦτοι βίψοικινδύνως ὑπὲρ τοῦ Σωτῆρος αὐτὴν ἐπιβιδύς, ὡς αὐτὸς ὑπὲρ ἡμῶν πεποίηκεν, ἢ ἀπολέσας αὐτὴν ἐκ τῆς πρὸς τὸν συνῆθη βίον κοινωνίας. Ἐὰν γὰρ ἀπολύσαι, καὶ ἀποστήσαι, καὶ ἀφορίσαι (τοῦτο γὰρ ὁ σταυρὸς σημαίνει) τὴν ψυχὴν ἐθελήσῃς τῆς ἐν τούτῳ τῷ ζῆν τέρψεώς τε καὶ ἡδονῆς, ἔξεις αὐτὴν ἐν τῇ ἐλπίδι τῇ προσδοκωμένῃ, εὐρημένῃν καὶ ἀναπεπαυμένην. Εἴη (76) δ' ἂν τοῦτο μελέτη θανάτου, εἰ μόναις ταῖς κατὰ φύσιν μεμετρημέναις ὀρέξεσι, μηδὲν ὑπερορικούσαις τῶν κατὰ φύσιν, ἐπὶ τῷ μάλλον ἢ παρὰ φύσιν, ἐνθα τὸ ἀμαρτητικὸν φύεται, ἀρκεῖσθαι βουλομένοισι. Ἐνδύσασθαι οὖν δεῖ τῆς παροκλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι μὴ στήναι πρὸς τὰς μεθοδεῖας τοῦ διαβόλου· ἐπεὶ τὰ ὄπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ πρὸς καθαίρειν ὀχυρωμάτων, λογισμοὺς κηθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὄψωμο ἐπαίρομενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀιχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, ὁ θεὸς φησὶν Ἀπόστολος· Ἀνδρῶς δὴ χρεῖα, ὅστις θαυμαστῶς καὶ ἀσυγχύτως τοῖς πράγμασι χρῆσεται, ἀφ' ὧν τὰ πάθη ἐρμάτα· οἷον πλοῦτω καὶ πενίᾳ, καὶ δόξῃ καὶ ἀδοξίᾳ, ὑγείᾳ καὶ νόσῳ, ζωῇ καὶ θανάτῳ, πόνῳ καὶ ἡδονῇ. Ἴνα γὰρ ἀδιαφόρως τοῖς διαφορῶσι χρῆσιμαί, πολλῆς ἡμῖν δεῖ διαφορᾶς, ἅτε προκεκαχωμένοις ἀσθενεῖα κώλῃ, καὶ προδιαστροφῇ κακῆς ἀγωγῆς τε καὶ τροφῆς, μετὰ ἀμαθίας προαπολελυκόσιν. Ὁ μὲν οὖν ἀπλοῦς λόγος τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας τὰ πάθη πάντα ἑναπερείσματα τῆς ψυχῆς φησὶν εἶναι, τῆς μαλακῆς καὶ εἰκούσης, καὶ οἷον ἑναποσφραγίσματα τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, πρὸς ἃς ἡ πάλη ἡμῖν. Ἔργον γὰρ, οἶμαι, ταῖς κακούργοις δυνάμεσιν ἐνεργεῖν τι τῆς ἰδίας ἕξεως παρ' ἕκαστα πειρᾶσθαι, εἰς τὸ καταγωνίσασθαι καὶ ἐξειδιοποιήσασθαι τοὺς ἀπειπαμένους (77) αὐτάς. Ἐπειτα δ' εἰκότως τοὺς μὲν καταπαλαίεσθαι, ὅσοι δὲ ἀληθτικώτερον τὸν ἀγῶνα μεταχειρίζονται, πάμμαχον ἀγωνισάμεναι, καὶ μέγρι τοῦ στεφάνου χωρήσασθαι (78) αἰ προειρημέναι δυνά-

A Forum enim, qui graves existimantur, animos voluptas facit cereos, ex sententia Platonis: quoniam unaquaque voluptas, et unusquisque dolor corpori affigit animam ejus, qui non se separat ab affectibus, eosque cruci affigit. Qui perdidit animam suam, inquit Dominus, servabit ipsam: scilicet aut eam lubenter pro Domino periculis exponens, sicut ille se nostri gratia exposuit: aut eam perdens ex ea, quæ est ei cum hac vita, consuetudine. Si enim solvere, abducere, et segregare (id enim crux significat) animam volueris ab ea, quæ est in hac vita, voluptate et delectatione, habebis eam, in ea, quæ expectatur, spe inventam et conquiescentem. Hoc enim fuerit ineditatio mortis, si solis iis, quæ sunt secundum naturam dimensæ, appetitionibus, et quæ ea quæ sunt secundum naturam, non excedunt, declinando ad id, quod exsuperat, vel quod est præter naturam, in quo peccandi enascitur occasio, cogentem esse velimus. Oportet ergo nos Dei induere armaturam, ad hoc ut possimus resistere insidiis diaboli: quoniam arma militiæ nostræ non sunt carnalia, sed Deo potentia, ad destructionem munitionum, cogitationes destruentes, et omnem altitudinem se extolentem adversus Dei cognitionem, et captivantes omnem intellectum ad obediendum fidei, ait divinus Apostolus. Viro utique opus est, qui admirabiliter et inconfuse iis rebus sit usus, a quibus oriuntur affectus: quemadmodum ✕ divitiis et paupertate, gloria et ignominia, sanitate et morbo, vita et morte, labore et voluptate. Ut enim indifferenter utamur differentibus, magna nobis opus est differentia, ut qui multa imbecillitate prius male affecti simus, et in mala educatione et institutione prius versati cum ignorance. Simplex ergo ratio nostræ philosophiæ, dicit omnes affectus esse impressiones mollis et cedentis animæ, et veluti obsignationes potestatum spiritualium, adversus quas nobis est colluctatio. Maleficarum enim, ut puto, potestatum est opus, proprii habitus aliquid conari singulis rebus imprimere, ut nos, qui iis abrenuntiavimus, in certamine superent, et suos efficiant. Est ergo jure consequens, ut aliqui quidem in lucta prosternantur. Quicumque autem certamen magis athleticæ aggrediuntur, omni contentione decertant-

✕ P. 487 ED. POTTER, 407-408 ED. PARIS.

Matth. x, 59; Marc. viii, 55. b Ephes. vi, 11. c II Cor. x, 4, 5.

Qualia multa laudat Clemens, tacito etiam auctoris nomine. Et Agathonis quidem tragici nomine citat Jo. Pricæus noster *Adnotat. ad Jac. cap. iv, v. 1*. Quanquam et Aristonis nomine quædam adducit iambica Theophilus *ad Autolyc. lib. iii*, sed quæ Aristophanis comici suspicetur esse Grotius. Verum istud inter conjectanea locum habet.

(73) Καὶ γὰρ. Platonis locus est in *Phædone*, Basil. edit. p. 33. Sylburg.
 (74) Ἐκάστη ἡδονή. Plato in *Phædone*, p. 63 edit. Francofurti. qua in hoc opere semper usi sumus, ait: Ἡ τοῦ ὡς ἀληθῶς φιλοσόφου ψυχὴ οὕτως ἀπέχεται τῶν ἡδονῶν, καὶ ἐπιθυμιῶν, καὶ λυπῶν, καὶ εὐδῶν, καθ' ὅσον δύναται. *Veri philosophi animus a voluptatibus, cupiditatibus, doloribus, et timoribus, pro viribus abstinet.* Dein paulo post hæc addit: Ἐκάστη ἡδονὴ καὶ λύπη, ὡς περ ἦλον ἔχουσα, προσ-

τῆσιν αὐτὴν (ψυχὴν) πρὸς σῶμα, καὶ προσπερονᾷ. *Omnis voluptas atque dolor, quasi clavum tenens, animam corpori affigit atque connectit.*
 (75) Ἀποσταυροῦντος ἑαυτὸν τῶν παθῶν. Legendum videtur ἀποσταυροῦντος ἑαυτῷ τὰ πάθη, Vid. p. 405. Lowth. — Sed nil mutuo.
 (76) Εἴη. Plato in *Phædone*, p. 6, cum dixisset animam a corporis communionem ac voluptatibus quam maxime abstrahendam esse, hæc adjicit: Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶ ἢ ὀρθῶς φιλοσοφεῖν, καὶ τῷ ὄντι τεθνάναι μελετώσα ῥαδίως· ἢ οὐ τοῦτ' ἂν εἴη μελέτη θανάτου; *Quod quidem nihil aliud est, quam recte philosophari, mortem revera facile meditari. Annon hoc est meditatio mortis?*
 (77) Ἀπειπαμένους. Nempe in voto baptismali.
 (78) Ἀγωνισάμεναι . . . χωρήσασθαι. Lege ἀγωνισάμενοι . . . χωρήσαντες. Lowth. — Sed, retenta

tes, ad coronam usque perveniunt; prædictæ autem potestates in multo sudore et cruore tunc deficient, victores admirantes. Eorum enim, quæ moventur, alia quidem ex appetitione moventur et imaginatione, sicut animalia; alia autem per translationem, sicut inanimata; ex inanimis autem plantas quodque quidam dicunt moveri transeundo ad augmentum, si quis eis esse plantas inanimas concesserit. Et habitum quidem lapides; naturam plantæ; appetitionem vero et imaginationem, et ea præterea duo, quæ prius dicta sunt, bruta quoque participant. Rationandi autem potestas, quæ est propria humanæ animæ, non debet similiter impelli atque animantia ratione carentia, sed imaginatione percepta discernere, et non ab eis abduci. Hæ ergo, **176** de quibus diximus, potestates, pulchritudines et glorias, et adulteria et voluptates, et tales ejusmodi inescantes imagines, iis, quæ facile seduci possunt, animabus protendant, quemadmodum qui pecora abigunt, eis frondes porrigunt. Deinde cum eos astu circumvenerint, qui non possunt veram voluptatem a falsa discernere, fluxamque ac caducam injuriæque obnoxiam a sancta pulchritudine, ducunt in servitatem. Unaqueque autem deceptio assidue premens animam, in ea imprimit imaginem: et imprudens insciensque anima affectus circumfert imaginem, quæ ex inescatione et nostra assensione oritur. Basilidis ✕ autem sectatores affectus consueverunt vocare *προσαρτήματα*, id est, appendices: et ea esse quoad essentiam spiritus appensos animæ ratione præditæ, per quamdam conturbationem et confusionem primigeniam: et alias rursus spirituum adulternas et diversi generis naturas iis adnasci, utpote lupi, simiæ, leonis, ursi, quorum proprietates animæ subinde occurrentes, ejus cupiditates animantibus dicunt assimilare. Quarum enim serunt proprietates, earum opera factaque imitantur. Et non solum cum rationis expertium animantium appetitionibus et imaginibus accommodantur, sed etiam plantarum æmulantur motus et pulchritudines, propterea quod plantarum quoque adjunctas habeant

✕ P. 488 ED. POTTER, 408-409 ED. PARIS.

veteri lectione, hoc modo poterint hæc explicari: *Quicunque vero athletice ac fortiter certamen ineunt, hos prædicti spiritus omni genere pugnae adorti, et ad ipsam usque coronam, non sine multo sudore ac cruore, persequentes, tandem deficient, et victores admirantur.*

(79) Ἐξέως. Philo *Legis allegoriarum* lib. III, p. 1091: Ἡ μὲν ἕξις κοινή καὶ τῶν ἀψύχων ἐστὶ λίθων καὶ ξύλων, ἧς μετέχει καὶ τὰ ἐν ἡμῖν εἰκότα λίθοις ὁστέα· ἡ δὲ φύσις διατείνει· καὶ ἐπὶ τὰ φυτὰ· καὶ ἐν ἡμῖν δὲ ἐστὶν εἰκότα φυτοῖς, δρυχῆς τε καὶ τριχῆς. Ἔστι δὲ ἡ φύσις ἕξις ἡδὴ κινουμένη. Ψυχὴ δὲ ἐστὶ φύσις προσεληφύτα φαντασίαν καὶ ὄρμη· αὕτη κοινή καὶ τῶν ἀλόγων ἐστίν. Ἐχει δὲ καὶ ἡμέτερος νοῦς ἀναλογεῖν τι ἀλόγῳ ψυχῇ. Ἡδὲ ἡ διανοητικὴ δύναμις ἰδίᾳ τοῦ νοῦ ἐστὶ, καὶ ἡ λογικὴ. *Habitum quidem communis est et inanimatis, lapidibus et lignis, cuius participant, quæ in nobis similia sunt lapidibus, ossa: natura autem extendit sese ad plantas; et in nobis similia sunt plantis, ungues et capilli. Est vero natura, habitus jam motus. Anima autem est natura,*

αὐτὴ ἐν πολλῷ τῷ λύθῳ, τότε δὲ ἀπαυδῶσαι, θαυμάζουσαι τοὺς νικηφόρους. Τῶν γὰρ κινουμένων ἡ μὲν καθ' ὄρμη καὶ φαντασίαν κινεῖται, ὡς τὰ ζῶα· τὰ δὲ κατὰ μετάθεσιν, ὡς τὰ ἄψυχα. Κινεῖσθαι δὲ καὶ τῶν ἀψύχων τὰ φυτὰ μεταδατικῶς φασὶν εἰς ἀβύρην. εἰ τις αὐτοῖς ἄψυχα εἶναι συγχωρήσει τὰ φυτὰ. Ἐξέως (79) μὲν οὖν οἱ λίθοι, φύσεως δὲ τὰ φυτὰ, ὄρμης τε καὶ φαντασίας, τῶν τε αὖ δεῖν τῶν προειρημένων (80), καὶ τὰ ἀλογα μετέχει ζῶα. Ἡ λογικὴ δὲ δύναμις, ἰδίᾳ οὕσα τῆς ἀνθρωπιᾶς ψυχῆς, οὐχ ὡσαύτως τοῖς ἀλόγοις ζῴοις ὄρμην ὀφείλει, ἀλλὰ καὶ διακρίνει τὰς φαντασίας, καὶ μὴ συναποφέρεσθαι αὐταῖς. Αἱ τοίνυν δυνάμεις, περὶ ὧν εἰρήκαμεν, κάλλη, καὶ δόξας, καὶ μοιχεῖας, καὶ ἡδονάς, καὶ τοιαύτας τινὰς φαντασίας δελεαστικῆς περιτείνουσι: ταῖς εὐεπιφόροις ψυχαῖς, καθάπερ οἱ ἀπελαύνοντες τὰ θρέμματα, θαλλοὺς προσιέντες· εἶτα κατασφισσόμενοι τοὺς μὴ διακρίνειν δυνήθοντας τὴν ἀληθῆ ἀπὸ ψεύδους (81) ἡδονὴν, καὶ τὸ ἐπικηρόν τε καὶ ἐφύβριστον ἀπὸ τοῦ ἁγίου κάλλους, ἀγρῶσιν δουλωσάμενοι. Ἐκάστη δὲ ἀπάτη συνεχῶς ἐναπεριεδομένη τῇ ψυχῇ, τὴν φαντασίαν ἐν αὐτῇ τυποῦται· καὶ δὴ τὴν εἰκόνα ἔλαθεν περιφέρουσα τοῦ πάθους ἢ ψυχῆ τῆς αἰτίας, ἀπὸ τε τοῦ δελεάτος, καὶ τῆς ἡμῶν συγκαταθέσεως γινομένης. Οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Βασιλεῖδην προσαρτήματα τὰ πάθη καλεῖν εἰκόθασιν· πνεύματά τινα ταῦτα κατ' οὐσίαν ὑπάρχειν προσηρημένα τῇ λογικῇ ψυχῇ, κατὰ τινα τάραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχικτῆν· ἄλλας τε αὖ πνευμάτων νόθους καὶ ἔτρογενεῖς φύσεις προσπιφύεσθαι ταῦταις, οἷον λύκου, πιθήκου, λέοντος, τράγου· ὧν τὰ ἰδιώματα περὶ τὴν ψυχὴν φανταζόμενα, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς τοῖς ζῴοις ἐμπερῶς ἐρμολοιοῦν λέγουσιν. Ὅν γὰρ ἰδιώματα φέρουσι, τούτων τὰ ἔργα μιμοῦνται· καὶ οὐ μόνον ταῖς ὁρμαῖς καὶ φαντασίαις τῶν ἀλόγων ζῴων προσοικιοῦνται, ἀλλὰ καὶ φυτῶν κινήματα καὶ κάλλη ζηλοῦσι, διὰ τὸ καὶ φυτῶν ἰδιώματα προσηρημένα φέρειν. Ἐχει δὲ καὶ ἕξως ἰδιώματα, οἷον ἀδάμαντος σκληρίαν. Ἀλλὰ μὲν πρὸς τὸ δόγμα τοῦτο διαλεξόμεθα ὕστερον, ὁπνίκα περὶ ψυχῆς διαλαβάνομεν· νῦν δὲ τοῦτο μόνον παρασημειώτεον, ὡς Δουρελοῦ τινὸς ἵππου (82), κατὰ

quæ assumit imaginationem et impetum; ipsa communis et irrationalium est. Habet autem et mens nostra analogum quid irrationali animæ. Idem latius persequitur lib. Quod Deus sit immut., pag. 299. Conf. etiam ejusdem lib. Quod mundus sit incorruptibilis.

(80) Δυσὲν τῶν πρ. Nempæ ἕξως ἐφύσεως. (81) Τὴν ἀληθῆ ἀπὸ ψεύδους. Concinnius, τὴν ἀληθῆ ἀπὸ τῆς ψεύδους· ut mox, τὸ ἐφύβριστον ἀπὸ τοῦ ἁγίου. STILBURG.

(82) Δουρελοῦ τινὸς ἵππου. *Durei cujusdam equi speciem præfert. Dicit potest de homine multifariis et diversis inter se vitiis obnoxio. Dureo equo ligneo ab Epeo fabricato multos Græcorum proceres fuisse inclusos, notum est. Hen. Junius cent. 3, proverb. 77. Hominem ergo quemvis intelligit qualem describebat Basilides, ὃ κατὰ Βασιλεῖδην ἄνθρωπος: Suidas, Δουρελοῦ ὃ ἐξυλίνος. Ἴππος τῶν Ἑλλήνων θεῖται, et δουράτος, et δοῦριος. Eriphanus hæresi 21, Simonianorum: Δὴ καὶ τὸν παρ' Ὀμήρῳ Δούριον ἵππον μεμνηχηνόμενον, ὃν νο-*

τὸν ποιητικὸν μῦθον, εἰκόνα σώζει ὁ κατὰ Βασιλεῖδην ἄνθρωπος, ἐν ἐνὶ σώματι τοσούτων πνευμάτων διαφόρων στρατὸν ἐγκεκολλημένον. Αὐτὸς γοῦν ὁ τοῦ Βασιλεῖδου υἱὸς Ἰσιδωρός (83) ἐν τῷ *Περὶ προσφυσῶν ψυχῆς*, συναισθόμενος τοῦ δόγματος, ὅλον ἑαυτοῦ κατηγορῶν, γράφει κατὰ λέξιν· « Ἐὰν γάρ τι τι πῆσμα δῶς, ὅτι μὴ ἔστιν ἡ ψυχὴ μονομερῆς, τῇ δὲ τῶν προσαρτημάτων βία τὰ τῶν χειρόνων γίνεται πάθη, πρόφρασιν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐξουσιν οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων λέγειν· Ἐβιάσθην, ἀπηνέχθην, ἄκων ἔδρασα, μὴ βουλόμενος ἐνήρησα· τῆς τῶν κακῶν ἐπιθυμίας αὐτὸς ἠγρησάμενος, καὶ οὐ μαχεσάμενος ταῖς τῶν προσαρτημάτων βίαις. Δεῖ δὲ, τῷ λογιστικῷ κρείττονας γενομένους, τῆς ἐλάττονος ἐν ἡμῖν κτίσεως φανῆναι κρατοῦντας. » Δύο γὰρ δὴ ψυχὰς ὑποτίθεται καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, καθάπερ οἱ Πυθαγόρειοι, περὶ ἧν ὕστερον ἐπισκεψόμεθα. Ἄλλὰ καὶ Οὐαλεντίνος, πρὸς τινὰς ἐπιστέλλων, αὐταῖς λέξεσι γράφει περὶ τῶν προσαρτημάτων· « Εἰς δὲ ἔστιν ἀγαθός, οὐ παρῆρησις (84) ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις, καὶ δι' αὐτοῦ μόνου δύναται ἂν ἡ καρδία καθαρὰ γενέσθαι, παντὸς κνηροῦ πνεύματος ἐξωθουμένου τῆς καρδίας· πολλὰ γὰρ ἐνοικούντα αὐτῇ πνεύματα οὐκ ἐξ καθαρεύειν· ἕκαστον δὲ αὐτῶν, τὰ ἴδια ἐκτελεῖ ἔργα, πολλαχῶς ἐνουβριζόντων ἐπιθυμίας οὐ προσηκούσαις. Καὶ μοι δοκεῖ ὁμοίον τι πάσχειν τῷ πανδοχείῳ ἡ καρδία· καὶ γὰρ ἐκεῖνο κατατιτράται τε καὶ ὁρῶνται, καὶ πολλὰ κίχης κόπρου πίμπλαται, ἀνθρώπων ἀσελγῶς ἐμμενόντων, καὶ μηδεμίαν πρόνοιαν ποιουμένων τοῦ χωρίου, καθάπερ ἄλλοτρίου καθεστῶτος. Τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἡ καρδία μέχρι μὴ προνοίας τυγχάνει, ἀκάθαρτος οὖσα, πολλῶν οὖσα δαιμόνων οικητήριον (85)· ἐπειδὴν δὲ ἐπισκέψηται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατήρ, ἠγιάσεται καὶ φωτὶ διαλάμπει· καὶ οὕτω μακαρίζεται (86) ὁ ἔχων τὴν τοιαύτην καρδίαν, ὅτι

✠ P. 489 ED. POTTER, 409-410 ED. PARIS.

μίζουσιν Ἕλληνας ἐπίτηδες γεγενῆσθαι, ἔλεγε πάλιν ὁ γόης, ὅτι ἀγνοία ἐστὶ τῶν ἔθνων. Cæterum eadem ratione Athenæus lib. ix ex Diphilo dixit: Δούρειον ἐπάγω χῆνα τῷ φουρήματι. *Dureum anserem adduco magna inflatum mole*; aut: *Vobis fero anserem in more Durium*; quod scilicet farcimine distentus esset. Macrobius lib. iii *Saturnal.*, cap. 13, refert Cincium in oratione, qua suasit legem Fanniam de moderandis sumptibus, objecisse suo sæculo, quod porcum Trojanum mensis inferrent, hoc est differium variis animantium generibus. Vide *Proverbia Chil.* iv, cent. 10, 70. COLLECT.

(83) *Ἰσιδωρός*. Theodoretus *Hæretic. fabul.* lib. i, cap. 4: Ἰσιδωρός, ὁ τοῦ Βασιλεῖδου υἱὸς, μετὰ τινος ἐπιθήκης τὴν τοῦ πατρὸς μυθολογίαν ἐκράτυνε. *Isidorus, Basilidæ filius, fabulosa patris dicta cum aliquo etiam additamento confirmavit.*

(84) *Εἰς δὲ ἔστιν ἀγαθός· οὐ παρῆρησις*. Clarissimus Græbius in *Spicilegio sæc.* ii in Valentini verba, hæc adnotavit: « Hæc iterum emendatione aliqua egent, et pro illis, οὐ παρῆρησις ἢ διὰ τοῦ Υἱοῦ φανέρωσις (ut in omnibus editionibus legitur) ponenda, οὐ παρουσία, etc., cuius præsentiam nobis exhibuit ea, quæ per Filium facti est, manifestatio. Patet ex sequentibus: Ἐπειδὴν δὲ ἐπισκέψηται αὐτὴν ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατήρ, etc. Quod autem προσαρτήματα attinet, de quibus Valentinus hæc scripsisse dicitur, ea declaranda sunt ex præcedentibus pag. 408 edit. Paris., Clementis verbis: Oī

proprietates: habent autem etiam habitus proprietates, utpote duritiem adamantis. Sed adversus hoc dogma quidem postea disseremus, quando de anima tractabimus. nunc autem hoc solum adnotandum est, quod Durii equi, ut est in poeticis fabulis, imaginem servat homo ex sententia Basilidis, ut qui in uno corpore tot diversorum spirituum exercitum habeat inclusum. Ipse itaque filius Basilidis Isidorus, in lib. *De adnata anima*, ejusdem dogmatis particeps, scribit his verbis, veluti seipsum accusans: « Si enim alicui persuaseris non esse animam unius partis, vi autem appendicum fieri deteriorum affectus, non levem prætextum habebunt homines scelerati, dicendi: Coactus sum, abductus sum, coactus feci, non volens operatus sum: cum ipse dux fuerit malorum cupiditatis, et cum appendicum violentia non depugnarit. Oportet autem, ope partis rationalis factos superiores, minorem, quæ est in nobis creaturam, superasse apparere. » Is enim duas quoque in nobis ponit animas, sicut Pythagorei, quas postea considerabimus. Quin etiam Valentinus scribens ad aliquos, his verbis utitur de appendicibus: « Est ✠ autem unus bonus, cujus fiducia est ea, quæ fit per Filium manifestatio, et per eum solum potest cor fieri mundum, ejecto ex corde omni maligno spiritu. Multi enim in eo habitantes spiritus, id mundum esse non sinunt. Unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. Ac mihi quidem videtur cor non esse absimile diversorio: illud enim perforatur et effoditur, et stercore sæpe repletur, cum homines se petulanter gerant, et locum nihil omnino curent, ut qui sit alienus. Eodem modo cor quoque: cum, quandiu nulla ejus providentia geritur, sit immundum et multorum dæmonum habita-

ἀμφὶ τὸν Βασιλεῖδην προσαρτήματα τὰ πάθη καλεῖν εἰώθασιν· πνεύματά τινα ταῦτα κατ' οὐσίαν ὑπάρχειν προσαρτημένα τῇ λογικῇ ψυχῇ κατὰ τινὰ τάραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχικὴν. Ἄλλας τε αὐ πνευμάτων νόθους καὶ ἐτερογενεῖς φύσεις προσεπιφύεσθαι ταῦταις, ὅλον λύκου, πιθήκου, λέοντος, τράγου· ὧν τὰ ἰδιώματα περὶ τὴν ψυχὴν φανατίζόμενα, ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς τοῖς ζωοῖς ἐμπερῶς ἐξομοιοῦν λέγουσι. *Basilidis autem sectatores perturbationes animæ vocare solent προσαρτήματα* (id est, appendices), *eaque esse quosdam spiritus, secundum essentiam adherentes animæ rationali per quamdam conturbationem et confusionem in principio factam. Et alias rursus adulterinas ac diversi generis spirituum naturas iis adnasci, utpote lupi, simiæ, leonis, ursi: quarum proprietatibus animæ per phantasiam obversantibus, cupiditates animæ animalibus plane similes reddi dicunt.* Ridiculum hanc opinionem brevier in sequentibus perstringit Clemens, et ubi Isidori atque Valentini verba adduxit, orthodoxam sententiam ex Barnabæ epistola declarat, ubi etiam cor infidelium ὁλοῦ δαιμόνων dicitur quidem, sed de vi atque operationibus, non natura vel substantiis dæmonum intelligitur. »

(85) *Δαιμόνων οικητήριον*. Conf. *Recognitiones S. Clementis* sub finem lib. ii, et lib. iv, cap. 15 et seq.

(86) *Μακαρίζεται*. Respicit Matth. v, 8. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι· αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

culum: postquam autem id invisierit, qui solus est bonus Pater, sanctificatum est, et luce resplendet: et sic qui tali corde est præditus, beatur, quoniam Deum videbit. » Quænam est ergo causa, quod non ab initio talis animæ cura ac providentia geratur, dicant nobis. Aut enim non est digna, et quodammodo sicut ex pœnitentia accedit ad eam providentia, vel natura, ut ipse vult, servatur? et necesse est eam, cum ab initio ejus cura geratur propter cognationem, immundis spiritibus nullum dare adiutum, nisi ei vis afferatur, et imbecilla probetur. Si enim dederit, eam pœnitentia ductam, eligere quæ sunt meliora, invitus dicet id, quod decernit, quæ est apud nos, veritas: nempe ex obediente mutatione, non autem ex natura, esse salutem. Quemadmodum enim exhalationes, cum e terra, tum e paludibus ortæ, in caliginem et nimbos conglobantur: ita etiam carnalium cupiditatum vapores malam animæ inurunt habitudinem, voluptatis species ante animam undique spargentes. Intelligentiæ itaque luci tenebras offundunt, attrahente anima vapores concupiscentiæ, et condensante affectuum globos, ex perpetuo voluptatum usu. Gleba e terra sublata non est aurum, sed coquitur et percolatur, deinde pura evadens, aurum vocatur, quod est terra purificata. *Petite enim, et dabitur vobis*, iis, qui ex seipsis possunt ea, quæ sunt optima, eligere, dicitur. Quomodo autem nos diaboli operationes, et spiritus immundos in peccatoris animam seminare dicamus, non mihi pluribus verbis opus est, si adduxero testem Barnabam apostolicum (erat autem is ex septuaginta, et Pauli adjutor) ✕ his verbis sic dicentem: « Antequam nos Deo crederemus, erat nostrum cordis habitaculum interitui obnoxium et imbecillum, vere templum manu ædificatum: quia erat quidem plenum cultu idolorum **177**, et erat domus dæmonum, quod faceret quæcumque Deo sunt contraria. » Operationes ergo dæmonibus convenientes dicit peccatores efficere: non autem ait ipsos spiritus habitare in anima infidelis. Et ideo subjungit: « Attendite ut templum Domini gloriose ædificetur. Discite vos accepisse remissionem pec-

Α ἔψεται τὸν Θεόν. » Τίς οὖν ἡ αἰτία τοῦ μὴ προκει-
σθαι ἐξ ἀρχῆς τὴν τοιαύτην ψυχὴν, εἰπάτωσαν ἡμῖν.
Ἦτοι (87) γὰρ οὐκ ἔστιν ἀξία (καὶ πῶς ὡσπερ ἐκ
μετανοίας ἡ πρόνοια πρόσσειν αὐτῇ;) ἢ φύσις σω-
ζομένη, ὡς αὐτὸς βούλεται, τυγχάνει· καὶ ἀνάγκη
ταύτην, ἐξ ἀρχῆς διὰ συγγένειαν προνοουμένην, μη-
δεμίαν παρελθούσιν τοῖς ἀκαθάρτοις παρέχειν πνεύ-
μασιν, ἐκτὸς εἰ μὴ βιασθεῖη, καὶ ἀσθενῆς ἐλεγχθεῖη.
Ἐὰν γὰρ δὴ μετανοήσασα αὐτὴν ἐλέσθαι τὰ κρείττω,
τοῦτ' ἐκεῖνος ἄκων ἐρεῖ; , ὅπερ ἡ παρ' ἡμῖν ἀλήθεια
δογματίζει, ἐκ μεταβολῆς πειθηνοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐκ φύ-
σεως, τὴν σωτηρίαν. Ὡσπερ γὰρ αἱ ἀναθυμιάσεις,
αἷ τε γῆθεν αἷ τε ἀπὸ τελμάτων, εἰς ὁμίχλας συνί-
στανται καὶ νεφελώδεις συστροφάς· οὕτως αἱ τῶν
σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν ἀναδόσεις καχεξίαν προστίθου-
σιν ψυχῇ, κατασκαδανύουσαι τὰ εἰδωλα τῆς ἡθῆς·
ἐπίπροσθεν τῆς ψυχῆς. Ἐπισκοποῦσι γοῦν τῷ φωτὶ
τῷ νοεῶν, ἐπισπωμένης τῆς ψυχῆς τὰς ἐκ τῆς ἐπι-
θυμίας ἀναδόσεις, καὶ καχυνούσης τὰς συστροφάς τῶν
παθῶν, ἐνδεδελεχία ἡδονῶν. Χρυσὸς δὲ ἀπὸ γῆς οὐκ
αἴρεται βῶλος (88), ἀλλ' ἀφεψόμενος διυλίζεται·
ἔπειτα καθαρὸς γενόμενος, χρυσὸς ἀκούει, γῆ κεκα-
θαρμένη. Αἰτεῖσθε (89) γὰρ, καὶ δοθήσεται ὑμῖν,
τοῖς ἐξ ἑαυτῶν ἐλέσθαι τὰ κάλλιστα δυναμένοις λέγε-
ται. Ὅπως δ' ἡμεῖς τοῦ διαβόλου τὰς ἐνεργείας καὶ
τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰς τὴν τοῦ ἁμαρτωλοῦ
ψυχὴν ἐπισπεῖρειν φαμέν, οὐ μοι δεῖ πλείονων λόγων,
καταθεμένων μάρτυν τῶν ἀποστολικῶν Βαρνάβαν (ὁ
δὲ, τὴν ἐβδομηκοντα (90) ἦν, καὶ συνεργὸς τοῦ Παύ-
λου), κατὰ λέξιν ὡδὲ πῶς λέγοντα (91)· « Πρὸ τοῦ
ἡμᾶς πιστεῦσαι τῷ Θεῷ, ἦν ἡμῶν τὸ οἰκητήριον (92)
τῆς καρδίας καὶ ἀσθενές, ἀληθῶς (93) οἰκοδομητὸς
ναὸς διὰ χειρὸς· ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδωλολατρίας,
καὶ ἦν οἶκος δαιμόνων (94), διὰ τὸ ποιεῖν ὅσα ἦν ἐναν-
τία τῷ Θεῷ. » Τὰς ἐνεργείας οὖν τὰς τοῖς δαιμονίοις
καταλλήλους ἐπιτελεῖν φησὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς· οὐχὶ
δὲ αὐτὰ τὰ πνεύματα ἐν τῇ τοῦ ἀπίστου κατοικεῖν
ψυχῇ λέγει. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπιφέρει (95), « Προσέχετε
ἵνα ἔναὸς τοῦ Κυρίου ἐνδόξως (96) οἰκοδομηθῇ τὰς·
μάθετε λαθόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ ἐπι-
πίσαντες ἐπὶ τὸ ἕνωμα, γενόμεθα καινοὶ, πάλιν ἐξ
ἀρχῆς κτιζόμενοι. Οὐ γὰρ οἱ δαιμόνες (97) ἡμῶν ἀπα-

• Matth. vii, 7. ✕ P. 490 ED. POTTER, 410-411 ED. PARIS.

(87) Ἦτοι. Hæc sententia sic scribenda et expli-
canda videtur: Ἦτοι γὰρ οὐκ ἔστιν ἀξία, καὶ πῶς
ὡσπερ ἐκ μετανοίας ἡ πρόνοια πρόσσειν αὐτῇ· ἢ
φύσει σωζομένη, ὡς αὐτὸς βούλεται, τυγχάνει: *Aut
enim talis anima non est digna, et quodammodo acta
veluti pœnitentia accedit ad eam providentia: aut
natura, ut ille vult, servatur.* Putavit enim hæreticus
ille, sui suorumque animas natura esse ad salutem
comparatas. Quod cum superius, tum etiam paulo
infra latius explicatum est.
(88) Χρυσὸς δὲ... βῶλος. Non inconvenienter
legeris: Χρυσὸς δὲ ἀπὸ γῆς οὐκ αἴρεται βῶλος, *auri
gleba.* SYLBURG.
(89) Αἰτεῖσθε. Sic Strom. i, p. 346 edit. Paris.
(90) Τῶν ἐβδομηκοντα. Conf. quæ adnotavit
Cotelierus ad Recognitionum S. Clementis lib. i,
cap. 7.
(91) Ὠδὲ πῶς λέγοντα. Quæ sequuntur, occur-
runt in Epist. S. Barnabæ cap. 16.
(92) Οἰκητήριον. Κατοικητήριον, Barnab.

D (93) Ἀληθῶς. Barnabas, melius ὡς ἀληθῶς.
(94) Ὅτι ἦν πλ... δαιμόνων. Ex hoc loco corri-
genda sunt illa Barnabæ: Ὅτι ἦν πλήρης μὲν εἰδω-
λολατρίας οἶκος, εἰδωλολατρεῖα ἦν οἶκος δαιμό-
νων.
(95) Ἐπιφέρει. Nempe, hac sententia interja-
cente: Οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου
ædificabitur autem in nomine Domini.
(96) Ἐνδόξως. Ἐνδόξως, Barnab. Porro hæc senten-
tia S. Barnabæ auctoritate hoc modo scribenda et ex-
plicanda est: Προσέχετε, ἵνα ἔναὸς τοῦ Κυρίου ἐνδόξως
(vel ἐνδοξος) οἰκοδομηθῇ. Πῶς; Μάθετε· λαθόντες
τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ ἐπίσαντες ἐπὶ τῷ
ὀνόματι τοῦ Κυρίου, ἐγενόμεθα καινοὶ, πάλιν ἐξ
ἀρχῆς κτιζόμενοι. Attendite, ut templum Domini
magnifice ædificetur. Quomodo? Discite: Accepta re-
missione peccatorum. Et spe habita in nomen Domini,
facti sumus novi, iterum ab integro creati.
(97) Οὐ γὰρ οἱ δ... πρὶν ἢ πιστεῦσαι. Per-
peram Menardus, in suis ad S. Barnabam notis,

λαύνονται, ἀλλ' αἱ ἁμαρτίαι, φησὶν (98), ἀφίστανται, ὡς ὁμοίως ἐκείνοις ἐπιτελοῦμεν πρὶν ἢ πιστεῦσαι. Εἰκότως οὖν ἀντέθηκε τὰ ἐπιπερόμενα · « Διδὲν ἐν τῷ κατοικητηρίῳ (99) ἡμῶν ἀληθῶς ὁ Θεός · κατοικεῖ ἐν ἡμῖν πως ὁ Λόγος αὐτοῦ τῆς πίστεως, ἡ κλήσις αὐτοῦ τῆς ἐπαγγελίας, ἡ σοφία τῶν δικαιοματιῶν, αἱ ἐντολαὶ τῆς διδασχῆς. » Οὕτω ἐγὼ αἰρέσει τινὶ ἐντυχῶν · καὶ ὁ ταύτης προϊστάμενος διὰ τῆς χρήσεως ἔφασκε τῆς ἡδονῆς ἡδονὴ μάχεσθαι, αὐτομολῶν πρὸς ἡδονὴν διὰ προσποιητοῦ μάχης ὁ γενναῖος οὗτος γνωστικός · ἔφασκε γὰρ δὴ αὐτὸν καὶ γνωστικὸν εἶναι · ἔπει οὐδὲν μέγα ἔλεγεν τὸ ἀπέχεσθαι ἡδονῆς μὴ πεπειραμένον, ἐν αὐτῇ δὲ γενόμενον, μὴ κρατεῖσθαι ὅθεν γυμνάζεσθαι δι' αὐτῆς ἐν αὐτῇ. Ἐλάνθανε δὲ ἐαυτὸν κατασοφίζόμενος ὁ ἄλλιος τῆ φιληδονίᾳ τέχνη. Ταύτη δὴλον οὖν τῆ δόξης καὶ Ἀριστιπποῦ ὁ Κυρηναῖος προσέβαλε, τοῦ πρὸς ἀλήθειαν ἀχούοντος σοφιστοῦ · ὀνειδιζόμενος οὖν ἐπὶ τῷ συνεχῶς ὀμιλεῖν τῇ ἐταίρᾳ τῇ Κορινθίᾳ (1), Ἐγὼ γάρ, ἔλεγεν, Λαίδα, καὶ οὐκ ἔχομαι ὑπ' αὐτῆς. Τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ φάσκοντες ἐαυτοὺς Νικολάῳ (2) ἔπεσθαι, ἀπονημμένον μὰ τι τάνδρῳ φέροντες ἐκ παρατροπῆς (3), τὸ δεῖν παραχρησθαι τῇ σαρκί (4). Ἄλλ' ὁ μὲν γενναῖος κολοῦειν δεῖν ἐδύλου τὰς τε ἡδονὰς τὰς τε ἐπιθυμίας, καὶ τῇ ἀσκήσει ταύτῃ καταμαραίνειν τὰς τῆς σαρκὸς ὀρμάς τε καὶ ἐπιθέσεις. Οἱ δὲ, εἰς ἡδονὴν τράγων δίκην ἐκχυθέντες, οἷον ἐφουβρίζοντες τῷ σώματι, καθηδουπαθοῦσιν · οὐκ εἰδότες, ὅτι τὸ μὲν βακοῦται, φύσει βευστὸν ὄν, ἡ ψυχὴ δὲ αὐτῶν ἐν βορδῶρῳ κακίας κατορῶρκεται, δόγμα ἡδονῆς αὐτῆς, οὐχὶ δὲ ἀνδρὸς ἀποστολικοῦ, μεταδιώκοντων. Τίτι γὰρ οὗτοι Σαρδανάπαλον διαφέρουσιν; οὐ τὸν βίον δηλοῖ τὸ ἐπιγρᾶμμα · argunt; nescientes quod idem sit natura fluxum, deteritur; ipsorum autem infossa est anima in caeno vitii, ut qui decretum ipsius voluptatis, non autem viri apostolici, sequantur. Quid hi enim differunt a Sardanapalo? cujus vitam significat epigramma:

Ταῦτ' ἔχω (5) ὄσοι ἔφαγον, καὶ ἐφύβρισα, καὶ
 Τέρπην ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ δόλια κείρα,
 [μετ' ἔρωτες
 ] λείπεται.

A catorum, et postquam speravimus in illud nomen, efficiamur novi, creati rursus ab initio. » Non enim daemones a nobis expelluntur, sed peccata, inquit, remittuntur, quae similiter atque illi faciebamus, priusquam crederemus. Merito ergo contra opposuit ea, quae subjunguntur: « Quare in nostro habitaculo vere Deus inhabitat: in nobis est quodammodo Verbum ejus fidei, vocatio ejus promissionis, sapientia justificationum, mandata doctrinae. » Scio me in quamdam incidisse haeresim: cujus princeps dicebat se per usum voluptatis pugnare cum voluptate, adeoque per simulatam pugnam ad voluptatem transfugit praecclarus hic gnosticus. Se enim dicebat esse gnosticum: dicebat enim, nil magnum facere, si quis abstineret a voluptate, qui eam non esset expertus; sed eum, qui in ea versatus, non vinceretur: ideoque per eam dicebat se in ea exerceri. Seipsum autem miser imprudens decipiebat arte voluptaria. In eandem ergo, ut patet, venit sententiam Aristippus quoque Cyrenaeus cum sophista, qui se jactat tenere veritatem. Cui cum probro daretur, quod cum meretrice Corinthia assidue versaretur: *Habeo*, inquebat, *Laidem, sed ab ipsa non habeor*. Tales autem sunt etiam, qui dicunt se sequi Nicolaum, adducentes quoddam ejus viri adagium, sed ✕ ab eis detortum, nempe oportere carne abuti. Sed ille quidem vir praecclarus significabat oportere voluptates arcere et cupiditate, et hac exercitatione marcidas flaccidasque reddere carnis appetitiones et insultus. Hi autem instar hircorum offusi in voluptatem, quodammodo corpus contumelia afficientes, in luxu et deliciis vitam argunt; nescientes quod idem sit natura fluxum, deteritur; ipsorum autem infossa est anima in caeno vitii, ut qui decretum ipsius voluptatis, non autem viri apostolici, sequantur. Quid hi enim differunt a Sardanapalo? cujus vitam significat epigramma:

Haec habeo quae edi, quaeque exsaturata libido
 Housit, at illa jacent multa et praecclara relicta.

✕ P. 491 ED. POTTER, 411-412 ED. PARIS.

haec ipsius Barnabae verba esse asseruit, quae nec in Graeco ejus textu, nec in veteri Latina versione exstant; et praeterea haereticos respiciunt, qui post Barnabae tempora exortii sunt.

(98) Φησὶν. Scilicet in iis, quae modo citata sunt, ubi nos λαβεῖν ἄρεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, peccatorum remissionem accipere, dixit.

(99) Διδὲν ἐν τῷ κ. Hæc ipsius Barnabae auctoritate sic distinguenda et explicanda sunt: Διδὲν ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ Θεός · κατοικεῖ ἐν ἡμῖν. Πῶς; Ὁ λόγος αὐτ. Quare in domicilio nostro vere Deus existit: habitat in nobis. Quomodo? Verbum ejus fidei, voc. Idem Lowthio visum est.

(1) Τῇ Κορινθία. Nempe Laide. Diogenes Laertius in Aristippo, lib. II, segm. 75: Ἐχρήτο καὶ Λαίδι τῇ ἐταίρᾳ, καθὰ φησὶ καὶ Σωτῶν ἐν δευτέρᾳ τῶν Διαδοχῶν. Πρὸς οὖν τοὺς μεμφομένους ἔφη · Ἐγὼ Λαίδα, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι. Ἐπεὶ καὶ τὸ κρατεῖν, καὶ μὴ ἰταῖσθαι ἡδονῶν ἀριστον, οὐ τὸ μὴ χρῆσθαι. Utebatur et Laide meretrice, ut refert Sotium in secundo Successionum libro. Qua ex re cum sugillaretur a plurimis, habere se Laidem respondit, non haberi a Laide. Nam vincere, nec cedere voluptatibus praecclarum esse, non eorum usum sibi interdiceret. Conf. Lactantius lib. III, c. 15. Theodoretus serm. De cu-

rind. Græc. affect., pag. 671. Cicero epist. ad Pætum, Athenæus lib. XII, Plutarchus in Erotico, Plesychius Milesius, etc.

D (2) Νικολάῳ. Nicolai et Nicolaitarum historia uberior pertraetat auctor, Strom. III, p. 436.

(3) Ἐκ παρατροπῆς. Hinc intelligi poterit, cur ψευδωνύμους Νικολαίτας dixerint auctor Constitutionum apost. lib. VI, c. 8, et Ignatius interpolatæ Epistolæ ad Trallianos cap. 11, scilicet quia hi hæretici falso se Nicolai discipulos esse jactabant. φάσκοντες ἐαυτοὺς Νικολάῳ ἔπεσθαι, cum tamen ille sobrie admodum pique vixerit. Porro quos defensores, quos etiam accusatores habuit Nicolaus, accurate exposuit Cl. Cotelerius in suis ad Constit. apost. locum jam dictum notis.

(4) Παραχρησθαι τῇ σαρκί. Pejore sensu hanc phrasin adhibet auctor Constitutionum apost., lib. VI, cap. 10: Ἄλλοι δὲ ἀναδῆν ἐκπορνεύειν, καὶ παραχρησθαι τῇ σαρκί ἐδιδάσκον, καὶ διὰ πάσης ἀνοσιουργίας ἰέναι. Alii sine verecundia scortari, et carne abuti docebant, et per omne nequiter factum voluntari. Suidas: Παραχρηῆται, πολὺ, σφοδρῶς συνουσιάζει, ἀκολάστως μίγνυται. Ἐφῆται δὲ καὶ περὶ ἐκάστου

(5) Ταῦτ' ἔχω. Sardanapali epitaphium et latius,

Namque et ego cinis ecce, Nini rex maximus A *Kαι γάρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης βασι-*
[olim. *λεύσας.*

Non est enim omnino necessaria fruitio voluptatis, sed accessio et consequentia quaedam naturalium necessitatum, famis, sitis, frigoris, matrimonii. Si itaque fieri posset, ut absque ea vel biberetur, vel alimentum susciperetur, vel liberi procrearentur, non posset ostendi alius ejus usus. Neque enim operatio, neque affectio, sed neque aliqua pars nostri est voluptas; sed vicarii ministerii gratia in vitam accessit, quemadmodum dicunt accessisse sales nutrimenti concoquendi causa. Ea autem effrenata, et domus administrationem vi sibi usurpans, primam generat concupiscentiam, quae est a ratione alienum desiderium, et appetitus ejus, quod ei gratificatur. Ea Epicuro persuasit, ut philosophi finem poneret voluptatem. ✕ Divinam itaque rem is esse statuit, firmum ac stabilem carnis habitum, et certam de bona ejus valetudine spem. Quid enim est alitudo luxus, quam intemperata liguritio, et pluitibus dediti sunt? Significanter scribit Diogenes in quadam tragedia:

*Effeminatis queis mere ac fetentibus
Cor alligatum est usque et usque luxibus,
Qui nec laboris diligunt tantillum:*

✕ P. 492 ED. POTTER, 412 ED. PARIS.

ἐκάστου πράγματος ἐκ συνουσίας γενομένου. Περὶ Ὀριγένους· Σοὶ δὲ κακομηχανία εἰς αἰσχρότατον ἄνδρα ἐπένοθη· Αἰθίοπα γὰρ αὐτῷ παρσκευάσας εἰς παράρρησιν τοῦ σώματος,

et alio versuum ordine legitur apud Athenæum lib. C viii, 167, hoc modo:

*Εὐ εἰδώς ὅτι θρηγὸς ἔφυς, τὸν θυμὸν ἀεξε,
Τερπόμενος θαλλῆσι· θανόντι σοι οὐ τις*

Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης
[δηρσις.
Ταῦτ' ἔγω δσοσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύθρισα, καὶ
[Βασιλεύσας,
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ἄλβια κείνα
[μετ' ἔρωτος
λέλειπται.

Cujus postremum distichum Crates in saniolem sententiam sic transformavit, apud Plutarch. 298:

Ταῦτ' ἔχω δσοσ' ἔμαθον καὶ ἐφρόντισα καὶ
[μετὰ Μουσῶν
Σέμν' ἐδάην· τὰ δὲ λοιπὰ καὶ ἡδέα πάντα
[λέλειπται.

Alii tamen non Crateti hoc distichon tribuunt, sed Chryssippo. Meminit ejusdem epitaphii idem Plutarchus 554; Diodorus Sic. 58, et Strabo 77. H. SYL- BURG. — Hæc conversa sunt a Cicerone lib. v *Tusc. Quæst.* Græca ita legenda hic, ut apud Theodoretum lib. xii τῆς Θεραπευτικῆς, *De Curat. Græc. aff.*: Ἐκείνους δὲ θηριωδῶς βιοτεύοντας καὶ περιόντας θρηνησάμεν, καὶ ἀποθανοῦσιν τὸ Σαρδαναπάλου ἐπιγράμμα προσενέγκωμεν, τὸδε γὰρ ἐκείνου ἐπιγέγραπτο τάφῳ·

Τόσσοσ' ἔχω δσοσ' ἔφαγον, καὶ ἐφύθρισα, καὶ
[μετ' ἔρωτος
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ἄλβια πάντα
[λέλειπται·
Καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης
[Βασιλεύσας.

Ἄλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο ψεῦδος οἱ γεγραφοῦτες ἐπέγραψαν· οὐ γὰρ ἔχει ὁ τελευταῖος ἄπαρ ἔφαγε καὶ ἐπιεν, ἀλλ' εἰς τὴν δυσωδὴν φθορὰν ἐκείνα κερῶρηκεν· ἔχει δὲ μόνον τοῦ παρανόμου βίου τὴν δυσωδίαν ἢ διηγεῶν τὴν ψυχὴν ἀλγύνην καὶ ἀνὰ ξυνοιδίαν αὐτῆς τὰ

Καθόλου γὰρ οὐκ ἀναγκαῖον τὸ τῆς ἡδονῆς πάθος, ἐπακολούθημα δὲ γοῦν κρείαις τοῖς φυσικαῖς, πείνῃ, δίψῃ, δίψει, γάμῳ. Εἰ γοῦν ταύτης δίχα πικρὸν οἶόν τε ἦν, ἢ τροφῆς προσέσθαι, ἢ παιδοποιεῖν, ἐδείχθη ἂν οὐδεμία ἑτέρα χρεῖα ταύτης. Οὐτε γὰρ ἐνέργεια, οὐτε διάθεσις, οὐδὲ μὴν μέρος τι ἡμέτερον ἡδονῆς· ἀλλ' ὑπουργίας ἕνεκα παρήλθεν εἰς τὸν βίον, ὡς περ τοῖς ἄλλας φασί, τῆς παραπέψους τῆς τροφῆς χάριν. Ἡ εἰ, ἀφηνιάσασα καὶ τοῦ οἴκου κατακρατήσασα, πρῶτην ἐπιθυμίαν γεννᾷ, ἔρῃσιν καὶ ὄρεξιν οὖσαν ἀλογον τοῦ κεχαρισμένου αὐτῆ· καὶ τὸν Ἐπίκουρον τέλος εἶναι τοῦ φιλοσόφου ἀνεπίεσε θέσθαι τὴν ἡδονήν. Θειάζει (6) γοῦν σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα (7). Τί γὰρ ἕτερον ἢ τρυφή ἢ φιλήδονος λιχνεία, καὶ πλεονασμὸς περιέργου, πρὸς ἡδυσπάθειαν ἀνειμμένων; Ἐμφαντικῶς ὁ Διογένης ἐν τινι τραγῳδίᾳ γράφει·

*Οἱ τῆς ἀνάνδρου καὶ δισκατωμένης (8)
Τρυφῆς ὄψ' ἡδοναῖσιν ἀχθόντες κέαρ,
Πορσίρ ἐθέλοντες (9) οὐδὲ βαῖα . . .*

καίσιστα, καὶ μεμνημένην ὧν παρανόμως εἰργάσασα. *Illos brutorum animantium vitam degentes, vitos quidem luctu commiseremur, defunctorum vero sepulchris epigramma Sardanapali inscribamus. Ita enim illius tumulo inscriptum fuit:*

*Hæc habeo quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausi, multa quidem et felicia cuncta reliqui.
Nam cinis ecce ego sum, magna qui celsa te-
Regna Nini.....* [nebam

*Sed enim egregie mentiti sunt, qui sic inscripserunt; neque enim qui vita defunctus est, habet amplius, quæ comedit olim ac bibit, sed ea omnia in patrem corruptionem abierant. Habet autem solum iniquitatis suæ fetorem, qui animam scelerum sibi consciam, eaque in memoriæ sinu perpétuo retinentem continuo dolore discruciat. Proferuntur et a Strabone lib. xiv, et ab Athenæo lib. viii *Deipnosoph.*, apud quos tertius versus alios duos præcedit. Ad verbum ita vertuntur: *Habeo quod comedi, quod proterve feci, quod in amoribus voluptatis percepi: multa vero felicia exoleverunt: legitur enim apud Athenæum, καὶ ἄλβια πάντα λέλειπται· et apud Strabonem, καὶ ἄλβια κείνα λέλειπται, ut hic apud Clementem: in manuscripto libro *Quæstionum Anastasii*, unde Theodoretus locum exscripsimus, πάντα λέληπται. Aliud elogium in Sardanapali tumulo exaratum invenies, lib. iii Athenæi a Chæriilo versum, apud interpretem Aristophanis Avium ex Apollodoro, et Suidam ex Callisthene: Ἔσθιτε καὶ πίνετε καὶ παῖς, ὡς τὰ γε ἄλλα ἀνθρώπεια οὐκ ὄντα τούτου ἀξία. Sculpta in lapide fuit imago dextræ manus conjunctis digitis, velut ad sonum elidendum in eoque literis Assyriis hoc inscriptum: *Ede, bibe, et lude, reliqua humana nec digitorum crepitu digna sunt.* COLLECT.**

(6) Θειάζει. Clemens infra pag. 479 Metrodoro, Epicuri discipulo, hoc dictum tribuit, ubi conf. adnotata.

(7) Σαρκὸς . . . ἔλπισμα. Ex Cicerone ita veritas lib. ii *De fin.*: *Cum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum ita futurum.*

(8) Οἱ τῆς ἀνάνδρου καὶ δισκατωμένης. Cynicum

(9) Πορσίρ ἐθέλοντες. Metro convenientiss, πορσίρ ἐθέλοντες. SYLB.

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις, ὅσα αἰσχροῦς μὲν εἴρηται, ἐπα-
 ζίως δὲ τῶν φιληδόνων. Διὸ μοι δοκεῖ θεῖως ὁ νόμος
 ἀναγκαιῶς (10) τὸν φόβον ἐπαρτᾶν, ἐν' εὐλαβεῖα καὶ
 προσοχῇ τὴν ἀμεριμνίαν ὁ φιλόσοφος κτήσεται τε καὶ
 τρηθήσῃ, ἀδιάπτωτος τε καὶ ἀναμάρτητος ἐν πᾶσι
 διαμένων. Οὐ γὰρ ἄλλως εἰρήνη καὶ ἔλευθερία περι-
 γίνεταί ἢ διὰ τῆς ἀπαύτου καὶ ἀναπαυδῆτου πρὸς
 τὰς τῶν παθῶν ἡμῶν ἀντιμαχίσεις (11). Οὗτοι γὰρ
 οἱ ἀνταγωνισταὶ παχεῖς καὶ Ὀλυμπικοὶ, σφηκῶν, ὡς
 εἶπεῖν, εἰσὶ δριμύτεροι (12), καὶ μάλιστα ἡ ἔδονῃ,
 οὐ μόνον μεθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ ἐν αὐτοῖς
 τοῖς ἐνυπνίοις μετὰ γοητείας δελεαστικῶς ἐπιβου-
 λεύουσα καὶ δάκνουσα. Πῶς οὖν ἐστὶ δίκαιοι κατατρέ-
 χειν τοῦ Νόμου Ἑλλήνες, φόβῳ καὶ αὐτοὶ τὴν ἔδον-
 ῃν δουλοῦσθαι διδάσκοντες; Ὁ γοῦν Σωκράτης (13)
 φυλάσσεσθαι κελεύει τὰ ἀναπειθόντα μὴ πεινῶν-
 τας ἐσθλεῖν, καὶ μὴ διψῶντας πίνειν, καὶ τὰ
 βλέμματι καὶ τὰ φιλήματα τῶν καλῶν, ὡς χαλε-
 πώτερον σκυρπῶν καὶ φυλάγγων (14) ἰδὲν ἐπιέναι
 περὺκόστα. Καὶ Ἀντισθένης (15) δὲ μαρῆναι μύλ-
 λον ἢ ἡσθηναίαι αἰρεῖται. Ὁ τε Θεόδοτος Κράτης·

Τῶν (16) δὲ, φησὶ, κράτει, ψυχῆς ἤθει ἀγαλλο-
 οῦθ' ὑπὸ χρυσιῶν δουλουμένη οὐθ' ὑπ' ἐρώτων
 Τηξιπόδων· οὐδ' ἐστὶ συνέμποροι εἰσι φιλόφρι.
 Καὶ τὸ ὅλον ἐπιλέγει·

Ἡδονῇ (17) ἀνδρομοδώδει ἀδούλωτοι καὶ ἀκρα-
 πτοι (18),
 Ἀθάνατος βουσιλείαν ἔλευθερίαν τ' ἀγαπῶσιν.
 Οὗτος ἐν ἄλλοις εὐθυρήμονως γράφει· Τῆς εἰς τὰ
 Ἀστροδίσια ἀκατασχέτου ὀρμῆς κατάπλασμα (19)

✕ P. 493 ED. POTTER, 413 ED. PARIS.

cum tragœdias scripsisse, notant veteres. Et quidem
 septem enumerant. In istis autem ipsa spurcitas et
 σαπρολογία auctorem καὶ τὸ ἀναίδες τοῦ κυνισμοῦ
 vincit. Voluptatem, quam alius contentus fuisset
 κατὰπτωτον dixisse, ipse διεσκατωμένην vocat, ab
 excrementis, sive reliquiis humanis. HEINSIUS.

(10) *Θεῖως ὁ νόμος ἀναγκ.* Rectius forte ὁ θεῖος
 νόμος ἀναγκ. SYLBURG.

(11) *Ἀντιμαχίσεις.* Structuræ lex postulat ἀντι-
 μαχίσεως, genit. casu. SYLBURG.

(12) *Δριμύτεροι.* Acriores. Isti enim obesi adver-
 sarii et Olympici vespis, ut ita dicam, acerbiores
 sunt, ac præcipue voluptas. *Vespa acerbior*, prover-
 bium de præferoce et crudeli dicitur: vespæ nam-
 que, insecti exigui, ictus acerbi sunt, et haud temere
 sine febris sunt, testante Plinio; quippe cujus ter
 novenis punctis interire hominem prodidere non-
 nulli. H. Junius cent. 6, proverb. 64; Plin. lib. II, cap.
 22. Præcipue gustata serpente infestior est morsus
 vesparum, Ælianus, lib. xv, c. 9 *De animalibus*,
 aut cum in cadavere viperæ aculeum imbue-
 iunt, lib. v, c. 16. COLLECT.

(13) *Σωκράτης.* Socratis præceptum hoc adnota-
 tur etiam a Plutarcho pag. 76 et 310. H. SYLBURG.
 Item a Theodoro τοῦ Θεραπειῶ. c6, pag. 672. Unam
 ejus partem superius retulit Clemens, *Pædag.* lib. I,
 cap. I, alteram vero, *Pædag.* lib. III, cap. 11.

(14) *Φαλάγγων.* Pro φαλαγγίων ut etiam Theod.
 SYLBURG. in *Indice Græco*.—Φαλάγγια superius dixit
 Clemens *Pædag.* lib. III, cap. 11, quem locum conf.

(15) *Ἀντισθένης.* Theodoretus Θεραπειῶ. c5. p.

A et quæ deinceps sequuntur: quæ turpiter quidem
 dicta sunt, sed pro meritis eorum qui sunt dediti
 voluptati. Divinitus itaque mihi videtur lex vo-
 luisse, ut metus impenderet necessario, ut sollici-
 tudinis vacuitate per cautionem et attentionem com-
 parata et conservata, philosophus, a lapsu alienus,
 et peccato non affinis, in omnibus permaneret. Pax
 enim et libertas non aliter accedit, quam per per-
 petuam et indefatigabilem adversus animi nostri
 motus repugnantiam. Sunt enim hi adversarii
 crassi et Olympici, et vespis, ut ita dicam, acri-
 ores: et maxime voluptas, quæ non solum interdium,
 sed etiam noctu in ipsis insomniis, nos cum præ-
 stigiis inescando, insidiatur et mordet. Quomodo
 ergo possunt adhuc Græci jure legem insectari,
 cum ipsi quoque voluptatem doceant servire me-
 tui? Socrates itaque jubet cavere ab illecebriis, quæ
 suadent ut non esurientes comedamus, et bibamus
 non sitientes; et pulchrorum obtutibus et osculis, ut
 quæ soleant scorpiis et araneis gravius venenum im-
 mittere. Antisthenes autem vult potius insanire,
 quam voluptate affici. Et Crates Thebanus ait:

*Hæc vincas, rectis exsultans moribus, atque
 Te auro haud addicens, cupidis nec amoribus
 Servam: nec serratores sunt amplius ulli.*

Et tandem infert:

✕ *Mancipat at quem non turps tangitque voluptas,
 Regnum immortale, et libertas huic quoque amatur.*

Hic autem alibi expresse scribit, *Rerum venerea-
 rum effrenati desiderii cataplasma esse sumam: sin*

670: Καὶ Ἀντισθένης ὁ Κυνικός, Σωκρατικός γε καὶ
 οὗτος, τοῦ ἡδεσθαι τὸ μαινεσθαι κρείττον εἶρηκεν
 εἶναι. Et Antisthenes Cynicus, qui Socratis quoque
 auditor fuit, potius esse insanire, quam delectari,
 dixit. Diogenes Laertius lib. vi, segm. 3: Ἐλεγε τε
 συνεχῆς Μανθίνην μᾶλλον ἢ ἡσθητὴν. Dicebat autē
 eundem: Insaniam potius quam delecter. Conf.
 Sextus Empiricus *adv. Mathematic.* lib. x.

(16) *Τῶν.* Primus versus, si pentameter est, re-
 cte habet. Sequenti, rectius χρυσιῶν, penultima
 diphthongo. Tertius, si hexameter est, ita interpo-
 lari potest, οὐδ' εἴ τι συνέμπορον ἐστὶ φιλόφρι. SYL-
 BURG.

(17) *Ἡδονῇ.* Hos etiam versus e Clemente trans-
 tulit Theodoretus in Θεραπειῶ. p. 671.

(18) *Ἀκραπτοι.* C. inavult ἀκραπτοι. SYLBURG.—
 Ἀκραπτοι, Theodoret. Verumtamen ἀκραπτοι tole-
 rari possit. Hesychius: Ἀκραπτος, ἀκατάκλαστος.

(19) *Κατάπλασμα.* Κατάπλασμα, Theodoret., loco
 jam dicto hæc etiam recitans: idque comm. apud
 Sylburgium annotat magis convenire Cratetis ver-
 bis, prout metricè referuntur a Diogene Laertio in
 Cratete, lib. vi, seg. 86:

*Ἐρωτα παύει λιμός: εἰ δὲ μὴ, χρόνος·
 Ἐὰν δὲ μὴ τούτοις δύνῃ χρῆσθαι, βρόχος.
 Amorem sedat fames: sin minus, tempus;
 Eis vero si uti non vales, laqueus.*

Eosdem versus recitavit Suidas in v. Κράτης. h
 vero *Antholog.* lib. I, cap. 27, et apud Stobæum

minus autem, laqueum. Zenonis autem stoici quænam esset doctrina, testantur comici, etiam dum eam insectantur, hoc modo :

*Sapientiam iste Zeno quam vanam docet,
Quippe esurire qui suos tantum docet,
Panis sit unus, caricaque, et aquam bibas.*

Hi omnes utique non erubescunt aperte confiteri eam, quæ ex cautione accipitur, utilitatem. Quæ est autem vera et non **178** expers rationis sapientia, non solis verbis confidens et decretis, sed legumæntis invulnerabilibus et mysteriis efficacibus, in divinis præceptis meditans, et se exercens, vim divinam per eam, quæ inspirata est, partem a logo seu ratione accipit. Jam vero poetici quoque Jovis depingunt ægidem

Terribilem, Timor immensus quam cingit et ambit.

*Lis quoque inest, et Visurgens, et frigidus Horror,
Gorgoneumque caput, monstrum olim quod fuit
Terribile, horrendum, ostentum Jovis ægida ha-*
[ingens,
[bentis.

lis autem, qui id, quod est salutare, recte possunt perspicere, nescio an quid videbitur amabilius honestate ac gravitate legis, et ejus filia cautione ac religione. Verumenimvero quando aliquis nimis intensum, et quod justum tonum excedat, dicatur canere, sicut etiam Dominus in aliquos, ne aliqui ex iis, qui eum æmulantur ac sequuntur, aliquid canant, quod a tono fidiumque concentu discrepet; sic sumo, non ut quod sit per se nimis intensum, et quod justum tonum excedat, sed quod sit ejusmodi iis, qui divinum nolunt jugum tollere. Iis enim, qui sunt remissi et imbecilli, id, quod est moderatum, ✕ videtur nimis intensum, et tonum excedere: et injustis quod est æquum, videtur esse summum jus. Nam qui propterea quod peccati amore tenentur, ad indulgendam veniam faciles sunt, ii veritatem existimant esse molestiam, et æveritatem sævitiam: et eum, qui non simul peccat scribit de Plutone tragœdia:

Venturus ad quem dæmonem tu sis rogas?

✕ P. 494 ED. POTTER, 413-414 ED. PARIS.

serm. De mulieribus, hoc modo exstant:

*Ἐρωτα παῖδι λιμός· εἰ δὲ μὴ, χρόνος·
Ἐὰν δὲ μηδὲ τούτω τὴν φλόγα σθέση,
Θεραπεύει σοι τοιοῦτον ἤρετήσθω βρόχος.*

(20) *Φιλοσοφίας κενήν*. Κενήν non inepte forsitan: ut jejuna et macra philosophia intelligatur: unde Timoni quoque secta illa dicitur:

*Πτωχότατοι τ' ἦσαν καὶ κουφότατοι βροτοί
[ἀστών.*

C. κενήν mavult, ut est apud Diog. Laertium p. 248, ubi etiam alio hi versus ordine collocantur. SYLBOURG. — Diogenes Laert. in Vita Zenonis Cittieii hos ait esse Philemonis in comœdia *Philosophi*, sed primo loco tertium ponit:

*Εἰς ἄρτος δύνω ἰσχάς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ.
Φιλοσοφίας κενήν,*

et cætera, ut apud Clementem, non Εἰς ἄρτος, et κενήν. Cum pane caricas vorat, et aquam bibit. *Exercet ignotum philosophiæ genus. Docet esurire, dehinc auditores capit.* COLLECT.

A *εἶναι λιμόν· εἰ δὲ μὴ, βρόχος*. Ζήνωνι δὲ τῷ Στωϊκῷ τὴν διδασκαλίαν μαρτυροῦσι, καὶ τοὶ διακόροντες, οἱ κωμικοὶ, ὧδὲ πως·

Φιλοσοφίας κενήν (20) γὰρ οὗτος φιλοσοφεῖ Πειρήν διδάσκει, καὶ μαθητὰς λαμβάνει·
Εἰς ἄρτος, δύνω ἰσχάς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ.

Πάντες δὲ οὗτοι οὐκ αἰσχύνονται σαφῶς ὁμολογεῖν τὴν ἐκ τῆς εὐλαβείας ὠφέλειαν· ἡ δὲ ἀληθὴς καὶ οὐκ ἄλογος σοφία, οὐ λόγοις ψιλοῖς καὶ θεσπίσμασι ποιεῖται, ἀλλὰ σκεπαστηρίοις ἀπρώτοις καὶ μυστηρίοις δραστηρίοις, ταῖς θείαις ἐντολαῖς συγγυμνασίαι τε καὶ συνασχῆσαι μελετώσα, δύνανται θείαν κατὰ τὸ ἐμπνεόμενον μέρος αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Λόγου λαμβάνει· Ἡδὴ γοῦν καὶ τοῦ ποιητικοῦ Διὸς τὴν αἰγίδα γράφουσι

B *Δεινήν* (21), ἢν περί μὲν πάντη φόβος ἐστεφάνωται (22)
Ἐν δ' Ἐρις, ἐν δ' Ἀλήκῃ, ἐν δὲ κρυδέσσει (23)
| *Ἰωκῇ·*
Ἐν δὲ τε Γοργεῖη κεφαλῇ, Δεινοῖο πελώρου,
Δεινῇ τε σμερδῶνῇ τε, Διὸς τέρας αἰγίόχοιο.

Τοῖς δὲ τὸ σωτήριον διορᾶν ὀρθῶς δυναμένοις οὐκ οἶδα εἴ τι φίλτερον φανήσεται τῆς τε σεμνότητος τῶ νόμου καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ εὐλαβείας. Ἀλλὰ γὰρ ὅταν ὑπέρτονον ᾄδειν λέγεται, ὡσπερ καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τινὰς, ἵνα ἂν τινες τῶν ζηλούντων αὐτὸν ἔκτονον καὶ ἀπόχορδον ᾄδωσιν, οὕτως ἀκούω οὐχ ὡς ὑπέρτονον, ἀλλὰ τοῖς μὴ βουλομένοις ἀναλαβεῖν τὸν θεῖον ζυγόν, τοῦτοις ὑπέρτονον· τοῖς γὰρ ἀτόνοις καὶ ἀσθενεῖσιν τὸ μέτριον ὑπέρτονον δοκεῖ, καὶ τοῖς ἀίλοιοις ἀκροδίκαιον τὸ ἐπιβάλλον. Ὅσους γὰρ διὰ τὸ φιλικῶς πρὸς ἁμαρτίας ἔχειν ἡ συγγνώμη παρεσιέρεται, οὗτοι τὴν ἀλήθειαν ἀπήγειαν ὑπολαμβάνουσιν, καὶ τὴν αὐστηρίαν ἀποτομίαν, καὶ ἀνηλεῆ τὸν μὴ συναμαρτάνοντα μηδὲ συγκατασπώμενον. Εὐ γοῦν ἡ τραγωδία ἐπὶ τοῦ Ἀΐδου γράφει·

sunt, ii veritatem existimant esse molestiam, et æveritatem et una trahitur, immisericordem. Recte ergo eis

Πρὸς δ' οἶον ἤξεις δαίμονα, ὡς ἔρωτα (24).

(21) *Δεινήν*. Ex Homeri *Iliad.* E, v. 759.

(22) *Ἐστεφάνωται*. Ἐστεφάνωτο, Homer.

(23) *Ἐν δὲ κρ.* Ἐν δ' ὀκρυδέσσει, Homer. Ubi tamen scholiastes vetus Clementis nostri lectionem tuetur.

(24) *Ὡς ἔρωτα*. Metrum quidem explebitur, si legamus, ὡς σεσηρότα, vel οὐκ ἔρωτά γε. καὶ οὐκ ἔρωτικόν. Sed earum lectionum nulla quidem mihi satisfacit. SYLBOURG. — Grotius in *Excerpti. e trag.*, p. 147, scripsit, ὡς ἀρηρότα, quam fixum ac rigidum. Verumtamen suspicor retinendum esse ἔρωτα, et aliquid aliud excidisse, vel a Clemente de industria omissum fuisse. Etenim Sophocles his in versibus dixit Plutonem cæteris quidem omnibus rigidum esse, soli vero ἔρωτι, Ἀμορί, mitem. Plutarchus in *Amatorio*, p. 761 edit. Paris.: *Ἀηλοῖ δὲ τὰ περὶ τὴν Ἀληστειν, καὶ Πρωτεσιλεων, καὶ Εὐρύδικην τὴν Ὀρφέως, ὅτι μόνον θεῶν ὁ Ἀΐδης ποιεῖ τὸ προταττόμενον· καίτοι πρὸς γε τοὺς ἄλλους ἅπαντας οὔτε τὸ ἐπεικῆς οὔτε τὴν χάριν οἶδε, μόνην δὲ στέρεξαι τὴν ἀπλῶς δίκην· αἰδῆται δὲ τοὺς ἐρώντας, καὶ μόνους τοῦτοις οὐκ ἔστιν ἀδάμαστος, οὐδ' ἀμαί-*

Ὅς οὕτε τοῦ πεικίξ, οὕτε τὴν χάριν
ἦδει· μόρον (25) δ' ἔστεργε τὴν ἀπλῶς δίκην.

Καὶ γὰρ εἰ μηδέπω ποιεῖν τὰ μὴ προσταττόμενα (26) ὑπὸ τοῦ νόμου οἷοί τε ἔστε, ἀλλὰ τοι συνορῶντες ὡς ὑπαδείγματα ἡμῖν ἔκκεῖται· κάλλιστα ἐν αὐτῷ, τρέφειν καὶ αὔξειν τὸν ἔρωτα τῆς ἐλευθερίας (27) δυνάμεθα· καὶ τῆδε ὠφελόμεθ' (28) ἂν κατὰ δύναμιν προθυμότερον, τὰ μὲν προκαλούμενοι, τὰ δὲ μιμούμενοι, τὰ δὲ καὶ δυσωπούμενοι. Οὕτε γὰρ οἱ παλαιοὶ δίκαιοι κατὰ νόμον βιώσαντες, ἀπὸ θρυλῶς ἦσαν παιζάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης· τῷ γούν βουλευθῆναι γησίως φιλοσοφεῖν, ὅλους αὐτοὺς (29) φέροντες ἀνέθεσαν τῷ Θεῷ, καὶ εἰς πίστιν ἐλογίσθησαν. Καλῶς ὁ Σίμων ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων (30) ἔλεγεν, ἕνα Ἰουδαῖον παροπώμενον ἐθέλειν (31) ἰδεῖν, ἢ πάσας τὰς περὶ πόνου ἀποδείξεις μαθεῖν. Ἡμῖν δὲ ἀφθονοὶ μαρτύρων πηγαὶ ἐκάστης ἡμέρας, ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν θεωρούμεναι, παροπτωμένων, ἀνασκινδαλευομένων (32), τὰς κεφαλὰς ἀποτεμνομένων. Τούτους πάντας ὁ παρὰ τοῦ νόμου φόβος εἰς Χριστὸν παιδαγωγῆσας, συνήσκησε τὸ εὐλαβῆς καὶ δι' αἱμάτων ἐνδείκνυσθαι. Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν· ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρινεῖ. Τίνας τούτους; Τοὺς ἡδονῆς κρείττονας, τοὺς τῶν παθῶν διαφέροντας, τοὺς ἔκαστον ὦν πράσσοσιν ἐπισταμένους, τοὺς Γνωστικοὺς, τοὺς τοῦ κόσμου μεζίζοντας. Καὶ πάλιν, Ἐγὼ (33) εἶπα, θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ἑσπίστου πάντες, τίσι λέγει ὁ Κύριος; Τοῖς παραιτούμενοις, ὡς οἶόν τε, πᾶν τὸ ἀνθρώπινον. Καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· Ἰμεῖς γὰρ οὐκ ἐστὶ ἐστὲ (34) ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι. Καὶ πάλιν λέγει· Ἐν σαρκὶ ὄντες (35), οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα· σὰρξ γὰρ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσει οὐ δύναται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ. Ἰδοὺ δὲ (36), ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, διελέγχων ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα εἶρηκεν. Χρῆ τοίνυν συνασκεῖν αὐτοὺς εἰς εὐλάβειαν τῶν ὑποπιπτόντων τοῖς πάθεσι, φυγαδεύοντας κατὰ τοὺς ὄντας φιλοσόφους τὴν πασχυνόντα τῶν βρωμάτων καὶ τὴν παρὰ τὴν κοίτην ἐκ-

✕ P. 495 ED. POTTER, 414-415 ED. PARIS. * Psal. LXXXI, 1. ^b Ibid. 6. ^c Rom. VIII, 9. ^d I Cor. x, 3. ^e I Cor. xv, 50. ^f Psal. LXXXI, 7.

λγος· Alcestidis, Protesilai, et Eurydices Orphei uxoris, historia ostendunt, soli Amori Plutonem esse dicto audientem : quanquam hic adversus alios omnes, ut est apud Sophoclem, neque aequitatem curat, neque gratiam, soloque jure simpliciter stricto nititur; tamen amantes reveretur, iisque solis non est implacabilis, nec indomitus.

(25) Μόρον. Μόνον.

(26) Μηδέπω ποιεῖν τὰ μὴ πρ. Lege, μηδέπω μὴ ποιεῖν τὰ πρ. ΛΟΥΤΗ.

(27) Ἐλευθερίας. Nempae evangelicæ libertatis.

(28) Καὶ τῆδε ὠφ. Quæ sequuntur, hoc modo distingui et explicari potuerint : Καὶ τῆδε ὠφελόμεθ' ἂν, κατὰ δύναμιν προθυμότερον τὰ μὲν προκαλούμενοι, τὰ δὲ μ. Et ea ratione non letem inde utilitatem percipientes, si pro viribus, et quanta possimus alacritate alia quidem provocemus, alia imitemur, alia vero rejiciamus.

(29) Ὅλους ἀπθ. Sic superior p. 403 edit. Paris. de Noacho dixit : Φέρων γὰρ αὐτὸν ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. Nam se Deo oblatum dedicavit.

(30) Ἰουδαῖον. Conf. Strom. IV, p. 494 edit. Paris.

(31) Ἐθέλειν. Cum ἐθέλειν subaudiendum μάλ-
λον· quæ ellipsis usurpatur interdum etiam a La-

A Qui haud novit æquum, sed neque ullam gratiam :
Sed jus severum respicit, nec amplius.

Etsi enim nondum potestis facere quæ a lege imperantur, attamen considerantes esse nobis proposita pulcherrima exemplaria libertatis, amorem libertatis nutrire et augere possumus : et ea ratione promptiori et alacriori animo juvabimur, alia quidem provocantes, alia vero imitantes, et alia reverentes. Neque enim veteres illos, qui ex lege vixerunt, Annosa quercus genuit, aut prærupta petra : quoniam igitur sincere volebant philosophari, totos seipsos Deo obtulerunt ac delicatissimi, et in fidei rationem relati sunt. Pulchre de Indis dicebat Zeno, se unum malle Indum videre, qui torreatur, quam omnia pro laboris percussione argumenta dis-

B Nobis autem sunt quotidie redundantes martyrum fontes, qui nostris spectantur oculis, qui torrentur, torquentur, et capite truncantur. Eos omnes legis metus, qui veluti pædagogus ad Christum deduxit, exercuit, ut pietatem vel per sanguinem ostenderent. Deus stetit in synagoga eorum, in medio autem deos dijudicat. Quosnam? Eos qui sunt voluptate superiores, qui vincunt affectus, qui sciunt unumquodque eorum quæ faciunt, eos qui sunt gnostici, qui mundo sunt majores. Et rursus, Ego dixi, dii estis et filii Altissimi omnes, quibusnam dicit Dominus? Iis qui, quoad fieri potest, mortalia omnia repudiant. Et dicit Apostolus : Vos autem non amplius estis in carne, sed in spiritu. Et rursus dicit : In carne cum simus, non secundum carnem militamus. Caro enim et sanguis regnum Dei non possunt possidere, neque corruptio possidet incorruptionem. Ecce tanquam homines moriemini, nos redarguens dixit Spiritus. Oportet ergo nos exercere ad ea cavenda, quæ sunt obnoxia vitiiis, fugiendo, ut ii, qui vere sunt philosophi, eos cibos, qui incitant ad libidinem, et dissolutam in cubili remissionem, et delicias, et ita agendo, ut ea quæ in fruentis deliciis accidunt, sint aliis ma-

tinis. SYLBURG.

(32) Ἀνασκινδαλευομένων. Rectius ἀνασκινδουλευομένων, inquit in Indice Græco Sylburgius. Clemens infra Strom. IV, p. 504, 505 : Διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ διωχθῆσόμεθα, φρονεθῆσόμεθα, ἀνασκινδουλευθῆσόμεθα. Propter nomen Domini persecutionem patiemur, occidemur, suspendemur. Idein Strom. VI, pag. 604, ex Platone hæc recitat : Οὕτω δὲ διαχείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώθησεται, στρεβλωθήσεται... πάντα κακὰ παθὼν ἀνασκινδουλευθήσεται. Sic affectus autem justus, flagris cædetur, torquetur, et omnia mala percussus suspendetur. Hæsychius, Ἀνασκινδουλεύεσθαι, ἀνασκολοπιεσθῆναι. Sin cognatas ei voces respicias, ἀνασκινδαλεύεσθαι tolerari saltem posse videbitur. Hæsychius, Σκινδάλαμος, σκόλοψ· τινὲς δὲ διὰ τοῦ χ σκινδάλαμος (leg. σκινδάλαμος)· ἄλλοι σκινδαλμός.

(33) Ἐγὼ. Conf. Protreptici II nem.

(34) Ἰμεῖς γὰρ οὐκ ἐστὲ. Ἰμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ. Rom.

(35) Ἐν σαρκὶ ὄντες. Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, I Cor. x, 3.

(36) Ἰδοὺ. Ἰμεῖς, Psalm.

gnum præmium, nobis autem non itidem. Est enim communium Dei maximum temperantia. *Ipsæ enim dixit: Non te dimitto, nec te derelinquo*: ut qui te dignum iudicaverim propter gerinanam electionem. Sic ergo nos pie ac caute accedere conantes, excipiet benignum ac *suave jugum Domini a fide in fidem*, uno auriga, per profectum, unumquemque nostrum vehente ad salutem, ut accedat is, quem par est, fructus beatitudinis. Fit autem *exercitatio*, ex sententia Cui Hippocratis, *non solum corporis sanitas, sed etiam animæ, impigra laborum susceptio, et non nimia nutrimenti exsaturatio*.

Α λυτον ἀνεσιν, καὶ τὴν τρυφήν, καὶ τὰ εἰς τρυφήν πάθη ἄλλοις εἶναι ἄθλον βαρὺ· ἡμῖν δὲ οὐκ ἔτι· ὡρον γὰρ τοῦ Θεοῦ σωφροσύνη τὸ μέγιστον. Αὐτὴς γὰρ εἰρηκεν· Οὐ μὴ σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μὴ σε ἐγκαταί· πω· ἄξιον κρίνας διὰ τὴν γνησίαν αἴρσαι. Οὕτω τοῖνον ἡμᾶς εὐλαβῶς προσιέναι πειρωμένους ἐδέξεται (37) ὁ χρηστός τοῦ Κυρίου ζυγός· ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, ἐνὸς ἡνιόχου κατὰ προκοπὴν ἐλαύνωντος ἕκαστον ἡμῶν εἰς σωτηρίαν, ὅπως ὁ προσίτων τῆς εὐδαιμονίας περιγένηται καρπός. Γίνεται δὲ ἡ ἀσκήσις κατὰ τὴν Κῶν Ἰπποκράτην, οὐ μόνον τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς ὑγίεια (38), ἀσκήσις πόρων, ἀσκήσις τρυφῆς.

CAPUT XXI.

Recenset varias philosophorum de summo bono sententias.

Epicurus autem, in non esuriendo, nec sitiendo, nec frigendo, ponens beatitudinem, vocem illam Deo parem exclamavit, impie dicens, se in his vel cum Jove patre esse pugnaturum: tanquam porcorum stercorebus vescentium, et non ratione præditorum ac philosophorum, beatam decernens victoriam. Ex iis enim, qui voluptati parent, constat esse Cyrenaicos et Epicurum: eos enim aperte dicere, finem esse jucunde vivere: perfectum autem bonum solum esse voluptatem. Epicurus autem doloris quoque amotionem dicit esse voluptatem: eligendum autem et expetendum esse dicit id, quod maximum a seipso trahit ad seipsum, quod videlicet est omnino in motu. Dinomachus autem et Callipho dixerunt esse finem, quidquid in se est facere consequendæ et fruendæ voluptatis gratia. Et Hieronymus peripateticus, finem quidem esse vivere sine molestia ✕ ac perturbatione: extremum autem bonum, esse felicitatem. Nec aliter Diodorus, qui fuit ex eadem secta, finem esse pronuntiat, citra illam molestiam et honeste vivere. Atque Epicurus

Β Ἐπίκουρος (39) δὲ, ἐν τῷ μὴ πεινῆν, μὴ δὲ διψῆν, μὴ τε βίγουν, τὴν εὐδαιμονίαν τιθέμενος, τὴν ἰσθμὸν ἐπεφώνησε φωνῆν, ἀσεβῶς εἰπὼν, ἐν τούτοις κἀν Διὶ πατρὶ μάχεσθαι· ὡσπερ ὤων σκατοφάγων, καὶ οὐχὶ τῶν λογικῶν καὶ φιλοσόφων, τὴν μακαρίαν νίκην δογματίζων· τῶν γὰρ ἀπὸ τῆς ἡδονῆς ἀρχομένων τούτους τε Κυρηναίους εἶναι, καὶ τὸν Ἐπίκουρον τούτους γὰρ τέλος εἶναι λέγειν διαβρόχην τὸ ἡδῶς ζῆν· τέλειον δὲ ἀγαθὸν μόνον τὴν ἡδονήν. Ὁ δὲ Ἐπίκουρος καὶ τὴν τῆς ἀληθοῦς ὑπεξείρασειν (40) ἡδονὴν εἶναι λέγει· αἰρετὸν δὲ εἶναι φησὶν (41), ὃ πρῶτον ἐξ ἑαυτοῦ ἐφ' ἑαυτὸ ἐπισπάται, πάντως δηλονότι ἐν κινήσει ὑπάρχων (42). Δεινόμαχος δὲ καὶ Καλλιφῶν τέλος εἶναι ἔφασαν πᾶν τὸ καθ' αὐτὸν ποιεῖν ἕνεκα τοῦ ἐπιτυγχάνειν ἡδονῆς, καὶ τυγχάνειν· ὃ τε Ἰερώνυμος ὁ περιπατητικός, τέλος μὲν εἶναι τὸ ἀσκήτως ζῆν, τελικὸν δὲ ἀγαθὸν μόνον τὴν εὐδαιμονίαν. Καὶ Διδώρος ὁμοίως, ἀπὸ τῆς αὐτῆς αἰρέσεως γενόμενος, τέλος ἀποφαίνεται τὸ ἀσκήτως καὶ καλῶς ζῆν. Ἐπίκουρος μὲν οὖν καὶ οἱ Κυρηναῖοι τὸ πρῶτον οἰκεῖον (43) φασὶν ἡδονὴν εἶναι· ἕνεκα γὰρ ἡδονῆς πρ-

• Hebr. XIII, 5. ✕ 496 ED. POTTER, 415-416 ED. PARIS.

(37) Ἐκδέξεται. Hæc sic distingui et explicari poterunt: Ἐκδέξεται ὁ χρηστός τοῦ Κυρίου ζυγός, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν ἐνὸς ἡνιόχου κατὰ προκοπὴν ἐλαύν. *Excipiet nos suave jugum Domini, eodem auriga singulos nostrum a fide in fidem agente ad salutem, ut debitum felicitatis præmium adipiscamur.* Ubi respicit Christi dictum, Matth. xi, 30: Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστός. Item Rom. i, 17: Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν.

(38) Ὑγίεια. Malim ὑγίειαν, ut sensus sit, *laborum et temperantiam esse ἀσκήσιν ὑγίειας, exercitiationem sanitatis.*

(39) Ἐπίκουρος. Theodoretus *Θεραπ.* ια', p. 647: Ἐπίκουρος δὲ τὸ μὴ τε πεινῆν, μὴ τε διψῆν, εὐδαιμονίαν ὠρίσαστο· καὶ τούτων τὸν ἀπολαύοντα ἔλεγε καὶ Διὶ πατρὶ μάχεσθαι· οὕτως αὐτὸν τὸ φιλήδονον ἐπαποτρίβησεν εἰς ἀσέβειαν. *At Epicurus felicitatem hominis eam definiuit, ut nec famem, nec sitim patitur: et eum, qui his frueretur, dicebat cum Jove matre pugnare posse.*

(40) Τῆς ἀληθοῦς ὑπεξείρασειν. Clemens infra Strom. vi, p. 628: Ὁ Ἐπίκουρος λέγει· Δικαιοσύνης καρπός μέγιστος ἀταραξία. *Dicit Epicurus: Justitiæ fructus maximus est perturbationis vacuitas.*

(41) Φησὶν. Menagius in Diogenis Laertii lib. x, segm. 136, ait: « Legendum videtur φασὶν non

enim Epicurus voluptatem, quæ in motu est, amplectebatur, sed Cyrenaici, ut hoc Laertii loco disertissimis verbis habetur. Adde ipsum Clementem in iis, quæ paulo post sequuntur. Et falsus est omnino Athenæus, qui hanc opinionem Epicuri, similiter ac Aristippo, tribuit, lib. xii, cap. 12. Nihilominus fieri potuit, ut Clemens existimaret Epicurum duo honorum genera secutum fuisse, alterum scilicet ἀταραξίαν, alterum ἐν κινήσει. Sic enim Laertius lib. x, segm. 136, Epicuri dogmata describens: Ἡ μὲν γὰρ ἀταραξία καὶ ἀπονία καταστηματικά ἐσὶν ἡδοναί, ἡ δὲ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη, κατὰ κίνησιν ἐνεργεῖα βλέπονται. *Namque perturbationis dolorisque vacatio constitutivæ sunt voluptates: gaudium vero et lætitia secundum motum in æta cernuntur.* Unde Athenæus, loco jam dicto: Οὐ μόνον δὲ Ἀριστιππος καὶ οἱ ἄπ' αὐτοῦ τὴν κατὰ κινήσιν ἡδονὴν ἠσπάζοντο, ἀλλὰ καὶ Ἐπίκουρος καὶ οἱ ἄπ' αὐτοῦ. In hoc autem differunt Epicurei ab Aristippo et Cyrenaicis, quod hi μόνον ἐν τῇ κινήσει voluptatem esse putarent.

(42) Ὑπάρχων. Vel potius ὑπάρχων· quod interpretis Latine verit.

(43) Πρῶτον οἰκεῖον. Laertius, Epicuri dogmata describens, lib. x, segm. 129, ait: Πᾶσα οὖν ἡδονή, διὰ τὸ φύσιν οἰκεῖαν ἔχειν, ἀγαθόν. *Omnis igitur voluptas, eo quod naturam familiarem habeat, bonum*

αθούσα, φασίν, ἡ ἀρετὴ ἡδονὴν ἐνεποιήσῃ. Κατὰ δὲ τοὺς περὶ Καλλιφῶντα, ἕνεκα μὲν τῆς ἡδονῆς παρεστῆσθαι τῇ ἀρετῇ, χρόνῳ δὲ ὕστερον, τὸ περὶ αὐτῆν κλίσις κατιδούσα, ἰσοδύναμον ἑαυτῇ τῇ ἀρχῇ, τούτῃ τῇ ἡδονῇ, παρέσθεν· οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀριστοτέλη τέλος ἀποδιδοῦσιν εἶναι τὸ ζῆν κατ' ἀρετὴν· οὕτε δὲ τὴν εὐδαιμονίαν οὕτε τὸ τέλος παντὶ τῷ τῆν ἀρετὴν ἔγοντι παρεῖναι· βρασπιζόμενον γὰρ, καὶ τύχαις ἀβουλήτοις περιπέποντα τὸν σοφόν, καὶ διὰ ταῦτα ἐκ τοῦ ζῆν ἀσμένως ἐθέλοντα διαφεύγειν, μὴ εἶναι μῆτε μακάριον μῆτε εὐδαίμονα· δεῖ γὰρ καὶ χρόνου τιμῆς τῇ ἀρετῇ· οὐ γὰρ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ περιγίνεται, ἢ καὶ ἐν τελείῳ (44) συνίσταται· ἐπεὶ μὴ ἔστιν, ὡς φασί, καὶ εὐδαίμων ποτέ· τέλος δ' ἂν εἴη χρόνος ὁ ἀνθρώπινος βίος· συμπληροῦσθαι τοίνυν τὴν εὐδαίμονίαν ἐκ τῆς τριγενείας τῶν ἀγαθῶν (45). Οὕτ' οὖν ὁ πένης, οὐθ' ὁ ἄδοξος, ἀλλ' οὐδ' ὁ ἐπιπόσοτος, ἀλλ' οὐδ' ἐν οὐκείῃ τῇ τις κατ' αὐτούς. Πάλιν δ' αὖ Ζήνων (46) μὲν ὁ Στωϊκὸς τέλος ἡγεῖται τὸ κατ' ἀρετὴν

A quidem et Cyrenaiici id, quod est primum naturæ proprium et conveniens, dicunt esse voluptatem. Voluptatis enim causa accedens, iniquiunt, virtus peperit voluptatem. Ex Calliphontis autem sententia, 179 voluptatis quidem causa accessit virtus, procedente autem tempore cum suam vidisset pulchritudinem, efficit, ut principio, hoc est, voluptati, esset honore æqualis. Aristotelei autem finem esse tradunt, vivere ex virtute : sed nec felicitatem nec finem adesse cuilibet, qui habeat virtutem : sapientem enim, qui vexatur, et in varios casus præter voluntatem incidit, et idcirco lubenter e vita effugere, nec esse beatum nec felicem. Virtuti autem tempore quoque aliquo opus est : non enim accedit uno die : ut quæ etiam in perfecto constet ; quandoquidem non est unquam, ut aiunt, puer beatus : perfectum autem tempus fuerit vita hominis : compleri itaque beatitudinem ex triplici genere bonorum. Neque ergo pauper, nec

et. II, quod Clemens primum dicit, itidem ille dicit ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικόν· item paulo post, πρῶτον ἀγαθὸν καὶ σύμφυτον.

(44) Ἐν τελείῳ. Eodem modo Aristotelis de summo bono dogma explicavit Diogenes Laertius, lib. v, segm. 50 : Τέλος δὲ ἐν ἐξέθετο, χρῆσιν ἀρετῆς ἐν βίῳ τελείῳ. Ἐφη δὲ καὶ τὴν εὐδαιμονίαν συμπλήρωμα ἐκ τριῶν ἀγαθῶν εἶναι, τῶν περὶ ψυχῆν, ἃ δὴ καὶ πρῶτα τῇ δυνάμει καλεῖ· ἐκ δευτέρων δὲ, τῶν περὶ σῶμα, ὑγιείας, καὶ ἰσχύος, καὶ κάλλους, καὶ τῶν παραπλησιῶν· τῶν δὲ ἐκτός, πλοῦτος, καὶ εὐγενής, καὶ δόξης, καὶ τῶν ὁμοίων. Τῆν δὲ ἀρετὴν μὴ εἶναι αὐτάρκη πρὸς εὐδαιμονίαν, προσδεῖσθαι γὰρ τὸν τε περὶ τὸ σῶμα καὶ τῶν ἐκτός ἀγαθῶν ὡς κακοδαίμονι· ἵσταντος τοῦ σοφοῦ, κλῆν ἐν πόνοις ἤ, καὶ ἐν πένει, καὶ τοῖς ὁμοίοις. Finem autem usum exposuit, titulus usum in vita perfecta. Felicitatem aut, plenitudinem ex tribus bonis maxime constantem. Ex primis quidem, iis nimirum, quæ in animo sunt, quæ et viribus prima appellat ; ex secundis, iis, quæ ad corpus attinent, ut sunt bona valetudo, fortitudo, pulchritudo. cæteraque his similia : atque ex tertiis, iis, quæ extrinsecus veniunt, divitiis, et nobilitate, et claritudine, atque his similibus. Virtutem ad beatum vitam non sufficere dixit : bonis enim corporis, atque exterioribus nos indigere : miserum atque infelicem fore sapientem, sive doloribus afficiatur, sive inopia et cæteris huiusmodi incommodis prematur. Conf. Aristotelis Ethic. ad Nicomach. lib. i. Hinc Tatianus Orat. ad Græc. cap. 4 ait : Παρ' οἷς δὲ οὐκ ἔστι κάλλος, οὐ πλοῦτος, οὐ βῶμη σώματος, οὐκ εὐγένεια, παρὰ τούτοις οὐκ ἔστι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, τὸ εὐδαίμον. Illi, quibus aut pulchritudo, aut divitiæ, aut corporis robur, aut nobilitas deest, felicitas, secundum Aristotelis sententiam, esse non possunt.

(45) Τριγενείας τῶν ἀγαθῶν. Huc spectant, quæ de Aristotele scripsit Theodoretus Θεραπευτ. ια'. παρ. 647 : Συμπληροῦσθαι τὴν εὐδαίμονίαν ἐκ τριγενείας ἔφη, ἐκ τῶν κατὰ ψυχῆν, ἐκ τῶν κατὰ σῶμα, ἐκ τῶν ἐκτός. Ex triplici bonorum genere, id est, animæ, corporis et externis bonis, compleri felicitatem asseruit, et seq. Conf. Strom. iv, p. 485 ed. Paris., et quæ ibi adnotanda sunt.

(46) Ζήνων. Zenonis et Stoicorum de summo bono sententias paulo aliter describit Diogenes Laertius in Zênone, lib. vii, segm. 87, 88, 89 : Διότι πρῶτος Ζήνων ἐν τῷ Περὶ ἀνθρώπου φύσεως τέλος εἶπε τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατ' ἀρετὴν ζῆν. Quocirca Zeno primus, in libro De natura hominis, finem ait consentaneam secundum naturam vivere : id autem esse, secundum virtutem vivere. Paulo post hæc addit : Ὁ μὲν οὖν Διο-

γενῆς τέλος φησὶ βῆτως τὸ εὐλογιστεῖν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ· Ἀρχέδημος δὲ τὸ πάντα τὰ καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν. Φύσιν δὲ Χρῦσιππος ἐξακούει, ἢ ἀκολουθῶν δὲ ζῆν, τὴν τε κοινήν, καὶ ἰδίως τὴν ἀνθρωπίνην· ὁ δὲ Κλεάνθης τὴν κοινήν μόνην ἐκδέχεται φύσιν. Diogenes igitur finem disertè dicit esse, rationi rite obtemperare in eis eligendis, quæ secundum naturam sunt : Archedemus autem, omnia officia perficientem vivere. Naturam autem Chrysippi quidem eam, cui consentaneæ oportet vivere, et communem intelligit, et specialiter humanam ; at vero Cleanthes communem tantummodo naturam recipit. Ad quem locum hæc adnotavit Ægid. Menagius, quæ huc transferri merentur : « Laertianis non absimilia leges apud Stobæum in Stoicis : Τὸ τέλος μὲν Ζήνων οὕτως ἀπέθηκε, τὸ ὁμολογουμένως ζῆν· τοῦτο δ' ἔστι καθ' ἕνα λόγον καὶ σύμφωνον ζῆν, ὡς τῶν ἀλόγων ζῶντων κακοδαίμονοντων· εἰ δὲ μετὰ τούτων προσδιὰρθροῦντες οὕτως ἐξέφερον, Ὅμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, ὑπολαβόντες ἕλαττον εἶναι κατηγορημα τὸ ὑπὸ Ζήνωνος βῆθέν. Κλεάνθης γὰρ πρῶτος διαδεξάμενος αὐτοῦ τὴν αἴρεσιν, προσέθηκε, τῇ φύσει· ὅπερ ὁ Χρῦσιππος σαφέστερον βουλόμενος ποιῆσαι, ἐξηγήσθη τὸν τρόπον τούτον, Ζῆν κατ' ἐμπειρίαν τῶν φύσει συμβαινόντων· Διογένης δὲ, εὐλογιστεῖν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ καὶ ἀπεκλογῇ· Ἀρχέδημος δὲ, πάντα καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν. Eadem, sed paulo aliter, habes apud Clementem Stromatῶν II : Ζήνων Στωϊκὸς τὴν τῶν ὄλων ἀλφθίαν καὶ τάξιν. In verbis Clementis dissensum aliquem a Stobæanis et Laertianis observare est : præcipue verb, quod hanc ὁμολογίαν interpretationem, εὐλογιστεῖν ἐν τῇ τῶν κατὰ φύσιν ἐκλογῇ καὶ ἀπεκλογῇ, Cleanthii ascribit : quam tamen Diogenes Babylonii faciunt Laertius et Stobæus. Putabat Justinus Lipsius non scripsisse hæc Clementem, doctum hominem et accuratum, sed exscriptorem ea depravasse : sequitur quippe apud Clementem, ὁ τε Ἀντίπατρος, ὁ τοῦτου γνώριμος· constat autem Antipatrum, non Cleanthem, sed Diogenem Babylonium audivisse. Adhò, Clementem a magistro suo Pantrino, germanissimo Stoico, stoica disciplina læprie imbutum fuisse. Sed dissentit quoque a Laertio Stobæus, ut Casaubono belle observatum : quod ille Zenonem ait primum τέλος definiisse, τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν· hic vero, tantum τὸ ὁμολογουμένως ζῆν· cui definitioni vocem φύσει addiderit Cleanthes. Cæterum proxime memoratos locos Stobæi et Clementis, atque hunc Laertii perspicue juxta et erudite declaratos, vide apud eundem Lipsium lib. II Manuductiois ad Stoicam philosophiam, dissert. 14, 15, 16, 17 et 18

ραν δὲ ὁ Ποντικὸς Ἡρακλείδης ἱστορεῖ τὴν ἐπιστή-
μην τῆς τελειότητος τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς (53) εὐ-
δαιμονίαν εἶναι παραδεδοκῆναι· ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀβδη-
ρίται τέλος ὑπάρχειν διδάσκουσι· Δημόκριτος (54)
μὲν, ἐν τῷ *Περὶ τέλους*, τὴν εὐθυμίαν, ἣν καὶ εὐε-
στώ προσηγόρευσεν· καὶ πολλάκις ἐπιλέγει· *Τέρ-
ψις* (55) γάρ καὶ ἀτερπὴν οὖρος τῶν περιηκτικῶ-
των· Ἐκκαταῖος δὲ αὐτάρχειαν· καὶ δὴ Ἀπολλόδοτος
ὁ Κυζικηνὸς τὴν ψυχαγωγίαν· καθάπερ *Ναυσιφά-
νης* (56) τὴν κατάπληξιν (57) ταύτην γὰρ ἔφη ὑπὸ
δημοκρίτου ἀθαμβίην λέγεσθαι. Ἐτεί πρὸς τοῦτο
Διοτίμος τὴν παντέλειαν τῶν ἀγαθῶν, ἣν εὐεστώ
προσαγορεύεσθαι, τέλος ἀπέφηνεν. Πάλιν Ἀντισθέ-
νης μὲν, τὴν ἀτυφίαν· οἱ δὲ Ἀννικέριοι (58) καλού-
μενοι, ἐκ τῆς Κυρηναϊκῆς διαδοχῆς, τοῦ μὲν ὄλου
βίου τέλος οὐδὲν ὠρισμένον ἔταξαν· ἐκάστης δὲ πρά-
ξεως ἴδιον ὑπάρχειν τέλος τὴν ἐκ τῆς πράξεως περι-
γινομένην ἥδονην. Οὗτοι οἱ Κυρηναῖκοι τὸν ὄρον τῆς
ἥδονῆς Ἐπικούρου, τουτέστι τὴν τοῦ ἀλογούντος ὑπέξ-
αίρεσιν, ἀθετοῦσιν (59), νεκροῦ κατάστασιν ἀποκα-
λοῦντες· χαίρειν γὰρ ἡμᾶς μὴ μόνον ἐπὶ ἥδοναίς,
ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὀμιλίαις καὶ ἐπὶ φιλοτιμίαις. Ὁ δὲ Ἐπί-
κουρος πᾶσαν χράν τῆς ψυχῆς οἶεται ἐπὶ πρωτοπα-
θοῦσῃ τῇ σαρκὶ γενέσθαι. Ὁ τε Μητροδωρος (60) ἐν

✕ H. 498 ED. POTTER, 417 ED. PARIS.

μετέβαλε, τὴν δὲ διάνοιζεν οὐ καταλέλοιπεν· ἀντὶ γὰρ
τῆς ἥδονῆς εὐαρέστησιν τέθεικεν. *Democritus autem
Abderites pro voluptate tranquillitatem animi posuit,
non sententiam, sed nomen duntaxat facta muta-
tione. Heraclitus item Ephesius nomen quidem mu-
tauit, sed sensum servavit; nam pro voluptate bene-
placitum dixit.*

(53) *Τῶν ἀρετῶν τῆς ψυχῆς. Virtutum animæ.*
Sciendum τῶν ἀριθμῶν τῆς ψυχῆς, *numerorum
animæ.* Quod cum imperitus exscriptor non intel-
ligeret, mutasse videtur in ἀρετῶν τῆς ψυχῆς. At
Pythagoras beatitudinem dixit esse scientiam perfe-
ctionis, non virtutum, sed numerorum animæ. Tes-
tis est, loco superius dicto, Theodoretus : Ὁ δὲ
πολυθρόλλητος Πυθαγόρας τὴν τελειότητα τῶν ἀρι-
θμῶν ἐπιστήμην ἔσχεν ὑπελάμβανεν ἀγαθόν. *Cele-
berrimus autem Pythagoras ultimum bonum in per-
fectissima numerorum scientia opinatus est esse.*
Satis notum est, Pythagoram ἀρχὰς τοὺς ἀριθμούς,
rerum omnium principia numeros, statuisse. Spe-
cialium animas nostras numero quaternario consi-
stere putavit. Plutarchus, *De placitis philosophorum*
lib. 1, pag. 876 edit. Paris. : Καὶ ἡ ἡμετέρα ψυχή,
φησὶ, ἐκ τετραδὸς σύγκειται· εἶναι γὰρ νοῦν, ἐπιστή-
μην, δόξαν, αἰσθησιν, ἐξ ὧν πᾶσα τέχνη, καὶ πᾶσα
ἐπιστήμη, καὶ αὐτοὶ λογικοὶ ἔσμεν. *Et animam nos-
tram Pythagoras aut quaternione constare : esse
enim hæc quatuor, mentem, scientiam, opinionem,
sensum; unde omnes artes scientiæque perfectæ sint,
ipsique ratione præditi propterea simus.*

(54) *Δημόκριτος.* Diogenes Laertius lib. ix, segm.
45 : Τέλος δὲ εἶναι τὴν εὐθυμίαν, οὐ τὴν αὐτὴν οὖ-
σαν τῇ ἥδονῃ, ὡς ἔνιοι παρακούσαντες ἐξεδέξαντο,
ἀλλὰ καθ' ἣν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει,
ὑπὸ μηδενὸς ταραττομένη φόβου, ἢ δεισιδαιμονίας,
ἢ ἄλλου τινὸς πάθους. Καλεῖ δὲ αὐτὴν καὶ εὐεστώ,
καὶ ἄλλοις πολλοῖς ὀνόμασι. *Finem vero dixit Demo-
critus esse rectum quietumque animi statum, qui
non, ut quidam oblique interpretantur, idem sit,
quod voluptas; verum secundum quem animus magna
tranquillitate constantiaque beatus est, dum nullo
metu, nulla superstitione, aut alia quavis perturba-
tione agitur. Eamdem vero et εὐεστώ, seu rectum
statum, appellat, multisque nominibus aliis.* Cicero

A que vero nobis his contentis quiescendum est, sed
quam maxime contendendum est, ut ea quoque,
quæ a physicis de re proposita decernuntur, abdu-
camus. Anaxagoram enim Clazomenium aiunt
dixisse, contemplationem esse vitæ finem, et eam,
quæ ex ea procedit, libertatem. Heraclitum autem
Ephesium, εὐαρέστησιν, seu placidum mentis sta-
tum. Pythagoram autem refert Heraclides ✕ Pon-
ticus, scientiam perfectionis virtutum animæ, tradi-
disse esse beatitudinem. Quinetiam Abderitani
docent esse finem : Democritus quidem in libro *De
fine*, animi tranquillitatem, quam etiam appellavit
εὐεστώ : et sæpe exclamat : *Delectatio et ejus priva-
tio sunt eorum terminus, qui ad summum vigorem
pervenerunt* ; Hecateus autem sufficientiam. Quina-
tiam Apollodotus Cyzicenus animi delectationem,
quemadmodum Nausiphanes admirationem. Eam
enim dicit a Democrito vocari ἀθαμβίην. Præter
hos autem Diotimus, absolutam omnium honorum
perfectionem, quam dicit appellari εὐεστώ, finem
pronuntiavit. Rursus Antisthenes quidem, fastus
vacuitatem. Qui autem vocantur Anniceri ex suc-
cessionem Cyrenaica, nullum totius vitæ finem desi-
nitum statuerunt : uniuscujusque autem actionis

*De finibus lib. v de Democrito ait : Agros deseruit
incultus, quid querens aliud, nisi beatam vitam?
quam etiamsi in rerum cognitione ponebat, tamen
ex illa investigatione naturæ consequi volebat, ut
esset bono animo : id enim ille summum bonum.*
εὐθυμίαν, et sæpe ἀταραξίαν appellat, id est animum
terrore liberum.

(55) *Τέρψις.* Stobæus, serm. *De prudentia*, hæc
Democriti sententiam hoc modo effert : Ὅρος συμ-
φορέων καὶ ἀτυμορέων τέρψις καὶ ἀτερπὴς. *Utilium
ac inutilium termini sunt jucundum ac injucundum.*

(56) *Ναυσιφάνης.* Hic Democritum sectatus est,
et, secundum nonnullos, Epicuri magister fuit.
Laertius in *Pyrrhone* : *Ναυσιφάνης, Τήσιος, οὗ κατὰ
τὴν ἀκούσαν Ἐπικούρου. Nausiphanes, Teius, quem
quidam dicunt Epicuri fuisse magistrum.* Cicero *De
natura deorum* lib. 1 : *In Nausiphane Democriteo
tenetur.* Sextus Empiricus in principio operis adv.
mathemat. : Πύρρωνο; ἀκουστήν, *Pyrrhonis audito-
rem, vocat.*

(57) *Κατάπληξις.* Scribe ἀκατάπληξις; nam ea
respondet τῇ ἀθαμβίῃ, quam Democrito tribuit : et
inepte interpres. Heinsius. — Similiter Æg. Men-
gius Observat. in Diogenes Laertii lib. ix, segm. 45,
postquam hunc Clementis locum attulisset, hæc ad-
dit : « Ubi legendum omnino ἀκατάπληξις. Strabo
lib. 1 : Προσθήεσι δὲ καὶ τὰς ἐκ τῶν μεταστάσεων
μεταβολὰς, ἐπιπλέον τὴν ἀθουμαστίαν ἡμῖν κατα-
σκευάζειν ἐθέλοντες, ἣν ὕμνει Δημόκριτος καὶ ἄλλοι
φιλόσοφοι πάντες. »

(58) *Ἀννικέριοι.* Horum sectæ princeps fuit
Anniceris Cyrenæus, de quo Strabo lib. xv, ubi de
Cyrenæis agit, hæc dicit : Καὶ Ἀννικέριος, ὁ δοκῶν
ἐπανορθῶσαι τὴν Κυρηναϊκὴν αἴρσιν, καὶ παραγα-
γεῖν ἀντ' αὐτῆς τὴν Ἀννικέριον. *Et Anniceris, qui
videtur emendasse Cyrenaicam sectam, ejusque loco
Annicerem protulisse.*

(59) *Ἀθετοῦσιν.* Conf. superius pag. 415 edit.
Paris.

(60) *Μητροδωρος.* Cicero lib. 11 *Tusculan.* : *Me-
trodorus quidem eam perfecte putat beatum, cui cor-
pus bene constitutum sit, et exploratum ita semper
fore. Idem in De officiis : Nam si non modo utilitas,
sed vita omnis beata, corporis firma constitutio.*

proprium esse finem, nempe eam, quæ ex actione A
efficitur, voluptatem. Hi Cyrenaici Epicuri voluptatis definitionem, hoc est, doloris ablationem, rejiciunt, eam constitutionem mortui appellantes: nou solum enim nos gaudio affici propter voluptates, sed etiam propter consuetudines et honores. Epicurus autem existimat, omnem animæ lætitiā ex præcedenti carnis affectione oriri. Metrodorus autem in opere, quod inscribitur, *Majorem esse causam ad felicitatem eam quæ est ex nobis, ea quæ ex rebus oritur*: Animæ, inquit, bonum quid est aliud, quam stabilis ac bonæ carnis constitutio, ei spes fide digna, quod ea sic futura sit?

CAPUT XXII.

Plato summum bonum in assimilatione cum Deo consistere ait, quocum concordant sacri scriptores.

✱ At vero Plato philosophus finem dicit esse duplicem: unum quidem, id quod est participabile et primum in ipsis formis, quod quidem nominat bonum; alterum autem id, quod est illius particeps, ejusque accipit similitudinem, quod quidem est in hominibus, qui virtutem et veram philosophiam sibi vindicant. Quare Cleanthes quoque in secundo *De voluptate*, dicit Socratem ubique docere, eundem esse virum justum et beatum, eumque execrari qui primus divisit justum ab utili, ut qui rem fecerit impiam. Revera enim sunt impii, qui utile a justo, quod est secundum legem, separant. Ipse autem Plato dicit beatitudinem, quæ est eudæmonia, esse, *bene habere dæmonem*; dici autem dæmonem, principalem animæ nostræ partem; beatitudinem autem esse perfectissimum bonum et plenissimum. Aliquando autem eam vocat vitam sibi consentientem et convenientem, et nonnunquam id, quod est ex virtute perfectissimum. Id autem ponit in scientia boni, et in ea, quæ est cum Deo, similitudine, similitudinem pronuntians in eo consistere, ut quis sit justus et sanctus cum prudentia. Annon sic quidem 180 ex nostris illud, *ad imaginem* quidem, statim in ortu accepisse hominem; *ad similitudinem* autem, per perfectionem postea esse accepturum, intelligunt? Jam vero docens Plato hanc similitudinem viro

Ναί μήν Πλάτων ὁ φιλόσοφος διττὸν εἶναι τὸ τέλος φησίν, τὸ μὲν μεθεκτόν τε καὶ πρῶτον ἐν αὐτοῖς ὑπάρχον τοῖς εἰδεσιν, ὃ δὴ καὶ τὰγαθὸν προσνομιάζει· τὸ δὲ μετέχον ἐκείνου, καὶ τὴν ἀπ' αὐτοῦ δεχόμενον ὁμοιότητα, ὃ περὶ ἀνθρώπους γίνεται, τοῖς μεταποιουμένους ἀρετῆς τε καὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Διὸ καὶ Κλεάνθης ἐν τῷ δευτέρῳ *Περὶ ἡδονῆς* τὸν Σωκράτην φησὶ παρ' ἑκάστα διδάσκειν, ὡς ὁ αὐτὸς δίκαιός τε καὶ εὐδαίμων ἀνὴρ· καὶ τῷ πρώτῳ διελόντι τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ συμφέροντος καταρῶσθαι, ὡς ἀσεβές τι πρᾶγμα δεδρακότι· ἀσεβεί; γὰρ τῷ ὄντι οἱ τοῖς συμφέρον ἀπὸ τοῦ δικαίου τοῦ κατὰ νόμον χωρίζοντες. Αὐτὸς δὲ ὁ Πλάτων τὴν εὐδαίμονιαν τὸ εὖ τὸν δαίμονα ἔχειν (62), δαίμονα δὲ λέγεσθαι τὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἡγεμονικόν· τὴν δὲ εὐδαίμονιαν τὸ τελειότατον ἀγαθὸν καὶ πληρέστατον λέγει. Ὅτε δὲ βίον ὁμολογούμενον καὶ σύμφωνον αὐτῇ ἀποκαλεῖ· καὶ ἔσθ' ὅτε τὸ κατ' ἀρετὴν τελειότατον· τοῦτο δὲ ἐν ἐπιστήμῃ τοῦ ἀγαθοῦ τίθεται, καὶ ἐν ἐξομοίωσει (63) τῇ πρὸς τὸν Θεόν· ὁμοίωσιν ἀποφαινόμενος δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως εἶναι. Ἡ γὰρ οὐχ οὕτως τινὲς τῶν ἡμετέρων τὸ μὲν κατ' εἰκόνα (64) εὐθὺς κατὰ τὴν γένεσιν ἐληφέναι τὸν ἀνθρώπον, τὸ καθ' ὁμοίωσιν δὲ ὑπερὸν κατὰ τὴν τελειώσιν μέλλειν ἀπολαμβάνειν ἐκδέχοντα· Αὐτίκα ὁ Πλάτων (65), τὴν ὁμοίωσιν ταύτην μετὰ ταπεινωροσύνης ἔσσεσθαι· τῷ ἐναρέτηρ διδάσκων

✱ P. 499 ED. POTTER, 417-418 ED. PARIS.

ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur. Plutarchus *De vita secundum Epicurum*: Τὸ γὰρ εὐσταθὲς σαρκὸς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλλισμα τὴν ἀκροτάτην χάριν ἔχει καὶ βεβαιωτάτην. Gellius lib. ix, cap. 5; Th. Canterus lib. II, cap. 6. COLLECT.

(61) Ἀγαθόν. Sic superius, Metrodori magister, Epicurus pag. 412 edit. Paris., dicit τέλος εἶναι τοῦ φιλοσόφου ἡδονήν. Θειάζει γοῦν σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλλισμα.

(62) Τὸ εὖ τὸν δ. Similia dixerunt etiam Stoici. Laertius in Zenone, lib. vii, segm. 88: Εἶναι δὲ αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν, καὶ εὐροίαν βίου, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἑκάστῳ δαίμονος. *Esse autem hoc ipsi felicitis hominis virtutem, et felicem vitæ decursum, cum omnia geruntur ex consensu dæmonis qui apud unumquemque est.* Eum Antoninus, lib. III extremo, vocat τὸν ἔνδον ἐν τῷ στήθει ἰδρυμένον δαίμονα. *Dæmonem intus in pectore situm.* Apuleius etiam in *Apologia Socratis* hæc dicit: *Bona cupido bonus Deus est*: et mox addit εὐδαίμονας dici, quorum

dæmon bonus, id est animus virtute perfectus, est. Item Platonis discipulus Xenocrates apud Aristotelem *Topic.* lib. II, c. 6: Ὁμοίως δὲ καὶ εὐδαίμονα, οὗ ἂν ὁ δαίμων ἢ σπουδαῖος· καθάπερ ὁ Σωκράτης φησὶν εὐδαίμονα εἶναι τὸν τὴν ψυχὴν ἔχοντα σπουδαίαν· ταύτην γὰρ ἑκάστῳ εἶναι δαίμονα. *Similiter εὐδαίμονα eum, cuius dæmon est bonus: quemadmodum Xenocrates ait εὐδαίμονα esse, cuius animus sit bonus; hunc enim cuique esse dæmonem.*

(63) *Er ἐξομοίωσει.* Conf. supra pag. 403, 401, 405, edit. Paris.

(64) *Kat' εἰκόνα.* Conf. *Pædag.* lib. I, cap. 12 principio.

(65) *Πλάτων.* Platonis locus iste citatus supra *Protrep.*, pag. 20. Exstat autem lib. IV *De leg.*, pag. 715; exstat et apud Aristot. *De mundo*, cap. 7; apud Plutarch. pag. 556, et Justin. mart. pag. 25 II. Legitur autem in vulg. edit., ἀρχὴν τε καὶ τέλος τὴν καὶ μέσαν τῶν ὄντων ἀπάντων. SIVEBIC.—Conf. etiam Origenes *Adv. Celsum* lib. VI, p. 285. Exstant hæc in Platonis edit. Francof. p. 851.

ἐκεῖνό που ἐρμηνεύει· Πᾶς ὁ ταπεινῶν ἐαυτὸν ἰψωθήσεται. Λέγει οὖν ἐν τοῖς Νόμοις· Ὁ μὲν δὴ Θεὸς, ὡσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχὴν τε καὶ μέσσην καὶ τελευτήν τῶν πάντων ἔχων, εὐθείαν περαινέει κατὰ φύσιν περιπορευόμενος· τῷ δὲ αἰεὶ (66) ξυρέπεται δίχην, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμῶν. Ἐπιφέρει γοῦν· Ἦς ὁ μὲν εὐδαιμονήσῃν μέλλων ἐχόμενος, ξυρέπεται ταπεινός καὶ κεκοσμημένος. Ἔττα τοῖσι τὰ ἀκόλουθα συνάρας, καὶ τῷ φόβῳ νοουμένης, ἐπιφέρει· Τίς οὖν (67) δὴ πρῶξις φιλίᾳ καὶ ἀκόλουθος Θεῷ; μίαν καὶ ἑνα λόγον ἔχουσα ἀρχαίον· ὅτι τῷ μὲν ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον, ἐπιμετρίῳ, φιλίῳ ἂν εἴη· τὰ δὲ ἀμετρία οὐτε ἀλλήλοισι οὐτε τοῖς ἐμμέτροις (68). Τὸν οὖν τῷ Θεῷ (69) προσφιλέη γενήσόμενος, εἰς δύναμιν ὅτι μάλιστα αὐτὸν τοιοῦτον ἀναγκαῖον γίνεσθαι. Καὶ κατὰ τούτων δὴ τὸν λόγον ὁ μὲν σώφρων ἡμῶν Θεῷ φίλος· ὁμοίος γάρ· ὁ τε (70) μὴ σώφρων ἀνέμοιός τε καὶ διάφορος. Τοῦτο ἀρχαῖον εἶναι φήσας τὸ ἔγγραμ, τὴν ἐκ τοῦ Νόμου εἰς αὐτὸν ἤκουσαν διδασκαλίαν ἠνέξατο. Κάν τῷ Θεωτικῷ τὰ κατὰ ἀμφὶ τὴν θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖν ἐξ ἀνάγκης δοῦς, ἐπιφέρει· Διὸ (71) καὶ πειρᾶσθαι γρη῏ ἐνθένδε ἐκέισε φεύγειν ὅτι τάχιστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίωσι Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσι δὲ δίκαιοι καὶ δόσιοι μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. Σπένσιππος τε, ὁ Πλάτωνος ἀδελφιδούς (72), τὴν εὐδαιμονίαν φησὶν εἶναι τελείαν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσιν· ἢ εἰς ἀγαθῶν· ἢ δὴ καταστάσεως ἀπαντας μὲν ἀνθρώπους δρεξίν ἔχειν, στοχάζεσθαι δὲ τοῦς ἀγαθοῦς τῆς ἀσχησίας· εἶεν δ' ἂν αἱ ἀρεταὶ τῆς εὐδαιμονίας ἀπεργαστικάι. Ξενοκράτης τε ὁ Χαλκηδόνιος (73) τὴν εὐδαιμονίαν ἀποδίδωσι κτήσιν τῆς οἰκείας ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπηρετικῆς αὐτῆς δυνάμεως. Ἔττα ὡς μὲν ἐν ᾧ γίνεταί, φαίνεται λέγων τὴν ψυχὴν· ὡς δ' ὑπ' ὧν, τὰς ἀρετάς· ὡς δ' ἐξ ὧν, ὡς μερῶν, τὰς καλὰς πράξεις, καὶ τὰς σπουδαίας ἕξεις τε καὶ διαθέσεις, καὶ κινήσεις, καὶ σχέσεις· ὡς τούτων οὐκ ἔστι τὰ σωματικά καὶ τὰ ἐκτός. Ὁ γὰρ Ξενοκράτους γνώριμος Πολέμων φαίνεται τὴν εὐδαιμονίαν αὐτάρκειαν εἶναι βουλούμενος ἀγαθῶν πάντων, ἢ τῶν πλείστων καὶ μεγίστων. Δογματίζει γοῦν χωρὶς μὲν ἀρετῆς μηδέποτε ἂν εὐδαιμονίαν ὑπάρχειν, δίχα δὲ καὶ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἐκτός τὴν ἀρετὴν αὐτάρκειαν πρὸς εὐδαιμονίαν εἶναι. Καὶ τὰ μὲν ὧδε ἔχεται· αἱ δὲ ἀντιρήσεις αἱ πρὸς τὰς εἰρημένους δόξας κατὰ καιρὸν τεθήσονται· ἡμῖν δὲ αὐτοῖς εἰς τέλος ἀτελεύτητον ἀφικέσθαι πρόκειται, πειθομένους ταῖς ἐντολαῖς, τούτεστι τῷ Θεῷ, καὶ κατ' αὐτάς

A bono futuram esse cum humilitate, illud utique interpretatur : *Omnis qui seipsum humiliat, exaltabitur* . Dicit itaque in *Legibus* : *Deus quidem certe, ut vetus est oratio, continens principium et medium et finem universorum, recta pergit secundum naturam circumiens. Eum autem semper consequitur iustitia, ultrix eorum, qui a lege divina desciverint.* Vides, quomodo ipse quoque legi divinæ adjungit cautionem, seu timorem. Subjungit itaque : *Cui qui beatus quidem est futurus, adhærens, sequitur humilis et compositus.* Deinde cum his ea, quæ sunt consequentia, conjunxisset, et timore adhibito admonuisset, subjungit : *Quænam est ergo actio, quæ a Deo amata, et eum consequitur? Una certe, rationem unam antiquam habens et præcipuam, quod simili, quod quidem est moderatum, simile fuerit amicis; quæ sunt autem immoderata, neque sibi invicem, neque moderatis & amica sunt. Qui igitur Deo talis amicus fore studet, necesse est, ut quam maxime pro viribus efficiatur talis. Hac itaque ratione quisquis est temperans, est Deo amicus; est enim similis; intemperatus autem, dissimilis et diversus. Hoc autem vetus decretum esse dicens, eam, quæ a lege ad ipsum pervenit, doctrinam tacite significavit. Et in *Theæteto*; cum mala circa mortalem naturam et hunc locum necessario vagari concessisset, subjungit : *Quare oportet tentare hinc illuc fugere quam celerrime. Fuga autem est, Deo, quoad fieri potest, assimilatio; assimilatio autem, iustum et sanctum fieri cum prudentia.* Et Spensippus, Platonis ex sorore filius, dicit beatitudinem esse perfectum habitum in iis, qui se habent secundum naturam : aut habitum bonorum : quam constitutionem omnes quidem homines appetere ; solos autem bonos consequi molestiæ vacuitatem : et quod virtutes felicitatem efficiant. Xenocrates vero Chalcedonensis definit beatitudinem, convenientis virtutis possessionem, et ejus, quæ ei inservit, facultatis ; deinde, ut in quo quidem sit, apparet dicere animam ; ut autem a quibus, virtutes ; ut ex quibus tanquam partibus, bonas actiones, et honestos habitus, et affectiones, et motus, et habitudines ; utpote quod non sine his sint ea, quæ sunt corporis et externa. Xenocratis enim discipulus Polemo, videtur velle beatitudinem esse sufficientiam omnium bonorum, vel plurimorum et maximorum. Decernit itaque, sine virtute quidem non futuram unquam beatitudinem ; absque bonis autem corporis et externis, virtutem esse sufficientem ad beatitudinem. Et hæc quidem sic habeant. Quæ au*

✠ P. 500 ED. POTTER, 418-419 ED. PARIS. • Luc. xiv, 11.

(66) Τῷ δὲ αἰεὶ. Plato, τῷ δ' αἰεὶ.

(67) Τίς οὖν. Hæc exstant in libro Platonis jam dicto, p. 852.

(68) Ἐμμέτροις. Adjicit Plato : Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῖν ἀπάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη μέγιστα, καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ που τίς, ὡς φασιν, ἀνθρώπος. *Deus profecto nobis rerum omnium maxime sit mensura, multoque magis, quam quivis, ut ferunt, homo.*

(69) Τῷ Θεῷ. Plato, τῷ τοιοῦτῳ.

(70) Ὁ τε. Plato, ὁ δέ. Ibidem mox, διάφορός τε καὶ ἕδικος.

(71) Διὸ. Hæc exstant *Theæteti* p. 129. Superius ea recitavimus ad Clementis p. 405 edit. Paris.

(72) Ἀδελφιδούς. Nempe υἱὸς τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ποτώνης, filius Potones sororis Platonis, ut refert Suidas, et Laertius in principio lib. iv.

(73) Χαλκηδόνιος. Conf. quæ superius adnotata sunt ad *Protrept.* p. 44 edit. Paris.

tem sunt ad refellendas eas, quæ jam dictæ sunt, sententias necessaria, dicentur suo tempore. Nobis autem est propositum pervenire ad finem minime finiendum, mandata, hoc est Deum, sequentibus, et secundum ea, sine reprehensione et scienter, per divinæ voluntatis cognitionem viventibus. Rectæ autem rationi seu Logo, quoad fieri potest, assimilatio, et finis, et in finalem seu perfectam adoptionem per Filium nos restituit, Patremque semper glorificat per magnum pontificem, qui nos fratres et cohæredes dignatus est appellare. Et Apostolus quidem breviter finem describens in Epistola ad Romanos, dicit: *Nunc vero liberati a peccatis, Deo autem servientes, habetis fructum vestrum in sanctificatione*; finem autem, vitam æternam. Cum autem spem novisset duplicem, unam quidem, quæ exspectatur, alteram vero, quæ minis intenditur, finem adhuc esse docet spei restitutionem. *Patientia* enim, inquit, *probationem*; *probatio vero spes*: spes autem non confundit, quoniam *charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*. Propter quæm charitatem est etiam in spem restitutio, quam *requiem* dicit alibi nobis esse repositam. Similia etiam invenias apud Ezechielem, quæ sic habent: *Anima peccans ipsa morietur. Et vir, qui fuerit justus, et fecerit iudicium, et justitiam, supra montes non comedit, et suos oculos non sustulit ad idola domus Israel, et uxorem proximi sui non polluit, et ad uxorem in tempore immunditiei suæ non accessit* (non vult enim semen hominis probro ac vituperio affici), *et virum, inquit, non male afficiet, pignus debitoris reddet, raptum non rapiet, panem suum dabit esurienti, et amplius non accipiet, ab iniquitate avertet manum suam, verum faciet iudicium inter virum et proximum, in justificationibus meis ambulabit, et justificationes meas custodiet, ad faciendam veritatem: est justus, vita rivet, dicit Adonai Dominus*. Et Isaias, eum quidem, qui credidit, ad vitæ honestatem; eum autem, qui est gnosticus, ad considerationem adhortans, ostendens non esse eandem hominis et Dei virtutem, sic inquit: *Quærite Dominum, et in inveniendo ipsum invocate. Quando autem vobis appropinquaverit, relin-*

✕ P. 501 ED. POTTER, 419-420, ED. PARIS. 5, 6, 7, 8, 9.

(74) Ἀδελφούς καὶ συγκληρ. Respicere videtur Hebr. II, 11: Οὐκ ἐπισαγγύεται ἀδελφούς αὐτούς καλεῖν. et Rom. VIII, 17, ubi fideles vocati sunt συγκληρονόμοι Χριστοῦ.

(75) Ἀπειλημμένην. Interpres, quæ minis intenditur: perimile ac si ab ἀπειλεῖν profecta esset hæc vox. Vertendum fuerat, quæ jam recepta est, vel cuius jam compotes sumus facti: nam ab ἀπολαμβάνω ducta est. Vult auctor, Apostolum duplicem nostram spem descripsisse: priorem, cujus in hac vita participes sumus, nempe sanctificationem: alteram, quam exspectamus, nempe vitam æternam.

(76) Ἀνάπαυσιν. Respicit forte Heb. IV, 8, 9, 11: Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἑλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας. Ἄρα ἀπολείπεται

βιώσασιν ἀνεπιλήπτως καὶ ἐπιστημόνως, διὰ τῆς τοῦ θεοῦ θελήματος γνώσεως. ἢ τε πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον ὡς οἶδόν τε ἐξομοίωσις τέλος ἐστὶ, καὶ εἰς τὴν τελείαν υἰοθεσίαν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποκατάστασις, δοξάζουσα αἰετὸν Πατέρα διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως, τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συγκληρονόμου (74) καταξιώσαντος ἡμᾶς εἰπεῖν. Καὶ ὁ μὲν Ἀπόστολος, συντόμως τὸ τέλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ διαγράφων, λέγει· *Νυνὶ δὲ, ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὁμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέλος ζωῆν αἰώνιον*. Διττὴν δὲ εἰδὼς τὴν ἐλπίδα, τὴν μὲν προσδοκωμένην, τὴν δὲ ἀπειλημμένην (75), ἤδη τέλος διδάσκει τὴν τῆς ἐλπίδος ἀποκατάστασιν· Ἡ γὰρ ὑπομονή, φησὶ, δοκιμὴν ἢ δὲ δοκιμὴν, ἐλπίδα ἢ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει· ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχεται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν. Δι' ἣν ἀγάπην καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα ἀποκατάστασις, ἣν ἀνάπαυσιν (76) ἀλλαγῶ λέγει ἀποκείσθαι ἡμῖν. Τὰ ὅμοια καὶ παρὰ τοῦ ἱεζεκιὴλ εὔροισ ἂν, οὕτως ἔγοντα· Ἡ ψυχὴ (77) ἁμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀπολαβεῖται· καὶ ἀνὴρ, ὃς ἂν γένηται δίκαιος, καὶ ποιῆσῃ κρῖμα καὶ δικαιοσύνην, ἐπὶ τὰ ἔρη οὐκ ἔφαγεν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ οὐκ ἤρεν ἐπὶ τὰ εἰδῶλα οἴκου Ἰσραὴλ, καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον οὐκ ἐμίλησεν, καὶ πρὸς γυναῖκα ἐν καιρῷ ἀκαθαρσίας αὐτῆς οὐ προσῆλθεν (οὐ γὰρ ἐφύβριστον τὴν ἀνθρώπου σπορὴν εἶναι βούλεται), καὶ ἄνδρα, φησὶ, μὴ κακώσῃ· ἐνεχύρασμα ὀφειλοῦτος ἀποδώσει· ἄρπυγμα ὃ μὴ ἄρπάσῃ· τὸν ἄρτον αὐτοῦ πεινώωντι δώσει (78)· καὶ πλεονασμὸν οὐ λήψεται· ἐξ ἀδικίας ἀποτρέψει τὴν χεῖρα αὐτοῦ· κρῖμα ἀληθινὸν ποιήσει ἀνὰ μέσον ἀνδρῶν καὶ τοῦ πλησίον· ἐν τοῖς δικαιοῦσι μὸν κερύσσεται, καὶ τὰ δικαιώματά μου ἐξύλαξε, τοῦ ποιῆσαι ἀλήθειαν· διαλαβὴ ἐστὶ, ζωῆ ζήσεται, λέγει Ἀδωναὶ Κύριος. Ὅτι Ἡσάτας τὸν μὲν πιστεύσαντα εἰς σεμνότητα βίου, τὸν γνωστικὸν δὲ εἰς ἐπίστασιν (79) παρακαλῶν, μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι ἀρετὴν (80) ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ παριστάς, ὧδὲ φησὶ· Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὐρίσκειν αὐτὸν ἐπικαλέσασθε. Ἠρίκα δ' ἂν ἐγγίξῃ ὑμῖν, ἀπολείπετω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ· καὶ ἀνὴρ ἄνομος τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ·

• Rom. VI, 22.

• Rom. V, 4, 5.

• Ezech. XVIII, 4.

D σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ. Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν.

(77) Ἡ ψυχὴ. Hæc superior occurrit Pædag. lib. I, sub. finem c. 10, e quo loco cum hoc collato patebit, Clementem διὰ μνήμης has Scripturas recitasse.

(78) Δώσει. Sequitur apud Ezechielem, καὶ γυνὴν περιβαλεῖ, καὶ τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ οὐ δώσει· quod libroriorum negligentia propter δώσει repetitum excidisse videtur.

(79) Ἐπίστασιν. Scribi etiam possit ἐπίστασιν.

(80) Τὴν αὐτὴν ἀρ. Hoc addit propter Stoicos, qui eandem esse Dei ac hominum virtutem dicebant: quos Clemens infra refellit, Strom. VII, p. 755.

καὶ ἐπιστραφῆτω πρὸς Κύριον, καὶ ἐλεηθή-
σεται, ἕως, Καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς
διανοίας μου. Ἡμεῖς τοίνυν κατὰ τὸν γενναῖον
Ἀπόστολον, ἐκ πίστεως ἐλλίπα δικαιοσύνης ἀπεκ-
λεχόμεθα· ἐν γὰρ Χριστῷ (81) οὐτε περιτομή τι
ἰσχύει, οὐτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης
ἐνεργουμένη. Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν
τὴν αὐτὴν ἐνδεικνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν
πληροφροσίαν τῆς ἐλλίπιδος, ἕως, Κατὰ τὴν τάξιν
Μελχισεδέκ ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.
Τὰ ὅμοια τῷ Παύλῳ ἡ πανάρτετος Σοφία (82) λέγει·
Ὁ δὲ ἐμοῦ (83) ἀκούων, κατασκηνώσει ἐπὶ ἐλλίπιδι
πεποιθώς (84)· ἡ γὰρ τῆς ἐλλίπιδος ἀποκατάστασις
ἐμωνώμως ἐλλίπιδος εἴρηται· διὰ τοῦ κατασκηνώσει
τῇ λέξει (85) παγκάλως προσέθηκε τὸ πεποιθώς,
δεικνύς τὸν τοιοῦτον ἀναπεπαῦσθαι, ἀπολαμβάντα ἢ
ἔλπιζεν ἐλλίπιδος διὰ καὶ ἐπιφέρει, Καὶ ἡσυχάσει
ἀπόθεως ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Ἀντικρὺς δὲ ὁ Ἀπό-
στολος ἐν τῇ προτέρῃ τῶν πρὸς Κορινθίους διαβρόχην
φρσι· Μιμηταὶ μου γίνεσθε, καθὼς κατὰ Χριστοῦ·
ἵνα γένηται ἐκεῖνο· Εἰ ὑμεῖς (86) ἐμοῦ, ἐγὼ δὲ
Χριστοῦ· ὑμεῖς οὖν μιμηταὶ Χριστοῦ γίνεσθε, Χρι-
στοῦ δὲ Θεοῦ. Τὴν ἐξομολοσίαν (87) τοίνυν τῷ Θεῷ,
εἰς ὅσον οὖν τε ἦν δικαιοῦν καὶ ἔστω μετὰ φρο-
νήσεως γενέσθαι, σκοποῦν τῆς πίστεως ὑποπίπτε-
ται· τέλος δὲ τὴν ἐπὶ τῇ πίστει τῆς ἐπαγγέλλας
ἀποκατάστασιν. Ἐκ τούτων οὖν αἱ πηγαὶ τῶν περὶ
τέλους δογματισάντων, ἃς προειρήκαμεν, βλύζουσιν. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλλοι.

CAPUT XXIII.

De matrimonii commodis et præceptis in ejus usu observandis; quæ plenius tractat libro sequenti.

Ἐπεὶ δὲ ἡδονὴ καὶ ἐπιθυμία ὑποπίπτειν γάμῳ
δοκεῖ, καὶ περὶ τούτου διαληπτέον. Γάμος μὲν οὖν
ἐστὶ σύνθετος ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἡ πρώτη (88) κατὰ
νόμον ἐπὶ γνησίων τέκνων πορᾶ. Ὁ γοῦν κωμικὸς
Μένανδρος·

.... Παίδων, φρσι, σπέρμα τῶν γνησίων
Δίδωμι σοὶ γὰρ τὴν ἐμῆς θυγατέρα.

Ζητοῦμεν δὲ, εἰ γαμητέον· ὅπερ τῶν κατὰ πρὸς
τί (89) πως ἔχειν ὀνομασμένων ἐστίν. Τινὶ γὰρ

⌘ P. 502 ED. POTTER, 420-421 ED. PARIS. ^a Isa. LV, 6, 7, 9. ^b Gal. v, 5, 6. ^c Heb. vi, 11, 20.
^d Prov. i, 33. ^e I Cor. xi, 1.

(81) Χριστῷ. Χριστῷ Ἰησοῦ, Galat.

(82) Ἡ πανάρτετος Σοφία. Sic Clemens Romanus **D**
sub finem prioris Epistolæ: Οὕτως γὰρ λέγει ἡ
πανάρτετος Σοφία. *Ita siquidem dicit Sapia
omnem virtutem complectens.* Post quem, librum
Proverbiorum, πανάρτετον Σοφίαν appellarunt, non
solum Clemens Alexandrinus, sed etiam Hagesip-
pus, Irenæus, καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς, *et totius
antiquorum chorus*, apud Eusebium *Hist. eccles.*
lib. iv, cap. 18. Conf. quæ ad Clementem Romanum
adnotavit Cotelerius.

(83) Ὁ δ' ἐμ. Vide, quæ superius in pag. 342
edit. Paris. adnotata sunt. COLLECT.

(84) Πεποιθώς. Abest a Prov. i, 33, ubi tamen
adnotat Flaminius Nobilius, in scholio quodam hæc
exstare, ἀναπαύσθαι ἐν εἰρήνῃ πεποιθώς.

(85) Διὰ τοῦ κατασκηνώσει τῇ λέξει. Clarius
divise, δι' ἃ, quapropter: inquit Sylburg. Rectius
legetur, ἐπὶ τῇ τοῦ κατασκηνώσει λέξει. Lowth.

(86) Ἦμεῖς. Illa etiam Pauli verba respicere
videtur Clemens, quæ occurrunt I Cor. iii, 22, 25:

A quæ impius vias suas, et convertatur ad Dominum,
et misericordiam consequetur, usque ad: *Cogitata
vestra a cogitatione mea* ^a. Nos ergo, ex præclari
Apostoli sententia, *ex fide spem justitiæ expecta-*
mus: in Christo enim neque **181** *circumcisio ali-*
quid valet, neque præputium, sed fides, quæ per di-
lectionem operatur ^b. *Cupimus autem unumquemque*
vestrum eandem ostendere sollicitudinem ad exple-
tionem spei, usque ad illud: Secundum ordinem
Melchisedec factus pontifex in æternum ^c. Paulo
quoque similiter dicit *Sapientia omni virtute plena:*
Qui autem me audit, habitabit in spe confidens ^d.
Spei enim restitutio, spes dicta est æquivoce: pro-
pterea huic dictioni, ✕ habitabit, pulcherrime
adjecit, confidens: ostendens eum, qui est hujus-
modi, requieverit, recepta ea spe, quam sperabat.
B *Quare etiam subjungit: Et quiescat secure ab omni*
malo. Aperte autem dicit Apostolus in priori ad
Corinthios: *Imitatores mei estote, sicut et ego*
Christi ^e: ut illud efficiatur: *Si vos mei, ego au-*
tem Christi; vos ergo estis Christi imitatores,
Christus vero Dei. Deo ergo assimilari, ut, quoad
fieri potest, fiat quis justus et sanctus cum prudentia,
statuit esse scopum fidei; finem autem, eam, quæ
sit per fidem, promissi restitutionem. Ex his ergo
fontes eorum, qui de fine decreverunt, quos prius
diximus, scaturiunt. Sed de his quidem satis est.

CAPUT XXIII.

De matrimonii commodis et præceptis in ejus usu observandis; quæ plenius tractat libro sequenti.

C Quoniam autem voluptas et cupiditas videntur
cadere in matrimonium, de hoc quoque tractandum
est. Est ergo matrimonium prima legitima viri et
mulieris conjunctio ad legitimorum liberorum pro-
creationem. Menander itaque comicus ait:

*Ad seminandos legitimos liberos
Tibi meam trado filiam.*

Quærimus autem, an sit uxor ducenda: quod qui-
dem est ex iis, quæ secundum ad aliquid quodam-

Πάντα ὑμῶν ἐστίν· ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ· Χριστὸς δὲ
Θεοῦ.

(87) Ἐξομολοσίαν. Cum apostoli doctrina con-
fert, quæ paulo superius e Platone recitavit.

(88) Ἡ πρώτη. Videtur Clemens σύνθετον πρῶ-
την, *primam conjunctionem*, nuptias appellans, eas
distinguere a concubiniatu, γάμοις ἐπιεσάκτοις. Nec
enim secundas nuptias post mortem alterius e con-
jugibus contractas damnavit, ut e Strom. iii satis
patet. Sic Hermas lib. ii, sub finem mandat. iv:
*Si vir, vel mulier alicujus decesserit, et nupsit
aliquis illorum, numquid peccat? Qui nubit, non
peccat, inquit: sed si per se manserit, magnum sibi
conquirat honorem apud Dominum.* Ubi quid de se-
cundis nuptiis senserint antiqui Patres, multis
testimoniis edocuit Cotelerius. Qui tamen existi-
masse videtur, Clementem ea causa σύνθετον πρῶτην
vocasse τὸν γάμον, quod μονογάμιαν solam pro-
baret.

(89) Κατὰ πρὸς τι. Lowthius mavult κατὰ ἡ
πρὸς τι.

modo se habere dicuntur. Est enim alicui ducenda uxor, hoc est aliquo modo se habenti, et aliqua uxor ducenda, et quæ aliquo modo se habeat. Neque enim est uxor ducenda cuilibet, neque semper; sed tempus quoque est, in quo convenit; et persona, cui convenit; et ætas, usque ad quam. Neque ergo est cuilibet uxor quælibet ducenda, neque semper, sed neque omni modo ac temere; sed ei, qui aliquo modo se habet, et qualem, et quando oportet, et liberorum gratia, et ea, quæ est in omnibus similis, et non vi aut necessitate virum æmantem diligit. Unde Abraham, uxorem suam sororem esse defendens, ait: *Mihi soror est ex patre, sed non ex matre, fuit autem mihi quoque in uxorem* *; docens eas, quæ ex eadem matre nate sunt, non esse ducendas uxores. Jam vero paucis persequamur historiam. Plato ergo matrimonium collocat ✕ in bonis externis, astruens scilicet nostri generis immortalitatem, et quamdam perpetuitatem, qua posteritas posteritati lampadem quasi vicissim in manus tradit. Democritus autem repudiat matrimonium et procreationem liberorum, propter multas, quæ ex ipsis oriuntur, molestias, et quod abstrahant ab iis quæ sunt magis necessaria. Ei autem Epicurus quoque assentitur, et qui-eunque in voluptate, molestiæque et doloris vacuitate bonum collocant. Præterea ex Stoicorum quidem sententia est indifferens, et matrimonium et

γαμητέον, ὅπερ καὶ πῶς ἔχοντι, καὶ τίνα, καὶ πῶς ἔχουσιν· οὔτε γὰρ παντὶ γαμητέον, οὔτε πάντοτε, ἀλλὰ καὶ χρόνος ἐστίν, ἐν ᾧ καθήκει, καὶ πρόσωπον, ᾧ προσήκει, καὶ ἡλικία, μέχρι τίνος. Οὔτε οὖν παντὶ γαμητέον πᾶσαν οὔτε πάντοτε, ἀλλ' οὔτε παντελῶς καὶ ἀναίδην (90)· ἀλλὰ τὸ πῶς ἔχοντι (91), καὶ ὁποῖαν, καὶ ὅποτε δεῖ, καὶ χάριν παίδων, καὶ τὴν κατὰ πάντα ὁμοίαν, καὶ μὴ βία ἢ ἀνάγκη στέργουσιν τὸν ἀγαπῶντα ἄνδρα. "Οὐεν ὁ Ἀβραάμ φησίν, ἐπὶ τῆς γυναικὸς σκηπτόμενος ὡς ἀδελφῆς· Ἄδελφή μοι ἐστὶν ἐκ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ μητρὸς· ἐγένετο δέ μοι (92) καὶ (93) εἰς γυναῖκα· τὰς ὁμομητρίους μὴ δεῖν ἀγεσθαι πρὸς γάμον διδάσκων. Ἐπίλωμεν δὲ ἐν βραχεῖ τὴν ἱστορίαν. Πλάτων (94) μὲν οὖν ἐν τοῖς ἐκτὸς ἀγαθοῖς τάττει τὸν γάμον, ἐπισκευάσας τὴν ἀθανασίαν τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ οἶονε διαμονὴν τίνα παισὶ παίδων μεταλαμπαιδευομένην· Δημόκριτος δὲ γάμον καὶ παιδοποιίαν παραιτεῖται διὰ τὰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἀηδίας τε καὶ ἀφορκὰς ἀπὸ τῶν ἀναγκαιωτέρων. Συγκατατίθεται δὲ αὐτῷ καὶ Ἐπικουρος (95), καὶ ὅσοι ἐν ἡδονῇ καὶ ἀοχλησίᾳ, ἐτι δὲ καὶ ἀλυπίᾳ, τάχαθὸν τίθενται. Ἐτι κατὰ μὲν τοὺς ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἀδιάφορον (96) ὁ τὸ γάμος ἢ τε παιδοτροφία· κατὰ δὲ τοὺς ἐκ τοῦ Περιπάτου ἀγαθόν. Συλλήθδην οὔτοι, μέχρι γλώττης ἀγαγόντες τὰ δόγματα, ἡδοναῖς ἐδουλώθησαν· οἱ μὲν παλλαχίστιν, οἱ δὲ ἐταίραις, μετράχοις τε οἱ πλείστοι κεχρημένοι. Ἡ σοφὴ δὲ ἐκείνη τετρακτύς ἐν τῷ

✕ P. 503 ED. POTTER, 421-422 ED. PARIS. • Genes. xx, 12.

(90) Ἀναίδην. Et hic et infra aliquoties scribi possit ἀνάειν. Conf. Index Græcus.

(91) Τὸ πῶς ἔχοντι. Congruentius dativo casu, ἄπῳ πῶς ἔχοντι· ut paulo superius, τίνα. SYLBERG.

(92) Δέ μοι. Δέ μου. Genes.

(93) Καὶ. Abest. a Genes.

(94) Πλάτων. Respicit Platonis *De legibus* lib. vi, p. 869 extrema: Περὶ γάμων δὴ ταῦτ' ἔστω παραμύθια λεγόμενα, καὶ δὴ καὶ τὰ ἐμπροσθεν τούτων ῥηθέντα, ὡς χρὴ τῆς ἀειγενούς φύσεως ἀντέγχεσθαι τῶν παίδων παίδων καταλείποντα ἀεὶ τῷ Θεῷ ὑπηρετίας ἀνθ' αὐτοῦ παραδίδόναι. *Ad nuptias igitur ut decet celebrandas ei hæc exhortantur, et illa, quæ in superioribus diximus, asserentes oportere filiorum filios relinquendo, nostros videlicet in divino ministerio successores, naturam assequi sempiternam. Nec multo post hæc addit, p. 874, de connubio junctis agens: Ὅν δὴ χάριν μητρὶ καὶ πατρὶ καὶ τοῖς γυναικῶς οἰκειοῖς παρέντας χρὴ τὰς αὐτῶν οἰκίσεις, οἷον εἰς ἀποικίαν ἀφικνουμένους αὐτοὺς, ἐπισκοπούντας τε ἅμα καὶ ἐπισκοποῦμένους οἰκεῖν, γενεώντας τε καὶ ἐκτρέφοντας παῖδας, καθάπερ λαμπάδα τὸν βλον παραδίδοντας ἄλλοις ἐξ ἄλλων. Quapropter parentibus utrisque, affinibusque relictiis, seorsim quasi ad coloniam proficiscantur, ac vicissim seorsos observantes habitent, liberos generando, et educando: et vitam, quam ab aliis acceperunt, a se, quasi lampada, aliis tradant. Item *De legibus* l. iv, p. 835, jubet uxorem ducere, dianοηθέντα, ὡς ἔστιν ἢ τὸ ἀνθρώπινον γένος φύσει τιμὴ μετελήφεν ἀθανασίας, cogitantem, quod sic natura quadam humanum genus quodammodo immortalitatem consequitur. Dein paulo post hæc adjicit: Γένος οὖν ἀνθρώπων ἐστὶ τι ἑμφυῆς τοῦ παντὸς χρόνου, ὃ διὰ τέλους αὐτῷ ἐξυπέταται καὶ συνέψεται τούτῳ τὸ ἀθάνατον ἢν τῷ παίδας παίδων καταλιπόμενον, ταυτὸν καὶ ἐν δὴ ἀεὶ γενέσει, τῆς ἀθανασίας μετελήφεται. Genus itaque*

hominum immortale hoc modo in sempiternum perdurat, quod filiorum filios relinquendo unum et idem semper per generationem immortalitatem adipiscatur. Porro Theodoretus hunc Clementis locum transit in Θεραπειῶν. i. 6, p. 675: Καὶ ἀποδεχόμεθα τὸν Πλάτωνα, τοῖς ἀγαθοῖς τὸν γάμον ξυντάξαντα, καὶ ἀθανασίας ἐπίνοιαν, καὶ διαμονὴν τοῦ γένους καλέσαντα· Δημοκρίτῳ δὲ καὶ Ἐπικουρῷ λίαν μεμψόμεθα, παραιτεῖσθαι καὶ τὸν γάμον καὶ τὴν παιδογονίαν κελεύουσαι· τὴν μὲν γὰρ τοὶ ἡδονῆν ὀρισάμενοι τέλος, τὰς φροντίδας ἔχοντα, καὶ τινὰς ἀηδίας, παντελῶς ἀπεχίρηνσαν. Οἱ δὲ τῆς ποικίλης μέσῃν τινὰ ἔδον ἔδουσαν· τοῖς γὰρ ἀδιαφόροις τὸν γάμον καὶ τὴν παιδογονίαν ξυνέειψαν. Platonemque admittimus nuptias inter bona collocantem, immortalitatisque parandæ inventum, et stabilitatem generis appellan-tem; Democritum vero et Epicurum vehementer damnamus, qui nuptias et liberorum procreationem vitari jubent. Qui enim humanam felicitatem voluptate metiebantur, quidquid curarum aliquid vel fastidii afferre poterat, omnino repudiarunt. At Stoici media quadam via incesserunt: conjugia enim et liberorum susceptionem inter indifferentia recensuerunt.

(95) Ἐπικουρος. Diogenes Laertius in *Epicuro*, lib. x, seg. 119: Καὶ μὴδὲ γαμήσειν, μὴδὲ τεκνοτροφῆσειν. *Et nec uxorem ducere, nec liberos nutrire sustinuit. Ubi conf. quæ annotavit cl. Menagius.*

(96) Ἀδιάφορον. A. Gellius lib. ii, cap. 7: *Quæ vero in medio sunt, et a Græcis tum ἀδιάφορα, tum μέσα appellantur, ut in militiam ire, rus colere, honores capessere, causas defendere, uxorem ducere. . . . quoniam hæc, et his similia per sese ipsa neque honesta sunt, neque turpia, sed proinde ut a nobis aguntur, ita ipsis actionibus aut probanda sunt, aut reprehendenda. Conf. paulo superius, p. 916 edit. Paris. et Origenes *Adr. Celsum*, l. b. iv, p. 194.*

κῆπων μετὰ τῆς ἑταίρας (97) ἔργοις ἐκύδαινον τὴν ἠδονήν. Οὐκ ἂν οὖν ἐκφύγοιεν τὴν βουζύγιον ἀράν, ἔσοι μὴ δοκιμάζοντες σφίσι συμφέρειν τινὰ, ἐτέροις ταῦτα παραχελεύονται ποιεῖν· ἢ αὖ τοῦμπάλιν. Τοῦτο βραχέως ἡ Γραφή δεδήλωκεν, εἰρηχία· Ὁ μισεῖς (98), ἄλλω οὐ ποιήσεις. Πλὴν οἱ γάμον δοκιμάζοντες, ἢ φύσις ἡμᾶς ἐποίησεν, φασίν, εὐθέτους πρὸς γάμον, ὡς δῆλον ἐκ τῆς σωμαίων κατασκευῆς, τῶν τε ἀρρένων καὶ τῶν θηλειῶν· καὶ τὸ *Ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε* συνεχῶς ἐπιθεοῦνται. Εἰ δὲ καὶ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀλλ' αἰσχρὸν γε αὐτοῖς δοκεῖ τὸ καὶ τῶν ἀλόγων ζώων τὸν ὑπὸ Θεοῦ δημιουργηθέντα ἄνθρωπον ἀκρατέτερον εἶναι, ἢ τὴν ἐπιμιξίαν οὐ ποιεῖται πρὸς πολλὰ καὶ ἀναίδην (99), ἀλλὰ πρὸς ἓν καὶ ὁμόφυλον· οἶαι αἱ πελαγίδες, καὶ αἱ φάσσαι, καὶ τὸ τρυγόνων γένος, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια. Ἔτι φασίν, « Ὁ ἀτεκνος τῆς κατὰ φύσιν τελειότητος ἀπολείπεται, ἅτε μὴ ἀντικαταστήσας τῇ χώρᾳ τὸν οἰκεῖον διάδοχον· τέλειος γὰρ ὁ πεποιηκὼς ἐξ αὐτοῦ τὸν ὁμοῖον· μᾶλλον δὲ, ἐπειδὴν κἀκείνον τὸ αὐτὸ πεποιηκὸς ἐπίδη, τουτέστιν, ὅταν εἰς τὴν αὐτὴν καταστήσῃ φύσιν τὸ τεκνωθὲν τῷ τεκνώσαντι. » Γαμητέον οὖν πάντως καὶ τῆς πατρίδος ἕνεκα, καὶ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς, καὶ τῆς τοῦ κόσμου, τὸ ὅσον ἐφ' ἡμῖν, συντελειώσεως· ἐπεὶ καὶ γάμον τινὰ οἰκτείρουσιν οἱ ποιηταὶ ἡμιτελῆ (1) καὶ ἀπαῖδα· μακρρίζουσι δὲ τὸν ἀμφιβαλῆ. Αἱ δὲ σωματικαὶ νόσοι μάλιστα τὴν γάμον ἀναγκαῖον δεικνύουσι· ἢ γὰρ τῆς γυναικὸς κηδεμονία, καὶ τῆς παραμονῆς ἢ ἐκτένεια, τὰς ἐκ τῶν ἄλλων οἰκειῶν καὶ φίλων ἔοικεν ὑπερτίθεσθαι προσκαρτερέσεις, ὅσα τῇ συμπαιδείᾳ διαφέρειν καὶ προσεθρεύειν μάλιστα πάντων προαιρεῖται· καὶ τῷ ὄντι κατὰ τὴν Γραφὴν ἀναγκαῖα βοηθός (2). Ὁ γοῦν κωμικὸς Μένανδρος, καταδραμῶν τοῦ γάμου, ἀλλὰ καὶ τὴ χρῆσιμα ἀντιτιθεῖς, ἀποκρίνεται τῷ εἰπόντι·
 Uxoris enim cura et assidua ejus perseverantia videtur aliorum necessariorum et amicorum tantum superare tolerantiam, quanto ea mutua doloris consensione et misericordia antecellit, et vult omnia maxime lubenter adesse et praesentia sua succurrere. Et revera ex Scripturae sententia est necessaria *adjutrix*. Menander itaque comicus, cum matrimonium esset insectatus. alia etiam utilia opponens, respondet ei, qui dixerat :

... πρὸς τὸ πρῶτον ἔγω καθὼς·
 Ἐπαιστερώς γὰρ αὐτὸ λαμβάνεις....

✕ P. 504 ED. POTTER. a Tob. iv, 16. b Genes. i, 28. c Genes. ii, 18.

(97) Τῆς ἑταίρας. Praecipue Leontium innuere videtur, quae Epicuro et Epicureis in horto sese prostituit. Athenaeus lib. xiii, cap. 6 : Οὗτος οὖν Ἐπίκουρος οὐ Λεόντιον εἶχεν ἑρωμένην, τὴν ἐπὶ ἑταιρεία διαδόχον γενομένην; ἢ δὲ οὐχ ὅτε φιλοσοφεῖν ἤθελετο, ἐπαύσατο ἑταιροῦσα, πᾶσι τε τοῖς Ἐπικουρείοις συνῆν ἐν τοῖς κήποις· Ἐπικούρω δὲ καὶ ἀναφανδόν, ὡς ἐκείνον, πολλὴν φροντίδα ποιούμενον αὐτῆς, τοῦτ' ἐμφανίζεν διὰ τῶν πρὸς Ἐρμαχὸν ἐπιστολῶν. Hujus Epicuri annon famosa meretrix Leontium amica fuit? Illa autem philosophiae operam navare cum cepisset, non ideo scortari destitit, sed Epicureis omnibus in hortis se prostituit, et palam quidem Epicuro, adeo ut de illa multum fuerit sollicitus Epicurus : quod suis ad Hermachum litteris declaravit. Conf. Diogenes Laertius lib. x, seq. 4 et seq.

(98) Ὁ μισεῖς. Tob. iv, 16 : Καὶ ὁ μισεῖς, μηδὲν ποιήσης. Constitutionum apostol. lib. i, cap. 1 : Ὁ σὺ μισεῖς ὅφ' ἐτέρου σοι γενέσθαι, σὺ ἄλλω οὐ ποιή-

liberorum susceptio; ex peripateticorum vero, bonum. Ut semel autem dicam, illi lingua tenuis sua deducens dogmata, voluptatibus servierunt, alii quidem pellicibus, alii vero meretricibus. clarissimi autem utentes adolescentulis. Sapiens autem illa quaternio, in horto cum meretricibus, factis voluptatem colebat. Non ergo eam gravissimam effugerint exsecrationem, qui cum sibi aliqua non conferre judicent, alios ea hortentur facere, vel contra. Hoc breviter Scriptura significavit, dicens : *Quod odio habes, alii ne feceris*. Caeterum qui matrimonium approbant, Nos, inquit, fecit natura aptos ad matrimonium, ut liquet ex compositione corporum masculorum et feminarum : et frequenter illud acclamant : *Crescite et multiplicamini*. Etsi autem haec quoque ita se habeant, ipsis tamen turpe videtur, quod homo, quem Deus est architectatus, sit animantibus brutis intemperantior, quae cum multis et temere non congregiuntur, sed cum uno, et quod sit ejusdem generis : cujusmodi sunt columbae, et palumbes, et genus turturum, et quae sunt his similia. « Praeterea, inquit, qui caret liberis, est ea perfectione defectus, quae est secundum naturam, ut qui suum successorem in suum locum non substituerit. ✕ Perfectus enim est, qui ex seipso fecit similem : vel potius quando illum idem fecisse viderit, hoc est, quando in eandem pervenerit naturam filius, cuius est, qui eum genuit. » Est ergo omnino uxor ducenda, et patriae causa, et liberorum successionis, et mundi, quantum est in nobis, perfectionis. Nam istius etiam matrimonii miserentur poetae, quod est *semiperfectum* et caret liberis; beatum autem praedicant id, quod floret et *germinat undequaque*. Morbi autem corporis maxime indicant necessarium esse matrimonium. Uxoris enim cura et assidua ejus perseverantia videtur aliorum necessariorum et amicorum tantum superare tolerantiam, quanto ea mutua doloris consensione et misericordia antecellit, et vult omnia maxime lubenter adesse et praesentia sua succurrere. Et revera ex Scripturae sententia est necessaria *adjutrix*.

Affectus in rem sum male :
 Num tu sinistre, nec bene, hanc quidem capis.

Ubi conf. quae adnotavit Cotelerius. Conf. etiam *Const. apost.* lib. iii, cap. 15; lib. vii, cap. 2; *Recognitionum* S. Clementis lib. viii, cap. 56.

(99) Ἀναίδην. Ἀνείδην hic et aliquoties infra scribendum monuit Heinsius.

(1) Ἡμιτελῆ. Homerus de Protesilaio ait, *Iliad.* B', v. 700 :

Τοῦδε καὶ ἀμφιβροφῆς ἄλογος Φυλάκη ἐλέλειπτο,
 Καὶ δόμος ἡμιτελής· τὸν δ' ἔκταρε Δάρδαρος ἀνὴρ.

Hujus ambus lacerata genas uxor in Phylace relicta [erat].

Et domus semiperfecta : hunc etenim interfecerat [Dardanus vir].

Ubi scholiastes vetus ait : Ἡμιτελής, ἦτοι ἀτεκνός. Dein,

(2) Βοηθός. Deus uxorem appellat βοηθόν κατ' αὐτόν, Genes. ii, 18. Mox, ἀλλὰ καὶ τὰ χρ. legit interpretes.

Deinde subjungit :

*Gravia fuerunt et molesta quæ tibi,
Vides in ipso, sed bona haud contra vides ;*

182 et quæ deinceps sequuntur. Fert autem opem quoque matrimonium iis, qui ætate processerunt, ut quod exhibeat uxorem curam gerentem, et aliat, qui ex ea suscepti sunt, liberos, ut in senectute parentes suos nutriant :

*Nam liberi sunt fama defuncto viro,
Et ex profundo retia, ut suber, trahunt,*

filia servantes lino ex tragici Sophoclis sententia. Non permittunt autem legislatores maximos magistratus gerere iis, qui uxorem non duxerint. Jam vero Laconum ✕ legislator, non solum pœnam imposuit ei qui uxorem non duxisset, sed etiam ei qui unam tantum, et ei qui duxisset serius, et ei qui solus viveret. Præclarus autem Plato jubet uxoris quoque alimentum publico pendere ærario eum, qui uxorem non duxisset, et sumptus convenientes dare magistratibus. Si enim, ductis uxoris, li-

✕ P. 505 ED. POTTER, 423 ED. PARIS.

Dein, cum hujus vocis alios sensus attulisset, hæc adjicit : Βέλτιον δὲ εἰρησθαί ἡμιτελῆ διὰ τὸ μὴ γεγεννηκότα παῖδας πλεῦσαι. Homero ἀμφιθαλῆς est, cui uterque parens vivit. *Iliad.* X, v. 496 :

*Τὸν δὲ καὶ ἀμφιθαλῆς ἐκ δαιτύος ἐστὺν φέλιξ.
Hunc et aliquis utroque parente viro florens e con-
[vivio exturbat.*

Ubi scholias veteris ait : Ἀμφιθαλῆς, κατὰ ἀμφότερους τοὺς γονεῖς θάλλων ὁ ἐστίν, ἔχων τοὺς γονεῖς ἀμφότερους. Consentiant Eustathius, Hesychius, Suidas, *Etymologici magni* auctor.

(5) *Τὰ δυσχερῆ.* In libello sententiarum comicarum hoc ita disticho exprimitur ab H. Stephano :

*Tu nuptiarum tædia et molestias
Scis intueri, non tueris commoda. COLLECT.*

(4) *Παῖδες.* Versus illi sic disponentur melius :

*Παῖδες δὲ γ' ἀνδρὶ ἐκ' αἰῶν ἐντι κληθόντες
Γεράσι, φέλλοι δ' ὡς ἄρουσι δίκτυον,
Τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστήρα σώζοντες λίρον.*

Sed notandum legi eos, ut H. observavit, non apud Sophoclem, sed apud Æschylum in *Choephoris*, p. 247, hoc modo :

*Παῖδες γὰρ ἀνδρὶ κληθόντες σωτήριοι
Θαρόντι φέλλοι δ' ὡς ἄρουσι δίκτυον,
Τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστήρα σώζοντες λίρον.*

STYLBURG. — Quos versus sic vertit Grotius in *Excerpt. e Trag.* p. 34 :

*Nomen superstes mortuis sunt liberi,
Velutque suber, rete quo defenditur,
Submersa plane fila ne in fundum ruant.*

Hi porro in Æschyli *Choephoris* occurrunt v. 503. Quo loco Stanleyus nostras hoc modo eos correxit :

*Παῖδες γὰρ ἀνδρὶ καθυρόντι κληθόντες
Γεράσι φέλλοι δ' ὡς ἄρουσι δίκτυον,
Τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστήρα σώζοντες λίρον.*

« Nec, inquit, est necesse, ut Clementem memoria lapsam suspicemur pro Æschylo Sophoclem substituisse. Notum est enim, Clemente ipso indicante, tragicos a se invicem multa suffuratos, vocibus leviuscule, imo quandoque nihil, immutatis, notioni-

A Εἴτ' ἐπιφέρει :

*Τὰ δυσχερῆ (3) τε καὶ τὰ λυπήσαστά σε
Ὅρῳ ἐν αὐτῷ τὰ δ' ἀγάδ' οὐκ ἐπιβλέπει·*

καὶ τὰ ἐξῆς. Βοηθεῖ δὲ ὁ γάμος καὶ ἐπὶ τῶν προδεηκότων τῷ χρόνῳ, παριστάς τὴν γαμετὴν ἐπιμλουμένην, καὶ τοὺς ἐκ ταύτης παῖδας γυροδοκούς ἐκτρέφων. Παῖδες (4) δὲ ἀνδρὶ,

*Κατ' αἰῶν ἐντι κληθόντες γεράσι·
Φέλλοι δ' ὡς ἄρουσι δίκτυον τὸν ἐκ βυθοῦ,*

καὶ κλωστήρα σώζοντες λίρον, κατὰ τὸν τραγικὸν Σοφοκλέα. Οἱ τε νομοῦται οὐκ ἐπιτρέπουν τὰς μεγίστας ἀρχὰς τοῖς μὴ γαμήσασι μετεῖναι. Αὐτίκα ὁ τῶν Λακωνῶν (5) νομοθέτης οὐκ ἀγαμίῳ μόνον ἐπιτίμιον ἐστῆσεν, ἀλλὰ μονογαμίῳ (6), καὶ ὄψιγαμίῳ, καὶ μονοδιαιτησίας. Ὁ δὲ γενοαῖος Πλάτων (7), καὶ τροφὴν γυναικὸς ἀποτίειν εἰς τὸ δημόσιον κελεύει τὸν μὴ γήμαντα, καὶ τὰς καθηκούσας δαπάνας ἀποδιδόναι τοῖς ἄρουσιν· ἐλ γὰρ μὴ γήμαντες οὐ παιδοποιήσονται, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀνδρῶν σπάνιν

bus vero et imaginibus eisdem prorsus conservatis. » Eadem dicit Gatakerus etiam nostras in *Cinno* pag. 391.

(5) *Λακωνῶν νομ.* De Laconica lege meminit et Plutarchus *Lycurgo* pag. 15. H. SYLBURG. — Joannes Meursius *Miscellan. Lacon.* lib. II, cap. 3, hæc sic vertit et exp. : « Laconum legislator, non *ἀνατάσσει* cælibatus pœnam statuit, sed et *ἄνικα* matrimonii, item seri, tum et *ἄνικα* solitariæ. Ubi *μονοδιαιτησίας*, *vitam solitariam*, non aliam dicit, quam viduitatem post exactum matrimonium. » Pollux lib. III, cap. 3, sect. 5 : Ἦσαν δὲ ἀγαμίῳ δίκα πολλοῦ, καὶ ὄψιγαμίῳ, καὶ καχογαμίῳ ἐν Λακωνδαίμονι. *Erant vero cælibatus actiones multis locis : etiam seri matrimonii, atque mali, Lacedæmone.* Plura hac de re videsis apud Meursium loco jam dicto, et Nic. Cragium *De republ. Lacedæm.* lib. III, cap. 1 et seq.

(6) *Μονογαμίῳ.* Nic. Cragium *De republ. Lacedæm.* lib. III, principio cap. 10, hæc dicit : « Quod Spartanis non licuerit nisi unam habere uxorem, ex iis liquet, quæ sunt apud Herodot. lib. V. Nam cum retulisset historicus, quo pacto Anaxandrides priori uxori alteram superinduxisset, ait tandem, hoc Spartanum non fuisse. Verba ejus hæc sunt : *Μετὰ δὲ, γυναῖκας ἔχων δύο, διέξας ἰστίας οἴκας, ποίων οὐδαμῶς Σπαρτιατικὰ.* Quod itaque apud Clementem est, fuisse apud Spartanos ἐπιτίμιον μονογαμίῳ, ejus loco existimo legendum καχογαμίῳ, ne magno D auctori theologo adversari videatur. Sicut et hæc tria conjunguntur apud Pollucem, ἀγαμίῳ, καχογαμίῳ, et ὄψιγαμίῳ. Idque eo magis, quia apud Clementem additur etiam ἐπιτίμιον fuisse μονοδιαιτησίας, qua vetita vita solitaria. Nisi forte illud velimus intelligere, pœnam constitutam ei qui, mortua priore uxore, alteram non duxisset. Sed prior sententia probabilior.

(7) *Πλάτων.* Plato, *De legibus* lib. VI, p. 870 : Ἄν δ' ἄρα τις μὴ πείθεται ἐκὼν, ἀλλότριον δὲ αὐτῶν καὶ ἀκοινώνητον ἐν τῇ πόλει ἔχη, καὶ ἀγαμῶς ὡν γένηται πεντεκατηκοντούτης, ζημιώσθω κατ' ἐνιαυτὸν ἑκαστον ὁ μέγιστον μὲν τρίμημα κεκτρημένος ἑκατὸν δραχμαῖς· ὁ δὲ δεύτερον ἑβδομήκοντα· τρίτον δὲ ἐξήκοντα· ὁ δὲ τέταρτον τριάκοντα. Τοῦτο δ' ἐστὶν τῆς Ἦρας ἱερὸν. Ὁ δὲ μὴ ἐκτίων κατ' ἐνιαυτὸν δεκαπλάσιον ὀφειλέτω. Πραττέσθω δὲ ὁ ταμίης τῆς θεοῦ· μὴ ἐκπράξας δὲ, αὐτὸς ὀφειλέτω. *Si quis autem sponte non pareat, et alienus ab hoc consortio*

ποιήσουσιν, καὶ καταλύσουσι τὰς τε πόλεις, καὶ τὸν κόσμον τὸν ἐκ τούτων· τὸ δὲ τοιοῦτον ἀσεβὲς, θεῖαν γένεσιν καταλύοντων· ἤδη δὲ ἄνδρον καὶ ἀσθενὲς (8), τὴν μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων φεύγειν συμβίωσιν· οὐ γὰρ ἡ ἀποβολὴ κακὸν ἐστίν, τοῦτου πάντως ἡ κτῆσις ἀγαθόν· ἔχει δ' οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Ἄλλὰ μὴν ἡ τῶν τέκνων ἀποβολὴ τῶν ἀνωτάτω κακῶν ἐστίν, φασίν· ἡ οὖν τῶν τέκνων κτῆσις ἀγαθόν· εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ὁ γάμος.

Ἄνευ δὲ πατρὸς, φησὶ, τέκνον οὐκ εἶη ποτ' ἄν·
Ἄνευ δὲ μητρὸς οὐδὲ συλλαβὴ τέκνου·
Πατέρα δὲ γάμος (9) ποιεῖ, ὡς μητέρα ἀνήρ.

Εὐχὴν οὖν μεγίστην καὶ Ὅμηρος τίθεται, ἄνδρα τε καὶ οἶκον, ἀλλ' οὐκ ἀπλῶς, μετὰ ὁμοφροσύνης (10) δὲ τῆς ἐσθλῆς. Ὁ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων γάμος ἐφ' ἡδονῆσιν ὁμοιοῖ, ὁ δὲ τῶν φιλοσοφούντων ἐπὶ τὴν κατὰ Λόγον ὁμόνοιαν ἀγει, ὁ μὴ τὸ εἶδος (11), ἀλλὰ τὸ ἦθος ἐπιτρέπων ταῖς γυναιξὶ κοσμεῖσθαι, μηδ' ὡς ἐρωμέναις χρῆσθαι ταῖς γαμεταῖς προστάτων τοῖς ἀνδράσι, σκοπὸν πεποιθημένους τὴν τῶν σωμάτων ὕβριν· ἀλλ' εἰς βοήθειαν παντὸς τοῦ βίου καὶ τὴν ἀρίστην σωφροσύνην περιποιεῖσθαι τὸν γάμον. Πυρῶν γὰρ, οἶμαι, καὶ κριθῶν τε αὐτὰ κατὰ τοὺς οἰκελοὺς καιροὺς καταβαλλομένων σπερμάτων, τιμιώτερός ἐστιν ὁ σπειρόμενος ἄνθρωπος, ὃ πάντα φύεται· κακείνῃ γὰρ καὶ νήφοντες καταβάλλουσι τὰ σπέρματα οἱ γεωργοί. Πᾶν οὖν, εἴ τι ῥυπαρὸν καὶ μεμολυσμένον ἐπιτρεῖσθαι, ἀφαγνιστέον τοῦ γάμου, ὡς μὴ ὀνειδισθεῖμεν τὴν τὸν ἀλόγων ζῶντων σύνθεσιν, τῆς ἀνθρωπίνης συζυγίας συνῆδονσαν τῇ φύσει μᾶλλον, κατὰ τὸν ὁμολογούμενον ἰσορροφόν. Τὰ γούνην αὐτῶν, ὃ κελύεται καιρῶ, εὐθέως ἀπαλλάττεται, καταλιπόντα τὴν δημιουργίαν τῇ διοικήσει (12). Τεῖς τραγωδοποιεῖς (13) δὲ ἡ Πολυξένη, καίτοι ἀποσφαττομένη ἀναγέγραπται, ἀλλὰ καὶ θνήσκουσα

liberos non susceperint, quatenus in iis quidem situm est, hominum raritatem invehent, et civitates dissolvent, et, qui ex eis constat, nudum. Hi autem impie agunt, ut qui divinitus institutum generationem destruant. Quinetiam ignavi est et imbecilli animi, fugere conjunctionem vitæ et consuetudinem cum uxore et liberis. Cujus enim est amissio malum, ejus omnino possessio bonum est; ita autem se habet etiam in reliquis. Atqui liberorum amissio, inquit, est ex supremis malis; liberorum ergo possessio, bonum est; quod si ita est, etiam matrimonium.

Namque absque patre liberos nemo tulit;
Nec absque matre filii conceptio;
Patrem autem nuptiæ efficiunt, ut vir matrem.

Maximum itaque votum statuit Homerus, virum et familiam, sed non absolute, verum cum bona consensione. Nam aliorum quidem matrimonium in voluptate consentit et delectatione; eorum autem, qui philosophantur, matrimonium deducit ad eum, qui est secundum Logon seu rationem, consensum; qui non formam, sed mores permittit ornare mulieribus; præcipitque maritis, ne utantur uxoribus tanquam amicis, unum sibi proponentes scopum, ut corpori probum afferant, sed ad totius vitæ auxilium, et optimam temperantiam, matrimonium usurpent. Frumenti enim et hordei, ut arbitror, seminibus, quæ convenientibus temporibus terræ committuntur, præstantior est qui matrimonio seminatur, homo, in cuius usum omnia a natura producuntur. Atque illa quidem semina agricolæ sobrii deponunt. Si quod sit ergo scordium et spurcum studium, id est a matrimonio expurgandum, ne nobis probro dari possit, quod brutorum animantium congressus magis naturæ conveniat, quam humana conjunctio, in ipso calore Veneris. Nonnulla certe eorum, quo tempore jubentur, statim abstinent, relinquentia opificium Providentiæ.

✠ P. 506 ed. POTTER, 424 ED. PARIS.

vivat in civitate, et sine comubiō quinque et triginta egerit annos, singulis annis, si de maximo censu est, drachmis centum mulctetur; si de secundo, septuaginta; si de tertio, sexaginta; si de quarto, triginta. Quæ quidem pecunia deæ Junoni consecranda est. Si quis autem singulis annis non persolverit, decuplum quaestor; ac nisi exegerit, ipse debeat. Ejusdem operis lih. iv, p. 855: Μὴ πειθόμενος δ' αὐτῶν, μηδὲ γαμῶν, ἔτη τριάκοντα γεγονώς καὶ πέντε, ζημιούσθω μὲν κατ' ἐνιαυτὸν τόσῳ καὶ τόσῳ. Qui non paruerit, et quinque ac triginta annos natus uxorem non duxerit, tantum in annos singulos mulctetur pecunia, etc.

(8) Ἄνδρον καὶ ἀσθ. H. ms., καὶ ἄνδρον καὶ ἀσθ. SYLBURG.

(9) Πατέρα δὲ γ. Metrum talem potius lectionem postulat:

Πατέρα δὲ ποιεῖ τέκνα, μητέρ' ὡς ἀνήρ.

SYLBURG. Hic senarius mutilus est. Libet sic fulcire:

Πατέρα δὲ γάμος ἐμοιοῖ, ὡς μητέρα ἀνήρ.

Ut sit apostrophe comica ad alium, nisi quid docti contra. Fed. Morellus P. R. COLLECT. — Conf. Gattakeri Advers. cap. 10.

(10) Μετὰ ὁμοφροσ. Si hemistichium velis, legendum erit, μετ' ὁμοφροσύνης δὲ τε ἐσθλῆς· cui affinis locus infra ex eodem fonte, p. 214. SYLBURG. Vide quæ adnotata sunt in p. 309. Cui simile illud Euripidis Medæ:

Ἦπερ μεγίστη γίνεται σωτηρία,
Ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρῳ μὴ διχοστατῇ.

Felicitatem quam supremam existimo,
Concors marito mulier ubi degit suo.
COLLECT.

(11) Μὴ τὸ εἶδος. Respicit I Tim. ii, 9, vel II Pet. ii, 3.

(12) Τῇ διοικήσει. Vox ista apud Clementem significat naturæ aut Providentiæ dispositionem aut administrationem. Vid. p. 454, 452. LOWTH.

(13) Τῶς τραγῳδ. Conf. Euripid. *Medea*, et Philo p. 604. H. SYLBURG.

A tragicis autem scriptum est, Polyxenam, etsi in-
terficeretur, moriendo tamen magnam adhibuisse
diligentiam, ut honeste caderet.

Illā tegens, mares quæ haud licuit cernere.

Fuit autem illi quoque calamitas matrimonium. Succumbere itaque et cedere vitii et animi perturbationibus, est extrema servitus: sicut ea certe vincere, sola est libertas. Divina itaque Scriptura eos, qui præcepta transilierunt, dicit esse *venundios alienigenis*, hoc est, peccatis, quæ a natura sunt aliena, donec conversi agant pœnitentiam. Conservandum est ergo matrimonium, tanquam sacra aliqua statua, mundum ab iis, quæ polluunt: et a somnis quidem expurgamur cum Domino, eamus autem dormitum cum gratiarum actione, et oremus,

Cum somno indulges, lux et cum fulserit alma,

tota nostra vita Dominum testantes; pietatem quidem ac religionem anima possidentes, temperantiam autem etiam usque ad corpus deducentes. Deo enim revera gratum est, a lingua ad opera traducere moderationem. Ad impudentiam autem vita est turpis sermo: et utriusque finis est turpium verum perpetratio. Quod autem consulit Scriptura uxorem ducere, et nec a conjugio unquam pernitit discedere, legem aperte constituit: *Non dimittes uxorem, præterquam propter fornicationem*^a. Adulterium autem existimat conjungi matrimonio, dum vivit alter ex separatis. Suspicionem autem et criminationem liberam reddit uxorem, ut non ornatur ac coniator plus, quam sit decorum, sed assidue attendat precibus et orationibus; utque e domo sæpe non exeat, a sui autem aspectu, quoad fieri potest, excludat eos, qui ad eam non attinent, ducatque domus custodiam intempetivis nugis conducibiliorem. *Qui autem dimissam accipit uxorem, mæchatur*, inquit: *✕ si quis enim dimiserit uxorem, mæchatur ipsam*^b, hoc est, cogit eam mæchari. Non solum autem qui dimisit, est ejus causa, sed etiam qui eam suscepit, præbens mulieri peccandi occasionem; si enim non suscipiat, revertetur ad virum. Quid vero lex^c? Ut reprimat ad vitia propensionem, jubet de medio tolli eam, quæ adulterata, et adulterii fuerit convicta; sin autem fuerit e familia sacerdotis, jubet eam igni tradi^d. Obruitur autem adulter quoque lapidibus, sed non in eodem loco, ne mors quidem sit eis communis. Nequaquam igitur lex cum Evangelio pugnat, sed ei consentit. Quidni enim, cum utrumque unus suppeditavit Dominus? Quæ enim est fornicata, vivit quidem peccato, sed inortua est

Κρύπτουσ' (14), ἢ κρύπτειν ἔμματ' ἀρρέτων
ἐχθρῶν.

Ἦν δὲ κάκεινη γάμος ἢ συμφορὰ. Τὸ ὑποπεσεῖν οὖν καὶ παραχωρῆσαι τοῖς πάθεσιν ἐσχάτη δουλεία· ὡς περ ἀμέλει τὸ κρατεῖν τούτων ἐλευθερία μόνη. Ἡ γοῖν θεία Γραφή τοὺς παραβάτας τὰς ἐντολὰς πεπράσθαι λέγει τοῖς ἄλλογενέσι, τουτέστιν ἁμαρτίας ἀνοικταῖς τῇ φύσει, ἄχρις ἂν ἐπιστρέψαντες μετανοήσωσι. Καθάρων οὖν τὸν γάμον, ὡς περ τι ἱερὸν ἄγαλμα, τῶν μαινότων φυλακτέον· ἀνεγειρομένους μὲν ἐκ τῶν ὕπνων μετὰ Κυρίου, ἀπιοῦσι δὲ εἰς ὕπνον μετ' ἐχθριστίας, καὶ εὐχομένους,

Ἦμὲν δὲ εὐνάξῃ, καὶ δὲ ἀν φάος ἱερὸν ἔλθῃ, μαρτυροῦμένοις τὸν Κύριον παρ' ὄλον ἡμῶν τὸν βίον· τὸ μὲν θεοσεβεῖν τῇ ψυχῇ κακτημένοις, τὸ σὺφρον δὲ μέχρι καὶ τοῦ σώματος ἀγούσιν. Θεοφιλεῖ γὰρ τῷ ὄντι ἀπὸ τῆς γλυττήης ἐπὶ τὰ ἔργα τὴ κίσμιον διαχειραγωγεῖν· ὁδὸς δὲ ἐφ' ἀναισχυντίαν ἢ αἰσχρολογία· καὶ τέλος ἀμφοῖν ἢ αἰσχρολογία (15). Ὅτι δὲ γαμεῖν ἢ Γραφῇ συμβουλεύει οὐδὲ ἀφίστασθαι ποτε τῆς συζυγίας ἐπιτρέπει, ἀντικρυς νομοθετεῖ· *Ὅτι ἀπολύσεις γυναῖκα, πλὴν εἰ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας*· μοιχείαν δὲ ἡγείται τὸ ἐπιγῆμαι ζῶντος πατέρου τῶν κεχωρισμένων. Ἀνύποπτον δὲ εἰς διαβολὴν δεικνυσι γυναῖκα (16) τὸ μὴ καλλωπίζεσθαι, μὴδὲ μὴν κοσμεῖσθαι πέρα τοῦ πρέποντος, εὐχαῖς (17) καὶ δεήσεσι προσανέχουσιν ἐκτενῶς· τὰς μὲν ἐξιδους τῆς οἰκίας φυλαττομένην τὰς πολλὰς, ἀποκλείουσιν δ' ὡς οἶόν θ' ἑαυτὴν τῆς πρὸς τοὺς οὐ προσήκοντας προσόψεως, προύργαίτερον τιθεμένη τῆς ἀκαίρου φλυαρίας τὴν οἰκουρίαν. Ὁ δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων γυναῖκα μοιχᾶται, φησὶν· *ἐὰν γὰρ τις ἀπολύσῃ γυναῖκα, μοιχᾶται αὐτήν*, τουτέστιν, ἀναγκάσει μοιχευθῆναι. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀπολύσας αἴτιος, γίνεται τούτου, ἀλλὰ καὶ ὁ παρεξάμενος αὐτήν, ἀφορμὴν παρέχων τοῦ ἁμαρτήσαι τῇ γυναίκε· εἰ γὰρ μὴ δέχοιτο, ἀνακάμψει πρὸς τὸν ἄνδρα. Τί οὖν ὁ νόμος; Πρὸς ἀναστολήν τῆς ἐπιπορίας τῶν παθῶν ἀναίρεισθαι προστάττει· τὴν μοιχευθεῖσαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐλεγχθεῖσαν· *ἐὰν δὲ ἱέρεια ἦ, πυρὶ παραδίδοσθαι προστάττει*. Λιθοβολεῖται δὲ καὶ ὁ μοιχός· ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἵνα μὴ ὁ θάνατος αὐτοῖς κοινὸν ἦ. Οὐ δὲ μάχεται τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ νόμος· συνάδει δὲ αὐτῷ. Πῶς γὰρ οὐχί, ἐκείντος ἀμφοῖν χορηγοῦ τοῦ Κυρίου; Ἡ γὰρ τὴν νεύσασα ζῆ μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀπέθανε δὲ ταῖς ἐνο-

✕ P. 507 ED. POTTER 424-425 ED. PARIS. ^a Matth. v, 32, xix, 9; Marc, x, 11, 12; Luc. xvi, 18. ^b Ibid. ^c Levit. xx, 10; Deut. xxii, 22. ^d Levit. xxix, 9.

(14) Κρύπτουσ'. Euripides *Hecub.* v. 569-570: *Πολλὴν πρόνοιαν εἶχεν εὐσχημῶς πεσεῖν, Κρύπτουσ' ἢ κρύπτειν ἔμματ' ἀρρέτων χρεῶν. Magnam sollicitudinem habuit, decenter ut caderet, Et occultaret, quæ occultare oculos virorum convenit.*

(15) Αἰσχρολογία. Sensus requirit αἰσχροεργία,

vel contracte αἰσχροεργία· quod vidit etiam interpres. SYLBURG.

(16) Γυναῖκα. Respicere videtur I Tim. ii, 9, 10.

(17) Εὐχαῖς. Respicere videtur I Tim. v, 5: Προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

λαῖς· ἡ δὲ μετανοήσασα, ὄν ἀναγεννηθεῖσα κατὰ τὴν Ἀ
ἐπιστροφὴν τοῦ βίου, παλιγγενεσίαν ἔχει ζωῆς· τε-
θνηκυίας μὲν τῆς πόρνῆς τῆς παλαιᾶς, εἰς βίον δὲ
παρελθούσης αὐτῆς κατὰ τὴν μετάνοιαν γεννη-
θείσης. Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις διὰ Ἰεζεκιήλ τὸ
Πνεῦμα, λέγον· Ὁδὸ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ
ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι (18). Αὐτίκα λιθό-
λευστοὶ γίνονται, ὡς ἂν διὰ σκληροκαρδίαν ἀποθα-
νόντες τῷ νόμῳ, ᾧ μὴ ἐπέισθησαν· τῇ δὲ ἱερεὶς ἐπι-
τείνεται τὰ τῆς κολάσεως, ὅτι ᾧ πλεῖον ἐδόθη, οὐ-
τος καὶ πλεῖον (19) ἀπαιτηθήσεται. Περιγεγράφθη
καὶ ὁ δεύτερος ἡμῖν ἐνθάδε Στρωματεὺς, διὰ τὸ μᾶλλον
τε καὶ πληθὺς κεφαλαίων (20).

^a Ezech. xxxiii, 11. ^b Luc. xii, 48.

(18) Τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπ. Τοῦ ἁσεβοῦς, ὡς
ἀποστρέψ. Ezech.

(19) Πλεῖον. Respicit Luc. xii, 48 : Παντὶ δὲ, ᾧ
ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ.

mandatis : quæ autem ducta est pœnitentia, ut qui
sit iterum generata per vitæ conversionem, habet
vitæ regenerationem; mortua quidem vetere forni-
catrice, in vitam autem rursus ingressa ea, quæ
genita **183** est per pœnitentiam. Iis, quæ dicta
sunt, fert Spiritus testimonium, dicens per Eze-
chielem *a*. Jam vero obruuntur lapidibus, ut qui propter
duritiam cordis sint legi mortui, cui non paruerunt.
Sacerdotis autem uxori augetur supplicium, quia
cui plus datum est, plus ab eo exigetur *b*. Termine-
tur hic quoque secunda Stromatum, seu Miscella-
neorum, disputatio, propter prolixitatem capitum
et multitudinem.

(20) Κεφαλαιων. Capitum quidem mentio hic;
sed ea non distincta sunt ut in Pædagogō, propter
varias scilicet materiæ interruptiones. SYLBURG.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

CLEMENTIS ALEXANDRINI STROMATUM LIBER TERTIUS.

CAPUT PRIMUM.

Basilidis sententiam de continentia et nuptiis refutat.

Οἱ μὲν οὖν ἀμφὶ τὸν Ὑβαλεντίνον, ἀνωθεν ἐκ
τῶν θεῶν προβολῶν (21) τὰς συζυγίας (22) καταγα-
γόντες, εὐαρεστοῦνται γάμῳ· οἱ δὲ ἀπὸ Βασιλεί-

✠ P. 508 ED. PÖTTER, 426 ED. PARIS.

(21) Προβολῶν. Περιβόλων, vulg. edit.; προβό-
λων, Victor. Sylbhrig, quod Lowthio placuit. Sed
vera lectio est προβολῶν, a προβολή qua voce usi
sunt Valentiniani ad significandam Æonum e suis
causis (« emissionem. ») Clemens infra, Strom. v,
p. 609 edit. Paris. : Δέδωκε δὲ ἀφορμὰς τοῖς τὰς προ-
βολὰς εἰσάγουσι, τάχα καὶ σύζυγον νοῆσαι τοῦ Θεοῦ.
« Occasionem dedit iis, qui emissiones introducunt,
ipsius forte Dei conjugem etiam comminisci. » Epi-

PATROL. GR. VIII.

✠ Ac Valentiniani quidem, qui desuper ex divinis
emissionibus deduxere conjugationes, acceptum
habent matrimonium : Basilidis autem sectatores,

phanus lib. i, hæres. 32, p. 213, de his rebus
agens, ait : Μονὰς τε καὶ τὸ Ἐν προήκοντο τὰς λοι-
πὰς προβολὰς τῶν Αἰώνων. « Monas et Unum emi-
serunt reliquas emissiones Æonum. »

(22) Συζυγίας. « Conjugia » quædam in suo Ple-
romate cominenti sunt Valentiniani, ex quibus nati
sunt Æones. Irenæus lib. i, cap. 12, p. 31 edit.
Oxon. : Διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς δεῖν τὸ
τῆς συζυγίας μελετᾶν μυστήριον· καὶ τοῦτο πεῖθουσ.

35

« Cum interrogassent, inquit, apostoli, num sit melius uxorem non ducere, dicunt respondisse Dominum : ✕ « Non omnes capiunt verbum hoc. Sunt enim eunuchi alii a nativitate, alii vero a necessitate ». Hoc dictum autem sic interpretantur : « Quidam ex quo nati sunt, naturaliter feminam aversantur, qui quidem hoc naturali utentes temperamento, recte faciunt, si uxorem non ducant. Hi, inquit, eunuchi sunt ex nativitate. Qui autem sunt a necessitate, ii sunt theatrici exercitatores, qui, gloriæ studio retracti, se continent. Quinetiam qui casu aliquo excisi sunt, eunuchi facti sunt per necessitatem. Qui itaque eunuchi fiunt per necessitatem, non fiunt eunuchi secundum logon, seu rationem. Qui autem regni sempiterni gratia seipso castrarunt, id ad declinandam, inquit, conjugii molestias fecerunt, quod procurandæ rei familiaris onus ac sollicitudinem timerent. Et illud : « Melius est nubere quam uri ^b, » dicentem Apostolum aiunt velle : Ne animam tuam in ignem injicias, noctu et interdiu resistens, et timens ne a continentia excidas. Nam cum in resistendo occupata fuerit anima,

✕ P. 509 ED. POTTER, 426-427 ED. PARIS. • Matth. xix, 11, 12. ^b I Cor. vii, 9.

τοὺς ἀνοήτους, αὐταῖς λέξει λέγοντες οὕτως : Ὁς ἂν ἐν κόσμῳ γενόμενος, γυναῖκα οὐκ ἐφίλησεν, ὥστε αὐτὴν κρατῆσαι, οὐκ ἔστιν ἐξ ἀληθείας, καὶ οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν. « Quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari mysterium ; et hoc sudent insensibilibus, in sermonibus dicentes sic : Quicumque in sæculo est, et uxorem non amat, ut ei conjungatur, non est in veritate, et non transiet in veritatem. »

(23) Βασιλειδου. Sic scribendum, vel Βασιλειδου, ut supra Ποσειδωνίου, et paulo infra Βασιλειδιανῶν, et Ἀλεξανδρείας, etc., pro Βασιλίδου, Ποσειδωνίου, Βασιλειδιανῶν, Ἀλεξανδρίας.

(24) Οὐ πάρες. Similia iis quæ dicit Christus Matth. xix, 11, 12. Porro hæc, paucis mutatis, occurrunt in Epiphaniî lib. i, hæresi 32.

(25) Ἐνούχοι, οἱ μὲν ἐκ γενετῆς, οἱ δὲ ἐξ ἀνάγκης. Duo eunuchorum genera memorat, quorum alii ex nativitate, alii casu aliquo contra voluntatem facti sunt eunuchi ; tertium genus memorat Matthæus, loco jam dicto, eorum οἷτινες ἐνούχησαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν « qui seipso castraverunt propter regnum cælorum. » Et paulo infra Clemens, id Christi effatum ex sententia Basilidianorum explicans, hoc tertium genus in memorat, οἱ ἕνεκα τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐνούχησαντες ἑαυτοὺς : « qui sempiterni regni gratia se castrarunt. » Denique, Epiphanius etiam, hæc enarrans, eos tertio loco refert, qui se castrarunt ἔκουσίως κατὰ τὴν βασιλείαν οὐρανῶν, « sponte propter regnum cælorum. » Ex quibus probabile fit, hujusmodi petriochen, οἱ δὲ ἕνεκα τῆς αἰωνίου βασιλείας, « alii autem propter sempiternum regnum, » ex codicibus Clementis casu aliquo excidisse.

(26) Θεατρικοί ἀσκηταί. Veneris usus ut vires, sic etiam vocem corrumpere putabatur. Conf. Juvenalis sat. 11, v. 156. Hinc athletæ et cantores ea abstinebant. Quemadmodum Amœbeus citharædus dicitur γυναῖκα ὠρασιότατην ἔχων, μὴ ὀμιλεῖν αὐτῇ « cum venustissimam uxorem haberet, non coivisse cum ea, » ut referunt Ἐλιας, hinc Variae historiae lib. iii, cap. 50. Et Clemens noster infra pag. 447 editi. Paris. Hinc Diogenis dictum, quod memorat Stobæus serm. 5 : Δεινὸν ἔλεγεν ὁ Διογένης, εἰ οἱ μὲν ἀθλῆται καὶ οἱ κιθαριστοὶ γαστρὶς καὶ ἡδονῶν κρα-

του (25), « Πυθομένων, φασί, τῶν ἀποστόλων μήποτε ἀμεινόν ἐστι τὸ μὴ γαμεῖν, ἀποκρίνασθαι λέγουσι τὸν Κύριον· Οὐ πάντες (24) χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον· εἰσὶ γὰρ ἐνούχοι, οἱ μὲν ἐκ γενετῆς, οἱ δὲ ἐξ ἀνάγκης (25). » Ἐξηγουμένη δὲ τὸ ῥητὸν ὡδὲ πως : « Φυσικῆν τινες ἔχουσι πρὸς γυναῖκα ἀποστροφὴν ἐκ γενετῆς, οἷτινες, τῇ φυσικῇ ταύτῃ συγκράσει χρώμενοι, καλῶς ποιοῦσι μὴ γαμοῦντες. Οὗτοι, φασί, εἰσὶν οἱ ἐκ γενετῆς ἐνούχοι. Οἱ δὲ ἐξ ἀνάγκης, ἔκεινοι οἱ θεατρικοί ἀσκηταί (26), οἷτινες διὰ τὴν ἀνθολογίαν τῆς εὐδοξίας κρατοῦσιν ἑαυτῶν· οἱ δὲ ἐκτετριμένοι κατὰ συμφορὰν (27) ἐνούχοι· γεγόναι κατὰ ἀνάγκην. Οἱ τοίνυν κατὰ ἀνάγκην οὐ κατὰ λόγον ἐνούχοι γίνονται· οἱ δὲ ἕνεκα τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐνούχησαντες ἑαυτοὺς, διὰ τὰ ἐκ τοῦ γαμοῦ, φασί, συμβαίνοντα, τὸν ἐπιλογοῦσιν (28) τοῦτον λαμβάνουσι, τὴν περὶ τὸν πορισμὸν τῶν ἐπιτηδίων ἀσχολίαν δεδιότες. Καὶ τὸ, « Ἀμεινον (29) γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι, » μὴ εἰς πῦρ ἐμβάλῃς τὴν ψυχὴν σου, λέγειν τὸν Ἀπόστολον, νυκτὸς καὶ ἡμέρας (30) ἀντέχων, καὶ φοβούμενος μὴ τῆς ἐγκρατείας ἀποπέσῃ· πρὸς γὰρ τὸ ἀντέχειν γενομένην ψυχὴν, μερίζεται τῆς ἐλπίδος. »

τοῦσιν, οἱ μὲν τῆς φωνῆς χάριν, οἱ δὲ τοῦ σώματος, σφροσύνης δὲ ἕνεκα οὐδὲς τούτων καταφρονήσῃ. « Indignum esse aiebat Diogenes, athletas ventri et voluptatibus temperare ; hos vocis, illos corporis, gratia ; propter temperantiam vero neminem ista contemnere. »

(27) Οἱ δὲ ἐκτετριμένοι κατὰ συμφορὰν. « Qui autem excisi sunt casu aliquo sinistro, eunuchi facti sunt ex necessitate. » Hæc omnia ex Clemente transtulit Epiphanius in librum suum i, hæresi 32, pag. 96 Basil. edit., ubi hoc deest membrum. Illud quoque quod sequitur : « Propter ea quæ ex matrimonio eventunt, » et alia usque ad finem periodi, manca sunt apud Epiphanium, qui ex hoc loco restituendus est. Item illud, « apprehende ergo, » Græce est, ἀντέχων τοίνυν μαχητῆς γυναικὸς, rectius quam apud Epiphanium, ἀνέχου μαχητῆς, « sustine pugnacem uxorem. » Nec melius, opinor, vertit Cornarius : « Cum autem, inquit, gratiarum actio et benignitas Dei in petitionem tuam incidit ; » quam Hervetus : « Quando tua eucharistia incidit in petitionem. » Græce utrobique erat : Ὅταν δὲ, φῶσιν, ἡ εὐχαριστία σου εἰς αἴτησιν ὑποπέσῃ. Sequitur apud Clem. : Καὶ στής τὸ λοιπὸν οὐ κατορθώσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆσαι, γάμησον, ubi corrigit Hervetus καὶ τῆς vertitque, et « de cætero petas non recte et perfecte agere, sed non labi, duc uxorem. » Apud Epiphanium : Καὶ στής τὸ λοιπὸν, οὐ κατορθώσας μὴ σφαλῆσαι, γάμησον. « Et steteris de cætero non peragens cum viriute, ut ne offendaris, nuptias contrahe. » Forte ita vertere potes : « Et steteris in posterum, non ut recte agas, sed non offendas, uxorem duc. » COLLECT.

(28) Τὸν ἐπιλογ. Deficit hoc loco Epiphanius, qui hanc sententiam hoc modo exhibet : τὸν ἐπιλογοῦσιν τῶν ἐπιτηδίων ἀσχολίαν δεδιότες· his nempe verbis propter voces ὀμοιοταλεῦτους, ut per librariorum negligentiam sæpe alias fit, omissis, τοῦτον λαμβάνουσιν τὴν περὶ τὸν πορισμὸν. Proinde hæc ei ex Clemente restituenda sunt.

(29) Ἀμεινον. Βέλτιον, Epiph. Utrumque interpretamentum est τῷ κρείσσον, quod exstat I Cor. vii, 9.

(30) Νυκτὸς καὶ ἡμ. Ἡμέρας καὶ νυκτὸς, inverso ordine, Epiphanius, ubi mox γενομένην πρό γενομένην.

« Ἀντέχου (31) τοίνυν, » φησὶ κατὰ λέξιν ὁ Ἰσιδωρος ἐν τοῖς « Ἠθικοῖς, » μαχίμης γυναικός, ἵνα μὴ ἀποσπασθῆς τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τὸ τε πῦρ ἀποσπερματίσας, εὐσυνειδήτως (32) προσεύχῃ (33). Ὅταν δὲ ἡ εὐχαριστία σου, φησιν, εἰς αἰτησιν ὑποπέσῃ (34), καὶ στῆς τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσαι, ἀλλὰ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. Ἀλλὰ νέος τίς ἐστιν, ἢ πένης, ἢ κατωφερός, καὶ οὐ θέλει γῆμαι κατὰ τὸν λόγον οὗτος τοῦ ἀδελφοῦ μὴ χωρίζεσθω λέγεται, ὅτι Εἰσελήλυθα ἐγὼ εἰς τὰ ἅγια· οὐδὲν δύναμαι παθεῖν. Ἐάν δὲ ὑπόνοιαν ἔχῃ, εἰπάτω Ἄδελφὲ, ἐπίθεος μοι τὴν (35) χεῖρα, ἵνα μὴ ἀμαρτήσω· καὶ λήψεται βοήθειαν, καὶ νοστήν καὶ αἰσθητήν· θελησάτω (36) μόνον ἀπαρτῆσαι (37) τὸ καλὸν, καὶ ἐπιτεύξεται. Ἐνίοτε δὲ τῷ μὲν στόματι λέγομεν, οὐ θέλομεν ἀμαρτῆσαι· ἡ δὲ διάνοια ἔγκει-

✕ P. 540 ED. POTTER.

(31) Ἀντέχου. Ἀνέχου, « sustine, » habet Epiphanius. Porro in Isidori verba hæc adnotavit cl. Græbius *Spicilegii* sæc. II, pag. 66, 67: « Ista emendatione et explicacione egent, qua allata, patebit hæc verba bonum habere sensum. Ac priora quidem, Ἀντέχου (sive, ut apud Epiphanium legimus ἀνέχου) μαχίμης γυναικός, pessime vertit, imo pervertit, Hervetus, Clementis interpres: « Apprehende ergo robustam mulierem; » pro quo reponere: « Patienter sustine contentiosam mulierem; » sicut et Petavius apud Epiphanium: « Patienter igitur tibi contumacis uxoris mores sustinendi sunt, ne gratiam Dei amittas. » Unde sequitur: « Cumque una cum semine libidinis flammam ejeceris » (per legitimum matrimonii usum, tanquam fornicacionis remedium), « iam te, optima fretus conscientia, ad orandum converte. » Quid vero sibi volunt hæc: « Quando autem tua gratiarum actio in petitionem incidit, » sive « delapsa fuerit? » Videtur Isidorus respexisse duplicem Christianorum statum, perfectorum et infirmorum: ex quibus illi, in bono fundati ac immobiles, non tam preces, quam gratias, Deo fundunt pro concessio justitiæ habitui; hi vero, minus stabiles, a periculo lapsus sibi metuunt, ac idcirco precibus magis indigent, quibus auxilium divinæ gratiæ postulent. Idem igitur est, ac si dixerat: « Quando autem in istam delapsus fueris conditionem, ut ores potius, quam gratias agas, » etc. Quem sensum aperte confirmant immediate sequentia, apud Clementem corrupta, ac proinde ex Epiphaniō corrigenda hoc modo: Καὶ στῆ; τὸ λοιπὸν οὐ κατορθῶσας τὸ μὴ σφαλῆναι, γάμησον. « Et steteris, non tamen quoad reliquum vitæ tempus a periculo lapsus immunis sis, duc uxorem. » Vel, ut Petavius vertit apud Epiphanium: « Neque id tamen obtinueris, ut labi prorsus ac titubare desinas, ad nuptias confugito. » Quod consilium sane bonum est, simile illi apostolico, I Cor. VII, 9: « Quod si non se continent, nubant; melius est enim nubere, quam uri. » Pergit vero Isidorus docens, quid sit faciendum, ubi aliquis uxorem ducere nequeat, vel quod adhuc sit nimium juvenis vel pauper, vel κατωφερός sive κατὰφερός (utroque enim modo scribitur) id est, ἀσθενής, « infirmus, » ut Epiphanius explicacionis gratia addit, quanquam alibi « pronum ad Venerem » significet: si igitur ob has circumstantias conjugium inire nolit κατὰ τὸν λόγον, id est, « ut verbum Dei suadet, » vel etiam « ut ratio exigit, » ne scilicet in isto statu uxorem ducat, tum, inquit Isidorus, « iste homo propterea a c. nventu fratrum ne segregetur. Dicat vero: Ingressus in sancta, nil patiar; » id est, si ecclesiam, ubi fratres ad sacra conveniunt, frequentavero, nil patiar mali. « Si vero habeat suspicionem, » de seipso scilicet, ne in peccatum incidat; « dicat: Frater, impone mihi manum, ut non peccem; »

A a spe est divisa. — « Apprehende ergo, » inquit his verbis Isidorus in *Moralibus*, ✕ robustam mulierem, ne a Dei gratia avellaris; et cum ignem in semine excreveris, cum bona ores conscientia. Quando autem, inquit, tua gratiarum actio delapsa fuerit in petitionem, et deinceps steteris, ut tamen labi ac titubare non desinas, duc uxorem. Sin est aliquis juvenis, vel pauper, vel infirmus, et non ei libet logo, seu rationi, convenienter uxorem ducere, is a fratre ne discedat; dicat: Ingressus sum in sancta, nihil possum pati. Quod si eum suspicio aliqua subeat, dicat: Frater, impone mihi manum, ne peccem; et confestim tum in mente, tum in corpore opem experietur. Velit modo quod bonum est perficere, et assequetur. Nonnunquam autem

B intelligens per « fratrem, » sive quemcumque fidelium, sive potius sacerdotem, cui proprie oratio cum manus impositione competit. Cætera sunt facillima intellectu: unde ad alia pergo, ubi tribus verbis monuero, quoad ultima Isidori verba editionem Epiphaniū ex Clemente corrigendam, et pro φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων. Ἀναγκαῶς δὲ ταύτας παρεθέμην τὰς φωνάς, etc., legendum esse, φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δὲ. Ταύτας παρεθέμην φωνάς, etc. Nam ita apud Clementem recte sunt distincta. »

(32) Εὐσυνειδήτως. Nonnulli hanc vocem ad præcedens ἀποσπερματίσας referunt.

(33) Προσεύχῃ. Scribendum προσεύχου, imperat. modo, quod habet Epiphanius.

(34) Ἰποπέσῃ. Ἰποπέσοι, Epiphanius.

(35) Τὴν. Abest ab Epiphani., ubi mox, inverso ordine, καὶ αἰσθητήν καὶ νοστήν.

(36) Θελησάτω. Epiphanius, μόνον ἀπαρτῆσαι. « Velit solum perficere bonum, et assequetur. » Ibidem legitur λέγομεν οὐ θέλομεν, rectius hic, λέγομεν· corrige itaque in interprete: « Aliquando ore quidem dicimus, nolimus peccare. » Deinde ibidem corrige ex Clemente: Φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δὲ. Ταύτας παρεθέμην, etc. « Naturale autem est veneris rebus uti, necessarium vero minime. Has apposui voces, » etc. Paulo post emenda illa Epiphaniū, πάντων γε σωθησομένων φυσικῶν, sic ut habet Clemens, πάντως γε σωθησομένων φύσει· et lege in interpretatione: « Docuerunt propter perfectionem, cum omnino natura salvi futuri sint, et si peccent propter naturaliter insitam electionem, cum alioqui neque eadem ipsis facere permittant h. d. p. » Valentiniani se natura salvos fieri dicebant. Tertullianus in lib. adversus eosdem, c. 29: « Quæ nunc quoque si plenam atque perfectam notitiam apprehenderint istarum næmarum, naturificatæ jam spiritalis conditionis germinatæ (vel potius « germanitate ») certam obtinebunt, imo omnino debitam. » Irenæus lib. I, c. 4: « Quapropter et nobis quidem necessariam esse bonam conversationem respondent; aliter enim impossibile esse salvari. Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sunt naturaliter spirituales, omnino salvari dicunt. Quemadmodum enim aurum in cæno positum non amittit decorem suum, sed suam naturam custodit, cum cænum nihil nocere auro possit; sic et semetipsos dicunt, licet in quibuscumque materialibus operibus sint, nihil semetipsos noceri, neque amittere spiritalem substantiam. » Vide lib. II, 390, 20. COLLECT.

(37) Ἀπαρτῆσαι. Hervetus legit ἀπαρτῆσαι, « potere. » Sed verior lectio videtur, ἀπαρτῆσαι, « perficere, absolvere: » quam præbet Epiphanius. Eadem Sylburgio placuit.

ore tenus dicimus : Nolumus peccare ; animus autem noster propendet in peccatum. Qui est ejusmodi, propter metum, quod vult, non facit, ne ei constituatur supplicium. At hominum generi quædam necessaria sunt ac naturalia duntaxat. Quod indumentis ageat, necessarium simul est et naturale : est autem venerea voluptas naturalis, sed non necessaria. » Illas voces adduxi ad reprehendum Basilidianos, qui non recte vivunt, ut qui vel peccandi potestatem habeant propter perfectionem, vel omnino quidem natura salvi futuri sint, etsi nunc peccent, quod naturæ dignitate sunt electi. Neque vero primi dogmatum architecti eorumdem perpetratorum potestatem illis faciunt. Ne ergo Christi nomen suscipientes, et iis, qui sunt in gentibus intemperantissimi, incontinentius viventes, nomini ✕ maledictum inurant. « Qui enim sunt ejusmodi, pseudapostoli, operarii dolosi, » usque ad illud : « Quorum finis erit secundum opera eorum ». Est ergo continentia, corporis despicientia secundum confessionem in Deum ; non solum enim in rebus venereis, sed etiam in aliis, quæ anima perperam concupiscit, non contenta necessariis, versatur continentia. Est autem et in lingua, et in acquirendo, et in utendo, et in concupiscendo continentia. Non docet autem ea solummodo esse temperantes, siquidem præbet nobis temperantiam, ut quæ sit divina potestas et gratia. Dicendum est ergo, quidnam nostris videatur de eo, quod est propositum. Nos quidem castitatem, et eos, quibus hoc a Deo datum est, beatos dicimus : monogamiam autem, et quæ consistit in uno solum matrimonio, honestatem admiramur ; dicentes tamen oportere aliorum misereri, et « alterum alterius onera portare ^b, » ne « quis, cum » recte « stare videatur, » ipse quoque « cadat. » De secundis autem nuptiis : « Si uraris, » inquit Apostolus, « jungere matrimonio ^d. »

CAPUT II.

Carpocratis et Epiphaniis sententiam de seminarum communitate refutat.

Qui autem a Carpocrate descendunt et Epiphane, censent oportere uxores esse communes ; a quibus contra nomen Christi maximum emanavit

✕ P. 511 ED. POTTER, 428 ED. PARIS. ^a II Cor. xi, 13, 15. ^b Galat. vi, 2. ^c I Cor. x, 12. ^d I Cor. vii, 9.

(38) Ἐπι. Εἰς, Epiphan.

(39) Ἀναγκαῖον. Τὸ ἀναγκ., Epiphan.

(40) Βασιλειδιανῶν. Sic scripsi cum Epiphano pro vulg. Βασιλιδιανῶν. Hoc loco hæc addit Epiphanius : Καὶ Καρποκρατιανῶν καὶ τῶν ἀπὸ Οὐαλεντινοῦ, καὶ τοῦ Ἐπιφάνου, καλουμένου· ᾧ δὲ συνήθητο Σκοπῶνδος ὁ προτεταγμένος· ἐξ ἄλλῶν γὰρ ἕκαστος, ἦτο οὗτος ἕκαστος μεταδούς, ἢ ἕκαστος τούτω, τὰ θεῖνὰ ἀπεμπολήσαντες, καὶ εἰς τι πρὸς ἀλλήλους διαφερόμενοι, ὁμῶς ἐν μιᾷ αἰρέσει ἑαυτοὺς κατέθεντο, ὥστε καὶ ἔχειν ἐξουσίαν ἐδογματίσαν. « Et Carpocratianos, et Valentini, Epiphaniisque discipulos ; ad quem Secundus prius a nobis commemoratus adjungitur. Etenim illi a se invicem propagati ; sive iste alteri, sive alter isti, tanquam malas merces, ita pestiferam doctrinam communicaverunt. Ac licet aliqua in re dissideant, in eadem tamen hæseri secta, ut vel peccare sibi propter perfectionem licere dicerent. »

(41) Τοῦ ἀμαρτεῖν. Τὸ ἀμαρτάνειν, Epiphan. per-

ται ἐπὶ (38) τὸ ἀμαρτάνειν. Ὁ τοιοῦτος διὰ φόβου οὐ ποιεῖ ὅ θέλει, ἵνα μὴ ἡ κόλασις αὐτῷ ἰλλογησῆ. Ἡ δὲ ἀνθρωπότης ἔχει τινὰ ἀναγκαῖα καὶ φυσικὰ μόνα· ἔχει τὸ περιβάλλεσθαι ἀναγκαῖον (39) καὶ φυσικόν· φυσικὸν δὲ τὸ τῶν ἀφροδισίων, οὐκ ἀναγκαῖον δέ. » Ταύτας παρεθέμην τὰς φωνὰς εἰς ἐλεγχον τῶν μὴ βιούντων ὀρθῶς Βασιλειδιανῶν (40), ὡς ἦτοιοι ἐχόντων ἐξουσίαν καὶ τοῦ ἀμαρτεῖν (41) διὰ τὴν τελειότητα, ἢ πάντως (42) γε σωθησομένων (43) φύσει (44), καὶ νῦν ἀμαρτῶσι, διὰ τὴν ἔμφυτον ἐκλογὴν ἐπὶ μηδὲ ταῦτα αὐτοῖς πράττειν συγχωροῦσιν οἱ προπάτορες τῶν δογμάτων (45). Μὴ τοίνυν ὑποδοῦμενοι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐν ἐθνῶν ἀκρατεστάτων ἀκολαστότερον βιούντες, βλασφημίαν τῷ ὀνόματι προσηρῶμεθα· « Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδοπάστολοι, ἐργάται δόλιοι, » ἔως, « Ὡν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. » Ἐγκράτεια τοίνυν σώματος ὑπεροψία, κατὰ τὴν πρὸς Θεὸν ὁμολογίαν· οὐ μόνον γὰρ περὶ τὰ ἀφροδίσια, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ ἄλλα, ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ κακῶς, οὐκ ἀρκουμένη τοῖς ἀναγκαῖοις, ἢ ἐγκράτεια ἀναστρέφεται. Ἔστι δὲ καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν, καὶ περὶ τὴν κτῆσιν, καὶ περὶ τὴν χρῆσιν, καὶ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἐγκράτεια. Οὐ διδάσκει δ' αὕτη σωφρονεῖν μόνον, ἢ γε παρέχει σωφροσύνην ἡμῖν, δύναμις οὖσα καὶ θεῖα χάρις. Τίνα οὖν τοῖς ἡμετέροις δοκεῖ περὶ τοῦ προκειμένου, λεκτέον. Ἡμεῖς εὐνοουχίαν μὲν, καὶ οἷς τοῦτο δεδιώρηται ὑπὸ Θεοῦ, μακαρίζομεν· μονογαμίαν δὲ καὶ τὴν περὶ τὸν ἕνα γάμον σεμνότητα θαυμάζομεν· συμπάσχειν ἂν δεῖν λέγοντες, καὶ ἀλλῶν (46) τὰ βάρη βασιάζειν· μὴ ποτέ τις δοκῶν κακῶς ἐστάναι, καὶ αὐτὸς πέση. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου γάμου, « Εἰ πυροῖ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, γάμησον. »

C
D
Oἱ δὲ ἀπὸ Καρποκράτους καὶ Ἐπιφάνου ἀναγόμενοι κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας ἀξιοῦσιν· ἐξ ὧν ἡ μεγίστη κατὰ τοῦ ὀνόματος (47) ἐρῆρη βλασφημία.

D peram, nisi eis aut similis particula addatur.

(42) Ἡ πάντως. Epiphan., ἢ πάντων.

(43) Σωθησομένων. De Valentiniianis hæc refert Irenæus lib. i, cap. 10, p. 30 : Τὸ πνευματικὸν θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, καὶν ὅποιας συγκαταλέγονται πράξεις. » Idem spiritale existimant non posse corruptibilem percipere, licet in qualibuscumque fuerint factis. »

(44) Φύσει. Melius videtur, quam φυσικῶν, quod habet Epiphanius. Ubi mox, τὰ αὐτὰ pro ταῦτα.

(45) Δογματῶν. Hactenus Clementem secutus est Epiphanius.

(46) Ἀλλῶν. Respicit Gal. vi, 2 : Ἀλλῶν τὰ βάρη βασιάζετε. I Cor. x, 12 : Ὡστε ὁ δοκῶν ἐὺ ἀναβλεπέτω μὴ πέση. I Cor. vii, 9 : Εἰ οὐκ ἐγκρατεῖσθε, γαμησάτωσαν· κρείσσον γὰρ ἐστὶ γαμησθαι ἢ πυροῦσθαι.

(47) Κατὰ τοῦ ὀνόματος. Nomen Christianum intelligit. Similia refert Eusebius, de Carpocrati

Ἐπιφάνης (48) οὗτος, οὗ καὶ τὰ συγγράμματα κομι-
 ζεται, υἱὸς ἦν Καρποκράτους, καὶ μητὸς Ἀλεξαν-
 δρείας τοῦνομα (49)· τῷ μὲν πατρὸς Ἀλεξαν-
 δρείας (50), ἀπὸ δὲ μητὸς Κεφαλληνεύς. Ἐξῆσε δὲ
 τὰ πάντα ἔτη ἑπτακαίδεκα, καὶ θεὸς ἐν Σάμῃ τῆς
 Κεφαλληνίας τετίμηται· ἐνθα αὐτῷ ἱερὸν βωτῶν λί-
 θων, βωμοί, τεμένη, μουσεῖον ὠκοδόμηται τε καὶ
 καθιέρωται· καὶ συνιόντες εἰς τὸ ἱερὸν οἱ Κεφαλλη-
 νες (51) κατὰ νομηνίαν, γενέθλιον ἀποθέωσιν θύου-
 σιν Ἐπιφάνει· σπένδουσὶ τε καὶ εὐχαλοῦνται, καὶ
 ὕμνοι λέγονται (52). Ἐπαιδεύθη μὲν οὖν παρὰ τῷ
 πατρὶ τὴν τε ἐγκύκλιον παιδείαν καὶ τὰ Πλάτωνος (53)
 καθηγῆσατο δὲ τῆς μοναδικῆς γνώσεως (54)· ἀφ' οὗ
 καὶ ἡ τῶν Καρποκρατιανῶν αἵρεσις. Λέγει τοῖσιν οὗ-
 τος ἐν τῷ *Περὶ δικαιοσύνης*· Ἐτὴν δικαιοσύνην
 τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν τινα εἶναι μετ' ἰσότητος. Ἴσος
 γέ τοι πανταχόθεν ἔκταθεὶς οὐρανός, κύκλω τὴν γῆν
 περιέχει πᾶσαν· καὶ πάντας ἡ νύξ ἐπίσης ἐπιδείκ-
 νεται τοὺς ἀστέρας· τὸν τε τῆς ἡμέρας αἴτιον καὶ
 πατέρα τοῦ φωτὸς ἥλιον ὁ θεὸς ἐξέχεεν ἄνωθεν ἴσον
 εἰς γῆς ἅπασιν τοῖς βλέπειν δυναμένοις· (οἱ δὲ κοινῇ
 πάντες βλέπουσιν)· ἐπεὶ μὴ διακρίνει πλοῦσιον, ἢ
 πένητα, ἢ δῆμου ἄρχοντα, ἄφρονάς τε καὶ τοὺς

✠ P. 512 ED. POTTER, 428-429 ED. PARIS.

secta agens, *Historiæ eccles.* lib. iv, cap. 7: Τοῖς
 δὲ ἀπίστοις ἔθνεσι πολλὴν παρέχειν κατὰ τοῦ θεοῦ
 λόγου δυσφημίας περιουσίαν, τῆς ἐξ αὐτῶν φήμης
 εἰς τὴν τοῦ παντὸς Χριστιανῶν ἔθνεος διαβολὴν
 καταχεομένης. Ταύτη δ' οὖν ἐπιπλεῖστον συνέβαινε
 τὴν περὶ ἡμῶν παρὰ τοῖς τό τε ἀπίστοις ὑπόνοιαν
 δυσσεβῆ καὶ ἀποπειρῆτην διαδόδοθαι· ὡς δὲ ἀθεμί-
 τοις πρὸς μητέρας καὶ ἀδελφὰς μίξιν ἀνοστίαις τε
 προσφαῖς χρωμένων. «Deinde gentibus a fide nostra
 alienis ampliam obtrectandi et calumniandi Evan-
 gelii materiam subministravit: dum ab illis primum
 orta infamia ad totius Christiani nominis oppro-
 brium diffunderetur. Atque hinc factum est, ut
 absurda quedam et impia de nobis opinio apud
 infideles tunc temporis spargeretur, quasi nefario
 concubitu cum sororibus et matribus misceri, et
 exsecrandis dapibus vesci soleremus.» De iisdem
 hæc conqueritur Irenæus lib. i, cap. 54, p. 100:
 «Qui et ipsi ad detractionem divini nominis,
 quemadmodum et gentes, a Satana premissi sunt,
 uti secundum alium et alium modum, quæ sunt illo-
 rum, audientes homines, et putantes omnes nos tales
 esse, avertant aures suos a præconio veritatis.
 Conf. Justinus *M. Dialogo cum Tryphone*; Athenagoras
Legationis pag. 15 edit. Oxon.; Minucius
Felix Octavio; Tertullianus *Apolog.* et *Ad uxor.* lib.
 ii, cap. 4; Origenes *Adv. Celsum*; Epiphanius *Adv.*
hæres. lib. i; item Clemens mox p. 450 edit. Paris.

(48) *Ἐπιφάνης*. Hæc paulum mutata Epiphanius
 transtulit in suum *Adv. hæres.* lib. i, hæres. 52,
 p. 210.

(49) *Τοῦνομα*. Epiphanius, οὗτω καλούμενης, quod
 interpretamentum est. Uterque voluit Carpocratis
 matrem, non patria, sed nomine, Ἀλεξανδρείαν
 fuisse.

(50) *Πρὸς πατὸς Ἀλεξανδρείας*. Theodoretus
 in lib. *De hæresibus* Carpocratiam, Epiphanius pa-
 trem, Alexandrinum fuisse testatur. Quamobrem
 corrigendus est Epiphanius locus, hæresi 52: Ἀπὸ
 Κεφαλληνίας μὲν τὸ πρὸς πατὸς γένος ὢν, «e Ceph-
 allenia genus habens:» nisi forte memoria lapsus
 est Epiphanius, dum hunc Clementis locum
 exscripsit. Paulo post etiam scripsit ἐν Σάμῃ γάρ,
 cum sit apud Clementem ἐν Σάμῃ. Verum ex qua-
 tuor urbibus insule illius unam tradit Strabo lib.

A probum. Hic autem Epiphanes, cujus etiam scri-
 pta feruntur, filius erat Carpocratis, et matris Ale-
 xandriæ nomine, ex patre quidem Alexandrinus,
 ex matre vero Cephalleneus. Vixit autem solum
 septemdecim annis, et Samæ, quæ est 184 urbs
 Cephallenæ, ut deus est honore affectus. Quo in
 loco templum ex ingentibus lapidibus, altaria, de-
 lubra, museum, ædificatum est et consecratum; et
 cum est nova luna, convenientes Cephallenei, diem
 natalem, quo in deos relatus est Epiphanes, sacrifi-
 cant, libantque, et convivantur, et hymnos can-
 nunt. A patre autem didicit et orbem disciplina-
 rum, et Platonis ✠ philosophiam. Fuit autem prin-
 ceptus monadicæ cognitionis. A quo etiam profluxit
 hæresis eorum, qui nunc sunt, Carpocratianorum.
 B Is ergo dicit in libro *De justitia*, «Justitiam Dei
 esse quamdam cum æqualitate communionem.
 Æquale quidem certe cœlum undequaque exten-
 sum totam terram cingit. Et nox ex æquo stellas
 omnes ostendit; et diei auctorem et lucis patrem,
 solem, Deus ex alto æqualem effudit omnibus, qui
 possunt videre (illi autem omnes communiter respi-
 ciunt), quoniam non discernit divitem vel paupe-

x, dici et Σάμην et Σάμον, communi illi cum insula
 nomine. COLLECT.

(51) *Οἱ Κεφαλλῆνες*. Si quis interroget, cur Epi-
 phanes in patria materna, Same Cephallenia, potius
 quam Alexandriæ, quæ paterna ei urbs fuit,
 coleretur, respondit Cl. Dodwellus dissert. 4 in
 Irenæum, sect. 29. inde contigisse, «quod illam
 delegisset scholæ sedem, et quod ibi proinde ha-
 beret præcipuam discipulorum multitudinem.»

(52) *Ἵμνοι λέγονται*. Concinnius, ὕμνους λέ-
 γουσι. SYLBERG.

(53) *Τὰ Πλάτωνος*. Epiphanius libri jam dicti
 pag. 211: Δι' ὑπερβολὴν δὲ τῆς ἐκεῖνου παιδείας,
 ἐγκυκλίου τε καὶ Πλατωνικῆς, ἢ πᾶσα τοῖς προειρη-
 μένοις κατὰ τε αἵρεσιν καὶ κατὰ τὴν ἑτέραν πλάνην,
 λέγω τὴν εἰς εἰδωλομανίαν, τοὺς ἐπιχωρούς τρέ-
 ψαταν, γέγονεν ἀπ' αὐτοῦ ἀπάτη. «Habuit vero ad
 infelices eos decipiendos, ac non modo ad eam
 sectam, sed et ad aliud genus erroris, hoc est, si-
 mulacrorum superstitionem, traducendos magnam
 illecebram exquisita quedam hominis eruditio, et
 cum in omni humanitatis genere, tum in Platonicis
 dogmatibus apprime versata.» Et hactenus Clemen-
 tem secutus est ille. Theodoretus *Hæret. fabul.*
 lib. i, cap. 5, p. 197: Καὶ Ἐπιφάνης δὲ, τοῦτου παῖς,
 Πλατωνικῆς ἡγμένους παιδείας, τὴν τοῦτου μυθολο-
 γίαν ἐπλάτυεν. «Epiphanes vero, Carpocratis filius,
 in Platonicis institutus disciplina, illius fabulas
 amplificavit.»

(54) *Μοναδικῆς γνώσεως*. Quid sit μοναδική
 γνώσις, disci poterit ex Irenæo lib. i, cap. 2, p. 51:
 Ἔστι τις πρὸ πάντων Προαρχῆ, Προανενότητος, Ἀρ-
 ρητὸς τε, καὶ Ἀνονώμαστος, ἦν ἐγὼ Μονάδα ἀρι-
 θμῶ. «Est quidem ante omnes Proarche, Proanenote-
 os, et Inenaribilis, et Innomminabilis, quam
 ego Monotelem voco.» Ab hac et Henotele emis-
 sum dicit omnium principium, quod ὁ λόγος μονάδα
 καλεῖ, «omnio monadem vocat.» Ab hac igitur
 «monade» est μοναδική γνώσις, cujus princeps
 fuit Epiphanes, eam petens et scholis Platonis, cujus
 in theologia frequens est μονάδος et μονότητος
 mentio. Quinetiam ante Platonem Pythagoras ἀρ-
 χὴν ἀπάντων μονάδα, «principium rerum omnium
 monadem,» statuit, ut refert Diogenes Laertius
 lib. viii, segm. 25. Conf. Clemens infra *Strom.* iv, p.

reni vel populi principem, insipientes et sapientes, feminas et masculos, liberos, servos. Sed neque secus facit in brutis. Cum autem omnibus animalibus æque ipsum communem effuderit, bonis et malis justitiam suam confirmat, cum nemo possit plus habere, neque auferre a proximo, ut ipse illius lucem habeat duplicatam. Sol facit omnibus animalibus communia exoriri nutrimenta, communi justitia ex æquo data omnibus: et ad ea, quæ sunt hujusmodi, similiter se habet genus boum, ut boves; et suum, ut sues; et ovium, ut oves; et reliqua omnia. Justitia enim in iis appareret esse communitas. Deinde per communitatem omnia similiter secundum sua genera seniantur, et commune nutrimentum editur humi pascentibus jumentis omnibus, et omnibus ex æquo; ut quod nulla lege circumscriptum sit, sed ejus, qui donat, jubentis suppeditatione, convenienter justeque adsit omnibus. Sed neque generationi posita est lex, esset enim jamdiu abolita: ex æquo autem seminant et generant, habentia innatam a justitia communionem: ex æquo communiter omnibus oculum ad videndum, creator et pater omnium, sua justitia legem ferens, præbuit, non discernens feminam a masculo, non id quod est rationis particeps, ab experte rationis, et, ut semel dicam, nullum a nullo; sed æqualitate et communitate visum similiter dividens, uno jussu omnibus est largitus. Leges autem, inquit, hominum, cum ignorationem castigare non possent, contra ✕ leges facere docuerunt: legum enim proprietates dissecuit divinæ legis communionem et arrodit; non intelligens dictum Apostoli dicentis: « Per legem peccatum cognovi. » Et meum et tuum dicit subsisse per leges, ut quæ non amplius communiter fruantur (sunt enim communia), neque terra, neque possessionibus, sed neque matrimonio. Fecit enim vites communiter omnibus, quæ neque passerem, neque furem abnegant; et frumentum similiter, et alios fructus. Violata autem communio et æqualitas, genuit furem pecorum et fructuum. Cum ergo Deus communiter omnia fecisset homini, et feminam cum masculo communiter conjunxisset, et omnia similiter animalia conglutinasset, pronuntiavit justitiam, communitatem

✕ P. 513 ED. POTTER, 429-430 ED. PARIS.

555; Theodoretus *θεραπ.* β; Hermias in *Irrisione philosoph. gentil.*, Plutarchus *De placitis philosoph.*, lib. 1, etc.

(55) *Ἀνατέλλειν*. Rectius ἀνατέλλει, indic. modo: ea phrasi, qua psalmo ciii: Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι. SYLBURG.—Eadem lectio Græbio etiam placuit, *Spicileg.*, sect. 41, p. 61.

(56) Ἄπασι δικαιοσύνη παρούσα. Forte rectius ἅπασι παρούσα, expuncto δικαιοσύνη, ut hoc quoque membrum referatur ad superiorem nominativum τροφή. SYLBURG.—Verum non opus est ut ea vox expungatur, modo scribatur in dativo casu δικαιοσύνη, hoc sensu: « Sed ejus, qui id donat, jubentis suppeditatione convenienter omnibus » ex justitia « adsit. » Sic paulo post, δικαιοσύνη νομοθετήσας.

(57) Ἐπίσης. Periodi notam, quæ in prioribus

φρονούντας, θηλείας, ἄρσενας, ἐλευθέρους, δοῦλους. Ἄλλ' οὐδὲ τῶν ἀλόγων παρὰ τοῦτο ποιεῖται τι: πᾶσι δὲ ἐπίσης τοῖς ζώοις κοινὸν αὐτὸν ἐκχεῖας ἄνωθεν, ἀγαθοῖς τε καὶ φαύλοις, δικαιοσύνην ἐμπεδοῖ, μηδὲν δυναμένου πλεῖον ἔχειν, μηδὲ ἀφαιρεῖσθαι τὸν κλησίων, ἢν αὐτὸς τὸ κάκεινου φῶς διπλασιάσας ἔχη. Ἥλιος κοινὰς τροφὰς ζώοις ἅπασιν ἀνατέλλειν (55). δικαιοσύνης τε τῆς κοινῆς ἅπασιν ἐπίσης δοθείσης· καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα βοῶν γένος ὁμοίως γίνεται ὡς αἱ βόες, καὶ σῶν ὡς οἱ σῦες, καὶ προβάτων ὡς τὰ πρόβατα, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα· δικαιοσύνη γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀναφαίνεται ἡ κοινότης. Ἐπειτα κατὰ κοινότητα πάντα ὁμοίως κατὰ γένος σπεύρεται· τροφή τε κοινὴ χαμαὶ νεμομένοις ἀνείηται, πᾶσι τοῖς κτήνεσι, καὶ πᾶσιν ἐπίσης, οὐδενὶ νόμῳ κρατουμένη, τῇ δὲ παρὰ τοῦ διδόντος κελεύσαντος χορηγία συμφώνως ἅπασι δικαιοσύνη παρούσα (56). Ἄλλ' οὐδὲ τὰ τῆς γενέσεως νόμον ἔχει γεγραμμένον· μετεγγραφή γὰρ ἂν σπαύρουσι δὲ καὶ γεννώσιν ἐπίσης, κοινωνίαν ὁπὸ δικαιοσύνης ἐμφυτον ἔχοντες· κοινῇ πᾶσιν ἐπίσης (57) ὀφθαλμῶν εἰς τὸ βλέπειν ὁ ποιητὴς τε καὶ πατήρ πάντων δικαιοσύνη νομοθετήσας τῇ παρ' αὐτοῦ παρέσχεον, οὐ διακρίνας θηλείαν ἄρσενος, οὐ λογικὸν ἀλόγου, καὶ καθάπαξ οὐδενὸς οὐδέν· ἰσότητι δὲ καὶ κοινότητι μερίσας τὸ βλέπειν ὁμοίως ἐπὶ κελεύματι πᾶσι κεχάρισται. Οἱ νόμοι δὲ, φησὶν, ἀνθρώπων ἀμαθίαν κολάζειν μὴ δυνάμενοι παρανομεῖν ἐδίδαξαν· ἡ γὰρ ἰδιότης τῶν νόμων, τὴν κοινωνίαν τοῦ θεοῦ νόμου κατέτεμεν καὶ παρατρῶγει· μὴ συνιεις τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, λέγοντος ἡμῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐγγων (58). » τὸ τ' ἐμὸν καὶ τὸ σὸν φησὶ διὰ τῶν νόμων παρεισελθεῖν· μηκέτι (59) εἰς κοινότητα (κοινὰ τε γάρ·) καρπούμενων, μήτε γῆν, μήτε κτήματα, ἀλλὰ μηδὲ γάμον· κοινῇ γὰρ ἅπασιν ἐποίησε τὰς ἀμπέλους, αἱ μὴ στρουθῶν, μήτε κλέπτῃν ἀπαρνοῦνται· καὶ τὸν σῖτον οὕτως, καὶ τοὺς ἄλλους καρπούς. Ἡ δὲ κοινωνία παρανομηθεῖσα (60) καὶ τὰ τῆς ἰσότητος ἐγέννησε θρεμμάτων καὶ καρπῶν κλέπτῃν. Κοινῇ τοίνυν ὁ Θεὸς ἅπαντα ἀνθρώπων ποιήσας, καὶ τὸ θῆλυ τῷ ἄρσενι κοινῇ συναγαγὼν, καὶ πᾶνθ' ὁμοίως τὰ ζῶα κολήσας, τὴν δικαιοσύνην ἀνεφηνεν, κοινωνίαν μετ' ἰσότητος. Οἱ δὲ γεγονότες οὕτω, τὴν συνάγουσαν κοινωνίαν, τὴν γένεσιν αὐτῶν ἀπὸ γνήθησαν· καὶ φησὶν, εἰ μίαν ἀγόμενος (61) ἔχεται,

ditionibus post has voces occurrit, tollere visum est.

(58) *Μὴ συνιεις... ἐγγων*. Hæc Clementis verba sunt. Respicit autem Rom. iii, 20: Διὰ γὰρ νόμον ἐπίγνωσις ἀμαρτίας· vel Rom. vii, 7: Τὴν ἀμαρτίαν οὐκ ἐγγων εἰ μὴ διὰ νόμου.

(59) *Μηκέτι*. Prioræ editiones perperam hæc distinguunt: μηκέτι εἰς κοινότητα· κοινὰ τε γὰρ καρπούμενων, μήτε. Est enim parentheticum illud, κοινὰ τε γάρ.

(60) *Παρανομηθεῖσα*. Hoc est, « legibus eversa. » Vult enim « leges » naturalem rerum omnium communionem injuste magnoque adeo hominum damno sustulisse. Sic paulo superius: Οἱ νόμοι... παρανομεῖν ἐδίδαξαν.

(61) *Εἰ μίαν ἀγ.* Melius fortasse, ὁ μίαν ἀγόμενος. SYLBURG.— Vel hæc sic scribi et explicari

δυναμένων κοινωνεῖν ἀπάντων, ὡς περ ἀπέφηνε τὰ A
 λιπα τῶν ζώων. » Ταῦτα εἰπὼν κατὰ λέξιν, πάλιν
 ὁμοίως αὐταῖς ταῖς λέξεσιν ἐπιφέρει. « Τὴν γὰρ
 ἐπιθυμίαν εὐτονον καὶ σφοδροτέραν ἐνεποίησε τοῖς
 ἄδελφοῖς εἰς τὴν τῶν γενῶν παραμονήν. ἦν οὐτε νό-
 μος, οὔτε ἔθος, οὔτε ἄλλο τι τῶν ὄντων ἀφανίσαι δύ-
 ναται. Θεοῦ γὰρ ἐστὶ δόγμα. » Καὶ πῶς ἐτι οὗτος
 ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς ἐξετασθεῖσι λόγῳ, ἀντικρυς καὶ τὸν
 νόμον καὶ τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τούτων καθαιρῶν; Ὁ
 μὲν γὰρ φησιν. « Οὐ μοιχεύσεις. τὸ δὲ, Πᾶς (62) ὁ
 προσβλέπων κατ' ἐπιθυμίαν, ἤδη ἐμοίχευσεν, » λέγει.
 τὸ γὰρ « Οὐκ ἐπιθυμήσεις, » πρὸς τὸ νόμου λεγόμε-
 νον, τὸν ἕνα δείκνυσι Θεὸν, διὰ νόμου καὶ προφη-
 τῶν καὶ Εὐαγγελίου κηρυσσόμενον. λέγει γὰρ, « Οὐκ
 ἐπιθυμήσεις τῆς τοῦ πλησίον. » ὁ πλησίον δὲ οὐχ ὁ
 Ἰουδαῖος τῷ Ἰουδαίῳ· ἀδελφὸς γὰρ καὶ ταυτότης B
 τοῦ Πνεύματος (63). λείπεται δὲ πλησίον τὸν ἄλλο-
 θνή λέγειν. πῶς γὰρ οὐ πλησίον, ὁ οἶδός τε κοινο-
 νῆσαι τοῦ Πνεύματος; Οὐ γὰρ μόνων Ἑβραίων,
 ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν πατὴρ Ἀβραάμ (64). Εἰ δὲ ἡ μοιχευ-
 θεῖσα, καὶ ὁ εἰς αὐτὴν. πορνεία θανάτῳ κολάζεται.
 ἄλλο δὲ τὴν ἐντολὴν τὴν λέγουσαν, « Οὐκ ἐπι-
 θυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον, » περὶ τῶν ἐθνῶν
 διαγορεύει. ἵνα τις, κατὰ νόμον καὶ τῆς τοῦ πλη-
 σίον καὶ τῆς ἀδελφῆς ἀποσχόμενος, ἀντικρυς ἀκούσῃ
 παρὰ τοῦ Κυρίου. « Ἐγὼ δὲ λέγω, Οὐκ ἐπιθυμή-
 σεις. » Ἡ δὲ τοῦ « Ἐγὼ » μορίου προσθήκη προ-
 σχευετέραν δείκνυσι τῆς ἐντολῆς τῆμ. ἐνέργειαν. Καὶ
 ὅτι θεομαχεῖ ὁ τε Καρποκράτης ὁ τ' Ἐπιφάνης ἐν
 αὐτῷ τῷ πολυθρῦλλῳ βιβλίῳ τῷ « Περὶ δικαιοσύ-
 νης » λέγων (65), ὡδὲ πως ἐπιφέρει κατὰ λέξιν. C
 « Ἐνθεν, ὡς γελοῖον εἰρηκότος τοῦ νομοθέτου, ῥῆμα
 τοῦτο ἀκουστέον, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις, » πρὸς τὸ
 γελοιότερον εἰπεῖν, « Τῶν τοῦ πλησίον. » αὐτὸς γὰρ
 ὁ τὴν ἐπιθυμίαν δοῦς, ὡς συνέχουσαν τὰ τῆς γενέ-
 σεως, ταύτην ἀφαρτεῖσθαι κελεύει, μηδενὸς αὐτὴν
 ἀφελῶν ζῶου. τὸ δὲ « Τῆς » τοῦ πλησίον (66) « γυ-
 ναικὸς » ἰδιότητα τὴν κοινωνίαν ἀναγκάζων, ἐτι
 γελοιότερον εἶπεν. » Καὶ ταῦτα μὲν οἱ γενοῖσθε Καρ-
 ποκρατιανοὶ δογματίζουσι. τούτους (67) φασί, καὶ

A nem cum æqualitate. Qui autem sic nati sunt,
 communionem, quæ eorum conciliat generationem,
 abnegaverunt. Et dicit, si unam ducens habeat,
 cum omnium possint esse participes, sicut reliqua
 fecit animantia. » Hæc cum his verbis dixisset,
 subjungit rursus his verbis : « Intensam enim et
 vehementiorem ingeneravit masculis cupiditatem
 ad generum perpetuitatem, quam nec lex, nec mos,
 nec aliquid aliud potest abolere : est enim Dei de-
 cretum. » Et quomodo amplius hic in nostra exami-
 netur oratione, cum legem et Evangelium per
 hæc aperte destruat? Illa enim dicit : « Non mœ-
 chaberis ». Hoc autem dicit : « Quicumque respicit
 ad concupiscentiam, jam mœchatus est^b. Illud
 enim : « Non concupisces^c, » quod a lege dicitur,
 ostendit unum esse Deum, qui prædicatur per le-
 gem et prophetas et Evangelium. Dicit enim : « Non
 concupisces uxorem proximi tui. » Proximus autem
 non est Judæus Judæo : frater enim est et eundem
 habet Spiritum; restat ergo, ut propinquum dicat
 eum qui est alterius gentis. Quomodo autem non
 propinquus, qui aptus est esse Spiritus particeps?
 Non solum enim Hebræorum, sed etiam gentium
 pater est Abraham. Si autem quæ est adulterata,
 et qui in eam fornicatus est, capite punitur^d: cla-
 rum est utique præceptum, quod dicit : « Non
 concupisces uxorem propinqui tui, » loqui de gen-
 tibus : ut cum quis secundum legem et ab uxore
 proximi et a sorore abstinerit, aperte audiat a
 Domino : « Ego autem dico, non concupisces. »
 Additio autem ✕ hujus particulæ, « ego, » majo-
 rem præcepti vim ostendit. Quod autem cum Deo
 bellum gerat Carpocrates, et Epiphanes etiam in
 eo, qui vulgo jactatur, libro *De justitia*, patet ex eo
 quod subjungit his verbis : « Hinc ut qui ridicu-
 lum dixerit, legislatoris hoc verbum audiendum
 est : « Non concupisces : » usque ad id, quod magis
 ridicule dicit : « Res proximi tui. » Ipse enim, qui
 dedit cupiditatem, ut quæ contineret generationem,
 jubet eam auferre, cum a nullo eam auferat ani-

✕ P. 514 ED. POTTER. ^a Exod. xx, 15. ^b Matth. v, 28. ^c Exod. xx, 17. ^d Deut. xxii, 22.

poterunt : ἀπρηνήθησαν, καὶ, φησὶν, εἰ μίαν ἀγ-
 ἔχη δ. « abnegaverunt, etiamsi, inquit, unam qui
 ducit habeat, cum omnes participes esse possint, ut
 reliqua animalia declarant. » Putavit enim hære-
 ticus ille niatrimonium naturali κοινωνία repugnare.
 Vel forte aliquid excidit.

(62) Πᾶς. Matth. v, 28. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν,
 ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐ-
 τῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν.

(63) Ταυτότης τοῦ πν. Vid. supra p. 597 edit.
 Paris. LOWTH.

(64) Ἐθνῶν πατὴρ Ἀβραάμ. Nempe secundum
 iud. Gal. iii, 7 : Γινώσκετε ἅρα, ὅτι οἱ ἐκ πίστεως,
 ὡτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ, et seq.

(65) Τῷ Περὶ δικ. λέγων. Melius fortasse, τῷ
 « Περὶ δικαιοσύνης λέγω » eo, inquam, qui *De justitia*
 inscriptus est. U. SYLV.

(66) Τὸ δὲ, τῆς τοῦ π. Hæc sententia sic scri-
 benda et explicanda videtur : Τὸ δὲ, τῆς τοῦ πλη-
 σίου, γυναικὸς, εἰς ἰδιότητα τὴν κοινωνίαν ἀναγκά-
 ζων, ἐτι γελοιότερον εἶπεν. « Hæc autem verba,
 uxorem proximi tui, quibus communionem ad pro-

prietatem redigit, adhuc magis ridicule dixit. »

(67) Τούτους. Philastrius Brixienensis lib. *De hæ-
 resibus* : « Floriani, sive Carpocratiani, dicuntur
 negantes iudicium et resurrectionem, Christum de
 Virgine natum non credentes, omnemque resur-
 rectionem in filiorum procreatione nefandi cœtus
 existimantes consistere, ut in ecclesia sua post oc-
 casum solis lucernis extinctis misceri cum mulier-
 culis non dubitaverint, legis præceptum implere
 putantes : *Nascimini et multiplicamini*, Judaismo
 potius et paganitati parere nefandæ, quam Chri-
 stianæ veritati acquiescere properantes. » Theodo-
 retus lib. i *De fabul. hæreticæ*, non ipsi Carpocratii,
 sed ejus discipulo attribuit : Οὗτος προφανῶς λαγνεύ-
 ει τοῖς Καρποκράτους προστέθηκε δόγμασι. Κοινὰς
 γὰρ εἶναι τὰς γυναῖκας ἐνομοθέτησεν. Οὐ δὲ χάριν
 οὐκ ἐν τοῖς κοινοῖς δεῖπνοις μόνον τὸ λυχνιαῖον φῶς
 ἐκποδὸν ποιοῦμενοι, ἤπερ ἂν ἕκαστος ἐπέτυχε συνε-
 μίγνυτο. « Is aperte et palam scortari adjecit de-
 cretus Carpocratis. Mulieres enim esse communes
 constituit. Quamobrem non solum in conviviis pub-
 licis, candela paulo longius remoto, in

mali. Illud autem : « Uxorem proximi tui, » quo communionem cogit ad proprietatem, dixit adhuc magis ridicule. » 185 Et hæc quidem dogmata constituunt egregii Carpocratiani. Hos dicunt et aliquos alios simillum malorum æmulatores, ad cœnas convenientes (neque enim dixerim « agapen » eorum congressionem) viros simul et mulieres, postquam cibis venerem excitantibus se expleverint, lumine amoto, quod eorum fornicatoriam hanc justitiam pudore afficiebat, aversa lucerna, coire quomodo velint, et cum quibus velint : meditato autem in ejusmodi « agape » communionem, interdum jam, a quibus velint mulieribus exigere Carpocratæ (divinæ enim nefas est dicere) legis obedientiam. Has leges, ut sentio, ferre oportuit Carpocratæ canum et suum et hircorum libidinibus. Mihi autem videtur, Platonem quoque male intellexisse, in *Republica* dicentem, oportere esse communes omnium uxores : ut qui diceret eas & quidem, quæ nondum nupserant, esse communes eorum, qui essent petitura, quemadmodum

✕ P. 515 ED. POTTER, 431 ED. PARIS.

quæcumque inciderat, cum ea unusquisque coibat. » Sic interpres : at illud de lumine sic vertendum est, « candelæ lumine e medio sublato : » Clemens enim, unde id sumpsit Theodoretus, ait, φώς ἐκποδῶν ποιησαμένους τῆ τοῦ λύχνου περιτροπῆ, « cum lumine eversione lucernæ sustulerint. » Id objectum olim ab ethnicis fuit Christianis. Unde illa Tertulliani in *Apologetico*, cap. 7 : « Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo crudæ, et post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum et libidinum impiarum inverecundiam procurant. » Item 9 : « Præterea candelabra, et lucernæ et canes aliqui, et offula, quæ illos ad eversionem luminum extendant. » Minucius Felix, *Octavio* : « Ad epulas solemini die cœunt, cum omnibus liberis, sororibus, matribus, sexus omnis homines et omnis ætatis. Illic post multas epulas, ubi convivium caluit, et incestæ libidinis fervor exarsit, canis, qui candelabro nexus est, jactu offulæ ultra spatium lineæ, qua vincus est, ad impetum et saltum provocatur. Sic everso et extincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandæ cupiditatis involvunt. » COLLECT. — Tertullianus *De anima*, c. 35 : « Carpocrates pariter magus, pariter fornicarius. » Conf. Augustinus *De hæres.*, cap. 7.

(68) Κακῶν. Convenientius κακῶν, « vitiorum, Improbantium. » SYLBURG.

(69) Κυπρίση. Rectius fortasse κυπρίσει : quæ tamen lectio ad sequens magis quam ad præcedens membrum pertinet. SYLBURG. — Non possum negare, quin aliquantulum me exercuerit hic locus. Nam doctissimum Sylburg. ne assequor quidem. Carpocrates, quem in libro *De anima* fornicarium Tertullianus vocat, in abominandum, inquit auctor, usum, καὶ ἀθεμιτουργίαν illam suam, falso nomine dictam instituerat ἀγάπην, si sic appellandus sit turpissimus et in turpissimum fœdissimumque finem institutus conventus. In eo quippe, qui convenerant, corpus saginabant, non alia de causa, quam ut vim libidinis intenderent, quam postea promiscue, extincto lumine, explebant. Cibos et potum excitare libidinem, nemo nescit. Unde eleganter noster libro *Pædagogici* secundo cap. 4, ἐδέσματα πασχητῶντα vocat, quæ aut nimia sunt, aut nimis delicata : αὐτὰ Menander comicus, βυνητῶντα βρώματα. Plane eodem modo hic vocavit fœdum illum Carpocratitarum luxum et saturitatem, κακρωσάν

τινας ἄλλους ζηλωτὰς τῶν ὁμοίων κακῶν (68), εἰς τὰ δεῖπνα ἀθοροζομένους. (οὐ γὰρ « ἀγάπην » εἶποιμ' ἂν ἔγωγε τὴν συνέλευσιν αὐτῶν.) ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, μετὰ δὴ τὸ χορροσθῆναι ἐν πλησμονῇ τῆ κυπρίση (69) φασί, τὸ καταειχθύνον αὐτῶν τὴν πορνικὴν ταύτην δικαιοσύνην, ἐκποδῶν ποιησαμένους φῶς τῆ τοῦ λύχνου περιτροπῆ, μίγνυσθαι, ὅπως ἐθέλοιεν, αἷς βούλοιντο. μελετήσαντας δὲ ἐν τοιαύτῃ « ἀγάπῃ » τὴν κοινωνίαν, μεθ' ἡμέραν ἤδη παρ' ὧν ἂν ἐθελήσῃσι γυναικῶν ἀπαιτεῖν τὴν τοῦ Καρποκρατείου (οὐ γὰρ θέμις εἰπεῖν θεοῦ) νόμου ὑπακοήν. Τοιαῦτα δὲ, οἶμαι, ταῖς κυνῶν καὶ σκύων καὶ τράγων λαγυλαῖς νομοθετεῖν τὸν Καρποκράτην ἔδει. Δοκεῖ δὲ μοι καὶ τοῦ Πλάτωνος παρακηκοῖαν ἐν τῇ « Πολιτεῖα » φαιμένον, κοινὰς (70) εἶναι τὰς γυναῖκας πάντων. κοινὰς μὲν, τὰς πρὸ τοῦ γάμου, τῶν αἰτεῖσθαι μελλόντων, καθόπερ καὶ τὸ θέατρον κοινὸν τῶν θεωμένων, φάσκοντος : τοῦ προκαταλαβόντος δὲ ἐκάστου ἐκάστου εἶναι, καὶ οὐκ ἔτι κοινήν τὴν γεγαμημένην. Ξάνθος δὲ ἐν τοῖς ἐπιγραφομένοις « Μαγικοῖς, Μίγνυνται δὲ, » φησὶν, « οἱ μάγοι μητράσι καὶ θυγατράσι (71) » καὶ

πλησμονῆν, « subantem satietatem, » quæ ad venerem libidinemque impellit. Præclare Euripides : Ἐν πλησμονῶντι Κύπρις, ἐν πεινῶντι δ' οὐ.

Scribe totum locum hoc modo : Οὐ γὰρ ἀγάπην εἶποιμ' ἂν ἔγωγε τὴν συνέλευσιν αὐτῶν. ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, μετὰ δὴ τὸ χορροσθῆναι ἐν πλησμονῇ τῆ κακρωσῆ φασί, τὸ καταειχθύνον αὐτῶν τὴν πορνικὴν ταύτην δικαιοσύνην, etc. HEINSIUS.

(70) Κοινὰς. In lib. v *De republ.*, p. 655, Plato lege sancientum esse putat, τὰς γυναῖκας τῶν ἀνδρῶν πάντων πάσας εἶναι κοινὰς, ἰδίᾳ δὲ μηδενὶ μηδεμίαν συνοικεῖν. καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν κοινούς, καὶ μήτε γονεῖα ἔχγονον εἰδέναι τὸν αὐτοῦ, μήτε παῖδα γονεῖα : « ut mulierum virorum omnium omnes sint communes, nullaque privatim habitet cum aliquo : ac rursus ut sint liberi communes, neque pater filium suum, neque filius patrem agnoscat. » Diogenes Laertius in *Zenone*, lib. vii, segm. 131, Stoicorum dogmata describens, hæc dicit : Ἀρέσκει δὲ αὐτοῖς καὶ κοινὰς εἶναι τὰς γυναῖκας δεῖν παρὰ τοῖς σοφοῖς, ὥστε τὸν ἐντυχόντα τῇ ἐντυχούσῃ χρῆσθαι, καθά φησι Ζήνων ἐν τῇ « Πολιτεῖα, » καὶ Χρῆσσιππος ἐν τῇ « Περὶ πολιτείας, » ἀλλὰ τε καὶ Διογένης ὁ Κυνικός, καὶ Πλάτων. « Placet item illis, uxores quasque communes esse oportere apud sapientes, ut quilibet cum ea congregiatur, quæ sibi occurrit : ut ait Zeno in *Republica*, Chrysippus item in libro *de Republica*, Diogene item Cynico et Platone hujus rei auctoribus. » Falsus Clemens *Recognit.* lib. x, cap. 5 : « Communis enim usus omnium quæ sunt in hoc mundo, omnibus esse hominibus debuit ; sed per iniquitatem alius hoc suum dicit esse, alius illud ; et sic inter mortales divisio facta est. Denique, Græcorum quidam sapientissimus hæc ita sciens esse, ait : « Communia debere esse amicorum omnia ; » in omnibus autem sunt sine dubio et conjuges, etc. » Ubi Cl. Cotelerius hæc adnotavit : « Græcorum quidam sapientissimus : Socrates apud Platonem in opere *De republica*. Quos ideo arguit plurimi defendere vero conantur alii ; ut discere est ex lectione Clementis Alexandrini *Strom.* iii ; Ariani in *Epictet.* lib. ii, c. 4 ; Luciani in *Fugitivis* ; Eusebii *Præparat. evang.* lib. xiii, cap. 19 ; Theodoretii sermone *De legibus*, ac Nicetæ Choniatae lib. iv *Theauri*, cap. 10. »

(71) Μητράσι καὶ θυγ. Conf. quæ superius dixit auctor *Pædag.* lib. i, cap. 7, et quæ ibi adnotata

Καὶ ἐτι·

Ἐκ μὲν γὰρ ζωῶν ἐτίθει τακρὰ, εἶδα' (82) ἀμείδων.

Καὶ πάλιν·

Ὡ πόποι! ἢ δειλὸν (83) θνητῶν γένος· ὦ δυσάν-
ολβόν·
 Ὀλωρ ἐξ ἐρίδων ἐκ τε στοναχῶν ἐγένεσθε;

Ἀέγει δὲ καὶ ἡ Σίβυλλα·

Ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ σάρκινοι, οὐδὲν ἐόντες·

Ὁμοίως τῷ γράφοντι ποιητῇ (84)·

Ὀὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιο.

Ναὶ μὴν καὶ Θεόγνις τὴν γένεσιν δείκνυσσι κακὴν, ὡδὲ
 πως λέγων·

Πάντων (85) μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίωσιν ἀρι-
στον, B

Μηδ' ἐσορᾶν (86) αὐγὰς ὀξέος ἡέλου·

Φύντα δ', ὅπως ὠκίστα πύλας ἀίδαο περῆσαι (87)·

Ἀκόλουθα δ' αὐτοῖς καὶ ὁ τῆς τραγῳδίας ποιητῆς
 Εὐριπίδης γράφει·

Ἔδει (88) γὰρ ἡμᾶς, σύλλογον ποιουμένους,
 Τὸν φύντα (89) θρηγεῖν, εἰς ὅσ' ἔρχεται κακά·
 Τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαιυμένον,
 Καίρορτας, εὐφημούντας ἐκπέμπειν δόμων.

Καὶ αὖθις τὰ ὅμοια οὕτως ἐρεῖ (90)·

Τίς δ' οἶδεν (91), εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ καθαρεῖν,
 Τὸ καθαρεῖν δὲ τὸ ζῆν (92);

✕ P. 517 ED. POTTER.

potius requiem a malis, habere.)

(82) *Εἶδα'*. Cum formam tantum mutari dicit Empedocles, intelligit τὴν γένεσιν ἐκ τῆς ἀλλοιώσεως, non ἐκ τῆς μεταβολῆς, fieri, inquit Jos. Scaliger. C
 SYLBURG. ἡδὲ habet edit. Florent.

(83) *Ἡ δειλόν*. Rectius forte ἂν δειλόν: itemque mox, ὦ δυσάνολθον. Si quis tamen ὦ malit in utroque membro, per me licet. SYLBURG.

(84) *Ποιητῇ*. Poetae versus est *Odys.* Σ. SYLB.

(85) *Πάντων*. Hi versus exstant inter gnomas Theognidis, vers. 425, item apud Stobæum, serm. 119. Eosdem, ut etiam ea quæ ex Euripide et Herodoto mox sequuntur, Theodoretus transtulit in *Θεοραπειν.* ε', p. 544. Porro ἀρχὴν pro πάντων habet Stobæus.

(86) *Ἐσορᾶν*. Ἐσιδεῖν Theog., Stob.

(87) *Περῆσαι*. Sylburgius, quem reliqui editores secuti sunt, hunc pentametrum e Theognide adjecit:

Καὶ κῆσθαι πολλὴν γῆν ἐπαμησάμενον.

Tellure et multa condita membra tegi.

Quem cum nec auctoris sententia exigeret, nec Florentina elitio, nec Theodoretus, qui Clementem secutus est, agnosceret, non expunximus.

(88) *Ἔδει*. Hæc tanquam e Sophoclis, seu Euripidis *Themistocle*, seu *Cresphonte* recitavit etiam, præter Theodoretum, Stobæus serm. 119. Porro ἐχρῆν γὰρ Theodoret., ἐχρῆν μὲν Stobæus exhibet pro ἔδει γὰρ. Conf. quæ conguessit Th. Gatakerus *Advers. miscel.*, cap. 10.

(89) *Φύντα*. Ζῶντα, Stobæus.

(90) *Οὕτως ἐρεῖ*. H. ms. οὕτως ἐρεῖ, hic dicit. SYLBURG.

(91) *Τίς δ' οἶδεν*. Vide hæc eadem apud Theodoretum elegantius conversa lib. v *De curat.* Græc. ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς. Et apud Ciceronem lib. i *Tuscul. quæst.*, sub linæ ex *Cresphonte*. Citatur a Stobæo quoque lib. cxix. De laude mortis ex Euripidis *Themistocle*, sed a manuscripto abest nomen dramatis. Hæc porro, *Quis novit*, apud eundem manuscriptum

A Et amplius:

Mortua nam ex vivis fecit, species commutans.

Et rursus:

Hei mihi! quam infelix hominum genus atque miserum!
 ✕ *Litibus ex quantis prognati et planctibus estis?*

Dicit autem Sibylla quoque:

Mortales homines, caro qui tantum, et nihil estis;

Similiter atque poeta, qui scribit:

Haud homine infelix tellus mage quidquam alit atma.

Quin etiam Theognis malam ostendit esse generationem, dicens hoc modo:

Optima non nasci res est mortalibus ægris,

*Nec nitidi solis luce micante frui,
 Extemplo aut natum portas invadere Ditis.*

His autem consequentia scribit quoque Euripides, poeta tragicus:

*Nam nos decebat convenire publice, et
 Deferre natum, quod tot ingreditur mala:
 Ast mortuum, cuique jam quies data est,
 Efferre lætis gratulationibus.*

Et rursus similia sic dicit:

*Quis novit, an vivere quidem siet mori,
 Siet mori autem vivere?*

Stobæum proferuntur e tragœdia *Phryxo*, ubi prius carmen sic habet:

*Τίς δ' οἶδεν, εἰ ζῆν τοῦθ' ὁ κέκληται θανεῖν,
 Τὸ ζῆν δὲ θηήσκειν ἐστὶ; πλὴν ὁμως βροτῶν, etc.*
 Apud Diogenem vero Laertium in *Vita Pyrrhonis* prius illud ita legitur, ut apud Clementem:

*Τίς δ' οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ καθαρεῖν,
 Τὸ καθαρεῖν δὲ ζῆν νομίζεται βροτοῖς;*

*Quis novit autem, an vivere hoc sit emori,
 An emori hoc sit quod vocamus vivere?*

Pindari locus, qui sequitur, numero 30 reperitur inter ejus fragmenta, non in aliis operibus. COLLECT. — Hæc ex Euripidis *Polyido* sumpta esse testatur scholiastes ad ejus *Hippolyti*, vers. 192. Ἄλλ' οὐ τοῦ ζῆν. Ἐκ τοῦ ὀδυνηροῦ βίου στοιγάζεται βελτίονα εἶναι τὰ ἐν ἄδου τῶν ἐν γῆ, ὡς καὶ αὐτὸς ἐν *Πολυιδῷ*. Τίς δ' οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ καθαρεῖν, τὸ καθαρεῖν δὲ ζῆν; Eadem recitavit etiam Plato in *Gorgia*, Diogenes Laertius in *Pyrrhone*, Sextus Empiricus *Pyrrhon. hypotypos.*, lib. II, cap. 24; Origenes *contra Celsum* lib. VII. Hinc lusus Aristophanis in *Ranis*:

*Τίς οἶδεν, εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ καθαρεῖν,
 Τὸ πρεῖν δὲ δειπνεῖν, καὶ τὸ καθεῦδειν κώδιον;*

Ubi conf. scholiastes Græcus. Lactantius lib. II, cap. 19: « Hinc nata est inepta illa sententia, Hanc esse mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse non nasci; secundum citius mori. Quæ, ut majoris sit auctoritatis, Sileno attribuitur. Cicero sic in *Consolatione*: Non nasci, inquit, longe optimum, nec in hos scòpulos incidere vitæ: proximum autem, si natus sis, quamprimum tanquam ex incendio effugere fortunæ. » Conf. Plutarchus in *Παραμυθητικῷ πρὸς Ἀπολλώνιον*. Similia sunt, quæ Stobæus, loco superius dicto, ex incerta Euripidis tragœdia,

(92) *Τὸ καθαρεῖν δὲ τὸ ζῆν*. Scribendum ex Origene et Euripidis scholiaste, aliisque: *Τὸ καθαρεῖν δὲ ζῆν*, omisso posteriori articulo.

I' em quod hi, videtur Herodotus quoque inducere dicentem Solonem : « O Cræse, quisvis homo nihil est aliud quam calamitas. » Jam vero ejus de Cleobide et Bitone fabula plane nihil aliud vult, quam vituperare generationem, laudare autem mortem.

186 *Et qualis folii, est hominum generatio talis,* ait Homerus. Plato autem in *Cratylō*, Orpheo tribuit eum sermonem, quo anima puniri in corpore dicitur : « N' mpe corpus hoc animæ σῆμα, » *monumentum*, « quidam esse tradunt : quasi ipsa præsentī in tempore sit sepulta; atque etiam quia anima per corpus σπρμαίνει, » *significat*, « quæcumque signifi are potest : ideo σῆμα jure vocari. Videntur mihi præterea Orpheus nomen hoc ob id potissimum imposuisse, quod anima in corpore hoc delictorum luat pœnas. » Operæ pretium est autem meminisse etiam eorum, quæ dicit Philolaus. Sic enim dicit hic Pythagoreus : « Testantur autem veteres quoque th ologi et vates, ad luenda supplicia animam conjunctam esse corpori, et in eo tanquam in *monumento* esse sepultam. » Quin etiam Pindarus de iis, quæ sunt in Eleusine, mysteriis loquens, infert : « Beatus, qui cum illa sub terra viderit communia, novit quidem vitæ finem, novit autem datum Jovis imperium. » Et Plato similiter in *Phædone* non ve-

A Τῦτόν δὴ τούτους φαίνεται καὶ Ἡρόδοτος ποιῶν λέγοντα τὸν Σόλωνα· « Ὁ Κραῖσε, πᾶς ἀνθρώπος (95) ἔστι συμφορῆ· » καὶ ὁ μῦθος δὲ αὐτῷ σαφῶς ὁ περὶ τοῦ Κλεόβιδος καὶ Βίτωνος (94) οὐκ ἄλλο τι βούλεται ἄλλ' ἢ φέγειν μὲν τὴν γένεσιν, τὸν θάνατον δὲ ἐπαίνεῖν.

Ὅτι περ φύλλων γενεῆ, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν (95), Ὅμηρος λέγει. Πλάτων δὲ ἐν « Κρατύλῳ » Ὅρσει τὸν λόγον ἀνατίθει, τὸν περὶ τοῦ κολάζεσθαι τὴν ψυχὴν ἐν τῷ σώματι· λέγει δὲ ὧδε· « Καὶ γὰρ (96) σῆμα τινες φασὶν αὐτὸ εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι καὶ δίδωσι τοῦτο (97) σημαίνει, ἂ ἂν σημαίνει (98) ἢ ψυχῆ· καὶ ταύτῃ σῆμα (99) ἐρῆθῆ; καλεῖσθαι. Δοκοῦσι μέντοι μάλιστα θέσθαι οἱ ἀμφὶ Ὅρσει τοῦτο τὸ ἄνομα, ὡς εἰκην διδόσης, ὣν δὴ

B ἔνεκα δίδωσιν. » Ἄξιον δὲ καὶ τῆς Φιλολάου λέξεως μνημονεῦσαι· λέγει γὰρ ὁ Πυθαγόρειος ὧδε· « Μαρτυροῦνται δὲ καὶ οἱ παλαιοὶ θεολόγοι τε καὶ μάντις, ὡς διὰ τινος τιμωρίας ἂ ψυχῆ (1) τῷ σώματι συνέξουκται, καὶ καθάπερ ἐν σώματι τοῦτω τέθαιπται. Ἄλλὰ καὶ Πίνδαρος, περὶ τῶν ἐν Ἐλευσίῃ μυστηρίων λέγων, ἐπιφέρει· « Ὀλβιος (2), ὅστις ἰδὼν ἐκεῖνα, κοινὰ εἰς ὑπὸ χθόνα (·) οἶδεν μὲν βίου τελευτὴν, οἶδεν δὲ Διὸς δοτὸν ἀρχάν (4). » Πλάτων τε ἀκολούθως ἐν « Φαίδωνι » οὐκ ὀκνεῖ γράφειν ὧδε πως· « Καὶ οἱ τὰς τελετὰς (5) δὲ ἡμῖν οὔτοι καταστήσαντες οὐκ

tragedia, alii ex ejusdem *Phryxo* recitant :
Τίς δ' εἶδεν, εἰ ζῆν τοῦθ', δ κέκληται θαρσῖν,
Τὸ ζῆν δὲ οὐρήσκων ἔστι;
Quis novit, an vivere sit, quod nos vocamus mori,
Mors autem vita?

Ubi prior versus hoc modo distingui et explicari debuit :

Τίς οἶδεν, εἰ ζῆν τοῦθ', δ κέκληται, θαρσῖν;
Quis novit, an illud vivere, quod sic a nobis dicitur, mori sit?

(93) Πᾶς ἀνθ. Πᾶς ἔστι ἀνθρώπος συμφορῆ, inquit Solon apud Herodot. lib. 1, cap. 32. Συμφορῆ, Theodot. loco superius dicto.

(94) Κλεόβιδος καὶ Βίτωνος. Hanc historiam enarrat Herodotus lib. 1, cap. 34, et Plutarchus *Consulat. ad Apollon.*, p. 409 edit. Paris., itemque Stobæus serm. 1:9, pag. 605 : Κλεόβιδος καὶ Βίτων, Κυδῶπιος, τῆς μητρὸς αὐτῶν, δεξαμένης (sc. ih. εὐξαρμένης) τῆ Ἡρᾶ δοῦναι τοῖς παισίν ὄπερ ἂν εἴη κάλλιστον, ὅτι ἑαυτοὺς ὑπέσφξαντες, τὴν μητέρα εἰς τὸ ἔρδον ἀνήγαγον, τὸν βίον παραχρῆμα κατέστρεψαν. « Cleobis et Biton, cum ipsorum mater Cydippe Junonem rogasset, ut optimam rem filius donaret, eo quod jugum ipsimet subeunter matrem ad templum perduxissent, vitam statim finiverunt. » Dein in eorumdem laudem epigramma quoddam recitat.

(95) *Ὅτι περ.* Homeri locus est *Iliad.* Σ, in cuius loci citatione Apollonii Roodii scholiastes habet, *Ὅτι γὰρ.* A. SYLBERG. — Exstat autem Homeri versus in *Il. Z*, v. 146.

(96) *Καὶ γὰρ.* Hæc occurrunt in *Cratylō* Platonis, p. 275.

(97) *Δίδωσι τοῦτο.* Rectius Plato, *δίδωσι αὐ τοῦτω.* Ideo Lowthio visum est.

(98) *Σημαίνει.* Melius Plato, *σημήνη.* Mox, *δοκοῦσι μέντοι μοι μάλιστα·* dein, *εἰκην διδόσης τῆς ψυχῆς,* quod plenus est. *Ibid.*

(99) *Σῆμα.* Ad istam σώματος etymologiam alludunt etiam hæc Philonis pag. 41 : Ἡ ψυχὴ ὡς ἂν ἐν

σῆματι τῷ σώματι ἐντετυμβουμένη. Π. SYLBERG. — Theodoretus et Clemente hæc transtulit in *Θεραπευτ.* ε'. pag. 544 : Τῷ τοῦ Ἠλάτων ἐν τῷ Κρατύλῳ τὸ σῆμα σῆμα κέκληται, ὡς ἐν τούτῳ τῆς ψυχῆς εἶονε τεθαμμένης. « Ideoque Plato in *Cratylō* (σῆμα) corpus (σῆμα) sepulcrum vocavit; quasi anima in corpore sepulta sit. » Dein hæc addit : Σύμφωνά δὲ τούτων καὶ Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος ἔφη· λέγει δὲ ὧδε. « His v. ro concordia Philolaus etiam Pythagoreus dixit his verbis, etc »

C (1) Ἄ ψυχᾶ. Ἡ ψυχῆ, Theodoret. et postea σῆματι pro σώματι, Dorica dialecto in communem versa
 (2) Ὀλβιος. Hæc Pindari, et quæ iis e Platone subjuncta sunt, ad Eleusinia mysteria spectant; quibus in iati magnam felicitatem post mortem consecuturi esse credantur. Quo pe. innot. Sophoclis versus, quos recitat Plutarchus lib. *De audiendis poetis*, pag. 21 edit. Paris.

... Ὡς τρισόλβιοι
 Κεῖνοι βροτῶν, οἱ ταῦτα δερχθέντες τέλη,
 Μῦλῳ εἰς Ἄδων τοῖσδε γὰρ· μόνους ἐκεῖ
 Ζῆν ἔστι, τοῖς δ' ἄλλοισι πάντ' ἐκεῖ κακῆ.
 D
 ... Ter beati et amplius
 Homines, quibus videre sacra huc contigit,
 Priusquam ad Orcum venerint, solis ubi
 His vivere datur, cæteris mala omnia.

(3) Κοινὰ εἰς ὑπὸ χθόνα. Forte rectius κοινὰ εἰς ὑπὸ χθόνα, « communi via, seu communi more, » sub terram it, » i. e. communi fato d' iungitur. SYLBERG. — Non satisfacit eruditissimus Sylburgius emendando Pindari loco, qui est περὶ τῶν ἐν Ἐλευσίῃ μεμηνημένων, quem sic scribit. Ὀλβιος, ὅστις, ἰδὼν ἐκεῖνα, κοινὰ εἰς ὑπὸ χθόνα. HEIKIUS.

(4) Διὸς δοτὸν ἀρχάν. Forte rectius compos. διδόσδοτον ἀρχάν, ut infra, p. 224. SYLBERG.

(5) Καὶ οἱ τὰς τελετῶν. Non pigebit integrum Platonis locum descripsisse ex *Phædone*, p. 52 : Καὶ κινδυνεύουσι καὶ οἱ τὰς τελετῶν ἡμῖν οὔτοι καταστήσαντες οὐ φαῦλοί τινες εἶναι, ἀλλὰ τῷ ὄντι παλαίαι

ἄλλοι, ἢ ἕως, ἢ Μετὰ θεῶν τε οἰκῆσει. ἢ Τί δὲ ὅταν Ἀ λέγη, ἢ Ἔως (6) ἂν τὸ σῶμα ἔχωμεν, καὶ συμπεφυρμένη (7) ἡμῶν ἢ ψυχὴ ἢ μετὰ τοιοῦτου κακοῦ, οὐ μήποτε κτησώμεθα ἐκείνο ἰκανῶς, οὐ ἐπιθυμοῦμεν; ἢ οὐχὶ αἰτίαν τῶν μεγίστων κακῶν τὴν γένεσιν αἰνίσσεται; Κάν τῶν Φαίδωνι (8) ἢ ἐπιμαρτυρεῖ ἢ Κινδυνεύουσι γὰρ, ὅσοι τυγχάνουσιν ὀρθῶς ἀπτόμενοι φιλοσοφίας, λεληθέναι τοὺς ἄλλους, ὅτι οὐδὲν ἄλλο αὐτοὶ ἐπιτηδεύουσιν ἢ ἀποθνήσκειν τε καὶ τεθνάναι. ἢ Καὶ πάλιν, ἢ Οὐκοῦν (9) καὶ ἐνταῦθα ἢ τοῦ φιλοσόφου ψυχὴ μάλιστα ἀτιμάζει τὸ σῶμα, καὶ φεύγει ἀπ' αὐτοῦ· ζητεῖ δὲ αὐτὴ καθ' αὐτὴν γίνεσθαι (10). ἢ Καὶ μήτι συνάδει τῷ θεῷ Ἀποστόλῳ, λέγοντι· ἢ Ταλαίπυρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με βύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; ἢ εἰ μὴ τὴν ὁμοφροσύνην τῶν εἰς κακίαν ὑποσεσυρμένων ἢ σῶμα θανάτου ἢ τροπικῶς λέγει. Τὴν τε συνουσίαν, γενέσεως οὔσαν ἀρχὴν, καὶ πρὸ τοῦ Μαρκίωνος ἀποστρεφόμενος φαίνεται ἐν τῷ πρώτῳ τῆς ἢ Πολιτείας ἢ ὁ Πλάτων· ἐπαινῶν γὰρ τὸ γῆρας (11), ἐπιφέρει, ἢ Ὅτι εὖ ἴσθι (12) ὅτι ἕμοιγε ὅσον αἱ ἄλλαι αἱ κατὰ τὸ σῶμα ἔδοναι ἀπομαραινόνται, τοσοῦτον αὖθρονται αἱ περὶ τοὺς λόγους ἐπιθυμῖαι τε καὶ ἔδοναι· ἢ τῆς τε τῶν ἀφροδισίων χρήσεως ἐπιμνησθεῖς, ἢ Εὐφῆμει (15), ἄνθρωπε· ἀσμενέστατα μέντοι αὐτὸ ἀπέφυγον, ὡς περ λυττῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγῶν. ἢ Πάλιν δ' ἐν τῷ ἢ Φαίδωνι, ἢ τὴν γένεσιν κακῶν, γράφει· ἢ Ὁ μὲν οὖν ἐν (14) ἀπορρήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος, ὡς ἐν τινι φρουρᾷ ἔσμεν οἱ ἄνθρωποι. ἢ Καὶ αἴθι; ἢ Οἱ δὲ (15) δὴ, ἂν δόξῃσι διαφερόντως πρὸς τὸ ὅστις βιώναι, οὐτοὶ εἰσιν, οἱ τῶνδε μὲν τῶν τόπων ἐν τῇ γῆ (16) ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπαλλαττόμενοι, ὡς περ δεσμοτηρίων, ἄνω δὲ εἰς τὴν καθάραν οἰκῆσιν ἀφικνούμενοι. ἢ Ἄλλ' ὅμως οὕτως ἔχων, αἰσθεται (17) τῆς διοικήσεως καλῶς ἐχούσης, καὶ φη-

ἢ P. 519 ED. POTTER, 453-454 ED. PARIS.

νί· τεσθαι, ὅτι δὲ ἂν ἀμύητος καὶ ἀτέλεστος εἰς ἄδου ἀφίκηται, ἐν βορβόρῳ κείσεται· ὁ δὲ κεκαθαρμένος καὶ τετελεσμένος ἔξεισε ἀφικόμενος μετὰ θεῶν οἰκῆσει. ἢ Quamobrem hi, qui nobis mysteria constituerunt, minime contemnendi videntur, sed revera jamdudum occulte nos admionere, quod quicumque non expiatus, neque initiatus migrabit ad inferos, is jacebit in luto : quicumque vero purgatus atque initiatus illuc accesserit, cum diis habitabit. ἢ Deim addit, purgatos, sua sententia, non esse alios, quam qui recte sunt philosophati. ἢ quos quidem superius dixerat, perpetuo ἢ meditari discessum a corpore. ἢ Hinc autem apparet, quod apud Clementem pro οὐκ ἄλλο τι substituendum sit οὐ φαῦλοῖς τινεσ, ἢ non contemnendi homines. ἢ

(6) Ἔως. Hæc etiam sumpta sunt ex Platonis *Phædone*, p. 50.

(7) Συμπερ. Συμπεφυρμένη ἢ ἡμῶν ἢ ψυχὴ μετὰ τοῦ τοιοῦτου κακοῦ, οὐ μήποτε κτησώμεθα ἐκείνο ἰκανῶς, οὐ ἐπιθυμοῦμεν, οὐ ἐπιθυμοῦμεν. Plat.

(8) Κάν τῶν Φαίδωνι. A. mavult καὶ τῶ αὐτῷ Φαίδωνι, quia jam aliquoties ex hoc dialogo citata testimonia. SYLBURG. — Occurrit autem hic locus in *Phædonis* p. 48.

(9) Οὐκοῦν. Ex ejusdem libri p. 49.

(10) Γίνεσθαι. Γίνεσθαι, Plato.

(11) Τὸ γῆρας. Locum de laude senectutis, et Sophoclis arrophithagma eleganter exponit Cicero in *Catonæ majore*, qui est *De senectute*. SYLBURG.

(12) Ὅτι εὖ ἴσθι. Ὡς εὖ ἴσθι. Plato *De republica*

retur hoc modo scribere : ἢ Porro autem hi, qui nobis hæc constituerunt mysteria, non aliquid aliud, ἢ usque ad : ἢ Et cum diis habitatione. ἢ Quid vero, cum dicit : ἢ Quamdiu corpus habuerimus, et anima nostra cum ejusmodi malo admista fuerit, illud, quod desideramus, nunquam satis assequemur? ἢ annon significat generationem esse causam maximorum malorum? Jam vero in *Phædone* quoque testatur : ἢ Evenit enim, ut qui recte philo sophantur, non animadvertantur ab aliis in nullam rem aliam summi studium conferre, quam ut emorian-tur, et sint mortui. ἢ Et rursus : ἢ Ergo hic quoque philosophi anima corpus maxime vilipendit, et ab eo fugit, ipsa autem secum seorsim esse quærit. ἢ Nunquid autem consentit cum divino ἢ Apostolo, qui dicit : ἢ Infelix ego homo, quis me liberabit a corpore mortis hujus? ἢ nisi forte eorum consensionem, qui trahuntur in vitium, ἢ corpus mortis ἢ dicit tropice. Atque coitum quoque, qui est principium generationis, vel ante Marcionem videtur Plato aversari in primo *De republica* : ubi cum laudasset senectutem, subjungit : ἢ Velim scias, quod quo magis me deficientiæ, ἢ nempe corporis, ἢ voluptates, eo magis confabulandi cupiditas, et voluptas, quam ex ea re capio, augetur. ἢ Et cum rei veneræ injecta esset mentio : ἢ Bona verba quæso, ἢ inquit : ἢ ego vero lubenter isthinc, tanquam ab insano aliquo et agresti domino, effugi. ἢ Rursus in *Phædone*, vituperans generationem, dicit : ἢ Quæ ergo de his in arcanis dicitur, hæc est oratio, quod nos homines sumus in custodia aliqua. ἢ Et rursus : ἢ Qui autem pie præ cæteris vixisse inveniuntur, hi sunt, qui ex his terrenis locis, tanquam e carcere, soluti atque liberati, ad puram in altioribus locis habitationem ἢ Rom. vii, 24.

lib. i, pag. 572.

(13) Εὐφῆμει. Integrum Platonis locum attulisse haud pigebit : is autem paulo post principium lib. i *De republica*, pag. 572, 573, sic se habet : Καὶ δὴ καὶ Σοφοκλεῖ ποτε τῶ ποιητῆ παρεγενόμην ἐρωτώμενον ὑπὸ τίνος· Πῶς, ἔφη, ὦ Σοφοκλεῖς, ἔχεις πρὸς τὰ φροδισία; ἔτι οἶός τ' εἶ γυναῖκα συγγίνεσθαι; καὶ ὅς, Εὐφῆμει, ἔφη, ὦ ἄνθρωπε. Ἀσμενέστατα μέντοι αὐτὸ ἀπέφυγον, ὡς περ λυττῶντά τινα καὶ ἄγριον δεσπότην ἀποφυγῶν. ἢ Et cum Sophocle poeta nonnunquam adfui, ex quo cum quidam quaereret, uterturne rebus veneres, Dii meliora, inquit, lubenter isthinc, tanquam a domino agresti et furios, profugi. ἢ Conf. superius *Pædag.* lib. ii, cap. 10, et *Stobæus* in principio serm. 6, qui est *De intemperantia*.

(14) Ὁ μὲν οὖν Ex *Phædone*, pag. 47 : Ὁ μὲν οὖν ἐν ἀπορρήτοις λεγόμενος περὶ αὐτῶν λόγος, ὡς ἐν τινι φρουρᾷ ἔσμεν οἱ ἄνθρωποι, καὶ οὐ δεῖ δὴ ἑαυτὸν ἐκ ταύτης λύσειν, οὐδὲ ἀποδιδράσκειν, μέγας τὲ τίς μοι φαίνεται, καὶ οὐ βέβηλος διδῆναι. ἢ Prose to sermo ille, qui de hisce rebus arcanè habetur, uod nos homines sumus in quâam custodia, neque decet quemquam ex hac seipsum solvere, neque aufugere, magnus quidem mihi videtur, neque cognitum facilis.

(15) Οἱ δὲ. E *Phædone*, pag. 84.

(16) Τῶν τόπων ἐν τῇ γῆ. Τῶν τόπων τῶν ἐν τῇ γῆ, Plato.

(17) Αἰσθεται. Haud scio, an verius ἴσθηται,

transcendant. » Sed tamen quamvis ita se habeat, A recte a Deo mundum administrari existimat; unde dicit: « Non oportet autem seipsum solvere, nec effugere. » Et ut paucis dicam, non dedit Marcioni occasionem, ut malam existimaret materiam, cum ipse pie de mundo hæc dixerit: « Ab eo enim, qui ipsum construxit, habet omnia bona: a priori autem deformitate incommoda et injusta omnia, quæ intra cælum nascuntur, mundus ipse sustinet, et animantibus inserit. » Adhuc autem subjungit manifestius: « Cujus quidem defectus est corporea temperatura, prisæ naturæ comes; nam quiddam valde deforme erat, et ordinis expers, priusquam præsentī ornatu decoraretur. » Nihilominus autem in *Legibus* quoque deflet humanum genus, sic dicens: « Dii autem hominum genus laboribus naturæ pressum miserati, remissiones ipsis statuerunt laborum, solemnium videlicet festorum vicissitudines. » Et in *Epinomide* persequitur etiam causas, cur sint hominum miserti, et sic dicit: « Ab initio ipsum esse genitum, est ✕ grave cui libet animanti: primum quidem, quod eorum constitutionis sint participes, quæ in utero gestantur; deinde ipsum nasci, et præterea nutriri et erudiri, per innumerabiles labores universa fiunt, ut omnes dicimus. » Quid vero? annon Heraclitus generationem quoque dicit esse mortem? Pythagoras autem similiter atque Socrates in *Gorgia*, cum dicit: « Mors est, quæcunque experrecti videmus: quæcunque autem dormientes, somnus. » Sed de his quidem satis. Quando autem tractabimus de principijs, tunc et has repugnantias, quas et innuunt philosophi, et suis dogmatibus decernunt Marcionistæ, considerabimus. Cæterum satis dilu-

✕ P. 520 ED. POTTER, 434-435 ED. PARIS.

temp. præterito. SYLBURG.

(18) Οὐ δεῖ. E loco *Phædonis* superius dicto, pag. 47.

(19) Παρά. E Platonis *Politico*, pag. 538. Ea recitat etiam Theodoretus *Θεραπευτ.* δ, pag. 355.

(20) Συνθέντος. H. ms., συναλλόντος. SYLBURG. — Συνθέντος, Theod.

(21) Κέκτηται. H. ms., χέκτηται, sing. numero. SYLBURG. — κέκτηται habent etiam Plato et Theodoretus; eaque vera lectio est.

(22) Ἐπιφέρει. « Subjungit. » Perperam, nam quæ hic sequuntur, apud Platonem præcedunt; quamvis apud Theodoretum eadem posteriorem locum obtineant: quo indicio, ut alijs etiam plurimis, e Clemente auctorum testimonia sumpsisse arguitur.

(23) Τοῦτων δὲ αὐτῶν. H. ms., τοῦτων δὲ αὐτῶν. SYLBURG. — Eadem lectionem Theodoretus etiam exhibet.

(24) Τῆς συγκράσεως. A Theodoro abest, ut mox potè.

(25) Σύντροφον. Σύντροφον, Plato, Theodoret.

(26) Θεοί. Hæc occurrunt paulo a principio lib. II *De legibus*.

(27) Ὡς δὲ ἀρχῆς. Integram sententiã ex *Epinomidis* platonice principio attulisse, haud abs re fuerit: λέγω δ' οὐδὲν σοφὸν, ἀλλ' ὅπερ ἅπαντες Ἑλληνές τε καὶ βάρβαροι γιγνώσκουμέν τινα τρόπον, ὡς ἐξ ἀρχῆς τὸ γενέσθαι χαλεπὸν ἅπαντι ζῶντι, πρῶτον μὲν τὸ μετασεῖν τῆς τῶν κρουμένων ἕξεως; ἔπειτ'

σίν· « Οὐ δεῖ (18) δὴ εαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν, οὐδὲ ἀποδιδράσκειν. » καὶ, συνελόντι εἰπεῖν, κακὴν λογίζεσθαι τὴν ὕλην, ἀφορμὴν οὐ παρέσχεν τῷ Μαρκίῳ, εὐσεβῶς αὐτὸς εἰπὼν περὶ τοῦ κόσμου τάδε· « Παρά (19) μὲν γὰρ τοῦ συνθέντος (20) πάντα τὰ καλὰ κέκτηται (21)· παρὰ δὲ τῆς ἐμπροσθεν ἕξεως, ὅσα χαλεπὰ καὶ ἄδικα ἐν οὐρανῷ γίνεται, ταῦτα ἐξ ἐκείνης αὐτῆς τε ἔχει καὶ τοῖς ζῶσις ἐναπεργάζεται. » Ἐτι δὲ σαφέστερον ἐπιφέρει (22)· « Τοῦτων δὲ αὐτῶν (23) τὸ σωματοειδὲς τῆς συγκράσεως (24) αἴτιον, τὸ τῆς πάλαι ποτὲ φύσεως σύντροφον (25), ὅτι πολλῆς ἦν μέτρον ἀταξίας πρὶν εἰς τὸν νῦν κόσμον ἀφικέσθαι. » Οὐδὲν δὲ ἤττον κἀν τοῖς « Νόμοις » δόρυεται τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, λέγων ὡδε· « Θεοί (26) δὲ οἰκτεῖραντες τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίπονον πεφυκὸς γένος, ἀναπαύλας τε αὐτοῖς τῶν πόνων ἐτάξαντο τὰς τῶν ἰσορτίας ἀμοιβάς. » Ἐν τῇ « Ἐπινομίδι » καὶ τὰς αἰτίας τοῦ οἴκτου διεῖσι, καὶ τάδε λέγει· « Ὡς ἐξ ἀρχῆς (27) τὸ γενέσθαι χαλεπὸν ἅπαντι ζῶντι, πρῶτον μὲν τὸ μετασεῖν τῆς τῶν κρουμένων ἕξεως; ἔπειτ' αὐτὸ γίνεσθαι, καὶ ἔτι τρέφεσθαι, καὶ παιδεύεσθαι, διὰ πόνων μυρίων γίνεται ζύμπαντα, ὡς φημεν ἅπαντες. » Τί δέ; οὐχὶ καὶ Ἡράκλειτος (28) θάνατον τὴν γένεσιν καλεῖ; Πυθαγόρας δὲ καὶ τῷ ἐν *Γοργίᾳ* Σωκράτει ἐμπερῶς, ἐν οἷς φησι· « Θάνατός ἐστιν, ὅκσσα ἐγεθθέντες ὀρέομεν· ὅκσσα δὲ εὐδόντες, ὕπνος. » Ἀλλὰ τοῦτων μὲν ἄλλοι· ἐπειδὴν δὲ περὶ τῶν ἀρχῶν διαλαβάνωμεν, τότε καὶ τὰς ἐναντιότητας ταύτας, ἃς οἱ τε φιλόσοφοι ἀνίσσονται, οἱ τε περὶ Μαρκίῳνα δογματίζουσι, ἐπισκεψόμεθα (29). Πῶν οὐκ ἀσάφως δεδειχθαι ἡμῖν νομίζω τὰς ἀφορμὰς τῶν ἕξων δογμάτων τῶν Μαρκίῳνα κατὰ Πλάτωνος ἀκριστοῦς, τε καὶ ἀμαθῶς εἰληφέναι. Ὁ δὲ περὶ ἐγκρατείας ἡμῖν προβαίνετω λόγος. Ἐφάσκομεν δὲ τὴν δυ-

αὐτὸ γίνεσθαι, καὶ ἔτι τὸ τρέφεσθαι, καὶ παιδεύεσθαι, καὶ διὰ πόνων μυρίων ταῦτα γίνεσθαι ζύμπαντα, ὡς φημεν ἅπαντες. « Nec inauditum aliquid novumque adduco, sed quod barbari omnes et Græci inodo quodam cognoscimus. Nemo enim ignorat, quanta sit in prima generatione animalium difficultas, in conceptione et utero primum, deinde in nativitate et partu, postea in nutritione et educatione. Nam per mille labores fieri hæc, nemo nostrum ignorat. »

(28) Ἡράκλειτος. Ἡράκλειτος θάνατον τὴν γένεσιν καλεῖ, Πυθαγόρας τε καὶ τῷ ἐν *Γοργίᾳ* Σωκράτει ἐμπερῶς, ἐν οἷς φησι, Θάνατός ἐστι· sic enim corrigendum est: « Quid vero? non Heraclitus quoque generationem (aut nativitatem) dicit esse mortem, consentiens iis quæ Pythagoras et Socrates in *Gorgia* dixerunt? Aut enim: Mors sunt quæcunque experrecti videmus; quæ vero dormientes, somnus. » At Socratis dictum forte an illud innuat, quod est p. 493 edit. Stephani. Nam allata Eupipidis sententia, quam et Clemens præmisit: Τίς δ' οἶδεν, addit, καὶ ἡμεῖς τῷ ὄντι ἰσως τέθναμεν, ὅπερ ἦδη τοῦ ἔγωγος καὶ ἡκούσα τῶν σοφῶν, ὡς νῦν ἡμεῖς τέθναμεν, καὶ τὸ μὲν σῶμά ἐστιν ἡμῶν σῆμα. « Et nos revera morimur (vel potius mortui sumus), illud enim a quodam ex sapientibus audivi, nos nunc mortuos esse, et nostrum (σῶμα) corpus esse (σῆμα) sepulcrum. » COLLECT.

(29) Ἐπισκεψόμεθα. Convenientius διασκεψόμεθα, indic. modo. SYLBURG.

χρηστῶν ὑπορωμένους Ἑλληνας, πολλὰ εἰς τὴν γέ-
νεσιν τῶν παίδων ἀποφθέγγασθαι· ἀθῆως δὲ ἐκδεξα-
μένους ταῦτα τοὺς περὶ Μαρκίωνα, ἀχαριστεῖν τῷ
Δημιουργῷ. Λέγει γὰρ ἡ τραγωδία (30):
Græcos adversus liberorum generationem multa
dixisse, incommoda, quæ comitari eam solent,
respicientes: quæ cum impie exceperissent Marcionitæ,
impie fuisse ingratos in Creatorem. Dicit enim
tragœdia:

Τὸ (31) μὴ γενέσθαι κρεῖττον, ἢ φῦναι βροτοῦς.
Ἐπειτα (32) παῖδας σὺν πικραῖς ἀληθοῦσι
Τίκω τεκούσα δ', ἦν (33) μὲν ἄφρονας τέκω,
Στένω ματαίως, εἰσορούσα μὲν κακούς,
Χρηστοὺς δ' ἀπολύουσα' (54) ἦν δὲ καὶ σεσωσμέ-
[ρους (35),

Τήκω τάλαιναν καρδίαν ὀρθώδισα.
Τί τοῦτο (36) δὴ τὸ χρηστόν; οὐκ ἀρκεῖ μίαν
Ψυχὴν (37) ἀπολύειν, κάπειτ' οὐδ' ἔχειν (38) πό-
[ρους;

Καὶ εἶθ' ὁμοίως·

Ἐμοὶ γένονται (39) καὶ πάλαι δοκεῖν,
Παῖδας φυτεύειν οὐ ποτ' ἀνθρώπους ἐχρήν,
Πόνους φρωῖτας εἰς ὄσους φυτεύομεν.
Ἐν δὲ τοῖς αὐθις λεγομένοις καὶ τὴν αἰτίαν τῶν κα-
κῶν ἐναργῶς ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐπαναγεῖ λέγων ὧδε·

Ὁ δυστυχεῖν φύς, καὶ κακῶς πεπραχέναι
Ἀνθρώπος ἐγένου καὶ τὸ δυστυχές βίω
Ἐκείθεν ἔλαβες, ὅθεν (40) ἅπανιν ἤρξατο
Τρέφειν δ' τ' αἰθῆρ, ἐνδιδοὺς θρητοῖς προάς.
Μὴ οὖν τὰ (41) θρητὰ, θρητὸς ὦν, ἀγνωμόνει.

Πάλιν δ' οὖν τὰ ὅμοια τοῦτοις ὧδε ἀποδίδωσι·

Θρητῶν (42) δ' ὀλιβιος οὐδεις, οὐδ' εὐδαίμων·
Ὅβρω γὰρ ἔφην τις ἄλυπος.

Καὶ εἴτ' αὐθις·

Φεῦ, φεῦ (43), βροτείων (44) πημάτων ὄσαι
[τύχαι,
Ὅσαι τε μορφαί! τέρμα δ' οὐκ εἰποι τις ἄν.

Καὶ εἶθ' ὁμοίως·

.... τῶν γὰρ (45) ἐν βροτοῖς
Ὅκ ἔστιν οὐδεις διὰ τέλους εὐδαιμονῶν (46).

✕ P. 521 ED. POTTER.

(30) Τραγωδία. Plerique ex his versibus in Euripidis tragœdiis exstant.

(31) Τὸ. Exstat inter fragmenta incertarum Euripidis tragœdiarum, v. 331.

(32) Ἐπειτα. Hæc ibidem exstant v. 334, ut etiam in Grotii Excerptis e trag. et com., p. 427.

(33) Ἦν. Al. ἄν.

(34) Ἀπολύουσα'. Ἀπολέουσα' substituit Grotius: ἀπολέασα' habet Euripides.

(35) Ἦν δὲ καὶ σεσωσμένους. Εἰ δὲ σεσωσμένοι, Grot.

(36) Τοῦτο. Ταυτὲ melius Euripid. GROTIUS.

(37) Ψυχὴν. Hunc versum sic correxit Grotius, quomodo etiam inter opera Euripidis exstat:

Ψυχὴν πολεῦειν, κάπυ τῆδ' ἔχειν πόρους.
Curare vitam, proque ea pati ærumnas.

Ait enim, satis esse, pro uno homine, hoc est semetipso, esse sollicitum. Sic etiam alibi vitam cœlibem et improlem laudans. ait:

Μία γὰρ ψυχὴ ἥς ὑπερ ἀληγῆν
Μέτριον ἄχθος.

(38) Οὐδ' ἔχειν. Flor. edit. ἡδ' ἔχειν, parum apte. SYLBURG.

(39) Γένονται. Paulo aptius ἐγένετο. SYLBURG. — Hunc versum Grotius sic correxit:

Ἄλλ' ὡς ἐμοίγε νῦν τε καὶ πάλαι δοκεῖ.

A cide ostensas esse existimo, externorum alieno-
rumque dogmatum occasiones Marcionem ingrato
et indocte accepisse a Platone. Nobis autem pro-
cedat sermo de continentia. Dicebamus autem
dixisse, incommoda, quæ comitari eam solent,
respicientes: quæ cum impie exceperissent Marcionitæ,
impie fuisse ingratos in Creatorem. Dicit enim
tragœdia:

Non nascier præstat homines, quam nascier.
Dein filios acerbis cum doloribus
Enitor, ast enixa, si stolidi sient,
Afflictor, intuendo quod servo malos,
Bonosque perdo. Si bonos servo, tamen
Mihî misellum cor timore liquitur.
Quid hic boni ergo est? unicam annon sufficit
Effundere animam, nisi crucieris amplius?

Et adhuc similiter:

B 187... Vetus stat mihi persvasio,
Plantare filios nunquam hominem oportuit,
Dum cernit ad quot gignimus natos mala.

In his autem, quæ deinceps sequuntur, malorum quoque causam evidenter reducit ad principia, sic dicens:

✕ O! miser natus, malisque obnoxius!
Editus, homo, es, vitæ tuæque miseriam
Hinc inchoasti: cæpit æther omnibus
Spiramen unde alens tradere mortalibus;
Mortalis ægre ne feras mortalia.

Rursus autem his similia tradit:

Mortalium omnium beatus non fuit
Quisquam, molestia et nemo carens fuit.

Et deinde rursus:

Heu! quanta, quotque hominibus eveniunt maia,
Quam varia, quorum terminus nullus datur:

Et adhuc similiter:

Nemo beatus semper est mortalium.

Mea illa pridem est, et manet sententia.

(40) Ὅθεν. Hæc sic correxit Grotius:

Ὅθεν ἅπαντας ἤρξατο
Τρέφειν δδ' αἰθῆρ, ἐνδιδοὺς θρητοῖς προάς.

.... Unde nos cunctos alit

Æther, qui inhalat spiritum viventibus.

(41) Μὴ οὖν τὰ. Μὴ τοι τὰ, Grot.; μὴ τολύου D alii.

(42) Θρητῶν. Hi versus ex Euripidis Iphigenia Aulidensi, v. 161, hoc modo scribendi sunt:

Θρητῶν δ' ὀλιβιος εἰς τέλος οὐδεις,
Οὐδ' εὐδαίμων·
Ὅβρω γὰρ ἔφην τις ἄλυπος.

Nemo mortalium est ad finem usque beatus,
Neque felix;

Nullus enim adhuc natus est omnis doloris ex- [pers.

(43) Φεῦ, φεῦ. Hi versus inter Antiopes Euripideæ fragmenta exstant, v. 98. Exstant etiam apud Stobæum, serm. 96, qui est De vita brevi, p. 531.

(44) Βροτείων. Βρότεια, Eurip., Stob., ubi mox, ὄσαι τε μορφα.

(45) Τῶν γὰρ. Ex Euripidis Supplicibus, v. 269.

(46) Οὐδεις διὰ τέλους εὐδαιμονῶν. Οὐδὲν δ. τ. εὐδαιμονῶν, Eurip. Simile est, quod ex Euripidis

Haec itaque ratione dicunt etiam Pythagoreos abstinere a rebus venereis. Mihi autem contra videntur uxores quidem ducere, ut liberos suscipiant, velle autem a venerea voluptate se continere post susceptos liberos. Proinde mystice uti fabis prohibent, non quod sit legumen flatum excitans, et concoctu difficile, et somnia efficiat turbulenta; neque quod hominis capiti sit similis, ut vult ille versiculus.

Idem est namque fabam atque caput corrodere
[patris;

sed potius quod fabæ, si comedantur, steriles efficiant mulieres. Theophrastus quidem certe in quinto libro *De causis plantarum*, ✕ fabarum siliquas, si ponantur ad radices arborum quæ nuper sunt plantatæ, refert plantas exsiccare. Quintetiam gallinæ domesticæ, quæ eas assidue comedunt, efficiuntur steriles.

✕ P. 522 ED. POTTER, 456 ED. PARIS.

Auge recitat Stobæus serm. 95.... κοῦδεὶς διὰ τέλους εὐδαίμονεϊ.

(47) *Κυάμοις χρῆσθαι*. A fabis cur abstinuerint Pythagorei, causam eandem affert Diogenes Laert. pag. 517, aliam Plutarchus *De liber. educ.*, p. 7, et in *Problem. Romanis*, quæst. 95. H. Sylva. — Gregorius Gyraldus in libello *De Pythagoræ symbolis* tradit ex Jamblichio et Olympiodoro. Timocham Pythagoricam, cum eam Dionysius cogeret mysterium revelare cur a fabis abstinendum monuerit Pythagoras, mordicus sibi præcisa lingua eam in faciem tyranni exspuisse. Heron. lib. II *Rei rusticæ*, causam affert, quod in earum flore auspiciam quoddam lugubre invenitur. Circumferuntur et Orphei versus :

O miseri, a fabulo, miseri, subducite dextras,
Esse fabas simile ac caput absumpsisse parentum.

Gellius tamen in *Noctibus Atticis* hunc priorem Empedoclis, non Orphei nomine, citat. « Videtur, » inquit lib. IV, c. 11 « de κυάμῳ esitato causam erroris fuisse, quia in Empedoclis carmine opinati sunt κυάμον, legumentum, vulgo dici; sed qui diligentius scitiusque carmina Empedoclis arbitrati sunt, κυάμοις hoc loco testiculos significare dicunt, eosque more Pythagoræ aperte atque symbolice κυάμους appellatos, quod sint αἰτίου τοῦ κυεῖν idcirco in Empedoclis versu non a fabulo edendo, sed a rei veneræ proluvio voluisse homines deducere. » Gr. Naz. ideo fabas Orplicas, I *De Theol.* COLLECT. — Conf. etiam Cicero lib. I *De divinat.*; Plinius *Nat. histor.* lib. XVIII, cap. 12; *Geoponicorum* auctor lib. II, cap. 35; Suidas in *Pythagora*, etc.

(48) *Ἴσος*. Eodem plane modo hunc versum exhibet Athenæus lib. II. Idem vero in *Geoponic.* lib. II, cap. 35, Orpheo, una cum altero simili, ascriptus, paulo aliter se habet: *Φέρεται δὲ καὶ Ὀρφείως τοιαύτῃ ἔπη.*

Δειλοὶ, πάνδειλοι, κυάμων ἄπο χειρὰς ἔχουσθε.
Καί.

Ἴσος τοὶ κυάμους τε φαεῖν, κεφαλὰς τε το-
[κίμων.

Circumferuntur etiam Orphei versus hujusmodi :

O miseri, ter miseri, a fabis abstinete manus.

Et :

Par facinus fabis vesci atque capitibus parentum.

(49) *Φυσικῶν αἰτίων*. Φυσικῶν αἰτίων libros Theophrasto ascribit etiam Diogenes Laertius pag.

Α Ταύτη οὖν φασι καὶ τοὺς Πυθαγορείους ἀπέχεσθαι ἀφροδισίων. Ἔμοι δὲ ἔμπαλιν δοκοῦσι γαρμῆν μὲν παιδοποιίας ἕνεκα, τῆς δὲ ἐξ ἀφροδισίων ἡδονῆς ἐβελῆν κρατεῖν μετὰ τὴν παιδοποιίαν. Ταύτη μυστικῶς ἀπαγορεύουσι κυάμοις χρῆσθαι (47), οὐχ ὅτι πνευματοποιῶν, δύσπεπτον, καὶ τοὺς ὄνειρους τεταραγμένους ποιεῖ τὸ ὄσπριον· οὐδὲ μὴν ὅτι ἀνθρώποι κεφαλῇ ἀπέκασται κύαμος, κατὰ τὸ ἐπιλλῶν ἐκεῖνο·

Ἴσος (48) *τοὶ κυάμους τρώγειν κεφαλὰς τε το-*
[κίμων

πᾶλλον δὲ ὅτι κύαμοι ἐσθιόμενοι ἀτόκους ἐργάζονται τὰς γυναῖκας. Θεόφραστος γοῦν ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν « Φυσικῶν αἰτίων » (49) τὰ κελύφη (50) τῶν κυάμων, περὶ τὰς ῥίζας τῶν νεοφύτων δένδρων περιτιθέμενα, B ἐξηραίνειν τὰ φύόμενα ἱστορεῖ· καὶ αἱ κατοικίδια: δὲ ὄρνιθες, συνεχῶς ταῦτα σιτοῦμεναι, ἀτοκοὶ γίνονται.

181; sed scribendum potius Φυσικῶν, ut apud Athenæum lib. XII, p. 38, 44, et infra φυσικῆ δύναμις p. 328. Vulgo inscribuntur ii libri *Περὶ γενῶν αἰτίων*, *De plantarum causis*, inquit Sylburg. Mercurialis lib. IV *Var. lect.*, cap. 5 : « Quod Theophrastus, in v *De causis plantarum*, cap. 21, scribit fabarum putamina, radicibus aut germinibus plantarum novellarum apposita, earum vitam penitus tollere, etiam a Clem. Alex. *Strom.* III, et ab Apollonio in *Mirabilibus historiis*, hist. 45, citatum et quinto *De causis naturalibus* (quasi sic liber ille inscriberetur antiquitus) invento : qui cum addidit domesticas gallinas iisdem putaminibus jugiter vescentes sterilesce, neque id a Theophrasto traditum sit, ejusmodi sententia non exiguum mihi suspitionem parit; quemadmodum item non admodum probo Pythagoreos idcirco fabarum esum vetasse, quod comestæ mulieres infecundas reddant : quoniam, ut meminit Galenus, fabæ, si belle nutriunt, et flatulentæ sunt, potius fecunditatem quam sterilitatem inducere debent. » COLLECT. — In Diogenis Laertii *Theophrasto Casaubonus* pro Φυσικῶν ἱστοριῶν et Φυσικῶν αἰτίων, substituit Φυσικῶν ἱστοριῶν, et Φυσικῶν αἰτίων. Sic Varro *De re rust.* lib. I, cap. 5 : « Equidem innumerabiles mihi videntur, inquit Agrius, cum lego libros Theophrasti complures, qui inscribuntur « Φυτῶν ἱστορίας, » et alteri « Φυσικῶν αἰτίων. » Athenæus lib. II, cap. 14: Θεόφραστος δὲ ἱστορεῖ ἐν Αἰτίοις φυσικῶις, etc.; Aristophanis Scholiastes *Ad Equites* : Τὰς δὲ θαλασσίας καὶ Ἀριστοτέλης ἀκαλήφας ἐν τῷ *Περὶ γῆως*, καὶ Θεόφραστος ἐν ἐβδόμῳ « Φυσικῶν. »

D (50) *Τὰ κελύφη*. Hæc sumpta sunt e Theophrasti *De causis plantarum* lib. V, cap. 21: Φέρεται γὰρ τὰ τῶν κυάμων κελύφη, περιβαλλόμενα ταῖς ῥίζαις καὶ ταῖς βλαστοῖς, οὐ πάντα, ἀλλὰ τὰ ἔστι ἀναφυόμενα ταῦτα γὰρ ἀσθενέστερα. « Enimvero fabarum putamina, radicibus aut germinibus apposita, vitam penitus tollunt : non tamen omnibus, sed iis, quæ nuper provenere, utpote imbecillioribus. » Apollonius Dyscolus *Historia commentitia* cap. 46, eadem refert, quæ Clemens : Θεόφραστος ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν « Φυσικῶν (seu potius Φυσικῶν) αἰτίων » ἐξηραίνειν τὰ φύόμενα καὶ αἱ κατοικίδια: δὲ ὄρνιθες, συνεχῶς ταῦτα ἐσθίουσαι, ἀτοκοὶ γίνονται· ὅθεν καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν, τάχα δὲ καὶ δι' ἄλλας, οἱ Πυθαγορεῖοι ἀπαγορεύουσαν τῷ κυάμῳ χρῆσθαι· καὶ γὰρ πνευματοποιῶν, καὶ δύσπεπτον, καὶ τοὺς ὄνειρους τεταραγμένους τῆν ἐμπύσι. « Theophrastus, libro *Naturalium causarum* (seu potius *Plantarum*) quinto, putamina

CAPUT IV.

Quibus prætextibus utantur hæretici ad omnis generis licentiam et libidinem exercendam.

Τῶν δὲ ἀφ' αἰρέσεως ἀγομένων Μαρκίωνος μὲν τοῦ Ἀ Ποντικῆ ἐπεμνήσθημεν, δι' ἀντίταξιν τὴν πρὸς τὸν ἡμιουργὸν τὴν χρῆσιν τῶν κοσμικῶν παραιτουμένου. Γίνεται δὲ αὐτῷ τῆς ἐγκρατείας αἴτιος, εἰ γε τοῦτο ἐγκρατεῖαν βρῆτον, αὐτὸς δὲ Δημιουργὸς, πρὸς δὲ ὁ Θεομάχος οὗτος γίγας ἀνθιστάναι οἰδμενος, ἄκων ἐστὶν ἐγκρατῆς, κατατρέχων καὶ τῆς κτίσεως καὶ τοῦ πλάσματος. Κἂν συγχρήσωνται τῇ τοῦ Κυρίου φωνῇ, λέγοντος τῷ Φιλίππῳ (51), « Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς· σὺ δὲ ἀκολούθει μοι (52)· » ἀλλ' ἐκεῖνο σκοπεῖτωσαν, ὡς τὴν ὁμοίαν τῆς σαρκὸς πλάσιν καὶ Φιλίππος φέρει, νεκρὸν οὐκ ἔχων μεμιασμένον. Πῶς οὖν σαρκίον ἔχων, νεκρὸν οὐκ εἶχεν; « Ὅτι ἐξάνεστη τοῦ μνήματος, τοῦ Κυρίου τὰ πάθη νεκρῶσαντος, ζήσαντος (53) δὲ Χριστοῦ. Ἐπεμνήσθημεν δὲ καὶ τῆς κατὰ Καρποκράτην ἀθέσμου γυναικῶν κοινωνίας· περὶ τε Νικολάου ῥήσεως διαλεχθέντες (54), ἐκείνο παρελπίμεν· Ὁραίαν, φασὶ (55), γυναῖκα ἔχων οὗτος, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τὴν τοῦ Σωτῆρος, πρὸς τὸν ἀποστόλων ὀνειδισθεὶς ζηλοτυπίαν, εἰς μέσον ἀγαγὼν τὴν γυναῖκα (56), γῆμαι τῷ βουλομένῳ ἐπέτρεψεν (57)· ἀκόλουθον γὰρ εἶναι φασὶ τὴν πράξιν αὐτὴν ἐκεῖνη τῇ φωνῇ, τῇ, ὅτι « παραχρήσασθαι τῇ σαρκὶ δεῖ (58). » Καὶ δὴ κατακολούθησαντες τῷ γενομένῳ τῷ τε εἰρημένῳ

✠ P. 523 ED. POTTER, 456-437 ED. PARIS.

fabarum dicit, radicibus arborum apposita, fructus siccare. Sed et gallinas domesticas, si crebro ea edant, steriles fieri. Hanc ob causam, et fortassis etiam alias, Pythagorei fabæ usu interdixerunt. Flatus enim gignit, concoctu difficilis est, et turbulenta insomnia creat. » Item *Geoponicorum* auctor lib. II, cap. 35: Φασὶ δὲ καὶ τοὺς κατοικιδίους ὄρνεις, συνεχῶς αὐτοὺς (κυάμους) ἐσθίουσας, ἀπόκους γίνεσθαι. » Aiunt et domesticas gallinas ex assiduo fabarum usu steriles fieri. » Tum memorat, quod κυάμους ὁ Πυθαγόρας φησὶ μὴ χρῆναι ἐσθίειν· « Pythagoras fabas comedere interdixerit. »

(51) *Φιλίππῳ*. Hujus nomen reticent evangelistæ. (52) *Σὺ δὲ ἀκολούθει μοι*. Hæc sententia penitus a Matthæo abest; apud Lucam vero ejus loco existat: « Σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Sed commate præcedente dixerat Christus ἀκολούθει μοι, quod forte Clemens, e memoria Scripturas recitans, huc transtulit. »

(53) *Ζήσαντος*. Seu potius ζωοποίησαντος, « vivificante. » Alioqui scribendum esset ἐζήσαε, « vixit. » Respicere autem videtur Rom. VI, 11: Λογίζεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Coloss. III, 5: Νεκρῶσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ γῆς, πορνεύειαν, etc., vel alium his similem S. Scripturæ locum.

(54) *Διαλεχθέντες*. Nempe *Strom.* II, p. 441 edit. Paris. Porro ea, quæ hic de Nicolao memorat Clemens, κατὰ λέξιν recitat Eusebius *Eccles. histor.* lib. III, cap. 29: « Ὅ γε μὲν Ἀλεξανδρείου Κλήμης ἐν τρίτῳ *Stromatei* ταῦτα περὶ αὐτοῦ κατὰ λέξιν ἱστορεῖ. » De hoc autem, inquit, Nicolao Clemens Alexandrinus in tertio *Stromate* narrat ad verbum, etc. » Eorundem sensum Theodoretus in suum *Hæret. fabul.* lib. III, c. 1, p. 226, 227, transtulit.

(55) *Φασὶ*. Hoc ex Eusebio substitui pro vulgato φησὶ.

PATROL. GR. VIII.

Ex iis autem, qui ab hæresi ducuntur, Marcionis quidem Pontici fecimus mentionem, qui propter certamen, quod adversus Creatorem suscepit, mundanarum rerum usum recusat. Ei autem continentie causa est, si modo est ea dicenda continentia, ipse Creator, cui se adversari existimans gigas iste cum Deo pugnant, est invitus continens, dum in creationem et Dei opus invehitur. Quod si usurpent vocem Domini, qui dicit Philippo: « Sine mortuos sepelire mortuos suos, tu autem sequere me: » at illud considerent, quod similem carnis formationem fert quoque Philippus, non habens cadaver pollutum. Quomodo ergo cum carnem haberet, non habuit cadaver? Quoniam surrexit ex monumento, Domino ejus vitia morte afficiente, vixit autem Christo. Meminimus autem nefarie quoque ex Carpo-cratis sententia mulierum communionis. Cum autem de dicto Nicolai loqueremur, illud prætermissimus: Cum formosam, aiunt, haberet uxorem, et post Servatoris assumptionem ei fuisset ab apostolis exprobrata zelotypia, in medium adducta muliere, permisit cui vellet eam nubere. Aiunt enim hanc actionem illi voci consentaneam, ✠ quæ dicit, quod « carne abuti oporteat. » Proinde ejus factum et dictum absolute et inconsiderate

✠ Matth. VIII, 22; Luc. IX, 60.

(56) *Τὴν γυναῖκα*. Abest ab Euseb.

(57) *Γῆμαι τῷ βουλομένῳ ἐπέτρεψεν*. Rufinus vertit, « si quis vellet eam habere, permisit. » Christophorus, « cuique cupienti ducendam permisit. » Theodoretus lib. III *Hæret. fabul.*, καὶ ἐπιτρέψαι: κοινωνῆσαι αὐτῇ τὸν βουλομένον, « et permisisse ut qui vellet cum ea haberet consuetudinem. » D. Augustinus, hæc. 5, « ut qui vellet, ea uteretur. » Epiphanius autem hæc. 25 ait eum ideo fuisse traductum, quod ἀπὸ τοῦ γυναικὸς ἐγκρατευσάμενος ὡς κατὰ μίμησιν ὧν ἑώρα Θεῷ προσανεχόντων, μέχρι τινὸς ἐκατέρει, οὐ μὴν εἰς τέλος ἤνεγκε κρατεῖν τῆς αὐτοῦ ἀκρασίας. « Cum ab uxore se continuisset ad imitationem eorum quos Deo addictos videbat, aliquo tenus tolerabat; non tamen in finem suæ intemperantiæ dominari potuit, sed volens velut canis ad vomitum reverti, prætextus quosdam non ita bonos venabatur ad petulantie defensionem. COLLECT. »

(58) *Ἀκόλουθον γὰρ εἶναι φασὶ τὴν πράξιν αὐτὴν ἐκεῖνη τῇ φωνῇ, τῇ, ὅτι παραχρήσασθαι τῇ σαρκὶ δεῖ*. Atque ita quoque habet Eusebius, nisi quod legit *παραχρᾶσθαι*. Rufinus: « Ex qua occasione isti consequens putaverunt, ut secundum hoc factum vel dictum Nicolai unusquisque carne sua, in quod delectaret, abuteretur. » Christophorus: « Atque illi dicto, carne nempe abuti oportere, hæretici hoc ipsorum factum congruere asseverant. » Atque ita relinquunt dubium interpretes, cujusnam sit dictum illud: « Carne abuti oportere, » Nicolai, an hæreticorum; et quodnam factum intelligant, Nicolai uxorem publicantis, an Nicolaitarum, qui communes habebant uxores. Illius tamen utrumque intelligere se videtur temere, cum ait hæreticos ejus factum et dictum innuere et inconsiderate sequi. Et quod est apud Nicephori interpretem lib. III, c. 15, quicunque vellet ducere eam jussit, eique facto congruens adjecit ducere, « abutendum esse carne, » inquit. COLLECT.

36

sequentes, qui ejus hæresim persequuntur, impudenter effuseque fornicantur. Ego autem audio Nicolaium quidem nulla unquam alia, quam ea, quæ ei nupserat, uxore usum esse; et ex illius liberis, filias quidem consensuisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitæ erat depulsio atque expurgatio, in medium apostolorum circumactio uxoris, cujus dicebatur laborare zelotypia: et continentia a voluptatibus, quæ magno studio parari solent, docebat illud, « abuti carne, » hoc est, exercere carnem. Neque enim, ut existimo, volebant, convenienter Domini præcepto, « duobus dominis servire », voluptati et Deo. Dicunt itaque Matthiam quoque sic docuisse: « Cum carne quidem pugnare, et ea uti, nihil ei impudicam largiendo ad voluptatem; augere autem animam per fidem et cognitionem. » Sunt autem, qui etiam publicam venerem pronuntiant mysticam communionem; et sic ipsum nomen contumelia afficiunt. Sicut enim operari eum dicimus, tum qui malum aliquod facit, tum etiam qui bonum, idem nomen utrique tribuentes; haud aliter « communio » usurpari solet; nam bona quidem est in communicatione tum pecuniæ, tum nutrimenti et vestitus: illi autem quamlibet veneram

• Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13.

(59) Ἐκπορνεύουσιν ἀναίθην. Eusebius, ἀναίθην ἐκπορνεύουσιν, inverso ordine.

(60) τῶν τ' ἐκ. Τῶν τε ἐκείνου τέκνων τὰς μὲν ἐτλ. Eus. elegantius.

(61) Ἄφθορον. Theodoretus ἴθειον explicat. Est autem ἴθειος, secundum Hesychium, ἀγαμος, « cælebs. »

(62) Εἰς μέσον τῶν ἀπ. Ἡ εἰς μέσον τῶν ἀποστόλων τῆς ζηλοτυπούμενης ἐκ. Euseb.

(63) Παραρῆσθαι. Illa verba, « hoc est exercere carnem, » adjecit Hervetus: nam Græce tantum est, ἡ ἐγκράτεια τῶν περισπουδάστων ἡδονῶν τὸ παραρῆσθαι τῇ σαρκὶ ἐδίδασκεν. Rufinus: « Quo per hoc continentem se ostendet ejus rei, quam nimio putabat expetere, contemendam magis quam expetendam carnis edocens voluptatem » Christophors.: « Quinetiam ejus continentia in voluptatum depulsione, ad quas conquirendas plerique nimio studio incitabantur, perspicue docebat, carne abuti oportere, quo ejus réfrénatur libido. Non enim, credo, secundum Domini mandatum duobus dominis inservire voluit. » Atque hanc interpretationem substatuere potes in locum illorum Herveti, « et continentia a voluptatibus, » usque ad, « Dicunt itaque. » Nam quod apud Clementem est, οὐ γὰρ, οἶμαι, ἐβούλοντο, corrigendum est ex Eusebio ἐβούλετο. Porro quod dixit Clemens, filium Nicolai « permansisse incorruptum, » ἀφθορον διαμείναι, Nicéphorus ἐν ἀφθορίᾳ dicit; et ejus interpres, « in incorrupto cælibatu permansisse. » Theodoretus Nicolai ait, τὰ τέκνα τῆν ὑπὲρ φύσιν ἀγγελίαν ἐκπαιδεύσαι, καὶ τὸν μὲν υἱὸν ἴθειον διαμείναι, « liberos suos supernaturalem castitatem docuisse, et filium quidem cælibem permansisse. » Rufinus quoque: « Filius autem castitatem incorrupti corporis custodivit, » melius quam Christoph.: « Filium vitam puram et nulla tabis contagione aspersam traduxisse. » Potest enim et labe carere torus immaculatus conjugii. Clemens ergo Nicolaium ait suam uxorem vulgantem, id fecisse οὐ νομοθετοῦντα, ut ait Theodoretus, « non jubentem, » sed ut accusatores redargueret; hæreticos autem immerito, ut ait Augustinus, factum ejus in sectam turpissimam venisse, qua placet usus indifferens

A ἀπλῶς καὶ ἀδασανίστως, ἐκπορνεύουσιν ἀναίθην (59) οἱ τῆν αἵρεσιν αὐτοῦ μετιόντες. Πυνθάνομαι δ' ἐγώ γε τὸν Νικόλαον μηδεμίᾳ ἑτέρα παρ' ἡν ἐγήμεν, κεχρησθαι γυναικί· τῶν τ' ἐκείνου (60) τέκνων θηλείας μὲν καταγρηᾶσαι παρθένους, ἀφθορον (61) ἐκ διαμείναι τὸν υἱόν. Ὡν οὕτως ἐχόντων, ἀποβολὴ πάθους ἦν, εἰς μέσον τῶν ἀποστόλων (62) ἡ τῆς ζηλοτυπούμενης ἐκκύκλησις γυναικός· καὶ ἡ ἐγκράτεια τῶν περισπουδάστων ἡδονῶν, τὸ « παραρῆσθαι (63) τῇ σαρκὶ » ἐδίδασκεν. Οὐ γὰρ, οἶμαι, ἐβούλοντο (64), κατὰ τῆν τοῦ Σωτῆρος ἐντολήν, δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, » ἡδονῇ καὶ Θεῷ (65). Ἀγούσι γοῦν καὶ τὸν Μαρτίαν οὕτω διδάξει. « Σαρὶ μὲν μάχεσθαι καὶ παραρῆσθαι (66), μηθὲν αὐτῇ πρὸς ἡδονὴν ἀκόλαστον (67) ἐνδιδόντα· ψυχὴν δὲ

B αὖξιν διὰ πίστεως καὶ γνώσεως (68). Εἰσὶν δ' οἱ (69) τῆν πάνδημον Ἀφροδίτην κοινωνίαν μυστικὴν ἀναγορεύουσιν, ἐνουβρίζοντες καὶ τῷ ὀνόματι (70) λέγεται γὰρ καὶ τὸ ποιεῖν τι κακὸν ἐργάζεσθαι, ὥσπερ ἂν καὶ τὸ ἀγαθὸν τι, ὁμωμένως ἐργάζεσθαι· ὁμοίως δὲ καὶ « ἡ κοινωνία »· ἀγαθὸν δὲ καὶ ἐν μεταδόσει ἀργύριον (71), καὶ τροφῆς, καὶ στολῆς· οἱ δὲ καὶ τῆν ὀποιανηποῦν ἀφροδίτων συμπλοκὴν κοινωνίαν ἀσεβῶς κεκλήκασιν. Φασὶ γοῦν τινὰ αὐτῶν, ἡμετέρα παρθένῳ, ὥραια τῆν ἑβν, προσελ-

feminarum, nam ei sceleri et vita et dicta ejus adversabantur. COLLECT. — Παραρῆσθαι iterum Euseb.

(64) Ὁ ἐβούλετο. Euseb. rectius ἐβούλετο, sing. numero: de Nicolai enim loquitur.

(65) Θεῷ. Κυρίῳ Euseb.

(66) Παραρῆσθαι. Παραρῆσθαι iterum Euseb. Dein, μηδὲν προ μηθὲν.

(67) Ἀκόλαστον. Abest ab Euseb.

(68) Γνώσεως. Hactenus Clementis verba recitavit Euseb.

(69) Εἰσὶν δ' οἱ. Hoc sectatoribus Prodicti tribuit Theodoretus lib. i. De hæretic. fab., ubi et hæc Clementis verba citat, itemque illa p. 457: « Quoniam hominum infelicissimi, » etc. COLLECT. — Theodoretus Hæret. fab. lib. i, cap. 6, p. 197. Prodicti, Adamitarum sectæ auctoris, erroribus enumeratis, hæc adjicit: Καὶ τούτου δὴ μάρτυρα τὸν Στρωματέα παρέξομαι Κλήμηντα, ἱερὸν ἄνδρα, καὶ τολευπερίᾳ ἅπαντας ἀπολιπόντα. Λέγει δ' οὕτως ἐν τῷ ἐρίῳ τῶν Στρωματέων. « Cujus rei testem Stromateum Clementem producam, virum sanctum, et qui abundantia doctrinæ omnibus antecelluit. Sic autem loquitur in tertio Stromatum. » Tum sequuntur Clementis verba usque ad ὀνόματι. Porro εἰσὶ δὲ προ εἰσὶν δ' habet Theodor. Dein ὀνόμαζουσι pro ἀναγορεύουσιν.

(70) Ἐνουβρίζοντες καὶ τῷ ὀνόματι. Hæc vetus Clementis interpres omisit; Theodoreti autem interpres sic vertit: « Vel ipso nomine contumeliosi. » Sensus est, quem Latine expressimus. Ὄνομα autem respicit nomen Christianum, cui contumeliæ notam ab impudis istis hæreticis iniuri putavit auctor: quemadmodum paulo superius, p. 428, edit. Paris. de similibus dicit: Ἐξ ὧν ἡ μεγίστη κατὰ τοῦ ὀνόματος ἐρρύη βλασφημία. « A quibus in » Christianum « nomen manavit maximum dedecus. » Vel potius respicit κοινωνίαν, quam vocem, cum ea mysticam Christi ejusque membrorum « conjunctionem » significaret, ad turpes et nefarios « concubitus » applicabant hæretici. Cui sensui favent quæ sequuntur.

(71) Ἀργύριον. Scribendum esse ἀργύριον, vidit interpres.

θόντα φάναι· Γέγραπται, « Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δι-
 δου » τὴν δὲ σεμνῶς πάνυ ἀποκρίνασθαι, μὴ συν-
 ιεῖσαν τὴν ἀνθρώπου ἀσέλγειαν· Ἀλλὰ περὶ γάμου
 τῆ μητρὶ διαλέγου. Ὁ τῆς ἀθεότητος! καὶ τῶν τοῦ
 Κυρίου φωνῶν διαψεύδονται οἱ τῆς ἀσελγείας κοι-
 νωνοὶ, οἱ τῆς λαγνείας ἀδελφοί, ἡνεὶδος οὐ φιλοσο-
 φίας μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ βίου· οἱ παραχα-
 ράσσοντες τὴν ἀλήθειαν, μᾶλλον δὲ κατασκάπτον-
 τες, ὡς οἶδόν τε αὐτοῖς· οἳ γε τρισάβλιτο (72) τὴν τε
 σαρκίην κατὰ τὴν συνοσιαστικὴν κοινωνίαν (73)
 ἱεροφαντοῦσι, καὶ ταύτην οἰονταὶ εἰς τὴν βασιλείαν
 αὐτοῦ ἀνάγειν τοῦ Θεοῦ (74). Εἰς τὰ χαμαιτυ-
 πεῖα μὲν οὖν ἡ τοιαύτη εἰσάγει κοινωνία· καὶ δὴ συμ-
 μέτοχοι εἶεν αὐτοῖς οἱ σύες καὶ οἱ τράγοι· εἶεν δ' ἂν
 ἐν ταῖς μελίσσοι παρ' αὐτοῖς ἐλπίσιν αἱ προσεστῶσαι
 τοῦ τέγους πόρνας, ἀναίδην εἰσδεχόμεναι (75) τοὺς
 βουλομένους ἅπαντας. « Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε
 τὸν Χριστὸν, εἰ γε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ
 ἐδιδάχθητε, καθὼς ἐστὶν ἀλήθεια ἐν Χριστῷ Ἰη-
 σοῦ (76), ἀποθέσθαι ὑμᾶς τὰ (77) κατὰ τὴν προτέραν
 ἀνυστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρόμε-
 νον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης· ἀνανεοῦσθαι δὲ
 τῷ πνεύματι τοῦ νοῦς ἡμῶν, καὶ ἐνδύσασθαι τὸν
 καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δι-
 καιοσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ τῆς ἀληθείας, » κατὰ τὴν ἐξο-
 μοίωσιν τοῦ Θεοῦ (78). « Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ
 Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητὰ, καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγά-
 πῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ὑμᾶς (79), καὶ
 παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν
 τῷ Θεῷ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. Ἱερνεῖα δὲ, καὶ πᾶσα
 ἀκαθαρσία, ἢ πικρονεξία, μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν,
 καθὼς πρέπει ἁγίοις, καὶ ἀσχροτόης, καὶ μωρολο-
 γία· » καὶ γὰρ ἀπὸ τῆς φωνῆς ἀγνεύειν μελετᾶν
 διδάσκων ὁ Ἀπόστολος, γράφει· Τοῦτο γὰρ ἴστε γι-
 νώσκοντες (80), ὅτι πᾶς πόρνος, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἕως,
 « Μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε. » Ἐρβύη δὲ αὐτοῖς τὸ
 δόγμα ἐκ τίνος ἀποκρύφου· καὶ δὴ παραθήσονται τὴν
 λέξιν τὴν τῆς τούτων ἀσελγείας μητέρα· καὶ εἶτε
 αὐτοὶ τῆς βίβλου συγγραφεῖς, ὅρα τὴν ἀπόνοιαν, εἰ
 καὶ Θεοῦ διαψεύδονται δι' ἀκρασίαν· εἶτε ἄλλοις (81)
 περιτυχόντες, τὸ καλὸν τοῦτο ἐνόησαν δόγμα (82),
 διεστραμμένως ἀκκηότες. Ἔχει δὲ (83) οὕτω τὰ
 τῆς λέξεως· « Ἐν ἧν τὰ πάντα· ἐπεὶ δὲ ἔδοξεν αὐ-
 τοῦ τῆ ἐνόητι μὴ εἶναι μόνῃ, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ

A conjunctionem impie vocaverunt (communionem.)
 Dicunt itaque ex iis quemdam, cum ad nostram scrip-
 turing vultu formosam accessisset, dixisse : Virpi-
 tum est : « Da omni te petenti » : illam autem
 honeste admodum respondiisse, ut quæ non intel-
 ligeret hominis petulantiam : At tu matrem ✕ con-
 veni de matrimonio. O impietatem ! etiam voces
 Domini ementiuntur isti intemperantiæ communi-
 catores , fratresque libidinis , non solum probum
 philosophiæ , sed etiam totius vitæ ; qui veritatem,
 quantum in eis situm est, adulterant ac corrup-
 punt , vel potius defodiunt ; homines infelicissimi
 carnalem concubitus communionem consecrant , et
 hanc ipsos putant ad regnum Dei perducere. Ad
 lupanaria ergo deducit hæc communio , et cum eis
 communicaverint sues et hirci , maximaque apud
 illos in spe fuerint meretrices , quæ in prostibulis
 præsto sunt, et volentes omnes admittunt. « Vos
 autem non sic Christum didicistis, siquidem ipsam
 audiistis, et in eo docti estis, quemadmodum est
 veritas 188 in Christo Jesu, ut deponatis quæ
 sunt secundum veterem conversationem, veterem
 hominem, qui corrumpitur secundum desideria
 deceptionis. Renovamini autem spiritu mentis ve-
 stræ, et induatis novum hominem, qui creatus est
 secundum Deum in justitia et sanctitate veritatis b, »
 ad Dei similitudinem. « Efficiamini ergo Dei imitato-
 res, ut filii dilecti, et ambulate in dilectione, sicut
 Christus quoque dilexit nos, et tradidit seipsum pro
 nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis.
 Fornicatio autem, et omnis inmunditia, vel
 avaritia, ne nominetur quidem in vobis, sicut decet
 sanctos, et turpitudine, et stultiloquium c. » Etiam
 docens Apostolus meditari vel ipsa voce esse castos,
 scribit : « Hoc enim scitote, quod omnis fornicator, »
 et cætera, usque ad illud : « Magis autem arguite d. »
 Effluxit autem eis dogma ex quodam apocrypho
 libro. Atque adeo afferam dictionem, quæ mater
 eorum intemperantiæ et origo est : et sive ipsi
 hujus libri scriptores se fateantur, en eorum vecor-
 diam, licet Deo eum falso ascribant libidinis in-
 temperantia ducti : sive ab aliis, eos perverse au-
 dientes, hoc præclarum dogma acceperint, sic
 porro se habent ejus verba : « Unum erant omnia :

* P. 524 ED. POTTER, 437-438 ED. PARIS.
 c Ephes. v, 1-4. d Ibid. 5-11.

* Matth. v, 42 ; Luc. vi, 30. b Ephes. iv, 20-24.

(72) Οἱ γε τρισάβ. Hanc pericopen, usque ad
 hæc verba βουλομένους ἅπαντας, recitavit Theodo-
 retus *Hærei. fabul.* lib. 1, cap. 6. Porro οἱ γὰρ pro
 οἱ γε habet ille.

(73) Τὴν τε σαρκίην κατὰ τὴν συνοσιαστι-
 κὴν κ. Haud scio an verius, τὴν τε σαρκίην καὶ
 τὴν συνοσιαστικὴν κ. SYLBURG. — Recte : sic enim
 hunc locum exhibet Theodoretus, τὴν σαρκίην καὶ
 τὴν συνοσιαστικὴν κ.

(74) Τοῦ Θεοῦ. Τοῦ Χριστοῦ Theodoret.

(75) Εἰσδεχόμεναι. Ἐκδεχόμεναι. Theodoret.

(76) Χριστῷ Ἰησοῦ. Τῷ Ἰησοῦ, Ephes.

(77) Τὰ. Abest a vulg., Ephes.

(78) Κατὰ τὴν ἐξομοίωσιν τοῦ Θεοῦ. Commat-
 tion illud abest a vulg. Bibl. Ephes., inquit Syl-
 burg. Est autem a Clemente additum, ut Apostoli

D verba accommodaret ad ea quæ de divina similitu-
 dine paulo superius dixerat.

(79) Ὑμῶς. Ἡμᾶς, Ephes.

(80) Ἰστε γινώσκ. Ἔστὲ γινώσκ. Ephes.

(81) Ἄλλοις. Forte convenientius ἄλλως, adverb.

SYLBURG.

(82) Τοῦτο ἐνόησαν δόγμα. Scribi possit ἐνόη-
 σαν, (excogitarunt.) Quamvis vocet̄n etiam ad
 animam transferri solet. Hinc Chrysostomus in
 I Cor. xv : Ἄξιον δὲ ἀκούσαι, τὶ ἐν ταῦθα λέγουσιν
 οἱ τὰ Μανιχαίων νοσοῦντες, ὅτι Operæ pretium fuerit
 audire, quid dicant, qui Manichæorum hæresi la-
 horant. »

(83) Δέ. Vel δὲ, ut paulo superius, καὶ δὲ παρα-
 θέσονται.

postquam autem ejus unitati visum est non esse solam, exiit ab eo inspiratio, et cum ea iniiit communionem, et fecit dilectum. Exhinc autem egressa est ab ipso inspiratio, cum qua cum communionem iniisset, fecit potestates, quæ nec possunt videri nec audiri, usque ad illud, « unamquamque in nomine proprio. » Si enim hi quoque, sicut Valentiniani, spiritales posuissent ✕ communionem, suscepisset forte aliquis eorum opinionem: carnalis autem libidinis communionem ad sanctam inducere prophetiam, est ejus qui desperat salutem. Talia etiam statuunt Prodicæ quoque asseclæ, qui seipsos falso nomine vocant Gnosticos: seipsos quidem dicentes esse natura filios primi Dei; ea vero nobilitate et libertate abutentes, vivunt ut volunt; volunt autem libidinosæ; se nulla re teneri arbitrati, ut « domini sabbati, » et qui sint quovis genere superiores, filii regales. Regi autem, inquit, lex scripta non est. Primum quidem, quod non faciant omnia quæ volunt: multa enim eos prohibebunt, etsi cupiant et conentur. Quinetiam quæ faciunt, non faciunt ut reges, sed ut mastigia: clanculum enim committunt adulteria, timentes ne deprehendantur, et vitantes ne condemnentur, et metuentes ne supplicio afficiantur. Quomodo etiam res est libera, intemperantia et turpis sermo? « Omnis enim, qui peccat, est servus, » inquit Apostolus ^a. Sed quomodo vitam ex Deo instituit, qui seipsum præbuit dedititium cuius concupiscentiæ? cum dixerit Dominus: « Ego autem dico: Ne concupiscas ^b. » Vultne autem aliquis sua sponte peccare, et decernere adulteria esse committenda, voluptatibusque et deliciis se explendum, et aliorum violanda matrimonia, cum aliorum etiam, qui inviti peccant, misereamur? Quod si in externum mundum venerint, qui in alieno non fuerint fideles, verum non habebunt. Afficit autem hospes aliquis civis contumelia, et eis injuriam facit; et non potius ut peregrinus, utens necessariis, vivit, civis non offendens? Quomodo autem, cum eadem faciant, ac ii, quos gentes odio habent, quod legibus obtemperare nolint, nempe iniqui, et incontinentes, et avari, et adulteri, dicunt se solos Deum nosse? Oporteret enim eos, cum in alienis adsunt, recte vivere, ut revera regiam

ἐπίπνοια, καὶ ἐκοινωνήσεν αὐτῇ, καὶ ἐποίησε τὴν ἀγαπητόν. Ἐκ δὲ τούτου ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἐπίπνοια, ἣ κοινωνήσας ἐποίησε δυνάμεις, μήτε ὁραθῆναι, μήτε ἀκουσθῆναι δυνάμενας, « ἕως, « ἐπ' ὀνόματος ἰδίου ἐκάστην. » Εἰ γὰρ καὶ οὗτοι, καθάπερ οἱ ἀπὸ Οὐαλεντινοῦ, πνευματικῶς ἐτίθεντο κοινωνίας, ἴσως τις αὐτῶν τὴν ὑπόληψιν ἐπέδεδεξάτο· σαρκικῆς δὲ ὕδρευς κοινωνίαν εἰς προφητείας ἀγίαν ἀνάγειν ἀπεγνωστός ἐστὶ τὴν σωτηρίαν. Τοιαῦτα (84) καὶ οἱ ἀπὸ Προδικίου, ψευδονύμως Γνωστικῶς (85) σφᾶς αὐτοὺς ἀναγορεύοντες, δογματίζουσιν· υἱοὺς μὲν φύσει τοῦ πρώτου Θεοῦ λέγοντες αὐτοὺς, καταχρώμενοι δὲ τῇ εὐγενείᾳ καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ, ζῶσιν ὡς βούλονται· βούλονται δὲ φιληδόνως· κρατηθῆναι ὑπ' οὐδενὸς νενομικῶτες, ὡς ἂν « κύριοι τοῦ σαββάτου (86), καὶ ὑπεράνω παντὸς γένους πεφυκῶτες, βασιλῆιοι παῖδες· βασιλεῖ δὲ, φασὶ, νόμος ἔγραψας. Πρώτων (87) μὲν, ὅτι οὐ ποιοῦσιν ἅ βούλονται πάντα· πολλὰ γὰρ αὐτοὺς κωλύσει καὶ ἐπιθυμοῦντας καὶ πειρωμένους· καὶ ἅ προῦσι δὲ, οὐχ ὡς βασιλεῖς, ἀλλ' ὡς μαστιγία ποιοῦσι· λάθρα γὰρ μοιχεύουσιν, τὸ ἀλώμενα δεδιότες, καὶ τὸ καταγνώσθηνα ἐκκλίνοντες, καὶ φοβούμενοι κολασθῆναι (88). Πῶς δὲ ἐλευθέρων ἢ ἀκρασίας καὶ ἡ αἰσχρολογία; « Πᾶς (89) γὰρ, « φησὶν (90), « ὁ ἁμαρτάνων δούλος ἐστίν, » ὁ Ἀπόστολος λέγει. Ἀλλὰ πῶς κατὰ Θεὸν πολιτεύεται ὁ πάση ἐπιθυμίᾳ ἐνόστον ἑαυτὸν παρασχών, τοῦ Κυρίου φήσαντος, « Ἐγὼ δὲ λέγω, Μὴ ἐπιθυμήσης; » Ἐκὼν δὲ τις ἁμαρτάνει βούλεται, καὶ δόγμα τίθει τὸ μοιχεύειν, καὶ καθὴν δυπαθεῖν, καὶ λυμαίνεσθαι τοὺς ἄλλων γάμους, ὅπου γε καὶ τοὺς ἄλλους ἄκοντας ἁμαρτάνοντας ἐλευσόμεν; Κἂν εἰς ξένον τὸν κόσμον ἀφιγμένοι ὦσι, πιστοὶ (91) ἐν τῷ ἄλλοτρίῳ μὴ γενόμενοι, τὸ ἀληθὲς οὐχ ἔξουσιν. Ὑβρίζει δὲ τις ξένος πολίτας, καὶ τούτους ἀδικεῖ· οὐχὶ δὲ ὡς παρεπίδημος (92), τοῖς ἀναγκαίοις χρώμενος, ἀπρόσκοπος τοῖς πολίταις διαβιοῖ; Πῶς δὲ καὶ τοῖς ὑπὸ τῶν ἔθνων μεμισημένους, διὰ τὸ μὴ πράσσειν τὰ ὑπὸ τῶν νόμων διηγορευμένα, τουτέστι τοῖς ἀδίκους, καὶ ἀκρατέσι, καὶ πλεονέκταις, καὶ μοιχοῖς τὰ αὐτὰ πράσσοντες, Θεὸν ἐγνωκῆναι μόνον λέγουσιν; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοτρίοις παρόντας, καλῶς βιοῦν, ἵνα δὴ τῷ ὄντι τὸ βασιλικὸν ἐνδείξωνται. Ἦδη δὲ καὶ τοῖς ἀνθρωπίνους νομοθέταις καὶ τῷ θεῷ νόμῳ ἀπεχθάνονται, παρανόμως βιοῦν ἐπανηρημένοι. Ὁ γοῦν « ἐκκεντῆ-

✕ P. 525 POTTER, 438-439 ED. PARIS. ^a Rom. vi, 16. ^b Matth. v, 28.

(84) Τοιαῦτα. . . δογματίζουσιν. Hoc commentum Theodoretus in suum *Hæret. Fabul.* lib. 1, cap. 1, p. 197 transtulit.

(85) Ψευδονύμως Γνωστικῶς. Sic Strom. vii, pag. 722: Τῶν ψευδονύμων τούτων ἀνόσιος γινώσις. Hinc Irenæus libros suos vocavit Ἐλεγχον καὶ ἀνατροπὴν τῆς ψευδονύμου γνώσεως.

(86) Κύριοι τοῦ σαββάτου. Hic, et infra p. 442, respicit Matth. xii, 8: Κύριος γὰρ ἐστὶ καὶ τοῦ σαββάτου ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

(87) Πρώτων. Ante hanc vocem aliquid hujusmodi dæsse videtur: Ψεύδονται δὲ ἐν τούτοις. « In his autem falluntur. »

(88) Κολασθῆναι. Fortasse rectius τὸ κολασθῆναι, cum articulo, ut in præcedentibus duobus membris. SYLBURG.

(89) Πᾶς. Non tam verba Apostoli, ut neque paulo post Christi, quam eorum sensum profert.

(90) Φησὶν. Supervacua est hæc vox, ut quandoque alias.

(91) Πιστοί. Respicit Luc. xvi, 11, 12: Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδικῷ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεῦσαι; Καὶ εἰ ἐν τῷ ἄλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

(92) Ὡς παρεπίδημος. Respicere videtur I Petr. ii, 11, 12.

σας (95) ὁ τὸν πόρνον εὐλαβούμενος (94) πρὸς τοῦ Θεοῦ δείκνυται ἐν τοῖς Ἐριθμοῖς. Καὶ ἐὰν εἰπωμεν, ὁ φησὶν ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ ἐπιστολῇ, « ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, ὁ τούτους μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν· ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτὸς ἐν τῷ φωτὶ (95), κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. » Πόθεν οὖν κρείττους εἰσι τῶν κοσμικῶν οἰ τῶν αὐτῶν πράσσοντες, καὶ τοῖς χειρίστοις τῶν κοσμικῶν ὅμοιοι; ὅμοιοι γὰρ οἶμαι, τὰς φύσεις οἱ καὶ τὰς πράξεις ὅμοιοι. Ὡν δὲ ὑπερέφειρον κατὰ τὴν εὐγένειαν ἀξιοῦσι, τούτων καὶ τοῖς ἡθῆσιν ὑπερέφειρον ὀφείλουσιν, ὅπως τὸν εἰς τὴν φυλακὴν (96) συγκλεισμένον διαφύγωσιν. Ὅντως γὰρ, ὡς ὁ Κύριος ἔφη, « Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλείω (97) τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. » Περὶ δὲ τῆς τῶν βρωμάτων ἐγκρατείας δείκνυται ἐν τῷ Δαυιδ· συνελόντι δ' εἰπεῖν, περὶ ὑπακοῆς ὁ Δαυὶδ ψάλλον λέγει· « Ἐν τίνι κατορθώσῃ νεώτερος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ; » Καὶ παραχρῆμα ἀκούει· « Ἐν τῷ φυλάσσεσθαι (98) τὸν λόγον σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ· » ὁ τε Ἰερεμίας φησὶ· « Τάδε λέγει Κύριος· Κατὰ τὰς ὁδοὺς τῶν ἐθνῶν μὴ πορεύσῃσθε (99). Ἐντεῦθεν ἄλλοι τινὲς κινήθεντες, μικροὶ καὶ οὐπίδανοι, τὸν ἀνθρώπων ὑπὸ διαφόρων δυνάμεων πλασθῆναι λέγουσι, καὶ τὰ μὲν μέχρις ὀμφαλοῦ θεοδοσετέρας τέχνης εἶναι, τὰ ἐνεργεῖ δὲ, τῆς ἡττονος· οὐ δὲ χάριν ὀρέγασθαι συνουσίας. Ἀληθὲς δὲ αὐτοὺς, ὅτι καὶ τὰ ἀνοτιτῶν μέρη τῆς τροφῆς ὀριγνᾶται καὶ λαγνεύει τισίν· ἐναντιοῦνται δὲ καὶ τῷ Χριστῷ, πρὸς τοὺς Φαρισαίους εἰρηκῶτι (1), τὸν αὐτὸν Θεὸν καὶ « τὸν ἐκτὸς » ἡμῶν καὶ « τὸν ἔσω » ἀνθρώπων πεποιθήναί. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὄρεξις οὐ τοῦ σώματος ἐστὶ, κἀν διὰ τὸ σῶμα γίνηται. Ἄλλοι τινὲς, οὓς καὶ Ἀντιτάκτας (2) καλοῦμεν, λέγουσιν, ὅτι ὁ μὲν Θεὸς ὁ τῶν ὄλων πατὴρ ἡμῶν ἐστὶ φύσει, καὶ πάνθ', ὅσα πεποίηκεν,

✠ P. 526 ED. POTTER. * Num. xiv, 8; I Joan. I, 6, 7. † Matth. v, 20. ‡ Dan. i. § Psal. cxviii, 9. ¶ Jerem. i, 2. †† Luc. xi, 40.

(93) Ἐκκεντήσας. Respicit Numer. xiv, 8, quo Iouo Phineas dicitur Zimri et Coshi scortantes confodisse: Καὶ ἀπεκέντησεν ἀμφοτέρους, τὸν τε ἀνθρώπων τὸν Ἰσραηλιτὴν καὶ τὴν γυκαίκα διὰ τῆς μητρας αὐτῆς.

(94) Εὐλαβούμενος. Videtur legendum εὐλογούμενος. LOWTH.

(95) Αὐτὸς ἐν τ. Αὐτὸς ἐστὶν ἐν τ. Joan., ubi mox μετ' ἀλλήλοις pro μετ' αὐτοῦ· deum, αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ· et rursum, ἀπὸ πάσης τῆς ἁμαρτίας.

(96) Φυλακὴν. Τὰ ἐν φυλακῇ πνεύματα, ἢ spiritus in carcere, dixit Apostolus, I Pet. iii, 19. Φυλακῆς etiam metaphora aliquoties usus est Christus de sceleratorum poenis agens.

(97) Πλείω. Πλείων, Matth., ubi mox, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τ. β. τῶν οὐρανῶν.

(98) Ἐν τῷ φ. Psalm. cxviii: Ἐν τῷ φυλάξασθαι τοὺς λόγους σου· et sequens commation, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, conjungit cum sequenti membro A. Sylburg.

(99) Πορεύσῃσθε. Manthάνετε. Jerem.

(1) Εἰρηκῶτι. Respicere videtur Luc. xi, 40: Οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησεν;

(2) Ἀντιτάκτας. Hæc, paucis mutatis, Theodoretus in Hæret. fabul. lib. i, cap. 16, transtulit:

A indolem ostenderent. Jam vero et humanos legislatores, et divinam legem habent sibi infensam, cum inique et præter leges vivere instituerint. Is certe, qui scortatorem « confodit, » a Deo pius esse ostenditur in Numeris. « Et si dixerimus, » inquit Joannes in epistola, « quod societatem habemus cum eo, « nempe Deo, « et in tenebris ✠ ambulamus, mentimur, et veritatem non facimus. Si autem in luce ambulamus, sicut et ipse est in luce, societatem habemus cum ipso, et sanguis Jesu filii ejus emundat nos a peccato ». Quomodo ergo sunt hi hujus mundi hominibus meliores, qui hæc faciunt, et vel pessimis hujus mundi sunt similes? sunt enim, ut arbitror, similes natura, qui sunt factis similes. Quibus autem se esse censent nobilitate superiores, eos debent etiam superare moribus, ut vitent ne includantur in carcere. Revertens enim, ut dixit Dominus: « Nisi abundaverit justitia vestra plus quam scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum Dei ». De abstinentia autem a cibis ostenditur a Daniele. Ut semel autem dicam, de obedientia dicit psallens David: « In quo diriget junior viam suam? » Et statim audit: « In custodiendo sermones tuos in toto corde. » Et dicit Jeremias: « Hæc autem dicit Dominus: Per vias gentium ne ambulaveritis ». Hinc moti aliqui alii, pusilli et nullius pretii, dicunt formatum fuisse hominem a diversis potestabilibus: et quæ sunt quidem usque ad umbilicum esse artis diviniorem; quæ autem subter, minoris; qua de causa coitum quoque appetere. Non animadvertunt autem, quod superiores quoque partes nutrimentum appetunt, et quibusdam libidinantur. Adversantur autem Christo quoque, qui dixit Phariseis, eundem Deum et « internum » nostrum 189 et « externum » fecisse hominem. Quinetiam appetitio non est corporis, etsi fiat per corpus. Quidam alii, quos etiam vocamus Antitactas,

Ἦσαν δὲ καὶ ἄλλοι τινὲς, οὓς Ἀντιτάκτας ἐκάλουν οἱ ἀσεβεῖς, οἱ τὸν μέγαν ἀγνωστον Θεόν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, πατέρα οἰκεῖον ὀνόμαζον· τούτων δὲ ἀγαθὸν εἶναι, καὶ Θεὸν ποιητὴν· Ἐνα δὲ τινὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων ἐπισπείραι ζιζάνια· ὃς καὶ πάντας ἡμᾶς, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, κακοῖς περιέβαλεν, ἀντιταξάμενος ἡμῶν τῷ ἀγαθωτάτῳ πατρὶ, οὐ δὲ χάριν, καὶ ἡμεῖς ἀντιτασσόμεθα αὐτῷ, εἰς ἐκδίχσιν τοῦ πατρὸς ἀνοτιτάμενοι τοῖς νόμοις αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς οὕτως εἶπεν, Οὐ μοιχεύσεις, ἡμεῖς, φησὶ, μοιχεύσωμεν ἐπὶ καταλύσει τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ. Τούτους εἰκότως ἂν τις ἐφευρετὰς ὀνομάσοι κακῶν, οἱ ταῖς ἀσελγείαις τὰς βλασφημίας συνάπτουσιν. Ἐφuerunt et alii quidam, quos Antitactas impii vocabant, qui magnum ignotum Deum, ut ipsi dicunt, patrem suum appellabant. Hunc vero esse bonum, et Deum creatorem: unum autem quempiam ex iis, qui ex eo geniti erant, seminasse zizania; qui in nos omnes, ut ipsi dicunt, mala injecit, ut qui optimo patri nostro restiterit. Quo fit, ut nos quoque illi resistamus, ad ultionem patris nostri legibus ejus adversantes. Et quoniam ipse dixit: Non mæchaberis, nos, inquit, mœchemur, ut ejus præceptum infringamus. Nos malorum jure quispiam dixerit inventores, qui libidinibus suis blasphemias adjungunt.

hoc est « adversarios » et repugnantes, dicunt quod Deus quidem universorum noster est natura pater, et omnia quæcunque fecit, bona sunt; unus autem quispiam ex iis, qui ab ipso facti sunt, seminatis zizaniis, malorum naturam generavit: quibus etiam nos omnes implicavit, ut nos efficeret Patri adversarios. Quare nos etiam ipsi huic adversamur ad Patrem ulciscendum, contra secundi voluntatem facientes. Quoniam ergo hic dixit: « Non mœchaberis: » nos, inquit, mœchamur, ✕ ut ejus mandatum dissolvamus. Quibus responderimus quoque, quod pseudopphetas, et eos qui veritatem simulant, ex operibus cognosci accepimus: si male audiunt autem vestra opera, quomodo adhuc dicetis vos veritatem tenere? Aut enim nullum est malum, et non est utique dignus reprehensione is, quem vos insimulatis, ut qui Deo sit adversatus, neque fuit alicujus mali effector; una enim cum malo arbor quoque interimitur: aut si est malum ac consistit, dicant nobis, quid dicunt esse ea, quæ data sunt, præcepta, de justitia, de continentia, de tolerantia, de patientia, et iis, quæ sunt hujusmodi, bona an mala? et si fuerit quidem malum, præceptum, quod plurima prohibet facere turpia, adversus seipsum legem ferret vitium, ut seipsum dissolvat, quod quidem non potest fieri; sin autem bonum, cum bonis adversentur præceptis, bono adversari, et mala facere confitentur. Jam vero ipse quoque Servator, cui soli censent esse parendum, odio habere, et maledictis insequi prohibuit: et, « Cum adversario, » inquit, « vadens, ejus amicus conare discedere. » Aut ergo Christi quoque negabunt suasionem, adversantes adversario: aut, si sint amici, contra eum certamen suscipere nolunt. Quid vero? an nescitis, viri egregii (loquor enim tanquam præsentibus), quod cum præceptis, quæ se recte habent, pugnantibus, propriæ saluti resistitis? Non enim ea, quæ sunt utiliter edicta, sed vos ipsos evertitis. Et Dominus: « Luceant » quidem, inquit, « bona vestra opera: » vos autem libidines et intemperantias vestras manifestas redditis. Et alioqui si vultis legislatoris præcepta dissolvere, quamam de causa, illud quidem: « Non mœchaberis; » et hoc: « Si-

A ἀγαθὰ ἐστίν· εἰς δὲ τις τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγονότων ἐπέσπειρεν τὰ ζιζάνια, τὴν τῶν κακῶν φύσιν γεννήσας· οἷς (3) καὶ δὴ (4) πάντας ἡμᾶς περιέβαλεν, ἀντιτάξας ἡμᾶς (5) τῷ Πατρὶ. Διὸ δὴ καὶ αὐτοὶ ἀντασσοῦμεθα τούτῳ εἰς ἐκδικίαν τοῦ Πατρὸς (6), ἀντιπράσσοντες τῷ βουλήματι τοῦ δευτέρου. Ἐπεὶ οὖν οὗτος « Οὐ μοιχεύσεις » εἰρηκεν, ἡμεῖς, φασί (7), μοιχεύομεν ἐπὶ καταλύσει τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ. Φαίημεν δ' ἂν καὶ πρὸς τούτους, ὅτι τοὺς ψευδοπροφήτας καὶ τοὺς ὅσοι τὴν ἀλήθειαν ὑποκρίνονται, ἐξ ἔργων γινώσκουσι παρελήφμεν (8). Εἰ διαβάλλεται ἃ ὑμῶν ἔργα, πῶς ἐτι (9) τῆς ἀληθείας ἀντέχεσθαι ὑμᾶς ἐρεῖτε; Ἡ γὰρ οὐδὲν ἐστι κακὸν, καὶ οὐκ ἐπιμέμψους ἄξιος, ὃν αἰτιᾶσθε ὡς ἀντιτεταγμένον τῷ Θεῷ, οὐδὲ κακοῦ τινος γέγονε ποιητικὸς· συνανα-

B ρεῖται γὰρ τῷ κακῷ καὶ τὸ δένδρον (10)· ἢ εἰ ἐστὶ τὸ πονηρὸν ἐνυπάρξει (11), εἰπάτωσαν ἡμῖν, τί λέγουσιν εἶναι τὰς δοθείσας ἐντολὰς περὶ δικαιοσύνης, περὶ ἐγκρατείας, περὶ ὑπομονῆς, περὶ ἀνεξικακίας καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων, φαύλας ἢ ἀστείας; καὶ εἰ μὲν φαύλη εἴη, τὰ πλεῖστα ἀπαγορευούσα ποιεῖν τῶν αἰσχυρῶν ἢ ἐντολῆ, καθ' ἑαυτῆς νομοθετῆσαι ἢ κακία ἐπὶ καταλύσει τῇ ἰδίᾳ, ὅπερ ἀδύνατον· εἰ δὲ ἀγαθὴ, ἀντιτασσοῦμενοι ταῖς ἀγαθαῖς ἐντολαῖς ἀγαθῷ ἀντιτάσσεσθαι, καὶ τὰ κατὰ πράσσειν ὁμολογοῦσιν. Ἡδὴ δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ αὐτὸς, ᾧ πεῖθεσθαι ἀξιοῦντι μόνῳ, τὸ μισεῖν (12) καὶ τὸ λοιδορεῖν κεκώλυκεν· καὶ, « Μετὰ τοῦ ἀντιδίκου βαδίζων, φίλος αὐτοῦ περιβῆθι· ἀπαλλαγῆναι, » φησὶν. Ἡ τοίνυν καὶ τὴν Χριστοῦ παραίνεσιν ἀρνήσονται, ἀντιτασσοῦμενοι τῷ ἀντιτεταγμένῳ· ἢ φίλοι γινόμενοι, τούτῳ οὐκ ἀντιδικήσουσιν. Τί δαί; οὐκ ἴστε, ὧ γεννάδαι, (ὡς πρὸς παρόντας γὰρ ἐποῖμ' ἂν·) ὅτι ταῖς καλῶς ἐχούσαις ἐντολαῖς μαχόμενοι, τῇ ἰδίᾳ ἀνθίστασθε σωτηρίᾳ; Οὐ γὰρ τὰ διαγορευθέντα χρησίμως, ἀλλ' ἑαυτοὺς καταστρέφετε. Καὶ ὁ μὲν Κύριος, τὰ ἀγαθὰ (15) ὑμῶν ἔργα λαμβάτω, » εἶπη, ὑμεῖς δὲ τὰς ἀσελείας ὑμῶν ἐκφανεῖς ποιεῖτε. Ἄλλως τε εἰ τὰς ἐντολὰς καταλύειν τοῦ νομοθέτου θέλετε, τί δήποτε τὸ μὲν « Οὐ μοιχεύσεις, » καὶ « Οὐ παιδοφθορήσεις (14), » καὶ ὅσα εἰς ἐγκράτειαν συμβάλλεται, καταλύειν ἐπιχειρεῖτε δι' ἀκρασίαν τὴν σφῶν· οὐ καταλύετε δὲ χειμῶνα πῶν ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον. Ἰνα ἕτερος ποιήσῃτε μεσοῦντος ἐτι τοῦ χειμῶνος· οὐδὲ γῆν πλωτὴν, βατὴν δὲ θάλασσαν (15)

D

✕ P. 527 ED. POTTER, 440 ED. PARIS. • Matth. v, 25 : Luc. xii, 58. ὁ Matth. v, 16.

(3) Οἷς. Ὁς legisse videtur Theodoretus.
 (4) Δὴ. Supervacua est. SYLBURG. — Scribi possit, οἷς δὴ καὶ πάντ.
 (5) Ἀντιτάξας ἡμᾶς. Ἀντιτάξιμενος ἡμῶν. Theodoret.
 (6) Εἰς ἐκδικίαν τοῦ Πατρὸς. Hoc commation Theodoretii interpres.
 (7) Φασί. Φησὶ. Theodoret. ad sequentia, Clementis ad præcedentia refert.
 (8) Παρελήφμεν. Nempe a Christo dicente: Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσασθε αὐτούς, Matth. vii, 16.
 (9) Πῶς ἐτι. Δὴ, vel synonyma οὖν, inserta, legendum videtur, πῶς οὖν ἐτι... SYLBURG.
 (10) Συναναίρεται γὰρ τῷ κακῷ καὶ τὸ δένδρον. «Malo enim sublato, tollitur arbor,» e quo id nascitur: ac proinde si nullum sit malum, sequitur

nullum esse principium Deo bono adversarium. Respexisse autem videtur Matth. vii, 17, 18.
 (11) Τὸ πονηρὸν ἐνυπάρξει. Vel divide ἐν ὑπάρξει, « in essentia. » Putabant enim hæretici, principium illud, quod Deo repugnaret, esse « essentia malum. »
 (12) Τὸ μισεῖν. Respiciat Matth. v, 43, 44, vel Luc. vi, 27, 28; dein Matth. v, 25, vel Luc. xii, 58.
 (13) Τὰ ἀγαθὰ. Matth. v, 16: Οὕτω λαμβάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως εἰδῶσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα.
 (14) Οὐ παιδοφθορήσεις. Conf. quæ superius dicta sunt ad Protept. p. 67 edit. Paris.
 (15) Βατὴν δὲ θάλασσαν. Poetice dictum. Lycophron Cassandæ vers. 1414 :
 ..... Τῷ θάλασσα μὲν βατὴ
 Πεκῶ περ' ἔσται, γῆ δὲ γανσθλωθήσεται.

ἐργάζεσθε, καθάπερ οἱ τὰς ἱστορίας συνταξάμενοι (16), τὸν βάρβαρον ἐβελήσαι Ξέρηνη; Τί δ' οὐχὶ πάσαις ταῖς ἐντολαῖς ἀντιτάσσεσθε; Εἰπόντος γάρ, « Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, » ὑμᾶς τοὺς ἀντιταγμένους ἐχρῆν μηδὲν συνουσίᾳ χρῆσθαι. Καὶ εἰπόντος, « Ἐδωκα ὑμῖν πάντα εἰς τροφάς, καὶ ἀπολαύσεις, ὑμᾶς ἐχρῆν μηδὲν ἀπολαύειν. Ἄλλὰ καὶ, « Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, » λέγοντος, ὑμᾶς ἐχρῆν μὴ ἀποδιδόναι ἀντίταξιν ἀντιτάξει· καὶ τὸν κλέπτην κελεύσαντος « τετραπλοῦν » ἀποδιδόναι, ὑμᾶς ἐχρῆν καὶ προσδοῦναι τῷ κλέπτῃ ὁμοίως τε αὐτῷ καὶ τῇ, « Ἀγαπήσεις τὸν Κύριον, » ἐντολῇ ἀντιτασσομένους, ἔδει οὐτε τὸν ὄλων Θεὸν ἀγαπήσαι. Καὶ πάλιν, εἰπόντος, « Οὐ ποιήσεις γλυπτὸν, οὐδὲ χυνεὺν, ὑμᾶς ἀκόλουθον ἦν καὶ τὰ γλυπτὰ προσχυνεῖν. Πῶς οὖν οὐκ ἀσεβείτε, ἀντιτασσομένοι μὲν, ὡς φατε, τῷ Δημιουργῷ, τὰ δὲ ὅμοια ταῖς πόρναις καὶ τοῖς μοιχαῖς ἐξηλωκότες; Πῶς δὲ οὐκ αἰσθάνεσθε μείζονα ποιούντες, ὃν ὡς ἀσθενῆ νομίζετε; Εἰπερ, ὃ βούλεται, τοῦτο γίνεται, ἀλλ' οὐχὶ ἐκείνου, ὅπερ ἠθέλησεν ὁ ἀγαθός. Ἐμπαλιν γάρ ἀσθενῆς δεικνύεται πως ὑμῶν αὐτῶν (17) ὁ ὑμέτερος, ὡς φατε, πατήρ. Ἀναλέγονται δὲ καὶ οὗτοι ἐκ τινῶν προφητικῶν περικοπῶν λέξεις ἀπανθισάμενοι, καὶ συγκατῦσαντες κακῶς, κατ' ἀλληγορίαν εἰρημένας, ἐξ εὐθείας λαθόντες. Γεγράφθαι γάρ φησιν· « Ἀντέστησαν Θεῷ, καὶ ἐσώθησαν. » Οἱ δὲ καὶ « Τῷ ἀναιδεῖ Θεῷ » προστεθέασιν· δέχονται δὲ ὡς βούλην παρηγγελμένην τὸ λόγιον τοῦτο, καὶ σωτηρίαν σφίσι λογίζονται, τὸ ἀνθίστασθαι τῷ Δημιουργῷ. « Τῷ » μὲν οὖν « ἀναιδεῖ Θεῷ » οὐ γέγραπται· Εἰ δὲ καὶ οὕτως ἔχοι, τὸν κεκλημένον διάβολον, ὃ ἀνόητος, ἐξακούσατε ἀναιδῆ, ἢ ὡς διτθάλοντα (18) τὸν ἀνθρώπον, ἢ ὡς κατήγορον τῶν ἀμαρτανόντων, ἢ ὡς ἀποστάτην. Ὁ γοῦν λαός, ἐφ' οὗ εἰρηται ἡ περικοπή, παιδεύομενοι ἐφ' οἷς ἤμαρτον βαρέως φέροντες, καὶ στένοντες, διεγόγγυζον τὴν εἰρημένην λέξιν· ὅτι τὰ μὲν ἄλλα ἔθνη παρανομοῦντα οὐ κολάζεται, αὐτοὶ δὲ μόνοι παρ' ἕκαστα κολοῦνται· ὡς καὶ Ἱερεμίᾳ εἰρηκέναι· « Διὰ τί (19) ἕδος ἀσεπῶν εὐδοῦται; » ὅμοιον τοῦτω τὸ παρὰ τῷ Μαλαχίᾳ τὸ προεἰρημένον. « Ἀντέστησαν Θεῷ, καὶ ἐσώθησαν » χρηματιζόμενοι γάρ οἱ προφῆται, οὐ μόνον τινὰ ἀκούειν λέγουσι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ διαγγέλλοντες δεικνύνται κατὰ ἀνυποφορὰν τὰ πρὸς τοῦ λαοῦ θυρλόουμενα, ὡς ἐπιζητήματά τινα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀναφέροντες· ἐξ ὧν καὶ τὸ προκείμενον τυγχάνει ρητόν. Καὶ μὴ τι πρὸς τοῦτους ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους.

A prum puero non inferes, » et quæcunque ad continentiam conferunt, dissolvere conamini, propter vestram intemperantiam : non dissolvitis autem, quæ ab ipso fit, hiemem, ut media adhuc hieme ætatem faciatis ; neque terram navigabilem, mare autem pedibus pervium, facitis, ut qui historias composuerunt, barbarum Xerxem dicunt voluisse facere? Cur vero non omnibus præceptis repugnatis? Nam cum ille dicat ; « Crescite et multiplicamini », oporteret vos, qui adversamini, nullo modo uti coitu. Et cum dixit : « Dedi vobis omnia ad vescendum » et fruendum, vos nullo frui oportuit. Quinetiam eo dicente : « Oculum pro oculo », oportuit vos decertationem contraria non rependere decertatione. Et cum furem jusserit reddere « quadruplum », oportuit vos furi aliquid etiam addere. Rursus vero similiter, cum præcepto : « Diliges Deum tuum ex toto corde tuo », repugnatis, oportuit nec universorum quidem Deum diligere. Et rursus, cum dixerit : « Non facies sculptilia neque fusile », consequens erat ut etiam sculptilia adoraretis. Quomodo ergo non impie facitis, qui Creatori quidem, ut dicitis, resistitis ; quæ sunt autem meretricibus et adulteris similia, sectamini? Quomodo autem non sentitis vos eum majorem facere, quem pro imbecillo habetis ; si quidem id sit, quod hic vult ; non autem illud, quod voluit bonus? contra enim ostenditur quodam modo a vobis ipsis, imbecillum esse, quem vestrum patrem dicitis. Recensent etiam ex quibusdam locis prophetis decerptas dictiones, et male consarcinatas, quæ allegorice dicta sunt tanquam recto ductu et citra figuram dicta sumentes. Dicunt enim scriptum esse : « Deo restiterunt, et salvi facti sunt » : illi autem « Deo impudenti » addunt ; et hoc eloquium tanquam consilium præceptum accipiunt : et hoc ad salutem conferre existimant, quod Creatori resistant. At « impudenti » quidem « Deo, » non est scriptum. Si autem sic quoque habeat, eum, qui vocatus est diabolus, intelligite impudentem : vel quod hominem calumniis impetat, vel quod accuset peccatores, vel quod sit apostata. Populus ergo, de quo hoc dictum est, cum castigaretur propter sua peccata, ægre ferentes et gementes, his verbis, quæ dicta sunt, murmurabant, quod aliæ quidem gentes cum iniique se gerant non puniantur, ipsi autem in singulis vexentur ; adeo non Jeremias quoque dixerit : « Cur via impiorum

✕ P. 528 ED. POTTER, 441-442 ED. PARIS. • Gen. 1, 28; 1x, 1. ^b Genes. 1, 29; 1x, 2, 3. • Exod. xxi, 24. ^d Ibid. xii, 1. • Deut. vi, 5. ^f Deut. xxvii, 15. ^g Malach. iii, 15.

..... Cui mare quidem pervium
Pediti erit, terra autem navigabitur.

Ubi scholiastes hæc adnotat : Ὁ Ξέρξης τὸν μὲν Ἑλλάσποντον ἔκωσεν, ἦτοι βαθὴν γῆν ἐποίησεν, τὸν δὲ Ἄθων ὄρος κόψας, ἐποίησε θάλασσαν, ὡς ὁ Πρόετος ἱστορεῖ. Conf. quæ ibi adnotat Meursius.

(16) Οἱ τὰς ἱστορίας συνταξ. Herodotus Polyhistoria p. 249, 251 ; Thucydides lib. iv, p. 156 ; Arrianus lib. v, p. 103, et alii. H. SYLBURG.

(17) Δεικνύται πως ὑμῶν αὐτῶν. Forte δεικνύται πρὸς ὑμῶν αὐτῶν, ostenditur a vobis ipsis. »

πρὸς autem in hac significatione passim ab hoc nostro usurpari, docet Index Sylburg.

(18) Ὡς διαβάλλοντα. Justinus M. Cohort. ad Græc. p. 108 edit. Oxon. : Ὁν διάβολον αἱ θεαὶ Γραφαὶ καλοῦσιν, ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον διαβολῆς ταύτης τῆς προσηγορίας τυχόντα. « Quem diabolum divinæ Scripturæ vocant, a prima sua adversus hominem calumnia et criminatione nomine sumpto. »

(19) Διὰ τί. T: ἔτι, Jerem.

prosperatur *? » quod simile est ei, quod prius allatum est ex Malachia: « Deo resisterunt, et salvi facti sunt. » Nam prophetae divinitus inspirati, non solum quæ a Deo audierint, se loqui profitentur; sed et ipsi etiam solent ea, quæ vulgo jactantur a populo, exceptionis modo, edicere, et tanquam quæstiones ab hominibus motas referre: cujusmodi est illud dictum, cujus mentio jam facta est. Nunquid autem ad hos verba sua dirigens, scribit Apostolus in Epistola ad Romanos: « Et non sicut blasphemamur, et sicut dicunt aliqui nos ✠ dicere: Faciamus mala, ut veniant bona, quorum justa est damnatio b? » Hi sunt, qui inter legendum tono vocis pervertunt Scripturas ad proprias voluptates, et quorumdam 190 accentuum et punctorum transpositione, quæ prudenter et utiliter præcepta sunt, ad suas trahunt delicias. « Qui irritatis Deum sermonibus vestris, » inquit Malachias, « et dicitis, in quonam eum irritavimus? Dum vos dicitis: Quicumque facit malum, bonus est coram Domino, et ipse in eis complacuit; et ubi est Deus justitiæ c? »

CAPUT V.

Duo genera hæreticorum notat: prius illorum qui omnia omnibus licere pronuntiant, quos refutat.

Ne ergo hunc locum ungue amplius fodicantes, plurimum absurdarum hæresium meminerimus; nec rursus dum in singulis adversus unamquamque dicere necesse habemus, propterea pudore afficiamur, et nimis prolixos hos faciamus commentarios, age in duo dividentes omnes hæreses, eis respondeamus. Aut enim docent indiscrete vivere: aut modum excedentes, per impietatem et odium profitentur continentiam. Prius autem tractandum est de prima parte. Quod si quodlibet vitæ genus licet eligere, tum eam scilicet etiam licet, quæ est continens: et si electus tute poterit quodlibet vitæ genus sectari, manifestum est eam, quæ temperanter et secundum virtutem agitur, longe tutissimam esse. Nam cum « domino sabbati, » etiamsi intemperanter vivat, nulla ratio reddenda sit, multo magis qui vitam moderate et temperate instituit, nulli erit rationi reddendæ obnoxius. « Omnia enim licent, sed non omnia expediunt d, » ait Apostolus. Quod si omnia licent, videlicet moderatum quoque esse et temperantem. Quemadmodum ergo is est laudandus, qui libertate sua usus est ad vivendum ex virtute: ita multo magis qui dedit nobis libertatem nostri potestatem, et concessit vivere ut vellemus, est venerandus et adorandus, quod non permiserit, ut nostra electio et vitatio cuiquam necessario serviret. Si est autem uterque æque securus, et qui incontinentiam, et qui continentiam elegerit, non est tamen ex æquo honestum et decorum. Qui enim impedit in voluptates, gratificatur corpori: temperans autem animam corporis dominam liberat a perturbationibus. Et si dicant nos « vocatos fuisse in libertatem, solummodo ne præbeamus li-

A ἐπιστολῇ ἀποτεινόμενος γράφει· « Καὶ ἡ καθὺς βλασφημούμεθα, καὶ καθὺς φασὶ τινες ἡμᾶς λέγειν, ὅτι, Ποιήσωμεν τὰ κακὰ, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ, ὡς τὸ κρίμα ἐνδοκίον ἐστίν; Οὗτοί εἰσιν οἱ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν φωνῆς τόνως διαστρέφοντες τὰς Γραφὰς πρὸς τὰς ἰδίαις ἡδονάς, καὶ τινῶν προσωπιδίων καὶ στιγμῶν μεταθέσει τὰ παραγγελθέντα σωφρονῶνς τε καὶ συμφερόντως βιαζόμενοι πρὸς ἡδυπαθείας τὰς ἑαυτῶν· « Οἱ παροξύνοντες (20) τὸν Θεὸν τοῖς λόγοις ὑμῶν, ὁ Μαλαχίας φησὶ, καὶ εἶπατε· Ἐν τίνι παροξύνωμεν αὐτόν; Ἐν τῷ λέγειν ὑμᾶς· Πᾶς ὁ ποιῶν πονηρὸν ἀγαθὸς ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ἐν αὐτοῖς ἠυλόχησεν· καὶ ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης; »

190 accentuum et punctorum transpositione, quæ prudenter et utiliter præcepta sunt, ad suas trahunt delicias. « Qui irritatis Deum sermonibus vestris, » inquit Malachias, « et dicitis, in quonam eum irritavimus? Dum vos dicitis: Quicumque facit malum, bonus est coram Domino, et ipse in eis complacuit; et ubi est Deus justitiæ c? »

B "Ἰν' οὖν (21) μὴ, ἐπιπλεῖον ὀνουχίζοντες (22) τὸν τόπον, πλείονων ἀτόπων αἰρέσεων ἐπιμενήμεθα, μὴδ' αὖ καθ' ἑκάστην αὐτῶν λέγειν πρὸς ἑκάστην ἀναγκαζόμενοι, ἀσχυνόμεθ' ἐπ' αὐτοῖς. καὶ ἐπὶ μῆξιστον τὰ ὑπομνήματα προάγωμεν· φέρε, εἰς δύο διεκλόντες πράγματα ἀπάσας τὰς αἰρέσεις, ἀποκρινόμεθα αὐτοῖς· ἡ γὰρ τοι ἀδιαφόρως εἶην διδάσκουσιν, ἡ, τὸ ὑπέρτονον ἄγουσαι, ἐγκράτειαν διὰ δυσσεθείας καὶ φιλαπεχθημοσύνης καταγγέλλουσι. Πρῶτερον δὲ περὶ τοῦ προτέρου διαληπτέον τμήματος· εἰ πάντα ἐξεστὶν ἐλέσθαι βίον, ὅλον ὅτι (23) καὶ τὸν μετ' ἐγκρατείας· καὶ εἰ πᾶς βίος ἀκίνδυνος ἐκλεπτῶ, ὅλον ὅτι μετὰ ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης πολὺ μᾶλλον ἀκίνδυνος· δοθείσης γὰρ ἐξουσίας ἐπὶ κυρίῳ τοῦ σαββάτου, » εἴπερ ἀκολάστως βιώσαι, ἀνεύθυνον εἶναι, πολλῶ μᾶλλον ὁ κοσμίως πολιτευσάμενος οὐχ ὑπεύθυνος ἐσται. « Πάντα μὲν γὰρ ἐξεστὶν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρεται, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος. Εἰδὲ καὶ πάντα ἔξεστι, ὅλον ὅτι καὶ τὸ σωφρονεῖν. Ὅσπερ οὖν ὁ τῆ ἐξουσίᾳ εἰς τὸ κατ' ἀρετὴν βιώσαι συγχρησάμενος ἐπαινετὸς, οὕτω πολὺ μᾶλλον ὁ τὴν ἐξουσίαν ἡμῖν δεδωκὸς ἐλευθέραν καὶ κυρίαν, καὶ συγχωρησας ἡμῖν βιοῦν ὡς βουλόμεθα, σεμνὸς καὶ προσκυνητὸς, μὴ ἕσας δουλεύειν ἡμῶν κατὰ ἀνάγκην τὰς αἰρέσεις καὶ τὰς φυγὰς. Εἰ δὲ τὸ ἀδεὲς ἐκείσερος ἔχει, D ὁ τε ἀκρασίαν ὁ τε ἐγκράτειαν ἐλόμενος, ἀλλὰ τὸ σεμνὸν, οὐχ ὅμοιον. Ὁ μὲν γὰρ εἰς ἡδονὰς ἐξοκειλὰς σώματι χαρίζεται, ὁ δὲ σώφρων τὴν κυρίαν τοῦ σώματος ψυχὴν ἐλευθεροῖ τῶν παθῶν. Κἂν ἐπ' ἐλευθερίᾳ κεκλησθῆται λέγωσιν ἡμᾶς, μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀπορμήν τῆ σαρκὶ παρέχωμεν, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· εἰ δὲ ἐπιθυμίᾳ χαριστέον, καὶ τὸν ἐπιειδίστον βίον ἀδιαφορὸν ἡγήτεον, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν,

* P. 529 ED. POTTER, 443 ED. PARIS. • Jerem. vi, 13; x, 23.

(20) Παροξύνοντες. Παροξύναντες Malach., ubi πᾶς, ἐν τοῖς λογ.· δεῖν, καλὸν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ἐν αὐτοῖς αὐτὸς εὐλόχησε.

(21) "Ἰν' οὖν. . . ἐπιμενήμεθα. Usitatus, ἐν' οὖν... ἐπιμενώμεθα. SYLBURG.

xii, 1. b Rom. iii, 8. c Malach. ii, 17. d I Cor.

(22) Ὀνουχίζοντες. Id est ἀκριβολογούντες. Psychicus. Ὀνουχίει, ἐπιμελῶς ἐξετάσει. Hinc proverbium Ἐξ ὀνουχοῦ, Latine « Ad unguem. »

(23) Ἄηλον ὅτι. Flor. edit. conjuncte δηλονότι. SYLBURG.

ἔτοι πάντα ταῖς ἐπιθυμίαις πειστέον καὶ εἰ τοῦτο, τὰ ἀσελγέστατα καὶ ἀνοσιώτατα πρακτέον ἅπαντα, ἐπομένους τοῖς ἀναπειθουσιν ἡμᾶς· ἢ τῶν ἐπιθυμιῶν τινας ἐκκλινοῦμεν, καὶ οὐκ ἐτι ἀδιαφόρως βιωτέον. οὐδὲ ἀναίδην δουλευτέον τοῖς ἀτιμοτάτοις μέρεσιν ἡμῶν, γαστρὶ καὶ αἰδοίοις, δι' ἐπιθυμίαν κολακευόντων τὸν ἡμέτερον νεκρὸν (24). Τρέφεται γὰρ καὶ ζωοποιεῖται διακονουμένη εἰς ἀπόλαυσιν ἐπιθυμία, καθάπερ ἐμπάλιν κολουμένη μαραινέται. Πῶς δὲ ἐστὶ δυνατὸν, ἡττηθέντα τῶν τοῦ σώματος ἡδονῶν, ἐξομοιοῦσθαι τῷ Κυρίῳ, ἢ γνῶσιν ἔχειν Θεοῦ; Πάσης γὰρ ἡδονῆς ἐπιθυμία κατάρχει· ἐπιθυμία δὲ λύπη τις καὶ φροντίς, δι' ἔνδειαν ὀρεγομένη τινός. Ὅστ' οὐκ ἄλλο τί μοι δοκοῦσιν οἱ τοῦτον ἐπανηρημένοι τὸν τρόπον, ἀλλ' ἢ τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο, **B** *tur, flaccescit. Quomodo autem fieri potest, ut qui victus est a voluptatibus corporis, Domino assimiletur, aut Dei habeat cognitionem? Omnis enim voluptatis principium est cupiditas: cupiditas autem est molestia et sollicitudo, quæ propter egestatem aliquid appetit. Quare nihil aliud mihi videntur, qui hanc vitæ rationem suscipiunt, quam quod dicitur,*

. . . . . *Πρὸς τ' ἀσχεσιν ἄλγεα πάσχειν·*

ἐπίσπαστον ἑαυτοῖς αἰρούμενοι κακὸν (25), ἄν καὶ ἐς ὕστερον. Εἰ μὲν οὖν πάντα ἐξῆν, καὶ μηδὲν ἦν ἄεὸς ἀποτυχεῖν τῆς ἐλπίδος διὰ πράξεις πονηράς, ἴσως ἦν ἂν τις αὐτοῖς πρόφασιν τοῦ βιοῦν κακῶς τε καὶ ἐλεεινῶς· ἐπεὶ δὲ βίος τις ἡμῖν μακάριος δι' ἐντολῶν ἐπιδέδεικται, ᾧ χρῆ πάντας ἐπομένους, μὴ παρακούοντας τῶν εἰρημένων τινός, μηδὲ ὀλιγωροῦντας τῶν προσηκόντων, κἂν ἐλάχιστον ἦ, ἐπεσθαι ἢ **C** ἂν ὁ λόγος ἡγήται· εἰ σφαλεῖσθαι αὐτοῦ, ἀθανάτω κακῶ (26) περιπεσεῖν ἀνάγκη· κατακολουθήσασιν δὲ τῆς θεῆς Γραφῆς, δι' ἧς ἐδέουσαν οἱ πεπιστευκότες, ἐξομοιοῦσθαι κατὰ δύναμιν τῷ Κυρίῳ, οὐκ ἀδιαφόρως βιωτέον, ἀλλὰ καθαρευτέον εἰς δύναμιν τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, ἐπιμελητέον τε τῆς ψυχῆς, ἢ πρὸς μόνῳ τῷ Θεῷ διατελεστέον. Καθαρὸς γὰρ ὢν καὶ πάσης κακίας ἀπηλλαγμένος οὖτος, δεκτικὸς πως ὑπάρχει τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἀνισταμένης ἐν αὐτῷ τῆς θείας εἰκόνας· « Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπὶ τῷ Κυρίῳ (27), ἀγνίζει, φησὶν, ἑαυτὸν (28), καθὼς ἐκεῖνος ἀγνός ἐστιν. » Θεοῦ δὲ γνῶσιν λαβεῖν τοῖς ἐτι ὑπὸ τῶν παθῶν ἀγομένοις ἀδύνατον· οὐκοῦν οὐδὲ τῆς ἐλπίδος τυχεῖν, μηδεμίαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν πεποιημένοι· καὶ τοῦ **D** μὲν ἀποτυγχάνοντος τοῦδε τοῦ τέλους ἢ τοῦ Θεοῦ ἄγνοια κατηγορεῖν ἔοικε· τὸ δὲ ἀγνοεῖν τὸν Θεὸν ἢ τοῦ βίου πολιτεία παρίστησιν. Παντάπει γὰρ ἀδύνατον **δ**μα τε καὶ ἐπιστήμονα εἶναι, καὶ τὴν τοῦ σώματος

A *bertatem, in occasionem carni, » ex sententia Apostoli. Si autem cupiditati est obsequendum, et quæ probrosa est et turpis vita tanquam indifferens est eligenda, ut ipsi dicunt; aut cupiditatibus est omnino parendum, et si hoc ita est, faciendæ sunt quævis ἄ impudicissima et maxime nefaria, eos sequendo, qui nobis persuadent: aut sunt aliquæ declinandæ cupiditates, et non est amplius servendum indifferenter, neque est impudenter vivendum vilissimis et abjectissimis nostris partibus, ventri et pudendis, dum cupiditate ducti nostro blandimur cadaveri. Nutritur enim et vivificatur cupiditas, dum ei voluptates ministrantur: quemadmodum rursus si impediatur et interturbetur,*

B *tur, flaccescit. Quomodo autem fieri potest, ut qui victus est a voluptatibus corporis, Domino assimiletur, aut Dei habeat cognitionem? Omnis enim voluptatis principium est cupiditas: cupiditas autem est molestia et sollicitudo, quæ propter egestatem aliquid appetit. Quare nihil aliud mihi videntur, qui hanc vitæ rationem suscipiunt, quam quod dicitur,*

Ultra ignominiam sentire dolores;

ut qui malum a se accersitum, nunc et in posterum eligant. Si ergo « omnia licerent, » nec timendum esset ne a spe excideremus propter malas actiones, esset fortasse eis aliquis prætextus, cur male viverent et miserabiliter. Quoniam autem vita beata nobis ostensa est per præcepta, quam oportet omnes sequentes, nec aliquid eorum, quæ dicta sunt, perperam intelligentes, nec eorum, quæ convenit, aliquid, etsi sit vel minimum, contententes, sequi quo logos ducit; quia, si ab eo aberraverimus, in malum immortale incidamus necesse est; si divinam autem Scripturam secuti fuerimus, per quam ingrediuntur, qui crediderunt, ut Domino, quoad fieri potest, assimilentur, non est vivendum indifferenter, sed pro viribus mundos esse oportet a voluptatibus et cupiditatibus, curaque est gerenda animæ, qua apud solum Deum perseverandum est. Mens enim, quæ est munda et ab omni vitio libera, est quodammodo apta ad potestatem Dei suscipiendam, cum divina in ea assurgat imago: « Et quicumque habet hanc spem in Domino, seipsum, » inquit, « mundum castumque facit, quatenus ille est castus ^b. Ut ii autem accipiant Dei cognitionem, qui adhuc ducuntur ab affectibus, minime potest fieri: ergo nec ut finem assequantur, cum nullam habeant Dei cognitionem. Et eum quidem, qui hunc finem non assequitur, accusare videtur Dei ignoratio; ut Deus autem ignoretur, effi-

* P. 530 ED. POTTER, 444 ED. PARIS. * Galat. v, 13. ^b Joan. iii, 3.
 (24) *Νεκρὸν*. Sic humanum corpus appellat, ut superius p. 436 edit. Paris.
 (25) *Ἐπίσπαστον.... κακὸν*. Phrasis poetica. Homerus, *Odys.* Σ, vers. 72:

(26) *Ἀθανάτω κακῶ*. Phrasis Homerica, ex *Odyss.* M, vers. 18, ubi de Charybdi hæc dicit poeta:
Ἡ δὲ τοι οὐ θνητῆ, ἀλλ' ἀθάνατον κακὸν ἐστὶ.
Illa sane non mortalis, sed immortale malum est.
 (27) *Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ*. Ἐπ' αὐτῷ. Joann.
 (28) *Ἀγνίζει.... ἑαυτὸν*. Didymus in Comment.: « Dum ergo speret unusquisque similem se fore Deo, » castificet semetipsum, « sicuti est castus ille. » COLLECT.

Ἢ τάχα Ἴτρος ἄϊρος ἐπίσπαστον κακὸν ἔξει.
Certe cito Irus infelix accersitum a se malum [habebit].
 Pseychius: Ἐπίσπαστον, αὐθαίρετόν, ὅπερ ἑαυτῷ ἑὺ ἐπίσπᾶται κακὸν. Metaphoram aiunt ductam ἀπὸ τῶν ὀρνίθων δελεαζομένων, καὶ ἑαυτοῖς τὸν διαθροὺν ἐπισπῶμένων.

cit vitæ institutio. Omnino enim fieri non potest, ut quis simul sit et scientia præditus, et blandiri corpori non erubescat. Neque enim potest unquam convenire, quod voluptas sit bonum, cum eo, quod bonum sit solum pulchrum et honestum: vel etiam cum eo, quod solus sit pulcher Dominus, et solus bonus Deus, et solus amabilis. « In Christo autem circumcisi estis, circumcisione non manu facta, in exspoliatiōe corporis carnis, in circumcisione Christi ». Si ergo cum Christo consurrexistis, quæ sursum sunt quærite, quæ sursum sunt sapite, non quæ sunt super terram. Mortui enim estis, et vita vestra absconsa est cum Christo in Deo; » non autem ea, quam exercent, fornicatio. « Mortificate ergo membra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, passionem, desiderium, propter quæ venit ira Dei. Deponant ergo ipsi quoque iram, indignationem, vitium, maledictum, turpem sermonem ex ore suo, exuentes veterem hominem cum concupiscentiis, et induentes novum, qui renovatur in agnitionem, ad imaginem ejus, qui **191** creavit ipsum ». Vitæ enim institutio aperte eos arguit, qui mandata novere: qualis enim sermo, talis est vita. Arbor autem cognoscitur ex fructibus, non ex floribus et foliis ac ramis. Cognitio ergo est ex fructu et vitæ institutione, non ex sermone et flore. Non enim nudum sermonem dicimus esse cognitionem, sed quandam divinam scientiam, et lucem illam, quæ innata animæ ex præceptorum obedientia, omnia, quæ per generationem oriuntur, manifesta facit, et hominem instruit, ut seipsum cognoscat, et qua ratione compos fieri possit, edocet. Quod enim oculus est in corpore, hoc est in mente cognitio. Neque dicant libertatem, qua quis voluptati servit, sicut ii, qui bilem dicunt dulcem. Nos enim didicimus libertatem, qua Dominus noster nos liberat a voluptatibus, et a cupiditatibus, et aliis perturbationibus solvens. « Qui dicit: Novi Dominum, et mandata ejus non servat, mendax est, et in eo veritas non est », ait Joannes.

CAPUT VI.

Secundum genus hæreticorum aggreditur, illorum scilicet qui ex impia de Deo omnium conditore sententiâ continentiam exercent.

Adversus autem alterum genus hæreticorum, qui speciose per continentiam impie se gerunt, tum in

✕ P. 531 ED. POTTER, • Col. II, 44. ^b Ibid. III, 4, 10. ^c I Joan. II, 4.

(29) Ἐπαισχύνεσθαι. Scribendum οὐκ ἐπαισχύνεσθαι: quod viderunt etiam interpretes et Lowthius.

(30) Ἡ μόνον εἶναι τὸ καλὸν ἀγαθόν. Flor. edit. ἢ μόνον, « que solum » relative: sed ἢ legendum esse, probat etiam Hervetii versio. SYLBURG.—Legendum καὶ μόνον εἶναι τὸ καλὸν ἀγαθόν. LOWTH.

(31) Τῆς σαρκός. Τῶν ἀμαρτιῶν τῆς σαρκός, vulg. Bibl. Coloss.

(32) Ζητεῖτε. Οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος addunt vulg. Bibl.

(33) Μέλη. Μέλη ὑμῶν Coloss. ubi mox, Ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἧτις ἐστὶν ἐν εἰδωλοκρατεῖα.

(34) Ἀποθέσθωσαν οὖν καὶ αὐτοί. Nunquam δὲ καὶ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, Coloss., ubi mox, στόματος αὐτῶν, μὴ ψεύδεσθαι ἀλλήλοις, ἀπεκδ' ἐι γυμνῶν ἀνθρώπων σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ ἐνδυσ.

A κολακεῖαν ἐπαισχύνεσθαι (29)· οὐδὲ γὰρ συνδέειν ποτὲ δύναται τὸ ἀγαθὸν εἶναι τῇ ἡδονῇ, ἢ μόνον εἶναι τὸ καλὸν ἀγαθόν (30) ἢ καὶ μόνον καλὸν τὸν ἑβραῖον, καὶ μόνον ἀγαθὸν τὸν θεόν, καὶ μόνον ἑραστὸν· « Ἐν Χριστῷ δὲ περιετμήθητε περιτομῇ χειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῆς σαρκός (31), ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ. Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε (32), τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· ἀπεθάνετε γάρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ θεῷ· οὐχὶ δὲ πορνεία, ἣν ἀσχοῦσιν. « Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη (33) τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν, δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Ἀποθέσθωσαν οὖν καὶ αὐτοί (34) ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον σὺν ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινώμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτισάντος αὐτόν. » Τὰ γὰρ τῆς πολιτείας ἐλέγχει σαφῶς τῶς ἐγνωκότας τὰς ἐντολάς· ἐπεὶ οἷος ὁ λόγος, τοῖος ὁ βίος (35)· ἀπὸ δὲ τῶν καρπῶν τὸ δένδρον (36), οὐκ ἀπὸ τῶν ἀνθῶν καὶ πετάλων, γνωρίζεται. Ἡ γνώσις οὖν ἐκ τοῦ καρποῦ καὶ τῆς πολιτείας, οὐκ ἐκ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἄνθους· οὐ γὰρ λόγον ψιλὸν εἶναι τὴν γνώσιν φαμεν, ἀλλὰ τινα ἐπιστημὴν θεῖαν· καὶ ὥς ἐκεῖνο τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἐγγενόμενον ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐντολάς ὑπακοῆς, τὸ πάντα κατὰ ἴλα ποιοῦν, τὰ π ἐν γενέσει, αὐτόν τε τὸν ἀνθρώπον, ἑαυτὸν τε γινώσκειν παρασκευάζον, καὶ τοῦ Θεοῦ ἐπήβολον καθίστασθαι διδάσκον· ὡς γὰρ (37) ὀφθαλμοῖς ἐν σώματι, τοῦτο ἐν τῷ νῷ ἡ γνώσις. Μηδὲ λεγόντων ἐλευθερίαν τὴν ὑπὸ ἡδονῆς δουλείαν, καθάπερ οἱ τὴν χοίτην γλυκεῖαν· ἡμεῖς γὰρ ἐλευθερίαν μεμαθήκαμεν, ἣν ὁ Κύριος ἡμᾶς ἐλευθεροῖ μόνος, ἀπολύων τῶν ἡδονῶν τε καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ τῶν ἄλλων παθῶν. « Ὁ λέγων· Ἐγνώκα τὸν Κύριον (38), καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστίν, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἐστίν, » Ἰωάννης λέγει.

D Τοῖς δὲ εὐφῆμως (39) δι' ἐγκρατείας ἀσεβοῦσιν ἐς τε τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἅγιον Δημιουργόν, τὸν παντο-

(35) Οἷος ὁ λόγος, τοῖος ὁ βίος. Seneca ad Lucilium Epist. 114: « Apud Græcos in proverbium cessit: Talis hominibus fuit oratio, qualis vita. » Erasmus Chil. I, cent. 6, prov. 50, ex Aristide Græcum affert: Οἷος ὁ τρόπος, τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸν λόγον, sed melius expressum habes e Clemente COLLECT.—Conf. quæ sub finem Protreptici adnotata sunt.

(36) Δένδρον. Respicit Christi effatum: Ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκειται. Matth. XII, 33.

(37) Ὡς γὰρ. Forte rectius ὁ γὰρ, vel ὅπερ γὰρ, « quod enim. » SYLBURG.

(38) Τὸν Κύριον. Αὐτόν, Joann.

(39) Εὐφῆμως. Sic infra pag. 452 edit. Paris.: Οἱ δὲ ἀντιτασσόμενοι τῇ κρίσει τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς εὐφῆμου ἐγκρατείας.

κράτορα μόνον Θεόν, καὶ διδάσκουσι μὴ δεῖν παραδέ-
 χεσθαι γάμον καὶ παιδοποιίαν μηδὲ ἀντείστασθαι τῷ
 κόσμῳ δυστυχήσαντας ἑτέρους, μηδὲ ἐπιχορηγεῖν τῷ
 θανάτῳ τροφήν, ἐκείνα λεκτέον· πρῶτον μὲν τὸ τοῦ
 ἀποστόλου Ἰωάννου· « Καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ
 γεγόνασιν· ὅθεν ἐγνώκαμεν (40), ὅτι ἐσχάτῃ ὥρᾳ
 ἐστίν. Ἐξ ἡμῶν ἐξήλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν· εἰ
 γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν. »
 Ἐπειτα καὶ διαστρεπτόν αὐτοὺς, τὰ ὑπ' αὐτῶν φε-
 ρόμενα διαλύοντας, ὡδὲ πως· « Τῆ Σαλώμῃ ὁ Κύ-
 ριος πυνθανομένη, μέχρι πότε θάνατος ἰσχύσει, » οὐχ
 ὡς (41) κακοῦ τοῦ βίου ὄντος καὶ τῆς κτίσεως πο-
 νηρᾶς, « Μέχρις ἂν, εἶπεν, ὑμεῖς αἱ γυναῖκες τί-
 τετε· » ἀλλ' ὡς τὴν ἀκολουθίαν τὴν φυσικὴν διδά-
 σκων· γενέσει γὰρ πάντως ἔπεται καὶ φθορά. Τρυ-
 φῆς μὲν οὖν καὶ πάσης ἀκοσμίας ἡμᾶς ὁ νόμος ἐξά-
 γειν προφηταί. Καὶ τοῦτο ἐστὶν αὐτοῦ τέλος, ἐκ τῆς
 ἀδικίας ἡμᾶς εἰς δικαιοσύνην ὑπάγειν, γάμους τε
 αἰρουμένους σώφρονας, καὶ παιδοποιίας, καὶ πολι-
 τείας. Ὁ δὲ Κύριος οὐ καταλύειν (42) τὸν νόμον
 ἀφικνεῖται, ἀλλὰ πληρῶσαι· πληρῶσαι δὲ οὐχ ὡς
 ἐνδεεῖ (43), ἀλλὰ τῷ τὰς κατὰ νόμον προφητείας
 ἐπιτελεῖς γενέσθαι κατὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν· ἐπεὶ
 τὰ τῆς ὀρθῆς πολιτείας καὶ τοῖς δικαίως βεβιωκόσι
 πρὸ τοῦ νόμου διὰ τοῦ λόγου ἐκηρύσσεται. Οἱ τοίνυν
 πολλοὶ, τὴν ἐγκράτειαν οὐκ εἰδότες, σώματι πολι-
 τεύονται, ἀλλ' οὐ πνεύματι. Γῆ δὲ καὶ σποδὸς τὸ σῶ-
 μα ἀνευ πνεύματος, αὐτίκα μοιχείαν (44) ἐξ ἐνθυ-
 μήσεως κρίνει ὁ Κύριος. Τί γάρ; οὐκ ἔστι καὶ γά-
 μῳ ἐγκρατῶς χρῆσθαι, καὶ μὴ πειρᾶσθαι διαλύειν δ
 « συνέζευξεν. (45) ὁ Θεός; » Τοιαῦτα γὰρ διδάσκου-
 σιν οἱ τῆς συζυγίας μεριστὰι, δι' οὓς καὶ τὸ ὄνομα
 βλασφημεῖται (46). Μιὰρὰν δὲ εἶναι τὴν συνουσίαν
 λέγοντες οὗτοι, οἱ τὴν σύστασιν αὐτοῦ (47) ἐκ
 συνουσίας εὐληφότες, πῶς οὐκ ἂν εἴεν μιᾶροί; Τῶν
 δὲ ἀγιασθέντων ἄγων, οἶμαι, καὶ τὸ σπέρμα. Ἥγια-
 σθαι μὲν οὖν ἡμῖν ὀφείλει οὐ μόνον τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ
 καὶ ὁ τρόπος, καὶ ὁ βίος, καὶ τὸ σῶμα. Ἐπεὶ τίνι
 λόγῳ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἠγιάσθαι λέγει « τὴν
 γυναῖκα ὑπὸ τοῦ ἀνδρός, ἣ τὸν ἀνδρα ὑπὸ τῆς γυ-
 ναικός; » Τί δὲ ἐστὶν ὅπερ ὁ Κύριος εἶπε πρὸς τοὺς
 περὶ τοῦ ἀποστασίου πυνθανομένους, « Εἰ ἔξεστιν (48)
 ἀπολύσαι γυναῖκα, Μωϋσέως ἐπιτρέψαντος; » « Πρὸς
 τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, φησὶν, ὁ Μωϋσῆς ταῦτα ἐγρα-
 ψεν· ὑμεῖς δὲ οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι τῷ πρωτοπλάστῳ ὁ Θεός D

A creaturam, tum in sanctum Opificem, qui est solus
 Deus omnipotens; et dicunt non esse admittendum
 matrimonium et liberorum procreationem, nec ✕ in
 mundum esse inducendos. alios infelices futuros,
 nec suppeditandum morti nutrimentum, hæc sunt
 oppouenda: primum quidem illud Joannis: « Et
 nunc antichristi multi facti sunt, unde scimus quod
 novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non
 erant ex nobis. Nam si fuissent ex nobis, permau-
 sissent utique nobiscum. » Deinde sunt etiam ever-
 tendi, et dissolvenda, quæ ab eis afferuntur, hoc
 modo: « Salomæ interroganti, quousque vigebit
 mors, » non quasi vita esset mala, et mala crea-
 tura, « Dominus, Quoadusque, inquit, vos mulieres
 paritis, » sed quasi naturalem docens consequen-
 tiam: ortum enim omnino sequitur interitus. Vult
 ergo lex quidem nos a deliciis omnique probro et
 dedecore educere. Et hic est ejus finis, ut nos ab
 injustitia ad justitiam deducamus, honesta eligendo
 matrimonia, et liberorum procreationem, bonamque
 vitæ institutionem. Dominus autem « non venit ad
 solvendam legem, sed ad implendam b: » ad im-
 plendam autem, non ut cui aliquid deesset, sed
 quod legis prophetiæ per ejus adventum completæ
 fuerint. Nam recta vitæ institutio, iis etiam, qui
 juste vixerunt ante legem, per logon prædicabatur.
 Vulgus ergo hominum, quod non novit continen-
 tiam, corpore vitam degit, sed non spiritu: siue
 spiritu autem corpus nihil aliud est quam terra et
 cinis. Jam adulterium judicat Dominus ex cogita-
 tione. Quid enim? annon licet etiam continenter uti
 matrimonio, et non conari dissolvere, quod « conju-
 xit Deus c? » Talia enim docent conjugii divisores,
 propter quod nomen probris ac maledictis appetitur
 inter gentes. Sceleratum autem dicentes isti esse
 coitum, qui ipsi quoque suam essentiam ex coitu
 accipere, quomodo non fuerint scelerati? Eorum
 autem, qui sunt sanctificati, sanctum quoque, ut
 puto, semen est. Ac nobis quidem debet esse san-
 ctificatus, non solum spiritus, sed et mores, et vita,
 et corpus. Nam quam ratione dicit Paulus aposto-
 lus esse « sanctificatam mulierem a viro, » aut « virum
 a muliere d? » Quid est autem, quod Dominus quoque
 dixit iis, qui interrogabant de divortio: « An liceat
 uxorem dimittere, cum Moyses id permiserit? » « Ad

✕ P. 532 ED. POTTER, 445 ED. PARIS. • I Joan. ii, 18, 19. b Matth. v, 17. c Ibid. xix, 6. Marc. x, 9. d I Cor. vii, 14.

(40) *Εγνώκαμεν*. Γινώσκομεν, Joann.
 (41) *Οὐχ ὡς*. Simplioris ordo est, εἶπεν· Μέχρις
 ἂν ὑμεῖς αἱ γυναῖκες τίτετε· οὐχ ὡς κακοῦ τοῦ βίου
 ὄντος καὶ τῆς κτίσεως πονηρᾶς, ἀλλ' ὡς... SYLBURG.
 — Porro hoc Christi ad Salomen dictum iterum oc-
 currit in *Excerpt. e Theodot.* pag. 799, item libri
 hujusce pag. 452 edit. Paris., ubi ex Evangelio se-
 cundum Ægyptios sumptum, memorat auctor.
 (42) *Καταλύειν*. Matth. v, 17: Μὴ νομίσητε ὅτι
 ἔλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· οὐκ
 ἔλθον καταλύσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.
 (43) *Ἐνδεεῖ*. Congruentius ἐνδεῆ, vel ἐνδεᾶ. SYL-
 BURG.
 (44) *Μοιχείαν*. Respicit Matth. v, 18. Πᾶς ὁ βλέ-
 πων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι· αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευ-

σεν αὐτὴν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.
 (45) *Ὁ συνέζευξεν*. Matth. xix, vi; Marc., x, 9:
 "Ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζτω.
 (46) *Τὸ ὄνομα βλασφημεῖται*. Nomen Christia-
 num vult, ut superius p. 428, edit. Paris. Simile est
 illud apostoli Jac. ii, 7: Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ
 καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐν ὑμῶν· et Rom. ii, 24:
 Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς
 ἔθνεσιν.
 (47) *Καὶ αὐτοί*. Eodem argumento Marcionitas
 matrimonium prohibentes oppugnat Tertullianus sub
 finem lib. i *Contra Marcion.*: « Utique enim et Mar-
 cion ex nuptiis natus est. »
 (48) *Εἰ ἔξεστιν*. Hæc, verbis paulum mutatis,
 exstant Matth. xix, 3 et seq.; Marc. x, 2 et seq.

juritiam cordis vestri, inquit, Moyses hæc scripsit. Vos autem non legistis, quod protoplasto Deus ✕ dixit : « Eritis duo in carne una? Quare qui dimittit uxorem, præterquam fornicationis causa, facit eam mœcham^a. Sed post resurrectionem, inquit, nec uxorem ducunt, nec nubunt^b. Etenim de ventre et cibis dictum est : « Escæ ventri, et venter escis; Deus autem et illum et has destruet^c; » hos impetens, qui instar caprorum et hircorum sibi vivendum esse censent, ne secure ac sine terrore comessent et coirent. Si resurrectionem itaque receperint, ut ipsi dicunt, et ideo matrimonium infirmant et abrogant; nec comedant, nec hibant : « destrui » enim « ventrem et cibos, » dicit Apostolus in resurrectione. Quomodo ergo esuriunt, et sitiunt, et carnis patiuntur affectiones, et alia, quæ non patietur, qui per Christum accepit perfectam, quæ speratur, resurrectionem? Quin etiam ii, qui colunt idola, a cibis et venere abstinent. « Non est » autem, inquit, « regnum Dei cibus et potus^d. » Certe magis quoque curæ est, qui angelos colunt et dæmones, simul a vino et animatis et rebus abstinere venereis. Quemadmodum autem humilitas est mansuetudo, non autem afflictio corporis : ita etiam continentia est animæ virtus, quæ non est in manifesto, sed in occulto. Sunt autem etiam, qui matrimonium aperte dicunt fornicationem, et discernunt id traditum esse a diabolo. Dicunt autem gloriosi isti iactatores se imitari Dominum, qui neque uxorem duxit, neque in mundo aliquid possedit; se magis quam alii Evangelium intellexisse gloriantes. Eis autem dicit Scriptura : « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam^e. » Deinde nesciunt causam cur Dominus uxorem non duxerit. Primum quidem, propriam **192** sponsam habuit Ecclesiam : deinde vero, nec homo erat communis, ut opus haberet etiam ad jutore aliquo secundum carnem; neque erat ei necesse procreare filios, qui manet in æternum, et natus est solus Dei Filius. Hic ipse autem Dominus dicit : « Quod Deus conjunxit, homo non separet^f. » Et rursus : « Sicut autem erant in diebus Noe, erant nubentes, et in nuptiis dantes, ædificantes, et plantantes; et sicut erat in diebus Lot, ita erit adventus Filii hominis^g. » Et quod hoc non dicit ad gentes, ostendit, cum subjun-

✕ P. 553 ED. PÖTTER, 446 ED. PARIS. • Matth. xix, 3; Marc. x, 2.^b Matth. xxii, 30; Marc. xii, 23; Luc. xx, 35. • I Cor. vi 13. ^d Rom. xiv, 17. • Jac. iv, 6; I Pet. v, 5. ^f Matth. xix, 6; Marc. x, 9. • Matth. xxiv, 37; Luc. xvii, 28.

(49) Ἀλλὰ. Hæc, verbis rursus paulum variatis, occurrunt Matth. xii, 30; Marc. xii, 23; Luc. xx, 35.

(50) Φησίν. Si quis pluraliter malit φασι, per me licet. SYLBURG

(51) Τὴν ἀνάστασιν ἀπ. Hi hæretici affirmabant id, quod ante eos, S. Paulo in vivis agente, alii dixerant, τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, « resurrectionem esse jam factam : » II Tim. ii, 18. Sic etiam Menander docuit « resurrectionem per id, quod est in eum, baptisma accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales : » ut referunt Irenæus lib. i, cap. 21, et Tertullianus lib. De anima, cap. 50. Memorat etiam Tertullianus lib. De resurrectione

A εἶπεν · « Ἔσεσθε οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν; Ὅστε ὁ ἀπλῶν τὴν γυναῖκα χωρὶς λόγου πορνεύει ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Ἀλλὰ (49) μετὰ τὴν ἀνάστασιν, φησὶν (50), οὕτε γαμοῦσιν, οὕτε γαμίζονται. » Καὶ γὰρ περὶ τῆς κοιλίας καὶ τῶν βρωμάτων εἴρηται · « Τὰ βρώματα τῆ κοιλίας, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασι· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει· τούτους ἐπιβραπίζων τοὺς δίκην κάρων καὶ τράγων ζῆν οἰομένους, ἵνα μὴ ἀδεῶς ἐσθίειν, καὶ δευῶσιν. Εἰ γοῦν τὴν ἀνάστασιν ἀπειλήφασιν (51), ὡς αὐτοὶ λέγουσι, καὶ διὰ τοῦτο ἀθετοῦσι τὸν γάμον· μὴδὲ ἐσθίεωσαν, μὴδὲ πινέωσαν· καταργεῖσθαι· γὰρ ἐστὶν « τὴν κοιλίαν καὶ τὰ βρώματα » ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ ἀναστάσει. Πῶς οὖν καὶ πεινώσει, καὶ διψώσει, καὶ τὴν σάρκα πάσχουσι, καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα ὁ διὰ Χριστοῦ ἐτίλειαν τὴν προσδοκωμένην ἀνάστασιν λαβῶν οὐ πείσεται; Ἀλλ' οἱ καὶ τὰ εἰδῶλα σεβόμενοι βρωμάτων τε ἅμα καὶ ἀφροδισίων ἀπέχονται· « Οὐκ ἐστὶ δὲ ἡ βασιλεία Θεοῦ βρωσὶς καὶ πόσις, » φησὶν. Ἀμέλει δὲ φροντίδος ἐστὶ καὶ τοῖς μάγοις, οἶνου τε ὁμοῦ καὶ ἐμψύχων καὶ ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι, λατρεύουσιν ἀγγέλοις καὶ δαίμοσιν. Ὡς δὲ ἡ ταπεινοφροσύνη (52) πραότης ἐστίν, οὐχὶ δὲ κακοῦχλια σώματος· οὕτω καὶ ἡ ἐγκράτεια ψυχῆς ἀρετὴ, ἡ οὐκ ἐν φανερῷ, ἀλλ' ἐν ἀποκρύφῳ. Εἰσὶν ἴ' οἱ πορνεύοντες ἀντικρυς τὴν γάμον λέγουσι καὶ ὑπὲρ τοῦ διαβόλου ταύτην παραδίδουσαι δογματίζουσι· μισεῖσθαι δ' αὐτοὺς οἱ μεγαλοῦχοι φασι τὸν Κύριον, μῆτε γήμαντα, μῆτε τι ἐν τῷ κόσμῳ κτησάμενον· μᾶλλον παρὰ τοὺς ἄλλους νενορκῆναι τὸ **Εὐαγγέλιον** καυχόμενοι. Λέγει δὲ αὐτοῖς ἡ Γραφή·

« Ὑπερηφάνους ὁ Θεὸς ἀντιτάσσεται, ταπεινοὶς δὲ δίδωσι χάριν. » Εἴτ' οὐκ ἴσασι τὴν αἰτίαν τοῦ μὴ γῆμαι τὸν Κύριον· πρῶτον μὲν γὰρ, τὴν ἰδίαν νόμφην εἶχεν, τὴν Ἐκκλησίαν· ἔπειτα δὲ οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν κοινὸς, ἵνα καὶ βοηθοῦ τινος κατὰ σάρκα δεηθῆ· οὐδὲ τεκνοποιήσασθαι ἦν αὐτῷ ἀναγκαῖον ἀδίδως μένοντι, καὶ μόνῳ Υἱῷ Θεοῦ γεγονότι. Αὐτὰς δὲ οὕτως ὁ Κύριος λέγει· « Ὁ Θεὸς συνέχευεν, ἄνθρωπος μὴ χωρίζεται. » Καὶ πάλιν· « Ὡσπερ (53) δὲ ἦν ἐν ταῖς ἡμέραις Νῶε, ἦσαν γαμοῦντες, γαμίζοντες, οἰκοδομοῦντες, φυτεύοντες, καὶ ὡς ἦν ἐν ταῖς ἡμέραις Λῶτ, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. » Καὶ ὅτι οὐ πῶρος τὰ ἔθνη λέγει, ἐπιφέρει· « Ἄρα ἐλθὼν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου (54), εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; »

D Καὶ πάλιν· « Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ *carnis*, cap. 19, alios fuisse hæreticos, qui dicebant « resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantia morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit : . . . exinde resurrectionem fide consecutos cum Domino esse, cum eum in baptismo induerint. »

(52) Ταπεινοφροσύνη. Respicere videtur Coloss. ii, 23 : « Ἀτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθολοθησικῆ, καὶ ταπεινοφροσύνη, καὶ ἀπειρία τοῦ σώματος. »

(53) Ὡσπερ. Horum sensus occurrit Luc. xvii, 28; Matth. xxii, 37.

(54) Ἄρα ἐλθὼν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθ. Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα, Luc.

ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. » Καίτοι καὶ ταῦτα ἀλληγορεῖται. Διὰ τοῦτο οὐδὲ τοὺς καιροὺς ὤρισεν (55), « οὐδὲ ὁ Πατήρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, » ἵνα διαμένῃ κατὰ τὰς γενεὰς ὁ κόσμος. Τὸ δὲ, « Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον (56)· εἰσι γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐγεννήθησαν οὕτως· καὶ εἰσι εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνοουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καὶ εἰσι εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνοούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρεῖται· » οὐκ ἴσασιν, ὅτι μετὰ τὴν τοῦ ἀποστατοῦ βίτην, πυθόμενων τινῶν, ὅτι, « ἐὰν οὕτως ᾦ (57) ἡ αἰτία τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει τῷ ἀνθρώπῳ γαμῆσαι· » τότε ὁ Κύριος ἐφη· « Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται. » Τοῦτο γὰρ οἱ πυθάνομενοι μαθεῖν ἐβουλήθησαν, εἰ συγχωρεῖ, καταγνωθείσης ἐπὶ πορνείᾳ γυναικὸς καὶ ἐκκληθείσης, ἑτέραν γῆμαι. Φασὶ δὲ καὶ ἀθλητὰς (58) οὐκ ὀλίγους ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι, δι' ἀσκήσιν σωματικῆν ἐγκρατευσόμενους· καθάπερ τὸν Κροτωνιάτην Ἄστυλον, καὶ Κρίσωνα (59) τὸν Ἱμεραῖον· καὶ Ἀμοιβεὺς (60) δὲ ὁ κιθαριδὸς, νεόγαμος ὢν, ἀπέσχετο τῆς νύμφης· ὅτε Κυρηναῖος Ἀριστοτέλης (61), Λαίδα ἐρώσαν ὑπεώρα (62) μόνος· ὁμωμοκῶς οὖν τῇ ἐταίρᾳ, ἥ μὴν ἀπάξειν αὐτὴν εἰς πατρίδα, εἰ συμπράξειεν αὐτῷ τινα πρὸς τοὺς ἀνταγωνιστὰς, ἐπειδὴν διεπράξατο, χαριέντως ἐκτελών τὸν ὄρκον, γραψάμενος αὐτῆς ὡς ὅτι μάλιστα ὁμοιοτάτην εἰκόνα, ἀνέστῃσεν εἰς Κυρήνην, ὡς ἱστορεῖ Ἰστρος ἐν τῷ *Περὶ ἰδιότητος ἀθλων*. Ὡστ' οὐδ' ἡ εὐνουχία ἐνάρητο (63), εἰ μὴ δι' ἀγάπην γίνοντο τὴν πρὸς τὸν Θεόν. Αὐτίκα περὶ τῶν βδελυσσομένων τὸν γάμον Παῦλος ὁ μακάριος λέγει· « Ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύματι πλάνοις (64) καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, κωλύοντων γαμῆν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων. » Καὶ πάλιν λέγει· « Μηδεὶς (65) ὑμᾶς καταθραβευέτω ἐν ἐθελοθρησκείᾳ ταπεινοφροσύνης, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. » Ὅδὲ αὐτὸς κάκεινα γράφει· « Δέδεσαι γυναῖκα; μὴ ζῆτει λύσιν. Λέλυσαι ἀπὸ γυναικὸς; μὴ ζῆτει γυναῖκα. » Καὶ πάλιν· « Ἐκαστος

git : « Num cum venerit Filius hominis, inveniet fidem in terra »? Et rursus : « Væ prægnantibus et ✕ lactantibus in illis diebus b. » Quamquam hæc quoque dicuntur allegorice. Propterea nec « tempora » præfinit, « quæ Pater posuit in sua potestate c, » ut permaneret mundus per generationes. Illud autem : « Non omnes capiunt verbum hoc : sunt enim eunuchi, qui sic nati sunt; et sunt eunuchi, qui castrati sunt ab hominibus; et sunt eunuchi, qui seipso castrarunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat d; » nesciunt quod, postquam de divortio esset locutus, cum quidam rogassent : « Si sic sit causa uxoris, non expedit homini uxorem ducere; » tunc dixit Dominus : « Non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est e. » Hoc enim qui rogabant, volebant ex eo scire, an uxore damnata et ejecta propter fornicationem, concedat aliam ducere. Aiunt autem athletas quoque non paucos abstinere a venere, propter exercitationem corporis continentes : quemadmodum Crotoniatem Astylum, et Crisonem Himeræum. Quinetiam Amœbeus citharædus, cum recenter matrimonio junctus esset, a sponsa abstinuit : et Cyrenæus Aristoteles amantem Laidem solus despexit. Cum meretrici itaque jurasset, se cam esse in patriam abducturum, si ei adversus decertantes adversarios in aliquibus opem tulisset, postquam id perfecisset, lepide a se dictum jusjurandum exsequens, cum curasset imaginem ejus quam simillimam depingi, eam Cyrenæ statuit, ut scribit Ister in libro *De proprietate certaminum*. Quare nec castitas est bonum, nisi fiat propter dilectionem Dei. Jam de iis, qui matrimonium abhorrent, dicit beatus Paulus : « In novissimis diebus deficient quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, prohibentium nubere, abstinere a cibis f. » Et rursus dicit : « Nemo vos seducat in voluntaria humilitatis religione, et parcimonia cor-

✕ P. 534 ED. POTTER, 447 ED. PARIS. a Luc. xviii, 8. b Matth. xxiv, 19; Marc. xiii, 17; Luc. xxi, 23. c Act. i, 7. d Matth. xix, 14, 12. e Ibid. 10, 11. f 1 Tim. iv, 1, 3.

- (55) Ὀρισην. Nemphe Christus, qui hæc loquitur Act. i, 7.
- (56) Τὸν λόγον τοῦτον. Τοῦτον τὸν λόγον, ἀλλ' οἷς δέδοται, Matth., ubi mox, οἵτινες ἐκ κοιλίας, μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτως.
- (57) Ἐὰν οὕτως ᾦ. Εἰ οὕτως ἐστίν, Matth.
- (58) Ἀθλητὰς. Eustathius in *Iliad.* Ω, p. 1472 : Οἱ ἀθλῆται τὸν τοῦ ἀθλεῖν πάντα καιρὸν οὐκ ἀφίεντο πλῆσιάζειν γυναίξιν. « Athletæ per omne tempus certandi non admitteliantur ad coeundum cum feminis. » Horatius *De arte poet.* v. 412 :

*Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit,
Abstinnit venere et vino . . . .*

Conf. quæ adnotata sunt ad principium hujusce *Stromatum* libri.

(59) Κρίσωνα. Plato Crisonis meminit in *Protagora* p. 334 : Ὡςπερ ἂν θεοὶ μου Κρίσωνι τῷ Ἱμεραίῳ δρομῆι ἀκμάζοντι ἐπέσθαι. Et lib. viii *De legib.*, p. 840, inter athletas abstinentes se a rebus venereis enumerat Κρίσωνα, καὶ Ἄστυλον, καὶ Διόπομπον. Pausanias *Ἡλιακ.* B. Ἄστυλος δὲ Κροτωνιάτης Πυθαγόρου μὲν ἐστίν ἔργον, τρεῖς δὲ ἐφεξῆς

- Ὀλυμπιάδος σταδίου καὶ διαύλου νίκας ἔχει. Atheneus lib. xiv Amœbei citharædi meminit, qui, quoties cantaturus exiret, talentum in singulos dies accipiebat. Cæterum de loco illo caprorum et hircorum, vide quæ in *Pædagogō* notata sunt. COLLECT.
- D (60) Ἀμοιβεύς. Ælianus *Var. hist.* lib. iii, cap. 30 : Ἀμοιβεύς ὁ κιθαριδὸς σωφρονέστατος ἐλέγετο, καὶ γυναῖκα ὠραιοτάτην ἔχων μὴ ὁμιλεῖν αὐτῇ. « Amœbeus citharædus maxima continentia præditus dicitur fuisse, cumque venustissimam uxorem haberet, non coivisse cum ea. »
- (61) Ἀριστοτέλης. Eadem de Eubata Cyrenæo refert Ælianus *Var. hist.* lib. x, cap. 2.
- (62) Ὑπεώρα. Rectius H. ms. ὑπερῶρα, « despiciebat. » SYLBURG.
- (63) Ὅδ' ἡ εὐν. Conf. *Strom.* iv, p. 533 edit. Paris.
- (64) Πνεύμασι πλάνοις. H. ms., πνεύμασι πλάνης; « spiritibus erroris. » SYLBURG.
- (65) Μηδεὶς. Hæc conflativ auctor ex *Coloss.* ii, 18 : Μηδεὶς ἡμᾶς καταθραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων. ei. v. 23 : Ἄτινός ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ, καὶ ταπεινοφροσύνῃ, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος.

poris a. » Idem autem illa quoque scribit : « Alligatus es uxori? ne quæras solutionem. Solutus es ab uxore? ne quæras uxorem b. » Et rursus : « Unusquisque autem suam uxorem habeat, ne tentet vos Satanas c. » Quid vero? ✕ non etiam justī veteres creaturam cum gratiarum actione participabant? Aliqui autem etiam liberos susceperunt, continenter versati in matrimonio. Et Eliæ quidem corvi alimentum afferebant, panes et carnes. Quinetiam Samuel propheta armum, quem ex iis, quæ comedisset, reliquerat, allatum, dedit edendum Sauli. Hi autem, qui se eos dicunt vitæ institutis excellere, cum illorum actionibus ne poterunt quidem conferri. « Qui » itaque « non comedit, comedentem ne spernat. Qui autem comedit, eum qui non comedit non iudicet : Deus enim ipsum accepit d. » Quin etiam Dominus de seipso dicens : Venit, » inquit, « Joannes, nec comedens, nec bibens, et dicunt, « Dæmonium habet; venit Filius hominis comedens et bibens, et dicunt : Ecce homo vorax et vini potor, amicus publicanorum, et peccator e. » An etiam

Α (66) δὲ τὴν αὐτοῦ γυναῖκα ἔχτω, ἵνα μὴ περιέξῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς. » Τί δέ; οὐχὶ καὶ οἱ παλαιὸι δίκαια εὐχαρίστως τῆς κτίσεως μετελάμβανον; Οἱ δὲ καὶ ἐπαιδοποιήσαντο (67), γήμαντες ἐγκρατῶς. Καὶ τῷ μὲν Ἠλίᾳ (68) οἱ κόρακες ἔφερον τροφήν, ἄρτους καὶ κρέα· καὶ Σαμουὴλ (69) δὲ ὁ προφήτης, ὃν κατελοῖπει κωλεὸν ἐξ ὧν ἦσθιε, φέρων ἔδωκε τῷ Σαουλ φαγεῖν. Οἱ δὲ καὶ τούτους ὑπερφέρειν λέγοντες πώτερά καὶ βίω οὐδὲ συγκραθῆναι ταῖς ἐκείνων πράξεσι δυνήσονται. « Ὁ μὴ ἐσθίων (70) » τίνων « τὸν ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενεῖτω· ὁ δὲ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ κρινέτω· ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο. » Ἄλλι καὶ ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ λέγων, « Ἦλθεν, φησὶν, Ἰωάννης, μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει· ἦλθεν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγουσιν· Ἰδοὺ ἀνθρώπος φαγῶς (71) καὶ οἰνοπότης, φίλος τελωνῶν, καὶ ἁμαρτωλῶς. » Π καὶ (72) τοὺς ἀποστόλους (73) ἀποδοκιμάζουσι (74); Πέτρος μὲν γὰρ καὶ Φίλιππος ἐπαιδοποιήσαντο· Φίλιππος δὲ καὶ τὰς θυγατέρας ἀνδράσιν ἐξέδωκεν. Καὶ ὁ γε Παῦλος οὐκ ὀκνεῖ ἐν τινι ἐπιστολῇ (75) θηρώσθαι

✕ P. 535 ED. POTTER, 448 ED. PARIS. • Col. 11, 18, 25. • 1 Cor. vii, 27. • Ibid. 2, 5. • Rom. xiv, 5. • Matth. xi, 18, 19.

(66) Ἐκαστος. Hæc composita sunt ex I Cor. vii, 2: Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν αὐτοῦ γυναῖκα ἔχέτω· et v. 5: Καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρησθε, ἵνα μὴ περιέξῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

(67) Οἱ δὲ καὶ ἐπαιδοποιήσαντο. Conf. Strom. vi, p. 664, et quæ ibi adnolanda sunt.

(68) Ἠλίᾳ. I Reg. xvii, 6: Καὶ οἱ κόρακες ἔφερον αὐτῷ ἄρτους τὸ πρωῒ, καὶ κρέα τὸ δειλίης.

(69) Σαμουήλ. I Sam. ix, 24: Καὶ ἤψησεν ὁ μάγειρος τὴν κωλεάν, καὶ παρέθηκεν αὐτὴν ἐνώπιον Σαουλ· καὶ εἶπε Σαμουὴλ τῷ Σαουλ· Ἰδοὺ ὑπόλειμμα, παράθεσ αὐτὸ ἐνώπιόν σου, καὶ φάγε.

(70) Ὁ μὴ ἐσθ. Ὁ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενεῖτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω, Rom. 11, 5.

(71) Φαγῶς. Φάγος, Matth., ubi mox, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

(72) Ἦ καὶ τ. Hæc usque ad . . . τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές, recitavit Eusebius Ecclesiasticæ historiæ lib. iii, cap. 30, ut etiam Nicephorus Eccles. hist. lib. ii, cap. 44.

(73) Τοὺς ἀποστόλους. Idem accidit Herveto in hunc locum scribenti, quod Eusebio lib. iii Historiæ, cap. 25, qui citat locum Act. xxi de Philippo diacono, cui erant quatuor filię, nec distinguit ab apostolo diaconum. Nam et hunc Clementis locum inseruit libro suo Eusebius cap. 24, sed interpres novissimus Christophorus in cap. 25 vertit: « Philippum dico unum e septem diaconis, qui Hierapoli extremum vitæ diem obiit. » Cum sit Græce: Φίλιππον τῶν δώδεκα ἀποστόλων, δεσχεομνηται ἐν Ἱεραπόλει. Quod enim ait Suffridus Petrus, eum legisse εἰς τῶν ἑπτὰ διακόνων, vel ἕνα, ex conjectura, non ex manuscripto, videtur esse: nam et Rufinus cap. 31 vertit: « Dico autem de Philippo, qui fuit unus ex apostolis, qui dormivit apud Hierapolim. » In Catalogo D. Hieronymi est: « Philippus apostolus in Phrygia prædicat Evangelium Domini Jesu. Sependitur Hierapoli, cum filiabus honorifice. » At monet M. Victorius hæc adjecta esse a Græcis, sed in voce Polycrat. genuinum est Hieronymi, quod citat ex ejus epistola adversus Victoream synodica, unde etiam illa sunt Eusebii, vertitque: « Philippum loquor de duodecim apostolis, qui dormivit Hierapoli, et duas filias ejus, quæ virgines senerunt: et aliam ejus filiam, quæ Spiritu sancto plena in Epheso oc-

cubuit. » Postremum istud Eusebius effert: Καὶ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πολιτευομένη, ἦ ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται. Rufinus: « Sed et duæ ejus filię inibi virgines consenuere, et alia ejus filia Spiritu sancto repleta permansit apud Ephesum; » rectius quam Christophorus, qui vertit, « quarum altera vitam Spiritus sancti, » etc., tres enim apparere fuisse. Vide et Nicephorum lib. ii, cap. 44, qui, errorem Eusebii animadvertens, ait per interpretem, « alterius Philippi, non apostoli. » COLLECT. — Nonnulli volunt a Clemente apostolum pro diacono positum fuisse: quemadmodum, ut aiunt, apostoli nomen viris apostolicis tribuerunt alii ex antiquis Patribus, ac speciatim Polyerates et Papias. Conf. Eusebius Ecclesiasticæ historiæ lib. iii, cap. 30 et 31, et ibi Valesii notæ. Philippum diaconum συναπόστολον appellant apostoli in Constitut. apost. lib. vi, cap. 7, ubi conf. quæ hæc de re adnotavit Cotelerius.

(74) Ἀποδοκιμάζουσι. Ἀποδοκιμάσουσι, fut. tempore, Euseb., Niceph.

(75) Ἐν τινι ἐπιστολῇ. Ad Philipp. c. iv. De conjugate autem ejus vise et Ignatii epist. 6, et Euseb. Hist. eccles. lib. iii, cap. 24. H. SYLVESTER. — Respiciet Clemens Philipp. iv, 3: Καὶ ἐρωτώ σε, σύ, ὡς γνήσιε, συλλαμβάνων αὐτάς, αἵτινες ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι. Quibus in verbis, licet γνήσιε masculini generis sit, tamen cum Græci, ac præcipue Athenienses, diversa genera sæpe miscuerint, ut cum κλυτὸς Ἰηποδάμεια, etc., dixit Homerus; et cum apostoli et alii veteris Ecclesiæ pastores in curandis, et ad fidem convertendis femiliis feminarum ope plerumque usi sint, de quo more consulti poterit Constitut. apostol. lib. iii, cap. 15, putabant nonnulli Paulum hoc loco conjugem suam hortari, ut ei operi diligenter incurreret. Ignatius interpolat. Epist. ad Philadelph., cap. 3, Paulum matrimonio junctum fuisse affirmat: Πέτρον, καὶ Παῦλον, καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, τῶν γάμοις προσομιλήσαντων. « Petri, et Pauli, et aliorum apostolorum, qui in nuptiis versati sunt. » Ubi conferri poterunt, quæ adnotavit Cotelerius. Adjici merentur, quæ adnotavit Beveregius nostras ad apostol. can. 5: « Ex hisce, inquit, verbis nihil certius, nihil apertius esse potest, quam temporibus quibus conditi sunt hi canones, episcopos, presbyteros, et diaconos conjugatos esse. Nec mirum, cum Petrum et reli-

x /

B

C

D

προσαγορεύειν (76) σύζυγον, ἣν οὐ περιεκόμισε διὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές (77). Λέγει οὖν ἐν τινὶ ἐπιστολῇ· « Οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφῶν γυναίκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι; » Οὗτοι μὲν, οἰκείως τῇ διακονίᾳ ἀπερισπάστῳ τῷ κηρύγματι προσανέχοντες (78), οὐχ ὡς γαμετάς, ἀλλ' ὡς ἀδελφάς (79) περιήγον τὰς γυναίκας, συνδιακόνους ἐσομένας πρὸς τὰς οἰκουροὺς γυναίκας, δι' ὧν καὶ εἰς τὴν γυναικωνίτιν ἀδιαβλήτως (80) παρεισεδέυτο ἡ τοῦ Κυρίου διδασκαλία. Ἰσμεν γάρ, καὶ ὅσα περὶ διακόνων γυναικῶν ἐν τῇ ἐτέρᾳ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ ὁ γενναῖος διατάσσεται Παῦλος. Ἀλλὰ μὴν ὁ αὐτὸς οὗτος κέκραγεν, ὡς « οὐκ ἔστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρώσις καὶ πόσις »· οὐδὲ μὴν ἀποχὴ οἴνου καὶ κρεῶν· « ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Τίς αὐτῶν, μελωτήν καὶ ζώνην δερματίνην ἔχων, περιέρχεται ὡς Ἥλιος (81); Τίς δὲ σάκκον περιέβδληται, γυμνὸς τὰ ἄλλα, καὶ ἀνυπόδετος, ὡς Ἡσαίας; ἢ περιζῶμα μόνον λινοῦν, ὡς Ἰερεμίας; Ἰωάννου δὲ τὴν ἐνστασιν τὴν γυροστικῆν τοῦ βίου τίς μιμῆσται; Ἀλλὰ καθ' οὗτα βιοῦντες, τὴν χάριστον τῷ κτίσαντι οἱ μακάριοι προφῆται. Ἡ δὲ Καρποκράτους δικαιοσύνη, καὶ τῶν ἐπίσης αὐτῷ τὴν ἀκόλαστον μετιόντων κοινωνίαν, ὧδέ πως καταλύεται· ἅμα γὰρ τῷ φάναι, « Τῷ αἰτοῦντι (82) σε δός » ἐπιφέρει· « Καὶ τὸν θέλοντα δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς »· ταύτην διδάσκων τὴν κοινωνίαν, οὐχὶ δὲ τὴν λάγνον. Πῶς δὲ ὁ αἰτῶν, καὶ λαμβάνων, καὶ δανεῖζόμενος, ἀπὸ μηδενὸς ὑπάρχοντος τοῦ ἔχοντος, καὶ διδόντος, καὶ δανεῖζοντος; Τί δ'; ἔταν ὁ Κύριος φῆ, « Ἐπέλυσάσα, καὶ ἔχορτάσατέ με (83) » ἐδίψησα, καὶ ἐποσι-

reprobant apostolos? Petrus enim et Philippus filios procrearunt: Philippus autem filias quoque suas viris locavit. Et Paulus quidem certe non veretur in quadam epistola suam appellare « conjugem, » quam non circumferebat, quod non magno ei esset opus ministerio. Dicit itaque in quadam epistola: « Non habemus potestatem sororem uxorem circumducendi, sicut et reliqui apostoli? » Sed hi quidem, ut erat consentaneum, ✕ ministerio, quod divelli non poterat, prædicationi scilicet, attendentes, non ut uxores, sed ut sorores circumducebant mulieres, quæ una ministraturæ essent apud mulieres quæ domos custodiebant: per quas etiam in gynæceum, absque ulla reprehensione malave suspicione, ingredi posset doctrina Domini. Scimus enim quæcunque de feminis diaconis in altera ad Timotheum præstantissimum docet Paulus. Atqui hic ipse exclamavit: « Non est regnum Dei esca et potus: » neque vero abstinentia a vino et carnibus; sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. Quis eorum, ovilla pelle indutus, zona pellicea accinctus, circuit ut Elias? Quis cilicium induit, cætera nudus, et discalceatus, ut Isaias? vel subligaculum tantum habet lineum, ut Jeremias? Joannis autem vitæ institutum gnosticum quis imitabitur? Sed sic quoque viventes, gratias Creatori agebant beati prophetæ. Carpocratis autem justitia, et eorum, qui æque atque ipse impudicam prosequuntur communionem, hoc modo dissolvitur; simul enim ac dixerit: « Te petenti des; » subjungit: « Et eum, qui velit mutuo accipere, ne averseris; » hanc de-

✕ P. 536 ED. POTTER, 448-449 ED. PARIS. • I Cor. ix, 5. ^b Rom. xiv, 17. ^c Matth. v, 42.

quos apostolos uxores habuisse affirmat Basilius, *De abdicat. ser.*, statim ab initio. Et ipse quoque Ignatius: Ὁς Πέτρον, καὶ Παῦλον, καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων, τῶν γάμοις προσομιλησάντων. Ignat. *Epist. ad Philadelph.*, p. 98 edit. Usser. Hunc, facteur, Ignatii locum corruptum esse, ac nomen Pauli ab hæreticis insertum esse, e. mss. nescio quibus acriter contendunt pontificii; sed incassum, ut probat Jac. Armachanus in *Prolegomenis* ad Ignatium, cap. 17. Ambrosius autem Paulum, cum Joanne, eosque solos, excipit: « Omnes, » inquit, « apostoli, exceptis Joanne et Paulo, uxores habuerunt: » Ambros. in II Cor. xi, 2. At Clemens Alexandrinus Paulum etiam uxorem habuisse scribit *Strom.* iii, p. 488 edit. Paris., ubi et Philippum addit. De Philippo idem asserit et D. Chrysostomus *Act. τὸν Ὀζιαν λόγ. δ.*, tom. V, p. 147 ed. Savil. et ante eum Poly-crates Ephesinorum episcopus in epistola ad Victorem Romanum, apud Euseb. *Hist. eccles.* lib. iii, c. 31. At Philippum illum, qui quatuor habuisse filias dicitur Act. xxi, 9, non apostolum, sed diaconum fuisse, probat Isidorus Pelusiota lib. i, epist. 147. » (76) Προσαγορεύειν. Προσαγορεύσαι, Euseb., Niceph.

(77) Τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταλές. Hoc ipse Clemens explicat infra, *Strom.* iv, p. 513 edit. Paris.

(78) Ἀπερισπάστῳ τῷ κ. π. Quid sit, ἀπερισπάστον κήρυγμα, haud facile explicari potest. Scribendum ἀπερισπάστως τῷ κηρύγματι προσανέχοντες, « prædicationi » sine ulla distractione « attendentes. » Sic D. Paulus I Cor. vii, 35: Ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐσημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάσως. « Sed ut decenter et apte adhærescalis Du-

mino » sine ulla distractione.

(79) Οὐχ ὡς γαμετάς, ἀλλ' ὡς ἀδελφάς. Clemens infra, *Strom.* vi, pag. 664: Ἀδελφὴ δὲ τούτῳ ἡ γυνὴ μετὰ τὴν παιδοποιίαν, ὡς καὶ ὁμοπατρία κρίνεται, τότε μόνον τοῦ ἀνδρὸς ἀναμιμνησκομένη, ὅπνιχα ἂν τοῖς τέκνοις προσβλήτη. « Uxor autem ei fit soror post liberorum susceptionem, et eodem loco habetur, ac si esset eodem patre nata, tunc solum viri recordans, quando filios aspexerit, » etc. Ubi conf. adnotata.

(80) Ἀδιαβλήτως. *Constitut. apostol.* lib. iii, cap. 15: Προχειρίσαι δὲ διάκονον πιστὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπηρεσίας. Ἔστι γὰρ ὁπόταν ἐν τισὶν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον γυναιξὶν οὐ δύνασαι πέμπειν διὰ τοὺς ἀπίστους· ἀποστελεῖς οὖν γυναίκα διάκονον διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. « Elige autem diaconissam fidelem et sanctam, ad mulierum ministeria. Fit enim nonnunquam, ut in quibusdam domibus virum diaconum ad mulieres non possis mittere propter infideles: destinabis igitur mulierem diaconissam ob improborum cogitationes. »

(81) Ἥλιος. Conf. I Reg. xix, 13, 19; II Reg. i, 8; *ibid.*, 13, 14.

(82) Τῷ αἰτοῦντι. Apud D. Lucam ita legitur cap. 6, ut ait G. Hervetus, sed Matthæi cap. v, v. 42, sic reperies, ut Clemens habet: Καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς. « Qui autem petit a te, da ei, et volenti mutuare a te ne avertaris. » Vel, ut D. Augustinus legit: « Et qui voluerit accipere mutuum a te, ne aversatus fueris. » COLLECT.

(83) Ἐχορτάσατέ με. Ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, Matth., ubi mox, ἐν τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἔλαχιστ.

ceus communionem, non autem illam incestam et impudicam. Quomodo autem fuerit is qui petit et accipit, et is qui mutuatur, si nullus sit qui habeat et det mutuo? Quid vero? **193** quando dicit Dominus: « Esurivi, et me pavistis; siti, et potum mihi dedistis; hospes eram, et me collegistis; nudus, et me vestistis »; deinde subjungit: « Quatenus fecistis uni horum minimorum, mihi fecistis ». Nunquid easdem quoque tulit leges in Veteri Testamento? « Qui dat mendico, foeneratur Deo ». Et: « Ne abstinueris a benefaciendo egeno », inquit. Et rursus: « Eleemosynæ et fides ne te deficiant », inquit. « Paupertas » autem « virum humiliat, ditant autem manus virorum ». Subjungit autem: « Qui pecuniam suam non dedit ad usuram, sit acceptus. » Et: « Pretium redemptionis anima, propriæ judicantur divitiæ ». Annon aperte indicat, quod sicut mundus componitur ex contrariis, nempe ex calido et frigido, humido et sicco, ita etiam ex iis qui dant, et ex iis qui accipiunt? Et rursus cum dixit: « Si vis perfectus esse, vende quæ habes, et da pauperibus », refellit eum qui gloriabatur quod « omnia a juventute præcepta servaverat »; non enim impleverat illud: « Diliges proximum tuum sicut teipsum »; tunc autem cum a Domino perficeretur, docebatur communicare et impartiri per charitatem. Honestè ergo non prohibuit esse divitem, sed esse divitem injuste et inexplèbiliter. « Possessio (enim), quæ cum iniquitate acceleratur, minor redditur ». Sunt (enim), qui seminantes multiplicant, et qui colligentes minus habent. De quibus scriptum est: « Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi ». Qui enim « seminat et plura colligit », is est, qui per terrenam et temporalem communicationem ac distributionem, cælestia acquirit et æterna. Est autem alius, qui nemini impertit, et incassum « thesauros in terra colligit, ubi ærugo et lineæ destruant ». De quo scriptum est: « Qui colligit mercedes, colligit in sacco perforatum ». Hujus « agrum » Dominus in Evangelio dicit « fuisse fertilem »; deinde cum vellet fructus reponere, et esset « majora horrea ædificaturus », sibi dixisse per prosopopœiam: « Habes bona multa reposita tibi in multos annos, ede, bibe, lætare; Stulte ergo, inquit, hac nocte animam tuam a te reoerunt; quæ ergo parasti, cujus erunt? »

✕ P. 537 ED. POTTER, 449-450 ED. PARIS. ^a Matth. xvi, 27. ^b Ibid. 3. ^c Prov. x, 4. ^d Prov. xiii, 8. ^e Matth. xix, 16; Marc. x, 17; Luc. xviii, 12. ^f Prov. xiii, 11. ^g Prov. xi, 23. ^h Psal. cxi, 9. ⁱ Matth. vi, 19. ^k Agg. i, 6. ^l Luc. xii, 16-20.

(84) Ὁ διδ. Prov. xix, 17: Δανείζει Θεῷ ὀλεῶν πτωχόν.

(85) Ἐνδεῖ. Ἐνδεῖ, Proverb. Sic superius ἐνδεῖ mutatum in ἐνδεῖ, p. 445 edit. Paris.

(86) Ἄνδρων. Ἄνδρων, Proverb.

(87) Ἐπιφέρει. Quis hæc « subjungit? » Certe non Salomon loco proverbiorum, quem antea respexit: nam in eo hæc non reperiuntur. Forte respicit Psal. xv, quo cum v. 4 interrogatum fuisset: « Quis habitabit in monte Domini? » Aliquis ἐπιφέρει, « respondet », v. 5, eum ibi habitaturum esse, qui τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ. Similia occurrunt Ezech. xviii, 8.

(88) Ἡ δ' ἄν. Pro ἡ δ' ἄν non incommode reposueris ἰσοῦ ἀνήρ. Fr. Junius minori mutatione

σαστέ με· ξένος ἦμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ περιεβάλατέ με· » εἶτα ἐπιφέρει: « Ἐφ' ὅσον ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποίησατε. » Οὐχὶ δὲ τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ νομοθετεῖ; « Ὁ διδοὺς (84) πτωχῷ δανείζει Θεῷ » καὶ, « Μὴ ἀπόσχη εὖ ποιεῖν ἐνδεῖ (85) », φησὶν. Καὶ πάλιν: « Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις μὴ ἐκλιπέτωσάν σε, » εἶπεν. « Πενία » δὲ « ἄνδρα ταπεινὰ χεῖρες δὲ ἀνδρῶν (86), πλουτίζουσιν. » Ἐπιφέρει (87) δὲ: « Ἡ δ' ἄν (88), ὅς οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, ἀποδακτὸς γίνεταί » καὶ, « Λύτρον (89) ψυχῆς ἀνδρός, ὁ ἴδιος πλοῦτος κρίνεταί. » Οὐχὶ διασαφεῖ ἀντικρυς, ὅς οὐν ἐξ ἐναντίων ὁ κόσμος σύγκριται, ὡς περ ἐκ θεῶν καὶ ψυχροῦ (90), ξηροῦ τε καὶ ὑγροῦ, οὕτω κακῶν τῶν διδόντων, κακῶν τῶν λαμβανόντων; Πάλιν τε αὖ ὅταν εἴπῃ, « Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι, πωλήσας τὰ ὑπάρχοντα, ὅς πτωχός, » ἐλέγχει τὸν καυχόμενον ἐπὶ τῷ πάσας τὰς ἐντολάς ἐκ νεότητος τετηρηκέναι: οὐ γὰρ πεπληρώκει τό, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » τότε δὲ, ὑπὸ τοῦ Κυρίου συντελειούμενος, ἐδιδάκκετο ὁ ἀγάπην μεταδιδόναι. Καλῶς οὖν πλουτεῖν οὐ κεκάλυκεν, ἀλλὰ γὰρ τὸ ἀδίκως καὶ ἀπλήστως πλουτεῖν: « Κτήσις γὰρ ἐπισευδομένη (91) μετὰ ἀνομίας ἐλάττων γίνεταί. Εἰσὶ (92) γὰρ οἱ σπείροντες πλείονα ποιοῦσι, καὶ οἱ συνάγοντες ἐλαττοῦνται: » περὶ ὧν γέγραπται: Ἐσκόρπισεν, ἔδωκεν τοὺς πένησιν: ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα: ὁ μὲν γὰρ σπείρων καὶ πλείονα συνάγων οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τῆς ἐπιγείου καὶ προσκαίρου μεταδόσεως τὰ οὐράνια κτῶμενος καὶ τὰ αἰώνια: ἕτερος δὲ ὁ μηδενὶ μεταδίδους, « κενῶς καὶ θησαυρίζων ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βρώτης ἀφανίζει: » περὶ οὗ γέγραπται: « Συνάγων τοὺς μισθοὺς, συνήγαγεν εἰς δεσμὸν τετρατημένον. » Τοῦτου « τὴν χώραν (95) εὐφορησαι » λέγει ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος: ἔπειτα τοὺς καρποὺς ἀποθέσθαι βουληθέντα, οἰκοδομησόμενον ἀποθήκας μείζονας, κατὰ τὴν προσωποποιίαν εἰπεῖν πρὸς σεαυτόν. « Ἐχεις ἀγαθὰ πολλὰ ἀποκειμένα σοι εἰς ἔτη πολλά· φάγε, πίε, εὐφραίνου. Ἄφρον οὖν, ἔφη: ταύτη γὰρ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἂ οὐν ἠτοίμασας, τί νὶ γένεταί; »

B λιν τε αὖ ὅταν εἴπῃ, « Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι, πωλήσας τὰ ὑπάρχοντα, ὅς πτωχός, » ἐλέγχει τὸν καυχόμενον ἐπὶ τῷ πάσας τὰς ἐντολάς ἐκ νεότητος τετηρηκέναι: οὐ γὰρ πεπληρώκει τό, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » τότε δὲ, ὑπὸ τοῦ Κυρίου συντελειούμενος, ἐδιδάκκετο ὁ ἀγάπην μεταδιδόναι. Καλῶς οὖν πλουτεῖν οὐ κεκάλυκεν, ἀλλὰ γὰρ τὸ ἀδίκως καὶ ἀπλήστως πλουτεῖν: « Κτήσις γὰρ ἐπισευδομένη (91) μετὰ ἀνομίας ἐλάττων γίνεταί. Εἰσὶ (92) γὰρ οἱ σπείροντες πλείονα ποιοῦσι, καὶ οἱ συνάγοντες ἐλαττοῦνται: » περὶ ὧν γέγραπται: Ἐσκόρπισεν, ἔδωκεν τοὺς πένησιν: ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα: ὁ μὲν γὰρ σπείρων καὶ πλείονα συνάγων οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τῆς ἐπιγείου καὶ προσκαίρου μεταδόσεως τὰ οὐράνια κτῶμενος καὶ τὰ αἰώνια: ἕτερος δὲ ὁ μηδενὶ μεταδίδους, « κενῶς καὶ θησαυρίζων ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βρώτης ἀφανίζει: » περὶ οὗ γέγραπται: « Συνάγων τοὺς μισθοὺς, συνήγαγεν εἰς δεσμὸν τετρατημένον. » Τοῦτου « τὴν χώραν (95) εὐφορησαι » λέγει ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος: ἔπειτα τοὺς καρποὺς ἀποθέσθαι βουληθέντα, οἰκοδομησόμενον ἀποθήκας μείζονας, κατὰ τὴν προσωποποιίαν εἰπεῖν πρὸς σεαυτόν. « Ἐχεις ἀγαθὰ πολλὰ ἀποκειμένα σοι εἰς ἔτη πολλά· φάγε, πίε, εὐφραίνου. Ἄφρον οὖν, ἔφη: ταύτη γὰρ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἂ οὐν ἠτοίμασας, τί νὶ γένεταί; »

C λιν τε αὖ ὅταν εἴπῃ, « Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι, πωλήσας τὰ ὑπάρχοντα, ὅς πτωχός, » ἐλέγχει τὸν καυχόμενον ἐπὶ τῷ πάσας τὰς ἐντολάς ἐκ νεότητος τετηρηκέναι: οὐ γὰρ πεπληρώκει τό, « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν » τότε δὲ, ὑπὸ τοῦ Κυρίου συντελειούμενος, ἐδιδάκκετο ὁ ἀγάπην μεταδιδόναι. Καλῶς οὖν πλουτεῖν οὐ κεκάλυκεν, ἀλλὰ γὰρ τὸ ἀδίκως καὶ ἀπλήστως πλουτεῖν: « Κτήσις γὰρ ἐπισευδομένη (91) μετὰ ἀνομίας ἐλάττων γίνεταί. Εἰσὶ (92) γὰρ οἱ σπείροντες πλείονα ποιοῦσι, καὶ οἱ συνάγοντες ἐλαττοῦνται: » περὶ ὧν γέγραπται: Ἐσκόρπισεν, ἔδωκεν τοὺς πένησιν: ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα: ὁ μὲν γὰρ σπείρων καὶ πλείονα συνάγων οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τῆς ἐπιγείου καὶ προσκαίρου μεταδόσεως τὰ οὐράνια κτῶμενος καὶ τὰ αἰώνια: ἕτερος δὲ ὁ μηδενὶ μεταδίδους, « κενῶς καὶ θησαυρίζων ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βρώτης ἀφανίζει: » περὶ οὗ γέγραπται: « Συνάγων τοὺς μισθοὺς, συνήγαγεν εἰς δεσμὸν τετρατημένον. » Τοῦτου « τὴν χώραν (95) εὐφορησαι » λέγει ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος: ἔπειτα τοὺς καρποὺς ἀποθέσθαι βουληθέντα, οἰκοδομησόμενον ἀποθήκας μείζονας, κατὰ τὴν προσωποποιίαν εἰπεῖν πρὸς σεαυτόν. « Ἐχεις ἀγαθὰ πολλὰ ἀποκειμένα σοι εἰς ἔτη πολλά· φάγε, πίε, εὐφραίνου. Ἄφρον οὖν, ἔφη: ταύτη γὰρ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἂ οὐν ἠτοίμασας, τί νὶ γένεταί; »

ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἂ οὐν ἠτοίμασας, τί νὶ γένεταί; »

^a Matth. xv, 35, 36. ^b Ibid. 40. ^c Prov. xix, 17. ^d Prov. iii, 27. ^e Ibid. 3. ^f Prov. x, 4. ^g Prov. xiii, 8. ^h Matth. xix, 16; Marc. x, 17; Luc. xviii, 12. ⁱ Prov. xiii, 11. ^j Prov. xi, 23. ^k Psal. cxi, 9. ^l Matth. vi, 19. ^m Agg. i, 6. ⁿ Luc. xii, 16-20.

D legit, ἐπιφέρει δὲ ὅδ' αὖ. Interpres commation id præterit. SYLBERG.

(89) Λύτρον. Proverb. xiii, 8: Λύτρον ἀνδρός ψυχῆς ὁ ἴδιος πλοῦτος, πτωχός δὲ οὐκ ὑψίστατα: ἀπειλήν.

(90) Ψυχροῦ. Hoc in Flor. edit. omissum postulat antithesis. SYLBERG.

(91) Κτήσις. . . ἐπισευδομένη. Ὑπαρξίς ἐπισπουδαζομένη, Proverb. κτήσις ἐπισπουδαζομένη, Clemens *Pædag.* lib. iii, cap. ult.

(92) Εἰσὶ. Εἰσὶν οἱ τὰ ἴδια σπείροντες, πλείονα ποιοῦσιν: εἰσὶ δὲ καὶ οἱ συνάγοντες ἐλαττοῦνται, Proverb.

(95) Χώραν. Lucæ sensum, verbis paulum mutatis exhibet auctor.

CAPUT VII.

Qua in re Christianorum continentia eam quam sibi vindicant philosophi antecelas.

Ἡ μὲν οὖν ἀνθρωπίνῃ ἐγκράτεια, ἡ κατὰ τοὺς φιλοσόφους, λέγει τοὺς Ἑλλήνων, τὸ διαμάχεσθαι τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ μὴ ἐξυπηρετεῖν αὐτῇ εἰς τὰ ἔργα, ἐπαγγέλλεται· ἡ καθ' ἡμᾶς δὲ, τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν, οὐχ ἵνα τις ἐπιθυμῶν καρτερῇ, ἀλλ' ὅπως καὶ τοῦ ἐπιθυμεῖν ἐγκρατεύηται. Λαβεῖν δὲ ἄλλως οὐκ ἔστι τὴν ἐγκράτειαν ταύτην ἢ χάριτι τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν· « Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. » Ταύτην ἔλαβε τὴν χάριν καὶ ὁ Μωϋσῆς, τὸ ἐνδεὲς σῶμα περιχειμένος, ἵνα τεσσαράκοντα ἡμέρας μὴτε πεινᾷ, μὴτε διψῇ. Ὡς δὲ ὑγιαίνειν ἄμεινον τοῦ νοσοῦντα περὶ ὑγιείας διαλέγεσθαι, οὕτω τὸ εἶναι φῶς τοῦ περὶ φωτὸς λαλεῖν, καὶ ἡ κατὰ ἀλήθειαν ἐγκράτεια τῆς ὑπὸ τῶν φιλοσόφων διδασκούμενης. Οὐ γὰρ ὅπου φῶς, ἐκεῖ σκότος· ἐνθα δὲ ἐστὶν ἐπιθυμία ἐγκαθεζομένη, μόνῃ τυγχάνουσα, κἴν τῇ ἐνεργείᾳ ἡσυχάζῃ τῇ διὰ τοῦ σώματος, τῇ μνήμῃ συνουσιάζει πρὸς τὸ μὴ παρὸν. Καθόλου δὲ ἡμῖν προεῖτω (94) ὁ λόγος περὶ τὴν γάμου, περὶ τὴν τροφῆς, καὶ τῶν ἄλλων, μὴδὲν κατ' ἐπιθυμίαν ποιεῖν, θέλειν δὲ μόνον ἐκεῖνα τὰ ἀναγκαῖα. Οὐ γὰρ ἔσμεν ἐπιθυμίας (95) τέχνα, ἀλλὰ θελήματος· καὶ τὸν ἐπὶ παιδοποιεῖ γήμνατα ἐγκράτειαν ἀσκεῖν χρῆ, ὡς μὴδὲ ἐπιθυμεῖν τῆς γυναίκος τῆς ἑαυτοῦ, ἣν ἀγαπᾷ ὠφελεῖ, σεμνῶ καὶ σώφρονι παιδοποιούμενος θελήματι. Οὐ γὰρ « τῆς σαρκὸς πρόνοιαν ποιεῖσθαι εἰς ἐπιθυμίας » ἐμάθομεν· εὐσχημόνως δὲ ὡς ἐν ἡμέρᾳ, « τῷ Χριστῷ, καὶ τῇ Κυριακῇ τῇ φωτεινῇ ἀγωγῇ, « περιπατοῦντες, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελείαις, μὴ ἔρισι καὶ ζήλοισι. » Ἀλλὰ γὰρ οὐ μόνον περὶ τι ἐν εἶδος τὴν ἐγκράτειαν συνορᾶν προσήκει, τουτέστι τὰ ἀφροδίσια, ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τὰ ἄλλα, ὅσα σπαταλώσα ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ ἡμῶν, οὐκ ἀρκουμένη τοῖς ἀναγκαῖοις, περιεργαζομένη δὲ τὴν χλιδὴν. Ἐγκράτεια ἔστιν ἀργυρίου καταφρονεῖν τρυφῆς, κτήσεως, θέας καταμεγαλοφρονεῖν· στόματος κρατεῖν, κυριεύειν λογισμῶ τῶν πονηρῶν. Ἦδη δὲ καὶ ἄγγελοι (96) τινες, ἀκρατεῖς γενόμενοι, ἐπιθυμίᾳ ἄλλόντες, οὐρανὸν δούρο καταπεπτώκασι. Ὑπαλεντίως δὲ ἐν τῇ πρὸς Ἀγαθόποδα (97) ἐπιστολῇ, « Πάντα, φησὶν, ὑπομείνας, ἐγκρατῆς ἦν, θεότητα Ἰησοῦς εἰργάζετο ἡσθίαι καὶ ἐπινεν ἰδίως, οὐκ ἀποδιδούς τὰ βρώματα. Τσαύτη ἦν αὐτῷ ἐγκρατείας δύναμις, ὥστε καὶ μὴ φθαρῆναι τὴν τροφὴν ἐν αὐ-

A Humana ergo continentia, ea, inquam, quæ est ex sententia philosophorum Græcorum, proficitur pugnare cum cupiditate, et in factis ei non inservire; quæ est autem ex nostra sententia continentia, non concupiscere; non ut quis concupiscens se fortiter gerat, sed ut etiam a concupiscendo se contineat. Non potest autem ea aliter comparari continentia, nisi gratia Dei. Et ideo dixit: « Petite, et dabitur vobis a. » Hanc gratiam Moyses quoque accepit, qui indigo corpore erat indutus, ut quadraginta diebus neque esuriret, neque sitiret. Quoadmodum autem melius est sanum esse, quam ægotantem disserere de sanitate: ita lucem esse, quam loqui de luce; et quæ est ex veritate continentia, ea quæ docetur a philosophis. Non enim ubi est lux, illic tenebræ; ubi autem sola insidet cupiditas, etiamsi quiescat a corporea operatione, at memoria cum eo, quod non est præsens, congregitur. Generatim ✕ autem nobis procedat oratio de matrimonio, nutrimento, et aliis, ut nihil faciamus ex cupiditate, velimus autem ea sola, quæ sunt necessaria. Non sumus enim filii cupiditatis, sed voluntatis; et eum, qui uxorem duxit propter liberorum procreationem, exercere oportet continentiam, ut ne suam quidem concupiscat uxorem, quam debet diligere, honesta et moderata voluntate operam dans liberis. Non enim « carnis curam gerere ad concupiscentias » didicimus; « honeste autem tanquam in die, » Christo, et Dominica lucida vitæ institutione, « ambulantes, non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudiciis, non in litibus et contentionibus. » Verum enim vero non oportet considerare continentiam in uno solum genere, nempe in rebus venereis, sed etiam in quibuscumque aliis, quæ luxuriosa concupiscit anima, non contenta necessariis, sed sollicita de deliciis. Continentia est pecuniam despiciere; voluptatem, possessionem, spectaculum mægno et excelso animo contemnere; os continere, ratione quæ sunt mala vincere. Jam vero angeli quoque quidam, cum fuissent incontinentes, victi cupiditate, huc e cælo deciderunt. Valentinus autem in Epistola ad Agathopodem: « Cum omnia,

✕ P. 538 ED. POTTER, 450-451 ED. PARIS.

a Matth. vii, 7. b Rom. xiii, 12; 15, 14.

(94) *Proeῖτω*. In proeῖτω vestigia sunt duplicis scripturæ, proeῖτω et προῖτω. SYLBURG.

(95) *Οὐ γὰρ ἔσμεν ἐπ.* Respicit forte Joan. 1, 13: ὅτι οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.

(96) *Ἄγγελοι*. Opinio ista veterum quorundam de angelis, hausta est ex illo Genes. vi: Ἰδόντες δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων, et quæ sequuntur: sed decepit illos Hebraismus: qua de re et Munsterus in eum locum, et Notationes nostræ in homilias S. Patrum pag. 560. H. SYLBURG.

PATROL. GR. VIII.

burg. — Conf. quæ adnotavimus ad finem *Padag.*, lib. iii, cap. 2.

(97) *Ἀγαθόποδα*. Cl. Græbius *Spicileg. sæc. 11*, p. 53, ad hunc Clementis locum hæc adnotavit: « Agathopus, ad quem Valentinus litteras dedit, idem forte fuit cum illo qui S. Ignatium Romanum ad martyrium abductum comitalus est. » Hinc existimavit Cl. Pearsonus Adnot. in hæc verba Ignatium: epistolæ ad Smyrnæos cap. 10: Φίλων καὶ Πέτρων Ἀγαθόπου, οἱ ἐπηκολούθησάν μοι. « Philonem et Reum Agathopoda, qui me secuti sunt. »

Inquit, sustinisset, erat continens, divinitatem sibi comparavit Jesus; edebat et bibebat peculiari modo, non reddens cibos; tanta ei inerat vis continentiae, ut etiam nutrimentum in eo non interierit, quoniam ipse non habuit interitum. Nos ergo propter dilectionem in Dominum, et propter ipsum honestum, amplectimur continentiam, templum Spiritus sanctificantes. Honestum enim est, « propter regnum caelorum seipsum castrare » ab omni cupiditate, et « emundare conscientiam a mortuis operibus, ad serviendum Deo viventi ». Qui autem propter odium adversus carnem susceptum a conjugali conjunctione, et eorum qui conveniunt ciborum participatione, liberari desiderant, indocti sunt et impii, et absque ratione continentes, sicut aliae gentes plurimae. Brachmanes quidem certe, neque animatum comedunt, neque vinum bibunt; sed aliqui quidem ex iis quotidie sicut nos 194 cibum capiunt; nonnulli autem ex iis tertio quoque die, ut ait Alexander Polyhistor in Indiciis; mortem autem contemnant, et vivere nihili faciunt; credunt enim esse regenerationem; aliqui autem colunt Herculem et Panem. Qui autem ex Indis vocantur Σεμνοί, hoc est, venerandi, nudi totam vitam transigunt: ii veritatem exercent, et futura praedicunt, et colunt quamdam pyramidem, sub qua existimant alicujus dei ossa reposita. Neque vero Gymnosophistae, nec qui dicuntur Σεμνοί, utuntur mulieribus, hoc enim praeter naturam et iniquum esse existimant; qua de causa seipsum castos conservant. Virgines autem sunt etiam mulieres, quae dicuntur Σεμναί, hoc est, venerandae. Videntur autem observare caelestia, et per eorum significationem quaedam futura praedicere.

Α τῷ· ἐπεὶ τὸ φθείρεσθαι αὐτὸς οὐκ εἶχεν. Ἡμεῖς μὲν οὖν δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Κύριον καὶ ἐπ' αὐτὸ τὸ καλὸν ἐγκράτειαν ἀσπαζόμεθα, τὸν νεὼν τοῦ Πνεύματος (98) ἀγιάζοντες· καλὸν γὰρ ἐστὶν διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εὐνουχίζειν (99) ἑαυτὸν ἐπάσης ἐπιθυμίας, ἐ καὶ καθαρῶς τὴν συνείδησιν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι. Ὁι δὲ διὰ τὸ μῖσος τὸ πρὸς τὴν σάρκα τῆς κατὰ γάμον συναλλαγῆς καὶ τῆς τῶν καθηκόντων βρωμάτων μεταλήψεως ἀχαρίστως ἀπαλλάττεσθαι ποθοῦντες ἀμαθείς τε καὶ ἄθεοι, ἀλόγως ἐγκρατεύομενοι, καθάπερ τὰ πλείστα τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Βραχμᾶναι (1) γοῦν οὕτως ἐμφυχον ἐσθίουσιν, οὕτε οἶνον πίνουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν αὐτῶν καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ὡς ἡμεῖς, τὴν τροφήν προσίενται, ἔνοι δ' αὐτῶν διὰ τριῶν ἡμερῶν, ὡς Β φησὶν Ἀλέξανδρος ὁ Πολύτωρ ἐν τοῖς Ἰνδικαῖς καταφρονοῦσι δὲ θανάτου, καὶ παρ' οὐδὲν ἡγούνηται τὸ ζῆν· περὶ θάνατον γὰρ εἶναι παλιγγενεσίαν δὲ (2) σέβουσιν Ἡρακλέα καὶ Πάνα. Οἱ καλούμενοι δὲ Σεμνοὶ τῶν Ἰνδῶν γυμνοὶ διαίτωνται τὸν πάντα βίον· οὗτοι τὴν ἀλήθειαν ἀσκοῦσι, καὶ περὶ τῶν μελλόντων προμνηύουσι, καὶ σέβουσι τινα πυραμίδα, ἣν ἴν ὄστέα τινὸς θεοῦ νομίζουσιν ἀποκεῖσθαι. Οὕτως δὲ οἱ Γυμνοσοφισταὶ οὐδ' οἱ λεγόμενοι Σεμνοὶ γυναιξὶ χρῶνται· παρὰ φύσιν γὰρ τοῦτο καὶ παράνομον δοκοῦσι· δι' ἣν αἰτίαν σφᾶς αὐτοὺς ἀγνοῦς τηροῦσι· παρβενέουσι δὲ καὶ Σεμναί. Δοκοῦσι δὲ παρατηρεῖν τὰ οὐράνια, καὶ διὰ τῆς τούτων σημειώσεως τῶν μελλόντων προμαντεύεσθαι τινα.

causa seipsum castos conservant. Virgines autem sunt etiam mulieres, quae dicuntur Σεμναί, hoc est, venerandae. Videntur autem observare caelestia,

CAPUT VIII.

Loca S. Scripturae ab haereticis in vituperium matrimonii adducta explicat; et primo verba Apostoli Rom. vi, 14, ab haereticorum perversa interpretatione vindicat.

Quoniam autem qui introducunt indifferentiam, paucas quasdam Scripturas detorquentes, titillant suae voluptati eas suffragari existimant; tum praecipue illam quoque: « Peccatum enim vestri non dominabitur; non estis enim sub lege, sed sub gratia »; et aliquas alias huiusmodi, quarum post haec non est rationi consentaneum ut faciam mentionem (non enim navem iustruo piraticam), age paucis eorum argumentum perfringamus. Ipse enim egregius Apostolus in verbis, quae praedictae dictioni subjungit, intentat criminis afferet solutionem: « Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit ». Adeo divine et propheticæ e vestigio dissolvit artem voluptatis sophi-

Ἐπεὶ δὲ οἱ τὴν ἀδιαφορίαν εἰσάγοντες, βιαζόμενοι τινὰς ὀλίγας Γραφὰς, συνηγορεῖν αὐτῶν τῇ ἡδονῇ θεῶν οἴονται· ἀτὰρ δὴ κάκεῖνην· « Ἀμαρτία γὰρ (3) ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γὰρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν »· καὶ τινὰς ἄλλας τοιαύτας, ὧν ἐπὶ τοιαύτοις μεμνησθαι οὐκ εὐλόγον· (οὐ γὰρ ἐπισκευάζουσιν πειρατικῆν)· φέρε δὲ διὰ βραχέων διακόψωμεν αὐτῶν τὴν ἐγχείρησιν· αὐτοὺς γὰρ ὁ γενναῖος Ἀπόστολος τῇ προειρημένῳ λέξει ἐπιφέρειν ἀπολύσεται τὸ ἐγκλημα· « Τί οὖν; ἀμαρτήσωμεν (4), ὅτι οὐκ ἐσμεν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο. » Οὕτως ἐνθέως καὶ προσητικῶς καταλύει παραχρήμα τὴν σοφιστικὴν τῆς ἡδονῆς τέχνην. Οὐ συνίεσιν οὖν, ὡς ἔοικεν, ὅτι· « Τοὺς πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἐμπροσθεν

^a Math. xix, 12. ^b Hebr. ix, 14. ^c P. 539 ^d Ibid., 15.

(98) Τὸν νεὼν τοῦ Πνεύματος. Conf. 1 Cor. iii, 16, 17.

(99) Εὐνουχίζειν. Respicit Math. xix, 12: Εἰσὶν εὐνοῦχοι, εἴτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

(1) Βραχμᾶναι. De philosophis Indiciis conf. Strabo, Geogr. lib. xv; Eusebius, Præpar. evangel., lib. vi, c. 40; Recognition. Clementis lib. ix, cap.

20; Clemens noster, Strom. i, pag. 305, edit. Paris., etc.

(2) Ἄ δέ. Aptius legemus οἱ δέ, vel οἷδε, ut mox οὔτοι. STYLBURG.

(3) Γὰρ. Δέ, Rom.

(4) Ἀμαρτήσωμεν. Convenientius ἀμαρτήσωμεν, indic. modo, ut Vulg. Bib. Rom. vi. Eadem Biblia II Cor. v, τὰ διὰ τοῦ σώματος. STYLBURG.

τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομισθῆται ἕκαστος διὰ
 τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἐπραξεν εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κα-
 κόν· ἵνα ἃ διὰ τοῦ σώματος ἐπραξέ τις, ἀπολάβῃ.
 « Ὅστε εἰ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις, οὐκ ἔτι ἁμαρ-
 τητικὴ. « Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, » ἀπελουσάμεθα τὸν
 βίον τὸν παλαιόν· Ἰδοὺ (5) γὰρ γέγονε καινὰ, » ἀγγελία
 ἐκ πορνείας, καὶ ἐγκράτεια ἐξ ἀκρασίας, δικαιοσύ-
 νη ἐξ ἀδικίας. « Τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνη καὶ ἀνο-
 μία; ἢ τίς (6) κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; τίς δὲ
 συμφώνησις Χριστοῦ πρὸς Βελίαρ; τίς μερὶς (7) πι-
 στῶ μετ' ἀπίστου; τίς δὲ συγκατάθεσις ναῦ Θεοῦ
 μετ' εἰδώλων; Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας,
 καθαρῶμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς
 καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ
 Θεοῦ. »

sticam. Non intelligunt ergo, ut videtur, quod « om-
 nes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut
 referat unusquisque per corpus ea quæ fecit, sive
 bonum, sive malum » : ut quæ per corpus fecit
 aliquis, recipiat. « Quare si quis est in Christo,
 nova creatura est, » nec amplius peccatis dedita :
 « Vetera præterierunt, » vitam antiquam exuimus.
 « Ecce enim nova facta sunt b, » castitas ex forni-
 catione, et continentia ex incontinentia, justitia ex
 iniustitia. « Quæ est enim participatio justitiæ et
 iniustitiæ? aut quæ luci cum tenebris societas? quæ
 est autem conventio Christo cum Belial? quæ pars
 est fideli cum infideli? quæ est autem consensio
 templo Dei cum idolis c? Has ergo habentes pro-
 missiones, mundemus nos ipsos ab omni inquinam-
 timore Dei d. »

CAPUT IX.

Dictum Christi ad Salomen exponit, quod tanquam in vituperium nuptiarum prolatum hæretici allegabant.

Οἱ δὲ ἀντιτασσόμενοι τῇ κτίσει τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς
 εὐφύμου ἐγκρατείας κάκεῖνα λέγουσι τὰ πρὸς Σαλώ-
 μην εἰρημένα, ὧν πρότερον (8) ἐμνήσθημεν φέρεται
 δὲ, οἶμαι, ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίους Εὐαγγελίῳ. Φασὶ
 γὰρ, ὅτι αὐτὸς εἶπεν ὁ Σωτὴρ· « Ἦλθον καταλύσαι
 τὰ ἔργα τῆς θηλείας· » θηλείας μὲν τῆς ἐπιθυμίας,
 ἔργα δὲ γέννησεν καὶ φθοράν. Τί οὖν ἂν εἰποιεν; Κα-
 τελύθη ἡ διοίκησις αὐτῆ; Οὐκ ἂν φησάειεν· μένει γὰρ
 ἐπὶ τῆς αὐτῆς οἰκονομίας ὁ κόσμος. Ἄλλ' οὐκ ἐψεύ-
 σατο ὁ Κύριος· τῷ ὄντι γὰρ τὰ τῆς ἐπιθυμίας κατέ-
 λυσεν ἔργα, φιλαργυρίαν, φιλονεικίαν, φιλοδοξίαν, γυ-
 ναικομανίαν, παιδεραστίαν, ὀψοφαγίαν, ἀσωτίαν, καὶ
 τὰ τούτοις ὅμοια. Τούτων δὲ ἡ γένεσις φθορὰ τῆς
 ψυχῆς, εἰ γε « νεκροὶ (9) τοῖς παραπτώμασι » γινώ-
 μεθα· καὶ αὐτὴ ἡ θήλεια ἀκρασία ἦν. Γένεσις δὲ καὶ
 φθορὰν τὴν ἐν κτίσει προηγουμένως γίνεσθαι ἀνάγκη
 μέχρι παντελοῦς διακρίσεως καὶ ἀποκαταστάσεως
 ἁλογοῦ, δι' ἣν καὶ αἱ τῷ κόσμῳ συμπεφυρμέναι οὐ-
 σίαι τῇ οικειότητι προσέονται. Ὅθεν εἰκότως, πε-
 ρὶ συντελείας μηνύσαντος τοῦ Λόγου, ἡ Σαλώμη φη-
 σί· « Μέχρι τίνος οἱ ἄνθρωποι ἀποθανοῦνται; » ἄν-
 θρωπον δὲ καλεῖ ἡ Γραφή (10) διχῶς, τὸν τε φαινό-
 μενον καὶ τὴν ψυχὴν· πάλιν τε αὐτὸν τὸν σωζόμενον
 καὶ τὸν μὴ. Καὶ θάνατος ψυχῆς ἡ ἁμαρτία λέγεται.
 Διὸ καὶ παρατετηρημένως ἀποκρίνεται ὁ Κύριος·
 « Μέχρις (11) ἂν τίκτωσιν αἱ γυναῖκες, » τούτεστι:

Qui autem Dei creaturæ resistunt per speciosam
 illam continentiam, illa quoque dicunt, quæ ad
 Salomen dicta sunt, quorum prius meminimus :
 habentur autem, ut existimo, in Evangelio secun-
 dum ✕ Ægyptios. Aiunt enim ipsum dixisse Ser-
 vatorem : « Veni ad dissolvendum opera feminae ; »
 feminae quidem, cupiditatis ; opera autem genera-
 tionem et interitum. Quid ergo dixerint ? Desiit
 hæc administratio ? Non dixerint : manet enim
 mundus in eadem œconomia. Sed non falsum dixit
 Dominus ; revera enim opera dissolvit cupiditatis,
 avaritiam, contentionem, gloriæ cupiditatem, mul-
 lierum insanum amorem, prædicatum, ingluviem,
 luxum et profusionem, et quæ sunt his similia.
 Horum autem ortus, est animæ interitus : siquidem
 « delictis mortui » efficimur e. Ea vero femina est
 intemperantia. Ortum autem et interitum creatura-
 rum propter ipsorum naturas fieri necesse est,
 usque ad perfectam distinctionem et restitutionem
 electionis, per quam, quæ etiam sunt mundo per-
 mistæ et confusæ substantiæ, proprietati suæ resti-
 tuuntur. Unde merito cum de consummatione Lo-
 gos locutus fuerat, ait Salome : « Quousque mo-
 rientura homines ? » Hominem autem vocat Scri-
 ptura dupliciter : et eum, qui apparet, et animam ;
 et eum rursus, qui servatur, et eum qui non.

a II Cor. v. 10. b Ibid., 16, 17. c II Cor. vi, 14, 15, 16. d II Cor. vii, 1. ✕ P. 540 ED. POTTER, 452, 455 ED. PARIS. e Ephes. ii, 5.

(5) Ἰδοὺ. Ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. II Cor. v.

(6) Ἦ τίς. Τίς δέ. II Cor. vi.

(7) Βελίαρ; τίς μ. Βελίαι; ἢ τίς μ. II Cor. vi, ubi ipso τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθ.

(8) Πρότερον. Nempe p. 445 edit. Paris., ubi conf. adnotata.

(9) Νεκροί. Respicit Ephes. ii, 5: Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι συναζωοποίησεν τῷ Χριστῷ.

(10) Γραφή. II Cor. iv. Ad dictum de morte pertinet istud Pauli I Tim. v : Ἡ δὲ σπαταλώσα ζῶσα τῶνθηκε· et hæc Philonis pag. 41 : Φύσει μὲν οὐκ ἔστι· θάνατος, καθ' ὃν χωρίζεται ψυχὴ ἀπὸ σώματος· ὁ δὲ ἐπὶ τιμωρίᾳ συνίσταται, ὅταν ἡ ψυχὴ τὸν ἀρε-

τῆς βίον θνήσκη, τὸν δὲ κακίας ζῆ μόνον. Εὐ δὲ καὶ ὁ Ἡράκλειτος, κατὰ τοῦτο Μωϋσεῶς ἀκλουθήσας τῷ δόγματι, φησί· Ζῶμεν τὸν ἐκείνων θάνατον, τεθνήκαμεν δὲ τὸν ἐκείνων βίον. SYLBURG.

(11) Μέχρις. Infra in Excerpt. ex Theodot., pag. 799, edit. Paris. : Ὅταν ὁ Σωτὴρ πρὸς Σαλώμην λέγῃ, « Μέχρι τότε εἶναι θάνατον, ἄχρις ἂν αἱ γυναῖκες τίκτωσιν, » οὐ τὴν γένεσιν κακίῳ ἐλεγεν, ἀναγκαίαν οὔσαν διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πιστευόντων· « Quando Servator Salomæ dixit : *Eo usque fore mortem, quousque mulieres parerent*, non locutus est ista in vituperium generationis, quæ utique necessaria est propter salutem fidelium. »

Mors autem animæ dicitur peccatum. Quare caute et considerate respondet Dominus : « Quoadusque pepererint mulieres, » hoc est, quandiu operabuntur cupiditates. « Et ideo quemadmodum per unum hominem peccatum ingressum est in mundum, per peccatum quoque mors ad omnes homines pervasit, quatenus omnes peccaverunt; et regnavit mors ab Adam usque ad Moysen ^a, » inquit Apostolus : naturali autem divinæ œconomix necessitate mors sequitur generationem : et corporis et animæ conjunctionem consequitur eorum dissolutio. Si est autem propter doctrinam et agnitionem generatio, restitutionis causa erit dissolutio. Quomodo autem existimatur mulier causa mortis, propterea quod pariat : ita etiam dicitur dux vitæ propter eandem causam. Proinde quæ prior inchoavit transgressionem, *Vita* est appellata ^b, propter causam successionis : et eorum, qui generantur, et qui peccant, tam justorum quam injustorum, mater est, unoquoque nostrum seipsum justificante, vel contra inobedientem constituyente. Unde non ego quidem arbitror Apostolum abhorreere vitam, quæ est ✕ in carne, cum dicit : « Sed in omni fiducia, ut semper, nunc quoque Christus magnificabitur in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. Mihi enim vivere Christus et mori lucrum. Si autem vivere in carne, et hoc quoque mihi fructus operis, quid eligam nescio, et coarctor ex duobus, cupiens resolveri, et esse cum Christo : multo enim melius : manere autem in carne, est magis necessarium propter vos ^c. » Per hæc enim, ut puto, aperte ostendit, exitus quidem e corpore perfectionem, esse in Dei dilectionem : ejus autem præsentiæ in carne, ex grato animo profectam tolerantiam, propter eos, qui salute indigent. Quid vero? non etiam ea, quæ deinceps sequuntur, ex iis, quæ dicta sunt ad Salomen, **195** subjungunt ii, qui quidvis potius quam quæ est ex veritate, evangelicam regulam sunt secuti? Cum ea enim dixisset : « Recte ergo feci, quæ non pepererunt : » scilicet, quod generatio non esset ut oportet assumpta; excipit Dominus, dicens : « Omni herba vescere, ea autem, quæ habet amaritudinem, ne vescaris. » Per hæc enim significat, esse in nostra potestate, et non esse necessarium ex prohibitione præcepti, vel con-

^a Rom. v, 12-14. ^b Gen. iii, 20. ✕ P. 541 ED.

(12) *Θάνατος*. Bibl. addunt, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος· quod commation per librarium negligentiam propter θάνατος repetitum excidisse videtur.

(13) *Καί*. Ἄλλ' Rom.

(14) *Δέ*. Malim δὴ.

(15) *Παραβάσεως*. Respicere videtur I Tim. ii, 14 : Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνή, ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.

(16) *Ζωή*. De Evæ appellatione in eandem sententiam infra quoque neminit auctor p. 197, 201, et Philo p. 156. H. SYLB.— Genes. iii, 20 : Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναίκος αὐτοῦ Ζωή, ὅτι μήτηρ πάντων τῶν ζώντων.

(17) *Ἀμαρτανόντων*. Videtur legendum ἀποθα-

μέχρις ἂν αἱ ἐπιθυμίαι ἐνεργῶσι. « Διὰ τοῦτο ὡσπερ δι' ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος (12) εἰς πάντας ἀνθρώπους διήλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἡμαρτον· καὶ (13) ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσῆως, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· φυσικῆ δὲ ἀνάγκῃ θείας οἰκονομίας γενέσει θάνατος ἔπεται· καὶ συνόδῳ ψυχῆς καὶ σώματος ἡ τούτων διάλυσις ἀκολουθεῖ. Εἰ δὲ ἐνεκὰν μαθήσεως καὶ ἐπιγνώσεως ἡ γένεσις, ἀποκαταστάσεως δὲ (14) ἡ διάλυσις· ὡς δὲ αἰτία θανάτου διὰ τὸ τίκτειν ἡ γυνὴ νομίζεται, οὕτω καὶ ζωῆς διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν λεχθήσεται ἡγεμών. Αὐτίκα ἡ προκατάρξασα τῆς παραβάσεως (15) « ζωὴ » (16) προσηγορεύθη διὰ τὴν τῆς διαδοχῆς αἰτίαν, τῶν τε γεννωμένων πῶν τε ἀμαρτανόντων (17) γίνεται, ὁμοίως δικαίων ὡς καὶ ἀδίκων, μήτηρ, ἐκάστου ἡμῶν ἐαυτὸν δικαιοῦντος, ἢ ἐμπαλιν ἀπειθῆ κατασκευάζοντος. Ὅθεν οὐχ ἡγοῦμαι ἔγωγε μυσάττεσθαι τὴν ἐν σαρκὶ ζωὴν τὸν Ἀπόστολον, ὀπηνίκα ἂν φη· « Ἀλλ' ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνηθήσεται Χριστός ἐν τῷ σώματι μου εἴτε διὰ ζωῆς εἴτε διὰ θανάτου· ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, καὶ (18) τοῦτό μοι κερπὸς ἔργου· τί αἰρήσομαι, οὐ γνωρίζω· συνέχομαι τε ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ κρεῖττον· τὸ δὲ ἐπιμένειν τῇ σαρκὶ ἀναγκαϊότερον δι' ὑμᾶς· » ἐνεδείξατο γὰρ, οἶμαι, διὰ τούτων σαφῶς τῆς μὲν ἐξόδου τοῦ σώματος τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην τελείωσιν εἶναι, τῆς δὲ ἐν σαρκὶ παρουσίας τὴν εὐχάριστον διὰ τοὺς σωθῆναι δεομένους ὑπομονήν. Τί δέ; οὐχὶ καὶ τὰ ἐξῆς τῶν πρὸς Σαλώμην εἰρημένων ἐπιπέρουσιν οἱ πάντα μᾶλλον ἢ τῷ κατὰ τὴν ἀλήθειαν εὐαγγελικῶν στοιχησαντες κατόν; Φαμένως γὰρ αὐτῆς· « Καλῶς οὖν ἐποίησα μὴ τεκοῦσα· » ὡς οὐ δρόντως τῆς γενέσεως παραλαμβανόμενης, ἀμείβεται λέγων ὁ Κύριος· « Πίσαν φάγε βοτάνην· τὴν δὲ πικρίαν ἔχουσαν μὴ φάγῃς· » σημαίνει γὰρ καὶ διὰ τούτων, ἐφ' ἡμῖν εἶναι, καὶ οὐκ ἐξ ἀναγκῆς, κατὰ κώλυσιν ἐντολῆς, ἦτοι τὴν ἐγκράτειαν ἢ καὶ τὸν γάμον· καὶ ὅτι ὁ γάμος συνεργάζεται τι τῇ κτίσει, προσδιασφῶν. Μὴ ποτ' οὖν ἁμαρτημά τις ἡγήσῃ τὸν γάμον τὸν κατὰ Λόγον, εἰ μὴ πικρὰν (19) ὑπολαμβάνει παιδοτροφίαν· πολλοῖς γὰρ ἐμπαλιν ἀτεχνία λυπηρότατον· μήτ' ἂν (20) πικρὰ ἢ παιδοποιία φαίνεται τινι, μεταπερισπῶσα τῶν θείων

νότων. LOWTH.

(18) *Καί*. Altest a Philipp., ubi mox. καὶ τί αἶψ. Dein, συνέχομαι γὰρ ἐκ τ. Rursum, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖτ. tandem, ἐπιμένειν ἐν τῇ σ.

(19) *Πικρὰν*. Eadem voce usus est hac in re Menander apud Stobæum serm. 74 :

... Ἡ δει ζῆν μόνον,
Ἡ πατέρα παιδῶν ἀποθανεῖν γεννωμένων
Οὕτω τὸ μετὰ ταῦτ' ἐστὶ τοῦ βίου πικρόν.

... Aut calibi
Vivendum, aut sobole enata moriendum patri :
Adeo est acerbum, quidquid est vitæ super.

(20) *Μήτ' ἂν*. Pro μήτ' ἂν non minus apte legitur μήτ' αῖ. SYLBURG.

POTTER, 453, 454 ED. PARIS. • Philip. i, 20-24

διὰ τὰς χρεώδεις ἀσχολίας. Μὴ φέρων δ' οὗτος εὐκό-
λως τὸν μονήρη βίον, ἐπιθυμῆται τοῦ γάμου· ἐπεὶ τὸ
εὐάρεστον μετὰ σωφροσύνης ἀδελφῆς, καὶ κύριος
ἕκαστος ἡμῶν τυγχάνει τῆς περὶ τέκνων γονθῆς αἰρέ-
σεως. Συνορῶ δ' ὅπως τῇ προφάσει τοῦ γάμου οἱ μὲν
ἀπισχημένοι (21) τοῦτου μὴ κατὰ τὴν ἀγίαν γνώσιν
εἰς μισανθρωπίαν ὑπερβύησαν, καὶ τὸ τῆς ἀγάπης
οἴχεται παρ' αὐτοῖς· οἱ δὲ, ἐνσχεθέντες καὶ ἡδουπαθή-
σαντες τῇ τοῦ νόμου συμπεριφορᾷ (22), ὡς φησὶν ὁ
Προφήτης, παρωμοιώθησαν τοῖς κτήνεσιν.

Quandoquidem res grata, qua quis temperanter fruitur, et innocia : et unusquisque nostrum eatenus sui dominus est, ut eligat, an velit liberos procreare. Intellego autem, quod aliqui quidem, qui prætextu matrimonii difficultatum ab eo abstinerunt, non convenienter sanctæ cognitioni ad inhumanitatem et odium hominum defluerunt, et perit apud ipsos charitas; alii autem matrimonio ligati, et luxui ac voluptatibus dediti, lege quodammodo eos comitante, fuerunt, ut ait Propheta, « assimilati jumentis ». »

CAPUT X.

Verba Christi Matth. xviii, 20, mystice exponit.

Τίνας δὲ « οἱ δύο καὶ τρεῖς ὑπάρχουσιν, ἐν ὀνόματι Β
Χριστοῦ συναγόμενοι, » παρ' οἷς « μέσος ἐστὶν ὁ
Κύριος; » ἢ οὐχὶ ἀνδρα καὶ γυναῖκα καὶ τέκνον τοὺς
τρεῖς λέγει; ὅτι ἀνδρὶ γυνὴ διὰ Θεοῦ ἀρμόζεται.
Ἄλλὰ κἄν εὐζωνός τις εἶναι θέλη, οὐχ αἰρούμενος
τὴν παιδοποιίαν διὰ τὴν ἐν παιδοποιίᾳ ἀσχολίαν,
Μενέτω, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἀγαμος (23), « ὡς
κάγώ. » Βούλεσθαι γὰρ λέγειν τὸν Κύριον ἐξηγοῦν-
ται, μετὰ μὲν τῶν πλειόνων, τὸν Δημιουργὸν εἶναι
τὸν γενεσιουργὸν Θεὸν, μετὰ δὲ τοῦ ἐνδὸς, τοῦ ἐκλε-
κτοῦ, τὸν Σωτῆρα, ἄλλου δηλονότι Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ
Υἱὸν πεφυκότα. Τὸ δ' οὐχ οὕτως ἔχει· ἀλλ' ἐστὶ μὲν
καὶ μετὰ τῶν σωφρόνων γημάντων καὶ τεκνοποι-
σάντων ὁ Θεὸς δι' Υἱοῦ· ἐστὶ δὲ καὶ μετὰ τοῦ ἐγκρα-
τευσασμένου λογικῶς ὁ αὐτὸς ὡσαύτως Θεός. Εἶεν δ' ἂν
καὶ ἄλλως οἱ μὲν τρεῖς θυμός (24) τε καὶ ἐπιθυμία καὶ
λογισμὸς, σὰρξ (25) δὲ καὶ ψυχὴ καὶ πνεῦμα κατ' ἄλλον
λόγον· τάχα δὲ καὶ τὴν κλησιν τὴν τε ἐκλογὴν δευ-
τέρην, καὶ τρίτον τὸ εἰς τὴν πρώτην τιμὴν κατατασ-
σόμενον γένος, αἰνίσσεται ἢ προειρημένη τριάς·
μεθ' ὧν ἡ πανεπίσκοπος τοῦ Θεοῦ δύναμις ἀμερῶς
μεριστή. Ὁ τόνων ταῖς κατὰ φύσιν ἐνεργείαις τῆς
ψυχῆς ἐν δέοντι χρώμενος ἐπιθυμῆται μὲν τῶν κατ'
ἀλλήλων (26), μισεῖ δὲ τὰ βλάπτοντα, καθὼς αἱ ἐν-
τολαὶ (27) προστάττουσιν· « Ἐνευλογήσεις » γὰρ,

• Psal. xlvi, 21. ✕ P. 542 ED. POTTER, 454, 455 ED. PARIS. • Matth. xviii, 20. • I Cor. vii, 7.

(21) Ἀπισχημένοι. Usitatus ἀπεσχήμενοι, ut cum alibi, tum pag. 196, 238. SYLBERG.

(22) Τοῦ νόμου συμπεριφορᾷ. Intelligit, ut opinor, indulgentiam plurium uxorum Patribus concessam, v. pag. 461. LOWTH. — Vel id intelligit, quod in Latina versione expressimus, nonnullos scilicet, prætextu matrimonii, ac proinde lege, ut sibi persuaderent, permittebant, carni nimium indulgere: cum e contra, ut postea dicit: Σωφρόνως ἐβούλετο ταῖς γαμεταῖς χρῆσθαι τοὺς ἀνδρας, καὶ ἐπὶ μόνῃ παιδοποιίᾳ· « Lex viros moderate et propter solam liberorum procreationem uxoribus uti voluit: p. 456 edit. Paris. Conf. Pædag. lib. II, c. 10.

(23) Ἀγαμος. Hæc vox non solum eum significat qui nunquam uxorem duxit, sed etiam eum qui, uxore mortua, aliam non duxit: ut apud Latinos, *caelibes*. I Cor. vii, 40, 41. Παραγγέλλω γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρός μὴ χωρισθῆναι: ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῆ, με-

tinentiam, vel etiam matrimonium; et quod matrimonium creationi aliquid affert auxilii, præterea explicans. Ne quis ergo eum deliquisse existimet, qui secundum Logon matrimonium inierit, nisi existimet amaram esse filiorum educationem: contra tamen, permultis videtur esse molestissimum liberis carere. Neque amara cuiquam videatur liberorum procreatio, eo quod negantiis implicatos a divinis abstrahat. Est enim, qui vitam solitariam facile ferre non valens, expetit matrimo-

nium: quandoquidem res grata, qua quis temperanter fruitur, et innocia: et unusquisque nostrum eatenus sui dominus est, ut eligat, an velit liberos procreare. Intellego autem, quod aliqui quidem, qui prætextu matrimonii difficultatum ab eo abstinerunt, non convenienter sanctæ cognitioni ad inhumanitatem et odium hominum defluerunt, et perit apud ipsos charitas; alii autem matrimonio ligati, et luxui ac voluptatibus dediti, lege quodammodo eos comitante, fuerunt, ut ait Propheta, « assimilati jumentis ». »

Quinam sunt autem illi « duo et tres, qui congregantur in nomine Domini, in » quorum ✕ medio » est Dominus? » annon virum et mulierem et filium tres dicit, quoniam mulier cum viro per Deum conjungitur? Quod si accinctus quis esse velit et expeditus, non volens procreare liberos, propter eam, quæ est in procreandis liberis, molestiam et occupationem, « maneat, » inquit Apostolus, absque uxore « ut ego ». Quidam veru-effatum Domini exponunt, ac si dixisset, cum pluribus quidem esse Creatorem ac præsidem generationis Deum; cum uno autem, nempe electo, Servatorem, qui alterius, boni scilicet, Dei Filius sit. Hoc autem non ita habet: sed est quidem etiam cum iis, qui honeste ac moderate in matrimonio versati sunt, et liberos susceperunt, Deus per Filium: est autem etiam cum eo, qui secundum logon, seu rationem, fuit continens, idem Deus. Fuerint autem aliter quoque tres quidem, ira, cupiditas, et ratio: caro autem et anima et spiritus, alia ratione. Forte autem et vocationem et electionem secundam, et tertium genus, quod in primo honore collocatur, innuit trias prius dicta: cum quibus est, quæ omnia considerat, Dei potestas, absque divisione cadens in divisionem. Qui ergo

νέτω ἀγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω.

(24) Θυμός. Respicit Platonicam animæ divisionem in partem concupiscibilem, irascibilem, et rationalem: de qua superius ad principium Pædag. lib. III, dictum est.

(25) Σὰρξ. Alia humanæ naturæ divisio. Sic Clementis discipulus Origenes *Philocal.* p. 8: « Ὁ ἀνθρώπος συνέστηκεν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος: « Homo ex corpore, anima et spiritu constat. » Irenæus lib. v, initio c. 9: « Perfectus homo constat carne, animo et spiritu. » Ante hos D. Paulus I Thess. v, 23, dixit: Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγάσας ὑμᾶς ὀλοτελεῖς! καὶ ὀλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀμείπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου τηρηθῆτε!

(26) Κατ' ἀλλήλων. Rectius conjuncte καταλλήλων, « convenientium. » SYLBERG.

(27) Αἱ ἐντολαί. Hæc in S. Scriptura frustra quæ-

animæ naturalibus, ita ut oportet, utitur operationibus, desiderat quidem ea, quæ sunt convenientia, odio autem habet ea, quæ lædunt, sicut jubent mandata : « Benedices » enim, inquit, « benedicienti, et maledices maledicenti. » Quando autem his, ira scilicet et cupiditate, superior factus, et creaturæ amore vere affectus propter eum, qui est Deus et effector omnium, gnostice vitam instituerit, et Salvatori similis evadens, facilem temperantiæ habitum acquisiverit, et cognitionem, fidem, ac dilectionem conjunxerit, simplici hac in parte iudicio utens, et vere spiritalis factus, nec earum, quæ ex ira et cupiditate procedunt, cogitationum omnino capax, ad Domini imaginem ab ipso artifice efficitur homo perfectus, is sane dignus iam est, qui frater a Domino nominetur, is simul est amicus et filius. Sic ergo « duo et tres » in eodem congregantur, nempe in homine gnostico. Poterit etiam multorum quoque concordia ex tribus æstimata, cum quibus est Dominus, significare unam Ecclesiam, unum hominem, genus unum. Annon cum uno quidem Judæo ✕ erat Dominus, cum legem tulit : at propheta, et Jeremiam mittens Babytonem, quin etiam eos qui erant ex gentibus vocans per prophetiam, congregavit duos populos : tertius autem est unus, qui ex duobus « creatur in novum hominem, quo inambulat et inhabitat » in ipsa Ecclesia? Et lex simul et prophetæ, una cum Evangelio, in nomine Christi congregantur in unam cognitionem. Qui ergo propter odium uxorem non ducunt, vel propter concupiscentiam carne indifferenter abutuntur, non sunt in numero illorum qui servantur, cum quibus est Dominus.

CAPUT XI.

Legis et Christi mandatum ac non concupiscendo exponit.

His sic ostensis, age Scripturas, quæ adversantur sophisticis hæreticis, jam adducamus, et regulam continentiam secundum logon seu rationem observandam declaremus. Qui vero intelligit, quæ Scripture cuique hæresi contraria sit, eam tempestive adhibendo refutabit eos, qui dogmata mandatis contraria fingunt. Atque ut ab alto rem repetamus, lex quidem, sicut prius diximus, illud, « Non concupisceas uxorem proximi tui », prius exclamavit ante conjunctam Domini in Novo Testamento vocem, quæ dicit ex sua ipsius persona : « Audivistis legem præcipientem : Non mœchaberis. Ego autem dico : Non concupisceas ». Quod enim vellet lex viros uti moderate uxoribus, et

Α φησί, « τὸν εὐλογοῦντα, καὶ καταρῶμενον. » Ὅταν δὲ, καὶ τούτων ὑπεραναβάς, τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμίας, ἔργῳ ἀγαπήσῃ τὴν κτίσιν διὰ τὸν ἀπάντων Θεὸν τε καὶ ποιητὴν, γνωστικῶς βιώσεται, ἔξιν ἐγκρατείας ἀπονον περιπεποιημένως κατὰ τὴν πρὸς τὸν Σωτῆρα ἐξομώσιν, ἐνώσας τὴν γνῶσιν, πίστιν, ἀγάπην, εἰς ὧν ἐνθένδε τὴν κρίσιν, καὶ πνευματικῆς ὄντως, ἀπαράδεκτος τῶν κατὰ τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν διαλογισμῶν πάντῃ πᾶντως, ὁ κατ' εἰκόνα ἐκτελούμενος τοῦ Κυρίου πρὸς αὐτοῦ τοῦ τεχνίτου ἀνθρώπου τέλειος, ἀξίος ἤδη τοῦ ἀδελφῆς (28) πρὸς τοῦ Κυρίου ὀνομάζεσθαι φίλος ἅμα οὗτος καὶ υἱός ἐστιν. Οὕτως « οἱ δύο καὶ οἱ τρεῖς » ἐπὶ τὸ αὐτὸ « συνάγονται, » τὸν γνωστικὸν ἀνθρώπων. Εἴη δ' ἂν καὶ ἡ ὁμόνοια τῶν πολλῶν ἀπὸ τῶν τριῶν ἀριθμουμένη, μεθ' ὧν ὁ Κύριος, ἡ μία Ἐκκλησία, ὁ εἰς ἀνθρώπος, τὸ γένος τὸ ἐν. Ἡ μήτι μετὰ μὲν τοῦ ἐνὸς τοῦ Ἰουδαίου ὁ Κύριος νομοθετῶν ἦν· προφητεύων δὲ ἤδη, καὶ τὸν Ἰερεμίαν ἀποστέλλων εἰς Βαβυλῶνα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν διὰ τῆς προφητείας καλῶν, συνήγαγε λαοὺς τοὺς δύο· τρίτος δὲ ἦν ἐκ τῶν θυεῖν (29) « κτιζόμενος » εἰς « εἰς καινὸν ἀνθρώπων, ὃ δὴ ἐμπεριπατεῖ τε καὶ κατοικεῖ » ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ; Νόμος τε ἡμοῦ καὶ προφήται σὺν καὶ τῷ Εὐαγγελίῳ ἐν ὀνόματι Χριστοῦ εἰς μίαν συνάγονται γνῶσιν. Οὐκ οὖν οἱ διὰ μίσους μὴ γαμουῦντες, ἡ δι' ἐπιθυμίαν ἀδιὰφῶρος τῇ σαρκὶ καταχρώμενοι, οὐκ ἐν ἀριθμῷ τῶν σωζομένων ἐκείνων, μεθ' ὧν ὁ Κύριος.

Β τῶν σωζομένων ἐκείνων, μεθ' ὧν ὁ Κύριος.

✕ P. 543 ED. POTTER, 455, 456 ED. PARIS. * Exod. xx, 17. b Matth. v, 27, 28.

rentur. Respicit forte Gen. xii, 3, ubi Deus ait : Εὐλογῶσθε τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρῶμενους σε καταράσσομαι· vel Gen. xxvii, 29, ubi Isaacus Jacobo sic benedixit : Ὁ καταρῶμενός σε ἐπικατάρατος· ὁ δ' εὐλογῶν σε πύλορημένος. Nisi potius hæc ex apocrypho libro petita fuerint.

(28) Ἀδελφός. Respicit Hebr. ii, 11, ubi Dominus dicitur, οὐκ ἐπαισχύνεσθαι ἀδελφούς αὐτοῦς καλῶν.

(29) Τῶν θυεῖν. Respicit Ephes. ii, 10 : Ἴνα τοὺς θεοὶ κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καινὸν ἀνθρώπων, ποιῶν

εἰρήνην, ἀποκατάλλῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἐνὶ σίματι. Dein II Cor. vi, 16 : Ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, ὅτι Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω.

(30) Προσαναπεφώνηκε. Forte aptius προσαναπεφώνηκε, « prius exclamavit. » Sicut.

(31) Τοῦ νόμου παραγγέλλοντος. Interpretamentum Clementis, qui, verbis paulum mutatis, S. Scripturæ sensum exhibet. ἤκούσατε, ὅτι ἐβρέθη ἀρχαίως, dicit Christus apud Matthæum.

τοὺς ἀνδρας ὁ νόμος καὶ ἐπὶ μόνῃ (52) παιδοποιεῖα, A
 ὄθλον ἐκ τοῦ κωλύειν μὲν τῇ « αἰχμαλώτῳ » (53) πα-
 ραχρήμα ἐπιμίγνυσθαι τὸν ἄγαμον· ἐπιθυμήσαντος
 δὲ ἄπαξ, τριάκοντα πενθεῖν ἐπιτρέπειν ἡμέρας, κει-
 ραμένη καὶ τὰς τρίχας· εἰ δὲ μὴδ' οὕτως μαραῖνοιτο
 ἡ ἐπιθυμία, τότε παιδοποιεῖσθαι, δεδοκιμασμένης τῆς
 ὁρμῆς τῆς κυριευούσης κατὰ τὴν προθεσίαν τοῦ
 χρόνου, εἰς ὄρεξιν εὐλογον. Ὅθεν οὐ δεΐξειας ἐγκύ-
 μωνι πᾶρσιάζαντα τῶν πρεσβυτέρων τινὰ κατὰ τὴν
 Γραφήν· ἀλλ' ὕστερον μετὰ τὴν κυοφορίαν μετὰ
 τὴν τοῦ τεχθέντος γαλακτουχίαν εὐροῖς ἂν πάλιν
 πρὸς τῶν ἀνδρῶν γινωσκομένης τὰς γυναῖκας. Αὐτίκα
 τοῦτον εὐρήσεις τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τοῦ Μωϋσέως
 πατέρα φυλάσσοντα, τριετίαν διαλιπόντα μετὰ τὴν
 τοῦ Ἀαρὼν ἀποκύησιν, γεννήσαντα τὸν Μωϋσέα.
 Ἡ τε αὖ Λευιτικὴ φυλὴ, τοῦτον φυλάσσουσα τὸν τῆς B
 φύσεως νόμον ἐκ Θεοῦ, ἐλάττων τὸν ἀριθμὸν παρὰ
 τὰς ἄλλας εἰς τὴν προκατηγγελεμένην εἰσήλθε γῆν·
 οὐ γὰρ βραδίως αὐξάνει γένος εἰς πολυπληθίαν, σπει-
 ράντων μὲν τῶν ἀνδρῶν τῶν κατὰ τοὺς νόμους
 γάμον ἀναδεεγμένων, ἀναμενόντων δὲ οὐ τὴν κυο-
 φορίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν γαλακτουχίαν. Ὅθεν εἰ-
 κότως καὶ ὁ Μωϋσῆς, κατ' ὄλιγον εἰς ἐγκράτειαν προ-
 διδάζων τοὺς Ἰουδαίους, τριῶν ἡμερῶν κατὰ τὸ ἐξῆς
 ἀπεσχημένους ἀφροδισίου ἥδονης, προσέταξεν ἐπα-
 κοῦειν τῶν θεῶν λόγων. « Ἡμεῖς οὖν ναοὶ τοῦ Θεοῦ
 ἐσμεν, καθὼς εἶπεν ὁ προφήτης (54), ὅτι Ἐνοικήσω
 ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός,
 καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός· » ἐὰν κατὰ τὰς ἐντολάς
 πολιτευώμεθα, εἴτε ὁ καθ' ἕκαστον ἡμῶν, εἴτε καὶ C
 ἅθροα ἡ Ἐκκλησία. « Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν
 καὶ ἀφορισθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ
 ἔπασθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς, καὶ ἔσομαι ὑμῖν
 εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγα-
 τήρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Οὐ τῶν γεγα-
 μηκότων, ὡς φασιν, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν τῶν ἐν πορνείᾳ
 βυώντων ἔτι, πρὸς δὲ καὶ τῶν προειρημένων αἰρέσεων
 ἀφοριθῆναι, ὡς ἀκαθάρτου καὶ ἀθέου. κελύει προ-
 φητικῶς ἡμᾶς. Ὅθεν καὶ ὁ Παῦλος πρὸς τοὺς ὁμοίους
 ἀποτεινόμενος τοῖς εἰρημένοις, « Ταῦτας οὖν ἔχετε (55)
 τὰς ἐπαγγελίας, φησὶν, ἀγαπητοί· καθαρίσωμεν
 ἑαυτῶν τὰς καρδίας ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς
 καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγιωσύνην ἐν φόβῳ
 Θεοῦ. Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλω· ἡρμოსάμην γὰρ
 ὑμᾶς ἐνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἀγνήν παραστήσαι (56) τῷ D
 Χριστῷ. » Ἐκκλησία δὲ ἄλλον οὐ γαμεί, τὸν νυμφίον
 κεκτημένη· ἀλλ' ὁ καθ' ἕκαστον ἡμῶν, ἦν ἂν βούλη-
 ται κατὰ τὸν νόμον γαμείν, τὸν πρῶτον λέγω γά-
 μον (57), ἔχει τὴν ἐξουσίαν. « Φοβοῦμαι δὲ μήπως,
 ὡς ὁ δῆφι ἐξηπάτησεν Εὐαν (58) ἐν τῇ πανουργίᾳ,

• Deut. xxi, 11, 12, 13. ✕ P. 544 ED. POTTER, 456-457 ED. PARIS. ^b Exod. xix, 20. ^c II Cor. vi, 16, 17, 18. ^d II Cor. vii, 1. ^e II Cor. xi, 2.

(52) Ἐπὶ μόνῃ π. Conf. Pædag., lib. II, c. 10, p. 192 edit. Paris.

(53) Αἰχμαλώτῳ. Conf. Strom. II, pag. 599 edit. Paris.

(54) Ἡμεῖς ... προφήτης. Ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἔστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, II Cor. vi, ubi mox, ἔσονται μοι λ.

(55) Ἐχετε. Ἐχόντες II Cor. vii, ubi mox, καθα-

ρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπ.

(56) Παρθένον ἀγνήν παραστήσαι. Subaudiendum ὡστε. SVLBURG.

(57) Τὸν πρῶτον λ. γάμον. Conf. p. 428 et 461. LOWTH.

(58) Ἐξηπάτ. Εὐ. Εὐαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, αὐτὸν φθάρῃ, II Cor. xi.

Evam in astutia, corrumpantur sensus vestri a simplicitate, quæ in Christo est a, » pie admodum et doctoris instar dixit Apostolus. Quocirca admirabilis quoque Petrus : « Charissimi, inquit, obsecro vos tanquam advenas et peregrinos, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem vestram inter gentes habentes bonam : quoniam sic est voluntas Dei, ut bene facientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam; quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiæ libertatem, sed ut servi Dei b. » Similiter etiam scribit Paulus in Epistola ad Romanos : « Qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivimus in ipso? Quoniam vetus homo noster simul est crucifixus, ut destruat corpus peccati c, » usque ad illud : « Neque exhibete membra vestra, arma iniustitiæ peccato d. » Atque adeo cum in hunc locum devenerim, videor mihi non esse prætermisurus, quin notem, quod eundem Deum per legem et prophetas et Evangelium prædicet Apostolus. Illud enim : « Non concupisces, » quod scriptum est in Evangelio, legi attribuit in Epistola ad Romanos, sciens esse unum eum, qui prædicavit per legem et prophetas, Patrem, et qui per ipsum est annuntiat. Dicit x enim : « Quid dicemus? Lex estne peccatum? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per legem. Concupiscentiam enim non cognovissem, nisi lex diceret : Non concupisces e. » Quod si ii, qui sunt diversæ sententiæ, repugnantes, existiment Paulum verba sua dirigentem adversus Creatorem, dixisse ea, quæ deinceps sequuntur : « Novi enim, quod non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum f ; » legant ea, quæ prius dicta sunt ; et ea, quæ consequuntur. Prius enim dixit : « Sed inhabitans in me peccatum ; » propter quod consentaneum erat dicere illud : « Non habitat in carne mea bonum g. » Consequenter subjunxit : « Si autem quod nolo, hoc ego facio, non utique ego id operor, sed quod inhabitat in me peccatum : » quod « repugnans, » inquit, « legi » Dei et « mentis meæ, captivat me in lege peccati, quæ est in membris meis. Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus h ? » Et rursus (nunquam enim quovis modo juvando defatigatur) non veretur D veluti concludere : « Lex enim spiritus liberavit me a lege peccati et mortis : » quoniam « per Filium Deus condemnavit peccatum in carne, ut justificatio legis impleatur in nobis, qui non secundum

A φαρῆ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἀπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν. » σφόδρα εὐλαβῶς καὶ διδασκαλικῶς εἶρηκεν ὁ Ἀπόστολος. Διὸ καὶ ὁ θαυμάσιος Πέτρος φησὶν· « Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους, ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν καλὴν ἔχοντες (39) ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιούντας, φιμοῦν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἐργασίαν (40)· ὡς ἐλευθεροί, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δούλοι Θεοῦ. » Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ γράφει· « Οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἐτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ ; Ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἀνθρώπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, » ἕως, « Μὴδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὄπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ. » Καὶ δὴ ἐνταῦθα γενόμενος, δοκῶ μοι μὴ παραλείψειν ἀνεπιστημείωτον, ὅτι τὸν αὐτὸν Θεὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν καὶ Εὐαγγελίου ὁ Ἀπόστολος κηρύσσει· τὸ γὰρ, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις, » ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γεγραμμένον, τῷ νόμῳ περιτίθησιν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ, ἕνα εἰδῶς τὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν κηρύξαντα, καὶ τὸν δι' αὐτοῦ εὐαγγελισθέντα Πατέρα. Φησὶ γάρ· « Τί ἐροῦμεν (41) ; Ὁ νόμος ἁμαρτία (42) ; Μὴ γένοιτο. Ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου· τὴν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ἤδεν, εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν· Οὐκ ἐπιθυμήσεις. » Κἀν οἱ ἀντιτασσόμενοι τῶν ἑτεροδόξων, προσαποτεινόμενον τὸν Παῦλον τῷ Κτίστῃ, εἰρηκῆναι ὑπολάβωσι τὰ ἐξῆς· Οἶδα γάρ, ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκὶ μου, ἀγαθόν· ἀλλ' ἀναγκασκόντων τὰ προειρημένα, καὶ τὰ ἐπιφερόμενα· προεῖπε γάρ, « Ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία· » δι' ἣν ἀκόλουθον ἦν εἰπεῖν, « Ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν τῇ σαρκὶ μου ἀγαθόν. » Ἐπομένως ἐπήγαγεν· « Εἰ δὲ δὸ οὐ θέλω, τοῦτο ἐγὼ (43) ποιῶ, οὐκ ἐτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία· » ἦτις, « ἀντιστρατευομένη (44) τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ νοῦς μου, » φησὶν, « αἰχμαλωτίζει με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσι μου. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἀνθρώπος· τίς με βύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου ; » πάλιν τε αὐτὸ (κάμνει γὰρ οὐδ' ὅπως τις οὖν (45) ὠφελῶν·) οὐκ ὀκνεῖ ἐπιλέγειν· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος (46) ἠλευθέρωσε με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· » ἐπεὶ « διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁ Θεὸς κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν, τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. » Πρὸς τοῦτοις ἐτι ἐπισαφηνίζων τὰ

a II Cor. xi, 3. b I Petr. ii, 11, 12, 15, 16. c Rom. 458 ED. PARIS. e Rom. vii, 7. f Ibid. 18. g Ibid. 17. h Ibid. 20, 23, 24.

(39) Κατὴρ ἔχ. Ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλὴν, I Petr. ii.

(40) Ἐργασίαν. Ἀγνωστίαν I Petr. ii. Si Clementis lectionem sequamur, « sensus » Apostoli « erit, » inquit Estius, « Ut dum benefacitis, adversariæ linguæ non habeant quod dicant, et in quo occurrentur. »

(41) Τί ἐρ. Τί οὖν ἐρ. Rom. vii.

(42) Ὁ νόμος ἁμαρτία. Rectius, ὁ νόμος ἁμαρτία, utrobique nominat. casu, ut in Vulg. Bib.

vi, 2, 6. d Ibid. 13. xP. 545 ED. POTTER, 457.

ROM. VII. STLBURG.

(43) Τοῦτο ἐγὼ. Ἐγὼ τοῦτο, Rom.

(44) Ἥτις, ἀντιστρ. Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσι μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ. Rom. vii.

(45) Οὐδ' ὅπως τις οὖν. Si legamus, οὐδ' ὅπως τι οὖν, restringemus ad Paulum, aliqui generaliter dictum extendetur ad quemcumque. STLBURG.

(46) Πνεύματος. Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, Rom.

προειρημένα, ἐπιβοᾷ· « Τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρ-
 τίαν· » δηλῶν, ὡς ὅτι μὴ νεῶς, τάφος δ' ἐστὶν ἐπι-
 τῆς ψυχῆς (47)· ὀπηνίκα γὰρ ἀγιασθῆ τῷ Θεῷ, « Τὸ
 Πνεῦμα (48), » ἐποίησε, « τοῦ ἐγειραντος ἐκ νεκρῶν
 Ἰησοῦν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· ὅς ζωοποιήσῃ καὶ τὰ θνητὰ
 σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος
 ἐν ὑμῖν. » Ἀὐθις οὖν, τοῖς φιληδόνους ἐπιπλήττων,
 ἐκεῖνα προστίθῃσι· « Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς,
 θάνατος. Ὅτι οἱ κατὰ σάρκα ζῶντες τὰ τῆς σαρκὸς
 φρονοῦσιν· καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἐχθρα εἰς
 Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται. Οἱ
 δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες » οὐχ, ὡς τινες δογματίζουσι,
 « Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται, » ἀλλ' ὡς προειρήκαμεν.
 Εἶτα πρὸς ἀντιδιαστολὴν τούτων τῇ Ἐκκλησίᾳ φησὶν·
 « Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστε ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ
 πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Εἰ δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ
 οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν
 ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα
 ζωῆ διὰ δικαιοσύνην. Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται
 ἐσμεν οὐ τῇ σαρκὶ τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν· εἰ γὰρ κατὰ
 σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ πνεύματι
 τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσετε. Ὅσοι
 γὰρ πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ. »
 Καὶ πρὸς τὴν εὐγένειαν καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τὴν
 καταπτύσως ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων εἰσαγομένην,
 ἐπ' ἀσελείᾳ καυχωμένων, ἐπιφέρει λέγων· « Οὐ γὰρ
 ἐλάθετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλά-
 θετε πνεῦμα υἰοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἄββᾶ ὁ
 Πατήρ· » τούτῃστιν, εἰς τοῦτο ἐλάδομεν, ἵνα γινώ-
 σκαμεν τοῦτον, ᾧ προσευχόμεθα, τὸν τῷ ὄντι πα-
 τέρα, τὸν τῶν ὄντων μόνον Πατέρα, τὸν εἰς σωτηρίαν
 παιδεύοντα ὡς πατέρα, καὶ τὸν φόβον ἀπειλεῖ (49).
 est, ad hoc accepimus, ut cognoscamus eum, quem oramus, qui est vere Pater, qui rerum omnium
 solus est Pater, qui ad salutem erudit et castigat ut pater, et timorem minatur.

CAPUT XII.

Verba Apostoli I Cor. vii, 5, 39, 40, aliaque

Ἦ δὲ ἐκ συμφώνου (50) πρὸς καιρὸν σχολάζουσα
 τῇ προσευχῇ συζυγία ἐγκρατείας ἐστὶ διδασκαλία·
 προσέθηκε γὰρ τὸ μὲν « ἐκ συμφώνου, » ἵνα μὴ τις
 διαλύτῃ τὸν γάμον, « πρὸς καιρὸν δὲ, » ὡς μὴ, κατὰ
 ἀνάγκην ἐπιτηδεύων τὴν ἐγκρατείαν ὁ γήμας, ὀλι-
 σθήσῃ ποτὲ εἰς ἁμαρτίαν, φειδοῖ μὲν τῆς ἑαυτοῦ
 συζυγίας, ἐπιθυμία δὲ ἄλλοτριᾶ περιπεσῶν. Ἡ λόγῳ
 καὶ τὸν ἀσχημονεῖν (51) ἑαυτὸν ἐπὶ τῇ παρθενοτρο-
 φίᾳ ὑπολαμβάνοντα καλῶς εἰς γάμον ἐκδώσειν τὴν
 θυγατέρα ἔλεγεν. Ἦ πρόθεσις τε ἐκάστου, τοῦ τε
 ἑαυτὸν εὐνουχισαντος τοῦ τε αὖ γάμῳ διὰ παιδο-
 ποιαν συζεύξαντος, ἀνένδοτος πρὸς τὸ ἥττον διαμέ-

S. Scripturæ loca eodem spectantia explicat.

Quod autem « ex consensu ad tempus orationi
 vacat » conjugium, doctrina est continentię. Adjecit
 enim illud quidem, « ex consensu, » ne quis
 dissolveret matrimonium; « ad tempus autem d, »
 ne, dum ex necessitate exercet continentiam is, qui
 uxorem duxerit, labatur in peccatum, et dum suo
 conjugio parcat, alienum concupiscat. Qua ratione
 eum, qui se indecore gerere existimat, quod virgini-
 nem alat, recte eam dicit esse nuptum daturum.
 Verum unusquisque, tam is qui castitatem dele-
 git, quam is qui propter liberorum procreationem
 seipsum conjunxit matrimonio, in suo proposito

• Rom. viii, 2, 3, 4. • Ibid., 10, 11. • Ibid. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15. ✕ P. 546 ED. POTTER, 458, 459 ED. PARIS. • I Cor. vii, 5.

(47) Τάφος ... τῆς ψυχῆς. Plato in Cratylō pag. 275 : Καὶ γὰρ σῆμά τινός φασιν αὐτὴ (σῶμα) εἶναι τῆς ψυχῆς, ὡς τεθαμμένης ἐν τῷ νῦν παρόντι· « Corpus enim hoc animę sepulcrum quidam esse trahunt : quasi ipsa pręsenti in tempore sit sepulta. »

(48) Τὸ Πνεῦμα. Quę sequuntur, imperfecte et tanquam διὰ μνήμης recitat auctor ex Rom. viii, 5, 6, 7, 8.

(49) Ἐὰν τὸν φόβον ἀπειλεῖ. Exponi potest, « idemque timorem abigit : » ut non ad Patrem spectet, quemadmodum existimavit interpres, sed ad spiritum adoptionis, quem opponit spiritui servitutis ac timoris.

(50) Ἐκ συμφώνου. Respicit I Cor. vii, 5 : Μὴ ἀποστρεφεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ.
 (51) Ἀσχημονεῖν. Respicit I Cor. vii, 36.

firmiter debet perseverare, nec in deterius deflectere. Si enim vitæ suæ institutum augere ac intendere poterit, majorem sibi apud Deum acquirat dignitatem, propter puram et ex ratione profectam continentiam. Si autem eam, quam elegit, regulam superaverit, in majorem deinde ad spem gloriam recidet. Habet enim sicut castitas, ita etiam matrimonium propria munera et ministeria, quæ ad Dominum pertinent, filiorum, inquam, curam gerere et uxoris. Quod enim honeste causatur is, qui est in matrimonio perfectus, est conjugii necessitudo, ut qui omnium curam ac providentiam in domo communi ostenderit. Ac proinde, « episcopus, » inquit, oportet constitui, qui ex domo propria toti quoque Ecclesiæ præesse sint meditati. « Unusquisque » ergo, « in quo vocatus est » opere ministerium peragat, ut liber in Christo fiat, et debitam ministerio suo mercedem accipiat. Et rursus de lege disserens, utens allegoria: « Nam quæ sub viro est mulier, » inquit, « viventi viro alligata est lege ^b, » et quæ sequuntur. Et rursus: « Mulier est alligata, quandiu vivit ✕ vir ejus; sin autem mortuus fuerit, libera est ut nubat, modo in Domino. Beata est autem si sic permanserit, mea quidem sententia ^c. » Sed in priore quidem particula, « mortificati estis, » inquit, « legi, » non matrimonio, « ut efficiamini vos alteri, qui excitatus est ex mortuis ^d, » sponsa et Ecclesia; quam castam esse oportet, et ab iis quæ sunt intus, cogitationibus, quæ sunt contrariæ veritati; et ab iis, qui tentant extrinsecus, hoc est ab iis, qui sectantur hæreses, et persuadent vobis fornicari ab uno viro, nempe omnipotenti Deo: « Ne sicut

^a I Cor. vii, 24. ^b Rom. vii, 2. ✕ P. 547 ED. POTTER, 459, 460 ED. PARIS. ^c I Cor. vii, 39, 40. ^d Rom. vii, 4.

(52) *El δὲ ὑπερβ.* Quid sibi voluit interpres hæc vertens, haud facile intelligi potest. Mihi videtur post τὴν ἐλπίδα aliquid hujusmodi excidisse, « ne despondeat animum; » ut sensus sit: « Quod si eam transgressus regulam, qua constituerat ad gloriam grassari, a tanta spe exciderit, » ne tamen animum despondeat: « nam quemadmodum castitati, sic etiam matrimonio sua sunt munera ac ministeria Domino pergrata, liberorum scilicet et uxoris cura. Nam ei, qui in matrimonio perfecte vivit, ipsa necessitudo conjugii videtur esse occasio ministrandi, dum omnium, quæ ad communem familiam pertinent, curam gerere se ostendit. — Doctissimus Oxoniensis editor existimat post τὴν ἐλπίδα aliquid hujusmodi excidisse, « ne tamen animum despondeat, » ita ut is, qui post susceptum continentię propositum cadit redeundo ad id quod reliquerat, is lapsus suum hac ratione consolari possit, quod ut castitas, ita etiam matrimonium suas habeat virtutes. Sed quod hic dicitur de matrimonii virtutibus, non eo spectat, ut illius usum repetere liceat his qui perfectiorem statum amplexi sunt. Nam lapsus vocat hanc agendi rationem S. Clemens, atque, ut perstantibus in suscepta continentia uberiorem mercedem promittit, ita cadentibus gravissimas minas intentat. Quare vulnus hujus loci sanabitur, si legamus, πῶς τὴν ἐλπίδα ἔχοι; illud ἔχοι facile excidere potuit ob similem vocem ἔχει, quæ proxime sequitur. Sic ergo totum hunc locum interpreto: « Quod si vitam ad perfectius intendere potuerit, majus meritum apud Deum sibi ipse comparabit ob servatam pure et ra-

νειν ὀφείλει. Et mēn γὰρ ἐπιτεῖναι οἷός τε ἔσται τὸν βίον, μείζονα ἀξίαν ἐν Θεῷ αὐτὸς ἑαυτῷ περιποιήσεται, καθαρὸς ἅμα καὶ λελογημένως ἐγκρατευσάμενος· εἰ δὲ ὑπερβάς (52) ὄνειλετο κανόνα εἰς μείζονα δόξαν, ἔπειτα ἀποπέσῃ πρὸς τὴν ἐλπίδα· ἔχει γὰρ ὡσπερ ἡ εὐνουχία, οὕτω καὶ ὁ γάμος ἰδίας λειτουργίας καὶ διακονίας, τῷ Κυρίῳ διαφερούσας, τέκνων λέγω κήδεσθαι καὶ γυναικός· πρόφασις γὰρ, ὡς ἔοικεν, τῷ κατὰ γάμον τελείῳ ἢ τῆς συζυγίας οἰκειότης γίνεται, τὴν πρόνοιαν πάντων ἀναδειγμένῳ (53) κατὰ τὸν οἶκον τὸν κοινόν· αὐτίκα φησὶν· Ἐπισκόπου (54) δεῖ καθίστασθαι τοὺς ἐκ τοῦ ἰδίου οἴκου καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπάσης προϊστασθαι μελητήσαντας. « Ἐκαστος (55) οὖν ἐν ᾧ ἐκλήθη » ἔργῳ τὴν διακονίαν ἐκτελεῖτω, ἵνα ἐλεύθερος ἐν Χριστῷ γένηται, τὸν οἰκεῖον τῆς διακονίας ἀπολαμβάνων μισθόν. Πάλιν τε αὖ, περὶ τοῦ νόμου διαλεγόμενος, ἀλληγορίᾳ χρώμενος· « Ἡ γὰρ ὑπανδρος γυνή, » φησὶ, « τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ, » καὶ τὰ ἐξ ἑξ· αὐθις τε· « Ἡ γυνὴ δέδεται ἐφ' ὅσον ζῆ χρόνον (56) ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, ἐλεύθερα ἐστὶν γαμῆ θῆναι, μόνον ἐν Κυρίῳ. Μακαρία δὲ ἐστὶν, ἐὰν οὕτως (57) μένη, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. » Ἄλλ' ἐπιμὲν τῆς προτέρας περικοπῆς, « Ἐθανατώθητε, » φησὶ, « τῷ νόμῳ, » οὐ τῷ γάμῳ, « εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἐτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγεθῆντι, » νόμῳ καὶ Ἐκκλησίᾳ· ἦν ἀγνήν εἶναι δεῖ τῶν τε ἔνδον ἐννοιῶν τῶν ἐναντίων τῇ ἀληθείᾳ, τῶν τε ἐξωθεν περαζόντων, τοῦτέστι τῶν τὰς αἰρέσεις μετιόντων καὶ πορνεύειν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἀνδρὸς ἀναπειθόντων, τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ· « Ἰνα μὴ (58), ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Εὐάν, » τὴν λεγομένην « ζῶην (59), » καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τῆς κατὰ τὰς αἰρέσεις λίχνου πανουργίας παραβῶ-

tionis consentaneæ continentiam. Sed si postquam transcendit, majoris gloriæ causa, electum vitæ genus, ceciderit, quomodo spem habebit? Habet enim, ut castitas, ita et matrimonium proprias perfunctiones et ministeria, quæ Domino probantur. » Spem aufert cadentibus, quandiu scilicet ad promissam continentiam non redibunt; quod autem addit de laudabilibus matrimonii perfunctionibus, eo manifeste spectat, ut qui hunc statum elegerunt, non temere ad perfectiorem transcurrant. Hæc D. Maranus in notis ad Athenagoræ Legationis num. 35. Vide Patr. Græcæ t. VI, col. 965. Edit.

(53) *Ἀναδειγμένῳ.* Vel forte ἀναδειγμένῳ, ab ἀναδέχομαι. Sic infra p. 552, pro οὐκ ἦσαν ἀποδειγμέναι γυναῖκες x., scribendum οὐκ ἦσαν ἀποδεγμέναί γ. x.

(54) *Ἐπισκόπου.* Respicit I Tim. iii, 4, 5. Similia dicit infra, pag. 472.

(55) *Ἐκαστος.* Respicit I Cor. vii, 24: Ἐκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ· et v. 22: Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δούλος ἀπελευθερος Κυρίου ἐστίν.

(56) *Ἡ γυνὴ δέδεται ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ.* I Cor. vii, ubi mox: Ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλεύθερα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμῆθῆναι.

(57) *Μακαρία... οὕτως. Μακαριωτέρα... οὕτω,* ibid.

(58) *Ἰνα μὴ.* Respicit II Cor. xi, 3: Φοβοῦμαι δὲ μήπως, ὡς ὁ ὄφις Εὐάν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτως φθαρή τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἀπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.

(59) *Ζῶην.* Conf. superius pag. 453 edit. Paris.

εν τὰς ἐντολάς. Ἡ δευτέρα δὲ περιεκτικῆ μονογαμίαν ἴστησιν· οὐ γὰρ, ὡς τινες ἐξηγήσαντο, δέσιν γυναικὸς πρὸς ἄνδρα τὴν σαρκὸς πρὸς τὴν φθορὰν ἐπιπλοκὴν μὴνύεσθαι ὑποτοπητέον· τῶν γὰρ ἀντιπρὸς διαβόλῳ προσαπτόντων τὴν τοῦ γάμου εὐρεσιν ἀθέων ἀνθρώπων ἐπίνοιαν κατηγορεῖ καὶ (60) κινδυνεύει βλασφημεῖσθαι ὁ νομοθέτης. Τατιανὸν οἶμαι τὸν Σύρον τὰ τοιαῦτα τολμᾶν δογματίζειν. Γράφει γοῦν κατὰ λέξιν ἐν τῷ *Περὶ τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα κατάρτισμου*. Συμφωνίαν (61) μὲν οὖν ἀρμόζει προσευχῆ· κοινωνία δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντευξιν (62). Πάνυ γοῦν δυσωπητικῶς διὰ τῆς συγχωρήσεως εἰργαί· πάλιν γὰρ « ἐπὶ ταῦτο » συγχωρήσας « γενέσθαι διὰ τὸν σατανᾶν καὶ τὴν ἀκρασίαν, » τὸν πεισθησόμενον « δυὶ κυρίως μέλλειν δουλεύειν » ἀπεφηνάτο διὰ μὲν συμφωνίας Θεῶν, διὰ δὲ τῆς ἀσυμφωνίας ἀκρασίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ διαβόλῳ. » Ταῦτα δὲ φησι, τὸν Ἀπόστολον ἐξηγούμενος. Σοφίζεται δὲ τὴν ἀλήθειαν, δι' ἀληθοῦς ψεῦδος κατασκευάζων· ἀκρασίαν μὲν γὰρ καὶ πορνείαν διαβολικὰ εἶναι πάθη καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν· γάμου δὲ τοῦ σώφρονος μεσιτεύει συμφωνία, ἐπὶ τε τὴν εὐχὴν ἐγκρατῶς ἀγούσα, ἐπὶ τε τὴν παιδοποιίαν μετὰ σεμνότητος νυμφεύουσα. Γνώσις γοῦν καὶ ὁ τῆς παιδοποιίας καιρὸς πρὸς τῆς Γραφῆς εἴρηται, ἐπειδὴν φη· « Ἐγγὺ δὲ Ἀδάμ Εὐάν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱὸν· καὶ ἔπωνόμασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Σῆθ· Ἐξάνεστησε (63) γὰρ μοι ὁ Θεὸς σπέρμα ἐτεροναντί· Ἄβελ. » Ὅρξῃ, εἰς τίνα βλασφημοῦσιν οἱ μυστατόμενοι τὴν σώφρονα σπορὰν, καὶ τῷ διαβόλῳ προσάπτεσθαι (64) γένεσιν· οὐ γὰρ Θεὸν ἀπλῶς προσεῖπεν ὁ τῆ τοῦ ἄρθρου προτάσει τὸν παντοκράτορα δηλώσας. Ἡ δὲ ἐπιφορὰ τοῦ Ἀποστόλου· « Καὶ πάλιν (65) ἐπὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθε » διὰ τὸν Σατανᾶν, ἐκεῖνο προανακόπτει, μὴ εἰς ἐπιθυμίας ἐτέρας ἐκτραπῆναι ποτε· οὐ γὰρ ἀποκρούεται τέλεον, τὰς τῆς φύσεως ὀρέξεις δυσωποῦσα, ἢ πρόσκαιρος συμφωνία· δι' ἣν εἰσάγει πάλιν τὴν συζυγίαν τοῦ γάμου οὐκ εἰς ἀκρασίαν καὶ πορνείαν καὶ τὸ τοῦ διαβόλου ἔργον, ἀλλ' ὅπως μὴ ὑποπέσῃ ἀκρασίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ διαβόλῳ. Χωρίζει (66) δὲ καὶ τὸν παλαιὸν ἄνδρα καὶ τὸν καινὸν ὁ

• II Cor. xi, 3.   b I Cor. vii, 5.   c Matth. vi, 24.
 d Gen. iv, 25.   e I Cor. vii, 5.

(60) *Kal. Melius legeretur ψ, vel ὄθεν. Lowth.*
 (61) *Συμφωνία.* Hæc dixit Tatianus explicans I Cor. vii, 5 : Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε, ἵνα μὴ πειράξῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν. Porro Tatiani verba hunc sensum præbere videntur : « Consensum igitur Apostolus orationi aptum pronuntiat : communicio autem corruptelæ intercessionem impedit. Unde per ipsam concessionem severe ab ea arceat. Dum enim permittit « propter Satanam et intemperantiam » rursus convenire, declarat eum, qui obsequitur, « duobus servire dominis : » per consensum quidem (eum scilicet, quo consentiunt conjuges a se abstinere, ut orationi vacent) Deo : perviolationem consensus (eam nempe, qua dirempto consensu ad concubitum revertuntur) intemperantiæ, et fornicationi, et diabolo, »
 (62) *Κοινωνία δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντ.* Perperam interpres : « Communicio autem seu conjunctio, interitus solvit interpellationem. » Quid enim est « inter-

itatus interpellatio ? » Sic igitur distinguendum : Κοινωνία δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντευξιν. « Communicio autem corruptelæ, » hoc est carnalis concubitus, « intercessionem » ac orationem « solvit » ac impedit. Nam Tatianus concubium vocavit φθορὰν. Epiphanius de eo hæc dicit, hæres. 46 : Τὸν δὲ γάμον πορνείαν καὶ φθορὰν ἡγείται, φάσκων μηδὲν διαλλάττειν πορνείας τὸν γάμον, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι· « Nuptias adulterium esse merum et corruptelam existimat, nec ab illo discrepare penitus, sed idem esse. » Unde Clemens paulo ante : Οὐ γὰρ, ὡς τινες ἐξηγήσαντο, δέσιν γυναικὸς πρὸς ἄνδρα τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν φθορὰν ἐπιπλοκὴν μὴνύεσθαι ὑποτοπητέον· « Non enim, ut quidam explicarunt, per mulieris ad virum alligationem, carnis cum corruptela conjunctionem significari putandum est. » Sic enim hæc verti debuerunt.
 (63) *Σῆθ· Ἐξ. Σῆθ, λέγουσα· Ἐξ. Genes.*
 (64) *Προσάπτεσθαι.* Rectius προσαπτόμενοι.
 (65) *Καὶ πάλ.* Imperfecte recitat Pauli verba paulo superius allata.
 (66) *Χωρίζει* Quæ sequuntur, hoc modo distin-

itatus interpellatio ? » Sic igitur distinguendum : Κοινωνία δὲ φθορᾶς λύει τὴν ἔντευξιν. « Communicio autem corruptelæ, » hoc est carnalis concubitus, « intercessionem » ac orationem « solvit » ac impedit. Nam Tatianus concubium vocavit φθορὰν. Epiphanius de eo hæc dicit, hæres. 46 : Τὸν δὲ γάμον πορνείαν καὶ φθορὰν ἡγείται, φάσκων μηδὲν διαλλάττειν πορνείας τὸν γάμον, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι· « Nuptias adulterium esse merum et corruptelam existimat, nec ab illo discrepare penitus, sed idem esse. » Unde Clemens paulo ante : Οὐ γὰρ, ὡς τινες ἐξηγήσαντο, δέσιν γυναικὸς πρὸς ἄνδρα τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν φθορὰν ἐπιπλοκὴν μὴνύεσθαι ὑποτοπητέον· « Non enim, ut quidam explicarunt, per mulieris ad virum alligationem, carnis cum corruptela conjunctionem significari putandum est. » Sic enim hæc verti debuerunt.
 (63) *Σῆθ· Ἐξ. Σῆθ, λέγουσα· Ἐξ. Genes.*
 (64) *Προσάπτεσθαι.* Rectius προσαπτόμενοι.
 (65) *Καὶ πάλ.* Imperfecte recitat Pauli verba paulo superius allata.
 (66) *Χωρίζει* Quæ sequuntur, hoc modo distin-

Artide

enim penitus repellit naturæ appetitiones, qui sit ad tempus, consensus : per quem rursus inducit Apostolus **198** conjugationem matrimonii, non ad intemperantiam et fornicationem et opus diaboli, sed ne subjugetur intemperantiæ, fornicationi, et diabolo. Distinguit autem veterem quoque hominem et novum Tatianus, sed non ut dicimus, « Veterem » quidem « virum, » legem ; « novum » autem, Evangelium. Assentimur ei nos quoque, sed non eo modo, quo vult ille, dissolvens legem ut alterius Dei : sed idem vir et Dominus, dum vetera renovat, non amplius concedit polygamiam (nam hanc quidem expetebat Deus, quando oportebat homines augeri et multiplicari), sed monogamiam introducitur propter liberorum procreationem et domus curam, ad quam data est mulier adjutrix : et si Apostolus propter intemperantiam et ustionem, veniam secundi concedit matrimonii : nam hic quoque non peccat quidem ex Testamento (non est enim a lege prohibitus), non implet autem summam illam vitæ perfectionem, quæ agitur ex Evangelio. Gloriam autem sibi acquirit cœlestem, qui apud se manserit, eam, quæ est morte dissoluta, impollutam servans conjunctionem, et grato ac lubente animo paret œconomiae, per quam effectum est, ut divelli non possit a Domini ministerio. Sed nec eum, qui ex conjugali surgit cubili, similiter ut olim, tingi nunc quoque jubet divina per Dominum providentia : non enim necessario a liberorum abducit procreatione, qui credentes per unum baptismum ad consuetudinem omni ex parte perfectam abluit, Dominus, qui etiam multa Moysis baptismata per unum comprehendit baptismum. Proinde lex, ut per carnalem generationem nostram prædiceret regenerationem, genitali seminis facultati baptismum olim adhibuit, non vero quod ab hominis generatione abhorreret. Quod enim apparet homo generatus, hoc valet seminis dejectio. Non sunt ergo multi coitus genitales, sed matricis susceptio fateatur generationem, cum in naturæ officina semen formatur in fetum. Quomodo autem vetus quidem est solum matrimonium et legis inventum, alie-

✱ P. 549 ED. POTTER, 461, 462 ED. PARIS.

gui et explicari potuerint : Χωρίζει δὲ...φαμεν· παλαιὸν μὲν ἄνδρα τὸν νόμον, καινὸν δὲ τὸ Εὐαγγέλιον συμφωνοῦμεν αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λ. « Distinguit etiam « veterem hominem » a « novo » Tatianus : sed non eodem, quo nos, sensu. Nos enim in hoc ei assentimur, quod « veterem » quidem « hominem » legem ; « novum » autem, Evangelium dicimus, licet non perinde ac ille vult, qui legem tanquam ab alio Deo latam penitus abrogat. »

(67) *Παλαιὸν καιν.* Nam, ut ait Apostolus, εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαία παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα, II Cor. v, 17.

(68) *Τότε γὰρ ἀπ.* Similia dicit Theodoretus *Hæret. sub. lib. v, cap. 25, p. 307* : Διὰ γὰρ δι τούτου καὶ πλείους ἔχειν γυναῖκας τοὺς παλαιούς οὐκ ἐκίωλυσαν, ἵνα αὐξήθῃ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος. Ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας καὶ οἱ θεοφιλεῖς ἄνδρες καὶ δούλοι, καὶ τριτοί, καὶ πλείοσι συνήπτοντο γυναῖξιν, πλείονων γενέσθαι πατέρας παίδων ἐπιθυμοῦντες·

Τατιανὸς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἡμεῖς φαμεν· « παλαιὸν » μὲν (ἄνδρα) τὸν νόμον, (καινὸν) δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, συμφωνοῦμεν αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λέγοντες, πλὴν οὐχ ἡ βούλεται ἐκεῖνος, καταλύων τὸν νόμον ὡς ἄλλου Θεοῦ· ἀλλ' ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ Κύριος, παλαιὰ καινίζων (67), οὐ πολυγαμίαν ἐπι συγχωρεῖ· (τότε γὰρ ἀπῆρται (68) ὁ Θεός, ὅτε αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνειν ἐχρήτην) μονογαμίαν δὲ εἰσάγει διὰ παιδοποιίαν καὶ τὴν τοῦ οἴκου κηδεμονίαν, εἰς ἣν βοτῆς ἐδόθη, ἡ γυνή· καὶ εἴ τινα (69) ὁ Ἀπόστολος δι' ἀκρασίαν καὶ πύρωσιν κατὰ συγγνώμην δευτέρου μεταδίδωσι γάμου· ἐπεὶ καὶ οὗτος οὐχ ἁμαρτάνει μὲν κατὰ Διαθήκην (οὐ γὰρ κεκώλυται πρὸς τοῦ νόμου), οὐ πληροῖ δὲ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ' ἐπίτασιν τελειότητα· δόξαν δὲ αὐτῷ οὐράνιον περιποιεῖ, μέιντας ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ τὴν διαλυθεῖσαν θανάτῳ συζυγίαν ἀχραντὸν φυλάσσωσιν, καὶ τῇ οἰκονομίᾳ πειθόμενος εὐαρέστως, καθ' ἣν ἀπερίσπαστος (70) τῆς τοῦ Κυρίου γέγονε λειτουργίας. Οὐδὲ μὴν τὸν ἀπὸ τῆς κατὰ συζυγίαν κοίτης (71), ὁμοίως ὡς πάλαι, βαπτίζεσθαι καὶ νῦν προστάσσει ἡ θεία διὰ Κυρίου πρόνοια· οὐ γὰρ ἐπάναγκες παιδοποιίας ἀφίστησι τοὺς πιστεύοντας, δι' ἑνὸς βαπτίσματος εἰς τὸ παντελὲς τῆς ὁμιλίας ἀπολούσας ὁ Κύριος, εἰ καὶ τὰ πολλὰ Μωυσέως δι' ἑνὸς περιλαβὼν βαπτίσματος. Ἄνωθεν οὖν ὁ νόμος τὴν ἀναγέννησιν ἡμῶν προφαιτέων, διὰ σαρκικῆς γενέσεως, ἐπὶ τῇ γεννητικῇ τοῦ σπέρματος προσέφερε τὸ βάπτισμα, οὐ βέλυσόμενος ἀνθρώπου γένεσιν· ὁ γὰρ φαίνεται γεννηθεὶς ἄνθρωπος, τοῦτο δύναται ἡ τοῦ σπέρματος καταβολή. Οὐκοῦν αἱ πολλαὶ συνουσίαι γόνιμοι, ἀλλ' ἡ τῆς μητρὸς παραδοχὴ τὴν γένεσιν ὁμολογεῖ, ἐν τῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ διαπλαττομένου τοῦ σπέρματος εἰς ἔμβρυον. Πῶς δὲ ὁ μὲν γάμος παλαιὸς μόνον καὶ νόμου εὔρημα, ἀλλήλιος δὲ ὁ κατὰ τὴν Κύριον γάμος, τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμῶν τηρουμένου ; « Οὐ » γὰρ « ἂν ὁ συνέξευξεν ὁ Θεός, διαλύσειέ ποτε ἄνθρωπος » εὐλόγως· πολλὴ δὲ πλέον ἄπερ ὁ Πατὴρ προσέταξε, τηρήσῃ (72) ταῦτα καὶ ὁ Υἱός. Εἰ δὲ ὁ αὐτὸς νομοθέτης ἅμα καὶ εὐαγγελιστής, οὐ μάχεται ποτε ἑαυτῷ. Ζῆ γὰρ ὁ νόμος, πνευματικὸς (73) ὢν καὶ γνωστικῶς νοούμενος·

« Propterea enim non vetuit veteres plures habere uxores, ut genus humanum augetur : eaque de causa etiam viri religiosi, cum plurium liberorum patres esse cuperent, dualibus, et tribus, et pluribus uxoribus jungebantur. »

(69) *Καὶ εἴ τινα.* Oratio elliptica. Subintelligendum, καὶ τοῦτο συγχωρεῖ, « hoc etiam concedit, » scilicet Dominus : vel aliquid huiusmodi.

(70) Ἀπερίσπαστος. Respicit I Cor. vii, 35 : Πρὸς τὸ εὐσημον καὶ εὐπρόσδερον τῷ Κυρίῳ ἀπερίσπαστως.

(71) *Συζυγίαν κοίτης.* Levit. xv, 18.

(72) *Τηρήσῃ.* Τηρήσῃ ferri potest, si quis tamen indicative τηρήσει malit, per me licet. SYLBAUC.

(73) *Πνευματικὸς.* « Spiritualis, » hoc est, ex interpretatione Clementis, γνωστικῶς νοούμενος. « gnostice » et secundum mysticum sensum. « intellectus. » Respicit autem Rom. vii, 14 : Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν.

ἡμεῖς δ' ἐθανατώθημεν τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ γενέσθαι ἡμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἔγερθέντι, » τῷ ὑπὸ τοῦ νόμου προφητευθέντι, « ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ. « Αἰὶοὶ ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἅγια, καὶ δικαία, καὶ ἀγαθὴ. » Ἐθανατώθημεν οὖν τῷ νόμῳ, τουτέστι τῇ ὑπὸ τοῦ νόμου δηλουμένην ἁμαρτίαν· ἦν δὲ κινουμένη (74), οὐ γενεᾶ ὁ νόμος, διὰ τῆς προστάξεως (75) τῶν ποιητέων, καὶ ἀπαγορεύσεως τῶν οὐ ποιητέων, ἐλέγχων τὴν ὑποκειμένην ἁμαρτίαν. « ἵνα φανῇ ἁμαρτία. » Εἰ δὲ ἁμαρτία γάμος ὁ κατὰ νόμον, οὐκ οἶδα πῶς τις ἐρεῖ Θεὸν ἐγνωκέναι, λέγων τὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ ἁμαρτίαν εἶναι· « ἀγίου » δὲ ὄντος τοῦ « νόμου, » ἁγίος ὁ γάμος. Τὸ μυστήριον (76) τοίνυν τοῦτο εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἅγει ὁ Ἀπόστολος· καθάπερ « τὸ γεννώμενον (77) ἐκ τῆς σαρκὸς σάρξ ἐστίν, οὕτω τὸ ἐκ πνεύματος πνεῦμα, οὐ μόνον (78) κατὰ τὴν ἀποκύψιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν μάθησιν. Αὐτίκα « ἅγια τὰ τέκνα » αἱ εὐαρεστήσεις τῷ Θεῷ τῶν Κυριακῶν λόγων, νυμφευσάντων τὴν ψυχὴν. Πορνεία γοῦν καὶ γάμος κεχώρισται· ἐπεὶ μακρὰν ἀφέστηκε τοῦ Θεοῦ ὁ διάβολος. « Καὶ ὑμεῖς οὖν ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ἑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἔγερθέντι. » Συνεξακούεται γὰρ προσεχῶς, ὑπηκόους γενομένους· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ νόμου (79) τῷ αὐτῷ Κυρίῳ ὑπακούομεν, πῶς ὁ Θεὸς (80) παρακαλεσόμενος. Καὶ μῆτι ἐπὶ τῶν τοιούτων εἰκότως « τὸ πνεῦμα ἀντικρὺς (81) λέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιρῶσις ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνης, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν συνείδησιν, καὶ κωλύοντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάλληψιν μετ' εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς, καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετ' εὐχαριστίας λαμβανόμενον· ἀγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως. » Ἐπάναγκες μὲν οὖν οὐ κωλυτέον γαμεῖν, οὐδὲ μὴν κρεωφαγεῖν, ἢ οἰνοποτεῖν· γέγραπται γάρ· « Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μὴδὲ πίνειν οἶνον, ἐὰν διὰ προσκόμματος ἐσθῆ. » καὶ· « Καλὸν μένειν, ὡς κἀγώ » ἀλλ' ὅτε χρώμενος μετ' εὐχαριστίας, ὅ τε αὐτῷ μὴ χρώμενος, καὶ αὐτὸς μετ' εὐχαριστίας,

• Matth. xix, 6. • Rom. vii, 4. • Ibid. 12. ✕ P. 550 ED. POTTER, 462-463 ED. PARIS.

(74) Ἦν δὲ κινουμένη. Conf. Rom. vii, 7, 13.

(75) Προστάξεως. Superius legem describit, λόγον ὄρθην, προστακτικὴν μὲν ὢν ποιητέον, ἀπαγορευτικὴν δὲ ὢν οὐ ποιητέον· « reclusam rationem, quæ præcipit ea quæ fieri oportet, et prohibet quæ fieri non oportet. » Strom. i, pag. 350, edit. Paris.

(76) Τὸ μυστήριον. Respicit Ephes. v, 32.

(77) Τὸ γεννώμενον. Respicit Christi verba, Joan. iii, 6.

(78) Οὐ μόνον. Sensus est, id, quod jam dixit auctor, intelligendum esse, « non solum de liberis qui ex partu, sed etiam de iis qui ex doctrina nascuntur. Proinde « sanctos » liberos esse opera Deo grata, quæ proveniunt ex anima, quam Domini sermones desponderunt. » Respicit autem I Cor. vii, 14, quo loco affirmat Apostolus, sanctorum ἅγια εἶναι τέκνα, « sanctos esse liberos : » quod Clemens

num autem est, quod est ex Domino, matrimonium, cum idem Deus servetur a nobis ? « Non enim « quod Deus conjunxit, homo » jure « dissolvit » ; multo autem magis quæ jussit Pater, servabit quoque Filius. Si autem idem simul est et legislator et evangelista, nunquam ipse secum pugnat. Vivit enim lex, cum sit spiritalis, et justitiae intelligatur : nos autem « mortui » sumus « legi per corpus Christi, ut gigneremur alteri, qui resurrexit ex mortuis, » qui prædictus fuit a lege, « ut Deo fructificaremur ». Quare « lex quidem est sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum ». Mortui ergo sumus legi, hoc est, peccato, quod a lege significatur, quod ostendit, non autem generat lex, per jussionem eorum quæ sunt facienda, et prohibitionem eorum quæ non facienda ; reprehendens subjectum peccatum, « ut appareat peccatum. » Si autem peccatum est matrimonium, quod secundum legem initur, nescio quomodo quis dicet se Deum nosse, dicens Dei jussum esse peccatum. Quod si « lex sancta » est, sanctum est matrimonium. Mystrium ergo hoc ad Christum et Ecclesiam ducit Apostolus : quemadmodum « quod ex carne generatur, caro est ; ita quod ex spiritu, spiritus, » non solum in pariendo, sed etiam in discendo. Jam « sancti sunt filii », Deo gratæ oblectationes verborum Dominicorum, quæ desponderunt animam. Sunt ergo separata fornicatio et matrimonium, quoniam a Deo longe abest diabolus. « Et vos ergo mortui estis legi per corpus Christi, ut vos gigneremini alteri, qui surrexit a mortuis ». Simul autem proxime exauditur, si fueritis obediens : quandoquidem etiam ex veritate legis eidem Domino obedimus, qui præcipit eminens. ✕ Nunquid autem de ejusmodi hominibus merito aperte « dicit Spiritus, quod in posterioribus temporibus deficient quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisis falsiloquorum, cauteriatam habentium conscientiam, et prohibentium nubere, abstinere a cibis, quos Deus creavit ad participationem cum gratiarum actione fidelibus, et qui agnoverunt veritatem, quod omnis creatura Dei bona

• Joan. iii, 6. • I Cor. vii, 14. • Rom. vii, 4.

D ad animam per Evangelii doctrinam Deo desponsatam applicans, dicit ejus « liberos ; » nempe opera, esse « sancta. » Proinde quæ sequuntur, hoc modo distinguenda sunt : Αὐτίκα ἅγια τὰ τέκνα, αἱ εὐαρεστήσεις τῷ Θεῷ, τῶν Κυριακῶν λόγων νυμφευσάντων τὴν ψυχὴν.

(79) Κατὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ νόμου. Sic D. Paulus Gal. ii, 14. Οὐκ ὀρθοδοξοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου.

(80) Πῶς ὁ Θεός. « Eminens, » nempe in lege : quemadmodum ἐγγύς, « prope, » esse dicuntur, quæ sunt in Evangelio ; relatione scilicet ad Christianos facta.

(81) Ἀντικρὺς. Πρῶτος I Tim. iv, ubi mon, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλύοντων γαμ. In iis quæ sequuntur, ex epistolis ad Romanos et Corinthios, non tam verba Apostoli, quam sententiam exhibet.

est, et nihil est rejiciendum quod sumitur cum gratiarum actione. Sanctificatur enim per verbum Dei et orationem * ? » Omnino igitur non est prohibendum jungi matrimonio, neque carnibus vesci, aut vinum bibere. Scriptum est enim : « Bonum est carnem non comedere, nec vinum bibere, si quis comedat per offendiculum b. » Et : « Bonum est manere sicut ego c. » Sed et qui utitur, « cum gratiarum actione d, » et qui rursus non utitur, ipse quoque « cum gratiarum actione, » et cum moderata ac temperanti vivat perceptione, logo seu rationi convenienter. Et, ut in summa dicam, omnes Apostoli epistolæ, quæ moderationem docent et continentiam, cum et de matrimonio, et de liberorum procreatione, et de domus administratione innumerabilia præcepta contineant, nusquam honestum moderatumque matrimonium prohibuerunt aut abrogarunt : sed legis cum Evangelio servantes convenientiam, utrumque admittunt : et eum, qui Deo agendo gratias, moderate utitur matrimonio ; et eum, qui, ut vult Dominus, vivit in castitate, quemadmodum « vocatus est unusquisque » inoffense et perfecte eligens. « Et erat terra Jacob laudata supra omnem terram e, » inquit propheta, ipse vas spiritus gloria afficiens. Insectatur autem aliquis generationem, in eam 199 dicens interitum cadere, eamque perire : et detorquet aliquis ad filiorum procreationem illud dictum Servatoris : « Non oportere in terra thesauros recondere, ubi tinea et ærugo demolitur f ; » nec erubescit his addere ea, quæ dicit propheta : « Omnes vos sicut vestimentum veterascetis, et tinea vos exedet g. » Sed neque nos contradicimus Scripturæ, neque in nostra corpora cadere interitum, eaque esse fluxa, negamus. Fortasse autem iis, quos ibi alloquitur propheta, ut peccatoribus, prædicat interitum. Servator autem de liberorum procreatione nil dixit, sed ad imperticendum ac communicandum eos hortatur, qui solum opibus abundare, egentibus autem volebant opem ferre. Quamobrem dicit : « Operamini non cibum, qui perit ; sed eum, qui manet in vitam æternam h. » Similiter autem afferunt etiam illud dictum de resurrectione mortuorum : « Filii illius sæculi nec nubunt, nec nubuntur i. » Sed hanc interrogationem et eos qui inter-

* I Tim. iv, 1, 2, 5, 4, 5. b Rom. xiv, 21. c I Cor. vii, 8. d Rom. xiv, 19. e Sophon. iii, 19. f Matth. vi, 19. g Isa. l, 9. h P. 554 27. i Luc. xx, 35.

(82) Καὶ ἦν. An ad Ezech. xx, 6, alludit? Lowth. — Monuit cl. Gravius hæc sumpta esse ex epistola D. Barnabæ, cap. 11 : Πάλιν ἕτερος προφήτης λέγει : « Καὶ ἦν ἡ γῆ τοῦ Ἰακώβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν. » Τοῦτο λέγει, τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ὃ δοξάζει. « Rursus alius propheta dicit : « Et erat terra Jacob laudata per omnem terram. » Hoc dicit, vas spiritus illius, quod magnificat. » Ubi hæc adnotat Menardus : « Locus sumptus videtur ex capite tertio Sophoniæ : Καὶ θήσομαι αὐτοὺς εἰς καύχημα, καὶ ὄνομαστοὺς, καὶ πάση τῇ γῇ. Et paulo post : Διότι δώσω ὑμᾶς ὄνομαστοὺς καὶ εἰς καύχημα πᾶσι τοῖς λαοῖς τῆς γῆς. »

(83) Πνεύματος αὐτοῦ δ. Rursus monuit cl. Gravius scribendum esse ex Barnaba, Πνεύματος

μετὰ τε ἐγκρατοῦς ἀπολαύσεως, βιωτῶν κατὰ λόγον. Καὶ καθόλου πᾶσαι αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου, σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν διδάσκουσαι, περὶ τε γάμων, περὶ τε παιδοποιίας, περὶ τε οἴκου διοικήσεως, μυρίας ὄσας ἐντολάς περιέχουσαι, οὐδαμῶς γάμον ἠθέτησαν τὸν σώφρονα· ἀλλὰ τὴν ἀκολουθίαν σώζουσαι τοῦ νόμου πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον, ἀποδέχονται ἑκάτερον, τὸν τε εὐχαριστῶς τῷ Θεῷ γάμῳ καὶ χρημένον σωφρόνως, τὸν τε εὐνουχία, ὡς ὁ Κύριος βούλεται, συμβιούντα, καθὼς (« ἐκλήθη ἕκαστος ») ἐλθόμενος ἀπταίστως καὶ τελείως. « Καὶ ἦν (82) ἡ γῆ τοῦ Ἰακώβ ἐπαινουμένη παρὰ πᾶσαν τὴν γῆν, » φησὶν ὁ προφήτης, τὸ σκεῦος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δοξάζων (83). Κατατρέχει δὲ τις γενέσεως, φθαρτὴν καὶ ἀπολλυμένην λέγων· καὶ βιάζεται τις, ἐπὶ τεκνοποιίας λέγων εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· « Ἐπὶ γῆς μὴ θησαυρίζειν, ὅπου σῆς καὶ βρωσὶς ἀφανίζει· » καὶ τὰ τοῦ προφήτου προσπαρτιθέσθαι τοῖς οὐκ ἀσχύνεται· Πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σῆς βρώσεται (84) ὑμᾶς. « Ἄλλ' οὐδὲ ἡμεῖς ἀντιλέγομεν τῇ Γραφῇ, ὅτι φθαρτὰ ἡμῖν τὰ σώματα, καὶ φύσει βρωστά. Τάχα δ' ἂν, καὶ οἷς διελέγετο, ὡς ἁμαρτωλοῖς, προφητεύει φθορὰν. Ὁ Σωτῆρ δὲ πρὸς τὴν τεκνοποιίας εἰρηκεν, ἀλλ' εἰς μετὰδοσιν κοινωνίας προτρέπων τοὺς κτᾶσθαι μόνον τὴν τοῦ πλοῦτου περιουσίαν, ἐπικουρεῖν δὲ τοῖς θεομένοσι μὴ βουλομένους. Διὸ φησὶν· « Ἐργάζεσθε μὴ τὴν ἀπολλυμένην (85) βρωσίν, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Ὁμοίως δὲ κἀκεῖνο κομίζουσι, τὸ ρητὸν (86), « Οἱ υἱοὶ (87) τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, » τὸ περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως, « οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίζονται (88). » Ἄλλὰ τὸ ἐριώτημα τοῦτο καὶ τοὺς πυθανομένους αὐτοὺς ἐκ ἀναπεμπάσθηται τις, οὐκ ἀποδοκιμάζοντα τὸν γάμον εὕρησι τὸν Κύριον, θεραπεύοντα δὲ τὴν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας προσδοκίαν. Τὸ δὲ, « Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου, » οὐ πρὸς ἀντιδιαστολήν τῶν αἰῶνος υἱῶν εἰρηκεν, ἀλλ' ἐπίσης τῷ· Οἱ ἐν τούτῳ γενόμενοι τῷ αἰῶνι, διὰ τὴν γένεσιν υἱοὶ ὄντες, γενῶσιν καὶ γενῶνται· ἐπὶ μὴ ἄνευ γενέσεώς τις τόνος τὸν βίον παρελεύσεται· ἀλλ' ἦδε ἡ γένεσις, τὴν ὁμοίαν ἐπιδεχομένη φθορὰν, οὐκ ἔτι ἀναμένει τὸν ἀπᾶς τοῦδε τοῦ βίου κερχωρισμένον. « Εἰς μὲν οὖν ὁ Πατὴρ ἡμῶν, ὃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » ἀλλὰ καὶ ἀπάντων Πατὴρ κατὰ δημιουργίαν αὐτοῦ. « Μὴ καλέσητε (89) οὖν ὑμῖν

αὐτοῦ δ.

(84) Βρώσεται. Καταφάγεται, Isa.

(85) Τὴν ἀπ. Τὴν βρωσίν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρωσίν τὴν μένουσαν εἰς ζ. Joan.

(86) Τὸ ρητ. Simplicior oratio est : Τὸ ρητὸν τὸ περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως· Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος ἐκείνου οὔτε γαμ. SYLBERG.

(87) Οἱ υἱοὶ. Οἱ δὲ καταφθονθέντες, Luc. xx, 35. Sed in sententia præced. dixerat : Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου· unde Clemens, e memoria scilicet Scripturam recitans, hanc lectionem hausisse videtur.

(88) Γαμίζονται. Ἐγαμίζονται, Luc.

(89) Μὴ καλ. Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὁμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, Matth.

ἐπὶ τῆς γῆς πατέρα, » φησὶν ὁ ἴδιος ἄτιον ἠγῆθησθε τὸν σπείραντα ὑμᾶς τὴν κατὰ σάρκα σπορὴν τῆς οὐσίας ὑμῶν, ἀλλὰ συναίτιον γενέσεως, μᾶλλον δὲ διάκονον γενέσεως. Οὕτως οὖν ἐπιστραφέντας ἡμᾶς αὐθις ὡς τὰ παῖδια (90) γενέσθαι βούλεται, τὸν ὄντως Πατέρα ἐπιγνόντας, δι' ὕδατος ἀναγεννηθέντας, ἀλλῆς ταύτης οὐσης ἐν τῇ κτίσει σπορᾶς. Ναὶ φησὶν· « Ὁ ἀγάμος (91) μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου· ὁ δὲ γαμήσας, πῶς ἀρέσει τῇ γυναίκι. » Τί δέ; οὐκ ἐξέσται καὶ τῇ γυναίκι κατὰ θεὸν ἀρέσκοντας, εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ; οὐχὶ δὲ ἐφείται καὶ τῷ γεγαμηκότῳ, σὺν καὶ τῇ συζυγίᾳ, μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου; Ἄλλὰ καθάπερ « Ἡ ἀγάμος (92) μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἁγία καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι· οὕτω καὶ ἡ γεγαμημένη τὰ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὰ τοῦ Κυρίου μεριμνᾷ ἐν Κυρίῳ, ἵνα ἡ ἁγία καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι· ἄμφω γὰρ ἄγιοι ἐν Κυρίῳ, ἡ μὲν ὡς γυνή, ἡ δὲ ὡς παρθένος. Πρὸς ἐντροπήν δὲ καὶ ἀνακοπήν τῶν εὐεπιφόρων εἰς τὸν δευτέρον γάμον ἀρμολίως ὁ Ἀπόστολος ὑπέρτονον φθέγγεται, καὶ αὐτίκα φησὶ· « Πᾶν ἀμάρτημα ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἀμαρτάνει. » Εἰ δὲ πορνεῖαν τὸν γάμον τολμᾷ τις λέγειν, πάλιν ἐπὶ τὸν νόμον καὶ τὸν Κύριον ἀνατρέχων, βλασφημεῖ· ὡς γὰρ ἡ πλεονεξία πορνεία λέγεται, τῇ αὐταρχείᾳ ἐναντιουμένη, καὶ ὡς εἰδωλολατρεία ἐκ τοῦ ἐνὸς εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπινέμησις ἐστὶ θεοῦ· οὕτως ἡ πορνεία ἐκ τοῦ ἐνὸς γάμου εἰς τοὺς πολλοὺς ἐστὶν ἐκπτώσις· τριχῶς γὰρ, ὡς εἰρήκαμεν, ἡ τε πορνεία ἡ τε μοιχεία παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λαμβάνεται. Ἐπὶ τούτων ὁ προφήτης φησὶ· « Ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε. » Καὶ πάλιν· « Κατεμιάθησθε ἐν γῇ ἄλλοτρίᾳ· » τὴν τε κοινωνίαν μακρὰν ἠγούμενος, τὴν ἄλλοτρίῳ σώματι συμπλακεῖσαν, καὶ μὴ τῷ κατὰ συζυγίαν εἰς παιδοποιεῖαν δεδομένῳ. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀπόστολος, « Βούλομαι οὖν, » φησὶ, « νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδοπετεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. » Ἡδὴ γὰρ (93) καὶ τὸν τῆς μιᾶς γυναίκος ἀνδρα (94) πάνυ ἀποδέχεται, κἂν πρεσβύτερος ἦ, κἂν διάκονος, κἂν λαϊκός, ἀνεπιλήπτως γάμψω χρωμένος· « Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας. » Πάλιν τε αὖ ὁ Σωτήρ (95) τοὺς Ἰουδαίους, « γενεὰν » εἰπὼν

A rogant, si quis consideraverit, inveniet Dominum non reprobare matrimonium, sed remedium afferre expectationi carnalis cupiditatis in resurrectione. Illud autem, « filiis hujus sæculi », non dixit ad distinctionem alicujus alius sæculi, sed perinde ac si diceret: Qui in hoc nati sunt sæculo, cum per generationem sint filii, et gignunt et gignuntur; quoniam non absque generatione hanc quis vitam prætergreditur: sed hæc generatio, quæ similem suscipit interitum, non amplius competit ei qui ab hac vita est separatus. « Unus est ergo Pater noster, qui est in cælis: » sed is ipse quoque Pater est omnium per creationem. « Ne vocaveritis ego, inquit, vobis patrem super terram. » Quasi diceret: Ne existimetis eum, qui carnali vos sevit satu, auctorem et causam vestræ essentialis, sed adjuvantem causam generationis, vel ministrum potius. Sic ergo nos rursus conversos vult effici ut pueros, eum, qui vere Pater est, agnoscentes, regeneratos per aquam, cum hæc sit alia satio in creatione. At, inquit, « Qui est cælebs, curat quæ sunt Domini; qui autem duxit uxorem, quomodo placebit uxori. » Quid vero? annon licet etiam eis, qui secundum Deum placent uxori, Deo gratias agere? Annon permittitur etiam ei, qui uxorem duxit, una cum conjugio etiam esse sollicitum de iis quæ sunt Domini? Sed quemadmodum « quæ non nupsit, sollicita est de iis, quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore et spiritu: » ita etiam quæ nupsit, et de iis, quæ sunt mariti, et de iis, quæ sunt Domini, est in Domino sollicita, ut sit sancta et corpore et spiritu. Ambæ enim sunt sanctæ in Domino: hæc quidem ut uxor, illa vero ut virgo. Ad eos autem pudore afficiendos et reprimendos, qui sunt proclives ad secundas nuptias, apte Apostolus alto quodam tono eloquitur; inquit enim: « Ecce, omne peccatum est extra corpus; qui autem fornicatur, in proprium corpus peccat. » Si quis autem matrimonium audet dicere fornicationem, rursus, legem et Dominum insectans, maledictis impetit. Quemadmodum enim avaritia ✕ et plura habendi cupiditas dicitur fornicatio, ut quæ advesetur sufficientiæ: et ut idololatria est ab uno in multos Dei distributio, ita fornicatio est ab uno matrimonio

^a Luc. xx, 34. ^b Matth. xxiii, 9. ^c Ibid. ^d I Cor. vii, 32, 33, 34. ^e I Cor. vi, 18. ✕ P. 552 ED. POTTER, 464, 465 ED. PARIS.

(90) Ὁς τὰ παῖδια. Respicit Christi dictum, Matth. xviii, 5: Ἐάν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παῖδια, οὐ μὴ εἰσελεύθετε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

(91) Ὁ ἀγάμος. Ὁ ἀγάμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ· ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναίκι. I Cor. vii, 32, 33.

(92) Ἡ ἀγάμος. Ἡ ἀγάμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἡ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρὶ. I Cor. vii, 34.

(93) Ναὶ μὴν. Conf. I Tim. ii, 2, 12.

(94) Μιᾶς γ. ἀν. Clemens infra, paulo ante libri hujusce finem: Τί δὲ λέγουσι πρὸς ταῦτα οἱ τοῦ νόμου κατατρέχοντες, καὶ τοῦ γάμου ὡς κατὰ νόμον

συγκεχωρημένου, μονοουχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν Καινὴν; Τί πρὸς ταύτας εἰπεῖν ἔχουσι τὰς νομοθεσίας οἱ τὴν σπορὴν καὶ τὴν γένεσιν μυστατόμενοι· ἐπεὶ καὶ τὸν ἐπίσκοπον τοῦ οἴκου καλῶς προεστάμενον, νομοθετεῖ τῆς Ἐκκλησίας ἀφηγεῖσθαι· οἶκον δὲ Κυριακὸν μιᾶς γυναίκος συνίστησι συζυγία; « Quid autem ad hæc dicunt, qui in legem invadunt, et in matrimonium, ut quod sit a lege tantum concessum, non autem in Novo Testamento? Quid ad has leges dicunt, qui sationem abhorrent et generationem; cum episcopum quoque, « qui domui recte præsit, » Ecclesiæ ducem constituat; domum autem Dominicam unius mulieris constituat conjugium? »

(95) Σωτήρ. Conf. Matth. xii, 39; xv, 2, 9; Marc. vii, 5, 7.

ad plura prolapsio. Tribus eadem modis, ut diximus, fornicatio et adulterium sumitur apud Apostolum. De his dicit propheta : « Peccatis vestris venundati estis. » Et rursus : « Pollutus es in terra aliena » : conjunctionem sceleratam existimans, quæ cum alieno corpore facta est, et non cum eo, quod datur in conjugio, ad liberorum procreationem. Unde etiam Apostolus : « Volo, inquit, juniores nubere, filios procreare, domui præesse, nullam dare occasionem adversario maledicti gratia. Jam enim quædam diverterunt post Satanam ^b. » Quin et unus quoque uxoris virum utique admittit; seu sit presbyter, seu diaconus, seu laicus, utens matrimonio citra reprehensionem : « Servabitur autem per filiorum procreationem ^c. » Et rursus Servator dicens Judæos « generationem pravam et adulteram, » docet eos legem non cognovisse, ut lex vult : « sed seniorum traditionem, et hominum præcepta sequentes, » adulterare legem, perinde ac si non esset data vir et dominus eorum virginitalis. Fortasse autem eos quoque innuit esse alienis mancipatos cupiditatibus, propter quas assidue quoque servientes peccatis, vendebantur alienigenis. Nam apud Judæos non erant admixtæ communes mulieres : verum prohibitum erat adulterium. Qui autem dicit : « Uxorem duxi, non possum venire ^d » ad divinam cœnam, est quidem exemplum ad eos arguendos, qui propter voluptates abscedunt a divino mandato : alioqui nec qui justii fuere ante adventum, nec qui post adventum uxores duxerunt, servantur, etiam si sint apostoli. Quod si illud attulerint, quod propheta quoque dicit : « Inveteravi inter omnes inimicos meos ^e, » per inimicos peccata intelligant. Unum quoddam autem est peccatum, non matrimonium, sed fornicatio : alioqui generationem quoque dicant peccatum, et creatorem generationis.

CAPUT XIII.

Julii Cassiani hæretici verbis respondet; item loco quem ex evangelio apocrypho idem adduxerat.

Talibus argumentis utitur quoque Julius Cassianus, qui fuit princeps sectæ Docetarum. In opere certe *De continentia*, vel *De castitate*, his verbis dicit : « Nec dicat aliquis, quod quoniam talia habemus membra, ut aliter figurata sit femina, aliter vero masculus : illa quidem ad suscipiendum, hic vero ad seminandum, » **200** ✕ concessam esse a Deo consuetudinem. Si enim a Deo, ad quem tendimus, esset hæc constitutio, non beatos dixisset esse eunuchos; neque propheta dixisset, eos « non esse arborem infrugiferam ^f; » transferens ab arbore ad hominem, qui sua sponte et ex instituto se castrat tali cogitatione. » Et pro impia opinione adhuc decertans, subjungit : « Quomodo autem non jure quis reprehenderit Servatorem, si nos transformavit, et ab errore liberavit, et a conjunctione membrorum, et additamentorum, et pudendorum? » in hoc eadem decernens cum Tatiano : hic autem prodiit ex schola Valentini. Propterea dicit Cassianus : « Cum

^a Isa. l, 4. ^b I Tim. v, 14, 15. ^c I Tim. ii, ED. POTTER, 465, 466 ED. PARIS. ^f Isa. lvi, 3.

(96) Ἀποδεδειγμένοι. Vel potius ἀποδεδεγμένοι, ab ἀποδέχομαι; ut superius, pag. 546.

(97) Συγκεχωρησθαι. Flor. edit., συγκεχωρησθαι, errore satis evidenti. ΣΥΛΒΟΥΡ.

(98) Ἀκαρπον. Ξηρόν, Isa.

(99) Ἐαυτὸν τῆς τοιαύτης ἐννοίας εὐνοχίζοντι.

« πονηρὰν καὶ μοιχαλίδα, » διδάσκει μὴ ἐγνωκότας νόμον, ὡς ὁ νόμος βούλεται. « παραδόσει δὲ τῆ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἐντάλμασιν ἀνθρώπων » κατηκολουθηκότας, μοιχεύειν τὸν νόμον, οὐχ ὡς ἄνδρα καὶ κύριον τῆς παρθενίας αὐτῶν δεδομένον. Τάχα δὲ καὶ ἐπιθυμίας δεδουλωμένους ἀλλοκότους οἶδεν αὐτοὺς, δι' ἃς καὶ συνεχῶς δουλούμενοι ταῖς ἁμαρτίαις, ἐπιπράσκοντο τοῖς ἀλλοφύλοις. ἔπει παρὰ γε τοῖς Ἰουδαίοις οὐκ ἦσαν ἀποδεδειγμένοι (96) γυναῖκες κοιναί, ἀλλὰ καὶ ἡ μοιχεία ἀπηγόρευτο. Ὁ δὲ εἰπών. « Γυναῖκα ἐγγίμα, καὶ οὐ δύναμαι ἔλθειν εἰς τὸ δεῖπνον τὸ θεῖον, ὑπόδειγμα ἦν εἰς ἐλεγχον τῶν διὰ ἡδονὰς ἀφίσταμένων τῆς θείας ἐντολῆς. ἔπει τούτων τῶ λόγῳ οὐθ' οἱ πρὸ τῆς παρουσίας δίκαιοι οὐθ' οἱ μετὰ τὴν παρουσίαν γεγαμηκότες, κἰν ἀπόστολοι ὡσι, σωθήσονται. Κἂν ἐκεῖνο προκομίωσιν ἀϋθις, ὡς καὶ ὁ προφήτης φησὶν. « Ἐπαλαιώθη ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου » ἐχθροὺς τὰς ἁμαρτίας ἰσοκρίωσαν. Μία δὲ τις ἁμαρτία, οὐχ ὁ γάμος, ἀλλ' ἡ πορνεία. ἔπει καὶ τὴν γένεσιν εἰπάτωσαν ἁμαρτίαν, καὶ τὸν τῆς γενέσεως κτίστην.

servientes peccatis, vendebantur alienigenis. Nam apud Judæos non erant admixtæ communes mulieres : verum prohibitum erat adulterium. Qui autem dicit : « Uxorem duxi, non possum venire ^d » ad divinam cœnam, est quidem exemplum ad eos arguendos, qui propter voluptates abscedunt a divino mandato : alioqui nec qui justii fuere ante adventum, nec qui post adventum uxores duxerunt, servantur, etiam si sint apostoli. Quod si illud attulerint, quod propheta quoque dicit : « Inveteravi inter omnes inimicos meos ^e, » per inimicos peccata intelligant. Unum quoddam autem est peccatum, non matrimonium, sed fornicatio : alioqui generationem quoque dicant peccatum, et creatorem generationis.

Τοιοῦτοις ἐπιχειρεῖ καὶ ὁ τῆς δοκίσεως ἐξέρχων Ἰούλιος Κασσιανός. ἐν γοῦν τῷ *Περὶ ἐγκρατείας*, ἢ *Περὶ εὐνοχίας*, κατὰ λέξιν φησὶν. « Καὶ μηδεὶς λεγέτω, ὅτι ἐπειδὴν τοιαῦτα μέρη ἔχομεν, ὡς τὴν μὲν θῆλειαν οὕτως σχηματίζουσα, τὴν δὲ ἄρρενα οὕτως, τὴν μὲν πρὸς τὸ δέχεσθαι, τὴν δὲ πρὸς τὸ ἐνσπεῖρειν, συγκεχωρησθαι (97) τὸ τῆς ὁμιλίας παρὰ Θεοῦ. Εἰ γὰρ ἦν παρὰ Θεοῦ, εἰς ὃν σπειρόμεν, ἡ τοιαύτη διασκευὴ, οὐκ ἂν ἐμακάριεν τοὺς εὐνούχους. οὐδ' ἂν ὁ προφήτης εἰρήκει, « μὴ εἶναι ξύλον ἀκαρπον (98) » αὐτοὺς. μεταλαβὼν ἀπὸ τοῦ δένδρου ἐπὶ τὸν κατὰ προαίρεσιν ἄνθρωπον, ἑαυτὸν τῆς τοιαύτης ἐννοίας εὐνοχίζοντα (99). » Καὶ ἐτι ἐπαγωνιζόμενος τῇ ἀθέῳ δόξῃ, ἐπιφέρει. « Πῶς δὲ οὐκ ἂν καὶ εὐλόγως τις αἰτιώτο τὸν Σωτῆρα, εἰ μετέπλεσεν ἡμᾶς, καὶ τῆς πλάνης ἀπῆλλαξε, καὶ τῆς κοινωνίας τῶν μορίων καὶ προσθεμάτων καὶ αἰδοίων; » τὰ παραπλήσια τῷ Τατιανῷ κατὰ τοῦτο δογματίζων. ὁ δ' ἐκ τῆς Οὐαλεντινίου ἐξεφοίτησε σχολῆς. Διὰ τοῦτό τοι ὁ Κασσιανός φησι. « Πυρθανομένης (1) τῆς Σαλώμης, πότε γνωσθήσε-

15. ^d Luc. xiv, 20. ^e Psal. vi, 8. ✕ P. 555

ζορτα. Vide similem phrasin p. 451 edit. Paris. εὐνοχίζοντα ἑαυτὸν πάσης ἐπιθυμίας. LOWTH.

(1) Πυρθανομένης. Clemens Romanus sub finem posterioris ad Corinthios Epistolæ : Ἐπαρωτηθεὶς γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ὑπὸ τινος, πότε ἦξει αὐτοῦ ἡ βασιλεία, εἶπεν. Ὅταν ἔσται τὰ δύο ἐν, καὶ τὸ ἐξ

ται τὰ περὶ ὧν ἤρετο. Ἐφη ὁ Κύριος· Ὅταν τὸ τῆς A
 αἰσχύνης ἐνδομα πατήσῃται, καὶ ὅταν γένηται τὰ δύο
 ἐν, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θηλείας, οὔτε ἄρρεν οὔτε
 θῆλυ. » Πρῶτον μὲν οὖν ἐν τοῖς παραδιδόμενοις
 ἡμῖν τέτταρσιν Εὐαγγελίοις οὐκ ἔχομεν τὸ ῥητόν,
 ἀλλ' ἐν τῷ κατ' Αἰγυπτίου· ἔπειτα δὲ ἀγορεύει μοι
 δοκεῖ, ὅτι θυμὸν μὲν ἄρρενα ὀρμήν, θήλειαν δὲ τὴν
 ἐπιθυμίαν αἰνέττεται οἷς ἐνεργήσασιν, μετάνοια ἐπι-
 ται καὶ αἰσχύνῃ. Ὅταν οὖν, μήτε τις θυμῷ μήτ'
 ἐπιθυμίᾳ χαρισάμενος, ἀ δὴ καὶ ἐξ ἔθους καὶ τρο-
 φῆς κακῆς αὐξήσαντα ἐπισκιάζει καὶ ἐγκαλύπτει τὸν
 λογισμὸν, ἀλλ' ἀποδυσάμενος τὴν ἐκ τούτων ἀγλύν,
 ἐκ μετανόιας καταισχυθεὶς, πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἐνώσει
 κατὰ τὴν τοῦ Λόγου ὑπακοήν· τότε, ὡς ὁ Παῦλος
 φησιν, « Οὐκ (2) ἔνι ἐν ἡμῖν οὔτε ἄρρεν, οὐ θῆλυ. »
 Ἀποστᾶσα γὰρ τοῦδε τοῦ σχήματος, ᾧ διακρίνεται B
 τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ, ψυχὴ (3) μετατίθεται εἰς ἐνω-
 σιν, οὐθ' ἕτερον οὔσα. Ἡγεῖται δὲ ὁ γενναῖος οὗτος
 Πλατωνικώτερον (4), θείαν οὖσαν τὴν ψυχὴν ἀνωθεν,
 ἐπιθυμῆθ' θηλυθεῖσαν δεῦρο ἤκειν εἰς γένεσιν καὶ
 φθοράν.

nice, animam, cum sit ab initio divina, cupiditate effeminatam, huc venire ad generationem et inter-

CAPUT XIV.

II Cor. xi, 3, et Eph. iv, 24, exponit.

Αὐτίκα βιάζομαι τὸν Παῦλον ἐκ τῆς ἀπάτης τῆν
 γένεσιν συνιστάναι (5) λέγειν διὰ τούτων· « Φοβοῦμαι
 δὲ μὴ, ὡς ὁ ὄφις (6) εὔαν ἐξηπάτησεν, φθαρῆ τὰ νοή-
 ματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἀπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν. »
 Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τὰ « πεπλανημένα » ὁμο-
 λογουμένως εἴηθε· πεπλανημένα δὲ οὐκ ἀνωθεν εἰς
 τὴν δεῦρο γένεσιν, κτίστης γὰρ ἡ γένεσις (7) καὶ
 κτίστης τοῦ Παντοκράτορος, ὅς οὐκ ἂν ποτε ἐξ ἀμει-
 νότων εἰς τὰ χεῖρω κατὰγοι ψυχῆν· ἀλλ' εἰς τοὺς πε-
 πλανημένους τὰ νοήματα, εἰς ἡμᾶς, ὁ Σωτὴρ ἀφί-
 κητο· ἀ δὴ ἐκ τῆς κατὰ τὰς ἐντολάς παρακοῆς ἐφθά-
 ρη, φιληθροῦντων ἡμῶν· τάχα που προλαβόν-
 τος (8) ἡμῶν τὸν καιρὸν τοῦ πρωτοπλάστου, καὶ πρὸ

* P. 554 ED. POTTER, 466-467 ED. PARIS.

ὧς τὸ ἔσω, καὶ τὸ ἄρρεν μετὰ τῆς θηλείας οὔτε ἄρ-
 ρεν οὔτε θῆλυ· « Interrogatus enim a quodam ipse
 Dominus, quando venturum esset regnum ejus,
 dixit : Cum duo erunt unum, et quod foris ut quod
 intus, et in masculum cum femina, neque mas, neque
 femina. » Ubi Cotelerius hæc adnotat : « Similia
 Ægyptiaci Evangelii citantur ac exponuntur in
 Alexandrino presbytero pag. 445, 452, 453 et
 p. 799, col. 1. Vide Oracula Sibyllina lib. II, v. 70,
 71. » Grubius *Spicilegii* sæc. I, p. 264, ad hunc lo-
 cum Evangelii secundum Ægyptios hæc adnotat :
 « Videtur Christus, dum dixit, « regnum suum tunc
 fore, cum mas fuerit cum femina, neque mas, ne-
 que femina, » id insinuasse, quod in canonico
 Evangelio Lucæ cap. xx, 35, claris verbis ab ipso
 expressum legitur : *Illi, qui digni habebuntur
 sæculo illo, et resurrectione ex mortuis, neque nu-
 bent, neque ducant uxores.* Abstinenciam scilicet
 a conjugali concubitu, sive virginitatem, dicto isto
 proprie intendit Servator, » etc., quæ apud aucto-
 rem videri poterunt.

(2) Οὐκ. Galat. III, 28 : Οὐκ ἔνι ἄρρεν καὶ θῆλυ·
 πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἓστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

(3) Ψυχῆ. Clemens infra, *Strom.* IV, p. 506, 507,

PATROL. GR. VIII.

Interrogaret Salome, quando cognoscentur ea, de
 quibus interrogabat, ait Dominus : Quando pudoris
 indumentum conculcaveritis, et quando duo facta
 fuerint unum, et masculum cum femina, nec mas-
 culum nec femineum. » Primum quidem, in nobis
 traditis quatuor Evangeliiis non habemus hoc dic-
 tum, sed in eo, quod est secundum Ægyptios.
 Deinde mihi videtur ignorare, iram quidem, mas-
 culam appetitionem ; feminam vero, significare cu-
 piditatem : quorum operationem penitentia et pu-
 dor consequuntur. Cum quis ergo neque iræ neque
 cupiditati obsequens, quæ quidem et consuetudine
 et mala educatione auctæ, obumbrant et contegunt
 rationem, sed quæ ex iis proficiscitur exuens cali-
 ginem, et pudore affectus ex penitentia, spiritum
 et animam unierit in obedientia Logi seu rationis ;
 tunc, ut ait Paulus, « non inest in nobis nec mas-
 culus, nec femina. » Recedens enim anima ab ea
 figura, qua discernitur masculus et femina, tradu-
 citur ad unionem, cum ea neutrum sit. Existimat
 autem hic vir præclarus plus, quam par sit, Platu-
 nice, animam, cum sit ab initio divina, cupiditate

Jam vero vel invitum cogit Paulum generationem
 ex deceptione deducere, cum dicit : « Vereor au-
 tem, ne sicut serpens Evam decepit, corrupti sensus
 vestri a simplicitate, quæ est in Christo. »
 Sed certum est, Dominum quoque « venisse » ad
 ea, « quæ aberraverant. » Aberraverunt autem, non
 ab alto repetita origine in eam, quæ hic est, gene-
 rationem (est enim generatio creatura Omnipotentis,
 qui nunquam ex melioribus ad deteriora de-
 duxerit animam) ; sed ad eos, qui sensibus seu cogi-
 tationibus aberraverant, ad nos, inquam, venit
 Servator ; qui quidem ex nostra in præceptis ino-
 bedientia corrupti sunt, dum nimis avide volupta-

* II Cor. xi, 3. b Matth. XVIII, 11, 12.

edit. Paris. : Ἀλλὰ τῷ Βασιλεῖδι ἡ ὑπόθεσις προα-
 μαρτήσασάν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἑτέρῳ βίῳ, τὴν κό-
 λασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα· Sed Basilidæ dogma
 dicti animam, quæ prius peccaverat in alia vita,
 hic supplicium pati. »

(4) Πλατωνικώτερον. Theodoretus *Θεραπευτ.* ε',
 p. 544 : Πυθαγόρας δὲ καὶ Πλάτων δὴμόν τινα ψυ-
 χῶν ἀσωμάτων εἰσάγουσι, καὶ τὰς ἀμαρτάδι τινὶ
 περιπεσούσας, τιμωρίας χάριν εἰς σώματα καταπέμ-
 πτεσθαι λέγουσι· Pythagoras autem ac Plato popu-
 lum quemdam animarum corpore carentium intro-
 ducunt, easque, postquam in peccatum aliquod
 inciderint, supplicii causa dicunt in corpora desti-
 nari. »

(5) Συνιστάναι. Rectius præteritum perf. συνε-
 στάναι, « constare. » STILBURG.

(6) Μὴ, ὡς ὁ ὄφις. Μήπως, ὡς ὁ ὄφις εὔαν ἐξηπά-
 τησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθ. II Cor.
 XI, 3.

(7) Κτίστης γὰρ ἡ γ. H. κτιστὴ γὰρ ἡ γένεσις, ut
 infra p. 212, κτιστὸς γὰρ ὁ κόσμος, κτιστὴ καὶ ἡ
 εὐνοχηία. STILBURG.

(8) Προλαβόντος. Vid. principium p. 470 edit.
 Paris. LOWTH.

tem persequeremur; cum utique protoplastus noster tempus prævenisset, et ante debitum tempus matrimonii gratiam appetiisset et aberrasset: quoniam « quicunque aspicit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam ^a, » ut qui voluntatis tempus non exspectaverit. Is ipse ergo erat Dominus, qui tunc quoque damnabat cupiditatem, quæ prævenit matrimonium. Cum ergo dicit Apostolus: « Induite novum hominem, qui secundum Deum creatur ^b, » nobis dicit, qui ab Omnipotentis voluntate effliti sumus, sicut sumus effliti. « Veterem » autem dixit, non respiciens ad generationem et regenerationem, sed ad vitam inobedientiæ et obedientiæ. « Pelliceas » autem « tunicas ^c » existimat Cassianus esse corpora: in quo postea et eum, et qui idem cum eo sentiunt, aberrasse ostendemus, cum de ortu hominis, iis consequenter, quæ prius dicenda sunt, aggrediemur expositionem. « Quoniam, inquit, qui a terrenis reguntur, et generant, et generantur: *Nostra autem conversatio est in cælo, ex quo etiam Salvatorem exspectamus* ^d. » Recte ergo nos hæc quoque dicta esse scimus, quoniam ut hospites et advenæ peregrinantes debemus vitam instituere; qui uxorem habent, ut non habentes; qui possident, ut non possidentes; qui liberos procreant, ut mortales gigantes, ut relicтури possessiones, ut etiam sine uxore victuri, si opus sit; non cum immodico actione, et animo excoleso.

ἄωρας τῆς τοῦ γάμου χάριτος ὀρεχθέντος καὶ διαμαρτόντος· ὅτι « Πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι (9) ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν, » οὐκ ἀναμείνας τὸν καιρὸν θελήματος. Ὁ αὐτὸς οὖν ἦν ὁ Κύριος, καὶ τότε κρίνων τὴν προλαβοῦσαν τὸν γάμον (10) ἐπιθυμίαν. Ὅταν οὖν ὁ Ἀπόστολος εἴπῃ· « Ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντον (11), » ἡμῖν λέγει, τοῖς πεπλασμένοις ὑπὸ τῆς τοῦ Παντοκράτορος βουλήσεως ὡς πεπλασμεθα. « Παλαιὸν » δὲ, οὐ πρὸς γένεσιν καὶ ἀναγέννησιν φησιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν βίον τὸν τε ἐν παρακοῇ, τὸν τε ἐν ὑπακοῇ. « Χιτῶνας (12) » δὲ « δερματίνους » ἡγείται ὁ Κασσιανὸς (13) τὰ σώματα, περὶ ὧν ὑστερον καὶ τοῦτον καὶ τοὺς ὁμοίως αὐτῷ δογματίζοντας, πεπλανημένους ἀποδείξομεν, ὅταν περὶ τῆς ἀνθρώπου γενέσεως τὴν ἐξηγησιν ἐπομένως τοῖς προλεχθῆναι δεομένοις, μεταχειρίζομεθα (14). « Ἐπει, φησιν, οἱ ὑπὸ τῶν γηϊνῶν βασιλευμένοι καὶ γεννῶσι, καὶ γεννῶνται. Ἡμῶν δὲ τὸ πολιτεῦμα ἐν οὐρανῷ (15), ἐξ οὗ καὶ Σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα. » Καλῶς οὖν εἰρησθαι καὶ ταῦτα ἴσμεν ἡμεῖς· ἐπεὶ ὡς ξένοι καὶ παρεπίδημοῦντες (16) πολιτεύεσθαι ὀφειλομεν· οἱ γαμοῦντες (17) ὡς μὴ γαμοῦντες· οἱ κτῶμενοι, ὡς μὴ κτῶμενοι· οἱ παιδοποιῶντες, ὡς θνητοὺς γεννῶντες, ὡς καταλείψοντες τὰ κτήματα, ὡς καὶ ἄνευ γυναικὸς βιωσόμενοι, ἐν δέῃ· οὐ προσπαθῶς τῇ κτήσει χρώμενοι, μετ' εὐχαριστίας δ' ἀπάσης (18), καὶ μεγαλοφρονοῦντες. affectu possessione utentes, sed cum gratiarum

CAPUT XV.

I Cor. vii, 1; Luc. xiv, 26; Isa. lvi, 2, 3, explicat.

Et rursus cum dicit: « Bonum est homini uxorem non tangere, sed propter fornicationes unusquisque suam uxorem habeat ^e; » id veluti exponens, rursus dicit: « Ne vos tentet Satanas ^f. » Non enim iis, qui continenter utuntur matrimonio propter solam liberorum procreationem, dicit, « propter intemperantiam; » sed iis, qui finem liberorum procreationis cupiunt transilire: ne, cum nimium annuerit noster adversarius, excitet appetitionem ad alienas voluptates. Fortasse autem quoniam iis, qui juste vivunt, resistit propter æmulationem, et adversus eos contendit, volens eos ad suos ordines traducere, per laborio-

ἄθλις τε, ὅταν φῃ· « Καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεσθαι· διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἔχτω· » οἷον ἐπεξηγούμενος, πάλιν λέγει· « Ἴνα μὴ πειράξῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς. » Οὐ γὰρ τοῖς ἐγκρατῶς χρωμένοις τῷ γάμῳ ἐπὶ παιδοποιίᾳ μόνῃ, « διὰ τὴν ἀκρασίαν, » φησιν, ἀλλὰ τοῖς καὶ πέρα παιδοποιίας προβαίνειν ἐπιθυμοῦσιν· ὡς μὴ πολλὴ ἐπινεύσας ὁ δι' ἐναντίας, ἐκκυμήνη τὴν ὄρεξιν εἰς ἀλλοτρίας ἡδονάς. Τάχα δὲ ἐπὶ (19) τοῖς δικαίως βιοῦσιν ἀνθίσταται διὰ ζῆλον καὶ ἀντιφιλονεικεῖ, ὑπάγεσθαι τοῦτους τῷ ἑαυτοῦ τᾶγματι βουλόμενος, ἀφορμὰς δι' ἐγκρατείας ἐπιπόνου παρέχειν τοῖς βούλε-

* P. 555 ED. POTTER, 467-468 ED. PARIS.
^d Philip. iii, 20. ^e I Cor. vii, 1, 2. ^f Ibid. 5.

* Matth. v, 28. ^b Ephes. iv, 24. ^c Gen. iii, 21.

(9) Ἐπιθυμῆσαι. Ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, Matth.
 (10) Τὸν γάμον. Etiam genitivo casu legi potest τοῦ γάμου. SYLB.
 (11) Κτισθέντος. A. mavult κτισθέντα, tempore præterito. SYLB. Ephes. iv, 24: Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντα.
 (12) Χιτῶνας. Eos scilicet, quos ἐποίησε Κύριος ὁ θεὸς τῷ Ἀδὰμ καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, Gen. iii, 21.
 (13) Κασσιανός. Hunc locum respexit Procopius in cap. iii Geneseos, p. 76, versionis Latinæ, ubi quidem citatur « Clemens in primo sermone; » sed Græcus textus ms. habet, Κλήμης ἐν τρίτῳ Σερμῶντι. GRABIVS.
 (14) Μεταχειρίζομεθα. Congruentius μεταχειρισώμεθα. SYLBURG.
 (15) Οὐρανῷ. Οὐρανῶς, Philip. ii, 20.

(16) Ξένοι καὶ παρεπίδημοι. Respicit Hebr. xi, 13: Ὑμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοι εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς. Conf. I Petr. ii, 11.
 (17) Οἱ γαμοῦντες. Respicere videtur I Cor. vii, 29, 30, 31.
 (18) Τῇ κτήσει χρώμενοι, μετ' εὐχαριστίας δ' ἀπ. Pro τῇ κτήσει χρ. scribi possit τῇ κτήσει χρώμενοι, « creatura utentes. » Nam respicere videtur I Timoth. iv, 3, 4: Ἄ ὁ θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας, ... ὅτι πᾶν κτίσμα θεοῦ καλόν, ... μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον. Sic Clemens superius p. 555: Οὐχὶ καὶ οἱ παλαιοὶ δίκαιοι εὐχαρίστως τῆς κτίσεως μετέλαβον; « Nonne iusti etiam veteres creaturam cum gratiarum actione participabant? »
 (19) Ἐπί. Interpres legit ἐπί, « quoniam. »

ται. Εικότως οὖν φησι· «Κρεῖττον γαμῆν (20) ἢ πυροῦσθαι, ὅπως ἂν ὁ ἀνὴρ ἀποδιδῶ τῇ γυναίκι τὴν ὀφειλὴν, καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ, καὶ μὴ ἀποστερῶσιν ἀλλήλους» τῆς διὰ τῆς θείας (21) εἰς γένεσιν δοθείσης βοήθειας. «Ὅς δ' αὖ μὴ μισήσῃ, φησὶ, «πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναίκα, ἢ τέκνα, ἐμὸς εἶναι μαθητῆς οὐ δύναται.» Οὐ τὸ γένος μισεῖν παρακελεύεται· «Τίμα» γὰρ, φησὶ, «πατέρα καὶ μητέρα (22), ἵνα εὐ σοι γένηται.» ἀλλὰ, μὴ ἀπάγῃ, φησὶν, ἀλόγοις ὁρμαῖς, μηδὲ μὴν τοῖς πολιτικοῖς ἔθεισι συνάπτου· οἶκος (23) μὲν γὰρ ἐκ γένους συνίσταται, πόλεις δὲ ἐξ οἰκῶν· καθὼς καὶ ὁ Παῦλος τοὺς περὶ γάμον ἀσχολουμένους «κόσμῳ ἀρέσκειν» (24) ἔφη. Πάλιν ὁ Κύριός φησιν· «Ὁ γήμας μὴ ἐκβαλλέτω· καὶ ὁ μὴ γαμήσας μὴ γαμείτω (25)·» ὁ κατὰ πρόθεσιν εὐνοχίας ὁμολογήσας μὴ γῆμαι, ἀγάμος διαμενέτω. Ἀμφοτέροις γοῦν ὁ αὐτὸς Κύριος διὰ τοῦ προφήτου Ἠσαίου τὰς καταλλήλους δίδωσιν ἐπαγγελίας, ὡδὲ πως λέγων· «Μὴ λεγέτω ὁ εὐνοῦχος, ὅτι· ἔσθω εἰμὶ (26) ξηρὸν· τὰδε λέγει ὁ Κύριος τοῖς εὐνοῦχοις· Ἐάν φυλάξῃτε τὰ σάββατά μου, καὶ ποιήσῃτε πάντα ὅσα ἐντέλλομαι, δώσω ὑμῖν τόπον κρείττονα υἰῶν καὶ θυγατέρων·» οὐ γὰρ μόνον ἡ εὐνοχία δικαιοῦ, οὐδὲ μὴν τὸ τοῦ εὐνοῦχου σάββατον, ἐὰν μὴ ποιήσῃ τὰς ἐντολάς. Τοῖς γαμήσασιν δὲ ἐπιφέρει, καὶ φησιν· «Οἱ ἐκλεκτοὶ (27) μου οὐ πονέουσιν εἰς κενόν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν, ὅτι σπέρμα εὐλογημένον ἔστιν ὑπὸ Κυρίου (28).» Τῷ γὰρ κατὰ Λόγον τεκνοποιησαμένῳ καὶ ἀναθρεψαμένῳ, καὶ παιδεύσαντι ἐν Κυρίῳ, καθάπερ καὶ τῷ διὰ τῆς ἀληθοῦς κατηχήσεως γεννησάντι, κεῖται τις μισθός, ὡσπερ καὶ τῷ ἐκλεκτῷ σπέρματι. Ἄλλοι δὲ «κατάραν» τὴν παιδοποιεῖαν ἐκδέχονται, καὶ οὐ συνιέσι κατ' αὐτῶν ἐκείνων λέγουσαν τὴν Γραφήν. Οἱ γὰρ τῷ ὄντι τοῦ Κυρίου ἐκλεκτοὶ οὐ δογματίζουσιν, οὐδὲ τεκνοποιοῦσι τὰ εἰς

✠ P. 556 ED. POTTER. * I Cor. vii, 9. ὃ Ibid. 5, 5. ἄ Luc. xiv, 26. ἄ Exod. xx, 12. ἄ I Cor. vii, 33. ἄ Ibid. 10, 11. ἄ Isa. lvi, 34, 5. ἄ Isa. lxx, 25.

(20) *Κρεῖττον γαμῆν*. Κρεῖσσον γὰρ ἐστὶ γαμῆσαι, I Cor. vii, 9. In iis, quæ sequuntur, sensum I Cor. vii, 3, 5, et Luc. xiv, 26, verbis paulum mutatis, exhibet.

(21) *Τῆς διὰ τῆς θείας*. Post διὰ τῆς θείας desideratur οἰκονομία, vel simile quid; aut legendum διὰ τοῦ Θεοῦ, seu διὰ τοῦ Θεοῦ. SYLBERG. — Vel scribendum τῆσδε τῆς θείας, mutato διὰ in δε.

(22) *Πατέρα καὶ μητέρα*. Τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, Exod.

(23) *Οἶκος*. His verbis probare vult, civitatem intelligi a Christo per «patrem» et reliquos propinquos; ac proinde eum præcipientem «odio habere patrem», etc., jussisse ne civilibus consuetudinibus conformes essemus.

(24) *Κόσμῳ ἀρέσκειν*. Respicit I Cor. vii, 33: «Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναίκι.

(25) *Ὁ γήμας .... γαμείτω*. Harum sententiarum prior suni potuit cum ex Evangeliiis, tum ex I Cor. vii, 10, 11. Sed ubi hæc verba: Καὶ ὁ μὴ γαμήσας μὴ γαμείτω, dicit Dominus? Respicit forte Clemens I Cor. vii, 8: Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστὶν ἐὰν μείνωσιν ὡσπερ καγῶ, vel potius Matth. xix, 12, quia «Domini verba» se recitare dicit.

(26) *Εἰμὶ ξηρὸν*. Ἐγὼ εἰμὶ ξηρὸν· τὰδε λέγει Κύριος τοῖς εὐνοῦχοις· Ὅσοι ἀν φυλάξωσιν τὰ σάββατά μου, καὶ ἐκλέξωσιν ἃ ἐγὼ θέλω, καὶ ἀντέχωνται τῆς διαθή-

A sam continentiam eis vult præbere occasionem. Merito ergo dicit: «Melius est matrimonio jungi quam uri», ut «vir reddat debitum uxori, et uxor viro, et ne frustrentur invicem» hoc divino ad generationem dato auxilio. «Qui autem, inquit, non oderit patrem, vel matrem, vel uxorem, vel filios, non potest meus esse discipulus». Non jubet odisse proprium genus: «Honora» enim, inquit, «patrem et matrem, ut tibi bene sit»: sed ne abducaris, inquit, per appetitiones a ratione alienas, sed neque civilibus moribus conformis fias. Domus enim constat ex genere, civitates autem ex domibus; quemadmodum Paulus quoque eos, qui occupantur in matrimonio, a mundo dixit placere. Rursus dicit Dominus: «Qui uxorem duxit, ne expellat; et qui non duxit, ne ducat;» qui ex proposito castitatis professus est uxorem non ducere 201 maneat cælebs. Utrisque ergo idem Dominus per prophetam Isaiam convenientes dat promissiones sic dicens: «Nedicat eunuchus: Sum lignum aridum;» hæc enim dicit Dominus eunuchis: Si custodieritis sabbata mea, et feceritis quæcunque præcipio, dabo vobis locum meliorem filiis et filiabus. Non sola enim justificat castitas, sed nec sabbatum eunuchi, nisi fecerit mandata. Infert autem iis, qui uxorem duxerunt, et dicit: «Electi mei non laborabunt in vanum, neque procreabunt filios in execrationem, quia semen est benedictum a Domino». Et enim, qui secundum Logon filios procreavit et educavit, et erudit in Domino, sicut etiam ei, qui genuit per veram catechesim et institutionem, merces quædam est proposita, sicut etiam electo semini. Alii autem «execrationem» accipiunt esse ipsam liberorum procreationem, et non intelligunt adversus illos ipsos ea dicere Scripturam. Qui enim sunt revera electi

κῆς μου, δώσω αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἐν τῷ τελεχεῖ μου τόπον ὀνομαστῶν, κρείττω υἰῶν καὶ θυγατέρων. Isa. lvi, 3, 4, 5.

(27) *Οἱ ἐκλεκτοὶ*. Οἱ ἐκλεκτοὶ μου οὐ κοπιήσουσιν εἰς κενόν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν. Isa. lxx, 23: «Electi mei non laborabunt frustra, neque generabunt in conturbationem.» Apud D. Hieronymum: «Electi mei non laborabunt in vanum, neque filios generabunt in maledictionem.» Sed tollenda videtur distinctio illa, post «electi mei», ut conveniat cum Græco LXX. Porro quod in commentario duplicem lectionem videtur agnoscere, dum exponit in præcedenti versu, «Opera populi Dei veterascent;» et: «Veterascerē faciunt;» et: «Opera populi Dei non veterascent,» hoc tueri videtur, quod legitur apud Procopium: Τὰ ἔργα, φησὶ, τῶν πόνων αὐτῶν οὐ παλαιώσουσιν, τοῦτ' ἐστὶν ἀμετάβλητον ἔξουσι τὴν τῶν πρακτικῶν ὁδόν· quod ex Cyrillo videtur esse, cujus interpretes habet: «Cursum in rebus gerendis habebunt certum et immutabilem.» Idem etiam vertit: «Neque filios generabunt ad detestationem;» quod quidam, εἰς ἀνυπαρξίαν, h. e. «ut esse desistant,» et finem substantiæ suæ habcant. Sed hæc de spiritali generatione interpretatur H. Pintus; «de naturali etiam accipi posse putat, scribens in Isaiam, cujus expositionem hic Clementis locus confirmat.» COLLECT.

(28) *Ἐστὶν ὑπὸ Κυρίου*. Ὑπὸ Θεοῦ ἐστὶν, Isa.

Domini, non dogmata decernunt, nec filios progignunt, qui sunt ad execrationem, ut hæreses. Eunuchus ergo, non qui per vim excisas habet partes, sed nec qui cælebs est, dictus est, sed qui non gignit veritatem. Lignum hic prius erat aridum; si autem Logo obedierit, et sabbata custodierit per abstinentiam a peccatis, et fecerit mandata, erit honorabilior iis, qui absque recta vitæ institutione solo sermone erudiuntur. « Filioli, modicum adhuc sum vobiscum ^a, » inquit Magister. Quare Paulus quoque scribens ad Galatas, dicit: « Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus ^b. » Rursus ad Corinthios scribens: « Si enim decies mille pædagogos, » inquit, « habeatis in Christo, sed non multos patres. In Christo enim per Evangelium ego vos genui ^c. » Propterea « non ingrediatur eunuchus in Ecclesiam Dei ^d, » qui est sterilis, et non fert fructum, nec vitæ institutione, nec sermone. Sed « qui se » quidem « castrant » ab omni peccato « propter regnum cælorum ^e, » ii sunt beati, qui a mundo jejunt.

CAPUT XVI.

Jerem. xx, 14; Job. xiv, 3; Psal. l, 5; I Cor. ix, 27, exponit.

« Exsecranda » autem « dies in qua natus sum, et ut non sit optanda ^f, » inquit Jeremias: non absolute exsecrandam dicens generationem, sed populi peccata ægre ferens et inobedientiam. Subjungit itaque: « Cur enim natus sum ut viderem labores et dolores, et in perpetuo probro fuerunt dies mei ^g? » Quin etiam omnes, qui prædicabant veritatem, propter eorum, qui audiebant, inobedientiam, quærebantur ad pœnam, et veniebant in periculum. « Cur enim non fuit uterus matris meæ sepulcrum, ne viderem afflictionem Jacob et laborem generis Israel ^h? » ait Esdras propheta. « Nullus est a sorde mundus, » ait Job, « nec si sit quidem una dies vita ejus ⁱ. » Dicant ergo nobis, ubi fornicatus est

^a Joan. xiii, 33. ^b Galat. iv, 19. ^c I Cor. iv, 15. ^d Deut. xxiii, 1. ^e Matth. xix, 12. ^f Jer. xx, 14. ^g Ibid. 18. ^h IV Esdr. v, 35. ⁱ Job xiv, 4, 5.

(29) *Τεκνία*. A. mavult, simpliciori ordine, *τεκνία*, *ἔτι μικρόν μεθ' ὑμῶν εἰμι*, *φησὶν ὁ διδάσκαλος*. ex Joan. xiii. SYLBERG.

(30) *Χριστῶ*. *Χριστῶ Ἰησοῦ*, I Cor. iv, 15.

(31) *Εὐνοῦχος*. *Θλασῖας*, οὐδὲ ἀποκεκομμένος, Deut.

(32) *Ἐπικατάρτος* ... *ἐπευκτέα*. *Ἐπικατάρτος ἡ ἡμέρα ἐν ἣ ἐτέχθη ἐν αὐτῇ ἡ ἡμέρα ἐν ἣ ἐτεκέν με ἡ μήτηρ μου, μὴ ἔστω ἐπευκτὴ*. Jerem. xx, 14.

(33) *Διὰ τί γὰρ ἐγεννήθην*. *Ἰνατί τοῦτο ἐγγύθον ἐκ μήτρας*; Ibid. 18.

(34) *Διὰ τί γὰρ οὐκ ἐγ*. Quoniam attulit paulo ante verba Jeremiae ex cap. xx, v. 14 et 18, existimavit Hervetus hic citari ejusdem capitis septimum decimum: « Qui non me interfecit a vultu, ut fieret mihi mater meæ sepulcrum; » ideoque nomen Esdræ cum Jeremia commutavit: at eadem verba reperiuntur lib. iv Esdr. cap. v, v. 35, in Latina editione, nam Græca non exstat. Sic ergo verte: « Quare non fiebat matrix matris meæ mihi sepulcrum, ut non viderem laborem Jacob, et defatigationem generis Israel? » inquit Esdras propheta. Nullus est, » etc. COLLECT.

(35) *Οὐδέ τις*. Ambrosius in I Lucæ: « Nemo mundus a sorde, nec si unius diei vitæ sit in terra, numerosi menses ejus ab ipso? » D. Augustinus in

κατάραν, ὡσπερ αἱ αἰρέσεις. Εὐνοῦχος τοίνυν, οὐχ ὁ κατηναγκασμένος τὰ μόρια, οὐδὲ μὴν ὁ ἀγαμος, εἴρηται, ἀλλ' ὁ ἀγονος ἀληθείας. Εὐλὸν οὗτος ξηρὸν ἦν πρότερον· ὑπακούσας δὲ τῷ λόγῳ, καὶ φυλάξας τὰ σάββατα κατὰ ἀποχὴν ἀμαρτημάτων, καὶ ποιήσας τὰς ἐντολάς, ἐντιμότερος ἔσται τῶν ἀνευ πολιτείας ὀρθῆς λόγῳ μόνῳ παιδευομένων. « Τεκνία (29), » φησὶν, « ὀλίγον ἔτι μεθ' ὑμῶν εἰμι, » ὁ διδάσκαλος. Διὸ καὶ Παῦλος, Γαλάταις ἐπιστέλλων, φησὶ: « Τεκνία μου, οὐς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῆ Ἰησοῦς ἐν ὑμῖν. » Πάλιν τε αὖ Κορινθίοις γράφων, « Ἐάν γὰρ μυρίους παιδαγωγούς ἔχητε ἐν Χριστῷ, » λέγει, « ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ (30) διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα. » Διὰ τοῦτο « οὐκ εἰσελεύσεται εὐνοῦχος (31) εἰς Ἐκκλησίαν Θεοῦ, » ὁ ἀγονος καὶ ἀκαρπος καὶ πολιτεία καὶ λόγῳ· ἀλλ' « οἱ » μὲν « εὐνουχίσαντες ἑαυτοὺς » ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας « διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, » μακάριοι οὗτοι εἰσιν, οἱ τοῦ κόσμου νηστεύοντες.

« Ἐπικατάρτος δὲ ἡ ἡμέρα ἐν ἣ ἐτέχθη· καὶ μὴ ἔστω ἐπευκτέα (32), » ὁ Ἰερემίας φησὶν· οὐ τὴν γένεσιν ἀπλῶς ἐπικατάρτον λέγων, ἀλλ' ἀποδυσπετῶν ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασι τοῦ λαοῦ καὶ τῇ ἀπειθείᾳ· ἐπιφέρει γοῦν· « Διὰ τί γὰρ ἐγεννήθην (33), τοῦ βλέπειν κόπους καὶ πόνους, καὶ διετέλεσαν ἐν αἰσχύνῃ αἱ ἡμέραι μου; » Αὐτεῖα πάντες οἱ κηρύσσοντες τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὴν ἀπειθειαν τῶν ἀκούοντων, ἐδιώκοντό τε καὶ ἐκινδύνουν. « Διὰ τί γὰρ οὐκ ἐγένετο (34) ἡ μήτρα τῆς μητρός μου τάφος, ἵνα μὴ ἴδω τὸν μόχθον τοῦ Ἰακώβ, καὶ τὸν κόπον τοῦ γένους Ἰσραήλ; » Ἐσδρας ὁ προφήτης λέγει. « Οὐδέ τις (35) καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, » Ἰὼβ φησὶν, « οὐδ' εἰ μία ἡμέρα ἢ ζωὴ αὐτοῦ. » Λεγέτωσαν ἡμῖν, ποῦ ἐπόρευεσεν τὸ

Psalm. l: « Dicit et alio loco Propheta: Nemo mundus in conspectu tuo, nec infans, cuius est unius diei vita super terram. » S. Bernardus serm. 70 in Canticum: « Nec infans certe unius diei sine sorde est super terram. » Vide lib. iv Strom. Quidam in margine adnotant caput xv Job, alii xxv. Sed absunt a Latina vulgata: hæc apud LXX reperiuntur cap. xiv Job, v. 2: Τίς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ρύπου; Ἄλλ' οὐδέ τις, ἐάν καὶ μία ἡμέρα ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. « Quis enim mundus erit a sorde? Sed nullus, si et unius diei vita ejus in terra. » Latina vulg.: « Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? nonne tu, qui solus es? » Ex Hebræo ad verbum: « Quis dabit mundum ex immundo? ne unus quidem. » Olympiodorus in Expositione a Niceta contexta, qua usi sumus manuscripta, sic explanat hunc locum: Αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη γέννησις οὐκ ἀνευ ρύπου καὶ ἀμαρτίας τυγχάνει, ὅθεν καὶ βαπτίζεται τὰ βρέφη τὸν διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ ρύπον ἀποπλυνόμενα. Τοῦτο δὲ λέγει διὰ τὸ ἡσθηνέξαναι τὴν φύσιν ἐκ τῆς ἐν Ἀδὰμ παραβάσεως καὶ εὐλόισθον γεγονέναι εἰς ἀμαρτίαν, καὶ μέντοι καὶ διὰ τὴν ἐκ φιληδονίας γέννησιν, οὐ μὴν ὡς συνουσιωμένης ἡμῖν τῆς ἀμαρτίας· μὴ γένοιτο! COLLECT. — Clemens Romanus Epistolæ prioris ad Corinthios cap. 17: Ἰὼβ ἦν δίκαιος καὶ ἀμπεπτος, ἀληθινός,

γεννηθὲν παιδίον; ἢ πῶς ὑπὸ τὴν τοῦ Ἀδάμ ὑπαπέπτωκεν (36) ἀρὰν τὸ μηθὲν ἐνεργήσαν (37); Ἀπολείπεται δὲ αὐτοῖς, ὡς ἔοικεν, ἀκολούθως λέγειν τὴν γένεσιν εἶναι κακὴν, οὐ τὴν τοῦ σώματος μόνην, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς, δι' ἣν καὶ τὸ σῶμα. Καὶ ὅταν ὁ Δαβὶδ (38) εἴπῃ, « Ἐν ἁμαρτίαις (39) συνελήφθην, καὶ ἐν ἀνομίαις ἐκίσθησέ με ἡ μήτηρ μου » λέγει μὲν προφητικῶς μητέρα τὴν Ἐβάν (40), ἀλλὰ « ζώντων Ἐβὰ μήτηρ » ἐγένετο· καὶ εἰ « ἐν ἁμαρτίαις συνελήφθῃ, » ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἐν ἁμαρτίαις, οὐδὲ μὴν ἁμαρτία αὐτός. Εἰ δὲ καὶ πᾶς ὁ ἐπιστρέφρων ἐξ ἁμαρτίας ἐπὶ τὴν πίστιν ἀπὸ τῆς συνθηλαίας τῆς ἁμαρτωλοῦ οἷον μητρός ἐπὶ τὴν ζωὴν (41) ἐπιστρέφει, μαρτυρήσει μοι εἰς τῶν δώδεκα προφητῶν φήσας, B

✕ P. 557 ED. POTTER, 469 ED. PARIS. • Psal. L, 7.

θεοσεβῆς, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς κακοῦ· ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ κατηγορῶν, λέγει· Οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, οὐδὲ εἰ μίᾳς ἡμέρας ἡ ζωὴ αὐτοῦ· « Jobus erat justus et sine crimine, verax, colens Deum, abstinens ab omni malo : sed ille seipsum accusans dicit : Nemo mundus a sorde, etsi unius diei sit vita ejus. » Ubi conf. quæ adnotavit Cotelerius : ut etiam Clemens noster hæc Clementis Romani verba recitans infra, Strom. IV, p. 516 edit. Paris.

(36) *Τὴν τοῦ Ἀδάμ ὑπ.* Origenes tractat. 9 in Matth. : « Et forsitan quidem secundum hanc natiuitatem : Nemo est mundus a sorde, etsi unius diei sit vita ejus, propter natiuitatis nostræ carnalis mysterium : secundum quod ait David ex persona omnium nascentium ex carne et sanguine : Quoniam in iniquitatibus conceptus sum et in delictis concepit me mater mea. Idem Homil. 14 in Luc. : « Parvuli baptizantur in remissionem peccatorum. Quorum peccatorum? vel quo tempore peccaverunt? aut quomodo potest ulla lavacri in parvulis ratio subsistere, nisi juxta illum sensum, de quo paulo ante diximus, « Nullus mundus a sorde, nec si unius diei quidem fuerit vita ejus super terram? » Et quia per baptismi sacramentum, natiuitatis sordes deponuntur, propterea baptizantur et parvuli. » Idem homil. 8 in Levit. : « Sed et ille ipse qui nascitur, sive virilis, sive femineus sexus sit, pronuntiat de eo Scriptura, quia « non sit mundus a sorde, etiamsi unius diei sit vita ejus. » Et ut scias esse in hoc grande nescio quid, et tale, quod nulli sanctorum ex sententia venerit, nemo ex omnibus sanctis invenitur diem festum, vel convivium egisse in die natalis sui; nemo invenitur habuisse lætitiā in die natalis filii, vel filię suæ. » Et paulo post : « Quod si placet audire, quid etiam alii sancti de ista natiuitate senserint, audi Davidem dicentem : « In iniquitatibus, « inquit, » conceptus « sum, et in peccatis peperit me mater mea : » ostendens, quod quæcunque anima in carne nascitur, iniquitatis et peccati sorde polluitur; et propterea dicitur est illud, quod jam superius memoravimus : « Quia nemo mundus a sorde, nec si unius diei sit « vita ejus. » Conf. ejusdem homil. 11 in Levit. et reliqua, quæ adnotavit G. Spencerus ad hæc Origenis verba, lib. IV *Contra Celsum* p. 191 : Καθ' Ἑλλάδα (ἡ Ἐβραϊκὴ) φωνὴν ὁ Ἀδάμ ἀνθρωπῶς ἐστὶ· καὶ ἐν τοῖς δοκοῦσι περὶ τοῦ Ἀδάμ εἶναι φυσιολογεῖ ὁ Μωϋσῆς τὰ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Ἀδάμ, ὡς φησὶν ὁ λόγος, πάντες ἀποθνήσκουσι, καὶ κατεδικάσθησαν ἐν τῷ ὁμοίωματι τῆς παραδόσεως Ἀδάμ· οὐκ οὕτως ὡς περὶ ἐνός τινος, ὡς περὶ ὄλου τοῦ γένους ταῦτα ἀφαικνόντος τοῦ θεοῦ λόγου· καὶ γὰρ ἐν τῇ τῶν λεγομένων ὡς περὶ ἐνός ἀκολουθία ἡ ἀρὰ τοῦ Ἀδάμ κοινὴ πάντων ἐστὶ· καὶ τὰ κατὰ τῆς γυναικὸς, οὐκ ἐστὶ καθ' ἧς οὐ λέγεται. « Adam Hebræo vocabulo significat hominem; et in his, quæ de hoc Moyse prodidit, descripsit naturam hominis. Nam, ut ait Scriptura, « In Adamo omnes moriuntur, et damnati

A ✕ infans natus? vel quomodo sub Adæ cecidit exsecrationem, qui nihil est operatus? Restat ergo eis, ut videtur, consequenter, ut dicant malam esse generationem, non solum corporis, sed etiam animæ, per quam existit corpus. Et quando dixit David : « In peccatis conceptus sum, et in iniquitatibus concepit me mater mea : » dicit propheticè quidem matrem Evam; sed Eva quidem fuit « mater viventium; » et si is « in peccatis fuit conceptus, » at non ipse in peccato, neque vero ipse peccatorum. Utrum vero quicumque etiam a peccato ad fidem convertitur, a peccandi consuetudine tanquam a « matre » converti dicatur ad « vitam, » feret mihi testimonium unus ex duodecim prophetis, qui dixit : « Si dederò

« sunt in similitudine prævaricationis Adami. » Nec tam de uno quopiam, quam de toto humano genere Scriptura divina loquitur : nam maledictio, quæ Adamo inflicta dicitur, communis est omnium; sicut quæ mulieri, ad nullam non pertinet. » Conf. testimonia Patrum, quæ collegit Ger. Vossius *Historiæ Pelag.* lib. II, par. 7, thes. 7.

(37) *Ἐνεργήσαν.* Flor. edit. *Ἐνεργηθεῖσαν*, errore manifesto. SYLBERG.

(38) *Ὅταν ὁ Δαβὶδ.* S. Chrysostomus in Psal. I. : Τοῦτο εἰπεῖν βούλεται, ὅτι τῶν ἡμετέρων προγόνων κρατήσασα ἡ ἁμαρτία, ὀδὸν τινὰ καὶ τρίβον διὰ τοῦ γένους εἰργάσατο. Διδασκόμεθα δὲ διὰ τούτων ἀπάντων, οὐχ ὅτι φυσικὴ τῆς ἁμαρτίας ἡ ἐνέργεια (μὴ γὰρ ἂν ἦμεν ἐλεύθεροι τιμωρίας), ἀλλ' ὅτι ῥέπει ἡ φύσις πρὸς τὸ πταίνειν, ὑπὸ τῶν παθημάτων ἐνοχλουμένη· νικᾷ δὲ ὁμῶς ἡ γνῶμη, ποιοῖς συνέργοις κεχρημένη. Οὐ τὸλμῶν, ὡς τινες ἀνοήτως ὑπέλαβον, τοῦ γάμου κατηγορεῖ, οὕτω νενοηκότες τὸ Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, ἀλλὰ τὴν ἀνωθεν ὑπὸ τῶν προγόνων τομμηθεῖσαν παρανομίαν εἰς μέσον προφέρει, κάκελην λέγει γεγεννησθαι τῶν βλαμμάτων τούτων πηγὴν. Quem locum ideo ascripsimus, quod videatur innuere hæreticos, qui matrimonium rejiciebant, illo freti loco, et quod a Joanne Fabro Viennensi episcopo in suspicionem sit adductus S. Chrysostomus, quod hunc versiculum de industria intactum reliquerit, ne in sermonem incideret peccati originalis, ut monet Sixtus Senen. adnotat. 178, lib. V *Bibliothecæ suæ*. Idem docet lib. VI, Adnotat. 236, peccatum agnovisse originis Chrysostomum, quamvis hoc loco, quem exscripsit Theodoretus, videatur innuere transisse ad posterum solum pœnam corporeæ corruptionis, quam consecutæ sunt cupiditates et perturbationes : neque enim necesse fuit Chrysostomo semper de peccato originali verba facere, quotiescunque eorum memineral, quibus ob peccata primorum parentum obnoxii facti sumus. Idem de Clemente dici potest, præsertim cum adversus hæreticos disputaret, qui creationem admistum habere malum dicebant. COLLECT.

(39) *Ἐν ἁμαρτ.* Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἁμαρτίαις ἐκίσ. Psalm.

(40) *Μητέρα τὴν Ἐβάν.* Tertullianus principio lib. I *De cultu seminarum* : « Ut non magis in sordibus ageret, et squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens Evam lugentem et pœnitentem, quo plenius id, quod de Eva trahit (ignominiam dico primi delicti, et invidiam perditionis humanæ) omnis satisfactionis habitu expiaret : « In doloribus et anxietatibus paries, mulier, et ad virum conversio tua, et ille dominabitur tui : » et Evam te esse nescis? Vivit sententia Dei super sexum istum in hoc sæculo, vivat et reatus necesse est. Tu es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, etc. »

(41) *Ζωήρ.* Ludit in voce ζωῆς, quæ Evæ ponica est.

primogenita pro impietate fructum ventris mei, pro peccatis animæ meæ. » Non accusat eum, qui dixit: « Crescite et multiplicamini »: » sed primos post generationem motus, quorum tempore Deum non cognoscimus, dicit « impietates. » Si quis autem ea ratione dicit malam generationem, idem eam dicat bonam, quatenus in ipso veritatem cognoscimus. « Abluamini juste, et ne peccetis. Ignorantem enim Dei quidam habent c, » videlicet qui peccant. « Quoniam nobis est colluctatio non adversus carnem & sanguinem, sed adversus spiritualia d. » Potentes autem sunt ad tentandum « principes tenebrarum hujus mundi, » et ideo datur venia. Et ideo Paulus quoque: « Corpus meum, » inquit, « castigo, et in servitutem redigo; quoniam qui certat, omnia continet, » hoc est, in omnibus continet, non ab omnibus abstinens, sed continenter utens iis, quæ utenda judicavit; « illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant; nos

« Εἰδῶ (42) πρωτότοκα (43) ἵπὲρ ἀσεβείας καρπὸν κοιλίας μου, ὑπὲρ ἀμαρτίας ψυχῆς μου· » οὐ διαβάλλει τὸν εἰπόντα· « Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε· » ἀλλὰ τὰς πρώτας ἐκ γενέσεως ὀρμάς, καθ' ἃς Θεὸς οὐ γινώσκουμεν, ἀσεβείας λέγει. Εἰ δέ τις κατὰ τοῦτο λέγει κακὴν γένεσιν, καὶ κατ' ἐκεῖνο εἰπάτω ἀγαθὴν, καθὼς ἐν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν γινώσκουμεν· Ἐκνήψατε(44) δικαίως, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε· ἀγνωστοὶ γὰρ Θεοῦ τινες ἔχουσι, » δηλαδὴ οἱ ἀμαρτάνοντες· « Ἐπειδὴ ἡ πάλῃ (45) ἡμῖν οὐ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰ πνευματικά. » Δυνατοὶ δὲ ἐκπειράσαι· « οἱ κοσμοκράτορες τοῦ σκότους· » διὰ τοῦτο αἱ συγγνώμαι (46). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος· « Αὐτό μου τὸ σῶμα ὑποπιέζω (47) καὶ δουλαγωγῶ, » φησὶν· « ὅτι πᾶς (48) ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται· » ἀντὶ τοῦ, εἰς πάντα ἐγκρατεύεται· οὐ πάντων ἀπεχόμενος, ἀλλ' οἷς ἐκρίνει ἐγκρατεῦσαι· ἐκεῖνοι μὲν, ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάθωσιν· ἡμεῖς δὲ, ἵνα ἀφθαρτον, » νικῶντες ἐν τῇ πάλῃ, οὐχὶ δὲ ἀκο-

✕ P. 558 ED. POTTER. a Mich. vi, 7. b Gen. 1, 28. c I Cor. xv, 34. d Ephes. vi, 12.

(42) Εἰδῶ. Scribendum divise ex Mich. vi, 7, εἰ δῶ « si dederō. » Mox ibidem, πρωτότοκά μου.

(43) Πρωτότοκα. Mich. vi, 7: « Nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo, et fructum ventris mei pro peccato animæ meæ? » Aliter interpungitur ibi hic locus et apud LXX atque hic, et priore loco ponitur in editi. Antuwerp. ὑπὲρ ἀμαρτίας μου, posteriore ὑπὲρ ἀσεβείας· at hic contra, et apud Theodoretum, qui hoc ita exponit: « Non infantes primigenii ad sacrificium Deo allati me de peccatorum multitudine absolvere possunt. COLLECT. »

(44) Ἐκνήψατε. Melius ἐκνήψατε, « evigilate, » I Cor. xv, 34.

(45) Ἐπειδὴ ἡ πάλῃ. In sequentibus auctor Scripturæ sensum, verbi paulum mutatis, exhibet.

(46) Δυνατοί... συγγνώμαι. « Principes tenebrarum hujus mundi valde potentes sunt ad inferendas tentationes, ideoque conceditur venia, » sive indulgentia, sc. ab Apostolo I Cor. vii, 6. LOWTH.

(47) Ὑποπιέζω. Vulg. Bibl. I Cor. ix, ὑποπιάζω, nempe παρὰ τὰ ὑπόπια, sed ὑποπιέζω legitur etiam apud Basil. p. 82, et Greg. Naz. p. 196. Apud eundem Greg. p. 131 legitur etiam καλὸν ὑποπιασμὸς σώματος, a πιάζω, quod est « corripio et premo. » H. SYLVA. — In Novo Testam. I Cor. ix legitimus: 'Ἄλλ' ὑποπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ. Et additur tertia varia lectio ὑποπιάζω. Chrysostomus secundam sequitur: Διὸ, φησὶν, ὑποπιάζω καὶ δουλαγωγῶ· οὐκ εἶπεν ἀναίρῳ· οὐδὲ γὰρ ἐχθρῶ ἢ σάρξ· ἀλλ' ὑποπιάζω καὶ δουλαγωγῶ, ὁ δεσπότης ἐστὶν οὐ πολεμίτου, διδασκάλου οὐκ ἐχθροῦ, παιδοτρέβου οὐκ ἐναντίου.

Glossarium: Ὑπόπιον, « suggestella. » Ὑποπιασμὸς, « suggestillatio. » At Latino-Græc. : « Sugillatio, » ὑποπιασμὸς. « Sugillatus, » ὑποπιασθεὶς. Suidas: Ὑπὸ τοὺς ὤπας τῶν πληγῶν ἔχνη, « partes circa oculos percussionibus contusæ et lividæ. » Idem: Ὑπόπια, ἀφ' ἐλασθηποτοῦν πληγῆς τραύματα. Aristophanes Vespis: Μὴ λάθης ὑπόπια. S. Irenæus lib. iv, cap. 27: « Sic pugno, non quasi aerem cadens, sed lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo. » Sanctus Paulinus epist. ad Augustinum, quæ inter eas Augustini 58: « Qui carnem jejuniis domat, sicut Apostolus dicit: Lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo. » Apud Suidam: Ὑποπιάζω, τοῦτ' ἐστὶ πρὸς ἀσκησιν αὐτὸ μετ' ἐπιστήμης καὶ φρονήσεως γυμνάζω, καὶ πρὸς τὴν τῶν κρειττόνων συνέργειαν, οὐ πρὸς ἀσέλγειαν προνοοῦμαι. Sic enim lego in manusc. non ὑπονοοῦμαι, ut in Aldi edit. sic paulo post, πρόνοον μὴ ποιεῖσθαι. Rursus paulo post adji-

ciendum est illis verbis, τοῦ ὁ μικροῦ, ὑποπιασμέναι. Idem etiam in voce ἀσχος ex manuscripto ita legendus: ὑποπιέζω τὸ σῶμα. Ait enim, τῇ ἀσκητικῇ ἀγωγῇ ταπεινοῦται καὶ πιέζεται ἡ τοῦ σώματος φύσις. In epistolis S. Antonii, quæ sunt in Bibl. S. Patrum, Serasius interpres, dum vertit, « Obculco corpus meum, » legisse videtur ὑποπιέζω. At Theophylactus in hunc locum ait: « Ὑποπιάζω, i. e. pugno. » Ὑπόπια enim dicuntur vulnera, quæ sub oculis infliguntur, dum pugnis contenditur. Nonnulli verbum ὑποπιάζω magis proprie dictum putant pro eo, quod est, famitrado corpus meum, inediaque ipsum affligo: verum ea interpretatio nullius est momenti, oporteret enim esse ὑποπιέζω. Itaque videtur Theophylactus ὑποπιέζω non admittere, neque velle ὑποπιάζειν affligere significare. Cyprianus vertit, « affligo corpus meum, » et Vulgata cum Ambrosio et Augustino, « castigo; » et Hesychius ait: Ὑποπιάζομεν, ταπεινοῦμεν, μαραινόμεν. Et videretur legendum ὑποπιέζομεν, cum sit inter ea, quæ per o scribuntur in 2 syllaba, sed et sequitur: Ὑποπιασμὸς καὶ ταπεινώσις ἐστὶ σώματος. Tertia lectio, ὑποπιάζω, ab eadem mente, quæ ὑποπιέζω. Nam πιάζω Dorice dici πιέζω, auctor Eustath. in Odys. H, ut τράχη προ τρέχω. Hesych., πιάσαι, πιασθεὶς, δαμασθεὶς. COLLECT.

(48) Ὅτι πᾶς. Tertull. ad Martyres, cap. 5, eleganter hoc exponit: « Itaque epistates vester, Christus Jesus, qui vos Spiritu unxit, et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriores tractionem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. Nempe enim et athleteæ segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori edificando vacent; continentur a luxuria, a cibis lætioribus, a potu jucundiore; coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. » Sanctus Chrysostomus in hunc locum: Τί ἐστὶ Πάντα; οὐχὶ τοῦδε μὲν ἀπέχεται, ἐν ἐτέρῳ δὲ διαμαρτάνει, ἀλλὰ καὶ γαστήριμαργίας καὶ λαγνείας καὶ μέθης, καὶ πάντων ἀπλῶς κρατεῖ τῶν παθῶν. Τοῦτο γὰρ, φησὶ, καὶ ἐπὶ τῶν ἐξωθεν ἀγωνῶν γίνεται· οὐδὲ γὰρ μεθύειν ἐξεσι τοῖς ἀγωνιζομένοις μετὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀγωνίας, οὐδὲ πορνεύειν, ἵνα μὴ τὴν δύναμιν ἐκλύσωσιν. Illud autem Pauli πάντα ἐγκρατεύεται, sic vertit cum Irenæi interprete lib. iv, cap. 2, Cyprianus De exhortatione martyrum, cap. 8, et epist. ad martyres de Mappalico: « Omnis qui agonizat, in omnibus continens est; » ut hic Clemens ait, et;

νητι (49) στεφανούμενοι. Ἡ δὲ τινες (50) καὶ τῆς Α παρθένου τὴν χήραν εἰς ἐγκράτειαν προτείνουσι, κατὰ μεγαλοφρονήσασαν ἣς πεπειραται ἡδονῆς.

A autem ut incorruptibilem a, b in lucta vincentes, non autem sine pulvere coronam accipientes. Jam nonnulli quoque præferunt viduam virgini, ut quæ, quam experta est, voluptatem magno animo contempserit.

CAPUT XVII.

Qui nuptias et generationem malas asserunt, ii et Dei creationem et ipsam Evangelii dispensationem vituperant.

Εἰ δὲ ἡ γένεσις κακὴν, ἐν κακῷ λεγόντων οἱ βλάσφημοι τὸν γενέσεως μετεληφότα Κύριον, ἐν κακῷ τῆν γενήσασαν Παρθένον. Οἱμοι τῶν κακῶν! βλασφημοῦσι τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μυστήριον τῆς κτίσεως, τὴν γένεσιν διαβάλλοντες. Διὰ ταῦτα ἡ «δόκησις» Κασσιανῶ (51) διὰ ταῦτα καὶ Μαρκίωνι, καὶ μὴν καὶ Οὐαλεντίνῳ τὸ σῶμα τὸ ψυχικόν· ὅτι, φασίν, ὁ ἀνθρωπος εἰ παρωμοίωθη τοῖς κτήνεσιν, εἰς συνδυασμὸν ἀφικνούμενος. Ἄλλ' ὅταν ἐπιβαίνῃν ἄλλοτριᾷ κοίτῃ, ὀργήσας ὡς ἀληθῶς, θελήσῃ, τότε τῷ ὄντι ὁ τοιοῦτος ἐκθηριούται· «Ἴπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον (52) ἐχρεμέτιζον.» Κἂν ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων τὴν ἐπιτήδευσιν τῆς συμβουλίας ὁ ὕψος εὐληφῶς, καὶ παραπέσας τῇ κοινωνίᾳ τῆς Ἐβας συγκαταθέσθαι τὸν Ἀδάμ, λέγῃ, ὡς ἂν μὴ φύσει ταύτῃ κεχρημένων τῶν πρωτοπλάστων, ὡς ἀξιούσι τινες· ἡ κτίσις πάλιν βλασφημεῖται, ἀσθενεστέρους τοὺς ἀνθρώπους τῆς τῶν ἀλόγων φύσεως πεποιηκυῖα, οἷς κατακολούθησαν οἱ πρωτόπλαστοι τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ ἡ μὲν φύσις ἦγεν αὐτοὺς, ὡς καὶ τὰ ἄλογα, πρὸς παιδοποιίαν, ἐκινήθησαν δὲ ὁσάττον ἢ προσήκον ἦν, ἔτι νεοὶ πεφυκότες, ἀπάτῃ παραχθέντες· δικαία μὲν ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς οὐκ ἀναμείναντας τὸ βούλημα· ἀγία δὲ ἡ γένεσις, δι' ἣν ὁ κόσμος συνέστηκεν, δι' ἣν αἱ οὐραὶ, δι' ἣν αἱ φύσεις, δι' ἣν ἄγγελοι, δι' ἣν δυνάμεις, δι' ἣν ψυχαὶ, δι' ἣν ἐντολαὶ, δι' ἣν νόμοι, δι' ἣν τὸ Εὐαγγέλιον, δι' ἣν ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ. «Καὶ πᾶσα ἀνάξῃ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου· καὶ ὁ μὲν (53) χόρτος ζηραίνεται, τὸ δὲ ἄνθος καταπίπτει·

Sin autem malum est generatio, in malo blasphemi dicant fuisse Dominum qui fuit particeps generationis, in malo Virginem quæ genuit. Hei mihi! quot et quanta mala! Dei voluntatem maledictis incesunt, et mysterium creationis, dum invehuntur in generationem. Et hinc «Docesin» fingit Cassianus; hinc etiam Marcioni, et Valentino quoque est corpus animale; quoniam homo, inquit, operam dans veneri, «assimilatus est iumentis b.» Atqui profecto, cum libidine vere insaniens, aliena inire voluerit, ✕ tunc revera, qui talis est, efferatur: «Equi in feminas furentes facti sunt, unusquisque hinc niebat ad uxorem proximi sui c.» Quod si dicat serpentem, a brutis animantibus accepta consilii sui ratione, Adamo persuasisse 202 ut cum Eva coire consentiret, tanquam alioqui, ut quidam existimant, protoplasti hac natura usuri non fuissent: rursus vituperatur creatio, ut quæ rationis expertum animantium natura homines fecerit imbecilliores, quorum exempla consecuti sunt, qui a Deo primi formati fuere. Sin autem natura quidem eos sicut bruta deduxit ad aliorum procreationem; moti autem sunt citius quam oportuit, fraude iuncti, cum adhuc essent juvenes; justum quidem est Dei iudicium in eos qui non exspectarunt ejus voluntatem: sancta est autem generatio, per quam mundus consistit, per quam essentia, per quam natura, per quam angeli, per quam potestates, per quam anima, per quam præcepta, per quam lex, per quam Evangelium, per quam Dei cognitio. «Et omnis caro fenum, et omnis gloria ejus quasi flos

✕ P. 559 ED. POTTER, 470 ED. PARIS. • I Cor. ix, 27, 28. b Psal. xlviii, 13 21. • Jerem. v, 8.

πάντα ἐγκρατεύεται, οὐ πάντων ἀπεχόμενος. Neque tamen rejicienda est vulgata versio, «ab omnibus se abstinet;» quam vides Chrysostomum exprimere; et advertendum est, hæreticos, quibuscum disputat Clemens, abstinere a cibis, quos Deus creavit; ipsum autem velle, ut non penitus abstinemus, sed continenter utamur, id est, cum moderatione utamur, cum opus erit; et abstinemus, cum opus non erit. COLLECT.

(49) Ἀκορητι. Scribendum potius ἀκοντι, α κόντις.

(50) Ἡ δὲ τινες. Flor. edit., ἡδὲ τινές, «jam quidam, minus apte. SYLBERG.—Vult auctor nonnullos viduam virgini præferre, eo quod difficilior sit a voluptatibus temperare, quas experti fuimus, quam ab illis, quas nunquam sensimus. Clemens infra, Strom. vii, pag. 744 edit. Paris.: Μέγιστον γὰρ ἐν πείρᾳ γενόμενον, εἶτα ἀποσχέσθαι· τί γὰρ μέγα, εἰ ἂν μὴ οὐδὲν τις, ἐγκρατεύοιτο; «Est enim res maxima cum quis voluptatem expertus fuerit, deinceps abstinere. Quid enim magnum, si quis se contineat ab iis quæ non novit? » Paulo ante, p. 742: Ὁ γὰρ ἐπιθυμήσας, καὶ κατασχὼν ἑαυτοῦ, καθάπερ ἡ χήρα

διὰ σωφροσύνης αὐθις παρθένος· «Qui enim concupivit et postea se continuit, instar est viduæ, quæ per temperantiam rursus virgo sit.» Tertullianus sub finem lib. i Ad uxorem: «Non tantum virginibus datum opinor. Licet in illis integritas solida, et tota sanctitas de proximo visura sit faciem Dei, tamen vidua habet aliquid operosius; quia facile est non appetere quod nescias, et aversari quod desideraveris nunquam. Gloriosior continentia, quæ jus suum sentit, quæ quod viderit novit. Poterit virgo felicius haberi; at vidua laboriosior; illa quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi invenit.» Cyprianus De bono patientiæ: «Tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem.» Hieronymus epist. ad Gerontiam: «Virginitas in eo facilius est, quod carnis incentiva non novit; et viduitas in eo sollicitior, quod præteritas animo recolit voluptates.»

(51) Κασσιανῶ. Ille superius dicitur τῆς Δοκῆσεως ἀρχων, «sectæ Docetarum princeps,» pag. 465 edit. Paris.

(52) Πλησίον. Πλησίον αὐτοῦ, Jerem.

(53) Καὶ ὁ μ. Isa. xi: Ἐξηράνηθη ὁ χόρτος, καὶ

feni; et fenum quidem exsiccat, flos autem decidit, sed verbum Domini manet ^a, » quod unxit animam et unxit spiritui. Quomodo autem, quæ est in Ecclesia nostra, œconomia ad finem reduci potuisset absque corpore, cum etiam ipse, qui est caput Ecclesiæ, in carne quidem informis et specie carens vitam transiit, ut doceret nos respicere ad naturam divinæ causæ informem et incorpoream? « Arbor enim vitæ, » inquit propheta, « est in bono desiderio ^b, » docens bona et munda desideria, quæ sunt in Domino vivente. Jam vero volunt viri cum uxore in matrimonio consuetudinem, quæ dicta est « cognitio, » esse peccatum: eam quippe indicari ex esu « ligni boni et mali ^c, » per significationem hujus vocabuli « cognovit ^d, » quæ mandati transgressionem notat. Si autem hoc ita est, veritatis quoque cognitio, est esus ligni vitæ. Potest ergo honestum ac moderatum matrimonium illius quoque ligni esse particeps. Nobis autem prius dictum est, quod licet bene et male uti matrimonio; et hoc est lignum « cognitionis, » si non transgrediamur leges matrimonii. Quid vero? annon Servator noster, sicut animam, ita etiam corpus curavit ab affectionibus? Neque vero si esset caro inimica animæ, inimicam per sanitatis restitutionem adversus ipsam muniisset. « Hoc autem dico, fratres, quod caro et sanguis regnum Dei non possunt possidere, neque corruptio possidet incorruptionem ^e. » Peccatum enim, cum sit « corruptio, » non potest habere societatem cum « incorruptione, » quæ est justitia. « Adeo stulti, » inquit, « estis? cum spiritu cœperitis, nunc carne consummimini ^f? »

Α ἀλλὰ τὸ ῥῆμα τοῦ Κυρίου μένει, » τὸ χρίσαν τὴν ψυχὴν καὶ ἐνώσαν τῷ πνεύματι. Πῶς δ' ἄνευ τοῦ σώματος ἢ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ἡμᾶς οἰκονομία τέλος ἐλάμβανεν, ὅπου γε καὶ αὐτὸς ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐν σαρκὶ μὲν ἀθῆς (54) διεκλύθη καὶ ἀμορφος, εἰς τὸ ἀειδὲς καὶ ἀσώματος τῆς θείας αἰτίας ἀποβλέπειν ἡμᾶς διδάσκων; « Δένδρον γὰρ ζωῆς, » φησὶν ὁ προφήτης (55), « ἐν ἐπιθυμίᾳ ἀγαθῇ γίνεται, » διδάσκων ἐπιθυμίας ἀστελούς καὶ καθαρὰς τὰς ἐν τῷ ζῶντι Κυρίῳ. Ἦδη δὲ ἐθέλουσι τὴν ἀνδρὸς κατὰ γάμον πρὸς γυναῖκα ὁμιλεῖν, « γνῶσιν » εἰρημένην, ἀμαρτίαν εἶναι: ταύτην γὰρ ὑπὸ τῆς βρώσεως μὴνύσθαι « τοῦ ξύλου τοῦ καλοῦ καὶ πονηροῦ, » διὰ τῆς τοῦ « ἔγνω » σημασίας παράθασιν ἐντολῆς διδάσκουσαν. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ ἡ τῆς ἀληθείας γνῶσις βρώσις ἐστὶ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς. Ἔστιν οὖν κἀκεῖνου τοῦ ξύλου μεταλαβεῖν τὸν σῶφρονά γάμον. Προεῖρηται δὲ ἡμῖν ὡς καὶ καλῶς καὶ κακῶς ἐστὶ χρῆσασθαι τῷ γάμῳ· καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ ξύλον « τῆς γνώσεως, » ἐὰν μὴ παρανομῶμεν τὸν γάμον. Τί δέ; οὐχὶ ὁ Σωτὴρ, ὡσπερ τὴν ψυχὴν, οὕτω δὲ καὶ τὸ σῶμα ἰάτω τῶν παθῶν; Οὐκ ἂν δὲ, εἰ ἐχθρὰ ἡ σὰρξ ἦν τῆς ψυχῆς, ἐπατελεῖζεν αὐτῇ τὴν ἐχθρὰν δι' ὑγιείας ἐπισκιάζων (56). « Τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύναται (57)· οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ· ἡ γὰρ ἀμαρτία, « φθορὰ » οὖσα, οὐ δύναται κοινωνίαν ἔχειν μετὰ τῆς « ἀφθαρσίας, » ἥτις ἐστὶ δικαιοσύνη. « Οὕτως ἀνόητοι, » φησὶν, « ἐστέ; » ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖτε (58); »

CAPUT XVIII.

Quas extremas opiniones esse vitandas: primam illorum qui Creatoris odio a nuptiis abstinere; alteram illorum qui hinc occasionem arripiunt nefarius libidinibus indulgendis.

Justitiam ergo et salutis harmoniam, quæ est veneranda firmaque, alii quidem, ut ostendimus, nimium intenderunt, blaspheme ac maledice cum quavis impietate suscipientes continentiam; cum pie liceret castitatem, quæ secundum sanam regulam instituitur, eligere; gratias quidem agendo propter datam ipsis gratiam, non habendo autem odio creaturam, neque eos aspernando, qui juncti sunt matrimonio; est enim creatus mundus, creata est

τὴν δικαιοσύνην τοίνυν καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ σωτηρίου, σεμνὴν οὔσαν καὶ βεβαίαν, οἱ μὲν ἐπέτειναν, ὡς ἐπεδείξαμεν (59), βλασφημίας ἐκδεχόμενοι μετὰ πάσης ἀθεοῦ τῆς ἐγκράτειαν· ἐξὸν ἐλάσθαι τὴν εὐνοουχίαν κατὰ τὸν ὑγιῆ κανόνα μετ' εὐσεβείας· εὐχαριστοῦντα (60) μὲν ἐπὶ τῇ δοθείσῃ χάριτι, οὐ μισοῦντα δὲ τὴν κτίσιν, οὐδὲ ἐξουθενοῦντα τοὺς γεγαμηκότας· κτιστὸς γὰρ ὁ κόσμος, κτιστὴ καὶ ἡ εὐνοουχία· ἀμφω δὲ εὐχαριστοῦντων ἐν οἷς ἐτάχθη-

✠ P. 560 ED. POTTER, 471 ED. PARIS. ^a Isa. xl, 6, 7, 8. ^b Prov. xiii, 12. ^c Gen. iii, 5. ^d Gen. iv, 1. ^e I Cor. xv, 50, 1. ^f Galat. iii, 5.

τὸ ἀνθος ἐξέπεσε, τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

(54) Ἀθῆς. Haud scio, an verius ἀειδῆς, ut mox sequitur, τὸ ἀειδὲς. SYLBERG. — Recte, nam respicit auctor Isa. liii, 3: Τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Quæ verba de Christo explicat, cum aliis Patribus, Clemens etiam noster *Pædag.* lib. iii, sub finem cap. 1, *S. rom.* ii, p. 368 edit. Paris.

(55) *Προφήτης.* Salomonem designat, cujus verba sunt Prov. xiii, 12. Eundem prophetam vocat pag. 471 et p. 674 edit. Paris. LOWR.

(56) *Ἐπισκιάζων.* Scribendum ἐπισκευάζων,

D quod Hervedus etiam in versionis suæ margine adnotavit. Sensus est: « Christum noluisse carnem, restituta ei sanitate, validiorem fecisse, si ea animæ hostis esset. »

(57) *Δύναται.* Δύνανται, I Cor. xv, 50, quod A. mavult. SYLBERG.

(58) *Ἐπιτελεῖτε.* Vulg. Bibl. Gal. iii, ἐπιτελεῖσθε, formā deponenti. SYLBERG.

(59) *Ὡς ἐπεδείξαμεν.* Respicit hujusce libri p. 442 edit. Paris.

(60) *Εὐχαριστοῦντα.* Respicit illud Apostoli: Πάν κτίσμα καλὸν. . . μετ' εὐχαριστίας λαμβανόμενον.

σαν, εἰ γινώσκουσι καὶ ἐφ' οἷς ἐτάχθησαν. Οἱ δὲ ἀφηνιάσαντες, ἐξύβρισαν, ἔπιποιοι θηλυμανεῖς ὡς ἔστιν ἐ γενόμενοι, καὶ ἐπὶ τὰς τῶν πλησίων χρεμετίζοντες ὡς αὐτοὶ τε ἀκατασχέτως ἐχόμενοι, καὶ τοὺς πλησίον ἀναπειθόντες φιληδονεῖν ἄθλιως ἐπαύοντες ἐκείνων τῶν Γραφῶν. Ἐ τὸν σὸν κλῆρον βάλει ἐν ἡμῖν κοινὸν δὲ βαλάντιον κτησώμεθα πάντες, καὶ μαρσίπιον ἐν γεννηθῆτω ἡμῖν. Διὰ τούτους ὁ αὐτὸς προφήτης, συμβουλεύων ἡμῖν, λέγει. Ἐ Μὴ πορευθῆς ἐν ὁδοῦ μετ' αὐτῶν ἔκκλινον (61) τὸν πῶδα σου ἐκ τῶν τριῶν αὐτῶν. Οὐ γὰρ ἀδίκως ἐκτείνεται δίκτυα πτερωτοῖς· αὐτοὶ γὰρ αἱμάτων μετέχοντες, θησαυρίζουσιν ἑαυτοῖς κακὰ. ὡς τούτεστι, τῆς ἀκαθαρσίας ἀντιποιούμενοι, καὶ τοὺς πλησίον τὰ ὅμοια ἐκδιδάσκοντες, ἔ πολεμισταί, πληκταί ταις οὐραῖς αὐτῶν, ὡς κατὰ τὸν προφήτην (62), ὡς κέρκους Ἑλληνες καλοῦσιν. Εἴεν δ' ἄν, οὐς αἰνίσσεται ἡ προφητεία, καταφερεῖς, ἀκρατεῖς, οἱ ταις οὐραῖς αὐτῶν πολεμισταί, σπύτους καὶ ὀργῆς τέκνα. ὡς μαιφρόνοι, αὐτῶν (63) τε αὐθένται, καὶ τῶν πλησίον ἀνδροφόνου. Ἐ Ἐκκαθάρατε τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἡμῖν ἐμοῦ. Καὶ πάλιν, ἀσχάλλων ἐπὶ τοιοῦτοις τισί, διατάττεται, Ἐ Μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος (64), ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλόατρος, ἢ λοιδορός, ἢ μέθυσορ, ἢ ἄρπαξ, τῷ τοιοῦτῳ μὴ δὲ συνεσθῆναι. Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμου ἀπέθανον, ὡς λέγει. Ἐ ἵνα Θεῷ ζῆσω. Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ὡς ἐζῶν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας. Ἐ ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς ὡς διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν ὑπακοῆς ἀγῶν καὶ μακαρίως. ὡς τότε μὲν ἐζῶν ἐν σαρκὶ σαρκικῶς, ὡς δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ τῆ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. ὡς Ἐἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. ὡς τῆς ἐναντίας πολιτείας ἀποτρέπων ἡμᾶς, ὁ Κύριος λέγει. Ἐπεὶ ἡ καταστροφή ἀνδρῶν παρανόμων κακῆ καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ ὁδοὶ (65) πάντων τῶν συντελούντων τὰ ἄνομα. ὡς Οὐαὶ (66) τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, ὡς φησὶν ὁ Κύριος. Ἐ καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ μὴ ἐγεννήθη, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσει· κρεῖττον ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον, καὶ καταποντισθῆναι εἰς θάλασσαν, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι (67). ὡς Ἐ τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημεῖται δι' αὐτοῦς (68). ὡς

✠ P. 561 ED. POTTER, 472 ED. PARIS.

Apoc. ix, 10. ὡς Ephes. ii, 3. Ἐ I Cor. v, 7.

(61) Ἐκκλινόν. Ἐκκλινόν δέ, Proverb., ubi mox, αὐτοὶ γὰρ οἱ φόνου μετέχοντες θῆσ.

(62) Προφήτην. Apocalypseos auctorem designat; alludit siquidem ad Apoc. ix, 10. Lowth.

(63) Ἀδῶν. Sic scribendum pro Vulg. αὐτῶν.

(64) Ὅνομ. ἢ π. Ὅνομ. ἢ π. I Cor. vii.

(65) Καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ ὁδοὶ. Αὐταὶ αἱ ὁδοὶ εἰσι, Proverb.

(66) Οὐαὶ. Christi de Juda proditore verba applicat ad eos omnes, qui electis scandala obijciunt. Porro hæc sumpsisse videtur e Clementis Romani priore ad Corinthios Epistola, cap. xlvii: Εἶπε γὰρ Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη, ἢ ἕνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσει· κρεῖττον ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον, καὶ καταποντισθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἕνα τῶν μικρῶν μου σκανδαλίσει. Dixit enim: Væ homini illi: bonum erat ei si natus non fuisset, quam ut unum ex electis meis scandalizaret; melius erat, ut ei mola circumponeretur, et in mare demergeretur, quam

A etiam castitas; ambo autem agant gratias in iis, in quibus sunt collocati, si modo ea quoque norunt, in quibus sunt collocati. Alii autem effrehati se petulant et insolenter gesserunt, revera effecti equi in feminas insanientes, et ad proximorum suorum uxores hinnientes; et ut qui et ipsi contineri non possint, et proximis suis persuadeant ut dent operam voluptati; infeliciter illas audientes Scripturas: Quæ tibi obtigit, partem pone nobiscum, crumenam autem unam possideamus communem, et unum fiat nobis marsupium. Propter eos idem propheta dicit, nobis consulens: Ne ambulaveris in via cum ipsis, declina pedem tuum a semitis eorum. Non enim injuste tenduntur retia pennatis. Ipsi enim, cum sint sanguinum participes, thesauros malorum sibi reconduunt; hoc est, sibi affectantes immunditiam, et proximos similia docentes, bellatores, percussores caudis suis, ut ait propheta, quas quidem Græci κέρκους appellant. Fuerint autem ii, quos significat propheta, libidinosi, intemperantes, qui sunt caudis suis pugnaces, tenebrarum et iræque filii, caede polluti, manus sibi asferentes, et homicidæ propinquorum. Expurgate ergo vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, nobis exclamat Apostolus. Et rursus, propter quosdam ejusmodi homines indignans, præcipit, Ne conversari quidem, si quis frater nominetur vel fornicator, vel avarus, vel idololatra, vel maledicus, vel ebriosus, vel raptor; cum eo, qui est talis, ne una quidem comedere. Ego enim per legem legi mortuus sum, inquit; et ut Deo vivam, cum Christo sum crucifixus; vivo autem non amplius ego, et ut vivebam per cupiditates; et vivit autem in me Christus, caste et beate per obedientiam præceptorum. Quare tunc quidem in carne vivebam carnaliter: quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei. In viam gentium ne abieritis, et ne ingrediamini in urbem Samaritanorum, a contraria vitæ institutione nos dehortans dicit Dominus; quoniam Iniquorum virorum mala est conversatio; et hæc sunt vitæ omnium, qui ea, quæ sunt iniqua, eff-

Jerem. v, 8. ὡς Prov. i, 14. ὡς Ibid. 15, 16, 17. Galat. ii, 19, 20. ὡς Matth. x, 5.

D ut unum de pusillis meis scandalizaret. Ubi hæc adnotat Cotelierus: Quod antiquis non insolens fuit, multa testimonia in unum conjungit: nempe Matth. xxvi, 24; Luc. xvii, 2; Matth. xviii, 6, et Marc. ix, 42. Ac in Marco, aut in Luca, aut in utroque reperisse videtur περιτεθῆ pro hodierno περικειται: sicque in Luca exhibet codex Evangeliorum ms. qui est Bibliothecæ Regiæ 2247. Vulgata, et imponatur. Verbo etiam περιτεθῆναι utitur Theophylactus eum evangelistam enarrans, necnon Origenes ad Matthæi cap. xviii. Et vero eadem divinorum Eloquiorum compages struitur a Clemente Alexandrino ad finem centonis 3, ubi cognominis sui Romani verba mutuatur; etc.

(67) Ἐνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι. Clementis Rom., ἕνα τῶν μικρῶν μου σκανδαλίσει. Dein addit, τὸ σχίσμα ὁμῶν πολλοὺς διέστρεψεν, et schisma vestrum multos pervertit. Unde Alexandrinus noster διαστρέψαι sumpsisse videtur.

(68) Αὐτοῦς. Ὑμᾶς, Rom. ii, 24.

ciunt a. — «Væ homini illi, » inquit Dominus; « ðonum esset ei, si non natus esset, quam ut unum ex electis meis scandalizaret b. Melius esset, ut ei mola circumponeretur, et in mari demergeretur, quam ut unum ex meis perverteret c. Nomen enim Dei blasphematur propter ipsos d. » Unde præclare Apostolus : « Scripsi, » inquit, « vobis in epistola, non conversari cum fornicatoribus e, » usque ad illud : « Corpus autem non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori f. » Et quod matrimonium non dicat **203** fornicationem, ostendit eo, quod subjungit : « An nescitis, quod qui adhæret meretrici, unum est corpus g? » An meretricem quis dicet virginem, priusquam nubat? « Et ne fraudetis, » inquit, « vos invicem, nisi ex consensu ad tempus h: » per dictionem, « fraudetis, » ostendens matrimonii debitum esse liberorum procreationem : quod quidem in iis, quæ præcedunt, ostendit, dicens : « Mulieri vir debitum reddat; similiter autem mulier quoque viro i; » post quam exsolutionem, in domo custodienda, et in ea quæ est in Christo fide, adiutrix est. Et adhuc apertius, dicens : « Iis, qui sunt juncti matrimonio, præcipio, inquit, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non separari; sin autem separata fuerit, maneat innupta, vel viro reconcilietur; et virum uxorem non dimittite. Reliquis autem dico ego, non Dominus: Si quis frater k, » usque ad illud : « Nunc autem sancta est l. » Quid autem ad hæc dicunt, qui in legem invehuntur, et in matrimonium, quasi sit solum a lege concessum, non autem etiam in Novo Testamento? Quid ad has leges latas possunt dicere, qui sationem abhorrent et generationem? cum « episcopum » quoque, « qui domui recte præsit m, » Ecclesiæ ducein constituat; ✕ domum autem Dominicam « unius mulieris » constituat conjugium. « Omnia » ergo dicit esse « munda mundis; pollutis autem et infidelibus nihil est mundum, sed polluta est eorum et mens, et conscientia n. » De ea autem voluptate, quæ est præter regulam : « Neerretis, » inquit; « nec fornicatores, nec idololatræ, nec adulteri, nec molles, nec masculorum concubitores, neque avari, neque sures, neque ebriosi, neque maledici, nec raptores, regnum Dei possidebunt; et nos quidem abluti sumus o, » qui in his eramus; qui autem in hanc tingunt intemperantiam, ex temperantia in fornica-

A Ὅθεν γενναίως ὁ Ἀπόστολος, « Ἐγραψα ὑμῖν, » φησὶν, « ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμιγνυσθαι πόρνοις, » ἕως « τὸ δὲ σῶμα, οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. » Καὶ ὅτι οὐ τὸν γάμον πορνείαν λέγει, ἐπιφέρει : « Ἡ οὐκ οἴδατε, ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ ἐν σῶμά ἐστιν; » Ἡ πόρνη τις ἐρεῖ τὴν παρθένον, πρὶν ἢ γῆμαι; « Καὶ μὴ ἀποστερεῖτε, » φησὶν, ἀλλήλους, εἰ μὴ ἐκ (69) συμφώνου πρὸς καιρόν· » διὰ τῆς ἀποστερεῖτε ὡς λέξεως τὸ ὀφειλόμενον τοῦ γάμου τὴν παιδοποιίαν ἐμφαίνων· ὅπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδήλωσεν, εἰπὼν· « Τῇ γυναίκε ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλὴν (70) ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ· » μεθ' ἧν ἔκτισιν κατὰ τὴν οἰκουρίαν καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πίστιν βοηθός. Καὶ ἐτι σαφέστερον εἰπὼν· « Τοῖς γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι· ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγῆτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφίεναι. Τοῖς δὲ λοιποῖς λέγω ἐγὼ (71), οὐχ ὁ Κύριος· Εἴ τις ἀδελφός, » ἕως· « νῦν δὲ ἅγια (72) ἐστί. » Τί δὲ λέγουσι πρὸς ταῦτα οἱ τοῦ νόμου κατατρέχοντες καὶ τοῦ γάμου, ὡς κατὰ νόμον συγκεχωρημένου, μονουοχι δὲ καὶ (73) κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν Καινὴν; Τί πρὸς ταῦτας εἰπεῖν ἔχουσι τὰς νομοθεσίας οἱ τὴν σποράν καὶ τὴν γένεσιν μωσατεύοντες; Ἐπεὶ καὶ τὸν ἐπίσκοπον (74) τοῦ οἴκου καλῶς προιστάμενον ὡς νομοθετεῖ τῆς Ἐκκλησίας ἀφῆγεῖσθαι οἶκον δὲ Κυριακὸν (75) μιᾶς γυναϊκὸς συνίστησι συζυγία. « Πάντα οὖν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς » λέγει· « τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμύανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. » Ἐπὶ δὲ τῆς παρὰ τὸν κανόνα ἡδονῆς· « Μὴ πλανᾶσθε, » φησὶν· οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε κλέπται, οὐ μέθυσοι (76), οὐ λοῖδοροι, οὐχ ἄρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν· καὶ ἡμεῖς μὲν ἀπελουσάμεθα, οἱ ἐν τούτοις γενόμενοι· οἱ δὲ εἰς ταύτην ἀπολοῦντες τὴν ἀσέλγειαν ἐκ σωφροσύνης εἰς πορνείαν βαπτίζουσι, ταῖς ἡδοναῖς καὶ τοῖς πάθεσι χαρίζεσθαι δογματίζοντες, ἀκαταεῖς ἐκ σωφρόνων εἶναι διδάσκοντες, καὶ τὴν ἐλπίδα τὴν σφῶν ταῖς τῶν μορίων ἀναισχυνταῖς προσανέχοντες· ἀποκηρύκτους εἶναι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἐγγράφους, τοὺς φοιτητὰς παρασκευάζοντες· ψευδωνύμου γνώσεως προσηγορίᾳ, τὴν εἰς τὸ ἐξώτερον σκότος ὁδοπορίαν ἐπανηρημένοι. « Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί, ὅσα ἀληθῆ (77), ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια,

✕ P. 562 ED. POTTER, 475 ED. PARIS. a Prov. 1, 18, 19. b Matth. xxvi, 24. c Matth. xviii, 6, seqq. d Rom. ii, 24. e I Cor. v, 11. f I Cor. vi, 15. g Ibid. 16. h I Cor. vii, 5. i Ibid. 3. k Ibid. 10, 11, 12. l Ibid. 14. m I Tim. iii, 2, 4; Tit. i, 6. n Tit. i, 15. o I Cor. vi, 9, 10, 11.

(69) *Εἰ μὴ ἐκ.* Εἰ μὴ τι ἂν ἐκ, I Cor. vii.
 (70) *Ὁφειλήν.* Ὁφειλομένην εὐνοίαν, Ibid.
 (71) *Ἄγω ἐγώ.* Ἐγὼ λέγω, Ibid.
 (72) *Ἄγια.* Scribendum ἅγια in plur. numero, ex I Cor. vii, 14, ubi ad præcedens τέκνα refertur.
 (73) *Ὡς κατὰ νόμον συγκεχωρημένου, μονουοχι δὲ κ.* Scribendum, ὡς κατὰ νόμον συγκεχωρημένου μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τὴν Διαθήκην τὴν καινὴν; Quod Latine versum est.
 (74) *Ἐπίσκοπ.* Cf. sup. p. 459 et 464 edit. Paris.
 (75) *Οἶκον . . . Κυριακόν.* Sic templa, seu ecclesiæ, Christianorum appellari solebant: verumtamen, ut Balsamonis verbis ad can. 74 concilii in

Trullo habitati utar : Πᾶς τόπος Κυρίῳ ἀνατεθειμένος Κυριακός λέγεται, κἂν μὴ ἐκκλησία ἐστίν· « Omnis locus Domino consecratus Dominicus dicitur, etiamsi non sit ecclesia : » ac proinde domus cuiusvis Christiani, præcipue verò clerici, atque imprimis episcopi, οἶκος Κυριακός, « domus Dominica, » merito vocabitur.
 (76) *Ὅστε κ.λ. . . μέθυσοι.* Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, I Cor. vi, ubi μοχ, . . . οὐ κληρονομήσουσιν· καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπολούσασθε, etc.
 (77) *Ὅσα ἀλ.* Ὅσα ἐστὶν ἀλ. Philip. iv, ubi μοχ, & καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε καὶ ἤκ. καὶ εἰς τε

ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλή, ὅσα εὐφημα· εἰ τις ἀρετή, καὶ εἰ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίσεσθε, ὅσα καὶ ἐμάθετε· ἃ καὶ παρελάβετε καὶ ἤκούσατε καὶ ἴδετε ἐν ἐμοί, ταῦτα πράσσετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. » Καὶ ὁ Πέτρος ἐν τῇ Ἐπιστολῇ τὰ ὅμοια λέγει· « Ὅστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν· τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας· ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις· ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον καὶ αὐτοῖς ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε· διότι γέγραπται· Ἅγιοι ἔσεσθε (78), δίδοτε ἐγὼ ἅγιος. » Ἀλλὰ γὰρ πέρα τοῦ δέοντος ἢ πρὸς τοὺς ψευδονύμους τῆς γνώσεως ὑποκριτὰς ἀναγκαῖα λεγομένη ἀντιλογία εἰς μακρὸν ἀπήγαγεν ἡμᾶς, καὶ ἐξέτεινε τὸν λόγον· ὅθεν καὶ ὁ τρίτος ἡμῖν τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεὺς τοῦτο ἔχει τὸ πέρασ.

tionem baptizant, voluptatibus et affectibus esse indulgendum decernentes, incontinentes ex moderatis fieri docentes, et in spe sua membrorum suorum impudentiæ affixi; ut a regno Dei abdicentur, non autem ut inscribantur, qui ad eos ventitant, efficientes; sub falso nominatæ cognitionis titulo, eam, quæ ad exteriores ducit tenebras, viam ingredientiæ. « Quod reliquum est, fratres, quæcunque vera, quæcunque honesta, quæcunque justa, quæcunque casta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ; si qua virtus, et si qua laus, ea considerate; quæ et didicistis; quæ etiam accepistis et audiistis et vidistis in me, ea facite; et Deus pacis erit vobiscum. » Et Petrus similia dicit in Epistola: « Ut fides vestra et spes sit in Deum, cum animas vestras castas effeceritis in obedientia veritatis; quasi filii obedientiæ, non configurati prioribus desideriis, quæ fuerunt in ignorantia; sed secundum eum, qui vocavit vos, sanctum, et ipsi sancti sitis in omni conversatione. Quoniam scriptum est: « Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum. » Verumtamen quæ adversus eos, qui cognitionem falso nomine simulant, necessario suscepta est a nobis disputatio, nos longius, quam par sit, abduxit, et orationem effecit prolixiores. Unde tertius quoque liber Stromateus eorum, quæ sunt de vera philosophia, commentariorum, hunc finem habeat.

• Phil. iv, 8, 9. • I Petr. i, 21, 22. • Ibid. 14, 15, 16.

(78) Ἅγιοι ἔσ. I Petr. i, 16: Ἅγιοι γένησθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

**ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ
ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ
ΤΩΝ ΕΙΣ ΟΚΤΩ ΛΟΓΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.
—
CLEMENTIS ALEXANDRINI
STROMATUM
LIBER QUARTUS.**

CAPUT PRIMUM.

Ordo dicendorum.

Ἀκολουθῶν δ' ἂν, οἶμαι, περὶ τε μαρτυρίου διαλαβεῖν, καὶ τίς ὁ τέλειος· οἷς ἐμπεριληφθήσεται κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τῶν λεχθησομένων τὰ παρεπόμενα, καὶ ὡς ὁμοίως τε φιλοσοφητέον δούλω τε καὶ ἐλευθέρῳ, καὶ ἀνὴρ ἢ γυνὴ τὸ γένος τυγχάνη· τὰ τε ἐξῆς, περὶ

Consequens autem deinceps esse existimo, ut de martyrio tractemus, et quisnam sit perfectus. Una autem cum his comprehendentur quæcunque natura dicendorum exigit; ut etiam quod æque sit philosophandum et servo et libero, sive sit vir sexu sivo

lemina. Et cum quæ deinceps sequuntur, et de fide et de inquisitione, absolverimus, genus symbolicum adducemus; ut cum orationem, quæ ad mores pertinet, cursim concluderimus, summam ostendamus, quanta utilitas allata sit Græcis a barbara philosophia. Quam quidem postquam oculis subjecero, et adversus Græcos et adversus Judæos tradetur compendiosa Scripturarum expositio, et quæcunque in libris præcedentibus, quæ quidem in præcæmii ingressu uno commentario statuissemus absolvere, sed propter rerum multitudinem, cui necessario servandum fuit, non licuit comprehendere. Post hæc a nobis, quoad fieri potest, rerum propositarum impleta declaratione, quæ de naturalibus principiis et a Græcis et ab aliis barbaris, prout ad nos pervenerunt opiniones, tradita sunt, oportet recensere; et adversus præcipua eorum, quæ sunt excogitata a philosophis, argumentari. Quibus fuerit consequens, ut postquam theologiam cursim percurrerimus, ea, quæ de prophetia tradita sunt, tractemus; ut cum etiam Scripturas, quibus credidimus, validas ac ratas esse omnipotentis auctoritate ostenderit, serie possimus per ipsas progredi, et hinc omnibus hæresibus unum Deum ostendere, et Dominum **204** omnipotentem, qui per legem et prophetas et beatum etiam Evangelium fuit sincere prædicatus. Multa autem sequuntur nobis dicenda adversus eos, qui sunt diversæ opinionis, conantibus ea in scriptis dissonare, quæ ab ipsis afferuntur, et vel invitis persuadere, per ipsas convincendo Scripturas. Perfecto itaque nobis universo proposito, cum jam commentarios, quales voluerit Spiritus, ad usum instantem ministraverimus (quædam enim ante veritatem omnino præfari necesse est), tunc vere gnosticam naturæ aggrediemur contemplationem, parvis ante magna initiati mysteria, ut vere divinæ sacrorum interpretationi nihil sit impedimento, prius expurgatis atque informatis iis, quæ oportet ante sciri et tradi. Ac naturæ quidem secundum veritatis regulam disciplina, seu inspectio potius, quæ per gnosticam traditionem acquiritur, facto ab ortu mundi initio, inde ad rerum divinarum contemplationem ascendit. Unde eorum, quæ tradentur, principium a creatione, quæ a prophetis descripta est, ducemus, intermiscentes nonnunquam quæ ab iis, qui diversa sentiunt, dicuntur, et, quoad a nobis fieri poterit, dissolventes. Sed hæc quidem mox scribentur, si Deus velit, et quemadmodum ille inspiraverit: nunc autem aggrediendum est id, quod fuit propositum, et absolvenda ea, quæ ad mores pertinet, oratio.

✠ P. 563-564 ED. POTTER, 474-475 ED. PARIS.

(79) *Περὶ τῆς πίστεως*. Conf. p. 497, 500, 521 et 525, 527, edit. Paris. GRABUS.

(80) *Τὸ συμβολικὸν εἶδος*. Lib. v. GRAB.

(81) *Προθεμένους*. Accus. προθεμένους (sc. ἡμᾶς) regitur a verbo infinit. περιλαβεῖν. Ubi etiam nota, medium et extremum ejusque Στρωματίως non semper propositioni, seu præcæmio respondere. SYLB.

(82) *Τὰ περὶ προφητείας π. δ.* An hinc Ἐκλογαὶ ἐκ τῶν προφητικῶν; GRABUS.

τε πίστεως (79) καὶ περὶ τοῦ ζητεῖν, προσποληρώσαντες, τὸ συμβολικὸν εἶδος (80) παραθησόμεθα: ἴν', ὡς ἐν ἐπιδρομῇ τὸν ἥθικόν συμπερανάμενοι λόγον, κεφαλαιωδῶς παραστήσωμεν τὴν εἰς Ἑλληνας ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας διαδοθεῖσαν ὠφέλειαν. Μεθ' ἣν ὑποτύπωσιν ἢ τε πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους κατ' ἐπιτομήν τῶν Γραφῶν ἔχθεσις παραδοθήσεται, καὶ ὅσα ἐν τοῖς πρὸ τούτου Στρωματίωσι κατὰ τὴν τοῦ προοιμίου εἰσβολὴν ἐν ἐνὶ προθεμένους (81) τελειώσιν ὑπομνήματι, τῷ πλήθει τῶν πραγμάτων ἀναγκαίως δουλεύσασι, περιλαβεῖν οὐκ ἐξεγένετο. Ἐπὶ τούτοις ὕστερον, πληρωθείσης ὡς ἐν μάλιστα τῆς κατὰ τὰ προκειμένα ἡμῖν ὑποτύψεως, τὰ περὶ ἀρχῶν φυσιολογηθέντα τοῖς τε Ἑλλησι τοῖς τε ἄλλοις βαρβάροις, ὅσον ἦσαν εἰς ἡμᾶς αἱ δόξαι, ἐξιστορητέον, καὶ πρὸς τὰ κυριώτατα τῶν τοῖς φιλοσόφοις ἐπινοημένων ἐγχειρητέον. Οἷς ἐπόμενον ἀν εἴη, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῆς θεολογίας, τὰ περὶ προφητείας παραδομένα διαλαβεῖν (82): ὡς καὶ τὰς Γραφὰς, αἷς πεπιστεύκαμεν, κυρίας οὐσας ἐξ αὐθεντίας παντοκρατορικῆς ἐπιδείξαντας, προίεμαι δι' αὐτῶν εἰρημῶ δύνασθαι, καὶ ἀπάσαις ἐντεῦθεν ταῖς αἰρέσεσιν, ἕνα δεικνύναι θεόν, καὶ Κύριον παντοκράτορα, τὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν, πρὸς δὲ καὶ τοῦ μακαρίου Εὐαγγελίου γνησίως κεκηρυγμένον. Πολλὰ δὲ ἡμᾶς αἱ πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους ἀντιρρήσεις ἐκδέχονται, περὶ τῶν αὐτῶν προκομιζόμενα ἐγγράφως διαλύεσθαι, πείθειν τε αὐτοὺς καὶ ἀκοντάς, δι' αὐτῶν ἐλέγχοντας τῶν Γραφῶν. Τελειωθείσης τοίνυν τῆς προθέσεως ἡμῖν ἀπάσης, ἐν οἷς ἐὰν θελήσῃ τὸ Πνεῦμα ὑπομνήμασι πρὸς τὴν κατεπειγούσαν ἐκπηρετούμενην χρεῖαν (πολλὴ γὰρ ἡ τῶν προλεγόμενων ὀφειλεσθαι τῆς ἀληθείας (83) ἀνάγκη), τότε δὴ τὴν τῷ ὄντι γνωστικὴν φυσιολογίαν μέτεμεν (84), τὰ μικρὰ πρὸ τῶν μεγάλων (85) μνηθέντες μυστηρίων, ὡς μηδὲν ἐμποδῶν τῇ θεῖᾳ ὄντως ἱεροφαντίᾳ γίνεσθαι, προκεκαθαρμένων καὶ προδιατετυπωμένων τῶν προϊστορηθῆναι καὶ προπαραδοθῆναι δεόντων. Ἡ γοῖν κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας κανόνα γνωστικῆς παραδόσεως φυσιολογία, μάλλον δὲ ἐποπτεία, ἐκ τοῦ περὶ κοσμογονίας ἡρηται λόγου, ἐνθὲνδε ἀναβαίνουσα ἐπὶ τὸ θεολογικὸν εἶδος. Ὅθεν εἰκότως τὴν ἀρχὴν τῆς παραδόσεως, ἀπὸ τῆς προφητευθείσης ποιησόμεθα γενέσεως, ἐν μέρει καὶ τὰ τῶν ἑτεροδόξων παρατιθέμενοι, καὶ ὡς οἶόν τε ἡμῖν διαλύεσθαι πειρώμενοι. Ἀλλὰ γὰρ τὸ μὲν γεγράφεται, ἦν θεὸς γε ἐθέλη, καὶ ὅπως ἀν ἐμπνέῃ: νυνὶ δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον μετιτέον, καὶ τὸν ἥθικόν ἀποπληρωτῶν λόγον.

, quod fuit propositum, et absolvenda ea, quæ ad

(83) *Τῶν προλεγόμενων ὀφειλεσθαι τῆς ἀλ. Procul dubio legendum, τῶν προλέγεσθαι ὀφειλομένων τῆς ἀληθείας, e eorum, quæ ante veritatem dici debent, ut interpres quoque vertit: e quædam enim ante veritatem omnino præfari necesse est.* SYLBURG.

(84) *Μέτεμεν*. Conf. *Index Græcus*.

(85) *Τὰ μικρὰ πρὸ τῶν μ.* Conf. *Strom.* 1, pag. 277, et *Strom.* vi, p. 582, edit. Paris. et adnotata.

CAPUT II.

Cur libri isti Stromateis dicantur.

Ἔστω δὲ ὑμῖν (86) τὰ Ὑπομνήματα, ὡς πολλὰ- A
 κικέμεν, διὰ τοὺς ἀναλίδην ἀπέριως ἐντυγχάνον-
 τας, ποικίλα, ὡς αὐτὸ που τοῦνομά φησι, « διστρω-
 μένα, » ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλο συνεχῆς μετιόντα, ἕτερον
 μὲν τι κατὰ τὸν εἰρημὸν τῶν λόγων μνηύοντα, ἐν-
 δεικνύμενα δὲ ἄλλοτι. « Χρυσὸν γὰρ οἱ διζήμενοι, »
 φησὶν Ἡράκλειτος, « γῆν πολλὴν ὀρύσσουσι, καὶ
 εὐρίσκουσιν ὀλίγον. » οἱ δὲ τοῦ χρυσοῦ ὄντως γέ-
 νους τὸ συγγενὲς μεταλλεύοντες εὐρήσουσι τὸ πολὺ
 ἐν ὀλίγῳ· εὐρήσει γὰρ τὸν συνήσονται ἓνα ἢ γραφὴ
 (87). Συλλαμβάνουσι μὲν οὖν πρὸς τε ἀνάμνησιν,
 πρὸς τε ἔμφασιν ἀληθείας τῷ οἴῳ τε ζητεῖν μετὰ
 λόγου οἱ τῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς. Δεῖ δὲ καὶ
 ὑμᾶς τοῦτοις προσεκπονεῖν καὶ προσεφευρίσκειν
 ἕτερα· ἐπεὶ καὶ τοῖς ὁδὸν ἀπιούσιν, ἦν οὐκ ἴσασι,
 ἀρκεῖ τὴν φέρουσαν ὑποσημῆναι μόνον· βαδιστέον B
 δὲ τὸ μετὰ τοῦτο ἦδη, καὶ τὴν λοιπὴν ἑαυτοῖς ἐξευ-
 ρητέον. Ὡσπερ, φασὶ, καὶ δούλιψ τιτὶ χρωμένῳ ποτὲ,
 τί ἂν ποῶν τὸν δεσπότην ἀρέσαιοτο, ἀνεπτειν τὴν
 Πυθίαν· « Εὐρήσεις, ἐὰν ζητήσης. » Χαλεπὸν οὖν
 τῷ ὄντι, ὡς ἔοικεν, λαμβάνον καλὸν ἐξευρεῖν· ἐπεὶ
 « τῆς ἀρετῆς (88) ἰδρῶς πρόκειται. »

.. . Μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος ὀμιος ἐς αὐτήν,
 Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὴρ δ' εἰς ἄκρον ἴκη-
 [ται,
 Ῥηθὶδὴ δὴ ἔπειτα ἀλείει, χαλεπὴ περ εὐόσα. »

« Στενὴ (89) » γὰρ τῷ ὄντι καὶ « τεθλιμμένη ἢ ὁδὸς »
 Κυρίου· καὶ « βιαστών (90) » ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ C
 Θεοῦ. « Ὅθεν » Ζῆτει, φησὶ, καὶ εὐρήσεις, « τῆς
 βασιλικῆς ὄντως ἐγόμενος ὁδοῦ, καὶ μὴ παρεκτρέχων.
 Εἰκότως οὖν πολὺ τὸ γόνιμον ἐν ὀλίγῳ σπερμάτων
 ἐμπειριζομένων τῆδε τῆ πραγματεία δογμάτων,
 ὡσπερ (91) « τὸ παμβότανον τοῦ ἀγροῦ, » φησὶν ἡ
 Γραφή. Ἡ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν κυρίαν ἔχουσι οἱ
 τῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς, ἀτεχνῶς κατὰ τὴν
 παλαιὰν ἐκείνην ἀπηνθισμένην προσφορὰν, περὶ τῆς
 ὁ Σοφοκλῆς γράφει·

Ἦν μὲν γὰρ οἷός μαλλός, ἦν δὲ κάμπέλωρ

✕ P. 365 ED. POTTER, 476 ED. PARIS. • Matth. vii, 14; xi, 12; vii, 7. ὁ Job. v, 25.

(86) Ἔστω δὲ ὑμῖν. Aptius, ut puto, ἔστω δ' D
 ἡμῖν, « erunt autem nobis; » inquit Sylburg. Idem
 Herveto etiam visum est.

(87) Ἔνα ἢ γραφὴ. Dicit, hoc suum scriptum
 saltem unum aliquem inventurum esse, qui id in-
 tellecturus sit. Fatetur enim se paucorum solum-
 modo gratia scribere, atque adeo per operis sui
 formam ac rationem arcere τοὺς ἀπέριως ἐντυγχά-
 νοντας. Simile est, quod dissimilem ob causam dicit
 Persius, principio sat. 1 :

M. Quis leget hæc? P. Mi n' tu istud ais? M. Ne-
 mo hercule. P. Nemo?

M. Vel duo, vel nemo.

(88) Τῆς ἀρετῆς. Ex Hesiodi Ἔργ. α', v. 287 :
 Τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν κῆκαν.
 Ante virtutem vero sudorem dii posuerunt.
 Ibidem mox ἐπ' αὐτ. pro ἐς αὐτ. exstat : et ἴκηται,
 « perveneris, » pro ἴκηται. Hinc Cebet in Tab. via

Sint ✕ autem nostri, ut sæpe diximus, com-
 mentarii, propter eos, qui temere ac imperite ad
 eos legendos sunt accessuri, varia et diversi gene-
 ris materia, ut ipsum nomen indicat, contexti,
 ab uno ad aliud subinde transeuntes, et per ser-
 monis quidem seriem aliud profitentes, aliud vero
 exhibentes. « Qui enim aurum (inquit Heraclitus)
 quæruunt, multum terræ fodiunt, et parum inveni-
 unt; » qui autem, cum sint vere aurei generis,
 quod cognatum est, scrutantur, multum in paucis
 invenient; invenient enim scripturam unam, qui sit
 eam intellecturus. Juvant ergo et ad revocandum
 in memoriam, et ad veritatem aperte declarandam,
 eum, qui valet quærare cum ratione, Stromata
 commentariorum. Oportet autem vos quoque alla-
 borare, et his alia adinvenire, quoniam iis, qui
 via ignota proficiscuntur, sufficit rectam solum-
 modo indicasse; postea autem est ingrediendum
 et reliquum viæ illis inveniendum. Quemadmodum
 dicunt, servo aliquando sciscitanti, quidnam agen-
 do placiturus esset domino, respondisse Pythiam :
 « Iuvenis, si quæsieris. » Et est quidem revera,
 ut videtur, difficile, pulchrum latens invenire, quo-
 niam « sudor ante virtutem est positus :

Via longa est atque acclivis ad ipsam;
 Ardua namque prius : sed cum ad fastigia ventum,

Fit facilis, quæ difficilis valde ante clueret. »

Est enim revera « arcta (et) angusta via (Domini,
 ei) regnum Dei (est) violentorum. » Unde : « Quæro
 (inquit) et invenies a, » si teneas viam vere regi-
 am, et non alia deflectas. Est ergo in exiguo qui-
 dem spatio multa genitalis copia seminum eorum
 dogmatum, quæ comprehenduntur in hoc opere,
 quod simile est « agro omnibus herbis pleno b, » ut
 ait Scriptura. Unde etiam propriam habent inscrip-
 tionem Stromata commentariorum, similem plane
 illi veteri undique decerpæ oblationi, de qua scri-
 bit Sophocles :

Ovisque vellus, vitiumque illic erat.

D ad virtutem primo est δυσάνοδος, τραχεῖα, πετρώδης·
 « accessu difficilis, aspera, saxosa, » etc., dein venio,
 superato fastigio, ὁδός· ἐστὶ καλὴ τε καὶ ὀμαλὴ, καὶ
 εὐπρόρευτος, καὶ καθαρὰ παντὸς κακοῦ· « via est
 pulchra, et plana, et facilis, et omni malo libera. »

(89) Στενὴ. Diversa Scripturæ loca in unum
 conjungit. Sunt enim hæc sumpta ex Matth. vii,
 14 : Στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἢ ἀπά-
 γουσα εἰς τὴν ζωὴν. Matth. xi, 12 : Ἡ βασιλεία τῶν
 οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασται ἀρπάξουσιν αὐτήν.
 Matth. vii, 7 : Ζητεῖτε, καὶ εὐρήσετε.

(90) Βιαστών. Conf. Strom. v, pag. 553; Strom.
 vi, pag. 689 edit. Paris., lib. Τις ὁ σωζόμενος
 π.λ. p. 57 edit. Oxon.

(91) Ὡσπερ. Job. v, 25 : Γνώση δὲ ὅτι πολὺ τὸ
 σπέρμα σου, τὰ δὲ τέκνα σου ἔσται ὡσπερ τὸ
 παμβότανον τοῦ ἀγροῦ.

*Libamen, uvaque optime recondita;
Fratque fructus; ei quidem haud modi unius,
✱ Et pingue olivum, defuit nec flavæ apis
Molimen, olim quod sibi ex cera struit.*

Proinde Stromata nostra, ut inquit agricola Timoclis comici, « ficus, oleum, caricas, mel proferunt, tanquam ex agro feracissimo: » propter quam feracitatem subjungit:

*Tu quidem iredionem, non agrum cultum refers;
consuerant enim acclamare Athenienses:*

*Fert ficus pingues, et panes iredione,
Mella quoque in catino, atque oleum quo te un-
gere possis.*

Sæpe ergo oportet tanquam ex varie contextis capillis, multa eaque confusa semina discutiendo ac sursum jaciendo, triticum legere.

A *Σπονδή τε, καὶ ῥάξ εὖ τεθησαυρισμένη (92)·
Ἐγὴν δὲ συμμηγῆς ὀλαις παγκαρπία,
Ἄπισος τ' ἐλαίου, καὶ τὸ ποιικιλώτατον
Σανθῆς (93) μελλίσσης κηρόπλαστον δρυατον.*

Αὐτίκα οἱ Στρωματεῖς ἡμῶν, κατὰ τὸν γεωργὸν Τιμοκλέους τοῦ κωμικοῦ, « σῦκα, ἔλαιον, ἰσχάδας, μέλι προσοδεύουσι, καθάπερ ἐκ παμφόρου χωρίου· » & ἦν εὐκαρπῖαν ἐπιφέρει·

*Σὺ μὲν εἰρεσιώνην (94), οὐ γεωργίαν λέγεις·
ἐπιφωνεῖν γὰρ εἰώθεσαν Ἀθηναῖοι·*

*Εἰρεσιώη σῦκα φέρει καὶ πλονας ἄρτους,
Καὶ μέλι ἐν κοτύλῃ, καὶ ἔλαιον ἀναψήσασ-
θαι (95).*

Χρῆ τοῖνον πολλάκις, ὡς ἐν τοῖς πλοκάνοις (96), διασειόντας, καὶ ἀναρριπτοῦντας τὴν πολυμυγίαν B σπερμάτων (97), τὸν πυρὸν ἐκλέγειν.

CAPUT III.

In quo vera hominis præstantia consistit.

Plerique autem perinde affecti sunt ac hiemes, instabiles scilicet ac temerarii. « Multa incredulitas fecit bona, fides mala; » et Epicharmus: « Memento esse incredulus, » inquit, « sunt hi mentis nervi. » Jam non credere quidem veritati, affert mortem; sicut credere, vitam. Contra autem, mendacio credere, non credere autem veritati, trahit in exitium. Eadem est ratio de continentia et incunctantia: se continere quidem a boni operatione, malitiæ est opus; ab injustitia autem abstinere est principium salutis. Ac mihi quidem videtur Sabbathum per abstinentiam a malis significare continentiam. Et quidam est, in quo differt homo a bestiis, et rursus quo Dei angeli

Οἱ πολλοὶ δὲ τῇ τῶν χειμῶνων καταστάσει ὁμοίαν ἔχουσι τὴν διάθεσιν, ἀνέδραστὸν τε καὶ ἀλόγιστον· « Πολλὰ (98) ἀπιστία δέδρακεν ἀγαθὰ, πίστις κακὰ· » ὁ τε Ἐπιχάρμος, « Μέμνασο ἀπιστεῖν, » φησὶν· « Ἄρ-
θρα ταῦτα τῶν φρενῶν. » Αὐτίκα τὸ μὲν ἀπιστεῖν τῇ ἀληθείᾳ θάνατον φέρει, ὡς τὸ πιστεύειν, ζωὴν· ἔμπαλιν δὲ, τὸ πιστεύειν τῷ ψεύδει, ἀπιστεῖν δὲ τῇ ἀληθείᾳ, εἰς ἀπώλειαν ὑποσύρει. Ὁ αὐτὸς λόγος ἐπὶ τε ἐγκρατείας καὶ ἀκρασίας· ἐγκρατεῦσθαι (99) μὲν γὰρ ἀγαθοεργίας, κακίας ἔργον· ἀπέχεσθαι δὲ ἀδικίας, σωτηρίας ἀρχή. Ἡ μοι δοκεῖ τὸ Σάββατον εἰ C ἀποδοχῆς (1) κακῶν ἐγκράτειαν ἀνίσσεσθαι. Καὶ τί ποτ' ἐστὶν, ᾧ διαφέρει θηρίων ἄνθρωπος, τούτου τε αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἄγγελοι σοφώτεροι; « Ἠλάττωσας αὐτῶν, »

✱ P. 566 ED. POTIER, 477 ED. PARIS.

(92) *Ἐῶ τεθ.* Is. Casaubonus mavult ἐντεθησαυρισμένη, Not. in Strahonis Geogr. lib. 1, p. 12.

(93) *Σανθῆς.* Alibi ξουθῆς. SYLBURG.

(94) *Εἰρεσιώνην.* Plutarchus in *Theseo* hæc eadem citat, et tertium versum addit. Suidas: Εἰρεσιώνη, θαλλὸς ἐλαίας ἐστεμμένος ἐρίοις, καὶ προσκρεμαμένους ἔχων παντοδαπούς τῶν τῆς γῆς καρπῶν. Ramum hunc olivæ lana obvolutum et omni genere fructuum terræ onustum ferebat puer, et ante fores templi Apollinis ponebat in Pyanepsiis; pueri reliqui accinebant hos versus ad fœmem arcedam. Herodotus in *Vita Homeri* εἰρεσιώνην dictum etiam carmen quoddam docet, ἀσίδων τὰ ἔπεα, & καλεῖται εἰρεσιώνη. COLLECT. — De Eire-sione conf. Petri Castellani lib. *De festis Græcor.* v^o Εἰρεσιώνη, et Jos. Meursii *Græcia ferata*, v^o Πυανέψια.

(95) *Ἀναψήσασθαι.* Id agnoscit etiam H. ms. et quodam in loco Aristophanis scholiastes: alibi tamen idem scholiastes pro eo habet ὑποψήσασθαι, Suidas ἀποψήσασθαι, Varini *Lexicon* ἐπιπρήσασθαι· quod haud scio an mendose scriptum sit pro ἐπιπρήσασθαι. Ex his priora duo veriora sunt; postremum ἐπιπρήσασθαι, exegema est. SYLBURG.

(96) *Πλοκάνοις.* A. et H. πλοκάμοις: ut crinium, seu tricarum discussio intelligatur. Sed malit fortasse aliquis πελάνοις, aut ποπάνοις: quorum illud fuisse dicitur πέμμα πλακουντώδες ἐκ παιπάλης· hoc, πλακούντιον πλατὺ καὶ λεπτὸν καὶ περιφερές: ut sensus sit, « in conficiendo eo placentarum genere. » Πλάνοις et γοῆς oblatio intra memoratur p. 248. SYLBURG. — Πλοκάμοις in editionem Heinsii,

et reliquas ea posteriores irrepsit, eo sensu, qui in Latina versione exprimitur, hoc est nullo. Vera lectio est πλοκάνοις: est enim πλόκων Suidæ et Favorino, τὸ πλέγμα ᾧ ὁ σίτος καθαίρεται: scilicet, vas ex viminibus contextum, quo « triticum » διασειόντες καὶ ἀναρριπτοῦντας, ut Clementis verbis utar, « a cæteris seminibus » separari ac « secerni » solet.

(97) *Σπερμάτων.* H. cum articulo τῶν σπερμάτων· recte. SYLBURG.

(98) *Πολλὰ.* Legendum videtur, ... πᾶσι ἀπιστία

Δέδρακεν ἀγαθὰ, πολλὰ δ' αὐτὸς πίστις κακὰ.

D Epicharmi versus, qui sequitur, alibi sic legitur:

Μέμνασο ἀπιστεῖν· τάρθρα ταῦτα τῶν φρενῶν.
SYLBURG. — Apud Stobæum serm. 3, cui tit. *De prudentia*, Epicharmi dictum hoc modo exstat:
Νῆψε, καὶ μέμνησο ἀπιστεῖν· νεῦρα ταῦτα τῶν φρενῶν.

Vigila, neu quid temere credas: nervi hi sunt prudentiæ.

Ibidem Dio, hanc sententiam recitans, vāpe pro νῆψε scribit, ut Clemens μέμνασο pro μέμνησο.

(99) *Ἐγκρατεῦσθαι.* Forte, trajectis genitivis, malet quis, ἐγκρατεῦσθαι μὲν γὰρ κακίας ἀγαθοεργίας ἔργον· aut diffusius etiam, ἐγκρατεῦσθαι μὲν γὰρ ἀγαθοεργίας, ἀκρατεῦσθαι δὲ κακίας ἔργον. Sed mutatione haud opus est: sensus enim est: « Nam continere se a boni operatione, malitiæ opus est: et contra, abstinere ab injuria, salutis est initium. » SYLBURG.

(1) *Ἀποδοχῆς.* Rectius ἀποχῆς. lb.

φῆσι, «βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους·» οὐ γὰρ ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἐκδέχονται τὴν γραφὴν, καίτοι κάκεινος σάρκα καὶ τῷ ἐνδύματι (2) ἐλαττουμένον παρὰ τοὺς ἀγγέλους. Οὐκ οὐκ ἄλλο (3) τι σοφίαν παρὰ τὴν ἐπιστήμην λέγω· ἐπεὶ μὴ διαφέρει ζωὴ ζωῆς· κοινὴν γὰρ τῇ φύσει τῇ θνητῇ, τούτῃσι τῷ ἀνθρώπῳ, πρὸς τὸ ἀθανασίας κατηξιωμένον, τὸ ζῆν, ἔξιν (4) θεωρίας τε καὶ ἐγκρατείας, θατέρου διαφέροντος· ἥ μοι δοκεῖ καὶ Πυθαγόρας σοφὸν μὲν εἶναι τὸν Θεὸν λέγων μόνον (ἐπεὶ (5) καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ γράφει· «Εἰς ὑπακοὴν πίστεως εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντες (6) μόνῳ σοφῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ,» ἐαυτὸν δὲ, διὰ φιλιαν τὴν πρὸς τὸν Θεόν, φιλόσοφον. «Διαλέγετο γοῦν Μωῦσεϊ,» φησὶν (7), «ὁ Θεὸς ὡς φίλος φίλῳ.» Τὸ μὲν οὖν ἀληθὲς τῷ Θεῷ σαφὲς αὐτίκα τὴν ἀλήθειαν γεννᾷ· ὁ γνωστικὸς δὲ ἀληθείας ἐρᾷ. «Ἰθι,» φησὶ, «πρὸς τὸν μῦρμηκα, ὃ ὀκνηρὸν, καὶ μελίττης γενοῦ μαθητῆς (8),» ὁ Σολομῶν λέγει· εἰ γὰρ ἐκάστου τῆς οἰκείας φύσεως ἔργον ἐν, καὶ βόδος ὁμοίως, καὶ ἵππου, καὶ κυνός, τί ἀνφῆσαιμεν τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἔργον τὸ οἰκείον; «Ἔοικεν δ', οἶμαι, κενταύρῳ, Θετταλικῷ (9) πλάσματι, ἐκ λογικοῦ καὶ ἀλόγου συγκείμενος, ψυχῆς καὶ σώματος. Ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα γῆν τε ἐργάζεται, καὶ σπεύδει εἰς γῆν· τέταται δὲ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸν Θεόν· ἡ γὰρ διὰ φιλοσοφίας τῆς ἀληθοῦς παιδευομένη, πρὸς τοὺς ἄνω σπεύδει συγγενεῖς, ἀποστραφεῖσα τῶν τοῦ σώματος ἐπιθυμιῶν, πρὸς τε ταύταις πόνου τε καὶ φόβου· καίτοι πρὸς ἀγαθοῦ καὶ τὴν ὑπομονὴν καὶ τὸν

A sunt homine sapientiores? «Minuisti eum (inquit) paulo minus ab angelis.» De Domino enim non accipiunt hanc scripturam, quantum ille quoque carnem ferebat; sed de quovis homine perfecto et gnostico, qui et tempore et indumento minor factus est angelis. Sapientiam ergo nihil aliud dico quam scientiam, quoniam vita non differt a vita. Naturæ enim mortali, hoc est, homini, cum eo, quod dignum habitum est immortalitate, commune est vivere, secundum habitum contemplationis et continentiae, cum sit alterum præstantius. Quo respectu mihi quidem certe videtur Pythagoras solum Deum sapientem esse: dicere (nam Apostolus quoque scribit in Epistola ad Romanos: «Ad 205 obedientiam fidei in cunctis gentibus, cogniti soli sapienti Deo per Jesum Christum»), propter eam autem, quæ illi cum Deo intercedebat, amicitiam, vocabat se philosophum. «Loquebatur» itaque «Deus cum Moyse,» inquit, «ut amicus cum amico.» Itaque verum, quod Deo est manifestum, generat veritatem; gnosticus autem amat veritatem. «Vade,» inquit, «ad fornicam, o piger, et apud eam efficere discipulus d,» ait Salomō. Si enim uniuscujusque propriæ naturæ unum est munus, et bovis similiter, et equi, et canis, quod am dicemus esse proprium munus hominis? Videtur equidem, ut opinor, esse similis centauro, figmento Thessalico, compositus ex parte rationis particeps et experte rationis, anima et corpore. Sed corpus quidem et circa terram operando

✠ P. 567 ED. POTTER, 477-478 ED. PARIS. a Psal. viii. 6. b Rom. xvi, 26, 27. c Exod. xxxiii, 11. d Prov. vi, 6, 8.

(2) Τῷ χρόνῳ καὶ τῷ ἐνδύματι. Scilicet χρόνῳ, «tempore,» quia mortalis et post angelos creatus; ἐνδύματι, quia carne vestitus. Nam ἐνδύμα corpus vocat. Simili sensu voce ἐνδύσασθαι utitur Apostolus II Cor. v, 2, 3: «Ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθούντες· εἰ γὰρ καὶ ἐνδύσασθαι, οὐ γυμνοὶ εὐρεθισμέθα.»

(3) Οὐκ οὐκ ἄλ. Quomodo dicit, sapientiam non differre a scientia, cum scientiam creaturis, sapientiam soli Deo tribuat, explicari haud potest; ut nec ea, quæ sequuntur, si Herveti versionem sequamur. Proinde scribendum οὐκ οὐκ, igitur, pro negativ. οὐκ οὐκ: et quæ sequuntur, hoc modo intelligenda sunt: «Proinde dicendum est, sapientiam a scientia differre: quippe vita non differt a vita; id enim est naturæ mortali, nempe homini, commune cum eo, qui immortalitate dignatus est, ut uterque vivat: cum interea habitu contemplationis et temperantiæ alter alteri præstet. Qua etiam ratione solum Deum sapientem mihi videtur dixisse Pythagoras, etc.»

(4) Ἐξιν. Cum ἔξιν subaudienda videtur præpositio κατὰ, vel participium ἔχοντα, aut simile quid. SYLBERG.

(5) Ἐπεὶ ... Ἰησοῦ Χριστοῦ. Sensus est, «Pythagoram solum Deum vocasse sapientem (quemadmodum etiam Apostolus), se autem propter illam, quæ sibi cum Deo intercedebat, amicitiam, philosophum, seu «amatorem sapientiæ,» hoc est Dei, Quintilianus Institut. Orat. lib. xii, cap. 1: «Nam et Pythagoras, non sapientem se, ut qui ante eum fuerunt, sed studiosum sapientiæ vocari voluit.» Clementis nostri sententiæ adhuc propria sunt, quæ refert Diogenes Laertius, p. cœmii ad Vitas

philosophorum, seq. 12: «Φιλοσοφίαν» δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας, καὶ ἐαυτὸν «φιλόσοφον,» ἐν Σικυῶνι διαλεγόμενος Λέοντι τῷ Σικυωνίῳ τυράννῳ, ἢ Φλιασίῳ, καθὰ φησὶν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐν τῇ Περὶ τῆς ἀπνοῦ· Μηδὲνα γὰρ εἶναι σοφὸν ἀνθρώπον, ἀλλ' ἢ Θεόν. Θάττον δὲ ἐκαλεῖτο σοφία, ἢ νῦν «φιλοσοφία,» καὶ «σοφός» ὁ ταύτην ἐπαγγελλόμενος, ὅς ἐστι ἀν κατὰ ἀκρότητα ψυχῆς ἀπικριδωμένος· «φιλόσοφος» δὲ ὁ σοφίαν ἀσπαζόμενος. «Cæterum (philosophiam) primus Pythagoras appellavit, sequē philosophum,» cum Sicyone sermonem haberet cum Leonte Sicyoniorum tyranno, sive Phliasiorem, ut ait Heraclides Ponticus in libro quem inscripsit *De femina [septem diebus] exanimi*: Nullum enim hominum, sed solum Deum esse sapientem. Antea enim («sapientia» dicta, quæ nunc «philosophia;» et qui hanc profitebatur, «sapiens,» quicumque ad summam animi perspicacitatem pervenisset: «philosophus» autem qui sapientiam amplecteretur.)

(6) Γνωρισθέντες. Quædam Biblia post hanc vocem interpungunt. A. SYLBERG.

(7) Φησὶν. Nempe S. Scriptura, et qua exemplum profert hominis qui cum Deo, et de se referre solebat Pythagoras, familiariter et amicorum more congressus est. Sic enim dicitur Exod. xxxiii, 11: Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωῦσῃν, ἐνώπιος ἐνώπιον, ὡς εἰς λαλήσαι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον. Conf. Num. xii, 8: Deut. xxxiv, 10.

(8) Καὶ μελίττης γενοῦ μαθητῆς. Prov. vi, 8: Ἦ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτης ἐστὶ, etc.

(9) Θετταλικῷ π. Centauri Thessaliam i. coluissæ feruntur.

est fidelis per dilectionem; Domino autem, quod ipsius doctrinæ divina persuadendi vis insit, a qua ne metu quidem mortis deficiet: quin etiam facto confirmat veritatem prædicationis, potentem eum esse ostendens, ad quem contendit. Mireris autem ejus dilectionem, quam docet evidenter, dum cognato quidem generi grato animo unitur, et etiam pretioso sanguine ipsos infideles pudore afficit. Is ergo metu propter præceptum declinat Christum negare, ut metui fiat testis. Sed neque propter spem donorum paratorum fidem vendit: sed propter suam in Dominum dilectionem, lubentissime hac vita exsolvetur; habens etiam gratiam, cum ei, qui causam præbuit hinc exeundi, tum ei, qui ipsi molitus est insidias; quod ab his honestam accepit. **206** occasionem, quam ipse non præbuit, seipsum ostendendi quisnam sit; illi quidem per tolerantiam, Domino vero per charitatem: ✠ per quam etiam antequam nasceretur manifestus erat Domino, qui tunc ejus propositum novit, qui martyrium passurus foret. Bono itaque animo venit ad amicum Dominum, pro quo et corpus, atque etiam, ut judices sperabant, animam tradidit, et a Servatore nostro, « o frater dilecte, » ut dicam pœtice, « propter vitæ similitudinem compellatur. Nos autem «consummationem» vocamus martyrium, non quod vitæ «finem» homo acceperit, ut reliqui loquuntur, sed quod «perfectum ac consummatum» opus ostenderit charitatis. Quinetiam Græci quoque veteres laudant finem eorum, qui mortui sunt in bello, non quidem mortem suadentes violentam, sed quod qui in bello vitam finit, mortem non timens recessit; amputatus corpore, cum nec prius animo laborasset, nec emollitus esset, ut solet in morbis accidere hominibus; recedunt enim effeminati et vivere cupientes; et ideo neque puram emittunt animam, sed quæ cupiditates, veluti notas plumbæ, secum effert, nisi fuerint eorum aliqui virtute præstantes. Eorum autem, qui moriuntur in bello, nonnulli cum cupiditatibus e vita exeunt, quod perinde est ac si morbo contabuerant. Si autem Deo confiteri sit martyrium, quæcunque anima pure cum agnitione Dei vitam instituit et præceptis paruit, ea quidem vita et sermone est martyr, quomodocunque liberetur a corpore; fidem scilicet, tanquam sanguinem, per totam vitam et etiam in exitu, profundens. Jam dicit Dominus in Evangelio: « Qui reliquerit patrem, vel matrem,

✠ P. 570 ED. POTTER, 480 ED. PARIS.

(27) Οὗτος οὖν φόβῳ τὸ ἀρ. Scribi possit, οὗτος οὖν τὸ φόβῳ ἀρ. « Ille igitur propter præceptum Christum ob metum negare declinat, » etc.

(28) Ποιητικῶς τε. Apud Apulium ποιητικῶς γε, aut τέ supervacua est. SYLBERG. — Ποιητικῶς τι, Heinsii et eo posteriores edidit. exhibent. Porro hanc compellationem superiorum Homericam vocavit.

(29) Ἐπαιροῦσιν. Quantopere laudati fuerint, qui in bello occubissent, declarat insignis illa Periclis oratio apud Thucyd. lib. II, et Platonis sententia in Menæxeno. R. SYLBERG.

(30) Ὅσπερ μολυβδίδα. Platonem imitatur.

A πιστόν· τῷ δ' αὖ Κυρίῳ τὴν ἔνθεον πρὸς τὴν διδασκαλίαν πειθῶ, ἧς οὐκ ἀποστήσεται θανάτου φόβῳ· ναὶ μὴν καὶ τοῦ κηρύγματος τὴν ἀλήθειαν συμβεβαιοῖ ἔργῳ, δυνατόν εἶναι δεικνύς τὸν πρὸς ἑν σπεύδει Θεόν. Θαυμάσαις ἂν τὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἔναργῶς διδάσκει· εὐχαρίστως ἐνούμενος πρὸς τὸ συγγενές, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι τοὺς ἀπίστους δυσωπῶν. Οὗτος οὖν φόβῳ τὸ ἀρνεῖσθαι (27) Χριστὸν διὰ τὴν ἐντολὴν ἐκκλίνει, ἵνα δὴ φόβῳ μάρτυς γένηται· οὐ μὴν οὐδὲ ἐλπιδὶ δωρεῶν ἡτοίμασμένων παπράσκων τὴν πίστιν, ἀγάπῃ δὲ πρὸς τὸν Κύριον ἀσμενέστατα τοῦδε τοῦ βίου ἀπολυθῆσεται· χάριν ἰσως καὶ τῷ τὴν αἰτίαν παρασχόμενῳ τῆς ἐνθὺνδε ἐξόδου, καὶ τῷ τὴν ἐπιβουλὴν τεχνασαμένῳ ἐγνωκῶς, πρόσφασιν εὐλογον λαβῶν, ἣν οὐκ αὐτὸς παρέσχεν, ἑαυτὸν B ἐπιδείξει ὅς ἐστι, τῷ μὲν δι' ὑπομονῆς, δι' ἀγάπης δὲ Κυρίῳ, δι' ἧς ἀνεδείκνυτο τῷ Κυρίῳ καὶ πρὸ τῆς γενέσεως τὴν προαίρεσιν τοῦ μαρτυρησάντος εἰδέει. Εὐθαρσῆσας τοίνυν πρὸς φίλον τὸν Κύριον, ὑπὲρ οὗ καὶ τὸ σῶμα ἐκὼν ἐπέδωκεν, πρὸς δὲ καὶ τὴν ψυχὴν, ὡς οἱ δικασταὶ προσεδόκησαν, ἔρχεται, « φιλε κασίγνητε » ποιητικῶς γε (28) ἀκούσας πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, διὰ τὴν τοῦ βίου ὁμοιότητα. Αὐτίκα « τελείωσιν » τὸ μαρτύριον καλοῦμεν, οὐχ ὅτι « τέλος » τοῦ βίου ὁ ἀνθρώπος ἔλαβεν, ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλ' ὅτι « τέλειον » ἔργον ἀγάπης ἐνεδείξατο· καὶ οἱ παλαιοὶ δὲ τῶν παρ' Ἑλλήσι, τῶν ἐν πολέμῳ ἐπιθανόντων τὴν τελευταίαν ἐπαινοῦσιν (29), οὐ τὸ βιαίως ἀποθνήσκειν συμβουλεύοντες, ἀλλ' ὅτι ὁ κατὰ πόλεμον τελευτῶν ἀδεῆς τοῦ θανεῖν ἀπῆλλαχται, ἀποτμηθεὶς τοῦ σώματος, καὶ οὐ προκαμῶν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ καταμακαρισθεὶς, οἷα περὶ τὰς νόσους πάσχουσιν οἱ ἄνθρωποι· ἀπαλλάττονται γὰρ θηλυκευόμενοι καὶ ἡμεῖρόμενοι τοῦ ζῆν· διὰ ταῦτα οὐδὲ καθαρὰν ἀπολύουσιν τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ὥσπερ μολυβδίδα (30) τὰς ἐπιθυμίας μετ' ἑαυτῆς φερομένην, εἰ μὴ τινες τούτων ἐλλόγιμοι κατ' ἀρετὴν γεγόνασιν. Εἰσὶ δὲ καὶ οἱ ἐν πολέμῳ μετ' ἐπιθυμιῶν ἀποθνήσκουσιν, οὐδὲν οὗτοι διαφέροντες, εἰ καὶ νόσῳ κατεμαραίνοντο. Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς Θεὸν ὁμολογία μαρτυρία ἐστὶ, πᾶσα ἡ καθαρῶς πολιτευσασμένη ψυχὴ μετ' ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἡ ταῖς ἐντολαῖς ἐπακηκουῖα, μάρτυς ἐστὶ καὶ βίῳ καὶ λόγῳ, ὅπως ποτὲ τοῦ σώματος ἀπαλλάττηται· οἶον αἷμα τὴν πίστιν ἀνά τὸν βίον ἅπαντα, πρὸς δὲ καὶ τὴν ἐξοδὸν προσχέουσα. Αὐτίκα ὁ Κύριος ἐν τῷ D Εὐαγγελίῳ φησὶν· « Ὅς ἂν καταλείψῃ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ ἀδελφούς, » καὶ τὰ ἑξῆς, « ἐνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ ὀνόματός μου, » μακάριος οὗτος· ὅ

Nam ille haud longe ab init. lib. VII *De republ.*, p. 695, ait: Τούτο μέντοι τὸ τῆς τοιαύτης φύσεως, εἰ ἐκ παιδὸς εὐθύς κοπιόμενον, περιεκόπη τὰ τῆς γενέσεως ἐγγενῆ, ὥσπερ μολυβδίδα, αἱ δὲ, ἔδωκαίς τε καὶ τῶν τοιούτων ἡδοναῖς τε καὶ λιχνεῖαις προσφύει γιγνώμεναι, περὶ τὰ κάτω στρέφουσι τὴν τῆς ψυχῆς ὅψιν. « Si ab hoc ingenio statim a pueritia ampuentur, quæ sunt generationis affinia, » *σευ πλῆμθεα pondera*, « quæ comestionibus, et hujusmodi voluptatibus, et libidinibus, atque deliciis inhxærentia, mentis aciem ad inferiora detorquent, » etc.

τὴν ἀπλὴν ἐμφαίνων μαρτυρίαν, ἀλλὰ τὴν γνωστικὴν, ὡς κατὰ τὴν κανόνα τοῦ Εὐαγγελίου πολιτευόμενοι, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἀγάπης (γνώσιν γὰρ σημαίνει ἡ τοῦ ὀνόματος εἰδησις, καὶ ἡ τοῦ «Εὐαγγελίου» νόσις, ἀλλ' οὐ ψιλὴν τὴν προσηγορίαν) ἀπολιπεῖν μὲν γένος τὸ κοσμικόν, ἀπολιπεῖν δὲ οὐσίαν καὶ κτήσιν πᾶσαν, διὰ τὸ ἀπροσπαθῶς βιοῦν. «Μήτηρ» γοῦν ἡ πατρίς καὶ τροφὸς ἀλληγορεῖται, «πατέρες» δὲ οἱ νόμοι (31) οἱ πολιτικοί· ἃ δὴ ὑπεροπτεῖον εὐχαρίστως τῷ μεγαλόφρονι δικαίῳ, ἔνεκεν τοῦ φίλον γενέσθαι τῷ Θεῷ, καὶ τυχεῖν τῶν δεξιῶν μερῶν τοῦ ἀγιάσματος (32), καθάπερ καὶ οἱ ἀπόστολοι πεποιθήσασιν. Εἶτα Ἡράκλειτος (33) μὲν φησιν· «Ἀρηιφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι·» καὶ Πλάτων (34) ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς «Πολιτείας» γράφει· «Τῶν δὲ δὴ ἀποθανόντων ἐπὶ στρατείας, ὅς ἂν εὐδοκίμησας τελευτήσῃ, ἄρ' οὐ πρῶτον μὲν φήσομεν τοῦ χρυσοῦ γένους εἶναι; Πάντων γε μάλιστα.» Τὸ δὲ χρυσοῦν γένος πρὸς θεῶν ἔστι, τῶν κατ' οὐρανὸν καὶ τὴν ἀπλανῆ σφαῖραν, οἱ μάλιστα τὴν ἡγεμονίαν ἔχουσι τῆς κατ' ἀνθρώπου προνοίας. Τινὲς δὲ τῶν ἀρετικῶν, τοῦ Κυρίου παρακηκότες, ἀσεβῶς ἅμα καὶ δειλῶς φιλοζωοῦσι, μαρτυρίαν λέγοντες ἀληθῆ εἶναι τὴν τοῦ ὄντος ὄντος γνώσιν Θεοῦ (35) (ὅπερ καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν), φονέα δὲ εἶναι αὐτὸν ἑαυτοῦ, καὶ αὐθέντην, τὸν διὰ θανάτου ὁμολογήσαντα· καὶ ἄλλα τοιαῦτα δειλίας σοφίσματα εἰς μέσον κομίζουσι. Πρὸς οὓς εἰρήσεται, ὅποταν καιρὸς ἀπαίτη· διαφέρονται γὰρ ἡμῖν περὶ ἀρχάς. Λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐπιπηδήσαντας τῷ θανάτῳ (εἰσὶ γὰρ τινες οὐχ ἡμέτεροι, μόνου τοῦ ὀνόματος κοινωνοί, οἱ δὲ αὐτοὺς παραδιδόντες σπεύδουσι, τῇ πρὸς τὸν Δημιουργὸν ἀπεχθεῖα οἱ ἄθλιοι θανατῶντες), τοῦτους ἐξάγειν ἑαυτοὺς ἀμαρτύρωσ (36) λέγομεν, κἀν δημοσίᾳ κολάζονται. Οὐ γὰρ τὸν χαρακτήρα σώζουσι τοῦ μαρτυρίου τοῦ πι-

vel fratres, » et quæ deinceps sequuntur, « propter Evangelium et nomen in eum », is est beatus : non quodvis significans martyrium, sed gnosticum, ejus nempe hominis, qui cum ex regula Evangelii vitam egerit, propter dilectionem Domini (« nominis » enim ratio et « Evangelii, » quorum hic mentio facta est, haud nudam appellationem, sed gnosticam vivendi rationem significat), cum hujus mundi cognatos, tum etiam substantiam ac possessiones relinquit, propterea quod vivat citra nimiam ad ea affectionem. Proinde « mater » quidem allegorice innuit patriam et altricem terram; « patres » autem, leges civiles; quæ quidem vir justus, qui est magni excelsique animi, lubentissime contemnere debet, ut Deo fiat amicus, et consequatur dexteram sanctuarii, ✕ sicut etiam fecerunt apostoli. Deinde dicit quidem Heraclitus : « Martes casos dii honorant et homines. » Et scribit Plato in quinto *De republica* : « Eum autem, qui in bello mortuus fuerit, postquam præclare se gesserit, an non primum quidem dicemus eum esse aurei generis? Omnium maxime. » Aureum autem genus cum illis diis versatur, qui sunt in caelo et in sphaera inerrante, qui maxime principatum obtinent humanæ providentiæ. Quidam autem ex hæreticis, cum male Dominum intellexerint, impie simul et timide vitæ tenentur cupiditate, dicentes, verum esse martyrium, veri Dei cognitionem (quod quidem nos quoque fatemur), eum autem esse sui occisorem et sibi mortem consciscere, qui per mortem fuerit Deum confessus; et alia ejusmodi sophismata, quæ sua suggestit timiditas, in medium afferunt. Adversus quos dicetur, cum tempus postulerit; dissident enim a nobis de principiis. Dicimus autem nos quoque, eos, qui de industria mortem quaerunt (sunt

✕ P. 571, ED. POTTER, 481 ED. PARIS. * Matth. xix, 29; Marc. x, 29, 30.

(31) *Οἱ νόμοι.* H. ms. οἰκονόμοι. SYLBURG.

(32) *Δεξιῶν μερῶν τοῦ ἀγ.* Respicit Matth. xx, 21, ubi Zebedæi uxor Christum rogat, ut filii sui sedeant, εἰς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἰς ἐξ εὐωνύμων, « unus ad dextram, alter ad sinistram » throni ejus. Proinde τυχεῖν τῶν δεξιῶν μερῶν τοῦ ἀγιάσματος, erit primum gloriæ gradum in cœlesti regno consequi. Clemens paulo infra, pag. 485 : Οἱ τοιοῦτοι ἐκ δεξιῶν ἴστανται τοῦ ἀγιάσματος... οἱ δὲ ἐξ εὐωνύμων ἴστανται. « Qui tales sunt, a dextra parte sanctuarii stant, hi vero » inferiores « a sinistra. » Quem locum videsis.

(33) *Ἡράκλειτος.* Theodoretus lib. viii *De curat. œgrit. Græc.* : « Heraclitus profecto etiam eos, qui in bello occisi essent, nullo non dignos honore existimavit. Quos enim Gradivus occidit, honore et dii et homines prosequuntur. Ἀρηιφάτους γὰρ, φησὶν, οἱ θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι. » Suidas : Ἀρηιφάτος, ὁ ἐν πολέμῳ ἀνηρημένος· et : Ἀρηίος, ὁ πολεμικός, καὶ ἀρηίους τὴν τοῦ πολέμου εἶναι ἔλεγον νεότητα ἐπίλεκτον, καὶ ἀρηίοις ὄπλοις πεφράχθαι. Ita manuscriptus. Platonis locum leges tome II, pag. 468, edit. H. Steph. : « Eum vero, qui re præclare gesta in bello occubuerit, nonne dicemus primum quidem ad genus aureum pertinere? Vocem πρῶτον omisit interpres. Idem Plato initio *Menexeni* 234 : Καὶ μὴν πολλαχοῦ κινδυνεύει καλὸν εἶναι τὸ ἐν πολέμῳ ἀποθνήσκειν· καὶ γὰρ ταφῆς καὶ μεγαλοπρεπείως τυγχάνει. « Atqui

apud plurimos homines præclarum videtur in bello mori : etenim qui hoc leti genere occumbit, præclarum magnificentique funus consequitur.

Virgilius, IV *Georg.* v. 216, 217 :

... Et corpora bello

Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.

Æneid. II, 417 :

... Pulchrumque mori succurrit in armis.

COLLECT.

(34) *Πλάτων.* Platonis verba occurrunt lib. v *De republica*, pag. 662.

(35) *Γνώσιν Θεοῦ.* Irenæus lib. iv, cap. 64, ait : « Neque quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium ; esse enim martyrium verum, sententiam eorum. » Idem lib. III, cap. 20 : « Ad tantam temeritatem progressi sunt quidam, ut etiam martyres spernant, et vituperent eos, qui propter Domini confessionem occiduntur. »

(36) *Ἀμαρτύρωσ.* Gatakerus nostras in Notis ad Marci Antonini lib. II, pag. 85, de hac Clementis voce hæc adnotat : Τὸ ἀμαρτύρωσ non est cum λέγομεν, uti Sylburgius putavit, sed cum ἐξάγειν ἑαυτοῦς conjungendum : « Dicimus eos ita sibi mortem accersere, ut martyres tamen non sint, nec martyrium obire dici debeant : Οὐ γὰρ, inquit, τὸν χαρακτήρα σώζουσι τοῦ μαρτυρίου τοῦ πιστοῦ. »

enim quidam, eatonus solum nostri, quod ejusdem nominis participes sint, qui quidem seipsum magno studio contendunt tradere, et propter odium in Creatorem miseri mortem cupiunt) eos, inquam, dicimus seipsum e vita exigere absque ullo martyrio, et si publice puniantur. Fidelis enim martyrii non servant characterem, quandoquidem verum Deum non cognovere; vanæ autem morti seipsum tradunt, sicut se temere in ignem conjiciunt Indorum Gymnosophistæ. Quoniam autem isti, qui falsum sibi nomen sumpserunt, in corpus invehuntur, discant quod bona corporis compages et recta compositio animi confert ad ingenii solertiam. Quare in tertio *De republica* Plato, quem maxime citant testem vituperatæ generationis, dixit oportere curam gerere corporis propter harmoniam animæ, » per quod et vivendum et recte vivendum est ei, qui annuntiat præconium veritatis. Per vitam enim et sanitatem ingredientibus, ediscimus cognitionem. Cui vero omnino non licet in altum progredi, nisi in providendis necessariis versetur, eorum ope quæcunque tendunt ad cognitionem facere necesse habet, nonne ei bene vivere est eligendum? Vivendo enim, ut bene vivatur, sit; et ad immortalitatis habitum transmittitur, qui per corpus ad bene vivendum se exercuit.

CAPUT V.

De doloris, paupertatis aliorumque externorum contemptu.

Admiratione quoque digni sunt Stoici, qui dicunt, animam nihil affici a corpore, neque ad vitium a morbo, neque ad virtutem a sanitate; sed utraque hæc dicunt esse indifferentia. Jam vero Job quoque propter insignem continentiam et fidem eximiam, pauper quidem ex divite, ex illustri abjectus, ex pulchro deformis, ex sano morbidus factus, nobis est præclarum exemplar propositus, dum pudore afficit eum, qui tentaverat; benedicit ei, qui formaverat; secunda ita fert, ut prima; probe docens, virum gnosticum casibus omnibus recte posse uti. Ac quod ea quidem, 207 quæ a veteribus præ-

στοῦ, τὸν δυνῶς θεὸν μὴ γνωρίσαντες· θανάτῳ δὲ ἐαυτοὺς ἀποδίδασαι κενῶ, καθάπερ καὶ οἱ τῶν Ἰνδῶν Γυμνοσοφισταὶ ματαίῳ πυρὶ. Ἐπεὶ δ' οἱ ψευδώνυμοι (37) οὗτοι τὸ σῶμα διαβάλλουσι, μαθέτωσαν, ὅτι καὶ ἡ τοῦ σώματος εὐαρμοστία συμβάλλεται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εὐφύϊαν. Δι' ὃ ἐν τῷ τρίτῳ τῆς Πολιτείας ὁ Πλάτων εἶπεν, ὅτι μάλιστα ἐπιδοῦνται μάρτυρα τὴν γένεσιν κακίζοντα, « ἐπιμελεῖσθαι σώματος » δεῖν « ψυχῆς ἕνεκα ἁρμονίας (38), » δι' οὐ βιοῦν τε ἔστι, καὶ ὀρθῶς βιοῦν, καταγγέλλοντα τῆς ἀληθείας τὸ κήρυγμα· διὰ γὰρ τοῦ ζῆν καὶ τῆς ὑγιείας ὁδεύοντες, ἐκμαθάνομεν τὴν γνῶσιν. Ἡ δὲ οὐδὲ τὸ τυχεῖν προσελθεῖν ἔστιν εἰς ὕψος ἀνευ τοῦ ἐν τοῖς ἀναγκαίοις εἶναι, καὶ δι' αὐτῶν πάντα ποιεῖν τὰ πρὸς τὴν γνῶσιν συντείνοντα, τὸ εὖ ζῆν τούτῳ πῶς οὐχ αἰρετέον; ἐν γοῦν τῷ ζῆν, τὸ εὖ ζῆν κατορθοῦται· καὶ εἰς ξὺν ἀδιόκλητος παραπέμπεται ὁ διὰ σώματος μελετήσας εὐζωϊαν.

✠ P. 572 ED. POTTER, 482 ED. PARIS. • Job 1.

(37) *Ψευδώνυμοι*. Scilicet οἱ ψευδωνύμως γνωστικοί, « falso appellati Gnostici; » ut alibi dicit.

(38) *Ἁρμονίας*. De harmonia, seu conformitate animæ et corporis, in libro a Clemente memorato hæc etiam dicit Plato, p. 625: Δεῖν γέ φαμεν τοὺς φύλακας ἀμφοτέρα ἔχειν τούτῳ τῷ φύσει. Δεῖ γὰρ. Οὐκοῦν ἡρμῶσθαι δεῖ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Πῶς δ' οὐ; Καὶ τοῦ μὲν ἡρμωσμένου σώφρων τε καὶ ἀνδρεία ἡ ψυχὴ. Πάνυ γε. Τοῦ δὲ ἀναρμῶστου δειλὴ καὶ ἀγροικος. Καὶ μάλα. « Dicebamus oportere ipsos custodes utrasque naturas habere. Oportet sane. Proinde eas congruere inter se et concinere oportet. Quidni? Ejusque animus, in quo hæc consonant temperans est et fortis. Omnino. Ejus autem animus, in quo dissonant, timidus et agrestis. Et maxime quidem. » Cætera apud auctorem legi possunt.

(39) *Ἀδιόκλητος*. Laetius in *Zenone*, lib. vii, seg. 104, refert Stoicos bona corporis et fortunæ retulisse inter τὰ ἀδιόκλητα, « indifferentia, » τὰ μὴ τε προὐσῶν εὐδαιμονίαν καὶ πρὸς κακοδαιμονίαν συνεργοῦντα· ὡς ἔχει πλοῦτος, ὕψεια, ἰσχύς, δόξα, καὶ τὰ ὅμοια· « que neque ad felicitatem, neque ad infelicitatem conferunt; ut sunt divitiæ, sanitas, vires, gloria, et cætera id genus. » Tacitus *Hist.* lib. iv, de Helvidio Prisco, Stoico: « Doctores, ait, sapientiæ secutus, qui sola bona, quæ honesta; mala tantum, quæ turpia; potentiam, nobilita-

θουμάζειν δὲ ἄξιον καὶ τῶν Στωϊκῶν, οἰτινὲς φασὶ μὴδὲν τὴν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ σώματος διατρεσθαι, μήτε πρὸς κακίαν ὑπὸ τῆς φρονος μήτε πρὸς ἀρετὴν ὑπὸ τῆς ὑγιείας, ἀλλ' ἄμφοτερα ταῦτα λέγουσιν ἀδιόκλητα (39) εἶναι. Καίτοι καὶ Ἰὼβ, ἐγκρατείας ὑπερβολῆ καὶ πίστεως ὑπεροχῆ πένης μὲν ἐκ πλουσίου, ἔτιμος δὲ ἐξ ἐνδόξου, αἰσχροὺς δὲ ἐκ καλοῦ, καὶ νοσερὸς ἐξ ὑγιεινοῦ γενόμενος, ἡμῖν τέ ἐστι παράδειγμα ἀγαθῶν ἀναγεγραμμένους, δυσωπῶν τὸν πειράσαντα, εὐλογῶν τὸν πλάσαντα· φέρων οὕτω τὰ δευτέρα, ὡς καὶ τὰ πρότερα· διδάσκων εὖ μάλα τοῖς περιστατικοῖς ἅπασιν οἷόν τε εἶναι καλῶς χρῆσθαι τὸν γνωστικόν (40).

tem, cæteraque extra animum, neque bonis neque malis annumerant. »

(40) *Ἀδιόκλητος... γνωστικόν*. « Probe docens gnosticum casibus omnibus adversis uti recte posse. » Περιστασις, necessitas hominem undique urgens, et casus incommodus. II Macab. vi.: Χαλεπὴ ἦν ἡ ἐπίστασις τῆς κακίας, « incursum malorum; » αἱ περίστασις, « calamitas, » et τὰ περιστατικά, ut apud Basilium, quod citat Budæus in *Comment.* ex homil. in princip. Proverb.: Οὐτε γὰρ τὰ δεξιὰ καὶ περισπούδαστα τοῖς πολλοῖς τὸ ἐστῶς καὶ μόνιμον ἔχει, οὔτε τὰ περιστατικά τῶν πραγμάτων καὶ κατηφῆ παγίως ἡδρασταί. « Neque enim secunda omnia, et quibus plerique delectantur, perpetuitatem, firmitatemque habent; sicut nec tristitia semper durant. » Sic verte pag. 500, 40: « Vel circumstantia. » S. Chrysostomus eleganter, id est, mori suo, apud Nicetam Heracliensem in *Expositione* ad illa verba: « Si bona suscepimus: « Ὁ μακάριος οὗτος πανταχῶθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἵστατο, καὶ μύρια βέλη δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου· ἀλλ' ἐκένωσεν μὲν τοῦ διαβόλου τὴν βελούθηκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπερκυλισθῆναι, ἀλλ' ὡς περ ἄριστος κυβερνήτης, οὕτως μακρομένης τῆς θαλάττης; καὶ τῶν κυμάτων διεγεγερμένους κατεποντίζετο, οὕτε γαλήνης οὐσίας βιβυμότερος ἐγίνετο, ἀλλ' ἐν ἑκατέρῳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ ἴσῃν τὴν ἐαυτοῦ τέχνην διετήρησε, καὶ οὕτως

Καὶ οἱ γε εἰκόνες τὰ παλαιὰ κατορθώματα εἰς τὰ ἁμαρτανία ἐπανορθώματα ἔκκεινται, ἐμφαίνων ὁ Ἀπόστολος, « Ὅστε τοὺς δεσμούς μου, » φησί, « φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῃ τῷ πραιτωρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι, καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ πεποιθότας, τοῖς δεσμοῖς μου περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ (41) λαλεῖν, » ἐπεὶ καὶ τὰ μαρτύρια ἐπιστροφῆς ἐστὶ παραδείγματα, ἐνδύως ἠγιασμένα. « Ὅσα γὰρ ἡ Γραφὴ λέγει, εἰς τὴν (12) ἡμετέραν διδασκαλίαν ἐγράφη, ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν τὴν ἐλπὶδα ἔχωμεν τῆς παρακλήσεως. » Ἔοικε δὲ πως, παρούσης ἀλγηθόνος, ἡ ψυχὴ νεύει ἀπ' αὐτῆς, καὶ τίμιον ἠγεῖσθαι τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς παρουσίας ὀδύνης. Ἄμειλι κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ μαθημάτων βῆθυμει, ὀπηνίκα καὶ αἱ ἄλλαι ἀπημέληται ἀρεταί. Καὶ οὐδὲν δὲν τὴν ἀρετὴν αὐτὴν πάσχει φαμέν· οὐδὲ γὰρ νοσεῖ ἡ ἀρετὴ· ὁ δὲ ἀμφοῖν μετεσχικῶς, ἀρετῆς καὶ νόσου, ὑπὸ τοῦ κατεπελγοντος θλίβεται· κἂν μὴ καταμεγαλοφρονῶν τύχη ὁ μηδέπω τὴν ἔξιν τῆς ἐγκρατείας περιποιησάμενος, ἐξίσταται, ἴσον τε εὐρίσκειται τῷ φεύγειν τὸ μὴ οὐ ὑπομένειναι. Ὁ δὲ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ πενίας· ἐπεὶ καὶ αὐτὴ τῶν ἀναγκαίων, τῆς θεωρίας, λέγω, καὶ τῆς καθαρᾶς ἀναμαρτησίας, ἀπασχολεῖν βιάζεται τὴν ψυχὴν, περὶ τοὺς πορισμοὺς διατρίβειν ἀναγκάζουσα, τὸν μὴ ὅλον ἑαυτὸν δι' ἀγάπης ἀναθεϊκότα τῷ Θεῷ· ὡς περὶ ἔμπαλιν ἢ τε ὑγίεια καὶ ἡ τῶν ἐπιτηδίων ἀφθονία ἐλευθέραν καὶ ἀνεμπόδιστον φυλάσσει τὴν ψυχὴν, καὶ εὐχρησθαι (43) τοῖς παροῦσι· γινώσκουσιν· Ὁλίψιν (44) γὰρ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τῇ σαρκὶ ἐξοῦσιν οἱ τοιοῦτοι. Ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι· θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀμερίμους εἶναι πρὸς τὸ εὐσχημονεῖν καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερίσπαστος. Ὅστων οὖν ἀνεκτέον οὐδ' αὐτὰ, ἀλλὰ διὰ τὸ σώμα· ἡ δὲ τοῦ σώματος ἐπιμέλεια διὰ τὴν ψυχὴν γίνεται, ἐφ' ἣν ἡ ἀναφορά. Ἐν αὐτῇ γὰρ μαθεῖν ἀνάγκη τὸν γνωστικῶς πολιτευόμενον τὰ προσήκοντα· ἐπεὶ τὸ γε μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν ὠμολόγηται, ἐκ τοῦ κακᾶς εἶναι τινὰς ἡδονᾶς· τούτῳ τῷ λόγῳ ἀναφαίνεται τὸ ἀγαθὸν κακὸν, καὶ τὸ κακὸν ἀγαθόν. Ἐπειτα δὲ, εἰ τινὰς μὲν αἰρούμεθα τῶν ἡδονῶν, τινὰς δὲ φεύγομεν, οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθόν. Ὅμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀλγηθόνων ὁ αὐτὸς λόγος, ὡς τὰς μὲν ὑπομένομεν, τὰς δὲ φεύγομεν. Ἡ δὲ αἴρεσις καὶ φυγὴ κατ' ἐπιστήμην γίνεται· ὥστε τὴν ἐπιστήμην εἶναι τὸ ἀγαθόν, οὐ τὴν ἡδονὴν, δι' ἣν ἔστιν ὄτε καὶ τὴν ποιεῖν ἡδονὴν αἰρησόμεθα. Αὐτίκα ὁ μάρτυς ἡδονὴν τὴν δι' ἐλπίδος διὰ τῆς παρουσίας ἀλγηθόνος αἰρεῖται.

⊗ P. 573 ED. POTTER, 485 ED. PARIS. • Philip. i, 13, 14. ὁ Rom. xv, 4. • I Cor. vii, 28, 32, 35.

πλοῦτος αὐτὸν ἐφύσησεν, οὐτε πένια ἐταπείνωσεν. « Beatus hic, licet in eum undique mitterentur sagitte, tutior ac firmiter nihilominus consistebat; cumque jacula innumerabilia excerpisset, nihil de animi virtute remisit. Imo vero diaboli pharetram exhaustit, ipse vero nec concecit, nec animo fractus est, sed tanquam gubernator optimus, neque furenti mari, seseque offerentibus fluctibus obruebatur; neque in tranquillitate atque malacia erat desidiosior: parem potius artem ad temporis utriusque discrimen asserebat. COLLECT.

(41) Τοῦ Θεοῦ. Abest a Philip. i.

clare sunt gesta, ad nostram emendationem, quædam quasi imagines, proposita sunt, his verbis ostendit Apostolus: « Ut mea vincula fuerint in Christo manifesta in omni prætorio et reliquis omnibus, et plures fratres in Domino, confisi meis vinculis, audent abundantius absque metu loqui verbum Dei: » quandoquidem martyria quoque sunt exemplaria conversationis, gloriose sanctificata. « Quæcumque enim, ait Scriptura, ad nostram doctrinam scripta sunt ut per patientiam et consolationem Scripturarum, spem habeamus consolationis. » Videtur autem si adsit dolor, anima quodammodo ab ipso declinare et magnificere a præsentī liberationem molestia. Illo certe tempore quiescit etiam a disciplinis, quando alix quoque virtutes negliguntur. Non autem utique dicimus ipsam pati virtutem: nam nec ægrotat virtus. Sed tamen qui est utriusque particeps, et virtutis et morbi, urgenti dolore premitur; et si non fuerit magni et excelsi animi, qui nondum continentix habitum acquisivit, loco pellitur; et instar fugæ invenitur non tolerasse. Eadem est autem etiam ratio de paupertate. Nam ipsa quoque a necessariis, contemplatione, inquam, et pura peccati amotione, cessare cogit animam, ut quæ in victu quærendo versari eum cogat, qui non se totum Deo per dilectionem dedicaverit; sicut rursus sanitas et rerum necessariorum copia liberam custodit animam, ut quæ nullum habeat impedimentum, et sciat recte uti rebus præsentibus. « Tribulationem » enim « carnis habebunt, » inquit Apostolus, « qui sunt huiusmodi. Ego autem vobis parco; volo enim vos esse non sollicitos, ut decore et honeste Domino indivulse assideatis. » Hæc sunt ergo amplectenda, non propter se, sed propter corpus: habetur autem cura corporis propter animam, ad quam sit relatio. Hac enim causa necesse est eum, qui vitam gnostice instituit, discere quid sit conveniens: nam bonum quidem non esse voluptatem, patet ex eo, quod malæ sint quædam voluptates; alioquin hac ratione videretur bonum esse malum, et malum bonum. Præterea autem si aliquas quidem expetimus voluptates, aliquas vero fugimus, tum non est quævis voluptas bonum. Similiter autem eadem quoque est ratio in doloribus, quorum alios quidem toleramus, alios vero fugimus. Fit autem electio et fuga ex scientia; ac proinde bonum est, non voluptas, sed scientia, propter quam voluptates quasdam nonnunquam eligimus. Jam

(42) Ὅσα γὰρ ἡ Γραφὴ λέγει, εἰς τ. Forsan auctor scripsit: Ὅσα γὰρ ἐγράφη, λέγει, εἰς τ. Vulg. Biblia Rom. xv, προσγράφη habent in utroque membro. Vox τῆς παρακλήσεως post ἔχωμεν abest ab iisdem Bibl. SYLVBURG.

(43) Καὶ εὐχρ. Pro καὶ malim τὴν, ut sensus sit, « Eam animam, quæ præsentibus uti norit, liberam et impedimentis immunem per sanitatem et rerum necessariorum copiam præstari. »

(44) Ὁλίψιν. In unum conjungit I Cor. vii, 28, 32, 35, ubi θέλω δὲ pro θέλω γὰρ, et mox εὐπάρεδρον pro εὐπάρεδρον existit.

martyr eam, quæ spe capitur, voluptatem eligit per præsentem dolorem. Si autem in siti quidem dolor consideretur, in potu autem voluptas; dolor, qui præcessit, erit efficiens voluptatis; boni autem malum non erit efficiens; neutrum ergo est malum. Ac Simonides quidem, sicut ✕ etiam Aristoteles, scribit: « Homini quidem esse optimum, sanum esse; secundum autem, natura valentem et pulchrum; tertium autem, absque dolo et fraude esse divitem. » Et Theognis Megarensis:

Pauperiem ut fugias, piscosi et in æquora ponti,

Cyrne, et te aeris dejecito ex scopulis.

Contra autem Antiphanes comicus: « Plutus, inquit, cum plus aliis videntes acceperit aliquos, cæcos facit. » Jam a poetis prædicatur ab ortu esse cæcus:

Natum illi genuit, qui solem non videt unquam,

✕ P. 574 ED. POTTER.

(45) *Σιμωνίδης*. Aristoteles lib. I *Ethic.* ad Nicom. disticho illo epigrammatis Deliaci hæc distincta fuisse docet:

*Κάλλιστον τὸ δικαιοτάτον, ἁψῶστον δ' ὑγιαίνειν,
Ἥδιστον δὲ τυχεῖν οὐ τις ἕκαστος ἐρεῖ.*

*Justitia est pulcherrima res, suavissima rebus
Gaudere opiat, optima si valeas.*

Quæ a Theognide usurpata sunt, immutato tantum altero sic:

Πρῶγμα δὲ τερανότατον οὐ τις ἐρεῖ τὸ τυχεῖν.

Illud vero secundum Græce ita Clemens, δεύτερον εὐφραδὶ καλὸν γενέσθαι. At apud Stobæum tit. 101, *De felicitate*, Platonem in *Gorgia*, et Athenæum lib. xv in *Canteri Novis lectionib.* legitur: δεύτερον οὐ τυφλὸς, ἀλλ' ὅζῳ βλέπων. « Secundum pulchrum in dolo esse, » vel « honesta specie esse. » Sic et Plato lib. I *De legib.* 631: « Ἦγεῖται μὲν ὑγίεια, κάλλος δὲ δεύτερον, τὸ δὲ τρίτον ἰσχύς, τέταρτον δὲ πλοῦτος οὐ τυφλός, ἀλλ' ὅζῳ βλέπων. » Primum locum obtinet bona valetudo, secundum forma, tertium robor corporis, quartum opes haud cæcæ, sed acutum cernentes. » Vide in Proverbiis, « Primum recte valere. » Collect. Cum impressis consentit etiam H. ms., sed Athenæi epitome ms. relictus, δεύτερον δὲ φρὰν καλὸν. Sic apud Platonem lib. II *De legib.* p. 661 (p. 792 edit. Francof.): λέγεται γὰρ, ὡς ἀριστον μὲν ὑγιαίνειν, δεύτερον δὲ κάλλος, τρίτον δὲ ἰσχύς, τέταρτον δὲ πλοῦτος. SYLBURG.—Stobæus hoc dictum Sclerix tribuit, serm. 101, ubi hoc modo id recitat:

*Ἦγεῖται μὲν ἀριστον ἀνδρὶ θνατῷ·
Δεύτερον δὲ φρὰν καλὴν γενέσθαι·
Τρίτον δὲ πλουτεῖν ἀδόλως· εἴτα
Τέταρτον, ἠδῶν μετὰ τῶν φίλων.*

*Optima quidem est sanitas viro mortali,
Deinde bona forma nasci,
Tertio divitiarum sine dolo partem;
Postremo inter amicos pubescere.*

Athenæus idem effatum, tanquam scolion inter pocula decantari solitum, recitat, lib. xv, c. 15, quo loco etiam memorat Anaxandriden comicum his verbis id derisisse:

*Ὁ τὸ σκόλιον εὐρῶν ἐκεῖνος, ὅστις ἦν,
Τὸ μὲν ὑγιαίνειν πρῶτον ὡς ἀριστον ἦν,
Ἀνόμασεν ὀρθῶς· δεύτερον δὲ εἶναι καλὸν,
Τρίτον δὲ πλουτεῖν. Τοῦθ' ἄρα, ἐμαίρετο·
Μετὰ τὴν ὑγίειαν γὰρ τὸ πλουτεῖν διαφέρει,
Καλὸς δὲ πειρῶν ἐστὶν αἰσχρὸν θηρεῖν.*

A Et δὲ κατὰ μὲν δίψαν ἢ ἀλγηδῶν νοεῖται, κατὰ τὴν πόσιν δὲ ἡδονή, ποιητικῆ τῆς ἡδονῆς ἢ ἀλγηδῶν ἢ προῦπάρξασα γίνεται· ἀγαθοῦ δὲ ποιητικὸν τὸ κακὸν οὐκ ἂν γένοιτο· οὐβέτερον οὖν κακόν. Ὁ μὲν οὖν Σιμωνίδης (45), καθάπερ καὶ Ἀριστοτέλης (46). « Ἦγεῖται μὲν ἀριστον ἀνδρὶ, » γράφει, « δεύτερον δ', εὐφραδὶ καλὸν γενέσθαι· τρίτον δὲ, πλουτεῖν ἀδόλως. Καὶ ὁ Μεγαρεὺς Θεόγνις·

Χρὴ περὶ τὴν (47) φεύγοντα, καὶ εἰς βαθυκῆτα (48)

Ῥιπτεῖν, καὶ πετρῶν (49), Κύρρε, κατ' ἠλιβάτω.

« Ἐμπλιν δὲ Ἀντιφάνης (50) ὁ χωμικός· « Ὁ Πλοῦτος, » φησί, « πλεον θατέρου βλέποντας παραλαβὼν, B τυφλοὺς ποιεῖ. » Αὐτίκα πρὸς τῶν ποιητῶν τυφλὸς ἐκ γενετῆς κηρύττεται·

Καὶ οἱ γείνατο κοῦρον, δς οὐκ ἠλέκτορα εἶδεν,

*Auctor hujus scolii, quicumque ille sit,
Bonam valetudinem omnium rerum esse præstantis-*

Recte quidem judicavit; secundo vero loco, nasci

*Ac tertio, divitem. Hic, vides, insanit:
Post bonam valetudinem præcipua sunt opes,
Pulcher si inops esurit, fœda bestia est.*

Theodoretus hæc a Clemente, pro more suo, sumpsisse videtur, serm. 11, cui tit. *De fine et judicio*, p. 63, 64: Μᾶλλον δὲ οὗτος, ὡς εἰκοιεν, ἠκολούθητε Σιμωνίδῃ τῷ ποιητῇ· ἐκεῖνος γὰρ εἶπεν· Ἦγεῖται μὲν ἀριστον ἀνδρὶ· δεύτερον δὲ, φρὰν καλὸν γενέσθαι· τρίτον δὲ, πλουτεῖν ἀδόλως. Καὶ ὁ Θεόγνις δὲ τὴν πενίαν φεύγειν παρεγγυᾷ, καὶ φησί·

*Χρὴ περὶ τὴν φεύγοντα καὶ εἰς μεγακῆτα πόντον
Ῥιπτεῖν, καὶ πετρῶν, Κύρρε, κατ' ἠλιβάτω.*

Unde vix dubitari potest, quin apud Clementem, δεύτερον δὲ, φρὰν καλὸν γενέσθαι, scribendum sit pro δεύτερον δ', εὐφραδὶ καλὸν γενέσθαι.

(46) *Καθάπερ καὶ Ἀριστοτέλης*. Hic scilicet ad complendam felicitatem, non solum animi, sed etiam corporis ac fortunæ bona exigit. Hinc Theodoretus paulo ante verba modo allata hæc dicit: « Ἀριστοτέλης... συμπληροῦσθαι τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τριγενείας εἶπεν, ἐκ τῶν κατὰ ψυχὴν, ἐκ τῶν κατὰ σῶμα, ἐκ τῶν ἐκτός· χρῆναι γὰρ τὸν εὐδαίμονα ελεγε, μὴ μόνον ἀρετῇ κοσμεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ βίωμην εχειν, καὶ ὥρα λάμπειν, καὶ πλοῦτον περιβρεῖσθαι· τὸν δὲ τινὸς τοῦτον ἐστερημένον, ἥκιστα καλεῖσθαι εὐδαίμονα. » Aristoteles ex triplici bonorum genere,

D scilicet animæ, corporis, et externis bonis, plenam felicitatem fieri affirmavit. Aiebat enim, qui vero felix habendus sit, eum non modo virtute excultum esse oportere, sed et robusta præditum valetudine, et forma insignem, et divitiis affluentem; qui autem horum careat aliquo, felicem appellandum non esse. » Conf. sup. *Strom.* II, pag. 416 edit. Par.

(47) *Χρὴ περὶ τὴν*. « Ἦν δὲ χρὴ, Theogn. *Gnom.* v. 175, ubi præcessit paupertatis mentio.

(48) *Βαθυκῆτα*. Theognidis edit. vulg. *μεγακῆτα*; Blut. pag. 644, *μεγακῆτα*, at p. 465, *βαθυκῆτα*. H. SYLB. — Βαθυκῆτα Theodoret.

(49) *Ῥιπτεῖν, καὶ πετρῶν*. Ῥιπτειν, καὶ πετρῶν Theogn., Theodoret.

(50) *Ἀντιφάνης*. Antiphanis locus apud Stobæum, tit. 91, plenius sic legitur:

*Ὁ Πλοῦτος ἡμᾶς, καθάπερ λατρὸς κακός,
Τυφλοὺς, βλέποντας παραλαβὼν, πάντας ποιεῖ.*

SYLBURG.

φρσίν ὁ Χαλκιδεὺς Εὐφορίων·

A ait Euphorion Chalcidensis

Κακὸν οὖν ἦν τὸ παιδεύμ' εἰς εὐανδρίαν
Ὁ πλοῦτος ἀνθρώποιον, αἶ τ' ἄγαρ τρυφαί,

Nil pejus opibus fortitudinem docet
Homines misellos, nimisquæ luxuries comes,

ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ ὁ Εὐριπίδης πεποίηκεν. Εἰρηται
γε, « Ἡ πένια (51) σοφίαν λάχε, διὰ τὸ συγγενές (52).
Ἄ φιλοχρηματία (53) δὲ οὐ Σπάρταν μόνον, ἀλλὰ
πᾶσαν πόλιν ἔλοι ἄν. » — Ὀθκουν (54) μόνον τοῦτο
νόμισμα, λευκὸς ἄργυρος ἢ χρυσός, ἔστιν, ἀλλὰ καὶ
ἡ ἀρετὴ βροτοῖς, ὡς φρσίν ὁ Σοφοκλῆς.

dixit in *Alexandro* Euripides. Dictum certe est :
« Paupertati obtigit sapientia propter cognationem ;
amor autem pecuniæ non solum *Spartam*, sed etiam
quamvis urbem ceperit. » — « Non est ergo hic so-
lum nummus, album argentum vel aurum, sed
etiam virtus mortalibus, » ut ait Sophocles.

CAPUT VI.

Aliquot beatitudinum capita exponit.

Ὁ Σωτῆρ ἡμῶν ὁ ἅγιος καὶ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν,
καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, τὴν πένιαν, καὶ τὸν πλοῦτον,
καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια, ἔταξεν· εἰπὼν γάρ, « Μακάριοι
οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, » σαφῶς ἡμᾶς
διδάσκει ἐν πάσῃ περιστάσει τὸν μάρτυρα ζητεῖν ὅς,
ἐὰν πτωχὸς ἢ διὰ δικαιοσύνην, « μαρτυρεῖ (55) »
δικαιοσύνην ἀγαθὸν εἶναι, ἣν ἠγάπησεν· κἂν πεινῇ,
κἂν διψῇ διὰ δικαιοσύνην, « μαρτυρεῖ δικαιοσύνην τὸ
ἄριστον τυγχάνειν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ κλαίων καὶ ὁ
πενθῶν διὰ δικαιοσύνην μαρτυρεῖ τῷ βελτίστῳ νόμῳ
εἶναι καλῶ. Ὡς οὖν « τοὺς δεδιωγμένους, » οὕτω δὲ
καὶ « τοὺς πεινῶντας, καὶ τοὺς διψῶντας διὰ δικαιο-
σύνην, » μακαρίους λέγει, ὁ τὸν γνήσιον ἀποδεχό-
μενος πόθον (56), ὃν οὐδὲ λιμὸς διακόψαι ἴσχυσεν.
Κἂν « τὴν δικαιοσύνην αὐτὴν πεινῶσι, μακάριοι.
μακάριοι » δὲ καὶ « οἱ πτωχοὶ » εἴτε « πνεύματι »
εἴτε περιουσίᾳ, διὰ δικαιοσύνην δηλονότι. Μῆ τι οὖν

✕ Servator autem noster ille sanctus, tum ad
B spiritualia, tum ad sensilia applicavit paupertatem,
et divitias, et quæ sunt his similia. Cum enim dixit:
« Beati, qui persecutionem patiuntur propter justi-
tiam », aperte nos docet, in omni casu querere
martyrem ; qui, si fuerit pauper propter justitiam,
« testatur » esse bonum, quam dilexit, justitiam ; et
si « esuriat et sitiatur propter justitiam, » justitiam
testatur esse optimum. Similiter autem qui flet quo-
que et luget propter justitiam, testatur optimam
legem esse pulchram et honestam. Quemadmodum
ergo eos, « qui persecutionem patiuntur, » ita etiam
« qui esuriunt et sitiunt propter justitiam, » beatos
dicit, sincerum approbans desiderium, quod ne
fames quidem potuit perfringere. Et si « ipsam siti-
ant justitiam, beati ». Beati sunt » autem « pau-
peres » quoque, sive « spiritu », sive facultatibus,

✕ P. 575 ED. POTTER, 484 ED. PARIS. * Matth. v, 10. ὅ Ibid. 6. ὅ Ibid. 3.

Refertur a Stobæo tit. 91 :

Ὁ δὲ Πλοῦτος ἡμῶν, καθάπερ ἰατρὸς κακός,
τυφλοῦς, βλέποντας παραλυτῶν, πάντας ποιεῖ.
Verum divitiæ nos, seu malus medicus,
Videntes assumptos omnes excæcanti.

Euripidis porro sententia ibidem recitatur, ubi pro
κακὸν τὸ παιδεύμ' εἰς εὐανδρίαν, legitur, κακὸν τι
βούλευμ' ἔρ' εἰς εὐανδρίαν. « Malum sane consilium
ad fortitudinem sunt divitiæ hominibus. » In manu-
scripto citatur hoc distichum ex *Alexandro* Euripi-
dis, non, ut habet impressus, ex *Alexandra*. In
Græco Clementis erat, ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Εὐριπίδης,
in *Alexandro* Euripides ; itemque superius illud ex
Antiphane manuscriptum, non, ut impressus, ex Ari-
stophane ; cum quo non convenit, quod de Pluto a
nativitate cæco tradit Euphorion, nam a Jove excæ-
catum fingit. COLLECT. — Hoc dictum Antiphanis
H. Grotius sic exhibet, *Excerpt. e trag. et com.*,
p. 633 :

sermone 93 :

Πλοῦτις· τὰ δ' ἄλλα μὴ δοκίς ἐννιέται·
Ἐν τῷ γὰρ ἔλθῳ φαυλότης ἐνεστὶ τις.
Περὶ δὲ σοφίας ἔλαχε διὰ τὸ δυστυχές.
Es dives : at scis præter hoc unum nihil ;
Id adesse vitium quippe divitiis solet ;
Magis malo coacta paupertas sapit.

(53) Ἄ φιλοχρηματία. Oraculum de Sparta, mu-
tato verbo, legitur apud Plutarchum pag. 142 : Ἄ
φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, « Spartam perdet : »
cum hic sit ἔλεῖ, « capiet, » inquit Sylburg. Hoc
oraculum Theopompo et Alcameni, Spartæ regibus,
redditum fuisse refert Plutarchus sub finem *Institu-
torum Laconic*. Eiusdem meminerunt etiam Pau-
sanias in *Bæoticis* pag. 591, 592, edit. Hanov. et
Ælianus *Var. hist. lib. xiv, cap. 29*, ubi Lysandrum
Spartanos hoc oraculum, ut etiam præceptum, quod
Lycurgus auri argentique usum prohibuit, contem-
nere docuisse memorant. Conf. Plutarchus in Ly-
sandro. Oraculum hoc modo plenius scribitur :

Ἄ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν.
Divitiarum amor Spartam perdet, aliud vero nihil.
(54) Ὀθκουν. In Sophoclis loco si τοῦτο exprun-
gatur, metrum constabit rectius,

Ὀθκουν μόνον νόμισμα λευκὸς ἄργυρος,
Ἡ χρυσός ἐστιν, ἀλλὰ κ' ἀρετὴ βροτοῖς.

SYLBURG. — Verum hos versus e Sophoclis *Œdipo* de
hoc modo recitat Stobæus serm. 1 :

Ὁς τοι νόμισμα λευκὸς ἄργυρος μόνον
Καὶ χρυσός ἐστιν· ἀλλὰ κ' ἀρετὴ βροτοῖς
Νόμισμα κείται πᾶσιν, ἢ χρῆσθαι χρεῶν·

(55) Μαρτυρεῖ. Alludit ad τὸν μάρτυρα.
(56) Ὁ τὸν γνήσιον ἀποδεχόμενος πόθον.
Congruentius, τὸς τὸν γνήσιον ἀποδεχομένουσος

.... Ὁ Πλοῦτος πλέον
Θατέρων βλέποντας παραλυτῶν, τυφλοῦς ποιεῖ.
(51) Ἡ περὶα. Cum dicto de paupertate consonat
hoc Theocriti :

Ἄ περὶα, Διόφαντε, μόνα τὰς τέχνυς ἐπέχει.
SYLBURG. Proverbium est, quod Zenodotus citat ex
Euripide, alii tribuunt Aristoni : « Ignava est opul-
entia : verum inopia est artium repertrix, ingru-
que venter, » ait Persius. Vide chil. 1, cent. 5, 22,
et chil. 2, cent. 7. Illud alterum natum ex oraculo
reddito Cleomeni et Theopompo, Spartæ regibus,
tum demum vincendos esse Lacedæmonios, cum
aurum et argentum in pretio cœperint habere.
Sophoclis gnomen exscriptis in lib. 1 *De virtute*
Stobæus ex ejus *Œdipode*. COLLECT.

(52) Διὰ τὸ συγγενές. An potius διὰ τὸ δυστυχές,
« propter infortunium? » Id enim exstat inter fra-
gmenta *Polyidi* Euripidis, et apud Stobæum

versatur, et tendit ad terram; anima autem ad Deum extollitur; quæ quidem per veram erudita philosophiam, contendit ad suos, qui supra sunt, cognatos, liberata corporis cupiditatibus, et præterea labore et metu; quanquam ad bonum pertinere et tolerantiam et metum ostendimus. Si enim « per legem est agnitio peccati ^a, » ut dicunt qui legem insectantur, et « usque ad legem peccatum fuit in mundo ^b: » sed « sine lege mortuum est peccatum ^c, » nos eis contra occinamus. Si enim timoris causam peccatum abstuleris, abstulisti etiam timorem; multo autem magis supplicium, cum id abfuerit, a quo oriri solet concupiscentia. « Justo enim, » Scriptura ✕ inquit, « lex non est posita ^d. » Pulchre ergo Heraclitus: « Justitiæ, inquit, nomen non novissent, si hæc non essent. » Socrates autem dicit: « Legem non fuisse factam propter bonos. » Sed neque hoc cognoverunt accusatores, quod dicit Apostolus, quod « Qui propinquum suum diligit, malum non operatur. » Illud enim: « Non occides, non mœchaberis, non furtum facies; et si quod sit aliud præceptum, in hoc solo sermone in unam veluti summam redigitur. Diliges proximum tuum sicut teipsum ^e. » Hac utique ratione, « Diliges, inquit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et diliges proximum tuum sicut teipsum. » Quod si qui « proximum diligit, malum non agit: et omne præceptum in hoc veluti in compendium redigitur, » nempe « in diligendo proximum ^f, » præcepta, quæ metum injiciunt, dilectionem pariunt, non odium: vitium ergo non est lex, eo quod timorem procreet. « Quare lex est sancta, » et revera « spiritualis ^g, » ex sententia Apostoli. Oportet autem, ut est consentaneum, « cum et corporis naturam, et animæ essentiam diligenter inquisierimus, utriusque finem deprehendere, nec mortem malum esse putare. « Quando enim servi eratis peccati, » inquit Apostolus, « liberi fuistis justitiæ. Quem ergo fructum tunc habuistis ex iis, propter quæ nunc erubescitis? finis enim illorum est mors. Nunc autem liberati a peccato, Deo autem servi effecti, habetis fructum vestrum in sanctificationem; finem autem, vitam æternam. Stipendium enim peccati mors est; gratia autem Dei, vita æterna in Christo Jesu Domino nostro ^h. » Res itaque eo videtur esse deducta, ut ostensum sit mortem quidem esse eam animæ cum corpore conjunctionem, quæ est dedita peccato; vitam autem a peccato separationem. Multi autem nos impediunt valli et fossæ cupiditatis, iræque et excandescentiæ

✕ P. 568 ED. POTTER, 478-479 ED. PARIS. ^a Rom. III, 20. ^b Rom. V, 13. ^c Rom. VII, 6. ^d I Tim. I, 9. ^e Rom. XIII, 8, 10, 9. ^f Luc. X, 27. Math. XXII, 37, 39. ^g Rom. VII, 12, 14. ^h Rom. VI, 20, 21, 22, 23.

(10) Ἀντάδομεν. A. mavult ἀντάδομεν. STLBURG.

(11) Πολὺν δὲ ἐστὶ. Subaudiendum μᾶλλον, aut legendum πρὸς δ' ἐστὶ. STLB.

(12) Ἦδεσαν, H. ἐδεισαν. metuerent. STLB.

(13) Ὁ ἀγαπᾷ. Rom. XIII, 8: Ὁ γὰρ ἀγαπᾷ τὸν πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. V. 10. Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. V. 9. Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἰ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου

ὡς ἑαυτόν.

(14) Ὁλης καρ. Ὁλης τῆς καρ. Evangel.

(15) Πάθος. Hoc supervacuum est, nisi aut exitus τοῦ φόβου γεννητικὸς legamus, aut πάθος τοῦ φόβου γεννητικόν. STLB.

(16) Νῦν. Nūn, Rom.

(17) Δι' ἐσώπερου. Respiciet I Cor. XIII, 12: Βλέπουμεν γὰρ ἀρτι δι' ἐσώπερου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.

voragine, quas transilire necesse, et omnem insidiarum effugere molitionem, eum, qui non amplius
 « per speculum » Dei cognitionem percipere volet :

Ἕμῳ (18) γάρ τ' ἀρετῆς ἀποαίρνται εὐρύοπα Α
 [Ζεύς
 Ἀνέρος, εὖτ' ἄν μιν κατὰ δούλιον ἤμαρ ἔλθοι.

« Δούλους (19) » δὲ τοὺς ὑπὸ ἁμαρτίαν » καὶ « ταῖς ἁμαρτίαις πεπραμένους, » τοὺς φιληδόνους καὶ φιλοσωμάτους, οἶδεν ἡ Γραφή· καὶ θηρία μάλ-
 λον ἢ ἀνθρώπους, τοὺς « παρομοιωθέντας τοῖς κτήνεσι (20), θηλυμανεῖς Ἰππους, ἐπὶ τὰς τῶν πλη-
 σίων χρεμετίζοντας. — « Ὄνος ὕδριστος ὁ ἀκόλαστος »
 « λύκος ἄγριος, » ὁ πλεονεκτικός (21), καὶ « ὄφις »
 ὁ ἀπατεῶν. Ὁ τοῖνον τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ψυχῆς χωρισμὸς, ὁ παρ' ὄλον τὸν βίον μελετώμενος, τῷ φι-
 λосоφῷ προθυμίαν (22) κατασκευάζει γνωστικῆν, εὐκόλως δύνασθαι φέρειν τὸν τῆς φύσεως θάνατον, διάλυσιν ὄντα τῶν πρὸς τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς δεσμῶν.
 « Ἔμοι γὰρ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ, » Β
 λέγει· βιω δὲ ἤδη, ἐν σαρκὶ ὢν, ὡς « ἐν οὐρανῷ πο-
 λιτευόμενος. »

Altitonans viro virtutis Jupiter aufert
 Dimidium, quem alii misere servire necesse
 [est.

« Servos » autem eos, qui sunt « sub peccato, »
 et qui « peccatis sunt venundati », « qui voluptati
 et libidini sunt dediti, et tenentur amore cor-
 poris, vocare solet Scriptura; et bestias potius
 quam homines, eos, qui sunt « assimilati
 » jumentis, equos in feminas insanientes, ad
 proximorum uxores hinnientes ». « Est « asinus
 libidinosus, » is, qui est impudicus : « agrestis lu-
 pus, » avarus : et « serpens, » is, qui est impostor.
 Corporis ergo ab anima separatio, quam toto vitæ
 tempore meditatur philosophus, gnosticam quam-
 dam parit animi alacritatem, ut possit facile ferre
 mortem naturæ, quæ est solutio vinculorum animæ
 a corpore. « Mihi enim crucifixus est mundus,
 et ego mundo », inquit : vivo autem jam, cum
 sim in carne, ut si « in cælo versarer ».

CAPUT IV.

Martyrii laudes.

Ἦθεν εἰκότως καλούμενος ὁ γνωστικὸς ὑπακούει
 βραδίως, καὶ τῷ τὸ σωματίον (23) αἰτοῦντι φέρων
 προσβιδῶντι, καὶ τὰ πάθη προσποδούμενος τοῦ σαρ-
 κίου ταῦτα, οὐχ ὑβρίζων τὸν πειράζοντα, παιδεύων
 δὲ, οἶμαι, καὶ ἐλέγχων,

Ἐξ οἷος τιμῆς, καὶ οἴου μήκεος δίδου,

ὡς φησὶν Ἐμπεδοκλῆς, ὧδε λιπὼν (24) μετὰ θνη-
 τῶν ἀναστρέφεται. Οὗτος ὡς ἀληθῶς μαρτυρεῖ (25),
 αὐτῷ (26) μὲν τὸ εἶναι πιστῷ γνησίῳ πρὸς τὸν Θεόν,
 τῷ πειράζοντι δὲ μάτην ἐζηλωκῆναι τὸν δι' ἀγάπης

Unde merito, qui gnosticus vocatur, facile ob-
 temperat, et ei, qui corporeum quid petit, donat
 offerens; et hujus caruncule affectus prius exuens,
 tentatorem non afficit quidem contumelia, sed, ut
 opinor, castigat et arguit,

Ex quantis opibus, quam magno et lapsus honore,
 ut ait Empedocles, hic deinceps versetur cum mor-
 talibus. Is certe fert testimonium sibi quidem,
 quod sit in Deum sincere fidelis : tentatori autem,
 quod frustra sit æmulatione percitus in eum, qui

✠ P. 569 ED. POTTER. ^a I Cor. xiii, 12. ^b Rom. vi, 17, 20; iii, 9; vii, 14. ^c Psal. xlviii, 13, 21;
 Jerem. v, 8, etc. ^d Galat. vi, 14. ^e Philip. ii, 20.

(18) Ἕμῳ. Homer. Odys. P, vers. 522.

(19) Δούλους. Diversa S. Scripturæ loca, pro more suo, in unum conjungit; nam D. Paulus peccatores appellat δούλους ἁμαρτίας, Rom. vi, 17, 20, et esse dicit ὑπὸ ἁμαρτίαν, Rom. iii, 9; denique se vocat σαρκίον, πεπραμένον ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, Rom. vii, 14.

(20) Τοῖς κτήνεσι. Alia S. Scripturæ loca in unum conferre pergit: nempe Psal. xlviii, 12, 20: Ἄνθρωπος, ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς. Jerem. v, 8: Ἰπποὶ θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν· ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμετίζον. Job xi, 12 ubi ὄνω ἐρημίτη: Job xxiv, 5, ubi δνοῖς ἐν ἀγρῷ assimulantur stulti et improbi homines. Gen. xlix, 27, ubi Benjamin dicitur λύκος ἄρπαξ· vel potius Ezech. xxi, 27, ubi de Judæ principibus hæc dicit propheta: Οἱ ἄρχοντες αὐτῆς ἐν μέσῳ αὐτῆς ὡς λύκοι ἀρπάζοντες ἀρπάγματα, τοῦ ἐκχέαι αἷμα, ὅπως πλεονεξίη πλεονεκτώσι. Gen. xlix, 17, ubi Dan dicitur ὄφις ἐφ' ὄδου, ἐγκαθήμενος ἐπὶ τρίβου, vel alia loca, in quibus diabolus ὄφις vocatur.

(21) Ὁ πλεονεκτικός. Eundem superius ἀρπακτικὸν vocavit; nempe, qui propter « plura habendi cupiditatem aliena » rapit; « non procul a principio Προϊερεῖσι: Μόνος γοῦν τῶν πώποτε τὰ ἀργαλειώτατα θηρία, τοὺς ἀνθρώπους, ἐτιθάσσουσιν· πτηνὰ μὲν τοὺς κούφους αὐτῶν, ἔρπατὰ δὲ τοὺς ἀπατεώνας· καὶ λέοντας μὲν τοὺς θυμικούς, σῶας δὲ τοὺς ἠδονικούς, λύκους δὲ τοὺς ἀρπακτικούς.

(22) Μελετώμενος, τῷ φιλοσόφῳ πρ. Malim sic distinguere, μελετώμενος τῷ φιλοσόφῳ, προθ., quous Latina versio exprimit. Respicere videtur Socratis Platonici verba, Phædon. p. 48: Κινδυνεύουσιν, ὅσοι τυγχάνουσιν ὀρθῶς ἀπτόμενοι φιλοσοφίας, λεληθέναι τοὺς ἄλλους, ὅτι οὐδὲν ἄλλο αὐτοῖς ἐπιτηδεύουσιν, ἢ ἀποθνήσκουσιν τε καὶ τεθνάναι. « Quicunque philosophiam recte tractant, videntur latuisse cæteros homines, quod nihil aliud ipsi commentarentur, quam mori et esse mortuos. » Dein: Τῷ ὄντι ἄρα, ἔφη, ὦ Σιμμία, οἱ ὀρθῶς φιλοσοφούντες ἀποθνήσκουσιν μελετώσι, καὶ τεθνάναι ἤκιστα αὐτοῖς ἀνθρώπων φοβερὸν. « Revera, inquit, o Simmia, qui recte philosophantur, mori meditantur, et mors eis inter cæteros homines minime terribilis est.

(23) Τὸ σωματίον. « Corporeum quid » vertit interpres, ac si legisset σωματικόν τι. Sensus est, « virum gnosticum paratum esse ad obtemperandum, » et corpus « suum cedendum, cum id ab eo postulatur. »

(24) Ὦδε λιπὼν. Videtur legendum τοιάδε λιπὼν. Lowth. — Vel, ὧδε λιπὼν, quod Latina versio explicat.

(25) Μαρτυρεῖ. Alludit ad nomen Christianorum martyrum, qui per mortem suam testimonia, quæ mox enumerat auctor, sibi, diabolo, Christo ac Deo præbent.

(26) Αὐτῷ « Sibi. » Quod edidimus pro αὐτῷ, « illi. »

est fidelis per dilectionem; Domino autem, quod ipsius doctrinae divina persuadendi vis insit, a qua ne metu quidem mortis deficiat: quin etiam facto confirmat veritatem praedicationis, potentem eum esse ostendens, ad quem contendit. Mireris autem ejus dilectionem, quam docet evidenter, dum cognato quidem generi grato animo unitur, et etiam pretioso sanguine ipsos infideles pudore afficit. Is ergo metu propter praecceptum declinat Christum negare, ut metui fiat testis. Sed neque propter spem donorum paratorum fidem vendit: sed propter suam in Dominum dilectionem, lubentissime hac vita exsolvetur; habens etiam gratiam, cum ei, qui causam praebuit hinc exeundi, tum ei, qui ipsi molitus est insidias; quod ab his honestam accepit. **206** occasionem, quam ipse non praebuit, seipsum ostendendi quisnam sit; illi quidem per tolerantiam, Domino vero per charitatem: ✠ per quam etiam antequam nasceretur manifestus erat Domino, qui tunc ejus propositum novit, qui martyrium passurus foret. Bono itaque animo venit ad amicum Dominum, pro quo et corpus, atque etiam, ut judices sperabant, animam tradidit, et a Servatore nostro, « o frater dilecte, » ut dicam poëticae, propter vitae similitudinem compellatur. Nos autem « consumptionem » vocamus martyrium, non quod vita « finem » homo acceperit, ut reliqui loquuntur, sed quod « perfectum ac consummatum » opus ostenderit charitatis. Quinetiam Graeci quoque veteres laudant finem eorum, qui mortui sunt in bello, non quidem mortem suadentes violentam, sed quod qui in bello vitam finit, mortem non timens recessit; amputatus corpore, cum nec prius animo laborasset, nec emollitus esset, ut solet in morbis accidere hominibus; recedunt enim effeminati et vivere cupientes; et ideo neque puram emittunt animam, sed quae cupiditates, veluti notas plumbeas, secum effert, nisi fuerint eorum aliqui virtute praestantes. Eorum autem, qui moriuntur in bello, nonnulli cum cupiditatibus e vita exeunt, quod perinde est ac si morbo contabuerant. Si autem Deo confiteri sit martyrium, quaecunque anima pure cum agnitione Dei vitam instituit et praecceptis paruit, ea quidem vita et sermone est martyr, quomocunque liberetur a corpore; fidem scilicet, tanquam sanguinem, per totam vitam et etiam in exitu, profundens. Jam dicit Dominus in Evangelio: « Qui reliquerit patrem, vel matrem,

✠ P. 570 ED. POTTER, 480 ED. PARIS.

(27) Οὗτος οὖν φόβω τὸ ἀρ. Scribi possit, οὗτος οὖν τὸ φόβω ἀρ. « Ille igitur propter praecceptum Christum ob metum negare declinat, » etc.

(28) Ποιητικῶς τς. Aptius ποιητικῶς γε, aut τέ supervacua est. SYLBERG. — Ποιητικῶς τι, Heinsii et eo posteriores edidit. exhibent. Porro hanc compellationem superiorum Homericam vocavit.

(29) Ἐπαινοῦσιν. Quantopere laudati fuerint, qui in bello occubuissent, declarat insignis illa Periclis oratio apud Thucyd. lib. II, et Platonis sententia in Menexeno. R. SYLBERG.

(30) Ὅσπερ μολιβδίδας. Platonem imitatur.

A πιστόν· τῷ δ' αὖ Κυρίῳ τὴν ἔνθεον πρὸς τὴν διδασκαλίαν πειθῶ, ἧς οὐκ ἀποστήσεται θανάτου φόβω· καὶ μὴν καὶ τοῦ κηρύγματος τὴν ἀλήθειαν συμβεβαίωτο ἔργῳ, δυνατὸν εἶναι δεικνύς τὸν πρὸς δὴν σπεύδει Θεόν. Θαυμάσαις ἂν τὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἐναργῶς διδάσκει εὐχαρίστως ἐνούμενος πρὸς τὸ συγγενές, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι τοὺς ἀπίστους δυσωπῶν. Οὗτος οὖν φόβῳ τὸ ἀρνεῖσθαι (27) Χριστὸν διὰ τὴν ἐντολὴν ἐκκλίνει, ἵνα δὴ φόβῳ μάρτυς γένηται· οὐ μὴν οὐδὲ ἐλπιδί· δωρεῶν ἡτοιμασμένων παπράσκων τὴν πίστιν, ἀγάπῃ δὲ πρὸς τὸν Κύριον ἀσμενέστατα τοῦδε τοῦ βίου ἀπολυθήσεται· χάριν Ἰσοῦς καὶ τῷ τὴν αἰτίαν παρασχομένῳ τῆς ἐνθὲνδε ἐξόδου, καὶ τῷ τὴν ἐπιβουλὴν τεχνασαμένῳ ἐγνωνκῶς, πρόσφασιν εὐλογον λαβῶν, ἣν οὐκ αὐτὸς παρέσχεν, ἑαυτὸν B ἐπιδειξά· ὅς ἐστι, τῷ μὲν δι' ὑπομονῆς, δι' ἀγάπης δὲ Κυρίῳ, δι' ἧς ἀνεδείκνυτο τῷ Κυρίῳ καὶ πρὸ τῆς γενέσεως τὴν προαίρεσιν τοῦ μαρτυρήσαντος εἰδῆναι. Εὐθαρσῆσας τοίνυν πρὸς φίλον τὸν Κύριον, ὑπὲρ οὗ καὶ τὸ σῶμα ἐκὼν ἐπιδόδωκεν, πρὸς δὲ καὶ τὴν ψυχὴν, ὡς οἱ δικασταὶ προσεδόκησαν, ἔρχεται, « φιλικασίγητε » ποιητικῶς γε (28) ἀκούσας πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, διὰ τὴν τοῦ βίου ὁμοιότητα. Αὐτίκα « τελειῶσιν » τὸ μαρτύριον καλοῦμεν, οὐχ ὅτι « τέλος » τοῦ βίου ὁ ἄνθρωπος ἔλαβεν, ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλ' ὅτι « τέλειον » ἔργον ἀγάπης ἐνεδείξατο· καὶ οἱ παλαιοὶ δὲ τῶν παρ' Ἑλλήσι, τῶν ἐν πολέμῳ ἐπιθανόντων τὴν τελευταίην ἐπαινοῦσιν (29), οὐ τὸ βιαίως ἀποθνήσκουσιν συμβουλεύοντες, ἀλλ' ὅτι ὁ κατὰ πόλεμον τελευταίων ἀδείης τοῦ θανεῖν ἀπήλλακται, ἀποτμηθεὶς τοῦ σώματος, καὶ οὐ προκαμῶν τῇ ψυχῇ, οὐδὲ καταμακκισθεὶς, οἷα περὶ τὰς νόσους πάσχουσιν οἱ ἄνθρωποι· ἀπαλλάττονται γὰρ θηλυκευόμενοι καὶ ἱμερόμενοι τοῦ ζῆν· διὰ ταῦτα οὐδὲ καθαρὰν ἀπολύουσιν τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ὥσπερ μολιβδίδας (30) τὰς ἐπιθυμίας μεθ' ἑαυτῆς φερομένην, εἰ μὴ τινες τούτων ἀλλόλογοι κατ' ἀρετὴν γεγόνασιν. Εἰσὶ δὲ καὶ οἱ ἐν πολέμῳ μετ' ἐπιθυμιῶν ἀποθνήσκουσιν, οὐδὲν οὕτως διαφέροντες, εἰ καὶ νόσῳ κατεμαραινόντο. Εἰ τοίνυν ἡ πρὸς Θεὸν ἐμολογία μαρτυρία ἐστὶ, πᾶσα ἡ καθαρώς πολιτευσασμένη ψυχὴ μετ' ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἡ ταῖς ἐντολαῖς ἐπακηκουῖα, μάρτυς ἐστὶ καὶ βίῳ καὶ λόγῳ, ὅπως ποτὲ τοῦ σώματος ἀπαλλάττηται· οἷον αἷμα τὴν πίστιν ἀνά τὸν βίον ἅπαντα, πρὸς δὲ καὶ τὴν ἐξόδον προσχέουσα. Αὐτίκα ὁ Κύριος ἐν τῷ D Εὐαγγελίῳ φησὶν· « Ὅς ἂν καταλείψῃ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ ἀδελφούς, » καὶ τὰ ἕξῃς, « ἔνεκεν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ ὀνόματός μου, » μακάριος οὗτος· ὃ

Nam ille haud longe ab init. lib. VII *De republ.*, p. 695, ait: Τούτο μέντοι τὸ τῆς τοιαύτης φύσεως, εἰ ἐκ παιδὸς εὐθὺς κοπτόμενον, περιεκόπη τὰ τῆς γενέσεως συγγενῆ, ὥσπερ μολιβδίδας, αἱ δὴ, ἐδωδαῖς τε καὶ τῶν τοιούτων ἡδοναῖς τε καὶ λιχνείαις προσφρεῖς γιγνόμεναι, περὶ τὰ κάτω στρέφουσι τὴν τῆς ψυχῆς ὄψιν. « Si ab hoc ingenio statim a pueritia amputentur, quae sunt generationis affinia, » *sen plumbea pondera*, « quae sunt comestionibus, et hujusmodi voluptatibus, et libidinibus, atque deliciis inhaerentia, mentis aciem ad inferiora detorquent, » etc.

τὴν ἀπλήν ἐμφαίνων μαρτυρίαν, ἀλλὰ τὴν γνωστικῶν, ὡς κατὰ τὴν κανόνα τοῦ Εὐαγγελίου πολιτευσάμενον, διὰ τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἀγάπης (γνώσιν γὰρ σημαίνει ἢ τοῦ ὀνόματος ἐδοξίαι, καὶ ἢ τοῦ « Εὐαγγελίου » νόμοις, ἀλλ' οὐ φιλήν τὴν προσηγορίαν) ἀπολιπεῖν μὲν γένος τὸ κοσμικόν, ἀπολιπεῖν δὲ οὐσίαν καὶ κτήσιν πᾶσαν, διὰ τὸ ἀπροσπαθῶς βιοῦν. « Μήτηρ » γοῦν ἡ πατρὶς καὶ τροφὸς ἀλληγορεῖται, « πατέρες » δὲ οἱ νόμοι (31) οἱ πολιτικοὶ· ἃ δὲ ὑπεροπτεῖον εὐχαρίστως τῷ μεγαλόφρονι δικαίῳ, ἔνεκεν τοῦ φίλον γενέσθαι τῷ Θεῷ, καὶ τυχεῖν τῶν δεξιῶν μερῶν τοῦ ἁγιάσματος (32), καθάπερ καὶ οἱ ἀπόστολοι πεποικίχασιν. Εἶτα Ἡράκλειτος (33) μὲν φησιν· « Ἀρηϊφάτους θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι· » καὶ Πλάτων (34) ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς « Πολιτείας » γράφει· « Τῶν δὲ δὴ ἀποθανόντων ἐπὶ στραταίας, ὅς ἂν εὐδοκιμήσας τελευτήσῃ, ἄρ' οὐ πρῶτον μὲν φησόμεν τοῦ χρυσοῦ γένος εἶναι; Πάντων γε μάλιστα. » Τὸ δὲ χρυσοῦν γένος πρὸς θεῶν ἔστι, τῶν κατ' οὐρανὸν καὶ τὴν ἀπλανῆ σφαῖραν, οἱ μάλιστα τὴν ἡγεμονίαν ἔχουσι τῆς κατ' ἀνθρώπους προνοίας. Τινὲς δὲ τῶν αἰρετικῶν, τοῦ Κυρίου παρακηκότες, ἀσεβῶς ἅμα καὶ δειλῶς φιλοζωοῦσι, μαρτυρίαν λέγοντες ἀληθῆ εἶναι τὴν τοῦ ὄντως ὄντος γνώσιν Θεοῦ (35) (ὅπερ καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν), φονέα δὲ εἶναι αὐτὸν ἑαυτοῦ, καὶ αὐθέντην, τὸν διὰ θανάτου ὁμολογήσαντα· καὶ ἄλλα τοιαῦτα δειλίας σοφίσματα εἰς μέσον κομίζουσι. Πρὸς οὓς εἰρήσεται, ὅποταν καιρὸς ἀπαίτη· διαφέρονται γὰρ ἡμῖν περὶ ἀρχάς. Λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς τοὺς ἐπιπηδήσαντας τῷ θανάτῳ (εἰσὶ γὰρ τινες οὐχ ἡμέτεροι, μόνου τοῦ ὀνόματος κοινωνοί, οἱ δὲ αὐτοὺς παραδιδόντες σπεύδουσι, τῇ πρὸς τὸν Δημιουργὸν ἀπεχθεῖα οἱ ἄθλιοι θανατῶντες), τούτους ἐξάγειν ἑαυτοὺς ἀμαρτύρωσ (36) λέγομεν, κἂν δημοσίᾳ κολάζωνται. Οὐ γὰρ τὸν χαρακτήρα σώζουσι τοῦ μαρτυρίου τοῦ π-

vel fratres, » et quæ deinceps sequuntur, « propter Evangelium et nomen in eum », is est beatus : non quodvis significans martyrium, sed gnosticum, ejus nempe hominis, qui cum ex regula Evangelii vitam egerit, propter dilectionem Domini (« nominis » enim ratio et « Evangelii, » quorum hic mentio facta est, haud nudam appellationem, sed gnosticam vivendi rationem significat), cum hujus mundi cognatos, tum etiam substantiam ac possessiones relinquit, propterea quod vivat citra nimiam ad ea affectionem. Proinde (« mater » quidem allegorice innuit patriam et altricem terram; « patres » autem, leges civiles; quæ quidem vir justus, qui est magni excelsique animi, lubentissime contemnere debet, ut Deo fiat amicus, et consequatur dexteræ partes sanctuarii, ✕ sicut etiam fecerunt apostoli. Deinde dicit quidem Heraclitus : « Marte casos dii honorant et homines. » Et scribit Plato in quinto *De republica* : « Eum autem, qui in bello mortuus fuerit, postquam præclare se gesserit, an non primum quidem dicemus eum esse aurei generis? Omnium maxime. » Aureum autem genus cum illis diis versatur, qui sunt in cælo et in sphaera inerrante, qui maxime principatum obtinent humanæ providentiæ. Quidam autem ex hæreticis, cum male Dominum intellexerint, impie simul et timide vitæ tenentur cupiditate, dicentes, verum esse martyrium, veri Dei cognitionem (quod quidem nos quoque fatemur), eum autem esse sui occisorem et sibi mortem consciscere, eum qui per mortem fuerit Deum confessus; et alia ejusmodi sophismata, quæ sua suggestit timiditas, iu medium afferunt. Adversus quos dicetur, cum tempus postulaverit; dissident enim a nobis de principiis. Dicimus autem nos quoque, eos, qui de industria mortem quærent (sunt

✕ P. 571, ED. POTTER, 481 ED. PARIS. • Matth. xix, 29; Marc. x, 29, 30.

(31) *Οἱ νόμοι*. H. ms. οἰκονόμοι. SYLBURG.

(32) *Δεξιῶν μερῶν τοῦ ἀγ.* Respicit Matth. xx, 21, ubi Zebedæi uxor Christum rogat, ut filii sui sedent, eis ἕκ δεξιῶν, καὶ eis ἕξ εὐωνύμων, « unus ad dextram, alter ad sinistram » throni ejus. Proinde τυχεῖν τῶν δεξιῶν μερῶν τοῦ ἁγιάσματος, erit primum gloriæ gradum in cælesti regno consequi. Clemens paulo infra, pag. 485 : Οἱ τοιοῦτοι ἕκ δεξιῶν ἴστανται τοῦ ἁγιάσματος..., οἱ δὲ ἕξ εὐωνύμων ἴστανται. « Qui tales sunt, a dextra parte sanctuarii stant, hi vero » inferiores « a sinistra. » Quem locum videsis.

(33) *Ἡράκλειτος*. Theodoretus lib. viii *De curat. ægrit. Græc.* : « Heraclitus profecto etiam eos, qui in bello occisi essent, nullo non dignos honore existimavit. Quos enim Gradivus occidit, honore et dii et homines prosequuntur. Ἀρηϊφάτους γὰρ, φησὶν, οἱ θεοὶ τιμῶσι καὶ ἄνθρωποι. » Suidas : Ἀρηϊφάτος, ὁ ἐν πολέμῳ ἀνηρημένος· et : Ἀρηῖος, ὁ πολεμικὸς, καὶ ἀρηῖος τὴν τοῦ πολέμου εἶναι ἔλεγον νεότητα ἐπιλεκτον, καὶ ἀρηῖος ὄπλοις πεφράχθαι. Ita manuscriptorum. Platonis locum leges tomo II, pag. 468, edit. H. Steph. : « Eum vero, qui re præclare gesta in bello occubuerit, nonne dicemus primum quidem ad genus aureum pertinere? Vocem πρῶτον omisit interpres. Idem Plato initio *Menæxeni* 234 : Καὶ μὴν πολλοῦ κινδυνεύει καλὸν εἶναι τὸ ἐν πολέμῳ ἀποθνήσκειν· καὶ γὰρ ταφῆς καὶ μεγαλοπρεποῦς τυγχάνει. « Aiqui

apud plurimos homines præclarum videtur in bello mori : etenim qui hoc leti genere occumbit, præclarum magnificentique funus consequitur.

Virgilius, IV *Georg.* v. 216, 217 :

... Et corpora bello

Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.

Æneid. II, 417 :

... Pulchrumque mori succurrit in armis.

COLLECT.

(34) *Πλάτων*. Platonis verba occurrunt lib. v *De republica*, pag. 662.

(35) *Γνώσιν Θεοῦ*. Irenæus lib. iv, cap. 64, ait : « Neque quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium; esse enim martyrium verum, sententiam eorum. » Idem lib. III, cap. 20 : « Ad tantam temeritatem progressi sunt quidam, ut etiam martyres spernant, et vituperent eos, qui propter Domini confessionem occiduntur. »

(36) *Ἀμαρτύρωσ*. Gatakerns nostras in Notis ad Marci Antonini lib. II, pag. 83, de hac Clementis voce hæc adnotat : Τὸ ἀμαρτύρωσ non est cum λέγομεν, uti Sylburgius putavit, sed cum ἐξάγειν ἑαυτοὺς conjungendum : « Dicimus eos ita sibi mortem accersere, ut martyres tamen non sint, nec martyrium obire dici debeant : Οὐ γὰρ, inquit, τὸν χαρακτήρα σώζουσι τοῦ μαρτυρίου τοῦ π-

animi quidam, eatonus solum nostri, quod ejusdem nominis participes sint, qui quidem seipso magno studio contendunt tradere, et propter odium in Creatorem miseri mortem cupiunt) eos, inquam, dicimus seipso a vita exigere absque ullo martyrio, et si publice puniantur. Fidelis enim martyrii non servant characterem, quandoquidem verum Deum non cognovere; vanæ autem morti seipso tradunt, sicut se temere in ignem conjiciunt Indorum Gymnosophistæ. Quoniam autem isti, qui falsum sibi nomen sumpserunt, in corpus invehuntur, discant quod bona corporis compages et recta compositio animo confert ad ingenii solertiam. Quare in tertio *De republica* Plato, quem maxime citant testem vituperatæ generationis, dixit oportere curam gerere corporis propter harmoniam animæ, » per quod et vivendum et recte vivendum est ei, qui annuntiat præconium veritatis. Per vitam enim et sanitatem ingredientibus, ediscitis cognitionem. Cui vero omnino non licet in altum progredi, nisi in providendis necessariis versetur, ei eorum ope quæcunque tendunt ad cognitionem facere necesse habet, nonne ei bene vivere est eligendum? Vivendo enim, ut bene vivatur, fit; et ad immortalitatis habitum transmittitur, qui per corpus ad bene vivendum se exercuit.

CAPUT V.

De doloris, paupertatis aliorumque externorum contemptu.

Admiracione quoque digni sunt Stoici, qui dicunt, animam nihil affici a corpore, neque ad vitium a morbo, neque ad virtutem a sanitate; sed utraque hæc dicunt esse indifferentia. Jam vero Job quoque propter insignem continentiam et fidem eximiam, pauper quidem ex divite, ex illustri abjectus, ex pulchro deformis, ex sano morbidus factus, nobis est præclarum exemplar propositus, dum pudore afficit eum, qui tentaverat; benedicit ei, qui formaverat; secunda ita fert, ut prima; probe docens, virum gnosticum casibus omnibus recte posse uti. Ac quod ea quidem, 207 quæ a veteribus præ-

✕ P. 572 ED. POTTER, 482 ED. PARIS. • Job 1.

(37) *Ψευδώνυμοι*. Scilicet οι ψευδώνυμους γνωστικοί, « falso appellati Gnostici; » ut alibi dicit.

(38) *Ἀρμονίας*. De harmonia, seu conformitate animæ et corporis, in libro a Clemente memorato hæc etiam dicit Plato, p. 625: Δεῖν γέ φαμεν τοὺς φύλακας ἀμφοτέρω ἔχειν τούτω τῷ φύσει. Δεῖ γάρ. Οὐκοῦν ἡρμόσθαι δεῖ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Πῶς δ' οὐ; Καὶ τοῦ μὲν ἡρμωσμένου σώφρων τε καὶ ἀνδρεία ἡ ψυχὴ. Πάνω γε. Τοῦ δὲ ἀναρμόστου δειλὴ καὶ ἀγροικὸς. Καὶ μάλα. « Dicebamus oportere ipsos custodes utraque naturas habere. Oportet sane. Proinde eas congruere inter se et concinere oportet. Quidni? Ejusque animus, in quo hæc consonant temperans est et fortis. Omnino. Ejus autem animus, in quo dissonant, timidus et agrestis. Et maxime quidem. » Cætera apud auctorem legi possunt.

(39) *Ἀδιάφορα*. Laertius in *Zenone*, lib. vii, seg. 104, refert Stoicos bona corporis et fortunæ retulisse inter τὰ ἀδιάφορα, « indifferentia, » τὰ μὴτε πρὸς εὐδαιμονίαν μὴτε πρὸς κακοδαιμονίαν συνεργούντα ὡς ἔχει πλοῦτος, ὕγεια, ἰσχύς, δόξα, καὶ τὰ ὅμοια. « quæ neque ad felicitatem, neque ad infelicitatem conferunt; ut sunt divitiæ, sanitas, vires, gloria, et cætera id genus. » Tacitus *Hist. lib. iv*, de Helvidio Prisco, Stoico: « Doctores, ait, sapientie secutus, qui sola bona, quæ honesta; mala tantum, quæ turpia; potentiam, nobilita-

Α στοῦ, τὸν δυνως θεὸν μὴ γνωρίσαντες· θανάτῳ δὲ ἐαυτοὺς ἀποδιδόσαι κενῷ, καθάπερ καὶ οἱ τῶν Ἰνδῶν Γυμνοσοφισταὶ ματαίῳ πυρὶ. Ἐπεὶ δ' οἱ ψευδώνυμοι (37) οὗτοι τὸ σῶμα διαβάλλουσι, μαθέτωσαν, ὅτι καὶ ἡ τοῦ σώματος εὐαρμοστία συμβάλλεται τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν εὐφύταν. Δι' ὃ ἐν τῷ τρίτῳ τῆς « Πολιτείας » ὁ Πλάτων εἶπεν, ὅν μάλιστα ἐπιθεοῦνται μάρτυρα τὴν γένεσιν κακίζοντα, « ἐπιμεισθῆσαι σώματος » δεῖν « ψυχῆς ἕνεκα ἁρμονίας (38), » δι' οὐ βιοῦν τε ἔστι, καὶ ὀρθῶς βιοῦν, καταγγέλλοντα τῆς ἀληθείας τὸ κήρυγμα· διὰ γὰρ τοῦ ζῆν καὶ τῆς ὑγείας ἰδεύοντες, ἐκμανθάνομεν τὴν γνῶσιν. Ἡ δὲ οὐδὲ τὸ τυχεῖν προσελθεῖν ἔστιν εἰς ὕψος ἀνευ τοῦ ἐν τοῖς ἀναγκαίοις εἶναι, καὶ δι' αὐτῶν πάντα ποιεῖν τὰ πρὸς τὴν γνῶσιν συντείνοντα, τὸ εὖ ζῆν τούτῳ πῶς οὐχ αἰρετέον; ἐν γοῦν τῷ ζῆν, τὸ εὖ ζῆν κατορθοῦται· καὶ εἰς ἕξιν ἀδιότρητος παραπέμπεται ὁ διὰ σώματος μελετήσας εὐζῶταν.

Θαυμάζειν δὲ ἀξίον καὶ τῶν Στωϊκῶν, οἵτινές φασί, μὴδὲν τὴν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ σώματος διατίθεσθαι, μὴτε πρὸς κακίαν ὑπὸ τῆς ἡσυχίας μὴτε πρὸς ἀρετὴν ὑπὸ τῆς ὑγείας, ἀλλ' ἀμφοτέρω ταῦτα λέγουσιν ἀδιάφορα (39) εἶναι. Καίτοι καὶ Ἰῶδ, ἐγκρατείας ὑπερβολῆ καὶ πίστεως ὑπεροχῆ πένθις καὶ ἐκ πλοῦσιον, ἄτιμος δὲ ἐξ ἐνδόξου, ἀσχερὸς δὲ ἐκ καλοῦ, καὶ νοσερὸς ἐξ ὑγιεινοῦ γενόμενος, ἡμῖν τέ ἐστι παράδειγμα ἀγαθῶν ἀναγεγραμμένος, δυσωπῶν τὸν πειράσαντα, εὐλόγων τὸν πλάσαντα· φέρων οὕτω τὰ δεύτερα, ὡς καὶ τὰ πρότερα· διδάσκων εὖ μάλα τοῖς περιστατικοῖς ἀπάσιν οἷόν τε εἶναι καλῶς χρῆσθαι τὸν γνωστικόν (40).

tem, cæteraque extra animum, neque bonis neque malis annumerant. »

(40) *Διδάσκων... γνωστικόν*. « Probe docens gnosticum casibus omnibus adversis uti recte posse. » Περιστασις, necessitas hominem undique urgens, et casus incommodus. II Macab. vi: Χαλεπὴ ἦν ἡ ἐπίστασις τῆς κακίας, « incurio malorum; » ai περιστασις, « calamitas, » ei τὰ περιστατικά, ut apud Basilium, quod citat Budæus in *Comment. ex homil. in princip. Proverb.*: Οὕτε γὰρ τὰ δεξιὰ καὶ περισπούδαστα τοῖς πολλοῖς τὸ ἐστὼς καὶ μόνιμον ἔχει, οὕτε τὰ περιστατικά τῶν πραγμάτων καὶ κατηφῆ παγίως ἤδραστοι. « Neque enim secunda omnia, ei quibus plerique delectantur, perpetuitatem, firmitatemque habent; sicut nec tristitia semper durant. » Sic verte pag. 500, 40: « Vel circumstantia. » S. Chrysostomus eleganter, id est, more suo, apud Nicetam Heracleensem in *Expositione* ad illa verba: « Si bona suscepimus: « Ὁ μακάριος οὗτος πνταχόθεν βαλλόμενος, ἀσφαλέστερον ἴστατο, καὶ μύρια βέλτῃ δεχόμενος, οὐκ ἐνεδίδου· ἀλλ' ἐκένωσεν μὲν τὸ διαθόλου τὴν βελούτηκην, αὐτὸς δὲ οὐ κατέπεσεν, οὐδὲ ὑπερκυλίσθη, ἀλλ' ὡσπερ ἄριστος κυβερνήτης, οὕτε μαινομένης τῆς θαλάττης; καὶ τῶν κυμάτων διεγειρόμενος κατεποντίζετο, οὕτε γαλήνης οὕσης βῆθιμότερος ἐγένετο, ἀλλ' ἐν ἑκατέρῃ τῇ τῶν καιρῶν διαφρηῇ ἴσην τὴν ἐαυτοῦ τέχνην διετήρησε, καὶ οὕτε

Καὶ οὗτοι γε εἰκόνας τὰ παλαιὰ κατορθώματα εἰς τὰ ἄ-
 ἡμεδαπὰ ἐπανορθώματα ἐκκείνται, ἐμφαίνων ὁ Ἀπό-
 στολος, « Ὡστε τοὺς δεσμούς μου, » φησὶ, « φανε-
 ροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὄλῳ τῷ πραιτωρίῳ καὶ
 τοῖς λοιποῖς πᾶσι, καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν
 Κυρίῳ πεποιθότας, τοῖς δεσμοῖς μου περισσοτέρως
 τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ (41) λαλεῖν. » ἐπεὶ
 καὶ τὰ μαρτύρια ἐπιστροφῆς ἐστὶ παραδείγματα, ἐν-
 δόξως ἠγιασμένα. « Ὅσα γὰρ ἡ Γραφή λέγει, εἰς
 τὴν (12) ἡμετέραν διδασκαλίαν ἐγράφη, ἵνα διὰ τῆς
 ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν τὴν ἐλ-
 πίδα ἔχωμεν τῆς παρακλήσεως. » Ἔοικε δὲ πως, παρ-
 ούσης ἀλγηδόνος, ἡ ψυχὴ νεύει ἀπ' αὐτῆς, καὶ τί-
 μιον ἠγίσσθαι τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς παρουσίας οὐδύνης.
 Ἀμέλει κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ μαθημάτων βραθυμεί,
 ὀπηνίκα καὶ αἱ ἄλλαι ἀπημέλῃται ἀρεταί. Καὶ οὐ δή-
 που τὴν ἀρετὴν αὐτὴν πάσχειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ νοσεῖ
 ἡ ἀρετὴ· ὁ δὲ ἀμφοῖν μετεσχηκός, ἀρετῆς καὶ νόσου,
 ὑπὸ τοῦ κατεπελγόντος θλίβεται· κἂν μὴ καταμεγαλο-
 φρονῶν τύχη ὁ μηδέποτε τὴν ἐξὶν τῆς ἔγκρατειας περι-
 ποιησάμενος, ἐξίσταται, ἴσον τε εὐρίσκειται τῷ φεύ-
 γειν τὸ μὴ οὐ ὑπομείναι. Ὁ δὲ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ
 πενίας· ἐπεὶ καὶ αὐτὴ τῶν ἀναγκαίων, τῆς θεωρίας,
 λέγω, καὶ τῆς καθαρᾶς ἀναμαρτησίας, ἀπασχολεῖν
 βιάζεται τὴν ψυχὴν, περὶ τοὺς πορισμοὺς διατρίβειν
 ἀναγκάζουσα, τὸν μὴ ὄλον ἑαυτὸν δι' ἀγάπης ἀνατε-
 θεϊκότα τῷ Θεῷ· ὡς περὶ ἔμπαλιν ἢ τε ὑγίεια καὶ ἡ
 τῶν ἐπιτηδεῶν ἀφρονία ἐλευθέραν καὶ ἀνεμπόδιστον
 φυλάσσει τὴν ψυχὴν, καὶ εὖ χρῆσθαι (43) τοῖς παρ-
 οῦσι· γινώσκουσιν· « Θλίψιν (44) γὰρ, φησὶν ὁ Ἀπό-
 στολος, τῇ σαρκὶ ἐξοῦσιν οἱ τοιοῦτοι. Ἐγὼ δὲ ὑμῶν
 φειδομαι· θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀμερίμους εἶναι πρὸς τὸ
 εὐσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. »
 Τοῦτων οὖν ἀνεκτέον οὐ δι' αὐτὰ, ἀλλὰ διὰ τὸ σῶμα·
 ἡ δὲ τοῦ σώματος ἐπιμέλεια διὰ τὴν ψυχὴν γίνεται,
 ἐφ' ἣν ἡ ἀναφορά. Ἐν ταύτῃ γὰρ μαθεῖν ἀνάγκη τὸν
 γνωστικῶς πολιτευόμενον τὰ προσήκοντα· ἐπεὶ τὸ γε
 μὴ εἶναι τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν ὠμολόγηται, ἐκ τοῦ
 κακῶς εἶναι τινὰς ἡδονάς· τοῦτω τῷ λόγῳ ἀναφαί-
 νεται τὸ ἀγαθὸν κακόν, καὶ τὸ κακὸν ἀγαθόν. Ἐπειτα
 δὲ, εἰ τινὰς μὲν αἰρούμεθα τῶν ἡδονῶν, τινὰς δὲ
 φεύγομεν, οὐ πᾶσα ἡδονὴ ἀγαθόν. Ὁμοίως δὲ καὶ
 ἐπὶ τῶν ἀλγηδόνων ὁ αὐτὸς λόγος, ὧν τὰς μὲν ὑπο-
 μένομεν, τὰς δὲ φεύγομεν. Ἡ δὲ αἰρεσις καὶ φυγὴ
 κατ' ἐπιστήμην γίνεται· ὥστε τὴν ἐπιστήμην εἶναι
 τὸ ἀγαθόν, οὐ τὴν ἡδονὴν, δι' ἣν ἔστιν ὅτε καὶ τὴν
 ποικίαν ἡδονὴν αἰρησόμεθα. Αὐτίκα ὁ μάρτυς ἡδονὴν
 τὴν δι' ἐλπίδος διὰ τῆς παρουσίας ἀλγηδόνος αἰρεῖται.

✠ P. 573 ED. POTTEI, 485 ED. PARIS. • Philip. 1, 13, 14. ^b Rom. xv, 4. ^c I Cor. vii, 28, 32, 35.

πλοῦτος αὐτὸν ἐρύσησεν, οὕτε πένια ἐταπείνωσεν.
 « Beatus hic, licet in eum undique mitterentur
 sagitte, tutior ac firmiter nihilominus consistebat ;
 cuiusque jacula innumerabilia excepisset, nihil de
 animi virtute remisit. Imo vero diaboli pharetram
 exhaustit, ipse vero nec concedit, nec animo frac-
 tus est, sed tanquam gubernator optimus, neque
 furente mari, seseque offerentibus fluctibus obrue-
 batur ; neque in tranquillitate atque malacia erat
 desidiosior : parem potius artem ad temporis
 utriusque discrimen afferebat. COLLECT.

(41) Τοῦ Θεοῦ. Abest a Philip. 1.

clare sunt gesta, ad nostram emendationem, quæ-
 dam quasi imagines, proposita sunt, his verbis osten-
 dit Apostolus : « Ut mea vincula fuerint in Christo ma-
 nifesta in omni prætorio et reliquis omnibus, et plu-
 res fratres in Domino, confisi meis vinculis, auderent
 abundantius absque metu loqui verbum Dei : » quan-
 doquidem martyria quoque sunt exemplaria conver-
 sionis, gloriose sanctificata. « Quæcunque enim, ait
 Scriptura, ad nostram doctrinam scripta sunt ut per
 patientiam et consolationem Scripturarum, spem ha-
 beamus consolationis ^b. » Videtur autem si adsit dolor,
 anima quodammodo ab ipso declinare et magnificere
 a præsentī liberationem molestia. Illo certe tempore
 quiescit etiam a disciplinis, quando alia quoque vir-
 tutes negliguntur. Non autem utique dicimus ipsam
 pati virtutem : nam nec ægrotat virtus. Sed tam-
 en qui est utriusque particeps, et virtutis et
 morbi, urgenti dolore premitur ; et si non fuerit
 magni et excelsi animi, qui nondum continentia habitum
 ✠ acquisivit, loco pellitur ; et instar fugæ
 invenitur non tolerasse. Eadem est autem etiam ratio
 de paupertate. Nam ipsa quoque a necessariis,
 contemplatione, inquam, et pura peccati amotione,
 cessare cogit animam, ut quæ in victu quærendo
 versari eum cogat, qui non se totum Deo per dile-
 ctionem dedicaverit ; sicut rursus sanitas et rerum
 necessariorum copia liberam custodit animam, ut
 quæ nullum habeat impedimentum, et sciat recte
 uti rebus præsentibus. « Tribulationem » enim
 « carnis habebunt, » inquit Apostolus, « qui sunt
 huiusmodi. Ego autem vobis parco ; volo enim
 vos esse non sollicitos, ut decore et honeste Do-
 mino indivulse assideatis ^c. » Hæc sunt ergo am-
 plectenda, non propter se, sed propter corpus :
 habetur autem cura corporis propter animam, ad
 quam sit relatio. Hac enim causa necesse est eum,
 qui vitam gnostice iustituit, discere quid sit con-
 veniens : nam bonum quidem non esse volupta-
 tem, patet ex eo, quod malæ sint quædam volupta-
 tes ; alioquin hac ratione videretur bonum esse
 malum, et malum bonum. Præterea autem si aliquas
 quidem expetimus voluptates, aliquas vero fugimus,
 tum non est quævis voluptas bonum. Similiter autem
 alios quidem toleramus, alios vero fugimus. Fit
 autem electio et fuga ex scientia ; ac proinde bo-
 num est, non voluptas, sed scientia, propter quam
 voluptates quasdam nonnunquam eligimus. Jam

(42) Ὅσα γὰρ ἡ Γραφή λέγει, εἰς τ. Forsan au-
 ctor scripsit : Ὅσα γὰρ ἐγράφη, λέγει, εἰς τ. Vulg.
 Biblia Rom. xv, προσεγράφη habent in utroque
 membro. Vox τῆς παρακλήσεως post ἔχωμεν abest
 ab iisdem Bibl. SVLBURG.

(43) Καὶ εὖ χρ. Pro καὶ malim τὴν, ut sensus
 sit, « Eam animam, quæ præsentibus uti norit, li-
 beram et impedimentis immunem per sanitatem et
 rerum necessariorum copiam præstari. »

(44) Θλίψιν. In unum conjungit I Cor. vii, 28,
 22, 35, ubi θέλω δὲ pro θέλω γάρ, et mox εὐπάρεδ-
 ρον pro εὐπάρεδρον existit.

martyr eam, quæ spe capitur, voluptatem eligit per præsentem dolorem. Si autem in siti quidem dolor consideretur, in potu autem voluptas; dolor, qui præcessit, erit efficiens voluptatis; boni autem malum non erit efficiens; neutrum ergo est malum. Ac Simonides quidem, sicut ✕ etiam Aristoteles, scribit: « Homini quidem esse optimum, sanum esse; secundum autem, natura valentem et pulchrum; tertium autem, absque dolo et fraude esse divitem. » Et Theognis Megarensis :

Pauperiem ut fugias, piscosi et in æquora ponti,

Cyrne, et te aeris dejicito ex scopulis.

Contra autem Antiphanes comicus: « Plutus, inquit, « cum plus aliis videntes acceperit aliquos, cæcos facit. » Jam a poetis prædicatur ab ortu esse cæcus :

Natum illi genuit, qui solem non videt unquam,

✕ P. 574 ED. POTTER.

(45) *Σιμωνίδης*. Aristoteles lib. 1 *Ethic.* ad Nicom. disticho illo epigrammatis Deliaci hæc distincta fuisse docet :

*Κάλλιστον τὸ δικαίωτον, λῦστον δ' ὑγιαίνειν,
Ἥδιστον δὲ τυχεῖν οὐ τις ἕκαστος ἐρά.*

*Justitia est pulcherrima res, suavissima rebus
Gaudere optatis, optima si valeas.*

Quæ a Theognide usurpata sunt, immutato tantum altero sic :

Πρᾶγμα δὲ τερπνότερον οὐ τις ἐρά τὸ τυχεῖν.

Illud vero secundum Græce ita Clemens, Δεύτερον εὐφυσὶ καλὸν γενέσθαι. At apud Stobæum tit. 101, *De felicitate*, Platonem in *Gorgia*, et Athenæum lib. xv in *Canteri Novis lectionib.* legitur: Δεύτερον δὲ φωνὴν καλὸν γενέσθαι. « Secundum pulchrum in-
solite esse, » vel « honesta specie esse. » Sic et Plato lib. 1 *De legib.* 631: « Ἡγεῖται μὲν ὑγίεια, κάλλος δὲ δεύτερον, τὸ δὲ τρίτον ἰσχύς, τέταρτον δὲ πλοῦτος οὐ τυφλός, ἀλλ' ὁρᾷ βλέπων. » Primum locum obtinet bona valetudo, secundum forma, tertium robur corporis, quartum opes haud cæcæ, sed acutum cernentes. » Vide in *Proverbiis*, « Primum recte valere. » *Collect.* Cum impressis consentit etiam H. ms., sed Athenæi epitome ms. rectius, Δεύτερον δὲ φωνὴν καλὸν. Sic apud Platonem lib. 11 *De legib.* p. 661 (p. 792 edit. Francof.): Λέγεται γὰρ, ὡς ἄριστον μὲν ὑγιαίνειν, δεύτερον δὲ κάλλος, τρίτον δὲ ἰσχύς, τέταρτον δὲ πλοῦτος. SYLBERG.—Stobæus hoc dictum Sclerizæ tribuit, serm. 101, ubi hoc modo id recitat :

*Ἐπιθυμῶν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῶ·
Δεύτερον δὲ φωνὴν καλὸν γενέσθαι·
Τρίτον δὲ πλοῦτεῖν ἀδόλιγος· εἴτα
Τέταρτον, ἡθὺν μετὰ τῶν φίλων.*

*Optima quidem est sanitas viro mortali,
Deinde bona forma nasci,
Tertio divitiarum sine dolo partem;
Postremo inter amicos pubescere.*

Athenæus idem effatum, tanquam scolion inter pocula decantari solitum, recitat, lib. xv, c. 15, quo locu etiam memorat Anaxandriden comicum his verbis id derisisse :

*Ὁ τὸ σκόλιον εὐδῶν ἐκεῖνος, ὅστις ἦν,
Τὸ μὲν ὑγιαίνειν πρῶτον ὡς ἄριστον ἦν,
Ἐνδύμασιν ὀρθῶς· δεύτερον δὲ εἶναι καλὸν,
Τρίτον δὲ πλοῦτεῖν. Τοῦθ' ἄρ' ἔως, ἐμαίρετο
Μετὰ τὴν ὑγίειαν γὰρ τὸ πλοῦτεῖν διαφέρει,
Κάλλος δὲ πειρῶν ἐστὶν ἀσχερὴν θηρίων.*

Α Εἰ δὲ κατὰ μὲν διψᾶν ἢ ἀλγηδὼν νοεῖται, κατὰ τὴν πόσιν δὲ ἡδονὴ, ποιητικῆ τῆς ἡδονῆς ἢ ἀλγηδὼν ἢ προὔπαρξασα γίνεται· ἀγαθοῦ δὲ ποιητικὸν τὸ κακὸν οὐκ ἂν γένοιτο· οὐθέτερον οὐκ κακόν. Ὁ μὲν οὖν Σιμωνίδης (45), καθάπερ οὖν ἄριστον καλὸν ἄριστον (46). « Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ, » γράφει, « δεύτερον δ', εὐφυσὶ καλὸν γενέσθαι· τρίτον δὲ, πλοῦτεῖν ἀδόλιγος. Καὶ ὁ Μεγαρεύς Θεόγνις·

*Χρὴ περιήν (47) φεύγοντα, καὶ εἰς βαθυκίτητα (48)
Ῥιπτεῖν, καὶ πετρώων (49), Κύρνε, κατ' ἡλιβάτων.*

« Ἐμπαλιν δὲ Ἀντιφάνης (50) ὁ κωμικός· « Ὁ Πλοῦτος, » φησὶ, « πλεόν θάτερον βλέποντας παραλαβὼν, Β Τυφλὸς ποιεῖ. » Ἀδελφὰ πρὸς τῶν ποιητῶν τυφλὸς ἐκ γενετῆς κηρύττεται·

Καὶ οἱ γέλαιτο κούρον, ὅς οὐκ ἠλέκτορα εἶδεν,

*Auctor hujus scoli, quicumque ille sit,
Bonam valetudinem omnium rerum esse præstantis-
simam,
Recte quidem judicavit; secundo vero loco, nasci
[formosum];
Ac tertio, divitem. Hic, videt, insanit:
Post bonam valetudinem præcipua sunt opes,
Pulcher si inops esurit, fæda bestia est.*

Theodoretus hæc a Clemente, pro more suo, sumpsisse videtur, serm. 11, cui tit. *De fine et judicio*, p. 63, 64: Μᾶλλον δὲ οὗτος, ὡς εἶπεν, ἠκολούθησε Σιμωνίδῃ τῷ ποιητῇ· ἐκεῖνος γὰρ ἔφη· Ὑγιαίνει μὲν ἄριστον ἀνδρὶ· δεύτερον δὲ, φωνὴν καλὸν γενέσθαι· τρίτον δὲ, πλοῦτεῖν ἀδόλιγος. Καὶ ὁ Θεόγνις δὲ τὴν πενίαν φεύγειν παρεγγυᾷ, καὶ φησὶ·
*Χρὴ περιήν φεύγοντα καὶ εἰς μεγακίτητα πόρτον
Ῥιπτεῖν, καὶ πετρώων, Κύρνε, κατ' ἡλιβάτων.*
Unde vix dubitari potest, quin apud Clementem, δεύτερον δὲ, φωνὴν καλὸν γενέσθαι, scribendum sit pro δεύτερον δ', εὐφυσὶ καλὸν γενέσθαι.

(46) *Καθάπερ καὶ Ἀριστοτέλης*. Hic scilicet ad complendam felicitatem, non solum animi, sed etiam corporis ac fortunæ bona exigit. Hinc Theodoretus paulo ante verba modo allata hæc dicit: « Ἀριστοτέλης... ἐμπληροῦσθαι τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τριγενείας ἔφη, ἐκ τῶν κατὰ ψυχὴν, ἐκ τῶν κατὰ σῶμα, ἐκ τῶν ἐκτός· χρῆναι γὰρ τὸν εὐδαίμονα εἶπε, μὴ μόνον ἀρετῇ κοσμεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ βρομῆν ἔχειν, καὶ ὡρα λάμπειν, καὶ πλοῦτεῖν περιβρεῖσθαι· τὸν δὲ τινὸς τούτων ἐστερημένον, ἥμισυ καλεῖσθαι εὐδαίμονα. » Aristoteles ex triplici bonorum genere,

D scilicet animæ, corporis, et externis bonis, plenam felicitatem fieri affirmavit. Aiebat enim, qui vero felix habendus sit, eum non modo virtute excultum esse oportere, sed et robusta prædium valetudine, et forma insignem, et divitiis affluentem; qui autem horum careat aliquo, felicem appellandum non esse. » *Conf. sup. Strom.* 11, pag. 416 edit. Par. (47) *Χρὴ περιήν*. « Ἦν δὲ χρὴ, Theogn. *Gnom.* v. 175, ubi præcessit paupertatis mentio.

(48) *Βαθυκίτητα*. Theognidis editi. vulg. *μεγακίτητα*; *Edut.* pag. 644, *μεγακίτητα*, at p. 463, *βαθυκίτητα*. H. SYLBERG.—*Βαθυκίτητα* Theodoret.

(49) *Ῥιπτεῖν, καὶ πετρώων*. Ῥιπτεῖν, καὶ πετρώων Theogn., Theodoret.

(50) *Ἀντιφάνης*. Antiphanis locus apud Stobæum, tit. 91, plenius sic legitur :

*Ὁ Πλοῦτος ἡμᾶς, καθάπερ πατὴρ κακός,
Τυφλὸς, βλέπονται; παραλαβὼν, πάντας ποιεῖ.*
SYLBERG.

φῆσιν ὁ Χαλκιδεὺς Εὐφορίων·

*Κακὸν οὖν ἦν τὸ παιδεύμ' εἰς εὐανδρίαν
Ὁ πλοῦτος ἀνθρώποισιν, αἱ τ' ἄγαν τρυφαί,*

ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ ὁ Εὐριπίδης πεποιήκεν. Εἰρηται γε, « Ἡ πενία (51) σοφίαν λάχε, διὰ τὸ συγγενὲς (52). Ἄ φιλοχρηματία (53) δὲ οὐ Σπάρταν μόνον, ἀλλὰ πᾶσαν πόλιν ἔλοι ἄν. » — Ὁσκουν (54) μόνον τοῦτο νόμισμα, λευκὸς ἄργυρος ἢ χρυσός, ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρετὴ βροτοῖς, ὡς φῆσιν ὁ Σοφοκλῆς.

A ait Euphorion Chalcidensis

*Nil pejus opibus fortitudinem docet
Homines misellos, nimisque luxuries comes,*

dixit in *Alexandro* Euripides. Dictum certe est : « Paupertati obtigit sapientia propter cognationem ; amor autem pecuniae non solum *Spartam*, sed etiam *quamvis urbem* ceperit. » — « Non est ergo hic solum nummus, album argentum vel aurum, sed etiam virtus mortalibus, » ut ait Sophocles.

CAPUT VI.

Aliquot beatitudinum capita exponit.

Ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ὁ ἅγιος καὶ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν, καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν, τὴν πενίαν, καὶ τὸν πλοῦτον, καὶ τὰ τοῦσις ὄμοια, ἔταξεν ἐπιπὼν γὰρ, « Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, » σαφῶς ἡμᾶς διδάσκει ἐν πάσῃ περιστάσει τὸν μάρτυρα ζητεῖν ὅς, ἔάν πτωχὸς ἦ διὰ δικαιοσύνην, « μαρτυρεῖ (55) » δικαιοσύνην ἀγαθὸν εἶναι, ἣν ἠγάπησεν « κἂν πεινῇ, κἂν διψῇ διὰ δικαιοσύνην, » μαρτυρεῖ δικαιοσύνην τὸ ἄριστον τυγχάνειν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ κλαίων καὶ ὁ πενθῶν διὰ δικαιοσύνην μαρτυρεῖ τῷ βελτίστῳ νόμῳ εἶναι καλῶ. Ὡς οὖν « τοὺς δεδιωγμένους, » οὕτω δὲ καὶ « τοὺς πεινῶντας καὶ τοὺς διψῶντας διὰ δικαιοσύνην, » μακαρίους λέγει, ὁ τὸν γνήσιον ἀποδεχόμενος πόθον (56), ὃν οὐδὲ λιμὸς διακόψαι ἴσχυσεν. Κἂν « τὴν δικαιοσύνην αὐτὴν πεινώσι, μακάριοι. μακάριοι » δὲ καὶ « οἱ πτωχοὶ » εἴτε « πνεύματι » εἴτε περιουσίᾳ, διὰ δικαιοσύνην δηλονότι. Μῆ τι οὖν

✕ Servator autem noster ille sanctus, tum ad B spiritualia, tum ad sensilia applicavit paupertatem, et divitias, et quæ sunt his similia. Cum enim dixit : « Beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam », aperte nos docet, in omni casu quærere martyrem ; qui, si fuerit pauper propter justitiam, « testatur » esse bonum, quam dilexit, justitiam ; et si « esuriat et sitiit propter justitiam, » justitiam testatur esse optimum. Similiter autem qui flet quoque et luget propter justitiam, testatur optimam legem esse pulchram et honestam. Quemadmodum ergo eos, « qui persecutionem patiuntur, » ita etiam « qui esuriunt et sitiunt propter justitiam, » beatos dicit, sincerum approbans desiderium, quod ne fames quidem potuit perfringere. Et si « ipsam sitiunt justitiam, beati ». Beati sunt » autem « pauperes » quoque, sive « spiritu », sive facultatibus,

✕ P. 575 ED. POTTER, 484 ED. PARIS. « *Matth.* v, 10. » *Ibid.* 6. « *Ibid.* 3.

Refertur a Stobæo tit. 91 :

*Ὁ δὲ Πλοῦτος ἡμῶς, καθάπερ ἰατρὸς κακῶς,
Τρυφούς, βλέποντας παραλαβῶν, πάντας ποιῶ.
Verum divitiæ nos, seu malus medicus,
Videntes assumptos omnes excecant.*

Euripidis porro sententia ibidem recitatur, ubi pro κακὸν τὸ παιδεύμ' εἰς εὐανδρίαν, legitur, κακὸν τι βούλευμ' ἄρ' εἰς εὐανδρίαν. « Malum sane consilium ad fortitudinem sunt divitiæ hominibus. » In manuscripto citatur hoc distichum ex *Alexandro* Euripidis, non, ut habet impressus, ex *Alexandra*. In Græco Clementis erat, ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Εὐριπίδης, in *Alexandro* Euripides ; itemque superius illud ex Antiphane manuscriptis, non, ut impressus, ex Aristophane ; cum quo non convenit, quod de Pluto a nativitate cæco tradit Euphorion, nam a Jove excecatum fingit. COLLECT. — Hoc dictum Antiphanis H. Grotius sic exhibet, *Excerpt. e trag. et com.*, p. 633 :

.... Ὁ Πλοῦτος πλέον

Θατέρων βλέποντας παραλαβῶν, τρυφούς ποιῶ.

(51) Ἡ πενία. Cum dicto de paupertate consonat hoc Theocriti :

*Ἄ πενία, Δύσφαρτε, μόνα τὰς τέχνους ἐπέλθει.
SYLBURG.* Proverbium est, quod Zenodotus citat ex Euripide, alii tribuunt Aristoni : « Ignava est opulentia : verum inopia est artium reperitrix, ingenii-que venter, » ait Persius. Vide chil. 1, cent. 5, 22, et chil. 2, cent. 7. Illud alterum natum ex oraculo reddito Cleomeni et Theopompo, Sparta regibus, tum demum vincendos esse Lacedæmonios, cum aurum et argentum in pretio cœperit habere. Sophoclis gnomen exscripsit in lib. 1 *De virtute* Stobæus ex ejus *Oedipode*. COLLECT.

(52) Διὰ τὸ συγγενὲς. An potius διὰ τὸ δυστυχὲς, « propter infortunium? » Id enim exstat inter fragmenta *Polyidi* Euripidis, et apud Stobæum

sermone 95 :

*Πλουτεῖς· τὰ δ' ἄλλα μὴ δοκεῖς ξυνιέναι·
Ἐν τῷ γὰρ ἔλθῃ φανλότης ἕνεστι τις.
Πενία δὲ σοφίαν ἔλαχε διὰ τὸ δυστυχὲς.*

*Es dives : at scis præter hoc unum nihil ;
Id adesse vitium quippe divitiis solet ;
Magis malo coacta paupertas sapit.*

(53) Ἄ φιλοχρηματία. Oraculum de Sparta, mutato verbo, legitur apud Plutarchum pag. 142 : « Ἄ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, « Spartam perdet : » cum hic sit ἐλεῖ, « capiet, » inquit Sylburg. Hoc oraculum Theopompo et Alcameni, Sparta regibus, redditum fuisse refert Plutarchus sub finem *Institutorum Laconic.* Eiusdem meminerunt etiam Pausanias in *Beoticis* pag. 591, 592, edit. Hanov. et *Ælianus Var. hist.* lib. xiv, cap. 29, ubi Lysandrum Spartanos hoc oraculum, ut etiam præceptum, quod Lycurgus auri argentique usum prohibuit, contemnere docuisse memorant. Conf. Plutarchus in *Lysandro*. Oraculum hoc modo plenius scribitur :

*Ἄ φιλοχρηματία Σπάρταν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν.
Divitiarum amor Spartam perdet, aliud vero nihil.*

(54) Ὁσκουν. In Sophoclis loco si τοῦτο exprungatur, metrum constabit rectius,

*Ὁσκουν μόνον νόμισμα λευκὸς ἄργυρος,
Ἡ χρυσός ἐστιν, ἀλλὰ κ' ἀρετὴ βροτοῖς.*

SYLBURG. — Verum hos versus e Sophoclis *Oedipode* hoc modo recitat Stobæus serm. 1 :

*Ὁ τὸι νόμισμα λευκὸς ἄργυρος μόνον
Καὶ χρυσός ἐστιν· ἀλλὰ κ' ἀρετὴ βροτοῖς
Νόμισμα κεῖται πᾶσιν, ἢ χρῆσθαι χρῶν·*

(55) Μαρτυρεῖ. Alludit ad τὸν μάρτυρα.
(56) Ὁ τὸν γνήσιον ἀποδεχόμενος πόθον. Congruentius, τοὺς τὸν γνήσιον ἀποδεχομένους

propter justitiam videlicet. Non ergo absolute pauperes, sed eos, qui propter justitiam voluerint fieri pauperes, eos beatos esse dicit; qui scilicet hujus mundi honores contempserunt, ut bonum acquirerent; perinde ac eos quoque qui honesti moribus et corpore suere per castitatem, clarosque et illustres, qui propter justitiam proveci sunt ad filiorum adoptionem, et ideo « acceperunt potestatem ut filii Dei fierent, et super serpentes et scorpiones ambularent et in demones et in adversarii copias dominatum obtinerent ». Et, ut in summa dicam, Dominica exercitatio grate ac lubenter animam abducit a corpore, si quidem ipsa quoque seipsam transferendo avellit. « Qui enim amat animam suam, perdet 208 illam: et qui perdidit, inveniet ipsam »; « si modo nostram fragilitatem applicemus ad Dei incorruptionem. Dei autem voluntas est, ut Deum agnoscamus, qua ratione ejus incorruptionis participes erimus. Qui ergo per poenitentiam rationem peccatricem agnoscit « animam, perdet » ipsam a peccato, a quo est avulsa; « perditam » autem « inveniet » per obedientiam, ut quæ fidei quidem revixerit, mortua autem sit peccato. Hoc est ergo invenire animam, « nosse seipsum ». Eam autem, quæ fit ad divina, conversionem, Stoici quidem dicunt fieri per quamdam mutationem, dum anima mutatur ad sapientiam; Plato autem; « animæ ad meliora circumactionem, et conversionem ex nocturno quodam die. » ✕ Jam etiam viro bono permittunt philosophi, ut liceat animam justa de causa educere, si quis ab agendo adeo fuerit remotus, ut nulla ei spes amplius reliqua sit actionis. Judex autem, qui per vim urget, ut dilectum nequeamus, videtur detegere, quisnam Deo amicus sit, et quis non. Hic autem ne comparatio quidem relinquatur, quid quisnam magis elegerit, minasne hominum, an Dei dilectionem. Et abstinentia « malis actionibus invenitur quodammodo diminutio et extinctio malorum, dum eorum tollitur operatio per cessationem ab agendo. Et hoc est, « vende quæ habes, et da pauperibus; et veni, et sequere me »; hoc est, sequere ea quæ dicuntur a Domino. Et per

A οὐχ ἀπλῶς τοὺς πένητας, ἀλλὰ τοὺς ἐβελήσαντας διὰ δικαιοσύνην πτωχοὺς γενέσθαι, τοὺτους μακαρίζει, τοὺς καταμεγαλοφρονήσαντας τῶν ἐνταῦθα τιμῶν εἰς περιποίησιν τάγαθου· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς καλοὺς τὸ ἦθος καὶ τὸ σῶμα δι' ἀγνείαν γενομένους, τοὺς τε εὐγενεῖς καὶ ἐνδόξους, τοὺς διὰ δικαιοσύνην εἰς υἱοθεσίαν ἐληλακότας, καὶ διὰ τοῦτο « εἰληφότας (57) ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, καὶ ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων περιπατεῖν, » κυριεύειν τε καὶ δαιμόνων καὶ τῆς « τοῦ Ἀντικειμένου στρατιᾶς. » Καὶ ὅπως ἡ Κυριακὴ ἀσκησις ἀπάγει τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος εὐχαρίστως, εἶγε καὶ αὐτὴ αὐτὴν κατὰ μετάθεσιν ἀποσπᾷ. « Ὁ γὰρ ἐρώων (58) τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτὴν· καὶ ὁ ἀπολέσας εὐρήσει αὐτὴν » ἢ τὸν μόνον τὸ ἐπίκηρον ἡμῶν ἐπιβάλλομεν τῇ τοῦ Θεοῦ ἀφθαρσίᾳ. Θέλημα δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐπίγνωσις τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ κοινωνία ἀφθαρσίας. Ὁ τοίνυν ἐπιγνώσκων κατὰ τὸν τῆς μετανοίας λόγον ἀμαρτωλῶν « τὴν ψυχὴν, ἀπολέσει » αὐτὴν τῆς ἀμαρτίας, ἥς ἀπέσπασται « ἀπολέσας » δὲ, « εὐρήσει » κατὰ τὴν ὑπακοήν, τὴν ἀναζήσασαν (59) μὲν τῇ πίστει, ἀποθανοῦσαν δὲ τῇ ἀμαρτίᾳ. Τοῦτ' οὖν ἐστὶ τὸ εὐρεῖν τὴν ψυχὴν, τὸ « γνῶναι ἑαυτὸν. » Τὴν δὲ μεταστροφὴν τὴν ἐπὶ τὰ θεῖα οἱ μὲν Στωϊκοὶ ἐκ μεταβολῆς φασὶ γενέσθαι, μεταβαλοῦσης τῆς ψυχῆς εἰς σοφίαν· Πλάτων (60) δὲ, « τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὰ ἀμείνω περιεργωτὴν λαβοῦσης, καὶ μεταστροφὴν ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας. » Αὐτίκα εὐλόγον ἐξαγωγὴν τῶν σπουδαίων συγχωροῦσι καὶ οἱ φιλόσοφοι, εἰ τις τοῦ πράσσειν αὐτὸν οὕτως τηρήσειεν αὐτῶν, ὡς μηκέτι (61) ἀπολελεῖσθαι αὐτῶν μηδὲ ἐλπίδα τῆς πράξεως. Ὁ δὲ ἐκδιασάμενος δικαστὴς ἀρνεῖσθαι τὸν ἡγαπημένον διελέγγειν μοι δοκεῖ τὸν φίλον τῶ Θεῷ, καὶ τὸν μὴ. Ἐνταῦθα οὐδὲ σύγκρισις ἐστὶ ἀπολείπεται, τί ἂν τις καὶ μᾶλλον ἔλοιτο, ἀπειλὴν ἀνθρωπίνην, ἢ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ· καὶ πῶς ἢ τῶν κακῶν πράξεων ἀποχὴ μειωσίς τε καὶ σθέσις τῶν κακῶν εὐρίσκεται, καθαιρουμένης τῆς ἐνεργείας αὐτῶν διὰ τῆς ἀπραξίας· καὶ τοῦτ' ἐστὶ, « Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ ἕσ' ἄρα πτωχοῖς· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι: » τούτστιν, τοῖς ὑπὸ τοῦ Κυρίου λεγομένοις ἔπου. Ὑπάρχοντα δὲ φασὶ τινες αὐτὸν εἰρηκεῖναι τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλότρια (62)· καὶ πῶς τοῖς πτωχοῖς ταῦτα διανέμεται, οὐκ ἔχουσιν εἰπεῖν· ἀλλ'

✕ P. 576 ED. POTTER, 485 ED. PARIS. * Joan. i, 12; Luc. x, 19. ὁ Joan. iii, 25; Matth. x, 39. « Matth. xix, 21.

πόθον. SYLBERG. — Sed recepta lectio verior est, cujus sensum Latine expressimus.

(57) Διὰ τοῦτο εἰληφό. Respicit Joan. i, 12: Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· et Luc. x, 18, 19: Εἶπε δὲ αὐτοῖς· Ἐθεώρουσιν τὸν Σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα. Ἴδού δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει.

(58) Ἐρώων. Φιλῶν Joan. xii, 25, hoc Christi dictum recitans: sed malim ἐρώων, quod extat Matth. x, 39: Unde sequitur, cum in Evangeliiis, tum etiam hic apud Clementem: Ὁ ἀπολέσας εὐρήσει αὐτὴν.

(59) Ἀναζήσασαν. Respicit Rom. vi, 4, 5, vel similem Apostoli locum.

(60) Πλάτων. Locus est ex vii De republica, p. 528.

Vide lib. v Strom. COLLECT.—Platonis sententia sic se habet in lib. vii De repub., p. 696, edit. Francofurt.: Τοῦτο δὲ, ὡς εἶποις, οὐκ ὀστράκου ἂν εἴη περιστροφή, ἀλλὰ ψυχῆς περιεργωτῆ, ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινήν τοῦ ὄντος ἰούσης ἐπάνωθεν, ἢ δὴ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φησομεν εἶναι. « Hæc, ut videtur, non erit testis: revolutio, sed animæ circumductio, a nocturno quodam die ad ejus, quod vere est, contemplationem. Quem quidem ascensum veram philosophiam esse dicemus. »

(61) Εἰ τις τοῦ πράσσειν αὐτὸν οὕτως τηρήσειεν αὐτῶν, ὡς μ. Rectius A. pro οὕτως τηρήσειεν, legit οὕτω στερήσειεν, « ita privavit, sic orbavit, » inquit Sylburg. Scribe, εἰ τις τοῦ πράσσειν οὕτως τηρήσειεν αὐτῶν, ὡς μ., etc., ut deleatur τὸ αὐτῶν. HÆRISIUS.

(62) Τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλότρια. Flor., τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλότρια, περιεγραμ. SYLBERG.

ὁ Θεὸς γὰρ πάντα κατὰ μερίζει κατ' ἀξίαν, δικαίας ἂν οὐσης τῆς οἰκονομίας. Καταφρονήσας οὖν, φησί, τῶν ὑπαρχόντων, ἃ ὁ Θεὸς μερίζει διὰ τῆς σῆς μεγαλειότητος, ἔπου τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις, σπεύδων πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος ἄνοδον (65), οὐκ ἀπογῆ κακῶν μόνον δικαιοθεις, πρὸς δὲ καὶ τῇ Κυριακῇ τελειωθείς εὐποιῆς (64). Αὐτίκα τὸν καυχώμενον τελειώσας τὰ ἐκ τοῦ νόμου προστάγματα πεπληρωκέναι διήλεγχε, μὴ τὸν πλησίον ἀγαπήσαντα εὐεργεσίαν (65) δὲ ἀγάπη ἐπαγγέλλεται, ἡ κυριεύουσα τοῦ Σαββάτου κατ' ἐπανάσασιν γνωστικῆν. Δεῖν δ' (66), οἶμαι, μήτε διὰ φόβον κολάσεως, μήτε διὰ τινὰ ἐπαγγελίαν δόσεως; (67), δι' αὐτὸ δὲ τὸ ἀγαθόν, προσεληλυθέναι τῷ σωτηρίῳ λόγῳ. Οἱ τοιοῦτοι ἐκ δεξιῶν ἵστανται (68) τοῦ ἁγιάσματος· οἱ δὲ διὰ τῆς τῶν φθαρτῶν δόσεως οὐκ ἀντικαταλλάσσονται τὰ τῆς ἀφθαρσίας, ἐν τῇ « τῶν δεξιῶν ἀδελφῶν » παραβολῇ « μίσθιοι » κέκληνται. Καὶ μήτι γε ἐνταῦθα τὸ « καθ' ὁμοίωσιν καὶ εἰκόνα » ἀνακύπτει; ἢ οἱ μὲν κατὰ τὴν πρὸς τὸν Σωτῆρα ὁμοίωσιν (69) συμπολιτεύονται, οἱ δὲ ἐξ ἐσωλήμων ἱστάμενοι κατὰ τὴν τούτων εἰκόνα. Τρία (70) τοῖνον ἔστιν ἀπὸ τῆς ἀληθείας, μίς ῥίξης ἀμφοῖν ὑποκειμένης, αἰρέσεως δὲ οὐκ ἴσης, μᾶλλον δὲ τῆς κατὰ τὴν αἴρεσιν διαφορᾶς οὐκ ἴσης. Διαφέρει δ', οἶμαι, τὸ κατὰ μέμνησιν ἐλέσθαι τοῦ κατὰ γνώσιν ἐλομένου, ὡς τὸ πεπτρωμένον καὶ τὸ πεφωτισμένον. Φῶς οὖν τῆς κατὰ τὴν Γραφὴν ὁμοιότητος ὁ Ἰσραὴλ· ὁ δὲ ἄλλος εἰκὼν. Τί δὲ βούλεται ἡ « τοῦ Λαζάρου » παραβολὴ τῷ Κυρίῳ, πλουσίου καὶ πένητος εἰκόνα δεικνύουσα; Τί δὲ, « Οὐδεὶς δύναται δυσὶ δουλεύειν κυρίως, Θεῷ καὶ μαμωνᾷ; » τὴν φιλαργυρίαν οὕτως ὀνομάσαντος τοῦ Κυρίου. Αὐτίκα εἰς τὴν κλησίν τοῦ δεῖπνου οἱ φιλοκτῆμονες κληθέντες οὐκ ἀπαντήσονται· οὐδὲ τὸ κεκλήσθαι (71), ἀλλὰ διὰ τὸ προσπαθεῖς κερτῆσθαι. « Αἱ ἀλώπεκες ἄρα φωλοῦς ἔχουσι » τοὺς ἀμφὶ τὸν μεταλλευόμενον καὶ γεωρυχούμενον διατρύβοντας πλοῦτον κακοήθεις ἀνθρώπους καὶ γηγενεῖς, ἀλώπεκας προσεῖπεν. Ὡσαύτως καὶ ἐπὶ τοῦ Ἡρώδου· « Ὑπάγετε (72), εἶπατε τῇ ἀλώπεκι τρυφήν Ἰδοὺ ἐκθάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἀποτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι. — « Πειταινὰ γὰρ οὐρανοῦ, » τοὺς

vocem ὑπάρχοντα, nonnulli dicunt intelligi ea, quæ sunt aliena in anima; sed quomodo ea distribuuntur pauperibus, minime possunt dicere. Sed enim Deus omnia omnibus distribuit pro meritis, cum justa sit ejus dispensatio. Facultatibus ergo, inquit, contemptis, quas Deus distribuit per tuam magnificentiam, sequere ea, quæ a me dicuntur, contende ad ascensum spiritus; non solum justificatus per abstinentiam a malis, sed etiam Dominice consummatus beneficentia. Jam vero eum, qui gloriabatur se legis præcepta perfecte adimplere, refellit, quod non dilexisset proximum. Beneficentiam autem proficitur charitas, quæ dominatur Sabbato per gnosticam superioritatem. Existimo autem oportere, neque propter metum supplicii, neque propter aliquam doni promissionem, sed propter ipsum bonum accedere ad verbum salutare. Qui autem tales sunt, stant a dextris sanctuarii; qui autem pro donatione eorum, in quæ cadit corruptio et interitus, existimant se vicissim accepturos incorruptionem, in « duorum fratrum » parabola vocati sunt « mercenarii ». Et nunquid hic quoque illud, « ad similitudinem et imaginem » elucet? ut illi quidem secundum Servatoris similitudinem vitam instituant; qui autem stant a sinistris, ad imaginem horum. Tria ergo sunt a veritate cum ambobus sit una subjecta radix, ✕ eorum vero electio, vel potius differentia secundum electionis varietatem non sit æqualis. Differt autem, ut existimo, qui eligit ex imitatione ab eo qui eligit ex cognitione, ut id, quod est ignitum, ab eo quod illuminatum. Lumen ergo similitudinis secundum Scripturam est Israel; alius autem, imago. Quid autem intelligit Dominus per « Lazari » parabolam, quæ exhibet imaginem divitis et pauperis? Quid vero, « Nemo potest duobus dominis servire, Deo et mammonæ? » pecuniæ scilicet amorem sic vocat Dominus. Jam qui suarum possessionum amore tenebantur, ad cœnam vocati non veniunt; non quod vocarentur, sed quod possiderent cum affectione. « Vulpes » itaque « foveas habent »; eos, qui in effodiendis et infodiendis versantur divitiis, homines pravos et plane terræ filios, « vul-

✕ P. 577 ED. POTTER, 486 ED. PARIS. ^a Luc. xv, 11. ^b Gen. i, 26. ^c Luc. xvi, 19. ^d Matth. vi, 24; Luc. xvi, 13. ^e Matth. xxii, 2; Luc. xiv, 16. ^f Matth. vii, 20; Luc. ix, 58.

(65) Τὴν τοῦ πνεύματος ἄνοδον. Conf. Plato, loco superius dicto.

(64) Τῇ Κυριακῇ . . . εὐποιᾷ. Intelligit « beneficentiam, » quæ ad exemplum Domini fit, ὃς διήληθεν εὐεργετῶν, Act. x, 38.

(65) Εὐεργεσίαν. Respicere videtur Matth. xii, 12, quo loco, postquam Christus manum aridam die Sabbati sanasset, dicit: « Ὅστε ἔξεστι τοῖς σάββασιν καλῶς ποιεῖν. Conf. Marc. vii, 1; Luc. vi, 6.

(66) Δεῖν δ'. Perfectiores statuit eos, ac proinde majori præmio dignos, qui propter solum boni amorem, quam qui metu pœnæ, vel spe præmii, bene agunt. Sic infra p. 529 edit. Paris.: Κρίναντος δὲ, ὅτι καλὸν τὸ ἀγαθὸν ποιεῖν, ἐκτενέως ἡ ἐνέργεια φερομένη ἐν πάσῃ πράξει ἀγαθόνεται . . . μήτε διὰ δόξαν ἔτι, . . . μήτε διὰ μισθόν, εἴτε παρὰ ἀνθρώπων, εἴτε ἐκ Θεοῦ, κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Κυρίου τὸν βίον ἐκτελοῖ.

(67) Διὰ τινὰ ἐπαγγελίαν δόσεως. Forte rectius διὰ τινος ἐπαγ. δ., « propter dationis alicujus promissionem, » ut innox. STLBURG.

(68) Ἐκ δεξιῶν ἵσται. Hoc est, priorem locum obtinent; ut posteriore, qui stant a sinistra. Conf. superius p. 570, et ibi adnotata.

(69) Ὁμοίωσιν. Perfectissimos esse vult, qui vitam suam secundum Christi ὁμοίωσιν institunt; minus perfectos, qui illos perfectiores imitantur et secundum eorum εἰκόνα vivunt. Aliis locis dicit Christum esse Θεοῦ εἰκόνα, hominem εἰκόνα Christi, ac proinde εἰκόνα εἰκόνας, « imaginem imaginis. » Conf. Protrept. pag. 62, Strom. v, p. 594, edit. Paris. Quandoque etiam Dei εἰκόνα et ὁμοίωσιν distinguit, ut imperfectus a perfectiore: qua de re conf. Pædag. lib. i, cap. 12.

(70) Τρία. Δύο legendum pro τρία, arguit sequens vocabulum ἀμφοῖν. STLBURG.

(71) Οὐ διὰ τὸ κεκλήσθαι. Scribendum, οὐ διὰ τὸ μὴ κεκλήσθαι, « non quod non sint vocati. » Vel potius, οὐ διὰ τὸ κερτῆσθαι, « non quod possiderent, sed quod possessionibus suis nimium addicti essent. »

(72) Ὑπάγετε. Πορευθέντες, Luc., ubi vox ἐπατελῶ pro ἀποτελῶ.

pes » appellavit. Similiter etiam de Herode : « Abite, dicitis huic vulpi: Ecce dæmonia ejicio, et ægros curo hodie et cras, et tertio consuminor ». Volucres enim « cæli », eos, qui « cælo » a reliquis avibus sunt distincti, ac vere puri, et ad cælestis Logi seu verbi cognitionem evolare parati, vocavit. Neque solum divitiarum, gloria et matrimonium, sed etiam paupertas, ei, qui ipsam ferre nequit, innumerabiles affert sollicitudines. Atque has quidem curas significavit in parabola seminis quadripartiti, ubi dicit « semen Logi, » seu verbi, quod « cecidit in spinas » et sepes fuisse ab eis « suffocatum, » et fructum nequivisse producere. Discere ergo necesse est, quomodo unoquoque eorum, quæ accidunt, utendum sit, ut per vitam bene ac gnustice actam ad habitum vite æternæ exerceamur. « Vidi » enim, inquit, « impium superexaltatum et elatum sicut cedros Libani: et transiit, » inquit Scriptura, « et ecce non erat; et quæsi vi ipsum, et non est inventus locus ejus. Custodi innocentiam, et vide rectitudinem, quoniam sunt reliquæ homini pacifico ». Talis autem fuerit, qui non simulate credit ex toto corde, et toto est animo tranquillus. « Alter enim populus labiis honorat, cor vero ejus longe abest a Domino. Ore suo benedicunt, corde vero suo execrantur. Dilixerunt eum in ore suo, et lingua sua mentiti sunt ei; cor autem eorum non erat rectum cum ipso, neque fideles fuerunt in testamento suo ». Et ideo « muta fiant labia dolosa, et perdat Dominus labia dolosa omnia, linguam magniloquam, eos qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt; quis est noster Dominus? »

✕ P. 578 ED. POTTER, 487 ED. PARIS. ^a Luc. xiii, 32. ^b Matth. viii, 30, Luc. ix, 58. ^c Matth. xiii, 4; Luc. viii, 5. ^d Psalm. xxxvii, 35, 36, 37. ^e Isa. xlix, 13. ^f Psalm. lxi, 5. ^g Psalm. lviii, 36, 37. ^h Psalm. xxx, 19.

(73) *Eldor*. Monuit post Junium Cl. Græbius, hæc, paucis mutatis, sumpta esse ex Clementis Romani *Epist. i ad Cor.*, cap. 14, 15 et 16, ubi ejus verba sic se habent: Καὶ πάλιν λέγει· Ἐἶδον ἀσεβῆ ὑπερφυόμενον, καὶ αἰρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ λιθάου· καὶ παρήλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· καὶ ἐξεζήτησα τὸν τόπον, καὶ οὐκ εὔρον. Φύλασσε ἀκακίαν, καὶ ἴδε εὐθύτητα, ὅτι ἐστὶν ἐγκατάλειμμα ἀνθρώπων εἰρηνικῶν. Τοῖνον κολληθώμεν τοῖς μετ' εὐσεβείας εἰρηνεύουσιν, καὶ μὴ τοῖς μετ' ὑποκρίσεως βουλομένοις εἰρήνην. Λέγει γάρ ποῦ· Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χεῖλεσι με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἄπεστιν ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πάλιν· Τῷ στόματι αὐτῶν ἠυλόγουν, τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρῶντο. Καὶ πάλιν λέγει· Ἠγάπησαν αὐτὸν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτὸν, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ ἐπιστῶθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ· ἀλλὰ (scr. ex Clemente Alex. ἀλαλα) γεννηθῆτω τὰ χεῖλη τὰ δόλια, γλώσσαι ἡμῶν μεγαλορῆμονα· τοὺς εἰπόντας, Τὴν γλώσσαν ἡμῶν μεγαλυνώμεν, τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστὶν· τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν; Ἀπὸ τῆς τάλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ ἀπὸ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος, θήσομαι ἐν σωτηρίᾳ, παρῆρσίασομαι ἐν αὐτῷ. Ταπεινοφρονούντων γάρ ἐστιν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ.

(74) *Ὁ ἕτερος*. Respicit Isa. xlix, 13: Καὶ εἶπε Κύριος, Ἐγγίξει μοι λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χεῖλεσι αὐτῶν τιμῶσι με, ἡ δὲ καρδία

αὐρανοῦ τῶν ἄλλων ὀρνέων διασκριμένους, καθαρὸς τῷ ἐντι, τοὺς εἰς τὴν τοῦ οὐρανοῦ Λόγου γνώσιν πετητικούς, προσείπεν· οὐ γὰρ δὴ μόνον πλοῖτου καὶ δόξης καὶ γάρμου, ἀλλὰ καὶ πενίας, τῷ μὴ φέροντι μυρία φροντίδες. Καὶ μὴν ταύτας ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ τετραμεροῦς σπόρου ἠνέξατο τὰς μερίμνας, « τὸ σπέρμα τοῦ Λόγου » φήσας « τὸ εἰς ἀκάνθας, καὶ φρογμούς πεσόν, « συμπιγγῆναι » ὑπ' αὐτῶν, καὶ μὴ καρποφορῆσαι δυνηθῆναι. Μαθεῖν οὖν ἀνάγκη ὅπως ἐκάστῳ τῶν προσπιπτόντων χρηστῶν, ὡς ἂν εὐζωίας γνωστικῆς εἰς ἕξιν αἰδίου συνασκηθῆναι ζώης. Ἐἶδον (73) γὰρ, φησὶ, « τὸν ἀσεβῆ ὑπερφυόμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ λιθάου· καὶ παρήλθον, » λέγει ἡ Γραφή, « καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· καὶ ἐζήτησα αὐτὸν, καὶ οὐκ εὔρηθ' ὁ τόπος αὐτοῦ. Φύλασσε ἀκακίαν, καὶ ἴδε εὐθύτητα· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἀνοποκρίτως ἐξ ὄλης καρδίας πιστεύων, καὶ πάση τῇ ψυχῇ γαληνῶν· Ὁ γὰρ λαὸς ὁ ἕτερος (74) τοῖς χεῖλεσι τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτοῦ πόρρω ἄπεστιν ἀπὸ Κυρίου. Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλογοῦσι, τῇ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρῶνται. (75) Ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτόν (76)· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν οὐκ εὐθεῖα μετ' αὐτοῦ, οὐδὲ ἐπιστῶθησαν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο « ἀλαλα γεννηθῆτω πάντα (77) τὰ χεῖλη τὰ δόλια· καὶ γλώσσαι μεγαλορῆμονα (78), τοὺς εἰπόντας· Τὴν γλώσσαν ἡμῶν μεγαλυνώμεν, τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστὶν· τίς ἡμῶν Κύριός ἐστιν; Ἀπὸ τάλαιπωρίας (79) τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίᾳ, παρῆρσίασομαι ἐν αὐτῷ. Ταπεινοφρονούντων γάρ ἐστιν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. Μὴ θησαυρίζετε τὸν

αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Illud ὁ ἕτερος a Clemente additum est, quo significaret hunc populum diversis moribus et ingenio esse ab illo rusticato, de quo modo locutus est. Dein adjicit Psal. lxi, 4; lviii, 36, 37; xxxi, 18; xii, 3, 4, 5, diversa Scripturæ loca, pro more suo, in unum conjungens.

(75) *Τῷ στόματι... κατηρῶνται*. Psalm. lxi, 4: Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλόγουν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρῶντο.

(76) *Αὐτόν*. Αὐτῷ, Psal. lviii, 36.

(77) *Πάντα*. Abest a Psal. xxxi, 8, et Clemente Romano.

(78) *Τὰ χεῖλη τὰ δόλια καὶ γλ. μ.* Hæc in Psal. xii integra sic exstant: Τὰ χεῖλη τὰ δόλια, καὶ ἐξορθρεύσαι Κύριος πάντα τὰ χεῖλη τὰ δόλια καὶ γλώσσαι μεγαλ. Unde manifestum est hæc verba, καὶ ἐξορθρεύσαι Κύριος πάντα τὰ χεῖλη τὰ δόλια, quæ ad contentiam complendam desunt, propter easdem voces repetitas, ut sæpe alias contigit, excidisse. Verum nolimus ea cum Sylburgio in textum auctoris recipere, quia probabile est eum, Clementem Romanum, cujus textu prius exciderant, secutum, et omisisse.

(79) *Ἀπὸ τάλ.* Ἀπὸ τῆς τάλ. Psal. xii, ubi mox καὶ ἀπὸ τοῦ στεναγ.

« ὁμῖν θησαυρούς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρώσις ἀφανίζεται, καὶ κλέπται (80) διορύσσοι καὶ κλέπτουσι, » τάχα μὲν τοὺς φιλοκτήμονας ἐνείδίζων, λέγει ὁ Κύριος· τάχα δὲ καὶ τοὺς ἀπλῶς μεριμνητάς τε καὶ φροντιστάς· ἤδη δὲ καὶ τοὺς φιλοσωμάτους. Ἐρωτες γάρ, καὶ νόσοι, καὶ οἱ φαῦλοι διαλογισμοί, « διορύσσοι » τὸν λογισμὸν καὶ τὸν ὄλον ἀνθρωπίνον· « ὁ » δὲ τῷ ὄντι « θησαυρός » ἡμῶν, ἔνθα ἡ συγγένεια τοῦ νοῦ (81)· ἐπεὶ τὸ κοινωνικὸν τῆς δικαιοσύνης παραδίδωσιν, ἐμφαίνων δὲ ἀποδιδόναι τῇ συνηθείᾳ τῆς παλαιᾶς ἀναστροφῆς (82) τὰ ὑπ' αὐτῆς ἡμῖν περιεκτηθέντα, καὶ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀνατρέχειν, ἔλεον αἰτουμένους. Οὗτός ἐστι τῷ ὄντι « βαλάντιον (83) μὴ παλαιούμενον, » ἐφόδιον ζωῆς αἰδίου, « θησαυρός ἀνέκλειπτος ἐν οὐρανῷ, » ὅτι « Ἐλεῶν (84) ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, » φησὶ Κύριος. Λέγουσι δὲ ταῦτα καὶ τοῖς θέλουσι διὰ τὴν δικαιοσύνην πτωχεῦσαι· ἀκηκόασι γὰρ διὰ τῆς ἐντολῆς, ὅτι « πλατεῖα (85) καὶ εὐρύχωρος ὁδὸς ἀπάγει εἰς τὴν ἀπόλειαν, καὶ πολλοὶ οἱ διερχόμενοι δι' αὐτῆς. » Οὐ περὶ ἄλλου τινός, ἀλλὰ περὶ ἀσωτίας καὶ φιλογυνίας, φιλοδοξίας, φιλαρχίας, καὶ τῶν ὁμοίων διαλέγεται παθῶν· « Ἄφρον » γάρ, οὕτως ἐφη, « ὅτι τῇ νυκτὶ ταύτῃ (86) ἀπαιτοῦσά σου τὴν ψυχὴν· ἃ δὲ ἠτοίμασας αὐτῇ, τίνε γένηται; » Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐντολῆς ὡς ἐχει κατὰ λέξιν· « Φυλάσσεσθε (87) » τοῖνον « ἀπὸ πάσης πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν (88) τινὰ τὰ ὑπάρχοντα ἐστὶν ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Τί γὰρ ὠφελεῖται ἀνθρώπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, » τὴν δὲ « ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἀνθρώπος ἀντὶ ἀλλαγῆς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Διὰ τοῦτο λέγω· Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τὸ σῶμα τί περιβάλητε (89)· ἡ γὰρ ψυχὴ πλείων ἐστὶ τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος. » Καὶ πάλιν· « Οἶδεν γὰρ ὁ Πατὴρ ὑμῶν (90), ὅτι χρεῖζετε τούτων ὁπάντων. » Ζητεῖτε δὲ « πρῶτον τὴν βασιλείαν (91) τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν δικαιοσύνην· » ταῦτα γὰρ « μεγάλα (92)· » τὰ δὲ « μικρά, » καὶ περὶ τὸν βίον, ταῦτα « προστεθήσεται ὑμῖν. » Ἄρ' οὐκ ἀντικρυς τὸν γνωστὸν μεθέπειν ἡμᾶς παρακλειύεται βίον, ἔργω τε καὶ λόγῳ χρεῖζειν τὴν ἀλήθειαν προτρέ-

ponam in salutari, libere agam cum ipso ^a. » Est enim Christus eorum qui humiliter se gerunt, non eorum qui eriguntur in gregem ejus. « Ne thesaurizate ergo vobis thesauros in terra, ubi tinea et ærugo demolitur, et fures effodiunt et suffurantur ^b, » fortasse quidem eos insectans qui tenentur amore possessionum, dicit Dominus; fortasse autem eos in universum, qui sollicitudini et curis se dedunt; quin etiam eos qui corporis nimium studiosi sunt. Amores enim, et morbi, et malæ cogitationes, rationem et totum hominem « perfodiunt. » Est autem verus noster « thesaurus, » ubi est mentis cognatio; proinde communicativam vim tradit justitiæ, dum indicat oportere reddere consuetudini veteris conversationis ea, quæ ab ipsa sunt nobis acquisita, et ad Deum recurrere, ^c petentes misericordiam. Is est vera « crumena, quæ non veterascit, » viaticum vitæ æternæ, « thesaurus in cælo non deficiens ^e, » quoniam « misereor me miserum, » ait Dominus. Dicunt autem hæc iis quoque, qui volunt esse pauperes propter justitiam: audierunt enim per mandatum, « latam et spatiosam esse viam, quæ ducit ad interitum; et multos, qui per eam transeunt ^e. » De nullo alio loquitur, quam de luxu et amore mulierum, cupiditate gloriæ et imperii, et similibus animi affectibus. « Stulte » enim, inquit, « hac nocte animam tuam repetunt: quæ autem ei parasti, cujus erunt ^f? » Et mandatum quidem his verbis traditum est: « Cavete ergo ab omni avaritia, et plura habendi cupiditate: quoniam non in eo, quod alicui abundant facultates, vita ejus ^g. Quid enim prodest homini, si totum mundum lucretur, animæ ^h autem suæ detrimentum faciat? aut quod dabit homo pretium pro anima sua ^h? Et ideo dico: Ne solliciti sitis animæ vestræ, quid comedatis; neque corpori, quid induamini. Anima enim est plus quam cibus, et corpus quam indumentum ⁱ. » Et rursus: « Scit enim Pater vester, quod his omnibus opus habetis. Quærite autem primum regnum cælorum et justitiam; » ea enim « magna »

✕ P. 579 ED. POTTER, 488 ED. PARIS. ^a Psalm. xii, 3, 4, 5. ^b Matth. vi, 19. ^c Luc. xii, 33. ^d Rom iv, 15; Exod. xxxiii, 19. ^e Matth. vii, 13. ^f Luc. xii, 20. ^g Ibid. 15. ^h Matth. xvi, 26. ⁱ Matth. vi, 31; Luc. xii, 22, 25.

(80) Καὶ κλέπ. Καὶ ὅπου κλέπ. Matth. vi.

(81) Ἐνθα ἡ συγγένεια τοῦ νοῦ. Nempe in cælo, ubi Deus et alii spiritus animabus nostris syngeneis habitant.

(82) Ἀναστροφῆς. Respicere videtur Ephes. iv, 22: Ἀποθεῖσθαι ὅμας κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον.

(83) Βαλάντιον. Respicit Luc. xii, 33. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

(84) Ἐλεῶν. Abest ab Exod. et Rom.

(85) Πλατεῖα. E memoria recitat Matth. xii, 13: Πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς ἀπόλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσὶν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

(86) Τῇ ν. τ. Luc. xii, 20: Ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἠτοίμασας, τίνε ἔσται;

(87) Φυλάσσεσθε. Luc. xii, 15: Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας. Porro in unum conjungit Luc. xii, 15; Matth.

D xvi, 26; vi, 21; Luc. xii, 22, 23, 30, 31; Matth. vi, 32, 33.

(88) Οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὲς ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκ τῶν ὑπάρχόντων αὐτοῦ. Mox interpres legit διὰ τοῦτο λέγει.

(89) Μηδὲ τὸ σῶμα τ. π. Seu potius in dativo casu, τῷ σώματι, τί π. ut τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φ. Sic apud Lucam, τῷ σώματι, τί ἐνδύσθησθε. Ibidem mox, ἡ ψυχὴ πλείων ἐστὶ τ.

(90) Ὁ Πατὴρ ὑμῶν οὐράνιος, Mattheus, quem Clemens in hac et sequenti sententia, ut in ea, quæ præcessit, Lucam secutus videtur.

(91) Τῆν β. Τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, Matth., ubi mox, ταῦτα πάντα προστεθ.

(92) Ταῦτα γὰρ μετ. Respicit Christi dictum, quod superius recitavit Strom. i, pag. 346: Αἰτεῖσθε τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται· « Petite magna, et parva vobis adjicientur. »

sunt ; « parva » autem, et quæ ad victum pertinent, A
 ea « adjiciuntur vobis ». » Annon aperte nos jubet
 persequi vitam gnosticam, et verbo et factohortatur
 querere veritatem? Divitem ergo non ex donatione,
 sed ex proposito æstimat Christus, qui animam
 instituit. Proinde Zacchæum, aut, secundum
 alios, Matthiam, publicanorum principem, cum
 audisset Dominum dignatum fuisse secum commorari,
 dixisse ferunt : « Domine, dimidium bonorum
 meorum do eleemosynam, et si alicujus aliquid
 habui per calumniam, reddo quadruplum. »
 Unde etiam respondit Servator : « Filius hominis
 cum venisset hodie, invenit quod perierat b. » Et
 rursus, cum vidisset « in gazophylacium » jecisse
 quidem « divitem » convenienter suis facultatibus,
 « viduam » autem duos nummos, dixit « viduam
 jecisse plus quam omnes : » ille enim « ex abundantia,
 » hæc vero « ex egestate » contulit c. Quoniam
 autem omnia reduxit ad animæ institutionem,
 « Beati, » inquit, « mites, quoniam ipsi possidebunt
 terram d. » Mites autem sunt, qui infidam, quæ
 est in anima, pugnam sedaverunt iræ et cupiditatis,
 ac cæterarum specierum, quæ his subjectæ sunt.
 Mites autem laudat eos, qui tales sunt sponte
 et ex animi instituto ; non autem eos, qui ex necessitate.
 « Sunt » enim apud Dominum « complures » mercedes
 et « mansiones e » pro ratione vitæ hominum.
 « Qui enim, » inquit, « prophetam in nomine
 prophætæ suscepit, mercedem prophætæ accipiet ;
 et qui justum in nomine justii, mercedem justii
 accipiet ; et qui suscepit unum ex parvis his
 discipulis, non amittet mercedem f. » Et rursus,
 virtutis pro meritis differentias, et præclaras
 remunerationes, per horas numero non æquales ;
 præterea autem et unicuique operatorum æqualiter
 ✕ redditæ mercedis, hoc est salutis, quam significat
 « denarius, » æquum jus significavit per eos,
 qui operati sunt horis inæqualibus g. Opera-

pei ; Πλούσιον τοίνυν οὐ τὴν δόσιν, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν
 λογίζεται ὁ παιδεύων τὴν ψυχὴν Χριστός. Ζακχαῖον τοίνυν,
 οἱ δὲ Ματθίαν φασίν, ἀρχιτελώνην, ἀκηκόστα τοῦ
 Κυρίου καταξέωσαντος πρὸς αὐτὸν γενέσθαι, « Ἰδοὺ τὰ
 ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου δίδωμι ἐλεημοσύνην, » φά-
 ναι, « Κύριε (93) καὶ ἐλ τινός τι ἐσυκοφάντησα. τετρα-
 πλοῦν ἀποδίδωμι. » ἐφ' οὗ καὶ ὁ Σωτὴρ εἶπεν· « Ὁ Υἱὸς
 τοῦ ἀνθρώπου (94) ἐλθὼν σήμερον, τὸ ἀπολωλὸς εὔρεν. »
 Πάλιν τε αὐθρασάμενος εἰς τὸ γαζοφυλάκιον « τὸν »
 μὲν « πλούσιον » (95) ἀναλόγως τῇ κτήσει βεβληκότα.
 « τὴν » δὲ « χήραν » χαλκοῦς δύο, « πλείον » ἔφη « τὴν
 χήραν βεβληκέναι πάντων. » ὁ μὲν γὰρ « ἀπὸ τοῦ πε-
 ρισσεύματος, » ἡ δὲ « ἐκ τῆς ὑστερήσεως » συνεισῆ-
 νεγκεν. Ὅτι δὲ πάντα ἐπὶ τὴν παιδεύσιν τῆς ψυχῆς
 ἀνήγαγεν, « Μακάριοι, » φησίν, « οἱ πράεις· ὅτι αὐ-
 τοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. » Πραεῖς δὲ εἰσιν οἱ τῆν
 ἀπιστον μάχην τὴν ἐν τῇ ψυχῇ καταπαυαυκότες, θε-
 μοῦ καὶ ἐπιθυμίας, καὶ τῶν τούτων ὑποβεβλημένων
 εἰδῶν. Πραεῖς δὲ τοὺς κατὰ προαίρεσιν, οὐ κατ' ἀνάγκην
 ἐπαινεῖ. « Εἰσὶ » (96) γὰρ παρὰ Κυρίῳ καὶ
 μισθοὶ καὶ « μοναὶ πλείονες, » κατὰ ἀναλογίαν βίων.
 « Ὅς γὰρ ἂν δέξεται (97), » φησὶ, « προφήτην εἰς
 ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὃς
 ἂν δέξεται δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου
 λήψεται· καὶ ὃς ἂν δέξεται ἓνα τῶν μαθητῶν (98)
 τούτων τῶν μικρῶν, μισθὸν οὐκ ἀπολέσει. » Πάλιν τε
 αὐτῶν, τὰς κατ' ἀξίαν διαφορὰς τῆς ἀρετῆς, εὐγενεῖς
 ἀμοιβὰς διὰ τῶν ὥρων τῶν οὐχ ὁμοίων τὸν ἀριθμόν·
 πρὸς δὲ, καὶ (99) τοῦ ἐκάστῳ τῶν ἐργατῶν ἀποδο-
 θέντος Ἰσοῦ μισθοῦ, τούτους τῆς σωτηρίας, ἦν « τὸ
 θηνάριον » ἀνίσσεται, τὸ ἐπίσης δίκαιον μεμῆνεκα
 διὰ τῶν κατὰ τὰς ἀκαταλλήλους ὥρας ἐργασαμένων.
 Ἐργάζονται μὲν οὖν κατὰ τὰς μονὰς τὰς ἀναλόγους,
 ὧν κατηξιώθησαν γερῶν, συνεργοὺς τῆς ἀβρήτου οἰ-
 κονομίας καὶ λειτουργίας. « Οἱ δὲ δὴ (1) ἂν δόξωσι
 διαφερόντως πρὸς τῷ ὁσίως (2) βιώναι προσκεκλη-
 θῆναι (3), » φησὶν ὁ Πλάτων, « οὗτοί εἰσιν οἱ τῶνδ'
 μὲν τῶν (4) ἐν τῇ γῇ ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπαλ-

✕ P. 580 ED. POTTER, 489 ED. PARIS. a Matth. vi, 52; 33; Luc. xii, 30, 31. b Luc. xix, 8, 9, 10.
 c Luc. xxi, 4; Marc. xii, 41. d Matth. v, 5. e Joan. xiv, 2. f Matth. x, 41, 42. g Matth. xx, 1, et seq.

(93) Δίδωμι ἐλ. . . Κύριε. Κύριε, δίδωμι τοῖς
 πετωχοῖς, Luc., dein, ἀποδίδωμι τε τετραπλοῦν, ibi-
 dem.
 (94) Ὁ υἱὸς τοῦ ἀν. Luc. xix, 9, 10 : Σήμερον σωτη-
 ρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς
 Ἀβραάμ ἐστίν· ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζη-
 τῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς.
 (95) Τὴν μὲν πλούσιον. A. ex Luc. xxi, mavult
 τοὺς μὲν πλούσιους . . . βεβληκότας· et mox, οἱ μὲν
 γὰρ ἀπὸ τοῦ περισσ. Pro χαλκοῦς δύο Vulg. Bibl.
 habent δύο λεπτά, et mox, ἐκ τοῦ ὑστερήματος pro
 ἓ τῆς ὑστερήσεως. SYLBERG.
 (96) Εἰσ. Respiet Joan. xiv : Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ
 Πατρὸς μου μοναὶ πολλαὶ εἰσιν.
 (97) Ὅς γὰρ ἂν δέξεται. Ὁ δεχόμενος, et rur-
 sus paulo post, Matth.
 (98) Καὶ ὃς ἂν δέξεται ἓνα τῶν μ. A. ex
 Matth. x, legendum suspicatur, καὶ ὃς ἂν ποτίσῃ
 ἓνα τῶν μ. SYLBERG. — Porro hæc sententia hoc
 modo existit apud Mathæum : Καὶ ὃς ἂν ποτίσῃ
 ἓνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ ὕδατος εἰς
 ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσει
 τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

(99) Πρὸς δὲ κ. Locus non uno modo corruptus.
 Scribe primo : Πρὸς δὲ καὶ, διὰ τοῦ ἐκάστῳ τῶν
 ἐργατῶν ἀποδοθέντος Ἰσοῦ μισθοῦ, etc. In sequenti-
 bus (nam manifeste mutilus est locus) : Τουτέστι
 τῆς σωτηρίας, ἦν τὸ θηνάριον ἀνίσσεται, τὸ ἐπίσης
 δίκαιον μεμῆνεκα· τὴν δὲ διαφορὰν τῶν καλουμέ-
 νων, διὰ τῶν κατὰ τὰς ἀκαταλλήλους ὥρας ἐργασα-
 μένων. Et deinde : Ἐργάζονται μὲν οὖν κατὰ τὰς
 μονὰς τὰς ἀναλόγους, ὧν κατηξιώθησαν γερῶν, συν-
 εργοὶ τῆς ἀβρήτου οἰκονομίας καὶ λειτουργίας.
 HEINSIUS.
 (1) Οἱ δὲ δὴ. Hæc occurrit apud Platonem
 paulo ante finem Phædonis, p. 84, ut etiam apud
 Theodoretum Serm. 8, cui titulus De mariyribus.
 (2) Πρὸς τῷ ὁσ. Rectius πρὸς τὸ ὁσ. H. ms. et
 vulg. ed. Platonis, inquit Sylberg. Eadem lectio-
 nem præbet etiam Theodoretus.
 (3) Προκεκληθῆναι. Προκεκρίσθαι, Theodor., veru-
 trum agnosce Plato.
 (4) Τῶνδὲ μὲν τ. Τῶνδὲ μὲν τῶν τότε ἂν ἐν τῇ γῇ
 ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπ. Plat. τῶνδὲ μὲν τῶν ἐν
 γῇ ἀπαλλὰτ. reliquis omissis, Theodor. t.

λαττόμενοι, ὡσπερ δεσμοτηρίων (5), ἄνω δὲ εἰς κα-
 θαρὰν ἀκίτην ἀφικνούμενοι. » Διὰ σαφεστέρων τε
 αὐτὸ αὐτὸ ὡδὲ πως λέγει· « Τούτων (6) δὲ αὐτῶν
 οἱ ἐν φιλοσοφίᾳ (7) ἰκανῶς καθηράμενοι ἄνευ τε σω-
 μάτων ζῶσι τὸ παράπαν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον· »
 καίτοι σχήματά τινα περιτθῆσι, ταῖς μὲν ἀέρινα αὐ-
 τῶν, ταῖς δὲ καὶ πύρινα. Ἔτι ἐπιφέρει· « Καὶ
 εἰς (8) οἰκίσεις ἔτι τούτων καλλίους ἀφικνοῦνται, ἅς
 οὐδὲ βῆδιον δηλώσαι, οὐδὲ (9) ὁ χρόνος ἰκανὸς ἐν τῷ
 παρόντι. » Ὅθεν εἰκότως « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες·
 ἔτι αὐτοὶ παρακληθήσονται (10)· » οἱ γὰρ μετανοή-
 σαντες ἐφ' οἷς κακῶς προβεδιώκασιν, εἰς « τὴν κλή-
 σιν » παρέσονται· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ « παρακληθῆ-
 ναι. » Τοῦ μετανοοῦντος δὲ τρόποι δύο· ὁ μὲν κοινό-
 τερος φόβος ἐπὶ ταῖςπραχθεῖσιν, ὁ δὲ ἰδιαιτέρος ἡ
 δυσωπία ἡ πρὸς ἑαυτὴν τῆς ψυχῆς ἐκ συνειδήσεως.
 Ἐκ' οὖν ἐνταῦθα, εἶτε καὶ ἀλλαχῆ, (ἐπεὶ μηδεὶς τό-
 πος ἀργὸς εὐπορίας Θεοῦ)· πάλιν φησὶν· « Μακάριοι
 οἱ ἐλεημονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται (11). » Ὁ δὲ
 ἔλεος οὐχ, ἢ τινες τῶν φιλοσόφων (12) ὑπελήφασιν,
 λύπη ἐπ' ἄλλοτριαις συμφοραῖς· μάλλον δὲ ἀστεῖόν
 τί (13) ἔστι, ὡς οἱ προφήται λέγουσιν· « Ἐλεον·
 γὰρ, φησὶ, « θέλω, καὶ οὐ θυσίαν (14). » Ἐλεήμο-
 νας δ' εἶναι βούλεται οὐ μόνον τοὺς ἔλεον ποιού-
 ντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐθέλοντας ἔλεειν, κἂν μὴ δύ-
 νωνται· οἷς κατὰ προαίρεσιν τὸ ἐνεργεῖν πάρε-
 σιν· ἐνίοτε γὰρ βουλόμεθα δι' ἀργυρίου δόσεως,
 ἢ διὰ σωματικῆς σπουδῆς ἔλεον ποιῆσαι, ὡς
 δεομένῳ ἐπαρκέσαι, ἢ νοσοῦντι ὑπουργῆσαι, ἢ
 ἐν περιστάσει γενομένῳ παραστῆναι· καὶ οὐχ ὅσοι τέ-
 λουμεν, ἦτοι διὰ πέναν, ἢ νόσον, ἢ γῆρας (φυσικὴ
 γὰρ νόσος καὶ τοῦτο) ἐξυπηρετῆσαι τῇ προαιρέσει,
 ἐφ' ᾧ ὁρμώμεθα, μὴ δυνηθέντες ἐπὶ τέλος ἀγαγεῖν
 τὸ βεβουλημένα. Τῆς αὐτῆς τιμῆς μετέχουσι τοῖς δυ-
 νηθεῖσιν οἱ βεβουλημένοι, ὧν ἡ προαίρεσις ἴση, κἂν
 ἀπαγορευτῶν ἕτεροι τῇ περιουσίᾳ. Ἐπεὶ δὲ τῶν
 ἀπαγορευτῶν εἰς τὴν τελείωσιν τῆς σωτηρίας ὁδοὶ εὐ-
 ρισκονται δύο, ἔργα καὶ γνώσις, μακαρίου εἶπεν
 « τοὺς καθαρὸς τὴν καρδίαν (15), ὅτι αὐτοὶ τὸν
 Θεὸν ὄψονται. » Κἂν τῷ ὄντι τὸ ἀληθὲς σκοπῶμεν,
 ἡ γνώσις τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς καθαροῖς ἔστι,

A huntur ergo convenienter mansionibus, quæ pro-
 portione respondent iis, quibus dignati sunt, præ-
 miis, ineffabilis œconomix et muneris adjutores.
 « Qui autem, » inquit Plato, « visi fuerint evocati
 ad hoc, ut sancte præ cæteris vivant, ii sunt, qui
 ex his terrenis locis, tanquam e carceribus, liberati
 et soluti, sursum ad puram proficiscuntur habita-
 tionem. » Et rursus apertius idem dicit : « Ex his
 autem, quicunque per philosophiam satis sunt pur-
 gati, sine corporibus omnino vivunt in universum
 tempus. » Quoniam figuram quasdam illis adji-
 cit, aliis quidem ex ipsis, aereas, aliis vero etiam
 igneas. Subjungit præterea : « Et proficiscuntur in
 habitationes his etiam pulchriores, quarum pul-
 chritudo neque facilis dictu est, neque præsens
 B tempus ad dicendum sufficeret. » Unde merito
 dicit : « Beati qui lugent, quoniam ipsi advocatio-
 nem accipient ». « Qui enim male actæ vitæ ducti
 sunt penitentia, aderunt ad « vocationem ; » hoc
 enim sibi vult παρακληθῆναι. Penitentium autem
 duo sunt ordines : quorum alter, qui multo fre-
 quentior est, timore pœnæ factis suis debitæ duci
 tur ; alter vero, qui magis est singularis, ex con-
 scientia factorum afficitur interna animæ verecun-
 dia. Sive igitur hoc modo, sive illo pœniteat
 (quandoquidem nullus locus Dei misericordia vac-
 cuus est), rursus dicit : « Beati misericordes, quo-
 niam ipsi misericordiam consequentur. » Miseri-
 cordia autem non est, ut existimarunt quidam phi-
 losophi, dolor propter alienas calamitates, 210
 C sed est potius bonum quid, ut dicunt prophetae :
 « Misericordiam, » inquit, « volo, et non sacrifici-
 um ». Misericordes autem vocat, non solum
 eos qui faciunt opera misericordiæ, sed etiam qui
 misereri volunt, etsi non possint ; quibus scilicet
 adest operandi propositum. Nonnunquam enim
 volumus, vel dando pecuniam, vel corpoream ad-
 hibendo operam, facere misericordiam, utpote
 egenti opem ferre, vel ægrotanti inservire, vel
 ✕ ei adesse, qui est in aliqua calamitate, nec
 possumus, vel propter paupertatem, vel morbum,

✕ P. 581 ED. POTTER, 489-490 ED. PARIS. a Matth. v, 4, 7. b Os. vi, 6; Matth. ix, 13; xii, 7.

(5) Δεσμοτηρίων. Δεσμοτηρίου, Theodoret. Mox, εἰς τὴν καθαρ. Plato.

(6) Τούτων. Hæc ea, quæ jam laudata sunt, D sequuntur.

(7) Ἐν φ. Ἐν a Platone abest : apud quem ἰκα-
 νόν pro ἰκανῶς, et εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον pro εἰς τὸν
 ἅπαντα χρόνον exstat.

(8) Καὶ εἰς. Hæc etiam loco superius dicto, tam
 apud Theodoretum quam apud Platonem occurrunt.

(9) Οὐδὲ β. δ. οὐδέ. Οὐτε β. δ. οὔτε, Theodoret.

(10) Παρακληθήσονται. Hoc est, ex sententia
 Clementis, « advocabuntur. »

(11) Ἐκ' οὖν . . . ἐλεηθήσονται. Hæc nobis sic
 distinguere et explicare visum est, prout jam se
 habent : quæ priores editiones hoc modo Græce ac
 Latine exhibuerunt : Ἐκ' οὖν ἐνταῦθα, εἶτε καὶ ἀλ-
 λαχῆ, ἐπεὶ μηδεὶς τόπος ἀργὸς εὐπορίας Θεοῦ· πάλιν
 φησὶν· Μακάριοι οἱ ἐλ. « Sive ergo hic, sive alibi :

quoniam nullus locus vacat Dei misericordia. Rur-
 sus dicit : « Beati misericordes, quoniam ipsi mi-
 sericordiam consequentur. »

(12) Τινὲς τῶν φιλοσόφων. Stoicos intelligit, qui

dicebant, λύπην εἶναι συστολήν ἄλογον, ἢ dolorem
 esse irrationabilem animi contractionem : « (jus
 autem speciem primariam) ἔλεον, « misericordiam, »
 εἶναι λύπην ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι, « dolorem
 tanquam super eo, qui indigne miser sit : » ut re-
 fert in Zenone Laertius, lib. vii, seg. 3. Cicero
 Tuscul. quæst. lib. iv : « Misericordia est ægritudo
 ex miseria alterius injuria laborantis. » Proinde
 misericordiam, ut reliquos etiam affectus omnes,
 sapienti viro indignam judicabant ; ut refert Laer-
 tius ejusdem libri seg. 123. Hinc illud Ciceronis in
 oratione « pro L. Murena, » inter cæteras, quas ibi
 memorat, Zenonis sententias : « Neinimem miseri-
 cordem esse, nisi stultum. »

(13) Ἀστεῖόν τι. Interpres mavult θεῖόν τι, « divi-
 num quid. » Sed ἀστεῖον pro « elegantii » et « hm-
 mano » retineri, nihil vetat. SVLVBURG.

(14) Ἐλεον . . . θέλω, καὶ οὐ θ. Ἐλεος θέλω
 ἢ θυσ. Os. vi, 6. Verum Clemens, quamvis propheta-
 tam laudet, sequitur potius Matth. ix, 13; xii, 7.

(15) Τὴν καρδίαν. Τῇ καρδίᾳ, Matth.

vel senectutem (nam ea quoque morbus est naturalis) exsequi institutum: ea scilicet, quæ cupimus, et ad quæ interno animi motu ferimur, non valentes efficere. Eundem autem honorem consequuntur ii, qui voluerunt, cum iis, qui potuerunt, quorum est voluntas æqualis, etsi alii superent facultatibus. Quoniam autem eorum, quæ ad salutis ducunt perfectionem, duæ viæ inveniuntur, opera et cognitio, « beatos » dixit eos, qui sunt « mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt ». Et si revera verum consideremus, cognitio est principalis animæ partis purgatio, et est bona operatio. Ac bona quidem sunt, alia quidem ipsa per se; alia autem, per alterius boni participationem; sicut bonas dicimus actiones. Absque rebus autem intermediis, quæ quidem obtinent locum materiæ, neque bonæ, neque malæ constant actiones; verbi gratia, vita et sanitate, et aliis, quæ vel sunt necessaria, vel circumstantialia. Eos igitur, qui ad Dei agnitionem accedunt, vult esse mundos quoad corporis appetitus et sanctas cogitationes, adeo ut animæ facultati principali nihil adulterinum adhaereat, quod ejus vim obtundat. Cum igitur is, qui sanctæ hujus qualitatis gnostice particeps est, contemplationi deditus, cum Deo puram habuerit consuetudinem, ita proxime accedit ad habitum impatibilis identitatis, ut non habeat amplius scientiam, et possideat cognitionem, sed sit ipsa scientia et cognitio. « Beati » ergo « pacifici »; qui scilicet legem sententiæ mentis nostræ repugnantem, iræ minas, et cupiditatis escas, et alias affectiones, quæ rationem oppugnant, mansuetas quietasque reddiderunt; qui cum scientia bonorum operum et vera ratione præditi vixerint, restituentur in amiciorem et gratiorem filiorum adoptionem. Erit autem perfecta « pacificatio, » quæ in quocunque casu « pa-

* Matth. v, 8.   b Ibid. 9.

(16) Ἀπαθῶς. Stoicorum more, sæpe dicit virum perfectum esse ἀπαθῆ. Conf. quæ superius adnotata sunt ad Pædag. lib. 1, principio cap. 2.

(17) Ἀντιστρατηγούτα. Respicit Rom. vii, 25. Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσι μου ἀντιστρατεύομενον τῷ νόμῳ τοῦ νοῦς μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσι μου.

(18) Τιθασσεύσαντες καὶ ἐξημερώσαντες. Ilud ἐξημερώσαντες, corruptum est. Scribendum, duabus litteris transpositis, ἐξημερώσαντες. Nam ἐξημερώσαι idem est, quod τιθασσεύσαι. Suidas: Τιθασσόν, ἡμερον· καὶ Ἀτίθασσον, τὸν ἄγριον, καὶ μὴ ἡμερον. Hesychius: Τιθασσεύσαι, ἡμεροῖ, πραδνεῖ. Idem: Ἐξημερώσαι, ἡμεροποιῆσαι.

(19) Ὅτι . . . κληθήσονται. Matth. v, 10: Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης. Sed Clemens hanc pericopen sumpsit ex com. 9: Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

(20) Τῶν μετατιθέντων τὰ Εὐαγγέλια. Cl. Millius in Prolegomenis ad Novum Testamentum, p. 33, hanc phrasin hoc modo explicavit: « Cæterum inter codices Ecclesiarum et privatorum hominum, hoc fere interfuit, quod isti prout e libroriorum manibus exierant, emaculati notisque in marginalibus liberi fere, integri in Ecclesiarum tabulariis remanserint; hi vero ab ipsis, in quorum gratiam fuerant conscripti, statim fere inter lineas, aut ad marginem, glossis scholiosis fuerint conspersi; maximopere

καὶ ἐνέργειά ἐστιν ἀγαθῆ. Ἀγαθὰ γοῦν τὰ μὲν αὐτὰ καὶ ἑαυτὰ, τὰ δὲ μετέχοντα τῶν ἀγαθῶν, ὡς τὰ καλὰ πράξεις φαμέν. Ἄνευ δὲ τῶν μεταξὺ, ἃ δὴ ὕλης ἐπέχει τάξιν, οὐθ' αἱ ἀγαθὰ οὐθ' αἱ κακὰ συνίστανται πράξεις· οἷον ζωῆς λέγω, καὶ ὕγιαιας, τῶν τε ἄλλων τῶν ἀναγκαίων ἢ περιστατικῶν. Καθαροὺς οὖν κατὰ τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας καὶ τοῖς ἁγίοις διαλογισμοῦς τοὺς εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ ἀφικνουμένους εἶναι βούλεται, ὅταν μὴδὲν ἐξηθῶν ἐπιπροσθοῦν τῇ δυνάμει ἑαυτοῦ τὸ ἡγεμονικόν. Ὅταν τοίνυν ἐνδιατρύψῃ τῇ θεωρίᾳ, τῷ θεῷ καθαρῶς ὀμιλῶν, ὁ γνωστικῶς μετέχων τῆς ἁγίας ποιότητος, προσεχέστερον ἐν ἔξει γίνεται ταυτότητος ἀπαθῶς (16), ὡς μηκέτι ἐπιστήμην ἔχειν, καὶ γῶσιν κεκτῆσθαι, ἐπιστήμην δὲ εἶναι καὶ γῶσιν. Μακάριοι τοίνυν οἱ εἰρηνοποιοί· τὸν ἀντιστρατηγούτα (17) νόμον τῷ φρονήματι τοῦ νοῦ ἡμῶν, τοῦ θυμοῦ τὰς ἀπειλάς, καὶ τῆς ἐπιθυμίας τὰ δειλάτα, τὰ τε ἄλλα πάθη, ὅσα πολεμεῖ τὸν λογισμὸν, τιθασσεύσαντες καὶ ἐξημερώσαντες (18)· οἱ μετ' ἐπιστήμης ἔργων τε ἀγαθῶν καὶ λόγου ἀληθοῦς καταβύσσοντες εἰς υἰοθεσίαν ἀποκατασταθήσονται τὴν προφιλέστεραν. Εἴη δ' ἂν ἡ τελεία εἰρηνοποίησις, ἢ ἐπὶ παντὶ τῷ συμβαίνοντι ἄτρεπτον φυλάσσοις (« τὸ εἰρηνοικόν, » ἁγίαν τε καὶ καλὴν τὴν διοίκησιν λέγουσα, ἐν ἐπιστήμῃ θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καθεστῶσα, δι' ἧς τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐναντιότητας ἁρμονίαν κτίσεως καλλίστην λογίζεται. « Εἰρηνοποιοῦσι » δὲ καὶ τοὺς ἐνταῦθα πολεμουμένους τοῖς τῆς ἁμαρτίας στρατηγήμασι, μεταδιδάσκοντες ἐπὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν εἰρήνην μετιέναι. Κεφάλαιον δ', οἶμαι, πάσι ἀρετῆς Κύριος παιδεύων ἡμᾶς, τὸ δεῖν γνωστικῶτερον δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεὸν θανάτου καταρρονεῖν· « Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται (19)· » ἢ, ὡς τινες τῶν μετατιθέντων τὰ Εὐαγγέλια (20),

in id incumbentibus S. litterarum studiosis, ut textum sacrum, quem apud se habebant, explicatiorem suisque usibus magis in dies ac magis idoneum redderent. Hinc apud Clementem Alexandrinum, qui sub finem sæculi secundi floruit, mentio fit τῶν τὰ Εὐαγγέλια μετατιθέντων, seu Scholiastarum, qui jam ab initio, libris istis, ad oram, aut spatio interlinari, explicatiunculas suas illeverant. Harum unam ille et alteram adducit, Strom. iv, p. 490. Matth. v, 10, e regione verborum, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, apposuerat adnotator quæriam, ὅτι αὐτοὶ ἐσονται τέλειοι· alius, ὅτι: ἔξουσι τὸ πον, ὅπου οὐ διωθήσονται. » Voce μετατιθέναι infra etiam utitur Clemens, Strom. vii, pag. 758, ubi de hæreticis S. Scripturæ sensum pervertentibus hæc dicit: Συγδὸν γὰρ ἐν πᾶσιν, οἷς προσφέρονται, ῥητῶν εὐροῖς ἂν αὐτοῦς ὡς τοῖς ὀνόμασι μόνους προσανέχουσι, τὰ σημερινόμενα ὑπαλλάττοντες· οὐθ' ὡς λέγονται γινώσκοντες, οὐθ' ὡς ἔχειν πεφύκασι χρώμενοι αἷς ἢ κομίζουσιν ἐκλογαῖς· ἡ ἀλήθεια δὲ οὐκ ἐν τῷ μετατιθέναι τὰ σημερινόμενα εὐρίσκειται· οὕτω μὲν γὰρ ἀνατρέψουσι πᾶσαν ἀληθῆ διδασκαλίαν. « Nam in omnibus fere, quæ adducunt, locis ipsos sola intueri videbis nomina, ut qui mutant significata, neque quemadmodum dicuntur cognoscant, neque iis, quas afferunt, allegationibus ita, ut earum rerum natura postulat, utantur. Veritas autem non invenitur in translatione significationum: sic enim omnem veram doctrinam everterent; etc. »

« Μακάριοι, » φησιν, « οἱ δεδιωγμένοι ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης (21)· ὅτι αὐτοὶ ἔσονται τέλειοι· » καὶ, « Μακάριοι αἱ δεδιωγμένοι ἕνεκα ἐμοῦ· ὅτι ἔξουσι τόπον, ὅπου οὐ διωχθήσονται· » καὶ, « Μακάριοι ἔστε ὅταν οἱ ἄνθρωποι μισήσωσιν (22) ὑμᾶς, ὅταν ἀφορίσωσιν, ὅταν ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπου· » ἐὰν μὴ βδελυσσώμεθα δηλονότι τοὺς διώκοντας, καὶ ὑπομένωμεν τὰς παρ' αὐτῶν τιμωρίας, μὴ μισοῦντες αὐτοὺς βράδιον ἢ προσεδόχησάμεν πεπειρασθαι διανοοῦμενοι· ἀλλὰ κάκεινο γινώσκοντες, πρόφασιν εἶναι μαρτυρίου τὸν ὄντιν οὖν πειρασμόν.

« Beati, » inquit, « quos persequitur justitia, quoniam ipsi erunt perfecti; » et: « Beati qui persecutionem patiuntur propter me, quoniam locum habebunt, ad quem non perveniet persecutio; » et: « Beati estis, quando vos homines odio habuerint, quando exterminaverint, quando nomen vestrum ut sceleratum expunxerint, propter Filium hominis^b; » si eos videlicet, qui nos persequuntur, non abominemur, et sustineamus, quæ ab eis infliguntur, supplicia; neque eos odio habeamus, cogitantes nos esse tentatos tardius quam expectavimus; sed illud potius reputantes, quod martyrii occasio sit quævis tentatio.

CAPUT VII.

Beatos esse qui Dei causa sanguinem profundunt.

Εἶτα ὁ μὲν ψευδόμενος, καὶ ἑαυτὸν ἄπιστον **B** δεῖξας, καὶ μεταστὰς εἰς τὴν τοῦ διαβόλου στρατείαν, ἐν τίνι, οἰόμεθα, ἐστὶ κακῷ; ψεύδεται τοίνυν τὸν Κύριον, μᾶλλον δὲ τὴν ἑαυτοῦ διέψευσαι ἐλπίδα, ὅς οὐ πιστεύει τῷ Θεῷ· οὐ πιστεύει δὲ ὁ μὴ ποῶν ἅ ἐνετείλατο. Τί δέ; οὐχ ἑαυτὸν ἀρνεῖται, ὁ ἀρνούμενος τὸν Κύριον; Οὐ γὰρ ἀφαιρεῖται τῆς κυρίας τὸν δεσπότην, ὅ γε καὶ στερίσκων αὐτὸν τῆς πρὸς ἐκεῖνον οικειότητος. Ὁ τοίνυν ἀρνούμενος τὸν Σωτῆρα, ἀρνεῖται τὴν ζωὴν· ὅτι « ζωὴ ἦν τὸ φῶς. » Ὁλιγοπίστους τούτους οὐ λέγει, ἀλλ' ἀπίστους καὶ ὑποκριτάς· τὸ μὲν ὄνομα ὑπογεγραμμένους (23), τὸ δὲ εἶναι πιστοὺς ἀρνούμενους. Πιστὸς δὲ εἴρηται, καὶ δούλος, καὶ φίλος. Ὡστε εἰ τις ἑαυτὸν ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ τὸν Κύριον, καὶ ὁμολογεῖ τὴν σωτηρίαν (24), ἵνα σώσῃ τὴν ψυχὴν. Καὶ τοὶ κἂν ὑπεραποθάνῃς (25) τοῦ πλησίον δι' ἀγάπην, πλησίον δὲ ἡμῶν τὸν Σωτῆρα ὑπολάβῃς (« Θεὸς γὰρ ἐγγίζων (26), » ὁ σώζων, πρὸς τὸ σωζόμενον ἐλέχθη), θάνατον ἐλόμενος διὰ ζωὴν, καὶ σεαυτοῦ μᾶλλον ἢ ἐκεῖνον ἕνεκεν παθῶν. Καὶ μήτι διὰ τοῦτο ἀδελφὸς εἴρηται; ὁ δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεὸν παθῶν, διὰ τὴν ἰδίαν ἔπαθε σωτηρίαν· ὅτε αὐτὸς διὰ τὴν ἰδίαν ἀποθνήσκων σωτηρίαν, διὰ τὴν ἀγάπην ὑπομένει

A cificum » illud servat immutabile, sanctamque et honestam vocans Providentiam res administrantem, posita in rerum divinarum et humanarum scientia, per quam eas, quæ sunt in mundo, repugnantias, creationis pulcherrimam existimat harmoniam ac concordiam. « Pacificant » etiam, qui monitis suis ad fidem pacemque transferunt eos, quos peccati stratagemata hic oppugnaverant. Totius autem virtutis summa est, ut existimo, Dominus, docens oportere nos propter charitatem in Deum gnustice mortem contemere. « Beati, » inquit, « qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur » : « vel, ut nonnulli ex iis, qui Evangelia transponunt : « Beati, » inquit, « quos persequitur justitia, quoniam ipsi erunt perfecti; » et : « Beati qui persecutionem patiuntur propter me, quoniam locum habebunt, ad quem non perveniet persecutio; » et : « Beati estis, quando vos homines odio habuerint, quando exterminaverint, quando nomen vestrum ut sceleratum expunxerint, propter Filium hominis^b; » si eos videlicet, qui nos persequuntur, non abominemur, et sustineamus, quæ ab eis infliguntur, supplicia; neque eos odio habeamus, cogitantes nos esse tentatos tardius quam expectavimus; sed illud potius reputantes, quod martyrii occasio sit quævis tentatio.

Deinde, qui mentitus quidem est, et seipsum ostendit infidelem, et ad diaboli transfugit exercitium, in quanto eum malo versari credimus? Mentitur itaque Domino, vel potius spei suæ mentitur, eaque frustratur, qui Deo non credit. Non credit autem, qui non facit ea, quæ mandaverat. Quid vero? annon seipsum negat, qui negat Dominum? Domino enim non aufert dominium, qui se ea, quæ cum illo intercedit, privat necessitudine. Qui negat ergo Servatorem, negat vitam; quoniam « lux erat vita^c. » Eos quidem non dicit esse « modicæ fidei^d, » sed infideles et hypocritas: qui nominis quidem suscipiunt inscriptionem, fideles autem sese abnegant. Fidelis autem dicitur, tum servus, tum amicus. Quare si quis seipsum diligit, diligit Dominum, et confitetur salutem, ut suam servet animam. Atqui si vel pro proximo moriaris propter charitatem, existimes Servatorem nostrum esse propinquum (« Deus » enim « appropinquans » dictus est is qui servat, ejus respectu qui servatur), mortem eligens propter vitam, et propter teipsum ✕ potius, quam propter illum patiens. Et nunquid propterea dictus est frater? qui patitur pro-

✕ P. 582 ED. POTTER, 490-491 ED. PARIS. ^a Matth. v, 40. ^b Luc. vi, 22. ^c Joan. i, 4. ^d Matth. vi, 30. ✕ P. 583 ED. POTTER, 491-492 ED. PARIS.

(21) Μακάριοι, φησιν, οἱ δεδιωγμένοι ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης. Hæc potes vertere, « Beati, inquit, qui persecutionem patiuntur præ justitia, vel propter justitiam: nam ὑπὸ, cum gignendi casu, sic apud Platonem et Plutarchum interpretantur vulgata lexicæ, neque videntur, qui transferebant Evangelia, contrarium asseruisse. COLLECT.

(22) Οἱ ἄνθρωποι μ. Luc.: Μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν, καὶ ἐκβ. Et mox, Τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

(23) Τὸ μὲν ὄνομα ὑπογεγραμμένους. Scribe ἐπιγεγραμμένους. HEIMSIUS. — Vel ὑποχειρμένους, quia præcessit τῶν ὑποκριτῶν mentio.

(24) Ὁμολογεῖ τὴν σωτηρίαν. Scribe ὁμολογεῖ εἰς τὴν σωτηρίαν, « confitetur ad salutem. » Respicit enim Rom. x, 10: Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.

(25) Ὑπεραποθάνῃς. Nam ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν, ut ait Apostolus, Rom. v, 7.

(26) Θεὸς γὰρ ἐγγίζων. Respicit Beut. iv, 7: Ὅτι ποῖον ἔθνος μέγα, ὃ ἐστὶν αὐτῷ Θεὸς ἐγγίζων αὐτοῖς, ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν πᾶσιν, οἷς ἐὰν αὐτὸν ἐπικαλεσώμεθα: vel Jerem. xliii, 25: Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐχὶ Θεὸς πόρρωθεν.

pter suam in Deum dilectionem, patitur propter propriam salutem; et rursus, qui moritur propter propriam salutem, sustinet mortem propter dilectionem Domini. Etenim ipse, cum esset « vita, » id, propter quod passus est, pati voluit, ut ejus passione viveremus. « Quid mihi dicitis, inquit, Domine, Domine, et non facitis quæ dico? » Qui enim « labiis diligit populus, cor autem longe habet a Domino », alius est, et alii obsequitur, cui se sua sponte vendidit. Quicunque autem Servatoris mandata exsequuntur, in unaquaque actione sunt martyres, seu « testes, » facientes quidem quod vult, et perinde nominantes Dominum, et re ipsa « testantes, » cui credunt esse eum, qui « carnem suam cum concupiscentiis et passionibus suis cruci affixerunt. Si spiritu vivimus, inquit, spiritu ambulemus. Qui seminat in suam carnem, ex carne metet corruptionem: qui autem seminat in spiritum, ex spiritu metet vitam æternam. Miseris autem hominibus, quod præbetur per sanguinem Domino martyrium, videtur esse mors violentissima, nescientibus hanc mortis januam esse veræ vitæ principium; et nec honores post mortem eorum, qui sancte vixerunt, nec supplicia eorum, qui injuste et libidinose se gesserunt, volunt intelligere, non ex nostris solum dico Scripturis (nam omnia fere mandata hæc indicant), sed nec suorum sermonibus volunt aures præbere. Scribit enim Theano Pythagorica: « Esset enim revera malis vita epulum, qui postquam omnia commiserunt

Α τοῦ Κυρίου. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐζωῆ ὢν, δι' οὐ ἔπαθεν, παθεῖν ἠθέλησεν, ἵνα τῷ πάθει ζήσωμεν αὐτοῦ. « Τί με λέγετε (27) Κυριε, Κύριε, » φησί, « καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω; » Ὁ μὲν γὰρ « τοῖς χεῖλεσιν (28) ἀγαπῶν λαὸς, τὴν δὲ καρδίαν μακρὰν ἔχων ἀπὸ τοῦ Κυρίου, » ἄλλος ἐστίν, ἄλλω πεπεισμένος· καὶ τοῦτω ἕκιν ἐαυτὸν πέπρακεν· ὅσοι δὲ τὰς ἐντολάς τοῦ Σωτῆρος ἐπιτελοῦσιν, καθ' ἑκάστην πρᾶξιν « μαρτυροῦσι, » ποιοῦντες μὲν ὃ θέλει, ἀκολουθῶντες δὲ ὀνομάζοντες τὸν Κύριον, καὶ δι' ἔργου « μαρτυροῦντες » ὧς πεῖθονται εἶναι, οἱ « τὴν (29) σάρκα σὺν ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ τοῖς παθήμασι σταυρώσαντες. » Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν, » λέγει. « Ὁ σπειρῶν ἐν τῇ σάρκα ἑαυτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπειρῶν εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζῶν αἰώνιον. » Τοῖς δὲ ἀθλοῖς τῶν ἀνθρώπων θάνατος εἶναι ὁ βραχίστατος, ἡ δι' αἵματις μαρτυρία τοῦ Κυρίου δοκεῖ, οὐκ εἶδῶσι, τῆς δυνατῆς ὕψους ζωῆς ἀρχὴν εἶναι τὴν τοιαύτην τοῦ θανάτου πύλιν· καὶ οὐτε τὰς τιμὰς τὰς μετὰ θάνατον τῶν ὁσίων βεβιωκότων, οὐτε τὰς κολάσεις τῶν ἀδίκως καὶ ἀσελγῶς πεπολιτευμένων συνεῖναι βούλονται, οὐκ ἐκ τῶν ἡμετέρων μόνον λέγω Γραφῶν (σχεδὸν γὰρ πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ ταῦτα μηνύουσιν), ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἱερίων ἐθέλουσιν ὑπακοῦσαι λόγων. Θεανῶ γὰρ ἡ Πυθαγορική γράφει· « Ἦν γὰρ τῷ δυνατῶς τοῖς κακοῖς εὐωχία ὁ βίος, πονηρευσαμένοις, ἔπειτα τελευτῶσιν, εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχή, ἔρμαιον ὁ θάνατος (30). » Καὶ Πλάτων (31) ἐν Φαίδωνι· « Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγὴ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Οὐκ ἐστὶν οὐν κατὰ τὸν Αἰσχύλου Τηλέφορον (32) νοεῖν « ἀπλην-

* Luc. vi, 49.   ὁ Isa. xxix, 13.   ὁ Galat. v, 24, 25.

ἰ Galat. vi, 8.

(27) *Τί με λέγετε.* Τί δὲ με καλεῖτε, Luc.

(28) *Τοῖς χεῖλεσιν.* Respicit Isa. xxix, 13: Καὶ εἶπα Κύριος, Ἐγγίξει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτῶν τιμῶσίν με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

(29) *Δι' ἔργου μαρτυροῦντες ὧς πεῖθονται εἶναι, οἱ τ.* Forte melius, δι' ἔργου μαρτυροῦντες ὃ πεῖθονται εἶναι, « reipsa testificantes quod esse persuasum habent. » Interpres Hervetus minus apte, « reipsa testantes ei cui credunt esse carnem. » SYLB. Sed nos hoc aliter Latine expressimus.

(30) *Ἐρμαιον ὁ θάνατος.* Hæc verba hoc quidem loco supervacanea sunt: Theanus enim sententia absque iis perfecta est. Mihi videntur ad sequentem Platonis sententiam referri debere: quam cum imperfecte recitasset auctor, aliquis his verbis in libri sui margine scriptis eam complevit, quæ deinceps alieno loco in textum recepta sunt. Porro Platonis verba in *Phædone* sic se habent, pag. 80: Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγὴ, ἔρμαιον ἂν ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανοῦσι, τοῦ τε σώματος ἅμα ἀππλάσθαι καὶ τῆς αὐτῶν κακίας μετὰ τῆς ψυχῆς. « Si enim mors totius dissolutio esset, nimirum improbi lucrarentur, cum et a corpore et a pravitate sua cum anima liberarentur. » Jam ex his facile constat hanc sententiam, ἔρμαιον ὁ θάνατος, ex Platone additam fuisse. Justinus M. eadem Platonis verba in animo habuisse videtur, hæc scribens, *Dialogi cum Tryph.* p. 223 edit. Paris.: Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκων φησὶ τὰς ψυχὰς ἐγὼ ἔρμαιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. « Sed nec ego animas mori dico: hoc enim improbis in lucrum cederet. » Et hæc in *Apolog.* 1, p. 33, edit. Oxon.: Ὅπερ, εἰ εἰς ἀνασθησίαν ἔχωρει, ἔρμαιον ἂν ἦν τοῖς ἀδικοῖς πᾶσιν. « Id (mors) si in statum sensus omnis vacuum abiret, injustis omnibus lucrum esset, »

(31) *Πλάτων.* Ut Theano dixit: Εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχή, ἔρμαιον ὁ θάνατος· sic Plato: Εἰ μὲν γὰρ ἦν ὁ θάνατος τοῦ παντὸς ἀπαλλαγὴ, ἔρμαιον ἦν τοῖς κακοῖς ἀποθανοῦσι τοῦ τε σώματος ἅμα ἀππλάσθαι, καὶ τῆς αὐτῶν κακίας μετὰ τῆς ψυχῆς. « Nam si mors esset universi separatio et dissolutio, pro lucro emolumentoque improbis hominibus disputandum esset, cum mortui essent, ut una quidem cum corpore et cum ipsa quoque anima sua, etiam improbitate liberarentur. » In loco Aristophanis, qui sequitur, quod transfert Hervetus, « folia instar umbræ reddentia, » Græce est, σκιοειδέα φύλλα, « turbæ umbratiles, » vel « natio umbræ similis. » Porro dictum Epiccharmi sic effert Clemens, ut et Theodoretus lib. 1 *De curat. Græc.*: « Fortasse autem cujusmodi vos estis hominibus Epiccharmus ille comicus iambicum illud coaptavit:

*Φύσις ἀνθρώπων ἀσχοὶ πεφουσημένοι.
Homines ventosus utribus perquam similes.*

Verbum verbo reddes: « Natura hominum utres inflati. » Tale et illud Timonis Phliasii, lib. 11 apud eundem:

*Ἄνθρωποι κενεῆς οἰήσιος ἔμπλοιο ἀσχοί.
O utres, animi sensus quos implet inanitas.*

COLLECT.

(32) *Τὸν Αἰσχύλου Τηλέφορον.* Hæc etiam Clemens e Platone sumpsit, qui loco *Phædonis* jam dicto hæc dicit: Ἐστὶ δὲ ἄρα ἡ πορεία, οὐκ ὡς ὁ Αἰσχύλου Τηλέφορος λέγει· ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἀπλην οἶμον φησὶν εἰς ἄδου φέρεται· ἡ δὲ οὐτε ἀπλη, οὐτε μία μοι φαίνεται εἶναι. « Est autem iter non tale, quale ait Telephus apud Æschylum. Ille siquidem « simplicem » ait « viam ad inferos ferre. » Ego vero neque simplicem, neque unam esse puto. Eandem sententiam recitavit etiam Dionysius Halicarnassensis, *Artis rhetoricæ*

οἶμον εἰς ἄδου φέρειν· ὁδοὶ δὲ πολλαί, καὶ ἀπά- A
 γουσαι ἁμαρτίαι. Πολυπλανεῖς τούτους, ὡς ἔοικε,
 τοὺς ἀπίστους διακωμωδῶν Ἀριστοφάνης· « Ἄγετε, »
 φησὶν, « ἄνδρες (33) ἁμαυρόβιοι, φύλλων γενεᾷ προσ-
 ὄμοιοι, ὀλιγοδρανεές, πλάσματα κηροῦ, σκιοειδέα
 φύλ', ἀμενηνοί, ἀπτήνες, ἐφημέριοι. » Καὶ ὁ Ἐπι-
 χαρμος (34)· « Ἄυτα φύσις ἀνθρώπων, ἀσκολ πεφυστη-
 μένοι. » Ἡμῖν δὲ ὁ Σωτὴρ εἶρηκεν· « Τὸ πνεῦμα (35),
 πρῶθουμον· ἢ δὲ σὰρξ, ἀσθενής· » διότι· « τὸ φρόνημα
 τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς Θεόν, » ὁ Ἀπόστολος ἐξηγεῖται·
 « τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ
 δύναται· οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύναν-
 ται. » Καὶ ἐπεκδηγοῦμενος, ἐπιφέρει, « ἵνα μὴ, ὡς
 Μαρκίων, ἀχαρίστως ἐκδέχεται τις τὴν δημιουργίαν
 κακῆν. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν
 δι' ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. » B
 Πάλιν τε αὖ· « Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζητεῖτε, μέλλετε
 ἀποθνήσκειν· λογίζομαι γὰρ, ὅτι οὐκ ἔξιτα τὰ πάθη-
 ματα τοῦ νῦν καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀπο-
 καλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ
 συνδοξασθῶμεν, ὡς συγκληρονόμοι Χριστοῦ (36). Οἴ-
 θαμεν δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ
 εἰς τὸ ἀγαθόν (37), τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσι·
 ὅτι οὖς προέγνω, καὶ προώριεν συμμέρφους τῆς εἰ-
 κόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον
 ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὖς δὲ προώριεν, τούτους καὶ
 ἐκάλεσεν· οὖς δὲ ἐκάλεσεν, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν·
 οὖς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασεν. Ὁρᾶς δι' ἀγά-
 πην διδασκομένην μαρτυρίαν. Κἂν δι' ἁμοιῶδη ἀγα-
 θῶν ἐθελήσης μαρτυρῆσαι, ἀκούσῃ πάλιν· « Τῇ γὰρ
 ἐλπίδι ἐσώθημεν, ἐλπίς δὲ βλεπομένη οὐκ ἐστὶν ἐλπίς·
 ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει; » Εἰ δὲ ὁ οὐ βλέπο-
 μεν, ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα. « Ἄλλ' εἰ
 καὶ πάσχομεν (38) διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι, » φησὶν ὁ
 Πέτρος. « Τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταρα-

scelera, deinde moriuntur, si non esset anima im-
 mortalis, mors esset lucrum. » Et Plato in *Phæ-
 done* : « Si esset enim mors totalis dissolutio, » et
 quæ deinceps sequuntur. Non est ergo cogitandum
 ex sententia Telephi apud Æschylum, « simplicem
 viam ferre ad inferos; » sunt enim viæ multæ, et
 multa, ✕ quæ abducunt, peccata. Errabundos hos,
 ut est verisimile, infideles comice ludificans Aristopha-
 nianes : « Agite, inquit, obscuræ vitæ homines, ge-
 nerationi foliorum similes, imbecilli, ceræ figmenta,
 genus instar umbræ, evanidi, involucres, unius tan-
 tum diei vitam habentes. » Et Epicharmus : « Ἦæc,
 inquit, hominum vita, utres inflati. » Nobis autem
 dixit Servator : « Spiritus promptus, caro infirma » ;
 quoniam « prudentia carnis est Deo inimica, » ut
 exponit Apostolus ; « legi enim Dei non subjicitur,
 neque enim potest. Qui autem in carne sunt, Deo
 placere non possunt. » Et id amplius explicans,
 subjungit, ne quis ingrato animo, ut Marcion, in-
 ferat malam esse creaturam : « Si autem Christus
 est in vobis, corpus quidem mortuum est propter
 peccatum, spiritus autem vivit propter justitiam. »
 Et rursus : « Si » enim « secundum carnem vivi-
 tis, estis morituri. Considero, enim quod non sunt
 condignæ passionēs hujus mundi ad gloriam, quæ
 revelanda est in nobis; siquidem compatimur, ut
 conglorificemur, ut cohæredes Christi. Scimus au-
 tem, quod diligentibus Deum omnia cooperantur in
 bonum iis, qui vocati sunt secundum propositum.
 Quoniam quos præscivit, eos et prædestinavit con-
 formes imagini Filii ejus, ut sit ipse primogenitus
 in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, eos
 et vocavit. Quos autem vocavit, eos et justificavit.
 Quos autem justificavit, eos et glorificavit. » b. » Vi-
 des per dilectionem doceri martyrium. Quod si ve-

✕ P. 584 ED. POTTER, 492, 493 ED. PARIS. 48, 28, 29, 30.

a Matth. xxvi, 41. b Rom. viii, 7, 8, 10, 13, 17,

cap. 6, pag. 40 edit. Sylburg., p. 73 edit. Oxon. :
 Ἐπὶ δὲ τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ ἀπὸ τῶν ἡλικιῶν πολ-
 λὰς ἀφορμὰς παρέξει ὁ λόγος εἰς παραμυθίαν· εἰ
 μὲν τις ἀφων τελευτήσῃ καὶ ἀλύπως, ὅτι μακάριως
 αὐτῷ ἢ τελευτῇ συνηγήθη.... κἂν ἢ ἐν ἀποδημίᾳ,
 ὅτι οὐδὲν διενήνοχε· μία γὰρ καὶ ἡ αὐτὴ οἶμος, κατὰ
 τὸν Αἰσχύλον, εἰς ἄδου φέρουσα. « In oratione vero
 privata, ex ætate amplam consolationis materiam
 habebimus : si repente extinctus et sine dolore,
 quod felicem exitum consecutus.... si in peregrina-
 tione, quod nihil refert, cum « una » et eadem
 « via, » ut ait Æschylus, « ad inferos ducat. »
 (33) Ἄγετε, φησὶν, ἄνδ. Sic Flor. Ἄγετε, φύ-
 σιν, ἀνδ. inavult Sylburgius, quod et Aristophanis
 editione vulgata, et ipso metri numero confirmari
 dicit. Porro hi versus in Aristophanis *Avibus* hoc
 modo exstant, p. 575 edit. Aurel. Allobrog. :

Ἄγε δὴ φύσιν, ἄνδρες ἁμαυρόβιοι, φύλλων γενεᾷ
 [προσόμοιοι,
 ὀλιγοδρανεές, πλάσματ' ἀπὸ κηροῦ, σκιοειδέα φύλ'·
 [ἀμενηνά,
 ἀπτήνες, ἐφημέριοι, τάλαι βροτοί, ἀνέρες εἰκε-
 [λόνηροι.

Age jam natura viri languide viventes, foliorum
 [generationi similes,
 Parum valentes, formationes luti, umbris similes tri-
 [bus invalidæ.

Implumes, unius diei vitam habentes, miseri mortales, viri somniis similes.

(34) Ὁ Ἐπιχαρμος. Theodoretus *Θεραπευτ. α'*,
 p. 477, de iis qui nil credunt, nisi quod sensibus
 percipi possit, ait : Καὶ ἴσως τοῖς οὕτω διακειμένοις
 ἀνθρώποις Ἐπιχαρμος ὁ κωμικός τὸν ἱαμβικὸν ἐκεί-
 νων προσήρμοσε·

Φύσις ἀνθρώπων, ἀσκολ πεφυστημένοι.

Fortasse autem hujusmodi hominibus Epicharmus
 comice iambicum illud aptavit :

Hominum natura, utres inflati.

Grotius hoc modo cum scribit in *Excerpt. e trag. et
 com.* p. 479 :

Ἄυτα ἀνθρώπων φύσις· ἀσκολ γε εἰςὶ πεφυστη-
 [μένοι.

*Ἦæc hominum natura est : utres sunt inflantes
 [flatibus.*

(35) Τὸ π. Concinnius τὸ μὲν πν. SYLBURG.

(36) Εἴπερ συμ... Χριστοῦ. Rom. viii, 17 : Κλη-
 ρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· εἴπερ
 συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.

(37) Εἰς τὸ ἀγαθόν. Εἰς ἀγαθὸν absque articulo,
 Rom., ubi mox, καὶ οὖς ἐκάλ. pro οὖς δὲ ἐκάλ.

(38) Πάσχομεν. Πάσχοιτε, Petr.

lis martyr esse propter bonorum remunerationem, rursus audies : « Spe enim salvi facti sumus. Spes autem, quæ videtur, non est spes. Quod enim videt quis, quid speret? Si autem, quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus ^a. Sed etsi patimur propter justitiam, « inquit Petrus, » beati. Timorem autem eorum ne timueritis, neque conturbemini; Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris. Parati autem semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quæ in vobis est, spe; sed ✕ cum modestia et timore, conscientiam habentes bonam; ut in quo detrahunt vobis, confundantur, qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem. Melius est enim beneficientes, si voluntas Dei velit, pati, quam malefacientes ^b. » Et si quis cavillandi animo interroget : Et quomodo fieri potest ut caro inbecilla resistat potestatibus et spiritibus dominationum? Illud sciat, quod Deo omnipotenti et Domino freti in eoque habentes fiduciam, adversamur principatibus tenebrarum et morti. « Adhuc te loquente, « inquit, » dicit : Ecce adsum ^c. » En adiutorem invictum, qui nos defendit. « Ne vobis nova et aliena, » inquit Petrus, « videatur, quæ ad tentationem vobis fit, per ignem probatio; sed quatenus communicatis Christi passionibus, gaudete, ut etiam in revelatione ejus gloriæ gaudeatis, exsultantes, si in nomine Christi probris afficiamini; beati, quod gloriæ et Dei spiritus super vos requiescit tota die : reputati sumus ut oves occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui nos diflexit ^e. »

*Ex mente sed mea quæ vis resciscere,
Non audies, nec si cremes, serras graves
Nec capite summo si ad pedes imos liges,
Nec si trecentis vincias me vinculis;*

ut dicit in tragœdia femina se gerens viriliter. Et Antigone, Creontis edictum despiciens, dicit audacter :

Non hæc deorum quippe rex edixerat.

Sed Deus nobis edicit, eique est parendum : « Corde enim creditur ad justitiam, ore autem fit confessio

✕ P. 585 ED. POTTER. ^a Rom. viii, 24, 25. ^b I Petr. i, 14, 15, 16, 17. ^c Isa. lviii, 9. ^d I Petr. iv, 12, 13, 14. ^e Rom. viii, 36, 37.

(39) Χριστόν. Θεόν, Petr.

(40) Ἀλλά. Abest a Petro : apud quem mox, ἐν ᾧ καταλαῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνῶσιν οἱ ἐπιηραζόντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφῇ.

(41) Θέλημα. Θέλει, Petr.

(42) Δυνάμεις. Respicit Ephes. vi, 12 : Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου; πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

(43) Τῷ παντοκράτορι καὶ τῷ Κυρίῳ. Patrem peculiariter παντοκράτορα dicit. Alibi tamen Christum etiam παντοκράτορα vocat : ut Pædag. lib. iii, cap. 7, p. 236 edit. Paris. Ἐνευθενῆς γὰρ ὁ τὸν παντοκράτορα Θεὸν Λόγον ἔχων. « Nullius indiget qui omnipotentem Deum Logon habet. » Verum hæc de re alias plura diximus.

(44) Σοῦ λαλ. Λαλοῦντος σοῦ, Isa.

(45) Χαρήτε ἀγαλλ. Χαρήτε ἀγαλλώμενοι : ἐὶ ὄνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάρ. Petr.

χθῆτε· Κύριον δὲ τὸν Χριστόν (39) ἀγιάσατε ἐν ταῖς καρδαίαις ὑμῶν. Ἔτοιμοι δὲ αἰεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος· ἀλλὰ (40) μετὰ πραύτητος καὶ φόβου, συνειδησὶν ἔχοντες ἀγαθὴν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαίεσθε, καταισχυνῶσιν οἱ ἐπιηραζόντες τὴν καλὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν Χριστῷ. Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιούντας, εἰ θέλημα (41) τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιούντας. » Κάν τις ἐρεσχηλῶν λέγη· Καὶ πῶς οἶόν τέ ἐστι τὴν σάρκα τὴν ἀσθενῆ πρὸς τὰς δυνάμεις (42), καὶ τὰ πνεύματα τῶν ἐξουσιῶν ἀνθίστασθαι; ἀλλ' ἐκείνο γνωρίζω, ὅτι, τῷ Παντοκράτορι καὶ τῷ Κυρίῳ (43) θαρρύνοντες, ἀντιπολιτευόμεθα ταῖς ἀρχαῖς τοῦ σκότους, καὶ τῷ θανάτῳ. « Ἐτι σου λαλοῦντος (44), « φησὶν, ἔρει· Ἰδοὺ πάρεμι. » Ὅρα τὸν ἀήτητον βοηθὸν, τὸν ὑπεραπλίζοντα ἡμῶν. Μὴ ξενίζεσθε τοίνυν, ὁ Πέτρος λέγει, τῇ ἐν ὑμῖν πυρῶσει, πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένην, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαινόντος· ἀλλὰ καθὼς κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρήτε ἀγαλλώμενοι (45), εἰ ὄνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ· μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. Καθάπερ (46) γέγραπται, Ὅτι ἔνεκεν σοῦ θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐλογισθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς. Ἄλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνωκώμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.

^d. Sicut scriptum est : Propter te mortificamur tota die : reputati sumus ut oves occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui nos diflexit ^e.

C Ἄ δ' ἐκπύθεσθαι (47) τῆς ἐμῆς χηρῆς φρενός, οὗτ' ἂν καταίθων, οὔτε κρατὸς ἐξ ἄκρου Δεινούς καθέλις πρὸς αἶμα εἰς ἄκρους πόδας, Πύθοι' ἂν, οὐδ' εἰ δεσμὰ πάντα προβάλοις (48)· ἀφόβως ἀνδριζομένη παρὰ τῇ τραγῳδίᾳ λέγει γυνὴ. Ἦ τε Ἀντιγόνη τὸ Κρῆοντελου καταφρονουσα κτηρύματος, θαρσοῦσά φησιν·

Ὅ γάρ τι μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύσσων (49) τάδε· Θεὸς δὲ ἡμῖν κηρύσσει, καὶ πιστέον αὐτῷ· « Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην· στόματι δὲ ὁμολο-

(46) Καθάπερ. Καθώς, Rom., ubi mox ἕνεκα προένεκεν.

(47) Ἐκπύθεσθαι. Malim ἐκπυθέσθαι temp. arist. SYLVBURG. Id etiam Grotio placuit in Excerptis et tragœdiis incert. p. 461, quo loco hæc sic Latine vertit :

*Quæ sciscitari de meo vis pectore,
Non si cremes me, aut dente si ferra aspero
Seces ad imos vertice a summo pedes,
Non cuncta vincula si aggeras, intelliges.*

His similia sunt illa Senecæ, epist. 88 : « Fides sanctissimum humani pectoris bonum est; nulla necessitate ad fallendum cogitur, nullo corrumpitur præmio : Ure, inquit, cæde, occide, non proiam : sed quo magis secreta quæret dolor, hoc altius condam. »

(48) Προβάλοις. Scribendum cum Grotio, προσβάλοις.

(49) Κηρύσσων. Κηρύξας, Sophocles Antig. v. 460.

γείται εἰς σωτηρίαν. Λέγει γοῦν (50) ἡ Γραφή· Πᾶς ὁ πιστευῶν ἐπ' αὐτῷ οὐ κατασχυνθήσεται. » Εἰκότως οὖν Σιμωνίδης γράφει· « Ἔστι τις λόγος, τὰν ἀρετῶν νέειν (51) δυσσεμβάτους ἐπὶ πέτραις· νῦν δὲ μιν θεῶν χῶρον ἀγνὸν ἀμφέπειν· οὐδὲ πάντων βλεφαροῖς θνατῶν ἔσποπτος, ᾧ μὴ δακέθυμος (52) ἰδρῶς ἔνδοθεν μόλη, ἔκχ' ἐς ἄκρον ἀνδρείας. » Καὶ ὁ Πίνδαρος· « Νέων δὲ μέριμναι, σὺν πόνοις ἔλισσόμεναι, δόξαν εὐρίσκουσι· λάμπει δὲ χρόνῳ ἔργα μετ' αἰθέρα λαμπευθέντα. » Ταύτης τῆς ἐννοίας καὶ Αἰσχύλος ἐπιλαδόμενος, φησὶ·

..... Τῷ ποροῦντι δ' ἐκ θεῶν
Ὀφείλεται τέκνωμα τοῦ πόνου κλέος.

« Μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας (53) λαγχάνουσι, » καθ' Ἡράκλειτον.

Τίς (54) δ' ἐστὶ δοῦλος, τοῦ θανεῖν ἀφροντίς ὢν ;

« Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δουλείας πάλιν (55) εἰς φόβον, ἀλλὰ δυνάμει, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ· μὴ οὖν ἐπαισχυνθῆς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ· τῷ Τιμοθέῳ γράφει. Εἴη δ' ἂν ὁ τοιούτος, « ὁ κολλώμενος (56) τῷ ἀγαθῷ, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἀποστύγων τὸ πονηρὸν, ἀγάπην ἔχων ἀνυπόκριτον· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκεν. » Εἰ δὲ ὁ Θεὸς τῆς ἐλπίδος οὕτως ἐστίν, ᾧ μαρτυροῦμεν, ὡσπερ οὖν ἐστὶ, τὴν ἐλπίδα ἡμῶν ὁμολογοῦμεν, εἰς τὴν ἐλπίδα σπεύδοντες. Οἱ δὲ μέγιστοι (57) τῆς ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι, φησὶ, πάσης τῆς γνώσεως. » Ἰνδῶν (58) οἱ φιλόσοφοι

✱ P. 586 ED. POTTER, 494 ED. PARIS. * Rom. x, 10, 41. b II Tim. 1, 7, 8; Rom. viii, 15. c Rom. xii, 9. d Rom. xiii, 8. e Rom. xv, 13, 14.

(50) Γοῦν. Γάρ, Rom.

(51) Νέειν. Rectius cum Stephani editione νέειν scribemus. Mox, ἔσποπτος idem Stephanus mavult. SYLB. Quæ sequuntur e Pindaro et Æschylo citata, inter eorum fragmenta exstant.

(52) ᾧ μὴ δ. Inter fragmenta Simonidis cum Pindaro edita sic legitur ex hoc libro excerptus hic locus : ᾧ μὴ δακέθυμος ἰδρῶς ἔνδοθεν μόλη, ἔκχ' ἐς ἄκρον. « Cui non sudor animum mordens deintus venerit, non pervenire possit ad summitatem fortitudinis. » Pindari quoque versus reperies in iisdem fragmentis 372 edit. 2. Heracliti demum sententiam offert etiam Theodoretus lib. viii *Curat. Græc.*, sed corrupte : « Heraclitus profecto etiam eos qui occisi in bello essent, nullo non dignos honore existimavit : Μόροι γὰρ μέζονες λαγχάνουσιν. Soli majores sortem habent. Hanc vero ejus orationem haud equidem admitto. Quamplurimi enim, qui scelestam vitam peregerunt, violentam mortem perpassi sunt. » Legendum est : Μόροι γὰρ μέζονες μέζονας μοίρας. « Majora funera majores sortes obtinent. » COLLECT.

(53) Μέζονας μοίρας. Concinnius μέζονας καὶ μοίρας. SYLBURG.

(54) Τίς. Hic iambus Euripidi ascribitur a Plutarcho, p. 22. H. SYLBURG. — Eum laudat Plutarchus *De consolat.* ad Apollon. et Philo Judæus in lib. *Quod omnis probus sit liber*, pag. 868. Exstat etiam inter Euripidis fragmenta v. 348.

(55) Πνεῦμα δουλείας τ. In unum conjungit II Tim. 1, 7 : Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμει καὶ ἀγ. et Rom. viii, 15 : Οὐ γὰρ ἐλάθετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον.

(56) Ὁ κολλώμενος. Rom. xii, 9 : Ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος· ἀποστύγουντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.

ad salutem. Dicit itaque Scriptura : « Omnis qui credit in eum, pudore non afficietur ». » Merito ergo scribit Simonides : « Fertur virtus habitare in rupibus aditu difficilibus, nunc autem eam celerem castum locum obire. Nec vero aspicitur omnium mortalium oculis ; cui non sudor mordens animi ab intra veniat, non processerit ad summitatem fortitudinis. » Et Pindarus : « Juvenum autem curæ, quæ versantur cum laboribus, gloriam inveniant : tempore autem resplendent facta in æthere illustrata. Hunc sensum secutus, Æschylus dicit :

Qui subit laboribus,

212 Laboris huic propago crescit gloria.

« Majori enim fato majores partes obtingunt, » B ex sententia Heracliti.

Quis servus est, qui non timet mortem, precor ?

« Non enim dedit nobis Deus spiritum servitutis rursus in timorem, sed virtutis et dilectionis et sobrietatis : ne ergo testimonium Domini nostri erubescas, nec te pudeat mei, qui sum ejus vincitus » : scribit ad Timotheum. Erit autem hujusmodi, « qui bono adhæret, » ex sententia Apostoli, « odio habens malum, habens charitatem non fictam ». Qui enim alterum diligit, legem implevit d. » Si est autem Deus spei is, cujus martyres sumus, sicut est, spem nostram confitemur, ad spem contendentes, et, quod est « bonitatis » maximum, « impleti, » inquit, « omni cognitione ». » Indorum philosophi di-

x, 10, 41. b II Tim. 1, 7, 8; Rom. viii, 15. c Rom.

C (57) Οἱ δὲ μέγιστοι. Interpres legit δὲ μέγιστον. Sic enim vertit : « Et quod est bonitatis maximum, impleti, inquit, omni cognitione. » SYLBURG. — Ὁ δὲ μέγιστον in textum recepit Heinsius, idque retinuerunt editiones post eum omnes, non animadvertentes scilicet Clementem respexisse Rom. xv, 13, 14 : Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρῶσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοὶ ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμει καὶ ἄλλους νοουθετεῖν. E quo loco reponendum μεστοὶ pro μέγιστοι, vel δὲ δὲ μέγιστον, μεστοὶ τῆς ἀγαθωσύνης, πλ. Nam hujusce sententiæ sensus hic esse videtur : « Quod si spei Deus sit ille, cui martyres nos consecramus, ut profecto est, spem nostram palam confidentes, ad spem contendamus, » pleni, quod maximum est, « bonitate, impleti omni cognitione. »

(58) Ἰνδῶν. His, quæ sequuntur, similia scribit Alexandro Calanus Indus apud Philonem Judæum lib. *Quod omnis probus sit liber*, p. 879 : Κάλανος Ἀλεξάνδρω. Φίλοι πειθουσι χεῖρας καὶ ἀνάγκην προσφέρειν Ἰνδῶν φιλοσόφοις, οὐδ' ἐν ὑπῶν ἐωρακότες ἡμέτερα ἔργα. Σώματα γὰρ μετῴσεις ἐκ τόπου εἰς τόπον, ψυχὰς δὲ οὐ δύνασαι (supple ἀναγκάζειν) ποιεῖν ἄ καὶ μὴ βούλονται, ἢ μάλλον πλίνθους καὶ ξύλα φωνῆν ἀφείναι· πῦρ μεγίστους τοὺς ζῶσι σώμασι πόνοους καὶ φθορὰν ἐργάζεται, τοῦτο ὑπεράνω ἡμεῖς γινόμεθα, ζῶντες καὶ ἰώμεθα. « Calanus Alexandro. Amici tibi suadent, ut Indorum philosophis manus et vim infuras, ne per sonium scilicet res nostras conspiciat. Corpora de loco in locum transferes, animos quidquam facere invites nihilo magis coges, quam lateres et ligna vocem emittere. Ignis corporibus vivos maximos dolores excitat non sine pernicio :

cunt Alexandro Macedonum : « Traduces quidem corpora de loco, animas autem nostras non coges facere quæ nolumus. Ignis est hominibus maximus cruciatus, eum nos contemnimus. » Hinc Heraclitus « unam gloriam omnibus præposuit : » profitetur autem « se vulgo cedere, ut se expleant, tanquam pecora. »

*Multi labores gratia sunt corporis :
Hoc tecta propter et domos invenimus,
Effodere argentum, seminare autem solum :
Aliaque, quæis nos nomen imponimus.*

Vulgo ergo inanis hic labor videtur expetendus : nobis autem dicit Apostolus : « Hoc autem scimus, quod verus noster homo simul est crucifixus, ut aboleatur corpus peccati, ✕ ut non amplius serviamus peccato a. » Annon illa quoque aperte subjungit Apostolus, quanto opprobrio fides apud populum haberetur ostendens ? « Puto enim, quod Deus nos apostolos novissimos ostendit tanquam morti destinatos ; quia spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus. Usque in hanc horam et esurimus, et siti-mus, et nudi sumus, et colaphis cædimur, et instabiles sumus, et laboramus, operantes manibus nostris : maledicimur, et benedicimus ; persecutionem patimur, et sustinemus ; tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus b. » Talia sunt ea etiam, quæ dicit Plato in *Republica* : « Etiam si torqueatur justus, etiam si effodiatur utroque oculo, eum fatuum esse beatum. » Gnosticus ergo nunquam finem habebit positum in anima, sed in eo, ut sit semper felix et beatus, et regius Dei amicus : et licet quis ei inurat ignominiam, eumque et exsilio, et publicatione facultatum, et postremo morte afficiat, nunquam avelletur a libertate, et præcipua in Deum charitate : « Omnia sustinet, et omnia suffert charitas c, » quod ei sit persuasum divinam providentiam omnia recte administrare. « Rogo vos, » inquit, « imitatores mei estote d. » Primus ergo gradus corporis est doctrina cum timore, per

P. 587 ED. POTTER, 495 ED. PARIS. a Rom. vi, 6. b I Cor. iv, 9, 11, 12, 13. c I Cor. xiii, 7. d I Cor. iv, 16.

hunc tamen nos contemnimus, vivique comburimur, etc. » Conf. superior *Strom.* iii, pag. 414 edit. Paris. (59) *Παραχωρεῖν*. Forte *παραχωρεῖν* ὡμολογεῖν κεκορησθαι οὕτως ὡς περ κτήνησι, « ad satietatem ita impleri, ut jumentis id permittitur. *ΣΥΓΓΡ.* — *Παραχωρεῖν* ὁμολογεῖ κεκορησθαι ὡς περ κτήνησι, editio Heinsiana, et post eam reliquæ, eo sensu, quem Latina versio explicat.

(60) *Τοῦτο δὲ γινώσκωμεν, ὅτι*. Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, *ἴν.* Rom. vi.

(61) *Ὁ Θεός*. Ὁ Θεός, I Cor. iv.

(62) *Δυσφημούμενοι*. Βλασφημούμενοι. *Ibid.*

(63) *Κὰν στρεβλῶ*. Platonis verba a quodam adversus justitiam orante proferuntur, lib. ii *De Republica*, pag. 594 : Δεκτέον οὖν καὶ δὴ καὶ ἀγροικότερώς λέγεται, μὴ ἐμὲ οἴου λέγειν, ὡς Σώκρατες, ἀλλὰ τοὺς ἐπαινοῦντας πρὸ δικαιοσύνης ἀδικίαν. Ἐροῦσι δὲ τάδε : Ὅτι οὕτω διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τῷ ὀφθαλμῷ, τελευταῖον, πάντα κακὰ παθῶν, ἀνασκινδυλευθήσεται : καὶ γινώσεται, ὅτι οὐκ εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ δοκεῖν δεῖ ἐθέλειν. « Dicendum igitur, quod si asperius aliquid dicatur, ne existima me, o Socrates, hæc dicere, sed eos, qui præ justitia injusti-

A Ἀλεξάνδρῳ λέγουσι τῷ Μακεδόνι. « Σώματα μὲν μετέξεις ἐκ τόπου εἰς τόπον, ψυχὰς δ' ἡμετέρας οὐκ ἀναγκάσεις ποιεῖν ἢ μὴ βουλόμεθα. Πῦρ ἀνθρώποις μέγιστον κολαστήριον : τοῦτο ἡμεῖς καταφρονούμεν. » Κάντεσθεν Ἡράκλειτος ἐν ἀντι πάντων κλέος ἤρετο : τοῖς δὲ πολλοῖς παραχωρεῖν (59) ὁμολογεῖ κεκορησθαι οὐκ ὡς περ κτήνησι.

Τοῦ σώματος γὰρ οὐνεχ' οἱ πολλοὶ πόνοι
Τοῦδ' εἶνεκ' οἶκον στεγανὸν ἐξευρήκαμεν,
Λευκὸν τ' ὀρῦττειν ἄργυρον, σπείρειν τε γῆν.
Τὰ τ' ἀλλ', ὅσ' ἡμεῖς ὀνόμασι γινώσκωμεν.

Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς ἡ ματαιοπνία αὐτῆς αἰρετῆς ἡμῶν δὲ ὁ Ἀπόστολος φησι : Τοῦτο δὲ γινώσκωμεν, ὅτι (60) ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος ἡμῶν συνεσταυρώται, ἵνα καταργηθῆ ἡ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ. « Ἄρ' οὐκ ἐμφανῶς κάκεινα ἐπιφέρει ὁ Ἀπόστολος, δεικνύς τὸν καταταχυμῶν τῆς πίστεως παρὰ τοῖς πολλοῖς ; « Δοκῶ γὰρ, ὁ Θεός (61) ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους : ὅτι θεάτρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις. Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινώμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν, καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσίν : λοιδορούμενοι, ὑλόγουμεν : διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα : δυσφημούμενοι (62), παρακαλούμεν : ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν. » Τοιαῦτα καὶ τὰ τοῦ Πλάτωνος ἐν *Πολιτείᾳ* : « Κὰν στρεβλώται (63) ὁ δίκαιος, καὶ ἐξορῶνται τῷ ὀφθαλμῷ, ὅτι (64) εὐδαίμων ἔσται. » Οὐκ οὖν ἐπὶ τῇ ψυχῇ (65) τὸ τέλος ἐξεῖ ποτὲ ὁ γνωστικὸς κείμενος, ἀλλ' ἐπ' αὐτῷ τῷ εὐδαιμονεῖν αἰεὶ καὶ τῷ μακαρίῳ εἶναι, βασιλικῶς τε φίλῳ τοῦ Θεοῦ : καὶ ἀταμίχ τις περιβάλλῃ τοῦτον, φυγῆ τε, καὶ δημεύσει, καὶ ἐπὶ πᾶσι θανάτῳ, οὐκ ἀποσπασθήσεται ποτε τῆς ἐλευθερίας καὶ κυριωτάτης πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, « ἢ πάντα στέγει, καὶ πάντα ὑπομένει. » καλῶς πάντα τὴν θείαν διοικεῖν πρόνοιαν πέπεισται ἢ ἀγάπῃ. « Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς : μιμηταί μου γίνεσθε, » φησίν. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος βαθμὸς τοῦ σώματος (66)

tiam laudant. Dicent enim, quod ita affectus justus cædetur, torquetur, et vincula patietur : eruentur ei oculi, atque demum omnia mala perpessus suspendetur : atque cognoscat non esse, sed videri justum concupiscendum esse. » Theodorētus *Θεραπειῶν*. ζ', pag. 602 : Καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* συνέγραψεν. Οὕτω γὰρ, φησὶ, διακείμενος ὁ δίκαιος, αἰκισθήσεται, στρεβλώθησεται, δεδήσεται, ἐκκοπήσεται τῷ ὀφθαλμῷ : τελευταῖον, πάντα τὰ κακὰ παθῶν, ἀνασκινδυλευθήσεται : οὐκ οὖν τριστάθιοι μὲν οἱ ταῦτα ποιοῦντες, τριστάθιοι δὲ οἱ πάσχοντες. Quæ rursus recitat Clemens *Strom.* v, p. 601.

(64) Ὅτι. Hæc vox pleonastica est, nec Platonis, sed Clementis. H. *SYLBERG*.

(65) *Τῇ ψυχῇ*. « Vita. » Vult enim auctor viri gnostici finem non esse « vitæ » diuturnitatem, sed æternam felicitatem. Sic apud Latinos « anima » pro « vita » ponitur. Terentius in *Adelph.* : « animam ipsam exstinguerem. »

(66) *Τοῦ σώματος*. Harum vocum loco, Bervelo placuisse videtur τῆς γνώσεως, « cognitio-nis. » Scribi etiam possit τῆς σωτηρίας, « salutis. » Illud σῶματος procul dubio mendosum est : sed quid scripserit auctor, difficile est augurari.

ἢ μετὰ φόβου διδασκαλία, δι' ἣν ἀπεχόμεθα τῆς ἀδικίας· δεύτερος δὲ ἡ ἐλπίς, δι' ἣν ἐπιτέμεθα τῶν βελτισίων· τελειοὶ δὲ ἡ ἀγάπη, ὡς προσήκον ἔστι, γνωστικῶς ἤδη παιδεύουσα. Ἕλληνες γὰρ, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀνάγκη δεδιωκότες ἀλόγως τὰ συμβαίνοντα, ἄκοντες πείθεσθαι ὁμολογοῦσιν. Ὁ γοῦν Εὐριπίδης (67) λέγει·

Ἄ γ' οὖν παραινῶ, ταῦτά μου δέξαι, γύναι·
Ἔφω μὲν οὐδεὶς ὅστις οὐ ποιεῖ βροτῶν (68)·
Θάπτει τε τέκνα (69), καὶ ἕτερα σπείρει γέα,
Αὐτὸς τε θρήσκει (70)· καὶ τὰδ' ἀχθονται
βροτοί.

Εἶτα ἐπιφέρει·

..... Ταῦτα δεῖ
Στέγειν (71), ἄπερ δεῖ κατὰ φύσιν· δεῖ δ' ἐκ-
περῆν
Οὐ δεῖνδρ οὐδὲν (72) τῶν ἀναγκαίων βροτοῖς.

Πρόκειται δὲ τοῖς εἰς τελείωσιν σπεύδουσιν ἡ γνῶσις ἡ λογικὴ, ἥς θεμέλιος ἡ ἀγία τριάς, « πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη » μείζων τε τούτων (73) ἡ ἀγάπη. « Ἀμέλει « Πάντα ἐξεστίν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα ἐξεστίν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· καί· « Μηδεὶς τὸ ἐαυτοῦ ζητεῖτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ (74) ἐτέρου, » ὡς ποιεῖν ὁμοῦ καὶ διδάσκειν δύνασθαι, οἰκοδομοῦντα καὶ ἐποικοδομοῦντα. Ὅτι μὲν γὰρ « τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, » ὁμολογῆται· ἀλλ' ἡ συνείδησις τοῦ ἀσθενήσαντος ὑποφέρεται. « Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τῆν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τῆν τοῦ ἐτέρου· ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; Εἰ ἐγὼ (75) χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὐ ἐγὼ εὐχαριστῶ; Εἶτε οὖν ἐσθίετε, εἶτε πίνετε, εἶτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε. Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα· τὰ γὰρ ὅπλα

P. 588 ED. POTTER, 496 ED. PARIS. a I Cor. XIII, 13. b I Cor. x, 23, 24. c Ibid. 26, 28, 29, 30, 31.

(67) Εὐριπίδης. Amphiarai verba, quibus in Euripidis Hypsipyle matrem Archemori de praematura filii morte consolabatur, partim exstant apud Plutarchum, lib. De consolatione ad Apollonium, p. 110, 111. partim apud Stobæum serm. 106, pag. 569, partim etiam hic apud Clementem, in omnibus vero mutilata et corrupta. Ea simul congeffit et emendavit Grotius Forilegii pag. 419, e quo relata sunt inter fragmenta Hypsipyles Euripideæ edit. Cantabrig., p. 498.

Ἄ γ' οὖν παραινῶ, ταῦτά μου δέξαι, γύναι·
Ἔφω μὲν οὐδεὶς, ὅστις οὐκ δεῖ ποιεῖ,
Θάπτειν τε τέκνα, χῆτερ' αὐ κτᾶσθαι πάλιν,
Αὐτὸς τε θρήσκειν. Κάτα δ' ἀχθονται βροτοί
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
βλορ θερλεῖν ὥστε κάρπιμον στάχυν,
Καὶ τὸν μὲν εἶναι, τὸν δὲ μή. Τί ταῦτα δεῖ
Στέγειν, ἄπερ δεῖ κατὰ φύσιν διεκπερῆν;
Οὐ δεῖνδρ οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων βροτοῖς.

Adverte quod te, mulier, admonitum volo :
Cunctis hominibus hæret assiduus labor,
Sepelire prolem, quærere iterum liberos,
Tandem interire. Graviter has tolerat vices
Mortalium gens : attamen satum jubet,
Ut plena segetis arva, sic vitam meti ;
Ut hic sit, ille non sit. Hæc quorsum attinet
Lugere, quæ natura nos cogit pati ?
Quidquid necesse est ferre, nec habendum grave est.

Eadem a Chrysippo recitari solita, memorat Cicero Tuscul. quæst. lib. III, quo loco eorum maximam

A quam abstinemus ab injuria ; secundus autem est spes, per quam desideramus quæ sunt optima ; perficit autem, ut est consentaneum, charitas, quæ jam gnostice docet. Gentiles enim, nescio quomodo, cum necessitati rationis experti ea, quæ eveniunt, tribuerint, inviti se parere consentunt. Dicit certe Euripides :

✕ Quæ dico, mulier, mente percipias volo :
Qui non labore, nullus est mortalium :
Sepelire natos, seminare hinc alteros,
Mox ipsum obire, luctus hic mortalium est.

Deinde subjungit :

Oportet hæc, natura quæ vult, perpeti :

B Quidquid necesse est, non grave est mortalibus.

lis autem qui tendunt ad perfectionem, est proposita cognitio rationalis, cujus fundamentum est illa sancta trias : « fides, spes, charitas ; major autem horum charitas ». Omnia » quidem certe « licent, sed non omnia expediunt ; omnia licent, sed non omnia ædificant, » inquit Apostolus ; et : « Nemo quærat, quod est suum solummodo, sed etiam quod alterius », ut possit simul et facere et docere, ædificans et superædificans. Quod enim « Domini sit terra, et plenitudo ejus, » certum est et extra controversiam ; sed infirmi sustinetur conscientia. « Conscientiam autem dico, non suam, sed alterius. Cur enim libertas mea judicatur ab alia conscientia ? Si ego gratia participo, cur vituperor propter id propter quod gratias ago ? Sive ergo comeditis, sive bibitis, sive aliquid facitis, omnia ad gloriam Dei facite ». In carne enim ambulantes,

XIII, 13. b I Cor. x, 23, 24. c Ibid. 26, 28, 29, 30, 31.

partem sic Latine vertit :

Mortalis nemo est, quem non attingit dolor,
Morbusque. Multi sunt humandi liberi.
Rursum creandi : morsque est finita omnibus :
Quæ generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda est terra terræ : tum vita omnibus
Metenda, ut fruges : sic jubet necessitas.

(68) Ὅστις οὐ ποιεῖ βροτῶν. Consentit Plutarchus : sed ὅστις οὐκ δεῖ ποιεῖ apud Stobæum exstat.

(69) Θάπτει τε τ. Plutarchus, Θάπτει τε τέκνα, χ' ἄτερ' αὐ κτᾶται γέα. Stobæus, Θάπτειν τε τέκνα, χ' ἄτερα κτᾶσθαι πάλιν. Unde χ' ἄτερα apud Clementem pro καὶ ἕτερα scribendum.

(70) Αὐτὸς τε θ. Hunc versum Plutarchus eodem modo, quo Clemens, exhibet : apud Stobæum sic exstat :

Αὐτούς δὲ θρήσκειν, κατὰ δ' ἀχθονται βροτοί.

(71) Στέγειν. Legi potest etiam στέργειν, ut apud Isocratem, στέργειν τὰ παρόντα. SYLBURG. — Distingue post ἐκπερῆν, et deinde scribe, οὐ δεῖνδρ οὐδ. HEINSIUS. — Sed rectius Grotius hæc e Plutarcho et Stobæo sic restituit, ut est superius dictum.

(72) Οὐ δεῖνδρ οὐδὲν. Δεινδρ γὰρ οὐδὲν, Plutarch.

(73) Μείζων τε τούτ. Rectius μείζων δὲ τούτ. ut I Cor. XIII. SYLBURG.

(74) Τὸ ἐαυτοῦ ζητεῖτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τ. Sic Clemens explicat Apostoli verba, τὸ ἐαυτοῦ ζητεῖτω, ἀλλὰ τὸ τ.

(75) Εἰ ἐγ. Εἰ δὲ ἐγ. I Cor. x.

non secundum carnem militamus. Arma enim militiæ nostræ non sunt carnalia, sed potentia Deo ad destructionem munimentorum, cogitationes destruentes, et omnem altitudinem se extollentem adversus cognitionem Domini a. » His armis munitus gnosticus : O Domine, inquit, da occasionem, et accipe ostensionem ; accedat hoc grave et formidabile ; pericula ego despicio propter meam in te dilectionem :

*Nam sola virtus, rebus in mortalibus,
Numquam laboris præmium accipit foris ;
Ut quæ laboris ipsa præmium est sui.*

« Induite ergo, sicut electi Dei, sancti et dilecti, viscera misericordiarum, benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, lenitatem ; super omnia autem hæc, charitatem, quæ est vinculum perfectionis ; et pax Christi regnet in cordibus vestris, in qua etiam vocati estis in uno **213** corpore ; et grati estote b, » qui adhuc estis in corpore, sicut veteres justi, percipientes animæ tranquillitatem et immunitatem a passionibus.

Α τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ πρὸς καθαίρειν ὀχυρωμάτων· λογισμοὺς καθαιρούντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἑπαίρομενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου (76). » Τούτοις ὁ γνωστικὸς τοῖς ὄπλοις κορυσσόμενος· Ὁ Κύριε, φησὶ, ὅδε περίστασιν, καὶ λάβε ἐπίδειξιν· ἴτω τὸ δεῖνόν τοῦτο· κινδύνων ὑπερφρονῶ διὰ τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην·

*"Οὐ" οὐνεκ ἄρετῆ τῶν ἐν ἀνθρώποις μόνη,
Οὐκ ἐκ θυράων (77) ἀπὸ λείψανον λαμβάνει·
Αὐτὴ δ' ἑαυτὴν ἄβλα τῶν πόρων ἔχει.*

« Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἅγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν· ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τὴν ἀγάπην· ὁ ἔστι (78) σύνδεσμος τῆς τελειότητος· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ βραβεύεται ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἐνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε, » οἱ ἐν σώματι ἔτι ὄντες, καθάπερ οἱ παλαιοὶ δίκαιοι, ἀπάθειαν ψυχῆς καὶ ἀταραξίαν καρπούμενοι.

CAPUT VIII.

In ecclesia feminas non minus quam viros, et servos pariter cum liberis, martyrii esse candidatos.

✕ Nam non solum Æsopii, et Macedones, et Lacones, dum torquentur, fortiter tolerant, ut ait Eratosthenes in libro *De bonis et malis* ; sed Zeno quoque Eleates, dum cogeretur arcanum quoddam enuntiare, restitit tormentis, nihil constans ; qui

Ἐπεὶ οὐ μόνον Αἰσώπιοι (79), καὶ Μακεδόνες (80) καὶ Λάκωνες (81) στρεβλούμενοι ἐκαρτέρουν, ὡς φησιν Ἐρατοσθένης (82) ἐν τοῖς « Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν » ἀλλὰ καὶ Ζήνων (83) ὁ Ἐλεάτης, ἀναγκαζόμενος κατεπιεῖν τι τῶν ἀπορρήτων (84), ἀντέσχε

✕ P. 389 ED. POTTER, 497 ED. PARIS. a II Cor. x, 3, 4, 5. b Coloss. iii, 12, 14, 15.

(76) *Κυριον*. Θεοῦ, II Cor. x.
(77) *Ἐκ θυράων*. Flor., ἐκ θυρεῶν, « e scutis : » repugnante sententia pariter et metro. Congruit autem cum ista Sophoclis gnome, hæc Senecæ, initio lib. *De clementia* : « Recte factorum verus fructus sit, fecisse ; nec ullum virtutum pretium dignum illis, extra ipsas sit. » SYLBURG.

(78) *Ὁ ἔστι*. Ἦτις ἔστι, Coloss., ubi mox, ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ βρ.

(79) *Αἰσώπιοι*. Malet forte aliquis Αἰσάπιοι, vel Ἀσώπιοι : ut Æsopi, vel Asopi fl. accolæ intelligantur. Sed Αἰσώπιοι rectius cum Fr. Junio intelliguntur, qui Æsopi tolerantiam imitantur, vel veteris illius, vel recentioris, de quo Macrobius, lib. i, c. 41 : « Æsopus, libertus Demosthenis, conscius adulterii, quod cum Julia patronus admiserat, tortus diutissime, perseveravit non prodere patronum, donec aliis coarguentibus consciis, Demosthenes ipse fateretur. SYLBURG.

(80) *Μακεδόνες*. E multis Macedonicæ patientiæ exemplis haud abs re fuerit unum attulisse, quod memorat Valerius Maximus lib. iii, cap. 3 : « Venusto Macedoniae more, regi Alexandro nobilissimi pueri præsto erant sacrificanti. E quibus unus, thuribulo arrepto, ante ipsum astitit, in cuius brachio carbo ardens delapsus est ; quo etsi ita urebatur, ut adusti corporis ejus odor ad circumstantium nares perveniret, tamen et dolorem silentio pressit, et brachium immobile tenuit, ne sacrificium Alexandri, aut concusso thuribulo impediret, aut edito gemitu regias aures aspergeret. Rex quoque patientiæ pueri magis delectatus, hoc certius perseverantiæ experimentum sumere voluit : consueto enim sacrificavit diutius, nec hac re eum a proposito æpulit. Si huic miraculo Darius inseruisset oculos, scisset ejus stirpis milites vinci non posse, cuius infirmam ætatem tanto robore prædictam animadvertisset. »

(81) *Λάκωνες*. Lacedæmoniorum pueri ad aram Dianæ Orithiæ flagris cæsi, μέγχι θανάτου πολλάκις διακαρτεροῦσιν ἱλαροὶ καὶ γαῦροι, « sæpe ad mortem usque hilares et gestientes perseverabant ; » ut refert Plutarchus in *Institutiis Laconicis*. Eorum tolerantia exempla satis ubique nota sunt. Conf. Nic. Cragius, *De repub. Lacedæmon*. lib. iii, inst. 8.

(82) *Ἐρατοσθένης*. Theodoretus serm. 8, p. 604. Eratosthenis testimonium ad ea, quæ sequuntur, refert : Οὐδὲ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, ἀναγκαζόμενος κατεπιεῖν τι τῶν ἀπορρήτων, ἀντέσχε πρὸς τὰς βασάνους, οὐδὲν ἐξομολογούμενος· ὡς δὲ φησιν Ἐρατοσθένης ἐν τῷ *Περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν*, δεισας οὗτος μὴ τῇ τῶν καθῶν ὑπερβολῇ βιασθεῖς ἐξέλπη τι τῶν συγκειμένων, καὶ τοὺς στασιώτας μηνύσῃ, τὴν γλῶσσαν τοῖς ὁδοῦσι τεμῶν, προσέπτυσεν τῷ τυράννῳ. Ταῦτό δὲ τοῦτο καὶ Θεόδοτος φησὶ ποιῆσαι τὸν Πυθαγόρσιον, καὶ Παῦλον τὸν Λακίδου γνῶριμον, ὡς Περγαμηνὸς Τιμόθεος ἐν τῷ *Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀνδρείας* συνέγραψε· συμμαρτυρεῖ δὲ τοῦτω καὶ Ἀγαΐκῃς ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς*. « Nec Zeno Eleates, qui cum arcana quædam prodere cogeretur, constantissime tormentis omnibus restitit, nihilque est effusus : atque, ut Eratosthenes in libro *De bonis malisque* scripsit, timens ne excessu tormentorum victus efferret aliquid ex iis de quibus condixerant, consciosque conjurationis proderet, linguam dentibus abscessam in tyranni faciem conspuit. Quod ipsum et Theodotum Pythagoreum fecisse aiunt, et Paulum Lacydæ discipulum, ut testis est Timotheus Pergamensis in libro *De philosophorum fortitudine* : idemque Achaicus in *Ethicis* affirmat. »

(83) *Ζήνων*. Zenonis exemplum memorat Philo Judæus lib. *Quod omnis probus sit liber*, pag. 881 ; Diogenes Laertius lib. ix, segm. 27, alique plurimi

(84) *Τι τῶν ἀπορρήτων*. Quid illud ἀπορρήτων fuerit, indicat Cicero *Tusculan. quest.* l. ii. « Zeno

πρὸς τὰς βασιάνους, οὐδὲν ἐξημολογούμενος· ὃς γε καὶ Ἀετιανὸν ἐκτελέων, τὴν γλῶσσαν ἐκτρώγων, προσέπτυσσε τῷ τυράννῳ ὃν οἱ μὲν Νέαρχον (85), οἱ δὲ Δήμυλον προσαγορεύουσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ Θεόδωτος (86) ὁ Πυθαγόρειος ἐποίησε, καὶ Παῦλος ὁ Λακίδου γνώριμος, ὡς φησι Τιμόθεος ὁ Περγαμῆνης ἐν τῷ « Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων ἀνδρείας, » καὶ Ἀχαϊκὸς ἐν τοῖς « Ἠθικοῖς. » Ἀλλὰ καὶ Πρόστουμος (87) ὁ Ῥωμαῖος, ληθθεὶς ὑπὸ Πευκετίωνος, οὐχ ἔπως τὴν κεκρυμμένων οὐκ ἐδήλωσεν, ἀλλὰ καὶ τὴν χειρὰ ἐπὶ τοῦ πυρὸς θέας, καθάπερ εἰς χαλκὸν κατέθηκεν, ἀτρέπτῳ πάντῳ παραστήματι. Τὰ γὰρ Ἀναξάρχου (88) σιωπῶν, « Πτίσσε, ἐκδοῦντος, » τὸν Ἀναξάρχου θύλακον· Ἀναξάρχον γὰρ οὐ πτίσσεις· ὁ πηνίκα πρὸς τοῦ φεράννου ὑπέροις σιδηροῖς ἐπίσσετο. Οὐτ' οὖν ἡ τῆς εὐδαιμονίας ἐλπίς, οὐδ' ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη, δυσανασχετεῖ πρὸς τὰ ὑποπίπτοντα, μένει δὲ ἐλευθέρων κἄν θηρίοις (89) τοῖς ἀγρωτάτοις, κἄν τῷ παμφάγῳ ὑποπέση πυρὶ, κἄν κατακτείνηται βασάνοις τυραννικαῖς, ταῖς θεῖαις ἀπαρτωμένη φιλαῖς (90), ἀδοῦλωτος ἄνω περιπολεῖ, τὸ σῶμα παραδοῦσα τοῖς τοῦτου μόνου ἔχεσθαι δυναμένοις. Λέγεται δὲ ἔθνος βάρβαρον (91), οὐκ ἀγευστον φιλοσοφίας (92)· πρεσβύτην (93) αἰροῦνται (94) πρὸς Ζάμολξιν Ἔρωα κατ' ἔτος. Ὁ δὲ Ζάμολξιν ἦν τῶν Πυθαγόρου γνωρίμων (95). Ἀποσφάττεται οὖν ὁ δοκιμώτατος χριθεὶς, ἀνωμένων τῶν φιλοσοφούντων (96) μὲν, οὐχ ἀτρεθέντων δὲ, ὡς ἀποδοκιμασμένων εὐδαιμόνος ὑπηρε-

✠ P. 590 ED. POTTER.

proponatur Eleates, qui perpressus est omnia potius, quam conscius delendæ tyrannidis indicaret. »

(85) Νέαρχον. Diogenes Laert. in ejus Vita : « Is, cum Nearchum tyrannum, seu, ut alii volunt, Diomedontem, deicere ac profligare voluisset, comprehensus est. » Theodoretus lib. viii : *De curat.* postquam exemplum Zenonis attulit, hæc subjicit : « Quod ipsum et Theodotum Pythagoricum fecisse aiunt, Paulumque præterea Lacydæ familiarem, ut testis est Pergamenus Timotheus in lib. *De philosophorum fortitudinis*, itemque Achaicus in *Ethicis* libris affirmat. » In iis, quæ de Zamolxide subjicit, est in Græco, πρεσβύτην αἰρεῖσθαι, « senem eligere. » Hervetus correxit, πρεσβία. COLLECT. — Tertullianus sub finem *Apologetici*, a Dionysio cæsum Zenonem refert; a Demylo Plutarchus *De Stoicis contrad.* et rursus *Adv. Coloten*; a Nearcho, Diolorus Siculus in *Excerptis*, a Valesio editis, Philostratus *De vita Apollon.* lib. vii, et Valerius Maximus lib. iii, cap. 3.

(86) Θεόδωτος. Similia de Theodoto refert Valerius Maximus, loco jam dicto.

(87) Πρόστουμος. De manu in ignem immissa quod narratur, potius est Mucii Scævola, quam Posthumii, ut ex Livio, Seneca, Plutarcho et aliis manifestum est. De Zenone Eleate meminit, præter Diogenem Laertium, etiam Plutarchus pag. 355, et Philo p. 604. De Anaxarcho idem Laertius pag. 364; Philo p. 604, Plutarchus p. 376, ubi etiam tyranni nomen exprimitur, Nicocreon. H. SYLBURG. — Sed Lucas Holstenius ad Stephanum Byzant. p. 352 hæc adiuvat : « Posthumus, Romanus dux, captus dicitur ὑπὸ Πευκετίωνος, pro ὑπὸ Πευκετίων. Regio ipsa Peucetia dicitur. Πευκετίος, ἔθνος περὶ τὸ Ἴόνιον πέλαγος, inquit Strphanus. »

(88) Ἀναξάρχου. De Anaxarcho, præter auctores a Sylburgio memoratos, conf. etiam Ovidius *In Ibin*, Tertullianus sub finem *Apologetici*; Origenes *Contra Celsum* lib. vii, pag. 567, 568; Gregorius Nazianz.

etiam inter moriendum linguam erosam exsujit in tyrannum, quem alii quidem Nearchum, alii vero Demylum appellant. Similiter autem fecit etiam Theodotus Pythagoreus, et Paulus Lacydis discipulus, ut dicit Timotheus Pergamenus in libro *De fortitudine philosophorum*, et Achaicus in *Moralibus*. Quinetiam Posthumus Romanus captus a Peuce-tione, non modo nihil ex iis, quæ erant occulta, aperuit, sed cum etiam manum in ignem, tanquam in æs, immisisset, constitit vultu firmo et plane immutabili. Taceo Anaxarchum exclamantem : « Tunde Anaxarchi capsam, Anaxarchum enim non tundis; » cum pistillis ferreis tunderetur a tyranno. Neque ergo spes felicitatis, neque in Deum charitas, ægre fert ea, quæ accidunt, manet autem libera; et licet in bestias incidat immanissimas, licet in ignem voracissimum, licet tyrannicis conficiatur tormentis, a divina pendens amicitia, minime redacta in servitutem, superas obit regiones, corpore iis tradito, qui id solum ✠ possunt tenere. Dicitur autem gens barbarica non aliena a gustu philosophiæ, quotannis eligere legatum ad Zamolxin heroem : erat autem Zamolxis unus ex familiaribus Pythagoræ. Mactatur ergo is, qui fuerit judicatus probatissimus : iis, qui sunt philosophati quidem, sed non electi, mœrentibus, ut qui sint repulsi a beato ministerio. Plena est ergo tota Ecclesia iis, qui per omnem vitam sunt meditati mor-

epist. 58; Dio Chrysostomus orat. 57; denique, ut alios taceam, Theodoretus, loco superius dicto, quo fere ipsa Clementis verba recitat : Οὐδέ γε Ἀναξάρχος ἐκεῖνος, ὃς, ὑπέροις πτισσόμενος σιδηροῖς, ἔλεγεν, ὡς φασι Πτίσσε, πτίσσε τὸν Ἀναξάρχου θύλακον· Ἀναξάρχον γὰρ οὐ πτίσσεις. (89) Κἄν θηρίοις. Flor. conjuncte κἄν θηρίοις, errore manifesto. SYLBURG.

(90) Ταῖς θεαῖς ἀπαρτωμένη φιλαῖς. Rectius forte τῆς θεας ἀπαρτωμένη φιλαῖς. SYLBURG. (91) Ἔθνος βάρβαρον. Gelas intelligit, quos Zamolxin præcipue coluisse, referunt Herodotus in *Melpomene*, Laertius initio *Pythagoræ*, Porphyrius in *Vita Pythagoræ* extrema, Jamblichus in *Vita Pythagoræ*, c. 30, Suidas, *Etymologici* auctor, etc.

(92) Οὐκ ἀγευστον φιλοσοφίας. Scribit Herodotus, loco jam dicto, Gelas Thracum omnium fortissimos et justissimos esse. Etenim, ut refert in loco etiam dicto Jamblichus, Ζάμολξιν, παραγενόμενος πρὸς τοὺς Γέτας, τοὺς τε νόμους αὐτοῖς ἔθηκε . . . καὶ πρὸς τὴν ἀνδρείαν τοὺς πολλὰς παρεκάλεσε, τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι πείσαι (scr. πείσας). « Zamolxis ad Getas profectus, illis leges dedit, et ad fortitudinem cives est hortatus, animam immortalem esse persuadendo. » Unde μέγιστος τῶν θεῶν ἐστὶ παρ' αὐτοῖς, « deorum apud illos habitus est maximus : » ut ibi sequitur.

(93) Πρεσβύτην. Recte forte πρεσβευτήν, legatum. SYLBURG.

(94) Αἰροῦνται. L. αἰροῦν. LOWTH. — Sed recepta lectio ferri etiam potest.

(95) Τῶν Πυθαγόρου γνωρίμων. Sic plerique tradunt. Origenes etiam Pythagoræ servum fuisse memorat in lib. iii *Contra Celsum*, pag. 144. Alii Zamolxin Pythagoræ antiquiorem fuisse asserunt : quod ex Herodoto, Suida et *Etymologici* auctore modo laudatis apparet.

(96) Φιλοσοφούντων. Rectius forte φιλοτιμησάντων. SYLBURG.

tem, quæ excitat ad Christum, sicut virorum, ita etiam mulierum temperantium. Licet ei, qui ex more nostro vitam instituit, etiam absque litteris philosophari, seu sit barbarus, seu Græcus, seu servus, seu senex, seu puellus, seu mulier. Est enim temperantia communis omnium hominum, qui eam delegerint. Est autem apud nos extra controversiam, eandem naturam in unoquoque genere, eandem etiam habere virtutem. Non aliam ergo habere naturam mulier, quod attinet ad humanitatem, aliam vero videtur vir habere, sed eandem : quare etiam virtutem. Quod si viri utique virtus est temperantia, et justitia, et quæcunque has consequi existimantur, tum soli viro convenit esse virtute præditum; mulieri vero, esse intemperantem et injustam. Atqui turpe est hoc vel dicere : temperantiæ ergo et justitiæ, et cæteris virtutibus similiter quidem virum et mulierem, liberum et servum, operam oportet dare; quandoquidem ejusdem virtutis capaces sunt, cum ejusdem naturæ sint. Atqui, quod sit quidem eadem natura feminae quæ viri, quatenus est femina, non dicimus; omnino enim convenit utrique eorum ut aliena inter eos differentia sit per quam unum quidem eorum femineum, alterum vero masculinum dicatur. Uterum ergo gestare et parere, feminae adesse dicimus, quatenus est femina, non quatenus est homo. Si autem viri et feminae nulla esset differentia, uterque eorum eadem ageret et pateretur. Quatenus ergo est eadem eo quod habeat eandem animam, venit ad eandem virtutem; quatenus autem diversa per proprietatem corporis, ad utero gestandos fetus, et servandam domum. « Volo » enim, inquit Apostolus, « vos scire, quod cujusvis viri caput est Christus, caput autem mulieris vir. Non est enim vir ex muliere, sed mulier ex viro. Sed neque mulier est separata a viro, neque vir separatus a muliere in Domino ». Sicut enim virum esse temperantem et vincere voluptates oportere dicimus, ita etiam censemus mulierem esse oportere temperantem, et in pugna adversus voluptates exercitiam. « Dico autem, spiritu ambulate, et desiderium carnis non feceritis, » præceptum consulit apostolicum : « Caro enim concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem. Hæc ergo opponuntur, » non ut malum bono, sed ut quæ pugnant utiliter. Subjungit itaque : « Ut non quæ volueritis, ea faciatis. Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt for-

✠ P. 591 ED. POTTER, 498 ED. PARIS. • I Cor. xi, 3, 8, 11.

(97) *Γυναικῶν σοφ.* Tertullianus lib. *Ad martyres*, cap. 4 : « Sed spiritus contraponat sibi et carni, acerba licet ista, a multis tamen æquo animo excepta, imo et ultro appetita, famæ et gloriæ causa; nec a viris tantum, sed etiam a feminis, ut vos quoque, benedictæ, sexui vestro respondeatis, » etc. Conf. *Pædag.* lib. 1, c. 4.

(98) *Κἄρ βάρβαρος.* Galat. iii, 28 : Οὐκ ἔστι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλληγ' οὐκ ἔστι δούλος, οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔστι ἄρσεν, καὶ θῆλυ. Conf. Rom. x, 12; I Cor. xii, 13.

(99) Ἔχει. Rectius forte ἔχειν infin. modo, ut re-

σίας. Μεστὴ μὲν οὖν πᾶσα ἡ Ἐκκλησία τῶν μελετησάντων τὸν ζῶπυρον θάνατον εἰς Χριστὸν παρ' ὅλον τὸν βίον, καθάπερ ἀνδρῶν, οὕτω δὲ καὶ γυναικῶν σωφρόνων (97). Ἐξεστὶ γάρ τῷ καθ' ἡμᾶς πολιτευομένῳ καὶ ἀνευ γραμμάτων φιλοσοφεῖν, κἂν βάρβαρος (98) ᾦ, κἂν Ἕλληγ, κἂν δούλος, κἂν γέρον, κἂν παιδίον, κἂν γυνή· κοινή γὰρ ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων, τῶν γε ἐλομένῳ, ἡ σωφροσύνη. Ὁμολόγηται δ' ἡμῖν τὴν αὐτὴν φύσιν κατὰ γένος ἕκαστον. τὴν αὐτὴν καὶ ἰσχεῖν ἀρετῆν. Οὐκ ἄλλην τοίνυν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα φύσιν ἔχει (99) ἡ γυνή, ἄλλην δὲ ὁ ἀνὴρ φαίνεται, ἀλλ' ἡ τὴν αὐτὴν ὥστε καὶ τὴν ἀρετῆν. Εἰ δὲ ἀνδρὸς ἀρετὴ σωφροσύνη δῆπουθεν, καὶ δικαιοσύνη, καὶ ὅσα ταύταις ἀκόλουθοι νομίζονται, ἀνδρὶ μόνῳ ἐναρέτῳ εἶναι προσήκει, γυναικὶ δὲ ἀκολάστῳ καὶ ἀδίκῳ. Ἀλλὰ ἀπρεπὲς τοῦτο καὶ λέγειν· σωφροσύνης οὖν ἐπιμελητέον καὶ δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἀπάσης, ὁμοίως μὲν γυναικὶ, ὁμοίως δὲ ἀνδρὶ, ἐλευθέρω τε καὶ δούλῳ· ἐπειδὴ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἀρετῆν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως συμβέβηκεν. Τὸ μὲν τοίνυν τὴν αὐτὴν εἶναι φύσιν τοῦ θῆλεος πρὸς τὸ ἀρῆεν, καθὸ θῆλυ ἐστίν, οὐ φαμέν· πάντως γάρ τινα καὶ διαφορὰν ὑπάρχειν προσήκειν ἑκατέρῳ τούτων, δι' ἣν τὸ μὲν θῆλυ αὐτῶν, τὸ δὲ ἀρῆεν γέγονεν· τὸ γοῦν κυοφορεῖν καὶ τὸ τίκτειν τῇ γυναικὶ προσεῖναι φαμεν, καθὸ θῆλεια τυγχάνει, οὐ καθὸ ἀνθρωπος. Εἰ δὲ μηδὲν ἦν τὸ διαφορὸν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, τὰ αὐτὰ ἂν ἑκάτερον αὐτῶν (1) εἶδρα τε καὶ ἔπασχεν. Ἡ μὲν τοίνυν ταυτὸν ἐστὶ καθὸ ψυχῆ, ταύτη ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἀφιζέται ἀρετῆν· ἡ δὲ διάφορον, κατὰ τὴν τοῦ σώματος ιδιότητα, ἐπὶ τὰς κήσεις, καὶ τὴν οἰκουρίαν. « Θέλω » γάρ (2) « ὑμᾶς, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ· οὗ γάρ ἐστιν ἐκ γυναικὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρὸς. Πλὴν οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς, οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς ἐν Κυρίῳ. » Ὡς γάρ σώφρονα τὸν ἀνδρα, καὶ τῶν ἡδονῶν κρείττονα δεῖν εἶναι φαμέν, οὕτω καὶ τὴν γυναῖκα σώφρονά τε ὁμοίως ἀξιῶσαιμεν εἶναι, καὶ πρὸς τὰς ἡδονὰς διαμάχεσθαι μεμελητηκυῖαν. « Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε, » ἡ Ἀποστολικὴ συμβουλεύει ἐντολή· « Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς. Ταῦτα οὖν ἀντίκειται, » οὐκ ὡς κακὸν ἀγαθῷ, ἀλλ' ὡς συμφερόντως μάχόμενα. Ἐπιφέρει γοῦν· « Ἴνα μὴ ἂ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε. Φανερά δὲ ἐστὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, ἅτινά ἐστι, κορνεῖα (3), ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδω-

gatur a verbo φαίνεται. SYLBURG.

(1) Ἐκάτερον αὐτῶν. Forte rectius ἑκάτερος αὐτῶν. SYLBURG.

(2) Γάρ. Δέ I Cor. xi, ubi mox, ἀνδρὸς ἡ κεφ. Χριστός ἐστι· dein, οὗ γάρ ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς· paulo post, πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς.

(3) Ἄτινά ἐστι, π. Ἄτινά ἐστι, μοιχεία, π., Galat., ubi mox, φαρμακεία pro φαρμακείαι· dein, φθόνος, φόνος, μέθ. paulo post, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκρατεία. Mox, παραθεῖναι forte leg. pro παραταθῆναι.

λολατρεία, φαρμακείαι, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἔριβείαι, διχοστασίαι, αἰρέσεις, φθόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις· ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προείπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι. Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἐγκράτεια, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης. » « Σάρκα, » οἶμαι, τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ὡς « πνεῦμα » τοὺς δικαίους εἴρηκεν. Ναὶ μὴν τὸ τῆς ἀνδρείας πρὸς τὸ εὐθαρσὲς καὶ ὑπομονητικὸν παραληπτέον, ὡς τῷ « τύπτοντι τὴν σιαγόνα παραταθῆναι τὴν ἐτέραν, καὶ τῷ τὸ ἱμάτιον ἀφροντι καὶ τοῦ χιτῶνος παραχωρεῖν, » θυμοῦ κρατοῦντας ἐβρωμένως. Οὐ γάρ τινες Ἀμαζόνες τὰ πολεμικὰ ἀνδρείας ἀσχοῦμεν ἐλάς θυναικῆς· ὅπου γε καὶ τοὺς ἀνδρας εἰρηγικούς εἶναι βουλιμέθα. Ἀκούω δ' ἔως καὶ Σαυρομάτιδας (4) θυναικῆς πολέμῳ χρωμένως ἀνδρῶν οὐκ ἔλαττον· καὶ Σαχιδῆς ἄλλας, αἱ τοξεύουσιν εἰς τοῦπισω, φεύγειν προσποιούμεναι, τοῖς ἀνδράσιν ἐπίσης. Οἶδα (5) καὶ τὰς πλησίον τῆς Ἰθρηρίας (6) θυναικῆς ἔργῳ καὶ πόνῳ χρωμένας ἀνδρικῶ· κἄν πρὸς τὸ ἀπόκτείν (7) γένωνται, οὐδὲν ἀνείσας τῶν πρακτέων·

✱ P. 592 ED. POTTER, 499 ED. PARIS. ^a Galat. v, 16, 17, 19, 20, 21, 22. ^b Luc. vi, 29.

(4) *Σαυρομάτιδας*. Sauromatae, vel Sarmatae, ac Saeae, Scythicae gentes erant; inter quas fere omnes more receptum fuit, ut feminæ, perinde ac viri, arma gestarent et bella gererent. Nicolaus Damascenus apud Stobæum serm. 5, cui tit. *De temperantia*, de Scythiis Γαλακτοφάγας, quos nonnulli Sarmatis annumerant, ait: Μάχιμοι δ' οὐχ ἦρτον αὐτῶν αἱ θυναικῆς ἢ οἱ ἄνδρες· καὶ συμπολεμοῦσιν αὐτοῖς, ὅταν δῆ. « Pugnares vero non minus ipsorum mulieres, quam viri sunt: et si opus sit, in bello se gerunt socias. » Idem apud Stobæum, serm. 42, *De leg. et consuet.*, refert, Σαυρομάτας παρθένον οὐ πρότερον συνοικίζεν πρὸς γάμον, πρὶν ἂν πολέμιον ἄνδρα κτείνῃ. « Sauromatas non prius virgineum tradere ad nuptias, quam hostem occiderit. » Quod tradit etiam Herodotus lib. iv, cap. 117. De Sacarum virginibus memorat Aelianus *Var. hist.* lib. xii, cap. 38, quod si quis eorum aliquam in uxorem ducere cupit, μονομαχεῖ τῇ παιδί, καὶ κρατῆσασα μὲν, ἀιγμάλωτον ἀγάγεται, καὶ κρατεῖ αὐτοῦ, καὶ ἀρχει· ἐὰν δὲ κρατηθῇ, ἀρχεται· « pugnam cum puella suscipit, et si illa superior evadat, captivum abducit, eique dominatur, et imperat: sin inferior, regitur ab illo. »

(5) *Οἶδα*. P. Victorius hunc Clementis locum citat, illustrans illum Varronis *De re rustica*: « Nam in Illyrico hoc amplius prægnantem sæpe, cum venit pariendi tempus, non longe ab opere discedere, ibique enixam puerum referre, quem non peperit, sed invenisse putes. » Paulo post citantur Euripidis sententiæ duæ, quarum altera legitur apud Stobæum lib. lxxi in *Vituper. mulierum* ex Euripidis *Oedipode*, κἄν ὁ χάριστος γῆμη τὴν εὐδοκίμουσαν, non, ut habet Clementis editio Florentina, κἄν ὁ κράτιστος γῆμη. Scribe ergo: « Etsi pessimus vir ducat optimæ existimationis mulierem; » altera vero lib. lxxvii, ex eodem poemate, sed extrema quoque leguntur aliter, ἀνοίξ τὸν ξυόνθ' ὑπερφέρει, non ὑπερφέρει. « Per recordiam contemnit virum: non autem: » Eum, qui una versatur, superat amentia. » Versus, qui consequuntur, verba sunt Ulyssis Nausicaam alloquentis, *Odys. Z'*, vers. 182. Quod vero dixit, « pudicam esse viri servam, convenit cum eo, quod dicebat S. Monica, ut scribit D. Augustinus lib. ix *Confess.* cap. 9:

A nicio, immunditia, impudicitia, idolorum cultus, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, invidiæ, ebrietates, commessiones, et his similia, quæ prædico vobis, sicut et prædixi, quod qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, continentia, bonitas, fides, mansuetudo. » Carnem, » ut existimo, peccatores, sicut « spiritum » justos dixit. Jam vero assumenda est fortitudo ad ingenerandam nobis fiduciam et tolerantiam, ut ei, qui « pulsat maxillam, porrigamus alteram; et ei, qui aufert pallium, cedamus etiam tunicam, » iram coercentes fortiter. Non enim tanquam Amazones aliquas ad bellicam virtutem exercemus feminas, cum etiam viros velimus esse pacificos. Audio autem mulieres quoque Sauromatidas non minus belligerare, quam viros; et alias Sacidas, quæ a tergo sagittant, simulantes fugere, æque atque viri. Scio etiam feminas Iberiæ propinquas, et factis et 214 ✱ laboribus virilibus utentes, etiamsi uterum gestent et jam parturiant, nihil

« Matronas per jocos admonens, ex quo illas tabulas, quæ matrimoniales vocantur, recitari audissent, tanquam instrumenta, quibus ancilla factæ essent, deputare debuisset, proinde memores conditionis superbire adversus dominos non oportere. COLLECT.

(6) *Τῆς Ἰθρητίας*. Strabo *Geograph.* lib. iii: Κοινὰ δὲ ταῦτα πρὸς τὰ Κελτικὰ ἔθνη, καὶ τὰ Θράκεια, καὶ Σκυθικὰ· κοινὰ δὲ καὶ πρὸς ἀνδρείαν, τὴν τε τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν τῶν θυναικῶν· γεωργοῦσι γὰρ αὐται, τεκοῦσαι διακονοῦσι τοῖς ἀνδράσιν, ἐκείνους ἀνθ' ἑαυτῶν κατακλίναςαι· ἔν τε τοῖς ἔργοις πολλάκις αὐταὶ καὶ λούουσι, καὶ σπαργανοῦσιν, ἀποκλίναςαι πρὸς τι βεῖθρον. Ἐν δὲ τῇ Λιγυστικῇ φησὶν ὁ Ποσειδώνιος διηγῆσασθαι τὸν ξένον ἑαυτῷ Χαρμύλων, Μασσαλιῶτην ἄνδρα, ὅτι μισθώσατο ἄνδρας ἑμοῦ καὶ θυναικῆς ἐπὶ σκαφητρῶν· ὠδίναςα δὲ μὴ τῶν θυναικῶν ἀπέλθοι ἀπὸ τοῦ ἔργου πλησίον, τεκοῦσα δ' ἐπανέλθοι ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτίκα, ὅπως μὴ ἀπολέσειε τὸν μισθὸν· καὶ τὸς ἐπιπόνως ἰδίον ἐραζομένην, οὐκ εἰδὼς τὴν αἰτίαν πρότερον, ὅψε μάθοι, καὶ ἀφήσει, δοὺς τὸν μισθόν. Ἡ δ' ἐκχομείσασα τὸν παῖδα πρὸς τι κρήνιον, λούσασα, καὶ σπαργανώσασα οἷς εἶχε, διασώσειεν οἰκαδὲ. « Hæc illis (Hispanis) communia sunt cum Celtis, Thracibus et Scythis; sicut et fortitudo, non virorum modo, sed etiam mulierum. Mulieres enim agros colunt, et cum pepererunt, suo loco viros decumbere jubent, iisque ministrant: interque operandum ipsæ sæpenumero infantes lavant et involvunt, ad alveum cujuspiam amnis acclinantes. Posidonius scriptum reliquit, sibi in Liguria hospitem suum Charmolanum Massiliensem narrasse, fuisse a se ad fossionem quandam conductos viros et mulieres; inter has quendam doloribus partus correptam, non longe ab opere digressam, edito fetu ad opus rediisse, ne mercedem amitteret; quam ipse cum videret ægre opus facere, primoque causam ignoraret, tandem, re cognita, mercedem data dimiserit; mulierem ad fonticulum quemdam extulisse infantem, lotumque et quibus habebat pannis involutum, incolumem domum pertulisse. » Similia refert Diodorus Sic. lib. iv.

(7) *Πρὸς τὸ ἀπ.* H. πρὸς τῷ ἀποκτείν, dativa casu. SYLBERG.

de iis, quæ sunt agenda, remittere; sed sæpe in ipsa laborum contentione, mulier, quæ peperit, infantem sublatum domum portat. Quinetiam mulieres, non minus quam masculi, et domum custodiunt, et venantur, et greges pascunt:

Acrier et cervi vestigia Cressa secuta est.

Est ergo philosophandum mulieribus similiter ac viris, etiamsi præstantiores masculi primas in omnibus partes ferant, nisi evaserint molles et effeminati. Universo ergo hominum generi necessaria est disciplina et virtus, si quidem tendant ad felicitatem. Quidni enim temere scribit Euripides nunc hoc, nunc illud? Aliquando quidem: « Est quævis viro conjux deterior, etiamsi optimus ducat probatissimam. » Aliquando autem: « Quævis pudica mulier est viri serva: quæ autem non est pudica, eum, qui una versatur, superat amentia.

... Nam nil melius, nil est præstantius usquam, Concordes quam cum in tecto versantur eodem Vir simul et mulier...

Caput ergo est id, quod principatum obtinet: si est autem « Dominus viri caput, mulieris autem vir, » vir est dominus uxoris, ut qui sit « imago et gloria Dei ». Quocirca dicit etiam in epistola ad Ephesios, « Subjecti invicem in timore Dei. Mulieres suis viris subjectæ sint, sicut Domino; quoniam vir est caput mulieris, ut etiam Christus caput Ecclesiæ; ipse salvator corporis: sed sicut Ecclesia subjecta est Christo, ita etiam mulieres propriis viris in omnibus. Viri, diligite uxores vestras, sicut Christus dilexit Ecclesiam. ✕ Ita etiam viri debent diligere suas uxores, ut sua corpora. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. Nemo enim carnem suam unquam odio habuit. » Jam vero in Epistola quoque ad Colossenses inquit: « Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino. Viri, diligite uxores, et nolite

✕ P. 593 ED. POTTER, 500 ED. PARIS. • I Cor.

(8) *Τὰς πολυμυς.* Conf. *Archæologiæ nostræ Græcæ* lib. iv, cap. 13.

(9) *Κατ' Ἰχθυον.* Malet fortasse aliquis μετ' Ἰχθυον, ut alibi quoque usurpari commonstrabit *Index.* SYLBERG.

(10) *Πᾶσα γὰρ ἀν.* Hoc dictum recitat Stobæus, serm. 71, *De vituper. mulierum*, ex *Œdipode* Euripidis, cujus in fragmentis exstat v. 33. Verum in utroque loco desunt prima verba, πᾶσα γὰρ ἀνδρός, quæ proinde ex Clemente supplenda sunt. Dein pro Clementino κακίων, apud illum κάκιον neutrum exstat. Postremo, pro κράτιστος, quod sententiam plane pervertit, Stobæus melius κάκιστος exhibet. Tota igitur sententia hoc modo scribenda et explicanda videtur:

..... Πᾶσα γὰρ ἀνδρός
Κακίων ἄλοχος, κᾶν ὁ κάκιστος
Γήμη τὴν εὐδοκίμουσαν.

..... Nam quævis viro
Minor est uxori, vili quamvis
Clarissima nupta marito.

(11) *Πᾶσα γὰρ δ.* Metri lex talem quampiam requirit lectionem:

Δούλη γὰρ ἐστὶν ἀνδρός ἢ σώφρων γυνή.
Ἄφρων δ' ἀνοία τὸν ξυνόθη ὑπερφροεῖ.

ἀλλ' ἐν αὐτῇ πολλάκις τῇ ἀμίλλῃ τῶν πότων, ἢ γυνὴ ἀποκυήσασα, τὸ βρέφος ἀνελομένη, οἴκαδε φέρει. Ἥδη γοῦν αἱ γυναῖκες οὐδὲν ἔλαττον τῶν ἀρρένων καὶ οἰκουροῦσι, καὶ θηρεύουσι, καὶ τὰς ποιμνας (8) φυλάττουσι.

Κρηῖσσα κῶν ἐλάφοιο κατ' Ἰχθυον (9) *Ἐδραμε γογ*

Φιλοσοφητέον οὖν καὶ ταῖς γυναῖξιν ἐμμερῶς τοῖς ἀνδράσι, κᾶν βελτίους οἱ ἀρρένες τὰ πρῶτα ἐν πᾶσι φερόμενοι τυγχάνωσιν, ἐκτός εἰ μὴ καταμαλακισθεῖεν. Ἄναγκαῖον οὖν σύμπαντι τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει παιδεία τε καὶ ἀρετὴ, εἴ γε ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν σπούδοιεν. Καὶ πῶς οὐ μάτην Εὐριπίδης ποικίλως γράφει; ποτὲ μὲν, « Πᾶσα γὰρ ἀνδρός (10) κακίων ἄλοχος, κᾶν ὁ κράτιστος γήμη τὴν εὐδοκίμουσαν. » Ποτὲ δὲ: « Πᾶσα γὰρ δούλη (11) ἐστὶν ἀνδρός ἢ σώφρων γυνή· ἢ δὲ μὴ σώφρων ἀνοία τὸν ξυνόθη ὑπερφροεῖ.

... Οὐ μὲν γὰρ κρηῖσσον (12) καὶ ἀρειον, ἢ δὲ ὄμοφρονέοιτε νοήμασιν οἰκον ἔχιστον Ἀθήρ ἠδὲ γυνή. . . .

Κεφαλὴ τοίνυν τὸ ἡγεμονικόν. Εἰ δὲ Κύριος (13) κεφαλὴ τοῦ ἀνδρός, κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ: κύριος ὁ ἀνὴρ τῆς γυναικὸς, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων. Διὸ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίουσ γράφει: « Ὑπατασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ: αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὡς (14) τῷ Κυρίῳ· ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐστὶ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας: αὐτὸς ὁ σωτὴρ τοῦ σώματος: ἀλλ' ὡς ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτως καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί. Οἱ ἄνδρες, ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας (15), καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν τὴν Ἐκκλησίαν: οὕτω καὶ οἱ ἄνδρες ὀφείλουσιν ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα: ὁ ἀγαπᾶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾶ: οὐδαὶς γὰρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν. » Κᾶν τῇ πρὸς Κολοσσαεῖς,

xi, 3, 7. ὦ Ephes. v, 21, 22, 25, 24, 25, 26, 27, 28, 29.

SYLBERG.— Sed veram horum versuum structuram indicat Stobæus serm. 65 et 67, ubi eos ex Euripidis *Œdipode* recitat, cujus etiam in fragmentis hoc modo exstant, v. 29:

*Πᾶσα γὰρ δούλη πέφυκεν ἀνδρός ἢ σώφρων γυνή.
Ἥ δὲ μὴ σώφρων ἀνοία τὸν ξυνόθη ὑπερφροεῖ.*

Casta se matrona totam mancipat servam viro: Quæ mala est, spernit feroce conjugem vecordia.

Hinc apud Clementem pro ὑπερφροεῖ substituendum ὑπερφροεῖ.

(12) *Οὐ μὲν γὰρ κρ.* Οὐ μὲν γὰρ τοῦ γε κρ. Homerg. *Odyss.* Z, v. 182.

(13) *Κύριος.* Respicit I Cor. xi, 3: Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι, ὅτι παντὸς ἀνδρός ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστὸς ἐστὶ κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνὴρ: εἰ v. 7: Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει καλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων.

(14) *Ἀνδράσιν, ὡς.* Ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθαι ὡς, Ephes., ubi μοιχ, καὶ αὐτὸς ἐστὶ σωτὴρ τ. σ. ἀλλ' ὡσπερ ἡ Ἐκκ... οὕτω καὶ αἱ γ.

(15) *Γυναῖκας.* Γυναῖκας ἑαυτῶν, Ephes., ubi μοιχ, οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες τὰς & γ.

« Αἱ γυναῖκες, φοβῆτε, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἀνδράσιν, ὡς ἀνήκει (16) ἐν Κυρίῳ. Οἱ ἄνδρες, ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς. Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γὰρ εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ. Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν. Οἱ δούλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ, φοβούμενοι τὸν Κύριον· καὶ πᾶν ὃ ἐὰν ποιῆτε (17), ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε· ὃ γὰρ ἀδικὸς κομίζεται ὃ ἠδίκησεν· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία. Οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχετε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὐκ ἐν Ἑλλήνι καὶ Ἰουδαίῳ, περιτομῇ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης (18), δούλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. » Εἰκὼν δὲ τῆς οὐρανόθεν (19) Ἐκκλησίας ἡ ἐπίγειος· ὅπερ (20) εὐχόμεθα καὶ ἐπὶ γῆς γενέσθαι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν οὐρανῷ. Ἐνδυσάμενοι (21) σπλάγχχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν· ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐὰν τις πρὸς τινὰ ἔχη μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἔχαρισατο ἡμῖν, οὕτως καὶ ἡμεῖς (22). Ἐπὶ πᾶσι δὲ τοῦτοις ἡ ἀγάπη, ὃ ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος· καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ βραβεύετω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἐνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. » Οὐδὲν γὰρ κωλύει πολ-
λάκις τὴν αὐτὴν παρατίθεσθαι Γραφὴν εἰς ἐντροπήν Μαρκίωνος, ἣν πως μεταβάλλεται πεισθεῖς· εὐχάριστον δεῖν μαθῶν τὸν πιστὸν εἶναι τῷ δημιουργῷ Θεῷ, τῷ καλέσαντι ἡμᾶς, καὶ εὐαγγελισαμένῳ ἐν σώματι. Σαφῆς ἡμῖν ἐκ τούτων ἡ ἐκ πίστεως ἐνόησις· καὶ τίς ὁ τέλειος, δέδεικται· ὥστε καὶ ἀκότων τινῶν καὶ τὰ πλείεστα ἐνισταμένων, κἂν κολάσεις ἐπαρτῶνται πρὸς τοῦ ἀνδρός, ἢ πρὸς τοῦ δεσπότου, φιλοσοφῆσαι ὅτε οἰκέτης ἢ τε γυνή. Ναὶ μὴν καὶ ἐλεύθερος, κἂν τυράννου (23) θάνατος ἀπειλήται τοῦτοις, κἂν ἐπὶ δικαστήρια ἀγῆται, καὶ εἰς κινδύνους ἐσχατοῦς περιέλκηται, περὶ τε τῆς κτήσεως ἀπάσης κινδυνεύσῃ, οὐκ ἀφέξεται τῆς θεοσεβείας οὐδ' ὀπισωσιῶν· οὐδὲ ἀπαυδῆσαι ποτὲ, ἢ μὲν γυνὴ φαύλῳ συνοικοῦσα ἀνδρὶ, ὃ δὲ υἱὸς, ἐὰν φαῦλον ἔχη πατέρα, ἢ πονηρὸν δεσπότην ὃ οἰκέτης, τῆς ἀρετῆς ἐχόμενοι γενναίως· ἀλλ' ὡς ἀνδρὶ ἀποθνήσκειν καλὸν ὑπὲρ τε ἀρετῆς, ὑπὲρ

A esse amari in illas. Filii, obedite parentibus per omnia; hoc enim beneplacitum est Domino. Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant. Servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, tanquam hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Dominum. Et quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino servientes, et non hominibus, scientes quod a Domino accipietis retributionem hereditatis; domino enim Christo servitis. Qui enim injuriam facit, recipiet id, quod inique gessit; et non est personarum acceptio apud Deum. Domini, quod justum est et æquum, servis præstate, scientes quod et vos dominum habetis in cælo *; ubi non est Græcus nec Judæus, circumcisio et præputium, nec barbarus, nec Scythia, nec servus, nec liber, sed omnia et in omnibus Christus b. » Cælestis autem Ecclesiæ imago est terrestris. Quocirca precamur etiam c in terra fieri voluntatem Dei sicut in cælo c: Induentes viscera miserationis, benignitatem, humilitatem, mansuetudinem, lenitatem, sustinentes nos invicem, et condonantes nobis invicem, si quis adversus aliquem habeat de quo queratur; sicut Christus condonavit nobis, ita et nos. Super hæc autem omnia charitas, quod est vinculum perfectionis; et pax Christi regnet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in uno corpore; et grati estote d. » Nihil enim velat quominus sæpe eadem adducatur Scriptura, si qua ratione Marcion pudefactus, mutata sententia, tandem agnoscat oportere fidelem esse gratum in Deum opificem, qui nos vocavit et nobis Evangelium annuntiavit in corpore. Ex his ergo nobis est aperta, quæ est ex fide, unitas; et ostensum est, quis sit perfectus. Quare vel invititis aliquibus et pro virili resistentibus, etiamsi a marito vel a domino impendeant supplicia, philosophabitur servus et mulier. Quinetiam liber quoque, etiamsi tyrannus ei mortem minitetur, etiamsi ducatur ad judicia et trahatur ad ultima supplicia, et de facultatibus ac fortunis suis omnibus veniat in periculum, nullo modo ✕ abstinere a vero Dei cultu. Neque unquam deficiet, mulier quidem, quæ cum malo marito habitat, aut filius, si malum habeat patrem, vel improbum dominum servus, forti ac generoso animo virtutem persequentes. Sed ut viro pulchrum et honestum, et pro virtute, et pro

✕ P. 594 ED. POTTER, 501 ED. PARIS. * Coloss. III, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25; IV, 1. b Coloss. III, 11. c Matth. VI, 10; Luc. XI, 2. d Coloss. III, 12, 13, 14, 15.

(16) Τοῖς ἀνδράσιν ὡς ἀνήκει. Τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνήκειν. Coloss., ubi mox, τοῦτο γὰρ ἐστὶν εὐάρεστον.

(17) Τὸν Κύριον· καὶ πᾶν ὃ ἐὰν π. Τὸν Θεόν· καὶ πᾶν ὃ τι ἐὰν π., Coloss., ubi mox participium δουλεύοντες desideratur: deini, ὃ δὲ ἀδικῶν κομίζεται ὃ ἠδ. et rursum, δούλοις παρέχετε· mox, Κύριον ἐν οὐρανοῖς.

(18) Βάρβαρος Σκ. Βάρβαρος καὶ Σκύθης, δούλος καὶ ἐλεύθ. Coloss., ubi mox ἀλλὰ τὰ πάντα.

(19) Εἰκὼν δὲ τῆς οὐρ. Sic Hebr. IX, 25: Τὰ ὑπεράγιστα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

(20) Ὅπερ. Rectius forte διόπερ, « quapropter: » inquit Sylb. Scribe, διόπερ εὐχόμεθα καὶ ἐπὶ γῆς γενέσθαι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν οὐρανοῖς. ΗΚΙΣΙΣΙΣ.

(21) Ἐνδυσάμενοι. Post aliquot interjecta, venit ad Coloss. III, 12: Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἁγαπημένοι, σπλάγχχνα οἰκτιρμῶν, χα-

(22) Ἡμῖν, οὕτως καὶ ἡμεῖς. Ὑμῖν, οὕτως καὶ ὑμεῖς, Coloss., ubi mox, τὴν ἀγάπην, ἣτις ἐστὶ σύνδ. dein, εἰρήνην τοῦ Θεοῦ βασιλεύετω.

(23) Τυράννου. Cum præpositione legendum ἐκ τυράννου, seu πρὸς τυράννου. SYLVBURG.

libertate, et pro seipso mori, ita etiam mulieri. Non est enim hoc proprium masculorum naturæ, sed enorum. Et senex ergo et juvenis, et mulier et servus, mandatis obediens fideliter vivet, et, si opus fuerit, morietur; quod quidem fuerit per mortem vivificari. Scimus quidem certe et pueros et mulieres et servos sæpe, invitis parentibus et maritis et dominiis, evasisse optimos. Non minus ergo prompto et alacri animo eos esse oportet, qui pie vitam sunt acturi, cum visi fuerint aliqui eos arcere; sed multo magis convenit contendere et egregie decertare, ne victi excidant ab optimis et maxime necessariis consiliis. Neque enim existimo ullam admittere comparisonem, utrum sit melius ascribi in consortium Omnipotentis, an dæmonum tenebras eligere. Nam quæ a nobis aliorum gratia sunt, ea semper facimus, habito ad illos respectu, quorum gratia suscepta sunt, eam nobis normam proponentes, ut illis gratificemur. Quæ autem propter nos ipsos potius quam propter alios aguntur, æquali studio a nobis agi debent, sive videantur aliquibus placere, sive non videantur. Quod si nonnulla ex iis, quæ sunt indifferentia, tantum honorem sunt assecuta, ut etiam aliquibus invitis videantur esse expetenda ac eligenda; multo magis existimandum est esse pro virtute decertandum, nihil aliud respicientes quam aliq, quod recte honesteque geri potest, sive id aliquibus aliis videatur, sive non. Pulchre ergo Epicurus quoque dicit, scribens ad Menæceum: « Nec si sit aliquis juvenis, differat philosophari; neque si sit senex, defatigetur philosophando; nam nec est aliquis immaturus, neque nimis provecæ et exhaustæ ætatis, ad adipiscendam animi sanitatem. Qui autem dicit nondum esse vel præteritisse tempus philosophandi, similis est ei qui dicit ad beatitudinem vel nondum adesse tempus, vel tempus præteritisse. Quare et juniori philosophandum ✕ est, et seni: huic quidem, ut senescens juvenescat bonis, per gratiam eorum quæ facta fuerint; illi autem, ut sit simul juvenis et senex, per futurorum metus vacuitatem. »

A τε ελευθερίας, ὑπὲρ τε ἑαυτοῦ, ὡς αὐτῶς (24) καὶ γυναικί· οὐ γὰρ τῆς τῶν ἀρρένων φύσεως τοῦτο ἴδιον, ἀλλὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν. Πιστώσιν οὖν καὶ ὁ πρεσβύτης, καὶ ὁ νέος, καὶ ὁ οἰκέτης, ὑπακούουσιν ταῖς ἐντολαῖς, βιώσεται τε καὶ, ἐὰν δέη, τεθνήσκει· ὅπερ ἂν εἴη διὰ θανάτου ζωοποιηθῆναι. Ἴσμεν γοῦν καὶ παῖδας, καὶ γυναῖκας, καὶ οἰκέτας πολλὰκις, ἀκόντων πατέρων, καὶ δεσποτῶν, καὶ ἀνδρῶν, βελτίστους γεγονέναι. Οὐκ οὖν ἑλαττον προθυμείσθαι χρὴ τοὺς μὴ λοντας θεοσεβῶς ζῆσαι, ἐπειδὴν εἴργειν αὐτοὺς τινας δοκῶσιν· ἀλλὰ παλὺ πλέον οἶμαι προσήκειν σπεύδειν τε καὶ ἀγωνίζεσθαι διαφερόντως, ὅπως ἂν, μὴ ἡτηθέντες, ἀποπέσωσι (25) τῶν ἀρίστων καὶ ἀναγκασιωτάτων βουλευμάτων. Οὐ γὰρ οἶμαι σύγκρισιν ἐπιδέχεσθαι, πότερον ἄμεινον, θιασώτην γενέσθαι τοῦ Παντοκράτορος, ἢ τὸ τῶν δαιμόνων ἐλέσθαι σκότος. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλων ἕνεκα πραττόμενα ἡμῖν ἐκάστοτε πράτταμεν ἂν, εἰς ἐκεῖνους ἀποβλέπειν πειρώμενοι, ὧν ἕνεκα γίνεσθαι δοκεῖ, μέτρον ἡγούμενοι τοῦτο τὸ ἐν ἐκεῖνοις κεχαρισμένον· ἃ δὲ αὐτῶν (26) μᾶλλον ἢ τινῶν ἐτέρων, ταῦτα ἂν ἡμῖν γίγνοιτο μετὰ τῆς ἰσῆς σπουδῆς, ἐὰν τε ἀρέσκειν τισὶ δοκῆ, ἐὰν τε καὶ μὴ. Εἰ δὲ τῶν ἀδιαφόρων ἕνια τοιαύτην εἴληχε τιμὴν, ὥστε καὶ ἀκόντων τινῶν αἰρετὰ εἶναι δοκεῖν, παλὺ δὲ πλέον τὴν ἀρετὴν περιμάχητον νομιστέον· μὴ εἰς ἄλλο τι ἀφορῶντας, ἀλλὰ εἰς αὐτὸ τὸ καλῶς πρατθῆναι δυνάμενον, ἐὰν τε ἐτέροις δοκῆ τισιν, ἐὰν τε καὶ μὴ. Καλῶς οὖν καὶ Ἐπίκουρος Μεινοικεῖ (27) γράφων· « Μῆτε νέος (28) τις ὧν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μῆτε γέρον ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν· οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδέ τις ἐστιν, οὔτε πάρωρος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὕγιαίνειν (29). Ὁ δὲ λέγων, μήπω (30) τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὦραν, ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὦραν, ὁμοίος ἐστι τῷ λέγοντι, πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μήπω παρεῖναι (31) τὴν ὦραν, ἢ μηκέτ' εἶναι τὴν ὦραν (32). Ὡστε φιλοσοφητέον καὶ νεωτέρῳ καὶ γέροντι (33) τῷ μὲν, ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δὲ, ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ἢ διὰ τὴν ἀρεσίαν τῶν μελλόντων. »

CAPUT IX.

Quæ Christus de martyrii beneficiis dixit, colligit in unum atque illustrat.

De martyrio autem aperte dixit Dominus (ea autem simul conjungemus, quæ diversis in locis scripta

✕ P. 595 ED. POTTER, 502 ED. PARIS.

(24) Ὡς αὐτῶς. Vel conjuncte ὡσαύτως.

(25) Ἀποπέσωσι. Duplex est lectio, ἀποπέσωσι et ἀποπταίωσι. STILBURG.

(26) Αὐτῶν. Vel αὐτῶν asper.

(27) Ἐπίκουρος Μεν. Exstat hæc epistola in Epicuro Diogenis Laertii lib. x, segm. 122 et seq.

(28) Μῆτε νέος. Hæc forte respicit Horatius, Epicuri scilicet discipulus, epist. 1, v. 23:

Sic mihi tarda fluunt, ingrataque tempora, quæ spem Consiliumque morantur agendi gnæviter id, quod Æque pauperibus prodest, locupletibus æque: Æque neglectum pueris, senibusque nocebit.

(29) Ὑγιαίνειν. Ὑγιαίνων. Laert. Utraque lectio proba est, inquit in Not. ad Laert. Menagius. Lego ὕγιαίνειν, quia videtur utrunque melius; inquit in

D Περὶ δὲ τοῦ μαρτυρίου διαβρήδην ὁ Κύριος εἰρηκεν (καὶ τὰ διαφορῶς γεγραμμένα συνάξοντι)

Vita Epicuri Gassendus.

(30) Μήπω. Laertius ἢ μήπω scribit. Quinetiam Gassendo apud Clementem desiderari videtur particula ἢ ob consequens membrum, ubi occurrit ἢ μήπω, ἢ μηκέτι.

(31) Μήπω παρεῖναι. Μὴ παρεῖναι. Laert. Clementis lectio Menagio magis placet, nempe Gassendo, eo quod μήπω, ut ait, opponatur voci μηκέτι.

(32) Μῆκετ' εἶναι τὴν ὦραν. Μηκέτι εἶναι. Laert., sed τὴν ὦραν non agnoscit: quod tamen Gassendo non incongrue repeti videtur, quatenus repetita quoque in superiore contraque posito membro fuit.

(33) Καὶ νεωτέρῳ, καὶ γέροντι. Καὶ γέροντι καὶ νέῳ, Laert. Porro Menagio placet lectio Laertiana,

« Λέγω δὲ ὑμῖν· Πᾶς ὃς ἐάν (34) ὁμολογήσῃ ἐν ἄνθρωποις, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἐμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ. Τὸν δὲ ἀρνησάμενον με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνήσομαι αὐτὸν ἐμπροσθεν τῶν ἀγγέλων (35). Ὅς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, ἢ τοὺς (36) ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλδί· καὶ ἀμαρτωλῷ, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Πᾶς οὖν ὅστις ἐάν ὁμολογήσῃ (37) ἐν ἔμοι ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Ὅταν δὲ φέρωσιν ὑμᾶς εἰς τὰς (38) συναγωγὰς, καὶ τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ προμεριμνᾶτε πῶς ἀπολογηθῆτε, ἢ τί εἰπῆτε· τὸ γὰρ ἄγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, τί δεῖ εἰπεῖν. » Τοῦτον ἐξηγουόμενος τὴν τόπον Ἡρακλέων (39), ὁ τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς δοκιμώτατος, κατὰ λέξιν φησὶν, « ὁμολογίαν εἶναι τὴν μὲν ἐν τῇ πίστει καὶ πολιτείᾳ, τὴν δὲ ἐν φωνῇ. Ἡ μὲν οὖν ἐν φωνῇ ὁμολογία καὶ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν γίνεται. ἢ μόνον, φησὶν, ὁμολογίαν ἡγούνται εἶναι οἱ πολλοί· οὐχ ὅτις δὲ δύναται· δὲ ταύτην τὴν ὁμολογίαν καὶ οἱ ὑποκρίται ὁμολογεῖν. Ἄλλ' οὐδ' εὐρεθήσεται οὗτος ὁ λόγος καθολικῶς εἰρημένος· οὐ γὰρ πάντες οἱ σωζόμενοι ὁμολόγησαν τὴν διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογίαν, καὶ ἐξῆλθον. Ἐξ ὧν Ματθαῖος, Φίλιππος, Θωμᾶς, Λευὶς (40), καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ ἔστιν ἡ διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογία οὐ καθολικὴ, ἀλλὰ μερικὴ. Καθολικὴ δὲ, ἢ νῦν λέγεται, τὴν ἐν ἔργοις καὶ πράξεσι καταλλήλους τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ἐπειτα δὲ ταύτῃ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ ἡ μερικὴ, ἢ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν, ἐάν δέη, καὶ ὁ λόγος αἰρῆ (41) ὁμολογήσει γὰρ οὗτος καὶ τῇ φωνῇ ὁρθῶς, προμολογήσας πρότερον τῇ διαθέσει. Καὶ καλῶς ἐπὶ μὲν τῶν ὁμολογούντων, « ἐν ἔμοι, » εἶπεν· ἐπὶ δὲ τῶν ἀρνούμενων τὸ « ἐμὲ » προσέθηκεν. Οὗτοι γὰρ, κἂν τῇ φωνῇ ὁμολογήσωσιν αὐτὸν, ἀρνοῦνται αὐτὸν, τῇ πράξει μὴ ὁμολογούντες· μόνοι δ' ἐν αὐτῷ ὁμολογοῦσιν οἱ ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ὁμολογίᾳ καὶ πράξει βιωῦντες, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, ἐνελημμένους αὐτοὺς (42), καὶ ἐγόμενος ὑπὸ τούτων. Διόπερ

✠ P. 596 ED. POTTER, 502, 503 ED. PARIS. ^a Luc. xii, 8. ^b Marc. viii, 38. ^c Matth. x, 32.

^d Luc. xii, 11, 12.

ut etiam Gassendo; cum neque pro φέροντι legitur γεραϊτέρω, neque initio epistolæ cui hoc membrum respondet, legitur νεότερος, sed νέος.

(34) Ἐάν. Luc., ἂν.

(35) Τὸν δὲ ἀρνησάμενον ... ἀπαρνήσομαι αὐτὸν ἐμπροσθεν τῶν ἀγγέλων. Ὁ δὲ ἀρνησάμενος... ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· Luc.

(36) Ἡ τοῦς. Marc., καὶ τοὺς. Mox ibidem, μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

(37) Πᾶς οὖν ὅστις ἐάν ὁμολογήσῃ. Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει, Matth.

(38) Ὅταν δὲ φέρωσιν ὑμᾶς εἰς τ. Ὅταν δὲ φέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τ. Luc., ubi mox, μεριμνᾶτε, πῶς ἢ τί ἀπολογησέσθε· sed προμεριμνᾶτε habet Marc. xiii, 11. Paulo post, & δεῖ εἰπεῖν, Luc.

(39) Ἡρακλέων. Ejus meminit etiam Tertullianus lib. *Adversus Valentianianos*, cap. 4: Origenes *Comment. in Joan.* p. 60, dicit Heracleonem Οὐαλεντίνου λεγόμενον εἶναι γνώριμον, « Valentini discipulum habitum fuisse. Conf. Cl. Grabius *Spicilegii* sæc. ii, p. 80.

sunt): « Dico autem vobis: Quicumque in me confessus fuerit coram hominibus, Filius etiam hominis confitebitur in eo coram angelis Dei. Qui autem me negaverit coram hominibus, negabo ipsum coram angelis ». Quem enim mei, vel meorum verborum puduerit in hac generatione adultera et peccatrice, Filium quoque hominis ejus pudebit, quando venerit in gloriam Patris sui cum angelis suis ». Quicumque ergo in me confessus fuerit coram hominibus, ego quoque in eo confitebor coram Patre meo, qui est in caelis ». Cum autem induxerint vos in synagogas et ad magistratus et potestates, ne prius solliciti sitis quomodo respondeatis, aut quid loquamini: Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora quid loquamini ^d. » Hunc locum exponens Heracleon, cujus in schola Valentini fuit maxima existimatio, his verbis dicit: « Confessionem quidem unam esse fide et vitæ institutione, alteram vero voce. Atque quæ sit quidem voce confessio, sit etiam apud potestates, quam solam, inquit, plerique non recte confessionem esse existimant. Possunt autem hac confessione uti etiam hypocritæ. Sed nec hæc res universe prolata, ita se habere deprehenditur. Non enim omnes qui salvi fiunt, ea confessione, quæ voce fit, usi sunt, et excessere. Ex quibus est Matthæus, Philippus, Thomas, Levis, et alii multi. Accedit quod ea, quæ voce fit, confessio non universa complectatur, sed ad partem solum spectet. Universalis autem est, quam nunc dicit, quæ fit factis et operibus ei, quæ est in ipsum, fidei congruentibus. Hanc autem confessionem sequitur etiam particularis, quæ sit apud potestates, si opus fuerit, et ratio imputerit. Nam is voce quoque recte confitebitur, cum affectione prius recte fuerit confessus. Pulchre autem de iis qui ꝛꝛ confitentur quidem', « in me, » dixit: de iis autem qui negant, « me » simpliciter apposuit. Nam ii, etsi ipsum voce confessi fuerint, ipsum negant, actione minime confitentes. Ii autem soli in ipso confitentur, qui in ea, quæ est in ipsum, confessione et actione vivunt, in quibus ipse constituitur: Luc. xii, 8. ^b Marc. viii, 38. ^c Matth. x, 32.

(40) Ματθαῖος ... Λευὶς. Aliis iidem sunt Matthæus et Levis publicanus. Unde *Constitut. apost. lib. viii, cap. 22*: Ἐγὼ Ματθαῖος, ὁ καὶ Λευὶς, ὁ ποτὲ τελώνης, διατάσσομαι. « Ego Matthæus, qui et Levis, olim publicanus, constituo. » Conf. quæ ibi adnotat Cl. Cotelerius, qui ab Heracleone non vult intelligi Levi publicanum Marc. ii, 14, Luc. v, 27, memoratum, sed Levi Lebbaeum.

(41) Ὁ λόγος αἰρῆ. Legendum videtur ὁ λόγος αἰτῆ, « ratio postulat: » inquit Sylburg. Sed Cl. Grabius *Spicileg. sæc. ii, pag. 84* ait: « Αἰτῆ legendum frustra monet Sylburgius in margine et notis. Ego, spiritum et accentum solum mutans, αἰρῆ reponerem. Usitata enim est phrasis, ὁ λόγος αἰρῆ. Velut apud Plutarchum in *Consolatione* ad Apollonium: Ὅπῃ λόγος αἰρῆ βέλτιος ἔχειν. « Prout ratio dictaverit, optime se habere. » Et apud Herodotum *Euterpe*, sive lib. ii: Καὶ δὴ καὶ ὁ λόγος οὕτως αἰρῆται. « Et sane ipsa ratio ita exigit. »

(42) Αὐτούς. Lege αὐτοίς, GRAB.

utpote qui in illis habitat, et ab illis tenetur. Quocirca « nunquam potest seipsum negare ». » Eum autem negant, qui non sunt in ipso. Non enim dixit: « Qui negaverit in me, » sed « me. » Nullus enim unquam, qui est in ipso, ipsum negat. Illud autem « coram hominibus, » et iis qui salvi fiunt, et etiam gentilibus similiter, apud alios quidem vitæ institutione, apud alios vero etiam voce. Quamobrem nunquam possunt ipsi negare: eum autem negant, qui non sunt in ipso. » Hæc quidem Heracleon; et in aliis quidem videtur nobiscum sentire in hac pericope; illud autem non advertit, quod etsi non actione aliqua et vita « confessi sunt Christum coram hominibus, » eo tamen, quod voce confiteantur in iudiciis, et usque ad mortem cruciati non negent, ex animi proposito credidisse cernuntur. Propositum autem quod confitetur, præcipue si ne morte quidem mutetur, omnia simul vitia, quæ gignebantur per cupiditatem corporis, omnino rescindit. Est enim, ut ita dicam, in fine vitæ tota simul per actionem pœnitentia, et vera in Christum confessio, voce testificante. Si autem « Spiritus Patris » in nobis testificatur, quomodo sumus adhuc hypocritæ, quos dixit sola voce testari? Dabitur autem aliquibus, si expediat, religionis causam dicere, ut et per martyrrium seu testimonium et confessionem omnes juventur, dum confirmantur quidem, qui sunt in Ecclesia; admirantur autem, et ad fidem deducuntur, qui ex gentilibus salutem curiose quæsierint; reliqui autem stupore afficiuntur. Quamobrem oportet omnino confiteri; id enim situm est in nostra potestate: causam vero religionis dicere, non omnino semper; non est enim hoc quoque situm in nostra potestate. « Qui autem sustinuerit in finem, is salvus erit ». » Nam quis ex iis, qui sapiunt, non elegerit in Deo regnare, aut etiam servire? « Deum ergo confitentur » quidam « nosse, » ut dicit Apostolus, « factis autem negant: cum sint abominandi, increduli, et ad omne opus **216** bonum reprobi ». » Illi autem, licet nil aliud quam confessi fuerint, unum saltem in fine vitæ bonum effecerint. Videtur ergo martyrrium esse expurgatio peccatorum cum gloria. Jam vero dicit Pastor: « Effugietis operationem feræ agrestis, si cor vestrum fuerit mundum et ab omni reprehensione alienum. » Quinetiam ipse Dominus: « Expetivit, inquit, vos Sathanas ut cribraret; ego autem rogavi ». » Solus ergo Dominus propter eorum, qui ei insidiabantur, hominum, et infidelium expurgationem, « bibit calicem ». » Quem imitantes apostoli, ut qui revera es-

« ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐδέποτε δύναται. » Ἀρνούνται δὲ αὐτὸν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ· οὐ γὰρ εἶπεν· « Ὅς ἀρνήσῃται ἐν ἐμοί, » ἀλλ', « ἐμέ. » Οὐδείς γὰρ ποτε, ὡν ἐν αὐτῷ, ἀρνεῖται αὐτόν. Τὸ δὲ « ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, » καὶ τῶν σωζομένων, καὶ τῶν ἐθνικῶν δὲ ὁμοίως, παρ' οἷς μὲν καὶ τῇ πολιτείᾳ, παρ' οἷς δὲ καὶ τῇ φωνῇ· διόπερ ἀρνήσασθαι αὐτὸν οὐδέποτε δύναται· ἀρνοῦνται δὲ αὐτόν οἱ μὴ ὄντες ἐν αὐτῷ. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἡρακλέων· καὶ τὰ μὲν ἄλλα φαίνεται ὁμοδοξεῖν ἡμῖν κατὰ τὴν περικοπὴν ταύτην· ἐκεῖνο δὲ οὐκ ἐπέστησεν, ὅτι εἰ καὶ μὴ πράξει τις καὶ τῷ βίῳ « ὠμολόγησεν τὸν Χριστὸν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, » τὸ μέντοι (43) κατὰ φωνὴν ὁμολογεῖν ἐν δικαστηρίοις, καὶ μέχρι θανάτου βασανιζομένων μὴ ἀρνεῖσθαι, ἀπὸ διαθέσεως πιστευθέντων φαίνονται. Διάθεσις δὲ ὁμολογουμένη, καὶ μάλιστα ἡ μὴδὲ θανάτῳ τρεπομένη, ὅφ' ἕνα (44) πάντων τῶν παθῶν, ἃ δὴ διὰ τῆς σωματικῆς ἐπιθυμίας ἐγεννᾶτο, ἀποκοπὴν ποιεῖται· ἔστι γὰρ, ὡς ἔπος εἶπεν, ἐπὶ τέλει τοῦ βίου ἀθρόα κατὰ τὴν πρᾶξιν μετάνοια, καὶ ἀληθὴς εἰς Χριστὸν ὁμολογία, ἐπιμαρτυροῦσός τῆς φωνῆς. Εἰ δὲ τὸ « Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς » ἐν ἡμῖν μαρτυρεῖ, πῶς ἐτι ὑποκριταί, οὓς φωνῇ μόνῃ μαρτυρεῖν εἴρηκεν (45); Δοθήσεται δὲ τισιν, ἐὰν συμφέρῃ, ἀπολογησασθαι, ἵνα διὰ τε τῆς μαρτυρίας διὰ τε τῆς ὁμολογίας ὠφελῶνται οἱ πάντες, ἰσχυροποιούμενοι μὲν οἱ κατ' Ἐκκλησίαν, θαυμάζοντες δὲ καὶ εἰς πίστιν ὑπαγόμενοι οἱ ἐξ ἐθνῶν τὴν σωτηρίαν πολυπραγμονήσαντες· οἱ λοιποὶ δὲ, ὅφ' ἐκπλήξεως κατεχόμενοι. Ὡστε τὸ ὁμολογεῖν ἐκ παντὸς δεῖ ἐφ' ἡμῖν γὰρ· ἀπολογεῖσθαι δὲ οὐκ ἐκ παντός· οὐ γὰρ καὶ τοῦτο ἐφ' ἡμῖν. « Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται. » ἐπεὶ τίς οὐκ ἂν τῶν εὐφροσύνητων βασιλεύειν ἐν Θεῷ, ἀλλ' οὐ δουλεύειν ἔλοιτο; « Θεὸν οὖν ὁμολογοῦσά » τινες « εἰδέναι, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται· βδέλυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι. » Οἱ δὲ, κἂν τοῦτο μόνον ὁμολογήσωσιν, ἐν τι κατεπράξαντο ἐπὶ τέλει ἔργον ἀγαθόν. Ἔοικεν οὖν τὸ μαρτύριον ἀποκάθαρσις εἶναι ἀμαρτιῶν μετὰ δόξης. Ἀυτίκα ὁ Ποιμὴν (46) φησὶν· Ἐκφεύξεσθε τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀγρίου θηρίου, ἐὰν ἡ καρδίᾳ ὁμῶν γένηται καθαρὰ καὶ ἁμωμος. » Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος· « Ἐξητήσατο (47) ὁμᾶς ὁ Σατανᾶς, » λέγει, « σινιάσαι· ἐγὼ δὲ παρητησάμην. » Μόνος τοίνυν ὁ Κύριος διὰ τὴν τῶν ἐπιβουλεύοντων αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ τὴν τῶν ἀπίστων ἀποκάθαρσιν, « ἐπεὶ τὸ ποτήριον » ὃν μιμούμενοι οἱ ἀπόστολοι, ὡς ἂν τῷ ὄντι γνωστικοὶ καὶ τέλειοι, ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν, ἃς ἔπηξαν, ἔπαθον. Οὕτως οὖν καὶ οἱ κατ' ἴχθως τὸ

✕ P. 597 ED. POTTER, 503, 504 ED. PARIS. d Luc. xii, 31, 32. ° Matth. xx, 22.

(43) Τὸ μέντι. Vel potius τῷ μέντι.

(44) Ἰγ' ἕνα. Subaudiendum χρόνον, aut simile quid. SYLBURGO.

(45) Εἴρηκεν. Nempe Heracleon in verbis jam allatis.

(46) Ὁ Ποιμὴν. Hermæ Pastorem intelligit, lib. 1, vis. 4: « Si ergo præparaveritis vos, poteritis effu-

• II Tim. ii, 15. b Matth. xxiv, 13. c Tit. i, 16.

gere illam (sc. bestiam), si cor vestrum fuerit purum ac sine macula, et reliquos dies vestros servicitium Deo sine querela.)

(47) Ἐξητήσατο. Luc. xii, 31, 32: Εἶπα δὲ ὁ Κύριος· Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ, ὁ Σατανᾶς ἐξητήσατο ὁμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς σίτον· ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου.

ἀποστολικὸν πορευόμενοι γνωστικοὶ ἀναμάρτητοί γε εἶναι ὀφείλουσι, καὶ δι' ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Κύριον ἀγαπᾶν καὶ τὸν πλησίον· ἴν', εἰ καλοῖται περίστασις, ὑπὲρ Ἐκκλησίας, ἀσκανδάλιστοι τὰς θλίψεις ὑπομένοντες, « τὸ ποτήριον πίωσιν. » Ὅσοι δὲ ἔργῳ μὲν παρὰ τὸν βίον, λόγῳ δὲ ἐν δικαστηρίῳ μαρτυροῦσι, καὶ ἐλπίδα ἐκδεχόμενοι, καὶ φόβον ὑφορώμενοι, βελτίους οὗτοι τῶν στόματι μόνον ὁμολογούντων τὴν σωτηρίαν. Ἄλλ' εἰ καὶ ὑπερβαίη τις ἐπὶ τὴν ἀγάπην, τῷ ὄντι μακάριος οὗτος καὶ γνήσιος μάρτυς, τελείως ὁμολογήσας, καὶ ταῖς ἐντολαῖς, καὶ τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ Κυρίου· ὃν ἀγαπήσας, ἀδελφὸν ἐγνώρισεν. ὅλον ἑαυτὸν ἐπιδοῦς διὰ τὸν Θεόν, οἷον παρακαταθήκην εὐγνωμόνως καὶ ἀγαπητικῶς ἀποδίδους τὸν ἀπαιτούμενον ἄνθρωπον.

A sent gnostici et perfecti, pro ecclesiis quas fundarunt passi sunt. Sic ergo gnostici, qui vestigiis insistent apostolicis, debent ita se gerere ut in eos non cadat peccatum, et propter dilectionem in Dominum diligant etiam proximum : ut si casus aliquis evocet, pro Ecclesia, citra offensionem patientes afflictiones, « bibant calicem. » Quicumque autem factis quidem in vita, verbis autem in iudicio ferunt testimonium, sive spem expectent, sive timorem reformident, ii sunt meliores iis qui ore solum confitentur salutem. Quod si quis etiam transierit ad charitatem, is revera est beatus et germanus martyr, ut qui sit perfecte confessus, et præceptis, et Deo, per Dominum : quem diligendo, significavit esse fratrem, cum totum seipsum tradiderit propter Deum, B tanquam aliquod depositum, grate et amanter reddens hominem, cum exigitur.

CAPUT X.

Graviter reprehendit illos qui se iudicibus offerebant.

Ἐπὲν δ' Ἐμπαλιν εἶπη· « Ὅταν διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην· » οὐχ ὡς κακὸν τὸ διώκεσθαι παραινέει φεύγειν, οὐδ' ὡς θάνατον φοβουμένους, καὶ φυγῆς ἐκκλίνειν προστάττει τοῦτον, βούλεται δὲ ἡμᾶς μηδὲν αἰτίους μηδὲ συναιτίους κακοῦ τινος γίνεσθαι, σφίσι τε αὐτοῖς, πρὸς δὲ καὶ τῷ διώκοντι καὶ τῷ ἀναιροῦντι· τρόπον γάρ τινα προσαγγέλλει (48) ἐστυὸν περιστασθαι ὁ δὲ παρακούων, τολμηρὸς καὶ ριψοκίνδυνος. Εἰ δὲ ὁ ἀναιρῶν « ἄνθρωπον (49) Θεοῦ » εἰς Θεὸν ἀμαρτάνει, καὶ τοῦ ἀπαιτινύτου αὐτὸν ἔνοχος καθίσταται ὁ ἐστυὸν προσάγων (50) τῷ δικαστηρίῳ· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ μὴ περιστελλόμενος (51) τὸν διωγμὸν, ἀλώσιμον διὰ θράσος παρέχων ἑαυτὸν· οὗτός ἐστι, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, ὁ συνεργὸς γινόμενος τῇ τοῦ διώκοντος πονηρίᾳ. Εἰ δὲ C καὶ προσερεθίζοι, τέλειον αἴτιος, ἐκκαλούμενος τὸ θηρίον. Ὡς δ' αὐτως, καὶ αἰτίαν μάχης παράσχη τινὰ,

Cum autem rursus dixerit, « Quando vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite in aliam » ; « non suadet fugere, tanquam malum sit pati persecutionem ; nec ut mortem extimescentes, jubet nos eam fuga declinare ; vult autem nos nulli esse auctores neque adjuutores mali, nec nobis ipsis, nec ei qui persequitur, nec ei qui interimit. Denuntiat enim quodammodo ut sibi met caveamus. Qui autem non obedit est temerarius, et inconsulte se in pericula conjicit. Si autem qui « hominem Dei » interimit, in Deum peccat, is quoque ejus cadis reus tenetur, qui se offert iudicio. Talis autem erit, qui non vitat persecutionem, capiendum se præbens per audaciam. Is est qui, ✕ quantum in se est, adjuvat improbitatem ejus qui persequitur. Quod si etiam irritet, plane causa est, ut qui provocet feram. Similiter etiam si præbeat aliquam pu-

✕ P. 598 ED. POTTER, 504, 505 ED. PARIS. * Matth. x, 23.

(48) Προσαγγέλλει. Malet forte aliquis προαγγέλλει, « prænuntiat. » Sed προσαγγέλλει accipi potest pro « defert : » quod mox dicit προσάγει· ἑαυτὸν δικαστηρίῳ. SYLBUAG.

(49) Ἄνθρωπον Θεοῦ. Phrasis e D. Paulo sumpta, qui I Tim. vi, 11, ait : Σὺ δὲ, ὡς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ· εἰ II Tim. iii, 17 : Ἴνα ἄριστος ἦ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Utroque loco episcopum, qui nimirum, Deo jubente, in his, quæ Dei sunt, populo præest, « hominem Dei » vocat. In Veteri Testamento, « homines Dei, » aut « viri Dei » appellatur prophete, velut Deo familiares ; ut « Moyses, Samuel, David, Elias, atque alii. » Clemens latiori sensu hac phrasi usus est pro quovis homine, qui Deo se addixit, seu quovis fideli Christiano.

(50) Ὁ ἑαυτὸν προσάγων. Eusebii *Ecclesiastica historia* lib. iv, cap. 15 : Καὶ δὴ πλείστης ἐπιταῖς βοαῖς γενομένης παραχῆς, Φρύγα τινὰ τὸ γένος Κόδιτον τοῖνομα, νεωστὶ ἐκ τῆς Φρυγίας ἐπιστάντα, ἰδόντα τοὺς θήρας καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀπειλάς, καταπτῆσαι τὴν ψυχὴν μαλακισθέντα, καὶ τέλος τῆς σωτηρίας ἐνδοῦναι. Ἐδῆλου δὲ τοῦτον ὁ τῆς προσηρμημένης γραφῆς λόγος, προπετέστερον, ἄλλ' οὐ κατ' εὐλάβειαν ἐπιπηδήσας· τῷ δικαστηρίῳ σὺν ἑτέροις· ἀλίνα δ' οὐν ὄμως, καταφανὲς ὑπόδειγμα τοῖς πᾶσι παρασχεῖν, ὅτι μὴ θέοι τοῖς τοιοῦτοις ριψοκίνδυνως

καὶ ἀνευλαδῶς κατατολμᾶν. « Secuto debinc post hujusmodi (in Christianos et præsertim Polycarpum) acclamationes gravissimo motu, Quintus quidam natione Phryx, qui nuper ex Phrygia advenerat, cum feras, et quæ præterea intentabantur tormenta vidisset, fracto animo expavit, tandemque vitæ retinendæ studio cessit. Hic porro Quintus, ut in eadem epistola docetur, temeritate quadam ac levitate ductus, non cum pio ac religioso metu, una cum aliquot aliis ad tribunal prosulerat : sed continuo captus, illustre documentum omnibus præbuit, ne præcipiti audacia sine ullo infirmitatis sue respectu hujusmodi periculis sese objicerent. » Conf. Smyrnenis ecclesiæ epistola de martyrio Polycarpi cap. 4, e quo loco Eusebius hæc didicit.

(51) Περιστελλόμενος. Eodem sensu hanc vocem adhibet infra, *Strom.* vii, p. 758 edit. Paris. : Ὁ δὲ τῷ ὄντι ἀνδρείος, προφανῆ τὸν κίνδυνον διὰ τὸν τῶν πολλῶν ζῆλον ἔχων, εὐθαρσῶς πᾶν τὸ προσὶν ἀναδέχεται· ταύτη τῶν ἄλλων λεγομένων μαρτύρων χωριζόμενος, ἢ οἱ μὲν, ἀφορμὰς παρέχοντες σφίσι αὐτοῖς, ἐπιβρίπτουντες αὐτοῖς (scilicet αὐτοῖς) τοῖς κινδύνοις οὐκ οἶδ' ὅπως· εὐστομεῖν γὰρ δίκαιον· οἱ δὲ περιστελλόμενοι κατὰ λόγον τὸν ὀρθόν, ἔπειτα τῷ ὄντι καλέσαντος τοῦ Θεοῦ προθύμως ἑαυτοὺς ἐπιδίδοντες, etc.

gnæ causam, vel damni, vel iudicii, vel inimicitiarum, is occasionem peperit persecutionis. Et ideo iussi sumus nihil retinere ex iis quæ ad hanc vitam pertinent : sed « ei, qui tollit pallium, præterea etiam dare tunicam » ; » non solum ut permaneamus nino affectu immunes, sed ne ea vendicantes, eos, qui in iudicio contendunt, in nos red-damus efferatos, et per nos eos commoveamus, ut nomen Christiani maledictis appetant.

CAPUT XI.

Respondet objectioni : Si Deus vestri curam gerat, cur patimini ?

At inquit : Si Deus vestri curam gerit, cur patimini persecutionem et morte afficimini ? an ipse vos eis tradit ? Nos autem non sic existimamus, velle Dominum ut in calamitates incidamus, sed propheticæ prædixisse ea quæ essent eventura : fore scilicet, ut propter nomen ejus pateremur persecutionem, ut occideremur, et ut suspenderemur. Quamobrem noluit nos pati persecutionem, sed ea, quæ passuri sumus, prius significavit per eam, quod sint eventura, prædictionem, nos exercens ad tolerantiam, cui promisit hæreditatem. Quamquam non soli, sed cum multis supplicio afficimur. At illi, inquit, cum sint maledicti, jure luunt pœnas ; ergo vel inviti nobis justitiam suo testimonio tribuunt, qui injuste propter justitiam punimur. Sed neque injustitia iudicis attingit Dei providentiam ; oportet enim iudicem in sua potestate habere suam sententiam, nec, veluti organa inanima, nervis quodammodo trahi, et ab externa solum causa vim agendi capere. Unde et ille, perinde ac nos, in questionem venit de suo iudicio, deque electione rerum eligibilium et patientia. Quamvis autem non faciamus injuriam, tanquam tamen injuriam facientes, nos intuetur iudex. Neque enim nostra novit, neque vult scire ; sed quodam inani præoccupatus abripitur præiudicio ; unde etiam ipse iudicio sit obnoxius. Nos ergo persequuntur, non quod injustos esse deprehenderint, sed quod nos vitæ humanæ injuriam facere existiment, eo quod simus Christiani, et cum ipsi sic vitam instituimus, tum alios hortamur ut vitam degant similem. Cur autem, inquit, cum vos persequuntur, nihil vobis affertur auxilii ? ✕ Quid enim, quod ad nos quidem attinet, nobis sit injuriæ, cum morte soluti tendimus ad Dominum ; nec aliter vitæ mutatione afficimur, quam qui

Α η ζημιᾶς, ἢ δίκης, ἢ ἔχθρας, ἀφορμὴν ἐγέννησα διωγμοῦ. Διὰ τοῦτ' οὖν μηδεὶς ἀντέχεσθαι τῶν ἐν τῷ βίῳ προστέτακται ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ « τῷ ἀφροντι (52) τὸ ἱμάτιον καὶ τὸν χιτῶνα προσδίδουαι » οὐχ ἵνα ἀπροσπαθεῖς διαμένωμεν μόνον, ἀλλ' ὡς μὴ, ἀντιποιούμενοι, τοὺς ἐπιδικαζομένους ἐφ' ἑαυτοὺς ἀγριάζωμεν, καὶ δι' ἡμῶν ἐπὶ τὴν τοῦ ὀνόματος διακινῶμεν βλασφημίαν.

Ναὶ φασίν· Εἰ κηδεταί (53) ὁμῶν ὁ Θεός, τί δήποτε διώκεσθε καὶ φονεύεσθε ; ἢ αὐτὸς ὑμᾶς εἰς τοῦτο ἐκδίδωσιν ; Ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ὑπολαμβάνομεν τοῖς περιστατικοῖς περιπέπτειν ἡμᾶς τὸν Κύριον βουληθῆναι, ἀλλὰ προφητικῶς τὰ συμβήσεσθαι μέλλοντα προεῖρηκέναι, ὡς διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ διωχθῆσόμεθα, φονευθῆσόμεθα, ἀνασκινδουλευθῆσόμεθα (54)· ὥστ' οὐ διώκεσθαι ἠθέλησεν ἡμᾶς, ἀλλ' ἃ πεισόμεθα προεμήνυσεν διὰ τῆς τοῦ συμβήσεσθαι προαγορεύσεως, εἰς καρτερίαν γυμνασίας (55), ἢ τὴν κληρονομίαν ἐπηγγέλλατο· καίτοι οὐ μόνον, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν κολαζόμεθα. Ἄλλ' ἐκεῖνοι, φασι, κακοῦργοι τυγχάνοντες, δικαίως ὑπέσχουσι τὴν τιμωρίαν. Ἄκοντες οὖν μαρτυροῦσιν ἡμῖν τὴν δικαιοσύνην τοῖς διὰ δικαιοσύνην ἀδίκως κολαζομένοις. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ ἀδικον τοῦ δικαστοῦ τῆς προνοίας ἀπτεται· δεῖ γὰρ κύριον εἶναι τὸν κριτὴν τῆς ἑαυτοῦ γνώμης· μὴ νευροσπαστούμενον ἀψύχων δίκην ὀργάνων, ἀφορμᾶς ἴσως μόνον παρὰ τῆς ἑξουθεν αἰτίας λαμβάνοντα. Δοκιμάζεται γοῦν ἐν ᾧ κρίνει, καθάπερ καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὴν τῶν αἰρετῶν ἐκλογὴν, κατὰ τὴν ὑπομονήν. Κἂν μὴ ἀδικῶμεν, ἀλλ' ὡς ἀδικοῦσιν ἡμῖν ὁ δικαστὴς ἀφορᾷ (56)· οὐ γὰρ οἶδε τὰ καθ' ἡμᾶς, οὐδὲ θέλει μαθεῖν (57)· προλήψει δὲ συναπάγεται κενῇ· διὸ καὶ κρίνεται. Διώκουσι τοίνυν ἡμᾶς, οὐκ ἀδίκους εἶναι καταλαβόντες, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ τῷ Χριστιανούς εἶναι τὸν βίον ἀδικεῖν ὑπολαμβάνοντες, αὐτοὺς τε οὕτω πολιτευομένους, καὶ τοὺς ἄλλους τὸν ὅμοιον αἰρεῖσθαι βίον προτρεπομένους. Διὰ τί δὲ οὐ βοηθεῖσθε διωκόμενοι ; φασι. Τί γὰρ καὶ ἀδικούμεθα ὡς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, θανάτῳ ἀπολυόμενοι πρὸς τὸν Κύριον, καὶ καθάπερ ἡλικίας μεταβολὴν, οὕτω δὲ καὶ βίου ἐναλλαγὴν ὑπομένοντες ; Εἰ δὲ εὖ φρονοῦμεν, χάριν εἰσόμεθα (58) τοῖς τὴν ἀφορμὴν τῆς ταχέως ἀποδημίας παρεσχημένοις, εἰ δι' ἀγάπην μαρτυροῦμεν· εἰ δὲ μὴ, φαῦλοι τινες ἄνδρες εἶναι τοῖς πολλοῖς ἐδοκοῦμεν ἡμεῖς. Εἰ

✕ P. 599 ED. POTTER. * Luc. vi, 29.

(52) *Τῷ ἀφροντι*. Lucam secutus videtur, cap. vi, nam ex Mattheo legendum foret, ordine inverso, ἀφροντι τὸν χιτῶνα καὶ τὸ ἱμάτιον προσδίδουαι. SYLBURG.

(53) *Εἰ κηδεταί*. Conf. cum hoc loco libellum Senecæ *De Providentiâ*, seu, *Cur bonis accidant mala, cum sit Providentiâ*. Id.

(54) *Ἀνασκινδουλευθῆσόμεθα*. Hac voce superius usus est *Strom.* II, pag. 414, et infra pag. 601 edit. Paris. Est autem e Platone sumpta ; lib. II *De repub.*, p. 594, cujus verba superius a nobis allata sunt ad p. 495 edit. Paris.

(55) *Γυμνασίας*. Legi potest etiam γυμνάδας· et

mox, ἢ, « cui », pro ἢ, « quæ ». SYLBURG.

(56) *Ἡμῖν ὁ δικαστὴς ἀφορᾷ*. Legi potest ἐφορᾷ, « inspicit, intuetur » ; inquit Sylburg. Verum ἐφορᾷ accusativum regit, ac proinde si vera esset lectio, scriptum fuisset ἡμᾶς ὁ δικαστὴς ἐφορᾷ. Malim igitur, una littera addita, ἐφορμᾷ, ut sensus sit ; « in nos iudex impetum facit. »

(57) *Οὐδὲ θέλει μ*. Hoc argumentum copiose persequitur Tertullianus in principio *Apologetici*.

(58) *Χάριν εἰσόμεθα*. Legi potest χάριν ἀν εἰσόμεθα, vel in præcedenti membro φρονούμεν, iudic. modo. SYLBURG.

ἦδ' εἶσαν (59) δὲ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀλήθειαν, πάντες μὲν ἂν ἐπεπείδων τῆ ὁδοῦ (60)· ἐκλογὴ δὲ οὐκ ἂν ἦν. Ἄλλὰ γὰρ ἡ ἡμετέρα πίστις, « φῶς » οὐσα « τοῦ κόσμου, » ἐλέγχει τὴν ἀπίστιαν. « Ἐμὲ μὲν γὰρ (61) Ἄνυτος τε καὶ Μελίτος ἀποκτείνουσιν μέντ' ἂν, βλάβει δ' ἂν οὐδ' ὀπωσιουσῶν » οὐ γὰρ οἶμαι θεμιτὸν εἶναι τὸ ἄμεινον πρὸς τοῦ χεῖρονος βλάπτεσθαι. » Ὡστε θαρβρόντα ἡμῶν ἕκαστον λέγειν· « Κύριος ἐμολ βοηθός· οὐ φοβηθήσομαι (62) τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. Δικαίων γὰρ ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ· καὶ οὐ μὴ ἀψήγαι αὐτῶν βάσανος. » Existimo ut id, quod est melius, lædatur ab eo quod est deterius. » Ideo unusquisque ex nobis securè dicit et confidenter: « Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo. Justorum enim animæ in manu Dei sunt, et non tanget eas tormentum c. »

CAPUT XII.

Basilidis sententiam, martyrium genus supplicii existimantis, refutat.

Βασιλίδης δὲ ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ τῶν « Ἐξηγητικῶν » περὶ τῶν κατὰ τὸ μαρτύριον κολαζομένων, αὐταῖς λέξει τάδε φησί· « Φημὶ γὰρ (63) τὸ, ὅπως
a Matth. v, 14. b Psal. cxvii, 6. c Sap. iii, 1.

(59) *El δὲ μὴ, . . . ἡμεῖς. Ei ἦδ.* Sublata distinctione nota post ἂν et ἡμεῖς, hæc sic explicari poterunt: « Quod si nos non essemus a vulgo hominum pro improbis habiti, sed ipsi quoque veritate agnoscerent, universi quidem in viam Christianæ religionis insiliissent, et jam nulla foret electio. Atqui nostra fides est ad hoc comparata, cum sit lux mundi, ut infidelitatem argueret. »

(60) *Τῆ ὁδοῦ.* Christianorum institutum Lucas in *Actis apostolorum* aliquoties τὴν ὁδὸν vocavit. Sic *Act. ix, 2*: « Ὅπως ἐάν τινα; εὐρη τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάθῃ εἰς Ἱερουσαλήμ. xix, 9: Κακολογούντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλῆθους. *Ibid.*, 23: Ἐγένετο . . . ταραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. *xiv. 22*: Ἀκριθέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. Alibi id vocat τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου, *Act. xviii, 25*; Τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδὸν, *Ibid.*, 26; Ταύτην τὴν ὁδὸν, *Act. xvii, 4*.

(61) *Ἐμὲ μὲν γὰρ.* Post hæc verba H. ms. interserit φησὶ Σωκράτης. *Stierg* — Hæc ex Platonicis *Apologia Socratis* laudantur, et a Theodoro lib. viii *De curat. Græc.* Ea sic habent tom. I, pag. 50: « Ἐμὲ μὲν γὰρ οὐδὲν βλάψαι, ὅτε Μελίτος, ὅτε Ἄνυτος· οὐδὲ γὰρ ἂν δύναντο· οὐ γὰρ οἶμαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ γυρίονος βλάπτεσθαι· ἀποκτείνετε μέντ' ἂν ἴσως, ἢ ἐξέλαιεν. » Nihil enim mihi nocerit, aut Melitus, aut Anytus; non enim possent. Quod quidem nefas esse arbitror, virum meliorem a deteriore violari. Interfecerit me fortasse, aut expulerit. » Tertullianus, *De anima* lib. i: « Nihil mirandum, si et in carcere lemmiscatas Anyti et Meliti palmas gestiens infringere, ipsa morte coram, immortalitatem vindicat animæ, necessaria præsumptione ad iniuriæ frustrationem. *Collect.* — Justinus *M. Apol.* i. p. 4: Ὑμεῖς δ' ἀποκτείνετε μὲν δύνασθε, βλάψαι δ' οὐ. « Vos autem occidere quidem potestis, nocere vero minime. » *Græb.*

(62) *Ὁὐ φ. Καὶ οὐ φ.* *Psal.*
(63) *Φημὶ γάρ.* Cl. *Grabius Spicilegii* sæc. ii, pag. 41 et seq. ad Basilidæ verba hæc adnotat: « Ita hæc in editionibus Parisiensibus excusa existant, Græco textu passim male diviso, et pejus Latine translato. Primo quidem φτοι hic non est disjunctivum, sed διασπρητικόν, ideoque pro « sive » in Latina versione pone videlicet, » ne frustra aliud disjunctionis membrum expectes. Ast hoc leve est: magis autem observa, pro ἄλλα ἐξ ἄλλων legi debere ἄλλὰ ἐξ ἄλλων· indeque loco illorum, « cum revera alia ex aliis crimina intendentur, » hæc, « sed alia prorsus de causa in jus vocati. »

ex una ætate ad aliam transeunt? Si autem sapiamus, iis gratias habebimus, qui nobis præbuerint occasionem celeris migrationis, si propter dilectionem martyres fiamus. Si non, mali homines nos multis esse visi essemus. Si ipsi autem quoque novissent veritatem, omnes quidem in viam insiliissent, non fuisset autem electio. Sed enim nostra fides, cum sit « lux mundi », arguit infidelitatem. « Nam me Anytus quidem et Melitus interficient, nullo autem modo me lædent. Neque enim fas esse existimo ut id, quod est melius, lædatur ab eo quod est deterius. » Ideo unusquisque ex nobis securè dicit et confidenter: « Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo. Justorum enim animæ in manu Dei sunt, et non tanget eas tormentum c. »

Basilides autem in vicesimo tertio *Exegeticorum*, de iis qui in martyrio puniuntur, ipsis verbis hæc dicit: « Dico enim, quicumque incidunt in eas, quæ

Neque expressa est in versione vox κατὰδικοί, qua significantur « damnati in iudicio, » oppositi iis qui tantum sunt λοιδορούμενοι, « probris affecti: » male neglectum quoque verbum πεφουκότες, indeque simpliciter positum, « quod sint Christiani; » cum verti debuerit, « quod sint Christiani natura tales. » Hæc enim erat Basilidis hypothesis, de qua Irenæus quidem nihil dixit, sed Clemens aliis pluribus locis testatur. Ita sub finem hujus lib. iv *Stromat.*, pag. 540, Basilides ἐκλογὴν, id est Christianos « electos, » dicit υπερχόμενον φύσει ὄσαν, « natura esse supramundana. » Et sub initium lib. v *Stromat.*, p. 545: Φύσει τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βασιλίδης οἶσται. « Natura aliquis Deum scit, ut Basilides opinatur. » Ac mox: Φύσιν καὶ ὑπόστασιν. . . οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτέξουσίου λογικῆν συγκατάθεσιν λέγει τὴν πίστιν. « Naturam et substantiam, . . . non autem animæ libero arbitrio utentis rationale consensionem dicit fidem. » De sectatoribus quoque Basilidis idem refert lib. ii *Strom.*, p. 365, et lib. iii, p. 427. Sed adhuc aliud ad fragmenti recitati emendationem addo: nimirum pro ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἁμαρτηκός· οὐδὲν ἐν ἑαυτῷ, τῷ δὲ τὸ ἁμαρτησάτω ἔχον· « qui actu quidem in se nihil peccavit, sed quod habeat id, quod peccavit, » lege, ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἁμαρτηκός· οὐδὲν, ἐν ἑαυτῷ δὲ τὸ ἁμαρτησάτω ἔχον· « qui actu quidem nihil quidquam peccavit, in se vero peccatum (id est, peccandi facultatem) habet: » nam et paulo post in apodoti, quæ huic protasi respondet, eodem modo ait: ἔχων μὲν ἐν ἑαυτῷ τὸ ἁμαρτητικόν, etc., « in se quidem habens peccandi facultatem. »

Cæterum recitata hactenus verba certe referenda sunt inter illos quos Origenes tract. 28 in *Matthæum* leviter perstringit: « Basilidis sermones detrahentes iis, qui usque ad mortem certant pro veritate, ut confiteantur coram hominibus Jesum. » Docet enim iis, omne martyrium esse pœnam peccatorum ante commissorum, si non actu, saltem voluntate. Quod merito, tanquam absurdum, refutat Clemens p. 507, inter alia scribens: Et δὲ τὸ μαρτύριον ἀναπόδοσι; διὰ κολάσεως, καὶ ἡ πίστις, καὶ ἡ διδασκαλία, δι' ἧς τὸ μαρτύριον. Συνεργοὶ ἄρα αὐταὶ κολάσεως, ἧς τὸς ἂν ἄλλη μείζων ἀπέμψασιν γένοιτο; « Si autem martyrium esse retributio per supplicium, et fides pariter, ac doctrina, propter quas martyrium subitur, erit talis. Sunt ergo hæc quoque adjunctes supplicii, quo quidnam aliud possit esse absurdius? » Vide plura *ibidem*. Per peccata autem ante commissam et martyrio punienda

217 dicuntur, afflictiones, sive cum imprudentes peccaverint in aliis lapsi, ad hoc bonum ✕ deducuntur, benignitate ejus, qui adducit, cum revera alia ex aliis crimina intententur, ne patiantur ob ea, quæ mala esse certum est, neque maledictis appetiti, ut adulter, vel occisor; sed accusati, quod sint Christiani; quod quidem eos consolabitur, ut ne videantur quidem pati. Et si quis, qui omnino non peccaverit, accesserit ad patiendum, quod quidem est rarum, tamen ne is quidem aliquid patietur ex paratis a potestate insidiis, sed patietur ut pateretur infans, qui videbatur nihil peccasse. » Deinde paulo inferius subjungit: « Sicut ergo infans, qui prius non peccavit, aut actu quidem in se nihil peccavit, sed quod habeat id quod peccavit, postquam conjectus fuerit ad patiendum, afficitur beneficio, ut qui lucretur multa difficilia: ita etiam, si perfectus quoque, qui actu nihil peccaverit, patietur, et passus fuerit, passus est similiter atque infans; in se quidem habens peccandi voluntatem, et tamen, non accepta occasione ad peccandum, non peccavit: quare non est ipsi imputandum quod non peccaverit. Quemadmodum enim qui vult adulterium admittere est adulter, etiamsi non consequatur effectus; et qui vult cædem facere est homicida, etiamsi non possit occidere: ita etiam eum, quem dico non peccasse, si videro patientem, etiamsi nihil mali fecerit, malum dicam, eo quod velit peccare. Quidvis enim dicam potius, quam malum id, quod providet. » Deinde inferius, aperte quoque de Domino dicit, tanquam de homine: « Siu autem his omnibus prætermissis accesseris ad hoc, ut me exempla adducendo redarguas, verbi causa: Hic ergo peccavit; hic enim est passus: si permittas quidem, dicam: Non peccavit quidem, sed erat similis infanti qui patiebatur. Sed si vehementius urgeas, dicam, quemcunque hominem nominaveris, esse hominem, justum autem Deum. « Nullus enim est mundus, » ut dixit quispiam, « a sorde ». » Sed Basilidis hypothesis dicit animam, quæ prius peccaverat in alia vita, hic pati supplicium; electam

✕ P. 600 ED. POTTER, 506 ED. PARIS. • Job

intellexit Basilides delicta, non in eodem solum, sed et alio corpore perpetrata: siquidem μετεμψύχωςιν defendit, ut ibidem animadvertit Clemens his verbis: Ἄλλὰ τῷ Βασιλειδῇ ἡ ὑπόθεσις προαμαρτήσασάν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἐτέρῳ βίῳ, τὴν κόλασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα. « Sed Basilidi hypothesis dicit, animam, quæ prius peccaverat in alia vita, hic pati supplicium. » Jam ad prius citata verba revertor, e quibus Clemens colligit, quod Basilides « Christum Dominum ausus fuerit dicere hominem peccato obnoxium, » uti p. 507 notavit. Jam ea quidem hoc haud clare eloquuntur, imo ne quidem disertam Servatoris mentionem faciunt; verum ex integro forte contextu Clementi patuit, per ἄνθρωπον, ὄντιν' ἂν ὀνομάσῃς, ipsam Christum Dominum a Basilide esse indigitatum.

(64) Ἐνεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκός οὐδὲν ἐν αὐτῷ, τῷ δὲ τὸ ἡμαρτησάει ἔχοι. Corruptus est hic locus, nec penitus mihi placet Cl. Grabii conjectura. Malim, ενεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκός οὐδὲν, ἐν αὐτῷ δὲ τὸ ἡμαρτησάει ἔχοι. « quod actu quidem non

A ὑποπίπτουσι ταῖς λεγομέναις θλίψεσιν, ἦτοι ἡμαρτηκότες ἐν ἄλλοις λανθάνοντες πταισµασι, εἰς τοῦτο ἄγονται τὸ ἀγαθὸν χρηστότητι τοῦ περιάγοντος, ἄλλα ἐξ ἄλλων ὄντως ἐγκαλούμενοι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ δίκην ἐπὶ κακοῖς ὁμολογουμένοις πάθωσι, μηδὲ λοιδορούμενοι ὡς ὁ μοιχός, ἢ ὁ φονεὺς, ἀλλ' ὅτι Χριστιανοὶ πεφυκότες ὅπερ αὐτοὺς παρηγορήσει μηδὲ πάσχειν δοκεῖν. Κἂν μὴ ἡμαρτηκός δ' ὄλωσ τὶς ἐπὶ τὸ παθεῖν γένηται, σπάνιον μὲν, ἀλλ' οὐδὲ οὗτος κατ' ἐπιβουλήν δυνάμεως τι πείσεται, ἀλλὰ πείσεται ὡς ἑπαγεσθαι καὶ τὸ νῆπιον τὸ δοκοῦν οὐχ ἡμαρτηκῆναι. » Εἰθ' ὑποβάς, πάλιν ἐπιφέρει: « Ὡς οὖν τὸ νῆπιον οὐ προμαρτηκός, ἢ ενεργῶς μὲν οὐχ ἡμαρτηκός οὐδὲν ἐν αὐτῷ, τῷ δὲ τὸ ἡμαρτησάει ἔχοι (64), ἐπὶν ὑποβλήθῃ τῷ παθεῖν, εὐεργετῆται τε, πολλὰ κερδαίνον δύσκολα ὁσῶσι δὴ, κἂν τέλειος μηδὲν ἡμαρτηκός ἔργῳ τύχῃ, πάσχη δὲ καὶ πάθῃ, ταῦτ' ἔπαθεν ἐμφορῶς τῷ νηπίῳ ἔχων μὲν ἐν αὐτῷ τὸ ἡμαρτηκῆναι, ἀφορμὴν δὲ πρὸς τὸ ἡμαρτηκῆναι μὴ λαβῶν, οὐχ ἡμάρτανεν. Ὅσ' οὐκ αὐτῷ τὸ μὴ ἡμαρτησάει λογιζτέον. Ὡς γὰρ ὁ μοιχεύσαι θέλων μοιχός ἐστι, κἂν τοῦ μοιχεύσαι μὴ ἐπιτύχῃ: καὶ ὁ ποιεῖσαι φόνον θέλων ἀνδροφόνος ἐστὶ, κἂν μὴ δύνῃται φονεῦσαι: οὕτως δὲ καὶ τὸν ἀναμάρτητον, ὃν λέγω, ἐν ἰσῷ πάσχοντα, κἂν μηδὲν ἢ κακὸν πεπραχὸς, κακὸν ἐρῶ τὸ θέλειν (65) ἡμαρτανεῖν. Πάντ' ἐρῶ γὰρ μᾶλλον, ἢ κακὸν τὸ προνοοῦν ἐρῶ. » Εἰθ' ὑποβάς, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου ἀντικρυς, ὡς περὶ ἀνθρώπου, λέγει: « Ἐὰν μέντοι παραλήπων τούτους ἀπαντας τοὺς λόγους, εἰσθῆς ἐπὶ τὸ δυσωπεῖν με, διὰ προσώπων τινῶν, εἰ τύχοι, λέγων, Ὁ δαίνα οὖν ἡμαρτηκῆναι ἔπαθεν γὰρ ὁ δαίνα: ἐὰν μὲν ἐπιτρέπῃς, ἐρῶ: οὐχ ἡμαρτηκῆναι μὲν, ὁμοίος δὲ ἦν τῷ πάσχοντι νηπίῳ εἰ μέντοι σφοδρότερον ἐκδιόταστο τὸν λόγον, ἐρῶ, Ἄνθρωπον, ὄντιν' ἂν ὀνομάσῃς, ἀνθρωπον εἶναι, δίκαιον δὲ τὸν Θεόν. » Καθαρὸς γὰρ οὐδεὶς, ὡς περὶ εἰπέ τις (66), « ἀπὸ ῥύπου. » Ἀλλὰ τῷ Βασιλειδῇ ἡ ὑπόθεσις προαμαρτησάσαν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἐτέρῳ βίῳ, τὴν κόλασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα, τὴν μὲν ἐκλεκτὴν ἐπιτίμως διὰ μαρτυρίου, τὴν ἄλλην δὲ καθαιρομένην οἰκεία κολάσει. Καὶ πῶς τοῦτο ἀληθές, ἐρ' ἡμῖν κειμένου τοῦ ὁμολογῆσαι καὶ κολασθῆναι, ἢ μή;

xiv, 4.

peccavit, sed in se id, quod peccavit, habet: scilicet animam. Nam ex Basilide sententia, animæ quæ prius in alia vita peccassent, hic pœnas sustinent. Unde Clemens paulo post ait: Ἄλλὰ τῷ Βασιλειδῇ ἡ ὑπόθεσις προαμαρτησάσαν φησι τὴν ψυχὴν ἐν ἐτέρῳ βίῳ, τὴν κόλασιν ὑπομένειν ἐνταῦθα. « Sed secundum Basilidæ hypothesis, anima quæ prius in altera vita peccaverat, hic supplicium patitur. » Similiter superius de Julio Cassiano Valentino dixit, Strom. III, pag. 553: Ἠγεῖται δὲ ὁ γενναῖος οὗτος Πλατωνικώτερον, θεῖαν οὖσαν τὴν ψυχὴν ἀνωθεν, ἐπιθυμία θηλυθῆσαν δαῦρο ἦκειν εἰς γένεσιν καὶ φθοράν. « Existimat autem hic vir præclarus plus, quam par sit, Platonice, animam, cum principio divina esset, cupiditate effeminatam, huc ad generationem et interitum venire. »

(65) Τὸ θέλειν. Rectius dativo casu, τῷ θέλειν, « volendo, » i. e. si velit. SYLBERG.

(66) Ἐπέ τις. Job, c. xiv, v. H. SYLBERG. — Vide quæ adnotata sunt in lib. II. COLLECT.

λύεται γὰρ ἐπὶ τοῦ ἀρνησομένου ἢ κατὰ τὸν Βασι-
 λείδην πρόνοια. Ἐρῶ (67) τοίνυν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ κρα-
 τηθέντος ὁμολογητοῦ, πότερον μαρτυρήσει καὶ κολα-
 σθήσεται κατὰ τὴν πρόνοιαν, ἢ οὐ; Ἄρνούμενος γὰρ,
 οὐ κολασθήσεται· εἰ δὲ καὶ τῆς ἀποβάσεως καὶ τοῦ
 μὴ δεῖν κολασθῆναι τοῦτον φήσει τὴν ἀπόλειαν τῶν
 ἀρνησομένων ἐκ προνοίας, ἄκων προσμαρτυρήσει (68).
 Πῶς δὲ ἔτι μισθὸς ὁ ἐνδοξότατος ἐν οὐρανῷ ἀπόκειται
 τῷ μαρτυρήσαντι διὰ τὸ μαρτυρῆσαι; Εἰ δὲ τὸν
 ἀμαρτητικὸν οὐκ εἶασεν ἡ πρόνοια ἐπὶ τὸ ἀμαρτεῖν
 ἐλθεῖν, ἄδικος γίνεται κατ' ἀμφω· καὶ τὸν διὰ δι-
 καισύνην εἰς κόλασιν ἐλκόμενον μὴ βουμένη, καὶ
 τὸν ἀδικεῖν ἐβελήσαντα βυσαμένη· τοῦ μὲν ποιήσαντος
 δι' ὧν ἐβουλήθη, τῆς δὲ κωλύσεως τὸ ἔργον, καὶ μὴ
 δικαίως περιέποντος (69) τὸν ἀμαρτητικόν. Πῶς δὲ
 οὐκ ἄθεος, θειάζων μὲν τὸν διάβολον, ἄνθρωπον δὲ
 ἀμαρτητικὸν τολμήσας εἰπεῖν τὸν Κύριον; Πειράζων
 γὰρ ἡμᾶς ὁ διάβολος, εἰδὼς μὲν ὅ ἐσμεν, οὐκ εἰδὼς
 δὲ εἰ ὑπομενοῦμεν, ἀλλὰ ἀποσεῖσαι τῆς πίστεως ἡμᾶς
 βουλόμενος, καὶ ὑπάγεσθαι ἑαυτῷ πειράζει· ὅπερ
 καὶ μόνον ἐπιτέτραπται αὐτῷ, διὰ τε τὸ ἡμᾶς ἐξ
 ἑαυτῶν σώζεσθαι δεῖν, ἀφορμὰς παρὰ τῆς ἐντολῆς
 εἰληφότας, διὰ τε τὸν καταισχυμῶν τοῦ πειράσαντος
 καὶ ἀποτυχόντος, διὰ τε τὴν ἰσχυροποίησιν τῶν κατὰ
 τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τε τὴν συνειδήσιν τῶν θαυμα-
 σάντων τὴν ὑπομονήν. Εἰ δὲ τὸ μαρτύριον ἀναπό-
 δοσις διὰ κολάσεως, καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ διδασκαλία,
 δι' ἧς τὸ μαρτύριον· συνεργοὶ ἄρα αὐταὶ κολάσεως,
 ἧς τίς ἂν ἄλλη μεζῶν ἀπέμφασις γένοιτο; Ἀλλὰ
 πρὸς μὲν τὰ δόγματα ἐκεῖνα, εἰ μετενσιματουῦται ἡ
 ψυχὴ, καὶ περὶ τοῦ διαδόλου κατὰ τοὺς οικείους
 λεχθήσεται καιροῦς· νυνὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ
 ταῦτα προσθῶμεν· Πῶς ἔτι (70) ἡ πίστις, κατὰ ἀ-
 ναπόδοσιν τῶν προημαρτημένων τοῦ μαρτυρίου γινο-
 μένου; Πῶς δὲ ἡ ἀγάπη ἡ πρὸς τὸν Θεόν, διὰ τὴν
 ἀλήθειαν διωκομένη καὶ ὑπομένουσα; Πῶς δὲ ἑπαί-
 νος ὁμολογήσαντος, ἢ φόγος ἀρνησαμένου; Εἰς τί δὲ ἔτι
 χρησίμη ἡ πολιτεία ἢ ὀρθή, τὸ νεκρῶσαι τὰς ἐπιθυ-
 μίας, καὶ μηδὲν τῶν κτισμάτων μισεῖν; Εἰ δὲ, ὡς
 αὐτὸς φησιν ὁ Βασιλείδης, ἐν μέρος ἐκ τοῦ λεγομέ-
 νου θελήματος τοῦ Θεοῦ ὑπειλήφαμεν, « τὸ ἡγαπη-
 κέναι ἅπαντα, » ὅτι λόγον ἀποσώζουσι πρὸς τὸ πᾶν
 ἅπαντα· ἕτερον δὲ, « τὸ μηδενὸς ἐπιθυμεῖν » καὶ
 τρίτον, « μισεῖν μηδὲ ἐν, » θελήματι τοῦ Θεοῦ καὶ
 κολάσεως ἔσονται· ὅπερ ἀσεβὲς ἔνοσεν. Οὕτως γὰρ ὁ
 Κύριος θελήματι ἔπαθε τοῦ Πατρὸς, οὐθ' οἱ διωκό-
 μενοι βουλήσει τοῦ Θεοῦ διώκονται· ἐπεὶ θυεῖν θάτε-
 ρον, ἢ καλὸν τι ἔσται διωγμὸς διὰ τὴν βούλησιν τοῦ
 Θεοῦ, ἢ ἀθῶοι οἱ διατιθέντες καὶ θλιβόντες. Ἀλλὰ
 μὴν αὐδὲν ἐνευ θελήματος τοῦ Κυρίου τῶν ὄλων. Λεί-
 πεται δὲ συντόμως φάναι τὰ τοιαῦτα συμβαίνειν μὴ
 κωλύσαντος (71) τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ μόνον σώζει
 καὶ τὴν πρόνοιαν καὶ τὴν αγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ

✠ P. 601 ED. POTTER, 507 ED. PARIS. ✠ P. 602 ED. POTTER, 508 ED. PARIS.

(67) Ἐρῶ. Hoc ferri potest, ut paulo supra. Si quis tamen eructaret malit, per me licet. SYLBERG.

(68) Εἰ δὲ καὶ . . . προσμαρτυρήσει. Ad hanc sententiam complendam aliquid desiderari videtur.

(69) Περιέποντος. Περιεπούσης, ut κωλύσεως, ad προνοίας melius referri posset.

A quidem, ut pœniatur honorifice per martyrrium; aliam autem, ut debito purgetur supplicio. Quomodo autem hoc verum est, cum in nostra potestate situm sit consteri et puniri, aut non? ✠ Nam si quis negaverit, quoad eum perit ea, quæ est ex Basilidis sententia, providentia. Rogabo ergo eum de confessore in custodia manente, utrum martyrrium patietur, et punietur ex providentia, an non? Nam si neget, non punietur; sin autem et exitus, et quod non oporteat eum puniri, dicet esse interitum eorum, qui sunt negaturi, ex providentia, in vitus martyrrium patietur. Quomodo autem adhuc in celis reponetur gloriosissima merces ei, qui martyrrium passus fuerit, propterea quod fuerit martyr? Sin autem eum, qui peccare voluit, non sivit providentia venire ad peccandum, in utroque est injusta; et quod eum non liberet, qui propter justitiam trahitur ad supplicium; et quod eum, qui volebat injuriam facere, liberaverit; cum ille quidem fecerit, propterea quod voluit; hæc vero opus prohibuerit, et non jure ei saveat, qui peccare volebat. Quomodo autem non est vere impius et a Deo alienus, qui diabolum quidem in deos referat; hominem autem peccato obnoxium ausus est dicere Dominum? Nos enim tentat diabolus, sciens quidem quales sumus, nesciens autem utrum perseveraturi simus: verum nos a fide excutere cupit, et in suam potestatem redigere tentat. Quod quidem solum est ei permissum, partim quod nos ex nobis ipsis salvos esse oporteat, occasiones ex præceptis accipientes: partim ut tentator, spe sua frustratus, pudore suffundatur; et partim propter eorum confirmationem, qui sunt in Ecclesia; et denique propter eorum conscientiam, qui martyrum constantiam admirati sunt. Si autem martyrrium est retributio per supplicium, et fides quoque et doctrina, per quas est martyrrium. Sunt ergo hæc quoque adjunctrices supplicii, quo quidnam aliud possit esse absurdus? sed ad illa quidem dogmata, an a corporibus in corpora migret anima, et de diabolo, dicitur suo tempore. Nunc autem iis, quæ dicta sunt, hæc quoque adjiciamus: Ubi est adhuc fides, si pro luendis pœnis eorum, quæ prius peccata sunt, subeat martyrrium? Ubi est autem charitas in Deum, quæ propter veritatem persecutionem patitur et sustinet? Ubi est autem laus ejus qui confessus est, aut vituperatio ejus qui abnegavit? Ad quid autem est adhuc utilis recta vitæ institutio, morte afficere cupiditates, et nullam odisse creaturam? Si autem, ut ipse dicit Basilides, unam partem ex Dei, quæ dicitur, voluntate existimamus « omnia diligere, » quod omnia rationem ac proportionem conservent ad universum; alteram autem, ✠ « nihil

(70) Ἐτι. Ἐτι ea vi ac potestate usurpatum, qua mox, εἰς τί δὲ ἔτι χρησίμη ἡ πολιτεία ἢ ὀρθ. SYLBERG.

(71) Μὴ κωλύσαντος. Conf. quæ superius dixit auctor Strom. I, p. 367, 368

concupiscere; » et tertiam, « nihil odisse; » voluntate Dei erunt etiam supplicia: quod quidem impium est cogitare. Neque enim Dominus passus est voluntate Patris, nec qui patiuntur persecutionem, eam Dei voluntate patiuntur. Nam ex duobus alterum: aut bonum quid erit persecutio, propter Dei voluntatem, aut erunt insontes qui decernunt et affligunt. Sed tamen nihil fit sine voluntate Domini universorum. Restat itaque, ut breviter dicamus, ea, quæ sunt hujusmodi, evenire, Deo non prohibente. Hoc enim solum servat et providentiam et bonitatem Dei. Non est ergo existimandum, eum operando efficere afflictiones (absit enim, ut hoc vel cogitemus), sed non prohibere eos, qui eas efficiunt, persuasum habere convenit, quodque adversariorum facinoribus utatur ad bonum ex iis eliciendum: « Destruam, inquit, murum, et erit in conculcationem a: » **218** solet enim hac arte nos erudire providentia: in aliis quidem propter sua unuscujusque peccata; in Domino autem et apostolis propter nostra. Jam vero divinus Apostolus: « Hæc enim est, inquit, Dei voluntas, sanctificatio vestra, ut vos abstineteis a fornicatione, et sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore, non in affectione cupiditatis, sicut gentes, quæ non norunt Dominum; et non. exsuperet, et per avaritiam circumscribat in negotio fratrem suum, quoniam vindex est Dominus horum omnium; sicut etiam vobis prædiximus et testificati sumus. Non enim vocavit nos Deus propter immunditiam, sed in sanctificatione. Itaque qui spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit vobis Spiritum suum sanctum b. » Propter hanc ergo sanctificationem nostram non prohibitus fuit pati Dominus. Si quis autem ex eis respondens, dicat puniri quidem martyrem propter peccata quæ sunt admissa ante hanc in corpus migrationem; fructum autem posthac esse percepturum vitæ, quæ hic acta fuerit: sic enim constitutam esse administrationem: eum rogabimus an retributio fiat ex providentia. Nam si quidem non fuerit ex divina administratione, perit consilium et dispensatio expiationis, et eis sua excidit hypothesis. Si autem a providentia sunt expiationes, sunt punitiones quoque ex providentia. Providentia autem, etsi a principe, ut ita dicam, moveri incipit, immista tamen est et insita in substantiis, una cum ipsarum generatione, per Deum universorum. Quæ cum ita habeant, necesse est ut ipsi fateantur, vel non esse injustam punitionem; et tum recte justequè se gerunt, qui condemnant et persequuntur martyres; aut ex Dei voluntate exerceri persecutiones. Non utique ergo labor et metus rebus accedit, ut ipsi dicunt, tanquam rubigo ferro, sed ex propria voluntate accedit ad animam. Sed de his quidem multa reservantur dicenda, quæ posthac suo tempore tractabuntur.

CAPUT XIII.

Valentini nœnias de mortis abolitione redarguit.

Valentinus autem in quadam homilia scribit his

✕ P. 603 ED. POTTER, 509 ED. PARIS. a Isa. v. 5. b I Thess. iv, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

(72) *Τοίχον*. Isa. v, τοίχον αὐτοῦ. A. SYLBURG.
 (73) *Τῆς τοιαύδε αὐτῆς οὐσίας πρ.* Forte τῆς τοιαύδε αὐτῆς οὐσίας προνοίας; « cum talis ea providentia sit ars institutoria. » SYLBURG.
 (74) *Τὸ*. Abest e Thess. iv.

Α ἐνεργεῖν τοίνυν αὐτὸν τὰς θλίψεις ολεσθαι χρῆ· (μη γὰρ εἴη τοῦτο ἐννοεῖν!) ἀλλὰ μὴ κωλύειν τοὺς ἐνεργούντας, πεπεισθαι προσήκων, καταχρησθαι τε εἰς καλὸν τοῖς τῶν ἐναντιῶν τολμήμασιν· « Καθελῶ γούνησι, τὸν τοίχον (72), καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα· » παιδευτικῆς τέχνης τῆς τοιαύδε αὐτῆς οὐσίας προνοίας (73)· ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων διὰ τὰς οἰκείας ἐκάστου ἀμαρτίας, ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων διὰ τὰς ἡμῶν. Αὐτίκα ὁ θεὸς Ἀπόστολος· « Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ (74) θέλημα τοῦ Θεοῦ, » φησὶν, « ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας, εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτεῖσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ, μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη, τὰ μὴ εἰδότες τὸν Κύριον (75)· τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, διότι ἐκδικῶς ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων· καθὼς καὶ προσέπομεν ὑμῖν, καὶ διαμαρτυράμεθα. Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπιλάκταρσι, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ. Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν οὐκ ἀνθρώπων ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεόν, τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ὑμᾶς (76). » Διὰ τοῦτο οὖν τὸν ἁγιασμὸν (77) ἡμῶν οὐκ ἐκωλύθη παθεῖν ὁ Κύριος. Εἰ τοίνυν, ἀπολογούμενός τις αὐτῶν, λέγει κολάζεσθαι μὲν τὸν μάρτυρα διὰ τὰς πρὸ τῆςδε τῆς ἐνσωματώσεως ἀμαρτίας, τὸν καρπὸν δὲ τῆς κατὰ τόνδε τὸν βίον πολιτείας αἰθιῆς ἀποληψέσθαι· οὕτω γὰρ διατετάχθαι τὴν διοίκησιν· πευσόμεθα αὐτοῦ, εἰ ἔκ προνοίας γίνεται ἡ ἀντιπόδοσις. Εἰ μὲν γὰρ μὴ εἴη τῆς θείας διοικήσεως, οἴχεται ἡ οἰκονομία τῶν καθαρῶν, καὶ πέπτωκεν ἡ ὑπόθεσις αὐτοῖς· εἰ δὲ ἔκ προνοίας τὰ καθάρσια, ἔκ προνοίας καὶ αἱ κολάσεις. Ἡ πρόνοια δὲ, εἰ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀρχοντος, ὡς φέρονται, κινεῖσθαι ἄρχεται, ἀλλ' ἐγκατεσπάρη ταῖς οὐσίαις σὺν καὶ τῇ τῶν οὐσιῶν γενέσει πρὸς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Ὡς οὕτως ἐχόντων, ἀνάγκη ὁμολογεῖν αὐτοῖς ἢ τὴν κόλασιν μὴ εἶναι ἀδίκων, καὶ δικαιοπραγοῦσιν οἱ καταδικάζοντες καὶ διώκοντες τοὺς μάρτυρας· ἢ ἔκ θελήματος ἐνεργεῖσθαι τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς διωγμούς. Οὐκ ἔτι οὖν ὁ πόνος καὶ ὁ φόβος, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἐπισυμβαίνει τοῖς πράγμασιν ὡς ὁ ἰδὲ τῷ σὸφῶρι, ἀλλ' ἐκ βουλήσεως ἰδίας προσέρχεται τῇ ψυχῇ. Καὶ περὶ μὲν τούτων πολὺς ὁ λόγος, ὅσον ἐν ὑστέρῳ σκοπεῖν ἀποκεῖσθαι κατὰ καιρὸν διαλαμβάνουσι.

Ἐνεργεῖν δὲ ἐν τινὶ ὁμίλῳ κατὰ λέξιν γράφει·

Ἐνεργεῖν δὲ ἐν τινὶ ὁμίλῳ κατὰ λέξιν γράφει·

(75) *Κύριον*. Θεόν, Thess. iv.

(76) *Εἰς ὑμᾶς*. Εἰς ἡμᾶς, ibid.

(77) *Διὰ τοῦτο οὖν τὸν ἀγ.* A. διὰ τούτων οὖν τὸν ἀγ. SYLBURG.

« Ἀπ' ἀρχῆς ἀθάνατοί ἐστε, καὶ τέκνα ζωῆς αἰωνίας· καὶ τὸν θάνατον ἠθέλητε μερῖσασθαι εἰς ἑαυτοὺς, ἵνα δαπανήσητε αὐτὸν καὶ ἀναλώσητε, καὶ ἀποθάνῃ ὁ θάνατος ἐν ὑμῖν, καὶ δι' ὑμῶν. Ὅταν γὰρ τὸν μὲν κόσμον λύητε, ὑμεῖς δὲ μὴ καταλύθητε, κυριεύετε τῆς κτίσεως καὶ τῆς φθορᾶς ἀπάσης. » Φύσει γὰρ σωζόμενον γένος ὑποτίθεται καὶ αὐτὸς ἐμπερῶς τῷ Βασιλεῖδι· ἀνωθεν δὲ ἡμῖν δεῦρο τοῦτο δὴ τὸ διάφορον γένος, ἐπὶ τὴν τοῦ θανάτου καθάρσειν ἦκειν· θανάτου δὲ γένεσιν ἔργον εἶναι τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον. Διὸ καὶ τὴν Γραφὴν ἐκείνην οὕτως ἐκδέχεται· « Οὐδεὶς ὄψεται (78) τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, καὶ ζήσεται· » ὡς θανάτου αἰτίου. Περὶ τούτου τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνα αἰνίττεται, γράφων αὐταῖς λέξουσιν· « Ὅπόσον ἐλάττων ἢ εἰκὼν τοῦ ζῶντος προσώπου, τοσοῦτον ἦσσαν ὁ κόσμος τοῦ ζῶντος Αἰῶνος. Τίς οὖν αἰτία τῆς εἰκόνος; Μεγαλωσύνη τοῦ προσώπου, παρεστῆμένου τῷ ζωγράφῳ τὸν τύπον, ἵνα τιμηθῇ δι' ἐνόμιματος αὐτοῦ· οὐ γὰρ αὐθεντικῶς εὐρέθη (79) μορφή, ἀλλὰ τὸ ὄνομα ἐπλήρωσαν (80) τὸ ὑστερήσαν ἐν πλάσει. Συνεργεῖ δὲ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ἀόρατον εἰς πίστιν τοῦ πεπλασμένου· » τὸν μὲν γὰρ δημιουργὸν ὡς Θεὸν καὶ Πατέρα κληθέντα, « εἰκόνα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, » καὶ « Προφῆτην » προσείπεν· « ζωγράφον » δὲ τὴν Σοφίαν, ἧς τὸ πλάσμα ἢ εἰκὼν, εἰς ὄψαν τοῦ ἀοράτου· ἐπεὶ ὅσα ἐκ συζυγίας προέρχεται, πληρωματὰ ἐστίν· ὅσα δὲ ἀπὸ ἐνός, εἰκόνες. Ἐπεὶ δὲ τὸ φαινόμενον αὐτοῦ οὐκ ἔστιν, ἢ ἐκ μεσότητος ψυχῆ ἔρχεται, τὸ διαφέρων (81)· καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ ἐμφύσημα τοῦ διαφέροντος πνεύματος, καὶ καθ' ὅλου δ' ἐμπνεῖται τῇ ψυχῇ τῇ εἰκὼν τοῦ πνεύματος· καὶ καθόλου τὰ ἐπὶ τοῦ δημιουργοῦ λεγόμενα τοῦ καθ' εἰκόνα γενομένου, ταῦτ' ἐν εἰκόνας αἰσθητῆς μοίρα ἐν τῇ γενέσει (82) περὶ ἀνθρωπογονίαν προπεφητεῦσθαι λέγουσι· καὶ δὴ μετάγουσι τὴν ὁμοιότητα καὶ ἐφ' ἑαυτοὺς, ἀγνοῖστον τῷ δημιουργῷ τὴν τοῦ διαφέροντος ἐπέμβειν πνεύματος γεγενῆσθαι παραδιδόντες. Ὅταν μὲν οὖν περὶ τοῦ ἕνα εἶναι τὸν Θεόν, τὸν διὰ νόμου καὶ προφητῶν καὶ Εὐαγγελίου κηρυσσόμενον, διαλαμβάνωμεν, καὶ πρὸς τοῦτο διαλεξόμεθα· ἀρχικὸς γὰρ ὁ λόγος· πρὸς δὲ τὸ κατεπιέγον ἀπαντητέον. Εἰ ἐπὶ τὸ (83) καταλῦσαι θάνατον ἀφικνεῖται τὸ διαφέρων γένος (84), οὐχ ὁ Χριστὸς τὸν θάνατον κατήρ-

✠ P. 604 ED. POTTER, 510 ED. PARIS. * Exod. xxxiii, 20.

(78) Οὐδεὶς ὄψεται. Exod. xxxiii, 20 : Οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται.

(79) Εὐρέθη. Haud scio an verius ἐρρέθη, « dicta est. » SYLBURG.

(80) Ἐπλήρωσαν. Interpres sing. numero ἐπλήρωσεν, « implevit: » inquit Sylburg. Cl. Græbius *Spicilegii* sæc. II, p. 54, hæc annotat : « Ego ἐπλήρωσαν in ἐπλήρωσεν mutuo; et verba ista, οὐ γὰρ αὐθεντικ. ita interpretor : « Non enim exacte ad vivum forma aliqua reperitur (in imagine expressa), sed nomen (ejus scil. cujus imago est) supplet id, quod efformationi deest. » Moris enim olim fuisse pictoribus, ut nomina imaginibus ascriberent, quo facilius dignoscerentur, ex Aristotelis lib. vi *Topicorum*, cap. 2, colligitur. Ad eundem itaque modum Valentinus docebat supremum invisibilem Deum idem conciliare suæ imagini, id est, ad imaginem ejus a matre Sophia formatam mundi Creatori, dum nomen « Dei » ipsi communiticavit; uti Clemens pauli post

A verbis : « Ab initio estis immortales, et illi estis vitæ æternæ, et mortem voluistis inter vos ipsos dispertiri ut eam consumeretis, et mors in vobis moreretur, et per vos. Quando enim mundum quidem solvitis, vos autem non dissolvimini, estis domini creaturæ et ejusvis interitus. » Genus enim, quod natura servatur, ponit ipse quoque similiter atque Basilides; ad nos autem desuper huc venire hoc diversum genus, ad mortem de medio tollendam; mortis autem generationem esse opus ejus, qui creavit mundum. Quamobrem sic etiam accipit illam Scripturam : « Nemo videbit faciem Dei, et vivet »; » quasi ille sit auctor mortis. De hoc Deo ita innuit, scribens his verbis : « Quanto imago minor est viva facie, tanto mundus est minor vivo Æone. Quænam est ergo causa imaginis? Faciei majestas, quæ pictori exhibuit figuram, ut per ejus nomen honoraretur. Non enim ex se et sua auctoritate fuit forma inventa, sed implevit nomen quod in creatione erat imperfectum. Adjuvat autem, quod Dei quoque est inaspectabile, ad fidem ejus, quod effectum est. » Creatorem enim, ut qui Deus et Pater sit vocatus, « veri Dei imaginem, » et « prophetam » appellavit; « pictorem » autem Sapientiam, cujus figmentum est imago, ad gloriam ejus qui est inaspectabilis. Nam quæcunque procedunt ex conjugatione, ea sunt pleromata; quæcunque autem ab uno, imagines. Quoniam autem non est ejus id, quod apparet : quæ est ex medietate anima venit, nempe id, quod est differens, et hoc est insufficientio differentis spiritus, et in summa id, quod inspiratur in animam, quæ est imago spiritus. Et, ut in summa dicam, quæ dicuntur de Creatore, qui factus est ad imaginem, ea in imagine sensili in generatione dicunt fuisse ✠ prædicta de generatione hominis. Nam ad seipsos quoque transferunt similitudinem ejus, qui differt, spiritus interjectionem Creatori fuisse ignotam tradentes. Cum ergo de eo, quod unus Deus sit, qui prædicatur per legem et prophetas et Evangelium, tractabimus, adversus hoc quoque disseremus; est enim locus, primarius. Nunc adversus id, quo in præsens urgemur, est occurrendum. Si ad dissolvendam mortem venit genus

Valentini sententiam explicat' (de qua cf. Irenæum lib. I, sect. 9); quanquam ex *Orientali Valentinianorum Didascalia* apud Clementem, pag. 801, edit. Paris., verba Valentini in meliorem explicari possint sensum. Quod vero reliquæ in mundo creaturæ sint imagines cæterorum a summo Deo descendentiū Æonum, post Valentinum loco citato, sectatores ejus docuisse, ex Irenæo constat.

(81) Τὸ διαφέρων. Interpres appositivè accipit, hoc sensu : « Venit anima, quæ ex dimidio est, nempe id quod est differens. » SYLBURG.

(82) Ἐν τῇ γενέσει. Perperam interpres, « in generatione. » Vertendum fuit « in libro Genæseos. » Sensus est, « ea in illo Genæseos loco, quo de hominis creatione sermo factus est, per sensibilem imaginem olim prædicta fuisse. »

(83) Ἐπὶ τῷ. Etiam dativo casu legi potest ἐπὶ τῷ. SYLBURG.

(84) Διαφέρων γένος. Nempe genus hominum

differeus, Christus mortem non abolevit, nisi ipse quoque dicatur ejusdem cum eis essentia; sin autem in hoc eam abolevit, ut genus non attingeret differens, non isti mortem abolerent, qui sunt æmuli Creatoris, qui imagini suæ istius animæ, quæ est ex medietate, supernam vitam inspirant secundum dogma ab eis susceptum. Sin vero hoc dicant evenire per matrem, vel si dicant se una cum Christo adversus mortem belligerare, aperte fatentur id occultum dogma, siquidem non timeant Creatoris divinam insectari potentiam, sed ejus creaturam, tanquam ipsi meliores essent, emendant, et animalem imaginem, quam ille non potuit liberare ab interitu, servare nituntur. Fuerit autem Dominus quoque Deo creatore melior ac præstantior: nunquam enim filius cum patre contenderit, idque inter deos. Quod autem hic sit pater filii, Creator universorum, Dominus omnipotens, ad illam distulimus disputationem, in qua adversus hæreses disserere promissimus, ostendentes eum esse solum, qui est ab ipso prædicatus. Sed nobis quidem scribens Apostolus de tolerandis afflictionibus: « Et hoc, inquit, ex Deo, quod vobis donatum est pro Christo, ut non solum in ipsum credatis, sed etiam pro eo patiamini; idem habentes certamen, quale vidistis in me, et nunc auditis in me. Si qua est ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera et miserationes, implete meum gaudium, ut idem sentiat, eandem habentes charitatem, unanimes, idem sentientes. Si autem immolatur super sacrificio et ministerio fidei gaudens et congratulans, eos, ad quos loquitur Apostolus, Philippenses vocans « gratiæ consortes », quomodo ipsos dicit « unanimes » et animales? Similiter etiam de Timotheo quoque scribens et seipso, « Neminem enim, inquit, habeo tantum unanimum, qui germane de vobis futurus sit sollicitus. Omnes enim, quæ sua sunt, quærunt, non quæ Jesu Christi ». Ne ergo probri loco nos « animales » dicant aut prius memorati homines, aut etiam Phryges: jam enim ii quoque illos, qui novæ non attendunt prophetiæ, « animales » appellant, adversus quos disseremus, cum agemus de prophetia. Eum ergo, qui est perfectus, oportet exercere charitatem, et hinc ad Dei tendere amicitiam, per charitatem ejus mandata exsequens. Cum vero jubet diligere inimicos, non diligere quidem malum jubemur, neque impietatem, vel adulterium, vel furtum; sed furem, et impium, et adulterum, non quidem quatenus peccat, et

γησεν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸς αὐτοῖς ὁμοούσιος λεγθεῖ· εἰ δ' εἰς τοῦτο κατήγγησεν, ὡς μὴ τοῦ διαφέροντος ἀπτεσθαι γένους, οὐχ οὕτοι τὸν θάνατον καταργοῦσιν οἱ ἀντίμμοι τοῦ Δημιουργοῦ, οἱ τῆς ἐκ μεσότητος ψυχῆς τῆ σφετέρᾳ εἰκόνι ἐμφυσῶντες τὴν ζωὴν τὴν ἀνωθεν, κατὰ τὴν τοῦ δόγματος αἴρεσιν· κἂν διὰ τῆς μητρὸς τοῦτο συμβαίνει λέγωσιν, ἀλλὰ κἂν εἰ σὺν Χριστῷ καταστρατεύεσθαι τοῦ θανάτου λέγοιεν, ὁμολογούντων τὸ δόγμα τὸ κεκρυμμένον, ὡς τῆς θείας τοῦ Δημιουργοῦ κατατρέχειν τολμῶσι δυνάμει, τὴν κτίσιν τὴν αὐτοῦ, ὡς κρεῖττους ἐπανορθοῦμενοι, πειρώμενοι σώζειν τὴν ψυχικὴν εἰκόνα, ἣν αὐτὸς ῥύσασθαι τῆς φθορᾶς οὐ κατίσχυσεν. Εἴη δ' ἂν καὶ ὁ Κύριος ἀμείνων τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἂν ποτε ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ διαφιλονεικοῖη, καὶ ταῦτα ἐν θεοῖς. Ὅτι δὲ οὕτως ἐστὶν ὁ τοῦ υἱοῦ πατὴρ, ὁ Δημιουργὸς τῶν συμπάντων, ὁ παντοκράτωρ Κύριος, εἰς ἐκείνων ἀνεβαλόμεθα τὴν σκέψιν, καθ' ἣν πρὸς τὰς αἰρέσεις ὑπεσχήμεθα διαλέξασθαι, τοῦτον εἶναι μόνον δεικνύντες τὸν ὑπ' αὐτοῦ κεκηρυγμένον. Ἄλλ' ἡμῖν γε ὁ Ἀπόστολος εἰς τὴν τῶν θλίψεων ὑπομονὴν γράφων· « Καὶ τοῦτο, φησὶν, ἀπὸ Θεοῦ, ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεῦειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν· τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες, ὅσον ἴδετε ἐν ἐμοί, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί. Εἰ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἰ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἰ τις κοινωνία πνεύματος, εἰ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονήτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμφυχοι, τὸ ἐν φρονούντες. Εἰ δὲ σπένδεται ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ τῇ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως χαίρου καὶ συγαίρων, ἢ πρὸς οὐδ' ὁ λόγος τῷ Ἀποστόλῳ, τοὺς Φιλιππησίους· « συμμετόχους τῆς χάριτος (85) » καλῶν, πῶς αὐτοὺς « συμψύχους » καὶ ψυχικοὺς (86) λέγει; Ὅμοίως καὶ περὶ Τιμοθέου καὶ ἑαυτοῦ γράφων, « οὐδένα γὰρ ἔχω, φησὶν, ἰσόψυχον, ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει· οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ (87) ». Μὴ τοίνυν « ψυχικοὺς » ἐν οὐρανοῦς μέρει λεγόντων ἡμᾶς οἱ προειρημένοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Φρύγες· ἤδη γὰρ καὶ οὕτοι τοὺς τῆ νεῖα προφητείας μὴ προσέχοντας « ψυχικοὺς » καλοῦσιν, πρὸς οὓς ἐν τοῖς « Περὶ προφητείας » διαλέξομεθα. Ἀγάπην οὖν ἀσκειν τὸν τέλειον χρῆ, κἀνθῆδες ἐπὶ τὴν θεῖαν φιλίαν σπεύδειν, δι' ἀγάπην ἐκτελοῦντα τὰς ἐντολάς. Τὸ δὲ ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθροὺς οὐκ ἀγαπᾶν τὸ κακὸν λέγει, οὐδὲ ἀσέθειαν, ἢ μοιχείαν, ἢ κλοπὴν, ἀλλὰ τὸν κλέπτῃ, καὶ τὸν ἀσεβῆ, καὶ τὸν μοιχόν, οὐ καθὼς ἀμαρτάνει, καὶ τῆ ποιᾶ ἐνεργεῖα μολύνει τὴν ἀνθρώπου προσηγορίαν, καθ' ἃ δὲ ἀνθρωπῶς ἐστὶ, καὶ ἔργον Θεοῦ. Ἀμέλει τὸ ἀμαρτάνειν ἐνεργεῖα κείται, οὐκ οὐσία· διὸ οὐδὲ ἔργον Θεοῦ. Ἐχθροὶ δὲ οἱ ἀμαρτάν-

✕ P. 605 ED. POTTER, 541 ED. PARIS. • Philip. 1, 29, 50; II, 4, 2, 47. ὁ Philip. 1, 7. • Philip. II, 30, 21.

spirituale, quod hæretici affirmabant, a cælo ad abolendam mortem descendisse: ut paulo superius dixit auctor.

(85) Συμμετόχους τῆς χάριτος. Respicit Philip. 1, 7, ubi Apostolus ait: Συγκοινωνοὺς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.

(86) Συμψύχους καὶ ψυχικοὺς. Vox posterior a

priori ab auctore infertur: nam σύμφυχοι esse nequeunt, qui non habent τὴν ψυχὴν, ac proinde ψυχικοί sunt. Vox ipsa ψυχικοί in hac epistola non occurrit.

(87) Τὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ, Philip.

νοντες εἴρηται Θεοῦ, οἱ ἐχθροὶ δὲ τῶν ἐντολῶν, αἷς A
 μηδὲ ὑπακηχάσαι, γενόμενοι ὡσπερ φίλοι οἱ ὑπακη-
 χούτες, οἱ μὲν διὰ τὴν οἰκείωσιν, οἱ δὲ διὰ τὴν ἀπαλ-
 λωτρίωσιν τὴν ἐκ προαιρέσεως προσαγορευθέντες·
 οὐθὲν γὰρ ἢ ἐχθρὰ οὐδ' ἢ ἀμαρτία ἀνευ τοῦ ἐχθροῦ
 καὶ τοῦ ἀμαρτάνοντος· καὶ « τὸ μηδὲν ἐπιθυμεῖν, »
 οὐχ ὡς ἀλλωτρίων τῶν ἐπιθυμητῶν ὄντων, πόθον μὴ
 εἶχειν διδάσκει, καθάπερ ὑπειλήφασιν οἱ τὸν Κτίστην
 ἄλλον εἶναι παρὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δογματίζοντες·
 οὐθ' ὡς ἐβδελυγμένης καὶ κακῆς οὐσίας τῆς γενέσεως
 (ἄθεοι γὰρ αἱ δόξαι αὐταί)· « ἀλλότρια » δὲ ἡμεῖς
 φάμεν τὰ τοῦ κόσμου, οὐχ ὡς ἄτοπα, οὐδ' ὡς οὐχὶ τοῦ
 Θεοῦ τοῦ πάντων Κυρίου, ἀλλ' ἐπειδὴ μὴ καταμένο-
 μεν ἐν αὐτοῖς τὸν πάντα αἰῶνα· κτήσει ὄντα ἀλλό-
 τρια, καὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν ὑπάρχοντα· χρήσει δὲ
 ἐκάστου ἡμῶν ἴδια, δι' οὓς καὶ ἐγένετο· πλὴν ἐφ' B
 ὅσον (88) γε αὐτοῖς ἀναγκαῖον συμπαρεῖναι. Κατὰ
 φυσικὴν τοίνυν δρεξίν χρηστῆς τοῖς κεκωλυμένοις
 καλῶς, πᾶσαν ὑπερέκπτωσιν καὶ συμπάθειαν παραι-
 τουμένους.

quoad possessionem sint aliena, et successoribus nostris tradenda, quoad usum vero sint uniuscujus-
 que nostrum propria, propter quos etiam facta sunt; sed tamen eatenus, quatenus una cum eis esse no-
 bis necesse est. Igitur convenienter naturali appetitioni recte utendum est iis, quæ sunt prohibita,
 caventes ne modum excedamus, et supra quam par est in ea afficiamur.

CAPUT XIV.

De dilectione omnium, etiam inimicorum.

Ὁση καὶ χρηστότης; « Ἀγαπήτε τοὺς ἐχθροὺς
 ὑμῶν, » λέγει· « εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους
 ὑμᾶς (89)· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων
 ὑμῖν, » καὶ τὰ ὁμοία· οἷς προστίθουσιν· « Ἴνα γέ-
 νησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· »
 τὴν ἐξομοίωσιν τὴν πρὸς Θεὸν αἰνισσόμενος. Πάλιν
 δ' αὖ φησιν· « Ἰσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ,
 ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ. Ἀντιδικός » δὲ
 οὐ τὸ σῶμα, ὡς τινες βούλονται, ἀλλ' ὁ διάβολος καὶ
 οἱ τοῦτῃ ἐξομοιούμενοι, ὁ « συνοδοῦς » ἡμῖν δι'
 ἀνθρώπων τῶν ζηλούντων τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν τῷ ἐπι-
 γειῳ τῷδε βίῳ. Οὐχ ὁδὸν τε οὐδὲ μὴ παθεῖν τὰ ἐχθίστα
 τοὺς ὁμολογοῦντας μὲν ἑαυτοὺς εἶναι τοῖς τοῦ Χρι-
 στοῦ (90), ἐν δὲ τοῖς τοῦ διαβόλου καταγινομένους ἔρ-
 γοις· γέγραπται γάρ· « Μὴ ποτε παραδῶ σε τῷ
 κριτῇ, » ὁ κριτὴς δὲ (91) τῷ ὑπηρέτῃ τῆς ἀρχῆς τοῦ
 διαβόλου. « Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος, » ὁ
 κατ' ἐπιφορὰν τῶν διωκόντων· « οὔτε ζωὴ, » ἢ κατὰ
 τὸν βίον τοῦτον· « οὔτε ἄγγελοι, » οἱ ἀποστάται· D
 « οὔτε ἀρχαί· » ἀρχὴ δὲ τῷ Σατανᾷ, ὁ βίος δὲ ἐπ-
 λετο· ταιαῦται (92) γὰρ αἱ κατ' αὐτὸν ἀρχαί τε καὶ

A quadam actione humano nomini dedecus infert,
 sed quatenus est homo et opus Dei. Peccare certe
 inter actiones ponitur, non inter substantias, quam-
 obrem nec Dei est opus. Dei autem inimici dicti
 sunt peccatores, qui sunt inimici mandatorum, qui-
 bus non obediunt, sicut amici sunt, qui obediunt; hi
 quidem propter conjunctionem, illi vero propter alie-
 nationem, ex libero animi arbitrio profectam, appel-
 lati. Nihil enim sunt inimicitie neque peccatum, abs-
 que inimico et peccatore. Illud autem præceptum,
 quo jubemur « nil concupiscere, » non velat nos
 qualicunque desiderio affici, ac si aliena essent
 quæcunque sunt desiderabilia, ut existimant qui
 Creatorem alium esse a primo Deo statuunt; ne-
 que tanquam ipsa generatio sit mala et execranda
 (sunt enim impiæ hujusmodi opiniones); sed nos
 res hujus mundi « alienas » esse dicimus, non quod
 sint absurdæ ac turpes, aut quod ad Deum Do-
 minum universorum non pertineant, sed quoniam
 in eis non permanemus in omne sæculum, cum
 quoad possessionem sint aliena, et successoribus nostris tradenda, quoad usum vero sint uniuscujus-
 que nostrum propria, propter quos etiam facta sunt; sed tamen eatenus, quatenus una cum eis esse no-
 bis necesse est. Igitur convenienter naturali appetitioni recte utendum est iis, quæ sunt prohibita,
 caventes ne modum excedamus, et supra quam par est in ea afficiamur.

Porro autem quanta est etiam benignitas? « Di-
 ligite, » inquit, « inimicos vestros. Benedicite iis qui
 vos execrantur, et orate pro eis, qui vos afficiunt
 contumeliis, » et similia. Quibus adjicit: « Ut sitis
 similes Patris vestri, qui est in cælis »; et signifi-
 cans eam, quæ Deum refert, assimilationem. Rur-
 sus autem inquit: « Sis cito benevolus adversa-
 rio tuo, donec es in via cum ipso. — Adversa-
 rius » autem non est corpus, ut quidam volunt,
 sed diabolus, et qui ei assimilantur; qui una nobis-
 cum « in via » ingreditur, per homines, qui ejus
 facta imitantur in hac vita terrena. Fieri ergo non
 potest, ut non patiantur ✕ inimicissima, qui se
 in Christi quidem esse constituentur, in diaboli au-
 tem versantur operibus. Scriptum est enim: « Ne
 forte te tradat judici, judex autem ministro » im-
 perii diaboli. « Persuasum enim habeo, quod neque
 mors, » quam afferunt ii qui persequuntur; « ne-
 que vita, » quæ hic agitur; « neque angeli, » qui
 defecerunt, « neque principatus » (Satanæ autem
 principatus est vita, quam eligit: tales enim sunt,

✕ P. 606 ED. POTTER, 512 ED. PARIS. • Matth. v, 44, 45. † Ibid. 24.

(88) Ἐφ' ὅσον. Hoc est, « quantisper versari nos
 in hac vita contingit, » non vero, ut paulo ante
 dictum, eis πάντα αἰῶνα.

(89) Ἰμαῖς. Addit Matthæus, καλῶς ποιεῖτε τοὺς
 μισούντας ὑμᾶς, quæ fortasse propter ὑμᾶς repeti-
 tum, per librorum negligentiam exciderunt. Mox,
 ἐπηρεάζοντων ὑμῖν, Matth. v; dein, ὅπως γένησθε
 et mox, τοῦ ἐν οὐρανοῖς, absque articulo.

(90) Τοῖς τοῦ Χριστοῦ. Rectius ἐν τοῖς τοῦ
 Χριστοῦ cum præposit. ut in seq. membro. SYLBURG.

(91) Ὁ κριτὴς δέ. Καὶ ὁ κριτὴς, Matth.

(92) Τοιαῦται. Ante hanc vocem A. inserendum
 putat, οὔτε δυνάμεις· deinde ante ὡς τοῦ μὲν στρατ.
 interserendum, οὔτε τὰ μέλλοντα· ut singulis mem-
 bris sua respondeat ratio. Primæ tamen insertioni
 obstat relativum αὐτόν, quod a suo antecedente
 discludi non potest. Nec altera usque adeo necessa-
 ria est; cum militi spes, et mercatori lucrum, in
 hac vita, tanquam præsentia, proposita esse ipse
 Clemens indicet. Gnostico sane jam præsens esse
 id, quod futurum est, idem infra declarat. SYLBURG.

qui sunt ex eo principatus, et potestates tenebrarum); « neque presentia, » in quibus sumus tempore hujus vite, ut spes quidem militis, lucrum vero mercatoris; « neque altitudo, neque profunditas, neque aliqua alia creatura, » per propriam homini resistit operationem fidei ejus, qui suo agit arbitrio. « Creaturae » autem nomen tribuitur univoce operationibus, ut quæ sit nostrum opus: talis ergo operatio « non poterit nos separare a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro ». « Habes summam martyris gnostici,

Α έξουσία τοῦ σκότους· « ὅστε τὰ ἐνεστώτα, » ἐν οἷς ἔσμεν κατὰ τὴν τοῦ βίου χρόνον, ὡς τοῦ μὲν στρατιώτου ἡ ἐλπὶς, τοῦ ἐμπόρου δὲ τὸ κέρδος; « ὡς ὕψωμα, ὡς βάθος, ὅστε τις κτίσις ἑτέρα, » κατ' ἐνέργειαν τὴν οἰκίαν ἀνθρώπου, ἀντιπράττει τῇ πίστει τοῦ προαιρουμένου· « κτίσις » δὲ συνωνύμως καὶ ἐνέργεια λέγεται, ἔργον ἡμέτερον οὔσα ἢ τοιαύτη ἐνέργεια, « οὐ δυνήσεται ἡμᾶς χωρῆσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, » Ἐχεῖς συγκαταλαίωσιν γνωστικοῦ μάρτυρος.

CAPUT XV.

De vitando scandalo.

« Scimus autem, quod omnes habemus cognitionem » communem, quæ est in communibus, et quod unus sit Deus. Scribebat enim ad fideles, unde infert: « Sed non est in omnibus cognitio, » quæ traditur in paucis. Sunt autem qui dicunt eam, quæ est de his, quæ simulacris immolata sunt, cognitionem non efferre inter omnes, « ne forte potestas nostra fiat offendiculum infirmis: perit enim infirmus tua cognitione ^b. » Quod si dicant, « oportere emere quiddam venditur in macello, » per interrogationem subjungentes illud « Nihil interrogantes, » æque ac interrogantes, ridiculam afferunt interpretationem. Dicit enim Apostolus: « Omnia alia ex macello emite, nihil interrogantes ^c, » iis tamen exceptis, quæ notantur in catholica omnium apostolorum epistola, quæ, quod ita « visum sit Spiritui sancto, » scripta quidem est in Actis apostolorum; lata autem fuit ad fideles per ipsius Pauli ministerium. Significaverunt **220** enim oportere « necessario abstinere ab immolatis, et sanguine, et suffocatis, et fornicatione; » a quibus se conservantes, recte esse facturos ^d. « Aliud ergo est, quod dictum est ab Apostolo. « Nunquid non habemus potestatem comedendi ☩ et bibendi? Nunquid non habemus potestatem sororem uxorem circumducendi, ut etiam reliqui apostoli, et fratres Domini, et Cephas? Sed non usi sumus, inquit, hac potestate, sed omnia sustinemus, ne demus offensionem Evangelio Chri-

« Οἰδαμεν δὲ ὅτι πάντες γινώσκοντες, » τὴν κοινήν ἐν τοῖς κοινοῖς, καὶ τὴν ὅτι εἰς Θεός· πρὸς πιστούς γὰρ ἐπέστελλεν ὁδε ἐπιφέρει· « Ἄλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνώσις, » ἐν ὀλίγοις παραδιδόμενη (95). Εἰσὶ δὲ, οἱ φασὶ τὴν περὶ τῶν εἰδωλοθύτων γνώσιν οὐκ ἐν πᾶσι φέρειν, « μήπως ἡ ἐξουσία ἡμῶν πρόκομμα τοῖς ἀσθενέσι γένηται; ἀπόλλυται γὰρ ὁ ἀσθενῶν τῇ σῇ γνώσει. » Κἂν φάσκωσι, « Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἀγοράζειν δεῖ, » κατὰ πεῦσιν ἐπάγοντες, τὸ, « Μηδὲν ἀνακρίνοντας, » ἐπίσης τῷ ἀνακρίνοντας, γελόλιαν ἐξήγησιν παραθήσονται (94)· ὁ γὰρ Ἀπόστολος, « Πάντα, φησὶ, τὰ ἄλλα ἀνείσθε ἐκ μακέλλου, μηδὲν ἀνακρίνοντας, » καθ' ὑπεξαίρεσιν τῶν δηλούμενων κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τὴν καθολικὴν τῶν ἀποστόλων ἀπάντων, « σὺν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, » τῇ γεγραμμένῃ μὲν ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, διακομισθεῖσι δὲ εἰς τοὺς πιστούς δι' αὐτοῦ διακονούντος τοῦ Παύλου ἐμφυσαν γὰρ « ἐπανάγκας ἀπέχεσθαι δεῖν εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτῶν (95), καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντας ἑαυτοὺς, εὐ πράξουσιν. » Ἐτερον (96) οὖν ἔστι τὸ εἰρημένον πρὸς τοῦ Ἀποστόλου· « Μηδὲν ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πνεῖν; μηδὲν ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφῶν γυναικῶν περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς; Ἄλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, φησὶν, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἔγκοπῃν (97) δώμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ » ἦτοι φορτία περιάγοντες, δεόν εὐλότους (98) εἰς πάντας (99)

✠ P. 607 ED. POTTER, 513 ED. PARIS. ^a Rom. vii, 58, 30. ^b I Cor. viii 1, 7, 9, 11. ^c I Cor. x, 25. ^d Act. xv, 24, seq.

(95) Ὀλίγοις παραδιδ. Arcanam γινώσιν paucis tantum traditam fuisse, superius memoratum est *Stromat.* i, pag. 322, not. 10; pag. 323, not. 7.

(94) Κἂν φάσκωσι. . . παραθήσονται. Ex his verbis, prout jam se habent, sanus aliquis sensus elici haud posse videtur. Nec satis apparet quid sibi voluerit interpres hæc vertens. Interea, dum aliquid certius ac melius reperitur, sic scribi et explicari non incommode posse videntur: Κἂν φάσκωσι· Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἀγοράζειν δεῖ; κατὰ πεῦσιν· ἐπάγοντες τὸ, Μηδὲν ἀνακρίνοντας, ἐπίσης τῷ Μηδὲν ἀνακρίνοντας, γ. ἐξ. π., « Quod si dicant: « Quiddam in macello venditur, emere oportet? » per interrogationem: subjungentes: « Nihil interrogantes, » quod perinde est, ac non interrogantes, « id facite, » ridiculam interpretationem afferent. »

(95) Πνικτῶν. Πνικτῶν singul. num. in Vulg. Bibl. ubique legi adnotat A. STUBERG.

D (96) Ἐτερον. Aliud nempe a præcedentibus. Putavit enim auctor abstinere ab immolatis et reliquis, quorum esum prohibuerunt in Actis apostoli, esse rem in se necessariam; abstinendam vero ab iis, quæ jam sequuntur, solummodo ad vitandum scandalum esse præceptam.

(97) Ἐγκοπῃν. Ἐγκοπῃν τινα. I Cor. ix.

(98) Δέον εὐλότους. Sic superius *Strom.* iii, p. 555 cum memorasset, Petrum et Philippum matrimonio junctos fuisse et liberos procreasse, addit: Καὶ ὅ γε Παῦλος οὐκ ὄκνεῖ ἐν τινὶ ἐπιστολῇ τὴν αὐτοῦ προσαγορεύειν σύζυγον, ἣν οὐ περιεκόμιζε διὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας εὐσταθῆς. « Et Paulus non cunctatur in quadam Epistola suam salutare conjugem, quam non circumferebat, quod non magno uti voluit ministerio. »

(99) Εἰς πάντας. Haud scio an rectius εἰς πάντα, « ad omnia. » STUBERG,

εἶναι· ἢ ὑπόδειγμα τοῖς θέλουσιν ἐγκρατεῦσθαι γινώσκοντες, μὴ οἰκοδομοῦμενοι εἰς τὸ ἀηδῶς τὰ παρατιθέμενα (1) ἐσθίειν, καὶ ὡς ἔτυχεν ὀμιλεῖν τῇ γυναικί· μάλιστα δὲ τοὺς τηλικαύτην οἰκονομίαν πεπιστευμένους (2) ὑπόδειγμα τοῖς μανθάνουσιν ἀχραντον ἐκκεῖσθαι προσήκει. « Ἐλευθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πλῆσιν ἑμαυτὸν ἐδούλωσα, φησὶν, ἵνα τοὺς πάντας κερδήσω. Καὶ πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεῦσται. Ἄλλὰ τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ. Διὰ τὴν συνειδήσιν ὁ οὖν ἀφεκτέον, ὢν ἀφεκτέον. « Συνειδήσιν δὲ λέγω, οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ » γνωστικῆ γὰρ· ἀλλὰ τὴν τοῦ ἐτέρου, ἵνα μὴ κακῶς οἰκοδομηθῆ, ἀμαθίᾳ μιμούμενος ὃ μὴ γινώσκει, καταφρονητῆς ἀντὶ μεγάλωφρονος (3) γινόμενος. « Ἴνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; Εἰ ἐγὼ (4) χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ; πάντα (5) οὖν ὅσα ποιεῖτε, εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε· ὅσα ὑπὸ τὸν κανόνα (6) τῆς πίστεως ποιεῖν ἐπιτέτραπται. cur maledictis appetor pro eo, pro quo gratias ago? Omnia ergo, quæ facitis, in gloriam Dei facite »; » quæ scilicet a regula fidei permissum est facere.

A sli a; » scilicet onera circumferentes, cum oporteat esse expeditos ad omnes; aut effecti exemplum iis, qui volunt continentes esse, ut qui non ita instructi simus, ut quæ nobis apponuntur non libenter comedamus, et temere cum muliere habeamus consuetudinem. Maxime autem eos, quibus est credita tanta dispensatio, convenit præbere purum et nulla labe pollutum exemplar discipulis. « Nam cum liber, inquit, essem ex omnibus, omnium me servum feci, ut omnes lucrificerem. Omnis autem, qui in certamine contendit, est continens in omnibus^b. Sed Domini est terra, et plenitudo ejus. Propter conscientiam » ergo abstinendum est ab iis, a quibus est abstinendum; « conscientiam autem dico, non suam; » est enim cognitione prædita; sed alterius, ne male ædificetur, per ignorantiam imitando id, quod non cognoscit, et pro excelsi animi viro fiat contemptor. « Cur enim mea libertas judicatur ab alia conscientia? Si ego cum

CAPUT XVI.

Quædam Scripturæ loca de constantia, patientia et charitate martyrum illustrat.

« Καρδίᾳ μὲν πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν. Λέγει γοῦν (7) ἡ Γραφή· Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταισχυθήσεται· τουτέστι (8) τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν ὅτι ἐν ὁμολογήσει τὸ ῥῆμα ἐν τῷ στόματι σου ὅτι Κύριος Ἰησοῦς, καὶ πιστεύσης ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς ἠγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. » Ἄντικρυς τελείαν δικαιοσύνην ὑπογράφει, ἔργῳ τε καὶ θεωρίᾳ C πεπληρωμένην. « Εὐλογητέον οὖν τοὺς διώκοντας. Εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε· ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἀγιότητι (9) καὶ εὐκρινείᾳ Θεὸν ἔγνωμεν· δι' ὀλίγης ταύτης προφάσεως τὸ τῆς ἀγάπης ἔργον ἐνδείκνυμενοι, ὅτι « οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ. » Ταῦτα μὲν περὶ τῆς γνώσεως ὁ Ἀπόστολος· τὴν δὲ κοινὴν διδασκαλίαν (10) τῆς πίστεως « ὁσμήν γνώσεως » εἰρηκεν ἐν τῇ δευτέρᾳ (11) πρὸς Κορινθίους. « Ἀχρὶ γὰρ τῆς σήμερον ἡμέρας τὸ αὐτὸ κάλυμμα τοῖς πολλοῖς ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς Διαθήκης μένει, » μὴ

« Corde » quidem « creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem. Dicit itaque Scriptura; Quisquis credit in ipsum, pudore noti afficietur. Hoc est verbum fidei, quod prædicamus: quod si confessus fueris verbum in ore tuo, quod Dominus Jesus, et credideris in corde tuo, quod Deus eum suscitavit a mortuis, salvus eris^d. » Evidenter perfectam describit justitiam, quæ et opere et contemplatione completur. « Benedicere » ergo oportet « iis, qui persequuntur. Benedicite, et nolite execrari^e. Gloriatio enim nostra hæc est, testimonium conscientie nostræ, quod in sanctitate et sinceritate Deum cognovimus; » per hanc parvam occasionem opus ostendentes charitatis, quod « non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in mundo^f. » Hæc Apostolus quidem de cognitione. Communem autem fidei doctrinam, ✠ dixit « odorem cognitionis^g, » in secunda Epistola ad Corinthios. « Nam in hodiernum usque diem idem velum multis in lectione Veteris Testa-

✠ P. 608 ED. POTTER, 514 ED. PARIS. a I Cor. ix, 4, 5, 12. b Ibid. 19, 25. c I Cor. x, 28, 29, 30, 31. d Rom. x, 10, 11, 8, 9. e Rom. xii, 14.

(1) Μὴ οἰκ. εἰς τὸ ἀηδῶς τὰ π. Videtur legendum οἰκοδομοῦμενοι εἰς τὸ μὴ ἀηδῶς τὰ π. Vox οἰκοδομοῦμενοι sumpta est e I Cor. vii, 10. Lowth.

(2) Οἰκονομίαν πεπιστευμένους. Non solet dici οἰκονομίαν πεπιστευμένους, sed πιστεύεσθαι. Quamobrem scribendum, οἰκονομίαν πεπιστευμένους. Qua phrasi usus est Apostolus in hoc ipso capite, quod jam explicat auctor, nempe I Cor. ix, 17: Εἰ γὰρ ἐκίνω τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπιστευμαί.

(3) Μεγάλωφρονος. Μεγάλωφρονος opponit iis quos Apostolus ἀσθενεῖς vocat.

(4) Εἰ ἐγὼ. Εἰ δὲ ἐγὼ, I Cor. x.

(5) Πάντα. Abbreviat. I Cor. x, 31: Εἴτε οὖν ἐσθετε, εἴτε πίνατε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.

(6) Ὑπὸ τὸν κανόνα. A. mavult κατὰ τὸν κανόνα,

D « secundum regulam. » Vulgatæ lectionis sensus est, quæcumque regulæ fidei subjicere permissum est. SYLBURG.

(7) Ἰοῦν. Γὰρ Rom.

(8) Τουτέστι. A. divise τοῦτ' ἐστὶ. SYLBURG. — Μοχ. Ὁμολογήσει ἐν τῷ στόματι σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστ. Rom. x, 9.

(9) Ἀγιότητι. Ἀπόλότητι, II Cor. i, 12.

(10) Τὴν δὲ κοινὴν διδ. Τὴν κοινὴν διδασκαλίαν opponit τῇ ὀλίγοις παραδομένῃ, arcanae scientiæ.

(11) Ἐν τῇ δευτέρᾳ. A. legendum censet ἐν τῇ αὐτῇ, quoniam superior quoque sententia ex eadem epistola desumpta est. Ἡμέρας, et τοῖς πολλοῖς, quæ sequuntur, absunt a vulgatis Pauli edit. ut idem A. adnotat. SYLBURG. — Sunt autem interpretamenti loco a Clemente inserta.

menti manet ^a, » non revelatum per conversionem ad Dominum. Propterea ostendit etiam resurrectionem iis, qui possunt perspicere, eam, quæ est adhuc in carne, vitæ serpentis super ventrem. Unde etiam eos, qui sunt ejusmodi, vocavit « fœtus viperarum ^b, » libidinosos ac voluptarios, ventreque et peni servientes, et propter mundanas cupiditates sua invicem capita abscondentes. « Filioli, ne diligamus sermone, nec lingua, » ait Joannes, perfectos esse docens, « sed opere et veritate. In hoc cognoscemus quod ex veritate sumus ^c. » Si autem « Deus est charitas, » charitas quoque est pietas in Deum, « timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras eiecit timorem ^d. Hæc est charitas Dei, ut ejus præcepta servemus ^e. » Et rursus ei, qui cupit fieri gnosticus, scriptum est: « Sed sis forma fidelium, in sermone, in conversatione, in charitate, in fide et castitate ^f. » Fidei enim, ut arbitror, perfectio distinguitur a communi fide. Porro autem divinus quoque Apostolus per hæc tradit regulam gnostici, sic scribens: « Ego enim didici, in iis, in quibus sum, esse contentus. Scio et esse humilis, scio et abundare. Ubique et in omnibus sum iustus, et satiari et esurire, et abundare et penuriam pati; omnia possum in eo, qui mihi dat vires ^g. » Jam vero cum aliis quoque disserens, ut iis verecundiam incutiat, non veretur dicere: « Recordemini autem priorum dierum, in quibus illuminati magnum certamen sustinistis passionum, partim quidem opprobriis et afflictionibus facti spectaculum, partim autem socii ita conversantium effecti. Nam et vincula mea commiserati estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis; cognoscentes vos habere meliores et manentes facultates. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem: opus enim habetis patientia, ut cum Dei voluntatem feceritis, reportetis promissionem. Adhuc enim parumper qui venit veniet, et non tardabit. Justus autem meus ex fide vivet. Quod si subtraxerit ✕ se, non placebit animæ meæ. Nos autem non sumus subtractionis ad perditionem, sed

ἀνακαλυπτόμενον κατὰ τὴν πρὸς τὸν Κύριον ἐπιστροφῆν. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνάστατιν ἔδειξε τοῖς διορθωμένοις, τὴν εἶν ἐν σαρκὶ τοῦ βίου ἔρποντος ἐπὶ κοιλίαν (12). Ἐνθεν καὶ ἐγενήματα ἐχιδνῶν τοῖς τοιοῦτους ἐκάλεσε, τοὺς φιληδόνους, τοὺς γαστρὶ καὶ αἰδοίοις δουλεύοντας, καὶ τὰς ἀλλήλων διὰ τὰς κοσμητικὰς ἐπιθυμίας ἀποτέμνοντας κεφαλὰς (13). « Τεχνία, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, » Ἰωάννης (14) τελείους εἶναι διδάσκων, « ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ ἐν τούτῳ γνωσόμεθα, ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν. » Εἰ δὲ « ἀγάπη ὁ θεός, » ἀγάπη καὶ ἡ θεοσίβεια, « φόβος οὐκ ἐστὶν ἐν τῇ ἀγάπῃ· ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλει τὸν φόβον. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. » Πάλιν τε αὐτῷ γνωστικῶ ποθοῦντι γενέσθαι γέγραπται, « Ἀλλὰ ὅπως γίνου τῶν πιστῶν, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ (15), ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ. » Πίστεις γάρ, οἴμα, τελειότης πρὸς τὴν κοινὴν διαστέλλεται πίστιν. Καὶ δὴ γνωστικῶ κανὼνα ὁ θεὸς Ἀπόστολος διὰ τῶσάνδε (16) παρίστησιν, τοῦτο μὲν γράφων· « Ἐγὼ γάρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι· οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ (17) περισσεύειν. Ἐν παντὶ καὶ ἐν παντὶ μεμύημαι, καὶ χορτάζεσθαι καὶ κενῆν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι· πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με (18). » Τοῦτο δὲ καὶ πρὸς ἐντροπὴν (19) ἄλλοις διαλεγόμενος, οὐκ ὀκνεῖ λέγειν· « Ἀναμιμνήσκεισθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἀβλήσιν ὑπεμείνατε παθιμῶν, τοῦτο μὲν ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφόμενων γενηθέντες. Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε· γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς κρείττονα ὑπαρξίν καὶ μένουσαν (20). Μὴ ἀποβάλλετε οὖν τὴν παρρησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μεγάλην μισθαποδοσίαν ὑπομονῆς· γὰρ ἔχετε χρεῖαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ποιήσαντες, κομισήσθε τὴν ἐπαγγελίαν· εἶτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὁ ἐρχόμενος ἔξει, καὶ οὐ χρονεῖ. Ὁ δὲ δίκαιός μου (21) ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστελεῖται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμεν ὑποστολῆς εἰς ἀπίδειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς « περιποτήσιν » ψυχῆς. Εἰτὰ σοὶ σημήνος ὑποδειγμά-

✕ P. 609 ED. POTTER, 515 ED. PARIS. ^a II Cor. iii, 14. ^b Matth. iii, 7. ^c I Joan. iii, 18, 19. ^d I Joan. iv, 16, 18. ^e I Joan. v, 3. ^f I Tim. iv, 12. ^g Philip. iv, 11, 12, 13.

(12) Ἐπὶ κοιλίαν. Rectius ἐπὶ κοιλίας, super ventre. SYLBURG.

(13) Κεφαλὰς. Plinius Nat. hist., lib. x, cap. 62.: « Viperæ mas caput inserit in os, quod illa abrodit voluptatis dulcedine. » Horus Hieroglyph. lib. ii, de vipera refert, quod ὅταν συγγένηται τῷ ἄρβενι, στόμα στόματι ἐμβάλλει, καὶ μετὰ τὸ ἀποζευθῆναι, ἀποδακνοῦσα τὴν κεφαλὴν τοῦ ἄρβενος, ἀναίρει. Unde mulierem per coitum viro insidias struentem designare cupientes, viperam pingebant hieroglyphicarum litterarum periti. Conf. Tzetze scholia in Lycophronis Cassand. v. 1114, itemque noster in ejusdem poematis v. 1112 Commentarius.

(14) Ἰωάννης. Constructionis lex postulat, φησὶν Ἰωάννης, seu Ἰωάννης λέγει. In eo autem loco, I Joann. iii, Vulg. Bibl. habent τεχνία μου· et mox, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν. A. SYLBURG.

(15) Ἐν ἀγάπῃ. Ἐν πνεύματι addunt Vulg. Bibl. I Tim. iv.

(16) Διὰ τῶσάνδε. Διὰ τῶνδε. SYLBURG.

(17) Καὶ. Δέ. Philip.

(18) Ἐνδυναμοῦντί με. Χριστῷ addunt Vulg. Bibl. Philip. iv, quamquam a veteri quoque interprete Christi nomen abest. SYLBURG.

(19) Πρὸς ἐντροπὴν. Phrasis e D. Paulo sumpta, I Cor. vi, 5; xv, 34.

(20) Γινώσκοντες. . . καὶ μένουσαν. Vulg. Bibl. Hebr. x: Γινώσκοντες ἔχειν ἐν αὐτοῖς κρείττονα ὑπαρξίν ἐν οὐρανοῖς, καὶ μὲν. Sed ex interpretatione alicujus in contextum irrepsisse ista exegemata adnotat noviss. doctissimusque interpret. SYLBURG. — Mox, τὴν παρρησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην. Hebr. x.

(21) Ὁ δὲ δίκαιός μου. Ὁ δὲ δίκαιος absque μου legitur in Vulg. Bibl. SYLB.

των θεϊων παρίστην. « Ἡ γὰρ οὐ πίστει, » φησὶ, « δι' ὑπομονῆς κατώρθωσαν (22) οἱ ἐμπαιγιῶν καὶ μαστιγῶν πείραν λαβόντες (23), ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς; Ἐλιθάσθησαν, ἐπειράσθησαν (24), ἐν φόβῳ μαχαίρας ἀπέθανον· περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακοχούμενοι, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος· ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὄποις τῆς γῆς. Καὶ πάντες (25) μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ· ἀπολείπεται νοεῖν τὸ κατὰ παρασιτώτησιν εἰρημένον, ἡ μόνον. » Ἐπιφέρει γοῦν· « Περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προσειδομένου τοῦ Θεοῦ, » (ἀγαθὸς γὰρ ἦν (26))· « ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς, τοσοῦτον ἔχοντες περιχέμενον ἡμῖν νέφος· ἅγιον καὶ διειδές (27) ἡ μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἀμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν. » Ὅτι μὲν οὖν μίαν σωτηρίαν λέγει ἐν Χριστῷ τῶν δικαίων καὶ ἡμῶν (28), σαφῶς μὲν εἴρηκεν πρότερον· οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ περὶ Μωυσέως λέγων, ἐπιφέρει· « Μείζονα κλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγύπτου (29) θησαυρῶν τὸν ὄνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ· ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν· πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως· τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὄρων ἐκατέρησεν. » Ἡ θεία Σοφία περὶ τῶν μαρτύρων λέγει· « ἔδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι, καὶ ἐλογίσθη κάκωσις ἡ ἐξοδος αὐτῶν, καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα· οἱ δὲ εἰσιν ἐν εἰρήνῃ· καὶ γὰρ ἐν ὕψει ἀνθρώπων ἐὰν κολασθῶσιν, ἡ ἐλπίς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης. » Ἐἴτα ἐπάγει, καθαρσὶν ἔνδοξον τὸ μαρτύριον διδάσκουσα· « Καὶ ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλη εὐεργετηθήσονται· ὅτι ὁ Θεὸς ἐπέρασεν αὐτούς· » τούτέστιν, εἰς δοκίμιον καὶ δυσωπίαν τοῦ πειράζοντος εἴασεν αὐτοὺς πειρασθῆναι· « καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀξίους ἑαυτοῦ, υἱοὺς κληθῆναι· » δηλονότι. « Ὡς χρυσοὺν ἐν χωνευτηρῷ ἐδοκίμασεν αὐτοὺς, καὶ ὡς ὀλοκάπτωμα θυσιᾶς προσεδέξατο αὐτούς· καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, καὶ ὡς σπινθήρες ἐν καλᾷ διαδραμούνται· κρινούσιν ἔθνη, καὶ κρατήσουσι λαῶν, καὶ βασιλεύσει αὐτῶν Κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. »

A fidei ad acquisitionem » animæ. Deinde adducit tibi examen exemplorum divinatorum. « Annon, inquit, fide per patientiam se præclare gesserunt, qui ludibria et flagella, et vincula præterea, et carcerem experti sunt? Lapidati fuerunt, tentati sunt, in cæde gladii mortui sunt, circumierunt in ovinis et caprinis pellibus, egentes, afflicti, vexati, quibus dignus non erat mundus; in solitudinibus errantes, et montibus, et speluncis, et foraminibus terræ. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt promissionem; » restat subintelligendum, quod tacite dictum est, « soli. » Subjungit itaque: « Cum de nobis melius aliquid Deus prævidisset (bonus enim erat) ut non sine nobis **221** consummarentur. Itaque cum et nos circa nos habeamus tantam nubem » sanctam et pellucidam « testium, deponentes omne pondus, et nos facile circumstans peccatum, per patientiam curramus ad nobis propositum certamen, respicientes ad fidei auctorem et consummatorem Jesum ». » Et quod unam eandemque intelligat salutem in Christo, cum justorum, tum etiam nostram, prius quidem dixit aperte, nihilo tamen secius de Moyse quoque dicens, subjungit: « Majores existimans divitias quam thesaurus Ægypti, Christi improperium; respiciebat enim remunerationem. Fide reliquit Ægyptum, non veritus iram regis. Invisibilem enim tanquam qui videret, sustinuit ». » Divina Sapientia dicit de martyribus: « Visi sunt in oculis insipientium mori, et reputata est vexatio eorum exitus, et a nobis discessus, contritio: illi vero sunt in pace. Etenim si in oculis hominum supplicii affecti fuerint, spes eorum plena est immortalitatis ». » Deinde subjungit, gloriosam expurgationem docens esse martyrium: « Et in paucis castigati, magnis afficiuntur beneficiis, quoniam Deus tentavit eos, » hoc est, ad eorum probationem, et ut pudore afficiatur tentator, sivit eos tentari; « et invenit eos se dignos, » ut scilicet vocentur filii. « Tanquam aurum in fornace probavit eos, et tanquam solidam sacrificii oblationem excepit eos, et in tempore inspectionis eorum fulgebunt, et tanquam scintillæ in stipula percurrent. Judicabunt gentes, et dominabuntur populis, et rex **D** eorum erit Dominus in sæcula ». »

• Hebr. x, 32-39. ^b Hebr. xi, 36, 37, 38, 59, 40; xii, 1, 2. ^c Hebr. xi, 26, 27. ^d Sap. iii, 2, 3, 4. ^e Ibid. 5, 6, 7, 8.

(22) Ἡ γὰρ . . . κατώρθωσαν. Clementis verba sunt hæc ad ea, quæ sequuntur, transitum facientis.

(23) Πείραν λαβόντες. Hebr. xi, πείραν ἔλαβον.

(24) Ἐλιθάσθησαν, ἐπειράσθησαν. Vulg. Bibl. Hebr. xi, 37: Ἐλιθάσθησαν, ἐπίρασθησαν, ἐπειράσθησαν. Ubi conf. quæ adnotavit Cl. Millius.

(25) Πάντες. Vulg. Bibl. οὗτοι πάντες· et mox, τὴν ἐπαγγελίαν, absque genit. τοῦ Θεοῦ· dein, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου.

(26) Ἀγαθὸς γὰρ ἦν. Commation hoc a Clemente insertum videtur propter hæreticos qui Deum negabant bonum esse.

(27) Ἄγιον καὶ διειδές. Commation illud Clementis est, non Apostoli Hebr. xii. SYLBURG.

(28) Τῶν δικαίων καὶ ἡμῶν. Nempe « justorum » qui ante Christum vixerunt, et Christianorum, quibus eadem est per Christum ad salutem via: nam αὐτὸς ἂν θύρα τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς εἰσέρχονται Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ καὶ οἱ προφῆται, καὶ οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἡ Ἐκκλησία. « Ille (Christus) est janua Patris; per quam ingrediuntur Abraham et Isaac et Jacob, et prophætæ, et apostoli, et Ecclesia, » ut ait Ignatius *Epist. ad Philadelphenos*, cap. 9.

(29) Αἰγύπτου. Ἐν Αἰγύπτῳ, Hebr.

CAPUT XVII.

Citationem ex epistola S. Clementis ad Corinthios ad argumentum præcedentis capituli spectantem refert.

Porro autem Clemens quoque apostolus in epistola ad Corinthios, ipse ✕ quoque nobis quamdam gnostici imaginem describens, dicit : « Quis enim apud vos diversatus, omni virtute perfectam firmamque fidem vestram non probavit? modestam ac decentem in Christo pietatem non est admiratus? et magnificentiam hospitalitatis vestræ non prædicavit? et perfectam ac stabilem cognitionem non leatam esse censuit? nam citra personarum acceptionem omnia faciebatis, et in Dei legitimis ambulabatis. » Deinde apertius : « Fixis ergo oculis eos intueamur, qui magnificæ ejus gloriæ perfecte ser-

✕ P. 610 ED. POTTER, 516 ED. PARIS.

(50) Ἀπόστολος. Superius dictum est, viros apostolicos nonnunquam apostolos ab antiquis Patribus appellatos fuisse. Conf. Strom. III, pag. 535, not.

(51) Τίς. Hæc occurrit statim a principio prioris ad Corinthios Epistolæ, p. 145 edit. Antwerp.

(52) Πίστιν ὑμῶν. Ὑμῶν πίστιν, Clem. Rom.

(53) Νομίμοις. Clemens Rom. νόμοις hodie exhibet: sed νομίμοις eum cum Alexandrino nostro scripsisse, inde probat Colomesius, quod alias fere ea vocensus sit, ut cap. 40: Τοῖς γὰρ νομίμοις τοῦ Δεσπότου ἀκολουθοῦντες. « Leges enim Domini sequemur. »

(54) Ἀπειρώμεν. In his, quæ sequuntur, Clemens noster Romani Clementis capp. 9, 10, 11, 12, 17, 18, 21, 22, 36, 38, 40, 41, 48, 49, 50 et seq. pro more suo abbreviavit, interpolavit, mutata denique ad sum institutum accommodavit, quod suis locis ostenditur. Sunt porro, ut id obiter moneam, in editione jam dicta editæ ignoti cujusdam hominis, quem proinde cl. editor littera B designat, notulæ: in quibus a capite ad calcem nil aliud agit, quicunque fuerit, auctor, quam ut persuadeat, venerandam hanc Clementis Romani epistolam interpolatam, ubique fere corruptam, et jam penitus mutatam esse ab illa quæ Eusebii tempore exstabat. Quibus vero argumentis id probat? Mihi profecto notulas ejus legenti ac relegenti, præter inanes quasdam conjecturas, nil aliud occurrit, quod vel tenuem argumenti umbram præ se ferre videatur, nisi quod observavit nonnulla eorum quæ in Clementis Romani epistola occurrunt, ab Alexandrino nostro hic omitti. Quamobrem ad principium cap. 17 ait: « Hæc junxit Clemens Alexandrinus p. 516, cum cap. 9 hujus epistolæ, et rectissime. Quanta interpolator addidit? Sed hoc facinus Hieronymum ipsum latuit, in Com. ad Isaiam. » Tum ad med. cap. 18: « Recte hic abruptum sacrum carmen Clemens Alexandrinus p. 517. » Dein ad med. cap. 21: « Interpolatoris hæc sunt, » etc., p. 159. Tum cap. 22 adnotat: « A capite sequente ad cap. 40, adulterina omnia, post Clementem Alexandrinum addita. » Iterum ad medium cap. 40: « Est, qui velit hæc omnia esse mali commatis, ad finem usque capituli, et lectorem amandet ad Clementem Alexandrinum p. 518. » Rursus ad finem cap. 41: « Hinc usque ad cap. 48 omnia omisit Clemens Alexandrinus, nec agnovit. » Vide p. 518. Dein ad medium cap. 49: « Hæc absunt a Clemente Alexandrino, suntque interpolatoris. » Porro satis apparet, non sequi hæc a Clemente Romano scripta non fuisse, eo quod ab Alexandrino nostro absint: primo, quod Clemens Alexandrinus non semper integra auctorum verba recitet, sed sæpe alia omittat, alia variis modis mutata, nonnunquam suis etiam insertis, suo instituto

Α Ναι μὴ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ ὁ ἀπόστολος (50) Κλήμης, καὶ αὐτὸς ἡμῖν τύπον τινὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπογράφων, λέγει: « Τίς (51) γὰρ, παραπληρώσας πρὸς ὑμᾶς, τὴν πανάρετον καὶ βεβαίαν πίστιν ὑμῶν (52) οὐκ ἐδοκίμασεν; τὴν τε σώφρονα καὶ ἐπεικτὴ ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν οὐκ ἐθαύμασεν; καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς φιλοξενίας ὑμῶν ἦθος οὐκ ἐκήρυξεν; καὶ τὴν τελείαν καὶ ἀσφαλῆ γνώσιν οὐκ ἐμακάρισεν; ἀπροσωπολήπτως γὰρ πάντα ἐποιεῖτε, καὶ ἐν τοῖς νομίμοις (53) τοῦ Θεοῦ ἐπορεύεσθε: » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰτ' ἐμφανεστερον, « Ἀπειρώμεν (54) οὖν εἰς τοὺς τελείως λειτουργήσαντας αὐτοῦ τῇ με-

B accommodat. Exemplo esse poterunt, quæ ex Irenæo sumpsit Strom. I, p. 410, quæque ex Philone, ejusdem libri pag. 411, 412, 413, 414, 415, 416. Quæ si quis vel cum ipsorum auctorum libris conferre, vel quæ ibi a nobis adnotata sunt percurrere dignabitur, facile percipiet quam fallaci argumento nitantur, qui Clementi Romano, vel alii cuiquam auctori integras sententias adimunt, eo quod in Alexandrino nostro non appareat. Secundo, quod eorum nonnulla, quæ Alexandrinus noster hoc loco præterit, alibi palam recitaverit. Quæ sunt illa, quæ superius e Clemente Romano sunt, Strom. I, p. 359: Ἦτω τις πιστός· ἦτω δυνατός τις γνώσιν ἐξεπεῖν· ἦτω σοφὸς ἐν διακρίσει λόγων· ἦτω γοργός ἐν ἔργοις. Hæc occurrit in Clementis Romani cap. 40, sed ab Alexandrino nostro hic omissa sunt, quamvis ea, quæ hæc præcedant, quæque eadem sequantur, recitaverit. Satis igitur hinc apparet, eum nonnulla, quæ suo scilicet instituto minus conuenire videbantur, de industria præterisse: ac proinde non licere nobis Clementi Romano quidquam hæc sola causa detrahere, quod in Alexandrino non exstet. Reliqua eorum, quibus Clementinæ epistolæ auctoritatem elevare conatus est hic adnotator, hujusmodi fere sunt: « Ex glossa hæc esse auspicatur vir doctus, p. 148. Vir doctus suspicatur ex Clemente Alexandrino hæc huc traducta, p. 149. Simplicius Clemens Alexandrinus, a quo hæc petita sunt, ὁ Κύριος λέγει, p. 160. Clemens Alexandrinus, p. 536, ἀνομε, ex quo corruptor litterarum sumpsit, ubi Clemens præfatur τούτῳ φησὶν ἡ Γραφή, p. 166. Hæc quidem Clemens Alexandrinus dixerit, at non Romanus, p. 168. Hæc ex Clemente Alexandrino immutata effictaque. Nam et male hærent, vix quidem Græca, et falsissimum dicunt; scilicet fuisse summi et cæterorum sacerdotum et levitarum esse μωμοσκόπους, p. 170. Qui ausus est, tot ineptias Clementis nomine vendere, etiam sacris Litteris hæc clausulam adiecit, ut assumentum hoc præcedentibus responderet, p. 171. Hoc nullus unquam dixerit Clemens. » Ibid.: « Adi Clementem Alexandrinum, p. 472, et videbis illinc hæc esse interpolata, p. 174. Hæc ad μακροθυμεῖ esse ex Clemente Alexandrino scies, si legas p. 518, p. 175. Hæc sunt interpolatoris. » Ibid.: « Hæc... exscripta sunt ex Clemente Alexandrino. » Ibid.: « Hæc efficta sunt ex his Clementis Alexandrini, etc. Hanc ad ἐξομολ. τῷ K. cap. 52 omnia finxit interpolator, et intempestive de confessione tot verba ingressit. » Ibid.: « Vide Clementem Alex. unde interpolator hæc habet, p. 178. » Quæ restant ex hujusce viri adnotatis, et pauca sunt, et his similia, ut quæ levibus tantum suspitionibus, nullo autem stabili fundamento nitantur, ac proinde contenta negari, accuratam refutationem non mereantur.

γαλοπρεπεῖ δόξη (35). Αἰδωμεν Ἐνώχ, ὃς, ἐν ὑπακοῇ δίκαιος εὐρεθείς, μετετέθη· καὶ Νῶε, ὃς πιστεύσας διεσώθη· καὶ Ἀβραάμ, ὃς διὰ πίστιν καὶ φιλοξενίαν (36) « φίλος Θεοῦ (37), » πατήρ δὲ τοῦ Ἰσαάκ προσηγορεύθη. Διὰ φιλοξενίαν (38) καὶ εὐσέβειαν Ἀὼτ ἐσώθη ἐκ Σοδόμων· διὰ πίστιν (39) καὶ φιλοξενίαν ἐσώθη Ῥαὰβ ἡ πόρνη· δι' ὑπομονὴν (40) καὶ πίστιν ἐν δέρμασιν αἰγείους καὶ μηλωταῖς καὶ τριχῶν καμηλείων πλέγμασιν περιεπάτησαν, κηρύσσοντες τὴν βασιλείαν (41) τοῦ Χριστοῦ. Λέγομεν δὲ Ἠλίαν καὶ Ἐλισσαῖον, Ἰεζεκιήλ τε καὶ Ἰωάννην (42), τοὺς προφῆτας. Ὁ γάρ τοι « φίλος Θεοῦ διὰ πίστιν ἐλευθέραν κληθείς Ἀβραάμ οὐκ ἐπήροθη τῇ δόξῃ· μετριοπαθῶν δὲ ἐλεγεν· « Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός. » Περί τε τοῦ Ἰὼβ οὕτως γέγραπται (43)· « Ἰὼβ δὲ ἦν δίκαιος καὶ ἀμειψτός, ἀληθινός καὶ θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς κακοῦ. » Οὕτως ὁ νικήσας δι' ὑπομονῆς τὸν πειράσαντα, καὶ μαρτυρήσας ἅμα καὶ μαρτυρηθείς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ὃς ταπεινωφροσύνης ἀντέχεται (44), « καὶ λέγει· Οὐδὲς καθαρὸς ἀπὸ βύπτου, οὐδ' εἰ μιᾶς ἡμέρας ἢ ζωῆ αὐτοῦ. » Μωϋσῆς, « ὁ πιστὸς θεράπων (45) ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, » πρὸς τὸν χρηματιζόμενα ἐκ τῆς βάτου εἶπεν· « Τίς εἰμι ἐγὼ, ὅτι με πέμψεις; Ἐγὼ δὲ εἰμι ἰσχυρόφωνος καὶ βραδύγλωσσος, » φωνὴν Κυρίου διὰ γλώσσης ἀνθρωπίνης διακονῆσαι (46). Καὶ πάλιν· « Ἐγὼ (47) δὲ εἰμι ἀτιμὸς ἀπὸ χύτρας. Θεὸς γὰρ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοὶ δὲ δίδωσι χάριν. » « Ναὶ μὴν (48) καὶ Δαβὶδ, ἐφ' οὗ μαρτυρῶν ὁ Κύριος λέγει· Ἐύρον ἀνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, Δαβὶδ, τὸν τοῦ Ἰεσσαί· ἐν ἐλαίῳ ἁγίῳ (49) ἔχρισα αὐτόν· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λέγει πρὸς τὸν Θεόν· « Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου· καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρισμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου· ἐπιπλεῖον πλύνον με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου, καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με· ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἁμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἔστι διαπαντός. » Ἐπειτα τὴν οὐχ ὑποπίπτουσαν Νόμῳ αἰνιττόμενος ἁμαρτίαν, γνωστικῶς μετριοπαθῶν, ἐπιφέρει (50)· « Σοὶ μόνῳ ἤμαρτον, καὶ τὸ πο-

A vierunt. Accipiamus Enoch, qui in obedientia justus inventus, fuit translatus; et Noe, qui cum credidisset, fuit servatus; et Abram, qui propter fidem et hospitalitatem « Dei amicus », pater autem Isaac est appellatus. Propter hospitalitatem et pietatem Loth fuit servatus ex Sodemis; propter fidem et hospitalitatem servata est Raab meretrix; propter patientiam et fidem, in pellibus caprinis et ovinis, et ex camelorum pilis contextis vestibus ambularunt, prædicantes regnum Christi. Dicitur autem Eliam et Elisæum, Ezechielem et Joannem, prophetas. Qui enim « Dei amicus » propter fidem liberam vocatus est Abraham, non fuit gloria elatus, sed modeste dixit: « Ego autem sum terra et cinis ». Et de Job sic scriptum est: « Job autem erat justus, reprehensioni non obnoxius, Deum rite colens, abstinens ab omni malo ». Is est, qui sua patientia superavit tentatorem; et simul fuit martyr seu testis, et a Deo accepit testimonium; qui humilitatem amplexus, dicit: « Nullus est mundus a sorde, ne si sit quidem unius diei vita ejus ». Moyses, « fidelis servus in toto domo ejus », dixit ad eum, qui ex rubo dabat responsa: « Quis ego sum, quod me mittis? Ego autem sum et voce tenui, et lingua tardiori », ut Domini vocem ministrem per linguam humanam. Et rursus: « Ego autem sum vapor ex olla. Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam ». Jam vero David quoque, de quo testimonium ferens dicit Dominus: « Inveni hominem secundum cor meum, David Jessæ filium, in oleo sancto unxi eum; » sed ipse quoque dicit ad Deum: « Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam; et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Amplius lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me. Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, et peccatum meum in conspectu meo est semper ». Deinde innuens peccatum, quod legi non subijcitur, gnostice suam ostendens modestiam,

Ⲫ P. 611 ED. POTTER. ^a Jac. II, 23. ^b Genes. XVIII, 27. ^c Job I, 4. ^d Job XIV, 4. ^e Hebr. III, 5. ^f Exod. III, 11; IV, 10. ^g Jac. IV, 6; I Petr. IV, 5. ^h Psal. LXXXVIII, 21. ⁱ Psal. L, 1, 2, 3, 4.

(35) Αὐτοῦ τῇ μετ. δ. Τῇ μετ. δ. αὐτοῦ, Clem. Rom.

(36) Καὶ φιλοξενίαν. Hæc in Romano non exstant; ut nec illud, quod sequitur, πατήρ δὲ τοῦ Ἰσαάκ προσηγορεύθη.

(37) Φίλος Θεοῦ. Vox Θεοῦ a Clemente Rom. hodierno abest, cui tamen ex hoc loco restituenda videtur. Respicit enim Jacob. II, 23: Καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

(38) Διὰ φιλοξ. Hæc e Romani Clementis cap. 11 petita sunt.

(39) Διὰ πίστ. Hæc ex ejusdem cap. 12 sumpta sunt.

(40) Δι' ὑπομονήν. Jam transit ad Clementis Romani cap. 17.

(41) Τῆν βασιλείαν. Τὴν Ἐλευσιν, Clemens R.

(42) Ἰωάννην. Baptistam intelligit; ad quem spectat, quod de τριχῶν καμηλείων πλέγμασιν jam dictum est. Neutrum agnoscit Clemens R.

(43) Γέγραπται. Quæ sequuntur ex Veteri Testamento, non ex versione τῶν Ὁ, qualis hodie exstat, sed ex Clemente Rom. citata sunt.

(44) Οὕτως ὁ νικ. . . ἀντέχεται. Hæc Alexandrii verba sunt ad martyrium, de quo superius egerat, Clementis Romani dictum accommodantis.

(45) Θεράπων. Hoc etiam a Clemente Rom. abest. Additum videtur ex Hebr. III, 5: Καὶ Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὡς θεράπων.

(46) Φωνὴν . . . διακονῆσαι. Hæc ab Alexandrii nostro inserta non agnoscit Romanus; ut nec quæ mox ex Jac. IV, 6, sequuntur.

(47) Ἐγὼ. De his verbis, quæ non exstant in S. Scripturis, conf. quæ adnotata sunt sub finem cap. 17 Clementis Rom., p. 156.

(48) Ναὶ μὴν. Quæ sequuntur petita sunt ex Clementis R. c. 18.

(49) Ἁγίῳ. Clemens R., αὐτῶν. Sed ἁγίῳ apud τοὺς Ὁ exstat.

(50) Ἐπειτα. . . μετρ. ἐπιφέρει. Hoc ab Alexandrii nostro insertum est.

subjungit : « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci ». » Dicit enim alicubi Scriptura : « Spiritus Domini lucerna, scrutans ventris penetralia ^b. » Et quo quis se juste gerendo evadit magis gnosticus, eo est ei propinquior Spiritus illuminans. « Sic justis appropinquat Dominus, et nihil eum latet ex nostris cogitationibus, et ratiocinationibus, quas facimus : Dominum Jesum dico, » qui ex omnipotenti voluntate corda nostra intuetur, « cujus sanguis fuit pro nobis sanctificatus. Observemus ✕ ergo eos, qui nobis præsunt, et revereamur seniores, honoremus juvenes, Dei doceamus disciplinam. » Beatus enim qui docuerit et fecerit quæ sunt Domini prout decet ; est autem id præclari magnificentique animi, et qui contemplandæ veritati deditus est. « Uxores nostras ad id, quod bonum est, corrigamus ; amabiles, inquit, **222** mores castitatis ostendant : simplicem suæ mansuetudinis demonstrent voluntatem : linguæ suæ moderationem silentio efficiant manifestam ; charitatem suam non secundum animi propensiones, sed omnibus, qui sancte timent Dominum, præbeant æqualem. Liberi nostri sint disciplinæ Domini participes, discant quid valeat apud Deum humilitas, quid possit casta apud Deum dilectio, quomodo timor Domini bonus et magnus, servans omnes qui in ipso sanctæ versantur in puro corde. Est enim scrutator cogitationum et mentis consiliorum ; cujus spiritus est in nobis, et cum voluerit, eum aufert. » Hæc autem omnia confirmat fides, quæ est in Christo. « Adeste, filii, audite me, »

νηρόν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. « Λέγει (51) γάρ ποῦ ἡ Γραφή : Πνεῦμα Κυρίου, λόγος, ἐρευνῶν τὰ ταμεία τῆς γαστρῆς. » Καὶ ὅσα τις δικαιοπραγῶν γνωστικώτερος γίνεται, προσεχέστερον τοῦτο τὸ Πνεῦμα αὐ φωτεινόν (52). « Οὕτως ἐγγίζει τοῖς δικαίοις ὁ Κύριος, καὶ οὐδὲν λήληθεν αὐτὸν τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν διαλογισμῶν ὧν ποιούμεθα· τὸν Κύριον Ἰησοῦν λέγω, τὸν τῷ παντοκρατορικῷ θελήματι ἐπίσκοπον τῆς καρδίας ἡμῶν (53)· οὐ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἠγίασθη (54). Ἐντραπῶμεν οὖν τοὺς προηγουμένους ἡμῶν, καὶ αἰδεσθῶμεν τοὺς πρεσβυτέρους· τιμῆσωμεν τοὺς νέους, παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ Θεοῦ. » Μακάριος γάρ, ὅς ἂν διδάσκη καὶ ποιῇ τὰ τοῦ Κυρίου κατ' ἀξίαν· μεγαλόφρονος δὲ ἐννοίας ἐστίν, καὶ θεωρητικῆς τῆς ἀληθείας (55). Τὰς γυναῖκας ἡμῶν ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ διορθωσώμεθα· τὸ ἀξιαγάπητον ἦθος τῆς ἀγγελίας (56), φησὶν, ἐνδειξάσθωσαν· τὸ ἀκέραιον τῆς πραυτῆτος αὐτῶν βουλήμα ἀποδειξάτωσαν· τὸ ἐπεικὲς τῆς γλώσσης αὐτῶν, διὰ τῆς σιγῆς (57) φανερὸν ποιήσάτωσαν· τὴν ἀγάπην αὐτῶν μὴ κατὰ προσκλίσεις (58), ἀλλὰ πᾶσι τοῖς φοβουμένοις τὸν Θεὸν ὁσίως, ἰσῆν παρεχέτωσαν. Τὰ τέκνα ἡμῶν (59) τῆς ἐν Χριστῷ παιδείας μεταλαβέτωσαν (60), μαθέτωσαν τί ταπεινοφροσύνη παρὰ Θεῷ ἰσχύει, τί ἀγάπη ἀγνή παρὰ Θεῷ δύναται, πῶς ὁ φόβος τοῦ Κυρίου καλὸς καὶ μέγας, σώζων πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ὁσίως ἀναστρεφόμενους ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ (61)· ἐρευνητῆς γὰρ ἐννοιῶν καὶ ἐνθυμημάτων (62)· οὐ ἡ πνοὴ αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐστὶ καὶ ὅταν θέλῃ, ἀνέλει (63) αὐτήν. Ταῦτα (64) δὲ πάντα βεβατοῖ ἡ ἐν Χριστῷ πίστις. « Δεῦτε, τέκνα, » ὁ Κύριος λέγει (65)· ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου

✕ P. 612 ED. POTTER, 517 ED. PARIS. * Psal. 2, 6. ^b Prov. xx, 27.

(51) Λέγει. Transit Alexandrinus ad Romani cap. 21. Porro quæ sequuntur ex Proverb. xx, 27, indiligentius et e memoria a Clemente R. prolata, putat Cotelerius. Sic autem in vulg. Bibl. se habent : « ὡς Κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων, ὅς ἐρευνᾷ ταμεία κοιλίας. Ubi adnotat Flaminius Nobilius, πνεῦμα pro πνοῇ a scholiasta quodam adnotatum esse : et pro φῶς, Aquilam, Symmachum ac Theodotionem λόγος, alios λαμπτήρ exhibere.

(52) Καὶ ὅσα . . . τὸ φωτεινόν. Hæc etiam ab Alexandrino interpolata sunt.

(53) Τὸν τῷ παντ. . . καρ. ἡμῶν. Sunt etiam hæc ab Alexandrino addita.

(54) ἠγίασθη. Clemens R., ἐδόθη. Junius mavult ἐξεχύθη. Sed nil mutandum. Quod Lowthio etiam visum est. Nam ἀγιάζειν est « sacrificare. » Joan. xvii, 19 : Ἵπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἀγιάζω ἐμαυτὸν. Eodem sensu apud τὸς Ὁ non semel occurrit. Hinc Suidas, Ἀγιάσαι, καρπῶσαι, καῦσαι ἀγίως, « Deo sacrificare, et sancte adolere. » Porro apud Clementem Romanum hæc sic distinguuntur : Τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, οὗ τὸ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐδόθη, ἐντραπῶμεν· τοὺς προηγουμένους ἡμῶν αἰδεσθῶμεν, τοὺς πρεσβυτέρους ἡμῶν τιμῆσωμεν, τοὺς νέους παιδεύσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ. « Dominum Jesum, cujus sanguis pro nobis datus est, veneremur ; præpositos nostros revereamur, seniores nostros honoremus, juvenes doceamus disciplinam timoris Dei. » Nec probabile videtur, eum jussisse νέους τιμᾶν, ut est apud Alexandrinum, cum potius « seniores honorandi » sint, « juniores » vero, ut sequitur, « erudiendi. » Putarim Romani verba ab Alexandrino, ea ad suum institutum accommodante, mutata fuisse, sequentia

vero sic distinguenda esse : Ἐντραπῶμεν οὖν τοὺς πρ. ἡμῶν, καὶ αἰδεσθῶμεν· τοὺς πρεσβυτέρους τιμῆσωμεν· τοὺς νέους παιδεύσωμεν τ. π. « Præpositos nostros veneremur et revereamur, seniores honoremus, juvenes doceamus Dei disciplinam.

(55) Μακάριος. . . τῆς ἀληθείας. Hoc ab Alexandrino additum est. Respicit autem Math. : Ὅς ἂν ποιῆσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

(56) ἦθος τῆς ἀγγελίας. Clem. Rom., τῆς ἀγγελίας ἦθος.

(57) Σιγῆς. Clem. Rom., φωνῆς. Sed Alexandrini lectionem meliorem esse, pridem observavit Junius. Nam, ut ait Sophocles in Ajace,

. . . γυναῖξι κόσμος ἡ σιγὴ φέρει.

(58) Κατὰ προσκλίσεις. Sic I Tim. v, 2 : Μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. « Nihil faciens in alteram partem declinando. » Suidæ πρόσκλισις est ἐτρομέρεια.

(59) Τέκνα ἡμῶν. Sic superius ἐντραπῶμεν. . . αἰδεσθῶμεν. . . τιμῆσωμεν. . . τὰς γυναῖκας ἡμῶν διορθωσώμεθα, in prima persona. Perperam igitur Clemens Rom. hodiernum, τέκνα ἡμῶν.

(60) Μεταλαβέτωσαν Clemens Rom., μεταλαβανέτωσαν. Μοι, παρὰ τῷ Θεῷ δ. πῶς ὁ φόβος αὐτοῦ καλὸς καὶ μέγας, καὶ σώζ. Ibid.

(61) Καρδίᾳ. Clem. Rom., διανοίᾳ. Dein, ἐρευνητῆς γὰρ ἐστὶν ἐν. Ibid.

(62) Ἐνθυμημάτων. Clemens Rom., ἐνθυμησῶν qua voce usus est Apostolus, Hebr. iv, 12 : Κριπτός ἐνθυμησῶν καὶ ἐννοιῶν καρδίας.

(63) Ἀνέλει. Scribendum ex Clem. Rom., ἀνέλει.

(64) Ταῦτα. Hoc loco incipit Clem. Rom. c. 22.

(65) Δεῦτε, τέκνα, ὁ Κύριος λ. Abbreviat illa Cle-

διδάξω ὑμᾶς. Τίς ἐστὶν ἀνθρώπος ὁ θέλων ζῆν, Α
ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς; » Εἶτα ἐβδομάδος καὶ
ὄγδοδος μυστήριον γνωστικὸν ἐπιφέρει (66)· « Παῦ-
σον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλῃ σου (67)
τοῦ μὴ λαλήσαι δόλον· ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίη-
σον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ δίωξον αὐτήν. »
Γνώσιν γὰρ αἰνίττεται διὰ τούτων μετὰ τε ἀποχῆς
κακῶν, μετὰ τε ἐνεργείας ἀγαθῶν, ἔργῳ τε καὶ λόγῳ
τελειοῦσθαι διδάσκων (68). « Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ
δικαίου, καὶ ὄτα αὐτοῦ εἰς (69) δέησιν αὐτῶν· πρόσω-
πον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιούντας κακὰ, τοῦ ἐξολο-
θρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυον αὐτῶν. Ἐκέκραξε
δὲ ὁ Κύριος καὶ εἰσήκουσε (70), καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλί-
ψεων ἐρρύσατο αὐτόν. Πολλὰ μὲν (71) γὰρ μάστι-
γες τῶν ἁμαρτωλῶν· τοὺς δὲ ἐλπίζοντας ἐπὶ Κύριον
ἔλεος κυκλώσει. » Πλήθους ἔλεος (72) περιέχεται
τὸν ἐλπίζοντα γνησίως λέγει· « οἶ, ὃ ἐν τῇ « πρὸς
Κορινθίους ἐπιστολῇ » γέγραπται, « διὰ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ (73) ἡ ἀσύνετος καὶ ἐσκοτισμένη διάνοια ἡμῶν
ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς (74). Διὰ τούτου ἠθέλησεν ὁ
Δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γύρασαι. »
Ῥητότερον καὶ (75) τὸ τῆς γνώσεως ἰδίῳμα ἐμφαί-
νων, ἐπήγαγεν· « Προδῆλων (76) οὖν ὄντων ἡμῶν
τούτων, καὶ ἐκκεχυφότες (77) εἰς τὰ βάθη τῆς θείας
γνώσεως, πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ Δεσ-
πότης ἐπιτελεῖν ἐκέλευσε, κατὰ καιροὺς τεταγμέ-
νους (78). Ὁ σοφὸς (79) τοῖνον ἐνδεικνύσθω τὴν σο-

✕ P. 613 ED. POTTER, 518 ED. PARIS. • Psal.

mentis Rom.: Καὶ γὰρ αὐτὸς διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου
οὕτως προσκαλεῖται ἡμᾶς· Δεῦτε, τέκνα.

(66) *Εἶτα ἐβδομάδος καὶ ὄγδοδος μυστήριον*
γνωστ. ἐπ. Hæc ab Alexandrino inserta sunt.
Porro dies septimus apud Judæos quieti, octavus
reversioni ad labores destinatus fuit. Proinde per
priorem auctor significari vult, « quiescendum »
esse a malo : per posterius, « faciendum » bonum,
ut sequitur in ps. xxiv. Et hoc est, quod vocal
« hebdomadis et octodadis mysterium. » Hinc ex-
plicandum, quod dictum est *Strom.* vi, pag. 668,
edit. Paris. : Οἱ μὴ καταμιναντες ἐν ἐβδομάδι ἀνα-
παύσεως, ἀγαθοεργίᾳ δὲ θείᾳ ἐξομοιώσεως εἰς ὄγ-
δοαδικῆς εὐεργεσίας κληρονομίαν ὑπερκεύφαντες.
« Qui non permanseat in hebdomade quietis, sed
bonorum operum effectione divinæ assimilationis
(quia Deus scilicet totus est in bene agendo) ad octona-
riæ beneficentia hæreditatem sublati sunt. » *Rursus*
pag. 682 : Ἡ ἐβδόμη τοῖνον ἡμέρα ἀνάπαυσις κη-
ρύσσεται, ἀποχῆ κακῶν. « Septimus ergo dies dici-
tur quies, abstinentia a malis, » etc. Conf. *Strom.*
iv, p. 538 ; *Strom.* v, p. 600.

(67) *Σοῦ*. Abest a Clemente Rom., sed id agnos-
cunt *Bibl. Vulg.*

(68) *Γλώσιν*. . . *διδάσκων*. Hæc Alexandrini
verba sunt.

(69) *Εἰς*. Clem. Rom., πρὸς· sed ἐῖς *Vulg. Bibl.*
habent.

(70) *Ἐκέκραξε δὲ ὁ Κύριος καὶ εἰσήκουσε*.
Scribendum, Ἐκέκραξε δὲ ὁ δίκαιος καὶ ὁ Κύριος
εἰσήκουσε. « Clamavit justus, et Dominus exaudi-
vit. » Nam Clemens Rom. ait : Ἐκέκραξεν ὁ δίκαιος,
καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ· et *Vulg. Bibl.* :
Ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσε, καὶ
ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων ἐρρύσατο αὐτούς.

(71) *Πολλὰ μὲν*. Clemens Rom. : Πολλὰ αἱ μά-
στιγες τοῦ ἁμαρτωλοῦ· τοὺς δὲ ἐλπίζοντας ἐπὶ Κ.
Vulg. Bibl. : Πολλὰ αἱ μάστιγες τοῦ ἁμαρτωλοῦ·
τὸν δὲ ἐλπίζοντα ἐπὶ Κ.

(72) *Πλήθους ἔλεος*. Congruentius, πλήθος ἔλεος.

ait Dominus, « timorem Domini docebo vos. Quis
« est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bo-
« nos? » Deinde septenarii et octonarii numeri gno-
sticum mysterium subjungit : « Cohibe linguam tuam
a malo, et labia tua ne loquantur dolum ; decina a
malo, et fac bonum ; quære pacem, et persequere
eam. » Per hæc enim significat cognitionem, cum
abstinentia a malis, et cum operatione bonorum,
docens eam perfici et opere et sermone. « Oculi
Domini super justos, et aures ejus ad preces eor-
um ; vultus autem Domini super facientes mala, ut
perdat de terra memoriam eorum. Clamavit autem
Dominus, et exaudiit, et ex omnibus afflictionibus
liberavit eum ». Nam multa quidem flagella peccatorum
: ✕ sperantes autem in Dominum misericordia
circumdabit b. » A multitudine misericordiæ
contineri dicit eum, qui germane et sincere spe-
rat : quoniam scriptum est in *Epistola ad Corin-
thios* : « Per Jesum Christum insipiens et obscurata
mens nostra in lucem pullulat. Per eum voluit Do-
minus, ut nos immortalem gustaremus cognitio-
nem. » Unde etiam evidentius ostendens proprieta-
tem cognitionis, subjunxit : « Cum hæc ergo sint
manifesta, in profundum divinæ cognitionis in-
truspicentes, debemus omnia rite et ordine facere,
quæ nos jussit Dominus peragere, ordinatis tempo-
ribus. Sapiens ergo suam ostendat sapientiam, non
xxiii, 12-19. b Psal. xxxi, 10.

Sequens commation, ὃ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπι-
στολῇ γέγραπται, nostri potius, quam apostolici
Clementis, esse videtur : alioqui ex ejus ad Corin-
thios epistola hæc excerpta esse non possent. *STLB.*
— Quæ sequuntur, e Clementis R. cap. 36 petita
sunt.

(73) *Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Clemens Rom., τούτου, quia
præcessit Jesu Christi nomen.

(74) *Ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς*. Clemens R., ἀνα-
θάλλει εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς. Est autem, ἀνα-
θάλλειν εἰς φῶς, « pullulare in lucem » metaphorica
sumpta a plantis, quæ e terra ζω βλαστάνουσιν·
id enim significat ἀναθάλλειν, et Homericum ἀνα-
θελειν, *Iliad.* A, v, 236 :

Οὐδ' ἀναθελήσειν, οὐδ' γὰρ ῥά ἐ χαλκὸς ἔλυσε
Φύλλα τε καὶ φλοῖόν...

*Neque repullulabit, circum enim ferrum delibravit
Foliaque et corticem...*

Ubi scholiastes vetus ait : Οὐδ' ἀναθελήσει, οὐδ' ἀνα-
βλαστήσει. Hesych., Ἀναθλάσαν, ἀναβλαστήσαν·
D Ἀναθελήσει, ζω βλαστήσει. Frustra igitur hanc
lectionem sollicitavit Cl. Junius.

(75) *Ῥητότερον καὶ*. Forte ῥητότερόν τε, « disert-
tiusque ; » vel transpositione facta, καὶ ῥητότερον.
SVLBURG.

(76) *Προδῆλων*. Jam transit Alexandrinus ad
Romani cap. 40. Mox, ἡμῶν ὄντων, inverso ordine,
Clemens R.

(77) *Ἐκκεχυφότες*. Verior lectio est ἐγκεχυφότες,
quam præbet Clemens R. Idem rursus cap. 59 :
Ἐγκεχύφατε εἰς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. « Penitus in
divina eloquia introspectistis. »

(78) *Κατὰ καιροὺς τεταγμένους*. Hæc verba apud
Clementem R. referuntur ad ea quæ apud illum
quidem sequuntur, a nostro autem Clemente ommissa
sunt : Κατὰ καιροὺς τεταγμένους, τὰς τε προσφορὰς
καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, etc.

(79) *Ὁ σοφός*. Regreditur Alexandrinus ad Ro-
mani cap. 38.

verbis solum, sed in bonis operibus. Humilis ferat testimonium, non sibi, sed in eo, quod ipse testimonium accipiat ab alio. Qui est carne castus, non insolescat, sciens esse alium, qui ei suppeditat continentiam. Videte, fratres, quo majori cognitione digni sumus habiti, eo majus subimus periculum. »

Α φρόν αυτού, μη λόγους μόνον, ἀλλ' ἐν ἔργοις (80) ἀγαθῆς. Ὁ ταπεινόφρων μαρτυρεῖται, μη ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ὕψ' ἑτέρου αὐτὸν μαρτυρεῖσθαι (81) ὁ ἀγῶς τῆ σαρκὶ μη ἀλαζονευεῖσθω (82), γινώσκων, ὅτι ἕτερός ἐστιν ὁ ἐπιχορηγῶν αὐτῷ τὴν ἐγκράτειαν. Ὅρατε, ἀδελφοί, ὅσω πλείονος κατηξιώθημεν γνώσεως, τοσούτω ὑποκειμεθα μᾶλλον κινδύνῳ » (83).

CAPUT XVIII.

De charitate et reprimendis cupiditatibus.

« Decora ergo et casta vis nostræ benignitatis, ex sententia Clementis, quærit id, quod est communiter utile, » sive martyrium patitur, sive doceat opere et sermone; eoque duplici, non scripto et scripto. Hæc est charitas, diligere Deum et proximum: ea extollit in altitudinem, quæ non potest explicari. « Charitas operit multitudinem peccatorum »; charitas omnia sustinet, in omnibus est patiens; charitas nos Deo agglutinat, omnia facit in concordia. In charitate consummati sunt omnes electi Dei; absque charitate nihil est gratum Deo; ejus perfectio non potest, inquit, explicari. Quis est idoneus ut in ipsa inveniatur, nisi quos ipse Deus dignos esse censuerit? » Jam vero apostolus Paulus: « Si corpus meum, inquit, tradidero, charitatem autem non habeam, sum æs resonans, et cymbalum tinniens ». « Si non ex affectione electa, inquit, per charitatem gnosticam martyrium passus fuero, sed propter metum forte, et spe expectatæ mercedis, labra movens ad testimonium fuero confessus Dominum, sum homo communis, Dominum resonans, non cognoscens. Est enim et populus, qui diligit labiis; est etiam alius, qui tradit corpus ut comburatur. « Et si distribuero omnes facultates meas ad alendos pauperes », inquit, non ex ratione communicationis, quæ proficiscitur a charitate; sed ratione remunerationis, quæ vel ab ipso homine, qui beneficio afficitur, vel a Domino, qui promisit, expecta-

« Ἡ σεμνή (84) οὖν τῆς φιλάνθρωπιᾶς (85) ἡμῶν καὶ ἀγνῆ ἀγωγῆ, κατὰ τὸν Κλημεντα, τὸ κοινοφειλές ζητεῖ, » ἐάν τε μαρτυρῆ, ἐάν τε καὶ παιδεύῃ ἔργῳ τε καὶ λόγῳ· διττῷ δὲ τούτῳ, ἀγράφῳ τε καὶ ἐγγράφῳ. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, τὸ ἀγαπᾶν τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον (86). « αὕτη εἰς τὸ ἀνεκδιτήγῃον ἕως ἀνάγει· « Ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν »; ἀγάπη πάντα (87) ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ· διχα ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστον τῷ Θεῷ· τῆς τελειότητος αὐτῆς οὐκ ἐστὶν ἐξήγησις, φησί. Τίς ἱκανὸς ἐν αὐτῇ εὐρεθῆναι, εἰ μὴ οὗς ἂν αὐτὸς (88) καταξιώσῃ ὁ Θεός; » Αὐτίκα ὁ ἀπόστολος Παῦλος· « Ἐάν τὸ σῶμά μου ἐπιδῶ (89), » φησὶν, « ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, χαλκός εἰμι τυχῶν, καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον. » Ἦν μὴ ἐκ διαθέσεως ἐκλεκτῆς δι' ἀγάπης γνωστικῆς μαρτυρήσω, λέγει, φόβῳ δὲ εἴπερ οὖν καὶ μισθῷ προσδοκωμένῳ, ἐπιπροσῆκον τὰ χεῖρα εἰς μαρτυρίαν Κυρίου ὁμολογήσω Κύριον, κοινὸς εἰμι ἄνθρωπος, τυχῶν τὸν Κύριον, οὐ γινώσκων. Ἔστι γὰρ καὶ ὁ λαὸς (90) ὁ τοῖς χεῖλεσιν ἀγαπῶν· ἐστὶ καὶ ἄλλος παραδίδους τὸ σῶμα, ἵνα καθύψεται. « Κἂν ψομίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, » φησὶν, οὐ κατὰ τὴν τῆς κοινωνίας τῆς ἀγαπητικῆς λόγον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς ἀνταποδόσεως ἢ παρὰ τοῦ εὐεργετουμένου ἀνθρώπου ἢ παρὰ τοῦ ἐπηγγελμένου Κυρίου· « κὶν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάται, » καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ἀποβαλεῖν πάθῃ· μὴ « δι' ἀγάπην

✱ P. 614 ED. POTTER, 519 ED. PARIS. » Jac.

v, 20; I Petr. iv, 8. » I Cor. xiii, 4, 5. » Ibid. 3.

(80) *Μὴ λόγους μόνον, ἀλλ' ἐν ἔργῳ.* Clemens Rom., μη ἐν λόγοις, ἀλλ' ἐν ἔργοις.

(81) *Ὁ ταπεινόφρων μαρτυρεῖται, μη ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ὕψ' ἑτέρου αὐτὸν μ.* Scribendum: Ὁ ταπεινόφρων (vel ταπεινοφρῶν) μη ἑαυτῷ μαρτυρεῖται, ἀλλ' ἐάτω ὕψ' ἑτέρου ἑαυτὸν μαρτυρεῖσθαι. « Humilis ne sibi testimonium ferat, sed sinat ut alter ei testimonium ferat. » Quam lectionem præbet Clemens Romanus. Illud ἐάτω facile transit in ἐν τῷ, mutato a in v.

(82) *Ὁ ἀγῶς τῆ σαρκὶ μη ἀλ.* Clemens R., ὁ ἀγῶς ἐν τῇ σαρκὶ καὶ μη ἀλ. Post finem hujusce sententiæ hæc apud Clementem Romanum sequuntur: Ἀναλογισώμεθα.... ποῖοι καὶ τίνες εἰσέλθομεν εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ σκότους· ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουργήσας εἰσήγαγεν εἰς τὸν κόσμον αὐτοῦ. Quæ sic potius distinguenda videntur: Ἀναλογισώμεθα.... ποῖοι καὶ τίνες εἰσέλθομεν εἰς τὸν κόσμον· ὡς ἐκ τοῦ τάφου καὶ σκότους ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ δημιουργήσας εἰσήγαγεν εἰς τὸν κόσμον αὐτοῦ. « Reputemus .... qui et quales in mundum ingressi simus; tanquam et sepulcro et tenebris auctor et opifex noster in mundum suum nos in-

troduxit.

(83) *Ὅρατε.... κινδύνῳ.* Hæc sententia petita est ex postrema parte cap. 41 epistolæ Clementinæ.

D (84) *Ἡ σεμνή.* Quædam hic conjungit auctor petita ex capp. 48, 49 et 50, mutato autem sententiarum ordine et non paucis omissis.

(85) *Φιλάνθρωπιᾶς.* Clemens R., φιλαδελφίας.

(86) *Ἐάν τε μαρ... καὶ τὸν πλησίον.* Hæc Alexandrini verba sunt. Conf. quæ super. us disti Strom. 1, p. 318.

(87) *Ἀγάπη πάντα.* Imitatur I Cor. xiii, 4, 7.

(88) *Αὐτός.* Abest a Clemente Romano, cap. 50.

(89) *Τὸ σῶμά μου ἐπιδῶ.* Vulg. Bibl. I Cor. xiii, τὸ σῶμά μου παραδῶ ἵνα καθύψωμαι· ut hic quæque mox legitur. Stylbure.

(90) *Ὁ λαός.* Respicit Isa. xxix, 13: Καὶ εἶπα Κύριος, Ἐγγίξει μοι ὁ λαός οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτῶν τιμώσι με. Mox scribe t dum, ἵνα καθύψηται, subjunct. mod. Mox καὶ ἐν ψωμίᾳ. et καὶ ἐάν ἔγ. I Cor. xiii; dein, μεθιστάται, Ibid.

ὅς ἰ πιστωθῶ τῷ Κυρίῳ, « οὐθέν εἰμι (91), » ὡς Ἀ
 πρὸς σύγκρισιν τοῦ γνωστικῶς μαρτυροῦντος εἰς
 πλῆθος, καὶ τὸ μηδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ λογίζομενος. « Αἰ
 γενεαὶ (92) δὲ πάσαι ἀπὸ 'Αδάμ ἕως τῆςδε τῆς ἡμέ-
 ρας (93) παρήλθον· ἀλλ' οἱ ἐν ἀγάπῃ τελειωθέντες
 κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν ἔχουσι χόραν εὐσεβῶν, οἱ
 φανερωθήσονται ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῆς βασιλείας τοῦ
 Χριστοῦ. Ἡ ἀγάπη ἀμαρτάνειν οὐκ ἔα (94)· ἦν
 δὲ (95) καὶ περιπέση ἄκων τοιαύτη τιμὴ περιστάσει
 διὰ τὰς παρεμπτώσεις τοῦ Ἀντικειμένου, μιμησά-
 μενος (96) τὸν Δαβὶδ, ψαλεῖ· « Ἐξομολογήσομαι τῷ
 Κυρίῳ (97), καὶ ἀρέσει αὐτῷ ὑπὲρ μόσχον νέον, φέ-
 ροντα κέρατα καὶ ὄπλα. Ἰδέτωσαν πτωχοὶ, καὶ εὐ-
 φρανθήτωσαν. » Λέγει γάρ (98)· « Θύσον τῷ Θεῷ θυ-
 σίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Κυρίῳ (99) τὰς εὐχάς
 σου, καὶ ἐπικάλῃσαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου, καὶ
 ἐξελεύμαί σε, καὶ δοξάσεις με· θυσία γάρ τῷ Θεῷ
 πνεῦμα συντετριμμένον. » « Ἀγάπη » (1) τοῖνον καὶ
 « ὁ Θεὸς » εἰρήνεται, ἀγαθὸς ὢν· οὐ « ἡ ἀγάπη τῷ
 πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται, » μήτε ἀδικοῦσα, μήτε
 ἀνταδικοῦσά ποτε· ἀγαθοποιοῦσα δὲ πρὸς πάντας
 ἀπαξιαπλῶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ (2). « Πλήρωμα οὖν
 νόμου ἡ ἀγάπη, » καθάπερ ὁ Χριστὸς (3), τουτέστιν
 ἡ παρουσία τοῦ ἀγαπῶντος ἡμᾶς Κυρίου, καὶ ἡ κατὰ
 Χριστὸν ἀγαπητικὴ ἡμῶν διδασκαλία τε καὶ πολι-
 τεία. Ἀγάπη γοῦν τὸ μὴ μοιχεύσαι, καὶ τὸ μὴ
 ἐπιθυμῆσαι τῆς τοῦ πλησίον, τελειοῦται (4), φόβῳ
 πρότερον κεκωλυμένον. Τὸ αὐτὸ γοῦν ἔργον διαφο-
 ρὰν ἴσχει, ἢ διὰ φόβον γενόμενον, ἢ δι' ἀγάπην τε-
 λεσθῆν, καὶ ἦτοι διὰ πίστεως, ἢ καὶ γνωστικῶς (5)
 ἐνεργούμενον. Εἰκότως γοῦν καὶ τὰ τούτων διάφορα
 (6) τῷ μὲν γνωστικῷ ἡτοίμασται (7), « ἂ ὄφθαλμὸς
 οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώ-
 που ἀνέβη· » τῷ δὲ ἀπλῶς πεπιστευκότι μαρτυρεῖ
 (8) « ἑκατονταπλασίονα » ὢν ἀπολέλοιπεν, ἦν ἐπαγ-

tur ; « et si habeam omnem fidem, ut montes trans-
 feram, » et affectus, qui menti tenebras offundunt,
 abjiciam, non fuero autem fidelis Domino « per
 charitatem, nihil sum », ut qui si conferar cum
 eo, qui gnostice in vulgus fert testimonium, nihil
 reputer egregium. « Omnes quidem generationes ab
 Adam in hodiernum usque diem præterierunt ; sed
 qui per Dei gratiam consummati sunt in charitate,
 habent locum piorum, qui manifestabuntur in visi-
 tatione regni Christi. Charitas non sinit peccare ;
 quod si etiam invitus in aliquem talem casum inci-
 derit per illapsus adversarii, David imitatus, psal-
 let : « Confitebor Domino, et placebit ipsi super
 « vitulum novellum cornua producentem et ungu-
 « las. Videant pauperes, et lætentur ». » Dicit enim :
 « Sacrifica Deo sacrificium laudis, et redde Do-
 « mino vota tua, et invoca me in die afflictionis
 « tuæ, et liberabo te, et glorificabis me ». « Sacrifi-
 « cium enim Deo spiritus contritus ». — « Charitas »
 ergo etiam « Deus » dicitur e, cum sit bonus :
 cujus « charitas proximo malum non operatur f, »
 neque injuriam faciens, nec referens : omnibus
 autem, ut semel dicam, benefaciens, ad Dei imaginem.
 « Plenitudo ergo legis est charitas g, » sicut Christus,
 hoc est, præsentia Domini qui nos diligit, et quæ est
 nostra ex Christo doctrina charitatis, et vitæ insti-
 tutio. ✠ Charitate ergo perficitur præceptum non
 mæchandi, et præceptum uxorem proximi non con-
 cupiscendi, quod prius metu fuerat prohibitum.
 Idem ergo factum refert, an factum sit per metum,
 an perfectum per charitatem, et an per fidem, an
 etiam ex cognitione exerceatur. Merito ergo diversa
 etiam sunt horum præmia, ei quidem 223, qui
 est gnosticus, parata sunt, « quæ nec oculus vidit,
 nec auris audivit, nec in cor hominis ascende-

✠ P. 615 ED. POTTER, 520 ED. PARIS. a I Cor. xiii, 2. b Psal. lxxviii, 30, 31, 32. c Psal. xlix, 14, 15. d Psal. l, 17. e Joan. v, 8, 16. f Rom. xiii, 10. g Ibid.

(91) Οὐθέν εἰμι. Hæc sic distinguere et explicare
 malim: Οὐθέν εἰμι ὡς πρὸς σύγκρισιν τοῦ γνωστικῶς
 μαρτυροῦντος, εἰς πλῆθος καὶ τὸ μηδὲν διαφέρον λογι-
 ζόμενος. « Nihil sum, si conferar cum eo qui
 gnostice martyrium patitur, inter homines vulgares
 et eos, qui nil eximium præ se ferunt, recensendus.
 »
 (92) Αἰ γενεαί. Ex Clementis R. epistolæ supe-
 rius dicte cap. 50.
 (93) Τῆσδε τῆς ἡμ. Clemens R., τῆσδε ἡμ. D
 et mox, τὴν τοῦ Χριστοῦ χάριν.
 (94) Ἡ ἀγάπη ἀμαρτάνειν οὐκ ἔα. De charitate
 multa prædicat Clemens R., capp. 49 et 50, sed hæc
 verba nondum in eo inveni.
 (95) ἦν δὲ. Hæc efficta videntur ex principio
 cap. 51 ejusdem epistolæ : « Ὅσοι οὖν παρέβημεν
 διὰ τινος τῶν τοῦ Ἀντικειμένου (supple παρεμπτώ-
 σεων), ἀξιώσωμεν συγγνώμην. « Quotquot igitur per
 quemdam adversarii illapsum deliquimus, veniam
 postulemus. »
 (96) Μιμησάμενος. Ex ejusdem epistolæ cap. 52.
 (97) Ἐξομολογήσομαι τῷ Κ. Psal. lxxviii :
 Αἰνέσω τὸ ὄνομα Θεοῦ μετ' ὧδης, μεγαλυνῶ αὐτὸν
 ἐν αἰνέσει· καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον
 κέρατα ἐκφέροντα καὶ ὄπλ. Sed Clemens noster
 Romanum sequitur, nisi quod hic pro φέροντα
 κέρατα habeat κέρτατα ἐκφέροντα.
 (98) Λέγει γάρ. Clemens R., καὶ πάλιν λέγει.

(99) Τῷ Κυρίῳ. Psalm. xlix et Clemens R., τῷ
 Ὑψίστῳ.
 (1) Ἀγάπη. I Joan. iv, 8 et 16 : Ὁ Θεὸς ἀγάπη
 ἐστίν.
 (2) Κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Respicit forte Math. v,
 44 et seq. ; Luc. xii, 36.
 (3) Καθάπερ ὁ Χριστὸς. Nam Christus οὐκ ἦλθεν
 καταλῦσαι νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι· quod de se ipse
 dicit, Math. v, 17.
 (4) Ἀγάπη... τελειοῦται. Interpret vertit, « cha-
 ritas perficit. » Unde ἀγάπη nom. cas. in nonnullis
 edit. irrepsit. Respicit autem Rom. xiii, 9 : Τὸ γάρ,
 οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδο-
 μαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἰ τις ἕτερον ἐν-
 τολῆ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ Ἀγα-
 πῆσεις τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν.
 (5) Διὰ πίστεως, ἢ καὶ γν. Πίστιν et γνῶσιν ite-
 rum hic distinguit, ut superius : illam scilicet uni-
 versis fidelibus Christianis, hanc solis perfectis tri-
 buens.
 (6) Τὰ τούτων διάφορα. V. Casaubonus ad Theo-
 phrasi. Περὶ μικρολογίας. Lowth.
 (7) Ἡτοίμασται. Respicit I Cor. ii, 9 : Ἄ ὄφθαλ-
 μὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν
 ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἂ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγα-
 πῶσιν αὐτόν.
 (8) Μαρτυρεῖ. Nempe Christus, Math. xix, 39 :
 Καὶ πᾶς, ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς,

runt * ; » ei autem, qui solummodo credidit, concedit suo testimonio « centum partibus plura b , quam ea essent, quæ reliquit; quam promissionem contingit cadere in hominum intelligentiam. Hoc in loco mihi venit in mentem quidam, qui se dicebat esse gnosticum. Exponens enim illud : « Ego autem dico, qui aspexit mulierem ad concupiscentiam, jam nocchatus est c , » non censabat nudam judicari cupiditatem, sed si per cupiditatem, quod ex ea fit opus, procedens ultra cupiditatem, in ipsa peragatur. Aut enim in somnis simul visione utitur, aut etiam corpore. Atque qui historias quidem conscripsere justi Bocchoridis, tale referunt iudicium: Adolescens captus amore meretricis, persuadet, certa quadam mercede constituta, ut postridie puella ad eum veniat; cum autem puellam in somnis præoccupasset cupiditas, præter spem expleta libidine, eam, quam amabat, ad se venientem, ut constitutum fuerat, arceat aditu. Illa autem cum id, quod evenerat, didicisset, exigebat mercedem, dicens se ea ratione amatoris explisse cupiditatem. Venerunt ergo ad iudicem. Is jussu adolescente crumenam, in qua erat merces, in sole extendere, jussit meretricem umbram apprehendere; lepide imperans, ✕ ut simulacrum mercedis redderet pro simulacro complexus. Atque somniat quidem aliquis, visioni assentiente anima; veram autem visionem somniat, qui aspicit ad concupiscentiam; non solum, ut ille dicebat gnosticus, si simulatque viderit, cum muliere consuetudinem animo concipiat, hoc enim jam est cupiditatis opus ut cupidi-

✕ P. 616 ED. POTTER, 520-521 ED. PARIS. a I Cor. II, 9; Isa. LXIV, 4. b Matth. XIX, 29; Marc. I, 29, 30. c Matth. V, 28.

ἡ πατέρας, ἡ μητέρας, ἡ γυναῖκα, ἡ τέκνα, ἡ ἀγροῦς, ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἔκατονταπλασίονα λήφεται, καὶ ζῶντα αἰώνιον κληρονομήσει. Conf. Marc. x, 29, 30.

(9) *Εἰς σύνεσιν ἀνθρώπων πλπτ.* σ. Orpionit promissionem earum rerum, quæ humanæ mentis capere non excedunt, promissioni modo dictæ eorum, quæ nec oculus vidit, nec in cor hominis ascenderunt.

(10) *Ἐγώ.* Sententiam Matth. V, 28, verbis paulum nutulatis exprimit.

(11) *Ἐαυτῆ.* « Se. » Vel αὐτῆ, « ipsa. » Mox, ut ait Sylburgius, pro ἡ γὰρ ὄν, forte scribendum asseverative ἡ γὰρ ὄν, « utique enim. » Interpres, ut prior disjunctiva consistat, in sequenti quoque membro legit, ἡ καὶ τῷ σώματι. Paulo insolentius esset, ἡ γὰρ, pro αὐτῆ γὰρ, « hæc enim. »

(12) *Βοχχόριδος τοῦ δικαίου.* Diodorus Siculus *Bibliothecæ historicæ* lib. I, p. 59 edit. Hanov. refert Bocchorin Ægypti regem fuisse, τῷ μὲν σώματι παντελῶς εὐκαταφρόνητον, ἀγγινοῖα δὲ καὶ φρονήσει πολὺ διαφέροντα τῶν προβασιλευσάντων, « corpore quidem valde despecto, sed ingenio et prudentia ante se regibus plurimum præcellentem. » Plutarchus in libro *De vitioso pudore*, p. 529, edit. Paris., de eodem memorat, quod cum natura gravis rigidusque esset, Isis aspideret immittere solita fuerit, quæ ejus capiti circumvoluta, superne eum inumbraret, ut ostento territus æque recteque judicaret. Suidas Bacchyrin vocat: Βάχχυρις, ἐπὶ τῶν δικαιοσάντων τοιοῦτος γὰρ οὗτος βασιλεὺς Αἰγύπτου. Item Zenobius: Βάχχυρις. Οὗτος Αἰγύπτιος ὢν ἐπὶ δικαιοσύνη καὶ ἐπινοίᾳ κρίσεων ἀπομνημονεύεται. Εἴρηται δὲ ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν δικαιοτάτων καὶ παρευρημένως κρινόντων.

γελίαν εἰς σύνεσιν ἀνθρώπων πίπτειν συμβέβηκεν (9). Ἐνταῦθα γενόμενος, ἀνεμνήσθητι τινὸς φάσκοντος ἑαυτὸν γνωστικόν. Ἐξηγούμενος γὰρ τὸ, « Ἐγώ (10) δὲ λέγω. Ὁ ἐμβλέψας τῆ ἡ γυναικὶ πρὸς ἐπιθυμίαν ἤδη μεμολχευκεν, » οὐ ψιλὴν τὴν ἐπιθυμίαν ἤξίου κρίνεσθαι, ἀλλὰ ἔαν τῆ ἐπιθυμίας τὸ κατ' αὐτὴν ἔργον περαιτέρω τῆς ἐπιθυμίας χωροῦν ἐν αὐτῇ (11) ἐκτελεῖται· ἡ γὰρ ὄναρ τῆ φαντασία συγκρατῆται ἡδὴ καὶ τῷ σώματι. Λέγουσιν οὖν οἱ τὰς ἱστορίας συναξάμενοι Βοχχόριδος τοῦ δικαίου (12) κρίσιν τοιάνδε (13): Ἐρών ἑταίρας νεανίας πείθει μισθῷ τινι ὠρισμένῳ τὴν παιδα ἀφικέσθαι τῆ ὑστεραία πρὸς αὐτόν. Προλαβοῦσης ὄναρ τῆς ἐπιθυμίας τὴν παιδα, παρ' ἐλπίδα κωρεσθεὶς, ἤκουσαν τὴν ἐρωμένην κατὰ τὸ τεταγμένον, εἶργει τῆς εἰσόδου. Ἡ δὲ, ἐκμαθοῦσα τὸ γεγονός, ἀπήξει τὸν μισθόν, καὶ τῆ δὲ πως αὐτὴ τὴν ἐπιθυμίαν τῷ ἑραστῇ πεπληρωμένη λέγουσα. Ἦσαν οὖν ἐπὶ τὸν κριτῆν. Τὸ βαλάντιον οὗτος τοῦ μισώματος τὸν νεανίσκον προτεινέειν κελεύσας, ἐν ἡλίῳ δὲ, τὴν ἑταίραν λαβέσθαι προσέταξε τῆς σκιάς· χαριέντως εἰδὼλον μισθώματος ἀποδιδόναι κελεύσας εἰδῶλον συμπλοκῆς (14). Ὀνειρώττει μὲν οὖν τις, συγκραταβήμενὸς τῆ φαντασία τῆς ψυχῆς· ὕπαρ δὲ ὄνειρώττει ὁ πρὸς ἐπιθυμίαν βλέπων, οὐ μόνον ὡς ἐκεῖνος ἔλεγεν ὁ δῆθεν γνωστικὸς, ἔαν ἑμὴ τῆ κῆρι τῆς γυναικὸς συλλάβῃ κατ' ἔνοιαν τὴν ὀμίλαν· τοῦτο γὰρ ἤδη ἔργον ἐστὶν ἐπιθυμίας, ὡς ἐπιθυμίας· ἀλλ' ἔαν εἰς κάλλος σώματος βλέψῃ τις, ὁ λόγος φησὶ, καὶ αὐτῷ ἡ σὰρξ εἶναι κατ' ἐπιθυμίαν δόξῃ καλῆ, σαρκικῶς ἰδὼν καὶ ἀμαρτητικῶς, δι' οὗ θεαύμακς, κρίνεται. Ἐμπαλιν γὰρ ὁ δι' ἀγάπην τὴν ἐγ-

a I Cor. II, 9; Isa. LXIV, 4. b Matth. XIX, 29; Marc. I, 29, 30.

(13) *Κρίσιν τοιάνδε.* Plutarchus in Demetrio, p. 901: Ἀπομνημονεύεται δὲ τῆς Λαμίας καὶ πρὸς τὴν λεγομένην Βοχχόριδος κρίσιν ἀντιρόησις. Ἐπεὶ γὰρ τις, ἐρών ἐν Αἰγύπτῳ ἑταίρας Θωνίδος ἤπειρο σχώνον χρυσίον, εἶτα κατὰ τοὺς ὕπνους δόξας αὐτῆς συγενέσθαι, τῆς ἐπιθυμίας ἐπαύσατο, δίκην ἔλαγην ἡ Θωνὶς αὐτῷ τοῦ μισθώματος· ἀκούσας δὲ τὸν λόγον ὁ Βοχχόρις, ἐκέλευσε τὸν ἀνθρώπον ὅσον ἡτῆθι χρυσὸν ἠριθμημένον ἐν τῷ ἀγγεῖῳ διαφέρειν δευρο κεισε τῆ χειρὶ, τὴν δ' ἑταίραν ἔγεσθαι τῆς σκιάς· ὡς τὴν δόξαν τῆς ἀληθείας σκιάν οὖσαν. Οὐκ ὤρετο ταύτην εἶναι τὴν κρίσιν ἡ Λαμία δικαίαν· οὐ γὰρ ἀπέλευσεν ἡ σκιά τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀργυρίου τὴν ἑταίραν, τὸ δὲ ὄναρ ἔπαυσεν ἐρώντα τὸν νεανίσκον. « Memoratur Lamie quoque celebrati Bocchoridis iudicii impugnatione. Nam cum quidam meretricem Ægyptiam Thonidem amaret, poposcit illa ingentem pecunie summam. Adolescens inde, cum in somnis sibi visus esset cum illa concumbere, liberatus est libidine. Ob id mercedem ab illo institit Thonis iudicio exigere. Cognita causa, jussit Bocchoris illi, quantum postulaverit Thonis argenti, in vase numeratum huc atque illuc manu jactare, ac meretricem umbra frui: quod veritatis opinio umbra sit. Hanc sententiam censuit Lamia iniquam esse: neque enim, inquit illa, ademit meretrici umbra pecunie cupiditatem, soninium vero amore adolescentem liberavit. »

(14) *Εἰδῶλον συμπλοκῆς.* Ellipsis est: plena structura: ἀντ' εἰδῶλον συμπλοκῆς, « pro imagine coitus, » inquit Sylburgius. Sed ἀποδιδόναι apud probatissimos auctores ejusmodi genitivum sæpe regit: alioqui scribi possit ἀντιδιδόναι.

νήν προσβλέπων τὸ κάλλος, οὐ τὴν σάρκα ἡγεῖται, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν καλὴν (15), τὸ σῶμα, οἶμαι, ὡς ἀνδριάντια θαυμάσας, δι' οὗ κάλλους ἐπὶ τὸν τεχνίτην καὶ τὸ θνῶτος καλὸν αὐτὸς αὐτὸν παραπέμπει· σύμβολον ἅγιον τὸν χαρακτήρα τῆς δικαιοσύνης τὸν φωτεινὸν ἐπιδεικνύμενος τοῖς ἐφροσῶσι τῇ ἀνόδῳ ἀγγέλους (16), τὸ χρίσμα τῆς εὐαρεστήσεως λέγω, τὴν ποιότητα τῆς διαθέσεως τὴν ἐπικειμένην τῇ ψυχῇ κατ' ἐπιχώρησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγανωμένη. Ταύτην τὴν δόξαν τὴν ἐκλάμψασαν ἐπὶ τοῦ προσώπου Μωϋσέως ἐλάσθη οὐχ οἶός τε τὴν προσβλέπειν· διὸ καὶ κάλυμμα ἐλάμβανε τῆς δόξης πρὸς τοὺς σαρκικῶς θεωμένους. Τοὺς μὲν γὰρ ἐπαγομένους τινὰ τῶν κοσμικῶν κατέχουσιν οἱ τὸ τέλος ἀπαιτοῦντες τοὺς σφετέροις βαρουμένους πάθει (17)· τὸν δὲ γυμνὸν μὲν τῶν ὑποπιπτόντων τῷ τέλει, πλήρη δὲ γνώσεως καὶ τῆς ἐξ ἔργων δικαιοσύνης, συνευχόμενοι παραπέμπουσι, τὸν ἄνδρα σὺν καὶ τῷ ἔργῳ μακαρίσαντες· « Καὶ τὸ φύλλον (18) αὐτοῦ οὐκ ἀποβρῦσεται, » τοῦ ζωτικοῦ ξύλου, τοῦ « κατὰ τὰς διεξόδους τῶν ὕδατων » τετραμμένου. Καρποφόροις δὲ ὁ δίκαιος ἀπεικάζεται ἐν δένδροις, οὐ μόνον τοῖς κατὰ τὴν τῶν μεταρτίων θυσίαν (19). Ἦσαν (20) δὲ κἀν ταῖς τῶν θυσιῶν προσαγωγαῖς παρὰ τῷ νόμῳ οἱ τῶν ἱερῶν μωμοσκοποῖ. Ὅρεξιν (21) οὖν ἐπιθυμίας διακρίνουσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί· καὶ τὴν μὲν ἐπὶ ἡδοναῖς καὶ ἀκολασίᾳ τάττουσιν,

« Exod. xxxiv, 29, seq.

(15) Οὐ τὴν σάρκα ἡγεῖται, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν κ. Socratice et Platonicè de amore loquitur. Sic apud Lucianum in *Auctione vitarum* ipse Socrates: Τίς δ' ἂν ἐπιτηδείστερος ἐμοῦ γένοιτο συνελπίει καλῶ; καὶ γὰρ οὐ τῶν σωμάτων ἐραστής εἰμι, τὴν ψυχὴν δ' ἡγούμαι καλὴν. « At quis magis me idoneus esse queat, qui cum formoso puero versetur? Etenim non sum amator corporum, sed animam formosam duco. » Item de eodem amore agens Maximus Tyrius dissert. 9, p. 113 edit. Oxon.: Ἀρχὴ αὐτοῦ ψυχῆς ἄνθος ἐν σώματι διαφανόμενον. « Ejus origo est animæ pulchritudo corpore elucens. » Idem de simili Lacedæmoniorum amore, dissert. 10, pag. 128, ait: Ἐρᾷ Σπαρτιάτης ἄνθρωπος μετριχίου Λακωνικοῦ, ἀλλ' ἔρᾳ μόνον ὡς ἀγάλλματος καλοῦ. « Amat vir Spartiata puerum Lacedæmonium, sed non secus quam pulchram imaginem. » Conf. ejusdem dissert. 8, 9, 10, 11, et *Archæologie nostræ Græcæ* lib. iv, cap. 9.

(16) Τοῖς ἐφροσῶσι τῇ ἀνόδῳ ἀγγέλους. Hermas in *Pastore* memorat angelum pœnitentiæ, et alium pœnæ præpositum: « et alibi inveniuntur angeli pacis, mortis, matrimonii, puerperii, » et aliarum rerum fere omnium. Unde nil mirum si « ascensui » in cœlos præesse crediti sunt. Nam et Christus refert angelos Lazari animam in Abraham sinu detulisse, Luc. xvi, 22. Barnabas epist. cap. 18: Ὅδοι δύο εἰσὶ διδασχῆς καὶ ἐξουσίας, ἥ τε τοῦ φωτός, ἥ τε τοῦ σκότους· διαφορὰ δὲ πολλὴ τῶν δύο ὁδῶν· ἐφ' ἧς μὲν γὰρ εἰσι τεταγμένοι φωταγωγοὶ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἧς δὲ ἄγγελοι τοῦ Σατανᾶ. « Duæ sunt viæ doctrinæ ac pœnitentiæ: una lucis, altera tenebrarum, differentia vero multa duarum viarum. Uni siquidem præpositi sunt lucis conciliatores, angeli Dei; alteri vero, angeli Satanæ. » Hinc in *Constitut. apost.* lib. viii, cap. 41, docemur pro mortuo sic orare: Ἀγγέλους εὐμενεῖς παράστησον αὐτῷ, καὶ κατὰ τὰς αὐτὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν πατριάρχων. « Angelos ei placidos præbe, et colloca eum in sinu patriarcharum, etc. » Ubi conf. quæ adnotavit cl. Cotelerius. Clemens infra ex Platone meminit angelorum, qui sceleratis

apud inferos puniendis præfecti sunt, *Strom.* v, p. 502 edit. Paris.

(17) Τοὺς μὲν γὰρ . . . κάθεισι. Hæc sic distinguere et explicare malim: Τοὺς μὲν γὰρ ἐπαγομένους τινὰ τῶν κοσμικῶν κατέχουσιν οἱ τὸ τέλος ἀπαιτοῦντες, τοῖς σφετέροις βαρουμένους πάθει. « Eos enim, qui res quasvis mundanas important, detinent ii, qui colligendis vectigalibus præfecti sunt, suis affectibus gravatos. Porro, oī τὸ τέλος ἀπαιτοῦντες metaphorice dici videntur iidem angeli quos paulo ante dixit auctor τῇ ἀνόδῳ præpositos esse. Quemadmodum Christus angelos messoribus assimilat, Matth. xiii, 39. Quæ sequuntur etiam in prioribus editionibus perperam distincta et exposita sunt.

(18) Καὶ τὸ φύλλον. Psalm. i, 3: Καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὕδατων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ· καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποβρῦσεται.

(19) Θυσίαν. Hæc vox irrepsisse videtur e sequenti sententia. Malim φύσιν, vel aliquid ejusmodi. Vult enim auctor « justum » in Psalm. i non solum « arboribus quæ in sublime feruntur, » sed etiam ac præcipue iis quæ « frugifera sunt, » — « assimilari. »

(20) Ἦσαν. Hæc sententia ad ea, quæ sequuntur, relata sic intelligi debet, prout nos eam Latine explicavimus. Priores editiones eam cum præcedentibus perperam conjunxerunt.

(21) Ὅρεξιν. Stoici, apud Stobæum in *Eclogis ethicis*, dicunt ὄρεξιν esse λογικοῦ (scrib. λογικῆς) ἄρμης εἶδος, « rationalis appetitus speciem: » iidem vero apud eundem ἐπιθυμίαν vocant ὄρεξιν ἀπειθῆ λόγῳ, « appetitionem rationi inobedientem. » Diogenes Laërtius lib. v, seg. 113: Ἐπιθυμία δὲ ἐστὶν ἄλογος ὄρεξις. « Cupiditas autem est appetitio rationi contraria. » Cicero lib. iii *Tusculan. quæst.*: « Altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest; quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans. » Et lib. iv: « Libido, vel cupiditas ebrenata, quæ adversa ratione incitata est vehementius. »

rum *. » Comparatur autem justus arboribus frugiferis, non iis solis, quæ in sublime feruntur, sacrificiis. A ἄλογον (22) οὖσαν, τὴν δὲ ὄρεξιν ἐπὶ τῶν κατὰ φύσιν ἀναγκαίων, λογικὴν ὑπάρχουσαν κίνησιν. * Quemadmodum autem erant in sacrificiorum quoque oblationibus penes legem, qui hostiarum vitia considerabant; sic appetitionem discernunt a cupiditate, qui sunt in his rebus exercitati; et hanc quidem voluptati tribuunt et intemperantiæ, cum rationis experti sit; appetitionem autem esse statuunt in his, quæ sunt per naturæ præscriptum necessaria, ut quæ sit motus ex ratione.

CAPUT XIX.

Tam mulieres quam viros esse perfectionis obtinendæ capaces, quod et heroinarum apud externos exemplis confirmat.

Hujus perfectionis potest et vir et mulier æque esse particeps. Jam vero non solus Moyses, qui audivit a Deo: « Locutus sum ad te semel et bis, dicens: Vidi populum hunc, et ecce est dura cervix; sine me eos perdere, et delebo nomen eorum sub cælo, et faciam te in gentem magnam et admirabilem, et longe magis quam hanc b; » respondet, non id, quod suum erat, spectans, sed pro communi salute preces fundens: « Nequaquam, Domine: « remitte peccatum huic populo, aut dele me etiam « de libro viventium c. » Quanta fuit ejus perfectio, qui maluerit una mori cum populo, quam solus esse salvus? Sed etiam Judith, quæ consummata fuit inter mulieres, cum esset urbs circumsessata, precata seniores, ingreditur quidem in castra alienigenarum, omne periculum contemnens pro patria, seipsam tradens hostibus in fide Dei: præmia autem fidei mox accipit mulier, cum in hostem fidei se præclare gesserat, et potita sit capite Holophernis. Et rursus perfecta illa in fide Esther, Israelem a tyrannica potestate liberans, et a crudelitate satrapæ, » sola mulier afflicta jejuniis, restitit

Ταύτης τοι τῆς τελειότητος ἔξοστιν ἐπίσης μὲν ἀνδρὶ, ἐπίσης (23) δὲ καὶ γυναικὶ μεταλαβεῖν. Αὐτίκα οὐχ ὁ Μωϋσῆς μόνος ἀκούσας παρὰ τοῦ Θεοῦ· « Λελάληκα (24) πρὸς σὲ ἅπαξ καὶ δις, λέγων· Ἐώρακα τὴν λαὸν τοῦτον, καὶ ἰδοὺ ἔστι σκληροτράχηλος (25)· Ἐάσον με ἐξολοθρεῦσαι αὐτοὺς, καὶ ἐξάλειψω τὸ ὄνομα αὐτῶν ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ θαυμαστόν, καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο· » ἀποκρίνεται δεόμενος, μὴ τὸ ἑαυτοῦ σκοπῶν, ἀλλὰ τὴν κοινὴν σωτηρίαν (26)· « Μηδαμῶς (27), Κύριε· ἄφες τὴν ἀμαρτίαν τῶ λαῷ τούτῳ, ἢ χάμῃ (28) ἐξάλειψον ἐκ βίβλου ζώντων. » Ὅση τελειότης (29) τοῦ συναποθανεῖν ἐθελήσαντος (30) τῶ λαῷ, ἢ σώζεσθαι μόνος; Ἀλλὰ καὶ Ἰουδιθ (31), ἢ ἐν γυναικί τελειωθείσα, ἐν συγκλεισμῷ τῆς πόλεως γενομένης, δεηθεῖσα τῶν πρεσβυτέρων, εἰς μὲν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐξέρχεται, τοῦ παντός καταφρονήσασα κινδύνου ὑπὲρ τῆς πατρίδος (32) ἑαυτὴν ἐπιδοῦσα τοῖς πολεμίοις ἐν πίστει Θεοῦ λαμβάνει δ' εὐθύς τάπιχαιρα τῆς πίστεως, ἀριστεύσασα γυνὴ κατὰ τοῦ πολεμίου τῆς πίστεως, κυρία τῆς Ὀλοφέρνην γενομένης κεφαλῆς. Πάλιν τε αὖ (33) ἢ

✕ P. 617 ED. POTTER. * Psal. i, 3. b Deut. ix, 13, 14. c Exod. xxxii, 32.

(22) Ἄλογον. Hanc vocem Stoici aliter paulo usurpare solebant, quam vulgus Græciæ. Stobæus: Τὸ δὲ ἄλογον, καὶ τὸ παρὰ φύσιν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἄλογον, ὅσον τὸ ἀπειθὲς τῷ λόγῳ.

(23) Ἐπίσης μὲν ἀνδρὶ, ἐπίστ. Conf. Pædagog. lib. i, cap. 4.

(24) Λελάληκα. Jam revertitur auctor ad Clementem Romanum, e juvenis cap. 53 hæc, paucis mutatis, sumpta sunt.

(25) Ἰδοὺ ἔστι σκληρ. Clementis Rom. editor lacunam inter ἰδοὺ et σκληροτράχηλος supplavit voce λαός, ex versione τῶν Ὁ. Erat autem Romanus ex Alexandrino potius supplendus; qui, ut superius, ita procul dubio hic etiam Romanum secutus est. Proinde καὶ νῦν, quæ voces apud τοὺς Ὁ. præcedunt verbum ἔξοστιν, ab utroque Clemente absunt. Item pro ἔθνος μέγα καὶ θαυμαστόν, quod apud utrumque Clementem occurrit, ἔθνος μέγα καὶ ἰσχυρόν habent LXX interpretes.

(26) Ἀποκρίνεται... σωτηρίαν. Hæc Alexandrini verba sunt.

(27) Μηδαμῶς. Hæc etiam apud Clementem R. eodem, quo jam allata Scripturæ verba, loco leguntur; quamvis in Deuteronomio non exsint. Verum paria his, verbis paulum mutatis, occurrunt Exod. xxxii, 31, 32.

(28) Κάμῃ. Clem. R., καὶ με.

(29) Ὅση τελειότης. Abbreviat illa Clementis Romani: Ὡ μεγάλης ἀγάπης! Ὡ τελειότητος ἀνυπερβλήτου! Παρρησιάζεται θεράπων πρὸς Κύριον, αἰτεῖται ἄφες τῶν πληθῆ, ἢ καὶ ἑαυτὸν ἐξάλειψθῆναι μετ' αὐτῶν ἄξιοι. « O charitatem ingentem! O insuperabilem perfectionem! Libere ad Domi-

num loquitur famulus, remissionem pro populo postulat; vel seipsam quoque cum eis deleri petit. » Non vereigitur adnotat ad « Romanum » vir iste superius memoratus: « Hæc usque ad historiam Judithæ non exstant in Clemente Alexandrino pag. 521: »

(30) Ἐθελήσαντος. Cum hac voce subaudiendum μάλιν. STILBURG.

(31) Ἀλλὰ καὶ Ἰουδιθ. Hæc, verbis paulum mutatis, ex cap. 55 Clementinæ epistolæ sumpta sunt: Πολλὰ γυναικες, ἐνδυναμωθείσαι διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐπετελέσαντο πολλὰ ἀνδρεία. Ἰουδιθ ἢ μακαρία, ἐν συγκλεισμῷ οὖσης τῆς πόλεως, ἤτησται παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἑαυτὴν αὐτὴν ἐξελθεῖν εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν ἀλλοφύλων παραδοῦσα οὖν ἑαυτὴν τῷ κινδύνῳ ἐξῆλθεν δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος, καὶ τοῦ λαοῦ τούτου ἐν συγκλεισμῷ, καὶ παρέδωκεν Κύριος Ὀλοφέρνην ἐν χειρὶ θηλείας. « Mulieres complures, per gratiam Dei corroboratæ, strenua et virilia multa gesserunt. Beata Juditha, cum urbs obsideretur, rogavit seniores ut sibi liceret in alienigenarum castra transire; ac seipsam periculo tradens, propter charitatem patriæ populique obsessi, egressa est; et Dominus tradidit Holophernein in manu feminæ. »

(32) Ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Malim hæc verba ad ea, quæ sequuntur, referre: « Omne periculum contemnens, seipsam pro patria tradens hostibus. »

(33) Πάλιν τε αὖ. Clemens R., post verba modo ex eo allata, hæc addit: Οὐχ ἤσττον αὖ καὶ ἡ τελεία κατὰ πίστιν Ἐσθὴρ κινδύνῳ ἑαυτὴν παρέβαλεν, ἵνα τὸ δουδεκάφυλον τοῦ Ἰσραὴλ μέλλον ἀπολέσθαι ῥύσσηται: διὰ γὰρ τῆς νηστείας καὶ τῆς ταπεινώσεως

τελεία κατὰ πίστιν Ἐσθήρ, βυομένη τὸν Ἰσραήλ τυραννικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς τοῦ σατραπόου ὠμότητος, ἡ μόνη γυνὴ νηστείας τεθλιμμέναις (34) πρὸς μυρίας ὀπλισαμένας (35) ἀντετάξατο δεξιᾶς, τυραννικὸν διὰ πίστεως ἀναλύουσα δόγμα· καὶ δὴ τὸν μὲν ἐπιθάσσειεν, ἀνέστειλε δὲ τὸν Ἀμάν, καὶ τὸν Ἰσραήλ τῇ τελείᾳ πρὸς τὸν Θεὸν δεήσει ἀπαθῆ διεφύλαξεν. Σιωπῶ γὰρ Σουσάνναν καὶ τὴν Μωϋσεώς ἀδελφὴν, ὡς ἡ μὲν συνετρατήγησε τῷ προφῆτῃ, πασῶν ἐξάρχουσα τῶν κατὰ σοφίαν παρ' Ἑβραίοις εὐδοκίμων γυναικῶν ἡ δὲ, σεμνότητος ὑπερβολῆ καὶ μέχρι θανάτου χωροῦσα, πρὸς τῶν ἀκολάστων ἑραστῶν κατακρινόμενη, μάρτυς ἀγγελίας ἐμεινεν ἐβρέπτης. Ναὶ ἰθὺν Δίων ὁ φιλόσοφος (36) Λυσιδίκην τινὰ γυναῖκα ἰστορεῖ, δι' ὑπερβολὴν αἰδοῦς, αὐτῇ χιτῶνι λούεσθαι· Φιλωτέραν δὲ, ὁπότε μέλλοι εἰσεῖναι τὴν πύλον, ἡσυχῇ ἐπαναστέλλεσθαι τὸν χιτῶνα, καθόσον τὰ γυμνά τὸ ὕδωρ ἔσκαπεν· εἶτα κατ' ὀλίγον (37) αὔθις ἀνοιούσαν, ἐπειθὺ σασθαι. Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ βασιάνους ἤνεγκεν ἀνδρείως Λαίνα ἡ Ἀττικῆ, συνειδυία αὐτῇ (38) τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα τὴν κατὰ Ἰππάρχου ἐπιβουλήν; οὐδ' ὅπωςτιον ἐξεῖπεν, εὖ μάλα στρεβλουμένη. Φασὶ δὲ καὶ τὰς Ἀργολικὰς (39), ἡγουμένης αὐτῶν Τελεσίλλης τῆς ποιητρίας, Σπαρτιάτας τοὺς ἀλκίμους τὰ πολέμια φανεῖσας μόνον τρέψασθαι, καὶ ἐκείναις τὸ ἀδὲξ (40) τοῦ θανάτου περιποιήσασθαι. Τὰ ὅμοια λέγει καὶ ὁ τῆν Ἐλανάδα πεποιηκὼς ἐπὶ τῶν Δαναῶν θυγατέρων ὧδε·

*Καὶ τὸτ' ἄρ' ὠπλίζοντο θοῶς Δαναοῖο θυγατρὲς
Πρόσθεν ἑβρέειος ποταμοῦ Νελοῖο ἀνακτος.*

καὶ τὰ ἐξῆς. Ἄδουσι δὲ οἱ λοιποὶ τῶν ποιητῶν τὴν Ἀταλάντης ἐν θήρῳ κύετη, καὶ τὴν Ἀντικλείας φιλοστοργίαν (41), καὶ τὴν Ἀλκήστιδος φιλανδρίαν, καὶ τὴν

⌘ P. 618 ED. POTTER, 522 ED. PARIS.

αὐτῆς ἤξιωσεν τὸν παντοποιητὴν Δεσπότην, Θεὸν τῶν αἰώνων· ὅς, ἰδὼν τὸ ταπεινὸν τῆς ψυχῆς αὐτῆς, ἐβρύσατο τὸν λαόν, ὧν χάριν ἐκινδύνευσεν. « Nec mihi, cuius perfecta fuit fides, Esthera, periculo se obijcit, ut duodecim tribus Israelitarum jam perituras liberaret. Nam in jejunio et humilitate precata est omnium effectorem Dominum, Deum sæculorum; qui, animi ejus humilitatem cernens, populum liberavit propter pericula quæ illa adierat. »

(34) *Νηστείας τεθλιμμέναις*. Interpres vertit, « afflicta jejuniis; » ac si legisset, νηστείας τεθλιμμένη· quod non est incommmodum.

(35) *Ὀπλισαμένας*. Forte rectius ὠπλισμένας, D præf. perfectio. SYLBURG.

(36) *Δίων ὁ φιλόσοφος*. Dio scilicet Chrysostomus, qui, Trajano imperante, fuit σοφιστῆς καὶ φιλόσοφος τὸ ἐπιτέδευμα, ut referunt Photius et Suidas.

(37) *Κατ' ὀλίγον*. H. ms., μετ' ὀλίγον, paulo post: rectius. SYLBURG.

(38) *Αὐτῇ*. H. ms., αὐτῇ nom. casu; rectius. SYLBURG. — Scribendum igitur αὐτῇ, vel αὐτῆ, et tota insuper sententia hoc modo concipienda est: Ἡ γὰρ οὐχὶ καὶ βασιάνους ἤνεγκεν ἀνδρείως Λαίνα ἡ Ἀττικῆ; Συνειδυία αὐτῇ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα τὴν κατὰ Ἰππάρχου ἐπιβουλήν, οὐδ' ὅπωςτιον ἐξεῖπεν, εὖ μ. στρ. « Annon enim tormenta quoque fortiter tulit Læna Attica? Hæc enim, cum conscia esset insidiarum quæ ab Harmodio et Aristogitone Hipparcho struebantur, nil omnino est elocuta, licet graviter cruciata. » Proinde, ut refert Plutarchus *De garrulitate* pag. 505

A ⌘ armatis copiis innumerabilibus, tyrannicum per fidem solvens decretum. Et tyrannum quidem mitigavit, Aman vero repressit, et Israellem perfecta ad Deum oratione illæsum conservavit. Taceo enim Susannam et Moysis sororem, quod hæc quidem una duxit exercitum cum propheta, princeps omnium mulierum, quæ apud Hebræos erant insignes sapientia; illa vero per summam honestatem, vel ad mortem usque procedens, cum ab intemperantibus condemnaretur amatoribus, perstitit firma et constans martyr pudicitiae. Dion certe philosophus refert quamdam mulierem Lysidicam, propter insignem pudorem, se lavasse cum ipsa tunica; Philoteram autem, 224 cum esset ingressura solitum, paulatim contraxisse tunicam, quantum quæ nuda erant tegebantur ab aqua; deinde rursus paulatim ascendentem induisse. Annon enim tormenta quoque tulit fortiter Læna Attica, quæ cum esset conscia insidiarum, quæ ab Harmodio et Aristogitone parabantur in Hipparchum, nihil omnino est elocuta, etsi valde cruciaretur? Aiunt autem Argolicas quoque, Telesilla poetria duce, Spartanos, qui magna erant virtute in rebus bellicis, solo intuitu prodeuntes fugasse, et effecisse ut illæ mortem nihil extimescerent. De filiabus quoque Danaï dicit similia *Danaidis* auctor :

*Tumque cito Danai sumperant arma puellæ
In ripis pulchro labentis flumine Nili;*

C et quæ sequuntur. Canunt autem reliqui poetæ velocitatem Atalantæ in venatione, et egregiam Anticleæ amicitiam, et Alcestidis in maritum amorem,

edit. Paris., in Lænae memoriam Ἀθηναῖοι χαλκῆν ποιησάμενοι Λαίναν ἀγλωσσον, ἐν πύλαις τῆς ἀκροπόλεως ἀνέθηκαν· τῷ μὲν θυμοειδεῖ τοῦ ζῆου τὴ ἀρετὴν αὐτῆς, τῷ δὲ ἀγλώσσω τὸ σιωπηλὸν καὶ μυστηριώδες φαινόμενον. « Athenienses ancem lænam lingua carentem fecerunt, inque foribus arcis dedicaverunt; iracundia animalis invincibilem feminae constantiam, linguæ absentia taciturnitatem et secreti continentiam significantes. » Conf. Pausanias in *Atticis* p. 40 edit. Hanov.

(39) *Τὰς Ἀργολικὰς*. Argivæ mulieres, eorum viris bello cæsis, adversum Cleomenem, Sparta regem, Argos defenderunt, duce Telesilla: in ejus facinoris memoriam, ut refert in *Corinthiacis* Pausanias p. 121, statua Telesillæ juxta ædem Veneris posita fuit. Καὶ βιβλία μὲν ἐκεῖνα ἐρρίπτται οἱ πρὸς ποσὶν, αὐτὴ δὲ εἰς κράνος ὁρᾷ κατέχουσα τῇ χειρὶ, ἐπιτίθεσθαι τῇ κεφαλῇ μέλλουσα· « et ad pedes ejus carminum volumina jacent; ipsa galeam aspicit, quam capiti jam impositura manu tenet. » Conf. Plutarchus *De virtutibus mulierum*, pag. 121. Telesilla meminit etiam Suidas et Tatianus edit. Oxon. pag. 114, quo loco claras mulieres non paucas recenset.

(40) *Καὶ ἐκείναις τὸ ἀδ*. Excidisse videtur αὐτῇ post ἐκείναις. Est enim sensus, ut videtur, ἐκείναις αὐτῇ τὸ ἀδὲξ τοῦ θανάτου περιποιήσασθαι· « illis cam » (Argolicis mulieribus Telesillam poetriam) « mortis contemptum conciliasse. »

(41) *Ἀντικλείας φιλοστοργίαν*. Hesychio φιλόστοργος est φιλότεχνος. Proinde Anticlea: φιλοστοργία ejus « amorem » in Ulyssem filium significat.

et Maceriae et Hyacinthidum fortitudinem. Quid vero? non Theano Pythagorica eo processit philosophiae, ✕ ut ei, qui ipsam curiose aspexerat, et dixerat: « Pulcher cubitus, » responderit: « At non publicus? » Ejusdem gravitatis fertur illud quoque dictum; rogata enim: « Quoto die mulier post congressum cum viro, in sacrum Cereris venire possit? A proprio quidem, vel statim, » subjunxit: « nunquam vero ab alieno. » Quinetiam Themisto quoque, Zoili filia, Lampsacena, uxor Leontei Lampsaceni, dabat operam philosophiae Epicurae; sicut Myia, Theanus filia, Pythagorae; et Arignote, quae scripsit res gestas Dionysii. Filiae autem Diodori, cui fuit cognomen Saturnus, fuerunt omnes dialecticae, ut ait Philo dialecticus in *Menexeno*, quarum haec ab eo feruntur nomina: Menexene, Argia, Theognis, Artemisia, Pantaclea. Memini autem etiam Cynicae cujusdam, Hipparchia autem vocabatur, Maronitis, uxor Cratetis, propter quam in Pœcile quoque celebrata fuere cyno-

✕ P. 619 ED. POTTER, 523 ED. PARIS.

Nam eam Ulyssis desiderio mortuam fuisse, refert ejus anima. *Odyss.* Λ, 202.

Ἄλλὰ με σός τε πόθος, σά τε μήδεα, φαίδιμ' Ἰὼδυσσεύ,

Σὴ τ' ἀγαποφροσύνη μελιθεά θυμὸν ἀπηύρα.
Sed me tui desiderium, tuaque curae, inclyte Ulysses, tuaque benignitas dulci animo privarunt.

Atalantes et Alcestidis nomina ubique a poetis celebrata sunt.

(42) *Μακάριας*. Scribendum potius *Μακάριας*. Fuit autem Macaria Hercules et Dejanira filia, quae ex oraculi consilio mortem sibi conscivit, ut Atheniensibus victoriam in hostes daret. Conf. Pausanias in *Atticis*, p. 61.

(43) *Θεαρώ*. Jamblichus, *De vita Pythagorae* cap. 27, Theanos duas commemorat: unam Brontini, qui ab aliis Brotinus dicitur, alteram Pythagorae uxorem; quarum utraque philosophiae Pythagoricae operam dedit: unde non satis constat, utri earum haec dicta tribuenda sint. Theodoretus hunc Clementis locum transtulit in serm. 12: Θεανώ ἡ Πυθαγορικὴ, ἀποβλέψαντος τινος εἰς αὐτήν, καὶ εἰπόντος, Καλὸς ὁ πῆχυς, Ἄλλ' οὐ δημόσιος, ἀπεκρίνατο. Ἐρωτηθεῖσα δὲ πάλιν· Ποστταία γυνὴ ἀπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸ Θεσμοφόριον κάτεισιν; Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου παραχρῆμα, ἔφη, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀλλοτρίου οὐδέποτε.

(44) *Καλὸς ὁ π.* Hoc dictum superius retulit auctor, *Pædag.* lib. II, cap. 10, p. 238, ubi conf. adnotata.

(45) *Ποστταία γ.* Diogenes Laertius lib. VII, seg. 43: Ἄλλὰ καὶ φασὶν αὐτὴν (Θεανώ) ἐρωτηθεῖσαν, Ποστταία γυνὴ ἀπὸ ἀνδρὸς καθαρεύει; φάναι, Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου παραχρῆμα, ἀπὸ δὲ ἀλλοτρίου οὐδέποτε. Idem effatum refert Stobæus serm. 72, *Theo Progygmasmatum* pag. 69, Jamblichus lib. *De vita Pythagorae* loco jam dicto. Idem, cap. 11, id Pythagorae tribuit: Ἐτι δὲ τὸ περιβόητον γενόμενος ἀποφθέγγασθαι κατὰ τὴν σύνοδον, ὡς ἀπὸ μὲν τοῦ συνοικουύτος ἀνδρὸς ὁσίων ἔστιν αὐθημερὸν προσεῖναι τοῖς ἰσροῖς, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ προσήκοντος οὐδέποτε. « In isto conventu fertur etiam (Pythagoras) pronuntiasse illud plurimorum sermonibus jaclatum; nempe quod uxor a marito suo surgens, salva pietate ad sacra eodem die se conferre queat; ab alieno autem viro, nunquam. »

(46) *Θεμιστώ*. Themistam vocat Laertius lib. X, seg. 4; Cicero orat. in Pisonem; Lactantius *Institut.* lib. III, cap. 25. De hac et reliquis mulieribus quae philosophiae operam dabant, conf. Menagii *Historia*

Μακάριας (42) καὶ τῶν Ἰακινθίδων εὐψυχίαν. Τί δαί; οὐχὶ Θεανώ (43) μὲν ἡ Πυθαγορικὴ εἰς τοσοῦτον ἤκην φιλοσοφίας, ὡς πρὸς τὸν περιέρχως ἀπιδόντα καὶ εἰπόντα, « Καλὸς ὁ πῆχυς » (44), « Ἄλλ' οὐ δημόσιος, » ἀποκρίνασθαι. Τῆς αὐτῆς φέρεται σεμνότητος κακεῖνο τὸ ἀπόφθεγμα· ἐρωτηθεῖσα γάρ, « Ποστταία γυνὴ (45) ἀπὸ ἀνδρὸς εἰς τὸ Θεσμοφόριον κάτεισιν; Ἀπὸ μὲν τοῦ ἰδίου καὶ παραχρῆμα, » ἔφη, « ἀπὸ δὲ τοῦ ἀλλοτρίου οὐδέποτε. Ναὶ μὴν καὶ Θεμιστώ (46), ἡ Ζωίλου, ἡ Λαμφακηνῆ, ἡ Λεοντέως γυνὴ τοῦ Λαμφακηνού, τὰ Ἐπικουρεία ἐφιλοσόφει, καθάπερ Μυία (47), ἡ Θεανούς θυγάτηρ, τὰ Πυθαγόρια· καὶ Ἀριγνώτη, ἡ τὰ περὶ Διονυσίου γραφάμενη (48)· αἱ (49) γάρ Διοδώρου, τοῦ Κρόνου ἐπικληθέντος (50), θυγατέρες πᾶσαι διαλεκτικαὶ γεγόνασιν, ὡς φησι Φίλων ὁ διαλεκτικὸς (51) ἐν τῷ « Μενεξένῳ, » ὧν τὰ ὀνόματα παρατίθεται τὰδε· Μενεξένη, Ἀργεῖα, Θεόγνις, Ἀρτεμισία, Παντάκλεια. Μέννημαι καὶ Κυνικῆς τινος· Ἰππαρχία (52) δὲ ἐκαλεῖτο, ἡ Μαρωνίτις, ἡ Κράτητος γυνὴ, ἐφ' ἣ καὶ τὰ γυνογάμεια (53) ἐν τῇ Ποι-

mulierum philosoph.

(47) *Μυία*. Jamblichus sub finem libri superioris dicti, Pythagorae discipulus recensens, ait: Μυία, γυνὴ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου. Suidas, v. Θεανώ, Myiam Pythagorae et Theanus filiam fuisse refert. Ejusdem praeterea meminerunt Porphyrius, Laertius, Lucianus in *Musae encomio*, etc.

(48) *Ἀριγνώτη, ἡ τὰ περὶ τοῦ Διονυσίου γρ.* Haec etiam Pythagorae et Theanus filia fuisse dicitur. Scripsit autem Βαχυκίχξ, τελετὰς Διονύσου, et ἄλλα φιλόσοφα, teste Suida. Unde apud Clementem loco Διονυσίου scribendum Διονύσου. Quod olim etiam observavit Menagius Aduot. in Laertii lib. VIII, seg. 42, et Kusterus in Suidam. Scripta Pythagorica Arignotes sua aetate exstitisse memora: Porphyrius in *Vita Pythagorae*.

(49) *Αἱ Διοδώρου ... θυγατέρες*. Hieronymus lib. I *Contra Jovinianum*: « Diodorus Socraticus quinque filias dialecticas insigni pudicitiae habuisse fertur. De quibus et Philo, Carneadis magister, plenissimam scripsit historiam. »

(50) *Τοῦ Κρόνου ἐπικλ.* Strabo lib. XIV, ubi de Jasso: Ἐντεῦθεν ἦν ὁ διαλεκτικὸς Διόδωρος, ὁ Κρόνος ἐπικληθεὶς, καταρχὰς μὲν ψευδῶς· Ἀπολλωνίος γάρ ἐκαλεῖτο ὁ Κρόνος, ἐπιστατῆσας ἐκείνου· μετήνεγκαν δ' ἐπ' αὐτὸν διὰ τὴν ἀδοξίαν τοῦ κατ' ἀλήθειαν Κρόνου. « Inde fuit oriundus etiam Diodorus dialecticus, cognomento Cronus: quod ei ab initio tributum est falso, cum esset cognomen Apollonii, quo is usus fuit magistro: est autem translatum in Diodorum ob veri Croni obscuritatem. » Eadem refert iterum lib. XVII, ubi de Cyrene. De hoc Diodoro ejusque cognomine plura in ejus Vita narrat Diogenes Laertius, lib. II, seg. 111, 112.

(51) *Φίλων ὁ διαλ.* Fuit hic Philo Diodori Croni discipulus, Zenonis Cititiei condiscipulus, et, ut ex Hieronymo jam dictum est, Carneadis magister.

(52) *Ἰππαρχία*. Ejus vitam scripsit Diogenes Laertius lib. VI, seg. 96.

(53) *Γυνογάμεια*. Rectius *κυνογαμία*, Theodoretus: inquit in *Judice Graeco* Sylburg. Suidas in v. Κράτης: Γήμας δὲ Ἰππαρχίαν τὴν Μαρωνεῖτιν, κυνογαμίαν τὸν γάμον ἐκάλεσε. « Cum autem dixisset uxorem Hipparchiam Maronitidem, nuptias suas « caninum matrimonium » appellavit. » Tatianus non procul a principio *Orat. in Graecos*: Τὴς γὰρ ἂν ἐπιμαρτυρήσαι τῇ Κράτητος κοίνογαμίᾳ· Ὢβί cl. editor Oxoniensis recte substituit *κυνογάμια*.

κλή ἐσττέλεστο. Ἀρήτη (54) δὲ ἡ Ἀριστίππου, Κυ- A
ρηναϊκὴ, τὴν Μητροδίδακτον ἐπικληθέντα ἐπαίδευσεν
Ἀριστίππον. Παρὰ Πλάτωνι (55) τε ἐφιλοσόφουν
Λασθένεια ἢ Ἀρχαδία (56), καὶ Ἀξιοθέα ἢ Φλιασία·
Ἀσπασίας (57) γὰρ τῆς Μιλησίας, περὶ ἧς καὶ οἱ
κωμικοὶ πολλὰ δὴ καταγράφουσι, Σωκράτης γεν-
νῆ ἀπέλαυσεν εἰς φιλοσοφίαν, Περικλῆς δὲ εἰς ῥητορικὴν.
Παραπέμπομαι τοίνυν τὰς ἄλλας διὰ τὸ μῆκος τοῦ
λόγου, μήτε τὰς ποιητρίδας καταλέγων, Κόρινναν (58)
καὶ Τελέσιλλαν, Μυῖαν (59) τε καὶ Σαπφῶ· ἢ τὰς ζω-
γράφους, καθάπερ Εἰρήνην τὴν Κρατίνου θυγατέρα,
καὶ Ἀναξάνδραν τὴν Νεάλλου, ὡς φησι Δίδυμος
ἐν *Συμποσιακοῖς* (60). Ἡ δὲ Κλεοβούλου θυγάτηρ (61),
τοῦ σοφοῦ καὶ Λινδίων μοναρχοῦντος, τῶν ξένων τῶν
πατρῶν οὐκ ἤδειτο ἀπονίπτειν τοὺς πόδας· ἐπεὶ καὶ
ἡ τοῦ Ἀβραάμ γυνὴ Σάρρα ἢ μακαρία, αὐτὴ τοὺς
« ἐγκρυφίας » παρεσκεύασε τοῖς ἀγγέλοις· καὶ βασι-
λικαὶ κόραι (62) παρὰ τοὺς Ἑβραίους τὰ πρόβατα
ἐνεμον· ὄθεν καὶ ἡ παρ' Ὀμήρῳ Ναυσικάα (63) ἐπὶ
τοὺς πλυνοὺς φησι. « Ἐλοιτ' ἀν' οὐν ἡ σῶφρων, πρῶτον
μὲν πείθειν τὸν ἄνδρα κοινωὸν αὐτῇ γίνεσθαι τῶν
πρὸς εὐδαιμονίαν φερόντων· εἰ δὲ ἀδυνάτως ἔχοι, μόνῃ
σπευδέτω ἐπ' ἀρετὴν, πάντα μὲν τῷ ἀνδρὶ πειθομέ-
νῃ, ὡς μῆδὲν ἄκοντος ἐκείνου πρόξεια ποτε, πλὴν ὅσα
εἰς ἀρετὴν τε καὶ σωτηρίαν διαφέρειν (64) νομίζεται.
Ἄλλὰ καὶ, εἰ καὶ τις εἴργοι τῆς τοιαύτης διαθέσεως,
ἀνυποκρίτως ὀρμῶσαν, ἦτοι γυναῖκα, ἢ καὶ θεράπαι-
ναν, οὐκ ἄλλο τι φαίνεται τοσηγιαδὸς δρῶν ὀ τοιοῦτος, ἢ

✱ P. 620 ED. POTTER. * Genes. xviii, 6.

(54) Ἀρήτη. Laertius in Aristippo, lib. II, seq. 86 : Ἀριστίππου διήκουσεν ἡ θυγάτηρ Ἀρήτη, καὶ Αἰθιωψ Πτολεμαεὺς, καὶ Ἀντίπατρος Κυρηναῖος· Ἀρήτης δὲ Ἀριστίππος ὁ Μητροδίδακτος ἐπικληθεὶς, οὗ Θεόδωρος ὁ ἄθεος. Aristippum audivit Arete filia, et Æthiops ex Ptolemaide, et Cyrenæus Antipater : Arete vero auditor Aristippus, Metrodidactus cognominatus, hujus vero Theodorus atheus. » Similia refert Ælianus lib. III, cap. 60, nisi quod Areten appellet Aristen, et Aristippi senioris sororem fuisse dicat.

(55) Παρὰ Πλάτωνι. Perinde Laertius lib. III, seq. 46, Platonis discipulos enumerans, ait : Σὺν αἷς καὶ γυναίκασι δύο, Λασθένεια Μαντινικὴ, καὶ Ἀξιοθέα Φλιασία, ἢ καὶ ἀνδρεῖα ἠπίσχετο, ὡς φησι Δικαίταρχος. « Cum his et mulieribus duæ, Lasthenia Mantinica, et Axiothea Phliasia; quæ, ut refert Dicæarchus, virili utebatur veste. » Earumdem meminit etiam Themistius in *Sophista*. Utramque, Platone mortuo, Speusippum ejus discipulum audivisse memorat in *Speusippo* Laertius, lib. III, seq. 2.

(56) Ἀρχαδία. Malim Ἀρχαδική, vel Ἀρχάδισσα, nam Ἀρχαδία est regionis nomen. Conf. Stephanus Byzantinus v. Ἀρχαῖς.

(57) Ἀσπασίας. Aspasia. Axiochi filia; a qua Pericles rhetoricam, Socrates rhetoricam ac philosophiam didicit. Conf. Plato in *Menexeno*, Suidas v. Ἀσπασία, Aristophanes ejusque vetus scholiastes in *Acharnensibus*, præcipue vero Plutarchus in *Pericle*, p. 163 edit. Paris.

(58) Κόρινναν. Pausanias in *Bæoticis*, p. 574, ubi de Tanagra : Κορίννη; δὴ, ἢ μόνῃ δὲ ἐν Τανάγρα ἄσματα ἐποίησε, ταύτης ἐστὶ μὲν μνημα ἐν περιφανεί τῆς πόλεως· ἐστὶ δὲ καὶ ἐν τῷ γυναικίῳ γραφῇ, ταινία τὴν κεφαλὴν ἢ Κόριννα ἀναδουμένη τῆς νίκης ἕνεκα, ἢ Πίνδαρον ἄσματι ἐνίκησεν ἐν Θῆβαις. « Corinnae quidem, quæ sola apud Tana-

A gamia. Arete autem, filia Aristippi, Cyrenaica, erudit Aristippum, qui Μητροδίδακτος, id est « a matre doctus, » fuit cognominatus. Apud Platonem etiam philosophabantur Lasthenia Arcadia, et Axiothea Phliasia. Aspasia autem Milesia, de qua multo quoque conscribunt comici, usus quidem est Socrates ad philosophiam, Pericles autem ad rhetoricam. Prætermitto alias, ne sit prolixior oratio, neque recensens poetrias, Corinnam ✱ et Telesillam, Myiam et Sappho; aut pictrices, ut Irenen Cratini filiam, et Anaxandram Neacis, ut dicit Didymus in *Symposiacis*. Cleobuli autem sapientis, Lindiorum monarchæ, filiam non pudebat lavare pedes paternorum hospitem. Quæmadmodum Abrahæ quoque uxor beata Sara, paravit ipsa angelis panes « subcinericios » ; et puellæ regię pascebant oves apud Hebræos. Unde etiam quæ est apud Homerum Nausicaa, ad lavacra ivit. Velit ergo pudica mulier, primum quidem, si fieri possit, marito persuadere, ut sit ei socius eorum, quæ ferunt ad beatitudinem; si id autem non possit efficere, sola contendat ad virtutem, marito quidem parens in omnibus, ut invito illo nihil unquam faciat, præter ea quæ ceusentur pertinere ad virtutem et salutem. Sed et si quis aut uxorem, aut etiam ancillam, quæ ad tale institutum sine simulatione fertur, ab eo arceat, nihil aliud videtur is tunc facere, quam a justitia quidem et temperantia

C græos cantica fecit, in celebri urbis loco est monumentum : in gymnasio ipsa picta est, tænia redimita; victoriæ illud insigne, quod Thebis carmine Pindarum vicerit. » Suidas : Κόριννα, Ἀργελαδδῶρον καὶ Προκρατίας, Θηβαία, ἢ Ταναγραία, μαθήτρια Μύρτιδος· ἐπωνύμαστο δὲ Μυῖα· λυρικῆ. Ἐνίκησε δὲ πεντάκις, ὡς λόγος, Πίνδαρον. Ἐγραψε βιβλία πέντε, καὶ Ἐπιγράμματα, καὶ Νόμους λυρικούς. Conf. Meursii *Bibliotheca Græca*.

(59) Μυῖα. Hæc diversa fuit a filia Pythagoræ superius memorata. Suidas tres Myias enumerat: Μυῖα Θεσπιακῆ, λυρικῆ· μέλι πρὸς λύραν ἀρμυζουσα. Μυῖα Σπαρτιάτις, ποιήτρια· ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα καὶ Ἀρτεμιν. Μυῖα, Πυθαγόρου τοῦ μεγάλου καὶ Θεανούς, Σαμία. « Myia Thespiaca, lyrica; Scripsit carmina lyrica. Myia Spartana, poetria; hymnos in Apollinem et Dianam scripsit. Myia, Pythagoræ magni et Theanus filia, Samia.

(60) Δίδυμος ἐν *Συμποσιακοῖς*. Conf. Diogenes Laertius in Demetrio, lib. v, seq. 76; Stephanus Byzantinus v. Ἦταιρ. *Etymologici* auctor v. Σκόλια.

(61) Κλεοβούλου θυγάτηρ. Ejus meminit in *Cleobulo* Laertius, Aristoteles *Rhetor*. lib. III, præcipue vero Plutarchus in *Convivio septem sapientum*, p. 148, quo loco Eumetis dicitur, et a patris nomine Cleobuline : introducit autem Anacharsidis κόμην ταῖς χερσὶ διακρίνουσα, « cæsariem manibus pectens; » ut σοφὴ καὶ περιβόητος, « sapiens ac celebris, » laudatur, ejusque quæstiones usque ad Ægyptum pervenisse memorantur, necnon alia ei laudes tribuntur.

(62) Κόραι. Rebecca, Gen. xxiv, 15; Rachel, Gen. xxix, 6; Zippora, ejusque sorores, Exod. II 16.

(63) Ναυσικάα. Nausicaam, filiam Alcinoi, Phæacum regis, celebrat Homerus *Odys.* Z, vers. 86.

(64) Διαφέρειν. H. ms. φέρειν, absque præpositione. SYLBERG.

statuisse abducere, injustam autem simul et intemperantem voluisse domum suam efficere. Fieri ergo non potest, ut vel vir, vel mulier sit in ulla re doctus, qui non fuerit usus disciplina, meditationeque et exercitatione. Virtutem autem non in aliis, sed in nobis vel maxime sitam esse dicimus. Itaque alia quidem potest quis arcere bellum gerens, quod autem in nobis situm est, nequaquam, nec si maxime quidem institerit. Est enim donum datum divinitus, et quod non alii cupiam subjicitur. Unde intemperantia quidem non alterius videri queat malum, quam ejus, qui se gerit intemperanter: temperantia autem rursus ejus bonum, qui potest sibi temperare.

A δικαιοσύνης μὲν καὶ σωφροσύνης ἀπάγειν προσηρμένως, ἀδικον δὲ ἅμα καὶ ἀκόλαστον παρασκευάζειν βεβουλημένος τὸν οἶκον τὸν ἑαυτοῦ. Οὐχ οἶόν τ' οὖν ἔστιν ἄνδρα ἢ γυναῖκα ἐν ὀψοῦν ἐλλόγιμον γενέσθαι, μὴ μαθήσει, μήτε μελέτη τὴ καὶ ἀσκήσει προσχησάμενος· τὴν δὲ ἀρετὴν οὐκ ἐπ' ἄλλοις τισὶν εἶναι φάμεν ἢ πάντων μάλιστα ἐφ' ἡμῖν. Τὰ μὲν οὖν ἔλλα εἴργειν δύναται τις προσπολεμῶν· τὸ δ' ἐφ' ἡμῖν (65), οὐδαμῶς, οὐδ' ἂν μάλιστα ἐνίσταίτο· θεόδοτον γὰρ τὸ δῶρον, καὶ οὐχ ὑποπίπτον ἄλλω τινί. Ὅθεν ἀκολασία μὲν οὐκ ἄλλου τινὸς ἂν δοξάζοιτο εἶναι· κικόν ἢ τοῦ ἀκολασταίνοντος, σωφροσύνη δὲ ἀγαθὸν αὐτοῦ τὸ σωφρονεῖν δυναμένου.

CAPUT XX.

Uxoris bene moratae officium describit.

Mulierem autem, quæ honeste virum amat, describit Euripides, sic monens:

..... Bonisque verbis prosequi
Videri oportet, quod maritus dixerit.
..... Laboret serio,
Ut quæ marito grata sint, pronuntiet.

✱ Et his rursus utique similia:

... Dulce conjugem, mali
Si evenerit quid, cum viro tristarier,
Doloris ut sit gaudiique particeps.

Dein ejus mansuetudinem, vel in calamitatibus benevolentiam describens, subjungit:

Ast ego tibi valenti pessime partem feram,
Particeps dicar malorum.

✱ P. 621 ED. POTTER, 524 ED. PARIS.

(65) Τὸ δὲ ἐφ' ἡμῖν. Epictetus in principio Enchiridii: Τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν..... καὶ τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἔστι φύσει ἐλεύθερα, ἀκόλυτα, ἀπαρεμπόδιστα· τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτά, ἀλλότρια. Res quædam in potestate nostra sunt, quædam non sunt. Ac ea quidem, quæ sunt in nostra potestate, libera sunt sua natura, nec prohiberi ab ullo, nec impediri possunt. Quæ vero non sunt in nostra potestate, ea infirma, obnoxia servituti, obnoxia impedimentis, aliena.

(66) Εὐλογεῖν. Forte εὖ λέγειν. SYLBERG. — Hos versus sic emendavit et in ordine digessit Grotius, Excerpt. e trag. et com., p. 425: eodemque modo in fragmentis Euripidis, v. 324 exstant, una cum aliis, quæ mox apud Clementem sequuntur:

Οὐδεμίαν ὄνησιν κάλλος εἰς πόσιν ξυνάρορον,
'Ἀρετὴ δ' ὄνησιν πολλὰς· πάσῃ γὰρ ἀγαθὴ γυνή,
'Ἦτις ἄνδρῳ συντέτῃκε, σωφρονεῖν ἐπίσταται.
Πρῶτα μὲν γὰρ τοῦθ' ὑπάρχει· κὰν ἀμορφος ἢ
Χρὴ δοκεῖν εὐμορφος εἶναι τῇ γε ροῦν κεκτη-
[μένη.
Οὐ γὰρ ὀφθαλμὸς τὸ μορφήν κρίνον ἔστιν,
[ἀλλ' ὁ νοῦς.
Εὖ λέγειν δ', ὅτ' ἂν τι λέξῃ, χρὴ δοκεῖν, κὰν
[μὴ λέγῃ,
Κάπορεῖν ἂν τῷ ξυνόρτι πρὸς χάριν μέλλῃ λέ-
[γεῖν.

Feminarum apud maritos forma nulla profuit,
Plurimum virtus: bona omnis namque, quæ colet
[virum,
Femina intra disciplinam se tenet modestæ.
Prima pars hæc est; maritus sit licet deformior,

B Φλανδρον μετὰ σεμνότητος ὑπογράφει γυναῖκα Εὐριπίδης, παραινῶν·

..... Εὐλογεῖν (66)
Δ', ὅταν τι λέξῃ, χρὴ δοκεῖν, κὰν μὴ λέγῃ,
..... Κάπορεῖν,
'Ἄν τῷ ξυνόρτι πρὸς χάριν μέλλῃ λέγειν.

Καὶ αὐτῆς που τοῦτοις τὰ ὅμοια·

..... Ἡδὺ δ', ἦν κακὸν
Πράξῃ τι, συσκυθρωπάξειν (67) πόσει ἀλοχῆν,
'Ἐν κοινῷ λύπης τε ἡδονῆς τ' ἔχειν μέρος.

Τότε πρῶτον καὶ φιλόστοργον ὡδὲ πως ὑποδεικνύειν, κὰν ταῖς συμφοραῖς, ἐπιφέρει·

Σοὶ δ' (68) ἔγωγε καὶ ροσοῦντι συνροσοῦσ' ἀνέ-
[ξομαι.
Καὶ κακῶν τῶν σῶν συνροσω.

Debet is pulcher videri mentem habenti conjugi.
Lumen haud enim, sed mens est, quæ formam di-
[judicat.
Dixerit quidvis maritus, bene putandus dicere est:
Ipsa sit sollicita, si quid dicit, ut placeat viro.

(67) Συσκυθρωπάξειν. Melius sic constaret metrum:

... Συσκυθρωπάσαι ἀλοχον πόσει,
Κοινῶν τε λύπης ἡδονῆς τ' ἔχειν μέρος.

Mox, A., ὑποδεικνύων κὰν ταῖς συμφοραῖς (sub persona videlicet conjugis) ἐπιφέρει. Sequentium sic expleri metrum posset:

... Σοὶ δ' ἐγὼ...
Γε καὶ ροσοῦντι συνροσοῦσ' ἀνέξομαι,
Καὶ τῶν κακῶν τῶν σῶν συνροσω σοὶ μέρος.

Et mox:

... Οὐδὲν ἔστι μοι πικρόν.
Μετὰ τῶν φίλων γὰρ δυστυχεῖν
Χρὴ τίπτε γὰρ διτὸ φίλον ἄλλο, πλὴν τῆδε;

Sed absque codicum auctoritate nil ausim affirmare. SYLBERG.

(68) Σοὶ δ'. In libello Sentent. comic. monet Hericus Stephanus videri hæc ex tribus diversis Euripidis locis desumpta, et secundam sententiam incipere ab illis verbis: Καὶ κακῶν τῶν σῶν συνροσω· et καὶ esse Clementis, non Menandri (Euripidis dicere voluit) perinde ac si diceret: « Item hæc. » Tertiam autem ibi incipere: Καὶ οὐδὲν ἔστι μοι. « Et nil certe mihi. » Monet item videri deesse versam, qui interseratur inter duos postremos, aut certe posteriorum positum per parentheses. Vide ibidem locum Menandri huic Euripidis similem pag. 105.

Καί·

A Item :

..... Οὐδὲν ἐστὶ μοι Πικρὸν μετὰ γὰρ τῶν φίλων εὐτυχεῖν τι χρή. Τί γάρ διή τὸ φίλον ἄλλο πλὴν τὸδε ;

..... Nihil mihi Nunc est amari; quippe cum caris decet Beari amicis; hoc amicitia est enim.

« Ἀγιάζεται (69) » γοῦν καὶ γάμος κατὰ « Λόγον » τελειούμενος, ἐάν ἡ συζυγία ὑποπίπτῃ τῷ Θεῷ, καὶ διοικῆται μετὰ « ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἡγνισμένων τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς, καὶ λελουμένων τὸ σῶμα καθαρῶ ὕδατι, καὶ ἐχόντων τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος· πιστὸς γάρ ὁ ἐπαγγεϊλάμενος. » Χρὴ δὲ τὸν εὐδαίμονα γάμον οὕτε πλοῦτῳ ποτὲ οὕτε κάλλει κρίνεσθαι, ἀλλ' ἀρετῇ.

« Sanctificatur » itaque etiam, quod « per Logon » seu « Verbum » perficitur matrimonium, si conjugium se Deo submittat. et cum « vero corde » administretur « in fidei certitudine, sanctificatorum corde a mala conscientia, et ablutorum corpus aqua munda, et habentium confessionem fidei. Fidelis enim est, qui promisit a. » 225 Oportet autem felix matrimonium neque unquam divitiis, nec pulchritudine censi, sed virtute.

..... Οὐδεμίαν,

... Nulli quidem,

φρσίν ἢ τραγωδία,

ait tragœdia,

Ὅρσσε κάλλος εἰς πάσιν ἐννέρον, Ἀρετὴ δὲ ὥρσσε πολλύ· πάσῃ γάρ ἀγαθὴ γυνή,

B Jungit marito pulchritudo conjugem; Multis autem virtus profuit. Quævis enim bona [mulier,

Ἦτις ἀνδρὶ συντέτηκε, σωφρονεῖν ἐπίσταται.

Quæ viro athæret, scit esse temperans.

Εἶτα οἷον παραινέσεις διδοῦσά φρσι·

Deinde veluti dans admonitiones, ait:

Πρῶτα μὲν γε τοῦθ' ὑπάρχει, κὰν ἄμορφος ἦ

Hoc adest primum, maritus nempe si turpis siet,

Ἀρὴ δοκεῖν εὐμορφον εἶναι τῇ γε ροῦν κερτη-

Pulchrum oportet judicare, si qua mente prædita [est;

Οὐ γὰρ ἐσθαλμὸς τὸ κρίνειν (70) ἐστίν· ἀλλὰ ροῦς·

Mens enim, non visus, illud optime dijudicat;

καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Πάνῳ γὰρ κυρίως ἡ Γραφὴ

✕ et quæ consequuntur. Valde autem proprie dicit Scriptura, mulierem datam esse a Deo « adjutricem b. »

« βοηθὸν » εἶπεν τὴν γυναῖκα δεδῶσθαι τάνδρῳ παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δῆλον οὖν, οἶμαι, ὡς ἕκαστον τῶν προσπι-

ac vi persuasionis mederi apud se constituet. Sin autem iis non obsequatur, tunc jam conabitur, quoad fieri potest ab humana natura, vitam absque peccato transigere, seu cum ratione mori oporteat, seu vivere; talis actionis adjutorem et socium Deum esse existimans, qui revera defensor est, et servator, et in præsentia et in futuro; illumque ducem et principem cujusvis actionis constituens, temperantiam quidem et justitiam suam esse munus existimans, finem verosuum statuens, ut a Deo ametur. Eleganter itaque Apostolus in Epistola ad Titum dicit,

πτόντων λυπηρῶν πρὸς τάνδρὸς κατὰ τὴν οἰκουρίαν, λόγῳ θεραπεύειν μετὰ πειθοῦς προαιρήσεται. Εἰ δὲ μὴ ὑπακούοι, τότε ἤδη πειράσεται, καθόσον οἶόν τε ἐστίν ἀνθρωπίνῃ φύσει, ἀναμάρτητον διεξάγειν βίον,

« anus » debere esse « in habitu sancto, non calumniatrices, non vino multo servientes; ut erudiant adolescentes, ut sint virorum suorum amantes, et liberos suos diligant, prudentes, castæ et sobriæ, domus curam habentes, benignæ, subditæ viris

ἐάν τε ἀποθνήσκαιν δέη μετὰ τοῦ λόγου, ἐάν τε ζῆν·

« anus » debere esse « in habitu sancto, non calumniatrices, non vino multo servientes; ut erudiant adolescentes, ut sint virorum suorum amantes, et liberos suos diligant, prudentes, castæ et sobriæ, domus curam habentes, benignæ, subditæ viris

συλλήπτουσα καὶ κοινωνὸν τῆς τοιαύτης πράξεως τὸν Θεὸν εἶναι νομίζουσα, τὸν τῷ ὄντι παραστάτην καὶ σωτήρα, εἰς τε τὸ παρὸν, εἰς τε τὸ μέλλον· στρατηγόν τε καὶ ἡγεμόνα πάσης πράξεως ἐκείνων πεποιημένην, σωφροσύνην μὲν καὶ δικαιοσύνην ἔργον ἡγουμένην, τὸ θεοφιλὲς δὲ ποιουμένην τέλος. Χαριέντως γοῦν ἐν τῇ πρὸς Τίτον Ἐπιστολῇ ὁ Ἀπόστολος δεῖν εἶναι φησι τὰς « περσβυτιδας ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖ (71), μὴ διαβόλους, μὴ οἶνω πολλῶ δεδουλωμένας, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας φιλόανδρους εἶναι, φιλοτέκνους, σώφρονας, ἀγνάς, οἰκουροῦς, ἀγαθὰς, ὑποτασσόμενάς τοῖς ἰδοῖς ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος

✕ P. 622 ED. POTTER, 525 ED. PARIS. a 1 Tim. iv, 5; Hebr. x, 22, 23. b Gen. ii, 20.

COLLECT. — Porro hos versus, una cum præcedentibus et sequentibus, hoc modo emendatos et digestos exhibet Grotius in Excerptis ex incertis Euripidie tragœdiis, pag. 423, 424 :

Pariter ærumnas subibo : nil erit pro te grave, Nil acerbum. Sors amici simul habenda est, utra-

[que, Læta, mæsta. Nam quid aliud est amare mutuo?

Eodem fere modo exstant in ... Euripidis, v. 296.

Ἦδὺ δ' ἦν κακὸν τι πράξη, συσκυθρωπάξειν

(69) Ἀγιάζεται. In unum conjungit I Tim. iv, 5: Ἀγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως· et Heb. x, 22, 23: Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἑρβαντισμένους τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς· καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῶ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῇ· πιστὸς γάρ ὁ ἐπαγγεϊλάμενος.

Ἄλοχον, ἐν κοινῷ τε λύπης ἡδονῆς τ' ἔχειν

(70) Τὸ κρίνειν. Metrum postulat τὸ κρίνον, « id quod judicat. » SILEB.

Σοὺ δ' ἔγωγε καὶ ρεσοῦντι συννοσοῦσ' ἀρέξομαι,

Καὶ κακῶν τῶν σῶν συνοίσω· καὶ γὰρ οὐδὲν

Πικρὸν οὐπὲρ σου φορήσω· δυστυχεῖν μετὰ τῶν

Εὐτυχεῖν τε χρή· τί γάρ διή τὸ φίλον ἄλλο.

Ἄλλο, πλὴν τὸδε;

Dulce, cum fortuna sævit, condolere conjugem Conjugi, partemque ferre de bonis et tristibus: Ego tuas simul ægra tecum patiar ægrimonias,

(71) Ἱεροπρεπεῖς. Ἱεροπρεπεῖς, Tit., ubi mox, μὴ οἶνω πολλῶ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους· ἴνα σ. Mox, μᾶλλον δέ, Heb. xii, pertinet ad præced.

suis : ne verbum Dei blasphemetur ^a. Potius autem, inquit, pacem persequimini cum omnibus, et sanctificationem, sine qua nemo videbit Dominum; attendentes, ne quis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui pro cibo uno vendidit jus primogenituræ, ne qua radix amaritudinis sursum nascens molestiam afferat, et per eam inquinentur multi ^b. » Deinde veluti colophonem imponens quæstioni de matrimonio, subjungit : « Honorabile connubium in omnibus, et torus immaculatus; fornicatores autem et adulteros judicabit Deus ^c. » Cum unus utique scopus et unus finis et viro et mulieri sit ostensus, de eo, qui est perfectus; dicit Petrus in Epistola : « Moticum nunc, si oportet, tristitia affecti in variis tentationibus, ut probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod perit et per ignem est probatum, invenitur, in laudem et gloriam, in revelatione Jesu Christi; quem, cum non videritis, diligitis; in quem, nunc cum non videatis, credatis autem, exsultatis lætitia inenarrabili et glorificata, importantes finem fidei, salutem animarum ^d. » Quamobrem Paulus quoque gloriatur se propter Christum fuisse « in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter ^e. »

Α τοῦ Θεοῦ βλασφημηται. Μᾶλλον δὲ, ὡς εἰρη-
νην διώκετε μετὰ πάντων καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὐ χωρὶς
οὔδεις ὄψεται τὸν Κύριον· ἐπισκοποῦντες (72) μὴ τις
πόρνος ἢ βέβηλος, ὡς Ἡσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς
ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια, καὶ μὴ τις ῥίζα πικρίας,
ἀνω φύουσα, ἐνοχλή, καὶ δι' αὐτῆς μιανθῶσιν οἱ πολ-
λοί. ὡς Εἶθ' οἷον κολοφῶνα ἐπιθεὶς τῷ περὶ γάμου
ζητήματι, ἐπιφέρει: « Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι,
καὶ ἡ κοίτη ἀμικτος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς
κρινεὶ ὁ Θεός. » Ἐνδὸς δὲ σκοποῦ καὶ ἐνδὸς δὲ τέ-
λους ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ δεδειγμένον (73), τὸν τέλειον
ὁ Πέτρος ἐν τῇ Ἐπιστολῇ φησὶ: « Ὀλίγον ἄρτι, εἰδέν,
λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς, ἵνα τὸ δοκι-
μιον τῆς πίστεως ὑμῶν πολὺ τιμιώτερον χρυσοῦ τοῦ
ἀπολλυμένου καὶ διὰ πυρὸς δεδοκιμασμένου εὐρεθῆ,
B εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ·
ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπάτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὀρώντες,
πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλισθε χαρῆ ἀνεκκλήτῳ καὶ
δεδοξασμένῳ, κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως,
σωτηρίαν ψυχῶν. » Διὸ καὶ Παῦλος καυχᾶται διὰ
Χριστὸν ψαρονέαι· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν
πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν θανάτοις πολλάκις. »

CAPUT XXI.

Perfectum seu vere gnosticum describit.

Hic invenio perfectum multis modis accipi, prout is est, qui unaquaque virtute præcellit. Perlicitur itaque et consummatur aliquis, et ut pius ac religiosus, et ut tolerans, et ut continens, et ut operarius, et ut martyr, et ut gnosticus. In omnibus autem simul perfectus nescio an nullus sit, quandiu est homo, nisi solum is, qui propter nos induit hominem, vel quidem ex nuda lege. Quis ergo erit perfectus? qui proficitur abstinentiam a malis. Ea autem est via ad Evangelium et ad bene faciendum. Sed legalis quidem hominis gnostica perfectio, est assumptio Evangelii, ut fiat is perfectus qui est ex lege. Ita enim prædixit is, qui erat ex lege, Moyses, esse audiendum, ut acci-

Ἐνταῦθα τὸ τέλειον εὐρίσκω πολλαχῶς ἐκ-
λαμβανόμενον κατὰ τὸν ἐν ἐκάστη κατορθούντα
ἀρετῇ. Τελειοῦται γοῦν τις καὶ ὡς εὐλαβής, καὶ
ὡς ὑπομονητικὸς, καὶ ὡς ἐγκρατής, καὶ ὡς ἐρ-
γάτης, καὶ ὡς μάρτυς, καὶ ὡς γνωστικός· πάντα
C δὲ ὁμοῦ τέλειος οὐκ οἶδ' εἶ τις ἀνθρώπων, εἰ ἀν-
θρώπος ἂν, πλην μόνον ὁ δι' ἡμᾶς ἀνθρώπων ἐνδύ-
σάμενος, καίτοι κατὰ νόμον ψιλόν. Τίς οὖν εἴη τέ-
λειος; ὃς ἀποχὴν (74) κακῶν ἐπαγγέλλεται· ὁδὸς δὲ
ἐστὶν αὕτη ἐπὶ τε τὸ εὐαγγέλιον, ἐπὶ τε τὴν εὐ-
ποιαν. Ἀλλὰ νομικῶ μὲν τελειώσις γνωστικῆ εὐαγ-
γελίου πρόσληψις, ἵνα γένηται ὁ κατὰ νόμον τέλειος·
οὕτω γὰρ προθέσπισεν ὁ κατὰ νόμον Μωϋσῆς,
ἀκούσθαι δεῖν (75), ἵνα ἐκδεξώμεθα κατὰ τὸν ἄπο-

✕ P. 623 ED. POTTER, 526 ED. PARIS. ^a Tit. II, 3, 4, 5. ^b Heb. XII, 13, 14, 15, 16, 17. ^c Heb. XIII, 4. ^d I Pet. I, 6, 7, 8, 9. ^e II Cor. XI, 23.

(72) Ἐπισκοπ. Heb. XII: Ἐπισκοποῦντες μὴ τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μὴ τις ῥίζα πικρίας, ἀνω φύουσα, ἐνοχλή, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί· μὴ τις πόρνος ἢ βέβ. . . πρωτοτόκια αὐτοῦ.

(73) Τέλους . . . δεδειγμένου. Haud scio, an rectius δεδειγμένου τοῦ τελείου· ut appositivum exegema sit, idque substantive positum pro τῆς τελειότητος. STILBURG. — Mox, εἰ δέον ἐστὶ apud I Pet. I; dein, ὁμῶν τῆς πίστεως· rursus, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου pro καὶ διὰ πυρὸς δεδοκιμασμένου· tum, εἰς ἔπαινον, καὶ τιμὴν, καὶ δόξαν. Dein, εἰδότες ἀγαπάτε, idemque, τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν.

(74) Καὶτοι κατὰ νόμον ψιλόν. Τίς οὖν εἴη τέλειος; ὃς ἀπ. Hervetus hæc sic scripta explicat: Καίτοι κατὰ νόμον ψιλὸν τις ἂν εἴη τέλειος, ὃς ἀπ. « Quamvis ex nuda lege fuerit quis utique perfectus, qui proficitur abstinentium a malis; etc. » Vult enim auctor legem Mosaicam mala prohibentem esse quodammodo viam ad Evangelium, ex quo præterea bene operari discimus. Proinde legem βαδμῶν, « gradum, » ad Evangelium appellat: quippe cum viri gnostici seu perfecti « opus sit, » οὐχ ἢ

ἀποχὴ τῶν κακῶν· ἐπιβάθρα γὰρ αὕτη προκοπῆς μεγίστης· « non abstinentia a malis, quæ tantum gradus est ad majorem perfectum; » sed præterea bene operati: ut ait auctor infra p. 528 ed. Paris. Et plenius Str. VI, p. 645: « Ὁ δὲ ἐν τῷ σώματι καθαρισμὸς τῆς ψυχῆς πρώτος οὗτός ἐστιν, ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν· ἦν τινες τελείωσιν ἡγοῦνται· καὶ ἐστὶν ἀπίως τοῦ κοινῶ πιστοῦ, Ἰουδαίου τε καὶ Ἑλλήνου, ἡ τελειώσις αὕτη. Τοῦ δὲ γνωστικοῦ μετὰ τὴν ἄλλοις νομιζομένην τελείωσιν ἡ δικαιοσύνη εἰς ἐνέργειαν εὐποιίας προβαίνει. « Est autem in corpore prima animæ purgatio, ut a malis absteineat; quod quidem perfectionem putant; et est quidem hæc communis cujusquam fidelis, seu Judæus is, seu Græcus fuerit, perfectio. Gnostici vero justitia ultra eam, quam alii sic dicunt, perfectionem ad bonorum operum effectationem progreditur. »

(75) Ἀκούσαι δεῖν. Respicere videtur Moysis verba, Denton. XVIII, 15: Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμὲ, ἀναστήσει σοὶ Κύριος· αὐτοῦ ἀκούσασθε. Quæ in Christo impleta fuisse dicitur, Act. III, 22; VII, 57.

στολον πλήρωμα (76) νόμου τὸν Χριστόν. Ἐν Εὐαγγελίῳ δὲ ἤδη προκόπτει ὁ γνωστικός, οὐ βαθμῶ χρησάμενος τῷ νόμῳ μόνον, συνιείς δὲ αὐτὸν καὶ νοήσας ὡς παρέδωκε τοῖς Ἀποστόλοις ὁ τὰς Διαθήκας δεδωκώς (77) Κύριος. Εἰ δὲ καὶ πολιτεύσαιο ὀρθῶς, (ὡσπερ οὖν ἀδύνατον, δυσεργεῖα γνῶσιν ἐπακολουθεῖν) μάρτυς τε ἐπὶ τοῖσδε ὀρθότατα ὁμολογήσας δι' ἀγάπην γένοιτο, πλείονα τὴν ἀξίαν ὡς ἐν ἀνθρώποις λαμβάνων· οὐδ' οὕτως φθάσει τέλειος ἐν σαρκὶ κληθεῖς· ἐπεὶ τὴν προσηγορίαν ταύτην προεἴληφεν ἡ συμπεραλίωσις τοῦ βίου, φθάσαντος ἤδη τοῦ γνωστικοῦ μάρτυρος τὸ τέλειον ἔργον ἐνδείξασθαι καὶ παρασησῆσαι κυρίως δι' ἀγάπης γνωστικῆς εὐχαρισθέντος (78) αἵματος, παραπεμπομένου τὸ πνεῦμα· μακάριος δ' ἔνθεν ἂν εἴη, τέλειος τε ἐν δίκῃ κηρυχθεῖς, « ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ἢ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν, » ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· μόνον τὸ προαιρετικὸν καὶ τὴν ἀγάπην σώζωμεν· « ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοί, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι· διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι. » Χρὴ γὰρ τοὺς σπεύδοντας εἰς συντελείωσιν, κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον, « μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδοῖαι προσκοπήν, ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστάναι ἑαυτοὺς, οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Ἔστω δὲ κατεπακολούθημα, παῖθεσθαι καὶ τοῖς ἀνθρώποις· καὶ γὰρ τοῖς εὐλογον, διὰ τὰς ἐπιρραζούσας βλασφημίας. Ἡ δὲ διασύστασις (79) « ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, » ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστεαῖς, ἐν ἀγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἀγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ, ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, ἵνα ὦμεν (80) ναοὶ Θεοῦ, καθαρισθέντες ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος. Κἀγὼ, φησὶν, εἰσδέξομαι ὑμᾶς, καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Ἐπιτελοῦμεν (81) οὖν, φησὶν, ἀγῶσυνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. « Εἰ γὰρ καὶ λύπην ὁ φόβος γεννᾷ, « Χαίρω, » λέγω (82), « οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι εὐπαθεῖς ἔστε (83) εἰς μετάνοιαν. Ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεὸν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν· ἢ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη, μετάνοιαν εἰς σωτη-

A *piamus, ex Apostoli sententia, Christum legis plenitudinem. In Evangelio autem jam proficit gnosticus, non solum quod utatur lege tanquam gradu, sed quod eam percipiat, ejusque sensum intelligat, prout tradidit apostolis, qui dedit Testamenta, Dominus. Quod si etiam recte vitam instituerit (sicut certe fieri non potest, ut pravos mores sequatur cognitio), et præterea rectissime confessus, martyr per dilectionem fiat, et maximam ut inter homines dignitatem acceperit; ne sic quidem eo perveniet, ut vocetur in carne perfectus; quoniam hanc appellationem vindicat vitæ finis, cum gnosticus martyr jam eo pervenerit, ut perfectum opus ostendat et proprie exhibeat, atque sanguine per charitatem gnosticam grate effuso emisit spiritum; beatus autem hinc fuerit, et jure perfectus vocetur, « ut sublimitas potestatis sit Dei, et non ex nobis, » ut dicit Apostolus. Solummodo conservemus liberum eligendi arbitrium et charitatem; « in quolibet afflicti, sed non redacti in angustias; egentes, sed non oppressi egestate; persecutionem patientes, sed non derelicti; dejecti, sed non perditii. » Oportet enim eos, qui contendunt ad consummationem, ex ejusdem Apostoli sententia, « nullam in nulla re dare offensionem, sed in re qualibet commendare seipsos non hominibus, sed Deo; » addatur insuper, parere etiam hominibus; etenim his etiam parere est consentaneum, ne nos insectentur maledictis. Commendatio autem est « in tolerantia multa, in afflictionibus, in necessitatibus, in angustias, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in castitate, ✕ in cognitione, in patientia, in benignitate, in sancto Spiritu, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei ^b, ut simus templa Dei emundata ab omni inquinamento carnis et spiritus. Et ego, inquit, vos accipiam, et **226** ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, ait Dominus omnipotens ^c. Perficiamus ergo, inquit, sanctitatem in timorem Dei. » Nam etsi tristitiam timor generat, « gaudeo, inquam, non quod tristitia affecti estis, sed quod ea vos propensos reddidit ad penitentiam. Tristitia enim affecti estis secundum Deum, ut in nullo de-*

✕ P. 624 ED. POTTER, 527 ED. PARIS. • II Cor. iv, 7, 8, 9. ^b II Cor. vi, 5, 4, 5, 6, 7. ^c II Cor. vii, 4; vi, 16, 17, 19.

(76) Πλήρωμα. Rom. x. 4: Τέλος γὰρ νόμου Χριστός. Matth. v, 17: Οὐκ ἤλθον καταλῦσαι (νόμον), ἀλλὰ πληρῶσαι.

(77) Ὁ τὰς διαθήκας δεδ. Irenæus lib. iv, cap. 21: « Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abrahamæ et Moysi collocutus est.

(78) Εὐχαρισθέντος. Rectius, εὐχαριστηθέντος. SYLBURG.

(79) Ἡ δὲ διασύστασις. Mallet fortasse aliquis ἢ δὲ δὴ σύστασις, ut II Cor. vi: Ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς, ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, et quæ sequuntur: nam δὲ δὴ more Platonico alibi quousque usurpata p. 57, lin. 33; p. 186, l. 25; p. 206, l. 26. Sed mutatione opus non est, quia no-

men διασύστασις confirmat adjectivum διασυστατικῆ p. 220, l. 22. SYLB. — Forte respicit II Cor. xi, 28.

(80) Ἰνα ὦμεν. Quæ sequuntur, composita sunt ex II Cor. vii, 1: Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγῶσυνην ἐν φόβῳ Θεοῦ. vi, 16: Ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἔστε ζῶντος. 17: Κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς. 19: Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

(81) Ἐπιτελοῦμεν. Malim in subjunctivo modo ἐπιτελῶμεν. Quo modo utitur Apostolus II Cor. vii, 1: Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς, . . . ἐπιτελοῦντες ἀγῶσυνην ἐν φ.

(82) Λέγω. Forte λέγει, « dicit. » SYLBURG.

(83) Εὐπαθεῖς ἔστε. Interpretamentum τοῦ ἐλυπήθητε, quod hic repetit Apostolus.

trimentum a nobis accipiatis. Nam que est secundum Deum tristitia, pœnitentiam ad salutem operatur non pœnitendam; tristitia autem mundi, mortem operatur. Etenim id ipsum, quod tristitia affecti estis secundum Deum, quantum in vobis operabatur studium, sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam. In omni exhibuistis vos castos negotio ^a. » Hæc sunt exercitationis gnosticæ præexercitamenta. Quoniam autem Deus ipse omnipotens « dedit alios quidem apostolos, alios vero prophetas, alios autem evangelistas, alios autem pastores et doctores, ad perfectionem sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei et agnitionis Dei Filii, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi ^b; » studendum, ut gnostice viri evadamus et quam maxime perficiamur, dum adhuc in carne manemus; et perfecta hic concordia et consensione degendo, meditemur cum Dei voluntate concurrere, ad restitutionem vere perfectæ nobilitatis et cognationis in « plenitudinem Christi; » quæ « perfectione » nostra absolute perficitur. Atque jam cernimus, quam ratione et quomodo et quando « perfectum » dicit divinus Apostolus, et ut perfectorum ostendit differentias. Et rursus: « Unicuique datur manifestatio Spiritus ad utilitatem; alii quidem datur per spiritum sermo sapientiæ, alii quidem sermo scientiæ secundum eundem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alii autem gratiæ sanitatem in eodem spiritu, alii vero operationes virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii autem interpretatio linguarum. » Omnia autem hæc operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult ^c. » Quæ cum ita se habeant, prophetæ quidem perfecti sunt in prophetia, iusti autem in iustitia, et martyres in confessione, alii autem in prædicatione, non expertes quidem virtutum communium, sed præterea excellentes in iis, ad quæ sunt ordinati. Quis enim sanæ mentis dixerit, prophetam non esse justum? Quid enim, non iusti quoque,

Bellica namque Deus dedit huic ut munera obiret, D Illi ut saltaret, cithara cantuque sonaret,

sicut Homerus. « Sed unusquisque habet proprium donum a Deo; hic quidem sic, ille vero sic ^d: »

✕ P. 625 ED. POTTER, 528 ED. PARIS. ^a I Cor. xii, 7, 8, 9, 10, 11. ^d I Cor. vii, 7.

(84) *Ἐργάζεται.* II Cor. vii, κατεργάζεται.

(85) *τῷ πράγματι.* τῷ πράγματι agnoscit cum Clemente velus interpres: sed cum præpos. habent libri vulg. ἐν τῷ πράγματι. SYLBERG.

(86) *Ὁ παντοκράτωρ Θεός.* Nempe Christus, de quo verba facit Apostolus Ephes. iv, 11.

(87) *Κατατήσομεν πάντες.* Ephes., κατανήσωμεν οἱ πάντες.

(88) *τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.* Flor. edit. duplicem lectionem habet, τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ· et, τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· quæ cum in unam confusæ essent, ego eam secutus

rian ἀμεταμέλητον ἐργάζεται (84)· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται. Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς πόσῃν κατεργάσατο ὑμῖν σπουδῆν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλὰ ἐκδίχησιν· ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἀγνοῦς εἶναι τῷ πράγματι (85). » Ταῦτα γνωστικῆς ἀσκήσεως προγυμνάσματα. Ἐπεὶ δὲ ὁ παντοκράτωρ θεός (86) αὐτὸς ἐδωκεν τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομίην τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, μέχρι κατανήσομεν πάντες (87) εἰς τὴν ἐνότητά τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (88), εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ηλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ· » σπευστέον ἀπανδροῦσθαι γνωστικῶς καὶ τελειοῦσθαι ὡς ὅτι μάλιστα ἔτι ἐν σαρκὶ καταμένοντας, ἐκ τῆς τελείας ἐνθένδε ὁμοφροσύνης μελετήσαντας συνδραμεῖν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τῷ θεῷ τελείας εὐγενείας τε καὶ συγγενείας εἰς « τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ, » τὸ ἐκ « καταρτισμοῦ » τελείως ἀπηντισμένον. Ἡδὴ συνορώμεν ὅπῃ καὶ ὅπως καὶ ὅποτε ὁ θεός Ἀπόστολος ἐν « τέλειον » λέγει, καὶ ὡς τελείων ἐμφαίνει διαφοράς. Πάλιν τε αὐ· Ἐκάστῳ δίδονται ἡ φανερώσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον ᾧ μὲν γὰρ δίδεται διὰ τοῦ πνεύματος λόγος (89) σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἑτέρῳ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλῳ δὲ χάρισμα (90) λαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ προφητεία, ἄλλῳ διάκρισις πνευμάτων, ἑτέρῳ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἔρμηνεῖα γλωσσῶν· πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Ἐν οὕτως ἔχόντων, οἱ μὲν προφήται ἐν προφητείᾳ τέλειοι, οἱ δίκαιοι δὲ ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ οἱ μάρτυρες ἐν ὁμολογίᾳ, ἄλλοι δὲ ἐν κηρύγματι, οὐκ ἀμέτοχοι μὲν τῶν κοινῶν ἀρετῶν, κατορθοῦντες δὲ ἐν οἷς ἐτάχθησαν· ἐπεὶ τίς ἂν εὖ φρονῶν εἴποι τὸν προφήτην οὐ δίκαιον; Τί γάρ; οὐχὶ καὶ οἱ δίκαιοι ὡσπερ Ἀβραάμ προεφήτευσεν (91);

non esse justum? Quid enim, non iusti quoque,

Ἄλλῳ μὲν γὰρ ἔδωκε θεὸς πολεμήματα ἔργα, Ἄλλῳ δ' ὄρησιν, ἑτέρῳ κίθαρην καὶ αὐδὴν,

Ὅμηρος λέγει. « Ἄλλ' ἕκαστος ἴδιον ἔχει χάρισμα ἀπὸ Θεοῦ· ὁ μὲν οὕτως, ὁ δὲ οὕτως· » οἱ ἀπόστολοι

Ἄλλῳ μὲν γὰρ ἔδωκε θεὸς πολεμήματα ἔργα, Ἄλλῳ δ' ὄρησιν, ἑτέρῳ κίθαρην καὶ αὐδὴν,

Ἄλλῳ μὲν γὰρ ἔδωκε θεὸς πολεμήματα ἔργα, Ἄλλῳ δ' ὄρησιν, ἑτέρῳ κίθαρην καὶ αὐδὴν,

sum, quæ in Vulg. Bib. exstat. SYLBERG.

(89) *Δίδεται διὰ τοῦ π. ἡ.* Vulg. Bib. I Cor. xii, concinnius, διὰ τοῦ πνεύματος δίδεται λόγος, εἰ μὴ ἑτέρῳ δὲ πίστις· dein, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διάκρισις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν· inserta ubique conjunctione. A. SYLBERG.

(90) *Χάρισμα.* Vulg. Bib., χάρισμα.

(91) *Προεφήτευσεν.* Forte rectius προεφήτευσεν plur. num. Sequens Homeri locus exstat *Iliad.* X. in fine. SYLBERG. — Nempe p. 750. Mox, I Cor. vii, 7 Ἄλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ· ὁ μὲν οὕτως, ὁ δὲ οὕτως.

ὁ ἐν πᾶσι πεπληρωμένοι. Εὐρήσεις γοῦν, ἣν θελήσης, ἐκ τῶν πράξεων καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, τὴν γνῶσιν, τὸν βίον, τὸ κήρυγμα, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀγνείαν, τὴν προφητείαν. Ἰστέον μέντοι, ὅτι εἰ καὶ ὁ Παῦλος τοῖς χρόνοις νεώτερος, εὐθέως μετὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάληψιν ἀκμάσας· ἀλλ' οὖν ἡ γραφὴ αὐτῶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς ἠρτηται Διαθήκης, ἐκείθεν ἀναπνεύουσα καὶ λαλοῦσα· ἡ γὰρ εἰς Χριστὸν πίστις καὶ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου γνῶσις ἐξηγήσις ἐστὶ καὶ τοῦ νόμου πλήρωσις (92)· καὶ διὰ τοῦτο εἴρηται τοῖς Ἑβραίοις· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ (93) συνήτε· » τουτέστιν, ἐὰν μὴ πιστεύσητε τῷ διὰ νόμου προφητευθέντι καὶ ὑπὸ νόμου θεσπισθέντι, οὐ συνήσατε τὴν Διαθήκην τὴν Παλαιάν, ἣν αὐτὸς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐξηγήσατο παρουσίαν.

A apostoli autem fuere pleni in omnibus. Invenies itaque, si volueris, ex eorum Actis et scriptis, eorum cognitionem, vitam, prædicationem, justitiam, castitatem, prophetiam. Sciendum est autem, quod etsi Paulus sit tempore recentior, ut qui statim floruerit post Domini assumptionem; ejus tamen scriptura pendet ex Veteri Testamento, illic et spirans et loquens. Nam fides in Christum, et Evangelii cognitio, est expositio, et legis adimpletio, et ideo dictum est Hebræis: « Nisi credideritis, non intelligetis »; hoc est, nisi ei credideritis, qui per legem est prædictus et a legis oraculo est significatus, non intelligetis Vetus Testamentum, quod ipse per propriam exposuit præsentiam.

CAPUT XXII.

Perfectum, seu vere gnosticum neque metu præse, neque spe præmii officium facere, sed solius boni et pulchri intuitu.

Ὁ δὲ συνίων καὶ διορατικὸς οὗτός ἐστιν ὁ γνωστικός. Ἔργον δὲ αὐτοῦ οὐχ ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν [ἐπιβάθρα γὰρ αὕτη προκοπῆς μεγίστης (94)], οὐδὲ μὴν ποιεῖν τι ἀγαθόν, ἥτοι διὰ φόβου· γέγραπται γάρ· « Ποῦ φύγω (95), καὶ ποῦ κρυβήσομαι ἀπὸ προσώπου σου; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, οὐ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν ἀπέλθω (96) εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ἡ δεξιὰ σου· ἐὰν καταβῶ εἰς ἀβύσσους, ἐκεῖ τὸ πνεῦμά σου· ἀλλ' οὐδὲ δι' ἐλπίδα τιμῆς ἐπηγγελμένης· εἴρηται γάρ· Ἰδοὺ Κύριος (97), καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· ἃ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδον, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· » μόνῃ δ' ἡ δι' ἀγάπην εὐποιία, ἡ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν αἰρετὴ τῷ γνωστικῷ. Αὐτίκα ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ τῷ Κυρίῳ λέλεκται, « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· αἴτημα τὸ βασιλικῆρατον διδάσκων αἰτεῖσθαί, τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, ἀμισθί, ἵνα δὴ ἡμεῖς κληρονομήσωμεν καὶ κτησόμεθα τὸν Κύριον. Ἐμπάλιν γάρ, χρεῖας τινὸς ἔνεκεν, ἵνα μοι τόδε γένηται, καὶ τόδε μὴ γένηται, τῆς ἐπιστήμης ἐπιεσθαί τῆς περὶ τὸν Θεὸν, οὐκ ἰδίον γνωστικῷ· ἀπόχρη δ' αὐτῷ αἰτία τῆς θεωρίας ἡ γνῶσις αὐτῆ. Τολμήσας γὰρ εἴποιμ' ἂν, οὐ διὰ τὸ σώζεσθαι βούλεσθαι τὴν γνῶσιν αἰρήσεται ὁ δι' αὐτὴν τὴν θεῖαν ἐπιστήμην μεθέπων τὴν γνῶσιν· τὸ μὲν γὰρ νοεῖν ἐκ συνασκήσεως εἰς τὸ αἰεὶ νοεῖν ἐκτείνεται· τὸ δὲ αἰεὶ νοεῖν οὐσία τοῦ γινώσκοντος, κατὰ ἀνάγκασιν ἀδιάστατον γενομένη, καὶ ἀίδιος θεωρία, ζῶσα ὑπόστασις μένει. Εἰ γοῦν τις καθ' ὑπόθεσιν προβέη τῷ γνωστικῷ, πότε-

B Quocirca qui intelligens et perspicax est, hic quoque est gnosticus. Est autem ejus opus non a malis abstinencia (ea est enim quasi gradus ad majorem profectum), sed nec aliquid boni facere, scilicet propter metum. Scriptum est enim: « Quo fugiam, et ubi abscondar a facie tua? Si ascendero in caelum, tu illic es; si abiero ad extrema maris, illic est dextera tua; si descendero in abyssos, illic spiritus tuus ».^b Sed neque propter spem promissi honoris; dictum est enim: « Ecce Dominus, et merces ejus a facie ejus, ut reddat unicuique secundum opera sua »; quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui ipsum diligunt.^d Sola autem beneficentia, quæ propter charitatem et propter ipsum honestum fit, est a viro gnostico expetenda. Jam vero ex persona Dei, Domino dictum est: « Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam »: petitionem maxime gentiam, docens hominum salutem petere sine mercede, ut nos simus hæredes et possideamus Dominum. Contra enim, alicujus usus gratia, nempe ut hoc fiat, vel illud non fiat, eam, quæ circa Deum versatur, desiderare scientiam, non convenit gnostico; verum ei pro causa contemplationis sufficit ipsa cognitio. Ausim enim dicere, non eo quod velit salvus esse, eum electurum cognitionem, qui persequitur cognitionem propter ipsam divinam scientiam. Intelligentia enim continua exercitatione fit perpetua intelligentia. Semper autem intelligere, essentia est

✠ P. 626 ED. POTTER, 529 ED. PARIS. ^a Isa. vii, 9. ^b Psal. cxxxviii, 7, 8, 9, 10. ^c Isa. xli, 10; lxi, 11; Psal. lxi, 12; Apoc. xii, 12; Rom. ii, 6. ^d I Cor. ii, 9. ^e Psalm. ii, 8.

(92) Ἐξηγήσις ἐστὶ καὶ τοῦ νόμου πλήρωσις. Vel, ἐξηγήσις ἐστὶ τοῦ νόμου καὶ πλήρωσις· « est legis expositio et adimpletio. »

(93) Οὐ μὴ. Isa. vii, οὐδὲ μὴ.

(94) Μεγίστης. H. μεγίστη nominat. casu: et mox ποιῆ, indic. modo. SYLBURG.

(95) Ποῦ φ. Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Psalm. cxxxix.

(96) Ἐὰν ἀπέλθ. Ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πᾶραι· ἐὰν ἀναλάβω τὰς πτέρυγάς μου κατ' (ser. ὄρθρον) καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης, καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεὶρ σου ὀδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου.

(97) Ἰδοὺ K. Præter S. Scripturæ loca superius allata, conf. quæ adnotavit Cotelerius ad Clementis Romani Epistolæ prioris ad Corinthios cap. 34.

ejus, qui cognitione est præditus, per temperationem quamdam nullis intervallis interruptam instituta, et perpetua contemplatio manet viva substantia. Si quis ergo per hypothesein gnostico proposuerit, utrum malit, Dei cognitionem, an salutem æternam; sint autem ea separata, cum sunt omnino **227** conjuncta; nihil penitus dubitans elegerit Dei cognitionem, propter se judicans esse expetendam eam, quæ fidem transcendit per charitatem ad cognitionem, proprietatem. Hæc est ergo prima viri perfecti beneficentia, quando non fit propter aliquod utile, quod ad se pertineat; sed cum judicaverit pulchrum esse et honestum, id quod bonum est facere, vehementer incitata operatio in omnibus reipsa bene se geret; non in aliquo quidem recte, in aliquo vero non: sed in benefaciendi habitu constituta, neque præterea propter gloriam, aut ut philosophi dicunt ευκλειαν, id est « famam illustrem; » neque propter mercedem, aut ab hominibus aut a Deo, ad imaginem et similitudinem Domini vitam peregerit. Et si qua ratione ei bonum operanti aliquid contrarium occurrerit, talionem parisque pari relationem ut bonam, citra ullam acceptæ injuriæ recordationem, projiciet, ut qui erga « justos et injustos » existat justus et bonus. Eis, qui sunt ejusmodi, dicit Dominus: « Estote sicut Pater vester perfectus ». » Ei caro est mortua, vivit autem ipse solus, ut qui sepulchrum in sanctum templum Domino consecraverit, veteri peccatis obnoxia anima ad Deum conversa. Is non est amplius continens, sed ad habitum pervenit impatibilitatis, ✕ ut divinam formam induat exspectans. « Si eleemosynam, » inquit, « feceris, nemo sciat: et si jejunaveris, ungere, ut Deus solus cognoscat »; nullus autem homo, sed neque ipse, qui miseretur, debet scire se misereri; sic enim erit aliquando quidem misericors, aliquando vero non.

✕ P. 627 ED. POTTER, 530 ED. PARIS. a Matth. v, 45. b Ibid. 48. c Matth. vi, 2 seq.

(98) *Ἐν πᾶσι πράξει.* Forte ἐν πάσῃ πράξει: aut πράξει accipiendum pro τῷ ἔργῳ, « reipsa et factis. » SYLVBURG.

(99) *Ὅς ἀγαθὴν τὴν ἀντ.* Hoc est, negliget illam injuriam, nec magis eam ulciscetur, quam si esset bona sanctorum suorum remuneratio. Vel potius scribendum, ὡς οὐκ ἀγαθὴν τ. ἀ. « compensationem injuriæ, ut rem malam » et illicitam « refugiet. » Quod Lowthio etiam placuit. Quietiam facile potuisse negativam illam particulam excidere, antequam ad hujusce libri finem pervenerimus, non uno exemplo patet.

(1) *Ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.* Respicit Matth. v, 45: Τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

(2) *Γίνεσθε ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν τέλειος.* Plenius ex Matth. vi legeris: Γίνεσθε τέλειοι, ὡς περ ὁ Πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστι. SYLB. — Porro Christi verba apud Matthæum sic se habent: Ἔσεσθε οὖν τέλειοι, ὡς περ ὁ Πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστι. Sed apud Clementem nil mutandum est: solet enim ille S. Scripturæ aliorumque auctorum verba decurtata, abbreviata, aliisque modis mutata suis immiscere; quemadmodum in iis, quæ ex principio cap. vi Matthæi mox sequuntur observare licet.

Α ρον ἐλάσθαι βούλοιο τὴν γῶσιν τοῦ Θεοῦ, ἢ τὴν σωτηρίαν τὴν αἰώνιον· εἴη δὲ ταῦτα κεχωρισμένα, παντὸς μᾶλλον ἐν ταυτοτήτῃ ὄντα· οὐδὲ καθοτιοῦν διατάσας, ἔλοιτ' ἀν τὴν γῶσιν τοῦ Θεοῦ, δι' αὐτὴν αἰρετήν κρίνας εἶναι τὴν ἐπαναθεθηκυῖαν τῆς πίστεως δι' ἀγάπην εἰς γῶσιν ἰδιότητα. Αὕτη τοίνυν ἡ πρώτη ἀγαθοποιία τοῦ τελείου, ὅταν μὴ διὰ τὴν χρειώδεις τῶν εἰς αὐτὸν συντεινόντων γίνηται· κρίναντος δ' ἐπι καλὸν τὸ ἀγαθὸν ποιεῖν, ἐκτενῶς ἢ ἐνέργεια φερόμενη ἐν πᾶσι πράξει (98) ἀγαθύνεται· οὐκ ἐφ' ὧν μὲν, ἐφ' ὧν δ' οὐ· ἀλλ' ἐν ἕξει εὐπορίας καταστάσα, μήτε διὰ δόξαν ἔτι, ἢ, ὡς φασὶν οἱ φιλόσοφοι, τὴν ευκλειαν· μήτε διὰ μισθὸν εἶτε παρὰ ἀνθρώπων εἶτε ἐκ Θεοῦ, κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Κυρίου τὸν βίον ἐκτελοῖη. Κῆν πως ἀγαθοεργοῦντι αὐτῷ Β ἐναντιὸν τι ἀπαντήσῃ, ὡς ἀγαθὴν τὴν ἀντιμισθίαν (99) ἀμνησικῶς προήσεται, ἐπὶ ἐδικαίους καὶ ἀδίκους (1) « δίκαιος καὶ ἀγαθὸς γινόμενος. Τοιοῦτος τις ἐστὶν ὁ Κύριος λέγει· « Γίνεσθε ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν τέλειος (2). » Τοῦτω τέθνηκεν ἡ σὰρξ· ζῆ ἔτι αὐτὸς (3) μόνος, ἀφιερῶσας τὸν τάφον (4) εἰς ναὸν ἅγιον Κυρίῳ, τὴν παλαιὰν ἀμαρτητικὴν ψυχὴν ἐπιστρέφας πρὸς Θεόν. Οὐκ ἐγκρατῆς οὗτος ἔτι, ἀλλ' ἐν ἕξει γέγονεν ἀπαθείας· σχῆμα θεῖον ἐπενδύσασθαι (5) ἀναμένων. « Ἐὰν ποιήσῃς, » φησὶν, « ἐλεημοσύνην, μηδεὶς γινώσκῃτω· καὶ ἐὰν νηστεύσῃς, κλειψαί, ἵνα ὁ Θεὸς (6) μόνος γινώσκῃ, » ἀνθρώπων δὲ οὐδὲ εἰς. Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλεῶν, ὅτι ἔλει (7), γινώσκῃν ὀφείλει· ἔσται γὰρ οὕτω ποτὲ μὲν οἰκτιρῶν, ἄλλοτε δὲ οὐ. Ἐπὶ δὲ ἐν ἕξει ποιήσῃ τὸ εὐεργετητικὸν, φύσιν ἀγαθοῦ μιμῆσεται· ἢ δὲ διάθεσις καὶ φύσις ἔσται καὶ συνάσκησις. Οὐ δεῖ δὲ ἀρθέντας μετατεθῆναι, ἀλλὰ βαδίζοντας ἀφικέσθαι οἱ δεῖ. Τοῦτο γὰρ ἔστι· « τὸ ἐκλυθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, » διὰ πάσης « τῆς στενῆς » διελθόντας « ὁδοῦ, » τὸ ἄξιον γενέσθαι τὴν δύναμιν τῆς χάριτος παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβεῖν, ἀκωλύτως ἀναδραμεῖν (8)· κἂν μωσῶν

(3) *Τέθνηκεν ἡ σὰρξ· ζῆ δὲ αὐ.* Respicere videtur Galat. ii, 20.

(4) *Τὸν τάφον.* Hoc est, carnem: quæ Domini templum sit, secundum illud I Cor. iii, 16: Ἡ οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε; Forte etiam respicit ethnicorum morem, qui mortuorum sepulchra in templa deorum convertebant: de quo superius D *Protrept.* p. 39, 40.

(5) *Ἐν ἕξει γέγονεν ἀπαθείας· σχῆμα θεῖον ἐκ.* Conf. quæ ainotata sunt ad *Pædag.* lib. i, c. 2, p. 99, et ad *Protrept.* p. 88, 89.

(6) *Ἴνα ὁ Θεὸς μόνος γινώσκῃ, ἀνθρώπων δὲ οὐδὲ εἰς.* Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλ. Hoc est: « Ut solus Deus cognoscat, hominum vero ne unus quidem. Imo ne ipse, qui miseretur, scire debet quod miseretur. » Potuerint etiam hæc sic distinguui: Ἴνα ὁ Θεὸς μόνος γινώσκῃ, ἀνθρώπων δὲ οὐδὲ εἰς, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλ., quod interpretes in Latina versione explicavit.

(7) *Οὐδὲ αὐτὸς ὁ ἐλ.* Respicere videtur Matth. vi, 3: Σὺ δὲ ποιῶντος ἐλεημοσύνην, μὴ γινώσκῃ ἢ ἀριστερὰ σου τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου.

(8) *Οὐ δεῖ δὲ ἀρθ.* .... ἀκωλύτως ἀναδραμεῖν. Hanc sententiam, quæ jam turbata et prorsus ἀσύντακτος esse videtur, hoc modo scribi et explicari velim: Οὐ δεῖ δὲ ἀρθέντας μετατεθῆναι, ἀλλὰ βαδίζ-

τὸν ἐκλεκτὸν τινες, οἶδεν οὗτος τὴν ἀγνοίαν αὐτῶν, οἰκτιρῶν τῆς ἀμαθίας τὴν γνώμην αὐτῶν. Εἰκότως οὖν ἡ γνώσις αὐτῆ ἀγαπᾷ, καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάσκει τε καὶ παιδεύει τὴν πᾶσαν κτίσιν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ τιμᾶν (9). Εἰ γε ἀγαπᾷ μεμάθηκε τὸν Θεόν, οὐχ ἔξει τὴν ἀρετὴν ἀπόβλητον οὗτος οὐδαμῶς, οὔτε ὑπαρ, οὔτε θναρ, οὐδὲ κατὰ φαντασίαν τινά· ἐπεὶ μὴδ' ἐξίσταται ποθ' ἑαυτῆς ἡ ἔξις, ἀποπεσοῦσα τοῦ ἔξις εἶναι. Εἴτ' οὖν ἔξις ἡ γνώσις, ἐκτε διαθέσις εἶναι λέγοιτο (10)· τῷ γὰρ μὴ παρσιεῖναι ποτὲ ἐννοίας διαφόρους, ἀναλλοίωτον τὸ ἡγεμονικὸν μένον, οὐ προσλαμβάνει τινὰ ἑτερολίωιν φαντασιῶν, τὰς ἐκ τῶν μεθμερινῶν κινήσεων ἀνειδωλοποιίας ὄνειρωττον· διὰ τοῦτο τοι καὶ ὁ Κύριος ἐγγρηγορέναι παραγγέλλει, ὥστε μὴδὲ θναρ ἡμῶν παθαίνεσθαι ποτε τὴν ψυχὴν· ἀλλὰ καὶ τῆς νυκτὸς τὴν πολιτείαν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἐνεργουμένην (11), καθαρὰν καὶ ἀκρλίωτον διαφυλάττειν προστάττει· αὐτῆ γὰρ ἡ κατὰ δύναμιν ἐξομολοσις πρὸς Θεόν, τὸ φυλάττειν τὸν νοῦν ἐν τῇ κατὰ τὰ αὐτὰ σχέσει· αὐτῆ δὲ νοῦ σχέσις ὡς νοῦ· ἡ δὲ ποικίλη διαθέσις γίνεται τῇ πρὸς τὰ ὑλικὰ προσπαθεία. Ἡ μοι δοκοῦσιν ἐ εὐφρόνην ἐ κεκληχέναι ἐ τὴν νύκτα (12)· ἐ ἐπειδὴ τὴν κιάδε ἡ ψυχὴ πεπαυμένη τῶν αἰσθήσεων, συννεύει πρὸς αὐτὴν, καὶ μᾶλλον μετέχει ἐ τῆς φρονήσεως. Διὰ ταῦτ' οὖν καὶ αἱ τελεταὶ γίνονται νυκτὸς μάλιστα, σημαίνουσαι τὴν ἐν νυκτὶ τῆς ψυχῆς συστολήν ἀπὸ τοῦ σώματος. ἐ Ἄρ' οὖν μὴ καθεύδωμεν, ὡς οἱ λοιποὶ (13), ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν· οἱ γὰρ καθεύδοντες νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι νυκτὸς μεθύουσι. Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίου. ἐ Ὅσα δ' αὐ περὶ ὑπνου λέγουσι, τὰ αὐτὰ

• Joan. vi, 44; Matth. vii, 13, 14. b Matth. xxiv, 42.

ζοντας ἀφικέσθαι οἱ δεῖ, διὰ πάσης τῆς στενῆς διελθόντας ὁδοῦ· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἐλκυσθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, τὸ ἀξίον γενέσθαι τὴν δύναμιν τῆς χάριτος παρὰ τοῦ Θεοῦ λαβεῖν ἀκωλύτως ἀναδραμεῖν. ἐ Non oportet autem in sublime elatos transferri, sed potius humi ingredienti, pervenire quo oportet, tota angusta via peragrata. Id enim dicitur a Patre trahi, ut quis dignus fiat a Deo gratiæ potentiam accipere, qua adjutus sine impedimento excurrat. • Scilicet, cum propter viciniam vocum οἱ δεῖ et ὁδοῦ, quæ fere sunt ὁμοιοτέλειτοι, posterior earum sententiarum excidisset, et postea fortasse in margine libri adnotata fuisset, tandem per imperitium librarium textui restituta, alienum locum occupavit. Cujusmodi transpositiones sæpe alias contigisse norunt omnes qui his in rebus aliquantulum versati sunt. Porro respicit hoc loco auctor dictum illud Christi, quod occurrit Matth. vii, 13, 14 : Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης, ... ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδός, ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν. Item illud in Joan. vi, 44 : Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς ἐμὲ, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ, ὁ πέμψας με, ἐλκύσῃ αὐτόν.

(9) Εἰκότως... τιμᾶν. Possent hæc hoc etiam modo non incommode distinguī et exponi : Εἰκότως οὖν ἡ γνώσις αὐτῆ ἀγαπᾷ καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας, διδάσκει τε καὶ παιδεύει τὴν πᾶσαν κτίσιν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. ἐ Merito illos, qui in ignorantia versantur, diligit ipsa cognitio, et docet etiam atque erudit, ut omnem omnipotentis Dei creaturam honore habeant. •

(10) Εἰ γε ἀγαπᾷ ... εἶναι λέγοιτο. Hæc sententia, periodi nota, quæ post ἔξις εἶναι posita est,

Cum autem ex habitu fecerit id, quod est beneficium, naturam boni imitabitur. Dispositio autem et natura fiet et continua exercitatio. Non oportet autem elatos transmoverti, sed ingredientes pervenire quo oportet. Hoc est enim « trahi a Patre, » per omnem « angustam viam » incedentes, dignum effici, ut gratiæ virtutem a Deo accipiat, ut currat citra impedimentum; et si electum olio habeant aliqui, is novit eorum inscitiam. miseretque eum, quod in tanta animus eorum ignorantia versetur. Merito ergo ipsa diligit cognitio, et eos, qui ignorant, docet et erudit omnem Dei omnipotentis honorare creaturam. Quod si Deum didicit diligere, non sic habebit virtutem, ut ea vel vigilanda possit amitti, vel in somniis, vel ulla visione; quoniam nec a seipso unquam excedit habitus, ab eo, quod est esse habitum, excidens. Sive ergo cognitio dicatur esse habitus, sive affectio, cum enim diversæ notiones subire non possunt, principalis pars animæ manens non alterata, non assumit aliquam visorum diversitatem, quæ ex diurnis motibus flunt, simulacra somnians. Propterea certe Dominus quoque præcipit « vigilare b, » ut anima nostra ne quidem in somnis unquam affectibus animi perturbetur; sed nocturnam quoque vitæ institutionem, tanquam quæ interdiu exerceatur, puram et immaculatam tueri imperat. Sic enim nosmet pro viribus Deo assimilabimus, si mentem in sua ad eandem res habitudine constanter servemus; ea quippe habitudo est mentis, prout mens est. Quod si varie disposita sit, id fit per nimiam in res materiales affectionem. Qua quidem ratione mihi videntur « noctem » vocasse εὐφρόνην, quoniam anima tunc

in commatis nota mutata, sic poterit explicari : « Si autem gnosticus Deum amare didicit, non sic habebit virtutem, ut quovis modo amitti possit, sive inter vigilandum, sive in somniis, sive etiam per aliquam rerum sensibilium speciem; cum habitus nunquam a sua natura degeneret, nec desinat esse habitus; sive cognitio dicatur habitus, sive dispositio. »

(11) Ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἐνεργ. Nos enim, ut ait D. Paulus I Thess. v, 5 : Ὑποφωρῶτες ἐσμέν, καὶ οὐλοὶ ἡμέρας. Unde paulo post inferit, v, 8 : Ἡμεῖς δὲ, ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν.

(12) Εὐφρόνην κεκληχέναι τὴν νύκτα. Plutarchus lib. De curiositate, pag. 521 edit. Paris. : Τοῦτο μέντοι παντὸς μᾶλλον ἀληθές ἐστιν, ὅτι τὴν αἰσθησιν ὀλίγα κινουσί· οἱ πλεῖστα τῇ διανοίᾳ χρωμένοι· καὶ γὰρ τὰ μουσεῖα πορρωτάτω τῶν πόλεων ἰδρύσαντο, καὶ τὴν νύκτα προσεῖπον εὐφρόνην, μέγα πρὸς εὐρεσιν τῶν ζητούμενων καὶ σκέψιν ἡγουμένοι τὴν ἡσυχίαν καὶ τὸ ἀπερίσπαστον. • Id tamen verissimum est, eos, qui mente plurimum utuntur, perparco sensuum motu uti. Nam et musæa longissime ab urbibus ædificabant; et noctem euphronam dixerunt Græci a bene intelligendo : ad considerationem et inventionem eorum, quæ quæruntur, admodum conducere quietem et alio abstractivum vacuitatem rati. • Etymologici auctor : Εὐφρόνη, ἡ νύξ, παρὰ τὸ εὐ φρονεῖν ἡμᾶς ἐν αὐτῇ· καὶ ὁ χρῆσμός· καὶ ἡ βουλή· καὶ γὰρ ὁ λογισμὸς, ὅτε ἀσχολεῖ, κριτῆς γίνεται τῶν πραγμάτων.

(13) Ὡς οἱ λ. I Thess. v, ὡς καὶ οἱ λ. et m. κ., ἐλπίζα σωτηρίας. SYLBURG.

cessans a sensibus, convertitur ad seipsam, et est magis « prudentiæ » particeps. Propterea ergo sacra quoque mysteria maxime noctu fiunt, significantia eam, quæ noctu fit, animæ a corpore contractionem. « Ne dormiamus igitur ut reliqui, sed vigilemus et sobrii simus. Qui enim dormiunt, noctu dormiunt; et qui inebriantur, noctu inebriantur. Nos autem, cum simus diei, sobrii simus, induentes lorica[m] fidei et charitatis, et galeam, spem salutis. » Quæcunque autem dicunt de somno, eadem etiam oportet exaudire de morte: utrumque enim significat abscessum animæ; mors quidem magis, somnus vero minus; quod quidem licet etiam ab Heraclito accipere: « Homo in lætitia tangit lucem sibi mortuus, dormiens exinctus oculus. Vigilans tangit dormientem. Beati enim, qui videntur Dominum, » ex sententia Apostoli; « quoniam tempus est jam nos ex somno surgere; nunc enim est propius nostra salus, quam quando credidimus. Nox præcessit, dies appropinquavit. Deponamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis. Diem » autem allegorice dicit filium et lucem; et rursus præcepta, « arma lucis, » metaphorice. Hac ratione dicunt oportere nos ablutos, ad sacrificia et preces ire mundos et splendidos; et hoc quidem fieri symboli signive gratia, esse scilicet extrinsecus ornatum et emundatum. Emundatio autem est, ea quæ sunt sancta animo agitare et sentire. Quin etiam imago quoque fuerit baptismatis; quæ etiam a Moyse poetis tradita fuit hoc modo:

Cum hausit aquam, mundas gestans in corpore vestes,

Penelope ad preces venit,

... Telemachusque :
Ablutis manibus pelago, edit vota Minervæ.

Hic erat mos Judæorum, ut etiam sæpe in lecto tingerentur. Bene ergo illud quoque dictum est:

Non lavacro mundus esto, sed animo.

Est enim perfecta, ut sentio, mundities, quæ est mentis et operum et cogitationum, et præterea sermonis quoque sinceritas, et postremo peccati in somniis vacuitas. Est autem sufficiens, ut ego

✕ P. 628 ED. POTTER, 531 ED. PARIS. a I Thess. v, 6, 7, 8. b Rom. xiii, 11, 12. ✕ P. 629 ED. POTTER, 531-532 ED. PARIS.

(14) Ἄνθρωπος ἐν εὐφροσύνῃ φ. ... ἀπτεται εὐδοντος. In hoc τοῦ σκοτεινοῦ philosophi dicto, Sylburgius εὐφρόνη pro εὐφροσύνη substitui debere conjecit: dein pro εὐδων ἀποσθεσθεὶς ὄψεις. Lowthius mavult, εὐδων ἐγγρηγορῶτος ἀπτεται. Poterit autem leviuscule mutatum, sic scribi et exponi: Ἄνθρωπος εὐφρόνης ἀπτεται ἐν ἑαυτῷ, ἀποθανόν, φάος ἀποσθεσθεὶς ζῶν δὲ ἀπτεται τεθνεώτος, εὐδων ἀποσθεσθεὶς ὄψεις, ἐγγρηγορῶς ἀπτεται εὐδοντος. « Homo mortuus noctem in se tangit, luce privatus; vivus autem tangit mortuum, dormiens; cui vero exincti sunt oculi, is vigilans tangit dormientem. » Simile est quod eodem auctore recitavit Plutarchus, lib. De consolatione ad Apollonium p. 107: Καὶ, ἢ φησιν Ἡράκλειτος, ταυτό τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηχός, καὶ τὸ ἐγγρηγορῶς καὶ τὸ καθεῦδον, καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα, κάκεινά ἐστι· κάκεινα πάλιν μεταπεσόντα, ταῦτα. « Et, ut ait Heraclitus, idem est vivum ac mortuum, vigilans ac dormiens, adolescens ac decrepitem; quia hæc in illa, vicissimque mutantur. »

(15) Μακάριοι γὰρ οἱ εἰδότες τὸν Κύριον. Ubi

γρῆ καὶ περὶ θανάτου ἐξακούειν· ἐκάτερος γὰρ δὴλοῦ τὴν ἀπόστασιν τῆς ψυχῆς, ὃ μὲν μᾶλλον, ὃ δὲ ἥττον ὕπερ ἐστὶ καὶ παρὰ Ἡρακλείτου λαβεῖν· « Ἄνθρωπος ἐν εὐφροσύνῃ φάος ἀπτεται ἑαυτῷ ἀποθανόν, ἀποσθεσθεὶς ζῶν δὲ, ἀπτεται τεθνεώτος εὐδων ἀποσθεσθεὶς ὄψεις· ἐγγρηγορῶς, ἀπτεται εὐδοντος (14). Μακάριοι γὰρ οἱ εἰδότες τὸν Κύριον (15), » κατὰ τὸν Ἀπόστολον· « ὅτι ὥρα ὑμᾶς (16) ἦδη ἐξ ὑπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἢ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν· ἢ νῦξ πρόκειται, ἢ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. Ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκοτός· ἐνδυσώμεθα δὲ τὰ ὄπλα τοῦ φωτός. Ἡμέραν » δὲ τὸν υἱὸν ἀλληγοροῦ καὶ φῶς· τὰς τε αὐ παραγγελίας « ὄπλα φωτός, » μεταφορικῶς. Ταῦτη τοι λελουμένους φασεῖν ἐπὶ τὰς ἱεροποιίας καὶ τὰς εὐχὰς λέγειν, καθαρῶς καὶ λαμπροῦς· καὶ τοῦτο μὲν συμβόλου χάριν γίνεσθαι, τὸ ἐξῶθεν κεκοσμηθῆναι τε καὶ ἡγιῶθαι. Ἄγνεια δὲ ἐστὶ φρονεῖν ὅσια· καὶ δὴ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ βαπτίσματος εἴη ἂν, καὶ ἡ ἐκ Μωϋσεως παραδομένη τοῖς ποιηταῖς ὧδε πως·

ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis. Diem » autem allegorice dicit filium et lucem; et rursus præcepta, « arma lucis, » metaphorice. Hac ratione dicunt oportere nos ablutos, ad sacrificia et preces ire mundos et splendidos; et hoc quidem fieri symboli signive gratia, esse scilicet extrinsecus ornatum et emundatum. Emundatio autem est, ea quæ sunt sancta animo agitare et sentire. Quin etiam imago quoque fuerit baptismatis; quæ etiam a Moyse poetis tradita fuit hoc modo:

Ἡ δ' ὕδριναμένη, (17) καθαρὰ χροῖ ἱματ' ἔχουσα

Ἡ Πηγελοπή ἐπὶ τὴν εὐχὴν ἔρχεται·

... Τηλέμαχος δὲ,
C Χεῖρας (18) νηψάμενος πολίης ἀλός, εὐχῆ' Ἄδηην.

Ἔθος τοῦτο Ἰουδαίων, ὡς καὶ τὸ πολλακίς ἐπὶ κοίτη (19) βαπτίζεσθαι. Εὐ γοῦν κάκεινον εἴρηται·

Ἴσθι μὴ λουτρῷ, ἀλλὰ νόῳ καθαρός.

Ἄγνεια γὰρ, οἶμαι, τελεῖα ἢ τοῦ νοῦ, καὶ τῶν ἔργων, καὶ τῶν διανοημάτων, πρὸς δὲ καὶ τῶν λόγων εὐκρινεῖται, καὶ τελευταία ἢ κατὰ τὰ ἐνούπνια ἀναμαρτησία. Ἰκανὴ δὲ, οἶμαι, ἀνθρώπων κάθαρσις μετάνοια

hoc dicit Apostolus? Certe in Rom. xiii, 11, ubi ejusmodi occurrit, sed tantum: Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν. An vero auctor Κύριον pro καιρὸν legisse putandus est? Ejusmodi sane exemplum occurrit Rom. xii, 11, ubi cum vulg. editiones, et mes. codices non pauci exhibeant, τῷ καιρῷ δουλεύοντες, Clementis noster. aliique permulti legunt, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.

(16) Ὑμᾶς. Vulg. Bibl. Rom. xiii, ἡμᾶς, nos: et καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὄπ. SYLBURG.
(17) Ἡ δ' ὕδριναμένη. Vulg. Hom. editt. Odys. Δ. Ἡδ' ὕδριναμένη. et mox, εἴμαθ' ἑλοῦσα. H. SYLBURG. — Εἴμαθ' ἑλοῦσα exstat in Odys. Δ, vers. 751 et 760, Odys. P., vers. 48 et 58. Porro de ritu se aqua lustrandi ante preces conf. Archaeologiae veteræ Græcæ lib. II, cap. 4.

(18) Χεῖρας. Ex Odys. A. H. SYLBURG. — Hic versus exstat in Odys. B, v. 261.

(19) Ἐπὶ κοίτη. Hoc est, « post concubitum. » Hervetus perperam verit, « in lecto. » Hesychius: Κοίται, γυναικῶν ἐπιθυμία. Rom. xiii, 15: Μὴ καί ταις περιπατήσωμεν.

ἀκριθῆς καὶ βεβαία· εἰ γὰρ, κατεγνωκότες ἑαυτῶν ἐπὶ ταῖς προγενομέναις πράξεσι, προίεμεν εἰς τὸ πρόσθεν, ἢ μετὰ ταῦτα (20) νοήσαντες, ἢ καὶ τὸν νοῦν ἐξαναδύντες τῶν τε κατ' ἀσθησιν τερπόντων, καὶ τὸν πρόσθεν πλημμελημάτων. Εἰ γοῦν τὴν ἐπιστήμην ἐτιμολογῆν χρῆ, καὶ ἀπὸ τῆς ἢ στάσεως τὴν ἐπιβολὴν αὐτῆς ληπτέον· ὅτι ἴσθησιν ἡμῶν ἐν τοῖς πράγμασι τὴν ψυχὴν, ἄλλοτε ἄλλως πρότερον φερόμενην· ὡς αὐτως (21) καὶ τὴν πίστιν ἐτιμολογητέον, τὴν περὶ τὸ ὄν στάσιν τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Ἡμεῖς δὲ τὸν αἰεὶ καὶ ἐν πᾶσι δίκαιον ποθοῦμεν μαθεῖν· ὅς, μήτε τὴν ἐκ τοῦ νόμου δεδιώς κόλασιν, μήτε τὴν τῶν συνόντων καὶ ἐπεξιόντων τοῖς πλημμεληθεῖσι μισοπνηρίαν εὐλαβοῦμενος, μήτε τὴν ἐξ αὐτῶν τῶν ἀδικουμένων κίνδυνον ὑφορώμενος, διαμένει· δίκαιος· ὁ γὰρ διὰ ταῦτα τοῦ πράττειν τι τῶν ἀδίκων ἀπεχόμενος οὐχ ἑκὼν χρηστὸς, φόβῳ δὲ ἀγαθός. Καὶ ὁ γὰρ Ἐπίκουρος ἢ ἀδικεῖν ἐπὶ κέρδει τιλ βούλεσθαι ἢ φησὶ τὸν κατ' αὐτὸν (22) σοφόν· εἰ πίστιν γὰρ λαβεῖν περὶ τοῦ λαθεῖν οὐ δύνασθαι. Ὡςτα εἰ ἐπιστήσεται λήσειν, ἀδικήσει κατ' αὐτόν. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ σκοτεινὰ δόγματα· εἰ δὲ καὶ ἐλπίδι τῆς ἐπὶ δικαίους παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀμοιβῆς ἀφέξεται τις τοῦ ἀδικεῖν, οὐδ' ὅπως ἑκὼν χρηστεύεται· ὡς γὰρ ἐκεῖνον ὁ φόβος, οὕτω τοῦτον ὁ μισθὸς δίκαιοι, μᾶλλον δὲ δίκαιον εἶναι δοκεῖν δεῖκνυσι. Τὴν δὲ ἐλπίδα τὴν μετὰ θάνατον οὐ μόνον οἱ τὴν βάρβαρον σοφίαν μετιόντες ἴσασι, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς καλὴν, τοῖς δὲ φαυλοῖς ἔμπαλιν, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἡθαγόρειοι· τέλος γὰρ κάκεινοι τὴν ἐλπίδα ὑπηγόρευον τοῖς φιλοσοφοῦσιν· ὅπου γὰρ καὶ ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδωρῳ (23)· μετὰ ἀγαθῆς ἐλπίδος φησὶ τὰς καλὰς ψυχὰς ἐνθένδε ἀπνεῖαι· ἢ καὶ πάλιν τοῖς πονηροῖς κακίῳων, ἀντιτίθησι· Ζῶσι γὰρ μετὰ κακῆς ἐλπίδος, ἢ λέγων. Συνάδειν τούτῳ καὶ ὁ Ἡράκλειτος (24) φαίνεται, δι' ὃν φησὶ περὶ τῶν ἀνθρώπων διαλεγό-

A quidem opinor, homini purgatio, perfecta ac stabilis pœnitentia; si cum de præcedentibus nos damnaverimus actionibus, antèrius procedamus, « postea intelligentes, » et mentem sustollentes, tam ab iis quæ per sensum nos delectant, quam prioribus delictis. Si itaque scientiæ, quæ 228 dicitur ἐπιστήμη, danda est etymologia, ex « statione » et quiete, quæ dicitur στάσις, ejus sumenda est explicatio, quoniam nostram in rebus sistit mentem, quæ prius alias aliter ferebatur. Similiter fidei quoque, πίστεως inquam, danda est etymologia, animæ nostræ περὶ τὸ ὄν στάσις, id est, « circa id, quod est, statio » et quies. Nos autem eum, qui semper et in omnibus est justus, scire cupimus; qui nec timens supplicia, quæ a lege statuuntur; nec eorum, cum quibus versatur, et qui peccata persequuntur, odium vitans in improbos; nec quod ab iis, quos injuria affecit, impendit periculum reformidans, justus permanet. Qui enim propter hæc abstinet a faciendo aliquid ex iis quæ sunt injusta, non est sua sponte, sed metu bonus. Atque Epicurus quidem ait eum, qui est ex ejus sententia sapiens, « velle propter aliquod lucrum facere injuriam; non posse enim sibi persuadere, fore ut lateat. » Quare si sciverit fore ut lateat, faciet injuriam, ut est ejus sententia. Et hæc quidem sunt tenebricosa dogmata. Si autem ab injuria faciendi abstinuerit propter spem remunerationis a Deo consequendæ ob ea quæ juste fecerit, ne sic quidem sua sponte est bonus. Sicut enim illum C metus, sic hunc quoque merces justum facit; vel potius efficit, ut videatur justus. Eam autem spem, quæ est post mortem, non solum agnoscunt, qui barbaram persequuntur philosophiam, bonis quidem bonam, malis autem contrariam, sed etiam

(20) Μετὰ ταῦτα. Τὰ μετὰ ταῦτα mavult Lowth.

(21) Ὡς αὐτως. Vel conjuncte ὡσαύτως.

(22) Καὶ ὅγε Ἐπίκουρος ἀδικεῖν ἐπὶ κέρδει τιλ βούλεσθαι φησὶ τὸν κατ' αὐτόν. Negativa particula ex hac sententia excidit. Scribendum igitur: Καὶ ὅγε Ἐπίκουρος οὐκ ἀδικεῖν ἐπὶ κ. π. βούλεσθαι φ. Vel: Καὶ ὅγε Ἐπίκουρος ἀδικεῖν ἐπὶ κέρδει τιλ μὴ βούλεσθαι φησὶ τὸν κατ' αὐτόν· σοφόν. « Εἰ Epicurus ait nolle sapientem propter quodvis lucrum injuriam facere; quod fidem habere non possit fore ut lateat. Luthio etiam ἐπὶ κέρδει μὴ βούλεσθαι placuit. Unde merito infert Clemens, eum velle injuriam facere, si certo latere possit. Hinc in Epicuro Laertius, lib. x, seg. 151: « Ἡ ἀδικία οὐ καθ' ἑαυτὴν κακὴν, ἀλλ' ἐν τῷ κατὰ τὴν ὑπόψιν φόβῳ, εἰ μὴ λήσει ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐφεστηκότας κόλαστας. Οὐκ ἔστι τὸν λάθρα τι ποιοῦντα ὧν συνέθετο πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὸ μήτε βλάπτειν, μήτε βλάπτεσθαι, πιστεύειν, ὅτι λήσει, κἀν μυριάκις ἐπὶ τοῦ παρόντος λανθάνη· μέγχι γὰρ καταστροφῆς ἀδηλον εἰ λήσει. « Injuria per se malum non est, verum ob suspicionis metum, quod latere nequeat eos, qui hujusmodi sunt injuriæ constituti judices. Non credat is, qui clam aliquid facit contra id, quod inter se constituerant homines, ne lædant invicem, nec lædantur, latere posse, etsi millies etiam præsentem tempore lateat; nam ad finem incertum est, an latere possit. » Seneca epistola 97: « Eleganter itaque ab Epicuro dictum puto: *Potest nocenti contingere ut lateat, latendi fides non potest.* » Aut si hoc modo melius hunc explicari posse judicas

sensum: *Ideo non potest latere peccantibus, quia latendi etiam felicitatem habent, fiduciam non habent.* Ita est, tuta scelera esse possunt, secreta non possunt, etc. » Epicletus apud Arianium lib. iii, cap. 7: Τὸ γὰρ κλέψαι οὐδ' αὐτὸ ὁ Ἐπίκουρος ἀποφαίνει κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἐμπειεῖν, καὶ ὅτι πίστιν περὶ τοῦ λαθεῖν λαβεῖν ἀδύνατον· διὰ τοῦτο λέγει, μὴ κλέπτετε. Quippe Epicurus ne surari quidem reputat per se malum, verum deprehendi, nec securitatem perpetuo latendi posse accipere: Unde, etc.: *Ne suremini, inquit.*

(23) Ὁ Σωκράτης ἐν Φαίδωρῳ. Hoc Socratis dictum recitat etiam Theodoretus serm. 8, p. 601: Καὶ αὐθις ἐν τῷ αὐτῷ διαλόγῳ φησὶ· Μετὰ ἀγαθῆς μὲν ἐλπίδος τὰς καλὰς ψυχὰς ἐνθένδε ἀπνεῖαι· οἱ πονηροὶ δὲ ζῶσι, φησὶ, μετὰ κακῆς ἐλπίδος. Rursusque in eodem dialogo (Phædone) dicit: *Optima quidem cum spe bonas animus hinc proficisci: at qui mali sunt, pessima cum spe vivunt, inquit.* Simile est illud Chilonis apud Diogenem Laert. lib. i, seg. 69: Ἐρωτηθεὶς, τίνα διαφέρουσιν οἱ πεπαιδευμένοι τῶν ἀπαιδευτῶν; Ἐφη, Ἐλπίσιν ἀγαθαῖς. Rogatus, quo differant periti ab imperitis? *Bona, inquit, spe.*

(24) Ὁ Ἡράκλειτος. Theodoretus libro jam dicto, pag. 600: Ἐκεῖνο δὲ τοῦ Ἡρακλείτου μάλα θαυμάζω, ὅτι μένει τοὺς ἀνθρώπους ἀποθνήσκοντας ὅσα οὐκ ἔλπονται, οὐδὲ δοξοῦσι. « Heracliti vero dictum illud valde admiror: *Manere morientes homines ea, quæ neque sperant, neque expectant.* » Conf. Protreptici p. 18, not. 4.

Pythagorei; nam illi quoque spem, tanquam finem, proponerent iis qui philosophabantur; cum etiam Socrates dicat in *Phaedone*, « bonas animas hiuc cum ✕ bona spe excedere; » et rursus malos vituperans, eis opponit: « Vivunt enim cum mala spe, » dicens. Ei videtur etiam consentire Heraclitus, in iis, quæ dicit disserens de hominibus: « Homines mortuos manent, quæ non sperant, nec exspectant. » Divine ergo Paulus aperte scribit ad Romanos: « Afflictio patientiam operatur, patientia vero probationem, probatio autem spem, spes vero pudore non afficit a. » Propter spem enim futuram est patientia; « spes » autem est etiam æquivoce spei redditio et restitutio; quæ etiam « pudore non afficit, » ut quæ probris et contumeliis non amplius afficiatur. Qui autem nudæ vocationi, quatenus vocatus est, obedit, is neque propter timorem, neque propter voluptates, tendit ad cognitionem. Non enim considerat an aliquod utile lucrum vel delectatio aliqua extrinsecus consequatur, sed tractus a dilectione ejus, qui vere est amabilis, et ad id, quod fieri oportet, adductus, pius est Dei cultor. Unde nec si per hypothesein a Deo accepit potestatem faciendi ea, quæ sunt prohibita, citra ullam pœnam; neque si propterea beatorum bona accepturum eum esse, ei promissum fuerit; sed nec si persuasum habuerit fore, ut Deum lateant ea quæ gerit (quod quidem fieri non potest), in animum unquam est inducturus, ut aliquid agat præter rectam rationem, cum id, quod vere est honestum, et ex seipso eligendum, et ea ratione expetendum amandumque, semel elegerit. Non enim in esca ventris bonum esse situm accepimus. Audivit autem ille, quod « cibus nos non commendabit b, neque matrimonium, sed neque abstinentia a matrimonio in ignoratione, sed opus gnosticum ex virtute. Nam canis quoque, qui est animal expertus rationis, sic dicatur esse continens, dum eum timet qui tollit baculum, et ideo a cibo abstinet. Quod si ablata fuerit promissio illis facta, si timor intentatus præcibus fuerit et periculum impendens evanuerit, tum certo scias statim appariturum fore illorum propositum.

CAPUT XXIII.

Ob quam rationem perfectis a rebus sensui jucundis, quam maxime potest, absterneat, meliorum scilicet intuitu.

Non enim ipsi rei naturæ se accommodant, ut revera gnostice comprehendant, esse quidem bona omnia, quæ creata sunt ad usum nostrum; ut matrimonium, verbi gratia, et liberorum procreationem, si iis uteremur cum temperantia, bonum autem ✕ esse melius, ut quis per eam, quæ est Deo, assimilationem, evadat impatientis et virtute prædi-

✕ P. 630 ED. POTTER, 532-533 ED. PARIS.
a Rom. v, 3, 4, 5. b I Cor. viii, 8.

(25) Ἐλπὶς. Vult auctor hac voce denotari, non solum « sperandi » actionem, sed etiam rei « speratæ acquisitionem: quam qui feliciter attigerit, contumeliis deinceps superior erit.

(26) Κέρδος ἢ ἀπόλαυσις. Flor. edit., κέρδος ἢ ἀπόλαυσις, articulo pro conjunctioneposito. SYLBURG.

(27) Οὐδὲ ἀποχή γ. Conf. superius Strom. iii, p. 534, lin. 27.

(28) Οἰκτιροῦνται. Interpres vertit, ac si legisset οἰκτιροῦνται in plurali num. Quod si retineatur oi-

κτιροῦνται, referretur ad πρόθεσιν in præced. sententia, hoc sensu: « Non enim rerum naturæ se accommodat. »
(29) Καλοῦ δὲ εἶναι ἄμεινον. Dicit « creaturas esse res bonas, sed » his bonis melius « esse, ut Deo per virtutem similes evadamus. » Sic paulo post καλῶν καλλίονα dixit. Sed hoc loco καλῶν εἶναι ἄμ. in editiones Sylburgiana posteriores et Latina, ut videtur, versione irrepit.
(30) Ἀπαθῆ. Conf. Pædag. lib. 1, cap. 2, pag. 99, not. 4.

Οὐ γὰρ αὐτῇ ἤ φύσει τοῦ πράγματος οικτιροῦνται (28), ὡς τῶ ὄντι γνωστικῶς καταλαβέσθαι, καλὰ μὲν εἶναι πάντα, ὅσα εἰς χρῆσιν ἡμῶν ἐπίσθη· ὡς γάμον, φέρε εἰπεῖν, καὶ παιδοποιεῖν, μετὰ σωφροσύνης παρελημμένα· καλοῦ δὲ εἶναι ἄμεινον (29) τὴν πρὸς τὸ θεῖον ἑξομοιωσιν ἀπαθῆ (30) καὶ ἐνάρετον γενέσθαι. Τοῖς δὲ ἔξωθεν εὐ-

✕ P. 631 ED. POTTER, 533-534 ED. PARIS.

χειοῦται, referretur ad πρόθεσιν in præced. sententia, hoc sensu: « Non enim rerum naturæ se accommodat. »

(29) Καλοῦ δὲ εἶναι ἄμεινον. Dicit « creaturas esse res bonas, sed » his bonis melius « esse, ut Deo per virtutem similes evadamus. » Sic paulo post καλῶν καλλίονα dixit. Sed hoc loco καλῶν εἶναι ἄμ. in editiones Sylburgiana posteriores et Latina, ut videtur, versione irrepit.

(30) Ἀπαθῆ. Conf. Pædag. lib. 1, cap. 2, pag. 99, not. 4.

χρήστοις ἢ δυσχρήστοις προσαγομένοις, τῶν μὲν ἀπέχονται, τῶν δ' οὐ. Ἄλλὰ καὶ ὧν ἀφίστανται μυσαιτόμενοι, ταῦτα φαίνονται τὴν κρίσιν καὶ τὸν δημιουργὸν διαβάλλοντες· καὶ τῷ δοκεῖν πιστῶς ἀναστρέφονται, τὴν κρίσιν ἔχουσιν ἀνόσιον. Τὸ δὲ, « Οὐκ ἐπιθυμῆσεις, » οὔτε ἀνάγκης τῆς ἐκ φόβου δέεται, τῆς βιαζομένης ἀπέχεσθαι τῶν ἡδῶν, οὔτε μισθοῦ, τοῦ δι' ἐπαγγελίας (31), ἀναπειθόντος ἀνακόπτειν τὰς ὁρμάς. Οὔτε τὴν ὑπακοὴν διὰ τὴν ἐντολὴν, διὰ δὲ τὴν ἐπαγγέλιαν αἰροῦνται οἱ διὰ τῆς ἐπαγγελίας ὑπακηκοότες τῷ Θεῷ, δέλαισι ἡδονῆς ἡρημένοι. Οὐδὲ μὴν ἡτῶν αἰσθητῶν ἀποστραφὴ τὴν τὰ πρὸς τὰ νοητὰ οἰκειωσιν ἀκολούθως ποιήσῃ ἄν· ἔμπαλιν δὲ, ἡ πρὸς τὰ νοητὰ οἰκειωσις κατὰ φύσιν περιαιγωγὴ τῷ γνωστικῷ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν γίνεται, κατ' ἐκλογὴν τῶν καλῶν τὰγαθὸν ἐλομένην γνωστικῶς, θαυμάζοντι μὲν τὴν γένεσιν, καὶ ἀγιάζοντι τὸν ποιητὴν, ἀγιάζοντι δὲ τὴν πρὸς τὸ Θεῖον ἐξομολοσίαν. Ἄτάρ ἐγὼ ἐμὲ λύσομαι τῆς ἐπιθυμίας, φῆσαι (32), διὰ τὴν πρὸς σὲ οἰκειωσιν, Κύριε· καλὴ γὰρ ἡ κτισθεῖσα δὴ οἰκονομία, καὶ πάντα εὖ διοικεῖται, οὐδὲν ἀναίτιως γίνεται. Ἐν τοῖς σοῖς εἶναι με δεῖ, Παντοκράτορ· καὶ ἐνταῦθα ὦ, παρὰ σοὶ εἰμὶ· ἀδεῆς δ' εἶναι θέλω, ἵνα σοὶ συνεγγίξω δυνήθῳ, ὀλίγοις καὶ ἀρκείσθαι, μελετῶν τὴν σὴν ἐκλογὴν τὴν δικαίαν τῶν καλῶν ἀπὸ τῶν ὁμοίων. Μυστικώτατα καὶ ὁσιώτατα ὁ Ἀπόστολος, διδάσκων ἡμᾶς τὴν ἀληθῶς εὐχάριστον ἐκλογὴν, οὐ κατ' ἀπεκλογὴν τῶν ἐτέρων ὡς φαύλων, ἀλλ' ὡς καλῶν καλλίονα ποιεῖσθαι, μεμῆνυκεν εἰπὼν· « Ὅστε καὶ ὁ γαμιζῶν τὴν παρθένον αὐτοῦ (33) καλῶς ποιεῖ· καὶ ὁ μὴ γαμιζῶν χρεῖσσον ποιεῖ πρὸς τὸ εὐσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάτως. » Ἴσμεν δὲ τὰ μὲν δυσπόριστα οὐκ ἀναγκαῖα· τὰ δὲ ἀναγκαῖα εὐπόριστα γεγενῆσθαι φιλαγάθως παρὰ τοῦ Θεοῦ. Διόπερ ὁ Δημόκριτος εὖ λέγει, ὡς ἡ φύσις τε καὶ διδαχὴ παραπλήσιόν ἐστι· καὶ τὴν αἰτίαν συντέμωσ προσαποδεδώκαμεν· καὶ γὰρ ἡ διδαχὴ μεταβρωμῆζει τὸν ἀνόρητον· μεταβρωμῶσα δὲ, φυσιοποιεῖ· καὶ διήνεγκεν οὐδὲν, ἢ φύσει πλασθῆναι τοῖσδε, ἢ χρόνῳ καὶ μαθήσει μετατυπωθῆναι. Ἄμφω δὲ ὁ Κύριος παρέσχηται· τὸ μὲν κατὰ τὴν δημιουργίαν, τὸ δὲ κατὰ τὴν ἐκ τῆς Διαθέτης ἀνάγκισιν τε καὶ ἀνανέωσιν. Τὸ δὲ συμφέρον τῷ κυριωτέρῳ, τοῦτο αἰρετώτερον· κυριώτατον δὲ πάντων ἡ διάνοια. Οὕτω τοῖνον τῷ ὄντι καλὰ φαίνεται ἡδίστα, παρ' αὐτοῦ δὲ πορίζεται (34) ὃν ποθεῖ καρπὸν, τὴν τῆς ψυχῆς (35) εὐστάθειαν. « Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων, φη-

* I Cor. vii, 38. 35. ✕ P. 632 ED. POTTER, 534-535 ED. PARIS.

(31) Ἐπαγγελίας. Editiones Sylburgiana recentiores ἀπαγγελίας perperam exhibent.

(32) Φῆσαι. Etsi optativum φῆσαι ferri potest, tamen si quis indicativum φῆσαι malit, per me licet. Allusio autem est ad Homericum illud; Ἄτάρ ἐγὼν αὐτὸς ἐμὲ λύσομαι. SYLBURG.

(33) Ὁ γαμιζῶν τὴν παρθένον αὐτοῦ. I Cor. vii, ὁ ἐκγαμιζῶν, omisso commatio illo, τὴν παρθένον αὐτοῦ quod glossema esse videtur: et mox, ὁ δὲ μὴ ἐκγαμιζῶν. SYLBURG. — Dein, εὐπρόσεδρον pro εὐπάρεδρον. Ibid.

(34) Παρ' αὐτοῦ δὲ πορίζεται. A. inserta copula legit, καὶ παρ' αὐτοῦ πορίζεται. Mox, Vulg. Bibl. Proverb. i, κατασκηνοῦσιν ἐπ' ἐλπίδι πεποιθώς. SYLBURG. — Ibi

A tus. Sed ex iis, quæ extrinsecus adducentur, bonis vel malis, ab aliis quidem abstinere, ab aliis vero minime. Verum in iis a quibus abstinere abhorrentes, creaturam et opificem cernuntur accusare; et licet ipsa specie versentur fideliter, habent tamen impium iudicium. Illud autem: « Non concupisces, » neque necessitate eget, quæ per timorem incussa, cogit abstinere a suavibus; neque mercede, quæ per promissionem persuadeat reprimere appetitiones. Neque obedientiam propter mandatum, sed propter promissionem eligunt, qui Deo propter promissa obediunt, a voluptate inescant. Sed neque aversatio a rebus sensilibus necessario infer conjunctionem cum iis quæ percipiuntur intelligentia; contra autem, conjunctio cum iis, quæ intelligentia percipiuntur, hominem gnosticum naturaliter convertit a rebus sensilibus; ut qui per eorum, quæ sunt pulchra, electionem, bonum gnostice elegerit, et admiretur generationem, et sanctificet Creatorem, una tamen sanctificet eam, quæ sit Deo, assimilationem. Sed ego me liberabo, dixerit, a cupiditate, o Domine, ut mihi tecum intercedat conjunctio: pulchra enim est, quæ utique creata est, dispensatio, et omnia recte administrantur, et nihil fit sine causa. In tuis me esse oportet, o Omnipotens, et licet hic fuero, sum apud te; sed volo expers esse metus, ut ad te possim appropinquare, et paucis etiam contentus, tuam imitans justam electionem, quæ bonos a similibus discernit. Mystice admodum et sancte nos docens Apostolus eam, quæ vere grata est, electionem, non alia tanquam mala reprobanda, sed bonis alia censenda esse meliora, significavit dicens: « Quare et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit; et qui non jungit, melius facit, ad id, quod honestum est 229 et facultatem præbet indivulse Domino assidendi ». » Scimus autem ea, quæ difficulter quidem parari possunt, non esse necessaria; quæ autem sunt necessaria, paratu facilia benignitate Dei esse facta. Quamobrem bene dicit Democritus, « naturam et doctrinam rem esse persimilem. » Causam autem breviter reddidimus. Doctrina enim hominem concinnat et componit; concinnans autem ac componens, naturam ei tribuit; neque interest, an fuerit natura effectus talis, an tempore et disciplina transformatus. Utrumque autem præbuit Dominus, illud quidem per creationem, hoc vero per recreationem ✕ et renovationem, quæ fit ex Testamento. Quod au-

vero Flaminius Nobilius e scholio quodam hæc verba adnotavit: ἀναπαύσεται ἐν εἰρήνῃ πεποιθώς.

(35) Τῆς ψυχῆς. Rursus Democritum imitari videtur: nam ille τὴν εὐσετῶν summum bonum dixit: Τέλος δὲ εἶναι τὴν εὐθυμίαν, οὐ τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ ἡδονῇ ὡς ἐνοι, παρακούσαντες, ἐξεδέξαντο, ἀλλὰ καθ' ἡν γαληνῶς καὶ εὐσταθῶς ἡ ψυχὴ διάγει, ἀπὸ μηδενὸς ταραττομένη φόβου, ἢ δεισιδαιμονίας, ἢ ἄλλου τινὸς πάθους. Καλεῖ δὲ αὐτὴν εὐσετῶν, καὶ πολλοῖς ἄλλοις ὀνόμασιν. « Finem vero esse rectum quietumque animi statum, quæ non idem sit quod voluptas, ut quidam oblique interpretantur, verum secundum quam animus magna tranquillitate constantique beatus est, dum nullo metu, nulla superstitione, aut

tem conducit ei, quod est magis principale, id est magis eligendum; est autem omnium maxime principale, mens. Sic ergo videntur ea, quæ vere bona sunt, esse jucundissima; et ex se præbent eum, quem desiderant, fructum, nempe animæ tranquillitatem. « Qui autem me audit, » inquit, « requiescet in pace confidens, et sine metu conquiescet ab omni malo^a. Confide in toto corde tuo et mente tua in Deo^b. » Hoc modo fieri potest ut vir gnosticus jam Deus evaserit. « Ego dixi, dii estis, et filii Altissimi c. » Dicit autem Empedocles quoque sapientium animas deos fieri, hoc modo scribens :

*Postremo vates, et qui hymnos carmine cantant,
Et medicique, ducesque viris mortalibus adsunt.
Hinc existunt dii, sunt quorum maxime honores.*

Atque homo quidem absolute ac generatim sumptus formatur secundum ideam spiritus sibi congenerati. Neque enim sine forma et specie creatur in officina naturæ, ubi hominis generatio mystice perficitur, cum sit communis et ars et essentia. Homo autem hic quispiam, seu homo singularis, characterem suscipit ex forma animæ insita ex iis quæ elegerit. Qua ratione Adam quoque dicimus fuisse perfectum, quod attinet ad formationem; nihil enim ei defuit ex iis quæ homini formæ et speciei characterem tribuunt. Quod autem dum fieret, accepit perfectionem, et justificatum est per obedientiam, hoc erat, quod in virum crescebat, nempe id, quod in ejus potestate erat situm, seu liberum arbitrium. Quod autem elegerit, atque adeo quod vetitum elegerit, non est culpa in Deum, sed in eligentem conferenda. Duplex enim est generatio: una quidem eorum qui gignuntur, altera vero eorum quæ fiunt. Et hominis quidem virilitas et fortitudo, cum sit, ut aiunt, sua essentia perturbationibus obnoxius, reddit metus expertem et insuperabilem eum, qui est ejus particeps, adeo ut ira sit tanquam mentis satelles in patientia, et tolerantia, et iis quæ sunt similia; cupiditati autem præficitur temperantia et salutaris prudentia. Deus autem est impatientis, iræque expertis et cupiditatis. Is autem non ideo dicitur $\times$ metus expertis, quod declinat quæ sunt terribilia. Sed neque est temperans, qua imperat cupiditatibus; neque enim in terribile aliquid Dei natura incidere, neque fugit Deus timorem; sicut nec concupiscet, ut ei necesse sit imperare cupiditati. Mystice

^a Prov. i, 33. ^b Prov. iii, 5. ^c Psalm. lxxxi, 6.

alia quavis perturbatione agitur. Eamdem vero eussæ appellat, multisque aliis nominibus.

(36) *Και τῇ διανοίᾳ σου.* Hæc verba, quæ absunt a Prov. iii, 5, forte adjecit auctor ex Matth. xxii, 37, vel Luc. x, 27, ubi Christus Deum amare jubet ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.

(37) *Γενέσθαι Θεόν.* Conf. *Protreptici* p. 88, not. 7.

(38) *Ἐμπεδοκλῆς.* Hos Empedocles versus recitat Theodoretus *De curand. Græc. affect.*, serm. 8, qui de martyribus agit, p. 599.

(39) *Ἐνθεν ἀναβλαστοῦσι.* Ἐνθ' ἀναβλαστάουσι. Theodoret.

(40) *Αἰτία.* Conf. *Strom.* 1, p. 318, not. 3.

(41) *Καὶ οὐ ταύτη ἄφοβος.* Legi posset etiam,

σὺν, ἀναπαύσεται ἐπ' εἰρήνῃ πεποιθὸς, καὶ ἡσυχάσει ἀφόβως ἀπὸ παντὸς κακοῦ. Ἴσθι πεποιθὸς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου καὶ τῇ διανοίᾳ σου (36) ἐπὶ τῷ Θεῷ. Τούτῳ δυνατὸν τῷ τρόπῳ τὸν γνωστικὸν ἦδη γενέσθαι Θεόν. (37). « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου. »

Φησὶ δὲ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς (38), τῶν σοφῶν τὰς ψυχὰς θεοὺς γίνεσθαι, ὧδὲ πως γράφειν· potest ut vir gnosticus jam Deus evaserit. « Ego dixi, dii estis, et filii Altissimi c. » Dicit autem Empedocles quoque sapientium animas deos fieri, hoc modo

Εἰς δὲ τέλος, μάρτυρις τε, καὶ ὕμνοπόλοι, καὶ ἡγεροί, καὶ πρόμοι ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισι πέλομαι· Ἐνθεν ἀναβλαστοῦσι (39) θεοὶ τιμῆσι φέρσται.

Ὁ μὲν οὖν ἄνθρωπος ἀπλῶς οὗτος κατ' ἰδέαν πλάσεται τοῦ συμφυοῦς πνεύματος· οὐδὲ γὰρ ἀνίδεος, οὐδ' ἀσηχημάτιτος ἐν τῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ δημιουργεῖται, ἐνθα μουσικῶς ἀνθρώπου ἐκτελεῖται γένεσις, κοινῆς οὐσης καὶ τῆς τέχνης καὶ τῆς οὐσίας· ὁ δὲ τις ἄνθρωπος κατὰ τύπωσιν τὴν ἐγγυμένην τῇ ψυχῇ, ὧν ἂν αἰρήσῃται, χαρακτηρίζεται. Ἡ καὶ τὸν Ἀδάμ τέλειον μὲν ὡς πρὸς τὴν πλάσιν γεγενῆσθαι φαμέν· οὐδὲν γὰρ τῶν χαρακτηριζόντων τὴν ἀνθρώπου ιδέαν τε καὶ μορφήν ἐνεδέξασεν αὐτῷ· ὁ δὲ ἐν τῷ γίνεσθαι τὴν τελείωσιν ἐλάμβανε, καὶ δι' ὑπακοῆς ἐδικαιοῦτο, τοῦτο ἦν ἀπανδρούμενον, τὸ ἐπ' αὐτῷ κείμενον· αἰτία (40) δὲ ἐλομένου, καὶ ἐστὶ μάλλον τὸ κωλυθὲν ἐλομένου· ὁ Θεὸς ἀνάστιος. Διττὴ γὰρ ἡ γένεσις, ἡ μὲν τῶν γεννωμένων, ἡ δὲ τῶν γινωμένων. Καὶ ἡ μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἀνδρεία, ἐμπαθοῦς ὄντος, φασὶ, κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀφοβὸν καὶ ἀήτητον τὸν μετέχοντα αὐτῆς ποιεῖ, καὶ ἐστὶ δορυφόρος τοῦ νοῦ ὁ θυμὸς ἐν ὑπομονῇ, καὶ καρτερίᾳ, καὶ τοῖς ὁμοίοις· ἐπὶ δὲ τῇ ἐπιθυμίᾳ τάττεται καὶ ἡ σωφροσύνη, καὶ σωτήριος φρόνησις. Θεὸς δὲ ἀπαθῆς, ἀθυμὸς τε καὶ ἀνεπιθύμητος. Καὶ οὐ ταύτη ἄφοβος (41), ἢ τὰ δεινὰ ἐκκλίνει (42) οὐδὲ μὴν σώφρων, ἢ τῶν ἐπιθυμιῶν ἄρχη· οὔτε γὰρ ἂν περιπέσοι τιτὶ δεινῷ ἢ τοῦ Θεοῦ φύσις, οὔτε φεύγει ὁ Θεὸς δειλίαν· ὡσπερ οὐδὲ ἐπιθυμήσει, ἵνα καὶ ἄρῃ ἐπιθυμίας. Μυστικῶς οὖν ἐφ' ἡμῶν καὶ τὸ Πυθαγόρειον ἐλέγετο, « ἕνα γενέσθαι καὶ τὸν ἀνθρώπον δεῖν· » ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς εἶς, ἐνδὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἀμετάτρεπτον τοῦ ἀεὶ « θεῖν » (43) τὰ ἀγαθὰ ἔξιν. Αὐτίκα ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς ἐπιθυμίας (44) συναψήρει καὶ τὸν

$\times$ P. 635 ED. POTTER, 535-536 ED. PARIS.

transposita negativa, καὶ ταύτη οὐκ ἀφοβ. SYLBURG — Sed nulla mutatione opus est.

(42) *Τὰ δεινὰ ἐκκλίνει.* Scribendum potius, τὰ δεινὰ οὐκ ἐκκλίνει, « non fugit terribilia. » Vult enim, Deum non, perinde ut homines, ἀφοβὸν dici, eo quod « non fugit terribilia; » ut neque « temperans » dicitur, sicut homines, eo quod « cupidini sit affectibus obnoxius. Superius etiam observatum est, negativam particulam excidisse, p. 532, ubi ἀδικεῖν pro οὐκ ἀδικεῖν, et p. 529, ubi ὡς ἀγαθὴν pro ὡς οὐκ ἀγαθὴν, scriptum est.

(43) *θεῖν.* Conf. *Protreptici* p. 22, not. 4.

(44) *Διὰ τῆς ἐπιθυμίας.* « Per cupiditatis prohibitionem. » LOWTIE.

ria, et quæ sunt per ignoracionem; perinde ac si homo aliquis, non Deus, tam magnum præberet donum. Huic dicit Scriptura: « Existimasti, o impie, quod ero tui similis ». Sed etsi punimur propter voluntaria, non ut desinant esse facta, cum facta fuerint, sed quod facta sint, punimur. Punitio autem non juvat eum qui peccavit, ad hoc ut non fecerit, sed ad hoc ut non peccet amplius, neque ullus alius incidat in similia. Hic ergo bonus Deus castigat propter has tres causas: primum quidem, ut is, qui castigatur, seipso melior evadat; deinde, ut ii, qui possunt salvi fieri, per exempla præparentur admoniti; et tertio, ne is, qui injuria afficitur, contemptui habeatur, et aptus sit ad injuriam accipiendam. Sunt autem duo quoque modi correctionis: unus quidem, docendo; alter vero puniendo, quem etiam castigantem diximus. Sciendum est autem eos, qui post lavacrum in peccata incidunt, eos esse qui castigantur. Quæ enim prius facta sunt, dimissa sunt; quæ autem postea sunt, expurgantur. De incredulis dictum est, eos esse « reputatos tanquam pulverem, quem projicit ventus a facie terræ, et guttam quæ a cado excidit ».

λαβεις, ἀνομε, ὅτι ἔσομαι σοὶ ὄμοιος. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐπὶ ταῖς ἑκουσίαις κολαζόμεθα, οὐχ ἵνα μὴ γένωται γενόμεναι, ἀλλ' ὅτι ἐγένοντο, τιμωρούμεθα. Κόλασις δὲ τὴν ἀμαρτήσαντα οὐκ ὠφελεῖ εἰς τὸ μὴ πεποιθήσθαι, ἀλλ' εἰς τὸ μηκέτι ἀμαρτάνειν, μηδὲ μὴν ἄλλον τινὰ τοῖς ὁμοίοις περιπσεῖν. Ἐνταῦθα οὖν ὁ ἀγαθὸς Θεὸς διὰ τρεῖς αἰτίας παιδεύει αἰτίας· πρῶτον μὲν, ἵνα αὐτὸς ἀμείνων αὐτοῦ γένηται ὁ παιδευόμενος· εἰσέπειτα, ὅπως οἱ δι' ὑποδειγμάτων σωθῆναι δυνάμενοι προανακρούονται νοουθετούμενοι καὶ τρίτον, ὡς μὴ ὁ ἀδικούμενος εὐκαταφρόνητος ᾗ, καὶ ἐπιτήδειος ἀδικεῖσθαι. Δύο δὲ καὶ τρίτοι τῆς ἐπανορθώσεως· ὁ μὲν διδασκαλικὸς, ὁ δὲ κολαστικὸς, ὃν καὶ παιδευτικὸν εἰρήκαμεν· ἰστέον μὲντοι, τοὺς μετὰ τὸ λουτρὸν (51) τοῖς ἀμαρτήμασι περιπίπτοντας, τούτους εἶναι τοὺς παιδευόμενους· τὰ μὲν γὰρ προενεργηθέντα ἀφελθῆ, τὰ δὲ ἐπιγιγνώμενα ἐκκαθαίρεται. Περὶ τῶν ἀπίστων εἴρηται, « λελογίσθαι τούτους ὡς χνοῦν (52), ἵνα ἐκρίπται ὁ ἀνεμὸς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ σταγὼνα τὴν ἀπὸ κάδου. »

est, eos esse « reputatos tanquam pulverem, quem

CAPUT XXV.

In cognitione et amore Dei sitam esse veram perfectionem.

« Beatus est qui habet scientiæ disciplinam, et neque ad damna civium, neque ad injustas impellitur actiones, sed immortalis naturæ senii experientia intuitur ornatum, quam ratione, et quo pacto, quove modo constiterit. Iis autem, qui sunt ejusmodi, nunquam turpium factorum insidet meditatio. » Merito ergo Plato quoque eum, « qui ideas contemplatur, » dicit « victurum esse Deum inter homines; mens autem est locus idearum, mentis vero est Deus. » Eum, qui Deum invisibilem contemplatur, dixit « deum viventem inter homines. » Porro autem in *Sophista* quoque Eleatem hospitem, cum esset dialecticus, Socrates « deum » nominavit, « quales sunt dii externis hospitibus

« Psal. XLIX, 21. ὁ Psal. I, 4; Isa. XL, 15.

(51) *Μετὰ τὸ λουτρὸν.* Hoc est, post baptismum, quo peccata omnia plene remitti, semper est creditum. Conf. *Stromat.* VI, p. 668 ed. Paris. et quæ ibi adnotanda sunt.

(52) *Ὡς χνοῦν.* Sic infra *Strom.* VI, p. 669: « Ὡς χνοῦς, φησὶν, ἐλογίσθησαν καὶ ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου. » Reputati sunt, inquit, ut pulvis terræ, et ut gutta ex cado. » Et plenius *Strom.* VII, p. 766: « Ἄλλ' ἢ ὡς χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ἀνεμὸς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου. » Sed Janquiam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ, et tanquam stilla a cado. » Videtur in unum conjunxisse *Psal.* I, 4: « Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς, οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἢ ὡς ὁ χνοῦς, ὃν ἐκρίπτει ὁ ἀνεμὸς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. » et *Isa.* XL, 15: « Εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν. Conf. etiam *Sap.* XI, 22.

(53) *Ἐπιτημοσύνη.* Rectius divise ἐπὶ τιμημοσύνη. A. mavult ἐπὶ τιμημοσύνη. Eundem locum H. in versus ita digerit, ut primi finis sit μάθησιν· secundi, τιμημοσύνη· tertii, ὁρμῶν· quarti, φύσεως· quinti, ὁπως· sexti, ἀισχυρῶν· ultimi, προσίζει. SYLB.

(54) *Νοῦς δέ.* Magis placet νοῦς τε· itemque mox,

« Ὀλβιος, ὅστις τῆς ἱστορίας ἔσχε μάθησιν, μήτε πολιτῶν ἐπιτημοσύνη (53), μήτε εἰς ἀδίκους πράξεις ὁρμῶν, ἀλλ' ἀθανάτου καθορῶν φύσεως κόσμον ἀγῆρω, πῆ τε συνέστη, καὶ ὅπη, καὶ ὅπως, τοῖς δὲ τοιοῦτοις, οὐδέ ποτ' ἀισχυρῶν ἔργων μελέτημα προσίζει. » Εἰκότως οὖν καὶ Πλάτων « τὸν τῶν ἰδεῶν θεωρητικὸν θεὸν ἐν ἀνθρώποις ζῆσσεσθαι φησι· νοῦς δὲ (54) χώρα ἰδεῶν· νοῦς δὲ ὁ θεός. » Τὸν ἀοράτου Θεοῦ θεωρητικὸν θεὸν ἐν ἀνθρώποις ζῶντα εἴρηκεν. Καὶ ἐν τῷ « Σοφιστῇ (55) » δὲ τὸν Ἑλεάτην ξένον, διαλεκτικὸν ὄντα, ὁ Σωκράτης « θεὸν » ὠνόμασεν· οἷους τοὺς θεοὺς ξένοισιν (56) εἰκότως ἀλλοδαποῖσιν, ἐπιφοιτῶντας τοῖς ἄστυσι. Ὅταν γὰρ ψυχὴ γενέσσεως ὑπεξαναθάσῃ, καθ' ἑαυτὴν γε ἦ, καὶ ὁμολῆ

καθ' ἑαυτὴν τε, ut paulo post σύν Χριστῷ τε dicitur. SYLBURG.

(55) *Σοφιστῇ.* Hæc in principio *Sophistæ* Platonis exstant: « Ἄρ' οὖν, ὦ Θεοδώρε, οὐ ξένον, ἀλλὰ τινα θεὸν ἄγων κατὰ τὸν Ὀμήρου λόγον ἐλήθησας, ὃς φησὶν ἄλλους τε τοῖς ἀνθρώποις, ὅποσοι μετέγουσιν αἰδοῦς δικαίας, καὶ δὴ καὶ τὸν ξένιον οὐχ ἤκριστα θεῶν συνοπαδὸν γιγνώμενον, ὕβρεις τε καὶ εὐνομίας τῶν ἀνθρώπων καθορᾶν. Τὰχ' οὖν ἂν καὶ σοὶ τις οὕτως τῶν κρειττόνων συνέπειτο, φαύλους ἡμᾶς ὄντας ἐν τοῖς λόγοις ἐποφθόμενός τε καὶ ἐλέγξων· θεὸς ὢν τις ἐλεγχτικός. » Forte, Theodore, dum virum hospitem tecum ducere credis, deum quemdam ducis. Inquit enim Homerus, cum deos alios, tum maxime hospitalem deum inter homines, qui justus pudoris participes sunt, versari, et hominum contumelias injuriasque inspicere. Te forsitan et hic e superis unus huc secutus est, ut nos, qui a disputandi ratione aberramus, animadvertat atque corripiat: ipse redargutionis deus. » Homeri locus, quem respexisse videtur Plato, exstat *Odys.* I, vers. 269.

(56) *Ξένοισιν.* Respicit *Odys.* P, vers. 490:

Καὶ τε θεοὶ ξένοισιν εἰκότες ἀλλοδαποῖσι,

τοὺς εἰδέναι « οἶός ἐστιν ὁ ἐν τῷ « Θεαιτήτῳ » κορυφαίος (57) ὅσον ἄγγελος (58) ἤδη γενόμενος, σὺν Χριστῷ τε ἔσται, θεωρητικῶς ὢν, ἀεὶ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ σκοπῶν, τῷ ὄντι angelus, erit cum Christo, versabitur in contemplatione, semper Dei voluntatem considerans; re- vera hic

Οἶος (59) πεπνυμένος, τοὶ δ' ὡς σκιαὶ ἀίσσουσιν.

Νεκροὶ (60) γὰρ τοὺς ἑαυτῶν θάπτουσι νεκρούς. Ὅθεν Ἱερεμίας λέγει: « Πληρώσω αὐτὴν νεκρῶν γηγενῶν (61), οὓς ἔπαισαν ἡ ὀργή μου. Ὁ μὲν οὖν Θεός (62), ἀναπόδεικτος ὢν, οὐκ ἔστιν ἐπιστημονικός· ὁ δὲ Υἱὸς σοφία τε ἔστι, καὶ ἐπιστήμη, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅσα ἄλλα τούτῳ συγγενῆ. Καὶ δὴ καὶ ἀπόδειξιν ἔχει, καὶ διέξοδον· πᾶσαι δὲ αἱ δυνάμεις Πνεύματος, συλλήβδην μὲν ἐν τῷ πρᾶγμα γενόμεναι, συντελοῦσιν εἰς τὸ αὐτὸ, τὸν Υἱόν· ἀπαρέμφατος δὲ ἔστι τῆς περὶ ἐκάστης αὐτοῦ τῶν δυνάμεων ἐνοίας. Καὶ δὴ οὐ γίνεται ἀτεχνῶς ἐν ὧς ἐν, (63) οὐδὲ πολλά ὡς μέρη ὁ Υἱός, ἀλλ' ὡς πάντα ἐν· ἐνθεν καὶ πάντα κύκλος γὰρ ὁ αὐτὸς πασῶν τῶν δυνάμεων εἰς ἐν εἰλουμένων καὶ ἐνουμένων διὰ τοῦτο « Α καὶ Ω » ὁ Λόγος εἴρηται· οὐ μόνου τὸ τέλος ἀρχὴ γίνεται, καὶ τελευτᾷ πάλιν ἐπὶ τὴν ἀνωθεν ἀρχὴν, οὐδαμοῦ διάστασιν λαβών. Διὸ δὴ καὶ τὸ εἰς αὐτὸν καὶ τὸ δι' αὐτοῦ πιστεῦσαι μοναδικόν (64) ἔστι· γενέσθαι, ἀπεριπάστως ἐνούμενον ἐν αὐτῷ· τὸ δὲ ἀπιστῆσαι διστάσαι ἔστι, καὶ δισπῆσαι, καὶ μερισθῆναι. « Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος (65): Πᾶς υἱὸς ἀλλογενῆς, ἀπερίτμητος καρδίᾳ, καὶ ἀπερίτμητός ἐστι σαρκί· τουτέστιν, ἀκάθαρτος σωματί τε καὶ πνεύματι· οὐκ εἰτελεῖται εἰς τὰ ἅγια ἀπὸ τῶν ἀλλογενῶν ἐν μέσῳ οἴκου Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἢ οἱ Λευῖται. Ἀλλογενεὶς » δὲ εἴρηκεν τοὺς μὴ πιστεῦσαι βουληθέντας, ἀλλ' ἀπιστεῖν ἐθέλοντας. Μόνοι τοίνυν οἱ καθαρῶς βιούντες ἱερεῖς ὄντας τοῦ

✠ P. 635 ED. POTTER, 537 ED. PARIS.

Παντοῖοι τελέθοντες, ἐπιστρωφῶσι πόλης, Ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.

Et dii hospitibus similes peregrinis. Omnifarii exsistentes, versantur per civitates, Hominum fasque nefasque inspicientes.

(57) *Κορυφαίος.* Plato in *Theaeteto* p. 127: Λέγωμεν δὴ, ἐπεὶ σοὶ γε δοκεῖ, περὶ τῶν κορυφαίων. « Dicamus igitur, quoniam tibi videtur, de his qui principes sunt. »

(58) *Οἶον ἄγγελος.* Respicit forte *Matth.* xxii, 50: Ὅς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

(59) *Οἶος.* Homeri versus est, ex *Odys.* K, SYLBURG.

(60) *Νεκροί.* Respicit *Matth.* viii, 22: Ἄφες τοὺς νεκρούς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

(61) *Πληρώσω αὐτὴν νεκρῶν.* γ. *Jerem.* xxiii, 5: Καὶ πληρώσαι αὐτὴν νεκρῶν τῶν ἀνθρώπων, οὓς ἐπάταξα ἐν ὀργῇ μου. Latina: « Venientium ut dimicent cum Chaldæis, et impleant eas cadaveribus hominum, quos percussi in furore meo et in indignatione mea. » Quidam ex Hebræo interpretantur: « Dominus dixit ad domos Juda, quæ destructæ sunt; eo quod habitatores earum venerunt, ut dimicarent cum Chaldæis, ut implerent eas domos cadaveribus, et multis Judæis cæsis efficerent, ut implerentur. » Quæ vero paulo ante dixit, « revera hic solus prudens. » Gr.: Οἶος πεπνυμένος, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀίσσουσιν, ad verum pertinent *Odys.* K, de *Tiresia vate*, « cui uni Proserpina dicitur dedisse ut

A similes, qui in urbes ventitant. Quando enim anima transcendit ✠ generationem, et per se fuerit, et cum formis seu ideis versatur, » qualis est, qui coryphæus dicitur in *Theaeteto*, is factus tanquam

Solus prudens, isti volitant velut umbræ.

Mortui enim sepeliunt mortuos suos. Unde dicit *Jeremias*: « Implebo ipsam mortuis terra genitis, quos percussit ira mea ». Atque Deus quidem, cum demonstrari nequeat, non potest esse scientiæ objectum; Filius autem est et sapientia, et scientia, et veritas, et quæcumque cum hoc ullam habent cognitionem. Quinetiam habet demonstrationem, et vim ratiocinandi. Omnes autem Spiritus potestates, cum simul una res factæ fuerint, ad idem conferunt, nempe ad Filium. Est autem infinitus unaquaque suarum potestatum notione. Quanquam non sit vere unum, ut unum, neque multa ut partes Filius, sed ut omnia unum, unde etiam omnia. Est enim idem circulus omnium potestatum, quæ in unum circumvolvuntur et uniuntur. Et ideo *Logos* dictus est « alpha et omega ^b, » cujus solius finis sit principium, et rursus desinit in id-quod est antea principium, nusquam distantiam accipiens et dimensionem. Quamobrem et in ipsum et per ipsum credere, est unicum fieri, scilicet in ipso indivulse unitum; non credere autem, est discerni, spatioso disjungi et dividi. « Propterea hæc dicit Dominus: Omnis filius alienigena est incircumcisus corde, et incircumcisus carne, » hoc est immundus et corpore et spiritu, « non ingreditur in sancta ex alienigenis in medio domus Israel, praterquam *Levitæ* ^c. Alienigenas » autem dixit eos, qui nolue-

etiam defunctus sapiat, reliquas autem umbras volitare. » Usurpatum est hoc deinde in *Chrysippum* magnifice de se sentientem, ut refert *Diog. Laertius* l. vii, et in *Scipionem juniorem*, ut *Plutarchus* in *Politiciis præceptis*:

Οἶος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀίσσουσιν.

Ille sapit solus, volitant alii velut umbræ.

Vide *Proverb.* 53, cent. 3, chil. 2. COLLECT.

(62) Ὁ μὲν οὖν Θεός. Sancti Patres tradunt, Deum Patrem nunquam apparuisse, sed Filium solum. Conf. D. Bulli *Defensio fidei Nicænæ*, p. 90 edit. fol. London.

(63) Ἐν ὧς ἐν. Dicit Filium non esse « unum tanquam unum; » hoc est, eo modo, quo res illæ, quæ certo loco definiuntur, unum sunt; nec tamen esse « multum, » seu multis partibus constantem; sed in vera ac propria « unitate omnia » comprehendere. Proinde « circulo » illum comparat; quæ figura nec initium nec finem habet, verum a quocumque ejus puncto initium ducatur, in eodem desinendum est. Atque hoc modo divina immensitas quodammodo adumbrari solet. Conf. D. Bullus, libri superius dicti p. 189, 190.

(64) *Moradiadr.* Conf. pag. 555, et quæ ibi adnotata sunt, pag. 582, 726 edit. Paris.

(65) Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος. *Vulg. Bibl. Ezech.* xliv: Λέγει Ἀδωνὰι Κύριος ὁ Θεός: et μοχ, ἀπερίτμητος σαρκί, absque verbo ἐστὶ deum, εἰς τὰ

runt credere, sed volunt esse increduli. Soli ergo ii, qui puram agunt vitam, vere sunt Dei sacerdotes. Ea de causa cum omnes tribus circumciderentur, reputatæ sunt sanctiores, quæ ungebantur in pontifices, et reges, et prophetas. Unde eis præcipit ne ✕ tangere quidem mortuos, nec ingredi ad eos, qui obiissent; non quod pollutum sit corpus, sed quod peccatum et inobedientia sit carnalis, et in corpore versetur, sitque mortua, et ideo abominanda. Ad solum ergo patrem et matrem, filiumque et filiam mortuam permissum est ingredi sacerdoti, quoniam hi soli sunt cognati carnis et seminis, a quibus proximam et continentem causam ingressus in vitam accepit quoque sacerdos. Mundantur autem hi quoque septem diebus, per quot dies perficitur generatio; septimo enim quies celebratur, octavo autem « offert propitiationem », ut scriptum est in Ezechiele, per quam propitiationem accipienda est promissio. Perfecta est autem, ut existimo, purgatio ac emundatio, quæ per legem et prophetas docetur propitia fides in Evangelium, et quæ est per omnem obedientiam puritas, cum rerum quoque mundanarum depositione, usque ad gratam tabernaculi redditionem a jucundo usu animæ. Sive ergo fuerit tempus, quod per septem, quæ enumerantur, periodos in summam redit quietem; sive septem cæli, quos quidam per ascensum numerant; sive etiam inerrans regio, quæ appropinquat mundo, qui percipitur intelligentia, dicatur octava: dicit tamen oportere gnosticum ex generatione emergere et ex peccato. Septem itaque diebus sacrificantur hostiæ pro peccatis. Est enim adhuc mutationis metus; qui ad septimum ambitum pertingit. Job autem justus: « Ipse, » inquit, « nudus sum egressus ex utero matris meæ, et nudus

✕ P. 636 ED. POTTER, 538 ED. PARIS. « Ezech. XLIV, 27.

ἀγία μου ἐν πᾶσιν υἱοῖς ἀλλογενῶν τῶν ὄντων ἐν μέσῳ ..... A. SYLBURG.

(66) Χρῖσται. Lege χρῖσθεσαι. LOWTH.

(67) Μηδὲ ἀπτεσθαι. Conf. Levit. XXI, 1 seq.; Numer. VI, 9, 10 seq., et præcipue Ezech. XLIV, 25 seq.

(68) Τοῦ σκήρους. Nempe corporis, quod est quodammodo animæ « tabernaculum. » II Cor. V, 2: Ἐὰν ἡ ἐπιγείως ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήρους καταλυθῇ.

(69) Ἐπτὰ περιόδων. Intelligit « septem annorum sabbaticorum » periodos, « quibus peractis, incipiebat ἡ ἀκροτάτη ἀνάπαυσις, « sabbatum maximum, » seu maximus jubilæi annus. Nam quemadmodum quilibet septimus annus erat sabbaticus, ita septies septimus erat ἀκροτάτων σάββατον. Levit. XXV, 4: Τῷ δὲ ἔτει τῷ ἑβδόμῳ σάββατα ἀνάπαυσις ἔσται τῇ γῆ σάββατα τῷ Κυρίῳ. V. 8: Καὶ ἐξαριθμήσεις σαυτῷ ἑπτὰ ἀναπαύσεις ἐτών, ἑπτὰ ἔτη ἑπτάκις, καὶ ἔσονται σοι ἑπτὰ ἑβδομάδες ἐτών ἐννέα καὶ τεσσαράκοντα ἔτη, etc.

(70) Ἡ ἀπλανής χώρα. Nempe « regio » stellarum « fixarum ». Respicit enim veterum cælorum in octo sphaeras divisionem, quarum septem inferiores totidem planetis, octavam vero ac supremam stellis fixis assignabant: proinde hanc τῷ νοητῷ κόσμῳ, intelligentiarum seu spirituum habitaculo, proximam esse dicit auctor.

(71) Ἰώδ. Nicetas Heracliensis in Expositione libri Job, quam ex veterum commentariis contexit, ex Clemente citat hæc: Τὰ τοῦ Ἰώδ κομψότερον μὲν

Θεοῦ. Διὰ τοῦτο πασῶν περιπενηομένων τῶν φύλων, ἀγιώτεροι ἐλογίσθησαν αἱ εἰς ἀρχιερεῖς τε καὶ βασιλεῖς καὶ προφῆτας χρῖσται (66). Ὅθεν μηδὲ ἀπτεσθαι (67) νεκρῶν αὐτοῖς κελεύει, μηδ' ἐπεισιέναι κατοικομήνοισ' οὐχ ὡς μιᾶρου τοῦ σώματος ὄντος, ἀλλ' ὡς τῆς ἀμαρτίας καὶ ἀπειθείας σαρκικῆς τε οὐσίας, καὶ ἐνσωμάτου, καὶ νεκρᾶς, καὶ διὰ τοῦτο βδελυκτῆς. Μόνῳ οὖν πατρὶ καὶ μητέρι, υἱῷ τε καὶ θυγατρὶ, τελευτήσαντι ἐπιτέτραπται ἐπεισιέναι τὸν ἱερέα: ὅτι συγγενεῖς οὗτοι σαρκὸς καὶ σπέρματος μόνοι παρ' ὧν τὴν προσεχῆ αἰτίαν τῆς εἰς τὸν βίον παρόδου καὶ ὁ ἱερεὺς εἴληφεν. Καθαρίζονται δὲ καὶ οὗτοι ἡμέραις ἑπτὰ, δι' ὅσων ἡ γένεσις τελευτοῦται: τῇ ἑβδόμῃ γὰρ ἡ ἀνάπαυσις θρησκευέται: τῇ δὲ ὀγδόῃ « Ἰλασμὸν προσφέρει, » ὡς ἐν τῷ Ἱερεϊκῇ γέγραπται, καθ' ὃν Ἰλασμὸν τὸ λαβεῖν ἔστι τὴν ἐπαγγελίαν. Τέλεις δ', οἶμαι, καθαρισμὸς, ἡ διὰ νόμου καὶ προφητῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον πίστις ἤλωσ, καὶ ἡ δι' ὑπακοῆς πάσης ἀγγελία, σὺν καὶ τῇ ἀποθέσει τῶν κοσμικῶν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἀπολαύσεως τῆς ψυχῆς εὐχάριστον τοῦ σκηνους (68) ἀπόδοσιν. Ἐστ' οὖν ὁ χρόνος εἴη ὁ διὰ τῶν ἑπτὰ περιόδων (69) τῶν ἀριθμουμένων εἰς τὴν ἀκρατῆν ἀνάπαυσιν ἀποκαοιστάς: εἶτε ἑπτὰ οὐρανοί, οὓς τινες ἀριθμοῦσι κατ' ἐπανάδασιν: εἶτε καὶ ἡ ἀπλανὴς χώρα (70), ἡ πλησιάζουσα τῷ νοητῷ κόσμῳ ὀγδοῶς λέγοιτο, πλὴν ἐξανάδουνα γενεσεῶς τε καὶ ἀμαρτίας χρῆναι λέγει τὸν γνωστικόν. Ἐπὶ γοῦν ταῖς ἑπτὰ ἡμέραις τὰ ἱερέα ὑπὲρ ἀμαρτιῶν θύεται: εἰ γὰρ τροπῆς εὐλάβεια: καὶ τῆς ἑβδόμης ἀπτεται πειρομῶς. Ἰώδ (71) δὲ ὁ δίκαιος, « Αὐτός, ἰσθλ. ἐγυμνός ἐξῆλθεν ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, γυμνός καὶ ἀπελευσόμεαι ἐκεῖ, » οὐ κτημάτων γυμνός τοῦτο μὲν γὰρ μικρόν τε καὶ κοινόν: ἀλλ' ὡς δίκαιος γυμνός ἀπεισι κακίας τε καὶ ἀμαρτίας, καὶ τοῦ ἐπομένου τοῖς ἀδίκως βιώσασιν ἀειδοῦς

οὕτω νοητέον. Γυμνός κακίας καὶ ἀμαρτίας ὡς ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐκ τῆς γῆς καταρχὰς διεπλάσθη: γυμνός κακίας εἰς τὴν αὐτὴν γῆν καὶ ἀναλύσῃ γυμνός οὐ κτημάτων: τοῦτο γὰρ μικρόν τε καὶ κοινόν: ἀλλὰ κακίας καὶ πονηρίας, καὶ τοῦ ἐπομένου τοῖς ἀδίκως βιώσασιν ἀειδοῦς εἰδώλου. Ita manuscriptus C. V. P. Delbenii abbat, quæ Latine ita reddidit nuper in Catena sua vir doctissimus P. Comitulus: « Quanquam quæ a Jobo dicuntur sublimius cogitari debent, ad hunc modum: Nudus a scelere et peccato et terra, quasi in matris utero, satius sum. Nudus etiam revertar illuc; nudus, non a bonorum possessione (minutum enim id est et vulgare), verum ab improbitate et vitio, atque ab eo, quod vitæ hominum comes est, tenebricoso idolo. Nam si id, quod manibus, etc. » Hæc conferri cum Clementis libro poterunt, et ad illud conformari, extremum illud præcipue: « Quod hominibus, qui injuste vixerunt, comes est. t. id. » Quæ sequuntur apud Nicetam Clementi tributa non habet editio Florentina, nisi forte ex alio Clementis libro desumpta sunt, vel alterius forte auctoris, cujus nomen librarius omisit. COLLECT.

(72) Ἀειδοῦς εἰδώλου. Plato de improborum animabus in Phædonis pag. 61 hæc dicit: Ἐμβριθὲς δὲ γε, ὡ φίλε, τοῦτο οἰεσθαι χρῆ εἶναι, καὶ βαρῦ, καὶ γεώδες, καὶ ὀρατόν, ὃ δὲ καὶ ἔχουσα ἡ τοιαυτῆ ψυχῇ, βαρύνεται: τε καὶ ἔλκεται πάλιν εἰς τὸν ὀρατὸν τόπον, φρόβῳ τοῦ ἀειδοῦς τε καὶ ἄδου, ὡσπερ λέγεται,

ειδῶλου (72)· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ εἰρημένον· « Ἐν A
 μὴ στραφέντες γένησθε (73) ὡς τὰ παιδία· καθαροὶ
 μὲν τὴν σάρκα, ἄγιοι δὲ τὴν ψυχὴν, κατὰ ἀποχὴν
 κακῶν ἔργων, δεικνύντες (74) ὅτι τοιοῦτους ἡμᾶς
 εἶναι βούλεται, οἴους καὶ γεγέννηκεν ἐκ μητρὸς
 ὕδατος (75)· γένεσις γὰρ, γένεσιν διαδεχομένη, κατὰ
 προκοπὴν ἀπαθανατίζειν βούλεται· « Τῶν δὲ ἀσεβῶν
 ὁ λύχνος (76) σβεσθήσεται. » Ναὶ μὴν τὴν κατὰ τε
 σῶμα κατὰ τε ψυχὴν ἀγγελίαν, ἣν μέτεισιν ὁ γνωστι-
 κός, ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς, εὐπρεπῶς τῇ ἐπαναλήφει
 χρυσάμενος ἐμήνυσεν, τὸ ἀδιάφορον τοῦ τε σώμα-
 τος τῆς τε ψυχῆς διαγράφων ἐπὶ τῆς Ῥεβέκκας ὡδέ
 πως· « Ἡ δὲ παρθένος ἦν καλή (77)· ἀνήρ οὐκ
 ἔγνω αὐτήν. » Ῥεβέκκα (78) δὲ ἐρμηνεύεται· « Θεοῦ
 δόξα· » Θεοῦ δὲ δόξα ἀφθαρσία. Αὐτὴ ἡ τῶν δικαιο-
 σούνῃ, μὴ πλεονεκτεῖν θατέρῳ (79), ὅλον δὲ εἶναι
 ἡγιασμένον νεῶν τοῦ Κυρίου. Δικαιοσύνη οὖν ἐστὶν
 εἰρήνη βίου καὶ εὐστάθεια, ἐφ' ἣν ὁ Κύριος ἀπέλυε,
 λέγων· « Ἀπελθε εἰς εἰρήνην (80)· » Σαλήμ γὰρ
 ἐρμηνεύεται εἰρήνη· ἥς ὁ Σωτὴρ (81) ἡμῶν ἀναγράφεται
 βασιλεὺς, ὃν φησι (82) Μωϋσῆς· « Μελχισεδέκ,
 βασιλεὺς Σαλήμ, ὁ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ
 τὸν οἶνον καὶ τὸν ἄρτον » τὴν ἡγιασμένην διδοὺς τρο-
 φὴν εἰς τύπον εὐχαριστίας (83). Καὶ δὴ ἐρμηνεύεται
 ὁ Μελχισεδέκ, « βασιλεὺς δίκαιος· » συνωνυμία δὲ ἐστὶ

illuc revertar^a; » non nudus a possessionibus,
 hoc enim est et parvum et commune, sed ut
 justus recedit nudus a vitio et peccato, et ab
 infirmi simulacro, quod eos consequitur, qui
 injuste vixerunt. Hoc enim fuit, quod dictum est :
 « Nisi conversi effecti fueritis ut parvuli^b, » mun-
 di ✕ quidem carne, sancti vero anima, per absti-
 nentiam a malis operibus; ostendens quod nos
 tales esse vult, quales etiam genuit ex matrice aquæ.
 Generatio enim excipiens generationem, vult im-
 mortales reddere per profectum : « Impiorum au-
 tem lucerna exstinguetur^c. » Porro autem castitatem
 in corpore et anima, quam persequitur gnosticus,
 sapientissimus Moyses plachre epanalepsi, seu repeti-
 tione usus, significavit, corporis et animæ incorrup-
 tionem describens in Rebecca hoc modo : « Virgo au-
 tem erat pulchra, vir non cognovit ipsam^d. » Rebecca
 autem exponitur « Dei gloria. » Dei autem gloria
 est incorruptio. Hæc est **231** vera justitia, nulla
 rei alterius plus quam par sit habere, seil totum
 esse templum Domini sanctificatum. Justitia ergo
 est vitæ pax et stabilitas ac tranquillitas, ad quam
 Dominus allegavit, dicens : « Abi in pacem^e. »
 Salem enim « pax » exponitur, cujus noster Serva-
 tor rex describitur, quem dicit Moyses « Melchise-

✕ P. 637 ED. POTTER, 559 ED. PARIS. « Job
 16. « Marc. v, 34.

t, 21. ^b Matth. xviii, 5. ^c Job 21, 10. ^d Gen. xxiv,

περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τοὺς τάφους κυλινομένη·
 περὶ δὲ καὶ ὡφθη ἅττα ψυχῶν σκιοειδῆ φαντάσμα-
 τα, ὅσα παρέχονται αἱ τοιαῦται ψυχὰι εἰδῶλα, αἱ μὴ
 καθαρῶς ἀπολυθεῖσαι, ἀλλὰ τοῦ ὄρατου μετέγουσαι·
 διὸ καὶ ὀρώνται. « Ponderosum vero, ὁ amice, id
 putandum est, et grave terrenumque, et visibile,
 quod anima ejusmodi secum trahit : ideoque ab eo
 gravatur, et tursus ad visibilem trahitur locum metu
 invisibilis atque occulti ; et, quemadmodum fertur,
 circa monumenta sepulcraque versatur, circa
 quæ jam nonnulla apparuerunt animarum umbrosa
 phantasmata, qualia præserunt simulacra tales ani-
 mæ, quæ videlicet non puræ discesserunt a corpore,
 sed visibile aliquid trahentes : quo fit, ut videri pos-
 sint. An ex hoc loco, vel alio simili fictum est ἀει-
 δὲς εἰδῶλον Clementis.

(73) *Στραφέντες γένησθε*. Matth., στραφῆτε καὶ
 γένησθε.

(74) *Δεικνύντες*. « Ostendentes. » Interpres, « osten-
 dens, » δεικνύς.

(75) *Μητρὸς ὕδατος*. Respicit regenerationem
 « aquæ » baptismalis.

(76) *Τῶν δὲ ἀσεβῶν ὁ λ.* Ἀλλὰ καὶ ἀσεβῶν λ.
 Job.

(77) *Καλή*. Hæc vox ex præcedenti Geneseos sen-
 tentia huc irrepsisse videtur. Nam ibi dicitur : « Ἡ
 δὲ παρθένος ἦν καλή τῇ ὄψει σφῆδρα.

(78) *Ῥεβέκκα*. Philo Judæus Rebeccam exp.
 ὀπομονήν, « tolerantiam, » lib. *De plant. Noe*,
 p. 238 : Οὗτός ἐστιν Ἰσαὰκ, ὃς ἐρμηνεύεται γέλωσ,
 ὃν παίζειν μετὰ Ἰπομονῆς, ἣν Ῥεβέκκαν Ἑβραῖοι
 καλοῦσιν, ἀρμόττει. « Is est Isaac, qui risus exponit-
 ur; quem convenit ludere cum *Tolerantia*, Rebecca
 Hebræis nominata. » Item lib. *De congressu erud.*
quæ. gr., p. 429 : Καλεῖται δὲ παρὰ μὲν Ἑλληνῶν
 Ἰπομονή, παρὰ δὲ τοῖς Ἑβραίοις Ῥεβέκκα. « Vocantur autem » Græcis *tolerantia*, ab Hebræis Re-
 becca. « Alia ejusdem auctoris loca prætereo.

(79) *Μὴ πλεονεκτεῖν θατέρῳ*. Vel potius θατέρων,
 « non inhiare alienis. »

(80) *Ἀπελθε εἰς εἰρήνην*. Marc. v, 34 : Ὑπαγε
 εἰς εἰρήνην.

(81) *Σωτὴρ*. Conf. Matth. xxi, 5; Luc. xii, 15.

(82) *Ὁρ φησι*. Lowthius ὡς φησι manuit.

(83) *Εἰς τύπον εὐχαριστίας*. Epiplianus 205, et
 Damasc. H. SYLB. — Non pauci « antiquis Patri-
 bus existimabant « Melchisedechum sacrificio panis
 et vini mysterium Dominici corporis et sanguinis
 expressisse, ac multo post futurum Domini sacra-
 mentum ante signasse : » quæ Hieronymi verba
 sunt in epist. ad Demetriadem. Conf. quæ affert Pe-
 tavius *De incarnat.* lib. xii, cap. 12. Aliis visum est,
 pane et vino non Deo, sed tantum Abrahamo
 « oblati » communem cibum significari. Josephus,
 hanc historiam enarrans, ait : Οὗτος ὁ Μελχισεδέ-
 χης τῶν Ἀβραάμου στρατῶν ξένια καὶ πολλὴν ἀφθο-
 νίαν τῶν ἐπιτηδεύων παρέσχε. « Hic Melchisedeches
 Abrahami exercitui hospitalia munera et magnum
 rerum necessarium copiam præbuit. » Tertul-
 lianus *Adv. Judæos*, c. 3 : « Melchisedech, qui ipse
 Abrahamæ jam circumciso revertenti de prælio panem
 D et vinum obtulit incircumcisi. » Philo Judæus ex
 eadem historia allegoricos sensus, pro more suo,
 elicit, lib. *De legis allegor.*, p. 75 : Καλεῖσθω οὖν ὁ
 μὲν τύραννος ἄρχων πολέμου, ὁ δὲ βασιλεὺς ἡγεμῶν
 εἰρήνης, Σαλήμ· καὶ προσφερέτω τῇ ψυχῇ τροφὰς
 εὐφροσύνης καὶ χαρὰς πλήρεις· ἄρτους γὰρ καὶ οἶνον
 προσφέρει. « Vocetur igitur tyrannus quidem,
 princeps belli; rex vero, dux pacis, Salem; offeratque
 animæ alimenta plena lætitiæ gaudii que; panes enim
 et vinum offert, etc. » Et paulo post : Ἄλλ' ὁ μὲν
 Μελχισεδέκ ἀντὶ ὕδατος οἶνον προσφε-
 ρέτω, καὶ ποτιζέτω καὶ ἀκραζέτω ψυχὰς, ἵνα κα-
 τὰσχετοὶ γίνωνται θεῖα μέθη νηφαλευτέρῳ νήφει
 αὐτῆς. « Cæterum Melchisedech pro aqua vinum of-
 ferat, potetque et mero irriget animas, ut divina
 teneantur ebrietate, quæ est ipsa sobrietate magis
 sobria. » Sic veteres historias singuli pro suo in-
 genio exponunt, et proprio instituto accommodant.

dech, rex Salem, sacerdos Dei altissimi, » qui « vinum » et « panem » sanctificatum dedit nutrimentum, in typum eucharistiæ. Quinetiam Melchisedech exponitur « rex justus. » Eodem autem nomine gaudent justitia et pax. Basilides autem, qui defecit, Justitiam, et ejus filiam Pacem, existimat manere collocatas in ogdoade. Verum jam trans-eundum est a naturalioribus ad moralia, quæ sunt apertiora. Quæ enim de illis sunt dicenda, sequentur post eam, quæ est in manibus; tractationem. Vere ergo Servator noster nos mysteriis iniciat, convenienter iis, quæ dicit tragœdia :

✠ *Videns videntes, ipse donat orgia.*

Quod si roges,

Cujusmodi sint ista, quæ dico, orgia?

rursus audies :

Arcana non bacchantibus scire haud licet.

Quod si quis rursus curiose scrutetur, cujusmodi ea sint, rursus audiat :

Te scire non fas, digna sint scitu licet;

Qui est impius, sunt huic Dei infesta orgia.

Deus autem expers principii, perfectum universorum principium, principii efficiens; et quatenus quidem est essentia, est principium loci efficientis; quatenus autem est bonum, moralis; quatenus autem rursus est mens, ratiocinantis loci et judicantis. Unde etiam solus est magister, qui est solus altissimi casti patris, qui erudit hominem.

δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης (84). Βασιλεῖδης δὲ ὑποστα-
τάς, δικαιοσύνην δὲ καὶ τὴν θυγατέρα (85) αὐτῆς
τὴν εἰρήνην ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μᾶλλον ἐνδιατε-
ταγμένας. Μετῆτεον δὲ ἀπὸ τῶν φυσικωτέρων (86)
ἐπὶ τὰ προφανέστερα ἠθικὰ· ὁ γὰρ περὶ ἐκείνων
λόγος, μετὰ τὴν ἐν χειρὶ πραγματεῖαν ἔβηται. Αὐ-
τὸς οὖν ἡμᾶς ὁ Σωτὴρ ἀτεχνῶς κατὰ τὴν τραγω-
δίαν (87) μυσταγωγεῖ·

Ὁρῶν ὀρώνας, καὶ δίδωσιν ὄργια.

B Κἂν πύθη,

Τάδε ὄργια (88) εἰ τιν' εἰδέαν ἔχειται σοί,

ἀκούση πάλιν,

Ἄρρητ' ἀβακχεύτοισιν (89) εἰδέναι βροτοῖς.

Κἂν πολυπραγμονῆ τις ὅποια εἴη, αὐθις ἀκουσάτω·

*Οὐ θέμις ἀκούσαι σ'· ἔστιν δ' ἄξι' εἰδέναι·
Ἄσέβειαν ἀσκούντ', ὄργι' ἐχθαίρει θεοῦ.*

Ὁ Θεὸς δὲ ἀναρχος, ἀρχὴ τῶν ὄλων (90) παντελῆς,
ἀρχῆς ποιητικῆς. Ἡ μὲν οὖν ἐστὶν οὐσία; ἀρχὴ τοῦ
ποιητικοῦ τόπου· καθόσον ἐστὶ τὰ γὰθόν, τοῦ ἠθι-
κοῦ· ἢ δ' αὖ ἐστὶ νοῦς, τοῦ λογικοῦ καὶ κριτικοῦ
τόπου· ὅθεν καὶ διδάσκαλος μόνος, ὁ μόνος ὑψίστου
ἀγνοῦ Πατρὸς (91), ὁ παιδεύων τὸν ἄνθρωπον.

C

CAPUT XXVI.

Quomodo corpore et rebus mundanis utatur vere perfectus.

Non ergo recte faciunt, qui creaturam insectan-

✠ P. 658 ED. POTTER, 539-540 ED. PARIS. • Gen. xiv, 18; Heb. vii, 1, 2.

(84) Δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης. Heb. xii, 2, de Melchisedecho: Πρῶτον μὲν ἐρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ βασιλεὺς Σαλήμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης.

(85) Βασιλεῖδης δὲ ὑποστατάς, δικαιοσύνην δὲ καὶ τὴν θ. Hervetus interpres legit, Βασιλεῖδης δὲ, ὁ ἀποστατήσας, δικαιοσύνην καὶ τὴν θυγ. Sic enim vertit: « Basilides autem, qui defecit, Justitiam et ejus filiam, Pacem, existimat manere collocatas in octava. » Sed forte retento verbali ὑποστατάς, sola conjunctio δὲ vertenda in copulativam τε, ut sensus sit: « Basilides vero res subsistentes Justitiam pariter et ejus filiam Pacem putat in octava manere collocatas. » SYLBURG. — Ὑποστατάς, « quasi subsistentis » vertit Pearsonus *Vindic. Epist. Ignat. par. ii, c. 6.* GRABTIUS. — Idem in *Spicilegio* sæc. ii, p. 43, hæc adnotat: « Nulla hic textus indiget correctione, ac ita Latine reddi potest: « Basilides Justitiam ejusque filiam Pacem tanquam subsistentes existimat manere in ogdoade collocatas. » Si dicas, ὑποστατόν Clementi non fuisse in usu: respondeo, ab ipso usurpatum legi *Strom. vii, p. 769.* Imo adhuc aliter sine ullius litteræ mutatione dictus textus intelligi potest, si, transposito tantum accentu, legas ὑποστάτας· ὑποστάτης quippe « fulcimentum, » quo res sustentantur, significat: atque eadem pagina, paulo ante Clementis ait: Δικαιοσύνη οὖν ἐστὶ βίου εἰρήνη καὶ εὐστάθεια· « Justitia ergo est pax vite et stabilimentum. »

(86) Φυσικωτέρων. Φυσικά sunt speculativa. Pollux φυσικόν exp. θεωρητικόν. Unde φυσικὸς βίος est « vita contemplativa. » Porro φυσικώτερα auctor vocat interpretationes allegoricas paulo ante traditas, quas sensu « morali » minus obvias et facile esse

ὀσκουν εὐλόγως οἱ κατατρέχοντες τῆς πλάσεως

dicit.

(87) *Τραγωδίαν.* Euripidis *Bacchas* intelligit, ubi Pentheo Bacchi mysteriis absque præviis ritibus se ingerere tentante, hæc dicuntur v. 465 et seq.:

Πέν. Πόθεν δὲ τελετὰς τάσδ' ἄγεις εἰς Ἑλλάδα;
Διό. Διόνυσος ἡμᾶς εὐσέθησ' ὁ τοῦ Διός.
Πέν. Ζεὺς δ' ἐστ' ἐκεῖ τις, ὃς γέρονς τίκει θεούς;
Διό. Οὐκ, ἀλλ' ὁ Σεμέλην ἐνθάδ' ἔξενεξεν γάμοις.
Πέν. Πότερα δὲ γύκτωρ σ' ἢ κατ' ὄμμι' ἠγάγκασεν;
Διό. Ὁρῶν ὀρώντι, καὶ δίδωσιν ὄργια.

Πέν. Τάδ' ὄργι' ἐστὶ τιν' ἰδέαν ἔχοντά σοι;
Διό. Ἄρρητ' ἀβακχεύτοισιν εἰδέναι βροτῶν.
Πέν. Ἐχει δ' ὄρησιν τοῖσι θύουσιν τίνι;
Διό. Οὐ θέμις ἀκούσαι σ'. Ἔστι δ' ἄξι' εἰδέναι.
D Πέν. Εὖ τοῦτ' ἐκιδέηλευσας, ἴν' ἀκούσαι θέλω.
Διό. Ἄσέβειαν ἀσκούντ' ὄργι' ἐχθαίρει θεοῦ.

(88) *Τάδε ὄργ.* Malim cum Euripide,

Τὰ δ' ὄργι' ἐστὶ τιν' ἰδέαν ἔχοντά σοι;

(89) Ἄρρητ' ἀβ. Theodoretus lib. i *De curat. Græcor.*: « Euripides quoque consona sic testatur: » Ἄρρητα βακχεύτοισιν εἰδέναι βροτῶν. Hoc est: « Arcana Bacchico furore acti sciant. » COLLECT. — Primæ etiam Clementis editiones perperam, ἀρρητα βακχεύτοισιν....

(90) Ἄναρχος, ἀρχὴ τῶν ὄλων. Tatianus p. 47 edit. Oxon.: Θεὸς μόνος ἀναρχος ὢν, καὶ αὐτὸς ὑπέρχων τῶν ὄλων ἀρχή. « Deus solus sine principio existens, et ipse universorum existens principium. » Conf. D. Bulli *Defensionis fidei Nicænæ* sect. 3, cap. 6.

(91) Ὑψίστου ἀγνοῦ πατρὸς. Forte rectius, ὑψίστου υἱὸς Πατρὸς· aut poetice, ὑψίστου γόνος Πατρὸς. SYLBURG.

καὶ κακίζοντες τὸ σῶμα· οὐ συνορῶντες τὴν κατα-
 σκευὴν τοῦ ἀνθρώπου ἑρθῆν πρὸς τὴν οὐρανοῦ θέ-
 αν (92) γενομένην, καὶ τὴν τῶν αἰσθησέων ὀργανο-
 ποιάν πρὸς γνῶσιν συντείνουσιν, τὰ τε μέλη καὶ
 μέρη πρὸς τὸ καλὸν, οὐ πρὸς ἡδονὴν εὐθετα. Ὅθεν
 ἀπιδεκτικὸν γίνεται τῆς τιμωτάτης τῷ Θεῷ ψυχῆς
 τὸ οἰκητήριον τοῦτο· καὶ Πνεύματος ἁγίου κατὰ τὸν
 τῆς ψυχῆς τε καὶ σώματος ἁγιασμὸν καταξιοῦται, τῷ
 τοῦ Σωτῆρος καταρτίσμῳ τελειούμενον. Καὶ δὴ ἡ
 ἀντακολουθία τῶν τριῶν ἀρετῶν περὶ τὸν ἀνθρώπον
 εὐρίσκειται τὸν γνωστικὸν, ἠθικῶς τε καὶ φυσικῶς,
 καὶ λογικῶς περὶ τὸ Θεῖον πραγματευόμενον. Σο-
 φί (93) μὲν γάρ, ἐπιστήμη τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀν-
 θρωπίνων· δικαιοσύνη δὲ συμφωνία (94) τῶν τῆς
 ψυχῆς μερῶν· ὁσιότης δὲ θεραπεία τοῦ Θεοῦ. Εἰ
 δὲ τις διαβάλλεσθαι τὴν σάρκα καὶ δι' αὐτῆς
 τὴν γένεσιν φάσκει, παραθεῖς Ἡσαΐαν λέγοντα·
 « Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου
 ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄν-
 θος ἐξέπεσεν· τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου (95) μένει εἰς τὸν
 αἰῶνα· » ἀκουσάτω ἐρμηνεύοντος τὸ ζητούμενον διὰ
 Ἱερεμίου τοῦ Πνεύματος· « Καὶ διέσπειρα αὐτοὺς
 ὡς φρύγανα πετώμενα ὑπὸ ἀνέμου εἰς ἔρημον· οὐ-
 τος ὁ κληρὸς καὶ μερὶς τοῦ ἀπειθεῖν ὑμᾶς, λέγει Κύ-
 ριος. Ὡς ἐπελάθου μου, καὶ ἤλιπυσας ἐπὶ ψεύδει·
 κάγω ἀποκαλύψω τὰ ὀπίσω σου ἐπὶ πρόσωπόν σου·
 καὶ ὀφθήσεται ἡ ἀτιμία σου, μοιχεία σου, καὶ χρε-
 μειτισμός σου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τοῦτο γάρ « τὸ ἄν-
 θος (96) τοῦ χόρτου, » καὶ « τὸ κατὰ σάρκα περιπα-
 τεῖν, » καὶ « σαρκικούς εἶναι· » κατὰ τὸν Ἀπόστολον,
 ἐν ἀμαρτίαις ὄντας. Κρεῖττον μὲν τοῦ ἀνθρώπου
 ὠμολόγηται ἡ ψυχὴ, ἤττον δὲ τὸ σῶμα· ἀλλ' οὔτε
 ἀγαθὸν ἡ ψυχὴ φύσει, οὔτε αὐτὸ κακὸν φύσει τὸ σῶμα·
 οὐδὲ μὴν, ὃ μὴ ἔστιν ἀγαθὸν, τοῦτο εὐθέως κακόν.
 Εἰσὶ γὰρ οὖν καὶ μεσότητές τινες καὶ προηγμένα,
 καὶ ἀποπροηγμένα (97) ἐν τοῖς μέσοις. Ἐχρῆν δὴ

tur, et corpus vituperant, non considerantes cor-
 poris constitutionem rectam factam esse ad caelum
 contemplandum; et organa sensuum sic effecta esse,
 ut tendant ad cognitionem, et membra et partes
 apte esse compositas ad honestum, non ad volu-
 ptatem. Unde suscipit hoc habitaculum animam
 Deo pretiosissimam, et Spiritu sancto dignum
 censetur per animæ et corporis sanctificationem,
 ut quod perfectione Servatoris perficiatur. Quin-
 etiam mutua trium virtutum consequentia inveni-
 tur in homine gnostico, qui moraliter, naturaliter
 et logice circa Deum versatur. Sapientia enim est
 scientia rerum divinarum et humanarum, Justitia au-
 tem est concentus partium animæ. Sanctitas autem est
 Dei cultus. Si quis autem dicat se infamare carnem, et
 propter ipsam generationem, adducens Isaiam dicen-
 tem: « Omnis caro fenum, et omnis gratia hominis
 tanquam flos feni. Exsiccatum est fenum, et flos
 cecidit, verbum autem Domini manet in æter-
 num »: » audiat Spiritum per Jeremiam interpre-
 tantem id, quod quæritur: « Et dispersi ipsos,
 tanquam palcas, quæ a vento agitatae volant in so-
 litudinem. Hæc est sors et pars vestræ incredulita-
 tis, dicit Dominus. Sicut oblitus es mei, et sperasti
 in falsis; ego quoque revelabo posteriora tua su-
 per faciem tuam, et videbitur ignominia tua, adul-
 terium tuum, et hinnitus tuus b, » et quæ deinceps
 consequuntur. Hic est enim « flos feni c, et secu-
 dum carnem ambulare d, et carnales esse e » ex
 Apostoli sententia, eos, qui sunt in peccatis. Præ-
 stantiorem quidem hominis partem esse animam,
 est extra controversiam, corpus autem deterio-
 rem. Sed neque anima bonum est natura, neque rursus
 malum natura corpus. Neque verò quod non est
 bonum hoc est protinus malum; sunt enim quedam,
 quæ medium locum obtinent, et in mediis sunt
 a Isa. xl, 6, 8. b Jer. xiii, 24, 25, 26, 27. c Jac.

✠ P. 639 ED. POTTER. 540-541 ED. PARIS.
 1, 40; I Pet. 1, 24. d II Cor. x, 2. e I Cor. iii, 3.

(92) Ὅρθῆν πρὸς τὴν οὐρανοῦ θ. Ovidius *Me-
 tamorph.* lib. 1 :

*Pronaque cum spectent animalia cætera terras,
 Os homini sublime dedit, cælumque tueri.*

(93) Σοφία. Hæc sapientiæ definitio superius
 tradita est *Pædagog.* lib. II, cap. 2, p. 181, ubi
 conf. not. 5.

(94) Δικαιοσύνη δὲ συμφ. Platonici interdum
 duas animæ partes statuunt, τὴ λογικὴν, et τὴ ἄλογον,
 interdum tres, τὴ λογιστικὴν, θυμικὴν, et ἐπιθυμητι-
 κὴν· ut referunt Aristoteles *De anima* lib. III, c. 9,
 Plutarchus, aliique. Unde, secundum Platonem, sin-
 gule virtutes certarum animæ partium perfectiones
 sunt; justitia vero totius animæ perfectio est; qua
 scilicet fit, ut reliquæ partes inter se concordent, et
 cum tota anima universæ, unaquaque quod solum est
 agente, nec alienum munus occupante; imperante
 nimirum ratione, reliquis vero ei parentibus. Erat
 igitur Platoni δικαιοσύνη δυνάμις τις, καθ' ἣν ὁμο-
 λογεῖ καὶ συμφωνεῖ πρὸς ἄλληλα τὰ τρία μέρη τῆς
 ψυχῆς, καὶ ἕκαστον πρὸς τῷ οἰκίῳ γίνεται, καὶ ἐπι-
 θάλλοντι κατ' ἄξιαν. Quinetiam Stoici in octo partes
 animam dividebant. Laertius lib. VII, seg. 157: Μέρη
 δὲ ψυχῆς λέγουσιν ὀκτώ, τὰς πέντε αἰσθησεις, καὶ
 τοὺς ἐν ἡμῖν σπερματικούς λόγους, καὶ τὸ ζωνητικόν,
 καὶ τὸ λογιστικόν. Quod Varro Latine sic exprimit

lib. VIII *De lingua Latina*: « Quid ergo, cum om-
 nes animæ hominum sint divisæ in octonas partes,
 inter se non proportionate similes? quinque, quibus
 sentimus: sexta, qua cogitamus; septima, qua pro-
 generamus; octava, qua voces mittimus. » Conf.
 Plutarchus *De placitis philosoph.* lib. IV, cap. 4.

(95) Κύριον. Isa. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Mox apud Je-
 rem. φρύγανα φερόμενα· dein, οὕτως ὁ κληρὸς σου
 καὶ μερὶς τοῦ ἀπειθεῖν ὑμᾶς ἐμῶι. Paulo post, ἐπὶ τὸ
 πρόσωπ. dein, καὶ ἡ μοιχεία σ.

(96) Τὸ ἀρθ. Respicit Jac. I, 10, vel I Pet. I, 24;
 II Cor. x, II; I Cor. III, 3.

(97) Προηγμένα καὶ ἀποπροηγμένα. Ex Stoico-
 rum mente hæc dicit. Nam illi, ut in *Zenone* refert
 Diogenes Laertius lib. VII, seg. 105: Τῶν ἀδιαφόρων
 τὰ μὲν λέγουσι: προηγμένα, τὰ δὲ ἀποπροηγμένα·
 προηγμένα μὲν τὰ ἔχοντα ἄξιαν, ἀποπροηγμένα δὲ
 τὰ ἀναξίαν ἔχοντα. « Porro indifferentium alia qui-
 dem præposita vocant, alia vero rejecta. Præposita
 quidem quæ habent existimationem: rejecta vero,
 quæ existimatione carent. » Porro, exempli causa,
 τὰ προηγμένα ab illis dici refert, « ingenium, sa-
 nitate, gloriam, » et his similia: ἀποπροηγμένα
 vero, « hebetudinem, imbecillitatem, ignobilitatem. »
 et alia hujus generis; quæ « bona, » quidem, et « mala »
 non vocant, ea scilicet nomina solis virtutibus ac
 vitiiis tribuentes, sed tantum « præposita » et « re-

« præposita et rejecta. » Oportuit ergo hominem, qui inter sensibilia numeratur, consistere quidem ex diversis, sed non ex contrariis, corpore et anima. Semper ergo bonæ actiones, ut meliores, attribuantur ei quod est præstantius, nempe spiritui principali; voluptariæ autem et peccantes ei quod est deterius, nempe peccanti spiritui. Jam vero sapientis et gnostici anima, ut quæ in corpore peregrinetur, eo severe et austere utitur, non in ipsum nimiam affectionem ostendens aut indulgentiam; ut quæ sit e vestigio relictura tabernaculum, si excedendi et migrandi tempus eam vocaverit: « Advena, inquit, sum in terra, et peregrina sum ego vobiscum ». Et hinc hospitem mundi electionem Basilides eam dicit accepisse, ut quæ sit natura supramundana. Hoc autem non ita se habet: unius enim Dei sunt omnia; neque erit aliquis natura mundi hospes, cum sit una quidem essentia, unus autem Deus. Sed electus vitam agit tanquam hospes, sciens omnia esse possidenda, et dein rejicienda; quæcunque autem bona triplicia esse volunt Peripatetici, eis utitur; quin etiam corpore, sicut aliquis qui procul peregre proficiscitur, diversoriis et habitaculis, quæ ei in via occurrunt; curam quidem gerens etiam rerum mundanarum et loci, in quo diversatur; habitationem autem et possessionem, sicut etiam usum, relinquens, nulla motus perturbatione; prompto et alacri animo eum sequens, qui e vita abducit, nulla occasione se unquam retro convertens; ob incolatum quidem agens gratias, benedicens autem propter exitum, cœlestem amplectens mansionem. « Scimus enim, quod si terrena nostra habitatio tabernaculi dissoluta fuerit, ædificium a Deo habemus, domum non manufactam æternam in cœlis. Etenim in hoc ingemiscimus, habitaculum nostrum, quod est ex cœlo, superindui cupientes; siquidem etiam induti, non nudi inveniemur. Per fidem enim ambulamus, non per speciem; » ut ait Apostolus. « Magis autem volumus peregrinari a corpore, et apud Deum versari ». **232** Magis autem est in comparatione; comparatio autem est in iis, quæ cadunt in similitudinem; ut fortior fortibus fortior, timidorum autem fortissimus. Unde subjunxit: « Quæmobrem contendimus, sive peregrinantes, sive apud eum

οὐν τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν αἰσθητοῖς γενομένην, ἐκ διαφόρων συνεστάναι, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἐναντίων, σώματός τε καὶ ψυχῆς. Ἄει τοίνυν αἱ ἀγαθὰ πράξεις, ὡς ἀμείνους, τῷ κρείττονι τῷ πνεύματι κυρίως προσάπτονται· αἱ δὲ φιλήθονοι καὶ ἡμαρτητικαὶ, τῷ ἥττονι τῷ ἡμαρτητικῷ περιτίθενται. Αὐτίκα ἡ τοῦ σοφοῦ τε καὶ γνωστικῆς ψυχῆς, ὅσον ἐπιξενουμένη τῷ σώματι, σεμνὸς αὐτῷ καὶ τιμητικῶς προσφέρεται, οὐ προσπαθῶς, ὅσον οὐδέπω· ἐάν ὁ καιρὸς τῆς ἀποδημίας καλῆ, ἀπολείπουσα (98) τὸ σκῆνος· « Πάροικος, φησὶν, ἐν τῇ γῆ, καὶ πάρεπιδήμιος ἐγὼ εἰμι μετ' ὑμῶν. » Καὶ ἐντεῦθεν ξένην τὴν ἐκλογὴν τοῦ κόσμου ὁ Βασιλείδης εἰληφέναι· λέγει, ὡς ἀνυπερκόσμιον φύσει οὖσαν. Τὸ δ' οὐκ οὕτως ἔχει· ἐνὸς γὰρ τὰ πάντα Θεοῦ· καὶ οὐκ ἂν τις εἴη φύσει τοῦ κόσμου ξένος, μιᾶς μὲν τῆς οὐσίας οὐσης, ἐνὸς δὲ τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὁ ἐκλεκτὸς ὡς ξένος πολιτεύεται, κτητὰ τε καὶ ἀπὸ κτητὰ εἰδὼς πάντα· ὅσα δὲ τριττὰ (99) εἶναι ἀγαθὰ οἱ περιπατητικοὶ θέλουσι, χρῆται αὐτοῖς· ἀλλὰ καὶ τῷ σώματι, ὡς τις μακρὰν στελλόμενος ἀποδημιᾶν πανδοχείοις καὶ ταῖς παρ' ὁδὸν οἰκήσειν· ἐπιμελούμενος μὲν καὶ κοσμητικῶν, τὸν τόπον (1) ἐνθα καταλύει· ἀπολιπὼν δὲ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν κτήσιν, καθάπερ καὶ τὴν χρῆσιν, ἀπροσπαθῶς, προθύμως τῷ ἀπάγοντι τοῦ βίου συνεπόμενος, οὐδαμῶς ὀπίσω κατ' οὐδεμίαν (2) ἀφορμὴν ἐπιστροφόμενος· εὐχαριστήσας μὲν ἐπὶ τῇ παροικίᾳ, εὐλογῶν δὲ ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ, τὴν μονὴν ἀπαζόμενος τὴν ἐν οὐρανῷ. « Οἶδαμεν γάρ, ὅτι, ἐάν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκῆνους καταλυθῆ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπεσθῆσθαι ἐπιποθοῦντες· εἴ γε, καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὐρεθῆσόμεθα· διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἰδους, » ὡς ὁ Ἀπόστολος φησὶν. « Εὐδοκοῦμεν δὲ μᾶλλον (3) ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Θεόν. » Ἐν συγκρίσει δὲ τὸ μᾶλλον· ἡ δὲ σύγκρισις ἐπὶ τῶν καθ' ὁμοίωσιν ὑποπιπτόντων· ὡς ὁ ἀνδρείτερος ἀνδρείων ἀνδρείτερος, δειλῶν δὲ ἀνδρείοτατος. Ὁθεν ἐπήγαγεν· « Διὸ φιλοτιμούμεθα (4), εἴτε ἐκδημοῦντες, εἴτε ἐνδημοῦντες, » εὐάρεστοι εἶναι αὐτῷ, τῷ ἐνὶ θεολογίᾳ Θεῷ, οὐ τὰ πάντα ἔργον τε καὶ κτίσις, ὅτε κόσμος καὶ τὰ ὑπερκόσμητα. Ἀγαμαὶ τὸν Ἐπιχαρμον, σαφῶς λέγοντα· « Εὐσεθὴς νῦν (5) πεφυκὼς, οὐ πάθοις γ' οὐδὲν κακὸν

✕ P. 640 ED. POTTER, 541-542 ED. PARIS.

a Gen. xxiii, 4; Psal. xxxviii, 15. b II Cor. v, 1, 2, 5.

7. c Ibid. 8.

jecta; » ut Ciceronis verbis utar lib. iii *De finib.*

(98) Ἀπολείπουσα. In Flor. est etiam altera lectio ἀπολιπούσα, fut. temp. Sequentia verba Davidis sunt ex Psalm. xxxviii, pauculis mutatis. A. SYLBERG. — In unum conjungit Abrahami verba ad illos Cheth, Gen. xxiii, 4: Πάροικος καὶ πάρεπιδήμιος ἐγὼ εἰμι μετ' ὑμῶν· et verba Davidis, Psal. xxxix (al. xxxviii), 12: Πάροικος ἐγὼ εἰμι ἐν τῇ γῆ καὶ πάρεπιδήμιος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου.

(99) Τριττὰ. Nempe animi, corporis ac fortunæ. Aristoteles *Ethic.* ad Nicomach. lib. i, cap. 8: Νεμεμῆμενων, τῶν περὶ ἀγαθῶν τριχῆ, καὶ τῶν μὲν ἐκτὸς λεγομένων, τῶν δὲ περὶ ψυχῆν καὶ σώμα. « Distributis vero bonis trifariam, ut alia dicantur esse extra, alia in animo, alia in corpore, » etc.

(1) Τὸν τόπον. Constructionis regula postulat gen. casu, τῶν τόπων, vel τοῦ τόπου. SYLBERG. — Gentianus Hervetus legit τοῦ τόπου, F. Morellus P. R. τῶν τόπων. COLLECT.

(2) Ὀπίσω κατ' οὐδ. Scilicet in animo servans Christi præceptum, Luc. xvii, 32: Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

(3) Εὐδοκοῦμεν δὲ μᾶλλον. A. mavult, θαρρῶμεν δὲ, καὶ εὐδοκιμοῦμεν μᾶλλον, ex II Cor. v, ubi etiam mox, ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. SYLBERG.

(4) Διὸ φ. Vulg. Bibl. II Cor. v: Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐκδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι. A. SYLBERG.

(5) Εὐσεθὴς γ. Hos Epicharmi versus H. Grotius in *Excerptis e trag. et com.*, p. 481, hoc modo

καθαρῶν· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμένει κατ' οὐρανόν· » A
καὶ τὸν μελοποιὸν (6) ἄδοντα· « Ψυχὰ δ' ἀσεβῶν
ὕπουράνιοι γαίᾳ (7) πωτῶνται ἐν ἀλγεσι φονίαις, ὑπὸ
ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν· εὐσεβῶν δὲ ἐπουράνιοι
νάουσι μολπαῖς μάκαρα, μέγαν ἀείδουσ' (8) ἐν ὕμνοις. »
Οὐκ οὐρανὸν καταπέμπεται δεῦρο ἐπὶ τὰ ἤτω
ψυχῇ· ὁ Θεὸς γὰρ ἐπὶ τὰ ἀμείνω πάντα ἐργάζεται·
ἀλλ' ἢ τὸν ἄριστον ἐλομένη βίον ἐκ Θεοῦ καὶ δικαιο-
σύνης γῆς οὐρανὸν ἀνταλλάσσειται. Εἰκότως οὖν γνώ-
σεως ἐπιβολὸς ὁ Ἰὼβ γενόμενος· « Νῦν (9) οἶδα, »
εἶπεν, « ὅτι πάντα δύνασαι· ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐθέν.
Τίς γὰρ ἀπυγγέλλει μοι ἃ οὐκ ἔβδιν, μέγала καὶ
θαυμαστά, ἃ οὐκ ἠπιστάμην; Ἐγὼ δὲ ἐφ' αὐλίσα ἔμαυ-
τὸν, ἠγῆσάμενος ἔμαυτὸν εἶναι γῆν καὶ σποδόν. » Ὁ
γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ ὢν ἀμαρτητικός τε ἐστὶ, « καὶ γῆ καὶ
σποδός· » ὁ δ' ἐν γνώσει καθεστῶς, ἐξομοιούμενος
Θεῷ εἰς ὅσον δύναται, ἤδη πνευματικός, καὶ διὰ
τοῦτο ἐκλεκτός. Ὅτι δὲ τοὺς ἀνοήτους καὶ ἀπειθεῖς
« γῆν » καλεῖ ἡ Γραφή, σαφὲς ποιήσει Ἰερεμίας ὁ
προφήτης κατὰ Ἰωακείμ καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ
λέγων· « Γῆ, γῆ, ἄκουε λόγον Κυρίου· γράψον τὸν
ἀνδρα τοῦτον, ἐκκρήρυκτον ἀνθρώπων. » Ἄλλος δ' αὖ
προφήτης φησὶν· « Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ·
τὴν σύνεσιν, » ἀκοὴν εἰπὼν, καὶ « οὐρανὸν » τὴν τοῦ
γρωστικοῦ ψυχῆν, τὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἁθελῶν
θεῶν ἐπανηρημένον, καὶ ταύτην Ἰσραηλιτὴν γεγο-
νέναι (10)· ἔμπαιεν γὰρ αὐτὸν ἐλόμενον τὴν ἀμα-
θίαν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν, γῆν εἰρηκεν· καὶ τὸ
« Ἐνωτίζου, » ἀπὸ τῶν ὀργάνων τῆς ἀκοῆς, τῶν ὠτων,
προσηγόρευσε, τὰ σαρκικά τοῖς προσανέχουσι τοῖς
αἰσθητοῖς ἀπονείμας. Οὗτοί εἰσι περὶ ὧν Μιχαίας ὁ
προφήτης λέγει· Ἀκούσατε, λαοί, λόγον Κυρίου (11),
οἱ συνοικοῦντες οὐδαίαις. Καὶ ὁ Ἀβραάμ, Ἐμδαμῶς,
εἶπεν, Κύριος ὁ κρῖνων τὴν γῆν (12)· ἐπεὶ ὁ ἀπιστή-
σας, κατὰ τὴν σωτήριον φωνὴν (13), « ἦδη κέκριται· »
γέγραπται δὲ κἀν ταῖς Βασιλείαις (14) ἡ κρίσις καὶ
ἡ ἀπόφασις τοῦ Κυρίου ὡς ἐχουσα· Δικαίων εἰσα-

⌘ P. 641 ED. POTTER, 542-543. ED. PARIS. 29, 30. ^d Isa. 1, 2.

emendavit ac digessit :

Εὐσεβῆς τὸν ροῦν πεφυκῶς, οὐ πάθης γ' οὐδὲν
κακὸν
καθαρῶν· ἄνω τὸ πνεῦμα διαμένει κατ' οὐ-
ρανόν.

Si tibi mens sancta fuerit, nil ferēs moriens mali :
Semper in caelo beatus permanēbit spiritus.

(6) Μελοποιούρ. Pindaro hæc vindicat Theodoretus
lib. 8 De curat. Græc., quæ et inter ejus fra-
gmenta relata sunt. Paulo post, meminī alarum
Euripidis, de quibus hæc Plutarchus lib. An seni
gerenda republ. : Αἱ δὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἔργοις οὐ
ταῖς Εὐριπίδου χρυσαῖς πτέρυξιν, ἀλλὰ τοῖς Πλατω-
νικοῖς ἐκείνοις πτεροῖς ἴμοια τὴν ψυχὴν μέγεθος καὶ
φρόνημα μετὰ γῆθους λαμβάνουσιν ἀναφέρουσιν.
Vide Th. Canterum lib. 1, c. 25, Var. lect. Col-
LECT.

(7) Ἐπουράνιοι γαίᾳ. H. ms., ὑπ' οὖν τοι γαίᾳ,
corrupte. SYLB.

(8) Μάκαρα, μέγαν ἀείδ. Μάκαρα vel adverbialiter
accipiendum, ut μακάρια, sc. pro μακαρίως·
vel, distinctione transposita, legendum, μάκαρα
μέγαν, idque substantive pro Θεῶν μέγαν. Id.

(9) Νῦν. Abest a Job., ubi μοι, ἀδυνατεῖ δέ σοι
οὐθέν. Τίς γὰρ ἐστὶν ὁ κρῖπων σε βουλὴν; Φειδόμε-

omnia sunt opus et creatura, et mundus, et super-
mundana. Admiror Epicharmum, qui aperte dicit :
« Si fueris mente pius, nihil mali patieris mortuus.
Superius manet in cælo spiritus. » Et poetam lyri-
cum canentem : « Impiorum autem animæ sub
cælo volant in cruentis doloribus, sub malorum
jugis inevitabilibus ; piorum autem in cælis habi-
tant, cantibus beatorum principem canentes in hy-
mnis. » Non ergo huc de cælis anima ad ea, quæ
sunt deteriora, demittitur : Deus enim refert omnia
ex Deo et justitia, cælum terra commutat. Merito
ergo Job, qui pervenit ad cognitionem : « Nunc,
inquit, scio, quod omnia potes ; nihil est autem,
quod tu non possis. Quis enim annuntiat mihi quæ
non noveram, magna et admirabilia quæ nesciebam ?
Ego autem meipsum vilipendi, existimans meipsum
esse terram et cinerem. » Nam qui est in ignoratione,
est peccato obnoxius, et terra et cinis ; qui autem ad
cognitionem pervenit, Deo quantum potest assimilatus,
jam est spiritualis, et ideo electus. Quod autem amentes
et inobedientes « terram » vocet Scriptura, planum facit
Jeremias propheta, de Joachim et ejus fratribus dicens :
« Terra, terra, audi verbum Domini, scribe virum
hunc, hominem abdicatum. » Alius autem rursus
propheta dicit : « Audi, cælum, et ausculta, terra ;
auditum appellans intelligentiam, et cælum » animam
gnostici, qui cæli et rerum divinarum suscepit
contemplationem, et ea ratione factus est Israelita.
Contra enim eum, qui elegerat inscitiam et cordis
duritiem, « terram » dixit. Et illud, « ausculta, »
dixit ab auribus, quæ sunt instrumenta auditus,
carnalia attribuens iis, qui rebus attendunt sensilibus.
Hi sunt, de quibus dicit Michæas propheta : « Audite,
populi, verbum

II Cor. v, 8, 9. ^b Job XLII, 2, 3, 6. ^c Jer. XXII,

vos δὲ θημάτων, καὶ σε οἶεται κρῖπτειν; Τίς δὲ ἀνα-
γελεῖ μοι, ἃ οὐκ ἔβδιν, διὰ ἐφ' αὐλίσα ἔμαυτὸν,
καὶ ἐτάκην· ἠγῆμαι δὲ ἔμαυτὸν εἶναι γ.

(10) Καὶ ταύτην Ἰσραηλιτὴν γεγορῆναι. « Et
hac ratione Israelitam factum fuisse, subintellecto
φησὶν, quod paulo superius positum est.

(11) Ἀκούσατε, λαοί, λόγον Κ. Mich. 1, 2, et
aliis locis dicit : Ἀκούσατε, λαοί, λόγους. Integram
sententiam, quam recitat Clemens, nec in illo,
nec alio quoquam sacro scriptore reperire potui.

(12) Καὶ ὁ Ἀβραάμ· Μηδαμῶς εἶπεν Κύριος
ὁ κρῖνων τὴν γῆν. Hæc sic distinguere et explicare
malim : Καὶ ὁ Ἀβραάμ, Μηδαμῶς, εἶπεν, Κύριος
ὁ κρῖνων τὴν γῆν. Et Abraham : « Nequaquam, »
dixit, « Dominus, qui judicat terram : » ut εἶπεν non
ad Dominum, verum ad Abrahamum referatur.
Respicit enim auctor ea quæ dicit Abrahamus
Genes. XVIII, 26 : Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις ὡς τὸ ῥῆμα
τοῦτο.... μηδαμῶς· ὁ κρῖνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ
ποιήσει κρίσιν ;

(13) Τὴν σωτήριον φωνὴν. Hoc est, τὴν τοῦ
Σωτήρος φωνὴν, « Salvatoris vocem, » Joan. III, 18 :
Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρινεται· ὁ δὲ μὴ πισ-
τεύων εἰς αὐτὸν, ἦδη κέκριται.

(14) Ταῖς Βασιλείαις. Quæ sequuntur, non oc-
currunt in libris Regum, sed auctor varia Jobi loca

Domini, qui cohabitatis simul cum doloribus a. » Et Abraham : « Nequaquam, dixit, Dominus qui judicat terram b. » Nam « qui non credidit, » convenienter salutari voci, « jam judicatus est c. » Scriptum est autem in libris quoque Regum judicium et sententia Domini, quæ sic habet : « Justos exaudit Deus, impios autem non servat, eo quod ipsi nolint nosse Deum. Absurda enim non faciet Omnipotens d. » Quid ad hanc vocem adhuc dicunt hæreses, cum omnipotentem Deum esse bonum prædicet Scriptura, et vitii et injustitiæ minime esse auctorem? siquidem ignorantia quidem propterea oritur, quod aliquis non cognoscat : Deus autem « nihil facit absurdum. Hic est enim, » inquit, « Deus noster, et non est præter eum, qui servet e. Non est enim apud Deum injustitia f ; » ex sententia Apostoli. Aperte autem adhuc propheta Dei consilium, et cognitionis profectum per hæc docet : « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus a te petit, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in omnibus viis ejus? Ut et eum diligas, et illi soli servias g, » petit a te, qui habes potestatem eligendæ salutis. Quid ergo sibi volunt Pythagorei, cum jubent « cum voce precari? » non quod, ut mihi quidem videtur, existimarent Deum non posse exaudire eos qui facile loquuntur, sed quod justas vellent esse preces, quas non verecuer quis ita fundere, ut multi sint conscii. Nos autem de prece quidem, paulo post suo tempore tractabimus. Debemus autem habere opera clamantia, ✕ « tanquam in die ambulantes h. Luceant enim opera tua i. Et ecce homo, et opera ejus ante faciem ejus. Ecce enim Deus, et opera ejus k. » Deum oportet imitari, quoad fieri potest, eum qui est

Α κούει ὁ Θεός· ἀσεβείς δὲ οὐ σώζει, παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι εἰδέναι αὐτοὺς τὸν Θεόν· ἄτοπα γὰρ οὐ συντελέσει ὁ Παντοκράτωρ. Τί πρὸς ταύτην ἐτι φθέγγονται τὴν φωνὴν αἱ αἰρέσεις, ἀγαθὸν Θεὸν τὸν παντοκράτορα κηρυττούσης τῆς Γραφῆς, καὶ ἀναίτιον κακίας τε καὶ ἀδικίας, εἶγε ἡ μὲν ἀγνοία διὰ τὸ μὴ γινώσκειν φύεται, ὁ Θεὸς δὲ, « οὐδὲν ἄτοπον ποιεῖ. Οὗτος (15) γὰρ ἐστὶ, » φησὶν, « ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστι πλην αὐτοῦ σώζων. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Σαφῶς δὲ ἐτι ὁ προφήτης τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν προκοπὴν τὴν γνωστικὴν διὰ τούτων διδάσκει. « Καὶ νῦν, Ἰσραὴλ. τί Κύριος ὁ Θεός σου αἰτεῖται παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ φοβεῖσθαι Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ πορεύεσθαι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, καὶ ἀγαπᾶν αὐτόν, καὶ λατρεύειν αὐτῷ μόνῳ (16), αἰτεῖται παρὰ σοῦ, τοῦ τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος ἐλέσθαι τὴν σωτηρίαν (17). Τί τοίνυν οἱ Πυθαγόριοι βουλόμενοι « μετὰ φωνῆς εὐχεσθαι » (18) κελεύουσιν; ἐμοὶ δοκεῖ, οὐκ ὅτι τὸ θεῖον ἔροντο μὴ δύνασθαι τῶν ἡσυχῇ φθειγγομένων ἐπαθεῖν, ἀλλ' ὅτι δικαίως (19) ἐβούλοντο εἶναι τὰς εὐχὰς, ἃς οὐκ ἄν τις αἰδεσθεῖ ποιεῖσθαι πολλῶν συναϊδῶτων. Ἡμεῖς δὲ περὶ μὲν τῆς εὐχῆς κατὰ καιρὸν προϊόντος (20) τοῦ λόγου διαληφόμεθα· τὰ δὲ ἔργα κεκραγότα (21) ἔχειν ὑφείλομεν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ περιπατοῦντες. Λαμψάτω γὰρ σου τὰ ἔργα, καὶ ἴδου ἄνθρωπος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Ἴδου γὰρ ὁ Θεός, καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Θεὸν χρῆ μιμεῖσθαι, εἰς ὅσον δύναμις, τῷ γνωστικῷ. Ἐμοὶ δὲ καὶ οἱ ποιηταὶ (22) τοὺς ἐκλεκτοὺς παρὰ σφίσι « θεοειδέας » προσαγορεύειν δοκοῦσι, καὶ « δίους, » καὶ ἀντιθέους, » καὶ Διὸς μῆτιν ἀταλάντους, καὶ θεοὺς ἐναλγλῆα μῆδε' ἔχοντας, καὶ θεοεικέλους, τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοιωσιν (23) περιτρῶγοντες. » Ὁ μὲν οὖν Εὐριπίδης·

P. 642 ED. POTTER. a Mich. i, 2. b Gen. xviii, 25. c Joan. iii, 18. d Job xlvii, 6; xxxiv, 12. e Isa. xlv, 21. f Hebr. vi, 10. g Deut. x, 12. h Rom. xiii, 13. i Matth. v, 16. k Isa. lxii, 11.

in unum conjunxit : nam cum ibi Elihu dixerat in cap. xxxvi. 7, justos esse μετὰ βασιλέων εἰς θρόνον· addit, v. 10: Ἄλλὰ τοῦ δικαίου εἰσακούσεται· v. 12: Ἀσεβείς δὲ οὐ διασώζει, παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι αὐτοὺς εἰδέναι τὸν Κύριον. Idem cap. xxxiv, 12, id profert, quod apud Clementem, verbis aliquantulum mutatis, sequitur : Οἶσι δὲ τὸν Κύριον ἄτοπα ποιήσιν, ἢ ὁ Παντοκράτωρ παράξει τὴν κρίσιν, ὃς ἐποίησε τὴν γῆν;

(15) Οὗτος. In unum conjungit Isa. xlv, 21 : Ἐγὼ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλην ἐμοῦ· δικαίως καὶ σωτήρ οὐκ ἔστι παρῆξ ἐμοῦ· et Rom. ix, 14 : Μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; μὴ γένοιτο! Quæ Clemens, ut etiam paulo superius memorata S. Scripturæ loca, imperfecte et tanquam e memoria recitat.

(16) Λατρεύειν αὐτῷ μόνῳ. Deut. x : Λατρεύειν Κύριῳ τῷ Θεῷ. Sed λατρεύειν αὐτῷ μόνῳ sumptum est ex Matth. iv, 10; Luc. iv, 8, vel alio simili loco.

(17) Τοῦ τὴν ἐξουσίαν ἔχοντος ἐλέσθαι τὴν σωτηρίαν. Commation istud Clementis est, enarrationis loco verbis Moysis attestum. SYLBERG.

(18) Μετὰ φωνῆς εὐχεσθαι. Conf. secunda Persii satyra.

(19) Δικαίως. Persius satyræ jam dictæ v. 6 :

*Haud cuivis promptum est, murmurque humi-
[lesq. e susurros*

*Tollere de templis, et aperto vivere voto.
Mens bona, fama, fides, hæc clare, et ut audiat
hospes.
Illa sibi introrsum, et sub lingua murmurat.* [O si
*Ebullit patrum præclarum funus! et, o si
Sub rastro crepet argenti mihi seria, dextro
Hercule! pupillumve utinam, quem proximus
[hæres*

Impello, expungam....

(20) Κατὰ καιρὸν πρ. Stomat. vii. GRAB.

(21) Ἔργα κεκραγότα. Hæc verba non invenio. Malorum operum ad Deum vindicem clamantium meminit Jacobus cap. v, 4, et Abelis sanguis ad eundem clamasse dicitur Genes. iv, 10. Porro in iis, quæ sequuntur, auctor respicere videtur Rom. xiii, 13 : Ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐαγγελίου περιπατήσωμεν. Matth. v, 16 : Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα· ac dein forte Isa. lxii, 11 : Ἴδου ὁ Σωτήρ σοι παραγγέλονεν, ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθόν, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ.

(22) Ποιηταί. Homerum præcipue intelligit, qui epithetis a Clemente memoratis Iliad. B, v. 632, 714 : A, 264; H. 47; Odys. N, 89; Iliad. A, 151, aliisque locis passim usus est.

(23) Τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοιωσιν. Respicit Gen. i, 26 : Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέρων καὶ κατ' ὁμοιωσιν.

« Χρῦσαι (24) δέ μοι πτέρυγες περι ὠνότω, φησί, **A** καὶ τὰ Σειρήνων ἐρέοντα πέδιλα ἀρμόζεται· βάσσομαι τ' ἐς αἰθέρα πολὺν ἀερθεῖς, Ζηνὶ προσμῖξων. » Ἐγὼ δὲ ἂν εὐχαιμῆν τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ πτερωσαί με εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ τὴν ἐμὴν (25)· λέγουσι γὰρ καὶ οἱ Στωϊκοί, τὸν μὲν οὐρανὸν κυρίως πόλιν, τὰ δὲ ἐπὶ γῆς ἐνταῦθα οὐκ ἔτι πόλεις· λέγεσθαι μὲν γὰρ, οὐκ εἶναι δὲ· σπουδαῖον (26) γὰρ ἡ πόλις, καὶ ὁ δῆμος ἀστειῖόν τι σύστημα, καὶ πληθος ἀνθρώπων ὑπὸ νόμου διοικούμενον, καθάπερ ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ Λόγου, ἀπολιόρχητος, ἀτυράννητος πόλις ἐπὶ γῆς· θέλημα θεῖον ἐπὶ γῆς, ὡς ἐν οὐρανῷ. Εἰκόνας τῆσδε τῆς πόλεως καὶ οἱ ποιηταὶ κτίζουσι γράφοντες· αἱ γὰρ Ἰπερβόριοι (27) καὶ Ἀριμάσπιοι πόλεις, καὶ τὰ Ἠλύσια πεδία (28), δικαίων πολιτεύματα· Ἰσμεν δὲ καὶ Πλάτωνος ὁ πόλιν, παράδειγμα ἐν οὐρανῷ κειμένην (29). »

B luntas, sicut in cælo. Hujus [autem civitatis imagines poetæ quoque condunt in suis scriptis : Hyperboreæ enim et Arimaspicæ civitates, et campi Elysii, sunt republicæ justorum. Scimus autem Platonis quoque « civitatem esse propositam in cælo ut exemplar. »

^a Gen. i, 26.

(24) *Χρῦσαι*. Hi versus exstant inter fragmenta incertarum Euripidis tragœd. v. 347. Sunt autem ab H. Grotio hoc modo emendati ac digesti in *Excerptis ex tragœdiis et comædiis Græcis*, pag. 451.

*Χρῦσαι μοι πτέρυγες περι ὠνότω,
καὶ τὰ Σειρήνων πτερόντα πέδιλα
ἀρμόζεται· βάσσομαι δ' εἰς αἰθέρα πολὺν
ἀερθεῖς, Ζηνὶ προσμῖξων.*

*Aurea me dorsi compagine
Penna vehet, pedibusque volucra
Sirenium nectam talaria :
Sic altum penetrabo per æthera,
Colloquioque fruar magni Jovis.*

Similia sunt, quæ scribit Horatius, lib. ii, od. 20 :

*Non usitata aut tenui ferar
Penna, biformis per liquidum æthera
Vates : neque in terris morabo :
Longius : invidiamque major
Urbes relinquam.*

(25) *Ἱερουσαλήμ τὴν ἐμὴν*. Nempe Jerusalem cœlestem. Nam, ut ait Paulus Gal. iv, 26 : Ἡ δὲ ἐν ὠνότῳ Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρη ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἀπάντων ἡμῶν. Anaxagoras cuidam interroganti, « Nullane tibi patriæ cura est? » respondisse fertur : Εὐφῆμαι· ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος, δεῖξας τὸν οὐρανόν. « Mihi vero patriæ cura, et quidem summa, est; digitum in cœlum intendens. » Conf. Diogenes Laertius in Anaxagora.

(26) *Σπουδαῖον*. Legi potest etiam σπουδαίων. **S**TLBURG.

(27) *Ἰπερβόριοι*. Hos Ælianus Var. hist. lib. iii, cap. 18, refert εὐδαιμονεστάτους, « felicissimos » esse. Hac felicitate alii eos mille annis in hac terra frui fabulantur. Strabo *Geograph.* lib. xv, p. 714, edit. Paris. : Περὶ δὲ τῶν χιλιετῶν Ἰπερβωρέων τὰ αὐτὰ λέγειν Σιμωνίδῃ, καὶ Πινδάρῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις μυθολόγοις. « De Hyperboreis mille annos viventibus eadem dicere quæ Simonides et Pindarus, et alii mythologi. » Diodorus Siculus *Bibliothecæ hi-*

gnosticus. Mihi autem videntur poetæ quoque electos appellare « deiformes, et deos, et Deo æquales, et consilio Jovi pares, et quorum similis prudentia divis, et Deo similes, » illud : « Ad imaginem et similitudinem », quasi arrodentes. Euripides itaque, « In meo, inquit, tergo sunt pennæ aureæ, et aptantur grata Sirenium talaria, iboque in immensum sublatus æthera, Jovem conventurus. » Ego autem Christi spiritum oraverim, ut me in meam sustollat Jerusalem. Dicunt enim Stoici quoque cœlum quidem proprie esse civitatem, quæ autem sunt hic in terra, non esse civitates : dici enim, sed non esse. Res enim bona est civitas, et populus, honestus aliquis cœtus, et multitudo hominum, quæ regitur lege, sicut Logo **B** Ecclesia; quæ est civitas, quæ non potest circum-

storicæ lib. ii, p. 130 edit. Hanov. : Ἐκαταῖος καὶ τινες ἕτεροὶ φασιν, ἐν τοῖς ἀντιπέραν τῆς Κελτικῆς τόποις κατὰ τὸν Ὠκεανὸν εἶναι νῆσον οὐκ ἐλάττω τῆς Σικελίας· ταύτην ὑπάρχειν μὲν κατὰ τοὺς Ἄρκτους, κατοικεῖσθαι δὲ ὑπὸ τῶν ὀνομαζομένων Ἰπερβωρέων, ἀπὸ τοῦ πορρωτέρω κεῖσθαι τῆς βορείου πνοῆς· οὕσαν δ' αὐτὴν εὐγείον τε καὶ πάμφορον, ἔτι δὲ εὐκρασία διαφέρουσαν, διττοὺς κατ' ἔτος ἐκφέρειν καρπούς. « Hecateus et nonnulli alii tradunt, contra Galliam in Oceano insulam esse non minorem **C** Sicilia, Arctis subjectam, quam Hyperborei incolunt, sic vocitati, quod sint borea vento remotiores. Solum hic optimum esse ac fructuosum, optimeque temperatum, ac propterea bis in anno messem fieri. » Dein ex fabularum auctoris memorat : « Latonam ibi natam fuisse, ac proinde Apollini præ diis aliis cultum deferri; et quia illum quotidie perpetua laudum decantatione celebrent, et maximis honoribus prosequantur, homines illos sacerdotes Apollinis haberi : » cum multis aliis, quæ referre longum est. Addi etiam poterint, quæ de Hyperboreis commemorat Herodotus in *Melpomene*

(28) *Ἠλύσια πεδία*. « Elysios campos describit Homerus *Odyss.* Δ, vers. 563, et Virgilius *Æneid.* vi, v. 637.

(29) *Παράδειγμα ἐν οὐρανῷ κειμένην*. F. Morrello videbatur legendum, τῆς ἐν οὐρανῷ κειμένης, « cœlestis civitatis exemplar esse propositam. » **D** COLLECT.—Respicit Platonis lib. ix *De republica* sub finem, ubi hæc dicit : Μινθάνω, ἔφη, ἐν ἧ νῦν διήλθομεν οἰκίζοντες πόλει λέγεις, τῇ ἐν λόγοις κειμένη; ἐπεὶ γῆς γε οὐδαμῶς οἶμαι αὐτὴν εἶναι. Ἄλλ', ἣν δ' ἐγὼ, ἐν οὐρανῷ ἴσως παράδειγμα ἀνάκειται τῷ βουλομένῳ ὄρᾶν, καὶ ὄρωντι ἑαυτὸν κατοικεῖν. « Intelligo equidem, quod ea in civitate dicitur, quam nos candidimus in presentia, quæ et verbis solum, in terris vero nusquam, ut arbitror, exstat. At forte, inquam ego, in cælo illius exstat exemplar, conspicuum ei, qui et intueri voluerit, et seipsum ad id, cum intuitus est, instituere. »

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

Notitia historico-litteraria in Clementem Alexandrinum.	9
Monitum lectori.	27
Veterum testimonia.	33
CLEMENTIS ALEXANDRINI COHORTATIO AD GEN- TES.	
CAP. I. — Ab orgiis et impiis idolorum mysteriis homines avocans, ad veram jubilationem Dei Verbi nomine provocat, et ad laudes Dei Patris ob revelatam veritatem celebrandas hortatur.	49
CAP. II. — Absurditatem simul ac impietatem mysteriorum ethnicorum, et fabularum de deorum suorum ortu et interitu ostendit.	67
CAP. III. — Sacrificiorum diis mactatorum crudelitatem ac feritatem perstringit.	123
CAP. IV. — Simulacra quam absurda et turpia sint quibus deos suos colunt.	133
CAP. V. — Philosophorum sententias de Deo recenset.	163
CAP. VI. — Philosophos aliquando, ipso aspirante, verum hoc in argumento attingisse.	171
CAP. VII. — Poetas etiam veritati testimonium ferre.	179
CAP. VIII. — Veram de Deo doctrinam a prophetis esse petendam.	185
CAP. IX. — Graviter illos peccare, qui benignam Dei vocationem spernunt, aut negligunt.	191
CAP. X. — Respondens objectioni gentilium, qua nefas esse aiebant morem patrium deserere, eo impensius hortatur illos ad veritatem amplectendam, qua ab erroribus istis liberentur.	201
CAP. XI. — Quanta sint Dei beneficia in homines per Christi adventum collata.	227
CAP. XII. — Hortatur ut missis erroribus et cupiditatibus pristinis, se Christo, unico veritatis magistro, instituendos præbeant.	237
PÆDAGOGUS.	
Capitula libri primi.	247
LIBER PRIMUS.	
CAP. I. — Quid profiteatur Pædagogus.	249
CAP. II. — Quod propter peccata nostra nos moderetur Pædagogus.	251
CAP. III. — Quod sit benignus et hominum amans Pædagogus.	257
CAP. IV. — Quod Verbum ex æquo virorum et mulierum Pædagogus sit.	259
CAP. V. — Quod omnes, qui circa veritatem versantur, sint apud Deum pueri.	262
CAP. VI. — Adversus eos qui existimant puerorum et infantium appellationem significare primarum disciplinarum doctrinam.	279
CAP. VII. — Quid sit Pædagogus, et de ejus Pædagogia.	311
CAP. VIII. — Adversus eos qui existimant non esse bonum id, quod justum est.	326
CAP. IX. — Quod ejusdem sit potestatis et benefacere, et juste punire; in quo etiam dicitur, quis sit modus pædagogicæ Verbi.	339
CAP. X. — Quod idem Deus per idem Verbum et a peccatis arceat, minans; et humanæ naturæ salutem det, ahortans.	355
CAP. XI. — Quod per legem et prophetas Verbum	

pædagogi functus fuerit officio.	365
CAP. XII. — Quod Pædagogus convenienter paternæ affectioni severitate et benignitate usus sit.	367
CAP. XIII. — Quod quemadmodum id, quod recte et ex virtute geritur, sit secundum rectam rationem; ita rursus peccatum, præter rationem.	371
Capitula libri secundi.	377

LIBER SECUNDUS.

CAP. I. — Quomodo circa alimenta versari oporteat.	378
CAP. II. — Quomodo in potu se gerere oporteat.	410
CAP. III. — Quod in sumptuosam vasorum suppellectilem non sit studium conferendum.	431
CAP. IV. — Quomodo in convivitiis se recreare oporteat.	439
CAP. V. — De risu.	445
CAP. VI. — De turpiloquio.	451
CAP. VII. — Quænam obervare oporteat eos, qui honeste simul viculant.	455
CAP. VIII. — An unguentis et coronis utendum sit.	466
CAP. IX. — Quomodo se in somno gerere oporteat.	490
CAP. X. — Quænam de procreatione liberorum tractanda sint.	498
CAP. XI. — De calceamentis.	533
CAP. XII. — Quod non oporteat gemmas et aureum ornatum stupere et admirari.	539
Capitula libri tertii.	535

LIBER TERTIUS.

CAP. I. — De vera pulchritudine.	555
CAP. II. — Quod non sit cultu utendum.	559
CAP. III. — Adversus viros qui formam colunt.	578
CAP. IV. — Cum quibusnam habenda sit consuetudo.	591
CAP. V. — Quomodo in balneis se gerere oporteat.	599
CAP. VI. — Quod solus Christianus sit dives.	605
CAP. VII. — Quod pulchrum viaticum Christiano sit frugalitas.	607
CAP. VIII. — Quod similitudines et exempla sint rectæ doctrinæ pars maxima.	611
CAP. IX. — Quænam de causa sit balneum accedendum.	618
CAP. X. — Quod exercitia quoque sint deligenda his, qui vitam agunt rationi consentaneam.	619
CAP. XI. — Compendiosa optimæ vitæ pertractatio.	626
CAP. XII. — Brevis optimæ vitæ similiter pertractatio, et quot loca Scripturæ sanctæ vitam Christianorum describant.	665
HYMNUS CHRISTI SERVATORIS a sancto Clemente compositus	682
In Pædagogum.	683
STROMATA.	
LIBER PRIMUS.	
CAP. I. — Auctor propositum suum exponit quantumque utilitatis scriptores lectoribus suis conferant ostendit.	685
CAP. II. — Occurrit quorundam objectioni, vituperantium quod tam multa e philosophia desumpta libris suis inserat.	709
CAP. III. — Contra sophistas et inutilis scientiæ jactatores.	711
CAP. IV. — Humanas artes, non minus quam rerum divinarum scientiam, a Deo esse profectas.	715

CAP. V. — Philosophiam theologiæ ancillari; quod illustrat allegorica interpretatione historiæ Saræ et Agaris. 717

CAP. VI. — Institutione plerumque, non natura bonos fieri, multumque ad eruditionem virtutem conferre. 727

CAP. VII. — Philosophiam ad divinam virtutem viam aperire, eamque non particularis alicujus sectæ, sed eclecticam. 731

CAP. VIII. — Artem sophisticam aliasque quæ in verbis tantum versentur non perinde utiles esse habendas. 735

CAP. IX. — Scientias humaniores ad Scripturas recte intelligendas esse omnino necessarias. 739

CAP. X. — Majorem bene faciendi quam bene dicendi curam esse habendam. 743

CAP. XI. — Quænam sit sapientia mundana et philosophia quam devitare non vult Apostolus. 747

CAP. XII. — Fidei mysteria non esse cuius propalanda, ideo quod non sint veritatis idonei auditores. 753

CAP. XIII. — Variarum philosophiæ sectarum unamquamque aliquam veritatis particulam sibi arripuisse. 753

CAP. XIV. — Philosophorum apud Græcos successio. 757

CAP. XV. — Græcorum philosophiam magna ex parte a barbaris haustam. 767

CAP. XVI. — Præter philosophiam, aliorum etiam artium inventores fere barbaros fuisse. 783

CAP. XVII. — De illo dicto Salvatoris: *Omnes qui me præcesserunt fures erant et latrones.* 793

CAP. XVIII. — Illustrat illud dictum Apostoli: *Perdant sapientiam sapientium.* 803

CAP. XIX. — Philosophos aliquam veritatis partem percipisse probat. 803

CAP. XX. — Quænam ratione philosophia conferat ad divinæ veritatis comprehensionem. 813

CAP. XXI. — Ex Moysis aliorumque prophetarum ætate, prolixè cum temporibus Græcorum comparata, ostenditur instituta et leges Judæorum multo esse antiquiora philosophia Græcorum. 819

CAP. XXII. — De Græca Veteris Testamenti interpretatione. 889

CAP. XXIII. — De Moysis ætate, ortu et vita. 893

CAP. XXIV. — Quomodo Moyses ducis partes absolverit, alisque ad id munus exsequendum exemplo suo præverit. 903

CAP. XXV. — Quomodo Plato in legibus suis condendis Moysen imitatus est. 911

CAP. XXVI. — Moysen recte dici divinum legislatorem, licet Christo inferiori, et longe potiori jure quam Græcorum leges Minem et Lycurgum. 915

CAP. XXVII. — Legem commoda hominum spectare, etiam dum corrigit et punit. 917

CAP. XXVIII. — Quadripartitæ legis Mosaicæ divisio. 921

CAP. XXIX. — Græcos recte ab Ægyptio pueros dictos respectu ad Hebræos eorumque instituta habito. 923

LIBER SECUNDUS.

CAPUT PRIMUM. — Auctor res a se deinceps tractandas proponit. 929

CAP. II. — Per fidem solam ad Dei cognitionem pervenire posse. 935

CAP. III. — Contra hæreticos disputat, qui fidem ex naturæ necessitate provenire statuunt. 941

CAP. IV. — Iterum de utilitate credendi, fidemque esse omnium scientiæ fundamentum. 945

CAP. V. — Græcos e sacris scriptoribus plurima hausisse multis exemplis probat. 951

CAP. VI. — De fidei præstantia et utilitate. 959

CAP. VII. — Timoris usum ostendit eumque a vituperantium objectionibus vindicat. 967

CAP. VIII. — Basilidis et Valentini deliria de timore ut rerum causa refutat. 971

CAP. IX. — Virtutes Christianas esse inter se connexas. 975

CAP. X. — Quid sibi vindicet philosophus Christianus. 981

CAP. XI. — Cognitionem illam quæ per fidem traditur esse omnium certissimam. 983

CAP. XII. — De fide duplici. 989

CAP. XIII. — De prima et secunda pœnitentia. 993

CAP. XIV. — Quot modis fiat involuntarium. 997

CAP. XV. — De diversis voluntarii et peccatorum exinde sequentium generibus. 999

CAP. XVI. — Quomodo loca S. Scripturæ exponenda sunt quæ affectus humanos Deo tribuunt. 1011

CAP. XVII. — De variis cognitionis generibus. 1013

CAP. XVIII. — Legem Mosaicam omnis doctrinæ moralis esse fontem, atque inde Græcos ethica sua hausisse. 1015

CAP. XIX. — De Vero Gnostico, quod sit Dei imitator, præcipue in beneficia. 1039

CAP. XX. — Verum Gnosticum tolerantiam et abstinentiam exercere. 1047

CAP. XXI. — Recenset varias philosophorum de summo bono sententias. 1071

CAP. XXII. — Plato summum bonum in assimilatione cum Deo consistere ait, quocum concordant sacri scriptores. 1079

CAP. XXIII. — De matrimonii commodis et præceptis in ejus usu observandis; quæ plenius tractat libro sequenti. 1086

LIBER TERTIUS.

CAPUT PRIMUM. — Basilidis sententiam de continentia et nuptiis refutat. 1097

CAP. II. — Carpocratis et Epiphaniis sententiam de feminarum communitate refutat. 1103

CAP. III. — Quatenus Plato alicuique veteribus præverint Marcionitis aliisque hæreticis, qui a nuptiis ideo abstinent quia creaturam malam existimant et nasci homines in pœnam opinantur. 1115

CAP. IV. — Quibus prætextibus utantur hæretici ad omnis generis licentiam et libidinem excedendam. 1129

CAP. V. — Duo genera hæreticorum notat: prius illorum qui omnia omnibus licere pronuntiant, quos refutat. 1143

CAP. VI. — Secundum genus hæreticorum aggreditur, illorum scilicet qui ex impia de Deo omnium conditore sententia, continentiam exerceant. 1147

CAP. VII. — Qua in re Christianorum continentia eam quam sibi vindicant philosophi antecellat. 1161

CAP. VIII. — Loca S. Scripturæ ab hæreticis in vituperium matrimonii adducta explicat: et primo verba Apostoli Rom. vi, 14, ab hæreticorum perversa interpretatione vindicat. 1163

CAP. IX. — Dictum Christi ad Salomen exponit, quod tanquam in vituperium nuptiarum prolatum hæretici allegabant. 1163

CAP. X. — Verba Christi Matth. xxviii, 20, mystice exponit. 1169

CAP. XI. — Legis et Christi mandatum de non concupiscendo exponit. 1171

CAP. XII. — Verba Apostoli I Cor. vii, 3, 5, 9, 40, aliaque S. Scripturæ loca eodem spectantia explicat. 1177

CAP. XIII. — Julii Cassiani hæretici verbis respondet; item loco quem ex evangelio apocrypho idem adduxerat. 1191

CAP. XIV. — II Cor. xi, 3 et Eph. iv, 21, exponit. 1193

CAP. XV. — I Cor. vii, 1; Luc. xiv, 26; Isa. lvi, 2, 3, explicat. 1193

CAP. XVI. — Jerem. xx, 14; Job xiv, 3; Psal. l, 5; I Cor. ix, 27, exponit. 1199

CAP. XVII. — Qui nuptias et generationem malas asserunt, et Dei creationem et ipsam Evangelii dispensationem vituperant. 1205

CAP. XVIII. — Duas extremas opiniones esse vitandas: primam illorum qui Creatoris odio a nuptiis abstinent; alteram illorum qui hinc occasione arripiunt nefariis libidinibus indulgendi. 1207

LIBER QUARTUS.

CAPUT PRIMUM. — Ordo dicendorum. 1213

CAP. II. — Cur libri isti Stromateis dicantur. 1217

CAP. III. — In quo vera hominis præstantia consistit. 1219

CAP. IV. — Martyrii laudes. 1225

CAP. V. — De doloris, paupertatis aliorumque externorum contemptu. 1231

CAP. VI. — Aliquot beatitudinum capita exponit. 1237

CAP. VII. — Beatos esse qui Dei causa sanguinem profundunt. 1233

CAP. VIII. — In Ecclesia feminas non minus quam viros, et servos pariter cum liberis martyrii esse candidatos. 1267

CAP. IX. — Quæ Christus de martyrii beneficiis dixit, colligit in unum atque illustrat. 1279

CAP. X. — Graviter reprehendit illos qui se iudicibus offerebant. 1283

CAP. XI. — Respondet objectioni: *Si Deus vestri curam gerat, cur valimini?* 1287

CAP. XII. — Basilidis sententiam, martyrium genus sup-

placiti existimantis, refutat. 1289

CAP. XIII. — Valentini nœnias de mortis abolitione redarguit. 1298

CAP. XIV. — De dilectione omnium, etiam inimicorum. 1301

CAP. XV. — De vitando scandalo. 1305

CAP. XVI. — Quædam Scripturæ loca de constantia, patientia et charitate martyrum illustrat. 1305

CAP. XVII. — Citationem ex epistola S. Clementis ad Corinthios ad argumentum precedentis capitis spectantem refert. 1311

CAP. XVIII. — De charitate et reprimendis cupiditatibus. 1319

CAP. XIX. — Tam mulieres quam viros esse perfectionis obtinendæ capaces, quod et herolnarum apud exteros exemplis confirmat. 1327

CAP. XX. — Uxoris bene moratæ officium describit. 1335

CAP. XXI. — Perfectum seu vere Gnosticum describit. 1339

CAP. XXII. — Perfectum, seu vere Gnosticum neque metu pœnæ, neque spe præmii officium facere, sed solius boni et pulchri intuitu. 1345

CAP. XXIII. — Ob quam rationem perfectis a rebus sensui iucundis, quam maxime potest, absteineat, meliorum scilicet intuitu. 1353

CAP. XXIV. — De pœnarum a Deo inflictarum ratione et fine. 1361

CAP. XXV. — In cognitione et amore Dei sitam esse veram perfectionem. 1365

CAP. XXVI. — Quomodo corpore et rebus mundanis utatur vere perfectus. 1371

FINIS TOMI OCTAVI.

340 ?
345
— B
1327

261 ?
262 13
264 8

4463 016

ACME
BOOKBINDING CO., INC.

DEC 28 1985

100 CAMBRIDGE STREET
CHARLESTOWN, MASS.

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>